NAŠA DOMOVINA

ZBORNIK NAŠA DOMOVINA

NAŠA DOMOVINA

ZBORNIK

KNJIGA I.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

GLAVNI UREDNIK

PROF. FILIP LUKAS

IZDANJE GLAVNOG USTAŠKOG STANA

NAŠA DOMOVINA

SVEZAK 2.

HRVATSKA KULTURA-POLITIČKA POVIEST HRVATA

ZAGREB 1943

TISKARA MATICE HRVATSKIH AKADEMIČARA, ZAGREB, ILICA 54

Suradnici 2. svezka „Naše Domovine“

Josip Andreis	profesor
Ljubo Babić	profesor
Dr. Ivan Bach	sveučilištni docent
Dr. Slavko Batušić	dramaturg kazališta
Dr. Antun Bauer	upravitelj gradske gipsoteke
Dr. Ernest Bauer	sveučilištni docent
Dr. Vladimir Bazala	sveučilištni profesor
Mladen Bošnjak	profesor
Mato Božičević	učitelj
Mirko Breyer	knjižar
Slavko Brezovečki	publicist
Josip Butorac	arhivar Nadbiskupskog arhiva
Franjo Dugan	rektor Hrv. konzervatorija u m.
Dr. Franjo Fancev	sveučilištni profesor
Dr. Stanko Filipović	nadstojnik u Min. za obrt, veleobrt i tr.
August Frajtić	nadstojnik u Min. vanjskih poslova
Dr. Branko Gavella	nadredatelj Hrv. drž. kazališta
Miroslav Golik	novinar
Dr. Antun Goglia	sudac u m.
Marcel Gorenc	profesor
Vilim Gregorčić	domobranski podpukovnik
Petar Grgec	upravitelj gimnazije
Alfons Heisinger	prosvjetni nadzornik
Josip Horvat	novinar
Lina Anđela Horvat	profesor
Dr. Drago Ivanišević	ravnatelj glumačke škole
Dr. Slavko Ježić	sveučilištni profesor
Željko Jiroušek	sveučilištni asistent
Zvonimir Jovan	profesor
Radovan Latković	ravnatelj Hrvatskog krugovala
Dr. Branimir Livadić	ravnatelj kazališta u m.
Salih Ljubunčić	profesor
Dr. Ljubomir Maraković	profesor
Marijan Mikac	ravnatelj Hrvatskog slikopisa
Zdenka Munk	profesor
Vinko Nikolić	profesor
Dr. ing. Fran Pasković	savjetnik u Ministarstvu selj. gosp.
Aleksander Perc	profesor
Vatroslav Petek	vlastnik tiskare
Josip Rukavina	upravitelj obće niže srednje škole u m.
Mira Sabljić	profesor
Tihomil Stahuljak	profesor

Stanislav S t r a ž n i c k i	profesor
Mato S u d e t a	učitelj
Nikola S u z a k	upravitelj obće niže srednje škole
Dr. Božidar Š i r o l a	profesor
Dr. Zdenko Š k r e b	sveučilištni lektor
Ivan T o m a š i ć	školski nadzornik u m.
Mirko T r e t i n j a k	tajnik Družtva čovječnosti
Eva V e r o n a	knjižničarka sveuč. knjižnice
Zdenko V o j n o v i ć	profesor
Miško Z e b i ć	državni vođa športa
Dušan Ž a n k o	intendant Hrv. drž. kazališta

Opazka:

U 1. svezku zbornika pomutnjom su izostavljena imena sliedećih suradnika:

Miro M a n c e	profesor u m.
Dr. Fran Š u k l j e	sveučilištni profesor

Sadržaj drugog svezka

Dio IV.*

HRVATSKA KULTURA

Poglavlje XVII.

Hrvatska književnost

I. Uvod u književnost (Vinko Nikolić . 625
II. Poviestno razvojni pregled hrvatske književnosti
A. od početka 10. stoljeća do 1832. (dr. Franjo Fancev) 629
B. od preporoda do danas (dr. Ljubomir Maraković) 639
III. Hrvatska književnost u tabelama (Vinko Nikolić) 647
IV. Hrvatsko narodno pjesničtvo (Petar Grgec) 649
V. Suvremena hrvatska književnost — 20. stoljeće (Vinko Nikolić) 652
VI. Djela o poviesti hrvatske književnosti (Vinko Nikolić) 668

Poglavlje XVIII.

Hrvatska umjetnost

I. Likovna umjetnost
A. Starija likovna umjetnost
1. Likovna umjetnost u primorskoj Hrvatskoj (dr. Ivan Bach) . . 669
2. Razvoj umjetnosti u bosanskoj Hrvatskoj (dr. Ivan Bach) . . 676
3. Pregled razvoja likovnih umjetnosti u bosanskoj Hrvatskoj (Željko Jiroušek) 680
B. Novija likovna umjetnost
1. Pučka umjetnost (Ljubo Babić) 698
2. Pregled razvoja hrvatske umjetnosti od 1800.—1860. (Mira Sabljić) 702
3. Pregled hrvatske umjetnosti od absolutizma do XX. stoljeća (Marcel Gorenc) 704
4. Slikarstvo i kiparstvo kod Hrvata u XX. stoljeću (Zdenka Munk) . 710
5. Arhitektura kod Hrvata u XX. stoljeću (Tihomil Stahuljak) . 713
6. Likovna kritika u Hrvatskoj (Zdenko Vojnović) 714
7. Umjetnički zavodi, družtva, škole (Aleksander Perc) 715
8. Leksikografija hrvatskih umjetnika (Zvonimir Jovan) 716
9. Popis značajnijih likovnih izložaba u Zagrebu od 1901.—1941. (Aleksander Perc) 718
II. Poviest upotrebne umjetnosti u Hrvatskoj (dr. Ivan Bach) 720
III. Hrvatska glasba
1. Hrvatska narodna glasba (dr. Božidar Širola) . . . . , 738
2. Kratak pregled hrvatske umjetničke glasbe (dr. Božidar Širola) . . . 739
3. Razvitak crkvene glasbe u Hrvatskoj (Franjo Dugan) 742
4. Hrvatski skladatelji i njihova djela (dr. Božidar Širola) 746
5. Hrvatski reproduktivni umjetnici (dr. Božidar Širola) 750
6. Glasbene škole, družtva i ustanove (dr. Božidar Širola) 750
7. Poviest hrvatske glasbe u tabelama (Josip Andreis) 765
IV. Kazališna umjetnost
A. Poviest hrvatskog kazališta
1. Drama (dr. Branimir Livadić) . 774
Demetrova nagrada (dr. Slavko Batušić) 795
2. Opera (Stanislav Stražnicki) . . 796
Obći pregled reproduktivnih umjetnika u operi (dr. Antun Goglia) . . . . , 808
3. Balet (dr. Slavko Batušić) . . 809
4. Scenografska umjetnost u hrvatskom kazalištu (dr. Slavko Batušić) . . . . , 810
B. Hrvatska kazališna kritika i stručna književnost (dr. Branko Gavella) 813
C. Glumačka škola (dr. Drago Ivanišević) . . . . , 818
D. Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca (dr. Drago Ivanišević) 820
E. Suvremeno kazalište
1. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu (Dušan Žanko) 821
2. Hrvatska državna kazališta u Osieku, Sarajevu i Banjoj Luci (dr. Slavko Batušić) 826

Poglavlje XIX.

Nastava i školstvo

A. Niže i srednje školstvo
Poviestni razvoj nižeg i srednjeg školstva u Hrvata
1. Začetak i najstarije razdoblje hrvatskog školstva (Alfons Heisinger) 828
2. Razvitak hrvatske pučke škole (Salih Ljubunčić) 830

* Nastavak iz prvog svezka

3. Razvitak hrvatske učiteljske škole (Salih Ljubunčić) 834
4. Razvitak hrvatskih građanskih škola (Josip Rukavina) 836
5. Razvitak hrvatske gimnazije (Alfons Heisinger) 839
6. Žensko školstvo (Alfons Heisinger) 846
7. Muslimansko školstvo u Hrvata (Salih Ljubunčić) 847

Sadašnje stanje nižeg i srednjeg školstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

1. Pučke škole (Mato Sudeta) 851
2. Učiteljske škole (Alfons Heisinger) 855
3. Građanske škole (Josip Rukavina) 857
4. Gimnazije (Alfons Heisinger) . . 862
5. Njemačko školstvo (Alfons Heisinger) . . . . , 867
6. Stručno školstvo Glavnog ravnateljstva za obrt, veleobrt i trgovinu (dr. Stanko Filipović) 868
Stručno školstvo Glavnog ravnateljstva za poljodjelstvo (dr. ing. Fran Pasković) 876
7. Obći brojitbeni pregled školstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Mato Sudeta) 879
8. Popis srednjih i stručnih škola u gradovima i u većim mjestima (Alfons Heisinger) 880
Popis srednjih stručnih škola u gradovima i u većim mjestima (dr. Stanko Filipović) 889
9. Popis pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Mato Sudeta) . 891
Školske knjige (Alfons Heisinger) . . 916

Nastavnici pučkih i srednjih škola

I. Sudjelovanje nastavnika u obćem prosvjetnom radu
1. Prosvjetno-družtveni rad pučkoškolskih učitelja (Mato Božičević) 923
2. Prosvjetno-družtveni rad nastavnika građanskih škola Josip Rukavina) 925
3. Prosvjetno-družtveni rad srednjoškolskih nastavnika (Alfons Heisinger) 926

II. Stališke postrojbe nastavnika
1. Osamdesetpet godina organizacije hrvatskog učiteljstva (Ivan Tomašić) 926
2. Hrvatsko družtvo nastavnika građanskih škola (Nikola Suzak) . 927
3. Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora (dr. Zdenko Škreb) . 928

Pregled najvažnijih djela i izvora o nižem i srednjem školstvu u Hrvatskoj

1. Obća djela i časopisi (Alfons (Heisinger) . . . . , 930
2. Pučke škole (Salih Ljubunčić) . . 930
3. Učiteljske škole (Salih Ljubunčić) . 931
4. Građanske škole (Josip Rukavina) . 931
5. Gimnazije (Alfons Heisinger) . . 931
6. Muslimansko školstvo (Salih Ljubunčić) . . . . , 932

B. Sveučilište i visoke škole (dr. Vladimir Bazala)

I. Sveučilištne nauke Hrvata u inozemstvu prije osnutka visokoškolske nastave u Hrvatskoj 933
II. Početak i razvoj visokoškolske nastave u Hrvatskoj osobito u Zagrebu . . 937
III. Današnja visokoškolska nastava u Hrvatskoj

A. Hrvatsko sveučilište u Zagrebu
1. Izvještaji o dosadašnjem sveučilištnom radu 949
2. Sveučilištni zakoni 950
3. Rektori sveučilišta od god. 1874. do danas 953
4. Suvremeno stanje sveučilišta
a) Obći pregled 953
b) Sveučilištne oblasti 955
Sveučilištni senat
Rektorat sveučilišta
Sveučilištna knjižnica
Fakulteti (kratka poviest, uprava, katedre, predmeti i zavodi): bogoslovni, mudroslovni, pravni, medicinski, poljodjelsko - šumarski, tehnički, veterinarski i farmaceutski.
c) Doktorske disertacije od god. 1929. do 1942. 969
d) Brojitbeni pregled 976
5. Đački život (Mladen Bošnjak) . 981
6. Hrvatsko sveučilištno družtvo . 989
7. Pučko sveučilište 991
B. Visoka pedagožka škola u Zagrebu 995
C. Hrvatska ekonomsko-komercialna visoka škola u Zagrebu 997

Poglavlje XX.

Suvremeni kulturni život Hrvata

Uvod (dr. Vladimir Bazala) 1000
1. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (dr. Vladimir Bazala) 1001
2. Prosvjetni rad (dr. Slavko Težić) . 1007
3. Prosvjetne ustanove
a) Arhivi (Josip Buturac) 1009
b) Galerije i muzeji (dr. Antun Bauer) 1014
c) Konzervatorski rad (Lina Anđela Horvat) 1025
d) Knjižnice i čitaonice (Mladen Bošnjak) . . . . , 1031
e) Nakladna poduzeća (Mirko Breyer) 1037

4. Novinstvo (dr. Ernest Bauer) 1044
5. Bibliografija (Eva Verona) 1066
6. Krugoval (Radovan Latković) . . 1070
7. Slikopis (Marijan Mikac) 1073
8. Snimačtvo (August Frajtić) 1077
9. Filatelistika (Vilim Gregorčić) 1080
10. Dobrotvorna družtva (Mirko Tretinjak i dr. Božidar Širola) 1083
11. Tjelesni odgoj i šport (U. D. V. Š.)
a) Misli vodilje hrvatskog športa (Miško Zebić) 1088
b) Poviestni razvoj tjelesnog odgoja i športa u Hrvatskoj 1090
c) Reorganizacija hrvatskog športa nakon 10. IV. 1941. 1098
d) Pojedine grane športova u Hrvatskoj 1099
e) Pregled međunarodnih utakmica Nezavisne Države Hrvatske . . 1109
f) Hrvatski rekordi 1110
g) Planinarstvo (Slavko Brezovečki) 1111
h) Šah (Vatroslav Petek) 1113

Dio V.

POLITIČKA POVIEST HRVATA

1. Ocrt političke poviesti Hrvata (Josip Horvat) 1115
2. Vlast i njezini nosioci (Miroslav Golik)
Najstariji hrvatski vladari 1132
Nova prekretnica 1137
Vlast u bivšoj Jugoslaviji 1137
Vlade u bivšoj Jugoslaviji 1145
Politički položaj Hrvata u bivšoj Jugoslaviji 1162
3. Gospodarska podloga hrvatske oslobodilačke borbe (Miroslav Golik) . . 1166

Kazalo 1175

GORA
HUM
KRBAVA-PSAT
LAŠVA-GLAŽ
LIKA GACKA
LIVAČ-ZAPOLJE
Z. Sertić

BARANJA
BILO GORA
BRIBIR-SIDRAGA
CETINA
DUBRAVA
Z. Sertić

POSAVJE
SANA-LUKA
USORA-SOLI
VINODOL-PODGORJE
VRHBOSNA
VUKA
ZAGORJE
Z. Sertić

Modruš
Pliva - Rama
Pokuplje
Pokuplje
Prigorje
Z. Sertić

POGLAVLJE XVII.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Uredio: prof. VINKO NIKOLIĆ

I. UVOD U KNJIŽEVNOST
Pojam i razdioba književnosti
Stara i nova književnost
Književnost kao kritika i znanost
Narodno pučko pjesničtvo
Na starim predajama novi put hrvatske književnosti
II. POVIESTNO—RAZVOJNI PREGLED HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI
A. Od početka 10. stoljeća do 1832.
Ćirilo-Metodova baština (10.—14. stolj.)
Pokoljenje začinavaca (13.—15. stolj.)
Pučka književnost crkve i svjetovno pučko pjesničtvo
Evropski humanizam (15.—16. stolj.)
Uzmak erotike i katolička obnova (16.—17. stolj.)
Hrvatski preporod (1700.—1832.)
B. Od preporoda do danas
Preporodna književnost
Šenoino doba
Realizam
Moderna
Ekspresionizam
Sadašnjost
III. HRVATSKA KNJIŽEVNOST U TABELAMA
IV. HRVATSKO NARODNO PJESNIČTVO
Slobodni stihovi
Razdoblje bugaršlica
Prevlast deseterca
Međunarodno priznanje hrvatskog narodnog pjesničtva
Ciklusi hrvatske narodne epike i lirike
V. SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST — 20. STOLJEĆE
VI. DJELA O POVIESTI HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

I. UVOD U KNJIŽEVNOST

Napisao prof. VINKO NIKOLIĆ

POJAM KNJIŽEVNOSTI

Pojam književnosti u najužoj je svezi s knjigom. U starija vremena književnost i knjiga imali su podpuno isto značenje. Pojam »književnost« stvoren je tek u 18. st. od pridjeva »književan«, koji je označivao čovjeka-knjižnika. A ipak sve knjige nisu književnost. Imade mnogo knjiga, koje služe za dnevne potrebe čovjeka: za pouku, pobožnost i zabavu, pa ih svejedno ne ubrajamo u književnost. Prema tome: s pojmom književnosti povezujemo neka stroga mjerila o vriednosti, kao i o vrsti djela. Kad govorimo o književnosti, tada u prvom redu mislimo na t. zv. liepu književnost; mislimo na ona djela, koja su rođena u umjetničkom nadahnuću, u težnji za ljepotom; na ona djela, koja su stvorili izabrani duhovi iz želje, da ono liepo, što nose u svojim umjetničkim dušama, nabujalim od misli i osjećaja i nadahnuća, obogaćenim razbuđenom maštom, drugome razdavaju. To su najljepši plodovi ljudskoga srdca i uma. To su odsjevi duha, ostvareni na papiru, izraženi izabranim riečima, obuhvaćeni u knjigama, i oni su ures prirode. Ovi liepi darovi oplođuju i obogaćuju naše duše, oplemenjuju srdca, uljepšavaju život. To je ona prava književnost.

U širi pojam književnosti ulaze i ona djela, koja su plod umnoga rada i proučavanja; djela koja su nastala iz težnje za istinom. Ta djela nazivamo znanstvenom književnošću. Ova djela također predstavljaju ozbiljni rad na polju knjige; nekad su pisana književnim stilom (poviest književnosti, esej), pa zato i ovakva djela možemo djelomično ubrojiti u književnost. Dok je ova razlika danas sve jasnija, pa je pomalo svi prihvaćaju, dotle je prije, osobito u prvim stoljećima, nije uobće bilo. Zato ni mi ta djela ne možemo dieliti, pa smo u tabele starije književnosti unieli skoro sve knjige.

Ne može se naime iznesena umjetnička podjela književnosti jednako primieniti na svih 10 stoljeća hrvatske književnosti, jer se poviest književnosti ne obazire toliko na estetsku vriednost nekog djela, koliko na to: što djelo i pisac znače u književnom razvoju u poviestnim vidicima. Prvih 5 stoljeća (10.—15.) zapravo znače razdoblje pismenosti, doba priprema. Međutim, kasniju književnost, makar i na nju gledamo iz poviestnog vidokruga, možemo ogledati i u umjetničkim odrazima, pa stoga mi ta djela stavljamo na stepenište vriednosti, iz kojeg razabiremo, da mu je na vrhuncu Ivan Gundulić.

Ima nekih pisaca poviesti hrvatske književnosti, koji rad prvih 4—5 stoljeća i ne ubrajaju u književnost, zabacuju je kao običnu pismenost. Ali se mora imati na pameti, da su bile potrebne i te pripreme, da su ta djela naših najstarijih pisaca temelji kasnijoj književnosti. Potrebno je i rad učenika Ćirila i Metoda na polju knjige, makar je to uglavnom knjiga za potrebe crkvene službe, ipak ubrojiti u književnost, jer i onako ne znamo točno, kada se prvi puta javila prava umjetnička književnost. Marulićevo svjedočanstvo o začinavcima nije vremenski pobliže odredeno. Mi imamo viesti, da je duhovno pjesničtvo na hrvatskom jeziku postojalo već u 12. stoljeću, kad su Hrvati Zadra god. 1177. dočekali papu Aleksandra III. pjevajući h r v a t s k e pjesme.

RAZDIOBA KNJIŽEVNOSTI

Kod nas je već uobičajena razdioba hrvatske književnosti na staru i novu. Makar cjelokupnu hrvatsku književnost smatramo jedinstvenom od 10. stoljeća do danas, jer različita vriednost i raznovrstnost znače samo razvojne stupnjeve od početaka k usavršavanju, od tepanja do umjetničkog savršenstva, ipak i mi možemo zadržati tu razdiobu na staru i novu, samo ćemo je vremenski drugčije razgraničiti.

Stara književnost počinje s 10. stoljećem i traje do Vitezovića, koji stvara nacionalnu hrvatsku književnost.

Vitezović teži, da sve ono, što se piše, ne bude više samo narodno, a još manje slovinsko, nego hrvatsko. Vitezović znači početak nečeg novog u našoj književnosti, pa zato njegovom pojavom počinje nova hrvatska književnost.

STARA KNJIŽEVNOST

Književnost početaka sastojala se uglavnom od knjiga, namienjenih potrebama crkve, koje su pisali svećenici. Te su knjige pisane hrvatskom glagoljicom.

Ova je književnost najviše cvala oko Zadra i na Krku, pa uz hrvatsku obalu do Splita. Na temeljima Ćirilo-Metodove baštine, na radu njihovih učenika kasnije se razviše i crkvena prikazanja i pučko pjesničtvo, kao i sva ostala književnost.

U 15. stoljeće možemo postaviti početke prave umjetničke književnosti, jer je Marulić već 1501. spjevao svoju »Juditu«, a sigurno je već i prije pjevao neke pjesme, poput ostalih začinavaca, koje on spominje. Uostalom, iz toga vremena imademo i neke sačuvane pjesme, koje svjedoče postojanje prvih pravih književnih napora. Na tom se radu nastavlja bogato Marulićevo djelo, pa rad prvih trubadura i ostalih književnika 16. i 17. stoljeća. Ciela hrvatska književnost živi od baštine primorskih čakavaca, od Marulića, Lucića, Hektorovića i dr. Oni preuzimaju kalupe, oblike od naroda i stvaraju nešto novo, nešto, što nitko drugi nema, pa je po tome i ova naša književnost izvorna.

Ovo književno doba imade umjetnički snažnih i nacionalno značajnih djela.

Ova se književnost razvija duž diela hrvatske obale od Zadra do Dubrovnika, koji je kruna stare, a svjetionik i ponos nove hrvatske književnosti. To je razdoblje dalo darovitog komediografa M. Držića, pjesnike Ranjinu i Zlatarića, velikog lirika Bunića Vučićevića, snažnog dramatičara Palmotića, a nad svima najvećeg u staroj književnosti: Ivana Gundulića, nad čijim velikim djelima (Suze sina razmetnoga, Dubravka, Osman) čovjek i danas ostaje udivljen.

Velik dio ovih značajnih djela nosi sve oznake svog vremena. Koncem 16. stoljeća naime nastaje evropski pokret za oslobođenje kršćana od Turaka, obrane Evrope od nasrtaja Iztoka. Taj pokret predvode Hrvati (Križanić i dr.), koji životima svojih najboljih sinova stvaraju žive bedeme protiv navala bizantinskog Iztoka i prolievaju doslovno potoke krvi za jedinstvo kršćanske vjere. U tom se duhu stvara i nova književnost, kao duhovni poticaj narodu, koji gine za krst častni i slobodu zlatnu, i zbog toga ostaje »barbarin«, dok se drugi u miru, kojega on stvara žrtvama svoje djece, kulturno i gospodarski podižu.

Dok se književnost početaka, prve pismenosti, crkvenih knjiga i poviestno-pravnih spomenika uglavnom ograničila uz naše hrvatske obale, dotle se kasnije javlja po koji književni radnik i u drugim hrvatskim pokrajinama. Tako u drugoj polovici 16. stoljeća počinje književni rad u užoj Hrvatskoj, početkom 17. stoljeća u Bosni, a u 18. stoljeću u Slavoniji.

Ovih sedam (10.—17.) stoljeća znače vremensku cjelinu, jer su vremenski povezana i izprepletena. Svejedno se, s obzirom na različite književne vrste, nisu mogla — makar bi to bilo poželjno — u tabelarnim pregledima povezati zato, jer se u raznim stoljećima javljaju različite književne vrste, pa bi bilo rubrika kroz nekoliko stoljeća praznih, a ove je, zbog prostora, i onako trebalo svesti na najmanje.

Makar nije zadatak ovog uvoda dati ocjenu književnih uspjeha stare književnosti, ipak se može iztaknuti veliko književno i nacionalno značenje Marulića, Lucića, M. Držića, Ranjine i Zlatarića, pa posebno trojice iz zlatnoga doba dubrovačke književnosti: Gundulića, Bunića Vučićevića, Palmotića, kasnije i Đorđića (Đurđevića).

Ova starija naša književnost dala je i umjetnički i nacionalno snažnih djela (Judita, Robinja, Jeđupka, Ribanje i ribarsko prigovaranje, Novela od Stanca, Dundo Maroje, Dubravka, Osman, Pavlimir, Plandovanja, Gartlic za čas kratiti, Uzdasi Mandaljene pokornice, i utvrđuje umjetnički zamah hrvatske književnosti već onda, kada se takvim djelima ne bi mogli pohvaliti ni mnogo veći narodi.

Kod nas je već postao običaj našu književnost, posebno ovu stariju, prikazivati ovisnom o stranoj književnosti. Zato je baš ovdje važno naglasiti, da je naša književnost, istina, nalazila poticaja u književnosti s druge strane Jadrana, ali da je ona nekada svoje uzore umjetnički nadvisila i mnogim djelima dala obilježja čisto hrvatska; da su mnoga od tih djela od Marulića do Vitezovića odraz naših hrvatskih potreba i našeg duha, koji je na tim našim hrvatskim obalama bio uviek budan, živ i snažan, pa je samo tako i razumljivo, da su Hrvati upravo na tim našim liepim obalama tako rano stvorili onako snažnu narodnu državu s najjačom mornaricom na Sredozemlju.

NOVA KNJIŽEVNOST

Novu književnost obilježuje velika nacionalna pojava Senjanina Vitezovića, tvorca hrvatske preporodne misli. On je svojim dalekovidnim radom postavio temelje ne samo Hrvatskom preporodu, po čemu je postao začetnikom naše nove jedinstvene književnosti, nego je i predteča dra Ante Starčevića.

Vitezović je jedan od najznačajnijih radnika na utiranju putova, koji su nas doveli u vlastitu državu. Vitezović zastupa misao ujedinjenja Hrvatstva, i tako narodu, ujedinjenom u borbi za duhovne vrjednote, pridružuje i borbu za nacionalnu slobodu, koja je ušla u svoje završno stanje 10. travnja 1941.

Vitezović Hrvatsku ujedinjuje na modernim temeljima, i to jedinstvo, koje je zasnovao Vitezović, traje do naših dana, pa je po tome i on, kao predhodnik Starčevića i Poglavnika bio jedan od misaonih stvaratelja hrvatske države.

Vitezovićeva je životna misao: oslobođenje i ujedinjenje Hrvata. On je bio onaj, koji je utvrdio, da je primorska oblast samo stara Hrvatska, a nikako neka posebna pokrajina, pa je predlagao Leopoldu, da uzme naslov kralja čitave Hrvatske (totiusque Croatiae); on je duboko razumio, da Hrvatske nema bez Bosne, pa mu je oslobođenje Bosne bilo posebno pri srdcu (Bosna captiva, 1712.). Vitezović je uobće sa svojim djelom »Croatia rediviva« (1700.) obilježio nacionalno jedinstvo hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja.

Misaono i vremenski s Vitezovićem su povezani marljivi i rodoljubni književni radnici, prosvjetitelji: Grabovac i Kačić, M. A. Reljković i T. Brezovački. Oni su također na svoje suvremenike izvršili jak utjecaj.

Ovi su književnici postavili temelje jedinstvenoj književnosti na jedinstvenom pravopisu i jeziku. Hrvatska književnost kroz sva ranija stoljeća pokrajinska, pred konac 18. stoljeća dobiva sve jača obilježja obće narodne književnosti, da se onda na početku 19. stoljeća pretvori u podpuno jedinstvenu hrvatsku književnost, pisanu jednim, jedinstvenim jezikom (štokavštinom i pravopisom s diakritičkim znakovima).

Utjecaji, koji su se sve više izprepletali, postaju sve dublji. Pisci iz svih naših krajeva osjećaju i prihvaćaju Dubrovčane za svoje književne učitelje. Kajkavska se književnost, uz tugu nekih domorodaca (Mikloušić), sama žrtvuje u korist štokavštine. Sam Brezovački, pod utjecajem Kačića, pjeva prigodne pjesme štokavskom ikavicom.

Tako ta sva strujanja, veze, osobno i književno poznavanje, nastojanja oko jedinstvenog književnog jezika i književnosti, Vitezovićev ideal hrvatskog duhovnog, političkog i kulturnog jedinstva, sve je to pripremalo put hrvatskom književnom, jezičnom i političkom preporodu, koji su izveli preporoditelji na čelu s Draškovićem, a djelomično s Gajem, sabravši i ujedinivši sve napore i sva nastojanja prošlih naraštaja, davši konačne oblike modernog nacionalizma.

Ne ćemo potanje govoriti o tome, kako je Gaj velikohrvatsku misao Senjanina Vitezovića kasnije napustio, ali ćemo naglasiti, da je Gaj Hrvatski preporod sveo na put ilirskog pokreta (dva posve različita pojma!), pa je tako hrvatski nacionalistički preporod sveo u stanje ilirstva odnosno jugoslavenstva, i time proigrao veliku baštinu svojih predteča. I da nije bilo divovske pojave dra Ante Starčevića, koji je pravodobno otrieznio najhrvatskije pojedince, bila bi naša poviest, vođena ljudima Gajeva tipa, prošla još krvavije putove, i svakako bi, ako ne možda uništila, a ono udaljila ideal Hrvata svih stoljeća — vlastitu državu.

Starčević je nasuprot Gajevim maglovitim mislima postavio realističku misao o hrvatskoj državi. U tome se vidi sudbonostnost Gajeve (Strossmayerove) i Starčevićeve (Poglavnikove) pojave za hrvatski narod.

Ova je nova književnost, započeta Vitezovićem, nastavljena budničarstvom u duhu Gajeve davorije »Još Horvatska ni prepala«, dala snažne književnike u imenima I. Mažuranića (Smrt Smail-age Čengića), St. Vraza (Đulabije) i P. Preradovića — uz njih su značajniji: Demeter, Niemčić, Bogović i dr. —, na čije je stvaranje nastavio veliki Šenoa.

Šenoa nastavlja na političke misli Lj. Gaja, ali ipak piše djela iz hrvatske poviesti, umjetnički stvara Zagreb, udahnjujući mu dušu, stvara pojam nacionalnog i kulturnog središta, pa je tako i njegovo književno djelo izravno nacionalno. Uzporedo sa Šenoom piše i učeni esteta i teoretik Marković i marljivi Tomić.

Na razmeđu dvaju književnih naraštaja stoji i razmeđe dviju suprotnih, oprečnih političkih misli: ilirstva (narodnjačtva) — hrvatstva (starčevićanstva), kao i dviju suprotnih književnih pravaca: romantizma (idealizma) — realizma (naturalizma). Realistička politika Otca domovine Starčevića, koji je propoviedao jedinu spasonosnu i stvarnu misao o samostalnoj hrvatskoj državi, okupila je najsnažnije književne talente: Kumičića, Kovačića, Harambašića i Kranjčevića, a u misaonoj srodnosti stvarali su i Đalski, Kozarac, Novak, Leskovar i drugi. I nije slučaj, da ovo razdoblje realističke Starčevićeve politike predstavlja i obujmom i vriednošću vrhunac hrvatske književnosti.

Na realizam se nadovezuje Moderna, koju s realizmom povezuju Kranjčević, Leskovar, posebno Vojnović. Moderna se teoretski lomila između čistoga, često praznoga artizma (Mladi) i obzira na etičke, ćudoredne i nacionalne zadatke književnosti (Stari). Mladi su bili za slobodu stvaranja, a Stari su htjeli nastaviti na predaje književnosti. Svi su se ipak dodirivali u tome, da književnost mora biti umjetnička, dok se na kraju nisu našli na pomirbenom putu, oslonivši se na rođenu zemlju, koja je glavni izvor umjetničkih nadahnuća. Tada smo već mogli spoznati, da nije u pitanju ideologija, nego književnička, umjetnička nadarenost. Ako je netko i umjetnik i Hrvat, on je umjetnički slobodan, a opet će stvarati nacionalna djela.

Književne uspjehe Moderne predstavljaju: Matoš, Vojnović, Tresić Pavičić, M. Begović, Ogrizović, Domjanić, Vidrić, V. Nazor, D. Šimunović, M. Nehajev i dr., od kojih velik dio znači prielaz u našu današnju književnost. Moderna predstavlja vrhunac hrvatskog pjesničtva.

Književno 20. stoljeće znači cjelinu, pa tu svu književnost smatramo suvremenom, jer mnogi od ovih književnika još i danas književno rade, a i oni neki od mrtvih i danas su književno ži-

vi; neki od njih su učitelji suvremenih književnika. Tako na pr. tko bi mogao za Matoša reći, da nije suvremen, kad je on danas suvremeniji nego za svog života, i kad je on danas učitelj i vođa nacionalnih književnika.

Današnja književnost, ova ovamo poslije prošlog Svjetskog rata, predstavlja ogromno umjetničko bogatstvo. Na vrhuncima ove književnosti jesu imena snažnih književnika: M. Krleža, M. Budak, T. Ujević i Sl. Kolar, a od starijih Nazor i Begović. Oko njih bismo mogli nanizati mnogo značajnih imena darovitih književnika, koji su stvorili neprolazne umjetnine. To, međutim, nije svrha ovoga uvoda.

KNJIŽEVNOST KAO KRITIKA I ZNANOST

Koliko je star život, stara je i kritika. U isto vrieme s književnošću javljaju se i sudovi o njoj, najčešće ustmeni. Kritika je izricanje sudova, a znanost je pobiranje, iztraživanje i sređivanje podataka, utvrđivanje konačnih sudova, svrstavanje, sustavno slaganje po vremenu, književnim vrstama i vriednosti.

Kritike u današnjem smislu nije dugo bilo. Bilo je tek manjih pokušaja izricanja sudova o tuđim djelima. Obično su u predgovorima i posvetama svojih djela neki hrvatski pisci, na pr. Marulić, Đorđić i dr., iznosili mišljenja o književnim djelima i stvaranju uobće. Ranjina pjeva, na pr., pjesmu »Jednomu ki ništo ne učini, a tuđe sve huli«. Šižgorić (»De situ Illyriae«), govoreći o hrvatskoj narodnoj pjesmi, iztiče, da su neke naše narodne tužbalice ljepše i od grčkih i latinskih. Vetranović brani M. Držića od napadaja, da je plagiator, a Zoranić i Hektorović hvale Marulića.

Prvu pravu pojavu književne kritike nalazimo, kao i u ostaloj evropskoj književnosti, u 19. stoljeću u Stanku Vrazu (Kolo, 1842.).

Uzporedo s kritikom javlja se i književnost kao znanost, koja je također dugo bez sustava. Na tom području radi više pisaca (Apendini, Bajamonti, Baričević, Katančić, Kanižlić i dr.). Poslije ovih javljaju se Kukuljević, Veber i dr.

Književnost kao znanost javlja se tek za romantizma (19. st.), kao i u ostaloj Evropi. I tada još Mikloušić niže činjenice, a tek Šafarik, kojemu je Mikloušić dao podatke o hrvatskoj književnosti za djelo »Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten« (Budim 1826.), prvi sustavno prikazuje književnost, ali još uviek s više podataka i nabrajanja, nego s pogledima na vriednost. Bilo je i drugih pisaca, koji su pokušavali pisati o vriednosti i značenju književnosti (Seljan, Š. Ljubić, Veber i dr.). Velikih zasluga u tome imade I. Kukuljević. Izrazito znanstveno obrađivanje književnosti započinje tek V. Jagić, ali prvi, koji se sustavno samo time bavio, bio je Armin Pavić. On je 1877. imenovan na Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu za prvog profesora za hrvatski jezik i književnost, te je prvi predavao književnost kod nas, i to staru (djelo: »Historija dubrovačke drame«, Zagreb 1871.), smatrajući, da mlada ne spada na katedru, jer je pod velikim utjecajima.

Kasniji najpoznatiji i najznačajniji trudbenici na tome području jesu: Fr. Marković, M. Šrepel, Đ. Šurmin, M. Rešetar, Br. Vodnik, M. Medini, Fr. Fancev, T. Matić, M. Kombol i A. Barac, kao znanstveni radnici. Oni su našu književnost obogatili vriednim djelima. Još ćemo spomenuti, da imade nekoliko marnih radnika, koji uspjehe znanstvenih radnika sređuju i čine pristupačnima, u obliku školskih ili inače popularnih djela (Bogdanović, Prohaska, Kombol, Ježić, Ujević i dr.). Na području kritike iztiču se: Šenoa, Ibler, Pasarić, Politeo, Hranilović, Jakša, Dežman, Petravić, Nehajev, Livadić, Marjanović, Matoš, A. B. Šimić, J. Bogner i dr. Danas se sustavno bave kritikom A. Barac, Lj. Maraković, P. Grgec, A. Haller i nekoliko mladih.

NARODNO PUČKO PJESNIČTVO

Uz ovu umjetnu književnost imademo i bogato i šaroliko narodno blago, u prvom redu pučko narodno pjesničtvo. To pučko pjesničtvo također je hrvatski nacionalni i književni ponos, jer pokazuje veliku nadarenost našeg puka, njegov veliki smisao za umjetnost. Koliko su te pjesme umjetničke, najbolje se vidi po pjesmi »Hasanaginica«, biseru našeg pučkog pjesničtva.

NA STARIM PREDAJAMA — NOVI PUT HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Sve ovo umjetničko, duševno i umno blago, koje su kroz 10 stoljeća stvorili bilo poznati hrvatski književnici i znanstveni radnici, bilo nepoznati narodni guslari i pjevači, predstavlja dragocjeno i ogromno bogatstvo, puno umjetničke snage, rasnog hrvatskog junačtva i ponosa, volje za pobjedom, sposobnosti za život i vjere u veliku i sretnu budućnost.

U tom se je blagu snažno odrazila hrvatska duša i velika snaga hrvatskog narodnog genija.

Ta djela nas Hrvate prikazuju kao darovit, snažan, zdrav narod, koji je i na području književnosti stvorio neprolazne vrjednote, da se njima doista može pred svima ponositi. Jer, imade malo naroda, koji su živjeli u tako težkim i krvavim prilikama. Malo ima naroda, koji su se morali kroz stoljeća boriti za svoj goli život, za koru suha kruha i komad zemlje, za mrvice slobode, pa koji bi uza sve to uspjeli stvoriti tako divno blago umjetnosti.

Ova književnost, kao dio obće hrvatske umjetnosti, predstavlja nas Hrvate kao stvaralački narod, koji čeka snažna, svietla, velika i ponosna budućnost u vlastitoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Nesumnjivo će se i nova hrvatska stvarnost jasno i duboko odraziti u književnosti, koju će prožeti zdravi ustaški duh i izpuniti sveta misao velikog Poglavnika i slobodne države, pa će tako književnost, umjetnički snažna, biti istodobno i duboko nacionalna.

Na taj novi put hrvatske književnosti pokazujemo kao na put budućeg književnog cvata, u nadi, da će hrvatski književnici obogatiti hrvatskog čovjeka liepim i plemenitim plodovima duha i srdca, i tako književnost našu povesti k još većem nacionalnom i umjetničkom uzponu.

II. POVIESTNO-RAZVOJNI PREGLED HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

A. OD POČETKA 10. STOLJEĆA DO 1832.

Napisao prof. dr. FRANJO FANCEV

Hrvatski narod nema poviesti svoje pismenosti i književnosti, u kojoj bi njezin pisac govorio o hrvatskoj književnoj prošlosti na temelju ocjene građe, koju je za tu svrhu sam proučio. A takve poviesti književnosti nemamo, jer hrvatski književni povjestničari posljednjih petdeset i više godina za takav svoj posao redovno su samo preuzimali kalupe i okvire naimenovane nazivima zvučnih pokretnih sila iz tuđih književnosti, i onda u njih unosili rezultate iztraživanja, koja nisu bila njihova.

Za našu književnu poviest to je svakako nepovoljna istina, ali sam je dužan i ovdje kazati, jer u iztraživanjima naše književne prošlosti ja sam učinio sve, da se nepriklađni, a osobito zlonamjerni oblici i okviri razbiju i mjesto njih postave i novi drugčiji, u kojima bi prije svega do puna izražaja i značenja mogla dolaziti samonikla i samotvorna snaga hrvatskog književnog genija. Zato se u ovom kratkom pregledu ne mogu nasloniti ni na čije predradnje, osim na svoje vlastite.

Potrebom izpravljanja kalupa, u koje se bez potrebe, a osobito bez pravilnog razumievanja, još i danas sapinje hrvatska književnost, bavim se preko dvadeset godina. Svoja izpravljanja započeo sam drugčijim gledanjem na kulturna previranja kajkavske Hrvatske u 16. i 17. st., a onda na hrvatski preporod. Dalje sam ih nastavio u prigodnom izdanju dvaju latinicom pisanih spomenika hrvatske proze 14. i 15. st., gdje sam iz sredovječne hrvatske književne prošlosti izdvojio elemente, koji su za njezin razvitak bili svakako važniji od same glagoljske književnosti, u kojoj je Ćirilo-Metodova baština bez većih promjena stoljećima bila samo prepisivana.

Kad sam napokon izveo na čistac još i ulogu, koja u izgradnji hrvatske umjetničke književnosti ide pokoljenja bezimenih začinavaca, bio sam uvjeren, da je došlo vrieme, da se iz organičkog razvitka hrvatske književnosti mogu izbaciti kalupi kao: srednji viek, humanizam-renesansa, reformacija-protureformacija, barok, prosvjetiteljstvo, romantika, narodni preporod i t. d., koje je na temelju jedne Murkove južnoslavenske razporedbe (klasifikacije) 1913. u njezin skelet uklopio Br. Vodnik. Kako je kasnije u jugoslavenskoj nastavi na istim kalupima obrađivao i hrvatsku književnost Slovenac Fr. Poljanec, na njihovu nestvarnost pa i neosnovanost pokazao sam najprije god. 1937. u svojoj kritici jugoslavenskih »udžbenika«, a sada ću je ovdje i zamieniti svojom razporedbom, kako sam je iznio u podnaslovima.

Najstariju hrvatsku knjigu predstavlja:

1. NAJRANIJE DOBA (10.—14. STOLJEĆE)

Poviest književnosti za sva vremena ne gleda jednako na pojam knjige. Njezini preostatci iz daleke prošlosti u svakom slučaju predstavljaju spomenike, koji kod svih naroda ulaze u književnu poviest. Prema tome i ovaj prikaz počinje sa spomenicima, koji bez obzira na njihovu vriednost predstavljaju naše najstarije knjige. Bilo je pokušaja najstarije stanje hrvatske knjige zamračiti bajkama. Dok je poviest znanost, koja se temelji na sigurnoj predaji iz prošlosti, koju ne može ništa oboriti, kod nas se vjeruje predaji, koja prve početke hrvatske knjige nadovezuje na djelatnost sv. braće Ćirila i Metoda, na koju je nadovezao već oko 1180. naš najstariji ljetopisac pop Dukljanin, kad kaže: »I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu hrvacku i istumači iz grčkoga knjigu hrvacku, istumači evanjelja i sve pistule crikvene i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopuštenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu.«

Za jednako podrietlo hrvatske knjige, kao kod popa Dukljanina, govori poviest splitskih crkvenih sabora 10. (925.) i 11. (1059./60.) st., na kojima je ista ta knjiga bila predmetom neprijateljskih spoticanja latinaškoga svećenstva, a govori i splitski arhiđakon Toma (1201.—1268.) u svojim »Solinskim poviestima«. Za takvo njezino podrietlo govore i sami književni spomenici od nekoliko prvih stoljeća hrvatske pismenosti. Svetojeronimska predaja u hrvatskoj prošlosti prvi put se spominje 1248., i od tada ona se često ponavlja, a uviek u riečima, da je sv. Jeronim »naš Dalmatin dika i slava i svitla kruna hrvatskoga jezika«. Osim toga za nju stvarno ne govori ništa, prema čemu ona ima samo značenje dobronamjerne legende.

U dalekom srednjem vieku na cjelokupnom prostranstvu hrvatskoga naroda izgrađena je u osnovi jedinstvena crkvena knjiga, jedinstvena po

izvorima svojim i jedinstvena po sadržaju svome, a trojna po pismima (glagoljici, ćirilici i latinici), kojima se služila. Od tih pisama Hrvati su samo glagoljicu primili s Ćirilo-Metodovom baštinom pod kraj 9. ili početkom 10. st., t. j. prije 925. Upotreba hrvatske ćirilice u našoj se pismenosti potvrđuje od 12. st., a već 1184./85. susrećemo se s njome na otoku Braču, našem krajnjem zapadu. Od dolazka na jug zapadnoeuropska orientacija povezala je Hrvate s latinskim jezikom i s latinskim pismom rimske crkve, i oni su ih u svim potrebama i u svim prilikama pratili još i onda, kad su za pismo svoga jezika i svoje crkve prigrlili narodno bogoslužje i glagoljicu.

Prema pravilima, kojima su Hrvati u latinskim izpravama pisali svoja krstna i obiteljska imena pa i mjestno nazivlje, istodobno mogle su biti pisane i ciele hrvatske rieči, kako ih za Zagreb predstavljaju biblijske glose iz kraja 11. st., ali najstariji hrvatski latinički tekstovi potvrđuju se iz Zadra, Šibenika, Korčule i Dubrovnika od 14. st.

Glagoljica, a donekle i ćirilica, samo su u bogoslužnim knjigama čuvale svetost obrednog crkvenoslavenskoga jezika i samo u njima on se do 12. st. održao bez većih promjena, jer izvan njih, kao u Baščanskoj ploči (1100.), Bračko-povaljskom nadpisu i izpravi (1184./85.) i t. d. jezik pismenosti biva odmah starohrvatski. S hrvatskog zemljišta iz vremena do 12. st. potvrđeni su, odnosno i pisani, ovi spomenici: »Glagolita Clozianus« (11. st.), koji je kao kućnu svetinju još u 15. st. na otoku Krku čuvala obitelj Frankopana; »Bečki listići« (12. st.), odlomak najstarijeg hrvatskog misal-sakramentara, koji kao i »Kijevski listići« (10. st.) svoje podrietlo zahvaljuju liturgijsko-obrednim knjigama panonsko-moravske Metodove crkve, a koja se već tu bila počela u obredu naslanjati na rimsku crkvu. U tom pogledu sličnu važnost ima i hrvatsko-ćirilski priepis »Poljičkih oficija« (1614.), jer su i oni u svojim molitvama jezički sačuvali sigurne dokaze svoga naslanjanja na knjige panonsko-moravskog podrietla rimskoga obreda. I svi hrvatski psaltiri, i to stari glagoljaški u podpunosti, mlađi latinički sporadički, posvjedočavaju također, da su Hrvati s Ćirilo-Metodovom baštinom i te liturgijske tekstove bili primili u njihovoj najstarijoj redakciji, i takve ih onda ljubomorno čuvali i prepisivali još mnoga stoljeća kasnije. U to doba Hrvati su primali ne samo gotove sastavke Ćirilo-Metodove baštine, već su od njih stvarali, ili bolje redigirali i prve hrvatsko-glagoljske misale, breviare i oficij prema latinskim obrazcima, koji se u hrvatskoj glagoljskoj književnosti potvrđuju ili bar dadu naslućivati već od 12.—13. stoljeća.

U hrvatskoj pismenosti podpuni prielaz s crkvenoslavenskog jezika na živi narodni počeo se vršiti već od 12. st., kad su potrebe svakodnevnog života najprije u glagoljaškim stranama, a zatim i izvan njih, osim crkvenih tekstova iziskivale još i drugčije sastavke (kao izprave i nadpise), i oni su odmah bili pisani živim narodnim jezikom. Brzo zatim u živi narodni jezik izvan glagoljaških strana bili su prenošeni latinički priepisi tekstova Ćirilo-Metodove baštine, koji su tada još u vrlo ograničenom obsegu zbog hrvatskih vjernika bili potrebni i latinskoj crkvi. Ovdje su oni bili osobito potrebni za redovnike nižih stupnjeva, od kojih su redovničke regule, prevođene s latinskih predložaka, zahtievale u pobožnostima i samo višekratno recitiranje određenih molitava i štiva na hrvatskom jeziku, u koji su bili prenošeni s crkvenoslavenskoga.

Ovdje treba poimence iztaknuti zadarski »Red i zakon od primljenja na dil dobroga činjenja« od 1345., a sigurno svojim postankom idu još u 14 st. oficiji dubrovačkog »hrvatskog molitvenika«, ulomak korčulanskog lekcionara i korčulanskih biblijskih glosa, rabska latinička »Žića sv. otaca« i »Šibenska molitva«. Prema arhivskim potvrdama iz 14. i 15. st. od ove se baštine zasvjedočava obstojnost nekadašnjih latiničkih priepisa Milogostićeva »evangelistara« i Hristoforovićeva »psaltira«. Prema najnovijim iztraživanjima iz iste su baštine potekli i rukopisni Zadarski lekcionar, tiskani lekcionar Bernardina Splićanina (1495.), lekcionar Nikše Ranjine (1513.) i Dubrovački hrvatski psaltir i Hrvatski molitvenik vjerojatno iz iste godine, koji se čuva u Barberinijevoj zbirci vatikanske knjižnice.

2. POKOLJENJE ZAČINAVACA

Gdje počinje i gdje svršava ovo drugo razdoblje hrvatske književnosti, ne da se točno odrediti. Prema svom gramatičkom podrietlu imenica začinavac značila je najprije »pjevača, koji načinje, začinje, počinje (intonira)« pjevanje u misi i drugim službama, gdje ga je od začinavca prihvaćalo dalje ostalo u misi nazočno svećenstvo ili zbor pjevača. Sam glagol »načeti« u smislu predpjevati (praecinere) poznavao je već Ćirilov prievod Davidovih psalama, a u hrvatskom jeziku osim u psaltirima u istom značenju glagole »začeti« i »početi« upotrebljavale su »Regule« benediktinske rogovske opatije, koja je poslije svoga razorenja od Mletčana u 12. st. bila preseljena na otok Pazman, i ovdje je svoje starinske regule sačuvala u priepisu 14. st. Pjevač, koji je pjevane mise začinao, mogao je biti u isti čas i njihov tvorac, prema čemu je naš začinavac jedan puta bio samo predpjevač — praecentor — cantor, drugi put uz to još i pjesnik — versificator pjevanih pjesama.

Izraz »začinavac« u poviesti hrvatske književnosti javlja se po prvi put 1501., kad ga je za objašnjenje »poetike«, koje se držao u »Juditi«, upotriebio Marko Marulić u ulomku: »Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu starih poet, kim ni zadovoljno počitati, kako im je dilo prošlo, da mnoge načine opkladaju, neka je vičnije onim, ki budu čtiti.« Ovim objašnjenjem poslužio se Marulić upravo u posveti popu i permanciru splitske stolne crkve dum Jerolimu Balistriliću, »knjižniku obojega jezika dobro umiću«. Ovo objašnjenje nije Marulić upleo u posvetu bez razloga, kad se zna, da je i permancir u svakom kaptolu bio upravo začinavac, ili, kako je isti naziv 1778. u »Crkovnom zakonu« objasnio pop prvostolne splitske crkve Ang. Dalla Costa, hrvatski »pivalac« pa i »prvopivalac«.

Za upravljanje pjevanja u misama i u drugim službama svaka stolna ili zborna crkva imala je već od 12. st. i u našim stranama svoje primicerius-permancire, praefectus-regens chori i kantore. Kako se pod god. 1188. za permancira krčkoga kaptola arhiđakona Ivana izriekom kaže, da odnosne latinske iz-prave on sam nije podpisao »nesciente scribere« (»ne znajući pisati«), znači, bio je glagoljaš.

Kako su se permanciri i kantori u crkvama s latinskom liturgijom brinuli za pjevanje latinskih crkvenih pjesama, tako su se u hrvatsko-glagoljaškim crkvama brinuli za nj začinavci. Za glagoljašku okolinu Zadra već se pod 1177. potvrđuje, da su okolni vjernici u Zadru sudjelovali u dočeku rimskoga pape Aleksandra III., pjevajući njemu u čast »pohvale i pjesme u svom slavenskom jeziku«. Time se zasvjedočava postojanje prvih početaka ovoga razdoblja.

Bezimene zbirke crkvenih pučkih i umjetničkih pjesama od 14. i još dva do tri dalja stoljeća u većini zahvaljujemo suradnji nepoznatih pokoljenja začinavaca iz svih hrvatskih strana. Kako sam kazao, začinavac je bio upravo i permancir (prvopivalac) dum Jerolim Balistrilić, knjižnik »obojega (latinskoga i hrvatskoga) jezika dobro umić«, ali ni on sam nam nije poznat i po svojim pjesmama, koje je morao imati pred očima Marulić, kad mu je objašnjavao razliku u načinu, kojega su se u svom pjesnikovanju držali naši začinavci, i on u »Juditi«, držeći se »zakona starih poet«. Permanciri i začinavci upravljali su, kako je već rečeno, zborna pjevanja u crkvama i samostanima začinanjem — intoniranjem samoga pjevanja, kao i skladanjem — improviziranjem za nj potrebnih pjesama. Već u stara vremena sličnih se običaja držao i puk, imajući svoje začinavce i svoje počimalje, koji su ga u kolu, u igri i u veselju predvodili pjevanjem njegovih pučkih pjesama, a prema prilikama i stvarajući mu ih.

Pučko pjesničtvo crkve

Držimo li pred očima, kako su se pojedina pobožna štiva, a osobito crkvene pjesme i crkvena prikazanja brzo prenosili iz jednoga kraja u drugi, ne nailazeći pri tome na zapreke ni u granicama raznih obreda, a ni u razlikama raznih narječja, moramo predpostavljati, da je već u daleka vremena uz svaku znatniju crkvu postojao netko, tko je o tom prenošenju vodio brigu pa i upravljao ga. Prema izvodima popa A. Dalla Coste, održanje »sklada i jedinstva među svima crkovnjaci« u katoličkoj crkvi bila je dužnost permancira, i oni su »zapivanju i skladanju duhovnome« u crkvama imali »prvo misto u koru«.

I zbirke hrvatskih crkvenih pjesama od 14. st. nastale su uglavnom suradnjom nepoznatih začinavaca iz raznih hrvatskih strana. U tom pogledu najpoučnija je »glagoljaška zbirka »starohrvatskih duhovnih pjesama«, pisana pod kraj 14. st. u pobliže nepoznatom pavlinskom samostanu banske Hrvatske, u kojoj od 12 pjesama njih 9 predstavlja obrazce crkvenog pučkog pjesničtva i starijega od 14. st. To su pjesme: »Nu mislimo ob tom danas«, »Gdo bi mogal ne plakati«, »O Marija božja mati«, »Proslavemo otca Boga«, »Bog se rodi v Bitleomi«, »Bratja brata sprovodemo«, »Tu mislimo bratja ča smo«, »Bože dobri, Bože blagi«, »Mihovile preblaženi«. Uz novih 16 sve ove pjesme u 15. st. našle su se i u krnjoj korčulanskoj pjesmarici »bratovštine svih svetih«, koja se u najnovije vrieme na žalost netragom izgubila.

Kako je ona kao podpuna izgledala, danas to možemo donekle razabrati iz »Budljanske pjesmarice« (1640.) i iz zadarskih pjesmarica Mihovila Bilanovića (1661.) i Šimuna Vitasovića (1685.), od kojih je ovaj posljednji u jednoj zadarskoj crkvi bio upravo »praefectus chori«. Pjesmarica s množtvom crkvenih pjesama, od kojih je jedan dio bio svakako stariji od 16. st., imamo iz Međimurja (1593.), kajkavske Hrvatske (1644. — 1687.), s Kvarnerskih otoka (kraj 16. st.), Raba (1563.), Šibenika (16. st.), Trogira (kraj 16. st.), Hvara (1530.), Korčule (1560.), Dubrovnika, Budve i iz Bosne. Kad se jednog dana objavi iz njih obći hrvatski himnologij, na okupu će se zacielo naći 50 do 100 pjesama, koje su već prije svršetka 15. st. bile zajedničko blago hrvatskog crkvenog pjesničtva svih strana. A taj zamjerni broj opravdava svakako, da se suradnja makar i bezimenih začinavaca u obćem razvitku hrvatske književnosti stavi u posebno razdoblje, koje će stajati sasvim izvan bezličnog i sasvim neodređenog srednjeg vieka.

Dalje, to opravdava još i suradnja začinavaca u izgradnji hrvatskih pučkih crkvenih prikazanja. Kad se hrvatska književna poviest, prvi put bila pozabavila njihovim postankom, ona im je tada prve početke stavljala u sjeverne hrvatske strane, da ih tamo objasni podrietlom iz predpostavljenih utjecaja njemačke crkvene drame. Protiv te predpostavke, jer za nju stvarno baš ništa ne govori, ja sam postavio obrazloženu tvrdnju, da su pojedina prikazanja mogla, istina, nastati u raznim našim kulturnim središtima, (za Zagreb latinsku imamo iz 12. st.), ali prije nego igdje drugdje,

to se moralo dogoditi u zadarskoj sredini, odakle imamo i prve potvrde o hrvatskom crkvenom pučkom pjesničtvu uobće.

Prije turske provale, pod kraj 15. st., ta je sredina osim Zadra obuhvaćala još i ova u hrvatskoj prošlosti znatna crkvena središta: Nin, Biograd, Šibenik, Skradin i Knin. Upravo u toj sredini bilo je najviše mogućnosti, da crkva računa i s hrvatstvom svojih vjernika, i da, osobito prema primjerima 13. st. iz apeninskih država, za njihovu pobožnu razonodu uvede u crkve i u samostane prikazivanje crkvenih igara — prikazanja.

Dialožke pjesme, kao prvi stupanj crkvenih prikazanja, u toj sredini morale su postojati već tokom 14. st., kad su bile pučke i stihom i jezikom kao i sve naše tadašnje crkveno pjesničtvo. Brzo za tim i kod nas moralo se prieći na dramatiziranje najvažnijih časova iz Isukrstova života, kao rođenja, muke i uzkrsnuća njegova, oko kojih su se dalje nizale scene oslobođenja starozavjetnih otaca iz limba, Isusov polazak u Emaus, poklonstvo triju kraljeva u Betlehemu, navještenje Marijino, plač Marijin i t. d. Poslije svega toga dolazi dramatiziranje života mučenika i ugodnika Božjih.

Već u 15. st. zadarska skupina doista je imala i prikazanja rođenja Gospodinova, muke i uzkrsnuća Isukrstova i plač Marijin i t. d., a napose još i prikazanje muke sv. Margarite. U priepisima do 15. st. »skazanje rođenja Gospodinova« osim iz Zadra potvrđuje se još s Kvarnerskih otoka, Korčule i iz Budve. Osobito prikazanje »snimanja Isusova tila s križa« osim iz našeg sjevernog primorja u jednakoj obradbi potvrđuje se i iz Korčule, a plačevi Marijini prema najstarijoj redakciji, kakvu je 1502./05. prepisao i redovnik o. Šimun Klemenović iz Lukoran poli Zadra, postoje u priepisima iz raznih krajeva južnog primorja, bosanske pa i kajkavske Hrvatske.

Poslije Zadra i sjevernog primorja na obrađivanju crkvenih prikazanja surađivale su još i sredine Šibenika (Sv. tri kralja), Splita (Govorenje sv. Bernarda od duše osujene, Skazanje od nevoljnoga dne), Brača (Sud pokojnji, Sabić Mladinić), Hvara (Plač Marijin, Sv. Lovrinac, Marin Gazarović i t. d.), Korčule i Dubrovnika. Njihov iskonski pučki stupanj tek u ovim sredinama bit će usavršavan u književnije oblike, dok im sredinom 16. st. Dubrovčanin dum Mavar Vetranović u svojim prikazanjima (Posvetilište Abramovo, od poroda Jezusova i t. d.) nije dao i podpuno umjetnički oblik suvremenih pastirskih ekloga.

SVJETOVNO PUČKO PJESNIČTVO

Postojanje pučkog pjesničtva za 15. st. zasvjedočava šibenski kanonik Juraj Šižgorić, koji je 1487. opisujući običaje šibenske okoline, o njegovu pučkom blagu, izpoređujući ga sa staroklasičkim pjesničkim vrstama, izrekao mišljenje, »da su hrvatske pučke poslovice umnije od Solomonovih zakona, izreka Nume Pompilija i pouka Pitagorinih; naricaljke, kojima žene uz odar oplakuju svoje mile i drage, dirljivije od tužaljka Tetidinih i matere Eurialove; svatbene pjesme, pjevane u kolu, da nadilaze epitalamije Katulove i Klaudianove; ljubavne pjesme, koje večerima pjeva obiestna mladež, da bi dolikovale i pjesnicima kao što su uglađeni Tibul, udvorni Propercije i lascivni Kornelije ili Lezbljanka Sapfa; dialožke pjesme, koje se pjevaju u uljarnicama uz tieštenje maslina, da mogu dočaravati starinska recitiranja Vergilovih ekloga«.

Kao što Šižgorićevo mišljenje, jednako značenje za hrvatsko pučko pjesničtvo imaju i podatci, koje su nam o njem ostavili u svojim djelima: Zoranić u »Planinama«, Hektorović u »Ribanju«, a posebno Gundulić u 8. pjevanju svoga »Osmana«. Prave pučke pjesme, koje u pojedinim slučajevima mogu biti i starije od 15. st., predstavljaju pučka romanca »A ti devojko šegljiva« iz jedne zadarske pjesmarice 16./17. st., pastirska pjesma »Trava raste, cvate cvitak« izpred prikazanja muke sv. Margarite od 1500., 6 pjesama trubadura Đora Držića iz kanconiera Nikše Ranjine od 1507., kajkavska pjesma »Ptičice si lepo pojejo, vstavaj mi gori ljuba ma!«, a i velik broj pjesama, poznatih samo po početnim stihovima, spominjanih kod Zoranića, Krajačevića, Križanića, Jurjevića, Vitezovića i t. d.

POČETCI HRVATSKOG UMJETNIČKOG PJESNIČTVA UOBĆE

U spomenutoj glagoljaškoj pjesmarici »starohrvatskih duhovnih pjesama« iz 14. st. uz nabrojene crkvene pučke pjesme nalaze se i najstariji poznati primjeri hrvatskog umjetničkog pjesničtva uobće. Kako je ta pjesmarica pisana bliže ovim našim stranama, ne iznenađuje, što se metrička shema njezine pjesme »Svet se konča i slnce jur zahodi« javlja od 16. st. kao obična u umjetničkom kajkavskom pjesničtvu. Njezina »Pjesan svetago Jurja« predstavlja primjer svetačke legende u jedanaesteračkim distisima, koju je iz talijanskog predložka morao prepjevati nepoznati naš začinavac, jer je i on, kao i talijanski »cantastorie«, na početku pozivao na posluh slušače »od sego veka«, da im poje »pjesan od svetog Jurja konika«. Treća pjesma iste zbirke »Zač mi tužiš, duše moja« i ovdje, kao i u sto godina mlađem dubrovačkom priepisu u »Libru od mnozieh razloga«, zapisana je u vrlo pokvarenim stihovima, ali i iz ovakvih jasno se razabira, da je predstavljala umjetnički primjer prastare hrvatske duhovne lirike.

Da je već od 14. st. na golemom prostranstvu od Senja preko Zadra, Splita do Dubrovnika uz pučko postojalo i začinavačko umjetničko pjesničtvo, za početak 15. st. to se potvrđuje s 2½ dubrovačka stiha »Sada sam ostavljen srid morske pučine« i s više parova dvostruko-slikovanih dvanaesteraca u »Životu sv. Katarine«, sačuvanom u zadarskom latiničkom priepisu iz 15. st. Ti odlomci, pa i više pjesama s prikazom života raznih Božjih ugodnika, kao sv. Jeronima, sv. Lovrinca, sv.

Katarine, sv. Jurja, sv. Aleksija, sv. Ivana Zlatoustog i t. d. svjedoče, da su hrvatski začinavci uz pučko pjesništvo crkve udarili prve temelje i našeg umjetničkog pjesništva uobće.

U najbogatijim zbornicima ovakvoga pjesništva — hvarskoj pjesmarici od 1530., »Vrtlu« Trogiranina Petra Lucija (1573.) i Trogiranina Ivana Lulića od 1615. to umjetničko začinavačko pjesništvo našlo se u većini bezimeno, ali nema sumnje, da je gdjekojoj pjesmi iz tih zbornika uz Marulića bio autor i permancir-začinavac Splićanin Balistrilić i mnogi drugi nepoznati začinavci uz stolne crkve čakavskog primorja. U ocjeni važnosti toga pjesništva za razvitak kasnijih razdoblja hrvatske književnosti ne mogu nikako biti odlučna imena autora, koliko je odlučna činjenica, koju je u ostalom izrekao već sam Marulić, a danas je potvrđuju najnovija istraživanja, da se hrvatsko umjetničko pjesništvo od Marulića u Splitu, Đore Držića i Šiška Menčetića u Dubrovniku dalje doista razvijalo iz istoga pjesništva, koje su pred tim istim stihovima i istim pjesničkim jezikom pjevala pokoljenja bezimenih začinavaca.

3. EVROPSKI HUMANIZAM I NJEGOVO HRVATSKO RAZDOBLJE

(15. — 16. st.)

Humanizam kao i renesansa (reformacija) u svojoj su biti zapadnoevropski pokreti za stvaranje novog sredovječnom univerzalizmu protivnog poredka, i u njima su tokom 13. do 15. st. čovječanstvu bila pribavljena duhovna, dobra pa i družtvene slobode, kakve su nekoć imali slobodni građani grčkog i rimskog svieta. Ti su pokreti izazvali proučavanje staroklasičkih književnosti i umjetnosti, što je onda otvaralo nova razdoblja u književnostima pojedinih evropskih naroda. Istina, ne postoji ni poseban hrvatski humanizam, a ni posebna hrvatska renesansa, ali je i mnogo sinova hrvatskog naroda svojim prilozima radilo na širenju i utvrđivanju temeljnih ideala humanizma, a osobito humaniteta. Samo u tom pogledu u 15. st. jedni od Hrvata unapređivali su zasade humanizma uobće, kršćanskoga napose (Juraj Dragišić, Marko Marulić), drugi ugledajući se u staroklasike stvarali humanistička latinska djela (Janus Pannonius, Juraj Šižgorić, Ilija Criević, Jakov Bunić i t. d.), a samo je Marko Marulić ugledanjem na njih izgrađivao i umjetnička djela hrvatske književnosti. Od hrvatskih humanista osim Marulića za vlastiti narod i za njegovu književnost važan je i Šižgorić, jer je i on svojim zanosom za pjesničke tvorevine hrvatskoga puka utjecao na kasnija pokoljenja, da se zatim u svom pjesnikovanju nisu ustručavala posizati i za uzorima iz domaćeg samoniklog pučkog pjesništva.

SPLIĆANIN MARKO MARULIĆ

Od hrvatskih humanista svakako je najvažniji Marko Marulić (1450.-1524.), jer je on i izlaganjem temeljnih ideala humaniteta u svojim latinskim djelima i njihovom primjenom u hrvatskim djelima bio njegov praktični borac za najuzvišenije zasade kršćanskog humanizma. Jer, kad su u svom daljnjem razvoju humanizam i renesansa pošli svaki drugim putem, Marulić je odklanjao, da bude t. zv. renesansni čovjek, kakvim se s nepravom često smatra, napisavši u jednoj prilici i to, „da voli biti pobožan nego učen, osobito ako učenost ne počiva na dobroti. Kao književnik uobće Marulić se nadahnjivao na djelima najvažnijih predstavnika zapadnoevropske mistike humanista franjevaca Bonaventure, Bernarda, Tome Kempenca i t. d., a kao hrvatski književnik nadovezujući na pjesnički rad bezimenih pokoljenja začinavaca 14. i 15. st. njihovu je pjesničku jednostavnost (»kako im je dilo prošlo«) oplemenjivao (»da mnoge načine opkladaju«) zakonima poetika staroklasičnih pjesnika.

Kad je još nedavno bilo postavljeno pitanje: postoji li i kakva postoji neposredna zavisnost između Marulića i dubrovačkih dioskura Držića i Menčetića, to pitanje kao neosnovano ja sam odbio, pozvavši se pri tome na činjenice, da je pod kraj 15. st. od Senja do Dubrovnika postojalo umjetničko pjesništvo, koje je na tom golemom prostranstvu imalo jedinstven pjesnički jezik i iste metričke sheme, osobito u dvostruko-slikovanim dvanaesteračkim distisima. Da se postigne takvo jedinstvo, nikako nisu dostajala i samo dva do tri suvremenika pjesnika, već i tiesna suradnja od više pokoljenja pjesnika iz raznih književnih središta. Uvjete za to i ovdje, kao i u pučkom pjesništvu crkve, pružilo je predašnje razdoblje.

U ovom razdoblju nastavljačem Marulićeva pjesnikovanja uz njegove sumještane može se smatrati i Dubrovčanin dum Mavar Vetranović (1482.—1576.), jer i za nj treba najprije kazati, da mu se pjesnički rad nadovezuje i naslanja na iste tradicije, koje su već prije bila izgradila pokoljenja bezimenih začinavaca. Od njegova rada ovdje treba napose spomenuti znatan dio njegovih pobožnih pjesama, njegova crkvena prikazanja kao i njegove pjesme s ćudoredno-poučnim i političkim temama.

Najprikladnije mjesto može ovdje zauzeti i veliki komediograf Marin Držić (1567.), osobito ako pođemo od činjenice, da je na preporodu staroklasične drame u rimskoj akademiji Pomponija Leta sudjelovao i Dubrovčanin Ilija Criević. Iz Rima u Dubrovnik Ilija je ponio sa sobom osobito štovanje za komediografa Plauta, kako to svjedoči njegovo zanosno dubrovačko predavanje o Plautu. I Marin Držić u svom hr-

vatskom komediografskom radu učinio je zacielo još i više od Crievića, da se poslije početničkih pokušaja u drami Nikole Nalješkovića (1587.) u Dubrovniku uhvatila najjače korienje plautovska komedija, pa kasnije ugledanjem u Držića našla svoga obrađivača još i u Hvaraninu Martinu Benetoviću (1607.).

UTJECAJI PUČKO-SVJETOVNOG PJESNIČTVA U UMJETNIČKOME

U hrvatskoj književnosti, kao i u književnostima drugih naroda, postojale su najtješnje veze među pučkim i umjetničkim pjesničtvom od njezinih prvih početaka. Kao što je Marulićevo pjesničtvo u cielosti izraslo iz začinavački-duhovnoga, tako s druge strane mnogi naši pjesnici-umjetnici nisu prezali posezati za uzorima, koje im je pružalo naše svjetovno pučko pjesničtvo. Već je za naše trubadure pjesnike s kraja 15. st. dokazano, da u njihovim pjesmama nema ništa dodirno s humanističkim pokretom, ali osobito u pjesmama Đora Držića (1501.) ima jakih dodirivanja s našim pučkim pjesničtvom, kojega je obstojnost već zapažena u začinavačkom razdoblju.

S toga gledišta zanimljivo je pitanje: koliko su naše pučke pjesme svojim motivima doista uspjele dati drugi oblik, a osobito drugi duh, na pr. »Planinama« Ninjanina Petra Zoranića (1562.), kojima je temelj izgrađen na pjesničkom romanu »Arcadia« talijanskog humaniste Jakova Sannazara. Da je u pojedinostima Zoranić tu talijansku pozajmicu izprepleo zahvatanjima i u zbiljski život hrvatskih pastira, te se ona doimlju podpuno hrvatski-pučki, to je izvan svake sumnje. Dvie pjesme tu se pjevaju »u zuk« poznatih pučkih pjesama, a i u drugim prilikama pjesnik je često izvodio na pozornicu pastire svoga kraja, da se sprema »peti svoje pisance« i »na promin« i »u način od napojnic, ke na pirih i jinih veseljih peti se mej pastiri mečne budu«.

Osim toga većina Zoranićevih pjesama izpjevana je dvostruko-slikovanim dvanaestercima, ali ih ima i osmeračkih, sedmeračkih, šesteračkih, jer se postanak metričke sheme dvostruko-slikovanih dvanaesteraca umjetničkog pjesničtva kušalo objašnjavati iz šesteračkih stihova pučkih pjesama na način, da su one svoje starije asonance utjecajem umjetničke romanske poezije jednoga dana zamienile slikovima. U odnosnom dokazivanju uzimane su u obzir samo pjesme pučkog pjesničtva 19. st., ali će ta dokazivanja valjati još jednoć preizpitati i na temelju primjera, koje može pružiti Zoranić u svojim »Planinama«.

Od pučkih pjesama o boju na Krbavskom polju (1493.) Hanibal Lucić (1553.) izgradio je dramatizaciju »Robinju«, a Hvaranin P. Hektorović (1572.) od pučkoga blaga satkao je pjesničku poslanicu »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. Obćenito se iztiče i to, da je najljepša Lucićeva pjesma »Jur ni jedna na svit vila« izrasla iz pučkog pjesničtva uobće. Elemenata pučkih pjesama ima u svojim spjevovima i Brno Krnarutić (1583.). Tako njegova pjesan »Smrt Pirama i Tižbe« u V. libru svršava naricaljkom Tižbe nad mrtvim Piramom, koja od stiha »Ajmeh jao, moj pir stvori se v karminu« dalje podsjeća na pučke naricaljke, za koje je već Šižgorić tvrdio, da su dirljivije od tužaljaka Tetidinih i matere Eurialove.

Ugledanjem, pa i trajnim pozajmljivanjima iz pučkoga pjesničtva najlakše se mogu razumjeti pa i objasniti osim bugaršice »Cvilu to mi cviljaše« i pjesme »Sunce mi se diči zrakom« i mnoge druge pojedinosti iz »Vile Slovinke« i iz »Drage, rabske pastirice« pjesnika Jurja Barakovića. Napose Gundulićev »Osman« u svom 8. pjevanju apoteoza je i pučkog života i nerazdruživih njegovih pjesničkih običaja, kako je nije kadra dočarati ni jedna seljačka smotra. Samo poznavalac pučkih običaja, kakvim se u tom pjevanju očitovao Gundulić (1638.) bio je kadar folklorskom toplinom zbilje zadahnuti sve pastirske situacije svoje »Dubravke«.

Kako se naša umjetnička književnost trajno dodirivala s pučkim folklorom, pokazuju 4 makarske romance, koje su se razvile iz Lucićeve »Robinje«, a pokazuje i hvarska pučka pjesma »Zadarkinja Mare«, u kojoj je obrađen motiv zadarskog crkvenog prikazanja sv. Margarite, čak s nekoliko pozajmica iz njegove uvodne pastirske pjesme.

Ovakvi obostrani utjecaji, da spomenem još samo jedan primjer, očito su postojali i između hrvatske bugaršćice o sisačkom boju od 1593. i početne pjesme »Razboja od Turaka« Dubrovčanina Antuna Sasina († oko 1595.). Prema tome u iztraživanjima naše književnosti ne treba svu važnost polagati samo na to, da li je ovaj ili onaj motiv »petrarkistički«, kad motivi kao »loci communes« mogu u isti čas biti i »trubadurski« pa i samonikli iz dodirivanja našeg umjetničkog i pučkog pjesničtva.

TRUBADURI I PETRARKISTI U HRVATSKOM PJESNIČTVU

Hrvatsko umjetničko pjesničtvo Dubrovnika po prvi put je u poviest hrvatske književnosti ušlo razpravom V. Jagića, već taj puta pod nadpisom »Trubaduri i najstariji hrvatski lirici«. Značajka trubadurskog pjesničtva je ta, da po svojoj genezi, kao i po svom duhu, u cielosti pripada srednjem vieku. Pojam »renesansni« sam po sebi znači nešto, što više nije sredovječno i nije bezlično, nego upravo individualno, novovjeko. Trubadursko je pjesničtvo na svoj način veličalo i pjevalo i ženu i ljubav prema posebnim propisima i posebnim pravilnicima, koji su izključivali sve individualno. Kult žene u hrvatskoj književnosti nije po prvi puta zabilježen pjesničtvom dubrovačkih trudabura, već ga daje naslućivati i »Romanac trojski«, hrvatski roman 14. st., gdje je Aleksandar Paris na pitanje zbog plaće za svoju službu ponosno odgovorio: »I prišal sam k tebi, da ti služim, ali ti nisam došal služiti ni za zlato, ni za srebro, ni za jedno drugo blago, da hoću viditi koje je poštenje u tvojem dvoru i ka je dvoršćina«.

U trećem razdoblju hrvatske književnosti Marulić je u osobitim temama nastavio izgradi-

vati pobožno umjetničko pjesničtvo začinavaca, dok je u primjerima dubrovačkih trubadura nastavljeno uz ostalo i razrađivanje svjetovnih pjesama začinavački-pučkog pjesničtva.

U razporedbu hrvatske književnosti, kakvu je u njezin skelet 1913. unio Br. Vodnik, starija Jagićeva oznaka trubadurskog pjesničtva zamienjena je ili petrarkističkom ili samo renesansnom, samo ti se pojmovi ovdje u podpunosti ne pokrivaju. Zato se u posljednje vrieme s pravom traži, da se dubrovačkom pjesničtvu dioskura Držića i Menčetića vrati Jagićeva oznaka s obrazloženjem, da se i lirika Petrarkina razvila upravo iz trubadurske. »Gospoje« ili »diklice«, kojim su stajali na službu dubrovački trubaduri, nemaju ništa slično s Petrarkinom Laurom, koja je Petrarki bila nebeska već na zemlji. Trubadursko **nazivanje** potrebno je uzpostaviti i iz razloga, što samo njegov trubadurski značaj sadrži u sebi i njegovo naslanjanje na hrvatsko pučko pjesničtvo.

Kanconier, koji u I. dielu sadržava oko 600 pjesama spomenutih dubrovačkih trubadura, Nikša Ranjina počeo je prepisivati 1507. s gotovog predložka, a 3—4 desetljeća kasnije do broja 810 nastavio unositi u nj pjesme A. Čubranovića, M. Krističevića i dvojice još pobliže neodređenih pjesnika. Tek u ovaj II. dio zbornika ušle su pjesme, koje se naslanjaju na sigurne klišeje talijanske petrarkističke poezije, pa su se među njima našla i 4 soneta napuljskog petrarkista Serafinija.

Poslije ovih sigurnih primjera povođenja za talijanskim petrakistima dolaze pjesme našeg **Dinka Ranjine** (1536.—1607.). U posveti svoje zbirke »Pjesni razlike« pjesniku Mihu Menčetiću Ranjina je bio sviestan, da njegovi predhodnici zavređuju hvale, jer su oni prvi voljeli »satvari, ke im se zgodiše na službi ljuvenoj pjevati veće svojim nego tuđim jezikom«. Tu je on izriekom iztakao i to, da iako je sliedio »njih stupe«, jer je svoje književno obrazovanje dobio »u stranah latinskih«, one prisiliše da je sliedi i »nje stupaje«. Ovim posljednjim naš se Ranjina ogradio samo od povođenja za dubrovačkim trubadurima, kad su ga suvremene petrarkističke škole učinile u podpunosti svojim učenikom. Petrarkist je bio i njegov mladi suvremenik **Dinko Zlatarić** († 1609.), ali jer je on učio u Padovi, sveučilištnom gradu, u raznim smjerovima talijanskog petrarkizma, on je sliedio jedne uzore, Ranjina druge.

Uobće u 2. polovini 16. st. dubrovačka lirika sva je sliedila razne petrarkističke smjerove, pri čemu je ponešto samostalnosti bilo samo u lirici **Čubranovića**, **Bobaljević-Mišetića**, otca i sina **Mažibradića** i **Zlatarića**, ali u većini je ona bila toliko jednolična, da su novija iztraživanja njihovim pjesmama iz prvih izdanja u »Starim piscima hrvatskim« kasnije našla za autore druga imena od onih, pod kojima su najprije bila izdana, a pred tim još i prepisivana.

4. UZMAK EROTIKE PRED TEMAMA KATOLIČKE OBNOVE I PRED PROBLEMIMA OSLOBAĐANJA OD TURAKA

Renesansa kao duhovni pokret humaniteta dotakla se svih naših strana, iz kojih su sinovi polazili visoke škole na zapadu. Ali kao što renesansa svim našim stranama nije doniela umjetničke književnosti na narodnom jeziku, tako ni glasovi o potrebi reforama u crkvi, koliko god su se prigodice i prije reformacije mogli i kod nas čuti, nisu se razvili i do reformne književnosti. **Reformacija kao duhovni i književni pokret kod Hrvata samih nije uobće postojala**, jer nju ne može značiti osamljeni slučaj hrvatskog kalvina Mihajla Bučića. Sasvim drugčije u hrvatskim stranama očitovala se **katolička obnova**, nošena provedbama zaključaka tridentskog koncila. Gdje reformacije nije bilo, a tu treba brojiti i hrvatske zemlje, tu se katolička obnova očitovala kao pokret, koji je svima manifestacijama javnoga života nastojao nametnuti kršćansko naziranje na sviet, napose književnosti kršćanske inspiracije. Rimskoj crkvi približiti pravoslavni Balkan pa i ruski iztok to je opet bila posebna zadaća katoličkih Hrvata. Zbog ovog zadatka od 16. st. među Hrvatima se rađaju pokušaji stvaranja književnog jezika, koji će misionarima i književnosti omogućiti djelovanje na cielom europskom iztoku. Miešanjem obrednog crkvenoslavenskog i živog narodnog jezika **posebni hrvatski književni jezik** kušali su stvoriti čakavci **Š. Budinić**, **M. Alberti**, a hrvatski glagoljaši opet posebni rusificirani jezik glagoljskih izdanja.

Drugim putem udarili su opet oni hrvatski književnici (**A. Kolumović**, **B. Kašić**), koji su kao misionari putovali Balkanom i Iztokom, pa su u jezično širenje pojedinih slavenskih govora bili dobro upućeni. Od prvog časa ovi su kao uvjet, bez kojega katolički misionarski podhvati ne mogu uspjeti, tražili poštokavljenje književnog života, u kojemu su do tada prevladavala čakavska niansiranja. Kad su početkom 17. st. ovim smjerom hrvatski književni život poveli književnici isusovci, poslije u tom razvitku nije bilo kolebanja. U tim svojim koncepcijama književnici Iliri, Slovinci, protivno od prijašnjih pokoljenja, kojima su ti isti nazivi bili izključivo etničkom hrvatskom imenu, sada postasinonimi etničkom hrvatskom imenu, sada postaju Iliri i Slovinci u značenju južnoslavenskom pa i obćeslavenskom (**M. Orbini** i **J. Ratkaj**).

Teme obnove, koje su se u ovom razdoblju najviše obrađivale, bile su prolaznost zemaljskog života i proces, koji nakon sagrješenja preko pokajanja mora proći grješnik, da zadobije milosti, koje je griehom izgubio. Osobito prikladni primjeri za ovakve teme bili su biblijski razsipni

sin (Gundulić, Magdalenić), biblijska Mandaljena pokornica (Bunić, Đorđić), posljednje stvari čovjeka (Jurjević, Magdalenić), pokorni psalmi (Š. Budinić, Stj. Đorđić i t. d.). Prolaznosti života, povezanoj s oslobađanjem kršćana od Turaka, posvetio je I. Gundulić svoje najvažnije djelo »Osman«, a potrebom oslobađanja od Turaka počevši od Krnarutića, Vl. Menčetića, Petra Zrinskoga, P. Vitezovića nosili su se svi pjesnici hrvatskih »Zriniada«. Poslije spoznaje, da se takvo oslobađanje ne će moći riešiti bez vanjske pomoći, hrvatski su književnici počeli upravljati prve poglede najprije prema Poljacima (M. Alberti, I. Gundulić, P. Kanavelović), a zatim i prema Rusima (J. Križanić, P. Vitezović, I. Gradić, očekujući od njih i naše oslobođenje.

Samo tri književnika ovoga razdoblja, dva u Dubrovniku (I. Bunić i N. I. Đorđić) i jedan u wiener-neustadtskoj tamnici (Fr. Frankopan) kušali su oduprieti se tom obćem duhu obnove, predavši se makar i samo na čas pjesničkim razpoloženjima plandovanja i lagodnosti zemaljskoga života.

5. HRVATSKI PREPOROD

(1700.—1832.)

Hrvatski preporod i ilirski pokret dva su sasvim različna zbivanja u formiranju nove Hrvatske. Samo je hrvatski preporod djelo hrvatskog narodnog kolektiva, jer on se više stoljeća postojano vodio težnjama i radom: uzpostaviti hrvatskom narodu njegovo političko i duhovno jedinstvo. Kao djelo narodnog kolektiva, zastupanog po najboljim sinovima, preporod ni jedan čas nije bio vođen jednim književnikom, a inače se u njegovu razvoju prije konačnog oživotvorenja ističu tri velika datuma. Prvi od njih predstavlja nekoliko godina oko 1700., kad je narodne težnje za jedinstvom Pavao Ritter Vitezović po prvi put povezao u jedan dobro smišljeni »preporodni program«.

Pitanju književnog jedinstva na temelju jedinstvenog književnog jezika i pravopisa i načinu, kako da se ono rieši, između 1684. do 1703. Vitezović je posvetio najprije predgovore iz »Odiljenja sigetskog« i iz »Kronike«, zatim posebno »Slovnicu hrvatskog jezika«, koju je poznavao još A. A. Baričević, dvodielni »Rječnik« i tiskani »spis o pravopisu« od 1700. Pitanjem uzpostave političkog jedinstva hrvatskog naroda on se bavio u nekoliko predstavaka, koje je 1699. do 1700. prigodom razgraničenja između Austrije, Mletaka i Turske, a poslije djelomično uspješnih ratova za oslobađanje kršćana izpod Turaka podnio caru Leopoldu i njegovu pouzdaniku L. F. Marsigliju, a sa svrhom, da se u »cjelovitoj Hrvatskoj« nađu sve zemlje, koje su se prije mletačkoga kupa od kralja Ladislava Napuljca nalazile u sastavu hrvatskoga kraljevstva. Kad je tom pitanju bio namienio i tiskanu knjižicu »Croatia rediviva« (»Hrvatska oživljena«, 1700.), posvetivši je caru Leopoldu i nasljedniku priestolja kralju Josipu, vladarima Germanije, Ugarske, Češke i »cjelovite Hrvatske« (totiusque Croatiae), samim je tim nadpisom simbolizirao hrvatski preporod.

Poslije prerane Vitezovićeve smrti njegovi su koncepti u prvi čas bili pali u zaborav, dok ih 1749. nije donesao u Zagreb A. B. Krčelić. Ali i bez toga Vitezovićev rad bio je odmah nastavljen, ponajprije u nekim akcijama kao potrebi uzdizanja zagrebačke biskupije na nadbiskupiju, izdvajanje pavlinske redodržave iz zajednice s Ugarskom, a onda i u knjigama (Orlović, Jambrešić, Kačić, Reljković), u dramatizacijama školskog kazališta i u školskim poviestnim akademijama, ne samo u Zagrebu, već i izvan njega. Pod kraj 18. st. njegova djela za potrebe najšire javnosti pretiskavali su zagrebački (Kotche) i varaždinski (Trattner) kalendari.

Drugi važan datum u razvoju hrvatskoga preporoda predstavljaju zbivanja oko kobne godine 1790., kad je šačica hrvatskih političara u strahu pred dinastijom inaugurirala zlokobnu ugarsko-hrvatsku unionističku politiku, a u isti je čas hrvatski književnik Tito Brezovački (1757.—1805.) stao pobijati najglasnijim parolama. U istom tom času on je hrvatsku rodoljubnu javnost zatalasao protiv takve politike pjesmom, u kojoj uz ostalo dolaze najprije stihovi:

> Slobodna kraljevstva mi smo, a tko se stidi hrvatstva,
> neka se Hunima divljim pokorava i nek im služi,

ali već i prva pametna pouka iz netom (1789.) razbuktjele francuzke revolucije, gdje se opominje riečima:

> Sad, kad cio sviet za slobodom žudi toliko,
> ludost je velika nje se od svoje volje odreći.

Brezovački je ovakvim pjesmama osim šire javnosti bio probudio i savjest hrvatskoga sabora, koji je zbog uzbune izazvane pjesmom »Trium sororum recursus« naknadno uvjetovao vezanje uz Ugarsku na vrieme, dok se Hrvatskoj ne vrate pokrajine, koje su joj uzeli Turci i Mletčani, i time se ona osposobi za samostalnost.

Za težnje Hrvata, što su se 1790. rojile u glavama i u srdcima najuglednijih ljudi hrvatskog javnog života, značajnije od pjesama Brezovačkoga i uzbune križevačke županije i zagrebačkog sabora može se smatrati zahtjev profesorskog zbora zagrebačke akademije od sabora, da se akademija podigne na stupanj sveučilišta, kako bi mogla zadovoljavati svim nastavnim potrebama Hrvatske. Pod riečima obrazloženja istog zahtjeva može se naslućivati i to, da je

akademijskim profesorima lebdjela pred očima nastava reformiranim književnim jezikom, koji će jednako biti razumljiv svima Hrvatima. Za politiku hrvatskog sabora u ovom času značajan je i stav hrvatskog bana Ivana Erdödija, koji je prema nasrtajima Mađara obilježio riečima »regnum regno non praescribit leges«. Već sada je Zagreb i u pitanju jedinstvenog književnog jezika prve svoje izravne poglede upravljao Dubrovniku, pokrećući tamo izdavanje tiskom dubrovačkih pisaca i skupljajući za Zagreb njihove priepise, što je Zagrebčanima težko zamjerio Slovenac B. Kopitar, obilježivši u pismu Čehu J. Dobrovskome od 1810. taj njihov stav i pogrješnim i naopakim.

Kad su poslije 1790. sukobi s Mađarima postajali i dublji pa i opasniji za hrvatsku samobitnost, to je pospješilo treći i završni datum (1832.) u razvoju preporoda. Sredinom II. desetljeća 19. st. (1815.) nadzornik hrvatskih pučkih škola Tomo Koščak († 1831.) i franjevac Grgur Čevapović († 1830.) pripremaju poštokavljenje školskih knjiga uobće, Mihanović objavljuje spis »Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku«, akademijski profesor Antun Nagy pokušava (1814.) dobiti odobrenje za izdavanje hrvatskih novina, a u samom saboru (1822.) pokreće pitanje hrvatskog književnog jezika; dalje prof. Mirko Domin (1818.) počinje izdavati hrvatskim jezikom svoja predavanja iz »samosvojnih pravic« i t. d. Kad se u tim podhvatima postojano izticala potreba reformiranja hrvatskog književnog jezika u njegovu poštokavljenju, Toma Mikloušić († 1833.) upravlja opomenu domorodcima, »da poleg vetomadnešega bludnoga nekojeh slavonskoga jezika znancev namišlenja svoj horvatski jezik pomrzeti ne pustiju«, ali njemu se odmah suprotstavio ivanjski župnik Franjo Strehe († 1841.) protivnim mišljenjem, »da zagrebačko narečje vu sebi presiromaško, neprikladno je, da bi kada moglo samo ob sobom prez druge pomoći književnim jezikom postaviti se«. Koliko su vremena u duhu Vitezovićeva programa sazrievala za konačne odluke pod 1830., pokazuje brošura Jos. Kuševića »De municipalibus iuribus et statutis regnorum D. Cr. Sl.«, koju je još iste godine kao svitanje zore osjetio preporoditelj P. Štos u pjesmi: »Nut novo leto: mati, sin, zorja!« i pravopisna brošura Lj. Gaja »Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja«.

Razmatranja oko književnog jedinstva, u kojem su vodili rieč još i J. Stulić, J. Šipuš, Š. Starčević, M. Mahanović, J. Završnik, A. Mandić, J. Voltić i t. d., završila su znamenite godine 1832., kad je pravnik Ivan Derkos (1808.—1834.), gledajući u dialekatsku statistiku žiteljstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije izračunao, da golema većina u hrvatskim poviestnim zemljama govori štokavski, a samo manjina kajkavski, i ta konstatacija u traženju uvjeta, uz koje bi hrvatska preporodna književnost mogla procvasti i napredovati, u Derkosovoj brošuri »Genius patriae« (1832.) predstavlja jednu premisu, dok je drugu složio od činjenica, da dobra književnost mora imati mnogo čitalaca a knjige kupaca da uzmognu biti jeftine, a uzto književnici živjeti od književnosti, dakle i za književnost. U granicama hrvatskih zemalja postignut će se to onim časom, kad se uzpostavi jedinstvena književnost na govoru većine hrvatskoga žiteljstva, zaključuje Derkos, jer: »među ove granice postavljena pjesma naša obilnije će se njegovati, veselije uznositi i sve će živahnije stati cvasti«.

Ovi Derkosovi izvodi iste godine bili su još jedan puta programatski naglašeni, a naglasio ih je knez Janko Drašković (1770.—1856.) na čelu »Disertacije ili razgovora darovanog gospodi poklisarom« (1832.), koju je započeo u »Pridslovju« ovom izpoviesti: »Ja odaberem za moj razgovor naški jezik, želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojem sve izreći moguće jest, što srdce i pamet zahteva. Dialekta pako ovoga kao običnoga u pismoznanju starinskom i kao punijega izvolio jesam«. U istoj »Disertaciji«, koja u duhu Vitezovićevih izlaganja, a osobito suglasno s razpravama hrvatskog sabora od 1790. predstavlja upravo politički program preporoda, Drašković je još jedanput izlagao hrvatskom saboru način, tako treba izvršiti uzpostavu cjelovitosti hrvatskoga kraljevstva. Pri tomu je on želio, da se uviek drži na pameti: »prvo, da kraljevine naše niesu osvojene i pridobljene, nego da mi dobrovoljno pristali jesmo od prvine još ugarskom zakonu s tim savezom, da se povelje i uredbe naše sobske obdrže...«, da onda dalje nastavi: »Ufajte se dakle iz istoga uzroka, da Dalmacija jedanput kako je prije bila, bude s nami sklopljena, i mi onda jedan dva milijona čineći jednorodni puk budemo. Moguće jest opet i još više, ako li s vrimenom Bosna, gdi tolike rozgve naše živoše, s pomoćjum našum u nadre naše se povrati; kakvo li to ufanje za naš narod. I baš kako svakomu srdcu ufanje i svakomu jeziku molba dopuštena jest, još i to ufati se i od Boga moliti voljno bude, da nam se s milostjum višnjum kraljev naših onaj kraj, koji se sada imenom Ilirije ozavlja i koji jezika našemu spodobnoga govori, s nama združi«.

Programima, koje je hrvatski preporod dobio 1832., njegova ideoložka izgradnja bila je završena i bio bi postao djelom, da mu se tri godine kasnije (1835.) nije iznevjerio Lj. Gaj. Naime u času, kad je hrvatski preporod trebao u pojedinostima donositi plodove, Gaj je njegova težko izčekivana glasila stavio u službu »ilirskoga pokreta«, u kojem je hrvatsko kao »pokrajinsko« ime jednako slavonskom, dalmatinskom, dubrovačkom i t. d., moralo izčeznuti pred tobože jedni metničkim »ilirskim« imenom i u njemu se ujediniti s ostalim nosiocima pokrajinskih imena »Slavenskoga juga«.

Inače u skladu s osnovnim idealima hrvatskoga preporoda u daljih sedamnaest godina hrvatska je sredina uspjela oživotvoriti obći hrvatski književni jezik na narječju štokavskome, kojemu je slovnicu dao Požežanin Vj. Babukić, ali se više od toga učio upravo iz djela dubrovačkih pisaca. G. 1839. otvorena je

»č i t a o n i c a«, iz koje 1 8 4 2. izlaze još i ove narodne ustanove: M a t i c a i l i r s k a, narodni muzej, kazalište i gospodarsko družtvo. Krug književnika oko Matice pokreće časopis »Kolo«, koji je u preporodnoj književnosti prvi počeo zastupati umjetničko gledište protiv tendencioznoga Gajeve »Danice«. Kad se 1843. u političkim borbama, kakve je u interesu dinastije a za uztuk mađarskim presizanjima kao temelj državne politike predložio 1791. u osobitoj promemoriji caru Leopoldu II. ilirski kancelar Fr. Balassa, razbila prijašnja hrvatska jednodušnost u kulturnim pitanjima, ipak je 1845., izvojevano podržavljenje katedre hrvatskoga jezika na akademiji na čelu s profesorom Vj. Babukićem, a koju je već početkom 1832. u sporazumu s hrvatskim nastavnim oblastima bio osnovao i sve dosad suplirao preporoditelj Matija Smodek. Konačno je u s j e d n i c i h r v a t s k o g a s a b o r a o d 2 3. X. 1 8 4 7. h r v a t s k i j e z i k p r o g l a š e n d i p l o m a t i č k i m, t. j. službenim jezikom cjelokupnog javnog života tadašnje Hrvatske.

— — —

Samo kad se uoče sva zbivanja od 1700.—1832., biva razumljivo, što je L j u d e v i t G a j (1809. do 1872.) nošen obćim vjerovanjem svojih suvremenika, u pjesmi posvećenoj »slozi i sjedinjenju svih Hrvata« n a k r a j u 1 8 3 2. godine z a p j e v a o poznatu preporodnu marseljezu:

Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo,
Visoko se bude stala, kad ju zbudimo,

a onda u njezinu nastavku u 7. kitici izveo i činjenično stanje:

Hrvatska se preporodi, sin se raduje.

POGOVOR

U ovim svojim izlaganjima hrvatske književnosti ja sam javno po prvi put zabacio sve dosadašnje razporedbe na doba, epohe, periode i odsjeke, kako ih je većina povjestničara književnika razpoređivala, a zabacio sam ih u uvjerenju, da razporedba hrvatske književnosti od 10. stoljeća do 1832. mora odgovarati prije svega njezinom stvarnom sadržaju, a ne nazivima odnosnih odsjeka iz evropskih književnosti, kad su oni malo ili ništa doprinleli razvitku hrvatske književnosti. To moje zabacivanje posljedak je mojih vlastitih dugogodišnjih iztraživanja hrvatske književnosti, kako ih pokazuje u glavnom ovaj pregled samo nekih mojih radova.

I. NAJRANIJE DOBA

Zagrebački pasionali u historiji hrvatske crkvene književnosti (Sveta Cecilija, 1925., str. 1—5);
Interview u božićnom broju »Hrvatske Straže« 1936. pod naslovom: »Prof. dr. Franjo Fancev govori o počecima stare hrvatske književnosti«;
Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vjekova njegove historije (Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba, 1925, str. 11—28);
O najstarijem bogoslužju Posavske Hrvatske (Zbornik kralja Tomislava, 1925., str. 509—553);
Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi (Nar. starina, 1925., str. 1—16);
Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir, dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze XIV. i XV. vijeka (Djela Akademije, knj. 31., str. I—CXV i 1—249);
Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima (Hrvatska Revija, 1937., str. 589—613).

II. POKOLJENJE ZAČINAVACA U IZGRADNJI HRVATSKE PUČKE I UMJETNIČKE KNJIŽEVNOSTI

Marko Andriolić Trogiranin, zaboravljeni pisac 16. vijeka (Zbornik A. Belića, 1921., str. 174—179);
O postanju »Pavlinskog zbornika« iz god. 1644. (Sveta Cecilija, 1923., str. 1—4);
Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame (Nastavni vjesnik, god. 36. str. 1—23);
Najstarija dosad poznata pučka pjesma iz sjeverne Dalmacije (Zbornik B. Popovića, 1929., str. 116—120);
Građa za povijest hrvatske crkvene drame: 1. »Muka sv. Margarite«, zadarsko prikazanje od god. 1500.; 2. »Visio Philiberti« u kajkavskoj poeziji 17. stoljeća (Građa za povijest književnosti Hrvatske, IX, str. 11—63);
Hrvatska crkvena prikazanja (Narodna starina, knj. 11, str. 143—168);
Iz prastare crkvene i svjetovne književnosti posavskih kajkavskih Hrvata (Hrvatski dnevnik, Božić 1937.);
Plač blažene dive Marije (Plač gospoje) — objavljeno u »Građi za povijest književnosti hrvatske«, knj. XIII., str. 193—212;
Hrvatska legenda o Ivanu Zlatoustom u stihovima (Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XIII, str. 213—226);
Zar baš nikad nismo bili kadri stvoriti nešto i vlastitom snagom? (Hrvatski dnevnik, Božić 1938.);
Muka Spasitelja našega i Uzkrsnuće Isukrstovo, dva hrvatska prikazanja 15. vijeka (Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XV., str. 241—287);
Dva sitna priloga: 1. Uz 220. stih Čubranovićeve »Jeđupke«; 2. Res incantatae i Marulićevi »začinjavci« (Nastavni vjesnik, god. 48, str. 41—51);
Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti (Ljetopis Akademije, sv. 52, str. 104—139);
Građa za povjesnički leksikon hrvatskoga jezika: začeti — začinati — začinavac — začinka (Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 15, str. 182—200).

III. EVROPSKI HUMANIZAM I NJEGOVO HRVATSKO RAZDOBLJE

Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga (Jug. Njiva, VI. str. 486—489);
Nova poezija Splićanina Marka Marulića (Rad Akademije, 245, str. 1—72).

IV. UZMAK EROTIKE PRED TEMAMA KATOLIČKE OBNOVE

Parnica Blaža Škrinjarića (Vjesnik Kr. zem. arhiva, god. 1911., str. 1—14);
Ein Beitrag zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien (Archiv für slav. Philologie, 34, str. 464—483);
Einige Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien (Archiv für slav. Philologie, 35, str. 379—413);
Nekoliko priloga za stariju hrvatsku književnost: I. »Od limba govorenje; II. Dva razgovaranja; III. Dvije historičke pjesme (Građa za povijest književnosti hrvatske, 8, str. 1—62);
Jezik hrvatskih protestantskih pisaca XVI. vijeka (Rad, knj. 212, str. 147—225 i knj. 214, str. 80—191);
Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka; Hrvatski đaci gradačkog sveučilišta god. 1586.—1829. (Ljetopis Akademije, svez. 48, str. 165—209);
Hrvatska književnojezična pitanja u pismu Splićanina Mateja Albertija iz god. 1607. (Vrela i prinosi, VI, str. 1—15);
Koliko istine ima u prepričavanju o hrvatskom protestantizmu (Savremenik, god. 1938. str. 493—504);
Povodom knjižice »Flacius« od Mije Mirkovića (Hrvatski dnevnik, 5. VI. 1938.);
Moja posljednja g. prof. Miji Mirkoviću (Hrvatski dnevnik od 3. VII. 1938.);
Koliko istine ima u prepričavanjima o »Hrvatskom protestantizmu«? (Epilog) — »Savremenik«, 1938. str. 728—735.

V. HRVATSKI PREPOROD

Iz naše političke prošlosti (Hrvatska Revija, 1929, str. 209—216);

O drami i teatru kaptolskoga Zagreba (Hrv. Kolo, g. 14, str. 134—140);
Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790.—1832.) — Građa za povijest književnosti hrvatske, XII, str. VII—XLVI i 1—320;
Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret (Hrv Kolo, XVI, 3—58);
Les origines du mouvement illirien croate (Le Monde slave, 1935, 384—393);
Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme »Još Hrvatska ni propala« (Hrvatska Revija, 1935., str. 617—633);
Zagrebačko školovanje Antuna Mihanovića Petropoljskoga (Jutarnji list, 29. XII. 1935.);
U spomen Pavla Stoosa. Prigodom sahrane njegovih ostataka u zagrebačkoj arkadi hrv. preporoditelja dne 10. svibnja 1936. (Hrv. Revija, 1936., 281—288);
Hrvatski preporod kao hrv. općenarodni pokret (Hrv. Revija, 1936., 412—427);
Ilirstvo u hrvatskom preporodu (Ljetopis Akad., sv. 49. str. 130—157);
Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama ranijih vjekova (Zbornik za narodni život i običaje, knj. XXXI., str. 67—165);
Zašto je prof. dr. Ljudevit Jelačić Bužinski god. 1824. bio lišen službe? (Hrvatska Revija, 1937., str. 518—527);
Kmet-muž u dopreporodnoj hrv. poeziji. Savremenik, 1937., str. 589—613);
Janko grof Drašković u svijetlu dokumenata i činjenica (Savremenik, 1938, str. 201—216);
Janko grof Drašković prije godine 1832. (Ljetopis Akad., sv. 50. str. 177—203);
Hrvatska dobrovolja i koješta drugo u brošuri dra Frana Ilešića (Hrvatski dnevnik od 5. i 6. svibnja 1938., i napose odštampano);
Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova (Ljetopis Akademije, sv. 51., str. 86—105);
Pedagoški boj između Lukijana Mušickog i Aurelija Hoermanna (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 18, str. 88—98);
Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramatike iz početka 19. vijeka: 1. Diogeneš (ili sluga dveh zgubljeneh bratov); 2. Barun Tamburlano (Građa za povijest književnosti hrvatske, XV., str. 201—310);
Dokumenti o prvim službama Antuna Mihanovića (Građa za povijest književnosti hrvatske, XV, str. 311—312).

B. OD PREPORODA DO DANAS

Napisao dr. LJUBOMIR MARAKOVIĆ

1. PREPORODNA KNJIŽEVNOST

Da podupru svoju političku borbu za prava hrvatskoga jezika protiv Mađara, morali su nosioci hrvatskog preporoda dokazati, da je hrvatski jezik i dostojan i sposoban za to, da zamieni u javnom životu dotadanji službeni jezik latinski, odnosno, da bude podpuno ravnopravan mađarskom, koji se borio za prevlast.

Dva su im uporišta bila u toj borbi: starija hrvatska književnost i narodna pjesma. Iz stare im je književnosti bio najbliži Kačić, štokavski ikavac, koji je lakim i gladkim stihovima svoga »Razgovora ugodnoga« opjevao hrvatsko junačtvo, ulievajući čitaocima ponos radi stare slave hrvatske poviesti. Mažuranićeva prva pjesma nije bila napisana jezikom narodne pjesme, nego Kačićevom ikavštinom i njegovim načinom izražavanja.

Istom postepeno, pod dojmom sve većeg oduševljenja za narodnu pjesmu kod raznih evropskih naroda, a posebno Niemaca, i hrvatski su se pisci i pjesnici u početku XIX. stoljeća stali sve više približavati štokavsko-iekavskoj narodnoj pjesmi. No nije se radilo samo o tom, da se odredi kao književni jezik najljepše i najbogatije narječje, proslavljeno obiljem narodnih pjesama i njihovih brojnih junaka, njihovih osobitosti, koje su se izticale među narodnim pjesmama svih ostalih naroda Evrope.

Narodna je pjesma ipak priprosta i naivna; ona ima svoj čar, ali nema onoga iztančanog smisla za ljepotu ni one uzvišenosti duha i misli, što ih imaju velika djela umjetničke svjetske književnosti. Stoga se pozornost naših preporoditelja svrnula s Kačića na Gundulića.

Najslavniji predstavnik kulturnoga Dubrovnika ujedno je najveći pjesnik hrvatske prošlosti, koji se izdiže visoko iznad svega, što su stoljeća hrvatske književnosti oko njega stvorila. I on je pisao štokavskom iekavštinom, sjajnim, zvučnim stihovima, obiljem pjesničkih slika, koje su bile izražene riečima slikovitim, zornim, blagoglasnim i punim značenja.

Opirući se o ta dva uporišta trebala se hrvatska književnost popeti do što višeg vrhunca, dostići ono, što se zove i smatra klasičnim — savršenost oblika i uzvišenost misli, što će dati djelima trajnu, a možda i neprolaznu vriednost.

Tako se može razumjeti, da je književnost ovoga razdoblja bila prilično strana samom životu. Stvorena su doduše djela, kojima se možemo i danas ponositi, ali se uza sav njihov uzvišeni liet čitalo u građanskim krugovima njemački, a širokim pučkim slojevima ostao je još uviek ljubimcem Kačić uz Reljkovića, koji mu je srodan. Dok je u svjetskoj književnosti obćenito već prevladavala pripoviest, i čitalačke krugove osvojio roman, naš je Ivan Mažuranić stvarao epsko djelo u stihovima »Smrt Smail-age Čengića«, Dimitrije Demeter pjevao dramu u stihovima »Teutu«, a Vraz davao oduška svojim ljubavnim i rodoljubnim osjećajima nastojeći izraditi što ljubkije stihove u svojim »Đulabijama«. »Danica«, književno-zabavni prilog Gajevih »Novina«, nema pripovjedačke suradnje osim poviestnih članaka i priča poviestnih i narodnih. Istom u drugom odsjeku ovoga razdoblja, pod absolutizmom petdesetih godina, javljaju se ozbiljniji pripovjedački pokušaji.

Kako su stihovi i neobični jezik bili razdaleki od onoga, što bi bilo moglo jače privući šire čitalačke krugove (upravo je dirljivo, kako su se Hrvati kajkavci naprezali, da nauče štokavsko narječje i da njim pravilno pišu), tako je tragična bila za početke hrvatskog preporoda i sama udaljenost predmeta, što su ih obrađivali.

Krivo tumačenje poviesti dalo je nosiocima pokreta ime »ilirsko« kao ideal, premda su inače

toliko puta i sebe i svoj jezik nazivali imenom hrvatskim. Stoga je Demeter u svom najznatnijem djelu obradio poviest ilirske kraljice Teute, koja je živjela u ovim krajevima davno prije dolazka Hrvata. Njezin sukob s Rimljanima, iako pokazuje srčanost malog naroda prema svjetskoj osvajačkoj moći Rima, ipak je ostao nama stran, jer su nas ugrožavale opasnosti s drugih strana i u drugom obliku. Pogotovu je strano, kada Demeter, držeći Ilire našim praotcima, mieša hrvatska imena s ilirskima, što oduzima čitavoj poviestnoj zgodi stvarnu uvjerljivost. Bolje je sreće bio Demeter u »Porinu«, operi, koju je uglasbio genialni, ali nesretni Vatroslav Lisinski. Građa je te opere iz stare hrvatske poviesti. Ali je i to djelo bilo daleko od života stoga, što Hrvati u doba Lisinskoga nisu imali ni stalnoga kazališta, a kamoli pjevača-glumaca, doraslih takvom zadatku. Bliže je prišao zbiljnosti Mažuranić svojim »Smail-agom«. Bosansko-hercegovačka Hrvatska bila je još pod otomanskom vladavinom, i oči svih Hrvata bile su uperene u svoju neoslobođenu braću, koja su čeznula za tim, da se sjedine s »trojednom kraljevinom«, kako se nazivala Hrvatska u okviru Austro-ugarske monarhije. No mjesto da obradi kojega od hrvatskih junaka, što su se iztakli u borbama s osmanlijskom najezdom, Mažuranić je u svom djelu opjevao hrabrost Crnogoraca i prikazao inače prilično neznatnu zgodu iz okršaja na crnogorskoj granici.

Dakako, da se uza sve to moramo diviti geniju Mažuranićevu. Promašivši blizinu svoga predmeta, nije promašio blizinu duha hrvatske prošlosti: veličinom svoga duha, uzvišenošću svojih misli i dubljinom osjećaja postao je dostojan drug velikoga Gundulića. Divno izklesani stihovi, bujni i slikoviti govor, pa ćudoredna visina i čistoća, kojom Mažuranić prožima misao borbe za slobodu, učinili su, da je njegov »Smail-aga« postao i ostao klasičnim djelom hrvatske književnosti; djelom, koje je i u stranim prievodima osvojilo častno mjesto u pjesničtvu svjetskoga glasa. Duboko i sustavno izgrađeno Mažuranićevo klasično obrazovanje, jasnoća pojmova o dobru i zlu, o smislu života i svieta, odražava se u tim sjajnim stihovima na nedostižan način. Slično je uzvišen Demetrov lik nesretne kraljice Teute, i koliko nas sama zgoda iz ilirske poviesti u rodoljubnom smislu ostavlja hladne, toliko ipak duboko djeluje na nas borbeni, slobodarski duh kraljice i njezin tragični svršetak.

Vraz se u svojim stihovima borio sa štokavštinom, koja mu nije bila prirođena, i to je vječna šteta, jer se Vraz u isto vrieme borio protiv samovlade Ljudevita Gaja, koji je književnost htio podrediti praktičnim ciljevima politike, pa po tome prosuđivati i njezinu vriednost. Da odredi književnosti njezino vlastito područje, Vraz je izdavao i književni časopis »Kolo«, nastojeći u njemu osnovati hrvatsku književnu kritiku. Inače je Vrazova nesretna ljubav, njegova tiha sjeta, izazvana slutnjom prerane smrti i njegova tužna sudbina hrvatskoga književnika-bezkućnika, dala njegovu pjesničkom liku nježne obrise, a njegovim pjesmama dah tople iskrenosti.

Antun Njemčić osjetio je možda najjače neposrednu blizinu svoje žive okoline i svoga vremena. Počeo je pisati roman »Kobni udesi«, koji bi bio zadovoljavao ukusu prosječnih čitalaca onoga vremena (od toga je romana napisao nažalost samo nekoliko stranica). Napisao je prvu komediju iz hrvatskoga suvremenog života u XIX. st. »Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac«, u kojoj se zrcali »burni« politički život jednoga tihoga mjesta tadanje »varmeđe« (županije) s nekoliko vrlo dobro zapaženih likova i pojava. I to djelo, premda dovršeno, nađeno je još nedotjerano u ostavštini. Prvi je njegovao duhovitu književnu prozu napisavši svoje »Putositnice«, još i danas zanimljive kao prikaz, kako se onda putovalo iz Zagreba na Rieku, pa u Trst i sjevernu Italiju. Umrievši rano (s 37 godina) nije mogao ni izdaleka onoliko dati, koliko je njegov smisao za književno stvaranje i za život obećavao.

Hrvatsku pripoviedku, odnosno novelu, stvara Mirko Bogović, obrađujući pojedinačne zgode bilo iz prošlosti bilo iz suvremenog narodnog života. Ali pripoviedke iz prošlosti ne brinu se mnogo za izpravnu i kritički točnu sliku poviesti, a u onima iz narodnog života glavno je opis narodnih nošnja, običaja i dr. s napetim i uzbudljivim zapletima. Život je dakle zahvaćen s vanjske strane, a unutarnjost ljudi i prava bit pojava vrlo je daleko. Slično je i u jedinoj pripoviedki Splićanina Luke Botića, »Dilber-Hasan«, samo što Botić ima tu prednost, da je na svom biegu iz splitskog sjemeništa živio neko vrieme u Sarajevu, te umio dati ne samo vanjsku sliku, nego i živi dojam bosanskoga života. Inače je i Botić smatrao svojom pravom zadaćom, da piše djela u stihovima. U desetercima, koji ga čine ovisnim o narodnoj pjesmi, spjevao je tri »pjesničke pripoviesti«, od kojih je s pravom najpoznatija »Biedna Mara«, poviest jedne nesretne ljubavi mladića muslimana i djevojke kršćanke iz otmjene splitske obitelji u XVI. st., kada je osmanlijska osvajačka moć bila doprla do pod zidine Splita. Premda »Biedna Mara« ima neosporivih pjesničkih ljepota i svjedoči o bujnoj mašti pjesnikovoj, ipak je, kako se čini, šteta, što se Botić nije više bavio pripoviedkom kao što je »Dilber-Hasan«, koja ima već i tu prednost, što joj je građa iz suvremenog života.

Ali ovomu razdoblju treba odati osobito priznanje, što nas je obdarilo krasnom Mihanovićevom »Hrvatskom domovinom«, koja je postala himnom Hrvata, a osim toga nekim pjesmama budnicama, što su ostale omiljele rodoljubne popievke sve do danas, kao na pr. Gajeva, »Još Hrvatska nij propala«, Demetrova »Prosto zrakom ptica leti«, Njemčićeva »Gore nebo visoko« i sl. No najjači je ilirski pjesnik toga vremena Petar Preradović, dubok mislima, snažan čuvstvima i bogat jezičnim izražajem, pjesnik »Putnika« i zanosnih rodoljubnih pjesama kao: »Naša zemlja«, »Bože živi, blagoslovi«, »Rodu o jeziku«, »Jezik roda moga« i dr. U »Prvim ljudima« i mnogim manjim pjesmama Preradović je izrazio svoje vjersko-filozofske misli o svietu i čovjeku.

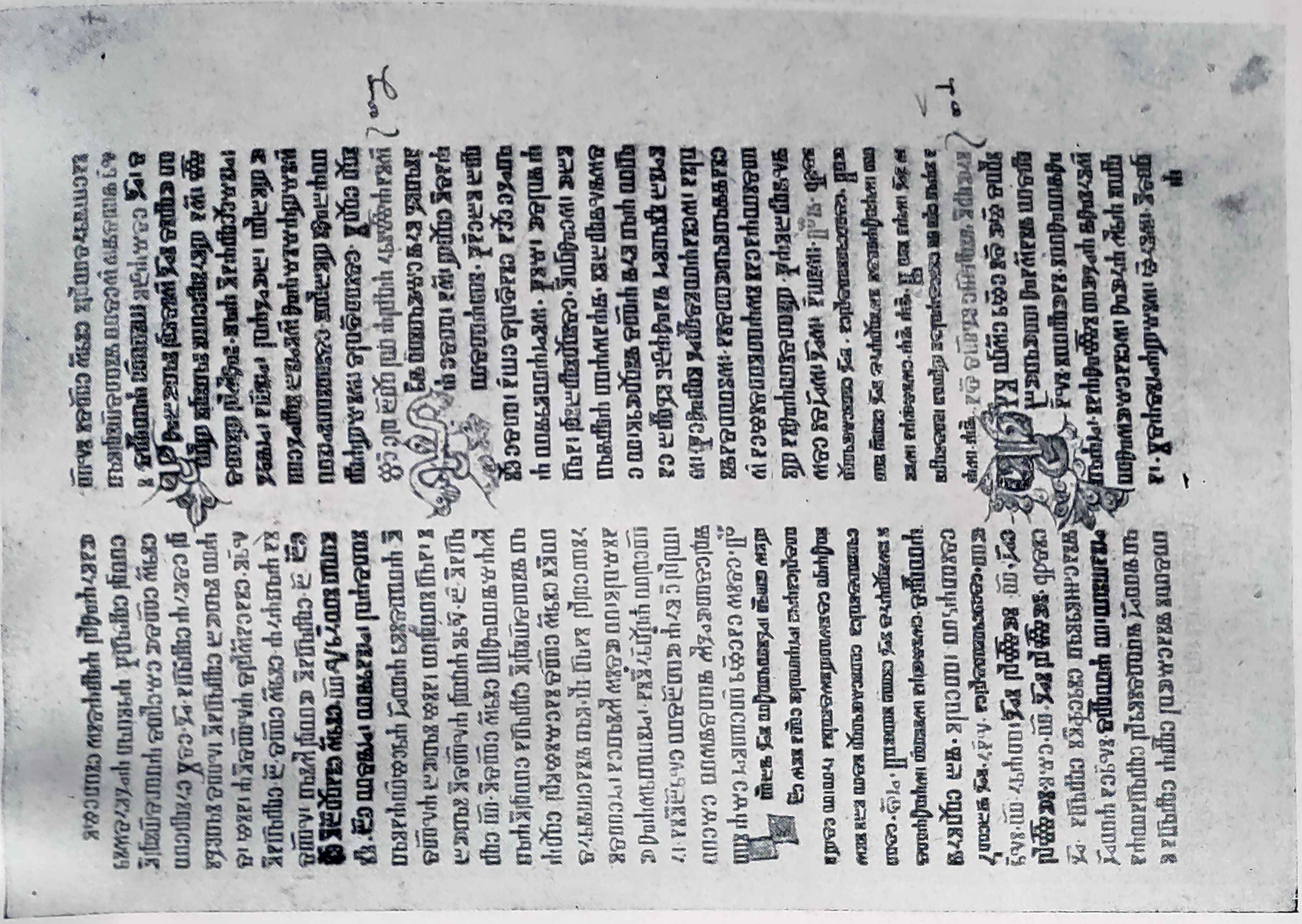

IZVADAK IZ GLAGOLSKOG MISALA (god. 1483.)

VINODOLSKI ZAKONIK (pisan god. 1288.)

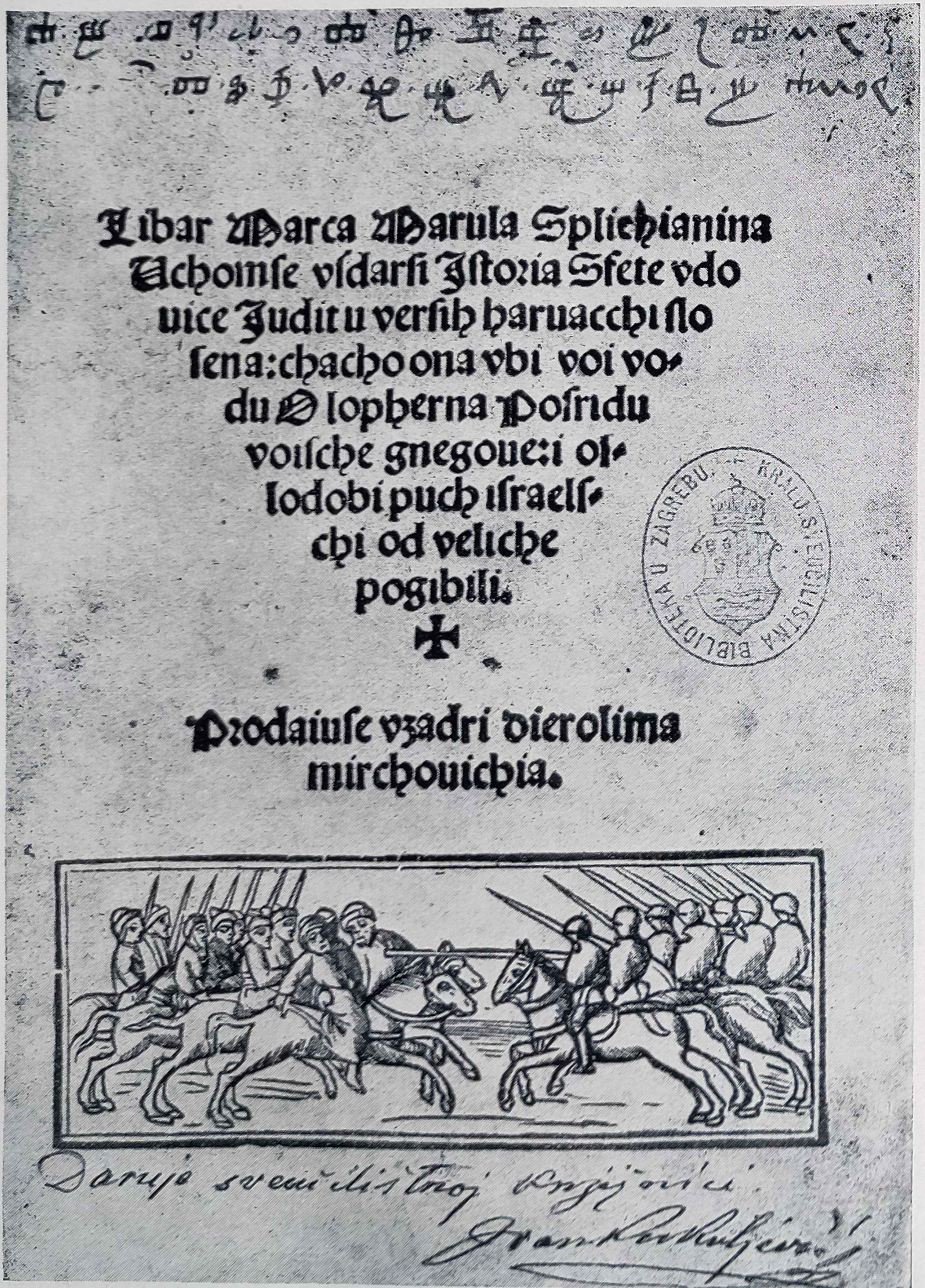

Libar Marca Marula Splichianina
Uchomse vsdarsi Istoria Sfete vdo
vice Judit u versih haruacchi slo
sena: chacho ona vbi voi vo-
du Olopherna Posridu
voische gnegoue: i ol-
lodobi puch israels-
chi od veliche
pogibili.
✠
Prodaiuse vzadri vierolima
mirchouichia.

KRALJ. SVEUČILIŠTNA BIBLIOTEKA U ZAGREBU

Daruje sveučilištnoj knjižnici
Ivan Kukuljević

Marko Marulić: JUDITA (Mletci 1522., III. izdanje)

SCLADANYA
IZVARSNICH PISAN
RAZLICICH POCTOVANOGA
GOSPODINA HANIBALA LVCIA
VLASTELINA HVARSCHOGA,
CHOYE CINI STAMPATI V
BNECICH, SIN GNEGOV
ANTONI, NA CHON TISSVCHIA
I PETSAT I PEDESET I SEST
GODISCH, OD POROYENTA
SLAVNOGA SPASITEGLIA
NASEGA ISVCHARSTA, NA
DESET MISECA ZVGNA.

IN VENETIA PER
FRANCESCO MARCOLINI.
MD LVI.

Hanibal Lucić: SKLADANJA IZVRSTNIH PISAN RAZLICIH (Mletci 1556.)

Petar Zrinski: ADRIANSKOGA MORA SIRENA
(Mletci 1660.)

ADRIANSZKOGA
MORIA
SYRENA
GROFF ZRINSZKI
PETAR

STAMPANA u BENECZIH.
Pri Zamarij Turrinu. Leta M.DC.LX.

Dopuscheniem Obchinszkim.

Petar Zrinski: ADRIANSKOGA MORA SIRENA
(Mletci, 1660.)

PIESNI RASLIKE
DINKA RAGNINE,
VLASTELINA DVBRO
VACKOGA.

In Fiorenza, appresso i Figlidi
Lorenzo Torrentino.
MDLXIII.

Dinko Ranjina: PJESNI RAZLIKE (Firenca 1563.)

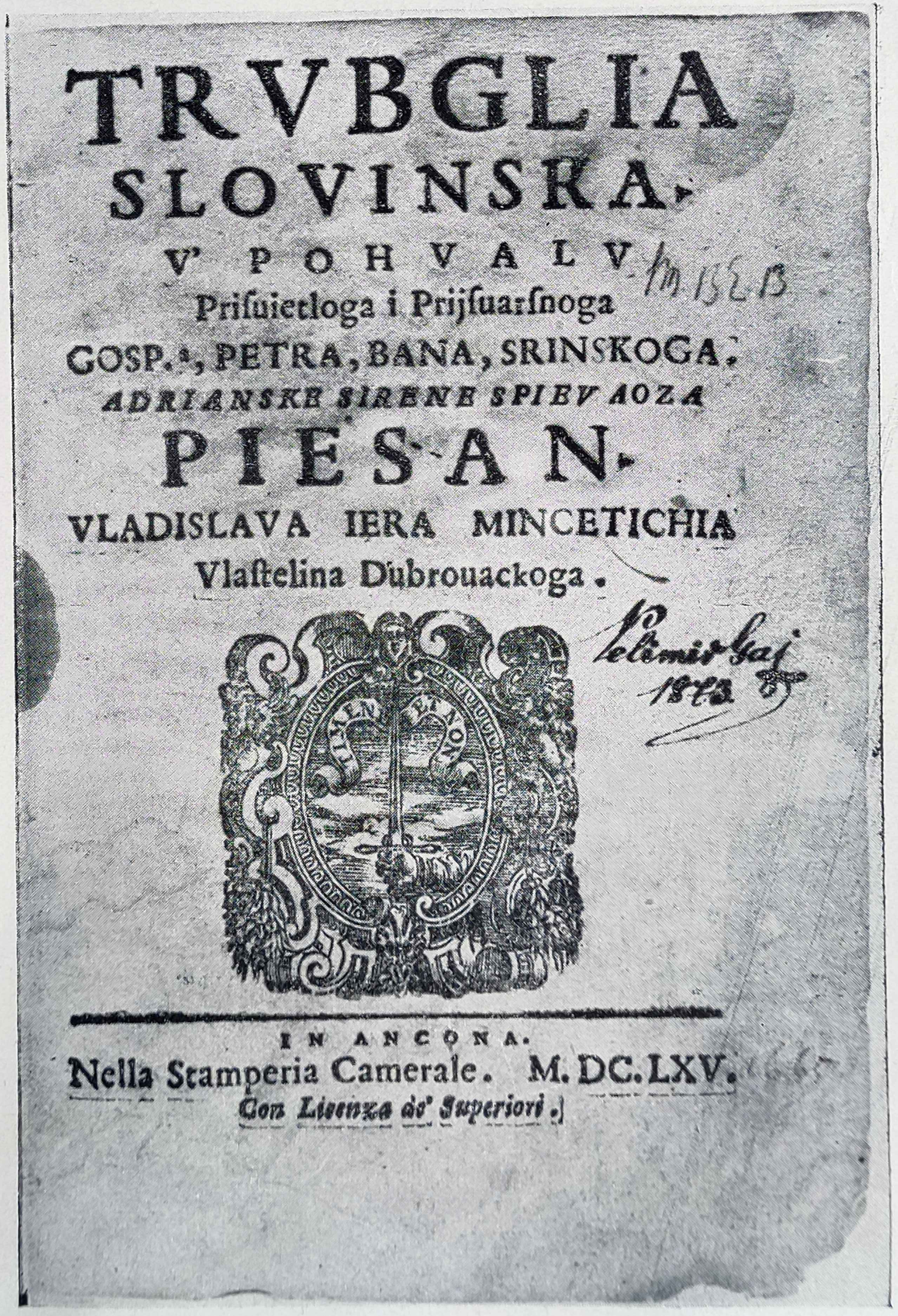

TRVBGLIA
SLOVINSKA.
V' POHVALV
Prisuietloga i Prijsuarsnoga
GOSP.ʳᵃ, PETRA, BANA, SRINSKOGA,
ADRIANSKE SIRENE SPIEV AOZA
PIESAN.
VLADISLAVA IERA MINCETICHIA
Vlastelina Dubrouackoga.

IN ANCONA.
Nella Stamperia Camerale. M.DC.LXV.
Con Licenza de' Superiori.

Vladislav Menčetić: TRUBLJA SLOVINSKA
(Ankona 1665.)

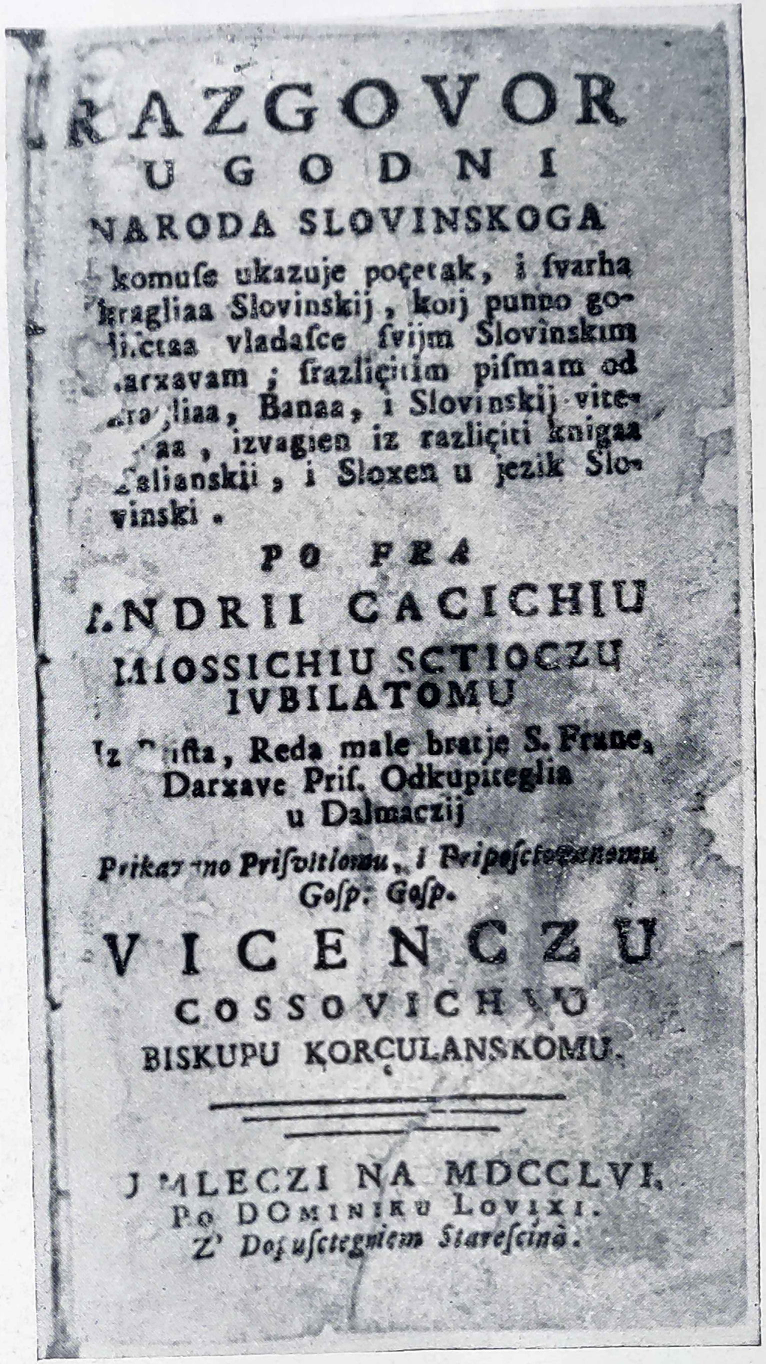

RAZGOVOR
UGODNI
NARODA SLOVINSKOGA

komuse ukazuje poçetak, i svarha kragliaa Slovinskij, koij punno godiictaa vladasce svijm Slovinskim Darxavam; srazliçitim pismam od kragliaa, Banaa, i Slovinskij vitezaa, izvagien iz razliçiti knigaa Talianskii, i Sloxen u jezik Slovinski.

PO FRA
ANDRII CACICHIU
MIOSSICHIU SCTIOCZU
IVBILATOMU

Iz Ristta, Reda male bratje S. Frane, Darxave Pris. Odkupiteglia u Dalmaczij

Prikazano Prisvitlomu, i Pripesctovanomu Gosp. Gosp.

VICENCZU
COSSOVICHIU
BISKUPU KORÇULANSKOMU.

U MLECZI NA MDCCLVI.
Po DOMINIKU LOVIXI.
Z' Dopuscteigniem Starescinà.

Andrija Kačić Miošić: RAZGOVOR UGODNI NARODA SLOVINSKOGA (Mletci 1756.)

SATYR
illiti
DIVYI CSOVIK
U VERSHE SLAVONCEM.

1762.

Matija Antun Reljković: SATIR ILITI DIVJI ČOVIK (1762.)

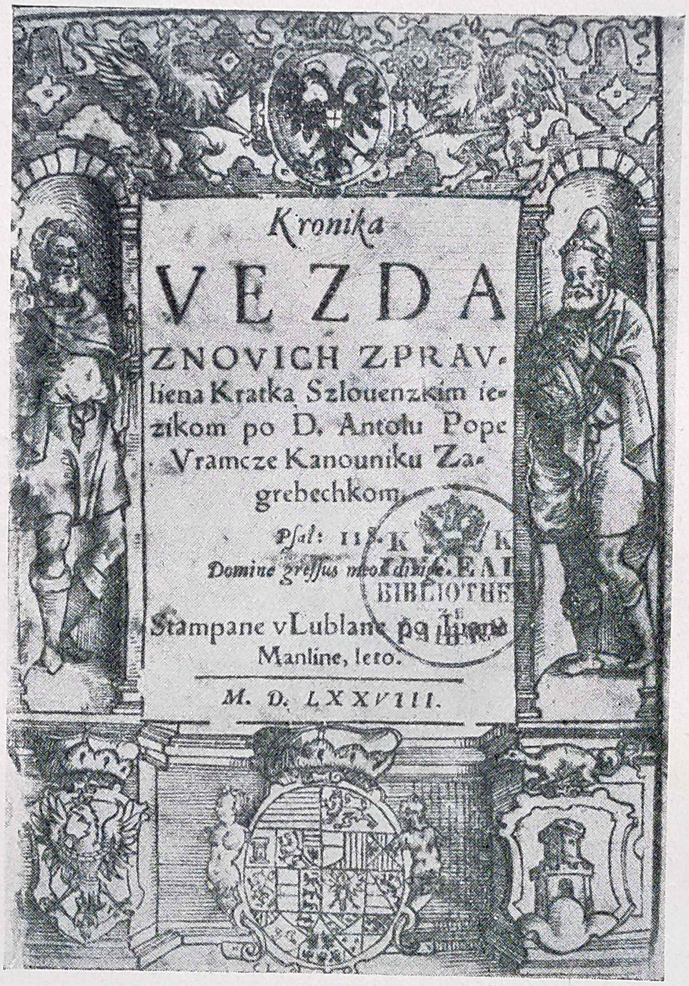
Kronika
VEZDA
ZNOVICH ZPRAVliena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebechkom.
Psal: 118.
Domine gressus meos dirige.
Stampane v Lublane po Iansu Manline, leto.
M. D. LXXVIII.

Antun Vramec: KRONIKA
(Ljubljana 1578.)

VAZETYE
SIGETTA GRADA
SLOXENO PO BARNI
CHARNARVTICHIV
ZADRANINV.
N VENETIA, MDLXXXIIII.

Brno Krnarutić: VAZETJE SIGETA GRADA
(Mletci 1584.)

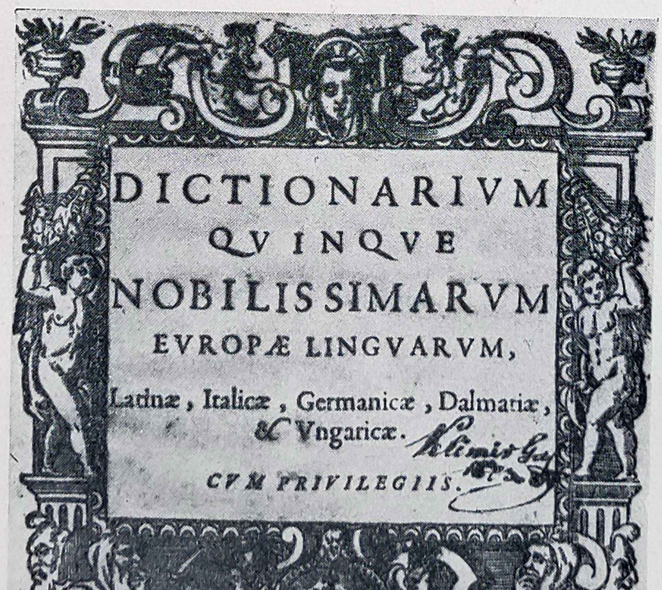
DICTIONARIVM
QVINQVE
NOBILISSIMARVM
EVROPÆ LINGVARVM,
Latinæ, Italicæ, Germanicæ, Dalmatiæ, & Vngaricæ.
CVM PRIVILEGIIS.
VENETIIS,
Apud Nicolaum Morettum. 1595.

RJEČNIK PET JEZIKA
(Mletci 1595.)

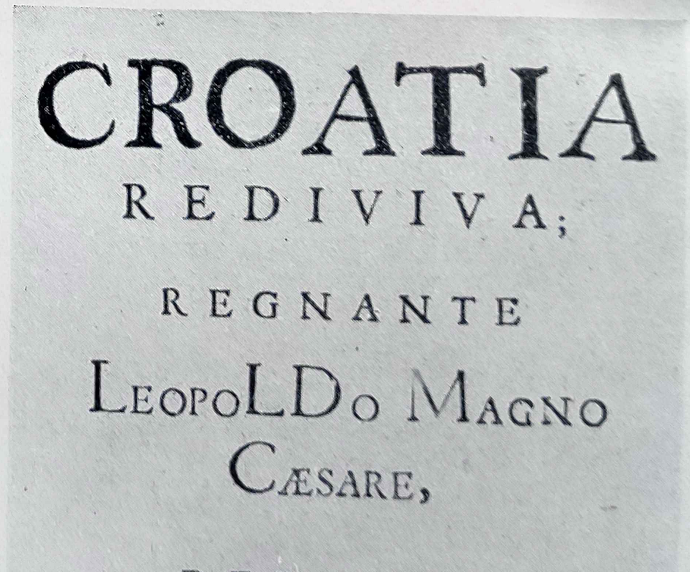
CROATIA
REDIVIVA;
REGNANTE
LEOPOLDO MAGNO
CÆSARE,
DEDUCTA
AB
EQ. PAVLO RITTER.
ZAGRABIÆ.
1700

Pavao Ritter Vitezović: CROATIA
REDIVIVA (Zagreb 1700.)

PIESNI POKORNE
KRAGLIA
DAVIDA

Gospodina Giva-
Frana Gundulichia
Vlastelina
Dubrovackoga

Romæ apud Aeredem Bartholomæi Zanetti
Superiorum permissu 1621.

Ivan Gundulić: PJESNI POKORNE KRALJA DAVIDA (Rim 1621.)

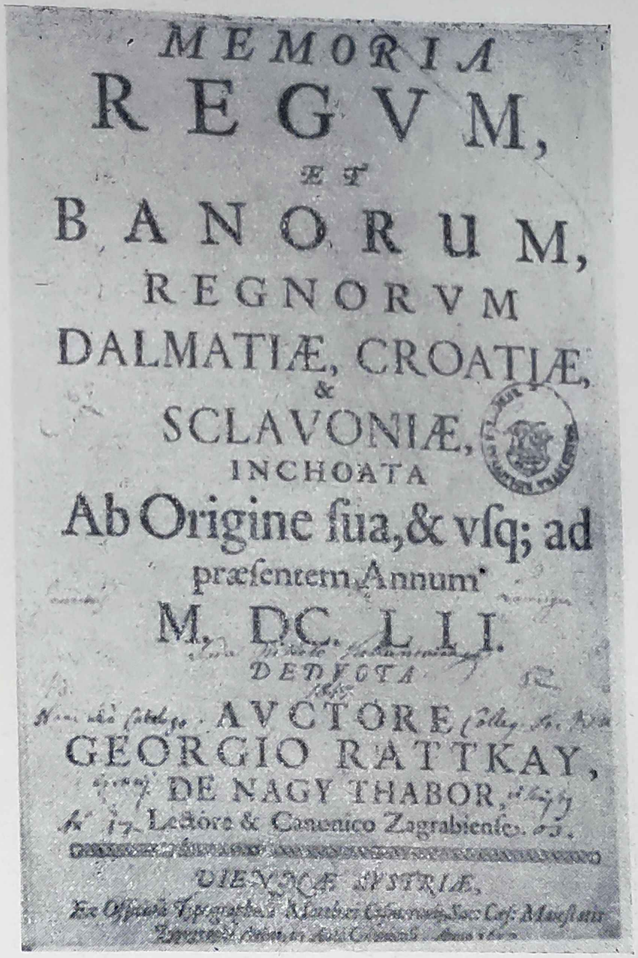

MEMORIA
REGVM,
ET
BANORVM,
REGNORVM
DALMATIÆ, CROATIÆ,
&
SCLAVONIÆ,
INCHOATA
Ab Origine sua, & vsq; ad
præsentem Annum
M. DC. LII.
DEDVCTA
AVCTORE
GEORGIO RATTKAY,
DE NAGY THABOR,
Lectore & Canonico Zagrabiense.

VIENNÆ AVSTRIÆ,
Ex Officina Typographica Matthæi Cosmerovij, Sac. Cæs. Maiestatis

Juraj Ratkaj: MEMORIA REGUM ET BANORUM DALMATIAE, CROATIAE ET SCLAVONIAE (Beč 1652.)

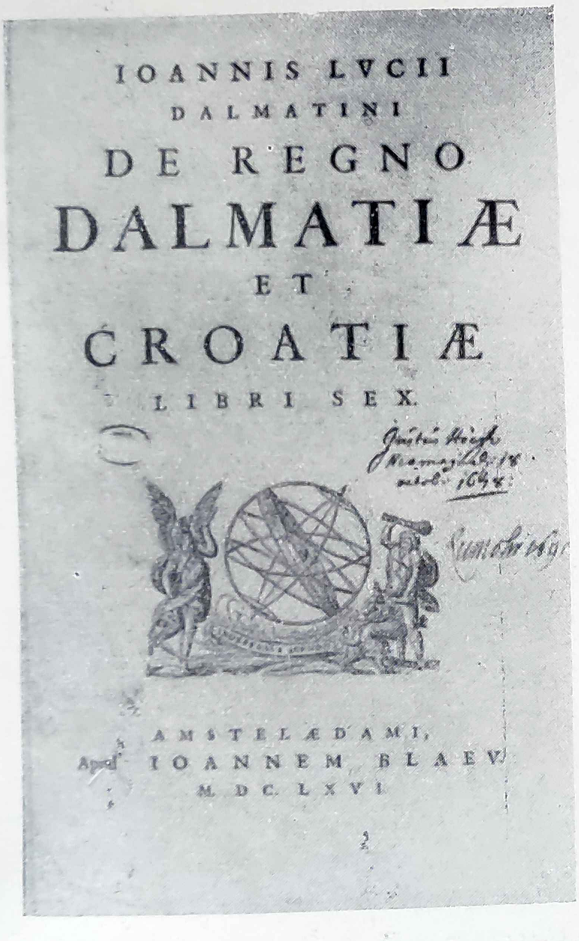

IOANNIS LVCII
DALMATINI
DE REGNO
DALMATIÆ
ET
CROATIÆ
LIBRI SEX.

AMSTELÆDAMI,
Apud IOANNEM BLAEV
M. DC. LXVI

Ivan Lucić: DE REGNO DALMATIAE ET CROATIAE (Amsterdam 1666.)

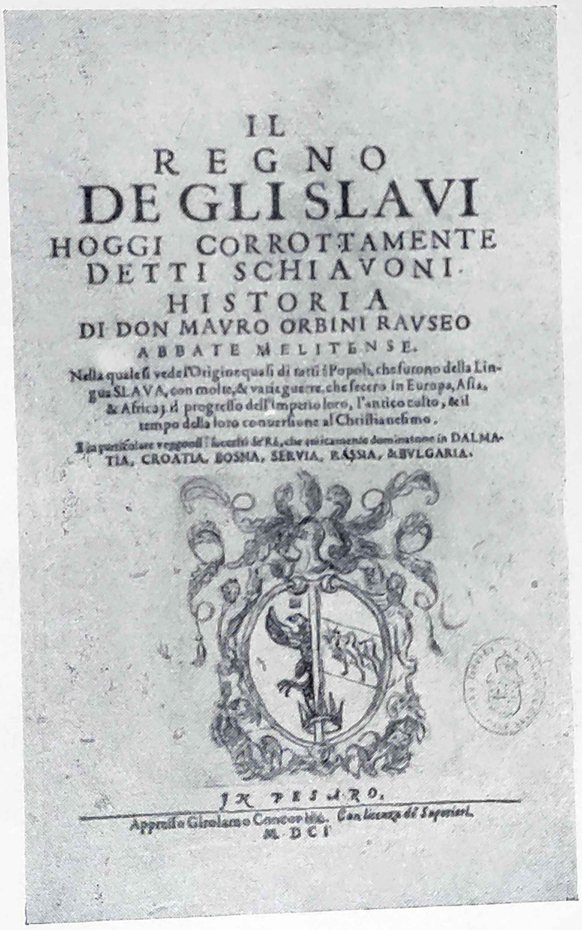

IL
REGNO
DE GLI SLAVI
HOGGI CORROTTAMENTE
DETTI SCHIAVONI
HISTORIA
DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO
ABBATE MELITENSE.
Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lingua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia, & Africa; il progresso dell'imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conversione al Christianesimo.
E in particolare veggonsi i successi de' Re, che anticamente dominarono in DALMATIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA.

IN PESARO,
Appresso Girolamo Concordia. Con licenza de' Superiori.
M. DCI

Mavro Orbini: IL REGNO DEGLI SLAVI (Pesaro 1601.)

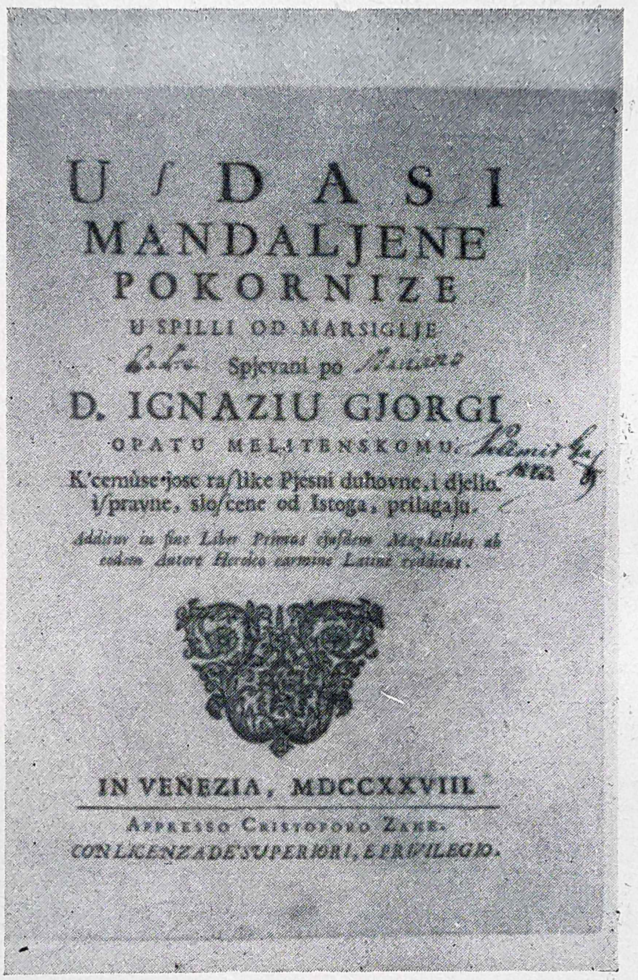

U∫DASI
MANDALJENE
POKORNIZE
U SPILLI OD MARSIGLJE
Spjevani po
D. IGNAZIU GJORGI
OPATU MELITENSKOMU.
K'cernùse jose ra∫like Pjesni duhovne, i djello i∫pravne, slo∫cene od Istoga, prilagaju.
Additur in fine Liber Primus ejusdem Magdalidos ab eodem Autore Heroico carmine Latinè redditus.

IN VENEZIA, MDCCXXVIII.
APPRESSO CRISTOFORO ZANE.
CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Ignjat Đorđić: UZDASI MANDALJENE POKORNICE (Mletci 1728.)

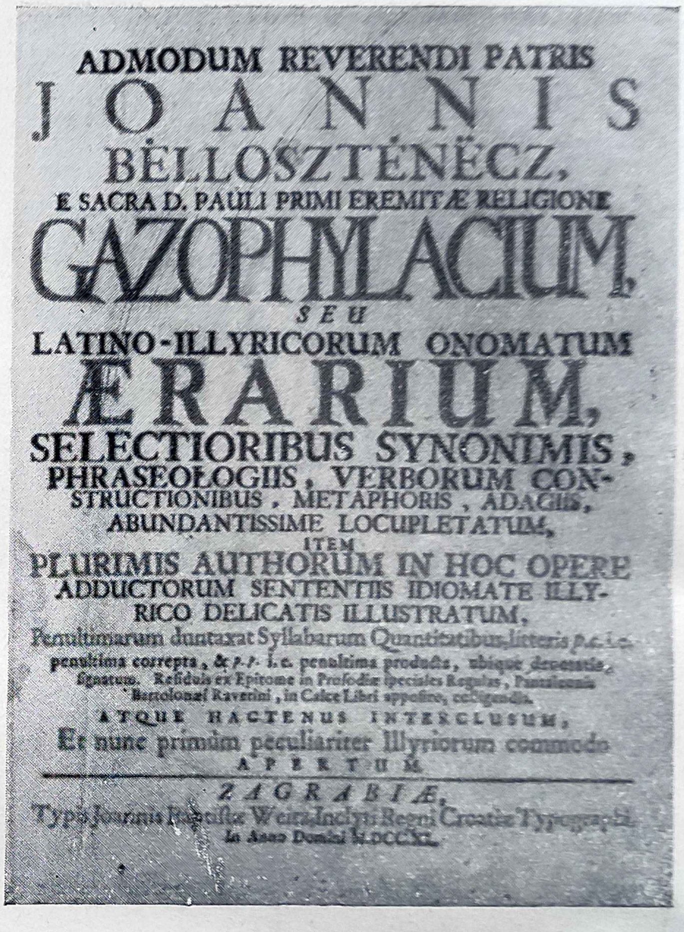

ADMODUM REVERENDI PATRIS
JOANNIS
BĚLLOSZTÉNĚCZ,
E SACRA D. PAULI PRIMI EREMITÆ RELIGIONE
GAZOPHYLACIUM,
SEU
LATINO-ILLYRICORUM ONOMATUM
ÆRARIUM,
SELECTIORIBUS SYNONIMIS,
PHRASEOLOGIIS, VERBORUM CONSTRUCTIONIBUS, METAPHORIS, ADAGIIS,
ABUNDANTISSIME LOCUPLETATUM,
ITEM
PLURIMIS AUTHORUM IN HOC OPERE
ADDUCTORUM SENTENTIIS IDIOMATE ILLYRICO DELICATIS ILLUSTRATUM,
Penultimarum duntaxat Syllabarum Quantitatibus, litteris *p. c.* i. e. penultima correpta, & *p. p.* i. e. penultima producta, ubique decenter signatum. Residuis ex Epitome in Prosodiæ speciales Regulas, Pantaleonis Bartolonaei Ravenini, in Calce Libri appositis, colligendis.
ATQUE HACTENUS INTERCLUSUM,
Et nunc primùm peculiariter Illyriorum commodo
APERTUM.
ZAGRABIÆ,
Typis Joannis Baptistæ Weitz, Inclyti Regni Croatiæ Typographi.
In Anno Domini M.DCCXL.

Ivan Belostenec: GAZOPHYLACIUM (Zagreb 1740.)

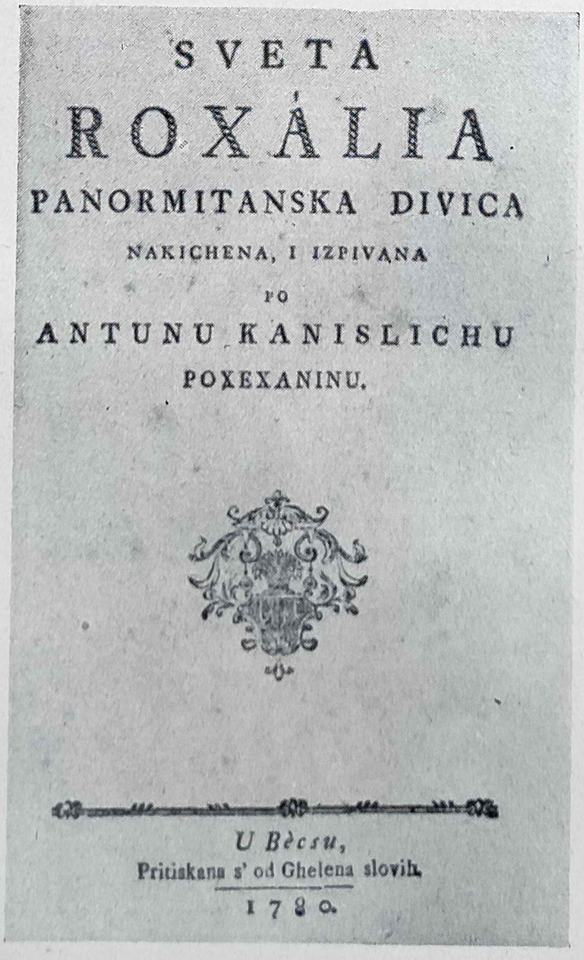

SVETA
ROXÁLIA
PANORMITANSKA DIVICA
NAKICHENA, I IZPIVANA
PO
ANTUNU KANISLICHU
POXEXANINU.

U Bècsu,
Pritiskana s' od Ghelena slovih.
1780.

Antun Kanižlić: SVETA ROŽALIJA (Beč 1780.)

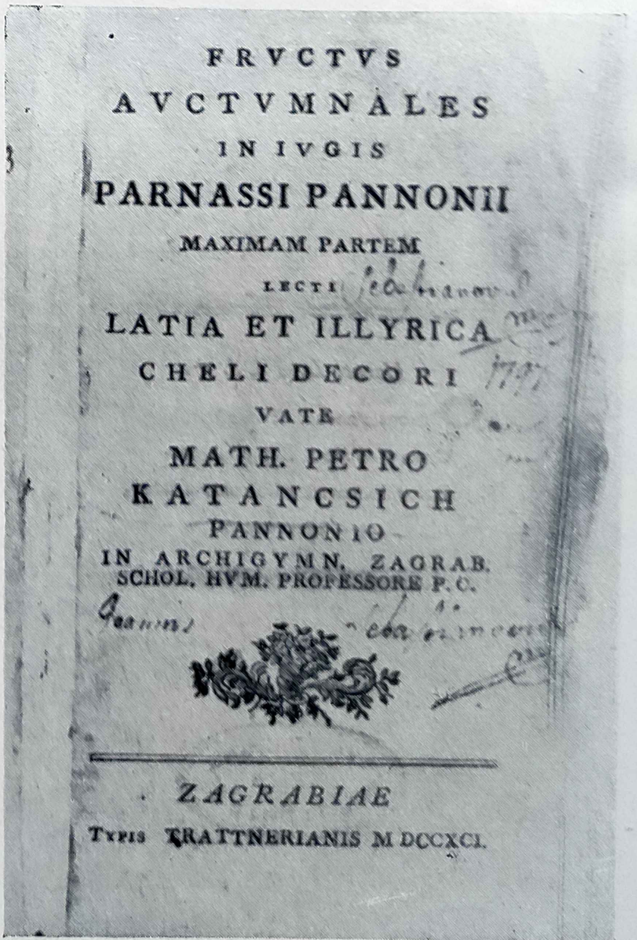

FRVCTVS
AVCTVMNALES
IN IVGIS
PARNASSI PANNONII
MAXIMAM PARTEM
LECTI
LATIA ET ILLYRICA
CHELI DECORI
VATE
MATH. PETRO
KATANCSICH
PANNONIO
IN ARCHIGYMN. ZAGRAB.
SCHOL. HVM. PROFESSORE P. O.

ZAGRABIAE
TYPIS TRATTNERIANIS M DCCXCI.

Matija Petar Katančić: FRUCTUS AUCTUMNALES (Zagreb 1791.)

2. ŠENOINO DOBA

Drugo razdoblje XIX. stoljeća, nešto kraće od prvoga (obuhvaćajući vrieme od prilike od 1860. do 1880.) nitko ne naziva drugčije nego Šenoino doba. August Šenoa njegov je ne samo najjači i najplodonosniji pisac, nego i čovjek, koji je čitavu književnost tako držao u rukama, što kao urednik »Vienca« (1874.—1881.), što kao kritičar ili artistički ravnatelj Hrvatskoga kazališta. Nesumnjivo je najveća zasluga Šenoina, što je god. 1871. »Zlatarevim zlatom« udario temelj hrvatskom romanu, i to djelom, koje je na prvi udarac bilo savršeno u svojoj vrsti, te je na juriš osvojilo široke krugove obrazovanih čitalaca. Poviestni je roman doduše također tek daleka slika života — on nas prenosi u hrvatsku poviest pred više stoljeća — ali je Šenoa birao takve poviestne zgode (Seljačka buna, Čuvaj se senjske ruke, Diogenes, Kletva), koje su u doba potištenosti radi političkog neuspjeha »ilirskog« pokreta budile rodoljubnu sviest i iznosile uzore čeličnih značajeva, ponosnih i zanosnih muževa, koji su znali trpjeti i ginuti za svoju domovinu. No Šenoa se približio zbiljskom životu još više svojim pripoviedkama iz suvremenoga života (Branka, Prosjak Luka, Vladimir, Ilijina oporuka, Barun Ivica i dr.), u kojima razčinja životne prilike različitih staleža, od kojih se sastoji njegov rodni Zagreb i čitav hrvatski narod. Može se kazati, da je Šenoa i zaista duboko zašao u svoj predmet i da ga od nas današnjih udaljuje samo traženje neobičnih, uzbudljivih zapletaja i idealizirano ocrtavanje osoba, po kojima su redovno na jednoj strani sami anđeli, a na drugoj živi đavli. Ali crtanje družtvene okoline, kakvo je u cjelini iznio na pr. u svojoj »Branki«, nije ni danas nadmašeno, premda je i Đalski kasnije jedno od svojih najpoznatijih djela (Đurđica Agićeva) posvetio životu seoske učiteljice. Seljak, činovnik, trgovac, pravnik, učiteljica, mali »purger« i bezbroj drugih likova izneseni su u bogatom nizu vanrednom neposrednošću i vještinom opažanja, a iza svih tih ljudi i pojava ponavlja se Šenoin neumorni poziv »Budi svoj!« Budi čovjek, značaj, poštenjak, Hrvat!

Kao urednik »Vienca« Šenoa je podupirao i odgajao sve svoje i mlađe i starije suvremenike, od kojih su se iztakli Andrija Palmović kao lirski pjesnik, Flieder-Jorgovanić kao pripovjedač, Janko Jurković kao pisac šaljivih i ozbiljnih pripovjedaka, drama i komedija, srdačan, bezazlenonaivan ali duhovit i izvrstan poznavalac živoga, slikovitog narodnog govora. Kao kazalištni kritik Šenoa je vodio uspješnu razpravu s Demetrom, koji je zastupao smjer koristan, ali već zastario, dok je Šenoa i tu tražio blizinu suvremenog života, iako je i on znao dostojno cieniti velika djela prošlosti, koja pripadaju svim vjekovima. U drugu ruku pridonio je znatno uspjehu i slavi najvećih glumaca svoga vremena, Perisove, Bajze, Ružičke-Strozzi, Mandrovića i dr., koji se i danas broje među prvake hrvatske kazalištne umjetnosti.

Šenoin drug i mladi suvremenik, Franjo Marković, daleko je više čovjek knjige, mozganja, proučavanja, nego li pjesnik neposrednoga života. »Dom i sviet«, epsko djelo u stihovima, slika zatišja hrvatske pokrajine u težko i potišteno doba absolutizma, najjači je izrezak života s očitim crtama iz pjesnikovih vlastitih mladih dana. »Kohan i Vlasta« naprotiv, djelo, u koje je pjesnik ulio toliko toploga čuvstva, gubi se u maglovitoj prošlosti stare slavenske poviesti, dok je drama »Karlo Drački« previše izmozgana, pisana u tišini radne sobe, daleko od pozornice (na kojoj stoga nikako nije mogla uspjeti) i od samoga života. Ali je zato Marković važan kao čovjek, koji je svojim suvremenicima i kasnijim pokoljenjima protumačio i približio gotovo sve naše pjesnike pređašnjega vremena, pišući o njima kritičke uvode za izdanja njihovih djela i posebne studije o krupnijim pitanjima hrvatske književne prošlosti (na pr. o jedinstvenom sastavu i vriednosti Gundulićeva »Osmana«). On je i znanstveno izpitivao zakone liepoga i ukusa, dok su se prije njega Kurelac i Veber poglavito bavili pitanjima književnoga jezika. Ivan Krst. Tkalčić, neumorni iztraživač zagrebačke poviesti, bio je dragocjen savjetnik i pomagač Šenoin, a Franjo Rački nastavio je plodni rad Ivana Kukuljevića: onaj je sakupljao i izdavao izvore za poviest, a ovaj je te izvore izkorišćivao za suvisle prikaze krupnih pitanja iz hrvatske poviesti. U isto vrieme biskup Strossmayer sakuplja neprocjenjivo umjetničko blago svoje Galerije, osniva hrvatsko sveučilište i akademiju — i tako se sve više zaobljuje i popunja slika cjelokupnog hrvatskog prosvjetnog života.

3. REALIZAM

Antun Kovačić i Eugenije Kumičić bili su također Šenoini suradnici u »Viencu«. Od prvoga časa Šenoa je uvidio, da je u njih izrazit stvaralački dar i primio ih je liepo. No između njih i Šenoe nije bila samo razlika u političkom mišljenju, nego je Kovačićevo i Kumičićevo pravaštvo donosilo sa sobom i oštriju nepopustljivost nastupa, nepomirljiv kritički duh, koji je kod Kovačića izazvao rugalice i napadaje na svoje protivnike, a kod Kumičića sablazan. Kovačić je u feljtonima »Iz Bombaja« i »Smrti babe Čengićkinje« obračunavao sa svojim političkim protivnicima, a Kumičić je u »Olgi i Lini« i u »Gospođi Sabini« iznio pokvarenost viših krugova, naročito tuđinaca, tako neprikriveno i žestokim bojama, da su se mnogi o nj sablaznili. Međutim je Kumičić sam, pošten i plemenit čovjek, bio daleko od toga, da koga sablazni. On je htio na naš život primieniti tekovine suvremene fran-

cuzke naturalističke škole, žigošući jednakom neumoljivošću poroke i mane suvremenog družtva. Ali ni Kumičić nije mogao ostati kod toga drastično zaoštrenoga prikazivanja zla. Pišući svoje romane iz gradskoga života i iz viših krugova, bio je okružen takvim pojavama; ali kad je prešao na tlo svoga zavičaja, kad je stao crtati život domaćega svieta na Kvarneru, osjetio je svu toplinu nepokvarene primitivne atmosfere ljudi, koji su živjeli vjerni predajama svojih otaca, boreći se za koricu kruha i zadovoljavajući se onim, što im je za život najnužnije. No Kumičić nije crtao samo pojedine zanimljive likove ili pojave iz seoskog života, kako su to činili stariji pripovjedači. On je u nizu većih romana (Začuđeni svatovi, Preko mora, Primorci, Jelkin bosiljak i dr.) zahvatio čitav život onih krajeva: bezazleni domaći sviet — ponajviše ribare i pomorce — tuđinske izrode, koji — onemogućivši se u svom vlastitom kraju — izsisavaju taj čestiti narod, nastoje ga onesposobiti za borbu unoseći u nj pokvarenost i tuđi duh, dok se ono nešto obrazovanih ljudi — svećenici i po koji imućniji čovjek — svim silama trude, da suzbiju te nečiste namjere, da na izborima osiguraju pobjedu pravednoj stvari i da podignu odpornu snagu naroda. Ali u tome ih ugrožava težka kriza, koja je zadesila naše Primorje: parobrodi zamjenjuju dotadanju plovitbu na jedra, a to znači propast i ono malo imućnijih Hrvata, koji su čestitim radom stekli svoje brodove, što će sada izgubiti vriednost pred bržim i sigurnijim, a tuđinskim parobrodima. Koliko je god Kumičić idealizirao domaćega čovjeka, a na drugoj strani prikazao same zločince i ljudske nemani, toliko je sama stvarna podloga njegovih romana pravi realizam, t. j. jasan i siguran smisao za zamašnost osnovnih problema suvremenoga života i vještina, kojom ih je upleo u radnju romana.

Kovačić je također žigosao mane gradskoga i višega družtva, ali za razliku od Kumičića nije štedio ni seljaka. Istina, oba su kraja bitno različita i Kumičić je zaista imao pred sobom bezazleniji i moralno uzčuvaniji elemenat hrvatskoga Primorca, dok su Kovačićevi zagorski seljaci u borbi za škrtu zemlju i koricu kruha nepovjerljivi, sebični, zavidnici i pravdaši. Ali zato su njihovi likovi istiniti i živi. Kovačić ne zaboravlja ni njihove dobre strane ni njihove pobjede nad mračnim životom. Obično se misli, da je Kovačić u romanu »U registraturi« postavio pitanje, da li seljak može postati »gospodin« i da je na to odgovorio niečno, jer junak romana na kraju poludi i izgori zajedno s registraturom, koju je sam zapalio. Ali Ivica Kičmanović nije upravo ni htio postati gospodin, t. j. pravi intelektualac, kao što ni njegovi suseljani nisu imali pravoga pojma o »gospodstvu«. Njih je zablenuo lažni sjaj i prefrigano-mudro držanje gospodskoga sluge, koji se pred njima gradio gospodinom, pa je tako i Ivicu Kičmanovića blizina »kumordinara« Žorža zadržala na pola puta do pravoga gospodstva. Kovačićeva je dakle osnovna misao opomena od težnje za polugospodstvom, za lažnom inteligencijom ljudi, koji nisu više seljaci, a nisu još ni građani, ni intelektualci, pa ne mogu biti ni pravi ljudi.

Đalski, Kozarac, Novak, Leskovar nastavili su i proširili putove hrvatskoga realizma. Cjelina njihova rada pruža nam bogatu i raznoliku sliku različitih hrvatskih krajeva, staleža, problema i pojava iz vremena, kada nijedna druga grana javnoga života nije pružala ni toliko sredstava, ni toliko relativne slobode za razpravljanje tih pitanja. A što je možda glavno, ni toliko mogućnosti djelovanja na široke krugove naroda. Pod tuđinskom vladavinom i uzkim obzorom domaćih prilika, stručna i znanstvena književnost ne bi ni izdaleka toliko mogla uraditi za to, da svi ti problemi uđu u sviest naroda, koliko je učinio roman. Đalski se više bavio obrazovanim krugovima, seoskim plemstvom i gradskim intelektualcima. Ali se ne smije zaboraviti, da plemići Đalskoga nisu nikakvi visoki aristokrati, nego posjednici zemlje, koji su s njom srasli i koji, prilično nenadano i nepripravno, proživljuju težki preokret od vjekovnog sustava kmetstva k stvaranju slobodnog seljačkog staleža. Đalski je pri tom dobro uočio krupnu opasnost, koja prieti i jednima i drugima: i dojučerašnjim gospodarima i današnjim oslobođenim kmetovima. Njihovo nesnalaženje nastoje izkoristiti tuđinci, da se domognu razkomadane i prezadužene zemlje. Zato je »Na rođenoj grudi« pjesma požrtvovnosti za očinsko tlo, puna svietlog optimizma, koji ima da ulije hrabrost i pouzdanje, dok su slike suvremene inteligencije (Janko Borislavić, U noći, Radmilović i dr.) mračne i zamagljene »u noći« Khuenove zlokobne vladavine. Sličan optimizam suživljavanja sa zemljom nastoji pobuditi Kozarac (Tena, Mrtvi kapitali i dr.), dok ni on ne zaklapa oči pred manama i griesima toga — kako ga on s pravom naziva — divnog slavonskog puka. Na život inteligencije ne gleda ni Kozarac s velikim optimizmom (Tri dana kod sina i dr.), kao ni Novak (Dva svieta, Tito Dorčić, Zapreke), no ovaj posljednji svojom dubokom samilošću i iskrenim osjećajem čovječnosti zalieva svu biedu života valom topline i daje joj produhovljen, uzvišen lik. Janko Leskovar pružio je u »Katastrofi« ulomak — ali nažalost samo ulomak — u svojoj istinitosti dotad neviđeno snažne i duboko potresne slike života i ljudi: biedu, istinitu bezizlaznu biedu seoskoga učitelja, koji umire od sušice, a da ne smetne s uma ni u posljednjim svojim časovima nijedne svoje dužnosti, a ni tužnih životnih prilika, u kojima ostavlja svoju neobskrbljenu obitelj. U drugim svojim djelima Leskovar je više pomnjiv i vrlo iztančan izpitivač duše (Propali dvori, Sjene ljubavi, Misao na vječnost i dr.). Ali te su pojave pojedinačne, one teku svojim tokom mimo života, a možda i protiv njega, pružaju piscu polje neobično zanimljiva opažanja iz pitanja osnovni problem obstanka cjeline, odnosa pojedinca prema narodu i njegovim najprečim potrebama. Tim se Leskovar odvaja od ostalih realista, prelazeći pomalo k »Modernoj«, koja u središte čitavoga svoga umjetničkog obrađiva-

nja života stavlja **pojedinca**, njegovu zagonetnu i nedohvatljivu **dušu**, njegovu preosjetljivost i preveliku iztančanost osobnoga života i obrazovanja, što ga čini ili nesposobnim ili neosjetljivim za odnos prema cjelini, za rad na dobrobit drugih, za podizanje naroda i izpitivanje njegovih potreba.

Roman i pripoviedka zauzeli su gotovo čitavu književnost ovoga razdoblja. Premda se međutim hrvatsko kazalište s obzirom na umjetničke glumačke sile liepo razvijalo, domaća drama još uviek nije uhvatila pravoga koriena. Još su najbolje uspjeli **Freudenreichovi** i **Tomićevi** pokušaji oko stvaranja pučke drame iz seljačkoga života (Tomićev »**Pastorak**«) ili vaudevilleske igre s pjevanjem (Freudenreichovi »**Graničari**« i »**Crna kraljica**«). **Ante Starčević** pokazao je na tom polju put svojim »**Selskim prorokom**«, živom slikom seljačkoga života — no on je i sam ubrzo ostavio pjesničko stvaranje i stvorio **politički** pokret, koji je čitavom ovom razdoblju dao posebno obilježje. To se osobito osjetilo u lirici, gdje je **Harambašić** preuzeo stieg **rodoljubne pjesme**, koji je snažno i smiono bio razvio August Šenoa, te mu udahnuo žestinu pravaškog nepomirljivog stava prema svim neprijateljima hrvatstva s dubokom i živom vjerom u pobjedu neoborivoga prava Hrvatske na slobodu i nezavisnost. Harambašić ne pripada među najveće hrvatske pjesnike, jer njegov krug misli nije tako širok ni visok kao kod Preradovića ili Kranjčevića, ali je u rodoljubnom pravcu neobično obogatio hrvatsko pjesničtvo pjesmama, koje su se kao jek bojne trublje orile svojim krepkim stihovima i zvučnim geslima. Sve veći razmah hrvatskog glasbenog stvaranja okoristio se tim za izgradnju čitavoga niza rodoljubnih pjesama (Zajc, Novak, Vilhar i dr.), koje su željno prihvatila brojna pjevačka družtva, često jedina ognjišta rodoljubne misli, dok su na sve drugo budno pazili cenzura, redarstvo i oružničtvo. **Starčevićeva himna**, »**Bog i Hrvati**«, »**Hrvatska Hrvatom**«, »**Zrinsko-Frankopanka**« još i danas su živi svjedoci o neumrlosti Harambašićeva pjesničtva. Uz njega su **Arnold**, **Deželić** st., **Hranilović**, **Badalić** i nezaboravni Bunjevac **Miroljub-Evetović** pjevali o domovini i o samilostnoj, djelatnoj ljubavi prema bližnjemu, prema svima, koji su biedni i potišteni.

4. MODERNA

Ono, što je Leskovar načeo u svojim romanima i pripoviedkama, izrazio je najjače i najsavršenije M. **Nehajev** u svom romanu »**Bieg**« pokazavši tako, kako se hrvatska inteligencija u početku XX. stoljeća odtuđila od života i svog naroda u tužnom slomu naših neodrživih prilika i svoga kobnog lutanja. Đuro Andrijašević, nadareni intelektualac, profesor i pisac, natjeran oskudicom, nerazumievanjem svoje okoline i svojom vlastitom bolestnom preosjetljivošću, ne zna drugčije riešiti pitanje svoga obstanka nego — »biegom«, samoubojstvom. Izrazivši tako unutarnji slom čitavog ovog pokoljenja, roman je zašutio, jer sve do iza svjetskoga rata nije nastao nijedan hrvatski roman većega značenja.

Pod dojmom bečkog pokreta »Secesije« i »Moderne«, i kod nas se prihvatilo ovo posljednje ime za nastojanje, da se književnosti dade što više svjetski, međunarodni značaj, bez obzira na to, što se pjesničko stvaranje tim i odkidalo od rodnoga tla i prekidalo dragocjene niti, koje su vezale prostor sa sadašnjošću u jedan jedinstveni pojam naroda i narodne samosvojnosti. Svaki je pjesnik, svaki stvaralac jedinica za sebe, svaki ima nastojati, da sve njegove osebine i sve njegove težnje dođu što jače do izražaja bez obzira na probitke cjeline i bez obzira i na to, da li se sve to ne će međusobno kositi i ukrštavati. To su od prilike programske misli »Moderne«, a program je redovno oštriji i izključiviji od same prakse. Naši su se pjesnici oblačili u ruho biblijskih vremena, odlazili u stari Egipat ili u Neronov Rim, pretvarali se u renesansne uživače i preufinjene plemiće rokokoa, no ipak su kroz tu šaroliku mješavinu zaorili neodoljivo snažni stihovi Nazorovih »Hrvatskih kraljeva« i »Hrvatskih gradova«, a »Veli Jože« postao svojinom i svakoga djeteta, dok je i Domjanić svojim tankoćutno toplim pjesmama »U rudniku« i »Na kolodvoru« našao nov izražaj iskrena rodoljublja. Inače je golemi razmah lirike u ovom razdoblju (Nazor, Domjanić, Begović, Vidrić i dr.) usavršio hrvatski stih, iztančao i obogatio pjesnički govor i umjesto već tipiziranih slika i motiva pređašnjih razdoblja, omogućio pjesniku, da dade pjesmi jače svoje vlastito obilježje. Kranjčević, koji kao učenik i drug Harambašićev spaja oba razdoblja, nakon sjajnog proplamsaja svojih »Izabranih pjesama« postaje sve potišteniji; bolest i razočaranje izpijaju snagu njegovih snažnih stihova i smjeloga uzleta njegove misli, a zamračeni obzor duha stvara još samo »Trzaje«.

Pjesme A. G. Matoša pripadaju upravo posljednjim godinama njegova života, pa stoga što dalje, to više djeluju neodoljivim čarom na čitava pokoljenja. Artističko nastojanje za što savršenijim vanjskim oblikom nije spriečilo Matoša, da u svoje zbijene stihove unese bogatstvo i snagu osjećaja, osobito rodoljubnog. Pjesme kao »Epitaf bez trofeja«, »Gniezdo bez sokola«, »Kod kuće«, »1909.«, »Majka Marija« i dr. postale su umjetničkom definicijom hrvatstva i onda, kada su različita nastojanja iznutra i izvana potiskivala i zamračivala pojmove naroda i domovine. Dočekavši tek nedavno podpuno izdanje Matoševih djela, ne možemo pravo ni prosuditi, koliko će obilje misli i stilskih vrjednota crpsti iz njegova neobično mnogostranoga rada buduća pokoljenja. Istina, Matoš nije pisao ni romana, ni epova, ni drama, a pjesama je ostavio tek malo; no zato njegov feljtonistički i

esejistički rad upravo kipi od oštroumnih formulacija misli, od duhovita opažanja života, od punine znanja i širine obzorja. Svojom francuzkom elegancijom stila i lakoćom misli Matoš je olakšao kritičku atmosferu, koja je za Markovića bila ugrožena suhoćom i pedanterijom. Na Matoševu gladkoću stila i puninu misli nadovezuju se Lj. Wiesner, N. Polić i T. Ujević.

Ivo Vojnović prvi je pravi hrvatski dramatik pozornice, stvaralac naturalističke drame iz pučkog života (Ekvinocij) i impresionističke dramatike moderne pozornice (Dubrovačka trilogija), kojemu se uspješno pridružuju Ogrizović (Hasanaginica, Godina ljubavi), Begović (Gospođa Walewska, Stana i dr.), Tucić (Truli dom), Kosor (Požar strasti, Pomirenje) i dr., pri čemu se ne smiju zaboraviti goleme zasluge za hrvatsku pozornicu Stj. pl. Miletića, kazališnog vizionara, reformatora i osnivača čitavoga modernog kazališnog života kod nas. Osim kazališta nesumnjivo je povoljno djelovao na razvoj književnosti i živi procvat likovne umjetnosti s Bukovčevom »šarenom« hrvatskom slikarskom školom, unoseći u život smisao za slikovitost i plastiku, podupirući pozornicu i dajući opisnim elementima književnosti pobudu i zamah.

Ako i jest ovo razdoblje romanom oskudno, pripoviedka maloga obsega našla je brojne zastupnike (Livadić, Ivakić, Milčinović, Kosor, Trešćec, Nehajev, Ogrizović i mnogi dr.), no najznačajnije su brazde zasjekli Dinko Šimunović finoćom crtanja likova i ugođaja kopnene Dalmacije, Ivan Kozarac izpitivanjem složenijih pitanja slavonskoga temperamenta i Fran Galović mekoćom kajkavske duše i artizmom stilske kulture.

5. EKSPRESIONIZAM

Uoči težkih potresa, koji su uzdrmali čitav sviet za kobnih godina 1914.—18., stala se već osjećati prezasićenost uživanjem u gladenju i brušenju umjetničkoga oblika i neosnovanost, odnosno upravo pogubna promašenost zavlačenja u sebe i prepuštanja sanjarenju zamišljenih ili minulih svjetova. Značajno je, da u razdoblje »Moderne« padaju dva pokreta za obnovu širokih slojeva, koji su upravo iz osnova oprečni aristokratskom artizmu književnoga nastojanja: seljački pokret Stjepana Radića i socialističko organiziranje radništva. Ni jedno ni drugo nije u to vrieme još doseglo svoga pravog značenja. A kako je socializam povezan s međunarodnim nastojanjima u drugim zemljama, to je razvoj događaja donio obratan red od onoga, koji bi bio prirodan: socializam, zaoštren do marksističkoga krajnjeg ljevičarstva, preoteo je prvi maha, premda je radništvo prema seljaštvu bilo brojem upravo neznatno.

Mutne i mučne godine rata utirale su put idejama i razpoloženjima socialne revolucije. Njihov se književni i umjetnički izražaj očitovao u ekspresionizmu. Kratkotrajan, ali bučan, ekspresionizam i nema upravo značenje izgrađena književnoga smjera, nego predstavlja neko osobito stanje neprestane uzbuđenosti, napetosti i vulkanske eksplozivnosti. Stoga nije ni čudo, da su mu i djela takva: golema u svojim težnjama, patetična u svojim pozivima čovječanstvu na obnovu, na preporod, na preinaku svega, što je dotad postojalo, ali oblikom razkidana, izpremiešana, izlomljena sve do anarhičnosti. Drama, roman, lirika prepleću se i prelievaju međusobno, sve teče, sve se razlieva od unutarnje sile, ali nema ni brane ni ograde, koja bi sve to svela u mirniju kolotečinu; i zato čitavo razdoblje ekspresionizma (od prilike od 1914. do 1925.) ne ostavlja ni jednog djela trajne vriednosti i obćega značenja.

Svojim upornim dozivanjem masa i nastojanjem, da izravno i žestoko djeluje na suvremenoga čovjeka, ekspresionizam je najviše stvorio na polju drame, gdje se iza Vojnovića pojavio najjači talenat hrvatske dramatike Miroslav Krleža, iznoseći u drami problem unutrašnjeg sloma socialne revolucije (Golgota, **Vučjak**) ili tragiku genialnog pojedinca u sukobu sa svojom okolinom (Christobal Colon, Michelangelo i dr.).

Koristeći se tehnikom filma, tekovinama moderne razsvjete i brzih preobrazba pozornice, ekspresionizam pretvara dramu u niz živih, uzbudljivih slika, izrezaka života, u kojima se stvarnost zbilje kao u nemirnu snu izmjenjuje sa stravičnim priviđenjima mašte, što se zanosi iracionalnim nestvarnostima. Uz Krležu razmahalo se pozorničko stvaranje s pogledima na život i družtveni poredak, s dinamikom vijavice, zavitlane nemirima vremena, u dramama K. Mesarića, J. Kulundžića, T. Prpića, T. Strozzija, A. Muradbegovića i dr., obogaćujući scensku plastiku igre i pozornice, no ostavivši malo koje djelo trajnije vriednosti.

Lirika ekspresionizma donosi isto tako izkidanu i u sitne komadiće razkomadanu sliku svieta i vlastite ličnosti, kao u oba golema mozaika M. Krleže (Pan, Tri simfonije), te pjesmama A. B. Šimića, G. Krkleca i dr. Roman i novela, koji bi prvenstveno imali biti suvislo pripoviedanje događaja, gube se u nesređeno nagomilanom množtvu psiholožkih opažanja; analiza guta radnju i — za razliku od drame — ostavlja ideoložku osnovicu podpuno pod površinom, no ne u dubljini, nego u nejasnosti. Kako ekspresionizam namjerno kida ustaljene okvire književnih vrsta, pretvara stihove u govorenu prozu, neriedko novinarski izglađenu, tako i u pripoviedku unosi nervoznu iztrganost duševnih stanja, koja zastranjuju od normale, i zadržava se više na razaranju dotadašnjih životnih vrednota, dokazujući u iznakaženim likovima njihovu tobožnju preživjelost i izrođenost, negoli unoseći pozitivne i izgrađene poglede na sviet i život.

Nezavisno od ekspresionizma, ali vremenski istodobno s njegovim posljednjim izdancima, razvila se seljačka književnost, koja, iznoseći na pozornicu zaokruženu sliku života u cjelini zamašna narodnog običaja (Novoselova »Prigorska svatba«), donosi pozitivnije i konstruktivnije misaono gledanje, ali se koristi slobodnijim shvaćanjem pozornice, kako ga je donio ekspresionizam. U pripoviedci (Miškina: Za svojom zviezdom) nastoji analizirati opreku između poremećenja ustaljenih pojmova seljačkoga života, što ga je donio rat, i novih smjernica družtvenog uređenja u smislu seljačkoga pokreta. Mijo Stuparić znači jaču vezu s prošlošću i cjelovitije shvaćanje života.

6. SADAŠNJOST

Razdoblje poslije ekspresionizma još je suviše blizu, a da bi se o njemu mogli stvarati konačni sudovi. Moderni objektivizam ili idealistički realizam — tako su stručnjaci nastojali označiti osnovno obilježje književnosti toga vremena. Nama međutim nije ovdje do toga, da izpitujemo, koliko su ti nazivi opravdani, što oni obuhvaćaju i što znače. To više, što u ovom razdoblju nema sviestna nastojanja, da se stvori određeni književni smjer; nema nikoga, tko bi iznosio neki program, ime ili osnovna načela. Za samo književno stvaranje možda je i bolje, da toga nema, jer nitko ne osjeća nikakvih prisilnih i umjetno stvorenih okvira; ali je u drugu ruku svatko prepušten sebi, i književnost ne sačinja — kao u drugim razdobljima — jednu organski izkristaliziranu cjelinu. Možda je to jedan od glavnih razloga njezine neizjednačenosti, neprocienjenosti, po kojoj i pisci sami ne razlikuju dovoljno svoja najbolja djela od slabijih i neuspjelih. Značajna je u tome pogledu samoobmama M. Nehajeva, koji je neposredno iza svoga majstorskoga romana »Vuci« iznio komediju »Klupa na mjesečini«, koja se i uz najbolju volju na pozornici nije dala spasiti. A tako i uz najizvrstnije novele Budakove i njegovo »Ognjište« gotovo jedva da mogu obastati nekoja piščeva djela, objavljena istodobno ili neposredno iza toga.

Nismo uzalud spomenuli baš ova dva pisca. »Vuci« i »Ognjište«, izišavši u razmaku od točno deset godina (1926.—1936.) ujedno su najsjajnije tekovine ovoga razdoblja i značajni miljokazi na putu k stvaranju nove hrvatske književnosti. M. Nehajev, Matošev drug, nekad u borbi za Modernu, manje mnogostran od njega, no mirniji i staloženiji kao kritičar i esejist, stvorio je u »Vucima« poviestni roman modernoga tipa životopisnog romana. Samo što taj roman nije tek poviestni životopis; on je živa i zorna slika jednoga roda u njegovim najžilavijim izdancima, slika jedne velike borbe i čitave poviestne atmosfere u jednom od najodsudnijih časova hrvatske poviesti. Ali metoda je biografijska: sve se stječe oko središnje ličnosti, koja je izgrađena po gotovo doslovno preuzetim provjerenim pisanim spomenicima, no duh i boju cjeline daje snaga piščeve intuicije, kojom prozire analogije vremenskih razdoblja.

U času, kada se bliži jedno od najcrnjih desetgodišta hrvatske poviesti, stavlja za uzor svojim suvremenicima »vukove« Frankopane, koji nisu bili kraljevski lavovi, već vuci iz opustošenih hrvatskih šuma, ali zato ne manje hrabri i u svojoj odpornoj snazi ne manje veliki. Deset godina kasnije, pisan u progonstvu daleko od domovine, pridružio se toj epopeji iz hrvatske poviesti Budakov kapitalni roman »Ognjište«. Ne govoreći ni rieči o politici ni o kakvim načelnim pogledima na sudbinu domovine, Budak iznosi neobično krepkim crtama i majstorski usklađenom analizom krv i tlo one Like, koja je dala prve ustaše, koja je bila okrvavljeno tlo i prvo okrilje organiziranog oružanog ustanka. Budak ne štedi nikoga, ne sakriva ništa; krvavi i mračni sukobi njegova romana mogli bi se takmiti s najdrastičnijim naturalizmom, kad ih ne bi obasjavali svojim neodoljivim sjajem istiniti i neposredno opaženi likovi onih, koji u svoj svojoj jednostavnosti i priprostosti predstavljaju najviše zanose ljudskoga srdca i najplemenitije pobude duše. Ognjište — čuvanje i stvaranje potomstva, čuvanje svete vatre, koja ga drži na okupu i na (ćudorednom) životu, čuvanje djedovskoga tla, bez kojeg mu nema obstanka, to je srž i bit ovoga romana iz suvremenoga i vječno jednakoga seljačkog života, života jednog roda i jednog kraja. Kao predigra ovomu epski širokom romanu iztiču se svojim odlikama i srodnošću s njim ponajbolje novele iz zbirke »Pod gorom« i »Opanci dida Vidurine«, dok je i u kasnijim romanima Budak najjači onda, kada crta Liku i kleše nezaboravne plastične likove svoga zavičaja.

Od Šenoe do Nehajeva poviestni roman se nije formalno razvijao, nego je nastojao zahvatiti što više građe iz razdoblja, koja Šenoa nije obradio. Tomić je nastavio »Kletvu« i nadovezao na Šenoino XVIII. st., no najviše je oduševljenja izazvao njegov »Zmaj od Bosne«, koji je svojom šarolikošću probudio zanimanje za hrvatstvo Herceg-Bosne. Kumičić je zašao u doba hrvatskih kraljeva »Kraljicom Lepom«, no »Urota Zrinsko-Frankopanska« postala je praktičnom školom nepomirljivoga pravaštva.

V. Deželić sustavno je obrađivao doba domaćih kraljeva, ali sve do Nehajeva poviestni je roman sve više zapadao u maniriranost već stvorenih klišeja. Iza Nehajeva nije — osim riedkih iznimaka (L. Katić, Š. Jurkićka) — nitko posegnuo za stvaranjem te ruke. Naprotiv je uz Budakovo »Ognjište« nastao seljački roman iz Zagorja (S. Košutićka) i Slavonije (A. Matasović), široke zamisli poput »Ognjišta«, no drugčiji ne samo bojama, nego i čitavim stavom prema predmetu. Košutićka donosi moralno-socijalnu analizu svoga kraja, Matasović, približava-

jući se u pripoviedanju što više duhu i mišljenju samoga seljaka, izgrađuje razvoj značajnog pojedinca.

Inače su jači razmah romana priečile skučene političke prilike: romani s konkretnim problemima bilo idejnog, bilo praktičnoga života, kao što su na pr. oni A. Bonifačića (Krv majke zemlje, Mladice) morali su silom prilika izostaviti koješta nedorečeno ili natuknuti tek izdaleka. S. Batušić (Na dragom tragu, Argonauti) dao je družtvenom romanu više slikovit nego ideoložki značaj, dok je radnik I. Softa (Na cesti, Dani jada i glada, Nemirni mir) smionije i drastičnije zasegao u crtanje družtvenih prilika svoga okoliša. Romani I. Kozarčanina (Sam čovjek, Tuđa žena) trpe od prilično nesređenog zapažanja, a nemaju izgrađena sastava ni formalno ni idejno.

Pripoviedka manjega obsega ima to značajno obilježje, da se, osobito kod mlađih pisaca, doima kao nezaokružen ulomak autobiografijske cjeline (I. Goran-Kovačić, Mihalić, Kozarčanin) sa značajnom zamagljenošću djetinjstva iz težkih godina rata, ili je kratka daha, puna lirske topline (V. Vlaisavljević) ili opet — kao možda najznačajniji plod svoga vremena — produbena i s ljubavlju klesana slika zavičaja (A. Nametak, M. Budak, L. Perković, V. Kaleb, J. Pavičić i dr.). Čitavo pripovjedačko stvaralačtvo pruža dosta bogatu sliku, ali nije toliko jednoliko i izrazito u svom nastojanju, da bi svomu vremenu moglo dati osobito stilsko umjetničko obilježje.

U tom je mnogo značajnija lirika, koja je uobće u ovom razdoblju zadobila pretežnu nadmoć. Ponajprije je značajan prinos obojice preživjelih nosilaca nekadanje Moderne: Domjanića i Nazora.

Domjanić je, propjevavši za vrieme svjetskoga rata u kajkavskom domaćem narječju, iznio ne samo toplu, živu, muzikalnu »popevku« uz »kipce« — opisne slike ugođaja — kakve je stvorila Moderna, nego je uobće uzakonio pjesničtvo različitih narječja, te tako otvorio širom vrata bogatim prelivima kajkavštine, čakavštine i štokavštine, čak i s pojedinačnim mjestnim obilježjima (Čakavci: Nazor, Balota, Gervais, P. Ljubić, V. Nikolić i dr., kajkavci: Domjanić, Fran Galović, Prpić, Pavić, Krleža i dr.), što je znatno pridonielo zornosti, boji i lakoći stila. S tim je u savezu i zavičaj kao prvenstveni predmet lirike, kao doživljaj ili kao družtvena atmosfera (V. Kovačić, Tadijanović, Bonifačić, Delorko, Alfirević i već navedeni »regionalisti«). Socialna lirika iza ekspresionizma gubi sve više tlo, ali i neugodni tipizam »asfaltne« poezije, ističući se iztančanijom doživljenošću (Cesarić, Majer, Vlaisavljević, Tadijanović i dr.), dok duhovna pokazuje znatan porast i sve veću produbenost (Đ. Sudeta, I. Lendić, C. Škarpa, J. Korner, A. Kokić, N. Šop, B. Klarić i dr.). Zasebno mjesto zauzima, kako u noveli, tako i u lirici, Stj. Trontl zrelom izgrađenošću i skladnošću oblika i misli, kao što je i među pripovjedačima osamljen kao neodoljiv humorist-satirik S. Kolar. Među najmlađim liricima treba spomenuti doživljajno iskrenu poeziju V. Kosa, J. Velebita uz čitav niz mlađih ili starijih.

Drama je nakon ekspresionizma izgubila svoje udarno značenje. Prelazno je doba označeno povratkom zatvorenom, određenijem obliku dramatike M. Krleže (U agoniji, Glembajevi, Leda), a uz njega ostaje na popřištu jedino M. Begović izrazitom dramatikom pozornice (s najjačim uspjesima: Pustolov pred vratima i Bez trećega), dok K. Mesarić i G. Senečić donose komediju ili dirljivi »komad« iz suvremenog družtva u lakšem, zabavnijem obliku.

Esej je u glavnom prešao na područje politike, poviesti i umjetnosti, pa je stoga o njemu govora u savezu sa znanstvenim radom na tim strukama. Matoševim i Nehajevljevim »ogledima« bilo kritičkog, bilo književno-teoretskog značenja odgovaraju i oštrinom duhovitosti i dubljinom kulture eseji Tina Ujevića (Skalpel kaosa, Ljudi za vratima gostionice), uz putopise S. Batušića najživlja i najvlastitija proza posljednjega razdoblja.

Posebni tip književnosti predstavljaju djela ženskih pisaca, satkana od mašte i životnih uspomena (J. Truhelka, Zd. Marković, M. Švel), nad kojima se snagom pjesničkog nadahnuća iztiče Ivana Brlić-Mažuranić. Njezine su »Priče iz davnine« izvan književnih smjerova, srodne vječitim tvorevinama H. C. Andersena, sastajući se na vrhuncima poezije sa svestranim i neizcrpivo bogatim stvaranjem V. Nazora u njegovim brojnim simboličko-poetičkim pričama, u epovima »Medvjed Brundo« i »Utva Zlatokrila«, u mitskim romanima »Arkun« i »Pastir Loda« i u čitavom krugu njegova pjesničtva, koje u neprestanom obnavljanju postavlja u središte našega umovanja i čuvstvovanja najdublja i najviša pitanja života i svemira.

III. HRVATSKA KNJIŽEVNOST U TABELAMA

Sastavio prof. VINKO NIKOLIĆ

Stoljeće	KNJIGE ZA CRKVENE POTREBE: Misali, breviari, evanđelistari i sl.	ČUDOREDNO-POUČNI SPISI	APOKRIFNE PRIČE
X.	Baština Ćirila i Metodija i njihovih učenika poslužila je kao izvor za prve crkvene knjige za glagoljašku službu Božju. Kijevski listići		
XI.	Kločev glagoljaš Bečki listići		**Starozavjetne:** Život Adamov, Abraham, Odkrivenje Baruhovo **Novozavjetne:** Protoevanđelje Jakovljevo, Pseudoevanđelje Matijino, Evanđelje o rođenju Marijinu, Nikodemovo evanđelje, O krstnom drvetu, Djela apostolska
XII.			
XIII.	Vrbanski fragment Mihanovićev odlomak apostola Grškovićev apostol Premudini ostrižci		Knjiga Kata Mudroga
XIV.	**Misal kneza Novaka** (1368., na hrv.) Vatikanski misal (1371., 1378.?) Korčulanski lekcionar Dubrovački oficij (latinicom) Glagoljski psaltiri Vatikanski hrv. molitvenik rukop. Hristorovićev »psaltir« Milogostićev »evanđelistar« Dva vrbnička časoslova Časoslov Vida Omišljanina (1396.)	Benediktinske regule rogovske opatije Cvet vsake mudrosti Lucidar (enciklop.) Raj duše Zrcalo čovječjega spasenja	
XV.	**Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića** 1404.) Hvalov misal, Radosav (1443.) Prvi tiskani glagoljski misal (1483.) Zlatni kodeks Vrbnički časoslov Zadarski lekcionar **Lekcionar fra Bernardina Splićanina** (1495.) Vatikanski hrvatski molitvenik (tiskan 1495.) Psaltir Istranina P. Fraščića (glagolj.) **Glagoljaški breviar** (prvi tiskan u Mletcima 1493.) Dubrovački hrvatski psaltir (oko 1500.)	Pravila bratovštine sv. Duha (1425.) Naručnik plebanušev Spovid obćena (1496.)	

LEGENDE	PRIPOVIEDKE (romani)	PJESNIČTVO	CRKVENA PRIKAZANJA	POVIESTNO-PRAVNI SPOMENICI	HRVATSKA POVIEST
				Baščanska ploča (1100.) Dobrinjska izprava kneza Dragoslava (1100.)	
Legenda o sv. Jurju		Viesti o duhovnom pjesničtvu na hrvatskom jeziku (Doček pape Aleksandra III. u Zadru 1177.).		Povljanski nadpis i izprava (1184/85.) **Izprava Kulina bana** (1189.)	**Ljetopis popa Dukljanina** (lat. 1180., hrv. iz 14. stoljeća)
				Razvod istarski (sačuvan iz 1275. odnosno 1474.) **Vinodolski zakon** (1288.)	Historia Salonitana splitskoga arciđakona Tome
Životi sv. Otaca	O premudrom Akiru O Baarlamu Život sv. Jozafata Rumanac trojski O Aleksandru Velikom Muka blaženog Grozdija Ezopov život	**Pučko crkveno pjesničtvo:** Glagoljaška zbirka starohrvatskih duhovnih pjesama: Na pr.: B o g s e r o d i v V i t l i o m i V a s e v r i m e g o d i š ć a **Šibenska molitva** (1387.). **Hrvatsko umjetničko pjesničtvo:** **Začinavci:** prvi hrvatski nepoznati pjesnici; prvi hrvatski pjesnički jezik i prvi metrički oblici. (Svet se konča i slnce jur zahodi; Pjesan svetago Jurja (jedanaesterački dvostisi); Zač mi tužiš, duše moja.		**Statuti:** krčki (vrbanski, vrbnički), poljički. Množtvo javnih i privatnih nadpisa i pravnih izprava od 13. st. dalje.	Ivan arciđakon gorički: Statut zagreb. kaptola Ljetopis Pavla Pavlovića Zadranina
Životopisi: sv. Lovrinca sv. Katarine sv. Jurja sv. Aleksija sv. Ivana Zlatoustoga i dr.		**Svjetovno pučko pjesničtvo:** Svjedočanstva J. Šižgorića (1487.) »A t i d e v o j k o š e g l j i v a«; T r a v a r a s t e, c v a t e c v i t a k«, 6 pjesama u Dž. Držića; Kajkavske pjesme: »P t i č i c e s i l e p o p o j e j o, v s t a j m i g o r e l j u b a m a.« Svjedočanstva, koja potvrđuju postojanje svjetovnog pučkog pjesničtva (Zoranić, Hektorović, Gundulić, Križanić, Vitezović i dr.). **Hrvatsko umjetničko pjesničtvo:** Sada sam ostavljen srid morske pučine, stihovi u »Životu sv. Katarine« (dvanaesterci — dvostruki srokovi). Čakavske starinske pjesme na čast svetijem i sveticam Božjim; Gospin plač	Prikazanja o rođenju, muci i uzkrsnuću Isusa, poklonstvu triju kraljeva; Navještenje Marijino; Plač Marijin; Govorenje sv. Bernarda od duše osujene; Skazanje od nevoljnoga dne suda ognjenoga; Prikazanje muke sv. Margarite Dialožke laude: Razgovor Bogorodice s križem **Pobožne drame** **Liturgičke igre.**	Statut grada Kastva (1400.) Zakon veprinski	Juraj Šižgorić: »De situ Illyriae« (1487.)

STOLJEĆE	PJESNIŠTVO			KAZALIŠTNA DJELA			
	LIRSKO		EPSKO	CRKVENA DRAMA (prikazanja)	SVJETOVNA DRAMA	KOMEDIJA	TRAGEDIJA
	Duhovno	Svjetovno					
XVI.	Život sv. Jeronima (1508.) dvanaesterac M. MARULIĆ: Dobri nauci Urehe duhovne Molitva suprotiva Turkom N. DOMITROVIĆ: Sedam pjesni pokornieh Davida kralja (1549.) Š. BUDINIĆ: Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi (1582.) M. VETRANOVIĆ: Pjesanca suda napokonjega, Bogoljubno razmišljanje od muke Isukrstove, Tužba kralja Davida, Pjesanca o šturku, i dr. Hrvatska pjesma (Chivot türkisi) — (1588./89.?) Fra LUKA BRAČANIN: Psalmi Davidovi (1598.)	NIKŠA RANJINA: Kanconier (1507.) s pjesmama: Š. Menčetića, Dž. Držića, Marina Krističevića, Andrije Čubranovića, Mavra Vetranovića i nepoznatog pjesnika.) H. LUCIĆ: Pisni ljuvene (1516.) M. VETRANOVIĆ: Pjevanja i skladanja D. RANJINA: Pjesni razlike (1563.) D. ZLATARIĆ: Pjesni razlike I. BUNIĆ-VUČIĆEVIĆ: Plandovanja	M. MARULIĆ: Judita (1521.) (1501.). Istorija od Suzane. M. VETRANOVIĆ: Piligrin. B. KRNATURIĆ: Vazetje Sigeta grada (1584.). A. SASIN: Razboji od Turaka (1593.—1595.).	Muka i uzkrsnutje Isukrstovo Dialožke pjesme Veleslatko i bogoljubno prigovaranje meu križom i gospom Divicom Marijom Navišćenje blažene Divice Marije Prikazanje historije sv. Panuncija M. VETRANOVIĆ: Uzkrsnuće Isukrstovo Suzana čista Posvetilište Abrahamovo Od poroda Jezusova Don S. MLADINIĆ: Navišćenje pričiste Divice Marije	H. LUCIĆ: Robinja	M. DRŽIĆ: Komedija od Pometa, Škup, Pjerin, Arkulin, Tripče de Utolče Dundo Maroje M. BENETEVIĆ: Hvarkinja A. SASIN: Malahna, komedija od pira, Filide, Flora	M. DRŽIĆ: Prievod Sofoklove »Hekube« (1559.) D. ZLATARIĆ: Prievod Sofoklove »Elektre« (1597.)
XVII.	I. GUNDULIĆ: Pjesni pokorne kralja Davida (1621.) Od veličanstva Božjieh (1622.) Suze sina razmetnoga (1622.) I. BUNIĆ - VUČIĆEVIĆ: Mandaljena pokornica (1630.)	IVANIŠEVIĆ: Kita cvitja razlikoga (1642.)	J. BARAKOVIĆ: Vila Slovinka (1613.). I. GUNDULIĆ: Osman	Don S. MLADINIĆ: Bernardinovo viđenje Tri kralja (Šibenik 1615.) Od rojenja Gospodinova Plač Marijin, Prikazanje života Sv. Lovrinca, Skazanje slimanja s križa tila Isusova, Navišćenje muke Isusove (1636.) Š. GUNDULIĆ: Sunčanica (1622.) B. KAŠIĆ: Sv. Venefrida (1627.) M. GAZAROVIĆ: Prikazanje sv. Beatriče, Faustina i Simplicija bratje i Prikazanje života i muka sv. Cipriana i Justine (1631.) Skazanje sv. Guljelme, kraljice ugarske	I. GUNDULIĆ: Ariadna Prozerpina ugrabljena Armida Diana Čerera Kleopatra Galatea Adon Posvetilište ljuveno Koraljka od Šira IZGUBLJENI! Ljubovnik sramežljiv (monolog)	Ljubovnici Šimun Dundurilo Jerko Škripalo Piero Muzuvier Džono Funkjelica Ilija Kuljaš S. KANAVELOVIĆ: Andro Štitikeca F. K. FRANKOPAN: Ulomak Molierova »Georgea Dandina« (prievod)	I. T. MRNAVIĆ: Osmančica (1631.)

LEGENDE I ŽIVOTOPISI	IDILIČNA DJELA, PASTIRSKE I POKLADNE IGRE I RAZGOVORI	NABOŽNA I ĆUDOREDNO-POUČNA DJELA	NARODNA POVIEST	JEZIK	RAZLIČITA DJELA	HRVATSKI KNJIŽEVNICI	
						ROĐENI	UMRLI
O Evstahiju, Herolilimu Hrvatinu Š. KOŽIČIĆ: Knjižice od žitija rimskih arhiereov i cesarov (1531.).	A. ČUBRANOVIĆ: Jeđupka (1527.) P. ZORANIĆ: Planine (1536.) Prvi hrvatski roman. P. HEKTOROVIĆ: Ribanje i ribarsko prigovaranje (1555.). M. VETRANOVIĆ: Remeta PELEGRINOVIĆ: Jeđupka (1557.). M. DRŽIĆ: Tirena, Venera i Adon, Plakir, Džuho Krpeta, Novela od Stanca. D. ZLATARIĆ: Ljubmir (Tassova »Aminta«, 1580. i 1597.). F. LUKAREVIĆ: Vjerni pastir (Guarini).	M. MARULIĆ: Od naslidovanja Kristova (1500.) Evanđelistarium (1504.—10.) Poklad i korizma, De institutione bene beateque vivendi (1506.) Quinquaginta parabolae (1510.) Dialogus de laudibus (1524.) Libro od mnozieh razloga (1520.) A. KOMULOVIĆ: Nauk krstjanski (1582.) Š. BUDINIĆ: Suma nauka krstjanskoga (1583.)	M. MARULIĆ: Regum Dalmatiae et Croatiae gesta, Inscriptiones Salonitanae (tiskao I. Lucić). A. VRAMEC: Kronika (1578.) Postila znovič spravljena (1586.) Đ. ZAVOROVIĆ: De rebus Dalmaticis (1598.)	Š. BUDINIĆ: Kratka azbukovica (1583.) F. VRANČIĆ: Dictionarium (1595.)	I. PERGOŠIĆ: Tripartitum (1574.) (prievod Verbözyjeva zakonika).	M. MARULIĆ: 1450. Š. MENČETIĆ 1457. DŽ. DRŽIĆ: 1461. A. ČUBRANOVIĆ: 1480. M. VETRANOVIĆ: 1482. H. LUCIĆ: 1485. P. HEKTOROVIĆ: 1487. ——— M. DRŽIĆ: 1508. P. ZORANIĆ: 1508. B.KRNARUTIĆ: 1515.-20 D. RANJINA: 1536. A. VRAMEC: 1538. J. BARAKOVIĆ: 1548. M. ORBINI: 1550. D. ZLATARIĆ: 1555. B. KAŠIĆ: 1575. I. GUNDULIĆ: 1588. B. VUČIČEVIĆ: 1594.	DŽ. DRŽIĆ: 1501. M. MARULIĆ: 1524. Š. MENČETIĆ: 1527. A. ČUBRANOVIĆ: 1530. H. LUCIĆ: 1553. M. DRŽIĆ: 1567. P. ZORANIĆ: 1570. P. HEKTOROVIĆ: 1572. M. VETRANOVIĆ: 1576. A. VRAMEC: 1587.
F. VRANČIĆ: Život nekoliko izbranih divic (1606.). I. T. MRNAVIĆ: Život Margarete Bl. Divice (1613.). Život Magdalene od knezov Žirova, plemena Budrišića (1626.). B. KAŠIĆ: Život gospodina našega Isukrsta (1638.), Život Bogorodice; Perivoj od djevstva ili Života djevica (1628.) F. GLAVINIĆ: Cvit svetih (1628.).	I. GUNDULIĆ: Dubravka (1628.) I. BUNIĆ - VUČIĆEVIĆ: Ekloge ili Razgovori pastierski DŽ. PALMOTIĆ: Atalanta. S. ĐORĐIĆ: Derviš.	A. KOMULOVIĆ: Zrcalo od izpoviesti (1606.) M. DIVKOVIĆ: Nauk krstjanski za narod slovinski (1611.) Besjede svrhu evanđelja nedeljnieh (1616.) J. BARAKOVIĆ: Jarula (1618.) I. T. MRNAVIĆ: Iztumačenje obilnije nauka krstjanskoga (1627.) N. KRAJAČEVIĆ: Molitvene knjižice (1628.) F. GLAVINIĆ: Četiri poslidnja čovika Svitlost duše virne	M. ORBINI: Il regno degli Slavi (1601.)	B. KAŠIĆ: Institutiones linguae illyricae (1604.) Predgovor »Rimskog rituala« (1640.)		I. LUCIĆ: 1604. J. PALMOTIĆ: 1606. J. HABDELIĆ: 1609. J. RATKAJ: 1612. P. ZRINSKI: 1621.	B. KRNARUTIĆ: 1600. D. RANJINA: 1607. D. ZLATARIĆ: 1609. M. ORBINI: 1614. J. BARAKOVIĆ: 1628. I. GUNDULIĆ: 1638.

STOLJEĆE	PJESNIČTVO			KAZALIŠTNA DJELA			
	LIRSKO		EPSKO	CRKVENA DRAMA (prikazanja)	SVJETOVNA DRAMA	KOMEDIJA	TRAGEDIJA
	Duhovno	Svjetovno					
XVII.	DŽ. PALMOTIĆ: Sveta Katarina od Siene FR. KR. FRANKOPAN: Divoto planto (1658.) M. MAGDALENIĆ: Historija sina razsipnoga (1670.) Plač smrtelnosti (1670.) S. ĐORĐIĆ: Sedam pjesni Davidovih (1686.) B. KAŠIĆ: Pjesni duhovne od pohvala Božjieh (1634., u rukop.)	M. MAGDALENIĆ: Zvončac iliti premišljavanje zvrhu četirih posljednjih stvari čoveka (1670) FR. KR. FRANKOPAN: Gartlic za čas kratiti (1670.)	P. ZRINSKI: Adrianskog mora sirena (Obsida sigetska) (1660.) V. MENČETIĆ Trublja slovinska (1665.). DŽ. PALMOTIĆ: Kristiada (1670.) J. KAVANJIN: Bogatstvo i ubožtvo. P. KANAVELOVIĆ: Pjesan Ivanu Sobieski (1683.). P. RITTER VITEZOVIĆ: Odiljenje sigetsko (1684.). Novljančica (1689.)	Prikazanje kako Isus oslobodi sv. otce iz limba; Prikazanje slavnoga uzkrsnutja Isukrstova; Prikazanje od ušastja na nebesa slavne Divice Marije; Prikazanje sv. Ivana Krst., porojenje i smrt; Skazanje od Osipa sina Jakova Patriarke Prikazanje suda obćenoga (1661.) Fra M. MARULIĆ: Navišćenje muke Isusa Spasitelja našega (1636.) P. KANAVELOVIĆ: Muka i smrt Gospodina našega Isukrsta (1678.) A. GLEĐEVIĆ: Porođenje Gospodinovo J. BETONDIĆ: Isukrst sudac	J. PALMOTIĆ: Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo, Došastje od Eneje k Ankizu, Akile i Ipsipile, Elena ugrabljena, Lavinija, Alčina, Armida, Danica, Captislava, Biserница, Pavlimir (1632.) A. GLEĐEVIĆ: Damira smirena Ermiona Olimpija osvećena Zorislava		I. GUČETIĆ: Leon filozof (prievod Giattinija) I. ĐORĐIĆ: Judita
XVIII.	A. VITALJIĆ: Ostan Božje ljubavi (1712.) T. BABIĆ: Cvit razlika mirisa duhovnoga (1726.) L. SITOVIĆ: Pisma od pakla 1727. I. ĐURĐEVIĆ: Uzdasi Mandaljene pokornice (1728.) Razlike pjesme duhovne i djeloizpravne (1728.) Saltier slovinski 1729. O. P. KNEŽEVIĆ: Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove (1753.) A. KANIŽLIĆ: Sveta Rožalija 1780. A. IVANOŠIĆ: Svemogući neba i zemlje stvoritelj 1788.	I. ĐURĐEVIĆ: Pjesni razlike M. P. KATANČIĆ: Fructus auctumnales (1794.)	P. RITTER VITEZOVIĆ: Senjčica (1704.). P. KANAVELOVIĆ: Sv. Ivan Ursin biskup Trogirski (1705.—1711.). F. GRABOVAC: Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga (1747.). A. KAČIĆ MIOŠIĆ: Razgovor ugodni naroda slovinskoga (1756.). A. IVANOŠIĆ: Pisma od uzeća turske Gradiške (1789.). BOŠNJAK: Izpivanje rata turskoga pod Josipom II. (1792.).	I. LUKAREVIĆ: Stanislav Kostka (1709.) T. BREZOVAČKI: Sveti Aleksije (1786.)	M. JANDRIĆ: Ljubomirović (Goldoni »Il vero amico«)		

LEGENDE I ŽIVOTOPISI	IDILIČNA DJELA, PASTIRSKE I POKLADNE IGRE I RAZGOVORI	NABOŽNA I ČUDOREDNO-POUČNA DJELA	NARODNA POVIEST	JEZIK	RAZLIČITA DJELA	HRVATSKI KNJIŽEVNICI	
						ROĐENI	UMRLI
G. JURJEVIĆ: Listi heroov, to je velikeh na glasu ljudi (1675.)	V. MENČETIĆ: Radonja. P. KANAVELOVIĆ: Vjerni pastier (1688.) (Guarini).	B. KAŠIĆ: Vanđelja i pistule (1641.) P. PETRETIĆ: Sveti Evangeliomi (1651.) J. HABDELIĆ: Zrcalo Marijansko (1662.) Prvi otca našega Adama greh (1674.) Kršćanski nauk I. ANČIĆ: Vrata nebeska (1678.) Svitlost krstjanska (1679.) Ogledalo misničko (1681.)	F. GLAVINIĆ: Origine della Provincia Bosna Croatia (1649.) I. LUCIĆ: De regno Croatiae et Dalmatiae (1662.) J. RATKAJ: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (1672.) P. RITTER VITEZOVIĆ Kronika aliti Spomen vsega svita vikov (1696.)	J. MIKALJA: Blago jezika slovinskoga (1649.—51. »Gramatike talijanskog« i »Od ortografije jezika slovinskoga«) J. HABDELIĆ: Dictionar (1670.)		J. KAVANJIN: 1641. F. FRANKOPAN 1643. P. R. VITEZOVIĆ: 1652. I. ĐURĐEVIĆ: 1675. F. GRABOVAC: 1697. A. KANIŽLIĆ: 1700.	B. KAŠIĆ: 1650. J. PALMOTIĆ: 1657. I. VUČIĆEVIĆ: 1658. J. RATKAJ: 1666. P. ZRINSKI 1671. F. FRANKOPAN 1671. J. HABDELIĆ: 1679. I. LUCIĆ: 1679.
I. ĐURĐEVIĆ (ĐORĐIĆ) Život kralja Davida Život sv. Benedikta (1784.) H. GAŠPAROTI: Cvet svetih	J. BETONDIĆ: Razgovor pastiera. M. P. KATANČIĆ: Poskočnica Pana i Talije (1788.).	J. KAVANJIN: Bogatstvo i ubožtvo (1709.—1711.) J. FILIPOVIĆ: Pripoviedanje nauka krstjanskoga (1750.) A. KANIŽLIĆ: Obilato miliko duhovno (1754.) Bogoljubnost molitvena (1766.) Kamen pravi smutnje velike (1780.) A. IVANOŠIĆ: Svemogući neba i zemlje Stvoritelj (1788.)	P. RITTER VITEZOVIĆ Croatia rediviva (1700.) Plorantis Croatiae saecula duo carmina descripta (1703.) Bosna captiva (1713.) De regno Dalmatiae et Croatiae (u rukopisu) BLAŠKOVIĆ: Historia universalis Illyrici (1781.-84.) I. ĐURĐEVIĆ: Poviest Ilirije Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Ragusinorum A. KAČIĆ MIOŠIĆ: Korabljica (1760.) A. B. KRČELIĆ: Kronika (1762.) Annuae (1764.) De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares (1770.)	JAMBREŠIĆ: Manuductio ad Croaticam ortographiam (1732.) M. P. KATANČIĆ: Etymologicon illyricum I. BELOSTENEC: Gazophylacium (1740.) SUŠNIK-JAMBREŠIĆ: Lexicon latinum (1742.) M. A. RELJKOVIĆ: Nova slavonska i nimačka gramatika (1767.) P. RITTER VITEZOVIĆ Ortographia illyricana; Grammatica croatica (1700.) Lexicon latino-illyricum (illyrico-latinum), u ruk. J. STULIĆ: Rječnici lat.-talij.-hrv. (1801.-1810.)	A. KAČIĆ MIOŠIĆ: Elementa peripathetica (1752.) P. RITTER VITEZOVIĆ: Lado hrvatski iliti Sibila (1761.) M. A. RELJKOVIĆ: Satir iliti divji čovik (1762. i 1779.)	KAČIĆ MIOŠIĆ: 1704. A. B. KRČELIĆ: 1715. M. RELJKOVIĆ: 1732. M. A. KATANČIĆ: 1750. T. BREZOVAČKI: 1757.	P. R. VITEZOVIĆ: 1713. J. KAVANJIN: 1714. I. ĐURĐEVIĆ: 1737. F. GRABOVAC: 1749. A. KAČIĆ MIOŠIĆ: 1760. A. KANIŽLIĆ: 1777. A. B. KRČELIĆ: 1778. M. A. RELJKOVIĆ: 1798.

STOLJEĆE	PJESNIČTVO		ROMANI	PRIPOVIEDKE
	EPSKO	LIRSKO		
		M. VRHOVAC: Plesopisen (1818.) P. ŠTOOS: Kip domovine (1831.) LJ. GAJ: Još Horvatska ni prepala (1832.) J. KUNDEK: Rieč jezika narodnoga (1832.) A. MIHANOVIĆ: Horvatska domovina (1835.)		
XIX.	D. DEMETER: Grobničko polje (1842.)	ST. VRAZ: Đulabije (1840.) Glasi iz dubrave žerovinske (1841.) LJ. VUKOTINOVIĆ: Ruže i trnje (1842.) Pesme domorodne (uredili Rakovac i Vukotinović 1842.) M. TOPALOVIĆ: Odziv rodoljubnog srdca (1842.) I. TRNSKI: Pjesme (1842.) M. BOGOVIĆ: Ljubice (1844.)		I. KUKULJEVIĆ: Pripoviesti (1842. i 1843.)
	O. UTJEŠENOVIĆ: Vila ostrožinska (1845.) I. MAŽURANIĆ: Smrt Smail-age Čengića (1846.)	ST. VRAZ: Gusle i tambure (1845.) P. PRERADOVIĆ Prvienci (1846.) M. BOGOVIĆ: Smilje i kovilje (1847.) Domorodni glasi (1848.) LJ. VUKOTINOVIĆ: Pjesme (1847.) T. BLAŽEK: Političke pjesme (1848.)		
	I. KUKULJEVIĆ: Slavjanke (1848.)	P. PRERADOVIĆ: Nove pjesme (1851.) A. NJEMČIĆ: Pjesme (1851.)		
	L. BOTIĆ: Pobratimstvo (1854.)		A. NJEMČIĆ: Udes ljudski (1854.)	L. BOTIĆ: Dilber-Hasan (1854.)

KAZALIŠTNA DJELA	JEZIK	POLITIČKA I POVIESTNA DJELA	RAZLIČITA DJELA	HRVATSKI KNJIŽEVNICI: ROĐENI	HRVATSKI KNJIŽEVNICI: UMRLI
T. BREZOVAČKI: Matijaš grabancijaš dijak (1804.) Diogeneš ili sluga dveh zgubljeneh bratov (1804.)	J. STULIĆ: Rječnik (lat., tal. i hrv. 1801., hrv., tal. i lat., 1806., tal., hrv., lat., 1810.) J. VOLTIĆ: Ričoslovnik iliričkoga, talijanskoga i nimačkog jezika (1802.) A. MIHANOVIĆ: Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku (1815.)	J. MIKOCZY: Otiorum Croatiae liber unus (1806.) Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae	M. BRUEROVIĆ: Ćupe (masker. 1805.) Spravjenice (masker. 1805.)	P. ŠTOOS: 1806. LJ. GAJ: 1809. ST. VRAZ: 1810. D. DEMETER: 1811. FR. KURELAC: 1811. I. MAŽURANIĆ: 1814. J. STROSSMAYER: 1815. A. NJEMČIĆ: 1816. I. KUKULJEVIĆ: 1816. M. BOGOVIĆ: 1816. P. PRERADOVIĆ: 1818. I. TRNSKI: 1819. G. MARTIĆ: 1822. A. STARČEVIĆ: 1823. M. P. KATANČIĆ: 1825. A. VEBER-TKALČEVIĆ: 1825. J. JURKOVIĆ: 1827. FR. RAČKI: 1828. L. BOTIĆ: 1830. M. PAVLINOVIĆ: 1831. N. NODILO 1834. A. ŠENOA 1838. V. JAGIĆ: 1838.	T. BREZOVAČKI: 1805.
G. ČEVAPOVIĆ: Josip, sin Jakoba patriarke (1819.)			RESTI: Carmina (1816.) Đ. ŠPORER: Almanah ilirski, almanah (1824.)		
LJ. VUKOTINOVIĆ: Golub (1832.) Prvi i zadnji kip (1833.)	LJ. GAJ: Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja (1830.)	J. KUŠEVIĆ: De municipalibus iuribus regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (1830.) M. OŽEGOVIĆ: Animadversiones historico-criticae (1832.) J. DRAŠKOVIĆ: Disertacija ili razgovor, darovan gospodi poklisarom (1832.)			
D. DEMETER: Dramatička pokušenja (1838. i 1844.) I. KUKULJEVIĆ: Juran i Sofija ili Turci kod Siska (1839.) Stjepko Šubić ili Bela IV. u Hrvatskoj (1841.)	I. BRLIĆ: Njemačka gramatika hrvatskog jezika (1833.) Školske gramatike Vj. Babukića (1836.) i A. Mažuranića (1859.)	I. DERKOS: Genius patriae super dormientibus filiis suis (1832.) I. ŠVEAR: Ogledalo Iliriuma (1839.)			
	I. MAŽURANIĆ: — UŽAREVIĆ: Njemačko-ilirski slovar (1842.) A. MAŽURANIĆ: Slovnica hrvatska	D. RAKOVAC: Mali katekizam za velike ljude (1842.)	M. MAŽURANIĆ: Pogled u Bosnu (1842.)	J. E. TOMIĆ: 1843.	
D. DEMETER: Teuta (1844.) Ljubav i zloba (za operu Lisinskoga, 1845.) Porin (za operu Lisinskoga, 1846.)		B. ŠULEK: Što namjeravaju Ilirci (1844.)	N. TOMAŠIĆ (TOMMASEO): Iskrice (1844.) A. NJEMČIĆ: Putositnice (1845.)	F. MARKOVIĆ: 1845. I. KRŠNJAVI: 1845. F. BULIĆ: 1846.	
				M. PAVLINOVIĆ: 1847. A. PALMOVIĆ: 1847.	A. NJEMČIĆ: 1849.
				E. KUMIČIĆ: 1850. Đ. ARNOLD: 1853.	ST. VRAZ: 1851.
P. PRERADOVIĆ: Kraljević Marko (1852.) A. NJEMČIĆ: Kvas bez kruha (1854.)	A. T. BRLIĆ: Njem. gram. hrvat. jezika (1854.)			A. KOVAČIĆ: 1854. K. Š. ĐALSKI: 1854.	

STOLJEĆE	PJESNIČTVO		ROMANI	PRIPOVIEDKE
	EPSKO	LIRSKO		
	A. KAZALI: Zlatka (1856.)			A. V. TKALČEVIĆ: Avelina Bakranina ljubezne zgode i nezgode (1855.)
				M. BOGOVIĆ: Pripoviesti (1859. i 1894.)
	L. BOTIĆ: Biedna Mara (1860.) G. MARTIĆ: Osvetnici (1861.) P. PRERADOVIĆ: Prvi ljudi (1872.)	M. BOGOVIĆ: Vinjage (1861. i 1864.)		
	L. BOTIĆ: Petar Bačić (1862.) V. KORAJAC: Čudne promenade M. PUCIĆ: Cvieta (1865.) F. MARKOVIĆ: Dom i sviet (1865.) I. TRNSKI: Nikola Zrinski (1866.) L. VEŽIĆ: Nikola Zrinski (1867.) F. MARKOVIĆ: Kohan i Vlasta (1868.)	LJ. VUKOTINOVIĆ: Trumle (1862.) I. TRNSKI: Kriesnice (1863. i 1865.) J. E. TOMIĆ: Ljeljinke (1865.)		J. JURKOVIĆ: Šaljivi spisi (1862.) A. ŠENOA: Turopoljski top (1865.)
XIX.		K. PATAČIĆ: Pjesme horvatske (1871.) ST. BUZOLIĆ: Bog, rod i sviet (1871.)	A. ŠENOA: Zlatarevo zlato (1871. i 72.) Seljačka buna (1877.) Diogenes (1878.) Kletva (Tomić) (1881.)	
			A. KOVAČIĆ: Baruničina ljubav (1877.) Fiškal (1882.)	A. KOVAČIĆ: Ljubljanska katastrofa (1877.) Ladanjska sekta (1880.) V. KORAJAC: Auvergnanski senatori (1877.)
		L. VUKELIĆ: Književno cvieće (1882.) A. ŠENOA: Izabrane pjesme (1882.) A. PALMOVIĆ: Pjesme (1883.) F. MARKOVIĆ: Iz mladih dana (1883.)	J. E. TOMIĆ: Zmaj od Bosne (1879.) Kapitanova kći (1884.) Eminagina ljuba (1888.) Za kralja — za dom (1894.) Udovica (1902.)	J. JURKOVIĆ: Sabrane pripoviesti (1880. i 81.) J. KOZARAC: Priče djeda Nike (1880.) VJ. NOVAK: Maca (1881.)
		A. HARAMBAŠIĆ: Ružmarinke (1883.) Slobodarke (1883.) Sitne pjesme (1884.) M. POGAČIĆ: Pjesme (1884.)	E. KUMIČIĆ: Olga i Lina (1881.) Jelkin bosiljak (1881.) Začuđeni svatovi (1883.) Gospođa Sabina (1884.)	I. VOJNOVIĆ: Perom i olovkom (1884.) K. Š. ĐALSKI: Illustrissimus Bathorych (1884.) Biedne priče (1888.)

KAZALIŠTNA DJELA	JEZIK	POLITIČKA I POVIESTNA DJELA	RAZLIČITA DJELA	HRVATSKI KNJIŽEVNICI ROĐENI	HRVATSKI KNJIŽEVNICI UMRLI
M. BOGOVIĆ: Frankopan (1856.) Stjepan, posljednji kralj bosanski (1857.) Matija Gubec, kralj seljački (1859.)	A. V. TKALČEVIĆ: Ustroj ilirskog jezika (1856.) F. KURELAC: Recimo koju (1860.) B. ŠULEK: Njemačko-hrvatski rječnik (1860.)	I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI: Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (1861./62.)	A. V. TKALČEVIĆ: Listovi o Italiji Put na Plitvice Put u Carigrad	I. VOJNOVIĆ: 1857. VJ. NOVAK: 1859. J. KOZARAC: 1859. M. SABIĆ: 1860. A. HARAMBAŠIĆ: 1861. J. LESKOVAR: 1861. J. IBLER: 1862. M. ŠREPEL 1862.	P. ŠTOOS: 1862. L. BOTIĆ: 1863.
I. OKRUGLIĆ: Saćurica i šubara (1864.)	V. JAGIĆ: Gramatika jezika hrvatskoga Primjeri starohrvatskoga jezika	Š. LJUBIĆ: Pregled hrvatske poviesti (1864.)		E. MULABDIĆ: 1864. S.S. KRANJČEVIĆ: 1865. N. ANDRIĆ: 1867. A. TRESIĆ-PAVIČIĆ: 1867.	
A. ŠENOA: Ljubica (1866.) I. KUKULJEVIĆ: Poturica (1867.)			A. ŠENOA: Zagrebulje (1866.—67. i 1877.—80.) FR. KURELAC: Fluminensia (1862.) Runje i pahuljice (1868.)	Č. JAKŠA: 1868. A. RADIĆ: 1868. R. KATALINIĆ-JERETOV: 1869. Š. BAŠAGIĆ: 1870. STJ. RADIĆ: 1871. BR. LIVADIĆ: 1871.	
FR. MARKOVIĆ: Benko Bot (1872.) Karlo Drački (1872.) Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski (1876.) H. BADALIĆ: Nikola Šubić Zrinski (za operu I. Zajca) (1876.) I. JURKOVIĆ: Dramatička djela (1878. i 79.) J. E. TOMIĆ: Bračne ponude (1873.) Zatečeni ženik (1878.) S. MILETIĆ: Diogenes (1877.) J. KOZARAC: Tartufov nauk (1878.) Tunja Benavilo (1879.) A. STARČEVIĆ: Seoski prorok	A. PATAČIĆ: Rječnik hrvatskog jezika		P. PRERADOVIĆ: Vladimir i Kosara (1873.) Pustinjak (1873.) M. PAVLINOVIĆ: Različiti spisi (1875.) Pučki spisi (1876.) Hrvatski razgovori A. KOVAČIĆ: Pisma iz Bombaja (1879.—80.) Smrt babe Čengićkinje (1881.)	F. LUKAS: 1871. A. G. MATOŠ: 1873. D. ŠIMUNOVIĆ: 1873. M. DEŽMAN: 1873. I. BRLIĆ-MAŽURANIĆ: 1874. A. PETRAVIĆ: 1874. V. VIDRIĆ: 1875. D. DOMJANIĆ: 1875. F. HORVAT KIŠ: 1876. M. BEGOVIĆ: 1876. VL. NAZOR: 1876. M. OGRIZOVIĆ: 1877. M. PAVELIĆ: 1878. M. NIKOLIĆ: 1878. J. KOSOR: 1879. M. MARJANOVIĆ: 1879. M. NEHAJEV: 1880.	P. PRERADOVIĆ: 1872. D. DEMETER: 1872. LJ. GAJ: 1872. FR. KURELAC: 1874. A. ŠENOA 1881.
J. E. TOMIĆ: Barun Franjo Trenk (1880.) Novi red (1882.) Gospodin tutor (1884.) V. MAŽURANIĆ: Grof Ivan (1883.) Anarhisti (1884.) M. DERENČIN: Tri braka (1884.) Zaruke Hrvatske (1884.)		B. ŠULEK: Naše pravice Hrvatski ustav (1883.)	T. MARETIĆ: Prievodi Homerove: Odiseje (1882.) Ilijade (1883.)	F. FANCEV: 1882. I. POLJAK: 1883. M. VRBANIĆ: 1884.	A. PALMOVIĆ: 1882.

STOLJEĆE	PJESNIŠTVO EPSKO	PJESNIŠTVO LIRSKO	ROMANI	PRIPOVIEDKE
		S. S. KRANJČEVIĆ: Bugarkinje (1885.) J. HRANILOVIĆ: Žumberačke elegije (1886.)	A. KOVAČIĆ: Među žabarima (1886.) K. Š. ĐALSKI: Pod starim krovovima (1886.) U noći (1887.) Đurdica Agićeva (1886.) Janko Borislavić (1887.)	F. MAŽURANIĆ: Lišće: (1887.) J. E. TOMIĆ: Pošurice (1887.) VJ. NOVAK: Pavao Šegota (1888.) E. KUMIČIĆ: Pod puškom (1889.) Preko mora (1889.)
		A. HARAMBAŠIĆ: Tugomilke (1887.) Pjesničke pripoviesti (1889.)	I. VOJNOVIĆ: Ksanta (1887.) A. KOVAČIĆ: U registraturi (1888.) VJ. NOVAK: Pavao Šegota (1888.)	R. JORGOVANIĆ: Sabrane pripoviesti (1889.—95.)
		J. HRANILOVIĆ: Pjesme svakidanke (1890.) R. KATALINIĆ-JERETOV: Pozdrav istarskog Hrvata (1890.) R. JORGOVANIĆ: Sabrane pjesme (1890.) A. TRESIĆ-PAVIČIĆ: Glasovi s mora Jadranskoga (1891.) J. MILAKOVIĆ: Iz uvela lišća (1891.)	J. KOZARAC: Mrtvi kapitali (1890.) Među svietlom i tminom (1890.)	J. KOZARAC: Moj djed (1891.) Tri ljubavi (1894.) V. TREŠĆEC-BOROTHA: Zimska priča (1890.) K. Š. ĐALSKI: Na rođenoj grudi (1890.) Diljem doma (1899.) J. LESKOVAR: Misao na vječnost (1891.) Katastrofa (1892.) Poslije nesreće (1894.)
XIX.		A. HARAMBAŠIĆ: Nevenke (1892.) A. ŠENOA: Razne pjesme (1892.) M. BEGOVIĆ: Gretchen (1893.) J. HRANILOVIĆ: Izabrane pjesme (1893.) R. KATALINIĆ JERETOV: Mrtvoj majci (1894.) A. TRESIĆ-PAVIČIĆ: Nove pjesme (1894.) A. HARAMBAŠIĆ: Izabrane pjesme (1895.)	K. Š. ĐALSKI: Osvit (1892.) E. KUMIČIĆ: Urota (1892.) K. Š. ĐALSKI: Radmilović (1894.)	J. DRAŽENOVIĆ: Crtice (1893.) M. VODOPIĆ: Marija Konavoka (1893.) E. MULABDIĆ: Rukovjet šala (1893.) J. KOZARAC: Tena (1894.)
		I. MAŽURANIĆ: Pjesme I. M. (1871.) S. BAŠAGIĆ: Trofanda (1896.) M. BEGOVIĆ: Pjesme (1896.) S. S. KRANJČEVIĆ: Izabrane pjesme (1898.)	J. LESKOVAR: Propali dvori (1896.)	V. TREŠĆEC-BOROTHA: Ljetne noći (1896.) J. LESKOVAR: Propali dvori (1896.)
		M. NIKOLIĆ: Pjesme (1898.) Đ. ARNOLD: Izabrane pjesme (1899.) V. DEŽELIĆ, otac: Kopnom i morem (1900.) M. BEGOVIĆ: Knjiga Boccadoro (1900.) V. NAZOR: Slavenske legende (1900.) A. TRESIĆ PAVIČIĆ: Đuli i zumbuli (1900.) Valovi misli i čuvstava (1903.) S. S. KRANJČEVIĆ: Trzaji (1902.) Pjesme (1908.)	J. TRUHELKA: Vojača (1899.) V. NOVAK: Posljednji Stipančići (1899.) E. KUMIČIĆ: Kraljica Lepa (1902.) K. Š. ĐALSKI: Za materinsku rieč (1906.) V. NOVAK: Dva svieta (1901.) Zapreke (1905.) Tito Dorčić (1906.)	A. G. MATOŠ: Iverje (1899.) I. MILČINOVIĆ: Zapisi (1900.) E. MULABDIĆ: Na obali Bosne (1900.) A. G. MATOŠ: Novo iverje (1900.)

KAZALIŠTNA DJELA	JEZIK	POLITIČKA I POVIESTNA DJELA	RAZLIČITA DJELA	HRVATSKI KNJIŽEVNICI ROĐENI	HRVATSKI KNJIŽEVNICI UMRLI
			M. PAVLINOVIĆ: Putni spomenki (1888.) Puti (1888.)	J. KOZARAC: 1885. LJ. WIESNER: 1885. F. GALOVIĆ: 1887. STJ. TRONTL: 1887. LJ. MARAKOVIĆ: 1887. M. BUDAK: 1889. N. POLIĆ: 1890. T. UJEVIĆ: 1891. S. KOLAR: 1891. M. KRLEŽA: 1893. A. BARAC: 1894.	M. PAVLINOVIĆ: 1887. I. KUKULJEVIĆ: 1889. A. VEBER TKALČEVIĆ: 1889. I. JURKOVIĆ: 1889. I. MAŽURANIĆ: 1890. M. BOGOVIĆ: 1893. FR. RAČKI: 1894. A. STARČEVIĆ: 1896.
E. KUMIČIĆ: Sestre (1890.) Obiteljska tajna (1891.) J. E. TOMIĆ: Pastorak (1892.) I. VOJNOVIĆ: Ekvinocijo (1893.) A. TRESIĆ-PAVIČIĆ: Ljutovid Posavski (1894.) M. ŠENOA: Kneginja Dora (1896.) Kako vam drago (1897.) E. KUMIČIĆ: Poslovi (1898.) N. NEHAJEV: Prelom (1898.) Svjećica (1898.) M. OGRIZOVIĆ: Dah (1899.) E. KUMIČIĆ: Petar Zrinski (1900.) I. VOJNOVIĆ: Dubrovačka trilogija (1900.) STJ. MILETIĆ: Tomislav (1902.) J. E. TOMIĆ: Veronika Desinička (1903.)	I. BROZ: Hrvatski pravopis (1892.) T. MARETIĆ: Gramatika i stilistika hrvatskog ili s. jezika (1899.) BROZ - IVEKOVIĆ: Rječnik		Napomena: Kod nas knjige kritika uglavnom nisu izlazile. Da ne bi izgledalo, da nismo uobće imali kritike, to ovdje navodimo glavna imena naših književnih kritičara 19. i počet. 20. stoljeća: Vraz, Kurelac, Veber-Tkalčević, A. Šenoa, F. Marković, J. Ibler, J. Pasarić, Šrepel, M. Bréyer, S. Miletić, D. Politeo, J. Hranilović, M. Dežman, M. Nehajev, B. Livadić, M. Šarić, P. S. Mikov, I. Krnic, M. Marjanović, A. G. Matoš, Lunaček, A. Petravić, B. Vodnik i dr.		XX. STOLJEĆE D. POLITEO: 1903. E. KUMIČIĆ: 1904. VJ. NOVAK: 1905. M. ŠREPEL 1905. J. STROSSMAYER 1905. G. MARTIĆ: 1905. J. E. TOMIĆ: 1906. J. KOZARAC: 1906. S.S. KRANJČEVIĆ: 1908. V. VIDRIĆ 1909. I. TRNSKI 1910. J. KOZARAC: 1910. A. HARAMBAŠIĆ: 1911. N. NODILO: 1912. A. G. MATOŠ: 1914. F. GALOVIĆ: 1914. F. MARKOVIĆ: 1914. A. RADIĆ: 1919. M. OGRIZOVIĆ: 1923. V. JAGIĆ: 1923. M. SABIĆ: 1923. I. SABIĆ: 1923. I. POLJAK: 1924. J. HRANILOVIĆ: 1924. F. HORVAT-KIŠ: 1924. A. B. ŠIMIĆ: 1925. J. IBLER: 1926. I. KRŠNJAVI: 1927. C. JAKŠA: 1928. FR. MAŽURANIĆ: 1928. STJ. RADIĆ: 1928. I. VOJNOVIĆ: 1929. M. NEHAJEV: 1931. D. ŠIMUNOVIĆ: 1933. D. DOMJANIĆ: 1933. F. BULIĆ: 1934. I. BAŠAGIĆ: 1934. K. S. ĐALSKI: 1935. I. BRLIĆ-MAŽURANIĆ: 1938. M. PAVELIĆ: 1939. M. DEŽMAN: 1940. Đ. ARNOLD: 1941. A. PETRAVIĆ: 1941. N. ANDRIĆ: 1942. F. FANCEV: 1943.

IV. HRVATSKO NARODNO PJESNIČTVO

Napisao prof. PETAR GRGEC

Imade poviestnih istina, koje su posve stalne, premda nisu zapisane ni u kojem spomeniku svojega vremena.

Takva je istina i ona, da su Hrvati imali svoje narodno pjesničtvo u prozi i u stihu već prije trinaest stoljeća, kada su došli u svoju novu domovinu.

Dokazi su ovi:

1. imali su razvijen jezik, koji je nuždno značio i doživljavanje pjesničkih sadržaja;

2. imali su svoje napjeve, na koje su pjevali i stihove;

3. imali su obrede u vjerskim činima i običaje u različitim svečanim zgodama života;

4. pamtili su i slavili junačka djela svojih pređa;

5. pripoviedali su priče i pripoviesti;

6. već u staroj svojoj domovini na Karpatima i sjeverno od njih podržavali su oružjem i duhom utakmicu s plemenima i narodima, za koje znamo, da su imali plesove, igre, glasbala, pače i narodne pjevače.

Jesu li narodni pjevači postojali i u starih Hrvata kao izgrađeno posebno zvanje, to nam nije poznato. Ali stalno je svakako to, da je staro hrvatsko selo imalo svoju hierarhiju, u kojoj su se iztical osim predstavnika oblasti kao ugledni ljudi:

1. oni, koji su znali mudrost života (savjetnici);

2. oni, koji su podržavali u narodu vjeru i štovanje svetosti (žreci i kasnije svećenici);

3. oni, koji su znali liečiti (vrači i ljekari);

4. oni, koji su znali različne vještine (obrtnici i svakojaki drugi rukotvorci);

5. oni, koji su bili umjetnici (pjevači, svirači, pripovjedači, nazdravičari, narikuše i t. d.);

Zadruga je davala darovitijim pojedincima priliku za specializaciju i uspješnu selekciju. Obitelji su imale mnogo članova, zato dioba rada nije tražila, da svaki bude sve. Mnogo se radilo, ali bilo je i mnogo odmora. Neki su, na pr. zadružni pastiri, putnici, mornari, vozari, imali vremena, da mnogo misle, maštaju i pamte. Igre, plesovi, svečane zgode, jesenska i zimska prela i siela i drugi sastanci, davali su priliku stvaraocima i rapsodima, da u razigranosti odkrivaju sebi i drugima neslućene svjetove. Prenosila se ustmena predaja iz koljena u koljeno. Pričalo se o junacima, svetcima, vilama, vješticama, vjedogonjama, vukodlacima.

Ne znamo, kako su izgledali najstariji hrvatski stihovi. Vjerojatno nisu imali u istoj pjesmi od početka do kraja jednak broj slogova, nego su se slobodno izmjenjivali. Nama se to čini danas kao nepravilnost, no u stvari je to bila redovita pojava ne samo kod Hrvata, nego i kod drugih evropskih naroda.

Slobodni stihovi, koji sami od sebe naviru čovjeku na usta u svečanoj recitaciji, u poklicima vesele razdraganosti ili u jecajima silne žalosti, poprimali su u srednjem vieku radi različitih utjecaja sve pravilniji oblik. Ustaljenost melodije tražila je kitice s određenim brojem stihova i stihove s određenim brojem slogova. To su unutrašnji ili, da tako reknemo, domaći razlozi, koji su u svakom pjesničtvu ravnali pretvaranjem slobodnih stihova u stroge stihove. Tomu su se pridružili i vanjski utjecaji, koje je donielo evropsko crkveno i svjetovno pjesničtvo. Radi jednih i drugih razloga izvršio se u hrvatskom narodnom pjesničtvu srednjega vieka proces, koji je učinio neredovitim ono, što je prije bilo redovito. Slobodni su naime stihovi zadržali i dalje prevlast samo u onim vrstama pjesničtva, koje su bile u manjoj cjelini, na pr. u nekim zdravicama, basnama, molitvama, tužaljkama i t. d., a tako zvani pravilni stihovi pobiedili su u onim oblicima narodne lirike i epike, koji su priznati kao najznačajnije tvorevine pjesničtva. U 16. stoljeću bio je taj proces već tako napredovao, da su Hektorovićevi pjevači Paskoje Debelja i Nikola Zet izticali pravilne peterce, osmerce i deseterce kao staru baštinu hrvatskih narodnih pjesama. Naprotiv ti isti pjevači osjećali su petnaesterac i šestnaesterac bugarštice kao nešto uneseno s iztoka (»srbski način«), premda su i ti stihovi nastajali asimilacijom starih hrvatskih slobodnih stihova i glavnoga metra (tako zvanoga građanskoga stiha) bizantske sredovječne narodne pjesme.

RAZDOBLJE BUGARŠTICA

Kao što se moramo utjecati hipotezama, kada govorimo o morfologiji najstarijih hrvatskih narodnih pjesama, tako nam nije moguće bez posredna domišljanja rekonstruirati ni njihovu tematiku.

Iz Konstantina Porfirogeneta znamo, da su Hrvati još u doba kraljeva Trpimirovića čuvali svoj osnivački mit o Hrvatu, Kluku, Lovelu, Kosencu, Muhlu, Tugi i Bugi i da su pričali o čudesnim djelima svoga apostola Martina. Osnivački herojski mit morao je nuždno biti ne samo sadržaj hrvatske narodne predaje, nego i dio onakve junačke epike (u prozi i stihu), u kojoj je bila ujedinjena poviest s pjesničtvom. A lik apostola Martina davao je zacielo sadržaj prvoj hrvatskoj kršćanskoj legendi, koja je dielom bila

u suprotnosti sa starom vjerskom predajom, a dielom se prijateljski izprepletala s njome. Stari poganski kozmogonijski mit nije se također podpuno izgubio ni u kršćanskom razdoblju, nego se nastavljao u bezbrojnim bajkama sve do najnovijega vremena.

Premda Nadko Nodilo, Nikola Gržetić i neki drugi iztraživači stare hrvatske mitologije nisu mogli na temelju proučavanja narodne pripoviedke i pjesme utvrditi, da su Lada, Koleda, Vuk, Vid, Leljo, Lelja i t. d. imena starih bogova i božica, ipak su se u narodnoj pjesmi sačuvali i bez toga dosta vidljivi tragovi pradavne slike svieta i predkršćanskog vjerovanja. Još očitije naslage starine odkrivamo u obrednim pjesmama, u kojima možemo djelomice s priličnom vjerojatnošću ustanoviti rodoslovlje, koje ide neprekidno od naših dana unatrag sve do one »strave«, koju su Slaveni pjevali na Atilinu grobu u sredini 5. stoljeća poslije Krista.

Došavši na Balkanski poluotok morali su Hrvati asimilirati u svojoj duši bezbrojne utjecaje, koji su navirali sa svih strana svieta. Staro se narodno pjesničko blago povećavalo i poprimalo donekle nova obilježja. More, gore, ravnice, rieke, jezera, lovišta, šume, rudnici, biljni pokrov dobiše hrvatska imena, a uz njih se povezaše stare ili nove bajke o njihovu postanku i o njihovim prirodnim svojstvima. Groblja i mrtvaci dadoše stvaralačkoj narodnoj mašti novu građu. Nove priče doseliše se s iztoka, zapada, sjevera i juga i obukoše hrvatsko ruho.

Tada je došlo razdoblje bugarštica, koje je trajalo od 15. do kraja 17. stoljeća. Sazreli su plodovi, koji su se sijali i razvijali od dolazka Hrvata na jug do sukoba s Osmanlijama. Koliko god je taj sukob imao loših posljedica, toliko je bio popraćen i napredkom u nekim područjima života, jer je razvio hrvatske duševne snage do neslućene visine.

Narodne pjesme u petnaestercu i šestnaestercu, koje su zabilježili Petar Hektorović, Juraj Baraković, Petar Zrinski, Betondić, Matijašević i drugi, predpostavljaju veliku hrvatsku narodnu epopeju, koja je imala izgrađenu metriku, kompoziciju, motive, psihologiju, tipove, zaplete, metaforiku, frazeologiju. Sibinjanin Janko i kralj Matijaš središnji su junaci, oko kojih se okupljaju njihovi suvremnici Mihajlo Svilojević, Zmaj Ognjeni Vuk, bosanski ban, herceg Stjepan Vukčić. Njihovi su predhodnici Kraljević Marko, Miloš Kobilović, kralj Vladislav, a iza njih se reda ciela vojska junaka od Ivana Karlovića, Hodžula (Kožula), Ferenca Perisavića (Berislavića) i Nikole Zrinskoga do dubrovačkih gospara i diplomata i do bokokotorskih pomoraca.

Na području Boke Kotorske, dubrovačke republike, dalmatinskih otoka i uže Hrvatske doživjela je bugarštica svoj najljepši procvat, a onda je morala uzmaknuti pred pjesničtvom kraćega stiha. Pobiedio je praktičniji i lakši deseterac. Njega je zabilježio kao sporedno mjerilo već Hektorović (Majka mu je lipo ime dala... ljuba mu je zlatom venčac vila... lipo ti je, brajo, pogledati...), no na svršetku 17. stoljeća postao je on glavnim stihom epike i lirike. Dugi stih bugarštice bio je za narodne pjevače i kazivače prenespretan. Improvizacija je u njem bila teža radi psihologijskih i metričkih razloga. Njegove je stope trebalo uviek popunjati nepotrebnim umetcima, deminutivima i raztezanjima (mi, ti, nam, vam, ovo mi te, bre, more, nut, da, li, danaske, ovogare, planinome, goricome, pašica, ljubica, stražica i t. d.). I radnja se u njem dosta često prekidala. Zato je narod radije odabrao kraća mjerila, koja su se lakše izpunjala riečima i bolje pamtila, a sukcesivno je nizanje psihologijskih asociacija dopuštalo u njima veću gladkoću.

Narodna pjesma kraćih stihova preuzela je svu baštinu starih bugarštica, a uz to je obogatila njihovu tematiku i morfologiju novim slojevima tradicije, novim motivima i življim prikazivanjem intuicija i emocija. To je najviši uzpon hrvatskog narodnog pjesničtva, koji traje od 17. do 19. stoljeća. Tada su narodni pjevači i kazivači usavršili svoju umjetnost i vještinu do takve virtuoznosti, da su neki njihovi proizvodi u doba evropskog romantizma ušli i među antologijska djela svjetske književnosti.

Nažalost, kada je trebalo hrvatskoj narodnoj pjesmi pribaviti međunarodno priznanje, među Hrvatima se nije našlo ljudi, koji bi izvršili taj posao pod hrvatskim imenom. Tako se desilo, da su Srbi, koji nisu imali u prošlosti ni Hektorovića, ni Barakovića, ni Betondića, ni Matijaševića, pače ni Kačića ni Reljkovića, stvorili preko Vuka Stefanovića Karadžića u povoljnom poviestnom času među evropskim učenjacima uvjerenje, kao da je sva hrvatska narodna epika i lirika, koja je spjevana štokavskim narječjem, samo dio srbskoga narodnoga pjesničtva. Ta međunarodna zabluda nije ni do danas posve oborena.

Ipak su uzprkos tendencijama Vuka i vukovaca stvoreni do danas takvi preduvjeti, da se mogu u podpunosti ocieniti i zasluge hrvatskoga naroda u stvaranju narodnoga pjesničtva. Izdano je mnogo zbornika hrvatske narodne epike i lirike. Estetsko, etnologijsko i narodno-poviestno proučavanje donielo je šire poglede. Opaža se potreba, da se dade zadovoljština osobito epici hrvatskih muslimana, koju je Vuk gotovo posve prešutio, premda je ona obuhvatila više ciklusa u svojem razvoju počevši od Kuripečićeva Malkoč-bega (Malkočića ili Malkoschitza) i Đerzeleza Alije do Husein-kapetana Gradaščevića.

CIKLUSI HRVATSKE NARODNE EPIKE I LIRIKE

Za konačno razvrstavanje hrvatske narodne epike, lirike, a djelomice i dramatike iz drugoga i trećega razdoblja mogu se upotriebiti različita gledišta diobe (fundamenta divisionis).

Epika se na pr. može podieliti i ovako:

1. Bajke ili miti.

2. Legende.

3. Pjesme o velikim događajima obična života.

4. Poviestni junaci hrvatske narodne predaje s ovim podrazredima: A) Junaci iz kola Sibinjanina Janka i kralja Matijaša. B) Hrvatski banovi (Derenčić, Berislavić, Karlović, Nikola Zrinski, Erdeljić, Petar Zrinski, Frano Krsto Frankopan, Jelačić). C) Junaci vezirskih i carskih pjesama. D) Senjski uskoci. E) Hrvatski kršćanski krajišnici. F) Muslimanski krajišnici. G) Predstavnici ustanaka buna i hajdučtva. H) Junaci Dubrovnika i Boke Kotorske. I) Junaci 19. stoljeća.

5. Junaci preuzeti u hrvatsku narodnu predaju (Marko Kraljević, Ljutica Bogdan, Mina od Kostura i t. d.

Pregled lirike može se vidjeti iz ovakve diobe:

1. Religiozne pjesme.

2. Pjesme o prirodi i o životu s prirodom,

3. Ljubavne i obiteljske pjesme.

4. Domovinske i junačke pjesme.

5. Obredne i običajne pjesme s ovim podrazredima: A) Koledarke. B) Pokladne pjesme. C) Jurjevske, ivanjske pjesme, filipovčice i t. d. D) Pjesme o žetvi, berbi, trgatbi i drugim danima rada. E) Svatovske pjesme. F) Kraljičke, dodolske, ladaričke i križarske pjesme. G) Zdravice i počastnice. H) Pjesme uz igre i ples. F) Uspavanke. J) Naricaljke.

6. Šala i satira.

7. Verižne i druge kazavice.

Drugi imadu drugačiju diobu, zato je pitanje sistematike hrvatskoga narodnoga pjesničtva još uviek otvoreno.

Broj je hrvatskih narodnih pjesama upravo nepregledno velik. Imade među njima lirike, epike, a i prvih zametaka dramatike. Po svojoj književnoj poviesti najveće su značenje postigle dvie pjesme: balada o »lipoj Mari«, koja je izgubila zlatnu krunu, i »Hasanaginica«.

Baladu o »lipoj Mari« tumačio je Pavao Ritter Vitezović kao uspomenu na kraljevsku dinastiju Trpimirovića. Po njegovu je mišljenju ta »lipa Mara« bila kći hrvatskoga kralja Stjepana. Udala se oko god. 1108. za kralja Kolomana, koji ju je odtjerao od sebe god. 1109., a ona je otišla u Bosnu i rodila tamo Kolomanova sina Borića. Baltazar Krčelić pobijao je to mišljenje Vitezovića, dopuštajući tek vrlo slabu vjerojatnost, da se ta »lipa Mara« udala za Ladislavljeva sinovca Almoša.

Baladom o »lipoj Mari«, poznatom inače pod naslovom »Popuhnul je tihi vetar«, otvara se niz hrvatskih narodnih pjesama, koje su prevedene na tuđi jezik. Početak balade kod Krčelića glasi ovako:

l a t i n s k i p r i e v o d:

In montanis ignis ardet,
Saltu circa plebs congaudet,
Mare pulchra praesens est.
Est corona caput tectum
Et thesaurus regum sertum,
Si choreis praeses est.
Ab alpibus ventus perflans,
Mariaeque sertum efflans
Cum corona abstulit ... etc.

v j e r o j a t n o h r v a t s k i i z v o r n i k:

Na planini oganj gori,
Oko ognja kolo igra.
Kolo vodi lipa Mare,
Na glavi joj zlatna kruna
I kraljice zlatni venac.
Popuhnul je hladan vetar,
Hladan vjetar sa planine
I odnesel Mari venac
I Marinu zlatnu krunu ... i t. d.

Još je veće značenje postigla »Hasanaginica«, koja je prevedena na talijanski, francuzki, njemački i englezki jezik. U svjetsku ju je književnost uveo zapravo Goethe svojim prievodom. »Hasanaginica« je potekla iz redova hrvatskih muslimana, koji imadu isto tako bogatu liriku i epiku kao i hrvatski katolici. Izvornik je ikavski, ali ga je već Fortis preokrenuo najvećim dielom u jekavštinu. »Hasanaginica« pripada među hrvatske reprezentativne umjetnine i zato, jer je dr. Milan Ogrizović načinio od nje najpoznatiju hrvatsku dramu.

V. SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Sastavio: prof. VINKO NIKOLIĆ

Stvaraoci liepe književnosti i njihova djela. — Pisci eseja i kritike. — Pisci poviesti književnosti. — Bio-bibliografski podatci.

Težko je bilo odrediti: što je suvremena književnost. Ima naime pisaca, koji su svoje književno djelo započeli već krajem 19. ili početkom ovoga stoljeća, a koji još uviek književno stvaraju (Nazor, Begović); ima ih, koji su davno prestali književno raditi, ali još uviek žive (Leskovar, Tresić-Pavičić); ima i pisaca, koji su rano umrli, a kojih vršnjaci sada obilno stvaraju; ima i drugih različitih slučajeva.

Naš je tabelarni pregled obuhvatio hrvatsku književnost od njezinih prvih početaka do uključivo 19. stoljeća. Zato na ovom mjestu, da bi slika suvremene hrvatske književnosti bila što bogatija i podpunija, donosimo sve književnike, kojih književno stvaranje ulazi u vremenski okvir našeg stoljeća.

Potrebno je napomenuti, da smo ovdje uvrstili samo stvaraoce liepe knjige (beletriste), a nikako sve one, koji pišu. Smatramo naime, da to često puta nije književnost (makar su knjige!), nego u najboljem slučaju samo znanost, pa su mnogi od tih pisaca ušli u stručne preglede. Iznimku čini poviest književnosti, koja je oblikovno najknjiževnija od svih znanosti, a govori o književnosti. Esej i književna kritika također su uzeti u obzir. Za kritiku nije potrebno opravdanje, a i esej je po svojim stilskim osobinama bliži liepoj, nego znanstvenoj književnosti.

Piscima, koji su bar po jednom djelu ulazili u okvir ovih bilježaka, navedena su i ostala, makar ne uviek književna djela, koja su napisali iz svoje struke ili zanimanja, da bi tako podatci o njima bili što podpuniji.

Još se može napomenuti, da su u bilježke uvršteni i neki pisci, koji u narodnostnom pogledu nisu uviek imali, ili nemaju ravna puta. Njihova su djela naša, hrvatska, pa i onda, kada iz bilo kojih razloga sami pisci ne bi to željeli biti.

Popis književnika je namjerno obširan, sastavljen bez obzira na književnu vriednost pojedinog pisca, kao i bez osvrta na to, da li će koje djelo ostati trajno u hrvatskoj književnosti. Sam je izdavač želio što stvarnije podatke, bez ikakvih osobnih izlaganja, što se može shvatiti bez osobnog suda. Zbog toga smo uvrstili sve radnike na području hrvatske liepe knjige, upravo namjerno čuvajući se, da ne dođe do izražaja naše gledanje na vriednost pojedinog pisca. Vrieme je najbolji kritičar, pa njemu prepuštamo i probiranje pravih književnika. Ono će, sigurno, taj izbor izvršiti dobro, svakako bolje nego što bismo ga mi mogli izvršiti, živeći u tom vremenu, pod mnogim utjecajima.

Napominjemo, da u suvremenoj književnosti imade književnika, koji nisu uvršteni u ove bilježke stoga, što nemaju zasebnih djela, a ove su bilježke više zbog djela, nego zbog samih pisaca.

Nek na kraju bude spomenuto, da ove bilježke, ni uz najbolju volju i najveće nastojanje i trud nisu mogle biti podpune, jer su nepodpuni podatci i Sveučilištne knjižnice i Glavnog ravnateljstva za obće narodno prosvjetljivanje, kao i raznih književnih pregleda i poviesti.

PISCI I DJELA

Alfirević Frano (rođ. 11. IX. 1903. u Zadru).
- Pjesme, Beograd 1934.
- More i daleki gradovi, pj. Z. 1941.
- Ranjeni galeb, pj. šestorice, Z. 1942.
- Putopisi i eseji, Z. 1942.

Alić Salih (rođ. 30. XI. 1910. u Bieljini.
- Lirski akvareli, pj. Z. 1941.
- Ranjeni galeb, pj. šestorice, Z. 1942.

Andrić Josip (rođ. 14. III. 1894. u Bukinu - Bačka).
- Dunje ranke, nov. Z. 1923.
- Nove brazde, nov. Z. 1924.
- Svega svijeta dika, rom. Z. 1926.
- U Kristovoj domovini, put. Z. 1931.
- Vuk u ovčjoj koži, gl. Z. 1933.
- Hrvati u Irskoj, (Na zelenom otoku), put. Z. 1934. i 1942.
- Najljepši među otocima, put. Z. 1938.
- Srijemske elegije, nov. Z. 1939.
- Velika ljubav, rom. Z. 1943.

BILJEŽKE O KRATICAMA:

1. **Književne vrste:**
pj. — pjesme; pr. — priča; prip. — pripoviedke; nov. — novele; rom. — roman; sat. — satira; gl. — gluma; dr. — drama; kom. — komedija; dramat. — dramatizacija; put. — putopis; felj. — feljton; stud. — studija; es. — eseji; krit. — kritika; aut. — autobiografija; ant. — antologija; priev. — prievod.

2. **Mjesto izdanja:** Z. — Zagreb. Sva ostala mjesta su podpuno izpisana.

Andrić Nikola (rođ. 5. XII. 1867. u Vukovaru, umro 8. IV. u Zagrebu).
U vagonu, felj. Zemun 1894.
Od Balkana do Montblanca, put Z. 1937.
Izvori starih kajkavskih drama, st. Z. 1901.
Značenje Marka Marulića, st. Z. 1901.
Život i rad Pavla Solarića, st. Z. 1902.
Iz ratničke književnosti hrvatske, st. Z. 1902.
Pod apsolutizmom, st. Z. 1906.
Branič hrvatskoga jezika, Z. 1911.
Šta je šta, rječnik pojmova (s I. Velikanovićem), Z. 1938.
Hrvatske narodne pjesme, uredio više knjiga, Z. od 1897. do 1942.

Andrijašević Niko (rođ. 24. I. 1882. u Gradcu, na moru).
Slike i priče iz neretvanske krajine, prip. 1907.
Pripovijesti, Z. 1912.

Badalić Josip (rođ. 7. VI. 1888. u Deanovcu — Čazma).
Pjesme A. Bloka, priev. Z. 1927.
Tolstoj u hrvatskoj književnosti, st. Prag 1930.
Dostojevski u hrvatskoj književnosti, es. Z. 1932.
Puškin u hrvatskoj književnosti, st. Z. 1937.
Ruska lirika, predg. i priev., Z. 1939.

Balentović Ivo (rođ. 26. IV. 1913. u Županji).
Život za opanke, nov. Z. 1936.
Krvavi ples, pj. Z. 1939.
Ranjeni galeb, pj. šestorice Z. 1942.
Polomljene grane, nov. Z. 1942.

Balota Mate (rođ. 28. IX. 1898. u Raklju - Istra).
Dragi kamen, pj. Z. 1938.

Barac Antun (rođ. 20. VIII. 1894. u Kamenjaku kod Crikvenice.)
Vladimir Nazor, stud. Z. 1918.
Knjiga eseja, Z. 1924.
August Šenoa, stud. Z. 1926.
Članci o književnosti es. Z. 1935.
Hrvatska književna kritika, pov. stud. Z. 1938.
Vidrić, st. Z. 1940.
Književnost i narod, es. Z. 1941.

Bartulović Niko (rođ. 23. XII. 1890. u Starigradu na Hvaru).
Kuga, dr. Z. 1919.
Ivanjski krijesovi, prip. Z. 1920.
Bijedna Mara, dr. Split 1922.
More u našoj književnosti, stud. Split 1927.
Na prelomu, rom. Beograd 1928.
Ljudi na ostrvu, prip. Beograd 1931.
Sedam pripovedaka, Beograd 1932.
Jadranska antologija, ured. Split 1934.
Izabrane pripovetke, Beograd 1938.
T. G. Masaryk, Beograd 1938.
Moj prijatelj Tomislav Makarija, Beograd 1940.

Bašagić Safvetbeg (Mirza Safvet) (rođ. 6. V. 1870. u Nevesinju, umro 9. IV. 1934. u Sarajevu).
Trofanda iz hercegovačke Dubrave, pj. Z. 1896. i Sarajevo 1928.
Abdullah paša, dr. Sarajevo 1900.
Pod Ozijom ili Krvava nagrada, dr. Sarajevo 1905.
Misli i čuvstva, pj. Sarajevo 1906.
Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, st. Sarajevo 1912.
Izabrane pjesme, Sarajevo 1913.
Mevlud, ep. Sarajevo 1924. i 1931.
Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, st., Z. 1931.

Batušić Slavko (rođ. 2. VI. 1902. u Novskoj).
Medvedgradska kraljica, libreto za operu, Z. 1908.
Čuda i čarolije, nov. Z. 1931.
Kroz zapadne zemlje i gradove, put. Z. 1932.
Na dragom tragu, rom. Z. 1933.
Argonauti, rom. Z. 1936.
Od Kandije do Hammerfesta, put. Z. 1937.
Komorni trio, dr. Z. 1938.
23 pjesme, Z. 1938.
Od Siene do Haarlema, put. Z. 1941.

Bego Marin (rođ. 16. XI. 1881. u Splitu).
S mora, nov. Z. 1911.
Niz našu obalu, kozerije, Split 1912.
Novele, Z. 1916.
U očekivanju, rom. Z. 1917.
Eva, nov. Z. 1925.
Vječna varka, rom. Z. 1928.

Begović Božena (rođ. 18. III. 1901. u Splitu).
Između danas i sutra, dr. Z. 1935.
Lampioni, dr. Z. 1937.
O životu, pj. Z. 1939.

Bauer Ernest (rođ. 4. IV. 1910. u Zagrebu).
Današnja Njemačka, pol. es. Z. 1937.
Štampa evropskih velevlasti, stud. Z. 1940.
Hrvati u tridesetgodišnjem ratu, stud. Z. 1941.

Begović Milan (rođ. 9. I. 1876. u Vrlici)
Grethen, pj. Split 1892. i Z. 1896.
Knjiga Boccadoro, pj. Z. 1900.
Hrvatska pjesma, Split 1901.
Menuet, dr. Novi Sad 1901.
Myrrha, dr. Prag 1902.
Život za cara, pj. Zadar 1903.
Venus victrix, Split 1903.
Gospođa Walewska, dr. Z. 1905.
Vrelo, pj. Z. 1912.
Male komedije, Z. 1920.
Dunja u kovčegu, rom. Z. 1921.
Nasmijana srca, rom. Z. 1923.
Svadbeni let, dr. Z. 1923.
Božji čovjek, dr. Z. 1924.
Izabrane pjesme, Z. 1925.
Pustolov pred vratima, dr. Z. 1926.
Hrvatski Diogenes, dr. Z. 1928.
Tri drame (Božji čovjek, Pustolov, Bez trećega), Beograd, 1934.
Amerikanska jahta u splitskoj luci, dr. Beograd 1929.
Ero s onoga svieta, libreto za operu J. Gotovca, Z. 1936.
I Lela će nositi kapelin, dr. Z. 1936.
Giga Barićeva, rom. Z. 1940.
Puste želje, nov. Z. 1942.
Put po Italiji, put. Z. 1942.

Benešić Julije (rođ. 1. III. 1883. u Iloku).
Istrgani listovi, pj. Z. 1922.
Razgovori, felj. Z. 1922.
Gramatyka jezyka chorwackiego, Warszawa 1939.
Poljska lirika, ant. Z. 1939.
Reymontovi »Seljaci«, priev. Z. 1928.-35.

Bertić Živko (rođ. 20. II. 1875. u Kukujevcima kod Šida, umro 25. X. 1938. u Beogradu)
Ženski udesi, prip. Z. 1902.
Oszlics Szilord i njegov certifikat, sat. Z. 1902.
Zgode i nezgode jedne deputacije, sat. Z. 1902.
Na velike škole, sat. Z. 1902.

Bogdanović David (rođ. 11. V. 1869. u Brodu na Savi).
Pregled književnosti hrvatske i srp.; I. sv. 1914., 1915. i 1932. II. i III. sv. 1919.
Narodne pripovietke hrvatske i srp., ant. Z. 1914.
Izabrane narodne pjesme hrvatske i srp.
Antologija hrvatske lirike, Z. 1924.
Petračić-Milerova Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, Z. 1926.
Uzorna djela iz hrvatske i svjetske književnosti, ured.

Bonifačić Antun (rođ. 8. X. 1901. u Puntu na Krku).
Pjesme, Rieka 1926.
Pjesme, Z. 1932.
Ljudi zapada, es. Z. 1926.
Krv majke zemlje, rom. Z. 1935.
Pjesme, Z. 1938.
Mladice, rom. Z. 1938.
Paul Valery, st. Z. 1940.

Bošnjak Mladen (rođ. 12. IX. 1912. u Zagrebu).
Razasuta zrna, crtice, Z. 1941.

Brlić-Mažuranić Ivana (rođ. 18. IV. 1874. u Ogulinu, umrla 21. IX. 1938. u Zagrebu).
Valjani i nevaljani, Brod 1902.
Škola i praznici (Srce od licitara), Z. 1903. i 1938.
Slike, ep. i lir. pj., Brod 1912.
Čudnovate zgode šegrta Hlapića, pr. Z. 1913. i 1938.
Priče iz davnine, Z. 1916., 1920., 1924. i 1942.
Knjiga omladini, Z. 1923.
Radosna majka dobra pjestinja, u stih. Z. 1924.
Dječja čitanka o zdravlju, u stih. Z. 1927.
Mir u duši, Z. 1929.
Jaša Dalmatin, pov. rom. Z. 1938.

Bučar Franjo (rođ. 25. XI. 1866. u Zagrebu).
Poviest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Z. 1910.
Poviest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj, Varaždin 1913.
Promemorija Eugena Kvaternika, stud. Z. 1936.
Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije (s drom F. Fancevom), Z. 1938.

Budak Mile (rođ. 30. VIII. 1889. u Sv. Roku kod Lovinca).
Pod gorom, nov. Z. 1930.
Raspeće, rom. 1931.
Na ponorima, rom. Z. 1932.
Opanci dida Vidurine, prip. Z. 1933.
Ognjište, rom. u 4 knj., Z. 1941. i 1942.
Direktor Križanić, rom. 1938.
Na Veliki Petak, nov. Z. 1939.
Rascvjetana trešnja, (Raspeće i Na ponorima), rom. u 4 knj. Z. 1939.
San o sreći, prip. Z. 1940.
Ratno roblje, rom. u 2 knj. Z. 1941.
Na vulkanima, rom. u 2 knj. Z. 1941.
Musinka, rom. Z. 1941.
Novellen (na njem.) Z. 1942.

Buerov, vidi Glavaš.

Bujas fra Gašpar (rođ. 6. I. 1906. u Šibeniku).
Katolička crkva i naša narodna poezija, st. Z. 1939.
Sa svjetiljkom u rukama, pj. Šibenik 1940.

Car-Emin Viktor (rođ. 1. XI. 1870. u Kraj-Mošćenici - Istra).
Pusto ognjište, rom. Z. 1900.
Zimsko sunce, dr. Z. 1903.
Usahlo vrelo, rom. Z. 1904.
Novele, Z. 1906.
Iza plime, rom. Z. 1913.
Starci, nov. Z. 1917.
Pod sumnjom, rom. Z. 1918.
Nevidljivi Jurić, igra, Z. 1922.
Nove borbe, rom. Beograd 1926.
Vitez mora, rom. Split 1939.
Vicencica, kom. Sušak 1934.
Presječeni puti, rom. Samobor 1938.
Matko Mandić, monografija Samobor 1938.
Suor Aurora Veronika, rom. Samobor 1940.

Cesarić Dobriša (rođ. 10. I. 1902. u Požegi).
Lirika, pj. Z. 1931.
Spasena svjetla, pj. Z. 1938.
Izabrani stihovi, Z. 1942.

Cvitan Gabriel (rođ. 11. XII. 1904. u Zatonu kod Šibenika).
Glas zemlje, pj. Šibenik 1937.

Ćepulić Drago (rođ. 3. I. 1893. u Novom Vinodolu).
Montaigne filozof krize, es. Z. 1936.
Descartesova kriza i rođenje novovjeke filozofije, es. Z. 1937.
Racine, pjesnik tragedije, es. Z. 1939.
Eis heauton. Z. 1940.
Ličnosti, es. Z. 1941.
Crno cvieće, autob. fragment, Z. 1942.
Ususret Suncu, aut., Z. 1942.

Čerina Vladimir (rođ. 9. V. 1891. u Splitu, umro 29. II. 1932. u Šibeniku).
Raspeće, pj. Split 1911.
Beograd bez maske, broš. Split 1912.
Hrvatska mlada lirika, Z. 1914.
Janko Polić Kamov, stud. Rieka 1913.

Čović Marko (rođ. 17. XII. 1915. u Subotici - Bačka).
Doktor filozofije, rom. Z. 1937.
Lirika hrvatskih sveučilištaraca, ured. Z. 1939.
Žito zove, nov. Z. 1941.

Dean Ante (rođ. 20. XI. 1904. u Zagrebu).
Gradska godina, pj. Z. 1932.
Ljudi na raskršću, nov. Z. 1937.
Mali ljudi 1918., dr. Z. 1939.
U sjeni, nov. Z. 1942.

Delorko Olinko (rođ. 30. I. 1910. u Splitu).
Lirika šestorice, Z. 1931.
Rastužena Euterpa, pj. 1937.
Hrvatska moderna lirika (s D. Tadijanovićem), ant. Z. 1933.
Pjesme, 1934.
Talijanska lirika (s A. Nizeteom), ant. Z. 1939.
Razigrani vodoskoci, pj. Z. 1940.
Zgode poremećene sreće, uspom., Z. 1942.

Devčić Stjepan (rođ. 14. XII. 1911. u Posavskim Bregima).
U mutne večeri, pj. Z. 1930.
Lirika, Z. 1934.
Polje ivančica, pj. Z. 1937.

Deželić Velimir, sin (rođ. 28. V. 1888. u Beču)
Sofiju odabra, rom. Z. 1927.
Spomen sv. Ćirila i Metodija, libreto oratorija, Z. 1927.
Posljednja pričest sv. Jeronima, libreto oratorija, Z. 1928.
Sedam puta udarani, rom. Z. 1928.
Feminist, rom. Z. 1930.
Citara i bubanj, libreto opere B. Širole, Z. 1930.
Majka Božja od Kamenitih vrata, gluma, Z. 1931.
Abeceda za naša čeda, pj. Z. 1934.
Sitna sreća, pr. Z. 1938.

Dežman Milivoj (rođ. 30. VIII. 1873. u Zagrebu, umro 24. VI. 1940. u Zagrebu).
Rasulo, dr. Z. 1896.
Vir, dr. Z. 1901.
Šenoino »Zlatarevo zlato«, dramat. Z. 1901.
Kneginja Jelena, leg. u 4 č., Z. 1901.
Sušica, Z. 1902.
Protiv struje, stud., Z. 1903.

Domjanić Dragutin (rođ. 12. IX. 1875. u Krčama kraj Sv. Ivana Zeline, umro 8. VI. 1933. u Zagrebu).
Pjesme, Z. 1909. i 1917.
Kipci i popevke, pj. Z. 1917., 1922. i 1937.
Petrica Kerempuh i spametni osel, sat. Z. 1921.
Izabrane pjesme, Z. 1924.
V suncu i senci, pj. Z. 1927.
Pjesme, Beograd 1933.
Po dragomu kraju, pj. Z. 1933.

Donadini Ulderiko (rođ. 8. IV. 1894. u Plaškom, umro 10. V. 1923. u Zagrebu).
Lude priče, Z. 1915.
Sablasti, rom. Z. 1916.
Vijavice, rom. Z. 1917.
Kamena s ramena, Z. 1917.
Igračka oluje, dr. 1921.
Kroz šibe, rom. Z. 1921.
Bauk, rom. Z. 1922.

Dončević Ivan (rođ. 8. XI. 1909. u Trnavi).
Ljudi iz Šušnjare, Z. 1933.
Haganjske priče, Z. 1935.
Lirika (četvorice), Z. 1935.
Horvatova kći, rom. 1935.
Propast, rom. Z. 1936.
Biser i svinja, Z. 1938.

Draženović Josip (rođ. 30. XI. 1863. u Stajnici, umro 1. V. 1942. u Zagrebu).
Crtice iz hrvatskoga života, Z. 1884.
Crtice iz primorskoga malogradskoga života, Senj 1893.
Iskrice, Senj 1887.
Povijest jednog vjenčanja, prip. Z. 1901.

Dukić Ante (rođ. 18. XI. 1867. u Jurjenićima, Kastav - Istra).
Iz dnevnika jednog magarca, prip. Z. 1925.
Nedužna priča o nevinom futurizmu, Z. 1926.
Pogledi na život i svijet, aforizmi, Z. 1929. i Beograd 1931.
Od osvita do sutona, pj. Z. 1932.
Marija devica, pj. Z. 1935.
Naš domaći glas, pj. Z. 1936.
Slike i prilike, Z. 1937.

Đarmati August (rođ. 31. VII. 1906. u Hrvatskim Karlovcima).
Lirika, pj. Z. 1936.
Cvjetovi nad provalijama, pj. Z. 1941.

Esih Ivan (rođ. 7. VIII. 1898. u Ljubuškom).
Fra Grgo Martić i Stjepan Verković, Sarajevo 1930.
Slovačko-hrvatski kulturni odnosi, Sarajevo 1930.
Balada i drama »Hasinaginica« u češkoj književnosti, Z. 1931.
More u poljskoj književnosti, st. Split 1931.
Nekoji slavenski pisci o Dubrovniku, Dubrovnik 1931.
Naši motivi u ukrajinskoj narodnoj i umjetnoj književnosti, Sarajevo 1932.
Odgajanje kao univerzalna kulturna praksa, Z. 1932.
Gradišćanski Hrvati, Z. 1933.
Pregled bugarske književnosti, Z. 1934.
Što su Hrvati dali stranim kulturama i čovječanstvu, Sarajevo 1938.
Japanske priče, priev. Z. 1941.
Suvremena turska književnost, Z. 1940.

Fancev Franjo (rođ. 24. IX. 1882. u Virju, umro 31. III. 1943. u Zagrebu).
Vidi u popisu radova pod njegovom studijom o književnosti.

Fotez Marko (rođ. 31. I. 1915. u Zagrebu).
Sadržaji opera (s D. Sirovicom), Z. 1938.
Držićev »Dundo Maroje«, kom. priredio, Z. 1939.
Lutanje, pj. Z. 1942.
Držićev »Plakir«, kom., prir. Z. 1942.
Stjepan Miletić, st. Z. 1943.

Gabarić Vilko (rođ. 25. III. 1889. u Maji kraj Gline, umro 11. VIII. 1915. u Zagrebu).
Stihovi i proza, Z. 1920.

Galović Fran (rođ. 20. VII. 1887. u Peterancu kod Koprivnice, umro 26. X. 1914. kod Radenkovića u Mačvi).
Pjesme (Djela I. i II.), Z. 1940.
Pripovijesti, I. i II. knj., Z. 1942.
Drame, I., II., III., IV. i V. knj., Z. 1942.
Članci i kritike, Z. 1942.
Djela F. Galovića uredio Julije Benešić.

Gašparović Stanko (rođ. 7. X. 1917. u Vukovaru),
Zov za daljinama, pj. (s N. Kesterčanek), Samobor 1940.
Nacionalna borba Ukrajinaca, es. Z. 1942.
Taras Ševčenko, stud. Z. 1942.

Glavaš Andrija Radoslav (rođ. 29. X. 1909. u Drinovcima).
Jakša Čedomil, knj. stud. Z. 1942.

Gervais Drago (rođ. 18. IV. 1904. u Opatiji Istra).
Čakavski stihovi, Crikvenica 1929., Z. 1935. i 1941.

Grgec Petar (rođ. 15. II. 1890. u Kalinovcu kod Đurđevca).
Jugoslavenski argonauti, Z. 1919.
Temelji društva, Z. 1923.
Stare slave djedovina, pjesmarica, ured. Z. 1924.
Kod namjesnika Kristova, put. Z. 1925.
Gospodin Rafo, pr. Z. 1927.
Meksički mučenici, Z. 1928.
Život i djela Ivana Karlovića, monograf., Z. 1931.
Od Hrvatske do Indije, Z. 1933.
Matija Gubec, rad. Z. 1936.
Sveta Hrvatska, pov. kronika, Z. 1937.
Božji bjegunac, život, Z. 1939.
Na izvorima pjesništva, es. Z. 1940.
Topovi su grmjeli, ratne uspom. Z. 1940.
U paklenom trokutu, ratne uspom. Z. 1940.
Krvava služba, ratne uspom., Z. 1940.

Guberina Ivo (rođ. 14. XI. 1897. u Šibeniku).
Katolicizam u kršćanskoj starini, Šibenik 1926.
Katolicizam i nacionalizam Sv. Ćirila i Metoda, Z. 1927.
Katolička crkva, Sarajevo 1928.
De conceptu Petrae ecclesiae apud ecclesiologiam byzantinam usque ad Photium, Z. 1930.
Katolička akcija, Sarajevo 1934.
Sukob dviju ideja, Šibenik 1937.
Kako je Zvonimirova kruna prešla na glavu mađarskog kralja, Z. 1942.
Hrvatski poviesni poziv i značenje Zrinsko-Frankopanske urote, Z. 1942.
Ustaštvo i marksizam u svojim načelima, Z. 1942.
Smisao bitke na Gvozdu, Z. 1943.

Haler Albert (rođ. 3. VIII. 1883. u Vrgorcu Dalmacija).
Gundulićev »Osman«; s estetskoga gledišta, st., Beograd 1929.
Antun Kazali, st., Z. 1935.
Iz tuđih književnosti, es. Z. 1941.

Hanžeković Mate
Sa zlatnih polja, slike iz života, Z. 1910.
Pisma iz Lumbarde, Z. 1923.
Gospodin čovjek, rom. Z. 1932.
Novele, Z. 1932.
Sabrana djela, sv. 1. i 2. Z. 1932.
Bijeli grijesi, rom. Z. 1938.
Na prelomu, rom. Z. 1939.

Häusler Karlo (rođ. 3. XI. 1887., umro 16. VIII. 1941. u Zagrebu).
Petar Preradović, es. Đurđevac 1918.
Pjesme, Križevci 1922.
Kao živa, dr. Križevci 1929.
Uspomene na A. G. Matoša, Z. 1941.

Hergešić Ivo (rođ. 23. VII. 1904. u Zagrebu).
Evropski romantizam, st., Z. 1931.
Francuska lirika od godine 1800. do danas, st., Z. 1931.
Poredbena ili komparativna književnost, Z. 1932.
Zola i naše doba, Z. 1933.
Književna studija u Francuskoj, Z. 1933.
Otuđena sestrica, Z. 1934.
O prijevodima i prevođenju, Z. 1934.
Strani i domaći, krit. Z. 1935.
Pirandellov humorizam, Z. 1935.
Zapadnjački pogledi na književnost, Z. 1935.
Hrvatske novine i časopisi do 1848., Z. 1936.
Uvod u predavanja iz poredbene književnosti, Z. 1937.

Horvat Ignac (rođ. 1895. u Malom Borištofu — Gradišće).
Veliki i mali, prip. i crtice, Beč 1927.
Gradišćanke, prip. Z. 1930.

Horvat Ivo (rođ. 3. VI. 1903. u Ivanić-Gradu).
Zvuci osame, pj. Z. 1925.
Riječi srca, pj. Z. 1928.
Herman Bahr, stud. Z. 1931.

Horvat Josip (rođ. 15. I. 1896. u Čepinu kod Osieka).
Lijepa naša, put. Z. 1931.
Četrdesetosma, rom. I. i II., Z. 1934./35.
Politička povijest Hrvatske, I. i II. Z. 1936. i 1938.
Supilo, život., Z. 1938.
Stranke kod Hrvata i njihove ideologije, pov. Beograd 1939.
Kultura Hrvata kroz 1000 godina (dvie knjige), pov., Z. 1939. i 1942.
Ante Starčević, kult. pov. slika, Z. 1940.

Horvat-Kiš Franjo (rođ. 23. IX. 1876. u Loboru (Hrv. Zagorje), umro 2. VI. 1924. u Zagrebu).
Ženici, prip., Z. 1902.
Viđeno i neviđeno, put. crtice, Z. 1911.
Nasmijani udesi, prip., Z. 1918.
Istarski puti, Z. 1919.

Hrčić Fran (rođ. 7. X. 1876. u Samoboru).
U sumraku, dr. Samobor 1905.
More, dr. Z. 1907.
Velika žrtva, dr. Z. 1910.

Ivakić Joza (rođ. 16. III. 1879. u Vinkovcima, umro 6. VIII. 1932. u Zagrebu).
Iz našeg sokaka, nov., Karlovac 1905.

Književni rad Josipa Kozarca, stud. Karlovac 1907.
Mladost i život, nov. Vinkovci 1912.
Selo i varoš, prip. Z. 1912.
Knjiga od žena i ljubavi, prip. Vinkovci 1914.
Selo u hrvatskoj književnosti, stud. Rieka 1914.
Pripovietka jedne sluškinje, Z. 1918.
Kapelan, rom. Z. 1919.
Inoče, dr. Z. 1919.
Humoreske, I. i II., Z. 1921. i 1923.
Pouzdani sastanak, kom., Z. 1922.
Samoborski kolodvor, šala, Z. 1925.
Slavonija zemlja plemenita, prip. Z. 1936.

Ivanišević Drago (rođ. 10. II. 1907. u Trstu).
Zemlja pod nogama, pj. Z. 1940.
Iz stare kineske lirike, priev. s franc. Z. 1942.
Moj Ungaretti, priev. s talij., Z. 1942.

Jakovljević Ilija (rođ. 21. X. 1898. u Mostaru).
Studije i feljtoni, Z. 1919.
Zavičaj, prip. Z. 1923.
Na raskrsnici, rom. Z. 1925.
Hercegovke, prip. Z. 1927.
Otrov uspomena, pj. Z. 1940.

Jakšić Ante (rođ. 22. IV. 1912. u Bačkom Bregu).
Biserni đerdan, pj. Sombor 1931.
U dolini zaborava, pj. Z. 1936.
Marija, nov. Z. 1937.
Zov proljeća i mladosti, pj. Travnik 1938.
Pod sapetim krilima, pj. Tuzla 1941.

Ježić Slavko (rođ. 17. II. 1895. u Dubravi).
Život i rad Frana Krste Frankopana, stud. Z. 1921.
Brak male Ra, rom. Z. 1923.
Francuska književnost do kraja klasičnog doba, Z. 1928.
Izbor iz francuske poezije, Z. 1924.
Somnia vitae, pj. Z. 1933.
Ilirska antologija, ured. i uvod Z. 1934.
Hrvatska pripovijetka iza preporoda 1850. do 1880., Z. 1935.
Problemi hrvatskog narodnog kazališta, Z. 1940.

Jirsak Mirko (rođ. 5. XI. 1909. u Slatini).
Pjesme, Z. 1929.
Lice za oknom, pj. Z. 1933.

Jurčić Vladimir (rođ. 24. IX. 1910. u Bjelovaru).
Lirika (s Hitrecom i I. G. Kovačićem), Z. 1932.
U metropoli, pj. Z. 1932.
Ogledalo vremena, (s drugovima), pj. Z. 1936.
Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici. 1846.—1936., stud. Z. 1936.
Hrvatska književna kritika, stud. Z. 1937.
Svijetli vidici (1933.—1940.), pj. Z. 1940.

Jurišić Blaž (rođ. 15. I. 1891. u Vrgadi).
Psihologija pažnje, Z. 1923.
Problem hrvatske jezične posebnosti, Z. 1941.

Jurjević Juraj (rođ. 25. I. 1910. u Brusju na Hvaru).
Pjesme, Z. 1936.

Naša tisućudevetstočetrdesetprva, pol.-društ. es. Z. 1941.
Prirad i odgoj priradne mladeži, es. Z. 1942.
Čovjek, duh.-odgoj. es. Z. 1943.

Jurkić Štefa (rođ. 26. XII. 1895. u Cazinu).
Legenda u bojama, Z. 1928.
Čipke, rom. Z. 1929.
Blažena Imelda Lambertini, život, Z. 1931.
Petnaest tornjeva, rom. Z. 1934.
Sv. Katarina Sienska, život. Z. 1934.
Plašt maloga križara, rom. Z. 1938.
Nevidljiva kraljica, priče, Z. 1942.

Jušić-Seunik Zdenka (rođ. 23. V. 1905. u Zagrebu).
U godini kušnje, rom. Z. 1933.
Svojim putem, rom. Z. 1937.
Dani nemira, pj. u prozi, Z. 1939.
Novele, Z. 1940.
Lirski fragmenti, pj. u prozi, Z. 1940.
Nad dubinom, pj. u prozi, Z. 1942.
Jedna žena, rom. Z. 1943.

Kaleb Vjekoslav (rođ. 27. IX. 1905. u Tiesnom kod Šibenika).
Na kamenju, nov. Z. 1940.
Izvan stvari, nov. Z. 1942.

Katalinić-Jeretov Rikard (rođ. 8. I. 1869. u Voloskom (Istra).
Pozdrav istarskog Hrvata, pj. Z. 1891.
Mrtvoj majci, pj. Z. 1894. i 1895.
Primorkinje, pj. Zadar 1897.
Zadnje pjesme (1895.—1901.), Zadar 1901.
Inje, crtice, Zadar 1902. i 1903.
S moje lire, (1884.—1903.), pj. Z. 1904.
Sa Jadrana, pj. Z. 1908.
Mrtvoj sestri, pj., Z.
Našim morem i našim krajem, priče, Osijek 1911.
Vesela mladež, Z.
Iz podjarmljenih krajeva, priče za djecu, Z. 1921.

Katić Ernest (rođ. 6. II. 1883. u Dubrovniku).
Jakobinka, dr. Z. 1924.
Imbarak, slika, Dubrovnik 1936.
Cvijeta Zuzori, dr. Dubrovnik 1941.

Kiseljev Vladimir (rođ. 28. III. 1919. u Kuzmincu kod Ludbrega).
Pozableni dnevi, pj. Z. 1942.

Kesterčanek Nada (rođ. 29. III. 1917. u Sarajevu).
Zov za daljinama, pj. (s Gašparovićem), Samobor 1940.
Sutoni na Tiberu, put. Z. 1940.

Klaić Bratoljub (rođ. 27. VII. 1909. u Bizovcu)
Bronislaw Grabowski i Hrvati, Z. 1940.
Koriensko pisanje, Z. 1942.

Klarić Branko (rođ. 16. VIII. 1912. u Jesenicama.
Missa poetica, pj. Z. 1935.
Darovi vječnosti, pj. Z. 1939.
Sklopljenih ruku, pj. Z. 1940.
Majčin grijeh, prip., Z. 1939.
Slava katedrale, pj. Z. 1942.

Kokić Aleksa (rođ. 14. X. 1913. u Subotici, umro 17. VIII. 1940. na Cetinju (Crna Gora).

Klasovi pjevaju, pj. Z. 1936.
Sto godina vjeri i narodu, litomontaža, Z. 1936.
Bunjevci i šokci, kult. pov. prikaz, (s M. Čovićem), Z. 1939.

Kolar Slavko (rođ. 1. XII. 1891. u Palešnici kod Čazme).
Nasmijane pripovijesti, Z. 1917.
Ili jesmo ili nismo, nov. Z. 1933. i 1943.
Mi smo za pravicu, nov. Z. 1936. i 1943.
Perom i drljačom, članci i prip. Z. 1938.
Svoga tijela gospodar. Breza, nov. Z. 1942.

Kolarić-Kišur Zlata (rođ. 29. X. 1895. u Brodu na Savi).
Naš veseli svijet, dječje pj. Z. 1933.
Nadina velika tajna, igrokaz za djecu, Z. 1934.
Smijte se, djeco, dječje pj. Z. 1935.
Iz dječjeg kutića, Z. 1935.
Ljetovanje tetke Anastazije, kom. Z. 1937.
Stari i mladi, igrokaz, Z. 1938.
Priča i zbilja, pj. Z. 1940.
Povratak, dr. Z. 1940.

Kombol Mihovil (rođ. 23. IX. 1883. u Nišu).
Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti, st. Z. 1932.
Talijanski utjecaj u Zlatarićevoj lirici, stud. Z. 1933.
Antologija novije hrvatske lirike, ured. Z. 1934.
Hrvatski pripovjedači 80. i 90. godina, ured., Z. 1935.
Primjeri iz stranih književnosti (epika), prij. i ured., Z. 1935.
Hrvatska čitanka, za I., II., III. i IV. r. građ. škola, Z. 1938.
Pir mladog Derenčina (s Br. Gavellom) prema H. Lucić: Robinja i M. Držić: Tirena, Z. 1939.
Hrvatska književnost do narodnog preporoda, knj. pov. za škole, Z. 1941.

Korner Jeronim (rođ. 3. I. 1909. u Herceg-novom).
Blistavi rub, pj. Z. 1932.
Ljubav neba, pj. Z. 1935.
Ljeto i vječnost, pj. Z. 1935.
U hramu Cistercija, pj. Z. 1938.
Obasjane staze, pj. Z. 1941.

Kos Vinko (rođ. 10. VII. 1914. u Sv. Jurju na Bregu (Međimurje).
Vodopad, pj. Z. 1939. i 1942.
Kipar, pj. Z. 1941.
Božićne zvjezdice, priče za djecu, Z. 1941.
Dušenka, dj. pr. Z. 1942.

Kosor Josip (rođ. 27. I. 1879. u Trbounju kod Drniša).
Optužba, prip. Z. 1905.
Crni glasovi, prip. Z. 1905.
Rasap, rom. Z. 1906.
Pomirenje, trag., Z. 1926.
Požar strasti, drama, Z. 1912. i 1921.
Mime, prip. Z. 1916.
Beli plamenovi, pj. Z. 1919.
Žena, dr., Z. 1920.
Nepobjediva lađa, traged., Z. 1921.
U Cafe du Dame, dr. Z. 1922.
Razvrat, rom. Z. 1923.
Čovječanstvo, dr. Z. 1925.
Miris zemlje i mora, prip. Z. 1925.
Rotonda, igra,
Atlantikom i Pacifikom, put. Z. 1927.

Košutić Sida (rođ. 20. III. 1902. u Radoboju (Hrv. Zagorje).
K svitanju, mist. drama, Z. 1927.
Portreti, rom., Z. 1928.
Sluga vječne mudrosti, hagiograf., Z. 1930.
Jaslice, rom. Z. 1933.
S naših njiva, rom. u 3 knj., Z. 1935., 1937. i 1940.
Osmijesi, pj. Z. 1940.
Hrvatska majka u pjesmi, (s V. Nikolićem), ant. Z. 1941.
Mimoza na smetljištu, nov. Z. 1942.
Vrijeska, aleg. priča, Z. 1942.
Vjerenička žetva, pj. u prozi, Z. 1943.

Kovačević Andrija (rođ. 16. I. 1879. u Domankušu kod Bjelovara).
Posljednji Nenadić, rom. Z. 1913.
Krijes, rom. Z. 1926.

Kovačić Krešimir (rođ. 12. XII. 1889. u Zagrebu).
Povijest jednog štrajka, sat. Z. 1908.
Hrvatska u borbi za slobodu, pol. broš. Z. 1912.
Humoreske i satire, Z. 1914.
Burgije i turpije, sat. Z. 1923.
Par nas s Parnasa, parodije, Z. 1922.
Stari i novi Pariz, put. i felj., Z. 1935.
Smijeh naš svagdanji, humor., Z. 1936.
Zapisi u dokolici, humor. Z. 1939.

Kovačić Vladimir (rođ. 28. III. 1907. u Vinkovcima).
Lirika šestorice, (s drugovima), pj. Z. 1931.
Otrovano proljeće, pj. Z. 1938.

Kozarac Ivan (rođ. 8. II. 1885. u Vinkovcima, umro 16. XI. 1910. u Vinkovcima).
Slavonska krv, prip. Vinkovci 1906.
Izabrane pripovijetke, Vinkovci 1911.
Gjuka Begović, rom. Z. 1911.
Pjesme (predg. Vl. Čerine), Split 1911.
Izabrana djela, ured. D. Tadijanović, Z. 1942.

Kozarčanin Ivo (rođ. 14. X. 1911. u Bosanskoj Dubici, umro 4. II. 1941. u Zagrebu.
Rudolfo Franjin Madjer, stud. Osiek 1930.
Mati čeka, nov. Z. 1934.
Lirika (s drugov.), pj. Z. 1935.
Sviram u sviralu, dječj. pj. Z. 1935.
Tuđa žena, rom. Z. 1937.
Sam čovjek, rom. Z. 1937.
Mrtve oči, pj. Z. 1938.
Tihi putovi, nov. Z. 1939.

Krajač Erna (rođ. 30. IX. 1887.)
Sitničarija starog Peroša, dr. Z. 1934.

Krišković Vinko (rođ. 8. V. 1861. u Senju).
Uprava i sudstvo, Z. 1900.
Pisma Juniusova, Z. 1917.
Anglia docet, es. Z. 1922.
Širom svijeta gledano i viđeno, Z. 1922.
Dokle smo došli, bilješke, Z. 1925.

Hrvatsko pravo kućnih zadruga, stud. Z. 1925.
Parodija? Travestija?, Z. 1934.
Shakespeare, predgov. i prievodi (5 knj.), Z. 1933.—1937.
U svijetlu paradoksa, esej, Z. 1937.
Svjetska kolonijalna politika, Z. 1939.
Na izmaku ove naše demokracije, Z. 1940.

Križanić Kamilo (rođ. 5. IV. 1908. u Petrinji)
Lirika (s I. Ladikom), Z. 1934.
Na pragu ljepote, pj. Virje 1940.
Spomenica Đuri Sudeti, ured. Virje 1941.

Krklec Gustav (rođ. 23. VI. 1899. u Udbini, Lika).
Lirika, Z. 1919. (2 izd.)
Srebrna cesta, pj., Z. 1921. i Beograd 1928.
Nove pjesme, Beograd 1923.
Ljubav ptica, pj. Beograd 1926.
Izlet u nebo, pj. Beograd 1928.
Sabrana djela I. i II., Beograd 1932.
San pod brezom, Z. 1940.
Ranjeni galeb, (s drugov.), Z. 1942.

Krleža Miroslav (rođ. 7. VII. 1893. u Zagrebu).
Podne, simf. Z. 1916.
San, simf. Z. 1917., 1929. i 1930.
Tri simfonije, Z. 1917.
Pjesme, I., II. i III., Z. 1918. i 1919.; Koprivnica 1926.
Hrvatska rapsodija, nov. Z. 1918. i 1921.
Lirika, Z. 1919.
Tri kavalira gospođice Melanije, prip. Z. 1920.
Magyar kiralyi honved, nov. Z. 1931.
Hrvatski bog Mars, nov. Z. 1922.
Vučjak, dr. Z. 1923. i Koprivnica 1923.
Novele, Koprivnica 1923.
Sabrana djela, Z. 1938.
Vražji otok, nov. Z. 1924.
Michelangelo Bounarrotti, dr. Z. 1924.
Adam i Eva, dr. Z. 1925.
Izlet u Rusiju, Z. 1926.
U agoniji, dr. Z. 1928. i Beograd 1931.
Glembajevi, dr. Z. 1929.
Knjiga pjesama, Beograd 1931.
Leda, dr. Z. 1932.
Moj obračun s njima, polem. Z. 1932.
Povratak Filipa Latinovicza, rom. Z. 1932.
Knjiga lirike, Z. 1932.
Eseji, Z. 1932.
Simfonije, Z. 1933.
Europa danas, dojmovi i osvrti, Z. 1935.
Balade Petrice Kerempuha, pj. Ljubljana 1936.
Pjesme u tmini, Z. 1937.
U logoru (Galicija), dr. Z. 1937.
Novele, Z. 1937.
Deset krvavih godina, es. Z. 1937.
Na rubu pameti, rom. Z. 1938.
Banket u Blitvi, rom. u 3 knj. Z. 1938.
Eppur si muove, stud. i osvrti, Z. 1938.
Knjiga proze, Z. 1938.
Sabrana djela, Z. 1938.

Kuhar Zvonko (rođ. 29. I. 1914. u Zagrebu).
Slavoluci bola, pj. Z. 1937.
Igračnica sreće, pj. Z. 1942.

Kušan Jakša (rođ. 11. VII. 1900. u Čevljanovićima, Bosna).
Pjesme, Sarajevo 1925.
Smrt mladosti.
Javna zahvala, sat. Z.
Krvavi dani Bosne ponosne, rom. Sarajevo.
Pacijent 1313.
Dva Morića, dva Pašića.
Zaplakala stara majka Džaferbegova, drama, Z. 1942.
Dr. Krstić i njegov slučaj, dr. Osiek 1943.

Kušan Vladislav (rođ. 3. V. 1904. u Hrvatskoj Mitrovici).
Lišće na vjetru (s L. Kaiserom), pj. Z. 1932.
Ponoćne ispovijesti, pj. 1937.
Ars et artifex, stud. i es., Z. 1941.
Likovna djela u zgradi Ministarstva narodne prosvjete, Z. 1942.
Začarane tmine, pj. Z. 1942.

Ladika Ivo (rođ. 29. X. 1912. u Strnjevcu kod Varaždina).
Lirika (s K. Križanićem), pj. Z. 1933.
Krleža kao lirik, st. Varaždin 1940.
Čistilište srca, pj. Varaždin 1940.

Laszowski Ivanka (rođ. 29. V. 1907. u Golubincima kod Stare Pazove).
Pjesme, Z. 1939.

Lendić Ivo (rođ. 4. VI. 1908. u Janjini kraj Dubrovnika).
Lirika, pj. Z. 1930.
Angelusi, pj. Z. 1936.

Livadić Branimir (rođ. 30. IX. 1871. u Samoboru).
Jeremija, ep. pj. Z. 1893.
Novele, Z. 1910.
Legenda o Amisu i Amilu, leg. Z. 1913.
Novele, Z. 1932.
Do Buenos Airesa, put. Z. 1937.

Lovrak Mate (rođ. 8. III. 1899.)
Slatki potok, prip. Z. 1930.
Družba Pere Kvržice, dj. rom. Z. 1933.
Djeca velikog sela, dj. rom. Beograd 1933.
Đoka Bedaković, prip. Z. 1938.
Njegova malenkost
Francek Drugi Hrabri, prip. Z. 1938.
Neprijatelj broj 1, oml. rom. Beograd 1938.
Divlji dječak, oml. rom. Z. 1938.
Anka Brazilijanka, prip. Z. 1939.
Sretna zemlja, oml. rom., Novi Sad 1940.
Micek, Mucek i Dedek, prip. Z. 1940.
Prijatelji, oml. rom. Beograd 1941.

Lovrić Božo (rođ. 24. XII. 1881. u Splitu).
Iris, Split 1902.
Luka Botić, st. i soneti, Samobor 1905.
Dugovi, dr. Dubrovnik 1912.
Sveto proljeće, pj. Z. 1915.
Syn, dr. (na češki prev. J. Hudec), Praha 1922.
More, rom., Z. 1926.
Šareno kolo, prip. Z. 1928.
Neodoljiva mladost, rom., Z. 1929.
Hrizanteme, Split.
Moj život (V. Bukovac), Z.
Traženje, rom. Z. 1941.
Kapetan Niko, dr. Z.

Lozovina Vinko (rođ. 3. XI. 1876. u Segetu kod Trogira, umro 1942. u Splitu).
Kako sam putovao po Italiji, put. Z. 1904.
Povijest talijanske književnosti, Z. 1909.
Je li Marulić začetnik hrvatske umjetne književnosti, stud. Split 1925.
Macchiavelli i njegova politička nauka, monograf. Z. 1928.
Mrtvi govore, predav. Split 1919.
Dalmacija u hrvatskoj književnosti, knjiž. pov. Z. 1936.
Knjiga o prosvjeti i kulturi svjetskoj i narodnoj, razpr. Split 1938.

Lukas Filip (rođ. 29. IV. 1871. u Kaštel-Staromu).
Utjecaj prirodne okoline na stanovništvo Dalmacije, Dubrovnik 1906.
Jadran, Rieka 1911.
Gospodarska geografija za trgovačke akademije, Z. 1915.
Ekonomska geografija, Z. 1923.
Geografska osnovica hrvatskog naroda, Z.
Zemljopis Europe (s A. Gavazzijem), Z. 1931.
Britanski otoci, Z. 1935.
Dr. Ante Starčević, predav. Jastrebarsko 1937.
Hrvatska narodna samobitnost, es. Z. 1938.
Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske (s drom N. Peršićem), Z. 1942.

Lunaček Vladimir (rođ. 23. I. 1873. u Vinkovcima, umro 1. VIII. 1937. u Zagrebu).
Četiri aktovke, Z. 1910.
Ilirci, dr. Z. 1912.
Bela Čikoš-Sesia, st. Beč 1920.
Frangeš Mihanović, st. Z. 1920.

Ljubić Pero (rođ. 1. VII. 1901. u Vrbanju na Hvaru).
Bodulske pisme, pj. Šibenik 1927.
Na pojih i putih, pj. (s M. Franičevićem), Z. 1939.

Majer Vjekoslav (rođ. 27. IV. 1900. u Zagrebu).
Lirika, pj. Z. 1934.
Pjesme zabrinutog Evropejca, pj. Z. 1934.
Pepić u vremenu i prostoru, rom. u 2 knj. Z. 1935. i 1936.
Život puža, rom. Z. 1938.
Dnevnik Očenašeka, rom. Z. 1938.
Svirač i svijet, pj. 1938.

Mayer Milutin (rođ. 16. XI. 1874. u Vel. Ludini kod Kutine).
Mučenici, pov. prip. Z. 1902.
Za krst časni i slobodu zlatnu, pov. prip. Z. 1904.
Dolazak Hrvata, pov. rom. Z. 1908.
Štit kraljevstva hrvatskoga, pov. prip. Z. 1911.
Život, prip. Z. 1912.
Svijetlo istine, legende, Z. 1925.
Golgotske ruže, legende, Z. 1928.
Krvavi sabor križevački, pov. rom. Z. 1934.
Posljednji svoga roda, pov. rom. Z. 1936.
Slobodni grad, pov. prip. Z. 1942.
Pod franačkim jarmom, pov. rom. Z. 1905.
Za sreću i slavu otačbine, pov. rom. Z. 1908.
Izdajica, pov. prip. Križevci 1924.
S puta na Duvanjsko polje, put. Z. 1924.
Tatari u Hrvatskoj, pov. prip. Z. 1941.
Pavao Ritter Vitezović i Juraj Marcelović, pov. razpr. Z. 1926.

Maraković Ljubomir (rođ. 17. VI. 1887. u Topuskom).
Nov život, knjiž. razmatr. Sarajevo 1910.
Pučka pozornica, Z. 1929.
Novi pripovjedači, krit. stud. Z. 1929.
Moderni hrvatski pripovjedači, antol. Z. 1934.
Hrvatska književna kritika, antol. Z. 1935.
Hrvatska književnost 1860.—1935., Z. 1935.
Žetva, hrv. čitanka, nauk o stihu i slogu, Z. 1941.

Marjanović Milan (rođ. 12. V. 1879. u Kastvu).
Fragmenti, Dubrovnik 1903.
Hrvatski Pokret, Dubrovnik 1903.
Karijera, rom. Z. 1905., (dramat. 1910.).
Svagdašnjost, kom. Zadar 1900.
Iza Šenoe, stud. Zadar 1906.
Književne studije i prikazi, Split 1911.
Pripovijesti, Z. 1911.
Hrvatska pjesma, Z. 1912.
Suvremena Hrvatska, Beograd 1913.
Via Crucis, 1915.—1917., pj. Valparaiso 1918.
Obnova naroda, pred. i članci, Z. 1919.
Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik, stud. Z. 1923.
Četiri evanđelja religije relativnoga, Z. 1923.
Tlavata, trag. vizija, Z. 1927.
Stjepan Radić, Beograd 1937.
Mi budale, pj. Z. 1940.

Marković Zdenka (rođ. 10. I. 1884. u Požegi).
Der Begriff des Dramas bei Wyspianski, stud. Z. 1915.
Let, nov. Z. 1920.
Kuća u snijegu, pj. u prozi, Z. 1928.
Kuća na suncu, pj. u prozi, Z. 1930.
Prozori moga djetinjstva, rom. Z. 1941.

Martinčić Fedy (rođ. 22. VI. 1902. u Sinju).
Njezina sudbina, rom. Subotica 1928.
Igra života, rom. Subotica 1932.
Zmijski skot, rom. Z. 1936.

Matasović Ante (rođ. 23. V. 1893. u Velikoj Kopanici kod Đakova).
Susreti, I. i II., nov. Sarajevo 1919.
Cvijet pod staklom, nov. Požega 1921.
Slavončice, nov. Z.
Vjenčani kum, aktovka, Z. 1927.
Pobjednik, aktovka, Z. 1927.
Cvjetna budućnost, aktov.
Dvije majke, pučka igra.
Oblizara, aktov.
Nagrađena ljepotica, pučka šala.
Lijepa naša, aktov. Z. 1936.
Daj, da dođe kraljevstvo Tvoje, gluma, Z. 1939.
Bartol i Bara, rom. Z. 1939.
Za kruh svagdanji, rom. Z. 1940.
Pred život, rom. Z. 1940 .

Crno kraljevstvo, rom. Z. 1942.

Matić fra Eugen (rođ. 2. II. 1889. u Livnu, umro 26. VII. 1918. u Gorici kod Livna).
Razlomci, felj. (uvod P. Grgca), Z. 1922.
Bosančice, prip. Z. 1924.
Spiritus procellarum, rom. Osiek 1920.
Obitelj vojvode Hrvoja, pov. rom., 2 diela, Z. 1934.

Matić Tomo rođ. 12. VII. 1874. u Brodu na S.)
Zadnji dani Lovre Mahnića (Šenoina Prijana Lovre), Z. 1904.
Dubrovačke preradbe dviju Molierovih komedija, Z. 1904.
Molierove komedije u Dubrovniku, Z. 1907.
Nepoznati Dubrovčanin o smrti Petra Zrinskoga, Berlin 1908.
Petar Zoranić, stud. Zadar 1909.
Matije Relkovića Satir iliti divji čovik, Berlin 1909.
Satir in Ragusa, Berlin 1914.
Iz mladih dana Janka Draškovića, stud. Z. 1919.
Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba, stud. Z. 1926.
Adam Tadija Blagojević, knjiž. stud. Z. 1929.
Kazalište u starom Osijeku, Z. 1938.
Knjižnice zagrebačkoga, varaždinskoga i požeškoga kolegija i osječke misije, Sarajevo 1940.

Matijašević Marijan (rođ. 8. V. 1910. u Aljmašu).
Lirika šestorice, (s drugov.) pj. Z. 1931.
I licu gnjevnom, pj. Z. 1936.
Nemir samoće, pj. Z. 1941.

Matoš Antun Gustav (rođ. 13. VI. 1873. u Tovarniku kod Šida, umro 17. III. 1914. u Zagrebu).
Iverje, Mostar 1899.
Novo iverje, nov. Z. 1900.
Ogledi, studije i impresije, Zadar 1905.
Vidici i putovi, Z. 1907.
Umorne priče, Z. 1909.
Naši ljudi i krajevi, Z. 1910.
Moralista i druge satire, Z. 1912.
Pečalba, kaprisi i felj., Z. 1913.
Feljtoni i eseji, Z. 1917.
Umorne priče. Vidici i putovi. Z. 1917.
Pjesme, Z. 1923.
I dok je srca, bit će i Kroacije, Z. 1925.
Djela A. G. Matoša, 17 knj. Z. 1935.—1940.

Mesarić Kalman (rođ. 17. IX. 1900. u Prelogu)
Divlji ples, Z. 1921.
Kozmički žongleri, aktov. Z. 1925.
Tragigroteske, Z. 1923.
Smjerovi moderne umjetnosti, Z. 1929.
Među nama (I u našem gradu, Korak preko rampe, Poslovne tajne), kom. Z. 1935.
Gospodsko dijete, komed., Donji Miholjac 1937.

Mihalić Stjepan (rođ. 16. VII. 1901. u Karlovcu).
Maske, Karlovac 1921.
Grbavica, dr. Karlovac 1929.
Novele, Karlovac 1932.
Neprijatelji, nov. Karlovac 1932.
Zapaljena krv, nov. Z. 1933.
Bukovački, dr. Karlovac 1936.
Knjiga o Mlakaru i drugima, nov. Z. 1937.
Rakovac u Vinovrhu, rom. Z. 1939.
Šest priča iz moga grada, nov. Z. 1941.

Miholjević-Stipančić Mila, (rođ. 12. XI. 1898. u Ledenici kod Novog).
Na njivama, nov. Z. 1937.
Za svijetlom, prip. Z. 1941.

Milković Zlatko (rođ. 29. I. 1911. u Krašiću).
Zrinjevac, rom. Z. 1933.
Život i stvar, bioloż. razprave (s B. Vrtarom), Z. 1937.
Grgičine gusle, dramat. humor. **M. Budaka**, Z. 1938.
Buđenje, rom. Z. 1939.
Braća Seljani, biograf. rom. Z. 1940.
Iz naroda za narod, ured. Z. 1941.
Hrvatske balade i druge pjesme, ured. Z. 1941.
Tamnica, rom. Z. 1942.
Na vrelu, nov. Z. 1942.
Tragedija Joakima Pudera, rom. Z. 1942.

Milković Zvonko (rođ. 1. X. 1888. u Varaždinu)
Pjesme, Z. 1914.

Mulabdić Edhem (rođ. 25. XII. 1865. u Maglaju).
Rukovijet šala, Sarajevo 1893.
Zeleno busenje, rom. Zagreb 1898.
Na obali Bosne, prip. Z. 1900.
Nova vremena, prip. Mostar 1914.
Djerdjelez Alija, libreto za operu
Mirazla, aktov.
Svak na posao, aktov.

Muratbegović Ahmed (rođ. 3. III. 1898. u Gradačcu).
Haremska lirika, pj. Z. 1921.
Haremske novele, Z. 1924.
Nojemova lađa, nov. Z. 1924.
Bijesno pseto, drama, Z. 1926.
Mlinar Andrija, dr.
Svijet u opancima, nov. Beograd 1937.
Majka, dr. Sarajevo 1934.
Unesite mrtvaca, dr. Sarajevo 1936.
Morana, libreto za operu J. Gotovca, Z.
Na Božjem putu, dr. nov. Z. 1941.
Husein beg Gradaščević, dr. Z. 1942.

Murvar Vatroslav (rođ. 21. III. 1920. u Mostaru).
Na izvorima neistina, kult. pol. es. Z. 1942.

Nametak Alija (rođ. 7. III. 1906. u Mostaru).
Bajram žrtava, nov. Z. 1931.
Mostarske muslimanske uspavanke, Z. 1932.
Gaševićev bosanski Mevlud, Sarajevo 1936.
Dobri Bošnjani, nov. Z. 1937.
Narodna vlada, igr. u 1 činu, Sarajevo 1938.
Muslimanske junačke pjesme, ured. Sarajevo 1938. i 1941.
Islamski kulturni spomenici turskoga perioda u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1939.
Ramazanske priče, nov. Sarajevo 1941.
Za obraz, prip. Z. 1942.

Narcis Jenko, v. Matić fra Eugen.

Nazor Vladimir (rođ. 30. V. 1876. u Postirama na Braču).
Slavenske legende, pj. Zadar 1900.
Živana, mit. ep., Zadar 1902. i Z. 1936.
Pjesma naroda hrvatskoga, Zadar 1902.
Hrvatski kraljevi, pj. Zadar 1904., Z. 1912. i 1931.
Krvava košulja, Pula 1905.
Krvavi dani, rom. Z. 1906.
Veli Jože, istar. priče, Ljubljana 1908.
Lirika, pj. Z. 1910.
Nove pjesme, Z. 1913.
Istarske priče, Z. 1913.
Intima, pj. Z. 1915.
Pjesni ljuvene, Z. 1915.
Stoimena, priče, Z. 1916.
Medvjed Brundo, život. ep., Z. 1916. i 1928.
Pabirci, Z. 1917.
Djela: Lirika I.—III., Epika I.: Shakespeare: Macbeth; Utva zlatokrila, romant. ep., Gospa od snijega; Istarske priče; Z. 1918.
More, vizija, Z. 1920.
Tri priče za djecu, Z. 1920.
Arkun, starosl. priča, Z. 1920.
Niza od koralja, pj. Z. 1922.
Carmen vitae, antol. Z. 1922.
Nove priče, I.—IX., Z. 1922.—1926.
Veli Jože, za djecu, Z. 1924.
Priče iz djetinjstva, Z. 1924.
Crvenkapica, igra za lutke, Z. 1925.
Lirske pjesme, antol. Beograd 1925.
Genovevina košulja, Z. 1926.
Priče s ostrva, iz grada i sa planine, Z. 1927.
Pjesme o četiri arhanđela, Sušak 1927. (kao rukopis), Z. 1942.
Utva zlatokrila, II. dotjer. izd., Z. 1928.
Boškarina, istar. priča, Gorica 1928.
Topuske elegije, Z. 1933. (kao rukop.)
Pastir Loda, rom. I. i II. dio, Z. 1938. i 1939.
Dedek Kajbumščak, prip. Z. 1939.
Sabrana djela Vladimira Nazora, I. ser. 1940. Izd. R. Horvat.
Putopisi, Z. 1942.
Zagrebačke novele, Z. 1942.
Posljednja trijada, priev. talijan. pjesnika, Z. 1942.
Na vrhu jezika i pera, bilježke, Z. 1942.
Knjiga pjesama, Z. 1942.
Eseji i članci, I. i II., Z. 1942.
Lirici croati, prievodi hrv. pjesnika na talij. Z. 1942.

Nehajev-Cihlar Milutin (rođ. 25. X. 1880. u Senju, umro 7. IV. 1931. u Zagrebu).
Prijelom, dr.
Svjećica, dr.
Život, dr.
Spasitelj, dr. Z. 1919.
Klupa na mjesečini, kom. Z. 1928.
Bijeg, rom. Z. 1909. i 1917.
Studija o Hamletu, Z. 1917.
Veliki grad, nov. Z. 1919.
Vuci, rom. Z. 1928.
Esej o Vladimiru Mažuraniću, Z. 1929.
Rakovica, povij. es. Z. 1932.
O stogodišnjici hrvatskoga preporoda (1830. do 1930.), Z. 1931.
Knjiga eseja, Z. 1936.
Zeleno more, nov. Z. 1941.

Neimarević Ante (rođ. 13. XI. 1891. u Gučoj Gori — Travnik).
Tri dana moga svjetskog rata, nov. Z. 1931.
1914. rom. u 3 diela, Z. 1937.—1940.
Kako su živjeli seljaci, pov. prikaz. Z. 1940.

Nikolić Mihovil (rođ. 29. VII. 1878. u Krčkama kod Drniša).
Pjesme, Z. 1898. i 1901.
Knjiga života (sa S. Tucićem), pj., Z. 1899.
Nove pjesme, Z. 1905.
Vjeročka, pj. Z. 1914.
Knjiga pjesama, Z. 1917.

Nikolić Rikard (rođ. 31. VII. 1879. u Korčuli).
Kroz svjetlost i sjenu, pj. Zadar 1912.
Djeca majke zemlje, prip. Z. 1917.
Lomnom stazom, rom. Z. 1917.
Sa sunčanih obala, prip. Zemun 1927.
Sudbinom vijani, nov. Z. 1939.
Put, pj. Z. 1939.

Nikolić Vinko (rođ. 2. III. 1912. u Šibeniku).
Proljetna svitanja, pj. Z. 1935.
Svijetli putovi, pj. Z. 1938.
Hrvatska majka u pjesmi (sa S. Košutić), antol., Z. 1941.
Moj grad, pj. Z. 1941.
Hrvatska domovina, antol., Z. 1942.
Lovori, rod. pj., ured. Z. 1943.

Nizeteo Antun (rođ. 2. II. 1913. u Zadru).
Lirika (četvorice), pj. Z. 1935.
Antologija talijanskog humora, ured. Z. 1936.
Uspavanka vremenu, pj. Z. 1938.
Talijanska lirika (s O. Delorkom), antol. Z. 1939.
Nevjesta na otoku, nov. Z. 1939.

Ogrizović Milan (rođ. 11. II. 1877. u Senju, umro 25. VIII. 1923. u Zagrebu).
Dah, dr. Z. 1901.
Trgovina ideja (sa Zv. Vukelićem), Z. 1901.
Nova trgovina ideja (sa Zv. Vukelićem), Z. 1902.
Kumičićeva »Kraljica Lepa« (s M. Kumičić), dramat.
Kako je Emerik Pavić preveo Kačićev Razgovor ugodni, Z. 1904.
Slava njima, igrok. Z. 1905.
Prokletstvo (s A. Milčinovićem), Z. 1907.
Hrvatski pripovjedači, ured. Z. 1907., 1908. i 1925. (s dopunom dra Iv. Esiha).
Banović Strahinja, dr. Z. 1909., 1913. i 1924.
Pedeset godina hrvatskoga kazališta, Z. 1910.
Van s tuđincima, Z. 1910.
Mali lord, Z. 1915.
Objavljenje, dr. Z. 1917.
Mažuranićev »Smrt Smail-age Čengića«, dramat. Z. 1919.
Prve novine, pov. slika (Gjalski: Osvit), Osiek 1920.
Hrvatska opera (1870.—1920.) stud. Z. 1920.
Tajna vrata, nov. Z. 1920.
Vučina, dr. Z. 1921.
U Bečkom Novom Mjestu, Z. 1921.
Gospodjica kod telefona ili Hrvati na Karpatima, kom.

Hasanaginica, dr. Z. 1925.
Car Dukljanin
Minka, opera Fr. Lhotke
Nepoznat, kaz. slika u 1 č.
Dvije vježbe u jednom selu, i dr. prip. Z. 1938.

Oršanić Ivan (rođ. 2. VII. 1904. u Županji)
Na prelomu Evrope, es. Z. 1942.

Orahovac Sait (rođ. 24. V. 1909. u Podgorici).
Vihori uzdaha, pj. Podgorica 1928.
Venerine svjetiljke, pj. Sarajevo 1930.
Motivi iz Bosne, pj. Sarajevo 1931.
Usponi, pj. Nikšić 1932.
Motivi iz Bosne II., pj. Sarajevo 1933.
Stihovi Raha Saita, pj. Sarajevo 1933.
Lirska saopćenja, pj. Sarajevo 1938.
Lirska saopćenja II., pj. Beograd 1939.

Orišković Mate (rođ. 18. I. 1904. u Širokoj Kuli kod Gospića).
Mejrina krv, rom. Z. 1939.

Panjkota Dražen (rođ. 29. I. 1924. u Šibeniku)
Uštap u magli, pj. Z. 1942.

Pavelić Ante (rođ. 14. VII. 1889. u Konjicu).
Parlamentarni govori i izjave, Z. 1928.
Lijepa plavojka, rom. 1935.
Strahote zabluda, es. Z. 1941. (2. izd.)

Pavelić Milan (rođ. 30. XI. 1878. u Mrzlom Dolu — Krivi put —; umro 14. VI. 1939. u Zagrebu).
Iz zakutka, pj. Z. 1902.
Pjesme, Rieka 1902. i 1913.
Pjesme o Malom Isusu, Z. 1928.
Zvijezde Srca Isusova, pj. Z. 1939.
Iz duhovne lirike, prij. Z. 1937.
Crkveni himni u hrvatskom prijevodu, Z. 1936.
Pod okom Gospodnjim, pj. Z. 1939.

Pavešić Franjo (rođ. 29. IX. 1907. u Krasici kod Sušaka).
Niz ponor, nov. Z. 1932.
Suvremeni žurnalizam i javno mišljenje, es. Z. 1936.
Podvoda, rom. Z. 1937.
Duša i tijelo čakavštine, esej, Sušak 1940.
Sin mora, nov. Z. 1942.

Pavičić Jure (rođ. 9. VI. 1906. u Boričevcu, Lika).
Pjesme (s I. Musom), Z. 1933.
Rane, pj. Z. 1935.
Sinovi krša, dr. Z. 1935.
Na raskršću dvaju nazora, razpr. Z. 1937.
Krčevina, nov. Z. 1940.

Pavić Nikola (rođ. 22. VII. 1898. u Zagrebu).
Lirika, pj. Čakovec 1922.
Zlatni orasi, dječje pj. Zlatar 1924.
Pozableno cvetje pj., Zlatar 1923.
Zvjezdano jezero, dječje pj. Z. 1925.
Čudnovata školjka, pj. za djecu Z. 1930.
Popevke, pj. Z. 1941.

Pavlinović Marin (rođ. 11. VII. 1899. u Podgori kod Makarske).
Žena sadašnjosti, rom. Z. 1928.
Nad grobovima majdaka, rom. Z. 1928.
Studije, eseji i prikazi, Z. 1930.
Ponos dubrovačkih političara i M. Pavlinović, razpr. Dubrovnik 1931.
Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji, monogr. Z. 1936.

Perković Luka (rođ. 21. I. 1900. u Križpolju) — Lika).
Novele, Z. 1935.
Drugovanje s tišinom, pj. Z. 1938.

Pernić Antun (rođ. 25. V. 1895. u Kljenaku kod Makarske).
Rat, koji se sprema, pol. spis, Z. 1927.
Nagrada, puč. gluma, Z. 1933.
Šuma govori, rom. Z. 1935.

Petravić Ante (rođ. 29. VI. 1874. u Starigradu na Hvaru, umro 15. IV. 1941. u Splitu).
Pjesme, Tuzla 1900.
Studije i portreti, I. Z. 1905. II., Osiek 1910., III. Split 1917., IV. Split 1922. i V. Z. 1937.
Antologija savremene jugoslavenske lirike, (s M. Deanovićem), ured. Split, 1922.
Iz primorske književnosti, Beograd 1930.
Klasična metrika u hrvatskoj i srpskoj književnosti, Beograd 1939.

Pfan Dora (rođ. 30. X. 1897. u Zemunu).
Pjesme, Z. 1932.
Pjesme, Z. 1938.

Polić-Kamov Janko (rođ. 21. XI. 1886. u Pećinama kraj Sušaka, umro 1910. u Barceloni — Španjolska).
Ištipana hartija, pj. Z. 1907.
Psovka, pj. Z. 1907.
Na rođenoj grudi, dramat. Z. 1907.
Tragedija mozgova, drama, Z. 1907.
Časkanja, felj. Rieka, 1914.
Novele i eseji, Z. 1938.

Polić Nikola (rođ. 26. XI. 1890. u Pećinama kraj Sušaka).
Marginalija, felj. Z. 1921.
Izlet t. j. ulet u istražni zatvor, Sušak 1924.
Jučerašnji grad, pj. Z. 1936.

Poljak Izidor (rođ. 7. V. 1883. u Bednji, umro 21. VIII. 1924. u Brčkom).
Pjesme, Sarajevo 1909.
Sa Bijelog Brda, pj. Zagreb 1924.

Poparić Bare (rođ. 27. III. 1865. u Kaštel-Novom).
O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnih vladara, Z. 1899.
Doživljaji hrvatskih pomoraca, Z. 1904.
Pregled povijesti pomorstva, I. i II., Z. 1932. i 1933.
Povijest senjskih uskoka, Z. 1936.
Borba Hrvata za Jadran, Z. 1937.
Galijoti, rom. Z. 1939.
Eugen Kumičić predteča Nezavisne Države Hrvatske, Z. 1942.
Hrvati pod Venecijom, pov. prip. Z. 1912.
More i religija, pred. Z. 1930.
Tužna povijest Hercegove zemlje, pov. razpr. Z. 1942.

Preradović Petar, ml. (rođ. 25. II. 1892. u Beču, umro 22. IV. 1941. u Zagrebu).
Komedija oko braka,
Razumijemo li se?, dr. Z.
Tko je kriv, kom. Z.
Razbijeno ogledalo, kom.
Revolucija, dr.

Prohaska Dragutin (rođ. 7. V. 1881. u Osieku)
Ignjat Gjorgjić i Antun Kanižlić, stud. Z. 1909.
Hrvatske čitanke za 1., 2., 3., i 4. trg. akad. Z. 1910. (I.), 1918., 1923. i 1929. (II.)
Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina, knjiž. pov., Z. 1911.
Ilirizam u Osijeku, Z. 1913.
Komedija staroga Zagreba, Z. 1916.
Ženska lica u hrvatskoj književnosti, Z. 1916.
O pjesniku slobode. I. Vojnović, stud. Osijek 1918.
Pregled hrvatske i srpske književnosti, I. do realiz. 1880., Z. 1919.
Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti, Z. 1921.
Fjodor Mihajlović Dostojevski, stud. Z. 1921.
Naraštaji najnovije hrvatske književnosti od 1850.—1915., Z. 1916.

Prpić Tomislav (rođ. 22. I. 1898. u Zagrebu).
Modri časovi, pj. Z. 1920.
Mrtvi grad, pj. Z. 1921.
Madona Bistrica, misterij, Z. 1921.
Plava gora, pj. Z. 1923.
Dvije nikolinjske igre, (igrok. za djecu.) Z. 1930.
Izgubljeno janje, pastoral za djecu, Z. 1930.
Kristuš na cesti, aktovka, Z. 1925.
Književni regionalizam kod Hrvata, stud. Z. 1936.

Rabadan Vojmil (rođ. 31. VII. 1909. u Splitu).
Splite-grade, kazal. vizija, Split 1940.
Svijetlo u tami, libreto za oratorij, Split 1940.
Šenoino »Zlatarevo zlato«, dramat., Split 1940.
Šimunovićev »Alkar«, dramat., Split 1940.
Brlić-Mažuranićkine »Čudnovate zgode šegrta Hlapića«, dramat.
Budakovo »Ognjište«, dramat. Z. 1941.
Zora Uskrsnuća, alegorija, Z. 1942.
Košulja sretnog čovjeka, dječja gluma, Z. 1942.

Radić Antun (rođ. 11. VI. 1868. u Trebarjevu Desnom kod Siska, umro 10. II. 1919. u Zagrebu).
Škola ruska, razpr. Z. 1891.
Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Z. 1893. i 1929.
O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti, Z. 1893.
Život t. j. smrt hrvatskoga preporoda? Z., 1899.
Dom, 1900.—1905.
Božićnica, Z. 1902.
Što je i što hoće pučka seljačka stranka (sa Stj. Radićem), Z. 1909.
Obrisi hrvatske povijesti u starom i srednjem vijeku, (2. izd.), Z. 1930.
Sabrana djela A. Radića, 19 knjiga, Z. 1936. i 1937.

Radić Stjepan (rođ. 11. VI. 1871. u Trebarjevu Desnom kod Siska, umro 8. VIII. 1928. u Zagrebu).
Kako ćemo iz zla u dobro, Sisak 1902. i Ljubljana 1903.
Uzničke uspomene, I., II. i III. knj. 1929. I. knj. Novi Sad 1903.
Dvije razprave o školstvu, Z. 1903.
Moderna kolonizacija i Slaveni, Z. 1904.
Kako se danas brani domovina, Z. 1904.
Savremena Evropa ili karakteristika evropskih država i naroda, Z. 1905.
Jakost i temelj Hrvatske, Z. 1907.
Frankova politička smrt, Z. 1908.
Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu. Z. 1908.
Današnja financijalna znanost, Z. 1908.
Savremena ustavnost, Z. 1911.
Seljačko pravo u sto pitanja i sto odgovora, Z. 1913.
Seljačka svijest i narodna volja put k seljačkoj republici, Z. 1923.
Slavenska i seljačka politika.
Židovstvo kao negativni elemenat kulture, Z. 1937.

Rubin Drago (rođ. 19. V. 1911. u Zagrebu).
A onda, dr. u 3 č. Z. 1937.
G. Strip, dr. u 3 č. Z. 1938.
Milan Ogrizović, knj. stud. Z. 1938.
Pjesmom kroz život (s O. Oreškovićem), libreto za M. Asića, Z. 1942.
Ne boj se, Jelka, dr. Z. 1942.

Sabić Marin (rođ. 10. III. 1860. u Starigradu na Hvaru, umro 12. VI. 1923. u Visu).
Trenutci, pj. Tuzla 1901.
Lourdes, put. 1908.

Sedmak Jakša (rođ. 13. VII. 1877. u Hrvatskim Karlovcima).
Rajska vodica, čarob. igra Z. 1899.
Na krajnjem sjeveru, put. Z. 1926.
Na ledenom jugu. put. Z. 1926.
U. S. A. poviest ustava, Z. 1933.

Sekulić Jakov (rođ. 25. VII. 1906. u Lovincu kod Gračaca).
Naše djetinjstvo, rom. Z. 1938.
Za srećom, rom. Z. 1940.

Senečić Geno (rođ. 7. XI. 1907. u Zagrebu).
Pokušaji, nov. Z. 1930.
Film naših dana, rom. Z. 1933.
A. G. M. dr. o Matošu, Z.
Ferdinand, kom.
Slučaj s ulice, tragikom. Z. 1937.
Neobičan čovjek, tragikom. Z. 1939.
Radnički dol, kom. Z. 1938.
Spis br. 516, Z. 1941.

Simeon Rikard (rođ. 26. II. 1911. u Vel. Barni kod Grubišnog Polja).
Krvavi kruh, nov. Z. 1932.
Jamari, rom. Z. 1940.

Simić Novak (rođ. 14. I. 1906. u Varešu).
Knjiga drugova, antol. društvov. lirike, Velika Kikinda, 1929.

Ogledalo vremena (s trojicom), pj. Z. 1936.
Nepoznata Bosna, nov. Z. 1937.
Suton Tašlihana, nov. Z. 1937.
Voćnjak, rom. Z. 1938.
Povorke, Z. 1936.
O čađi i travama, pj. Z. 1940.

Smrekar Zdenka
Iz velikih dana, rom.
Majčina pjesma, dj. igrok. Z. 1910.
Vraćaju se lastavice, dj. igrok. Z. 1910.
Na pragu novoga doba, igrok. Z. 1916.
Na Duvanjskom polju, igrok. Z. 1924. i 1925.
Proročanstvo s Papuk-gore, Z. 1938.
Pred prijestoljem prvoga kralja, dr.
Priviđenje, dr.

Smerdel Ton (rođ. 25. IV. 1904. u Silbi).
Iz moje korabljice, pj. Split 1940.
Drvorezi, pj. Z. 1942.

Softa Ivan (rođ. 31. VIII. 1906. u Rasnom kod Mostara).
Na cesti, rom. Z. 1936.
Dani jada i glada, rom. Z. 1937.
Nemirni mir, rom. Z. 1940.

Soljačić Marko (rođ. 20. II. 1896. u Bolu na Braču).
Prvi i jedini, rom. Z. 1931.
Bijeli svetac, hagiograf. Z. 1933.

Starčević Mile (rođ. 15. IX. 1904. u Gospiću).
Dr. Ante Starčević i Srbi, polit. stud., Z. 1936.

Strozzi Tito (rođ. 14. X. 1892. u Zagrebu).
Razgovori s dušom Z. 1918.
Drame, Z. 1924.
Ecce homo, traged. Z. 1924.
Zrinski, dr. Z. 1935.
Gaj, dr. Z. 1936.

Stuparić Mijo (rođ. 28. IX. 1881. u Vidrenjaku u Moslavini).
Pjesme, (predgov. M. Ogrizovića), Z. 1910.
Matija Gubec, ep, Z. 1923.
Hrvati kroz tisuću godina, igrokaz, Z. 1925.
Joco Udmanić, rom. Z. 1937.
Izabrane pjes., Z. 1927.
Ispod Garićke planine, prip. Z. 1939.
Pismenost, prip. Z. 1940.

Sudeta Đuro (rođ. 10. IV. 1903. u Staroj Plošćici kraj Bjelovara, umro 30. IV. 1927. u Koprivnici).
Osamljenim stazama, pj. Virje 1924.
Kućice u dolu, pj. Z. 1926.
Sutoni, pj. Z. 1929.
Mor., prip. Z. 1930.
Pjesme I. i II. knj. Z. 1942.

Šarić Ivan (rođ. 27. IX. 1871. u Travniku).
Pjesme, Sarajevo 1911.
Sunce i oblaci, pj. Sarajevo 1916.
Salve Regina, pj. Sarajevo 1920.
Judita, ep, Sarajevo 1921.
Hagia Sofija 1928.
Seljaci Hrvati pj. Sarajevo 1937.
Magnifikat
Zlatne legende, Z. 1931.
Neveni, pj. Z. 1939.

Šegvić Kerubin (rođ. 22. II. 1867. u Splitu).
Boj na Grahovcu, prip. Z. 1882.
Posljednji Kotromanići, rom. Z. 1882. i 1905.
Odgojni elemenat u Preradovićevim odama, Z. 1896.
Bog i duša, razgov. Z. 1897.
Na solinskih ruševinah, prip. Z.
Katarina Zrinska, pov. dr. Z. 1900.
Lopudska sirotica, pov. prip. Z. 1903.
Prvo progonstvo Eugena Kvaternika g. 1858. do 1860. Z. 1907.
Drugo progonstvo Eugena Kvaternika, Z. 1907.
Ante Starčević, život. Z. 1911.
Kratka povijest hrvatske (srpske) književnosti, Z. 1911.
Junačka djela senjskih uskoka, Z. 1912.
Jača od smrti, prip. Z. 1913.
Doživljaji svetog Jeronima, Z. 1918.
S mora, prip. Z. 1920.
O životu i radu hrvatskog politika i revolucionarca Eugena Kvaternika, Z. 1921.
Književne studije, Z. 1924.
Toma Splićanin, život i djelo, Z. 1927.
Luka Botić, život i djela, Z. 1930.
Naše božićne pripovijesti i narodni običaji, Z. 1921.

Šenoa Milan (rođ. 2. VII. 1869. u Zagrebu).
Kako vam drago, kom. Z. 1893.
Ban Pavao, prov. dr. Z. 1903.
Exodus, prip. Z. 1914.
Kvarnerske pripovijesti, Z. 1912.
Dialozi i dramoleti, Z. 1914.
Iz kobnih dana, rom. Z. 1914.
Posljednji križari kralja Andrije, rom.
Veliko sunce, rom.
Novele
Putopisi
Moj otac, stud. Z. 1933.

Šimić Antun Branko (rođ. 18. XI. 1898. u Drinovcima, Hercegovina, umro 2. V. 1925. u Zagrebu).
Preobraženja, pj. Z. 1920.
Izabrane pjesme, Z. 1933.

Šimić Stanko (rođ. 18. IV. 1904. u Drinovcima, Hercegovina).
Krleža kao kritik, st. Z. 1933.
Dalekozor duha, Z. 1937.
Čitanka za sve društvene razrede, pj. Z. 1939.

Šimunović Dinko (rođ. 5. IX. 1873. u Kninu, umro 3. VIII. 1932. u Zagrebu).
Mrkodol, prip. Z. 1909. i 1916.
Tuđinac, prip. Z. 1911.
Gjerdan, prip. Z. 1914.
Mladi dani, Z. 1914.
Mladi dani, prip. Z. 1919.
Mladost, prip. Z. 1921.
Alkar, prip. Beograd 1932.
Porodica Vinčić, rom. Beograd 1923.
Sa Krke i sa Cetine, prip. Beograd 1930.
Sabrana dela (2 knj.) Beograd 1931.
Alkar, prip. (predgov. Vl. Nazora), Z. 1932.
Izabrane pripovijesti, Beograd 1934.
Posmrtne novele, Z. 1935.

Škarpa Cvjetko (rođ. 10. X. 1898. u Starigradu na Hvaru.
Knjižica stihova, Šibenik 1926.
Marin Sabić, stud. Mostar 1927.

Novi stihovi, Z. 1928.
Dinko Politeo, stud. Z. 1933.
Škurla-Ilijić Vjerka (rođ. 29. XI. 1891. u Dolu kraj Starigrada.
Tko im sudi, nov. Beograd 1936.
Djevičanstvo, nov. Z. 1930.
Na tankome ledu, dr. Sarajevo.
Hodočašće, dram.
Djeca kraljeva, dječj. bajke, Z.
Grlica
Majske noći
Tihe priče, Z. 1935.
Šolc Oto (rođ. 26. V. 1913. u Karlovcu).
Lirika, pj. Z. 1936.
Mit izvora Reduse, pj. Z. 1938.
Treća knjiga pjesama, Karlovac 1940.
Šop Nikola (rođ. 19. VIII. 1904. u Jajcu).
Pjesme siromašnog sina, Beograd 1926.
Notturno, pj. Z. 1928.
Isus i moja sjena, pj. Z. 1934.
Od ranih do kasnih pijetlova, pj. Beograd 1939.
Ranjeni galeb, (s drugov.). pj. Z. 1942.
Štampar Emil (rođ. 7. I. 1912. u Daruvaru).
Josip Eugen Tomić, stud., Z. 1939.
Matica Hrvatska, stud. Z. 1942.
Štefanić Vjekoslav (rođ. 25. IV. 1900. u Dragi Baščanskoj na Krku).
Opatija sv. Lucije, pov. razprava, Z. 1936.
Kršćanski nauk J. Ledesne u hrvat. prijevodu, Sarajevo 1938.
Zoranićeve »Planine«, priredio, Z. 1942.
Šufflay Milan (rođ. 9. XI. 1879. u Lepoglavi, poginuo 18. II., 1931. u Zagrebu).
Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075. do 1180.), Z. 1901.
Die dalmatinische Privaturkunde, Beč 1904.
Hrvati u sredovječnom svjetskom viru, Z. 1931.
Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien, Budapest 1914.
Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike, Z. 1928.
Konstantin Balšić (pod pseud. Alba Limi), pov. rom. Z. 1920.
Srbi i Arbanasi (Njihova simbioza u srednjem vijeku), Ljubljana 1925.
Städte und Burgen Albaniens haupsächlich während des Mittelalters, Beč 1924.
Na Pacifiku ili 2255.
Švel-Gamiršek Mara (rođ. 3. I. 1900. u Hrvatskoj Mitrovici).
Šuma i Šokci, nov. Z. 1940.
Portreti nepoznatih žena, nov. Z. 1942.
Hrast, rom. Z. 1942.
Tadijanović Dragutin (rođ. 4. XI. 1905. u Rastušju kod Broda n/S.).
Lirika (šestorice), pj. Z.
Lirika, pj. Z. 1931.
Sunce nad oranicama, pj. Z. 1933.
Hrvatska moderna lirika (s Olinkom Delorkom), antol. Z. 1933.
Kanto al mia koro, priev. na esperanto od J. Velebita, Z. 1936.
Dani djetinstva, pj. Z. 1937.
Tuga zemlje, pj. Z. 1943.
Tresić-Pavičić Ante (rođ. 10. VII. 1867. u Vrbanju na Hvaru).
Glasovi s mora Jadranskoga, pj. Z. 1891.
Macchiavelli i macchiavelizam, razpr. Z. 1894.
Nove pjesme, Z. 1894.
Ljutovid Posavski, dr. Z. 1894.
Simeon Veliki, dr. Z. 1897.
Po moru, Sarajevo 1897.
Sudbina izdajice, prip. Z. 1898.
Pobjeda krieposti, prip. Z. 1898.
Katarina Zrinska, dr. Z. 1899.
Gjuli i sumbuli, pj. Donja Tuzla 1900.
Finis rei republicae, dr. Z. 1902.
Poleti oko Biokova, put. Donja Tuzla 1902.
Sa kninske tvrđave, kancona, Z. 1902.
Po ravnim Kotarima, Zadar 1902.
Vogjama, Trst 1903.
Valovi, misli i čuvstava, pj. Z. 1903.
Sutonski soneti, pj. Z. 1904.
Preko Atlantika do Pacifika, put. Z. 1907.
Ciceronovo progonstvo, dr. Z. 1909.
Život kralja Hiruda, dr. Zadar 1910.
Katon Utički, dr. Z. 1911.
Ko ne dodje na boj na Kosovo, Beč, Z. Lipsko 1913.
Govori i pisma iz ere užasa i oslobođenja, Beograd 1922.
Budućnost južnih Slavena, Z. 1928.
Plavo cvieće, pj. Z. 1928.
Imperializam i nužda historičke evolucije, Split, 1936.
Izgon Mongola iz Hrvatske, poviest. razpr. Z. 1942.
Trontl Stjepko (rođ. 28. VII. 1887. u Karlovcu).
Nevidljivi Tone ili takvi su ljudi, prip. Z. 1933.
Pet cigareta, nov. Z. 1937.
Kaleidoskop, pj. Z. 1942.
Truhelka Jagoda (rođ. 5. II. 1864. u Osieku)
Tugomila, prip. Z. 1894.
Naša djeca, prip. Z. 1896.
U carstvu duša, prip. Osiek 1903.
Vojača, pov. rom. Z. 1899.
Zlatni danci, prip. Z. 1920. i 1942.
Palčićev kraljevski let, prip. Z. 1932.
Zlatko, rom. Z. 1934.
Bogorodičine trešnje, prip. Z. 1929.
Dusi domaćeg ognjišta, prip. Z. 1930.
Aničina lutka, igrokaz, Osiek, 1928.
Božja ovčica, prip. Z. 1926.
Pipo i Pipa, prip. Z. 1923.
Tucić Srđan (rođ. 9. II. 1873. u Požegi, umro 24. IX. u New-Yorku).
Povratak, dr. Zadar 1907.
Truli dom, dr. Z. 1898. i 1912.
Svršetak, dr. Z. 1899.
Pred zapadom sunca, dr. Z. 1900.
Zadnje poglavlje, Z. 1900.
Bura, dr. Z. 1901.
Svijet, dr. Z. 1902.
Magda, dr. Z. 1903.
Kroz život (Amerikanka, Niz strminu, Pred noć), dr. Z. 1912.

U carstvu sanja, prič. u 5 sl., Z. 1912.
Golgota, dr. Z. 1913.
Knjiga života (s M. Nikolićem), Z. 1900.
Oslobodítelji, dr. 1914.
Pod bičem života, nov. Osiek, 1911.

Tursan Josip (rođ. 2. VI. 1915. u Brdovečkom Sv. Križu).
Kucaji srca, pj. Z. 1941.

Ujević Mate (rođ. 13. VII. 1901. u Krivodolu kod Imotskoga).
Mladost Tome Ivića, aut. prip. Z. 1928.
Hrvatska književnost, pregled. Z. 1931.
Jovan Hranilović, stud. Z. 1933.
Gradišćanski Hrvati, kult. prikaz, Z. 1934.
Prve brazde, hrv. čitanka, ured. Z. 1942.
Sjetva, hrv. čitanka za 3. i 4. r., ured. Z. 1941.
Plodovi srca i uma, poviest nov. književ., ured. Z. 1941.

Ujević Tin (rođ. 5. VII. 1891. u Vrgorcu).
Hrvatska mlada lirika, Z. 1914.
Lelek sebra, pj. Beograd 1920.
Kolajna, pj. Beograd 1926.
Dva glavna bogumila (Tolstoj i Gandhi), Sarajevo 1931.
Auto na korzu, pj. Nikšić 1932.
Ojađeno zvono, pj. Z. 1933.
Pesme, Beograd 1937.
Ljudi za vratima gostionice, es. Z. 1938.
Skalpel kaosa, eseji, Z. 1938.
Nedjela maloljetnih, Sarajevo 1931.

Velebit Josip (rođ. 20. VI. 1911. na Rieci)
Kanto al mia koro, priev. pj. D. Tadijanovića esperanto, Z. 1936.
Putnikova pjesma, pj. Z. 1940.
Rilkeova »Pisma mladom pjesniku«, priev. Z. 1942.

Velikanović Iso (rođ. 29. III. 1869. u Šidu, umro 21. VIII. 1940. u Zagrebu.
Otmica, pjesme. Z. 1901. i 1939.
Srijemske priče, Z. 1915.
Zašto svijet nije propao i druge šaljive pripovijesti iz Srijema, Z.
Tuhmanović udaje svoju kćer, kom.
Posvatovci, kom. Z. 1900.
Prosci, lakrdija, Z. 1896.
Knez od Lucije, ep. Z. 1908.
Dječje zabave, Z. 1925.
Šta je šta, stvarni rječnik (s N. Andrićem), Z. 1938.
Veliki cirkuski život, Z. 1923.
Novi pakao i druge humoreske, Z.
Žena i vrag i druge priče, Z. 1924.

Vidrić Vladimir (rođ. 20. IV. 1875. u Zagrebu, umro 29. IX. 1909. u Stenjevcu kod Zagreba).
Pjesme

Vilović Đuro (rođ. 11. XII. 1889. u Brelima kod Makarske).
Esteta, rom. Z. 1919.
Međimurje, rom. Čakovec, 1923.
Zagaljeni životi, nov. Z. 1923.
Mandorlato, nov. Z. 1924.
Hrvatski sjever i jug, nov. Z. 1930.
Majstor duša, rom. Z. 1931.
Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin, oml. rom. Z. 1934.
Dorica pleše, libreto za K. Odaka, Z. 1934.
Tri sata, rom. Z. 1935.
Zvono je oplakalo djevicu, rom. Z. 1938.

Vlaisavljević Vlado (rođ. 14. VII. 1901. u Jastrebarskom, umro 7. III. 1943. u Jastrebarskom).
Kruha i srca, pj., Z. 1938.
San i java, nov. Z. 1941.
Ranjeni galeb, (s drugov.), pj., Z. 1942.

Vodnik (Drechsler) Branko (rođ. 26. II. 1879. u Varaždinu, umro 14. VI. 1926. u Zagrebu)
Prvi hrvatski pjesnici, Prag 1901.
Razbacana uda, nov. Z. 1902.
Stanko Vraz, stud. Z. 1909.
Antun Mihanović, stud. Z. 1910.
Petar Preradović, stud. Z. 1903.
Ante Starčević, knjiž. stud., Z. 1912.
Slavonska književnost u 18. vijeku, Z. 1917.
Franjo Marković, stud. Z. 1906.
Izabrane narodne pjesme, Z. 1908., Ljubljana 1913., Z. 1924., 1925., 1926.
Povijest hrvatske književnosti (V. Jagić o glagoljici), Z. 1913.
Povijest hrvatske književnosti, I. Z. 1913.
Hrvatska čitanka za v. r. srednjih škola, Z. 1916.
Narodne pjesme srpsko-hrvatske, Z. 1913., 1924., 1925. i 1926.
Pregled hrvatsko-srpske književnosti u oglедima za v. r., Z. 1920. i 1923.

Vojnović Ivo (rođ. 9. X. 1857. u Dubrovniku, umro 30. VIII. 1929. u Beogradu).
Perom i olovkom, nov. Z. 1884.
Ksanta, rom. Z. 1886.
Psyche, kom. Z. 1889.
Gundulićev san, Dubrovnik 1893.
Ekvinocijo, dr., Z. 1895. i Beograd 1905.
Dubrovačka trilogija, dr. Z. 1903. i Osiek 1911.
Smrt Majke Jugovića, dr. Z. 1907.
Novele, (Perom i olovkom), Z. 1910.
Gospođa sa suncokretom, dr. Z. 1912.
Lazarevo vaskresenje, dr. Dubrovnik 1913.
Imperatrix, dr. Z. 1918.
Akordi, pj. i članci, Z. 1918.
Maškerate ispod kuplja, dr. Z. 1922.

Vrbanić Milan (rođ. 15. VIII. 1884. u Karlovcu, umro 1913. u Karlovcu).
Posthumae, pj. (predgov. St. Dvoržaka), Z. 1939.

Wiesner Ljubo (rođ. 2. II. 1885. u Zagrebu).
Pjesme, Z. 1926.

Žanko Dušan (rođ. 10. XI. 1904. u Trilju kod Sinja).
Hrvatska marijanska lirika, antol. Z. 1935.

Žilić Radovan (rođ. 17. VII. 1913. u Zagrebu).
Kroz glavnu ulicu, pj. Z. 1935.
Lirika (s drugov.), pj. Z. 1935.

Živić Viktor (rođ. 6. XII. 1900. u Zagrebu).
Stare slave djedovine, Z. 1935.
Na pragu hrvatskog orienta, put. felj. Z. 1938.
Hrvatska Krajina, put. felj. Z. 1939.
Hrvatski banovi, put. felj. Z. 1940.
Grad Knin u prošlosti, put. felj. Z. 1942.

VI. DJELA O POVIESTI HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Sastavio prof. VINKO NIKOLIĆ

ANDRIĆ Nikola: Pod apsolutizmom. Poviest 6. desetljeća — . —. (1830.—60.) Z, 1906.

BARAC Antun: Hrvatska književna kritika, Z. 1939.

BOGDANOVIĆ David: Pregled književnosti. Novo ustavno doba u Hrvatskoj. Hrvatska književnost poslije Šenoe, Z. 1914.

— Pregled književnosti hrvatske. Knj. I., dio I.: Ilirski pokret. — Hrv. književ. do apsolutizma. Z. 1916.

— Pregled hrvatske književnosti. II. knjiž. od najstarijih vremena do narodnoga preporoda, Z. 1933.

BROZ Ivan: Crtice iz hrvatske književnosti, sv. I. i II. Z. 1886. i 1888.

BUČAR Franjo: Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Z. 1910.

DAYRE Jean: studije, Z. 1938.

FANCEV Franjo: Vidi književnost navedena pod njegovom studijom: »Od početka 10. stoljeća do 1832.«

GEORGIJEVIĆ Krešimir: Novija hrvatska komedija. (Od Ilirskog pokreta do kraja 19. st.) B. 1934.

GESEMAN Gerhard: Die s. kroatische Literatur, Potsdam 1930.

Građa za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje Hrvatska akad. znan. i umjetnosti u Zagrebu od 1897.

GUDEL Vladimir: Stogodišnjica hrvatskoga preporoda, Z. 1936.

HADŽIĆ Mehmed: Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo 1934.

ILEŠIĆ Fran: Zgodovina hrvatske književnosti, Ljubljana 1915.

JAGIĆ Vatroslav: Historija književnosti naroda hrvatskoga i s., Z. 1867.

— Istorija s-horvatskoj literaturi. Prevod s s-horvatskago, Kazan 1871.

JEŽIĆ Slavko: Ilirska antologija (Uvod u ilirski pokret i njegovu književnost), Z. 1934.

KOMBOL Mihovil: Hrvatska književnost do narodnog preporoda. Hrvat. čitanka za v. r. srednjih škola, Z. 1941,

KREŠEVLJAKOVIĆ Hamdija: Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni od najstarijih vremena do danas, Sarajevo 1912.

KUKULJEVIĆ Ivan: Književnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vijeka s ove strane Velebita, Z. 1869.

— Marko Marulić i njegovo doba. Stari pisci hrvatski knj. I., Z. 1869.

LOZOVINA Vinko: Dalmacija u hrvatskoj književnosti (800.—1890.), Z. 1936.

LJUBIĆ Šime: Ogledalo književne povijesti j., Rijeka I.—1864., II.—1869.

MARJANOVIĆ Milan: Iza Šenoe, Zadar 1903.

MATIĆ Tomo: Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba, Zagreb 1926.

MAŽURANIĆ Antun: Ilirska čitanka za gornje gimnazije, Beč 1856.—1860,, knj. I.—II.

MEDINI Milorad: Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, knj. I. Z. 1902.

MILČETIĆ Ivan: Hrvati od Gaja do godine 1850. Kulturno-povijesni i književni pregled, Z. 1878.

MILER Ferdo: Povijest hrvatske književnosti. Tiskano kao rukopis. Z. 1894.

Minerva leksikon: Hrvatska književnost (str. 547—554) (Dr. Fancev i dr. Barac), Z. 1936.

MURKO Matija: Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen, Leipzig 1908.

— Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Prag 1927.

NEHAJEV—CIHLAR Milutin: O stogodišnjici hrvatskoga preporoda (1830.—1930.) Z. 1931.

OGRIZOVIĆ—ESIH: Hrvatski pripovjedači, Z. 1926.

OSTOJIĆ Ivan: Benediktinska opatija u Poljima na otoku Braču, Split 1934.

PAVIĆ Armin: Historija dubrovačke drame, Z. 1871.

PETRAVIĆ Ante: Studije i portreti (pet knjiga: 1905., 1910., 1917., 1923. i 1935.).

PROHASKA Dragutin: Naraštaji najnovije hrvatske književnosti od 1850.—1915. Z. 1916.

— Pregled hrvatske i s. književnosti do realizma (1880.) Z. 1919.

— Pregled suvremene hrvatske književnosti (od realizma) Z. 1921.

— S. charvatska literatura I. Predvalečna moderna. II. Nacionalni hnuti, III. Povalečna literatura, Praha 1928.

— Pregled hrvatske i s. književnosti i ogledi za III. i IV. r. trgovačkih akad., Z. 1929.

— Das krotisch-s. Schriftum in Bosnien und der Herzegovina, Z. 1911.

PRPIĆ Tomislav: Književni regionalizam u Hrvata, Z. 1936.

ROJNIĆ Matko: Kulturne i književne veze Istre i Hrvatske u prošlosti. Od prvih početaka do buđenja narodne svijesti, Z. 1931.

SPINČIĆ Vjekoslav: Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Z. 1925.

STROHAL Rudolf: Kratki osvrt na hrvatsku glagolsku knjigu, Z. 1912.

— Hrvatska glagolska umjetna knjiga, Z. 1914./15.

— Hrvatska knjiga u južnozapadnoj Ugarskoj u t. zv. Burgenlandu, Z. 1922.

ŠTEFANIĆ Vjekoslav: Opatija sv. Lucije u Baški, Z. 1937.

— Knjige krčkih glagoljaša u XVI. stoljeću, B. 1935.

ŠAFARIK P. J.: Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Budim 1826.

— Geschichte der südslavischen Literatur, Prag 1863.

ŠEGVIĆ Kerubin: Kratka povijest hrvatske književnosti od prvih početaka do god. 1900., Z. 1911.

ŠURMIN Đuro: Povijest književnosti hrvatske i s., Z. 1898.

— Iz zajedničke književne prošlosti Bosne i Slavonije, Z. 1901.

— Pogled na književnost hrvatsku za četiri stotine godina, Prosvjeta, IX.—1901. (str. 690).

— Hrvatski preporod, Z. 1903.

TORBARINA Josip: Italian influence on the poets of the Ragusan Republic, London 1931.

TROPSCH Stjepan: Les influences allmandes sur les illyriens et leurs precurseurs, Paris 1935.

UJEVIĆ Mate: Hrvatska književnost. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga. Z. 1931.

— Plodovi srca i uma. Hrvatska književnost od narodnog preporoda do danas. Čitanka za v. r. srednjih škola. Uredio dr. M. Ujević, Z. 1941.

VODNIK Branko: Prvi hrvatski pjesnici, Praha 1901.

— Slavonska književnost u XVII. vijeku., Z. 1907.

— Povijest hrvatske književnosti, knj. I. Od humanizma do potkraj XVIII. st. Uvod V. Jagića o hrv. glagoljskoj književnosti, Z. 1913.

— Pregled hrvatske književnosti u ogledima, za v. r. srednjih škola, Knj. I., Z. 1923.

WOLLMAN Frank: S.—chorvatské drama, Prehled vyvoje do války, Bratislava 1924.

WARNIER Raymond: Illyrisme et nationalisme croate, Paris 1935.

ZDZIECHOWSKI M.: Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX. Illiryzm. Stanko Vraz, Iwan Mažuranić, Piotr Preradović, Krakow 1902.

ZORE Luka: Kratki pregled razvitka naše književnosti u Dubrovniku. Izvještaj zadar. gimnaz. 1868./69.

HRVATSKA UMJETNOST

Uredio dr. ARTUR SCHNEIDER

I. LIKOVNA UMJETNOST
A) Starija likovna umjetnost
1. Likovna umjetnost u primorskoj Hrvatskoj
2. Razvoj likovne umjetnosti u bosanskoj Hrvatskoj
3. Pregled razvoja likovnih umjetnosti u banskoj Hrvatskoj
B) Novija likovna umjetnost
II. POVIEST UPOTREBNE UMJETNOSTI (UMJETNIČKA PROIZVODNJA)
III. GLASBA
IV. KAZALIŠTNA UMJETNOST
A) 1. Drama, — 2. Opera, — 3. Balet, — 4. Scenografska umjetnost u hrvatskom kazalištu
B) Kazalištna kritika i stručna književnost
C) Glumačka škola
D) Matica hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca
E) Suvremena kazalištna umjetnost

A) STARIJA LIKOVNA UMJETNOST

1. Likovna umjetnost u primorskoj Hrvatskoj

Napisao dr. IVAN BACH

U 6.—7. stoljeću, kad su Hrvati došli u ove krajeve, koje danas nastavaju, i osvojili te zemlje, našli su tu već vrlo razvijenu kulturu. Tu su živjeli tada Rimljani, koji su ovdje bili podigli množtvo građevina, kipova i drugih umjetnina, vrlo dotjerane i fine izradbe, kako nam to svjedoče predmeti, što potječu iz Siska, Osieka, Vinkovaca, Mitrovice, Solina i drugih bivših rimskih gradova, a nalaze se u zagrebačkom, sarajevskom i splitskom arheoložkom muzeju, kao i u drugim javnim posebničkim zbirkama naše domovine.

Bilo je tu u to vrieme već jako razvijeno kršćanstvo, kako vidimo poglavito iz bogatih ostataka kršćanskih starina rimske Salone, današnjeg Solina kraj Splita. Pobožni narod posagradio je bio mnogo velikih krasnih crkava, od kojih nam se je sačuvala na otoku Krku kod Omišlja u veličanstvenoj ruševini jedna osobito liepa u svojoj jednostavnosti i skladu proporcija. To su ruševine starokršćanske crkve, koje narod krčki zove »mira«, t. j. zidine. Velike mirne plohe razdieljene su okomitim izbočinama (lizenama), koje oživljuju te gladke ravnine skladnim mirnim ritmom, karakterističnim za starokršćansku umjetnost.

Tokom 7., 8. i 9. stoljeća Hrvati su u sve većem broju primili kršćansku vjeru i sagradili su množtvo crkvica, od kojih neke još i danas postoje duž čitavog Primorja.

One su veoma zanimljive, jer pokazuju, da se Hrvati nisu ugledali u starokršćanske crkve, nego su stvorili nove oblike. To su male crkvice građene od grubo tesanog kamena. Neke imaju jednu samu lađu, a druge imaju više lađa, raznoliko presvođenih, ili su opet sagrađene u sasvim neobičnim a vrlo liepim oblicima tlorisa u trolist, u četverolist, šesterolist i presvođene kupolicama ili drugim najraznovrstnijim oblicima presvođivanja. (Sv. Križ i sv. Nikola u Ninu, Sv. Donat i Sv. Krševan na Krku, Sv. Petar i Sv. Lovre u Zadru, Sv. Barbara u Trogiru, Sv. Nikola i Sv. Trojica u Splitu i dr.) Te su crkvice sasvim osebujne i nemaju srodnosti ni s kojim drugim crkvama onog doba, pa dokazuju s koliko bogatstva invencije i kako samostalno su izgradili stari Hrvati prva svoja kršćanska svetišta.

Pojedini dielovi tih crkava, propoviedaonice, pregrade i drugo, bile su prekrite izklesanim kamenim pločama s reliefnim uresima. Umjesto rimskih starokršćanskih prizora i ornamenata, koji su prikazivali sasvim prirodne likove ljudi ili životinja u mirnim skladnim kompozicijama, ili opet nizove ukusno sabranih cvjetova, lišća ili stiliziranih uresa, prema davnim tradicijama klasičnih kultura Grčke i Rima, — nalaze se u starohrvatskim crkvicama sasvim drugačiji, neobični uresi: izprepleću se bezbrojne vrpce u snažne žive spletove, kolutaju se i vrte spirale, na sve strane sijaset preraznih motiva, — ali nigdje ili vrlo riedko i tek kasnije javlja se životinjski ili čovječji lik. Kao da su sami ti osebujni ukrasi izražavali, kako su doživljavali naši predci zamršeni povezani splet životnih događaja u ono burno doba seobe naroda i neprestanih sukoba ranog srednjeg vieka.

Taj način ukrašivanja nalazi se u najsrodnijim oblicima u sjevernom dielu Apeninskog poluotoka, gdje se može promatrati i postepeno njegovo formiranje, pa je vjerojatno, da su Hrvati odanle poprimili taj stil, jer se u Hrvatskoj nalaze tek njegovi kasniji i dotjeraniji primjerci. Osnovni elementi te ornamentike bili su zajednički već odavna svim tim novim s iztoka doseljenim narodima, pa i Hrvatima. Zato su Hrvati i mogli tako snažno proživjeti i usvojiti razvijeniji sjevernotalijanski stil tih uresa, da su stvorili djela podpuno ravnopravna i duhom i kakvoćom sjevernotalijanskim djelima.

Osobito je zanimljiv nakit, što su ga nosili Hrvati i Hrvatice onoga vremena. U osmom stoljeću bilo je u Hrvatskoj mnogo nakita bizantskog podrietla, ali kasnije u 9. i 10. stoljeću javljaju se osobito u kraju između Cetine i Zrmanje nakiti sasvim osebujnih motiva, koji su sigurno proizvod domaćih majstora. Naušnice s tri jagode nalikuju samo staroruskim primjercima t. zv. kijevskog tipa, koje se također smatraju domaćim. Navlastito se javljaju u to doba i

osobite karičice, koje su resile sljepočice, karičice sljepočničarke, s nastavkom svinutim u dvostruku spiralu u obliku slova S. I te su karičice zajedničke mnogim drugim plemenima, koja su se doselila iz istog iztočnog kruga.

Kako vidimo, govore nam ti spomenici iz starine, koji su i kakvi politički kulturni uplivi djelovali tada na razvoj hrvatskog naroda: u prvom redu stare tradicije, zatim upliv jugozapadnih susjeda preko mora i napokon upliv iztočnih susjeda Bizantinaca. Ujedno vidimo već u ovo davno doba, u prvo vrieme razvoja hrvatske države, kako se u umjetninama odražava polet samostalnog i vlastitog stvaranja, bogatstvo invencije i ukusa. Pa i u onim motivima, koje su Hrvati poprimili od susjeda, vidi se, da nisu puste kopije, nego da su proživljeni i usvojeni oni oblici, koji su obćenito značajni kao izraz onog doba.

To usvajanje, a ne kopiranje tuđih oblika, opaža se i kasnije tokom razvoja hrvatske umjetnosti.

U drugoj polovini 11. stoljeća, nakon što su za kralja Petra Krešimira dalmatinsko-primorski latinski gradovi pripali posvema hrvatskoj državi, i pošto je hrvatski dvor stupio u uži dodir s rimskom crkvom i zapadnom Evropom, osnivaju se u velikom broju po dalmatinskoj Hrvatskoj samostani južnoitalskih benediktinaca, i ti redovnici uvode kod nas novi tip crkava: prave trobrodne romaničke bazilike. Takve su crkve sv. Petra u rabskoj Drazi, sv. Ivan Evanđelist i katedrala u Rabu, te sv. Marija i katedrala u Krku.

Od ovih bazilika podignutih u dalmatinskim romanskim gradovima razlikuju se u mnogom istodobne bazilike podignute na hrvatskom tlu.

U drugoj polovini 11. stoljeća bile su sagrađene katedrale u Kninu, Biogradu, i Ninu za novoosnovane biskupije, i velike bazilike u drugim mjestima.

Sve se one razlikuju od romanskih, — prvo time, što im krov ne nose kameni okrugli stupovi, već zidani piloni raznolika presjeka, zatim su kod nekih zidovi urešeni t. zv. lizenama, dok su zidovi pravih benediktinskih bazilika goli. Izpred same crkve nalazi se u nekima predvorje. Najljepša odlika starohrvatskih bazilika je ta, da nemaju zvonik postavljen odjelito od crkve kao u primorskim romanskim gradovima, već usred pročelja i kao dio same građevine, čime zgrada mnogo dobiva na cjelovitosti, jedinstvenosti i snazi izražaja.

Sve te osebine javljale su se na starohrvatskim crkvicama još prije 11. stoljeća, pa znače samo nastavljanje tradicije.

Tokom 12., 13 i 14. stoljeća dalmatinski gradovi silno su se razvili uslied žive i razgranjene trgovine, pa je time poraslo i njihovo blagostanje i kultura.

Ugarski kralj stekao je početkom 12. stoljeća vlast nad čitavom Hrvatskom, a posebnim ugovorima priznavali su ga i romanski dalmatinski gradovi svojim vladarom, ali im je kralj morao dati velike povlastice.

Mletci su se oduviek otimali za posjed ovih gradova, koji su za njih bili vrlo važni zbog njihove trgovine s Iztokom.

Kako se je Ugarska bojala, da dalmatinski gradovi ne pristanu uz Mletke, dane povlastice ne samo da su bile točno održavane, nego su se i povećavale.

Gradske obćine Apeninskog poluotoka okoristile su se opet borbom papa s carevima i stekle poput naših primorskih obćina veliku vlast i samosviest.

Ovi gradovi, s jedne i s druge obale Jadrana, sklapali su kao autonomne jedinice međusobne ugovore, kao na pr. Dubrovnik s apulskim gradom Molfetom god. 1148., Dubrovnik s Pisom god. 1169., a Zadar također s Pisom god. 1188., isto tako kasnije mnogi drugi.

Unutrašnjost primorske Hrvatske bila je u vlasti moćnog feudalnog plemstva: Svačića, Šubića i dr., pa su primorski gradovi, da si osiguraju trgovinu s ovim zemljama, birali po kojega člana te vlastele za svog gradskog kneza.

Gradsku upravu vodili su uistinu, vrlo često, vješti pravnici pozvani iz inozemstva.

U južnim lukama Apeninskog poluotoka uživali su građani Kotora i Zadra odavna velike povlastice.

Iz istog kraja doveli su Šubići početkom 14. stoljeća Anžuvince na hrvatsko-ugarsko priestolje.

Prirodno je stoga, da je i u umjetnosti primorske Hrvatske ovoga doba jasan utjecaj prekojadranskih južnih državica, osobito utjecaj Apulije.

Najstarija naša katedrala čistog romanskog sloga bila je crkva sv. Trifuna u Kotoru, posvećena godine 1166.

To je trobrodna bazilika s prvobitno drvenim stropom u glavnoj lađi, a križnim svodovima u postranim, sasvim kao kod romanskih katedrala Apulije.

I pročelje crkve s dva zvonika sigurno je nastalo po ugledu na crkvu sv. Nikole u apulskom gradu Bariju, kamo su često naši ljudi, pučani kao i najveći odličnici, išli na hodočašće.

Kameni ciborij, koji nadkriljuje oltar sv. Trifuna, urešen je izklesanim prizorima iz života ovoga svetca, opet sasvim slično kao ciborij nad oltarom sv. Nikole u Bariju.

Velika dubrovačka katedrala, sagrađena tokom 13. i početkom 14. stoljeća, s velikom kupolom, a urešena krasnim prozorima i popločena raznobojnim mramorom, poznata nam je samo po opisu i po slikama, jer je propala u velikom potresu god. 1667.

Sačuvao se ipak u Dubrovniku stari franjevački samostan, možda najljepši od svih u našem Primorju.

Sagradio ga je iza god. 1317. Miha iz Bara.

Dvostruki stupići, što nose triemove samostanskih hodnika, urešeni su kapitelima sa životinjama, fantastičnim licima i drugim motivima, koji su opet očito pozajmljeni od sličnih uresa katedrale u apulskom gradu Bitontu.

Pročelje zadarske katedrale, urešeno nizovima sliepih arkada u nekoliko katova, jako sjeća na crkvu S. Maria in Piazza u Anconi, koja je taj ures primila od Lombardije.

Unutrašnjost zadarske katedrale pokazuje opet apulski upliv: nad postranim brodovima nalaze se galerije (empore), jedine u to doba u iztočnom jadranskom primorju, a piloni, koji ih nose, imaju uza se polustupove s kubičnim kapitelima, dok je srednji brod prekrit ravnim drvenim stropom, što je značajno za normansku arhitekturu na jugu Apeninskog poluotoka.

Jedan od najljepših i najizrazitijih primjera romantičkog stila na tlu stare Dalmacije je snažni, a opet skladni zvonik rabske katedrale iz 13. stoljeća.

Vrlo je zanimljiv i liep zvonik splitske katedrale, koji se gradio od 13. do početka 16. stoljeća, te pokazuje, kako su se težki romanski oblici u gornjim katovima sve više pretvarali u lakše, slobodnije, gotičke, a početkom 17. stoljeća okrunio je vrh renesansni oktogon.

Domaći majstor Andrija Buvina izradio je godine 1214. drvena vrata splitske katedrale. U 28 malih reliefa prikazao je mladost Isusovu, njegovu muku i smrt. Jednostavne i skromne kompozicije po starim bizantsko-talijanskim uzorima sigurne su i skladne, a uokvirene starohrvatskim pleterom i drugim preraznim uresom lišća i vitica, životinjskih glavica i djece, što nose ili jedu grožđe.

Od starih romaničkih katedrala najizrazitija je trogirska velikim, snažnim oblicima lađa i apsida. Jednostavni, težki i masivni četvorni piloni, koji je diele na tri lađe, daju joj značajku ozbiljnosti i stabilnosti.

Zapadni portal trogirske katedrale prikazuje Grieh i Odkupljenje, Adama i Evu, rođenje Kristovo, njegov život i smrt, likove svetaca i razne ljudske radove u pojedinim mjesecima. Velik dio tog portala izradio je godine 1240., kako kaže napis, Radovan, a uz njega su očito surađivala dva pomoćnika. Među brojnim reliefima toga portala najveličajniji je prizor razpetog Krista. Mršavo, izkrivljeno Kristovo tielo razteglo se i napelo na nekom neobičnom rašljastom križu, koji daje upravo ovim svojim oblikom silnu izražajnu snagu.

Umjesto ravnih krakova križa, koji uviek čine taj prizor težkim i nekako nepomičnim, trajnim — Radovanov pomagač prikazao je križ kao rašljaste grane, na kojima se nižu same male grančice upravljene prema vrhovima velikih grana i sve one dižu nekud u visinu, k Bogu, tielo Onoga, koji je svojim životom i smrću htio pomoći čovječanstvu. Dva klečeća i dva stojeća lika sa strane skupili su se i zgrčili, prožeti jezom.

Radovanov portal pokazuje u nekim motivima uplive Apulije, a u izvedbi utjecaj umjetnosti Benedeta Antelamija, jednog od najboljih kipara iz početka 13. stoljeća, koji je spojio u originalnu cjelinu rezultate rada svojih predhodnika s pobudama iz Francuzke, pa je romaničku plastiku podigao oko god. 1200. do najvećeg uzpona.

Apulijom je vladao u prvoj polovini 13. stoljeća njemački car Fridrih II., i po želji samoga vladara razvilo se je i ovdje kiparstvo po uzorima antiknih, rimskih umjetničkih spomenika. S ovom osobitom lokalnom umjetnošću stapala se je u Apuliji umjetnost gotike, koja je u to doba zavladala čitavom Evropom.

Između skulptura antelamesknog značaja u raznim krajevima Apeninskog poluotoka najbliže su Radovanovim skulpturama mletačke, pa je sigurno mletačka struja bila posrednicom antelamesknih oblika Radovana.

Kako je ustanovio u svojoj sjajnoj razpravi o trogirskom portalu dr. Ljubo Karaman, Radovan je spojio u svom djelu arhitektonski razpored i dekorativne motive apulijskog podrietla s figuralnim motivima i stilom antelamesknog pravca, koji je preko Mletaka oko sredine XIII. stoljeća dopro do naše obale i osvježio i oplodio ovdje umjetnički rad.

Trogirski portal ostaje podpuno u okviru srednjovjekovne umjetnosti iztočnog jadranskog primorja, te predstavlja njezin najveći uzpon i najuspjeliju sintezu. Na njemu se ukrštavaju utjecaji onih krajeva Apeninskog poluotoka, koji su oplođivali i određivali razvoj naše primorske umjetnosti srednjeg vieka, to jest Apulije, Lombardije i Mletaka.

Upliv Radovanove radionice pokazuju samo neka djela u Splitu: tako lavovi s kipovima donatora na ulazu triema zvonika katedrale, pa na istom zvoniku reliefi Navještenja i Rođenja Kristova, koji su nastali već podkraj 13. stoljeća. Propovjedaonice splitske katedrale i trogirske, koje oblicima i uresom sasvim nalikuju apulskim, kao i ciborij oltara katedrale u Trogiru, nisu djela Radovanove škole, nego su ih izradili domaći majstori, koji su se razvijali pod sličnim okolnostima kao Radovan.

Na kamenom ciboriju iznad žrtvenika trogirske katedrale nalaze se kipovi Navještenja Marijina: anđeo i Marija, koji odaju već posebnu nježnu i otmjenu draž gotike, kakva se razvila u drugoj polovini 13. i početkom 14. stoljeća na Apeninskom poluotoku, stapanjem antikne i sjeverne gotičke umjetnosti u djelima Nikole i Giovannija Pisana te njihovih sljedbenika, koji su nastavili pokret začet od Fridriha II.

Iz prelaznog romaničko-gotičkog doba potječe i senjska katedrala 13. stoljeća, koja je kasnije često pregrađivana, dok joj nije početkom 19. stoljeća klasicizam prekrio romaničke i gotičke oblike.

U prvoj polovini 13. stoljeća počeli su u primorske oblasti dolaziti franjevci i dominikanci, da pomognu crkvi u borbi protiv krivovjernika, koji su se počeli pojavljivati u hrvatskim prekodinarskim oblastima.

Ovi redovi poprimili su u svojoj domovini poseban tip crkve gotičkog sloga, koji je značajan za crkve srednje i južne Francuzke.

To su široke jednobrodne građevine s ravnim drvenim stropom ili s iznutra vidljivom konstrukcijom drvenog krova. Svetište završuje izvana pravokutno.

Priprosti goli zidovi unutrašnjosti crkve sasvim odgovaraju skromnosti ovih prosjačkih redova. Veliki, cjeloviti prostor crkve bio je

vrlo prikladan, da okupi što veći broj vjernika oko propovjednika.

Najbolje sačuvana građevina ove vrste je crkva sv. Dominika u Trogiru. Franjevačke crkve u Krku, Zadru, Šibeniku i Dubrovniku, kao i dominikanska crkva u Dubrovniku izgubile su kasnijim pregradnjama ovaj svoj prvotni lik.

Tamo ima zidnih slika iz druge polovine XI. stoljeća u crkvi sv. Mihajla na Stonskom polju, koje su osobito važne za nas, jer je među svetcima prikazan i zetski kralj, kao darivatelj crkve. Kruna na njegovoj glavi sasvim je jednaka onoj na čuvenom reliefu hrvatskog kralja u splitskoj krstionici, što potječe također iz XI. stoljeća.

Na mnogim mjestima sačuvani su ostatci romaničkih fresaka, a iz 13. i 14. stoljeća potječe nekoliko krasnih slikanih razpela. Čuvena pala sv. Lucije iz Jurandvora na Krku vjerojatno je rad mletačkog majstora 14. stoljeća Paola Veneziana.

Prvom polovinom 15. stoljeća Mletci su zavladali gotovo čitavom iztočnom obalom Jadrana osim Dubrovnika.

Provale Turaka uskoro zatim tako su zaokupile hrvatsko-ugarske kraljeve, da su Mletci zadržali ovaj posjed kroz četiri stoljeća, sve do g. 1797.

Kao antikni Rim htjela je i Mletačka republika učvrstiti svoju vlast u zaposjednutim zemljama podižući sjajne javne zgrade: crkve, palače gradskih knezova, lože za suđenje, kule za satove, monumentalne zdence i dr.

U prvo vrieme mletačkog gospodstva opaža se u nekim našim primorskim gradovima još uviek upliv umjetnosti Apulije, koja je u doba romanike prevladavala sve ostale utjecaje.

Pročelje korčulanske katedrale, jedne od najljepših u čitavom primorju, pokazuje upliv umjetnosti primorske pokrajine Apulije svojim gladkim, nerazčlanjenim površinama, kao i portalom, u kojemu se sa svake strane na stupovima nalaze lavovi, što stišću u šapama janje. U bogatom skulptorskom uresu zabata miešaju se apulski motivi s razkošnom mletačkom dekorativnom gotikom.

U gradskom arhivu nalazi se dokument, koji svjedoči, da je oko god. 1446. radio na katedrali arhitekt Giacomo Corerr iz apulskog grada Trani, ali mnogobrojna imena domaćih graditelja: Korčulanina Higina Dragoševića, Ratka Ivančića i Dubrovčanina Ratka Brajkovića, koji su prije Correra radili na crkvi, kao i imena drugih korčulanskih arhitekata, koji su poslije Correra nastavili rad: Marka Andrijića i Marka Pavlovića Milića, svjedoče, da je taj stil bio duboko prožeo same naše umjetnike, koji su bogatom vlastitom invencijom upotrebljavali elemente stranih upliva.

U slobodnu dubrovačku republiku donio je umjetnost Apulije Onofrio della Cava iz Napulja. Sagradio je i uresio skulpturama dva krasna zdenca, koji još danas stoje u Dubrovniku.

Pošto je godine 1435. eksplozija barutane uništila knežev dvor, sagradio je Onofrio della Cava novi i uresio ga skulpturama. Današnji knežev dvor, na kojemu su nakon ponovne eksplozije god. 1463. radili drugi umjetnici, pokazuje još u mnogom njegovu ruku. Već je on dao toj zgradi veliki triem sa šest arkada, samo su lukovi tada vjerojatno bili šiljasti, gotički. Vrlo su zanimljivi kapiteli iz Onofrijeva doba. Prikazuju Salamonov sud, Pravednost, kneza pri suđenju i Eskulapa, boga zdravlja, kome dva seljaka donose na dar kesu novca i dvie kokoši.

U ovo doba radio je u primorju i jedan kipar iz Lombardije: Bonino iz Milana.

Još danas stoji u splitskoj katedrali oltar sv. Dujma, koji je on izradio god. 1427.

Iznad oltara s likovima Bogorodice i svetaca diže se baldahin urešen reliefima i kipovima anđela.

Konstrukcija i čitava izvedba toga oltara pokazuje, da je Bonino naučio svoje umieće od čuvenih majstora Campionesa, koji su u 14. stoljeću izradili nadgrobne spomenike tirana Scaligera u Veroni i druge.

Godine 1431. počela se graditi šibenska katedrala. Preko stotinu godina trajala je njezina gradnja, a razlikuju se u njoj tri doba. Prvo su kroz deset godina, do god. 1441., radili na njoj mletački majstori Lorenzo Pincino i Antonio di Pier Paolo Busato, koji su podigli zidove crkve sve do vienca sliepih lukova, oba portala i veći dio stupova u unutrašnjosti.

Na glavnom portalu prikazano je dvanaest apostola i Bog Otac s anđelima Posljednjeg suda, a na postranom, sjevernom portalu nose lavovi stupove s kipovima Adama i Eve.

Ova djela pokazuju stil, koji je vladao u Mletcima oko godine 1400.

Radovi su to puste dekorativne gotike bez ikakva snažnijega izražaja.

Srećom su nakon ovog prvog slabog perioda preuzela vodstvo nad gradnjom katedrale dva odlična umjetnika.

Jedan je Juraj Dalmatinac, od 1441.—1473., a drugi je Nikola Firentinac, od 1475.—1505.

Majstor Juraj podrietlom je iz Zadra, a sam se nazvao Jurjem Dalmatincem (Georgius Dalmaticus) na nadpisu kora šibenske katedrale.

On je dao katedrali poprečni brod (transept) i vjerojatno zamislio na sjecištu veliku kupolu, koja je kasnije ondje podignuta. Svetište je uzdigao nad razinu ostale crkve, a izgradio je i donje dielove kornih apsida. Najzanimljiviji je niz od sedamdeset i četiri čovječje glave u prirodnoj veličini, koje strše iz vienca nad vanjskim podnožjem apsida.

Kao što su mletački majstori na kapitelima duždeve palače izklesali glavice Turaka, Tatara, Mađara i drugih naroda, koji su dolazili u Mletke, tako je Juraj Dalmatinac prikazao u ovom nizu glava mornare, kapetane, naše dinarske Zagorce i druge ljude, što ih je vidio u šibenskoj luci.

Juraj Dalmatinac naučio je svoju umjetnost u Mletcima, ali kod odličnih majstora, kakvi su bili braća Buon, s kojima je on možda surađivao kod urešavanja čuvene Porta della Carta, duždeve palače. Arhitektonika njegovih kompozicija je čvrsta i zdrava, a skulptura realna i živa.

Crkva sv. Križa u Ninu oko godine 800. Najstarija sačuvana starohrvatska građevina. (str. 669.)

Bivša crkva sv. Trojice u Splitu iz XI. stoljeća. Uokolo okruglog srednjeg diela nalazi se šest polukružnih udubaka (niša) (str. 669.)

Unutrašnjost starohrvatske crkve sv. Barbare u Trogiru. Sva tri broda presvođena su križanim svodovima (str. 669.)

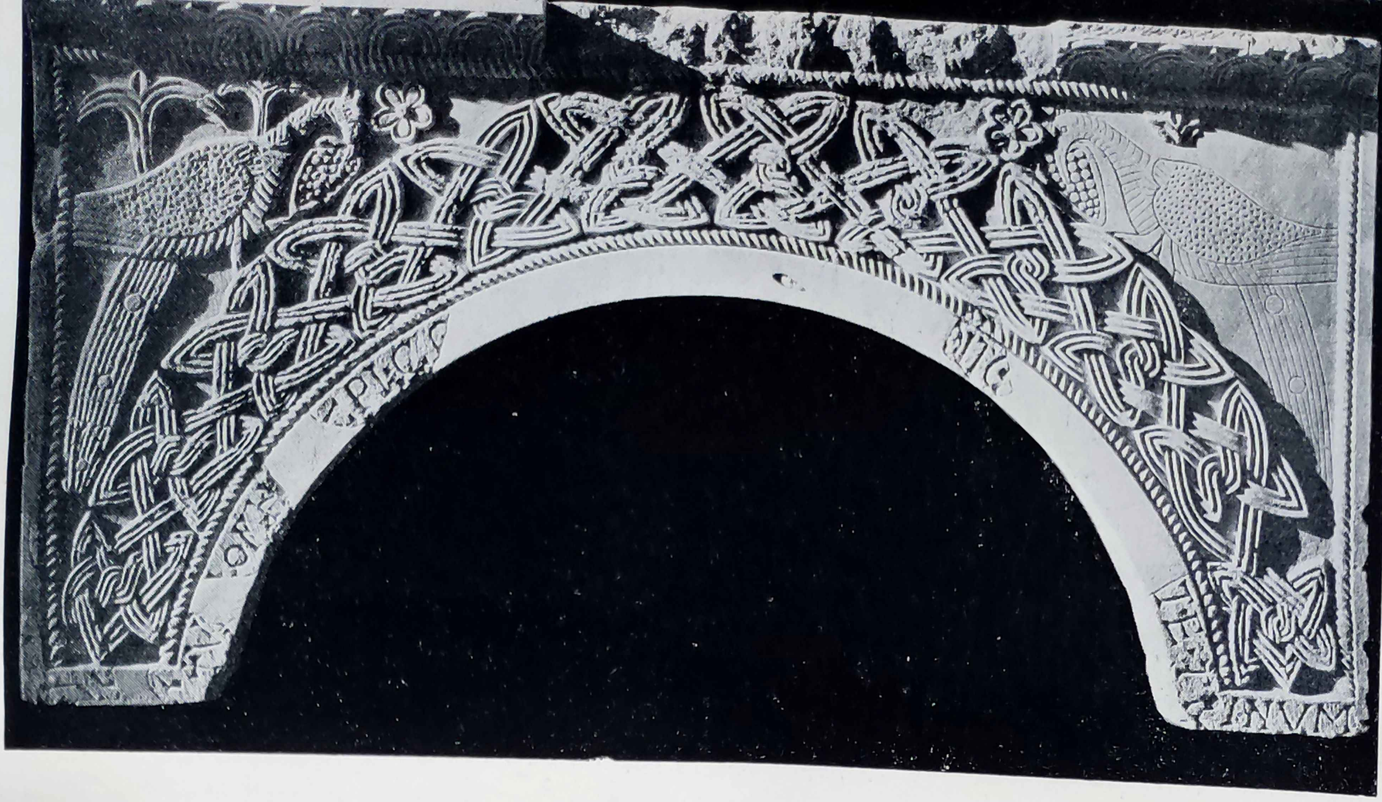

Dio ciborija (nadkrovlja u obliku baldahina iznad oltara) iz starohrvatske crkve sv. Marte u Biaćima. Osim izklesanih pleternih ukrasa prikazani su paunovi (simboli bezsmrtnosti) kako zobaju grožđe. (Vinova loza simbol je vječnog života) (str. 669.)

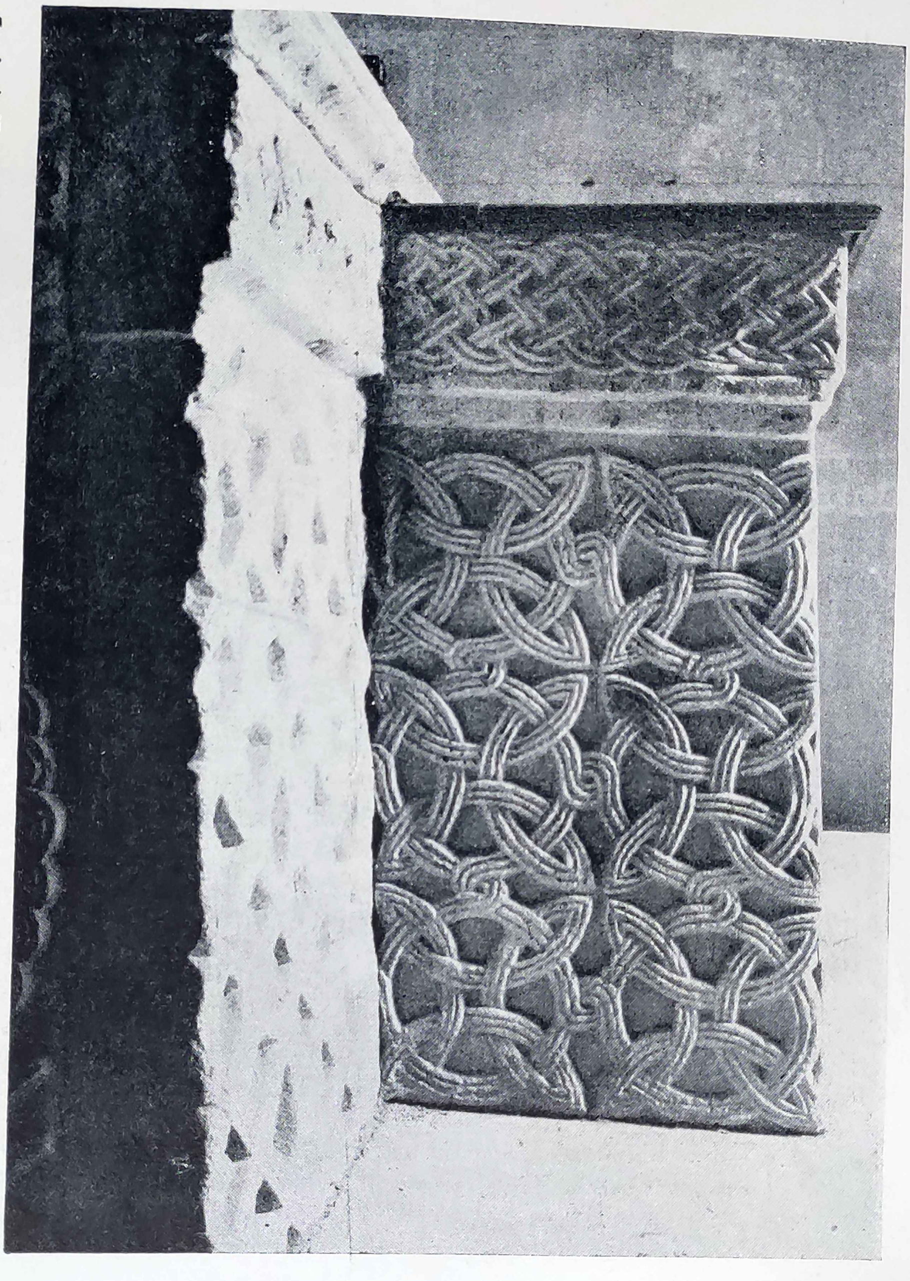

Kamene ploče s izklesanim pleternim ukrasima, koje služe kao oplata kamenice za krštenje u krstionici u Splitu.

Posuda za krstnu vodu iz biskupske katedrale sv. Marije u Biskupiji.

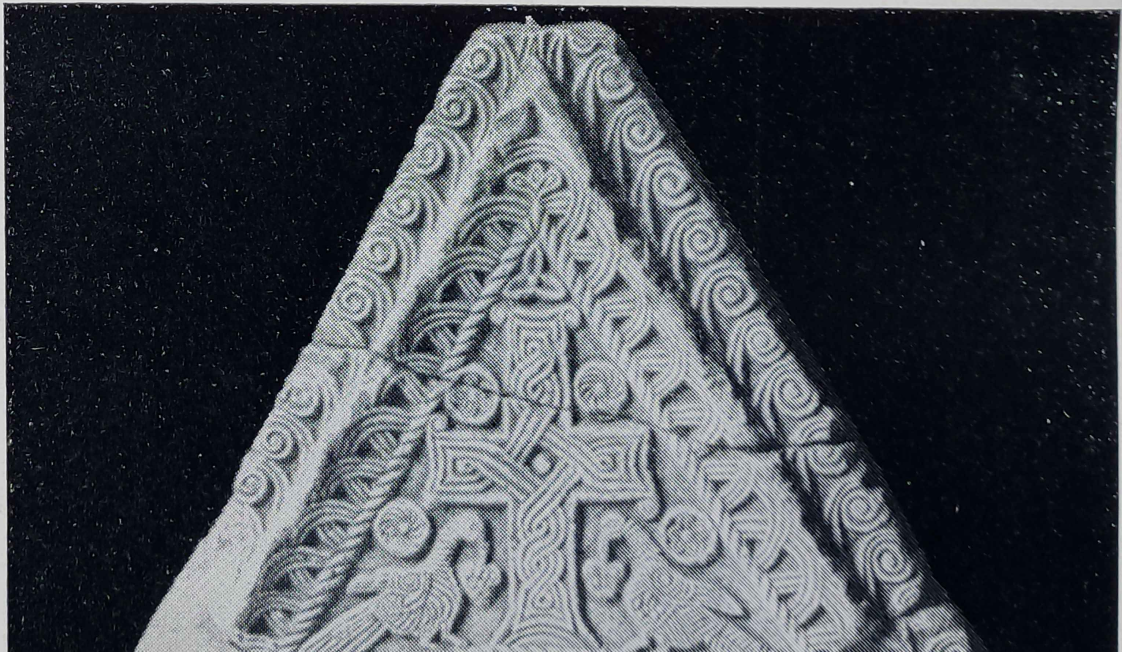

Dio ciborija iz crkve sv. Luke na Uzdolju s nadpisom kneza Mutimira iz god. 895.: Hic bene composuit opus princeps namque Muncymir (Ovo je djelo dobro načinio knez Mutimir).

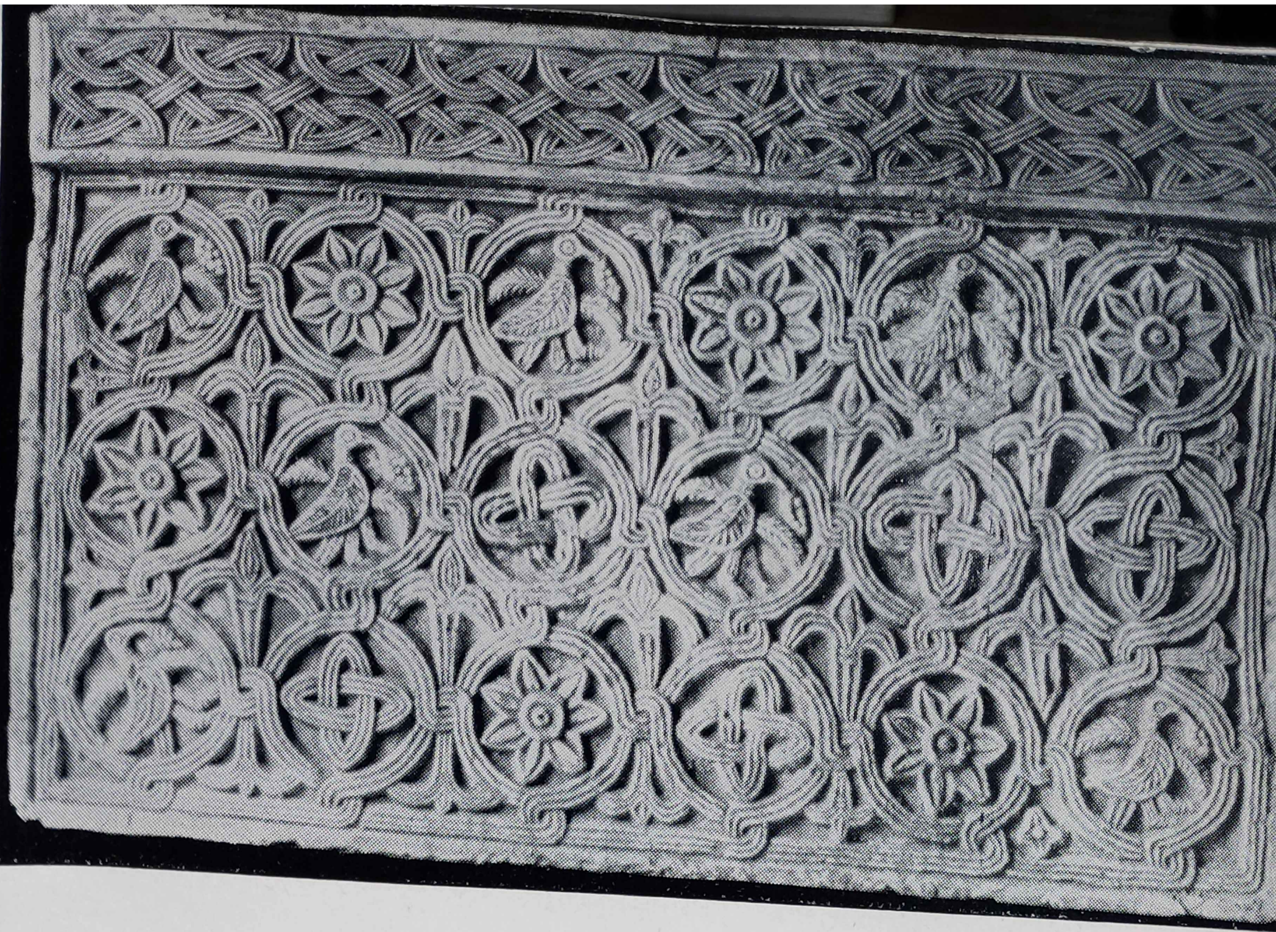

Kamena ploča s izklesanim pleternim ukrasima i pticama koje zobaju grožđe. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja starina u Kninu.

Kamena ploča iz Kapitula kod Knina s izklesanim pleternim ukrasima i nadpisom: CLV DUX HROATORUM IN TEMPUS D (Nadpis je samo ulomak većeg nadpisa, od kojeg drugi dio spominje velikog kneza Držislava, ali početak nadpisa nije sačuvan, pa ovdje početno CLV, što hrvatski znači SLAV, vjerovatno pripada imenu Svetoslava, kneza Hrvata, kojemu je još za života otčeva bilo namienjeno nasljedstvo priestolja.) Iz vremena prije godine 970.

Desno krilo drvorezbarenih vrata splitske stolne crkve, koja je izradio Andrija Buvina godine 1214. (str. 67a.)

Zidna slika zetskog kralja kao darovatelja crkve sv. Mihalja u Stonskom polju. Slika potječe iz vremena oko god. 1100., a kruna na vladarovoj glavi odgovara podpuno kruni na reliefu, koji prikazuje hrvatskog kralja na ploči krstionice u Splitu. (str. 672.)

Prizori iz Kristova života na Buvininim vratima: pranje nogu apostolima, molitva u Getsemanskom vrtu, ulazak u Jeruzalem, svatba u Kani.

Bičevanje Krista. Relief na Buvininim vratima.

Portal trogirske katedrale, ukrašen reliefima, što ih je izradio majstor Radovan sa svojim pomagačima oko god. 1240. (str. 671.)

Bičevanje Krista, razpeće i uzkrsnuće, te (u donjem redu) poklonstvo kraljeva i anđeo sa sv. Josipom. Reliefi na gornjim lukovima trogirskog portala majstora Radovana.

Triemovi hodnika uokolo dvorišta franjevačkog samostana u Dubrovniku. Rad majstora Mihe iz Bara poslije god. 1370. (str. 670.)

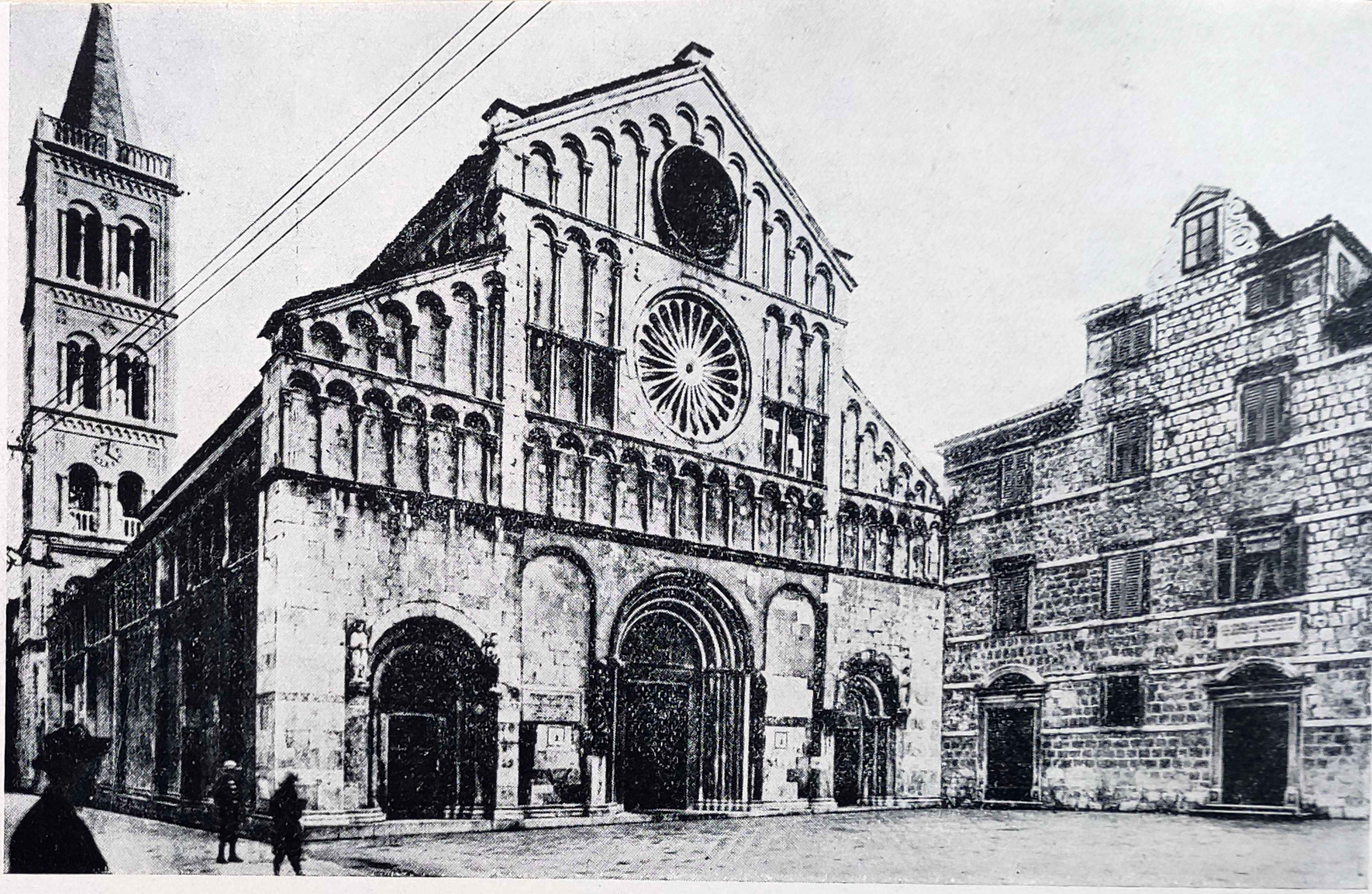

Pročelje zadarske katedrale (str. 670.)

Zvonik rabske katedrale, jedan od najljepših i najizrazitijih primjera romaničkog graditeljstva u Dalmaciji. (str. 671.)

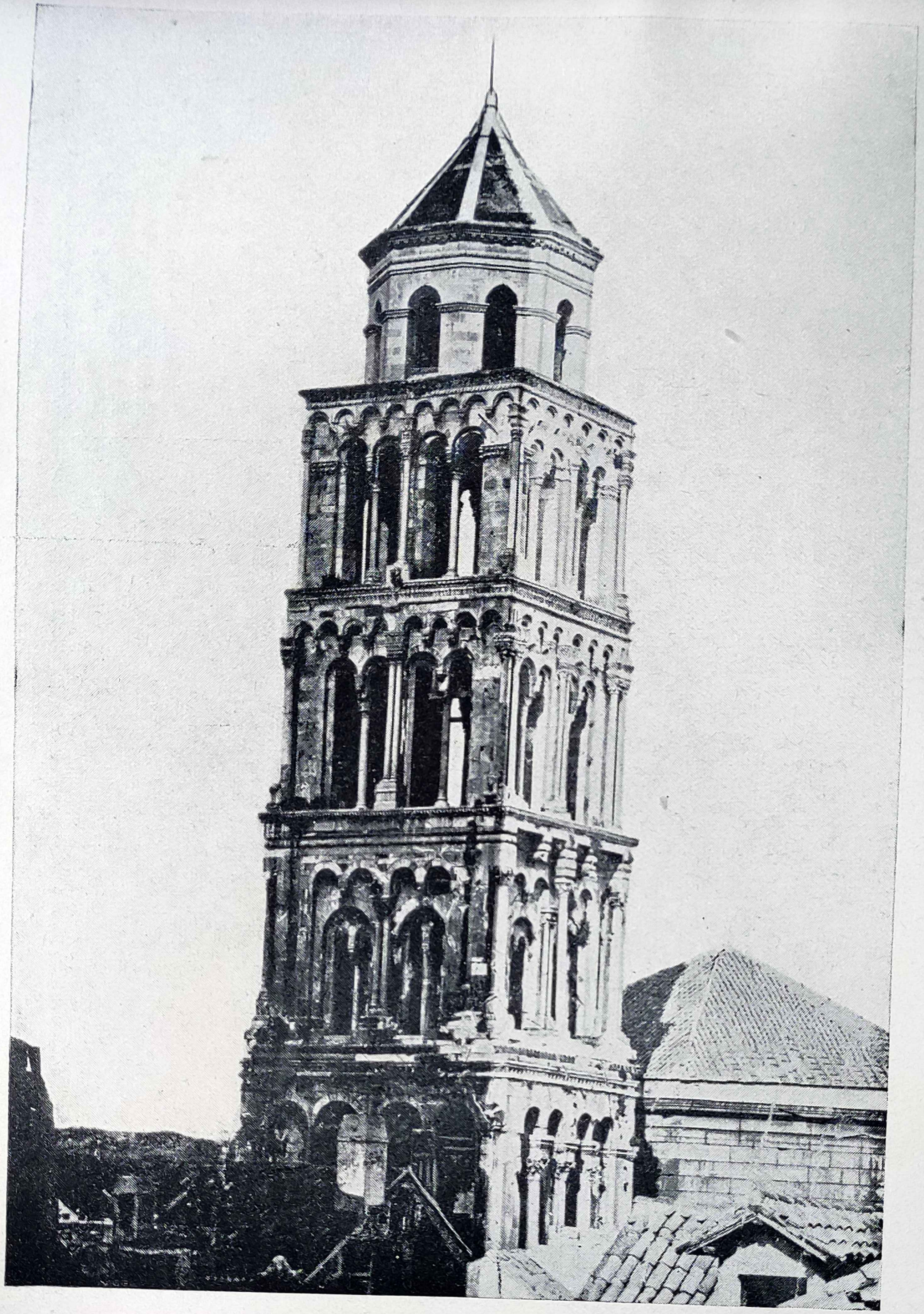

Zvonik crkve sv. Dujma u Splitu. (str. 671.)

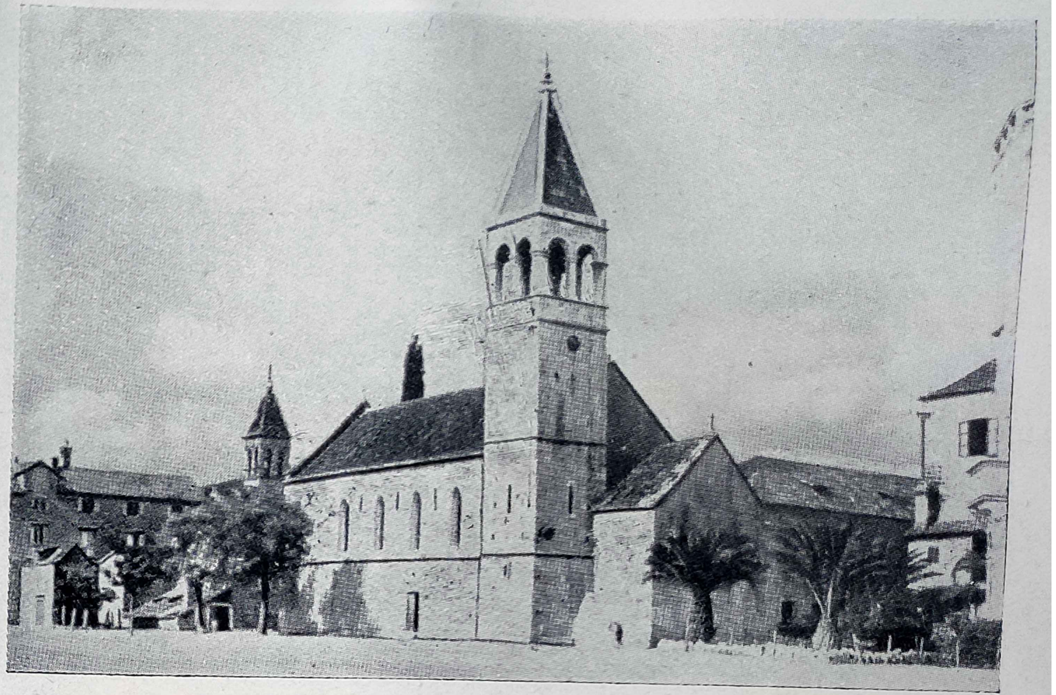

Crkva sv. Dominika u Trogiru, jedan od najbolje sačuvanih primjera gotičkih redovničkih crkava u Dalmaciji. (str. 671.—672.)

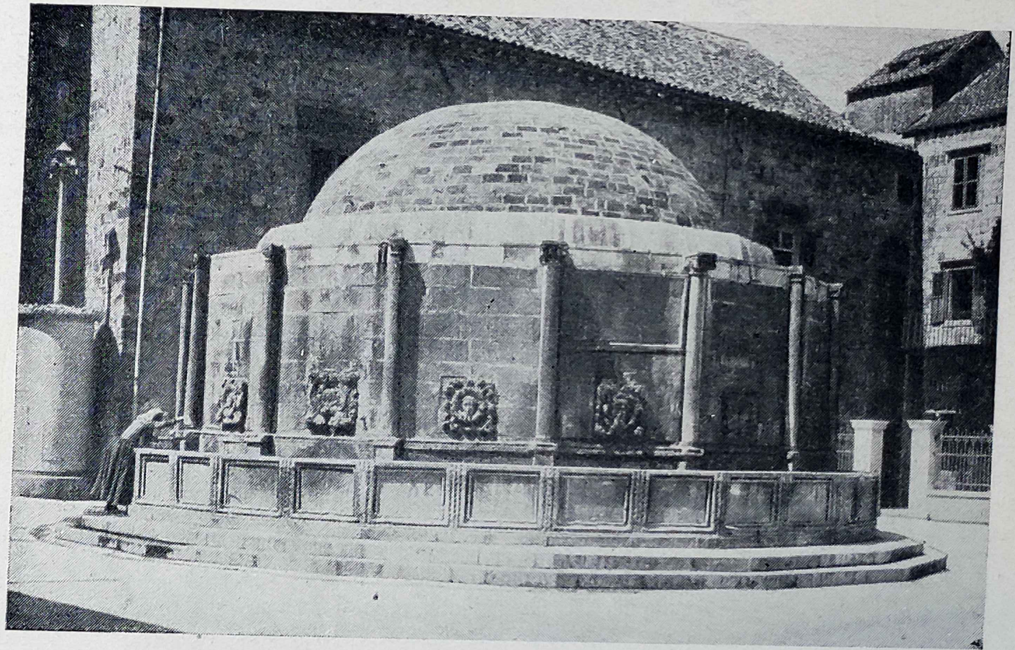

Zdenac majstora Onofrija u Dubrovniku. Izveden godine 1438. (str. 672.)

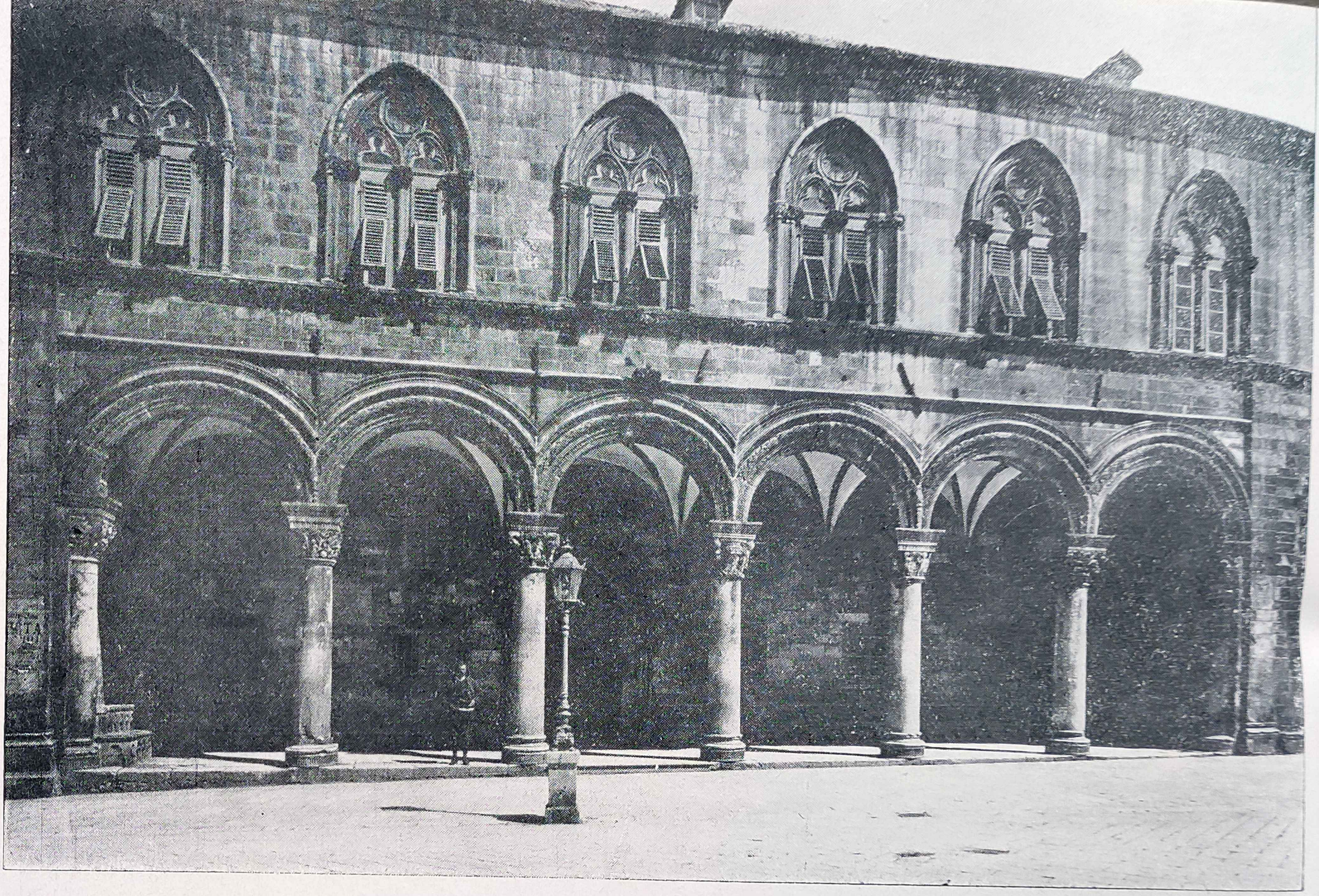

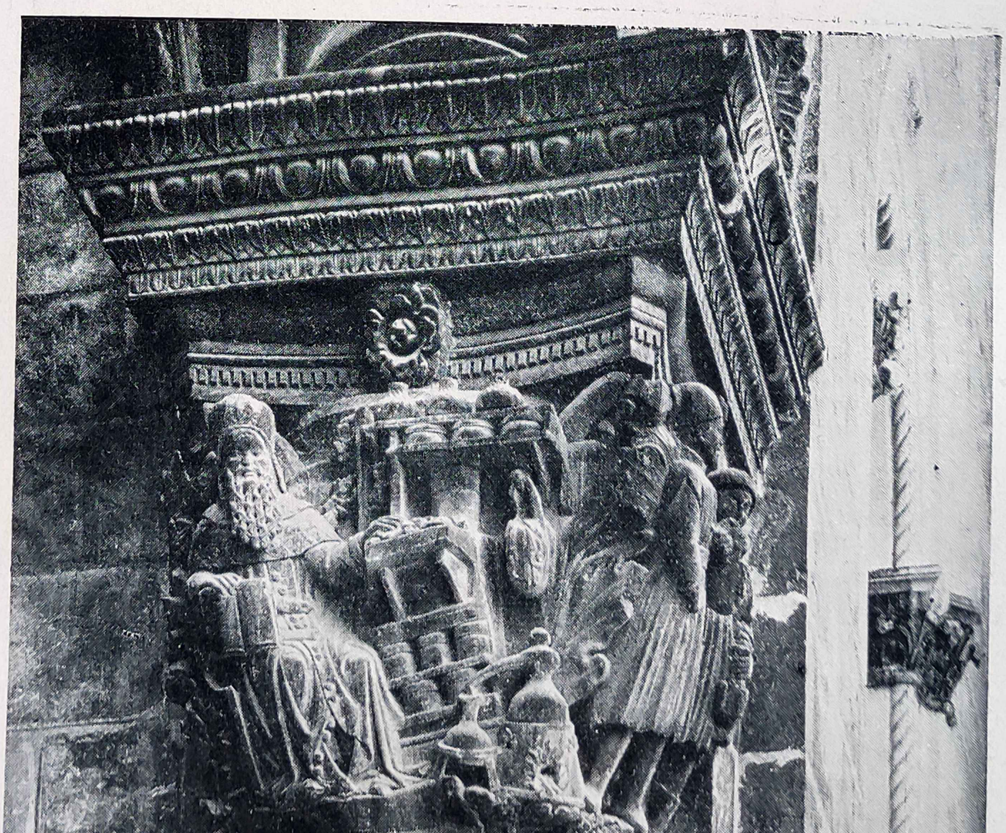

Pročelje kneževa dvora u Dubrovniku. (str. 672. i 674.)

Polukapitel majstora Onofrija na kneževu dvoru u Dubrovniku. Prikazuje antiknog boga zdravlja Eskulapa kao alkemista, kome dva seljaka donose na dar kesu novca i dvie kokoši. (str. 672.)

Stolna crkva u Šibeniku. (str. 672. i 674.)

Sjeverna vrata šibenske stolne crkve, izvedena između godine 1431. i 1441.

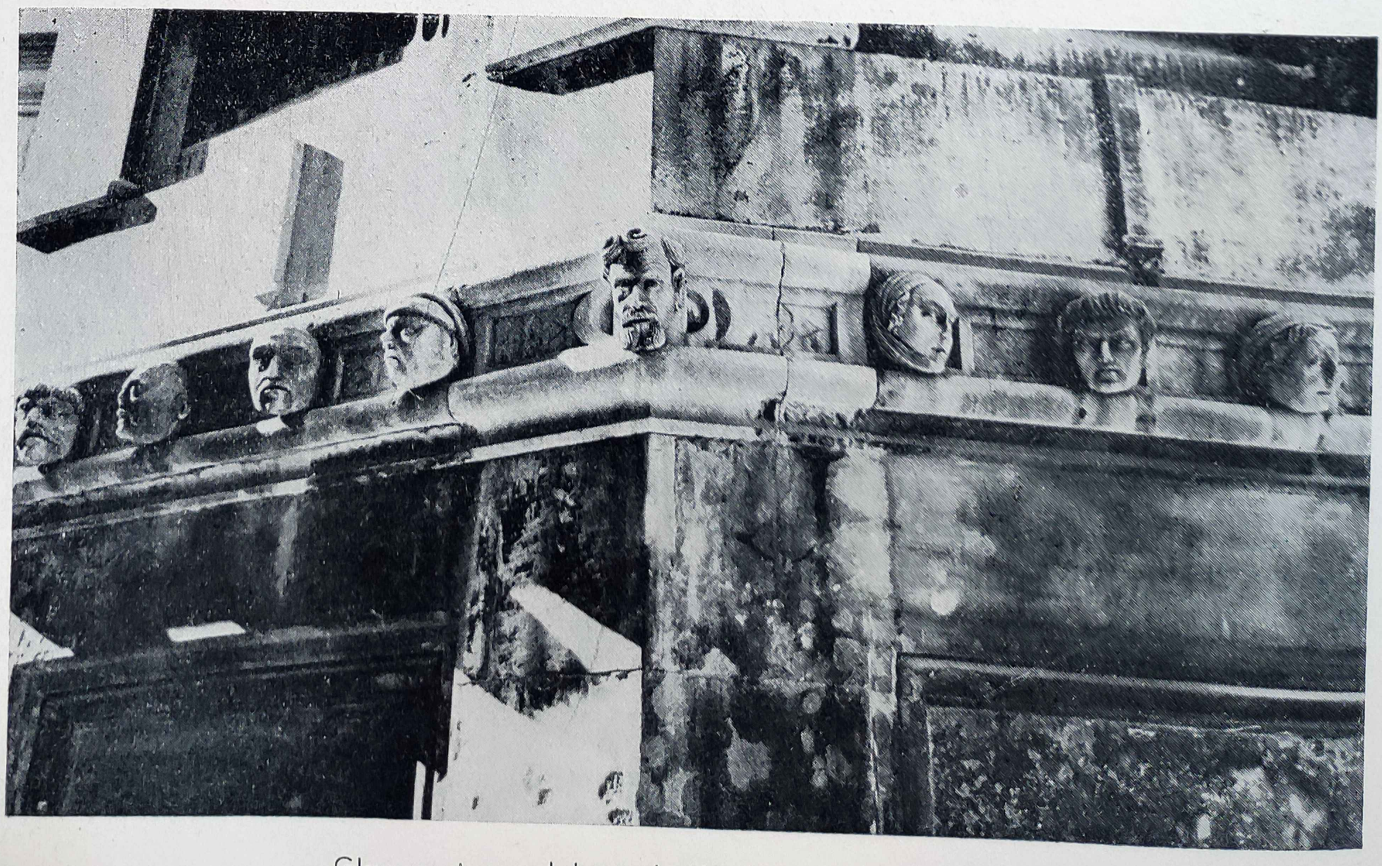

Glave na viencu uokolo apsida šibenskę katedrale. (str. 672.)

Bičevanje Krista. Relief na oltaru sv. Staša u splitskoj katedrali. (str. 673.)

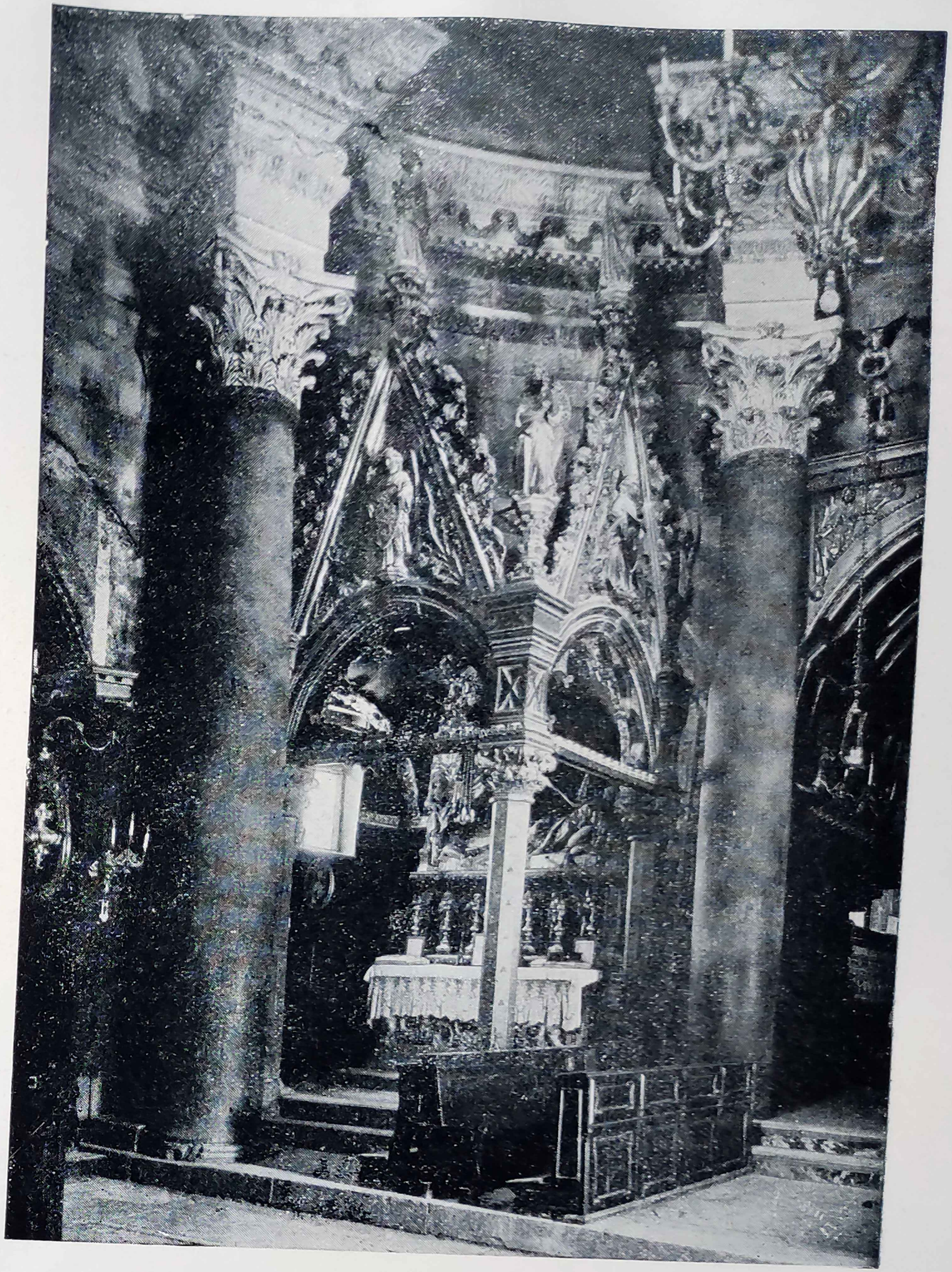

Kapela sv. Staša u splitskoj katedrali. Rad majstora Jurja Dalmatinca godine 1448. (str. 673.) →

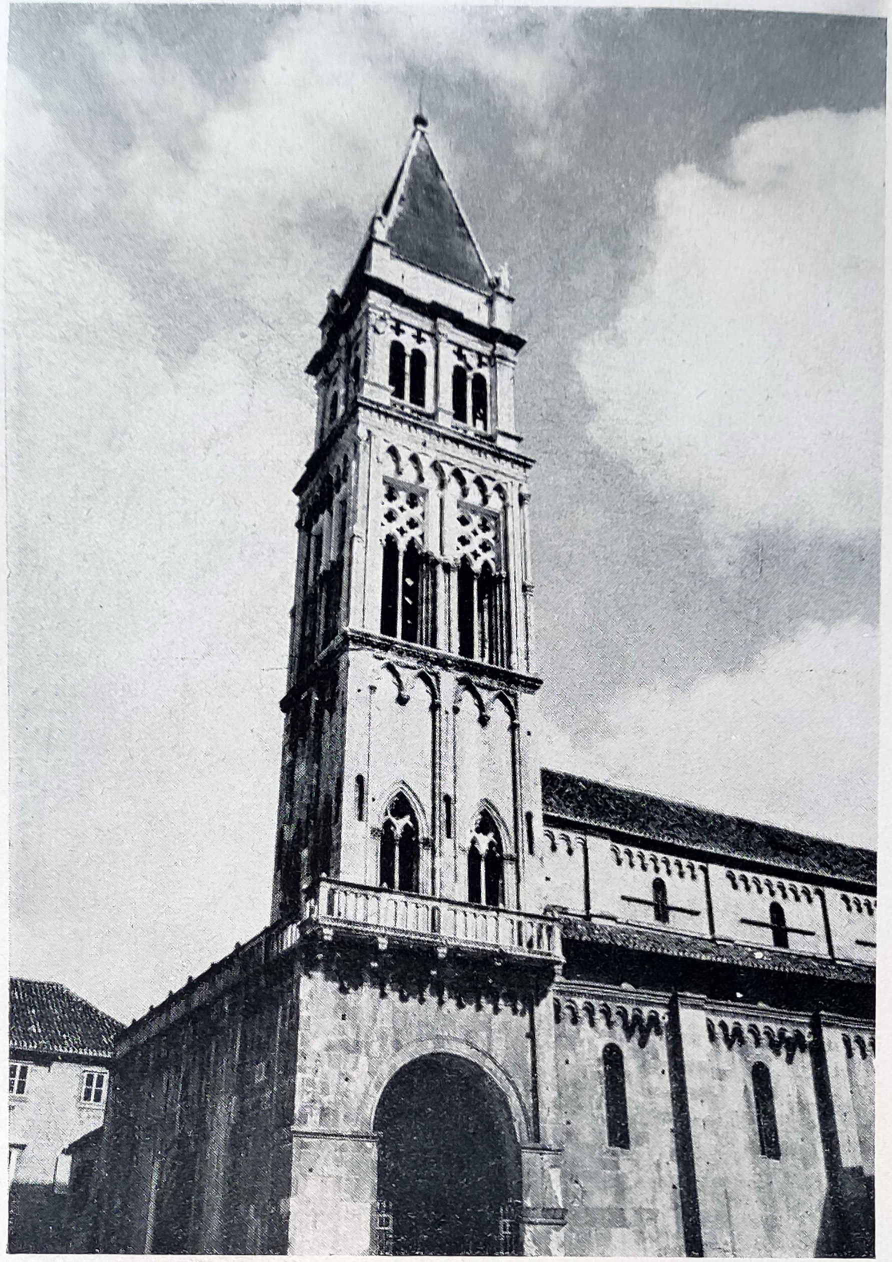

Zvonik trogirske katedrale, na kojem je god. 1422. izgradio prvi kat majstor Petar Gojković, a treći kat Kotoranin Tripun Bokanić krajem XVI. stoljeća. (str. 673.)

Triemovi hodnika uz samostansko dvorište sv. Dominika u Dubrovniku. (str. 673.)

Renesansni stupovi sa lukovima u dvorištu neke kuće u Senju. Dvorište se naziva „lavlje dvorište" po kamenim konzolama s lavljim glavama, koje nose galeriju oko dvorišta na tri strane, gdje nema lukova

Kameni relief sa prizorom sv. Trojstva iz g. 1491. u stolnoj crkvi u Senju

Drvorezbareni renesansni oltar Majke Božje Ružarice u župnoj crkvi u Vrbniku. Kipovi u donjem dielu prikazuju po predaji članove obitelji krčkih knezova Frankopana (str 672.)

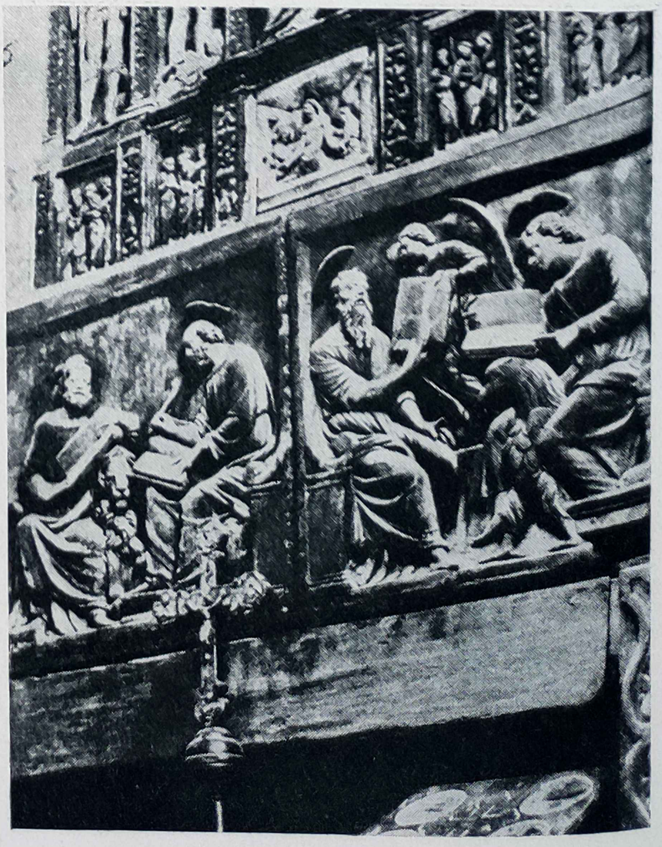

Drvorezbareni reliefi evanđelista i svetaca na velikom renesansnom oltaru u Omišlju na Krku (str. 673.)

Pala sv. Lucije iz Jurandvora na Krku, vjerojatno rad Paola Veneziana iz 14. stoljeća. Danas u muzeju u Trstu (str. 672.)

Drvorezbareni gotički relief iz crkve sv. Barbare u Šibeniku

Drveno gotičko razpelo u crkvi sv. Eufemije na Rabu

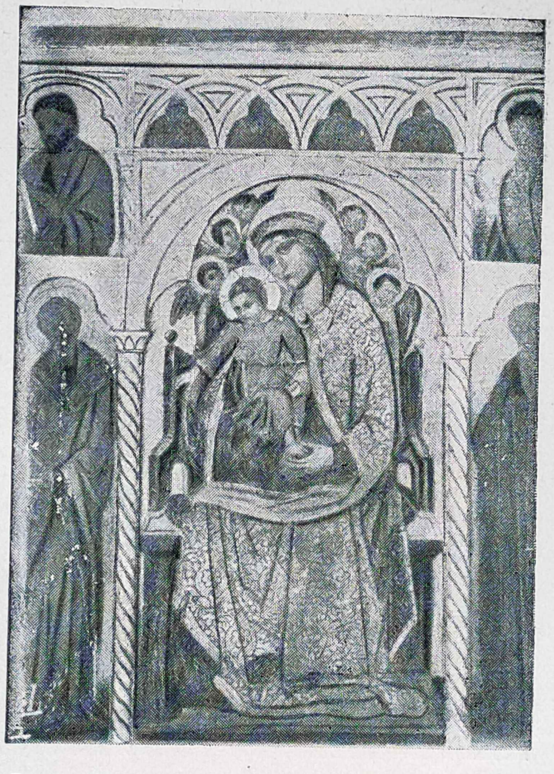

Bogorodica sa svetcima. Rad dubrovačkog slikara Mateja Junčića u crkvi gospe od Šunja na Lopudu iz g. 1452. (str. 674.)

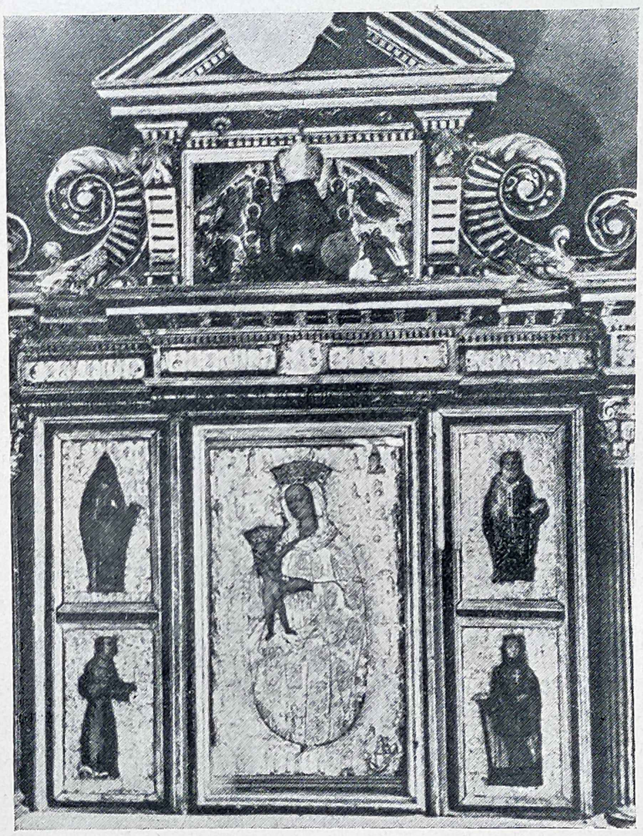

B gorodica sa svetcima. Rad dubrovačkog slikara Lovre Marinova u crkvi sv. Marije na Dančama u Dubrovniku iz g. 1465. (str. 674.)

Bogorodica sa svetcima. Rad nepoznatog majstora u crkvi sv. Trojstva u Baški Novoj na Krku iz 16. stoljeća

Bogorodica sa svetcima. Rad dubrovačkog slikara Nikole Božidarevića u crkvi sv. Marije na Dančama u Dubrovniku iz g. 1517. (str. 674.)

Bogorodica sa svetcima. Rad dubrovačkog slikara Nikole Božidarevića kod dominikanaca u Dubrovniku iz g. 1513. (str. 674.)

Oplakivanje Krista. Kameni relief majstora Nikole Firentinca iz druge polovice 15. stoljeća u Trogiru

Kip apostola sv. Pavla u kapeli bl. Ivana Ursinija u trogirskoj stolnoj crkvi. Rad Nikole Firentinca iz druge polovice 15. stoljeća (str. 674.)

Kipovi apostola u kapeli bl. Ivana Ursinija u trogirskoj stolnoj crkvi Sv. Jeronima izradio je Andrija Aleši iz Drača, a sv. Tomu Ivan Duknović, hrvatski majstor, koji se proslavio svojim radom u Italiji (str. 674.)

Bogorodica s Isusom. Rad hrvatskog slikara Jurja Ćulinovića, učenika sjeverno-talijanske slikarske škole, čija su se djela sačuvala u mnogim zbirkama u inozemstvu (str. 674.)

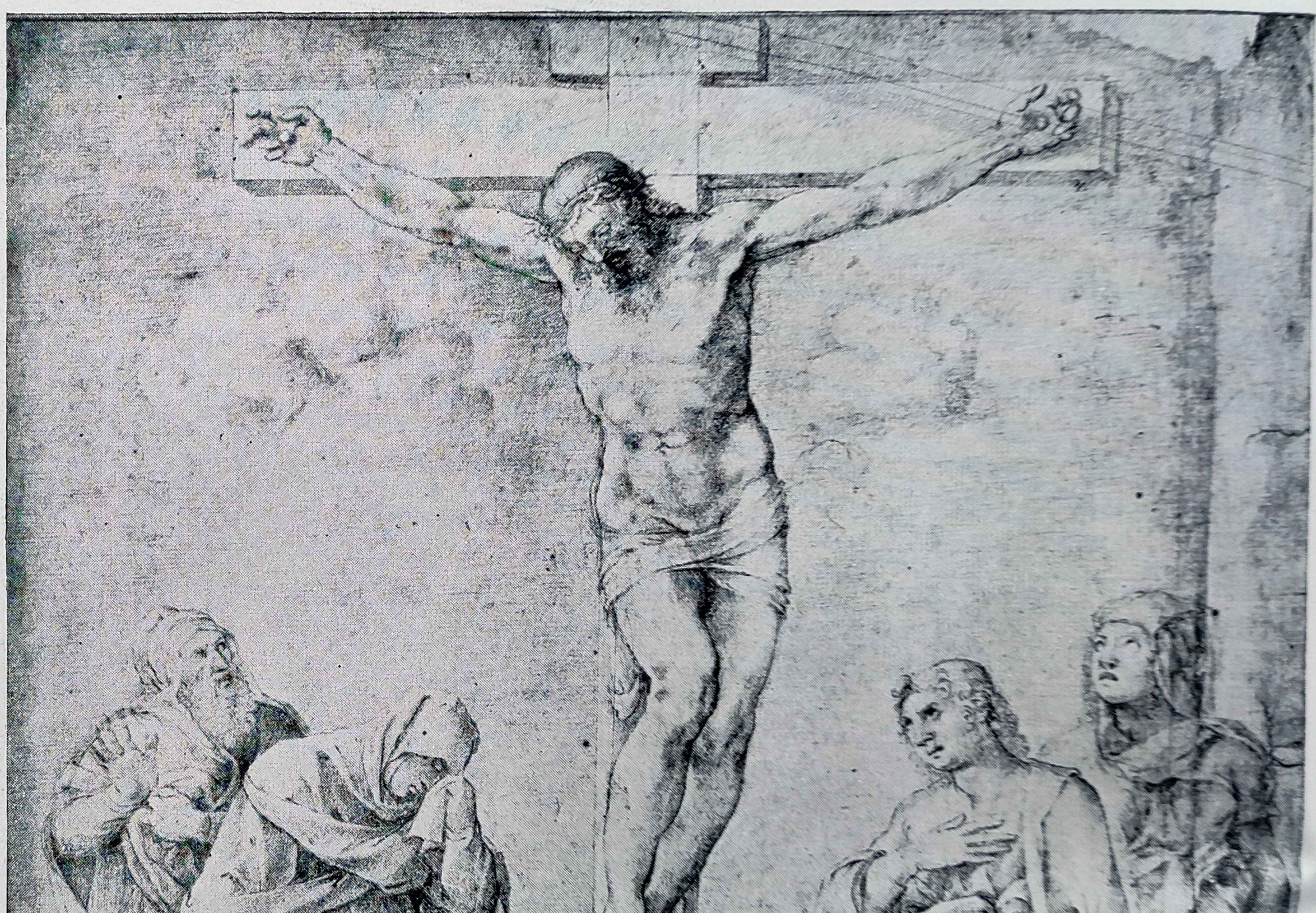

Krist na križu. Crtež čuvenog hrvatskog sitnoslikara 16. stoljeća Jurja Glovića (Giulio Clovio) sačuvan u zbirci londonskog British Museuma (str. 674.)

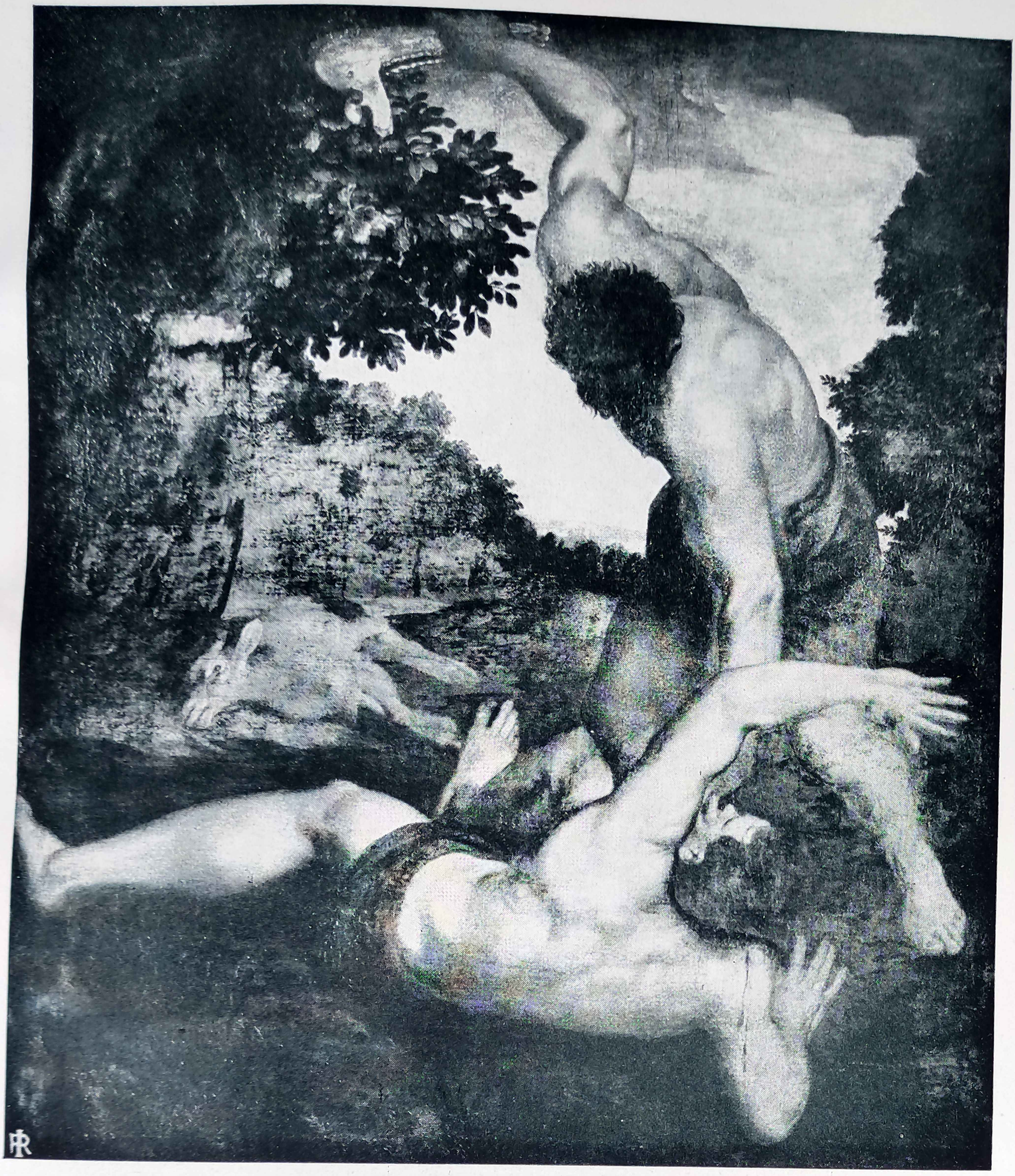

Samson ubija Filisteja. Rad Andrije Medulića, jednog od najčuvenijih sljedbenika Tizianove škole (str. 674.)

Stolna crkva u Dubrovniku sagrađena g. 1713. (str. 675.)

Poprsje čuvenog dubrovčanina Mihe Pracała iz g. 1638. u dvorištu kneževog dvora u Dubrovniku

Bogorodica sa svetcima. Djelo dubrovačkog slikara Franje Matijina u crkvi sv. Stjepana Rieke Dubrovačke iz g. 1534., izvedeno pod uplivom talijansko-grčke slikarske škole, koja je voljela bizantinski plošni i stilizirani način rada

Bogorodica s darovateljem i sv. Vlahom iznad grada Dubrovnika. Rad nepoznatog baroknog slikara 17. stoljeća

Abraham žrtvuje Izaka. Jedno od najljepših djeia Fridrika Benkovića, hrvatskog baroknog slikara mletačke škole, koji je mnogo radio u Italiji i u Njemačkoj. Ovu je sliku darovalo Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu Družtvo prijatelja Strossmayerove galerije

Kamena ploča s izklesanim starohrvatskim pleternim ukrasima i motivom dviju ptica. Iz crkve sv. Petra u Zavali (Str. 676.)

Kamena ploča s izklesanim starohrvatskim ukrasima. Iz Glamoča (Str. 676.)

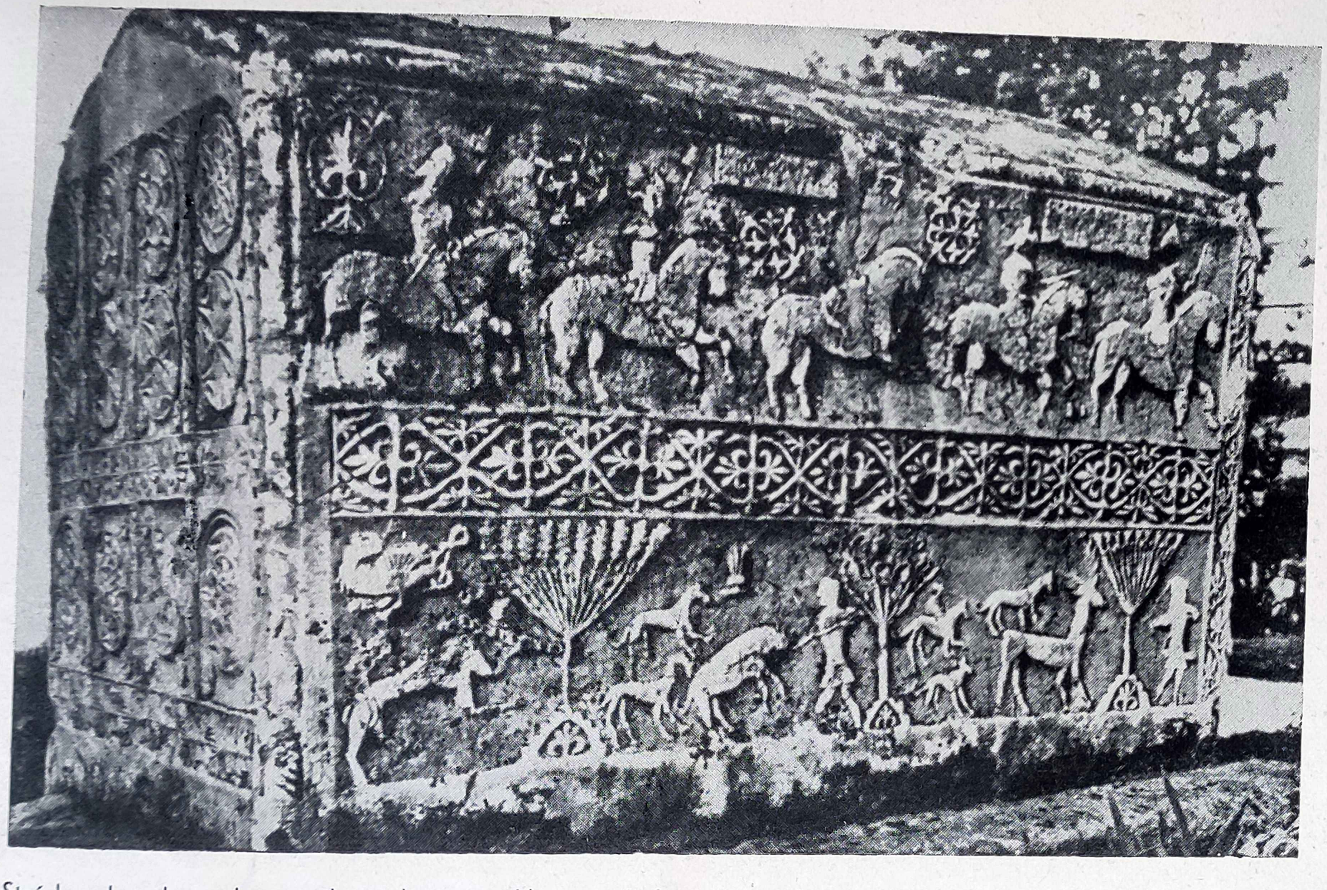

Stećak nekog bosanskog srednjovjekovnog velikaša s reliefima, koji prikazuju lov, ratnike i dr. Iz Donje Zgošće. Danas u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (Str. 677.)

Relief s nadpisom na grobnom spomeniku gosta Milutina.
Humsko, kotar Foča (Str. 677.)

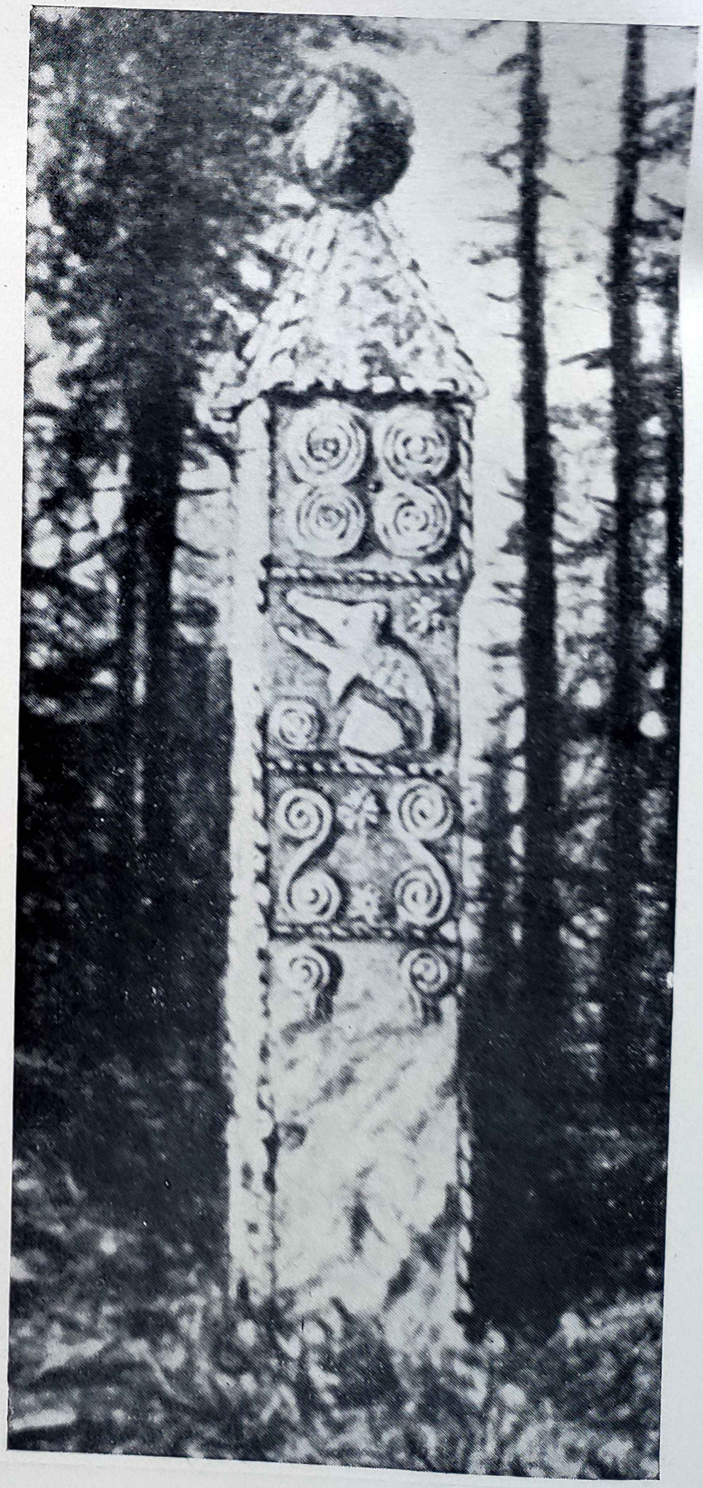

Stećak u obliku obeliska. Donji Bakići (Str. 677.)

Prikaz plesanja kola, urezan u stećak u Nekuku kod Stoca (Str. 677.)

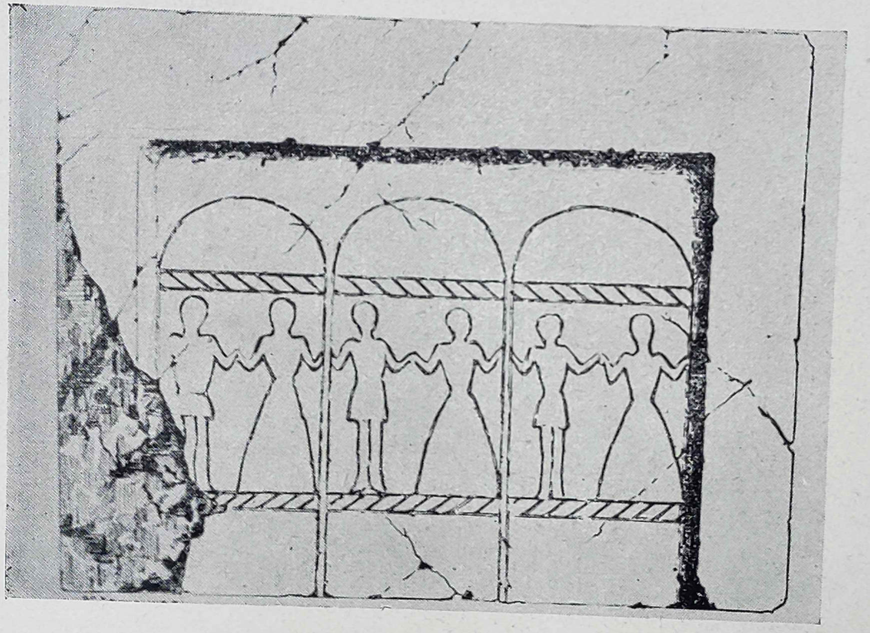

Kolo, urezano u stećku kod Staroga Slana

Vuk i vučica na stećku u Vojvodini kod Stoca

Relief ratnika na pročelju stećka Radoja Miloradovića u Vojvodini kod Stoca

Lik ratnika sa stećka Vukčeva u Boljunima. Rad klesara (,,kovača") Grubača (Str. 677.)

Priestolni pečat kralja Dabiše

Pečat kralja Tvrdka II.

Kralj Stjepan Tomašević pred Kristom. Slika iz samostana u Sutjesci, sada u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu (Str. 677.)

Zvonik propale franjevačke crkve sv. Marije u Jajcu (Str. 677.)

Nova crkva sv. Ivana u Podmilačju kod Jajca, u kojoj je ugrađena stara kapela iz predturskog doba, sagrađena u gotičkom slogu (Str. 677.)

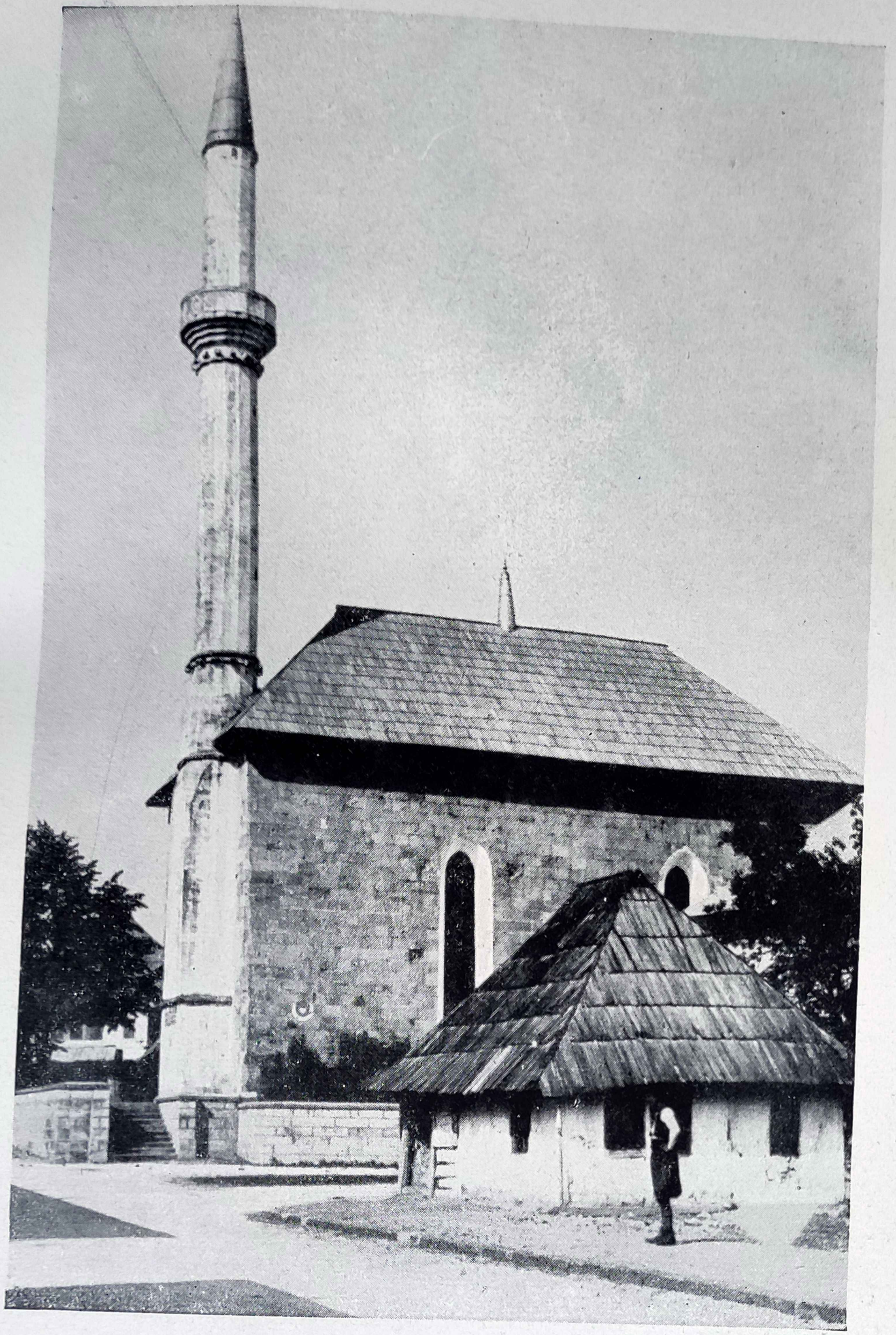

Aladža-džamija u Foči iz godine 1550., koja se naziva Aladža, t. j. šarena, zbog svoje bogato oslikane unutrašnjosti (Str. 678.)

Pogled na Sarajevo s Husref-begovom džamijom (Str. 678.)

Izvrstna i originalna je njegova izgradnja krstionice izpod južne apside, a isto tako je genialno i njegovo rješenje sakristije šibenske katedrale.

Upotriebio je kod gradnje zidova velike kamene blokove sa žliebovima sa strane, u koje su umetnute druge ploče. Ovakav način gradnje omogućila je izvrstna kvaliteta odpornog primorskog kamena. Odkrivši ova svojstva našega materiala Juraj je pripravio genialno djelo Nikole Firentinca: svod šibenske katedrale, sagrađen od velikih pačetvornih blokova, umetnutih u kamene pasove izžliebljene sa strane.

U splitskoj katedrali nasuprot spomenutom oltaru sv. Dujma, koji je izradio Bonino iz Milana god. 1427., podigao je Juraj po želji Splićana god. 1448., sasvim sličan oltar sv. Staša.

Izradba ovoga oltara daleko nadmašuje Boninov rad i pokazuje, da je Juraj, kao kipar, već upoznao realizam toskanske renesanse.

Mučenika sv. Staša, koji je zajedno sa sv. Dujmom poginuo za Dioklecianova progona kršćana, prikazao je s mlinskim žrvnjem, koji su mu stavili oko vrata, kad su ga bacili u more, a energične njegove crte odgovaraju snazi Kristova lika, koji je prikazan na istom oltaru, bičevan od dva krvnika.

Majstor Juraj izradio je i anđela s grbom nadbiskupa Dujma de Judicibus na zvoniku splitske katedrale.

Taj anđeo svojim plemenitim likom, punim i bujnim uvojcima kose i jednostavnim snažnim naborima odjeće vrlo sjeća na djela modernog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića. Sličnost s Meštrovićevim radovima iztakao je već nekolikim drugim primjerima dr. Ljubo Karaman, koji je mnogo proučavao umjetnost Jurja Dalmatinca.

Ovaj posljednji majstor gotike, radio je još u Anconi, Dubrovniku, Pagu i drugdje i ostavio mnogo učenika i sljedbenika, koji su dugo poslije njegove smrti radili u primorju njegovim stilom.

Značajno je, kako je u umjetnosti primorja ovoga vremena kićena mletačka gotika potisnula ostale talijanske uplive: apulski, koji je djelovao već od vremena kolonizacije antiknih Grka u ove strane, i naročito lombardijski.

Prevladala je provincijska naklonost prema razkošnom i dekorativnom, što je jedna od glavnih značajki regionalne primorske umjetnosti, koja je unatoč ugledanju u inozemne uzore pokazala mnogo originalnosti u njihovu variranju i primjeni kao i u posebnoj sposobnosti stapanja motiva raznih stilova u jedinstvenu i skladnu cjelinu.

Jedan osobito liepi primjer primorskog graditeljskog umieća je zvonik romaničke katedrale u Trogiru, koji je poput splitskog rađen tokom nekoliko stoljeća.

Romaničko prizemlje je jednostavno i čvrsto, a u prvom katu, koji je izgradio godine 1422. domaći majstor Matej Gojković, već počinje lakoća i elegancija apulske gotike, koja u drugom katu pod uplivom mletačke čuvene Cá d' oro, već sasvim raztvara zidne plohe u divnu mrežastu čipku.

Treći kat sazidao je Kotoranin Tripun Bokanić krajem 16. stoljeća u renesansnom stilu. Kao da je svako doba dalo toj građevini po jednu značajku krepke, vedre i elegantne, a ozbiljne primorske umjetnosti.

Veoma je liepo samostansko dvorište kraj crkve sv. Dominika u Dubrovniku. Triemovi širokih hodnika za šetnju i molitvu redovnika nose vitke arkade u obliku trifora, sagrađene godine 1482., u skladnoj mješavini romaničko-gotičkog i ranorenesansnog stila.

Pomalo u drugoj polovini 15. stoljeća, a sve više tokom 16. stoljeća, ustupala je gotika pred novim stilom.

Umjetnici apeninskih državica 15. stoljeća, ugledajući se u djela antiknog Rima, preporodili su umjetnost svoje domovine.

Ta umjetnost preporoda, renesanse, razvila se je osobito iz probuđenog razumievanja za ljepotu realne prirode, te uz to, kao posljedica toga, iz oponašanja starih (antiknih) grčkih i rimskih umjetničkih djela. Na osnovi što izpravnijeg, upravo znanstvenog prikazivanja prirode, izražavali su se suvremeni umjetnički doživljaji. Stavovi i izražaji likova postali su slobodniji i prirodniji, a u kompoziciji ukrasa pojavili su se antikni elementi, osobito stupovi s ravnim gredama (arhitravima) i oblim lukovima (arhivoltima) te zabatima.

Umjesto elegancije i lakoće gotike traže se ozbiljne, težke ali uravnotežene i skladne forme, ne tako produhovljene i beztjelesne kao gotičke, nego krepkije, stvarnije i bliže zemlji. Teži se za što većom prirodnošću oblika, kako to vidimo na pr. na renesansnom oltaru u Vrbniku na Krku, gdje je prikazana Bogorodica sa svetcima i članovima obitelji Frankopana.

Sličnu kompoziciju sa stupovima, izlomljenim gredama i zabatom vidimo i na drugom krčkom oltaru tog doba u Omišlju, s vrlo fino izrezbarenim likovima evanđelista i drugih svetaca. Ako se sjetimo onih uglatih nabora kipova s remetinečkog oltara i ozbiljnih napregnutih lica evanđelista, pa ih uzporedimo s ovim likovima, vidjet ćemo, koliko su sada likovi slobodniji, mekši i puniji. Bliže su prirodi, ali su manje izražajni zbog svoje mekušavosti i svakidašnjosti.

Jedan od prvih velikih graditelja ovoga doba bio je Brunelleschi, koji je od 1420. do 1434. podigao kupolu firentinske katedrale, ogromnu i prožetu snagom, a staloženu i mirnu.

U drugim svojim djelima upotrebljavao je elemente antikne umjetnosti u sasvim slobodnim kombinacijama, jer nije htio oponašati antiku, nego spoznati zakone njezine ljepote i stvarati sam jednako valjana djela.

Drugi veliki firentinski umjetnik ovoga doba bio je kipar Donatello. On je od umjetnika staroga Rima naučio stvarati realističke i individualne, a u isti mah obćeljudske likove.

Uza svu stvarnost i istinitost odišu njegova djela silnim, plemenitim duhom.

Učenik ovih dvaju velikana bio je graditelj i kipar Michelozzo. Kad se je proslavio svojim radom u domovini, pozvala ga je Dubrovačka republika, da utvrdi Dubrovnik i druga mjesta u njezinu posjedu. Michelozzo je radio u Dubrovniku od 1462.-1464. U to je vrieme eksplozija barutane razrušila knežev dvor, koji je sagradio u gotičkom slogu napuljski graditelj i kipar Onofrio della Cava. Kako se dubrovačko vieće nije moglo odlučiti, da dade dvor nanovo sagraditi, pregradio je Michelozzo Onofrijev dvor. Pretvorio je gotičke šiljaste arkade triema u zaobljene, renesansne, i možda izradio modele za tri nova kapitela namjesto Onofrijevih i neke druge umetke. Nakon Michelozzova odlazka radio je na kapitelima neki Firentinac Salvi.

Na novim kapitelima prikazani su dječaci, koji plešu, nose vience, cvieće i plodove i vežu voće i cvieće u snopove. Ovakve motive vrlo je volio Donatello. Lukovi triema ukrašeni bogato, ali ipak odmjereno, srodni su djelima drugoga Michelozzova učitelja Brunelleschija.

Nakon dvogodišnjeg boravka ostavio je Michelozzo Dubrovnik, a renesansnu umjetnost potisnula je tradicionalna kićena gotika, koju su čitavim primorjem pronieli učenici Jurja Dalmatinca.

Ali već 1468. pojavio se je u primorju drugi predstavnik toskanske umjetnosti, graditelj i kipar zvan Nikola Firentinac.

Stil njegovih radova pokazuje očiti utjecaj Donatellova realizma, pa je vrlo vjerojatno izpravna tvrdnja talijanskog učenjaka Venturija, da je on onaj Nikola Cocaro iz Firence, koji je god. 1448. i 1449. radio Donatellu neke dielove oltara sv. Antuna u Padovi.

U trogirskoj katedrali sagradio je Nikola kapelu blaženog Ivana Ursinija i uresio je skulpturama u suradnji s Andrijom Alešijem iz Drača i Ivanom Duknovićem, Hrvatom, koji se je osobito proslavio svojim radom.

Usred kapele počiva stariji gotički sarkofag, s moćima trogirskog biskupa bl. Ivana Ursinija. U zidovima kapele nižu se udubci (niše) s kipovima Krista, Marije, apostola i svetaca. Ovu glavnu ozbiljnu melodiju niza Kristovih boraca prati na podnožju zidova kapele neumorna, vječno mlada melodija života: kroz mnogo malih vratašca ulaze i izlaze dječaci, anđelčići s bakljama, donoseći i odnoseći život.

Drugi se anđelčići vrzu iznad stupova i podupiru vienac kapele. Strop je pokrit glavicama kerubina, a usred njih pojavljuje se Gospod. Prikaz krunitbe Bogorodice upodpunjuje ovu simfoniju kao završni motiv vjere u nagradu dobra.

Najbolji su Nikolini kipovi Krista, Marije i apostola Petra i Pavla. Krasni su njihovi plemeniti likovi i bujni živi nabori odiela, značajni za Donatelovu kao i za suvremenu flamanskoburgundsku umjetnost.

Drugi kipovi ove kapele mnogo slabija su djela Andrije Alešija, koji je bio prožet uplivom kasne gotike, a neki radovi vjerojatno su od Ivana Duknovića (Giovannija Dalmate), našeg umjetnika, koji se proslavio svojim radom u inozemstvu.

Nikola Firentinac postao je godine 1477. glavnim upravljačem šibenske katedrale, na kojoj su još od 1431. radili najprije Mletčani Pincino i Busato, a kasnije čuveni Juraj Dalmatinac.

Nikola je podigao na sjecištu glavne i poprečne lađe kupolu, koja u mnogom sjeća na Brunelleschijevu kupolu firentinske katedrale.

Najznatnije i najoriginalnije Nikolino djelo je kameni krov katedrale.

U tom krovu nema nikakve drvene građe. Svodovi crkve u isti mah su i crkveni krov.

To su golemi pačetvorni kameni blokovi umetnuti u kamene pasove sa strane izžliebljene.

Svod glavne lađe je polukružan, a nad postranim lađama četvrtkružan.

Ljepota i čvrstoća građe i čestitost konstrukcije daju šibenskoj katedrali osobitu, upravo jedinstvenu umjetničku vriednost.

U primorju su radila još dva dobra renesansna majstora.

Mletci su poslali nakon pada Klisa čuvenog graditelja Michela Sammichelija iz Verone, da utvrdi primorje protiv Turaka.

Od 1539. do 1540. prošavši čitavu mletačku Dalmaciju, pripravio je on doista planove za obranu, ali je izvedbu prepustio svom vrlo darovitom sinovcu i učeniku Gian Girolamu Sammicheliju.

Utvrde, koje je ovaj podigao, pokazuju, da je Gian Girolamo Sammicheli sasvim poprimio umjetnost svoga strica. Sačuvana su vrata tvrđave sv. Nikole na ulazu u šibensku luku i monumentalna gradska vrata u Zadru.

Sammicheli su osobito voljeli graditi stupove u grubo otesanom kamenu, t. zv. rustikom. Inače su značajni za njihova djela veliki otvori preuzeti s rimskih triumfalnih lukova i osobita sklonost dorskom slogu.

Uz umjetnike, što su došli k nama sa Zapada, radili su mnogi naši domaći majstori, koji su izveli, potaknuti ovim sjajnim uzorima, velik broj vrlo dobrih djela.

Arhivi primorski još su vrlo slabo proučeni, a rad Kovača u samom dubrovačkom arhivu iznio je na svietlo preko stotinu imena domaćih dubrovačkih slikara, kipara, klesara, drvorezbara, zlatara, vezilaca, miniaturista i drugih.

Poznata su imena mnogih naših graditelja crkvenih zvonika i drugih zgrada.

Od domaćih slikara valja iztaći Nikolu Vladanova, Matiju Junčića, Ivana Ugrinovića, Lovru Marinova, te dubrovačku školu, pod jakim utjecajem mletačkih bizantinsko-gotički-renesansnih majstora Vivarinija i Crivellija, koja je oko 1500. imala kao najboljeg predstavnika Nikolu Božidarevića.

Neki naši umjetnici proslavili su se svojim radom u državicama Apeninskog poluotoka. Tako slikari Stjepan Crnota Rabijanin, Juraj Čulinović i Andrija Medulić, kipari: Ivan Duknović (Giovanni Dalmata) i Francesco Laurana, pa graditelj Luciano Laurana.

Čuveni miniaturist bio je Jure Glović, Giulio Clovio. Bilo je i naših bakrorezaca u Italiji: dva Šibenčanina Natale Bonifazio i Martin Rota-Ko-

lumić. Čuveni zlatar onoga doba Horazio Fortezza, bio je također Šibenčanin.

U sjevernom dielu iztočnog Jadrana, razvila se je bila također tokom 15. i 16. stoljeća dosta živa građevna djelatnost, pa su sačuvane osobito sv. Marija u Omišlju iz 15. stoljeća sa zvonikom, koji su gradili do godine 1536. majstori Pero iz Omišlja i Andrija iz Kotora, te crkve 16. stoljeća u Bribiru, Košljunu, Novom Vinodolskom, Senju i Vrbniku.

Osobito je zanimljiva spomenuta senjska franjevačka crkva, u kojoj se nalaze prekrasne renesansne nadgrobne ploče senjskih patricija i uskočkih vojvoda.

Dok je sjeverna Hrvatska u doba baroka doživjela upravo procvat u umjetnosti, južno je primorje u 17. i 18. stoljeću dalo vrlo mali broj umjetnina, zbog stalnih borba s Turcima, a i zbog propadanja moći Mletaka nakon odkrića novih putova svjetske trgovine.

Jedino u Dubrovniku i Zadru nastalo je nekoliko vriednih djela.

Godine 1713. sagrađena je na mjestu spomenute romaničke dubrovačke katedrale nova barokna stolna crkva, koja podsjeća na rimsku crkvu San Andrea della Valle. Po nacrtima arhitekta Andrije Raffalinija iz Urbina izvedena je trobrodna crkva s pokrajnim kapelama i kupolom izpred svetišta, a pročelje s tri portala bogato je urešeno stupovima, pilastrima, udubcima i svetačkim kipovima.

Novu crkvu sv. Vlaha u Dubrovniku sa središnjom kupolom i balustradom iznad gornjeg izbočenog vienca podigao je godine 1707. do 1715. arhitekt Marino Gropelli iz Mletaka, a 1725. nastala je po uzoru rimske crkve Il Gesù i po planovima Isusovca Simona Capilozzija iz Rima dubrovačka isusovačka crkva urešena na pročelju jednim od najljepših portala evropskih isusovačkih crkava, a u unutrašnjosti velikom iluzionističkom zidnom slikarijom »Apoteoze sv. Ignacija« od sicilijanskog slikara Giovannija Garcije početkom 18. stoljeća.

Na tornju trogirske katedrale četiri su barokna kipa evanđelista od čuvenog Mletčanina Aleksandra Vittorija.

Drugi radovi baroka u primorju sasvim su prosječni.

Sačuvalo se je i nešto islamskih spomenika u unutrašnjosti dalmatinske Hrvatske, kojom su Turci vladali kroz više od jednog stoljeća.

Najljepša je džamija u Drnišu, pretvorena u katoličku crkvu sv. Ante. Ima oblik središnje zgrade s kupolom, a neki su dielovi ukrašeni karakterističnim stalaktitnim klesarijama.

Ovoj je vrlo slična manja džamija na kliškoj tvrđavi. Kraj tvrđave postoji još liep muslimanski zdenac.

Najznatnija građevina trebao je biti han u Vrani, započet 1644., po nalogu Jusufa Maškovića, Siliptar-paše i vrhovnog vojskovođe turske vojske, koji je bio rodom iz Vrane, a stekavši veliku naklonost sultana, htio je svom rodnom gradu dati han, u kojem bi 3000 putnika moglo bezplatno noćivati. Kretski rat prekinuo je izgradnju tog konačišta, koje nam je sačuvano samo kao osobito zanimljiva ruševina.

BIBLIOGRAFIJA

ABRAMIĆ M.: — Altkroatische Denkmäler, Jugoslavenski turizam, br. 5. i 6., Split, 1929.

BULIĆ FRANE: — Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije, Zagreb, 1888.

EITELBERGER R. v. Edelberg: — Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler Dalmatiens, Wien, 1884. (Jahrbuch der k. k. Centralkommissions, V., 1861, str. 131—312).

ERRARD CH: — L'art byzantin, II. Torcello et la Dalmatie, Paris.

FISKOVIĆ C.: — Nekoliko neobjelodanjenih romaničkih skulptura u Splitu. Hoffillerov zbornik, Zagreb, 1940., str. 443—452.

— Drvena skulptura gotičkoga stila u Splitu. Split, 1940.

— Korčulanska katedrala. Split, 1937.

FOLNESICS H.: — Die illuminierten Handschriften in Dalmatien, Leipzig, 1912.

FREY D.: — Die mittelalterliche. Baukunst Dalmatiens, Wien, 1911., u Mitteilungen der Architekten der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, IV, br. 9. i 10.

HAUSER G.: — Graditeljstvo, plastika i slikarstvo (u »Dalmacija« iz djela »Österreich-Ungarn in Wort und Bild« svezak »Dalmatien und das Küstenland«, prievod s njemačkog, Split, 1892.)

— Starohrvatska prosvjeta I.—VIII. 1895. ss., nova serija I., 1927.

— Bullettino di archeologia e storia dalmata, kasnije Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku I—LI.

— Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege in Wien, osobito:

VI, 1912: Mole, Urkunden und Regesten zur Geschichte der dalmatinischen Kunst aus dem Notariatsarchiv von Sebenico.

— VII, 1913: Frey-Mole, Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini.

— VIII, 1914, Folnesics, Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jahrhunderts in Dalmatien.

— 1917: Kovač, Nikolaus Ragusinus und seine Zeit.

IVEKOVIĆ C. M.: — Die Entwickelung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien, Wien, 1910.

— Dalmatiens Architektur und Plastik, 320 Tafeln in Lichtdruck, Wien, 1910.

JIROUŠEK Z.: — Historijsko-umjetnički spomenici kraljevine Jugoslavije (srednjega i novoga vijeka). Almanah kraljevine Jugoslavije. Priručna biblioteka, sv. 7., Zagreb, 1938., str. 12—34.

KARAMAN LJ.: — L'architecture dalmate du haut moyen-age et Byzance. Bulletin de la Section Historique de l'Academie Romaine, tome XI, 1924, Bucarest.

— Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930.

— Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVII. vijeka, Zagreb, 1933.

— Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku Split, sv. LI. 1930—1934.

— Portal majstora Radovana u Trogiru. Rad 262, umjetničkog razreda 3, Zagreb, 1938.

— Eseji i članci, Zagreb, 1939.

— Spomenici turskog doba u Dalmaciji. Spremnost, br. 1., 1942., str. 14.

— Denkmäler aus der Türkenzeit in Dalmatien. Neue Ordnung, 27. IX. 1942.

KOWALCZYK-GURLITT: — Denkmäler der Kunst in Dalmatien. Berlin. 1910.

MONNERT DE VILLARD R.: — L'architettura romanica in Dalmazia, Milano, 1910.

RAČKI F.: — Umjetnost i umjetni obrt Hrvatske prije XII. stoljeća. Rad 116., str. 175—229.

RIVOIRA G. T.: — Le origini del'architettura lombarda, Milano, 1928.
STRZYGOWSKI J., — Starohrvatska umjetnost, Zagreb, 1927.
SCHNEIDER A.: — Izvještaj o popisivanju, proučavanju i fotografiranju umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji. Ljetopis akad. sv. 46, 47, 49 i 50.
— Umjetnici rodom iz Dalmacije i Hrv. Primorja, koji su djelovali u tuđini. Naš Jadran, Split, 1938., str. 53—61.

VASIĆ M.: — Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX. do početka XV. vijeka, Beograd, 1922. (Kritiku i izpravke toga djela iznio je dr. Lj. Karaman u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, 1922.)
— Naš Jadran, Split, 1938.
— Dalmatien und das österreichische Küstenland, Wien, 1911. (Dvořák, Die Kunst des Mittelalters und der Neuzeit an der österreichischen Küste der Adria. — Strzygowski, Orientalische Kunst in Dalmatien).

2. Razvoj likovne umjetnosti u bosanskoj Hrvatskoj

Napisao dr. IVAN BACH

Bosanska Hrvatska bila je tako blizu središtima stare hrvatske kulture, koja su se u doba prvih stoljeća obstanka hrvatske države razvila u južnohrvatskom primorju, da se tamo nalazi mnogo više svjedočanstava upliva starohrvatske umjetnosti VIII.—XI. stoljeća, nego u sjevernoj Hrvatskoj.

Po čitavoj su se bosanskoj Hrvatskoj sačuvali razni ulomci kamenih ukrasnih ploča prekritih klesanim reliefnim motivima, koji su značajni osobito za umjetnost južne Hrvatske prije XII. stoljeća. I u građevnim oblicima tamošnjih crkava iz onog vremena nalazi se tragova tih upliva.

Karakteristični metalni nakiti južne Hrvatske, nađeni po raznim krajevima središnje Hrvatske, svjedoče također o živim vezama s južnom Hrvatskom u to najstarije doba razvitka hrvatske države.

U XII. stoljeću stara se banovina Bosna nalazi u sklopu zemalja, kojima su vladali hrvatsko-ugarski kraljevi, pa je razumljivo, da su se i u to vrieme nastavile veze sa zapadnom umjetnosti i kulturom.

Nažalost je ta hrvatska banovina najviše od svih hrvatskih krajeva prepatila od unutrašnjih borba i od vanjskih neprijatelja. Zato nam je ostalo vrlo malo spomenika sačuvano iz vremena prije turskog osvajanja.

No tih nekoliko stvarnih svjedočanstava kao i nešto podataka o umjetničkoj djelatnosti u središnjoj Hrvatskoj tokom srednjeg vieka, što ih nalazimo zabilježene u starim knjigama i spisima, potvrđuju, da su ti krajevi i nadalje ostali u živim vezama osobito s južnom Hrvatskom.

Osobit upliv na razvitak kulture u središnjoj Hrvatskoj vršio je kroz stoljeća najjači hrvatski grad u južnom primorju: Dubrovnik.

Već jedan od najstarijih čuvenih hrvatskih vladara, »veliki bosanski ban« Kulin, daje dubrovačkim trgovcima 1189. posebnom izpravom podpunu slobodu trgovanja na području svoje banovine, te je time udario temelj gospodarskom i uobće kulturnom utjecaju Dubrovnika na bosansku Hrvatsku.

Poznato je, da je Obrad Vojihnić godine 1326. pozvao za gradnju novoosnovane crkve u Trebinju prvo nekog »Vlaha« iz Dubrovnika, a zatim nekog Lipsa, Prvoslavova sina iz Zadra.

Godine 1358., kada je mletačku vladavinu u Dubrovniku zamienila vrhovna vlast i zaštita hrvatsko-ugarskih kraljeva, zadobio je Dubrovnik podpunu samostalnost unutrašnjeg života. Tokom XIV. i XV. stoljeća, u doba svog najjačeg i gospodarskog i kulturnog razvitka, Dubrovnik je osobito djelovao na tadanju Bosnu.

Još početkom XIV. stoljeća podignute su dubrovačke utvrde Minčeta i Lovrienac, a snažni bedemi obuhvatili su grad.

Zato je 1383. kralj Tvrdko tražio od Dubrovčana, da mu pošalju jednog svog čovjeka za nadzornika njegovih gradova. Godine 1382. bio je umro hrvatsko-ugarski kralj Ludovik, čije je vrhovničtvo priznavao i Tvrdko, i stoga je Tvrdko sada odmah zauzeo zemlje na zapadu od Neretve, koje je nekoć kralju odstupio, a za obranu svog posjeda želio je jamačno izgraditi i dobre utvrde, pa se je obratio na Dubrovnik.

Dubrovnik je majstore i građu dobavljao i kasnijim vladarima u tadanjoj Bosni, vlasteli, čija je moć bila jednaka kraljevskoj.

Godine 1398. slao je Dubrovnik vojvodi Sandalju Hraniću građu za utvrđivanje njegovih gradova, a 1413. opet nekog svog majstora kamenara, da radi za njega.

Drugom našem velikašu Vukašinu Zlatonosoviću poslao je Dubrovnik 1428. majstora, da mu sagradi zdenac negdje oko Zvornika.

Godine 1466. dubrovački su majstori radili, da se podigne most na Neretvi kod Počitelja.

Dok su u svojoj Bosni kraljevi i vojvode podizali tvrde masivne gradove bez umjetničkog uresa: Bobovac, Visoko, Ključ, Blagaj i druge, htjeli su u Dubrovniku graditi dvorove, koji bi svojim sjajem trebali nadmašiti i sam dubrovački knežev dvor. Drugačije životne prilike u Dubrovniku, gradu slobode i sigurnosti, omogućivale su im, da tamo grade liepo oslikane zgrade s loggiama i drugim južnjačkim ukrasom (Sandalj Hranić, Hrvoje Vukčić, Radoslav Pavlović i dr.). Ima to svog razloga i u tome, što su naši velmože iz Bosne u dubrovačkim tresorima čuvali svoja golema bogatstva, dok su u Bosni zadržavali samo ono najnuždnije.

Osobito je zanimljivo, da se je vojvoda Hrvoje Vukčić kod gradnje svog grada Jajca ugledao u čuveni grad napuljskog kralja Ladislava, nepredobitni Castello dell' Uovo, kojega i samo ime talijanski znači: Jajce. I taj Hrvojev grad podigli su naši primorski majstori između 1391. do 1404.

U onodobnom slikarstvu bosanske Hrvatske također se očituje dubrovački upliv.

Redovnici samostana u Trebinju sklopili su godine 1501. ugovor s dubrovačkim slikarom Matkom Milićem, da će obučavati u slikanju kroz godinu dana redovnika Marka Stjepanovića.

Godine 1510. pozvali su isti redovnici dubrovačkog slikara Vicka Lovrinog, da dođe u Trebinje oslikati crkvu po njihovim uputama, a na grčki način.

Možda su bile i čuvene čudotvorne Bogorodične slike, što su se nekoć čuvale u crkvama bosanske Hrvatske, rad primorskih majstora, koji su upravo u prikazivanju Majke Božje bili vrlo izkusni i vješti. Sve su te slike odnesene u biegu pred Turcima. Čuvena Bogorodičina slika iz Rame prenesena je u Sinj, ona u Gradovrhu, koja je kasnije odnesena valjda u Slavoniju, potjecala je iz Zvornika, a čuvena Gospa u samostanskoj crkvi u Olovu propala je valjda u požaru crkve u 18. stoljeću. — Pa i za bizantsku sliku u franjevačkom samostanu na Korčuli, kao i za čudotvorni križ pripovieda se, da su ih donieli »fratri iz Bosne«.

I umjetnički i poviestno zanimljiva je slika iz 15. stoljeća, koja prikazuje kralja Tomu pred Kristom. Potječe iz samostana u Sutjesci, a sada je u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu.

Uspjesi dubrovačke i kotorske tvornice sukna potakli su bosanskog vojvodu Stjepana, da je oko 1450. podigao takvu tvornicu u Hercegnovom, koju su uredili vjerojatno majstori iz inozemstva.

I u kasnijim stoljećima održao se je jak upliv južne Hrvatske na središnju Hrvatsku, osobito u graditeljstvu.

Mostar, Trebinje i druga hercegovačka mjesta pokazuju ne samo svojim obćim izgledom nego i pojedinostima veze s južnim primorjem. Tip hercegovačkih zvonika na preslicu podpuno je primorskog podrietla. Ne samo da su dobri majstori s juga dolazili ovamo i davali oblike zgradama i stručne nazive u tehnici rada, nego su i sami hercegovački majstori, od kojih su glavni Popovci, izučili svoj obrt u Dubrovniku i u južnom hrvatskom primorju.

Prema pisanim podatcima znamo, da su u bosanskoj Hrvatskoj sagrađene mnoge crkve i samostani tokom srednjeg vieka. Od toga nam nije ostalo gotovo ništa, no sudeći po gornjim podatcima, i te bi zgrade bez sumnje svjedočile o uplivu zapadnih i južnih susjednih krajeva.

U borbenoj i vjerski osebujnoj središnjoj Hrvatsoj održali su se od redovnika jedino siromašni franjevci, kojih su osebine bile najbliže ćudi tamošnjih Hrvata.

Franjevci nisu mogli u većoj mjeri pridonieti razvoju umjetnosti u tom dielu Hrvatske, jer je osnivač njihova reda sv. Franjo odredio u pravilima, da si braća ništa ne prisvajaju, ni kuće, ni mjesta, ni kakve stvari, nego da budu na ovome svietu kao putnici i došljaci, a i po konstitucijama bilo je zabranjeno uvoditi ikakvu razkoš u građenju crkava i samostana, dok se zvonici uobće ne smiju graditi. Tek Grgur XI. dopusti im 1372. podizati uz crkve i zvonike.

Stari franjevački samostani u Sutiski, Fojnici i Kreševu spaljeni su u 16. i 17. stoljeću, te su tek u 19. stoljeću nanovo podignuti. I stara čuvena crkva u Olovu uništena je godine 1687., te je s njom propala i čudotvorna slika Bogorodice, kojoj je hodočastio sviet i iz najudaljenijih krajeva južne i jugoiztočne Hrvatske.

Kao veoma riedak primjer sredovječnog crkvenog graditeljstva u bosanskoj Hrvatskoj preostao je zvonik propale franjevačke crkve sv. Marije u Jajcu, koji se naziva zvonikom sv. Luke, a sagrađen je sredinom 15. stoljeća, podpuno po uzoru na primorske romaničko-gotičke zvonike. Premda mu donji dio čini masivni četverouglati visoki blok, daju mu gornji katovi, u kojima su otvoreni vitki prozori s arkadama na po dva stupića, lakoću i eleganciju.

Jedina franjevačka crkvica, koja je preživjela invaziju Turaka, jest crkva sv. Ivana Krstitelja u Podmilačju kod Jajca. Stara kapelica, sagrađena u gotičkom slogu, ugrađena je u novu crkvu podignutu godine 1911.

Mnoge druge crkve uništene su po turskoj vojsci ili pretvorene u džamije. Sačuvala nam se je kao džamija Fetija, t. j. »osvojena«, u Bihaću, osobito liepa stara crkva sv. Antuna, sagrađena u zrelom gotičkom slogu, najljepši gotički spomenik u središnjoj Hrvatskoj.

Unatoč svim vanjskim uplivima na bosansku Hrvatsku, i zapadnim i sjevernim, i južnim, pa napokon za turske vlade i iztočnim, najznačajniji su za te hrvatske krajeve mnogobrojni nadgrobni spomenici, t. zv. stećci, nazvani po uzpravno stojećim ogromnim kamenim pločama, koje su najiztaknutija vrsta tih spomenika.

To su grobni kamenovi pripadnika samostalne bosanske crkve, krivo nazvane bogumilskom, koja je svojim strogim, »starovjerskim« kršćanskim duhom i osobito narodnim crkvenim jezikom dala poseban, sasvim osebujan značaj staroj bosanskoj banovini uobće i osobito ovoj tako zanimljivoj grobnoj umjetnosti.

Kadšto su to male ploče poput običnih nadgrobnih, drugda veliki četvorni blokovi, ogromni liesovi, poput antiknih sarkofaga, ali ne šuplji, već samo kao spomenici, jer se tielo nalazi izpod kamena. Ima ih veoma raznih oblika, a još su raznovrstniji i neobičniji ukrasi na njima s geometrijskim i stiliziranim biljnim motivima, kao i sa životinjskim i ljudskim likovima izklesanim u plošnom reliefu. Na mnogima je prikazano oružje, jer su ti spomenici najvećom većinom i pripadali starom našem ratobornom plemstvu. Neki su od tih spomenika upravo veličanstveni svojim silnim oblicima i sasvim jednostavnim ukrasima, koji tek diele plohe u skladne razdjele, potenciraju i povezuju snažne crte osnovnih oblika. Drugi su nam opet neobično dragi svojim primitivnim, a usrdnim likovima i prizorima, te vrlo osjećajnim i izražajnim nadpisima u hrvatskom jeziku, pisanim bosančicom. Na nekima su čak zabilježena i imena majstora klesara, koji su se tada zvali »kovačima«, a imena su im podpuno narodna: Grubač, Petko i dr.

Svojom monumentalnom jednostavnošću ti su spomenici srodni kasnijim muslimanskima, pa se na najstarijim hrvatskim muslimanskim grobnim kamenovima, koji potječu iz doba prielaza bosanskih Hrvata na islam, nalazi ne samo nadpisa bosančicom, nego i izklesanih ukrasa i oblika značajnih za stećke. — Kasnije stećci posve nestaju, zamienjeni nišanima i bašlucima, odnosno zapadnoeuropskim grobnim spomenicima običnijih oblika.

Oslabljena međusobnim borbama visokoga plemstva te trvenjima između obće rimske katoličke crkve i samostalne bosanske crkve, bosanska Hrvatska je došla 1463. pod vlast Turaka. Čini se, da je mnogo naroda to i željelo, i to najviše pripadnici samostalne bosanske crkve, jer su oni doskora gotovo svi primili islam. Ojađeni lošom upravom dotadanjih vlastodržaca, Hrvati

su se priklonili novoj vlasti, koja je provodila oštre družtvovne preinake na podlozi jednakosti i osobne vriednosti. Tako je islam i duhovno osvojio veliki dio hrvatskoga naroda, koji je od tada živo sudjelovao u izgradnji muslimanske kulture i umjetnosti.

Muslimanima vjera brani prikazivanje likova, pa se kiparstvo i slikarstvo nisu mogli razviti u većoj mjeri, nego se je umjetnički izražaj najjače očitovao u graditeljstvu.

(Ukrasna i upotrebna umjetnost u bosanskoj Hrvatskoj prikazana je u poglavlju posvećenom upotrebnoj umjetnosti).

Turski graditelji usavršili su neke oblike bizantskih građevina i stvorili uzorna remek-djela, koja su se u pokrajini oponašala u skromnijem obliku, ali u gotovo istoj ljepoti pojedinih građevnih dielova i skladu razmjera cjeline.

Hrvatske džamije redovno su središnje građevine s kupolom, a u prednjem njihovu dielu je triem na stupovima, dok se uz samu zgradu uzdiže visok minaret. Mnogo doprinose dojmu cjeline konstruktivni i ukrasni lukovi šiljastog, podkovastog i lukovičastog oblika, glavice stupova, vienci i svodovi urešeni klesarijama i stalaktitima te arebeskni motivi izvedeni u plošnom reliefu ili naslikani.

Najvažniji građevni spomenici nastali su u središnjoj Hrvatskoj u 16. stoljeću i djelomice u 17., no već podkraj tog stoljeća počela je opadati moć Turske, pa s njome i snaga i volja turske uprave za podizanje veličanstvenih zgrada.

Bosanski namjestnik Gazi Husref-beg sagradio je 1530. u Sarajevu jednu od najljepših bosanskih džamija, koja je prozvana njegovim imenom, a izveo ju je Mehmed, sljedbenik slavnog turskog graditelja Sinana.

Među osobito liepim džamijama iztiču se Gazi Ali-pašina (1561.) i Careva (1565.) u Sarajevu, Karađozbegova u Mostaru (1557.), Ferhadpašina (1583.) i Arnaudija (1594.) u Banjoj Luci, Aladža u Foči (1550.), Kalaun Jusuf-pašina u Maglaju i Kizlar-agina u Varcar-Vakufu (1593.).

Neobične su hercegovačke džamije, sagrađene sve od kamena, pa i s kamenim krovom, koji se često spušta do 2 i pol do 3 metra iznad zemlje, da ih štiti od nepogode i vjetra. Neke skromnije džamije imadu minarete četvorinastog, a ne okruglog presjeka, te završavaju piramidom, tako da te hercegovačke građevine često vrlo nalikuju na katoličke crkve (Fatime-kadun u Mostaru). Tamošnji kamen je miljevina (teèlija), vrlo prikladna za obradbu, pa se po džamijama nalazi krasnih klesanih uresa (Roznamedži Ibrahim-efendijina u Mostaru).

Utjecaj dubrovačkih majstora na bosansku Hrvatsku bio je tako jak, da su oni i u tursko vrieme znali biti tamo pozivani radi izgradnje džamija. Godine 1719. pisao je trebinjski zapovjednik Osman-beg u Dubrovnik radi majstora za džamiju.

Druga Gazi Husref-begova zadušbina u Sarajevu, njegova medresa, također je izvanredna umjetnina. Osobito su izražajni stupovi, koji nose lukove triemova uokolo dvorišta. Glavice su im izsječene oštrim trouglastim bridovima, koji izvrstno povezuju okrugle stupove s četvorinastim osnovicama lukova, a ujedno daju čitavoj kompoziciji te građevine izraz upornog i čvrstog islamskog duha. Jednaki dojam daju visoki i šiljasti dimnjaci medrese, što se oštro uzdižu povrh blagih kupola zgrade.

Mnogi mostovi u bosansko-hercegovačkim krajevima Hrvatske izvrstna su djela muslimanskih graditelja. Osobito je čuven mostarski, koga je sagradio 1557.-1566. Hajruddin, suvremenik Sinanov, a uzvinuo se taj most nad riekom jednim jedinim lukom od gotovo 30 metara razpona, u visini od 21 metar nad vodom. Višegradski most Mehmed-paše Sokolovića iz godine 1571. jedna je od najvažnijih građevina u Hrvatskoj, a djelo je čuvenog turskog majstora Sinana. Dug 170 metara, a širok 6,3 m, diže se na jedanaest lukova s razponima od 13,7 do 18,6 metara.

Veoma su liepe i razne druge islamske građevine: grobnice (turbeta), kupališta, česme i šadrvani, a posebno su zanimljive bosanske kuće i po svom unutrašnjem razporedu kao i po skladu i svrsishodnosti pojedinih građevnih dielova te napokon po povezanosti s okolnim kućama i s krajem, u kojem se nalaze.

Sve do 16. stoljeća bilo je u bosanskoj Hrvatskoj malo pravoslavaca, no u tom stoljeću počeli su Turci naseljivati pravoslavce iz Srbije u velikoj množini po tim našim krajevima, a osobito u zapadnim dielovima.

Od pravoslavnih samostana jedino je Dobrun iz 14. stoljeća, dok su svi ostali nastali u drugoj polovini 16. stoljeća: Ozren, Tamna, Papraća, Lomnica, Gostović, Gomionica, Moštanica i Hrmanj, a u isto vrieme u Hercegovini Piva, te nešto kasnije Dobrićevo, Zavala i Žitomišljić. Vjerojatno su i Vozuća, Liplje i Krupa te trebinjski Tvrdoš i Duži iz istog vremena, jer su kasnije turske vlasti branile gradnju crkava.

Po oblicima većine tih crkava kao i po zidnim slikama vidi se, da su majstori bili iz Macedonije, a i slikari vjerojatno iz Debra. Značajno je, da se na nekima od tih zgrada nalazi i pojedinosti pozajmljenih s islamskih građevina, pa se čini, da su isti majstori gradili i džamije.

Zanimljiva je crkva hercega Stjepana u Goraždu iz 15. stoljeća, koja je sagrađena na način zapadnjačke gotičke kapele, te je vjerojatno rad dubrovačkih majstora. Prednji dio je dograđen u 16. stoljeću. — Hercegova crkva u Sopotnici također je iz 15. stoljeća.

Zidne slike u Dobrunu djelomice potječu iz godine 1383.

Sačuvani su neki dielovi ikonostasa u Lomnici, koje je slikao Longin oko godine 1578.

Za vrieme vrlo djelatnog patriarha Paisija oslikane su i mnoge pravoslavne crkve i samostani u središnjoj Hrvatskoj: 1606. Dobrun, 1609. Lomnica, Ozren i Žitomišljić; 1619. Zavala; 1630. Mostaći. — Slike u Dobrićevu također su iz 17. stoljeća. — Samostane Ozren i Dobrun oslikao je pop Strahinja iz Budimlja.

Od pravoslavnih ikona osobito je čuvena čudotvorna čajnička Krasnica.

Iz 18. i 19. stoljeća poznati su neki slikari, koji su radili ikone na drvu:

Maksim Tujković 1734. u Sarajevu,

Sanko Daskal, podkraj 18. stoljeća u Sarajevu,

Simeon Lazarević, podkraj 18. i početkom 19. stoljeća,

Aleksije, sin Simeona Lazarevića, koji je bio vrlo cienjen i poznat u južnom primorju, a umro je godine 1837.

Osmalijska uprava bila je prvih desetljeća snošljiva prema kršćanskoj vjeri i gradnji crkava, no kasnije je bilo zabranjeno podizanje svetišta, te su se jedino smjele popravljati stare građevine. — Nešto su popustljiviji ti zakoni prvom polovinom 19. stoljeća, a mnogo blaži tek kada je za vrieme velikih bojeva Omer-pašinih u Bosni kršćanski sviet pokazao odanost prema vlasti, te je drugom polovinom 19. stoljeća dozvoljena gradnja velikih crkava i drugih građevina.

Od novijih zgrada podignutih u doba austrijske okupacije značajne su sarajevska katedrala, sagrađena po nacrtima J. Vancaša u novogotskom (1889.), i poznata sarajevska viećnica, koja vrlo efektno djeluje svojim slikovitim maurskim stilom. — No već u ono doba uočili su ovdašnji graditelji, da maurski stil, koji nije nikao u Bosni, njoj i ne odgovara. Osobito je arh. Josip Pospišil nastojao oko gradnje svih vrsta zgrada u tim dielovima Hrvatske u onim građevnim elementima, koji su značajni za predajni hrvatski stil iz stare Herceg-Bosne. On se je također živo i predano borio za očuvanje značaja starih naselja i za buđenje zanimanja i sviesti za ljepotu vlastitog hrvatskog graditeljstva ozbiljnih, jednostavnih, svrsishodnih i skladnih oblika, a s osobitim obzirom na okolne građevine i prirodu, te na izbor samog mjesta, gdje se zgrada podiže.

Tim putovima morat će ići i u buduće novo graditeljstvo u Hrvatskoj.

BIBLIOGRAFIJA

ALIČIĆ A.: — Livanjske džamije. Sarajevo, 1941.

BALAN P.: — Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini. Zagreb, 1881.

BARIŠIĆ fra R.: — Franjevački samostan i crkva u Sućeskoj. Gl. zem. muz., II., 28. Wissensch. Mitteilungen, II., 268.

BATINIĆ M. V.,: — Djelovanje bosanskih franjevaca. Zagreb, I., 1881.; II., 1883.; III., 1887.

ČAJKANOVIĆ S.: — Srpsko pravoslavna crkva sv. Arhandjela u Sarajevu. Gl. zem. muz., I., 4., 1. Wissensch. Mitt., I., 376.

ĆOROVIĆ V.: — Bosna i Hercegovina. Beograd, 1925. Umjetnost, str. 159—172.

Hercegovački manastiri. I. Trebinjski. Gl. zem. muz. XXIII., 505.; II. Duži, Gl. zem. muz., XXIV., 545. Wiss. Mitt., XIII., 3.

ĆURČIĆ V.: — Die mittelalterlichen »bogumilischen Grabdenkmäller« in Bosnien und der Hercegovina. Neue Ordnung, 26. VII., 1942. str. 5.

DELIĆ ST.: — Petrov manastir kod Trebinja. Gl. zem. muz., XXIV., 275.; XXV., 129. Wissensch. Mitteilungen, XIII, 42.

DRAGANOVIĆ KR.: — Katolička crkva u Bosni i Hercegovini, nekad i danas. Croatia sacra, 4, Zagreb, 1934, str. 175—216.

FILIPOVIĆ M.: — Manastir Udrin ili Gostović. Gl. zem. muz., XXXVI., 109.

JELENIĆ J.: — Kultura i bosanski franjevci. Sarajevo, I., 1912.; II., 1915.

KARAMAN LJ.: — Spomenici starohrvatske umjetnosti VIII. do XI. stoljeća u Bosni i Hercegovini. Rukopis za poviest Bosne i Hercegovine, koju izdaje Napredak u Sarajevu.

— Srednjevjekovna Bosna. Preporod, 14. XI. 1942., str. 5. Bosnien und Hercegovina. (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.), Wien, 1901. (Truhelka Ć., Denkmäler des Mittelalters, str. 163. Kellner J., Baukunst, str. 413 ss).

KAŠANIN M.: — Manastir Dobrun. Starinar, Beograd, 1926—27.

KEMURA ŠEJH SEJFUDDIN: — Javne muslimanske građevine u Sarajevu. Gl. zem. muz., XX—XXIII, 1908—1911.

Stara hrišćanska crkva u Sarajevu. Gl. zem. muz., XXIII., 1911., str. 297.

KEMURA-ĆOROVIĆ: — Prilozi za historiju pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini u XVIII, i XIX. stoljeću. Glasnik zem. muzeja, XXIV., 1912., 413.

KOSANOVIĆ: — Srpske starine u Bosni. Glasnik srp. učenog družtva, XXIX, str. 159—161.

KNOLL P.: — O muslimanskoj umjetnosti u Bosni. Književnik, Zagreb, god. II. br. 12, prosinac 1929.
— Mohamedanische Grabmalkunst in Bosnien. Morgenblatt, Zagreb, 24. XII. 1932., str. 11—12.

LOPAŠIĆ R.: — Bihać i bihaćka krajina. Zagreb, 1890.

MAL J.: — Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih. Ljubljana, 1924.

MAZALIĆ DJ.: — Starine u Dobrunu. Glas. zem. muz., LIII., 1941., str. 101.

— Kratak izvještaj o izpitivanju starina crkava manastira Ozrena, Tamne, Paprače i Lomnice, Gl. zem. muz. L., 1938., I.—95 s.

— Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine. Gl. zem. muz.., LII., 1940., I., str. 27—44.
— Portre sarajevskog mitropolita Pajsija iz g. 1805. i njegov slikar. Gl. zem. muz., XLIV., 2., 93.
— Jedna neobična slavska ikona. Gl. zem. muz., XLV., H., 95.

— Slikarski materijal starih ikonopisaca u Sarajevu i način kako su ga upotrebljavali. Gl. zem. muz., XLVI., H., 113.

— Sveti Đorđe na starim ikonama u Sarajevu. Gl. zem. muz., XLVII., 49.

— Stare ikone i dr. Gl. zem. muz., XLVIII., 1., 49.
— Kritska škola i njezini primjerci u Sarajevu. Gl. zem. muz., XLIX., 1., 55.

MIHAILOVIĆ: — Manastir Pavlica. Nikšić, 1937.

MIHAILOVIĆ B. DJ.: — Manastir Piva, Nikšić, 1937.
— Crkva sv. Petra u Zavali. Gl. zem, muz., II., 271.

MIRKOVIĆ P.: — Manastir Panađur. Gl. zem. muz., I., 12.

MIRKOVIĆ L.: — Starine stare crkve u Sarajevu. Spomenik srp. akademije, LXXXIII, II, 1936.

NAMETAK A.: — Islamski kulturni spomenici turskoga perioda u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1939.

POSPIŠIL JOSEF: — Der Heimatschutz in Bosnien. Bosnische Post, Sarajevo, 23., 24. i 25. VIII. 1911.
— Die Volkskunst in Bosnien. Bosnische Post, 10. IX. 1910.

— Bosnische Bauweise. Bosnische Post, 5. VI. 1909.
— Bosnische Städte. Der Städtebau, Berlin, Januar 1911., S. 6—9.

— Aus bosnischer Praxis. I. Der Bautechniker, Wien, 28. Juli 1911. S. 705—708. II., 5. I. 1912., S. 1—4.

— Unterwegs zur Baukunst. Wiener Bauindustriezeitung, XXXIV. Jahrg. Nr. 3., S. 23—26.
— Das Recht auf Aussicht. Der Städtebau, Berlin, 1916.. S. 59—62.
— Wie man in Bosnien Djamien baute. Der Bautechniker, Wien, 7. I. 1916., S. 1—3.
— Aus mohammedanischen Friedhöfen in Bosnien. Der Bautechniker, Wien, 6. XI., 1914., S. 741—742.
— Die Čaršija und die Wege zur Erhaltung ihres Charakters. Bosnische Post, 22. III. 1913.
— Unser Rathaus. Bosnische Post. 20. XII. 1909.
— Die Sarajevoer Stadtregulierung. Sarajevoer Tagblatt, 18., 19. i 20. XII. 1909. te 15. I. i 25. I. 1910.
— Die Sarajevoer Stadterweiterung als wirtschaftliches und soziales Problem. Bosnische Post, 27. i 28. I. 1911.
— Für Sarajevos Schönheit. Sarajevoer Tagblatt, 21. II. 1909.

PUCIĆ: — Spomenici srpski.

RUVARAC I., — O nadpisima u ozrenskoj crkvi i o živopiscu popu Strahinji. Glas. zem. muz., V., 309.

SKARIĆ M.: — Srpski pravoslavni narod i crkva Sarajevu u 17. i 18. v., Sarajevo, 1928.

STRATIMIROVIĆ: — O crkvi ozrenskoj. Gl. zem. muz., IV., 68.

— Opet o crkvi ozrenskoj. Gl. zem. muz., V., 309.

STYX E.: — Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina. Wien, 1887.

SVARA MAKSIM: — Arhitektura Husrev-begovih građevina. Novi Behar IV., 1930—31.

THALOCZY L.: — Poviest Jajca. Zagreb, 1916.

TRUHELKA Ć.: — Gazi Husrev-beg. Glas. zem. muz., XXIV., 1912. Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo godišnjice, Sarajevo, 1932.

— Die Königsburg Jajce, Sarajevo, 1904.

— Katakombe u Jajcu. Glasnik zem. muzeja, IV. 57. Wissenschaftliche Mitteilungen, II., 94.

— Archäologische Forschungen auf der Burg von Jajce. W. M. II, 87.

— Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne. Sarajevo, 1914.

— Starobosanski mramorovi. Gl. zem. muz.; III. 368. Wiss. Mitt., III., 403.

TRUHELKA Ć. — Naši gradovi. Sarajevo, 1904.

VESELINOVIĆ: — Manastir Pavlica ispod Jadovnika. Glas. zem. muz., III., 316.

VITANOVIĆ T.: — Manastir Ozren. Glas. zem. muz., I., 2, 32. Wissensch. Mitteilungen, I., 336.

VUJASINOVIĆ S.: — Manastir Moštanica. Banja Luka, 1933.

ZARZICKY-ARNDT-STRATIMIROVIĆ: — Aladža džamija u Foči. Gl. zem. muz., III., 1883. Wiss. Mitt. II., 248.

ZUHRIĆ O.: — Varošica Ustikolina. Glasnik zem. muzeja, III., 1833. Wissenschaftliche Mitteilungen, II., 341.

ŽIVIĆ V.: — Starohrvatski pleter, simbol tisućljetnog hrvatstva Bosne i Hercegovine. Spremnost, Zagreb, 1942., br. 38. str. 7.

3. Pregled razvoja likovnih umjetnosti u banskoj Hrvatskoj

Od XII. do kraja XVIII. stoljeća

Napisao prof. ŽELJKO JIROUŠEK, sveuč. asistent

UVOD

Razvoj umjetničkih nastojanja i umjetničkog stvaranja kroz stoljeća u Hrvatskoj nije tekao istosmjerno, budući da se nije vršio niti pod jednakim stvarnim uvjetima, niti pod pritiskom istih izvanjskih kulturnih utjecaja. Još od najstarijih vremena, davno prije dolazka Hrvata, vodili su se u ovim našim krajevima dugotrajni ratovi između različitih naroda i plemena. Na temelju predhistorijskih spomenika možemo ustanoviti, kako su se ovdje postepeno prelievali i sažimali raznovrstni elementi oblikovanja podjednako Ilira kao i Kelta. Kad su koncem 6. i početkom 7. st. Hrvati došli u ove krajeve, koje danas nastavaju, i osvojili ih, našli su tu već izvanredno razvijenu staru rimsku kulturu. Rimljani, koji su ovdje nekad živjeli, izgradili su tu s vremenom brojne građevine i ostavili množtvo kipova i drugih umjetnina dotjerane i profinjene izradbe, kako to jasno svjedoče predmeti iz bivših rimskih gradova (Siska, Osieka, Vinkovaca, Mitrovice, Solina i dr.) sačuvani u zagrebačkom, sarajevskom i splitskom arheoložkom muzeju. Osobito iz brojnih i bogatih ostataka kršćanskih starina rimske Salone (današnjeg Solina kraj Splita) razabiremo, da je ovdje u to vrieme bilo već jako razvijeno kršćanstvo. Tokom 7.-9. st. Hrvati su primili u sve većem broju kršćansku vjeru i počeli s izgrađivanjem brojnih crkvica duž čitave primorske (dalmatinske) Hrvatske. Te starohrvatske crkvice, građene jednostavnom građevnom tehnikom, odvajajući se od uobičajene tlocrtne sheme starokršćanskog crkvenog graditeljstva, kazuju posve slobodne oblike i osebujne više puta nepravilne tlocrte, te nadasve slikovit ornamentalni pleterasti dekor kamenog crkvenog namještaja. Osobito na području Knina, drevnog Splita i na tlu Kaštela, gdje se prvotno odvijao pravi politički život Hrvata, ostavio je rani srednji viek znatan broj takvih umjetničkih spomenika osebujne kulture starih hrvatskih knezova i kraljeva. Naprotiv sjeverni krajevi Hrvatske oko Kupe, Save i Drave živjeli su u to doba cvata starohrvatske umjetnosti više nekim pokrajinskim životom. Tek početkom 12. st., pošto je osnovana po ugarskom kralju Ladislavu biskupija sa sielom (sjedištem) u Zagrebu, kasnijem žarištu hrvatskog političkog i kulturnog života, poprimili su veću važnost upravo ti sjeverni krajevi Hrvatske, koji su bili bliži Ugarskoj. Nakon glasovitih »Pacta conventa« god. 1102., po kojima je Hrvatska stupila u personalnu uniju s Ugarskom, dolazi do tješnjih političkih i kulturnih odnosa između obaju naroda.

Najstariji popisi župa iz godine 1334. i 1501., koji su se do danas sačuvali, pokazuju jedan posve izkristilizirani sistem razdiobe i čvrstu organizaciju katoličke crkve u ovim našim sjevernim i sjeverojztočnim krajevima, koji su upravo posredstvom te crkve i njezinih brojnih redova primali umjetničke i kulturne tekovine zapadne i srednje Europe. Doseljeni predstavnici sredovječnih vitežkih, monaških i prosjačkih crkvenih redova (templari, ivanovci, benediktinci, cisterciti, pavlini, franjevci i dominikanci) bili su upravo glavni širitelji suvremenih zapadnoeuropskih umjetničkih oblika na području banske Hrvatske.

Obćenito uzevši, dok su primorska Hrvatska i Dalmacija izgrađivale svoju umjetnost tokom srednjeg i novog vieka na klasičnim rimskim tradicijama uviek u tiesnim vezama sa susjednim poluotokom, a djelomično bile također pristupačne i izložene utjecajima alpskih pokrajina, unutrašnjeg Balkana, Bizanta i Levanta — sjeverna, banska Hrvatska sliedila je uglavnom razvoj umjetnosti germanske Srednje Europe, stojeći djelomično pod znatnim utjecajem Francuzke i apeninskih država. Tako se primjerice u umjetničkim spomenicima Hrvatskog Zagorja (Lepoglava, Varaždin, Krapina, Belec i t. d.) gotovo u

svako doba (osobito u razdoblju kasne gotike i baroka) zapažaju i odrazuju utjecaji i kulturne veze sa susjednom Štajerskom (Graz, Maribor, Celje, Ptuj). Hrvatsko Zagorje postaje u neku ruku posrednik zapadne kulture i njezinih tekovina za ostale jugoiztočne krajeve hrvatskog kraljevstva.

U doba baroka (osobito podkraj 17. i u 18. st.) razabire se posredstvom Ljubljane znatan utjecaj Mletaka u oblasti religioznog kiparstva i slikarstva u Zagrebu. Obćenito u tom su stilskom razdoblju utjecale na značaj i oblikovanje umjetničkih spomenika u Banskoj Hrvatskoj uglavnom dvie, po svome sastavu (strukturi) različite kulture: sjeverna germanska, austrijska, koja je bila po svom uređaju društva feudalna i koje je nosilac bilo plemstvo i svećenstvo, prodirala je preko Štajerske, a zapadna, romanska, izrazito građanska, širila se preko Kranjske.

Cjelokupni razvoj umjetnosti od 12. do kraja 18. stoljeća u sjevernoj i sjeveroiztočnoj Hrvatskoj, t. j. u krajevima između gornjeg Primorja, Kupe, Save i Drave — nije mirno protekao kao u susjednoj zapadnoeuropskoj pozadini, već u brojnim i čestim prekidima. Nenadana i strašna provala Tatara (sredinom 13. st.), te mahniti, nemilosrdno harajući i godinama ponavljani pohodi Turaka (od 15.-17. st.) u te naše krajeve, zaustavljali su normalan i logičan tok kulturnog razvoja, a osim toga, što je najvažnije, mnogi su naši vriedni, tada već postojeći umjetnički spomenici tom prilikom posve uništeni i propali.

Što se tiče razvoja umjetničkih problema u pojedinim stilskim epohama, banska Hrvatska sliedila je postepeno s većim ili manjim vremenskim zakašnjenjem zapadnoeuropsku kulturu i njezina umjetnička nastojanja. Tokom pojedinih stoljeća primala je ona već gotove umjetničke oblike, te ih onda primienila za svoje potrebe i prilagodila svome osjećaju.

Međutim treba izriekom naglasiti, da se u nekim motivima, koje su Hrvati preuzeli od svojih susjeda tokom obćeg razvoja umjetnosti, zapaža, da ti nisu jednostavno kopiranje (oponašanje), već naprotiv sviestno proživljeni i usvojeni umjetnički oblici, koji su obćenito značajni kao izraz pojedinog stilskog razdoblja. Što više, kod nekih se naših poviestno-umjetničkih spomenika — osobito kod onih iz najstarije epohe razvoja hrvatske umjetnosti — odražava bjelodano nastojanje za samostalnim i vlastitim stvaranjem, za što većim bogatstvom invencije i ukusa.

Najposlije značajna je i zanimljiva pojava, da najveći dio naših vriednih i razmjerno dobro uzčuvanih umjetničkih spomenika (osobito iz područja crkvenog graditeljstva) nalazimo upravo na ladanju, često puta u posve zabitnim i dalekim selima, dok su naprotiv u gradovima i većim mjestima ti spomenici bili znatnim dielom izvrgnuti neuspjelim restauracijama i razornim namjerama urbanizma.

ARHITEKTURA

Iz najstarijeg popisa župa u Hrvatskoj, koji je sastavio godine 1334. Ivan arciđakon, jasno se razabire, da je u srednjem vieku kod nas postojalo mnogo crkvenih građevnih spomenika, od kojih se do danas tek neznatan dio sačuvao. Prigodom strahovite provale Tatara u Hrvatsku (1242.) postradale su gotovo sve naše crkve iz starijeg, romaničkog stilskog razdoblja, a zajedno s njima i prvotna zagrebačka katedrala. Stoga se kod nas nije sačuvao u cielosti ni jedan jedini izrazito romanički arhitektonski spomenik, već samo neke manje kasnoromaničke crkvene građevine više lokalnog značaja iz druge polovine 12. i početka 13. stoljeća, koje danas postoje samo u ruševinama ili ulomcima, na koje su nadograđene kasnije gotičke prigradnje.

Tako se u velikoj župi Vuka nalazi nekoliko kasnoromaničkih crkava djelomično fortifikacionog, obranbenog značaja, koje pokazuju osobiti sredovječni sriemski tip, koji potječe sa sjevera. One imaju obično masivno oblikovani toranj, te malu, kadkada bačvastim svodom presvođenu, razmjerno visoku lađu i niže presvođeno svetište, koje završava s polukružnom apsidom. Za estetski utisak vanjštine tih crkava svakako je značajna činjenica, da njihova mala polukružna kasnoromanička apsida gotovo i ne kazuje organsku povezanost s ostalim kasnije obnovljenim ili dograđenim tielom, već djeluje jednostavno kao neki pasivni pridodatak.

Među građevinama toga arhitektonskog tipa razmjerno je najbolje sačuvana crkva sv. Marije u Moroviću, koja je u svojem prednjem dielu kasnije dograđena u gotičkom stilu. Na njezinu glomaznom tornju sačuvale su se strielnice u obliku križa — živo svjedočanstvo onog burnog doba borba katoličke crkve s bogumilima i drugim protivnicima.

Značajnu kasnoromaničku apsidu ukrašenu ornamentom od opeka ima crkva u Bapskoj.

Izrazito romanički tip pokazuju ruševine crkava u Ledincima i Rokovcima kod Vinkovaca.*)

U toj grupi građevnih spomenika osobito je zanimljiva crkva sv. Bartola u Mikanovcima sa svojim masivnim sredovječnim okruglim tornjem, koji je jedini te vrste u Hrvatskoj. U kasnijim stoljećima izgrađeno gotičko svetište ove crkve nadomjestilo je prvotnu polukružnu kasnoromaničku apsidu.

Mala romanička crkvica sv. Duha na brdu Goilu kod Banove Jaruge, jedna od naših najzanimljivijih sredovječnih crkvenih građevina, nažalost je pogrješnom restauracijom izkvarena. Iskonski joj je tlocrt bio spoj od triju kružnica. U Mađarskoj u mjestu Raba Sz. Miklos (Đurska županija) nalazi se njoj srodna građevina, kojoj tlocrt pokazuje segmente od četiriju kružnica.

U vel. župi Zagorje u crkvi sv. Križa kod Budinščine sačuvana je u jezgri ma-

*) Ovaj tip crkvenih građevina ima svoj pendent u crkvi u Börszönyju u Mađarskoj (11./12. st.)

la kasnoromanička građevina tipično lokalnog značaja.

Djelomično romaničke crte sačuvao je masivni, obranbeni četverostrani toranj kasnogotičke ladanjske crkve sv. Jurja u Belcu.

U Tornju kod Pakraca nalazi se na groblju zanimljiva stara gotička crkvica građena na tlocrt trolista (djeteline) po uzoru na starohrvatske crkvice slobodnih oblika.

Staro gotičko svetište u obliku trolista sačuvala je i stara kapela sv. Benedikta u Svibovcu na Dravi, na koje je u 17. stoljeću bila dograđena uzdužna crkvena lađa. Ovoj je srodna jedino kapela u Orljavcu (župa Skenderovci) u požežkoj županiji.

Ovaj tip malih gotičkih crkvica svakako je neobična i vrlo riedka pojava u ovim našim sjevernim krajevima.

Za hrvatsko-ugarskih vladara iz kuće Arpadovića (1102.—1301.), t. j. od 12. stoljeća dalje, šire u Hrvatskoj (kao i po ostaloj Evropi) izrazito francuzku kulturu sredovječni vitežki i monaški crkveni redovi (templari, ivanovci, benediktinci, cisterciti, premonstrati) i to prenoseći je ponajprije iz Francuzke, a kasnije posredstvom Ugarske. Osobito monaški crkveni redovi (cisterciti i benediktinci) brižno su nadzirali građenje svojih crkava, i to ne samo s liturgijske, već također i s umjetničke strane, zadržavši još duboko u 13. stoljeće tradicionalni romatički bazilikalni oblik tlocrta. Osim toga istodobno (t. j. u 12. st.) stoji već čitava srednja Evropa u vlasti novo procvale lombardijske umjetnosti. Lombardijski klesari (lapicide), koji su se u crkvenoj arhitekturi ograničili više na građevnu plastiku i ornamentiku (u kojoj su prikazi životinja bili od osobita i zamašna značaja), preplavljuju u velikim skupinama Njemačku, Austriju i susjedne zemlje. U Ugarsku otvara se njima put također preko Hrvatske. Na razvoj ugarske sredovječne građevne plastike utjecali su oni još snažnije, nego u drugim zemljama (A. Hekler). Tipične su njihove plastičke tvorevine: patuljaste galerije, sliepe arkade i portalna preddvorja s lavovima. Nije izključena mogućnost, da su ti lombardijski klesari ostavili tragove svoga umieća i u krajevima posavske Hrvatske, gdje je upravo početkom 12. stoljeća (nakon personalne unije s Ugarskom) započeo bujniji politički i kulturni razvoj. Međutim, velika provala Tatara u 13. stoljeću gotovo je sve te crkvene umjetničke spomenike uništila, pa smo danas upućeni uglavnom na vrlo oskudne poviestne podatke.

U poredbi s crkvenim građevinama 11. i 12. st. u Primorskoj Hrvatskoj i u susjednoj Njemačkoj, bile su crkve, nastale u 12. i 13. st. u banskoj Hrvatskoj, u svojim prostornim razmjerima i u svojoj građevnoj plastici prilično siromašne i konzervativne.

Oko godine 1172.-75. pada osnutak templarskog samostana u Glogovnici kraj Križevaca, gdje su se u kasnijoj gotičkoj crkvi Bl. Dj. Marije sačuvali usred lađe masivni stupovi, koji očito potječu od prvotne bazilikalne građevine iz predtatarskog doba. Uz stranice četverokutne jezgre stupova (koji počivaju na znatno širim povisokim izoliranim podnožjima) prislonile su se polukolumne. — Iz darovnice kralja Andrije II., izdane godine 1123., saznajemo, da su Glogovnicu posjedovali templari iz Poljske. Ne treba se tome čuditi, kad znamo, da su se templari iz svoje matice-zemlje Francuzke brzo proširili po različitim zemljama Europe. Glavni templarski samostan u Hrvatskoj bio je Vrana (po njemu naziv »priorat vranski«), a kasnije Pakrac. Osim u Glogovnici imali su templari svoje samostane u Marči kod Ivanić-Kloštra, u Prozorju kraj Dugog Sela (Sv. Martin), u Božjakovini (vjerojatno i u susjednim Brckovljanima), u Čaklovcu kraj Pakraca, u Bieloj Stieni (na južnim obroncima Psunj-planine, prema dolini Save), u Zagrebu i Senju. Godine 1312. na obćem saboru u Vienni ukinut je templarski red ne samo u Francuzkoj, već i u ostalim europskim zemljama. U Hrvatskoj su templari morali predati svoje samostane i posjede srodnom križarskom vitežkom redu — ivanovcima. Tako su Glogovnicu zaposjeli ivanovci, a poslije njih kanonici sv. Groba reda augustinskog i konačno u 17. stoljeću isusovci.

Bivša templarska crkva sv. Martina u Prozorju (sada u ruševnom stanju) barokizirana je stara gotička građevina.[1] U starom se popisu župa zagrebačke biskupije iz godine 1334. navodi, da je ta crkva »in possessione Cruciferorum« (naime ivanovaca, koji su crkvu preuzeli poslije ukinuća templarskog reda). Lađa crkve bila je prvobitno pokrivena ravnim drvenim stropom, kojega je kasnije zamienio niži barokni svod. (Još prije nekoliko godina zapažali su se na pobočnim stienama iznad ovog nižeg svoda tragovi starih fresaka.) Svetište, koje završava s tri stranice višekuta, bilo je izprva gotički presvođeno, navodno na isti način kao i ono župne crkve u susjednim Brckovljanima. S izvanjske strane crkve izpod nekadašnje sunčane ure nalazi se zazidani nizki gotički portal starog pobočnog crkvenog ulaza. Na lievoj strani od toga portala jasno se razabire također i jedan zazidani gotički prozor.

Za starije doba razvitka gotike i građevne djelatnosti u Posavskoj Hrvatskoj osobito su važne benediktinske i cistercitske opatije (12./13. st.), koje su osnovali francuzki redovnici dolazeći izravno iz Francuzke ili posredno iz susjedne Ugarske. Oni su u ovim našim krajevima razvili živahnu kolonizacionu djelatnost (Neštin, Banoštor, Dumbovo, Petrovaradin, Mitrovica, Podborje kraj Daruvara, Biela kod Sirača, Rudine kraj Požege, Topusko, Senj, Kutjevo, Belakut, Zagreb, Samobor), kao što se to već nešto ranije i uporedo zbilo u znatno većoj mjeri u Mađarskoj (Somogyvár,

[1]) Godine 1277. spominje se prviput u izpravama neki redovnik Benvenut kao »praeceptor domus templi de Sancto Martino«.

Szentgotthard, Eger, Zirc, Pilis, Aracs, Bácsmonostor, Deáki, Lébény, Ják). Kod gradnje svojih crkava zadržali su oni uglavnom još stari bazilikalni oblik tlocrta. Dok su benediktinske opatije bile sagrađene kao prave fortifikacione, obranbene utvrde na težko pristupačnim uzvisinama i brežuljcima (»... colles Benedictus amabat«), cistercitske su se naprotiv smjestile u nizini usred plodne zemlje, opasane redovno s masivnim zaštitnim zidem, koje je provideno nekolikim kulama.

U 13. st. imali su benediktinci u okolici Požege i Daruvara tri utvrđene opatije, koje su u drugoj polovini 19. st. postojale još u znatnim ruševinama: Sv. Jelena od Podborja kraj Daruvara, Bl. Dj. Marije u Bielој kod Sirača, Sv. Mihajla Arkanđela od Rudine kraj Požege. Kao što je to bio slučaj u susjednoj Mađarskoj, tako su bile i u Hrvatskoj sve benediktinske opatije kasnije predane cistercitima zbog reforme[2]), a ovi su crkve tih opatija prema potrebi obnovili i preinačili u duhu svog posebnog građevnog naziranja, kako se to približno jasno razabire također i iz stilskih značajaka ruševina benediktinske opatije Biele kod Sirača.

Da se na vrhuncu srednjeg vieka razvila gotika, nije bio uzrok ni promjena ukusa, a ni tehnički napredak. Novi gotički stil stvorila je nova religiozna dispozicija. Svladavanje tvari, materije, velik je doživljaj, koji sačinjava središte gotičkog umjetničkog stvaranja. Ovo osnovno načelo gotičkog stila određuje njegov odnos prema staroj kršćanskoj arhitekturi i romanici. I starokršćansko graditeljstvo nastoji oko dematerializirane, oko oduhovljene arhitekture. Ali ta arhitektura nikako ne dopušta, da u njoj oživi sâm akt dematerializacije i oduhovljivanja, jer bi ona u tom slučaju prije svega morala zorno predočiti snagu i težinu materije. A upravo to provodi gotika. Gotici i romanici zajedničko je naglašivanje kamena. Gotika gomila zidine i zgrće mase, ali ih onda — u protivštini prema romanici — dematerializira u namjeri, da te toliko skupljene i zgrtane zidine prikaže kao da su bez teže, kao da su prozirne i providne. U starokršćanskoj arhitekturi zid nije bio naglašen, a u romanici je naprotiv on naglašen i tjelesan, u gotici naglašen i beztjelesan, dematerializiran.

U golemom religioznom oduševljenju podpomagali su svi onodobni družtveni slojevi građenje novih crkava. Međutim, ovakvo religiozno oduševljenje nije potrajalo intenzivno kroz čitavo gotičko razdoblje. Ali je građenje u gotičkom stilu bilo ipak kroz vjekove toliko snažno i brojno, da je najposlije čitava Europa dobila novo lice, iako je romanika bila stvorila velik broj crkvenih građevina.

Iz Francuzke razširio se gotički stil po čitavoj Europi. Osobito je on važan za Njemačku, koja je i sama stvarala nove oblike i ostala gotičkom stilu vjerna do u 16. stoljeće. Osim Njemačke poprimile su veoma brzo novi gotički stil i ostale evropske zemlje. Južna Francuzka i Italija drže se prema njemu veoma suzdržljivo. Španija je stvorila svoj osebujni oblik gotike. Tako se eto u gotici ogleda ujedinjeno sredovječno kršćanstvo.

Već u prvim početcima gotike objavlja se jasno da je svladavanje tvari (materije) bilo njezin iskonski doživljaj, jer ona počinje time sve više izdubljivati i raztakati krepki, težki romanički zid. Stiena postepeno gubi svoju težinu i bliži se tako reći jednom linijskom sistemu. Zakoni novog oblikovanja (t. j. načela statičkog razrješavanja i ujedinjavanja) oslobađaju postepeno pojedinačne oblike iz njihove romaničke povezanosti i polagano prevode u novo gotičko shvaćanje. »Iz nekad tako neprobojnog masivnog zida postao je na kraju romanike sklop veoma složenih članaka, neko treptanje krivulja, neko nizanje kićenih zidnih trakova jednog iznad drugog«. (K. H. Clasen)

U Hrvatskoj se u doba cvata gotike pojavljuju umjetnički crkveni građevni spomenici u znatno skromnijem i jednostavnijem obliku. Nisu to onako veličajne, oduhovljene tvorevine, sagrađene po uzoru monumentalnih sredovječnih crkava na Zapadu, u Francuzkoj i Njemačkoj, već po svome smještaju i po svome obrisu više slikovite, a u svojoj konstruktivnoj prostornoj jezgri i prostornome plaštu jednostavne više kubički oblikovane, odporne i manje zamršene građevine u prvim svojim početcima više fortifikacionog, obranbenog značaja, zasnovane u svim svojim pojedinačnim konstruktivnim elementima u duhu onoga vremena, u kojem su nastale. Ne nalazimo kod nas ono gotovo poetski-fantastično razrješavanje podpornog sistema, te one veličajne ritmike i dinamike razkošno razčlanjenih pročeljâ zapadnoeuropskih gotičkih katedrala i njihovih brojnim svetačkim likovima i biljnim motivima ukrašenih portala. Gotika u gornjoj Hrvatskoj ne poznaje ono savršeno razrješavanje zidnih ploha u jedan statički jasan i konstruktivno povezan sistem podpornja, stupovlja, svodova i prozora, već postepeno upotrebljava i ugrađuje već razvijene i oplemenjene oblike (portale, prozore, triumfalne lukove, nadvratnike i sl.) u masivno, obranbeno zide. Tako nastaje kod nas tip obranbene gotičke arhitekture, koja nosi više ili manje samo gotički dekor. U obranbenom zidu ne smije biti mnogo otvora, a pogotovo ne velikih, tako da unutrašnji crkveni prostor (t. j. jezgra građevine) može ostati odie-

[2]) Već je papa Grgur IX. (1226.—1241.) izriekom izticao i želio, da se ukinu opatije benediktinaca, a da na njihovo mjesto dodju cisterciti, jer zapravo oni predstavljaju nastavak slavnog benediktinskog reda i obnovu stare regule. Ovu su želju širili također i sv. otci pape, koji su proizlazili iz cistercitskog reda.

ljen i dobro zaštićen od eventualnih izvanjskih, neprijateljskih nasrtaja. Čini se, da je upravo ovaj pretežno obranbeni značaj naših crkvenih građevina uvjetovao, da se je gotički stil u banskoj Hrvatskoj oblikovao i razvijao gotovo suprotno nego u ostaloj zapadnoj Europi (poglavito u Francuzkoj).

Na prielazu iz romanike u gotiku ima osobitu važnost cistercitska arhitektura, a uz nju i ona premonstrata. Cisterciti su godine 1098. osnovani reformirani benediktinski red i zovu se po svom matičnom samostanu Citeaux (Cistercium) u Burgundiji. Najznatniji je njihov predstavnik Bernard iz Clairvauxa (1090.—1153.). Red je u prvo vrieme bio izvanredno snažan i utjecajan, osobito zbog svoga asketizma. Cisterciti su svojom građevnom djelatnošću utrli put gotici u Burgundiju (Citeaux, Pontigny, Clairvaux, Morimond). Kod izgrađivanja svojih crkava oni su nastojali oko što jednostavnijih oblika« pa je prema tome ovdje bilo izključeno provođenje kasnoromaničkog načela bogatog razrješavanja. Ali je zato cistercitski, konstruktivno vanredno brižni i savjestni način građenja oblikovao umjetničke spomenike monumentalnog izražaja. Pojedinačni su oblici (šiljati luk i rebrasti svodovi) ušli već zarana u taj cistercitski stil, koji zbog svoje nesklonosti prema svakom razrješavanju, nije ove elemente povezao u jedan statički sistem (K. H. Clasen). Tlocrt cistercitskih crkava kazuje odgovarajući bazilikalni tip s poprečnim brodom (latinski križ), s jednostavnim ravnim korskim završetkom i s dvie četverostrane pobočne kapele. U 13. st. oko godine 1200., nadomještava taj stari ravno zatvoreni kor jedan novi, koji ima polukružni završetak, obhod i kapele (cistercitske crkve u Pontignyju i Heisterbachu). Osobitu važnost polaže cistercitska arhitektura na uređenje transepta (poprečnog crkvenog broda), i to zbog mogućnosti pridodataka pobočnih korskih kapelâ. Cisterciti su bili najaktivniji i najuspješniji protagonisti svođenih crkvenih građevina. Oni su se u drugoj pozitivnoj stilskoj fazi svoje građevne djelatnosti (1200.—1250.) s većom dosljednošću odlučili za svodove. Građenje visokih tornjeva po pravilima cistercitskog reda, prvotno je zabranjeno, pa je na taj način postignut snažno naglašen i impozantan longitudinalni izvanjski oblik crkvene bazilikalne građevine. Međutim, kod kasnijih obnova i prigradnja cisterciti grade i postrance prislanjaju uz pročeljâ svojih crkava višekutne, neznatno razčlanjene i masivno konstruirane tornjeve (campanile) malih promjera, koji obično završuju onizkom piramidom (na pr. crkva u Kerczu). Upravo ti tornjevi, koji sa svojim vitkim proporcijama i sitnim prozorčićima daju čitavom pročelju ovih crkava slikovitiji dojam, postaju u kasnijem razvoju tipična pojava crkvenih građevina cistercitskog podrietla. Pri oblikovanju zapadnih pročelja svojih crkava provode cisterciti u prvo vrieme gotovo savršen puritanizam (Heiligenkreuz). Ne nalazimo ovdje nikakvih osobitih dekorativnih elemenata, plohe su gladke, sastavljene od velikih kvadera tesanog kamenja ili opeke, neznatno razčlanjene i providene gotičkim portalom i prozorima. Donekle su taj manjak jednostavnosti pročelja cisterciti izprva nadoknadili znatno ukrašenim crkvenim preddvorjem (narteksom) kojega je konstrukcija (kao prigradnja) uvjetovala razdiobu pročelja na katove. Postepeno s vremenom prestali su cisterciti graditi ovo crkveno preddvorje, ali uza sve to nije još bilo nađeno jedno idealno rješenje vertikalnog razčlanjivanja crkvenog pročelja. To je tek podpuno uspjelo provesti na visokogotičkim pročeljima cistercitskih crkava (osobito na onima iz opeke), kako su ih oblikovali osobito slavenski cisterciti, kojih su crkvene građevine bile ujedno i najodličnije gradnje, što ih je taj red u 14. stoljeću mogao proizvesti (Chorin). U unutrašnjosti svojih crkava cistercitski se red protivio svakom prerazkošnom ukrašivanju, dopuštajući na slikanim prozorima samo sivu boju u raznim tonovima i zabranjujući svaku plastiku, izuzevši križeve s razpetim Kristom. Kapiteli u obliku čaške nadjeveni su u rano doba (o. 1190.) pupoljcima (na pr. kapiteli cistercitske crkve u Zirczu), a u vrieme t. zv. visoke gotike (koja odgovara klasičnom i kasnom stupnju rane gotike) od 13. st. dalje obavijeni su prirodno oblikovanim listovima domaćih biljaka (na pr. kapiteli cistercitske crkve u Topuskom).

Gotika se u Hrvatskoj pojavila vrlo rano, a donieli su je francuzki cisterciti. Godine 1205. osnovao je hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. opatiju Bl. Dj. Marije u Topuskom darovavši joj županiju de Gorra (ukoliko nije pripadala templarima) i pozvao cistercite iz Clairvauxa (de domo Claravallensi), da je zaposjednu. Nakon što su cisterciti ovdje izgradili samostan i veliku crkvu, proglasio je Andrija II. godine 1211. opatiju u Topuskom kraljevskom. Kao prvi opat spominje se Theobald (1205.—1217.).

Cistercitska crkva u Topuskom bila je trobrodna bazilikalna građevina s polukružnom apsidom, koja se svojim znatnim razmjerima i tlocrtnom dispozicijom približavala crkvi cistercitske opatije (osnovane godine 1182.) u Zirczu u Ugarskoj, koju su gradili također redovnici iz Clairvauxa, samo što je ova posljednja imala još značajni ranocistercitski ravni završetak kora. Zanimljiva je činjenica, da su se od ovih dviju možda najvećih cistercitskih crkava, nastalih u zemljama na iztoku Francuzke, sačuvali do danas samo dragocjeni pojedinačni ulomci.

Iz pisanih izvora saznajemo, da je za provale Tatara u Hrvatsku crkva u Topuskom zajedno sa samostanom ostala netaknuta. U njezinoj je apsidi godine 1282. dao podignuti ban Stjepan

Babonić Blagajski oltar sv. Križa. Nadalje je iz poviesti crkve poznato, da je godine 1342. udario grom u njezin zvonik (campanile).

O monumentalnosti te prve naše cistercitske crkve svjedoči još i danas krasan ostatak njezina visokog pročelja iz razdoblja visoke gotike. Kapiteli, koji su se na tome pročelju sačuvali, imaju značajan oblik čaške, koju obavija ornament smokvina lišća. Oni pokazuju stilsku srodnost sa sačuvanim ranogotičkim kapitelima iz stare benediktinske opatije u Vértesszentkereszt u Mađarskoj (12. st.). Cistercitska crkva u Topuskom u iskonskom svom obliku bila je prva naša gotička građevina, a zacielo i jedan od prvih spomenikâ gotike na iztoku matice-zemlje. Ona je nastala gotovo istodobno s razvojem gotike u Francuzkoj.

Koliki je ugled uživala cistercitska opatija u Topuskom, najbolje potvrđuje činjenica, da joj je po odredbi pape Honorija III. godine 1219. bila podređena prvotno benediktinska opatija Bl. Dj. Marije u Szentgotthárdu u Ugarskoj (osnovana 1184.). Nadalje je pod upravom opatije u Topuskom bila i bivša benediktinska opatija na otoku sv. Nikole kod Erča (Erchi) u vesprimskoj diecezi u Mađarskoj, a što se potvrđuje bulom pape Inocenta IV. iz godine 1253. Francuzki cisterciti brzo su se proširili i po ostaloj Hrvatskoj. Tako je u Senju već 1214. osnovana opatija sv. Križa po francuzkim redovnicima iz Egresa u Ugarskoj (linija Pontigny), a godine 1232. opatija Bl. Dj. Marije u Kutjevu kraj Požège po cistercitima iz Zircza u vesprimskoj diecezi u Mađarskoj (linija Clairvaux). Cistercitsku opatiju u Belakutu kod Petrovaradina osnovali su godine 1237. redovnici iz Trois-Fontainesa u Champagni (de linea Clarae-Vallis).

Opatijska crkva u Belakutu bila je longitudinalna (uzdužna) bazilikalna građevina s poprečnim brodom, polukružnom apsidom i s dvie pobočne (korske) kapele. Čini se, da po svojim razmjerima nije zaostajala za cistercitskom crkvom u Topuskom. Iz sačuvanog tlocrta (17. st.) razabire se, da je opatija u Belakutu (poput one u Topuskom) bila opasana masivnim zaštitnim zidem i obranbenim kulama. Napuštajući Petrovaradin godine 1687., Turci su popalili i porušili tvrđavu kao i sve znatnije građevine. Kad su sliedeće godine (1688.) carske čete ponovno ušle u grad, našle su krasnu crkvu i samostan u ruševinama.

Dok se cistercitska arhitektura sve više priljubljivala vodećoj gotici, preuzimaju sada njezina (izprva na strogu jednostavnost usmjerena) načela građevine prosjačkih redova: dominikanaca i franjevaca. Oni su u svojim crkvama obrazovali pučki primitivni način građenja, koji je plodno utjecao na daljnji razvoj gotike. To su ranogotičke bazilike ili jednobrodne triemovne crkve (Saalkirchen), koje su bile ravno prekrivene ili nadsvedene, bez transepta (poprečnog broda), s uzkim, višestranim i uvučenim ili daleko izbočenim nadsvedenim korom (svetištem). Ta je arhitektura prosjačkih redova vrlo brzo došla do redukcije prostornog plašta, pa do ujedinjavanja i ujednostavnjivanja prostora. Međutim, u historijskom pogledu ona je tek čedna pratilica monumentalnog, obćenog arhitektonskog stvaranja i ne ulazi neposredno u konačnu gotičku fazu.

Iz toga ranijeg razdoblja gotičke arhitekture prosjačkih redova potječe svetište (13.—14. st.) regotizirane franjevačke crkve u Zagrebu, koje je u mnogočem bilo nalik na južnu apsidu Bl. Dj. Marije zagrebačke stolne crkve. Crkveni brod bio je navodno kasnije građen od svetišta, i to kao jedan jedinstveni, prostrani nerazčlanjeni prostor (značajan za crkve prosjačkih redova), koji je bio velik kao što je sadašnji zajedno s ugrađenim pobočnim kapelama. (Ove potječu iz 17. st., kada je crkvena lađa zajedno s pročeljem bila barokizirana po uzoru stare zagrebačke isusovačke crkve sv. Katarine.) Prigodom regotizacije crkve odkriveni su na južnoj strani lađe ostatci gotičkog prozora s jednostavnim mrežištem i ulomci pobočnog crkvenog ulaza, koji je vodio u prvu kapelu sa sjeverne strane. Na glavnom se pročelju također naišlo na tragove jednog gotičkog prozora i na nekoliko ulomaka gotičkih profila.

U stilu ranogotičke arhitekture prosjačkih redova (13./14. st.) bili su izgrađeni i najstariji zapadni dielovi o početku 20. st. posve regotizirane franjevačke crkve Bl. Dj. Marije u Iloku. Ovu stariju ranogotičku crkvu, kojom su upravljali franjevci, sagradio je navodno vojvoda Ugrin (1349.) tadanji vlastnik Iloka.

Župna crkva sv. Magdalene u Čazmi zadržala je od stare propovjedničke, dominikanske crkve značajno, upravo napadno maleno, četverostrano svetište, odieljeno od crkvene lađe visokim triumfalnim gotičkim lukom.

Djelomično u ovo stilsko razdoblje ulazi barokizirana stara franjevačka (nekoć benediktinska, odnosno cistercitska) crkva u Šarengradu, koju je u početku 15. st. obnovio u gotičkom stilu (na isti način kao i crkvu sv. Marije u Moroviću) Ivan Morović, ban mačvanski. Crkva je kasnije veoma stradala od Turaka. Njezina dugačka lađa bila je nekad znatno viša i pokrivena ravnim drvenim stropom, dok je njezino razmjerno malo i napadno kratko svetište bilo, čini se, gotički nadsvedeno. U starom su se tornju ove crkve sačuvali iskonski gotički prozori.

U razdoblju kasne gotike, koja je i kod nas najtjesnije povezana s ranogotičkim kasnim stupnjem, biva taj tip redovničke jednobrodne triemovne crkve, koji su prihvatili i pavlini, neznatno dekorativno obogaćen. Uz starije križne rebraste svodove (na pr. svetište franjev. crkve u Ivanić-Kloštru, svetište pavlinske crkve u Remetama kraj Zagreba, svetište bivše pavlinske crkve sv. Ane de Dobra Kuća kod Velikih Bastaja) javljaju se sada nešto mlađi zvjezdasti i mrežasti svodovi, i to najprije u sve-

tištu, a zatim i u lađi (na pr. bivša franj. crkva u Remetincu kod Novog Marofa, bivša pavlinska crkva u Lepoglavi i bivša franjevačka crkva u Vočinu — sve tri iz 15. st.). Osim toga jedna je od izrazitih značajaka kasnogotičkih triemovnih crkava ranog stupnja njihov krepki i visoki sedlasti krov crkvenog broda i svetišta, koji dominira iznad čitave građevine (na pr. franj. crkva u Ivanić-Kloštru; sadašnja lađa ove crkve bila je prvotno gotički nadsvedena).

Onaj proces preobličavanja, koji je bio posvuda započeo u kasnom stupnju rane gotike, a nastojao oko toga, da klasičnu skolastičku crkvenu građevinu daljim razvijanjem gotičkih načela raztoči, odvija se u prvim desetljećima 14. st. već u jednom sasvim drugačijem stilskom pravcu. S ovim pravcem počinje druga velika kasnosredovječna razvojna faza, koju nazivamo kasnom gotikom, iako se obično ovim nazivom označuje samo završni stupanj, t. j. gotička arhitektura 15. stoljeća. Međutim 14. i 15 st. tvore zajedno jedno unutrašnje poviestno-razvojno jedinstvo, put jednom novom idealnom obliku, t. j. crkvenoj građevini, kod koje su prostor i plašt savršeno ujedinjeni. Iako se kasna gotika razvila iz rane gotike, ipak stoji ona pored nje u umjetničkom pogledu sasvim samostalna povodeći se za svojom vlastitom zakonitošću.

Crkveni se prostor sada sve više sažima u jednu kompaktnu tvorevinu. Nema nikakve sumnje, da je ranogotički bazilikalni crkveni prostor uzpoređen s romaničkim, u tlocrtu i u nacrtu značio zamašan korak napried do ujedinjavanja. I upravo ono, što se bez napuštanja ovog tradicionalnog kršćanskog prostornog oblika još moglo postići, postigla je kasna gotika, i to tako, da je poprečni brod (transept) u njegovu obrisu reducirala, a koristiene pojednostavnila.

Uporedo sa sve iztaknutijim nastojanjem oko načela ujedinjavanja javlja se i nastojanje oko što jednostavnijih prostornih oblikâ, oko jasne, lako shvatljive prostorne cjeline. U kasnom stupnju rane gotike obrazovani klasični oblik dvoranske crkve (kod koje su svi brodovi jednako visoki; njem. Hallenkirche) postaje sada reprezentativnim tipom kasnogotičkih oblikovnih načela. Uzpoređena s bazilikom predočuje dvoranska crkva bezuvjetno bogatiji građevni oblik. Dvorana se naime kao takva lakše shvaća i predočuje, ona je nekud primitivnija, zbog toga i popularnija. Sa stajališta prostornog ujedinjavanja treba dvoransku crkvu smatrati najzrelijim izražajem i konačnim ciljem kasne gotike.

Razvojni tiek kasne gotike kudikamo je sporiji nego onaj rane gotike. Današnja nauka u razvoju kasne gotike odvaja dvie faze: rana seže od 14. st. do u prva desetljeća 15. st., dok kasna traje u nekim zemljama (osobito slavenskim) sve do duboko u 16. st., pače i u 17. stoljeće.

Obćenitom ujedinjavanju prostora i njegova plašta podređuju se tradicionalni pojedinačni oblici. Rana je gotika započela s jednostavnim, statički jasnim oblicima. Njezini stupovi — ili posve gladki ili opet bilo polukolumnama, bilo samostalnim oblim štapovima zaodjeveni — počivali su redovno na kompaktnim, odvojenim podnožjima (na pr. stupovi u bivšoj templarskoj crkvi u Glogovnici kraj Križevaca). Oštro i duboko profilirane baze kolumna, jasno odvojeni kapiteli s listnatim ukrasom, krepko graničene ploče ležaja — razpoređivali su stremljenje u vis kao članci. Ali je već stup na svežnjeve (Bindelpfeiler), koji se doskora javlja, počeo ovu sažetu organizaciju razrješavati tako, da u nju ulazi neko vibriranje. Između pojedinih oblih štapova, t. zv. službâ, urezuju se u jezgru stupa duboke užljebine, pa se tako službe i jezgra stapaju u jednu cjelinu. Upravo ovi stupovi na svežnjeve bivaju u 14. st. obćenitom osnovom za oblikovanje podpornja. Gotičko razčlanjivanje prodire i u podnožje stupa. Kapiteli i ležaji gube sve više i više svoje plastično značenje, svoju namjenu da ograničuju. Kapitele prekriva gusto naborani plašt bujnog lišća, pa tako njihova prijašnja statička funkcija prelazi u više dekorativnu, koja sada ne zaustavlja ritam stremljenja u vis. Rezultat je svega toga, da se odozdo pa sve do u svodove jasno iztiče neprekinuto dinamičko strujanje.

U vrieme kasnogotičkog završnog stupnja ovakva se struktura stupa na svežnjeve još intenzivira. Kako se osim toga sve manje naglašavaju užljebine profilnih štapova, iztiče se sve jasnije jezgra podpornja. Trup i podnožje stupa međusobno su najtjesnije povezani. Osim toga javljaju se sada sve češće jednostavni, uglati i obli podpornji. Kapitel u tome razdoblju kasne gotike i nije drugo nego uzak, plosnat prsten, pače kadikad i samo jednostavni rudiment. Redovno on posve izčezava, tako da se uglata rebra neposredno odvajaju od trupa stupa, kolumne (na pr. crkva sv. Marka u Zagrebu). U neprekinutom rastenju teče arhitektonički ritam linija od poda kroz stupove u rebra svoda i natrag.

Isti se razvojni tiek zapaža i pri obrazovanju stropa, i to od starijih križnih (koji imaju posve statičku funkciju) do mlađih zvjezdastih i mrežastih dekorativno razapetih svodova.

U razdoblju kasne gotike nalazimo u Hrvatskoj uz cjelovitiji i jedinstveniji tip dvoranske crkve s tri jednako visoka broda (stolna crkva u Zagrebu) također i njemu srodni bazilikalni prostorno razvedeni tip visoke srednje lađe s neznatno nižim pobočnim lađama (crkva sv. Marka u Zagrebu).

Pošto je prvotna katedrala, koju je kralj Andrija II. godine 1217. dao posvetiti, nakon provale Tatara u Zagreb (početkom godine 1242.) bila »cum capitulo in cinerem versa«, sagradi biskup Stjepan II. († 1247.) za potrebe Kaptola kapelu sv. Stjepana Prvomučenika, koja je imala zamieniti »razorenu« stolnu crkvu, dok se ona nanovo ne podigne. Ta kapela, koja je nekad imala ulaz s juga i bila obnovljena godine 1616. po zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću, postoji znatno promienjena djelomično još i danas u sastavu

južnog trakta nadbiskupskog dvora. U njoj su se sačuvali značajni i dragocjeni tragovi rane gotike. Tek za biskupovanja Timotejeva (1264.—1287)*), kojega je posvetio papa Urban IV., osnivač crkve u Troyesu — »obnovljena je zagrebačka stolna crkva od temelja«, i to na istome mjestu stare bazilikalne crkve, koja je postradala od Tatara. Najstariji njezini iztočni dielovi, koji potječu iz toga vremena (oko 1270.—1284.) povode se svojim prostornim razmjerima i svojim neobično bogatim i snažno iztaknutim profilacijama lučnih pojasa bez svake sumnje za dinamikom francuzkih uzora. Njezino svetište s tri višekutno završene apside drugi je po redu najstariji primjer (prema mišljenju Fr. Mertensa, prvog iztraživača gotike) toga veoma liepog tipa ranogotičke arhitekture kasnog stupnja.

Stariji spomenik je crkva sv. Urbana u Troyesu, kojoj je temelj položio godine 1262. papa Urban IV., a gradnju izveo arhitekt Jean Langlois. Već godine 1266. bila je obavljena posveta njezina kora. (Prema mišljenju Clasenovu stoji ova crkva u Troyesu podaleko od oblikovanja velikih katedrala i nadovezuje se više na stil manjih gradskih crkvenih građevina.) Treći je primjer toga tipa katedrala u Regensburgu, koja se započela graditi doduše već godine 1275. — dakle upravo u vrieme, kada su u zagrebačkoj katedrali bili posvećeni oltar u sakristiji i oltar u sjevernoj pobočnoj apsidi sv. Ladislava (prema Tkalčiću kor crkve bio je izgrađen već prije o. godine 1269.) — ali je njezin kor bio dovršen tek u početku 14. stoljeća. (Zanimljiva je činjenica, da se tlocrt regensburžke stolne crkve, sa svojim uvučenim poprečnim brodom i korom s tri višekutne apside bez obhoda, posvema odvaja od sheme klasične gotičke katedrale.).

Na spomenuti nizkovodni sistem rane gotike kasnog stupnja (13./14. st.), nadovezao se kod zagrebačke katedrale kasnogotički visokosvodni prostorno ujedinjeni sistem dvoranske crkve (Hallenkirche) s tri jednako visoka broda (14./15. st.), pa je na taj način zajedno s već izgrađenim masivno oblikovanim i zatvorenim zapadnim gotičkim pročeljem s dvama zvonicima (14. st.), koji su dopirali samo do visine crkvenih zidova, bila postignuta jedinstvenost i sažetost cjelokupne prostorne mase. Čitav je razpoređaj zapadnog pročelja stare zagrebačke katedrale, a osobito njegova srednjeg diela sa znatno izbočenim i bogato profiliranim glavnim portalom i njegovim gotičkim timpanonom[1]) živo podsjećao na dispoziciju kasnoromaničkih i ranogotičkih crkvenih pročelja benediktinskih opatija u Mađarskoj (Ják, Zsámbek, Lébény, Türje).

Kod utvrđivanja zagrebačke stolne crkve masivnim zaštitnim zidom i kulama (1513.—1521.) bio je zaposlen između ostalih i majstor Juraj Streit-Kranjec iz Škofje Loke, graditelj kasnogotičkog prezbiterija zavjetne crkve u Crngrobu (1521.—1524.), pa nije izključena mogućnost, da je upravo taj majstor u isto vrieme ili vjerojatno još nešto prije (1503.—1509.), za biskupa Luke Baratina, izveo u svetištu stolne crkve novi kasnogotički mrežasti svod[2]), koji je kasnije djelomično stradao prigodom požara godine 1624., pa je bio obnovljen i dograđen pod konac godine 1632. (Ovaj obnovljeni kasnogotički mrežasti svod — koji je bio znatno niži od svoda srednje lađe — srušio je potres godine 1880.)

Kako su na starom gotičkom portalu zagrebačke katedrale — koji je u 17. st. bio prema portalu sredovječne benediktinske opatije u Jáku samo djelomično obnovljen i novim (plastikama ukrašenim), širokim kamenim okvirom proviđen (»ad instar portae abbatiae de Dyak reformanda et exornanda«) — postojali nekoliki ranogotički kapiteli u obliku čaške nadjeveni pupoljcima, to je vrlo vjerojatno, da se ovdje u ulomcima bilo sačuvalo najstarije portalno preddvorje zagrebačke katedrale.

Ovaj je stari portal u cjelini odstranjen podkraj 19. st. prigodom obnove prvostolne crkve zagrebačke, kada su u isto vrieme na njezinu pročelju izkrsla namjesto starog monumentalnog crkvenog tornja 17. stoljeća također i dva nova pseudogotička šiljata zvonika.

Iznad starog portala nalazio se nekad veliki četverodielni kasnogotički prozor, kojega je mrežište bilo izpunjeno značajnim motivom ribljeg mjehura. Zanimljiva je činjenica, da su pokraj ovoga prozora naišli prigodom restauracije na ulomak jednog starijeg snažno profiliranog ranogotičkog prozora.

Iako temeljito obnovljena i u nekim svojim arhitektonskim dielovima znatno promienjena i »dotjerana«, ipak je zagrebačka katedrala u svojoj (od liepog baroknog crkvenog namještaja opustjeloj) unutrašnjosti zadržala, a možda i potencirala razmjere i sklad svoga prostora.

Crkva sv. Marka u Zagrebu kasnogotička je trobrodna građevina 15. stoljeća, u kojoj su pobočni brodovi nešto niži od glavnog broda, a sagrađena je na mjestu starije navodno kasnoromaničke bazilikalne crkvice, koju su prema tradiciji gradili majstori iz Mletaka, i to po odredbi kralja Bele III., koji je za njezin glavni oltar donio iz Mletaka sliku sv. Marka. U unutrašnjosti te nedavno restituirane kasnogotičke građevine kasne faze postignuta je organska povezanost čitavog crkvenog prostora. Vitka, uglata rebra svodova dižu se u skladnim odvojcima izravno sa snažnih oblih stupova, koji nemaju nikakvih kapitela, tako da je ritam linija od poda, preko stupova, rebara i svodova pa natrag neprekinut i jedinstven.

*) U pisanim se izvorima (B. Vinković) za nj kaže, da je bio »primus reparator sive restaurator Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis«.

[1]) Ovaj je timpanon godine 1529. i 1624. toliko postradao, da je godine 1640.—43. bio u cielosti posve obnovljen i proviđen novim svetačkim kipovima, i to po Kozmi Mülleru, klesaru iz Gurgfeldta u Kranjskoj.

[2]) Ovaj je prema tome zamienio jedan stariji, ranogotički rebrasti svod.

Uz zagrebačku katedralu i crkvu sv. Marka treba spomenuti i ostale kasnogotičke crkvene građevne spomenike u banskoj Hrvatskoj.

Kod Oštarija blizu Ogulina nalaze se ruševine velike frankopanske kasnogotičke crkve, kod koje je svetište obnovljeno i kao crkva služi i danas. Stara crkva bila je navodno trobrodna bazilikalna građevina, završujući sa znatno užim i daleko izbočenim kasnogotičkim svetištem. Od sačuvanih ulomaka te crkve osobito se ističe veliki, bogato profilirani kasnogotički glavni portal, koji je ugrađen u znatno izbočeni masivni gotički okvir u obliku triumfalnog luka, pa manji kasnogotički portal, vjerojatno nekadašnjeg pobočnog crkvenog ulaza s označenom godinom 1594.

Osim mnogih drugih, svjedoči i dobro sačuvana velika kasnogotička seoska crkva u Drenovcu kod Požege, kako su i u doba gotike crkvene građevine zadržale radi obranbenih zahtjeva snažnu masivnost vremena kasne romanike. Glomazni četverokutni zapadni toranj (zvonik), u kojem se je sačuvao iskonski križni rebrasti svod, ovdje je organički povezan s crkvenim brodom. Triumfalni gotički luk dieli svetište od lađe prekrivene ravnim drvenim stropom. Iz kasnijeg doba potječe masivni polukružni toranj (na dva kata) providen strielnicama, koji je podignut iznad svetišta, pošto je prvotni gotički svod odstranjen.

Srodne su ovoj grupi arhitektonskih spomenika kasnogotičke kapele u utvrđenim sredovječnim gradinama (burgovima). Jedna je od najljepših i najosebujnijih dvokatna kapela na brdu Sokolcu kod Brinja, koju su dali izgraditi Nikola IV. Frankopan i njegova žena. (Kapela je nažalost znatno postradala prigodom potresa godine 1916.). Nad donjom kapelom — koja je jednostavnije izvedena, snažnim i glomaznim gotičkim svodovljem providena, te strielnicama opremljena — nalazi se gornja kapela s pomno izrađenim i bogato profiliranim rebrima gotičkog svodovlja, s tankim gotičkim stupovima i s velikim prozorima, koji su ukrašeni kasnogotičkim mrežištem. — Najveća od svih bila je gotička kapela u Ružici kod Orahovice (kot. Našice), koja postoji samo još u ruševinama. Još se liepo razabiru dobro profilirani gotički prozori i znatno izbočeni podpornji.

Naše ladanjske crkve i kapele izgrađene od 14. do 17. stoljeća uglavnom su jednobrodne kasnogotičke građevine, kod kojih lađu prekriva jednostavni ravni drveni strop (na pr. župna crkva sv. Trojstva u Radoboju, stara nekoć župna crkva sv. Martina pod Oštrcem) ili oslikani kasetirani strop, t. zv. tabulatum pictum (na pr. kapela sv. Lovre u Lovrečanu), pa su zato suvišni izvánjski gotički podpornji, koje treba samo nadsvedeno svetište zatvoreno trim stranicama osmerokuta.[3]) Svod u svetištu počiva na rebrima, koja se opiru na konzole u uglovima (na pr. stara župna crkva sv. Jurja u Belcu, kapela sv. Jakova na Očuri, zavjetna kapela Marije Gorske kod Lobora, kapela sv. Martin u Martinšćini pod Oštrcem, žup. crkva u Petrovini kod Jastrebarskog, župna crkva sv. Trojstva u Krašiću). Te konzole su često puta i figuralno ukrašene (na pr. stara crkva sv. Križa u Križevcima) kao i zaglavni kamenovi, koji izpunjaju mjesta, gdje se ukrštavaju rebra svodova (na pr. crkva sv. Jurja u Belcu). Svetište — koje se otvara prema lađi sad višim ili nižim, manje ili više profiliranim, triumfalnim šiljatim lukom — ima većinom mrežaste kasnogotičke svodove (na pr. župne crkve u Petrovskom, Radoboju, Zajezdi, Taborskom, Krašiću), dok su križni rebrasti svodovi starijeg podrietla (na pr. žup. crkve u Donjoj Stubici, Kalniku, Mihovljanu, Bedenici i Brckovljanima, kapele sv. Jakova u Očuri, sv. Martina u Martinšćini pod Oštrcem, Marije Gorske kod Lobora, stara crkva sv. Križa u Križevcima i crkva sv. Jurja u Belcu). Riedka je, a i dosta kasna pojava kod tih kasnogotičkih crkvenih građevina njihov masivni, četverokutni onizki zidani zvonik (na pr. župne crkve u Varaždinu, Zajezdi, Visokom kod Novog Marofa, Mihovljanu, Kalniku, kapela sv. Jakova na Očuri).

Osobito treba naglasiti, da je stara župna crkva sv. Jurja u Belcu jedina naša ladanjska građevina, u kojoj se do danas osim starijeg svoda u svetištu sačuvao i mlađi kasnogotički svod u lađi.

Jedna je od najljepših i najzanimljivijih u toj grupi naših arhitektonskih spomenika bez svake sumnje kapela sv. Vuka (Wolfganga) u Vukovoju nad Klenovnikom (početak 16. st.), koje unutrašnjost čini jedan jedinstveni i statički usklađeni, na dva jarma presvođeni crkveni prostor.

Najviše crkvenih građevina toga popularnog kasnogotičkog tipa bilo je izgrađeno u zapadnom dielu Hrvatske, osobito u Zagorju, a manje u iztočnom dielu, gdje su već u 15., a pogotovo u 16. st., česti ratni sukobi priečili normalan razvoj građevne djelatnosti.

U pomanjkanju dobrog kamena gradile su se u slavonskoj Hrvatskoj, a osobito na području današnje velike župe Vuka u razdoblju kasne gotike crkve od opeke kao tipična pojava ovih naših krajeva.[4]) Takva je stara crkva sv. Luke u Lučici kod Lipovca, koja se do danas sačuvala. Ona se sastoji od jednog jedinstvenog, organički povezanog unutrašnjeg prostora, u kojem se svetište završuje s tri stranice osmerokuta, kojemu su uglovi izvana pojačani sa četiri gotička podpornja. Na njezinu se pročelju još jasno razabiru tragovi zazidanog starog portala i jednog velikog gotičkog prozora. U unutrašnjosti se od prvotnoga gotičkoga svoda nije ništa sačuvalo, tek su na

---

[3]) Treba izriekom naglasiti, da je iskonski ravni drveni strop u lađi vrlo riedka pojava kod tih naših kasnogotičkih crkava i kapela. U većini slučajeva bili su naime u 18. st. u zidove njihovih lađa ugrađeni novi prozori blago svedenih lukova, dok su stari drveni stropovi bili istodobno zamienjeni kasnijim križnim baroknim svodovima, na pr. crkva sv. Križa u Križevcima.

[4]) Taj je način građenja crkava od opeka osobito savršeno dotjeran u 14. st. u Sjevernoj Njemačkoj, gdje su u pokrajinama Mecklenburgu i Predpomorju nastala prava remek-djela te vrste kasnogotičkih građevina.

Crkva sv Marije u Moroviću. Tip srednjovjekovne obranbene građevine (Str. 681.)

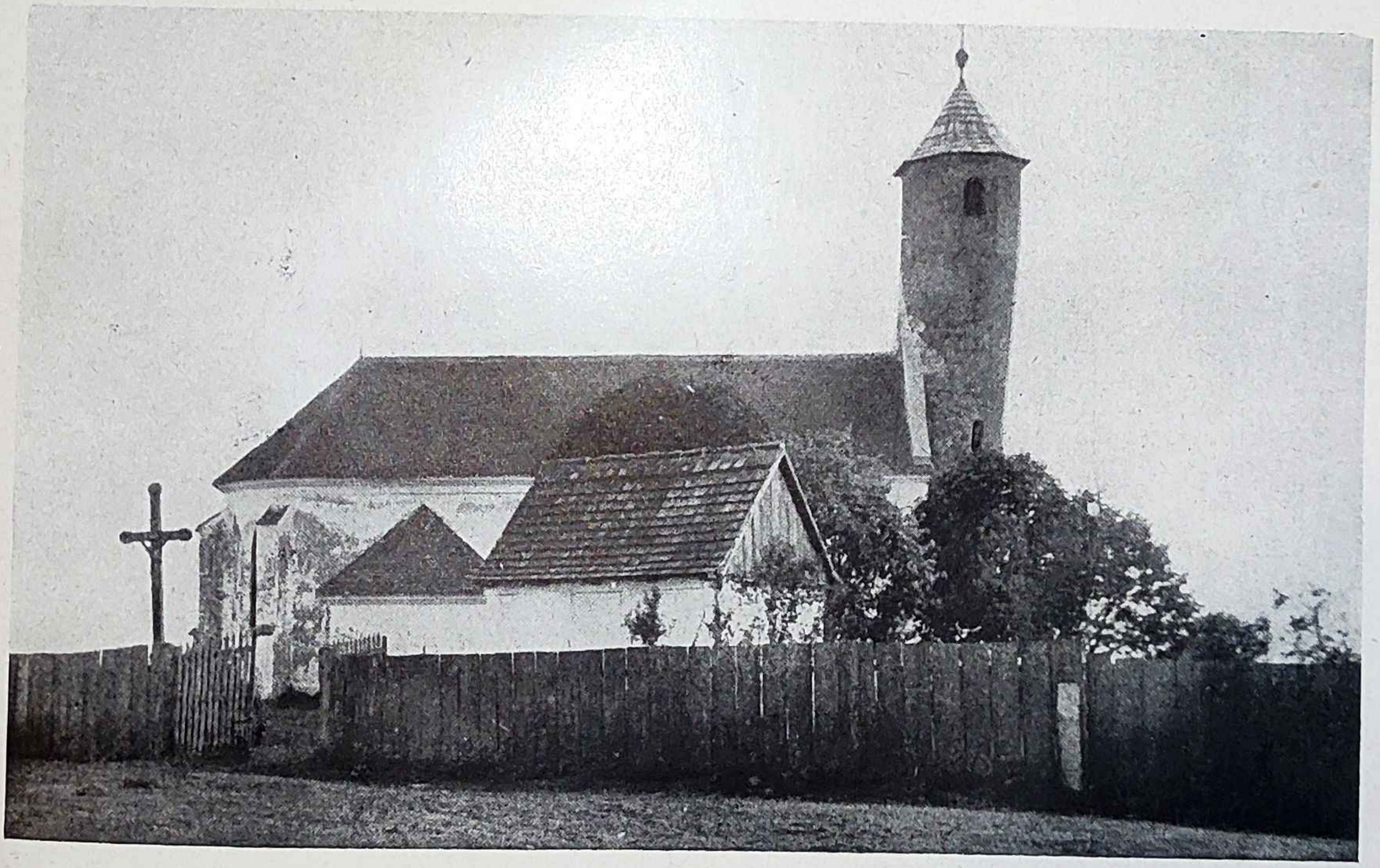

Crkva sv. Bartola u Mikanovcima. Tip srednjovjekovne djelomično obranbene građevine s kasnije izgrađenim gotičkim svetištem

Ostatak gotičkog pročelja bivše cistercitske crkve Bl. Dj. Marije u Topuskom
(Str. 684. — 685.)

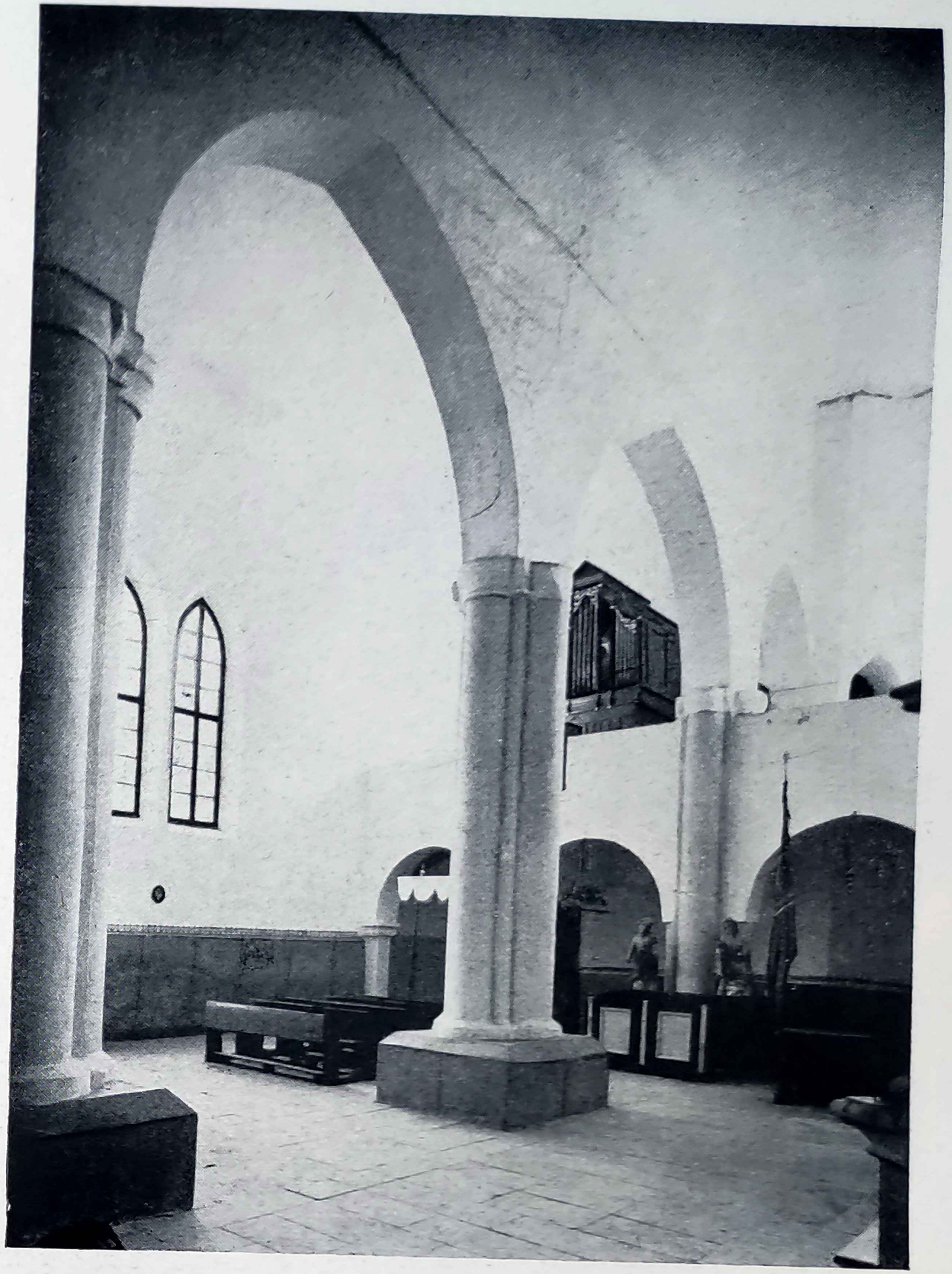

Unutrašnjost crkve Bl. Dj. Marije u Glogovnici kraj Križevaca (Str. 682.)
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Crkva Bl Dj. Marije u Glogovnici kraj Križevaca (Str. 682.)

Stara gotička (kasnije barokizirana) crkva sv. Križa u Križevcima (Snimak prije restauracije)

Kasnogotički portal bivše franjevačke crkve u Voćinu (15. st.)

Bivša pavlinska crkva sv. Ane de Dobra Kuća kod Velikih Bastaja (Str. 685.)

Kasnogotička kapela sv. Vuka u Vukovoju nad Klenovnikom iz početka 16. st. (Str. 688.)
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

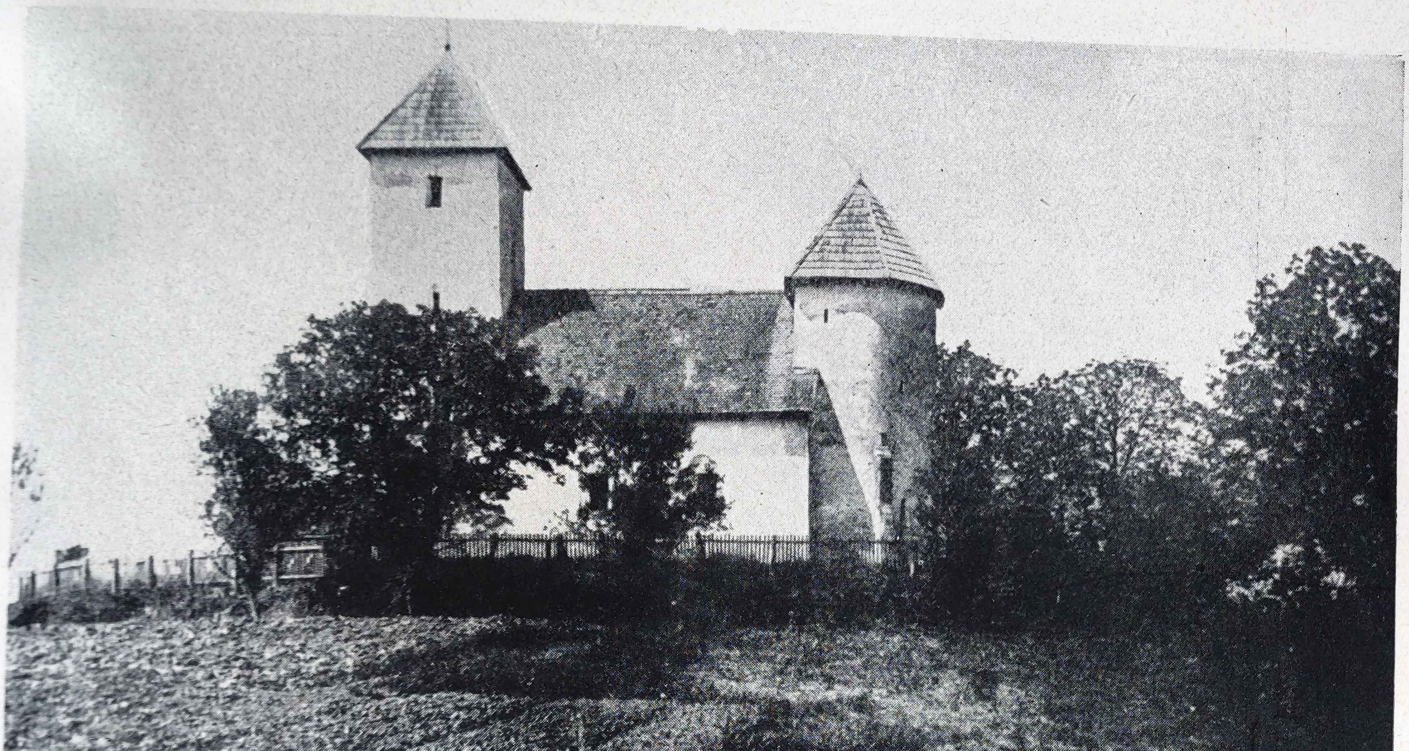

Kasnogotička seoska crkva u Drenovcu kod Požege (Str. 688.)

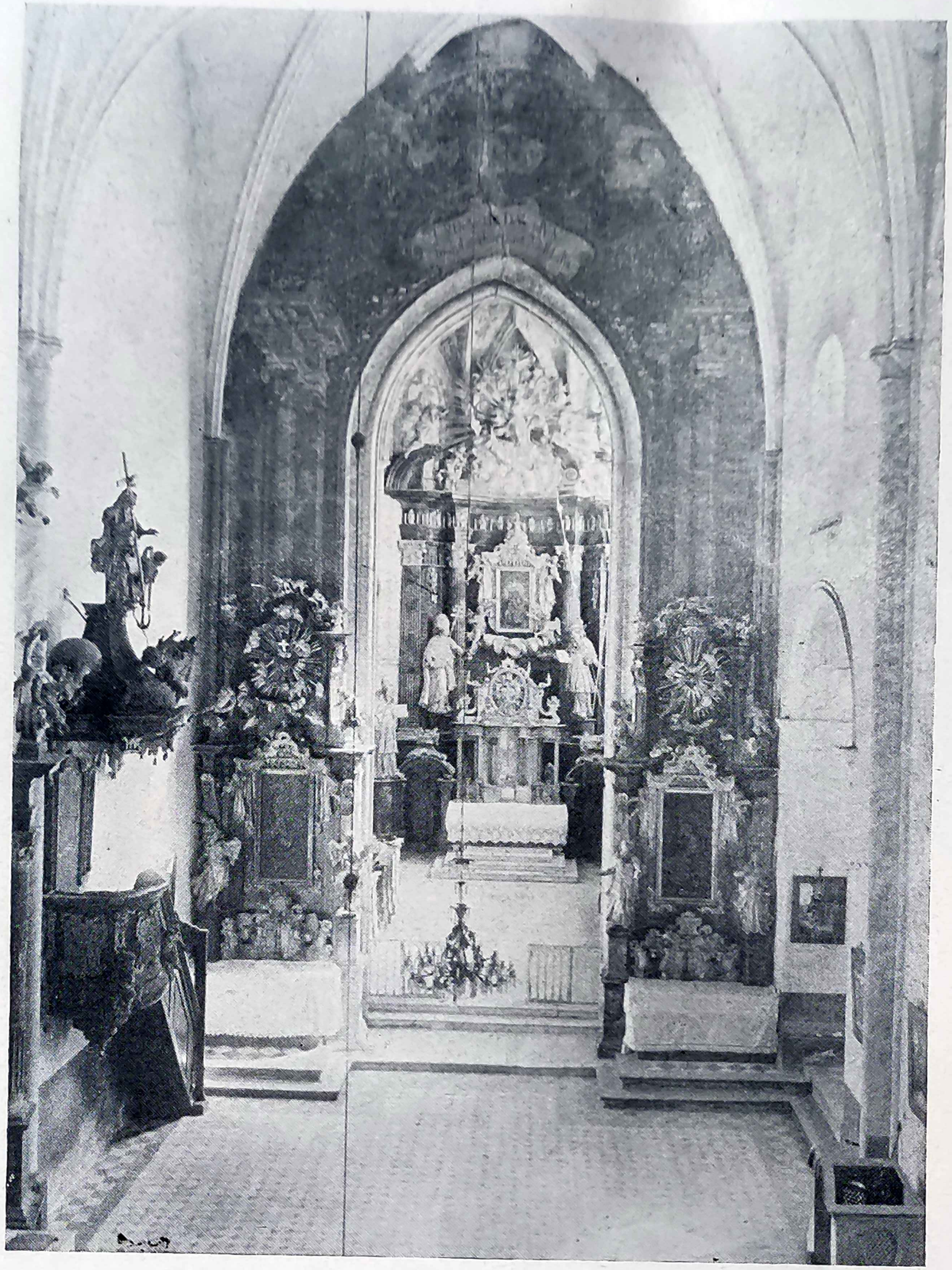

Pogled na lađu i svetište bivše pavlinske (sada župne) crkve u Lepoglavi (Str. 686.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Svetište stare župne crkve sv. Jurja u Belcu (Str. 688.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Unutrašnjost stare zagrebačke katedrale prije restauracije. (Str 686.—687.)

Unutrašnjost kasnogotičke crkve sv. Marka u Zagrebu (Str. 687.)

Bivši Draškovićev dvor u Klenovniku. Dvorište sa zazidanim arkadama iz 17. st.
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Barokno pročelje bivše pavlinske crkve Bl. Dj. Marije u Lepoglavi (1710./11.)
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Župna crkva Uznesenja Marijina u Brezovici (18. st.)

Pročelje župne crkve sv. Magdalene u Selima kraj Siska (1759.—1765.)
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Drvena kapela sv. Triju Kralja u Roženici, kotar Pisarovina (Str. 690.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Drvena kapela sv. Jurja u Lievim Štefankima kraj Pokupskog (Str. 690.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

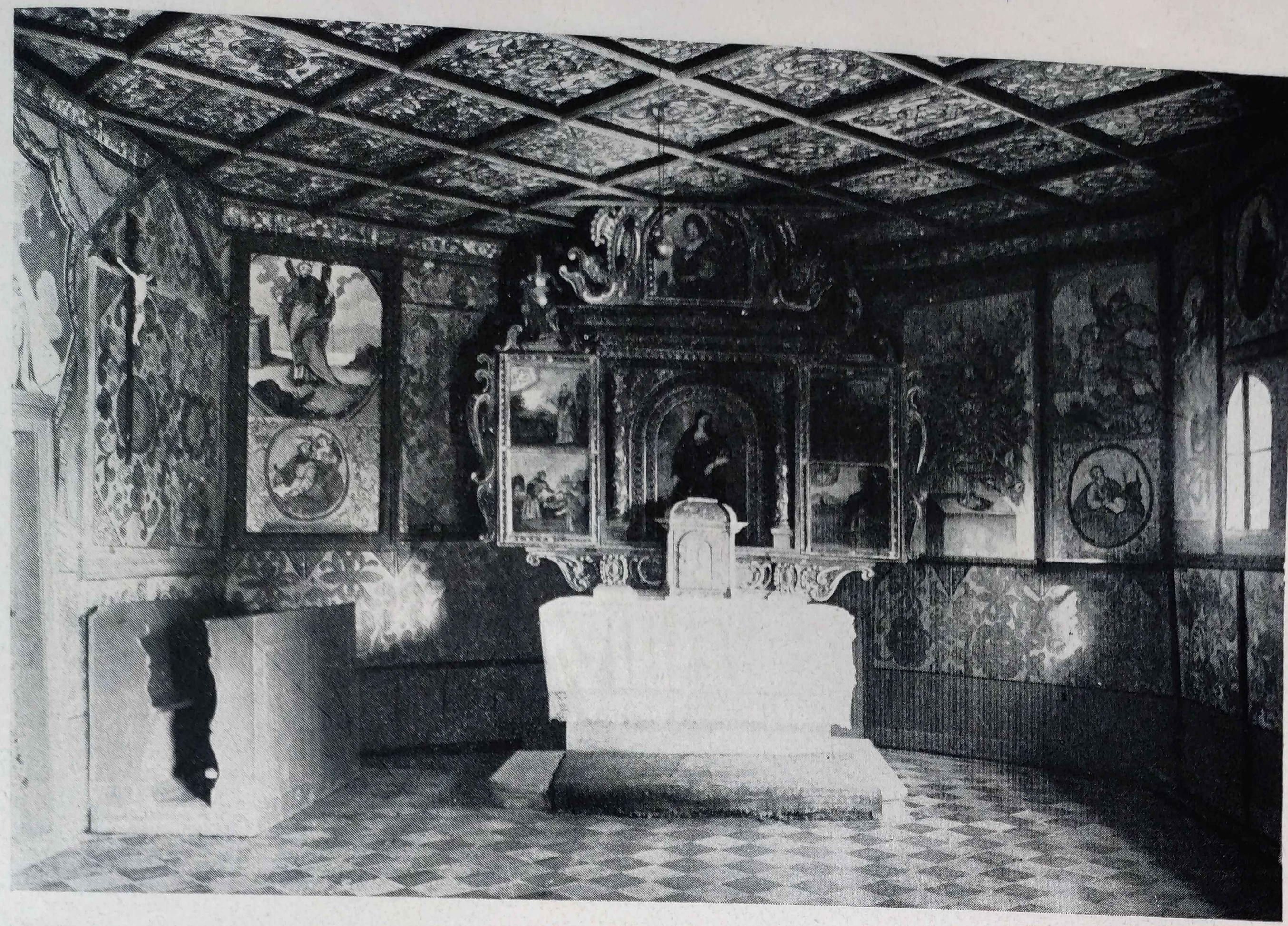

Unutrašnjost drvene kapele sv. Barbare u Velikoj Mlaki kraj Velike Gorice (17. st.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

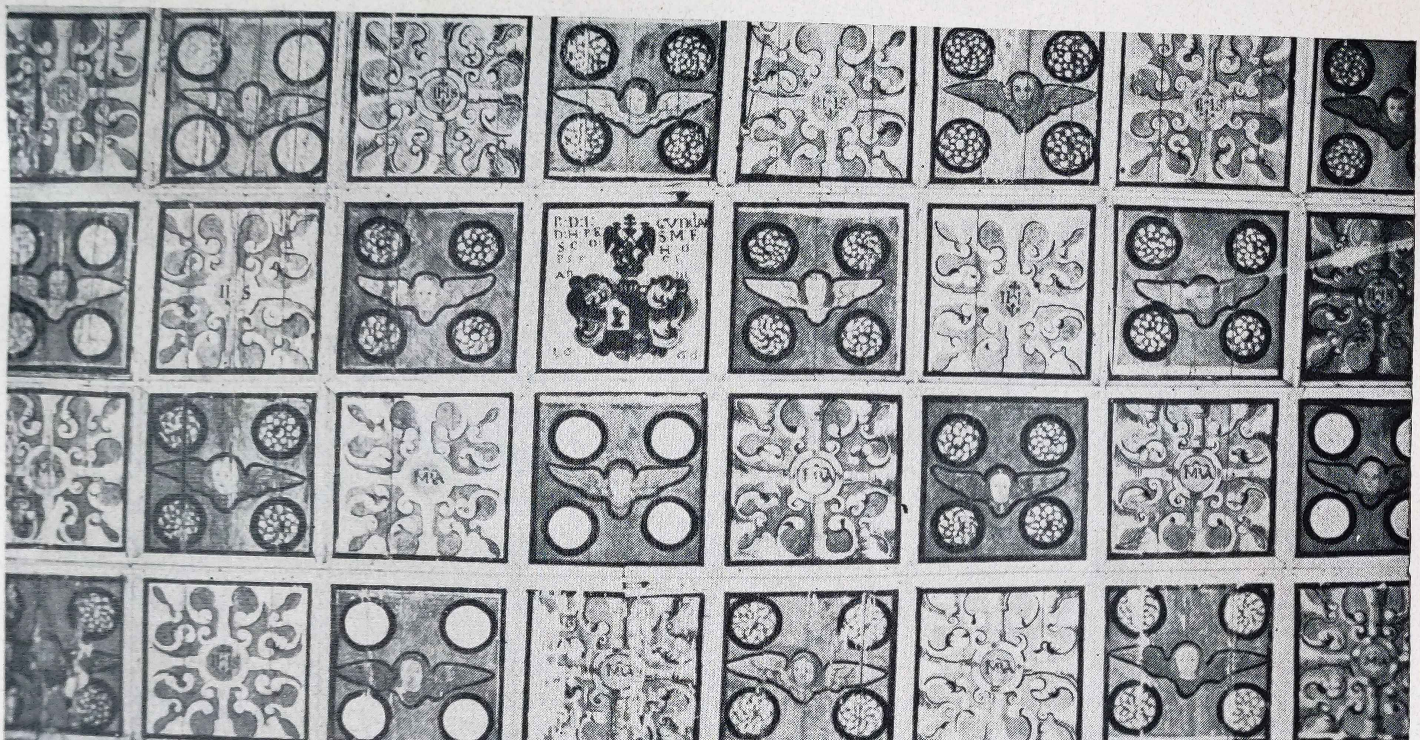

Oslikani kasetirani strop u lađi kapele sv. Lovre u Lovrečanu iz 1666. (Str. 688.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Pročelje palače Oršić-Rauch u Zagrebu iz 18. stoljeća (Str. 690.)

Palača grofa Franje Patačića u Varaždinu (1764.)

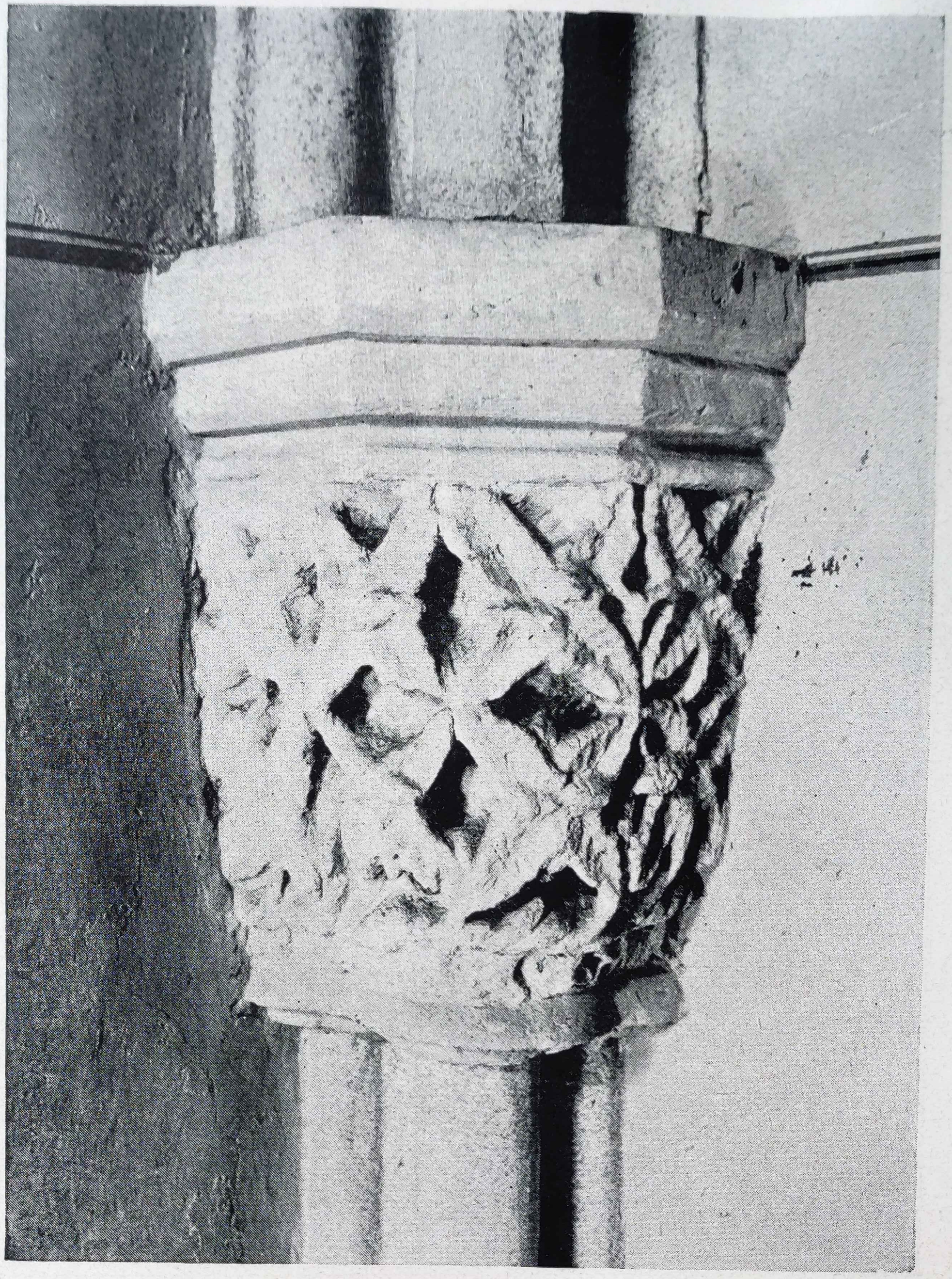

Ranogotički kapitel u kapeli sv. Stjepana Prvomučenika u Nadbiskupskom dvoru u Zagrebu (Str. 691.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

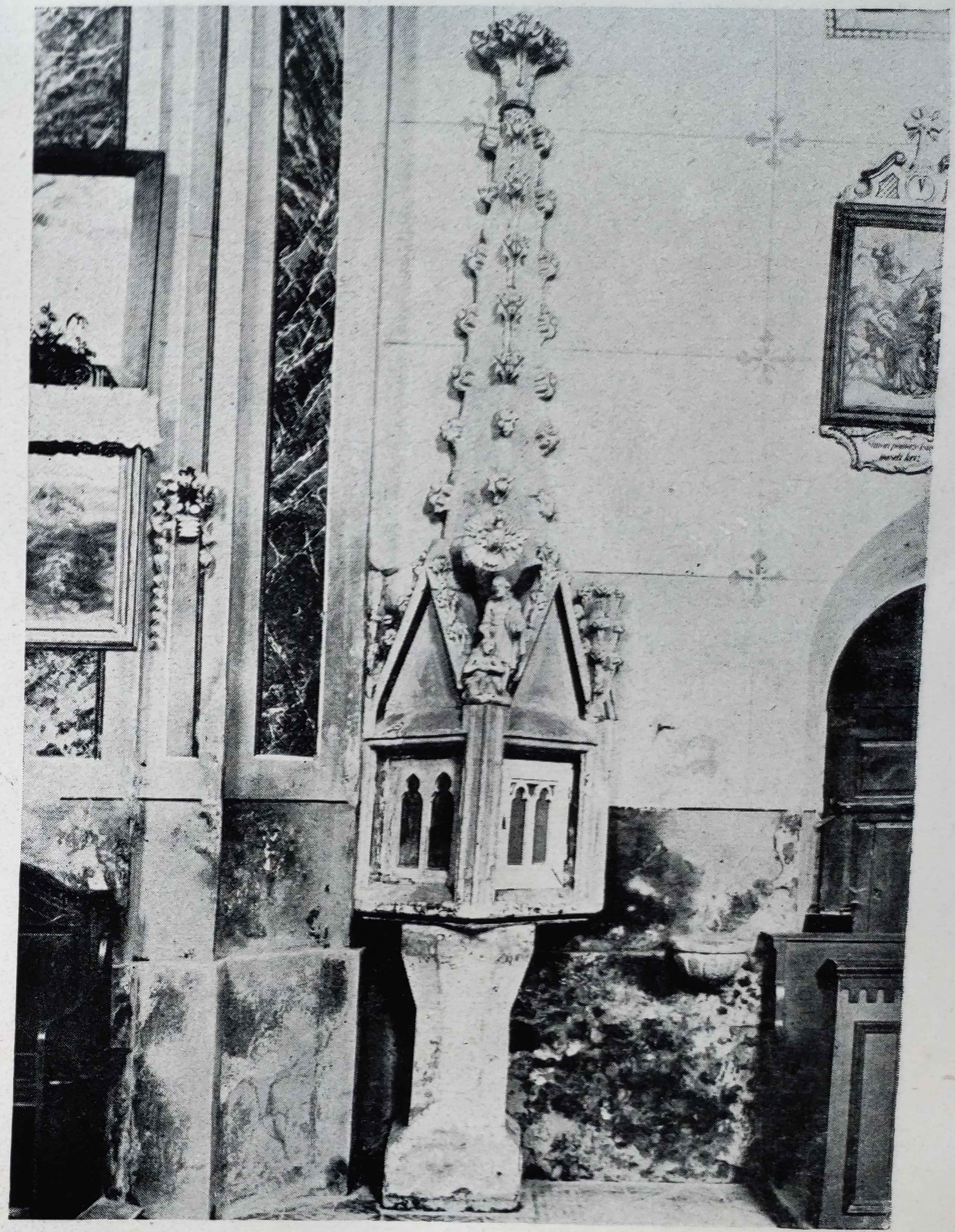

Veliko kameno gotičko svetohranište u župnoj crkvi u Vinici (Str. 691.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Monumentalni gotički portal crkve sv. Marka u Zagrebu (Str. 691.)
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

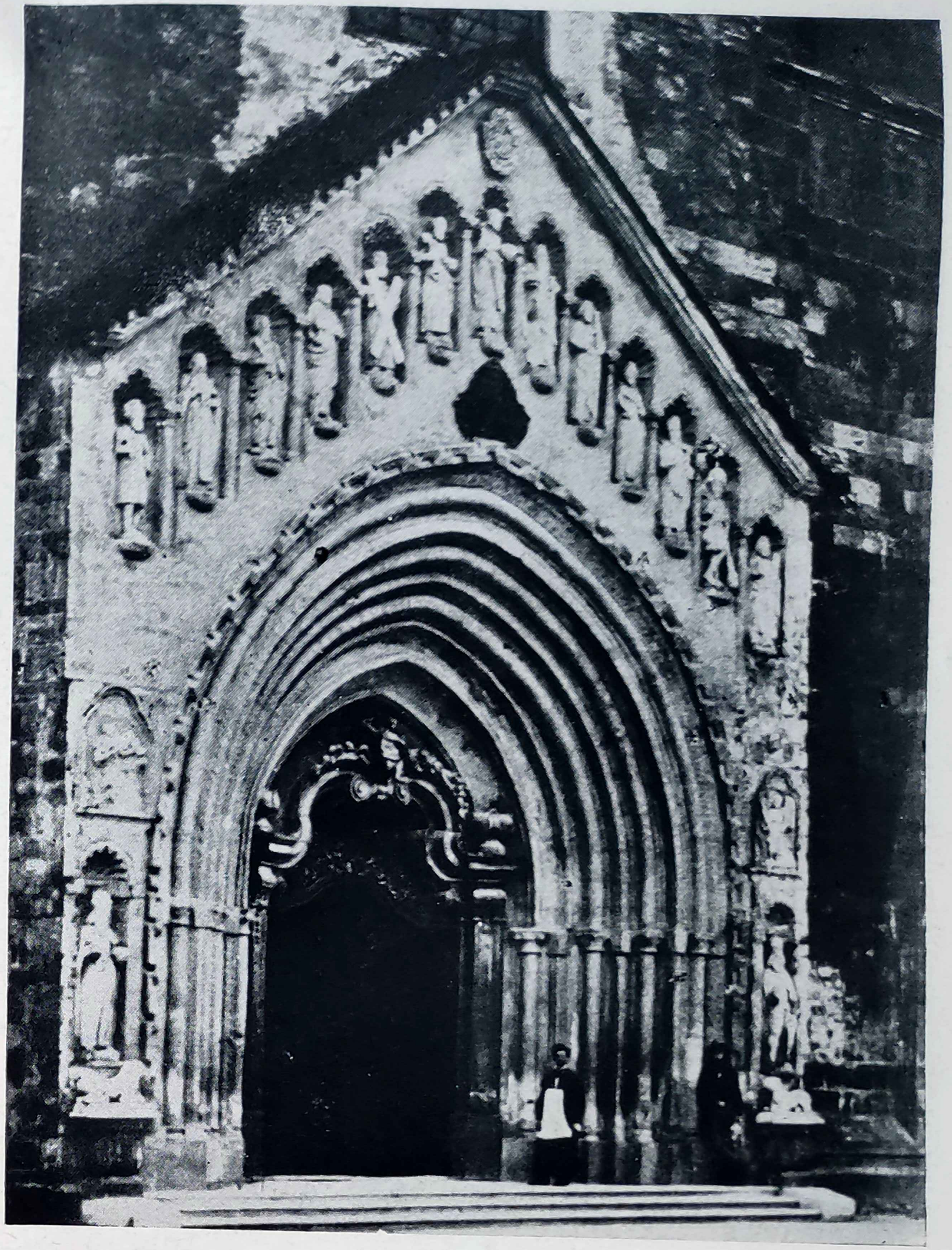

Stari barokizirani gotički portal stolne crkve u Zagrebu (Str. 687. i 692.)

Nadgrobna ploća Nikole Iločkoga († 1477.) u župnoj crkvi u Iloku (Str. 691.)

Ulomak renesansnog nadgrobnog spomenika zagrebačkog biskupa Luke Baratina († 1510.) (Drž. arheoložki muzej u Zagrebu) (Str. 692)

Srednji gotički dio oltara iz nekadašnje franjevačke crkve u Remetincu. Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 691.)

Trodielni kasnogotički uložak s čudotvornim kipom Majke Božje na glavnom oltaru bivše pavlinske crkve u Remetama kraj Zagreba (Str. 691./692.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

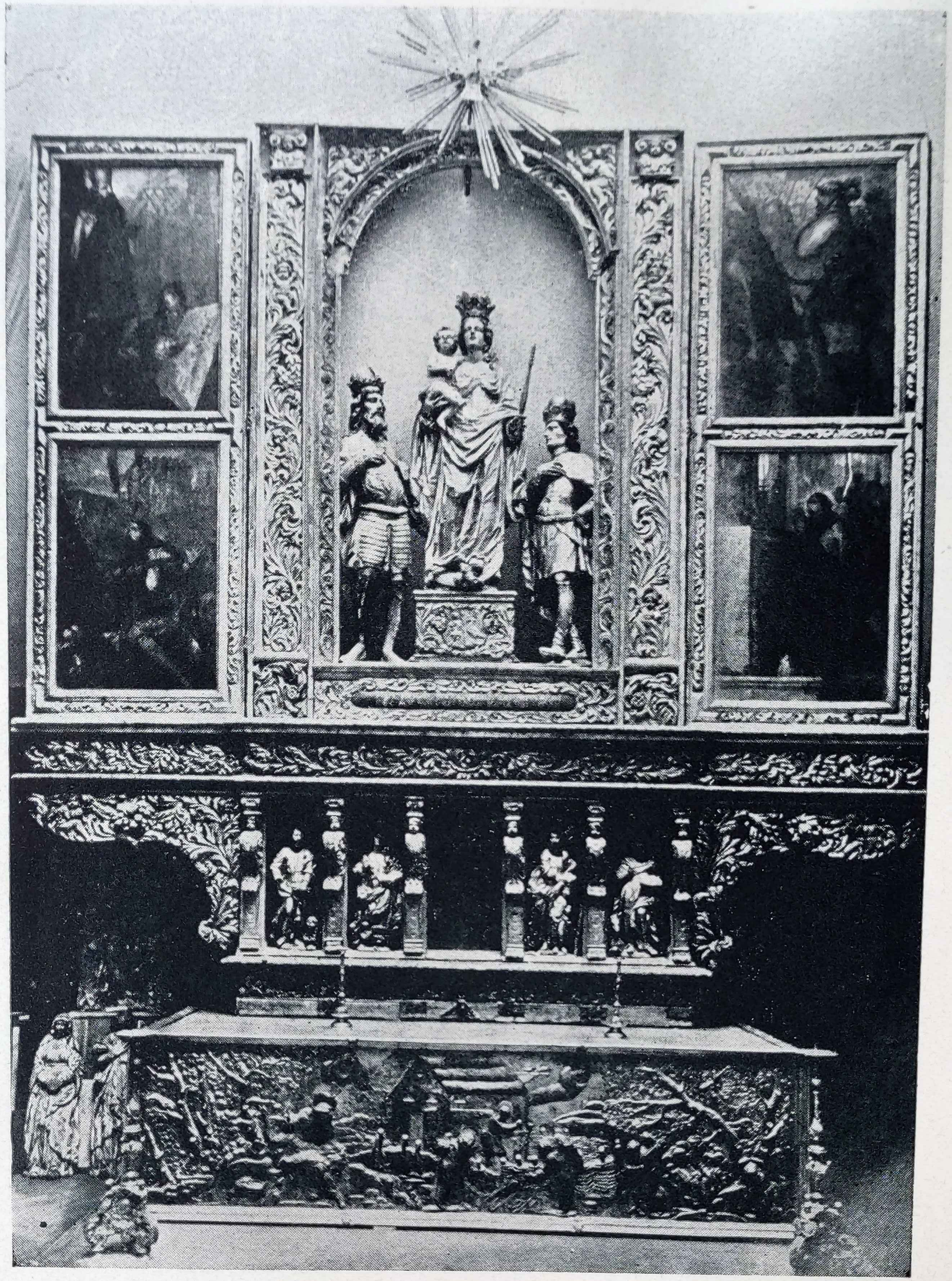

Oltar sv. Ladislava iz stare zagrebačke katedrale. Djelo kipara Ivana Komersteinnera i slikara Bernarda Bobića (1690./1691.). Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 692. i 695.)

Glavni oltar iz 1743. u zavjetnoj crkvi Majke Božje Snježne u Belcu (Str. 693.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Veliki mramorni oltar u bivšoj pavlinskoj (kasnije župnoj) crkvi u Remetama kraj Zagreba. Djelo pavlinskih kipara Tome Jurjevića i Pavla Beline (1706.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Franjo Robba: Oltar sv. Križa iz stare zegrebačke katedrale (1756). Sada u crkvi sv. Križa u Križevcima (Str. 693.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Glavni oltar u župnoj crkvi sv. Magdalene u Čazmi (18. st.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Franjo Rottman: glavni oltar iz 1768. u župnoj crkvi sv. Marije u Zagrebu (Str. 693.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

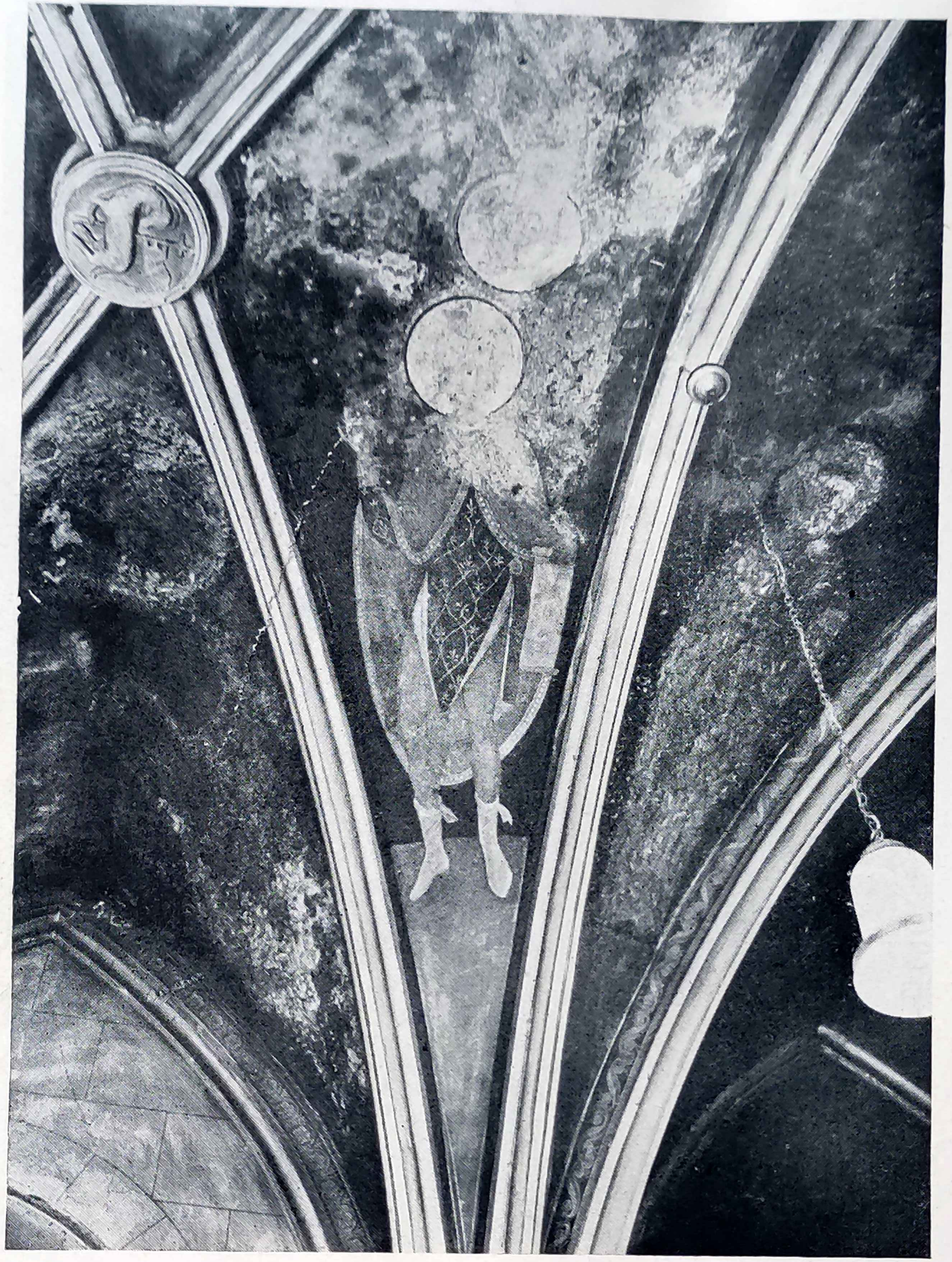

Stare freske na svodu u sakristiji stolne crkve u Zagrebu (Str. 694.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Ulomci starih fresaka u svetištu zavjetne crkve Majke Božje Gorske u Loboru (Str. 694.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Mali slikani gotički krilni oltar iz Vrbovca kraj Križevaca (Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.)

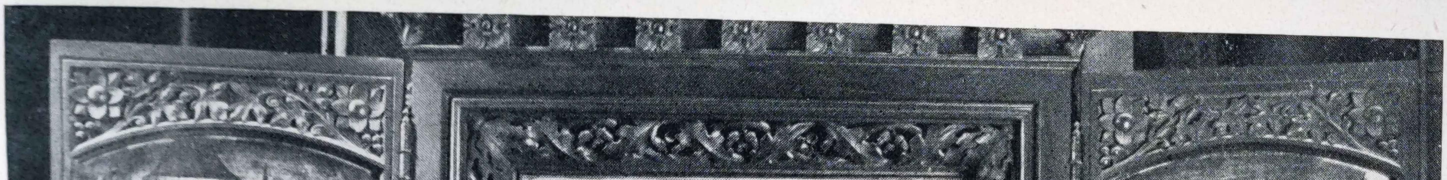

Slikani triptih na oltaru u sakristiji stolne crkve u Zagrebu. Nastao oko 1600. pod utjecajem lombardijske slikarske škole. (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Bernardo Bobić: „Kralj Ladislav daruje prvog zagrebačkog biskupa Duha" (1691.) Slika s velikog krilnog oltara sv. Ladislava. Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 696.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Gabro Taller: „Poklonstvo sv. Triju Kralja" (o. 1760.). Oltarska slika iz crkve sv. Triju Kralja na Baniji kraj Karlovca. (Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.) (Str. 696.)

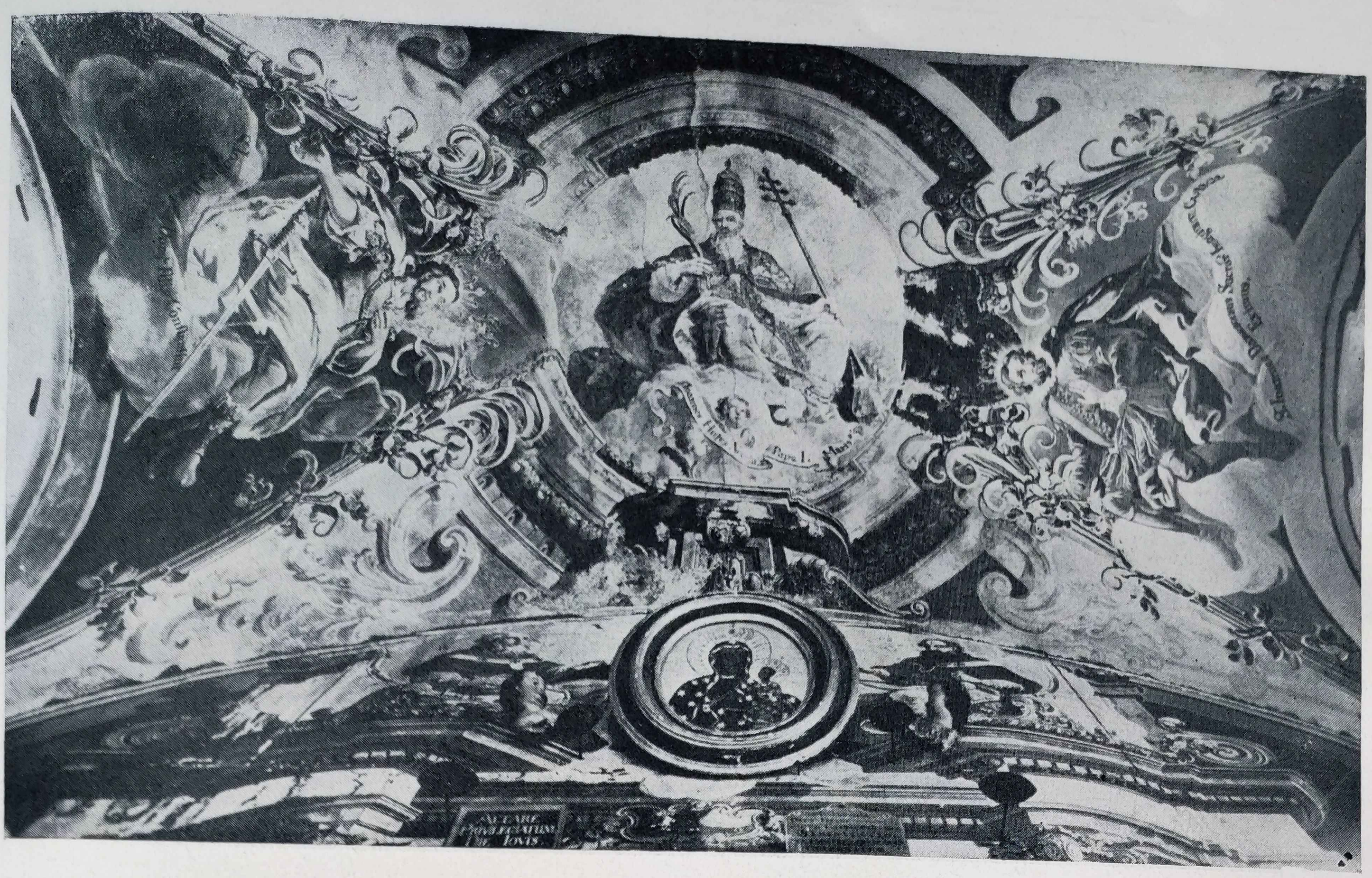

Barokne iluzionističke freske na svodu u svetištu kapele sv. Ivana na Gorici kraj Lepoglave. Djelo pavlina Ivana Rangera iz godine 1731. (Str. 696.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Fresco-dekoracija u zavietnoj crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu kraj Krapine. Djelo slikara Antuna Lerhingera iz 1772. (Str. 696.)

Ivan Ranger: „Isus tjera trgovce iz hrama". Freska na sjevernoj stieni u svetištu bivše pavlinske crkve u Lepoglavi (1742.) — Korske klupe sa slikama na naleđima iz godine. 1737. (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

Dekoracija unutrašnjosti bivše isusovačke crkve sv. Katarine u Zagrebu (17./18. st.) (Str. 692., 693. i 696.)
(Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije)

pjevalištu u uglovima preostala dva odpornjaka od kamena, na koje su se nekad upirala rebra. Kasnogotički ornament tih konzola svjedoči, da je crkva izgrađena negdje pod kraj 14. stoljeća. Uokolo visokih kasnogotičkih prozora teku dobro profilirani okviri izrađeni iz modre i crvene pečene gline; takve je nekad još jedino imala samostanska, vjerojatno dominikanska, gotička crkva kod Gorjana nedaleko Đakova.

Uporedo s kasnom gotikom pojavljuje se u ovim našim sjevernim krajevima djelomično i renesansa, i to izključivo u svjetovnoj arhitekturi, dok se na crkvenu arhitekturu kasne gotike izravno nadovezuje barok. Tako primjerice iz razdoblja renesanse potječu dvorištne arkade starih gradova (Varaždin, Klenovnik, Veliki Tabor) i t. zv. »lavlje dvorište« u Senju s plastički ornamentalno ukrašenom kolonadom.

U doba baroka (17. i 18. st.) arhitektura se podvrgava posve slikovitim načelima. Glavna se pažnja obraća na dekoraciju pročelja i razkošnih ponutrica. Upotrebljavaju se kao posve atektonički elementi pozlaćeni korintski i kompozitski kapiteli na gladkim i zavojitim kolumnama, a osobito pak kanelirani pilastri, girlande, festoni, vienci, volute i prekinuti zabati. Pročelja crkava i palača ukrašena su brojnim skulpturama i drugim plastičkim ukrasima. Zabati i kruništa iznad prozora ovijeni su zaobljenim konturama, koje se završuju težkim zavojima ili se opet naglo prekidaju. U težnji za svjetlostnim efektima izvode se u graditeljstvu snažne profilacije, kako bi se što lakše lomilo svietlo kroz tamne pruge stiena. Sve je nagomilano, često upravo prenatrpano ornamentikom. Upravo u ukrašivanju velikih zidnih ploha u ponutricama pokazalo je 17. i 18. st. svoju najsnažniju originalnost i draž, t. j. u kombiniranom primjenjivanju slikarstva i kiparstva, bliještavih šara i pozlata, u uljepšavanju arhitektonskih oblika, u ljepoti kapitela, dekoraciji greda, vienaca i zabata. Osobitu ljepotu čitave te dekoracije sačinjavao je razkošni i nadasve pitoreskni material bieli i zlatom obojeni stucco, različne vrste šarenog mramora, intarzije, inkrustacije, drvorezbarije i dr.)

U crkvenom graditeljstvu obrazovali su isusovci u Hrvatskoj u prvoj polovini 17. stoljeća tip ranobarokne, jednobrodne uzdužne crkvene građevine (bez poprečnog broda) s pobočnim kapelama kao neku inačicu matice-crkve isusovačkog reda u Rimu (crkva Il Gesù). Tako je nastala ponajprije (1620.-1631.) isusovačka crkva sv. Katarine u Zagrebu, a zatim (1642.-1646.) ona Uznesenja Marijina u Varaždinu (graditelj isusovac o. Juraj Mattota). Zanimljiva je činjenica, da su pod utjecajem ovih crkava u 17. st. bile obnovljene i barokizirane zagrebačka i varaždinska franjevačka crkva.

Ovaj tip isusovačke (danas sveučilištne) crkve sv. Katarine u Zagrebu — izgrađene po zamisli i planovima jednog isusovca — znatno je utjecao i na kasniju gradnju isusovačke crkve u Varaždinu, kao i nekih samostanskih crkava u Hrvatskoj (na pr. na obrazovanje tlocrta franjevačke crkve u Samoboru, koja je izgrađena godine 1733.).

Podkraj 17. i u prvoj polovini 18. st. provodi se barokiziranje u unutrašnjosti i na vanjštini manjih ladanjskih i većih gotičkih crkvenih građevina u Hrvatskoj (na pr. stolna crkva i župna crkva sv. Marka u Zagrebu, bivše pavlinske, danas župne crkve u Lepoglavi i u Remetama kraj Zagreba).

U 18. stoljeću javljaju se međutim u Hrvatskoj, osim već spomenutog tipa jednobrodne uzdužne građevine, crkve s poligonalnim, kružnim i ovalnim osnovama. Župna crkva sv. Trojstva u Daruvaru (sagrađena god. 1764. bila je prvotno rotunda s dva postrana zvonika. Kasnije je dograđena toj rotundi polukružna apsida, a još kasnije sagrađen je s njome neorganički povezan glomazni četverougaoni toranj.

Posebnu grupu crkava u Hrvatskoj sačinjavaju sredinom 18. st. građevine, kojima je graditelj konstruirao iznad svetišta pravu kupolu s laternom (na pr. crkva sv. Ksavera u Zagrebu, koje je gradnjom upravljao 1748.—1752. isusovac o. Matija Jušić; žup. crkva sv. Marije u Zagrebu, kojoj je svetište obnovljeno godine 1766. pod utjecajem svetišta crkve sv. Ksavera; župna crkva sv. Magdalene u Selima kod Siska, građena 1759.-1765., s dva vitka zvonika — u arhitektonskom pogledu jedna od najljepših seoskih crkava u Hrvatskoj; crkva sv. Ksavera na Plješivici; župna crkva u Bedekovčini u Hrv. Zagorju; župna crkva u Vukovini u Turopolju; crkva sv. Jeronima u Štrigovi, u Međimurju.

U ovu grupu uklopljen je i tip crkava, koje u svom tlocrtu predstavljaju dva ovala sa znatno spljoštenim kupolama iznad lađe i svetišta (prekrivenih s izvanjske strane sedlastim krovištem), a koje su u nekim slučajevima ukrašene baroknim iluzionističkim freskama. Kod ovih se crkvenih građevina više puta iznad glavnog crkvenog ulaza uzdiže zvonik s karakterističnom baroknom kapom u obliku lukovice, a iza njega se uzpinje ponajprije više krovište iznad nizke (plitke) ovalne kupole glavnog crkvenog prostora, a zatim niže krovište iznad svetišta (na pr. zavjetna crkva Marije Jeruzalemske na Trškom Vrhu kod Krapine, župna crkva sv. Ivana u Zagrebu, župna crkva u Sv. Nedjelji kraj Samobora i t. d.).

Osobito slikovitu grupu građevina čine t. zv. proštenjarske (zavjetne) crkve, okružene cinkturom (cintorom), koja se prema unutrašnjosti otvara na arkade (na pr. nova župna crkva sv. Marije Snježne u Belcu, sv. Marije Gorske kod Lobora, crkva Sv. Triju Kralja u Kominu kod Velikog Bisaga, zavjetna crkva na Trškom Vrhu kod Krapine, župna crkva u Vinagori, crkva Majke Božje Snježne u Kutini i t. d.

Od crkava, kod kojih se iznad pročelja uzdiže zvonik sa skladnim i vanredno otmjeno i nježno profiliranim kasnobaroknim arhitektonskim oblicima, osobito se ističu: uršu-

linska crkva u Varaždinu, župna crkva sv. Terezije u Slav. Požegi (građena 1756.-1763.) i župna (franjevačka) crkva u Vukovaru.

Od graditelja toga doba, koji grade u Hrvatskoj, iztiču se: Hans Albertal iz Trebnja kod Novog Mesta († oko 1655. u Zagrebu), graditelj i klesar, koji je 1633.-1643./44. izgradio stari (južni) zvonik zagrebačke katedrale; Antonio Macetti iz Zagreba († 1665. u Zagrebu), koji je polovinom 17. st. po prvotnim nacrtima jednog zagrebačkog isusovca izgradio veliku zidanu zgradu starog isusovačkog samostana u Zagrebu (Jezuitski trg br. 4. i 5.), a 1660. započeo gradnju starog zvonika crkve sv. Marka, koji su godine 1667. dovršili Bartolomeo Macetti i Silvestro Donati; Ivan Mongino iz Ptuja, koji je 1676./77. pregradio staru sakristiju zagrebačke katedrale; Josip Avornik, graditelj zavjetne crkve Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu kraj Krapine (1750.-1761.); Hans Allio, graditelj župne crkve u Samoboru i dr.

Po uzoru na slične crkve i kapele u Austriji, Transilvaniji i Bukovini nastao je u doba baroka u Hrvatskoj na periferiji kulturnih središta, često puta u posve zabitnim selima (a osobito u krajevima, koji obiluju drvenom građom) poseban tip pučkih, primitivno građenih, drvenih crkvica. Te su jednobrodne drvene seoske kapele zacielo najosebujniji hrvatski umjetnički spomenici 17. i 18. stoljeća. Osobite su značajke tih drvenih kapela, pored često neobične i domišljate konstrukcije, nepresušno i mnogoliko obilje ornamentalnih i figuralnih slikarija, kojima su urešeni njihovi stropovi i stiene. U njima se očituje povodljiv duh u nalaženju motiva (često sličnih onima na narodnom vezivu), u odabiranju živih, a opet skladnih šara, pa vještina, kojom su liepi barokni, bogato izrezbareni i skulpturama providjeni oltari povezani s tim bujnim slikovnim ukrasom u jednu neobično skladnu i profinjenu cjelinu. Najviše ih ima u Pokuplju, Podravini i Posavini, osobito u Turopolju (jedna od najljepših kapela sv Barbare u Velikoj Mlaki kraj Velike Gorice), a zatim u okolici Siska i Petrinje (Pokupski Brest, Lievi Štefanki, Drenčina, Roženica, Gladovec, Bok, Budičina i t. d.). Znatan je broj drvenih kapela danas posve obnovljen ili je pak s vremenom bio porušen (kao na pr. kapela sv. Katarine na groblju u Erdovcu kraj Križevaca i ona velika u Turnašici kod Sedlarice).

Uporedo s crkvenom, razvija se u Hrvatskoj u 17. i 18. stoljeću i svjetovna arhitektura, koja na svojoj vanjštini i unutrašnjosti pokazuje barokne oblike i razkošni otmjeni ukras. U gradovima (Zagreb, Varaždin) grade se samostani novih crkvenih redova (isusovaca, kapucina, pavlina, klarisa, uršulinaka), građanske kuće i otmjene palače, a na ladanju velikaški dvorovi i zidanice (Bistra, Gornja i Donja Bedekovčina, Sv. Križ-Začretje, Gornja Stubica, Lobor, Zajezda, Vinica i t. d.). Od svjetovnih građevina u Zagrebu osobito se ističe svojim nadasve skladnim kasnobaroknim oblicima marijaterezijanskog doba palača Oršić-Rauch, Nadbiskupski dvor, t. zv. Galjufova zidanica (Gregorijančeva ul.), dvorac u Mesničkoj ulici (iz 1780., nekad vlastničtvo obitelji Pongratz), kuća Zrinskih iz 17. st. (Markovićev trg 3.), zgrada obitelji Kušević, prije Jelačić (u staroj Gospodskoj ulici), a od kurija zagrebačkih kanonika ona Ivana Znike (danas Diecezanski muzej) i Tome Kovačevića (Kaptol br. 8). U Varaždinu, između ostalih, palača grofa Franje Patačića (iz god. 1764., gradska viećnica i zgrade grofova Draškovića, Keglevića, Sermagea i Niczkyja.

PLASTIKA

Iz područja starog Sriema, današnje velike župe Vuka, tog najiztočnijeg diela sjeverne Hrvatske potječu najstariji plastički ulomci crkvenih građevnih spomenikâ, koji jasno kazuju, kako se je u tom našem kraju tokom 11. i 12. stoljeća romanički stil ukrštavao s pleterastim starohrvatskim ornamentalnim stilom. Ujedno nam ti umjetnički spomenici ovim svojim miešanim stilom bjelodano svjedoče o živim vezama sjeverne (posavske) Hrvatske s najstarijim kulturnim i političkim središtima južne (primorske) Hrvatske. To nam ukrštavanje stilova primjerice zorno predočuje stup s reliefno izrađenim jaganjcem (»Agnus Dei«), koji je nađen u dvorištu starog franjevačkog samostana u Iloku (danas u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu). Na pobočnoj strani toga građevnog ulomka nalazi se značajni pleterni ornament, koji se pojavljuje kao ukras i na kapitelu stupa u Banoštoru, gdje se nekad nalazio benediktinski samostan. Jednako su važni i ulomci triju kamenih ploča i kapitela, ukrašeni bogatom pleternom ornamentikom, a potječu s brda Stručice kod Rakovca s mjesta, gdje je nekoć stajala sredovječna benediktinska opatija Dumbovo (danas u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu).

U Hrvatskom Zagorju, u kapeli sv. Križa kod Budinščine, (župa Zajezda) sačuvala se sredovječna poligonalna propovjedaonica (ambon) izklesana iz jednog komada kamena, ukrašena na svojoj ogradi zanimljivim stiliziranim ornamentima, koji živo podsjećaju na romaničke.

Iz druge polovine 13. stoljeća potječe zanimljivi kameni stup s reliefom sv. Pavla (nekad pobočni podporanj menze oltara sv. Petra i Pavla, koji se nalazio u sakristiji stare zagrebačke katedrale), kazujući značajke zakašnjelog romaničko-gotičkog prelaznog stila u Hrvatskoj (danas se nalazi u Diecezanskom muzeju u Zagrebu).

U 13. st. postojale su u okolici Požege i Daruvara tri utvrđene benediktinske opatije (sv. Jelena od Podborja, Biela kod Sirača, sv. Mihajlo kod Rudine), koje su kasnije vjerojatno u 14. st. preuzeli i obnovili cisterciti. Pod konac 19. i o početku 20. st. postojale su one još u ruševinama. U Bieloj postoje još pojedinačni gotički ulomci od ruševina bivše opatije: dielovi majstorski klesanih stupova, šiljati lukovi, rebra, konzole, kapiteli i dr. Iz razdoblja rane gotike (sredina prve polovine

13. st.) potječu: kapitel iz stare biskupske crkve u Đakovu (Drž. arheoložki muzej u Zagrebu) i kapiteli s fino stiliziranim i mekim oblicima lišća u kapeli sv. Stjepana Prvomučenika u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu. Umjesto napetih geometrijskih spletova vrpca, granja i spirala romaničke umjetnosti, vidimo ovdje stilizirane, otmjene i nježne oblike rane gotike. Znatno življi, prirodniji i zreliji oblici javljaju se na gotičkim konzolama i kapitelima (13. i 14. st.) iz stare samostanske (franjevačke crkve Bl. Dj. Marije u Iloku (danas u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu), koji su ukrašeni i obavijeni osim s biljnim motivima (prirodno oblikovanim listovima domaćih biljaka vinove loze i hrasta) i s fantastičnim ljudskim likovima. Tipični gotički dekor s rakovicama i završnim cvjetovima kazuje veliko kameno svetohranište, ukrašeno šiljatim zabatom i visokim piramidalnim završetkom, u župnoj crkvi u Vinici u vel. župi Zagorje: jedan od riedkih do danas sačuvanih plastičkih spomenika te vrste u Hrvatskoj.

Godine 1330. nastala je reliefna kamena ploča s ranogotičkim likom sv. Martina i glagoljskim nadpisom, koja se do godine 1905. nalazila uzidana u ogradnom zidu kapele sv. Martina, sjeverno od grada Senja (danas u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu).

Iz konca 14. st. potječe grobni spomenik senjskog biskupa Ivana de Cardinalibus († 1392.) u katedrali u Senju (na lievoj strani svetišta iznad kanoničkih klupa), jedno od najznačajnih djela senjske plastike gotičkog stila 14. stoljeća. Zanimljiva je činjenica, da se u tom grobnom spomeniku sačuvao — i u cjelokupnoj zamisli, i u pojedinostima tip gotičkog firentinskog zidnog groba ranog trecenta, kakvog ga je, na primjer, izradio Tino di Camaino u svom grobnom spomeniku fiesolanskog biskupa Tedicea Aliottija († 1321.) u firentinskoj crkvi Santa Maria Novella.

U vrieme kasne gotike (druga polovina 15. st.) nastala je nadgrobna ploča s likom granešinskog župnika Matije (danas u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu).

Međutim, jedan je od najljepših do danas sačuvanih senjskih plastičkih spomenika 15. st., ulomak grobne ploče Ižote Frankapanove rođene vojvodkinje dEste († 1456.), žene kneza Stjepana, koji se nalazi uzidan u desnom kutu svetišta crkve sv. Franje u Senju, a izrađen je u prelaznom stilu mletačke kasne gotike i rane renesanse.

Svoju građevnu ornamentiku stvorilo je sebi gotičko graditeljstvo uglavnom samo. Tako se u šiljatim lukovima prozora uobičajilo upotrebljavati mrežište (Masswerk) kao tipični gotički građevni ornament, koji se sastoji od kružnica, kružnih dielova i krugu sličnih linija. Liepa kasnogotička mrežišta s motivima trolista, četverolista i ribljeg mjehura imadu prozori crkve sv. Ane (nekada pavlinske) kod Bastaja, te oni u svetištu pavlinske (sada župne) crkve u Lepoglavi. Crkvene portale i prozore razčlanjuju i uokviruju vertikalni stupići, prutići (Stabwerk), koji su povezani više puta s dielovima mrežišta. Na kasnogotičkom portalu i na prozorima apside bivše franjevačke (danas župne) crkve u Voćinu, ukrašena su obla podnožja vertikalnih stupića s poput gomoljike ukrućenim vrpčastim biljnim ornamentima (druga polovina 15. st.). U svetištu stare crkve sv. Križa u Križevcima nalazi se iznad starog ulaza u sakristiju nadasve zanimljiv datirani primjer (1498.) liepo profiliranog, kićenog kasnogotičkog ukrasnog zabata s rakovicama i završnim križnim cvietom.

Bez svake sumnje najznačajnije i najdragocjenije djelo kasnogotičke figuralne kamene plastike u Hrvatskoj predstavlja stari monumentalni portal, porta insignis, župne crkve sv. Marka u Zagrebu (nastao vjerojatno oko polovine 15. st.) sa središnjim likom sv. Marka, gornjim likovima Krista i Bogorodice, pa postranim likovima apostola. Figuralni plastički ukras portala bjelodano kazuje stilsku srodnost sa suvremenom južnonjemačkom portalnom plastikom (Augsburg, Gmünd). Četiri drvena barokna kipa toga portala, nastala po svoj prilici u 17. st., zamienili su zacielo uništene prvotne kamene kipove.

Na području gotičke drvene skulpture u Hrvatskoj iztiče se na prvome mjestu srednji, bogato izrezbareni dio starog kasnogotičkog oltara iz nekadašnje franjevačke samostanske crkve u Remetincu kod Novog Marofa), koji je u 17. stoljeću (1660.) uklopljen u razkošni barokni okvir s kolumnama i kipovima svetaca (danas u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt). Na srednjem dielu toga gotičkog oltarskog ulomka nalazi se čudotvorni kip Bogorodice bez grieha začete, okružen sveticama, evanđelistima, crkvenim otcima i anđelima. Taj dio oltara izradio je oko godine 1470. neki nepoznati majstor pod utjecajem suvremene drvene kasnogotičke skulpture jugoiztočne Njemačke i Austrije. Umjetniku je 17. stoljeća uspjelo, da prilagodi svoje naskroz barokno djelo ovome starom gotičkom srednjem dielu (iz 15. st.) i da ovom sretnom sintezom stvori jednu veoma liepu i nadasve skladnu cjelinu gotičkih i baroknih oblika. Stilističku srodnost s ovim djelom kazuje mala, nadasve simpatična, kasnogotička drvena grupa »Polaganje tiela Kristova u grob« u župnoj crkvi sv. Križa u Začretju. Od te se drvene skulpture znatno odvaja po shvaćanju i načinu izradbe gotička drvena grupa »Pieta« iz župne crkve u Driveniku (danas u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt).

Trodielni kasnogotički uložak sa čudotvornim kipom Majke Božje (okružene četirma sveticama) na baroknom glavnom oltaru u bivšoj pavlinskoj crkvi sv. Marije u Remetama kraj Zagreba,

čini se, da se oslanja na švabsku drvenu gotičku plastiku 15. stoljeća. Nekad se na podnožju čudotvornog kipa Marijina nalazio i nadpis: »Frater Paulus de Zomirhia 1490.« Iz početka 16. st. datira drveni obojeni kasnogotički, čudotvorni kip Gospe u župnoj crkvi u Mariji Gorici iznad Brdovca, a vjerojatno i onaj (dosta primitivno izrađen) u župnoj crkvi u Mariji Bistrici.

Iz vremena kasne gotike potječe i dražestni, nažalost neukusno bojama premazani, drveni **kip Bogorodice s Isusom** u kapeli sv. Martina u Martinšćini pod Oštrcem.

U razdoblju renesanse — koja se u Hrvatskoj pojavljuje tek sporadički — nastale su nadgrobne ploče (u franjevačkoj crkvi na Trsatu, te one senjskih patricija i uskočkih vojvoda u crkvi sv. Franje u Senju. Tipično renesansne značajke kazuje ulomak nadgrobnog spomenika zagrebačkog biskupa Luke Baratina († 1510.) u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu i nadgrobna ploča Nikole Iločkoga († 1477.) u župnoj crkvi u Iloku. Oba spomenika izrađena su iz crvena mramora, a naslućuje se da ih je klesao kipar Ivan Duknović (Giovanni Dalmata) rodom iz Trogira, koji je radio u Italiji i na dvoru kralja Matije Korvina u Budimu.

U drugoj polovini 16. stoljeća, kada je zbog ratova s Turcima građevna djelatnost u Hrvatskoj svedena na minimum, poprimaju crkveni grobni spomenici (epitafiji) osim umjetničke i sve veću kulturno-historijsku važnost, i to po svome značajnome kaligrafskome i ornamentalnome ukrasu (drolerije i groteske u renesansnoj maniri), a osobito po svojim izražajnim portretnim reliefima (na pr. grobne ploče u župnim crkvama: u Gornjoj Stubici, Desiniću i Pregradi, zatim u crkvici sv. Mihajla u Samoboru i dr.)

Iz godine 1491. sačuvali su se ulomci **renesansnog okvira** (s figuralnim i ornamentalnim motivima) oko kamenog svetohraništa, koje je dao načiniti knez Bernardin Frankopan za župnu crkvu sv. Jurja u Hreljinu (danas u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu.).

U 16. stoljeću nastala je liepa, bogato ornamentalno ukrašena, renesansna kamena »custodia« (svetohranište), koja je uzidana u lievoj pobočnoj lađi katedrale u Senju.

U obnovljenom starom gotičkom svetištu isusovačke crkve sv. Lovrinca u Požegi nalazi se (na strani evanđelja) također uzidano jedno renesansno, vanredno dražestno skulptirano, kameno svetohranište, u čijem su donjem dielu plastički prikazana dva anđela klečeći pred insignijama sv. Otajstva.

Iz godine 1520. potječu bogato plastički izrezbarene i intarzijama ukrašene renesansne drvene klupe u stolnoj crkvi u Zagrebu. S nadpisa jedne razabire se, da su je izradili majstori: Petar (slikar i skulptor) i Nikola (stolar). Po svome figuralnome i ornamentalnome ukrasu upućuju one bjelodano na toskanske uzore.

U skulpturi baroka (17. i 18. st.) preobražava se plastički (haptički) stil renesanse u posve slobodni, razriešeni i slikoviti stil. Tehnika obradbe kamena i drva dovodi se do rafinirane virtuoznosti. Pojedinosti i sadržajni detalji prožeti su odsada naturalizmom. U zanesenim stavovima svetačkih likova i u nemirnim naborima njihovih haljina dolaze do izražaja duševne strasti i religiozne ekstaze. Stiene i stropove crkvenih unutrašnjosti prekrili su bujni stucco-reliefi i stucco-ornamenti s obiljem lišća, cvieća, plodova, vitica i drugih uresnih motiva.

Barokna plastika u banskoj Hrvatskoj stoji očito pod snažnim utjecajem suvremene njemačke (austrijske) i gornjotalijanske (mletačke) postberninijevske plastike. Od tih se utjecaja znatno udaljuju one ne toliko brojne lokalne primitivne, bilo u kamenu ili drvu izrađene plastičke tvorevine 17. i 18. st., koje su zato simpatičnije, što kazuju posve jednostavni značaj, po kojem se više približuju shvaćanju i izražavanju pučke umjetnosti. U tu grupu plastičkih spomenika djelomično ulaze pored ostalih i osamljeni, votivni kameni stupovi (t. zv. »Betsäulen«) ukrašeni raznim svetačkim kipovima i reliefima, a postavljeni na raskršćima putova, pred pročeljima zavjetnih crkava, uz cestu do čuvenih hodočastničkih prošteništa i drugdje. Najviše ih ima u velikoj župi Zagorje, i to prema gornjoj štajerskoj granici, oko Varaždina i Vinice. Jedan je od najljepših votivnih stupova t. zv. »Beli pil« ukrašen sa četiri reliefa, a stoji osamljen na polju uz cestu između Varaždina i Novog Sela.

U 17. st. prevladava u Hrvatskoj više drvena obojena (polihromirana) i pozlaćena plastika te skulptirana ornamentalna dekoracija, koja se nadovezuje na njemačku drvenu kasnogotičku »baroknu« plastiku. Tako se u drugoj polovini 17. st. ističu u drvenoj plastici i drvorezbarstvu predstavnici domaćih (lokalnih) škola: isusovac Andrija Fabijanić (»Croata Zagrabiensis«, † 1668.), Ivan Jakov Altenbacher i Toma Derwant (Varaždin), Ivan Komersteinner i Matija Erlman (Zagreb), koji izrađuju po naručbama različni crkveni namještaj (oltari u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, oltar sv. Križa u župnoj crkvi u Lepoglavi, oltar u kapeli sv. Franje u Drobkovcu (Štrigovcu) kod Gornje Rieke, oltar sv. Ladislava u Drž. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu i t. d. Osobito treba istaknuti vanredno bujne i profinjene ornamentalne domišljaje upravo genialnog drvorezbara i kiporezca Ivana Komersteinnera i njegove škole, kojima podjednako u stilskom kao i u tehničkom pogledu gotovo i nema ravnih ni u suvremenom evropskom dekorativnom rezbarstvu.

U kamenoj plastici ističu se u doba ranoga baroka: Kuzma Miller iz Krškog (stari barokizirani gotički portali stolne crkve u Za-

grebu, 1640. — 1643.) i Mihajlo Cussa iz Ljubljane († 1699.; propovjedaonica u stolnoj crkvi u Zagrebu iz 1695.—1696.)

U 18. st. (t. j. u razdoblju zamašnije pojave mramorne plastike u crkvenim ponutricama u Hrvatskoj, osobito u Zagrebu i bližoj okolici) djeluju remetski pavlini: Toma Jurjević († 1713.) i Pavao Belina († 1715.) (glavni oltar u župnoj crkvi u Remetama kraj Zagreba iz 1706.), koji se u svojim djelima nadovezuje na plastički stil Mihajla Cusse, zatim kipari Giovanni Rossi (glavni oltar u franjevačkoj crkvi u Jastrebarskom iz 1733.—34.) i Antonio Micchelazzi iz Gorice (oltar sv. Jurja i bl. Augustina Kažotića iz 1746., danas u župnoj crkvi u Lupoglavu kraj Dugog Sela).

Najviše se iztiče bez svake sumnje Francesco Robba (o. 1698.—1757.) rodom iz Mletaka, kipar i graditelj, od godine 1721. stalno nastanjen u Ljubljani, koji je posljednje godine života proveo u Zagrebu, gdje je stvorio plastička djela vanrednih kvaliteta, koja možemo u pravom smislu rieči smatrati najljepšim klasičnim primjercima kasnobarokne mramorne crkvene plastike u Hrvatskoj(kao na pr. njegov oltar sv. Križa iz godine 1756). On je u stvari epigon berninijevskog stila u našim krajevima, nastojeći se približiti u svojim kasnijim djelima klasicističkim idejama. Najiztaknutiji sljedbenik i predstavnik Berninijeva stila u Mletcima bio je u 17 st. Flamanac Giusto le Corte († 1697.), a učenici i nastavljači njegova stila bili su izravni uzori Francescu Robbi za njegova ranog mladenačkog boravka i kasnijeg višekratnog zadržavanja u Mletcima. Vitkost i pokretnost tiela kod Robbinih plastika nije tek slučajna pojava, već naprotiv neko stilsko-značajno očitovanje snažne unutrašnje akcije, koju izražava također patetično uzdignuti pogled kipa prema gore. Gotovo svi su njegovi kipovi pokrenuti u dva smjera, i to glava i donji dio tiela obično u istom smjeru, dok su grudi zakrenute u suprotnom prema dubini. Od njegovih radova iztiču se: dva oltara u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, zatim mramorni oltari iz stare ponutrice stolne crkve u Zagrebu (oltar sv. Katarine i sv. Barbare; danas u župnoj crkvi u Varaždinskim Toplicama, a djelomično i oltar sv. Emerika u crkvi sv. Ivana u Zagrebu). Od njegove ruke potječe liepi mramorni portal na kuriji kaptolskog prepozita (Zagreb, Kaptol br. 7). Vjerojatno posljednje, a zacielo i najznačajnije skulptorsko djelo Fr. Robbe je njegov mramorni oltar sv. Križa (danas u istoimenoj crkvi u Križevcima, koji je nekoć bio sastavni dio one nažalost u nepovrat nestale nadasve skladne barokne ponutrice stare zagebačke katedrale. Taj nam oltar pokazuje, do koje se smionosti i slobode razvila kompozicija baroknog oltara. Svojim središnjim likom »Krista na križu« i dvjema pobočnim snažno pokrenutim i izražajnim plastičkim figuralnim grupama taj je oltar u pravom smislu rieči remekdjelo kasnobaroknog kiparstva u Hrvatskoj.

Nastavljač i vanredan nasljedovatelj umjetnosti Fr. Robbe bio je njegov učenik i najbolji pomoćnik Francesco Rottman (o. 1710. do 1788.), koji je svoje plastike nastojao prokama klasicističke kasnobarokne skulpture. Poduhoviti suvremenim obćenim idejama i značajznati su njegovi radovi: oltari u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Matejnoj Vasi, oltar u kripti katedrale u Gurku, oltari u župnoj crkvi sv. Marije u Zagrebu.

U drgoj polovini 18. st. djeluje u Zagrebu Josip Puntler kao »magister« zagrebačkog klesarskog ceha. U kamenoj obojenoj (polihromiranoj) plastici toga doba iztiče se Antun Zoger iz Brežica (glavni oltar u župnoj crkvi u Brdovcu iz god. 1776.).

Inače su se na području drvene zlaćene i polihromirane barokne plastike u Hrvatskoj iztakli pavlini (Lepoglava, Olimje, Kamensko, Svetice, Remete kraj Zagreba) kao suvereni majstori. Tako su se primjerice već podkraj 17. stoljeća hrvatski pavlini u Olimju bavili izradbom oltara i ostalog crkvenog namještaja, dok su u samostanu u Lepoglavi živjeli i djelovali pavlinski drvorezbari: David Steppan († 1721.) i Clemens Lach (1707.—1755.; u bivšoj pavlinskoj crkvi u Lepoglavi izradio je 1753. veliki tabernakul na glavnom oltaru); zatim Aleksije Königer, koji se spominje oko godine 1770. kao »statuarius«. U drugoj polovini 18. st. iztaknuo se u drvenoj plastici pavlin Pavao Riedl (statuarius & sculptor), koji je 1776. izradio glavni oltar u bivšoj pavlinskoj (danas župnoj) crkvi u Crikvenici.

Veliku umjetničku vriednost ima razkošno obojena i pozlaćena drvena plastika namještaja u novoj župnoj crkvi Marije Snježne u Belcu (nastala oko polovine 18. st.). Nažalost su nam imena majstora ovih vanrednih skulptura, koje se očito oslanjaju na kasnobaroknu drvenu koloriranu plastiku u Austriji, ostala do danas nepoznata.

Od umjetnika na području drvene plastike u drugoj polovini 18. st., koji su nam poznati po imenu, iztiču se ponajprije: Filip Jacob Straub iz štajerskog Graza (glavni oltar u zavjetnoj crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu kraj Krapine), Antun Mersi, rođen 1734. (oltari i propovjedaonica u gorespomenutoj crkvi). Franjo Straupp i Luka Solcer iz Zagreba.

U oblasti stucco-dekoracije iztiče se u Hrvatskoj podkraj 17. i u prvim desetljećima 18. st. ljubljanski majstor Antonio Giuseppe Quadrio, član glasovite milanske porodice štukatora i graditelja. Od njegovih radova poznati su nam: stucco-dekoracije u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, nastale između 1721. i 1726., zatim stucco-ukras u kapeli obitelji Patačić u župnoj crkvi u Lepoglavi (iz 1718.) i onaj u knjižnici (danas arhiv kaznione) bivšeg pavlinskog samostana u Lepoglavi (iz 1710./11.), nadalje štukature u kapeli sv. Franje Ksavera, u bivšoj isusovačkoj crkvi u Varaždinu (1710.), u kapeli sv. Antuna u Tužnom Cerju u Hrvatskom Zagorju i dr.

SLIKARSTVO

Najstariji i najdragocjeniji spomenici srednjevjekovnog slikarstva u gornjoj (banskoj) Hrvatskoj nalaze se u sakristiji stolne crkve u Zagrebu, a nastali su zacielo podkraj 13. i početkom 14. stoljeća. To su na stieni i svodu djelomično sačuvane stare kasnoromaničke freske s likovima raznih svetacâ, koji u ikonografijskome i stilističkome pogledu osim tradicionalne bjelodano naglašene bizantske sheme (t. zv. maniera byzantina) pokazuju utjecaj prirodnijeg francuzkog i talijanskog, osobito rimskog shvaćanja (Agnani, Subiaco).

Na stieni gotičko svođenog svetišta zavjetne crkve Majke Božje Gorske u Loboru nalaze se znatni ulomci trecentističkih fresaka s likovima apostolâ, koji upućuju na zakašnjeli idealističko-crtački gotički stil.

U kapeli sv. Stjepana Prvomučenika u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu sačuvali su se još neobjelodanjeni ulomci gotičkih fresaka idealističko-plastičkog stila, koji su nastali vjerojatno podkraj 14. stoljeća, očito pod utjecajem radova Ivana Aquile iz Radgone (Johannes Aquila de Rakespurga) i njegove škole (osobito fresaka na sjevernoj stieni lađe stare župne crkve u Turnišću).

Tragovi starijeg gotičkog slikarstva (14./15. st.) zapažaju se u svetištu: kapele sv. Martina u Martinšćini pod Oštrcem i stare župne crkve sv. Jurja u Belcu.

Od starih fresaka, vjerojatno iz prvih decenija druge polovine 15. stoljeća u župnoj crkvi sv. Marka u Zagrebu sačuvala se samo jedna akvarelna kopija iz druge polovine 19. stoljeća (»Bogorodica s Isusom na priestolju okružena dvjema sveticama«), koja bjelodano potvrđuje, da je original bio izveden pod utjecajem quattrocentističke slikarske škole.

Od ulomaka kasnogotičkih fresaka u banskoj Hrvatskoj nalaze se dva (vjerojatno iz druge polovine 15. st.) u Drž. arheoložkom muzeju u Zagrebu, a potječu iz stare župne crkve sv. Nikole u Krapini.

U župnoj crkvi u Zajezdi na stieni iznad sadašnjeg svoda lađe postoji djelomično sačuvana kasnogotička freska s prizorom »Bogorodice Milosrđa«, a potječe vjerojatno iz početka 16. stoljeća.

Isto tako u danas ruševnoj crkvi sv. Martina u Prozorju kraj Dugog Sela sačuvali su se iznad kasnijeg crkvenog svoda (koji je zamienio prvotni ravni drveni strop) ostatci starijih fresaka iz 16. stoljeća s prizorom »Juda ljubi Isusa«. Ti su ulomci fresko-slikarija, kako se razabire, tokom vremena bili po više puta obieljeni.

Iz područja gotičkog oltarnog slikarstva (slikani krilni oltari i slike na drvu) sačuvali su se do danas nekoliki umjetnički spomenici. Tako u Drž. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu nalazi se mali slikani gotički krilni oltar (sa šest slika izrađenih na drvu) iz polovine 15. stoljeća, bez svake sumnje austrijskog (tirolskog) podrietla, koji se sredinom 19. st. nalazio u Vrbovcu kraj Križevaca.

Od oltarskih slika, izrađenih na drvenim pločama, najznatniji je triptih (sa pet slika) na oltaru u sakristiji stolne crkve u Zagrebu. Slike s prizorom »Razpeća« nastale su pod utjecajem lombardijske slikarske škole oko godine 1500., dok one na stražnjoj strani krilâ triptiha s prizorima »Križnog puta« i »Uzkrsnuća« potječu iz polovine 16. stoljeća.

Na početku 16. st. nastala je renesansna oltarna slika (mađarskog podrietla) s prizorom »Krista na križu okružena svetcima i sveticama«, izrađena na drvu od nepoznata umjetnika (danas u privatnoj kapelici nadbiskupskog dvora u Zagrebu). Slika se nekoć nalazila u zagrebačkoj stolnoj crkvi na starom drvenom oltaru sv. Križa, kojega je oko godine 1505. podignuo biskup Luka Baratin.

Osim srednjevjekovnog fresko-slikarstva i oltarskih slikâ na drvu treba spomenuti na ovome mjestu i neke važnije minijaturama (sitnoslikama) ilustrirane religiozne rukopise, više lokalnog značaja. Tako na pr. u Vitezićevu domu u Vrbniku nalaze se dva iluminirana (t. j. sitnoslikama urešena) glagoljska misala iz druge polovine 15. stoljeća. Prvi misal — kojega je godine 1456. napisao pop Toma Valković, senjski arciđakon i vikar — ukrašen je liepim raznobojnim inicialima (često originalnim i bizarnim), raznim ornamentalnim motivima i zanimljivim miniaturama, koje prikazuju redovno likove apostolâ i svetacâ o kojima se govori u tekstu (Jeremija, Marko, Luka, Zaharija i dr.). Osobito su pažnje vriedne u ovome misalu dvie veće miniature, koje zauzimaju svaka po čitavu stranicu, a obrađuju poznate i narodu omiljele ikonografijske teme: »Isus na križu s Marijom i Ivanom« i »Oplakivanje mrtvog tiela Isusova«. Lik sv. Jeremije (s latinskim nadpisom) potvrđuje, da je pri izradbi sitnoslika ovoga misala poslužio kao uzor latinski misal. Drugi, nešto mlađi i obsežniji vrbnički misal iz godine 1463., pisan u dva stupca, obiluje također vanredno liepim inicialima, jednostavnim, ali ukusnim ornamentima i miniaturama manjih razmjera, koje su uklopljene (u obliku raznih medaljonâ) u ostali čisto ornamentalni okvirni ukras misalskog teksta. Pri samoj izradbi sličica nepoznati se iluminator (sitnoslikar) ovdje poslužio različitim bojama, pače zlatom. Vrlo velik broj latinskih slova toga misala svjedoči, da su pojedini iniciali izrađivani prema latinskim predložcima. Po svome shvaćanju i lokalnome više primitivnome načinu izradbe kazuje sitnoslikarski ukras obaju vrbničkih misala zacielo rad domaćih majstora.

U riznici stolne crkve u Zagrebu čuva se razkošno iluminirani misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődyja, koji predstavlja vrhunac zagrebačkog misnog obreda u liturgijskom i umjetničkom pogledu. Iz nutarnje analize ovog misala proizlazi posve sigurno, da je on bio pisan upravo za Zagreb, t. j. za potrebe prvostolne crkve zagrebačke. Osim mnogobrojnih u zlatu i bojama brižno izrađenih iniciala, pisanih kapitalom, ali i gotičkom majuskulom, ukrašen je ovaj misal na više stranica biljevnom ornamentikom (cviećem i voćem na dnu folija) i likovima životinja. Gla-

vne miniature (sitnoslike) misala, koje prekrivaju gotovo čitavu stranicu, odnosno uokviruju čitav liturgijski tekst jedne stranice, potječu iz konca 15. i prve četvrtine 16. stoljeća, a izradila su ih u duhu njemačke kasne gotike odnosno talijanske renesanse dva sitnoslikarska majstora: Hans (Johannes) Alemanus, u Zagreb doseljeni donjorajnski njemački slikar (»pictor Almanus«) i poznati hrvatski sitnoslikar Juraj Glović iz Grižana (1498.—1578.) koji je godine 1524.—1526. boravio na kraljevskom dvoru u Budimu, a zatim stalno djelovao u Italiji.

Iz doba, kad je sudbina miniaturnog slikarstva bila već zapečaćena, potječu dva korala u franjevačkom samostanu u Poljudu kod Splita. Ukrasio ih je sitnoslikama domaći umjetnik fra Bonaventura Razmilović oko godine 1675. Razmilovićevi korali, pisani u 17. stoljeću na pergameni imitacijom kasnogotičkih slova, kazuju napadni provincijski anahronizam. U njima se nalaze brojne sitnoslike na čitavoj strani ili veliki iniciali izkićeni raznovrstnim motivima. U našoj domaćoj književnosti smatraju se ovi korali remekdjelima izvorne narodne umjetnosti. Pleterna ornamentika pojedinih iniciala ponavlja navodno posve iste motive sa starohrvatskih skulptura, koje su u ranom srednjem vieku resile zadušbine starih hrvatskih knezova i kraljeva. U biljevni dekor svojih sitnoslika znao je Razmilović vješto uplesti različite leptire i kukce (osobito skakavce i muhe), posluživši se kod toga starijim iluminiranim kodeksima i štampanim knjigama, koje su se nalazile u knjižnici samostana u Poljudu. Cvieće i lišće ovih poljudskih korala podsjeća na razkošnu i težku dekoraciju talijanskih iluminiranih knjiga iz vremena oko godine 1500. Obćenito uzevši, Razmilovićeva vještina i bogata mašta u ređanju i izpreplitanju udiljno istih osnovnih motiva i novih smjelih kombinacija boja, ograničene su u tim koralima više na ornamentalni ukras, nego na onih nekoliko sitnoslikâ s ljudskim likovima.

U doba baroka donosi slikarstvo kao vodeći faktor u likovnoj umjetnosti u suprotnosti s renesansom znatno proširenje na području sadržaja. Umjesto klasične formalne ljepote dolazi prikazivanje duševnog izražaja, patetičko potenciran unutarnji život i vizionarna duševna stanja. Intenzivno oduhovljeni izražaj svetačkih lica i patetički prema gore usmjereni pogled odrazuju se osobito na okrutnim prizorima raznih martirija (mučenja). U suprotnosti s crtačko-plastičkim idealom visoke renesanse, nastao je u slikarstvu baroka nov, u biti osebujan slikoviti stil. Odkrivaju se novi zakoni kolorizma, a snažni kontrasti svietla i sjene određuju samu koncepciju slike. Bogatstvo perspektivnih efekata dovodi često do sviestnog negiranja plohe slike kao estetske granice (iluzionističko slikarstvo).

Spomenici baroknog slikarstva u banskoj Hrvatskoj nastali su — kao i spomenici kiparstva — uglavnom pod utjecajem suvremenog austrijskog (iztočnonjemačkog), a djelomično i gornjotalijanskog slikarstva, bilo neposredno (Bernardo Bobić, pavlinski slikari Franjo Bobić, Ivan Ranger i Gabriel Taller, te Josip Paller i Antun Keller), ili posredno (Giulio Quaglio, Franjo i Andrija Ilovšek, Anton Lerhinger, Valentin Metzinger, Antun Cebej). Prema tome treba razlikovati slikarske barokne spomenike, koji su neposredno nastali u Hrvatskoj (u 17. i 18. st.) kao plod utjecaja iz vana — a koji uza sav svoj provincialni, više lokalni značaj (s obzirom na sadržaj i oblik), kazuju znatne umjetničke kvalitete — od onih posredno nastalih i importiranih slikarskih spomenika, koje su izrađivali prema naručbama slikari susjednih zemalja. Tako u 17. st. izrađuju po naručbi Elias Wolf († 1653.), iz Ljubljane, oltarne slike za crkvu sv. Katarine u Zagrebu, a Ivan Juraj Geiger (†1681.), iz Novog Mesta, za crkvu sv. Ksavera i sv. Katarine u Zagrebu. Oko četrdesetih i petdesetih godina 17. st. radi zagrebački slikar i pozlatar Ivan Maurer za katedralu i za crkvu sv. Marka i sv. Katarine.

Između ostalih brojnih anonimnih i po imenu poznatih slikara napose se iztaknuo u posljednjoj četvrtini 17. st. zagrebački barokni slikar Bernardo Bobić († između 1693.—1698.), »prvi hrvatski impresionist«, zacielo školovan u Mletcima, kako to jasno potvrđuju njegova dosad poznata djela. Utjecaj djela velikih mletačkih slikara (Tiziana i Tintoretta) zapaža se u kompoziciji i kolorizmu njegovih oltarnih slika, na kojima dominira crvena boja. Od njegovih slika iztiču se: dvie na oltaru sv. Apostola u crkvi sv. Katarine iz 1683. (nažalost u 19. st. znatno preslikane) i krilne slike na velikom oltaru sv. Ladislava iz 1691., nekad u zagrebačkoj stolnoj crkvi (danas u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt), s historijskim prikazima iz života sv. Ladislava, zatim dvie slike (iz 1688.) s prizorima iz života Marijina s bivšeg oltara Bl. Dj. Marije iz stolne crkve u Zagrebu (danas u privatnoj zbirci u Zagrebu).

Podkraj 17. i u prvoj polovini 18. st. iztakli su se u Hrvatskoj kao vrstni slikari neki pavlini, kojih je djelovanje ograničeno uglavnom na njihov najveći samostan u Lepoglavi, te na njegovu bližu i dalju okolicu. Tako se među prvima poimence spominje Luka Marggraff († 1704.) rodom iz Bamberga, koji je u zimskom i ljetnom refektoriju bivšeg samostana (danas kaznione u Lepoglavi) naslikao (od 1694.—1704.) znatan broj portreta uglednih i zaslužnih pavlina te velikih dobrotvora pavlinskoga reda (od tih postoje danas samo još neki, kao na pr. portret Pavla Ivanovića, generala pavlinskoga reda). Drugi pavlinski slikar Franjo Bobić (1677.—1728.), koji je 1708. stupio u red, imao je svoj atelier također u lepoglavskom samostanu, u kojem radi do svoje smrti. Bio je zacielo učenik zagrebačkog slikara Bernarda Bobića, što očito potvrđuje stilska srodnost njihovih djela. Dosad još nije dokumentarno utvrđeno, da li je bio Bernardov sin ili bliži rođak. Između ostalih, što poznatih, a što još nepoznatih njegovih slika, izradio je Franjo Bobić bez svake sumnje neke slike, koje su se do nedavna nalazile u sakristiji bivše pavlinske, danas župne crkve u Lepoglavi (sada u Diecezanskom muzeju u Zagrebu), a jasno kazuju stilsku srodnost sa slikama Bernarda

Bobića. Svakako najiztaknutiji i najznatniji pavlinski slikar, a ujedno i glavni predstavnik baroknog iluzionističkog slikarstva u Hrvatskoj, bio je lepoglavski Pavlin **Ivan Ranger** (1700.—1753.), suvremenik velikih austrijskih baroknih slikara Daniela Grana i Paula Trogera, slovenskog slikara Franje Ilovšeka, a dielom i Mletčanina G. B. Tiepola. Rođen u Tirolu, imao je već vrlo rano prilike, da se pobliže upozna s djelima i tekovinama tirolskog baroknog iluzionističkog slikarstva, a to je kasnije, čini se, još dublje proučio na daljnjim studijama u Italiji (Mletcima, Mantovi, Bologni, Rimu). Iako se u njegovim freskama još i ne objavljuje prelaženje starijeg kvadraturnog stropnog fresko-slikarstva u atmosferičko, ipak njegova umjetnost ima mnogo zajedničkih crta s onom spomenutih majstora, premda su i jedna i druga izdanci umjetnosti isusovca Andrije Pozza. U Hrvatsku došao je I. Ranger već kao gotov umjetnik, te se pojavljuje sa svojim majstorskim djelima od 1731. dalje (slikana dekoracija kapele sv. Ivana na Gorici kraj Lepoglave). Kasnije je stupio u pavlinski red u Lepoglavi kao »brat laik« (conversus), gdje ostaje sve do smrti (1753). Rangerove kasnobarokne iluzionističke freske nalaze se u ovim crkvama: Lepoglavi (u kapeli sv. Ivana na Gorici, u župnoj crkvi i fragmentarno u zgradi bivšeg samostana, danas kaznionice), Sveticama(?), Belcu (zavjetna crkva Marije Snježne), Olimju, Štrigovi (sv. Jeronim), Remetama kraj Zagreba, lepoglavskoj Purgi (sv. Juraj), Varaždinu (refektorij franjevačkog samostana), Krapini (franjevačka crkva — na stieni svetišta i u sakristiji), Kamenici (kapela sv. Jelene), Gornjoj Stubici (kapela u bivšem Oršićevu dvoru), Hrašćini (sv. Trojstvo na svodu lađe župne crkve sv. Nikole) i Voći (desna pobočna kapela u župnoj crkvi sv. Martina). Bez svake sumnje među najznatnije štafelajske slike, nastale u 18. st. u Hrvatskoj, idu Rangerove zanimljive sitne slike, koje su sačuvane na naleđima klupa u svetištu i na pjevalištu crkve u Lepoglavi (od kojih je 10 svojedobno preneseno u svetište župne crkve sv. Nikole u Varaždinu), kazujući sasvim osobit stil i posebno poglavlje u cjelokupnom djelu Rangerovu, kao i one nekolike mrtve prirode (cvieće, voće girlande i festoni) slikane na drvu (tako primjerice oslikana vratašca ormara u sakristiji kapele sv. Jurja u Purgi i u sakristiji župne crkve u Lepoglavi; tri slike na drvu s prikazom cvieća, danas u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu). Oltarnim slikama iztaknuo se polovinom 18. st. lepoglavski pavlinski slikar **Gabriel Taller** (Daller), a u jednom se popisu spominje još godine 1770. U djelu J. Bedekovića »Natale solum S. Hieronymi« nalazi se bakrorez sv. Jeronima (po Dallerovu crtežu iz 1747.). Njegove su zacielo dvie oltarne slike: Poklonstvo Sv. Triju Kralja i Poklonstvo pastira, iz 1760., nekad u crkvi Sv. Triju Kralja na Baniji kraj Karlovca (danas u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu) i slike na vratima sakristije (iz 1760.) bivše pavlinske, danas župne crkve u Kamenskom kraj Karlovca. Od stranih, dielom slovenskih umjetnika, koji su radili u Hrvatskoj po naručbama, spominju se na području freskoslikarstva u 18. st.: **Giulio Quaglio** (1668.—1751.) iz Laina, **Franjo Ilovšek** (1700.—1763.) iz Ljubljane, koji je naslikao 1752. veliku iluzionističku fresku na apsidalnom zidu franjevačke crkve u Samoboru, a njegov sin **Kristofor Andrija Ilovšek** (1729.—1776.) fresku iz 1762. (s autoportretom) na završnoj stieni iza glavnog oltara u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, zatim **Antun Lerhinger** (»pictor Roichensis«), koji je 1772. ukrasio iluzionističkim freskama zavjetnu crkvu na Trškom Vrhu kraj Krapine, 1787. pobočnu kapelu, a 1792. svetište župne crkve sv. Ivana u Zagrebu (u zajednici s **Antunom Arherom**), pa **Josip Görner**, koji je 1779. izveo fresko-slikarije u župnoj crkvi u Kutini. Isto tako i oltarne slike po crkvama u Hrvatskoj izrađuju u 18. st. pored nekih stranih većinom **slovenski slikari**: **Daniel Savoye**, **Valentin Metzinger**, **Fortunat Bergant**, **Antun Cebej**, pa **Franz Kochler** iz Beča (1777.) i **Ivan Mertz** iz Budimpešte (1798.). Podkraj 18. st. živi u Hrvatskoj slikar **Josip Paller**, koji izrađuje kvalitativno vrlo dobre oltarne slike (dvie se njegove slike iz godine 1780. koje pokazuju apostole sv. Petra i Pavla nalaze u zagrebačkom Diecezanskom muzeju, a jedna signirana 1788. sv. Rožarija u župnom uredu sv. Marka u Zagrebu). Jedan od posljednjih umjetnika, koji je radio još početkom 19. st. u tradicijama baroka freske i oltarne slike, bio je zagrebački slikar **Antun Keller** (oltarna slika sv. Barbare u župnoj crkvi u Kneginecu kraj Varaždina iz 1811., sv. Antuna Padovanskog u crkvi u Vinici iz 1815., slika sv. Ivana Nepomuka iz 1820. u Diecezanskom muzeju u Zagrebu i t. d.).

BIBLIOGRAFIJA

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I., — Prvostolna crkva zagrebačka, Zagreb 1856.
— Slovnik umjetnika jugoslavenskih, Zagreb 1858.
— Župna crkva Sv. Marka na zagrebačkom Greču, Koledar zagreb. Družtva čovječnosti, god. 1872., str. 140—144.
— Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1891.

TKALČIĆ I. KRST. — Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada, Zagreb 1885.
— Popravak zagrebačke franjevačke crkve, Obzor god. 1886. br. 253.— 255.
— Cistercitski samostan u Topuskom, Vjesnik hrv. arheološkog družtva, N. S. II. (Zagreb 1897.), str. 110—129.
— Sredovječne utvrde oko Prvostolne crkve zagrebačke, Obzor god. 1901. br. 153.

BARLÈ J. — Poviest župa i crkva zagrebačkih, sv. I. (Sv. Marko), sv. II. (Sv. Ivan), Zagreb 1896. i 1900.
— Stari portal zagrebačke Stolne crkve, Vjesnik hrv. arh. družtva, N. S. XIII. (Zagreb 1914.), str. 307—313.
— Popis župa u donjoj Slavoniji od g. 1660., Vjesnik kr. zem. arkiva u Zagrebu god. IX., str. 161.
— Povjest turopoljskih župa, Zagreb 1911.
— Remete, Zagreb 1914.

IVANČAN LJ. — Stanovi zagrebačkih kanonika, Vjesnik Drž. arkiva u Zagrebu, N. S. V. (1931.), str. 163—229.

SZABO GJ. — Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj, Vjesnik hrv. arh. družtva, N. S. IX. (Zagreb 1906.—1907.), str. 201—209.
— Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije, Vjesnik hrv. družtva, N. S. XI., str. 40—60, Zagreb 1911.
— Spomenici kotareva: Klanjec i Pregrada, Zagreb 1912.
— Krapina i Zlatar, Zagreb 1914.
— Ivanec, Zagreb 1919. (Posebni odtisci iz Vjesnika hrv. arh. družtva, N. S. sv. XII., XIII., XIV.)
— Čazma i njena župna crkva, Katolički list god. 1916., str. 348—353.
— Spomenici prošlosti u Srijemu, Savremenik, g. 1916., 1917.
— Obrambene crkve u Hrvatskoj, Hrv. Prosvjeta god. 1917.
— Prilozi za gradjevnu poviest zagrebačke Katedrale, Narodna Starina, sv. 19. (Zagreb 1929.), str. 65—76.
— Spomenici starije sredovječne arhitekture u Hrvatskoj i Slavoniji, Šišićev zbornik, Zagreb 1929. str. 549—553.
— Umjetnost u našim ladanjskim crkvama. Posebni odtisak iz Narodne Starine, Zagreb 1929.
— Iz prošlosti Daruvara i okolice, Narodna Starina, sv. 28. (Zagreb 1934.), str. 79—98.
— Kroz Hrvatsko Zagorje, Zagreb 1939.

SCHNEIDER A. — Historijski razvoj zagrebačke arhitekture. (Uvod u mapu VI. Kirina »Zagreb«, Zagreb 1925.).
— Stari zagrebački perivoji, vrtovi i šetališta. Posebni odtisak iz Narodne Starine, Zagreb 1930.
— Izvještaji o popisivanju, proučavanju i fotografiranju umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji, Ljetopis Hrv. akademije, sv. 46., 47., 49., 50., 51., 52., 53., Zagreb 1934.—1941.
— »Hans pictor Alemanus«. Ein deutscher Maler in Zagreb von 1503.— 1526., u Neue Ordnung, Zagreb, 26. IV. 1942.
— Der Glockenturm der alten Domkirche zu Agram, u Deutsche Zeitung in Kroatien, br. 270. od 17. IX. 1942.

KNIEWALD D. — Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödy, Rad Hrv. akademije, knj. 268. (umjet. raz. 4.), Zagreb 1940.
— Zagrebački liturgijski kodeksi IX. do XV. stoljeća, Croatia Sacra br. 19., Zagreb 1940.

BRUNSMID J. — Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu II. dio (srednji i novi vijek), Vjesnik hrv. arh. družtva, N. S. XII., Zagreb 1912.

HOFFILLER V. — Radnje ljubljanskog kipara Franje Robbe u Zagrebu, Vjesnik hrv. arh. družtva, N. S. XIV., Zagreb 1915.—1919., str. 205. ss.

LASZOWSKI E. — Franjevački samostan u Jastrebarskom, Vjesnik Drž. arkiva, N. S. I., Zagreb 1925.
— Stari i novi Zagreb, Zagreb 1925.

LACHNER J. — Izvještaj o župi Sv. Marka god. 1787., Katolički list god. 1938. br. 12.
— Gospin kip na Markovom trgu u Zagrebu, Obitelj, god. X. (Zagreb 1938.) br. 31.—32.

HORVAT R. — Crkva Sv. Martina u Prozorju, Croatia Sacra, god. 1931. (str. 293—308) i 1932. (str. 94—100).

NORŠIĆ VJ. — Crkvica Sv. Martina pod Oštrcem u Zagorju, Katolički list god. 1913. br. 21.
Franjevački samostan u Samoboru, Vjesnik Drž. arkiva, N. S. IV., Zagreb 1929.

O. BARBARIĆ M. — Kratka povjest crkve i samostana franjevačkog u Zagrebu, Zagreb 1906. (Posebni odtisak iz »Prosvjete«).
— Povjest crkve iločke, Osijek s. a.
— Crtice iz prošlosti Šarengrada, Osijek 1917.

LJUBIĆ S. — Topusko, Vjesnik hrv. arh. družtva, god. II. (Zagreb 1880.), str. 34—42.

TURKOVIĆ M. — Povijest opatija reda cistercita u Hrvatskoj, Sušak 1936.

KEMPF J. — Požega, Požega 1910.

BUTURAC J. — Župe arhidjakonata Since u XVIII. vijeku, Croatia Sacra, 1931., str. 216—254.
— Templarski samostan u Glogovnici, Katolički list, god. 1940. br. 33.

MILČETIĆ I. — Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine knj. 33., Zagreb 1911.

DOCKAL K. — Dijecezanski muzej nadbiskupije zagrebačke. Posebni odtisak iz Katoličkog lista, Zagreb 1940.

MAL J. — Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, Ljubljana 1924.

BUNTAK F. — Župna crkva Sv. Marije u Zagrebu, Zagreb 1939. (Posebni odtisak iz Vjesnika hrv. arh. družtva, N. S. sv. XVII.)

STELLÈ Fr. — Gotske dvoranske cerkve v Sloveniji, Zbornik za umetnostno zgodovino, god. XV. (Ljubljana 1938.) str. 25., 41.

ROSE H. — Die Baukunst der Cisterzienser, München 1916., str. 84. ss.

HEKLER A. — Ungarische Kunstgeschichte, Berlin 1937.

CLASEN K. H. — Die gotische Baukunst, Wildpark-Potsdam 1930. (»Handbuch der Kunstwissenschaft«)

BACH I. — Gotički oltar iz Remetinca, Alma Mater Croatica, god. V. br. 7., Zagreb 1942.
— Što nam govore umjetnička djela hrvatske prošlosti, Zagreb 1942. (Posebni odtisak iz spomenice »Hrvatska Prošlost«, knj. III.)

JIROUŠEK Ž. — Dekoracija unutrašnjosti crkve Sv. Katarine u Zagrebu, Jutarnji list, Zagreb, 28. VI. 1936.
— Francesco Robba, Bernini zagrebačkog baroka, Jutarnji list, 27. III. 1937.
— Stara pavlinska crkva i samostan u Remetama kraj Zagreba. (Otkrivene barokne iluzionističke freske hrv. pavlina Ivana Rangera), Jutarnji list, 20. XI. 1938.
— Historijsko-umjetnički spomenici kraljevine Jugoslavije (od IX. do polovice XIX. vieka, u »Naša umjetnost«, priručna biblioteka Almanaha kraljevine Jugoslavije, sv. 7., Zagreb 1938., str. 7.—34.
— Bernardo Bobić, hrvatski slikar baroka, Jutarnji list, 3. I. 1939.
— Nadjen jedan od najstarijih srednjevjekovnih plastičkih spomenika staroga Zagreba, Jutarnji list, 19. III. 1939.
— Otkrivene stare gotičke freske u zavjetnoj crkvi Majke Božje Gorske u Loboru, Jutarnji list, 15. X. 1939.
— Kiparska djela iz stare zagrebačke Katedrale, Jutarnji list, 24. XII. 1939.
— Isusovci i likovne umjetnosti, Jutarnji list, 6. X. 1940.
— Barok, Hrv. Enciklopedija sv. II. str. 241—251, Zagreb 1941.
— Bobić Bernardo, Hrv. Enciklopedija sv. II. str. 692—693, Zagreb 1941.
— Remek-djelo baroknog kiparstva u Hrvatskoj. (Oltar Sv. Križa u Križevcima). »Spremnost«, god. I. br. 6., Zagreb, 5. IV. 1942.

B) NOVIJA LIKOVNA UMJETNOST

Uredio prof. LJUBO BABIĆ

1. PUČKA UMJETNOST
2. PREGLED RAZVOJA HRVATSKE UMJETNOSTI 1800—1860.
3. PREGLED HRVATSKE UMJETNOSTI OD ABSOLUTIZMA DO XX. STOLJEĆA
4. SLIKARSTVO I KIPARSTVO KOD HRVATA U XX. STOLJEĆU
5. ARHITEKTURA KOD HRVATA U XX. STOLJ.
6. SLIKOVNA KRITIKA U HRVATSKOJ
7. UMJETNIČKI ZAVODI, DRUŽTVA, ŠKOLE
8. LEKSIKOGRAFIJA
9. POPIS ZNAČAJNIH IZLOŽBI U ZAGREBU

1. Pučka umjetnost

Napisao prof. LJUBO BABIĆ

Obćenito

Umjetnička je djelatnost dvojaka, vrši se na dva sasvim naročita načina. Prvo: ta je djelatnost osobna, djelatnost pojedinaca, podvrgnuta jedino osobnom osjećaju. Ona proizlazi iz gradskog kruga. Sasvim se nepravo smatra ta osobna likovna djelatnost jedinim dostojnim i vriednim sadržajem poviesti umjetnosti, kao što se i nepravo smatra jedinim dostojnim predstavnikom svake izražajnosti. Drugo je neosobna umjetnička djelatnost, koja nastaje izvan gradskog kruga. Ona je vezana o zemlju, uglavnom o selo, podvrgnuta je osjećaju zajednice, te čini suvisli niz raznovrstnih likovnih ostvarenja, koja su međusobno vezana jednom te istom osjećajnošću jedne cjeline, te su prema tome narodna u pravom smislu, bez obzira na njihovu likovnu razinu.

Narav

Po naravi današnjeg razvitka umjetničke djelatnosti postao je pojam osobne umjetnosti suprotan pojmu neosobne umjetnosti. Osobna naime umjetnost u svom gradskom krugu omogućuje različite stupnjeve, pa i one najviše jedne umjetničke ličnosti laglje i prije, nego to čini neosobna djelatnost u svom krugu. Ali osobna umjetnost i njezin razvitak istodobno nosi i opasnost, da se razvijena ličnost sasvim odrieši svih spona, koje ju vežu o cjelinu, iz koje je ponikla. Takva se osobnost i takva umjetnička ličnost prividno osamostali, te kida veze zaboravljajući prečesto onaj trajni veliki životni tok, u kojemu nuždno mora ostati, te u kojem nalazi svaka prava umjetnička izražajnost po unutarnjem diktatu svoju bitnost i svoju samoniklost..

Svaka umjetnička ličnost razriešena tih sudbinskih veza ne ostvaruje, makar kakva bila njezina darovitost i vještina, neku nadnarodnu umjetnost ili neku međunarodnu (internacionalnu) umjetnost, već ostvaruje privid jalovi i suvišni nekog umieća, više neke vještine, koja nema značajke kulture, nego pripada u sklop obće civilizacije. Naprotiv neosobna, pučka umjetnost ne može i nema po naravi stvari takvih opasnosti ni takvih privida, ona i u najmanjem i u najsitnijem svom izrazu, ako je taj uistinu narodan, pripada pojmu kulture.

Dok je osobna umjetnost strogo i neobilazno ograničena na specialiste, pučka je umjetnost još stvarana na onoj primitivnoj osnovici, koja specializiranje ne pozna. Na toj primitivnoj osnovici još su religija i znanost i umjetnost povezane u jednu nerazdruživu cjelinu. Stoga je pučki primitivni umjetnik u neku ruku istodobno i mudrac i svećenik i pjesnik. U jezgri ta djelatnost sadržava mitske elemente, te je prema tome njezino korienje duboko. I ti elementi upravo vežu svakog pojedinca, koji djeluje kao neosobni umjetnik, tajnim nitima o vječni životni tok i o njegove nepisane, ali zato duboko u krvi usađene zakone. Kroz ta nepisana pravila progovara sam narod. U tom krugu neosobnog umieća ne pridaje se nikakvo posebno značenje razvitim osobnostima. Svaka je pojedina osobnost ovisna o silama, koje nosi jedna narodna cjelina. Sama po sebi ona je tek mali dio, mala karika u bezgraničnom lancu, koji veže daleke praotce, rodove, plemena i čitavu narodnu zajednicu.

Svaka mitski određena umjetnička djelatnost u najvećem je svom dielu ukrasna, jer ona ne prikazuje i ne odrazuje sviet oko sebe. Ako nastoji ukrašujući objasniti i utvrditi u nekom obliku ono, što je oko nje, i ono, što je zapazila, tada stvara znakove, ostvaruje neko mistično pismo, koje se ne pretvara u daljnjem razvitku u nikakvo naturalističko prikazivanje, već postaje pod rukom vještog i darovitog primitivca simbolom. Sve su te obćenite značajke pučke umjetnosti u hrvatskoj pučkoj umjetnosti tako izrazito i tako snažno razvite, kao riedko gdje u drugim pučkim umjetnostima, s kojima je naravno i naša uzko povezana.

Razprostranjenost

Hrvatska pučka umjetnost, to znači seljačka, protezala se i proteže se na čitavom etničkom području Hrvatske. U pojedinim je dielovima hrvatskog područja sasvim izbliedila, i tek su zaostale neke sitne tvorevine od te prastare pučke izražajnosti, dok je opet u drugim dielovima zadržala ne samo prastare odlike i značajke, tako reći netaknute, već je te odlike i značajke dalje razvijala i još ih i danas razvija. U tim dielovima hrvatskog područja ona živi upravo tako, kao pred stotine i stotine godina.

Uglavnom se ta djelatnost na čitavom području može podieliti na tri glavna pojasa: jadranski, panonski i srednji pojas, u kojem su jezgre najznačajnijih i najoriginalnijih kompleksa pučke umjetnosti.

Tvorivo

Od tvoriva, kojima se pučka seljačka umjetnost služi, jesu ponajvažnija drvo i kamen.

Drvom i kamenom diže se primitivni seljački dom, i to od najbjednije potleušice ili slamare, pa sve tamo do velikog zadružnog građevinskog sklopa kuća. Taj je seljački dom upravo dio samog naroda, isto tako, kao što su njegovi dielovi jezik ili pučka pjesma ili narodni običaji i vjerovanja. U svom razvitku znači seljačka primitivna kuća onu pravu vriednost i ono početno stanje, koje je urođeno i koje je izraslo biološki iz same naravi. Ona je poput puževe ljuske prirasla uz primitivnog svog graditelja seljaka. I ta organska veza između seljaka i kuće tumači naravni oblik te gradnje, po kojemu se upravo obliku mogu prepoznati potrebe, životna stanja, a ponešto i sudbina narodnog bića. Kao naravna biološka tvorevina seljačka je kuća vezana uz kraj. Tako će hrvatski seljak na golom kršu graditi svoju kuću od kamena, a u prigorju i ravnici dobrim dielom od drva (poslije od opeke). Prema tome i u najprimitivnijoj se nastanbi oblik mienja prema kraju i tvorivu.

Među tim variantama na čitavom hrvatskom etničkom području zapažamo dva glavna tipa. Prvo je tip kamene kuće, čije je područje krš; taj je tip sličan obćem mediteranskom tipu. Drugo je tip drvene kuće, koji zaprema preostalo etničko hrvatsko područje s najraznoličnijim variantama, nastalima ili miešanjem različitih tvoriva (ćerpič, pleter, naboj) ili stranim utjecajima. Najstariji je oblik tog tipa drvene kuće prosta brvnara, a njezini se najčistiji primjerci nalaze u zapadnoj Hrvatskoj. Taj je oblik ujedno najbliži starim oblicima kuća u Podunavlju kao i oblicima nastanba u krajevima, gdje nastavaju Slaveni. Konstrukcija drvenih kuća ima vrlo različitih, od sojenica preko pleternih i podzidanih prizemljuša do jednokatnih seljačkih zdanja. Na zapadnom su dielu variante u prigorskim kućama, koje se približuju tipu poalpske kuće. Taj se način gradnje proteže čak u bosansku Hrvatsku, gdje se mieša s izrazitim elementima iztočnjačkog svieta, te stvara zaseban tip hrvatske kuće. Spomenuta dva glavna oblika seljačkog doma izriču jasno narav njihovih graditelja. Jedno su tesari, a drugo su klesari. Isti sadržaj poprima pod različitim rukama različne oblike. Već po svojim odnosima oblik je tlocrta kamenjare drugačiji, nego li je to oblik drvenjare. To se može zapaziti u najraznoličnijim variantama i to od jednostavne kuće od jednog prostora preko dvosobnih zdanja sa središnjim ognjištem do razvijenih prizemljuša ili jednokatnih zdanja starih zadruga u sjevernoj Hrvatskoj, ili jednokatnih kamenjara u primorskoj Hrvatskoj ili čardaklija begovskih selišta u planinskoj Hrvatskoj. Oblik je drvenjara dulji nego kamenjara, a s tim su i odnosi spram visine drugačiji. Drvenjara je niža i prostranija. Kamenjara se više približuje kvadratu, dok se drvenjara približuje oduljenoj pačetvorini. Konstrukcija krovišta kod jednih i drugih uvjetuje razne visine i kosine te time određuje i oblik čitave kuće. Obično je kamenjara građena kao stroga kubična forma, ima nešto od znamena i u najbjednijem primjeru. Drvenjara toga nema, kod nje je nepravilnost redovita.

Podvojenost dvaju načina gradnje: tesarskog i klesarskog, još se više iztiče kod ukrasa seljačke primitivne kuće. Klesar osjeća više skladnost odnosa pojedinih dielova, nego tesar. Tesar dube i rovaši u meki material ukras, on šara plošninu drva, dok klesar ukrašuje plošninu kamena mnogo teže, te prema tome i manje ukrašuje. Njegov je ukras u traženju odnosa velikih masa. On je više graditelj i kipar, nego što to može biti tesar, koji se svojim načinom približuje više crtaču i slikaru. Zato nije ni čudo, da se tesar pomaže i bojom. Kod kuća u međuriečju Save i Drave seljak svoja rovašenja često obojava. Stoga su i kod tog tesarskog načina izraziti plastični ukrasi ponajrjeđi, i oni, koji postoje, dadu se izvesti iz rovašenja, koje i nije drugo, već šaranje plošnine sjenom i svietlom. Motivi tog ukrasa vrlo su jednostavni i geometrijski. Najobičniji su: krug, zviezda i nizovi romboida, kad se upotrebljavaju boje, tada su te boje glavne (žuto, crveno i modro).

Posoblje

Te iste značajke drvenog jednostavnog ukrasa ima i posoblje, od najprimitivnijeg tronoga do izšarane ladice i pisane kolievke. Tako su izcifrani i alati i pribor: soljenke, pastirske kupe i štapovi, preslice i vretena, frule, dvojnice, gajde, puhaljke, gusle, korišta, žlice i čuture i najrazličitiji pribor od drvenog tvoriva. Ti ukrasi u drvu ne poznaju ljudskog ni životinjskog lika, osim u najrjeđim slučajevima (zaglavci drvenih stolica u Bosni, gusle). Naprotiv se pravo plastično poimanje javlja duž čitave hrvatske obale, gdje se često susreću primitivne svetačke kamene plastike bilo kao ukras nad vratima ili prozorima, učinjene od sasvim nevješte ruke, a pune izražajnosti.

Tkanine i njihov ukras — Nošnja

Primitivno je gospodarstvo izrađivalo sebi samo svoje tkanine i tako je hrvatsko seljačtvo to činilo od najstarijeg doba do današnjih dana. Naše je selo tkalo i lan, konoplju i vunu; čitav je taj rad ženski; obavlja ga seljakinja. Ona priređuje lan, konoplju i vunu, ona prede, tka i veze. Žena je glavni činbenik kod priredbe i izradbe tvoriva, kao što je to i kod izradbe ukrasa, a po tom i čitave narodne pučke nošnje. Isto tako, kao što je seljačka kuća, tako je i narodna nošnja dio narodnog organizma. I upravo ta primitivna pučka nošnja nosi dragocjene značajke likovne volje čitave cjeline. Uza sve utjecaje i nadiranja tuđina, kao i uza sve neprestane promjene, u toj su se nošnji ipak zadržale trajne značajke, prema kojima možemo ocieniti i upoznati sasvim osebujnu i osobitu likovnu izražajnost. Seljačka se nošnja štoviše održala živa kod nas, pače i u najbližoj okolini grada (Čučerje, Brezovica, Bistra — oko Zagreba). Pa kad tu pučku nošnju uočimo na čitavom etničkom području Hrvatske, opažamo upravo u toj nošnji bogatstvo i raznolikost, kakva se riedko još danas drugdje u tolikom broju i u takvoj kakvoći može naći. Sve te najraznolikije bogate i biedne nošnje čine jednu te istu vrstu. Primitivna im je osnova košulja — rubača. Bogate i bezbrojne variante na toj primitivnoj osnovi odkrivaju

niz kulturnih slojeva i kulturnih utjecaja. Pokazuju resorpciju u najljepšem i najboljem svom izdanju, a uza svu raznolikost varianta postoje zajedničke trajne značajke. Variante pokazuju utjecaje, koje je naš narod tiekom vremena preturio, zato se u toj cjelini i susreće mediteranski način odievanja s primitivnim iztočnoeuropskim. Najsudbonosniji je utjecaj orientalni. Taj vlada u onom području, u kojem je osmanlijska sila probila naš etnički teritorij, te kroz duga stoljeća držala vlast. Tako je razumljivo, da na pojedinim nošnjama prevladavaju orientalni elementi. Nu i te je pučki način preudesio s vremenom i tako posvojio. Preudešavanje i asimiliranje možemo pratiti i kod najsnažnijeg utjecaja, koji struji sa zapada. Kad promotrimo nošnju u cjelini, možemo uglavnom iznaći tri glavne podvrste kao i kod seljačkog doma: nošnju izrazitih brđana, nošnju prigoraca i konačno ruho seljaka iz ravnine. Prema obliku i kroju brđanska je više stegnuta, silhueta je čvršća i zatvorenija, dok je odjeća u ravnini prostranija i nepovezanija. Kod ove su posljednje i nabori bogatiji. Sve tri glavne podvrste u čitavom svom obličju tendiraju više slikovitosti nego plastičnosti, što ne izključuje, da su poneke variante one sasvim jednostavne, izrazito plastične, te mogu po svom jednostavnom skladu i primitivnoj likovnoj čistoći djelovati monumentalno.

Svaka od tih podvrsta ima svoje ukrase; ali taj ukras nije gotovo nigdje izrastao u neku veliku dekorativnu cjelinu. Ukras je obično sastavljen od malenih i sitnih motiva. Red i mjesto ukrasa, bilo na košulji bilo na drugim odjevnim komadima, kod većine je varianata istovjetan, a seže daleko natrag u prošlost. Brojne variante pojedinih podvrsta ili grupa kostima raztumačive su, kad se uzme u obzir naklonost gotovo svakog pojedinog sela, a pogotovo čitavog kraja, da ima svoju posebnu nošnju, koja se makar i malom variantom razlikuje od drugog sela ili čitavog kraja. Konačno valja napose iztaknuti, da je kod narodne nošnje ruho ponajviše skladno i ponajviše originalno u onim krajevima, gdje su ponajslabiji strani utjecaji. Jezgra takvih najljepših i najskladnijih nošnja je u srednjem pojasu, gdje se i nalaze ponajljepši hrvatski ukrasi.

Ukras

Sva je pučka umjetnost izražajno sredstvo primitivnog neosobnog umjetnika za njegovo čuvstvovanje, njegove nazore i shvaćanja. To najsadržajnije sredstvo pučkog umieća obično kod nas nazivaju narodnom ornamentikom. Ako promatramo taj ukras uživljujući se u život primitivnog, to znači u našem slučaju seljačkog osjećaja i poimanja, onda ćemo vidjeti, da on nije neka primienjena umjetnost, već da je taj ukras čista izražajnost. I zato je najvažnija značajka naših ukrasa na tkaninama narodne nošnje, da nisu samo dekorativno pridodani ruhu, već su organski povezani ne samo tehnikom, već i samim duhovnim životom. Samo postajanje tkanine daje potvrda za gornju tvrdnju: kod samog je tkanja osnova već ujedno glavna podloga svakog ornamenta u najraznolikijim tehnikama. Slični se proces događa i kod još primitivnijeg pletera, gdje se raznobojnim šibama postizava ukras. To je način pradavnog geometrijskog ornamenta, kojemu je početnu stilizaciju diktirala i razvijala tehnika. Cieli se kompleks ornamentalnih motiva dade svesti na tri grupacije: čiste geometrijske, biljevne i miešane. Antropomorfni se oblici javljaju samo izuzetno, dok su mnogo češći zoomorfni.

Prva grupa motiva sastoji od najjednostavnijih geometrijskih likova: poprečnih pruga, trokuta, četvorina i romba, valovitih ili zubčastih cikcak-crta, vitica, križeva jednostavnih ili dvostrukih, zviezda, kukastih križeva uzpravnih ili kosih, čitavog meandra ili samo njegova pojedinog diela.

Drugu grupu sačinjavaju biljni motivi, i to ne naturalistički, već prevedeni i pretočeni u nove oblike. U većini su to zvjezdoliki ili lepirasti cvjetovi, na koje su pridodane značajne kuke ili vitice, zatim listovi i listići, koji su redovno sasvim geometrijski u rombu ili trokutu. Broj tri ima odlučnu ulogu u stanovitim slučajevima u grupaciji tih cvjetova u njihovu ponavljanju, dodavanju i kombiniranju, svodi se na pradavni oblik životnog drveta, — sve motivi, koji odkrivaju prastari mitski izvor. U stvari je taj ukras tajno neko pismo, kojim primitivni umjetnik izriče svoju osjećajnost. Neke se grupacije cvjetova trajno javljaju, poredbenim iztraživanjem prepoznajemo u njima zaostatke još nomadskih motiva. Uz ove nalazimo štoviše motive iz najstarijih perioda počevši od predhistorijskih ili od ornamentike seoba naroda preko islamskih, arapsko-perzijskih elemenata do kasnog baroka.

Tom istom poredbenom metodom možemo spoznati, koja je asimilatorna snaga naše pučke umjetnosti i kakva je ona, koji su njezini afiniteti i koje su njezine konstante kroz stoljeća i kroz generacije.

Pučka je umjetnost skroz naskroz imaginativna, nije reproduktivna, te prema tome taj je ogromni kompleks izražajnosti prepun ideografskih znakova i mitskih simbola. Kad ta izražajnost izgubi svoj duhovni sadržaj i kad prestaju ti znakovi vršiti svoju funkciju, tad se to izražajno sredstvo pretvara u obični dekorativni dodatak, tada pučka umjetnost gubi sadržaj, gubi svoju primarnost.

Mora se utvrditi, da ne postoji ni jedan jedini motiv u našoj ornamentici, koji se ne bi i kod drugih pučkih umjetnosti nalazio ili koji ne bi bio sadržan u ukrasu prošlih perioda. Dakle našu narodnu osebujnost ne možemo tražiti u samom motivu. Osebujnost i karakter našeg pučkog izraza nalazi se prije svega u osebujnoj ritmici tih obćih motiva, zatim u značajnim odnosima na samoj dekorativnoj plošnini (proporcija, simetrija i asimetrija, i konačno i glavno: u skladu boja.

Ritam

Primitivna ritmika naših veziva, čilima i tkanica nastaje tako, da se nižu motivi jedan do drugoga ponavljajući se jednakomjerno kao kakav primitivni recitativ, koji još nije melodija, a već se oduljenim glasom pjeva. Takav niz traje obično najjednostavnijim taktom. Jednakomjerni se ritam ne prekida suprotnim motivom, on se u većini slučajeva dieli bojom. Samostalna i abstraktna linija, kao granica plošnog

oblika, tvori svoj osobiti ritam u čitavom ukrasu. Način, kako ona treperi uokolo obćih ljudskih ukrasnih motiva, geometrijskog ili biljnog sadržaja, bilo kao obrub ili kao granica šara, može se prepoznati kao poseban među stotinama drugih takvih sličnih linija iz različitih likovnih sredina. U živom toku tih linija primienit ćemo raznolike dinamike, odkrit ćemo dominante i intervale, vidljivi su i akcenti, jednakomjerni takt čitavog osebujnog linearnog ritma i nehotice će nas podsjetiti na jednakomjerni takt i ritam narodne pjesme.

Odnosi

Odnosi motiva spram plošnine gotovo su uviek takvi, da je sam motiv sitan spram čitave dekorativne plošnine. Tako se mogu tumačiti oni nizovi jedan nad drugim na izpunjenoj plošnini. (Arhajski način ukrasa). Oni izviru više iz samog obruba, nego iz neprekidnog plošnog ukrašivanja. Asimetrija je gotovo pravilo, koje je češće nego simetrijska pravilnost.

Boja

Od svih značajki pučke umjetnosti najosebujnija je značajka, kojom je ostvaren sklad boja. Taj posebni sklad razvio se u bujnoj i bogatoj paleti. On je jednostavniji i pravilniji, te prema tome i izražajniji i ukusniji u srednjoj zoni, napose u jezgri, gdje su i sačuvani najosebujniji i primarni oblici nošnje. Panonski pojas kao ni jadranski pojas u skladu boja ne imadu te čistoće, ni te osebujnosti, ma da su u jednom i u drugom pojasu te skladbe boja bogate i pune likovnih vrjednota. U Posavini je taj sklad mnogo finiji, dok je u Jadranskom pojasu zagasitiji i suroviji. A u sva tri pojasa sklada se boja tako, da je osnova tog bogatog i osebujnog sklada odnos hromatske skale prema ahromatici. Ponavljanje kao i slaganje istovjetnih odnosa različnih boja u najraznolikijim variantama prema bjelini i crnini (ahromatika) opravdava tvrdnju, da se to usklađivanje vrši prema stanovitim pravilima. Pučka umjetnost upotrebljava bez obzira na simboliku boja i njihovih značenja čitavu hromatsku skalu primarnih, sekundarnih i terciarnih boja. Usklađivanje ahromatskih boja s primarnim tvori najljepše i najznačajnije izraze. Crvena je boja najobičnija, žute i modre su rjeđe. Crvena boja kao boja svih primitivaca ima u pučkoj našoj umjetnosti glavnu i odlučnu ulogu. S e k u n d a r n e b o j e: ljubičasta, zelena i narančasta riedko kada dolaze kao osnovne boje sklada, ponajviše još dolazi ljubičasta, obično kod nošnja s orientalnim utjecajem. Najčešće su sekundarne boje pratnja jednoj od glavnih ili ekvivalentna dionica u dvoglasu ili četveroglasu. Obćenito se može uzeti, da je u čitavoj pučkoj umjetnosti očita predilekcija spram toplih boja, dok su hladne boje (zelena i modra) rjeđe. Ni u jednoj drugoj seljačkoj izražajnosti ne postoji toliko i takvih harmonizacija terciarnih boja, kao što je to slučaj u našoj. To ujedno znači, da je osjećaj za ugođaj boja kod našeg primitivca tako razvit, kako to kod drugih primitivaca nije. U tim su terciarnim složenim bojama ujedno i najljepše, a ujedno i najslikovitije harmonizacije, kakvih je težko naći i kod većih i razvijenijih izraza, nego što je to naš.

Konačno mora se iztaknuti, da u čitavom kompleksu pučkog umieća, što se tiče boja nije najvažnije ono toliko izticano šarenilo, već da je glavna prednost i najvažnija značajka tog izraza čisto, jednostavno i ukusno usklađivanje boja. Krivo shvaćanje, a još više krivo primjenjivanje, kao i sasvim naopako interpretiranje izkvarilo je podpuno sliku tog našeg velikog i primarnog likovnog izraza. Dobro su poznate one šarene sladunjave kič-razglednice o narodnoj nošnji u različitim izdanjima, kao i one nesretne geometrizirane navodne »narodne« kompozicije u malom i velikom od »stručnjaka« isto kao one zločinačke primjene »narodne ornamentike« u fantastičkim likovnim nesporazumima. Sve je to kvarilo i krivilo shvaćanje tog izraza.

Nu razlog je u tome, što je taj skladni stari izraz počeo slabiti, te se pojavljivao sasvim grubi i neskladni sastav boja, koje je tvornica radila. Prije je naime seljak živeći još u zadruzi pravio sam boje po starim načinima iz biljnih sastavina. Kad ih je sedamdesetih godina XIX. stoljeća počeo zamjenjivati anilin, sve su se više gubile liepe i originalne harmonije starog veziva i tkanja.

Obradba

Način obradbe samih tkanina mnogobrojan je i gotovo sve poznate tehnike naći ćemo i u našem ukrasu, pod našim domaćim nazivima: pletenje, kačkanje, promaljivanje ili kukičanje, šivanje, ovčanje, nabiranje. Jedni su vezovi krstaci, pletenac, plosni vez i pisanac, a drugi su ovijanac, zrnčani bod, lančanac, obamitanje i konačno pečki našav (na pečama). K tomu valja iztaknuti proizvodnju ćilima, koja je vezana uz područje ovaca i vune. U tom se području održao ćilim kao kućni rad. Prema proizvodnji to su gladki-kiječani i rutavi ćilimi čupavci; k njima valja pribrojiti biljce i ostale uzlane ćilime.

Čipke čine posebnost u našem tekstilu. Na otocima se još do danas ta prenesena vještina iz gradske sfere održala živom.

Tikvice — Keramika — Staklo

Sav do sada spomenuti ukras proizvodi ženska ruka, ali postoji ukras, koji izvode mužkarci, a to su tikvice. Ti su ukrasi bliži tekstilu i vjerojatno je, da su motivi preuzeti iz orientalne keramike. Područje tikvičarstva je bivša Vojna krajina uz Savu. Postoje dva glavna tipa prikrajački i posavački. Što se tiče keramike, tu je naše pučko umieće dosta oskudno. Značajnije primjere nalazimo u Zagorju (Krapina). Bogatiji smo na unesenim radovima na staklu, koji su se udomaćili u nekim područjima, te postali svojinom naše pučke umjetnosti.

Ukras na pisanicama

Bogatstvo ornamentike pokazuju osobito pisanice. Tehnika tog ukrasa istovjetna je s orientalnom tehnikom šaranja tkanina (batik-tehnika). Druga je tehnika ucrtavanje ukrasa na jednobojnu koru jajeta. Obično su boje žuta, crna i crvena. Biljni su ornamenti glavni, ima i geometrijskih. Kod tog šaranja dolazi često i svastika (Hackenkreuz) kao pradavni simbol vatre, a po tome plodnosti.

Koža

Na obradbi kože (kožusi) nalazimo slične ili istovjetne elemente primitivnog ukrasa, kao što to susrećemo i na drugim tvorivima u pučkoj umjetnosti.

Kovina

Već je u najranijim periodima dobavljena kovina i donešena u selo. Služi uglavnom za nakit, a taj je zadržao prastari oblik. Motivi sežu sve tamo do brončanog doba. Nakit je u većini ures žena, no nije ni mužkarac bez tog kovinskog nakita. Ponajviše dolazi u upotrebi srebro, kositer, pakfon; pozlata je rjeđa; zatim bronca i mjed. Nakitu se iz kovine dodaje poludrago ili obično kamenje, biseri, koralji i karneoli. Ima i mutnih topaza, a ponajviše se upotrebljava stakleno kamenje u različitim bojama. Po načinu obradbe imamo: od mjedi vitice, izrezani lim na žici, filigranske radnje i čakanovane radove od lima.

Osnovni oblici su čeoni nakit djevojaka i mladih žena, zatim naušnice čunjastog oblika (jadransko područje). Nakit na pletenicama kao završetak osobito je značajan. Takvi su i nizovi prsnih i vratnih nakita. Prastari oblik pokazuje velike plosne kopče »pafte« od srebra, lima ili mjedi. Nakit kod mužkaraca je ukrašeno oruđe (orient.) i filigranska puceta na narodnoj nošnji Juga. Ima i cielih pločica od lima, kao kakav prsni štit, a pojasi izžikani kao torbe, obća su i trajna pojava gotovo u cieloj Hrvatskoj.

No imaginativna snaga nije se zadovoljila nabrojenim materialom; ona je bez izbora grabila ne samo za spomenutim, već je za svoje izraze uzimala i manje vriedne materiale, kao slamu, šaš, strune ili šareni papir, te je od njega plela vience, karike, magične simbole. Gradila je svoj posebni sviet, izrezivala svoje svetce, stvarala svoj izraz. Taj je neosoban, bezimen i kolektivan izraz zemlje, jer ga je prvi i posljednji umjetnik stvorio, a to je sam hrvatski narod.

2. Pregled hrvatske umjetnosti od 1800.—1860.

Napisala prof. MIRA SABLJIĆ

Ovaj prikaz hrvatske umjetnosti ograničen je samo na 19. i 20. stoljeće, premda godina 1800. ne označuje u našem likovnom stvaranju nikakav značajniji datum. Još čitava prva polovina 19. stoljeća nastavak je ukorienjenih baroknih tradicija terezijanskog vremena, sa sporadičnom pojavom klasicističkih utjecaja, dok klasicizma u onom obliku i obsegu kao u ostaloj Europi Hrvatska uobće ne poznaje. Politički je to vrieme nastavak absolutizma, nešto malo modificiranog zasadama francuzke revolucije, ali pooštrenog i posve reakcionarnog. Pokazalo se, da je za sam politički život bilo doista od neznatne važnosti, da li vlada Josip II. ili Franjo I. Reakcija je gušila u zametku svaki pokušaj na bilo kojem području, pa je to u politici vrieme bezplodnih saborskih debata, a u umjetnosti diletantističkih pokušaja. Tom nesretnom stanju dolaze još i dva važna ekonomska faktora: podpuno osiromašenje mnogih europskih zemalja uslied čestih ratova, a osobito uslied rata od 1812.—1815., i industrializacija svekolikog obrta pronalazkom strojeva.

Da takve političke prilike na početku 19. stoljeća ne pogoduju umjetničkom životu, posve je razumljivo. O pravoj umjetnosti jedva možemo i govoriti, jer svi pokušaji ostaju u granicama diletantizma. Barok traje gotovo do sredine stoljeća, pa i sam biedermeier često pokazuje barokne oblike. U to vrieme Zagreb postaje nesumnjivim središtem sveg političkog i kulturnog života i naglo se povećava. U likovnoj umjetnosti rade uglavnom stranci, i tek pod kraj stoljeća javljaju se domaći majstori. Stranci se pomalo prilagođuju ovoj sredini i pohrvaćuju, i zdušno izpunjavaju svoju zadaću u našem likovnom stvaranje.

Dalmatinska Hrvatska nije u sklopu ostale Hrvatske, pa se i umjetnički od nje odvaja. Njezin je umjetnički život posve pod utjecajem zapadne obale Jadrana i kratka perioda Napoleonove vladavine nije već radi kratkoće vremena mogla jače djelovati. Idejno se francuzki utjecaj najdulje zadržao u književnosti, dok je u likovnoj umjetnosti jedva ostavio traga.

U bosanskoj Hrvatskoj i u ostalim krajevima koji su pod turskom vlasti, orientalni je utjecaj jednako jak kao već kroz stoljeća.

Tuđinska podjela Hrvatske na tri velika upravna područja odrazuje se i u umjetničkim nastojanjima. Krajina je nuždno morala stvoriti posve druge oblike nego li banska Hrvatska, a ova opet s obzirom na raznolikost utjecaja, posve drugačije nego Dalmatinska Hrvatska. Krajina je stoljećima bila ratno područje, i građevine čitavog vremena morale su biti uvjetovane čistom svrsishodnošću. Tek kad se u 18. stoljeću granica prema Turskoj konačno ustalila, postale su te prije posve ratne utvrde, kule i gradine mala civilizirana središta, garnizonska mjesta. Sva su građena po uzoru rimskih castra s velikim trgom u sredini i s upravnim zgradama porazmještenim uokolo. Na jednoj strani trga nalazi se redovito katolička crkva, a na drugoj, manje iztaknutoj pravoslavna. Trg je zasađen drvećem, i od njeg na sve strane vode pravilno razpoređene ulice. Sve su vojničke zgrade u svim tim gradovima izgrađene na isti način, posve su jednostavne, i njihove proporcije određene su po propisu. Na većim se zgradama javljaju triemovi s oblim lukovima, a na kasarnama s unutarnje strane i otvoreni triemovi. Ista jednostavnost vidi se i na garnizonskim crkvama, koje su barokno nadsvođene i imaju polukružno svetište. Nad ulazom je toranj s baroknom kapom. Na taj način izgrađena su sva veća pokrajinska mjesta kao Bjelovar, Karlovac, Brod i ostala prijašnja vojnička mjesta.

Iste barokne značajke vidimo i u banskoj Hrvatskoj, to više, što je ovdje ta tradicija bila i najjača. U prvim desetljećima 19. stoljeća grade se mnoge nove crkve i kapelice, koje se ničim, osim možda siromaštvom fakture, ne razlikuju od građevina 18. stoljeća. Tu i tamo ima

nekih sitnih znakova, po kojima se vidi, da su građene u punom jeku europskog klasicizma, i to samo u dekorativnim detaljima. Unutrašnjost je ukrašena redovito posve beznačajnim oltarima i slikama, i isto takvim namještajem. Istim načinom popravljeni su i pregrađivani dvorci po Zagorju i Prigorju i tek tridesetih godina nose te preinake biedermeierske značajke. Toliko su si međusobno slični, da se samo po pojedinostima može zaključiti, da li se tu radi o Bosiljevu ili Loboru, Lovrečanu ili Gredicama, ili pak o građanskim i plemićkim kućama u Varaždinu, Križevcima i Zagrebu.

U Zagrebu gradi se u to doba među ostalim nevažnim zgradama i nedavno srušena zakladna bolnica na Jelačićevu trgu i biskupski dvor, kao najskladnija građevina čitave te periode. Izgrađivana je vrlo dugo i dograđivali su je Vrhovac i Alagović. Nosi posve barokni biljeg i odlikuje se monumentalnošću. Građanske kuće obično su prizemnice sa zabatom na ulicu, a ako su jednokatne, imaju redovito u prvom katu drvenu galeriju. Sve te građevine imaju iste karakteristične proporcije, prozorne okvire i ulazna vrata, hodnici su im nadsvođeni i ničim se osobitim ne odlikuju od sličnih zgrada u srednjoj Europi. Kao što stoje u Zagrebu, mogle bi isto tako biti u kojem austrijskom ili mađarskom gradiću, a da nikakvom značajkom ne odskakuju od svoje okoline.

Kao što se u sjevernim krajevima ustalio ovaj tip zgrada, donosi primorje opet svoj tip, nastao pod jakim utjecajem iz susjedstva. Privatne su kuće izgrađene u stilu venecijanskih, dok su pomorske vojničke utvrde, izvedene najviše od Francuza i nešto manje od Rusa, jednake svim pomorskom utvrdama na svietu iz onog vremena. U bosanskoj Hrvatskoj grade monumentalnije kuće samo plemići, i to pod vjekovnim utjecajem maloazijske kuće. Kršćani grade vrlo malo ili nikako, a ukoliko imamo iz tog vremena koju građevinu, vidimo i na njoj barok, premda se kod tako neznatnih arhitektonskih tvorevina, jedva i može govoriti o nekom stilu.

Graditelji onog vremena uglavnom su anonimni, a sačuvala su se samo imena vojničkih arhitekata po vojnim arhivima. Većinom su bili stranci, ali se tu i tamo javljaju domaći majstori.

Za kiparstvo onog vremena ne možemo reći ni da je u zametku, jer one biedne svetce na fasadama crkava i na oltarima i riedke grobne spomenike jedva možemo smatrati produktima plastike.

Zanimljivo je iztaknuti, da se u pokućtvu, uvezima knjiga i u grafičkom ukrasu knjiga javljaju sve karakteristike empira istodobno s kulturnim Zapadom. Iz toga vremena imamo štoviše i signirane predmete zagrebačkih obrtnika, dok biskupska tiskara ima već prije 1805. empirska slova i tiska empirske ukrase.

Ovodobno slikarstvo nije se također moglo riešiti oznaka baroka, a kvalitativno ne uzdiže se nad obične umjetno-obrtne tvorevine. Većinom se preslikavaju djela renesanse i baroka i portretiraju velikaši ili crkveni knezovi. Slikari su ili domaći ljudi, uglavnom redovnici, ili stranci, kojima se riedko znade ime.

Drugo razdoblje 19. stoljeća posve je u znaku biedermeiera, traje do po prilici 1860., a u umjetnosti znači prekid s baroknom tradicijom. Osobito se to dobro vidi u arhitekturi, gdje pod Felbingerovom znalačkom rukom niču najbolje arhitektonske tvorevine čitavog 19. stoljeća. Vjerojatno se i on u svom početku morao boriti s baroknim oblicima, no za njegova djela iz tog vremena ne znamo, nego ga poznajemo već po stilski posve čistim gradnjama, s kojima se u Zagrebu susrećemo na svakom koraku. Odlikuje se jednostavnošću tlocrta, koji se podpuno prilagođuje terenu, skladnom cjelinom fasada i vrlo štedljivom upotrebom ukrasa, koji je podpuno klasicistički. Felbinger je gradio uglavnom male građanske ili plemićke kuće, dok od monumentalnijih treba u prvom redu spomenuti t. zv. Dvoranu u Opatičkoj ulici. To je zgrada sa zapravo dvie fasade, pa je Felbinger i načinio dva različita pročelja, jedno jednostavnije na Opatičku ulicu, gdje je srednji trakt flankirao s dva niža pokrajna krila, i drugo bogatije na Dugu ulicu sa središnjom verandom, nad kojom je na četiri stupa veranda II. kata. I ta Felbingerova najmonumentalnija zgrada skromna je u dimenzijama, ali stilski djeluje, posve jedinstveno i skladno. Unutrašnjost je vrlo dobro riešena, i to je jedan od najboljih prostora onog vremena. Izgradio je ili pregradio još mnogo zgrada po Zagrebu i svagdje je najskromnijim i najjednostavnijim sredstvima postigao jedinstvenost stila i otmjenost. Ali nije on gradio samo kuće, nego je i postavljao perivoje, pa je time on i naš prvi vrtni arhitekt. Radi po uzoru englezkih perivoja sa slobodnim skupinama flore i velikim tratinama, s dalekim perspektivama, a perivoji mu obično završavaju kakvim paviljonom ili hramićem. Tako je postavio biskupski vrt na Ribnjaku i novi perivoj u Vlaškoj ulici s vrlo dobrim arhitektonskim ulazom. Konačno je izgradio i Maksimir i dao mu današnju sliku. To bi bio Felbingerov zagrebački opus, no nije izključeno, da je radio i po pokrajini. Tako neki dvorci u Zagorju nose sve značajke njegova rada isto kao i neke kuće u Karlovcu i Glini. Da li ih je on sam izgradio ili ih samo njemu pridavaju kao najjačem arhitektu onog vremena, ne znamo, tek je sigurno, da je imao mnogo nasljedovača, koji gotovo do pod kraj stoljeća rade po njegovim smjernicama i hrane se njegovim uzorima, da konačno postanu imitatori svih mogućih europskih stilova.

Dok u banskoj Hrvatskoj dominira biedermeier, povodi se čitavo primorje za nekim talijanskim klasicizmom, nametnutim od vlasti. Najveće su zgrade iz tog vremena kazališta u Splitu, Dubrovniku i Šibeniku. Ne mogu se ni uzporediti sa skladnim i arhitektonski izpravno shvaćenim građevinama Bartola Felbingera i nesumnjivo nose sve značajke svog nesređenog vremena.

Slikarstvo onog vremena vrlo je oskudno, a i ono malo, što imamo, zahvaljujemo uglavnom strancima, koji su putujući Austrijom zabludili i u mali provincijski grad, kakav je onda bio Zagreb, i tu slikali purgare i plemiće. Ta se djela povode za bečkom školom, dakako sa zakašnjenjem od 20—30 godina, jer se u ostaloj Europi romantikom uzbibani oblici i sadržaji

smiruju u realizmu. Na tim se slikama ne rješavaju nikakvi likovni problemi, nego se vjerno daje model, kostim i vrieme, i uglavnom su htienja slikara usklađena sa zahtjevima naručitelja. Mnoge od tih slika posve su umjetno-obrtni primjerci, više važni kao kulturno-poviestni spomenici, nego kao likovne realizacije, dok su se neki izdigli nad prosjek i čine najstilskija djela čitavog onog vremena. Najzaposleniji slikar u prvoj polovini 19. stoljeća izgleda, da je bio Mihael Stroy (1803.-1871.), službeni slikar onodobnih biskupa Alagovića i Haulika. Službeni su mu portreti dosta ukočeni i na njima operira najbanalnijim dekorativnim pomagalima. Da je mogao i bolje raditi, pokazuju portreti članova zagrebačkih obitelji Stanković i Kavić, te samoborske obitelji Reizer. Povodi se podpuno za onodobnom bečkom školom, što više u ljubljanskom je muzeju i njegova slika mlade djevojke načinjena prema Amerlingu. Oko sredine stoljeća dolazi u Zagreb na poziv biskupa Haulika Slovak Ivan Zasche (1816.—1863.) iz Jablonca, koji je slikarstvo izučio u Beču, pa tako direktno prenosi sve značajke bečke škole na svoje slike u Zagrebu. U Zagrebu najprije izrađuje niz litografija Jurjavesi (1851.), perivoja, koji je Haulik dao dovršiti. Izvanredan je crtač i vrlo su mu dobre studije, što ih je načinio na jednom putu po primorju i Lici kao član jednog vojnog povjerenstva. To su uglavnom studije kostima i krajolika, pa se na njima vidi, da je vrlo dobro uočio sve karakteristike krškog pejsaža. Radio je mnogo svetačke slike za oltare crkava u zagrebačkoj okolici u Stenjevcu, Pušći, Brckovljanima, Prozorju i Lovrečini, a u Zagrebu je načinio uljenu sliku za kapelicu na Jelačićevu trgu. Sve mu te crkvene slike pokazuju spretan aranžman, naučen u dobroj školi, i tehničku spremu, ali im manjka toplina i bogatstvo šara, što ga imaju njegovi portreti i po kojima se vidi, da je on u prvom redu portretist. Osim ukusnog i spretnog aranžmana i dobrih kolorističkih efekata ipak i njima manjka svako produbljivanje izraza. Premda već te Zascheove slike nose neke oznake realizma, ubrajamo ih još u biedermeier, zajedno sa slikama nekih slikara, koji su u isto vrieme djelovali po južnom i sjevernom primorju.

Jedna od najjačih slikarskih ličnosti onog vremena nesumnjivo je V j e k o s l a v K a r a s (1821.-1858.), koji je uzprkos svom biednom i neshvaćenom životu stvorio naša najbolja slikarska djela 19. stoljeća. Radio je bez elementarnog slikarskog školovanja, pa je čitavog svog života ostao nesiguran u crtežu. Kao sin karlovačkog krojača slikao je najprije po Karlovcu cimere, dok nije od kardinala Haulika dobio podporu, da pođe na studij u inozemstvo. Tamo radi najprije kod slikara Salghetti-Driolija, ali ga taj učitelj ni po svom značenju, ni po nastojanju nije mogao zadovoljiti, pa zato odlazi k Neliju, koji nije bio ništa bolji od prvog učitelja. U tim je školama kao obično preslikavao slike starih majstora i crtao po antiknim odljevima. Nijedna od kopija nije se sačuvala, premda se posve sigurno zna, da je kopirao Lorenza di Credija. Kasnije dolazi u Rim i stoji posve pod utjecajem nazarenske škole i nastoji joj se približiti. Nazarenci se povode za klasicizmom i bili su po svom dosta skučenom stavu pravi slikari biedermeiera. Uzor im je Rafael i iz njegovih djela crpe pobude, i dok su im religiozne slike hladne i bez emocije, portreti su im vanredno dobri i topli. Iz tog je vremena Karasova slika Rimljanka s lutnjom, tehnički dotjerana i skladna u cjelini. Koloristički je dobro intonirana i s tamnozelene pozadine plastično se izdiže čitav lik u narančastoj suknji s crnim baršunastim prslučićem, dok su detalji fino, gotovo sitnoslikarski, izdjeljani. Mnogo su mu slabije slike Napolitanka s cviećem i Ličanka u dosta idealiziranom pejsažu. Čitava kompozicija Ličanke je dosta slaba, ali su vanredno dobro zapaženi detalji (košara s plodinama). Kod većih kompozicija manjka Karasu sigurnost u crtežu i slobodnije rješavanje grupa, dok su mu portreti upravo izvanredni i prave psiholožke studije, gdje se osjeća podpuno uživljavanje umjetnika u svoj model. To se još više vidi u Dječarcu, Karasovu najboljem djelu, i tu se je podpuno dao i tu ga doista osjećamo. U portretima i Dječarcu riešio se je podpuno nazarenske škole i stoji pod utjecajem nizozemskih slikara u Rimu i udaljuje se od idealiziranja oblika prema slikarskom rješavanju problema. U posljednjoj fazi njegova rada jasno se opaža njegova duševna raztrganost, tako, da mu u to vrieme načinjene slike znatno zaostaju za prijašnjima. Studije u Rimu je prekinuo i došao u Zagreb, ali izašavši iz svog slikarskog kruga i kako nije mogao više pratiti aktuelni likovni život, ostaje sam bez ikakvih umjetničkih poticaja usred družtva, koje ga nije razumjelo. Slika portrete nekih Zagrebčana i ostavlja mnogo nedovršenih radova, neke s rodoljubnim tendencama. Odlazi u Bosnu Omer-paši Latasu i kasnije u Đakovo Strossmayeru, ali nakon jednog pokušaja samoubojstva vraća se u Karlovac i tamo tragično završava život.

3. Pregled hrvatske likovne umjetnosti od Bachova absolutizma do kraja 19. stoljeća

Napisao prof. MARCEL GORENC

Biedermeierska Hrvatska lirske romantike i razočaranja od god. 1848.—49. gubila se je polako u starnosti novoga političkoga pravca, koji je vodila austrijska carska politika parolom: »Viribus unitis«. Pod tim zvučnim geslom trebali su Hrvati kao i ostali narodi Monarhije zaboraviti sve prošle jade i iznevjerene ideale, a put do neizvjestne budućnosti morao je biti poravnan — Bachovim absolutizmom. Svakako je neočekivana plaća zapala borce, koji su svoju krv prolievali na razbojištima Mađarske, Italije i Austrije. Ali novostvorene prilike izbacile su ljude, koji su mislili, da su pronašli spasonosnu formulu, kojom će predusresti tok poviestnog gibanja. Imajući uza se carske patente, reskripte, zakone i silu, Bachovi su emisari imali zadaću

Anonymus (Stohberger): *Markov trg 1848.*

Karas Vjekoslav:
Portret gđe
Krešić

Felbinger Bartol: *Palača Jelačić u Zagrebu*

Waldinger Adolf: *Slavonska šuma*

Mašić Nikola: *Ličanin*

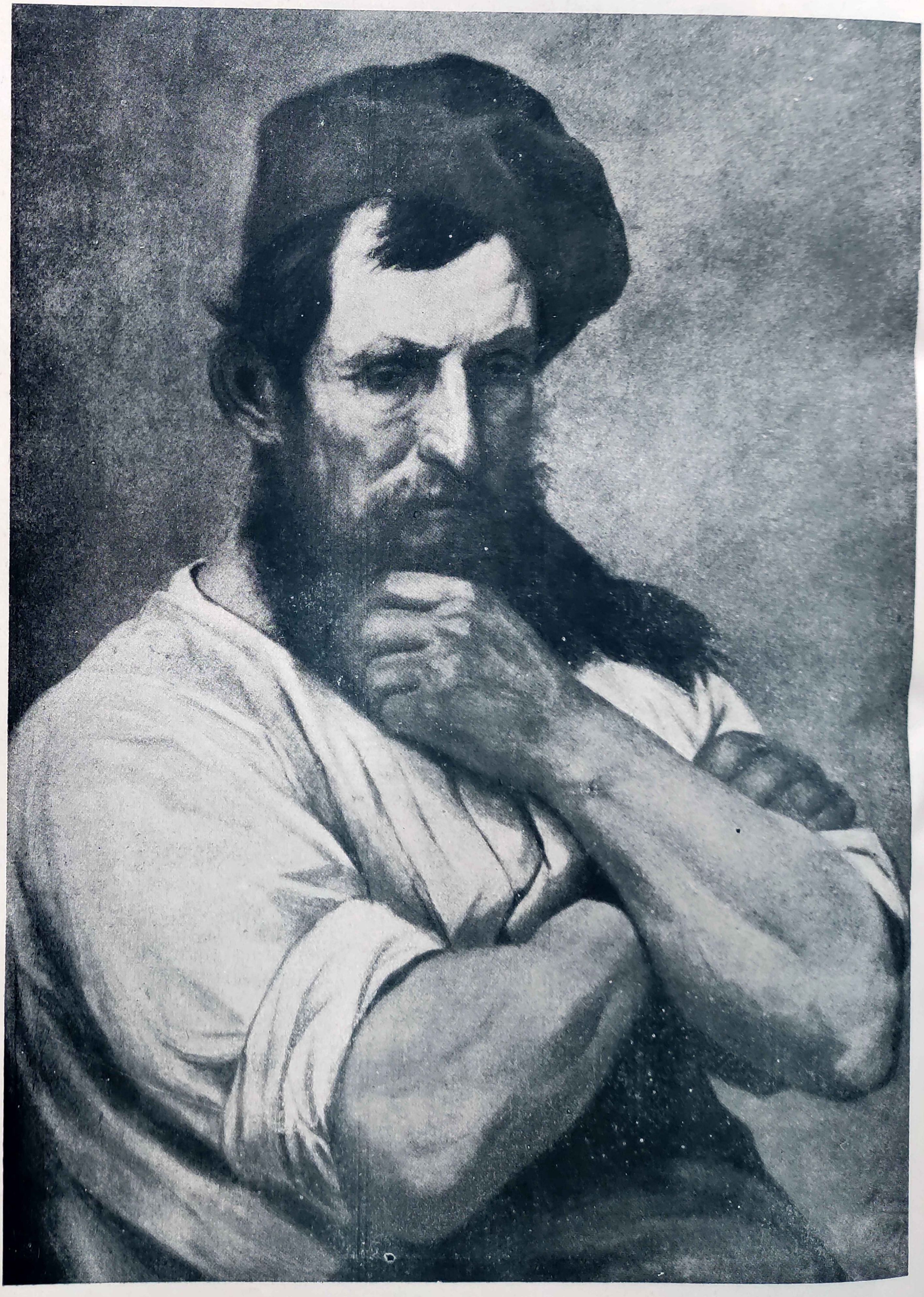

Iso Kršnjavi: *Studija iz god. 1871.*

Vlaho Bukovac: *Sliepac-prosjak*

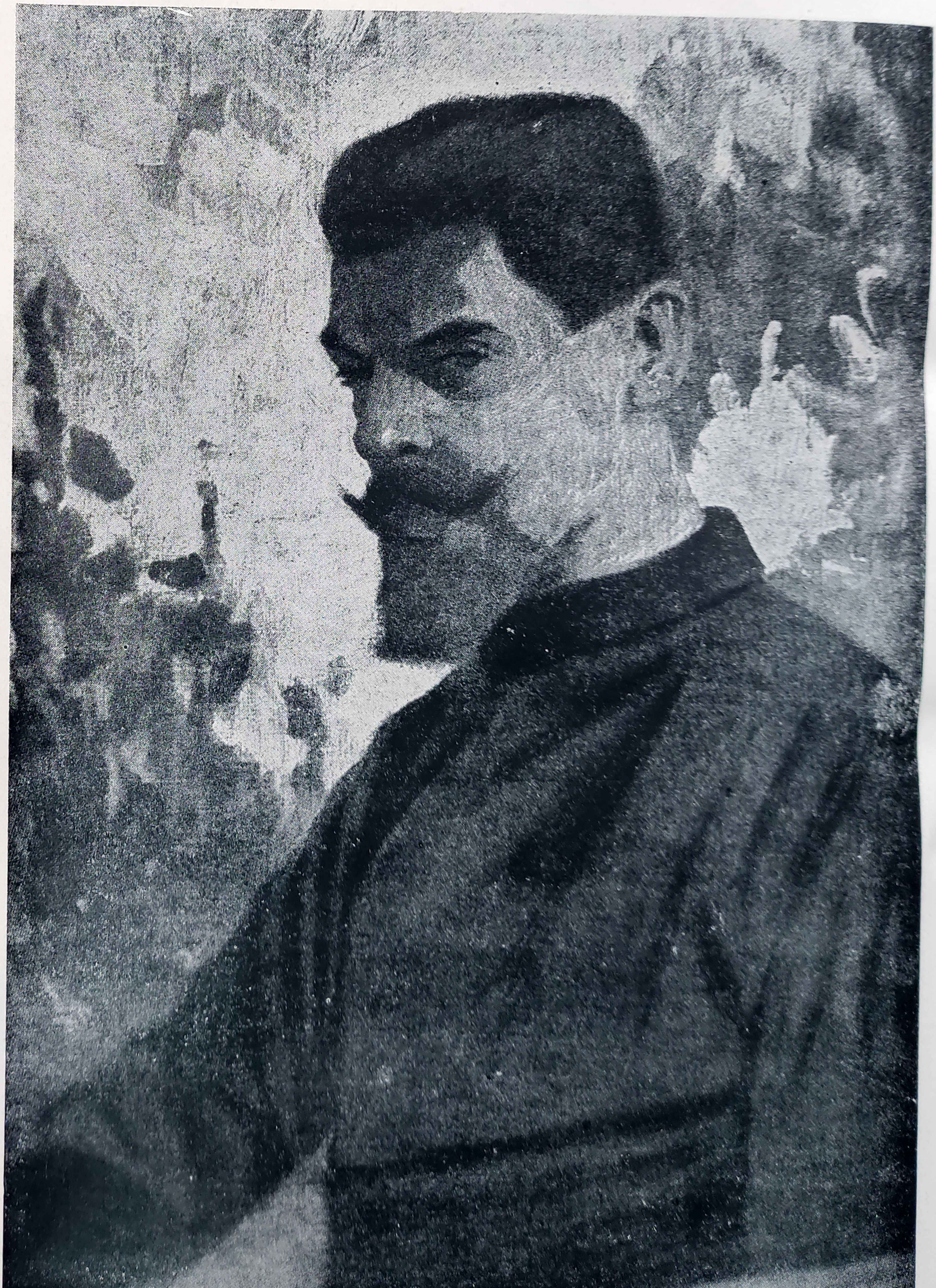

Bela Csikos-Sessia: *Autoportret*

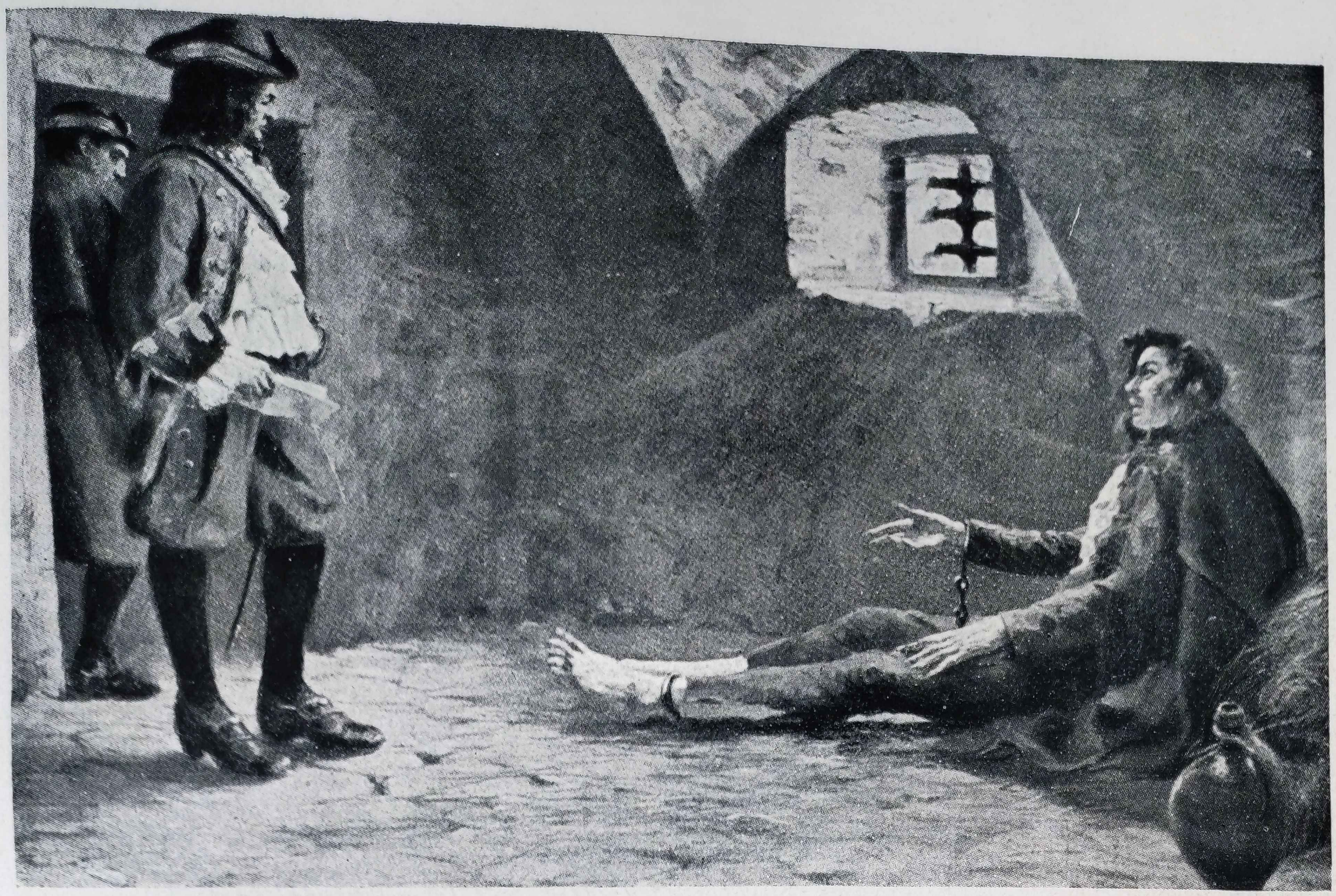

Oton Iveković. *Ivan Gnade*

Ferdo Kovačević: *Aleja na sv. Ksaveru*

Slava Raškaj: *Mlin kod Ozlja*

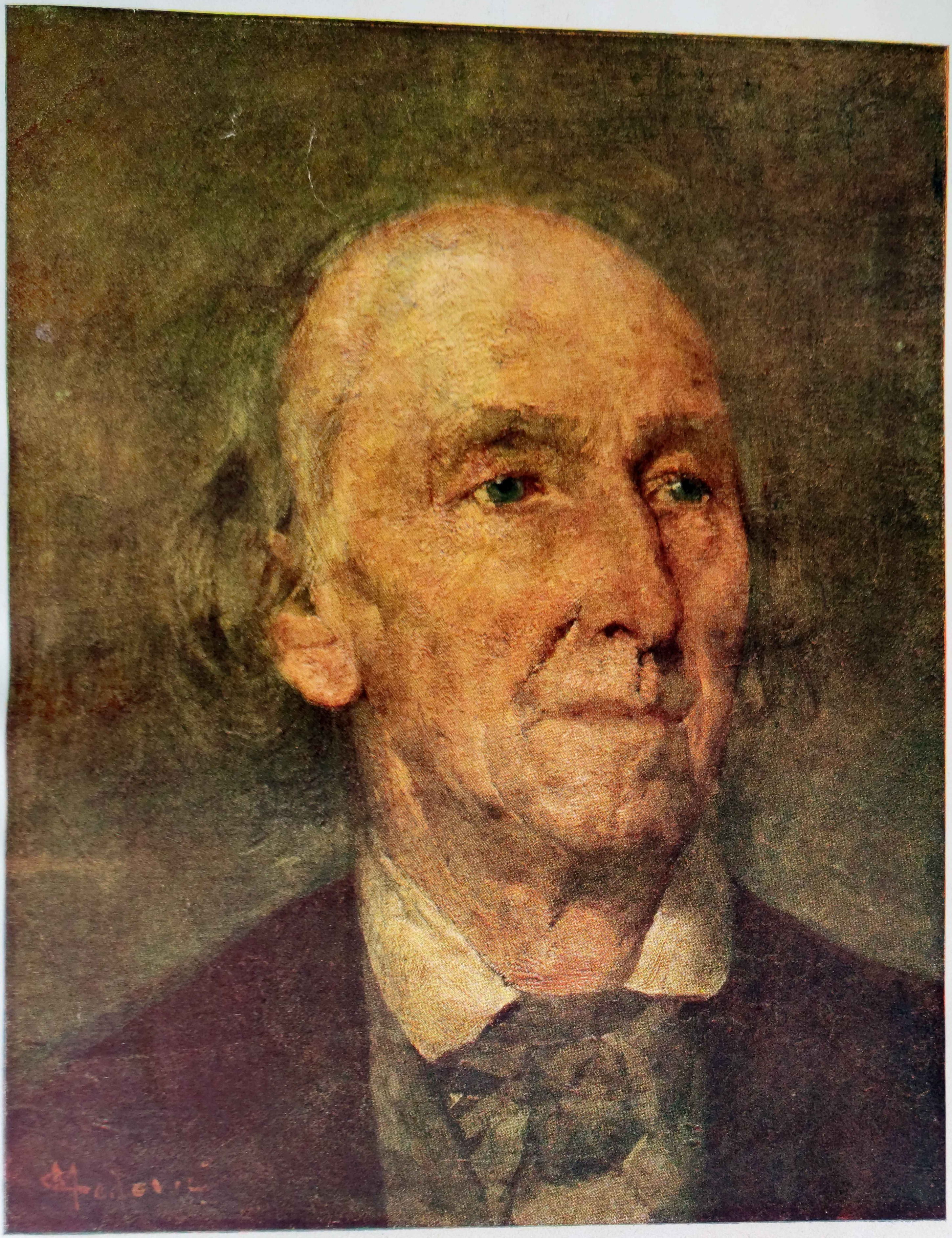

Celestin Medović: PORTRET MUŽKARCA

Josip Račić: **Mati i diete**

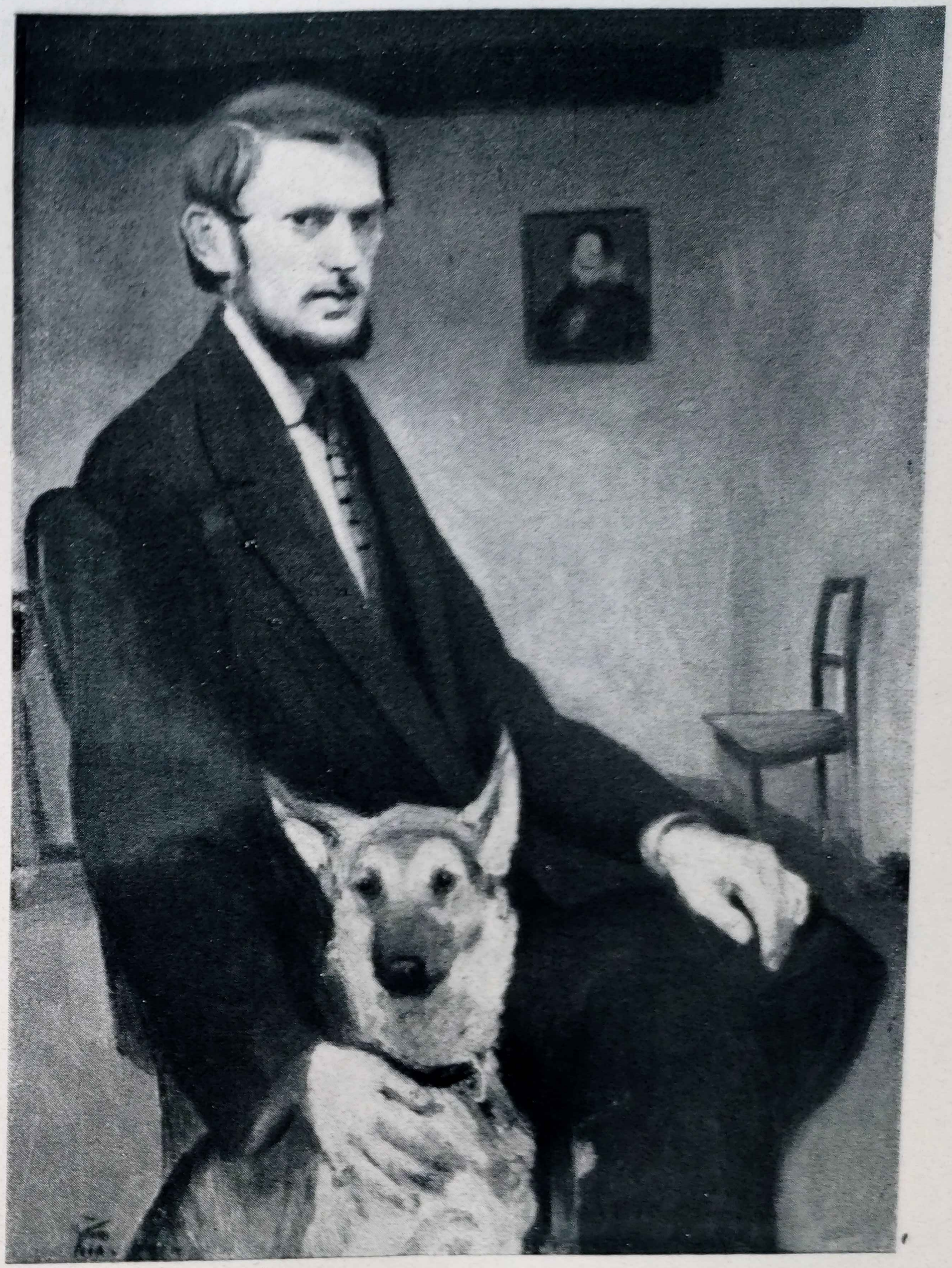

Miroslav Kraljević: *Autoportret*

Jerolim Miše: *Djevojčića*

Joza Kljaković: *Ribari*

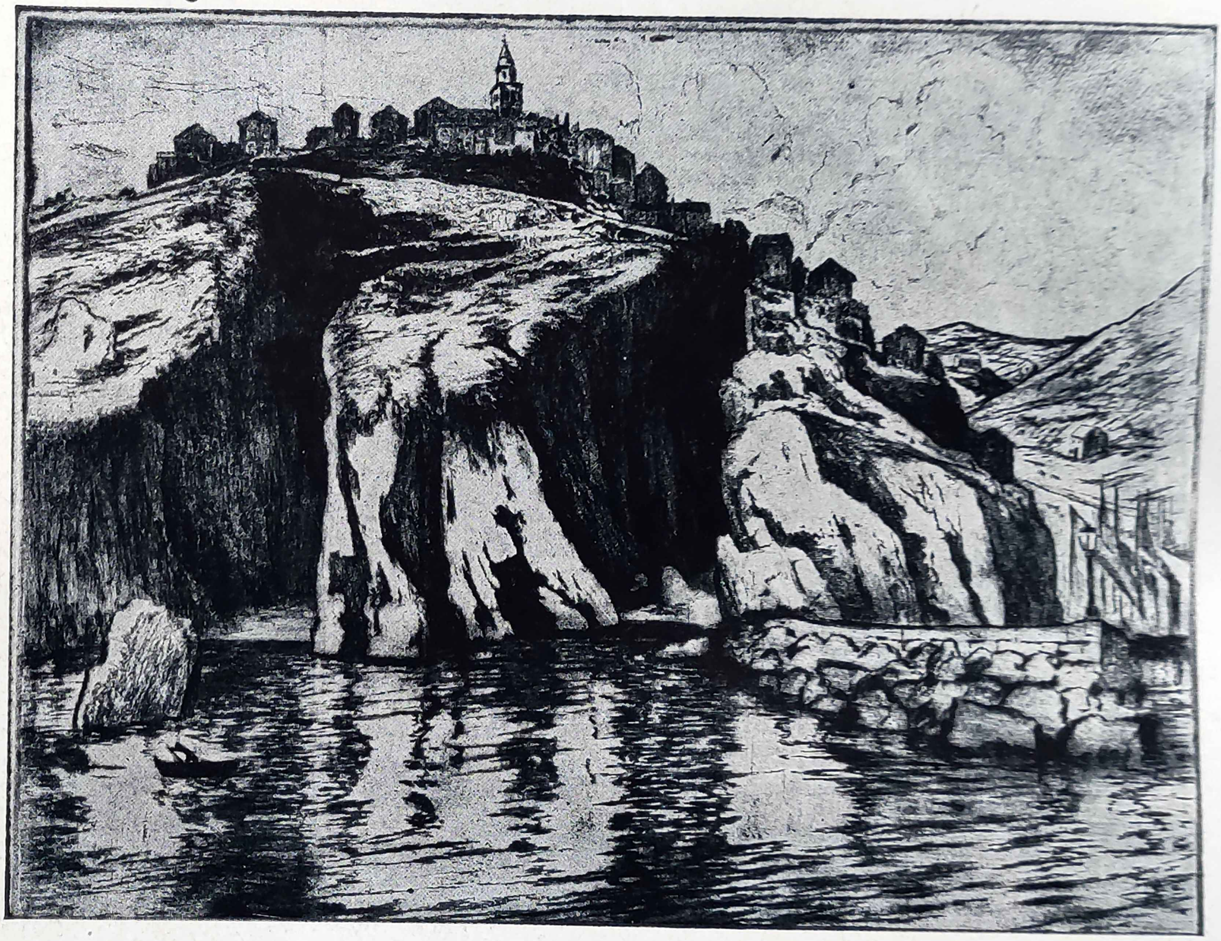

Menci Klement Crnčić: *Vrbnik*

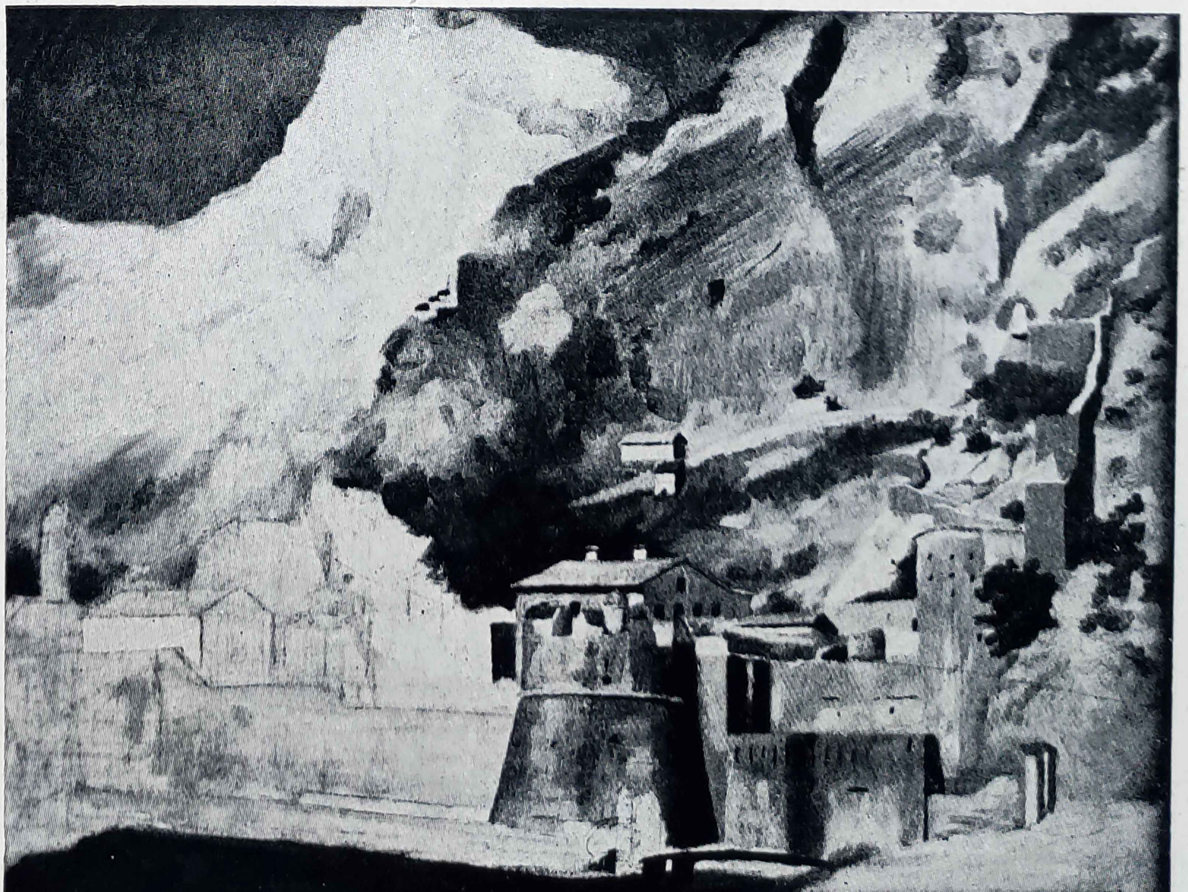

Ferdo Quiquerez: *Kotor*

Oton Postružnik: *Komiža*

Marijan Trepše *Maja*

Krsto Hegedušić: POPLAVA

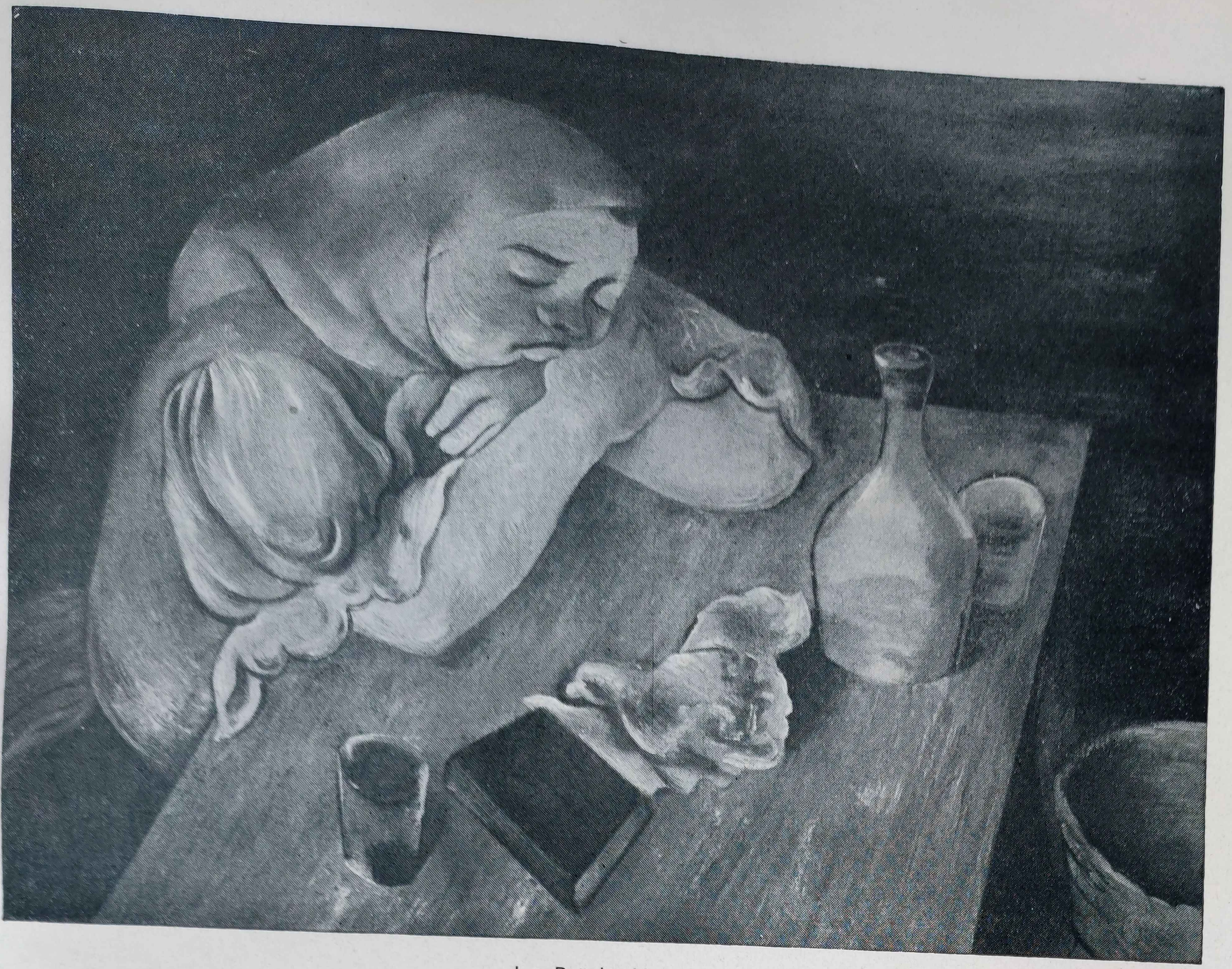

Ivo Režek: U krčmi

Maksimilian Vanka: Freska u Gradskom podrumu u Zagrebu (zidna freska)

Vladimir Kirin: *Šibenik*

Ljubo Babić: SMOKVE

Ivan Meštrović: *Poviest Hrvata*

Robert Frangeš Mihanović: *Kralj Tomislav*

Vilko Gecan: VITEZ
(Detalj prozora, kopiran i izveden u Berlinu)

Franjo Kršinić: *Torzo*

Ivo Rendić: *Buđenje*

Grga Antunac: *Zlarinka*

August Augustinčić: *Poprsje*

Vladimir Becić : PASTIR

Mujadžić Omer: PREDGRAĐE PARIZA

Ivo Bjelovučić: *Kolo* (keramika)

Ljerka Jovan: *Kolo* (keramika)

Zulejka Tućan - Štefanini: *Madona*

Blanka Dužanec: *Keramika*

Nada Petričić: *Keramika*

Vladimir Kovačić: Crkva sv. Blaža, Zagreb

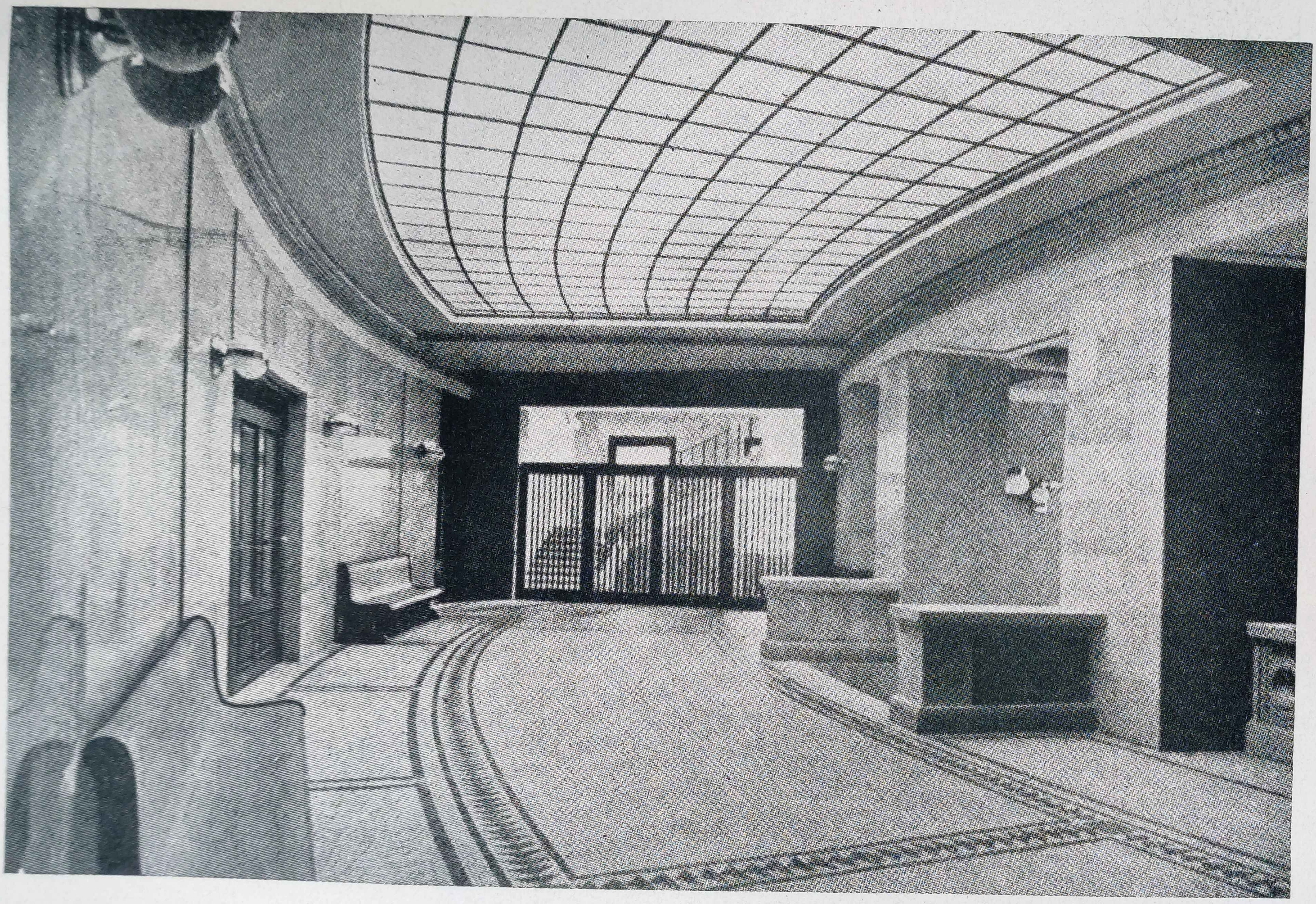

Kovačić — Ehrlich: Zagrebačka burza, vestibil

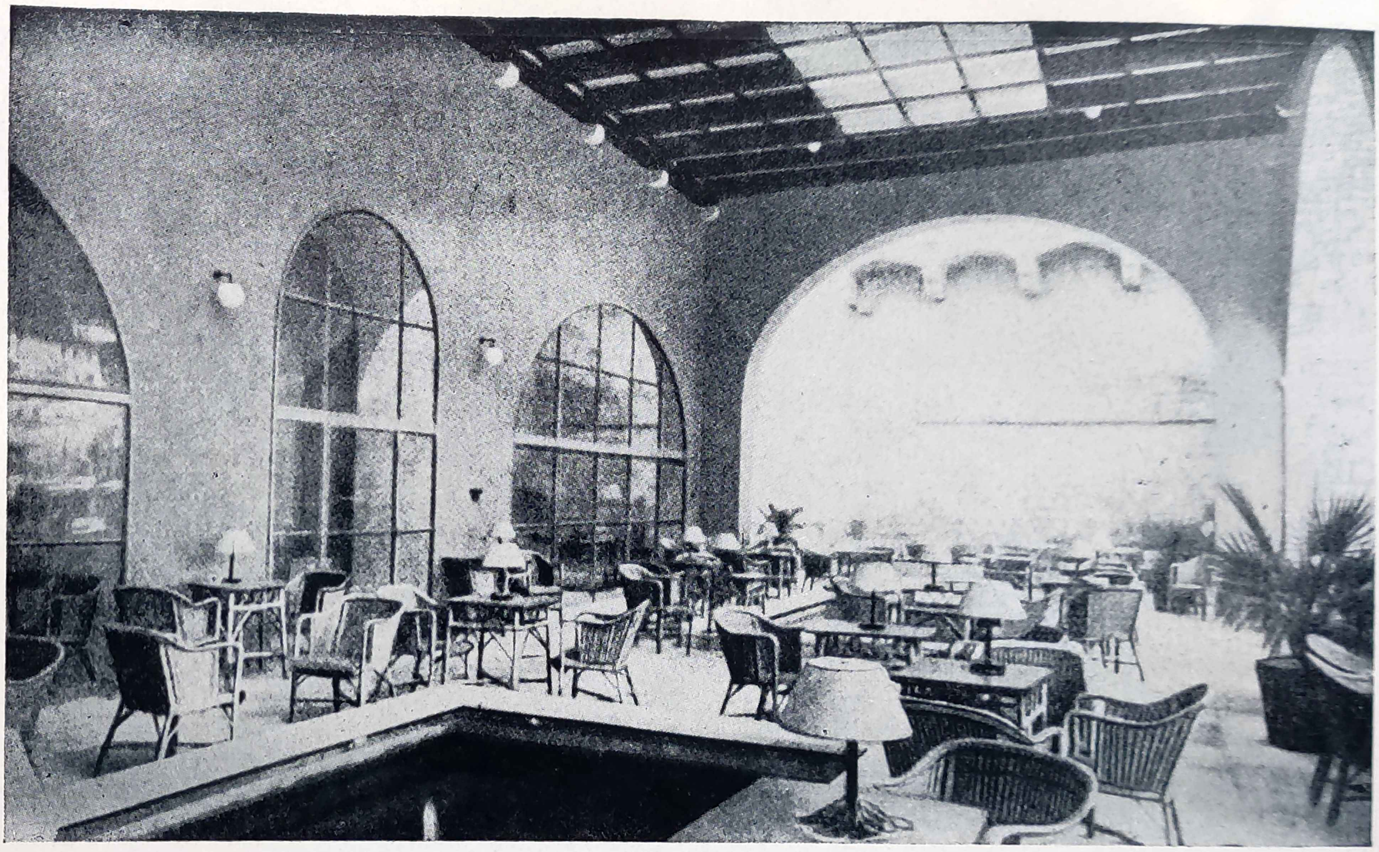

Kauzlarić M. i Gomboš S.: Gradska kavana, Dubrovnik

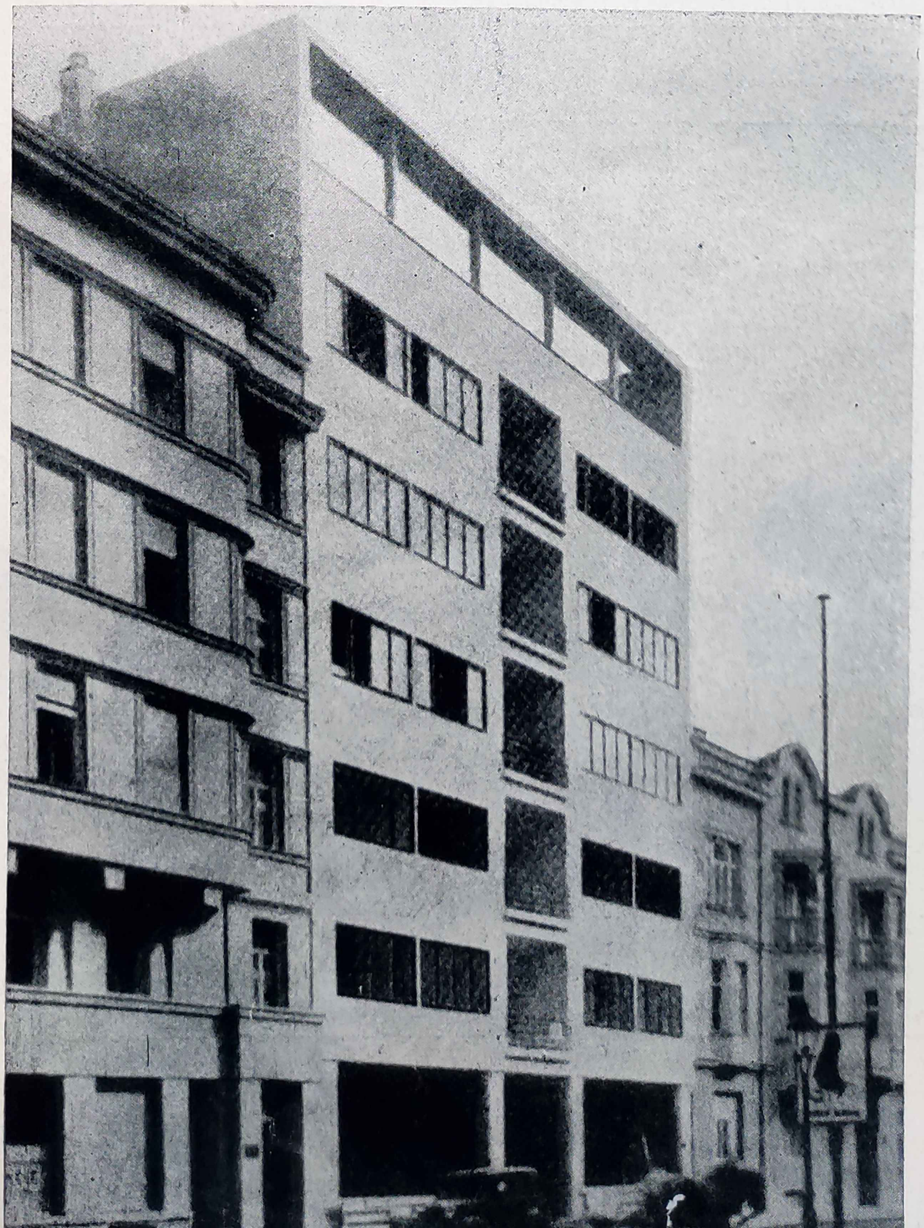

Drago Ibler: Stanbena zgrada, Zagreb

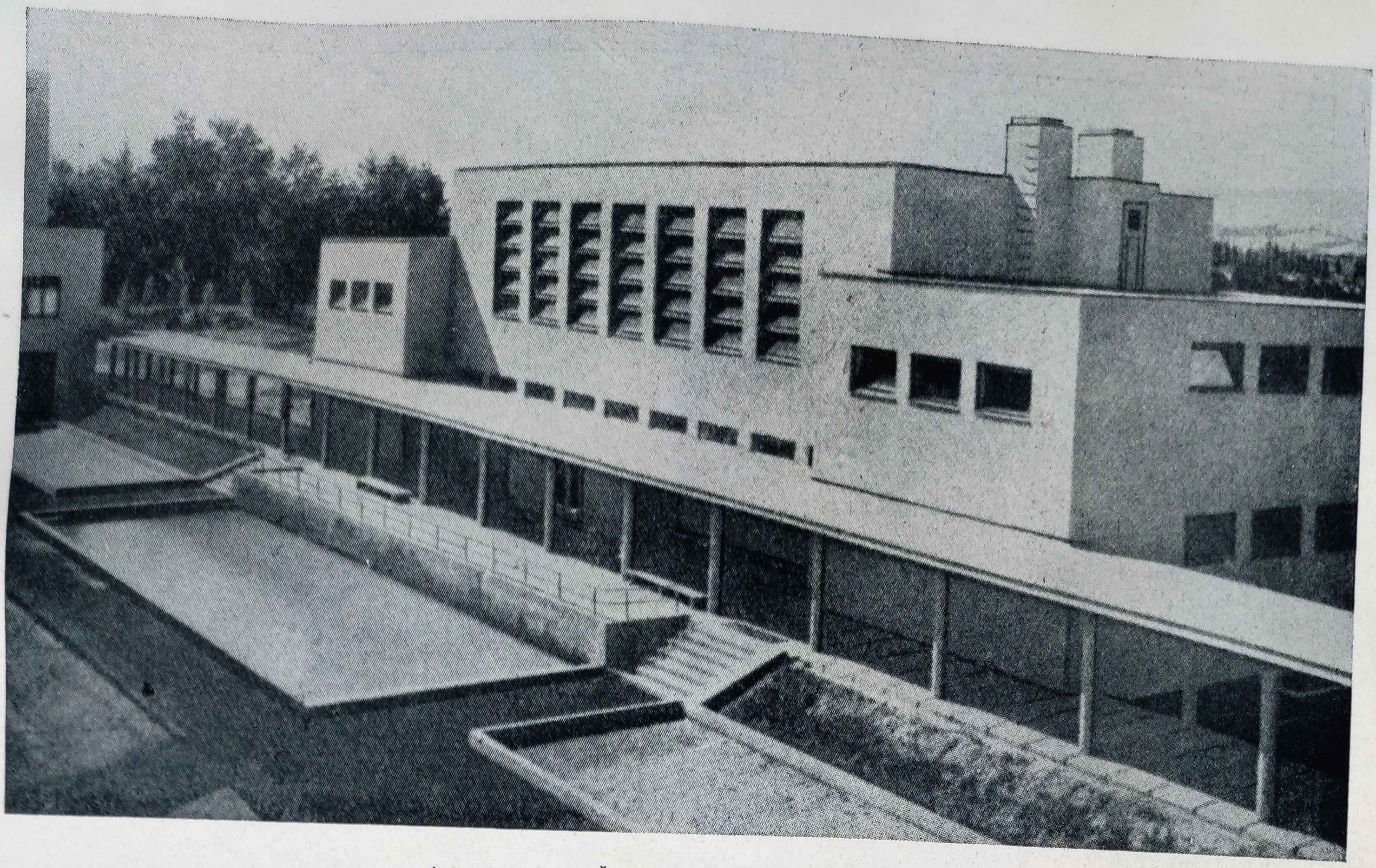

Ivan Zemljak: Škola na Selskoj cesti, Zagreb

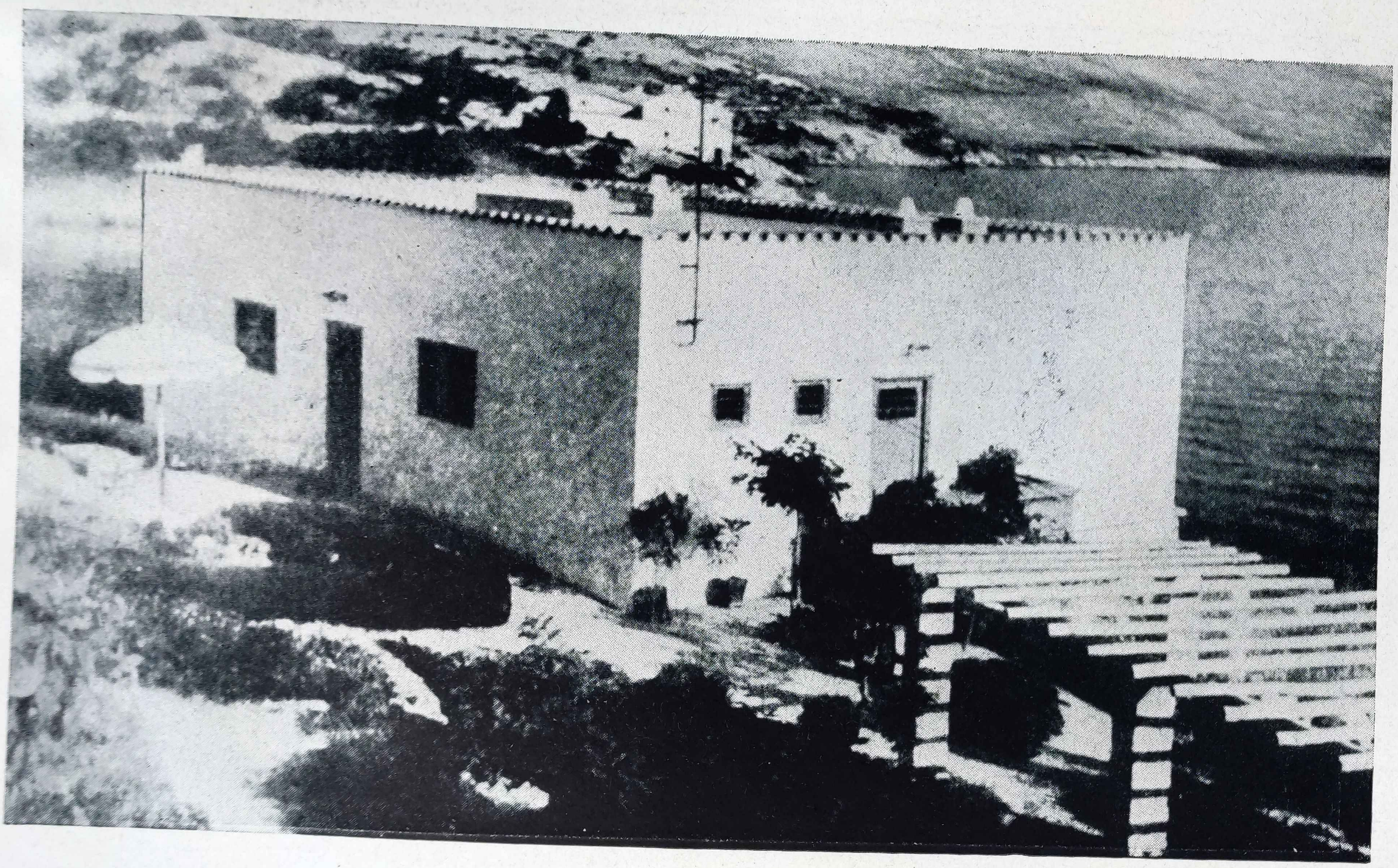

Vladimir Potočnjak: Vila na primorju

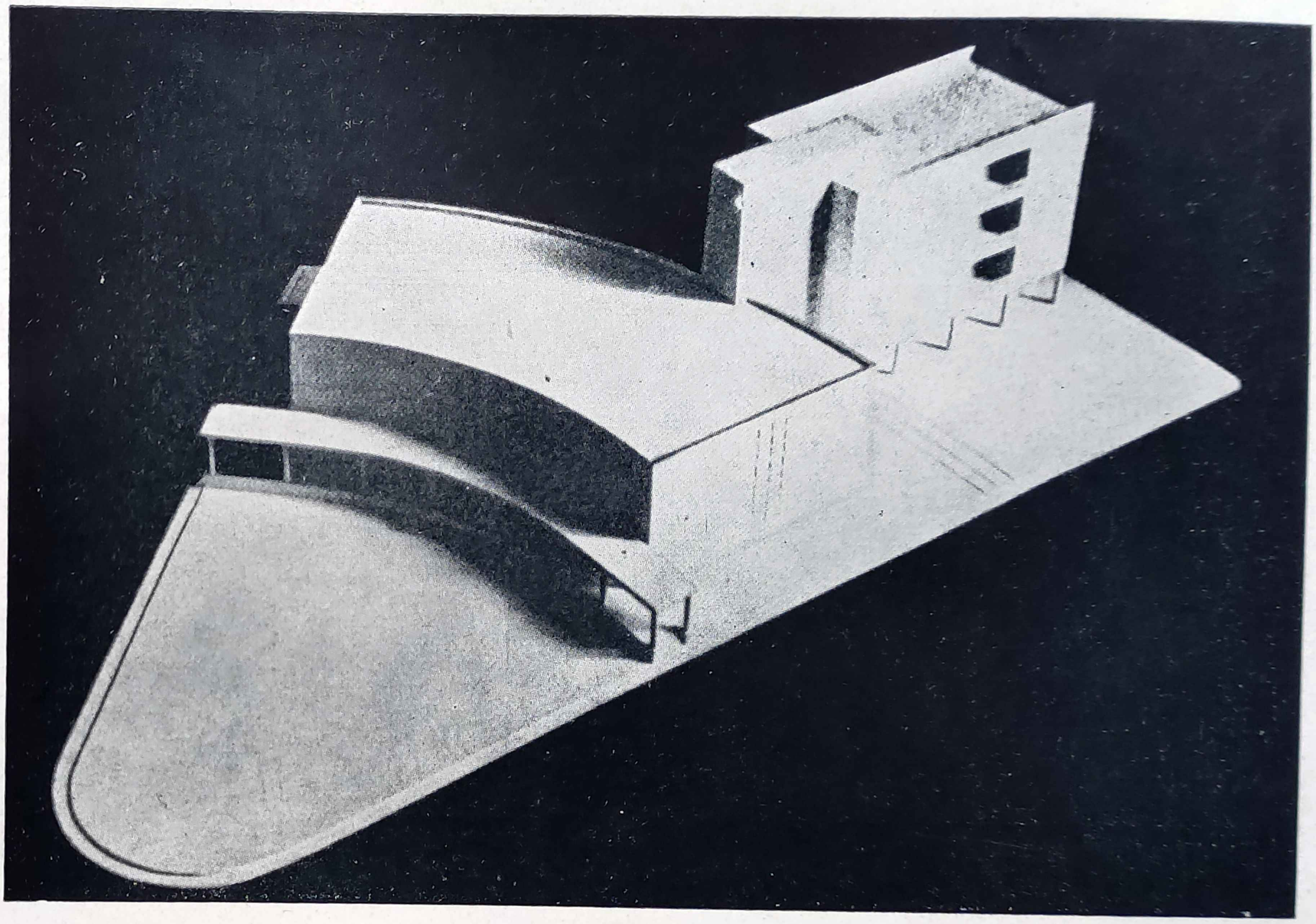

Drago Ibler: Projekt Podružnice osiguranja radnika u Mostaru

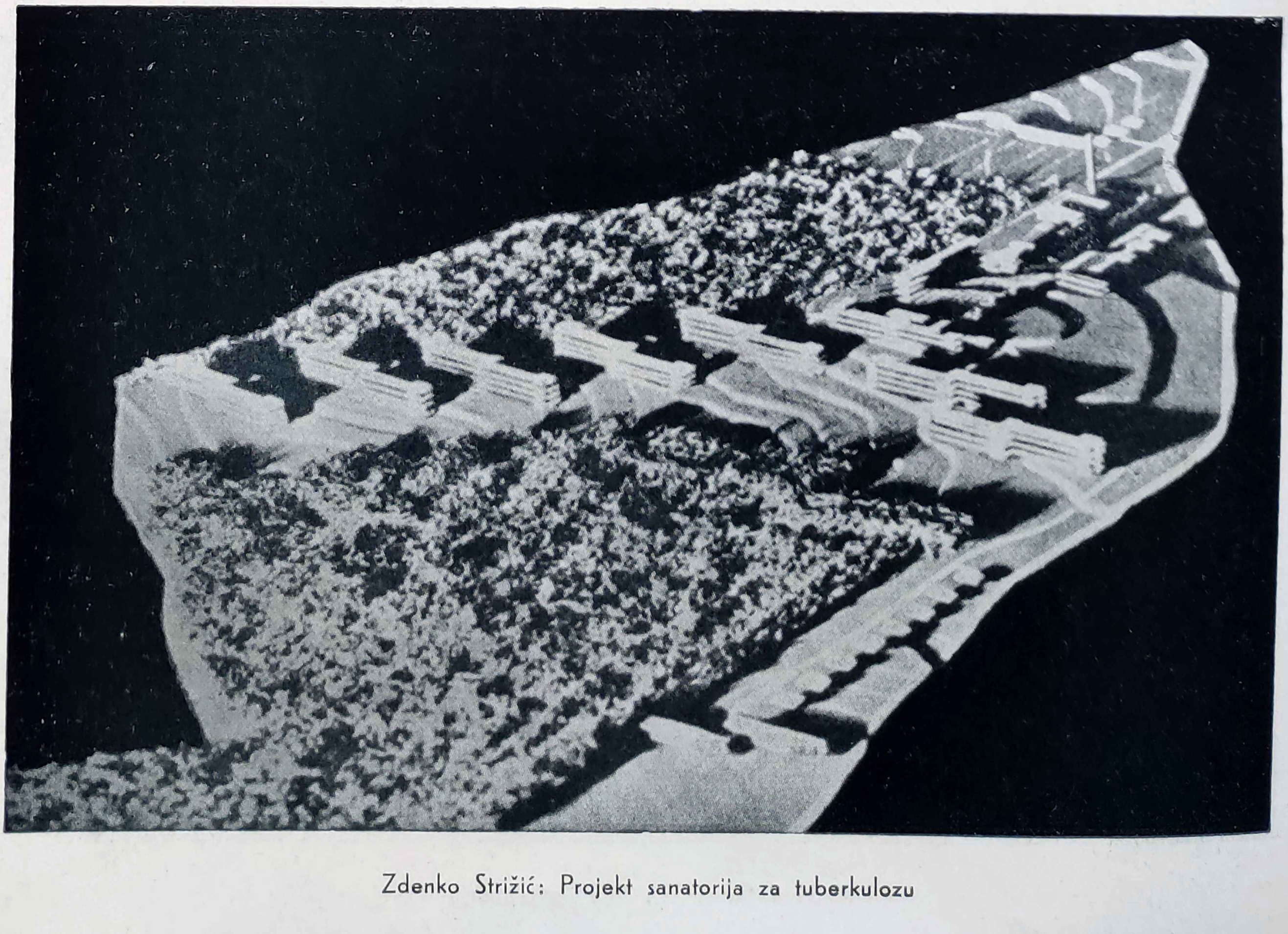

Zdenko Strižić: Projekt sanatorija za tuberkulozu

i namjeru, poravnati duboke pukotine, koje su zievale među narodima Carevine. Nije zato nikakvo čudo, što su tada i dobronamjerni ljudi i vriedne zamisli dočekivane s razumljivim nepovjerenjem, i što čitav pokušaj nije urodio trajnim i korisnim plodovima. Kada je napokon Bachov eksperiment doživio očit neuspjeh, moglo se je odmah predvidjeti, da će sliedeća dualistička koncepcija donieti samo novih komplikacija, a nikako zadovoljavajuće miešanje. Tako je Hrvatska od sredine do kraja 19. st. svoj kulturni i politički život provodila u težkoj borbi s bezobličnim polustanjem svoje uže i šire domovine.

Sumornost absolutizma zahvatila je ponajviše skučeni život gradskoga stanovničtva, koje se obezglavljeno ili nije odmah snašlo u novim prilikama, ili je povučeno u njima životarilo prateći iz prikrajka poplavu novih ljudi, predstavnika tuđe vlasti, koji su uređivali zemlju bez dovoljnoga znanja mjestnih prilika i kulturnih tradicija. I ban je Jelačić, pomalo potiskivan u pozadinu u toku razvoja svoje težke bolesti, morao u časovima rezignacije priznati svoje bezpomoćno ogorčenje, kako to jasno dokazuju zapisci njegova prijatelja baruna von Neustädtera. A kako je tek moralo biti onim iztaknutim pojedincima, koje nije mogao dovoljno zaštititi položaj niti ugled? Oni su se povlačili iz javnoga života i prianjali uz zanimanja, koja kod vlasti nisu mogla pobuditi nikakvu štetnu sumnju, a kojima su ipak nadovezali na pravac svog dotadanjega rada. Tako je Ivan Kukuljević s mnogim iztaknutim političarima znanstvenim radom i iztraživanjima naše stare poviesti promicao ideje tradicionalne hrvatske državnosti i skupljenom poviestnom građom izobrazio mlađu generaciju, koja se imala okušati na političkom poprištu. Kako je iz vremena ilirizma preostala još velika količina neizživljene narodne romantike, to je romatični duh naglašujući veličinu narodne prošlosti vladao onodobnom umjetnom književnošću, i dok su poviestne znanosti i književnost u uvijenom obliku sadržavale u sebi i jedku spoznaju tadanjeg neprirodnog političkog života, likovna je umjetnost bila promatrana samo pod vidokrugom poviestnih retrospektiva. Osiromašena vlastela i prosječno nedovoljno prosvietljeno građanstvo, bez prave veze s ogromnim izvorima narodnog života i tradicionalne pučke umjetnosti, ne traži zadovoljstva u likovnim doživljajima, nego istovjetuje pojam i sadržaj umjetnosti s luksusom, kojeg oblike i onako ne stvara samo domaće družtvo, nego ga kao gotovu činjenicu i propisanu šablonu preuzima iz tuđih kulturnih središta odnosno od njihovih trgovačkih posrednika. I zato nije slučajno, da je nakon smrti Vjekoslava Karasa (1858.), kojega i onako nije nitko priznao kao zrelog umjetnika, najznačajniji umjetnik bio slikar Ivan Zasche (1826.—1863.), stranac, koji je svojim ukusnim družtvenim portretima i religioznim kompozicijama zadovoljavao čitavu umjetničku potražnju absolutističkog vremena.

Padom absolutizma, iako se razbudio značajni politički život, osobito u Zagrebu, prilike su za razvoj likovne umjetnosti ostale još dugo vremena težke. Političari, zaposleni stvaranjem stranačkih programa i prikupljanjem pristaša, nisu u stanju stvarno razgraditi nove djelotvorne kulturne programe, koji bi u širokim razmjerima mogli pokrenuti likovna pitanja s mrtve točke. Tako je sve do daljnjega prepušteno slučaju, a prve ilustracije iz naše poviesti, potrebne za prosvjećivanje svih slojeva, izradio je podpuno neumjetnički opet stranac J. F. Mücke (1819.—1883.), slikar, koji je prolazno živio u Osieku i Zagrebu, a umro u Pečuhu.

U takvim težkim prilikama javljaju se iz Osieka iskreni i ozbiljno školovani slikari Hugo Hötzendorf i Adolf Waldinger, koji svojim radom i nastojanjem krče putove izpravnom slikarstvu, a svojim skromnim životnim karierama dokazuju težki položaj onodobnih hrvatskih umjetnika. Njihovo slikarsko djelovanje kreće se gotovo izključivo u krugu slikanja krajobraza uobće, a svog užeg napose, što je razumljivo, jer svoj život provode u provinciji, gdje su u najužem doticaju s prirodom.

Hugo Conrad-Hötzendorf (1807.—1869.) premda većim dielom svoga života pripada predabsolutističkom vremenu, razvija u toku svoga života osobni stil slikara i crtača, koji se očevidno razlikuje od svih naših bidermajerskih slikara, a isto tako i od umjetnosti Vjekoslava Karasa. Značajno je za njega, da je uzprkos školovanju u Beču, Firenzi i Rimu, u svom životnom radu udario vlastitim putem, uvjetovanim osobitostima njegova temperamenta, te odličnom i solidnom tehnikom crtanja i slikanja. Hötzendorf nije majstor genialnih širina i duboke intuicije, ali je iskreni i solidni likovni radnik, koji s najvećom ljubavi i pomnjom prati i nastoji predati svoj osobni doživljaj. U svojem se radu ne povodi ni za kakvim literarnim, niti za t. zv. stilskim šablonama, nego nastoji, da realnim sredstvima svoga metiera i umjetničkog doživljaja reproducira likovnu stvarnost krajobraza. U tom svojem nastojanju toliko je triezan i nepretenciozan, da iz same želje za materialnom istinom često puta pada u djelomičnu suhoparnost, koja graniči sa sitnoslikarskom manirom. Iza ove, djelomično negativne oznake njegova umjetničkog rada, sakriva se međutim izvanredan slikarski pedagog, koji svoje znanje želi i znade predavati svojim učenicima. Tako je Hötzendorf u Osieku uz neke diletante bio učiteljem Waldingera i Kršnjavoga, od kojih se je ovaj drugi, tog svoga školovanja uviek najpovoljnije sjećao.

U solidnoj školi Hötzendorfa proveo je dakle svoje prvo školovanje Adolf Waldinger (1843. do 1904.), te je poslije toga svršio studije na bečkoj slikarskoj akademiji, gdje se je uz druge slikare družio s Waldmüllerom (1793.—1863), a nakon povratka u domovinu, obogaćen izkustvima, posvećuje svoj život osobito slikanju krajobraza. Njegov je slikarski rad protkan finom poezijom likovnih oblika, koja odaje čovjeka profinjena ukusa, koji slika iz potrebe unutarnjeg doživljaja, neposredno i po mogućnosti najjednostavnijim sredstvima. Svojom širinom i dubinom doživljaja Waldinger nadilazi ne samo Hötzendorfa, nego se u nekim svojim radovima uzdiže do stvaralačke razine najboljih evropskih slikara krajobraza svoga vremena. Iz njegovih bilježaka, koje osvjetljuju njegove radove,

progovara iskreno oduševljenje za ljepotu prirode i krajobraza. Svakako je značajna za čitav njegov rad i granice njegova stvaranja činjenica, koja pokazuje, da su mu najuspjeliji oni radovi, u kojima on težnjom realista prati građu i prirodnu kompoziciju krajobraza, dok je manje uvjerljiv u kompozicijama, koje nastoji obraditi prema bilo kakvim slikarskim konvencijama. Direktnost njegova gledanja u čitavoj veličini najjače se odrazuje u crtežima, koje obrađuje savršenom tehničkom spremom izazivajući s najmanje želje za efektom najdublje likovne i čuvstvene doživljaje. Njegovi krajobrazi odišu životom i u njima je uočljiva likovna zakonitost koju prati umjetnikovo oko, oblikujući doživljaj oduševljenja i strahopoštovanja najvećom likovnom pomnjom i predanošću. Da je Waldinger mogao obuhvatiti tako široko i duboko slikarsko-doživljajni problem krajobraza, bilo je moguće samo tako, što je izvrstno poznavao tehniku slikarskog umieća, te se njome znao izpravno služiti, za razliku od mnogih hrvatskih umjetnika prije i poslije njega, koji svoju prirodnu nadarenost nisu bili u stanju adekvatno oblikovati.

Svakako je šteta, što su vriedni napori i rezultati Hötzendorfove i Waldingerove umjetnosti ostali neizkorišteni, i što se kraj njih i iza njih nije našlo tako samopriegornih umjetnika, koji bi hrvatsku umjetnost poveli njihovim izpravnim i već označenim likovnim putovima. Jer oni su sami jedini znali, da je nemoguće likovno stvaranje bez solidne metierske spreme, a osim toga oni su izpravno ocienili vriednost slikanja krajobraza i s njime skopčanih problema. Radeći neprekidno u sredini, u kojoj nije bilo nikakve suvisle slikarske tradicije, prepušteni samo svojem umjetničkom poštenju i interesu, oni se nisu podavali nestvarnim i lažnim maštanjima, nego su otvorenih očiju i srdca upijali u sebe draži i osobitosti našega krajobraza, dokazujući time, da su instinktivno prodirali u bit modernog i izpravnog slikarskog gledanja, koje je postavilo problem čitavog slikarstva u ovisnost i okvir prirode i spoznaje njezine stvarne i umjetničke ljepote. Nadovezujući samo na njihova izkustva, mogla je mlađa generacija umjetnika spoznati čitav niz važnih likovnih istina, koje bi joj pokazale znatan broj izpravnih rješenja, čime bi se pospješio razvoj same umjetnosti, a odpali bi mnogi nepotrebni prigovori, radi kojih je svršetkom 19. stoljeća došlo do žučljive i posve nepotrebne borbe oko »Hrvatskog Salona««, koja borba našoj likovnoj umjetnosti nije donjela bitno novih rezultata.

U hrvatskom saboru i politici sedamdesetih i osamdesetih godina 19. st. jasno se iztiču pojedinci i stranke, koje u međusobnoj borbi, kao i u obrani od Beča i Pešte, razvijaju svoje kulturno-političke programe, u kojima podcrtavaju težko stanje zemlje i nastoje oko njezina pridizanja. Pravaši sa Starčevićem osvajaju pozicije svojim političkim radikalizmom, narodnjaci sa Strossmayerom vrše kulturno-političku promičbu, te se u najglavnijem pitanju, opozicije proti protunarodnim vlastodržcima, kraj svih dubokih razlika i razmirica, — upodpunjuju. To je vrieme, kada Strossmayer svojim ugledom i novčanim sredstvima pokreće i pomaže osnivanje visokih kulturnih ustanova, i kada se u Zagrebu skuplja sve veći broj intelektualaca, čije djelovanje podiže osobito politički, književni i obći kulturni život. Zagreb se proširuje, i premda se naša tadanja arhitektura povodi za obćim predložcima vremena i stranih zemalja, gradić polagano dobiva obrise i pretenzije pravog srednjoevropskog grada. Među ostalim već 1868. nastoji se oko osnivanja »Družtva umjetnosti«, a desetak godina kasnije počinje ono intenzivnim radom, te 1879. priređuje prvu umjetničku izložbu u Vranicanijevoj palači. Tada se udaraju temelji obrtnoj školi i muzeju i sa svih se strana vrši živa promičba likovne umjetnosti, a to je sve okrunjeno svečanim otvorenjem Strossmayerove galerije slika godine 1884. Ako još dodamo, da je već od 1878. na sveučilištu predavao poviest umjetnosti Izidor Kršnjavi, gotovo nas iznenađuje interes, koji je naša družtvena elita posvetila promicanju likovne umjetnosti.

U čitavom tadanjem kulturnom naporu bilo je vrlo mnogo dobre volje naših intelektualaca, koji su sa svim silama i razpoloživim sredstvima nastojali, da Hrvatsku privedu u krug ostalih prosvietljenih naroda Europe. Razumljivo je, da u tom nastojanju nije moglo biti jednodušnosti niti podpune ograničene povezanosti, te su razni kulturni i umjetnički problemi, za koje je potreban dugi i neprekinuti razvoj, bili rješavani na brzu ruku, nedovoljnom spremom i izhitrenim sredstvima uz djelomično pomanjkanje izpravnih pogleda i autoriteta. Tako se je dogodilo, da su pojedinim područjima kulturnoga života rukovodili mnogostrani diletanti, koji nisu mogli shvatiti i prodrieti u bit problema, koje su trebali rješavati. Umjetnost je postala djelokrugom učenih i poluučenih ljudi, koji su iz nje htjeli crpiti poviestnu pouku, ili su je smatrali ukrasno-reprezentativnim dielom ili ilustracijom obćeg kulturnog napredka. Stvaralački problemi likovne umjetnosti smatrali su se u najboljem slučaju pitanjima umjetno-obrtne okretnosti i školovanja umjetnika, a ne pokušajima osobno-doživljajnog rješavanja odnosa umjetnika stvaraoca prema sredini i vremenu, u kojem živi. Umjetniku ne samo da nije bila osigurana sloboda likovno-stvaralačkog rada i sam potrebni životni minimum, nego je bio vezan posve nelikovnim željama naručitelja i mecena ili se je morao zadovoljiti mjestom činovnika, čiji su rad najčešće opet oblikovali svi drugi interesi osim umjetničkih.

Svim ovim spomenutim, a i drugim negativnim okolnostima obilježen je i ograničen rad likovnih umjetnika, a i razvoj umjetnosti kod nas, tako da je uglavnom slična sudbina slikara Ferde Quiquereza (1845.—1893.), Nikole Mašića (1852.—1902.) i Izidora Kršnjavoga (1845.—1926).

Quiquerezov početni slikarski rad primljen je s očevidnim simpatijama, te je na temelju slike »Dolazak Hrvata na obale sinjeg mora« dobio podporu za daljnji studij slikarstva u Münchenu. Došavši u München, bila je njegova prirodna nadarenost više zaokupljena utjecajima akademskog poviestno-ilustrativnog načina kom-

pozicije, nego li učenjem temelja slikarskog metiera. Prekinuvši radi bolesti studije u Münchenu, nastavlja ih u Mletcima, Firenzi i Rimu, ali ga u čitavom radu smeta već prije spomenuto pomanjkanje spoznaje prave umjetničke problematike. S njegovih studija i putovanja po inozemstvu sačuvan je niz slika i skica, slikanih na temelju direktnoga studija modela i krajobraza. Njihova je umjetnička vriednost čas veća, čas manja, ali su svakako zanimljive radi svoje dokumentarnosti. Godine 1875. na putu iz Italije u Crnu Goru Quiquerez slika motive s naše obale. To su većim dielom krajobrazi manjega obujma, u kojima je njegov slikarski talenat došao do svog najvećeg izražaja. Ima u tim slikama neke topline i izravnog slikarskog doživljaja, a sve je dano jednostavnim, ali izpravno izkorištenim slikarskim sredstvima. Oblici krajobraza i objekta usklađuju se u finu slikarsku harmoniju, koju povezuje mekana slikovitost boje, a okružuje sunčana atmosfera. Na Cetinju je dvie godine dvorski slikar kneza Nikole, te tom prilikom izrađuje množtvo portreta, koji su vješto slikani, a osobne i folklorne značajke dobro su zapažene. Na povratku u Zagreb izrađuje velike poviestne kompozicije, koje su omiljele občinstvu radi svoga sadržaja, ali koje su najslabija njegova slikarska djela. U njima dolaze do izražaja svi manjci njegova umjetničkog odgoja. Nacrti su tih kompozicija u stilu lošega kazališta, slikani napamet, zacrtavani i komponirani posve neslikarski. Bila je velika šteta za samoga Quiquereza, što su mu baš te slike širile popularnost, te je on ponesen tim djelomičnim uspjehom često puta padao u neukus, koji je bio u največoj opreci prema njegovoj izvornoj nadarenosti. Ipak je taj umjetnik znao zabilježiti svoje iskrene doživljaje u skladnim djelima i opet maloga obujma, u kojima je kroz čitavo svoje stvaranje zadovoljavao svojim intimnim i pravim slikarskim pobudama.

I Nikola Mašić nastoji školovanjem u stranim zemljama upodpuniti svoja izražajna sredstva, ali se može reći, da su njegova slikarska nastojanja ostala u glavnom u okviru prosječnog ilustrativno-dekorativnog nastojanja onodobne obće europske oficielne akademske umjetnosti. Studijama u Münchenu, Parizu i Italiji Mašić nije bitno obogatio svoj osobni izraz, nego je nastojao oko idilične dopadljivosti pučkih sadržaja. Njegovi su krajobrazi zasladeni, i ako prikazuju naše krajeve, izgubilo se je u njima sve bitno i likovno. Ljudi, koji se nalaze u okviru tih ružičastih krajina, prestali su biti seljaci naše krvi i zemlje, pretvorivši se u uljepšane modele, koje kao proizvode umjetničkih akademija možemo naći na svim oficielnim europskim izložbama. Nije zato nikakvo čudo, da je Mašić požeo uspjeh u stranim sredinama, kojih je slikarski ukus bio usmjeren radom akademija. Od svih radova Mašićevih najuspjeliji su oni najjednostavniji s više naglašenim portretnim i mjestnim oznakama, slikani djelomično realističnom težnjom studija. Nakon uspjeha u inozemstvu precjenjivan je kod nas na štetu Quiquereza čiji je talenat nesumnjivo dublji od Mašićeva.

Izidor Kršnjavi mnogo je poznatiji kao kulturni i politički radnik, nego kao umjetnik stvaralac. Pa i doista, slikao je on u mladosti i — nakon duge stanke i prekida — u starosti. Po svom temperamentu eklektičar humanističke kulture, školovan u slikanju od Hötzendorfa, a kasnije na studijama u Austriji, Njemačkoj i Italiji, ostavio je djela, od kojih su slikarski najzanimljivije skice po modelu i starim majstorima.

Obća je značajka sve trojice, da su nastojali svoje slikarstvo uskladiti s načelima onda modernoga uljepšanog akademskog realizma, te su djelomice radi toga izgubili vezu s pravom ljepotom stvarnosti, a slikarski su izraz i sredstva podredili sadržaju, a ne likovnom obliku.

Tom krugu slikara možemo s punim pravom pridružiti prvog hrvatskog kipara Ivana Rendića (1849.—1932.) Svoj je život i prve pobude dobio u bračkim kamenolomima, te je podsviestnom težnjom južnjaka i primorca već u ranim danima osjećao želju za kiparskim oblikovanjem. Nemajući prilike školovanja u domovini, polazi kao i njegovi vršnjaci slikari u tuđinu. Primivši prve pouke u Mletcima, u krugu kiparskih mediokriteta, te nastavljajući rad kod Giovannija Duprea u Firenci, Rendić je tehnički uznapredovao, ali se u okviru obće nizke razine tadanjeg kiparstva nije mogao dovinuti do značajnijeg umjetničkog izraza. Živi oko 20 godina u Trstu, gdje je izradio množinu spomenika i kipova. Zajednička je oznaka svih tih radova pomanjkanje kiparske monumentalnosti i djelomično nemogućnost ukusnog skladanja pojedinosti. Vrativši se u domovinu, bio je vrlo plodan, ali su mu od svih radova najuspjeliji portreti realističkih težnja, a od spomenika onaj Kačićev, koji svojom realističkom osnovom i jednostavnošću čistih kiparskih oblika djeluje podpuno neposredno. Svoj umjetnički sadržaj izživio je zarana, a u svom dugom i težkom životu pokazao je značajnu odpornost, koja ga nije ostavila niti u danima staračke sljepoće.

U međuvremenu uz svu političku djelatnost i mnogostrani publicistički rad Kršnjavi je u svojim rukama polako skupljao sve niti našega kulturnoga, a osobito likovnog života. Njegova je misao bila, da od Zagreba načini pravo likovno središte, u kojemu bi se umjetnici ne samo na povremenim izložbama skupljali, nego i školovali, te svojim radom doprinosili obćem dizanju kulture. Zagreb, koji se uz sve zapreke središnjih vlasti vidno pridizao i u ekonomskom pogledu, činio mu se sposobnim, da preuzme na sebe dužnost pomaganja naših umjetnika. Kršnjavi je pripremao tlo time, što je naše občinstvo upoznavao s raznim pitanjima poviesti umjetnosti, iznoseći želju i tražeći, da i Hrvatska ne zaostane za ostalom Europom. U svom nastojanju Kršnjavi je razvio djelatnost s tako širokim i složenim programom, da je hotice i nehotice dolazio u sukob s ostalim našim kulturnim radnicima napadajući ih, ali griešeći i sam, kako je to i razumljivo. Tako uz njegovu trajnu želju promicanja umjetnosti baš je njegovim posredstvom u našu sredinu došao graditelj Herman Bollé (1845.—1926.), koji je svojim idejama i radom oko restauriranja naših poviest-

nih spomenika, osobito građevnih, uništio bezbroj vriednih umjetnina, a na njihovo mjesto postavio bezvriedne i smiešne karikature svih poviestnih i umjetničkih stilova. I u samom modernom graditeljstvu tadanjega Zagreba, Bollé je unio takvu zbrku, da je čitava ta inače dosta velika graditeljska djelatnost bez umjetničke vriednosti. Ipak su svi pozitivni i negativni učinci rada Kršnjavoga ostavili dubok trag u razvoju naših kulturnih prilika sve do podkraj 19. vieka, a njegova osoba kraj svih ambicija i posrtaja predstavlja tip čovjeka željna rada i napredka.

Bilo je tada na raznim umjetničkim školama u Austriji, Njemačkoj i Italiji desetak mladih i mlađih hrvatskih umjetnika, koji su djelomice kao absolventi zagrebačke obrtne škole nastavljali više umjetničko školovanje. Među njima bilo je mladih nadobudnih početnika i već zaokruženijih ličnosti, koje su izticale svoje pravo na umjetnički rad i na priznanje toga rada. U isto vrieme bio je u Parizu **V l a h o B u k o v a c** (1855.—1922.) požeo velike uspjehe na izložbama oficielnoga salona, te je postao ljubimcem jednoga diela mondene konzervativne zapadnoeuropske i amerikanske publike. Kršnjavi vodeći o tome računa nastojao je, da sve te umjetnike što čvršće poveže s domovinom ne samo pojedinačnim podporama, nego nastojanjem oko njihova stalnog uposlivanja u Hrvatskoj. Zato, kada je Kršnjavi god. 1891. postao predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu, stvorio je velik plan o preuređenju zgrade toga odjela. Izradio je detaljne nacrte, po kojima je trebalo izvesti slikarski i kiparski ukras zgrade, koja je trebala, kako on sam tvrdi, simbolizirati tradicije i nastojanja hrvatske kulture. Za taj posao on je pomno odabirao umjetnike, a da ih što bolje osposobi za predstojeći rad, znatno ih je pomagao i slao na naučna putovanja. Najvjerojatnije je i Bukovac radi ovih velikih priprema došao 1892. u Zagreb. Njegovim dolazkom razumljivo je pojačan likovni život i umjetnici se sabiru u krug, koji neoficielno, ali stvarno vodi Bukovac, a koji krug sa svim svojim oznakama oko devetstotih godina predstavlja tako zvanu zagrebačku školu sa svim njezinim osobnim i obćekulturnim značajkama.

Bukovac je imao pravi temperament južnjaka i nadarenost umjetnika, i njome je znao prodrieti u životu. Od pustolovne mladosti i početnih diletantskih radova Bukovac je svojim samopouzdanjem znao steći prilike, da radi i napreduje. Izpočetka uz pomoć Mede Pucića i Strossmayera dolazi u Pariz i ne samo da napreduje u školi tada slavnoga Cabanela, nego samostalnim nastupom u Salonu predobiva za sebe publiku i oficielnu kritiku. Njegovi su tadanji radovi solidno ertani u duhu akademske tradicije sa zagasitom kolorističkom intonacijom, dok mu je sam motiv biran prema ukusu sredine, za koju radi, s razumljivim folklornim primjesama, koje baš tada traži publika na Zapadu. Spretni razpored genre-scene i reprezentativnost uljepšanih portreta upodpunjuje njegov uspjeh i potražnju. Mnogo putuje i brzo radi, te mu svako putovanje proširuje popularnost i povećava broj djela. Došavši u Zagreb, provodi život umjetnika reformatora, koji naše umjetnike pomalo odalečuje od Kršnjavoga. Svakako je zanimljivo, da je baš za svoga zagrebačkog boravka Bukovac postigao najveću slobodu svojega slikarstva. Dok u kompoziciji tada rješava velike zadatke kao što je »Gundulićev san« i kazališni zastor »Narodni preporod«, još je značajniji njegov napredak u smjeru pročišćivanja palete. Množina svietla, iako umjetnog, i šarenilo šara to su glavne oznake njegova rada, kojima znatno utječe na svoje zagrebačke drugove. Danas smo u mogućnosti u podpunosti odrediti njegovu absolutnu vriednost, koju su suvremenici pretjerali, a kasnije generacije gotovo zaniekale. Bukovac je posjedovao izrazitu nadarenost spretnog slikarskog aranžera bez dubokih likovnih problema. Akademsko školovanje uz spretno rukovanje slikarskim materialom osigurali su mu efektni uspjeh, ali ne i trajnu vriednost. Njegova je umjetnost opisna, a problemi ne sežu dalje, nego to traži dopadljivost slike i motiva. Ipak sa svim tim osebinama bio je Bukovac dobitak za našu sredinu, koja je trebala ne samo idealni, nego i praktični autoritet od međunarodnog značenja. Umjetnosti je trebalo osigurati mjesto u našem javnom životu, a Bukovac je bio onaj, koji se je svojom neovisnošću zato mogao najviše založiti.

Uz Bukovca se tako za Zagreb povezuju i oni slikari i kipari, koji su djelomice još učili na raznim stranim školama, kao i oni, koji su prekinuli studije i nastanili se u Zagrebu. Toliki broj umjetnika nije Hrvatska dotada kroz cielo stoljeće imala, te je njihovim prikupljanjem izpunjena i želja Kršnjavoga, koji međutim baš od tada mora primietiti, da se razvoj umjetnosti ne može dirigirati, nego se mora podvrći obćim kulturnim zakonima i osobnim težnjama umjetnika. On više ne može vršiti svoju kontrolu, a samosviest umjetnika raste pod utiskom novih strujanja, koja se javljaju u svietu, a koja je naviestila parižka, a zatim münchenska te konačno bečka secesija. Kod nas je još najveće zanimanje i nadalje posvećeno preuređivanju odjela za nastavu, za koji Bukovac, Medović (1857.—1919.), Crnčić (1865.—1930.), Kovačević (1870.—1927.), Tišov (1870.—1924.), Čikoš (1864.—1931.) i Iveković (1868.—1939.), izrađuju dekorativno-alegorijske i poviestne slike, dok od kipara Frangeš (1872.—1940.) izrađuje kiparske radove. Godine 1893. izlaže u prostorijama Akademije Bukovac svoje portrete, a u isto vrieme Frangeš i Tišov svoje radove. Krajem 1894. otvorena je izložba hrvatskih umjetnika s osamnaest izlagača i petdeset i pet djela. Ona je pobudila veliku pažnju, jer je to bila **p r v a s a m o s t a l n a u m j e t n i č k a i z l o ž b a** tako velikog obujma u Zagrebu. U isto vrieme pokreće se pitanje umjetničkih ateliera, koje je povoljno riešeno baš kao slučajni dobitak paviljona s peštanske izložbe, koji postaje reprezentativnim izložbenim paviljonom hrvatskih umjetnika. Godine 1896. sudjeluju naši umjetnici na izložbi u Kopenhagenu, kojom su prilikom sa simpatijama primljeni. Svi su ti događaji značili uspjehe naše umjetnosti, ali su pomalo širili jaz između Kršnjavoga i Družtva umjetnosti, te sa-

mih umjetnika. Kršnjavi je osjećao, da gubi prvenstvo, a umjetnici su i njegove dobronamjerne kritike pomalo shvaćali izazovima, te su pod očitim utjecajem europskih secesija izstupili 1897. iz Družtva umjetnosti i osnovali Družtvo hrvatskih umjetnika, koje je odmah u punom zanosu, vođeno Bukovčevom inpulzivnošću, priredilo početkom 1898. prvi salon hrvatskih umjetnika, kojem su se književnim sastavcima i idejnim člancima pridružili i t. zv. »Mladi« književnici, te je čitava priredba protekla u uzbuđenju pristaša i protivnika, koji su najvećom žestinom branili svaki svoje stanovište. Gibanje oko Salona označilo je prekretnicu u našem književnom životu, dok je za likovne umjetnike kraj sveg naglašavanog novotarstva predstavljalo završnu fazu u okviru razvoja devetnaestoga **stoljeća.**

H r v a t s k i S a l o n od god. 1898 bio je prava revija naše onodobne likovne umjetnosti sa svim njezinim pretenzijama, nastojanjima i postignutim rezultatima. Razumljivo je u njegovu prvom planu stajao Bukovac ne samo brojem nego i zaokruženošću svojega opusa, kojemu sve kasnije djelovanje nije moglo više ništa dodati. Ostali su pak umjetnici ne toliko brojem, koliko osobnim značajkama svojih djela, zauzeli mjesta oko njega, već prema svojim nadarenostima, koje su na sebi nosile biljeg već razgrađenih nagnuća i postignutih ciljeva. Preostaje nam jedino, da u najkraćim crtama pokušamo okarakterizirati sve te umjetnike, pa da po mogućnosti zaključujući to čitavo likovno stvaranje dobijemo bar približnu sliku onoga, što je zbilja postignuto.

I v a n T i š o v nedovoljnom slikarskom spremom nastoji se približiti Bukovčevim virtuoznim radovima. Njegova relativna nadarenost, koja se najviše izticala u ranijim i solidnijim radovima, nije mogla svladati pretenciozni i naglašeni dekorativizam, kojemu je manjkala temeljna sposobnost preglednosti motiva i koloristička usklađenost. Njegove su kompozicije bez velike invencije više jednolike nego dekorativne, a portreti suhi izražajem i oblikom. Njemu je kao protivnost R o b e r t A u e r, čije su gladke i zaslađene figure ostale nepromienjene i do danas, a dokazuju ovisnost o nazovi-mondenim akademskim receptima. O t o n I v e k o v i ć s dosta slobodnom tehnikom posvećuje svoju pažnju studiju seljačkih tipova i motiva, a uz to prikazuje poviestne prizore. U Ivekovića u ranijim stvarima imade stanovite realističke sposobnosti i svježine, koje se kasnije gube, a osobito u poviestnim i religioznim motivima. Od slikara krajobraza M e n c i Cl. C r n č i ć osobito se iztiče svojim solidnim grafičkim radom, rezultatom bečke škole i prirođenim osjećajem za osebujnosti grafičkih tehnika. Uz realističko naziranje grafički je osjećaj vidljiv i u njegovim uljenim slikama, koje zapravo u većini slučajeva djeluju kao kolorirane grafike. Užih izražajnih mogućnosti, ali iskrene intimnosti, ima u krajobrazima F e r d e K o v a č e v i ć a, koji jednostavnom tehnikom nastoji oko realističke vizije obala Save.

Posebno mjesto zauzima B e l a C s i k o s S e s s i a, koji svojom velikom književnom kulturom čitav svoj rad prekaljuje literarnošću, a neutaživom željom eksperimentatora ugušuje neposrednost prvotnog slikarskog doživljaja. Inače je baš on čitavim svojim bićem najbliži abstrakcijama austro-njemačke secesije i njezin nesviestni promicatelj kod nas. Kako su ga trajno privlačile sve neobičnosti, on je najvećom pomnjom pratio i vodio slikarski talent gluhonieme S l a v e R a š k a j, koja je stvorila nekoliko subtilnih prvorazrednih slika, većinom krajobraza, kojima je zauzela najozbiljnije mjesto među našim slikarima.

Od slikara nije u Salonu sudjelovao redovnik C e l e s t i n (M a t o) M e d o v i ć, koji je, radeći u istom genreu kao i Bukovac, mogao biti jedini njegov ozbiljni takmac u krugu zagrebačkih slikara. Akademski odgojen, slika mnogočlane kompozicije religioznog i poviestnog sadržaja. Njegova je religioznost dublja od Bukovčeve, a nadvisuje ga psihiložkom stranom portreta, ali zaostaje za njim sjajem i koloritom, kojih ne može virtuozno uskladiti, te pada djelomice u neslikarsko šarenilo. Od njegovih su radova najuspjelije manje studije uljem, dok mu crteži odaju nesigurnost, koja je neugodno uočljiva i na velikim kompozicijama.

Od kipara su izlagali R o b e r t F r a n g e š i R u d o l f V a l d e c. Frangešovi su radovi odavali kipara, koji je otvoren stranim utjecajima, a čiji je djelokrug kraj sve naglašene monumentalnosti i stilizacije u jednostavnoj realističkoj sitnoj plastici, koja neprimjetno prelazi u reliefplakete. Monumentalnost je njegova u količini tvari, a ne u spoznaji snage, koja izvire iz sklada svih dielova kiparskih oblika. R u d o l f V a l d e c, premda eklektičke naravi, razlikuje se od Frangeša još većom ilustrativnošću i nemoći percepcije jedinstvenog kiparskog sklada. Izpočetka zaposlen alegorijama, izrađuje kasnije bezbrojne studije za Strossmayerov spomenik, kojega nikada ne izvede, ali zato načini najbolje poprsje biskupa, kao i drugih vrlo dobrih portreta. Okušava se i u sitnoj plastici, koju označuje čista realistička izradba.

Značajno je za naše prilike, da su na izložbi Salona izlagale neke gospođe iz družtva svoje prosječne slikarske radove, a isto tako, da je naš najtalentiraniji graditelj i umjetnik V i k t o r K o v a č i ć izradio drveni secesionistički okvir za Bukovčev portret baruna Vranicanija.

Već smo spomenuli, da je Salon značio borbu i doista se oko njega uzvitlalo mnogo prašine. Programatski spis »Hrvatski Salon« bio je oštro napadnut, te se u javnoj diskusiji Medović odrekao svake suradnje s ljudima iz Salona, koji su bili žigosani kao revolucionarci i pristaše novoga anarhizma. Literarna se je borba otegnula kroz par godina, kroz koje su vrieme sve više sazrievale ideje bečke secesije, a likovni su umjetnici mogli dobro zapaziti, kako je težko stvarno postaviti jasna likovna načela na temelju maglenih teorija, iza kojih nije stajalo nikakvo izkustvo ni izgrađena likovna predaja.

Iz poviestne retrospektive borba oko Hrvatskog Salona bila je izhitrena i više slučajna, nego kulturna potreba. Predstavnici svih grana naše likovne umjetnosti bili su u svojim osobnim značajkama kao tradicionalnim vezama konzervativni uvjetovani nesređenošću životnih

i političkih prilika tražeći podporu i okvir za naš likovni život u smjernicama oficielnih akademskih programa. Oni su stajali u zatišju daleko od prave borbe i stvaranja žive europske umjetnosti. Secesija, koja ih je takla i potakla na stanovitu odlučnost, pripremila je tlo za borbu novoj likovnoj generaciji, koja se je tek počela javljati.

Svršetak stoljeća. — Na Međunarodnoj izložbi u Parizu god. 1900. u odjelu likovnih umjetnosti priređena je sjajna izložba modernog slikarstva, a u mađarskom paviljonu u stiešnjenom odjelu Hrvatske izložili su i hrvatski umjetnici, koji su tom prilikom i sami mogli odmjeriti, gdje su i do kuda su svojim naporima uspjeli stići.

4. Slikarstvo i kiparstvo kod Hrvata u 20. stoljeću

Napisala prof. ZDENKA MUNK

— Naša umjetnost bit će samo onda nacionalna, kada bude evropska, to jest, kada će biti originalan hrvatski izraz, posebna nacionalna forma duha punog najevropejskijeg sadržaja.

A. G. Matoš

Izmjena 19. i 20. stoljeća bila je u ovim krajevima ujedno i izmjena umjetničkih nastojanja i gledanja na umjetnički fenomen. Što više, novim se stoljećem počelo zapravo oblikovati likovno u hrvatskoj likovnoj umjetnosti. Želimo li postaviti granicu između naziranja prošlog stoljeća, otjelovljenog u djelima umjetnika, koji su bili pioniri prvog gibanja kod nas, i to više u kulturno-političkom nego u likovnom smislu, i ovog našeg vremena, u kojemu je razvitak bjelodano uočljiv, — onda je nuždno započeti pojavom triju figura u našem likovnom životu: Račića, Kraljevića i Meštrovića. Račić i Kraljević po stvarnom značenju djela, koja su ostavili, Meštrović više po svom živom sudjelovanju i kulturno-političkom djelovanju u našoj likovnoj sredini. Do tih triju imena, moglo bi se uglavnom sve, što se ovdje gibalo dobronamjerno, shvatljivo i logično prema svim uvjetima, koji su za takvo gibanje bili dani, nazvati predhistorijom naše umjetnosti. Više stvaranjem uvjeta, da se na tom području nešto uobće uzmogne graditi, nego građenjem samim; više predpripremom nego razvojnom fazom, koja bi već sama po sebi imala izraziti početak jedne umjetnosti.

U dostizavanju europske razine nije 19. stoljeće našoj umjetnosti pokazalo najsretniji put, a nije to ni moglo zbog prilika, koje su uvjetovale čitav naš razvoj. Svi oni, koji su bili zaslužni za stvaranje te umjetnosti: iniciatori materialni i duhovni, sami likovni radnici i grupe, živjeli su, gledali i radili u duhu, koji je obilježavao čitavo vrieme od šestdesetih godina do konca 19. stoljeća. Borba protiv absolutizma, borba protiv austromađarskog političkog prestiža, borba za hrvatsko obilježje Primorske Hrvatske, ukratko borba za postizavanje samostalnosti i afirmaciju hrvatskih prava, nosila je, ali u stanovitom smislu i kočila, hrvatski kulturni, a osobito umjetnički razvoj. Da je ta borba mogla biti vođena samo kolektivno, grupno, posve je shvatljivo. No umjetničke grupe, udruženja, izložbe kao manifestacije rada tih grupa imale su prvenstveno politički program. Put nije bio najsretniji, bio je jedino mogući. Tu se opet pokazala sudbina male i ovisne narodnosti. S jedne je strane stajao odpor prema svemu, što je dolazilo iz susjedstva, odpor prema društvovno-političkom prestižu stranaca, a s druge strane velika praznina na samoj rodnoj grudi. Pri svemu tome i kulturni su se utjecaji primali izvana; mjerila, po kojima su se ocjenjivala vlastita djela, bila su isto tako primljena ili nametnuta iz susjedstva. Sve, što je kod nas bilo vezano na srednju Europu, kidalo se od nje uviek samo na političkoj liniji, jer joj se u kulturnom smislu nije imalo što suprotstaviti.

Pojava secesije koncem stoljeća imala je pri oblikovanju naše umjetnosti svojih vriednosti. Iako likovno nije značila mnogo, nego tek duhom, kojim je bila nošena, ona je našoj likovnoj sredini postavila bar neki artistički program u prvi red interesa, potisnuvši prenošenje političkih zahtjeva na svako, pa i neumjetničko područje. Pristupajući tom suvremenom likovnom pokretu, neki su predstavnici naše umjetnosti time prebrodili onaj razkol u njima samima, onaj nesretni osjećaj malodušnosti i zakašnjenja.

Lokalno-patriotski može se to pitanje naše umjetnosti i drugačije postaviti, no takva postavka nosi u sebi opasnost, da postane pomalo sentimentalno gledanje na naš umjetnički razvoj, na »naše« grupe s njihovim programima, koje su zadovoljavale i koje često zadovoljavaju, ako su okupile oko sebe što veći broj pojedinaca bez obzira na umjetnički program, bez obzira na kvalitetu djela, koje se radi. Sve umjetničke snage. ne može se poreći, bile su uglavnom upotrebljavane za to, da politički podkriepe hrvatsku stvar. Tek pojavom Meštrovića, koji je kod nas predstavljao oduševljenje za umjetnički program, njegovim djelovanjem, koje je Europa potvrdila, a koje je tu imalo svoj odjek, započinje preokret prema novom shvaćanju o značenju umjetnosti, doduše u okviru srednjoeuropskom. Tom pojavom zaokrenula se stvar na pitanje talenta i umjetničke snage, postalo je akutnije pitanje kvalitete. S druge se strane to pitanje kvalitete, bezuvjetno nuždno za plodonosni razvoj umjetnosti, spojilo s interesom za zapadnu umjetnost, čemu su pridonlele pojave Račića i Kraljevića.

Koncem 19. stoljeća, u kojemu je stvorena osnova za početak, bila je kod nas (historijski) sliedeća situacija: osnutkom Hrvatskog družtva umjetnosti god. 1878. i Galerije slika 1884., međunarodnom izložbom u Zagrebu 1891., pa prvim Hrvatskim Salonom 1898., zaključen je u neku ruku pripremni rad okupljanja snaga, koje će u družtvenom i donekle pedagožkom smislu djelovati na stvaranje najpotrebnije, do-

sta krnje, temperature onoga, što je početkom 20. stoljeća počelo prodirati u obliku ideja i konkretnih radova ovamo u naš likovni centar. Hrvatski Salon bio je početak niza izložbi, koje su dosadanje napore afirmirale pred našom sredinom i u blizkom susjedstvu. Daljnji niz izložbi, koje priređuju udruženja »Lada« i »Medulić« u Zagrebu, Beogradu, Splitu, Sofiji i Ljubljani, samo su potvrđivale družtveno značajne uspjehe i prikupljale i nadalje mlađe umjetnike, koji su se pri povratku iz inozemstva odmah osjetili dužnima, da uđu u već stvorene grupacije, bez obzira na njihov program. Te su grupacije privukle i mladog Meštrovića (1883.), koji je u inozemstvu već imao uspjeha, jednako i Vidovića (1872.) koji se vratio sa studija i rada iz Italije, Rosandića (1878.), Krizmana (1882.), koji je svoje veliko grafičko obrazovanje stjecao u Beču u krugu secesije, Račkoga (1879.) i Deškovića (1885.), koji je kod nas impresionistički razradio animalističku skulpturu. Rimska izložba 1911. privlači jednako kao i beogradska 1912. i najmlađe: Babića (1890.), Becića (1886.), Kljakovića (1889.). Svim tim manifestacijama javnost se bila zainteresirala za umjetničko gibanje, ali ni šira javnost, ni ondašnja kritika nisu nego s uzhitom primale svaki i najmanji uspjeh, koji je još uviek gledan pod vidom učvršćenja ideje mogućnosti narodnog osamostaljenja.

Tako se u to rano doba još ni iz daleka nije moglo shvatiti i pravo ocieniti značenje rada nekolicine pojedinaca, koji su u svom likovnom poslu težkim naporom odkrivali i stjecali neke naprednije i suvremenije slikarske i kiparske zakone. Bukovčev pseudoimpresionizam shvaćen je kao revolucionarna novotarija, kojoj se odaje pretjerano i zanosno divljenje bez pravog razumievanja odnosno uklapanja u likovne vriednosti. Veličina njegovih platna i ogromna produktivnost zadivljuju i stavljaju u zabunu našu publiku, koja pada pred svim, što nosi njoj tako daleka obilježja neke imaginarne Ljepote. Medović i čitav krug tadašnjih umjetnika jednako su primljeni. Vidović, koji se htio odlučno riešiti akademskih spona i priklonio se u Italiji Segantiniju, primljen je ovdje posve nekritički, zanosno i pomalo sentimentalno. I u Meštroviću gledala je ova sredina u početku više zanimljivu (kasnije »stihijsku«), više egzotičnu pojavu velikog talenta i majstora, nego solidnog radnika.

Pojava Matoša (1873.—1914.) od 1905. do rata, njegove kritike i eseji vrše utjecaj, koji je od stvarnog značenja za našu sredinu. Istodobno, dok se kod nas osnovala prva privatna umjetnička škola, koju su vodili Csikos i Crnčić (1905.) doživljava u Parizu svoju veliku krizu J o s i p R a č i ć (1885.—1908.) Iz ondašnje perspektive bujanja umjetničkog života kod nas nitko još nije mogao uočiti, što se događalo pod vidom jednog običnog samoubojstva, čitavu složenost pitanja jednog našeg nadarenog umjetnika u času, kada se njegovo vjerovanje i snage sukobljuju sa stvarnosti zapadne likovne kulture. Prvi naš čovjek, koji je na likovnom putu uočio značenje umjetničke istine i likovnih vriednosti, potvrđuje svojom vlastitom sudbinom ono, što Matoš izražava riečima. Susret sa Zapadom je učinjen; naša sredina dala je prvu žrtvu. I Meštrovićeva preorientacija od secesije na Zapad realizma pada u isto vrieme. Godine 1910. Meštrović je u Parizu, dolazi u doticaj s umjetničkim krugovima i Rodinom. Godine 1913. već Kraljevićev (1885.—1913.) opus također potiče pitanje značenja francuzke umjetnosti, ako i ne drugačije, a ono preko Matoševa nekrologa.

Do te značajne prekretnice u našem slikarstvu prevladava historijsko-religiozni temat starijih predstavnika, s ponekim pokušajima obradbe našeg krajobraza (Crnčić, Kovačević) sa svima značajkama nacionalno zagrijane romantike. Ti su temati obrađivani u formalnom smislu s jako naglašenom notom dopadljivog akademskog realizma, s mnogo dekorativnog balasta i šablone. O nekim izključivo likovnim problemima ne može se ovdje govoriti. Sva je snaga bila upotriebljena s jedne strane da se zadovolji narudžbama za dekoraciju ustanova i javnih objekata, a s druge da se stekne osnovna zanatska mogućnost svladavanja crteža i kompozicije više u dekorativnom nego u stvarno slikarskom smislu. U okviru boje čitava je Moderna u svojim nastojanjima postigla jedino to, da su Bukovac i krug oko njega divizionirali svoje palete (u t. zv. »impresionističkoj« tehnici), ne shvativši pravo zakone i logiku impresionizma; i da su tu paletu podigli do veće jasnoće i svjetline.

Put Račića, Kraljevića i Becića, pa i samog Babića kasnije u nepoznate svjetove metiera, vodio je ponajprije u München, gdje nije mogao završiti s podpunim uspjehom. Račić je pošao dalje u Pariz i tamo se slomio. U svojim je djelima ostavio dokaza o snažnoj borbi talenta, koji je nosio čvrsto uvjerenje o postojanju istinitih slikarskih vriednosti (Manet, Courbet, Španija), kojima se u ono vrieme on sam najviše približio. Neposredno, realističko zahvaćanje objekta i osobito profinjeni instinkt za tonske vriednosti odlike su njegova rada i talenta. Kraljević je također prosliedio tim putem, tek s više virtuoziteta i stilizacije (poglavito u grafici), s više slobode, a s manje produbljivanja u čisto slikarske vriednosti. Becić se neko vrieme pridružuje tim nastojanjima, on u neku ruku predaje ovamo baštinu prve dvojice, no kasnije je, napustivši borbu u tom smjeru, prešao neoklasicizmu i slobodnom, gotovo osebujnom kolorizmu, kojim se u intervalima provlači i po koja nota münchenske škole.

Na kiparskom području Meštrović je shvatio, da ga secesija i Metznerova škola ne mogu povezati s dobrim i vriednim izkustvom kiparstva. On prelazi iz srednje Europe na Zapad do Rodina, iako utjecaj Rodinov nije za nj bio presudan. Za Meštrovićev rad bila je prije odlučna ideja nacionalno nategnute epopeje i suviše je u njemu živjela želja, koju je postavljala sredina, da svojim djelom obuhvati i u neku ruku kod nas nadoknadi sve, što je u kiparstvu stvoreno. Odatle i tragovi preraznih utjecaja u njegovu djelu — od Asirije do samosvojnih stilizacija. No Meštroviću se ne može poreći sintetska originalnost, koju je umio izgraditi napustivši nesretno razdoblje vidovdanskog mita. Ono, što je u njegovu djelu ostalo kao najjače, svakako su radovi, kad Meštrović umjetnik ne žrtvuje

materiju za volju bilo koje ideje, kad se od njega (i on sam od sebe) ne traži monumentalnost pod svaku cienu.

U vrieme neposredno prije prvog svjetskog rata započelo je kod nas novo gledanje na likovni problem. Javile su se, kako Lj. Babić kaže: »čiste slikarske tendence na realističkoj osnovi«, a što je možda najvažnije, pronašao se put i osjetila potreba poštivanja ozbiljnog likovnog posla, za volju kojega se žrtvuje mnogi efemerni uspjeh i javlja odricanje od dopadljivosti za volju preraznih nelikovnih afirmacija. Započela je borba za uvjerenje uzprkos posvemašnjem neshvaćanju publike i okoline.

Mlađa generacija, koja se izgrađivala u vrieme rata i poslije tog nesretnog intermezza, nastavila je već naznačenim putem, djelomično s punim, nekada s manjim uspjehom. Taj je put vodio nuždno i dalje.

Poslijeratni nemir nije dozvoljavao, da se živi samo između zagrebačke akademije i nastavka studija u Parizu, Pragu ili Rimu, kuda su sada gotovo redovito odlazili naši umjetnici, već je zahtievao, da se ti likovni radnici, iza kratkog bujnog razdoblja prosperiteta (od 1918.-1923./24. odprilike) uklope u sve izrazitije suprotstavljene družtvene odnose. Pojedinci obrazovani i napeti između Pariza i zagrebačke akademije, potražili su izlaz u grozničavom traženju dostizavanja europskog nivoa, osobno su se odredili za artističku izgradnju vlastitog izraza; prebacivali su se iz jednog pokušaja u drugi, sve potencirano brzo, da prebrode jaz između Europe i naše likovne neizgrađenosti.

S jedne strane stajali su tu već umjetnici s dosta jasno zacrtanim profilom, s vlastitom tradicijom, koja se više nije dala izmieniti, kao: Frangeš (1872.-1940.), Rosandić (1878.), Krizman (1882.), Crnčić (1865.-1930.), Šenoa (1879.-1940.), Iveković (1869.), Herman (1886.), Kokotović (1888.), Mijić (1887.), Rašica (1883.), Vanka (1889.). Njihovo likovno shvaćanje nije dopuštalo većih skokova, a s druge strane nadošao je priliv mladih, koji su u novoj poslijeratnoj situaciji nastojali, da se snađu družtveno i likovno. Zajedničke izložbe Proljetnog Salona izražavale su prerazna gledanja, često i nespojiva, i odatle su se unatoč uspješnim zajedničkim nastupima i u inozemstvu (Paris 1919., Ženeva 1921., »Lada« u Beogradu 1922.), kao i kod nas, nuždno izdvojile pojedine skupine bilo u obliku ideoložki povezanih grupa, bilo u povremeno sastavljenim grupacijama u svrhu izlaganja. U tom vatrometu zbivanja izdvajaju se markantno pojedinci, koji zastupaju slične ili posve disparatne smjerove.

Uz ostatke Europi nesuvremenog slikarskog i kiparskog gledanja dekorativne stilizacije, kojoj se žrtvuje boja, realni oblik i predmet, a za volju posebnih osobnih stilizacija, često utjecanih literarnim motivima (Kljaković, Vanka, Rački, Kirin) u poslijeratnoj fazi našeg umjetničkog razvoja nailazimo na imena izrazitih darovitosti, koje su dale slutnje velikih, prerano prekinutih mogućnosti: Steiner (1894.-1919.), Plančić (1899.-1930.). Ovamo pripada i Job (1895.-1936.), koji predstavlja kod nas gotovo zaseban slučaj osobitog talenta. Zaseban po tome, što se taj talenat nakon ranih afirmacija nije razplinuo u nehajnom razrađivanju prvih stečenih mogućnosti, nego se u njegovu radu mogao pratiti konsekventni uzpon na liniji temperamentno shvaćenog slobodnog kolorizma.

Među množtvom mladih talenata, nošenih neobuzdanom željom, da svladaju sve, što se neposredno iza rata u Europi nazivalo naprednom, modernom umjetnosti, ističu se imena: Uzelac (1897.), Varlaj (1895.), Gecan (1894.), Trepše (1897.), Šulentić (1893.), na čijim se djelima smjesta u početku odrazilo nemirno traženje, da izraze sve ono, što je možda više psiholožki nego likovno odražavalo duhovno stanje kulturnih sfera čitave Europe. U daljem nizu imena, koja se u to vrieme (od rata do po prilici 1929.) javljaju i ovdje djeluju: Babić, Miše, Junek, Tartaglia, Režek i drugi, postalo je sve očitije, da se bez europskih mjerila više ne može. Ono, što se vani odrazilo u kubizmu, fauvizmu, ekspresionizmu, pa i kasnije u nadrealizmu, ostavilo je kod nas dalekih tragova, koji su se međutim pomalo gubili, kad se uvidjelo, da nije moguće nadograđivati na nešto, čega nema. Za ono, što se u Europi logično javilo i dizalo, ovdje je tlo bilo neprikladno. Pokušaji pojedinaca ostali su bez obćeg značenja, bez odjeka u sredini, što je odrazila već i ondašnja kritika — jedno neshvaćanjem, a drugo uputivši upravo na nerazmjere između kulturnog stanja uobće i likovnog posla osamljenih pionira. Čitava zgrada umjetničkog napredka izvila se svojom formom u suviše očitoj vertikali nad ovim našim ravnicama i dolinama. Tako je »izlet u Europu« s jedne strane značio i odveć veliki nerazmjer s prilikama, u kojima je živio široki obseg naroda, nerazmjer s obćim kulturnim stanjem, koje je na likovnom području tek od pojedinaca mučno podignuto na višu razinu. Kada se poslijeratna groznica ubacivanja u najrazličitije smjerove likovnoga počela pomalo stišavati, počela su se i uvjerenja u vlastiti rad kolebati. Ne može se reći, da su neki likovni radnici kapitulirali, — oni su tek nastojali prebaciti most čvršći, logičniji, s nešto više gravitacije prema ovoj zemlji.

Dva su puta, kojima se pošlo: individualni s izgledom u osamljenost, i grupni s perspektivom postavljanja programa, da se izađe iz situacije, koja je postajala paradoksalna. Dva smjera uglavnom, dva uvjerenja svakako. Prvo je izključivo artističko, koje bezkompromisno vjeruje u realizaciju na putu čistog slikarskog izraza, koje se s družtvenog terena borbe povlači u svoju samoću, da obradi svoj credo, svoju umjetnost. Drugo, suprotno tome, koje nastoji, da se poveže najuže s našom sredinom, da bude izraz naših prilika i našeg stanja bilo u oblasti forme, bilo u donošenju sadržaja obrađenih jednostavnom likovnom formom. Ogromni trud, koji je Babić uložio, da teoretski, a i praktički postavi osnovice za formalno i sadržajno posebni naš umjetnički izraz (što je obilježavalo i čitav njegov bogati publicistički rad kroz više od deset godina) stvara ga jednom od najmarkantnijih figura našeg likovnog života. Nemirni duh Babićev pomirio je u svom likovnom poslu utjecaje Münchena, Pariza i Španije, a kroz to je ipak nastojao, da preko svoje palete izrazi sklad boja hrvatskog pučkog kolorizma. Drugi izraziti teoretičar Hegedušić tražio je »na djelu« odgo-

varajuću primitivističku formu, koja bi mogla najbolje obuhvatiti sadržaje neposrednog životnog gibanja sela i gradske periferije. Obojica, svaki na svom putu, uspjeli su okupiti oko sebe u grupe (Trojica, Grupa hrvatskih umjetnika i Zemlja) čas više, čas manje pojedinaca, koji su izlazili, istodobno ili kasnije, iz zagrebačke Akademije: Kovačević, Tomašević, Tompa, Postružnik, Svećnjak, Bulić, Šohaj, Šeferov, Šestić, Mezdjić, Makanec, Stupica, Vaić, Likan, Šimek, Šimunović, Gliha, Rein, Crnobori, Kopač, Veža, Kaštelančić. Razvoj tih pojedinaca odvijao se obćenito sad s većim sad s manjim priklonom ili prema programu Zemlje, ili prema ideoložkim nastojanjima za nacionalnim izrazom, koji je inaugurirao Babić, ili konačno na osamljenim putovima s osobnim programom izključivo likovnog posla.

Obćenito likovni razvoj posljednjeg desetljeća prije drugoga rata (1930.-1940.) obilježen je nekolikim izrazitim imenima, koja pokazuju posve različite mogućnosti razvoja u našoj sredini: Tartaglia, Junek, Šohaj, Gliha na jednoj strani, — na drugoj Babić i Hegedušić. To je desetljeće dalo svakako dosta sretnijih rješenja i pojedinačnih talentiranih likovnih ostvarenja. Da li su ta ostvarenja u okviru europskog postimpresionizma bar takve vriednosti, kao što su ona Račićeva u smislu i granicama impresionizma, ostaje otvoreno pitanje, koje će jednom riešiti naša likovna kritika. Međutim nekolicina izvrstnih likovnih radnika, koji su izvan grupnih programa nastavili svoju osobnu izgradnju, pokazali su na svršetku faze prije ovoga rata, kuda zapravo smjera najsolidniji put naše likovne umjetnosti; gdje su bili udareni i gdje će nastaviti, da se grade č v r s t i temelji umjetnosti kod Hrvata. Pod tim vidom gledana, vriednost imena Tartaglia, Junek, Šimunović, Šohaj, Vidović, Job, Gliha u slikarstvu, Meštrović, Augustinčić, Kršinić u kiparstvu, Vaić i Šimek u grafici, Đorđević i Ehrlich među ženskim likovnim radnicama, — postaje očita. I to upravo s obzirom na našu sredinu, čiji je kulturni stupanj — uzet široko, obćenito — dorastao, da shvati, i koji može podnieti dobro realističko slikarstvo s jakim kolorističkim, gotovo muzejskim vriednostima. Jer dodanašnji je likovni razvoj uspio pokazati, da se eksperimenti nisu mogli održati i da su veće realizacije postignute sredstvima zadobivenim u velikoj školi Zapada, i to na putu realizma (slikarskog i kiparskog) dovedenog na viši stupanj i obogaćenog istinskim likovnim vriednostima.

Tako ova posljednja faza od prvog Proljetnog Salona do godine 1941. započinje u znaku priklona europskom Zapadu, točnije Parizu, a završava s tim rezultatom, da je danas konačno jasno, što se od tog Zapada može prihvatiti, a što se mora odbaciti, da bude plodonosno za naš vlastiti likovni razvoj. Svakako je još potrebno spomenuti, da se priklon Zapadu kod mnogih izcrpio u nemoćnoj adoraciji one tradicionalne francuzke zanatske spreme bez stvaralačkog doživljaja i poštenja, no riedka, ali značajna imena pojedinaca izvukla su iz tog priklona onu korist, koja se danas pokazuje u svom značenju i koja je našu umjetnost uspjela podići do te visine, da se u jednoj budućoj poviesti europske likovne umjetnosti ne će moći mimoići i prilog hrvatske umjetnosti u izgradnji obće likovne kulture Europe.

5. Arhitektura u XX. stoljeću u Hrvatskoj

Napisao prof. TIHOMIL STAHULJAK

Sve do početka dvadesetog stoljeća traje u Europi kritični period razvoja arhitekture, u kojem se ona našla početkom devetnaestog stoljeća. Hrvatska je u sklopu Austrougarske monarhije i unutar posljednjih dvaju desetljeća devetnaestoga stoljeća ide uporedo s Europom. Period sveobće krize proživjeli smo u njezinoj završnoj fazi nerazmjerno intenzivno (Bollè). (No ova uporednost mogla se i ne protegnuti na pozitivne napore, koje su koncem devetnaestoga stoljeća izvršili najtalentiraniji arhitekti Europe). Zahvaljujemo nekolicini naših talenata, u prvom redu Viktoru K o v a č i ć u, da smo i u prevladavanju krize zadržali uporedni položaj. Kovačić je učenik Wagnera i prijatelj Loosa. I suvremenik Račića. Dok tako na početku dvadesetog stoljeća stojimo prema Europi u slikarstvu razvojno u vremenskom zakašnjenju od preko četrdeset godina, u arhitekturi idemo uporedo. Kovačićev je položaj dakle u punom smislu te rieči kritičan. Iza hiata arhitekture, koji ovdje traje od Felbingera, on postaje pionir u smislu borbe za kvalitetu, iako je po svojoj ideologiji arhitekture usmjeren više prema natrag, nego li prema napried. Postaje revolucionarac više iz objektivnosti položaja, nego li iz subjektivnih predispozicija. Ali između njega i generacije najmlađih ne postoji neki nepremostivi jaz. Što više, između Kovačića i ove najmlađe generacije, koja je stupila na plan arhitektonskog stvaranja nekako između 1925. i 1930. postoji jedan kontinuitet, koji je nastao ne samo radi toga, što su Kovačić, Ehrlich i Edo Schön djelovali i kao pedagozi. Ehrlich je kao pripadnik starije generacije s mnogo kulture pokušao premostiti razpon do nastojanja najmlađih, a neki su iz te nove generacije pokušali nadovezati na fazu škole Kovačić-Ehrlich. (Dentzler, Hribar, Bauer, Kauzlarić). Iako polaze također od Wagnera, Bastl, Fischer i Podhorski ostali su od malenog značenja za daljnji razvitak arhitekture u Hrvatskoj, jer su arhitekti nove generacije nadovezali na nova nastojanja njemačkih i napose francuzkih arhitekata. Prielaz od jednih uzora do drugih čine Ibler i Strižić. — Zemljak i Neidhardt nadovezali su ubrzo rezolutno na modernu francuzku arhitekturu, osobito na Corbusiera, i pokušali su ga razrediti.

Između te čitave generacije arhitekata (Bauer, Haberle, Korka, Krekić, Neuman, Pičman, Potočnjak, Turina, Vidaković) pokazala su se spomenuta dvojica možda kao najmanje ovisni od svojih uzora. Sve više i sve izrazitije osjeća se unutar arhitekata ove generacije, da Corbu-

sier postaje polazište, a ne cilj. Ali i ta ista generacija nalazi se i sama još uviek u jednom pionirskom položaju. Objektivne potežkoće političkog i socialnog stanja, s kojima se moderna arhitektura bori unutar čitave Europe tokom prvih četrdeset godina dvadesetog stoljeća, kod nas su toliko nepovoljne, da ova generacija veoma riedko dolazi u mogućnost, da i realizira svoje zamisli. Odtuda u periodu njezina djelovanja između 1925. i 1940. jedan shvatljivi nemir, različitost, pa kadkada i nepovezanost utjecaja i uzora, a djelomično i neprečišćenost pojmova. Projekti ostaju većinom na papiru, a visoka industrija vegetira u primitivnim početcima, i arhitekti obćenito nemaju dostatno prilike za veće stjecanje izkustava, pa se prema tome i ne izgrađuje jedna stvarna arhitektonska tradicija u punom smislu te rieči. Jer ta se može ostvariti samo preko stvaranja, koje vodi i do ostvarivanja, i preko solidnog niza talenata. Jedna arhitektura, koja će se s pravom moći nazivati hrvatskom, ostvarit će se, nema sumnje, samo solidnim naporom rješavanja naših socialno-arhitektonskih potreba unutar naših geografskih i klimatskih mogućnosti. Ali to predpostavlja izgradnju družtva, razvoj industrije i stvaranje vlastitih arhitektonskih tradicija. Ako se takva arhitektura ostvari, ona će u tom smislu biti uobće hrvatska, ukoliko bude europska.

6. Likovna kritika u Hrvatskoj

Napisao prof. ZDENKO VOJNOVIĆ

Preduvjet za postanak i razvoj likovne kritike u jednoj sredini jest postojanje i stanovita snaga likovne umjetnosti na tom istom području. Početci se hrvatske likovne kritike nalaze u sredini 19. stoljeća, u vrieme početaka naše novije umjetnosti.

Prema suvremenim shvaćanjima, pojam likovne kritike prelazi svakodnevne novinske članke, prikaze i ocjene. Likovna je kritika predoživljeno i naučno utvrđeno vrjednovanje umjetničkog djela ili cjelokupnog umjetničkog stvaranja u razmjerima kulturno stvaralačke zbilje sredine i družtva. Promatrana pod tim vidom, hrvatska likovna kritika ima tek nekoliko stvarnih »međaša« — velika većina ostalih trudbenika na tome području nije pošla dalje od svojih nesustavno i improvizatorski prikazanih dojmova o umjetnosti.

Početak je Izidor Kršnjavi (1845.-1925.). U estetici formalista, zastupao je to stanovište i u kritičkim ocjenama umjetničkih djela, koja ocjenjuje prema tome, približavaju li se svojom ljepotom klasičnom uzoru ljepote, ostvarene u djelima klasičnih i renesansnih majstora. Najjaču je djelatnost razvio Kršnjavi na ustrojstvu umjetničkog života u Hrvatskoj sredinom prošlog stoljeća; u taj njegov rad ulazi kao sastavni dio i njegova likovna kritika.

Pojavom naprednih strujanja u slikarstvu i kiparstvu, nastaje pod kraj stoljeća živo gibanje u hrvatskoj likovnoj umjetnosti, a time i u kritici. Javlja se skupina književnika i javnih radnika, koji svojim perom nastoje opravdati istine i ljepote, za koje se hrvatska umjetnost u to vrieme borila.

Milivoj Dežman Ivanov (1873.-1940.) Milutin Cihlar Nehajev (1880.-1931.), Vladimir Lunaček (1875.-1927.), Artur Schneider (1879.) hrabre u svojim kritikama, ocjenama i prikazima, programatskim člancima i uvodnim riečima umjetničkih publikacije umjetnike same i upućuju publiku u nova gledanja suvremene umjetnosti.

A. G. Matoš (1873.-1914.), književnik i umjetnik, živom rieči zacrtava ideju hrvatske nacionalne umjetnosti u sklopu europskih umjetničkih nastojanja. »Naša umjetnost bit će samo onda nacionalna, kad bude evropska, t. j. kada će biti originalan hrvatski izraz, posebna nacionalna forma puna najevropejskijeg sadržaja...«

Suvremenu hrvatsku likovnu kritiku predstavlja već puna dva desetljeća Ljubo Babić, kao njezin najznačajniji predstavnik. Sam slikar, pozna zakone i mogućnosti umjetničkog rada. Svestrano umjetnički obrazovan, razradio je, ocienio, prikazao u bezbroj svojih članaka, eseja, feljtona, kritika, studija, gotovo sve pojave suvremene hrvatske i svjetske likovne umjetnosti. Mjerila su mu za vriednost likovnog ostvarenja solidnost u poslu, umjetnički temperament i približavanje hrvatskom likovnom izrazu, kad se radi o domaćim umjetnicima. Taj pak izraz mogao bi se po Babićevu shvaćanju ostvariti, kad bi naši slikari i kipari pošli u svome radu od pobuda crpenih u pučkoj umjetnosti i bogatstvu njezinih izražajnih mogućnosti.

Suvremenici su Babićevi A. B. Šimić (1898.-1925.), koji se kao književnik bavio i likovnom kritikom, prikazujući suvremene umjetničke pravce u europskoj umjetnosti i njihove mogućnosti kod nas. Slavko Batušić (1902.) pratio je, osobito prije, redovito izložbe i likovne pojave kod nas, više tumačeći stanovita likovna shvaćanja i pravce, nego vršeći njihovu ocjenu. Kao stručnom povjestničaru umjetnosti moguće mu je široko poređivanje građe pri tumačenju umjetnosti. Značajna je pojava Jerolima Miše. Iako se ne bavi sustavno likovnom kritikom, njegovi su majstorski prikazi izložaba i pojedinaca vriedna i pouzdana građa za poviest suvremene hrvatske umjetnosti.

Sociološki je bila usmjerena likovna kritika Miroslava Krleže, Krste Hegedušića, — dok je gotovo sva ostala likovna kritika usredotočena na novinske prikaze likovno-umjetničkih manifestacija. Dr. Josip Draganić (†1936.), prof. Ivo Šrepel, Vladislav Kušan najznačajniji su predstavnici te vrste kritike, koja je s dana u dan, od izložbe do izložbe bila obavještajna govornica i vodič likovnim priredbama u Zagrebu.

Najmlađa pokoljenja likovne kritike u Zagrebu, koja se javila u vrieme previranja socioložkih i artističkih shvaćanja i tumačenja umjetnosti i njezinih zadataka, nastojalo je u

svome kritičkom radu taj jaz prebroditi, i sretno povezati u jedinstveni pogled na likovnu umjetnost.

Od kritike u pokrajini spominjem Cvitu Fiskovića. On je u splitskim novinama bio likovni kritičar, prateći likovne manifestacije u primorju, posebno u samome Splitu.

U novoj hrvatskoj stvarnosti čekaju likovnu kritiku odgovorni zadatci, da odrazi uvjete i mogućnost likovnog stvaranja u Hrvatskoj, da pokaže uvjete suvremenih umjetničkih ostvarenja izvan granica zemlje i putove, kojima se kreće i kojima bi trebala krenuti hrvatska likovna umjetnost.

7. Umjetnički zavodi, družtva, škole

UMJETNIČKI ZAVODI:

Umjetnički razred Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Pravi članovi: Za slikarstvo: Ljubo Babić (od 1942.) — Mirko Rački (od 1941.). Za glasbu Franjo Dugan (od 1941.). — Dr. Božidar Širola (od 1942.). Za književnost: Dr. Mile Budak (od 1941.) — Vladimir Nazor (od 1942.).

SPECIALNI UMJETNIČKI ZAVODI:

Dubrovnik: Biskupska pinakoteka.

Osiek: Galerija slika u Državnom muzeju.

Varaždin: Moderna galerija slika.

Zagreb: Galerija slika u Arheoložkom muzeju. — Gradska gipsoteka. — Grafička zbirka Sveučilišta. — Moderna galerija. — Muzej za umjetnost i obrt. — Zbirka poviestnih slika u zgradi Ministarstva narodne prosvjete. — Strossmayerova galerija slika.

DRUŽTVA UMJETNIKA:

Osiek: Družtvo za unapredivanje umjetnosti.

Zagreb: Hrvatsko družtvo umjetnosti. — Klub hrvatskih likovnih umjetnica. — Klub hrvatskih likovnih umjetnika. — Hrvatsko družtvo umjetnosti »Strossmayer«. — Udruženje grafičkih umjetnika. — Zadruga hrvatskih likovnih umjetnika. — Družtvo za podizanje radionica i domova mladim umjetnicima.

UMJETNIČKE ŠKOLE

Akademija likovnih umjetnosti: osn. 1905. kao privatna škola prof. Csikosa i Crnčića. Zemaljska vlada otvara 1907. školu za umjetnost i umjet. obrt, a 1908. dodaje ljevaonicu bronce. 1921. pretvorena je u Akademiju za umjetnost i umjetni obrt s odjelima za slikarstvo, kiparstvo, arhitekturu, te odjelom za učiteljstvo risanja na srednjim školama. 1924. postaje Umjetnička akademija s nastavnim programom, koji je odgovarao sličnim visokim školama u inozemstvu. Od 1940. službeni je naziv: Akademija likovnih umjetnosti, te je po stupnju jednaka sveučilištu. Odjeli za slikarstvo, kiparstvo, arhitekturu, te za učiteljstvo risanja na srednjim školama. Livnice bronce, sadre i cizelerska radionica. Knjižnica s oko 3.000 svezaka.

Rektor: Ivan Meštrović. Zamjenik: prof. V. Becić.

Redoviti nastavnici: Ljubo Babić, Ivo Kerdić, Joza Kljaković, Tomislav Krizman, Fr. Kršinić, Zl. Šulentić. Izvanredni: Marin Tartaglia, Omer Mujadžić, Drago Ibler, A. Kuman, dr. Zl. Pregrad.

Docent: Krsto Hegedušić, Stručni učitelj: Ivo Lozica.

ZAVODI ZA STUDIJ UMJETNOSTI NA SVEUČILIŠTU U ZAGREBU

Bogoslovni fakultet: Seminar za crkvenu umjetnost osn. 1932. — Dr. Dragutin Kniewald. Knjižnica 300 sv. Zbirka diapozitiva: 700.

Mudroslovni fakultet: Seminar za poviest umjetnosti i kulture osnovan 1878. — Dr. Artur Schneider. Asist. prof. Željko Jiroušek. Knjižnica 708 svezaka.

Tehnički fakultet:

Arhitektonski seminar: prof. ing. J. Denzler. Knjižnica 218 svez.

Kabinet za arhitektonske kompozicije: doc. ing. A. Albini. Knjižnica oko 120 svezaka.

Kabinet za ornamentiku i figuralno risanje: ing. arh. Kauzlarić.

UMJETNIČKI ODJEL SREDIŠNJE OBRTNE ŠKOLE

(Osn. s Obrtnom školom 1882.)

Odjel za umjetno stolarstvo: Pop.

Odjel za unutarnji uređaj: Pop.

Odjel za dekorativno slikarstvo: Gjurić.

Odjel za tekstil (ćilimarstvo): Trojan.

Odjel za keramiku: Matijević, Neuberger, Duković.

Odjel za praktičnu grafiku: Dr. Gavranić.

Odjel za uvez knjiga i praktične radnje u koži.

Na obrtnoj školi postoje još: klesarski, dekorativno-kiparski, keramički, dekorativno-slikarski i grafički odjel, te majstorski odjeli za dekorativno-slikarski i klesarski obrt (uz ostale čisto obrtne odjele).

8. Leksikografija hrvatskih umjetnika

Sastavio prof. ZVONIMIR JOVAN

I. SLIKARI, KIPARI, LIKOVNI VJEŠTACI I LIKOVNI OBRTNICI

1. **Angeli Kosta Radovani,** kipar, Zagreb.
2. **Antonini Oto,** slikar, Zagreb.
3. **Antunac Grga,** kipar, r. 1906., Zagreb, Jakovljanska 21.
4. **Auer Ivo,** slikar, r. 1898., Zagreb, Savska 19.
5. **Auer Robert,** slikar, r. 1873., Zagreb Rokov perivoj 1.
6. **Augustinčić Antun,** kipar, Zagreb, Bosanska 5.
7. **Babić Ljubo,** slikar, Zagreb, Rokov perivoj 5.
8. **Becić Vladimir,** slikar r. 1886., nastavnik na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu, Zagreb.
9. **Beraković Dragan,** slikar, Zagreb.
10. **Bogdanović Borislav,** slikar Zagreb, Medveščak 58.
11. **Bohutinsky Emil,** kipar, r. 1907., Zagreb, Brešćenskoga 22.
12. **Bril Slavko,** kipar, Zagreb, Preradovićeva 17.
13. **Bulić Bruno,** slikar, r. 1903., Zagreb, Nova cesta 24.
14. **Butozan M.,** slikar, Zagreb.
15. **Car Bogumil,** slikar, Zagreb, Selska 143.
16. **Cota Frane,** slikar (i arhitekt), r. 1898., nastavnik, Zagreb, Preradovićeva 5.
17. **Crnobori Josip,** slikar, r. 1907., Zagreb, Demetrova 5.
18. **Detoni Marijan,** slikar r. 1900., nastavnik.
19. **Domac Ivan,** slikar, nastavnik.
20. **Filakovac Vladimir,** slikar r. 1892.
21. **Foretić Vinko,** slikar, r. 1888.
22. **Gavranić Gavro,** grafičar, Zagreb, Obrtna škola.
23. **Gecan Vilko,** slikar r. 1894., Zagreb, Voćarska 74
24. **Generalić Ivan,** slikar.
25. **Gjurić Miljenko,** grafičar, r. 1894., nastavnik, Zagreb, Gundulićeva 18.
26. **Gliha Oton,** slikar, r. 1914.
27. **Gliha Vilko,** slikar, Zagreb, nastavnik.
28. **Glumac Sergej,** slikar, r. 1903., Zagreb, Mažuranićev trg 7.
29. **Gojak Antun,** slikar, r. 1907., nastavnik.
30. **Grdan Vinko,** slikar r. 1900., nastavnik.
31. **Hasanović Mustafa,** slikar.
32. **Hegedušić Krsto,** slikar, Zagreb, Rokov perivoj 2.
33. **Hegedušić Željko,** slikar, Zagreb, Rokov perivoj 2.
34. **Heil Ivo,** slikar, r. 1906., nastavnik.
35. **Horvat-Međimurac,** slikar.
36. **Hotko Davorin,** kipar, r. 1890., nastavnik, Zagreb, Bosanska 19a.
37. **Ivanković Rude,** kipar, Zagreb, Ilica 85.
38. **Janda Josip,** slikar.
39. **Jean-Ivanović Robert,** kipar, r. 1889., nastavnik, Zagreb, Ilica 52.
40. **Jelić Vladimir,** slikar, Zagreb, Radišina 17.
41. **Junek Leo,** slikar, r. 1899.
42. **Jurić,** drvorezbar, Zagreb.
43. **Jurkić Gabriel,** slikar.
44. **Kargačin Krešimir,** slikar, Zagreb, Demetrova 16.
45. **Kaštelančić Ante,** slikar r. 1911.
46. **Kaurić Anđelko,** kipar, Zagreb.
47. **Kerdić Ivo,** kipar, Zagreb.
48. **Kirin Vladimir,** slikar, r. 1894., Zagreb.
49. **Kirinčić Antun,** slikar, r. 1912., Zagreb, Amruševa 8.
50. **Kljaković Joza,** slikar, r. 1889., nastavnik, Umjetničke akademije u Zagrebu, Zagreb, Rokov perivoj 4.
51. **Kljaković Živko,** slikar, nastavnik.
52. **Kokotović Dušan,** slikar, r. 1888., Zagreb, Voćarska 74.
53. **Kopač Slavko,** slikar, r. 1913., nastavnik, Zagreb.
54. **Kovačević Edo,** slikar.
55. **Kralj-Međimurac Vladislav,** slikar r. 1891., nastavnik.
56. **Krizman Tomislav,** slikar, r. 1883., nastavnik Umjetničke akademije u Zagrebu, Zagreb, Ilica 85.
57. **Krstulović Andro,** kipar, r. 1912.
58. **Kršinić Frano,** kipar, r. 1897., nastavnik Umjetničke akademije u Zagrebu, Zagreb, Ilica 85.
59. **Krušlin Mihovil,** slikar.
60. **Kuman Ante,** slikar, r. 1902., nastavnik Zagreb, Bosiljevska 20.
61. **Laas Hinko,** slikar, r. 1899., nastavnik.
62. **Likan Haueise Gustav,** slikar, r. 1910., Zagreb, Bogovićeva 2.
63. **Lozica Ivo,** kipar, r. 1910., Zagreb, Golubovečka 1.
64. **Mikanec Miron,** slikar, r. 1908., nastavnik.
65. **Marčić Rudolf,** slikar, Zagreb, Selska 139.
66. **Matijević Marijan,** kipar, Zagreb, Obrtna škola.
67. **Matković Vinko,** kipar, r. 1911.
68. **Maurović Andrija,** crtač, Zagreb.
69. **Mazalić Đoko,** slikar.
70. **Meissner Julius,** slikar, Zagreb, Opatička 4.
71. **Menegelo-Dinčić Fran,** kipar, r. 1900.
72. **Meštrović Ivan,** kipar, r. 1883., Zagreb, Mletačka 8.
73. **Mezdjić Antun,** slikar, r. 1907., Zagreb, Voćarska 76.
74. **Mijić Karlo,** slikar, r. 1887., nastavnik Za-
75. **Mirković Ivan,** kipar, r. 1893.
greb.
76. **Mirosavljević,** slikar.
77. **Miše Jerolim,** slikar.
78. **Motika Antun,** slikar, nastavnik, Zagreb.
79. **Muha Vilim,** slikar, Zagreb, Brozova 28.
80. **Mujezinović Izmet,** slikar, r. 1907.
81. **Mujadžić Omer,** slikar, r. 1903., nastavnik na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu, Zagreb, Ilica 85.
82. **Nakić Ljubomir,** slikar, r. 1901.
83. **Papp Petar,** slikar, r. 1893., nastavnik, Zagreb, Rakovčeva 3.
84. **Orlić Petar,** slikar, nastavnik, Zagreb.
85. **Pajalić Vinko,** slikar.
86. **Papić Julije,** slikar, Zagreb, Sokolska 23.
87. **Parač Vjekoslav,** slikar, r. 1904.
88. **Pečenec Vlaho,** slikar.

89. **Penić Dujam,** kipar, r. 1890., Zagreb.
90. **Perić Pavao,** slikar, Zagreb.
91. **Petrić Bartol,** slikar.
92. **Petrović Roman,** slikar, Sarajevo.
93. **Postružnik Oton,** slikar, r. 1900., Zagreb, Voćarska 74.
94. **Prica Zlatko,** slikar, Samobor.
95. **Rački Mirko,** slikar, Zagreb, Voćarska 74.
96. **Rašica Marko,** slikar, r. 1883., Zagreb, Jukićeva 8.
97. **Rajčević Gabro,** slikar, Dubrovnik.
98. **Renarić Dragan,** grafičar, r. 1872., Zagreb, Ljubljanska 19.
99. **Režek Ivo,** slikar, r. 1898., Zagreb, Martićeva 14b.
100. **Rupčić Luka,** slikar, Zagreb, Vrbnik 98.
101. **Ružička Kamilo,** slikar, r. 1899., Zagreb, Golubovečka 28.
102. **Salopek Petar,** slikar, r. 1909., nastavnik.
103. **Skarpa Jure,** kipar, Zagreb, Topnička 11a.
104. **Sikavica Ivan,** slikar, r. 1911.
105. **Sommerecken Sigo,** slikar, nastavnik, Sarajevo.
107. **Svečnjak Ivan,** slikar, Zagreb, Krčka 20.
107. **Schlick,** grafičar, Zagreb.
108. **Šeferov Vilko,** slikar, r. 1895., Zagreb, Ilica 85.
109. **Šeremet Ivo,** slikar, r. 1900., Zagreb.
110. **Šestić-Ljudevit Branislav,** slikar, r. 1900., nastavnik.
111. **Šipek Viktor,** slikar, Zagreb.
112. **Šimaga Petar,** slikar, Zagreb, Hrastik 13.
113. **Šimunović Frano,** slikar, r. 1908., Zagreb, Zvonimirova 55.
114. **Šimunić Marijan,** slikar, Zagreb, Primorska 16. (umro).
115. **Šohaj Slavko,** slikar, r. 1908., Zagreb, Branimirova 47.
116. **Švagel-Lešić Rudolf,** slikar.
117. **Štetić Rizah,** slikar, Zagreb.
118. **Šulentić Zlatko,** slikar, r. 1893., nastavnik, Umjetničke akademije u Zagrebu, Zagreb, Ilica 85.
119. **Tartaglia Marino,** slikar, r. 1894., nastavnik Umjetničke akademije u Zagrebu, Zagreb, Ilica 85.
121. **Tolić Milan,** slikar, r. 1899.
122. **Tomašević Ernest,** slikar, Zagreb, Pantovčak 5.
123. **Tomerlin Slavko,** slikar, Krupićeva 79.
124. **Tomić Julije,** slikar, nastavnik.
125. **Tompa Kamilo,** slikar, Zagreb.
126. **Topolčić Ivan,** slikar, r. 1912., Zagreb, Vinička 22.
127. **Trepše Marijan,** scenograf, r. 1897., Zagreb, Perkovčeva 2.
128. **Turkalj Joza,** kipar, r. 1890., Zagreb, Voćarska 76.
129. **Uzelac Milivoj,** slikar, r. 1897., Pariz.
130. **Uzorinac Mirko,** slikar, r. 1891., Zagreb, Ilica 130.
131. **Vaić Fedor,** slikar, grafičar, Zagreb.
132. **Vanka Maksimilian,** slikar, r. 1889. New-York.
133. **Varlaj Vladimir,** slikar, r. 1895., Zagreb.
134. **Veža Mladen,** slikar, r. 1916., nastavnik
135. **Vidović Emanuel,** slikar, r. 1872., Split.
136. **Zorman Josip,** slikar, r. 1902., Zagreb, Palmotićeva 45.
137. **Zuppa Antun,** slikar, r. 1897., Split.
138. **Živić Mihajlo,** kipar, r. 1899., nastavnik.

II. SLIKARICE, KIPARICE, LIKOVNE VJEŠTAKINJE I LIKOVNE OBRTNICE

1. **Auer-Schmidt,** slikarica, Zagreb, Rokov perivoj 1.
2. **Bandur Zinaida,** slikarica, Zagreb, Heinzelova 19.
3. **Bestal Anka,** slikarica, Zagreb, Klaićeva 32.
4. **Bojničić Vjera,** slikarica, Zagreb Klaićeva 76.
5. **Borelli-Alačević Zoe,** slikarica.
6. **Braun Truda, slikarica,** Zagreb.
7. **Crnčić-Virant Lina,** slikarica, Zagreb, Gajeva 59.
8. **Dujšin Cata,** slikarica, Zagreb, Demetrova 3.
9. **Dužanec Blanka,** keramičarka, Zagreb.
10. **Galeković-Fürst Olga,** slikarica, Zagreb, Gundulićeva 35.
11. **Hegedušić Branka,** crtačica za nar. tekstil.
12. **Höcker Olga,** pismoslikarica, nastavnica, Zagreb.
13. **Jakšić Flora,** slikarica, Dubrovnik.
14. **Kantoci Ksenija,** kiparica, nastavnica.
15. **Karagodan Ljudmila,** slikarica, Zagreb, Dvorničićeva 6.
16. **Klobučar Mira,** slikarica, Zagreb, Jabukovac 19.
17. **Kovačević,** tkalja.
18. **Kovačić Sonja,** slikarica.
19. **Kraljević Mira,** slikarica, Zagreb, Smodekova 5.
20. **Krizmanić Anka,** slikarica, Zagreb, Jurjevska 1.
21. **Marochino Mira,** slikarica, Zagreb, Gundulićeva 60.
22. **Martinić Anka,** knjigoveža, Zagreb.
23. **Mihelić Maca,** slikarica, Zagreb, Josipovac 13.
24. **Muačević-Reizer Anica,** slikarica, Zagreb, Gajeva 36.
25. **Omčikus Sofija,** slikarica, Medak.
26. **Orešković Iva,** slikarica, nastavnica.
27. **Papp-Jerković Ana,** slikarica, Zagreb, Rakovčeva 3.
28. **Payer Duna Peklić,** slikarica, Zagreb, Gajeva 53.
29. **Pažić Štefa,** slikarica, Zagreb, Ilica 85.
30. **Peksider-Srića Zdenka,** slikarica, Zagreb Preradovićeva 39.
31. **Rojc Nasta,** slikarica, Zagreb, Medvedgradska 72.
32. **Rušić-Vilhar Božena,** slikarica, Sušak.
33. **Seitz Iva,** slikarica, Dubrovnik.
34. **Sertić Zdenka,** grafičarka, Zagreb, Etnografski muzej.
35. **Šandor Reska,** slikarica, Zagreb, Hatzova 9.
36. **Simonović-Despić Iva,** kiparica, Sarajevo.
37. **Tomašević Nevenka,** slikarica, Zagreb, Pantovčak.
38. **Tompa Marija (Marta),** slikarica, Zagreb, Martićeva 14e.
39. **Tomljenović,** slikarica, nastavnica.
40. **Turković Beba,** kiparica, Zagreb, Ilirski trg.

41. **Vod Mila,** kiparica, Zagreb, Tomislavov trg 21.
42. **Vučetić Elza,** slikarica, Dubrovnik.
43. **Vukić-Beerova Adka,** slikarica, Sarajevo.
44. **Zurunić-Cuvaj Roksana,** slikarica, Zagreb, Rokov perivoj 6.

III. GRADITELJI I ARHITEKTI

1. **Albini Alfred,** arhitekt, r. 1896., Zagreb, Demetrova 5.
2. **Auer Bela,** graditelj, Zagreb, Rokov perivoj.
3. **Bastl Vjekoslav,** arhitekt, Zagreb, Berislavićeva 2.
4. **Bauer Bruno,** graditelj, Zagreb.
5. **Baylon Mate,** arhitekt, r. 1903., Sarajevo.
6. **Bilinić H.,** arhitekt, Zagreb.
7. **Bon Branko,** arhitekt, Zagreb.
8. **Denzler Juraj,** arhitekt, r. 1896., Zagreb, Vlaška 43.
9. **Freudenreich Aleksandar,** arhitekt, r. 1892., Zagreb.
10. **Horvat L.,** arhitekt, Zagreb.
11. **Kalda Lav,** arhitekt, r. 1880., Zagreb, Svačićev trg 4.
12. **Kaliterna Fabian,** arhitekt, r. 1886., Split.
13. **Kauzlarić Mladen,** arhitekt, r. 1896., Zagreb, Petrinjska 11.
14. **Kovačević Milovan,** arhitekt, r. 1905., Zagreb.
15. **Huršec Vjekoslav,** arhitekt, r. 1897., Zagreb, Preradovićeva 8.
16. **Neidhardt Juraj,** arhitekt, r. 1901., Zagreb.
17. **Ostrogović Kazimir,** arhitekt, Zagreb.
18. **Planić Stjepan,** graditelj, Zagreb.
19. **Podhorski Stjepan,** graditelj, r. 1875., Zagreb, Marulićev trg 3.
20. **Potočnjak Vladimir,** graditelj, r. 1904., Zagreb, Kukuljevićeva 14a.
21. **Seissel Josip,** arhitekt, Zagreb.
22. **Požgaj,** graditelj, Zagreb.
23. **Turina Vladimir,** arhitekt, r. 1913., Zagreb, Smičiklasova 13.
24. **Zemljak Ivan,** arhitekt, r. 1893., Zagreb, Ilica 214.

9. Popis značajnijih likovnih izložaba u Zagrebu 1901.—1941.

Kratice za mjesto priredbe:
UP Umjetnički paviljon (stari)
AKD Akademija
MZU Muzej za umjetnost i obrt
SU Salon Ulrich
ZZ Zagrebački Zbor
GZ Glasbeni zavod
MP Meštrovićev paviljon
SB Salon Bačić
MG Moderna galerija
ZH Zadruga hrvatskih umjetnika.

1901: C. Medović, — O. Iveković (UP).
1903: E. Vidović (UP), — Izložba umjetničkih kamenopisa (UP).
1905: Izložba Družtva umjetnosti (UP), — »Manes« (UP), — Meštrović (UP).
1907: Umjetnička izložba (UP).
1909: Izložba Hrvatskog družtva umjetnosti (UP), — Crnčić, Krušlin, Babić (slika: more sa Plasa, UP). — Otvorenje Salona Ulrich (Prva izložba Babić, Simonović).
1910: Meštrović, Rački (UP).
1911: Izložba Hrvatskog družtva umjetnosti (UP), — Nasta Rojc (UP), — Krizman (SU), — Iveković (SU), — Jurkić (SU), Medulić (ciklus kralj. Marka, UP).
1912. Izložba grafičara (Schmutzer, Orlik, Unger, Roux, Lieberwein, Rački, Crnčić, Petrović, Krizman i njeg. škola, UP), Benković (SU), — Kraljević (SU).
1913: Krušlin (SU), — Babić (UP), — Deškoвić (SU), — Vanka (SU), — Rosandić (UP).
1915: »Proljetni salon« (SU).
1917: R. Auer (SU), — Uvodić (SU), — Rašica (SU), — Iveković (ratna) SU., — Vera Nikolić (SU), — Ferdo Kovačević (SU).
1918: Crnčić (SU), — Iveković (SU), — »Proljetni Salon« (SU), — Prva izložba Josipa Račića (otvorenje Moderne galerije, MZU).
1919: »Lada« (UP), — Šumanović (UP), — Becić (SU), — »Proljetni Salon« (MZU), — Kljaković (MZU).
1920: »Proljetni Salon« (MZU), — Kljaković (MZU), — »Lada« (UP), — Mijić (SU), — Pallavicini (SU).
1921: »Proljetni salon« (UP), — O. Iveković (SU), — Gecan (SU), — Vidović (SU), — Kralj (UP).
1922: M. Gjurić (UP), — Šenoa (SU), — Jurkić (SU), — »Proljetni salon« (UP).
1923: »Proljetni salon« (UP), — Nezavisni umjetnici« (Babić, Becić, Gecan, Konjović, Tartaglia, Trepše, Uzelac, Varlaj, Milunović, Bijelić, Job, MZU). — Izložba riečke slikarske umjetnosti (SU), — Junek (SU).
1924: O. Iveković (SU), — M. C. Crnčić (SU).
1925: »Grupa četvorice« (Babić, Becić, Miše, Vanka, UP), — Crnčić (SU), — Auer (SU), — Krizman (SU), — Uzelac, Gecan, Trepše, Varlaj (UP), — Kralj (UP).
1926: Hanzen (SU), — Izložba grafičara (Augustinčić, Grdan, Pečnik, Postružnik, Mujadžić, Tabaković, (SU), — Kučera-Buchmeister (SU), — Jama (SU), — Krizman (SU), — Francuzka grafika (UP), — Izložba ruske kolonije u Zagrebu (SU), — »Djelo« izložba umjetnog obrta (SU).
1927: Šulentić, (SU), — Postružnik, Tabaković (SU), — Izložba grafičke umjetnosti (UP), — Krizmanić (SU), — »Proljetni Salon« (UP).
1928: »Proljetni Salon« (UP), — Suvremena britanska umjetnost (UP), — Suvremena francuzka umjetnost (UP), — »Grupa četvorice« (SB), — Petar Dobrović (UP), — Krizmanić (SU).

1929: »Grupa trojice« (Babić, Becić, Miše, UP), — Aralica (SU) Crnčić (SU), — Šestić (SU), — Parač (SU), — Kršinić (SU), — Izložba grafičke umjetnosti, — Izložba »Ex libris« (SU), — E. Vidović (UP), — Jakopić (UP), — »Zemlja« (Augustinčić, Grdan, Hegedušić, Ibler, Junek, Kršinić, Mujadžić, Postružnik, Ružička, Tabaković, SU), — A. Kuman (SU).

1930: Suvremena francuzka umjetnost (UP), — »Grupa trojice« (UP), — Klub likovnih umjetnica (UP), — Zurunić-Cuvaj (SU).

1931: »Zemlja« (UP), — Posmrtna izložba Plančića (SU).

1932: Parač (SU), — Georg Grosz (UP), — »Grupa trojice« i Pechstein (UP), — »Zemlja« (UP), — Krizman (SU), — Meštrović (UP), — Šestić (SU), — Makanec (SU).

1933: Izložba suvremene francuzke umjetnosti (UP), — »Zemlja« (UP), — Konjović (SU), — Aralica (SU), — »Grupa trojice« i Motika, Pavlovac, Skoczylas (UP) — Šulentić (UP) — Mujadžić (SU), — A. Kuman (SU).

1934: Izložba zagrebačkih umjetnika (UP), — Maserell (povodom otvor. Moderne galerije, MG), — Retrospektivna izložba »Stotinu godina hrvatske umjetnosti« (AKD), — Vanka (SU), — »Grupa trojice« i gosti (Bulić, Šohaj) UP., — »Zemlja« (UP), — Jurkić (SU), — Tabaković (SU), — Papazov (MG).

1935: Izložba zagrebačkih umjetnika (UP), — Cata Dujšin (SU), — Junek (MG), — Šimunović (SU), — Klub likovnih umjetnica (UP), — »Grupa trojice« i gosti (Bulić, Pavlovac, Šohaj, Šeremet, Hermann, Tomašević (UP), — Motika (SU), — Marčić (SU), — Šipek (SU), Schön i Kovačević (Regulacija Kaptola, SU), — Frangeš-Mihanović (AKD), — Ličenoski (SU).

1936: Izložba zagrebačkih umjetnika (UP), — Krušlin (SU), — Likan (ZH), — »Novi hudožnici« (UP), — Trepše (SU), — Generalić, Mraz, Virius (SU), — K. Kollwitz (UP), — Rašica (SU), — Tomerlin (SU), — Uzorinac (SU), — Izložba hrvatskih umjetnika (Babić, Becić, Bulić, Kovačević, Režek, Tomašević, UP), — Krizman (SU), — Đorđević, Ehrlich (SU), Josip Horvat (SU).

1937: »Zagrebački umjetnici« (Gecan, Junek, Šimunović, Tartaglia, UP), — Miše (UP), — Bogdanović (SU), — Penić (ZZ), — Zadruga hrvatskih likovnih umjetnika (UP), — Hrvatski umjetnici (Antunac, Augustinčić, Babić, Becić, Bulić, Hermann, Junek, Kerdić, Motika, Režek, Šeferov, Šohaj, Tomašević, UP), — Izložba grafičke zbirke (Cavarni, Guys, Beaumont), — Postružnik (SU), — Vidović (SU), — Krizman (SU), — Martinoski (SU), — Crnobori (SU).

1938: Vidović (UP), — Babić (GZ), — »Pola vieka hrvatske umjetnosti« (MP), — Sosnovski (SU), — »Mala ženska antanta« (UP), Veža, Kopač (SU), — Nasta Rojc (SU).

1939: Posmrtna izložba C. Medovića (MP), — Cara, Černigoj (SU), — Filakovac (MP), — Klub likovnih umjetnica (MP), — Gecan (SU), — Šimunović (SU), — Trepše (SU), — Radauš (SU), — Svečnjak (UP), — Mijić (SU), — »Grupa hrvatskih umjetnika« (Babić, Generalić, Hegedušić, Krsto, Hegedušić Željko, Kovačević, Mušić, Đorđević, Radauš, Svečnjak, Stupica, Tomašević, Tomašević Ernest, Tompa-Ehrlich, Tompa K., Vaić, UP), — Crnobori (MP).

1940: Izložba francuzke umjetnosti (MP), — Moderni mađarski slikari (UP), — Motika (SU), — Izložba hrvatskih umjetnika (MP), — Miše (UP), — Izložba suvremene francuzke grafike i tapiserije (MP), — Grupa hrvatskih slikara (MP).

1941: Izložba Družtva Zagrebčana (UP), — Dužanec (SU), — Kurt Lahs (SU), — J. Horvat (SU), — Zadruga hrvatskih likovnih umjetnika (UP), — Marčić (SU), — Švigelj (SU), — Likan (MP), — Izložba hrvatskih umjetnika (MP).

II. POVIEST UPOTREBNE UMJETNOSTI U HRVATSKOJ*

Napisao dr. IVAN BACH

1. **UKRASNO SLIKARSTVO**
Sitnoslikarstvo i umjetnička oprema rukopisnih knjiga
Tiskarstvo i grafička oprema tiskanih knjiga
Knjigovežtvo
Snimačtvo (fotografika)

2. **UKRASNO KIPARSTVO U KAMENU I STUCCU**

3. **KOVINARSTVO**
Zvonoljevačtvo
Izrađivanje oružja

4. **DRVENI PROIZVODI**
Stolarstvo, tokarstvo, rezbarstvo i intarzija

5. **KERAMIČKA PROIZVODNJA**

6. **STAKLENA PROIZVODNJA**

7. **TKANJE, VEZENJE, PLETENJE, ČIPKARSTVO I ĆILIMARSTVO**

8. **NASTAVA**
Promicanje i ustrojstvo proizvodnje predmeta upotrebne umjetnosti

9. **SUVREMENI MAJSTORI UPOTREBNE UMJETNOSTI U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ**

Poviest upotrebne umjetnosti u Hrvatskoj nije još dovoljno proučena, jer veliki dio predmeta te grane umjetničke proizvodnje nije još ni pobilježen, a kamo li potanje izpitan, a jednako nisu iztraženi ni arhivi u tom pogledu.

Ipak je moguće na temelju dosada poznatog gradiva prikazati neke zanimljive podatke, koji pružaju obćeniti pogled na uzgoj upotrebne umjetnosti u Hrvatskoj.

1. Ukrasno slikarstvo

Prikazano je u okviru pregleda slikarstva kao likovne umjetnosti, u koliko su djela izvedena na zidovima crkava ili kuća (freske i sl.) na prozorskim staklima i sl.

Ovdje je iznesen samo kratki pregled sitnoslikarstva i umjetničke opreme rukopisnih knjiga, te tiskarstva i umjetničke opreme tiskanih knjiga.

SITNOSLIKARSTVO I UMJETNIČKA OPREMA RUKOPISNIH KNJIGA

U okviru obćeg umjetničkog nastojanja prošlosti, već po prirodi same stvari umjetnička je oprema knjige, a osobito one rukopisne, zauzimala značajno mjesto između raznih vrsta umjetničke proizvodnje. Knjiga kao intimni pratilac i duhovni drug čovjeka morala je na sebi nositi sve one značajke, koje su ugađale čovjeku, koji se njome služio, isto tako kao i one, koje je u nju stavio umjetnički rukotvorac, izpod čijih je ona ruku izašla ne kao bezosobni mnogostruki mehanički proizvod, nego kao jedno i jedinstveno djelo, kojega je umjetnička kompozicija bila uvjetovana talentom proizvoditelja, jednog ili više, koji su bili povezani životnim i umjetničkim nazorima svoga vremena.

U našim samostanskim, obiteljskim, javnim i posebničkim knjižnicama sačuvalo se je do danas množtvo starih umjetnički opremljenih knjiga i rukopisa, od kojih neki svojom ljepotom i značenjem izazivaju ne samo pažnju esteta, nego i učenjaka, kojih je zadaća, da sve to bogatstvo ne samo komentiraju, nego da potraže uzročno-posljedične veze i da pokušaju odrediti položaj čitave te skupine umjetničkih spomenika u okviru europske umjetnosti.

Svakako treba ovdje iztaknuti, da se na tom području nije moglo dosada doći do bilo kakvih zaključnih i dalekosežnih rezultata zato, jer je čitavo to ogromno sakupljeno i razasuto gradivo ipak još posve nedovoljno iztraženo, izuzevši vriedne pokušaje pojedinaca, koji su obradili pojedine spomenike ili grupe spomenika i u glavnom osvietlili njihov vremenski redoslied. Zato u okviru ovog kratkog pregleda nije moguće dati zaokruženu sliku poviestno-umjetničkog zbivanja, nego samo fragmentarno dotaknuti probleme, koji su se do sada jasnije ocrtali, a i one, za čijim bi rješavanjem trebali stručnjaci usmjeriti svoja nastojanja.

Iztraživanja starine i vremenskog redoslieda treba upodpuniti osobitim studijem razvoja stilizacije pismena, kojima su napisane knjige, te ukrasa slikovnih iniciala i sitnoslikarija, tako da se u podpunosti može čitava ta grupa umjetničkih spomenika uklopiti u razvoj čitave umjetnosti u Hrvatskoj te tako povezati sa spomenicima ostale Europe. Kod toga treba osobito nastojati oko toga, da se pokušaju povezati težnje i starije tradicije dalmatinske Hrvatske s onima banske i bosanske Hrvatske tako, da se mogu utvrditi veze, razlike i svi mnogostrani utjecaji, koji su se međusobno vršili, a isto tako da se pokuša odrediti, koliko je kod tog svega nastojanja bio presudan utjecaj obće europske kulture i umjetnosti, a koliko je u tom stvaranju bio aktivan domaći element uvjetovan osobitostima života i običaja naše zemlje. Među rukopisima i sitnoslikarijama ukrašenim knjigama nalaze se djela, za koja se znade, a i za nekoja bi se moglo dokazati, da su kao gotovi proizvodi tuđih sredina uvezeni k nama, te bi trebalo pokušati, da se uz stilsku analizu odredi mjera i obseg njihova utjecaja na majstore, koji su kod nas pod njihovim uplivom stvarali svoja

* Upotrebnom umjetnošću nazivaju se u najnovije vrieme stručnjaci za umjetničku proizvodnju predmeta praktične upotrebe, t. zv. »umjetni« ili »umjetnički« obrt.

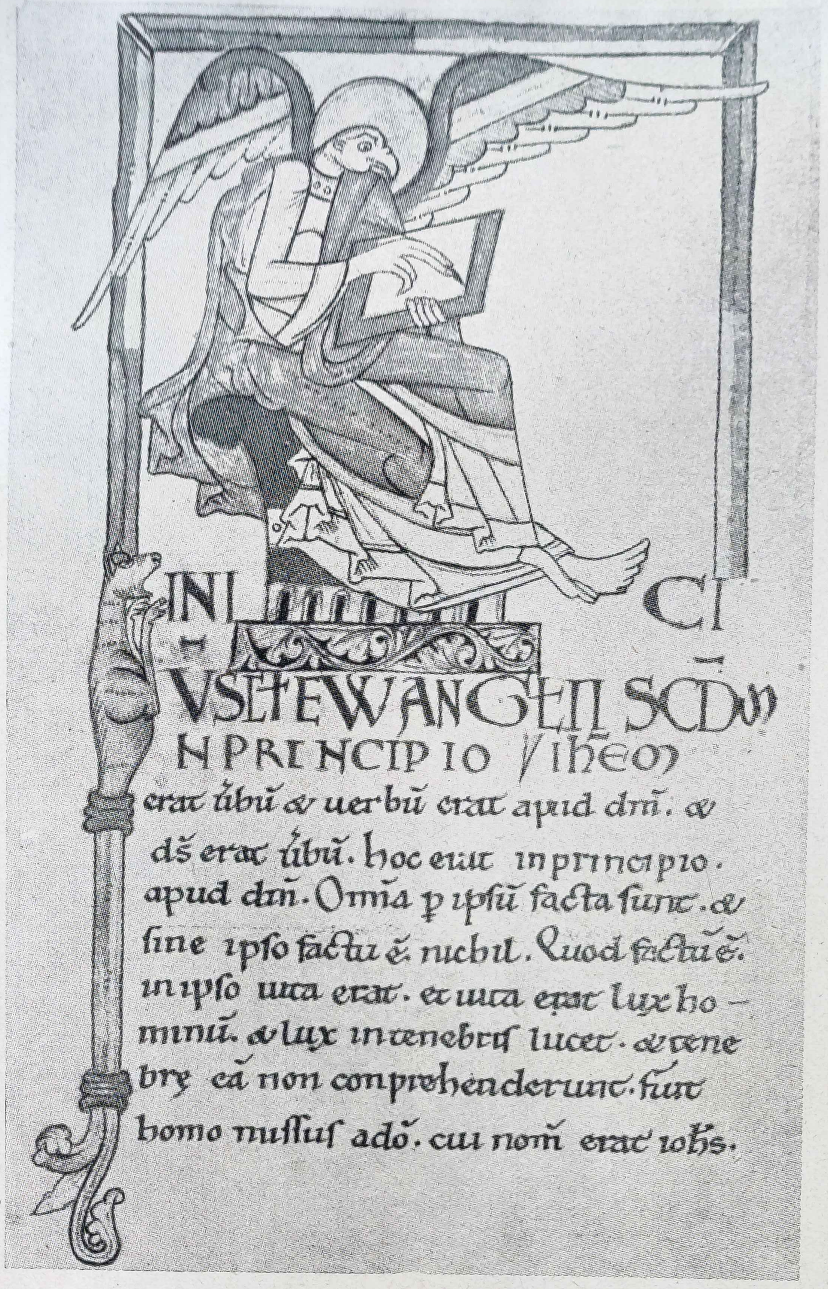

Početak evanđelja po sv. Ivanu u evanđelistaru zagrebačke stolne crkve (MR 153), pisanom karolinom na pergameni. Prikazan je sv. Ivan u simboličnom liku orla, kako piše evanđelje. Rad XI. stoljeća

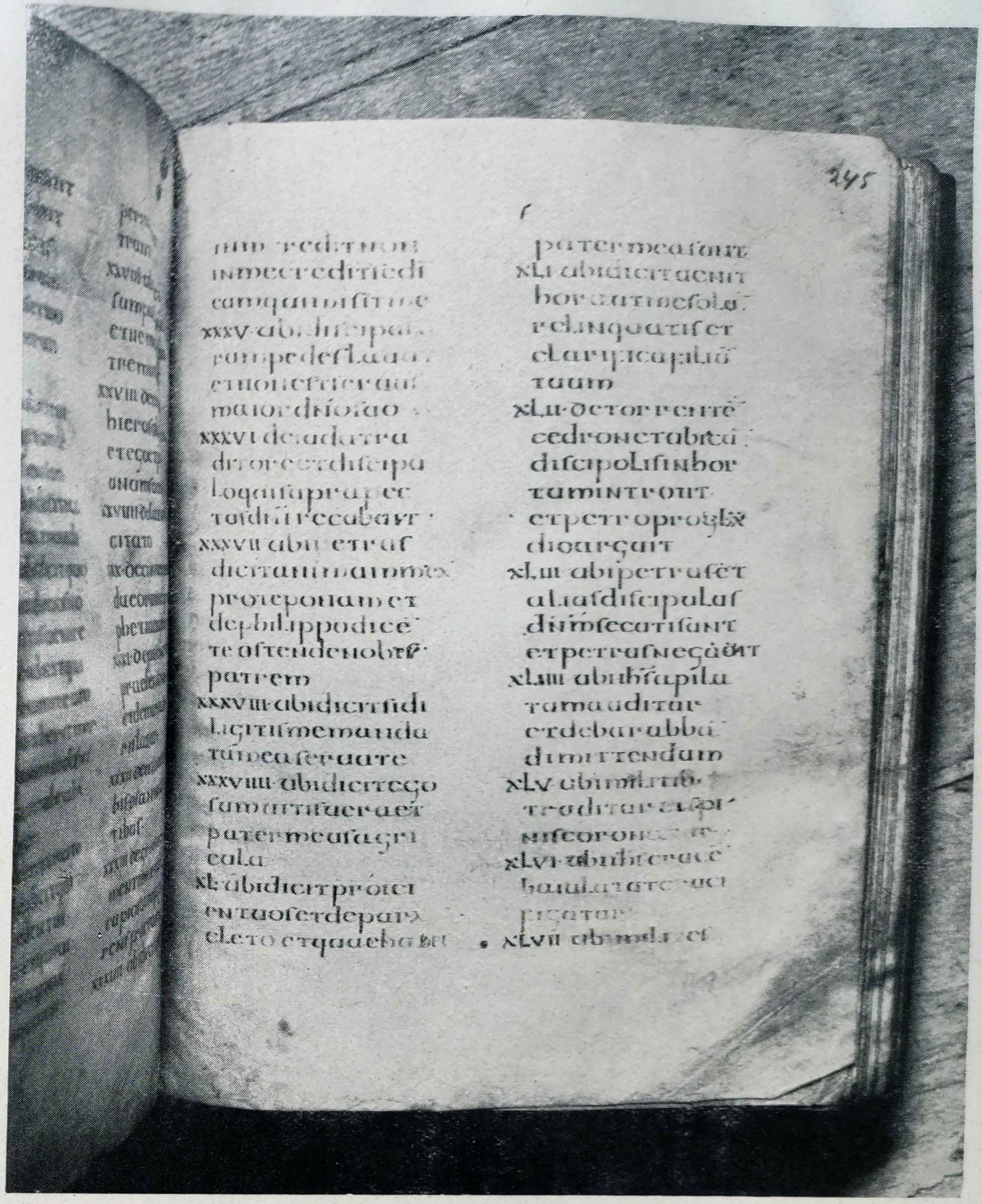

Stranica iz splitskoga evanđelistara, koji je vjerojatno napisan u splitskoj pisarskoj radionici svršetkom osmog stoljeća poslije Krista (str. 721.)

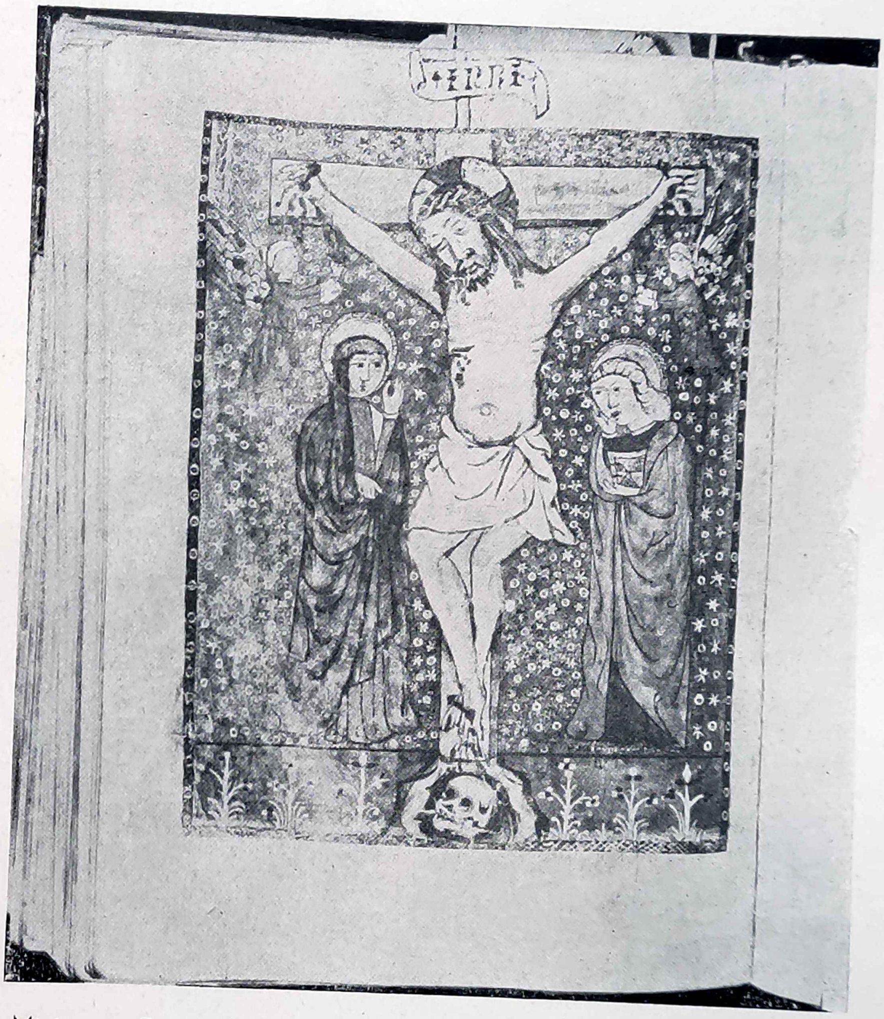

Miniatura „Razpeće" u glagoljskom misalu iz g. 1462. u Vrbniku na Krku (Str. 722.)

Naslovna strana djela Domenica Fontane o prienosu vatikanskog obeliska. Bakrorez majstora Natale Bonifazia Šibenčanina 1589. (Str. 723.)

Miniatura, koja prikazuje vojvodu Hrvoja, u njegovu misalu. Vjerojatno rad domaćeg majstora. Danas u Eski-Saraju, Turska (Str. 722)

Miniatura „Rođenje Kristovo" u koralu franjevačkog samostana u Poljudu. Knjigu je ukrasio fra Bonaventura Razmilović oko 1675. (Str. 723.)

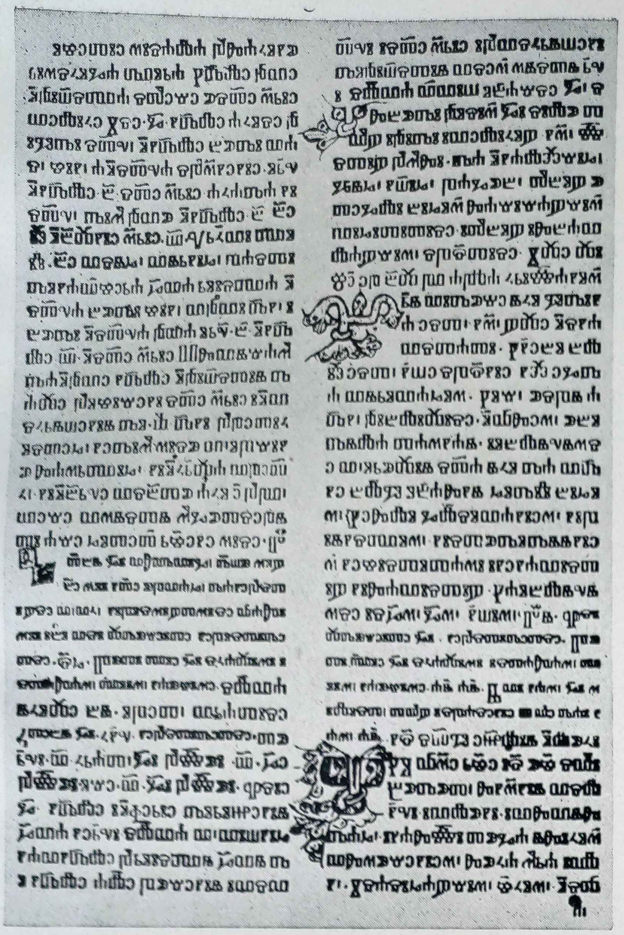

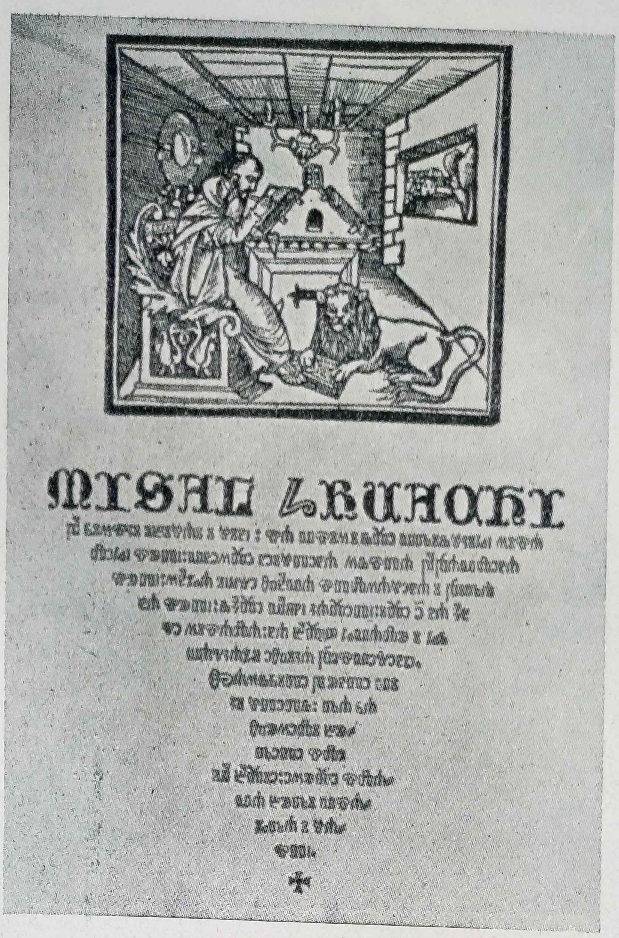

Naslovna strana najstarije hrvatske tiskane knjige, glagoljskog misala iz godine 1483. Slova i iniciali oponašaju najljepše glagoljske rukopisne knjiige (Str. 723.)

Naslovna strana glagoljskog „Misala hrvackog“ tiskanog 1531. na Rieci u tiskari modruškog biskupa Šimuna Kožičića. Drvorez prikazuje sv. Jeronima. (Str. 723.)

DECRETVM
KOTEROGA IE VER
BEWCZI ISTVAN DIA
CHKI POPISZAL A POTER-
dilghaie Laßlou koterie za Ma
thiaßem Kral bitzeuße Ghospo
dei Plemenitih hotienimi koteri
pod Wgherske Corune la-
danie Iesse.

STAMPAN V
Nedelischu Leto naßegha zuelichenia
1574

Naslovna strana bosančicom tiskane knjige „Molitve sv. Brigite“, koju je Dubrovčanin Franjo Ratković tiskao u Mletcima 1512. (Str. 723.)

Naslovna strana knjige zakona „Decretum tripartitum“ tiskane 1574. u tiskari grofa Jurja Zrinskog u Nedelišću kod Varaždina (Str. 724.)

Kasnogotički uvez knjige u knjižnici franjevaca u Dubrovniku. Koža okovana na proboj urešenim okovima

Miniatura sv. Krševana mučenika u zadarskom misalu iz godine 1480. Osobito liep primjer renesansnog ukrasa knjige

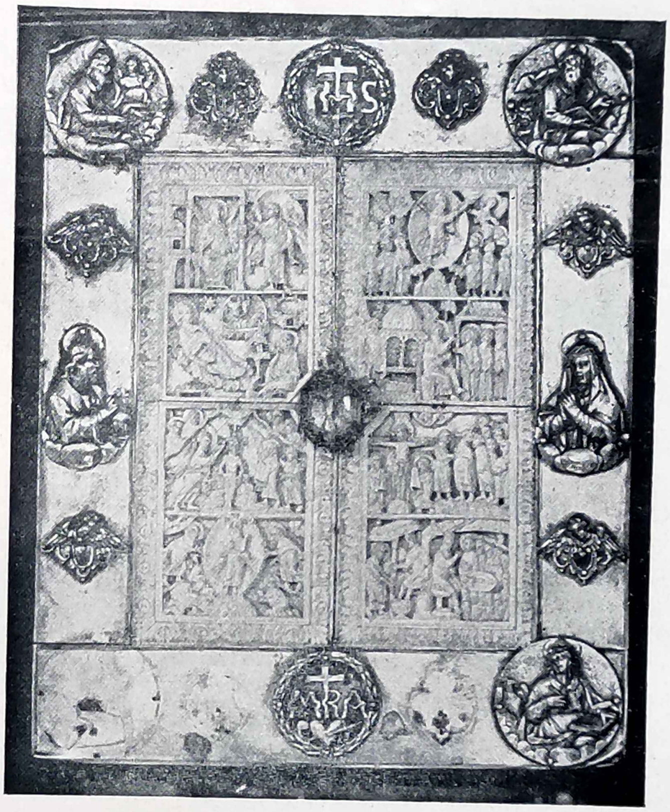

Čuveni t. zv. „diptihon" od bjelokosti u riznici zagrebačke katedrale. Nekoć je služio kao ures korica rukopisne knjige Vjerojatno rad 11. stoljeća. (Str. 724.)

Korice sredovječne knjige urešene izkucanim reliefom Bogorodice. U riznici zagrebačke katedrale

Srebrene romaničke korice knjige s urezanim prozorom Krista i simbolima četiriju evanđelista. U riznici splitske stolne crkve (Str. 724.)

Srebrene romaničke korice knjige s urezanim prozorom Razpeća. U riznici splitske stolne crkve (Str. 724.)

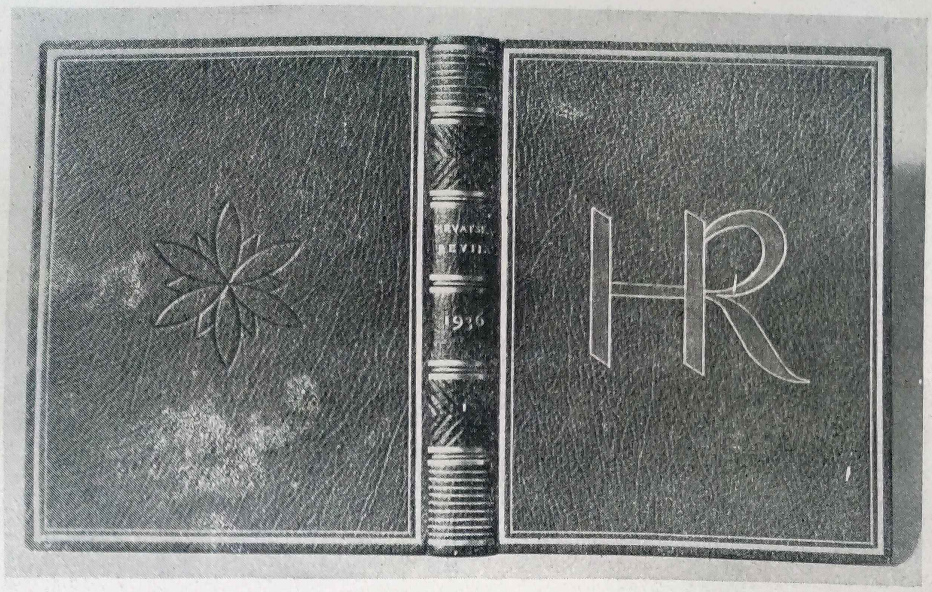

Uvez u kožu s umetcima od kože druge boje i s utisnutim ukrasima. Izradio Zvonimir Stromar, Zagreb (Str. 737.)

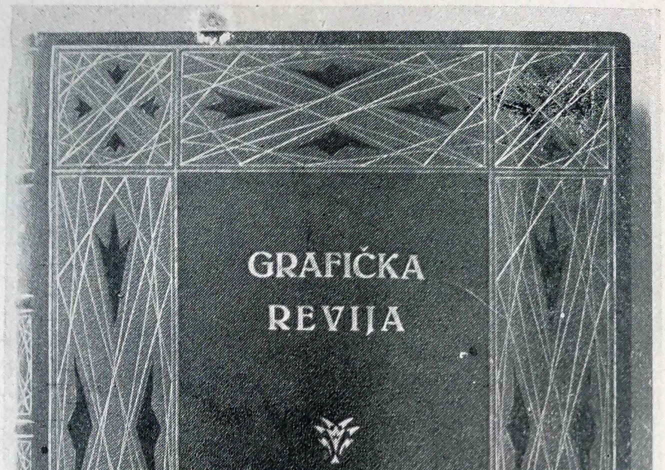

Uvez u kožu s utisnutim ukrasima Izradio Rudolf Kunç u Zagrebu (Str. 737.)

Ivan Kukuljević Sakcinski. Starinska snimka, izrađena u atelieru Pommera u Zagrebu g. 1856. (Str. 725.) U zbirci Hrvatskog drž. muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu.

Portret mužkarca sa sinom. Starinska snimka izrađena u atelieru Julija Hühna u Zagrebu oko g. 1860. (Str. 725.) U zbirci Hrvatskog drž. muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu

Grobni spomenik senjskog biskupa Ivana de Cardinalibus († 1392.) u senjskoj katedrali (Str. 691. i 726.)

Ulomak grobne ploče Ižote Frankopanove (†1456) uzidan u crkvi sv. Franje u Senju (Str. 691. i 727.)

Carica posjećuje sv. Katarinu u tamnici. Stucco u crkvi sv. Katarine u Zagrebu iz 18. stoljeća (str. 727.)

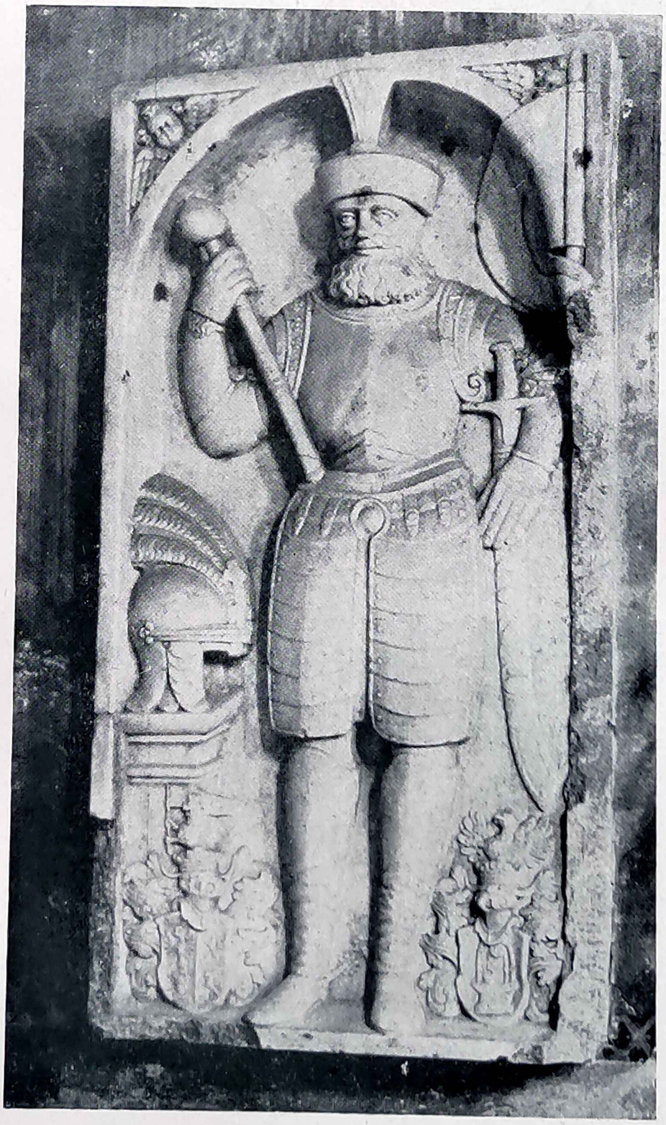

Grobni spomenik Benka Turoczija u Vinici iz 1615. (Str. 727.)

Grobni spomenik Martina Mogorića u Mariji Gorici iz g. 1675. (Str. 727.)

Anđeo s dušom pokojnika u grobnoj kapeli Gospe od Anđela u Cavtatu. Rad Ivana Meštrovića 1920.—1922.

Unutrašnjost džamije u Maglaju (Str. 727.)

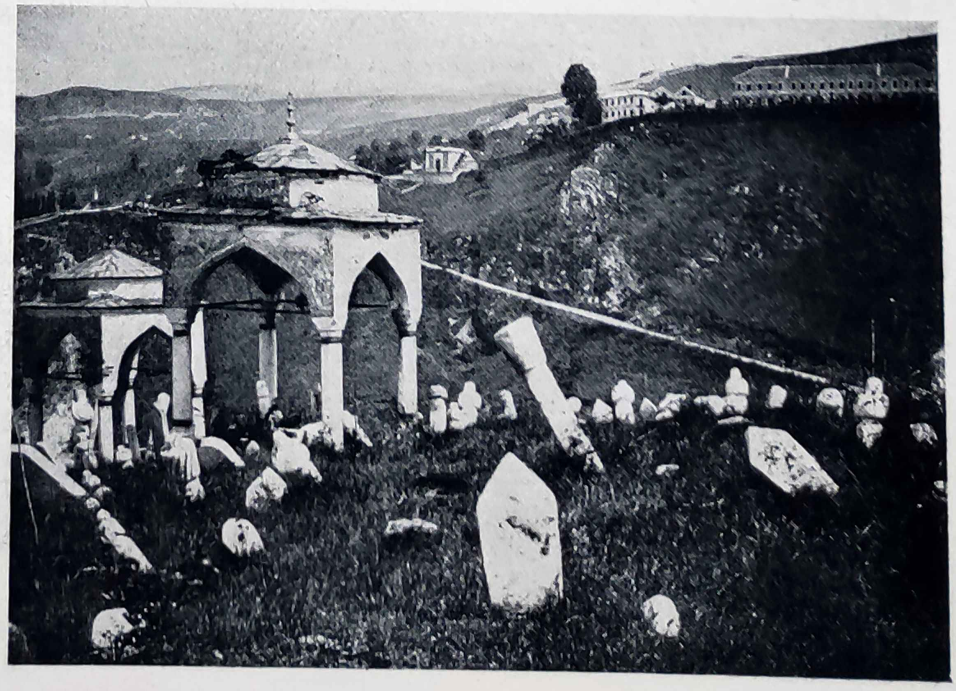

Muslimansko groblje kraj Sarajeva (Str. 727.)

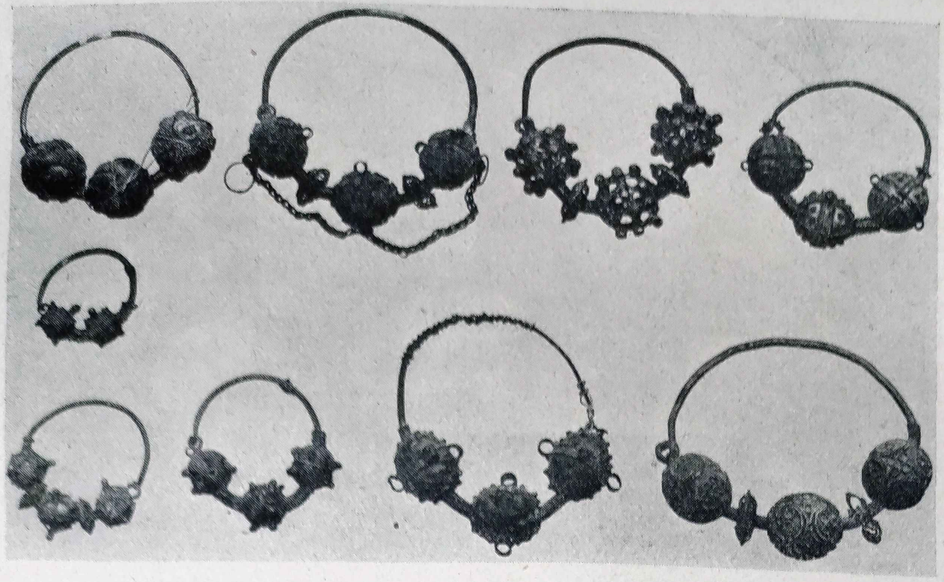

Starohrvatske naušnice s tri jagode, rad domaćih zlatara 9. do 10. stoljeća. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja u Kninu (Str. 728.)

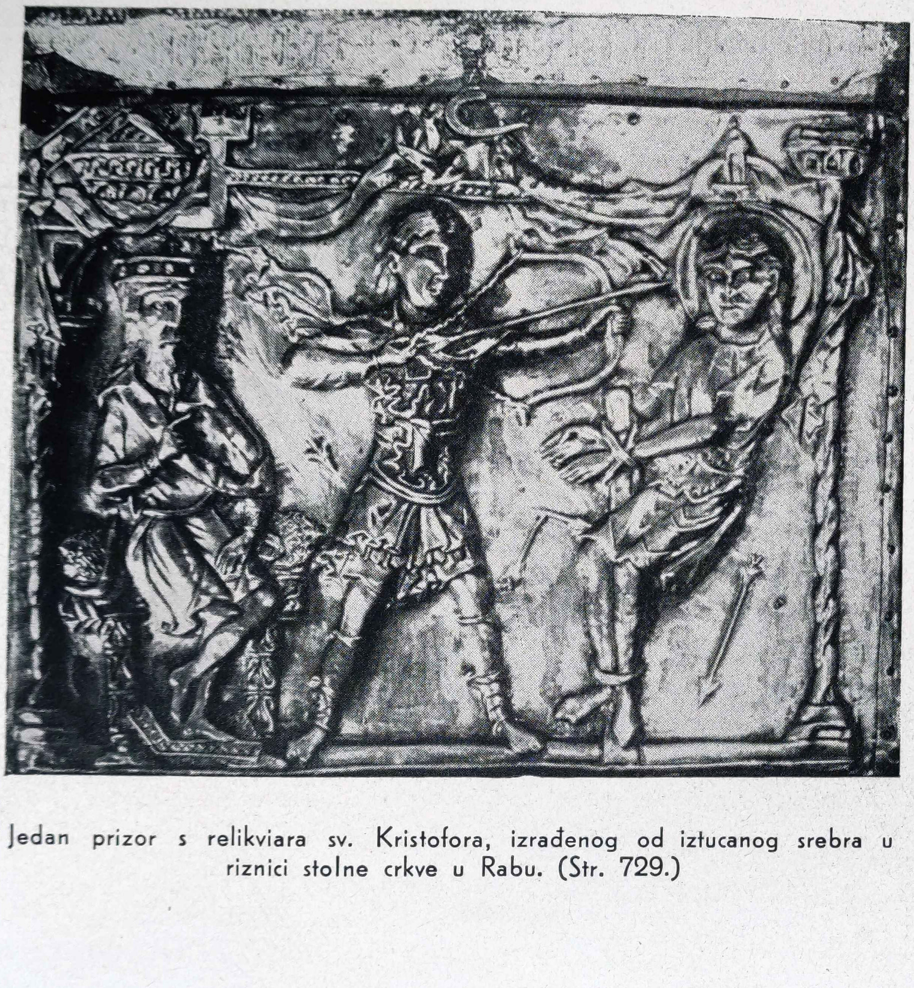

Jedan prizor s relikviara sv. Kristofora, izrađenog od iztucanog srebra u riznici stolne crkve u Rabu. (Str. 729.)

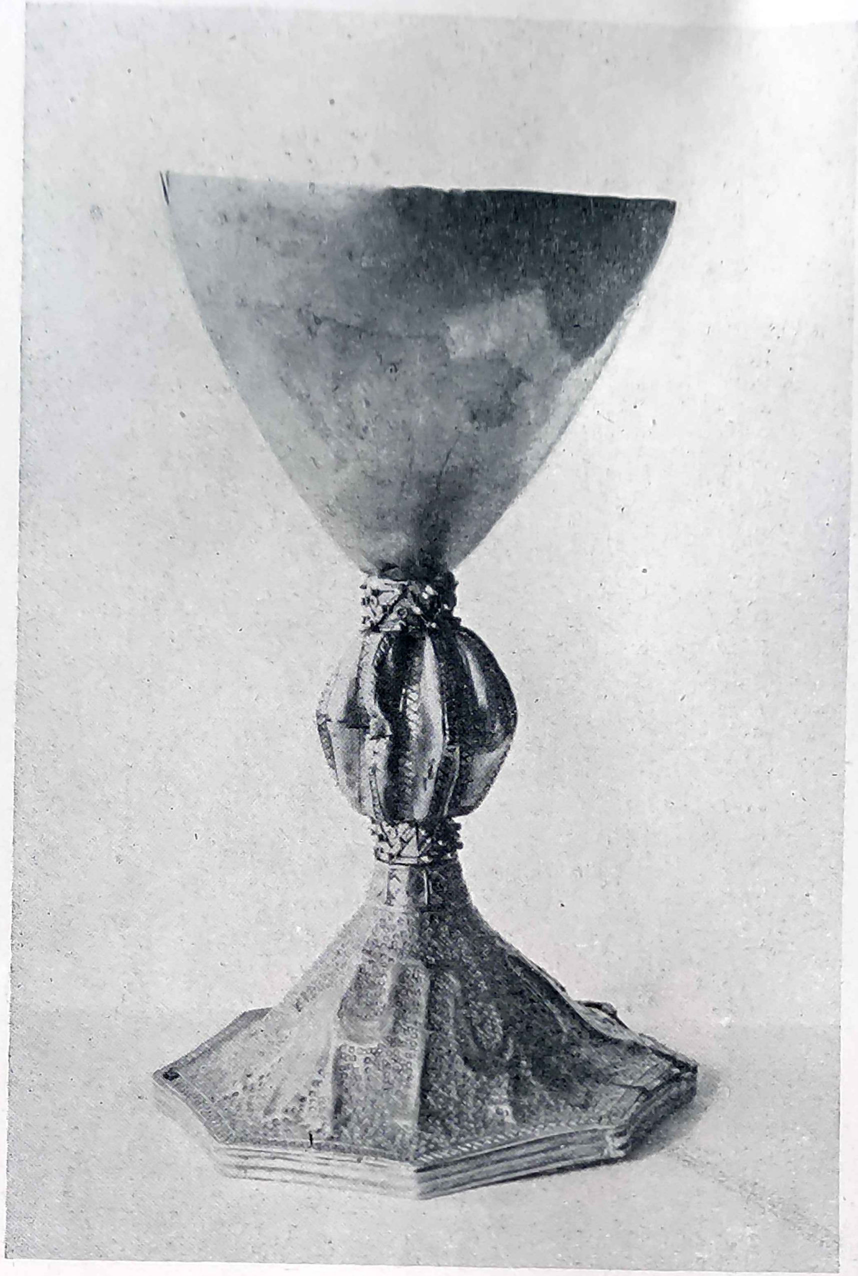

Ranogotički srebreni kalež iz Vođenice (kot. Bosanski Petrovac). (Str. 729.)

Kasnogotički kalež iz 15. stoljeća u riznici zagrebačke stolne crkve. (Str. 729.)

Pokaznica i križ u Bribiru Vinodolskom.
Pokaznica je izrađena podkraj 15. ili početkom 16. stoljeća u miešanim kasnogotičkim i renesansnim oblicima.
Križ je izveo domaći majstor Milonek ili Milunić, kako svjedoči nadpis, utisnut u zrcalnom pismu na sva četiri kraka križa, koji potječe iz vremena oko g. 1200. Podnožje je kasnije izrađeno u gotičkim oblicima te nosi glagoljski nadpis iz godine 1491. (Str. 728.)

Renesansna srebrena, djelomično pozlaćena kadionica u riznici zagrebačke stolne crkve.

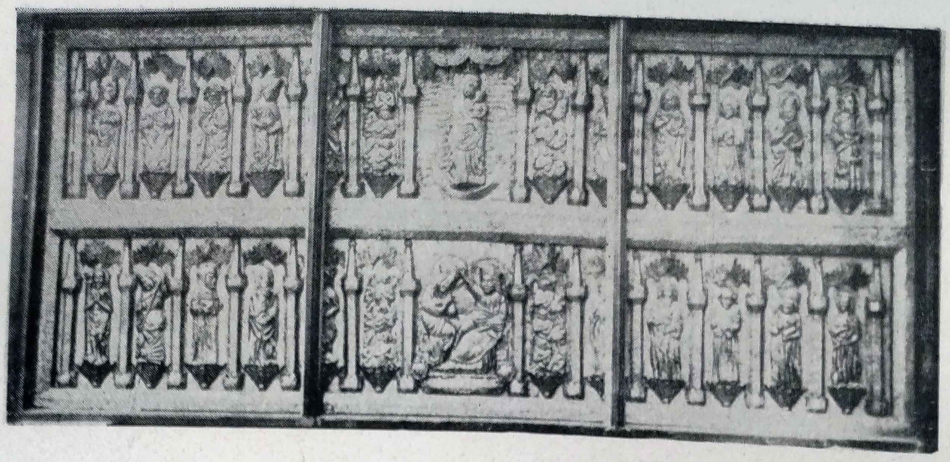

Srebrena pala kneza Ivana Krčkog iz 15. stoljeća u katedrali u Krku. Prikazana je Bogorodica sa svetcima i krunitba Bogorodice (Str. 729).

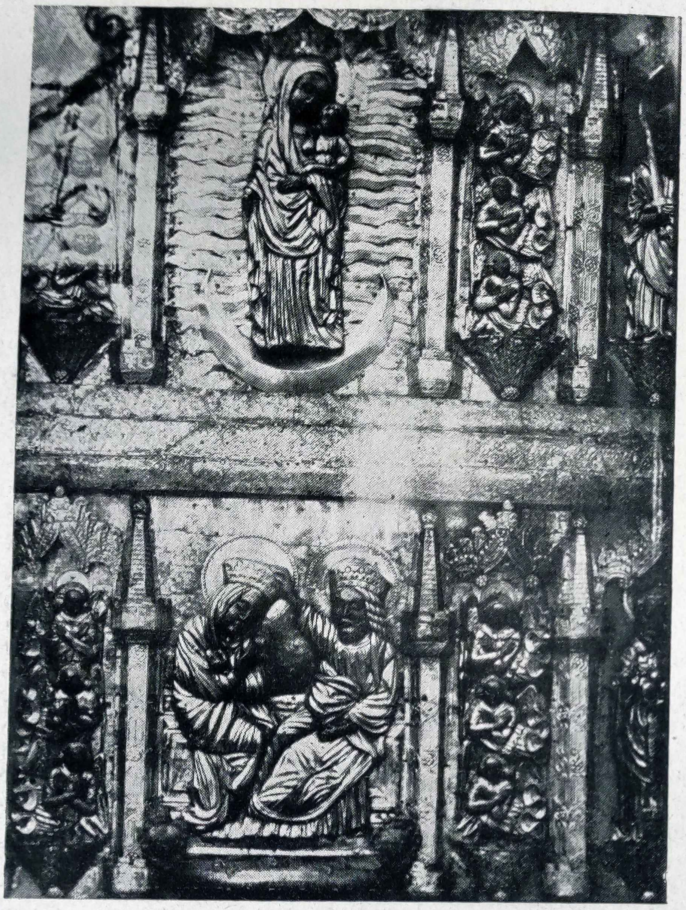

Srednji dio gornje pale s Bogorodicom na polumjesecu i krunitbom Bogorodičinom

Krist na priestolju. Srednji dio pale od pozlaćenog izkucanog srebra u crkvi sv. Trifuna u Kotoru. Rad majstora Johannesa iz Bazela oko god. 1439. (Str. 729.)

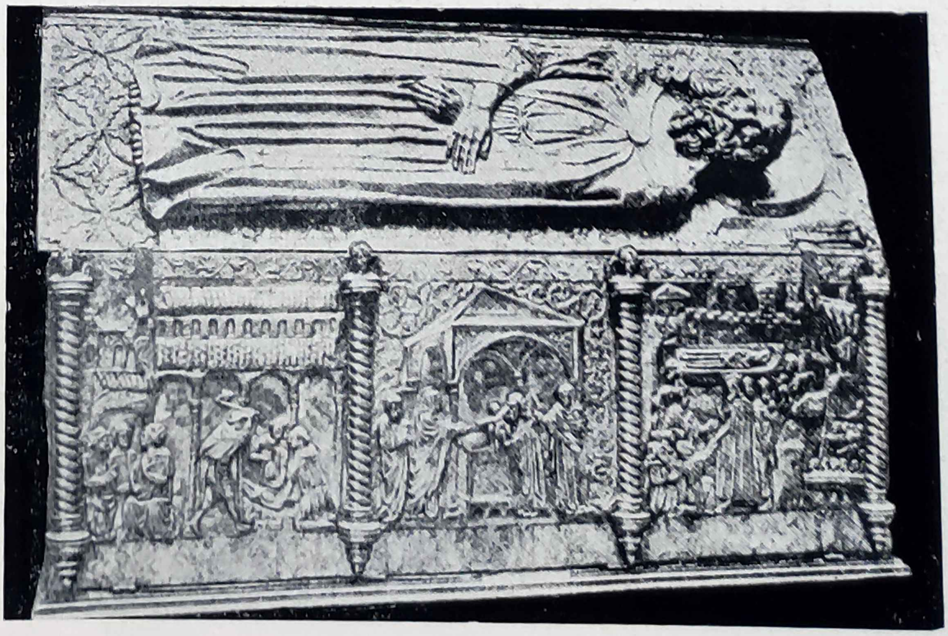

Raka od pozlaćena srebra s moćima sv. Šimuna u Zadru, izkićena izkucanim reliefom iz svetčeva života. Rad Francesca da Sesto 1380. (Str. 729.)

Biskupski štap biskupa Patricija (Pritića) u Hvaru iz g. 1509. (Str. 729.)

Ostenzorij darovan crkvi sv. Duje u Splitu g. 1532. od Katarine, udove Žarka Dražojevića (Str. 729.)

Brončano kucalo 16. stoljeća sa starinske palače u Bolu na Braču, izvedeno u stilu mletačke radionice Tiziana Aspettija (Str. 729.)

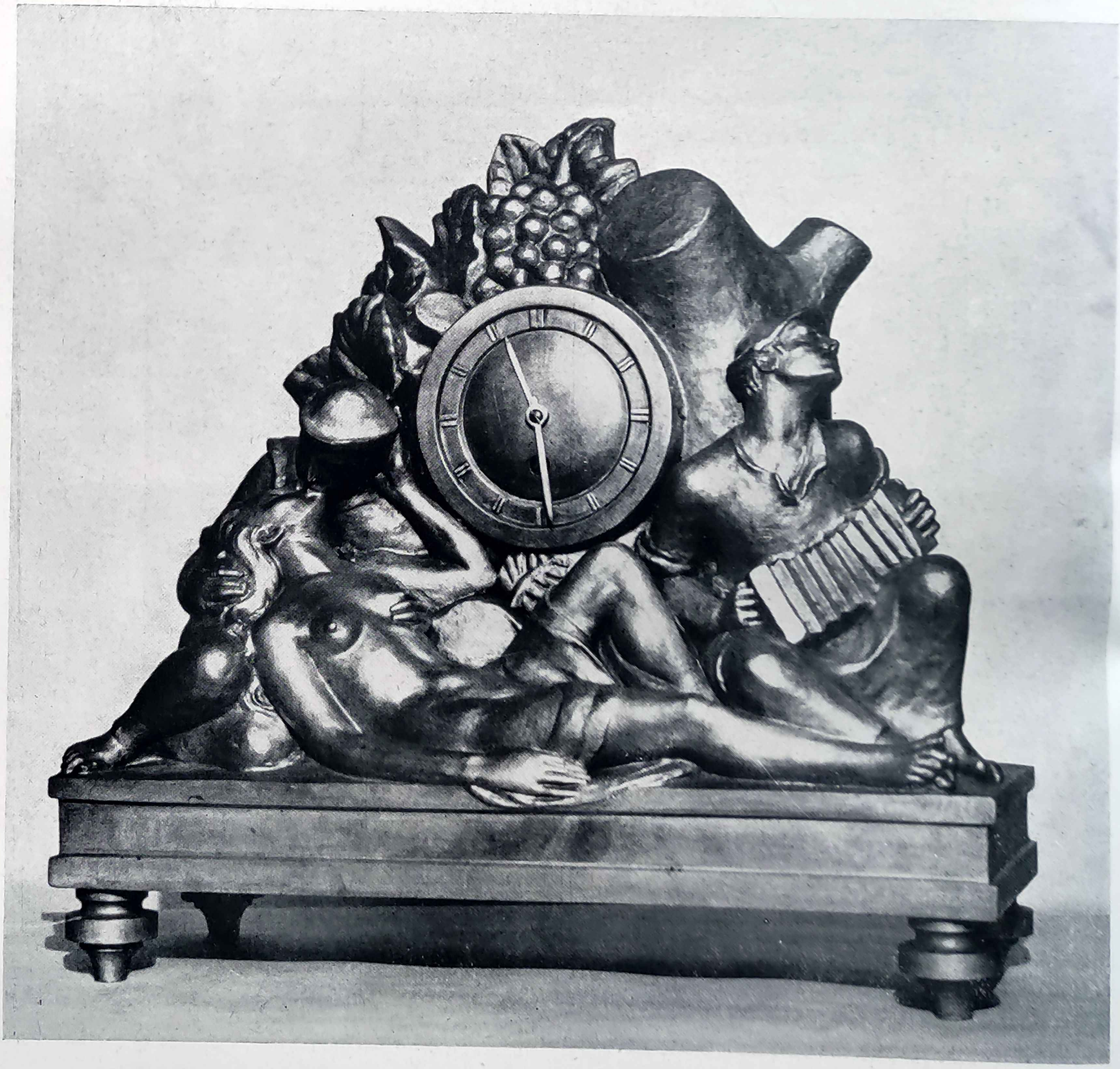

Brončana stolna ura. Rad prof. Ive Kerdića u Zagrebu. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu.
(Str. 737.)

Željezna vrata grobnice zagrebačke katedrale s ukrasima od rezanog izkucanog i graviranog željeza iz druge polovine 17. stoljeća. Danas u Gradskom muzeju u Zagrebu. (Str. 730.)

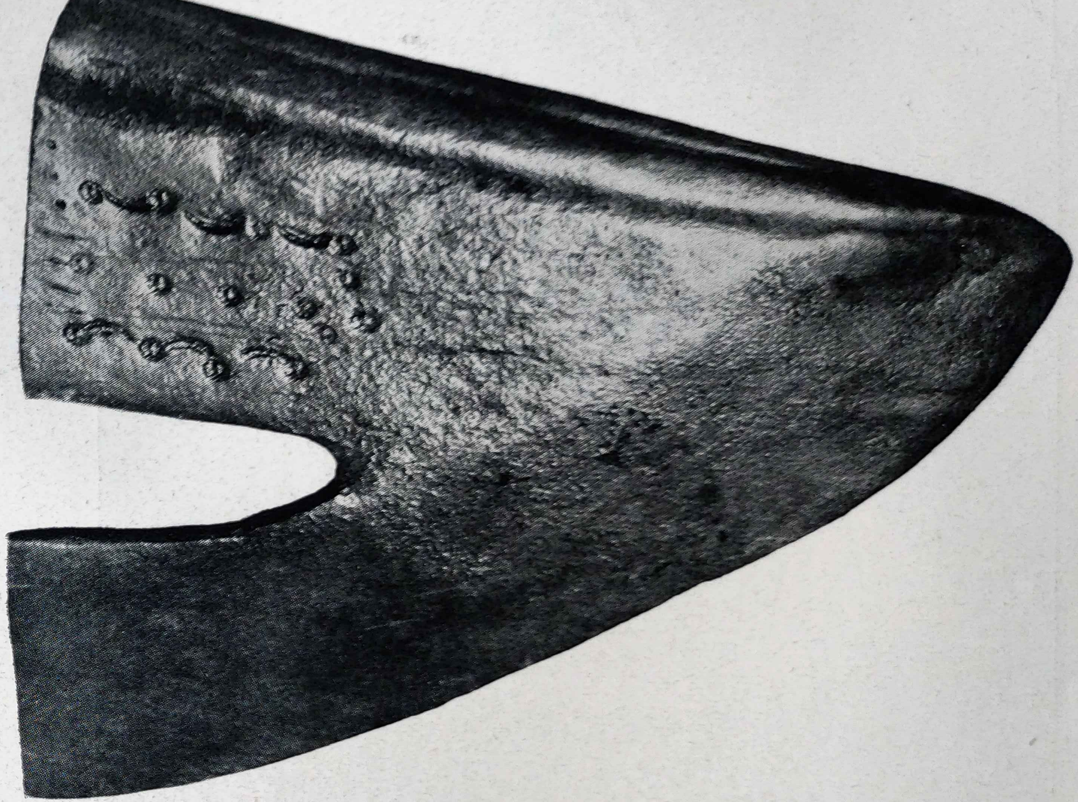

Starinski lemeš iz okolice Čabra sa žigovima, koji su navodno znak bivše čabarske tvornice. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. (Str. 730.)

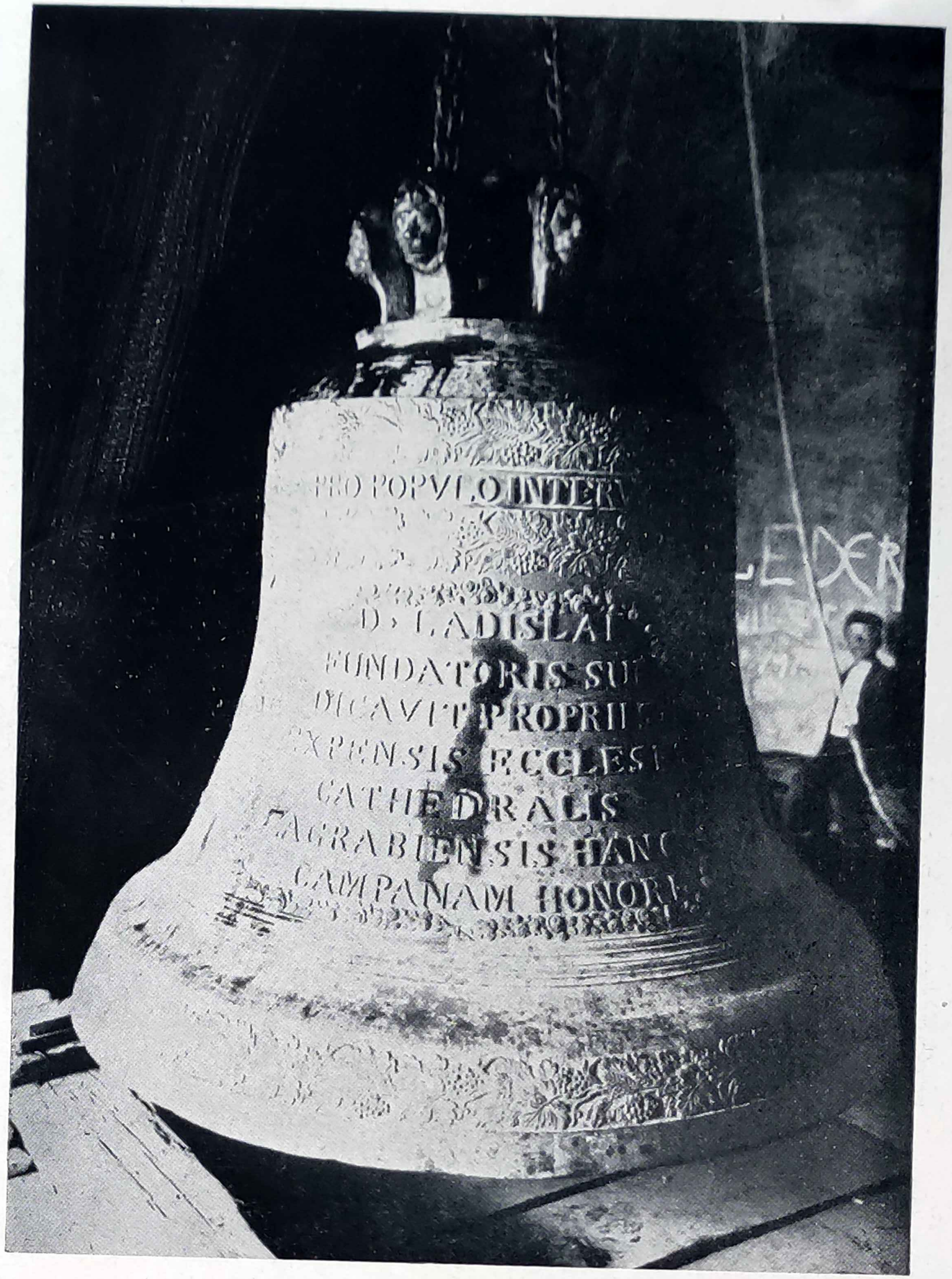

Zvono sv. Ladislava, koje je godine 1837. izlio zagrebački zvonoljevač Hinko Degen za zagrebačku stolnu crkvu (Str. 730.)

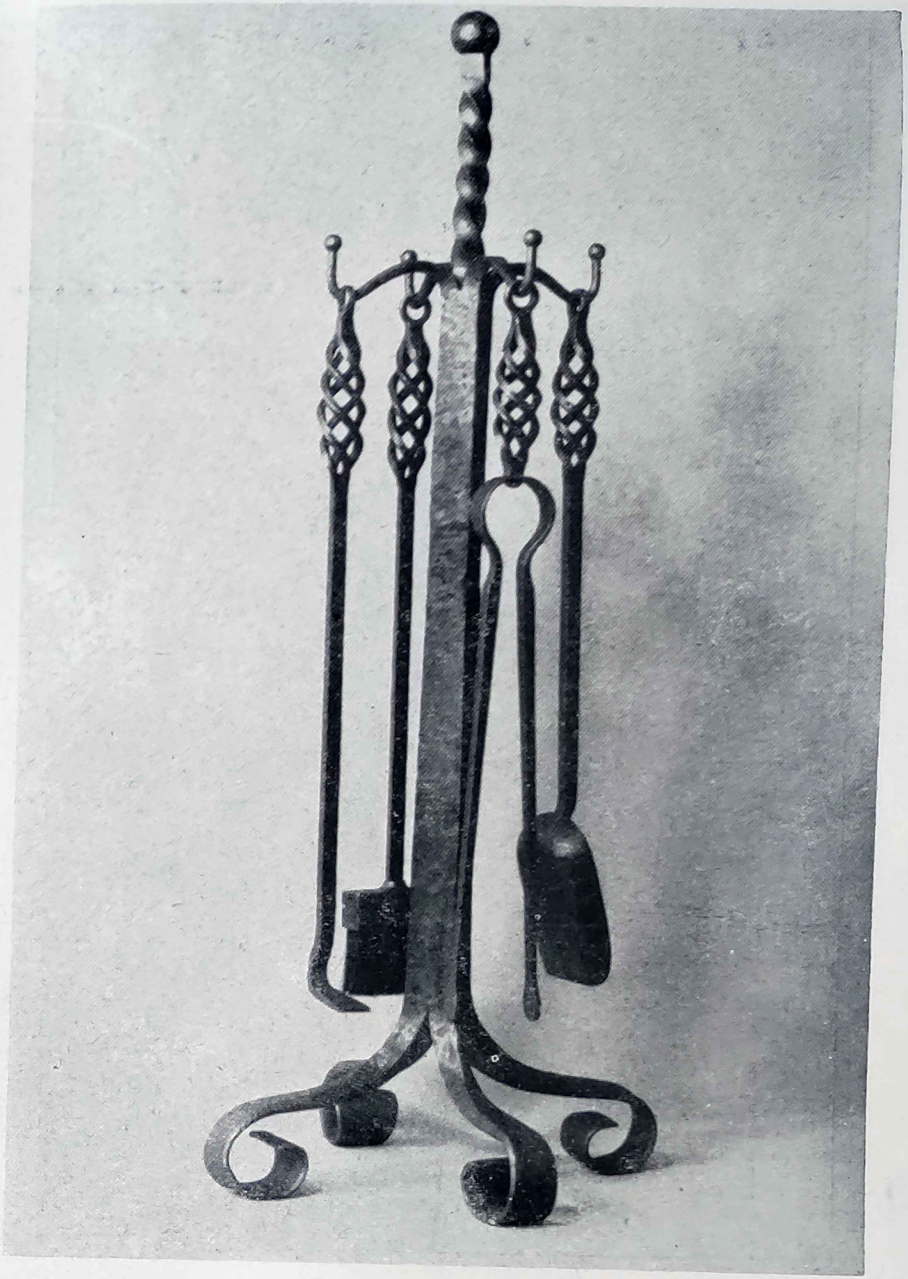

Stalak s priborom za peć. Izrađeno od kovana željeza u obrtnoj školi u Zagrebu po nacrtima i pod vodstvom prof. Cvjetka Pećara (Str. 737.)

Velika renesansna klupa iz vremena oko 1520. u zagrebačkoj stolnoj crkvi, vjerojatno rad slikara i kipara Petra, te stolara Nikole, koji su izradili drugu sličnu klupu u katedrali. Bogato je urešena rezbarijama i intarzijama četiriju evanđelista (Str. 731.— 732.)

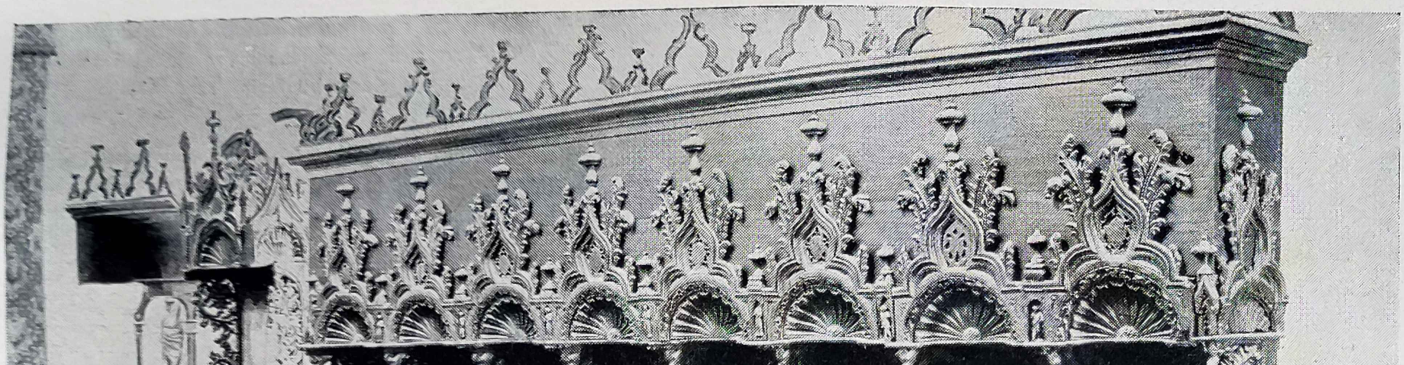

Drvene gotičke korske klupe u katedrali u Rabu iz godine 1445. (Str. 731.)

Renesansni drveni krevet urešen intarzijama. Potječe iz frankopanskog grada Bosiljeva. Danas u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 732.)

Tabernakul-ormar urešen intarzijom s inicialima S. S. D. L., koji označuju vlastnika Sigismunda Škrlca Lomničkog (de Lomnica) i godinom 1715. Danas u zbirci Hrv. drž. muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 732.)

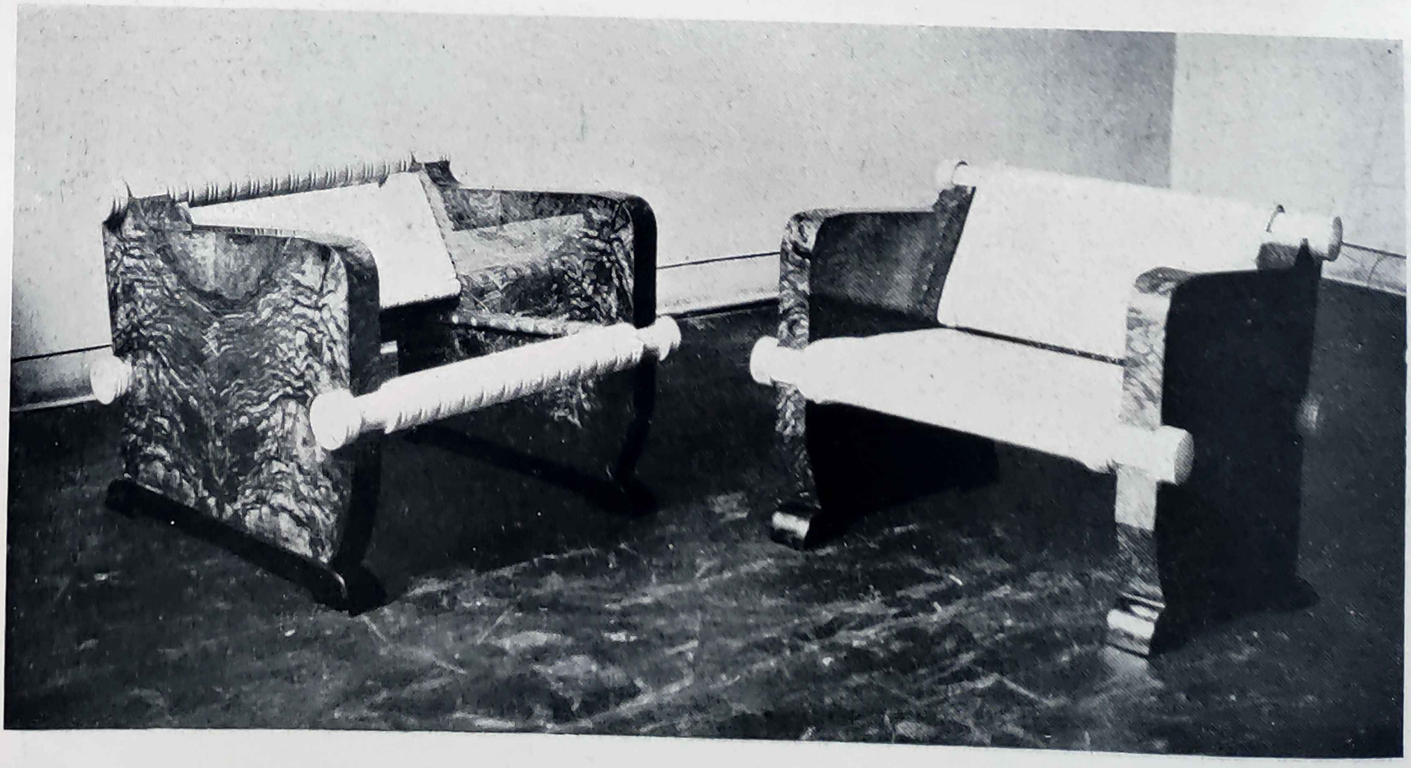

Naslonjači od drva sa sjedalom i naslonom od kože, izrađeni u zagrebačkoj Državnoj obrtnoj školi po nacrtu i pod vodstvom prof. Srećka Sabljaka g. 1937. Sjedalo lievog komada nepresvučeno, da se vidi sastav (Str. 737.)

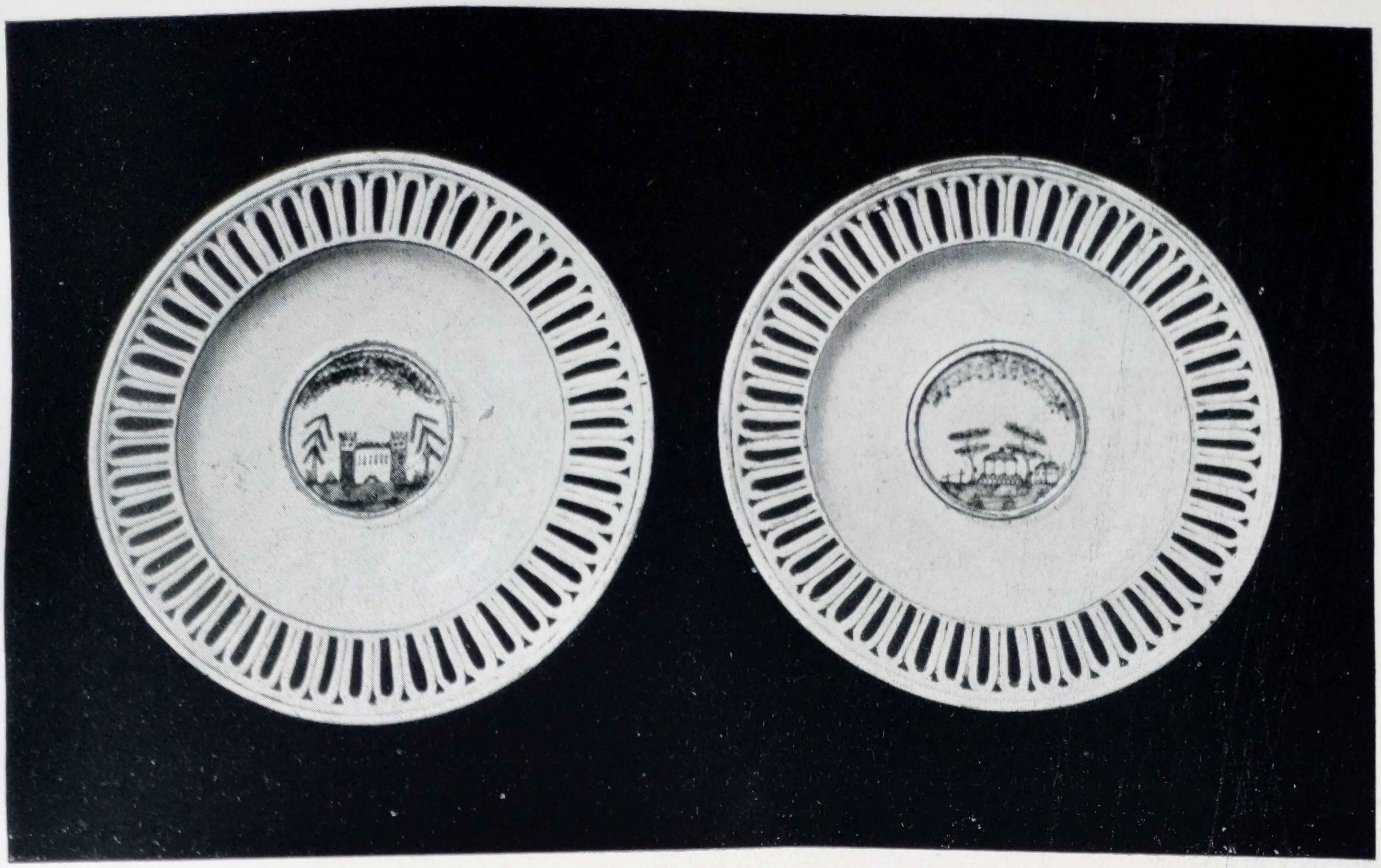

Tanjuri od kamenike izrađeni u zagrebačkoj tvornici Barbot (str. 733.). U zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu

Vrčevi i šalica od kamenike izrađeni u krapinskoj tvornici (Str. 733.). Vrčevi u zbirci Hrvatskog državnog etnografskog muzeja, a šalica u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu

Posuđe od kamenike izrađeno drugom polovinom 19. stoljeća u tvornici u Slavonskoj Orahovici. Oba krajnja komada prema narodnim uzorcima. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 733.)

Posuđe od kamenike s ukrasima izvedenim po nacrtima prof. Tomislava Krizmana u Zagrebu godine 1925. (Str. 736)

Stakleno posuđe izrađeno u tvornicama stakla u Osredku i Karolini kod Samobora. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 733.)

Obje krajnje čaše izrađene u tvornici stakla u Zvečevu, a srednja u Daruvaru. U zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (Str. 733.)

Kazula s kasnogotičkim izvezenim ukrasima i likovima Bogorodice, anđela i svetaca. U riznici stolne crkve u Korčuli (Str. 734.)

Svećenička misna košulja ukrašena čipkama. Iz samostana franjevaca u Dridu kod Trogira

Jedna stranica „Božjeg groba" zagrebačke stolne crkve, koji je izvezen godine 1659. u vezilačkoj školi u Zagrebu, što ju je osnovao i podržavao biskup Petar Petretić. U medaljonu je prikazano kako proroka Jonu za vrieme bure bacaju u more, te ga proguta riba, u kojoj je zatim proveo tri dana i tri noći. Danas u riznici katedrale (Str. 734.)

Kazula od lanenog platna izvezena stiliziranim cviećem od svile. Pavlinski rad 17. stoljeća. Potječe iz Lepoglave, a pohranjena je u zbirci Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu

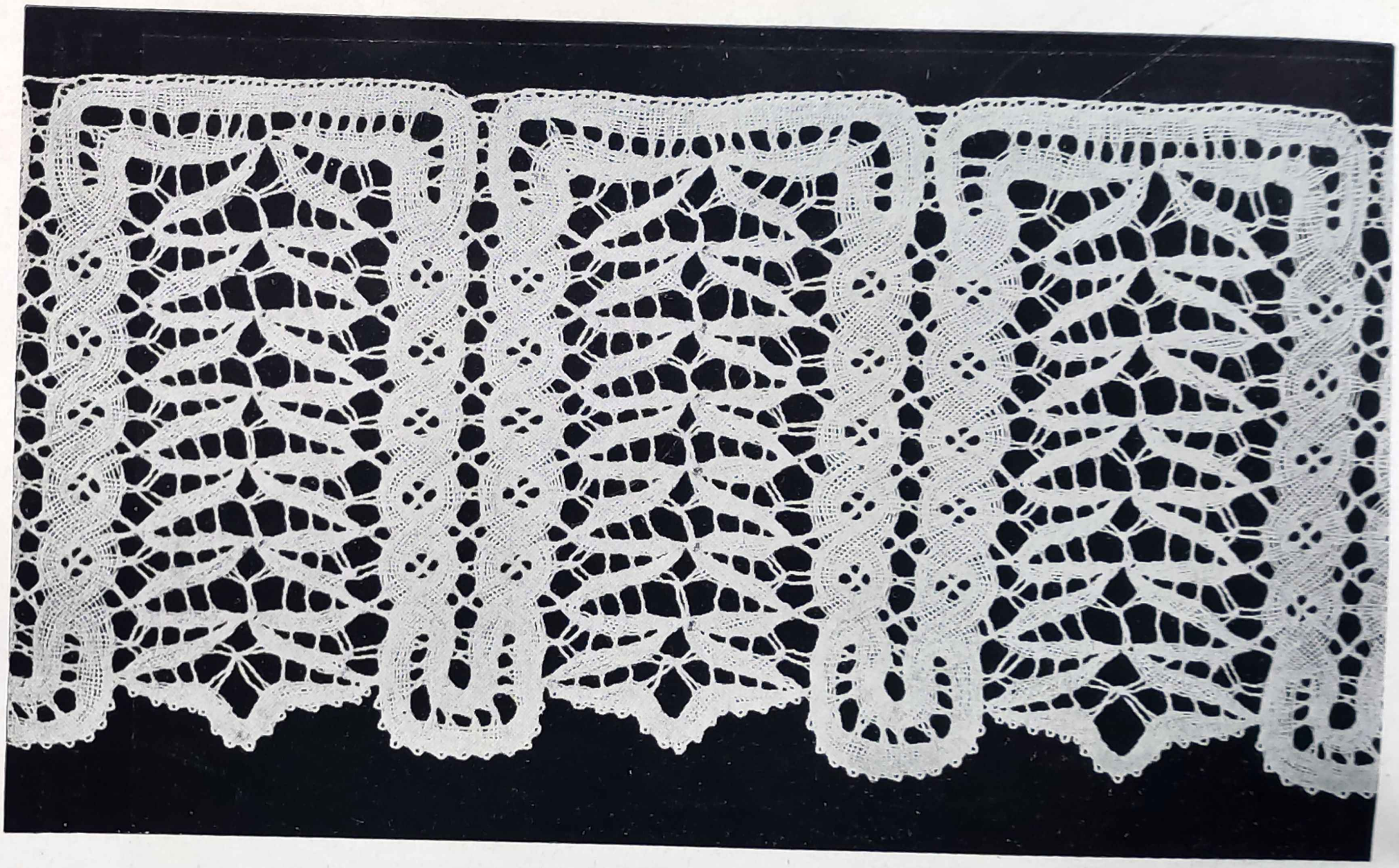

Čipke izrađene tehnikom na batiće u državnoj čipkarskoj školi u Lepoglavi po nacrtima i pod vodstvom prof. Danice Brössler (Str. 734.)

Čipke izrađene tehnikom na iglu u državnoj čipkarskoj školi u Pagu po nacrtima i pod vodstvom Franje Budaka (Str. 734.)

djela. Što se tiče oblikovanja slikovnih inicala i slobodnih ilustracija, trebalo bi pokušati odrediti, u koliko se stilizacija naših domaćih majstora odvaja od stranih uzora, i u koliko u pozitivnom smislu, te eventualne razlike predstavljaju novu vriednost u okviru obće umjetničke proizvodnje knjiga i sitnoslikarija. Kako se iz ovih nabačenih problema vidi, mi se u svojim nastojanjima nalazimo na početku i u stanju pribiranja gradiva, te se radi toga moramo zadovoljiti skromnim rezultatima znanstvenog iztraživanja, čekajući, da daljnja iztraživanja izcrpnije upodpune naše znanje i prodube te povežu probleme, o kojima mi sada samo u glavnim crtama znamo i možemo govoriti. Međutim kraj sve skromnosti možemo i danas uztvrditi, da su dosadašnji radovi naših i stranih učenjaka odkrili toliko važnih i vriednih djela i podataka, da o njima možemo govoriti u okviru poviestno-umjetničke problematike i njezine suvislosti.

U tehničkom pogledu naši su pisari i sitnoslikari u čitavom razdoblju od ranoga srednjeg vieka do podpune prevlasti štampane knjige i njezinih osobitih ukrasa bili na visini spremnosti i okretnosti, koju su posjedovali ostali njihovi drugovi u Europi. Ta obrtna sprema nije ipak mogla spriečiti, da su u pojedinim vremenskim razdobljima njihovi umjetnički izrazi i tvorevine i kvalitetom i načinom ukrasa zaostajali za radovima sredina, koje su živjele u pogodnijim prilikama. Međutim baš radi te vremenske zaostalosti mogli su se kod nas do podpunosti razviti oblici, koje je u drugim sredinama zamienila brzina izmjene modnoga ukusa, a osim toga mogli su se umjetnici, slobodni od krutih spona umjetničkih konvencija, osobnije izraziti, i to opet ne tako profinjenim oblicima stranih uzora, koliko svojim vlastitim doživljajima uvjetovanim utjecajem domaće sredine. Solidno obrtno spremanje prenosilo se je od pokoljenja na pokoljenje i vjerojatno nije slučajno, da je Hrvatska dala najpoznatijeg miniaturista svoga vremena Jurja Klovića (1498.-1578.) nego i jednog od posljednjih rukopisaca i sitnoslikara u stilu srednjovjekovnih majstora, fratra iz Poljuda, Razmilovića oko sredine 17. stoljeća.

Pismo svakodnevne uporabe kao i ono pisara kaligrafa, a kasnije i slog štampane knjige, pokazuju, u svom tisućljetnom razvoju i mieni stilova, dvie značajne osebine, koje povezuje i usklađuje sam život, a to su: praiskonska magija ornamentalnog i racionalna stega tipiziranoga pisma. Između tih dviju krajnosti razvija se i živi pismo stvarajući nebrojene inačice i mogućnosti umjetničke obradbe. Svako vrieme i svaka sredina reagira drugačije prenoseći misao u konkretno grafički sklop pismena. Postojala su, a još i danas postoje, podpuno ornamentalna pisma, u kojima se abstraktna misao podvrgavajući se razumljivom potezu (duktusu) pisara niže u ornamentalne jedinice i cjeline, te kod čitača ne budi samo predočbu sadržaja, nego i grafičko-likovnu harmoniju. Takva su pisma gotovo svih starih, a i sadašnjih orientalnih naroda, dok ih u zametku nalazimo i kod primitivnih naroda. U ornamentalnim nizovima osobito se ističu pojedini znakovi i izreke, i tu je zametak iniciala, koji se u srednjovjekovnoj pisarsko-sitnoslikarskoj umjetnosti razvija do neopisivog bogatstva pretvarajući se postepeno najprije u ornamentalni medaljon, zatim u sitnu sličicu u bogatom ornamentalnom okviru, da konačno postane samostalna sitna slikarija, t. j. slika, koja ilustrira pojedine dielove teksta.

Europski srednji viek preuzima baštinu rimskoga carstva: latinsku abecedu, koju u toku nekoliko stoljeća preoblikuje u čitav niz inačica mienjajući pri tom i njegovu umjetničku opremu i nastojeći, da čitavom slogu poda što veću ornamentalnu i slikovno-ilustrativnu vriednost. Hrvatski pisari i sitnoslikari, oblikujući pod tim obćim evropskim utjecajima, uz lokalne inačice, obogatili su srednjovjekovnu knjigu svojim glagoljskim tekstovima. Naručitelji pak rukopisnih knjiga nisu se samo zadovoljili domaćom proizvodnjom, nego su, kao što je već spomenuto, nabavljali knjige i iz dalekih stranih zemalja.

U vrieme, kada su Hrvati već bili stvarni gospodari čitavog iztočnog jadranskog primorja, pada postanak za sada najstarijeg proučenog rukopisa, splitskog evanđelistara iz svršetka osmoga stoljeća. On je pisan posebnom vrstom poluunciale, te je najvjerojatnije proizvod splitske pisarske škole. U njemu još jasno djeluje jednostavnost klasične pisarske tradicije. Ukras je sveden na nekoliko crtežom ukrašenih inciala, u kojima se sjedinjuju posljednji motivi antike s novim srednjovjekovnim ornamentalnim simbolima; na pr. kapiteli s listnatim ornamentima i klasičnim profilima, te ribe kao tipični kršćanski i srednjovjekovni veoma voljeni motiv. Baš se na tom spomeniku jasno ocrtava polagano prelaženje racionalnoga pisarskoga sloga u ornamentalnost kasnijeg vremena.

Dok je splitski evanđelistar zasada osamljeni predstavnik svoje vrste, mnogobrojniji su kodeksi pisani beneventanskim pismom i ukrašeni po uzorcima samostana Monte Cassina. Što se samoga pisma tiče, i u tome je na našem području nastala specialna inačica beneventane, koja sama po sebi naginje ornamentalnom pisarskom sustavu s naglašenim uglatim oblicima slova s oblim ili šiljatim frakcijama. Beneventana se kod nas upotrebljava od 9. do 13. stoljeća, i u tom dugom vremenskom razdoblju ona nije samo vezana za primorje, nego je nalazimo i u sjevernoj Hrvatskoj.[1]) Beneventanski se rukopisi odlikuju specialnim ukrasom iniciala. U njima se izprepleću listnati prutići s fantastičnim životinjama u suvislu pleternu kompoziciju, na čijim se završetcima nalaze opet pasje ili životinjske glave, što grizu pleterne zavoje. Uzorci su tih iniciala, kao što je već rečeno, preneseni iz talijanskih gradova, a isto tako i pojedini rukopisi, ali je ustanovljeno, da su neki sasvim sigurno nastali kod nas. Od dosta velikog broja rukopisa znademo, da je đakon Majon (1015.—1030. odpr.) ukrasio rukopis, koji se danas čuva u Zagrebu, za splitskog nadbiskupa Pavla, dok se zanimljivi evanđelistar samostana sv. Nikole u Osoru nalazi u vatikanskoj knjižnici. Ovim spomenicima treba još dodati rukopis Tome arhiđakona i ikonografski zanimljivi trogirski evan-

[1]) Novak V., Scriptura beneventana, Zagreb 1920.

đelistar. Osobito mjesto zauzima evanđelje zahumskog kneza Miroslava, u čijim se sitnoslikarijama miešaju zapadnjački i iztočnjački utjecaji, a vrlo je vjerojatno, da ga je izradila osoba, koja je bila u vezi s ukrasnom predajom našeg primorja.[2])

Uporedo s beneventanskim rukopisima nalazimo kod nas kodekse pisane karolinžkim slogom. Zanimljivo je, da se većina tih kodeksa nalazi u Zagrebu, kuda su došli iz Francuzke i Mađarske prigodom osnutka zagrebačke biskupije.[3]) Ti zagrebački rukopisi nisu još stilsko-umjetnički objelodanjeni, ali su oni, kako je dokazano, odigrali veliku ulogu kod razvoja osobitog zagrebačkog obreda. Karolinžki spomenici našeg primorja odaju jasnu razliku od beneventanskih i stilom svojih miniatura mnogo podsjećaju na način ukrasa Lombardije, odnosno srednje Evrope u širem smislu te rieči.

U prelaznom vremenu i pisarskom stilu karolina-gotice imademo također sačuvano dosta još nedovoljno iztraženih rukopisa u primorju i u Zagrebu. Mnogi su od njih ukrašeni bogatim inicialima i sitnoslikarijama. Iz godne 1291. jest miniaturni breviar, izrađen u Splitu i za grad Split, koji se danas čuva u Mletcima u Museo civico Correr.

Od kraja 13. vieka i kroz čitav 14. viek u mnogobrojnim rukopisnim knjigama našeg primorja pisanim gotičkim pismenima u načinu ukrasa jasno se ocrtava utjecaj b o l o n j s k e sitnoslikarske radionice. Njezine su oznake: povezivanje starijih italo-bizantskih predložaka i motiva s novim slobodnijim oblicima, koji su strujali iz Burgundije i Francuzke. Među tim primjercima imade opet radova, koji su uvezeni izravno s Apeninskog poluotoka, ali imade i takvih, koji jasno pokazuju, da su domaći majstori prema stranim uzorima kod nas radili. U likovnom pogledu svi ovi kodeksi iztiču se solidnim crtežom, punoćom boja i ukusnim razporedom ornamentalnog i figuralnog ukrasa.

Zanimljivo je, da se u to vrieme nalaze i kodeksi, u kojima je podpuno izražen stil f r a n c u z k i h sitnoslikara, samo njihova tehnička skučenost pokazuje, da se ne radi o francuzkim originalima, nego o kopijama, za koje za sada ne znamo ustanoviti mjesto postanka.

U međuvremenu je Z a g r e b postao značajno kulturno središte, u kojemu je skupljeno množtvo goticom pisanih knjiga s raznolikim i bogatim sitnoslikarskim ukrasom. I tu je zacielo postojala domaća pisarska i sitnoslikarska proizvodna zajednica. To nam pokazuju arhivski podatci, prema kojima se uz pisara Johannesa u 14. stoljeću nalazilo u Zagrebu više »pictora«, »kipara« i »malara«, poimence slikari: Pavao od 1355.—1389., Stjepan 1365., Dominik pictor Gallicus od 1382.—1394., a također se spominje već 1397. pokojni slikar Janslin. Do sada velika množina sačuvanih kodeksa toga vremena nije poviestno-umjetnički iztražena, ali je posve razumljivo, da su ti lokalni majstori morali udariti pečat svoje osobnosti i svoje sredine u djelima, koja su izrađivali.

U toku 15. stoljeća nalazi se po našem primorju kodeksa, koji stilski predstavljaju kasne inačice bolonjskoga stila, ali njihova umjetnička vriednost kao i tehnička oprema znatno zaostaje za djelima 14. stoljeća. Međutim već u drugim kodeksima opažamo prodiranje ranorenesansnih motiva, od kojih se osobito iztiču oni, koji odaju ukus f e r a r s k e sitnoslikarske škole. Kako su od 1420. primorski krajevi pod vrhovničtvom M l e t a k a razumljivi su umjetnički utjecaji toga grada, te je iz toga kruga najznačajniji spomenik zadarski misal iz god. 1480. Osobitu skupinu čine glagoljske knjige, od kojih najstariji m i s a l k n e z a N o v a k a potječe još iz god. 1368. Svakako je najreprezentativniji spomenik glagoljskih knjiga toga vremena m i s a l H r v o j a, h r v a t s k o g v o j v o d e u Bosni. Napisao ga je pop glagoljaš Butko, a miniature je izradio nepoznati, najvjerojatnije domaći majstor, koji je poznavao kasnogotičke firentinske miniature. Misal je ukrašen vrlo bogatim inicialima, vinjetama, a i čitavim slobodnim slikama i kompozicijama. U detaljima se odaje čovjek, koji je poznavao naš život i krajeve. Čitava je umjetnička kompozicija kodeksa na zamjernoj umjetničkoj visini. Od dva glagoljska misala u Vrbniku, onaj od 1456. ima iniciale od raznih ruku, a osobito se svojim originalnim stilom odvajaju oni, koje je izveo senjski arhiđakon Toma, koji je i završio ukrašivanje misala. Drugi od god. 1462. uz glagoljska slova imade prosječnu dekoraciju zapadnog uzora.

U to vrieme napisano je u Zagrebu mnogo kodeksa, ali se njihova umjetnička oprema najvećim dielom ne uzdiže iznad prosjeka. Najljepše sitnoslikama urešene liturgijske knjige zagrebačke nalaze se u metropolitanskoj knjižnici i u riznici stolne crkve u Zagrebu. To su Biblia Solemnis zagrebačke stolne crkve MR 159 iz XIV. stolj.[2]), zatim misal prepošta stolnobiogradskog biskupa Osvalda pisan i urešen slikama oko 1481. u dvorskoj radionici kralja Matije Korvina u Budimu.[5]) Slike su izvedene pod uplivom umjetnosti našega zemljaka-pridošlice Franje de Castello Ithallico de Mediolano, koji je u to doba stajao na čelu ove radionice. Pod konac 15. stoljeća javlja se u Zagrebu sitnoslikar Hans pictor Almanus, koji u svojim djelima ne pokazuje veliku umjetničku intuiciju, ali odaje spremnoga majstora, koji se je znao okoristiti stranim uzorima komponirajući pritom posve skladne i zanimljive sitnoslikarske umjetnine. Uz njega je u Zagrebu radio i slikar Albert. Najznačajnije djelo Hansa Almanusa je dio sitnoslikarskog ukrasa, kojim je ukrasio oko 1480. misal čazmanskog prepošta Jurja, kojega je drugi dio ukrasio po najvećoj vjerojatnosti 1524.—1526. u Budimu Juraj Klović za zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődyja.[6])

---

[2]) Za ovu vrstu opreme knjige vidi: Karaman Lj., Eseji i članci, Zagreb, 1939., str. 152—166.

[3]) Fancev F., Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vjekova njegove historije. Katalog kult.-historijske izložbe grada Zagreba, 1925., str. 11—23. Kniewald D., Zagrebački liturgijski kodeksi XI.—XV. stoljeća. Zagreb, 1940.

[4]) Kniewald, kodeksi, str. 120.

[5]) Ibid., str. 63—66.

[6]) Kniewald D., Misal čazmanskoga prepošta Jurja de Topusko i zagr. biskupa Šimuna Erdődy. Rad Akademije, knj. 268., umj. razr. 4. 1940., str. 45 ss.

Dok je Almanus skromni kasnogotički sitnoslikar, čije značenje ne prelazi okvire lokalne poviestno-umjetničke problematike, pojavom Klovićevom ulazimo u opći evropski problem ne samo njegove ličnosti, nego i položaja i mogućnosti sitnoslikarstva u njegovo vrieme, kao i za budućnost njezinu.[7])

Klović Juraj (Julio Clovio) rođen 1498. u Grižanima, a umro 1578. u Rimu, bio je odgojen u duhu kulture i umjetnosti renesanse. Njegove osobne odlike izvrstnog sitnoslikara prokrčile su mu put do evropske slave. Ipak je on u smislu razvoja i mogućnosti sitnoslikarstva odigrao ulogu, koja je indirektno pospješila propadanje sitnoslikarske umjetnosti. Njegov je ideal bio, da u sitne okvire miniature prenese stil monumentalnog slikarstva visoke i kasne renesanse, ne vodeći pri tom brigu za uvjetovanost čitavog sitnoslikarskog sustava. Dok je u samom razvoju proizvodnje knjiga, pisanih i štampanih, postojala poviestno uvjetovana težnja pojednostavnjenja pisma i sloga, on je nesviestno težio za neorganskim bogatstvom ukrasa i nastojao, da ga uskladi s monumentalnim kompozicijama prenesenim u sitne omjere knjige. Svojim osobitim talentom on je taj stil mogao podržavati u okviru svoga rada, ali je njegovim nasljedovačima uz eventualno pomanjkanje talenta ponestala organska veza sa sitnoslikarskom tradicijom, koja je neizbježivo bila na umoru. Klović je bio nazvan Michelangelom miniature, koji je naslov iz uzke perspektive ondašnje svakidašnjice i djelomice zaslužio, ali ne umjetničkom snagom, nego vještinom, kojom je velike kompozicije majstora prenosio u miniature, koje su očito bile precjenjivane.[8])

Kao značajni pojedinac Klović je svojim miniaturama dominirao svojim vremenom, ali je štampana knjiga polagano i sigurno iztiskivala pisare i sitnoslikare, dajući nove mogućnosti drvorezcima i bakrorezcima, te stvarajući nove potrebe i mogućnosti ukrasa knjiga.

Jasno je, da tiskane knjige nisu mogle odmah podpuno iztisnuti pisane, te se u zabačenijim krajevima knjige prepisuju još dugo vremena, a izgleda, da i osobna pobuda pojedinaca doprinosi bar dugom vegetiranju pisanih knjiga i njezina ukusa. Imamo baš za tu priliku sačuvana dva zanimljiva spomenika. Jedan je zagrebački antifonarij pisan i djelomice ukrašen još u 15. st., dok je ostatak samo ucrtanih iniciala kolorirao najvjerojatnije Joannes Prebichevich, koji je svoje ime s godinom 1670. upisao u jedan kolorirani cviet. Drugi spomenik, zapravo grupa spomenika, čine dva korala franjevačkog samostana u Poljudu, koje je pisao i bogato ukrasio fratar Bonaventura Razmilović oko godine 1675. Svakako nas kod tog njegova rada najviše zadivljuje strpljivost i pažnja, koju je Razmilović posvetio izrađivanju tih korala. Što se samih oblika i stilizacije ukrasa tiče, ona je puna tehničkih i likovnih anahronizama. U 17. stoljeću on piše imitacijom kasnogotičkih slova, a pojedinosti njegovih simpatičnih i šarenh pletera samo su prestilizacija kasnorenesansnih motiva, koje je upotrebljavala već davno prošla generacija. Našlo bi se još sličnih pojedinosti, ali nije namjera umanjiti vriednost Razmilovićeva rada, nego treba upozoriti na jasnu činjenicu, da je u njegovo vrieme pisanje i sitnoslikarsko ukrašivanje knjiga u tradiciji prošlosti bilo prošlo, te da je i čitav razvoj, cvjetanje i prestanak miniature uvjetovan životom ljudi i generacija, koje oblikuju umjetničke težnje i potrebe, baš tako kao i u svim ostalim granama umjetnosti.

TISKARSTVO I GRAFIČKA OPREMA TISKANIH KNJIGA

Umjetnička kultura stilova slova i opreme rukopisnih knjiga bila je siguran temelj za uspješan razvitak tiskane knjige.

Godine 1483. izišla je prva hrvatska tiskana knjiga, i to »Misal«, tiskan glagoljicom bez oznake tiskara i mjesta tiskanja, a vjerojatno je to bilo u Mletcima. Krasna slova nadmašuju sva kasnija glagoljska izdanja. Uzorom su bez sumnje poslužili rukopisi 14. stolj. poput misala kneza Novaka iz 1368.

Godine 1494. izišla je prva u Hrvatskoj tiskana knjiga »Missale glagoliticum«. Tiskara je bila u Senju u kući kanonika Silvestra Bedričića, koji je boravio u Mletcima i tamo nabavio glagoljska slova. U Mletcima je izučio tiskarstvo Grgur Senjanin, koji je zatim radio u Senju.

Godine 1495. tiskao je u Mletcima Damjan iz Milana prvu latinicom ali gotičkim slovima tiskanu hrvatsku knjigu: »Lekcionarij« fra Bernardina Splićanina.

Dubrovački kancelar Luka Paskvale Primojević dobio je već 1514. dozvolu »Vieća umoljenih«, da osnuje u Dubrovniku tiskaru latinskim, grčkim i ćirilskim slovima, ali se to nije ostvarilo.

Modruški biskup Šimun Begna-Kožičić iz Zadra tiskao je u svojoj kući na Rieci 1530.—1531. četiri glagoljske knjige uz pomoć još dvojice tiskara.

Veoma su riedke, a vrlo liepo izvedene bosančicom tiskane knjige, koje su izišle u Mletcima 1512. i 1571.

Čuveni naši primorski pisci 16. stoljeća tiskali su svoje knjige većinom u Mletcima, te u Rimu i Firenci. Te su knjige bile vrlo ukusno opremljene, a među dobrim izdavačima u inozemstvu iztakla su se i dva Hrvata: Kotoranin Andrija Paltašić i Dubrovčanin Dobre Dobrić, koji su podkraj 15. stolj. izdavali, prvi u Mletcima, a drugi u Mletcima i u drugim nekim gradovima Italije, stare klasike u vrlo liepom slogu.

Hrvatske knjige tiskane u domovini ili vani često su urešene drvorezima i bakrorezima, koji su većinom rad talijanskih umjetnika, te su služili i za ures drugih izdanja onoga doba, no znamo i za dvojicu iztaknutih naših bakrorezaca u drugoj polovini 16. stoljeća. To su dva Šibenčanina: Martin Rota (Kolunić) i Natale Bonifazio, koji su radili na susjednom poluotoku.

Još 1484. dao je zagrebački kaptol tiskati u Mletcima latinski zagrebački breviar, a 1511. dao je zagrebački građanin Niemac Johannes Müer tiskati također u Mletcima zagrebački misal.

[7]) Kukuljević I., Jure Glović, Zagreb, 1878.

[8]) Schneider A., Umjetnici rodom iz Dalmacije i Hrv. primorja, koji su djelovali u tuđini. Naš Jadran, Split, 1938., str. 53—61.

Neki Hermagoras Kraft iz Obernburga izdao je u Zagrebu godine 1527. i 1535. zemljovidnu kartu putovanja apostola Pavla.

Sin Nikole Šubića Zrinskoga Juraj Zrinski mlađi pozvao je 1574. u Nedelišće kod Varaždina Rudolfa Hofhaltera, putujućeg tiskara iz Ugarske, te je tiskao djela hrvatskog kalviniste župnika Bučića i jednu pravničku knjigu

Ljubljanski tiskar Hans Mannel tiskao je god. 1578. svjetsku kroniku zagrebačkog kanonika Antuna Vramca, a 1586.—1587. izradio je isti tiskar u Varaždinu dvie latinske knjige te hrvatsku Vramčevu Postilu.

Tek godine 1664. kupili su zagrebački isusovci od ljubljanskog isusovačkog kolegija tiskaru, a i ta nije radila, sve dok je nije već zabačenu uzpostavio Pavao Ritter Vitezović i god. 1696. odtisnuo prvo svoje djelo: Kronika aliti spomen vsega sveta vikov. Do 1706. tiskao je mnogo knjiga. Poslije njega nastavili su s radom drugi u neprekinutom nizu do danas.

Godine 1773. osnovao je bečki tiskar Ivan Tomo pl. Trattner u Varaždinu tiskaru.

Godine 1840. dobije varaždinski tiskar Josip pl. Platzer dozvolu za litografiju, a tu njegov zet Karlo Albrecht prenese godine 1851. u Zagreb.

Tokom 18. i 19. stoljeća osnovane su u mnogim hrvatskim gradovima tiskare, tako u Osieku 1730., u Dubrovniku 1783., na Rieci 1790., u Kotoru 1798., u Zadru 1800., u Karlovcu 1810., u Splitu 1813., u Zemunu 1857., u Požegi 1862., u Sarajevu 1866., u Mostaru 1872., te u Vukovaru i na Sušaku 1878.

Dok se je tokom 19. stoljeća sve više usavršavao tehnički napredak tiskarstva, nazadovala je osobito sredinom 19. stoljeća umjetnost ukusnog sloga i opreme knjige.

Podkraj 19. stoljeća bili su pozvani na suradnju hrvatski slikari umjetnici, pa su oni, no većinom samo ilustracijama, opremili velik broj knjiga, tako Bukovac, Csikos-Sessia, Krizman, Babić, Miše, Trepše, Höcker, Sertić i dr. I tu se opaža utjecaj istih onih umjetničkih strujanja, koja su djelovala na razvoj naše likovne umjetnosti uobće, od dekorativnog akademskog realizma Bukovca, pa melankoličnih i fantastičnih secesionističkih vizija Csikos-Sesije, Krizmana, Vanke i drugih, preko kaotičnih nadrealističkih halucinacija Gecana i drugih, do smirivanja i usklađivanja grafičkih vrjednota na osnovi ukusnih kompozicija slova, boja, ukrasa i narodnih naših motiva (Babić, Kirin, Sertić).

Literatura:

Breyer M., Südslavische Rara und Rarissima, Wien—Leipzig—Zürich, 1937.

Klaić, Knjižarstvo u Hrvata, Zagreb.

Ambrožić, Tiskarstvo, Ljubljana, 1938.

KNJIGOVEŽTVO

Jedan od najstarijih primjeraka umjetničkog ukoričenja knjige, što se nalazi u Hrvatskoj, jest čuveni t. zv. »diptihon« iz 11. stoljeća u riznici zagrebačke stolne crkve, izrađen od bjelokosti s izrezbarenim prizorima iz života Kristova, koji je prema najnovijim iztraživanjma dra D. Kniewalda bez sumnje nekoć resio korice rukopisne knjige, što je također sačuvana u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu.[9])

Nekoliko srednjovjekovnih kodeksa u Dalmaciji ima također vrlo bogato urešene korice. Jedan evanđelistar i jedan misal u riznici splitske katedrale, pa jedan lekcionarij u riznici trogirske katedrale imaju srebrne korice iz 12. ili 13. stoljeća urešene graviranim prizorima Krista u slavi, Bogorodice na priestolju, razpeća te silazka sv. Duha.[10])

Knjige, sačuvane u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, omogućuju nam, da pratimo razvitak umjetničkog ukoričivanja knjiga od 12. do 18. stoljeća, koji je u Hrvatskoj tekao uzporedo s napredkom te grane umjetničke proizvodnje na zapadu Europe.

Od starih hrvatskih knjigoveža poznat nam je na pr. majstor Pavao u Zagrebu god. 1515., no mnogobrojni arhivski podatci svjedoče, da ih je bilo po svim većim gradovima, a velikim dielom su se tim radom bavili i redovnici po samostanima.[11])

Čuveni naš zlatar Šibenčanin Horac Fortezza izradio je drugom polovinom 16. stoljeća srebrne izkucane okove knjiga šibenskih bratovština.[12])

Osim takvih najrazkošnijih djela, kod kojih su bili pozvani na suradnju majstori drugih obrta, sačuvano je veliko množtvo divno uvezanih knjiga u kožnatim koricama, koje su sami knjigoveže urešavali sitnim pozlaćenim ili samo utisnutim ukrasima, koje su vrućim žigovima (filetama) utiskivali u kožu.[13])

Sredinom 19. stoljeća uvezivanje i ukrašivanje korica knjiga također se je šabloniziralo trgovačkim uplivom kapitalističke industrializacije proizvodnje upotrebnih predmeta, no drugom polovinom 19. i početkom 20. stoljeća ponovno se je probudilo razumievanje za umjetnički uvezane knjige.

Literatura: Stromar, Knjigoveštvo, Zagreb, 1939.

SNIMAČTVO

Snimka je zamienila miniaturne portrete i ilustrativne grafike gotovo tako, kao što je tiskarstvo zamienilo krasopisanje.

Fotografika je u jednu ruku postala posebnom granom umjetnosti, jer može izražavati na podpuno osebujan način doživljavanje stvarnosti. Premda snimka samo odrazuje sliku jednog odsječka stvarnosti, ipak je ona, ako je znalački proizvedena, umjetničko djelo, jer može izabrani motiv prikazati u takvom sklopu linija i oblika, da sama ta kompozicija, gledana u tom vidokrugu, izražava podpuno onaj doživljaj, koji je taj osebujni prizor pobudio u onome, koji je izradio snimku.

Slaganje pojedinih dielova raznih snimaka u jednu cjelinu (fotomontaža) omogućuje sasvim poseban umjetnički izražaj.

[9]) Szabo, »Diptihon« zagrebačke kaptolske riznice. Narodna starina, sv. 20, str. 204.

[10]) Karaman, Eseji i članci, str. 165—186.

[11]) O knjigovežama u Zagrebu u 18. i 19. stoljeću, v. Stromar, Knjigoveštvo, Zagreb, 1939., str. 204—205.

[12]) Vjesnik, Split, 1924—25., str. 92—96.

[13]) Grafička Revija, jubilarni zagrebački broj, 1940., str. 124—128. Grafička Revija, Zagreb, ožujak 1937.: O razvitku knjigovežnje u Jugoslaviji.

U drugu ruku snimka je kao vjerna reprodukcija predmeta, koje prikazuje, zamienila slikarsku rukotvornu reprodukciju stvarnosti bez umjetničkih pretenzija. Snimanje u bojama vršit će upravo idealno tu zadaću, kada bude podpuno usavršeno.

Putem snimanja moguće je prenieti na tiskarsku ploču vjernu reprodukciju neke grafike, slike ili snimke, da se dobije klišej. I u tom saslikom pogledu snimačtvo je uvelike svim tehničkom pogledu snimačtvo je uvelike olakšalo umjetničku opremu tiskanih izdanja.

Posebnu umjetničku granu predstavlja slikopis (film), koji u svojim mnogobrojnim mogućnostima sjedinjuje slikovne i dramatske izražaje već kao niemi pokretni slikopis, a pogotovo kao govorni.

Ivan Kukuljević Sakcinski naš prvi povjestničar umjetnosti, zabilježio je u svom »Slovniku umjetnikah« godine 1860. sliedeće:

»Novaković N., slikar i daguerotipista, bavio se oko godine 1839. u Parizu, od kuda je godine 1840. došo u Zagreb, te je snimio više zagrebačkih okolicah, koje je putem daguerotipije umnožio«.

Prema tome bio je Novaković u Parizu upravo oko godine 1839. kada je tamo svečano objelodanjen pronalazak snimačtva. Godine 1840. došao je Novaković u Zagreb, pa je gotovo sigurno, da fotografirati nije naučio ovdje, nego u Parizu, gdje je to bilo u to vrieme upravo manija. Posve je vjerojatno, da je Novaković, kao mnogi onodobni slikari, naučio tada u Parizu fotografiranje odnosno daguerreotipiranje, da si pomogne u svom zvanju i da lakše zaslužuje tim neobičnim umiećem, koje je odmah bilo postalo veoma popularno.

Dakle, jedva godinu dana nakon izuma snimačtva bio je kod nas čovjek, koji je znao snimati. To je tim vjerojatnije, što se uskoro zatim pojavljuje u Zagrebu i mnogi majstori daguerreotypije, tako 1842. neki Bosch, koji je znao najnovije metode snimanja, te je bio kadar, da za pol sekunde snimi sliku, a također je snimao Zagreb, panorame sa Save iz različitih položaja, pa i pojedine dielove grada. Zatim godine 1846. neki I. Strohberger, koji je u Beču naučio daguerreotipiranje, te je izrađivao obične i kolorirane portrete. Godine 1847. javlja se Josip Hausbaum, »Slikar i Daguerrovih kipovah sačinitelj«, koji je navodno znao praviti tako »saveršenih kipovah, kakovi do sad još nikome po ruki pošli nisu«.

Dr. Josip Matasović, koji se mnogo bavio tim pionirima snimačtva kod nas, i prvi iznio podatke o njima (Narodna Starina, svez. 3. str. 326—330.) upozoruje na to, da su ti mnogobrojni rani majstori daguerreotipije u Zagrebu dokazom, kako je taj grad živio u neprestanom kontaktu s civiliziranim zapadom Europe.

Petdesetih godina prošloga stoljeća bilo je ne samo u Zagrebu, nego i po svoj Hrvatskoj mnogo snimača (Szabo Gj.: Altzagreber Meisterphotographen, Morgenblatt, 24. XII. 1932. Szabo Gj.: Julije Hühn. Narodna starina sv. 20., str. 206.), ali se od tada pomalo opaža, kako ti mnogobrojni profesionalni majstori stvaraju šablonske i izvještačene tipove snimaka. Umjesto jednostavnih prirodnih portreta, kakve vidimo na starim daguereotipijama i najstarijim datiranim snimkama. Pommera u Zagrebu iz god. 1856., javljaju se uskoro neke nemoguće, iskrivljene, nametljive poze, kojima su kao neobičnim i osobito efektnim vabili naši snimači neupućenu publiku.

Takvo stanje vladalo je po svoj Evropi tokom druge polovine 19. stoljeća, te su tek podkraj tog stoljeća pokušali razni pojedinci i snimačka družtva spasiti snimačtvo od tih loših upliva komercializacije.

U Zagrebu je godine 1890. osnovan prvi amaterski foto-klub, koji je kasnije djelovao kao sekcija Hrvatskog družtva umjetnosti, te je god. 1910. i 1913. priredio u Zagrebu dvie međunarodne izložbe.

Svjetski rat prekinuo je taj živi rad i tek god. 1922. osniva se opet Foto-klub Zagreb, koji nakon nekoliko godina postizava silne uspjehe ne samo kod nas, nego i u inozemstvu.

Oko razvitka hrvatskog slikopisa nastojali su mnogi, a osobito naši kazalištni umjetnici još u vrieme prošlog svjetskog rata. Izrađeno je nekoliko prilično uspjelih slikopisa, ali je proizvodnja morala biti obustavljena zbog prevelikih troškova.

U Hrvatskoj se je u najnovije vrieme počelo sa živim radom oko promicanja prosvjetnog slikopisa, jer taj crpi sadržaj izravno iz stvarnosti, pa ne treba troškova oko kulisa i sl., a ujedno je upravo zato i najneposredniji izraz umjetničkog doživljanja.

2. Ukrasno kiparstvo u kamenu i stuccu

Sposobnosti Hrvata na tom polju iztakle su se već u doba narodnih vladara od VIII. do XI. stoljeća u vrlo izražajnim reliefnim uresima izklesanim na kamenim pločama, kojima je bilo prekrito crkveno pokućtvo i razni građevni dielovi.[14]).

To je bilo doba t. zv. pleternog ukrasa, u kojem prevladavaju trokraki vrpčasti izprepleteni motivi u snažnim živim spletovima, uz koje su razasute spirale, križići i sijaset drugih motiva, ali nigdje ili vrlo riedko i tek kasnije javlja se životinjski ili čovječji lik.

Taj način ukrašivanja nalazi se u najsrodnijim oblicima u Lombardiji, gdje se može pratiti i postepeno njegovo oblikovanje, pa je vjerojatno, da su Hrvati odanle poprimili taj stil, jer se u Hrvatskoj nalaze tek njegovi kasniji i dotjeraniji primjerci. Osnovni elementi te ornamentike bili su zajednički već odavna svim sa iztoka doseljenim narodima, pa su zato i Hrvati mogli tako snažno proživjeti i usvojiti razvije-

[14]) Karaman Lj.: Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930.

niji lombardijski stil tih uresa, da su stvorili djela podpuno ravnopravna i duhom i kakvoćom onima u Lombardiji. U samom snažnom prepletanju vrpca i kolutanju spirala te natrpanosti motiva znali su majstori onoga vremena izraziti svoje doživljavanje burne, zamršene i povezane stvarnosti.

Tokom kasnijih razdoblja romaničkog, gotičkog, renesansnog i ostalih stilova, koje su Hrvati poprimali sa zapada kao vriedne kulturne tekovine i obćenito značajne suvremene izraze, govore nam sačuvana djela kako južne tako i sjeverne Hrvatske, da su naši majstori one umjetničke elemente, što su s raznih strana prilazili u ove krajeve, na osebujan način uskladivali i dali im takve nove izražaje, da oni svjedoče jednako o razumievanju suštine i mogućnosti pojedinih stilova, kao i o vlastitoj sposobnosti odabiranja onih elemenata i motiva tih stilova, koji su izražavali naše umjetničke doživljaje, na pr.:

romanički ciboriji katedrala u Kotoru i u Trogiru,

prekrasan romanički portal katedrale u Trogiru, izrađen od domaćeg majstora Radovana.[15])

gotički ciborij katedrale u Zadru iz godine 1332.,

kasno-gotički ciboriji u korčulanskoj katedrali i crkvi Svih Svetih u Korčuli,

oltari, propovjedaonice i drugi predmeti iz doba gotike, renesanse i kasnijih stilskih razdoblja, koji su potanje prikazani u pregledu kiparstva u okviru poviesti likovne umjetnosti.

Domaći klesari mnogo su surađivali s umjetnicima kiparima. Tako na pr. znamo za Radosava Stjepkovića u Dubrovniku, kojemu je bilo povjereno, da izradi ukrasne lukove na Onofrijevoj česmi u Dubrovniku oko god. 1438.[16]), a Šibenčanin Ivan Pribislavljić izrađuje po nacrtima majstora Jurja Dalmatinca pojedinosti portala sv. Franje u Ankoni.[17])

Samostalno su izrađivali jednostavne i ukusne predmete, kao na primjer Vukac Bogosalić i Radoje Pribilović kamene klupe ili sjedala u triemu dubrovačkog dvora godine 1445., a 1452. Vladislav Bogojević česmicu u dvorištu istog dvora.

Pribislavljić je izradio klesarske ukrase u kapeli u crkvi sv. Barbare u Šibeniku 1447. do 1451. i stube (osim ograde) kod crkve sv. Ivana u Šibeniku god. 1460.

Liepa je ruža (rozeta) na pročelju šibenske stolne crkve, koju je izveo Ivan Mastičević iz Zadra god. 1536., a svojim gotičkim nacrtom, unatoč renesansnim ukrasima, pokazuje, kako je gotička umjetnost snažno bila ukorienjena u našoj primorskoj umjetnosti.[18])

Umivaonica u sakristiji franjevaca u Dubrovniku srodna je svojim sasvim renesansnim oblicima djelima uglednog domaćeg majstora graditelja Paskvala sina Mihajlova (podkraj 15. i početkom 16. stoljeća).[19])

Renesansne uplive u sjevernoj Hrvatskoj pokazuje kamena propovjedaonica crkve sv. Križa u Budinščini.[20])

U 15. i 16. stoljeću postojale su u nekim mjestima primorja, kao u Korčuli i na Braču, prave škole domaćih kipara. Među Bračanima 16. stoljeća poznati su Nikola Lazaneo i Pavao Gospodnetić.[21])

Među starijim hrvatskim majstorima ukrasnog kiparstva osobito valja spomenuti renesansne umjetnike: Ivana Duknovića (Giovanni Dalmata), koji se je osobito iztakao nadgrobnim spomenikom pape Pavla II. u Rimu,[22]) nepoznatog majstora Ivana, koji je izradio oko god. 1510. grobnu ploču biskupa Luke Baratina u zagrebačkoj katedrali,[23]) te mnoge bezimene umjetnike, što su izveli vrlo skladne grobne ploče senjskih patricija i uskočkih vojvoda u senjskoj franjevačkoj crkvi, te srodna djela sačuvana po crkvama i samostanima južne i sjeverne Hrvatske.

U primorskoj se Hrvatskoj klesarsko umieće osobito očitovalo u izradbi sarkofaga,[24]) koji su veoma ukusni i liepi, a pokazuju često izrazite uplive umjetničkih stilova s područja današnje Italije, kao na pr. već podkraj 8. stolj. sarkofag splitskog biskupa Ivana Ravenjanina, izrađen po uzoru ravenatskih, pa sarkofag bl. Ivana Ursinija iz 14. stoljeća u trogirskoj katedrali, srodan spomenicima Mletaka i Padove izrađenim od obitelji De Sanctis.[25])

Ima podataka, koji upućuju i na uplive sjeverne umjetnosti, kao na pr. boravak majstora Ivana, sina Antunova, iz Beča, u Korčuli god. 1388.[26])

Zanimljiv je sarkofag u muzeju sv. Donata u Zadru, koji prikazuje neku osobu, što sjedi za katedrom, okružena đacima, sasvim po uzoru grobnih spomenika profesora bolonjskog sveučilišta.[27])

Među najljepšim sarkofazima 15. i 16. stoljeća valja spomenuti:

sarkofag obitelji Draganić u Zloselima kod Šibenika god. 1447.,

sarkofag hrvatske plemenitašice Mande Budrišić iz Like u klaustru sv. Eufemije u Kampori na Rabu oko god. 1493.,

sarkofage 15. stoljeća u samostanima franjevaca i dominikanaca u Dubrovniku,

sarkofag biskupa Malombra u korčulanskoj katedrali god. 1503.,

---

[15]) Karaman Lj.: Portal majstora Radovana u Trogiru. Rad Akademije, sv. 262. Zagreb, 1938.

[16]) Karaman Lj.: Umjetnost u Dalmaciji str. 25.

[17]) Ibid., str. 63.

[18]) Ibid., str. 92. i 114.

[19]) Ibid., str. 101.

[20]) Szabo Gj.: Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 96.

[21]) Karaman Lj.: Umjetnost u Dalmaciji, str. 142—143.

[22] Schneider A.: Umjetnici rodom iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. Naš Jadran, Split, 1938., str. 53—61.

[23]) VHAD XII., str. 183—185. Tkalčić I. K., Prvostolna crkva, str. 56. — Tkalčić je bez sumnje vidio na ploči nadpis IOANNES ME FECIT.

[24]) Karaman Lj.: Umjetnost u Dalmaciji, XV. i XVI. v., str. 139—140.

[25]) Karaman Lj.: Umjetnost u Dalmaciji, str. 19. Iveković, slika 26.

[26]) Iveković, slika 312.

[27]) Iveković, sl. 127c.

sarkofag biskupa Bisantija u katedrali u Kotoru god. 1532.,

sarkofag kanonika Selembrija izpred krstionice u Splitu god. 1533.,

sarkofag biskupa Stafilea u katedrali u Šibeniku god. 1557.

Među klesanim grobnim i drugim spomenicima južne i sjeverne Hrvatske valja spomenuti:

grobnu ploču Radoslava, sina Krestohne, iz druge polovine 13. stoljeća, u kapeli sv. Martina u Zagrebu,[28])

ploču sv. Martina iz Senja iz vremena oko god. 1330.[29])

grobnu ploču Ivana de Zela, biskupa bosanskoga, iz Đakova, god. 1408.,[30])

grobnu ploču šibenskog biskupa Jurja Šižgorića (umro oko god. 1453.), djelo škole majstora Jurja Šibenčanina,[31])

grobnu ploču biskupa Torlona, vjerojatno djelo radionice Nikole Firentinca u trogirskoj katedrali,

ploče u samostanu Poljudu kod Splita,

Izote Frankopan u crkvi sv. Franje u Senju god. 1456.,[32])

Matije, granešinskog župnika iz sv. Marka u Zagrebu, god. 1472.,[33])

tabernakul iz crkve u Hreljinu iz 1491.,[34])

grobnu ploču Nikole Iločkoga u Iloku iz god. 1477.,

Ivaniša Korvina u Lepoglavi, god. 1504.,[35])

Kristofora, biskupa modruškoga, u Novom god. 1507.,[36])

poljičkog junaka Žarka Dražojevića u Splitu iz god. 1508.,[37])

Nikole Albertija u Splitu,[38])

Dominike Betričić u Senju, 1509.,[39])

Lovre Iločkoga u Iloku iz god. 1525.,

Franje Tahija u Stubici iz god. 1573.,

Šimuna Keglevića u Pregradi iz god. 1579.,[40])

Petra Rattkaya u Desiniću iz god. 1586.,[41])

Ladislava Patačića u Lepoglavi iz god 1599.,

Benka Turoczija u Vinici iz god. 1615.,

Vragovića u Maruševcu iz god. 1616.,

Tome Bakača Erdödyja u zagrebačkoj katedrali iz god. 1624.,

Ivana Petheö de Gerse u Ivancu iz 1671.,

Martina Mogorića u Mariji Gorici iz 1675.

Na tim pločama[42]) redovno je prikazan čitav lik pokojnika, kako stoji ili leži, a često klečeći pred križem, dok je junak Dražojević prikazan na konju.

Sasvim osebujni bosanski umjetnički spomenici jesu ogromni nadgrobni kamenovi bogumila, ponajviše iz 13. do 15. stoljeća, t. zv. stećci, urešeni neobičnim geometrijskim stiliziranim biljnim motivima kao i stiliziranim životinjskim i ljudskim likovima, te čitavim prizorima izklesanim u plošnom reliefu.[43]) Simbolika i značenje tih prizora kao i njihovo umjetničko podrietlo nisu još dovoljno proučeni. Klesari tih spomenika sami se nazivaju »kovačima«, a njihova imena narodna su hrvatska.

Pošto je muslimanska umjetnost potisnula bogomilsku, prevladali su novi iztočnjački ukrasni motivi kako u pojedinim građevnim dielovima (lukovima šiljastog, podkovastog ili lukovičastog oblika, stalaktitnim svodovima, viencima, portalnim izbočinama i dr.), tako i u monumentalnim, masivnim grobnim spomenicima (nišanima i bašlucima), nadpisima na zgradama i t. d., urešenim ne samo preraznim geometrijskim i biljnim motivima, nego i samim krasopisnim slovima, koja su često izvanredno izražajna osebujnim snažnim i poletnim ritmom svojih poteza i zavoja.[44])

Budući da je prikazivanje ljudskih likova vjerski zabranjeno, muslimani su izražavali svoje umjetničke doživljaje na osobito intenzivan i profinjen način u kiparskim uresima djela upotrebne umjetnosti

Za barokno doba osobito je značajan stucco-ures, kojim je mnoge hrvatske crkve izkitio čuveni ljubljanski majstor Antonio Giuseppe Quadrio, podrietlom iz sjeverne Italije. Godine 1710. uresio je kapelu sv. Franje Ksaverskog u bivšoj isusovačkoj samostanskoj crkvi u Varaždinu, 1718. kapelu Patačić u lepoglavskoj crkvi Bl. Dj. Marije, a 1721.—1729. zagrebačku crkvu sv. Katarine.[45])

Izklesani likovi i ukrasi na grobnim pločama, koji su u srednjem vieku bili tako plošni i prikladni, da su se priljubljivali plohi i obliku ploče, počinju se već u renesansno,[46]) a osobito u barokno doba sve plastičnije izbočivati iz plohe, tako da izticanjem likovnih elemenata nestaje u pozadini temeljne jednostavne plohe ili oblika grobnog spomenika, koji umjesto sušte sudbinske monumentalnosti postaje kričav i nametljiv množinom svojih kipova, atributa i nadpisa.

Među spomenicima toga doba, nastalim u Hrvatskoj, najizrazitije pokazuje te osebine privremeni grobni spomenik t. zv. castrum doloris, podignut 1669. u zagrebačkoj crkvi sv. Katarine u slavu generala Hrvatske krajine grofa Ivana Herberta Auersperga.[47])

---

[28]) Szabo: Stari Zagreb str. 32.
[29]) VHAD, XII., str. 159.
[30]) VHAD, XII., str. 179.
[31]) Karaman Lj.: Umjetnost u Dalmaciji, str. 139., sl. 71.
[32]) Horvat J.: Kultura Hrvata, sl. 119.
[33]) VHAD, XII. str. 181
[34]) VHAD, XII., str. 191.
[35]) Szabo: Spomenici kotara Ivanec, str. 15.
[36]) Horvat J.: Kultura Hrvata, sl. 136.
[37]) Horvat, Ibid. sl. 134.
[38]) Ibid., sl. 133.
[39]) VHAD., str. 182.
[40]) VHAD, XII., str. 239.
[41]) VHAD, XII. str. 231.
[42]) Szabo Gj.: Ljudi od kamena. Jutarnji list, Zagreb, 24. XII. 1938., str. 5.
[43]) Truhelka Č.: Osvrt na sredovječne spomenike Bosne. Sarajevo, 1914.
[44]) Knoll P.: O muslimanskoj umjetnosti u Bosni, Književnik, Zagreb, prosinac, 1929. god. II., br. 12., str. 443—456. — Pospischil J.: Aus mohammedanischen Friedhöfen in Bosnien. Der Bautechniker, Wien, 6. XI. 1914., god. XXXV., br. 45., str. 741—742. — Knoll P.: Mohammedanische Grabmalkunst in Bosnien. Morgenblatt, Zagreb, 24. XII. 1932. str. 11—12., sl. 1—4.
[45]) Jiroušek Ž.: Dekoracija unutrašnjosti crkve Sv. Katarine u Zagrebu. Jutarnji list, Zagreb, 7. III. 1937.
[46]) Grobnica Sobote, koju je izradio Nikola Firentinac u crkvi sv. Dominika u Trogiru g. 1469. — Karaman: Umjetnost u Dalmaciji, sl. 38., str. 85.
[47]) Schneider A., Castrum doloris grofa I. H. Auersperga u crkvi sv., Katarine u Zagrebu 1669. Narodna Starina, sv. 24., str. 462—465. — Szabo: Kroz Hrvatsko Zagorje, str. 120, slika iza str. 160.

U doba klasicizma motivi se pojednostavnjuju, da budu monumentalniji, kao na pr. lik raztužene žene nad grobom Köröskenyja u Vinici, pa nadgrobni spomenik srpanjskih žrtava u Zagrebu 1845.[48])

Došlo je zatim doba poprimanja kojekako nakalamljenih gotičkih i renesansnih oblika, koji su svojom razkošnom bujnošću zasliepili i samoga Rendića, kako svjedoči na pr. Kumičićev grob na Mirogoju u Zagrebu.

Valdecov spomenik Miletiću pokazuje neukusno naturalističkim likom Smrti izbaviteljice kako je umjetnost toga doba težila za vanjskim učincima (efektima).

Koliko je nasuprot ozbiljan upravo monumentalan nadgrobni spomenik Račkomu od istog Valdeca, a napose usrdan, prirodan i topao, jednostavni portret, što ga je Frangeš stavio na grob svoje majke.

Meštrović je napokon u svojoj Gospi od Anđela u Cavtatu[49]) i osobito u grobu Neznanog Junaka na Avali povratio snažnu monumentalnost arhitekturi nadgrobnih spomenika, tako da je plastiku uskladio s osnovnim oblicima zgrade.

3. Kovinarstvo

Među najstarije zlatarske predmete u Hrvatskoj treba ubrojiti dva srebrna relikviara iz vremena oko god. 800., što se nalaze u Ninu, a bez sumnje su rad franačkih majstora.[50])

U toj grani umjetnosti iztakli su se Hrvati također već u prvo vrieme svog boravka u novoj domovini. Osobito je zanimljiv filigranski nakit, koji u 8. stoljeću pokazuje bizantske motive, pa i potječe iz onih krajeva, ali u 9. i 10. stoljeću javljaju se sasvim osebujni oblici, što su bez sumnje izvedeni od domaćih majstora.[51]) Poznata su nam i imena dvojice domaćih zlatara iz ovoga doba.[52]) Naušnice s tri jagode sliče samo staroruskim primjercima t. zv. kijevskog tipa, koje se također smatraju domaćima. Zanimljive su i karičice sljepočničarke, što su resile sljepočice, a na završetku su savijene u dvostruku spiralu u obliku slova S. I te su karičice zajedničke mnogim drugim plemenima, koja su se doselila iz istog iztočnog kruga. U 11. i 12. stoljeću izrađuju se ti oblici u ljevenim bezizražajnim primjercima, te se pomalo i gube potisnuti od novih zapadnjačkih motiva. Neki elementi te starohrvatske zlatarske umjetnosti sačuvali su se ipak sve do danas u dalmatinskim pučkim nakitima.

Svjetovni i duhovni naši poglavari veoma su cienili upravo zlatarsko umieće, te su od domaćih ljudi zahtievali, da rade prema najboljim svjetskim uzorima. Tako je poznat primjer splitskog nadbiskupa Lovre u 11. stolj., koji je poslao svog slugu u Antiohiju (tada čuvenu sa zlatarskog umieća), da ondje uči kovanje zlata i srebra, a kada se dobro izučen vratio, izkovao je iz srebra sviećnjake, pehare, umivaonik, kaleži, relikviar te druge stvari u antiohijskom stilu.

Liepo svjedočanstvo valjanog rada hrvatskih zlatara 13. stoljeća je bribirski zlatni križ, kojega je izradio domaći majstor Milonigi (Milunić ili Milonek)[53]

Godine 1455. izradili su zagrebački zlatari **Petar** i **Benedikt** srebrni kovčeg za mumiju nevinog djeteta u zagrebačkoj katedrali (nije sačuvan), a poznat je po imenu i njihov zagrebački suvremenik zlatar **Nikola**.[54])

U isto vrieme poznata su imena kotorskih zlatara: **Dobruš Milovanov**, Juraj **Tihonjev**, Metko **Novak**, **Rusko** i **Bogić**.[55])

Zlatar Tripun iz Kotora radi godine 1476. na dvoru velikog kneza u Moskvi.

Dubrovnik je u doba renesanse obilovao srebrom, koje je djelomice dobivao iz rudnika na Balkanu, od kojih su neke posjedovali dubrovački patriciji. Imao je tada mnogobrojne zlatare, pa se po njima zvala i ulica u četvrti zvanoj Prieko. Dobivali su naručbe čak iz Carigrada, Italije i Ugarske.

Tako je Maroje **Ratković** god. 1494. izradio srebrni mač za sultana.[56])

Osobito se je proslavio u 15 stolj. Ivan **Progonović**, dubrovački majstor, podrietlom iz Novog Pazara.[57])

Možda je rad tih zlatara ili njihovih suvremenika pozlaćeni srebrni lik sv. Vlaha u Dubrovniku,[58]) kao i mnogobrojni predmeti u dubrovačkim riznicama i na Lopudu.

Lopud je bio također poznat u ono vrieme po svojim vrstnim zlatarima.

Majstor Pavao Dubrovčanin (rođen između 1420.—1425.), koji je surađivao s Donatellom kod izradbe brončanih kiparskih radova u Padovi oko 1446.—1449., radio je zatim na dvorovima čuvenih renesansnih mecena Federica de Montefeltre u Urbinu te napuljskog kralja Alfonsa Aragonskog. Osobito se je iztakao kao medalier, te je surađivao u Napulju s Pisanellom, najčuvenijim onodobnim umjetnikom ove grane kovinarskih umieća. Od 1463.—1479. živio je u Dubrovniku, te je izrađivao kalupe za vrlo liepe onodobne dubrovačke novce »mince«. Bio je kao iztaknuti majstor pozvan i u Carigrad na dvor sultana Muhameda II. Njegovi se radovi odlikuju ukusnom jednostavnošću i podpunim poznavanjem struke.[59])

---

[48]) Szabo: Stari Zagreb, str. 67.
[49]) Meštrović, Gospa od Anđela, Zagreb, Nova Evropa 1937.
[50]) Karaman Lj.: Iz kolijevke hrvatske prošlosti sl. 152. str. 142.
[51]) Karaman: Staro-hrvatsko groblje »Majdan« kod Solina. Vjesnik, Split, sv. LI, 1930—34.
[52]) Karaman: Iz kolijevke, str. 135; Grubiza aurificus, Zura aurificus.
[53]) Kniewald D.: Zlatni križ krbavskih biskupa, Bogoslovska Smotra, 1934., IV., str. 364—369.
[54]) Hrnčić dr. Fr.: Isprava o jamstvu zagrebačkih gradjana 1455. »Hrvatska prošlost« I. str. 77—78.
[55]) Karaman Lj.: Meister Johanes von Basel, Deutsche Zeitung in Kroatien, Zagreb, 1. III. 1942., str. 9.
[56]) Kunsth. Jahrbuch, 1917., Beibl., 61.
[57]) Karaman: Werke eines Nürnberger Goldschmieds in der dubrovniker Kathedrale. Deutsche Zeitung in Kroatien, Zagreb, 10. V. 1942. br. 108., str. 8.
[58]) Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik, 1931. R. Bujas str. 82. ss.
[59]) Uzorinac I.: Meister Pavao Dubrovčanin, Neue Ordnung, Zagreb, 16. VIII. 1942., str. 10.

Šibenčanin Horac Fortezza došao je na glas kao zlatar u drugoj polovini 16. stolj.[60]) Njegovih radova ima u Londonu i u Mletcima. U Šibeniku nalaze se tri korice matica bratovština urešene srebrnim izkucanim okovima, koje je izradio Fortezza.[61])

Zagrebački zlatar Ivan Mihalffy (Mihalović, Mihalić) izradio je god. 1606. relief Isusa na križu, što se nalazi u zagrebačkoj riznici.[62])

U istoj riznici nalaze se tri oplate (antependiji) za glavni oltar zagrebačke katedrale, koje je izradio karlovački zlatar Ivan Petar Lange od Langensfelda god. 1716.—1721. od srebra na bakrenoj podlozi. U ugovoru, koji su sklopili s karlovačkim zlatarom grof Mirko Esterhazi, zagrebački biskup, i Kaptol zagrebački, obvezali su ga, da mora izvesti svoj posao »tako majstorski gladko i vrstno, kao da je u kakvoj vanjskoj pokrajini, kao u Ausburgu, od ove vrsti djela najsjajnije načinjeno.« — Augsburg je u to doba zaista bio jedno od glavnih središta zlatarskog umieća.[63])

Među djelima, koja su izveli strani majstori u Hrvatskoj, važnija su:

raka od pozlaćenog srebra s moćima sv. Šimuna u Zadru izkićena reliefima iz života tog svetca, rad milanskog zlatara Francesca da Sesto iz god. 1380.,[64])

trodielna pala od pozlaćenog izkucanog srebra u crkvi sv. Trifuna u Kotoru, koje srednji dio prikazuje Krista na priestolju, a izradio ga je majstor Johannes iz Basela oko god. 1439., dok su postrana dva diela, što prikazuju 10 svetaca, valjda domaći rad.[65])

U to vrieme spominje se u Kotoru i neki zlatar Arnaut: Andrija Izak, sin Benki Sokija.

Možda su radovi majstora 16. stolj. Jamnitzera iz Nürnberga srebrni vrč i od srebra izkucani pozlaćeni pladanj pokrit gušterima, zmijama, kornjačama i raznim biljkama, prevučenim emajlnim bojama poput prirodnih, koja se oba djela čuvaju u riznici dubrovačke katedrale.[66])

Ostenzorij Katarine Dražojević u riznici splitske katedrale rad je mletačkog zlatara Viktora de Angelis iz god. 1532.

Liepa su brončana kucala (alke, zvekiri), što potječu iz mletačke radionice Tiziana Aspettija u 16. stolj., a nalaze se na vratima kneževa dvora u Dubrovniku, u palači Arneri na Korčuli, u nekoj palači u Bolu na Braču, te kod obitelji Pezzoli u Splitu.[67])

Među izvrstnim zlatarskim djelima nepoznatih majstora ističu se:

srebrne korice knjiga u trogirskoj i splitskoj katedrali;

prednja strana korica knjige s likom Bogorodice u riznici zagrebačke katedrale;

moćnici u katedralama Dubrovnika, Splita, Trogira, Zadra, u zadarskoj crkvi sv. Marije, župnoj crkvi u Ninu i moćnik s glavom sv. Krištofora u Rabu, zatim moćnici s poprsjem neke svetice, što se javljaju u Hrvatskom primorju (Bakar, Hreljin, Ledenice i dr.);

opatski štap iz 12. stolj. u zbirci sv. Donata u Zadru;

srebrne pločice s prizorima lava u riznici župne crkve u Ninu;

medaljoni svetaca izrađeni u ćelijastom emajlu (émail cloisonné) na moćniku glave i ruke sv. Vlaha u riznici u Dubrovniku, izrađeni u 12. stolj. u Dubrovniku;[68])

pločice s likovima apostola izrađenim u tehnici dubenog emajla (émail champlevé) u Rabu iz 12. stolj.;

pala od izkucanog srebra u stolnoj crkvi u Krku;[69])

ranogotički kalež iz Vođenice (kot. Bos. Petrovac) u zbirci dra Stanka Sielskog u Banjoj Luci;

gotički kalež s grbom ugarskih Anžuvinaca u crkvi sv. Šimuna u Zadru;

kaleži, križevi, te razno posuđe i pribor u riznicama južne i sjeverne Hrvatske, osobito u zagrebačkoj katedrali, te zbirka starinskih zlatarskih predmeta iz Grobnika i dr. u Arheološkom muzeju u Zagrebu;[70])

gotički štap od srebra nadbiskupa Valaressa iz godine 1460. u riznici katedrale u Zadru;

štap od pozlaćene mjedi biskupa Pritića u Hvaru iz god. 1509. ukrašen glavicama patriarha, figuricama apostola i simbolima evanđelista;

pacifikal biskupa Luke u riznici zagrebačke katedrale,[71]) ukrašen biserima i draguljima te emajlnim slikarijama u stilu lombardske škole 15. stoljeća;

relikviar despotice Barbare Frankopanke iz god. 1470. u riznici franjevačkog samostana na Trsatu;

dva moćnika u obliku mišiča u samostanu sv. Marije u Zadru;

---

[60]) Karaman: Eseji i članci. Zagreb, 1939., str. 186.

[61]) Vijesnik, Split 1924.—1925. str. 93—96.

[62]) Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba, 1925., str. 75 i slika.

[63]) Bojničić I.: Antependij stolne crkve zagrebačke. VHAD, III., str. 30. ss. — Laszowski E.: Srebreni antependij zagrebačke stolne crkve. Stari i novi Zagreb, sv. I., snopić 2., str. 34—37.

[64]) Meyer A. G.: Szent Simon ezüstkoporsója Zárában, (srebreni lies sv. Šimuna u Zadru). Budapest, 1894.

[65]) Karaman: Meister Johannes von Basel, Deutsche Zeitung in Kroatien, Zagreb, 1. III. 1942., str. 9.

[66]) Karaman: Werke eines Nürnberger Goldschmieds in der dubrovniker Kathedrale. Deutsche Zeitung in Kroatien, Zagreb, 10. V. 1942. br. 108. str. 8.

[67]) Karaman: Umjetnost u Dalmaciji, str. 123., sl. 59. Isti, Eseji i članci str. 149., Glasnik družtva za umjetnost i umjetni obrt, Zagreb, god. III. str. 32: Vid Vuletić Vukasović upozoruje na alku kod plemića Vida Gučetića-Bazilića u Trstenome kod Dubrovnika, koja sliči onoj u palači Arneri »ali je ponešto manja i spada kašnjoj dobi«. Mjesto Posejdona izmedu dva lava stoji Eros.

[68]) Gjivanović N.: Moćnik stolne crkve. Nova Europa, 11. III. 1928., str. 186.

[69]) Kniewald D.: Antependij i pala stolne crkve u Krku. Izvadak iz godišnjaka zagrebačkog sveučilišta, 1929., str. 52—55.

[70]) Karaman: U riznici splitske stolne crkve. Novo doba, 14. X. 1935., str. 2. — Isti. Umjetnost u Dalmaciji, str. 184. s. — Bojničić I.: Riznica prvostolne crkve zagrebačke. Hrvatska Prosvjeta, 1894. — Tkalčić: Prvostolna crkva zagrebačka, 1886., str. 114—125. — Szabo: Kaleži u našim crkvama, Narodna Starina, sv. I., str. 33—39. — Kniewald D.: Naše gotičke pokaznice, Zagreb.

[70]) Tkalčić Vl.: Pacifikal biskupa Luke u riznici zagrebačkog kaptola. Bulićev zbornik, str. 495—501. s tri slike.

renesansni ostenzorij župne crkve u Omišu;

pacifikal urešen s četiri emblema evanđelista iz god. 1586. u franjevačkom samostanu na Trsatu;

kipić od srebra Marije s Isusom, renesansni njemački rad god. 1597., poklon bana Tome Erdödyja istome samostanu;

druge dragocjenosti iz 17. stoljeća u tome samostanu.[72])

U južnoj i jugoiztočnoj Hrvatskoj radi i danas još mnogo vrstnih domaćih majstora-kujundžija.

Među željeznim proizvodima ističu se:

lievana ploča iz vremena oko god. 1500. vjerojatno s čeone strane peći ukrašena reliefom Razpeća, u zagrebačkom Arheoložkom muzeju;[73])

nadkrovlje zdenca od kovana željeza iz dvorišta samostana u Remetama kod Zagreba, izrađeno podkraj 18. stolj. (u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu);

rešetke vrata, prozora, nadvratnici, križevi za crkveni krov i toranj te razni drugi predmeti od kovana željeza, što se nalaze po hrvatskim crkvama i dvorovima, pa obrtnički i trgovački cimeri;

Prvu tvornicu željezne robe u Hrvatskoj podigao je knez Petar Zrinski, kasniji ban Hrvatske oko godine 1651. u Čabru u Gorskom Kotaru. Izrađivalo se je kuhinjsko posuđe, razni alat i pribor, a roba se prodavala po čitavoj Hrvatskoj, te se je dapače izvozila i u Napulj. Tvornica je prestala raditi 1785.[74]) Nekoliko proizvoda sačuvano je u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.

ZVONOLJEVAČTVO

Zvona iz 14. stolj., što se nalaze u hrvatskim krajevima, radovi su mletačkih majstora ili majstora nepoznata podrietla.

U 15. stolj. javljaju se pored ovih već i zajamčeno domaći. Tako god. 1457. u Zagrebu radi Ilija, sin Benedikta iz Požege (umro oko 1489.—1490.), a god. 1471. poznat je Benedikt Dubrovčanin.

Na susjednom Apeninskom poluotoku radio je drugom polovinom 15. stolj. Zagrebčanin Giovanni di Zagabria kao vrlo dobar majstor.

Od hrvatskih zvonoljevača najčuveniji je bio Ivan Krstitelj (Ioannes Baptista de la Tolle), ljevač zvona i topova u Dubrovniku (1506.—1535.), koji je izradio zvono s dva brončana junaka na gradskom zvoniku u Dubrovniku te mnoga druga zvona, a proizvodio je i topove ne samo za svoju domovinu, nego i za Italiju, pa i Španiju.[75])

U drugoj polovini 16. stoljeća rade za Hrvatsku ponajviše ljevači iz Ljubljane, Ptuja i Celja, te mletačka radionica Ivana de Tona.

U sedamnaestom stoljeću javljaju se pored stranih ljevača Franjo Dubois u Zagrebu 1646., Fridrik Arnold von Fulda u Bakru god. 1653., te Nikola Urban Bozeth u Zagrebu 1674.—1680.

U 18. stoljeću rade u Zagrebu majstori Gaspar Franchi 1707.—1734., Ivan Foresti 1719.—1733. sa suradnikom Balthasarom Schmidtom iz Celja, te kasnije Forestijeva udovica Ana Marija Foresti 1735.—1754., Ivan Schulz 1751.—1758., te Ana Schulz 1758., pa Ivan Friedmann 1758.—1765., Ivan Rieser 1767.—1775., Lucija Rieser 1775.—1777., Josip Angerer 1775.—1782., Filip Bauer 1776.—1796., Antun Schiffer 1785.—1833. Oko 1740. poznati su iz neke izprave zagrebački zvonoljevači Josip Schneider i Toma Filić.

Pavlin Lactantius Santini u Lepoglavi lievao je zvona 1762.—1766.

U 19. stoljeću rade u Zagrebu spomenuti Schiffer do 1833., zatim Henrik Degen 1833.—1861., te njegova udovica do 1862., Alojz Koch 1863.—1882., Matija Meyer 1882.—1897., Rudolf i Miroslav Perner 1899.—1902.

U Varaždinu Leonard Weber 1806., Antun Fiel 1822.—1838., Antun Papst 1846.—1883., Ante Petrovec 1871., Ferdo Petroczi 1888.

U Splitu Jeronim Colbachini 1820.—1875., Ivan Colbachini (u Splitu i u Zadru) 1828.—1836., Jakov Cukrov 1875.—1902.

Sredinom 19. stoljeća radi Jakob Valić u Malom Lošinju, a Gerhart Maibaum u Đakovu (1862.).

U 20. stoljeću lievaju u Zagrebu Eisenhuth i drug 1900.—1906., Antun Blazina i Ivan Lebiš 1903.—1909, zatim Blazina sam od 1909.—1930., a Jakov Blazina, njegov sin, do 1935., Kvirin Lebiš, sin Ivanov, radio je na Rieci 1919.—1926., te zatim u Zagrebu 1926.—1939., a udovica njegova Dragica Lebiš 1939.—1940., kada je novi svjetski rat zatrebao broncu za svoje svrhe.

Mnogi stari naši ljevači zvona bavili su se osim toga i lievanjem topova te drugih predmeta od kovine.[76])

IZRAĐIVANJE ORUŽJA

Oružje, nađeno u starohrvatskim grobovima druge pol. 8 st. i poč. 9. stolj., pohranjeno je većinom u kninskom muzeju, a po 1 primjerak mačeva imade zagrebački i sarajevski muzej. Mačevi, t. zv. »vikinžki«, vjerojatno su njemački proizvodi iz doba Karla Velikoga. Dvosjekle su oštrice, a držak u obliku gljive odvojen je

---

[72]) Szabo Gj.: Dragocjenosti samostana franjevačkog na Trsatu. Katolički list.

[73]) Tkalčić Vl.: Željezna ploča sa reljefom u Hrvatskom narodnom muzeju. VHAD, XIV. 1915—1919, str. 196—204., sl. 112.

[74]) Laszowski E.: Prilog za poviest industrije željeza u Čabru za vrieme Zrinjskih. Vjesnik kr. zem. arhiva, knjiga XIX. Isti, Gorski Kotar i Vinodol, str. 51—56.

[75]) Karaman: Umjetnost u Dalmaciji str. 131.

[76]) Dočkal K.: Naša zvona i njihovi lievaoci, Zagreb, 1942. — Kukuljević I.: Zvonoljevarstvo u Zagrebu. Vienac, Zagreb, 1880. — Hoffiller V.: Zagrebački zvonoljevci. Sveta Cecilija, Zagreb XIII, 1919., sv. II., str. 41. i s. sv. III., str. 70 i s. — Barle J.: Dva nepoznata zagrebačka zvonoljevca. (Schneider i Filić). Sveta Cecilija, XV., 1921. sv. III., str. 60. — Bulić F., Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci, Sv. Cecilija, Zagreb, 1920., str. 5—30, 70—97.

od oštrice, kratkom prečkom nakrsticom, koja tek oko god. 1000. postaje dulja, dok u 13. stolj. i držak postaje obliji i jajolik.[77])

Uslied zabrane Karla Velikoga, da Franci u ovim krajevima prodaju oružje, vjerojatno je, da su Hrvati bili prisiljeni sami kovati oružje.[78])

Šljemovi VII. stoljeća izkopani u Vidu kod Metkovića (sada u bečkom dvorskom muzeju), valjda su plien Neretljana sa susjedne langobardske obale, gdje je nađeno više takvih šljemova.

U nekim starohrvatskim grobovima nađene su krasne ostruge i mačevi, oznake viših ratnika i vojnika, a u drugima strjelice, sulice i sjekire, oznake običnih boraca.

U 14. stoljeću razvio se je tipični gotički mač, a u 15. stoljeću razvio se je bosanski odnosno albanski oblik »Schiavona«, te mač bez jabučice, kome je jedan odvojak križa uzvinut prema gore, pa se dotiče balčaka, dok su dva odvojka križa savijena u obliku podkove prema oštrici; nadalje mač s istim balčakom kao kod poljskih sabalja zvanih »karabela«. U 15. stoljeću počinje sablja sve više iztiskivati mač, koji krajem 18. stoljeća nestaje s bojišta.[80])

Po mišljenju M. pl. Praunspergera razvijao se je topuz (kijac) kod Hrvata sasvim samostalno, ostavši neprekidno u upotrebi od ranog srednjeg vieka do XVIII. stoljeća, kad ga je novije oružje iztisnulo.

Prikaz razvitka oružja u Hrvatskoj iznio je dr. Ćiro Truhelka.[81])

Razne vrste talijanskog, njemačkog i iztočnjačkog oružja, koje se je kod nas upotrebljavalo, a i izrađivalo u domaćim radionicama u Sarajevu, Fojnici, Foči, Dupovcima blizu Pazarića, Bugojnu, Gornjem Vakufu, Livnu, Risnu, Dubrovniku, Kotoru i drugdje, prikazao je Vejsil Ćurčić.[82])

Veliko još neobjelodanjeno gradivo o hrvatskom oružju sakupio je Milan pl. Praunsperger, kojega je zaslugom sabrana i dragocjena zbirka izvornih primjeraka, što se nalazi u Hrvatskom državnom muzeju u Zagrebu.

4. Drveni proizvodi

(Stolarstvo, tokarstvo, rezbarstvo i intarzije)

Svjetovnog pokućtva iz srednjeg vieka u Hrvatskoj je vrlo malo preostalo.[83])

Crkveno pokućtvo nešto je bolje sačuvano i više poznato.

Najstarija su drvena sjedala u koru katedrale u Splitu, sastavljena početkom 17. stoljeća od ulomaka iz prijašnjeg razdoblja, najvećim dielom iz XIII. stolj., s rezbarenim ukrasima u romaničkom slogu, dok su pobočne strane s lavom, koji se propinje, iz sredine 15. stoljeća.

Drvena vrata splitske stolne crkve, koja je domaći drvorezbar Andrija Buvina izveo g. 1214. i ukrasio s 28 malih reliefa iz Kristova života, pokazuju, da smo već u ono vrieme imali izvrstnih majstora i na tom polju umjetničke proizvodnje.

Ulomci romaničko-gotičkog kora iz zadarske crkve sv. Franje nalaze se u muzeju sv. Donata u Zadru.

Kasnogotički kor u zadarskoj crkvi sv. Franje izradio je 1394. Giovanni di Giacomo iz Borgo San Sepolcro u Toscani.

Iz 15. stoljeća potječu drveni korovi u stilu mletačke kićene gotike:

u katedrali u Trogiru, izradio Ivan Budislavić godine 1440.[84]),

u zadarskoj katedrali, izradio djelomice Ivan Korčulanin god. 1485.,

u katedrali u Hvaru (popravljen 1572.),

u ckvi sv. Križa na Čiovu.[85]),

Godine 1446. izradio je drvorezbar Vukčić drvene gvožđem okovane vanjske vratnice na ulazu u knežev dvor u Dubrovniku.[86])

Godine 1458. napravio je domaći majstor Grgur Vidov liepi ormar s rezbarijama kasnogotičkog sloga u sakristiji u Trogiru.[87])

Bliže renesansnog doba su korske klupe u crkvi sv. Frane na Lopudu (slične onima u San Zaccaria u Mletcima), te klupe u klauzuri samostana ss. benediktinaka u Zadru (jednim dielom).

Renesansne klupe u kapeli sv. Ladislava u zagrebačkoj katedrali izradio je g. 1507. Joannes Nicze iz Firenze.[88])

Dvie renesansne klupe poč. 16. stolj. sačuvane su u zagrebačkoj katedrali.

Slikar i kipar Petar te stolar Nikola izradili su god. 1520. tri klupe za oltare u zagrebačkoj stolnoj crkvi.[89]) (U ka-

---

[77]) Karaman Lj.: Wikingschwerter im Kniner Museum. Deutsche Zeitung in Kroatien. 26. II. 1942., str. 7. — Isti, Staro hrvatsko oružje. Preporod, Zagreb, 18. IV. 1942. br. 12., str. 15.

[78]) Praunsperger M.: Nešto o starom hrvatskom oružju. Narodna Starina, sv. 27., str. 56—58.

[79]) Truhelka: Osvrt na sredovječne spomenike Bosne. Sarajevo 1914. Glasnik zem. muzeja XXVI., 1914., str. 241. ss.

[80]) Praunsperger M.: Nešto o starom hrvatskom oružju. Narodna Starina, sv. 27., str. 56; sv. 28., str. 130; sv. 29., str. 205. — Šerović P. D.: O starinskom maču, koji se čuva u Perastu u Boki Kotorskoj. Narodna Starina, sv. 8., str. 191., i s. — Butorac P.: Nadpis na maču Petra Zrinskoga u Perastu. Narodna Starina, sv. 8., str. 185. i s.

[81]) Osvrt na sredovječne spomenike Bosne, Sarajevo, 1914. Glasnik zem. muzeja, XXVI., 1914., str. 241. ss.

[82]) Starinsko oružje, Sarajevo 1926.

[83]) U dvoru u Stubici navodno sačuvane gotičke stolice (priobćio dr. Šeper).

[84]) Fisković: Opis trogirske katedrale iz 18. stoljeća, Split, 1940., str. 8. i 40., te str. 63.

[85]) Za klupe u Primorju vidi: Karaman Lj.: Umjetnost u Dalmaciji, XV. viek, Zagreb, 1933., str. 146—147.

[86]) Karaman: Umjetnost u Dalmaciji, str. 25.

[87]) Fisković: Opis trogirske katedrale, str. 8. i str. 62., bilj., 86. Grgur Vidov sklopio je pogodbu za izradbu ormara pod uvjetom, da dovede drvorezbara iz Mletaka. Sliku v. Iveković, Denkmäler der Kunst in Dalmatien. Trau.

[88] Tkalčić: Prvostolna crkva zagrebačka, str. 65.

[89]) Ibid., 78—79, 83, 86—87.

tedrali su sačuvane dvie, a interzije treće nalaze se u posebničkom posjedu u Zagrebu).

U župnoj crkvi u Novom Vinodolskom sačuvane su renesansne korske klupe iz vremena podkraj 16. stoljeća.

Korske klupe u franjevačkoj crkvi u Hvaru izradili su u oblicima rane renesanse god. 1583. domaći majstori Franjo Čiočić iz Korčule i Antun Spija iz Zadra[90]).

Iz 17. stoljeća poznate su korske klupe izrađene u svetištu i u kapeli sv. Marije u zagrebačkoj katedrali oko god. 1630. Obje je popravio i prenačinio zagrebački majstor Matija Erlman 1675. (Nisu sačuvane.[91]).

God. 1648. izradio je za crkvu sv. Katarine u Zagrebu klupe Urso Weber, fratar Isusovačkog kolegija u Zagrebu.[92])

Godine. 1673. dao je Kristofor Druškovečki izraditi klupe za svetište samostanske crkve u Lepoglavi.[93]) (Nisu sačuvane.)

God. 1692.—1694. načinio je za zagrebačku stolnu crkvu 17 klecala zagrebački majstor Sebastian Tačkar.[94]) (Nisu sačuvana.)

Sebastijan Tačkar izradio je oko god. 1690. ormar za sakristiju zagrebačke stolne crkve[95]), i bogate, rezbarene i intarzijama urešene ormare riznice iz god. 1696. (Nisu sačuvani.[96]).

Korske klupe 17. stoljeća crkve samostana u Sveticama, ukrašene kariatidama i bogatim rezbarenim listnatim uresima.

Iz 17. stoljeća sačuvano je i mnogo svjetovnog pokućtva urešenog u renesansnom stilu. Osobito je zanimljiva postelja urešena intarzijama, iz frankopanskog grada Bosiljeva u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.

Iz 18. stoljeća:

Klupe s dva puta po sedam sjedala na pjevalištu samostanske crkve u Lepoglavi, izrađene god. 1735.—1737., ukrašene slikama iz života svetaca, koje su možda rad Ivana Rangera.[97])

Velika klupa iz sredine 18. stoljeća u samostanu u Klanjcu.[98])

Klupe s dva puta deset sjedala u svetištu samostanske crkve u Lepoglavi.[99]) Nasloni urešeni slikama iz života Isusova, koje je možda izveo Ivan Ranger.

Dvie klupe s po dva sjedala ukrašene rokokouresima te grbovima u kapeli trpećeg Isusa u samostanskoj crkvi u Lepoglavi.[100])

Zanimljive su korske klupe korčulanske katedrale s 2 puta po 10 sjedala, od kojih stražnjih 5 ima visoke naslone s probušenim ukrasima kasnorenesansnog stila, koje povezuje ravni arhitrav. Izradio ih je 1795.—1796. Bračanin Vicko Tironi.[101])

Riedkost je u našim stranama drvena rezbarena barokna propovjedaonica u obliku ribe, koja se nalazi u Lovrečini u Hrv. Zagorju. Motiv potječe iz njemačkih krajeva.

Među najljepše drvene propovjedaonice rokoko-stila u Hrvatskoj, spada svakako ona u crkvi u Belcu u Hrvatskom Zagorju.

Svjetovno pokućtvo u baroknom i rokokostilu kao i u kasnijim stilovima 18. i 19. stoljeća čuva se većinom u Hrv. drž. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu te u Gradskom muzeju u Varaždinu, dok se mnogo pokućtva nalazi još u upotrebi u posebničkom posjedu.[102])

Najvećim dielom ti su predmeti proizvodi dobrih domaćih obrtnika, kojih se imena nalaze u brojnim cehovskim popisima majstora, no nema podataka, koji bi nam omogućivali, da s podpunom sigurnošću pridamo pojedina djela nekim majstorima.

I ovoj grani umjetničke proizvodnje posvećivali su crkveni prvaci osobitu pažnju, pa tako znamo na pr., da je biskup Juraj Branjug u prvoj polovini 18. stoljeća imao na svom dvoru u Zagrebu nekoliko kipara i drugih obrtnika, koji su neprekidno izrađivali oltare, kipove, slike, propovjedaonice, klupe, orgulje, izpovjedaonice i ostale crkvene potrebštine, što ih je biskup razašiljao crkvama, koje su ih trebale.[103])

Mnogi »tišljari« izradili su liepe uresne rezbarije, pa i likovne skulpture na oltarima, koji su prikazani u razvoju likovne umjetnosti (Erlman, Komersteiner, Altenpacher i dr.).

5. Keramička proizvodnja

Lonci trbušasta oblika sa širokim otvorom, a urešeni cik-cak-linijama ili valovitim linijama, što su nađeni u starohrvatskim grobovima 8. 9. stoljeća, tako su srodni rustičkim proizvodima dunavskih zemalja iz rimskog doba, da očito nastavljaju tu davnu tradiciju. U isto vrieme nalaze se među tim posuđem i visoke vitke zemljane čaše kosih stiena, koje su bez sumnje karolinžkog njemačkog podrietla..[104])

Sjeverni i južni utjecaji europskog Zapada bez sumnje su i kasnije živo djelovali na keramičku proizvodnju u Hrvatskoj, ali je nažalost iz prošlih stoljeća poznato premalo gradiva, da bi se moglo potanje o tome govoriti.

---

90) Fisković: Korčulanska katedrala, Zagreb 1939. str. 63.
91) Tkalčić: Ibid., str. 59—60 i str. 73.
92) Horvat R.: Aus der Chronik der Zagreber Katharinenkirche. Neue Ordnung, Zagreb, 22. XI. 1942. str. 7.
93) Szabo: Spomenici kotara Ivanec, VHAD. XIV., str. 12.
94) Kukuljević: Prvostolna crkva u Zagrebu, 1856., str. 37—38.
95) Tkalčić: Prvostolna crkva, str. 113.
96) Ibid., str. 114.
97) Szabo: Spomenici kotara Ivanec, VHAD, XIV., str. 21.
98) Szabo, VHAD, n. s. XII. 228.
99) Ibid., str. 13
100) Ibid., str. 21.
101) Fisković Cv.: Korčulanska katedrala, Zagreb, 1939., str. 66.
102) Matasović J.: Zagrebački kućni namještaj polovinom 18. stoljeća. Narodna Starina, sv. X., str. 46—78.
103) Horvat R.: Juraj Branjug, Obzor, Zagreb, 3. VIII. 1939., str. 1—2.
104) Karaman Lj.: Zeugen alter Kulturbeziehungen, Karolingische Becher im Kniner Museum. Deutsche Zeitung in Kroatien, 8. V. 1942., str. 5.

Podkraj 18. stoljeća osnovao je grof Vojković (Wojkffy) u Krapini tvornicu kamenine, koja je djelovala do godine 1866.

Prvom polovinom i sredinom 19. stoljeća radila je u Zagrebu tvornica kamenine Barbot, koju je osnovao god. 1828. Josip Krieger, a drugom polovinom 19. stolj. radi ista tvornica pod vodstvom B. Kaline i E. Kornitzera.[105]) Zaposljivala je i svršene učenike zagrebačke Obrtne škole, koja je i sama proizvodila oko god. 1890. posuđe ukrašeno onodobnim pseudo-renesansnim i drugim motivima.

Dok su se svi ovi proizvodi povodili podpuno za stranim uzorima, počeo je sedamdesetih godina 19. stoljeća veleposjednik barun Pfeifer u svojoj tvornici u Orahovici izrađivati posuđe prema najboljim uzorcima domaćih lončara iz svih krajeva naše domovine.[106]) Ti su proizvodi bili na jagmu razprodani na bečkoj izložbi godine 1873., ali je tvornica uskoro prestala s radom zbog prejake utakmice inozemne kamenine i jeftinije domaće lončarske robe.[107])

Poslije prvog svjetskog rata izrađuje se ukrasna keramika na zagrebačkoj umjetničkoj akademiji pod vodstvom prof. Hinka Juhna, a od god. 1935. ponovno je započela i na zagrebačkoj Obrtnoj školi obuka u keramici. Iz tih tečajeva proizašlo je nekoliko vrlo darovitih mladih naših keramičara i keramičarki.

6. Staklena proizvodnja

U 18. stoljeću osnovana je u Hrvatskoj staklana blizu Našica, koja je proizvodila prosto staklo, što se je izvozilo i u Tursku.[108])

Prvom polovinom 18. stoljeća osnovao je grof Rajmund de Villana Perlas tvornicu stakla nazvanu Perlasdorf kod Delnica. U njoj su radili gotovo sami češki majstori i radnici.[109])

Početkom 19. stoljeća osnovane su u Gorskom kotaru na komorskom posjedu dvie staklane, i to do Lujzinske ceste pod Slemenom, koja je već g. 1834. bila napuštena, i u Mrzloj Vodici do Velike Vode, koju je komora dala u zakup, no i ova je uskoro prestala s radom.[110])

Prvom polovinom 19. stoljeća nalazila se je tvornica stakla na Jankovcu, a osnovao ju je jedan od grofova Jankovića. Od te tvornice nastale su kasnije ona u Dubokoj kod požežke Velike i najčuvenija hrvatska staklana u Zvečevu blizu Vočina, koju je osnovao god. 1842. D. S. Hondl.

Prvom polovinom 19. stoljeća radila je u Slaveniji tvornica u Ivanovu Polju, a kasnije daruvarska te osječka, osnovana god. 1862.

Veoma poznata bila je tvornica u Osredku kod Samobora, osnovana god. 1838. od barunice Wilhelmine Kulmer i njezina obližnja kasnija podružnica Karolina.

Drugom polovinom 19. stoljeća radila je i tvornicu stakla u Straži na Sutli.

Tokom 19. stoljeća te su tvornice vrlo uspješno radile i proizvodile robu, koja se je kakvoćom i ljepotom mogla mjeriti s mnogim zapadnoeuropskim tvornicama, pa se je vrlo mnogo izvozilo osobito u balkanske i ostale susjedne zemlje.

Početkom 19. stoljeća pomalo su sve te tvornice prestale s radom zbog neizdržljive utakmice s inozemstvom, jer su kao gorivo upotrebljavale drvo, koje je ne samo sve više poskupljivalo, nego je uslied velike potrošnje i nestajalo u okolici tvornice, pa se je moralo dovažati, a uz to su ipak sve te tvornice bile daleko od željeznice, pa je dovoz drva bio skup, a i kod prievoza izrađene staklenine do željeznice mnogi su se predmeti polupali.[111])

7. Tkanje, vezenje, pletenje i čipkarstvo

Pletene čarape seljaka iz kninske okolice, sabrane u zbirci fra Luje Maruna u Kninu, posvjedočuju svojim predajnim (tradicionalnim) uzorcima uzku vezu ukrasnih motiva starohrvatske pleterne ornamentike s domaćim pletenim radovima.

U starohrvatskim grobovima nađeni su ostatci odiela protkanih zlatom i urešenih čipkama. U grobu starohrvatskog junaka u Biskupiji nađene su na mrtvacu još svilene haljine.[112]) U riznici splitske katedrale čuvaju se dielovi rukavica izvezenih na rubu sličicama apostola.[113]) Nađene su u grobu splitskog nadbiskupa Lovre Dalmatinca, prijatelja i savjetnika kralja Zvonimira, ali je u isti grob bio zakopan i jedan splitski nadbiskup iz 14 stoljeća, kome vjerojatno pripadaju nađene rukavice. Na svaki način to je najstariji ostatak sačuvan od veziva srednjeg vieka u južnohrvatskom primorju.

To pokazuje, da su naši odličnici onoga doba nosili bogate i ukusne tkanine poput svojih suvremenika u ostalim naprednim europskim zemljama, odakle su ta tkiva vjerojatno bila i nabavljana. No možda su se već i tada ne samo

[105]) Zanon R.: Članak »Barbot« u Hrv. Enciklopediji.

[106]) Lay F.: Ornamente südsl. nationaler Haus- und Kunstindustrie. Schlusswort zur I. Lieferung. Zagreb, 1875.

[107]) Narodna Starina, sv. 35., str. 119. i ss.

[108]) Matasović: Trgovina u banskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću. Njiva 1919., str. 799.

[109]) Laszowski: Važnost grada Bakra u prošlosti. Jutarnji list, Zagreb, 2. V. 1938.

[110]) Laszowski: Gorski Kotar i Vinodol, str. 18.

[111]) Obrtnik: 1890., br. 3., str. 21. — Izvješća trg. obrtničkih komora u Osijeku, Senju i Zagrebu, 1901.

[112]) Karaman: Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 120.

[113]) Ciro Čičin Šajin: U riznici splitske stolne crkve. Novo Doba, Split, 12. X. 1935.

grublje seljačke, nego i finije tkanine proizvodile u Hrvatskoj. Podatci iz kasnijeg doba svjedoče nam, da je na pr. u 15. stoljeću na zagrebačkom Gradcu bilo tkalaca i finog protkanog sukna, pa je sigurno jednako bilo i u mnogim drugim hrvatskim gradovima.

Iz prošlih stoljeća sačuvalo nam se je do danas prilično crkvenog ruha, dok su starinska svjetovna odiela gotovo sva propala.

Veoma je zanimljiva zbirka crkvenog ruha u riznici zagrebačke katedrale.[114]) Tu se ističe kao najstariji primjerak u kazulu pretvoren plašt kralja Ladislava od arapsko-mletačkog tkiva 11. stoljeća, zatim dio vezenog uresa s humerala biskupa Kažotića (1260—1323.), pa mnogobrojno divno ruho iz doba gotike, renesanse i baroka, među kojim je za nas osobito važno nekoliko vrlo liepih primjeraka izrađenih u vezilačkoj školi, koju je osnovao u Zagrebu biskup Petar Petretić (1649.—1667.). U toj školi učio je Johann Wolfgang Stoll iz Bavarske vezenju dječake iz Planine (obć. Kašina, kot. Sv. Ivan Zelina), kaptolske podanike, koji su po svom zanatu nazvani zatim »štrikari«.[115])

Prekrasna su i misna odiela Petretićeva nasljednika biskupa A. Mikulića (1668.—1694.), kao i kasnijih crkvenih odličnika, pa nam to svjedoči o trajnom visokom stupnju njihove umjetničke kulture.

Ukusne i vrlo liepe primjerke misnog ruha imale su i mnoge pokrajinske crkve, a u novije je vrieme najveći dio s područja sjeverne Hrvatske pohranjen u Diecezanskom muzeju u Zagrebu.[116])

U primorskim crkvama i samostanima ima dragocjenih kazula i pluviala, a osobito se ističu ornati od crvena baršuna XV. i XVI. stoljeća s pojasima vezenih slika u zlatu i u bojama, što se nalaze u zadarskim crkvama, u katedrali u Trogiru, u katedrali u Splitu, u franjevačkom samostanu u Hvaru, u katedrali u Korčuli te u franjevačkom samostanu u Dubrovniku.[117])

Valja spomenuti kao svjedočanstva umjetničkog ukusa naših svjetovnih kao i duhovnih prvaka prekrasne gotičke antependije stolne crkve u gradu Krku i u Dobrinju na otoku Krku[118]) gobeline od 15. do 18. stoljeća iz zrinskog grada Čakovca[119]) te one u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu, od kojih je neke izradio Charles Mite, umjetnik na dvoru lotarinžkog vojvode početkom 18. stoljeća.[120])

I čipkarstvo se je razvilo u Hrvatskoj bez sumnje ponajviše na pobudu našeg svećenstva, koje je davalo izrađivati čipkama urešeno misno ruho i druge predmete.

Poznato je već iz starine, da su se u primorju proizvodile razne čipke, no prieporno je, da li su Mletčani prvi unieli ovamo tu tehniku ili su oni podigli davni domaći obrt do skupocjenog veleobrta, kojim su kao spretni trgovci osvojili svjetska tržišta, prilagođujući motive ukusu kupaca i razvitku ukusa postepeno s razvojem europskih umjetničkih slogova.[121])

Staro pažko čipkarstvo podigli su u novije vrieme svojim marnim nastojanjima Franjo Budak i upraviteljica Državne čipkarske škole u Pagu Marija Persen.

Tradicija lepoglavskog čipkarstva potječe vjerojatno od djelovanja pavlina u ovim krajevima. Velike zasluge za održanje, usavršenje i promicanje lepoglavske čipke imade Zlata Šuflaj, koja je prva započela pred više desetljeća s radom na tom polju, i Danica Brössler, upraviteljica Drž. čipkarske škole u Lepoglavi.

Svećenstvo je prvo započelo i s tvorničkom proizvodnjom u Hrvatskoj, pa tako na pr. podigoše franjevci u Velikoj kod Požege u 18. stoljeću tvornicu sukna.[122])

Grof Theodor Batthyany podigao je oko g. 1770. tvornicu platna u Ozlju.[123])

Krajiška uprava podigla je god. 1780. tvornicu sukna u Pančevu, koja bude uskoro prenesena u Sriemske Banovce na Dunavu, a 1787. u Križanić-Turanj kod Karlovca. Godine 1788. imala je već bojadisaonicu, krojačnicu, klobučariju i tkaonicu platna. Radila je većinom za vojsku. Prestala je 1799., jer seljaci nisu htjeli čisto uzgajati ovce, pa je bolje sukno štajersko, češko, ugarsko i erdeljsko lakše nalazilo kupaca.[124])

Tokom 18. stoljeća razvile su se u posavskoj Hrvatskoj i tvornice svile i svilene robe, a krajiške su vlasti osobito podupirale gajenje svilenih buba.[125])

Jače se je razvio hrvatski tekstilni veleobrt podkraj 19. i početkom 20. stoljeća.

Veoma ukusne i upravo umjetničke proizvode dalo je hrvatsko ćilimarstvo, osobito razvijeno u bosanskoj i slavonskoj Hrvatskoj, te u velikoj župi Lika i Gacka.[126])

---

[114]) Bojničić I.: Riznica prvostolne crkve zagrebačke. Hrvatska Prosvjeta, 1894. — Tkalčić I. K.: Prvostolna crkva zagrebačka 1886., str. 114—125.

[115]) Kuten Gj.: Božji grob u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj. Vienac, Zagreb, tečaj XXXI., 1899., str. 203, 222, 238.

[116]) Dočkal K.: Diecezanski muzej u Zagrebu, Zagreb, 1940. — Szabo, O starom misnom ruhu u našim crkvama. Narodna Starina, sv. 17., str. 145—153.

[117]) Karaman: Umjetnost u Dalmaciji, str. 187.

[118]) Kniewald D.: Antependij i pala u Krku. Godišnjak zgb. sveučilišta, 1929., str. 52—55. — Kniewald D.: Antependij u Dobrinju na otoku Krku. Godišnjak zgb. sveučilišta, 1929—30. 1932—33.

[119]) Schneider A.: Stari gobelini u Hrvatskoj. Savremenik, g. XIX., 1926., br. 1., str. 10—14.

[120]) Lossky B.: Oeuvres d'art francaises en Yugoslavie. Bulletin de la sociéte de l'art francais. Année 1938., Paris, 1939. — Isti o lotarinžkim umjetninama u Hrvatskoj u časopisu »Le pays lorrain« Nancy, ožujak 1939.

[121]) Karaman: Umjetnost u Dalmaciji, str. 187.

[122]) Kempf J.: Požega, str. 453.

[123]) Laszowski: Tvornica platna u Ozlju u 18. stolj. Obzor 4. VIII. 1926.

[124]) Horvat R.: Povijest veleobrta u Hrvatskoj. Rukopis u trgovinskoj komori u Zagrebu, str. 84.

[125]) Matasović J.: Trgovina u banskoj Hrvatskoj u 18. stolj. Jug. Njiva 1919., str. 799. — Taube, Historische und geographische Beschreibung der Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien. Leipzig, 1777., II. knjiga, str. 22.

[126]) Tkalčić Vl.: Ćilimarstvo u Jugoslaviji.

Na glasu su također i hrvatska tkiva i veziva, koja pokazuju jednako kao i ćilimovi, da najveći dio narodnih tkiva potječe još iz predpoviestnih vremena, te je povezan s onodobnom kulturom iztočnog Sredozemlja, a kasnije su mnogo utjecali na narodnu ornamentiku turski iztočnjački motivi i barokna umjetnost Zapada.[127])

Premda se karakter ukusne narodne ornamentike u novije vrieme (osobito počevši od konca 19. stoljeća) sve više gubi pod utjecajem gradske veleobrtne proizvodnje, ipak nastoje neki pojedinci te državne i posebničke udruge održavati i obnavljati stare predaje u tehnici i ornamentici seljačkog rukotvorstva. (Vidi poglavlje: Nastava, promicanje i organizacija proizvodnje predmeta upotrebne umjetnosti).

8. Nastava, promicanje i ustrojstvo proizvodnje predmeta upotrebne umjetnosti

Za obrazovanje obrtnika brinule su se u sjevernoj Hrvatskoj do 18. stoljeća cehovske ustanove, a u bosanskoj Hrvatskoj do druge polovice 19. stoljeća esnafi. U doba Marije Terezije uvedene su u većim gradovima ženske stručne škole i škole crtanja za obrtničke naučnike, da se usavrše u svom zvanju. Uza sva nastojanja vlasti, te su se škole težko održavale. Godine 1872. uvedena je sloboda obrta. Cehovi su razpušteni, a stvorene su obrtničke zadruge. Sredinom 19. stoljeća zavladala je obća stagnacija na polju upotrebne umjetnosti ponajviše stoga, što je konkurencija veleobrta, kojemu je bila glavna svrha proizvesti strojevima što jeftiniju robu, nagnala male obrtnike na utakmicu, u kojoj je kakvoća proizvoda sve više nazadovala i izgubio se smisao za umjetnički rad. Godine 1872. otvoren je tečaj za obrazovanje učiteljica ženskoga ručnoga rada pri učiteljskoj školi u samostanu ss. milosrdnica u Zagrebu, a 1877.—1884. isto takav u Kr. ženskoj preparandiji u Zagrebu. Godine 1879. otvorena je u Zagrebu prva ženska obrtna (stručna) škola.

Zaslugom Ise Kršnjavoga osnovano je iste godine u Zagrebu »Družtvo za umjetnost i umjetni obrt« a ovo je godine 1880. osnovalo »Muzej za umjetnost i umjetni obrt« i godine 1880. »Obrtnu školu«, u kojoj je glavnu rieč vodio arhitekt Herman Bollè, Niemac iz Kölna. Zakonom od 10. XII. 1889. obje su ove ustanove podržavljene, a vlada je osnovala i u drugim mjestima obrtne škole za pojedine struke ili za više njih.

U Sarajevu su počevši od godine 1882. redom osnivane: Državna tkaonica veza i vezionica, a zatim Državna tkaonica ćilimova, te Državna radionica za umjetne zanate. Te su ustanove proširile svoje djelovanje (osobito tkaonica ćilimova) s mnogim podružnicama i na pokrajinu. Kod toga imade od Hrvata najviše zasluga dr. Ćiro Truhelka, bivši ravnatelj i organizator zemaljskih muzeja za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.

Godine 1905. otvorili su u Zagrebu Bela Csikos Sessia i Menci Kl. Crnčić umjetničku školu, koja je godine 1907. pretvorena u Školu za umjetnost i umjetnički obrt, iz koje se razvila današnja Akademija likovnih umjetnosti. Uzporedo s tim nastojanjima za napredkom gradskog obrta počelo se sve više pažnje posvećivati proizvodima seljaka.

U sjevernoj Hrvatskoj najviše su se iztakli od pojedinaca na promicanju seljačkog umjetničkog obrta (upotrebne umjetnosti) Nikola Arsenović (1823.—1885.), vlastnik krojačke radionice u Vukovaru, koji je putovao 20 godina po Hrvatskoj i susjednim krajevima izrađujući akvarelne slike narodnih nošnja i ornamentalnih uzoraka. Po povratku pokušao je 1868./69. osnovati u Zagrebu, Rumi i Irigu obrtničko-umjetničke škole (gdje bi se pored krojenja narodnog odiela proučavala narodna ornamentika), ali su mu sve te osnove propale. On je izradio izvrstnu uputu za krojenje mnogobrojnih, danas već nestalih, narodnih odiela i više albuma narodnih nošnji, koje je htio reprodukcijom proširiti u narodu. Te slike N. Arsenovića od osobite su važnosti za proučavanje stare naše nošnje, jer su se same nošnje od tada promienile, a mnoge podpuno propale.

Srećko Lay (1838.—1913.), osječki industrijalac, sabirao je naše seljačke rukotvorine i nošnje, te je već godine 1867. sudjelovao sa svojom zbirkom na velikoj etnografskoj izložbi u Moskvi, a kasnije i na drugim izložbama. Dielovi njegove zbirke sačuvani su u Hrvatskom državnom etnografskom muzeju u Zagrebu. Godine 1871. izdao je u Njemačkoj djelo: »Südslawische Ornamente«, table uzoraka s tekstom »Die Verbreitung und Cultur der Südslawen«.

Godine 1875. do 1884. izdao je u Beču u 20 svezčića po 10 tabli reprodukcije uzoraka narodnog veziva, rezbarstva u drvu, kovinarstva i lončarstva. (»Ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti«).

Savka Subotić (1834.—1918.) prva je pokrenula misao o osnivanju ženskih zadruga (1864.). Proučavala je narodna veziva i tkiva, putujući osobito po najiztočnijim podunavskim hrvatskim krajevima i promicala obrazovanje narodne tekstilne industrije za domaću potrebu i za izvoz. Spremila je originalne i primienjene proizvode seljačkog rukotvorstva za izložbe u Trstu (1883.) i u Pešti (1885.)

Nikola A. Plavšić (1848.—1912.), b. tajnik Trg.-obrt. komore u Osieku, sabirač umjetnina, veoma je zaslužan za unapređivanje narodnog umjetničkog obrta, te je kao povjerenik za tadašnju Hrvatsku i Slavoniju organizirao više izložaba naših seljačkih rukotvorina u inozemstvu: u Pešti 1885. i 1896., Bruxellesu i Barceloni 1888., Parizu 1889. i 1900.

[127]) Zbirka hrvatskih narodnih ornamenata izdanje Hrv. drž. etnografskog muzeja, Zagreb 1941.

»Družtvo za umjetnost i umjetni obrt« priredilo je ponajviše zaslugom Ise Kršnjavoga 1881.—1882. prvu izložbu domaćeg kućnog obrta u Zagrebu.

Daniel Hermann (1861.—1924.), zagrebački trgovac, sakupljao je uzorke starih narodnih tkiva i veziva i nabavljao za svoju trgovinu nove seljačke radove raznih krajeva naše domovine te ih izlagao na izložbi u Zagrebu 1864., na međunarodnim izložbama u Beču 1873., Trstu 1882., Bruxellesu, Barceloni i Melbourneu 1888., u Parizu 1889., te na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.

Salomon Berger (1858.—1934.) pokušao je još liepo očuvani kućni seljački rad, u prvom redu tkalački i veziljski, organizirati u veliku kućnu narodnu industriju. Priredio je oko stotinu izložaba u inozemstvu, skupio je veliku zbirku narodnih uzoraka, te je u svojim praktičnim školama učio narod cieniti liepe uzorke, izpravno tvorivo i izpravnu tehniku. Njegova velika zbirka temeljem je Hrvatskog narodnog etnografskog muzeja u Zagrebu, kojemu je bio ravnateljem. Taj muzej od svoga osnutka (1919.) djeluje također na polju promicanja narodne upotrebne umjetnosti.

Mirko Cepelić (1883.—1920.), kanonik i tajnik biskupa Strossmayera u Đakovu, zarana je počeo proučavati narodni život, a napose seljačko tekstilno rukotvorstvo, pa je u poznavanju ovoga bio najbolji stručnjak u Hrvatskoj. Napisao je izvrstne prikaze toga rada, te je sakupio krasnu zbirku tkiva i veziva, što ju je uzorno opisanu ostavio Hrvatskom narodnom etnografskom muzeju u Zagrebu. Napose se bavio praktički starinskim narodnim bojenjem vune i primjenom narodnih šara u ćilimarstvu.

Istodobno s tim prvim podhvatima djelovali su: Levin pl. Horvat (sabirač umjetnina i narodnih rukotvorina), bivši upravitelj Muzeja za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, Josip Lovretić, župnik u Otoku, koji je čitav svoj život posvetio proučavanju narodnoga života, a posebno se bavio primjenom narodnih šara na crkveno ruho i na predmete građanske upotrebne umjetnosti, dr. Ćiro Truhelka, bivši ravnatelj zemaljskih muzeja za B. i H. u Sarajevu, Vejsil Ćurčić, bivši kustos istoga muzeja, Jelica Bernadzikowska, Milka Štanfelj, prof. Antun Peroš, prof. Antun Jiroušek, Radoslav Bačić, Draga Kovačević-Dugački, Marijan Markovac i dr. kao i razne udruge za pridizanje i čuvanje narodne umjetnosti i obrta. Od tih su najstarije i najvažnije Ženska udruga u Petrinji (osnovala 1908. Zlata Kovačević-Lopašić), Ženska udruga u Zagrebu (osn. 1913. Ženka Frangeš) i Cavtatska udruga u Cavtatu (osn. 1922. Jelka Miš).

U mnogim gradovima Europe organizirala su se u drugoj pol. 19. stoljeća i u početku 20. udruženja umjetnika s ciljem, da oplemene obrt i da dadu svome narodu umjetnički izvedene predmete dnevne upotrebe.

Zagrebački slikar Tomislav Krizman prvi je poduzeo kod nas akciju, da podigne vrstnoću našeg umjetničkog obrta na razinu zapadne Europe i da predmeti, kod nas izvedeni, doista imaju osebujno obilježje našega naroda. Najviše je njegova zasluga, što je uglavnom prestalo neumjetničko kopiranje i preinačivanje narodnih uzoraka (Rob. Auer, D. Inkiostri, A. Posilović) i da se naši moderni umjetnici služe motivima seljačkih rukotvorina samo s tim ciljem, da upoznaju značajke likovnog izražavanja našeg naroda i da im vlastite zamisli budu što osebujnije naše. Tomislav Krizman priredio je 1912. i 1913. u Zagrebu sa svojom privatnom školom vrlo uspjele izložbe umjetničkog obrta.

Povodom međunarodne izložbe dekorativnih vještina u Parizu (1925.) skupio je Tomislav Krizman ponovno većinu umjetnika sudjelovača u udruženje za promicanje umjetničkog obrta »Djelo«. To je udruženje priredilo u Zagrebu izložbu u proljeće 1926., ali je doskora unatoč časovitom uspjehu zamrlo.

Na čelu ženskih udruga nastavlja svojim radom usavršavajući se sve više i u umjetničkom smjeru »ženska udruga u Zagrebu« koja ima između ostaloga i velikih zasluga uz Franju Budaka za uzkrišenje čipkarske škole u Pagu, koja od godine 1941. djeluje kao Državna čipkarska škola pod Ministarstvom narodnog gospodarstva, a pod vodstvom upraviteljice Marije Persen.

Zaslugom Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu, započeo je godine 1930. čipkarski tečaj u Lepoglavi (pod vodstvom Danice Brössler), koji je godine 1933. prešao pod okrilje države, a od godine 1941. nastavlja rad kao Državna čipkarska škola, uz koju djeluje posebni odio za narodno drvorezbarstvo.

Godine 1937. osnovan je u Zagrebu Centralni zavod za unapređenje »kućne radinosti«, pa je time učinjen odlučan korak za koordiniranje svih snaga na polju seljačkog i gradskog kućnog rada i umjetničkog obrta, ali sa slabim uspjehom. Isti je preustrojen godine 1942. kao »Središnjica za narodni kućni i umjetnički obrt u Zagrebu« — »Domrad«.

Zagrebačka Ženska stručna škola (današnja Državna ženska učiteljska škola i Državna ženska zanatska škola) i mužka Obrtna škola, (danas Državna obrtna škola), te Visoka škola za umjetnost i obrt (danas Državna akademija likovnih umjetnosti) uzgojili su mnoge vriedne radnike na polju umjetničkog obrta, a i mnogi naši umjetnici dali su se na taj rad.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ustrojeni su u najnovije vrieme različiti tečajevi umjetničkog obrta upotrebne umjetnosti za obrazovanje ustaške mladeži na tom području, među ostalim ustrojena je i posebna Umjetnička škola Ustaške mladeži u Zagrebu, s odjelima za umjetnički obrt.

9. Suvremeni majstori upotrebne umjetnosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

U novije doba iztakli su se kod nas na polju upotrebne umjetnosti (abecednim redom).

U kiparstvu i klesarstvu A. Augustinčić, Fr. Bramor, V. Braniš, L. Filipović, R. Frangeš Mihanović, R. Jean, H. Juhn, I. Kerdić, Fr. Kršinić, I. Meštrović, J. Turkalj, R. Valdec.

U slikarstvu: Lj. Babić, Vl. Becić, I. Gundrum, K. Hegedušić, O. Höcker, J. Kljaković, E. Kovačević, T. Krizman, J. Merlić, Vl. Mirosavljević, Vj. Parač, M. Rašica, I. Režek, Z. Sertić, Z. Šulentić, I. Tišov, E. Tomašević, K. Tompa, M. Trepše, M. Uzelac, M. Vanka.

U scenografiji: Lj. Babić, Gj. Glumac, I. Gundrum, K. Hegedušić, T. Krizman, B. Šenoa, M. Trepše, M. Vanka.

U opremi knjige: Lj. Babić, V. Gecan, I. Gundrum, K. Hegedušić, O. Höcker, Vl. Kirin, M. Kraljević, T. Krizman, T. Paulić, N. Pleše, M. Rački, E. Sekler, Z. Sertić, M. Trepše, F. Vaić.

U plakaterstvu: Hrvatska državna tiskara u Zagrebu, »Tipografija d. d.«, Rožankovski i drug, Hrvatski tiskarski zavod u Osieku.

U knjigovežtvu: A. Katušić, L. Killer, R. Kunc, Z. Štromar, knjigovežki odjel Hrvatske državne tiskare u Zagrebu, »Tipografija«.

U kartonaži: Ivan Hudetz d. d., i Rožankovski i drug u Zagrebu.

U snimačtvu: »Foto-klub« u Zagrebu s brojnim svojim podružnicama u pokrajini.

U slikopisu: M. Mikac, O. Miletić.

U keramici: J. Babić, L. Bezeredy, B. Dužanec-Neuberger, N. Gjorgjević, I. Gundrum, Z. Grünmann, St. Skopal, Z. Tućan-Stefanini, »Pilot« d. d., E. Paul, M. Plazzeriano, M. Horvat, H. Juhn, I. Kosier-Janda, T. Krizman (nacrti), Zadruga Kaolin u Zagrebu.

U staklarstvu: I. Marinković, osobito za crkvene prozore i mozaik, Gj. Topalović — ukrašavanjem, brušenjem i rezanjem, tt. Pasarić u Zagrebu, Sjedinjene tvornice stakla d. d. i »Spectrum« u Zagrebu, M. Roth. — Nacrti I. Gundruma, T. Krizmana, Z. Sertić, M. Trepšea.

U kovinarstvu: F. Besediček, E. Bohutinsky, I. Kerdić, V. Pandić, Cv. Pećar, R. Valdec, tt. Griesbach i Knaus, »Helios«, »Lux«, »Mjed« u Zagrebu.

U drvenim proizvodima, stolarstvu i drvorezbarstvu: N. Belin, V. Braniš, N. Crnokrak, F. Čus, R. Hudoklin, H. Potocki, S. Sabljak, kao i tt. Bothe i Ehrmann »Lipa«, »Barok« (Patačić) u Zagrebu.

U intarziji: J. Kavurić, I. Župan.

U košaračtvu: Sljepačka zadruga sv. Vida u Zagrebu.

U radovima u koži: A. Martinić, A. Nedzviedzka, Gj. Petričević, Fr. Suhodobnik, tt. »Sljeme« u Zagrebu. Nacrti: Z. Sertić.

U tekstilu: nacrti i izradba tkiva, ćilimi, veziva, čipke i dr.: B. Hegedušić, T. Paulić, A. Pleše, S. Turkalj Križ, M. Grnić, S. Šajnović; tkiva: H. Kras, — ćilimi: M. Kovačević-Ovčačik, veziva i čipke: M. Persen, Z. Šufflay, D. Brössler; posamenterija: tt. Drag. Rožić i sin, — čipke i dr.: tt. Lacet. — Nacrti: Lj. Babić, F. Budak, I. Gundrum, D. Brössler, B. Hegedušić, N. Pleše, M. Rašica, I Režek, Z. Sertić.

U proizvodnji igračaka: T. Paulić, Z. Šulentić, S. Turkalj-Križ, Seljačka zadruga u Samoboru pa nacrtima g. Mošanskoga.

III. HRVATSKA GLASBA

1. HRVATSKA NARODNA GLASBA
2. KRATAK PREGLED HRVATSKE UMJETNIČKE GLASBE
3. RAZVITAK CRKVENE GLASBE U HRVATSKOJ
4. HRVATSKI SKLADATELJI I NJIHOVA DJELA
5. HRVATSKI REPRODUKTIVNI UMJETNICI
6. GLASBENE ŠKOLE, DRUŽTVA I USTANOVE
7. PREGLED HRVATSKE GLASBE U TABELAMA

1. Hrvatska narodna glasba

Napisao prof. dr. BOŽIDAR ŠIROLA

Na bujnost hrvatskoga glasbenoga folklora i njegovu važnost za komparativna izpitivanja europskog folklora (kao i za iztraživanje i uzpoređivanje s jednostavnim oblicima višeglasja, koji su se počeli javljati u zapadnoj Europi u umjetničkoj glasbi ranoga srednjeg vieka), upozorio je već Ludvik Kuba u svom referatu »O istro-dalmatinskoj pučkoj popijevki« na muzikoložkom kongresu u Beču prigodom proslave Haydnove 100-godišnjice god. 1909.

U hrvatskom glasbenom folkloru sačuvaše se kao nekim čudom, a upravo zbog neobične konzervativne snage narodne tradicije, raznovrstni oblici vokalne i instrumentalne narodne glasbe, pa i danas još žive jedan kraj drugoga istodobno, dok su se u razvitku europske umjetničke glasbe javljali jedan za drugim.

Zanimljivo je razgledati različite harmonijske obrazce hrvatskih narodnih popjevaka, kako se očituju u višeglasnom (redovno dvoglasnom) narodnom pjevanju, pa u pjevanju uz pratnju (uz svirku na raznim instrumentima, te u latentnoj harmonici jednoglasne narodne popievke, gdje je ta u običaju). Možda se po kriterijima na osnovi latentne harmonike najbolje dadu razvrstati hrvatske narodne popievke. Najstarije su one iz područja t. zv. »istarske« ljestvice, u kojoj se javlja snižena peta stupka (kvinta), pa još nema razvijene kvintne srodnosti kao prvotnog tonalitetnog elementa. U kajkavskom se području (posebno u Međimurju) javljaju starocrkveni ljestvički obrazci, najpače dorski i frigijski. U narodnim popievkama planinske Hrvatske javljaju se i drugi (u Europi nepoznati) ljestvički obrazci, među ovima napose oni, kod kojih je mol-harmonija u subdominanti, te orientalni, kod kojih se kao melodijski interval pojavljuje povećana sekunda. Napokon se javlja i moderni dur-tonalitet i moltonalitet, nastao (u sjev.-izt. Hrvatskoj) baš pod utjecajem vrlo razvijene svirke na gajdama i u tamburaškim zborovima. Točnije ograničivanje raznih područja hrvatskoga glasbenog folklora danas još nije moguće provesti, jer nema dovoljno za to potrebnih specialnih iztraživanja. Melografijom se vazda još uz muzikologe bave i praktični glasbenici i skladatelji, koji tragaju za zanimljivim i liepim napjevima, da ih mogu upotriebiti bilo kao građu za jednostavnu harmonizaciju, bilo kao motive za izgrađivanje glasbenih djela većeg obsega i šire koncepcije.

Kao sabirači i zapisivači (melografi) hrvatskih narodnih popjevaka iztakoše se: u 16. stoljeću poznati hrvatski pjesnik Petar Hektorović i anonimus, redovnik pavlin, u 18. stoljeću Splićanin dr. Julije Bajamonti, u početku 19. stoljeća zlatarski župnik Ladislav Forko, A. Ivanošić, franjevac Grgur Čevapović, nepoznati melografi u Dubrovniku (u zbirci o. Vanđe Kuzmića). Već za hrvatskog narodnog preporoda javljaju se pravi melografi: Karlo Catinelli-Bevilaqua-Obradović, Stanko Vraz, a odmah za ovima prvi hrvatski muzikolog Fr. Š. Kuhač (1834.—1911.), koji je izdao veliki svoj zbornik u 4 knjige. Ludvik Kuba sabirao je i izdao građu iz raznih pokrajina hrvatskih, najobsežnije narodne popievke planinske Hrvatske. Matko Brajša-Rašan izdao je hrvatske narodne popievke iz Istre. Od novijih melografa i muzikologa treba iztaknuti dra Vinka Žganca (zapisivao u Međimurju i kod bačkih Šokaca i Bunjevaca), Zlatka Špoljara (zapisivao u Podravini), Milana Langa (u Samoboru), Vlad. Bersu (u južnom primorju), Ivana Matetića (u Boduliji i sjevernom primorju), Luku Lukića (u okolici Broda na Savi), Nikolu Hercigonju (na smotrama Seljačke Sloge) i druge, koji sakupljenu građu odmah obrađuju najvećma za koncertne izvedbe (R. Matz, F. Dugan ml., K. Odak i t. d.). Seljačka Sloga u svojim ograncima stvorila je nova žarišta za gajenje hrvatske narodne popievke, ali i za čuvanje starinskih liepih običaja, plesova, nošnje. Izdavanje harmoniziranih hrvatskih narodnih popjevaka i njihovih obradbi za mužke i mješovite zborove provodila je naklada zadruga »Sklad«.

Muzikoložkim studijama iztaknuli se dr. Milovan Gavazzi, dr. fra Branko Marić, dr. Božidar Širola; Od stranih učenjaka prof. dr. M. Murko, prof. dr. G. Becking, te mladi muzikolozi dr. W. Wünsch i dr. P. Brömse.

Odsjek za narodnu glasbu u Hrvatskom državnom etnografskom muzeju u Zagrebu ima aparaturu za fonografsko i gramofonsko snimanje.

BIBLIOGRAFIJA HRVATSKE NARODNE GLASBE

A. Zbornici i zbirke zapisa hrvatskih narodnih popjevaka

VLAD. BERSA: Zbirka narodnih popjevaka (dalmatinskih), sabrana u god. 1906. i 1907. (svega 464 zapisa). Rukopis se priređuje za tisak u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (u redakciji dra. B. Širole).

MATKO BRAJŠA (Rašan): Hrvatske narodne popijevke iz Istre (50), svjetske i crkvene. Chansons nationales croates d'Istrie. Sabrao ih i harmonizirao za mužki i mješoviti zbor M. B., R. Pula 1910.

L. KUBA: Slovanstvo ve svych zpevech. U vlastitoj nakladi svi svezci: »Album Charvatské« Prag, 1882; »Pisne charvatské«, Prag 1892; »Pisne dalmatske, Prag 1893; — u nakladi Hudebni Matice »Pisne bosansko-hercegovské, Prag 1927.

L. KUBA: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, sakupio za »Zemaljski muzej u god. 1897., a objelodanio (najvećim dielom) u Glasniku tog muzeja od god. 1906.—1910. Netiskani dio tog zbornika pripremljen je (u redakciji Vl. Dukata i dra. Br. Širole) za tisak u izdanjima Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

FR. S. KUHAČ: Južno-slovjenske narodne popievke (Chansons nationales de Slaves du Sud). Većim ih dielom po narodu sakupio, ukajdio, glasovirsku pratnju udesio, te izvorni im tekst pridodao Fr. S. Kuhač. Knjiga I.—IV. Zagreb 1878.—1881. u vlastitoj nakladi. Knjiga V. (u redakciji V. Dukata i dra. B. Širole) u izdanju Akademije znanosti i umjetnosti.

MILAN LANG: »Samobor, narodni život i običaji« (separat iz 16., 17., 18., i 19. knjiga Zbornika za narodni život i običaje u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1915). Na str. 720. do 818. nalazi se zbirka popjevaka crkvenih, ljubavnih, napitnica, raznih, šaljivih i dječjih.

LUKA LUKIĆ: »Križari i križarice«. Sv. Cecilija, Zagreb 1924.; — »Što pjeva puk u Slavoniji idući na zavjete«, Sv. Cecilija, Zagreb 1926.: — »Stare svatovske popijevke iz Varoša kod Broda na Savi«. Sv. Cecilija, Zagreb 1928.

ZLATKO ŠPOLJAR: »Pučke popijevke iz Podravine«; prvi svezak 1917., drugi svezak 1918.; vlastita naklada.

O. ANTONIN ZANINOVIĆ: »Kolende u Dalmaciji«, Sv. Cecilija, Zagreb 1929., 1932., 1933., 1934., 1935., 1937., 1938.

Dr. V. ŽGANEC: Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja. I. Svjetovne; II. Crkvene. Izdanje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1924. i 1925.

Dr. V. ŽGANEC: »Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja«. Sabrao, harmonizirao i izdao V. Ž. Zagreb 1916.; »Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja«; drugi svezak. Sabrao, harmonizirao i izdao V. Žganec. Zagreb 1920.

FRANJO ŽIDOVEC: Hrvatske pučke popijevke: iz Gjurgjevca, (Sv. Cecilija, Zagreb 1929., 1932., 1934.); iz Kloštra Podravskog (Sv. Cecilija, Zagreb 1933.); iz Podravskih Sesveta (Sv. Cecilija, Zagreb 1937.); iz Kalinovca (Sv. Cecilija, Zagreb 1937., 1939.); korizmene (Sv. Cecilija, Zagreb 1938);

HRVATSKA NARODNA PJESMA, mjesečnik za promicanje hrvatske narodne glazbe. Uredio Rudolf Matz, Zagreb 1926. i dalje.

B. MUZIKOLOŽKE RAZPRAVE I STUDIJE

Dr. P. BRÖMSE: »Flöten, Schalmeien und Sackpfeifen Südslaviens«. Brno 1937.

Dr. M. GAVAZZI: Pregled karakteristika pučke muzike južnih Slavena. Lud Slowianski III. Warszawa 1927.

Dr. M. GAVAZZI: Jadranska »lira« — »lirica«. Narodna Starina, knj. IX., Zagreb 1930.

Dr. M. GAVAZZI — Dr. B. ŠIROLA: Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu. Zagreb 1936.

L. KUBA: Narodna glasbena umjetnost u Dalmaciji. Zbornik za narodni život i običaje, knj. III. i IV., Zagreb 1898. i 1899. Ista je radnja izašla u originalnom (češkom) tekstu u »Cesty za slovanskou pisni«, sv. II. Prag 1935.

S. KUBA: Cesty za slovanskou pisni, sv. II. Prag 1925., u tom djelu osobito razprave: Zpev a houdba v Bosne a Hercegovine; Pisen jižnih Slovanu a mohamedanstvi; Pomer jihoslovanskych tekstu k napevum

FR. S. KUHAČ: »Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske. Rad Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knjiga 38., 39., 41., 45., 62., 63.

FR. S. KUHAČ: »Osebine pučke glasbe naročito hrvatske«. Rad Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. 160., 174. i 176.

FR. S. KUHAČ: »Turski živalj u pučkoj glasbi Srba, Hrvata i Bugara«. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1898.

LUKA LUKIĆ: Gradja za hrvatski glazbeni rječnik. Sv. Cecilija, Zagreb 1920. i 1921.

LUKA LUKIĆ: O pučkom pjevanju u Slavoniji. Sv. Cecilija, Zagreb 1923.

Dr. BRANKO fra MARIĆ: Naša pučka glazbala »Napredak«, hrvatski narodni kalendar za 1932. Sarajevo.

Dr. BRANKO fra MARIĆ: Pentatonika u bosanskohercegovačkoj pučkoj muzici. Sv. Cecilija, Zagreb 1938.

Dr. CURT SACHS: Über eine bosnische Doppelflöte. Sammelbände der Internationalen Mussikgesellschaft IX.

Dr. B. ŠIROLA: Problemi našeg muzikološkog folklora. Zbornik za narodni život i običaje, knj. XXVIII.

Dr. B. ŠIROLA: Sviraljke s udarnim jezičkom. Djela Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. XXXII.

Dr. B. ŠIROLA: Hrvatska narodna glazba: pregled hrvatske muzikologije. Mala knjižnica Matice Hrvatske, sv. 30. II. izd. Zagreb 1942.

Dr. W. WÜNSCH: »Die Geigentechnik der südslavischen Guslaren«. Brno 1934.

2. Kratak pregled hrvatske umjetničke glasbe

Napisao prof. dr. BOŽIDAR ŠIROLA

Hrvatska umjetnička glasba započinje se razvijati u vrieme hrvatskog narodnog preporoda.

Ipak je vriedno iz starijeg razdoblja — od 16. do 18. stoljeća — napomenuti nekoliko imena glasbenika i skladatelja, koji su najvećma izvan domovine i užeg zavičaja našli mogućnosti za umjetnički svoj rad, pa stekli priznanja doprinoseći svoj udio razvitku obće glasbene kulture u Europi. Fra G a v r o T e m p a r i č i ć bio je učitelj i upravitelj glasbe na carskom dvoru u Beču u 16. st. V i n k o J e l i ć, službovao kao glasbenik-skladatelj i vikar u Savernu u Alzaciji u 17. st. I v a n M a n e J a r n o v i ć u 18. st. znamenit violinski virtuoz i skladatelj nastupao u svim velikim gradovima u Europi. S t j e p a n N. S p a d i n a, plemić primorski, izdavao je svoje skladbe u Parizu i Londonu.

Manje je glasbenika u to doba bilo zaposleno u domovini. Najznatniji je među njima fra I v a n L u k a č i ć, rodom Šibenčanin, ugledni orguljaš i prefekt glasbe u metropolitanskoj splitskoj

crkvi, od kojega se sačuvalo vriedno glasbeno djelo Sacrae cantiones iz god. 1620. U Hvaru je nekako u isto doba djelovao vješti orguljaš i skladatelj **Toma Cecchini**, rodom iz Verone. Od njega se sačuvalo 11 opusa. I učeni Splićanin dr. Julije Bajamonti (1744.—1800.), po zvanju liečnik, zapisivao je hrvatske narodne popievke, pa vršio službu orguljašku, a okušao se i u skladanju (oratorij o sv. Dujmu).

U to doba u užoj (banskoj) Hrvatskoj glasba se goji samo u samostanima i u crkvi. Vriedni umjetnički spomenik tog nastojanja velik je kantual »Cithara octochorda« (tri izdanja iz g. 1701., 1723. i 1759.). Tu su sabrani liturgijski napjevi, ali i velik broj latinskih i hrvatskih crkvenih popjevaka (himna), sama djela nepoznatih starih hrvatskih skladatelja. Svi su se ti napjevi pjevali u crkvama zagrebačke biskupije po posebnom zagrebačkom obredu, kako ga je uredio bl. **Augustin Kažotić**, od 1303. do 1322. biskup zagrebački.

Na osvitu hrvatskog narodnog preporoda Zagreb, a donekle i Varaždin i Karlovac bili su žarišta kulturnih i umjetničkih nastojanja. Operne stagione talijanske i njemačke u Zagrebu su donosile novija operna (i dramska) djela, pa se prikazuju djela Rossinija, Bellinija, Aubera, Donizzetija, Herolda, Webera, Mozarta, tadašnjih najiztaknutijih skladatelja. Mozartov znameniti »Requiem« prvi put je u Zagrebu izveden 1819., Haydnov veličajni oratorij »Stvaranje« dvie godine iza toga.

U Zagrebu je već g. 1827. osnovano prvo glasbeno družtvo, izprva pod njemačkim nazivom »Musikverein«, a kasnije Hrvatski glasbeni zavod. Već god. 1829. to družtvo stvara svoju glasbenu školu, koja se kasnije — uz godišnju subvenciju zemaljske vlade — sve više razvijala, pa je to danas Hrvatski državni konzervatorij, najviša ustanova za izobrazbu produktivnih glasbenika.

Glasbenici među hrvatskim preporoditeljima imali su prilike upoznati vriednost i zamašaj djela velikih europskih majstora, pa kad su pregnuli da stvore hrvatsku umjetničku glasbu, mogli su sliediti svietle uzore, a našli su zahvalno i oduševljeno rodoljubno obćinstvo. **Vatroslav Lisinski** (izobrazio se u Pragu) napisao je dvie opere (prva hrvatska operna izvedba »Ljubav i zloba« bila je 28. ožujka 1846.) i brojna druga raznovrstna djela. Dobri glasbenici (izobraženi najvećma privatno) bili su i **Ferdo pl. Livadić-Samoborski** i o. **Fortunat Pintarić**, a uz njih i veći broj darovitih amatera, među ovima krajiški častnik **Josip Runjanin**, tvorac napjeva hrvatske narodne himne.

Između g. 1850. i 1870. u Zagrebu je izprva prigušen družtveni život (Bachov absolutizam), a onda se naglo razmahao. Uvedena je u zagrebačko kazalište bečka opereta, a po njoj Hrvati upoznaše vriednog svog zemljaka, skladatelja Ivana pl. Zajca, koji dolazi u Zagreb god. 1870., da ovdje preuzme upravu novoosnovane stalne hrvatske opere, a da uza to razvije i unapriedi glasbenu školu. Vanredno okretan i vrstan dirigent, on je neumorno radin i kao skladatelj, pa je za dugog svog vieka napisao preko 1260 opusa: opera, opereta, kantata, velikih misa, orkestralnih djela, zborova, popjevaka, skladbi svake vrste. Svojim sjajnim artizmom i velikim znanjem, svojom blještavom melodikom, Zajc daje pečat cielom razdoblju hrvatske glasbe sve do god. 1910. On je postavio nove uzore i dao dotjerane primjerke za pojedine glasbene vrste.

Na razvitak hrvatske glasbene kulture u to doba vrše znatan utjecaj hrvatska pjevačka družtva. Najstarije, danas »Zora«, utemeljeno je u Karlovcu 1858. Prvo hrvatsko pjevačko družtvo u Zagrebu utemeljeno je pod imenom »Kolo« god. 1862. Hrvatska pjevačka družtva postala su žarišta rodoljublja, ali i promicališta družtvenosti, uljuđenosti i glasbenih težnja hrvatskog naroda. Častno su izvršila, a i danas još izvršuju, svoju zadaću. U daljnjem svom razvitku naglašujući sve više posebnu umjetničku zadaću za gajenje vokalne glasbe uzornim reprodukcijama novih hrvatskih (a i najznačajnijih svjetskih) djela »a capella«-zborne literature (manje su se gajile kantate i oratoriji, jer za njihovu izvedbu potrebitih orkestara gotovo i nije bilo).

U tom su se razdoblju počeli organizirati i građanski tamburaški zborovi, pa su se dovinuli do nekog stupnja umjetničke reprodukcije, ali toj grani glasbene umjetnosti nisu hrvatski skladatelji — zbog tehničkih nedotjeranosti u sastavu tamburaškog orkestra — posvećivali nikakve pažnje; sve skladbe za tamburaške zborove izgrađivali su dobronamjerni diletanti i amateri. Ipak su pojedini tamburaški zborovi postizavali i liepih uspjeha (na pr. tamburaški zbor »Kola« na parižkoj izložbi, tamburaški zbor sveučilištnog družtva »Mladost« po Hrvatskoj i u inozemstvu),

Neki gradovi imali su dobre gradske glasbe. Druguda su vojničke glasbe (u sjedištima pukovnija) izvršivale donekle i svoj umjetnički zadatak. Osobito se iztaknula hrvatska domobranska glasba pod upravljanjem svog dugogodišnjeg dirigenta, hrvatskog skladatelja Ivana Muhvića.

Uz takve reproduktivne glasbene ustanove mogla se je i glasbena produkcija razvijati samo u nekoliko smjerova. Nastajale su opere i operete (Zajc, Eisenhuth, Vilhar, Vlad. Bersa, Muhvić, Mitrović, Albini), napisano je veliko mnoštvo skladba za mužke (poslije i za mješovite) pjevačke zborove; među skladateljima hrvatske a cappela-zborne literature osobito se iztiču uz Zajca, Eisenhuth, Vilhar i Vilko Novak. Napisano je i više uspjelih crkvenih djela (Zajc, Novak, Vilhar, Kukla). Druga su područja glasbene umjetnosti životarila, skladatelji nisu stvarali nova djela, jer nije bilo mogućnosti za njihovu reprodukciju.

Najnovije razdoblje hrvatske umjetničke glasbe počinje oko god. 1910. Tri ga događaja najavljuju: ponovna uzpostava stalne hrvatske opere, osnutak hrvatskog pjevačkog družtva »Lisinski« i Žgančeva pjesmarica međimurskih narodnih popjevaka. Po treći je put utemeljena stalna opera u hrvatskom kazalištu u Zagrebu, te od onda neprestance djeluje podižući visoko

stupanj reproduktivne operne umjetnosti uz vodstvo vrstnih dirigenata, uz brojne izvrstne pjevačice i pjevače, vrlo dobar zbor i sjajan orkestar, koji se organizirao u zagrebačku filharmoniju, da se u slobodno vrieme posveti priređivanju simfonijskih koncerata. Repertoar hrvatske opere upodpunjuje se djelima najodličnijih predstavnika svjetske literature; uz djela starijih majstora (Rossini, Verdi, Wagner) izvode se djela mlađih skladatelja pa i suvremenih (Puccini, Mascagni, Leoncavallo, Massenet, Debussy, Charpentier, Humperdinck, Richard Strauss, Smetana, Dvořak, Rimski Korsakov, Borodin, Musorgski, Stravinski); najveća se pažnja posvetila djelima hrvatskih skladatelja, pa nastaje čitav niz novih opera, baleta i opereta (Blagoje Bersa, dr. Božidar Širola, Krešimir Baranović, Lujo Šafranek Kavić, Krsto Odak, Jakov Gotovac, Fran Lhotka, Boris Papandopulo, Antun Dobronić, Ivo Tijardović, Đ. Prejac). Nastaju i simfonijska i orkestralna djela, što ih zagrebačka filharmonija izvodi na svojim jutarnjim i večernjim koncertima (uz već spomenuta imena skladatelja treba iztaknuti još i ove: Božidar Kunc, Ivo Brkanović, Mir. Magdalenić, Milo Cipra, Vilim Marković).

Hrvatska pjevačka družtva — sliedeći primjer »Lisinskoga«, koji je reproduktivni artizam postavio sebi najvišom zadaćom i u svojim stilskim programima izveo najveća djela vokalne glasbe iz svjetske literature (Palestrina, madrigali, Beethovenova »Missa solemnis«, Stravinskoga »Svatba« i dr.) — naglo napreduju, te postižu zamjerne umjetničke uspjehe u domovini i u inozemstvu, (»Lisinski« u Njemačkoj, Češkoj, Poljskoj; »Kolo« u Švicarskoj, Francuzkoj, Italiji i na festivalu u Frankfurtu a. M. 1927.; »Zora« u Belgji i Njemačkoj). Skladatelji marljivo skladaju nova i velika čisto vokalna i vokalno-instrumentalna djela, kantate i oratorije.

No u tom se razdoblju utemeljuju i nove reproduktivne ustanove: gudački kvarteti (zagrebački, pa »Sklad«), Komorni trio, Zagrebački madrigalisti, Komorni orkestar. Sad skladatelji mogu stvarati nova djela i u onim područjima glasbene umjetnosti, koja su u prijašnjem razdoblju bila zanemarena: komorna glasba postaje područje njihova stvaranja, pa nastaju vriedna i vrlo uspjela djela; gudački kvarteti, klavirska tria i sl. (osim već spomenutih skladatelja Štolcer-Slavenski, Vrhovski).

I pojedinci instrumentalisti i pjevači, virtuozi na glasoviru, violini, violoncellu u svojim samostalnim koncertima mnogo se brinu, da izvedbom novih hrvatskih skladba potaknu življu produkciju suvremenih skladatelja; i tu se hrvatska glasbena literatura obogatila vriednim djelima (osim spomenutih skladatelja iztiču se Stančić, Dumičić, Fr. Dugan st., Mir. Schlick, Miranov).

Crkvenu glasbu unapređuje Družtvo sv. Cecilije, koje je mnogo učinilo i za razvitak hrvatske glasbene historiografije izdavajući već preko 30 godina časopis »Sv. Cecilija« (dugogodišnji zaslužni urednik tekstovnog diela kanonik Janko Barle, glasbene priloge uređuje Franjo Dugan stariji).

Tamburaški zborovi (i orkestri) udružili su se u savez, koji vodi brigu oko dotjerivanja u gradnji tamburaških instrumenata, a u časopisu »Hrvatska tamburica« vrši promičbu za tu vrstu glasbe.

Dječju glasbenu literaturu promiče časopis »Proljeće« (ur. Sl. Modrijan).

Napokon i najnovija tekovina suvremene tehnike, krugoval, počinje vršiti znatan utjecaj na razvitak i glasbene reprodukcije i produkcije. Glavna postaja u Zagrebu, kao i male lokalne postaje u Banjoj Luci, Sarajevu i Dubrovniku dnevno izašilju eterskim valovima izvedbe krugovalnih umjetnika i umjetničkih skupova: orkestra, pjevačkog zbora, solo-pjevačica i pjevača, raznih instrumentalista - virtuoza, komorno - glasbenih skupova i dr.

Sva je hrvatska glasba u neprestanom živom pokretu i napredovanju. Mnogi su vriedni glasbenici na poslu za realizaciju novih djela, što ih hrvatski skladatelji stvaraju u svim područjima glasbene umjetnosti. Uzprkos velikom broju novih imena hrvatskih skladatelja nije se razvila neka škola; hrvatski skladatelji daju svojim djelima najsuvremeniju fakturu služeći se najnovijim tekovinama suvremene skladateljske tehnike. Ipak je izrazita temeljna misao svih, ma kako raznovrstnih težnja njihovih: stvaranje nove glasbe s jasnim nacionalnim izražajem, koji nema samo dati vanjsku napravu, već hoće, da bude u srži samoj prekaljen idejnim i idealnim poniranjem u skrivene zakone hrvatskoga glasbenog folklora. Zato ima među hrvatskim skladateljima toliko novih pokušaja koliko i trudbenika, pa svaki na svoj način i po svom naziranju doprinosi svoj dio zakladu cjelokupne narodne umjetničke kulture.

BIBLIOGRAFIJA

Dr. ANTUN GOGLIA: Ivan pl. Zajc, o 100-godišnjici njegova rođenja. Separat iz »Sv. Cecilije«, Zagreb 1931.

Dr. ANTUN GOGLIA: Hrvatski glazbeni zavod 1827.—1927.« Separat iz »Sv. Cecilije«, Zagreb 1927.

DR. ANTUN GOGLIA: »Orkestralna muzika u Zagrebu«. Separat iz »Sv. Cecilije«, Zagreb 1935.

Dr. ANTUN GOGLIA: »Komorna muzika u Zagrebu«. Separat iz »Sv. Cecilije«, Zagreb 1934.

Dr. ANTUN GOGLIA: »Domaći violinisti u 19. i 20 stoljeću«. Separat iz »Sv. Cecilije«, Zagreb 1940.

Dr. ANTUN GOGLIA: »Učitelji violoncella u Zagrebu i njihovi učenici muzičari«. Separat iz »Sv. Cecilije«, Zagreb, 1933.

ANT. KASSOWITZ-CVIJIĆ: Vatroslav Lisinski u Kolu Ilira. Matica Hrvatska Zagreb 1919.

ANT. KASSOWITZ-CVIJIĆ: Sličice iz Zajčeva života. Izdala Družba Braće hrvatskoga zmaja.

ANT. KASSOWITZ-CVIJIĆ: Franjo Š. Kuhač. Matica Hrvatska, Zagreb 1924.

VJ. KLAIĆ: Vatroslav Lisinski i prve dvije hrvatske opere. Naklada Kugli, Zagreb 1919.

FR. S. KUHAČ: Vatroslav Lisinski i njegovo doba. Matica Hrvatska, Zagreb 1887.; II. izd. Zagreb 1904.

FR. S. KUHAČ: Ilirski glazbenici. Matica Hrvatska 1893.

IVAN LUKAČIĆ: Odabrani moteti. Obradio i s historijsko_kritičkim uvodom izdao Dr. Drag. Plamenac. Izdanje Hrvatskoga glazb. zavoda, Zagreb 1938.

Dr. BOŽIDAR SIROLA: Pregled povijesti hrvatske muzike. Izdanje Rirop, Zagreb 1922.

Dr. BOŽIDAR ŠIROLA: Hrvatska umjetnička glazba. Odabrana poglavlja iz povijesti hrvatske glazbe. Mala knjižnica Matice Hrvatske, knj. 37—39. Zagreb 1942.

3. Razvitak crkvene glasbe u Hrvatskoj

Napisao prof. FRANJO DUGAN

Gradivo, koje radi o tom predmetu, može se razdieliti na više načina:

A) Može se razpravljati:

1. o glasbenim kompozicijama i njihovim autorima,
2. o izdanjima tih kompozicija i
3. o poviesti i načinu izvađanja tih kompozicija tečajem vjekova.

B) Može se razdioba načiniti i po vrstama glasbenih tvorevina:

1. Rimski koral i poviest njegove upotrebe u Hrvatskoj.

2. Pjevanje puka na narodnom jeziku, i to a) tekstova u prozi (liturgičkih) po melodijama, koje su nastale u puku pod uplivom bilo rimskoga korala, bilo bizantinskoga pjevanja, bilo po pučkoj invenciji, b) tekstova u stihovima (dakle crkvenih popjevaka) opet po melodijama nastalim pod uplivom korala, ili po melodijama po originalnim načinima naše pučke melodike.

3. Višeglasna crkvena glasba u Hrvatskoj komponirana od naših kompozitora, i to a) homofona, b) polifona. Kod toga se može razpravljati a) o načinu komponiranja, b) o načinu izvađanja i c) o poviesti družina, koje su izvodile ta djela.

C) Može se gradivo razporediti po kronoložkom redu poviestnog zbivanja i navesti historijski dokumenti toga zbivanja.

Budući da se kod crkvene glasbe nisu sve vrste (struke) istodobno razvile, nego jedna iza druge, da onda iza većih razmaka vremena zajednički jedna uz drugu žive, bit će najzgodnije, da pođemo kronoložkim redom, jer će time biti podana (gotovo točno) i razdioba po vrstama.

Prema toj osnovi možemo odmah početi s citiranjem poviestnih spomenika i s navađanjem glasbenih pisaca, koji su o njima pisali. Posebice nabrojiti pisce o razvitku crkvene glasbe u Hrvatskoj nije zadaća ovoga, već jednoga posebnoga članka.

SPOMENICI CRKVENE GLASBE U HRVATSKOJ

I.

U Metropolitanskoj knjižnici (sada u Sveučilištnoj knjižnici) u Zagrebu nalaze se ovi kodeksi s neumama:

1. Sacramentarium M. R. 126 (Iz XI. stoljeća). Taj kodeks obradio je Albe Vidaković u studiji »Il sacramentario M. R. 126 della Bibliotheca Metropolitana di Zagabria«.

2. Missale antiquissimum M. R. 165. (Iz XI. stoljeća).

3. Evangelistarium M. R. 160. (iz XI. stoljeća).

4. Benedictionale M. R. 89. (iz XI.-XII. stoljeća).

5. Missale beneventanum M. R. 166. (iz XII. stoljeća)

6. Pontificale M. R. 163. (iz XIII. stoljeća).

7. Missale plenum M. R. 70. (iz XIII. stoljeća).

Muzičko-paleografskim proučavanjem kodeksa pod br. 2., 3., 4. i 5. bavi se Albe Vidaković.

II.

Kodeks br. 7 opisao je dr. Viktor Novak u studiji »Scriptura Benevetana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane« (Zagreb 1920). Kodeks se sastoji od 2 diela. Po obliku pisma Novak drži, da je I. dio pisan in Monte Cassino ili u kojoj njegovoj podružnici, a II. dio da je pisan u dalmatinskoj Hrvatskoj. Melodije su zabilježene neumama bez linija, ali su one smještene po diastematskom principu (nekoje figure smještene su više, a druge pokraj njih niže), a na kraju svakoga redka nalazi se »custos«, što znači, da je fiksirana visina tona kod neuma. Novak misli, da je kodeks pisan u XI. stoljeću, Vidaković ga stavlja u XIII. stoljeće.

III.

Dr. J. Crnčić: **Najstarija povjest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj, i Krbavskoj biskupiji, Rim 1867. str. 138.** Zadarski biskup Ivan Robobello 1500, spominje prigodom vizitacije crkve u Krku 3 antifonara, 4 graduala, 2 psalterija, 1 invitatorij.

O. B. Sokol, članak u »Sv. Ceciliji« XI. godište str. 4.

IV.

Vjesnik kr. hrvatskog-slavonskog-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva, god. XVI., Zagreb 1914. str. 1-39. (Ukratko u Sv. Ceciliji god. X. str. 16.

»Koral« (1675.) Splićanina Bona Razmilovića (oko 1636.). U prvoj knjizi su psalmi i himni za nocturne i laudes, u II. knjizi antifone i himni. Melodije se podudaraju s »Edditio Vaticana«, a ima ih, koje se podudaraju s napjevima, kako su se pjevali u zagrebačkoj katedrali prije nego je uvedena Ed. Vaticana.

V.

Šibenski kodeks. Melodije su zapisane neumama (nediastematskim), dakle najstarija tradicija. Sadržaje 36 »sequencija«, nekoliko »trophariona«, dva lista »Kyrie« i »Gloria« i 80 »versus offertoriorum«. Čuva se u franjevačkom samostanu u Šibeniku. O tom kondeksu pisao je o. Ivan Barbić (Starohrvatska Prosvjeta god. I. 1895. str. 16.) Dom J. Pothier piše u pismu o. Barbiću, da taj kodeks potječe ili izravno iz St. Gallena ili od pisara, koji je učio u St. Gallenu (gdje je umro Romanus, koga je s antifonarom papa poslao Karlu Velikom). Barbić u op. c. piše, da sličnih kodeksa ima u Splitu, Trogiru i Zadru.

VI.

Vid Vuletić Vukasović objelodanio je dva utarka neumatskog rukopisa s uveza korica knjige »Sermones s. Augustini ...« (Starohrvatska Prosvjeta god. VII. 1903. str. 68.).

Knjiga je u posjedu Josipa Onyszkiewicza, a potječe iz ostavštine prof. Stjepana Tomaševića Dubrovčanina. Neume su pisane na jednoj liniji i to crvenoj (F). Dio introita na drugom utarku podudara se s melodijom Ed. Vaticana, a melodija za introit za Dom. Pentecostes znatno se razlikuje i bogatija je od one u Ed. Vat. Vukasović sluti, da kodeks potječe iz Lokruma, gdje je bio znameniti benediktinski samostan (benediktincima je zadaća baviti se koralom). Po obliku neuma rukopis je nastao prije XII. stoljeća.

VII.

Gotski antifonar našao je godine 1898. u Krapini župnik Vukovinski na tavanu kapelice B. D. Marije na Trškom Vrhu. Kodeks je u velikom formatu (54x34 cm), danas je paginiran (820 stranica 410 listova na pergameni), te je vanredno dobro sačuvan. Neume gotske (Hufnagelschrift) su na 4 (crvene) linije s F-ključem i C-ključem (istodobno). Taj kodeks sadržaje oficije i mise, te ima hrvatski prievod lamentacija (izpod latinskoga teksta) i Muku Isusovu na našem jeziku. Dr. Širola drži, da je taj rukopis nastao u području pavlinskoga reda (t. j. u Hrvatskoj, Ugarskoj ili Poljskoj). Služili su se njim u Hrvatskoj, a možda je i napisan u Hrvatskoj (prievod Muke u hrvatskom jeziku). Težko je odrediti vrieme, kad je taj rukopis pisan. Po obliku neuma i pisma mogao je nastati iza god. 1350. dakle oko 1400, no nije izključeno, da ima pravo dr. Širola, koji misli, da je pisan u prvoj polovici 16. stoljeća, jer imade slučajeva, gdje kodeksi imadu datum kasnijega doba) na pr. 1700., a oblik pisma je iz 1500., ili još stariji, čemu je uzrok konzervativnost i navika, koje se je kadkada težko odreći. Taj antifonar čuva se u nadb. dvoru u Zagrebu.

VIII.

Nepodpuni pavlinski gradual iz XVIII. vieka. Dr. Širola ga je vidio u nadb. dvoru u Zagrebu, a potječe iz pavlinskoga samostana u Remetama kraj Zagreba.

IX.

Kodeks iz samostana u Vrani (nastao je god. 1760.-1790.) nalazi se u Sveučilištnoj knjižnici pod R. 4175.

X.

U arhivu Hrvatske akademije u Zagrebu čuva se jedan jedini glagoljski rukopis s notama. Rukopis potječe iz područja krčke biskupije, te je pisan 1556., a priepis je iz starijega rukopisa iz XV. stoljeća. Sadržaje 2 prikazanja »Od muke Spasitelja našega« i to jedno za »Cvitnicu«, a drugo na Veliki petak«.[2])

Prema tome su se stari napjevi na tekstove u narodnom jeziku sačuvali samo ustmenom predajom do dana današnjega u biskupijama, koje su imale pravo na upotrebu hrvatskog jezika.[3])

Najstarija zapisana crkvena popievka, koja potječe iz god. 1320., nalazi se uvezana u jednom glagoljskom zborniku iz druge polovice XV. st. To je božićna popievka »Bog se rodi v' Vitliomi«[4]) (Puer natus in Betlehem). Nota u tom zborniku nema, kao ni u drugim glagoljskim zbornicima, a melodija spomenute popievke sačuvala se u »Pavlinskoj pjesmarici« iz god. 1644.

XI.

O. Nikola Krajačević sastavio je djelo, koje nosi naslov »Molitvena knjižica«, (1628. I. izdanje, II. izdanje u Bratislavi god. 1640.), u kojem imade duhovnih pjesama. Čuva se u arhivu Hrvatske akademije u Zagrebu. Neki tekstovi tih popjevaka već su od prije postojali, a nekoje je izpjevao sam Krajačević s namjerom, da duhovni tekst podmetne pod poznati narodni napjev. Sve Krajačevićeve pjesme, izuzevši četiri, ponovno su tiskane u knjizi »Szveti Evangeliomi«, što ju je dao g. 1651. u Grazu tiskati zagrebački biskup Petar Petretić. Te pjesme pjevale su se po narodnim melodijama na pr. »Zdravo zvezda morska« (Ave maris stella) pjeva se na notu »Hranila devojka tri szive szokole«. (Poznat je Petretićev poziv svećenstvu, da sakuplja narodne pjesme). O Krajačeviću je pisao dr. Fancev u Archivu für slawische Philologie XV. str. 379-413.

XII.

»Pavlinska pjesmarica«. Msgr. J. Barle našao je u Sveučilištnoj knjižnici pod oznakom R. 3629. uvezanu rukopisnu knjižicu od g. 1644., koja sadržava uz evanđelja razne egzorcizme i benedikcije, a od strane 89. crkvene pjesme (62 na broju) s melodijama. Barle je te melodije objelodanio u svojoj studiji o toj knjižici u Sv. Ceciliji 1917., a postoji i posebni odtisak te studije. Taj rukopis je pisao nepoznati redovnik u jednom samostanu pavlinskoga reda u Hrvatskoj (vjerojatno u Lepoglavi). Pjesme su dielom latinske, dielom hrvatske, a bile su u upotrebi svakako barem 50 god. prije 1644. Mnoge od njih ušle su i u kasniji veliki zbornik »Cithara octochorda« (1701., 1723., i 1757.). Nekoje su melodije poznate već iz srednjeg vieka po cielom kršćanskom zapadu, a neke su složene u Hrvatskoj, te pokazuju tu i tamo narodnih elemenata. Svakako je »Pavlinska pjesmarica« dokaz, da su Hrvati bili neprekidno u kulturnom obćenju s ostalim suvremenim svietom, a osim toga da su i samostalno stvarali.

XIII.

Anastazije Georgiceo (Georgičević, Grgičević, Jurjević, Georgijević) iz splitske ugledne obitelji (1580.—1590.), »Pisni«. To je 12 crkvenih popjevaka, kod kojih je zabilježen sopran i bas, a harmonije su označene broje-

---

[1]) Glagoljski rukopisi s notacijom, što ih je objelodanio dr. Josip Vajs u Jagićevu Arhivu, a tako i oni, što su objelodanjeni u prvim godištima »Paleographie musicale«, potječu iz Moravske.

[2]) Branko Vodnik: Povijest hrvatske književnosti, knjiga I. Izdanje Matice Dalmatinske, Zagreb 1913. Izdala Matica Hrvatska, str. 62.

[3]) Vidi: Najstarija povijest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj i Krbavskoj biskupiji. Muka Dr. J. Crnčića, Rim 1867, str. 131 . . . O. B. Sokol »Pučko crkveno pjevanje na otoku Krku« »Sv. Cecilija« god. XI. str. 4.

[4]) Rudolf Strohal: Najstarija sačuvana hrvatska pjesma iz god. 1320. Sv. Cecilija god. X. str. 33.

vima (šifrirani bas, Generalbass). Melodije su dostojanstvene, gdjegdje impozantne, a isto su tako harmonije mirne, tu i tamo smjele i karakteristične, iako su jednostavno postavljane i uvađane. Pjesmaricu Georgicea objelodanio je dr. Josip Mantuani u časopisu Sv. Cecilija 1915. Neke pjesme uvrštene su u crkvenu pjesmaricu. (Izdalo sjemeništno glasbeno družtvo »Vienac« g. 1919.).

XIV.

Mihalj Šilobod-Bolšić, župnik u Martinskoj Vesi kraj Siska poznat po svojem djelu »Aritmetika horvatska 1758.« (prvo djelo te struke na hrvatskom jeziku) izdao je 1760. pouku o rimskom koralu »Fundamentum cantus Gregoriani«, u kojoj obrađuje linijski sustav, ključeve, solmizaciju, mutaciju, intonaciju, crkvene načine, intonacije psalmima (8 načina s variantama završetaka). Na koncu nalazi se »Te Deum« za mužki zbor na način »falsi bordoni«. Čini se, da se je Šilobod mogao sabrati za »aritmetiku« (1758.) i »Fundamentum« (1760.) istom nakon što je 1757. izašlo treće izdanje Citharae octochordae, kod kojega je izdanja po svoj prilici i Šilobod sudjelovao, a možda i bio glavni redaktor (sudeći po stilu predgovora za Citharu, Aritmetiku i Fundamentum, te po pozivu mladeži i plemićima na suradnju, na koncu svakoga predgovora.

XV.

Cithara octochorda je naš najobsežniji i prvi tiskani zbornik crkvenih popjevaka. Postoje 3 izdanja »Citharae« 1701., 1723. i 1757. Gradivo je razdieljeno po crkvenoj godini na 8 dielova (zato se i zove cit. osmostruna »octochorda«): I. pars adventualis, II. pars nativitatis Domini, III. pars quadragesimalis i t. d. Kod svakoga diela dolazi koralni introit, zatim ordinarium (Kyrie, Gloria i t. d.), a onda sliedi za nas najvažniji dio — crkvene popievke na latinskom i hrvatskom jeziku. Melodije tih popjevaka ili su obće poznate u kršćanskom Zapadu ili su nastale kod nas. Nekoje od tih posljednjih složene su u koralnim načinima, a nekoje odaju stanovite značajke naše narodne glasbe. Većina tih melodija izdana je u prilozima Sv. Cecilije u ritmizaciji i harmonizaciji Franje Dugana, a nekoliko njih obradio je njegov učenik dr. Vinko Žganec. Ponajljepše od njih uvrštene su u »Hrvatski crkveni kantual« (izdan 1934.). Sačuvalo se do danas još dosta primjeraka. Citharae po našim bibliotekama (Sveučilištna knjižnica, arhiv Hrvatskog glasbenog zavoda, knjižnica Hrvatskog konzervatorija i t. d.). Prvi je kod nas upozorio na kulturnu vriednost Citharae Vjenceslav Novak izdanjem »Starohrvatske crkvene popievke« (Zagreb, Dionička tiskara, 1891.). O Cithari se dosta i pisalo. Najizcrpljivije je o njoj pisao Čeh K. Konrad u svojoj razpravi »Hymnologija starohrvatska« (Vestnik kr. Česke společnosti nauk god. 1890.).

XVI.

Đuro Vejković, Dvie rukopisne zbirke crkvenih popjevaka, iz god. 1807., što ih je Mato Meršić poslao uredniku Sv. Cecilije Janku Barleu. Tu su sačuvane stare pjesme, što su ih gradišćanski Hrvati donieli u Gradišće iz svoje domovine još za doba svoje selitbe oko god. 1500. U tim melodijama bilo je pučke glasbe, pak su nekoje od njih u obradbi Franje Dugana uvrštene u »Hrvatski crkveni kantual«.

XVII.

Da ovaj prikaz jednoglasnog muziciranja u hrvatskoj crkvenoj glasbi završimo, možemo spomenuti još pjevanje »Muke« na hrvatskom jeziku. Sve melodije tih muka bile su poznate koralne melodije, tu i tamo malko promienjene. Od sačuvanih »Muka« zanimljiva je »Muka i smrt Kristuševa« Tome Pervizovića (izdana 1764.), koju je glasbeno obradio dr. B. Širola.

VIŠEGLASNA CRKVENA GLASBA U HRVATSKOJ

Poznato je, da su gradovi našeg primorja bili u neprekidnom doticaju sa susjednim poluotokom u svim granama kulture, pa je posve prirodno, da i razvitak višeglasnog glasbovanja u gradovima Apeninskog poluotoka tečajem 15., 16. i 17. stoljeća nije mogao ostati bez utjecaja na primorsku Hrvatsku. Svjedočanstva o višeglasnom glasbovanju u tim krajevima ima više, tako na pr. Serafin Razzi u svojoj poviesti Dubrovnika godine 1588., piše, da su antifone i psalme pjevali koralno, a himne figuralno i to u stilu Palestrine, nadalje su litanije pjevali četveroglasno. Slično je bilo po svoj prilici i po ostalom primorju. Pisanih višeglasnih kompozicija iz toga doba ili nema, ili se nalaze još neodkrivene u knjižnicama samostana ili privatnika, pak bi bilo korisno, da se pronađu i prouče. Na svaki su način primorski kompozitori 15, 16. i 17. stoljeća bili po svojim kompozicijama djeca svoga vremena, t. j. komponirali su istim stilom, kojim su komponirali suvremeni kompozitori onoga vremena kod drugih naroda: dakle se je kod nas napredovalo istim smjerom i tempom kao i drugdje, premda su prilike radi vječnoga ratovanja bile nepovoljne za kulturni napredak. Važan dokaz za to pružio je muzikolog dr. Dragan Plamenac, kad je prije 15 godina objelodanio nekoliko kompozicija franjevca Ivana Lukačića (1574.—1648.), rodom Šibenčanina, koji je školovan u inozemsvu, a vršio je 30 godina službu kapelnika i orguljaša stolne crkve u Splitu. Njegove kompozicije odaju nadarenog glasbenika, koji je bio pristaša novoga stila, osnovanoga više na načelu monodije, a manje na kontrapunktu i polifoniji 16. stoljeća.

Spomenika o višeglasnom glasbovanju u crkvi ima i po gornjoj Hrvatskoj. Tako je prije 40 godina postojao u franjevačkom samostanu u Zagrebu veliki zbornik višeglasnih misa (veliki folio-format) krasno vezan i okovan. Bile su napisane pratnje za orgulje, i to samo sopran i brojevima označen bas (generalbass). Po naslovima misa (Sacrum Varasdinense maius, Sacrum Var. minus, Sacrum Krapinense maius et minus, Sacrum Kapronczense, Sacrum Ivanićense maius et minus, Sacrum Crisiense maius et minus) vidi se, da je gotovo svaki samostan

CITHARA
OCTOCHORDA,
SEU
CANTUS SACRI
LATINO·CROATICI
QUOS
IN OCTO PARTES
PRO DIVERSIS ANNI TEMPORIBUS
distributos,
AC
CHORALI METHODO
adornatos,
PIA·SUA·MUNIFICENTIA IN LUCEM
PRODIRE JUSSIT
ALMA, ET VETUSTISSIMA
CATHEDRALIS ECCLESIA
ZAGRABIENSIS.

ZAGRABIÆ,
Typis Antonii Reiner, Inclyti Regni Croatiæ Typographi Privilegiati, Anno 1757.

Naslovna strana djela „Cithara octochorda" iz god. 1757.

IOANNIS
LVCACIH
DE SEBENICO
In Metropolitana Spalatensi Ecclesia Musices Præfecti.
Sacræ Cantiones Singulis Binis Ternis Quaternis
Quinisque vocibus Concinendæ.
A IACOBO FINETTO ANCONITANO
In Ecclesia Magnę Domus Venetiarum Musices Magistro.
in Lucem Edita
CON PRIVILEGIO.

O ALTVS C

SVB SIGNO CARDANI. VENETIIS MDCXX.

Naslovna strana Lukačićevih moteta iz god. 1620.

Svirač u „liru“ (Hvar)

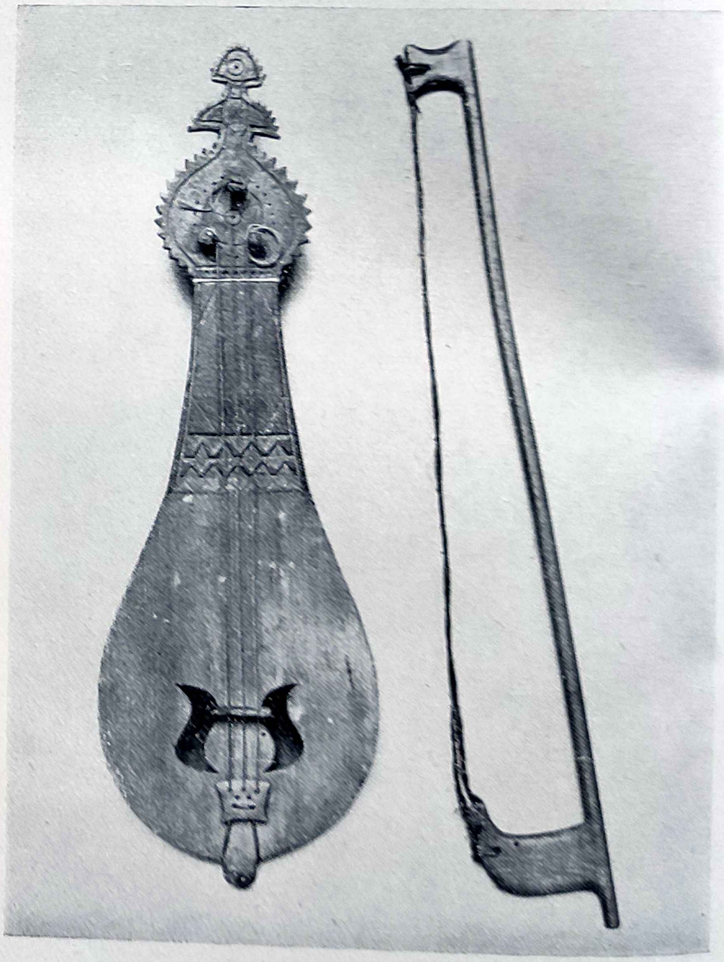

Lira s gudalom (Hvar)

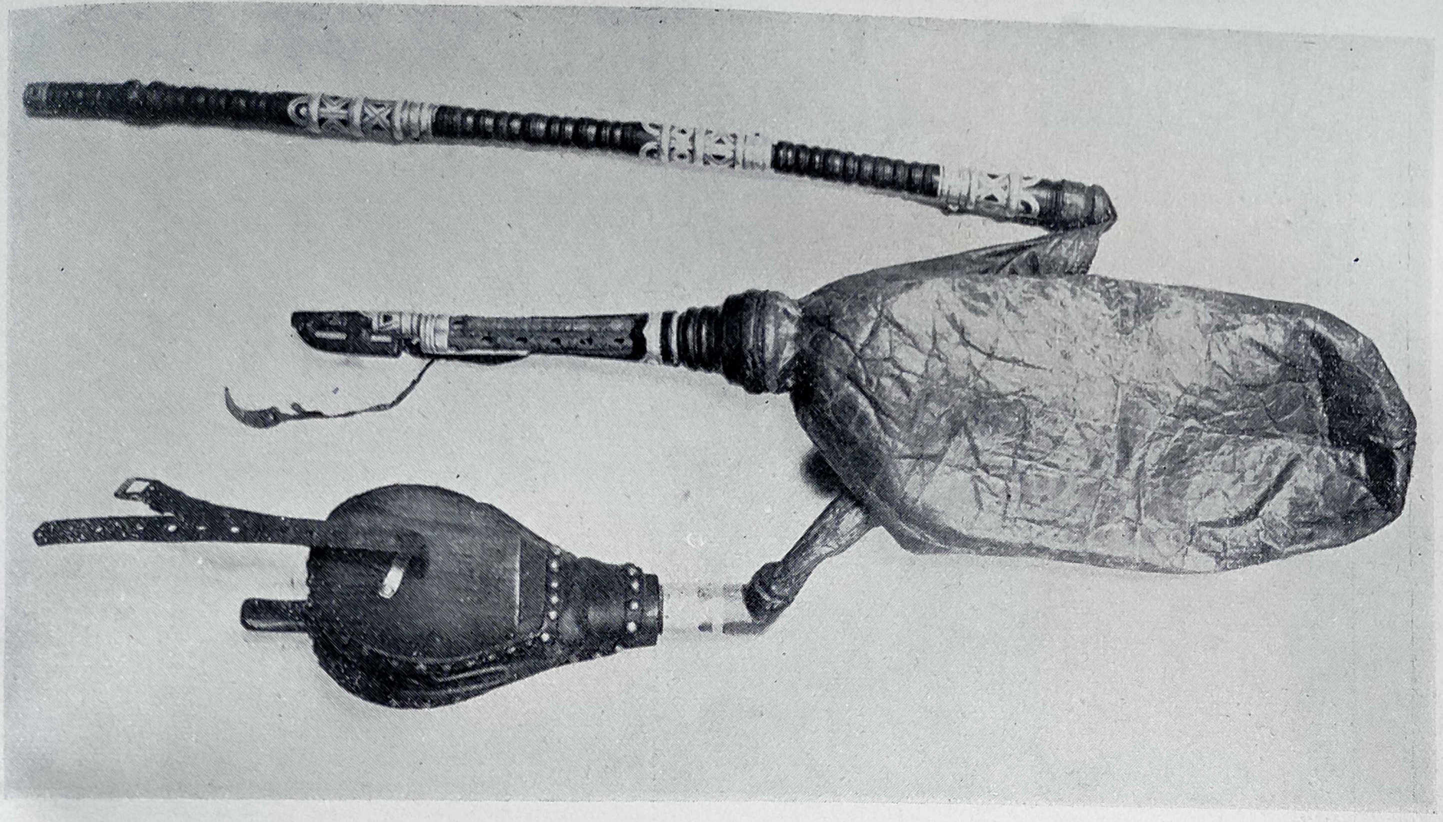

Gajde. Ivanovčani (kot. Križevci)

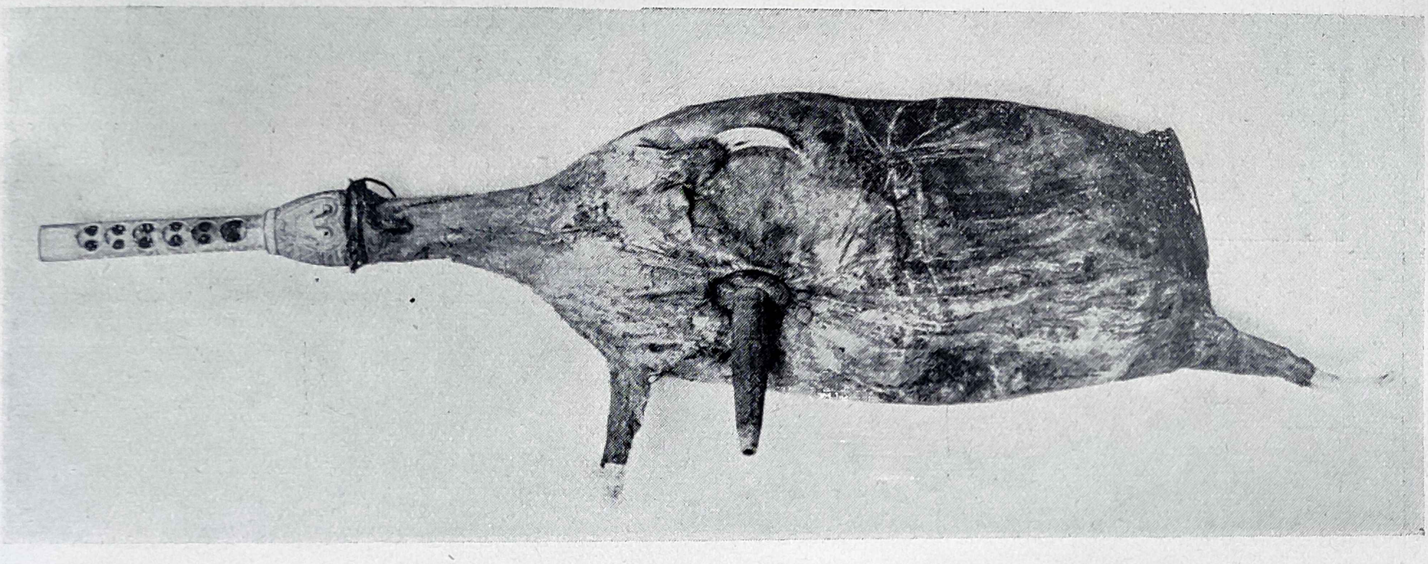

Mješina s diplama (Livno)

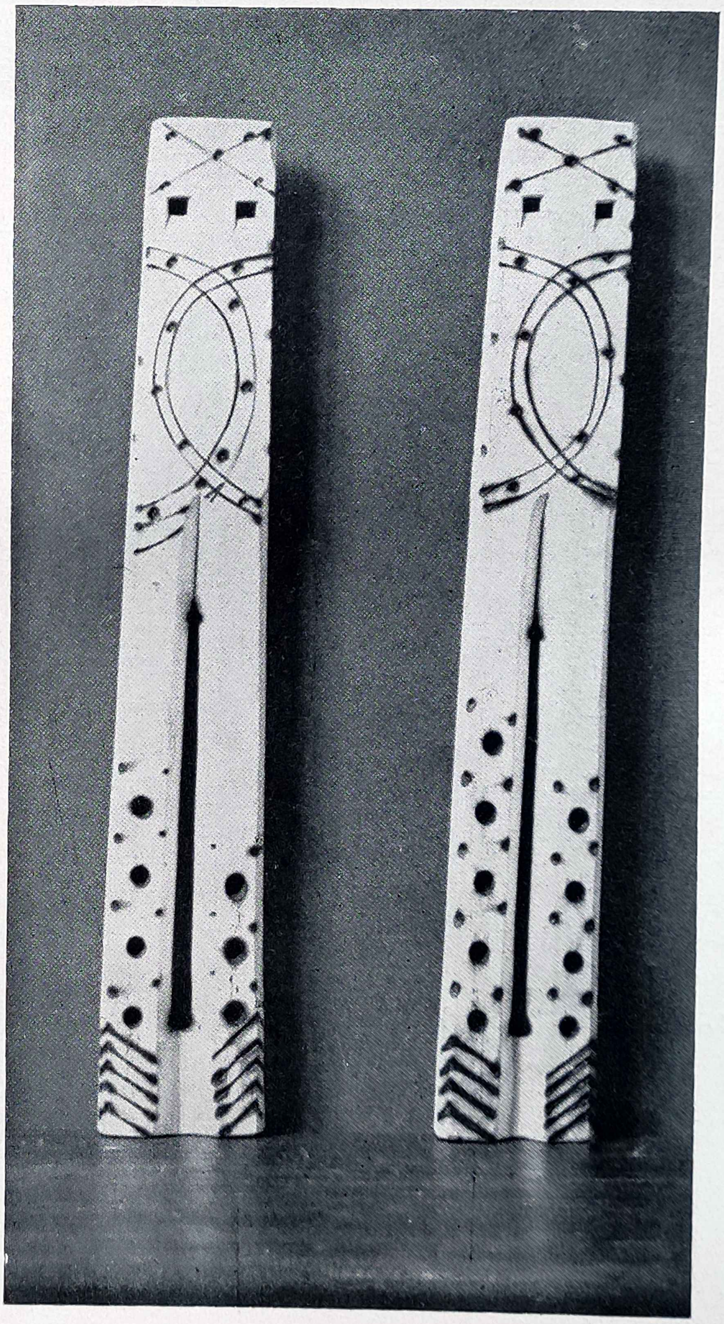

Dvojnice. Laz (kot. Stubica)

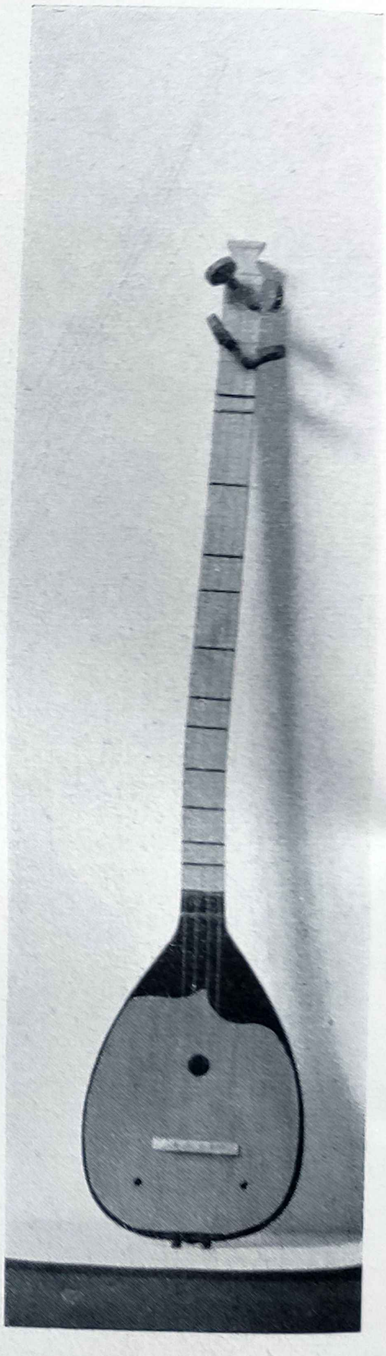

„Dangubica“ (kot. Stubica)

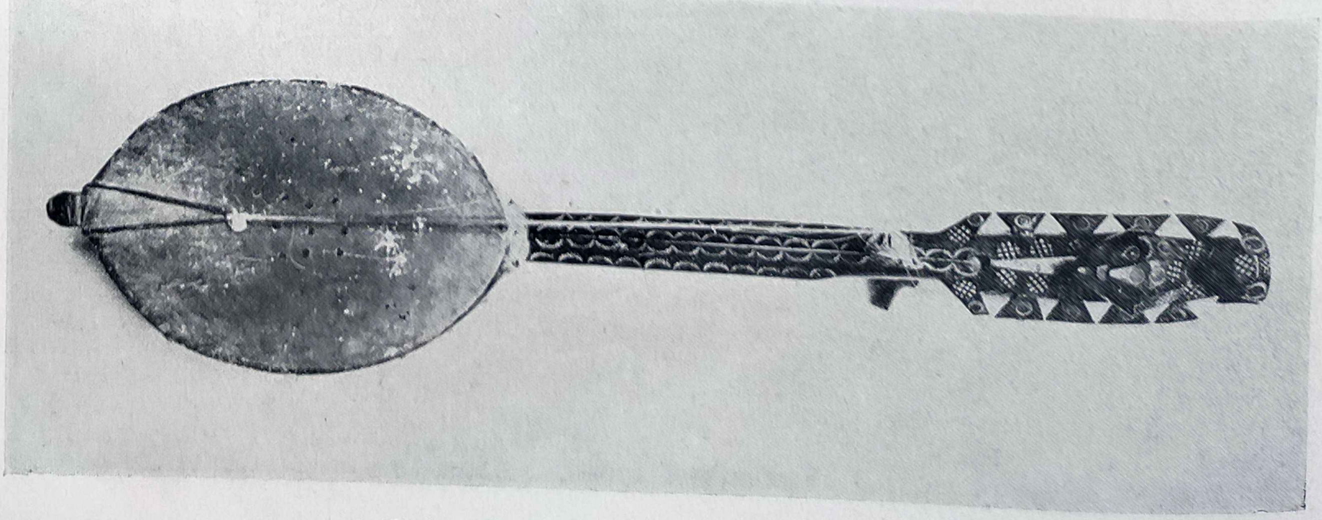

Gusle (epske), na jednu strunu (Hercegovina)

imao svoju posebnu misu, i to svečaniju (»vela nota« kod naših primoraca) i običnu. Po stilizaciji nekih mjesta vidi se, da su bila komponirana fugirano. Note su obično ciele (semibreves) i polovine (minimale). No ima misa (na pr. Sacrum Krapinense i Sacrum Ivanićense), koje su pisane četvrtinama, osminama i šesnaestinama, a po figurama basove dionice vidi se, da su to izvodili kontrabasi: dakle su u tim mjestima u 17. i 18. stoljeću gojili i orkestralnu muziku. Stil odaje na mnogim mjestima glasbu baroka (tako na pr. »Sanctus« u »Sacrum Ivanićense« neobično sjeća na duh Händelovih oratorija). Pjevačkih dionica nije bilo moguće nigdje u samostanu pronaći. Opisani zbornik ima zabilježenu i godinu, kad je pisan (koliko se sjećam oko 1730.). Kasnije se taj zbornik izgubio iz vida. No godine 1917. je urednik Sv. Cecilije msgr. Janko Barle dobio iz franjevačkog samostana u Varaždinu 2 knjige (mali folio-format), gdje sam našao svoje drage stare znance po redu, kako su bili u ogromnom prije opisanom zagrebačkom zborniku. Od tih brojnih misa vanredno je karakteristična »Sacrum Crisiense maius«, pa sam ja priredio za mješoviti zbor i izdao u Sv. Ceciliji god. 1917. Učenički zbor varaždinske gimnazije izveo je tu misu u zagrebačkoj katedrali, te je još i u današnje doba imala vanredno djelovanje radi čvrstoće stila, stanovite ozbiljne nježnosti i spontanosti invencije.

ORGULJE

Orgulje su u Hrvatskoj vrlo rano uvedene. Najstarija viest potječe iz god. 1363. Te godine spominje se Nikola, orguljaš župne crkve sv. Marka u Zagrebu. Najstarija viest o orguljama u primorju je iz god. 1384., a govori o orguljama stolne crkve u Dubrovniku. U isto doba morale su biti orgulje i u stolnoj crkvi u Zadru, jer se u jednom pismu iz god. 1392. spominje svećenik Juraj, orguljaš kod sv. Stošije. Prva viest o orguljama u stolnoj crkvi u Zagrebu potječe iz zadnjeg desetljeća 15. stoljeća. Iz spisa zagrebačkoga kaptola vidi se, da je god. 1488.—1494. bio orguljašem kanonik Andrija.

Orgulje su naručivane u inozemstvu, ali bilo je i domaćih graditelja orgulja (orguljari). — Spominje se orguljar I v a n u Varaždinu god. 1540. (To je bilježka J. Barića u Sv. Ceciliji 1912. str. 82.). Znamenit i glasovit orguljar bio je primorac Petar Nakić (oko 1700. u Kninu). Bio je franjevac, filozofiju je učio u Šibeniku, teologiju u Mletcima, gdje je polazio školu mehanike i građenja orgulja. Postavši svećenikom otvorio je s dopuštenjem pape u Mletcima tvornicu orgulja. Glasovit je postao po inozemstvu, kad je sagradio orgulje u crkvi sv. Justine u Padovi. Te su orgulje dvostruke. Veće imadu 50 registara u dva manuala (57 tipaka), a manje 18 registara. Nakić je sagradio oko 500 orgulja. U primorskoj Hrvatskoj ima još danas 15 Nakićevih orgulja. Umro je oko 1770. Talijani su ga zvali N a c h i n i (msgr. Fran Bulić u Sv. Ceciliji XII. 1918. str. 130).

U Hrvatskoj su se i neki župnici bavili gradnjom orgulja, na pr. Adam Žuvić (1780.—1863.) i F. Dolački.

Na koncu ovoga poglavlja neka bude iztaknut zanimljiv i važan rukopis iz god. 1516. T a b u l a t u r a k o m p o z i c i j a z a o r g u l j e. — Note su u toj tabulaturi pisane slovima (na način njemačkih tabulatura), nema crta za taktove, nego su taktovi razstavljeni razmacima. — Nađena je u škrinji pekarskoga ceha u Varaždinu. (Opisao ju je F. Dugan u Sv. Ceciliji god. 1916.) U knjizi su kompozicije raznih kompozitora, ali im imena nisu uviek navedena. Ipak su navedeni kompozitori: Andrea Gabrieli (1510.-1586.), njegov nećak Giovanni Gabrieli (1557.-1612.), Johann Cristian Erbach (1573.-1635.), Hans Leo Hassler (1564.-1612.). Kako se vidi po tim imenima i navedenim godinama, naš varaždinski organist, koji je 1616. tabulaturu, o kojoj je govor, svršio i iz nje svirao, bio je velik i absolutno suvremen majstor. Pa i ta tabulatura dokazuje, da su Hrvati i pod neizrecivo težkim prilikama i u crkvenoj glasbi napredovali uzporedo s ostalim mnogo sretnijim narodima.

Dok se po samostanima i po prvostolnicama gojio rimski koral i umjetna glasba, puk je po župnim crkvama na selu pjevao na svom jeziku bilo crkvene popievke u kiticama (Strophenlieder) bilo liturgijske tekstove također na svom jeziku (u biskupijama južnog i sjevernog primorja). Katolici su u svim narodima imali crkvenih p o p j e v a k a na svom jeziku i prije reformacije (oko 1500.), pak je tako bilo i u Hrvatskoj, kako to dokazuju popievke iz Cit. oct., pa i one iz Vejkovićeve zbirke, jer su baš te pjesmice oko god. 1590. Hrvati sobom ponieli u Gradišće. U protestantskim je zemljama crkvena popievka postala jedina »liturgijska« glasba. No budući da je baš ta p o p i e v k a u narodnom jeziku bila veliko sredstvo za širenje protestantizma, imalo je to odraz i na katoličku crkvu, te je i tu nastalo tečajem 16. i 17. stoljeća množtvo crkvenih popjevaka. Tako se može raztumačiti i postanak tekstova i melodija pavlinske pjesmarice i t. d. do Cith. oct. Prekrasni napjevi tih zbirki bili su u upotrebi po svim našim krajevima do vremena cara Josipa II., koji je svoju carevinu nastojao centralizmom na svim poljima uniformirati. Tako su k nama došle i bile utisnute našemu narodu tuđe s t e r e o t i p n e melodije, kojih naš puk nikad nije mogao podpuno usvojiti, dok je svoje stare zanimljive i originalne melodije zaboravljao. Te prilike imale su za posljedicu nazadak crkvene glasbe u krajevima gornje Hrvatske od g. 1790. kroz cielo 19. stoljeće. Iznimku je činilo Međimurje, jer su se Mađari brinuli za druge stvari, a za duševni život Međimuraca nešto manje. Tako se dogodilo, da su one divne melodije u Međimurju ostale u upotrebi do dana današnjega, dok su se u ostalu Hrvatsku morale ponovno uvađati. Tu nipošto laku, ali svakako rodoljubnu i kulturnu zadaću preuzelo je na sebe god. 1906. u Zagrebu osnovano

»HRVATSKO CECILIJANSKO DRUŽTVO«

Dok je u početku 19. stoljeća h r v a t s k a crkvena popievka tako reći zaniemila, izvađala se u gradovima i većim mjestima višeglasna glasba, u koju se uvukao teatralni, a i trivialni duh. Instrumentalna pratnja orkestra, pa i orgu-

lja prihvatila je gotovo plesni ritam, te je obćenito stanje crkvene glasbe postalo očajno.

To se stanje nešto popravilo, kad je došao u Zagreb Ivan Zajc, koji je kao ravnatelj Glasbenog zavoda počeo izvađati djela Haydna, Mozarta i Schuberta, a i sam je skladao u duhu tih klasika. Iako to nije bio duh prave crkvene glasbe, ipak je obćenito stanje bilo bolje. Zajc je napisao više misa, od kojih je jedna, posvećena Strossmajeru, polifono i invenciozno složena. Uobće Zajčeve crkvene kompozicije odaju kompozitora tehnički spremnoga, no koji je bio odviše pod uplivom duha svoga vremena. U sličnom duhu radio je i franjevac Fortunat Pintarić, a još bolje ravnatelj kora prvostolne crkve Josip Juratović, koji je ponešto sentimentalno, ali zvučno udesio stare adventske popievke, te komponirao jedan dobar »Requiem«. Od Pintarića je ostalo nekoliko jednostavnih i upotrebivih preludija i pastorela za orgulje. Iza toga doba valja iztaknuti još dva imena: Vatroslav Kolander, orguljaš prvostolne crkve, bio je dobar virtouz i izvrstan kompozitor na orguljama, dok su mu kompozicije (mise i moteti) uz umjerenu polifoniju bile ozbiljne i pune nabožnoga duha. Istodobno s njim djelovao je ravnatelj kora Franjo Kostanjevac, koji je uveo kompozicije njemačkih cecilijanaca na kor zagrebačke katedrale. Godine 1904. svršivši školu za crkvenu glasbu u Regensburgu došao je u Zagreb Filip Hajduković, i čim je počeo upravljati katedralskim korom, uveo je tradicionalni koral i osnovao dječački zbor, pa je time udario čvrste temelje čitavom razvitku do danas. Sa svojim kolegom iz škole (Regensburg) Mirkom Novakom i tadašnjim katehetom Milanom Zjalićem (kasnijim župnikom u Samoboru), koji je bio izvrstan organizator, osnovao je god. 1906. »Hrvatsko cecilijansko družtvo« i list »Sv. Cecilija«. Družtvo je liepo napredovalo i osnovalo mnogo crkvenih pjevačkih zborova po cieloj domovini. Osim toga priredilo je nekoliko vrlo uspjelih koncerata crkvene glasbe i održalo nekoliko poučnih tečajeva o crkvenoj glasbi. — List »Sv. Cecilija« donašao je odmah s početka kao priloge stare hrvatske popievke iz Cith. oct. u redakciji Franje Dugana i tako su tečajem triju desetljeća te popievke opet utisnute u naš narod, te tvore temelj Hrvatskog crkvenog kantuala (1934.). Na početku velikoga rata (1914.) preuzeo je uredničtvo kanonik Janko Barle, koji je umio sabrati velik broj spremnih i uvaženih suradnika, te je podignuo do velike visine list, koji je kroz tri desetljeća donio množtvo informativnih, estetsko-historijskih članaka i razprava ne samo na polju čiste crkvene glasbe, nego i na polju etnografije našega naroda, pak će svaki, koji kod nas bude radio na tom polju, naći u godištima »Sv. Cecilije« pravu riznicu podataka.

Osim literarnog diela lista veliku vriednost imao je i glasbeni prilog, jer je dao pobude i prilike, da se mladi suradnici razviju u dobre crkvene kompozitore, pa se danas možemo podičiti zadovoljavajućim brojem vrlo vriednih i sposobnih crkvenih glasbenika.

Ratne i poslijeratne prilike naniele su cecilijanskom pokretu mnogo štete, jer su se mnogi pjevački zborovi razišli; no ima ih, koji još još uviek žive i rade. Važno je to, da kod nas vlada danas izpravno shvaćanje i osjećanje za duh prave crkvene glasbe, dok će povratak boljih vremena omogućiti, da se ideali makar i težkim naporima privedu u život, budući da danas imademo i na polju crkvene glasbe liep broj dobrih radnika, spremnih i po znanju i po vještini.

U ovom prikazu navedeni su samo spomenici i izloženo je zbivanje na polju crkvene glasbe. Imena pojedinih ljudi iztaknuta su samo utoliko, koliko su u savezu s navedenim dokumentima i nerazdruživi od samoga zbivanja. Izcrpljiv popis iztaknutih ljudi bit će podan u drugom prikazu.

4. Hrvatski skladatelji i njihova djela

Sastavio prof. BOŽIDAR ŠIROLA

NAJZNATNIJI SKLADATELJI I GLASBENICI DO POČETKA XX. STOLJEĆA

Bajamonti dr. Julije (1749.—1800.), liečnik, pisac, melograf, skladatelj (crkvene skladbe, oratorij »San Doimo«).

Brugnoli Sekundo (1527.—oko 1600.), svećenik, skladatelj (crkvene popievke, himne, za koralno i figuralno pjevanje).

Cecchini Toma (oko 1580. do 1644.), zborovođa i orguljaš na Hvaru, skladatelj (crkvene skladbe, instrumentalne sonate).

Eisenhuth Đuro (1841.—1891.) zborovođa, skladatelj (zborovi, opere).

Georgiceo Atanasije (oko 1580. — oko 1640.) pjesnik i skladatelj (crkvene popievke izdane 1635.).

Karas Vjekoslav (1821.—1858.), slikar i skladatelj (popievke i zborovi).

Kažotić bl. Augustin (1253.—1329.), zagrebački biskup, uređivač liturgijskog pjevanja u zagrebačkoj biskupiji i skladatelj liturgijskih napjeva.

Kolander Vatroslav (1818.—1912.), orguljaš, pedagog i skladatelj (crkvena glasba, mise, popievke, orguljaške skladbe).

Krežma Franjo (1869.—1881.), violinski virtuoz i skladatelj (koncertne skladbe za violinu).

Kuhač Franjo Š. (1834.—1911.), prvi hrvatski muzikolog, melograf i skladatelj (Zbornik narodnih popjevaka u 5 knjiga, razprave o narodnim glasbenim instrumentima i osobinama hrvatske narodne glasbe, životopisi »ilirskih« glasbenika i Vatr. Lisinskoga).

Lisinski Vatroslav (1819.—1854.), skladatelj (opere »Ljubav i zloba« i »Porin«, ouverture, zborovi, popievke, plesovi).

Lukačić Ivan (oko 1574.—1648.), zborovođa, orguljaš u Splitu, skladatelj (moteti, crkveni koncerti »Sacrae cantiones« izdane 1620.).

Patricij (Petris) Andrija (sredinom 16. stolj.), skladatelj (madrigali).

Runjanin Josip (1821.—1878.), krajiški častnik, skladatelj hrvatske narodne himne.

Vancaš Antun pl. (1867.—1888.), skladatelj (plesovi za orkestar, komorna glasba).
Wiesner-Morgenstern pl. Juraj (1783.—1855.), koralist, pedagog, skladatelj (ouverture, mise, ofertoriji, serenade, zborovi, melodrame, opere, kantate, koncertne skladbe, kvartet).
Zagorac Andrija (1886.—1914.), učitelj, skladatelj (popievke, zborovi a capella, uz klavir i orkestar, obradbe narodnih popjevaka).
Zajc pl. Ivan (1831.—1914.), ravnatelj hrvatske opere i glasbene škole, skladatelj (opere, operete, kantate, orkestralna djela, zborovi, popievke, crkvena glasba, mise).

SUVREMENI SKLADATELJI I NJIHOVA DJELA

Adamić Karlo (*1887.), orguljaš u Senju i Sinju, melograf, skladatelj (hrvatske i slovenske popievke, zborovi, crkvena glasba).
Albini Srećko (1869.—1933.), ravnatelj hrvatske opere, dirigent, skladatelj (balet, opera »Maričon«, operete »Barun Trenk«, »Bosonoga plesačica« i dr.).
Andrić dr. Josip (*1894.), pisac, kritičar, skladatelj, promicatelj tamburaške glasbe, (razprave o slavenskim skladateljima, skladbe za tambure (simfonija, karišici i dr. i popievke).
Antunović B. Valerian (*1880.), dirigent i skladatelj (popievke, zborovi i dr.).
Baranović Krešimir (*1894.), ravnatelj i dirigent hrvatske opere, skladatelj (baleti, opere, orkestralna djela, popievke, zborovi, gudalački kvartet).
Barle Janko (1869.—1941.), kanonik, iztraživač poviesti hrvatske glasbe, urednik »Sv. Cecilije«.
Benić Krešimir (*1887.), kritičar, pedagog, skladatelj (orkestralna djela).
Bersa Blagoje (1873.—1934.), profesor, skladatelj (opere, komorna glasba, zborovi, klavirska djela, melodrami, simfonijske slike).
Bersa Vladoje (1864.—1927.), upravni činovnik, melograf (zbirku dalmatinskih narodnih popjevaka sprema za izdanje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti), skladatelj (opere, komorna glasba, klavirske skladbe crkvena glasba).
Borenić Martin (*1850.), učitelj, melograf (izdanje »Crikvenog jačkara« za gradišćanske Hrvate).
Bosiljevac Šandor (1869.—1918.), orguljaš, zborovođa, skladatelj (skladbe za tambure, obradbe narodnih popjevaka, crkvena glasba, mise).
Brajša-Rašan Matko (1859.—1934., melograf i skladatelj (obradbe istarskih narodnih popjevaka, zborovi).
Brixy F. Eduard (*1882.), profesor, skladatelj (crkvene popievke, rekviem).
Brkanović Ivan (*1906.), zborovođa, kritičar, skladatelj (orkestralna djela, (simfonije), kantate, popievke, zborovi, kvarteti).
Brlić dr. Andrija (1893.—1931.), liečnik, skladatelj (orkestralna djela, kvartet, popievke, zborovi).
Brož Vilim Gustav (1861.—1915.), tamburaški skladatelj.
Canić Josip (1879.—1933.), zborovođa, kritičar, skladatelj (popievke, zborovi, orkestralna djela, tamburaške skladbe).
Canjuga o. Anselmo (*1894.), kapucin, skladatelj (crkvene popievke, harmonizacija korala).
Ćurković don Mijo (*1852.), svećenik, skladatelj (mise, crkvene i svjetovne popievke, zborovi).
Degrel Ivan (*1909.), novinar, orguljaš, skladatelj (hrvatska misa, latinske crkvene popievke).
Devčić Nadko (*1915.), pianist, kritičar, skladatelj (skladbe za klavir, orkestralna djela).
Dobrinić Antun (*1878.), profesor Glasbene akademije u m., pisac, kritičar, skladatelj (opere, simfonijska djela, popievke, zborovi, obradbe narodnih popjevaka, komorna glasba, baleti, glume s pjevanjem, crkvena glasba).
Dobrostal fra Anđelko (1885.—1922.), orguljaš, skladatelj (crkvene popievke).
Dugan Franjo ml. (1901.—1934.), inženjer, skladatelj (popievke, zborovi, staroslavenska misa, klavirska djela).
Dugan Franjo st. (*1874.), profesor, orguljaš, pisac, skladatelj (skladbe za orgulje, zborovi, komorna glasba, orkestralna djela, popievke, glasbeni učevnici).
Dumičić Petar (*1901.), klavirski virtuoz, skladatelj (klavirska djela, koncert za klavir i orkestar).
Faller pl. Nikola (1862.—1938.), zborovođa, dirigent i ravnatelj opere, skladatelj (popievke, zborovi, klavirske skladbe, crkvena glasba).
Florschütz dr. Josip (1864.—1916.), sveučilištni profesor, skladatelj (popievke, zborovi, članci o glasbi).
Fosić s. Marija Tarzicija (*1895.), orguljašica i skladateljica (crkvene popievke, misa).
Gervais Artur (1877.—1937.), zborovođa i skladatelj (zborovi, tamburaške skladbe, koračnice, plesna glasba).
Glibotić dr. fra Ivan (*1901.), franjevac, skladatelj (crkvene popievke).
Gotovac Jakov (*1895.), operni dirigent, zborovođa, skladatelj (opere, orkestralna djela, popievke).
Grančarić Slavomir (1878.—1940.) vojnički kapelnik, skladatelj (orkestralna djela, popievke).
Grgošević Zlatko (*1900.), profesor konzervatorija i skladatelj (popievke, zborovi, kantate, klavirske skladbe, pedagožka djela).
Hadrović pl. Stjepan (1863.—1933.), glasbeni pisac i skladatelj, po zvanju kanonik. Regens chori sarajevske katedrale (crkvene popievke, pjesmarica »Hosana«, članci o glasbi, »Kratka poviest glasbe«).
Hajduković Filip (*1878.), regens chori zagrebačke katedrale i skladatelj. Po zvanju svećenik (crkvene popievke).
Hatze Josip (*1878.), zborovođa, profesor glasbe i skladatelj. Glasbu učio u Italiji. (Opere »Povratak«, »Adel i Mara«, zborovi, kantate, popievke),
Hercigonja Nikola (*1911.), melograf i skladatelj (popievke).

Herman Viktor (*1903.), učitelj glasbe i skladatelj (crkvene popievke).
Homen R. Vinko (*1906.), orguljaš i skladatelj (crkvene popievke).
Honza Dragutin (*1872.), vojnički kapelnik, profesor i skladatelj (crkvene popievke, dječje glume s pjevanjem).
Ivanišić dr. Petar (*1900). svećenik, skladatelj (crkvene popievke).
Ivšić Matija (*1894.), svećenik, zborovođa i skladatelj. Glasbu učio na papinskoj školi za crkvenu glasbu u Rimu (crkvene popievke, moteti, mise).
Jozefović Oskar (1890.—1941.), operni dirigent, zborovođa, (orkestralna djela, sonate, kantate, zborovi, glume s pjevanjem, popievke).
Kačerovski Bogumir (*1873.), učitelj glasbe i skladatelj (obradbe hrvatskih narodnih popjevaka).
Klaić Vjekoslav (1849.—1928.), povjestničar, sveučilištni profesor, skladatelj (popievke, zborovi, razprave iz poviesti hrvatske glasbe).
Klobouček Vjekoslav (*1886.), župnik, skladatelj (crkvene popievke).
Kokot Ivan (*1905.), urednik »Sv. Cecilije« i skladatelj. Po zanimanju svećenik (crkvene popievke).
Kolarić Mirko (*1910.), profesor glasbe, zborovođa i skladatelj (zborovi).
Kolb o. Kamilo (*1887.), franjevac, profesor i skladatelj (mise, crkvene popievke, zborovi, orkestralna djela, tamburaške skladbe).
Kornfeind Eugen (*1874.). skladatelj, po zvanju svećenik (crkvene popievke).
Kozinović s. Lujza (*1897.), učiteljica glasbe, skladateljica, po zvanju redovnica (crkvene popievke, gudalački kvartet, moteti, zborovi).
Kozinović fra Miron, melograf i skladatelj, po zvanju župnik (zapisi narodnih popjevaka, crkvene popievke).
Krenedić dr. Kazimir (*1894.), kritičar, skladatelj (komorna glasba, klavirske skladbe, popievke, zborovi).
Krnic Ivan (Boris), učitelj glasbe, zborovođa, skladatelj (kantate, zborovi, dječje popievke).
Kukla Karlo (1867.—1913.), zborovođa, kapelnik, skladatelj (staroslavenske mise, zborovi, obradbe narodnih popjevaka.
Kunc Božidar (*1903.), profesor, klavirski virtuoz i skladatelj (skladbe za klavir, za orkestar, komorna glasba, popievke).
Leko fra Tadija (1895.—1926.), skladatelj, po zvanju redovnik (crkvene popievke).
Lhotka Fran (*1883.), profesor glasbe u m., zborovođa, dirigent, skladatelj (opere, baleti, orkestralna djela, kvarteti, instrumentalne skladbe, zborovi, popievke, obradbe narodnih popjevaka).
Lhotka-Kalinski Ivo (*1913.), profesor pjevanja, skladatelj (zborovi, popievke, orkestralne skladbe).
Lovrić Stevo (*1903.), skladatelj, po zvanju svećenik (crkvene popievke, zborovi).
Lučić pl. Franjo (*1889.), profesor i ravnatelj konzervatorija, orguljaš i skladatelj (simfonija, kantata, orkestralne skladbe, zborovi svjetovni i crkveni, mise, popievke, skladbe za orgulje, učevnici za glasbenu teoriju).
Magdalenić Miroslav (*1906.), profesor glasbe, zborovođa, skladatelj; po zvanju konzularni činovnik; (zborovi, orkestralne skladbe).
Majer dr. Milan, kritičar, pianist, skladatelj (komorna glasba), osnivač Zagrebačkog komornog tria.
Mandić dr. Josip (*1883.), skladatelj, po zvanju odvjetnik (simfonije, opere, komorna glasba).
Marković Vilim (*1902.), glasbenik, skladatelj (orkestralna djela).
Matačić Lovro (*1899.), operni dirigent, skladatelj, po zvanju podpukovnik, (oratorij, glume s pjevanjem, orkestralna fantazija, popievke uz pratnju okestra).
Matetić-Ronjgov Ivan (*1880.), melograf i skladatelj, tajnik Glasbene akademije u m. (zborovi, popievke, obradbe čakavskih narodnih popjevaka, pjevanka za pučke škole).
Matz Rudolf (*1901.), zborovođa, profesor konzervatorija, bivši predsjednik Hrvatskog pjevačkog saveza, član gudačkog kvarteta »Sklad«, skladatelj (zborovi, simfonijska pjesma, gluma s pjevanjem, komorna glasba, orkestralne skladbe, popievke).
Medřicky Franjo (*1890.), zborovođa, orguljaš i skladatelj (mise, zborovi).
Miranov Ladislav (*1900.), profesor konzervatorija, član gudačkog kvarteta »Sklad«, solo-violist, skladatelj (skladbe za violinu, obradbe violinskih djela).
Mitrović Andro (1879.—1940.), operni dirigent i ravnatelj, profesor Glasbene akademije, skladatelj (kantate, opera).
Mohaček Božidar (*1916.), dirigent i skladatelj, po zvanju činovnik krugovalne postaje (komorna glasba, kantate, popievke, plesna glasba).
Muhvić Ivo (1876.—1941.), vojnički kapelnik, skladatelj, (opere, operete, orkestralna djela, svjetovni i crkveni zborovi, misa, popievke, koračnice i udesbe za vojničke glasbe).
Mustač Ivan (*1900.), orguljaš, melograf, skladatelj (crkvene popievke).
Novak Ambroz (*1899.), violinist i skladatelj, po zvanju pravnik (skladbe za klavir).
Novak Mirko (1879.—1928.), skladatelj, po zvanju je bio župnik, (crkvene popievke).
Novak Vilko (1865.—1918.), profesor glasbe, skladatelj (zborovi, misa, opera, balade, crkvena pjesmarica).
Ocvirk Ivan (*1883.), učitelj glasbe i skladatelj (crkvene popievke).
Odak Krsto (*1888.), profesor konzervatorija, skladatelj (opera, orkestralna djela, kvarteti, zborovi, popievke, gluma s pjevanjem, moteti, mise).
Operman Branko (*1898.), skladatelj (klavirske skladbe, popievke).
Papandopulo Boris (*1906.), zborovođa, operni dirigent, skladatelj (orkestralna djela, balet, opere, komorna glasba, kvarteti, klavirske skladbe, popievke, zborovi, misa, a cappella-oratorij).

Pejačević grofinja Dora (1885.—1923.), skladateljica (orkestralne, komorne i vokalne skladbe).

Pettan dr. Hubert (*1912.), kritičar, skladatelj, po zvanju činovnik Ministarstva narodne prosvjete, (popievke).

Pienta Karlo (*1869.), učitelj pjevanja i skladatelj (zborovi).

Polić Mirko (*1890.), kazalištni dirigent. zborovođa, operni ravnatelj, skladatelj (orkestralna djela).

Pozaić Mladen (*1905.), zborovođa, profesor i rektor konzervatorija, dirigent, skladatelj (komorna i orkestralna glasba, popievke, zborovi), osnivač i artistički vođa zagrebačkih madrigalista.

Remec August (1867.—1920.), zborovođa i skladatelj (zborovi).

Ružić Rosenberg Vjekoslav (*1870.), ravnatelj Glasbene akademije u m., dirigent, skladatelj (opere, ouverture, zborovi, popievke, kantate, klavirske skladbe, škole za klavir i violinu).

Rukavina Fridrik (1880.—1941.), dirigent i ravnatelj opere, skladatelj (popievke).

Slogar Janko (*1871.), profesor glasbe, zborovođa i skladatelj (zborovi, učevnici).

Smodek Oskar (1890.—1933.), zborovođa operni dirigent.

Stahuljak Juraj (*1901.), kritičar i skladatelj, po zvanju gimnazijski profesor (komorna glasba, popievke, kantata).

Stahuljak Milan (*1878.), gimnazijski profesor u m., obrađivač djela za tamburaške zborove.

Stahuljak Mladen (*1914.), orguljaš, docent konzervatorija i skladatelj (orkestralna djela, udesbe za orgulje).

Stahuljak Vladimir (*1876.), profesor glasbe i skladatelj (orkestralna djela, zborovi popievke, crkvene popievke, skladbe za glasovir).

Stančić Svetislav (*1895.), profesor Glasbene akademije u m., glasovirski virtouz i skladatelj; (orkestralna djela, glasovirske skladbe, zborovi, popievke).

Stöhr Ante (1848— .), učitelj glasbe i skladatelj, (fantazije, plesovi koračnice za glasovir, popievke).

Stražnicki Stanislav (*1883.), zborovođa, profesor konzervatorija, skladatelj, (kantata, zborovi, glasovirska djela).

Šafranek-Kavić Ljudevit (1882.—1940.), kritičar, skladatelj, po zvanju bio ravnatelj Zagrebačkog Zbora (opere, baleti, orkestralna djela, trio popievke).

Šestak Tomo (1852.— 1921.), orguljaš zborovođa i skladatelj; (djela za orgulje, misa, skladbe za glasovir gusle i orkestar, zborovi).

Širola dr. Božidar (*1889.), muzikolog, skladatelj, po zvanju upravitelj muzeja (opere, baleti, orkestralna djela, komorna glasba, melodrami, skazanja, oratoriji, zborovi, popievke, glasba za krugoval, dječje popievke, razprave iz glasbenog folklora, poviest hrvatske glasbe, studije o narodnim glasbalima).

Šlik Miroslav (*1896.), profesor glasbe, violinski virtuoz, skladatelj (orkestralna djela, komorna glasba; skladbe za violinu).

Špoljar Zlatko (*1892.), melograf i skladatelj, po zvanju pedagog; (obradbe narodnih potpjevaka, zborovi, crkvene skladbe, djela za tamburaške zborove).

Štolcer-Slavenski Josip (*1896.), profesor glasbe i skladatelj (orkestralna djela, kvarteti, zborovi, oratorij, popievke, instrumentalne skladbe).

Štoos Nikola (1848.—1913.), skladatelj, po zvanju svećenik (zborovi).

Taclik Rudolf (*1894.), ravnatelj glasbene škole, skladatelj (zborovi, crkvene skladbe, misa, popievke).

Tijardović Ivo (*1895.), slikar, intendant kazališta, skladatelj (operete, popievke, plesovi).

Tkalčić Juro (*1877.), virtuoz na violoncellu, profesor Glasbene akademije, **skladatelj** (kvarteti, koncertne skladbe za violoncello).

Tomičić Hugo (*1879.), zborovođa, dirigent u inozemnim kazalištima, skladatelj (popievke).

Trišler Dragutin st. (1857.—1918.,) orguljaš, zborovođa, skladatelj (crkvene i svjetovne popievke).

Trišler Dragutin ml. (*1892.), operni kapelnik.

Tropsch Ivan (1830.—1913.), vojnički kapelnik, zborovođa, skladatelj (zborovi, **crkvena** glasba, mise).

Vallinger Josip (1846.—1911.), skladatelj, po zvanju svećenik (crkvene i svjetovne zborne popievke).

Vilhar-Kalski Franjo (1852.—1928.), orguljaš, zborovođa, skladatelj (opere, operete, kantate, zborovi, popievke, glasovirske skladbe, crkvena pjesmarica).

Vrhovski Josip (*1902.), profesor glasbe, zborovođa i skladatelj (misa, zborovi, orkestralna djela, kvartet, popievke).

Zagorac Anrija (1886.—1914.), skladatelj, po zvanju učitelj (popievke, zborovi a cappela, uz glasovir i uz orkestar, obradbe narodnih popjevaka).

Zajc pl. Ivan (1831.—1914.), ravnatelj opere i glasbene škole, skladatelj, (opere, operete, kantate, oratoriji, orkestralna djela, zborovi, popievke, mise, crkvene **skladbe**, **plesovi**, dječje pjevanke).

Zlatić Slavko (*1910.), zborovođa i skladatelj (popievke, skladbe za orkestar).

Žganec dr. Vinko (*1889.), melograf, skladatelj, po zvanju odvjetnik; (obradbe narodnih popjevaka, crkvene popievke, zborovi, zbornik međimurskih narodnih popjevaka).

5. Hrvatski reproduktivni umjetnici

Koncertne pjevačice i pjevači:

Anka Horvat, Anka Koščević, Maja de Strozzi-Pečić, Mira Bašić, Majda Dugan-Lovše, dr. Viktor Benković, Lav Vrbanić, Marko Vušković, Liga Doroghy i mnoge operne pjevačice i pjevači, koji povremeno nastupaju i na koncertima.

Pianisti:

Dr. Hugo pl. Mihalović, Bela pl. Pečić, Svetislav Stančić, Nada Auer, Elvira Maršić, Evgenij Vaulin, Melita Lorković-Pozaić, Božidar Kunc, Petar Dumičić, Ivo Maček, Dora Gussich-Feller, Branka Musulin, Maša Majer, dr. Milan Majer, Zdenka Pacher, Boris Papandopulo, Čedomil Dugan, Sofija Deželić-Eder, Leonora Huml, Nadko Devčić, Stanislav Operman, Ladislav Šaban.

Orguljaši:

Vatroslav Kolander, Tomo Šestak, Karel Kukla, Drag. Tišler, Franjo Dugan st., Franjo pl. Lučić, Čedomil Dugan, Mladen Stahuljak, dr. Hugo pl. Mihalović, Mat. Ivšić, Fr. Andres, Božo Antonić, s. Margareta Čuk, s. Jel. Kirin, Br. Štriga, o. An. Dobrostal, Stj. pl. Hadrović, Š. Bosiljevac, Jos. Herović.

Violinisti:

Đuro Eisenhuth, Franjo Krežma, Oto Žert, dr. Aleks. Kuhar, Vaclav Huml, Zlatko Baloković, Ivo Kuharec, Vlad. Kolić, Miroslav Šlik, Ladislav Miranov, dr. Milan Žepić, Petar Toškov, Zlatko Topolski, Stjepan Šulek, Ljudevit Dobronji.

Violoncelisti:

Juro Tkalčić, dr. Antun Goglia, A. G. Matoš, Viktor E. Koščica, Umberto Fabbri, Makso pl. Eckhel, dr. Ljud. Čulumović, Milovan Ećimović, Miroslav Crlenjak, Vlad. Antolek, Dora Hajdinjak, ing. Stanko Žepić, Rud. Matz, Aleks. Fučkar, Pav. Stojković, Antonio Janigro.

6. Glasbene škole, družtva i ustanove u Zagrebu i u pokrajini

Zagreb:

1. Hrvatski državni konzervatorij, Gundulićeva ul. 4.
2. Glasbena škola »Lisinski« Draškovićeva 32.
3. Glasb. škola Lerch-Prišlin, Gundulićeva 7.
4. Klub hrvatskih kompozitora (prof. Grgošević) Krugovalna postaja.
5. Savez profesionalnih glasbenika (prof. Mladen Pozaić), Ul. bojnika Stjepana Pavičića 38.
6. Hrvatski glasbeni zavod, Gundulićeva 6.
7. Zadruga »Sklad« s o. j. prof. Rudolf Matz, Mesnička 15.
8. Kazalištno-koncertni ured Nezavisne Države Hrvatske, Gundulićeva 6.
9. Družtvo reproduktivnih umjetnika, prof. Mladen Pozaić, ul. boj. S. Pavičića 38
10. Zagrebački madrigalisti, (prof. Pozaić), ul. boj. S. Pavičića 38.
11. Zagrebačka filharmonija
12. Hrvatski pjevački savez
13. Hrvatski tamburaški savez

Dubrovnik — Dubrovačka glasbena škola

Karlovac — Gradski glasbeni zavod, osn. 1837.

Osiek — Gradska glasbena škola, osnov. 1920.

Petrinja — Gradska glasbena škola os. 1843.

Sarajevo — Glasbena škola

Sisak — Glasbena škola

Varaždin — Gradska glasbena škola

14. Cecilijino družtvo

HRVATSKI DRŽAVNI KONZERVATORIJ

I. Kratak poviestni pregled Hrvatskog državnog konzervatorija u Zagrebu od njegova osnutka.

Hrvatski državni konzervatorij u Zagrebu nastao je od glasbene škole Hrvatskog zemaljskog glasbenog zavoda u Zagrebu. Ta je škola osnovana 22. studenoga 1828., a otvorena je 16. veljače 1829. Kr. zemaljska vlada, povjereničtvo za prosvjetu i vjere, u Zagrebu preuzela je glasbenu školu od Hrvatskog glasbenog zavoda početkom školske godine 1920/21. i prozvala je »Državna muzička akademija u Zagrebu«. 24. srpnja 1939. Državna muzička akademija postaje Muzička akademija sa srednjom muzičkom školom, a 15. svibnja 1940. Akademija glasbe i kazališne umjetnosti u Zagrebu, dok je zakonskom odredbom od 22. kolovoza 1941. prozvana Hrvatskim državnim konzervatorijem u Zagrebu.

Hrvatski državni konzervatorij u Zagrebu podpuna je stručna glasbena škola i dieli se na:

a) pripravnu glasbenu školu za mladež, koja traje četiri godine, a odgovara položaju pučke škole;

b) srednju glasbenu školu, u kojoj traje obuka 6 godina, a odgovara podpunoj srednjoj školi. Zaključni izpit srednje glasbene škole odgovara izpitu zrelosti srednje škole za svoju struku;

c) majstorsku školu, gdje nastava traje 4 godine (u odjelu za kompoziciju 5) a koja ima položaj sveučilištnog fakulteta;

d) školu za zborne pjevače.

II. Imena rektora (odnosno ravnatelja) od onog vremena, kada je država preuzela konzervatorij:
Franjo Dugan, ravnatelj 1921/22.,
Juro Tkalčić, rektor 1922/23.,
Fran Lhotka, rektor 1923/24.,
Franjo Dugan, rektor 1940/41.,
Mladen Pozajić, rektor 1941/42., 1942/43.
Imena administrativnih ravnatelja odnosno ravnatelja srednje i pripravne glasbene škole:
Franjo Dugan, administrativni ravnatelj 1922/23.
Vjekoslav Ružić, administrativni ravnatelj 1923/24. do 10. V. 1935.
Dr. Božidar Širola, administrativni ravnatelj od 2. VI. 1935. do kraja 1940/41.
Franjo Lučić, ravnatelj srednje i pripravne glasbene škole od 1941/42.

III. Suvremeno stanje
Konzervatorijske su oblasti: rektor, senat, profesorsko vieće, pročelnici odjela (7), odnosno ravnatelj srednje i pripravne glasbene škole, profesorski zbor, karnostni sud za nastavnike i karnostni sud za polaznike konzervatorija.

1. Uprava: rektor Mladen Pozajić
ravnatelj Franjo Lučić

2. Organizacija (odjeli, uređaj, nastavna osnova)

A) ODJELI:

1. za kompoziciju s teorijskim predmetima i seminarima,
2. za koncertno i operno pjevanje s vježbama i seminarima,
3. za glasovir,
4. za orgulje sa seminarom za crkvenu glasbu,
5. za violinu i violoncello s vježbama i seminarom za komornu glasbu,
6. za nastavnike glasbe i pjevanja s nastavničkim seminarom,
7. za dirigente zbora i orkestra s vježbama.

B) NASTAVNA OSNOVA I UREĐAJ

Odjel za kompoziciju s teorijskim predmetima i seminarima

I. godina: Harmonija sa seminarskim vježbama, Folklor, Poviest glasbala, Glasovir, Orkestralno glasbalo, Sviranje vokalnih partitura, orkestar ili zbor;
II godina: Jednostavni i dvostruki kontrapunkt sa seminarskim vježbama, Folklor (I. semestar), Gregorijanski koral, Glasovir, Orkestralno glasbalo, Poviest stilova (II semestar, Dirigiranje, Orkestar ili zbor;
III. godina: Imitacija i fuga, Vokalna kompozicija i male forme. Instrumentacija, Estetika glasbe, Glasovir, Orkestralno glasbalo, Poviest popievki (I. semestar), Poviest komorne glazbe i koncerta grossa (II. semestar), Sviranje instrumentalnih partitura, Sviranje s lista, Orkestar ili zbor.
IV. godina: Kompozicija strogih oblika, Instrumentacija II., Glasovir, Orkestralno glasbalo Poviest opere (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar) Dirigiranje, Orkestar ili zbor.
V. godina: Slobodna kompozicija, Instrumentacija III., Glasovir, Orkestralno glasbalo, Instrumentacija za vojne glasbe, Orkestar ili zbor.

DIPLOMSKI IZPIT

Odjel za koncertno i operno pjevanje s vježbama i seminarima

I. godina: Studij koncertnih, odnosno opernih djela, Harmonija, Folklor, Njemački jezik, Talijanski jezik, Glasovir;
II. godina: Studij koncertnih, odnosno opernih djela, Kontrapunkt, Folklor (I. semestar), Gregorijanski koral, Njemački jezik, Talijanski jezik, Glasovir, Poviest stilova (II. semestar), Deklamacija, Zbor;
III. Studij koncertnih odnosno opernih djela, Estetika glasbe, Glasovir, Seminar za glasbenu teoriju, Poviest popievke (I. semestar), Poviest kantate i oratorija (II. semestar), Operna korepeticija, Deklamacija s glumom, Zbor;
IV. godina: Priprava repertoara za diplomski izpit, Metodika nastave solo-pjevanja. Glasovir, Poviest opere (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar). Operna korepeticija, Gluma, tehnika maskiranja i operna režija, Zbor, Diplomski izpit.

Odjel za glasovir

I. godina: Studij majstorskih djela, Harmonija, Folklor, Zbor;
II. godina: Studij majstorskih djela, Kontrapunkt, Folklor (I. semestar), Poviest, glasovir i glasovirske glasbe, Poviest stilova (II. semestar), Komorna glasba, Sviranje s sta, Zbor;
III. godina: Studij majstorskih djela, Estetika glasbe, Seminar za glasbenu teoriju, Poviest popievke (I. semestar), Poviest komorne glasbe i koncerta grossa (II. semestar), Komorna glasba, Sviranje s lista, Pratnja solimestar), Transpozicija, Zbor, Diplomski izpit.
IV. godina: Priprava koncertnog repertoara za diplomski izpit, Metodika nastave glasovira, Poviest glasbe za orgulje (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestra), Transpozicija, Zbor.

Odjel za orgulje sa seminarom za crkvenu glasbu

A) odsjek za crkvenu glasbu

I. godina: Orgulje, Harmonija sa seminarskim vježbama, Folklor, Glasovir, Organografija i crkveno orguljanje, Zbor;
II. godina: Orgulje i čitanje s lista, Kontrapunkt sa seminarskim vježbama, Folklor (I. semestar), Liturgika, crkveni propisi, poviest crkvene glasbe i cecilijanskog pokreta u Hrvatskoj, Glasovir, Poviest stilova (II. semestar), Sviranje vokalnih partitura, Zbor;

III. godina: Orgulje i čitanje s lista, Imitacija i fuga, Harmonijska improvizacija, Estetika glasbe, Gregorijanski koral, Glasovir, Poviest popievke (I. semestar), Poviest kantate i oratorija (II. semestar), Dirigiranje, Zbor;

IV. godina: Orgulje i pratnja na orguljama, Tematska improvizacija, Poviest za orgulje (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar), Dirigiranje, Transpozicija, Zbor, Diplomski izpit.

B) Koncertni odsjek

I. godina: Orgulje, Harmonija, Folklor, Glasovir, Organografija i crkveno orguljanje, Zbor;

II. godina: Orgulje i čitanje s lista, Kontrapunkt, Folklor (I. semestar), Glasovir, Poviest stilova (II. semestar), Zbor;

III. godina: Orgulje i čitanje s lista, Harmonijska improvizacija, Estetika glasbe, Glasovir, Seminar za glasbenu teoriju, Poviest popievke (I. semestar), Poviest kantate i oratorija (II. semestar), Zbor;

IV. godina: Orgulje i pratnja na orguljama, Tematska improvizacija, Poviest glasbe za orgulje (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar), Transpozicija, Zbor, Diplomski izpit.

Odjel za violinu i violoncello s vježbama i seminarom za komornu glasbu

I. godina: Studij majstorskih djela, Harmonija, Folklor, Poviest glasbala, Glasovir, Orkestar;

II. godina: Studij majstorskih djela, Kontrapunkt, Folklor (I. semestar), Glasovir, Poviest stilova (II. semestar), Komorna glasba, Orkestar;

III. godina: Studij majstorskih djela, Estetika glasbe, Glasovir, Seminar za glasbenu teoriju, Poviest popievke (I. semestar), Poviest komorne glasbe i koncerta grossa (II. semestar), Komorna glasba, Orkestar;

IV. godina: Studij djela za diplomski izpit, Metodika nastave gudačkih glasbala, Glasovir, Poviest opere (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar), Komorna glasba, Orkestar, Diplomski izpit.

Odjel za nastavnike glasbe i pjevanja s nastavničkim seminarom

I. godina: Psihologija, Harmonija, sa seminarskim vježbama, Folklor, Liturgika, crkveni propisi, poviest crkvene glasbe i cecilijanskog pokreta u Hrvatskoj, Metodika nastave solo-pjevanja, Poviest glasbala, Glasovir, Orgulje, Zbor;

II. godina: Pedagogija, Kontrapunkt sa seminarskim vježbama, Folklor (I. semestar), Gregorijanski koral, Načela glasbenog uzgoja, Obća estetika, Glasovir, Orgulje, Poviest stilova (II. semestar), Dirigiranje, Sviranje vokalnih partitura, Sviranje s lista, Zbor;

III. godina: Obća didaktika s metodikom, Estetika glasbe, Metodika nastave glasovira, Metodika nastave glasbene teorije, Metodika solfeggia s praktičnim radom, Glasovir, Orgulje, Seminar za glasbenu teoriju, Poviest popievke (I. semestar), Poviest kantate i oratorija (II. semestar), Dirigiranje, Sviranje s lista, Zbor.

IV. godina: Pokusna predavanja, Poviest glasbene nastave, Poviest pedagogije, Školska uprava, Glasovir, Poviest opere (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar), Metodičke vježbe s pojedincima i skupinama, Pedagogijski seminar s praktičnim vježbama, Instrumentacija za vojne glasbe, Organografija i crkveno orguljanje, Zbor, Diplomski izpit.

Odjel za dirigente zbora i orkestra s vježbama

I. godina: Harmonija sa seminarskim vježbama, Folklor, Gregorijanski koral, Metodika nastave solo-pjevanja, Poviest glasbala, Glasovir, Orkestralno glasbalo, Dirigiranje sa sudjelovanjem u zboru i orkestru po odredbi nastavnika, Operna korepeticija, Sviranje vokalnih partitura, Sviranje s lista.

II. godina: Kontrapunkt sa seminarskim vježbama, Instrumentacija I., Folklor (I. semestar), Glasovir, Orkestralno glasbalo, Dirigiranje sa sudjelovanjem u zboru i orkestru po odredbi nastavnika, Poviest stilova (II. semestar), Operna korepeticija, Sviranje instrumentalnih partitura, Sviranje s lista.

III. godina: Imitacija i fuga, Vokalna kompozicija i male forme, Instrumentacija II, Estetika glasbe, Glasovir, Orkestralno glasbalo, Dirigiranje sa sudjelovanjem u zboru i orkestru po odredbi nastavnika, Poviest popievke (I. semestar), Poviest kantate i oratorija (II. semestar), Operna korepeticija, Sviranje s lista.

IV. godina: Instrumentacija III., Glasovir, Orkestralno glasbalo, Dirigiranje sa sudjelovanjem u zboru i orkestru po odredbi nastavnika, Poviest opere (I. semestar), Poviest ouverture, koncerta i simfonije (II. semestar), Instrumentacija za vojne glasbe, Operna korepeticija, Diplomski izpit.

Naslovi katedara i predmeta u majstorskoj školi Hrvatskog državnog konzervatorija

Harmonija — redoviti prof. Franjo Lučić,

Kontrapukt — docent Mladen Stahuljak i izvanredni prof. Krsto Odak,

Glasovir — redoviti prof. Melita Lorković, redoviti prof. Evgenij Vaulin, docent Dora Gussich

Solo-pjevanje — izvanredni prof. Lav Vrbanić i docent Milan Reizer,

Violina — docent Ivan Pinkava i ugov. nastavnik Miroslav Šlik.

Violoncello — docent Aleksandar Fučkar i ugov. nastavnik Antonio Janigro.

Orgulje — izv. profesor Čedomil Dugan

Dirigiranje —
Orkestar — redoviti profesor Mladen Pozajić,
Zbor —
Folklor — honorirani nastavnik dr. Ivan Esih., prof. Zlatko Grgošević, savjetnik ministarstva,
Poviest glasbala, Poviest stilova, Estetika glasbe, Poviest popievke, Poviest komorne glasbe i koncerta grossa te Poviest opere — izvanredni prof. Stanislav Stražnicki,
Gregorijanski koral — suplent Albe Vidaković,
Komorna glasba — Aleksandar Fučkar — Antonio Janigro — Ivan Pinkava,
Imitacija i fuga — docent Mladen Stahuljak,
Metodika i poviest gudal. glasbala — nepopunjeno,
Vokalna kompozicija i male forme — docent Mladen Stahuljak,
Improvizacija — redoviti prof. Franjo Lučić,
Liturgika — suplent Albe Vidaković,
Sviranje — docent Božidar Kunc,
Praktikum za orgulje — izvanredni prof. Čedomil Dugan,
Sviranje s lista i transpozicija glasbe — profesor srednje škole Petar Dumičić,
Poviest glasovira i glasovirske glasbe; Metodika glasovirske poduke — prof. srednje škole Nadko Devčić,
Kompozicija — izvanredni prof. Krsto Odak,
Instrumentacija — izvanredni prof. Milo Cipra, prof. Zlatko Grgošević,
Njemački jezik — prof. srednje škole Delimir Vuletin,
Pedagogijska grupa predmeta i talijanski jezik — izv. prof. Mate Demarin,
Metodika solo-pjevanja — docent Milan Reizer,
Operna korepeticija — docent Božidar Kunc,
Seminar za glasbenu teoriju — izvanredni prof. Milo Cipra,
Deklamacija s glumom, operna režija, tehničke maske — nagradni nastavnik Vladimir Habunek,
Instrumentacija za vojne glasbe — nagradni nastavnik Tihomil Vidošić.

Popis znanstvenih zavoda i posebnih ustanova (knjižnica, kabineta, ateliera i t. d.) s imenima nadstojnika

1. Knjižnica profesorska i učenička — nadstojnik profesor dr. Hubert Pettan;

2. Odjeli i pročelnici:

1. odjel za kompoziciju s teorijskim predmetima i seminarima, pročelnik: izvanredni profesor Milo Cipra,
2. odjel za koncertno i operno pjevanje s vježbama i seminarima, pročelnik: izvanredni profesor Lav Vrbanić,
3. odjel za glasovir, pročelnik: redoviti profesor Melita Lorković,
4. odjel za orgulje sa seminarom za crkvenu glasbu, pročelnik: izvanredni profesor Čedomil Dugan,
5. odjel za violinu i violoncello s vježbama i seminarom za komornu glasbu, pročelnik: redoviti profesor i rektor Mladen Pozajić,
6. odjel za nastavnike glasbe i pjevanja s nastavničkim seminarom, pročelnik: izvanredni profesor Mate Demarin,
7. odjel za dirigente zbora i orkestra s vježbama, pročelnik: redoviti profesor Mladen Pozajić.

Imena iztaknutih muzičara, koji su svršili na Hrvatskom državnom konzervatoriju u Zagrebu

Ivan Pinkava, Gjuro Vaić, Zlatko Grgošević, Čedomil Dugan, Ivo Maček, Tomislav Neralić, Mladen Stahuljak, Stjepan Šulek, Ivan Brkanović, Milo Cipra, Petar Dumičić, Božidar Kunc, Miroslav Magdalenić, Rudolf Matz, Boris Papandopulo, dr. Hubert Pettan, Mladen Pozajić, Stanko Šimunić, Tihomil Vidošić, Josip Vrhovski, Slavko Zlatić, Liga Doroghy, Branka Musulin, Evgenij Vaulin, Melita Lorković, Lav Vrbanić, Dora Gussich, Milan Tarbuk, Nadko Devčić, Ladislav Šaban, Mira Dragmanović, Miroslav Šlik, Marijan Feller, Božica Sitarić, Nada Hintermeier, Dragan Gürtl, Vilma Nožinić, Nada Tončić, Zlatko Šir.

DRUGE GLASBENE USTANOVE

HRVATSKI GLASBENI ZAVOD

Družtvo je utemeljeno 1827. pod njemačkim imenom »Musikverein«. Priređuje koncerte, izdaje muzikalije. Do god. 1920. uzdržavalo je Glasbenu školu (konzervatorij).

Predsjednik: dr. Antun Goglia, tajnik: dr. Artur Schneider.

Družtvo ima zgradu u Gundulićevoj ul. 6, gdje se nalaze dvie koncertne dvorane.

GLASBENA ŠKOLA
s pravom javnosti Hrvatskog glasbenog zavoda u Dubrovniku

Poslije mnogih pokušaja i traženja, da se u hrvatskoj Ateni, ovom nekadašnjem središtu hrvatske kulture osnuje jedna suvremena glasbena ustanova, uspjelo je konačno u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj otvoriti novu glasbenu školu. Ona je počela djelovati u rujnu 1942., a nosi naslov: Glasbena škola Hrvatskog glasbenog zavoda u Dubrovniku. (Hrvatski glasbeni zavod uz škole ima i orkestar, te koncertnu poslovnicu)

Bilo je i prije toga pokušaja, da se u Dubrovniku otvori glasbena škola, (prvu takvu školu »Dubrovačku glasbenu školu« osnovao je god. 1936. Krešimir Benić), no te su škole bile u posebničkim rukama i nisu se zbog materialnih prilika mogle održati. Glasbena škola Hrvatskog glasbenog zavoda je ustanova s državnom podporom, a time joj je osigurana i djelatnost i budućnost. Ima pravo javnosti i time joj je dano njezino glavno i osnovno obilježje: da bude sre-

dište za glasbeni odgoj i glasbenu kulturu svih jugozapadnih dielova Nezavisne Države Hrvatske.

Koliko je bilo opravdano osnivanje ove škole vidi se po tomu, što se već prve školske godine upisalo 153 đaka.

Glasbena škola Hrvatskog glasbenog zavoda ima pripravnu i srednju školu. Kao mlada i posve nova ustanova ograničila se ona u prvoj školskoj godini 1942./43. na ove odjele: odjel za violinu, violoncello, glasovir i orgulje, s teoretskim predmetima: početnička teorija, solfeggio i nauka o harmoniji.

Škola ima svoju knjižnicu, koja je u postajanju.

PRIVATNA GLASBENA ŠKOLA U VARAŽDINU

Osnovana je god. 1936. U prvoj godini rada škola je imala odjele za glasovir, gusle i solo-pjevanje, a prvi upravitelj škole bio je prof. Krešimir Filić. Od godine 1941. upravitelj škole je prof. Vladimir Gerčan, koji i danas vrši tu službu. U minulim godinama djelovali su na školi kao nastavnici uz sadašnje nastavnike: Paula Trauttner-Križaj (solo-pjevanje), Marija Šanjek (glasovir), Renata Schoenstein (gusle), prof. Miroslav Szenci (gusle), Jelisava Krajanski (glasovir), prof Milan Reizer (solo-pjevanje) i prof. Milan Tarbuk (gusle). Danas podučavaju na školi nastavnici: Hedda Jordis (gusle i solo pjevanje), Otika Kaderavek-Petrony (glasovir), Dora Kantz (glasovir), Anka Stöhr (glasovir), Ivan Gašparić (orgulje), Vladimir Gerčan (glasovir) i Viktor Tortić (puhalačka glasbala). Početkom školske godine 1942./43. priznalo je Ministarstvo narodne prosvjete školi pravo javnosti odlukom od 24. kolovoza 1942. za pripravnu i srednju glasbenu školu, s odjelima za glasovir, gusle, orgulje, solo-pjevanje i puhalačka glasbala. Kroz cielo vrieme svog obstanka škola je svake godine priređivala interne i javne školske produkcije.

POVIEST HRVATSKE GLASBE U TABELAMA

od 16. stoljeća do 1942.

Sastavio prof. JOSIP ANDREIS

OD 16. STOLJEĆA DO KRAJA 18. STOLJEĆA

Svjetovna glasba	Crkvena glasba	Glasbena nauka	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
	S. Brugnoli, **Crkvene** himne, napjevi	**S. Brugnoli, Pouka o** koralnom i **figuralnom pjevanju**		
A. Patricij, **Madrigali**, 1550.				
A. Schiavetti, **Madrigali**, 1564.	A. Schiavetti, **Moteti**, 1564.			
			I. Lukačić, oko 1574. V. Jelić, 1600.	
	I. Lukačić, **Sacrae cantiones**, 1620.			
V. Jelić, **Ricercari za cornet i trombon**	V. Jelić, **Moteti** 1622			
	O. N. Krajačević, **Molitvena knjižica**			
	A. Georgiceo, **Pisni**, 1635.			
	Pavlinska pjesmarica, 1644.			I. Lukačić, 1648.
		Gj. Križanić, **Asserta musicalia**, 1656.		
	Cithara octochorda, 1701.			
			J. Bajamonti, 1744. I. M. Jarnović, 1745.	
		M. Šilobod, **Fundamentum cantus gregoriani seu choralis**, 1760.		
I. M. Jarnović, **Koncerti za violinu i orkestar, Dueti za dvie violine, Dueti za viol. i cello, Gudalački kvarteti**				
St. N. Spadina, **Sonate za dvie violine, Sonate za viol. i baso cont., Minueti za 2 viol. i b. cont.**	J. Bajamonti, **Crkvene skladbe (Mise, Stabat mater, Tedeum, Requiem)**			
			Đ. Arnold, 1781. J. Juratović, 1796. F. Livadić 1798. F. Pintarić, 1798.	

NAPOMENA: U rubrici »Ostale vrste«, vrlo su riedko navedene pojedinačne popievke ili zborovi; uglavnom su posvuda označeni samo ciklusi popjevaka odnosno zborova.

KRATICE: o — opera; b — balet; gp — gluma s pjevanjem; op — opereta; gud. — gudalački; kvart. — kvartet; viol. — violina; glas. — glasovir; ork. — orkestar; mj. — mješoviti; m. — mužki; ž. — ženski; zb. — zbor; org. — orgulje; sopr. — sopran; kant. — kantata.

19. STOLJEĆE

Dat.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
1800.	F. Livadić Juran i Sofija (gp), 1840. V. Lisinski, Ljubav i zloba (o). 1846.	V. Lisinski, Bellona-ouvertura, 1849.		F. Pintarić, Skladbe za glasovir V. Lisinski, Slavonsko kolo, 1843.
1850.	V. Lisinski, Porin (o), 1851. I. Zajc, La Tirolese (o) 1855. F. Pokorni, Graničari (gp), 1866. F. Pokorni, Crna kraljica (gp), 1858.	V. Lisinski, Večer, idila, 1850. F. Pokorni, Narodna ouvertura a-mol		
1860.	I. Zajc, Momci na brod (op), 1863. I. Zajc. Boissijska vještica (op), 1866. I. Zajc, U Meku (op), 1867. I. Zajc, Otmica Sabinjanka (op), 1867. I. Zajc, Der Meisterschuss von Pottenstein (op), 1867.	I. Zajc. Romantička ouvertura, 1860.	I. Zajc, Gud. kvartet E-dur, 1860.	F. Livadić, Glasovirske skladbe, 1820—?
1870.	I. Zajc, Mislav (o), 1870. I. Zajc, Ban Leget (o) 1872. I. Zajc, Nikola Šubić Zrinjski (o), 1876. Gj. Eisenhuth, Sejslav Ljuti (o), 1878. I. Zajc, Lizinka (o), 1878.	I. Zajc, Simfonija c-mol, 1875. I. Zajc, Simfonička glasbena slika, 1876.	F. Vilhar, Gud. kvart. a-mol, 1873. F. Krežma, Gud. kvart. F-dur, 1874. I. Zajc, »Proljetna sonata« za viol. i glas., 1878.	
1880.	I. Zajc, Pan Tvardovski (o), 1880.			

19. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
J. Juratović, Requiem, 1840. Đ. Arnold, Misa C-dur za sole, mj. zb. ork., 1848.			V. Lisinski, 1819. F. Pokorni, 1825. I. Zajc, 1831. F. Kuhač, 1834. Gj. Eisenhuth, 1841. V. Kolander, 1848.	J. Bajamonti, 1800. I. M. Jarnović, 1804. Đ. Arnold, 1848.
V. Lisinski, Otče naš (zbor), 1851. I. Zajc, 51. psalam, 1857.	V. Lisinski, Zborovi, 1844.-52. V. Lisinski, Solo-pjesme, 1841.-52.		F. Vilhar, 1852. M. Ćurković, 1852.	V. Lisinski, 1854. F. Pokorni, 1859.
F. Pintarić, Crkvena lira, kantual, 1860. F. Pintarić, Skladbe za orgulje F. Livadić, Crkvene skladbe, 1830.—66. F. Pintarić, Mise, 1836.—66.	I. Zajc, Iztočna zora, kantata, 1869.		F. Krežma, 1860. V. Bersa, 1864. V. Novak, 1865. A. Vancaš, 1867. S. Albini, 1869.	F. Pintarić, 1867.
	F. Livadić, Solo-pjesme, 1830.-70. I. Zajc, Dolazak Hrvata, kantata, 1875.	Gj. Eisenhuth, Napěvi cèrkvenih pěsamah, 1872. F. Kuhač, Osebine narodne glasbe, 1873. F. Kuhač-Lobe, Katekizam glasbe, 1875. F. Kuhač, Opis i poviest glasb. instr. Južnih Slavena, 1877.	V. Ružić, 1870. Gj. Prejac, 1870. B. Bersa, 1873. F. Dugan st., 1874. V. Stahuljak, 1876. I. Muhvić, 1876. J. Tkalčić, 1877. A. Dobronić, 1878. S. Grančarić, 1878. A. Mitrović, 1879. J. Hatze, 1879.	F. Livadić, 1878. J. Juratović, 1879.
M. Ćurković, Staroslavenske mise		F. Kuhač, Zbornik pučkih popjevaka I—IV. 1878.-81.	I. Matetić, 1880.	F. Krežma, 1881.

19. STOLJEĆE

Dat.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
1880.	I. Zajc, Kralj Lear (gp) 1882.			
	I. Zajc, Zlatka (o), 1884.			
	Gj. Eisenhuth, Petar Bačić (o)			
		A. Vancaš, Tri slavenska plesa, 1886.	A. Vancaš, Gud. kvartet D-dur	
	I. Zajc, Gospođe i husari (o), 1887.			
	I. Zajc, Dubravka (gp), 1888.			
	I. Zajc, Hamlet (gp), 1889.			
		F. Vilhar, Hrvatski plesovi		
1890.				
		V. Ružić, Svečana ouvertura, 1891.		V. Ružić, I. sonata 1891.
		F. Dugan st., Improvizac. po narod. motivima, 1895.		
		V. Ružić, Hrvatska ouvertura, 1895.		
	B. Bersa, Jelka (o), 1894.-96.			
	I. Zajc, I minatori (o), 1897.			
	F. Vilhar, Smiljana (o), 1897.			
	I. Zajc, Ekvinocijo (gp), 1897.			
	V. Bersa, Cvieta (o), 1895.-98.		B. Bersa, Glasovirski trio, 1899.	

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
1900.	V. Bersa, Andrija Čubranović (o), 1900.			V. Ružić, II. sonata, 1900.
	S. Albini, Maričon (o), 1901.			

19. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
			L. Šafranek-Kavić, 1882. F. Lhotka, 1883. J. Mandić, 1883.	
			D. Pejačević, 1885.	
		F. Kuhač, V. Lisinski i njeg. doba, 1887. Vj. Novak Nauk o sazvučju, 1889.	O. K. Kolb, 1887. K. Odak, 1888.	A. Vancaš, 1888.
	I. Zajc More, kantata, 1889.	Vj. Novak, Crtice iz crkvene glasbe, 1889.	B. Širola, 1889. F. Lučić, 1889. O. B. Sokol, 1889.	
V. Kolander, Fantazije za org., 1880.—90.	Gj. Eisenhuth, Zborovi, 1880.-90.		V. Žganec, 1890. O. Jozefović, 1890.	
I. Zajc, Missa solemnis, 1891.	I. Zajc, Svatovac, kantata, 1891.	Vj. Novak, Starohrvatske crkvene popievke, 1891.		Gj. Eisenhuth, 1891.
V. Kolander, Mise	I. Zajc, Pod prozorom, kantata, 1891.			
		I. Strnad, Crkvena pjesmarica, 1892.	I. Parač, 1892. Z. Špoljar, 1892.	
I. Zajc, Stabat Mater, 1893. F. Dugan st., Fantaz. za orgulje, 1893.		F. Kuhač, Ilirski glasbenici, 1893.		
F. Dugan st., Toccata g-mol (org), 1894.		M. Ivšić, 1894.	K. Baranović, 1894. R. Taclik, 1894.	
V. Novak, Staroslovenska misa		Kindlein-Kolander, Kantual, 1895.	J. Gotovac, 1895. T. Fosić, 1895.	
			J. Štolcer, 1896.	
F. Dugan st., Preludij i fuga g-mol (org.), 1896.				
I. Zajc, Otče naš, oratorij, 1897.	F. Dugan st., Na vodi (soli, zbor i ork. 1897.	F. Kuhač, Prva hrv. uputa u glasoviranje I.—II., 1884.—97.	L. Kozinović, 1897.	
			M. Šlik, 1898.	
			20. STOLJEĆE	
I. Zajc, Isusovo uzkrsnuće, kant. 1900.	F. Vilhar, Zborovi V. Novak, Zborovi		Z. Grgošević, 1900. B. Krnic, 1900. S. Preprek, 1900.	
	J. Hatze, Solo-pjesme		R. Matz, 1901. F Dugan ml., 1901. J. Stahuljak, 1901. P. Dumičić, 1901.	

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
	F. Vilhar. Ivanjska kraljica (o), 1902. J. Mandić, Petar Svačić (o), 1902. I. Zajc, Mali divljan (op), 1902.	B. Bersa, Idila, 1902. B. Bersa, Dramatska ouvertura, 1903. B. Bersa, Capriccio-Scherzo, 1903.		
1905.	F. Vilhar, Gospođa Pokondirovićka (op), 1905. S. Albini, Nabob (op), 1905. I. Zajc, Nihilistica (op), 1905. A. Mitrović, Petrica Kerempuh (gp) 1906. I. Muhvić, Persida (op), 1906. B. Bersa, Oganj (o), 1906. I. Zajc, Smrt Majke Jugovića (gp), 1907. S. Albini. Madame Troubadour (op), 1907. I. Muhvić, Gardiste, (op), 1907. I. Zajc, Seoski plemić (op), 1908. I. Muhvić, Uskok (o), 1908. A. Mitrović, Priča jedne noći (o). 1908. S. Albini, Barun Trenk (op), 1908. F. Lhotka, Zlatokosi kraljević (gp), 1909.	F. Lhotka, Scherzo, 1905. F. Lhotka, Simfonija E-dur, 1908. F. Dugan st., Simfonički Andante, 1908. F. Lučić, Impromptu, 1909.	F. Dugan st., Violinska sonata, 1908. F. Dugan st., Gud. kvart. F-dur, 1908.	B. Bersa, Sonata, 1906.
1910.	B. Bersa, Postolar od Delfta (o), 1910. I. Zajc, Otče naš (o), 1911. J. Hatze, Povratak (o), 1911. I. Zajc, Prvi grieh (o). 1912. F. Lhotka, U carstvu sanja (gp), 1912. Gj. Prejac, Kavalir apaš (op), 1913.	F. Lučić, Legenda 1910. F. Lhotka, Djeca, suita (mali ork.), 1911. A. Dobronić, Karneval, 1913. F. Lhotka, Andante i scherzo, 1913.	Lhotka, Gud. kvartet g-mol, 1910. D. Pejačević, Glasov. kvartet d-mol, 1910.	

20. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
F. Dugan st., Preludij i fuga G-dur (org.) 1902.	I. Zajc, Hrvati i Tatari, kantata, 1902.		J. Vrhovski, 1902. T. Vidošić, 1902.	
			B. Kunc, 1903.	
F. Dugan st., Hrvatska misa, 1904.			Z. Bradić, 1904.	
F. Dugan st., Fuga e-mol (org.), 1905.	V. Ružić, Vilin sjaj kantata, 1902.		M. Pozajić, 1905.	
F. Dugan st., Preludij i fuga H-dur (org.), 1906. —	I. Muhvić, Gosti u Hrvata, glasb. slika, 1906. J. Hatze, Vokalna suita (soli, zbor, ork.)		B. Papandopulo, 1906. M. Cipra, 1906. I. Brkanović, 1906. M. Magdalenić, 1906.	
I. Zajc, Prvi grieh, oratorij, 1907.				
		A. Dobronić, Predavanja iz pov. i est. muzike, 1908. A. Dobronić, Naše glasbene prilike i neprilike, 1908.	S. Šimunić, 1908. K. Fribec, 1908.	
F. Lučić, Toccata i fuga F-dur (org.), 1909. F. Lučić, Sonata c-mol (org.), 1909.		V. Novak, Crkvena pjesmarica, 1909.		
	I. Zajc, Solo-pjesme, 1874.-1910. I. Zajc, Zborovi, 1866.-1910.		S. Zlatić, 1910. M. Kolarić, 1910.	
		St. Hadrović, Kratka poviest glasbe, 1911.		F. Kuhač, 1911.
	V. Ružić Kameni svatovi, kantata, 1912. J. Hatze, Golemi Pan, kantata	V. Ružić, Glasov. škola I.—II., 1912. Hrvatski korali (Vienac), 1912.	H. Pettan, 1912.	V. Kolander, 1912.
F. Lučić, Missa solemnis, As-dur, 1913. F. Lučić, Stabat Mater, 1913.	F. Dugan st., Carmen seculare (zb), 1913. V. Ružić, Himna pjesmi, kantata, 1913. V. Ružić, Zborovi, 1891.-1913.		I. Lhotka-Kalinski, 1913.	

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazališna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
	F. Vilhar, Lopudska sirotica (o), 1914. V. Novak, Proljetna bura (o), 1914.	F. Lhotka, Violinski koncert, 1914. F. Lhotka, Capriccio, 1914.		
1915.	B. Širola, Stanac (o), 1915. V. Ružić, Kralj od Silbe (o), 1915.	A. Dobronić, Pjesma mjeseca maja, 1915. D. Pejačević, Glasovir. koncert, 1915.	D. Pejačević, Gud. kvartet	V. Ružić, III. Sonata, 1915.
	Gj. Prejac, Gospodica kapral (op), 1915. V. Bersa, Komedijaš (op), 1916.	B. Širola, Notturno, 1916. K. Baranović, Koncertna ouvert., 1916.	D. Pejačević, Cello-sonata	A. Dobronić, Serenada moga života, 1916.
			A. Dobronić, I. gud. kvartet, 1917. O. Jozefović, Violinska sonata	J. Štolcer, Sa Balkana, 1910.—17.
	F. Lhotka, Minka (o), 1918.	L. Šafranek-Kavić, Soča, 1918. F. Lučić, I. simfonija f-mol, 1918.	D. Pejačević, Glas. kvintet, 1918.	
	A. Dobronić, Dubrovački diptihon (o), 1919.			
1920.	F. Lhotka, More (o), 1920.	B. Bersa Sunčana polja, 1920. J. Štolcer, Notturno, 1920.		V. Ružić, IV. Sonata, 1920.
		D. Pejačević, Simfon. fis-mol, 1921. J. Štolcer, Violinski koncert, 1921. O. Jozefović, Predigra veseloj igri, 1922.	B. Širola, I. gudal. kvartet, 1921. S. Preprek I. gud. kvartet, 1921. K. Odak, Violinska sonata, 1922. J. Štolcer, I. gudalački kvartet, 1922.	J. Štolcer, Suita op. 2, 1921. F. Lhotka, Sjećanja, 1922.
	B. Širola, Sjene (b), 1923. B. Širola, Žrtva Abrahamova (gp), 1923. A. Dobronić, Dubravka (gp), 1923.	K. Baranović, Simf. scherzo, 1923. S. Preprek, I. simfonija, 1923.	J. Stahuljak, Iz mog života, (dvostruki gud. kvart. i glasov.) 1923.	A. Dobronić, Zemlja i sunce, 1923. B. Bersa, Balada d-mol, 1923.

20. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
	B. Širola, Mrazove sestrice (solo), 1914. A. Dobronić, Primavera (solo), 1914. A. Dobronić, Jogunica (zb). 1914. F. Lučić, Narodni mješov. zborovi, 1914.	St. Hadrović, Pjesmarica »Hossanna«, 1911.—14.	A. Vidaković, 1914. M. Stahuljak, 1914. I. Kirigin, 1914. N. Devčić, 1915.	I. Zajc, 1914.
F. Dugan st., Sacrum Crisiense, 1917.	A. Dobronić, Pastoralna suita, kantata, 1915. A. Dobronić, Pjesme neostvarene ljubavi (ciklus zborova), 1915. V. Stahuljak, Solo-popievke J. Gotovac, Dva scherza (mj. zb.), 1916. V. Žganec, Pučke pop. iz Međimurja I. 1916. A. Dobronić, Snoviđaji djevojački (solo), 1917. A. Dobronić, Dilberke (solo), 1917. F. Lučić, Noć na Uni, kantata, 1917. J. Gotovac, Dva mužka zbora, 1918.	V. Ružić, Viol. škola (10 svez.), 1915. A. Dobronić, Ojkanje, 1915.	N. Devčić, 1915. B. Mohaček, 1916.	V. Novak, 1918.
V. Stahuljak, Misa F-dur, (mj. zb. org.), 1922.	J. Gotovac, Dvie anakreontske pj. 1919. O. Jozefović, Na Nilu, kantata, 1919. A. Dobronić, Pučke pop. (m. zb.), 1913.	A. Kassowitz-Cvijić, V. Lisinski u kolu Ilira, 1919. Hrvatska crkvena pjesmarica (Vienac) 1919.		
B. Širola, Žrtva Abrahamova, oratorij, 1923.	V. Žganec, Pučke pop. iz Međim. II., 1920. A. Dobronić, Pjesme ostvarene ljubavi (zb) 1920. B. Bersa, Solo-pjesme, 1896.-1920. V. Ružić, Solo-pjesme 1895.-1920. F. Lhotka, Moj dom, kantata, 1922. B. Širola, Popevke I.-II., 1919.-22. B. Širola, Pjesni razlike, kantata, 1922. A. Dobronić, Pučke popievke (mj. zb.) 1922. A. Dobronić, Mentinjada (zborna suita), 1922. R. Matz, Faun (mj. zb.) 1922. J. Gotovac, Djevojačke pjesme (solo), 1923.	A. Dobronić, Muzički eseji, 1920. Crkvena pjesmarica (Virgini Matri), 1921. B. Širola, Pregled pov. hrv. glasbe, 1922. F. Dugan st., Element. teorija muzike, 1922. F. Dugan st., Vježbe za zborno pjev. 1922.		D. Pejačević, 1923.

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazališna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
	L. Šafranek-Kavić, Hasanaginica (o), 1924. K. Baranović, Licitarsko srdce (b), 1924. I. Tijardović, Pierrot Ilo (op) B. Krnic, Nikolinjski dar (o), 1924. Gj. Prejac, Noćni lovac (op), 1924.	Z. Grgošević, Scherzo a-mol, 1924. J. Tkalčić, Cellokoncert a-mol, 1924.	K. Odak, I. gud. kvartet, 1924. A. Dobronić, Moja pjesma, suita, 1924. A. Dobronić, II. gud. kvartet, 1924. J. Štolcer, Sonata za viol. i glasov., 1924. J. Stahuljak, Glas. trio c-mol, 1924. S. Preprek, II. gud. kvartet, 1924.	J. Štolcer, Sonata op. 4, 1924.
1925.	I. Tijardović, Mala Floramye (op) R. Matz, Život Hrvata, alegorijska igra, 1925.	S. Albini, Ouvert. Tomislav, 1925. F. Lhotka, Svečana ouvertura, 1925. B. Bersa, Sablasti, simf. pjesma, 1918.—25. Z. Grgošević, Dvie igre, 1925.	I. Parać, Gud. kvart. d-mol A. Dobronić, III. gud. kvartet, 1925. J. Štolcer, Sonata za viol. i org. 1925. J. Stahuljak, Mala glasb. pripoviedka (gud. trio), 1925.	V. Ružić, Šest plesnih prizora, 1925.
	L. Šafranek-Kavić, Figurine (b), 1926. A. Dobronić, Pobuna limunove čete (b), 1926. B. Krnic, Marionetski igrokazi, 1922.-26.	J. Gotovac, Simfoničko kolo, 1926. B. Širola, Suita »Otmica«, 1926. J. Štolcer, Balkanofonija, 1926. K. Odak, Rapsodija za viol. i ork., 1926.	F. Lhotka, Koncert za gud. kvart., 1926. M. Pozajić, Tri stavka za 2 ob., engl. rog i fag. S. Preprek, IV. gud. kvartet, 1926.	B. Širola, Prizori s marionetske igre, 1926. I. Parać, Tri proljetne impresije
	L. Šafranek-Kavić, Medvedgradska kraljica (o), 1927. A. Dobronić, Divkonjic (b), 1927.	B. Širola, Ouvertura e-mol, 1927. B. Kunc, Violinski koncert, 1927. K. Baranović, Poeme balcanique, 1927. Z. Grgošević, Preludij, 1927.	B. Papandopulo, I. gud. kvart., 1927. K. Odak, II. gudački kvartet, 1927. F. Dugan ml., Gud. kvartet, 1927.	J. Stahuljak, Jedan dan iz života (ciklus), 1927.
	J. Gotovac, Dubravka (gp), 1928. I. Tijardović, Splitski akvarel (op) A. Dobronić, Mara (o), 1928.	S. Grančarić, Pad carstva, 1928. B. Širola, Concerto da camera, 1928. B. Kunc, Svečana ouvertura, 1928. Z. Bradić, Preludij (gud. ork.) 1928.	J. Štolcer, II. gud. kvartet, 1928. J. Vrhovski, Suita za drv. puh. instr. 1928. K. Baranović, Gudal. kvartet, 1928.	B. Papandopulo, Sonata, 1928.

20. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
	S. Preprek, U osamljenosti (solo), 1923. K. Odak, Hajka (zb), 1923. A. Dobronić, Dodolske (ciklus zborova), 1923. R. Matz, Dubrovačke (ciklus mj. zborova), 1923. F. Lučić, Spi jalšina, balada za glas i ork. 1923. F. Dugan st., Morska vrba (ž. zb. i glasov.), 1923.			
F. Lučić, Hrvatska misa (mj. zb.), 1924.	J. Gotovac, Dvie pjesme čuda i smieha (zb), 1924. B. Papandopulo, Svatovske (zb.), 1924. A. Dobronić, Viline pjesme (ciklus zb.), 1924. F. Dugan ml., Međimurske solo-pjesme, 1924.	A. Kassowitz-Cviljić, F. Ž. Kuhač, 1924.		
I. Parać, Exultatio, moteti O. K. Kolb, Mise	J. Gotovac, Koleda (m. zb. i kom. ork.), 1925. A. Dobronić, Pučke popievke (solo), 1918.-25. F. Dugan ml., Zahvalnica (zb.), 1925. Z. Grgošević, Od kolievke do motike (solo) 1925.	V. Žganec, Zbornik međimurskih pučkih popjevaka, 1924—25. M. Zjalić, Crkvena muzika, 1925.		
B. Papandopulo, Slavoslovlje, kant., 1926. K. Odak, Tri psalma (barit. i glasov.), 1926. J. Hatze, 50. psalam	F. Dugan ml., Narodne iz Bosne (zb), 1926. F. Dugan ml., Gradišćanske (zb), 1926. V. Stahuljak, Popievke i običaji iz Petrinje, 1926.			
B. Širola, Život i smrt Ćirila i Metoda, oratorij, 1927. M. Pozajić, Misa sv. Vinka	Z. Grgošević, Pet mužkih zborova, 1925.-26. B. Kunc, Na Nilu, kantata, 1927. A. Dobronić, Simfonija-apoteoza, kantata, 1927.	F. Lučić, Harmonija, 1927.		V. Bersa, 1927.
B. Širola, Posljednja pričest sv. Jeronima, oratorij, 1928. B. Širola, Missa poetica, 1928. I. Muhvić, Starosl. misa, 1928. F. Dugan ml., Starosl. misa, 1928. K. Odak, Starosl. misa, 1928. B. Krnic, Staroslov. misa, 1928. R. Taclik, Staroslov. misa, 1928.	R. Taclik, Solo-pjesme R. Taclik, Zborovi R. Matz, Molitva, 1928. K. Baranović, Solo-pjesme Z. Grgošević, Okolo žnjačkoga vienca, obred (zb), 1928.			F. Vilhar, 1928.

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
		S. Grančarić, Ocean, 1929.	B. Papandopulo, Concerto da camera, 1929. J. Štolcer, Gudalački trio, 1929. A. Dobronić, Pastirska glasba (ob. i engl. r.) J. Stahuljak, Violinska sonata, 1929.	B. Papandopulo, Sa sela, 1929. B. Papandopulo Contradanza, 1929. B. Papandopulo, Partita, 1929. B. Papandopulo, Mala suita, 1929.
1930.	J. Gotovac, Morana (o), 1930. B. Širola, Citara i bubanj (o), 1930. I. Muhvić, Drevna priča (o), 1930. A. Dobronić, Pobratimski darovi (b), 1930.	L. Šafranek Kavić, Guslar (viol. i ork.), 1930. I. Parać, Kroz majsku noć, simf. pjesma B. Papandopulo, Simfonija, 1930. T. Vidošić, Radovanje, ouvertura, 1930.	F. Lhotka, Dvie raps. (viol. i kom. ork.) 1930. B. Papandopulo, II. gud. kvartet, 1930. B. Kunc, Gudalački kvartet, 1930. O. Jozefović, Gudalački kvart., 1930. M. Cipra, I. gudal. kvartet, 1930.	B. Kunc, I. sonata, 1930. M. Cipra, Sonatina d-mol. 1930.
	Gj. Prejac, Mis Eva (op), 1930. B. Širola, Majka Božja od Kamenitih vrata (gp), 1931. B. Papandopulo, Zlato (b). 1931. F. Lhotka, Đavo i njegov šegrt (b), 1931. A. Dobronić, Udovica Rošlinka (o), 1931.	K. Odak, Svečana ouvertura, 1931. R. Matz, Zagorska rapsodija, 1931. M. Cipra, Rapsodija, 1931. Z. Grgošević, Suita na teme Corellija, 1931. Z. Grgošević, Narodni ples, 1931.	J. Stahuljak, Gud. kvartet. e-mol, 1930. Z. Bradić, Gudalački trio, 1931.	B. Kunc, U poljima, 1931. A. Dobronić Pučki plesovi, 1931. R. Matz, Karnevalske impresije, 1931.
	R. Matz, Božićna priča (gp), 1932. J. Stahuljak, Svatba na suncu, glasb. igra 1932. K. Baranović, Striženo košeno (o), 1932.	S. Šimunić, Dva stavka, 1932. J. Štolcer, Narodna suita I/II, 1929.—32.	B. Kunc, Glasovirski trio, 1932. M. Cipra, II. gudal. kvartet, 1932.	B. Bersa, Po načinu starih »Airs de ballet«, 1932. A. Dobronić, Naša djeca, 1920.—32.
	J. Hatze, Adel i Mara (o), 1933.	A. Dobronić, Simfonijski plesovi, 1933. B. Papandopulo, Glasovirski koncert, 1933. M. Cipra, Sinfonietta, 1933. B. Bersa, Mala suita, 1933.	R. Matz, I. gudalački kvartet, 1933. J. Stahuljak, Ciklus »Vladko«, 1933.	Z. Grgošević, Narodna igra, 1933. M. Pozajić, Četiri preludija

20. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
	K. Odak, Madrigal (mj. zb.), 1929.			
B. Širola, Muka i smrt Kristuševa po Mateju, 1929.	F. Lučić Devet solo-pjesama, 1929.			
	K. Baranović, Tri pjesme za bariton i ork., 1929.			
J. Štolcer, Religiofonija	J. Vrhovski, Naše prošecije, 1929.			
R. Matz, Misa D-dur (mj. zb.) 1929.				
O. B. Sokol, Misa »Gaudens gaudebo« 1930.	J. Gotovac, Varoške pjesme iz Dalmacije, 1919.-30.	B. Širola, Problemi našeg muzičkog folklora, 1930.		
	K. Odak, Tri rapsodije (mj. zb.), 1925.-30.			
K. Odak, Staroslovenski moteti, 1930.	R. Matz, Sunčeva ženitba (mj. zb.), 1930.	R. Matz, Prvi nauk o glasbi, 1930.		
B. Krnic, Misa E-dur, 1930.	B. Krnic, Heroji drugarstva, kantata, 1930.	Z. Grgošević, Muzička početnica, 1930.		
J. Stahuljak, »Misa«, misterij (soli, zb., ork. org.), 1930.				
	B. Širola, Seljak, svjet. oratorij, 1931.	F. Lhotka, Dirigiranje, 1931.		
	A. Dobronić Gospoda svatovi (mj. zb.), 1924.-31.			
	I. Parać, Zborovi			
	I. Parać, Solo-pjesme			
	F. Dugan ml., Sriemske popievke (zb.), 1931.			
	Z. Špoljar, Podravska suita, (mj. zb.), 1931.			
R. Matz, Misa Es-dur, 1932.	I. Brkanović, Lička suita (mj. zb.), 1932.	B. Širola, Sopile i zurle, 1932.		
Z. Grgošević, Tri moteta (mj. zb.), 1932.	F. Lučić, Narodni mužki zborovi, 1932.	B. Širola, Fućkalice, 1932.		
	F. Lučić, Mješ. zborovi na turopoljske motive, 1932.			
O. K. Kolb, Misa sv. Andrije, 1932.	Z. Špoljar, Svatovske, 1932.			
I. Matetić, Misa Es-dur	F. Dugan ml., Četiri narodne za glas i drv. puh., 1932.			
	Z, Grgošević, Koledarska, Tužbalica (mj. zb.), 1932.			
	J. Stahuljak. Tri narodne (alt i orkestar), 1932.			
A. Dobronić, Misa Gospe od Račića, 1933.	I. Brkanović, Konavosko pirovanje, obred (mj. zb.), 1933.			S. Albini, 1933.
J. Vrhovski, Hrvatska misa, 1933.	I. Parać, Biser, varijacije (m. zb.), 1933.			
	I. Matetić, Roženice (mj. zb.)			
	I. Matetić, Zborovi			
	Matetić, Gallotova pesan (bariton i glasovir)			

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
	L. Šafranek-Kavić, Sanje (b), 1934. F. Lhotka, Đavo u selu (b), 1934. K. Odak, Dorica pleše (o), 1934. A. Dobronić, Požar strasti (o), 1934. R. Šimaček, Reci tko si (op), 1934.	B. Kunc, Glasovirski koncert h-mol, 1934. F. Lhotka, Budnica Trenkovih pandura, 1934. I. Brkanović, Pričalica, 1934. F. Lučić, II. simfonija d-mol, 1934. S. Šimunić, Ravnica kraj šume, 1934.	B. Širola, Glasov. trio D-dur, 1934. I. Brkanović, I. gud. kvartet, 1934. H. Pettan, Scherzo za gud. kvart., 1934. F. Lhotka, Mala suita za 4 flaute, 1934.	R. Matz, Gora u suncu, 1934. P Dumičić, Dva impromptua, 1934. Z. Grgošević, Suita E-dur, 1934.
1935.	J. Gotovac, Ero s onog svieta (o), 1935. A. Dobronić, Rkać (o), 1935. K. Baranović, Imbrek z nosom (b), 1935. Gj. Prejac, Vječni ženik (op), 1935.	B. Bersa, Simf. fant. za viol. i ork. 1935. B. Kunc, Predigra žalobnoj igri, 1935. I. Brkanović, Simfonija, 1935. F. Lučić, Elegija, 1935. H. Pettan, Ouvertura, 1935.	B. Širola, II. gud. kvartet, 1935. A. Dobronić, Balada za cello i glas., 1935. A. Dobronić, Violinska sonata, 1935. M. Cipra, III. gud. kvartet, 1935. P. Dumičić, I. improvizacija (viol. i gl.) 1935.	H. Pettan, Rondo (3 teme), 1935. Z. Špoljar, Mala suita, 1935.
	B. Širola, Grabancijaš (o), 1936. J. Stahuljak, Vražji krug (Ris-kolo) (o), 1936.	R. Matz, Posavski ples, 1936. J. Štolcer, Muzika, 1936. I. Parać, Iz Primorja I. Parać, Iz Zagorja I. Lhotka-Kalinski, Simfonija Es-dur, 1936.	A. Dobronić, Glasov. trio, 1936. I. Brkanović, II. gudal. kvartet, 1936. K. Odak, III. gud. kvartet, 1936. S. Zlatić, Balun, ples za 4 drv. puh. instr. 1936. S. Zlatić, Kvintet za puhal. instr. 1936. Z. Špoljar, Gudalački kvart. fis-mol, 1936. I. Maček, glasov. trio h-mol, 1936.	B. Kunc, II. sonata Es-dur, 1936. R. Matz, Sonatina G-dur, 1936. P. Dumičić, Toccata, 1936.
	F. Lhotka, Sredovječna ljubav (b), 1937. K. Baranović, Konjic-vilenjak (b)	J. Gotovac, Orači, simf. medit., 1937. A. Dobronić, Jelšanski tanci, 1937. B. Kunc, Simfonija A-dur, 1937. R. Matz, Elegija i scherzo za cello i orkestar, 1937. P. Dumičić, Glasovirski koncert, 1937. J. Štolcer, Suita, 1937. J. Štolcer, Tri igre, 1937.	M. Magdalenić, Gudalački kvartet M. Pozajić, Duo za dvie violine M. Magdalenić, Puhalački oktet	
	K. Odak, Živkov badnjak (gp), 1938. R. Matz, Ljubilo se momče i djevojče, 1938. R. Matz, Djevojčica vodu gazi, 1938.	B. Papandopulo, Sinfonietta, 1938. K. Odak, Passacaglia 1938. A. Dobronić, Sinfonia vigorosa, 1938. A. Dobronić, Sinfonietta giocosa, 1938. V. Marković, Rondo za gud. ork., 1938. M. Stahuljak, Sinfonietta, 1938.	F. Lhotka, Elegija i scherzo (gud. kvart.) B. Kunc, Glasovir. kvartet, 1938. B. Kunc, Glasovirski kvintet, 1938. M. Cipra, Glasovirski trio, 1938. M. Cipra, IV. gud. kvartet, 1938. R. Matz, II. gud. kvart. (Pastoralni), 1938.	F. Lhotka, Četiri plesna prizora, 1938. B. Kunc, Dva nocturna, 1938. R. Matz, Nocturno, 1938. I. Brkanović, Tema s variacijama, 1938. P. Dumičić, 24 preludija, 1938.

20. STOLJEĆE

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
A. Dobronić, Od poroda Jezusova, oratorij, 1934. M. Ivšić, Staroslavenska misa (6-glasna), 1934. M. Ivšić, Misa »Zdravo nado«, 1934.	L. Šafranek Kavić, Kajkavske popievke (solo) B. Širola, Va suncu i v senci (solo), 1934. I. Brkanović, Koleda, nar. obred (mj. zb.), 1934. M. Cipra, Motivi iz Bosne (mj. zb.), 1934. P. Dumičić, Scherzo (bas i glasovir), 1934.	F. Lučić, Jednostavni kontrapunkt, 1934. Hrvatski crkveni kantual (Vienac), 1934.		B. Bersa, 1934. F. Dugan ml., 1934.
R. Matz, Misa C-dur mj. zb. lim. instr.), 1935. F. Dugan st., Harm. crkv. pjesama, 1907.—35. F. Dugan st., Pratnja rimskog korala, 1912.—35. S. Šimunić, Staroslavenska misa (zb. ork.) 1935. A. Dobronić, Misa za mrtve, 1936. L. Kozinović, Mise T. Tosić, Mise	F. Lhotka, Zborovi, 1913.-35. R. Matz, 24 pjesme na narodne stihove (solo), 1935. S. Zlatić, Istarska suita (mj. zb.), 1935. B. Krnic, Seoske impresije (solo, zb. ork.), 1935. J. Štolcer, Narodna kantata, 1935. B. Širola, V zimi i v snegu, (solo), 1936. B. Širola, V protuletju (sopran i gud. kvart.), 1936. A. Dobronić, Hajduk (solo), 1936. A. Dobronić, Na rad (zb.), 1936. S. Zlatić, Radnička, Sljepačka, Seljačka (mj. zb.), 1936. S. Zlatić, Oranje (m. zb.), 1936. Z. Grgošević, Dječje pjesme i igre (zb. i glasov.), 1936.	F. Lhotka Harmonija, 1935. A. Dobronić, »Robinja« H. Lucića i muz. dram. pučka igra na Pagu, 1936. R. Matz, Osnovna škola za klavir, 1936. F. Dugan st., Nauka o instrumentima, 1936. Z. Grgošević, Vježbe za solfeggio I.—II., 1936.		M. Ćurković, 1936. Gj. Prejac, 1936.
B. Papandopulo, Muka Isukrstova, oratorij, 1937. A. Dobronić, Stabat Mater, orat., 1937. B. Krnic, Misa u čast Grgura Ninskog, 1937. K. Fribec, Staroslavenska misa, 1937.	R. Matz, Božićna kantata, 1937. J. Vrhovski, Naricaljka (mj. zb.), 1937. B. Krnic, Međimurski dueti (2 glasa, kom. ork.), 1937. J. Stahuljak, Dubrovačke (solo), 1937.	B. Širola, Sviraljke s udarnim jezičkom, 1937.		
B. Papandopulo, Hrv. misa, 1938. K. Odak, Staroslavenska misa, 1938. F. Lučić, Fantaz. za org. c-mol, 1938. M. Stahuljak, Preludiji i fuge za orgulje, 1938.	J. Gotovac, Rizvan-Aga (bas i orkestar), 1938. B. Širola, Uz leut pjevajući (solo), 1938. B. Kunc, Solo-pjesme 1924.-38. R. Matz, Posljednja večera, kantata, 1938. I. Brkanović, Moba (zbor i orkestar), 1938. M. Cipra, Djevojačke pjesme (solo), 1932.-38.	M. Reizer, Bel canto, 1938.		

20. STOLJEĆE

Dat.	Kazališna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
		M. Šlik, Međimurska suita, 1938.	S. Šimunić, Adagio i Allegro scherzando (violina i glasovir), 1938.	P. Dumičić, Contradanza, 1938.
		K. Baranović, Sinfonietta, 1938.		M. Stahuljak, Glasbeni portreti, 1938.
		I. Lhotka-Kalinski, Poem, 1938.	M. Šlik, Četiri skladbe za viol. i glas. 1938.	
		V. Stahuljak, Remetske narodne pop. (m. i mj. zb.), 1939.	J. Vrhovski, Gudalački kvartet	
	F. Lhotka, Lûk (b), 1939.			
	B. Papandopulo, Amfitrion (o), 1939.	B. Širola, Sinfonietta G-dur, 1939.	S. Šimunić, Duo a-mol (2 violine), 1939.	B. Širola, 24 dvoglasne invencije, 1939.
	A. Dobronić, Ekvinocijo (o), 1939.	K. Odak, Simfonija Jadrana, 1939.	P. Dumičić, Violinska sonata, 1939.	
	S. Zlatić, Umišljeni bolestnik (gp), 1939.	A. Dobronić, Sonata cant. e dramatica (harfa i gud. ork.), 1939.	A. Dobronić, Ugođaji (4 viole), 1939	
		V. Marković, Andante religioso i scherzo (komorni orkestar), 1939.	H. Pettan, Violinska sonata, 1939.	
		Z. Bradić, Hrvatski tanci, 1939.	K. Fribec, Prosjačke molitvice (gudal. kvartet), 1939.	
		I. Kirigin, Suita, 1939.		
		M. Pozajić, Djeveruša, simf. pjesma		
		Z. Bradić, Baletni prizori, 1939.		
		M. Stahuljak, Improvisata, 1939.		
		A. Dobronić, Goran, simf. suita, 1939.		
		A. Dobronić, Dalmatica, suita, 1939.		
1940.	I. Lhotka-Kalinski, Zlatna nit (gp), 1940.	J. Gotovac, Guslar, simf. pjesma, 1940.	L. Šafranek-Kavić, Trio (viol. klar. glas.), 1940.	B. Kunc, Pet valcera, 1940.
		N. Devčić, Notturno, 1940.	B. Širola, Glas. trio C-dur, 1940.	B. Kunc, Capriccio, 1940.
		I. Brkanović, Živo srdce u mrtvom gradu, 1940.	A. Dobronić, Glasovirski kvintet, 1940.	K. Odak, Sonata, 1940.
			A. Dobronić, Priče iz mog zavičaja (četiri viole), 1940.	P. Dumičić, Sonatina, 1940.
		M. Magdalenić, Simfonija, 1940.		A. Dobronić, Iz puka, 1940.
		S. Zlatić, Suita u starom stilu, 1940.	I. Brkanović, Igra i pjesma (violina i glasovir), 1940.	
		Z. Bradić, Dječje scene, 1940.	M. Stahuljak, Pet preludija i fuga za violinu i cello, 1940.	
		I. Lhotka-Kalinski, Rimske impresije, 1940.	B. Kunc, Suita za 4 cella i glasovir, 1940.	

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
O. B. Sokol, 11 Angelusa, 1939. M. Ivšić, Preludiji i fuge (org.), 1939. S. Zlatić, Psalam 130. (mj. zb.), 1939. M. Cipra, Psalam (mj. zb.), 1939. M. Stahuljak, Moteti, 1939. S. Preprek, Sonata (orgulje), 1939. B. Krnic, Golgota, oratorij, 1939. B. Mohaček, Mojsije, kantata, 1939.	S. Šimunić, Solo-pjesme, 1937.—38. B. Krnic, Kod Ivanjskog kriesa (ciklus za 2 glasa i komorni orkestar), 1938. B. Krnic, Na Velebitu (m. zb.), 1938. B. Krnic, Žetelačka (2 glasa i komorni orkestar), 1938. J. Gotovac, Pjesme vječnog jada (zb.), 1939. J. Gotovac, Pjesme čeznuća (solo), 1939. B. Širola, Tri basne (solo), 1939. A. Dobronić, Iz života naroda (mj. zbor i orkestar), 1939. K. Odak, Solo-pjesme, 1937.—39. M. Magdalenić, Romarska (solo, zbor i orkestar), 1939. I. Lhotka-Kalinski, Ples smrti (bariton i orkestar), 1939.	B. Krnic, Elementarna teorija glasbe, 1939. Z. Grgošević, Osnovi instrumentacije, 1939. Z. Grgošević, Glasba u aktivnoj školi, 1939.		
O. B. Sokol, Missa jubilaris, 1940. J. Stahuljak, Misa (2-gl. ž. zb.), 1940. I. Lhotka-Kalinski, Verba filii David, kantata, 1940. S. Preprek, Suita (org.), 1940.	B. Papandopulo, Solo-pjesme 1932.—1940. B. Širola, Za čas kratiti (zborovi), 1940. A. Dobronić, Od sv. Petra (solo), 1940. M. Stahuljak, Dječja kantata (dječji zb., gud. ork.), 1940. M. Stahuljak, Solo-pjesme, 1940. Z. Grgošević, Žetva, obred (solo, mj. zb., ork.) 1940. K. Fribec, Devica Marija (alt, viola, glasovir), 1940. K. Fribec, Oni ča olhodu (alt i komorni orkestar), 1940.	B. Širola, Hrvatska narodna glasba, 1940. I. Matetić, Pjevanka, 1940. Z. Grgošević, Školski kontrapunkt 1938.—40. Z. Grgošević, Glasbeni oblici, 1940. I. Lhotka-Kalinski, Tehnika pjevanja 1940.		L. Šafranek Kavić, 1940. A. Mitrović, 1940.

20. STOLJEĆE

God.	Kazalištna djela	Orkestralna glasba	Komorna glasba	Glasovir
1941.	I. Parać, Adelova pjesma (o), 1941. B. Širola, Mladi gospodin (o), 1941. K. Baranović, Turci idu (o), 1941. I. Kirigin, Elektra (gp), 1941. I. Lhotka-Kalinski, Jutro (b), 1941.	A. Dobronić, Sinfonia cantabile, 1941. B. Kunc, Koncert za violoncello, 1941. P. Dumičić, Tri stavka, 1941. I. Lhotka-Kalinski, Zemlja, 1941. M. Pozajić, Mali koncert na tuđe teme, 1941.	K. Odak, Duo za violu i glasovir, 1941. R. Matz, Violinska sonata e-mol, 1941. A. Vidaković, Gud. kvart. g-mol, 1941. S. Zlatić, Gudalački kvartet, 1938.—41. P. Dumičić, II. improvizacija za viol. i glas., 1941. Z. Bradić, Gud. kvartet, 1941.	P. Dumičić, Rapsodija, 1941. K. Fribec, Intimna pisma, 1941. S. Preprek, Proljetna suita I/II, 1941.
1942.	B. Papandopulo, Sunčanica (o), 1936.—42. M. Asić, Pjesmom kroz život (op), 1942. K. Odak, Konac svieta (o), 1942. A. Dobronić, Ognjište (o) 1942. M. Šlik, Šuma Striborova (gp), 1942. I. Kirigin, Robinja (gp), 1942.	V. Marković, Rapsodija A-dur, 1942. S. Zlatić, Šest simfonijskih plesova, 1934.—42. Z. Bradić, Ciklus »Iz naroda«, 1942.	Z. Bradić, Tri stavka za puh. kvint., 1942. M. Šlik, Tema s varicijama (gud. kvart.) 1942. M. Stahuljak, Sonata za cello solo, 1942. B. Kunc, Sonatina za violinu i glasovir, 1942. R. Matz, Sonata za violoncello i glasovir, 1942.	S. Zlatić, Čakavski stihovi 1942. S. Šimunić, Variacije na narodnu temu, 1942. Z. Bradić, Tri skladbe, 1942. Z. Grgošević, Dvie dječje suite. 1940.—42. M. Cipra, Tema s variacijama, 1942. M. Cipra, Mala suita, 1942. H. Pettan, Sonata, 1942. B. Kunc, Romanca, 1942.

Crkvena glasba (orgulje)	Ostale vrste	Glasbena nauka i obća glasb. kultura	God. rođenja skladatelja	God. smrti skladatelja
A. Vidaković, Missa caeciliana, 1941. F. Lučić, Missa jubilaris, 1941. A. Vidaković, Moteti, 1940.—41. M. Stahuljak, Partita (mj. zb. org.), 1941.	F. Lhotka, Solo-pjesme, 1920.—41. A. Dobronić, Beg Ivanbeg i vjerna ljuba, kantata, 1941. Z. Grgošević, Deset hrv. nar. pop. za sopr. i ork., 1940.—41. Z. Grgošević, Dvie jurjevske, (bas i orkestar), 1941. M. Stahuljak, Tri pjesme za glas i glas. trio, 1941. F. Lhotka, Hrv. nar. pjesme (glas i orkestar), 1939.—41.	F. Lučić, Teorija I-III, 1941. Z. Grgošević, Vježbe i primjeri za harmoniju I-II, 1941.		S. Grančarić, 1941. O. Jozefović, 1941.
R. Matz, Misa za mrtve, 1942. A. Vidaković, Koralne predigre (org.), 1942. M. Stahuljak, Sonata za orgulje, 1942. M. Ivšić, Moteti, 1933.—42.	R. Matz, Zborovi, 1921.—42. I. Brkanović, Triptihon, oratorij (soli, mj. zb. ork.), 1935.—42. I. Brkanović, Solo-pjesme, 1934.—42. M. Cipra, Dvie momačke pjesme za bas i komorni ork., 1942. A. Vidaković, Solo-pjesme, 1939—42. M. Šlik, Zborovi, 1931.—42. B. Krnic, Zborovi, 1923.—42. M. Pozajić, Zborovi I. Lhotka-Kalinski, Solo-pjesme M. Stahuljak, »Ja pregaram . . .«, kantata (osmer. m. zb. a capp.) 1942. M. Kolarić, Zborovi H. Pettan, Solo-pjesme, 1933.—42. Z. Špoljar, Zborovi, 1932.—42.	J. Andreis. Poviest glasbe, 1942. F. Dugan st., Nauka o glasbenim oblicima, 1942. B. Širola, Hrv. umjet. glasba, 1942. Z. Grgošević, Metodika sustava Tonika Do, 1941.—42. F. Lučić, Crkvena pjesmarica, 1942. F. Dugan st., Glasbena akustika, 1942. Z. Grgošević, Razvoj orkestra od Berlioza do Stravinskog, 1942.		I. Muhvić, 1942. R. Taclik, 1942.

IV. KAZALIŠTNA UMJETNOST

Uredio dr. BRANIMIR LIVADIĆ

A) POVIEST HRVATSKOG KAZALIŠTA
1. Drama
2. Opera
3. Balet
4. Scenografska umjetnost u hrvatskom kazalištu
B) HRVATSKA KAZALIŠTNA KRITIKA I STRUČNA KNJIŽEVNOST
C) GLUMAČKA ŠKOLA
D) MATICA HRVATSKIH KAZALIŠTNIH DOBROVOLJACA
E) SUVREMENO HRVATSKO KAZALIŠTE

A) POVIEST HRVATSKOG KAZALIŠTA

1. Drama

Napisao dr. BRANIMIR LIVADIĆ

PRVI POČETCI GLUMAČKOG UMIEĆA

Tragove prvih zametaka nekog nagnuća za glumu u ljudskoj naravi odaju dječje igre. Primitivni su narodi bili plodno tlo za razvoj takvih zametaka do glumačkog umieća, jer je njihovo uživanje u gledanju dalo drugog potrebnog faktora zato — gledaoca.

Prvi su se odražaji toga procesa ustalili u narodnim običajima, osobito u onim, koji su bili povezani s bogoslužjem. Tako se imadu u bogoslužju, kako se to obćenito uzima, tražiti prvi početci scenske umjetnosti, koja se je onda narodnom kulturom izdizala do sve savršenijih oblika.

Dugo je trebalo dok su veći uspjesi kulture jednoga naroda na tom polju postali svojinom drugih naroda, zbog toga se je dešavalo, da su se putovi do istoga cilja ponavljali stvarajući velika raznoličja scenskih izražaja u vazda novim naporima. Obćem proširenju kulture uspjelo je tek sve dojakošnje uspjehe udružiti i privesti scenskom životu, što ga danas proživljavamo.

Razumije se, da je u tako nabujaloj scenskoj umjetnosti težko pronaći, koji su prinosi pojedinog naroda samonikli, a koji oponašanje drugoga. Tek iz podpune slike scenskog života našega naroda postat će lakše uočljiv posebni udio njegov u scenskoj umjetnosti uobće. To daje poviesti našeg kazališta posebnu draž i uključuje ju u poviest naše kulture.

NARODNE GLUME

Iz opisa jednog doživljaja pokojnog zagrebačkog kritičara Ivana Souvana u članku pod nadpisom: »O narodnim glumama u Hercegovini« (Kazališni almanak za g. 1895. Zagreb, 1895.) doznajemo, da su trgovci u pokladno doba g. 1881. na ulici u Gacku u Hercegovini prikazivali dvie po svoj prilici improvizirane lakrdije. Kako su te glume upale u ples kao nešto uobičajeno, kako su bile primitivno prikazane, po građi i duhovitom dialogu pune narodnog života, a uz to i posve aktualne, iz tadanje sredine, jasno je, da se je tu radilo o staroj tradiciji, pa da su i te predstave vjerodostojni svjedoci našeg narodnog dramskog stvaranja, kako ga je bilo u narodu od davnine, nesmetanog od utjecaja izvana.

Imamo prema tome puno razloga za predpostavku, da se je u našem narodu gojila i održavala kroz stoljeća naša hrvatska narodna glumačka umjetnost, približno tako, kako je postojala mimo umjetne i narodna pjesma.

PUTOVI DO HRVATSKOG KAZALIŠTA

Put od ove primitivne glume, ma da ima i u njoj očitih odlika, do narodnog kazališta, pod kojim nazivom mislimo na predstave namjerice spremljene i prikazivane pred gledalištem u stalnom obliku, još je vrlo dalek. Moglo bi se reći, da smo do takvog kazališta došli oko g. 1500.

Do narodnog kazališta, u punom smislu rieči, kako ga danas shvaćamo, došli smo mnogo kasnije, t. j. onog dana, kad smo dobili svoje kazalište, svoju glumačku družinu, i kad se je glumilo izključivo hrvatskim jezikom, a to je bilo u Zagrebu godine 1861., nakon što je hrvatski sabor proglasio hrvatsko kazalište zemaljskim zavodom.

Vrieme je do toga roka u našem scenskom životu puno zanimljivosti. Najjače se iztiče u njemu slučajnost, da je protjecalo dvjema moćnim strujama: jednom su strujom prilazili napori oko kazalištne umjetnosti preko Zagreba, a drugom preko druge metropole našeg kulturnog života, preko Dubrovnika. Kad smo g. 1861. došli do prvog našeg glumačkog zavoda, one su se povezale u jedno, da nastave izgrađivanje naše kazalištne umjetnosti. Svojim su jedinstvom dosegle široka prostranstva evropskog scenskog naprezanja unievši u glumačku umjetnost svoj udio narodnog duha i njegova umjetničkog poleta.

CRKVENA PRIKAZANJA

Prvi početci našeg učestvovanja u kazalištnom životu vode nas u doba osnivanja zagrebačke biskupije To je bilo podkraj XI. stoljeća (1093).

U obredniku stolne crkve zagrebačke ima u rukopisu iz XII. stoljeća propis o svetkovini Uzkrsnuća Isukrstova i Objavljenja (Triju Kralja), da se ima slaviti dramatiziranim bogoslu-

žjem (Dr. F. Fancev, O drami i teatru kaptolskoga Zagreba. Hrv. Kolo, XII. Zagreb, 1932.).

To su bez sumnje prve viesti o nekom našem scenskom životu. Tu se po svoj prilici radilo o dramski oživljavanim oblicima bogoslužja. U tomu su učestvovali izključivo svećenici, a prikazivali su evanđelje o muci Spasiteljevoj tako, da je jedan svećenik prikazivao evanđelista, koji pripovieda, drugi Spasitelja, treći ostale osobe, dok je crkveni zbor igrao ulogu naroda i svećenika. Sve se je izvodilo nekim pjevanim recitiranjem, a pred glavnim žrtvenikom.

Kasnije su i naša prikazanja sliedila živi razvoj crkvene dramatike

Dramska je predstava izišla pred crkvu, nakon misterija pojavile su se moralitete, u glumi učestvovao je narod, u sadržaj su ulazili životi svetaca, mučenika, pa i starozavjetnih osoba, svjetovne stvari i s njima komični elementi, a oprema je postajala sve razkošnija. Ipak su ostali, pa i kod nas, svećenici pisci tih prikazanja i onda, kad se prikazivalo pred crkvom, na trgovima, na ulicama i na svakom mjestu, jer su se gradile u tu svrhu lako prenosljive daščare.

Crkvena su se prikazanja, kojima nije bilo težko nadovezivati na dramatske radnje, sadržane već u liturgiji, njegovala svagdje u Europi: u Njemačkoj, Englezkoj, Francuzkoj, Španiji, Italiji i Bizantu, svagdje se je dramatizirala ista građa: događaji iz novoga zavjeta, prema istom nazoru o svietu podržavajući tako vjerski duh, ako i težko, jer su se morala boriti s ukusom širokih slojeva, kojemu su prijala i na daskama više vesela, nego pobožna razpoloženja.

Hrvatska se crkvena drama povodila za tim uzorima. Kad joj nailazimo prvi put na tragove, vidi se to jasno. Takvi su tragovi dva prikazanja u glagoljicom pisanom rukopisu iz godine 1550., koji je priepis iz starijega rukopisa iz XV. stoljeća, a to su prikazanja: »Od muke Spasitelja našega« i »Misterij vele lip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, zatim va grob postavjen«. Zabilježen je i napjev, kojim su se pjevali pojedini dielovi ovih drama.

Ima još i drugi glagoljski zbornik, što ga je našao Ivan Kukuljević u Tkonu na otoku Pašmanu, gdje se nalaze tri drame. Napisao ga je fra Matija Zadranin podkraj XV. stoljeća. I to će biti priepisi iz još starijih predložaka. Sve ove drame nose obilježja njemačke crkvene drame, one su namienjene puku, prave pučke drame, glavno im je moralni utjecaj, oblik je posve sporedan, scenerija često nikakva. (B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb, 1913.).

U latinicom pisanim rukopisima ima više hrvatskih crkvenih drama, koje potječu iz Splita i otoka Hvara. Od najveće česti sva ta prikazanja odaju talijanske izvore, neka su dapače samo prievodi ili preradbe talijanskih reprezentacija, ali oblikom su ipak ovisne o starim hrvatskim glagoljskim dramama.

Crkvena drama živjela je u nas veoma dugo. »Prikazanje sv. Lovrinca« prikazivalo se u Starom Gradu na Hvaru još g. 1837.

Sredovječna drama nije pomaknula glumačku umjetnost u njezinu razvoju. Srednji viek bio je predaleko od svakog zanimanja za pojedinca. Htjelo se je prikazati samo tipično. Prikazivačima nije bilo ni stalo, da prikažu dramsku radnju u njezinu toku, nego da priređe svojim gledaocima vizuelni užitak i da ih zanesu nekim pola vjerskim pola svjetovnim zanosima.

Tako je bilo do sredine XV. stoljeća, kad su talijanski glumci, odgojeni utjecajem renesanse i antiknog kazališta došli u Pariz i donieli s početcima opere i novu učenu dramu. U romanskim se je zemljama bolje razvijala glumačka umjetnost potaknuta pučkim lakrdijama.

U Španiji proiztekla je iz misterija burleskna pastirska igra. Nju su širili putujući lakrdijaši. Njoj je služila i golema plodnost Lope de Vegina. Tu je došlo do obrata pod Filipom IV., a po djelima Calderonovim i Moretovim. S tim je u svezi znatan napredak, što se tiče sjaja scenerije i kostima, te tehničke mašinerije.

U Njemačkoj su poticali razvoj glume mimo latinske školske drame obrtnici svojim lakrdijama (Hans Sachs, Nürnberžki teatar, 1550.) Dokazuju to scenski naputci u dramama Hansa Sachsa.

DUBROVAČKA CRKVENA PRIKAZANJA

U Dubrovniku nisu se mogla dugo održati crkvena prikazanja. Bila su izpjevana više za čitanje, nego za prikazivanje. Dolazila su iz našeg srednjeg primorja; ako ih je prije bilo u Dubrovniku, trag im se zametnuo.

Vetranićeva prikazanja tu su gotova činjenica. Najbolje je takvo prikazanje Vetranićevo »Posvetilište Abramovo«. Dramu je udesio za prikazivanje tek Marin Držić.

Originalno prikazivanje Marina Držića »Od poroda Isusova« naviešta njegov veliki dramski talent. Zanimljivo je, kako već prizori »Posvetilišta«, a još više »Poroda« odaju očito sklonost idili, po kojoj su onda crkvena prikazanja prešla posve u pastirske igre. (M. Medini, Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, Knj. I. Zagreb, 1902.).

Međutim je utjecaj talijanske drame postajao sve jači. Još je jedan odvojak crkvenih prikazanja pokladne drame ili — kako su ih zvali Talijani — maskerate, dolazeći iz Firenze, potaknuo Andriju Čubranovića na njegovu izvanrednu maskeratu »Jeđupka«. Monolog, ali po svojoj živahnosti prikladan za reprodukciju u kazalištu. Jedina je bila oporba protiv talijanskog utjecaja, sudeći po izboru građe »Robinja« Hanibala Lucića.

Lucić kao da je htio zavesti narodnu dramu. Taj je Lucićev pokušaj uvođenja svjetovno-romantičnog sadržaja u pokladnu dramu, prvi u europskoj književnosti, nažalost ostao osamljen kao i drugdje.

»Robinja« Hanibala Lucića (1485.—1575.) — tiskana prvi puta u Mletcima g. 1556.— s poviestnom pozadinom i osobama, s očitim tragovima hrvatske narodne pjesme, kao drama za puk pripadala je sigurno hrvatskom repertoaru najstarijeg hrvatskog kazališta, što su ga podigli Hvarani g. 1612.

Druge su drame svjetovnog sadržaja većinom »pirne igre«, kadkad gotovi prievodi iz talijanskog. Puno naslieđe crkvenih prikazanja preuzele su t. zv. pokladne igre služeći zabavi prostoga puka. U to se doba kod sastavljača i gledalaca pobudilo zanimanje i za djela stare klasične književnosti. Od ovih više se je sviđao Euripid, nego Sofoklo. Naši su prevodioci prevodili iz talijanskog. Od tog prevođenja nastale su u Italiji pseudoklasične tragedije, gdje tragiku zamjenjuje groza.

PASTIRSKE IGRE

Boljim plodom urodio je kod nas veliki utjecaj talijanske pastirske igre. Najveća je bila pogrješka tih pastirskih igara, da su njezini pastiri bili idealizirani junaci, neka vrst viših bića. Inače im je nevezanost na određenu građu i obća sklonost idilskoj poeziji toliko pogodovala, da su se znatno više širile od crkvenih prikazanja. Utjecaj najznamenitijih talijanskih pastirskih igara, Tassove »L' Aminte« i Guarinijeve »Pastor fido«, pokazao se je tek u XVII. stoljeću.

U početku naših pastirskih igara stoji Marina Držića »Tirena«, prvi put prikazivana g. 1548. pod prostim nebom okolo zdenca pod Lužom.

Samoniklost naših pastirskih igara dokazuje osobito to, što su dubrovačke pastirske igre komedije, dok su talijanske tragedije. Naše su igre prave pokladne fantasterije. Zasluga je Držićeva velikog dramskog talenta, da je unio u pastirske igre komični elemenat. Njegovoj »Noveli od Stanca« težko je opredieliti mjesto, spada li u pokladne ili pastirske igre.

Doskora je Marin Držić uveo u Dubrovnik i komediju po uzoru Plautovu. Za razliku od pastirske igre, koja je bila komedija zapletaja, to je bila komedija značajeva.

Kult Plauta došao je do Dubrovnika izravno iz Rima, gdje ga je začeo Pomponij Let.

U komedijama Držićevim opaža se dvojako djelovanje: djelovanje Plauta i djelovanje talijanske komedije, koja se razvila po Plautu (Pietro Aretino). On je uveo u komediju tipove, naše narodne ljude i po njima učinio predmetom komedije život ondašnjeg Dubrovnika. Što god bi uzeo iz tuđe književnosti, on je znao prilagoditi duhu našemu. Velika je bila u njega komična snaga i bujna mašta, pun je dosjetaka i neizcrpljiv u izmišljanju situacija. S Držićem se je uzpela dubrovačka komedija do najveće visine.

Dubrovačku pastirsku igru doveo je do vrhunca tek Ivan Gundulić. Put do »Dubravke« ide preko cielog niza drama, koje su se, nažalost, izgubile, a bile su u svezi s razvojem pastirske igre na Apeninskom poluotoku.

U ono je vrieme počela pastirska igra nestajati pred tragikomedijom klasičnog, upravo mitoložkoga značaja, a javila se romantička tragikomedija.

Gundulićeve su drame bile, kako se može nagađati po nadpisima, svojim ljubavnim sadržajem baštinice duha dubrovačke poezije XVI. stoljeća.

Novi duh protureformacije prouzročio je u Gundulićevu životu prielom; on se odricao kao »krstjanin spjevalac« »izprazne« poezije, suvremene pastirske igre, te klasičnomitoložke i romantičke drame tražeći nove putove. Tako je postala njegova nova pastirska drama »Dubravka«, himna dubrovačkoj slobodi, ujedno najljepša dubrovačka pastirska igra, koja se može takmiti s najvećim tuđim uspjesima. »Dubravka« prikazivala se prvi put u Dubrovniku na dan sv. Vlaha godine 1628.

HUMANISTIČKE ŠKOLSKE DRAME

Kad su godine 1428. pronađene dotle nepoznate komedije Plautove, njih dvanaest na broju, i kad ih je dao Pomponije Let prikazivati u Rimu u latinskom izvorniku pred učenom publikom akademičara, nitko nije mogao slutiti zamašnost toga događaja za razvoj scenske umjetnosti

Od toga se je vremena sve više usavršavala gradnja kazališta, a preko nje i glumačka umjetnost.

I kod nas se spominje podkraj XV. i u XVI. stoljeću studij rimskih komediografa Terencija i Plauta u školama.

Kod naših dubrovačkih pisaca to je urodilo obilnom suradnjom u duhu humanizma, a u Zagrebu bila je već oko g. 1560. napisana latinska drama »Hevonomus«. Napisao ju je Juraj Wyrfell, očito kao tipičan primjer humanističke školske drame tih vremena.

Na Tielovo g. 1607. predstavljali su kaptolski đaci pred gričkim građanima na trgu sv. Marka neku učenu dramu, kojom su se slavile folklorističke osobine slovinske Hrvatske.

Odtada su grički đaci prikazivali do g. 1791., pa i kao gosti na Kaptolu. U to je doba u tom stilu pisao kanonik Kazimir Bedeković svoje drame: »Joseph« (štampana u Beču g. 1778.), »S. Justinus« i »S. Bernardus«, koju je posljednju preveo na hrvatski Josip Vračun (1815.).

HRVATSKE PREDSTAVE OD G. 1792.

Kad je opet zagrebačka Talija prešla na Kaptol od g. 1792. do 1834., postala je sasvim hrvatska.

Ipak, zna se, da se je hrvatski glumilo na Griču u isusovačkom kolegijskom kazalištu g. 1644., a možda već i g. 1618., zatim 1766., 1770. i 1771., ali su hrvatske predstave tu bile iznimke, dok su na Kaptolu u sjemeništnom teatru bile pravilo.

Tu se je igralo na tri posljednja dana poklada. Prva je poznata predstava iz g. 1797. alegorijsko-mitoložka drama »Imenoslovnik iliti rečnopesmen igrokaz na dužne zahvalnosti zanavek i istinski luk radovanja«, kojoj je tada još »alumnuš šemenariuma zagrebačke biškupije« Tomaš Miklošić (1767.—1838.).

U pokladama g. 1792. igrala se je drama »Pravdenić i Poštenčić, iliti ovak bivanegdanaladanju«, prievod Eckartshausenova njemačkog predložka kajkavske drame.

Inače su se u tom sjemeništnom kazalištu za 42 godine od g. 1812. do 1827. najviše glumili

Kotzebue, onda Iffland, Stephanie, Eckartshausen, Brühl i drugi.

Među najbolje igrokaze sjemeništnog repertoara idu: »Barun Tamburlanović«, u kajkavski prevedeni Molierov »Le Bourgeois Gentilhomme«, i »Misli-bolestnik iliti Hipohondriakuš«, opet Molierov »Le Malade imaginaire«.

Idejno taj je repertoar služio moralnoj pouci i toplom hrvatskom rodoljublju, za razliku od gričkog komediografa Tita Brezovačkoga, kod koga je bilo sve revolucionarno. Ipak je i ovdje jedan iz sjemeništnog literarnog kruga Franjo Strehe, digao svoj glas još prije ilirskog preporoda za pravi hrvatski književni jezik, za jezik dubrovačke književnosti.

Kao prevodioci za taj sjemeništni repertoar izticali su se svećenici profesori bogoslovije, a kao aktivni članovi kazališta bogoslovi. Jedan je od njih bio i Matija Jandrić, autor »Ljubomirovića«.

NJEMAČKE PREDSTAVE DO G. 1837.

Već sredinom XVIII. vieka prikazivalo se je u Zagrebu u banskim i plemićkim dvorima njemački. Bile su to većinom »žive slike« i pantomime, što ih je upriličavalo plemstvo na svojim zabavama. Kao prvu njemačku predstavu označio je A. Šenoa produkciju u banskim dvorima u g. 1749.

U gradskom se je arhivu sačuvala viest o prvoj njemačkoj putničkoj družini, koja je prikazivala u staroj gradskoj pivari u Pivarskoj ulici koncem XVII. stoljeća.

Ovakve družine prikazivale su i na drugim mjestima. Tako ima viesti o predstavama u novoj Kaptolskoj pivari zimi, a ljeti na Harmici, na današnjem Jelačićevu trgu (A. Kassowitz-Cvijić, Prve javne pozornice u Zagrebu g. 1780—1800. Hrv. Kolo, XII. Zagreb, 1932).

Na njihovu su repertoaru bile većinom lakrdije i poviestno-romantične drame.

Glumački, po svoj prilici, nisu stajale na osobitoj visini, ali su, bez sumnje, budile zanimanje za kazalište.

Tako je nastala već g. 1795. želja, da bi se osnovalo stalno kazalište. Međutim prikazivalo se u refektoriju samostana klarisa.

Tu se je pojavio na pozornici i Carolus Francius Freudenreich, čijoj je porodici bila namienjena znatna uloga i u hrvatskom kazalištnom životu.

Od g. 1790. glumilo se u Kulmerovoj palači na Markovu trgu, ali već od g. 1797. u Amadeovu teatru (sada Demetrova ul. br. 1.)

Ovdje se počelo i s prikazivanjem prvih opera, a kao novošću i objavljivanjem predstava s pomoću kazalištnih cedulja. U tom se kazalištu glumilo do g. 1834. Kao upravnica, kojoj je uspjelo podignuti razinu kazališta, iztakla se Barbara Krapf; pod njezinom upravom glumile su se i drame Schillera, Shakespearea, Molierea i Goldonija. (Obširan prikaz djelovanja njemačkog kazališta u knjizi: B. Breyer, Das deutsche Theater in Zagreb 1780—1840., Zagreb, 1938.).

Iz života toga njemačkog kazališta u Zagrebu za nas je važno, osim njegova podizanja zanimanja za scensku umjetnost podržavanje nekog nivoa s većim njemačkim kazalištima, njegovo postepeno prilaženje konačnom osnutku hrvatskog narodnog kazališta. Zbog toga ćemo zabilježiti već ranu pojavu, da su se počeli njemački igrokazi lokalizirati u našu sredinu (na pr. »Der kroatische Georgsbund« ili »Die Kroaten in Zara« ili »Die Burg Okich, oder Dragoyla, das Kroatenkind« i dr.), a i to, da su se prigodice umetale u njemački repertoar i hrvatske predstave.

Tako se je 2. listopada g. 1832. prikazivala Kotzebueova komedija »Stari mladoženja i kosharice« u Rakovčevu prievodu, a 23. prosinca g. 1833. druga Kotzebueova komedija »Ztari zaszebni kuchish Petra Tretjega« i »Vkanjeni vkanitelj«.

Često bilo je u njemačkim predstavama hrvatskih pjevanih umetaka, pače pjevale su se i ilirske davorije i budnice.

KAZALIŠTE NA MARKOVU TRGU

Godine 1832. dobio je zagrebački građanin Krištof Stanković glavni zgoditak na lutriji. Zbog toga su se na nj obraćali već g. 1833. grad i županija, da bi sagradio toliko potrebnu kazalištnu zgradu. Stanković dao se je doista skloniti i sagradio kazalište na Markovu trgu.

Godine 1834. dana 4. listopada bilo je kazalište otvoreno s predstavom Körnerova »Zrinskoga«, a pod ravnateljstvom Zwoneczeka.

Tek 7. veljače 1835. čula se ovdje prva hrvatska rieč kao umetak u pjesmi »Još Hrvatska ni propala«, inače su se ovdje kao i prije redale njemačke predstave, a pod upravom raznih zakupnika.

Godine 1839. u »Danici« od 16. studenoga izišao je članak tadanjeg ravnatelja kazališta Henrika Börnsteina »O utemeljenju ilirskoga narodnoga kazališta«.

Sam Gaj preveo je članak i ma da se glavne misli članka podudaraju s mislima predgovora Demetrovih »Dramatičnih pokušenja« iz g. 1838., bit će, da im je bio pravim autorom ipak poslovni duh Börnsteinov. (Dr. K. Vinković, Hundert Jahre neueres kroatischen Drama 1840. — 10. Juni — 1940. Zagreb, 1940.).

Ovaj su poticaj prihvatili ilirski domorodci. U »čitaonici« dali su se odmah na skupljanje prinosa, s pomoću kojih je bila angažirana novosadska glumačka putnička družina.

Tako je došlo 10. lipnja 1840. do prve hrvatske predstave Ivana Kukuljevića (1816.—1889.) »Juran i Sofija«. Znamenitost toga događaja stoji u tomu, što se ondje izvodila prvi put izvorna hrvatska drama, koja je postala potom temeljni kamen novijoj hrvatskoj narodnoj proizvodnji; što je njome štokavski govor ušao kao književni jezik u hram naše Talije, i napokon, što je oduševljenje, kojim je primljena, kako se to vidi iz Mažuranićeva prologa, naskoro doprinielo življem gibanju u narodnom pokretu. (Vl. Gudel, Iz prošlosti hrvatskog kazališta. Vienac, 1834.).

PRVE HRVATSKE SEZONE

Ta je prva hrvatska sezona, tako zanosno započeta, trajala tri mjeseca. Uz »Jurana i Sofiju« prikazivali su se: pohrvaćeni Körner »Hrvatska vjernost«, Kotzebue, pet drama Sterije Popovića i neki drugi.

Bilo je gostovanja, a i prigovora glumi. Predstave su bile dobro posjećene i zanosno primane. I hrvatski sabor pozivao je na skupljanje dobrovoljnih prinosa. Tako je došlo i do druge sezone. U njoj se je nešto proširio repertoar, ali glumački je bilo malo napredka.

Godine 1841. potiče Ilirska čitaonica na čelu sa svojim predsjednikom grofom Jankom Draškovićem (1770.—1856.) kupnju kazalištne zgrade za 20.000 dionica po 5 forinti. Ipak, pokazalo se je skoro, da je kraj najboljeg zanosa nedostajalo sredstava. Godine 1842. 2. II. napustila je novosadska glumačka družina Zagreb.

Iza njih zaredale su opet na »varaškom teatru«, koji se sad zvao »Stadttheater«, njemačke dramske predstave i po njemačkim i talijanskim stagionima spremljene operne predstave. Samo su dvie hrvatske predstave prekinule taj redoslied.

Ipak je godina 1846. u ožujku doniela novo slavlje hrvatskom kazalištu: po Štrigi skupljeni dobrovoljci pjevali su prvu izvornu operu Lisinskoga »Ljubav i zloba«. Nakon toga uspjeha skupio je ravnatelj Rosenschön glumce za novu hrvatsku sezonu, koja je trajala od 27. IV. 1847. do konca siečnja naredne burne godine 1848., kad je i opet nestade.

Vratilo se sve na staro; g. 1849. jedva se je nešto popravio repertoar. Iste godine nastupili su opet dobrovoljci, što su ih skupili Demeter, Štriga i Bogović s hrvatskim predstavama. Na repertoaru bilo je posve zgodnih stvari, pa su neke od njih i tiskane u posebnoj kazalištnoj biblioteci.

Ma da je zemaljska vlada g. 1851. prekupila kazalištnu zgradu, svejedno, hrvatski prikazivalo se je samo prigodice.

Tek g. 1854. uspjelo je Demetru naći u Beču ravnatelja, Rudolfa Štefana, koji se je obvezao davati mješovite predstave. — To su uistinu ostvarile četiri naredne sezone.

Godine 1855. 10. II. nastupio je poslije svoga izbivanja Josip Freudenreich i odmah postao redateljem hrvatskih predstava. Posjet bio je dosta slab. Novi ravnatelj Blattner (g. 1856.) okupio je oko sebe nekoliko hrvatskih glumaca: Norwegovu, Bajzu i Andrijevića.

U narednoj vrlo dobroj sezoni imali su osobit uspjeh Freudenreichovi »Graničari«. Ta se je pučka gluma održala na repertoaru sve do danas od svoje prve predstave 7. veljače 1857. i svoje 250. predstave g. 1936. kao najčešće prikazivano djelo našeg repertoara.

U sezoni 1857.—58. upravljao je kazalištem sam kazalištni odbor. Značajne su predstave toga repertoara bile: Freudenreichova »Crna kraljica« i Vukotinovićev »Sastanak u gradu Zrinju«, kad je prvi put nastupio (2. II. 1858.) Adam Mandrović.

Sezonu završile su opere pod Brambillom. Hrvatske su predstave zaniemile u jeku germanizacije. Kazalištni odbor, na čelu s Vukotinovićem (1813.—1893.), ostao je nemoćan, Demeter je tek po imenu nadzornik zgrade i predstava. S prestankom absolutizma, a za banovanja Šokčevića, odpočelo se opet s novom hrvatskom sezonom. Ma da je imao uspjeha, prekinuo je Brambilla s hrvatskim predstavama u namjeri, da izmami subvenciju slabo posjećivanim njemačkim predstavama. No to je potrajalo samo do 24. studenoga 1860.. Predstavu Birch-Pfeifferove »Peter von Szapary« spriečili su te večeri »juratuši« i domorodci. Tek kad je uprava po Vilimu Lesiću objavila, da će se od sutrašnjega dana, t. j. od 25. studenoga 1860., glumiti samo hrvatski, umirili su se demonstranti.

OSVRT NA PRVO VRIEME NAŠEGA KAZALIŠTA

U osvrtu na ovo prvo vrieme našega kazališta u svojoj zgradi morali bismo utvrditi, da je to bilo prije svega vrieme težke borbe za obstanak našega narodnog kazališta. Zabrinuti rodoljubi imali su i u to vrieme nekoliko radostnih časova, ali kud i kamo više časova krutih razočaranja. Naše glumačko umieće slabo se je u to vrieme pomaknulo napried, ali su tuđinski repertoari donosili k nama dojmove o znatnim pregnućima i o jednom kazalištnom životu, od kojega smo bili još vrlo daleko. Ipak bilo je to značajno vrieme, kojim smo ulazili u dodir s novim europskim scenskim životom. Možda je bilo među tim glumcima na našoj pozornici i darovitih, bez sumnje su neki odličniji gosti poticali smisao za bolje shvaćanje težkih zadataka glumačkog zvanja. To je bila zorna obuka za izgradnju budućnosti našega kazališta, pa će nam biti lakše shvatiti, kako smo već u ono vrieme došli do nekih uspjeha u kazalištnoj literaturi i do nekih pregalaca na stručnom polju, koji su doskora sretnijim rezultatima unapriedili naš kazalištni rad.

Bilo je značajno za novi period stalnog hrvatskog kazališta, da je Demeter mogao skupiti već u prvi čas nekoliko naših glumačkih talenata: braću Freudenreich, Norwegicu, Mandrovića, Branija, Bajzu, Perisovu, Mihovilova, Andrijevića, Lesića, Sajevića, a kasnije i suprugu mu, rođenu Tomašević, i da ih je mogao obvezati ugovorima, jer je sad već kazalište imalo kao zemaljski zavod stalnu godišnju subvenciju.

Tim su novim položajem pokretali Demeter i Freudenreich, Demeter kao dramaturg, a Freudenreich kao redatelj, poslije u sezoni 1863.—64. i kao podhvatnik, u neku ruku kao prvi hrvatski upravitelj kazališta.

Tako je konačno uspjelo Demetru, da postavi prve temelje za stalno i sviestno razvijanje hrvatske kazalištne umjetnosti.

Za prikaz toga odlučnoga rada Demetrova nema ovdje dovoljno prostora, no ipak ne može se mimoići, a da se ne iztakne, da su Demetrove jedinstvene sposobnosti i njegovo rodoljublje bili najodlučniji za budućnost našega kazališta.

Izpravno je utvrdio (god. 1887.) Miletić, kako je bila sretna sudbina, da smo u onaj

tren, kad smo počeli raditi oko narodne umjetnosti imali dvojicu kazališnih ljudi, koji se ne mogu dosta cieniti. Doista bio je dr. Demeter onaj veliki literarni talent u neprekidnom doticaju sa svojim stoljećem, koji je bio hrvatskoj kazališnoj umjetnosti prvi učitelj i prvi mučenik. S njegovim imenom počinje se uistinu predaja mlade naše glumačke umjetnosti.

Dimitrije Demeter rodio se 21. srpnja 1811. u Zagrebu. Učio je u Zagrebu, Grazu, Beču i Padovi i dobio doktorsku diplomu. Oko g. 1841. odrekao se liečničkog zvanja, da se posveti posve književnosti i kazalištu (»Teuta«, 1844.). Bio je urednik »Narodnih novina«, od g. 1860. dramaturg, onda artistički ravnatelj od g. 1864. do 1868. Umro je 24. lipnja 1872. (Dr. Vl. Gudel, Stogodišnjica hrvatskog preporoda, Zagreb, 1936.).

Josip Freudenreich nastupio je prvi put g. 1845. Otišao je g. 1858. u Lavov i Beč, gdje ga zbog njegovih uspjeha zove njemački pisac Vacano »hrvatskim Garickom«. God. 1860. pozvao ga je Demeter opet u Zagreb, gdje je umro g. 1881.

Freudenreich bio je u tehničko-glumačkom pogledu pravi osnivač hrvatske kazališne družine, bio je redatelj, stručnjak pozornice i veliki popularizator našeg kazališta, ali i odličan karakterni glumac: uspješan pisac najpopularnije naše pučke drame »Graničari«.

Godine 1863. postao je predsjednikom kazališnog odbora dr. Jovan Subotić (do g. 1867.), a da mu je ipak Demeter ostao vjeran suradnik prepustivši tek g. 1868. mjesto dramaturga Augustu Šenoi. Time je odpočeo A. Šenoa svoj neumorni kazališni rad, tražeći od kazališta visoku odgojnu ulogu. U praksi on je nastojao složiti svoje otmjeno estetsko mjerilo s ukusom publike, no ipak tako, da su prevladavale njegove književne težnje.

Rad ove periode, koja je trajala do osnutka hrvatske opere g. 1870. obilježit će, za razliku od prošlih, najznačajnije veliko proširenje repertoara. (M. Ogrizović, Pedeset godina hrvatskog kazališta (1860.—1910.), Zagreb, 1910.

U hrvatskom se repertoaru ističu: Subotić, Ban, Okrugić, A. Šenoa (»Ljubica«, 1868.), a nadasve Demeter svojom »Teutom« (1864.).

U stranom repertoaru: Shakespeare s prvom svojom dramom u našem kazalištu: »Ljubav sve može ili Ukroćena goropadnica« (26. IV. 1863.), iza koje su skoro sliedile i druge: »Mletački trgovac« 1867., »Mnoge vike ni za što« 1868., »Romeo i Julija« 1870.; Goethe (»Egmont« 1865., »Clavigo« 1870.), Schiller (»Vilim Tell« 1861., »Razbojnici« 1862. i još četiri druge), Viktor Hugo, Dumas sin (»Gospođa s kamelijama« 1868.), Moliere (»Umišljeni bolestnik« 1861., »Škrtac« i »Liečnik proti volji«), Goldoni (»Anica krčmarica« 1862.), Lessing (»Emilija Galotti« 1868.), Hebbel, Grillparzer, Laube, Raimund, Raupach, Nestroy, Scribe i mnogi drugi.

Jaku francuzku struju, koja je zamalo zagospodovala svim europskim pozornicama i znatno utjecala na glumu, uveo je već tada Šenoa Sardouom (»Dobri prijatelji« 1867. i dr.). Feuilletom i drugima. Nevjerojatno, koliko se uz ove iztaknute pisce nakupilo i drugih, kojih su se djela već davno upokojila po kazališnim arhivima, a bila su u ono vrieme senzacija, iako sumnjivih oblika. Ipak ih ide hvala, što su proširili zanimanje publike za kazalište i omogućili spretnom Freudenreichu nenapuštanje boljeg repertoara.

U to doba uveo je Freudenreich i operetu u hrvatsko kazalište, najprije prvom hrvatskom predstavom Offenbachove »Svatbe kod svjetiljke« 8. XI. 1863., a onda i hrvatskom originalnom operetom Ivana pl. Zajca »Gospođe i husari« 13. X. 1866., iza koje su sliedile i druge.

U upravi kazališta došlo je u to vrieme do promjene; mjesto odbora upravljali su od sada kazalištem povjerenici.

U brzoj izmjeni redali su se poslije Zajca, koji se preobteretio uvođenjem opere (2. listopada 1870., prikazivala se je prva hrvatska opera, Zajčev »Mislav«), Žigrović (g. 1869., 1871. i 1872.), Halper, Farkaš i Kneisel.

Ovaj je posljednji prekinuo svoj upraviteljski rad za jednogodišnje uprave Zajc-Mandrovićeve (god. 1879.-80.) i jednogodišnje intendanture Marijana Derenčina (1880.-81.) i došao opet u upravu, gdje je ostao do svoje smrti (g. 1893).

U tom se razmaku osobito ističu opere (i operete) Zajčeve (»Zrinski« g. 1875.) i jedna Eisenhuthova opera »Sejslav Ljuti«, dok se u neobično bogatom stranom opernom repertoaru redaju opere, koje većinom još i danas gospoduju kazalištem, tako opere Verdija (9), Donizettija (4), Rossinija, Bellinija, Gounoda (»Faust« 1873.), Mozarta, Webera, Mayerbeera, Aubera, Halevyja i Smetane (»Prodana nevjesta« 1873.), a uz operete, koje slušamo i danas, kao Straussove, Millöckerove, Geneeove i druge.

U hrvatski su dramski repertoar ušli novi pisci kao Mirko Bogović, Franjo Marković, J. E. Tomić i žena mu Hermina, Janko Jurković, Julije Šenoa, Josip Kozarac, Nikola Milan, Gjuro Ester, Ferdo Miler i Stjepan Miletić.

Među stranim piscima proširio je najznatnije svoj repertoar Sardou, on vlada u osamdesetim godinama podpuno našom pozornicom. Povećao se i broj Shakespeareovih velikih drama, onda Dumasa sina, Scribea i Feuilleta.

Od starih velikih francuzkih pisaca dolazi prvi put na našu pozornicu: Voltaire, Racine i Delavigne, a uz njih i Georges Sandova; od novih: Augier, Daudet, Ohnet, Pailleron, Zola i bezbroj drugih.

Od njemačkih pisaca dolaze do rieči: Hebbel, Grillparzer, Gutzkow, Freitag, Anzengruber i drugi.

Osobito treba iztaknuti, da su u tom razdoblju unišli u naš repertoar i norvežki pisci Ibsen i Björnson. Bilo je i španjolskih pisaca (Calderon, Echegaray), talijanskih, (Giacometti) i slavenskih. Tako je Gogoljev »Revizor« ušao u naš repertoar god. 1874. U bezbroju pisaca komedija treba da još iztaknemo Molierea i Musseta.

Među znatnije kazališne događaje toga vremena spada nastup (26. listopada 1871.) i kratkotrajno djelovanje izvrstne glumice Ivke Kra-

ljeve. Još dugo iza njezina odlazka — u prosincu 1884. — žalilo je za njom obćinstvo i kritika. Svi su spominjali i ugodno se sjećali »crnomanjaste, vragoljaste umjetnice« i njezina živog crnog oka. Već u samostanskoj školi u Zagrebu i Grazu znalo se je za njezin glumački dar. Kad se je htjela ubiti, ako je ne puste kazalištu, popustili su roditelji.

Nakon burno primljenog nastupa u drami, pa i u operi, kad joj je poslije bolesti stradao glas, poslala ju je uprava u Beč, gdje je učila kod Meixnera. Vratila se je spremljena za struku naivke i, naravno, sentimentalne ljubavnice. Za svog djelovanja od g. 1875. dalje glumila je sve moguće uloge, vazda s najvećim uspjehom, obožavana od publike. Vanredno prirodna, njezina se je igra izticala ljepotom i istinitošću.

Njezina ju je naobrazba nukala na duboki studij svake uloge i kao plod toga studija oštro razlikovanje mnogostrukih ženskih svojstava. Tako su uspievala i sva njezina gostovanja u Osieku i Dubrovniku, pa i u Beču i drugdje. Činila se je zbog svoga rodoljublja i čovjekoljublja gotovo ekscentričnom.

Vazda ponovni studij uloge za svaki nastup dokazuje njezino visoko shvaćanje svoje umjetnosti. Bit će, da je to uistinu zaslužila, kad su je zvali uzorom hrvatske umjetnice.

Drugi znatni događaj ovog vremena bilo je gostovanje našeg kazališta u Dubrovniku god. 1875., koje je naišlo na oduševljeni odziv. Ovo je gostovanje bilo početak mnogim kasnijim gostovanjima po našim većim gradovima.

Godine 1872. umro je Demeter, a u to su vrieme umrli i Josip Freudenreich i August Šenoa. Sudjelovanje A. Šenoe u kazalištnom radu obilježuje najjače Šenoin kriticizam, koji je bio odlučan za dobar smjer, kojim će već od početka sretno krenuti umjetnička naprezanja našeg kazališta.

Prvi, koga je od Freudenreichove hrvatske družine pokosila smrt, bio je njegov brat Franjo (†1862.).

Njegove je uloge preuzeo Freudenreichov učenik Josip Plemenčić, za dugo vrieme jedan od najpopularnijih zagrebačkih glumaca.

Plemenčić se rodio 21. XII. 1836. u Zagrebu. Malen, suh, okretan, drastične mimike, sjećao je na Nestroya. Bio je dosjetljiv kao komičar, ali i u običnom životu. Osobito se je snalazio u kajkavskom humoru.

Podpuni naturalist, svu je svoju komiku crpio iz sebe, a da se nije trebao utjecati harlekinadama, bilo je života u njegovoj komici. Malu je imao korist od svoje nedostatne naobrazbe. Sam je uviđao taj nedostatak. Kad mu je Šenoa jednoć pomogao kod sastavljanja kupleta, rekao je Plemenčić: »Zašto nisam više učio, čovjek uviek samo pogađa«. Uistinu, on je dobro pogađao.

Uspievala mu je i finija karakterna komika. Bio je nagle, upaljive ćudi, za čas je dolazilo do revolucije, ali i do skorog smirenja. Kad je glumio težko bolestan komične uloge, bolio je gledaoce njegov lakrdijaški smieh. Umro je 11. travnja 1876. od sušice.

I Šandor Sajević spada među članove našeg najstarijeg ensemblea.

Rodio se 2. siečnja 1843. u Sisku. Ponukan kasnijom ženom Ivanom rođenom Tomašević, Zagrebčankom, koja je također učila kod Freudenreicha i Demetra, postao je i on njihov učenik. Ivana je nastupala već od g. 1862. kao naivka, dok njegov nastup pada u god. 1865. (16. XI.). Oboje su dielili zajedno svoju umjetničku sudbinu prekidajući rad u Zagrebu studijama u Beču, a onda glumeći više godina u Novom Sadu, dok se nisu smirili u Zagrebu. Ivana se vratila iz Beča, da postane solidnom glumicom u salonu, a kasnije da bude još bolja komična starica.

Sajević je odpočeo s ljubavnicima, ali se doskora pokazao jednako upotrebljivim za sve, pa i za tragediju. Kad se je vratio iz Novog Sada, postao je komičar i preuzeo sve Freudenreichove uloge, pa i Grgu u »Graničarima«.

Kako je bio vazda prirodan glumac, najvolio je narodne tipove i dobroćudne starce. Najveća mu je bila briga, da dobro shvati karakter, čuvajući se i kao komičar pretjerivanja. Ono mu nije trebalo, jer je bio u njega velik rođeni dar za humor i komiku. Dosta je bilo, da se pokaže na pozornici, smieh udobrovoljenog obćinstva pratio ga je od toga časa do kraja predstave. Bila je zbog toga 30. prosinca 1891. njegova iznenadna smrt iza pozornice posebna pakost udesa.

Iste godine, kad je Sajević umro, završila je proslavom tridesetgodišnjice svoju glumačku karieru još starija »ilirska« glumica Maca Perisova. Ona je nastupila prvi put 22. XI. 1860.

Rođena u Hreljinu, iz obitelji Akačić, imala je prilike vidjeti na Rieci čuvenu tragedkinju Ristori. Od toga časa neodoljiva čežnja za umjetnošću odmami je — u cirkus. Iza nekoliko godina lutanja nađe se g. 1860. na zagrebačkoj pozornici.

Zamalo je već glumila i Fedru i Lady Milford i Adriennu Lecouvrer, ali je i pjevala u opereti. Onda je opet odlutala u Beograd, no ipak se nakon tri godine vratila. I novi je svoj boravak prekinula odputivši se na podrug godine u Beograd, odakle dođe u Protićevu putničku družinu, a tek nakon dvie godine opet u Zagreb g. 1885., gdje je bila angažirana za sporedne uloge.

Njezin neobuzdani temperamenat tražio je sebi oduška u umjetnosti. Uspjela je već kod prvog nastupa i postala je, čini se, mezimče zagrebačkih pokretača kazališta, kad su joj nametali najraznoličnije velike uloge.

Iz njezine su se vječno uznemirene duše znali kadkada protisnuti osobno obojeni scenski likovi do velikih umjetničkih uspjeha. Slaba Marija Stuart preobratila se preko noći u izvrstnu Elizabetu! Već dvie godine nakon svoga tridesetgodišnjeg jubileja g. 1899. umrla je u najvećoj biedi i stradanju u Zagrebu 3. I. 1901.

Medju ove najstarije članove prvog Freudenreichovog hrvatskog ensemblea spada i Ivana Bajza-Szlavikova.

Rodila se je 21. XII. 1856. kao član stare plemićke obitelji. Pronašli su je u potražnji za ljubavnicom. I zbilja, u brzom razvoju svoje daro-

vitosti doskora je postala vrstnom i naivnom i sentimentalnom i tragičnom ljubavnicom i junakinjom. Pravo je čudo, kako je među onim — kako kaže njezina izvrstna biografkinja Ivka Kraljeva (Vienac, 1882.) — »pukim obrtnicima« visoko izbijala njezina umjetnost.

Skoro se je proslavila kao prva naša »Teuta«. Onda je od tragedije, za koju je bio njezin glas suviše nejak, a lice preoblo, skretala sve više u kovenzarcionu dramu i odlikovala se svojim finim karakternim ulogama. Za te je uloge bila zgodnija karakteristična oštrina njezina glasa i njezina čuvstvenost, koje je u nje bilo više, nego strasti. Slabe naobrazbe, pa ipak podhvatan samouk, sačuvala je baš zbog toga čistu hrvatsku karakteristiku. Njezina aristokratska elegancija nije podnosila afektacije.

Njezina noblesa odisala je duhom plemenštine i čuvstva. Kraj toga joj je izvrstno uspievala Maca u »Graničarima«, hrvatska seljanka i majka. Usidjelice i stare djevojke bile su prava remek-djela njezina humora. Kraljeva veli: »pravi ukus je čuvstvo etične ljepote« — takav prirodni ukus i takvo fino osjećanje je bilo u nje. Pa ipak je ona bez obzira na svoje osebitosti ulazila u svaku ulogu, koja joj se je onda u nuždi nametala, živeći samo za umjetnost i korist svoga naroda. Njezin dvadesetpetgodišnji jubilej 21. XII. 1881., veliko i srdačno slavlje, zatekao ju je težko bolestnu.

Značajni su prvi nastupi u tom razdoblju: Milice Mihičić g. 1890., Ljerke Šram g. 1893. i supruga Borštnik g. 1894.

STJEPAN MILETIĆ (1894.—1899.)

U novu modernu epohu uvodi hrvatsko kazalište dr. Stjepan Miletić. Miletić, imenovan intendantom 11. veljače 1894., jednu je sezonu proveo na Markovu trgu do posljednje predstave ondje 16. lipnja 1895., naredne sezone je otvorio novo kazalište 14. X. 1895. Za njegova dopusta, na kojem je obolio, proslavio je 29. III. 1898. njegov zamjenik A. Mandrović 1000. predstavu Miletićeve intendanture. Poslije toga dopusta Miletić se nije više vratio u kazalište. Godine 1904. izdao je dvie knjige dramaturžkih zapisaka »Hrvatsko glumište (1894.—1899.)«, zapravo kronike svoga upravljanja (Zagreb, 1904.) Miletićev život trajao je nažalost vrlo kratko.

Rodio se je u Zagrebu 24. ožujka 1868. Ljubav za književnost odmamila ga je s pravničkog na filozofski fakultet. Njegova se doktorska disertacija bavi Shakespeareovom dramaturgijom i priskrbljuje mu doktorat na bečkom sveučilištu. Od toga se vremena sav posvećivao studiju scenske umjetnosti, praktičnom, putujući europskim kazalištnim centrima, i teoretskom, proučavajući sve, što je u dodiru s kazalištem. Tako ga je poziv na čelo zagrebačkog kazališta zatekao kao gotova stručnjaka. Napustivši kazalište doskora je postao rob svoga narušenog zdravlja. Umro je 8. rujna 1908.

Pravo je čudo, kako je kratko vrieme Miletićeva rada u kazalištu dostajalo, da provede gotovo od točke do točke svoj program, kojem je bio posljednji cilj stvoriti čisto hrvatski umjetnički zavod. Njegova svestrana reorganizacija kazališta, po najuglednijim uzorima velikih europskih kazalištâ odkriva širinu zahvata, kojim je on kao jedinim sredstvom zamišljao sebi uspjeh. Samo tako mogao bi se doista jednom ostvariti kao vrhunac naših umjetničkih naprezanja hrvatski stil. Čitav naš ensemble, čitav način prikazivanja, t. j. umjetnički duh, kojim treba da je sve proniknuto u skladu s našim narodnim čuvstvovanjem, mora biti rezonanca narodnih umjetničkih ideja.

Hrvatska drama treba da traži i nađe svoj posebni narodni izraz, kako su ga našli i drugi narodi.

Povodeći se za tim velikim zamislima Miletić je obogaćenu baštinu Demetrovu predao novim pokoljenjima, a njegov je rad u kazalištu stvorio gotovu osnovicu i izvrstnē putokaze za budućnost, pa se on može s pravom smatrati preporoditeljem našeg scenskog života.

Miletićeva reorganizacija kazališta zahvaća cio kazalištni aparat.

U upravi je intendant nezavisan; uz bok su mu ravnatelji drame i opere i redateljski kolegij, a nanovo je ustrojeno i službeno normirano mjesto dramaturga, koji će paziti na jezik i literarno komentiranje drama. Uredio je blagajnički ured, stvorio mjesto tajnika za dopisivanje i ugovore, ustanovio stegovni red. Popunio je sva mjesta za tehničko uređenje kazališta.

Uredio je komparseriju sa stalnim osobljem statista. Razsvjetu pozornice zamienio je elektrikom, nabavio je aparate. Uredio je garderobu i skupio potrebno oružje, kao i nove dekoracije, dva zastora, tako i onaj Bukovčev s poklonstvom ilirskih prvaka Gundulića. Modernizirao je kazalištne cedulje i reklamne objave, pogotovo one u novinama. Uveo je svakidanje predstave pučke, klasične i bezplatne za đake. Osnovao je dramsku školu i pokrenuo iznova kazalištnu biblioteku.

Miletić je uzpostavio opet operu i dao joj hrvatski značaj. Angažirao je balet. Posebnu je naklonost posvetio drami. Najveća mu je bila briga izvedba, za nju je spremao mnogobrojne i savršene pokuse, gdje je bilo prilike ulaziti u duh djela i u proćućivanje cjeline, a dramaturg usavršivao je jezični i logički naglasak.

Približnu sliku obsežnog Miletićeva reformatorskog rada upodpunit će pogled na njegov dramski repertoar. I on se slaže s njegovim programom: stvoriti najprije dobri stalni repertoar klasičnih i priznatih djela svih naroda s osobitim obzirom na hrvatske prilike, a uz to voditi računa i o modernim pojavama.

U hrvatskom je repertoaru oživio uz »Dubravku« Držićeva »Stanca« i Palmotićeva »Pavlimira«. Preradovićeva »Kraljevića Marka« spremio je sam za pozornicu, a izveo je i Markovićeva »Karla Dračkog«, pa drame Rorauera, Derenčina, Hermine Tomić, Kumičića, Vojnovića, Dragošića, Milana Šenoe, Milera, Dimitrijevića i Stošića. Prvi put ulaze u njegov repertoar drame Tresića Pavičića, onda Dežman, Ida Fürst, Lucerna, Španić i Weber, Tucić i Nehajev.

Spremio je za pozornicu i njemačku dramu bana Jelačića »Rodrigo i Elvira«. Osobitu Miletićevu brigu za hrvatski repertoar dokazuje i njegov natječaj za hrvatsku dramsku proizvodnju.

U slavenskom su repertoaru značajniji pisci: Tolstoj, Turgenjev, Ostrowski, Gogolj, Gribojedov, Čehov i Vrchlicky. Od velikih stranih pisaca osobito su značajne premiere Sofokla (»Kralj Edip«, »Antigona« i »Elektra«), Euripida (»Ciklop«), Sudrake (»Vasantasena«), Kalidase (»Sakuntala«), Lope de Vege, Byrona, Corneillea. Iznad sviju drugih izticao je Miletić Shakesperea (8 novih), onda Molierea (2), Goldonija, Ibsena (3), Schillera, Grillparzera, Hauptmanna, Sudermanna, Sardoua (4), Dumasa sina, Augiera, Paillerona, Curela, Donnaya, Mendesa, Musseta, Rostanda, Giacosu i Bracca.

Mnogo je bilo stalo Miletiću, da mu gosti budu prvorazredne veličine, da bi se održao njihov utjecaj u njegovu ensembleu. Tako mu je uspjelo, da su mu se odazvali pozivu pjevači, kakva je bila Trnina, a glumci Šmaha, Vyrava, Sklenař-Mala, Žilazowski, onda poglavito Talijani Rossi, Salvini i Zacconi.

Značajne su bile večeri za Miletićeve uprave otvaranje prve njegove sezone obnovom Demetrove »Teute«, zatim premiera Lisinskoga »Porina«. Zajčeva petdesetgodišnjica, uz odkriće Preradovićeva spomenika njegov »Kraljević Marko«, prva godišnjica novog kazališta, četrdesetgodišnjica »Graničara« i neke druge.

Razumije se, da je novi polet Miletićeva kazališta znatno utjecao i na rad njegovih suradnika. Poziv dra N i k o l e A n d r i ć a na novo osnovano mjesto dramaturga postao je izhodištem znatnoga Andrićeva učestvovanja u našem kazališnom životu.

Dr. Nikola Andrić rodio se 5. XII. 1867. u Vukovaru. Pošao je na sveučilištne nauke (slavistika i romanistika) u Beč, onda u Pariz. Miletićev poziv g. 1894. zatekao ga je u Zemunu, gdje je bio profesor. G. 1907. osnovao je kazalište u Osieku. G. 1908., vrativši se u Zagreb, bio je jedne sezone 1920./21. kazalištni povjerenik, a g. 1926. pomoćnik ministra prosvjete Stj. Radića., dok nije g. 1927. umirovljen. Dr. Andrić umro je 7. IV. 1942. nakon neprekidnog uztrajnog rada u svakom kulturnom poslu.

Andrićev rad u kazalištu uz neprocjenjive njegove zasluge za izpravnost jezika na pozornici povezan je sa svim uspjesima našeg scenskog života u znaku najboljih tradicija Demetrovih i Miletićevih.

Među malobrojnim umjetnicima, koje je Miletić zatekao kod svog nastupa u kazalištu, bio je i A d a m M a n d r o v i ć, u onaj čas artistički ravnatelj drame.

Mandrović je nastupivši prvi put 2. veljače 1858. imao je iza sebe dugu, a od dana do dana sve uspješniju glumačku karieru, koja je sve više osim glume zahvaćala i sva druga područja scenskoga rada.

On je bio učiteljem svih naših najboljih glumaca onih vremena. Tako se može s pravom reći, »da je sjeme, što ga je posijao Demeter, Mandrovićevom zaslugom proklijalo, poraslo i razgranilo se«. Mandrović se rodio u Novoj Gradiški 5. XI. 1839.

Izučio je zidarski zanat, ali je već s osamnaest godina nastupio 7. III. 1857. prvi put u Požegi u njemačkoj putničkoj družini. U Zagrebu je prvi put nastupio 1858. u Vukotinovićevoj drami »Sastanak u gradu Zrinju«.

Međutim za absolutizma postao je i opet njemački glumac. Godine 1860. vratio se našem kazalištu.

Izprekidani boravak u Zagrebu ustalio se konačno, kad je imenovan artističkim ravnateljem drame, tako da je ovdje proslavio svoju dvadesetpetgodišnjicu rada 7. II. 1882.

Nakon četrdesetgodišnjice, za Miletića, 23. V. 1898. prikazavši još jednom svoju najbolju kreaciju Delavigneova Ljudevita XI., pošao je Mandrović u mirovinu.

Ipak ga je iz njegova mira izmamila potražnja za njegovim organizatornim sposobnostima. Tako je pošao u Sofiju, da se poslije dvogodišnjeg boravka ondje opet vrati u Zagreb kao upravitelj g. 1902. Na tom je mjestu ostao do 23. IV. 1907. Skoro je iza toga 12. XII. 1912. umro.

Već od prvih nastupa slavio se obćenito Mandrovićev govor, ne samo što je bio izpravan po naglasku, nego je bila njegova najsugestivnija ljepota izpravna čustvena niansa. Kao savjestan glumac vazda se osjećao na pozornici siguran u svakoj kretnji i tim je rasla snaga njegova realizma.

Veliko je raznoličje kreacija svjedočilo o Mandrovićevoj sposobnosti preobražavanja, ona je obuhvaćala silan niz likova od komičnog Grge do tragičnog Edipa. Uravnoteženost srdca i vanjštine u jednostavnosti i nekom miru, učinila je Mandrovića našim najboljim glumcem klasičnog repertoara. Granice njegova umieća na domaku nespokoja moderne dramatike odredila je normalnost njegova čustvovanja.

Mandrovića nije mogao zaboraviti, tko ga je jednom vidio. Njegovi su likovi ostali uokvireni i u našem sjećanju, zacrtani toliko značajnim crtama kao najbolji portreti. Zbog toga ih je bilo lako karikirati, no ipak ih je i to još bolje održalo u pameti.

Miletićeve rieči nakon Mandrovićeve oproštajne večeri nisu bile pretjerane: s Mandrovićem je ostavio pozornicu uistinu njezin kralj, pustivši iz ruku žezlo, koje je nasliedio od Josipa Freudenreicha, održavši njim sjajno kontinuitet u razvoju naše glumačke umjetnosti.

Miletić je u kazalištu zatekao i Mandrovićeva antagonista P e t r a B r a n i j a, koji je također svršio svojom umjetnošću u njegovoj eri.

Petar Brani rodio se 9. IX. 1840. u Brdu kraj Bunića. Deklamatorski uspjesi »izučenog gimnazialnog učenika« priveli su ga lako glumačkom zvanju. Dobio je podporu za Beč i učio ondje kod burgteaterskog glumca Findeisena. Njegov je prvi nastup u Zagrebu 12. I. 1864. bio simpatično primljen. Iste godine pošao je Brani još jednom u tuđinu i učio ondje u Grazu, Linzu, Beču, pa opet u Beču, tako da je u Zagrebu ponovno nastupio 19. IX. 1865. Kao ljubavnik nije osobito uspievao, pa je zato već rano ušao u svoju struku karakternog glumca, i to osobito intrigana. Najbolji mu je bio uspjeh u ovo doba »Narcis«.

Zbog nekog spora ostavio je Brani zagrebačko kazalište 1870., a opet se vratio 1872., sad i kao redatelj. Spor s Mandrovićem svršio se ovog puta — izpitom za učitelja i odlazkom na školu u Topolovac kraj Siska.

Nakon deset godina vratio se na poziv Kneisela kazalištu g. 1885., gdje je ostao do g. 1898. kad je bio umirovljen. Preselio se u Beč, gdje je boravio do svoje smrti 19. IX. 1914. Još se je jednom navratio u Zagreb, da proslavi 12. V. 1910. svoju sedamdesetgodišnjicu.

Brani bio je čudan, posve jedinstven kazališni zanesenjak. Njegov se glumački dar najjače očituje u izvanrednom umieću deklamacije. U tomu je pretjecao sve svoje drugove i tim je majstorstvom dao najobilniji prinos hrvatskoj scenskoj umjetnosti. Ogrizović misli: »kulturne su njegove zasluge veće od umjetničkih, pa je i u tom Ilir«.

Kao najbolji intelektualac od Mandrovića i kao neposredni učenik Burgtheara bio je Brani naš najčistiji burgteaterski glumac. Njegov »Sudac Zalamejski« bio je zato najbolji uzorak, inače su se u tom pogledu izticale njegove uloge u klasičnim dramama, gdje je trebalo izviestiti o događajima iza scene. Razumije se, da je ta umjetnost bila velika blagodat za naš mladi ensemble, u kojemu je bilo više talenata, nego odgoja.

Ženski pendent P. Branija bila je Hermina Šumovska, koja je u to vrieme napustila naše kazalište, da postane vrlo uvaženom njemačkom glumicom u Berlinu, a onda u Zürichu, odakle se tek dvaput g. 1899. i 1905. navratila k nama kao gost u Wildeovoj »Salomi« i drugim dramama.

Šumovska se rodila u Zagrebu 29. VII. 1869. Godine 1903. napustila je posve kazalište. Umrla je u Zürichu 18. III. 1936. Glumu je učila najprije kod Mandrovića, a onda kod Strakoscha. Njezina je situacija uz Ružičku-Strozzi, Šramovu i Borštnikovu bila vrlo tegotna u našem kazalištu.

Ipak je njezina umjetnost imala znatan uspjeh kao i kasnije u Berlinu.

Posve se je razplamsavala u kratkoj francuzkoj komediji, što je razumljivo, jer je njezin »fah« bila naivna sentimentalka, a uvjerljiva naivnost težko podnosi peripetije, što ih proživljavaju na sceni heroine velikog stila. Zbog toga nije uspjela njezina »Gospođa s kamelijama«, ali su zato sjajno uspjele Hannele, Vasantazena i Ismena, pa i »Mali lord«.

Šumovska je bila izvanredno bliještav teatar. Osvojivši za čas gledaoce svojim smieškom, svojim melodioznim glasom i umilnom pojavom, nije moglo više njezino umieće nadkriliti toga sjajnoga prvotnoga dojma, moglo ga je samo oslabiti.

Bila je vrlo inteligentna, i ta je inteligencija surađivala u njezinu stvaranju. Njezina laka prilagodljivost jezičnom izrazu, i našem i tuđem, možda je i donekle smetala elementarnosti njezine umjetnosti.

Ipak, kad je iznosila na scenu ženu i mladost, osvajala je neodoljivo svojom ličnošću, svojim šarmom i dubokom kulturom srdca i uma.

Kao meteor, sjajna i kratkotrajna, prešla je našom scenom njezina umjetnost ostavivši iza sebe blistav trag.

IVAN HRELJANOVIĆ (1898.—1902.)

Nakon Miletića postalo je naše kazalište skladan moderni zavod uređen kao sva europska narodna kazališta na čelu s intendantom i posebnim ravnateljem za dramu i operu, dramaturgom, tajnicima, nadredateljima i redateljima. Karakter kazališta davat će odsele više stručnjaka i bit će teže odrediti smjernice u kratkim razmacima njihove uprave.

Kad je nakon odstupa Miletića imenovan upraviteljem kazališta Ivo pl. Hreljanović (od g. 1898. do g. 1902.), ostao je dr. Andrić još godinu dana dramaturgom, a naslie-dio ga je F. Ž. Miler.

Dramu je vodio Fijan, a operu N. Faller.

Ma da je Hreljanović uspješno podupirao operu, ona je ipak po drugi put zastala g. 1903. Drama je donekle nastavljala rad Miletićev, ma da se je sad više utjecala lakom repertoaru.

Od starijih hrvatskih pisaca dolazili su do rieči Bogović, Marković Kumičić, Tresić Pavičić, Vojnović, a od mlađih Dežman, Tucić, M. Šenoa, Nehajev, A. Benešić, Velikanović, Kuzmanović, Krnic. Ogrizović, Zagorka i drugi.

Od stranih Milarov, Cankar, Nušić, Przybiszewski, Fredro, Hilbert, Vrchlicky, Potapenko i drugi.

Shakespeareov repertoar uvećao se samo »Periklom«, a Cervantesov s dvie drame.

Od Niemaca su se prikazali ovi: Anzengruber, Sudermann, Hauptmann (3), Schnitzler, Hofmannsthal, Schönherr, Ernst i drugi.

Od Francuza: Sardou (3), Rostand, Maeterlinck, Pailleron, Beaumarchais, Becque i drugi. Od Talijana D'Annunzio i Praga.

Gostovali su kod nas Hermina Šumovska, Marija Laudova, Nigrinova i prvi put Sarah Bernhard s družtvom (20. i 25. X. 1899.), Ermette Novelli u dva maha: u listopadu 1900. i u travnju 1901., te glasovite japanske glumice Sada Yacco i Kawu Kami s družtvom (20. i 21. II. 1902.). Naša je drama gostovala u Splitu i drugdje.

MANDROVIĆ I FIJAN (1902.—1909.)

Kako se Adam Mandrović g. 1900. vratio obavivši organizaciju kazališta u Sofiji, a opera je bila netom ukinuta, pomišljalo se na njega kod izbora novog upravitelja. Tako je postao Mandrović g. 1902. upraviteljem kazališta. Fijan je postao ravnateljem drame, a dr. Andrić nastavio je svoj uspješni dramaturžki rad do g. 1908., kad je bio pozvan, da osnuje kazalište u Osieku.

Mandroviću je uspjelo, da u pet godina uredi financialno i ekonomski kazalište, a zajedno sa svojim suradnicima da održi na visini Miletićevo djelo.

Nakon Mandrovića preuzeo je upravu Andrija Fijan (24. IV. 1907.), a Andrića je zamienio Ivo Vojnović. Ravnateljem drame postao je Josip Bach. Redateljske su poslove vodili Fijan, Grund, Anton, Bach i Prejac.

Opet se je u to vrieme znatno proširivao repertoar novih djela prikazivanih i još neprikazivanih naših i stranih pisaca.

Od naših su poznatih pisaca došli do rieči: Tomić, Miletić, Vojnović, Lucerna, Kumičić, Tresić Pavičić, Becić, A. Benešić i Prejac.

U to je vrieme nabujala proizvodnja aktovka. Kod toga su sudjelovali: Tucić, Zagorka, Krnic, Kuzmanović, Ogrizović, Begović, Dečak, Kola-

rić Kišur, Galović, Nikolić, Novak Nehajev, Blažić i Schneider.

Kao novi došli su na pozornicu: Car Emin, Hrčić, Petrović i Vavra.

Među piscima slavenskih naroda treba iztaknuti: Čehova, Gorkoga, Tolstoja, A. Tolstoja, Dostojevskoga, Čirikova, Andrejeva, Nušića, Vrchlickoga, Kvapila, Šuberta, Zeyera, Zapolsku.

U klasičnom repertoaru: Eshila, Euripida, Shakesperea, Molièrea, Ibsena, Hebbela, Sardoua, Sudermanna, Hauptmanna, Maeterlincka, Björnsona, Wildea, Strindberga, Knuta Hamsuna, Richepina, Mirbeaua, Daudeta, Coppea, Donnaya Francea, Bernsteina i Lavedana.

Od Niemaca: Schnitzlera, Auernheimera, Schönherra, Bahra; od Talijana: Goldonija, Braccu i Pragu.

U ovo su se obilje literarnih djela upletale neprestano i manje literarne komedije, a skoro i operete, pa na posljedku i opere. Bilo je opet i odabranih gostovanja: navratila se Hermina Šumovska, onda Iza Gregrova, Lidija Javorskaja, Ančica Krnic, Krista Rückova (malo iza toga i angažirana, pa i skoro umrla g. 1906.), konačno i Ema Boićeva. Još prije gostovali su: Hana Kvapilova i Josip Šmaha. Osobito je spomena vriedno gostovanje Coquelina (starijega) g. 1904. i Sare Bernhardtove g. 1909.

Godine 1909. svršio je svoje odlično glumačko djelovanje naš najjači zastupnik realizma Miša Dimitrijević.

Dimitrijević rodio se 9. IX. 1854. u Šabcu. Došavši iz putničke družine u Zagreb 1885., a prekinuvši ovdje svoj rad nakon dvie godine, vraća se opet 1892. i ostaje u Zagrebu do svoje smrti 17. siečnja 1909.

Dimitrijević nije bio učenik nikoje tradicije. Izpravno utvrđuje Nehajev, da je pokrajinska sredina posve neočekivano od njega načinila realista, a fizički nedostatci: lik, u kojemu nije bilo ništa »herojsko«, i glas, gotovo hrapav, prisili su ga, da se ograniči na svoje polje, da djeluje jednostavnošću i prirodnošću. U tome je bilo njegovo nenadkriljivo majstorstvo. Kao riedko koji glumac on je stajao posve u službi autorovoj. On je tražio objektivnost uloge. Tako je postao savršen epizodist. Njegovi su ljudi stajali vazda na zemlji. Sve raznoličje čustvenog života, što ga je umio prikazati, bio je čustveni život čovjeka gomile.

Njegovo umjetničko odricanje pojačavalo je dojam tragičnoga. Prosto i neprisiljeno on je dovodio ljude na pozornicu, kako bi ih iznio sam život.

On nije volio izvanrednih ljudi, ali je s nečuvenom snagom prikazivao svakidašnjost. Zato su ostale tako nezaboravne njegove kreacije: sluga u »Revizoru«, provodadžija u »Ženitbi«, pa i Falstaff mu je imao osobitih čara. Velik je bio Dimitrijevićev utjecaj na razvoj naše glume.

TREŠČEC I DRUGI OD 1909.

Dana 4. lipnja 1909. imenovan je intendantom Vladimir pl. Treščec-Branjski.

Treščec se rodio g. 1870. u Topuskom. Svršivši pravne nauke u Zagrebu i Beču službovao je kao činovnik u Bosni, a od g. 1907 u Hrvatskoj. Pisao je pod pseudonimom Borotha novele i romane.

Ranija se njegova djela odlikuju dobrim poznavanjem života bosanskih muslimana, kasnija sve dubljim psiholožkim zapažanjima. Treščec je bio još dvaput intendantom, i to: od 1910. do 1914. i od 1927. do 1929. Bio je prema tomu deset godina na čelu kazališta. Umro je u Dubrovniku 2. VII. 1932.

U glavnom su njegova nastojanja tekla oko kazališta za tim, da nastavi Miletićem započeto djelo, i da ga prema napredku vremena upodpuni i usavrši. Dobar organizator, on je tražio, da se organizira i umjetnički rad, da bude skupna slika kao rezultat pojedinačnih umieća skladna umjetnina. Hrvatsko kazalište zamišljao je kao obću narodnu svojinu, zato je nastojao, da bude pokretan, što mu je uistinu mnogobrojnim gostovanjima i uspievalo. U stvaranju repertoara vodila ga je misao, da je bolje manje, ali to da je dobro.

Klasična umjetnost neka bude najjači stup kazališta, a s modernom treba da održavamo veze, kako bismo pospješili polet domaćeg genija. Treščec je opet uveo operu i želio, da se ona posve pohrvati.

U tu svrhu osiguravao je sebi pjevački podmladak. Mislio je, da glumačku školu može nadomjestiti provincialno kazalište.

U njegovu velikom dramskom ensembleu bili su ovi glumci: Fijan, Ružička-Strozzi, Savička, Šramova, Mihičićka, Vavra, Dimitrijevićka, Souvanova, Hržička, Grgesina, Vilharova, Borštnik, Drag. Freudenreich, Anić, Stipetić, Barbarić, Rašković, Štefanac, Sotošek, Grund, Raić, Gerašić, Marković, Velić, Papić, Pavić, Bojničić, Badalić, Grünhut i drugi.

Ravnatelj opere bio je S. Albini, drame Josip Bach, dramaturgom ostao je Ivo Vojnović, tajnikom Srđan Tucić, redatelji bili su Ivo pl. Raić i Arnošt Grund.

Treščec je osnovao kazališni tjednik »Hrvatska Pozornica«. Povećao je imovinu garderobe i glasbala, a nabavio je nov zastor. Proširio je pučke i đačke predstave, a uveo je i predstave za radnike.

Treščecov rad — gledan iz današnje perspektive — značio je ustaljivanje našeg kazališta kao modernog umjetničkog zavoda s djelokrugom širokim i prostranim na osnovici stalne subvencije i prihoda, kojim se takav zavod može sam podržavati.

Značajka njegovih uspjeha, kao i uspjeha budućih uprava, ne će se dati obilježiti kao dosada naprosto prinovama u repertoaru i suradnjom iztaknutih glumaca. Dosada se umjetnost glumljenja kretala u prilično određenom pravcu, u jedinstvenom stilu, bar prevalentno jedinstvenom u ono doba glumačke umjetnosti. Taj je stil bio diferenciran tek nekolikim niansama, koje je u glavnom odredila obće priznata kazališna umjetnost.

Jača diferenciacija počela je već za Miletića. Sad joj je uspievalo sve više izšarati scenski život i zamrsiti zagonetku: što je zapravo najznačajnije za vjerni prikaz našega kazališta, našeg posebnog hrvatskog prinosa scenskoj umjetnosti.

HISTORIOGRAFIJA HRVATSKOG KAZALIŠTA (XX. STOLJEĆE)

Nije lako nabaciti sliku našeg scenskog života posljednjih godina. Iako je fluktuacija duhovnih dobara sebi pronalazila vazda putova, ipak ona nije nikad prije razpolagala tolikim bogatstvom hitrih prometnih sredstava.

Povezanost ljudi u mišljenju postala je i intenzivnija i šira, postala je, zapravo, duboko značajna za naše doba. Kakvo bi ogledalo života bilo kazalište, da se to nije i na njemu odrazilo? No na niveliranje scenskoga nije utjecao značajno samo taj momenat. Izmienjeni uvjeti života prouzročili su osobitu pokretnost i same scene. Na mjesto postojanosti, koja je prije silila teatre, da grade iz sebe i da se izgrađuju od svoga, došao je duh nemira i nužda priređivanja, koja ih je gonila od grada do grada u potjeru za vazda novom publikom.

Tako je djelovao i na naš scenski život posljednjih godina i taj novi momenat: niveliranje kazališta pospješilo je i neposredno utjecanje kazališta na kazalište. Slika je scenskog života jednog razdoblja stanovitog kazališta postala poglavito s obzirom na njegov vlastiti stvaralački elan posve mutna i neodređena.

Poviest jednog kazališta zadire toliko u poviest skupnog evropskog kazalištnog života, da je gotovo nemoguće utvrditi svoje i tuđe, i konačno pronaći, što je za nas najznatnije, obrise našeg najosobnijeg scenskog stvaranja.

Da unatoč tim potežkoćama postignemo bar neki uspjeh, pokušat ćemo utvrditi najprije zabilježivši zamašnije vanjske događaje, prilike, koje su dale našem scenskom životu stanovitu karakterističnu pozadinu.

Za godine 1909. do danas vriedi ova genealogija upravitelja (pod upravom se misle: upravitelj, ravnatelj drame, a onda ravnatelj opere):

Od 1909. (4. VI.) do 1914. (26. VIII.) Vladimir Treščec, Josip Bach i Srećko Albini.

Od 1914. (29. XIII.) do 1918. (3. I.) Vl. Treščec, vrhovni nadzor, upravljaju zapravo Bach i Albini od 11. X. 1916. mjesto Albinija Ivo pl. Raić. Albini od 15. VIII. 1917. na dopustu.

Od 1918. do (17. II.) 1920. Guido Hreljanović, Bach i Albini.

Od 1920. (23.III.) do (6. V.) 1921. dr. Nikola Andrić (kao povjerenik), Bach do 17. II. 1920., J. E. Ozarovski (do 23. III.) 1920., te Ivo Raić od (8.VII.) 1920. Za operu Milan Sachs (od 20. V. 1919.).

Od 1921. (18. V.) do (26. II.) 1927. Julije Benešić, Ivo Raić do (4. VII.) 1921., dr. Br. Livadić (od 4. VII. 1921. do 9. V. 1922.), dr. Br. Gavella (od 9. V. 1922. do 1927.). Za operu M. Sachs (do 26. VII. 1921.), Petar Konjović (od 31. XI. 1921.).

Od (31. III.) 1927. do (15. VIII.) 1929. Vl. Treščec, Ivo Raić, Milan Begović (od 20. IV. 1927. do 29. XII. 1928.), Ivo Raić, Fridrik Rukavina (do 6. IX. 1929.).

Od (24. IX.) 1929. do (4. III.) 1933. Milutin Čekić, J. Bach, Krešimir Baranović.

Od (4. III.) 1933. do (17. VIII.) 1935. Petar Konjović, J. Bach († 6. VII. 1935.); Krešimir Baranović.

Dana 17. VIII. 1935. postao je vršiteljem službe upravnika dr. Branko Šenoa. Ravnatelji drame: dr. Br. Gavella u sezoni 1935/36.; Tito Strozzi (od 1. VIII. 1936. do 31. V. 1937.); Dubravko Dujšin (od 31. V. 1937. do 15. III. 1939.); Krešimir Baranović.

Od (18. V.) 1938. do (4. X.) 1939. dr. Slavko Ježić; Dujšin do 15. III. 1939., dalje Mate Grković; K. Baranović.

Od (4. X.) 1939. do (18. IV.) 1940. Julije Benešić; Grković, Baranović.

Od (18. IV.) 1940. do (24. IV.) 1941. Aleksandar Freudenreich; dr. Josip Badalić; Stanislav Stražnicki.

Od (24. IV.) 1941. Dušan Žanko.

Od g. 1923. prikazivalo se u dvie kuće, najprije osim u velikom kazalištu još u Strjeljani (od 26. XII.) 1923., a onda od 1929. (23. II.) u Frankopanskoj ulici.

Prema tomu porastao je i broj predstava: od 375 u g. 1909./10. odnosno 405 u g. 1910./11. na 776 u g. 1932./33. Broj dramskih predstava narastao je od 170 u g. 1909./10. na po prilici 380 odkad postoje dva kazališta. Razmjerno toj dvostrukoj djelatnosti povećao se i broj osoblja. Dok je bio broj dramskih glumaca u g. 1910./11; manji od petdeset, bilo je na pr. u g. 1924./25. oko 70 članova drame.

OSVRT

Ako u ovaj čas svratimo pogled na našu scensku prošlost, bit će nam ona jasnija. Značajno je prije svega, da je naš glumački razvoj tekao bržim tempom nego u drugih kulturnih naroda. To se je dogodilo zbog toga, jer smo mi dolazili na gotovo i preuzimali ono, što su drugi veliki narodi stekli tek dugotrajnim naporima. Osim toga naš je strani repertoar donosio pobude za sve smjerove glumačkog umieća, i već smo od prvog časa pa sve do sada vazda imali darovitih naših ljudi. Prve su godine našeg glumačkog kretanja stradale od nedostatka domaćeg repertoara i premalenog broja glumaca.

Kad se je taj broj povećao, javljali su se utjecaji bečkog Burgtheatra kao nama najbližeg. Taj je utjecaj trajao mnogo desetljeća.

Prije toga igralo se kod nas uglavnom nagonski, primitivno, u gruboj maski. Govorilo se suviše glasno, u najboljem slučaju deklamiralo. Taj se stil postepeno popravljao. Drame, pune nacionalne romantike, tražile su nešto više od patetike, tražile su neposrednije osjećanje. Glumci su ostali bliži pjesnicima, pojačavajući njihove efekte tiradama i rodoljubnim zanosima.

U osamdesetim godinama počeo je dolaziti k nama s literarnim realizmom novi francuzki stil potiskujući stil Burgtheatra. Taj je francuzki stil tražio savršeniju i uvjerljiviju tehniku, više mjere i sklada, prirodni konverzacioni ton i produhovljeniji izraz.

Selitba iz naše stare u novu zgradu i stalno proširivanje dramskog repertoara još i uslied druge zgrade ne bi bila ni izdaleka tako znamenita za razvoj naše scenske umjetnosti, kad to ne bi bilo palo u doba zamašnih umjetničkih pokreta.

Može se reći: naše je staro kazalište završilo s francuzkom građanskom komedijom, kako su je sjajno reprezentirali Augier, Dumas sin i Sardou, a novo je odpočelo prodiranjem ruskoga realizma na zapad, ibsenovštinom, naturalizmom, verizmom i reakcijom, što je najjače reprezentira Maeterlinck, te nešto kasniji neoromantizam. U jedan mah naše se novo kazalište našlo u najživljem književnom vrenju, koje je pratilo isto toliko snažno revoltiranje u glumačkoj umjetnosti.

Stari se glumački stil, koji je kulminirao u rafiniranoj konverzaciji jedne Sare Bernhardt, izmienio preko noći novim nečuveno savršenim stilom Eleonore Duse.

Miletić, prvi intendant u novoj kući, bio je kud i kamo bliži i staroj književnosti i starom glumačkom stilu. Kao intendant on je ipak donekle zatomio svoje osjećaje i dopustio, da našim kazalištem doskora prevlada duh nove umjetnosti.

Ono, što neki uzvisuju u Miletiću kao najbolje, njegov programatični rad, bilo je zapravo najgore, i da nisu bile umjetničke prilike jače od njega, on bi bio u neku ruku zaustavio napredak naše glumačke umjetnosti.

Samo fanatični entuziazam Miletićev za umjetnost uobće suzdržavao ga je od većih pogriešaka, on ga je učinio neutrudivim radnikom u službi umjetnosti, učinio ga je onim, što smo najviše trebali: krčiteljem svih zapreka, koje su smetale, da se naša umjetnost razvija slobodno i svojim putem.

Miletić je bio suviše iztančan poznavalac glume, a da ne bi bio odmah pronašao među glumcima i prave talente. On ih je okupio oko sebe, a bujni repertoar onoga vremena dao je svakom prilike, da se prikaže u najboljem svietlu. To je bilo doba, kad se je tražilo od glumca, da mu bude glumački izraz sadržajniji, širi, prilagodljiviji, kad su glumce sa stotinu uloga nadkriljivali glumci s jednom ulogom.

Za vrieme Miletićevo odpočinjao je onaj proces pun zanimljivosti i privlačivosti za publiku, kad su se glumci stali dieliti u dvoje: u glumce stare škole i u glumce nove škole.

Svaka uloga u novom repertoaru bila je u isti mah i književni i glumački događaj. To je razlikovanje dovelo onda do silnog napredovanja u glumačkoj umjetnosti, do osobitih pozicija i etapa, kako su ih označivale pojedine jake individualnosti, kao na primjer Mandrović, Fijan, Ružička-Strozzi, Freudenreich, onda Mihičićeva, Šramova, Dimitrijević i napokon Borštnik.

Kod pojedinih predstava činilo se još i nakon Miletića, da je naš ensemble jedinstven i na razini sigurnog napredovanja. Istom pogled na cio rad sezone kasnijih nekih upravitelja odkrivao je i nedostatke i sila i ambicija umjetničkih. Međutim se je i kod nas stala sve osjetljivije probijati nova tekovina scenske umjetnosti majstorstvo režiranja, koje će skrenuti scenski život na nove putove.

GLUMCI

U ovih posljednjih tridesetak godina došlo je do znatnih previranja u redovima naših glumaca.

Godine 1911. 26. IX. umro je Andrija Fijan.

Fijan se rodio 4. IX. 1851. u Zagrebu, gdje je svršio učiteljsku školu. Kao učitelja u šestinama pronašli su ga J. E. Tomić i Brani i priveli kazalištu, gdje je prvi put nastupio g. 1873. Do g. 1878. riedko ga spominju, i tek od te godine, kad se proslavio kao Kean, počinje njegova slava. U osamdesetim godinama ide u Beč i München i druguje s velikim njemačkim glumcem Mitterwurzerom. Od g. 1878. do svog jubileja 1898. Fijan je nastupio u 1420 predstava u 355 različitih uloga. U njegovu repertoaru ima preko osamdeset komada, u kojima je samo jedan ili dva puta nastupio. Njegov lik bio je silno prikladan za pozornicu: visoko, klasično čelo, velike izražajne oči, rimski nos, vitko tielo, duge trepavice, fine ruke i oštre crte lica. Izpravno veli Andrić: »Svaki njegov gest bio je melodija... što je uobličavao na pozornici, bilo je isto toliko njegovo, koliko i autorovo... On je bio glavom Hamlet i Otelo i Helmar i Cyrano Bergerac...« On i Ružička-Strozzi kao njegova vječna partnerica izdizali su osobito u salonskim komedijama visoko razinu našeg kazališta. On je udomaćio kod nas Shakespearea. Smatrao je svojom patriotskom dužnošću, da pomogne hrvatskim piscima do uspjeha. Od diletanta i šestinskog učitelja on se je popeo do nedostiživa umjetnika. redatelja, nadredatelja, ravnatelja i intendanta.

Danas se može smjelo reći, da je Andrija Fijan bio naš najveći glumac. Njegova je umjetnička individualnost svakom jasno i shvatljivo pronosila nešto neosporivo naše, nešto nama srodno u dubinama, u kojima se umjetnički dojmovi stapaju s dušama našim.

Zato nije smetalo, što je Fijan nasumce osvojio pozornicu, što je bio gotovo nepristupačan utjecajima tuđih uzora, on je nagonski gradio iz sebe, a nama je bilo kao da osjećamo, kako se njegova umjetnost gradi iz nas samih. Kud nije sezala njegova glumačka naobrazba, on se prepuštao svojim umjetničkim nagonima. Ipak je upravo to davalo posebno obilježje njegovoj glumi. Ona je bila gotovo vazda od nužde izvorna i smjela koncepcija. Najbolje se u njoj podudaralo sa suštinom baš najčovječnijega u pjesnikovim osobama, dok mu glumačka interpretacija nije prelazila shvaćanje gledalaca.

Fijanovi gledaoci ne samo da su ga lako sliedili, nego su se lako i uživljavali i zanosili njegovim idealnim tvorbama.

Zato su moderna dramatika s psihološki rafiniranim i kompliciranim karakterima, kao i moderni kazališni realizam, kud i kamo manje prijali njegovu umjetničkom temperamentu od stare klasične i kasnije idealističke dramatike. Zato je on po shvaćanju današnje pedantne režije ostao vazda nedisciplinirani i samovoljan umjetnik. Po običajnoj kazališnoj terminologiji spadao je Fijan sa svojim neobičnim talentom među t. zv. genialne glumce.

U junačkim, nesavladivim ulogama njegova je umjetnička snaga bila najsilnija. Ta ga je dinamika iz svakoga kruga izticala i najviše približila pjesničkoj koncepciji. Njome je on pouzdano zaoštravao sukob i nagonski pogađao bit kazališne umjetnosti. Ako se i drugo moglo kadkad i pokuditi, u tome jednomu nije ga s[illegible]gao ni jedan naš kasniji glumac.

Njegovi uspjesi u tragediji i komediji svjedoče o neobuzdanoj širini njegove duševnosti. Kako se i tu svagdje upletala neka blaga dobrohotnost i podatna mekoća, očitovala se njegova umjetnost vazda kao čista umjetnost naše duše.

Još za života Fijanova skrenula je glumačka umjetnost drugim putovima; glumački putovi postali su u mnogočemu drugačiji. Glavna snaga glumačkih napora kao da se pomakla: i najviše uspjehe pojedinca glumca preoteo je u modernoj drami njima samima konačni dojam, efekt skupne igre, kao posljednja i najviša svrha njihove umjetnosti.

Ovaj je momenat opredielio Fijanu mjesto među starim umjetnicima. To će biti i poglaviti razlog, da je tradicija Fijanova tako brzo zapela.

U današnjih glumaca kao i u onih, koji su ga gledali, nema gotovo ni traga njegovu utjecaju. Svietli su se tragovi njegove veličine sačuvali u sveukupnom razvoju naše dramske umjetnosti, u visokoj razini, koja je omogućila njezino napredovanje s vremenom i sve njezine sadanje uspjehe. (B. Livadić, A. F. Strossmajerov kalendar za g. 1912. i drugdje.)

Godine 1913. (26. XI.) zadesio je drugi težki gubitak našu pozornicu smrću Ljerke pl. Šram.

Ljerka pl. Šram rodila se u Zagrebu 22. I. 1874. Došla je na pozornicu s diletantske predstave, njezino je umjetnikovanje bilo njezina škola, i doživjela je, iako već bolestna, nakon 272. uloge 25-godišnji jubilej s punim priznanjem svoje apartne umjetnosti. Kroz cielo to vrieme osjećalo se u njezinu umieću, da je diete »onog pravog starog Zagreba«, kako je rekao Matoš, jer ona »ima svu poeziju toga starog kulturnog grada, sav čar zagrebačkog naglaska, bezazlenosti i dosjetljivosti, sve gracije Zagrebčanke... Ljerka pl. Šram je klasična Zagrebčanka... Njen organ je glas proljeća, mladosti i uspomena i svega onoga, što je najglasnije, kad zašuti«. Takva je ona bila osobito kao naše Zlatarevo zlato. To su bila svojstva, koja su bez vještine glumačke i davno prije nje osvajala srdca gledalaca. Voljeli smo ciktanje i krik i plač ove duše više nego hladne poteze savršene umjetnosti.

U njezinoj je igri osvajao osjećaj vedre i svježe životne snage i čisto žensko nagnuće k tugaljivosti i pjesničkom snatrenju. Humor i sentimentalitet. Takva je bila njezina Jeljenka u »Dubravki«, njezine služavke u Moliereu.

Nezaboravna je njezina Madame sans Gêne, koja je po mišljenju Miletićevu najbolje odgovarala njezinu parodističkom talentu. Njezina je inteligentna umjetnost lako ulazila u fine psihološke nianse moderne dramatike. Iako je Ljerka Šram mnogo naučila od drugih velikih glumica, razvoj njezine umjetnosti nije ovisio ni o kome.

Ona nije tražila nikakve egzotične glumačke izražaje. U nje se je samo usavršavao govor od srdca k srdcu. Posljednjih ju je godina navraćala bolest sve više kontemplaciji. Prirođena duhovitost i onako je unosila u njezinu igru nešto intelektualno. Njezina rana smrt nije mogla za dugo vremena potamniti svietlog i vedrog sjaja njezine umjetnosti.

Godine 1919. (24. IX.) umro je Ljubljani Ignjat Borštnik.

Kao što je bio Dimitrijević naš najjači glumački realist, tako je bio Borštnik naš najmarkantniji predstavnik novog strujanja u glumi, kojoj su prilazile pobude iz djela Ibsena i Strindberga, a ugledi u glumi Eleonore Duse. Borštnik se rodio u Cerkljama 1. VII. 1859. Učio je u Beču kod burgteaterskog realista Baumeistera i naturalista dra Tirolda. U Zagreb je došao s ljubljanskog kazališta g. 1894. i ostao ovdje do svoje smrti.

Možda je bilo u njegovoj glumi još atavizama karakterne glume, bio je suviše izgrađena ličnost, a da toga ne bi bilo, ali njegove su ga glumačke ambicije kretale dalje. Kao kod Duse i kod Borštnika lik je čovjeka bio izgrađen kao mozaik od vibracija njegove duše.

Osjetili smo u tajni njegove umjetnosti, da sav taj život njegova lica pokreću tamne sile. Da to polući, čas mu je trebalo da jače iztakne značaj, čas nagonski život, čas trzaje srdca, čas opojnost, zanos i egzaltaciju mašte. Svemu tomu pogađao je Borštnik pravu mjeru po svom dubokom glumačkom talentu, sve to znao je on i iznieti pred nas u formi i širini i jakosti, kako bismo ga najbolje i najjasnije shvatili.

Od tih čudotvornih šara nastajali su likovi, nezaboravne kreacije iz čitavih svjetova pjesničke mašte i zasebnih života. Ni kod figura, koje su tako tvrdo obrisane ušle u našu pamet, kao Napoleon, nije sustajala Borštnikova tvorilačka mašta: njegove Napoleone osjetili smo n_ njegov način čitavim ljudima. A kad bi nam prikazao tvrdoglavog seljačinu kao u Schönherrovoj »Zemlji« progledali smo seljačku surinu i osjetili sa strepnjom elementarnu snagu grube predaje i navike.

S ljudima kao s doktorom Rankom u »Nori« prešlo nam je dušom nešto kao crn oblak, bezosobno i neustaljeno kao grobna misao. Čas je trebalo umjetniku, da nas čitavom jednom figurom ili samo nekim krvavim zločinom potrese i uzbudi, čas mu je dostajao drhtav smiešak, prigušena suza ili draga rieč razstanka.

Sve je to bilo njemu samo jedno sredstvo iz riznice umjetnikovanja, jednako vriedno i jednako odlučno, da osjetimo čar i snagu profinjene jedne umjetnosti, koja i ne služi drugome i ne pozna viših uspjeha. Tako je on osjećao umjetnost i takvu je nosio pred nas.

S Josipom Pavićem izgubili smo 21. X. 1936. izvanrednog majstora govora na našoj pozornici.

Josip Pavić rodio se 31. XI. 1887. u Travniku. Iz putničkih družina on je došao na naše kazalište. Tu mu je odmah do prvih uloga pomogao njegov deklamatorski talenat, njegov se je govor izticao i pravilnošću i melodioznošću, što je bilo sigurno velik dobitak za naše kazalište.

U njega je bilo razumievanja za svaku dramsku niansu, koju je već po sebi izražavala modulacija izgovorene rieči.

On je imao izrazit osjećaj izpravnog prilagođivanja svoje subjektivne čuvstvenosti, sadržaju, koji je on davao rieči, njezinoj ljepoti, latentnim mogućnostima, koje se sakrivaju u snazi akcentuacije, u ritmici i njezinu melosu. Pavićev topli govor bio je uistinu pun topline.

Osobit majstor bio je Pavić u ovoj finoj kulturi govora, kad je trebalo riečima dati prizvuk ironije, ujedljivosti i sarkazma. U toj intonaciji bilo je i dalo se je lako čuti nešto pučko i narodno naše. Njegova satirička nagnuća bila su duboko povezana s njegovim osnovnim psihičkim razpoloženjem.

Smrću Dragutina Freudenreicha 23. IV. 1937. nestalo je posljednjega glumca naše tako zvane »stare garde«, kojoj zahvaljujemo naš prvi umjetnički uzpon u scenskom stvaranju. S njegovom se smrću proriedio i krug onih, koji su među mnogima jedini kadri stvoriti na sceni nešto uistinu veliko i iznimno.

Rođen 15. IX. 1862., on je od g. 1882. ostao vjeran kazalištnim daskama.

O zamašitosti Freudenreichova glumačkog talenta dobit ćemo tek izpravnu sliku, ako utvrdimo neke činjenice. Niti su figura, ni organ, ni suviše intenzivno naprezanje oko izradbe težkih uloga Freudenreicha predestinirali za uspjehe velikoga glumca.

Mršav, srednjega rasta, mutnoga timbra glasa, s lošom akcentuacijom u govoru i uz većinom posve manjkavo svladavanje teksta, sve se to gubilo, a održao se nepomućen dojam velike kreacije, koja mu je unatoč svemu uspievala.

Njegovo koščato lice, jak, možda nešto ptičji, šiljat nos, živa pokretnost dosta velikih usta — bile su očito probitačne osobine fizionomije, izvrstno pomagalo za značajan izraz onoga, što je upravo u njegovim ulogama trebalo scenski predočiti.

Njegov klasični »škrtac« s tim je nosom zgrtao i privlačio sebi i u sebe. Šiljak kape »umišljenog bolestnika« i šiljak toga nosa činili su neodoljivo komične obrise portreta, a kad su se zabjelasali iza otvorenih usana grčevito stisnuti zubi, nitko nije mogao vidjeti na sceni vjernije predočenih provala neobuzdane strastvenosti.

Njegov scenski lik bio je vazda sigurno i do kraja intuiran.

Njegova gluma potjecala je iz dobre stare škole, iz njezina stila, ali je ona, čim se je za to nadala prilika, znala i koraknuti iz njega. Nitko nije znao kod nas bolje i osobitije prikazivati Molièrea od njega.

To je bilo novo shvaćanje, njegovo shvaćanje, ali nas se doimalo kao bezuvjetno veliko i izvorno scensko djelo. On je za svaku predstavu iznova stvarao, a kad bi uspio, ulazila je u taj uspjeh čudesna neposrednost i veličina sjajnog glumačkog talenta.

Mnogo zanosa za svoju umjetnost otišlo je u rani grob Ive Badalića (20. XI. 1937.).

Rodio se u Zagrebu g. 1890. Prvi put je nastupio g. 1907. Svojom zgodnom pojavom i mladošću, činilo se, da je bio kao stvoren za ljubavnike, bonvivane i druge mladenačke uloge. I doista, gotovo petnaest godina nije se ni pomišljalo, da zamieni svoju struku drugom. Za to vrieme radio je u Zagrebu, u Splitu i Osieku. Vrativši se u Zagreb nastupa kao sav preobraćen podpuno zrelim i snažnim karakternim kreacijama.

Osobito je Badalić izkoristio svoj smisao za gestu i pokret. Njegovi stari aristokrate i oficiri bili su u tome pogledu prava riznica oštro zapaženih alira i vanjskih sitnih karakteristika.

Tako je njegov stav na pozornici već po sebi unosio u djelo fine dramatske akcente i pojačavao u sukobima dramatske sporove do najveće izražajnosti (Shylock, Lenbach). To mu je trebalo, pogotovo, kad su njegove osobe bile tipovi ograničenih duševnih sposobnosti i opore naravi, bilo po krivom odgoju bilo po kojem izrazito psihičkom defektu.

Sjećao je u tomu na Borštnika, ali je Badalićev sentiment bio širi od Borštnikova, on je obuhvaćao i sve nianse vedre i iskrene bonhomije. Tako je bio njegov korjeniti Hrvat Janković u Diogenesu, lik pun šarma dobra čovjeka i posebne ljepote dobre duše. U toj se je ulozi osjećao Badalić kao svoj u svojemu.

Godina 1937. (28. X.) spremila je još jedan neprežaljeni gubitak hrvatskoj drami smrću najveće umjetnice našeg kazališta Marije Ružičke-Strozzi.

Marija Ružička rođena u češkom Litovelu 3. VIII. 1850., nastupivši 2. II. 1868. ostala je trajno povezana s našim kazalištem i njegovim najvećim uspjesima. Sva su najznačajnija njezina svojstva vodila do glumačkog savršenstva. Tu je bio prije svega organ s prizvukom sjete kao nešto posebno žensko, organ precizan i zvučan u reprodukciji svakoga glasa i boje i jačine glasa i svega onoga, što stvara melodiju jezika kao ljepotu i kao odraz u najosjetljivijoj rezonanci sviestnog i nesviestnog unutarnjeg zbivanja. Ovo joj je umjetničko sredstvo ostalo najpouzdanije kroz život, vazda ju je vidno izdizalo iz svakog ensemblea. To je bio njezin nesviestni putokaz u francuzku konverzacionu dramu. I baš u tu dramu. Jer koliko god je bil velika i u verzificiranoj tragediji, melodiju njezina govora izpunjavao je najiskreniji sadržaj u družtvenoj komediji, tu je ulazilo u nju prirodno i neusiljeno sve iz nje same, neposredno iz njezine duše.

Njezina se je duševnost, uobće, najpreciznije izražavala u govoru, preciznije i dramatskije nego u gesti, mimici i svim drugim sredstvima, kojma se izražava temperamenat mimo govora.

Jedinstveni fenomen u glumačkom životu, da je Marija Ružička-Strozzi mogla glumiti malne sedamdeset godina kroz stotine i stotine uloga, možemo sebi protumačiti jedino čudom jednog neuništivog živčanog sustava.

Taj je živčani sustav nefaljeno reagirao na svaki osjećajni poticaj od najsubtilnijeg iz magle nesviestnoga do najglasnijeg, kakvim navaljuju strasti. Reagirao je, ma da ti podražaji nisu dolazili neposredno iz života, nego tek iz imaginarnog doživljavanja, iz svieta, koji je umjetnica trebala da izgradi u sebi samoj.

Takav je fenomen od živaca, bez sumnje — u koliko se može prodirati u suštinu glumačke genialnosti — njezina osnovica.

Bez trajne živčane napetosti visoke frekvencije ne bi imao ni najljepši glas prodorne snage dramatskoga, ne bi imao onog neodoljivog čuvstvenog timbra, kojim prelazi sa scene u srdca. Zbog toga smo i bili uvjereni, da Marija Ružička-Strozzi najljepše govori, da je s njezinih usana naš hrvatski jezik najljepši.

Stvarajući ženske osobe na pozornici veliki je njezin uspjeh vazda kulminirao u dubokom dojmu savršeno ženskoga. Obrisi karaktera odpadali su kao ljuske sa zreloga ploda njezinih prikaza žena. Za nju je svaka žena bila više od svega do u srž samo žena. Ili ljubavnica, ili patnica ili majka.

Tko bi kušao probuditi u život iz uspomena na bezbrojne scenske nastupe Marije Ružičke-Strozzi, najsjajnije fantome njezine umjetnosti, zacielo bi mu se najzornije nametali časovi, kad se je ona zalagala svim bićem svojim s gordošću, ponosom i bezuvjetno uvjerljivo za najsvetija prava ženske duše.

Za prava ljubavnice, što se je razdala sva u velikoj ljubavi, ili za prava majke, što ih je stekla mukama materinstva. Uistinu pokazuju ovi momenti i najdragocjenije sadržaje umjetnosti Marije Ružičke-Strozzi.

Dugotrajna je umjetnička djelatnost prolazila svom onom navalom novoga u književnosti i u scenskoj interpretaciji, kojom je naplavljivao bujni razmah kazališta na kraju XIX. i na početku XX. vieka sve europske pozornice.

Ona se je lako prilagodila Ibsenu izpunjujući hladnoću njegovih osoba toplinom svoga srdca. Njezina čuvstvenost sigurno je uspievala u ruskoj drami.

Modernoj režiji, osobito kad se pomamljivala dekorativnim efektima, dobro je pristajala njezina sjajna pojava na sceni. Shakespeareova je dramatika nalazila vazda u osobi Marije Ružičke-Strozzi gotovu figuru visokoga stila.

Razumljiv je zbog toga i njezin neprocjenjiv udio u dramskom stvaranju naših domaćih autora. Kroz mnogo desetljeća, kad god je trebalo pjesmom buditi duše, postizavala je to savršena njezina deklamacija. Ljubav za svoj jezik ničim se nije mogla više razplamtjeti, nego njezinom umjetnošću.

U ovo je vrieme bilo i mnogo drugih častnih pokojnika, koji su za života izpunjavali solidno svoje glumačko zvanje i doprinosili svaki na svoj način uspjehu naših scenskih nastojanja. Zbog toga treba da se još sjetimo:

Vaclava Antona († 18. II. 1917.) za dugo našeg najuspjelijeg komičara;

Nikole Milana († 5. XII. 1928.), izvrstnog »posrednika« u francuzkoj komediji;

Josipa Štefanca († 28. XI. 1929.), vrlo nadobudne sile, koja je prerano svršila;

Borivoja Raškovića († 28. XI. 1925.), izvrstnog čovjeka iz naroda;

Stjepana Bojničića († 28. II. 1927.), komičara;

Tonke Savić († 9. I. 1932.), tip stare naše glumačke umjetnice, čija se prirodnost ipak nije dala smesti nikakvim stilom;

Paule Grbić († 9. III. 1934.), koja je uspješno rješavala i teže zadaće;

Gjure Prejca († 19. I. 1936.), koji je nastupao u operi i opereti kao komičar, a bio je i kompozitor i uobće svestran kazališni radnik.

Osobito se sjećamo Arnošta Grunda († 10. IV. 1930.), invencioznog komičara, koji je bio vazda u živom doticaju s obćinstvom po svojoj duhovitosti i humoru, a i smislu za satiru.

I uspomena na Josipa Papića († 2. III. 1928.) još je živa. Bio je vrlo upotrebljiv glumac, vazda zanimljiv i kao seriozni Jago i kao čovjek iz puka. Od bezbroja njegovih uloga bio je Balzacov Mercadet valjda vrhunac, do kojega ga je izdigla kulturom prirodna darovitost.

Očito sljedbenik ruskog teatra bio je rano umrli Branko Tepavac († 5. VIII. 1936.), glumeći izvrstno osobe, u kojih ima nešto salopno u vanjštini i nutrini.

Među onima, koji su s kojih mu drago razloga napustili pozornicu, treba da iztaknemo Veru Hržić-Nikolić, koja je dugo vremena živo učestvovala u radu kazališta, osobito u finoj francuzkoj komediji; bez nje ostao bi nam bio tuđ taj osobiti ogranak dobrog modernog repertoara svih europskih pozornica.

Napustio je naš ensemble i Strahinja Petrović sa svojim duboko smišljenim karakteristikama poglavito etički defektnih ljudi. Tu je njegovu vještinu zorno prikazao njegov majstorski Kir Janja.

Za Petrovićem je pošao i Ljubomir Jovanović, vrstan interpretator ljudi iz naroda, ali i drugih zanimljivih ličnosti.

Ranije je još napustila naše kazalište iz Miletićevih vremena poznata kao glumica posve modernog shvaćanja Sofija Borštnik-Zvonarjeva.

Kao službeni umirovljenici nisu još ni danas posve prekinuli s kazalištem Milica Mihičić i Mila Dimitrijević.

One spadaju u red naših najboljih umjetnika.

Milica Mihičić, rođena 17. I. 1864. u Crikvenici, djeluje već od g. 1890. neprekidno na našoj pozornici. Obilan se kult salonske komedije na našem kazalištu bez nje ne može ni zamisliti. Njezin dosjetljivi dialog unosio je u komediju poseban šarm.

Njezino umieće plastične karakteristike vazda je pretjecala prodornost, kojom je ulazila u dubine ženskoga bića. U tomu je bila prava moderna glumica. Njezine ženske osobe pokretali su svi nemiri života izazivajući nas, da gledamo i sudimo: evo to su žene, upravo takve su one, to je njihova sudbina.

U našem narodnom repertoaru pokazala se nenadomjestivom umjetnost Mile Dimitrijević. Ona djeluje već od g. 1894. neprekidno na našem kazalištu. Ima valjda čitava tajna ljestvica niansa, po kojima postaju njezine osobe prave pravcate žene. To je vršak scenskoga realizma.

U svojoj nefaljenoj dosljednosti ona izdiže dramsko pokretanje do velikog umjetničkog efekta, bez obzira, radi li se o tragičnim ili komičnim seljakinjama. Jedno i drugo prirodne su domene njezina scenskog stvaranja.

Za karakterizaciju velikog broja glumaca današnjeg kazališta imamo tek malo prostora. Ipak će i to dostajati, da dobijemo neku sliku velikog raznoličja glumačkih individualiteta, koji daju posebno obilježje današnjoj modernoj pozornici kod nas.

Od g. 1898. na našoj pozornici je djelovala Nina Vavra. U njezin su repertoar ulazile redom sve velike kreacije klasičnog kazališta. Odlučan je činbenik njezina stvaranja intelekt,

uz to se odlikuje i sjajnom dikcijom i liepim izpravnim hrvatskim govorom. Strasti izdižu njezinu umjetnost do najvećeg elana, zbog toga ona kulminira u ulogama Elektre, Medeje i Fedre. Ali snaga njezine karakterizacije vodi je do velikih uspjeha i u komediji i postavljanju savršenih epizodičkih figura. Njezini su glumački uspjesi uzko povezani i s našim književnim uspjesima u dramskom stvaranju. Umrla je 1942.

Sa studija u Njemačkoj, iz njemačke pozornice došla je na našu Ančica Kernic g. 1918. Savršena tehnika, podpuno školovana dikcija i jak glumački temperamenat doveli su velike njezine umjetničke zadaće do sjajnih uspjeha. Njezine karakteristike historijskih osoba pune su života, a i u socialnoj komediji ona s mnogo humora oživljava scenu.

Vika Podgorska-Nučić djeluje od g. 1921. kao heroina moderne tragedije; ona prikazuje sugestivno nervozno uznemirenu ženskost i zbunjuje nas zagonetnošću ženske duše, po čemu dobivaju njezine kreacije poseban sjaj.

Ela Hafner nastupa od g. 1923. Njezin otmjeni sentiment izdiže do uspjeha mnoge fino zasnovane dramske osobe. I u narodnoj komici nalazi njezin talenat prostrano područje.

Bogumila Vilhar nastupivši g. 1925. razvila se u izvrstnu komičarku krupno komičnih osoba.

Bela Krleža nastupajući od g. 1929. sve se više priklanja komici u stvaranju osoba iz naroda i finoj družtvenoj satiri.

Greta Kraus od svog nastupa u Zagrebu g. 1927. prometnula se u izvrstnu interpretkinju mondenstva, a iztaknula se i u grotesknoj komici.

Vrativši se opet drami, Mila Popović-Mosinger sudjeluje uspješno u salonskoj drami, ali glumi i komične i karakterne uloge.

S Vlastom Dryak uvećao se broj glumica, koje pronose do uspjeha žene karakterističnih simpatičnih osebina.

Posebnu struku drastično komičnih starica zastupa uspješno Micika Žličar.

Iz mlađeg glumačkog naraštaja izdigla se za malo vremena daleko u prve redove Božena Kralj, koja pogađa velikim darom govora čuvstveno iztančani, nježni ton posve osjećajnih boja i melosa.

Talenat Nade Babić zaokupljuje najsugestivnije nasmješljiva, sentimentalna, pa i gruba komika.

Nada Grahor ima ugodno jasan organ; taj organ, njezina pojava i gladke kretnje čine je vrlo prikladnom za salonsku komediju, ali je iztiče i u drugim ulogama.

U Ervine Dragman ima uz svježinu shvaćanja djevojačkog i jakog dara za psihološki komplicirane ženske duše.

U salonskoj komediji snalazi se dobro talenat Gizele Huml, a u pučkoj glumi Vere Velzek-Simić.

Ima još i drugih mladih sila, kojih sposobnosti izlaze pred nas sve reliefnije kao Olga Hoffer, Đurđica Dević, Vanja Timer, Paula Herzberger, Ivka Kropš i Sonja Sirekova, a zacielo čeka još i mnoge naše početnice svietla budućnost.

Letimičan pogled na rad naših glumaca dat će nam povoljnu sliku naših glumačkih naprezanja. Iz kruga starijih radnika naći ćemo još uviek uposlenog Mihajla Markovića, vještog karakternog glumca, ali i poznatog organizatora.

I izvanredno liepi govor Josipa Maričića, kod nas iztaknutog glumca od g. 1920., još se čuje na našoj pozornici. On je jedan od riedkih pravih narodnih ljudi, kojemu jednako savršeno uspievaju značajevi i kad su komični i kad su tvrdih obrisa.

Uz male prekide djeluje kod nas već od g. 1912. Hinko Nučić, poznat i kao svestran kazališni stručnjak i kao odgojitelj glumačkog podmladka. Njegova je osobito uspješna karakterizacija širokih i mekih značajeva, dok je Mate Grković (od g. 1925.) majstor karakteristike oporih i tvrdih.

Liepe uspjehe Franje Sotošeka neprestano je ometala bolest, no ipak se je afirmirao ulogama snažnih karaktera.

Ivan Mirjev nastupivši g. 1916. odlikuje se dobrim govorom i karakteristikom ljudi iz otmjenog družtva, dok je Viktor Bek (od g. 1928.) nakon obilnog rada u pokrajini, najuspjeliji karakterističar ljudi izjedenih i iztrošenih filistarštinom.

Tako je došao iza bogatog rada u pokrajini i Tomislav Tanhofer, vrlo okretan glumac prodorne karakteristike. U redu naših komičara djeluju: August Cilić kao bliži Antonu, nego Grundu, komičar u gesti, pozi, mimici i karikaturi; uz njega Aca Binički, dosjetljiv i temperamentan na liniji solidnog naturalizma; Dejan Dubajić, groteskni komičar; Alfred Grünhut, izkusan i vješt epizodist te od novijih Stjepan Vujatović.

U punom obsegu nasliedio je Fijanovu baštinu Dubravko Dujšin (od g. 1920.). Dujšinov govor produžuje stari sjaj najboljih tradicija, u velike uloge ulazi još i inteligentnim shvaćanjem, vidnom pojavom i punom snagom izražavanja velikih afekata i težkih duševnih zbivanja. Njegova interpretacija dosiže u svom zamahu visinu dramskoga djela kao najviši uzpon naše dramske umjetnosti.

Uz njega se dostojno reda jakim talentom u punom razvoju Veljko Maričić, snažna scenska pojava, pun temperamenta, zanimljiv u traženju dramskoga izraza, s mladošću, koja mu daje u ovaj čas najefektniji i najbolji sadržaj.

Josip Laurenčić pronicava je glumačka narav, inteligentan analitičar dekadentnog, s mnogo smisla za reliefnost u izgradnji figura.

Rudolf Kukić efektan je ljubavnik i crtač pokvarenjaka.

Od nedavna prešli su iz pokrajinskog k našem ensembleu Jozo Martinčević, vješt i upotrebljiv glumac, te i drugi raznih dobrih osebina kao Josip Daneš, Janko Rakuša, Maks Furijan, Ante Šoljak, Cvjetko Jakelić, a nadošli su već i neki iz najmlađe generacije kao Branko Špoljar, Borivoj Šembera, Ivan Sotošek i drugi.

Kao dobri epizodisti poznati su Viktor Leljak, na liniji komike: Martin Matošević, Josip Pukšec, obojica se ističu i kajkavštinom, te Josip Karasek dobar prikazivač malih ljudi.

REDATELJI

Drugi su uz glumce odlučni činbenik, koji daje fizionomiju modernom kazalištu, redatelji. Prije su oni bili nevidljivi suradnici glumaca upućujući ih svojim većim izkustvom na skladni rad do uspjeha jednog dramskog djela. I mi smo imali takvih vrstnih redatelja u Josipu Freudenreichu, Mandroviću, pa i u drugima, a pogotovo u samom Miletiću, dokle je po prilici trajala ta anonimnost. Od nekoliko desetljeća unatrag i naše se je redateljstvo izdizalo do samostalnosti, a onda i do osobite moći, koja će dati svemu scenskom radu jedino uz pomoć scenografa pečat jedne scenske umjetničke individualnosti.

Na početku je tog novog pokretanja stajao Josip Bach.

Bach se je rodio 13. II. 1874. u Gospiću. Djelovao je neumorno na našem kazalištu do svoje smrti 6. VI. 1935. Najprije kao glumac, od g. 1903. kao redatelj, a kasnije i kao ravnatelj drame i upravitelj kazališta. Kad je on počeo s redateljskim radom, tražilo se od redatelja da bude prije svega razumievalac djela i po tomu pomagač i korektiv glumca. Kad je g. 1920. napustio režiju, obavio je u 369 djela režijske poslove.

Bach je radio po načelima tadašnje režije, da predstava treba izražavati vjerno zamisao autorovu, najsavjestnije pronalazeći njegove intencije i ne zastranjujući ni u čemu.

Njegov rad bio je živ uzorak ove vrste — moglo bi se reći — pasivne režije. Prilagođujući se djelu minuciozno, Bach je ostajao u okviru autorove rieči, za razliku od načelno isto takve režije, koja kulminira u Stanislavskom, ali i pretječe pasivitet umjetničkom invencijom u pronalaženju skrajnih scenskih mogućnosti vjernog prikazivanja života.

Pasivitet te Bachove režije postao je pravo uočljiv tek kasnije, kad su k nama dolazili utjecaji nove režije kao slobodnog scenskog stvaranja, koje hoće da izrazi na svoj način i individualno shvaćene autorove ideje, a kraj njih i svoje režijske. Za ovakvo režiranje nije bilo u Bacha umjetničke invencije.

Bachov rad na našem kazalištu bio je živ most između stare tipično karakterne glume i moderne, sve do ekstrema psihološki niansirane. Po njemu, može se reći, dobio je naš ensemble prvu spremu za moderni europski repertoar. I kao ravnatelj drame on je imao puno shvaćanje za kompliciranu strukturu modernoga teatra i neutrudivim je radom stavljao u gibanje sve, što je trebalo, da privede na doličnu kulturnu razinu naše kazalište, i da ga na njoj uzdrži.

Drugi redatelj, čije je djelo silno utjecalo na fizionomiju naše drame, bio je Ivo Raić.

Ivo Raić djelovao je na našoj pozornici od g. 1909. sve do svoje prerane smrti 16. VI. 1931. Došavši kao glumac iz Njemačke, bile su u početku veće njegove glumačke ambicije od redateljskih, silom prilika on je postao naš najiztaknutiji redatelj posljednjih godina. Osnovna misao Raićeve režije potjecala je od meiningerovaca. Upravo po tomu dobilo je naše kazalište po Raiću europsku velegradsku polituru.

Raić je prvi počeo savjestno provoditi stil u inscenaciji, nešto, što je prije bilo i te kako manjkavo. Fina ukusa, on je primao svaku pobudu u inozemstvu i uvodio je ne bez svoje osobne suradnje i na našu pozornicu. Salonski interieuri bili su njegova posebna pasija, tako da su ga kadkad zavodili i u pretjeranost.

Kao glumac u Njemačkoj i u Pragu te na putovanjima on je mnogo vidio i znao je i to u svojoj režiji promišljeno upotriebiti. Njegove režije bile su savjestne već i prije hudožestvenika, neumorno je radio, dok nije u predstavi izbilo uistinu ono, što sigurno scenski djeluje. Inteligentno je shvaćao autora i naprezao se, da to shvaćanje dođe kod svih jednako do izražaja.

Za ukusno i liepo na sceni imao je iztančanu osjetljivost, ta je njegova osjetljivost bila uobće jača od invencije. Kao glumac on je dao prije svega našem ensemblu salonskoga čovjeka, njegovi su uspjesi bili veliki u površnoj parižkoj komediji, tu mu je samo nedostajalo do podpune veličine ljubavnog sentimenta, koji bi bio posve uvjerljiv i sugestivan.

U druge visoko karakterne uloge unosio je maniru, koja je neko vrieme vladala po europskim pozornicama: specijaliziranje za neku scensku tipičnu osobu. Raić se je specijalizirao za dekandentne osobe, kojih je bio najčuveniji uzor Ibsenov Oswald u »Sablastima«.

Kad smo vidjeli Moissija kao Oswalda, opazili smo, što je Raić naučio od drugih. Do punog uspjeha uobće nije mogao kod nas doći zbog govora, u koji mu se je bila suviše uvriežila njemačka scenska dikcija. Pri svakom napredku naše scene Raić je živo sudjelovao ili neposredno uloživši u posao sve svoje bogato znanje i najpožrtvovnije svu svoju umjetničku ličnost, ili posredno, kad se je od njega mnogo što primalo i učilo.

Naš treći iztaknuti redatelj, dr. Branko Gavella, i sam je priznao, da je učenik Raićev.

Njegov talenat mogao bi se možda nazvati blistavim. Kod svake režije njega je više od autorovih mučila vlastita režiserska ideja. O toj ideji on je rado i teoretizirao. Sama ideja dolazila bi mu iznenadno i slučajno, i toliko bi ga obsjela, da je njegova režija zapravo služila njoj. Razumije se, da je ta ideja bila scenska, bliještava i toliko izpravna, da je po njoj i autorovo djelo dobilo izvrstno osvjetljenje.

Da je Gavella najvolio crpsti iz sebe, dokazuju njegove sjajno uspjele režije u domaćoj dramskoj književnosti. Nažalost ostavio nas je dr. Gavella već g. 1925. Navrativši se k nama kao gost, dao je u nekoliko novih režija sjajne dokaze svoje zrele i posve samosvojne umjetnosti. Danas ima njegova režija pred nekadanjom Raićevom prednost u dubokom unutarnjem skladu između scenskog, psihiložkog i ideoložkog zbivanja, koje blistavo zaokruženo u prikazu na pozornici postaje toliko cjelovito, koliko i intenzivan umjetnički doživljaj prvoga reda, u kojemu se uz redatelje sve to više osjeća redateljeva individualnost.

Uz ove redatelje specializirao se je Joza Ivakić († 6. VIII. 1932.) u režiji domaćih seoskih drama. Njegova se je režijska ideja izcrpljivala posvema u prirodnoj vjernosti i iskrenosti prikazivanja seoskog čovjeka i seoskog milieua na sceni.

Kao Raić na salonski, pazio je on na seoski interieur i kostim, pa i na govor i gestu. U svemu tomu imao je mnogo izkustva.

Da mu je stajao na razpoloženju raznoličniji i sadržajno dublji repertoar, te bi bile njegove odlike umjetnički preciznije izskočile, ovako su ostale samo koristan i efektan rekvizit naše pozornice i početak jednoga posla, koji nas još čeka.

Među novijim redateljima iztiče se Tito Strozzi. I on je učio kod Raića, bio je osobito pristupačan ekscentričnim novotarijama u modernoj režiji, pogotovo je na liniji Craig-Jessner izkušavao scenske postave s pomoću praktikabla i zanosio se efektima razsvjetnim kao glavnim scenskim pomagalom.

U smjelom kidanju s tradicijom naučio je mnogo u Tairova i Mejerholda, uobće od ruske režije.

Gibljivost i pokretnost na sceni, kadkad do ekscentričnosti, izrazite su njegove simpatije. To se zapaža i u režiji lakih salonskih komedija, gdje je nastupio s uspjehom dvojaku baštinu Raićevu: i kao glumac (od g. 1919.) i kao redatelj. U novijim svojim režijama klasičnog repertoara svi su elementi njegova prijašnjeg rada upotriebljeni smirenije i skladnije.

Iako je bila kratka, ipak je redateljska djelatnost čuvenog ruskog glumačkog pedagoga Jurja Erastovića Ozarovskoga, poglavito pojačana dojmovima s predstava hudožestvenika, ostavila znatne tragove u našoj režiji.

Kako su nam oni otvorili oči za umjetnost Čehova, Ozarovski približio nam je Gogolja, klasičnoga slavenskoga komediografa. Tu je umjetnost, kojom je on iznosio na pozornicu i čisto književne kvalitete, pojačala duboku životnu vjernost komedije, nešto, što je za naše naturalističke redatelje bila posve nova stvar.

Od mlađih započeli su na našoj pozornici redateljsku karieru Alfons Verli, dr. Slavko Batušić i Ka Mesarić.

Verlijeva režija obraća se očito psiholožkom sadržaju drame, osjeća se njegovo traganje za unutarnjim životom osoba na sceni s konačnim efektom jednog potresnog doživljaja, bez velikih vanjskih scenskih naprega.

Dr. Slavko Batušić upoznao je u Parizu izvanrednu snagu govorene rieči na pozornici i dao se na nezahvalan posao, da i kod nas oživi zanimanje za dramatski govor. Pronaći stil naše konverzacije u skladu s duhom našeg izražaja Sizifov je posao oko jednog od naših najzamašnijih scenskih problema.

Dok god ne dođe do bezuvjetne spoznaje sviju, da je naš hercegovački govor nenadkriljivo najljepši u svakom pogledu, i što se tiče melodioznosti i logičnosti izraza iz duha jezika, klasične lapidarnosti i vrele životnosti, lutat ćemo kao bezumnici za blagom, koje nam je na dohvatu.

Ka Mesarić afirmirao se do sada kao praktični redatelj bez dalekih zahvata, ali s jakim osjećajem za stvarnosti života, koji u ovaj čas proživljavamo. Svi ovi mladi redatelji imadu više respekta pred tekstom, nego je potrebno za modernog redatelja. Mladi domaći pisci ne mogu se tužiti na njihovu surovost.

Zadržali smo se naumice kod djelatnosti redatelja, jer ona baca jako svietlo na scenske uspjehe u prošlosti. Ovi su redateljski napori možda još najuočljiviji potezi, kojima se može skicirati uobće rad našeg kazališta u ovom razdoblju. O neizvjestnosti svega drugoga možda najrječitije govori već sam službeni naziv našeg kazališta. On je podvrgnut nevjerojatno čestim promjenama.

God. 1918. glasio je: Hrvatsko zemaljsko kazalište, god. 1919. Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište.

Međutim u praksi i to nije bilo stalno: čas su naše kazalište zvali Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište, čas Hrvatsko kazalište, onda Hrvatsko narodno kazalište, Hrvatsko zemaljsko kazalište, i napokon do 1919. Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište.

God. 1920. dobilo je kazalište naziv: Narodno kazalište kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, dok nije postalo god. 1921. Narodno kazalište u Zagrebu. Od osnutka Nezavisne Države Hrvatske ono se zove: Hrvatsko državno kazalište.

Promjene uprava manje su doprinosile osobitim promjenama u smjernicama umjetničkoga rada, nego se je to izčekivalo.

Vladimir Treščec radio je poglavito s Bachom, a kasnije s Raićem. Njemu je bio ideal Miletić i onda, kad se stil Miletićeva kazališta u svietu već davno izmienio. Ratne su godine bile kamen kušnje Treščecovih gospodarstvenih sposobnosti. U veliku je zaslugu upisivao sebi turneje, dramske i operne družine: u Cetinje, Dubrovnik, Split, Sušak, Osiek, Šibenik, Sarajevo, Ljubljanu, Beograd, i Opatiju. Ove su turneje kasnije provodili svi upravitelji.

U njegovo je vrieme bilo nekoliko značajnih gostovanja: Kazalište de la Porte Saint Martin sa »Chanteclerom«, Suzanne Desprésove, Madame Hanako, Mimi Aguglie, Le Bargyja, Roggersove, Réjane, Solske, Sjemaszkowe, Vojana, d'Alberta, Wysocke, Boićeve, Nedbala, Dostalove, Suhankove, Riharda Straussa i drugih. I ta su gostovanja nastavljena pod svim upravama.

Znatna je bila njegova koncertna djelatnost. U doba Hreljanovićevo nije pogotovo došlo do značajnijih promjena. On je poduzeo smjelu turneju opere u Trst (1918.). Najsvjetlija je pojava tih godina nastupanje Jurija Erastovića Ozarovskoga kao glumca i redatelja.

U vrieme povjerenika dra N. Andrića pada nadasve važno gostovanje moskovskoga Hudožestvenoga teatra. Pod vodstvom Bersenjeva, a uz saradnju sjajnih umjetnika, kakvi su bili Germanova, Knipper-Čehova i Križanovskaja, te Kačalov, Pavlov, Massalitinov i redom svi drugi, priredilo je moskovsko kazalište od 18. XII. 1920. do 4. I. 1921. 23 predstave, poglavito iz repertoara Čehovljeva, Ostrovskoga, Dostojev-

skoga i Gorkoga, koje su bile u nas pravo odkrivenje nečuvenih scenskih ljepota, koje su imale duboki dojam na sav naš kasniji dramski rad.

Tu su bili oživotvoreni ideali scenskog realizma, ali na način, koji je prelazio umjetnički svaku doosele poznatu i najveristličkiju glumu; bili su oživotvoreni u preobraženju u nov čisto artistički stil, s veličajnim konačnim efektom, na kakav se nije nikad ni u snu pomišljalo oponašanjem prirode.

Od sad počelo se u nas nasljedovati ono, što se je dalo nasljedovati u toj umjetnosti, počelo se raditi savjestno i neumorno kao nikad prije oko studija predstava i pazilo se na skupnu igru. Kasnija gostovanja Rusa postala su neizrazitija, premda im nije nedostajalo sukusa velike umjetnosti. Jak je bio još dojam gostovanja u god. 1922. (od 8. XI. do 19. XI.), kad je došao sam Stanislavski, veliki stvaralac hudožestvene umjetnosti, a nastupao je uz prije poznate i I. Mihajlović Moskvin.

Pod vodstvom Šarovljevim dolazili su opet od 10. II. do 18. II. 1924. mnogi od poznatih nam velikih, ali skupna igra nije više dostizala ideala prijašnjih gostovanja. Do novog gostovanja pod vodstvom Šarovljevim došlo je još g. 1925. (od 10. V. do 15. V.) i (8. IV.) 1926. i (od 16. I. do 30. I.) 1930. To su bila ujedno i posljednja, jer se je družina konačno razišla.

U znaku proširene scenske djelatnosti odpočeo je novi upravitelj J u l i j e B e n e š i ć svoj rad sa sezonom 1921/22. Za djelovanje u dvama kazalištima, što se je već davno pokazalo nuždom zbog podržavanja mnogobrojnog dramskog i opernog osoblja, a nedovoljnog uposlenja, počelo se odmah s pripravama. Međutim do drugog je kazališta došlo tek god. 1923. 26. XII., kad su počele predstave u Strjeljani u Tuškancu.

U Tuškancu igralo se do 10. II. 1929.; novo Malo kazalište u Frankopanskoj ulici otvoreno je mnogo kasnije, dne 23. II. 1929. Na svim se područjima kazališnog rada zapažala veća živahnost. Prvi kongres upravitelja održavao se u Zagrebu 4., 5. i 6. VII. 1922., a kasnije nov sastanak 14., 15. i 16. XII. 1922., poglavito u svrhu uzajamnog izstupanja za povećanje kazališnih subvencija. Prigodom 50-godišnjice Narodnog pozorišta u Beogradu došlo je 16., 17. i 18. I. u Beogradu i 5. i 6. II. 1923. u Sofiji do prvog i drugog kongresa slavenskih kazališta. U srpnju 1924. razvrstalo je posebno povjerenstvo glumce kao državne službenike u činovne razrede. S turnejama opere nastavljalo se i ovih godina. U drami, a poglavito i u operi posvećivala se veća pažnja slavenskom repertoaru. Pod vodstvom Margarete Froman i brata joj Maksa (od sezone 1920/21.) dobio je balet mnogo veće značenje u scenskom radu i povećao se (sezone 1924/25.) na 32 osobe. Orkestar, koji je na pr. god. 1915. brojio 32 člana, brojio je 1925. 59 članova.

Benešić se pobrinuo i za uređenje zapuštenog arhiva i kazališne knjižnice. Njegova briga za naša theatralia ukazivala je na put, koji je, nažalost, iza njega opet napušten. Kroniku teatra bilježe, doduše, kazališni listovi, koji izlaze već nekoliko godina, vazda u drugoj formi i vrlo različne vriednosti.

Ipak je potrebno, da bude svaka sezona pregledno i sustavno prikazana i po službenim izvještajima. Za godine 1909. do 1914. izdala je Trešćecova uprava brošuru »Pet godina« (Zagreb 1914.) više kao reklamu, nego kao izcrpljiv stručni pregled.

Tek Benešić skupio je u golemu knjigu od 715 stranica, u »Godišnjaku Nar. kazališta u Zagrebu« (1926.), sve gradivo, koje daje autentičnu sliku rada od sezone 1914/15. do 1924/25. To izdanje zaslužuje najveće priznanje.

Vriednost njegova može se tek pravo osjetiti danas, kad smo za sve ostale sezone opet upućeni na oskudne svakogodišnje statistike, iz kojih se ne može uz stotinu drugih stvari ništa doznati o personalijama, pa ni to, tko je bio dotične sezone upravitelj. Bilo bi skrajnje vrieme, da se sa sustavom Benešićeva »Godišnjaka« opet nastavi, što je jeftinije učiniti za pojedinačnu sezonu, nego za deset najedanput. Pogotovo, kad je s informacijama iz kazališnih listova neprilika, što su se ti listovi neprestano mienjali, prestajali i opet nicali, tako da je danas nemoguće doći do podpunih godišta.

Ti listovi imadu međutim već i svoju poviest. Pod uredničtvom Ive Vojnovića počeo je izlaziti prvi kazališni list »H r v a t s k a p o z o r n i c a« 1. IX. 1909. do 24. X. 1910. Prekinuto izlaženje nastavila je »Hrvatska pozornica« u sezonama 1910/11. i 1911/12., sve do 1. VI. 1913.

Kao ilustrirana kazališna revija pojavio se 1. IX. 1910. list »K r. z e m. h r v. k a z a l i š t e u Z a g r e b u«. Izašla su dva godišta. Kao prilog dramske biblioteke »S c e n a« izdao je Tito Strozzi 10. XI. 1919. jedan broj »R a m p e«.

Od 2. X. 1920. do 29. I. 1921. izlazio je »K a z a l i š t n i l i s t« u nakladi zavoda za oglašivanje »Libertas«. Uređivao ga je Ivan Franić Požežanin. U novom je formatu nastavio »Kazališni list« izlaženje (svake nedjelje) do 3. IV. 1921.; uređivao ga je kazališni tajnik A. Masovčić. Tu su prvi put reproducirane neke inscenacije. Drugo godište uređivao je B. Zajčić, tajnik Narodnog kazališta. S trećim godištem 17. VI. 1921. prestaje taj list.

Od 5. XI. 1922. izlazio je dvaput mjesečno novi list »T e a t e r«. Izišlo je još i drugo godište do 9. II. 1924. »S c e n a«, revija za sve pojave scenskoga života, izlazila je od 21. I. 1924. do 1. VI. 1924., ukupno tri broja, pod redakcijom Ka Mesarića.

Novi list »C o m o e d i a« izlazio je od 2. IX. 1924. do 28. VI. 1925. u dva izdanja, zagrebačko i beogradsko. To je bio do sada najveći naš kazališni list. »G l u m a« izlazila je od 1921. do 1923., svega 14 brojeva.

Toliko saznajemo o izlaženju kazališnih listova iz Benešićeva »Godišnjaka« (str. 694. do 700.). Daljnja se sudbina tih listova ne da pratiti ni po čemu.

Od g. 1934. izlazi kazališni list »K o m e d i j a« pod redakcijom dra S. Batušića, a u najnovije doba pod redakcijom dra D. Ivaniševića, i kako se dieli u kazalištu badava, polučuje najbolje svojim informacijama svrhu, kojoj je na-

mienjen. Od 1940. se taj list zove »Hrvatska pozornica«.

Kad se je g. 1927. ponovno vratio Treščec kao upravitelj, dočekala ga je neugodno smanjena navjera. Među njegovim gostima izťiču se sada Niemci: gostovanje jednog berlinskog ensemblea s Ferdinandom Bonnom, bečkog Burgtheatra g. 1928. u siečnju i veljači, u studenom Paula Wegenera, Aleksandra Moissija u »Sablastima« i bečkog Volkstheatra.

Za Treščeca g. 1929. (23. II.) otvoreno je konačno kazalište u Frankopanskoj ulici.

Kad je Vladimir Treščec († 2. VII. 1932.) zbog bolesti napustio kazalište, primio je upravu Milutin Čekić. U njegove se četiri sezone nastavlja borba »za svagdašnji kruh«. Još sezona 1929/30. pokazuje neki porast prihoda prema predašnjoj, ali onda počinje s krizom padanja. Uporedba između Čekićeve sezone 1929/30. i posljednje Konjovićeve 1934/35. prikazuje to padanje u brojkama: sezone 1929/30. bilo je 740 predstava, subvencije iznosile su Din 8,600.000, a prihodi Din 8,209.915.—, dok su u sezoni 1934./1935. snižene i subvencije i opali prihodi. To je padanje naišlo odmah na svoj odraz u repertoaru, siromašnijoj opremi scene i u obćoj malaksalosti umjetničkog poleta.

U takvim prilikama nije mogao napried ni Čekićev nasljednik u upravi Petar Konjović (od 4. III. 1933. do 17. VIII. 1935.). Zamračivanje kazališta u ovim posljednjim godinama, ma i uz neke svjetlije časove, kojih je u Konjovića ipak bilo više nego u Čekića, kronična je bolest, koju bi trebalo prikazati u posebnom poglavlju.

Tu bi se u bezkraj redali uzroci kao ekonomska kriza, izkvaren ukus obćinstva uslied obilnog posjećivanja kina, nadbijanje kazališta s kinom u jednako lošim senzacijama i adaptacijama kinematografskih efekata na živu pozornicu, utjecaj svega toga na glumu i glumce. Tu bi trebalo prikazati, koliko su se ponavljali u kazalištu glupi komadi, da bi se dobilo vremena za što češću izmjenu drugog repertoara, kako je uslied toga ipak priprema predstava postala površna i glumački i režijski, i cio niz drugih neprilika, kojima je konačno uspjelo izkriviti lice našeg starog kazališta, a da se prihodi nikako nisu povećavali. Konjović se u stisci utekao primjeru državnog gospodarstva: dao se je na smanjivanje i onako smanjenih glumačkih osobnih dohodaka.

Ovo i loš repertoar zamorilo je u glumaca umjetničko razpoloženje. Ponestalo je oduševljenja i za ono najbolje, čime je Konjović s mnogo dobre volje htio spasiti položaj, dok nije napokon od gorčine nastao spor s glumcima, i proširivši se preko njih u obćinstvo, i spor s obćinstvom.

Napustivši kazalište, ostavio je Konjović u baštinu budućnosti i jedan ugovor sa Splitom, kojim se obvezuju redom naši operetni, operni i dramski ensemblei na višemjesečno gostovanje. Taj ugovor imao je tendenciju popravljanja kazališnih prihoda, pa i na račun umjetnosti, više od svakog nacionalističkog aspekta.

Od godine 1935., kad je postao vršiteljem službe upravitelja dr. Branko Šenoa, pa do danas, izmienilo se pet uprava.

Kraj tih naglih izmjena, kad su k tomu skoro nadošle još i ratne prilike, ne može se govoriti o ostvarivanju osobitih umjetničkih programa. Čini se, da je obćinstvo i u svjetskom scenskom životu došlo do nekog zastajanja pri starom i neodređenom. Nema nade, da će se u dogledno vrieme olakšati brige oko održanja visoke razine naših najboljih prošlih uspjeha, iako su pojedinačni uspjesi još uviek dokazi velikih sposobnosti naših umjetnika.

*

Trebalo bi osvietliti naše dvadesetpetgodišnje razdoblje i analizom našeg dramskog repertoara. Našem kazalištu daje iznad svega naročitu važnost izgrađivanje domaćeg dramskog repertoara.

Naša dramska književnost nije ni toliko bogata, ni toliko bujna, ni toliko privlačiva, da bi mogla postati — što bi bilo najidealnije — izključivim predmetom našega scenskoga rada. Kad bismo sudili po odzivu, uz riedke izuzetke, ona je malo prikladno gradivo za eksploataciju, koju traže slabi dohodci našeg kazališta.

Ipak — dalo bi se statistički utvrditi — nikad prije nismo imali ni glumački ni materialno više od domaće produkcije, nego danas. To je nesumnjivo velik napredak. Ako štogod od toga uspjeha odpada i na prilagođivanje manje umjetničkim zahtjevima, uglavnom odlučile su ipak pozitivne kvalitete.

Ako se upustimo u sumarnu kritiku toga našeg domaćeg repertoara, morat ćemo ustanoviti, da smo obćenito u tehnici, u čemu je prije bio naš jedini majstor Milan Begović, znatno napredovali. U individualnom reznoličju na tom području, svagdje se u pisaca ipak pokazuje zamjerna rutina, daleka od početničtva, kadkad gotovo iznenađenje za naš skromni umjetnički djelokrug. Tako smo primjerice za Begovićev pokus drame s dvie figure dobili skoro pendant u Batušićevoj s tri osobe. Krležinu nešto težku epsku širinu dialoga zamjenjuje u najnovijim njegovim dramama efektna radnja, a uz jednako bujni ideoložki sadržaj. Zasluženi uspjesi njegovih drama »U agoniji« i »Gospoda Glembajevi« za nas su pravi rekord.

Tehnika Ka Mesarića, koji oštro kritizira suvremeno družtvo, pokazuje neobičnu smjelost i ima nešto od fragmentarnosti života, koji prikazuje. Strozzijeva tehnika lake salonske igre nije nedohodno daleko od svojih francuzkih uzora.

Teatralno naša se domaća drama nije povela ni u kojem slučaju za modernim historijskim koncepcijama u stilu Shawove »Ivane« ili Brucknerove »Elizabete Englezke«, ni u genreu starih romantičnih drama nemamo noviteta. Tako ni za seosku dramu nema u mladih autora zanimanja. Najnoviji veliki uspjeh Strozzijeve dramatizacije Budakova »Ognjišta« jedina je svietla točka u tomu. Senečićev pokus oživljavanja zanimanja za popularnu figuru A. G. Matoša imao je više uspjeha kao dobra ideja, nego kao dobra drama, ali ni to nije na odmet.

U glavnom je družtvena kritika najjači idejni momenat naše domaće drame. Teško je reći, za kim se ona najviše povodi. Ni Shaw, ni Pirandello, ni moderni Francuzi nisu od moćnih pisaca njezini ugledi; čini se, da je eklektičnost eksperimentiranja u modernom repertoaru našla i tu najjači odraz. Da su se pravile pogrješke u iznošenju nepotrebnih domaćih noviteta, iako nije oprostivo, ipak je razumljivo.

U korist domaćega repertoara djelovala je i dalje u čitavom ovom dvadesetpetgodištu »Demetrova nagrada«, koju je Ministarstvo prosvjete na zamolbu upravitelja Benešića g. 1924. povisilo na 10.000 dinara.

U istinu su mnoge od nagrađenih drama postale trajnom svojinom domaćeg repertoara, a kvalitet njihov mjerom nivoa naše dramske proizvodnje uobće. Treba u potvrdu toga spomenuti samo neke od najznačajnijih: Kosorov »Požar strasti«, Vojnovićeva »Gospođa sa suncokretom«, Kulundžićeva »Ponoć«, Begovićev »Pustolov pred vratima« i Krležine »U agoniji« i »Gospoda Glembajevi«.

Rješenje, da se nagrada podieli dvjema dramama u sezoni 1933/34. nedopustiv je novum prema tekstu prvotne naredbe iz g. 1906.

Za strani repertoar našeg kazališta bila je odlučnija senzacija časovitog uspjeha, nego ičije umjetničke smjernice. Jak su činbenik u tom stvaranju repertoara i individualna nagnuća redatelja. Bach je prisluškivao naprosto uspjesima u inozemstvu, Raić imao je već i po svom glumačkom umieću osobite simpatije za francuzku komediju, ipak su samo Shakespeare, Calderon, Shaw, Ibsen i drugi veliki zaokupljali svu njegovu režijsku umjetnost.

Apartni ukus dra Gavelle tražio je također svoje udovoljenje — osim kod domaćih — samo kod najvećih majstora scene.

Za druge redatelje bio je odlučan diktat prilika i zahtjevi uprave.

Može se reći, da repertoarom nismo zaostajali ni za Francuzima, ni za Niemcima, ni za Talijanima, pa ni za Englezima i Amerikancima.

Od slavenskoga teatra pratili smo uspjehe Langera kod Čeha, osim Nalkowske i nekih novijih u Poljaka, Bugara i Slovaka.

Najubitačniji utjecaj vršila je na kazalište prerevnost tuđinske, kadkad posve nedokučljive cenzure. Posljednjih godina izpalo je zbog nje četrnaest djela iz repertoara, a da tu nisu uračunana djela, koja joj nisu bila iz opreza ni predložena. Nitko se ne bi mogao dosjetiti, čemu je na pr.. Goetheov »Egmont« doživio tu sudbinu, ili Strozzijev »Gaj«. Razumije se, da te veksacije sežu duboko u srž egzistencije kazališta. Kazalište je važan činbenik u nacionalnom životu, ono ima od svih umjetničkih ljudskih naprezanja najneposrednije dodire sa životom, poglavito sa životom naroda kao družtvene skupine.

Kazalište je u izkvarenim vremenima bič, koji dosiže krivca, u vremenima smalaksalosti i sustalosti ostan, koji budi i goni napried za boljim. Kad se u svojim najsilnijim podhvatima izdiže u sfere etičkih ideala, kazalište je u svojim najvišim efektima doista apoteoza svega, što je slobodno, nevezano i nesatarivo živo u našoj čovječnosti. Ono je uistinu hram.

DEMETROVA NAGRAĐA

NJEZINA POVIEST I DOSADAŠNJI DOBITNICI

Tek su osnutkom Nezavisne Države Hrvatske kod nas uvedene stalne i znatne državne nagrade za književnost i ostale umjetnosti. Do tada — izuzevši Demetrovu nagradu — nije taj način odavanja priznanja piscima za njihove zasluge tako reći uobće postojao. Iznimku čini Matica Hrvatska, koja stalno podjeljuje stanovite književne nagrade iz raznih svojih zaklada.

Ideja, da se osnuje posebna nagrada za najbolje domaće dramsko djelo, prvi put izvedeno u Hrvatskom narodnom kazalištu, potekla je od Družtva hrvatskih književnika. O tom su se pitanju vodile dosta dugo razprave, ankete pa i polemike, dok hrvatska zemaljska vlada nije g. 1906. doniela odluku, u kojoj se nalazi sliedeća stavka: »Povrh toga se saobćuje kazalištnoj upravi, da valja početi od sezone 1907/08. u kazalištni proračun stavljati novu stavku od 1.200 kruna, kojom će se na kraju sezone nagraditi najbolje domaće djelo, igrano u minuloj sezoni. Ova nagrada neka se nazove Demetrova nagrada za uspomenu na velikog hrvatskog dramatičara i dramaturga. Nagradu će podjeljivati poseban jury, kojem će predsjedati upravitelj hrvatskog kazališta, a članovi bit će joj po dva izaslanika Družtva hrvatskih književnika i Matice Hrvatske. O sjednici jury-ja vodit će se zapisnik i priobćiti u javnim glasilima.«

Odredbe, izražene u ovoj naredbi, ostale su kroz trideset i pet godina glavna načela, po kojima se dieli Demetrova nagrada. Jednim kasnijim odpisom vlade utvrđeno je, da se može nagraditi svako djelo domaćeg autora, igrano prvi put u pojedinoj sezoni, bez obzira, da li mu je predmet uzet iz hrvatskog života. Ali uz jednake vrline djela, od kojih jedno obrađuje predmet iz hrvatskoga, a drugo ih stranoga života, valja nagraditi ono prvo. Nagrada se ima uviek podieliti samo jednom autoru, te se ne smije nikada i ni u kakvom slučaju dieliti na više dielova. Ovo je načelo prekršeno samo jednom (u sezoni 1933./34.), kad je nagrada prepolovljena i podieljena dvojici autora. Nadalje je praksom ustaljeno i to načelo, da se nagrada podieli po mogućnosti mlađem autoru kao poticaj za daljnji rad. Nagrađuju se samo živi autori.

Demetrova nagrada podjeljivala se izprva po kazalištnim sezonama, od 1914. do 1924. po kalendarskim godinama, a poslije toga opet po kazalištnim sezonama, što je mnogo opravdanije i logičnije. Njezin se iznos kretao u sliedećim svotama: 1907.—1918. kruna 1.200.—, 1919. do

1920. kruna 3.000.—, 1921. do 1923. dinara 2.500.—, 1924.—1940. dinara 10.000.—, 1940/41. dinara 15.000.—, 1941/42. Kuna 15.000.—.

Demetrovom nagradom bili su od njezina osnutka pa do danas nagrađeni sliedeći autori odnosno njihova djela:

1907.-08. A. Tresić Pavičić: Ciceronovo progonstvo
1908.-09. Milan Ogrizović: Hasanaginica
1909.-10. Milan Begović: Stana
1910.-11. Josip Kosor: Požar strasti
1911.-12. Ivo Vojnović: Gospođa sa suncokretom
1912.-13. Srđan Tucić: Golgota
1914. Josip Kosor: Pomirenje
1915. Pecija Petrović: Šuma
1916. Pecija Petrović: Mrak
1917. Milan Ogrizović: Objavljenje
1918. Srđan Tucić: Osloboditelji
1919. Ulderiko Donadini: Bezdan
1920. Mirko Korolija: Zidanje Skadra
1921. Josip Kulundžić: Ponoć
1922. Miroslav Krleža: Golgota
1923. Miroslav Krleža: Vučjak
1924. Milan Begović: Božji čovjek
1924.-25. Miroslav Krleža: Michelangelo Buonarrotti
1925.-26. Ahmed Muradbegović: Biesno pseto
1926.-27. Josip Kulundžić: Škorpion
1927.-28. Miroslav Krleža: U agoniji
1928.-29. Miroslav Krleža: Gospoda Glembajevi
1929.-30. Tito Strozzi: Komedija na stubištu
1930.-31. Ka Mesarić: Joco Udmanić
1931.-32. Milan Begović: Bez trećega
1932.-33. Miroslav Feldman: Zec
1933.-34. Tito Strozzi: Kako se osvajaju žene i Ka Mesarić: I u našem gradu
1934.-35. Slavko Batušić: Komorni trio
1935.-36. Milan Begović: I Lela će nositi kapelin
1936.-37. Geno Senečić: Slučaj s ulice
1937.-38. Nikola Bonifačić: U vrtlogu
1938.-39. Miroslav Feldman: U pozadini
1939.-40. August Cesarec: Sin domovine
1940.-41. Geno Senečić: Neobičan čovjek
1941.-42. Ahmed Muradbegović: Husein-beg Gradaščević.

2. Opera

Napisao prof. STANISLAV STRAŽNICKI

Od najstarijih vremena kod svih je kulturnih naroda, koji su gojili kazalište, glasba bila u ovom ili onom pravcu vjerna pratilica scenskom prikazivanju. Ali tek u operi, koja je niknula na firentinskom tlu pod kraj 16. stoljeća, stvoreno je ono djelo, u kojemu dolazi glasba u drami najsvestranije i najizcrpnije, ujedno i stilistički najjedinstvenije do izražaja.

Uzprkos tome, što je opera imala oduviek protivnika, dapače i među samim glasbenicima, ona je neodoljivo privlačila i pojedince, i široku javnost, a i ciele narode. Nema gotovo nijednog velikog glasbenog stvaraoca, izuzevši Bacha, Brahmsa i Regera, koji ne bi težio za tim, da se bar s po kojim dielom ogleda i na tom polju; nema pjevača, koji bi se mogao oteti čarima operne pozornice, a nije pretjerano, kada se tvrdi, da široki slojevi nalaze u njoj najvećim dielom izpunjenje svojih težnja i ideala u glasbi uobće.

Opera je postala značajna manifestacija kulture pojedinoga naroda, pogotovo odkada je prestala biti tek družtvena zabava jednog uzkog kruga. Odtuda i sve veća težnja svakog kulturnijega naroda, da stvori svoju nacionalnu operu. Taj pokret postaje osobito jak u doba romantike, baš kod onih naroda, koji su do toga vremena manje aktivno i samostalno učestvovali u izgradnji glasbene kulture, a to su bili ponajpače nordijski i slavenski narodi.

Pa kako su gotovo svi narodi upoznavali operu po talijanskim družinama i umjetnicima, mnogi se od njih nisu dugo mogli oteti uplivu talijanske opere.

PRVE OPERE U ZAGREBU

Već od vremena Josipa II., a osobito tamo od početka 19. stoljeća dolazile bi u Zagreb njemačke kazališne družine, te bi izvodile čarobne glume, drame, komedije i — opere, a isto su tako često posjećivale Zagreb i talijanske operne stagione.

Izprva se igralo na pozornici u palači grofa Amadeja u Gornjem gradu, tamo, gdje se nalazi danas prirodoslovni muzej.

Ma da je repertoar znao biti veoma šarolik, sadržavao je i mnoga djela iztaknutih klasičnih dramskih pisaca, te najpoznatijih opernih majstora onih vremena. Zagreb je imao dosta rano prilike upoznati opere genialnog glasbenog klasika Mozarta; već 1803. izvedena je njegova »Čarobna frula« — ona se održala stalno na repertoaru ovih družina do g. 1832.

Zatim sliedi g. 1807. »Clemenza di Tito«, 1812. »Don Giovanni«.

Tvorac njemačke nacionalne opere Weber osvanuo je prvi put na pozornici 1825. s glasbom k Wolfovu igrokazu »Preciosa«, a 1835. izvedeno je njegovo najznatnije djelo, fantastično-romantična opera »Strielac vilenjak«.

Od majstora talijanske buffo-opere i jednog od glavnih predstavnika belcanto-opere, Rossinija, koji je u ono vrieme vladao svjetskim pozornicama, te je i na zagrebačkoj spadao među najvoljenije operne skladatelje, iznesen je 6. i 7. V. 1827. »Tankred«, iste godine još i »Talijanka u Alžiru«; 1831. »Kradljiva svraka«; 1833. »Sretna prevara« i »Mojsije u Egiptu«; a 1834. konačno i velika opera »Vilim Tell«, uz »Seviljskoga brijača« (koji je u Zagrebu izveden prvi put tek 18. siečnja 1853. po talijanskom opernom družtvu Brambilla iz Milana) najznatnije djelo majstorovo.

I duhovni sljedbenici Rossinijevi, romantik talijanske opere i belkantist Bellini i svestraniji Donizetti bili su zastupani na repertoaru.

Bellini ponajprije — 1834. — s operom »Gusar«, te kasnije s »Normom«, koja znači vrhunac u stvaranju ovog rano preminulog snažnog talenta.

Od Donizettija su davane njegove najpoznatije i najuspjelije opere: »Lucija Lammermoorska«, »Lucrezia Borgia«, »Linda di Chamounix«, »Ljubavni napitak« i dr.

Naravno da u tom sklopu iztaknutih imena i djela, koja su reprezentirala suvremeni operni repertoar, nisu smjeli izostati niti u ono doba mnogo slavljeni francuzki skladatelji sa svojim najpopularnijim djelima, od kojih je dobar dio pripadao tipu lakše konverzacione opere. François Auber, tvorac t. zv. »velike opere«, onoga tipa, koji je vladao pozornicom između godina 1830. do 1860. — bio je zastupan sa svojom revolucionarnom »Niema od Porticia« (1831.), kao i s duhovitom komičnom »Fra Diavolo«.

Predhodnik Auberov na polju francuzke romantične komične opere, François Boieldieu, s najjačim svojim djelom »Biela gospođa« (La dame blanche); tu operu, skladanu 1825., već je tri godine iza toga izvelo u kazalištu novo osnovano privatno »Glasbeno družtvo« (službeno: Musikverein), — kasniji Hrvatski glasbeni zavod — zajedno s Philippovom kazalištnom družinom. Od Luisa Herolda davana je romantična opera »Zampa«, koja mu je pribavila europski glas.

Pored ovih majstora bila su zastupana i mnoga neznatnija imena i djela iz područja opereta, melodrama, vaudevilla i t. d., — većinom vezana uz ukus i zahtjeve svoga vremena, te već davno predana zaboravi.

Rad ovih družina nije se ograničio samo na Zagreb, već bi one gostovale i u drugim hrvatskih gradovima, Karlovcu i Varaždinu.

Nema sumnje, da su izvedbe opera budile kod zagrebačkog obćinstva sve veće zanimanje za glasbu. Ali stoji i to, da su ga one odgajale u tuđinskom glasbenom duhu, kojemu se ne mogaše oteti za dugo vremena. To je bio i jedan od razloga, da često nije bilo pravoga razumievanja i osjećanja za mnoga nastojanja oko stvaranja hrvatske narodne glasbene kulture, i da su pregaoci na tom polju nailazili dapače i na otvorenu oporbu, kao što je to bilo primjerice u slučaju nesretnoga Lisinskoga.

I kasnije još dolazile su te družine u Zagreb sve tamo gotovo do osnutka samostalne hrvatske opere.

»LJUBAV I ZLOBA« I V. LISINSKI

Međutim se glasbeni život u Zagrebu počeo sve više razvijati, osobito odkada je gajenje glasbe počelo prelaziti iz ruku, većinom tuđinskoj umjetnosti sklone aristokracije, u ruke građanskoga staleža.

S hrvatskim preporodom (1835.) sve jače se očituju nastojanja, da se stvori i razvije samostalna hrvatska glasbena kultura i nacionalna umjetnička glasba na temeljima hrvatske pučke popievke i plesa.

Nakon što je, nastojanjem Gajevim, hrvatska popievka prodrla u koncertne dvorane i pomalo stala osvajati i pozornicu, kojoj je g. 1834. podigao novi dom na Markovu trgu zagrebački građanin Krištof Stanković, uzkrsla je sad i misao ostvarenja hrvatske opere. Glavni joj je pokretač bio energični i poduzetni Alberto pl. Štriga, jedan iz kola »iliraca«. Odlučno je počeo ići k svome cilju, svladavajući sve zapreke, Štriga je dao također ideju za libreto opere, koji je počeo izrađivati njegov prijatelj Janko Car, a kasnije ga je preradio Dimitrije Demeter.

Glasbu je imao skladati mladi pravnik Vatroslav Lisinski (1819.—1854.), koji se dotada ogledao tek s nekoliko manjih skladba na polju glasbene kompozicije, te je bio u neku ruku još u toj struci diletant. Ali Štriga, koji je uočio glasbeni dar i sposobnosti Lisinskoga, skršio je sve protivljenje svog mladog prijatelja i tako se Lisinski, protiv volje, morao dati na skladanje opere, koju je Štriga nazvao »Ljubav i zloba«, i uz pripomoć svoga učitelja Wiesnera von Morgensterna (on mu je pomagao u instrumentaciji) dovrši naskoro djelo.

A kada je Štrigi konačno uspjelo namaknuti potrebna sredstva za opremu i inscenaciju, sastaviti solistički ensemble, zbor i orkestar, izvedena je 28. ožujka 1846. prva hrvatska izvorna opera »Ljubav i zloba«, šest godina iza toga, što je prikazana na pozornici zagrebačkoga kazališta prvi put izvorna hrvatska drama u štokavskom književnom narječju »Juran i Sofija« od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

»I tako su one večeri Hrvati slavili slavu, prvu za svoga vjekovanja, kakova se ne slavi van kod naroda dospjelih posve blizu vrška kulture«, piše Stanko Vraz u »Danici« prigodom ove prve izvedbe hrvatske opere. Četiri put je još opetovana izvedba: 29. i 31. ožujka, te 2. i 4. travnja, uviek pred dubkom punom kućom, a onda opet tek god. 1871., 1874., i 1877. i 19. listopada 1895. u novoj sadašnjoj zgradi Hrvatskoga državnoga kazališta.

Kao solisti nastupili su u ovoj prvoj hrvatskoj operi: hrvatska aristokratkinja Sidonija Rubido-Erdödy, Emilija pl. Švabelova, Franjo Stazić (poznat kasnije u Beču i Pešti pod imenom Steger i Stöger), Ljudevit Pihler, Alberto Štriga, Franjo Wiesner-Morgenstern i Kamilo Wiesner-Livadić. U zboru su pjevali sami dobrovoljci sinovi i kćeri odličnih građana zagrebačkih.

Ohrabren uspjehom, koji je postigla njegova opera, Lisinski polazi u Prag, da se usavrši u glasbi. Tamo je živo prionuo uz rad na svojoj drugoj operi »Porin«, za koju mu je rieči napisao opet dr. Dimitrije Demeter, i koju dovršava »božjom pomoću« u Zagrebu 11. siečnja 1851.

Radnja nas vodi u hrvatsku prošlost, u godine 823.—830., obrađujući jedan značajan događaj iz naše poviesti: »oslobođenje Hrvata izpod franačkog jarma«, kako to označuje drugi naslov, koji nosi ova opera. U središtu radnje stoje s jedne strane svietli likovi Hrvata, plemića osloboditelja Porina, i Zorke, kćeri poginulog Ljudevita Posavskoga, iz čije veze ima niknuti narodna dinastija, i s druge strane li-

kovi franačkoga kneza vladatelja Kocelina i njegove sestre Irmengarde. Tekst je Demeter napisao po uzoru velike opere i »inih novijih proizvoda vrsti francuzke škole.« Lisinski se također u svojoj glasbi oslanja stilom i formom na veliku francuzku operu; tu je naći i sve bitne značajke ove scenske tvorbe.

U poviestnoj perspektivi »Porin« nam se prikazuje kao prvo hrvatsko glasbeno scensko djelo velikoga stila, izrađeno na osnovi podpunoga vladanja tehničkim sredstvima svoga doba; kao rezultat ozbiljnog umjetničkoga htienja i snažnog nastojanja oko konačnog ostvarenja viših ciljeva i u hrvatskoj umjetničkoj glasbi, u kojoj je mnogo što do onda stvoreno nosilo obilježje glasbenoga amaterstva i dilentatizma. A po tomu, što je glasba »Porina« pretočena narodnim duhom, a da njezin autor nije nigdje uzimao niti posuđivao izravno iz naroda, ona zadobiva kao samonikla narodna opera za nas još i sasvim posebno značenje. Lisinski postaje pokretač nacionalnog pravca u hrvatskoj glasbi, koji je budućim hrvatskim stvaraocima označio smjer i cilj njihova rada. Ali tek poratno vrieme nastavilo je sviestno ovim pravcem i pregnulo da ostvari ove ideale.

Izvedbe svoga »Porina« Lisinski nije doživio. Tà i tko bi u onim prilikama mogao pomišljati na izvedbu jedne nove hrvatske opere?

I tako je moralo proći više od četrdeset godina od smrti nesretnoga hrvatskoga skladatelja, koji je umro mlad u najvećoj biedi, da hrvatski narod k r a s n o m i z v e d b o m »P o r i n a, 2. l i s t o p a d a 1897. u n o v o j z g r a d i H r v a t s k o g a k a z a l i š t a izkupi stari dug, što ga je imao prema velikom svomu sinu, na kom »sagrieši s navadna nemara«... Bila je to zasluga intendanta dra Stjepana pl. Miletića, stvaratelja modernog našeg kazališta, koji je i sam režirao djelo, provedavši potrebne scenske korekture, dok je glasbeni dio uvježbao tadanji ravnatelj opere Nikola pl. Faller; on je s ove strane preudesio djelo za modernu pozornicu.

Za ulogu »Porina« bila su odmah dva interpreta na razpolaganju — Cammarota i Hofer, koji su alternirali u ovoj ulozi; Irmengardu je pjevala Leonija Brückl, Sveslava Ašenbrener, Zorku Anka Matoušek, Klotildu Marija Gljivarec.

»Prva predstava Porina bila je prava narodna slava, impozantna manifestacija hrvatske misli, koja bi nas mogla prenieti duhom u ilirsko doba ili u godinu 1848. Ja bar tolikog uzhita nisam još nikada u glumištu opazio«, piše među ostalim Miletić u svojim dramaturžkim zapiscima »Hrvatsko glumište«. Četrnaest puta je izvedena opera »Porin« u toj sezoni, a onda se javlja u mnogim pokušajima preradbe i scenske i glasbene obnove, a da nikako ne može uhvatiti korienja kao stalno repertoarno djelo.

OD 1848. DO 1870.

Nesretne političke prilike, koje su nastupile poslije burne godine 1848., težko su tištale hrvatski narod i kočile svaki kulturni rad i razvitak u nacionalnom pravcu. Oduševljenja, s kojim je bila primljena prva hrvatska opera »Ljubav i zloba« pomalo je nestajalo; u započetom h r v a t s k o m kazališnom životu nastaje zastoj, »nikako nije bilo pravog blagoslova ni u drami, kamo li u operi, gdje se sve razbjeglo (Štriga i Stazić u Beč, a Lisinski u Prag) i nekako kobno zamuklo«, kaže Ogrizović u svojoj knjizi »Hrvatska opera«. Zagrebačkim su kazalištem opet zavladale strane družine, a na repertoaru su i nadalje uglavnom djela talijanskih skladatelja Bellinija i Donizettija, kojima se sada sve više pridružuje i Verdi.

Prva talijanska operna stagiona došla je u Zagreb početkom lipnja 1842. Vodili su je impresariji Giuseppe Sacca i Gaspare Pozzesi. Izveli su od Riccija »Chi dura vince« i »Eran due, or son tre«; od Donizettija »Gemma di Vergy«, »Elisir d'amore, »Torquato Tasso« i po svoj prilici »Lucia di Lammermoor«. Sliedeća se svraća u Zagreb 1843.

U ožujku 1853. gostuje S c o l a r i j e v a d r u ž i n a, u jeseni dolazi Ulisse Brambilla, koji se obvezuje na 80 predstava, a od njegovih »stagiona« osobit je uspjeh imala kod zagrebačkoga obćinstva ona u godini 1854.; uz poznate već opere Bellinijeve i Donizettijeve donosi Mercadenteove »Il giuramento« i »Vestale«, te Verdijeva »Ernanija«.

U travnju 1858. i 1859. navraća se Brambilla ponovno u Zagreb, te proširuje Verdijev repertoar izvedbama »Trovatora«, »Traviate« i »Rigoletta«; od opere »Ljubav i zloba« ovamo poznati tenor Stazić gostuje kao član dvorske opere u Beču s velikim uspjehom 1858. u Ernaniju, Trovatoru i Luciji.

U međuvremenu, mjeseca travnja 1856., imao je Zagreb i n j e m a č k u o p e r n u s e z o n u, Blattnerovu, na čelu s mlađahnim kapelnikom Wilhelmom Jahnom (1835.—1900.), koji se razvio do čuvenoga dirigenta i bio najzad ravnatelj dvorske opere u Beču.

U srpnju i kolovozu 1860. došla je u Zagreb dapače i m a đ a r s k a o p e r n a d r u ž i n a sa Stjepanom Resslerom; pored nekih talijanskih opera izvela je i tri mađarske: Erkalova »Hunyadi László«, Kaiserova »Kumani« i Csazarova »Kunoka«. Imala je to biti kao neka zajednička »politička demonstracija protiv bečkog absolutizma«.

Hrvatska se glasba jedva čula u to vrieme sa zagrebačke pozornice; tek je Brambilla pristao, da se između činova talijanskih opera pjeva i po koja hrvatska popievka. Tako je mogla prigodom izvedbe »Lucrezije Borgia« 15. lipnja 1859. Slovenka, altistica Irena Sassi, odpjevati Lisinskoga »Prelju« i Livadićevu »Kamenu djevu«, što je obćinstvo primilo s velikim oduševljenjem...

A nije niti bilo hrvatskoga skladatelja, koji bi stvorio nešto veće i znatnije za hrvatsku pozornicu; ipak treba spomenuti rano preminuloga Zagrebčanina F r a n j u P o k o r n o g a (1825.—1859.), koji je napisao glasbu za glume »Hrvatska svatba« (1847.), Kukuljevićeva »Gusara« i Freudenreichove »Graničare« (1857; ta se glasba zajedno s glumom održala do danas na repertoaru) i »Crnu kraljicu« (1858.). Bio je također i kazališni dirigent.

Inače se zagrebačko obćinstvo i nadalje zanosilo stranom opernom glasbom i oduševljavalo za strane umjetnike, među kojima su se izticale primadone: Švicarka Kamerer i Talijanka Giuseppina Zecchini-Bucci; njih su slavili čak i u sonetima.

Ako je god. 1860. zagrebačko kazalište i prešlo konačno u hrvatske ruke i sabor u sjednici od 17. kolovoza 1861. proglasio kazalište zemaljskim zavodom, podielivši mu podporu od 1500 forinti, i stavio mu na čelo posebni odbor sa zadaćom, da s vremenom ustroji operu, nije se moglo pomišljati na to, da će se ta namisao uskoro ostvariti. Zbog toga su još uviek dolazile u Zagreb talijanske operne družine: iste sezone, kada je Demeter preuzeo upravu, te ljeti 1862. — Burlini, s proljeća 1866. — Andreazza.

Vriedno je ovdje iztaći, da je u Burlinijevoj stagioni g. 1862. prigodom »prijma« novoga baritona Bernasconija nastupila prvi put Zagrebčanka Matilda Mallinger, učenica Vatroslava Lichteneggera, učitelja pjevanja u Glasbenom zavodu i na preparandiji, koja je kasnije djelovala u Njemačkoj i postala pjevačica svjetskoga glasa; ona je i prva kreirala ulogu »Eve« u Wagnerovim »Majstorima pjevačima« prigodom premiere u Münchenu 1868. Umrla je 1920. u Berlinu u 73. godini života.

Međutim se na hrvatskoj pozornici počela gojiti svė jače opereta. 8. studenoga 1863. prvi put je — pod upravom Josipa Freudenreicha pjevana na hrvatskom jeziku mala Offenbachova opereta »Svatba kod svjetiljaka«, iza koje su sliedile još i druge neke, a kao pjevačice i pjevači spominju se Karolina Norveg-Freudenreich, Julija Travenić, Matilda Lesić, Marija Višnjić, Irma Trputec, Franjo Ban. Ovo je operetno razdoblje trajalo od 1860.—1870. (dirigent je bio Antun Schwarz). Pa iako je opereta bila zamišljena tek kao predteča stalne hrvatske opere, ona je i nakon njezina osnutka ostala i nadalje stalna pratilica operi sve do danas.

Uz strane autore — Suppéa, Adama i dr. pojavio se na repertoaru 6. ožujka 1867. prvi put hrvatski skladatelj Ivan pl. Zajc, kojemu je kasnije bila namienjena zamašita i važna uloga u hrvatskom glasbenom životu. Izvedena je njegova opereta »Momci na brod«, s kojom je već u prosincu 1863. u bečkom Karltheatru postigao zamjeran uspjeh. Kasnije sliede još njegove operete »U Meku«, »Majstor Puff«, »Put u Kinu« (tom se prigodom — 2. veljače 1870. — Zajc, koji je dotada živio u Beču i bio pozvan u Zagreb, da preuzme vodstvo kazališnog orkestra i upravu škole Glasbenog zavoda, pojavio prvi put u zagrebačkom kazalištu); zatim »Mjesečnica«, čiju premieru dirigira sam (24. veljače 1870.), »Lazaroni«, »Boissyjska vještica«, »Župni sud«.

PRVA HRVATSKA OPERNA SEZONA

Konačno je bilo dovoljno pripravljeno tlo za otvorenje samostalne hrvatske opere. Pa kad je hrvatski sabor u srpnju 1870. povisio u tu svrhu kazalištu podporu na 24.000 forinti i Zajc imenovan privremenim ravnateljem kazališta, mogla je opera započeti s radom. 2. listopada 1870. svečano je otvorena prva hrvatska operna sezona sa Zajčevim novim djelom »Mislav«, operom u tri čina, za koju je libreto napisao poznati hrvatski pjesnik i estetik Franjo Marković. Glavne su uloge pjevali: bariton Josip Kašman (bio je član zagrebačke opere do 1878., a zatim je otišao u Italiju i postao pjevač svjetskoga glasa), Matilda Lesić (Rusana), Slavan Ban (Vojin), Škender Gjurkan (Kunt), Franjo Gerbič (Miloj), a »u prizore je stavio operu« redatelj Josip Freudenreich.

Kad je Zajc preuzeo vodstvo hrvatske opere, našao je tek ruševine onoga, što su tako zanosno i poletno započeli Štriga i Lisinski. Moralo se, tako reći, stvarati od početka. Operetu je trebalo zamienti operom, ali zato još nije bilo svih preduvjeta, pa je Zajc morao i dalje prvih godina jače gojiti operetu.

Na mjesto stranih pjevača valjalo je postaviti domaće (prvo se vrieme moralo i onako još pjevati na talijanskom jeziku) izgraditi i upodpuniti orkestar i zbor, stvoriti operni repertoar. Zajc se požrtvovno dao na izvođenje ovih zadaća, te je svoj rad u operi znao povezati i uskladiti s radom u školi Glasbenoga zavoda, gdje kao učitelj pjevanja izobražava cielu generaciju vrstnih pjevača i pjevačica, a kao ravnatelj škole brine se, da iz nje izađu valjani instrumentalisti, koji će moći uspješno surađivati u orkestru.

Zajc podiže operni repertoar, upodpunjujući ga postepeno mnogim djelima međunarodne literature, pretežnim dielom talijanske, francuzke i njemačke romantične i klasične škole. Da u tomu ne ide preko svog ideala Verdija, i da ne izvodi još velikoga opernog reformatora i tvorca moderne muzičke drame Richarda Wagnera, koji je u to vrieme stajao u središtu interesa cielog kulturnog svieta i pobjedonosno krčio uz mnoge borbe put svojoj umjetnosti u široku javnost, bilo je uvjetovano bez sumnje cielim njegovim glasbenim odgojem i osjećanjem, te naziranjem na glasbenu umjetnost. A konačno je i zagrebačko obćinstvo već preko pol stoljeća upijalo u sebe duh talijanske operne tradicije, koji joj ostaje još za dugo vremena najbliži, te su se »neke najomiljelije opere morale pjevati čak još i u novoj kazališnoj zgradi, dok se konačno nisu izpjevale« (Ogrizović).

Na koncu prve sezone Zajc se zahvalio na službi upravitelja kazališta, ali je dalje ostao ravnateljem opere, te je ovu važnu funkciju vršio punih 19 godina. Za to je vrieme Zajc iznio preko 50 noviteta, što stranih, što domaćih, dok ih je u opereti bilo tek 10. Da je Zajc bio u izboru sretne ruke, vidi se po tomu, što se veći dio izvedenih djela održao stalno na repertoaru. Od skladatelja stoji na prvom mjestu Verdi (Nabukodonozor — sa slabijim uspjehom, kao i Moć sudbine, — Ernani, Traviata, Trovator, Rigoletto, Macbeth. »Aida«, s kojom je otvoreno operno godište 1881.-82., mogla je zabilježiti nečuveni do tada uspjeh, te je doživjela odmah 21 izvedbu).

Zatim sliede Donizetti (Lucrecia Borgia, Favorita, Ljubavni napitak, Kći regimente), Rossini (Seviljski brijač, Vilim Tell), Bellini (Norma, Mjesečarka), Ponchielli (Gioconda), Mar-

chetti (Ruy Blas), Pedrotti (opera Tutti in maschera), Ricci (Krišpino i kuma), Mozart (Don Juan), Weber (Strielac vilenjak), Nicolai (Vesele žene windsorske), Flotow (Alessandro Stradella), Kreutzer (Noćište u Granadi), Auber (Fra Diavolo, Crni domino), Delibes (Kralj je rekao), Gounod (Faust, također jedan od najznatnijih uspjeha u prvim godinama hrvatske opere), Maillort (Pustinjakovo zvono), Hàlevy (Židovka), Meyerber (Robert đavao, Hugenotti, Afrikanka), Balfe (Ciganka, The Bohemian Gire), Gomez (Gvaranac - O. Gyarany), Smetana (Prodana nevjesta), Blodek (U zdencu), Hřimaly (Začarani princ).

U opereti su najviše davani: Johann Strauss (Šišmiš), Millöcker (Đak prosjak, Gasparone), Suppé (Penzionat), Lecocque (Angot), Plouquette (Korneviljska zvona).

Domaća operna produkcija bila je zastupana ponajviše s djelima Zajčevim (Mislav, Ban Leget, Amelija, Pan Twardowski, Zlatka, Afrodita, Gospođe i husari, Kraljev pir); no trajan uspjeh postigla je popularna opera »N i k o l a Š u b i ć Z r i n s k i«, za koju je tekst spjevao prema Körnerovoj drami Hugo Badalić. Do danas se »Zrinski« održao na pozornici, te se izvodi često i kod narodnih i kulturnih proslava; on je postao, kako kaže Ogrizović, »nekim uzkrsnim zvonom za narodna slavlja«. Kod premiere je pjevao Zrinskoga Josip Nolli (koji je kasnije također postao svjetski pjevač, Evu Matilda Lesić, Jelenu Milka Gerbič, Juranića Fran Gerbič (kasniji slovenski skladatelj i ravnatelj Glasbene Matice u Ljubljani), Sulejmana Josip Chlostik, Levija Václáv Anton (koji je — došavši iz Plznja— od 28. kolovoza 1873. bio stalno angažiran, te postao veoma uvažen član zagrebačkoga kazališta, kojemu je pripadao neprekidno do smrti god. 1917.

Osim Zajca još je u tom razdoblju izstupio zaslužni zborovođa Hrvatskog pjevačkog družtva »Kolo«, skladatelj mnogih liepih i razširenih zborova, Đ u r o E i s e n h u t (1841.—1891.), s dramatičkom operom u tri čina »Sejslav Ljuti«, kojoj je rieči napisao Franjo pl. Žigrović-Pretočki. Iako je operu primila tadanja kritika vrlo simpatično, ona je doživjela samo četiri izvedbe u toj sezoni; zatim još dvie u godini 1879. i tri u 1886. Eisenhut je od g. 1881 vršio i službu kapelnika u kazalištu.

I opera Lisinskoga »Ljubav i zloba« izvedena je, kako je već spomenuto, ponovno 21. listopada 1871., i to u spomen 25-godišnjice prve izvedbe, te je obnovljena i prikazivana poslije još do 11. prosinca 1877., a posljednji put 19. listopada 1895., bila je to i jedina izvedba u novoj zgradi kazališta. U svemu je prikazivana 19 puta.

Bilo je i vriednih gostovanja ne samo u operi, nego i u koncertima, koji su priređivani u sklopu opere i Zagrebčane upoznali s mnogim svietlim imenima iz domaćeg i međunarodnog reproduktivnog umjetničkog života (vanredno nadareni hrvatski guslač Franjo Krežma, koji nastupa već kao 8-godišnji dječak, pianisti Sofija Menter, Marie Wicek, sestra znamenite Clare Schumann, Alfred Reisenauer; violinisti Pablo de Sarasate, August Vilhelmi, František Ondřiček, Luigi Pietro Rossi i dr.). Od simfonijskih koncerata neka bude iztaknuta izvedba Beethovenove Devete simfonije 15. studenoga 1872. kao osobite pažnje vriedan događaj u poviesti hrvatskog reproduktivnog života.

Za ravnateljevanja Zajčeva nastupili su prvi put mnogi domaći pjevači i pjevačice, od kojih su se neki razvili do veoma vriednih i uvaženih članova hrvatske opere (26. kolovoza 1879. dirigent Nikola pl. Faller, kasniji zaslužni ravnatelj opere; Marija Prikril, Micika Freudenreich, Ema Vizjak, Marija Kiseljak, Tošo Lesić, koji se još i danas, nakon 57-godišnjeg plodnoga rada pojavljuje od zgode do zgode na hrvatskoj pozornici, Ivo pl. Hreljanović, Zvonimir Freudenreich, Bogdan pl. Vulaković) — a drugi opet, otišavši u tuđinu, postali veličinama svjetskoga glasa i ugleda (Milka Trnina, gostovala kao debutantica 11. i 15 travnja 1882. kao Amelija, te 1884. kao Aida i Valentina u »Hugenottima«; Irma pl. Terputec-Terrée, Sofija Kramberger).

5. listopada 1887. predstavio se prvi put zagrebačkom obćinstvu Ernesto Cammarota, koji postaje također odličan i vjeran član hrvatske opere.

Spomena je vriedan još i n o v o u s t r o j e n i b a l e t P e t r a C o r o n e l l i j a (nastupio po tri put u ožujku i travnju 1876.).

Pod kraj godišta 1887.-88. Zajc odstupa s vodstva opere, za koju je zanimanje znatno popustilo. Jedan od razloga bio je nesumnjivo i »princip štednje«, koji je uveo novi vladin povjerenik za kazalište Josip Kneisel, a koji je operu osjetljivo kočio u njezinu radu i razvitku.

Zacielo je opera uz neznatna sredstva, kojima je kazalištna uprava sada razpolagala — kako kaže Miletić (Hrvatsko glumište, I. str. 5 i 6 — »a uz prevelike zahtjeve obćinstva za grad od kojih 40.000 stanovnika, uz skupe talijanske tenore i primadone, koje se moralo angažirati u pomanjkanju domaćih sila, uz inscenacije, koje su tražile znatne svote, a koje male i stare pozornice, kakova je onda bila zagrebačka, niti pored najvećeg uspjeha nisu mogle namaknuti i pokriti, — bila u ono vrieme još preskupa uredba. Njezine potrebe prevršile su proračun, a to je bio začetak kroničnom deficitu« . . .

Time je opera prestala postojati kao stalna ustanova hrvatskoga kazališta — na sreću tek za neko vrieme (od 1889.—1894.).

OPERNE STAGIONE

Ipak se u međuvremenu našlo hrvatskih umjetnika poduzetna duha, koji su, nakon prekida od dviju godina, na svoju ruku obrazovali opet operne i operetne predstave s domaćim silama i u skromnijem obsegu, nastojeći, da bar kako uzpostave opet vezu s prijašnjim životom naše opere do njezine ponovne uzpostave, u koju je ipak svatko vjerovao.

Za vrieme hrvatsko-slavonske jubilarne gospodarske izložbe osniva p r v u o v a k v u »o p e r n u s t a g i o n u« za vrieme od 1. kolovoza do 16. rujna 1891. poznati operni pjevač I v o pl. H r e l j a n o v i ć uz suradnju kapelnika N i k o l e pl. F a l l e r a i Pavla Radiga. Repertoar ne donosi ništa novo, već se kreće u gra-

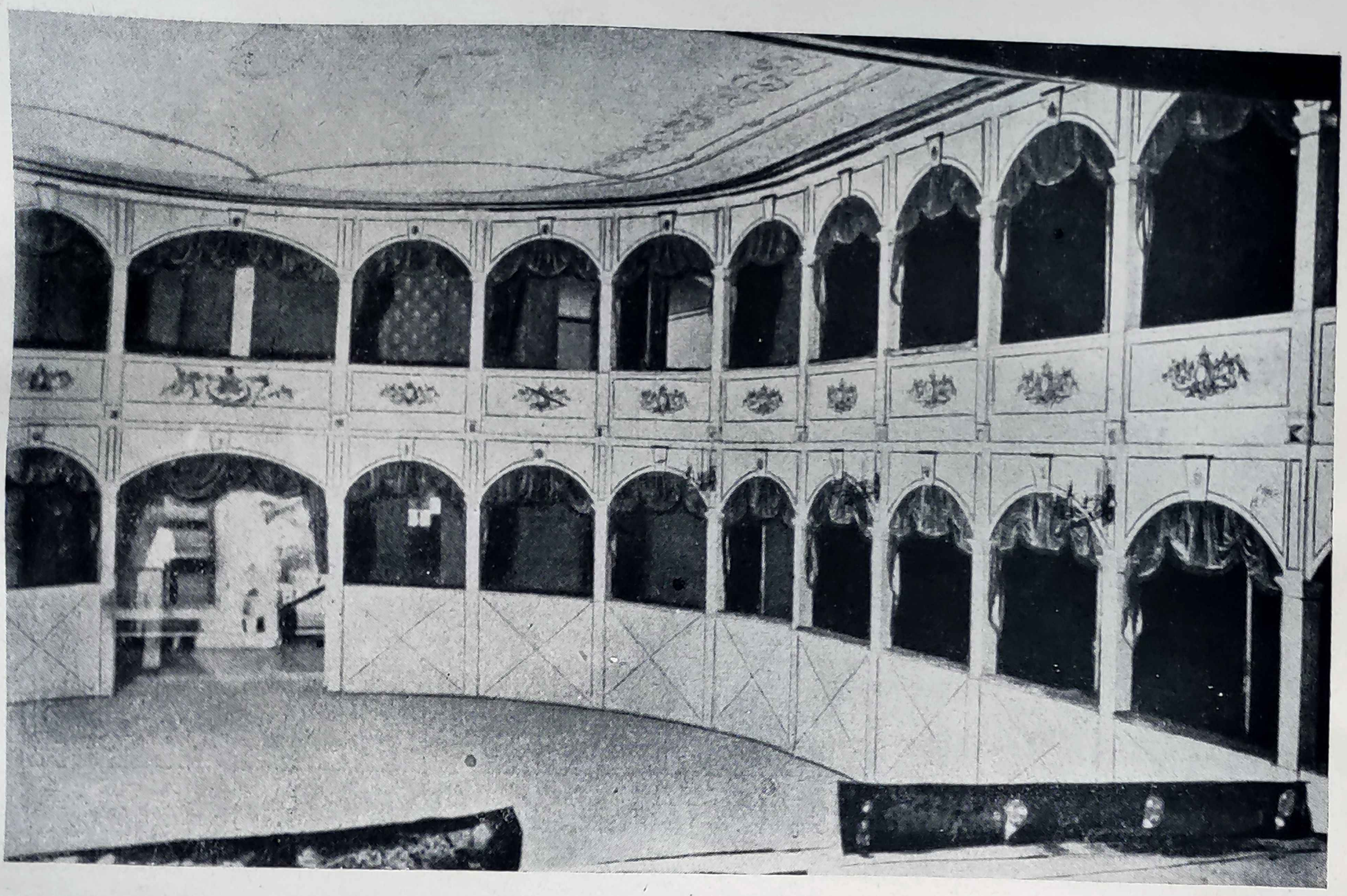

Staro kazalište na Hvaru

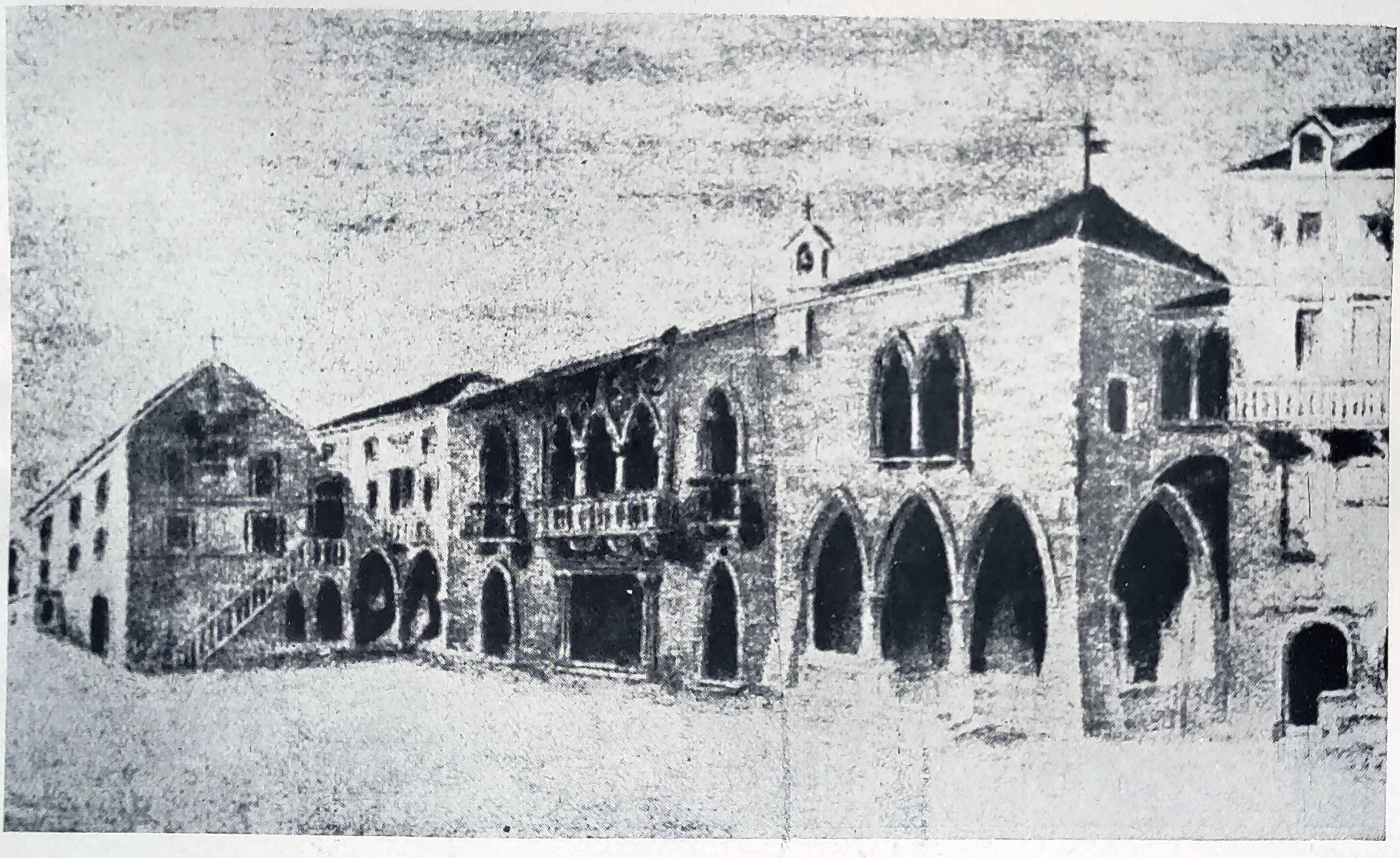

Staro kazalište u Splitu

Staro zagrebačko kazalšte na Markovom trgu

Sadašnje zagrebačko kazalište

Kazalište u Splitu

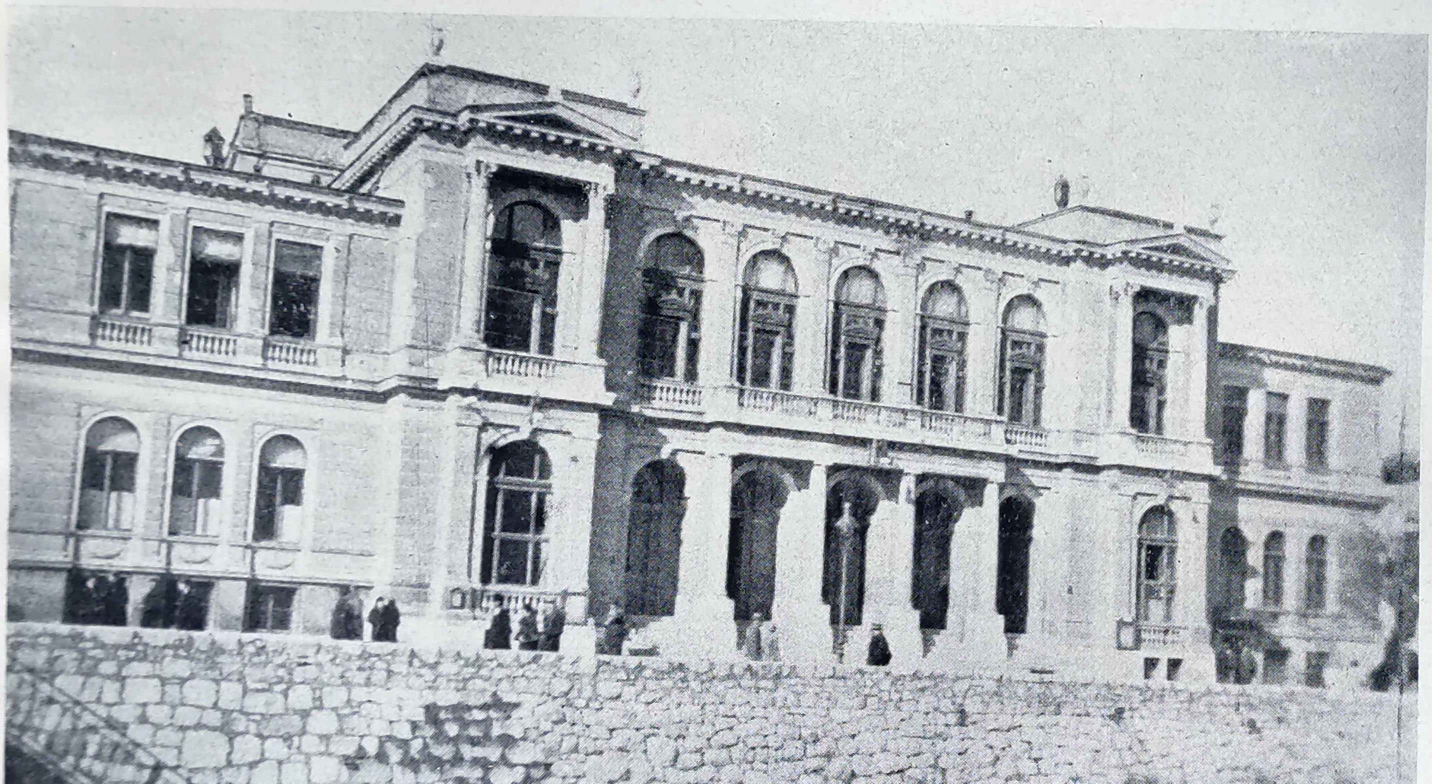

Kazalište u Sarajevu

Kazalište u Osieku

Stara glumačka garda u Zagrebu

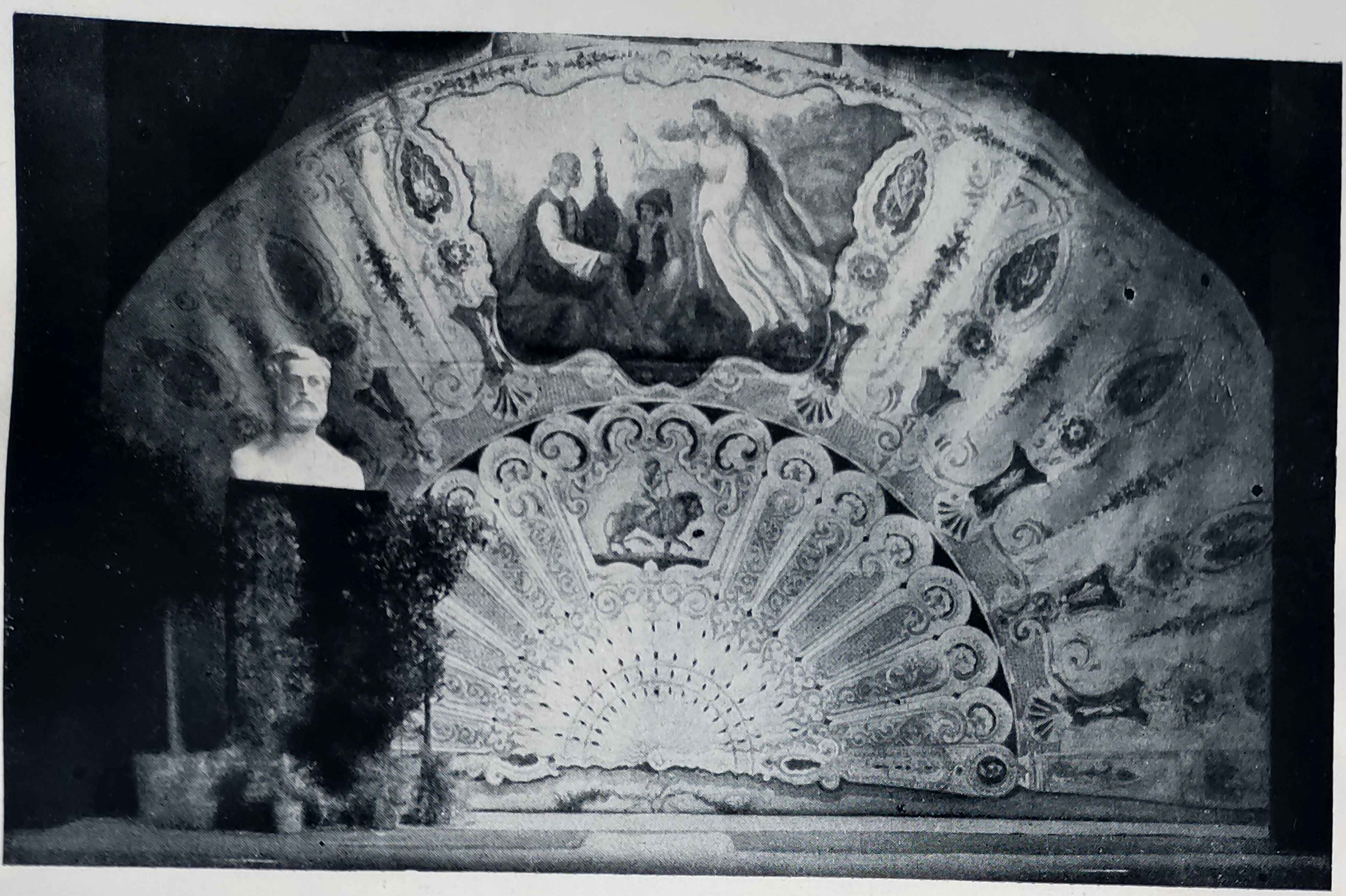

Stari zastor zagrebačkog kazališta sa Karasovom slikom

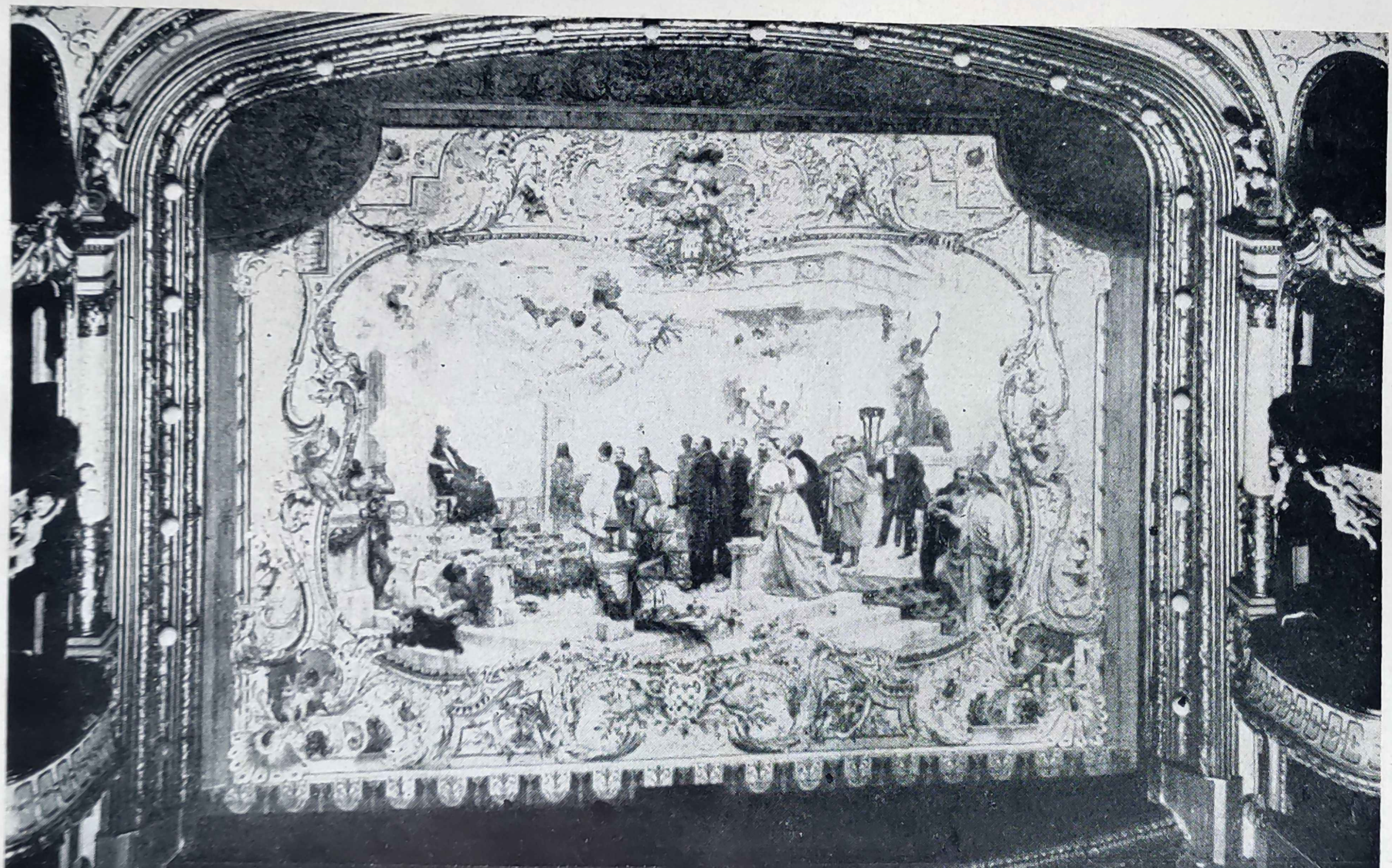

Bukovčev zastor zagrebačkog kazališta

Dimitrije Demeter

Josip Freudenreich

Stjepan Miletić

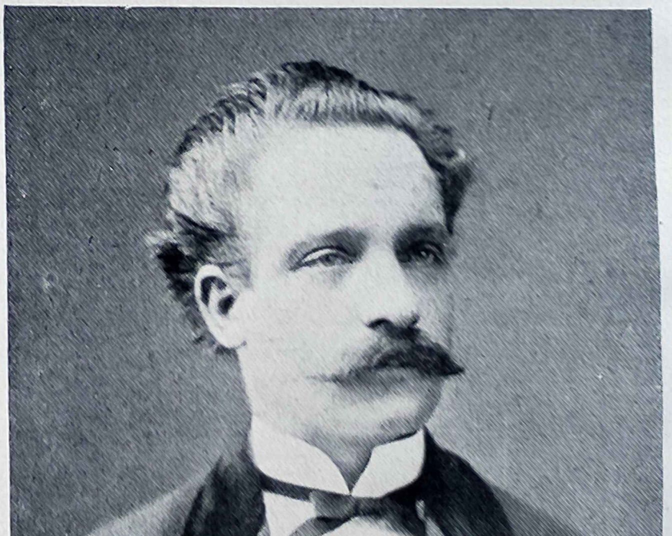

Adam Mandrović

Prizor iz Baranovićevog baleta „Licitarsko srce“ (Inscenacija; Maksimilijan Vanka)

Prizor iz Gotovčeve opere „Ero s onoga svieta“

nicama repriza nekih uspjelijih starijih opera. Ipak je uspjeh s moralne i materialne strane bio znatan.

Izraženo dramsko godište 1891.-92. izpunjuje Nikola Faller izvedbom poznatih opereta, među njima i dviju novih (Mam'zelle Nitouche, Mikado, te balet Vila lutaka).

Ljeti 1892. pokreću Faller i Hreljanović novu »stagionu«. Proširuju repertoar, koji već pokazuje tendencu, da se umjetnički podigne, s Mascagnijevom operom »Cavalleria rusticana«, Bizetovom »Carmen«, te se odvažuju čak i na izvedbu »Lohengrina« (28. i 29. lipnja), prve od opera Wagnerovih, s kojom se upoznaje Zagreb. Uz one prilike bio je to odista smion pokušaj, te nije čudo, ako nije mogao imati željenog uspjeha.

Treća »stagiona« pod vodstvom Nikole Fallera trajala je od 1. travnja do 31. svibnja 1893., te je započela s »Aidom« »Carmenom« i »Faustom«, a kao novitete doniela Leoncavallovu operu »Pagliacci«, Gounodovu »Romeo i Julija« i Thomassovu »Mignon«.

U ovim je stagionama uz poznata imena (Anton, Cammarota, Micika i Zvonko Freudenreich, Matilda i Tošo Lesić, Terenzzi i drugih) nastupala i Blaženka Kernic, poslije uvažena i ugledna pjevačica u Njemačkoj, a za treću stagionu Faller je dopremio još i neke pjevače i pjevačice iz Milana, te tako složio liep ensemble.

Imenovanjem Stjepana pl. Miletića samostalnim intendantom Hrvatskoga kazališta, 1. lipnja 1894., završeno je ovo kratko razdoblje opernih stagiona i hrvatska je opera opet uzkrsla na nov život.

STJEPAN PL. MILETIĆ

Miletić, kojemu je bio ideal stvoriti u Zagrebu eminentno hrvatski umjetnički zavod, »hram prosvjete, u kom se služba narodnosti služi«, postavio je i operu na nove temelje, dao joj ljepše i dostojnije ruho, te joj odredio cilj i zadaću, da služi u prvom redu hrvatskoj scenskoj umjetnosti. Uvodi stoga — uz male iznimke — pjevanje na hrvatskom jeziku i podupire hrvatske umjetnike i skladatelje u njihovih nastojanjima i radu. U cielom njegovu reformatorskom radu zapažaju se napredna nastojanja u razvijanju repertoara i bezuvjetni porast umjetničke razine izvedaba.

Za ravnatelja opere postavio je Nikolu Fallera, kasnije još i Franju Rumpela iz Graza, za kapelnika Emanuela Pichlera i jeseni 1895. Srećka Albinija, kasnijega skladatelja veoma uspjelih opereta i ravnatelja zagrebačke opere, za nadredatelja Julija Schwabea. Dotadanji ensemble popunjuje novim vrstnim silama (Leonija Brückl, Anka Matoušek, Miroslava Housa, Ema Giusti, Marina Grabarska, Edo Ašenbrener, Maurizio Bensanda, Dragutin Faller i od 1895. omiljeli komičar Arnošt Grund).

Svoj rad je započeo još u staroj zgradi na Markovu trgu, koja je uostalom već dotrajala i imala naskoro ustupiti mjesto novoj, te je opernu sezonu otvorio 16. listopada 1894. »Napokon osvane nakon duge stanke opet predstava omiljelog »Zrinskog«, a s njime i stalna hrvatska opera. Oduševljenje, koje je te večeri zavladalo obćinstvom, težko je opisati, podsjećalo je gotovo na »ilirska« vremena, te se je samo još jednom kod prve predstave »Porina« ponovilo. Obćinstvo je te večeri ćutjelo, da mu se vraća kulturna institucija, koja mu je bila nepravedno ustegnuta« (Hrv. glumište).

Repertoar Miletićev nije više jednostran, pretežno talijanski, već u njemu zauzimaju jednako važno mjesto i njemački skladatelji, te se i slavenskoj opernoj produkciji posvećuje veća pažnja. Wagnerov »Lohengrin«, odmah u prvoj sezoni nanovo uvježban i opremljen, postizava sada tek, nakon savjestne i ozbiljne pripreme, podpun uspjeh, te od 9. veljače 1895. do konca sezone doživljava 10 izvedaba — zacielo za ono vrieme rekordan broj. Pod konac godišta sliedi već i »Tannhäuser«, ali nije, kao niti u sliedećim godištima izneseni »Ukleti Holandez« i »Walküra«, imao znatnijeg uspjeha, jer izvedbe nisu bile u svemu na onoj umjetničkoj visini, koju zahtievaju ova pretenciozna djela; osim toga, kako se čini, nije kod obćinstva, koje još nije imalo pravog odnosa k Wagnerovoj umjetnosti, bilo dovoljno razumievanja baš za ovo posljednje djelo. Tek u novoj kući, — u kojoj je započeo rad 14. listopada 1895., — s modernim pozorničkim uređajima i znatno većim mogućnostima izkorišćivanja prostora, a uz neuzporedivo veliku i impresivnu kreaciju Elizabete po proslavljenoj našoj zemljakinji Milki Trnini, mogao se »Tannhäuser« (u sezoni 1896.-97.) dovinuti i na hrvatskoj pozornici do onog uspjeha, s kakvim je već mnogo prije prošao gotovo svim velikim europskim pozornicama. (Nezaboravna Trnina nastupila je u toj ulozi iste sezone tri put, te još i dva put kao Leonora u Verdijevu »Trovatoru).

Uz Wagnera Miletić se odlučio iznieti i Beethovenovo djelo »Fidelio« (u ožujku 1898.) i opet s Trninom u naslovnoj ulozi, jednoj od njezinih najveličajnijih kreacija. Mozartova »Don Giovannija« donosi zagrebačka pozornica kao prva u novoj obradbi münchenske opere.

Uz ova su djela za Miletićevo doba davani još sliedeći noviteti: Smetana: Poljubac i Dalibor (sa slabijim uspjehom); Humperdinck: Ivica i Marica; Massenet: Manon (ogroman uspjeh) i Portrait de Manon; Bizet: Carmen (posve obnovljen); Kinzl: Braća (Evangelimann); Lortzing: Car i tesar; Nicolai: Vesele žene windsorski; Čajkovski: Evgenij Onjegin; Nešvera: Šumski zrak (samo jedna izvedba); Goldmarck: Cvrčak za ognjištem; Mayerbeer: Prorok.

Od domaćih autora nije niti Zajc sa svojom »Armidom«, niti Vilhar sa »Smiljanom«, kao ni Vladimir Bersa s »Cvietom« požnjeo većeg uspjeha; tek je premiera »Porina« od Lisinskoga, o kojoj je bilo govora već prije, imala karakter najznačajnijeg umjetničkog događaja u Miletićevu kazalištnom radu.

I u opereti, s kojom nije mogao niti Miletić naprečac prekinuti, bio je znatan broj noviteta: Ubogi Jonathan, Ptičar, Barun ciganin, Mletačka noć, Boccaccio, La Mascotte, Nadrudar, Parodija Tannhäusera, Farinelli, Liepa Jelena, Orfej u podzemlju, Podadmiral i dr.

Balet je izstupio također s nekoliko samostalnih izvedaba i novih djela: Dellbes, Coppelia; Bayer, Bečki valčik — Olga — Đačka ljubav.

Dapače pojaviše se i **prvi baleti hrvatskih skladatelja**: 14. travnja 1898. »Na Plitvička jezera« od **Albinija** (prema ideji Miletićevoj u 2 slike) i 15 siečnja 1898. »Jela« od Bele Adamovića (fantastični balet po Rükkertu u 1 činu). I Grondona je sastavila balet »Rokoko«.

Još treba posebno iztaći simfonijske koncerte, uvedene po uzoru stranih većih pozornica, čime se htjela izpuniti jedna osjetljiva praznina u hrvatskom glasbenom životu. Nažalost nije bilo za taj značajni podhvat razumievanja niti zanimanja; osim čisto umjetničkog uspjeha financialni je bio porazan...

Među gostima iztiču se velika imena: **Milka Trnina Blaženka Kernic, Francesca Prevosti**, Gemma Bellincioni, Amalija Marcolini, Ada Adiny, Leoné Fumagalli i dr.

POSLIJE MILETIĆA DO UKINUĆA OPERE

Međutim su se prilike u hrvatskom kazalištu, ponajviše upletanjem nepozvanih u unutarnje poslove, sve više zaoštravale. — Miletić je za tadanju vladu bio i »preskup intendant« tako te je nakon četiri i pol godine »rada, patnje i trvenja«, odstupio. Nasliedio ga je Ivo pl. Hreljanović, koji je kao izvrstni operni pjevač i organizator prvih hrvatskih opernih stagiona bio tako reći pozvani stručnjak za operu. U njoj je razvio živu djelatnost, postignuvši u četirigodišnjem radu zamašne rezultate i s obzirom na umjetničku kvalitetu predstava, koju je podigao još više.

Nadovezao je ondje, gdje je Miletić prestao, radeći uglavnom s istim silama, koje je tek tu i tamo izmienio i popunio novima: ravnatelj Nikola Faller, dirigenti: V. Čelanski, kasniji dirigent Češke filharmonije, Srećko Albini, Dragutin Kaiser, Milan Holeček; redatelji: Schwabe, Anton, Cammarota, Grund; novi ženski članovi: Car, Eisenhut, Kodulinka, Neuman, Pleschner Körber i najznatnija među njima Aida Alloro, koja se vraća 1901. u Italiju i postaje znamenita pjevačica; mužki: Burian, Vulaković, Beneš, Kralj i dr.

Osim repriza mnogobrojnih uspjelih i okušanih djela iznosi novitete: Verdi: Otello; Boito: Mefistofele; Mozart: Čarobna frula; Weber: Oberon; Marschner: Hans Heiling; Wagner: Rienzi; Lortzing: Undina — Oružar — Zvjerokradica; Nessler: Trubljač sekinžki; Hansmann: Ennoch Arden; Adam: Postillon od Lonjameaua; Boieldieu: Biela gospođa; Bizet: Biserari; Massenet: Lahorski kralj — Werther; Méhul: Josip i njegova braća; Čajkovsky: Pikova dama; Brüll: Zlatni križ; Goldmark: Kraljica od Sabe; Offenbach: Hoffmannove priče.

God. 1898. osvanuo je prvi put na zagrebačkoj pozornici Puccini sa svojom operom »La Bohème«, ali još ne s onim uspjehom, koji prati kasnije ovu operu sve do danas. 13. svibnja 1899. izveden je i veliki oratorij Lorenza Perosija »Uzkrsnuće« iz njegove oratorijske trilogije, s kojom je tek dvie godine prije toga pobudio najveće zanimanje međunarodnog glasbenog svieta.

Od četiri domaća auktora, koji su izstupili s novim operama: **Vladoje Bersa** (Andrija Čubranović, 1900.). **Zajc** (Primorka, 1900.). **Vilhar** (Ivanjska kraljica, 1902.) i **Albini** (Maričon, 1903.) mogao je tek ovaj posljednji postići znatan uspjeh.

I za ove, Hreljanovićeve uprave, cvala je opereta (Lutka, Gilette de Narbonne, Geisha, Grčki rob, Fatinica, Girofflé-Girofla, Veseli rat, Ples u operi, Madame Mephisto, Umjetničke dosjetke i domaći vaudeville: Pustolovina u silvestarskoj noći od Vuka Hreljanovića, koji je već nakon prve izvedbe skinut s repertoara).

Od gostiju spominjemo: Blaženku Kernic (iz Münchena), Francescu Prevosti, Lujzu pl. Ehrenstein, Elenu de Terianna, Rosinu Storchio, Charlottu Wyas, Vincenza Larizza, Franza Andradea i dr.

U proljeću 1901. polazi hrvatska opera prvi put na gostovanje, i to u Split, gdje u vremenu od nepuna četiri tjedna daje 25 predstava.

Međutim se pomalo nadviše i opet crni oblaci nad hrvatskom operom... Ona, koja je bila trn u oku neprijateljima hrvatske rieči i kulture, morala je ponovno pasti žrtvom. **God.** 1902. po višem je nalogu **dokinuta i raspuštena**, doduše s motivacijom »znatnih kroničnih manjaka« u proračunu kazališta, ali se predobro znalo, da su ti »manjci« bili političke naravi...

S time je bilo svršeno drugo razdoblje u razvitku hrvatske opere.

OD 1902. DO 1909.

No i uzprkos ovom ponovnom dokinuću opere nastoji se i sada opet uzdržati kontinuitet, u početku prigodnim izvedbama opernih fragmenata, opereta i šala s pjevanjem, a kasnije i cielih opera, naravno sa sredstvima, koja su stajala na razpolaganje, i s ensembleom za operu redovito ad hoc sastavljenim većinom od starih članova, koji su ostali još u Zagrebu, i od drugih talentiranih pjevača-neprofesionalaca. I pokazalo se, da zanimanje za glasbeno-scenska prikazivanja nije utrnulo, što više, možda je baš sada bilo jače, nego prije...

Za intendanta bio je postavljen prvak drame Adam Mandrović sa zadaćom, da goji što intenzivnije dobru dramu. A što se tiče opere, tješilo se občinstvo s nadležnih mjesta s eventualnim »opernim stagionama«... Pa dok se prve godine Mandrovićeve ere čula glasba sa zagrebačke pozornice tek zgodimice, kod dobrotvornih i sličnih predstava, pa učeničkih izvedaba Glasbenog zavoda (»Marta«), kao dirigenti fungirali su u to vrieme naizmjence Faller, Albini, Zajc — druge i sliedećih godina već se počela ustaljivati opereta pod vodstvom Fallerovim kao stalna ustanova.

Uz poznata klasična djela iz prijašnjega repertoara mogao je Faller posegnuti i za novitetima (Princ Metuzalem, Modrobrad, Madame Shery, Trapezuntska kneginja, Začarani dvor, Pufferl, Zaručnica milijunašica, Veseli baštinici, Ljubav na krovu, Seviljski kongres, Pomorski kadet te Vesela udovica kao najveći uspjeh s preko 50 predstava, a liep je uspjeh postigao i

Slovenac Parma s »Caričinim Amazonkama«, dok su se manje svidjele operete »Lukavi služnik« i »Apolonov hram«).

I domaća operetna produkcija opet se stala u to vrieme jače razvijati; osobito je plodan Zajc, koji iznosi redom svoje: Noć u Kairu (u preradbi), Mali divljan, John Bull, Nihilistica; Vilhar se javlja s »Gospođom Pokondirović-kom«, Muhvić s »Persidom«; Prejac s »Jocom Udmanićem«. Osobito je Albini, koji se preselio u Beč, gdje je postigao prvi uspjeh s »Nabobom«, mogao s ovom svojom operetom bilježiti kod nas 20 izvedaba, a najveći broj — oko 48 — sa svojim najuspjelijim »B a r u n o m T r e n k o m«, koji je izveden odmah nekoliko mjeseci iza leipzižke premiere. Simpatično je primljena i njegova opereta »M a d a m e T r o u b a d o u r« (kasnije prerađena i nazvana »Madame Mongodin«).

Ali ne samo na polju operete, nego što više i na polju opere javljaju se naši autori s novitetima, pa ako oni i nisu imali trajnijega uspjeha, ipak je to bila značajna pojava baš u to vrieme kao dokaz, da nikakve mjere »odozgo«, diktirane ljubomorom naših protivnika, nisu mogle skršiti hrvatskoga stvaralačkoga duha... Tako izstupa Zajc s pučkom operom »Seoski plemić«, te s alegoričnom operom »Prvi grieh« na rieči Silvija Strahimira Kranjčevića, koju je smatrao svojim najboljim djelom; u njemu se zapaža, da tečevine moderne glasbe ipak nisu prošle nezapažene pokraj siedoga maestra... (Izprva je »Prvi grieh« izveden u obliku oratorija, a tek kasnije — u rujnu 1912. i scenski.) M u h v i ć se javlja sa svojim »Uskokom«, M i t r o v i ć s »Pričom jedne noći«.

Petdesetgodišnjica smrti Lisinskoga komemorirana je s tri izvedbe njegova »Porina« (28. travnja, 1. i 8. svibnja 1904.).

Od stranih su opera u tom »međuvremenu« davane premiere: »Posljednja straža« od slovenskoga skladatelja Savina (prema Aškerčevoj baladi), te duhovna drama »Ivan Krstitelj« (»Il Battista«) od G. Fina (tri svečane predstave za Strossmayerov spomenik) i pantomima »Histoire d'un Pierrot« od M. Coste. Ponovno su izvedene Ivica i Marica, Postillon od Lonjumeaua, Aida s našim zemljacima Belom Horvat (alt) iz Praga, Mirom Korošec (dramski sopran) iz Opave i Markom Vuškovićem (bariton) iz Würzburga; Manon s Danicom Matoš i Blaženkom Kernic; Zrinski, Carmen — s Ankom Horvat u naslovnoj ulozi.

U taj sklop ide i izvedba Haydnova oratorija »Stvaranje svieta« (Die Schöpfung), u spomen 100-godišnjice smrti neumrlog majstora bečke klasike.

Punih sedam godina je već bilo proteklo od onoga dana, kada je po drugi put dokinuta hrvatska opera, kadno bude 4. lipnja imenovan vladin tajnik i hrvatski književnik V l a d i m i r pl. T r e š č e c B r a n j s k i intendantom »kr. hrvatskoga zemaljskoga kazališta«. Time započinje treće razdoblje na novi život probuđene hrvatske opere.

* * *

OD 1910. DO 1917.

Trešćec, koji je nastavio raditi u duhu Miletićevih ideja i njegova kulturnog programa (on sam smatrao je sebe u neku ruku Miletićevim učenikom), ujedinjujući u sebi i sve predispozicije za takav rad, htio je u prvom redu stvoriti operi opet solidnu podlogu sa scenski i muzički što bolje pripravljenim i izrađenim izvedbama, usklađenim sa zahtjevima moderne, napredne pozornice. Najpreča mu je bila stoga briga, da sastavi, uz dane mogućnosti, što bolji i umjetnički vredniji ensemble. Za ravnatelja opere postavljen je Srećko Albini, za prvog dirigenta M i l a n Z u n a, na čije mjesto dolaze kasnijih godina M i l a n S a c h s i F r i d r i k R u k a v i n a. Uz njih surađuju: Jan Janota, Dragutin Nedbal, A n d r o M i t r o v i ć, te Ćiril Hrazdira i od sezone 1915.-16. K r e š i m i r B a r a n o v i ć, dok je kao gost nastupao prijašnji zaslužni ravnatelj Nikola Faller. Operna je režija bila povjerena Arnoštu Grundu i poznavaocu suvremene, napredne režije Ivi pl. Raiću; s vremenom pridolazi još i Đuro Prejac.

Orkestar i zbor upodpunjen, preuređen; uzpostavljen opet balet (učiteljice: Hana Vojaček, Klara Genta, Ela de Noriac i Emilija Striegel). Solističko osoblje sastavljeno je djelomice od starih sila (Cammarota, Lesić, Vulaković, gde Polak, Haiman i dr.), a djelomično od novih (Milena Šugh, Mira Korošec, Maja Strozzi, Anka Horvat, Paula Trauttner, Mercedes Valenti, Micika Žličar, Marta Pospišil, Vika Engel, Ljubica Oblak; Marko Vušković, Križaj, Strmac, Lowezynski, Lubin, Ouřednik, Kaulfus, Krampera-Šindler, Šepec, Rijavec, Vilković, Bukšek, Primožić i još mnogi drugi).

Držeći se načela: »Radije manje, a čestito, jer onda je manje zaista više!« — u prvoj se godini, — koja je imala neki pripravni karakter, da se uigra i ustali ensemble i pripravi tlo za kasnije iznošenje vriednih i značajnih djela suvremenije literature — ograničuje na to, da obnavlja scenski i muzički djela iz prijašnjega repertoara.

I Treščec otvara svoju prvu opernu sezonu — uz veliko slavlje i oduševljenje — sa Zajčevim »Zrinskim«, koji je konačno izveden posve prema izvornoj partituri, bez kraćenja i korektura, djelovao kao »posve novo djelo«, kako se to izticalo sa svih strana.

No već sliedeće sezone izstupa Treščec s prvim suvremenim novitetom »Madame Butterfly od Puccinija, koja je postigla izvanredan uspjeh, te se sve do danas održala kao uviek iznova privlačivo djelo na repertoaru hrvatske opere. Zatim sliede redom: češće obnovljena »U dolini« od d'Alberta, »Suzanina tajna« od Wolf-Ferrarija, pa onda početkom sezone 1911.—1912. drugi Puccinijev veliki uspjeh na našoj pozornici »Tosca«, (koja se u popularnosti natječe s »Madame Butterfly«), i »Lakme« od Delibesa. Dvořakova »Rusalka« nailazi na slab odziv, toplije je primljen Massenetov »Pelivan svete Gospe«. D'Albertova »Kći mora« davana je 12. veljače 1913. pod ravnanjem samog proslavljenog pianista i skladitelja, koji je dan prije toga svirao i na jednom od koncerata. Na

ove novitete nižu se još: Wolf-Ferrarijev »Bogorodičin nakit« i Saint-Saensov »Samson i Dalila«, kojemu nije bio dosuđen jači uspjeh.
A tada je izbio svjetski rat. Opera se imala sada boriti s mnogim i znatnim potežkoćama (posjet je prvih mjeseci osjetljivo popustio, članstvo je pozivima na vojnu dužnost bilo prorieđeno, repertoar je trebalo prilagoditi prilikama i težkim vremenima).

Ipak je opera mogla s neuzporedivim uspjehom iznieti tako neobično težko i reprezentativno djelo moderne operne literature, kao što je »Saloma« od Richarda Straussa, pod glasbenim vodstvom Fridrika Rukavine. Bio je to umjetnički događaj od presudnog značenja za daljnji razvitak i napredak naše opere. I odista — nakon opera »Odlazak« od d'Alberta i »Kraljevska djeca« od Humperdincka, te još dviju (»Poljski Žid« i »Pod pečatom«) osvanuo je već u drugoj polovini sliedeće sezone (29. travnja 1916.) Straussov »Kavalir s ružom«, koji doživljava u mjesec dana 10 predstava, a u listopadu iste godine daje prilike zagrebačkom obćinstvu, da može pozdraviti genialnog autora kod dirigentskog pulta. U ovu periodu novih djela spada i opera »Chopin«, koju je na osnoci Chopinovih skladba sastavio ugledni talijanski skladatelj G. Orefice.

I opet tri značajna noviteta — u stilu tako različita i oprečna, — karakteriziraju zamjernu razinu hrvatske opere, do koje se ona uzvinula. Puccinijevo »Čedo zapada«, Wagnerov »Tristan i Izolda«, koji uz prije već obnovljene opere »Tannhäuser« i »Walküra« upodpunjuje dalje repertoar Wagnerovih djela na hrvatskoj pozornici, i Mozartov »Figarov pir«. U ovom vremenu izveden je i Konjovićev »Vilin veo«.

Liep je broj i domaćih noviteta, od kojih neki postizavaju znatan uspjeh: Hatzeov »Povratak«, Blagoja Berse »Oganj«, prva naša opera znalački sačinjena na načelima moderne muzičke drame, dok sa svojom komičnom operom »Postolar od Delfa« nije naišao — nažalost — na pravo razumievanje kod zagrebačkog obćinstva; Zajčev »Otče naš«, Širolina »Novela od Stanca«, te u njegovoj preradbi Zajčev »Ban Leget«. Naprotiv nisu Vilko Novak s »Proljetnom burom«, Vladoje Bersa s »Komedijašem« i Vilhar s »Lopudskom siroticom« požnjeli uspjeha.

Opereta, koja i pod upravom Treščecovom kroči dalje svojim tradicionalnim putem, iznosi stariji i moderni repertoar, strani i domaći (od ovog: Prejac: Kavalir apaš, Za kralja — za dom, Gospođica kapral; Albini: Bosonoga plesačica, preradba njegove prve operete »Nabob«).

Koncerata, koji su bili povezani s radom opere, a u kojima su nastupali također hrvatski i strani umjetnici, bilo je najviše baš za ratnih vremena. Među njima neka budu spomenuti koncerti guslača Zlatka Balokovića i Jana Kubelika, violoncelliste Jure Tkalčića; zatim mnogobrojni simfonijski, od kojih je bio od osobitoga značenja koncert od 5. veljače 1916., gdje su se predstavili hrvatski skladatelji (Baranović, Dobronić, Dugan, Širola i dr.), koji su udarili novim pravcem u našoj glasbenoj tvorbi.

Gostovanje opernih umjetnika iz vanjskog svieta (Tita Dolenc-Gallmary, Irena de Bohusova, Adam Okonski, Charles Cahier i dr., te primabalerina Zoule de Bonczi od pariške komične opere padaju gotovo sva u predratno razdoblje. Tek Oskar Nedbal gostuje 19. i 20. rujna 1917. kao dirigent svojih opereta »Vincilirka« i »Poljačka krv«.

I naša je opera poduzimala u više mahova turneje, nastupajući s velikim uspjesima u Splitu, Šibeniku, Dubrovniku, Sarajevu, Beogradu, Ljubljani i Opatiji.

Uzprkos ovom plodnom i smišljenom radu, sa sasvim određenim ciljem i smjernicama, a koji pokazuje opet snažan uzpon naše hrvatske opere, konačno učvršćene i ustaljene u svim pravcima, predao je Treščec koncem god. 1917. ostavku, a njegovim nasljednikom postao je Guido pl. Hreljanović.

OD G. 1917. DO 1926.

Kako je Guido pl. Hreljanović preuzeo svoju službu uslied sezone, nastavio je s radom prema postavljenom već razporedu.

Opera iznosi sliedeće novitete: Lhotka: Minka (prema tekstu Ogrizovića — s pet izvedaba); Musorgski: Boris Godunov; Charpentier: Luise, i Janaček: Njena pastorka (Jenufa), svakako tri umjetnički najznačajnija i najvrednija uspjeha. Posve je obnovljen Smetanin »Dalibor«, a »Porin«, izveden kod raznih svečanih prigoda (u listopadu 1919. proslavljena je stogodišnjica rođenja Lisinskoga), opet je djelomično prerađen prema zahtjevima moderne scene.

Opereta ne daje više nikakvih noviteta, ona izčezava za ove ere Hreljanovićeve pomalo s pozornice, tako te u sezoni 1918./19. i 1919./20. nalazimo na repertoaru samo još »Poljačku krv«, »Šišmiša« i »Bosonogu plesačicu«, djela, koja se približuju više tipu komične opere.

I među umjetničkim osobljem bilo je raznih promjena. U svibnju 1919. preuzima mjesto ravnatelja opere Milan Sachs. Od dirigenata odlazi Fridrik Rukavina (1918.-19.), a novo je angažiran Oskar Smodek, uz redatelje Raića, Biničkog, Grunda dolazi i dr. Branko Gavella. Od solista ostavljaju zagrebačku operu: Bukšek, Križaj, Pisarević, Paula Trauttner; novo su angažirani: Štefanija Rodanne, Martina Blažeković, Hugo Ertl, Drago Hržić, Tinka Wesel-Pola, Nikola Abramović, Roman Lubeniecky, Arnold Flögl, Gormanov i dr.

Umjetnički i nacionalno zamašan i značajan događaj bilo je gostovanje hrvatske opere u Trstu od 8. lipnja do 13. srpnja 1918. (34 nastupa). Odsada se zapaža među gostima i sve veći broj ruskih umjetnika emigranata, od kojih neki postaju redoviti članovi naše opere ili bivaju uz nju vezani stalnim gostovanjima. To dovodi i do intezivnijega gajenja slavenskoga repertoara, napose ruskoga.

Međutim ova era Guida Hreljanovića nije prošla bez krize i trzavica.

I opet dolazi do promjene u vodstvu usred sezone: 17. veljače 1920. riešen je Guido pl. Hreljanović, na vlastitu molbu, službe, a vladinim kazališnim povjerenikom imenovan je sveuči-

lištni profesor dr. Milorad Stražnicki. Ali on nije nastupio te dužnosti, te je već 23. ožujka na njegovo mjesto postavljen dr. Nikola Andrić.

Operni se rad naravno odvija i dalje u određenom već pravcu.

Sliedeće sezone 1920.-21. na čelu je opere i nadalje Milan Sachs; dirigenti su Baranović, Smodek i Faller (kao stalni gost), korepetitori: Jozefović i Junek.

Solistički ensemble sastavljen je gotovo sav od domaćih i slavenskih umjetnika (uz poznata već imena još i Đunđenac Zlata, a kao stalni gosti: Cammarota, Vika Engel, Maja Strozzi, Petar Raičev, Ada Poljakova, Jelena Sadoven, Stefan Skupiewski-Behna.

Opera može u ovoj sezoni — uz obnovljena prokušana djela — zabilježiti dva noviteta: početkom sezone glasbenu viziju u dvie slike »More« od Frana Lhotke (s pet predstava) i koncem: »Snjeguročku« od Rimskog-Korsakova.

Još prije nego je mogao razviti i ostvariti program svoga rada, dr. Nikola Andrić je 5. svibnja 1921. odstupio, a nasliedio ga je Julije Benešić. Osim toga bude koncem srpnja imenovan ravnateljem opere — na mjesto Milana Sachsa — Petar Konjović.

Nova je uprava objelodanila prije početka godišta 1921./22. svoj program, izlažući načela, koja će je voditi u njezinu radu (visoka razina umjetničke kulture i stila u operi, unapređivanje domaće tvorbe, izgradnja slavenskog repertoara, kao i Wagnerovih obnovom već poznatih i izvedbom još kod nas neprikazanih djela). Za vrieme svoga djelovanja do od prilike konca sezone 1925./26. opera je predvela sliedeće operne novitete: Donizetti: Don Pasquale; Mozart: Otmica iz Seraja; Wagner, Parsifal (28. travnja 1922.), kojega zagrebačko obćinstvo prihvaća odmah s razumievanjem i oduševljenjem, te u ovoj i sliedećoj sezoni može bilježiti po šest (!) predstava. Od toga vremena »Parsifal« ostaje neprekidno na repertoaru zagrebačkoga kazališta kao reprezentativna predstava u Velikom tjednu (redovito na Veliki petak i Uzkrs), a 12. i 14. srpnja 1935. izveden je I. i III. čin pred katedralom, koja je uzvišenoj mistici ovoga zasebnoga djela dala najdostojniji i najljepši okvir. Iznimku čini sezona 1928./29., koja je mjesto »Parsifala« doniela na Veliki petak Papandopulovu oratorijsku skladbu »Slavoslovlje«. Na ove novitete redaju se dalje: Borodini: Knez Igor (s 12 predstava); Smetana: Dvie udovice; Debussy: Peleas i Melissanda; Rimskij-Korsakov: Carska nevjesta; Musorgski: Soročinski sajam i Hovanščina; Konjović: Miloševa ženitba (preradba opere »Vilin veo«); Puccini: Manon Lescaut.

Domaća operna produkcija bila je zastupana sa sliedećim autorima i novim djelima Šafranek-Kavić: Hasanaginica (prema Ogrizovićevoj dramatizaciji); Dobronić: Dubrovački diptihon, simfonijska drama, i glasba Gundulićevoj »Dubravci« (koju je režijski sasvim nanovo postavio Gavella).

U sezoni 1923./24. opet je uzkrsla — opereta! Ona je u Zagrebu već postala neke ruke »tradicija« i kao »nuždno zlo« morala ju je podržavati svaka gotovo uprava — osim uprave Guida Hreljanovića — jer nažalost opereta je bila ona grana scenske tvorbe, koja je često pomagala začepiti rupe, koje bi nastale u kazališnom proračunu...

Ipak je učinjeno ono, što je s umjetničkoga gledišta bilo po sebi razumljivo: opereta je smještena u posebnu zgradu. A kako je rad na adaptaciji zgrade u Frankopanskoj ulici zapeo, preselila se opereta u bivšu Strjeljanu u Tuškancu, gdje je započela ponovno s radom 26. prosinca 1923. A s vremenom, kada je opereta već bila smještena u Malo kazalište u Frankopanskoj ulici, pošlo se za Baranovićeva ravnateljevanja još i korak dalje: odieljen je rad operete posve od opere ustrajanjem posebnog operetnog orkestra i zbora; ali je taj sistem kasnije nažalost opet napušten!

Opereta je živo proradila, a od velikog broja izvedenih starijih i novijih djela, bile su od domaćih skladatelja: Noćni lovac od Prejca i Pierot Ilo od Tijardovića.

Balet, koji odsada vode primabalerina Margareta Froman i prvi solist Maksimilian Froman, regeneriran i postavljen na sasvim nove temelje, da bude dorastao zadaćama, koje stavlja suvremena plesna umjetnost, prihvaća se postepeno sve težih zadaća i iznosi na pozornicu kao prve izvedbe kod nas: Borodinove »Polovjecke plesove« iz opere »Knez Igor«; Weberov balet »Prevareni pierrot«; Balakirjevljevu simfonijsku pjesmu »Tamara«; scene i kao najznatniju Stravinskoga »Petrušku«; Rimskog-Korsakova »Šeherezadu« i »Capriccio espagnol«; Schumannove »Papillons« i »Carneval« (u instrumentaciji Krešimira Baranovića); Rožickoga baletnu pantomimu »Pan Twardowski«, od hrvatskih: Zajčev »Svatovac« u obradbi Krešimira Baranovića, fantastično prikazivanje u 2 čina »Sjene« (od Lj. Babića ml.) s glasbom Božidara Širole i Šafranek-Kavićeve »Figurine«. No najveći uspjeh postizava Baranovićevo »Licitarsko srdce«, koje nalazi put u strani sviet.

Ekonomska kriza odrazuje se i na kazalištu, što se zapaža na smanjenom posjetu. K tome hrvatsko kazalište i njegove potrebe nailaze na sve manje razumievanja kod mjerodavnih; posljedica je toga sniženje podpore, koja sili na redukciju osoblja i mora s vremenom nepovoljno djelovati na umjetničku razinu izvedaba.

Ipak se može opera pohvaliti još uviek umjetnički vriednim ensembleom. K već spomenutim dirigentima pridolaze: Rade Ivelio (najprije kao šaptač opere; sada je ravnatelj opere u Osieku), Mirko Polić (kao tajnik opere i dirigent u sezoni 1923./24.), Jakov Gotovac (nasljednik Polićev kao tajnik opere, a zatim korepetitor i dirigent). U popisu osoblja za sezonu 1923./24. naveden je Nikola Faller čak kao — korepetitor! Među solistima nalaze se nova imena ženskih članova: Lipovšćak, Papeš, Radoboj, Sestrić, Zikova, Morozova; mužkih: Šimenc, Vičar i dr., a kao stalni gosti: Rijavec, Popov, Holodkov, Betetto; kao redatelji: Sibirjakov i Krivecki.

Velik je bio broj gostovanja; navest ćemo samo neka: Gabriela Horvat, Ema Destin, Georgij Jurenjev, Zygmund Zalewski, Walborg

Swärdström, Fridrik Rukavina (dirigirao »Aidu«). Osječka opereta gostuje u dva maha 1923./24. i 1924./25.

U sezoni 1923./24. imala je Blaženka Kernic preuzeti za odgoj mlađeg opernog naraštaja važno mjesto nastavnice pjevanja, na kojemu bi mogla veoma mnogo poslužiti našoj umjetnosti svojim bogatim izkustvom, ali je prije vremena reducirana...

Pod konac sezone polazi zagrebačka opera na gostovanje u Dubrovnik i Sarajevo. Bilo je to posljednje djelo stare uprave.

OD G. 1926. do 1929.

Sezona 1926./27. u znaku je opet novoga vodstva: intendant je **Vladimir pl. Treščec Branjski**, ravnatelj opere **Fridrik Rukavina**.

Ova druga perioda Treščecove indendature stoji pred težkom zadaćom; ona treba riešiti akutnu krizu radi sudbonosno sniženoga proračuna. Državna podpora, koja je znatno smanjena, ozbiljno ugrožava obstanak opere, kao da je i opet ova kulturna ustanova, koju je stvorio i podigao hrvatski narod sebi sam uztrajnim i požrtvovnim radom svojih, umjetničkim idealima građenih snaga, i koja se mogla nasuprot drugima, u ono vrieme tek osnovanim, pohvaliti već velikom i slavnom petdesetgodišnjom tradicijom, bila nekomu zazorna. Opet se moralo posegnuti za redukcijom članova, ali opera i balet nastoje, da uza sve to što raznoličnijim repertoarom, gostovanjima, te popularnim predstavama i posebnom politikom ciena privuku u kazalište široke slojeve obćinstva. Naravno da pod tim trpi i umjetnička strana repertoara, koji donosi tek malen broj noviteta: Puccini: Triptihon i Turandot (ovaj posljednji s osobito velikim uspjehom); Giordano: Andres Chenier, dok Křenekova opera »Jonny svira« unatoč senzaciji, koju je u početku pobudila, i Rabaudova »Maruf« nisu mogle postići trajnijeg uspjeha.

Od domaćih autora mogao se Šafranek Kavić predstaviti s drugom svojom operom »**Medvedgradska kraljica**«.

Balet izstupa s premierama: »Pulcinella«, »Svatba« i »Žar-ptica« od Stravinskoga; »Šut« od Prokofjeva; »Žara« od Caselle; »Na vratima carstva« i »Orgije hetera«.

Opereta živi većinom od starog repertoara, iznoseći tek po gdjekoji novitet, od kojih **Tijardovićeva** »**Mala Floramy**« postizava najveći broj izvedaba na zagrebačkoj pozornici.

Početkom godišta 1927./28. odlaze u Beograd dirigent Krešimir Baranović i pročelnica baleta Margareta Froman, a Josip Rijavec na Državnu operu u Berlin.

Znatnija gostovanja u ovom razdoblju bila su ona Ljubice Oblak-Strozzi iz Berlina; brazilske sopranistice Bidu Sayao; prvoga svjetskoga baritona Georgija Bakljanova i talijanskog Enrica de Franceschija, tenora Christyja Solarija, koji od tog vremena (1927.) ostaje vjeran gost zagrebačkog kazališta; plesna grupa Bodenwieser iz Beča; Opere comique iz Pariza, i dr.

OD G. 1929. DO 1940.

Već je i započela sezona 1929.-30., kad je imenovan opet novi — od sada »upravnik« — Milutin Čekić, a za ravnatelja opere postavljen Krešimir Baranović. U njegovim rukama ostaje sada vodstvo opere neprekidno do polovine travnja 1940., dok su se međutim izmjenjivali »upravnici«: Čekića je naslied io 1932.-33. Petar Konjović, njega u kolovozu 1935. dr. Branko Šenoa, a kad je ovaj u lipnju 1938. na vlastitu molbu razriešen, postavljen je za »vršioca dužnosti upravnika« dr. Slavko Ježić, poslije kojega se vraća kao »intendant« početkom listopada 1939. opet dr. Julije Benešić.

Novoj upravi Čekićevoj bila je zadaća srediti prilike i uzpostaviti umjetničku razinu predstava.

Uz mnoge podpuno obnovljene premierske izvedbe djela operne literature, koja spadaju većinom među standard-djela repertoara svake velike pozornice, davani su za ravnateljevanja Baranovićeva ovi noviteti, od kojih su neki imali reprezentativni karakter: Weinberg: Gajdaš Švanda; Rimskij-Korsakov: Sadko i Priča o nevidljivom gradu Kitežu; Verdi: Simone Boccanegra i Falstaff; Pergolesi: Služavka gospodarica; Konjović: Koštana; Hristić: Suton; d'Albert: Mrtve oči; Giordano: Mrtve oči; Moniuszko: Halka; Gluck: Orfej i Ifigenija u Aulidi; Smetana: Libuša; Wolf-Ferrari: Četiri grubijana; Wagner: Rajnino zlato i Siegfried, uz to nanovo postavljena Walküra s namjerom, da se postepeno izvede ciela tetralogija »Prsten Nibelunga«; Catalani: La Wally; Dvořak: Jakobinac; Jánáček: Katja Kabanova i Mudra lija; Meyerbeer: Hugenotti; Donizetti: Lucija Lammermoorska; Šostaković: Katarina Izmajlova; Verdi: Don Carlos; Bellini: Norma; Haydn: Život na mjesecu; Cimarosa: Tajni brak.

Domaća operna proizvodnja, koja se stala sve bujnije razvijati, priklanjajući se idealima Lisinskoga, gradeći na nacionalnoj osnovi, uz upotrebu modernih, suvremenih tehničkih i izražajnih sredstava, bila je dolično zastupana dosta već s liepim brojem djela: Širola: »Citara i bubanj«, »Grabancijaš đak«; Gotovac: »Morana« i »Ero s onoga svieta«, nesumnjivo najjači uspjeh jedne hrvatske opere, koja je uzmogla osvojiti i strane pozornice; Baranović: »Striženo-košeno«; Hatze: »Adel i Mara«; Dobronić: »Udovica Rošlinka« i »Rkać«; Odak: »Dorica pleše«; Papandopulo: »Amfitrion.

U tom sklopu domaćih djela neka budu još spomenute Matzova »Božićna priča« i Dobronićevo »Od poroda Jezusova«.

U opereti se vodilo računa ne samo o međunarodnoj starijoj, i u velikoj mjeri o suvremenoj produkciji, već je i tu izvedeno djela, koja su stvorena u našoj sredini kao: Tijardović: »Splitski akvarel«, »Jurek i Štefek«, »Maršal Marmont«; Prejac: »Vječni ženik«; Deči-Strozzi: »Čudo od djeteta«; Šimaček: »Reci, tko si?«; Gloz: »Tu je sreća« i »Na plavom Jadranu«, i druga.

Balet, čije vodstvo preuzima opet (također od sezone 1929./30.) Margareta Froman, i koji može 1933./34. među svoje članove ubrojiti i izvanrednu hrvatsku plesnu umjetnicu Miju Čo-

rak i njezina partnera Antuna Vujanića (1935.—1936. nije više angažirana, te polazi iza toga naskoro u tuđinu) izstupa sa sliedećim novim djelima: Nedbal: Priča o Honzi (koju 21. prosinca 1930. dirigira sam autor, a tri dana iza toga svršava tragično svoj život); Gluck: Don Juan; De Falla: Trorogi šešir; Novak (Vitězslav): Mladost i Nikotina, Chopiniana; od domaćih: Papandopulo: Zlato-Zemlja: Lhotka: Đavo i njegov šegrt, kasnije u podpunoj preradbi: Đavo u selu, — i Luk, koji dolaze k nama preko vanjskih pozornica; Šafranek Kavić: Sanje; Baranović: Imbrek z nosom (izveden tek nedavno u Beču).

Među gostima, kojih je bilo i preko mjere za Konjovićeva upravničtva, — valja zabilježiti uz poznata imena i nekoliko za zagrebačku pozornicu novih, proslavljenih imena. Marija Nemet, Rosette Anday, Eva Bandrowska, Jarmila Novotna, Zinka Kunc, Attilia Archi, Gina Cigna, Leo Slezak, Mariano Stabile, Gunard Graarad, André Burdino, Jozef Manowarda, Evgenij Ždanowski i najveći od svih: Fjodor Šaljapin (u sezoni 1935./36. kao Boris Godunov). Nadalje još: Oton Masak, Todor Mazarov, Dinu Badescu i članovi rumunjske Kraljevske opere, Marcel Jourat, Roman Wraga, Gerhard Hüsch, Enzo Mascherini, Bahrija Nuri-Hadžić, Elena Nikolaidi, Elen Dozia, Pavao Marion-Vlahović i dr. Deutsche Kunstgesellschaft iz Berlina prikazuje 22. travnja 1931. kod nas još neizvedenu dražestnu Mozartovu »Cosi fan tutte«; opera iz Frankfurta n. M. 1938. »Otmicu iz Saraja« i »Kavalira s ružom«. Kao gost-režiser nastupa u nekoliko navrata prof. Markowsky iz Beča (među ostalim s »Parsifalom«), kao dirigenti: Zdeněk Chalabala, Pietro Fabbroni i dr. U baletu: Pio i Pina Mlakar; Vera Milčinović-Tashamira; Gertrud Kraus iz Beča; plesna grupa Bodenwieser.

Od solističkog ensemblea djeluju neki još i danas u operi i opereti (Križaj, Vičar, Gostić, Griff, Hržić, Župan, Šepec, Grba, Šterle, Kučić, Remec, Šoštarko, Majhenić, Dubajić, Binički, Ančica Mitrović, Vilma Nožinić, Lucija Ožegović, Ludmila Radoboj, Nada Tončić, Blanka Dežman, Micika Žličar, Vera Misita, Ruža Cvjetičanin), dok su drugi tokom vremena prestali biti članovi zagrebačkog kazališta (Šimenc, Raičev, Manoševski, Mirković, Živojnović, Zlata Đunđenac, Gita Gjuranec, Zlata Lipovšćak-Rajić, Marica Lubejeva, Anka Mesić, Zinka Kunc, koja se razvila do umjetnice svjetskoga glasa, nastupa u Americi, Erika Druzović, Đurđica Milinković, Zvonimira Župeuc, Marijan Rus, Nikša Štefanini u Njemačkoj, Stjepan Ivelja u Brnu, gdje je bio angažiran također Sachs i Cvejić). Redatelji su bili: Binički, Strozzi, Gavella, Margareta Froman, Dubajić, a povremeno i drugi. Kao dirigenti pridolaze: Đuro Vaić i Lovro pl. Matačić, koji 1938. odlazi za ravnatelja opere u Beograd, — kao korepetitor: Maks Mottl.

Borba za državne podpore, koja pada na sve niže svote, posve nedovoljne za kazalište umjetničke razine, kakvo je zagrebačko, prati i rad ove periode. Kazalište se sve više zadužuje; a od težkoga stanja, koje time nastaje, trpi u prvom redu opera. Sve jače odzvanja poziv občinstvu, da što brojnijim posjetom pomogne uzdržati ovu najznatniju svoju glasbeno-kulturnu ustanovu na tradicionalnoj visini, a prijatelji kazališta udružuju se dapače 1933. u »Družtvo prijatelja kazališta«.

OD 1940. DO 1942.

Kada je zagrebačko kazalište došlo u sklop banovine Hrvatske, te je odlučeno »pristupiti reorganizaciji Hrvatskog narodnog kazališta kao jedne od najvažnijih narodnih i umjetničkih reprezentativnih ustanova, pa i stoga, što u banovini Hrvatskoj postoje tri kazališta (u Zagrebu, Splitu i Osieku), čiju djelatnost treba uskladiti«, predala je dotadanja uprava ostavku. U travnju 1940. imenovana je nova uprava s intendantom arh. Aleksandrom Freudenreichom na čelu. Dužnost ravnatelja opere vrši prof. Stanislav Stražnicki. Nova je uprava započela s radom 24. travnja.

U operi su posve obnovljena, scenski i muzički, mnoga vriedna djela; od noviteta je iznesen Respighijev »Plamen« s neobično velikim uspjehom, Smetanina »Tajna«, te Mozartov »Requiem« i »Ave verum« (ovim je izvedbama odana počast majstoru prigodom 150-godišnjice njegove smrti); a od hrvatskih Paraćeva »Adelova pjesma« i u posve novoj preradbi (s karakterom premiere) Gotovčeva »Morana«.

Balet, koji je, nakon dulje stagnacije i trzavice, započeo opet s intenzivnijim radom, izvodi — sada u cielosti — Čajkovskoga »Labuđe jezero, koje je postavila Margareta Froman, dok je Mercedes Goritz-Pavelić kao gost izradila s baletnim zborom i izniela uz osobno sudjelovanje u glavnim ulogama Mozartove »Les petits riens«, Debussyjev »L'aprés midi d'un Faun« i Willekensov »Don Morte«, a bračni par Harmoš-Roje, kojemu od 1941./42. povjereno vodstvo baleta, Weberov »Poziv na ples«, Musorgskoga »Noć na pustoj gori« i »Život« na glasbu »Pete simfonije« od Čajkovskoga.

Novo su angažirani: Vera Grozaj, Marijana Radev, Đurđa Halper-Leppée, Tomislav Neralić, Gregor Radev, Zlatko Šir, Anton Gnezda (dirigent), Mladen Bašić (korepetitor), dirigent Lovro pl. Matačić je stalni gost. Jelačićka i Alda Noni ostavljaju Zagreb i polaze u Beč, te se navraćaju ovamo tek na prigodna gostovanja. Lela Trbuhović djeluje od jeseni 1941. u Zürichu.

Među novim uredbama uveden je za mlade pjevače režiser-pedagog Vušković i pjevački pedagog Božica Majcen-Rukavina, koja će s njima pojedinačno glumački, glasbeno i pjevački izrađivati uloge, pripremiti ih za praktički rad na pozornici, te pojednostavniti i odteretiti rad kapelnika i režisera.

Kao gosti su nastupali: Đurđa Milinković ugledna članica münchenske opere, Vanja Leventova, Valerija Heybalova, Mihajlo Popov, Todor Mazarov, Christy Solari i mnogi drugi poznati naši pjevači i mladi talenti. Početkom ožujka 1941. dolazi u Zagreb Državna opera iz Dresdena i izvedbama »Fidelija« i »Kavalira s

ružom«, koji je tamo doživio i svoju praizvedbu, te jednim simfonijskim koncertom, na čelu s genialnim drom Böhmom, ponovno utvrđuje svoj veliki glas i sjajnu umjetničku tradiciju.

Osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske, s kojom zapadaju i zagrebačko kazalište, kao državno, nove i zasebne zadaće u smislu novoga duha i poredka, dolazi na mjesto intendanta u travnju 1941. prof. Dušan Žanko.

Zagrebačko kazalište doživljava opet dvie umjetničke senzacije: 4., 5., 6. i 7. srpnja može da pozdravi među svojim zidinama rimsku operu — Teatro Reale dell' Opera — s prvim, najboljim i najvećim predstavnicima talijanske operne umjetnosti: umjetničkim ravnateljem Tuliom Serafinom i prvim dirigentom Olivierom de Fabritiis, slavnim Benjaminom Giglijem, Mariom Canigliom, Giannom Perderzini, Tancredom Paserom i drugim zvučnim imenima. Na programu su po dvie izvedbe »Aide«, »Madame Butterfly« i baleta »Četiri godišnje dobi« iz Verdijeve opere »Sicilijanske večeri«.

A odmah — u početku sliedeće sezone — sredinom rujna 1941. jedan od najznamenitijih svjetskih orkestara, Berlinska filharmonija, daje u kazalištu tri koncerta, od kojih prva dva dirigira proslavljeni majstor Hans Knappertsbusch, a treći Lovro pl. Matačić.

Početkom veljače 1942. odstupa s mjesta ravnatelja opere prof. Stražnicki, a vodstvo opere preuzima intendant prof. Žanko uz umjetničku surádnju Jakova Gotovca i Lovre pl. Matačića.

Koncem travnja polazi hrvatska opera na turneju po Italiji (Mletci, Firenza, Rim), gdje nastupa s velikim uspjehom s Gotovčevim »Erom s onoga svieta« pod glasbenim vodstvom samog autora. Prije završetka sezone daje se još jedan domaći novitet: »Sunčanica« od Borisa Papandopula.

OBĆI PREGLED REPRODUKTIVNIH UMJETNIKA U OPERI

Napisao dr. ANTUN GOGLIA

I. RAVNATELJI OPERA (DIRIGENTI)

Razdoblje od g. 1830. do 1908.

Adolf Wille, Jahn, Ivan Reischil, Vatroslav Lisinski, Zaharija Zellner, Đuro Wiesner-Morgenstern, Dragutin Turanyi, Franjo Pokorni, Ivan pl. Zajc, Đuro Eisenhuth, Nikola pl. Faller, Emanuel Pichert, Franjo Rumpel, Srećko Albini, Vitezslav Čelanski, Kaiser Dragutin.

Razdoblje 1909. do 1942.

Fridrik Rukavina, Milan Sachs, Krešimir Baranović, Petar Konjović, Stanislav Stražnicki, Milan Zuna, Andro Mitrović, Antun Gnezda, Oskar Smodek, Oskar Jozefović, Mirko Polić, Jakov Gotovac, Lovro Matačić, Rade Ivelio, Đuro Vaić i Boris Papandopulo.

II. PJEVAČI I PJEVAČICE

(Kratice: s = sopran, a = alt, t = tenor, br = bariton, b = bas.

Razdoblje 1830. do 1908.

a) Pjevači

Alberto Štriga (br), Frasinelli (t), Franjo Stazić (t), Ljudevit Pichler (t), Franjo Wiesner-Morgenstern (b), Kamilo Wiesner-Livadić (b), Ruggiero (t), Pieri (b), Scanavino (t) Bonora (b), Franjo Ban (br), Franjo Gerbič (t), Slovan Ban (b), Josip Kašman (br), Josip Nolli (t), Skender Gjurkan (t), Dragutin Novotny (t), Karlo Raverta (t), Fernando Tercuzzi (b), Vaclav Anton (br), Adolf Hynek (b), Ivan Novak (b), Josip Chlostik (br), Josip Lendinar (t), Alfred Schiffer (t), Ivan de Negri (t), Josip Mirski (br), Koloman pl. Matačić (br), Stjepan Knežević (b), Stevan Deškasev (t), Aleksander Pusetti (t), Ivan Verini (t), Mirko Crnolatec (t), Ivo pl. Hreljanović (br), Ernesto Cammarota (t), Zvonimir Freudenreich (t), Tošo Lesić (b), Bogdan Vulaković (b), Rikard Hofer (t), Emanuel Kroupa (br), Edo Aschenbrenner (br), Mauricio Bensaude (br), Werner-Alberti (t), Leone Fumagalli (br), Emil Burian (br), Vinko Łarizza (t), Franjo Andrade (t), Đuro Prejac (t).

b) Pjevačice

Sofija Kammerer (s), Ennes (s), Karlitzky (a), Sidonija Rubido Erdödy (s) Irena Sassi (s), Giuseppina Zecchini-Bucci (s), Karolina Norveg-Freudenreich (s), Julijana Travenić (s), Matilda Lesić (a), M. Višnjić (s), Irma Trputec (s), Eleonora Junkovska (s), Sofija Kösser (s), Marija Vormastini (a), Ema Culifaj (s), Juliana Štriga-Videc (s), Franjica Bart (s), Antonija Neugebauer (s), Ida Kattas (s), Milka Daneš-Gerbič (s), Ema Vizjak-Nicolescu (s), Marija Prikril-Crnadak (s), Bianca Donadio (s), Erminia Giunti-Barbera (s) Levina Miles (s), Sofija Kramberger (s), Ema Dotti (s), Micika Freudenreich (s), Milka Trnina (s), Mara Kiseljak (a), Alma Fohström (s), Josipa Jamnicki (s), Leonia Brückl (s), Anka Matoušek (s), Miroslava Housa (s), Katica Sonntag (s), Paula Gaj (s), Blaženka Kernic (s), Gemma Belincioni (s), Francesca Prevosti (s), Amelia Marcolini (s), Maria Glivarec (a), Ljubica Car (s), Marina Grabarska (s) Josipa Kodulin (a), Aida Alloro (s), Irma Pollak (s), Rosina Avoledo (s), M. Pleschner (s).

Razdoblje od 1909.

a) Pjevači

M. Vušković (br), Zvonimir Strmac (t), Josip Križaj (b), Aleksandar Binički (t), Jan Ouržednik (br), Rudolf Kaulfuss (b), Stanislav Jastrzebski (t), Josip Krampera (t), Milan Šepec (t), Armin Armidi (t), Josip Rijavec (t) Rudolf Bukšek (br), Robert Primožič (br), Muk de Jarić (t), Arnold Flögl (b), Drago Hržič (br), Vlaho Paljetak (br), Stefan Skupiewski (t), Zdenko Knittl (t), Božo Vičar (t), Mario Šimenc (t), Miloš Zec (b), Josip Gostić (t), Pajo Grba (br), Zigmund Zalewski (t), Marijan Rus (b), Christi Solari (t), Nikola Cvejić (br), Anatol Manoševski (t) Aleksander Griff (b), Stojan Kolarov (t), Milivoj Kučić (br), Vladimir Majhenić (t), Leo Mirković (t), Tomislav Neralić (b), Rudolf Župan (br), Gregor Radev (b), Gustav Remec (t), Zlatko Šir (t), Dragutin Šoštarko (br), Nikola Šterle (t), Julije Betetto (br).

b) Pjevačice

Mira Korošec (s), Milena Šugh (s), Maja Strozzi-Pečić (s), Anka Horvat (a) Paula Trauttner-Križaj (s), Mercedes Valenti (a), Vika Engel (s), Micika Žličar (a), Magda Pabst (a), Ženka Pinterović (a), Elvira Faller (s), Ada Poljak (s), Marta Pospišil-Griff (a), Zlata Đunđenac (s), Tinka Wesel-Polla (s), Anka Koščević-Badalić (s), Ludmila Radoboj (a), Štefa Sestrić-Segedi (a), Lucija Ožegović (a), Zdenka Zika (s) Jelena Morozova (a), Zlata Lipovšćak (s), Dragica Papeš (s), Gita Gjuranec (s), Ruža Cvjetičanin (s), Bianka Dežman (s), Margita Dubajić (s), Vera Grozaj (s), Alda Noni (s), Anka Jelačić (a), Vilma Nožinić (s), Zinka Kunc (s), Nada Tončić (s), Lela Trbuhović (s), Božica Cajkovac-Sarvan (s) Vera Misita (s), Marijana Radev (a), Ida Juranić (s) i Ančica Mitrović (s).

3. Balet

Napisao dr. SLAVKO BATUŠIĆ

Prve se operne predstave, kako vidjesmo, izvode u Zagrebu već u početku XIX. vieka. Izprva samo sporadične, one kasnije postaju sve češće. Te se predstave daju izprva na njemačkom, a kasnije i na talijanskom jeziku; izvode ih družine, koje su u Zagrebu boravile čitave sezone ili pak dolazile na kraća gostovanja.

Izvedbe pojedinih opernih djela Mozarta, Rossinija, Donizettija, Aubera, Verdija i dr. svakako su iziskivale i kraće plesne umetke, ali nema podataka o tome, da bi te plesne umetke izvodilo osobito baletno osoblje. Vjerojatno je, da su te plesne točke izvodili članovi opernog zbora, koji su i onako sudjelovali u pojedinim predstavama.

Kad je g. 1870. u Zagrebu osnovana stalna hrvatska opera, i kad se redovito daju operne predstave na hrvatskom jeziku, stanje s obzirom na balet ostaje isto. Balet kao posebno umjetničko tielo još uviek ne postoji, premda se za nj očigledno pokazuje potreba.

Koliko je poznato, prvi samostalni balet, izveden na zagrebačkoj pozornici, i to još u starom kazalištu na Markovu trgu — bila je Bayerova »Vila lutaka« davana g. 1893. To djelo ima više pantomimski značaj, te je tada izvedeno u interpretaciji članova ondašnjeg dramskog osoblja.

Balet kao posebnu granu uvodi tek intendant dr. Stjepan pl. Miletić, koji je u nizu svojih reforma omogućio samostalan život i baletnoj umjetnosti. Kako za tu struku nije bilo domaćih sila, Miletić je g. 1894. angažirao kao primabalerinu Emu Grondonu, a kao soliste Lujzu i Akila Viscusi. Ovi umjetnici predstavljaju jezgru, oko koje će se okupiti mladi početnici i tako se postepeno razviti hvatsko baletno osoblje.

Trio Grondona-Viscusi nastupa izprva u divertissementima i umetcima u pojedinim operama, a iza toga sliede samostalne i cjelokupne baletne večeri.

Miletić se je pobrinuo i za učitelja i redatelja baleta, te je angažirao kao plesnog meštra Otokara Bartika.

Sada sliede jedna za drugom samostalne baletne premiere: Bayerova »Đačka ljubav« (1895.), Delibesova »Kopelija« (1895.), Grondonin »Rococo« (1895.) i »Svečanost ruža« (1896.), Bayerovo »Sunce i zemlja« (1896.), Adamova »Gizela« (1897.), Bayerov »Bečki valčik« i dr.

U četiri godine Miletićeve ere balet se je uspješno afirmirao kao samostalna umjetnička grana, a time je ujedno dan poticaj hrvatskim skladateljima, da i oni započnu sa stvaranjem izvornih djela na ovom području.

I doista je već g. 1895. davano prvo izvorno hrvatsko baletno djelo.

To je bio fantastični balet u 1 činu »Jela«, sastavljen po Rückertovoj priči, a uglasbio ga je Bela pl. Adamović.

Sliedeća domaća baletna premiera imala je već i sadržaj iz naše hrvatske sredine. To je bio balet u 2 slike »Na Plitvička jezera«, što ga je po ideji dra S. Miletića sastavio i uglasbio Srećko Albini, a koji je davan g. 1898.

Poslije ovih početaka, koji su mnogo obećavali, Zagreb doživljuje udarac, koji je u znatnoj mjeri ukočio njegov bujni kazališni život: g. 1902. ukinuta je opera, a time dakako prestaje obstojati balet.

No nakon 7 godina opera je ponovno uzpostavljena, te od tog vremena djeluje neprestano do danas.

Čim je g. 1909. ponovno započelo stalno i redovito davanje opernih predstava, pojavljuje se i balet, i to izprva — a i za dugo — kao umetak u opernim predstavama.

Veoma je važno, da je iste godine osnovana i baletna škola, koja je imala trajati tri godine, i koja je postepeno odgajala hrvatski umjetnički podmladak u ovoj struci.

Prva učiteljica baleta novoosnovane škole, a ujedno i primabalerina bila je g. 1909—10. Hana Vojaček.

Za njom su u tim funkcijama sliedile: god. 1910.—11. Klotilda Astrup i Claire Genta, god. 1911.—13. Emilija Strigel, g. 1914.—15. Anđela Godler-Fiala, g. 1916.—19. Josipa Weiss, te g. 1919.—21. Draga Špoljar.

Za sve to vrieme balet sudjeluje samo kao sastavni dio opere izvodeći baletne točke na pr. u »Prodanoj nevjesti«, »Carmeni« i t. d.

Uz spomenute prve plesačice postepeno se stvara čisto domaći baletni zbor. Ipak se više od dva desetljeća ne priređuju samostalne baletne predstave u cielosti.

Za to je vrieme bilo nekoliko baletnih gostovanja iz inozemstva, zapravo iz Beča.

Godine 1913. gostovale su solistice baleta bečke Volksopere Mella Rosola i Stefi Schnürer, g. 1918. čuvene sestre Wiesenthal, a g. 1920. članovi moskovskog baleta Jelisava Anderson i Aleksandar Kočetovski.

Novo razdoblje u baletu zagrebačkog kazališta nastupa g. 1921., kad su u Zagreb došli i ovdje trajno ostali članovi bivšeg moskovskog imperatorskog baleta, primabalerina Margareta Froman i njezin brat baletni meštar Maksimilian Froman.

S njima je angažirano i nekoliko članova njihove družine, koju su oni popunili članicama zagrebačkog baletnog ensemblea, što su ih tada zatekli, među njima se izticala Paula Hudi. Na taj je način ponovno stvoren u zagrebačkom kazalištu samostalni balet, koji je nabrzo pokazao sjajne i prvorazredne umjetničke rezultate.

Braća Froman otvorila su svoju baletnu školu, iz koje su stalno izlazile mlade sile, kojima se popunjavalo i proširivalo baletno osoblje zagrebačkog kazališta.

Margareta Froman djeluje kao primabalerina, baletni meštar, koreograf i režiser; ona postepeno postavlja na pozornicu čitav niz najznačajnijih baletnih premiera iz svjetskih glasbenih literatura, a uz to postavlja i nove plesove i baletne umetke u stalnom i redovitom opernom repertoaru.

Najvažnije premiere stranih baletnih djela bile su u vremenskom sliedu ove: Chopin »Vizije noći«, Čajkovski »Labuđe jezero«, Delibes »Kopelija« (1921.), Rimski-Korsakov »Šeherezada«, Borodin »Polovjecki plesovi«, Bayer »Vila lutaka« (1922.), Stravinski »Petruška«, Balakirjev »Tamara« (1923.), Schumann »Karneval« (1924.), Rožicki »Pan Twardowski« (1925.), Casella »Žara«, Debussy »Kutija igračaka« (1927.), Falla »Trorogi šešir« (1930.), Čajkovski »Ščelkunčik« (1932.), Vitězslav Novak »Mladost« i »Nikotina« (1936.).

Savezno s tim živo se razvija i domaća baletna proizvodnja, te čitav niz novijih hrvatskih skladatelja stvara izvorna hrvatska baletna djela, u koja unosi u temama i glasbenim obradbama elemente hrvatskog folklora.

Većinu tih djela također je koreografski postavila i interpretirala Margareta Froman. Te su hrvatske baletne premiere davane ovim redom: Zajc-Baranović »Svatovac« (g. 1922.), Širola-Babić »Sjene« (1923.), Baranović »Licitarsko srdce« (1924.), Šafranek Kavić »Figurine« (1926.), Papandopulo »Zlato« (1930.), Šafranek Kavić »Sanje« (1934.), Baranović »Imbrek z nosom« (1935.), Lhotka »Đavo u selu« (1937.) i »Luk« (1940.).

Uzporedo s razvojem baleta razvija se i umjetnost njegove opreme na sceni (dekoracije, kostimi). Pri tome plodno surađuju scenografi Ljubo Babić, Maksimilian Vanka, Marijan Trepše, Pavel Froman i Sergije Glumac, koji na tom području znatno obogaćuju svojom slikarskom fantazijom i idejama hrvatsku scenografsku umjetnost.

Najveći je dio baletnih premiera s muzičke strane uvježbao i dirigirao Krešimir Baranović.

Liep broj hrvatskih baletnih djela davan je kasnije i u inozemstvu, te je mnogo pridonio ugledu hrvatske glasbe u velikim središtima stranog svieta. Baranovićevi baleti su davani u Njemačkoj, Češkoj i Poljskoj, Lhotkini su izvedeni na najuglednijim njemačkim pozornicama, a Šafranekove »Figurine« u Slovačkoj. Zagrebački balet je i kao reproduktivno tielo doživio najveće priznanje, kad je za Olimpiade g. 1936. nastupio s Baranovićem »Licitarskim srdcem« u berlinskoj Državnoj operi, gdje je odlikovan počastnom diplomom.

Od brojnih učenica Margarete Froman valja u prvom redu iztaći Miju Čorak, koja djeluje u najvećim središtima Europe i Amerike, a ujedno i u slikopisu. Ona je do danas najveća hrvatska umjetnica u plesnoj umjetnosti.

Od ostalih domaćih sila valja spomenuti Mercedes Goritz-Pavelić, koja je nastupala sa značajnim uspjesima u Njemačkoj i Rumunjskoj, Veru Milčinović-Tashamiru, koja djeluje u Americi, nadarenu Nevenku Perko, koja obrađuje hrvatske narodne plesne motive, kao i supruge Anu Roje i Oskara Harmoša, koji su također djelovali u velikim europskim središtima i u dalekim prekomorskim krajevima, a koji sada vrše funkcije umjetničkih vođa i glavnih plesnih interpreta Hrvatskog državnog kazališta u Zagrebu.

4. Scenografska umjetnost u hrvatskom kazalištu

Napisao dr. SLAVKO BATUŠIĆ

Scenografija, najjača grana kazalištne umjetnosti, pojavljuje se i u hrvatskom kazalištu kao zasebna umjetnička struka tek u najnovije vrieme. Prilike u pogledu scenske opreme u starom zagrebačkom kazalištu na Markovu trgu bile su vrlo oskudne. Još prije kojih petdesetak godina postojalo je nekoliko tipova dekoracija, koje prema određenoj svrsi služe svakom djelu. Na pr. nekoliko kulisa i visećih prospekata, što se zovu »šuma«, služe za šumu u Graničarima, u Snu ljetne noći, svagdje, gdje je potrebno pružiti iluziju tog prostora. »Vitežka dvorana« služi jednako Posljednjem Zrinskom, Rigolettu i Hamletu. U pogledu kostimne opreme bilo je još gore. Dok gledalac može sebi kako tako dočarati iluziju nekog prostora na pozornici, kostim na glumcu djeluje mnogo realnije i traži mnogo određeniju izradbu. O težkom stanju u pogledu kostima u starijem razdoblju naše kazalištne prošlosti ima upravo dramatičnih anegdota. Ipak još u starom teatru nailazimo na suradnju slikara kod izradbe opreme: 60-tih godina djeluje kao kazalištni slikar Domenico d'Andrea iz Milana, a poslije njega pohrvaćeni Talijan Marko Antonini, koji je povremeno izrađivao nacrte za historijske kostime u pojedinim komadima.

Tek je intendant dr. Stjepan Miletić, koji upravlja zagrebačkim kazalištem 1894.—98., među ostalim svojim reformama pristupio također i rigoroznom rješavanju pitanja scenske opreme. Miletić je namjestio novog stručnog šefa garderobe Röscha uz već postojećeg kazalištnog slikara Trnku. On je stao prvi pomišljati na to, da u kazalište uvede slikara-scenografa, koji će biti stalni i stručni suradnik kod izvedbe novih oprema. Ali, kako kaže u svojim memoarima (Hrvatsko glumište, I., str. 67.) — »... ne mogavši angažovati vještu domaću silu bio sam prinuždien dati svoje figurine slikati u Beču, Pragu i Parizu«. Nacrte za dekoracije, pa čak i čitave gotove dekoracije Miletić je također nabavljao iz Beča, i to od dvorskih slikara Kautskog i Rottonara te Gilberta Lehnera. Dakako, da je ovaj način nabavljanja opreme značio za zagrebačko kazalište veoma velik napredak. Miletić je time ujedno stvorio temelje tradicije, koja se zadržala do danas: u zagrebačkom je kazalištu oprema uviek na visini i njoj se posvećuje osobita pažnja, tako da se na temelju poznavanja prilika može naglasiti činjenica, da zagrebačko kazalište stoji u pogledu dekorativne i kostimne opreme daleko izpred

mnogih velikih europskih pozornica s mnogo zvučnijim imenima.

Iako Miletiću nije bilo suđeno, da u zagrebačkom kazalištu uvede funkciju scenografa, ipak od njega saznajemo, da se je u ono vrieme jedan naš slikar bavio pitanjem izradbe hrvatskih historijskih kostima. Bio je to Oton Iveković, koji je naslikao figurine za Zlatarevo zlato, davano g. 1901., i za Miletićeva Tomislava, koji je međutim izveden tek g. 1913. Iveković, koji je izrađivao brojne ilustracije i slike iz hrvatske prošlosti i studirao naše nošnje i kostime, nije međutim poslušao Miletićev savjet, da pođe prof. Pflügenu u München i da se izobrazi u struci scenografa. Zagrebačko kazalište ostaje i dalje upućeno na svoje garderobiere i slikare — obrtnike, koji mogu biti vrstni zanatlije, ali samo u granicama stanovite šablone.

Važan i značajan obrat u ovom pogledu doživljuje zagrebačko kazalište g. 1909. Te je godine pridieljen kazalištu kao scenograf tada mladi slikar Branimir Šenoa, koji je u toj funkciji bio formalno do 1913. Ali kako je Šenoa bio zauzet i drugim poslovima, pogotovo u povjerenstvu za čuvanje poviestnih spomenika, dodieljen je kazalištu g. 1912. kao scenograf Tomislav Krizman. Ta dvojica hrvatskih slikara prvi su scenografi zagrebačkog kazališta u modernom i suvremenom smislu te rieči. No u pogledu izpitivanja i prosuđivanja njihove djelatnosti javlja se nekoliko konstatacija, koje taj posao prilično otežčavaju. U prvom redu: na kazališnim plakatima pa i u novinama ne spominje se godinama ime scenografa, koji je opremio pojedine premiere. Sve do g. 1918. scenograf je u zagrebačkom kazalištu za javnost ličnost anonimna. Drugo: sačuvano je tako reći malo pa ništa originalnih maketa i skica iz ovog prvog razdoblja hrvatske scenografije, koje bi mogle poslužiti izcrpnijim studijama. Treće: predstave se nisu fotografirale, te se ne mogu ni s te strane stvarati predočbe o njima. Četvrto: dekoracije i kostimi su kasnije preslikani i prekrojeni (u kazalištu se material izrabljuje do posljednjih niti i krpica), ili ih je trajna upotreba uništila. — Peto: tadašnje nam kritike o tome također ne govore ništa, kritičari kao da su prema umjetničkoj vriednosti opreme pojedine predstave bez gledišta i sposobnosti prosuđivanja. Sve u svemu, mi danas ne znamo niti možemo sebi zamisliti čitave nizove predstava, koje su nestale u prostoru i vremenu i u pogledu svojih oprema, kao i u pogledu glumaca, koji su ih interpretirali. To je jedna od tragičnih komponenenata kazališnog stvaranja uobće.

B r a n i m i r Š e n o a po vlastitim je izjavama za vrieme svog djelovanja u kazalištu inscenirao brojne tadašnje operne i dramske premiere. Dok se tada na dramu obraćala u pogledu opreme manja pažnja, novoosnovana (po treći put) opera resorbirala je najveći dio ljubavi i pažnje novog razdoblja. Koliko je izričito poznato, Šenoa je inscenirao između ostalog opere U dolini, Madame Butterfly, Rigoletto, Suzanina tajna, a neke je djelomično nanovo opremio. Zanimljivo je, da je Šenoina inscenacija Madame Butterfly sačuvana u svom provobitnom obliku sve do dana današnjega. Ona je doduše popravljana i obnavljana, ali u cielosti još danas pokazuje Šenoinu scenografsku koncepciju iz g. 1910. Tako dugim trajanjem ne može se na zagrebačkoj pozornici pohvaliti nijedna druga inscenacija, pa to svakako znači, da je ovo djelo scenografa Šenoe bilo postavljeno umjetnički uspješno, a ujedno i praktično.

T o m i s l a v K r i z m a n zamjenjuje Šenou i djeluje u kazalištu od g. 1912. do g. 1922., dakle punih deset godina. Od toga vremena obuhvaća četiri godine razdoblje svjetskog rata, kad je djelatnost u kazališnim atelierima radi nestašice materiala bila vrlo skučena. Ali za sve to vrieme razvija prof. Krizman najveću umjetničku djelatnost; pod njegovim se nadzorom i nacrtima opremaju brojne premiere i nanovo inscenirane reprize, ali je nažalost taj Krizmanov rad za javnost godinama anoniman, jer se nigdje ne spominje njegovo scenografsko djelovanje. A upravo Krizmanovo scenografsko djelovanje za zagrebačko je kazalište od najvećeg značenja, jer je on ovoj struci oduševljeno posvetio sve svoje znanje, ukus i talenat. Krizman prvi nastoji u pojedinim inscenacijama jače iztaknuti elemente stila, a aplikacijom tih elemenata u velike dimenzije scene dolazi do stilizacije. Velik broj hrvatskih i stranih djela Krizman je opremio u duhu profinjene stilizacije, a za poviest hrvatske scenografije velika je šteta, što njegove makete i nacrti iz toga vremena nisu ostali sačuvani.

Dne 19. lipnja 1918. je u pogledu scenografije važan dan u poviesti hrvatskog kazališta. Toga je dana — prigodom premiere Strindbergove drame »Vampir« — na plakatu prvi put naštampano ime scenografa. To je bio Ljubo Babić. Od toga se vremena scenografi spominju redovito, pa tek počevši od tada možemo sustavno pratiti i Krizmanovo djelovanje u svojstvu scenografa.

Krizman je prije dolazka u zagrebačko kazalište proboravio duži niz godina u inozemstvu na slikarskim studijama. Kad je bio designiran za novog scenografa, bavio se u Münchenu nekoliko mjeseci specialnim studijem ove struke. U zagrebačkom je kazalištu g. 1912. debutirao kao scenograf novom opremom opere »Lakme«. Od tog vremena pa čitavih daljnjih deset godina prolazi kroz njegove ruke oprema svake pojedine premiere, koja iziskuje novu inscenaciju. Krizman je za to vrieme opremio desetke i desetke djela svih kazališnih grana, od kojih spominjemo po vremenskom redu samo najvažnije: Pelivan sv. Gospe (1912.), Modra ptica (1913.), Tosca (1914.), Chopin, Saloma, Chitra, Novela od Stanca (1915.), San ljetne noći, Trojanke, Čedo zapada. Vesele žene windsorske (g. 1916.), Carmen, Vilin veo, Tristan i Isolda (g. 1917.). Među Krizmanove najznačajnije scenske realizacije, kod kojih je na plakatu označen kao scenograf, spada u prvom redu Boris Godunov (1918.), jedna od historijskih važnih premiera u hrvatskom kazalištu, zatim Ponoć (1921.), najzanimljiviji rezultat našeg ekspresionizma, fina barokna stilizacija Don Pasquale (1921.), svečana predstava Građanina plemića (1922.), stilizirani iztočnjački motivi u Otmici iz saraja (1922.) i tradicionalno-monumentalni Parsifal (1922.). Te godine Krizman prekida na duže vrieme svoju suradnju s kazalištem, ali je nastavlja kasnije, inscenira vši još ove velike oper-

ne premiere: Čarobnu frulu (1931.) i Baranovićevo Striženo-košeno (1932.).

Kako je spomenuto, g. 1918. prvi put se pojavljuje kao scenograf slikar Ljubo Babić. On se je za kazalište zanimao još za svojih studija u Münchenu, gdje je 1912.—13. djelovao na tamošnjem Künstlertheatru, a u Zagrebu je osnovao prvo marionetsko kazalište. Babić je po svom temeljitom kulturno-historijskom znanju, po svom odnosu prema literaturi, i to pogotovo dramskoj, i po svojoj smionosti, da individualno rješava slikarske probleme u okviru scene, imao sve preduvjete, da u području scenografije stvori djela od najvećeg umjetničkog značenja. Babić djeluje već blizu 25 godina u svezi s hrvatskom pozornicom, stvorio je nekoliko stotina scenskih realizacija, i to ponajviše u plodnoj suradnji s redateljem drom Gavellom, te pojedina njihova ostvarenja domaćih pisaca kao i klasika (Shakespeare) znače vrhunce i obilježuju čitavo jedno razdoblje hrvatske kazalištne umjetnosti. Babić je aktivno zagrabio u kazalištni život u času, kad su se pokazale mogućnosti, da se burna strujanja modernih likovnih umjetnosti odraze i u teatru. Doba, kada Babić započinje kao scenograf, znači za europske pozornice metež i često neuravnotežene eksperimente. Babić odrješito zastupa progresivan pravac, ali uviek u granicama poštene i kvalitetne umjetnosti, daleko od kakvog jeftinog šarlatanstva. Njemu može hrvatsko kazalište u mnogome zahvaliti, što je u mutno vrieme kojekakovih »—izama«« bilo pošteđeno od svake vrste ovakvih eksperimenata.

Babić, prvi od naših scenografa, prilazi pozornici kao trodimenzionalnom prostoru, kojega valja oblikovati kao okvir dramske radnje u duhu unutarnjeg sadržaja te radnje, te uz primjenu svih onih elemenata, što ih pozornica pruža kao prostor i kao volumen. Babić slikar voli pozornicu arhitektonsku i plastičnu, ali pri tome on nikada ne prigušuje svoje čisto slikarske sklonosti, često barokno razkošne u svom bogatom kolorizmu.

U nizu od stotina inscenacija Babić je opremao sve moguće vrste kazalištnih komada: drame, opere, balete, klasiku, moderna djela i t. d. Prostor ne dopušta, da se upustimo u potanju analizu Babićevih scenografskih opusa, od kojih su u većini sačuvane originalne makete, a pojedine su predstave fotografirane, tako da Babićevo scenografsko djelo nije zajedno sa spuštanjem zastora poslije pojedinih predstava otišlo u nepovrat. Ono će se moći u svako doba potanje analizirati; za sada navodimo vremenskim redom Babićeve najvažnije inscenacije, i to ponajprije djela hrvatskih autora: More (1920.), Golgota (1922.), Požar strasti (1923.), Sjene, Vučjak (1923.), Maškarate iz potkuplja, Božji čovjek (1924.), Michelangelo, Diogeneš, Pustolov pred vratima, Crna kraljica (1925.), Škorpion (1926.), Hrvatski Diogenes (1928.), Gospoda Glembajevi (1929.), Leda (1930.), Zrinski (1931.), Dubrovačka trilogija (1933.), Imbrek z nosom (1935.). Na Božjem putu (1939.), Pir mladog Derenčina (1939.). — Osobito je mnogo inscenirao djela Shakespearea, te je jedan od najznačajnijih faktora pri obnovi Shakespearea na zagrebačkoj pozornici u novije vrieme. Njegove su inscenacije Shakespearea sliedile ovim redom: Rikard III. (1923.), Na tri kralja (god. 1924.), Oluja (1926.), Romeo i Giulieta (1928.), Hamlet (1929.), Antonije i Kleopatra (1931.), San ljetne noći (1932.), Macbeth (1938.), Na tri kralja (po drugi put 1939.). Ostali klasici: Marija Stuart (1928.), Volpone (1929.), Škrtac god. 1930.), Umišljeni bolestnik (1933.), Postojani princ (1935.), Tartuffe (1938.), Britanik (1940.), Ifigenija na Tauridi (1940.). — Od opera inscenirao je Peleasa i Melisandu, Tannhäusera, prva tri diela Prstena Nibelunga, Don Carlosa i t. d., od modernih pisaca: Pirandella, Lenormanda, Brucknera, Hašeka, Čapeka i t. d.

Za vrieme Babićeva stalnog i najintenzivnijeg djelovanja zagrebačko je kazalište imalo još jednog slikara, a ujedno i scenografa. To je bio Rus Vasilij Uljaniščev, koji je u tom svojstvu djelovao nekoliko godina ističući se solidnošću, umjerenošću, te dobrim poznavanjem tehničkih zahtjeva i mogućnosti scene. Njegove koncepcije nisu nikada značile neke neočekivane senzacije, što je često bila posljedica ograničenih sredstava, ali među njegovim mnogobrojnim scenografskim radovima bilo je vrlo zanimljivih i originalnih. To su bili pogotovo Peer Gynt, Promašeni životi (1923.), Đavolov učenik (god. 1924.), Carska nevjesta, Lohengrin (1924.), Sveta Ivana, Soročinski sajam (1925.), a osim toga čitav niz samo popravljenih ili djelomično obnovljenih oprema stalnog repertoara.

Marijan Trepše je 1925. debutirao kao scenograf Calderonovom Gospođom đavolicom. Iste je godine inscenirao i Zlatarevo zlato. Nakon što je od vremena na vrieme djelovao kao gost, imenovan je stalnim scenografom g. 1928. i od toga vremena pa do danas neprekidno djeluje u zagrebačkom kazalištu. — Stalni je kazalištni scenograf zvanje prilično nezahvalno, on je žrtva repertoara. Dok slikari izvan kazališta, koji povremeno djeluju kao scenografi, imaju uviek mogućnost, da prema osobnim i umjetničkim okolnostima odabiru djela pa i redatelje, s kojima će surađivati, stalni je scenograf prisiljen stavljati se bez odabiranja u službu svakog djela, što dolazi na repertoar, i brinuti se za njegovu opremu. Danas je to kakva lakrdija, sutra opereta ili opera velikog stila, danas je valja opremiti bez ikakvih sredstava, sutra iz »starih krpa«. Trepše već blizu 15 godina kao scenograf manevrira između svih ovih potežkoća, neprilika i problema, brine se za kazalištni »kruh svagdašnji«. No i u okviru ovog tegobnog posla on uspieva ostvarivati svoje velike dekorativne zamisli, pogotovo u operi. Opera mu pruža mogućnosti za scenografske koncepcije najvećeg formata, tu on može podpuno izživjeti svoje sklonosti za velikim i bogatim scenskim efektima. Kao slikar Trepše je vrlo izraziti pejsažist, pa mu i na sceni izvrstno uspievaju realizacije, na kojima ima dočarati široki prostor kakve slikovite krajine. Najvažnije su njegove inscenacije Turandot, Jonny svira, Maruf (1928.) Majstori pjevači (1929.), Morana (1931.), Barun Trenk (1932.), Mrtve oči (1933.), Dorica pleše (1934.), Ero s onoga svieta (1935.), Grabancijaš (1936.), Falstaff (1937.), U dolini (1940.), Ognjište (1941.), Ero s onoga svieta (po drugi put 1942.), s kojom je pred-

stavom hrvatska opera postigla najveće uspjehe u Italiji.

Zajedno s Margaretom i Maksimilianom Fromanom, obnoviteljima hrvatskoga baleta, došao je g. 1920. iz Moskve u Zagreb njihov brat Pavel Froman, vrlo talentiran scenograf. On je donio sa sobom odraz velikih tradicija ruske scenografske umjetnosti. Kao učenik i sljedbenik Baksta, Benoisa, Larionova, Šuhajeva i ostalih predstavnika specifično ruskog bujnog scenografskog stila, Froman je donio u našu sredinu težnju za razkošnim efektima, velikim stiliziranim ornamentima, šarolikim kostimima i dr. U tom je stilu inscenirao čitav niz baletnih i opernih premiera kao što su: Kopelija (1921.), Šeherezada, Knez Igor (1922.), Petruška (god. 1923.), Hovanščina (1926.), Žar-ptica (1928.), Sadko (1930.), Priča o nevidljivim gradu Kitežu (1935.), Evgenij Onjegin i Pikova dama (g. 1939.). Osobito je u ovim dvjema posljednjim realizacijama Froman stvorio izvanredno profinjena efektna i stilska djela, tako da njegova prerana smrt znači znatan gubitak za hrvatsku pozornicu.

Osim navedenih scenografa, koji su bili — ili su još uviek — vezani dužom i stalnom suradnjom sa zagrebačkom pozornicom, hrvatsko je kazalište uviek pokazivalo tendenciju, da privlači na suradnju mlade hrvatske slikare, te da u njima pobuđuje zanimanje i za ovu granu umjetničkog stvaranja. Neki su se takvi pokušaji završiti na jednom djelu, a kod drugih je uzpostavljena veza ostala življa i trajnija. Ovaj sustav valja svakako podržavati i u buduće, jer će se na taj način među mlađim slikarima odkrivati specifični scenografski talenti.

Povremeno su kao scenografi djelovali ovi hrvatski slikari: Mirko Rački: Nepobjediva lađa (1920.), Joza Kljaković: Dubravka (1923.) i Dubrovački diptihon (1925.), Maksimilian Vanka: Licitarsko srdce (1924.), Ivan Gundrum: Mandragola (1924.), Zdenka Ostović-Pexidr: Citara i bubanj (1930.), Sergije Glumac: Trogi šešir (1930.), Mefistofele (1931.), Ban Leget (1931.), Julije Cezar (1934.), Tosca (1935.), Krsto Hegedušić: Matija Gubec (1936.), Nikola Šubić Zrinski (1939.), Subota (1939.), Povratak 1940., Zalamejski sudac (1940.), Branimir Šenoa: Prosjak Luka (1938.), Vladimir Mirosavljević: Radnički dol (1939.), Neobičan čovjek (1940.), Mirandolina (1941.), Vladimir Žedrinski: Zimska priča (1939.), Bezdan (1940.), Carmen (1941.), Hasanaginica i Faust (1942.).

Od povremenih gostiju valja spomenuti ruskog slikara Nikolaja Haritonova, koji je inscenirao Snjeguročku (1921.), i češku slikaricu Zdenku Mendiković, koja je inscenirala Tajni brak (1940.). Od vremena do vremena je zagrebačko kazalište preuzimalo inscenacije inozemnih scenografa izrađene za vanjske pozornice. Scenograf iz Brna Vaclav Skrušny dao nam je Borisa Godunova (1934.) i Jakobinca (1938.), scenograf iz Praga Adolf Wenig Prodanu nevjestu, a scenograf Scale iz Milana Aleksander Benois Respighijev Plamen (1940.), Jaroslav Kvapil je 1935. režirao Mletačkog trgovca ujedno ga postavivši u svom scenskom okviru.

Hrvatski scenografi su stekli zaslužena priznanja i u inozemstvu. Tako je na velikoj međunarodnoj izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu g. 1925. dobio Ljubo Babić za svoj izbor inscenacija »Grand prix«. Neke su njegove inscenacije realizirane na češkim pozornicama. U monumentalnom djelu »XX. Century Stage Decoration« (London g. 1927.) reprezentirani su hrvatski scenografi Babić i Trepše. O Babiću je pisao i predavao ugledni teatrolog dr. J. Gregor. Razne su i brojne europske revije doniele u više mahova reprodukcije scenskih realizacija naših scenografa, te su na taj način upoznale pojedine velike sredine s visokom razinom hrvatske kazalištne umjetnosti.

B) HRVATSKA KAZALIŠTNA KRITIKA I STRUČNA KNJIŽEVNOST

Napisali prof. MARKO SOLJAČIĆ, dr. BRANKO GAVELLA i dr. S. BATUŠIĆ

Hrvatska kazalištna kritika javlja se gotovo u isto doba, kad i književna kritika uobće, a bave se njome isti ljudi, koji su se iztakli u ocjenjivanju književnih djela.

Osim prirodnog razpona među pokoljenjima i običnog — evolucionoga ili revolucionarnog unošenja novih kriterija i novih misli — na odnos između književne kritike i književnog stvaranja djelovali su u novijoj hrvatskoj književnosti, i to na osobit način političko-rodoljubni obziri.

Kao što su stvaraoci u svom umjetničkom djelovanju bili sputavani i sprečavani svojim osobnim položajem u političkim skupinama, a u nestašici posebničke pobude za izdavanjem većih djela vezani uz pojedine javne književne ustanove, obojene političko-rodoljubnim naziranjem, tako su kritičari uglavnom bili vezani pripadanjem kojemu od novinskih uredničtava.

Na odnos kazalištne kritike prema kazalištnom stvaranju ta je činjenica djelovala u toliko snažnije, što je hrvatsko kazalištno stvaranje od svojih početaka bilo vezano na službenu pobudu, te je tako odnos kazalištnog kritičara prema kazalištu bio poremećen, jer se kazalište kao ustanova moralo ravnati prema političkim, državnim, obzirima.

Osim toga, kako se novija hrvatska književnost razvijala pod utjecajem bogatijih književnosti naših susjeda, tako se i život visoko razvijenoga njemačkog kazališta, koje je i u samom Zagrebu sve do šestdesetih godina prošlog stoljeća živjelo na istim daskama s hrvatskim kazalištem, duboko održavalo u promatranju i kritičnom tumačenju hrvatske kazalištne umjetnosti.

Zbog snage i blizine razvijenijih stranih uzora morala je bliedjeti mlada hrvatska umjetnost, pa se kod njezinih kritičara javljala ili neka osobita rodoljubna dobrohotnost ili se još jače u njima budila čežnja za podizanjem razine domaće proizvodnje — često bez obzira na

stvarne mogućnosti — pa se tako kod samih kazališnih umjetnika rađao osjećaj o nepravednosti kritike.

Službeni značaj hrvatskog kazališta donosi još jednu osobitu oznaku u odnošaj kritike prema njemu, a to je, da je taj odnošaj uviek obilježen stajalištem kritičara ne toliko prema pojedinom djelu i glumcu, nego prema časovitoj upravi kazališta. Kroz poviest hrvatskog kazališta provlače se kao crvena nit živahne i često veoma ogorčene borbe i polemike između kritike i uprave. Te borbe daju osobit ton svima kritičarskim razmatranjima. Ta se činjenica zamršuje još i time, da su često nastajale izmjene osoba »intra i extra muros« kazališta; kritičari su naime vrlo često poslije takvih borbi ulazili i sami u kazalište na odgovorna mjesta i tako dobivali mogućnost, da i na djelu pokažu svoje misli o kazalištu. Pod pritiskom stvarnog kazališnog života ulazili su ti bivši teoretičari u vrlo težke kompromisne probleme i time opet kod svojih bivših drugova, koji su ostali izvan kazališta, izazivali još ogorčenije napadaje. Malen broj, kojim je onda razpolagala hrvatska inteligencija, izazivao je vrlo često takvo ulaženje u kazališni život, pa je hrvatska kazališna kritika, može se reći, obilježena upravo tim vrlo blizim odnosom kritike prema samom stvaranju. Kritičari postaju ravnatelji i dramaturzi, oni su prevodioci i dramatičari, kritičari sudjeluju u različitim porotama. U novije vrieme postaje taj odnos još bliži, jer se i mnogi redatelji novače iz bivših kritičara. Zato su za poviest hrvatske kazališne kritike upravo ti ljudi mnogo zanimljiviji i značajniji, nego njihovi drugovi, ma koliko značajni u obćem razvoju hrvatske književne kritike. Ti kritičari ne donose u svoj odnos prema kazalištu nikakvih osobina, koje ne bi bile poznate i iz njihova obćega kritičarskog stvaranja. Jasno je na pr., da je na kazališni život kušao utjecati i gorljivi V e b e r - T k a l č e v i ć, no ne ćemo se začuditi, ako u njegovu prosuđivanju kazališta nađemo kao glavni zahtjev osobito jasno, gotovo »bielo-crno« ocrtavanje karaktera, jer je to u svezi s njegovim obćim pogledom na književnost. Isto tako nam ne će biti čudno, da je J a n k o J u r k o v i ć protivnik tragedije, jer da je ona »nenaravna« i da nadalje traži, da kazališno djelo mora uzimati građu iz narodnog života, te komediju smatra najprikladnijom za naše potrebe. Naš veliki estet F r a n j o M a r k o v i ć unosi u svoja kazališna razmatranja osobito zanimljive analize dramskog »o b l i k a«, sve u svezi sa svojom formalističkom estetikom. Još zanimljiviji je njegov pokušaj, da nađe neki kompromis između zahtjeva za čistom umjetnošću i zahtjeva, da ta umjetnost ipak ne ostane bez etičkog značenja. U prvim danima kazališne kritike pojavljuju se i imena U ž a r e v i ć a i S u b o t i ć a. Užarević izvrstno poznaje njemački jezik i književnost, prevodi često s njemačkoga i daje vrlo dobre karakteristike njemačkih djela. Subotić je isto tako književno vrlo obrazovan, a govori i piše vrlo često, kao i u svome ostalom književnom radu, s nekog koturna. No bila je sreća, što se već u počecima hrvatskog kazališta našao uz njegovu kolievku čovjek najčistijeg kazališnog temperamenta, D i m i t r i j e D e m e t e r. On je uz tu kazališnu kolievku vršio dužnost prave dadilje. Ljubio je i mazio svoje gojenče, ali se i često znao upravo materinski naljutiti. On kao kritičar smatra svojom glavnom dužnošću sokoliti i obćinstvo i glumce, i svaki mu je redak gotovo prožet primišlju: Glavno je, da u prvom redu imamo hrvatsko kazalište, makar i slabo — s vremenom će se popraviti. Prema glumcima je blag i obziran, ali često, kako rekoh, kao pravi pedagog izpada iz te svoje suzdržljivosti; prelazi u oštro karanje. Strog je često prema početnicima, i to opet iz odgojnih načela. On je prvi kritičar, koji ulazi i u izravno kazališno stvaranje i u zajednici s Freudenreichom vodi gotovo nesmetano kazalište do pojave nove kazališne ličnosti, a to je pojava A u g u s t a Š e n o e. August Šenoa u kazališnom životu znači i početak velike političke borbe. Šenoa kao novi čovjek bori se protiv uprave Demeter—Freudenreich.

I Šenoa ljubi hrvatsko kazalište, ali njemu ta ljubav nalaže i nove kriterije. Pod utjecajem svoga boravka u Pragu, gdje je vidio stvaranje češkoga narodnog reprezentativnog kazališta, on želi, da se u Zagrebu stvori kulturno i nacionalno reprezentativni zavod. Demetrovu dobrohotnost zamjenjuje kritičarska oštrina i podizanje mjerila. On se bori protiv šablonskog, provincialnog, iz bečkih predgrađa posuđenog repertoara, te traži repertoar suvremeniji, umjetničkiji i šire orientiran. Osobito naglašuje čistoću jezika u govoru i prievodima. Osjeća nastajanje novih literarnih strujanja u Europi i kuša ih prenositi na zagrebačko tlo. Prevodi sam vrlo mnogo, a zanimljivo je, da ga njegov uzki doticaj s kazalištem nije osim »Ljubice« naveo na intenzivnije dramsko stvaranje.

Razdoblje iza Šenoe karakterizirano je u razvoju novije hrvatske književnosti poznatom polemikom o naturalizmu. Ta polemika, gledana sa strane kazališnog života, ne donosi u probleme recepcije onda modernog naturalizma nikakve nove značajke. Pojavljuju se isti ljudi, ista imena i isti argumenti. Susrećemo tu i I b l e r a s njegovim poznatim zahtjevima, i P a s a r i ć a kao njegova protivnika, a Š r e p e l a kao nekog posrednika između krajnjih gledišta. No to razdoblje polemika oko tog nesretnog naturalizma donosi novog sjajnog čovjeka hrvatskom kazališnom životu, S t j e p a n a M i l e t i ć a. Kao što je Šenoa ušao u kazališni život polemikom protiv dotrajale uprave Demeter—Freudenreich, ulazi Miletić u glavnom kao polemičar protiv birokratske uprave slavno i neslavno poznatog intendanta K n e i s e l a.

Mlad, načitan, proputovavši cielu Europu i upoznavši gotovo sva značajnija kazališta, produbljuje on i proširuje Šenoin zahtjev za europskom orientacijom hrvatskog kazališta i za postignućem europskog nivoa u njegovu stvaranju. Miletić je tako stopostotni kazališni čovjek, da je njegov kritičarski rad gotovo nezanimljiv, jer je prilično neprincipielan. On iz parketa ne gleda predstavu

kao kritičar, već kao budući redatelj. I on je ne samo naš prvi pravi redatelj, već i naš do sada najčistiji redateljski temperament. I zato ocjena njegove ličnosti ne spada u okvir poviesti hrvatske kritike, već u okvir poviesti stvaranja hrvatske kazalištne kulture.

Njegov kritičarski rad kao temeljna nit njegova kazalištnog rada mogao bi se paralelno s njegovim intendantskim radom označiti uz zahtjev za što snažnijim oživljavanjem domaće produkcije, nekim sasvim njegovim osobnim pokušajem sinteze između stila Burgtheatra i stila Comedie Française.

Miletić stoji u sredini između periode naturalizma i francuzke konverzacione drame na jednoj strani, i pojave Hrvatske Moderne. Zanimljiva je činjenica, da je Hrvatska Moderna u svojim jurišima na dotadašnje literarne i kulturne ustanove gotovo najbrže i najlakše uspjela u osvajanju hrvatskog kazališta. Taj uspjeh ima zahvaliti Hrvatska Moderna u prvom redu kritičarskom radu svojih sljedbenika. I u toj borbi kazalištna kritika prvi puta u svom razvoju zauzima vidan i odlučujući položaj. Pojavljuju se i nova imena s novim idejama. O kazalištu piše Dežman, vođa Hrvatske Moderne, pa je zanimljivo, kako je on pišući o kazalištu kud i kamo kompromisniji nego u svom ostalom kritičarskom radu, kao da bi rodoljubni obziri ublaživali njegovu kritičarsku oštrinu. O kazalištu piše i Matoš, no ne bi se moglo reći, da se njegovi kazalištni članci osobito izdvajaju iz njegova ostalog rada. On je prečesto i odviše žučljiv, moglo bi se reći gotovo pamfletistički razpoložen prema kazalištu. Na obzorju je naime hrvatskog kazalištnog života opet jedna velika polemika, koja se uglavnom vodi protiv uprave Treščeca. Josip Bach ušao je doduše u hrvatsko kazalište kao nosilac ideja Moderne, ali ga je, isto kao i Ogrizovića i Vojnovića, koji su poslije njega ušli u kazalište, vrlo često sputavao duh kazalištne stvarnosti, koju je Treščec vrlo često i odviše tiranski naglašavao. Oko tih kompromisa s literaturom i umjetnošću niže se cieli red kritičarskih nastojanja Livadićevih, Lunačekovih, Marjanovićevih, Cihlarovih, Milčinovićevih, Vukelićevih, Parmačevićevih i Galovićevih. Livadić ostao je najvjerniji u svom kritičarskom radu hrvatskom kazalištu. Njemu je najbolje uspjelo spojiti čistoću umjetničkog kriterija sa stvarnim gledanjem na mogućnosti kazališta. On je dobrohotan, a da pri tom nikada ne postaje lažan. Njegov literarni kriterij nije nikada afektirano podvlačen. On nesebično voli kazalište.

Lunaček ulazi u kazalištno zbivanje s cielim svojim temperamentom, no taj ga temperament vrlo često zavodi, da svoja osobna stajališta dovodi u prvi plan. Često je vrlo objektivan i hotice, pod dojmom osobnih simpatija i antipatija, zabašuruje pogled na stvarne vriednosti. Zato je i njegov povjestnički rad o kazalištu kud i kamo vredniji i značajniji od njegova kritičarskog djelovanja. Cihlar-Nehajev je u svojim kritikama, moglo bi se reći, čisti impresionist, tu i tamo ponešto nastran i samovoljan u svojim sudovima, ali uza sve to često mu polaze za rukom neobično originalne estetske analize. Vukelić (Zyr Xapula) unio je u svoje kritike simpatičan familiarni ton, ostajući ipak uviek otmjen i vrlo kulturan. Galovićeve su kritike prožete živim i toplim osjećajem. On se neobično intenzivno suživljava s pozornicom, i da nam ga nije prerano otela smrt, on bi kao malo tko bio predodređen da uđe i aktivno u kazalište. Parmačević nastoji unieti u svoje kritike neku tu i tamo izvještačenu jednostavnost povodeći se za berlinskim kritičarom Kerrom. Kritike Zdenka Vernića obilježene su osobito teoretičkim estetskim razmatranjima i nastojanjem, da što više pažnje posveti analizi glumačkih osobnosti. Prema koncu te periode ulaze u red kazalištnih kritičara Julije Benešić i Branko Gavella. Obojica u svom daljem razvoju ulaze aktivno u kazalište, prvi kao jedan od najznačajnijih intendanata, a drugi kao redatelj. Osobito mjesto zauzima kritičar Andrija Milčinović, koji je prvi pokušavao donieti kritiku u obliku objektivne reportaže, a u svoje ocjenjivanje unosio je stručno znanje stečeno u kazalištu. Malo zatim pojavljuje se među kritičarima i Ljubomir Maraković, koji je vrlo sretno i upravo umjetnički znao spojiti kriterije svojega naziranja na sviet s estetskim potrebama izvještavanja o kazalištnom radu.

Operna kritika, zbog čestih prekida postojanja same opere, nije imala prilike da se bujnije i značajnije razvije. O operi pišu u glavnom isti ljudi kao i o drami, a to je i opet znak mnogostrane obrazovanosti onih književnika, koji su svoj rad posvetili kazalištu.

Ni u jednoj umjetničkoj grani nije odnos kritike prema stvaranju tako problematičan kao kod kazališta, jer je kazalištni rad prošao kroz mnogostruko rešeto kolektivnog napora, koji već kao takav u sam tok stvaranja donosi imanentne kritičke kriterije. Ne govoreći ni o vremenskoj pojedinačnosti kazališta, kojemu negativna kritika može pomutiti živi dodir s gledaocem, ni o angažiranim materialnim dobrima, kazalište već iz napried navedenog principielnog razloga težko nalazi plodonosnu suradnju s kritikom. No uglavnom može se reći, da je uza sve časovite nesporazume hrvatska kazalištna kritika djelovala pozitivno na rad hrvatskog kazališta, jer je u prvom redu bila prožeta ljubavlju prema njemu, a osim toga je u kritičarskoj vezi s hrvatskim kazalištem našla nekolicina od najznačajnijih hrvatskih kazalištnih stvaralaca svoju prvu pobudu za bliže upoznavanje kazalištnog života.

HRVATSKO KAZALIŠTE U STRUČNOJ KNJIŽEVNOSTI

U stručnu književnost o kazalištu spadaju u prvom redu dvie glavne skupine djela. Jedno su historiografska, a drugo teatrološka. Dok historiografija kazališta ide za tim, da s poviestnog gledišta izloži niz događaja i zbivanja u životu ove ustanove, teatrologija proučava specifične kazalištne pojave, kao što su gluma, režija, inscenacija, repertoar, glu-

gac, gledalac i drugo, ali prvenstveno sa stanovišta analitičkog i metodama komparativnim.

Uz ove dvie glavne skupine, na kojima se temelji nauka o proučavanju kazališta, postoje još dva sklopa pojava, koji se često tako križaju i izprepleću s područjima glavnih skupina, da ih je težko oštro razlučiti. Tako se prigodom izpitivanja poviesti kazališta neprestano pojavljuje niz dodirnih točaka s poviešću književnosti, pogotovo dramske. Drugi sklop pojava, što stalno i uzporedno prati život kazališta, jest kazalištna kritika. Nju valja shvatiti u najširem značenju, te ovamo uklopiti pokraj pravih kritika također i izvješća, referate, reportaže, polemike, ukratko sve ono, što u novinstvu ili časopisima sinhronistički prati iz dana u dan kazalištna zbivanja.

Neprekidni i organizirani hrvatski kazalištni život Zagreba traje nešto preko 80 godina, od g. 1860. Tome se može dodati još i onih 20 godina prije toga, — razdoblje mješovitih hrvatsko-njemačko-talijanskih predstava, — te tako možemo kazalištni život Zagreba s hrvatskim predstavama zaokružiti na čitavo stoljeće. O kazalištu se u nas mnogo i živo piše od prvog dana, kako ono postoji, ali to su prikazi i referati, što smo ih svrstali u sklop kazalištne kritike. Prvo hrvatsko historiografsko djelo, Andrićeva »Spomen-knjiga Hrvatskog zemaljskog kazališta« izišla je g. 1895., i tim djelom i datumom započinje hrvatska stručna književnost o kazalištu. Valja odmah spomenuti, da ova književnost ima mnogo više historiografski negoli teatrološki značaj, što je razumljivo i normalno. Valja ponajprije sabrati i srediti svu konkretnu građu i točno izpitati poviestne činjenice, a onda je tek do teatrologa, da na temelju toga izvodi šire sintetičke poglede i nacrte.

Stojimo dakle pred činjenicom, da kod nas valja u prvom redu posvetiti najveću pažnju našoj kazalištnoj historiografiji. Pri tome treba u prikupljanju gradiva biti najširih nazora i sakupiti sve, svaki članak, pa i svaki redak, koji nam može pružiti podatke o živom funkcioniranju kazalištnog stroja. A sva ta poviestna građa, sabrana na još svježim izvorima, moći će poslužiti i historiografu i teatrologu za njihov sustavno usmjereni rad.

Na hrvatskom jeziku nema o kazalištu zapravo velik broj djela u obliku i obujmu knjiga. Ali zato su hrvatske novine i časopisi obilno izpunjeni raznim podatcima i građom svake vrste, a često i različite vriednosti. Poznato je i predobro, da su mnoge kazalištne kritike i referati plod časovitog razpoloženja (sklonosti ili nesklonosti prema upravi kazališta, piscu ili interpretima), one su često tendenciozne — a da se o njihovoj nestručnosti i ne govori — ali sve to zajedno ipak valja promatrati kao karakteristično gradivo stanovite sredine i stanovitog vremena, iz kojega će historiograf ili teatrolog umjeti izlučiti ono značajno, vriedno, stvarno i istinito. Taj dio posla čeka budućeg historiografa hrvatskog kazališta, kojemu mogu, tako reći kao jedini izvor za čitava naša kazalištna razdoblja, poslužiti samo novine, — novine sa svojim prikazima danas oduševljenima, a sutra porazno nesklonima, danas hladnima i objektivnima, a sutra razbuktalima u vrtlogu strasti i osobnih sukoba male sredine. Uza sve to novine nam ostaju glavno najobsežnije i neizcrpljivo vrelo kod iztraživanja naše kazalištne prošlosti. Ali baš radi obsežnosti toga gradiva, kao i radi toga, što ono do danas još nije sustavno iztraženo, nije moguće pružiti ni približan uvid u sve ono, što je u njima nagomilano i sačuvano.

Prelazeći na konkretan prikaz naše stručne književnosti o kazalištu naglašujem izriekom, da ovdje nije ni približno spomenuto sve ono, što se nalazi u novinama i časopisima, a pogotovo u različitim kazalištnim listovima. Navedeno je tek nešto malo onih članaka i prikaza, koji su najpoznatiji i koji se smatraju ponajvažnijima, no to ne znači, da nema još takvih, koji su od jednake važnosti, ali su možda ovog časa zaboravljeni u debelim naslagama starih godišta novina i revija. Izraditi kazalištnu bibliografiju po novinama bio bi posao golemih razmjera, dugotrajan i mukotrpan, ali on bi — savjestno izvršen — pružio hrvatskoj kazalištnoj historiografiji (a uz to i poviesti književnosti kao i poviesti kritike) upravo golemu i izvanrednu građu. U nadi, da će jednom biti omogućen i ovakav znanstveni podhvat, prelazimo sada na konkretno navođenje jednog diela hrvatske stručne književnosti o kazalištu, razpodieljene zbog lakše preglednosti na nekoliko skupina, koje mogu imati značenje stanovitih smjernica za razdiobu gradiva, ali koje se dakako mogu nadopuniti ili porazdieliti i u koji drugi pregledniji ili prikladniji sustav. Uz djela i članke navedena je i godina izdanja ili datum časopisa, ali nije posebno označivano, da je mjesto izdanja Zagreb, jer sva su ona izašla u Zagrebu, u koliko nije izriekom navedeno koje drugo mjesto izdanja.

1. P o v i e s t k a z a l i š t a. Andrić Nikola dr.: »Spomen-knjiga hrvatskog zemaljskog kazališta« (1895.). Ova knjiga predstavlja jedan od temelja hrvatske kazalištne historiografije, iako su danas njezini navodi djelomično nadopunjeni i prošireni. — Milan Nikola: »Začetak i razvitak hrvatskog kazališta sa stručnog stanovišta« (1905.). Nekritično sakupljena građa, većinom iz starijih novina. — Ogrizović Milan dr.: »Petdeset godina hrvatskog kazališta, 1860.—1910.« (1910.). Sustavno izložena poviest ovog razdoblja, osobito s obzirom na repertoar. — Ogrizović Milan dr.: »Hrvatska opera 1870.—1920.« (1920.). Poviest zagrebačke opere, pregled repertoara. — Breyer Blanka dr.: »Das deutsche Theater in Zagreb 1780.—1840.« (1938.). Stručni i sustavni prikaz njemačke kazalištne prošlosti Zagreba.

2. P o v i e s t k a z a l i š t a u s u m a r n i m e s e j i s t i č k i m p r e g l e d i m a. Nehajev-Cihlar Milutin dr.: »Hrvatski Teatar« (posebni odtisak iz časopisa »Teatar« 1924.). — Livadić Branimir dr.: »Hrvatsko kazalište« (Obzorova Spomen-knjiga 1935.). — Batušić Slavko dr.: »Die Theaterkunst in Kroatien« (Croatia, 1. X. 1941. br. 1.).

3. G r a đ a i r u k o p i s i. Lunaček Vladimir: »Biografije članova zagrebačkog kazališta«, »Historija zagrebačkog kazališta 1800.—1840.«, »Kazališni repertoire 1784.—1834. i 1838.—1860.«, »Kazališno osoblje 1870.—1895.«. (Navedeni se rukopisi nalaze u tresoru Sveučilištne knjižnice). — Faller Nikola: »Prilog građi za poviest Hrvatskog kazališta u Zagrebu«, I. Kronoložki prikaz od 1870.—1937. II. Alfabetski popis predstava 1870.—1937. III. Alfabetski popis autora izvedenih 1870.—1937. (Ovi se rukopisi nalaze u kazalištnom arhivu). — U ovu građu spadaju i kazalištne viesti i prikazi u novinama, što ih kazalištna uprava daje prepisivati iz novina sačuvanih u Sveučilištnoj knjižnici. Taj se posao vrši uz prekidne od god. 1924., kad je započet na inicíativu tadašnjeg intendanta Julija Benešića. Do sada je prepisano sve gradivo počevši od g. 1814. pa do g. 1870., a obuhvaća 39 uvezanih svezaka, svaki prosječno sa 150—200 tipkanih stranica. Ta građa predstavlja upravo dragocjena i dosad tek djelomično izcrpljena vrela za našu kazalištnu prošlost.

4. S t r a n i i z v o r i o s t a r i j e m k a z a l i š t n o m ž i v o t u Z a g r e b a. Artner Therese v.: »Briefe über einen Theil von Croatien und Italien...« (Pesth 1830.). — Pirch O. F. D.: »Caragioli« (Berlin 1832.; slikovit opis starog Zagreba i Amadeova teatra). — Börnstein Heinrich: »Fünfundsiebzig Jahre in der Alten und Neuen Welt« (Leipzig 1884.; vrlo zanimljivi memoari kazalištnog ravnatelja iz doba početka hrvatskih predstava). — Prijatelj Ljudevit (Louis de la Roque): »Trois mois en Croatie« (Paris 1880.). — Courrière C.: »Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves« (Paris 1879.).

5. N a j s t a r i j e l a t i n s k e i h r v a t s k e p r e d s t a v e. Vanino Miroslav D. I.: »Povijest kazališta Isusovačke gimnazije u Zagrebu« (Hrvatska Prosvjeta g. 1916.). — Fancev Franjo dr.: »Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi« (Posebni odtisak iz Narodne Starine, 1925., knj. IV.), isti: »O drami i teatru kaptolskog Zagreba« (Kolo Matice Hrvatske g. 1932.).

6. N a j s t a r i j e n j e m a č k e p r e d s t a v e. Cvijić-Kassowitz Antonija: »Prve javne pozornice u Zagrebu god. 1780.—1800.« (Kolo Matice Hrvatske g. 1933.). — Laszowski Emil: »Crtice iz kazalištne prošlosti Zagreba« (Narodna Starina, svezak 10.). — Dr. Hinko Vinković obradio je gostovanja njemačkih glumaca Heurteura, Löwea, Christine Schweigert i Christine Hebbel-Enghaus u raznim godištima Morgenblatta; ti su prikazi izašli i kao posebni odtisci.

7. S t a r i j a h r v a t s k a k a z a l i š t n a p r o š l o s t. Mažuranić Vladimir: »Predgovor Demetrovoj Teuti« (1891.). — Gudel Vladimir dr.: »Stogodišnjica hrvatskog preporoda« (1936.), zbirka dokumentarnih članaka o početcima hrvatskih predstava; o Kukuljeviću, Demetru i dr.). — Vinković Hinko dr.: »Hundert Jahre neueres kroatischen Drama 1840.—1940.« (Morgenblatt 1940., posebni odtisak). — Ulčnik Ivan: »Krištofor Stanković i njegov prvi kazalištni ravnatelj Anton Zwoneczek« (»Zagreb«, revija Družtva Zagrebčana, prosinac 1941.). — Kučinić Viktor: »Spor Dimitrija Demetra s upravom narodnog kazališta« (ibid.). — Batušić Slavko dr.: »Prve izvedbe Verdijevih opera na zagrebačkoj pozornici« (Novosti, 26. I. 1941.).

8. M e m o a r i. Daščarić Tošo: »Kazalištni doživljaji« (1889.). — Masnec Stjepan: »Moje živovanje« (1870.). — Milan Nikola: »Moji doživljaji« (1918.). — Miletić Stjepan dr.: »Hrvatsko glumište. Dramaturški zapisci 1894.—1899.« (1904.). Ova Miletićeva knjiga predstavlja jedno od najvrednijih, najznačajnih i najinteligentnijih djela o hrvatskom kazalištu; ono nam pruža uvid u nastojanja velikog reformatora Miletića, a ujedno živo slika najsjajnije razdoblje naše kazalištne prošlosti. — Freudenreich Josip: Autobiografija (»Vienac« 1881.).

9. P u č k a g l u m a. Maraković Ljubomir dr.: »Pučka pozornica. Bit i uspjesi nestručne pozornice« (1929.). — Freudenreich Aleksander: »Gluma. Stručni priručnik za ideologiju i praktičnu primjenu hrvatske pučke glume« (1934.). (Jedno od najobsežnijih djela naše književnosti o kazalištu, namienjeno kazalištnim dobrovoljcima, bogato opremljeno i urešeno ilustracijama).

10. K a z a l i š t n e z g r a d e. Novak Grga dr.: »Naši najstariji teatri« (Novosti 1928., br. 335.). — Vancaš Josip pl.: »O kazalištima u državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Kulturno-historijska studija«. (Novosti 1929. br. 25., 26., 27., 29., 30., 31.). — Vinković Hinko dr.: »Hundert Jahre Theatergebäude« (Morgenblatt 1934., posebni odtisak). — Szabo Gjuro: »Gdje se sve u Zagrebu igrao teatar« (Kazališni Almanah 1937.). — Freudenreich Aleksandar: »Rekonstrukcija starog kazališta na Markovom trgu« (ibid.).

11. R o m a n s k i r e p e r t o a r. Deanović Mirko dr.: »Le théâtre français et le théâtre italien à Zagreb du moyen age jusqu' au début de IX. siècle (Hauvetteov zbornik, Paris 1933.). — Hergešić Ivo dr.: »La part de l' étranger dans le repértoire du Théâtre National de Zagreb« (Revue de litterature comparée, 14. année No. 1, Paris 1934.). — Hergešić Ivo dr.: »Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu 1840.—1934.« (Kolo Matice Hrvatske, 1933.).

12. O g l u m c i m a. Brusina Branimir: »Andrija Fijan« (1911.). — Cvijić-Kassowitz Antonija: »Freudenreich 26. X. 1882.« (1922.) i »Marija Ružička-Strozzi« (1928.). — Vinković Hinko dr.: »Adam Mandrović o stogodišnjici njegova rođenja«. (Novosti 1939., posebni odtisak) i »Petar Brani o stotoj obljetnici njegova rođenja, (Novosti 1940., posebni odtisak). — Dr. Branimir Livadić u »Obzoru«, »Jut. Listu«, »Hrv. Reviji« i drugdje o Ljerki Šram, A. Fijanu, M. Ružički-Strozzi, Raiću, Treščecu, Miletiću, Bachu, Miličićki i drugima. — Andrić Nikola dr.: »Dva kazališna portreta, J. Freudenreich i A. Fijan« (Obzorova Spomen-knjiga 1935.). — Horvath Josip: »Marija Ružička Strozzi« (Kazališni Almanah 1938.). — Batušić Slavko dr.: »Kroatische Künstler auf der deutschen Bühne« (Neue Ordnung 1941. br. 19.). — Begović Božena—Batušić Slavko dr.—Fotez Marko: 97 bio-

grafija suvremenih glumaca i pjevača (Kazališni Almanah 1937.). — Lunaček Vladimir napisao je u raznim revijama i novinama biografske prikaze Adama Mandrovića, Ignjata Borštnika, Ljerke Šram, Marije Ružičke Strozzi i dr.

13. Razprave o suvremenim kazalištnim problemima. Badalić Josip dr.: »Pitanje pučkih kazališta u Jugoslaviji« (Zbornik za pučku prosvjetu, 1922.). — Freudenreich Aleksandar: »Kazalište za narod. K reformi Hrvatskog narodnog kazališta« (1940.). — Ježić Slavko dr.: »Problemi Hrvatskog narodnog kazališta« (1940.). — Orlić Branko: »Seljačko kazalište. Prilog reformi hrvatskog kazališta« (1940.).

14. Književni radovi teatrološkog značenja. Schneider Artur dr.: »Oprema opere« (1916.). — Nehajev Milutin: »Studija o Hamletu« (1917.). — Krišković Vinko dr. napisao je dvadesetak eseja i studija o Shakespeareovim djelima. Te su studije objavljene u raznim časopisima i tiskane u posebnim odtiscima. — Gavella Branko dr.: »Gluma i kazalište. Estetska analiza« (u rukopisu). — Benešić Julije: »Iza zastora« (u rukopisu).

15. Sabrane kritike. Šenoa August: »Kazališna izvješća« (Sabrana djela, jubilarno izdanje knj. 15. i 16.). — Miletić Stjepan dr.: »Iz raznih novina I. i II.« (1887. i 1909.). — Vukelić pl. Zvonimir: »Kazališna kronika 1912.—1913.« (1913.). — Matoš A. G.: »Theatralia I. i II.« (Sabrana djela, knjiga 13. i 14.).

16. Godišnjaci i statistike. »Kazališni Almanah 1895.« (izdao dr. S. Miletić). — Kazališni godišnjaci 1898., 1899., 1900., 1901. — »Pet godina hrvatskog kazališta 1909.—1914.« (1914.). — Benešić Julije: »Godišnjak hrvatskog narodnog kazališta za sezone 1914.—15. do 1924.—25.« (1926.). — Statistike za pojedine sezone od 1925.—26. do 1940.—41. (ukupno 16) tiskane su u kazalištnim listovima, a postoje i kao posebni odtisci. — »Kazališni Almanah 1937.« (suradnici: V. Rudolf, J. Horvat, Gj. Szabo, A. Freudenreich, dr. H. Vinković, dr. I. Hergešić, Ka Mesarić, E. Radetić i dr., urednik dr. S. Batušić). — »Kazališni Almanah 1938.« (suradnici: B. Livadić, J. Horvat, A. Freudenreich, dr. H. Vinković, dr. S. Ježić, dr. I. Esih, urednik dr. S. Batušić).

17. Kazalištni listovi. Točan prikaz svih kazalištnih listova, što su izlazili pod auspicijama zagrebačkog kazališta, nalazi se u Benešićevu »Godišnjaku«; taj prikaz obuhvaća kazalištne listove od g. 1909. do uključivo 1925. — Poslije toga vremena izlazili su sliedeći listovi: »Hrvatska pozornica« 1925.—26. (37 brojeva, br. 1.—14. uredio J. Kulundžić, br. 15.—32. Z. Gorjan, br. 33.—37. S. Tomašić). — »Hrvatska pozornica« 1926.—27. (32 broja, uredio S. Tomašić). — »Hrvatska pozornica« 1927.—28. (5 brojeva, uredio S. Tomašić). — »Teater« god. I. — 1928. (4 broja), god. II. — 1929. (24 broja), god. III. — 1930. (24 broja), god. IV. — 1931. (24 broja), god. V. — 1932. (24 broja), god. VI. — 1933. (8 brojeva). God. I. uredio Milan Begović, god. II.—VI. uredio dr. S. Batušić. — »Kazalištni list« sezona 1932.—33. (4 broja), sezona 1933.—34. (8 brojeva), uredio dr. S. Batušić. — »Komedija« god. I. — 1934. (43 broja), god. II. 1935. (44 broja), god. III. — 1936. (45 brojeva), god. IV. — 1937. (43 broja), god. V. — 1938. (44 broja), god. VI. — 1939. (43 broja), god. VII. — 1940. (26 brojeva); sva godišta uredio dr. S. Batušić. — »Hrvatska pozornica« god. 1940.—41. (44 broja), uredio dr. S. Batušić. — »Hrvatsku pozornicu« dalje do danas uređuje dr. Drago Ivanišević.

C) GLUMAČKA ŠKOLA

Napisao dr. DRAGO IVANIŠEVIĆ

Zakonski članak hrvatskog sabora »O kazalištu trojedne kraljevine« iz god. 1864. u §. 7. određuje: »Odbor (zemaljski kazalištni odbor). ima utemeljiti u Zagrebu učilište za osoblje kazalištno, zatim imenovati i plaćati vješta učitelja«. Međutim to nije provedeno, jer zakon nije nikada bio promulgiran. Svejedno. Bilo je dobre volje, koja je svakako nikla iz kulturne potrebe. I ta nam činjenica može biti na diku. Ali sve do Miletića, do njegove »dramske škole« (1896.) ostalo je »sve po starom sistemu«. Evo što kaže Miletić o tom »starom sistemu«:

»Mladi naši svećenici Talije« odabirali bi se bez ikakova sistema, često i bez »poziva i nagnuća.«

Bili su to pretežno članovi raznih putujućih — većinom srbskih družina. Ako je i bilo prirodnog dara i vanjskih sredstava, nedostajala je obično naobrazba i svaki odgoj. Ili je opet tko imao nesreće u obitelji, pak se onda — budući da su mu sve lađe potonule — posvetio glumištu, da tako nađe materijalnu egzistenciju. Posebnih studija ili priprava za glumačko zvanje niti je bilo, niti se zahtievalo. Naučila bi se kod kojeg glumca »prvaka« uloga, obično pretežka za početnika (a dakako »ljubavna« ili »naivna«) i zatim bi sliedio »debut«. Dobrohotna kritika obično bi još pohvalila mladu debutanticu ili debutanta, — našto je odmah nastupio engagement. Novi bi se »član« tada upotrebljavao prema potrebi u posve raznolikim, a obično za nj pretežkim ulogama. Kako mu za ove dalje »kreacije« nije više preostajalo toliko vremena, koliko bi za ozbiljni studij bilo nuždno, on je davao toliko, koliko je mogao. S vremenom stjecali bi ti novi »stupovi hrvatske Talije« i nešto vanjske rutine i tako su postali po shvaćanju »predpostavljenog umjetničkog poglavarstva« »koristnim udovima cjeline«, dok bi zapravo ostali čitav svoj viek neuspjelim diletantima i nespretnim glumcima, koji nisu prešli ni »abecede« svoje znanosti. Takovih »mediokriteta« nije — nažalost — nikada ponestalo našemu glumačkomu tielu!«

Doduše prije Miletića, koji je prvi kod nas stručno mislio o glumačkom naraštaju, postojao je od 10. prosinca 1881. do 31. ožujka 1882. još jedan pokušaj »ozbiljnog sistematiziranja« glumačke obuke, pokušaj redatelja Nikole Milana Simeonovića, koji je otvorio privatnu, bezplatnu glumačku školu. Ta se škola, naravno, može spomenuti samo kao kuriozitet.

Miletićeva je »dramska škola« prva naša glumačka škola. Miletić je školi dao statut i »naukovni red«, koji su doista bili na tadašnjoj evropskoj razini. Škola je otvorena početkom školske godine 1896.-97., a trajala je svega dvie godine (koliko je po statutu trajalo školovanje), jer je poslije Miletićeva odstupa prestala radom.

Nastavnici te škole bili su: tadašnji dramaturg dr. Nikola Andrić, koji je đake učio pravilan i čist hrvatski izgovor, prof. Ferdo Ž. Miler, kasniji dramaturg, koji je poučavao u retorskom i logičnom naglašivanju; akademik Pero Budmani, koji je predavao poviest svjetske, osobito dramske književnosti; prof. dr. Josip Florschütz, koji je predavao hrvatsku poetiku uz crtice iz književnosti i kazališta; dr. Milan Šenoa, koji je predavao poviestno-dramske crte; Miša Dimitrijević, najprirodniji tadašnji glumac naše pozornice, predavao je glavni predmet: glumu; sam intendant Miletić održao je po koje predavanje iz poviesti kazališta ili estetike i tehničke analize svjetskih drama. U ovu se prvu glumačku školu javilo 30 učenika, ali ih je nakon prijamnog izpita pred povjerenstvom profesora primljeno samo 7. To su bili: Josip Bach, Franjo Horvatić, Matilda Konrad, Đuro Prejac, Gizela Šram, Josip Štefanac i Nina Vavra; druge je godine (nakon privatnog studija kod dra Andrića) u drugi tečaj primljen Ivo pl. Raić, a hospitirali su Ljubica Car, kao član kazališta i kasniji inspicient Franjo Jurčić, član kazališta, i Bugarin Vezarev, izaslan od vlade. Od ovih je prvih učenika 5 načinilo liepu karieru i došlo do prvih mjesta u našem kazalištnom životu. To su: Bach, kasnije redatelj i nadredatelj drame i administrativni direktor; Prejac, kasniji glumac i pjevač, redatelj i nadredatelj, te intendant osječkog kazališta; Raić, neprekidni član našeg kazališta, uzto nadredatelj drame i opere te ravnatelj drame; Štefanac, prvak glumac dramskog repertoara i Nina Vavra, prvakinja umjetnica. Ostali (Horvatić, Konrad i Šram) nisu se kasnije posvetili kazalištu.

I opet se vraćamo »starom sistemu«. Napredak je bio u tome, što su sad stariji glumci u svojim pojedinačnim školama više radili (Anton, Dimitrijević, Ružička-Strozzi, Borštnik, Freudenreich i dr.) i što su se manja kazališta digla iznad putujućih družina; a bilo je i debutanata, koji su se u stranom svietu spremali za svoju karieru.

Tek je 12. siečnja 1920. otvorena zaslugom dra Branka Gavelle tadašnjeg dramaturga Narodnog kazališta, druga glumačka škola (iza Miletićeve) u Zagrebu. Statut i naukovna osnova te škole, a osobito njeni nastavnici (spomenut ćemo samo J. E. Ozarovskoga, velikog ruskog glumca i redatelja) svjedoče o njezinoj visokoj kulturnoj i stručnoj razini.

Ravnateljem škole bijaše imenovan (18. veljače 1920.) dr. Branko Gavella, a dva mjeseca kasnije (12. travnja 1920.) prof. dr. Branimir Livadić. Malo zatim imenovan je nadzornikom zavoda vladin tajnik prof. Julije Benešić. Ban Hrvatske i Slavonije svojim odpisom od 3. kolovoza 1920. prihvatio je pravila, koja je napisao prof. dr. Branimir Livadić. Pod imenom »Glumačka škola« postala je ta druga hrvatska glumačka škola prvom hrvatskom državnom (trorazrednom) glumačkom školom.

Ta je škola djelovala sve do godine 1929. kad se zbog »proračunskih nemogućnosti« gotovo nečujno zamrzla.

Tako je u obćoj političkoj pomrčini nestala jedna vrlo potrebna hrvatska kulturna ustanova.

U toj su školi kao nastavnici predavali: glumu: J. E. Ozarovski, Tito Strozzi i Josip Papić; hrvatski jezik: sveučilištni prof. dr. Stjepan Ivšić; poviest umjetnosti: prof. dr. Artur Schneider; poviest književnosti: dr. Branko Gavella; francuzki jezik: prof. dr. Slavko Ježić; talijanski jezik: prof. Vladimir Nazor; gimnastiku: prof. Ferdo Krizmanić; glasbu: kapelnik Milan Sachs.

Kasnije su predavali: poviest književnosti: prof. dr. Milan Ogrizović; talijanski jezik: prof. Milan Begović; glasbu: prof. Božidar Širola; englezki jezik: prof. Milan Drvodelić; glumu: Arnošt Grund; hrvatski jezik i glumu: prof. Joza Ivakić; glumu: Lidija Mansvjetova; hrvatski jezik: prof. Ahmed Muradbegović; pjevanje: prof. Eder-Bertić; maskiranje: Josip Ružička.

Iz te su škole izašli ovi naši iztaknuti glumci i kazalištni radnici:

Božena Kraljeva, Nada Babić, Dubravko Dujšin, Jozo Laurenčić, Ahmed Muradbegović, da spomenemo samo najiztaknutije.

Od 1929. do 1939., dakle deset godina, hrvatsko kazalište, što se tiče prinove i odgoja glumačkih snaga, vraća se opet »starom sistemu«.

To je stanje dokinuo prof. Julije Benešić, tadašnji intendant Hrvatskog narodnog kazališta. On je na svoju ruku, ne obazirući se na pristanak ili nepristanak vlade, osnovao školu po Miletićevu uzoru unutar samoga kazališta. Izradbu statuta i naukovne osnove povjerio je intendant prof. Julije Benešić tadašnjem dramaturgu Hrvatskog narodnog kazališta prof. Dragu Ivaniševiću. Ivanišević je izradio statut i naukovnu osnovu na temelju statuta i naukovne osnove Miletićeve Dramatske škole, Gavella-Livadićeve Glumačke škole, Varšavske dramske škole, Stanislavskoga škole, bečke glumačke škole, škole Vieux Colombiera (Copeau), rimske dramske škole (D'Amicova R. Accademia di arte drammatica).

Treća hrvatska glumačka škola (trorazredna) osnovana je 12. studenog 1939., a 5. prosinca iste godine, nakon prijamnog izpita prijavljenih reflektanata za pripravni tečaj, počela je s radom, i od tada do dana današnjega škola redovito radi.

Škola ima danas dva tečaja (razreda): drugi i treći. U drugom tečaju ima 14 đaka (9 ženskih,

5 mužkih); u trećem tečaju ima 10 đaka (5 ženskih, 5 mužkih).

U školi predaju ovi nastavnici: prof. Dušan Žanko, intendant Hrvatskog državnog kazališta (poviest umjetnosti) dr. Branko Gavella, glavni redatelj Hrvatskog državnog kazališta (gluma i teorija glume); prof. Marko Soljačić, upravitelj drame Hrvatskog državnog kazališta (hrvatski jezik i književnost); prof. Tito Strozzi, glavni redatelj Hrvatskog državnog kazališta (gluma); Dubravko Dujšin, dramski prvak Hrvatskog drž. kazališta (dikcija); prof. dr. Drago Ivanišević, upravitelj Glumačke škole Hrvatskog drž. kazališta (obća poviest kazališta i romanski jezici); prof. dr. Vladimir Filipović, sveuč. profesor (psihologija); Božena Begović, tajnica Hrvatskog drž. kazališta (njemački jezik); Tomislav Tannhofer, redatelj Hrvatskog drž. kazališta (pomoćni učitelj dikcije); Ana Roje, šef baleta Hrvatskog drž. kazališta (ples); Oskar Harmoš, šef baleta Hrvatskog drž. kazališta (ples); Ivo Lhotka Kalinski (pjevanje); Josip Ružička (maskiranje); Josip Krameršek (gimnastika i mačevanje).

Literatura: Stjepan Miletić: Hrvatsko glumište knj. II., Zagreb 1904. — Julije Benešić: Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za godišta 1914.-15.—1924.-25., Zagreb 1926. — Zadaća i organizacija, naučna osnova, statut i dr. glumačke škole u Zagrebu 1920.

D) MATICA HRVATSKIH KAZALIŠTNIH DOBROVOLJACA

Napisao dr. DRAGO IVANIŠEVIĆ

U kazalištnom životu Zagreba igra već dvadeset godina osobito važnu i značajnu ulogu Matica hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca. Ovo je družtvo nastalo iz nedakašnjeg diletantskog odsjeka bivšeg Hrvatskog Sokola u Zagrebu. Prvi nastup tog odsjeka bio je u tadašnjoj sokolani u Kolu dne 12. V. 1923. Igrala se stara kajkavska komedija »Baron Tamburlanović«, veliki prizor Živan iz Freudenreichove »Crne kraljice« i lakrdija »Čitanje kod kućne čuvarice«. Poslije tog prvog nastupa sliedio je čitav niz aktovki, šala i komedija, izvođenih kod različnih sokolskih priredaba. Mladi odsjek postao je s vremenom sve djelatniji i samostalniji. Od g. 1926 bio mu je starješina Srećko Albini, od g. 1933. dr. Nikola Andrić, a od g. 1942. dr. David Karlović. Tajnik je za sve vrieme arh. Aleksandar Freudenreich, koji je artistički vođa, duša i pokretač rada toga družtva.

Nakon razpusta Hrvatskog Sokola g. 1929. ovaj se bivši njegov odsjek pretvorio u Maticu hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca sa svrhom, da svoje ciljeve provodi u čitavoj Hrvatskoj. Odmah u početku bio je sastavljen i tiskan repertoar kazalištnih djela, koja mogu izvoditi dobrovoljci, a ujedno je zaključeno, da se svake godine ima razpisati natječaj za najbolju pučku glumu. MHKD se je učlanila u Međunarodni odbor za pučku glumu (Comité internation pour les théâtres populaires), te je po svojim izaslanicima prisutstvovala kongresima tog odbora u Pragu, Strassburgu, Liègeu i Parizu.

Tečajem vremena sve se više razvija intenzivan rad Matice u širinu i visinu. Svake se godine ne samo u Zagrebu već i u ostalim hrvatskim gradovima i mjestima priređuju brojne predstave, od kojih su neke — kao Car Eminovo »Zimsko sunce« i Hoffmansthal-Bogdanovićev »Čovjek« postigle najveće uspjehe. Repertoar dobiva sve više na vriednosti, a što je najvažnije: prikazuju se samo domaća hrvatska djela, i to dielom takva, koja su već bila zaboravljena, ili djela novih hrvatskih pisaca, stečena putem Matičinih natječaja. U tom je pogledu važnost i značenje rada MHKD upravo neprocjenjivo. Od hrvatskih pisaca davani su sliedeći: Ferdo Becić, Nikola Bonifačić, Mirko Bogović, Viktor Car Emin, Živko Čop, Antonija Kassowitz-Cvijić, Marijan Derenčin, Higin Dragošić, Husein Dubravić, Đuro Ester, Rasim Filipović, Aleksandar Freudenrech, Josip Freudenreich, Edo Josipović, Janko Jurković, Marin Katunarić, Ernest Katić, Erna Krajač, Zlata Kolarić-Kišur, Božidar Kosar, Jakša Kušan, Eugenij Kumičić, Vjera Lazić, Ivo Lamza, Božo Lovrić, Vladimir Lunaček, Mara Matočec, Mila Miholjević, Ferdo Ž. Miler, Milan Ogrizović, Antun Pernić, Đuro Prejac, Ernest Radetić, Martin Robotić, Nikola Milan, Josip Selak, Josip Sremoljubić, Stjepan Šantić, August Šenoa, Julije Šenoa i Marija Jurić Zagorka.

MHKD je postepeno znatno proširila okvir svog djelovanja. »Čovjek« je davan pod vedrim nebom kao svečana igra pred zagrebačkom katedralom i crkvom sv. Marka, zatim pred starim gradom u Varaždinu i po brojnim drugim hrvatskim historijskim mjestima. U novije vrieme uzela je MHKD u svoj razpored narodne plesove iz svih hrvatskih krajeva, te je s tim dojmljivim plesovima i u prekrasnim narodnim nošnjama nastupila prvi put g. 1936. prigodom Olimpiade u Berlinu, gdje je dobila prvu nagradu i u slavlju se vratila u domovinu. Hrvatski narodni plesovi, upodpunjeni s prizorima hrvatskih narodnih običaja i zbornim recitacijama sačinjavaju razpored, koji je oduševio ne samo Zagreb i Hrvatsku, već i Švicarsku, Slovačku, Njemačku i t. d. Posvuda, gdje je MHKD taj razpored izvela uz tradicionalnu pratnju tamburaša, pratilo je Maticu neopisivo oduševljenje.

Uzporedno s djelatnošću oko priređivanja predstava i organiziranja kazalištne dobrovoljačke djelatnosti u hrvatskoj pokrajini, MHKD se naročito posvetila promicanju hrvatske pučke glume. U svrhu, da se pisci potaknu na stvaranje u duhu Matičinih ciljeva, i da Matica dođe do dobrih izvornih hrvatskih pučkih gluma, razpisuju se od g. 1930. svake godine dramski natječaji, na koje su do sada bila poslana ukupno 522 djela. MHKD podjeljuje danas tri nagrade: nagradu Josipa Freudenreicha za najbolju pučku glumu (dosad nagrađeno 81 djelo), nagradu Josipa Bacha za takvu pučku glumu, koja može hrvatsku dramsku književnost najbolje reprezentirati u inozemstvu (dosad na-

građeno 5 djela), a uz to i nagradu za aktovke, namienjene izvedbama na krugovalu (dosad 23 nagrade). Od g. 1930.—41. bilo je razpisano 12 natječaja, a na njima nagrađeno 109 djela u ukupnom iznosu od Kuna 97.800. — Ovaj je novac imao kao jedino vrelo prihoda predstave, što ih je MHKD priređivala uviek uz nizke pučke ciene.

Od g. 1923. pa do danas, dakle u 20 godina svog djelovanja, nastupila je MHKD u Zagrebu 354 puta, u ostaloj Hrvatskoj 45 puta, a u inozemstvu 14 puta, dakle ukupno 413 puta.

E) SUVREMENO HRVATSKO KAZALIŠTE

1. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu

Napisao prof. DUŠAN ŽANKO

Malo je koja hrvatska ustanova osjetila toliku radost kao kazalište, kad je stvorena Nezavisna Država Hrvatska. Kazalište je kao prva reprezentativna ustanova hrvatskoga naroda osjetilo u svome osjetljivom organizmu pritisak tuđinske vlasti, kojoj je smetalo, da i Hrvati nešto kulturno reprezentiraju, to više, što je tuđinska vlast osjećala visoku kulturnu nadmoć zagrebačke drame i zagrebačke opere. Uzkrsnućem Nezavisne Države Hrvatske zagrebačko je kazalište postalo umjetničkim središtem čitavoga naroda. To ne znači, da i ono nije moralo izdržati velike kušnje ratnoga i prelaznoga vremena, u kojem se nalazi. Mnoge unutarnje i vanjske nezgode, premda nisu mogle spriečiti rad u kazalištu, ipak su kroz nekoliko mjeseci otežčavale normalan razvitak svih razpoloživih snaga. Bilo kako bilo, svladane su sve težkoće i uzpostavljene sve poluge za procvat i veliku umjetničku budućnost prve naše pozornice. Mnogi se stranci tome čude, ali ako se uzme slavna stogodišnja prošlost i umjetnička zrelost zagrebačkog kazališta, onda je jasno, da mu u vlastitoj državi nije težko takmiti se čak i s prvima.

Stotinu godina moralo je čekati zagrebačko kazalište na onu veliku i blagoslovljenu godinu, u kojoj se nazvalo svojim pravim i rođenim imenom. U tom imenu sadržana je sva njegova slava i odgovornost. U Poglavnikovoj Hrvatskoj hrvatskim je narodnim kazalištem odmah prostrujio novi duh, te ga je Hrvatska smjesta priznala svojim prvim umjetničkim hramom.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zagrebačko je kazalište pod novim, ustaškim vodstvom doživjelo odmah dva visoka evropska gostovanja: u mjesecu srpnju 1941. gostovala je u Zagrebu Kraljevska opera iz Rima pod vodstvom maestra Tullija Serafina i Oliviera de Fabritiisa. Dvie se večeri izvodila »Aida« uz sudjelovanje Beniamina Giglija i Marije Caniglia, a druge dvie »Madame Butterfly« i balet iz Verdijeve opere »I vespri siciliani« pod imenom »Le quattro stagioni« s primabalerinom Attiliom Radice. U mjesecu rujnu gostovala je pak Berlinska filharmonija pod vodstvom intendanta Westermanna uz sudjelovanje dirigenta prof. Hansa Knappertsbuscha.

U novom kazalištnom godištu 1941.-1942. Hrvatsko državno kazalište razvilo je izvanredno plodan i svestran rad, koji se očituje u bogatom repertoaru svih grana kazalištne djelatnosti. U drami, operi, baletu i opereti izveden je čitav niz značajnih praizvedaba, nekoliko nanovo uvježbanih repriza sa značajem praizvedbe, te mnogobrojne redovite reprize, koje sačinjavaju jezgru i srž repertoara.

Svima je možda lakše u prvoj godišnjici govoriti o učinjenim djelima i postignutim uspjesima nego nama u kazalištu. Naše djelo je pjesničke prirode, a naš je uspjeh duhovno-uznosita estetska radost svieta, koji se iz najrazličitijih životnih krugova udružuje svaku večer pred jednim umjetničkim životom.

U doba revolucije najteže je naći ravnotežu između staroga i novoga shvaćanja života. Pozornica je život, i sav rad na njoj i oko nje vriedi samo kao ostvarenje života. Staro je pak shvaćanje života zasićeno očajanjem i bezglavim tapkanjem po mraku izgubljenoga čovječtva.

Sav taj rad naših, pomiešan dakako s tužnim estetskim i etičkim opustošenjima tuđih (Katajev), među kojima je kao tamna zviezda sjala i još uviek sjaji Pirandellova sumnja u sve, pa čak i u sam život, — sve je to rad duboke krize posljednjih desetljeća.

Duboka duhovna revolucija, koja raztvara Europu i plamenim naletom ustaštva preporađa Hrvatsku, još nije sišla do korienja, do predjela tišine, iz koje se rađa poezija A ipak je revolucionarni čovjek već tu, nemiran, nezreo i žedan ostvarenih, pjesnički ostvarenih djela njegova novoga shvaćanja života, u kojem se javljaju opet pojmovi Boga, domovine, obitelji, reda, čovječtva, vitežtva, žrtve, odgovornosti i savjesti. Taj novi čovjek, u svjetini pomiešan sa starim čovjekom, očekuje dramu, ali jer očekuje stalnost, duhovnu ravnotežu i sigurnost načelâ, kojima je poklonio žrtvu, očekuje d r a m u v j e r e.

Stoga je »Ognjište« bilo dočekano s tolikim nadama, a stari renesansni »Kardinal« s tolikom pažnjom. Stoga se posegnulo za komadom predratnog Beča — »Dies irae«, i klasičnom veličinom Schillerovih »Razbojnika« i Goetheova »Fausta«. Stoga već predstava naivno dramatiziranog »Zlatareva zlata« puni kuću, a obnovljene stare komedije bez većih zahtjeva, kao što su »Faun« i »Dobar frak«, te Nicodemijeva »Učiteljica«, svojom sarkastičnom poentom na preživjela malograđanska i materialistička shvaćanja oduševljavaju ljude svih slojeva i vrše svoju čednu misiju.

Opera je, kao vanredno osjetljiv organizam, morala više pretrpjeti, dok se snašla u novim prilikama, ali je ipak častno izdržala veliki svoj izpit zrelosti kao prva naša reprezentativna umjetnička ustanova. Izdržala je strogi sud bez-

brojnih stranaca, koji su došli Hrvatskoj u goste i smjelo se odazvala pozivima u Beč, u Italiju i u Bratislavu. Osim toga je spremila praizvedbu domaćega djela, Papandopulovu i Soljačićevu »Sunčanicu«.

Zagrebačko je kazalište u povećanju članova orkestra, zbora i baleta kao i u povećanju broja solista, te u novom duhu uprave živo osjetilo godinu dana života u svojoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zagrebačko je kazalište, t. j. sviet na obadvie strane zastora, dostojno reprezentiralo visoki umjetnički i kulturni izraz hrvatske duše; po njemu su nas mnogi upoznali i ocienili. Ona će budno, kao najčistije ogledalo života stvarati u sebi i iz sebe na rubu naše savjesti djela stalnosti, djela ravnoteže, djela smirenja i djela vjere za novoga čovjeka. Kroz njega će proći posljednja u poeziji ovjekovječena rieč naše ustaške revolucije.

Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu ima ukupno 509 članova i namještenika, od čega odpada na (u zagradi broj novih osoba primljenih nakon 10. IV. 1941.): upravu 27 (4), dramu 60 (12), operu 51 (18), zbor 69 (17), balet 30 (12), orkestar 66 (16) i tehničko osoblje 144 (30) osoba. K tome treba pribrojiti još biljetere, garderobiere i vatrogasce, kojih ima ukupno 62 osobe.

DRAMA 1941.-42.

	Premiere i obnovljena djela	Reprize
Hrvatske	Šenoa-Ivanov: Zlatarevo zlato Budak-Strozzi: Ognjište Ogrizović: Hasanaginica Rabadan: Zora uzkrsnuća (Proslava N. D. H.) Brlić-Mažuranić: Šuma Striborova (Ženska ustaška mladež) Muradbegović: Husein-beg Gradaščević Lamza: Kontrolor Stari dubrovački pisac: Ljubovnici (Glumačka škola) Galović: Pred smrt (Glumačka škola)	Držić-Fotez: Dundo Maroje Senečić: Slučaj s ulice Senečić: Spis broj 516 Begović: Bez trećega Mesarić: Gospodsko diete Muradbegović: Na Božjem putu (Glumačka škola)
Njemačke	Hömberg: Trešnje za Rim Gerber: Rajski vratar Wildgans: Dies irae Schiller: Razbojnici Goethe: Faust Hamik: Prodani dedek	Goethe: Ifigenija na Tauridi Schurek: Ulični pjevači
Talijanske	Traversi: Kardinal Niccodemi: Učiteljica	Goldoni: Mirandolina Gianini: Pomahnitali rob
Ostale	Dregely: Dobar frak Knobloch: Faun Stodola: Kariera Rossem: Žena	Mouche: Večera u dvoje

GOSTOVANJA 1941.-42.

Pojedinci	Paula Udović Vera Misita Karla Šlehan Đurđa Milinković Pavao Vlahović-Marion Deša Ražem Mira Bašić Anka Jelačić Mario Simenc	Christy Solari Bojka Konstantinova Ivan Francl Thea Laboš Nelly Karova Ida Juranić Stojan Kolarov Aleksandar Gavrilović Milivoj Ganza	Duje Biluš Mihajlo Marković Stjepan Klokočki Julija Grill-Dabac Zdenka Horvat Irmi Turković Amand Allinger Ante Šoljak
Družine	Tri koncerta Berlinske filharmonije (Hans Knappertsbusch) Bugarska plesna grupa Ruske Koleve Bugarski carski simfonijski orkestar (Saša Popov) Slovenska kmečko-delavska sloga (»Lepa Vida« i »Magda«) Deutsche Bühne der deutschen Volksgruppe (»Ingeborg«, »Deutscher Klassiker-Abend« i »G'wissenswurm«)		

OPERA, OPERETA I BALET 1941.-42.

	Premiere i obnovljena djela	Reprize
Hrvatske	Gotovac: Morana Gotovac: Ero k onoga svieta Papandopulo: Sunčanica Dobronić-Rabadan: Betlehemska zviezda Asić-Orešković-Rubin: Pjesmom kroz život	Zajc: Nikola Subić Zrinski Parač: Adelova pjesma Albini: Barun Trenk Prejac: Vječni ženik Sirola-Krnic: Ciganska princesa (za djecu)
Njemačke	Wagner: Ukleti Holandez Mozart: Ave verum Mozart: Requiem Zeller: Ptičar	Weber: Poziv na ples Lehar: Vesela udovica Lehar: Zemlja smieška Lehar: Eva D'Albert: U dolini Wagner: Parsifal
Talijanske	Puccini: Tosca Puccini: Turandot	Verdi: Rigoletto Verdi: Don Carlos Verdi: Aida Verdi: Traviata Verdi: Trubadur Puccini: Madame Butterfly Puccini: La Boheme Puccini: Manon Lescaut Donizetti: Lucija Lammermoorska Mascagni: Cavalleria rusticana Leoncavallo: Pagliacci Rossini: Seviljski brijač
Ostale	Baletni divertissement	Musorgski: Noć na pustoj gori Čajkovski: Život Bizet: Carmen Massenet: Werther Herve: Mamzelle Nitouche Benatzky: Moja sestra i ja

KONCERTI

Brahms: Ein deutsches Requiem (s gostima iz Graza i Beča);
Simfonijski koncert orkestra hrvatske državne opere (hrvatski skladatelji);
Tri koncerta Zagrebačke filharmonije.

SVEČANE PRIREDBE

U korist Hrvatskog Crvenog Križa pod pokroviteljstvom Vojskovođe-Doglavnika.

U korist biedne djece iz Like Bosne i Hercegovine pod pokroviteljstvom Doglavnika ministra dra Budaka.

U korist ustaške sirotčadi iz Bosne i Hercegovine, Matineja novije rodoljubne lirike.

Priredba u korist »Pomoći«.

Svečana predstava u čast otvorenja Hrvatskog državnog sabora.

U spomen dra Ante Starčevića.

Svečana akademija ustaškog stožera Zagreb prigodom prve godišnjice uzpostave N. D. H.

Svečano veče u proslavu prve godišnjice N. D. H.

Matineja ss. milosrdnica u počast prve godišnjice N. D. H.

Priredba »Pomoći« u tjednu »Majka i diete«.

Predstave za radnike, naučnike, vojnike, Ustaški sveučilištni stožer, Družtvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914.-18.

DEMETROVA NAGRADA

podieljena je Ahmedu Muradbegoviću za njegovu dramu »Husein-beg Gradaščević«.

»HRVATSKA POZORNICA«

izlazila je kao kazalištni tjednik od 21. IX. 1941. do 28. VI. 1942. pod uredničtvom dra D. Ivaniševića. Izišao je 41 broj. Sadržaj je u vezi s kazalištnim premierskim repertoarom, te svečanim predstavama i proslavama. Za gostovanje opere u Italiji izišao je poseban broj na talijanskom jeziku.

POSJET OBĆINSTVA

	Prodano ulaznica	Predplaćeno	Poklonjeno	Stalna mjesta
Veliko kazalište	183·059	52.987	20.187	6.324
Malo kazalište	105.184	—	13.306	3.974
Ukupno	288.243	52.987	33.493	10.298

Sveukupan posjet na prodanim, predplaćenim, poklonjenim i stalnim mjestima u obim kazalištima: **385.021 osoba.**

OSOBLJE 1941.—42.

I. Uprava:

Prof. Dušan Žanko, intendant; Pere Dulčić, glavni upravitelj; prof. Marko Soljačić, upravitelj drame; Jakov Gotovac, Lovro Matačić, upravitelji opere; Viktor Križanić, tehnički upravitelj; Antun Potočnjak, tehnički upravitelj Maloga kazališta; Milan Vukić, nadstojnik računovodstva; Juraj Žirovčić, glavni blagajnik; Viktor Bek, pomoćnik upravitelja drame; Ferdinand Roje, tajnik opere; dr. Drago Ivanišević, upravitelj Glumačke škole; prof. Ivan Krmpotić, knjižničar; Božena Begović, tajnica uprave.

II. Drama:

Dr. Branko Gavella, redatelj; Tito Strozzi, redatelj; Hinko Nučić, redatelj; Dubravko Dujšin, redatelj; Mato Grković, redatelj; Emil Nadvornik, redatelj; August Cilić; Tomislav Tannhofer; Dejan Dubajić; Josip Pukšec; Ivan Dominis; Makso Furjan; Josip Gradiš-Daneš; Rudolf Kukić; Cvjetko Jakelić; Jozo Laurenčić; Viktor Leljak; Veljko Maričić; Josip Martinčević; Martin Matošević; Janko Rakuša; Ivan Sotošek; Branko Špoljar; Stjepan Vujatović; Borivoj Šembera; dr. Slavko Batušić, na radu u kaz. arhivu i Sveuč. knjižnici; Ka Mesarić (Sarajevo); Anka Kernic; Vika Podgorska; Ela Gjermanović; Bogumila Vilhar; Mila Mosinger; Nada Babić; Bela Krleža; Ljubica Bočkaj; Marija Borska; Vlasta Dryak; Đurđica Dević; Božena Kraljeva; Ervina Dragman; Olga Hoffer; Gizela Huml; Nada Grahor; Sonja Sirek; Vanja Timer; Ela Mondecar; Vera Velzek-Simić;

III. Opera:

Krešimir Baranović, dirigent; Lovro Matačić, dirigent; Jakov Gotovac, dirigent; Rade Ivellio, dirigent, (Osiek); Đuro Vaić, dirigent; Makso Mottl, dirigent; Antun Gnezda, dirigent; Boris Papandopulo, dirigent; Josip Križaj, redatelj; Aleksandar Binički, redatelj; Marko Vušković, redatelj; Margareta Froman, redatelj (Osiek); Josip Gostić; Milan Šepec; Drago Hržić; Vladimir Majhenić; Božidar Vičar; Milan Pichler; Stjepan Andrašević; Pavao Grba; Milivoj Kučić; Tomislav Neralić; Slavko Remec; Grigor Radev; Nikola Šterle; Dragutin Šoštarko; Zlatko Šir; Drago Župan; Rudolf Opolski; Marta Griff; Ančica Mitrović; Vilma Nožinić; Lucija Ožegović; Micika Žličar; Ludmila Radoboj; Bianka Dežman; Đurđa Halper-Leppee; Marijana Radev; Nada Tončić; Mila Kogej; Ruža Cvjetičanin.

IV. Balet:

Ana Roje, redatelj baleta; Oskar Harmoš, baletni meštar.

V. Scenografi:

Marijan Trepše; Vladimir Žedrinski.

ARHIVI I KNJIŽNICA HRVATSKOG DRŽAVNOG KAZALIŠTA

I. Arhiv dramskih djela. Arhiv dramskih djela sastoji se od kazališnih dramskih komada, koji su se u zagrebačkom kazalištu do danas prikazivali, odnosno koji su stalno na repertoaru. Svako se djelo sastoji u pravilu od tri knjige pisane rukom, u novije vrieme strojem, i to od šaptačke, inspicientske i redateljske knjige, a uz to od rukom pisanih svih pojedinih uloga svakog djela. Dramski arhiv zagrebačkog kazališta svakako se počeo osnivati g. 1840., kad se u Zagrebu započelo s davanjem predstava na hrvatskom jeziku. To su bila dielom izvorna hrvatska, a dielom prevedena djela. U prvih dvadeset godina, kad su se hrvatske predstave davale samo povremeno, broj tih djela nije bio velik. Njihov stalni porast započinje g. 1860., od koje se godine daju predstave samo na hrvatskom jeziku. Ovim je arhivom izprva upravljao dr. Dimitrije Demeter, zatim Josip Freudenreich, a od g. 1868. August Šenoa, koji je te godine postao artistički ravnatelj, i kojemu je Demeter predao oko 400 rukopisa. Šenoa je izradio prvi katalog s točnim popisom autora i djela, i taj je katalog bio g 1870. tiskan. U njemu je nabrojeno ukupno 460 djela. Nekoliko godina kasnije, po svoj prilici g. 1874., izišao je još jedan tiskani popis djela, u kojem ih ima ukupno 556. Taj je popis vjerojatno sastavio tadašnji dramaturg J. E. Tomić. Poslije toga vodi arhiv dramskih djela obično kazališni dramaturg ili koji redatelj. S vremenom je pohranjivanje pojedinih djela uređeno na taj način, da su načinjene oveće kutije od ljepenke, te svaka kutija sadržava prepise jednog djela i sve uloge.

Kad je otvorena nova kazališna zgrada, uređene su posebne prostorije za arhiv u zgradi bivšeg Hrvatskog Sokola, gdje je arhiv smješten od g. 1895. pa sve do danas. Sada se u tom arhivu nalazi ukupno 2.498 prepisanih djela, svako u potrebnom broju priepisa i sa svima ulogama.

II. Arhiv opernih djela. Uzporedno s dramskim stvarao se je i arhiv glasbenih djela, t. j. opera, opereta, melodrama, baleta, pantomima i dramskih djela s glasbom.

Prvi podatci o stvaranju opernog arhiva sežu u g. 1870., kada je u Zagrebu osnovana stalna hrvatska opera. Kako je opera u dva maha bila ukinuta, to je i arhiv opernih djela doživljavao sudbinu, da u tim razdobljima bude samo skladište muzikalija. Međutim su se postepeno sve više nabavljala i na hrvatski prevodila starija i novija operna djela, te je muzički arhiv stalno rastao i povećavao se. Taj se arhiv godinama nalazio u kazališnoj zgradi, kraj t. zv. ugađalačke sobe do orkestra. Kad je g. 1909. po treći put uzpostavljena hrvatska opera, započinje nagli porast opernog arhiva, koji se tada preselio u iste prostorije, u kojima se nalazi i dramski arhiv. Priručni operni arhiv ostao je međutim i nadalje u kazališnoj zgradi. Danas broji operni arhiv 553 glasbena materiala. Pod materialom se razumieva partitura, glasovirski izvadci, redateljska, šaptačka i inspicientska knjiga, libreto, te zborne i orkestralne dionice pojedinih glasova i instrumenata. Osim toga se u arhivu nalazi oko sto materiala dramskih scenskih glasba. Velika je većina ovih materiala vlastničtvo kazališta, dok se neki, poglavito noviji, nalaze kao stalno pozajmljeni od pojedinih kazališnih naklada i posredničtava. Stariji su materiali prepisani rukom, a noviji su dielom tiskani, litografirani ili umnoženi na koji drugi način.

III. Priručna knjižnica. Na iniciativu dramaturga dra Nikole Andrića polagano se počela stvarati i priručna knjižnica, koja ima služiti kao pomagalo za dramaturga i redatelja. Ta priručna knjižnica broji danas oko 1.300 djela, među kojima je ponajviše zastupana strana i domaća dramska književnost, a zatim razna djela o poviesti kazališta, glasbe, likovnih umjetnosti, djela o scenskoj tehnici i režiji, o kostimima, etnografiji, scenografiji, stilovima i t. d. Osim toga posjeduje priručna knjižnica veći broj rječnika, enciklopedija i leksikona. U njoj se nalaze brojna godišta različnih njemačkih, francuzkih i ruskih kazališnih listova, kao i kaza-

lištni listovi, godišnjaci i razna izdanja zagrebačkog kazališta.

U okviru rada u kazalištnom arhivu pristupilo se sustavnom sabiranju poviestnog gradiva za hrvatsku kazalištnu prošlost kao što su kazalištni plakati, fotografije, izprave, pisma, te sve vrste tiskanih ili izvornih dokumenata. U Sveučilištnoj knjižnici vrši se za kazalištni arhiv prepisivanje kazalištnih viesti i kritika iz novina i časopisa, te je do sada prepisana građa od početaka novinstva u Zagrebu pa sve do g. 1871. Hrvatsko državno kazalište nabavilo je kupnjom arhivsku i statističku ostavštinu bivšeg ravnatelja opere Nikole Fallera, kao i ostavštinu pokojne povjestničarke Antonije Kassowitz-Cvijić, koja se sastoji od vriednog i zanimljivog gradiva za proučavanje prošlosti zagrebačkog kazališta.

DRUŽTVO HRVATSKIH KAZALIŠTNIH UMJETNIKA

G. 1909. pokrenuta je među članovima zagrebačkog kazališta akcija, da se osnuje staležka glumačka organizacija. Trebalo je međutim dvie godine, dok je g. 1911. bila sazvana organizaciona skupština, na kojoj je izabran prvi privremeni odbor. Kako je između uprave kazališta i izabranog odbora došlo do nesporazuma, kr. zem. vlada je odredila, da odbor ne može djelovati i nastupati, dok organizaciji ne budu potvrđena pravila. Do toga međutim nije ni došlo. Namisao, da se kazalištno članstvo udruži u staležku organizaciju, provedena je tek g. 1919. Ali već nekoliko mjeseci iza toga osnovano je u Beogradu Udruženje glumaca, te su zagrebački kazalištni članovi od tada bili samo sekcija ove beogradske središnjice i punih dvadeset godina surađivali s njom u svrhu poboljšanja svojih materialnih prilika. G. 1940. promienilo je zagrebačko »Udruženje glumaca« ime u »Družtvo glumaca« i u financialnom se pogledu razkrstilo s Beogradom, gdje se dotada nalazila čitava milijunska imovina udruženja, i kamo su se uplaćivali članski prinosi kao i svi ostali prihodi. Osnutkom Nezavisne Države Hrvatske osnovano je u Zagrebu »Družtvo hrvatskih kazalištnih umjetnika«, koje danas broji 250 članova. Članarina iznosi mjesečno Kn 15.—, a povrh toga plaća svaki član Kn 10.— za posmrtninu i Kn 10.— za podporni fond. Svrha je družtvu promicanje narodne, družtvene i kazalištne kulture.

DRUŽTVO MIROVINSKOG ZAVODA ČLANOVA HRVATSKOG DRŽAVNOG KAZALIŠTA U ZAGREBU

Ova je ustanova osnovana g. 1880. sa svrhom, da osigura mirovinu članovima kazališta, koji su angažirani u drami, operi, orkestru, tehničkoj i upravnoj struci, te njihovim udovicama i sirotčadi. Svi su članovi kazališta bili obvezani, da budu članovi Mirovinskog zavoda i da za vrieme svog djelatnog službovanja uplaćuju prinose određene družtvenim pravilima. Zavod ima svoju mirovinsku zakladu, koju sačinjava temeljna glavnica, a uz to različne prihode. Zavodom i zakladom upravlja poseban odbor. Prema pravilima družtva svaki član zavoda, koji ima 30 godina službovanja i koji je prevalio 55. godinu života, ima pravo na mirovinu. G. 1902. poklonilo je zagrebačko gradsko zastupstvo ovom zavodu gradilište, da sagradi dvokatnicu u roku od dvie godine, i to je izvedeno, te je g. 1904. sagrađen »Dom Mirovinskog zavoda članova Hrvatskog zemaljskog kazališta« na Mažuranićevu trgu. Ta je kuća kasnije prodana, te je s dobivenom kupovninom podignuta nova moderna dvostruka kuća. Kad su g. 1924. članovi kazališta postali državni činovnici, Mirovinski zavod se je prilagodio novim prilikama, te se pretvorio u družtvo na osnovi međusobnog osiguranja. Reorganizacija zavoda provedena je g. 1928., kada su donesena nova pravila, prema kojima više nije svaki član kazališta (ukoliko je državni činovnik) dužan biti članom ovoga zavoda. Članovi plaćaju i nadalje stanovite redovite mjesečne doprinose, za koje im je u slučaju odlazka u mirovinu ili nemoći osigurana stalna mjesečna mirovina. G. 1935. provedena je sanacija zavoda, te on od toga vremena djeluje na najsolidnijim temeljima vršeći podpuno svoju dužnost. Sada je u zavodu učlanjeno oko 300 članova. Stalne mirovine ili podpore dobiva 108 članova. Zavod posjeduje dvostruku četverokatnicu na Marulićevu trgu, trokatnicu u Kranjčevićevoj ulici i vilu u Novom u Hrvatskom primorju, gdje je članovima omogućeno udobno i jeftino ljetovanje. Sva ta imovina u nekretninama nabavljena je uz ukupni iznos od 6,500.000. Promet zavoda iznosi godišnje oko Kn 20,000.000, a na mirovine i podpore izplaćuje se godišnje Kn 500.000.

BOLESTNIČKA ZADRUGA ČLANOVA HRVATSKOG DRŽAVNOG KAZALIŠTA U ZAGREBU

Ova veoma djelatna i koristna ustanova, što već preko pol vieka postoji u zagrebačkom kazalištu, osnovana je na poticaj nadredatelja zagrebačke drame Nikole Milana, koji je duže vremena djelovao kao glumac u Njemačkoj i tamo se uvjerio o potrebi i koristi takve ustanove. Nikola Milan, te ravnatelji Mandrović i Zajc, podigli su mjenicom zajam od 300 forinti u Prvoj hrvatskoj štedionici i tako pribavili temeljnu glavnicu budućoj Bolestničkoj zadruzi. Istodobno su sastavljena družtvena pravila, što ih je vlada odobrila, i zadruga je počela službeno djelovati dne 12. ožujka 1889. Zadruzi je od prvog dana osnutka bila svrha, da pomaže svoje članove u slučaju bolesti. Članovi plaćaju određenu mjesečnu članarinu, a za to imaju pravo na bezplatnog družtvenog liečnika, liekove, eventualno liečenje u bolnici, a u slučaju smrti ukop. Za vrieme od ovih petdeset godina Bolestnička je zadruga proživjela kadšto težke krize i potrese. Prije desetak godina bila je tako reći na rubu propasti, ali onda je požrtvovnim i predanim radom svog predsjednika Hinka Nučića spasena i sanirana. Pravila su nadopunjena i promienjena, plaćeni su stari dugovi, a čitavo je poslovanje stavljeno na novu i suvremenu osnovu, tako da ova vriedna ustanova danas djeluje

upravo savršeno, izpunjujući u svemu svoj plemeniti cilj i svrhu.

Bolestnička zadruga broji danas 588 članova, i to 455 pravih (to su stalno angažirani članovi kazališta) i 133 obiteljska. Glavni liečnik je primarius dr. Oton Belošević, a osim toga imaju članovi zadruge na razpolaganje još desetoricu liečnika specialista za pojedine bolesti. U prošloj godini 1941. iznosili su sveukupni primitci zadruge Kn 632.000.—, a isto toliko i izdatci.

2. Hrvatska državna kazališta u Osieku, Sarajevu i Banjoj Luci

Hrvatsko državno kazalište u Osieku, s pravom oduviek nazivano »druga hrvatska pozornica«, osnovano je g. 1907. Njegova je poviest od osnutka do danas izpunjena naporima hrvatskih rodoljuba, koji su uz pripomoć kazalištnih stručnjaka umjeli kroz sve nedaće i težkoće uviek očuvati hrvatski značaj ove ustanove, politički često ugrožene. Ali osječko je kazalište imalo u samom početku sreću, da je njegovo vodstvo bilo u rukama samih prokušanih kazalištnih stručnjaka. Prigodom osnutka g. 1907. došao mu je na čelo tadašnji najbolji hrvatski kazalištni stručnjak dr. Nikola Andrić, kojemu ono zahvaljuje svoje solidne umjetničke temelje. Andrića je nasliedio ugledni hrvatski dramatičar Srđan Tucić, bivši dramaturg kazališta u Sofiji i Zagrebu, a iza njega je došao neumorni Nikola Faller, koji je u Osieku organizirao glasbenu granu, te je pod njegovim vodstvom uvedena stalna opera i opereta. Fallera je nasliedio Mihajlo Marković, koji je kazalištem uspješno upravljao 1912.-14., za njim je sliedio Leon Dragutinović, a za vrieme rata poznati dramatičar Joza Ivakić.

Novo razdoblje osječkog kazališta započinje g. 1920., kad je ono bilo reorganizirano pod upravom književnika Andrije Milčinovića. Njega nasljeđuje ponovno M. Marković, pa Đuro Prejac i Fridrik Rukavina, a onda dolazi na upravu Mirko Polić, za čijeg se djelovanja ponovno vrlo podigla opera i opereta. Od g. 1923. vodi upravu Pavel Golia, a uz njega djeluje Tomislav Tanhofer, koji je u toj ustanovi dugi niz godina razvijao najveću umjetničku i organizatorsku djelatnost. Pod kasnijim upravama prihvaćeno je načelo, da osječko kazalište sustavno proširi svoje djelovanje na mnogo veće područje. Ono je prije toga već nekoliko puta gostovalo u Zagrebu s najvećim uspjesima, a zatim je svakog godišta polazilo na duže turneje po čitavoj iztočnoj Hrvatskoj, Bačkoj, a gostovalo je i u Varaždinu, Karlovcu i drugim hrvatskim gradovima dostojno vršeći svoje narodno, prosvjetno i umjetničko poslanje. Kako je međutim godine 1928. Split ostao bez stalnog kazališta, bilo je povjereno osječkom kazalištu, da svake sezone po nekoliko mjeseci djeluje u Splitu i ostalim primorskim gradovima, što je bilo od važnih i značajnih posljedaka. To je trajalo sve do g. 1940. kad je Split ponovno dobio svoje stalno hrvatsko kazalište, u kojem se uspješno njegovala drama, opera i balet, a koje je u ovoj jednoj sezoni svog obnovljenog djelovanja (1940.-41.) izvršilo svoj zadatak s najpodpunijim uspjehom.

Uslied te činjenice osječko je kazalište bilo ponovno upućeno na pojačano djelovanje u svom zadržavši međutim i nadalje dužnost i pravo, da pored djelovanja u iztočnim krajevima dolazi i na redovita gostovanja u Varaždin. Kolika je djelatnost osječkog kazališta, vidi se najbolje iz brojitbenih podataka, što su bili objelodanjeni prigodom proslave 30-godišnjice njegova osnutka: ono je za to vrieme izvelo oko 4.500 dramskih i oko 3.000 glasbenih djela (opera i opereta) dakle ukupno preko 7.500 predstava (t. j. oko 250 predstava godišnje).

Izvanredan je uzpon pokazalo osječko kazalište u prvom godištu svog djelovanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, kad je dobilo položaj državne ustanove. Pod vodstvom intendanta prof. Mirka Perkovića, upravitelja drame prof. Marka Foteza i upravitelja opere Rade Ivellija izveden je tečajem prošloga godišta 1941.-42. takav bogat, raznolik i zanimljiv repertoar u drami i operi, da bi mogao služiti na čast i kojem najvećem kazalištu. Od premiera hrvatskih pisaca davana je Gundulićeva »Dubravka«, Ogrizovićeva »Hasanaginica«, Budak-Strozzijevo »Ognjište« i Begovićeva drama »Bez trećega«. Od klasika je davan Molière (Umišljeni bolestnik), Goethe (Faust), Goldoni (Mirandolina), i Victor Hugo (Ruy Blas). Osim toga davani su Gogolj, Hamsun, Shaw, Pirandello, Sudermann, Benavente, Werner, Dellinger, Thomas, Verneuil, Bokay, Frank, Stodola i dr. Od glasbenih je premiera davana Gotovčeva Morana, Verdijev Trubadur i Rigoletto, Weberov Strielac vilenjak, Mascagnijeva Cavalleria rusticana i Leoncavallovi Pagliacci.

*

Kazalištni život Sarajeva mlađeg je datuma. Prije rata nije Sarajevo imalo ni kazalištnu zgradu, ni stalan kazalištni život. Nekoliko puta mu je dolazila na gostovanje zagrebačka drama i opera, uviek oduševljeno pozdravljana od sarajevskih Hrvata. Stalno je kazalište osnovano u Sarajevu g. 1920., ali ono je od prvog časa bilo zamišljeno kao ustanova, putem koje se imalo širiti srbstvo, ćirilica i ekavština. To se ponajviše vidi u repertoaru, u kojem su hrvatski dramski pisci bili podpuno zapostavljeni. Dovoljno je navesti, da su sarajevskim kazalištem od g. 1920. pa do g. 1941. upravljali postepeno jedan za drugim: Stevan Brakus, Dušan Đukić, Branislav Nušić, Đoka Kovačević, Mirko Korolija, Milutin Janjušević, a kao dramaturg Borivoje Jevtić, pa se već po tome može vidjeti, kakav je duh vladao u sarajevskom kazalištu.

Osnutkom Nezavisne Države Hrvatske prilike su se temeljito izmienile. Nakon kratkotrajnog povjereničtva Alije Nametka imenovan je intendantom poznati hrvatski muslimanski dramatičar Ahmet Muradbegović, koji je uz suradnju

svog glavnog redatelja dramatičara Ka Mesarića završio prvu podpuno hrvatsku sezonu u sarajevskom kazalištu s najvećim uspjehom. U prvom godištu 1940.-41. davane su sliedeće premiere hrvatskih pisaca: Ogrizović »Hasanaginica«, Ademaga Mešić »Izmet i Almasa«, Ekremov »Dva načelnika«, Kušan »Dva Morića, dva Pašića«, Muradbegović »Na Božjem putu« i »Rasemin sevdah«, Mesarić »Gospodsko diete«, Kuzmanović »Vitropir«, Rasim Filipović »Odkako je Banjaluka postala« i »Mošćanice, vodo plemenita«, Dean »Mali ljudi«, a kao dječje predstave Muradbegovićeva »Srčba podzemnoga kralja« i »Junaci iz kasabe«, te Širolin »Dugonja, Trbonja i Vidonja«. Osim toga davane su Molièreove »Učene žene«, Goldonijev »Sluga dvaju gospodara«, Hauptmannov »Pred zalazak sunca«, Helle Vuolijoki »Žene na Niskavuoriju«, Hemarova »Glumica«, Thomasova »Charleyeva tetka«, Gerberov »Rajski vratar«, Zagonova »Džimbi«, Moucheova »Večera u dvoje« i dr. Davan je i glasbeni repertoar, te je izveden Albinijev »Barun Trenk«, Hervéova »Mamzelle Nitouche«, Straussov »Šišmiš« i Leharova »Zemlja smieška«. Sarajevsko je kazalište osim toga gostovalo u Mostaru, Travniku i ostalim većim i manjim gradovima i mjestima.

I u kazalištu u Banjoj Luci izvršena je podpuna promjena dotadašnjeg sustava, te je banjalučko kazalište doživjelo g. 1941.-42. svoju prvu podpuno hrvatsku sezonu pod upravom intendanta prof. Jakše Kušana. Unatoč tome, što je prof. Kušan zatekao kazalište u najtežim prilikama — pomanjkanje glumaca i fundusa, oštećenu zgradu i tragove rata — ipak mu je uspjelo, da je ovo najmlađe hrvatsko kazalište nabrzo pokazalo zamjernu djelatnost i izvelo čitav niz značajnih premiera. Među njima se iztiču hrvatski autori, od kojih su davani: Ogrizović »Hasanaginica«, J. E. Tomić-F. Delak »Veronika Desinićka«, Begović »Bez trećega«, Mesarić »Gospodsko diete«, Ruža Petelinova »Prva kruna« (Tomislav), Rasim Filipović »Mošćanice, vodo plemenita«, Žic-Klačić »Marija Mežnarova«. Od stranih pisaca davan je Rumunj Eftimiu, Francuzi Puget i Hervé, te još velik broj raznih drugih djela. Osim redovnih predstava za obćinstvo daju se posebne vojničke, radničke i đačke predstave. S početkom nove sezone 1942.-43. povjerena je uprava banjalučkog kazališta poznatom stručnjaku Tomislavu Tanhoferu, dok je prof. Jakša Kušan preuzeo upravu osječkog kazališta.

NASTAVA I ŠKOLSTVO

A. NIŽE I SREDNJE ŠKOLSTVO

POVIESTNI RAZVOJ NIŽEG I SREDNJEG ŠKOLSTVA U HRVATA

I. Začetak i najstarije razdoblje hrvatskog školstva (A. Heisinger)
II. Razvitak hrvatske pučke škole (Salih Ljubunčić)
III. Razvitak hrvatske učiteljske škole (Salih Ljubunčić)
IV. Razvitak hrvatskih građanskih škola (Josip Rukavina)
V. Razvitak hrvatske gimnazije (A. Heisinger)
VI. Žensko školstvo (A. Heisinger)
VII. Muslimansko školstvo u Hrvata (Salih Ljubunčić)

SADAŠNJE STANJE NIŽEG I SREDNJEG ŠKOLSTVA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

I. Pučke škole (Mato Sudeta)
II. Učiteljske škole (A. Heisinger)
III. Građanske (obće niže srednje) škole (Josip Rukavina)
IV. Gimnazije (A. Heisinger)
V. Njemačko školstvo (A. Heisinger)
VI. Stručno školstvo (dr. S. Filipović)
VII. Obći brojitbeni pregled školstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Mato Sudeta)
VIII. Popis srednjih i stručnih škola (u gradovima i u većima mjestima) (A. Heisinger)
IX. Popis pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Mato Sudeta)

ŠKOLSKE KNJIGE (A. HEISINGER)

NASTAVNICI PUČKIH I SREDNJIH ŠKOLA

I. Sudjelovanje nastavnika u obćem prosvjetnom radu
1. Prosvjetno-družtvovni rad pučkoškolskih učitelja (Mato Božičević)
2. Prosvjetno-družtvovni rad nastavnika građanskih škola (Josip Rukavina)
3. Prosvjetno-družtvovni rad srednjoškolskih nastavnika (A. Heisinger)
II. Starališke postrojbe nastavnika:
1. Osamdesetpet godina organizacije hrvatskoga učiteljstva (Ivan Tomašić)
2. Hrvatsko družtvo nastavnika građanskih škola (Nikola Suzak)
3. Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora (dr. Zdenko Škreb)

PREGLED NAJVAŽNIJIH DJELA I IZVORA O NIŽEM I SREDNJEM ŠKOLSTVU U HRVATSKOJ

I. Obća djela i časopisi (A. Heisinger)
II. Pučke škole (Salih Ljubunčić)
III. Učiteljske škole (Salih Ljubunčić)
IV. Građanske škole (Josip Rukavina)
V. Gimnazije (A. Heisinger)
VI. Muslimansko školstvo (Salih Ljubunčić)

POVIESTNI RAZVOJ NIŽEG I SREDNJEG ŠKOLSTVA U HRVATA

I. Začetak i najstarije razdoblje hrvatskog školstva

Napisao A. HEISINGER

Četiri su glavna činbenika, koji sudjeluju u odgoju i obrazovanju mladeži, dakle budućih narodnih pokoljenja: država, crkva, obitelj i škola. No dok crkva i obitelj na mladež vrše više odgojni utjecaj, kod škole se jače iztiče djelatnost obrazovanja. Tako se već u najstarijim odredbama za sredovječne škole u Hrvatskoj označuje kao njihov glavni cilj: litterae (pismenost), doctrina (nauka), scientia (znanje), studia litterarum (učenje). Prvotno narodi nisu imali škola, t. j. posebnih zavoda za sustavno obrazovanje mladeži, već je odgoj i najnuždniju obuku mladeži stoljećima vršila samo obitelj, te vjerska i narodna zajednica. Škole se pojavljuju kasnije, istom na višemu stupnju prosvjete. Prve je škole u europskih naroda osnovala katolička crkva, u ranom srednjem vieku. I kroz cieli srednji i novi viek, sve do konca XVIII. stoljeća, školstvo je većinom u crkvenim rukama. Izprva, u srednjem vieku, škola u glavnom služi odgoju i izobrazbi svećenika, koji su onda još za dugo bili gotovo jedini pismeni i učeni ljudi. I sami kraljevi u ranom srednjem vieku bijahu nepismeni.

Začetak školstva u Hrvatskoj zavit je legendom. Liepa poviestna predaja kaže, da je prvu hrvatsku školu osnovala već Buga, jedna od sestara između sedmero braće, koji su Hrvate u VII. vieku doveli u njihovu sadašnju domovinu. Prema toj legendi Buga je školu podigla uz dvore svoga brata Hrvata u Bijaćima, nakon što ju je pokrstio Ivan Ravenjanin. Poviestno pak je utvrđeno, da je prve škole u Hrvatskoj osnovala katolička crkva, kao i kod većine europskih naroda, te su hrvatske škole sve do XIX. stoljeća bile crkvene. Pa i stara hrvatska rieč za učenika, naime »đak«, potječe od naziva crkvenog čina »đakon« (diaconus), t. j. svećenički pripravnik. Začetak školstva u Hrvata, a time i početak naše pismenosti, liepe knjige, znanosti i višeg obrazovanja uobće, u vezi je dakle s krštenjem i primanjem katoličke vjere. A time, što su Hrvati prihvatili katoličanstvo i što se u njih razširiše katoličke crkvene škole, stupio je hrvatski narod u kolo zapadne europske kulture. Zato se je hrvatska škola razvijala uglavnom kao i školstvo u zapadnoj Europi.

Najstarije poviestne viesti o školama u Hrvatskoj javljaju se doskora poslije krštenja Hrvata. Već se u poznatom splitskom saboru g. 925. razpravlja o školstvu, pa se roditeljima preporučuje, da šalju sinove u školu, dakako, da se izobraze za svećenike. Već god. 918. spominje se u Zadru »Constantinus magister« (učitelj Konstantin), a g. 1070. »magister Gregorius grammaticus« (Grgur, učitelj gramatike). Prve škole u Hrvatskoj bijahu, kao i u ostaloj Europi, crkvene. Većina škola u srednjem vieku bile su po samostanima, pa se zato i zovu »s a m o s t a n s k e š k o l e«. Držali bi ih redovnici, da izobraze redovnički i svećenički podmladak u pismenosti, u poznavanju crkvenoga, latinskog jezika i kršćanske nauke. Kasnije su u crkvene škole dobili pristup i svjetovni učenici. Osim samostanskih škola bilo je crkvenih učilišta i u sjedištima biskupa, to su bile t. zv. stolne (katedralne) i kaptolske ili zborne škole, a u sjedištima crkvenih župa, po većim gradovima bijahu župne (parohialne) škole. Zadatak i uređenje tih škola bijahu u većoj ili manjoj mjeri slični kao u samostanskim školama. Osim toga je u crkvenim župama i u samostanima bila vrlo razširena i p o j e d i n a č n a izobrazba svećeničkog podmladka. Pojedini bi naime župnik ili redovnik imao svoga učenika (đakona ili »žakana«), kojega bi upućivao i vježbao za njegovo buduće zvanje.

Sredovječne crkvene škole nisu nalikovale današnjim školama; napose, nisu se dielile na različite stupnjeve (na niže, pučke škole, na srednje i na visoke škole), nego su, sve do razvitka prvih sveučilišta (u XIII. stoljeću) i »gradskih škola«, sadržavale i niži i viši stupanj ujedno. U njima su naime učenici počeli s učenjem čitanja i pisanja, što je danas zadatak pučke škole, a završili bi latinskom retorikom, filozofijom i teologijom. Nastavni jezik tih škola ponajviše nije bio narodni, nego latinski, gdje god je i crkveni jezik bio latinski, pa im je i glavni cilj bio, da učenici, osim crkvene nauke, dobro nauče latinski jezik, jezik crkvene književnosti i bogoslužja. Naučna osnova samostanskih škola temeljila se je na uređenju viših škola iz aleksandrijskog doba i rimskog carstva. Učilo se je t. zv. sedam slobodnih umieća (septem artes liberales), koja su se dielila na dva stupnja, na niži (t. zv. trivium) i viši (quadrivium). Trivium (»trostruki put«) sastojao se je iz latinske gramatike, retorike i dialektike, a quadrivium (»četverostruki put«) iz aritmetike, geometrije, muzike i astronomije. U geometriji učilo se je i tadašnje znanje iz zemljopisa i prirodnih nauka. Poslije učenja tih »sedam slobodnih umieća« prešlo se na proučavanje filozofije (Aristotelove i skolastike) i teologije. Osim toga gojile su se po sredovječnim samostanima i ostale znanosti i umjetnosti, tako da su samostani do renesanse i razvitka sveučilišta bili i važna središta likovne umjetnosti, liečničtva, napredka poljodjelstva i t. d.

Za hrvatske samostanske škole, u jugozapadnom dielu zemlje, bijaše osobita značajka, da se je u školi, kao i u bogoslužju, upotrebljavao narodni jezik i narodno pismo (glagoljica), tako, te su to bile prve škole na narodnom jeziku u Europi. Ali u novom vieku, razvitkom gimnazije, prevladao je i u Hrvatskoj u višemu školstvu latinski jezik.

Od začetka hrvatske škole od X. stoljeća pa do u XIII. stoljeće, uglavnom je b e n e d i k t i n s k i r e d u Hrvatskoj osnivao i držao škole, kao što je to tada bilo i u ostaloj Europi. Bio je to najstariji red katoličke crkve, a osnovao ga je sv. Benedikt († 543.); glasoviti su mu samostani bili osobito u Montecassinu i St. Gallenu. U Hrvatsku su se benediktinci doselili s Apeninskog poluotoka, te su od X.—XIII. stoljeća širom Hrvatske osnovali 34 samostana, a bilo ih je čak i u današnjoj velikoj župi Vuka. Benediktinci kao začetnici hrvatskog školstva i pismenosti imaju dakle velikih zasluga za hrvatsku nastavu i knjigu, a marljivo su gojili i glagoljsku književnost.

Bogata glagoljska književnost, latinski službeni jezik hrvatskoga kraljevstva, množtvo samostana — sve to dokazuje, da je Hrvatska već za narodnih vladara bila u školstvu na visini svoga vremena.

U XIII. stoljeću pridružiše se benediktincima u radu oko hrvatskoga školstva i ostali znatniji katolički crkveni redovi kao: c i s t e r c i t i (prvi samostan u Topuskom od god. 1205.), p r e m o n s t r a t i (od XIII. stoljeća), p a v l i n i (prvi samostan u Remetama kod Zagreba od god. 1240.), d o m i n i k a n c i (od god. 1241. u Zagrebu), pa f r a n j e v c i (od god. 1283. u Zagrebu) i a u g u s t i n c i. Već u srednjem vieku bijaše dakle Hrvatska posuta brojnim samostanima, tima sredovječnim središtima škole i prosvjete, a u gradovima i u većim mjestima bijaše i po više različitih samostana. Dok su u jugozapadnoj Hrvatskoj za napredak školstva i kulture najviše zasluga stekli benediktinci, na sjeveru su se osobito iztakli p a v l i n i. Glavno im središte bijaše samostan u Lepoglavi, gdje su god. 1503. osnovali znamenitu latinsku višu školu, koja je od god. 1582. otvorena i za svjetovnjake. Poslije dolazka isusovaca, koji god. 1607. u Zagrebu osnovaše prvu gimnaziju u Hrvatskoj, pretvoriše pavlini lepoglavsku školu u visoku školu.

Veliki broj novih samostana, koji se u Hrvatskoj osnivahu kroz cieli srednji viek, pokazuje, da je hrvatsko školstvo i nastava i dalje držala korak sa svojim vremenom.

Osnutkom gradskih škola (prva u Zagrebu g. 1362.) i isusovačkih gimnazija (prva u Zagrebu g. 1607.) počinje i kod nas, kao i u Europi, novo razdoblje u razvitku školstva, naime doba različitih (diferenciranih) tipova škola po stupnju obrazovanja, pa se odtada mora razvoj pojedinih oblika i stupnjeva škola posebno prikazivati. Ipak, sve do konca XIII. stoljeća, hrvatsko je školstvo, kao i u ostaloj Europi, uglavnom u rukama crkve.

II. Razvitak hrvatske pučke škole

Napisao SALIH LJUBUNČIĆ

Pučka škola, kakvu je danas poznajemo, nije duga vieka. Nema tome ni puna dva stoljeća, odkako se započelo s izgradnjom ove škole, toliko potrebne i koristne za podizanje prave narodne obrazovanosti. Tako se u poviesti pedagogije tvrdi, da je Fr. Eb. Rochow (1734.—1805.), poznati njemački filantrop, prvi došao na misao, da u selu osnuje školu, u kojoj bi se obučavala seoska, a to znači narodna djeca, i to načinom, koji njima odgovara. On je takvu školu zaista i podigao u mjestu Reckahnu u Njemačkoj, a to je potaklo i druge prave narodne prijatelje, da su započeli s osnivanjem ovakvih škola. kako je I. Felbiger (1724. — 1788.), prvi organizator školstva u Austriji i kod nas, nešto mlađi od Rochowa, bit će vjerojatno, da je ovaj Rochowljev rad utjecao na njegovu odluku, kad je tražio, da se u svakom župnom mjestu osnuje dječja škola, poznata pod imenom triviuma (trivialka). Ovo je blizu pameti, pošto su filantropi bili, u svoje vrieme, obrazovani pedagozi, pa su kao takvi više radili oko unutarnje izgradnje škole, oko njezine dakle didaktičko-metodičke strane, a ne toliko oko njezine materialne strane, drugim riečima: oko njezina broja. A ovo je za nas najvažnije, kad je rieč o pučkoj školi.

Pod pučkom školom razumijemo školu, koja je namienjena maloj djeci (od 7—14 god.), a kojoj nije samo zadatak, da ih nauči glavnim kulturnim vještinama (čitanju, pisanju i računanju), već da ih obukom i odgaja. Odgojni školski rad obuhvaća diete uobće, jednako njegove tjelesne sposobnosti, kao i duševne. Sve, što se danas u pučkoj školi radi, služi cilju svestranog dječjeg razvijanja, a to u stvari predstavlja *osnovu* budućeg životnog rada i napredka čovjeka, radilo se o shvaćanju života i njegovih potreba ili o svestranom sudjelovanju u životnim radnjama i međuškolskim odnosima. Zato se i kaže, da je pučka škola *osnovna* ili *elementarna*, jer se u njoj polažu osnovi buduće obrazovanosti. S ovoga gledišta promatrana, pučka je škola, u svome suvremenom obliku, istom kratka vieka, ali je zato njezina poviest izpunjena riedkim naporom i pregnućem, čime su nas prijašnja pokoljenja zadužila i na priznanje i na zahvalnost.

Iako smo razvojni put današnje naše pučke škole sveli na nekoliko generacija unazad, učinili bismo posve krivo, kad bismo iz vida izgubili ono daleko doba, koje je predhodilo njima. Naša vjekovna narodna poviest ostavila je i u pitanju osnovne obrazovanosti vidljivih tragova svojih, sad u kakvom spomeniku, sad u svietlom imenu kojemu. Na životnom putu nema skokova. Mi gradimo novo obnavljajući i proširujući staro. Prošlost je u nama, iako smo je često nesviestni. U svakom našem pokretu, u zahvatu i djelotvornom naporu učestvuje sabrana i akumulirana duševna potencija prošlosti, jednako u krvi, kao i u duhovnom naporu našem. Zato se s razlogom može govoriti o elementima pučkoškolske obrazovanosti i u vremenima, koja su daleko iza nas. Svejedno je naime, što na pr. u srednjem vieku ne nalazimo nigdje škola, koje bi po svojoj organizaciji i po svome cilju odgovarale današnjim pučkim školama, ali je činjenica, da su i tadanje škole, većinom samostanske, polazile od elemenata pismenosti. Uzto, u ove su škole polazila nejaka djeca, obično sa 7 godina, a često i mlađa, istina, najviše djeca tada povlaštenih staleža. Iako se u njima učilo gradivo, koje nadmašuje duševni rad dječji, a obuka izvodila na način, da se ne može ni govoriti o poznavanju dječjih duševnih mogućnosti i sklonosti, ipak je samo izkustvo sililo tadanje učitelje na razmišljanje, kako da se približe svojim učenicima, i tako učine olakšicu i sebi njima. A o djeci se uviek u prvu ruku radilo, jer se i tada znalo, kao i sada, da je djetinjstvo doba odlučno za sva naša uzgojna nastojanja, namienjena čovjeku i družtvu.

Postavivši ovim načinom jasnu granicu između prvih početaka sadanje pučke škole i obćih elemenata pismenosti, pristupit ćemo poviestnom pregledu naše pučke škole, svakako kratko i zbijeno. Kako je i razumljivo, najviše ćemo građe za naše razmatranje naći u drugoj polovini XVIII. stoljeća, zapravo od uvođenja Felbigerova »Obćeg školskog reda« (1774. odn. 1777.), pošto je tada znatan dio našeg narodnog područja spadao pod austrijsku (habsburžku) krunu. U ovom razmatranju naići ćemo nadalje na godinu 1874., vrlo značajnu u poviesti naše pučke škole, pošto se te godine po prviput objavljuje školski zakon u gradu Zagrebu, pripreman desetljećima od najboljih naših učitelja i narodnih radnika, a objavljen s podpisom prvog »bana pučanina« Ivana Mažuranića. Iako su odredbe ovog zakona s vremenom mienjane i dopunjavane (1888. i 1914.), uglavnom su vriedile do 1918., zapravo do 1929., kada je, za jugoslavenske diktature, hrvatski školski zakon ukinut.

1. OD NAJSTARIJIH VREMENA DO 1774.

Kulturna poviest naša uči nas, kako se je u hrvatskom narodu širila pismenost. Sama činjenica, da smo već u IX. stoljeću imali svoje narodno pismo glagoljicu, te da smo se njime, počevši od X. stoljeća, služili u duhovne i kulturne svrhe, dokazom je, da je i u to daleko doba postojala kod nas potreba, da se u pismenoj, odnosno čitačkoj vještini pouče makar oni, kojima je ona bila neobhodna potreba. Kako je i razumljivo za tadanje prilike, najviše su u tom pogledu djelovali pojedini crkveni redovi. Među prvima javljaju se benediktinci, koji još u XI. stoljeću počinju kod nas, u primorju, podizati svoje škole. Iako su ove njihove škole bile namienjene u prvu ruku potrebama reda, svakako je od značaja, da su primali u nauku i malu djecu, u dobi od 5—7 godina, da ih pouče u sricanju slova, u čitanju dakle, i u pisanju na pločicama od voska. To bismo, evo, mogli zabilježiti kao prvi početak naše pučke škole u dalekoj prošlosti našoj. Nije svakako daleko od pameti, da su naši knezovi i kraljevi, a s njima velmože i plemići, držali na svojim dvorovima učitelje,

koji su im djecu poučavali, a sve ugledajući se na običaje tada srodnih im staleža. O tome ima i poviestnih dokaza. Zato bismo mogli reći, da su uz redovničke ili samostanske škole postojale i pridvorne, opet za malu djecu.

S vremenom su u naše krajeve pristizali i drugi redovi, najviše u Primorsku i Posavsku Hrvatsku, pa su otvarali svoje škole. Sve su te škole bile na stupnju današnjih srednjih škola, pa i visokih, ali se ne može poreći, da su u njih dolazila i mala djeca, uz mužku s vremenom i ženska (na pr. kod klarisa), da se pouče u elementima pismenosti i okriepe u svome vjerozakonu.

Postepenim podizanjem naselja oko biskupskih i kneževskih dvorova, javlja se u kasnijem srednjem vieku građanski stalež, vrlo značajan družtveni čimbenik, kako u materialnom pogledu, tako, s vremenom, i u duhovnom, kulturnom. Poznato je, da je slabljenjem nekada moćnog plemićkog staleža ovaj građanski prisvojio ne samo materialna njihova dobra, već i kulturna, pa je u svrhu obrazovanosti odpočeo podizati svoje škole. Ove su njihove škole bile namienjene ne samo njihovoj djeci, već i podmladku obrtničkom. Tako se zna, da su pojedini cehovi (u Bosni esnafi) imali svoje škole. Bilo je i takvih slučajeva, da su se i gradske obćine počele brinuti o školovanju djece svojih sugrađana, pa su u tu svrhu otvarale škole i plaćale učitelje. Utvrđeno je, da je grad Zagreb već u XIII. stoljeću imao takvu svoju školu, a iz starih listina vidimo, da je učitelju plaćano 9 forinti na godinu. Uz ovu plaću učitelj je dobivao dosta prinosa i u naravi od svojih učenika, kako je to tada bilo u običaju.

Sve je to, naravno, oskudno, a ako tadanje prilike uzpoređujemo s današnjima, onda nam slika prilika prošlosti, u pitanju školstva i prosvjete, ostavlja slab utisak. O školovanju širokih narodnih redova, o školovanju seljačke i radničke djece, u pravom značenju djece narodne, nema ovdje ni rieči. Tome su cilju stremila poznija pokoljenja, boreći se kroz stoljeća s jedne strane protiv staležkih povlastica i predrasuda, a s druge za spoznaju o narodu, o puku i o njegovu pravu na obrazovanje.

2. FELBIGEROV »OBĆI ŠKOLSKI RED«

Carica Marija Terezija pozvala je 1774. Ignaca Felbigera, opata iz Sagana, u Beč, da joj u carevini uredi školstvo. Odazvavši se caričinu pozivu, Felbiger izradi iste godine poznati svoj »Obći školski red« (Allgemeine Schulordnung), zapravo školsku organizaciju, po čemu su se trebale podizati i uređivati škole. Ovaj školski red, nešto izmienjen, protegnut je 1777. i na Hrvatsku, pod naslovom »Ratio educationis«. Ustanovljene su bile tri vrste škola: trivialke, glavne i normalne. Trivialke su se trebale podizati u malim mjestima, u selima ili župama, glavne škole u trgovištima, a normalne u pokrajinskim glavnim mjestima. Kako se vidi, trivialke su bile namienjene širokim narodnim redovima, u prvom redu seljacima, pa s ovog družtvenog gledišta mogu se shvatiti u pravom smislu kao pučke škole. Kako je njihova zadaća bila, da seosku djecu nauče čitati, pisati i računati, a uz to poučavati u vjeri, to i s ove sadržajne strane zaslužuju naziv pučkih škola. Felbiger je uz to sa svojim suradnicima izradio i knjige, po kojima se učilo, a uz njih propisao i upute, kako treba postupati u obuci. Za ono vrieme bio je to svakako znatan napredak.

Kako je ovaj školski red u banskoj Hrvatskoj stavljen na dobru volju upravnih činovnika i plemstva, rezultati su, u pogledu trivialki, bili skoro nikakvi. Nešto je trivialki podignuto u malim mjestima, trgovištima, dok su se u selima riedko gdje susretale. Kratko rečeno, feudalna gospoda su držala, da seljaku nije potrebna škola. Ovakvo nenarodno i nekulturno mišljenje sačuvano je u starim papirima našim. Ali ni druge vrste škola nisu naišle na oduševljenje, iako su, uz obću vriednost, imale i praktičnu. Banska ili građanska Hrvatska uklanjala se tim školama iz nacionalnih razloga. Felbigerovim sustavom, a posebno učevnim knjigama, širio se strani jezik i duh, a kad su knjige bile i prevedene, sve je opet nosilo strani biljeg, bez ikakva osvrta na duhovne i družtvene prilike Hrvatske. Hrvatske rodoljube onespokojila je k tome i činjenica, da su ovi školski propisi naređeni, a nisu, kako je to u vjekovnoj praksi bilo, doneseni ustavno, putem hrvatskog sabora.

Što nije išlo u građanskoj Hrvatskoj, uspjelo je u Vojnoj krajini. Ovaj dio Hrvatske, upravljan vojnički, i to izravno iz Beča, dobio je naredbu, da se u manjim mjestima osnuju trivialke, a u većim, obično u štopskim i bataljonskim mjestima, glavne škole. Poslije su se osnivale i podizale realke, a uz njih preparandijski tečajevi pa i samostalne preparandije. U ovim školama bio je strog vojnički zapt, a obuka se je izvodila na njemačkom jeziku.

Kako je Vojna krajina zahvaćala znatno područje, nije bilo moguće, u uzgoju vojničkog podmladka provesti do kraja zamišljene osnove. U prvom redu nedostajalo je osposobljenih učitelja, a i djeci uz njemačku obuku nije nauk išao od ruke. Uviđajući ipak vriednost škole, naši su se ljudi i od sebe trudili, da u raznim mjestima podižu škole i postavljaju učitelje, razumije se uz privolu i suradnju vojničkih oblasti. Tako su u mnogim obćinskim mjestima nastale male škole (trivialke), a najviše zasluga oko ovoga stekli su nekoji župnici. Vriedno je spomenuti, da se stalno javljala želja, da učitelji i hrvatski obučavaju, a što je zaista i provođeno u nekojim mjestima.[1]

Kad je ovako bilo u Vojnoj krajini, onda se može lako razumjeti, da je domoljubne iniciative bilo mnogo više u građanskoj Hrvatskoj uzprkos nerazumievanju među plemstvom. I ovdje su najviše zasluga stekli oko narodnog školovanja pojedini crkveni redovi, a s njima prosvietljeni župnici i visoki crkveni dostojanstvenici.

U bosanskoj Hrvatskoj, u ovo vrieme postoje brojne muslimanske škole za malu djecu

[1]) Vrlo zanimljivog štiva o tome ostavio je Ivan Martinović u svojoj knjizi »Poviestne crtice o školstvu brodske pukovnije i brodskog okružja«, Zagreb, 1912., kao i u nekojim brojevima Napredka.

(mektebi)2). U kršćanskom dielu našega naroda u ovoj pokrajini i u primorju djeluju prosvjetno franjevci. Školska obuka, u koliko se o tome može govoriti, ograničena je na njihove samostane.

U svemu, kako vidjesmo, prilike su u pučkom školstvu, u ovo vrieme, o kome govorimo, bile težke. Ali su zato na pomolu događaji, koji će hrvatskoj pučkoj školi, a time pravoj narodnoj prosvjeti, udariti čvrst i siguran temelj. U opasnosti za svoje i u iskrenoj brizi za svoj narodni podmladak, trglo se sve, što je bilo sviestno i jako, da istinski služi svome narodu.

3. ŠKOLSKI ZAKON OD 1874.

Nevoljnom stanju naše pučke škole, a time i narodne prosvjete, u osvit XIX. stoljeća, uzrokom je i to, što u to vrieme nismo imali narodnih učitelja, sviestnih svoga zvanja i svoje nacionalne odgovornosti. Učiteljima su postajali obično samo pismu vješti ljudi, a među njima najčešće orguljaši ili najčešće kakvi obrtnici bez posla. Ono nešto učitelja, što je prošlo glavnu školu i preparandijski tečaj, nije moglo pravilno ocieniti stanje, u kojem se nalazila naša škola. Bilo ih je dosta, koji su odlazili i na preparandialne tečajeve u Beč, i to najviše oni iz Vojne krajine.

Hrvatski preporod (1830.—1848.) u svojoj težnji, da probudi sviest o svome narodu, uz njegovanje i propoviedanje svega, što narod čini narodom, djelovao je povoljno i na tadanje naše obrazovane ljude, a među njima svakako i na učitelje. Nalazeći razumievanja kod članova hrvatskog sabora, učitelji su pokretali akciju oko zakonskog uređenja naših pučkih škola. Tadanje trivialke nisu ni imale svoje izrađene obučne osnove, a ni vremenom nisu bile jasno određene. Zakonske odredbe od 1845., 1848. i 1855., nisu mogle zadovoljiti tadanje prosvjetne radnike i prave narodne prijatelje. Prvi znatan pokušaj uređenja pučkih škola susrećemo tek 1861., kada učitelji zagrebačkih gradskih škola, zajedno s učiteljskim zborom preparandije, podnose stručno izrađenu peticiju na hrvatski sabor. Ovaj je zaista s razumievanjem dočeka i u svojoj razpravi prihvaća kao poseban saborski članak »O školskom sustavu za narodne pučke učione«. Prema tome sustavu bi određeno, da pučke škole na selima traju tri godine, a u gradovima četiri. Izrađena je bila i obučna osnova, a s njome u vezi i uređenje učiteljskih škola, kako bi odgovarale stvarnim potrebama ovako organiziranih pučkih škola. Do zakonskog ostvarenja ovog školskog sustava nije došlo, pošto je sabor bio razpušten.

Kolo sviestnih hrvatskih učitelja širi se i duhovno jača upravo u ove godine, a među učiteljima izkrsavaju osobe, koje će za desetljeća odrediti smjer hrvatske školske politike i ostaviti trajan spomen vodstva, kao što je osobito Ivan Filipović. Ovi naši učitelji osnovaše 1865. prvo hrvatsko učiteljsko družtvo »Učiteljsku zadrugu«, a na glavnoj skupštini izradiše spomenicu, koju odlučiše predati hrvatskom saboru.

To potaknu najbolje među njima, da izrade »Ustav pučke škole u Trojednoj kraljevini«, a kao osnovu uzeše mu »školski sustav« od 1861. Novo je u ovom ustavu, da se pučke škole diele na niže i više, i da se ustanovljuje opetovnica, a polazak škole da se određuje od 6.—12. godine, s opetovnicom do 15. godine. Predviđeni bijahu školski odbori i školska nadzorničtva. Iako je sabor i ovaj put pokazao svoju osobitu naklonost učiteljskoj akciji, ne dođe tada još do zakonskog uređenja ovoga ustava. To je postignuto, kako je napried rečeno, istom 14. X. 1874.

Po ovom zakonu pučke su škole simultane, što znači, da ih mogu polaziti djeca svih vjerozakona. Nadzor nad školama prenesen je na školske odbore i stručno osposobljene osobe. Uz mjestna i županijska školska nadzorničtva bi uzpostavljen poseban odjel za bogoštovlje i nastavu u krugu hrvatske zemaljske vlade u Zagrebu. Školska obveza počinje sa sedmom godinom, a traje do petnaeste: pet godina pučke škole i dvie opetovnice, jednako za sela kao i za gradove. Nadopunjenom i proširenom obučnom osnovom iz prijašnjih godina, pučkoj je školi bilo dano podpuno hrvatsko obilježje s hrvatskim obučnim jezikom i s jasno i stručno postavljenim obrazovnim ciljem, koji odgovaraše narodnoj samosvojnosti i težnjama narodnim. Uz javne je škole zakon dozvoljavao otvaranje i privatnih, većinom konfesionalnih škola, od kojih su mnoge dobivale i pravo javnosti.

Ovaj u svakom pogledu napredan školski zakon doživio je već 1888. svoju promjenu. Obično se kao razlog tome navodi ukinuće Vojne krajine (1881.), a time i potreba ujedinjenja svega školstva u Hrvatskoj. Istina je, da su zakonski propisi protegnuti na školstvo bivše Vojne krajine, ali kada se pogleda, na što su se odnosile glavne promjene, onda se vidi, da su tu bile odlučne političke pobude. Tada je u Hrvatskoj banovao Khuen-Hedervary. Novim školskim zakonom od 1888. učiteljima su smanjene plaće, a produljen rok službe za stjecanja mirovine. Samostalnost županijskih, a s njima i mjestnih školskih nadzorničtava, bude ukinuta, i tako školstvo dođe pod izravni utjecaj političkih oblasti. Uz to bijahu disciplinski propisi pooštreni. Ali sve te promjene, uperene u prvom redu protiv učitelja, kulturnih radnika najbližih svome narodu, ne mogahu pokolebati njihovu volju u borbi za prava svoga naroda, iako su hrvatski učitelji bili izloženi ne samo težem i nespokojnijem životu, već su često morali podnositi nezaslužene progone, tamnice i zlostavljanja. U svojoj borbi za oduzeta prava učitelji su uspjeli, da im se tek zakonom od 6. VIII. 1914., za banovanja Nikole Tomašića, izprave neke nanesene nepravde i poboljšaju plaće.

Da se vidi, koliko je povoljno djelovao školski zakon od 1874. na širenje pučkih škola u Hrvatskoj, poslužit ćemo se brojnim stanjem iz nekih godina. Iz izvještaja, izdavanih od hrvatske vlade u Zagrebu, vidi se, da je na pr. u početku XIX. stoljeća (1803.) u Vojnoj krajini bilo svega 57 škola, dok je u građanskoj Hrvatskoj i u godini 1835. bilo tek 18 pučkih škola. Godine 1870. međutim, u vrieme, kada se naši

2) O muslimanskim školama uobće u Hrvatskoj govori se u posebnom članku.

učitelji bore za svoju narodnu školu, ukupan broj pučkih škola bio je 510, a uz njih 468 opetovnica. Četiri godine poslije proglašenja zakona (1878.) bilo je svega 716 pučkih škola (671 javna i 45 privatnih), što za ono vrieme znači znatan porast. S podizanjem zgrada povećao se, kako je i razumljivo, broj učitelja, a time i broj školskih polaznika. Poslije sjedinjenja Vojne krajine s građanskom Hrvatskom broj je školskih zgrada, a to znači pučkih škola, znatno u porastu, tako da ih je već u škol. godini 1884./85. bilo 1221. S brojem škola podizao se je i broj učitelja. Godine 1874. bilo je svega 947 učitelja, od čega 157 učiteljica, a škol. god. 1894./95. svega 2220, što znači, kroz dvadeset godina, porast od 230%. Od početka ovog stoljeća, kroz ove 42 godine dakle, broj se škola još više povećao, dok se broj učitelja potrostručio.

U nagodbenom odnosu prema Mađarskoj od 1868. Hrvatska je imala autonomiju u školstvu i u prosvjeti. I pokraj toga, uslied financialnih potežkoća, Hrvatska se morala boriti i tražiti načina, kako da u pitanju narodne prosvjete učini što je najpotrebnije, najviše u podizanju školskih zgrada i plaćanju učitelja. Mnogo su tome pripomogle i pojedine hrvatske občine i školske zaklade. Težina borbe u ovom pogledu osjetila se posebno u vrieme, kada su mađarske vlasti, pošto su imale upravu nad hrvatskim željeznicama, odpočele podizati t. zv. julianske škole s mađarskim jezikom, u cilju pomađarivanja.

Rekli smo napried, da su u bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj za turske vlade postojale mnoge muslimanske škole, među kojima su mektebi, vjerske pučke škole, bili vrlo brojni. Podizanju narodnih škola za svu djecu bez razlike na vjeru pristupilo se tek nakon okupacije Bosne od strane Austro-Ugarske. Dotle su katolici i drugi podizali svoje konfesionalne škole i time, kao i muslimani, udovoljavali svojim kulturnim potrebama. Iz mnogih pismenih podataka zna se, da turske vlasti nisu bile protiv ovih škola, a što ih nije bilo u znatnijem broju, razumjeti se može, što nije bilo pregalaca u ovom poslu, te što se sâm narod slabo odazivao. Tako se fra Ivan Jukić tuži, u svome listu »Bosanski Prijatelj«, u članku »Narodne učionice u Bosni«, da malom ili skoro nikakvom broju katoličkih škola nije kriva vilajetska vlada, koliko nemar i siromaštvo narodno. Kada je 1869. proglašen zakon o školstvu, koji je vriedio za svu tursku carevinu, onda je i time od same vilajetske vlade dan poticaj ne samo muslimanima, već i drugim vjerskim zajednicama, da mogu podizati narodne škole. Svakako su nekoje odredbe, kao one o upotrebi turskog jezika, bile razlogom, da se kršćani u bosanskoj Hrvatskoj nisu poslužili ovim povoljnim zakonskim propisima. Jedni i drugi ugledali su se više na rad svoje vjerske braće preko turskih granica i prema tome odpočinjali svoju školsku djelatnost. Katolicima je svakako poticaj dolazio najviše iz banske Hrvatske, ali su i konzularne vlasti francuzke i austrijske od svoje strane radile oko podizanja naobrazbe među njima. Oni su ih moralno i materialno pomagali, ali je također istina, da su to činile i turske vlasti.

Najviše zasluga oko podizanja katoličkih škola u bosanskoj Hrvatskoj imali su franjevci, iako je mnogo poticaja za to dolazilo i iz građanskih krugova. Uz učitelje franjevce bilo je naime dosta i građana, koji su na svoju ruku otvarali učionice u privatnim kućama, a poslije u posebno za to iznajmljenim ili podignutim zgradama, i tako pribirali djecu oko sebe i obučavali ih. Bili su to opet većinom ljudi vješti pismu, a po zanimanju obrtnici ili trgovci, ali svakako daroviti i poduzetni. Dok fra Ivan Jukić, u svom pismu od 30. IX. 1847., javlja fra Grgi Martiću, da je u Fojnici otvorio učionicu i sabrao 36 djece, Stipe Marković piše u svojoj razpravi »Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu« (Mostar 1923.), da je neki Mato Kasalo (Banić) po zanimanju puškar (tufekčija), imao svoju učionicu još prije 1834., pošto navodi, iz ustmene predaje, da mu je ove godine bio učenikom neki Božo Sučić, ali da je vjerojatno, da se tim poslom odpočeo baviti još 1815.

Uz Jukića najviše je radio fra Grgo Martić. On je 1864. osnovao u Sarajevu školu za mužku i žensku djecu i izradio školska pravila, kojima se većina služila. Škole su osnivane najviše po gradovima, a poslije i po selima, obično gdje su postojale župe i samostani. Godine 1853. bilo je u bosanskoj Hrvatskoj svega 11 katoličkih pučkih škola sa 600 djece. Svakako se može predpostaviti, da im je broj stalno rastao do okupacije (1878.), pošto su katolici još 1850. zamolili sultana, da im dozvoli dozivati u zemlju učitelje iz prieka, iz banske Hrvatske dakle. A zna se, da je ovih učitelja dolazilo sve više, ne samo iz sjeverne, već i iz primorske Hrvatske.

Od godine 1878. počinju se podizati pučke škole za svu djecu, najprije u gradovima, a poslije i u selima. Već 1881. polazilo je ove simultane pučke škole 2000 djece, a škol. god. 1904.—1905. bilo je 352 škole od čega dosta crkvenih. Tadanja bos.-herc. vlada u Sarajevu pobrinula se i za učiteljski podmladak, pa je 1882. otvoreno (u Sarajevu) »Obrazovalište za učitelje«, koje je 1886. pretvoreno u trogodišnju učiteljsku školu. Priznati treba, da je u ovim narodnim osnovnim školama vladao pravi pedagogijski duh, pošto se ni u kojem pogledu nije smjelo vrieđati osjećaje djece bilo koje konfesije, pa se u tome smislu izvađala i obuka, a također su u tom znaku pisane i školske knjige. To je svakako pomoglo, da je narod sve više pokazivao sklonosti za ove javne škole, osobito muslimanski sviet. Godine 1910. uvedena je istom obća školska obveza, pošto se do te godine dozvoljavao slobodan upis djevojčicama. Odtada se i počeo naglije podizati broj škola i učitelja, što je poremećeno prvim svjetskim ratom (1914. do 1918.).

Od 1813. do 1918., koliko je trajala austrijska uprava u dalmatinskoj Hrvatskoj, naše narodno školstvo, iako je moralo prolaziti kroz mnoge kušnje, pokazalo je ipak znatan napredak. Koliko je god bilo neposredne akcije od strane našeg pučanstva u ovoj kolievci hrvatske državnosti, poticaji su se vidljivo opažali i od strane sjeverne Hrvatske, gdje je, kako je već spomenuto, sviestno učiteljstvo preglo, da svoju pučku školu nacionalizira. Istina je opet, da su i re-

forme, koje su se s vremeno izvodile u samoj Austriji u pitanju školstva, u mnogome podpomagale i onako stvoreno razpoloženje za našu narodnu školu. Tako je školskim pravilnikom od 1823. i tadanja Dalmacija dobila svoju školsku organizaciju, kojom se uzpostavljaju niže i više pučke škole s opetovnicom, a obveza je protegnuta od 6.—12., odnosno do 15. godine.

4. OD 1918. DO 1941.

Za vrieme bivše Jugoslavije trgla je naša pučka škola veoma unatrag. Novi školski zakon ograničio je trajanje pučke škole na četiri godine, dok su opetovnice dokinute. Bilo je doduše predviđeno osnivanje t. zv. viših narodnih škola, ali to nije bilo oživotvoreno, tako da više narodne škole nisu gotovo nigdje otvorene. I dok u svim europskim državama pučka škola traje osam godina, srbijanska vlast ukinula je u Hrvatskoj dvogodišnju opetovnicu, a u mnogim mjestima i peti odn. šesti razred pučke škole, gdje ih je bilo. Ali još gore je bilo to, da se je osnivalo vrlo malo novih pučkih škola, premda je glavni nedostatak naše narodne prosvjete bila nepismenost i nestašica pučkih škola. Ta naopaka prosvjetna politika dovela je napokon do nevjerojatne pojave — nezaposlenosti učiteljskog podmladka u zemlji, gdje je vladala tolika nepismenost i oskudica pučkih škola. Od god. 1933. ostajao je znatan broj mladih učitelja bez mjesta, zatvarale su se učiteljske škole i ograničio broj učenika učiteljskih škola! Pučke škole pak, koje su postojale, većinom su bile premale za onaj broj učenika, koji bi trebale primati. Tako se je na mnogim mjestima, po selima, događalo, da su djeca i do 10. godine života morala čekati, dok su mogla polaziti školu!

No još gora je pojava bila: protunarodni, nehrvatski duh i cilj pučke škole u Jugoslaviji. Naučna osnova i školske knjige u pučkoj školi trebale su služiti, da se hrvatska mladež odtuđi svome narodu, da se u njoj uguši hrvatska državna i narodna sviest, a da se zadoji jugoslavenstvom. Pučke su škole trebale biti žarišta Jugosokola i promičbena središta za srbsku politiku po selima.

5. PUČKE ŠKOLE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Čim je osnovana Nezavisna Država Hrvatska, pristupilo se je odmah temeljitoj promjeni naučne osnove pučke škole u hrvatskom i ustaškom duhu, te je doskora izdana nova nastavna osnova za pučke škole i za seoske produžne škole. Isto su tako izdane i nove školske knjige, koje su također prožete hrvatskim duhom. Osim toga je određeno, da se postepeno imaju svuda po selima otvarati seoske produžne škole, da se i kod nas pučka nastava proširi preko četiri godine. Da se pak što prije ublaži nestašica pučkih škola, otvaraju se pomoćne pučke škole, a osim toga se u velikom broju namještaju pomoćni učitelji (svršeni gimnazijalci). Osim toga će se pristupiti, čim to prilike dopuste, brzom podizanju pučkih škola po svim mjestima i krajevima, gdje ih nema, tako, da se već jedanput riešimo najveće rak-rane naše narodne prosvjete — nepismenosti.

III. Razvitak hrvatske učiteljske škole

Napisao SALIH LJUBUNČIĆ

Iz prikaza pučkih škola vidi se, da se tek u drugoj polovini XVIII. stoljeća započelo s ozbiljnijom pripremom i organizacijom ovih narodu toliko potrebnih škola. U savezu s osnivanjem pučkih škola nuždno se pomišljalo i na učitelje, koji će u njima obučavati. Tako se, opet u drugoj polovini XVIII. stoljeća, započelo i s predradnjama oko osnivanja učiteljskih škola.

Poznato je, da se obučavanje male djece u stara vremena povjeravalo učenim ljudima ili naprosto pismu vještima, pošto su u to daleko doba pismeni ljudi bili riedkost. Ali ne samo u ta daleka vremena, već i u ona bliže k nama, na pr. tokom XIX. stoljeća, uzimalo se naprosto pismu vješte ljude za učitelje (»školnike«), iako je u ovo vrieme počeo pristizati učiteljski podmladak, pripremljen u posebnim učilištima za učiteljsku službu. To se dade razumjeti, jer se obučavanje djece toliko širilo, da ono malo osposobljenih učitelja ni izdaleka nije moglo svladati toliki posao. Tako se događalo, da su pismeni obrtnici ili trgovci, a često i ljudi bez posla, ali vješti pismu, uz to najviše oni, koji su živjeli od pisarske vještine, primani za učitelje, da bi tako barem u najpotrebnijem poučili povjerenu im djecu.

Iako je i među ovakvim učiteljima bilo ljudi, koji su se iskreno trudili, da djecu ne utvrde samo u vještini čitanja i pisanja, već da ih na temelju svoga izkustva pouče i o svemu onome, što je čestitu čovjeku najpotrebnije u životu, ipak se to stanje nije moglo i nadalje održati radi mnogih nedostataka, što su ih imali ovakvi školnici. Odlučna promjena i u pitanju učitelja javila se u času, kada se značaj obuke uobće počeo ocjenjivati s višeg gledišta, pri čemu je duhovno, a s njime i pedagogijsko, došlo do jačeg izražaja.

Ako smo utvrdili Rochowa kao prvog pokretača pučkih škola u sadašnjem smislu rieči, u pitanju obrazovanja učitelja, a s time u svezi i pokretanja učiteljskih škola, moramo naše razmatranje odpočeti s Basedowom. Poviest pedagogije nas uči, da je Bernhard Basedow (1724. do 1790.) bio među prvima, koji se nije zadovoljio s dotadanjom praksom, da učiteljem može postati svaki čovjek, samo ako je pismen. U svom filantropinu u Dessauu on je zaista prvi i osnovao obrazovalište za učitelje, svakako najprije za svoje škole, odnosno za brojne učenike, sabrane u njegovu zavodu. S mnogo vjerojatnosti može se reći, da je i ova Basedowljeva praksa ubrzo našla svoga odjeka u Njemačkoj, a preko nje i u Austriji, odakle je prenesena u Hrvatsku.

I. Felbiger, organizator školskog sustava u austrijskoj carevini, odredio je bio, da normalne škole budu mjesta, gdje će se obrazovati učitelji. Ta se praksa, istina je, vršila i prije objave njegova »obće školskog reda«, (1774.), pošto se zna, da je u Beču postojala normalna škola još 1771. i da su se tu osposobljivali učitelji svjetovnog i duhovnog staleža. Prema tvrđenju Ivana Martinovića, (Napredak, Zagreb, sv. I. i II. god. 1925.) red piarista u Hrvatskoj dobio je još 1772. nalog od dvorskog vojnog vieća, da za Vojnu krajinu sprema učitelje u svojim zavodima, opet po Felbigerovoj metodi, pošto se za nju znalo i prije njegova dolazka u Beč. Piaristi su zaista, prema tvrdnji Martinovića, započeli s radom 1773. u Karlovcu. Prema tome će biti, da je ovaj obrazovalištni učiteljski tečaj u Karlovcu ne samo prvi u Vojnoj krajini, kako veli I. Martinović, već uobće prvi u Hrvatskoj. U građanskoj Hrvatskoj pokrenuto je prvo i najstarije učiteljsko obrazovalište u Zagrebu, a godina 1776., odnosno 1777., ona godina dakle, kada je Felbigerov školski red protegnut i na Hrvatsku, utvrđena je kao njegov početak. Iz starih listina zna se opet, da je u Zagrebu god. 1776. već postojala normalna škola, a uz ovu dakle normalku, po uputama Felbigerovim, osnovano je učiteljsko obrazovalište. Kako su se u Banskoj Hrvatskoj, uz trivialke, najviše osnivale glavne škole, izgleda, da su normalke bile predviđene samo za učiteljsko obrazovanje, pošto se iz poznijih desetljeća i godina razabire, da su glavne škole služile kao vježbaonice, posebno u Zagrebu, a da je učiteljište neko vrieme bilo spojeno s glavnom školom, opet u Zagrebu, i imalo zajedničku upravu. To se vidi iz »Izkaza o stanju glavnih učiona i s njima spojene preparandije u Zagrebu«, sastavljenog po ravnatelju Franji Klaiću, dana 10. X. 1864. (Iv. Martinović: »Crtice za poviest školstva grada Zagreba«, Napredak, Zagreb, sv. III.—V., god. 1926.-27.).

Od godine 1773. odnosno od 1777., odpočinje dakle i poviest naših učiteljskih škola. Nisu to bile učiteljske škole s izrađenom naukovnom osnovom i utvrđenim vremenskim trajanjem, već, u početku, povremeni obrazovalištni tečajevi. Ovi su tečajevi trajali u početku po tri mjeseca, što je poslije produženo na šest mjeseci, pa na jednu godinu, dok se nisu osamostalila prva dvogodišnja učiteljišta. Najviše je ovakvih tečajeva uzpostavljano u mjestima Vojne krajine, čime su se bavila posebna povjerenstva. Tako se zna za učiteljske tečajeve: u Vinkovcima (1830.), u Mitrovici (1842./43.), u Rakovcu (1851./52.), a poslije u Petrinji, Pakracu i Zemunu. Dok se ovi tečajevi nisu počeli uzpostavljati u Hrvatskoj (u Vojnoj krajini), slani su naši ljudi u Beč, da se tamo priprave i onda povrate na rad u domovinu. Razumije se, da je bilo učitelja i drugih narodnosti, najviše Niemaca i Čeha, koji su dolazili u naše krajeve i obučavali našu djecu.

Obuka u ovim tečajevima bila je na njemačkom jeziku. Nije se međutim obučavalo njemački samo u tečajevima Vojne krajine, već i u onome u Zagrebu.

Godine 1849. osnovano je u Zagrebu samostalno učiteljište (učiteljna učionica, kako se tada zvalo). Imalo je dva tečaja, iz čega proizlazi, da je bilo dvogodišnje. I u ovom posebno organiziranom učiteljištu obučavalo se njemački, dok je hrvatski obučavan kao obvezatan predmet. Ova je praksa prestala godine 1861., kada hrvatski jezik postaje obučnim, a njemački se uči kao poseban učevni predmet.

Iz naučne osnove zagrebačke učiteljske škole iz godine 1849. vidi se, da su se učili ovi naučni predmeti: vjeronauk, katehetika, liturgika, pedagogija, obća i posebna didaktika, gramatika, računstvo, zemljopis, prirodoslovlje, prirodopis, orguljanje i pjevanje.

Godine 1857. osnovana je i ženska učiteljska škola u Đakovu. U Zagrebu je međutim još godine 1845. osnovana djevojačka učiteljska škola u samostanu sestara milosrdnica u zavodske svrhe, ali je već godine 1848. dozvoljeno bilo polaziti ovu školu i građanskim djevojkama, što je i bilo razlogom, da je odmah godine 1851. dobila pravo javnosti. I ove su ženske škole, kao i zagrebačka mužka, imale dva tečaja.

Školskim zakonom od godine 1874. učiteljske su škole posve preustrojene i produljene na tri godine. Sliedeće godine 1875. ukinuta je djevojačka učiteljska škola, a u Zagrebu otvorena državna ženska učiteljska škola. Kako su time u Zagrebu postojale dvie ženske učiteljske škole, državna i samostanska, to državnu zatvoriše 1884., da je opet, poslije 1918. otvore.

Od svih učiteljskih tečajeva Vojne krajine održaše se dva, i to u Petrinji i Pakracu. Godine 1862. osnovan je u Petrinji dvogodišnji učiteljski tečaj uz tadanju realku, u koji je uz mužku mladež dolazila i ženska, ali je ovaj osamostaljen 1868., pa su u njega polazili samo mužki preparandisti. Školske godine 1871./72. bi u Petrinji osnovana trogodišnja učiteljska škola, s posebnim odjelima za mužku i žensku mladež.

Ukinućem Vojne krajine (1881.) i nastojanjem oko jedinstvenog uređenja pučkih škola za cielu Hrvatsku, pomišljalo se i na jedinstveno preustrojstvo učiteljskih škola. To je učinjeno školskim zakonom od 1888. Sve učiteljske škole dobiše novu učevnu osnovu, a trajanje je produženo na četiri godine.

Uz državnu učiteljsku školu u Zagrebu i Petrinji osniva se škol. god. 1893./94. i učiteljska škola u Osieku. Te su godine bile dakle u sjevernoj Hrvatskoj tri državne učiteljske škole i jedna rimokatolička ženska (samostanska) s pravom javnosti.

Naučni predmeti preustrojenih četverogodišnjih učiteljskih škola bili su ovi: vjeronauk, pedagogija i praktične vježbe, hrvatski jezik, njemački jezik, zemljopis, poviest i ustavna nauka (sve kao jedan predmet), matematika i geometrijsko crtanje, prirodopis, fizika, gospodarska nauka, mehaničke radnje u radionici, krasopis, prostoručno crtanje i modeliranje, obća glasba i pjevanje, glasovir, orguljanje i gimnastika.

Naučna je osnova učiteljskih škola u bivšoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji na koncu toga razdoblja bila ova:

UČITELJSKA ŠKOLA
(1918.)

Tek.br.	Predmeti	I.	II.	III.	IV.
1	Nauk vjere	2	2	2	2
2	Pedagogija s praktičnim vježbama	—	4	6	9
3	Hrvatski jezik	4	3	3	3
4	Njemački jezik	2	2	2	2
5	Zemljopis	1	1	2	1
6	Poviest i domaći ustav	2	2	1	1
7	Matematika i geometrijsko risanje	3	3	3	2
8	Prirodopis	3	2	1	1
9	Prirodoslovlje	2	2	1	1
10	Gospodarstvo	2	2	2	1
11	Krasopis	1	1	—	—
12	Prostoručno risanje i modeliranje	4	2	2	1
13	Obći nauk o glasbi i pjevanje	2	2	2	2
14	Glasoviranje	2	2	—	—
15	Orguljanje	—	—	2	3
16	Gimnastika	1	1	1	2
	Svega	31	31	30	31

Ovo, što je dosada rečeno, odnosilo se na poviestni razvoj učiteljskih škola u sjevernoj Hrvatskoj. Naše učiteljske škole u drugim krajevima, kao u bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj i drugdje, iako ne nastaju u isto vrieme, kada i u sjevernoj Hrvatskoj, ipak pokazuju nekako sličan unutarnji i nacionalni razvoj.

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine (1878.) otvori tadanja bosansko-hercegovačka vlada već 1882. posebno obrazovalište za pomoćne učitelje u Sarajevu, da bi tako namakla makar i nedovoljno pedagožki i obćenito obrazovane učitelje za pučke škole, koje su se počele osnivati u zemlji. Ovo je obrazovalište nakon četverogodišnjeg postojanja pretvoreno 1886. u trorazrednu učiteljsku školu, a godine 1900. u četverorazrednu. Ovo je tada bila jedina mužka učiteljska škola u biv. Bosni i Hercegovini. U Sarajevu je međutim postojala privatna ženska učiteljska škola u zavodu sestara, koja je poslije dobila i pravo javnosti, kada su u nju mogle polaziti i djevojke drugih vjerozakona. Za vrieme prvog svjetskog rata premještena je državna učiteljske škola u Derventu, da se poslije opet povrati u Sarajevo.

Razvitak učiteljskih škola zastao je u vrieme bivše Jugoslavije, u vezi s nazadkom pučkoga školstva. Izprva je doduše povećan broj učiteljskih škola, no doskora je opet ukinut veći broj tih škola i uobće je učiteljsko školstvo krenulo unazad. Kako se je podizalo vrlo malo novih pučkih škola, to je učiteljski podmladak ostajao bez namještenja. Stoga srbski vlastodržci ne samo da su stali zatvarati učiteljske škole, nego su i u svim preostalim školama ograničili broj razreda i učenika. Nastava je dakako bila prožeta protuhrvatskim duhom, te su se učitelji odgajali u cilju, da guše hrvatsku državnu i narodnu sviest u mladeži i da šire jugoslavenstvo i srbstvo u hrvatskom narodu.

Čim je osnovana Nezavisna Država Hrvatska, preuređena je naučna osnova učiteljskih škola u hrvatskom duhu. Osim toga su poduzete odlučne mjere, da se smanji oskudica pučkih učitelja, pa je stoga uz učiteljske škole osnovan jednogodišnji tečaj za svršene gimnazijalce, da se spreme za pučke učitelje.

IV. Razvitak hrvatskih građanskih škola

Napisao JOSIP RUKAVINA

Građanska škola je srednje učilište, koje učenicima osim vjerske, nacionalne i ostale obće naobrazbe pruža također i pripravnu izobrazbu za privredna zvanja i za polazak srednjih stručnih škola. Postanak je građanskih škola u savezu sa suvremenim družtvenim i priradnim razvitkom naroda. Već u XVIII., a pogotovo u XIX. stoljeću stalo se je na mjesto plemstva podizati građanstvo i ostali narodni staleži, a ujedno dolazi do snažnog napredka obrta, veleobrta, trgovine i poljodjelstva. Te velike družtvovne i priradne promjene izazvale su potrebu, da se podignu više škole i za šire narodne slojeve za praktična priradna zvanja. Stoga se već u XVIII. stoljeću javljaju u Europi zahtjevi i pokušaji, da se osim tadašnjih obćeobrazovnih škola za više staleže, kao što su to osobito bile gimnazije, osnuju stručne škole, koje će i mladeži iz širih narodnih redova dati potrebnu izobrazbu za bolje vršenje praktičnih priradnih zvanja i za unapređivanje obrta, trgovine, veleobrta i poljodjelstva.

U Njemačkoj počinju u XVIII. stoljeću podizati niže stručne škole za obrt, trgovinu i veleobrt pod nazivom realnih i industrijskih škola. Osobito je na glasu bila »Ekonomska i matematička realna škola«, što ju je g. 1747. u Berlinu osnovao Hecker. No doskora se je uvidjelo, da sama stručna izobrazba mladeži, bez šireg obćeg obrazovanja, nije dovoljna pripravа za bolje vršenje priradnih zvanja i za unapređivanje narodnog prirada. Stoga se je u prvoj polovici XIX. stoljeća u njemačkim i austrijskim zemljama razvio posebni oblik niže srednje škole, koja u svojoj naučnoj osnovi združuje pripravnu izobrazbu za priradna i tehnička zvanja s obćim obrazovanjem. Te su se škole izprva zvale »realne škole« i »građanske škole«, da konačno prevlada ime građanska škola (u Austriji) ili srednja škola (u Njemačkoj), jer

se je iz realne škole razvio poseban oblik više srednje škole, t. zv. velike realke, a kasnije realne gimnazije. Danas se građanske škole u Njemačkoj zovu glavne škole (Hauptschulen).

U Hrvatskoj su prve građanske škole nastale u drugoj polovici XIX. stoljeća (g. 1871.) na temelju nižih vojničkih škola u Vojnoj krajini. Prve vojničke škole javljaju se u Hrvatskoj krajini već u drugoj polovici XVIII. stoljeća pod imenom matematičkih ili geometrijskih škola, a kasnije su prozvane pukovnijskim školama (Regimentsschulen), te ih je bio priličan broj. Osim toga bilo je i civilnih nižih srednjih škola, koje su se zvale »glavne škole« (Oberschulen), uz koje se od g. 1838. podižu i »risarske škole« ili male realke, stručnoga značaja.

Kad je određeno razvojačenje Krajine, izdan je god. 1871. zakon o građanskim školama, po kojemu su sve tadašnje pukovnijske škole pretvorene u građanske škole. Tako su prije sedamdeset godina nastale prve građanske škole u Hrvatskoj, i to u Sl. Brodu, Glini, Novoj Gradiški, Ogulinu, Otočcu, Petrovaradinu i Slunju, a kasnije u Kostajnici i Karlobagu. Pod vodstvom generala Molinaryja za svaku tu školu sagrađena je monumentalna zgrada. Uprava Vojne krajine stavila je tim školama ovaj zadatak: »Građanskoj je školi zadaća, da onima, što ne polaze srednje škole, pribavi obrazovanje, koje nadilazi učevnu svrhu obće pučke škole, ili da ih pripravi za srednje škole«. Iz krajiških građanskih škola svršeni učenici odlazili su većinom u častničke i učiteljske škole, a mnogi su otišli u realne gimnazije.

U banskoj Hrvatskoj počele su se osnivati građanske škole po vrlo naprednom zakonu od 1874., po uzoru na austrijsku »Bürgerschule«. Prva je škola otvorena u Sisku. Zadatak je ovih škola bio drugčiji od onih u bivšoj Vojnoj krajini: »U građanskoj školi mogu učenici, koji ne prelaze u viša učilišta, nastaviti nauk pučkih škola s obzirom na obrt, trgovinu i umno gospodarstvo«. Krajišnici imadu u vidu, da se učenici građanskih škola priprave za prielaz u srednje škole, dok se u građanskom dielu Hrvatske ističe praktičan smjer škole i vodi briga o obrtu, trgovini i naprednom gospodarstvu.

Ženske građanske škole u tim dielovima Hrvatske starijeg su datuma i bile su poznate pod imenom »više djevojačke škole«. Kako se ženskoj mladeži nije dopuštao upis u gimnazije, to su odmah po svom dolazku u naše krajeve častne sestre sv. Vinka u Zagrebu, sv. Križa u Đakovu i uršulinke u Varaždinu uz pučke škole otvarale za žensku mladež posebne tečajeve, gdje su uz ručni rad i kućanstvo učile i druge predmete, potrebne za obću naobrazbu ili poziv žene i majke. Tako je u zagrebačkom samostanu od 1862. bila otvorena »nastavna škola« (od koje kasnije postade viša djevojačka, odnosno građanska škola), a ta je dobila odobrenu naučnu osnovu odpisom dvorske kancelarije 1865.

Školskim zakonom od 1888. ujedinjeno je školstvo bivše Vojne krajine i banske Hrvatske. U tom zakonu još je više iztaknut praktični značaj građanskih škola i jasno su određena tri smjera: gospodarski (t. j. poljodjelski), obrtni i trgovački. Naučna osnova je također prema tim smjerovima bila razdieljena i svakoj je školi s obzirom na životne prilike mjesta izabran odgovarajući smjer. U Sl. Brodu je gradska obćina darovala posebno zemljište za vinogradarski tečaj uz svoju građansku školu.

Zakonom od 1888. građanska je škola spojena s pučkom školom, kao V., VI., VII. i VIII. razred. Dobila je i novo ime »viša pučka škola«, koje je ime nosila sve do 1924. U gradovima su ostale i dalje »više djevojačke škole« s kućanskim smjerom.

Međutim, praktični zadatci više pučke i djevojačke škole nisu zadovoljili roditelje i mještane, nego se tražilo, da iz tih škola treba omogućiti učenicima daljnji nauk u srednjim školama. Šest godina kasnije (1894.) podieljen je svim višim pučkim školama »realan smjer«, gdje se obučavalo po istoj naučnoj osnovi propisanoj za realne gimnazije (Cuvaj: »Poviest školstva« knjiga IV, str. 543.). Više djevojačke škole su dobile osnovu nižeg ženskog liceja. Tako je bilo do 1924. Vidimo, da je viša pučka škola za obće obrazovanje širokih družtvovnih redova izgubila svoje temeljno značenje. Zadatak, zbog kojega je zasnovana, došao je u pitanje. To je stvarno postala niža srednja škola, iz koje su učenici redovno prelazili u učiteljske i častničke škole, a i u više razrede realnih gimnazija. Bilo je profesora sveučilišta, generala, liečnika, inženjera, odvjetnika... koji su se predhodno školovali u višim pučkim (građanskim) školama. Nastavnici su bili vrlo agilni i vrstni. Najbolji učitelji i učiteljice pučkih škola nastojali su doći do toga položaja. Još je Vojna krajina u Petrinji osnovala posebni pedagožki tečaj za buduće nastavnike tih škola. Zemaljska je vlada 1903. također takav jednogodišnji tečaj uredila u Zagrebu. Mnogi su učitelji od bivšeg vojnog zapovjedničtva bili poslani u Beč na dvogodišnji učiteljski pedagogij Ditesov, a mnogo ih je (osobito učiteljica) odlazilo u strane zemlje, gdje su kao izvanredni slušači sveučilišta učili svjetske jezike. U Hrvatskoj je bilo i posebnih tečajeva, gdje su za vrieme školskih praznika učitelji izučavali višu matematiku, deskriptivu, fiziku, kemiju, slikarstvo, da bi se mogli podvrći izpitu za učiteljsku službu u višim pučkim školama. Najugledniji hrvatski učitelji: zemaljski školski nadzornik i pisac Antun Cuvaj (koji je dobio u Parizu na svjetskoj izložbi zlatnu kolajnu za ručne radove učenika sisačke više pučke škole), zatim dr. Antun Radić (bio je ravnateljem više djevojačke škole u Varaždinu), prvak i osnivač učiteljskih kulturnih družtvovnih ustanova Ivan Filipović, pisac Davorin Trstenjak, prof. Josip Škavić, Vjekoslav Dominković, a posebno ugledne naše ženske javne radnice i spisateljice Jagoda Truhelka, ravnateljica više djevojačke škole u Banjoj Luci, Klotilda Cvetišić i Josipa Glembay, osječke ravnateljice, pa zatim zagrebačke Marija Jambrišak i Milka Pogačić... svojim znanjem i trudom dizali su vriednost hrvatskih viših pučkih škola, tako da su mnoge

od njih — od 1917.—1920. u Sisku, Brodu, Glini, Kostajnici, Ogulinu, Novoj Gradiški, Krapini — bile pretvorene u podpune realne gimnazije.

Međutim, odlučujući školski čimbenici i vodeći krugovi nisu mogli ostati zadovoljni s realnim smjerom svojih viših pučkih i viših djevojačkih škola. Gospodarski i družtvovni život hrvatskog naroda tražio je preuređenje tih škola po uzoru u naprednom svietu. Za odgoj priradnih i građanskih redova trebalo je u Hrvatskoj podizati drugačije uređena učilišta. Najbolji školski nadzornici slali su se u napredne europske zemlje, da tamo proučavaju građanske škole (Adolf Vuković, Mihovil Jug, dr. Higy Mandić), pravile su se osnove i pokušaji, da se kod nas opet obnovi građanska škola s priradnim smjerovima. Ravnateljica Milka Pogačić uređuje zemaljsku višu djevojačku školu s kućanskim smjerom. U Zagrebu se izgradila moderna zgrada posebno za djevojačke (Draškovićeva ul.), a posebno za dječačke (Gajeva ul.) građanske škole. Predviđene su radionice, vrt, pčelinjak, kuhinje, praktične naučne osnove za te škole — ali je prvi svjetski rat 1914. taj posao omeo. U zgrade su došle vojne bolnice i klinike, koje su tamo već skoro trideset godina. Bila je prije rata napravljena osnova i za zagrebačku višu pedagožku školu za spremanje nastavnika građanskih škola, stvoreno je hrvatsko družtvo tih nastavnika s ciljem, da u savezu s priradnim ustanovama Hrvatske preurede tadašnje više pučke škole na temelju gospodarskih potreba domovine, ali je dolazkom Jugoslavije sva djelatnost bila obustavljena i osujećena.

U Dubrovniku je sredinom prošlog stoljeća uz pučku školu bila niža realka s pomorskim tečajem, koja se 1871. razdieli u dva posebna zavoda: realku i nautiku. Iz realke se 1872. razvila građanska škola, i to po osnovi vrstnog pedagoga V. Adamovića, koji je svršio nauke u Beču. Po zaključku zemaljskog sabora u Zadru ustanovljena je i građanska škola u Makarskoj 1877., prvi joj ravnatelj bijaše hrvatski političar i narodni zastupnik Kažimir Ljubić, a skoro iza toga 1881. otvoren je prvi razred trogodišnje građanske škole u Hvaru. Bivšim austrijskim zakonom bilo je predviđeno, da se po mogućnosti u svakom kotaru osnuje građanska škola. Ona ima odgovarati obćoj svrsi i priradnom smjeru, koji se određivao na posebnim sjednicama. Tu su sudjelovali upravitelji viših srednjih škola u kotaru, zastupnici veleobrtničkih, trgovačkih, poljodjelskih potreba mjesta i okolice, uz nastavnike građanske škole. Smjerovi su bili trgovačko-pomorski, obrtnički i poljodjelski. Uz same su škole postojali i razni tečajevi: klesarski, zidarski, vrtljarski, vinogradarski.

U bosanskoj Hrvatskoj postojale su do 1864. samo vjerske škole, a zatim je turska uprava u Sarajevu i drugim većim mjestima otvorila ruždije, škole vrlo slične današnjoj građanskoj školi. Nastavni jezik bio je turski, a svršeni učenici primali su se u državnu službu. Posebničke više djevojačke škole u Sarajevu otvorile su častne sestre sv. Vinka i sv. Josipa 1883., a uz njih su bile i ženske učiteljske škole. Prva državna građanska škola otvorena je 1884. u Tuzli, a sliedeće godine dobila je naziv »trgovačka škola«. Te su škole 1885. otvorene u Sarajevu, Brčkom, Mostaru, a bile su trogodišnji zavodi. Svršeni učenici primali su se u razne državne službe, novčane zavode, a mnogi su nastavljali školovanje u učiteljskim, srednjim tehničkim školama i trgovačkim akademijama. Trgovačke škole od 1898. produljene su na četiri godine, a 1908. na pet godina. Prva dva razreda bila su pripravna, a treći, četvrti i peti zvali su se stručni razredi.

Sarajevska viša djevojačka škola kao državni zavod počela je s radom 1897. Treći i četvrti razredi te škole bili su razdieljeni na obće i stručne odjele, gdje se učilo krojenje, šivanje, kuhanje, a posebno gajio ženski umjetni obrt, rukodjelstvo i vrtlarstvo.

Nekadanje građanske škole u bosanskoj Hrvatskoj bile su u rukama vrstnih i uglednih nastavnika, koji su se odlikovali i javnim kulturnim radom. Među njima je hrvatski pjesnik Silvije Kranjčević, pedagog Ljudevit Dvorniković, prof. Stjepan Ratković, Hamdija Kreševljaković, folklorist Ivan Zovko, Antun Hangi, Jelica Belović-Bernardzikowska, književnici Ferdo Vrbančić, Franjo Radošević, Stjepan Janković i dr.

U bivšoj Jugoslaviji na građanske se škole gledalo kao na ostatak »austrijanštine«. Nenavist na te škole bila je velika i stoga, što je posljednji Obrenović prije pada u Srbiji bio otvorio nekoliko građanskih škola. Punih trinaest godina trebalo je u Jugoslaviji čekati, dok je objavljen zakon o tim školama. Zakon je donesen za vrieme diktature (1931.), pa je jedan od najslabijih i nareakcionarnijih zakona bivše države. Građanske škole postadoše »čardak ni na nebu ni na zemlji«. Dužnosti nastavnika bile su iste kao i dužnosti profesora srednje škole, naučna osnova teža, predmeti mnogobrojniji, a činovnički položaj nastavnika gori od položaja učitelja pučkih škola.

U takvom stanju nisu mogle građanske škole napredovati. Uzalud su ih otvarali po trgovištima i većim selima. Svake su se godine osnivale i zatvarale, bile su kratka vieka kao gljive, jer zakon o građanskim školama i naučna osnova nisu bili sastavljeni u duhu suvremenosti. Dok je Bugarska u to doba na svojih 6 milijuna stanovnika imala 1260 građanskih škola (progimnazija) i 134.000 učenika, u Hrvatskoj je na 4 i pol milijuna stanovnika dolazilo 47 nižih realnih gimnazija, 77 građanskih škola i oko 20.000 učenika. Zato je i razumljivo, kako je Bugarska mogla gospodarski i kulturno napredovati. Dok je u Njemačkoj (uredbom od 9. VII. 1938.) uređeno pitanje građanske škole (Hauptschule) koja daje zaokruženo obće obrazovanje za potrebe srednje kvalifikacije s obzirom na buduće praktično opredjeljenje učenika — u prvom redu za priradna i upravna zvanja — dok je u Italiji (reformom ministra za nacionalni odgoj Bottaia) god. 1939. jasno određen položaj trogodišnje građanske škole — kao »srednje škole«, — u Jugoslaviji su se prosvjet-

ni »reformatori« vrtjeli na istom mjestu, primali dobre plaće i nagrade, ali bili sliepi i gluhi za sve ono, što se oko njih u naprednom svietu na polju školstva stvaralo. Razumljivo je, da je u tim prilikama vriednost građanske škole u Hrvatskoj morala padati i da one nisu mogle sasvim izvršiti svoju zadaću.

Pozvani činbenici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ozbiljno su pristupili izgradnji svojih građanskih škola. Već je zakonskom odredbom preuređena »viša« pedagožka škola kao »visoka« škola, sa značajem fakulteta, gdje studij traje četiri godine, a koja će hrvatskom narodu i građanskim školama daleko više koristiti. U toku jedne godine otvoreno je šest novih građanskih škola (Vrbovsko, Kutjevo, Tomislav-Grad, Klanjec, Duga Resa, Zlatar), a sada se pokreće pitanje otvaranja tih škola i u drugim mjestima domovine (Velika Gorica, Goražde...). Saborski odbor pretresa novu zakonsku odredbu o građanskim školama, a izrađuje se i nova naučna osnova za te škole.

V. Razvitak hrvatske gimnazije

Napisao A. HEISINGER

OSNUTAK HRVATŠKE GIMNAZIJE — ISUSOVAČKA GIMNAZIJA (1607.—1774.)

Gimnazija je, u suvremenom značenju rieči, viša škola za obće obrazovanje narodne inteligencije. Gimnazija ima dakle mladeži pružiti višu vjersku, nacionalnu i obću naobrazbu, koja je mladeži potrebna za dublje razumievanje i samostalnije sudjelovanje u narodnom životu i kulturi, pa joj stoga služi i kao priprava za uspješni studij visokih škola. Naziv »gimnazija« potječe od starogrčke rieči »gymnasion« (lat. gymnasium), koja je značila vježbanje, gimnastička škola ili vježbalište. Zbog latinskog nastavnog jezika u prijašnje doba zvao je gimnaziju narod u nas, a i drugdje, »latinska škola« ili »dijačka škola«, prema »dijački jezik« (latinski). Naziv »gimnazija« za srednju školu, u kojoj mladež prima višu obću naobrazbu, uveli su isusovci, koji su joj dali i temeljni oblik, iz kojega se je kasnije razvila suvremena gimnazija. Isusovce stoga možemo smatrati osnivačima gimnazija uobće, a napose kod nas, gdje su oni osnovali prve gimnazije. Isusovački red, koji je utemeljio sv. Ignacije Loyolski (g. 1540.) utvrdio je uređenje gimnazije u školskim propisima pod naslovom »Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu« (g. 1599.). Isusovačka se gimnazija doduše nastavlja na sredovječnu latinsku crkvenu školu, što se osobito pokazuje u tome, da je i ta škola latinska, crkvena i internatska. Ali isusovci su proveli tako temeljito preuređenje srednje škole, kako u naučnoj osnovi, tako i u nastavnoj i odgojnoj metodi, da je njihova gimnazija postala sasvim novim oblikom škole, koji više nikako ne nalikuje sredovječnoj »samostanskoj školi«. Doduše, vjerski duh i latinski nastavni jezik bile su glavne oznake isusovačke gimnazije kao i sredovječne crkvene škole, ali su isusovci kao glavnu granu obuke uveli klasičnu književnost, čega u sredovječnim školama nije bilo. Tako su isusovci nakon nekih prijašnjih pokušaja, konačno uveli klasicizam u srednju školu, te su uz vjerski odgoj, učinili glavnim sredstvom više nastave klasične jezike i književnost. Isusovačka gimnazija značila je dakle sintezu kulturnih ideala renesanse i vjerske obnove (katoličke reformacije), što je za dugo bio glavni sadržaj višega obrazovanja u Europi. Isusovačka gimnazija utjecala je doskora poslije svoga osnutka odlučno na uređenje višeg obrazovanja mladeži na cielom području europske kulture, pa čak i u evangeličkim zemljama.

Prema propisima u »Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu« isusovačka je gimnazija imala pet razreda, koji se zvahu prema svom glavnom naučnom cilju: classis infima (principisti), media (gramatisti), suprema gramaticae (syntaxisti), humanitatis (poetici) i rethoricae (rethorici). Osim latinskog jezika i klasika, što bijahu glavni predmeti, učila se donekle i poviest, zemljopis, prirodopis i gospodarstvo. Poslije gimnazijskih nauka (studia inferiora) sliedile su više nauke (studia superiora ili academia scientiarum), koje su se sastojale najprije od tri godine »filozofije«, a zatim iz četiri godina visokih nauka (teologije ili dr.).

Prvi isusovci kao nastavnici javljaju se kod nas već koncem XVI. stoljeća u Dubrovniku, te je i veliki Gundulić bio jedan od prvih isusovačkih učenika. No prvu podpunu gimnaziju u hrvatskim krajevima osnovaše isusovci u Zagrebu g. 1607., kojoj se doskora pridruži i visoka škola (»academia scientiarum«) s bogoslovskim i pravnim fakultetom. Ujedno su isusovci tu podigli i plemićki konvikt, te zavod za siromašnu mladež (Institutum Josephinum). U XVII. i u XVIII. stoljeću otvoriše isusovci gimnazije i u Varaždinu, Požegi i Osieku, dok je u Križevcima osnovaše pavlini.

Kako su se isusovci morali brinuti za školske knjige učenika i za priručne knjige nastavnika, to su oni u Hrvata razvili i znatnu školsku i znanstvenu književnost, a osobitih su zasluga stekli za razvitak jedinstvenoga hrvatskoga književnoga jezika i za hrvatsku slovnicu. Hrvatski pak učenjaci iz isusovačkoga reda, kao Ruđer Bošković, postigli su svjetski glas.

U novom vieku, sve do XIX. stoljeća, gimnazije i obrazovanje hrvatske inteligencije u banskoj ili civilnoj Hrvatskoj bijaše uglavnom u rukama isusovaca. U hrvatskim pak krajevima pod turskom vlašću, dakle u primorskoj, bosanskoj, hercegovačkoj i slavonskoj Hrvatskoj, a poslije oslobođenja i u Vojnoj krajini, vode školstvo franjevci. U tim područjima stekli su oni neprocjenjivih zasluga za narodno obrazovanje i hrvatsku knjigu. U tim zemljama podignute su gimnazije istom poslije oslobođenja,

za vrieme Vojne krajine, i to u Senju, Karlovcu, Bjelovaru i u Vinkovcima.

Uzprkos težkim vremenima, koja je hrvatski narod proživljavao u doba gigantskog hrvanja turskoga i habsburžkoga carstva kroz tri stoljeća (od XVI.—XVIII. stoljeća), ipak je i u tim prilikama hrvatsko srednje školstvo i više obrazovanje pokročilo napried, uzporedo s ostalom Europom, time, što su uvedene gimnazije.

PRELAZNO DOBA

(1774.—1850.)

Nakon postepenog razvitka hrvatske srednje škole kroz srednji i novi viek, poglavito nastojanjem katoličke crkve i crkvenih redova, pod konac vlade carice Marije Terezije, a osobito za vladanja njezina sina Josipa II. (1780.—1790.) došlo je do velikog preokreta. Tadašnje doba jednostranog racionalizma (t. zv. prosvjetiteljstvo) bilo je protivno crkvenom školstvu, nesumnjivo na poticaj slobodnih zidara. Osim toga je ojačana obsolutistička država (t. zv. prosviećeni absolutizam), poslije dugih i težkih borbi protiv sredovječnoga staležkoga poredka, išla za tim, da sve važnije grane narodnoga života podvrgne pod državnu vlast, pa je stoga država tada nastojala, da i crkvenim redovima oduzme školstvo i da ga stavi pod svoju upravu, dakle »podržavi«. Školstvo i narodno obrazovanje (dosada pretežno u rukama crkve), bilo je proglašeno za političku i državnu stvar (»politicum«). Taj je pokret u Europi započeo ukidanjem toliko zaslužnog isusovačkog reda (god. 1773.). Isusovačke gimnazije preuzeše onda ostali crkveni redovi, dok su mnogi isusovci i dalje ostali kao gimnazijski profesori, prešavši u druge redove ili u svjetovne svećenike. Još dalje je pošao Josip II., koji je samovlastno ukinuo većinu crkvenih redova, te je školstvo uobće stavio pod državnu upravu, a u gimnazijama je mjesto svećenika namjeravao s vremenom postaviti svjetovne profesore. Tom zgodom propao je i zaslužni red pavlina i njegova glasovita visoka škola u Lepoglavi. Uspomene na te težke događaje opjevao je Šenoa u svojoj poznatoj povjestici »Fratarska oporuka«. Pavlinski samostan u Lepoglavi, koji je dotada bio jedno od glavnih prosvjetnih središta u Hrvatskoj, pretvoren je poslije u kaznionicu.

Povodom tih pokušaja, da se školstvo podržavi i posvjetovi, izdani su i prvi državni školski zakoni, i to pod vladom carice Marije Terezije. Za austrijsku polovinu države i za Vojnu krajinu izašao je g. 1774. »Obći školski red« (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt- u. Trivialschulen in sämtlichen kaiser. königl. Erblanden), a za bansku Hrvatsku i Ugarsku objavljen je školski zakon god. 1777. pod naslovom »Sustav obrazovanja« (Ratio educationis totiusque rei litterariae per regum Hungariae et provincias eidem adnexas). Josip II. izdao je naredbu, da se u srednje škole mjesto latinskog jezika uvede njemački kao nastavni jezik.

Međutim nastojanja Josipa II., da srednje škole podpuno podržavi i učini svjetovnima, nisu uspjela, jer naprosto u to doba još nije bilo potrebnih svjetovnih nastavnika za gimnazijske profesore i upravitelje. Stoga su doskora, poslije smrti Josipa II. (1790.) hrvatske gimnazije uglavnom vraćene u prijašnje stanje: vrhovni nadzor i uprava srednjih škola povjereni su opet crkvi, t. j. biskupima, a profesori su i dalje ostali većinom svećenici i redovnici. To je i zakonski utvrđeno novim izdanjem školskoga zakona (»Ratio educationis« g. 1806.). Iz vremena Josipa II. uzdržala se je kao jedina znatnija promjena proširenje obuke u realnim predmetima, dakle u matematici, fizici, prirodopisu i zemljopisu, dok su isusovačke gimnazije bile pretežno humanističke. Takvo je stanje hrvatskih gimnazija ostalo uglavnom sve do g. 1848., kad je zaključkom znamenitog hrvatskog sabora od g. 1847. u sve hrvatske škole uveden hrvatski nastavni jezik, a sliedećih godina je onda t. zv. Bonitz-Exnerovom reformom došlo do podpunog preuređenja gimnazija, kojim su srednje škole konačno podržavljenje i posvjetovljene te su dobile moderni oblik.

Prikazat ćemo još, kakav je bio konačni oblik stare hrvatske gimnazije uoči hrvatskog sabora od g. 1847. i Bonitz-Exnerove reforme. Stara hrvatska gimnazija imala je tada, u prvoj polovici XIX. stoljeća šest razreda, i to četiri niža ili gramatikalna razreda (pod imenom: parva, principia, grammatica i syntaxis) i dva viša ili humanitarna razreda (humaniora: poesis i rhetorica). Nastavni jezik bijaše latinski, a naučni su predmeti bili: vjeronauk (2 sata tjedno), latinski jezik i književnost, što bijaše glavni predmet (u svim nižim razredima ukupno 54 sata tjedno, a u višim razredima 22 sata tjedno) zatim matematika (2 sata tjedno u svakom razredu), pa zemljopis, poviest (obća i narodna), prirodopis, fizika i kemija, njemački i mađarski jezik. Gimnazijski profesori bijahu tada r a z r e d n i nastavnici za razliku od današnjih p r e d m e t n i h ili s t r u č n i h nastavnika, t. j. u pojedinom razredu obučavao bi s v e p r e d m e t e s a m o j e d a n p r o f e s o r, a u prijašnjem razdoblju bi isti profesor. čak i vodio svoje učenike kroza sve razrede, od prvoga do zadnjega, poučavajući ih u svim predmetima. To je pedagožki bilo nesumnjivo mnogo bolje od sadašnjeg sustava stručnih ili predmetnih nastavnika, t. j. da svaku skupinu naučnih predmeta predaje drugi profesor. Obuka bi trajala uglavnom 4 sata dnevno, i to podieljeno na prije i poslije podne. Osim toga u utorak poslije podne i u četvrtak cio dan bijaše školski praznik. Preobterećenja školske mladeži tada dakle nije bilo. Na gimnaziju se je nastavljao dvogodišnji filozofski l i c e j (»philosophia«), u kojem se učio: vjeronauk, logika i metafizika, obća i narodna poviest, »primienjena matematika«, fizika i prirodopis s naukom o gospodarstvu (»oeconomia ruralis«) i grčki.

Poslije trzavica, koje su snašle hrvatsku gimnaziju zbog neuspjelog pokušaja Josipa II., da uvede svjetovnu upravu i nastavu, započeše doskora u prvoj polovici XIX. stoljeća težke borbe Hrvata i hrvatskog sabora za nacionalni

značaj hrvatske gimnazije protiv uvođenja mađarskog jezika kao obligatnog predmeta. Kako je poznato iz hrvatske narodne poviesti, hrvatsko je plemstvo poslije g. 1790. stupilo u politički savez s ugarskim plemstvom, da obrani hrvatsku državnu samostalnost protiv presizanja vladara, pa se je za volju toga od g. 1792. u hrvatske gimnazije počeo uvoditi mađarski jezik, no samo kao neobvezatni predmet. Ali ta nastojanja ostala su bez uspjeha, jer hrvatski đaci naprosto nisu htjeli učiti mađarski uzprkos svim prednostima, kojima su ih mađarske vlasti mamile; tako je na pr. izašla odredba peštanske vlade, da će hrvatski đaci, koji budu učili mađarski, dobiti stipendij za bezplatni studij na sveučilištu u Budimpešti. Borba protiv mađarskog jezika zaoštrila se je osobito od onda, kada je zaključkom ugarskog sabora određeno, da se od god. 1835. mađarski jezik u hrvatske gimnazije uvede kao obvezatan predmet, a osim toga je mađarski trebao postati službeni jezik u hrvatskim uredima. Iz hrvatske je poviesti poznato, kako su ta presizanja Mađara izazvala sve veći odpor hrvatskog naroda, tako da je to prouzrokovalo upravo protivan učinak: hrvatska narodna i državna sviest ojačala je i opet, i hrvatski je sabor g. 1847. na Kukuljevićev priedlog uveo hrvatski nastavni jezik u gimnazije mjesto latinskoga. A g. 1848. naviestili su Hrvati pod vodstvom bana Jelačića Mađarima rat za obranu svoga državnog prava i narodnog jezika.

HRVATSKE GIMNAZIJE OD G. 1848.—1918.

(Razvitak modernog oblika hrvatske gimnazije. Osnutak realke, realne gimnazije i ženskog liceja)

U drugoj polovini XIX. stoljeća dobila je hrvatska gimnazija u glavnom svoj suvremeni oblik. Tri su glavne značajke, po kojim se novi oblik hrvatske gimnazije razlikuje od stare »latinske škole«. Ponajprije je u novom obliku gimnazije snažno naglašen nacionalni značaj škole: hrvatski je postao nastavni jezik mjesto latinskoga, a osim toga su hrvatski jezik i književnost uvedeni kao jedan od glavnih naučnih predmeta u sve razrede. To je dakako samo prirodna posljedica nacionalizma u XIX. stoljeću, kako u Hrvatskoj, tako i u ostaloj Europi. Druga je značajka nove hrvatske gimnazije, da je postala državna škola, pod državnom upravom i sa svjetovnim i stručnim nastavnicima. Ta je promjena provedena već t. zv. Bonitz-Exnerovom reformom u vrieme Bachova absolutizma. Stoga je kod Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade ustrojen Odjel za bogoštovlje i nastavu, kojemu je povjerena uprava cieloga hrvatskoga školstva. Treća je napokon značajka, da je nova hrvatska gimnazija dobila suvremeno ustrojstvo, te naučnu osnovu i nastavne metode, kako su se tada razvile u Europi pod utjecajem Humbold-Hegelove gimnazijske reforme i Herbartove metode obuke u Njemačkoj. Gotovo svuda po kontinentalnoj Europi, negdje više, a negdje manje, povodili su se tada za njemačkom reformom gimnazije i za Herbartovom didaktikom. Prema tome sustavu gimnazija je dobila osam razreda, koji se diele na dva stupnja: u četiri niža i u četiri viša razreda, a prijašnji je filozofski licej ukinut. I dok se je u staroj »latinskoj školi«, osobito u njezinu najstarijem obliku, u srednjovječnoj »samostanskoj školi«, u svakom razredu obučavala uglavnom jedna skupina predmeta, sada se većina nastavnih predmeta, uči u svim razredima, samo u sve obširnijem i težem obliku. Napokon su u novoj gimnaziji još do jačeg izražaja došli realni predmeti, dakle živi strani jezici, matematika, prirodne znanosti i crtanje. Dakako, još uviek su latinski i grčki jezik bili glavni predmeti u gimnaziji. No već g. 1861. uvedene su zaključkom hrvatskog sabora »velike realke«, dakle srednje škole, koje su služile izključivo t. zv. realnom obrazovanju, t. j. izobrazbi za priradna i tehnička zvanja i takve visoke škole. Visoke realke imale su 7 razreda, a u njima se uobće nisu učili klasični jezici, ali je zato veliki broj tjednih sati bio određen za realne predmete, naime za žive strane jezike, za matematiku, za prirodne znanosti (za fiziku i kemiju), te za mjerstveno i prostoručno crtanje. Sve jače prodiranje realnog i stručnog obrazovanja u drugoj polovici XIX. stoljeća bijaše posljedica velikih promjena u priradnom i socialnom razvitku Europe: tada je naime stala snažno napredovati trgovina i industrija, dok je prije u narodnom gospodarstvu posve pretezalo poljodjestvo. Odsada je dakle gimnazija trebala mladež pripravljati i za t. zv. realna zvanja: za inženjere, priradnike, agronome i sl., dok se je prije mladež spremala u glavnom za t. zv. humanističke nauke i zvanja (za svećenike, pravnike, nastavnike). Konačni je oblik hrvatska gimnazija u bivšoj Kr. Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji dobila zakonskim člankom XCVIII. hrvatskoga sabora o osnovi za gimnaziju u trojednoj kraljevini od g. 1869. Taj je zakon vriedio sve do g. 1918., te se poslije izdavanja toga zakonskog članka mienjahu samo naučne osnove i tipovi gimnazija. Poslije toga osnovala je hrvatska vlada u Zagrebu još dva važna nova oblika gimnazija, a to je bila realna gimnazija (1894.) i ženski licej (1892.).

Osnutkom realne gimnazije bilo je riešeno važno pitanje realnog obrazovanja i njegova odnosa k humanističkom i klasičnom obrazovanju, što je tada bio jedan od glavnih problema srednje škole kako u Europi, tako i kod nas. Prvotno je naime srednja škola, dakle pripravna škola za narodnu inteligenciju, bila jedinstvena, naime klasična gimnazija s pretežito humanističkom i klasičnom nastavom. U drugoj polovini XIX. stoljeća razvio se je kod nas još jedan oblik srednje škole — realka. koja je trebala udovoljiti novim potrebama vremena, pa spremati mladež za t. zv. realne nauke i praktična zvanja, dakle za prirodne, priradne i tehničke studije i službe. Ali doskora su se pokazale nezgodne strane toga novoga ustrojstva srednjih škola. Broj razreda i stupanj obuke u re-

alkama bijaše naime niži nego u gimnazijama, pa realka izprva nije davala uobće pravo na polazak sveučilišta. Poslije su obsolventi realke mogli ići samo na neke visoke nauke, napose na priradne i tehničke visoke škole. A takvih mi uobće nismo imali, jer je na zagrebačkom sveučilištu bio samo bogoslovni, pravni i mudroslovni fakultet. Osim toga je ta oštra razlika među srednjim školama između gimnazije i realke, bez prielaza i veze, bila i psiholožki nezgodna, jer je diete u prvom razredu srednjih škola još suviše nerazvijeno, a da bi roditelji već sada mogli izpravno izabrati njegov put obrazovanja i buduće životno zvanje. U većini pak mjesta, u kojima je bila srednja škola, nije se ni mogla ujedno podići i gimnazija i realka. Stoga se u cieloj drugoj polovici XIX. stoljeća u Europi vodi borba između pristaša klasičnog i realnog obrazovanja o konačno ustrojsvo srednje škole. Pobornici novoga, realnoga obrazovanja ustaju protiv »kulturnog monopola« klasične gimnazije i klasičnog obrazovanja, koji su do tada izključivo davali pravo na sveučilištne nauke, te traže »ravnopravnost« realke i realnog obrazovanja s gimnazijom. Ta je borba onda svršila kompromisom, naime ustrojstvom realne gimnazije, t. j., sastavljenoga oblika gimnazije, u kojem je združeno i klasično i realno obrazovanje. Realna gimnazija osnovana je kod nas g. 1894., a konačni je oblik dobila naučnom osnovom od g. 1908. (t. zv. realna gimnazija bjelovarsko-karlovačkog tipa). U tim realnim gimnazijama, učio se je latinski jezik već počevši od I. razreda, dok se je od III. razreda škola dielila na dva odjela, na gimnazijski i na realni odio (t. zv. bifurkacija). U gimnazijskom odjelu nastavilo se je onda do osmoga razreda s učenjem latinskoga jezika, kojemu je pridošao i grčki jezik. U realnom odjelu pak učili su učenici mjesto klasičnih jezika više realnih predmeta (dakle dva živa strana jezika, mjerstveno crtanje, opisno mjerstvo, i u većemu obsegu matematiku i prirodne znanosti, poglavito kemiju). Ostale predmete kao vjeronauk, hrvatski jezik i književnost, poviest, zemljopis, prirodopis učili su učenici obaju odjela jednako. Učenici realnih gimnazija dobili su pravo, da polaze sve fakultete i visoke škole bez obzira na to, koji su odio svršili, samo su pri upisu na neke fakultete morali svršiti dopunske tečajeve i izpite. Bivša kr. zemaljska vlada odredila je napokon, da se sve gimnazije i realke postepeno pretvore u realne toga ustrojstva, ali je provedbu te reforme spriečio prvi svjetski rat.

U istom desetljeću, kad su osnovane realne gimnazije, riešeno je i važno pitanje ženskoga višega obrazovanja osnutkom ženskih liceja (g. 1892.). Do tada je bilo samo djevojačkih škola, pa hrvatska ženska mladež nije imala prilike, da stekne više gimnazijsko obrazovanje i da se spremi za sveučilištne nauke. Odredbom kr. zemaljske vlade od g. 1913. trebali su se i ženski liceji pretvoriti u realne gimnazije, tako da bi Hrvatska postepeno dobila jedinstveni oblik više, srednje škole, naime realnu gimnaziju.

Naučne su osnove hrvatskih gimnazija na koncu toga razdoblja bile sliedeće:

REALKA

(1918.)

Tek. broj	Predmeti	Broj sati u razredu						
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2
2	Hrvatski jezik	4	4	4	4	3	2	2
3	Njemački jezik	4	3	3	3	3	2	2
4	Francuzki jezik	—	—	—	—	3	3	3
5	Zemljopis	3	2	2	2	—	—	1
6	Poviest	—	2	2	2	3	3	3
7	Matematika	3	3	3	4	5	5	5
8	Mjerstvo, mjerstveno risanje, opisno mjerstvo	6	3	3	3	3	3	3
9	Prirodopis	3	3	—	—	—	2	3
10	Fizika	—	—	4	3	3	4	4
11	Kemija	—	—	—	3	3	2	2
12	Prostoručno risanje	—	4	4	4	4	4	2
13	Krasopis	1	1	—	—	—	—	—
	Svega na tjedan	26	27	27	30	32	32	32

KR. REALNA GIMNAZIJA

(1918.)

Tek. br.	Predmeti	Broj sati u razredu							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2
2	Hrvatski jezik	2	4	3	2	2	2	2	3
3	Njemački jezik	4	4	3	3	3	3	3	3
4	Latinski jezik	—	—	5	5	6	6	5	5
5	Francuzki jezik	—	—	5	5	3	3	3	3
6	Mađarski jezik	—	—	—	—	3	3	8	3
7	Zemljopis	3	2	2	2	1	1	1	1
8	Poviest	—	2	2	2	2	3	2	2
9	Matematika	4	3	3	3	4	5	3	3
10	Mjerstvo i mjerstveno crtanje	1	3	3	3	—	—	—	—
11	Opisno mjerstvo	—	—	—	—	3	3	2	2
12	Prirodopis	2	3	—	—	3	3	2	—
13	Fizika	—	—	3	2	—	—	4	4
14	Kemija	—	—	—	2	3	3	2	2
15	Filozofijska propedeutika	—	—	—	—	—	—	2	2
16	Prostoručno risanje	4	4	4	4	4	2	2	2
17	Krasopis	2	—	1	—	—	—	—	—
18	Higiena	—	—	—	—	—	—	—	1
	Svega na tjedan	24	28	35	35	39	39	38	38

VELIKA GIMNAZIJA (1918.)

Tek. br.	Predmeti	Broj sati u razredu							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2
2	Latinski jezik	6	5	5	5	5	5	5	5
3	Grčki jezik	—	—	5	4	4	4	4	4
4	Hrvatski jezik	4	4	3	3	3	3	3	3
5	Njemački jezik	4	4	3	3	3	3	3	3
6	Poviest	—	2	2	2	3	4	3	3
7	Zemljopis	3	2	2	2	1	1	1	1
8	Matematika	3	3	3	3	4	3	3	2
9	Prirodopis	2	3	—	—	3	3	—	—
10	Krasopis	2	1	—	—	—	—	—	—
11	Fizika	—	—	3	2	—	—	$^4/_2$	4
12	Kemija	—	—	—	2	—	—	2	—
13	Higiena	—	—	—	—	—	—	—	1
14	Filozofijska propedeutika	—	—	—	—	—	—	2	2
	Svega na tjedan	26	26	28	28	28	28	30	30

Gimnazije u bosanskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj bile su uglavnom slično uređene kao i u banskoj Hrvatskoj. Razlika je uglavnom bila u tome, što se je u bosanskoj Hrvatskoj u klasičnim gimnazijama mjesto grčkog jezika mogao učiti arapski jezik; u primorskim se pak gimnazijama učio talijanski jezik kao glavni živi strani jezik.

Razvitak hrvatske gimnazije u drugoj polovici XIX. stoljeća pruža nam i opet sliku liepog napredka: sve potrebne reforme, koje traže nove prilike vremena, provode se brzo i s uspjehom, gotovo istodobno kao i u Europi. Najviše sličnosti imade tadašnja hrvatska gimnazija s ustrojstvom srednjih škola u bivšoj Austriji, dok se je najvećma razlikovala od oblika gimnazije u Mađarskoj i u Srbiji. Sustav hrvatskih gimnazija spadao je među najbolje u kontinentalnoj Europi. Osobite su prednosti tadašnje hrvatske gimnazije bile: sretno riešeni odnošaj između klasičnog i realnog obrazovanja, zatim ravnopravnost sveučilištnih nauka za učenike svih oblika gimnazija, i napokon psiholožki i socialno opravdana razlika između mužke i ženske gimnazije. Konačno valja iztaknuti i ravnotežu između škole i doma, koja je značajna za hrvatsku gimnaziju, jer ona nije internatska škola (kao na pr. francuzke i anglosaske gimnazije), nego većina gimnazijske mladeži za

VELIKA REALNA GIMNAZIJA 1918. (Noviji tip)

Tek. br.	Predmeti	I.	II.	III.		IV.		V.		VI.		VII.		VIII.	
		r. g	r. g.	g.	r.	g.	r.	g.	r.	g.	r.	g.	r.	g.	r.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
2	Latinski jezik	6	5	5	—	5	—	5	—	5	—	5	—	5	—
3	Grčki jezik	—	—	5	—	4	—	4	—	4	—	4	—	4	—
4	Hrvatski jezik	4	3	2	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
5	Njemački jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
6	Francuzki jezik	—	—	—	5	—	5	—	3	—	3	—	3	—	3
7	Zemljopis	3	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
8	Poviest	—	2	2	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2
9	Matematika	4	3	3	3	3	3	4	4	3	5	3	3	2	3
10	Mjerstvo i mjerstveno risanje	1	3	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Opisno mjerstvo	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	2	—	2
12	Prirodopis	2	3	—	—	—	—	3	3	3	3	—	2	—	—
13	Fizika	—	—	3	3	2	2	—	—	—	—	2	4	4	4
14	Kemija	—	—	—	—	2	2	—	3	—	3	2	2	—	2
15	Filozofijska propedeutika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2
16	Prostoručno risanje	4	4	4	4	4	4	4	4	2	2	2	2	2	2
17	Higiena	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
18	Krasopis	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Svega na tjedan	31	31	31	30	31	31	31	31	29	31	31	31	31	30

vrieme svoga školovanja ostaje kod kuće, pod utjecajem obiteljskog odgoja.

Dakako, uzprkos svim liepim nastojanjima, koje smo prikazali, imala je naša gimnazija i nedostataka. Uostalom, t. zv. »kriza gimnazije« bijaše obća briga tadašnje Europe. Upravo Otac domovine dr. Ante Starčević i njegovi sljedbenici poveli su prvi kod nas borbu za podpuno uređenje hrvatske škole u hrvatskom narodnom duhu, pa su tražili, da se iz hrvatskih škola ukloni ćirilica i srbska književnost, te slavosrbska i jugoslavenska »magla«. Poslije Otca domovine sliede braća Radići, koji traže, da se uz umno obrazovanje veća pozornost obrati odgoju volje i značaja, i da se škola više približi narodu.

Od 1918. do 1941.

Dok je dosele hrvatska srednja škola, uzprkos svim potežkoćama i nedostatcima, ipak postepeno napredovala, u bivšoj Jugoslaviji je ustrojstvo gimnazije nazadovalo, premda je broj škola porastao. Tuđinski su vlastodržci naime naprosto uveli srbski sustav gimnazija, koji se je, kako smo već iztakli, znatno razlikovao od sustava hrvatskih gimnazija. Klasične su gimnazije većinom ukinute (u bivšoj Srbiji ih uobće nije bilo). Pretežni oblik srednje škole postade realna gimnazija, koja je uglavnom uređena po srbskom uzoru. Stoga je u realnim gimnazijama znatno smanjena obuka u latinskom jeziku, ali također i obuka u realnim predmetima. Latinski jezik su doduše odtada učili svi učenici, ali samo u višim razredima. Od realnih pak predmeta posve je ukinuto mjerstveno crtanje i opisno mjerstvo, dok je broj sati iz fizike i kemije znatno smanjen. Njemački i talijanski jezik su ukinuti ili su im satovi smanjeni, dok je francuzki jezik postao glavni strani jezik u gimnazijama. Napokon je bila znatna promjena u srednjoškolskom sustavu i to, da su ukinute posebne ženske realne gimnazije i liceji, te je ženska srednja škola sasvim izjednačena s mužkom (koedukacija).

Zbog toga preuređenja hrvatske gimnazije nastalo je veliko nezadovoljstvo, jer ovo novo nametnuto ustrojstvo gimnazije, po uzoru srbske srednje škole, nikako nije odgovaralo našim

ŽENSKI LICEJ
(Stariji tip)

Tek. br.	Predmeti	I.	II.	III.	IV.	V.		VI.		VII.		VIII.	
						l.ip.	p.	l.ip.	p.	l.ip.	p.	l.ip.	p.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2		2		2		2	
2	Hrvatski jezik	4	4	3	3	3		3		3		3	
3	Francuzki jezik	—	—	5	5	4		4		4		4	
4	Njemački jezik	3	3	3	3	2		2		2		2	
5	Svjetska književnost	—	—	—	—	2		2		2		2	
6	Poviest	—	2	2	2	3		3		2		2	
7	Zemljopis	2	1	2	2	—		—		1		1	
8	Matematika	3	3	2	2	3		3		3		2	
9	Prirodopis	2	3	2	3	3		2		—		1	
10	Fizika	—	—	—	3	—		—		2		2	
11	Risanje	4	4	2	2	2		2		2		2	
12	Higiena	—	—	—	—	—		—		1		—	
13	Gimnastika	1	1	1	1	1		1		1		1	
14	Krasopis	2	1	1	—	—		—		—		—	
15	Ručni rad	3	3	2	2	1	1	1	2	—	1	—	
16	Pjevanje	1	1	1	1	—	1	—	1	—	1	—	1
17	Filozofijska propedeutika	—	—	—	—	—		—		1	—	1	—
18	Englezki jezik	—	—	—	—	5	—	5	—	5	—	5	—
19	Latinski jezik	—	—	—	—	5	—	6	—	5	—	5	—
20	Pedagogija	—	—	—	—	—	3	—	4	—		—	2
21	Special. metod. i praktič. vježbe	—	—	—	—	—		—		—	5	—	4
22	Kućanstvo	—	—	—	—	—	1	—		—		—	
	Svega na tjedan	27	28	28	28	36	31	36	31	36	32	36	31

kulturnim i priradnim prilikama. S tom reformom ne bijahu zadovoljni niti pristaše klasicizma, niti pristaše realnog obrazovanja. Jedne je naime smetalo ukidanje klasičnih gimnazija, koje bijahu glavni tradicionalni oblik hrvatske srednje škole, a druge je opet ogorčilo obustavljanje ili smanjivanje obuke u važnim predmetima realnog obrazovanja. Činjenica jest, da su se na različitim fakultetima težko osjećali nedostatci prednaobrazbe, koju je studentima pružala tako preuređena gimnazija. Na humanističkim fakultetima opažao se je manjak klasične naobrazbe, na tehničkom fakultetu pak smetalo je nepoznavanje mjerstvenog crtanja i opisnog mjerstva. Napredak obuke na medicinskom i poljodjelskom fakultetu priečilo je opet slabo znanje kemije i t. d. Pogotovo pak bijaše nezgodno to, da je naša mladež obširno učila jezik daleke Francuzke, dok je dokinuto učenje jezika naših najbližih susjeda, naime njemačkog i talijanskog jezika, što je za nas od tolike potrebe u kulturnom i priradnom životu. Isto je tako bilo pogubno, što je upravo u doba poratnog razsula obitelji i ćudorednosti u gimnaziji izjednačena obuka mužke i ženske mladeži (koedukacija).

No ako je pedagožki nazadak gimnazije u Jugoslaviji bio očit, još je štetniji bio njezin politički razvitak. Srbski su se name vlastodržci htjeli poslužiti gimnazijom, da bude sredstvom za odnarođivanje hrvatske mladeži i buduće inteligencije. Gimnazija je trebala odgojiti hrvatsku mladež i inteligenciju u protuhrvatskom i jugoslavenskom duhu, a tako je s vremenom trebalo ugušiti i hrvatsku kulturu. Svi predmeti, a napose obuka u nacionalnim predmetima, bili su prožeti tim duhom. Bilo je u srdcu Hrvatske gimnazija, u kojima su se upotrebljavale gotovo sve školske knjige na ćirilici, gdje su u učeničkoj knjižnici bile same srbske knjige, a po zidovima su visjele slike samo iz srbske poviesti. Đačka družtva u gimnazijama bijahu uobće jugoslavenska ili srbska, a školske svečanosti slavile su također samo srbske ili jugoslavenske ličnosti i događaje. Godinama bijaše uz najteže kazne zabranjeno hrvatsko ime i hrvatska zastava. Ali uza sav napor i uza sva nasilja nisu uspjele osnove srbskih vlastodržaca, nego su imale baš protivan učinak, pa je upravo hrvatska mladež u gimnazijama kao i na sveučilištu postala jednim od glavnih pobornika hrvatskog ustaškog pokreta.*

U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ
(Reforma gimnazije u hrvatskom ustaškom duhu)

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nisu dakako gimnazije nikako mogle ostati onako uređene, kako su bile u bivšoj Jugoslaviji. Stoga su doskora, čim je uzpostavljena Nezavisna Država

*Naučne su osnove gimnazija u bivšoj Jugoslaviji bile ovakve:

KLASIČNA GIMNAZIJA (1938.)

Tekući broj	Predmeti	Broj sati u razredu							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	2	2
2	»Hrvatskosrbski«-»slovenački« jezik	5	4	4	4	4	4	4	4
3	Francuzki jezik	2	3	3	3	3	3	3	3
4	Njemački jezik								
5	Latinski jezik	5	5	4	4	5	5	4	4
6	Grčki jezik	—	—	4	4	4	4	4	4
7	Poviest	—	2	3	3	3	3	3	3
8	Zemljopis	2	2	2	2	2	2	1	2
9	Prirodopis	2	3	—	—	2	2	2	—
10	Fizika	—	—	3	—	—	—	3	3
11	Kemija	—	—	—	2	—	—	2	—
12	Higiena	—	—	—	2	—	1	—	1
13	Matematika	3	3	3	3	3	3	3	—
14	Umjetnost	—	—	—	—	—	—	—	2
15	Osnovi filozofije	—	—	—	—	—	—	—	3
16	Crtanje	2	2	—	—	—	—	—	—
17	Pisanje	2	—	—	—	—	—	—	—
18	Pjevanje	2	2	—	—	—	—	—	—
19	Gimnastika	2	2	2	2	2	1	—	—
	Svega na tjedan	30	30	30	31	30	30	31	31

REALNA GIMNAZIJA (1938.)

Tek. br.	Predmeti	Broj sati po razredu							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	2	2
2	»Hrvatskosrbski«-»slovenački« jezik	5	5	4	4	4	4	4	4
3	Francuzki jezik	3	3	3	3	3	3	3	3
4	Njemački jezik	—	—	3	3	3	3	3	3
5	Latinski jezik	—	—	—	—	4	4	3	3
6	Poviest	—	2	3	3	3	3	3	3
7	Zemljopis	2	2	2	2	2	2	2	2
8	Prirodopis	3	3	—	—	2	3	2	—
9	Fizika	—	—	2	2	—	—	3	3
10	Kemija	—	—	—	3	—	—	—	2
11	Higiena	—	—	1	1	—	1	1	—
12	Matematika	4	4	4	3	3	3	4	4
13	Osnovi filozofije	—	—	—	—	—	—	—	2
14	Crtanje	2	2	2	2	2	1	—	—
15	Pisanje	2	1	—	—	—	—	—	—
16	Pjevanje	2	2	—	—	—	—	—	—
17	Gimnastika	2	2	2	2	2	1	1	—
18	Ručni rad	2	2	2	—	—	—	—	—
	Svega na tjedan	29	30	30	30	30	30	31	31

Hrvatska, u našim gimnazijama provedene znatne promjene u hrvatskim i ustaškom duhu. Ponajprije je promienjena naučna osnova, pa je iz nje uklonjeno sve, što se protivi duhu i kulturi hrvatskoga naroda: dokinuto je učenje srbske i slovenske poviesti i književnosti, uklonjena je ćirilica, a mjesto toga je uvedena mnogo obširnija obuka hrvatske književnosti, poviesti i zemljopisa. Poduzete su mjere, da se i hrvatski jezik i pravopis uredi u hrvatskom duhu, te je određeno, da se iz književnog jezika izbace brojni srbizmi, a mjesto Vukova fonetskog pravopisa uveden je hrvatski tradicionalni korienski pravopis. Stoga je osnovan i poseban Ured za hrvatski jezik, kojemu je zadatak, da uredi hrvatski književni jezik i pravopis. Naučna osnova u gimnazijama usklađena je također i s novim poredkom u Europi, pa je ukinuto učenje francuzkoga i englezkoga jezika, a mjesto toga je u sve srednje škole uvedena obuka njemačkoga i talijanskoga jezika. Dakako da su u hrvatskom duhu uređene i školske knjige, školske knjižnice i učila. Stoga su zabranjene sve srbske školske knjige, a zadržane su samo školske knjige od hrvatskih pisaca i nakladnika. Ali i te su knjige temeljito prerađene u hrvatskom duhu. Za nacionalnu skupinu naučnih predmeta, dakle za hrvatski jezik i književnost, za hrvatsku poviest i zemljopis Nezavisne Države Hrvatske izrađene su i izdane uobće nove školske knjige. Iz školskih knjižnica izlučene su sve srbske knjige i knjige u ćirilici, kao i sve knjige, koje su napisane u jugoslavenskom, bezvjerskom ili marksističkom duhu.

Hrvatska narodna država uvela je već i znatne olakšice u školovanju: tako je ukinut prijamni izpit za upis u gimnaziju, te niži tečajni izpit po svršetku četvrtog razreda gimnazije.

Temeljito je preuređen i odgojni postupak u gimnaziji, kao i družtveni život školske mladeži u duhu nove Hrvatske i nove Europe. Stoga su izdana nova stegovna pravila, koja se temelje na nacionalnoj sviesti i samostezi školske mladeži, a ne samo na kaznama, kao što je to bilo u bivšoj Jugoslaviji. Revolucionarna je pak promjena provedena u izvanškolskom i družtvenom životu školske mladeži. Prije je naime mladež zbog razsula obitelji i prezaposlenosti roditelja bila prepuštena uglavnom sama sebi i lošem utjecaju ulice, napose u većim gradovima, jer u službena, protunarodna školska družtva za bivše Jugoslavije hrvatska mladež nije voljela ići, niti su ta družtva mogla vršiti kakav jači utjecaj na našu mladež. Sada je tome pogubnom stanju mladeži učinjen kraj, jer je zakonskom odredbom Poglavnika u okviru ustaškog pokreta osnovana postrojba Ustaška mladež, u kojoj će se sva hrvatska mladež u izvanškolsko vrieme odgajati u duhu hrvatskih i ustaških načela. Sva školska mladež pohrlila je s veseljem u Ustašku mladež, koja će se postepeno sve više izgraditi, te će uz crkvu, obitelj i školu sudjelovati u odgoju hrvatske mladosti, osobito u državnom i nacionalnom pogledu.

Već u kratko vrieme od samo dvie godine dana, što postoji Nezavisna Država Hrvatska, provedene su dakle vrlo velike promjene u hrvatskim gimnazijama, uza sve potežkoće ratnih prilika. Dakako, to je bilo prekratko vrieme, da se provede podpuno preuređenje naše srednje škole: moglo se je učiniti samo ono, što je najnuždnije, da se zatru tragovi nenarodne prošlosti. Stoga se je sada pristupilo i radu oko podpune reforme naših gimnazija, kako u hrvatskom ustaškom duhu, tako i prema suvremenim državnim i narodnim potrebama, i po načelima moderne pedagogije.

VI. Žensko školstvo

Napisao A. HEISINGER

Prve ženske škole bile su u Hrvatskoj, kao i u ostaloj Europi, s a m o s t a n s k e. God. 1777. osnovale su sestre uršulinke u Varaždinu prvu žensku pučku školu u Hrvatskoj. Doskora je Josip II. odredio, da se za djevojčice imaju podizati pučke škole, osobito po gradovima. God. 1789. osnovana je gradska ženska pučka škola u Zagrebu. U Vojnoj krajini je Josip II. dozvolio, da djevojčice polaze dječačke pučke škole. Još u XVIII. vieku, osnovane su u više gradova ženske pučke škole, ali su bile još primitivnije uređene od mužkih.

Novo razdoblje ženskoga školstva u Hrvatskoj počinje dolazkom sestara milosrdnica (1845.) koje god. 1846. osnovaše u Zagrebu djevojačku pučku školu, a god. 1847. žensku u č i t e l j s k u š k o l u, koja je god. 1851. proglašena javnom. U to su doba u Zagrebu bile već 3 djevojačke pučke škole. I u Vojnoj krajini su u prvoj polovici XIX. stoljeća osnovane djevojačke pučke škole u svim većim (t. zv. štopskim) mjestima. Međutim t. zv. bolji krugovi nisu htjeli svoje kćeri slati u javne škole, nego su ih pojedince ili skupno dali poučavati od privatnih učiteljica. Školska i privatna obuka djevojčica bila je većinom njemačka; hrvatski se jezik uobće nije učio. Osim toga se je u ženskim pučkim školama više gledalo na ručni rad, nego na obuku u čitanju, pisanju, računanju i u ostalim predmetima.

God. 1862. osnovale su sestre milosrdnice prvu v i š u d j e v o j a č k u š k o l u u Zagrebu, a do god. 1882. osnovano je već 5 viših djevojačkih škola (još u Karlovcu, Varaždinu, Đakovu i Osieku). God. 1881. propisala je zemaljska vlada jedinstvenu naučnu osnovu za više djevojačke škole, a od god. 1893. uvedena je u njih licejska naučna osnova. Prva viša djevojačka škola u Krajini uvedena je god. 1885. u Gospiću.

Uoči prvog svjetskoga rata bilo je u Hrvatskoj 14 viših djevojačkih škola, od njih 5 samostanskih, 3 gradske i 6 zemaljskih. God. 1909. je viša djevojačka škola u Zagrebu podieljena na 2 zavoda (kućanskoga i trgovačko-industrij-

skoga smjera. Svršene učenice te više djevojačke škole mogu onda polaziti još i različite praktične tečajeve: kućanske, obrtne, za uzgoj djece, socialni i zdravstveni tečaj, koji traju 5—10 mjeseci.

God. 1892. otvorena je u Zagrebu prva ženska srednja škola pod nazivom ženski licej. — Latinski i englezki jezik odnosno pedagožki predmeti bili su relativno obligatni. Učenice, koje su učile latinski, mogle su polaziti filozofski fakultet (neke predmete), a one, koje su učile pedagožke predmete, mogle su biti pučke učiteljice. Poslije su osnovani još liceji u Osieku i Sušaku.

Poslije prvoga svjetskog rata obćenito su u svietu prodrla shvaćanja demokratskog i marksističkog pokreta o ženskom školstvu, prema kojemu se odgoj i obrazovanje ženske mladeži ima izjednačiti s mužkim. To se je dogodilo i u bivšoj Jugoslaviji, gdje je žensko školstvo podpuno izjednačeno s mužkim, pa u svima mjestima, gdje nema posebnih ženskih škola, polaze djevojčice mužkê škole (koedukacija), pa i srednje. Ženski licej i više djevojačke škole ukidaju se. No težke poslijeratne prilike, a napose velika gospodarska kriza i razsulo obitelji i doma, pokazali su, da podpuno izjednačenje ženskog i mužkog obrazovanja nije izpravno. Jer ako škola hoće da svojim učenicima dade valjano i podpuno obrazovanje, treba da uzme uobzir i njihova duševna i tjelesna svojstva kao i njihov socialni poziv, pa kod ženske mladeži treba uzeti u obzir osobiti značaj ženske ličnosti i osobitu socialnu funkciju žene, pogotovo u današnje vrieme, gdje su obitelj i dom ugroženi. Pa zato nije čudo, da se je u svietu toliko razmahao pokret kućanskoga školstva, čak i u anglosaskim zemljama, koje su nekoć bile izlazište kulturnog i socialnog izjednačenja žene i mužkarca.

Naučna osnova je bila ova:

Tek. br.	Predmeti	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2
2	Hrvatski jezik	4	4	3	3	3	3	3	3
3	Francuzki jezik	—	—	5	5	4	4	4	4
4	Njemački jezik	3	3	3	3	2	2	2	2
5	Englezki jezik	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Latinski jezik	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Pedagogija predmeti relativno obligatni	—	—	—	—	5	6	5	5
8	Svjetska književ.	—	—	—	—	2	2	2	2
9	Poviest	—	2	2	2	3	3	2	2
10	Zemljopis	2	1	2	1	—	—	1	—
11	Matematika	3	3	2	2	2	2	2	2
12	Prirodne nauke	2	3	2	4	3	2	2	3
13	Filoz. propedeutika	—	—	—	—	—	—	1	1
14	Risanje	4	4	2	2	2	2	2	2
15	Ručni rad	3	3	2	2	—	—	—	—
16	Pjevanje	1	1	1	1	1	1	1	1
17	Gimnastika	1	1	1	1	—	—	—	—
18	Krasopis	2	—	—	—	—	—	—	—
		27	27	27	28	29	29	29	29

VII. Muslimansko školstvo u Hrvata

Napisao SALIH LJUBUNČIĆ

Za dugotrajne turske uprave podigli su muslimani bosansko-hercegovačke Hrvatske svoje školstvo do znatne visine, kako u pogledu vrsta i broja škola, tako i u smjeru njihove unutarnje izgradnje, organizacione dakle i didaktičke. Utjecaji i ugledanja dolazili su, kako je to i razumljivo, s iztoka, najviše preko Turaka. Ovi su opet u Arapima i Perzijancima, sada Irancima, našli svoje učitelje, a s njima uistinu jako razvijen kulturni život, sa svima uredbama i sredstvima, prikladnim i sposobnim, da ga ne samo omoguće, već i unapriede. Davno prije osvojenja hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od strane Turaka, islamski iztočni narodi, posebno Arapi, imali su vrlo razvijeno i razprostranjeno školstvo, a uz to svoju bogatu literaturu, u kojoj su bile uz poeziju zastupane sve grane nauke. Bitno obilježje ovog razvijenog kulturnog života bilo je islamstvo. Zato su i muslimanske škole u našim krajevima služile u prvom redu vjersko-kulturnim potrebama, a u ovom okviru i drugim duhovnim i družtvenim težnjama. Tome će zadatku i nadalje služiti, dok god budu nosile biljeg svoje islamske vjeroizpoviesti.

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske (1878.) počinju se u ovim našim značajnim pokrajinama osnivati simultane narodne škole, škole dakle za svu djecu, bez razlike kojoj vjeroizpoviesti pripadala. S ovim narodnim školama, promicanim po austrougarskim okupacionim vlastima, dolaze i mnoge koristne tekovine, organizacione i pedagogijske, što je za tadanje naše školske prilike, osobito za muslimanske, izgledalo novo i vriedno nasljedovanja. Uz vrlo taktičan postupak upravnih činovnika, svakako obrazovanih i sposobnih ljudi, muslimani su, u početku inače vrlo nerazpoloženi prema svemu, što je dolazilo od okupacionih vlasti, ne samo postepeno prilazili ovim školama, već su svojski pregli, da i svoje konfesijske škole preudese prema njihovu uzoru. Iako je brojno stanje muslimanskih škola za austrougarske uprave znatno nazadovalo, najviše kod elementarnih i srednjih škola, ono se kvalitetno zaista u mnogome poboljšalo. Za ovo vrieme reformirane su sve vrste škola, a nove, inače potrebne, uzpostavljene i podignute na stupanj posve modernih učilišta.

Ovo vanjsko i unutarnje izgrađivanje i dotjerivanje muslimanskog školstva na tlu Hrvatske nastavljeno je — uzprkos svim zaprekama od nesklonih državnih vlasti — i za Jugoslavije. Uviek

pod utjecajem naprednih pedagogijskih misli, a u stalnoj brizi za svoj kulturni život, u smislu i slovu islamske nauke, naši su muslimani stalno pokazivali i ljubav i predanost prema svome školstvu, i bili uviek spremni, da se bore kako za njegovo čuvanje, tako i za njegovo promicanje. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj moći će oni ne samo nastaviti svoj dosadanji kulturni rad posredstvom svojih vjeroizpovjednih škola, već će ga svestrano razviti i ojačati, pošto već od prije imaju dosta dokaza, da u svojoj braći Hrvatima katolicima nalaze razumievanja i ljubavi za sve, što ih može osnažiti i oplemeniti kao značajan dio hrvatskoga naroda.

Ovo nekoliko uvodnih rieči pokazuje nam ujedno i nacrt za poviestni razvoj muslimanskog školstva, o čemu želimo potanje govoriti.

Muslimani u Hrvatskoj imali su dakle i u prošlosti svoje razvijeno školstvo. Ono je nastajalo i razvijalo se iz duhovnih potreba, buđenih i poticanih kultom islamske vjere, a uz to družtvenim i kulturnim običajima, koji su vladali u islamskim narodima, u što su se oni inače mnogo ugledali. Učenje (čitanje) Kur'ana, njegovo tumačenje i nasljedovanje, kao i poznavanje svih potrebnih molitava (dovâ) i vjersko-moralnih odredaba, uzko povezanih s vršenjem obvezatnog klanjanja (moljenja i slavljenja Boga), sve je to muslimanu, bio on seljak ili građanin, siromah ili bogat, neodklonjiva i neizbježiva dužnost, ako hoće uistinu biti musliman. S ovog razloga morale su se svugdje, u selima, kao i u većim mjestima, podizati džamije, a uz njih škole (mektebi). Prema islamskim propisima o vršenju Božjih zapoviedi, u prvom redu klanjanja, što se vrši svaki dan pet puta, a što je pohvalnije i vrednije, ako se vrši u zajednici, a ne pojedinačno, podizane su džamije u svakom selu, a u gradovima u svakoj četvrti (mahali). Iz toga se razloga može razumjeti, zašto je Sarajevo do nedavno imalo stotinu džamija, a što ih i koje neznatno mjesto, kakav mali šeher, ima desetak. U početku su džamije bile, kao i na iztoku, i prve škole. S vremenom su se podizali mektebi, samostalne škole. I sela su morala imati svoje džamije, a uz njih i mektebe. Nije li toga bilo, zajednički se klanjalo i učilo u kojoj seoskoj kući. Turski putopisac Evlija Čelebija, koji je u 17. vieku putovao našim krajevima, veli, da je u samom Sarajevu zatekao 180 mekteba. Iako danas pod riečju »mekteb« razumijemo početnu vjersku školu, vjerojatno će biti, da su tu obuhvaćene sve škole, niže i više, jer rieč mekteb i znači: škola. Ali broj mekteba, manjih i većih, bio je u znatnom broju i u manjim mjestima. Nije ništa neobično bilo, da bi u jednoj mahali (četvrti) bilo po dva i tri mekteba, jedno radi preuzkih prostorija, a drugo, što su se pojedini alimi (učenjaci, hodže) od sebe odlučivali na podizanje svojih škola.

Ovo je svakako značajno. Hrvatski muslimani imali su u dalekoj prošlosti, u svima mjestima svoje vjerske škole, u kojima se učilo i čitati i pisati, pa i računati, a uz to tumačilo i objašnjavalo sve, što je potrebno za islamsko vjerovanje i vršenje islamskih dužnosti. Knjige, iz kojih se učilo, pisane su većinom turskim jezikom, a arapskim pismenima, dok je Kur'an ostao uviek nepromienjen: pisan arapskim pismenima i na arapskom jeziku. Ali iako se služilo knjigama, pisanim turskim i arapskim jezikom, tumačenje je, a to znači obučavanje, bilo uviek i samo hrvatsko. Obuka je dakle u ovim mektebima bez razlike uviek bila hrvatska.

Iako nije bilo službene školske obveze, sva su djeca gotovo redovito pohađala mektebe, jednako ženska, kao i mužka. U mektebe se polazilo vrlo rano, obično s pet ili šest godina, i tu ostajalo, dok se nije naučilo, što je bilo potrebno za vjersko obrazovanje. Obuka je bila, slično kao i na zapadu u srednjem vieku i velikim dielom u novom, zajednička, skupna. Sjedilo se u jednoj prostoriji, obično na prignutim koljenima ili podvijenih nogu. Kod početnog čitanja obučavalo se po staroj metodi sricanja. Učenje molitava i drugih školskih zadataka obavljalo se u skupinama; svi učenici, koji su imali isti zadatak, učili su zajedno, obično glasno, a dodieljen bi im bio po koji stariji drug ili drugarica, da im bude od pomoći. Učitelj (hodža) izpitivao je svakog učenika pojedinačno, a kad bi utvrdio, da je netko dobro naučio određeni mu zadatak, zadavao bi mu sliedeći. Disciplina je bila stroga, a za učinjene prestupke nisu izostajale ni osjetljive tjelesne kazne. U odnosu učenika prema učitelju bilo je više od običnog školskog reda: učenici su u hodži gledali predstavnika vjere, čuvara dobrih običaja i učenjaka (alima), sve dakle, što ga je izdizalo iznad drugih ljudi, davalo mu neko uzvišeno i svetačko obilježje, čega je posljedica bila, da su ga susretali s osjećanjem strahopočitanja i držali mnogo do njegova blagoslova ili priekora.

Uz mektebe postojale su također brojne medrese. Medrese su za turskog vremena bile zapravo tadanje srednje škole, ali i visoke. U njima se učilo sve, što je u tadanjoj islamskoj nauci od vriednosti: uz učenje Kur'ana i uz tumačenja islamske dogmatike, u njima se učilo turski, arapski pa i perzijski, uz ove jezike, uz gramatiku i literaturu, i šeriatsko pravo, poviest islama, logika i dr. Kao i u mektebima, i ovdje su priručne knjige bile gotovo sve na stranim jezicima, najviše na turskom, ali je obuka opet bila samo hrvatska, izuzevši možda predavanja u višem tečaju, gdje su učenici mogli sliediti učitelja u turskom ili u arapskom jeziku. Iz mekteba prelazili su učenici u medrese, obično mužkarci, ali nisu izostajale ni djevojčice.

Prve medrese nastajale su u džamijama. Poslije su se podizale posebne zgrade za njih. Najviše je medresa bilo u gradovima, ali ih je bilo i u manjim mjestima, pa i u selima, kao na pr. u Blagaju i u Rači. Seljačka djeca odlazila su u gradske medrese, a njihov je broj obično bio znatan. Ove su škole bile uređene internatski, a učenici su se najviše izdržavali od vjersko-kulturnih zaklada (vakufa). Svaki pobožan i imućan musliman darovao je s radošću od svoje imovine u kulturne islamske svrhe. Svaka džamija, svaki mekteb ili kakva druga družtvena ili kulturna ustanova, kao na pr. javne kuhinje (imareti), knjižnice, kupališta i vodovodi, uzdržavani su vjekovima od darovnica dobrih ljudi. Zato su vakufska imanja u Bosni i danas od velike vriednosti, a odtuđiti se ne smiju ni u kom slučaju.

Dok su mektebi, kao elementarne škole, bili namienjeni prvoj i obvezatnoj religioznoj obuci, medrese su, uz produbljivanje vjerskog obrazovanja služile i praktičnim družtvenim i kulturnim potrebama. U njima su se pripravljali niži i viši vjeroučitelji (hodže, muderizi i alimi), hatibi (govornici, predavači), šeriatski sudci, muftije i drugi službenici, kojima je bilo potrebno više obrazovanje. U medresama se je ostajalo neograničeno vrieme, sve dok se učenik nije smatrao dovoljno osposobljenim ili dok mu njegov učitelj nije dao za to svoje priznanje i svoj blagoslov.

Zna se, da su u medrese dolazili na nauk i odrasli ljudi, oženjeni, roditelji s djecom svojom, pa i starci. Toga je bilo osobito, ako je kakav alim (učenjak) izišao na glas. Ljudi su dakle iz čiste unutarnje potrebe učili, usavršavali se. Nauka se nadasve cienila, a učestvovati u pametnim razgovorima, oduhovljavati se riečju i djelom, bilo je više od običnog doživljaja. Sve je to nosilo biljeg i pobožnosti i građanske družtvene vrline. Zato na ulaznim vratima u medresu Gazi Husrefbega u Sarajevu stoje ove značajne rieči: Mjesto, gdje se sakupljaju dobri ljudi, i kuća savršenih.

Bosansko-hercegovačka Hrvatska imala je u svoje vrieme oko stotinu medresa. Sarajevo ih je imalo svega, do sada, jedanaest. Ali i druga mjesta imala su po dvie i tri medrese, nekoja i više, kao na pr. nekada Mostar (svega 8), Foča (6), Travnik (3). Najljepšu i najpoznatiju medresu sagradio je u Sarajevu najveći muslimanski darodavac među Hrvatima Gazi Husrefbeg. Njegova je medresa dogotovljena godine 1537.-38. Kroz više od 400 godina ovaj je muslimanski zavod neprekidno vršio svoje prosvjetno i kulturno djelo, a nastavlja ga i danas, pod izgledom velike i svietle prošlosti svoje. I druge medrese, u Sarajevu i drugim mjestima Hrvatske, nastajale su od dobrotvornih darodavnica. I njihovo djelovanje traje stoljećima. Danas je njihov broj, istina, znatno opao (ima ih svega oko 20), ali mnoge od njih žive od svietlih tradicija obćeg prosvjetnog i kulturnog zanosa našeg muslimanskog svieta u Hrvatskoj.

Zato se je svakog dobrog poznavaoca ovih prosvjetnih i kulturnih prilika naših muslimana nepovoljno doimalo shvaćanje ponekih, a često i brojnih naših sunarodnjaka, o tobožnjoj nekulturnosti i neprosvietljenosti ovog značajnog diela našeg naroda. Sve je to proizlazilo iz pogrješnog stava i pogrješnog mjerila. Ovi su ljudi stvarali svoje neopravdane sudove polazeći sa svoga stajališta zapadnoeuropske obrazovanosti. Muslimane, koji su umjeli i čitati i pisati, naravno arabicom, a također i računati, opet arapskim brojnim znakovima, označivalo se kao nepismene! Njihovo nepoznavanje bitnih tekovina, i to novijih, zapadnoeuropske kulture, učenjaka i njihovih naučnih sistema, što je proizlazilo samo iz oprečnog smjera njihova obrazovanja, a time i suprotne kulturne orientacije (islamske kulture), ocjenjivalo se nekom tobožnjom kulturnom inferiornošću. A zar se s tog istog gledišta ne bi moglo istom mjerom odgovoriti i ovim jednostranim sudcima. Što oni opet znaju od islamske obrazovanosti i islamskog kulturnog djelovanja? Ali razgovarati s muslimanom, jednako sa seljacima, kao i sa šeherlijama (građanima), značilo je nuždno mienjati ovo svoje neopravdano shvaćanje. Kultura duha, a time i srdca (obično se kaže, da vjera najneposrednije utječe na srdce, ali iz njega i proizlazi) nije ovisna samo o slovu i sistemu, već o proživljavanju kulturnih vriednosti. Muslimanima Hrvatima zaista se ne može poreći, da su istinoljubivi, da žive za pravdu i oduševljavaju se za dobro, da vole svoju domovinu i svoj narod, i da sve ove bitne kulturne vriednosti upravljaju kod njih i osobno držanje i međuljudsko vladanje. Odtuda njihov prosvietljeni mir, umjerenost i trieznost. To su prvi osjetili austrougarski činovnici, kad su poslije okupacije došli među njih, a među tim činovnicima bilo je i mnogo braće Hrvata iz sjeverne Hrvatske. Ali to su osjetili i Niemci i Mađari, svi, koji su, ne ulazeći u razlike vjerskog shvaćanja, tražili obće ljudske osobine. Zato se je između njih javljalo iskreno međusobno poštovanje, prijateljstvo iz odanosti i stalne veze ljudske družtvene pripadnosti. U bivšoj Jugoslaviji prošli su muslimani ponovno kroz vatru družtvenih i duhovnih progona, ali ne na svoju moralnu štetu, iako uz znatne žrtve materialnog i družtvenog stradanja. Muževne i državničke rieči odgovornih državnih činbenika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, da su Hrvati muslimani u svakom pogledu jednaki s ostalom braćom Hrvatima, predstavljaju novo razdoblje i u njihovu poviestnom razvoju.

Ovakve školske prilike postojale su kod naših muslimana za turske vladavine, do godine 1869. Te godine objavljuje se školski zakon, u vriednosti za svu carevinu, kojim se uvodi znatna reforma. Uzpostavljaju se četiri vrste škola: m e k t e b i kao elementarne škole sa četiri godine polazka; r u ž d i j e, više osnovne škole, isto sa četiri godine polazka; trogodišnje i d a d i j e, slične realkama i šestogodišnje s u l t a n i j e, kao najviša učilišta, zapravo sveučilišta. I ako su i nadalje zadržane medrese, kakve su bile, a i mektebi, muslimani se koriste ovim zakonom i već 1870. počinju podizati ruždije. — Prvu takvu ruždiju otvoriše u Sarajevu, a poslije i u drugim većim mjestima, obično okružnim. Uz vjersku obuku u njima se učio arapski, turski i perzijski jezik. Ove su škole nakon okupacije od strane Austro-Ugarske, preuređene, pa su uneseni i drugi svjetovni predmeti, najviše po ugledu na više narodne pučke škole. Uz ruždije osnovana je u Sarajevu i učiteljska škola (darul muallimin), i to odmah iste godine, kad je zakon objavljen. Ovim se htjelo u posebnom zavodu pripremati buduće vjeroučitelje (muallime) za mektebe i ruždije, pošto se izkustvom upoznalo, da medrese ne daju dovoljno spremne učitelje (hodže). Ovaj darul-muallimin organiziran je po stambulskoj a l i j i, posebnoj školi za učiteljsko osposobljenje, koja je imala tri odjela.

Doba austrougarske okupacije i vladavine donielo je muslimanskom školstvu, kako napomenusmo, najviše promjena i novosti. Boreći se s jedne strane za vjerskoprosvjetnu autonomiju, što je uspješno završeno godine 1909., a imajući s druge strane pred sobom prilike upoznati

organizaciju i sustav škola, što su ih okupatorske vlasti podizale u zemlji, muslimani su ozbiljno pregli, da preurede i poboljšaju i svoje škole. To je bilo tim potrebnije, što je u tadanjim mektebima i medresama, najbrojnijim školama toga vremena, vladao sredovječni sustav i života i učenja. Tadanji učitelji (hodže, muallimi) malo su ili skoro ništa poznavali od novovjeke pedagogijske nauke. Školske knjige ostale su iste, a uz slabu metodu, kakva je vladala u školama, bile su na muku i učiteljima i učenicima. Sve je to bilo razlogom, da se je u školi radilo godinama i godinama, na štetu vremena i na uštrb dječjeg (mladenačkog) zdravlja. Zato su muslimani u Hrvatskoj odlučili, da u prvom redu reformiraju početne mektebe. Tome se pristupilo odmah iza okupacije. Mektebi su (nazvani: mektebi-ibtidaijje) podieljeni u tri odjela (razreda), a u svakom se učilo prema dječjoj dobi razpoređeno gradivo. Uz ove reformirane mektebe uzpostavlja se ponovno trogodišnji darul-muallimin (početkom 1892.), ovaj put na posve novom temelju. U naučnu osnovu unosi se pedagogijska skupina predmeta, i to na izričit zahtjev tadanje bos.-herc. vlade (rješenjem od 16. V. 1891.). Tadanji profesori sarajevske učiteljske škole dr. J. Turić, Stanko Pavičić i D. Jakovac preuzimaju glavne naučne predmete, a uz njih, osim vjeroučitelja, obučavaju i stručno osposobljeni učitelji muslimani, kao Edhem Mulabdić i Salih Aličehić. Ovom posljednjem, koji je svršio bečku višu pedagožku školu, povjerava se uprava zavoda.

Absolventi ovog darul-muallimina, primani u ovaj zavod redovito iz medresa, učinili su mnogo oko poboljšanja mektebske obuke. Među njima je bilo iztaknutih javnih radnika i pisaca školskih knjiga za ovu vrstu škola. Kako je polazak ovih reformiranih mekteba obvezatan, a kolidirao je sa školskom obvezom obćih pučkih škola, to je polazak mekteba skraćen na dvie godine, a obveza utvrđena s navršenih šest godina. Godine 1907. bilo je kod nas oko 90 ovakvih reformiranih mekteba, naravno uz druge nereformirane. Od tog je vremena broj nereformiranih stalno u opadanju. Školske godine 1930.-31. bilo je međutim svega 1043 mekteba sa 1155 učitelja i 53.085 djece, mužke i ženske. Godine 1914. proširena je naučna osnova darul-muallimina sa četiri godine trajanja, ali je u školskoj godini 1917.-18. sjedinjen s Gazi Husrefbegovom medresom.

Odmah nekako poslije prvog svjetskog rata (1914.-1918.), u težnji, da reformiraju obrazovanje mektebskih vjeroučitelja, obzirući se posebno na povećano obće i stručno obrazovanje, osnovana je u Sarajevu t. zv. okružna medresa. Njezina naučna osnova bila je izjednačena s državnim učiteljskim školama. Održala se međutim samo toliko, da je dala prve svoje absolvente.

Kako su bosanski Hrvati uobće nerado davali, u početku okupacione vladavine, svoju žensku djecu u škole, a muslimani pogotovo, to je, nekako krajem XIX. stoljeća ili početkom ovoga, otvorena u Sarajevu muslimanska djevojačka škola. Ovo je bila zapravo viša ženska muslimanska pučka škola. Ubrzo je uz nju podignut trogodišnji tečaj, u kome su se darovitije muslimanke spremale za učiteljsko zvanje, pa su i namještane na redovite pučke škole. Kako danas međutim muslimanske djevojke polaze redovite državne učiteljske škole, to je i ova posebna muslimanska škola ukinuta prije nekog vremena. Muslimani su međutim podigli u Sarajevu žensku medresu (1933.), u kojoj se spremaju muslimanke za vjeroučiteljsku službu, najviše u ženskim mektebima.

Uz mnoge pripreme, počevši od 1881., svečano je otvorena šeriatska sudačka škola u Sarajevu 19. XII. 1887. (mektebi nüvab) kao državni zavod, a svrha joj je bila spremati kandidate za šeriatske sudce. Polazak škole određen je na pet godina. Godine 1918. osnovana je u Sarajevu državna šeriatska gimnazija, koja je imala izjednačenu naučnu osnovu s državnim realnim gimnazijama, a preko toga proširenu vjersku skupinu predmeta. Time se htjela dati solidna obrazovna osnova budućim muslimanskim dužnosticima, među kojima u prvom redu šeriatskim sudcima, nastavnicima islamske vjere na srednjim školama i ostalim vjersko-kulturnim radnicima. Tako je ukidanje šeriatske sudačke škole bilo samo pitanje vremena. To je učinjeno međutim istom 1937., kada je osnovan islamski šeriatsko-pravni fakultet u Sarajevu, zapravo viša islamska šeriatsko-teoložka škola s rangom fakulteta.

Predstavnici bivše jugoslavenske državne vlasti nerado su gledali liep napredak muslimanskih kulturnih ustanova. Stoga je zakonom o islamskoj vjerskoj zajednici od 31. I. 1930. ukinut autonomni statut iz god. 1909., što su ga muslimani izvojevali za doba austrougarske uprave uz mnoge žrtve, a po kome su posve samostalno (autonomno) upravljali svojim ogromnim vjersko-prosvjetnim zakladama, a time i svima svojim kulturnim zavodima, sve uz izravno učestvovanje muslimanskog naroda. Zbog odpora svega muslimanskog svieta, autonomija je vraćena novim zakonom o islamskoj vjerskoj zajednici, objavljenim 5. III. 1936. Što je značajno, u ovaj su zakon, uz ostalo, ušle specialne odredbe o prosvjeti, a time i o podizanju i organiziranju kulturnih i prosvjetnih zavoda muslimanskih. To je zapravo izhodište najnovije autonomne zakonske reforme muslimanskog školstva.

Pokraj svih neprilika muslimani su i u ovo vrieme radili na poboljšanju svoga školstva, a privremeno ga završili, kako se vidi, zakonom od godine 1936. Može se reći, da je ono danas tako uređeno, da uglavnom zadovoljuje bitnim potrebama, pošto se stalno nastojalo oko njegova preudešavanja. Tako je, uz spomenute zavode za visoke islamske dužnostnike, škol. god. 1920.-21. reformirana Gazi Husrefbegova medresa, a 1938.-39. ostale medrese, kojom je prilikom došlo do ponovne reforme i Gazijine medrese. — Time je Gazijina medresa dobila rang srednje stručne škole sa svrhom, da sprema kandidate za džematske imame, vjeroučitelje narodnih, građanskih i nižih stručnih i njima sličnih škola, zatim muallime i hatibe. Ostale medrese izjednačene su s nepodpunim srednjim stručnim državnim školama, zbog čega su dobile naziv

nižih medresa, a u njima se spremaju kontraktualni ili honorarni imami, najviše za službu na selima, pa hatibi i mualimi. I u Gazijinoj medresi, kao i u nižim medresama, unesene su, uz vjersko-teoložku skupinu predmeta, svjetovne nauke u suglasnosti sa sličnim državnim zavodima. Uz ove medrese postoje i t. zv. početne medrese, u kojima se spremaju imami za službu na selima ili u mahalama (četvrtima) većih mjesta, a primaju osposobljenje iz onoga, što je najpotrebnije za ovo zvanje. Posebni tečajevi, koji su zakonom od 1936. također predviđeni, imaju svrhu, da nadopunjuju znanje pojedinih vjersko-prosvjetnih namještenika islamske zajednice.

Nezavisna Država Hrvatska već je u prvo vrieme svoga obstanka posvetila veliku pažnju muslimanskom školstvu, te su muslimanske škole dobile znatne povlastice. Dok u vrieme jugoslavenske vlasti svršeni učenici medresa nisu mogli prelaziti u svjetovne više škole, sada absolventi nižih medresa mogu polaziti učiteljske škole, a svršeni učenici viših medresa sveučilište, i to pravni i mudroslovni fakultet.

Ovaj ćemo prikaz završiti riečima pokojnog Josipa Milakovića, bivšeg profesora sarajevske učiteljske škole i poznatog hrvatskog dječjeg pjesnika, a rodom iz Samobora kod Zagreba, inače čovjeka riedko dobra srdca i velike građanske čestitosti, koji je, pišući prikaz o bos.-herc. školstvu još 1907. (u Hrvatskom Kolu Matice Hrvatske), liepo iztaknuo nastojanja muslimana oko svojih vjerskih škola i tom prilikom rekao doslovno ovo: »A onda valja osobito iztaknuti napredno nastojajne naše braće muslimana, koji, uvidjevši svoju situaciju, prionuše živo uz nauku, te ćemo doskora vidjeti u njima napredan elemenat, čemu se mora veseliti od srdca svaki pravi Hrvat, jer su oni krv naše krvi« (spomenuto Kolo, strana 380).

SADAŠNJE STANJE NIŽEG I SREDNJEG ŠKOLSTVA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

I. Pučke škole

Napisao MATO SUDETA

Hrvatske pučke škole temeljne su odgojno-obrazovne ustanove u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Zadatak ili cilj im je odgajati hrvatsku mladež tako, da joj u duhu ustaških načela dadu temeljne spoznaje i potrebite sposobnosti, da postane valjanim sudionikom u radu oko stvarnog i duhovnog narodnog i državnog razvoja.

Pučke škole svojim mnogostrukim sredstvima nastavljaju i pomažu već započeti prirodni i obiteljski odgoj, te razvijaju i njeguju kulturne snage u pravcu državnih, narodnih, družtvovnih, vjerskih i čovječanskih ideala, pomažu razvitak tjelesnih i duševnih sposobnosti i rade na oblikovanju značaja na temelju nacionalnih, vjerskih i ćudorednih načela. Osim toga posvećuju i pripremaju učenike za vriedne i stvaralačke članove hrvatskoga naroda, da budu uviek spremni s Poglavnikom raditi i boriti se za sreću i blagostanje Nezavisne Države Hrvatske.

Prema tome smjernice nastave u pučkim školama jesu:

a) vjersko i ćudoredno odgajanje;

b) državno, domoljubno i družtvovno odgajanje po načelima ustaškog pokreta;

c) obrazovanje i spremanje za život prema prilikama i potrebama zavičaja, naroda i države.

Navedene smjernice pokazuju pravac sadašnje naše pučke škole. Ona nije samo pučka, nego i hrvatska i ustaška, te joj je dužnost stvarati od naše djece ljude sposobne za život naučene na red i rad.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj posvetit će se u pučkoj školi osobita pažnja i državnom odgoju hrvatske mladeži, da se u novom pokoljenju što više razvije državna sviest, t. j. shvaćanje biti i vriednosti svoje vlastite države, te dužnosti naroda i pojedinca prema državi. Taj državni odgoj mladeži bio je u školama dosada zapušten.

U pučke škole upisuju se sva djeca, sposobna za polazak škole, počevši od navršene šeste godine života. Obveza za polazak škole traje do navršene četrnaeste godine. Iznimno se dopušta, ako neki učenik do navršene četrnaeste godine ne svrši s uspjehom produžnu školu, da može produžiti polazak škole do navršene šestnaeste godine.

Obuka je u pučkim školama obća, obvezatna i bezplatna. To znači, da je moraju polaziti sva djeca, koja su pronađena sposobnom za polazak škole, a koja za svoje školovanje ne plaćaju nikakvih pristojba (upisnine, školarine i sl.). Sposobnost za polazak škole ustanovljuju popisni odbor prigodom popisa školskih sposobnjaka, koji se vrši u toku mjeseca lipnja, a najkasnije do uključivo 5. srpnja svake godine.

U pučkim školama nema privatnih učenika. Školska godina počinje 1. rujna i svršava se 31. kolovoza. Obuka traje 10 mjeseci i dieli se na dva poljeća. Prvo svršava 31. siečnja, a drugo koncem lipnja. Praznici traju od 1. srpnja do 31. kolovoza.

Nakon svršenog četvrtog godišta, mogu se učenici pučkih pučkih škola upisati u obće niže srednje (građanske) škole, u gimnazije, i u neke vrste stručnih škola, ili pak mogu poći u obrt i trgovinu. U tom slučaju nisu dužni polaziti produžnu školu.

Prema tome, gdje se nalaze pojedine pučke škole, da li u gradu ili na selu, mogu se one podieliti na gradske i seoske.

Prema broju razrednih odjela one su: n e p o d i e l j e n e (nerazdieljene) ili j e d n o r a z r e d n e i p o d i e l j e n e (razdieljene), koje prema broju razrednih odjela, koji se istodobno ili zajedno obučavaju u jednoj sobi ili učionici, mogu biti: d v o r a z r e d n e, t r o r a z r e d n e, č e t v e r o r a z r e d n e, p e t e r o r a z r e d n e i v i š e r a z r e d n e.

Prema spolu djece, koja polaze pojedine škole, one su: ž e n s k e ili d j e v o j a č k e, mužke ili d j e č a č k e i m j e š o v i t e ili o b o s p o l n e.

Prema tome, tko škole uzdržava, one su d r ž a v n e ili p o s e b n i č k e. Posebničke mogu biti i v j e r s k e, c r k v e n e ili r e d o v n i č k e.

Pučke škole podiže i uzdržava država. Ona postavlja ili imenuje i plaća potrebno učiteljsko osoblje. Školske knjige i ostale za nauk potrebite stvari nabavlja upravna obćina. Trošak za to snose roditelji učenika, a u slučaju dokazana njihova siromaštva upravna obćina, a kada ne dotječu za to sredstva obćine, država.

Upravna obćina dužna je za svaku školu dati gradilište, prostrano dvorište, igralište, školski i učiteljski vrt i gradilišta za učiteljske stanove. Ona se brine za uzdržavanje školskih vrtova te bunara ili cisterna, a za sve ostalo brine se država.

U državnim pučkim školama obučavaju učitelji, učiteljice i vjeroučitelji, koji su državni činovnici. Jedino vjeronauk može obučavati svećenik, i ako nije državni činovnik. Učitelji su po svojoj službi privremeni ili stalni. Privremeni učitelj je onaj, koji svrši državnu učiteljsku školu školi ili posebničku (privatnu) učiteljsku školu s pravom javnosti i položi završni izpit zrelosti. Nakon položenog praktičnog učiteljskog izpita ili definitive, kojem učitelj ima pravo pristupiti poslije dvogodišnjeg uspješnog rada u pučkoj školi, privremeni učitelj ili vjeroučitelj postaje stalnim.

Svaka pučka škola ima svog upravitelja. Njegova je dužnost u smislu postojećih zakona i propisa voditi brigu oko reda i napredka povjerene mu škole. Na mužkim ili dječačkim i na mješovitim ili obospolnim pučkim školama upravitelji mogu biti samo učitelji, a na ženskim ili djevojačkim školama učiteljice.

Brigu i nadzor nad radom učitelja i napredkom školstva na području pojedinih kotara vršili su, a djelomično vrše još i sada, kotarski školski nadzornici ili njihovi zamjenici. Prienosom nadležnosti s Ministarstva narodne prosvjete na velike župe, prenesena je i dužnost nadzora nad školama pojedinih kotara na području velikih župa s kotarskih oblasti na velike župe. Tu dužnost vrše sada školski nadzornici ili izvjestitelji kod pojedinih velikih župa, a u gradu Zagrebu i u još nekim gradovima (Sarajevo, Banja Luka, Zemun, Osiek) gradska školska nadzorničtva s gradskim školskim nadzornicima.

Vrhovni nadzor nad svim pučkim školama, učiteljstvom, školskim nadzornicima i izvjestiteljima vrši Ministarstvo narodne prosvjete u Zagrebu.

Uz pučke škole postoje u nekim mjestima i dječja zabavišta, u kojima rade zabavištne učiteljice, koje su svršile dvogodišnji zabavištni tečaj za zabavištne učiteljice. Zabavištnom učiteljicom može biti imenovana i ona polaznica učiteljske škole, koja je na toj školi svršila s uspjehom dva razreda i nakon toga stekla osposobljenje za zabavištnu učiteljicu. Zabavištne učiteljice polažu djelatni ili praktični učiteljski izpit na učiteljskim školama.

Razredni odjeli stvaraju se prema potrebi i broju školske djece. U pravilu u jednom razrednom odjelu može biti najviše 50 učenika. Ako ih ima više od 50, razred se dieli.

Za osnutak nove školske obćine i škole predviđa se kao najmanji broj 20 djece. No ako potrebe nekog naselja traže, može se osnovati školska obćina i za manji broj od 20 djece. U slučajevima, gdje potrebe naselja ne iziskuju osnutak nove školske obćine, osnivaju se pokretne i pomoćne škole.

Svaka pučka škola mora imati zbirke potrebnih učila, učiteljsku i učeničku knjižnicu. Po mogućnosti treba kod svake škole osnovati i knjižnicu za odrasle. Uz svaku pučku školu mora za obuku u gospodarstvu postojati školski vrt, u kojem će se učenici praktički obučavati u povrćarstvu, voćarstvu i u ostalim granama gospodarstva, koje su u najužoj vezi s mjestnim gospodarskim prilikama. Školski vrt uzdržava upravna obćina.

Prema odredbi o osnutku i ustrojstvu »Ustaške mladeži« od 4. studenoga 1941. sva do tada postojeća družtva hrvatske mladeži prestala su s djelovanjem i njihovo članstvo uklopilo se u pojedina tiela ustrojbe »Ustaške mladeži«, koja je sastavni dio ustaškog pokreta. U »Ustašku mladež« postrojena je cjelokupna hrvatska mladež od sedme do dvadeset i prve godine života.

Posebni dio »Ustaške mladeži« sačinjava »Ustaška uzdanica« za učenike i učenice pučkih škola, koja se dieli posebno za mužku, a posebno za žensku mladež u dobi od 7.—11. godine života. Na čelu »Ustaške uzdanice« stoje zapovjednici posebno za mužku, a posebno za žensku mladež.

Potežkoće, s kojima se ima boriti pučko školstvo na području Nezavisne Države Hrvatske, bile bi u prvom redu: pomanjkanje i prenatrpanost školskih zgrada i prostorija, osobito u Hrvatskom Zagorju, pa ne mogu sva djeca, koja su dorasla za polazak škole biti primljena u školu, niti se može držati cjelodnevna obuka. Zatim prevelika udaljenost nekih mjesta i zaselaka od same škole, napose u središnjim, jugoiztočnim, planinskim, primorskim i zapadnim našim velikim županijama. K tome treba spomenuti krajnje siromaštvo pučanstva nekih krajeva i neprohodnost putova i pristupa do škole.

Postoji pored premalenog broja škola i pomanjkanje učiteljskog osoblja. Mnoge školske zgrade, osobito starije, ne odgovaraju zdravstvenim propisima i uvjetima: trošne su, vlažne, mračne ili pretiesne. Bolno pitanje jest i pomanjkanje stanova za učiteljsko osoblje. U mnogim selima postoji u školi stan samo za upravitelja škole, a ostalo učiteljsko osoblje mora stanovati u posebničkim kućama i stanovima, koji često ne odgovaraju ni najobičnijim zdravstvenim uvjetima ili se pak u selu ne mogu dobiti stanovi ni za samca, a kamo li za obitelj.

Potrebno bi bilo podići što veći broj novih i zdravih školskih zgrada s potrebnim stanovima za učiteljsko osoblje. Nema ni novih građevnih propisa, nego se kod gradnje novih škola upotrebljavaju stari građevni propisi još iz godine 1888., prilagođeni potrebama naroda i pojedinih krajeva. U novim školskim zgradama trebalo bi predvidjeti i prostorije za knjižnicu, čitaonicu i slično.

Prema novim prilikama i potrebama, nastalim osnutkom Nezavisne Države Hrvatske, izrađena je i propisana nova naučna osnova za pučke škole u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. — U »Službenom glasniku« od 15. studenoga 1941. godište I. broj 11. na stranicama 1097.—1140. odtisnuta je nova naučna osnova za pučke škole, kako sliedi:

I. godište

1. Vjeronauk	2 s.
2. Hrvatski jezik	6 s.
3. Zavičajna obuka	6 s.
4. Računstvo	4 s.
Svega	18 s.

II. godište

1. Vjeronauk	2 s.		
2. Hrvatski jezik	6 s.		
3. Zavičajna obuka	6 s.		
4. Računstvo	4 s.		
5. Pjevanje		muž. 3/2 s.,	žen. 2/2 s.
6. Tjelovježba		muž. 3/2 s.,	žen. 2/2 s.
7. Ženski ručni rad		muž. 0 s.,	žen. 2 s.
Svega		muž. 21 s.,	žen. 22 s.

III. godište

1. Vjeronauk	2 s.	
2. Hrvatski jezik	5 s.	
3. Računstvo	4 s.	
4. Poviest	4 s.	
5. Zemljopis	2 s.	
6. Poznavanje prirode	2 s.	
7. Gospodarstvo, kućanstvo	2 s.	(1 s.)
8. Risanje	1 s.	
9. Liepo pisanje	1 s.	
10. Pjevanje	2/2 s.	
11. Tjelovježba	2 s.	
12. Ženski ručni rad		(2 s.)
Svega	26 s.	(27 s.)

IV. godište

1. Vjeronauk	2 s.	
2. Hrvatski jezik	5 s.	
3. Računstvo	5 s.	
4. Poviest	2 s.	
5. Zemljopis	2 s.	
6. Poznavanje prirode	2 s.	
7. Gospodarstvo, kućanstvo	2 s.	(1 s.)
8. Risanje	1 s.	
9. Liepo pisanje	1 s.	
10. Pjevanje	2/2 s.	
11. Tjelovježba	2 s.	
12. Ženski ručni rad		(2 s.)
Svega	25 s.	(26 s.)

Da se tuđinski duh odstrani iz naših pučkih škola izmienjene su pučkoškolske knjige i različiti priručnici, koji su u bivšoj državi upotrebljavani. Djeca u pučkoj školi imaju sada samo tri knjige, i to čitanku, računicu i vjeronauk. U I. godištu upotrebljava se početnica, u kojoj je ujedno i prva čitanka. Čitanke su izrađene prema novoj nastavnoj osnovi s mnogo stvarne građe, pa su posebni priručnici i posve nepotrebni. Te čitanke imaju i nove nazive. — Tako se ona za I. godište zajedno s početnicom zove »Moj dom«, za II. godište zove se »Moj zavičaj«, za III. godište »Moja domovina«, a za IV. godište čitanci je naziv »Za dom spremni«. Iz ovih naziva vidi se, kako odgojno-obrazovni rad u pučkim školama započinje domom, da onda prieđe na zavičaj, a preko njega na domovinu i državu, koja je sada, nakon narodnog oslobođenja, jedan pojam.

I produžne škole imaju nove školske knjige, ali tako, da postoje dva diela čitanke, posebno za seoske, a posebno za gradske produžne škole. Računica je jedna i zajednička za sve vrste produžnih škola.

Pučka škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zapravo je 6-godišnja. Odgojno-obrazovni rad četiriju godišta same pučke škole nastavlja se i produžuje u dva godišta produžne škole. U ovoj školi stvara se ona veoma potrebna veza između škole i života. Ta je veza osobito važna za onu mladež, koja iza svršenog IV. godišta ne prelazi ni u srednju školu, a niti u obrt. Ovakve mladeži ima u selu i u gradu, ali i jedna i druga živi pod različitim životnim uvjetima i prilikama. Da produžna škola udovolji selu i gradu, ona je zato podieljena u seosku i gradsku.

Seoska je više gospodarskog smjera, pa joj naučna osnova predviđa sliedeće predmete:

I. i II. godište

1. Vjeronauk	1 s.
2. Hrvatski jezik	3 s.
3. Poznavanje domovine i svieta	3 s.
4. Gospodarstvo i poznavanje prirode	8 s.
5. Tjelovježba	1 s.
Svega	16 s.

Gradska produžna škola prima mladež, koja će iza škole ući u gradski priradni život. Zato joj je i naučna osnova drugačija od seoske. U toj naučnoj osnovi predviđeni su ovi predmeti:

I. i II. godište

1. Vjeronauk	2 s.
2. Hrvatski jezik	4 s.
3. Hrvatska poviest s najvažnijim događajima iz obće poviesti	3 s.
4. Zemljopis	3 s.
5. Računstvo i mjerstvo s mjerstvenim crtanjem	4 s.
6. Poznavanje prirode	4 s.
7. Risanje	2 s.
8. Mužki ručni rad i kućanstvo sa ženskim ručnim radom	3 s.
9. Pjevanje	1 s.
10. Tjelovježba	2 s.
Svega	28 s.

PUČKE ŠKOLE I ZABAVIŠTA

Tekući broj	VELIKA ŽUPA	Površina km²	Stanovnika 1931.	Stanovnika: Izračunan broj po natalitetu na dan 31. XII. 1941.	Broj škola: Ukupno	Broj škola: od toga posebničkih	Prosječna površina na 1 školu (u km²)	Broj razrednih odjela	Broj učitelja	Broj učenika: Ukupno	Broj učenika: od toga u posebničkim školama	Prosječno na 1000 stanovnika	Prosječno na 1 školu	Prosječno na 1 nastavnika	Zabavišta: Broj zabavišta	Zabavišta: Broj djece
1	Baranja (Osiek)	4.954,22	327.831	358.133	280	1	13	706	816	47.625	34	133	122	58	7	359
2	Bilogora (Bjelovar)	4.665,85	333.952	345.130	265	1	18	571	597	31.319	52	91	118	53	4	150
3	Bribir-Sidraga (Knin)	1.918,23	87.353	112.914	87	—	52	231	198	5.921	—	52	160	60	2	89
4	Cetina (Omiš)	4.123,12	212.690	248.884	237	3	17	439	397	24.281	249	98	97	61	9	499
5	Dubrava (Dubrovnik)	4.956,47	164.355	190.473	204	2	24	323	224	8.212	213	43	40	37	9	384
6	Gora (Petrinja)	3.337,02	216.900	247.803	187	—	18	427	303	15.147	—	61	81	50	1	40
7	Hum (Mostar)	5.679,13	209.599	262.664	130	4	44	277	266	17.920	1833	68	138	67	3	144
8	Krbava-Psat (Bihać)	3.693,—	166.095	215.232	130	1	28	226	203	7.286	321	34	56	36	2	53
9	Lašva-Glaž (Travnik)	4.193,39	192.680	250.098	77	3	55	192	203	10.754	1045	42	140	53	2	—
10	Lika-Gacka (Gospić)	4.850,52	155.059	185.919	105	—	46	209	255	13.625	—	73	130	53	—	—
11	Livac-Zapolje (N. Grad.)	6.393,14	374.219	441.087	369	4	17	643	607	39.089	553	89	106	64	2	128
12	Modruš (Ogulin)	2.989,04	129.778	155.493	111	—	27	262	259	14.934	—	96	135	58	1	22
13	Pliva-Rama (Jajce)	7.623,08	214.526	275.402	94	4	81	181	133	10.190	778	37	107	77	1	20
14	Pokupje (Karlovac)	2.779,82	196.755	225.200	134	—	21	334	339	21.256	—	94	159	63	1	30
15	Posavje (Brod na Savi)	5.553,41	409.902	498.838	239	3	23	515	469	29.501	850	59	123	63	12	251
16	Prigorje (Zagreb)	2.700,79	251.211	278.936	154	—	18	442	506	28.802	—	103	191	57	1	99
17	Sana-Luka (Banja Luka)	5.493,—	265.222	348.182	144	5	38	251	246	12.840	1237	37	89	52	4	194
18	Usora-Soli (Tuzla)	6.167,—	286.686	357.730	103	2	60	200	148	9.448	350	26	92	64	3	208
19	Vinodol-Podgorje (Senj)	2.540,31	81.554	95.558	82	1	31	155	168	7.486	14	78	91	45	—	—
20	Vrhbosna (Sarajevo)	8.520,—	358.521	440.310	208	5	41	503	467	15.474	1089	35	74	33	11	456
21	Vuka (Vukovar)	6.384,84	416.991	443.205	298	3	21	866	871	48.003	363	108	161	55	9	589
22	Zagorje (Varaždin)	3.154,24	419.625	493.646	216	1	15	801	862	56.347	246	114	261	65	3	156
23	Grad Zagreb	64,47	185.581	192.319	31	5	2	332	415	13.612	906	71	439	33	2	145
	Ukupno . . .	102.725	657.088	6,663.157	3.885	48	26	9.072	8.852	489.072	9.533	73	124	55	89	3.990

II. Učiteljske škole

Napisao A. HEISINGER

Učiteljska škola je viša srednja stručna škola, kojoj je zadatak, da učenicima daje potrebnu obću i stručnu (pedagožku) naobrazbu za učitelje pučkih škola. U učiteljske škole mogu se upisati učenici obojega spola, arijske rasne pripadnosti, koji imaju najmanje 14 godina ili najviše 17 godna života, a s dobrim su uspjehom svršili četiri razreda gimnazije, građanske škole ili muslimanske niže medrese. Osim toga moraju svi učenici prije upisa u učiteljsku školu položiti prijamni izpit. Na tom prijamnom izpitu ustanovljuje posebno povjerenstvo tjelesnu sposobnost za vršenje učiteljske službe, zatim sposobnost za učenje glasbe i pjevanja, a osim toga se polaže ustmeni i pismeni izpit iz hrvatskog jezika i matematike u obsegu gradiva za IV. razred srednjih škola. Najprije se polaže pismeni izpit, a učenici, koji su s vrlo dobrim uspjehom svršili nižu srednju školu, polažu ustmeni izpit samo iz onoga predmeta, iz kojega nisu zadovoljili na pismenom izpitu. Prijaviti se za upis i polaziti mogu učenici redovito samo u onu učiteljsku školu, koja je u području stalnog boravišta njihovih roditelja; u opravdanim slučajevima mogu se prijaviti i u drugu školu. U drugi razred učiteljske škole mogu se upisati i oni učenici, koji su najmanje s vrlo dobrim uspjehom svršili V. razred klasičnih i realnih gimnazija ili Gazi Husref-begove medrese u Sarajevu, ako nisu mlađi od 15 ni stariji od 18 godina, ako su dobrog vladanja, tjelesno sposobni i imaju potrebne sposobnosti za glasbu i

PREGLED NAUČNE OSNOVE

za učiteljske škole u škol. god. 1942.-43.

Tek. br.	Predmeti	I.	II.	III.	IV.	V.
1	Vjeronauk	2	2	2	2	1
2	Dječja i pedagožka psihologija	—	—	3	2	2
3	Obća pedagogija s didaktikom	—	—	—	3	4
4	Poviest pedagogije	—	—	—	1	2
5	Metodika	—	—	—	3	4
6	Školski rad	—	—	—	6	8
7	Školska organizacija i administracija	—	—	—	1	1
8	Narodna ekonomija s osnovima sociologije	—	—	—	1	1
9	Hrvatski jezik	4	4	3	3	—
10	Njemački jezik	3	3	3	3	—
11	Talijanski jezik	3	3	3	3	—
12	Poviest (obća i narodna)	2	2	2	2	—
13	Zemljopis	2	2	2	1	—
14	Prirodopis	2	2	2	1	—
15	Kemija s tehnologijom	2	2	—	—	—
16	Fizika	—	2	2	1	—
17	Matematika	3	3	3	1	—
18	Higiena	—	—	—	1	—
19	Gospodarstvo i kućanstvo	2	1	1	—	3
20	Crtanje (s pisanjem u I. r.)	2	2	2	—	—
21	Pjevanje	2	2	2	1	3
22	Sviranje (glasovir i orgulje u svim razredima po pojedinom učeniku po 20 minuta tjedno)	0.20'	0.20'	0.20'	0.20'	0.20'
23	Ručni rad	2	2	2	—	—
24	Gimnastika	1	1	1	—	—
	Svega	32.20'	33.20'	33.20'	36.20'	29.20'

pjevanje, i ako polože propisani dopunski izpit iz predmeta, koji se uče u I. razredu učiteljske škole, a ne uče se u V. razredu tih škola.

Svaka učiteljska škola mora imati uza se pučku školu kao vježbaonicu i školski vrt za obuku učenika u gospodarstvu.

Obuka u učiteljskoj školi traje četiri godine, poslije toga učenici polažu učiteljski diplomski izpit, koji im daje pravo namještenja u pučkoj školi. Poslije dvie školske godine praktične službe polaže se državni stručni praktični učiteljski izpit, kojim kandidat stječe stalno mjesto pučkog učitelja. Učitelji s diplomskim učiteljskim izpitom mogu polaziti Visoku pedagožku školu u Zagrebu, u kojoj se mogu osposobiti za nastavnike građanskih škola. Diplomski učiteljski izpit osim toga daje u vojsci pravo na izobrazbu za pričuvnog častnika.

Osim četiri razreda za redovitu izobrazbu pučkih učitelja može se na učiteljskim školama držati i peti razred, koji služi izobrazbi svršenih srednjoškolaca za pučke učitelje. Polaziti mogu taj razred oni učenici, koji su s uspjehom svršili gimnaziju ili višu medresu[1]), a uče se samo stručni predmeti, kao što je pedagožka skupina, gospodarstvo, školsko ustrojstvo i uprava (administracija) i sl., što se ne uči u gimnaziji. Osim toga na učiteljskoj školi polažu dopunski učiteljski diplomski izpit pomoćni učitelji iz stručne skupine predmeta. Pomoćni učitelji mogu biti oni, koji su s uspjehom svršili podpunu gimnaziju, učiteljsku školu za stručne ili kućanske učiteljice ili višu medresu. Dopunskom diplomskom učiteljskom izpitu pripuštaju se kandidati, nakon što su najmanje jednu školsku godinu s uspjehom vršili praktičnu učiteljsku službu i svršili pripravni tečaj za dopunski učiteljski izpit zrelosti pomoćnih (honorarnih) učitelja pučkih škola.

U učiteljskoj školi uče se obćeobrazovni predmeti u obsegu viših razreda srednje škole, a osim toga se uče još i stručni predmeti, i to pedagožka skupina, gospodarska skupina i glasba. Potanje se to vidi iz naučne osnove učiteljskih škola.

[1]) Gazi Husref-begovu medresu u Sarajevu.

BROJNO STANJE UČITELJSKIH ŠKOLA

Državne učiteljske škole

Tek. br.	Mjesto škole	Vel. župa	Naziv škole	Broj razreda	Broj odjela	Brojno stanje m.	Brojno stanje ž.	Ukupno	Broj nastavnika	Opazka
1	Banja Luka	XVII.	Državna učiteljska škola	4	5	75	54	129	15	
2	Dubrovnik	V.	" " "	4	5	75	114	189	8	
3	Gospić	X.	" " "	4	4	49	51	100	11	
4	Hrv. Karlovci	XXI.	" " "	1	1	—	—	25	3	Nema podat.
5	Karlovac	XIV.	" " "	4	5	71	76	147	12	
6	Križevci	II.	" " "	4	4	67	37	104	6	
7	Mostar	VII.	" " "	4	6	103	92	195	15	
8	Osiek	I.	" " "	4	7	119	105	224	16	
9	Pakrac	XI.	" " "	4	4	90	50	140	12	
10	Petrinja	VI.	" " "	4	5	76	59	135	12	
11	Sarajevo	XX.	" " "	4	6	73	95	168	10	Sa zabavištem
12	Tuzla	XVIII.	" " "	1	2	53	26	79	3	
13	Zagreb		" " "	4	10	190	202	392	38	Sa zabavištem

Posebničke učiteljske škole

Tek. br.	Mjesto škole	Vel. župa	Naziv škole	Broj razreda	Broj odjela	Brojno stanje m.	Brojno stanje ž.	Ukupno	Broj nastavnika	Opažka
1	Sarajevo	XX.	Ženska učiteljska škola u zavodu sv. Josipa	4	4	—	85	85	6	
2	Varaždin	XXII.	Ženska učiteljska škola ss. uršulinki	1	1	—	25	25	4	
3	Zagreb		Ženska učiteljska škola ss. milosrdnica	4	4	—	130	130	14	

III. Građanske (obće niže srednje) škole

Napisao JOSIP RUKAVINA

Građanske škole su državni i posebnički zavodi, koji daju učenicima obsežnije obće znanje, nego što ga mogu dati više pučke škole, a uz to ih pripremaju za obrtnička, trgovačka i poljodjelska zvanja, kao i za prielaz u srednje stručne škole.

Te su škole u sastavu srednjih škola i za činovničku službu imadu istu vriednost kao svršena četiri razreda realne gimnazije.

Građanske škole imadu tri smjera: trgovački, obrtničko-veleobrtnički, poljodjelski, a mogu biti mužke, ženske i mješovite. Škole se otvaraju na molbu obćina, koje preuzimaju na sebe obveze, da će dati odgovarajuću zgradu, pokućtvo i snositi redovne tvarne troškove.

Školovanje traje četiri godine, a mogu se otvarati i jednogodišnji ili dvogodišnji tečajevi za svršene učenike, da se stručno spremaju za razne grane gospodarstva. Propisano je, da uz školu mora biti radionica i vrt. Uče se ovi predmeti: 1. nauk vjere, 2. hrvatski jezik, 3. njemački jezik, 4. talijanski jezik, 5. poviest, 6. zemljopis, 7. račun, 8. geometrija, 9. knjigovodstvo i dopisivanje, 10. fizika, 11. kemija s tehnologijom, 12. prirodopis, 13. higiena, 14. nauk iz poljodjelstva, veleobrta ili trgovine, s temeljima narodnog gospodarstva (prema smjeru škole), 15. nauk o državi, 16. prostoruko risanje, 17. liepo pisanje, 18. brzopis i strojopis, 19. kućanstvo (za djevojčice), 20. pjevanje, 21. tjelovježba, 22. ručni rad. U prva dva razreda uče se obćeobrazovani predmeti, a u trećem i četvrtom razredu uzimaju se i stručni predmeti.

NAUČNA OSNOVA

za građanske škole obrtno-veleobrtnog, trgovačkog i ratarskog smjera za školsku god. 1942.-43.

Tek. broj	Predmeti	I.	II.	III.	IV.
1	Nauk vjere				
2	Hrvatski jezik	2	2	2	2
3	Njemački jezik	4	4	3	3
4	Talijanski jezik	—	3	3	3
5	Poviest	—	3	3	3
6	Zemljopis	—	2	2	2
7		2	1	2	2
	Račun:				
	obrtno-veleobrtnog i ratarskog smjera	3	3	3	3
	trgovačkog smjera	3	3	3 (2)	3 (2)
8	Fizika	—	2	2	2
9	Mineralogija, kemija s tehnologijom	—	—	2	2
10	Prirodopis bilinstva i životinjstva	2	2	—	—
11	Slobodno crtanje	2	2	—	—
12	Nauk o zdravlju	—	—	1	1
13	Nauk o državi	—	—	1	1
14	Pisanje	1	—	—	—
15	Pjevanje	2	1	—	—
16	Brzopis i strojopis (trgovačkog smjera)	—	—	2	2
17	Kućanstvo:				
	obrtno-veleobrtnog smjera	—	—	(2)	(1)
	trgovačkog smjera	—	—	(2)	(1)
	ratarskog smjera	—	—	(2)	(2)

Tek. broj	Predmeti	I.	II.	III.	IV.
18	Geometrija:				
	obrtno-veleobrtnog smjera	2	2	2	3 (2)
	trgovačkog i ratarskog smjera	2	2	1	1
19	Knjigovodstvo i dopisivanje:				
	obrtno-veleobrtnog i ratarskog smjera	—	—	—	2
	trgovačkog smjera	—	—	2	2
20	Pouke:				
	iz obrta i veleobrta	—	—	1	1
	iz trgovine	—	—	1	1
	iz ratarstva	—	—	3	3 (1)
21	Tjelovježba:				
	obrtno-veleobrtnog smjera	2	2	2 (1)	—
	trgovačkog smjera	2	2	1 (—)	1 (—)
	ratarskog smjera	2	2	1 (—)	—
22	Ručni rad:				
	obrtno-veleobrtnog smjera	2	2	2 (1)	1
	trgovačkog smjera	2	1	— (1)	— (1)
	ratarskog smjera	2	1	2 (1)	1
	Svega	24	31	31	31

U prvi razred građanske škole primaju se dječaci i djevojčice, koji nisu stariji od 14 godina, a svršili su bez nedovoljnih ocjena četvrti razred pučke škole. U naredne razrede primaju se učenici, koji su barem s dovoljnim uspjehom svršili predhodni razred građanske škole, ako nisu stariji za II. razred od 15 god., za III. razr. od 16 god., a za IV. razr. da nisu stariji od 17 godina. Učenici gimnazije mogu prieći u odgovarajući razred građanske škole, ako polože dopunski izpit iz onih predmeta, koji se nisu učili u gimnaziji, a predaju se u tim razredima građanske škole.

Stegovni propisi, dužnosti i prava učenika, školski red i razpodjela nauka isti su kao i u drugim srednjim školama. Posebnički izpiti, plaćanje školarine, zdravstvene zaklade, zaklade za knjižnicu — vrši se u građanskim školama po istim propisima kao u srednjim školama, samo učenici građanskih škola plaćaju polovicu školarine i oprošteni su od posebnog doprinosa za uzdržavanje zgrade.

Učenici se ocjenjuju istim ocjenama kao i u srednjim školama, a zbog slabog vladanja mogu u toku godine biti iz škole izključeni. Radi nedovoljnog uspjeha pod godinom ne mogu se učenici izključiti, nego se na kraju godine odlučuje, hoće li učenik ponoviti razred ili će se, ako je već ponavljao, uputiti u višu pučku školu.

Građanska škola je obćeobrazovna škola i ne smije se zamjenjivati sa stručnom školom. Ona daje učenicima samo obća znanja, a pozvana je, da u njima budi ljubav i zanimanje za hrvatske priradne staleže i narodno gospodarstvo.

U tu svrhu treba da Nezavisna Država Hrvatska osnuje i sagradi što više nižih srednjih škola, osobito po manjim gradovima i mjestima, čiji se stanovnici neposredno bave seljačkim ili obrtničkim poslom.

Građanske škole najviše pogoduju seljačkom i radničkom svietu, jer prema nastavnoj osnovi učenik takvih škola u roku od četiri godine dobije mnogostruko znanje, koje mu onda služi kao najbolji i najvriedniji temelj stručne izobrazbe.

Prema priloženoj tabeli, koja prikazuje naučnu osnovu građanskih škola za školsku godinu 1942.-43., učenici građanske škole uče osim hrvatskog jezika i prirodnih znanosti još i dva svjetska jezika: njemački i talijanski, zatim uredske predmete: brzopis i strojopis, a uz to se u trećem i četvrtom razredu uči kućanstvo sa svojim stručnim podvrstama. Od dvadesetdva predmeta, nema ni jednoga, koji u praktičnom životu budućih trgovaca, obrtnika i seljaka ne bi bio nuždno potreban.

U sveobćem napredku ni seljak ni radnik ne smije zaostati svojom spremom i znanjem za ostalim staležima. Ne smiju zaostati već i zbog toga, da se mogu održati u životnoj trci, koja gazi slabića i neznalicu.

Uz nedostatak građanskih škola još prije ovog rata nadošla je potreba izgradnje novih škola, što će dakako biti prva briga ministarstva narodne prosvjete u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

U škol. god. 1941.-42. bilo je u tima školama ovo stanje:

DRŽAVNE GRAĐANSKE ŠKOLE

Tek.br.	Mjesto škole	Vel. župa	Smjer škole	Brojno stanje 1941/42.	
				učenika	nastavnika
1	Banja Luka, mužka	XVII.	trgov.	141	8
2	Banja Luka, ženska	XVII.	"	80	12
3	Borovo	XXI.	obrtno-veleobrtni	56	6
4	Bosan. Dubica	XI.	trgov.	111	7
5	Bosan. Novi	VI.	"	69	6
6	Bosan. Petrovac	VIII.	"	32	3
7	Brod na Savi	XV.	obrtno-veleobrtni	442	16
8	Bugojno	XIII.	trgov.	174	8
9	Cazin	VII.	"	72	8
10	Crikvenica	XIX.	obrtno-veleobrtni	215	11
11	Čapljina	V.	poljod.	292	12
12	Delnice	XII.	obrtno-veleobrtni	228	7
13	Doboj	XVIII.	trgov.	172	8
14	Donji Miholjac	I.	obrtno-veleobrtni	111	8
15	Drniš	III.	"	130	7
16	Dubrovnik, mužka	V.	"	188	9
17	Dubrovnik, ženska	V.	trgov.	96	8
18	Đakovo	I.	"	134	9
19	Đurđevac	II.	poljod.	169	10
20	Erdevik	XXI.	obrtno-veleobrtni	57	6
21	Garešnica	II.	poljod.	98	5
22	Glamoč	XIII.	trgov.	69	4
23	Gospić	X.	obrtno-veleobrtni	30	5
24	Gradačac	XV.	trgov.	70	8
25	Grubišno Polje	II.	poljod.	85	8
26	Hreljin	XIX.	obrtno-veleobrtni	112	6
27	Hvar	IV.	"	65	9
28	Ilok	XXI.	trgov.	49	8
29	Imotski	IV.	poljod.	91	8
30	Ivanić-Grad	II.	obrtno-veleobrtni	146	7
31	Jelsa	IV.	poljod.	110	6
32	Karlobag	XIX.	"	39	5
33	Karlovac	XIV.	obrtno-veleobrtni	250	15
34	Klanjec	XXII.	"	52	3
35	Konjic	VII.	"	178	7
36	Kostajnica	VI.	trgov.	65	4
37	Kraljevica	XIX.	obrtno-veleobrtni	84	7
38	Krapina	XXII.	"	85	5
39	Kutina	XVI.	"	194	9
40	Kutjevo	XI.	poljod.	32	3
41	Livno	XIII.	trgov.	30	4
42	Ludbreg	XXII.	poljod.	228	13
43	Makarska	IV.	trgov.	112	7
44	Metković	VII.	"	216	11
45	Mostar	VII.	"	592	22
46	Našice	I.	obrtno-veleobrtni	144	10
47	Novi Vinodol	XIX.	"	97	6
48	Orebić	V.	trgov.	61	7
49	Osiek	I.	"	635	34

Tek. broj	Mjesto škole	Vel. župa	Smjer škole	Brojno stanje 1941/42. učenika	nastavnika
50	Pag	XIX.	poljod.	88	8
51	Pakrac	XI.	obrtno-veleobrtni	161	8
52	Petrovaradin	XXI.	trgov.	110	8
53	Podgora	IV.	poljod.	60	5
54	Podr. Slatina	I.	obrtno-veleobrtni	153	10
55	Sanski Most	XVII.	poljod.	42	6
56	Sarajevo, mužka	XX.	trgov.	326	13
57	Sarajevo, mješov.	XX.	„	545	21
58	Slunj	XII.	poljod.	144	5
59	Stari Grad	IV.	„	68	7
60	Stara Pazova	XXI.	„	179	11
61	Stolac	V.	trgov.	94	8
62	Supetar	IV.	„	95	8
63	Sušine-Đurđenovac	I.	obrtno-veleobrtni	126	7
64	Šid	XXI.	trgov.	147	8
65	Tomislav-Grad	XIII.	poljod.	92	3
66	Travnik	IX.	trgov.	258	10
67	Tuzla	XVIII.	„	287	15
68	Varaždin	XXII.	obrtno-veleobrtni	242	14
69	Vareš	IX.	„	104	7
70	Vinkovci	XXI.	trgov.	233	12
71	Virje	II.	poljod.	142	10
72	Vrbovsko	XII.	„	94	8
73	Vrgorac	IV.	„	103	7
74	Zagreb, I. muž.	—	obrtno-veleobrtni	301	15
75	Zagreb, II. muž.	—	trgov.	443	19
76	Zagreb, III. muž.	—	obrtno-veleobrtni	74	9
77	Zagreb, I. žen.	—	trgov.	478	28
78	Zagreb, II. žen.	—	„	419	20
79	Zagreb, I. mješ.	—	obrtno-veleobrtni	577	28
80	Zagreb, II. mješ.	—	„	587	34
81	Zagreb, III. mješ.	—	„	266	14
82	Zemun	XXI.	trgov.	166	9
83	Zenica	IX.	„	295	8
84	Županja	XV.	poljod.	130	8
	Svega: 34 trgov. smjera 30 obrt. smjera 20 polj. smjera			14.619	826
	Ukupno: 84 drž. građ. škole				

Prema gornjem popisu građanskih škola na području Nezavisne Države Hrvatske bilo bi svih takvih škola osamdeset i četiri, sa preko četrnaest i pol tisuća đaka i 826 nastavnika.

Međutim rat, koji je pobrkao mnoge statistike, učinio je ovdje svoje, tako da niti ovaj pregled nije točan. Napose su stradale škole u onim područjima države, kroz koja su prešle odmetničke skupine paleći i uništavajući u prvom redu razsadišta hrvatske kulture i znanja.

Ustaška Hrvatska će na garištu starih škola sagraditi poslije rata mnogo više državnih zavoda, u kojima će seljačka i radnička djeca dobiti naobrazbu, koja je potrebna suvremenom članu ljudske zajednice.

Brojitbeno stanje naših građanskih škola ne može zadovoljiti narodne potrebe. Broj učenika u južnim i zapadnim krajevima smanjio se je uslied ratnih prilika, a najveća smetnja za razvitak škola je nedostatak zgrada. Dok su prije Jugoslavije sve građanske škole bile u odgovarajućim prostorijama i u svojim zgradama, danas

POSEBNIČKE GRAĐANSKE ŠKOLE S PRAVOM JAVNOSTI

Tek. broj	Mjesto škole	Vel. župa	Smjer škole	Brojno stanje 1941/42. učenika	Brojno stanje 1941/42. nastavnika
1	Banja Luka, ž. ss. Krvi Isusove	XVII.	trgov.	47	7
2	Bihać, ž. ss. Drag. Krvi	VIII.	obrtno-veleobrtni	50	5
3	Beočin, tvor. cem.	XXI.	"	79	6
4	Brčko, ž. ss. mil.	XV.	trgov.	30	7
5	Đakovo, ž. ss. sv. Križa	I.	obrtno-veleobrtni	126	12
6	Dubrovnik, ž. ss. mil.	V.	"	91	9
7	Jajce, ž. ss. Drag. Krvi	XIII.	trgov.	41	5
8	Nazaret kraj Banje Luke ss. Drag. Krvi	XVII.	"	55	8
9	Požega, ss. mil.	XI.	"	90	10
10	Sarajevo, zav. sv. Jos.	XX.	"	136	11
11	Sarajevo, ss. sv. Vinka	XX.	"	118	10
12	Travnik, ss. mil.	IX.	"	48	8
13	Tuzla, ž. ss. Kralj. s. K.	XVIII.	"	30	9
14	Varaždin, ss. uršulinki	XXII.	"	74	10
15	Zenica ss. Drag. Krvi	IX.	"	62	6
16	Zagreb, ss. mil.	—	"	352	15
17	Zagreb, mješov. njemačka	—	"	121	15
	Svega: 13 trgov. smjera 4 obrt. smjera			1550	153

Ukupno: 17 poseb. građ. škola

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj svih građanskih škola:

47 trgov. smjera
34 obrt. smjera
20 poljod. smjera

Ukupno 101 građ. škola

Učenika: 9.397
Učenica: 6.772

Ukupno: 16.169

je tri četvrtine tih škola smješteno u prostorije drugih škola ili u neprikladne posebničke zgrade.

Kada bismo htjeli u pogledu broja ovih škola dostići jednak omjer s Bugarskom, trebalo bi nam još oko osam stotina novih građanskih škola u državi, a da barem udovoljimo odredbi bivšeg dalmatinskog zakona, da se u svakom kotaru otvori po jedna građanska škola, morali bismo podići još jedanput toliko tih škola, koliko ih sada imamo. Gdje bi nam te škole trebale i u kolikom broju, jasno se može vidjeti iz ovih podataka:

Oko 22% svih učenika građanskih škola u državi odpada na grad Zagreb, a ne uzimajući u obzir ostale naše gradove vidimo, da na 141 kotar sada imamo samo 76 državnih građanskih škola. Kako je u nacrtu nove zakonske odredbe o tim školama, da briga oko podizanja i uzdržavanja zgrada, kao i ostale tvarne potrebe s občina prelaze na blagajnu države, moći će se te škole, s obzirom na više, zajedničke duhovne i školske probitke, podizati i u onim krajevima, gdje se to dosada nije moglo činiti.

Svršeni učenici obično se upućuju u obrt i trgovinu, a gotovo 40% od njih odlazi u posebničke i državne službe. Tek 10% tih učenika nastavlja nauke u srednjim stručnim školama (učiteljskim, srednjotehničkim, gospodarskim školama i trgovačkim akademijama). U manjim mjestima, gdje nema realne gimnazije, roditelji — činovnici, imućniji građani — uporno traže, da se opet dade mogućnost prielaza i u te škole, a dok se tomu ne udovolji, neskloni su građanskim školama. Stoga bi u novoj zakonskoj odredbi trebalo predvidjeti mogućnost prielaza iz građanske škole u realnu gimnaziju, barem za najbolje i najdarovitije učenike. Tako bi se obnovila tradicija tih škola, a pružila bi se zgoda, da se iz svih dielova domovine — ne samo imućna, nego i najsiromašnija mladež — ako se odlikuje duhovnim sposobnostima, — može obrazovati i u višim i visokim školama države, kako bi se hrvatski talenti za dobro naroda mogli podpuno izkoristiti.

To je zadaća Ustaške Hrvatske, koja je sebi kao cilj postavila poboljšanje životnih uslova hrv. naroda na svim područjima.

Velika župa	Broj svih učenika	Broj građ. škola				Broj kotara i gradova	U koliko kotara nema gr. škole
		trg.	obrt.	polj.	svega		
I. Baranja	1.313	3	4	—	7	7+ 2	—
II. Bilogora	640	—	1	4	5	7+ 3	2
III. Bribir-Sidraga	130	—	1	—	1	3 —	2
IV. Cetina	703	2	1	5	8	6 —	—
V. Dubrava	827	3	2	1	6	7+ 1	1
VI. Gora	131	2	—	—	2	6+ 2	4
VII. Hum	934	2	1	—	3	6+ 1	3
VIII. Krbava-Psat	109	2	1	—	3	4+ 1	1
IX. Lašva-Glaž	657	4	1	—	5	5+ 1	—
X. Lika-Gacka	30	—	1	—	1	6+ 1	5
XI. Livac-Zapolje	304	2	1	1	4	8+ 2	4
XII. Modruš	466	—	1	2	3	4 —	1
XIII. Pliva-Rama	365	4	—	1	5	8+ 1	3
XIV. Pokupje	250	—	1	—	1	5+ 1	4
XV. Posavje	622	2	1	1	4	6+ 1	2
XVI. Prigorje	194	—	1	—	1	7 —	6
XVII. Sana-Luka	263	4	—	1	5	5+ 1	—
XVIII. Usora-Soli	459	3	—	—	3	8+ 1	3
XIX. Vinodol-Podgorje	635	—	5	1	6	6+ 1	—
XX. Vrhbosna	871	4	—	—	4	7+ 1	3
XXI. Vuka	997	5	3	1	9	10+ 4	1
XXII. Zagorje	607	—	3	2	5	10+ 2	5
Grad Zagreb	4.612	5	5	—	10	— —	—
Ukupno	16.169	47	34	20	101	141+27	50

IV. Gimnazije

Napisao A. HEISINGER

Gimnazija je srednja škola, kojoj je zadatak, da hrvatskoj mladeži pruži višu vjersku, nacionalnu i obću naobrazbu, što je narodnoj inteligenciji potrebna uobće i kao priprava za nauke na sveučilištu i u visokim školama. Gimnazija je dakle obćeobrazovna škola za razliku od stručnih škola, kao što su trgovačke, obrtne, tehničke i gospodarske srednje škole, kojima je svrha, da svoje učenike izravno izobraze za pojedina praktična zvanja ili za polazak pojedinih stručnih fakulteta i visokih škola.

Prema naučnoj osnovi diele se gimnazije na **klasične** i na **realne** gimnazije. Glavna je razlika među njima, da se u klasičnoj gimnaziji više uče klasični jezici (latinski i grčki), a manje t. zv. realni predmeti (napose matematika, fizika, kemija i crtanje), nego u realnim gimnazijama. Pretežna većina gimnazija su realne gimnazije (63), dok klasičnih ima samo 13 (od toga su samo tri državne), ukupno ima dakle 76 gimnazija.

Prema broju razreda gimnazije su podpune (sa svih osam razreda) ili nepodpune (samo s četiri niža razreda). Pretežna većina gimnazija su podpune. Po spolu učenika diele se gimnazije na mužke (21), ženske (16) i mješovite (39), koje polazi zajedno mužka i ženska mladež. Prema upravi većina je gimnazija državna (60), a osim toga ima i privatnih gimnazija s pravom javnosti (16), koje su sve katoličke crkvene škole. Muslimanska je gimnazija Drž. šeriatska gimnazija u Sarajevu; osim toga ima još i drugih muslimanskih srednjih škola, kao što su niže i više medrese.

Svaka gimnazija treba imati nastavničku i učeničku knjižnicu, te potrebite zbirke učila: za prirodopis, za fiziku, za kemiju i t. d.

U gimnaziju se mogu upisati i polaziti je učenici mužkoga ili ženskoga spola, koji su arijske rasne pripadnosti i s uspjehom su svršili četiri razreda pučke škole, a imaju najmanje 10 godina ili najviše 13 godina. Prijamni izpit, koji je bio propisan u bivšoj Jugoslaviji, ukinut je. Učenici, koji imadu više od 13 godina, moraju moliti Ministarstvo narodne prosvjete za dozvolu upisa. Svaki učenik mora se upisati u gimnaziju, koja je u boravištu njegovih roditelja ili u blizini, te su prema tome propisana pod-

ručja pojedinih gimnazija za upisivanje učenika. Osim redovitih ili javnih učenika, može u gimnazijama biti i posebničkih (privatnih) učenika. Kao posebnički učenici mogu se upisati svi oni, koji su arijske rasne pripadnosti, a svršili su s uspjehom četiri razreda pučke škole, bez obzira na godine starosti. Posebnički učenici ne polaze obuku, nego koncem svake školske godine polažu izpit, na temelju kojeg dobivaju godišnju svjedočbu. U jednoj školskoj godini mogu posebnički učenici položiti i izpit za dva razreda.

Podpuno gimnazijsko školovanje traje osam godina, a završava se izpitom zrelosti (»maturom«). Niži tečajni izpit (»mala matura«), koji su u bivšoj Jugoslaviji morali polagati oni učenici, koji su htjeli polaziti višu gimnaziju, ukinut je.

Podpuna gimnazija s izpitom zrelosti daje pravo na polazak svih fakulteta sveučilišta i svih visokih škola, bez obzira na to, da li je učenik svršio klasičnu ili realnu gimnaziju. U državnoj i samoupravnoj službi podpuna gimnazija s izpitom zrelosti daje pravo na činovničku službu u srednjim položajima (od XI.—VII. činovnog razreda) za sva ona zvanja, za koja nije potrebna posebna stručna školska izobrazba.

Učenici, koji su svršili nepodpunu gimnaziju ili četiri niža razreda, mogu polaziti osim više gimnazije također i sve srednje stručne škole kao: trgovačke akademije, srednje tehničke škole, obrtne škole, srednju gospodarsku školu i t. d. Učenici, koji su svršili četiri niža razreda gimnazije, mogu postići državnu službu činovnika od XII.—IX. činovničkog razreda.

U vojsci podpuna gimnazija s izpitom zrelosti daje pravo na izobrazbu za pričuvnog častnika, a oni, koji s uspjehom svrše nižu gimnaziju, imaju prednost kod primanja u dočastničku školu.

Osnutkom Nezavisne Države Hrvatske hrvatsko je školstvo napokon dobilo pravo jamstvo i mogućnost suvremenog razvoja. Dok je naime Jugoslavija išla uporno za sustavnim kočenjem našega školstva i prosvjete u obće, te je u tu svrhu upotriebila naučnu osnovu od prvog do posljednjeg predmeta, izvrtajući poviestne i kulturne činjenice, šaljući iz Beograda nadzornike s posebnim zadaćama, te progoneći đake i nastavnike, koji bi se oprli tim velikosrbskim nastojanjima, dotle danas hrvatska državna vlast preko svojih prvih stručnjaka za školstvo i nastavu svim silama nastoji i pomaže razvoj suvremenog školstva želeći tako podići hrvatske gimnazije u red negdašnje visine. Danas su svi putevi otvoreni, jednako đacima, kao i nastavnicima, do temeljite izobrazbe, a država je voljna svakom pojedincu, koji ima smisla i sposobnosti za znanstveni rad, podieliti stipendije i pružiti mogućnost svestrane naobrazbe.

Hrvatsko školstvo na najboljem je putu razvoja i napredka.

Što se u gimnazijama uči, vidi se iz njihovih naučnih osnova:

PREGLED NAUČNE OSNOVE

za realne gimnazije u škol. god. 1942.-43.

Tok.br	Predmeti	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2
2	Hrvatski jezik	5	5	4	4	4	4	4	4
3	Talijanski jezik	—	3	3	3	3	3	3	3
4	Njemački jezik	—	3	3	3	3	3	3	3
5	Latinski jezik	—	—	—	—	4	4	3	3
6	Poviest	—	2	3	3	3	3	3	3
7	Zemljopis	2	2	2	2	2	2	2	2
8	Prirodopis	4	2	—	—	2	3	2	—
9	Fizika	—	—	2	2	—	—	3	3
10	Kemija	—	—	—	3	—	—	—	2
11	Matematika	4	4	4	3	3	3	4	4
12	Higiena	—	—	1	1	—	1	1	—
13	Filozofijska propedeutika	—	—	—	—	—	—	—	2
14	Crtanje	2	2	2	2	2	1	—	—
15	Pisanje	1	—	—	—	—	—	—	—
16	Pjevanje	2	1	1	1	1	1	—	—
17	Gimnastika	2	2	1	2	2	1	1	—
18	Ženski ručni rad	2	2	2	—	—	—	—	—
	Svega	26	30	30	31	31	31	31	31

PREGLED NAUČNE OSNOVE

za klasične gimnazije u škol. god. 1942.-43.

Tek.br.	Predmeti	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1	Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2
2	Hrvatski jezik	5	4	4	4	4	4	4	4
3	Njemački jezik	—	3	3	3	3	3	3	3
4	Talijanski jezik	—	3	3	3	3	3	3	3
5	Latinski jezik	5	4	3	3	5	4	3	4
6	Grčki jezik	—	—	3	3	4	4	3	4
7	Poviest	—	2	3	3	3	3	2	3
8	Zemljopis	2	2	2	2	2	2	1	2
9	Prirodopis	2	2	—	—	2	2	2	—
10	Fizika	—	—	3	—	—	—	3	2
11	Kemija	—	—	—	2	—	—	2	—
12	Matematika	3	3	3	3	3	3	3	—
13	Higiena	—	—	—	2	—	1	—	1
14	Filozofijska propedeutika	—	—	—	—	—	—	—	2
15	Umjetnost	—	—	—	—	—	—	—	1
16	Crtanje	2	2	—	—	—	—	—	—
17	Pisanje	1	—	—	—	—	—	—	—
18	Pjevanje	2	1	—	—	—	—	—	—
19	Gimnastika	2	2	1	1	—	—	—	—
	Svega	26	30	30	31	31	31	31	31

DRŽAVNE GIMNAZIJE

Tek.br.	Mjesto škole	Velika župa	Naziv škole	Broj razreda	Broj odjela	Broj učenika m.	Broj učenika ž.	Ukupno	Br. nastavnika	Opazka
1	Banja Luka	XVII.	mužka realna gimnazija	8	20	771	—	771	35	
2	Banja Luka	XVII.	ženska realna gimnazija	7	10	—	385	385	16	
3	Bihać	VIII.	realna gimnazija	8	9	245	81	326	14	
4	Bieljina	XV.	„ „	4	9	239	119	358	13	
5	Bjelovar	II.	„ „	8	12	349	214	563	24	
6	Brčko	XV.	„ „	4	6	223	59	282	7	
7	Daruvar	XI.	„ „	4	8	169	130	299	15	
8	Derventa	XV.	„ „	5	9	—	—	357	11	Nema podat.
9	Dubrovnik	V.	„ „	8	17	532	342	874	43	
10	Glina	VI.	„ „	6	8	124	101	225	11	
11	Gospić	X.	„ „	8	15	—	—	604	22	„
12	Hrvatski Karlovci	XXI.	klasična gimnazija	8	12	275	170	445	23	
13	Hrvatska Mitrovica	XXI.	realna gimnazija	8	15	332	202	534	19	
14	Imotski	IV.	„ „	1	5	192	42	234	2	
15	Karlovac	XIV.	mužka realna gimnazija	8	20	765	—	765	34	
16	Karlovac	XIV.	ženska realna gimnazija	8	13	—	565	565	23	
17	Knin	III.	realna gimnazija	8	8	—	—	213	14	
18	Koprivnica	II.	„ „	8	14	341	206	547	26	
19	Kostajnica	VI.	„ „	1	1	28	14	42	1	
20	Krapina	XXII.	„ „	3	4	93	47	140	6	
21	Križevci	II.	„ „	6	8	171	122	293	14	„
22	Livno	XIII.	„ „	3	3	117	63	180	2	
23	Lovinac	X.	„ „	2	2	47	15	62	2	
24	Mostar	VII.	„ „	8	26	747	372	1119	40	
25	Nova Gradiška	XI.	„ „	8	21	519	326	845	36	
26	Ogulin	XII.	„ „	8	14	354	180	532	21	
27	Osiek	I.	mužka realna gimnazija	8	19	750	—	750	37	
28	Osiek	I.	ženska realna gimnazija	8	17	—	491	491	28	
29	Otočac	X.	realna gimnazija	6	6	143	63	206	9	
30	Petrinja	VI.	„ „	4	8	148	138	286	15	
31	Požega	XXI.	„ „	8	14	419	162	581	24	
32	Priedor	XVII.	„ „	4	8	203	97	300	10	
33	Ruma	XXI.	„ „	8	12	471	161	632	24	
34	Sarajevo	XX.	I. mužka realna gimn.	8	14	952	—	952	44	
35	Sarajevo	XX.	II. mužka realna gimn.	8	21	879	—	879	40	
36	Sarajevo	XX.	šeriatska gimnazija	8	8	284	—	284	20	
37	Sarajevo	XX.	I. ženska realna gimn.	8	15	—	556	556	23	
38	Sarajevo	XX.	II. ženska realna gimn.	8	15	—	595	595	27	
39	Senj	XIX.	realna gimnazija	8	12	252	152	404	23	
40	Sinj	IV.	„ „	8	8	288	157	385	13	
41	Sisak	VI.	„ „	8	22	492	322	814	35	
42	Brod na/S.	XV.	„ „	8	25	612	378	990	43	
43	Trebinje	V.	„ „	8	10	—	—	284	11	„
44	Tuzla	XVIII.	„ „	8	16	473	214	687	22	
45	Varaždin	XXII.	„ „	8	20	562	172	734	44	

Tek. br.	Mjesto škole	Velika župa	Naziv škole	Broj razreda	Broj odjela	Broj učenika m.	Broj učenika ž.	Ukupno	Broj nastavnika	Opazka
46	Vinkovci	XXI.	realna gimnazija	8	19	450	268	718	33	
47	Virovitica	I.	„ „	8	18	326	150	476	21	
48	Vukovar	XXI.	„ „	8	13	287	193	480	23	
49	Zagreb		I. klasična gimn.	8	17	464	176	610	34	
50	Zagreb		II. klasična gimn.	8	17	—	—	764	29	
51	Zagreb		I. mužka real. gimn.	8	19	939	—	939	39	
52	Zagreb		II. mužka real. gimn.	8	23	1090	—	1090	39	
53	Zagreb		III. mužka real. gimn.	8	28	1151	—	1151	49	
54	Zagreb		IV. mužka real. gimn.	8	17	710	—	710	28	
55	Zagreb		V. mužka real. gimn.	8	19	978	—	978	40	
56	Zagreb		I. ženska real. gimn.	8	22	—	—	840	45	
57	Zagreb		II. ženska real. gimn.	8	23	—	840	1069	32	
58	Zagreb		III. ženska real. gimn.	8	28	—	1069	1205	56	
59	Zemun	XXI.	mužka realna gimnazija	8	12	653	1205	653	19	
60	Zemun	XXI.	ženska realna gimnazija	8	12	—	428	428	18	

POSEBNIČKE GIMNAZIJE S PRAVOM JAVNOSTI

Tek. broj	Mjesto škole	Velika župa	Naziv škole	Broj razreda	Broj odjela	Broj učenika m.	Broj učenika ž.	Ukupno	Broj nastavnika	Podpuna Nepodpuna
1	Banja Luka	XVII.	Ženska realna gimnazija ss. Dragocjene Krvi	—	—	—	—	—	5	
2	Bol	IV.	Dominikanska klasična gimnazija	8	11	187	—	187	11	nep.
3	Dubrovnik	V.	Franjevačka klasična gimnazija	4	4	55	—	55	6	„
4	Koprivnica	II.	Ženska realna gimnazija Kćeri Božje ljubavi	2	2	—	80	80	4	
5	Osiek	I.	Ženska klasična gimnazija Kongregacije sv. Križa	1	1	—	32	32	6 7	podpun. nep.
6	Sarajevo	XX.	Ženska realna gimnazija ss. mil. sv. Vinka P.	1	1	—	30	30	4	podpun.
7	Sinj	IV.	Franjevačka klasična gimnazija	8	8	192	—	192	17	„
8	Široki Brieg	VII.	Franjevačka klasična gimnazija	—	—	568	—	568	19	„
9	Travnik	IX.	Nadbiskupska klasična gimnazija	8	9	327	—	327	15	„
10	Travnik	IX.	Ženska realna gimnazija ss. mil. sv. Vinka P.	1	1	—	38	38	5	„
11	Varaždin	XXII.	Franjevačka klasična gimnazija	8	10	302	—	302	13	„
12	Varaždin	XXII.	Ženska realna gimnazija ss. uršulinki	2	2	—	85	85	6	nep.
13	Visoko	IX	Franjevačka klasična gimnazija	—	—	486	—	486	18	podpun.
14	Zagreb		Dominikanska klasična gimnazija s realnim odjeljenjem	1	1	42	—	42	8	„
15	Zagreb		Nadbiskupska klasična gimnazija	8	11	401	—	401	18	„
16	Zagreb		Njemačka realna gimnazija	7	9	158	101	259	14	„
17	Zagreb		Ženska realna gimnazija ss. milosrdnica	8	24	—	1116	1116	48	„

BROJITBENI PREGLED HRVATSKIH ŠKOLA

VELIKE ŽUPE			Gimnazije			Učiteljske škole			Obće niže srednje škole (građanske)		
Broj	Naziv	Sjedište	Broj škola	Broj nastavnika	Broj đaka	Broj škola	Broj nastavnika	Broj đaka	Broj škola	Broj nastavnika	Broj đaka
			1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Baranja	Osiek	4	93	1749	1	16	224	7	90	1429
2	Bilogora	Bjelovar	4	68	1483	1	6	104	5	40	640
3	Bribir-Sidraga	Knin	1	14	213	—	—	—	1	7	130
4	Cetina	Omiš	3	26	806	—	—	—	7	48	639
5	Dubrava	Dubrovnik	3	60	1213	1	8	189	6	53	822
6	Gora	Petrinja	4	62	1367	1	12	135	1	10	134
7	Hum	Mostar	2	59	1687	1	15	195	3	40	986
8	Krbava-Psat	Bihać	1	14	326	—	—	—	3	16	154
9	Lašva-Glaž	Travnik	3	38	851	—	—	—	3	39	767
10	Lika-Gacka	Gospić	3	33	872	1	11	100	1	5	30
11	Livac-Zapolje	N. Gradiška	3	75	1725	1	12	140	4	28	394
12	Modruš	Ogulin	1	21	532	—	—	—	3	23	466
13	Pliva-Rama	Jajce	1	2	180	—	—	—	5	24	406
14	Pokupje	Karlovac	2	57	1330	1	12	147	1	15	250
15	Posavje	Brod na Savi	4	74	1987	—	—	—	4	39	672
16	Prigorje	Zagreb	—	—	—	—	—	—	1	9	194
17	Sana-Luka	Banja Luka	4	66	1456	1	15	129	5	41	365
18	Usora-Soli	Tuzla	1	22	687	1	3	79	3	32	489
19	Vinodol-Podgorje	Senj	1	23	404	—	—	—	6	43	635
20	Vrhbosna	Sarajevo	5	158	3296	2	16	253	4	55	1125
21	Vuka	Vukovar	7	159	3890	1	3	25	9	74	1076
22	Zagorje	Varaždin	4	69	1261	1	4	25	5	45	681
23	Glavni grad	Zagreb	14	468	10915	2	52	522	8	197	3620
	UKUPNO . . .		75	1661	38230	16	185	2267	95	973	16104

V. Njemačko školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Napisao A. HEISINGER

Zakonskom odredbom o njemačkom školstvu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 20. rujna 1941. propisano je osnivanje posebnih njemačkih škola za mladež Njemačke narodne skupine u Hrvatskoj. Prema toj zakonskoj odredbi, odgajat će se njemačka djeca u tim školama u duhu njemačkog nazora o svietu i u duhu vjernosti prema domovini Hrvatskoj. Stoga se u njemačkim školama obučava također hrvatski jezik i književnost, te hrvatska poviest i zemljopis Nezavisne Države Hrvatske prema naučnoj osnovi hrvatskih škola.

Njemačke škole ne stoje pod upravom hrvatskih školskih vlasti, nego su podređene posebnom Odjelu za njemačko školstvo u Ministarstvu narodne prosvjete. Pročelnika toga odjela imenuje ministar narodne prosvjete na priedlog vođe Njemačke narodne skupine. Utjecaj vođe Njemačke narodne skupine na njemačko školstvo dolazi također do izražaja i po zakonskoj odredbi o činovnicima i namještenicima Njemačke narodne skupine, i to tako, da se sve osobne promjene u njemačkom školstvu vrše u sporazumu s vođom Njemačke narodne skupine. Osim toga vođa Njemačke narodne skupine predlaže otvaranje škola.

Ovim zakonom zadovoljila je Nezavisna Država Hrvatska pravedne potrebe Njemačke narodne skupine na školskom području, dok je u vrieme bivše Jugoslavije Njemačka narodna skupina bila u tom pogledu vrlo zapostavljena. Broj škola je tada bio sasvim ograničen, a osim toga je duh i nastava u tim školama bila nenjemačka, kao što su i nastavnici bili većinom neniemci.

Brojno je stanje njemačkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ovo:

PUČKE ŠKOLE

Broj	Velika župa	Broj škola	Broj pomoćnih pučkih škola	Broj odjela	Broj učenika	Broj nastavnika	Broj škola bez podataka o učenicima
1	Baranja	104	6	186	6622	134	9
2	Bilogora	11	2	14	407	13	2
3	Gora	1	—	1	30	1	2
4	Livac-Zapolje	47	5	77	2615	53	—
5	Lašva-Glaž	3	—	6	240	3	11
6	Pliva-Rama	1	—	1	30	1	—
7	Prigorje	1	—	3	112	1	—
8	Pokupje	1	—	1	20	1	—
9	Posavje	22	3	34	1140	26	—
10	Sana-Luka	3	—	9	344	3	—
11	Vrhbosna	1	—	4	173	4	—
12	Vuka	79	4	238	9514	129	—
13	Zagorje	1	1	2	21	2	4
14	Usora-Soli	3	4	8	147	7	1

SREDNJE ŠKOLE

Škola	Kotar	Broj odjela	Broj učenika			Broj nastavnika
			m.	ž.	ukupno	
Građanske škole	Đakovo	5	89	71	160	6
„ „	Virovitica	4	68	60	128	3
„ „	Inđija	7	150	107	257	2
„ „	Vinkovci	8	197	126	323	4
„ „	Zemun	8	216	120	336	3
Učiteljske škole	Osiek	4	108	91	199	6
Gimnazije	Osiek	22	583	297	870	17
„	Ruma	12	321	156	477	10

Početkom škol. god. 1942.-43. osnovane su nove građanske škole u Osieku i u Novoj Pazovi, no za njih još nema podataka.

VI. Stručno školstvo Glavnog ravnateljstva za obrt, veleobrt i trgovinu

Napisao dr. S. FILIPOVIĆ

Stručno školstvo je sastavni dio našega narodnog gospodarstva. Stručne su škole, već prema svojoj struci, povezane uz priradni i praktični život, uz radionice, obrt, veleobrt, novčarstvo, trgovinu, graditeljstvo, pomorstvo i putničarstvo. Rad u školi i u školskim radionicama mora neprestano dobivati pobude iz života, jer bi inače daleko zaostao od potreba prakse. Razvijeno gospodarstvo ne može postojati bez razčlanjenog stručnog školstva. Od bitne je važnosti za budućnost svakog naroda, da ni na jednom području narodnog gospodarstva ne zaostane, jer je blagostanje i gospodarska nezavisnost uvjet političke slobode. Škola prenosi iz pokoljenja u pokoljenje duhovno bogatstvo prošlosti i podiže narod sve više, pa je ona snažan činbenik družtvovnog razvitka.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj posvećena je preustrojstvu stručnog školstva najveća pažnja. Kod rješavanja tog pitanja mora se uzeti u obzir i čitav niz pitanja, koja se odrazuju na raznovrstnim stručnim školama. Rješavanje tih pitanja izvan cjeline narodnoga gospodarstva bilo bi tek djelomično i ne bi značilo stalnije rješenje s obzirom na dinamiku života i neprestano stvaranje.

Uzkrsnućem Nezavisne Države Hrvatske otvorilo se ogromno polje rada na svim področjima priradne djelatnosti, tako da naš prirad dobiva nov i neslućen polet i mogućnost svog razvoja.

Pri tom naša domovina Hrvatska dobiva nove zadatke, da izgradi i na čvrste temelje postavi svoj prirad u okviru novog poredka u Novoj Europi, u koju Nezavisna Država Hrvatska ulazi kao ravnopravni politički i gospodarski činbenik.

Preustrojstvo našeg obćeg priradnog života ne će se moći provesti bez mladih ljudi, koji će biti zadojeni domoljubljem, oboružani temeljitim znanjem i prožeti družtvovnim shvaćanjem.

Ovaj prvi i najveći zadatak imaju izvršiti škole.

Ali one, ako žele valjano izpuniti svoj zadatak, moraju odkrivati skrivene sposobnosti svakog pojedinca i u svojoj nastavi moraju odrediti pravac razvoja mladog bića; moraju misliti na stvaran oblik — na buduće zvanje. I najobširnija obća naobrazba bez sastojina stručnog znanja, kao pripreme za buduće zvanje, ne pruža državi gotova čovjeka, već često puta nezadovoljnika, koji istom treba da krči i pronalazi putove u život.

Živimo u vieku specializacije, gdje površno znanje mnogih nauka ne vriedi toliko, koliko temeljito poznavanje struke.

Da se hrvatskom priradu osigura valjan podmladak, mora se mladeži pružiti najveća prilika, da se prema svojim sposobnostima opredieli za priradna zvanja i da ga uzmogne temeljito — teoretski i praktički — proučiti.

Preustrojstvo stručnih škola, koje je započelo osnutkom Nezavisne Države Hrvatske, proučavanje i traženje novih putova, daju nam dobre nade, da će mjerodavni činbenici naći sretno rješenje svih pitanja stručnog školstva, jer se ovaj put počelo s radom odozdo, t. j. proučavanjem priradnog života u vezi s priradnim ustanovama. Za dobar napredak stručnih škola potreban je neprekidan dodir između škole i priradnih krugova. Velik dio ovog anketnog rada obavlja se sada još između raznih odsjeka samoga Ministarstva narodnog gospodarstva, koje istodobno ima mogućnost, da zanimane priradne ustanove u svako vrieme privuče na suradnju u školskim pitanjima, jer s tim ustanovama inače stoji u neprestanoj vezi. Uzdržati ovaj dodir mnogo je teže Ministarstvu narodne prosvjete, već zbog ustrojstvene različnosti samih jedinica, pa bi s te strane prietila opasnost, da stručne škole ostanu bez dovoljnog dodira sa željama i zahtjevima budućih poslodavaca.

Osim ovih razloga priradne naravi postoje i razlozi odgojne naravi, koji izviru iz osobina srednje stručne nastave prema srednjoškolskoj.

Odgojni cilj nastave u gimnazijama sastoji se u sakupljanju objektivnih i što egzaktnijih znanstvenih spoznaja, koje imaju učenicima poslužiti kao preduvjet za znanstveni rad višega stupnja na sveučilištima. U stručnim školama, naprotiv, moraju se učenici spremiti za izvršni posao svojega budućeg zvanja, te obseg njihove stručne naobrazbe ne određuju zahtjevi sveučilištnih znanstvenih redova, koji su u dugim razmacima vremena jednaki, već zahtjevi prakse, koja ih razvija i mienja u kratkim vremenskim razmacima uzporedno s gospodarskim napredkom države.

Iz ove nejednakosti stvarnog sastava obadviju obrazovnih smjerova sliedi, da je Ministarstvo narodne prosvjete manje prikladan upravni instrumenat. Od njegovih se činovnika (izvjestitelja i nadzornika), koji su redovito potekli iz redova nastavnika srednjih škola, ne može zahtievati, da se u doba svoje najveće produktivnosti, dakle poslije niza godina provedenoga u nastojanju oko odgoja u duhu čiste nauke, sada preorientiraju, i da s uspjehom nastave s radom u stručnim srednjim školama. Od spomenutih izvjestitelja ne može se ovakva promjena shvaćanja dobrim pravom ni očekivati, jer ona uvjetuje obsežan i nastavniku u zrelim godinama tuđ studij. S toga razloga rješava se pitanje središnje uprave za stručne škole u raznim državama na različit način, no uviek u korist gospodarske orientacije i čuvanja radne škole. U najstarijoj europskoj trgovačkoj zemlji, Italiji, ide ta gospodarska orientacija tako daleko, da je na pr. većina trgovačkih škola pod neposrednom upravom gremija trgovaca, dok nastavnike plaća država.

Nadalje, ako se već ne slaže odgojna svrha u gimnazijama i stručnim školama, kudikamo više to vriedi za uzgojna sredstva. Srednja stručna škola — kao najčistija radna škola — treba za svoje izpravno djelovanje čitav niz različitih radionica i onda još zbirke učila.

Neki predmeti srednjih stručnih škola nose isto ime kao u gimnazijama, ali je njihova uzgojna svrha posve različita. Ovi se predmeti u obje vrste škola razlikuju kako u pogledu naukovne osnove, tako i načina predavanja i zahtjeva, koje nastavnik opravdano mora stavljati na svoje učenike. Ako obje vrste škola dođu pod jednu upravu, postoji opasnost, da se s obzirom na istozvučan predmet jedan nastavnik premjesti s gimnazije na srednju stručnu školu i obratno, pa da od toga trpi nastava i nastavnici, radi nedovoljnog uvažavanja načelnih razlika u predavanju takvih predmeta.

Iz svih navedenih razloga stručno školstvo ostalo je i nadalje u sklopu Ministarstva narodnog gospodarstva, koje će davati smjernice za njihovo preustrojstvo i stručni odgoj.

Zadaća svake škole, pa i stručne, nije samo pitanje znanja, već i oplemenjivanja srdca i duše. Veliki zadatak odgajanja mora također biti razvijanje smisla za zajednicu, a to je u biti shvaćanje više vriednosti, koja je nad čovjekom i njegovim djelovanjem. Život za zajednicu, družtvo, jača smisao za samoodgovornost, pa se u odgoju ove vrste moramo obazirati na dvoje: na čovjeka kao pojedinca i na čovjeka kao člana zajednice. Čovjeka treba oblikovati i njegovo bivstvo u punoj mjeri razviti, razvijajući sva dobra individualna svojstva s namjerom, da gojenac dođe do plodonosnog utjecaja i djelovanja u kutlurnoj zajednici. Time će se otupiti bezkrajno trošenje snaga upravljanih na sušto stjecanje, u kojem se je izgubio pogled na cjelinu i zajednicu. Škola mora odgojem uvjeriti gojenca, da ono, što je koristno, nije posljednje i najviše, nego da duhovni sadržaji daju životu smisao i vriednost.

Prema tome cjeloviti odgoj obuhvaća:

a) državno-družtveni odgoj, koji razvija u mladeži hrvatsku državotvornu i nacionalnu sviest i ponos, smisao za rad i odgovornost u zajednici;

b) etičko-osobno odgajanje, koje će doprinieti upoznavanju vlastite unutrašnjosti, produbljivanju vlastitog određenja, te tako razvijati smisao i težnju za trajnim duhovnim vrjednotama života;

c) gospodarsko-tehnički odgoj, koji će dati mladeži uvid u zadaće njihova zvanja, kao i u važnost pojedine struke za gospodarski život naroda i države.

Ova tri činbenika moraju se uzeti u obzir kod obnove našeg školstva, kao i u čitavom odgojnom i obučnom postupku.

Izgradnja volje je velik zadatak naše obnove, jer je volja temelj doživljaja i sviestna težnja k cilju. U vezi s voljom je i ćudoredni razvitak. U mladeži moramo probuditi odgovornost i smisao za rad. U uzkoj vezi s izgradnjom značaja je samostega, koja znači vlast volje nad čitavim bićem.

Kao sve naše škole, tako moraju i stručne, odisati hrvatskim narodnim životom, obuhvativši zavičaj i velike ljude u njemu, te borbu naroda za samoodržanje i državnost. Škola mora stvoriti uvjete, pod kojima bi došle do izražaja sve vrjednote, a koje se sastoje u istini, dobroti i ljepoti. Škola mora vratiti mladeži vjeru u sebe i probuditi u njoj životno veselje, a s tim u vezi upoznati je s državnim, kulturnim i političkim životom vlastitog naroda. Pitanje obnove stručnog školstva nije dakle samo pitanje ustrojstva tih škola, nego je u prvom redu pitanje duha, kojim će disati ove škole.

Pod upravom stručnog školstva Ministarstva narodnog gospodarstva nalaze se ove škole:

13 trgovačkih akademija:
Banja Luka, Brčko, Čakovec, Daruvar, Dubrovnik, Karlovac, Makarska, Mostar, Osiek, Sarajevo, Zagreb I., Zagreb II., Zemun;

2 dvorazredne trgovačke škole:
Drž. dvorazredna trgovačka škola u Zagrebu i Privatna dvorazredna trgovačka škola Evangeličke crkvene obćine u Zagrebu;

1 drž. trgovačko-pomorska akademija u Dubrovniku;

1 niža trgovačka škola u Imotskom;

3 srednje tehničke škole:
Banja Luka, Sarajevo, Zagreb;

14 obrtnih škola:
Banja Luka, Borovo (privatna), Crikvenica, Livno, Mostar, Opuzen, Osiek, Sarajevo, Selca na Braču, Sinj, Tešanj, Tuzla, Visoko, Zagreb;

1 škola za umjetni obrt u Sarajevu;

1 drž. ženska stručna učiteljska škola u Zagrebu;

1 drž. stručna učiteljska kućanska škola u Zagrebu;

1 stručna viša ženska svratištarska škola u Zagrebu;

1 stručna niža ženska svratištarska škola u Zagrebu;

4 stručne škole za domaćice;

108 ženskih stručnih škola;

1 drž. čipkarska škola u Pagu;

1 drž. čipkarski tečaj u Lepoglavi;

1 drvorezbarski tečaj u Lepoglavi;

122 stručne produžne škole (šegrtske);

6 povremenih stručnih tečajeva (šegrtskih):
Ivanec, Lipik, Orahovica, Stenjevac, Sv. Ivan Zelina, Petrovaradin.

Ministarstvo narodnog gospodarstva podpomaže još i Školu za motorizaciju i Ciglarsku školu, obje u Zagrebu.

Da se što bolje organiziraju i povežu sve grane seljačkog kućnog i umjetnog obrta, osnovana je Drž. središnjica za narodni kućni i umjetni obrt u Zagrebu. Time je omogućen po prvi puta na tom području sustavni i smišljeni rad. U Središnjici usredotočena je i ciela trgovačka strana poslovanja. Zavod će osnivati i uzdržavati škole i tečajeve, koji promiču bilo koju granu hrvatske seljačke umjetnosti i obrta, a snabdievat će ih potrebnim sirovinama za izra-

đivanje; uz to ima još i svoju odgojnu zadaću, koja se sastoji u osposobljivanju potrebnih učiteljskih sila. Središnji zavod treba postaviti temelje kućnom obrtu u gospodarski siromašnim krajevima, i to svima granama seljačkog kućnog obrta, koje nose nepatvoreno obilježje hrvatskog narodnog duha i umjetnosti. U Središnjici okupljaju se na stotine siromašnih i nezaposlenih seljakinja i seljaka. Time im se pruža mogućnost rada tako, da se na cielom području Nezavisne Države Hrvatske oživi marljivost, revnost i radinost, te na taj način podigne gospodarsko blagostanje naroda.

Osim spomenutih škola i ustanova vrši ovo ministarstvo nadzor nad raznim stručnim tečajevima, koje vode pojedini obrtnici ili ustanove.

Od napried navedenih škola osnovane su poslije uzkrsnuća Nezavisne Države Hrvatske ove škole: Drž. trgovačka akademija u Makarskoj, Priv. dvorazredna trgovačka škola Evangeličke crkvene obćine u Zagrebu, Niža trgovačka škola u Imotskom, Drž. ženska stručna škola u Metkoviću i Priv. ženska stručna škola Družbe sestara »Služavki maloga Isusa« u Gornjoj Zenici.

Otvaranje niže trgovačke škole u Imotskom uzalud se je tražilo prije 10. travnja 1941. od bivših vlasti, iako je škola bila potrebna za odgoj priradnog podmladka imotskog kraja, koji se bavi trgovinom po cielom svietu. Osnivanjem spomenute škole pomaže se trgovačkom razvoju nadarenih mladića i stvaranju korisnih i vriednih priradnika.

Ministarstvo narodnog gospodarstva Nezavisne Države Hrvatske proučava gospodarske prilike u cieloj državi i s tim u vezi sastavilo je u Odsjeku za stručno školstvo sustavnu osnovu za podizanje potrebnih stručnih škola i svih grana narodnog gospodarstva. Učinjene su sve predradnje za otvaranje drž. stručne svratištarske (hotelierske) škole u Zagrebu, kojoj je svrha, da uz potrebnu obću naobrazbu u duhu načela hrvatskog ustaškog pokreta dade svojim polaznicima potrebnu stručnu naukovnu i radnu spremu.

Osnivaju se obrtne škole u Tešnju i u Ravnoj Gori radi promicanja onih vrsta obrta, koje odgovaraju prilikama i potrebama tih krajeva.

Pored seljaka kao sitnog producenta i obrtnik je jedan važan činbenik našeg priradnog i družtvovnog života. Obrtnik kao mali producent podmiruje, često kao jedini proizvoditelj, potrebe velikih dielova naše zemlje, a podjedno svojom zaradom omogućuje održanje života svoje obitelji. Danas, kada se u svietu provodi racionalizacija proizvodnje s ciljem, da se proizvodi što bolje i što jeftinije, nije dovoljna samo stručna sprema stečena u radionicama poslodavaca, već se ova mora dopunjavati sustavnim školskim stručnim znanjem. Samo tako se danas mogu osposobiti obrtnici spremni za uspješnu borbu za obstanak i prosperitet pokraj velike veleobrtne utakmice. Sve ovo u pojačanoj mjeri vriedi za naše primorje, gdje je obrt, pored turizma i ribarstva, najvažniji činbenik održavanja ekonomske ravnoteže i mogućnosti života.

Podizanju obrtničkog nivoa služe u prvom redu Stručne produžne škole i povremeni stručni tečajevi. U ovim se školama dopunjava stručna sprema, stečena u radionicama poslodavaca, s teoretskim, stručnim i obćeobrazovnim predmetima. Nažalost ovim školama manjkaju školske radionice, u kojima bi se imao i praktični rad obrtnih radionica upodpunjavati novim metodama rada i modernim alatom i strojevima.

Od velike važnosti za priradni život na sjevernom primorju je Majstorsko-djelovodska (zidarska) škola u Crikvenici. Od osnutka škole, t. j. od 1908. do 1937., absolviralo je školu oko 1250 učenika. Veliki je to broj absolvenata, koji su svojim radom postali aktivni članovi primorskog kraja. Preko 70% absolvenata rade danas, ne samo u našoj državi, već i u prekomorskim krajevima kao zidari, građevni poduzetnici ili kao namještenici i šalju svoju zaradu kućama i tako doprinose podmirivanju obiteljskih i kolektivnih potreba. Mnogi absolventi izriču svoju hvalu ovoj školi, koja im je osigurala dobru egzistenciju i mogućnost zarade i blagostanja. Dovršenjem vlastite zgrade zidarske škole omogućena je reorganizacija škole, s cjelodnevnom obukom i još boljim stručnim obrazovanjem učenika.

Radi što boljeg kućanskog odgoja ženske mladeži radi se na osnivanju kućanske škole u Pagu i u Hrv. Karlovcima, a predviđeno je otvaranje ovakvih škola i u ostalim krajevima naše države. One će se otvarati osobito u putničarskim mjestima, kako bi se s pomoću tih škola i ženska mladež spremila, da izpuni svoj zadatak oko promicanja putničarstva u našoj domovini.

Spomenute kućanske škole, kao i sve ženske stručne škole, imaju u odgoju ženske mladeži posebnu zadaću, a ta je, da je spreme bilo za samostalna praktična zvanja ili da im dadu sve ono obće i praktično znanje, koje im je potrebno kao budućim majkama i domaćicama. A kako se upravo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj posvećuje pažnja i briga sređenoj i zdravoj obitelji, moraju i sve vrste ženskih stručnih škola biti takve, da uz uzgoj, znanje i stručnu spremu probude u učenicama ljubav i smisao za obitelj i dom. Osim toga će ove škole spremati djevojke za sva ona praktična zvanja, koja su ženi najbliža, te ih učiti, kako se svakim radom, pa i onim najsitnijim, može koristiti sebi i drugima, te tako postići životna sreća i zadovoljstvo. Da bi ženske stručne škole što bolje izpunile ovaj zadatak, mora ovim školama provijati duh rada, reda, požrtvovnosti, nesebičnosti i ljubavi prema bližnjemu, bez čega nije nikada stvoreno nešto, što bi bilo na korist pojedinca, a pogotovo čitavog naroda.

Ženske stručne škole su posebne škole, u kojima se djevojke sustavno obučavaju u šivanju i u raznim ručnim radovima. Te škole javljaju se naravno svuda mnogo prije, nego ostale škole za žensku mladež. U početku su se kod nas zvale »škole ženskog ručnog rada«, otvarale su se najprije u samostanima, ili su ih otvarala privatne osobe ili dobrotvorna ženska družtva.

Tako je na primjer godine 1845. otvorena u samostanu častnih sestara milosrdnica u Zagrebu škola, u koju su se primale djevojčice na odgoj i obuku u ženskom ručnom radu. Godine 1848. otvoren je u istom samostanu uz preparandiju i jednogodišnji tečaj za ženski ručni rad,

koji su obično nakon svršene preparandije polazile učiteljske pripravnice, da se usavrše u ženskom ručnom radu.

No ženske stručne škole počele su se pravo razvijati tek onda, kada se za njih počela brinuti država. Godine 1892. za dra Izidora Kršnjavog, odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu, osnovala je bivša Kr. hrvatsko-dalmatinsko-zemaljska vlada prvu drž. žensku stručnu školu u Zagrebu. Svrha je ove škole bila, da učenice spremi u raznim strukama za samostalan rad, pa su polaznice imale prilike, da u njoj nauče šivanje rublja i ženskog odiela, razne tehnike umjetničkih radnja, kitničarstvo (pravljenje šešira), tkanje i uzlanje sagova i t. d. Ovakve stručne škole počele su se pomalo otvarati u svim većim gradovima sjeverne Hrvatske.

Zagrebačkoj ženskoj stručnoj školi bio je pripojen odjel za učiteljske kandidatkinje, koji su morale pohađati one učenice, koje su se htjele posvetiti učiteljskom zvanju. Takve su nakon položenog izpita, imale pravo na namještenje, kao učiteljice ženskih stručnih škola, odnosno učiteljice ženskog ručnog rada u višim djevojačkim (građanskim) ili drugim ženskim srednjm školama.

Godine 1922. donesen je zakon o ženskim zanatskim školama, prema kojem su bila predviđena 3 tipa stručnih škola, i to:

a) trogodišnje niže ženske zanatske škole, koje osposobljuju učenice za samostalne radnice.

b) dvogodišnje produžne ženske zanatske škole, koje su se otvarale uz niže ženske zanatske škole, a zadaća im je bila, da osposobe učenice za samostalne majstore.

c) više ženske zanatske škole s učiteljskim tečajem, kojima je bila svrha, da podaju svojim učenicama savršenu stručnu spremu, i da ih ujedno osposobe za učiteljice nižih i produžnih ženskih zanatskih škola, odnosno za učiteljice ručnog rada u ženskim srednjim školama. U ovu su se školu primale učenice, koje su svršile nižu i produžnu žensku zanatsku školu i položile izpit iz građe za IV. raz. realne gimnazije, ili takve, koje su svršile IV. raz. realne gimnazije i položile prijamni izpit iz struke, odnosno svršile najmanje 2 raz. niže ženske zanatske škole. Obuka u višim zanatskim školama trajala je dvie godine, a učiteljski tečaj godinu dana. Rang više ženske zanatske škole s učiteljskim tečajem odgovarao je rangu podpune srednje škole. Na temelju napried navedenog zakona otvorena je godine 1929. viša ženska zanatska škola u Zagrebu i smještena kao samostalan zavod uz nižu žensku stručnu školu u zgradi bivšeg učiteljskog konvikta u Klaićevoj ulici 56., a prijašnja ženska stručna škola zagrebačka ostala je i dalje samostalan zavod, no odjel za učiteljske kandidatkinje, koji je bio pripojen ovoj školi, ukinut je.

U ženskim stručnim školama starijeg tipa posvećivala se je najveća briga struci, dok su se od obćih predmeta učili samo neki, i to obično samo u 1. pripravnom razredu (na pr. vjeronauk, hrvatski, račun, i oni predmeti, kojima se proširuje obća naobrazba, te oni, koji su danas uz stručnu spremu potrebni svakom naprednom obrtniku) hrvatski jezik s književnošću, narodno gospodarstvo, knjigovodstvo i dopisivanje, matematika s izračunavanjem i t. d.), a u učiteljskom tečaju učila se je još k tome i pedagogija, te poznavanje zakona i školska administracija.

No sve ove ženske stručne škole i ženske zanatske škole nisu bile sve do 1939. jednako organizirane, a razlikovale su se i po naučnoj osnovi. Tako su se na pr. u školama u bivšoj Savskoj banovini učili samo u I. pripravnom razredu napried navedeni predmeti (obći), dok su se u školama u primorskoj, te bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj uzimali uz narodni jezik i trgovački predmeti i poznavanje robe.

Dne 31. ožujka 1932. donesen je novi zakon o ženskim zanatskim i ženskim stručnim učiteljskim školama, kojim su uvedena samo dva tipa ženskih zanatskih škola, i to:

1. Ženske zanatske škole, kojima je zadaća, da dadu učenicama obću i stručnu spremu i da ih osposobe za samostalan rad u njihovu zanatu (krojačkom, kitničarskom, tekstilnom pletenju i t. d.), drugim riečima ova škola, u kojoj školovanje traje 3 godine, nadomješta učenici vrieme, koje bi trebala provesti kod kojeg majstora, da kao naučnica izući zanat. Nakon svršene zanatske škole polažu učenice završni izpit, koji im vriedi kao pomoćnički izpit, a svjedočba, koja im se o tom izpitu izdaje, služi u smislu § 26. obrtnog zakona od 5. XI. 1931. kao dokaz propisno svršenog vremena učenja i ima značaj pomoćničke svjedočbe za dotični obrt. Osim toga ovakvoj se pomoćnici skraćuje vrieme zaposlenja na jednu godinu, tako da može nakon navršene jednogodišnje prakse (u kojem atelieru, krojačnici ili tvornici), polagati majstorski izpit, dok one pomoćnice, koje su izučile obrt kod majstora obrtnika, mogu polagati majstorski izpit tek nakon trogodišnje prakse.

U žensku zanatsku školu primaju se učenice, koje su svršile najmanje 2 razreda srednje škole ili 6 razreda osnovne škole, a u dobi od 14—16 godina. Osim toga primaju se i učenice, koje su svršile 4 razreda pučke škole i navršile 12 godina života, no ove se mogu upisati samo u t. zv. pripravni razred, a u I. redoviti stručni razred primaju se tek nakon svršena 2 pripravna razreda. Prema tome traje za ove posljednje učenice školovanje u ženskoj zanatskoj školi 5 godina.

Uz struku uče se u ženskoj zanatskoj školi i obći predmeti (vjeronauk, hrvatski, zemljopis, poviest, poznavanje robe, račun i t. d.).

Ženske zanatske škole sa završnim izpitom imaju za struku rang nepodpune srednje škole.

2. Ženske stručne učiteljske škole, kojima je zadaća, da učenicama podaju uz savršenu stručnu spremu i obću naobrazbu, te da ih osposobe za stručne učiteljice ženskih zanatskih i domaćinskih škola, te učiteljice ženskog ručnog rada u građanskim i ostalim ženskim srednjim školama. Za sada imademo samo jednu takvu školu, i to u Zagrebu.

U I. razred ženske stručne škole prima se svake godine na temelju natječaja najviše 40 učenica, i to prvenstveno izvrstne učenice, koje su svršile nepodpunu srednju školu.

Školovanje u ženskoj stručnoj školi traje 5 godina, i to 4 godine u 4 stručna razreda i 1

godinu praktičnog rada u školskoj radionici. Uz struku (krojenje i šivanje rublja, umjetne radnje, pravljenje šešira i t. d.), uče se i obći predmeti: hrvatski, jedan živi jezik, pedagogija, metodika, zemljopis, poviest, poznavanje zakona, ukrasno pisanje, poviest kostima, narodno gospodarstvo, poznavanje robe, račun i računsko predračunavanje, knjigovodstvo s dopisivanjem i t. d.

Ženska stručna učiteljska škola s diplomskim učiteljskim izpitom ima za struku rang podpune srednje škole s izpitom zrelosti.

Osim toga svjedočba učiteljskog diplomskog izpita vriedi ujedno kao svjedočba o položenom majstorskom izpitu u smislu §§ 24. i 26. Obrtnog zakona, te učiteljska kandidatkinja, koja je položila učiteljski diplomski izpit, ne mora polagati još i majstorski izpit, već može na temelju svoje diplomatske svjedočbe bez daljnjega dobiti od nadležne vlasti obrtnicu i otvoriti vlastiti posao.

Ženske obrtne i ženske stručne učiteljske škole prema novom zakonu od 31. ožujka 1932. otvorene su dne 1. rujna iste godine, a dotadašnje niže i produžne ženske stručne škole, te više ženske stručne obrtne škole, s učiteljskim tečajem, postepeno su likvidirane, tako da su posljednje učenice ovih škola svršile svoje školovanje koncem školske godine 1933.-34.

Drž. stručna kućanska škola osnovana je 1927. privatnom pobudom (Kolo domaćica) pod imenom Zagrebačka domaćinska škola s 3 odjela:

1. odjel, u koji su polazile učenice, da se osposobe za dobre domaćice,

2. odjel za osposobljenje učiteljica domaćinstva,

3. odjel za osposobljenje voditeljica kućanstva.

Prva školska godina započela je 1. veljače 1928. i trajala do konca lipnja iste godine, pa je to bio zapravo samo petmjesečni tečaj, koji su polazile učenice (60), da se upute u vođenje vlastitog kućanstva.

Druge školske godine 1928.-29. bila su na školi otvorena sva tri odjela, kako je to kod osnutka naučnom osnovom predviđeno. Uz odio za voditeljice kućanstva otvorena je velika kuhinja, u kojoj se priređivala hrana za 30 predplatnika, kako bi učenice ovog odjela imale prilike osposobiti se za voditeljice ovakvih kuhinja.

Osim toga otvoreni su na zavodu i posebni tečajevi kuhanja i šivanja, koji su trajali i po 3 mjeseca, a otvoreni su bili prvenstveno za udate žene. Iste godine otvoren je i tečaj za kućne pomoćnice, koji su polazile 24 polaznice, bezplatno, a poučavane su bile u kuhanju, serviranju i pristojnom vladanju. Uz školu otvoreno je i pitomište za 20 učenica, čiji roditelji nisu bili u Zagrebu.

Već prve ove školske godine prošlo je školom 116 učenica.

Da je interes za ovaj zavod bivao svake godine veći, vidjelo se ne samo po broju polaznica, već i po tome, što je omogućeno bilo odmah iza prve godine otvoriti sva tri odjela s tečajem kućnih pomoćnica.

Prema tome su već prve godine postavljeni temelji današnjim postojećim školama.

Treće školske godine otvoren je tečaj za izpitane učiteljice osnovnih škola i absolventice velike gimnazije u svrhu, da se osposobe za učiteljice domaćinstva. Tečaj je trajao godinu dana. Tako je uz dvogodišnju učiteljsku školu, u koju su polazile absolventice četvrtog razreda gimnazije, otvoren bio i ovaj tečaj, kako bi se što prije došlo do što većeg broja učiteljica domaćinstva. Ovaj tečaj bio je otvoren do godine 1938., t. j. do onda, kad je učiteljska domaćinska škola produžena na 4 godine, a tečaj za voditeljice kućanstva pretvoren u trogodišnju školu za promicanje turizma, koja je bila otvorena prvenstveno za absolventice podpune srednje škole.

Zagrebačka domaćinska škola smještena je bila u početku svoga rada u Demetrovoj ulici 11 u 12 liepih prostorija. Kako za pitomište nije bilo dovoljno prostorija, to je ono smješteno u Radićevoj ulici 30. u 6 velikih prostorija.

Radi premalenog prostora morala je škola već treće godine promieniti prostorije, pa je preselila zajedno s pitomištem u Frankopansku ul. 7. u dvie velike zgrade, od kojih je jedna služila za školsku obuku, a druga za pitomište. U ovoj zgradi otvorena je iste godine 1930. i gostionica, u kojoj su predplatnici dobivali objed i večeru, a učenice odjela za voditeljice kućanstva imale su prilike naučiti, kako se u ovakvom poduzeću radi.

Kako se škola naglo razvijala, postale su naskoro i ove prostorije premalene, pa se već god. 1932. preselila u Ilicu 44. U ovoj zgradi otvoreno je uz četiri škole obskrbište, svratište, gostionica, pitomište i radionica šivanja. Ove su prostorije dakle omogućile, da se Zagrebačka domaćinska škola razvila u četiri velika zavoda, i to:

1. četverogodišnju školu za učiteljice domaćinstva s radionicom šivanja i velikim povrtnjakom i cvjetnjakom (s 4 razreda gimnazije).

2. trogodišnju školu (višu) za promicanje turizma s obskrbištem, svratištem i gostionicom (s 8 razr. gimnazije).

3. dvogodišnju školu (nižu) za promicanje turizma za seljačke djevojke sa svršenom pučkom školom.

4. jednogodišnju školu za domaćice za učenice s bilo kakvom prednaobrazbom.

Učenice učiteljske domaćinske škole osim toga, što su radile u školskom vrtu, polazile su na dobro Poljodjelskog fakulteta, gdje su pod nadzorom agronomke upućivane bile u rad na vanjskom gospodarstvu.

Godine 1940. osnovano je uz školu vlastito gospodarstvo u Stupniku 8 km od Zagreba, gdje učenice pod nadzorom agronomke obrađuju 8 jutara zemlje i rade sve poslove u vanjskom gospodarstvu.

Vlastnik ovog velikog zavoda bilo je »Kolo domaćica«, prosvjetni i dobrotvorni odbor, koji je godišnje bezplatno školovao oko 80 učenica, obskrbljivao u pitomištu bezplatno oko 50 pitomica i odievao 40 siromašnih učenica. Osim toga davalo je družtvo bezplatnu hranu osobama (in-

telektualcima), koji su bez svoje krivnje ostali bez zarade, i siromašnim naučnicama. Bilo ih je ukupno oko 20. Prema tome imalo je »Kolo domaćica« oko 100 svojih štićenika.

Uz ovaj dobrotvorni rad uspjelo je »Kolu domaćica« snabdievati sve 4 škole i njima pripojene ustanove potrebnim inventarom. Kako su prostorije u Ilici 44 postale premalene, to je 1. studenoga 1940. preseljena škola u državnu zgradu u Tvrdkovoj ul. 5., pa je nakon 12 podpunih godina došla pod krov, gdje nije trebalo »Kolo domaćica« plaćati najamnine, što je bio slučaj u Ilici 44., gdje je najamnina iznosila mjesečno 25.000 dinara.

Ovim, što je Zagrebačka domaćinska škola smještena u državnu zgradu, pružena je zapravo »Kolu domaćica« prva pomoć od državnih vlasti, osim što je država kod osnutka domaćinske škole pridielila »Kolu domaćica« 6 učiteljica.

Do ove pomoći ne bi bilo došlo »Kolo domaćica« ni godine 1940., da nije osnovana banovina Hrvatska, jer je do onda »Kolo domaćica« vodilo neprestanu borbu s Beogradom za obstanak, pa je tako težkom mukom uspjelo »Kolu domaćica« sačuvati ovaj zavod domovini Hrvatskoj.

Osnutkom Nezavisne Države Hrvatske predalo je »Kolo domaćica« u svibnju 1941. Zagrebačku domaćinsku školu s milijunskim inventarom i ostalom imovinom Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s velikim zadovoljstvom, jer znade, da joj je sada ne samo osiguran obstanak, već pružena mogućnost daljnjeg razvitka i napredovanja.

Zakonskom odredbom od 19. lipnja 1941. broj CLXII.-Z.p.-1941. postala je Zagrebačka domaćinska škola Državnom stručnom kućanskom školom, koja obuhvaća:

1. Drž. stručnu učiteljsku kućansku školu s gospodarstvom u Stupniku i radionicom šivanja (4 godine),
2. Drž. žensku stručnu višu svratištarsku školu sa svratištem, obskrbištem i gostionicom (3 godine),
3. Drž. žensku stručnu nižu svratištarsku školu za siromašne seljačke djevojke (2 godine),
4. Drž. stručnu školu za domaćice (1 godinu).

Dok škola nije postala državna, bile su na zavodu 63 nastavnice i 9 podvornika, od kojih 11 plaćala je država, a sve ostale »Kolo domaćica«.

Kako bi se u svima, mužkim i ženskim stručnim školama, mogao provesti jedinstveni odgoj nacionalni i stručni, a sve u duhu ustaških načela, pretvoreno je 11 bivših polubanovinskih ženskih stručnih škola u bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj u državne stručne škole.

Od trgovačkih akademija podržavljena je Trgovačka akademija Udruženja trgovaca, s pravom javnosti u Zagrebu, koja radi sada kao Druga državna trgovačka akademija u Zagrebu.

Mnoge od naprijed nabrojenih vrsta stručnih škola nisu imale svoju zgradu, pa je Ministarstvo narodnog gospodarstva izvršilo mnoge predradnje, koje su u vezi s podizanjem potrebnih školskih zgrada. U tu svrhu predvidjelo je to ministarstvo za škol. god. 1941.-42. potrebna sredstva u proračunu investicija, pa je za zgrade stručnih škola predviđeno ukupno Kn 69,723.000. U spomenutom proračunu osigurane su ove gradnje:

1. jednokatna zgrada čipkarske škole u Pagu;
2. izvršuju se pripremne radnje za gradnju nove zgrade Prve drž. trgovačke akademije, Druge drž. trgovačke akademije, Drž. dvorazredne trgovačke škole i Drž. ženske stručne učiteljske škole u Zagrebu;
3. Drž. trgovačka akademija u Makarskoj osnovana je za učenike iz tog diela primorja i okolnih naših otoka, jer je za tamošnje stanovničtvo od osobite važnosti, da bude gospodarski sposobno u svim priradnim granama. Ministarstvo narodnog gospodarstva već pregovara radi kupnje gradilišta za otvorenu drž. trgovačku akademiju, kao i za podizanje obrtne škole u istom mjestu;
4. izrađeni su nacrti novogradnje drž. trgovačke akademije u Brčkom i pribavljena potrebna novčana sredstva;
5. Drž. trgovačka akademija u Banjoj Luci također nema potrebne zgrade, pa su izrađeni troškovnici i nacrti za novogradnju;
6. za dovršenje zgrade Drž. trgovačke akademije u Karlovcu osigurana su također potrebna sredstva;
7. Drž. trgovačka akademija u Osieku smještena je u zgradi, koja ne odgovara svojoj svrsi, pa je radi toga osigurana građevna glavnica za novogradnju;
8. Drž. srednja tehnička škola u Zagrebu, iako već postoji 50 godina, nema svoje zgrade, nego je smještena u zgradi Drž. središnje obrtne škole. Kako Drž. srednja tehnička škola u Zagrebu ima preko 500 učenika, a s večernjim školama preko 750, izvršene su predradnje za osiguranje zemljišta za novogradnju Drž. srednje tehničke škole u Zagrebu;
9. Drž. srednja tehnička i Drž. obrtna škola u Banjoj Luci nemaju također svojih zgrada, pa su izvršene sve predradnje, nacrti i troškovnici za njihovu izgradnju;
10. u Selcima na Braču postoji klesarska škola, kao obrtna škola. Ova je škola od velike važnosti za tamošnji otok, pa će Ministarstvo narodnog gospodarstva školsku zgradu proširiti i dograditi;
11. u Tešnju je potrebno urediti Drž. obrtnu školu za stolariju, elektrotehniku i bravariju, da se mladež privede u obrtnička zvanja, jer je kućni obrt u tom kraju i onako vrlo razvijen;
12. čipkarske škole u Pagu i Lepoglavi nisu do 10. travnja 1941. bile državnim proračunom predviđene, nego su se izdržavale iz vlastitih sredstava. Kako su ove škole od najveće važnosti za promicanje čipkarstva u tim krajevima, koje ima stoljetnu tradiciju, određena su potrebna sredstva u državnom proračunu za što uspješniji rad tih škola. Isto tako je po prvi puta u državni proračun unesena i Drž. stručna kućanska škola u Zagrebu.

Drž. obrtna škola u Zagrebu pretvorena je u Drž. središnju obrtnu školu, jer je bila davna želja, a i potreba, da se ova naša — u državi najstarija — obrtna škola preustroji i proširi onako, kako zahtieva gospodarski život.

Kao sastavni dio Drž. središnje obrtne škole u Zagrebu postoji uz nju već od godine 1882. đački dom, koji je u zadnje vrieme pretvoren u đački dom svih stručnih škola. U ovom domu dobivaju siromašni i vriedni učenici zagrebačkih stručnih škola stan i podpunu obskrbu, te im se tako nadomješta roditeljski dom. U državnom proračunu određeno je za potrebe doma Kn 2,500.000 za škol. god. 1941.-42.

Osim spomenutog preustrojstva Drž. središnje obrtne škole u Zagrebu dovršen je rad za preustrojstvo državnih trgovačkih akademija i trgovačko-pomorske akademije. U tu svrhu izvršila su se mnogobrojna i raznovrstna izpitivanja i proučavalo se ustrojstvo stručnih škola u inozemstvu, pa je na temelju svih ovih činjenica i potreba našega hrvatskog gospodarstva izvršen rad za donošenje potrebnih zakonskih odredaba.

Trgovačko-pomorska akademija stvara stručni podmladak za našu trgovačku mornaricu, koja je od velikog značaja za izmjenu dobara i održavanje veza s cielim svietom.

Praktična nastava na moru pruža se nautičarima najbolje na školskom brodu. Svojedobno su se učenici viših razreda nautičkih škola za vrieme velikih školskih praznika ukrcali na parobrode subvencioniranih brodarskih družtava, ali su u primienjenoj praksi bili prepušteni čestoput sami sebi. Malo je bilo kapetana stare škole, koji bi mlađim pomorcima odkrili tajne brodske administracije i tehnike. Oni su kao iz nekog ljubomora pred mladim kolegama na brodu sakrivali izprave broda i dokumente tereta tako, da je čitavo zbivanje na brodu izgledalo mladom i neizkusnom budućem kadetu kao neka nedokučiva tajna. Takvi su bili oni stari morski vuci, koji su daleko izvan školskih klupa dugim vremenom i mukom stjecali svoju praksu i težko su je predavali mlađima. Zato je izkrsnula sretna pomisao, da se ustanovom školskog broda doskoči tom nedostatku u praktičnom usavršavanju nautičkog naraštaja. Iz pomorsko-trgovačkih akademija treba izlaziti kader poletnih pomoraca, koji će širom svieta budno čuvati priznate vrline našeg legendarnog hrvatskog pomorstva i dostojno reprezentirati našu zastavu, onaj sveti simbol hrvatskog naroda na širokome prostranstvu mora u međunarodnoj i težkoj utakmici pomorstva.

Već osamdesetih godina prošloga stoljeća opažala se u našem pomorstvu potreba školskog broda u toliko, da se teoretska nastava pomorskih predmeta uzmogne primjenjivati u praksi. I već tada poradila je ondašnja hrvatska vlada u Zagrebu kod pomorske oblasti na Rieci, da se ovoj potrebi što prije doskoči. U tu je svrhu spomenuta oblast stavljala na razpolaganje jedan od svojih državnih brodova, te bi se ukrcali maturanti bakarske nautičke škole na određeno vrieme putovanja uz našu obalu. Tu su đaci baratali svim mogućim nautičkim spravama, određivali točku broda bilo geodetskim bilo astronomskim metodama, određivali deviacije i obavljali kompenzacije kompasa i t. d. Poslije ovakvih putovanja opazilo se je, od kolike je koristi za praktičnu naobrazbu pomorskog podmladka obstanak ovakvog školskog broda, pa su nastavnici bakarske nautičke škole, podpomagani također od gradske občine i građanstva grada Bakra uprli sve svoje sile, da porade kod ondašnje hrvatske vlade u Zagrebu oko nabave vlastitog školskog broda. Vlada nije dugo otezala s ovim pitanjem, već je početkom 1894. kupila u nautičke i znanstvene svrhe talijansku jahtu »Farnese«, koja je dobila ime »Margita«. Na poduzetim putovanjima učenici su se upućivali u sva pitanja geodetske i astronomske nautike, rukovodili brodskim instrumentima, obavljali straže na pramcu, zapovjedničtvu, u stroju i na kormilu uz nadzor odgovornih nastavnika, manevrirali brodom i jedrima, obavljali sve moguće uzbune, mornarski rad i međunarodnu signalizaciju. Osim ovih putovanja obavljala je »Margita« i znanstvena putovanja po Jadranu, te su putovanja đaka tim školskim brodom dovela nautičku školu do velikog glasa. Godine 1908. sagrađen je bio novi i suvremeni školski brod »Vila Velebita«, upriličen za jedrenje, a tjeran strojem na paru, kojim su bila izvedena velika praznička putovanja. U bivšoj Jugoslaviji reorganizirana je bila naučna osnova za nautičke škole, te je »Vila Velebita« služila svim trim pomorskim akademijama u zemlji, tako da su učenici tih škola imali prilike baviti se na brodu praktičnim nautičkim radom, te su izvan praktičkih predmeta ponavljali izbjegavanje sukoba u svim slučajevima, kada školski brod susreće drugi brod, koji mora izbjegavati. Nadalje su bili đaci upotriebljeni i za čisto ručni mornarički rad na brodu, kao što je pranje palube i đačkih prostorija, za čišćenje kovina, uređenje jedara i t. d.

Ne treba dakle mnogo govoriti o naučnoj, kulturnoj i duševnoj koristi, što su učenici prikupili na takvim putovanjima u našim vodama i po inozemstvu, kada su u svojoj mladenačkoj dobi imali prilike posjetiti razne trgovačke luke, pregledati znamenitosti velikih gradova i upoznati kulturu i običaje drugih naroda. Strano novinstvo jednodušno je izjavilo potrebu školskih brodova, te je izjavilo, da bi naša nautička naučna osnova imala biti uzor raznim nautičkim školama svieta. »Vila Velebita« je dovoljno pokazala stranim narodima, da je naš hrvatski narod sviestan svog imena i obstanka, te da je razumio, koju ulogu ima igrati u svjetskom pomorstvu.

Napredak stručnog školstva ne može se ostvariti bez potrebnih nacionalno sviestnih i stručno spremljenih nastavnika i nastavnica. Radi toga je Ministarstvo narodnog gospodarstva provelo promjenu u polaganju profesorskih izpita za stručne škole i zasnovalo raznovrstne tečajeve za što bolje osposobljenje nastavnika i nastavnica. Cjelokupni broj nastavnog osoblja, zaposlenog na svim stručnim školama, iznosio je škol. god. 1941.-42. 1032 nastavnika, među koje su ubrojeni upravitelji škola, profesori, predmetni učitelji i učiteljice, stručni i obrtni učitelji i učiteljice, kao i vježbenici. Za osobne izdatke osoblja stručnog školstva predviđeno je u državnom proračunu Ministarstva narodnog gospodarstva Kn 60,000.000.

Promicanju stručne nastave služi »Stručni glasnik«, glasilo Glavnog ravnateljstva za obrt, veleobrt i trgovinu.

U ovom pregledu prikazano je stanje, potrebe i zadatci stručnog školstva Ministarstva narodnog gospodarstva. U obnovljenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj podpuno će se razviti stručno školstvo, te tako izpuniti svoj zadatak, a taj je, da i stručne škole doprinesu udio razvoju i obnovi svih grana narodnog gospodarstva. Mladež ovih škola, zadojena duhom ustaških načela i oplemenjena radom, bit će nosilac budućeg našeg narodnog i gospodarskog života, pa će time stručne škole izpuniti svoju dužnost i zadaću u izgradnji ljepše i sretnije budućnosti hrvatskog naroda.

UVJETI PRIMANJA U STRUČNE ŠKOLE GLAVNOG RAVNATELJSTVA ZA OBRT, VELEOBRT I TRGOVINU I POSTIZAVANJE STRUČNE SPREME

1. Drž. trgovačke akademije (13)

Uvjeti primanja: završena građanska škola ili niža srednja škola. Školovanje traje 4 godine i nakon položenog završnog izpita stječe se pravo samostalnog vršenja trgovačkog zvanja, a i produženje studija na H. E. K. V. Š.

2. Drž. dvorazredna trgovačka škola (1)

Uvjeti primanja: završena građanska škola ili niža srednja škola. Školovanje traje 2 godine (a ima rang srednje škole sa 6 razreda) i nakon položenog završnog izpita stječe se pravo samostalnog vršenja trgovačkog zvanja.

3. Drž. pomorsko-trgovačka akademija (1)

Uvjeti primanja: završena građanska škola ili niža srednja škola. Školovanje traje 4 godine i nakon položenog završnog izpita stječe se pravo polaganja izpita za častnika trgovačke mornarice, a i produžena studija na H. E. K. V. Š.

4. Drž. srednje tehničke škole (3)

Uvjeti primanja: završena građanska škola ili niža srednja škola. Učenici, koji svrše obrtnu školu, trebaju polagati dopunski izpit za upis. Školovanje traje 4 godine. Nakon položenog završnog izpita i potrebne petgodišnje prakse, stječe se pravo na polaganje izpita za ovlaštenog graditelja. Dozvoljen je prielaz na tehnički fakultet uz predhodno polaganje dopunskog izpita.

5. Drž. obrtne (mužke zanatske) škole (14)

Uvjeti primanja: barem 2 razreda srednje škole ili građanske škole. Za upis u Obrtnu školu u Zagrebu traži se svršena niža srednja škola. Obuka traje 3—4 godine. Po položenom završnom izpitu absolventi su pomoćnici onog obrta, koji su u školi učili. Nakon dvogodišnje prakse u radionici polažu absolventi majstorski izpit i dobivaju naslov i prava majstora. Prielaz na Drž. srednju tehničku školu je absolventima moguć uz predhodno polaganje dopunskog izpita.

Pojedine obrtne (zanatske) škole organizirane su po raznim tipovima. Uz obrtne škole postoje još i škole za izobrazbu majstora, kao i posebne škole za izobrazbu poslovođa (građevne, strojarske, elektrotehničke i tekstilne struke), a postoje još i posebni tečajevi za pomoćnike raznih struka.

Karakteristika ovih škola je u tome, što učenici praktično uče svoj zanat u školskim radionicama, a teorijsku nauku uče posebno u školskim predavaonicama.

6. Stručne produžne škole (122)

Svrha im je, da naučnike (šegrte) izobrazuju u teorijskim predmetima, dok praktično izučavanje obrta uče u obrtnim radionicama kod privatnih majstora. Traju 3 godine. Naučnici su dužni polaziti škole do navršene 18. godine. Stariji naučnici ne moraju polaziti školu, no moraju privatno polagati izpite na stručnoj produžnoj školi, ako nisu ovu završili do 18. godine. Nakon svršenog trećeg razreda polažu učenici završni izpit. Doba učenja kod majstora traje između 2—4 godine.

7. Drž. ženska stručna učiteljska škola u Zagrebu (1)

Uvjeti primanja: 4 razreda srednje škole ili 4 razreda građanske škole. Od ovih se prvenstveno primaju učenice s odličnim uspjehom i primjernim vladanjem. Škola traje 5 godina.

Osposobljenje: učiteljice ženskog ručnog rada u školama ili samostalno vršenje krojačkog obrta.

4. Drž. stručna učiteljska kućanska škola u Zagrebu (1)

Uvjeti primanja: 4 razreda srednje ili građanske škole; doba starosti najviše 18 godina. Škola traje 4 godine, a osposobljuje za učiteljice kućanstva u kućanskim školama ili tečajevima.

9. Stručna viša ženska svratištarska škola (1)

Uvjeti primanja: prvenstveno učenice s 8 razreda srednje škole, zatim one s 4 razreda srednje ili građanske škole. Škola traje 3 godine, a osposobljuje za učiteljice svratištarske struke i za poslovodkinje (upraviteljice) svratištarskih poduzeća.

10. Ženske stručne škole 108 (89 državnih i 19 privatnih)

Uvjeti primanja: u pripravne razrede primaju se učenice sa svršenom pučkom školom; u stručne razrede one učenice, koje su svršile najmanje 2 razreda srednje škole.

Škola ima 2 pripravna razreda i 3 stručna razreda.

Nakon svršena 3 stručna razreda polažu učenice završni izpit, koji ih osposobljuje za pomoćnice krojačke struke.

11. Stručna niža ženska svratištarska škola u Zagrebu (1)

Škola traje 2 godine i osposobljuje žensko osoblje za pomoćnu službu u svratištarskim poduzećima. Uvjeti primanja: 4 razreda pučke škole i navršenih 16 godina života.

Za putničarska (turistička) mjesta predviđene su niže ženske svratištarske škole, u kojima će trajati obuka 1 godinu (12 mjeseci). U ovim školama osposobit će se učenice za vođenje vlastitog obskrbišta (penziona).

12. Stručna škola za domaćice u Zagrebu (1) i Osieku (1)

Škola traje 1 godinu. Uvjeti primanja: najmanje svršena pučka škola, a primaju se učenice i s višom spremom; ova škola ima zadatak, da učenice spremi za vođenje vlastitog kućanstva.

13. Drž. čipkarske škole i tečajevi (2)

U Pagu postoji Drž. čipkarska škola, u kojoj učenice izrađuju pažku čipku, te je ujedno usavršavaju.

Uvjeti primanja: najmanje pučka škola. Škola traje 2 godine.

U Lepoglavi postoje tečajevi za pravljenje lepoglavske čipke na balantiće. U tečajevima rade samo seljakinje, koje ujedno dobivaju i nagradu za izrađene čipke. Tečajevi traju prema sposobnosti učenica 5—10 mjeseci.

BROJITBENI PREGLED

nastavnika, učenika i polaznika, kao i onih, koji su položili završni, odnosno diplomski izpit u školskim godinama 1930/31.—1941/42.

Školska godina	Broj nastavnika	Broj učenika i polaznika				Položili završni izpit	Položili diplomski izpit
		Pripr. škola	Sred. škola	Majst. škola	Ukupno		
1930/31	54	267	322	96	695	29	8
1931/32	52	282	330	87	699	26	14
1932/33	50	235	318	92	945	19	7
1933/34	50	250	322	84	656	18	12
1934/35	50	241	338	91	670	24	8
1935/36	52	220	364	99	683	26	22
1936/37	52	169	323	77	569	22	18
1937/38	53	156	309	66	531	19	12
1938/39	53	148	300	66	514	16	17
1939/40	57	388	287	67	455	26	18
1940/41	58	73	290	81	444	53	20
1941/42	58	155	251	56	462	21	5

Stručno školstvo Glavnog ravnateljstva za poljodjelstvo

Napisao dr. ing. FRAN PASKOVIĆ

Često se grieši u tome, što se seljaka promatra samo kao proizvoditelja. Ali ako ga i kao takvoga promatramo, a vrlo dobro znamo, što sve seljačko gospodarstvo proizvodi, onda je lako zaključiti, koliko je seljaku potrebno znanja. I baš zbog pomanjkanja obće i stručne naobrazbe ne mogu se provesti mnoge krasne zamisli u promicanju seljačkog gospodarstva. Možemo slobodno uztvrditi, da ni jedan pokušaj u pravcu seljačke gospodarske proizvodnje ne će u podpunosti uspjeti, dok seljak ne bude prosviećen. Tu istinu osjeća svatko, koji radi na selu i za seljaka. Ona se kao nit provlači u čitavom radu mnogih stručnjaka, a osobito gospodarskih stručnjaka i ona uviek postavlja prepreke.

Zato je osnovni problem državne uprave, posebno Ministarstva narodne prosvjete i Ministarstva narodnog gospodarstva — Glavnog ravnateljstva za poljodjelstvo — prosvjećivanje sela, jer je »seljačtvo temelj i izvor svakoga života, pa je kao takvo prvi nosilac svake državne vlasti u hrvatskoj državi«.

Gospodarsko prosvjećivanje treba da zahvati seosko diete, seoskog mladića i seosku djevojku, seosku domaćicu i seljačkog gospodara. To neka bude zadatak produžnih škola, građanskih škola gospodarskog smjera, a dakako i gospodarskih škola i gospodarskih tečajeva.

Sadašnje stanje gospodarskog školstva još je uviek u povoju, pa se ne mogu očekivati brzi uspjesi. Sada imamo:

1 državnu srednju gospodarsku školu (Križevci),

3 državne niže gospodarske škole (Požega, Banja Luka i Butmir-Ilidža),

14 državnih seljačkih gospodarskih škola (Začretje, Gospić, Petrinja, Ilok, Derventa, Tuzla, Bieljina, Bosanska Dubica, Bosanska Krupa, Cazin, Maglaj, Teslić, Tešanj, i Knin-Glavica).

1 vrtlarsku školu (Božjakovina)

1 mljekarsku školu (Mlinište)

1 poljodjelsku-strojarsku školu (Vinkovci). Neke od ovih škola još su u gradnji.

Premali broj gospodarskih škola te potreba u bržem radu na gospodarskom prosvjećivanju potakla nas je na održavanje obćegospodarskih tečajeva. Godišnje se održavalo oko 30 obćegospodarskih tečajeva kroz 5 zimskih mjeseci s po 30—40 polaznika.

Gospodarsko - kućanskih škola imamo 4, i to u Božjakovini, Novom Vinodolu, Banjoj Luci i Sinju. Osim toga na državnim seljačkim gospodarskim školama održavaju se stalni 6-mjesečni gospodarsko-kućanski tečajevi

za seoske domaćice. Ti su se tečajevi održavali samo na području bivše banovine Hrvatske. Za potrebe pokretnih gospodarsko-kućanskih tečajeva imamo 31 inventar sa svim potrebnim priborom za održavanje tromjesečnih tečajeva. Ovakvih se tečajeva održavalo godišnje oko 50, i to u proljeće, ljeti i jeseni s 25—35 polaznica.

Problem gospodarskog prosvjećivanja treba postaviti ovako:

1. Kakva treba biti stručna naobrazba, koja će najbolje odgovarati potrebama naših seljaka.

2. Kakvim ćemo školama i kakvim sredstvima najbrže postići gospodarsko prosvjećivanje sela.

Najprije treba utvrditi ovo: stručnoj naobrazbi treba predhoditi valjana obća naobrazba, a to znači, da seoski mladići moraju biti **pismeni**. A pismen je onaj, kome čitanje i pisanje ne zadaje težkoće, koji razumije ono, što čita, i traži knjigu i stručne časopise, koji je obćom naobrazbom stekao osnovne pojmove iz svega onoga, što ga okružuje. Naše pučke škole zbog kratkog trajanja i zapostavljanja nisu dosada odgovarale ovom zadatku. Zato se u gospodarskim tečajevima i školama davala osobita prednost obćeobrazovnim predmetima. To uvelike smanjuje našu aktivnost u stručnoj naobrazbi seljaka, ali je korisno, i bez toga ne možemo imati uspjeha ni u stručnom radu.

Stručna gospodarska naobrazba budućih gospodara treba se sastojati iz **teoretske i praktične pouke**.

Teoretska je sprema potrebna, jer gospodar treba s razumievanjem da obavlja svaki posao u gospodarstvu. **Praktična** pouka zato, jer ga izprva treba naučiti razumnom radu. Da bi se podpuno provela teoretska i praktična pouka, potrebno je najmanje **dvogodišnje školovanje**. Potrebne bi nam dakle bile dvogodišnje **niže gospodarske škole**.

Zadatak je nižih gospodarskih škola, da sinove seljaka obrazuju teoretski i praktički u gospodarskoj struci, te da ih osposobe za valjane seljačke gospodare.

Seljak mnoge poslove ne obavlja, kako to zahtieva gospodarska znanost, a za mnoge i ne zna, kako ih treba obaviti. Uza sve to nije uviek na mjestu prigovor, da »plete kotac kao i otac«. Ne smijemo zaboraviti, da seljak ima vjekovno izkustvo u radu na gospodarstvu, a ono je plod prilika, u kojima živi i djeluje. Te prilike zahtievaju odgovarajući način rada, prilagođen ekonomskim, kulturnim, tržištnim, prometnim, klimatskim, agrarnopravnim i mnogim drugim uvjetima. Te uvjete treba uočiti i tek onda uputiti seljaka, da u tim prilikama racionalnije radi, ako se to može. Mnoge pogrješke naših stručnjaka proizašle su odatle, što nisu upoznali tu istinu.

Dvogodišnje gospodarske škole skupe su i dugo traju. Seljak nerado daje svoje diete na duže vremena od kuće, jer ga treba na gospodarstvu. Što je još gore, seljak daje u dvogodišnju gospodarsku školu najčešće ono diete, koje kani odvojiti od gospodarstva. Po svršenoj školi takovo diete traži službu, mjesto da se vrati svom gospodarstvu. Zato su i postojali prigovori dvogodišnjim gospodarskim školama. Govorilo se: »Kriva je škola«. To nije istina. »Krivo« je siromaštvo naših seljaka i biedno stanje naših seljačkih gospodarstava, »kriv« je nizki stupanj života na selu, »krivo« je i to, što selo nerado prima u svoju sredinu »školovane« ljude. Kada se na selu podigne kulturna razina, i kada bude više pismenih, i kada stupanj života bude na doličnoj visini, ta će pojava izčeznuti. Ali danas ipak stoji činjenica, da mnogi mladić nakon svršene dvogodišnje gospodarske škole traži službu. Premda bi za prosvjetu sela dvogodišnje gospodarske škole najbolje odgovarale, moramo ih se zasada odreći. Ali budućnost će pokazati njihovu potrebu i doći će dan, kada ćemo za gospodarsku naobrazbu seljaka trebati višegodišnje gospodarske škole.

Prema tome za sada osnovnu seljačku gospodarsku prosvjetu moramo temeljiti na **seljačkim gospodarskim školama**.

Zadatak je seljačkih gospodarskih škola, da seoskim mladićima nadopune i prošire znanje stečeno u pučkoj školi, te da dadu osnovnu pouku u naprednom seljačkom gospodarstvu, a seoskim djevojkama potrebne poduke iz kućanstva s osobitim obzirom na potrebe seljačkog života. Na tim se školama održavaju 5-mjesečni zimski gospodarski tečajevi za seoske mladiće i 6-mjesečni gospodarsko-kućanski tečajevi za seoske djevojke.

Pošto seoski mladići polaze zimski tečaj, nedostaje im praktična naobrazba u gospodarstvu. Zbog toga će se ljeti s istim polaznicima održavati praktični gospodarski tečajevi u trajanju od 1—2 mjeseca.

To je nedostatak ovih škola, ali zato imaju mnogo prednosti:

1. Traju samo pet zimskih mjeseci, pa se seoski mladići ne odtuđuju selu i domu.

2. Zimi je na gospodarstvu manje posla, pa seljak rado odvoji svoga sina u gospodarsku školu.

3. Nastavna osnova seljačkih gospodarskih škola zaokružena je, te daje osnovnu gospodarsku naobrazbu seoskim mladićima, budućim gospodarima.

4. U seljačkim se gospodarskim školama ljeti održavaju gospodarsko-kućanski tečajevi i time se isti zavod izkorišćuje za pouku seoskih mladića i seoskih djevojaka budućih domaćica.

5. Seljačke gospodarske škole daju pobude seoskim mladićima, da se i dalje usavršavaju u gospodarstvu, a seoske djevojke u kućanstvu i i sitnom gospodarstvu, jer između škole i polaznika, odnosno polaznica nastaje uzka veza, koja se nikada ne zaboravlja, te seoski mladići i seoske djevojke mogu uviek naći zdrava savjeta za podhvate u gospodarstvu, odnosno za svoj rad u kućanstvu.

Seljačke gospodarske osnovne škole su škole za gospodarsko prosvjećivanje sela, i one će zasada najbolje odgovarati našem gospodaru i našoj seoskoj kućanici, a i potrebama bržeg prosvjećivanja sela.

Seoska kućanica ima ogroman utjecaj na napredak sela i njoj treba pokloniti punu pažnju. Njezina je uloga zamašna, jer je na njoj briga

oko kuće, dvorišta, sitnog blaga, mlieka, domaćeg obrta i — što je najvažnije — oko odgoja djece.

Za spremanje seoske žene za život i za to, da odgovori svome zadatku, treba razviti mnogo veću djelatnost. Osim spomenutih 6-mjesečnih gospodarsko-kućanskih tečajeva, potrebne su još gospodarsko-kućanske škole, koje traju 10 mjeseci.

Zadatak je gospodarsko-kućanskih škola, da u mladim djevojkama, u dobi od 15—20 godina starosti, bude želju za kućni posao i obitelj, te da ih obrazuju teoretski i praktički u svim strukama, koje imaju udjela u valjanom i razumnom vođenju kućanstva i naprednog gospodarstva.

Do osnutka većeg broja gospodarsko-kućanskih škola, a jer je velika potreba odgoja budućih seoskih domaćica, treba nastaviti s pokretnim gospodarsko-kućanskim tromjesečnim tečajevima. Ti se tečajevi vode u selima, pa iako su razmjerno kratki, imaju dobru stranu, što se najviše približuju psihi sela. Udruživanjem svršenih polaznica u svrhu zajedničkog rada na podizanju sela tromjesečni tečajevi imaju veliku promičbenu vriednost, te će njihov podpuni uspjeh biti osiguran.

Iztakli smo, da je gospodarsko školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tek u povoju. Dok se ono ne privede potrebnoj visini i po broju škola i po njihovoj kakvoći, treba se poslužiti gospodarskim tečajevima.

Zato su predviđeni:

1. obći gospodarski tečajevi;
2. posebni (specialni) gospodarski tečajevi;
3. gospodarsko-kućanski tečajevi.

Zadatak je ovih gospodarskih tečajeva, da seljačkim gospodarima obaju spolova i drugim osobama, koje se zanimaju za gospodarstvo, pruže stručno-gospodarsku naobrazbu.

Obćegospodarski tečajevi traju do 5 mjeseci, a primaju se u njih samostalni gospodari i njihovi sinovi, koji su navršili 16 godina života. Na obćegospodarskim tečajevima predaju se obćeobrazovni i stručni predmeti.

Posebni gospodarski tečajevi jesu: cjepljarski, vinogradarski, voćarski, mljekarski, sirarski, pčelarski, tečajevi za kontrolne asistente, za poslovođe različitih seljačkih gospodarskih zadruga, za učitelje pučkih škola i t. d.

Zadatak će ovih tečajeva biti, da polaznike upute u pojedinim granama gospodarstva i da ih upoznaju s osnovnim suvremenim teoretskim i tehničkim tekovinama u pojedinim gospodarskim granama.

Gospodarsko-kućanskim tečajevima je zadatak, da seoske domaćice upute u napredno i uredno vođenje kućanstva i sitnih grana gospodarstva, a mogu ih polaziti žene i djevojke s navršenih 15 godina života. Ti tečajevi traju do 6 mjeseci, a predstavljaju stupanj, u koji bi se mogli razviti pokretni tečajevi.

Za mnoge grane gospodarstva potrebno je veliko tehničko znanje, pogotovo ako se vode na veliko. Tada prelaze u obrt. Za ove grane potrebne su nam posebne (specialne) škole, koje će trajati jednu ili više godina.

Zadatak je posebnih škola, da učenicima dadu specialnu stručnu spremu u pojedinim granama gospodarstva za vlastite potrebe ili za državna i privatna poduzeća, koja se bave tim posebnim granama. Prema tome možemo osnivati: vrtljarske, vinogradarsko-voćarske, vinarsko-podrumarske, mljekarske, pčelarske škole i škole za južne kulture i t. d.

Na koncu Ministarstvu narodnog gospodarstva — Glavnom ravnateljstvu za poljodjelstvo — zadatak je odgajanje stručnjaka, koji će provoditi navedene, a i druge ciljeve. U tu svrhu treba osnivati srednje gospodarske škole i gospodarsko-kućanske učiteljske škole.

Zadatak je srednjih gospodarskih škola osposobljenje učenika za vođenje vlastitog gospodarstva, za upravitelje državnih i posebničkih srednjih gospodarstava, za pomoćne gospodarske stručnjake i tehničare u javnoj službi i na privatnim gospodarskim ustanovama i organizacijama i napokon za učitelje gospodarskih škola.

Zadatak je srednje gospodarsko-kućanske učiteljske škole, da učenice osposobi za učiteljice gospodarsko-kućanskih škola i tečajeva.

Srednju gospodarsku školu imamo u Križevcima, i ta će biti dovoljna za naše potrebe, ali zato će trebati što prije pristupiti osnivanju srednje gospodarsko-kućanske učiteljske škole za učiteljice.

Ministarstvo narodnog gospodarstva — Glavno ravnateljstvo za poljodjelstvo namjerava, da još u toku iduće školske godine osnuje nekoliko novih seljačkih gospodarskih škola. Sada se punim zamahom radi na dogradnji postojećih gospodarskih škola.

VII. Obći brojitbeni pregled školstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Velike župe: Broj	Velike župe: Naziv	Velike župe: Sjedište	I. srednje škole: Broj škola	I. srednje škole: Broj nastavnika	I. srednje škole: Broj đaka	I. srednje škole: Broj đaka na 1000 stanovnika	II. učiteljske: Broj škola	II. učiteljske: Broj nastavnika	II. učiteljske: Broj đaka	III. građanske: Broj škola	III. građanske: Broj nastavnika	III. građanske: Broj đaka	IV. pučke škole: Broj škola: Ukupno	IV. pučke škole: Broj škola: od toga posebničkih	IV. pučke škole: Prosječna površina na 1 školu (u km)	IV. pučke škole: Broj učitelja	IV. pučke škole: Broj učenika: Ukupno	IV. pučke škole: Broj učenika: od toga u poseb. školama	IV. pučke škole: Broj učenika: Prosječno na 1000 stanovnika	IV. pučke škole: Broj učenika: Prosječno na 1 školu	IV. pučke škole: Broj učenika: Prosječno na 1 nastavnika	V. zabavišta: Broj zabavišta	V. zabavišta: Broj djece
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Baranja	Osiek	5	103	2587	7.2	2	22	415	9	99	1717	280	1	13	816	47.625	34	133	122	58	7	359
2	Bilogora	Bjelovar	4	70	1457	4.2	1	6	124	5	40	733	265	1	18	597	31.319	52	91	118	53	4	150
3	Bribir-Sidraga	Knin	1	14	213	1.9	—	—	—	1	7	130	87	—	52	198	5.921	—	52	160	60	2*	89*
4	Cetina	Omiš	4	43	938	3.8	—	—	—	8	57	803	237	3	17	397	24.281	249	98	97	61	9	499
5	Dubrava	Dubrovnik	3	60	847	4.5	1	8	189	8	58[1]	922[2]	204	2	24	224	8.212	213	43	40	37	9	384
6	Gora	Petrinja	4	62	1367	5.5	1	12	135	2	10	134	187	—	18	303	15.147	—	61	81	50	1*	40*
7	Hum	Mostar	2	59	1687	6.4	1	15	195	4	40[3]	984[3]	130	4	44	266	17.920	1833	68	138	67	3	144
8	Krbava-Psat	Bihać	1	14	326	1.5	—	—	—	3	16	154	130	1	28	203	7.286	321	34	56	36	2	53*
9	Lašva-Glaž	Travnik	3	38	851	3.4	—	—	—	5	39	767	77	3	55	203	10.754	1045	42	140	53	2	*
10	Lika-Gacka	Gospić	3	33	872	4.7	1	11	100	1	5	30	105	—	46	255	13.625	—	73	130	53	*	*
11	Livac-Zapolje	N. Gradiška	3	75	1725	3.9	1	12	140	4	28	394	369	4	17	607	39.089	553	89	106	64	2*	128*
12	Modruš	Ogulin	1	21	564	3.6	—	—	—	3	20	466	111	—	27	259	14.934	—	96	135	58	1*	22*
13	Pliva-Rama	Jajce	1	2	180	0.7	—	—	—	6	29	503	94	4	81	133	10.190	778	37	107	77	1	20
14	Pokupje	Karlovac	2	57	1330	5.9	1	12	147	1	15	250	134	—	21	339	21.256	—	94	159	63	1	30
15	Posavje	Brod	4	74	1987	4.0	—	—	—	4	39	652	239	3	23	469	29.501	850	59	123	63	12	251
16	Prigorje	Zagreb	—	—	—	—	—	—	—	1	9	194	154	—	18	506	28.802	—	103	191	57	1	99
17	Sana-Luka	Banja Luka	4	66	1490	4.3	1	15	129	5	41	365	144	5	38	246	12.840	1237	37	89	52	4	194
18	Usora-Soli	Tuzla	1	22	687	1.9	1	2	80	4	34	489[4]	103	2	60	148	9.448	350	26	92	64	3	208
19	Vinodol Podgorje	Senj	1	23	404	4.3	—	—	—	6	43	635	82	1	31	168	7.486	14	78	91	45	*	*
20	Vrhbosna	Sarajevo	6	158	3296	7.5	2	20	246	10	65	1125[5]	208	5	41	467	15.474	1089	35	74	33	11	456
21	Vuka	Vukovar	8	169	4596	10.4	1	3	25	7	64	1666	898	3	21	871	48.003	363	108	161	55	9	589
22	Zagorje	Varaždin	4	69	1296	2.5	1	1	28	5	45	681	216	1	15	862	56.347	246	114	261	65	3	156
23	Glavni grad	Zagreb	14	468	11172	58.1	2	54	517	10	197	3620	31	5	2	415	13.612	906	71	439	33	2	145
	Ukupno		79	1700	39872	6.0	17	193	2470	112	1000	17414	3885	48	26	8852	489.072	10.133	73	124	55	89	4016

[1]) Bez škole: Gacko. [2]) Bez škole: Bileća i Gacko. [3]) Bez škole: Nevesinje. [4]) Bez škole: Zvornik. [5]) Bez škole: Foča, Rogatica i Višegrad.

* Podatci nisu podpuni.

VIII. Popis srednjih i stručnih škola u gradovima i većim mjestima

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole*	Stručne škole
1.	Banja Luka	XVII.	1. Drž. mužka realna gimnazija (podp.) 2. Drž. ženska realna gimnazija (podp.) 3. Ženska realna gimnazija ss. Dragocjene Krvi Isusove (nepodp.)	1. Drž. mješovita učiteljska škola 2. Ženska učiteljska škola ss. milosrdnica	1. Drž. mužka građanska škola (trg. smjer) 2. Drž. ženska građanska škola (trg. smjer) 3. Ženska građanska škola ss. Dragocjene Krvi Isusove (trg. smjer)	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. srednja tehnička škola 3. Drž. mužka obrtna škola 4. Drž. I. ženska stručna škola 5. Drž. II. ženska stručna škola »Budućnost« 6. Državna niža gospodarska škola 7. Državna gospodarska kućna škola
2.	Beočin (tvornica cementa)	XXI.	—	—	Posebnička građanska škola s pravom javnosti (obrt. smjer)	—
3.	Bieljina	XV.	Drž. realna gimnazija	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Državna seljačka gospodarska škola
4.	Bihać	VIII.	Drž. realna gimnazija	—	Ženska građanska škola ss. Dragocjene Krvi Isusove	Drž. ženska stručna škola
5.	Bileća	V.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
6.	Bjelovar	II.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
7.	Bol	IV.	Dominikanska klasična gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
8.	Borovo	XXI.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	Drž. mužka obrtna škola
9.	Bosanska Dubica	XI.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola Državna seljačka gospodarska škola
10.	Bosanska Gradiška	XI.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
11.	Bosanska Krupa	VIII.	—	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Državna seljačka gospodarska škola
12.	Bosanski Brod	XV.	—	—	—	Ženska stručna škola ss. sv. Križa
13.	Bosanski Novi	VI.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
14.	Bosanski Petrovac	VIII.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
15.	Bosanski Šamac	XV.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
16.	Božjakovina	XVI.	—	—	—	Drž. gospodarska kućanska škola

* Građanske škole promienile su svoje ime u: »obće niže srednje škole«.

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
17.	Brčko	XV.	Drž. realna gimnazija	—	Ženska građanska škola ss. milosrdnica	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. ženska stručna škola
18.	Brod na Savi	XV.	Drž. realna gimnazija	—	Drž. građanska škola (obrt. veleobrt. smjer)	Drž. ženska stručna škola
19.	Bugojno	XIII.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-trg. veleobrt. smjer)	—
20.	Butmir	XX.	—	—	—	Državna niža gospodarska škola
21.	Cavtat	V.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
22.	Cazin	VIII.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
23.	Crikvenica	XIX.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	1. Drž. mužka obrtna škola 2. Drž. ženska stručna škola
24.	Čajniče	XX.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
25.	Čapljina	V.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	Ženska stručna škola školskih sestara
26.	Daruvar	XI.	Drž. realna gimnazija	—	—	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. ženska stručna škola
27.	Delnice	XII.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
28.	Derventa	XV.	Državna realna gimnazija	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Ženska stručna škola ss. sv. Vinka 3. Državna seljačka gospodarska škola
29.	Doboj	XVIII.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
30.	Donji Miholjac	I.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
31.	Drniš	III.	—	—	—	—
32.	Dubrovnik	V.	1. Drž. realna gimnazija 2. Franjevačka klasična gimnazija	Drž. učiteljska škola	1. Drž. mužka građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer) 2. Drž. ženska građanska škola (trg. smjer) 3. Ženska građanska škola ss. milosrdnica	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. trgovačko-pomorska akademija 3. Drž. ženska stručna škola

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
33.	Đakovo	I.	—	—	1. Drž. građanska škola (trg. smjer) 2. Ženska građanska škola ss. sv. Križa 3. Njemačka građ. škola	Ženska stručna škola ss. sv. Križa
34.	Đurđevac	II.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
35.	Erdevik	XXI.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
36.	Foča	XX.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
37.	Fojnica		—	—	—	—
38.	Garešnica	II.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
39.	Glina	VI.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
40.	Glamoč	XIII.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	—
41.	Goražde	XX.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
42.	Gospić	X.	Drž. realna gimnazija	Drž. učiteljska škola	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	1. Drž. ženska stručna škola 2. Drž. seljačka gospodarska škola
43.	Gračanica	XVIII.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola 2. Drž. seljačka gospodarska škola
44.	Gradačac	XV.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	—
45.	Grubišno Polje	II.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	Stručni tečaj za krojenje i šivanje haljina i rublja ss. sv. Vinka
46.	Hreljin	XIX.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
47.	Hrvatski Karlovci	XXI.	Drž. klasična gimnazija	Drž. učiteljska škola	—	Drž. ženska stručna škola
48.	Hrvatska Mitrovica	XXI.	Drž. realna gimnazija	—	—	Škola trgovačkih i zanatlijskih omladina
49.	Hvar	IV.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	Drž. ženska stručna škola
50.	Ilok	XXI.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. seljačka gospodarska škola
51.	Imotski	IV.	Drž. realna gimnazija	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	Niža državna trgovačka škola
52.	Irig	XXI.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
53.	Inđija	XXI.	—	—	Njemačka građanska škola	—

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
54.	Ivanić-Grad	II.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
55.	Jajce	XIII.	—	—	Ženska građanska škola ss. Dragocjene Krvi	Drž. ženska stručna škola
56.	Janjina	V.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
57.	Jelsa	IV.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	Drž. ženska stručna škola
58.	Karlobag	XIX.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
59.	Karlovac	XIV.	1. Drž. mužka realna gimnazija 2. Drž. ženska realna gimnazija	Drž. učiteljska škola	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. ženska stručna škola
60.	Klanjec	XXII.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
61.	Ključ	XVII.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
62.	Knin	III.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. seljačka gospodarska škola
63.	Konjic	VII.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	1. Drž. ženska stručna škola 2. Ženska stručna škola ss. sv. Franje
64.	Koprivnica	II.	1. Drž. realna gimnazija 2. Ženska realna gimnazija Kćeri Božje Ljubavi	—	—	Drž. ženska stručna škola
65.	Kostajnica	VI.	Drž. realna gimnazija	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Državna ženska stručna škola
66.	Kraljevica	XIX.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	Drž. ženska stručna škola
67.	Krapina	XXII.	Drž. realna gimnazija	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	Drž. ženska stručna škola
68.	Križevci	II.	Drž. realna gimnazija	Drž. učiteljska škola	—	Državna srednja gospodarska škola
69.	Kotor-Varoš	XVII.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
70.	Kutina	XVI.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
71.	Kutjevo	XI.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
72.	Lepoglava	XXII.	—	—	—	Drž. čipkarska škola
73.	Livno	XIII.	Drž. realna gimnazija	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	2. Drž. ženska stručna škola 1. Drž. mužka obrtna škola

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
74.	Lovinac	X.	Drž. realna gimnazija	—	—	—
75.	Lovrečina (Vrbovec)		—	—	—	Posebnička gospodarska kućanska škola
76.	Ludbreg	XXII.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
77.	Lužnica		—	—	—	Posebnička gospodarska kućanska škola
78.	Ljubuški	VII.	—	—	—	Ženska stručna škola ss. milosrdnica
79.	Maglaj	XVIII.	—	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Državna seljačka gospodarska škola
80.	Makarska	IV.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. ženska stručna škola
81.	Mandaljena (kod Dubrovnika)	V.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
82.	Metković	VII.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
83.	Modriča (kot. Gradačac)	XV.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
84.	Mostar	VII.	Drž. realna gimnazija	Drž. učiteljska škola	Drž. građanska škola (trg. smjer)	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. mužka obrtna škola 3. Drž. ženska stručna škola 4. Žeska stručna škola ss. sv. Vinka 5. Posebn. gospod.-kućanska škola
85.	Mlinište (kot. Brod)	XV.	—	—	—	Drž. mljekarska škola
86.	Našice	I.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
87.	Nazaret (kraj Banje Luke)	XVII.	—	—	Ženska građanska škola ss. Dragocjene Krvi	—
88.	Nevesinje	VII.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
89.	Nova Gradiška	XI.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
90.	Nova Pazova	XXI.	—	—	Njemačka građanska škola	—
91.	Novi Šeher (kot. Žepče)	IX.	—	—	—	Posebnička gospodarska kućanska škola
92.	Novo Sarajevo	XX.	—	—	—	Ženska stručna u Zavodu Presvetog Trojstva

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
93.	Novi Vinodol	XIX.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-vele-obrt. smjer)	Državna gospodarska kućanska škola
94	Novska	XI.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
95.	Ogulin	XII.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
96.	Omiš	IV.	—	—	—	Ženska stručna škola ss. Malog Isusa
97.	Opuzen		—	—	—	Drž. mužka obrtna škola
98.	Orebić	V.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	—
99.	Osiek	I	1. Drž. mužka realna gimnazija 2. Drž. ženska realna gimnazija 3. Ženska klasična gimnazija Kongregacije sv. Križa 4. Njemačka realna gimnazija	Drž. učiteljska škola Njemačka učiteljska škola	1. Drž. građanska škola (trg. smjer) 2 Njemačka građanska škola	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. mužka obrtna škola 3. Drž. ženska stručna škola 4. Škola za domaćice ss. sv. Križa
100	Otočac	X	Drž. realna gimnazija	—	—	—
101.	Pag	XIX.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	Drž. čipkarska škola
102.	Pakrac	XI.	—	Drž. učiteljska škola	Drž. građanska škola (obrt.-vele-obrt. smjer)	—
103.	Petrinja	VI.	Drž. realna gimnazija	Drž. učiteljska škola	—	Drž. ženska stručna škola
104.	Petrovaradin	XXI.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	—
105.	Podgora	IV.	—	—	Drž. građanska škola poljodjel. smjer)	—
106.	Podravska Slatina	I.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-vele-obrt. smjer)	—
107.	Požega	XI.	Drž. realna gimnazija	—	Ženska građanska škola ss. milosrd.	1. Drž. ženska stručna škola 2. Drž. niža gospodarska škola 3. Posebnička gospodarska kućanska škola
108.	Praputnjak	XII.	—	—	—	Stručni tečaj za krojenje i šivanje haljina i rublja ss. sv. Vinka
109.	Priedor	XVII.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
110.	Ruma	XXI.	Drž. realna gimnazija Njemačka realna gimnazija	—	—	1. Škola trgovačkih i zanatlijskih omladina 2. Drž. ženska stručna škola

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
111.	Sanski Most	XVII.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
112.	Sarajevo	XX.	1. Drž. I. mužka realna gimnazija 2. Drž. II. mužka realna gimnazija 3. Drž. šerijatska gimnazija 4. Drž. I. ženska realna gimnazija 5. Drž. II. ženska realna gimnazija 6. Ženska realna gimnazija ss. sv. Vinka	1. Drž. učiteljska škola 2. Ženska učiteljska škola u Zavodu sv. Josipa	1. Drž. mužka građanska škola (trg. smjer) 2. Drž. mješovita građanska škola (trg. smjer) 3. Mužka građanska škola u Zavodu sv. Josipa 4. Ženska građanska škola ss. sv. Vinka	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. srednja tehnička škola 3. Drž. mužka obrtna škola 4. Drž. I. ženska stručna škola 5. Drž. II. ženska stručna škola 6. Ženska stručna škola ss. sv. Vinka 7. Ženska stručna škola ss. sv. Josipa 8. Ženska stručna produžna škola
113.	Selca na Braču	IV.	—	—	—	Drž. mužka obrtna škola
114.	Senj	XIX.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
115.	Sinj	IV.	1. Drž. realna gimnazija 2. Franjevačka klasična gimnazija	—	—	1. Drž. mužka obrtna škola 2. Drž. ženska stručna škola 4. Državna gospodarska kućanska škola
116	Sisak	VI.	Drž. realna gimnazija	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Ženska stručna škola ss. sv. Vinka
117.	Slunj	XII.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
118.	Stari Grad	IV.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
119.	Stara Pazova	XXI.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
120.	Stolac	V.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
121.	Supetar	IV.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	—
122.	Sv. Križ Začretje	XXII.	—	—	—	Drž. seljačka gospodarska škola
123.	Sušine-Durđenovac	I.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	—
124.	Šid	XXI.	—	—	Drž. građanska škola (trg. smjer)	Drž. ženska stručna škola
125.	Široki Brieg	VII.	Franjevačka klasična gimnazija	—	—	Ženska stručna škola školskih sestara

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
126.	Teslić	XVIII.	—	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Drž. seljačka gospodarska škola
127.	Tešanj	XVIII.	—	—	—	1. Drž. ženska stručna škola 2. Drž. seljačka gospodarska škola 3. Ženska stručna produžna škola
128.	Tomislav-Grad	VIII.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
129.	Travnik	IX.	1. Nadbiskupska klasična gimnazija 2. Ženska realna gimnazija ss. sv. Vinka	—	1 Drž. građanska škola (trg. smjer) 2. Ženska građanska škola ss. milosrdnica	Drž. ženska stručna škola
130.	Trebinje	V.	Drž. realna gimnazija	—	—	1. Ženska stručna škola »Narodne uzdanice 2. Djevojačka stručna škola
131.	Tuzla	XVIII.	Drž. realna gimnazija	Drž. učiteljska škola	1. Drž. građanska škola (trg. smjer) 2. Ženska građanska škola ss. Kralj. sv. Krunice	1. Drž. mužka obrtna škola 2. Drž. ženska stručna škola 3. Ženska stručna škola ss. Kralj. sv. Krunice 4. Drž. seljačka gospodarska škola
132.	Varaždin	XXII.	1. Drž. realna gimnazija 2. Franjevačka klasična gimnazija 3. Ženska realna gimnazija ss. uršulinki	Ženska učiteljska škola ss. uršulinki	1. Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer) 2. Ženska građanska škola ss. uršulinki	1. Drž. ženska stručna škola 2. Drž. rudarska škola 3. Glasbena škola (s pravom javnosti)
133.	Varcaf-Vakuf	XIII.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
134.	Vareš	IX.	—	—	Drž. građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer)	1. Ženska stručna škola ss. sv. Franje 2. Posebnička gospodarska kućanska škola
135.	Vinkovci	XXI.	Drž. realna gimnazija	—	1. Drž. građanska škola (trg. smjer) 2. Njemačka građanska škola	Drž. ženska stručna škola
136.	Virje	II.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
137.	Virovitica	I.	Drž. realna gimnazija	—	—	—
138.	Visoko	IX.	Franjevačka klasična gimnazija	—	—	1. Drž. mužka obrtna škola (kožarska) 2. Drž. ženska stručna škola

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
139.	Višegrad	XX.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
140.	Vlasenica	XX.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
141.	Vrbovsko	XII.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
142.	Vrgorac	IV.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—
143.	Vukovar	XXI.	Drž. realna gimnazija	—	—	Drž. ženska stručna škola
144.	Zagreb	IX.	1. Drž. I. klasična gimnazija 2. Drž. II. klasična gimnazija 3. Drž. I. mužka realna gimnazija 4. Drž. II. mužka realna gimnazija 5. Drž. III. mužka realna gimnazija 6. Drž. IV. mužka realna gimnazija 7. Drž. V. mužka realna gimnazija 8. Drž. I. ženska realna gimnazija 9. Drž. II. ženska realna gimnazija 10. Drž. III. ženska realna gimnazija 11. Dominikanska klasična gimnazija s realnim odjeljenjem 12. Nadbiskupska klasična gimnazija 13. Ženska realna gimnazija ss. milosrdnica 14. Njemačka realna gimnazija	1. Drž. učiteljska škola 2. Ženska učiteljska škola ss. milosrdnica	1. Drž. I. mužka građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer) 2. Drž. II. mužka građanska škola (trg. smjer) 3. Drž. III. mužka građanska škola obrt.-veleobrt. smjer) 4. Drž. I. ženska građanska škola trg. smjer) 5. Drž. II. ženska građanska škola (trg. smjer) 6. Drž. I. mješovita građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer) 7. Drž. II. mješovita građanska škola (obrt.-veleobrt. smjera) 8. Drž. III. mješovita građanska škola (obrt.-veleobrt. smjer) 9. Ženska građanska škola ss. milosrdnica 10. Mješovita njemačka građanska škola	Drž. I. trgovačka akademija 2. Drž. II. trgovačka akademija 3. Drž. dvorazredna trgovačka akademija 4. Privatna dvorazredna trgovačka škola Evangeličke crkvene općine 5. Drž. srednja tehnička škola 6. Drž. mužka obrtna škola 7. Drž. ženska stručna učiteljska škola 8. Drž. ženska stručna škola 9. Ženska stručna škola ss. sv. Vinka 10. Drž. stručna učiteljska kućanska škola 11. Drž. stručna viša svratištarska škola 12. Drž. stručna niža svratištarska škola 13. Ženska produžna škola (Opatička ul.) 13. Ženska stručna produžna škola (Savska c.)
145.	Zavidovići		—	—	—	Ženska stručna škola ss. Kćeri Božje Ljubavi
146.	Zemun	XX.	1. Drž. mužka realna gimnazija 2. Drž. ženska realna gimnazija	—	1. Drž. građanska škola (trg. smjer) 2. Njemačka građanska škola	1. Drž. trgovačka akademija 2. Drž. ženska stručna škola 3. Privatna stručna kućanska škola školskih sestara
147.	Zemun	IX.	—	—	1. Njemačka građanska škola 2. Ženska građanska škola ss. Dragocjene Krvi Isusove	Drž. ženska stručna škola Privatna ženska stručna škola ss. Služavke Maloga Isusa

Tekući broj	Mjesto	Velika župa	Gimnazije	Učiteljske škole	Građanske škole	Stručne škole
148.	Zvornik	XVIII.	—	—	—	Drž. ženska stručna škola
149.	Žepče	IX.	—	—	—	Ženska stručna škola ss. milosrdnica
150.	Županja	XV.	—	—	Drž. građanska škola (poljodjel. smjer)	—

Popis srednjih stručnih škola (u gradovima i u većim mjestima)

Napisao A. HEISINGER

Trgovačke škole

1. Drž. trgovačka akademija, Banja Luka
2. Drž. trgovačka akademija, Brčko
3. Drž. trgovačka akademija, Čakovec
4. Drž. trgovačka akademija, Daruvar
5. Drž. trgovačka akademija, Dubrovnik
6. Drž. trgovačka akademija, Karlovac
7. Drž. trgovačka akademija, Makarska
8. Drž. trgovačka akademija, Mostar
9. Drž. trgovačka akademija, Osiek
10. Drž. trgovačka akademija, Sarajevo
11. I. Drž. trgovačka akademija, Zagreb.
12. II. Drž. trgovačka akademija, Zagreb
13. Drž. trgovačka akademija, Zemun
14. Drž. trgovačko-pomorska akademija, Dubrovnik
15. Drž. dvorazredna trgovačka škola, Zagreb
16. Priv. dvorazredna trgovačka škola Evangeličke crkvene obćine, Zagreb
17. Niža državna trgovačka škola, Imotski

Srednje tehničke škole

1. Drž. srednja tehnička škola, Banja Luka
2. Drž. srednja tehnička škola, Sarajevo
3. Drž. srednja tehnička škola, Zagreb

Mužke obrtne škole

1. Drž. mužka obrtna škola, Banja Luka
2. Drž. mužka obrtna škola (priv.), Borovo
3. Drž. mužka obrtna škola, Crikvenica
4. Drž. mužka obrtna škola, Livno
5. Drž. mužka obrtna škola, Mostar
6. Drž. mužka obrtna škola, Opuzen
7. Drž. mužka obrtna škola, Osiek II.
8. Drž. mužka obrtna škola, Sarajevo
9. Drž. mužka obrtna škola, Selca na Braču
10. Drž. mužka obrtna škola, Sinj
11. Drž. mužka obrtna škola, Tešanj
12. Drž. mužka obrtna škola, Tuzla
13. Drž. mužka obrtna škola (kožarska), Visoko
14. Drž. mužka obrtna škola, Zagreb

Škole trgovačkih omladina

1. Škola trgovačkih i zanatlijskih omladina, Ruma
2. Škola trgovačkih i zanatlijskih omladina, Mitrovica

Ženske stručne škole

1. I. Drž. ženska stručna škola, Banja Luka
2. II. Drž. ženska stručna škola »Budućnost«, Banja Luka
3. Drž. ženska stručna škola, Bihać
4. Drž. ženska stručna škola, Bieljina
5. Drž. ženska stručna škola, Bileća
6. Drž. ženska stručna škola, Bjelovar
7. Drž. ženska stručna škola, Bol
8. Drž. ženska stručna škola, Bos. Dubica
9. Drž. ženska stručna škola, Bos. Kostajnica
10. Drž. ženska stručna škola, Bos. Gradiška
11. Drž. ženska stručna škola, Bos. Krupa
12. Drž. ženska stručna škola, Bos. Novi
13. Drž. ženska stručna škola, Bos. Petrovac
14. Drž. ženska stručna škola, Bos. Šamac
15. Drž. ženska stručna škola, Brčko
16. Drž. ženska stručna škola, Brod na Savi
17. Drž. ženska stručna škola, Cavtat
16. Drž. ženska stručna škola, Cazin
19. Drž. ženska stručna škola, Crikvenica
20. Drž. ženska stručna škola, Čajniče
21. Drž. ženska stručna škola, Daruvar
22. Drž. ženska stručna škola, Derventa
23. Drž. ženska stručna škola, Doboj
24. Drž. ženska stručna škola, Dubrovnik
25. Drž. ženska stručna škola, Foča
26. Drž. ženska stručna škola, Fojnica
27. Drž. ženska stručna škola, Glina
28. Drž. ženska stručna škola, Goražde
29. Drž. ženska stručna škola, Gospić
30. Drž. ženska stručna škola, Gračanica
31. Drž. ženska stručna škola, Hrv. Karlovci
32. Drž. ženska stručna škola, Hrv. Mitrovica
33. Drž. ženska stručna škola, Hvar
34. Drž. ženska stručna škola, Irig
35. Drž. ženska stručna škola, Jajce
26. Drž. ženska stručna škola, Janjina
37. Drž. ženska stručna škola, Jelsa

38. Drž. ženska stručna škola, Karlovac
39. Drž. ženska stručna škola, Ključ
40. Drž. ženska stručna škola, Konjic
41. Drž. ženska stručna škola, Koprivnica
42. Drž. ženska stručna škola, Kotor-Varoš
43. Drž. ženska stručna škola, Krapina
44. Drž. ženska stručna škola, Križevci
45. Drž. ženska stručna škola, Livno
46. Drž. ženska stručna škola, Maglaj
47. Drž. ženska stručna škola, Makarska
48. Drž. ženska stručna škola, Mandaljena (kod Dubrovnika)
49. Drž. ženska stručna škola, Metković
50. Drž. ženska stručna škola, Modriča
51. Drž. ženska stručna škola, Mostar
52. Drž. ženska stručna škola, Nevesinje
53. Drž. ženska stručna škola, Nova Gradiška
54. Drž. ženska stručna škola, Novska
55. Drž. ženska stručna škola, Ogulin
56. Drž. ženska stručna škola, Osiek
57. Drž. ženska stručna škola, Petrinja
58. Drž. ženska stručna škola, Požega
59. Drž. ženska stručna škola, Priedor
60. Drž. ženska stručna škola, Ruma
61. I. Drž. ženska stručna škola, Sarajevo
62. II. Drž. ženska stručna škola, Sarajevo
63. Drž. ženska stručna škola, Senj
64. Drž. ženska stručna škola, Sinj
65. Drž. ženska stručna škola, Sisak
66. Drž. ženska stručna škola, Stolac
67. Drž. ženska stručna škola, Šid
68. Drž. ženska stručna škola, Teslić
69. Drž. ženska stručna škola, Tešanj
70. Drž. ženska stručna škola, Travnik
71. ženska stručna škola »Narodne Uzdanice«, Trebinje
72. Drž. ženska stručna škola, Tuzla
73. Drž. ženska stručna škola, Varaždin
74. Drž. ženska stručna škola, Varcar-Vakuf
75. Drž. ženska stručna škola, Vinkovci
76. Drž. ženska stručna škola, Visoko
77. Drž. ženska stručna škola, Višegrad
78. Drž. ženska stručna škola, Vlasenica
79. Drž. ženska stručna škola, Vukovar
80. Drž. ženska stručna škola, Zagreb
81. Drž. ženska stručna škola, Zemun
82. Drž. ženska stručna škola, Zenica
83. Drž. ženska stručna škola, Zvornik

Privatne ženske stručne škole

1. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Križa, Bos. Brod
2. Priv. ženska stručna škola školskih sestara, Čapljina
3. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Vinka, Derventa
4. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Križa, Đakovo
5. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Franje, Konjic
6. Priv. ženska stručna škola ss. milosrdnica, Ljubuški
7. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Vinka, Mostar
8. Priv. ženska stručna škola u Zavodu Presvetog Trojstva, Novo Sarajevo
9. Priv. ženska stručna škola ss. Malog Isusa, Omiš
10. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Josipa, Sarajevo
11. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Vinka, Sarajevo
12. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Vinka, Sisak
13. Priv. ženska stručna škola škol. sestara, Široki Brieg
14. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Krunice, Tuzla
15. Djevojačka stručna škola, Trebinje
16. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Franje, Vareš
17. Priv. ženska stručna škola ss. sv. Vinka, Zagreb
18. Priv. ženska stručna škola ss. Kćeri Božje Ljubavi, Zavidovići
19. Priv. ženska stručna škola ss. »Služavki Maloga Isusa«, Zenica
20. Priv. ženska stručna škola ss. milosrdnica, Žepče

1. Drž. ženska stručna učiteljska škola, Zagreb

Privatni stručni tečajevi

1. Stručni tečaj za krojenje i šivanje haljina i rublja ss. sv. Vinka, Grubišno Polje
2. Stručni tečaj za krojenje i šivanje haljina i rublja ss. sv. Vinka, Praputnjak

Kućanske škole

1. Drž. stručna učiteljska kućanska škola, Zagreb
2. Drž. stručna viša svratištarska škola, Zagreb
3. Drž. stručna niža svratištarska škola, Zagreb
4. Škola za domaćice ss. sv. Križa, Osiek
5. Priv. stručna kućanska škola škol. sestara, Zemun

Čipkarske škole

1. Drž. čipkarska škola, Pag
2. Drž. čipkarski tečaj, Lepoglava

Ženske stručne produžne škole

1. Ženska stručna produžna škola, Zagreb, Opatička ulica
2. Ženska stručna produžna škola, Zagreb, Savska cesta
3. Ženska stručna produžna škola, Sarajevo, pri I. drž. ženskoj stručnoj školi
4. Ženska stručna produžna škola, Tešanj

IX. Popis pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Napisao MATO SUDETA

PREGLED PO VELIKIM ŽUPAMA I KOTARIMA S OZNAKOM POŠTE, OBĆINE, GODINE OSNUTKA I BROJA RAZREDNIH ODJELA

I. VELIKA ŽUPA BARANJA (OSIEK)

KOTAR: ĐAKOVO

Beketinci — P. O. Vuka — 1896. 2 r.
Beravci — P. Velika Kopanica, O. Beravci — 1830. 2 r.
Bračevci — P. Podgorač, O. Bračevci — 1854. 2 r.
Bračevačko Podgorje — P. Podgorač, O. Bračevci — 1910. 1 r.
Budrovci — P. Đakovo, O. Budrovci — 1847. 2 r.
Čajkovci — P. O. Vrpolje — 1831. 2 r.
Divoševci — P. O. Velika Kopanica — 1904. 1 r.
Dragotin — P. Đakovo, O. Trnava — 1909. 1 r.
Drenje — P. O. — 1845. 1 r.
Drenjski Slatinik — P. O. Drenje — 1878. 1 r.
Đakovo — P. O. — dječačka 1752. 7 r. — djevojačka 1752. 8 r.
Đakovačka Breznica — P. O. Levanjska Varoš — 1940. 1 r.
Đakovačka Satnica — P. Đakovo, O. Đakovačka Satnica 1852. 3 r.
Đakovački Selci — P. Đakovo, O. Đakovački Selci — 1857. 3 r.
Đurđanci — P. Stari Mikanovci, O. Vrbica — 1888. 2 r.
Forkuševci — P. Đakovo, O. Viškovci — 1863. 1 r.
Gašinci — P. Đakovo, O. Gašinci — 1863. 1 r.
Gorjani — P. O. — početkom XIX. stoljeća 3 r.
Gorjanski Ivanovci — P. O. Gorjani — 1896 1 r.
Hrkanovci — P. Đakovo, O. Trnava — 1920. 1 r.
Jurjevac — P. Gorjani, O. Punitovci — 1921. 1 r.
Kešinci — P. O. Semeljci — 1877. 2 r.
Kondrić — P. Đakovo, O. Trnava — 1922. 1 r.
Koritna — P. Semeljci, O. Koritna — 1860. 2 r.
Krndija — P. Gorjani, O. Krndija — 1897. 1 r.
Kućanci — P. O. Drenje — 1941. 1 r.
Kupina — P. O. Velika Kopanica — 1878. 1 r.
Lapovci — P. Đakovo, O. Trnava — 1822. 2 r.
Levanjska Varoš — P. O. — 1843. 2 r.
Majar — P. O. Levanjska Varoš — 1854. 2 r.
Mala Kopanica — P. O. Velika Kopanica — 1912. 1 r
Malo Nabrđe — P. Đakovo, O. Gašinci — 1920. 1 r.
Mandićevac — P. O. Drenje — 1942. 1 r.
Mrzović — P. Stari Mikanovci, O. Vrbica — 1858. 2 r.
Musić — P. O. Levanjska Varoš — 1920. 1 r.
Novi Perkovci — P. O. Piškorevci — 1913. 1 r.
Paljevina — P. Podgorač, O. Bračevci — 1911. 1 r.
Paučje — P. O. Levanjska Varoš — 1852. 2 r.
Piškorevci — P. O. — 1808. 4 r.
Potnjani — P. Podgorač, O. Bračevci — 1909. 1 r.
Preslatinci — P. O. Drenje — 1908. 1 r.
Pridvorje — P. O. Drenje — 1908. 1 r.
Punitovci — P. Gorjani, O. Punitovci — 1835. 3 r.
Semeljci — P. O. 1786. 2 r.
Slobodna Vlast — P. O. Levanjska Varoš — 1910. 2 r.
Strizivojna — P. Vrpolje, O. Strizivojna — 1830. 3 r.
Široko Polje — P. O. Vuka — 1857. 2 r.
Tomašanci — P. O. Gorjani — 1854. 1 r.
Trnava — P. Đakovo, O. Trnava — 1882. 2 r.
Velika Kopanica — P. O. — 1764. 4 r.
Veliko Nabrđe — P. Đakovo, O. Gašinci — 1854. 2 r.
Viškovci — P. Đakovo, O. Viškovci — 1855. 2 r.
Vrbica — P. Stari Mikanovci, O. Vrbica — 1806. 1 r
Vrpolje — P. O. 1830. 3 r.
Vučevci — P. Đakovo, O. Viškovci — 1862. 1 r.
Vuka — P. O. 1858. 2 r.

KOTAR: DONJI MIHOLJAC

Beničanci — P. O. Šljivoševci — 1895. 2 r.
Breštanovci — P. O. Podravska Moslavina — 1939. 1 r.
Brezovica — P. Šljivoševci, O. Marjanci — 1937. 1 r.
Crnac — P. O. Podravska Moslavina — 1872. 3 r.
Čađavački Lug — P. O. Čađavica — 1937. 2 r.
Čađavica — P. O. 1814. 3 r.
Čamagajevci — P. Valpovo, O. Marjanci — 1912. 1 r.
Crnkovci — P. O. Podravski Podgajci — 1928. 1 r.
Donji Miholjac — P. O. — 1805. 8 r.
Gložđe — P. O. Donji Miholjac — 1911. 2 r.
Golinci — P. O. Šljivoševci — 1895. 1 r.
Kapelna — P. D. Miholjac, O. Viljevo — 1857. 2 r.
Krunoslavlje — P. Donji Miholjac, O. Viljevo — 1936. 2 r.
Kućanci — P. O. Šljivoševci — oko 1850. 2 r.
Lacići — P. O. Šljivoševci — 1853. 2 r
Marjanci — P. Valpovo, O. Marjanci — 1823. 3 r.
Miholjački Martinci — P. O. Podravska Moslavina — 1850, 2 razreda.
Miholjački Poreč — P. O. Donji Miholjac — 1911. 1 r.
Moslavački Krčenik — P. O. Podravska Moslavina — 1 r.
Podravska Moslavina — P. O — 1852. 3 r.
Podravski Podgajci — P. O. — 1836. 2 r.
Radikovci — P. O. Šljivoševci — 1836. 1 r.
Rakitovica — P. O. D. Miholjac — 1853. 2 r.
Sveti Đurađ — P. O. Podravski Podgajci — 1863. 2 r.
Šljivoševci — P. O. — 1836. 1 r.
Viljevo — P. Donji Miholjac, O. Viljevo — 1835. 4 r.

KOTAR: NAŠICE

Bankovci — P. O. Feričanci — 1912. 1 r.
Biela Loza — P. O. Podgorač — 1929. 3 r.
Bokšić — P. O. Klokočevci — 1855. 2 r.
Bokšički Lug — P. O. Klokočevci — 1940. 1 r.
Budimci — P. O. — 1887. 4 r.
Ceremošnjak — P. O. Našice — 1907. 1 r.
Čačinci P. O. 1911. 4 r.
Dolci — P. O. Feričanci — 1906. 2 r.
Đurđenovac — P. O. — 1888. 9 r.
Gazije — P. O. Feričanci — 1858. 2 r.
Granice — P. O. Našice — 1924. 4 r.
Gutmanovci — P. Bare, O. Zdenci — 1923. 1 r.
Harkanovci — P. O. Koška — 1842. 2 r.
Jelisavac — P. O. Našice — 1900. 4 r.
Jošava Nova — P. O. Feričanci — 1905. 2 r.
Klokočevci — P. O. — 1856. 2 r.
Kokočak — P. O. Orahovica — 1904. 1 r.
Koška — P. O. Koška — 1852. 3 r.
Kršinci — P. O. Podgorač — 1924. 1 r.
Kutovi — P. Bare, O. Obradovci — 1918. 1 r.
Ledenik — P. Koška, O. Podgorač— 1905. 2 r.
Ličani — P. Koška, O. Podgorač — 1936. 2 r.
Motičina Donja — P. O. Našice — 1860. 4 r.
Našice — P. O. — 1815. 10 r.
Našički Antunovac — P. O. Klokočevci — 1931. 1 r.
Našička Breznica — P. O. Našice — 1840. 3 r.
Našički Markovac — P. O. Našice — 1922. 3 r.
Obradovci — P. O. Bare — 1856. 2 r.
Orahovica — P. O. — 1857. 7 r.
Ostrošinci — P. O. Podgorač — 1940. 1 r,
Paušinci — P. O. Čačinci — 1935. 1 r.
Petrovo Polje — P. O. Bare — 1919. 4 r.
Pištana Donja — P. O. Orahovica — 1931. 2 r.
Podgorač — P. O. — 1823. 5 r.
Poganovci — P. O. Budimci — 1839. 2 r.
Pribiševci — P. O. Sušine-Đurđenovac — 1913. 1 r.
Seona — P. O. Našice — 1913. 2 r.
Stipanovci — P. O. Podgorač — 1911. 2 r.
Šaptinovci — P. O. Klokočevci — 1836. 2 r.
Veliki Vučkovac — P. O. Koška — 1939. 1 r.
Velimirovac — P. O. Našice — 1908. 1 r.
Vukojevci — P. O. Podgorač — 1857. 2 r.
Zdenci — P. Bare Slavonske, O. Zdenci — 1857. 2 r.

KOTAR: OSIEK

Aljmaš — P. O. — 1836. 3 r.
Bielo Brdo — P. Sarvaš, O. Bielo Brdo — 1767. 4 r.
Brešće — P. O. Retfala — 1926. 1 r.
Čepin — P. O. — 1842. 10 r.
Dalj — P. O. —
mješovita I. 1788. 7 r.
mješovita II. 1780. 9 r.
Daljska Planina — P. O. Dalj — 1931. 1 r.
Dopsin — P. Vladislavci, O. Hrastin — 1800. 2 r.
Erdut — P. O. — 1865. 3 r.
Ernestinovo — P. O. — 1871. 1 r.
Hrastin — P. Vladislavci, O. Hrastin — 1930. 2 r.
Jovanovac — P. Tenjski Antunovac, O. Jovanovac — 1837. 1 razred.
Koprivna — P. Vladislavci, O. Hrastin — 1906. 1 r.
Laslovo — P. O. — 1925. 3 r.

Retfala — P. O. — 1816. 11 r.
Sarvaš — P. O. — 1780. 3 r.
Tenje — P. O. — 1860. 9 r.
Tenjski Antunovac — P. Tenjski Antunovac, O. Tenje — 1906. 2 r.
Vladislavci — P. Vladislavci, O. Hrastin — 1918. 3 r.

KOTAR: PODRAVSKA SLATINA

Adolfovac — P. Čađavica, O. Nova Bukovica — 1923. 3 r.
Bakić — P. Podravska Slatina, O. Gornji Miholjac — 1878. 2 razreda.
Bazije Donje — P. O. Nova Bukovica — 1900. 2 r.
Bukovica Donja — P. O. Nova Bukovica — 1908. 1 r.
Bukovica Nova — P. O. — 1867. 4 r.
Ciganka — P. O. Sopje — 1929. 1 r.
Ćeralije — P. Slatinski Drenovac, O. Ćeralije — 1853. 6 r.
Ćetekovac — P. Slatinski Drenovac, O. Ćeralije — 1924. 2 r.
Čomborje — P. Medinci-Senkovac, O. Gornji Miholjac — 1937. 1 r.
Dobrović — P. O. Nova Bukovica — 1857. 2 r.
Drenovac Slatinski — P. O. — 1853. 3 r.
Florijanovac — P. Mikleuš, O. Nova Bukovica — 1931. 2 r.
Grabić — P. Medinci-Senkovac, O. Gornji Miholjac — 1920. 1 razred.
Hum — P. O. Voćin — 1927. 1 r.
Humljani — P. O. Slatinski Drenovac — 1913. 2 r.
Humvaroš — P. O. Voćin — 1938. 1 r.
Ivanbreg — P. O. Podravska Slatina — 1934. 1 r.
Kapinci — P. O. Sopje — 1895. 1 r.
Kometnik — P. O. Voćin — 1930. 2 r.
Kozice — P. O. Podravska Slatina — 1908. 2 r.
Krasković — P. O. Slatinski Drenovac — 1919. 1 r.
Kusonji Donji — P. O. Podravska Slatina — 1934. 1 r.
Kusonji Gornji — P. O. Podravska Slatina — 1927. 1 r.
Lisičine — P. O. Voćin — 1865. 2 r.
Lukavac — P. O. Podravska Slatina — 1907. 2 r.
Macute — P. O. Voćin — 1931. 1 r.
Medinci — P. Medinci-Senkovac, O. Gornji Miholjac — 1858. 2 razreda.
Meljani Donji — P. O. Podravska Slatina — 1875. 1 r.
Meljani Gornji — P. O. Slatinski Drenovac — 1935. 2 r.
Miholjac Gornji — P. Podravska Slatina, O. Gornji Miholjac — 1860. 3 r.
Mikleuš — P. Mikleuš, O. Nova Bukovica — 1857. 3 r.
Milanovac — P. Crnac, O. Nova Bukovica — 1938. 2 r.
Miljevci Novi — P. O. Nova Bukovica — 1934. 1 r.
Miljevci Stari — P. O. Nova Bukovica — 1936. 1 r.
Noskovci — P. Medinci, O. Sopje — 1866. 2 r.
Novaki — P. Podravska Slatina, O. Gornji Miholjac — 1864. 2 razreda
Orehovac — P. O. Nova Bukovica — 1932. 2 r.
Pecka — P. Cabuna, O. Podravska Slatina — 1939. 1 r.
Predrievo Gornje — P. O. Sopje — 1913. 1 r.
Pušina — P. O. Slatinski Drenovac — 1906. 2 r.
Radosavci — P. O. Podravska Slatina — 1884. 1 r.
Sekulinci — P. Voćin, O. Slatinski Drenovac — 1934. 2 r.
Sladojevci — P. O. Podravska Slatina — 1822. 3 r.
Slana Voda — P. O. Voćin — 1939. 1 r.
Slatina Podravska — P. O. — 1805. 12 r.
Smude — P. Voćin, O. Ćeralije — 1860. 1 r.
Sopje — P. O. — 1822. 2 r.
Starin — P. Čađavica, O. Gornji Miholjac — 1929. 1 r.
Suhomlaka — P. Crnac, O. Nova Bukovica — 1857. 1 r.
Vaška — P. O. Sopje — 1859. 2 r.
Vilievo Gornje — P. O. Nova Bukovica — 1934. 1 r.
Voćin — P. O. — 1827. 5 r.
Vraneševci — P. Medinci-Senkovac, O. Gornji Miholjac — 1898. 1 r.
Zvečevo Novo — P. O. Voćin — 1937. 1 r.

KOTAR: VALPOVO

Belišće — P. O. — 1890. 6 r.
Bistrinci — P. O. Belišće — 1908. 2 r.
Bizovac — P. O. — 1852. 4 r.
Bocanjevci — P. O. Valpovo — 1906. 3 r.
Brođanci — P. Bizovac, O. Brođanci — 1851. 3 r.
Čepinski Martinci — P. O. Bizovac — 1853. 2 r.
Habjanovci — P. O. Bizovac — 1881. 3 r.
Ivanovci — P. O. Valpovo — 1896. 2 r.
Josipovac — P. O. Petrijevci — 1836. 3 r.
Ladimirevci — P. Valpovo, O. Ladimirevci — 1852. 2 r.
Nard — P. O. Valpovo — 1914. 2 r.
Petrijevci — P. O. — 1810. 4 r.
Satnica — P. O. Petrijevci — 1900. r.
Šag — P. O. Valpovo — 1913. 1 r
Valpovo — P. O. — 1782. 7 r.
Veliškovci — P. O. — 1842. 2.
Vinogradci — P. O. Valpovo — 1930. 1
Zelčin — P. O. Valpovo — 1932. 1 r.

KOTAR: VIROVITICA

Ada — P. O. Lukač — 1934. 2 r.
Bačevac — P. O. Gradina — 1931. 2 r.
Bazje Gornje — P. O. Lukač — 1865. 2 r.
Borova Suhopoljska — P. O. Suhopolje — 1874. 2 r.
Brezovica — P. O. Gradina — 1909. 2 r.
Budakovac — P. Suhopolje, O. Cabuna — 1865. 2 r.
Budanica — P. O. Cabuna — 1874. 2 r.
Budrovac Lukački — P. O. Lukač — 1909. 1 r.
Bušetina — P. O. Spišić-Bukovica — 1855. 2 r.
Cabuna — P. O. — 1863. 3 r.
Cabuna — Dječji dom — P. O. — 1942. 3 r.
Čemernica — P. O. Suhopolje — 1905. 1 r.
Detkovac — P. O. Gradina — 1901 1 r.
Dugo Selo Lukačko — P. O. Lukač — 1906. 2 r.
Gaćište — P. Suhopolje, O. Cabuna — 1853. 2 r.
Gradac Novi — P. O. Gradina — 1895. 2 r.
Gradac Stari — P. Pitomača, O. Spišić-Bukovica — 1856. 4 razreda.
Gradina Nova — P. O. Gradina — 1938. 1 r.
Gradina Stara — P. O. Gradina — 1824. 2 r.
Kapan — P. O. Suhopolje — 1929. 1 r.
Klisa — P. O. Pivnica — 1859. 1 r.
Korija — P. O. Virovitica — 1924. 2 r.
Krivaja Nova — P. Đulaves, O. Pivnica — 1912. 2 r.
Levinovac — P. O. Pivnica — 1914. 2 r.
Lozan — P. O. Spišić-Bukovac — 1905. 2 r.
Lug Gradinski — P. O. Gradina — 1939. 1 r.
Lukač — P. O. — 1811. 1 r.
Marof Starogradački — P. O. Spišić-Bukovica — 1941. 1 r.
Gradinski Sv. Ilija — P. O. Gradina — 1938. 1 r.
Naudovac — P. Suhopolje, O. Cabuna — 1890. 1 r.
Neteča — P. O. Lukač — 1906. 1 r.
Okrugljača — P. O. Spišić-Bukovica — 1936. 1 r.
Orešac — P. Suhopolje, O. Cabuna — 1802. 1 r.
Pavelić-Selo — P. O. Gradina — 1937. 1 r.
Pčelić — P. Suhopolje — 1886. 3 r.
Pepelana — P. Pivnica, O. Suhopolje — 1931. 2 r.
Pivnica — P. O. — 1906. 1 r.
Podravski Javorovac — P. O. Gradina — 1936. 2 r.
Rezovac — P. O. Suhopolje — 1906. 2 r.
Rogovac — P. O. Spišić-Bukovica — 1936. 1 r.
Rušani — P. O. Gradina — 1909. 2 r.
Suhopolje — P. O. — 1814. 5 r.
Spišić-Bukovica — P. O. — 1847. 3 r.
Tavelić-Selo — P. O. Lukač — 1936. 2 r.
Tomislavovac — P. G. Gradina — 1 r.
Terezino Polje — P. O. Lukač — 1895. 3 r.
Trnava — P. O. Cabuna — 1936. 1 r.
Turanovac — P. O. Lukač — 1894. 4 r.
Turnašica — P. O. Špišić-Bukovica — 1851. 1r.
Velimir — P. O. Gradina — 1929. 1 r.
Virovitica — P. O. —
dječačka — 1819. 10 r.
djevojačka — 1819. 8 r.
Vukosavljevica — P. O. Spišić-Bukovica — 1912. 2 r.
Zvonimirovac — P. Suhopolje, O. Cabuna — 1936. 1 r.

GRAD OSIEK

Osiek
dječačka u ulici sv. Ane — 1775. 8 r. } Spojena u jednu mješovitu.
djevojačka u ulici sv. Ane — 1932. 8 r. }
mješovita u Crkvenoj ulici — 1740. 16 r.
mješovita u Jägerovoj ulici — 1895. 11 r.
mješovita u Neretvanskoj ulici — 1939. 13 r.
mješovita u Novom gradu — 1820. 13 r.
mješovita u Nutarnjem gradu — 1690. 2 r.
vježbaonica uz učiteljsku školu — 2 r.

II. VELIKA ŽUPA BILOGORA (BJELOVAR)

KOTAR: BJELOVAR

Babinac — P. O. Severin — 1907. 1 r.
Bačkovica — P. O. Vel. Pisanica — 1894. 1 r. spaljena
Bedenik — P. O. Severin — 1831. 2 r.
Bjelovar — P. O. —
mješovita — 1772. 9 r.
djevojačka — 1875. 7 r.
Bolč — P. O. Farkaševac — 1824. 2 r.
Ciglena — P. Severin, O. Prespa — 1790. 2 r.
Čađavac — P. O. Velika Pisanica — 1932. 2. r.
Čurlovac — P. O. Veliko Trojstvo — 1941. 1 r.
Dautan — P. O. Nova Rača — 1942. 1 r.
Donja Kovačica — P. Veliki Grđevac, O. Nova Rača — 1895. 1 razred
Donja Petrička — P. O. Ivanska — 1892. 2 r.
Donji Mosti — P. O. Kapela — 1875. 2 r.
Farkaševac — P. O. — 1830. 2 r.
Fuka — P. Gradec, O. Farkaševac — 1847. 1 r.
Gornje Plavnice — P. Bjelovar, O. Vel. Trojstvo — 1896. 1 r.
Gornje Sredice — P. O. Kapela — 1832. 1 r.
Gudovac — P. O. — 1814. 2 r.
Hagenj — P. Sv. Ivan Žabno, O. Farkaševac — 1906. 1 r.
Ivanska — P. O. — 1834. 4 r.
Jabučeta — P. O. Kapela — 1907. 1 r.
Kapela — P. O. 1832. 3 r.
Kapela Hrvatska — P. O. Farkaševac — 1832. 1 r.
Kapela Velika — P. O. Kapela — 1922. 1 r.
Klokočevac — P. Bjelovar, O. Gudovac — 1941. 1 r.
Kokinac — P. O. Gudovac — 1931. 1 r.
Kupinovac — P. O. Veliko Trojstvo — 1905. 1 r.
Lasovac — P. O. Severin — 1892. 2 r.
Mala Pisanica — P. O. Nova Rača — 1921. 1 r.
Malo Trojstvo — P. O. Veliko Trojstvo — 1921. 1 r.
Martinac — P. O. Ivanska — 1923. 1 r.
Međurača — P. O. Nova Rača — 1900. 1 r.
Narta — P. O. Ivanska — 1829. 3 r.
Nevinac — P. O. Nova Rača — 1832. 1 r.
Nova Rača — P. O. — 1790. 3 r.
Nove Plavnice — P. O. Bjelovar — 1901. 3 r.
Novi Pavljani — P. O. Gudovac — 1832. 2 r.
Novoseljani — P. Bjelovar, O. Prespa — 1856. 2 r.
Obrovnica — P. O. Gudovac — 1940. 1 r.
Orlovac — P. O. Nova Rača — 1830. 1 r.
Orovac — P. O. Severin — 1924. 1 r.
Podgorci — P. O. Predavac — 1831. 1 r.
Predavac — P. O. 1825. 2 r.
Prgomelje — P. O. Gudovac — 1925. 2 r.
Ravneš — P. O. Severin — 1921. 2 r.
Ribnjačka — P. O. Severin — 1903. 2 r.
Sasovac — P. O. Nova Rača — 1932. 1 r.
Severin — P. O. 1829. 3 r.
Slovinska Kovačica — P. O. Nova Rača — 1934. 1 r.
Sriedska — P. O. Ivanska — 1895. 1 r.
Šandrovac — P. O. Severin — 1812. 3 r.
Tomaš — P. Bjelovar, O. Prespa — 1914. 2 r.
Velika Pisanica — P. O. — 1811. 5 r.
Veliko Korenovo — P. O. Gudovac — 1919. 1 r.
Veliko Trojstvo — P. O. — 1812. 5 r.
Vukšinac — P. O. Farkaševac — 1934. 1 r.
Zrinjski Topolovac — P. O. — 1820. 3 r.

KOTAR: ČAZMA

Bojana — P. O. Čazma — 1926. 1 r.
Bunjani — P. O. Križ — 1940. 1 r.
Caginci — P. O. Kloštar Ivanić — 1905. 2 r.
Cerina — P. O. Čazma — 1909. 2 r.
Čazma — P. O. — 1805. 4 r.
Dabci — P. Ivanić-grad, O. Križ — 1830. 3 r.
Deanovac — P. O. Križ — 1927. 2 r.
Draganci — P. O. Čazma — 1832. 3 r.
Dubrava — P. O. — 1787. 7 r.
Grabovnica — P. O. Čazma — 1937. 1 r.
Ivanić-Grad — P. O. — 1750. 2 r.
Kloštar Ivanić — P. O. — 1814. 4 r.
Križ — P. O. — Koncem XVIII. stolj. 11 r.
Križci — P. O. Kloštar Ivanić — 1927. 1 r.
Laminac — P. O. Štefanje — 1928. 2 r.
Lipovčani — P. Čazma, O. Kloštar Ivanić — 1832. 1 r.
Miklouš — P. O. Čazma — 1847. 2 r.
Mostari — P. Dubrava, O. Kloštar Ivanić — 1830. 1 r.
Okešinac — P. O. Križ — 1927. 2 r.
Pobjenik — P. O. Čazma — 1933. 1 r.
Rečica — P. O. Križ — 1927. 2 r.
Siščani — P. O. Čazma — 1896. 2 r.
Šarampov Gornji — P. O. Kloštar Ivanić — 1889. 2 r.
Štefanje — P. O. — 1831. 3 r.
Šušnjara — P. Ivanska, O. Štefanje — 1896. 1 r.
Vrtlinska — P. O. Čazma — 1878. 2 r.
Zvekovac — P. Dubrava, O. Kloštar Ivanić — 1935. 2 r.

KOTAR: ĐURĐEVAC

Batinske Molvice — P. O. Molve 1942. 1 r.
Brodić — P. O. Ferdinandovac — 1932. 1 r.
Budančevica — P. O. Kloštar Podravski — 1929. 2 r.
Budrovac — P. O. Đurđevac — 1827. 2 r.
Čepelovac — P. O. Đurđevac — 1827. 2 r.
Črešnjevica Mala — P. O. Pitomača — 1930. 1 r.
Črešnjevica Velika — P. O. Pitomača — 1838. 2 r.
Dinjevac — P. O. Kloštar Podravski — 1833. 1 r.
Đurđevac — P. O. — 1774. 12 r.
Đuretina — P. O. Pitomača — 1941. 1 r.
Ferdinandovac — P. O. — 1844. 5 r.
Grabrovnica — P. O. Pitomača — 1893. 2 r.
Hampovica — P. Virje, O. Šemovci — 1890. 1 r.
Kalinovac — P. O. — 1830. 4 r.
Kladare — P. O. Pitomača — 1913. 1 r.
Kloštar Podravski — P. O. — 1813. 4 r.
Kozarevac — P. O. Kloštar Podravski — 1833. 2 r.
Križnica — P. O. Pitomača — 1938. 1 r.
Mekiš — P. O. Podravske Sesvete — 1930 1 r.
Miholjanec — P. O. Virje — 1845. 1 r.
Molve — P. O. — 1828. 4 r.
Otrovanec — P. O. Pitomača — 1830. 2 r.
Pitomača — P. O. — 1800. 10 r.
Pitomačko-črešnjevački Ugljenici — P. O. Pitomača — 1931. 1 r.
Prugovac — P. O. Kloštar Podravski — 1836. 3 r.
Repaš — P. O. Molve — 1908. 2 r.
Sedlarica — P. O. Pitomača — 1885. 2 r.
Sesvete Podravske — P. O. — 1830. 5 r.
Sirova Katalena — P. O. Đurđevac — 1840. 2 r.
Suha Katalena — P. O. Kloštar Podravski — 1884. 2 r.
Šemovci — P. Virje, O. Šemovci — 1824. 2 r.
Virje — P. O. — 1827. 8 r.
Virovsko Bukevje — P. Virovska Drenovica, O. Virje — 1921. 1 r.
Virovski Crnac — P. Virovska Drenovica, O. Virje — 1908. 2 r.
Virovska Drenovica — P. Virovska Drenovica, O. Virje — 1898. 1 r.
Virovska Medvedička — P. Virovska Drenovica, O. Virje — 1908. 2 r.

KOTAR: GAREŠNICA

Berek — P. O. — 1825. 2 r.
Brinjani — P. O. Veliko Vukovje — 1921. 1 r.
Bršljanica Velika — P. Vel. Bršljanica, Vel. Vukovje — 1840. 2 r.
Dišnik — P. O. Garešnica — 1830. 2 r.
Garešnica — P. O. — 1827. 5 r.
Gornja Garešnica — P. O. Berek — 1818. 1 r.
Hercegovac — P. O. — 1850. 2 r.
Kajgana — P. O. Garešnica — 1894. 1 r.
Kanižka Iva — P. O. Veliko Vukovje — 1829. 2 r.
Kapelica — P. O. Garešnica — 1895. 1 r.
Klokočevac Ilovski — P. O. Hercegovac — 1825. 1 r.
Kostanjevac Berečki — P. O. Berek — 1892. 2 r.
Kreševine — P. O. Veliko Vukovje — 1913. 1 r.
Kutinica — P. Vel. Bršljanica, O. Vel. Vukovje — 1908. 1 r.
Ladislav — P. O. Hercegovac — 1836. 1 r.
Oštri Zid — P. O. Berek — 1872. 2 r.
Palešnik — P. O. Garešnica — 1890. 2 r.
Pašijan — P. O. Garešnica — 1848. 2 r.
Ploščica Nova — P. O. Berek — 1826. 2 r.
Ploščica Stara — P. O. Berek — 1669. 1 r.
Popovac Trnovitički — P. O. Garešnica — 1843. 1 r.
Rogoža — P. O. Veliko Vukovje — 1927. 1 r.
Ruškovac — P. O. Berek — 1919. 1 r.
Samarica — P. O. Berek — 1828. 1 r.
Stupovača — P. O. Veliko Vukovje — oko 1800. 1 r.
Šimljanica — P. O. Berek — 1908. 1 r.
Tomašica — P. O. Garešnica — 1827. 2 r.
Trnava Velika — P. O. Hercegovac — 1860. 1 r.
Trnovitica Mala — P. O. Hercegovac — 1932. 1 r.
Trnovitica Velika — P. O. Hercegovac — u XVIII. stolj. 3 r.

Trnovitički Vinogradi — P. O. Hercegovac — 1940. 1 r.
Vukovje Malo — P. O. Veliko Vukovje — 1932. 1 r.
Vukovje Veliko — P. O. — 1700. 1 r.
Zdenci Veliki — P. O. — oko 1840. 3 r.
Zdenčac — P. O. Garešnica — 1927. 2 r.

KOTAR: GRUBIŠNO POLJE

Barna Mala — P. O. Grubišno Polje — 1911. 1 r.
Barna Velika — P. O. Veliki Grđevac — 1820. 3 r.
Barna Velika - Gornjani — P. O. Veliki Grđevac — 1929. 1 r.
Brzaja — P. O. Veliki Grđevac — 1925. 1 r.
Cremušina — P. O. Veliki Grđevac — oko 1891. 1 r.
Dabčevica Velika — P. O. Grubišno Polje — 1842. 2 r.
Dražica — P. O. Veliki Grđevac — 1913. 1 r.
Gakovo — P. O. Grubišno Polje — 1930. 2 r.
Grbavac — P. O. Vel. Grđevac — 1891. 1 r.
Grđevac Mali — P. O. Vel. Grđevac — 1930. 1 r.
Grđevac Veliki — P. O. 1829. 3 r.
Grubišno Polje — P. O. — oko 1800. 6 r.
Ivanovo Selo — P. O. — 1822. 2 r.
Jasenaš — P. O. Ivanovo Selo — 1880. 4 r.
Jasenovača Velika — P. O. Vel, Grđevac — 1911. 1 r.
Kovačica Gornja — P. O. Vel. Grđevac — 1893. 2 r.
Pavlovac — P. O. Vel. Grđevac — 1826. 2 raz.
Peratovica Mala — P. O. Grubišno Polje — 1912. 2 r.
Peratovica Velika — P. O. Grubišno Polje — 1900. 2 r.
Rastovac Veliki — P. O. Ivanovo Selo — 1906, 2 r.
Rašenica Donja — P. O. Ivanovo Selo — 1892. 2 r.
Sibenik — P. O. Vel. Grđevac — oko 1750. 1 r.
Topolovica — P. O. Vel. Grđevac — 1911. 2 r.
Turčević Polje — P. O. Ivanovo Selo — 1825. 2 r.
Zdenci Mali — P. Veliki Zdenci, O. Grubišno Polje — 1911. 2 r.
Zrinjska — P. O. Vel. Grđevac — 1912. 2 r.

KOTAR: KOPRIVNICA

Bakovčica — P. Koprivnički Bregi, O. Novigrad Podravski — 1940. 1 r.
Botinovac — P. O. Sokolovac — 1928. 1 r.
Delovi — P. O. Novigrad Podravski — 1898. 1 r.
Drnje — P. O. — 1832. 4 r.
Đelekovec — P. O. — 1760. 4 r.
Gabajeva Greda — P. O. Hlebine — 1939. 1 r.
Glogovac — P. Koprivnički Bregi, O. Novigrad Podravski — 1893. 2 r.
Gola — P. O. — 1890. 5 r.
Gotalovo — P. O. Gola — 1834, 2 r.
Hlebine — P. O. — 1815. 4 r.
Imbriovec — P. O. Đelekovec — 1833. 4 r.
Jagnjedovac — P. O. Sokolovac — 1834. 2 r.
Koprivnica — P. O. — dječačka 1735. 10 r. — djevojačka 1911. 9 r.
Koprivnički Bregi — P. Koprivnički Bregi, O. Koprivnica — 1870. 2 r.
Koprivnički Ivanec — P. Koprivnica, O. Koprivnički Ivanec — 1840. 4 r.
Kunovec — P. Koprivnica, O. Koprivnički Ivanec — 1929. 2 razreda,
Legrad — P. O. — 1697. 6 r.
Mala Mučna — P. O. Sokolovac — 1872. 2 r.
Močile — P. O. Koprivnica — 1940. 2 r.
Novigrad Podravski — P. O. — 1830. 4 r.
Pešćenik — P. O. Sokolovac — 1941. 1 r.
Peteranec — P. Drnje, O. Peteranec — 1829. 4 r.
Plavšinac — P. O. Novigrad Podravski — 1839. 2 r.
Rieka — P. O. Sokolovac — 1923. 2 r.
Sigetec — P. O. Drnje — 1860. 4 r.
Sokolovac — P. O. — 1896. 3 r.
Starigrad — P. Koprivnica, O. Sokolovac — 1940. 2 r.
Torčec — P. O. Drnje — 1845. 2 r.
Večeslavec — P. Sv. Petar Čvrstec, O. Sokolovac — 1908. 2 razreda,
Velika Mučna — P. O. Sokolovac — 1830. 2 r.
Veliki Otok — P. O. Đelekovec — 1866. 2 r.
Veliki Poganac — P. O. Sokolovac — 1866. 2 r.
Ždala — P. O. Ždala — 1818. 4 r.

KOTAR: KRIŽEVCI

Apatovec — P. O. Vojakovac — 1859. 2 r.
Bočkovec — P. O. Sveti Petar Orehovec — 1931. 2 r.
Carevdar — P. O. Vojakovac — 1832. 2 r.
Cirkvena — P. Cirkvena, O. Sv. Ivan Žabno — 1897, 4 r.
Dianeš — P. O. Vrbovec — 1897. 2 r.
Đurđic — P. O. Vojakovac — 1827. 2 r.
Glogovnica — P. O. Vojakovac — 1875. 2 r.
Gornji Dubovec — P. O. Raven — 1872. 2 r.
Gornji Fodrovec — P. O. Sv. Petar Orehovec — 1913. 2 r.
Gornji Tkalec — P. O. Raven — 1907. 2 r.
Gradec — P. O. — dječačka 1771. 2 r, — djevojačka 1862, 2 razreda,
Kalnik — P. O. Sv. Petar Orehovac — 1865. 2 r.
Križevački Kraljevec — P. Rovišće, O. Sv. Ivan Žabno — 1937. 1 r.
Križevačka Poljana — P. O. Sv. Ivan Žabno — 1835. 1 r.
Križevci — P. O. — 1674. 12 r.
Lonjica — P. Brckovljani, O. Vrbovec — 1912. 3 r.
Lovrečina Grad — P. O. Vrbovec — 1911. 2 r.
Lovrečina Varoš — P. O. Vrbovec — 1845. 2 r.
Miholec — P. O. Sv. Petar Orehovec — 1840. 2 r.
Negovec — P. O. Vrbovec — 1897. 2 r.
Podgajci — P. O. Križevci — 1941. 2 r.
Pogančec — P. O. Vrbovec — 1923. 1 r.
Preseka — P. O. Raven — 1868. 2 r.
Raven — P. O. — 1869. 3 r.
Repinec — P. O. Gradec — 1932. 1 r.
Rovišće — P. Rovišće, O. Sv. Ivan Žabno — 1830. 6 r.
Salnik — P. O. Vrbovec — 1931. 1 r.
Sveta Helena — P. O. Vojakovac — 1875. 1 r.
Sveti Ivan Žabno — P. O. — 1787. 4 r.
Sveti Petar Čvrstec — P. O. — 1830. 3 r.
Sv. Petar Čvrstec — 1830. 3 r.
Sveti Petar Orehovec — P. O. 1862. 2 r.
Tučenik — P. O. Sv. Ivan Žabno — 1933. 1 r.
Vinkovec — P. O. Vrbovec — 1938. 2 r.
Vojakovac — P. O. — koncem XVIII. stoljeća 3 r.
Vojakovački Kloštar — P. O. Vojakovac — 1938. 1 r.
Vojakovački Osiek — P. O. Vojakovac — 1872. 1 r.
Vrbovec — P. O. — oko 1700. 6 r.
Vrbovečka Poljana — P. O. Vrbovec — 1908. 2 r.
Vrbovečki Rakovec — P. O. Vrbovec — 1858. 4 r.

III. VELIKA ŽUPA BRIBIR-SIDRAGA (KNIN)

KOTAR: BOSANSKO GRAHOVO

Bastasi I. — P. O. Drvar — 1886. 1 r.
Bastasi II. — P. O. Drvar — 1886. 1 r.
Bobuljuske — P. Drvar, O. Trubar — 1 r.
Bos. Grahovo — P. O. — 1866. 6 r.
Crni Lug — P Livno, O. Bos. Grahovo — 1910. 2 r.
Cvjetnić Vel. — P. O. Drvar — 1911. 1 r.
Drvar I. — P. O. — 1905. 4 r.
Drvar II. — P. O. — 1904. 5 r.
Grubovski Naslon — P. O. Drvar — 1 r.
Kamenica — P. O. Drvar — 1933. 1 r.
Marinkovci — P. O. Bosansko Grahovo — 1930. 1 r.
Maleševci — P. O. Bosansko Grahovo — 1930. 1 r.
Osredci Begluci — P. O. Drvar — 1930. 1 r.
Peći — P. O. Bosansko Grahovo — 1896. 1 r.
Peulja — P. O. Bosansko Grahovo — 1930. 2 r.
Resanovci — P. O. Bosansko Grahovo — 1926. 1 r.
Tiškovac — P. O. Drvar — 1913. 1 r.
Trubar — P. Drvar, O. Trubar — 1911. 2 r.
Zaglavica — P. O. Drvar — 1934. 1 r.

KOTAR: DRNIŠ

Bločić — P. Siverić, O. Drniš — 1916. 2 r.
Drniš — P. O. — 1868. 8 r.
Kanjani — P. Siverić, O. Drniš — 1937. 3 r.
Kričke — P. O. Drniš — 1877. 3 r.
Otavice — P. Ružić, O. Drniš — 1933. 3 r.
Pokrovnik — P. O. Drniš — 1888. 2 r.
Siverić — P. Siverić, O. Drniš —1876. 6 r.
Trbounje — P. O. Drniš — 1933. 4 r.
Unešić — P. Unešić, O. Drniš — 1939. 2 r.

KOTAR: GRAČAC

Bruvno — P. O. — 1890. 2 r.
Cerovci — P. O. Gračac — 1926. 2 r.
Dabašnica — P. O. Srb — 1926. 1 r.
Glogovo — P. O. Gračac — 1928. 1 r.
Gračac — P. O. — 1876. 10 r.
Kupirovo — P. O. Srb — 1874. 3 r.
Mazin — P. O. Bruvno — 1869. 3 r.
Omsica — P. O. Gračac — 1900. 2 r.
Osredci — P. O. Srb — 1905. 1 r.

Otrić — P. O. Gračac — 1928. 4 r.
Palanka — P. O. Gračac — 1884. 2 r.
Pribudić — P. O. Gračac — 1935. 1 r.
Prljevo — P. O. Gračac — 1927. 2 r.
Rudopolje — P. O. Gračac — 1902. 2 r.
Srb — P. O. — 1827. 3 r.
Suvaja — P. O. Srb — 1869. 4 r.
Štikada — P. O. Gračac — 1869. 2 r.
Tiškovac — P. O. Srb — 1935. 2 r.
Tomnigaj — P. O. Gračac — 1873. 3 r.
Velika Popina — P. O. Gračac — 1867. 3 r.
Zrmanja — P. O. Gračac — 1828. 2 r.

KOTAR: KNIN

Biskupija — P. O. Knin — 1868. 3 r.
Ervenik Gornji — — 2 r.
Golubić — P. Strmica, O. Knin — 1910. 4 r.
Knin — P. O. — oko 1835.—1840. 7 r.
Kninsko Polje — P. O. Knin — 3 r.
Kosovo — P. Kosovo, O. Knin — 1895. 2 r.
Kovačić — P. O. Knin — 1889. 3 r.
Krupa — 1 r.
Lukar — P. Oklaj, O. Promina — 1905. 2 r.
Markovac — P. Kosovo, O. Knin — 1924. 2 r.
Mokro Polje I. — P. Pađene, O. Knin — 1937. 2 r.
Mokro Polje II. Zavođe — P. Pađene, O. Knin — 1 r.
Mokro Polje III. Bukovica — P. Pađene, O. Knin — 1 r.
Mratovo — P. Oklaj, O. Promina — oko 1868. 2 r.
Očestovo — P. Pađene, O. Knin — 1875. 2 r.
Oklaj — P. Oklaj, O. Promina — oko 1868. 2 r.
Orlić — P. Kosovo, O. Knin — 1930. 3 r.
Oton — P. Pađene, O. Knin — 1891. 1 r.
Pađene — P. Pađene, O. Knin — 1893. 2 r.
Plavno — P. Plavno, O. Knin — 5 r.
Polača — P. O. Knin — 1894. 2 r.
Puljane — P. Oklaj, O. Promina — 1927. 2 r.
Ramljane Donje — P. Kosovo O. Knin — 1940. 1 r.
Ramljane Gornje — P. Kosovo, O. Knin — 1937. 1 r.
Razvađe — P. Oklaj, O. Promina — 1891. 4 r.
Strmica — P. Strmica, O. Knin — 1885. 2 r.
Vrbnik — P. O. Knin — 1913. 4 r.
Vrpolje — P. O. Knin — 1892. 2 r.
Žagrović — P. O. Knin — 1896. 2 r.

IV. VELIKA ŽUPA CETINA (OMIŠ)

KOTAR: BRAČ

Bobovišće — P. Ložišće, O. Milna — 1845. 1 r.
Bol — P. O. — 1844. 4 r.
Dol — P. O. Postire — 1862. 1 r.
Donji Humac — P. Nerežišće, O. Sutivan — 1898. 1 r.
Dračevica — P. O. Nerežišće — 1895. 1 r.
Gornji Humac — P. O. Pučišće — 1893. 1 r.
Ložišće — P. Ložišće, O. Milna — 1857. 1 r.
Milna — P. O. — 1873. 1 r.
Mirca — P. O. Supetar — 1892. 1 r.
Murvica — P. O. Nerežišće — 1911. 1 r.
Novo Selo — P. Povlje, O. Selca — 1898. 1 r.
Nerežišće — P. O. — 1872. 2 r.
Postire — P. O. — 1835. 3 r.
Povlja — P. O. Selca — 1879. 2 r.
Pražnica — P. O. Pučišće — 1876. 2 r.
Pučišće — P. O. — 1843. 5 r.
Selca — P. O. — 1859. 4 r.
Splitska — P. Postira, O. Supetar — 1896. 1 r.
Sumartin — P. Sumartin, O. Selca — 1870. 2 r.
Supetar — P. O. — 1831. 4.
Sutivan — P. O. — 1837. 2 r.
Škrip — P. Postira, O. Supetar — 1890. 1 r.
Vrh — P. O. Selca — 1941. 1 r.

KOTAR: HVAR

Bogomolje — P. O. — 1878. 2 r.
Brusje — P. Brusje, O. Hvar — 1873. 1 r.
Dol — P. O. Starigrad — 1878. 2 r.
Gdinj — P. Gdinj, O. Bogomolje — 1896. 2 r.
Hvar — P. O. — 1821. 5 r.
Jelsa — P. O. — 1833. 3 r.
Malo Grablje — P. Velo Grablje, O. Hvar — 1 r. (ambulantna škola).
Pitovska Plaža — P. O. Jelsa — 1924. 1 r.
Pitve — P. O. Jelsa — 1866. 1 r.
Poljica — P. O. Jelsa — 1922. 1 r.
Rudine — P. O. Starigrad — 1923. 1 r.
Selca k/B. — P. O. Bogomolje — 1921. 1 r.
Stari Grad — P. O. — 1829. 5 r.
Sućuraj — P. O. — 1825. 2 r.
Sveta Nedjelja — P. Vrbanj. O. Vrboska — 1911. 1 r.
Svirče — P. Vrbanj, O. Vrboska — 1860. 2 r.
Velo Grablje — P. Brusje, O. Hvar — 1876. 1 r.
Vrbanj — P. Vrbanj, O. Vrboska — 1866. 3 r.
Vrboska — P. O. — 1827. 1 r.
Vrisnik — P. O. Jelsa — 1881. 1 r.
Zaraće — P. Velo Grablje, O. Hvar — 1925. 1 r.
Zastražišće — P. Gdinj. O. Jelsa — 1906. 2 r.

KOTAR: IMOTSKI

Aržano — Studenci, O. Imotski — 1909. 2 r.
Biorine Glavice — P. Cista, O. Imotski — 1928. 1 r.
Biorine Šuškov Brieg — P. Cista, O. Imotski — 1928. 1 r.
Cista — P. Cista, O. Imotski — 1928. 1 r.
Cista Provo — P. Lovreć, O. Imotski — 1919. 2 r.
Dobrinče — P. Krivodol, O. Imotski — 1935. 1 r.
Dobranje — P. Cista, O. Imotski — 1939. 1 r.
Grabovac — P. Grabovac. O. Imotski — 1873. 3 r.
Griva — P. O. Imotski — 1927. 1 r.
Imotski — P. O. 1800. 8 r.
Ivanbegovina — P. Krividol, O. Imotski — 1926. 1 r.
Kamenjak — P. Lovreć, O. Imotski — 1924. 1 r.
Kamenmost — P. Kamenmost, O. Imotski — 1924. 1 r.
Krivodol — P. Krivodol, O. Imotski — 1906. 3 r.
Krstatice — P. Kamenmost, O. Imotski — 1912. 2 r.
Lokvičić — P. Lovreć, O. Imotski — 1900. 1 r.
Lokvičić Donji — P. Krivodol, O. Imotski — 1934. 1 r.
Lokvičić Dolica Draga — P. Lovreć, O. Imotski — 1938. 1 r.
Lovreć — P. Lovreć, O. Imotski — 1894. 1 r.
Lovreć Dubrava — P. Lovreć, O. Imotski — 1939. 1 r.
Lovreć Mrnjavci — P. Lovreć, O. Imotski — 1934. 1 r.
Medovdolac — P. Grabovac. O. Imotski — 1934. 1 r.
Podbablje Vuković — P. Kamenmost, O. Imotski — 1905. 2 r.
Podbabski Zmijovac — P. Kamenmost, O. Imotski — 2 r.
Poljica — P. Krivodol, O. Imotski — 1876. 3 r.
Prološac — P. Proložac, O. Imotski — 1872. 4 r.
Rašćane — P. Rašćane, O. Imotski — 1926. 2 r.
Ričice — P. Proložac, O. Imotski — 1934. 2 r.
Runović — P. Kamenmost, O. Imotski — 1937. 3 r.
Slivno — P. Kamenmost, O. Imotski — 1934. 3 r.
Svib — P. Studenci, O. Imotski — 1901. 1 r.
Studenci — P. Studenci. O. Imotski — 1850. 3 r.
Vinjani Donji — P. O. Imotski 1927. 2 r.
Vinjani Donji Iztočni — P. O. Imotski — 1928. 2 r.
Vinjani Gornji Zapadni — P. O. Imotski — 1932. 2 r.
Zagvozd — P. Zagvozd, O. Imotski — 1900. 4 r.
Župa — P. Župa, O. Imotski — 1874. 2 r.
Župa Zabrdo — P. Župa, O. Imotski — 1 r.

KOTAR: MAKARSKA

Bačina — Gradac, O. G. Primorje — 1899, 2 r.
Bast — P. Baška Voda, O. G. Primorje — 1903. 1 r.
Baška Voda — P. Baška Voda, O. G. Primorje — 1870. 3 r.
Brela Donja — Baška Voda, O. Makarska — 1895. 3 r.
Brela Gornja — Baška Voda, O. Makarska — 1908. 1 r.
Brist — P. Gradac, O. G. Primorje — 1859. 1 r.
Donja Vala — P. Donja Vala Kraj, O. Gradac — 1908. 1 r.
Dragljane — P. Kozica, O. Vrgorac — 1911. 2 r.
Drašnice — P. Igrane, O. Makarska — 1895. 1 r.
Drvenik — P. Drvenik, O. G. Primorje — 1884. 2 r.
Dusina — P. O. Vrgorac — 1901. 4 r.
Gradac — P. O. — 1865. 3 r.
Igrane — P. Igrane, O. Makarska — 1871. 1 r.
Igrane Gornje — P. Igrane, O. Makarska — 1941. 1 r.
Kljenak — P. O. Vrgorac — 1917. 1 r.
Kokorići — P. O. Vrgorac — 1916. 1 r.
Kotezi — P. O. Vrgorac — 1905. 1 r.
Kozica — P. Kozica, O. Vrgorac — oko 1866. 2 r.
Krvavica — P. Igrane, O. Makarska — 1902. 1 r.
Makarska — P. O. — 1699. 8 r.
Orah — P. O. Vrgorac — 1913. 2 r.
Podaca — P. Zaostrog, O. G. Primorje — 1898. 1 r.
Podgora Kraj — P. Podgora, O. Makarska — 1901. 1 r.
Podgora Selo — P. Podgora, O. Makarska — 1870. 4 r.
Poljica — P. Kozica. O. Vrgorac — 1926. 2 r.
Prapatnica — P. O. Vrgorac — 1983. 1 r.
Ravča — P. O. Vrgorac — 1907. 2 r.
Stilje — P. O. Vrgorac — 1 r.

Struj — P. Igrane, O. Makarska — 1934. 1 r.
Tučepi — P. Tučepi, O. Makarska — 1892, 4 r.
Umčane — P. O. Vrgorac — 1906. 1 r.
Veliko Brdo — P. O. Makarska — 1905. 1 r.
Vina — P. O. Vrgorac — 1924. 1 r.
Vrgorac — P. O. — oko 1869. 4 r.
Zaostrog — P. Zaostrog, O. G. Primorje — 1 r.
Zavojane — P. Kozica, O. Vrgorac — 1880. 2 r.
Živogošće — P. Igrane, O. Makarska — 1896. 1 r.

KOTAR: OMIŠ

Blato n/C — P. Blato n/C, O. Krajina — 1909. 3 r.
Brštanovo — P. O. Lećevica — 1927. 2 r.
Cista — P. Gata O. Poljica — 1929. 1 r.
Dolac Donji — P. Donji Dolac, O. Poljica — 1875. 2 r.
Dolac Gornji — P. Donji Dolac, O. Poljica — 1921. 1 r.
Dubrava — P. Gata. O. Poljica — 1931. 1 r.
Duće — P. Omiš, O. Poljica — 1912. 1 r.
Dugo Polje — P. Dugo Polje, O. Klis — 1906. 7 r.
Gata — P. Gata. O. Poljica — 1888. 2 r.
Gizdavac — P. O. Muć — 1934. 1 r.
Jesenice — P. Jesenice-Krilo, O. Poljica — 1867. 3 r.
Jesenice Krilo — P. Jesenice-Krilo, O. Poljica — 1932. 1 r.
Jesenice Krug — P. Jesenice-Krilo, O. Poljica — 1903. 1 r.
Jesenice Primorje — P. Jesenice Krilo, O. Poljica — 1916. 1 r.
Katuni I. — P. Šestanovac, O. Krajina — 1866. 1 r.
Katuni II. — P. Šestanovac, O. Krajina — 1922. 2 r.
Klis Grlo — P. O. Klis — 1932. 2 r.
Klis Kosa — P. O. Klis — 1913. 2 r.
Klis Varoš — P. O. Klis — 1835. 5 r.
Konjsko — P. O. Klis — 1930. 2 r.
Kotlenica — P. Dugo Polje, O. Klis — 1905. 2 r.
Kostanje — P. Zadvarje, O. Poljica — 1905. 2 r.
Kreševo Brdo — P. Šestanovac, O. Krajina — 1933. 1 r.
Kreševo Polje — P. Šestanovac, O. Krajina — 1930. 1 r.
Kučići — P. Kučići, O. Omiš — 1909. 3 r.
Labin — P. O. — 1932. 2 r.
Lećevica — P. O. — 1900. 2 r.
Muć Donji — P. O. Muć — 1852. 3 r.
Muć Gornji I. — P. O. Muć — 1925. 1 r.
Muć Gornji II. — P. O. Muć — 1934. 1 r.
Naklice — P. Omiš, O. Poljica — 1930. 1 r.
Neorić — P. O. Muć — 1934. 3 r.
Ogorje Donje — P. O. Muć — 1934. 1 r.
Ogorje Gornje — P. O. Muć — 1934. 2 r.
Omiš — P. O. — 1829. 5 r.
Opanci Kula — P. Lovreć, O. Krajina — 1914. 1 r.
Ostrvice — P. Gata, O. Poljica — 1923. 1 r.
Podašpilje — P. Kučići, O. Omiš — 1932. 1 r.
Podgrađe — P. Zadvarje, O Poljica — 1845. 1 r.
Podstrana — P. Krila-Jesenice, O. Poljica — 1888. 3 r.
Podstrana sv. Martin — P. Krila-Jesenice, O. Poljica — 1929. 1 razred.
Podstrana — Stražanac — P. Krila-Jesenice, O. Poljica — 1 razred.
Prugovo — P. Klis, O. Muć — 1903. 2 r.
Radošić — P. O. Lećevica — 1930. 2 r.
Rogoznica—Čeline — P. Rogoznica-Lokva, O. Omiš — 1920. 1 razred.
Rogoznica—Dubočaj — P. Rogoznica Lokva, O. Omiš — 1894. 1 r.
Rogoznica—Kutleška — P. O. Omiš — 1919. 1 r.
Rogoznica—Lokva — P. O. Omiš — 1894. 2 r.
Seoca — P. Blato n/C. O. Poljica — 1914. 1 r.
Sitno Donje — P. Žrnovnica, O. Poljica — 1921. 1 r.
Sitno Gornje — P. Žrnovnica, O. Poljica — 1921. 1 r.
Slime — P. Zadvarje, O. Krajina — 1922. 2 r.
Smoljanovići — P. Blato n/C. — 1 r.
Smolonje — P. Gata, O. Poljica — 1930. 1 r.
Srijane — P. Dolac Donji, O. Poljica — 1898. 2 r.
Svinjine — P. Žrnovnica, O. Poljica — 1873. 2 r.
Svinišće — P. Kučići, O. Omiš — 1906. 2 r.
Šestanovac — P. Šestanovac, O. Krajina — 1932. 2 r.
Trnbusi — P. Blato n/C., O. Poljica — 1930. 1 r.
Tugare — P. Gata, O. Poljica — 1860. 2 r.
Tugare Gornja Strana — P. Gata, O. Poljica — 1923. 1 r.
Tugare Hum — P. Gata, O. Poljica — 1 r.
Zadvarje — P. Zadvarje, O. Krajina — 1902. 2 r.
Zakučac — P. Omiš, O. Poljica — 1930. 1 r.
Zvečanje — P. Gata, O. Poljica — 1925. 1 r.
Zlopolje — P. Muć. — 2 r.
Žeževica Gornja I. — P. Šestanovac, O. Krajina — 1897, 3 r.
Žeževica Gornja II. — P. Šestanovac, O. Krajina — 1927. 2 razreda.

KOTAR: SINJ

Bajagić — P. Han, O. Sinj — 1928. 1 r.
Bisko — P. O. Trilj — 1893. 1 r.
Brnaze — P. O. Sinj — 1904. 4 r.
Budimir — P. Ugljane, O. Trilj — 1893. 1 r.
Cetina — P. O. Vrlika — 1928. 1 r.
Civljane — P. O. Vrlika — 1925. 2 r.
Čaporice — P. O. Trilj — 1901. 1 r.
Čitluk — P. O. Sinj — 1937. 1 r.
Gala — P. Han, O. Sinj — 1910. 2 r.
Gardun — P. O. Trilj — 1932. 1r.
Glavice — P. Han, O. Sinj — 1883. 4 r.
Grab—Podi — P. Jabuka na Cetini, O. Trilj — 1 r.
Hrvatce — P. O. Sinj — 1900. 3 r.
Jabuka — P. Jabuka na Cetini, Trilj — 1928. 2 r.
Ježević — P. O. Vrlika — 1897. 2 r.
Kamensko — P. Tijarica, O. Trilj — 1940. 1 r.
Karakašica — P. O. Sinj — 1929. 3 r.
Kijevo — P. O. Vrlika — 1875. 3 r.
Koljane — P. O. Vrlika — 1870, 3 r.
Koprivno — P. Dicmo, O. Sinj — 1934. 1 r.
Košute — P. O. Trilj — 1934. 4 r.
Kraj — P. Dicmo, O. Sinj — 1882. 5 r.
Krušvar — P. Han, O. Sinj — 1900. 3 r.
Lučane — P. O. Sinj — 1 r.
Maljkovo — P. O. Sinj — 1920. 1 r.
Nova sela — P. Ugljane, O. Trilj — 1933. 1 r.
Obrovac — P. Han, O. Sinj — 1901. 2 r.
Otišić — P. O. Vrlika — 2 r.
Otok — P. Han, O. Sinj — 1909. 4 r.
Podosoje — P. O. Vrlika — 1912. 2 r.
Potravlje — P. Ribarić, O. Sinj — 1927. 2 r.
Radošić — P. O. Sinj — 1920. 1 r.
Satrić — P. Ribarić, O. Sinj — 1929. 1 r.
Sinj — P. O. — dječačka 1830. 7 r. djevojačka 1922. 2 r
Strizirep — P. Tijarica, O. Trilj — 1938. 1 r.
Sušci — P. Dicmo, O. Sinj — 1921. 2 r.
Tijarica — P. Tijarica, O. Trilj — 1 r.
Trilj — P. O. — 1882. 1 r.
Turjaci — P. O. Sinj — 1920. 3 r.
Ugljane — P. Ugljane, O Trilj. — 1875. 2 r.
Udovičić — P. O. Sinj — 1939. 1 r.
Vetrine — P. Jabuka na Cetini, O. Trilj — 1915. 1 r.
Velić — P. Jabuka u Cetini, O. Trilj — 1935. 1 r.
Vojnić — P. O. Trilj — 1896. 1 r.
Vrlika — P. O. — 1870. 3 r.

V. VELIKA ŽUPA DUBRÀVA (DUBROVNIK)

KOTAR: BILEĆA

Baljci — P. O. Bileća — 1922. 1 r.
Bileća — P. O. — 1884. 7 r.
Čepelica — P. O. Zavođe — 1931. 1 r.
Divin — P. O. — 1935. 2 r.
Domaševo — P. Trebinje, O. Ljubomir 1 r.
Donje Vrbno — P. Bileća, O. Zavođe — 1912. 1 r.
Dubočani — P. Bileća, O. Zavođe — 1922. 1 r.
Fatnica — P. Bileća, O. Divin — 1906. 2 r.
Gornji Žrvanj — Bileća, O. Divin — 1906. 2 r.
Krstače — P. Bileća, O. Plana — 1919. 1 r.
Ljubomir — P. Trebinje, O. Ljubomir — 1899. 2 r.
Meka Gruda — P. Bileća, O. Plana — 1912. 2 r.
Milavići — P. O. Divin — 2 r.
Mirilovići — P. O. Bileća — 1935. 1 r.
Miruše — P. Bileća, O. Zavođe — 1 r.
Mosko — P. Bileća, O. Zavođe — 1922. 1 r.
Orahovica — P. O. Divin — 2 r.
Pađani — P. Bileća, O. Plana — 1 r.
Plana — P. O. Bileća — 1900. 4 r.
Prerace — 1 r.
Slavanj — 1 r.
Vranjska — P. O. Divin — 1907. 1 r.
Vrbica — P. O. Plana — 1927. 1 r.
Zaušje — P. O. Bileća — 1925. 1 r.
Zvjerina — P. O. Divin — 1934. 1 r.

KOTAR: ČAPLJINA

Bištanica — P. O. Hutovo — 1900. 1 r.
Čapljina — P. O. — 1889. 7 r.
Donje Hrasno — P. O. Hutovo — 1886. 1 r.

Dračevo — P. Gabela. O. Čapljina — 1899. 2 r.
Gabela — P. Gabela, O. Čapljina — 1885. 3 r.
Gradac — P. O. Hutovo — 1880. 2 r.
Hutovo — P. O. 1932. 1 r.
Klepci — P. O. Čapljina — 1921. 2 r.
Neum-Klek — P. O. Hutovo — 1906. 1 r.
Prebilovci — P. O. Čapljina — 1926. 1 r.
Tasovčići — P. O. Čapljina — 1892. 3 r.
Trebižat — P. O. Čapljina — 1905. 1 r.

KOTAR: DUBROVNIK I.

Brgat — P. Brgat, O. Dubrovnik — 1884. 1 r.
Cavtat — P. Cavtat, O. Konavlje — 1831. 2 r.
Čilipi — P. Čilipi, O. Konavlje — 1584. 3 r.
Dubrovnik — P. O. — mužka 1870. 4 r.
Dubrovnik — P. O. — ženska 1885. 4 r.
Dubrovnik — P. O. — vježbaonica 4 r.
Drvenik Mihanići — P. Čilipi, P. Konavlje — 1926. 1 r.
Koločep — P. Koločep, O. Dubrovnik — 1869. 1 r.
Komaji — P. Čilipi, O. Konavlje — 1927. 1 r.
Lopud — P. O. — 1 r,
Luka na Šipanu — P. Šipanska Luka, O. Šipan — 1840. 1 r.
Mandalena — P. Mlina, O. Dubrovnik — 1872. 1 r.
Mlini — P. Mlina, O. Dubrovnik — 1856. 1 r.
Močići — P. Čilipi, O. Konavlje — 1903. 1 r.
Postranje — P. O. Slano — 1964. 2 r.
Popovići — P. Gruda, O. Konavlje — 1880. 1 r.
Pridvorje — P. Gruda, O. Konavlje — 1880. 2 r.
Smokovienac — P. Mlina, O. Dubrovnik — 1900. 1 r.
Stravča — P. Gruda, O. Konavlje — 1903. 1 r.
Suđurađ — P. Šipanska Luka, Šipan — 1892. 1 r.
Uskoplje — P. Cavtat, O. Konavlje — 1903. 1 r.
Lokrum, dječje oporavilište

KOTAR: DUBROVNIK II.

Banići — P. O. Slano — 1924. 1 r.
Boljenovići — P. O. Ston — 1924. 1 r.
Briesta — P. Putniković, O. Janjina — 1910. 1 r.
Brescine — P. Trsteno, O. Zaton — 1911. 1 r.
Čepikuće —P. O. Ston — 1928. 2 r.
Česvinica — P. O. Ston — 1924. 1 r.
Dančanje — P. O. Ston — 1924. 1 r.
Doli — P. O. Ston — 1907. 2 r.
Duba — P. O. Trpanj — 1 r.
Dubrava — P. O. Janjina — 1936. 1 r.
Dubrovnik 2. mješovita — P. O. — 1872. 7 r.
Gromača — P. Orašac, O. Zaton — 1912. 2 r.
Hodilje — P. O. Ston — 1909. 2 r.
Janjina — P. O. — 1828. 2 r.
Knežica — P. Komolac, O. Zaton — 1940. 1 r.
Komolac — P. Komolac, O. Zaton — 1892. 1 r.
Kućište — P. Kućište, O. Orebić — 1866. 1 r.
Kuna — P. O. — 1870. 1 r.
Lisac — P. O. Ston — 1926. 1 r.
Lovište — P. Kućište, O. Orebić — 1 r.
Majkovi — P. Slano, O. Zaton u Orašcu — 1878. 2 r.
Mokašica — P. Brgat, O. Dubrovnik — 1878. 1 r.
Mravinca — P. O. Slano — 1924. 1 r.
Mravinjac — P. Slano, O. Zaton — 1934. 1 r.
Orašac — P. Orašac, O. Zaton — 1862. 1 r.
Orebić — P. O. — 1811. 2 r.
Osobjava — P. O. Kuna — 1913. 1 r.
Oskorušno — P. Oskurušno, O. Kuna — 1893. 1 r.
Osojnik — P. Mokošica. O. Dubrovnik — 1908. 2 r.
Ošlje — P. O. Ston — 1912. 2 r.
Pijavičino — P. O. Kuna — 1872. 1 r.
Potomje — P. Potomje, O. Kuna — 1842. 1 r.
Prievor — P. Prievor, O. Dubrovnik I, 1680, 1 r.
Putnikovići, — P. Putnikovići. O. Janjina — 1873. 2 r.
Slano — P. O. 1834. 2 r.
Smokovljani — P. O. Ston — 1911. 2 r.
Sharagovići — P. O. Ston — 1924. 1 r.
Ston — P. O. — 1832. 2 r.
Sustjepan — P. O. Dubrovnik — 1931. 1 r.
Topolo — P. Topolo. O. Ston — 1909. 2 r.
Trinovica — P. O. Ston — 1924. 1 r.
Trstenik — P. Trstenik. O. Janjina — 1865. 1 r.
Trpanj — P. O. — 1841. 1 r.
Trsteno — P. Trsteno. O. Zaton — 1859. 1 r.
Viganj — P. Kučište, O. Orebić — 1 r.
Vrućica Donja — P. O. Trpanj — 1913. 1 r.
Vrućica Gornja — P. O. Trpanj — 1920. 1 r.
Zaton — P. O. 1871. 1 r.
Zaton Doli — P. O. Ston — 1924. 1 r.
Žuljana — P. O. Janjina — 1924. 1 r.
Županja Selo — P. Oskorušno O. Kuna — 1893. 1 r.

KOTAR: GACKO

Avtovac — P. O. — 1900. 2 r.
Bašići — P. Gacko, O. Avtovac — 1935.
Gacko — P. O. — 1895. 5 r.
Kula Fazlagića — P. Gacko, O. Avtovać — 1902. 2r.
Pridvorica — P. O. Gacko — 1933. 1 r.
Ravni — P. O. Gacko — 1933. 1 r.
Šumići — P. O. Gacko — 1935. 1 r.
Zagradci — P. O. Avtovac — 1933. 1 r.

KOTAR: RAVNO

Bančići — P. Ljubinje, O. Ravno — 1934. 1 r.
Veličani — P. Ravno. O. Popovo Polje — 1929. 2 r.
Bročnik — P. O. Ljubinje — 1932. 2 r.
Čavaš — P. Ravno. O. Popovo Polje — 1936. 2 r.
Dračevo — P. Ravno. O. Popovo Polje — 1932. 1 r.
Gleđevci — P. O. Ljubinje — 1936. 1 r.
Grmljani — P. Ravno, O. Popovo Polje — 1934. 2 r.
Kapanica P. O. Ljubinje — 1 r.
Kotezi — P. O. Ravno — 1909. 1 r.
Ljubinje — P. O. 1886. 2 r.
Neum—Kula — P. O. Ljubinje — 1834. 1 r.
Pocrnje — P. O. Ljubinje — 1883. 1 r.
Ravno — P. O. — 1893. 1 r.
Strujići — P. Ravno, O. Popovo Polje — 1921. 1 r.
Trebimlja — P. Ravno, O. Popovo Polje — 1894. 1 r.
Ubosko — P. O. Ljubinje — 1929. 1 r.
Velja Međa — P. Ravno, O. Popovo Polje 1920. 2 r.
Vlahovići — P. Ljubinje, O. Ubosko — 1897. 2 r.
Zavala — P. Ravno. O. Popovo Polje — 1920, 2 r.

KOTAR: STOLAC

Berkovići — P. O. Stolac — 1890. 2 r.
Burmazi — P. O. — 1 r.
Crnići — P. Domanovići, O. Aladinići — 1908. 2 r.
Dabrica — P. Stolac. O. Berkovići — 1930. 1 r.
Domanovići — P. Domanovići. O. Aladinići — 1905. 1 r.
Donji Poplat — P. Stolac, O. Burmazi — 1897. 2 r.
Elezovići — P. Stolac, O. Burmazi — 1896. 2 r.
Hragud — P. Stolac, O. Berkovići — 1928. 1 r.
Kruševo — P. Stolac, O. Burmazi 1928. 1 r.
Lokve — P. Domanovići, O. Aladinići 1928. 1 r.
Opličići — P. Domanovići. O. Aladinići — 1909. 1 r.
Rotimlja — P. Domanovići, O. Aladinići — 1908. 1 r.
Stolac — P. O. mješ. 1886. 5 r.
Stolac — P. O. — mješ. II, 1921. 5 r.
Triebanj — P. Domanovići. O. Aladinići — 1909. 1 r.
Žegulja — P. Stolac, O. Burmazi — 1 r.

KOTAR: TREBINJE

Arslamagića Most — P. Trebinje. O. Lastva — 1933. 1 r.
Begović—Kula — P. Trebinje, O. Brda — sjedište Begović kula — Trnovac — 1933. 2 r.
Crnac — Trebinje, O. Dživar, — 1912. 2 r.
Đeđići 1 odj. u Humu — P. Hum, O. Šuma — sjedište Duži 1925. 2 r.
Dobromani — P. Jasenica Lug. — O. Šuma — sjedište Duži — 1903. 2 r.
Dražin Dol — P. Trebnje. O. Šuma — sjedište Duži 1933. 1 r.
Gluha Smokva — 1 r.
Gornje Grančarevo — P. Trebinje, O. Lastva 1 r.
Grab — P. Grab, O. Zubci, — sjedište Grab — 1894. 1 r.
Granica — 1934. 2 r.
Grepca — P. Jasenice Lug, O. Šuma — sjedište Duži 1936. 1 r.
Jasen — P. O. Trebinje — 1936. 1 r.
Jasenica Lug — P. Jasenica Lug, O. Šuma — sjedište Duži 1900. 1 r.
Klobuk — P. Trebinje, O. Lastva — 1 r.
Konjsko 1 odj. u Zeljevu. 1 r.
Lastva — P. O. Trebinje — 1896. 3 r.
Lug — P. O. Trebinje 1 r.
Mionići — P. Hum, O. Šuma — sjedište Duži 1936. 1 r.
Mrkonjići — P. Jasenica Lug. O. Šume — sjedište Duži — 1932. 2 r.
Orahovac — P. O. Lastva — 1933, 1 r.
Parojska Njiva — P. O. Trebinje — 1931. 2 r.
Poljice Popovo — P. Poljice Popovo, O. Šuma — sjedište Duži — 1939. 1 r.
Pridvorci — P. Trebinje, O. Dživar — 1933. 2 r.
Rapti 1 odj. u Šćenici, — P. Trebinje, O. Šuma — sjedište Duži — 1912. 1 r.
Rupe — P. Grab, O. Šuma — sjedište Duži — 1936. 1 r.
Slivnica — P. Duži, O. Šuma — sjedište Duži — 1906. 1 r.
Trebinje — P O. — mužka 1871. 8 r. — ženska 1910. 8 r.
Tuli — P. Trebinje, O. Zupci — 1923. 2 r.
Zagora — P. O. Trebinje — 1926. 2 r.
Zaplanik — P. Hum, O. Šuma - sjedište Duži 1925. 2 r.
Zgonjevo — P. Trebinje, O. Dživar — 1936. 2 r.
Župa — P. Trebinje, O. Lastva — 2 r.

VI. VELIKA ŽUPA GORA (PETRINJA)

KOTAR: BOSANSKI NOVI

Agići — P. O. Japra — 1 r.
Blagaj—Rieka — P. Bosanski Novi, O. Blagaj Rieka — 2 r.
Bos. Novi — P. O. — 1883, 9 r.
Bos. Kostajnica — P. O. — 1880. 6 r.
Čađavica — P. Rudica, O. Čađavica-Adrapovci — 1881. 2 r.
Čitluk — P. O. Bosanska Kostajnica — 1 r.
Devetaci — P. Bos. Novi, O. Bos. Blagaj — 2 r.
Dobrljin — P. O. — 1919. 4 r.
Donje Vodičevo — P. O. Dobrljin — 1 r.
Gornje Vodičevo — P. O. Dobrljin — 1 r.
Mala Rujiška — P. Čađavica-Adrapovci, O. Vel. Rujiška — 1920. 1 r,
Prusci — P. Bosanski Novi, O, Bosanski Blagaj 2 r.
Radomirovac — P. Svodna, O. Japra (Suhača) — 1 r.
Rakani — Krupić — P. Bos. Novi, O. Čađavica-Adripovci 1 r.
Ravnice — P. O. Bosanski Novi 2 r.
Slabinja — P. O. Bosanska Kostajnica — 1 r.
Štrigova — P. O. Bos. Kostajnica — 1 r.
Suhača — P. O. Bosanski Novi — 1 r.
Svodna — P. Bos. Novi, O. Bos. Blagaj — 2 r.
Vitasovci — P. Bos. Novi, O. Japra — 1 r.
Žuljevica — P. O. Bos. Novi — 1926. 2 r,

KOTAR: DVOR

Bansko Vrpolje — P. Dvor, O. Javoranj — 1892. 1 r.
Divuša — P. Dobrljin, O. Dvor — 1801. 2 r.
Divuška Oraovica — P. Dobrljin, O. Divuša — 1831. 1 r.
Dobretin — P. O. Dvor — 1904, 2 r.
Donji Javoranj — P. O. Dvor — 1909. 3 r.
Donji Žirovac — P. O. Dvor — 1898. 2 r.
Draškovac — P. Dobrljin. O. Divuša — 1919. 1 r.
Dvor na Uni — P. O. — 1760. 5 r.
Gage — P. Runjevački Bešlinac, O. Rujevac — 1914. 2 r.
Gorička — P. Dvor, O. Javoranj — 1842. 1 r.
Gornji Javoranj — D. Dvor. O. Javoranj 1830. 2 r.
Gornji Žirovac — P. O. Žirovac — 1928. 2 r.
Grmušani — P. O. Dvor — 1 r.
Gvozdansko — P. Rujevački Bešlinac, O. Rujevac — 1845. 2 r.
Javnica — P. O. Dvor — 1868. 2 r.
Kostarani — 2 r.
Kuljani — P. Dobrljin, O. Divuša — 1920. 1 r.
Lotine — P. Dvor, O. Zrin — 1 r.
Ljeskovac — P. Bešlinac, O. Rujevac 1924. 1 r.
Ljubina — P. Bešlinac, O. Rujevac — 1924. 1 r.
Munčani — P. O. Dvor — 1929. 1 r.
Rujevac — P. Rujevački Bešlinac, O. Rujevac — 1832. 2 r.
Sakanlije — P. Dobrljin, O. Divuša — 1930. 1 r.
Šegestin — P. Dobrljin, O. Divuša — 1846. 1 r.
Stupnica — P. Rujevački Bešlinac, O. Rujevac — 2 r.
Volinja — P. Kostajnica, O. Divuša — 1928. 1 r.
Zrin — P. O. — 1771. 2 r.
Zrinski Brđani — P. O. Zrin — 1903. 1 r.

KOTAR: GLINA

Bačuga — P. Bačuga, O. Kraljevčani — 1866. 4 r.
Biele Vode — P. O. Mali Gradac — 1928. 2 r.
Bojna — P. Bos. Grabovac, O. Maja — 1910. 2 r.
Brestik — P. O. Mali Gradac — 1911. 2 r.
Brezovo Polje — P. Maja, O. Klasnić — 1904. 2 r.
Brnjenška — P. Glina, O. Jukinac — 1939. 1 r.
Bučica — P. Pokupsko, O. Bučica — 1852. 4 r.
Bučićko Taborište — P. Pokupsko, O. Bučica — 1912. 2 r.
Buzeta — P. O. Maja — 1875. 2 r.
Dodoši — P. O. Kraljevčani — 1920. 2 r.
Dragotina — P. O. Mali Gradac — 1833. 2 r.
Glina — P. O. — 1768. 11 r.
Glina, zavod za odgoj malodobnika
Glinsko Novo Selo — P. Glina, O. Jukinac — 1906. 1 r.
Klasnić — P. Maja, O. Klasnić — 1831. 4 r.
Kraljevčani — P. O. — 1930. 2 r.
Luščani — P. Bačuga, O. Banski Grabovac — 1928. 2 r.
Maja — P. O. — 1830. 4 r.
Majske Poljane — P. Glina, O. Jukinac — 1897. 4 r.
Mali Gradac — P. O. — 1838. 3 r,
Mala Solina — P. Glina, O. Stankovac — 1905. 2 r.
Obljaj — P. Glina, O. Maja — 2 r.
Stankovac — P. Glina, O. Stankovac — 1840. 2 r.
Šatornja — P. Glina, O. Jukinac — 1927. 2 r.
Šibine — P. O. Maja — 1901. 4 r.
Viduševac — P. Glina, O. Jukinac — 1857. 4 r.
Veliki Gradac — P. O. Mali Gradac — 1837. 4 r.
Veliki Šušnjar — P. O. Kraljevčani — 1934. 2 r.
Vlaovi — P. Kraljevčani, O. Bosanski Grabovac — 1831. 4 r.

KOTAR: KOSTAJNICA

Baćin — P. O. Dubica — 1922. 2 r.
Bobovac — P. O. — 1846. 3 r.
Cerovljani — P. O. Dubica — 1922. 2 r.
Crkveni Bok — P. O. — 1854. 2 r.
Dubica — P. O. — koncem XVIII. stoljeća 7 r.
Graboštani — P. O. Kostajnički Majur — 1835. 1 r.
Hrastovac Doljnji — P. O. Staza — 1931. 2 r.
Hrastovac Gornji — P. O. Kostajnički Majur — 1927. 2 r.
Ivanjski Bok — P. O. Crkveni Bok — 1938. 1 r.
Kostajnica — P. O. — 1872. 5 r.
Krčevo — P. O. Majur — 1912. 1 r.
Kukuruzari — P. O. Mečenčani — 1843. 3 r.
Majur Kostajnički — P. O. 1874. 2 r.
Mečenčani — P. O. — 1838. 4 r.
Meminska — P. O. Kostajnički Majur — 1898. 1 r.
Papići — P. O. Staza — 1930. 1 r.
Selište Kostajničko — P. O. Kostajnički Majur — 1939. 1 r.
Slabinja — P. O. Dubica — 1844. 2 r.
Slovinci — P. Šaš, O. Staza — 1840. 2 r.
Staza — P. O. — 1830. 2 r.
Strmen — P. O. — Crkveni Bok — 1903. 2 r.
Šaš — P. Šaš, O. Staza — 1925. 2 r.
Velešnja Dolnja — P. O. Kostajnički Majur —1879. 2 r.
Utolica — P. Šaš, O. Kostajnički Majur — 1863. 2 r.
Živaja — P. O. Dubica — 1836. 3 r.

KOTAR: PETRINJA

Bestrma — P. Blinjski Kut, O. Mala Gradusa — 1907. 1 r.
Bistrač — P. O. Sunja — 1897. 1 r.
Blinja — P. Petrinja, O. Blinja — 1881. 3 r.
Blinjski Kut — P. Blinjski Kut, O. Mošćenica — 1 r.
Brđani — P. Blinjski Kut, O. Mala Gradusa — 1843. 2 r.
Budičina — P. O. Hrastovica — 1928. 2 r.
Cepeliš — P. O. Hrastovica — 1929. 1 r.
Čuntić — P. Kraljevčani, O. Jabukovac — 1920. 2 r.
Drljače — P. O. Sunja — 1850. 3 r.
Dumače — P. O. Gora — 1861. 2 r.
Glinska Poljana — P. O. Gora — 1860. 2 r.
Gora — P. O. — 1828. 4 r.
Gorske Mokrice — P. O. Gora — 1939. 1 r.
Gradusa Mala — P. Sunja, O. Mala Gradusa — 1836. 2 r.
Gradusa Velika — P. Sunja, O. Mala Gradusa — 1907. 2 r.
Hrastovica — P. O. — 1844. 2 r.
Jabukovac — P. Kraljevčani, O. Jabukovac — 1923. 1 r.
Jošavica — P. Blinja, O. Jabukovac — 1843. 3 r.
Kinjačka — P. Blinsjki Kut. O. Gradusa — 1901. 1 r.
Klinac — P. Kraljevčani. O. Jabukovac — 1939. 1 r.
Komarevo — P. Blinjski Kut, O. Mošćenica — 1830. 2 r.
Letina Gornja — P. O. Sunja — 1846. 1 r.
Mađari — P. Blinja, O. Mošćenica — 1928. 1 r.
Marinbrod — P. O. Gora — 1897. 1 r.
Mlinoga — P. Kraljevčani, O. Jabukovac — 1878. 3 r.
Mošćenica — P. Petrinja, O. Mošćenica — 1940. 1 r.
Mošćenički Crnac — P. Caprag, O. Mošćenica — 1931. 1 r.
Moštanica — P. O. Blinja — 1914. 2 r.
Nova Drenčina — P. Petrinja, O. Hrastovica —
Pastuša — P. Kraljevčani, O. Jabukovac — 1923. 1 r.
Petrinja — P. O. — 1856. 10 r.
Petrinja, vježbaonica — 6 r.
Petrinjci — P. O. Sunja — 1935. 1 r.
Pračno — P. Petrinja, O. Mošćenica — 1889. 2 r.
Staro Selo — P. Blinja, O. Mala Gradusa — 1836. 2 r.
Sunja — P. O. — 1827 5 r.
Sveti Nikola.
Svinica — P. Sunja, O. Mala Gradusa — 1836. 3 r.
Tremušnjak — P. Kraljevčani, O. Petrinja — 1870. 2 r.

KOTAR: SISAK

Bok — P. Sisak, O. Kaptolska Tišina — 1940. 1 r.
Caprag — P. Caprag. O. Sisak — 1921. 2 r.
Cerje Letovaničko — P. Lekenik, O. Letovanić — 1927. 1 r.
Dužice — P. O. Sela — 1941. 1 r,
Farkašić — P. Sela, O. Letovanić — 1847. 1 r.
Greda — P. O. Sela — 1941. 2 r.
Gušće — P. O. — 1857. 2 r.
Hrastelnica — P. Sisak. O. Palanjek — 1909. 2 r.
Kratečko — P. O. — 1857. 1 r.
Lekenik — P. O. — 1896. 2 r.
Letovanić — P. Sela, O. Letovanić — 1906. 2 r.

Luka Lieva — P. O. Martinska Ves — 1931. 1 r.
Mala Gorica — P. Petrinja, O. Sela — 1857. 1 r.
Mahovo — P. O. Martinska Ves — 1920. 1 r.
Martinska Ves — P. O. —
mužka — 1852. 2 r.
ženska — 1900. 2 r.
Mužilovčica — P. O. Kratečko — 1933. 1 r.
Palanjek — P. Siska, O. Kaptolska Tišina — 1859. 1 r.
Pešćenica — P. O. Lekenik — 1845. 2 r.
Prelošćica — P. O. Topolovac — 1854. 2 r.
Sela kraj Siska — P. O. — 1880. 2 r.
Setuš — P. Sisak, O. Kaptol. Tišina — 1909.
Sisak Novi — P. O. 1820. 5 r.
Sisak Stari — P. O. — 1781. 18 r.
Stara Drenčina — P. O. Sela — 1909. 1 r.
Svinjičko — P. O. Gušće — 1909. 1 r.
Tišina Erdeljska — P. Sisak, O. Palanjek — 1929. 1 r.
1 razred.
Topolovac — P. O. — 1875. 3 r.
Veliko Budaševo — P. O. Topolovac — 1939. 2 r.
Žažina — P. O. Sela kraj Siska — 1858. 1 r.
Željezno Desno — P. O. Martinska Ves — 1917. 1 r.

VII. VELIKA ŽUPA HUM (MOSTAR)

KOTAR: KONJIC

Biela — P. Jablanica, O. Konjic — 1926. 1 r.
Bjelemić — P. Konjic, O. Bjelemić — 1884. 1 r.
Borci — P. O. Konjic — 1904. 1 r.
Bradina — P. Bradina, O. Konjic — 1922. 2 r.
Čelebić — P. O. Konjic — 1926. 1 r.
Džepi — P. O. Konjic — 1 r.
Glavatićevo — P. O. Konjic — 1 r.
Jablanica — P. Konjic. O. Ostrožac — 1903. 3 r.
Konjic — P. O. — 1882. 10 r.
Ostrožac — P. O. — 1905. 5 r.
Podhum — P. O. Ostrožac — 1 r.
Podorašac — P. O. Konjic — 1933. 2 r.
Repovci — P. Bradina, O. Ostrožac — 1926. 1 r.
Seonica — P. O. Ostrožac — 1908. 1 r.
Solakova Kula — P. O. Ostrožac — 1932. 2 r.

KOTAR: LJUBUŠKI

Borajna — P. O. Vitina — 1942. 1 r.
Drinovci — P. O Drinovci — 1904. 4 r.
Grab — P. O. Vitina — 1914. 2 r.
Gorica — P. Vitina, O. Drinovci — 1 r.
Grude — P. Ružići, O. Posušje — 1905. 2 r.
Humac — P. O. Ljubuški — 1903. 4 r.
Klobuk — P. O. Vitina — 1908. 1 r.
Klobuk Šiljevište — P. O .Vitina — 2 r.
Ljubuški — P. O. Ljubuški — 1881. 5 r.
Puteševica — P. Vitina, O. Drinovci — 1 r.
Ružići — P. Vitina, O. Drinovci — 1906. 2 r.
Sovići Dolnji — P. Gorica, O. Drinovci — 1904. 4 r.
Sovići Gornji — P. Gorica, O. Drinovci — 1 r.
Studenci — P. Čapljina, O. Ljubuški — 1933. 2 r.
Tihaljina — P. Vitina, O Drinovci — 1907. 2 r.
Varašarovići — P. O. Ljubuški 2 r.
Veljaci — P. O. Vitina — 1885. 2 r.
Vitina — P. O. — 1903. 4 r.
Zvirovići P. Čapljina, O. Ljubuški — 1933. 2 r.

KOTAR: METKOVIĆ

Badžula — P. O. Metković — 1936. 1 r.
Blace — P. Opuzen, O. Metković — 1908. 1 r.
Borovci — P. Metković, O. Opuzen — 1896. 1 r.
Desne — P. D. Komin, O. Opuzen — 1898. 2 r.
Dobranje — P. O. Metković — 1906. 1 r.
Dubrave — P. Nova Sela, O Opuzen — 1 r.
Komin — O. Komin, O. Opuzen — 1890. 4 r.
Krvavac — P. O. Opuzen — 2 r.
Kula Norinska — P. O. Opuzen — 1 r.
Metković — P. O. — 1845. 9 r,
Momići — P. O. Opuzen — 1 r.
Nova Sela — P. Nova Sela, O. Opuzen — 1891. 2 r.
Opuzen — P. O. — 1798. 3 r.
Otrić Gorica — P. Nova Sela, O. Opuzen — 1920. 2 r.
Pasičina — P. Gradac, O. Opuzen — 2 r.
Plina Zavala — P. Komin, O. Opuzen — 1921. 2 r.
Podgradina — P. Opuzen. O. Metković — 1922. 2 r.
Pozla Gora — P. Nova Sela, O. Opuzen — 1905. 2 r.
Raba — P. Slivno Ravno, O. Metković — 1899. 2 r.
Resna Kosa — P. D. Komin, O. Opuzen — 1 r.
Rogotin — P. D. Komin, O. Opuzen — 1894. 1 r.
Slivno Ravno — O. Slivno Ravno, O. Metković — 1873. 3 r.
Šarića Struge — P. Komin, O. Opuzen — 1912. 1 r.
Vid — P. Nova Sela, O. Opuzen — 1892. 2 r.
Vidonje — P. O. Metković — 1904. 2 r.

KOTAR: MOSTAR

Biograci — P. Mostar, O. Mostarsko Blato — 1 r.
Blagaj — P. O. Blagaj — 1884. 3 r.
Blatnica Gornja — P. Čitluk, O. Brotnja — 1 r.
Blizanci — P. Čitluk, O. Žitomislić — 1931. 1 r.
Buhovo — P. O. Široki Brieg — 1 r.
Cerov Dolac — P. Široki Brieg, O. Kočerin — 1 r.
Cim — P. O. Mostar — 1935. 2 r.
Crne Lokve — P. Široki Brieg, O. Kočerin — 1 r.
Čerin — P. Čitluk O. Gor. Brotnjo — 1905. 4 r.
Čitluk — P. Čitluk, O. Brotnjo — 1903. 3 r.
Dobro Selo — P. Mostar, O. Mostarsko Blato — 1931. 1 r.
Drežnica — P. Mostar, O. Drežnica — 1909. 1 r.
Dužice — P. O. Široki Brieg — 1 r.
Gnojnice — P. Mostar, O. Blagaj — 1909. 1 r.
Goranci — P. O. Mostar — 1933. 1 r.
Grabova Draga — P. O. Široki Brieg — 1912. 1 r.
Gradnići — P. Čitluk, O. Brotnjo — 1884. 2 r.
Hodbina — P. Mostar, O. Blagaj — 1891. 2 r.
Jasenica — P. O. Mostar — 1913. 3 r.
Knež-Kolje — P. O. Široki Brieg — 1 r.
Kočerin — P. Široki Brieg, O. Kočerin — 1905. 2 r.
Ljuti Dolac — P. Mostar, O. Mostarsko Blato — 1912. 2 r.
Mamići — P. Široki Brieg, O. Kočerin — 1925. 2 r.
Mokro — P. O. Široki Brieg — 1934. 2 r.
Mostar — P. O. —
I. mješ. — 1882. 16 r.
II. mješ. — 1900. 10 r.
III. mješ. — 1929. 12 r.
vježbaonica — 1918. 5 r.
Mostar — Dječji dom — 1942. 1 r.
Polog — P. O. Mostar — 1932. 1 r.
Potoci — P. Potoci, O. Bielo Polje — 1902. 4 r.
Rasno — P. O. Široki Brieg — 1905. 2 r.
Raštam — P. O. Mostar — 1 r,
Široki Brieg — P. O. — 1901. 5 r.
Šurmanci — P. Mostar, O. Gor. Brotnje — 1897. 3 r.
Uzarići — P. Široki Brieg, O. Mostar-Blato — 1930. 1 r.
Vrapčići — P. O. Mostar — 1934. 1 r.
Žitomislić — P. Domanovići, O. Žitomislić — 1875. 2 r.

KOTAR: NEVESINJE

Bijenja — P. Nevesinje, O. Kruševljani — 1902. 2 r.
Biograd — P O. Nevesinje — 1900. 1 r.
Bratač — P. O. Nevesinje, O. Kifino Selo — 1 r.
Fojnica — P. O. — 1892. 2 r.
Grabovica — P. O. Nevesinje — 1921. 2 r.
Hrušta — P. Nevesinje, O. Kruševljani — 1927. 1 r.
Jugovići — P. O. Fojnica — 1 r.
Kifino selo — P. Nevesinje, O. Kifino selo — 1905. 2 r.
Kljinje — P. Kalinovik, O. Ulog-Borak — 1 r.
Kljuni — P. Nevesinje, O. Kruševljani — 1935. 1 r.
Kruševljani — P. Nevesinje, O. Kruševljani — 1935. 1 r.
Lukovac — P. O. Nevesinje — 1913. 1 r.
Nevesinje — P. O. — 1886. 7 r.
Obalj — P. Kalinovik, O. Ulog-Borak — 1935. 1 r.
Odžak — P. O. Nevesinje — 1934. 1 r.
Rilje — P. Nevesinje, O. Kifino Selo — 1907. 1 r.
Slivlja — P. O. Fojnica — 1 r.
Tuhobići — O. Ostrožac, O. Lisičići — 1 r.
Trnovica — P. Kalinovik, O. Ulog-Borak — 1 r.
Trusina — P. O. Nevesinje — 1 r.
Udrežlje — P. O. Nevesinje — 1930. 1 r.
Ulog — P. Kalinovik, O. Ulog-Borak — 1900. 2 r.
Zatom — P. Nevesinje, O. Kifino Selo — 1933. 1 r.
Zovi Do — P. O. Nevesinje — 1900. 1 r.

KOTAR: POSUŠJE

Broćanac-Vranić — P. O. Posušje — 1 r.
Gradac — P. O. Posušje 0 1933. 1 r.
Posušje — P. O. — 1884. 4 r.
Rakitno — P. Posušje, O. Podklečani — 1896. 2 r.
Vinjani — P. O. Posušje — 1934. 1 r
Vir — O. Imotski, O. Vir — 2 r.
Zagorje — P. Imotski, O. Vir — 1926. 1 r.

VIII. VELIKA ŽUPA KRBAVA-PSAT (BIHAĆ)

KOTAR: BIHAĆ

Baljevac — P. O. Zavalje — 1902. 2 r.
Bihać I. — P. O. — 1891. 10 r.
Bihać II. — P. O. — 1879. 8 r.
Doljani — P. Bihać, O. Lipa — 1931. 1 r.
Gata Gornja — P. Bihać, O. Vrsta — 1 r.
Gata Rujnica — P. Bihać, O. Vrsta — 2 r.
Grmuša — P. Bihać, O. Pokoj — 1934. 1 r.
Hrgar — P. Bihać, O. Ripač — 1933. 1 r.
Izačić — P. Bihać, O. Vrsta — 1926. 1 r.
Klišević — P. Bihać, O. Lipa — 1 r.
Lipa — P. Bihać, O. Lipa — 1909. 2 r.
Meljinovac — P. O. Zavalje — 1 r.
Petrovo Selo Ličko — P. O. — 1842. 6 r.
Pritoka — P. Bihać, O. Ripač — 1929. 2 r.
Ripač — P. Bihać, O. Ripač — 1908. 4. r.
Skočaj — P. O. Zavalje — 1874. 3 r.
Vaganac — P. O. Ličko Petrovo Selo — 1879. 3 r.
Vrsta — P. Bihać, O. Vrsta — 1927. 1 r.
Vrtoče — P. Pijesak, O. Milići — 1912. 2 r.
Založje — P. Bihać, O. Pokoj — 1929. 1 r.
Zavalje — P. O. — 1929. 2 r.

KOTAR: BOSANSKA KRUPA

Badić Veliki — P. O. Bosanska Krupa — 1831. 1 r.
Banjani — P. O. Otoka — 1932. 1 r.
Benakovac — P. O. Bosanska Krupa — 1932. 1 r.
Blatna (Matavazi) — P. Adrapovci, O. Vel. Rujiška — 1932. 1 razred.
Bos. Krupa — P. O. —
dječačka — 1881. 8 r.
djevojačka — 1920. 2 r.
Bos. Otoka — P. O. — 188. 3 r.
Bušević — P. Arapovci, O. Vel. Rujiška — 1925. 1 r.
Bužim — P. Otoka, O. Bužim — 1921. 2 r.
Dobro Selo — P. Bosanska Otoka, O. Bužim — 1913. 2 r.
Dubovik I. — P. O. Bosanska Krupa — 1930. 1 r.
Dubovik II. — P. O. Bosanska Krupa — 1930. 1 r.
Hašani — P. Bos. Krupa, O. Vel. Rujiška — 1910. 2 r.
Ivanjska — P. O. Otoka — 1932. 1 r.
Jasenica muslimanska — P. O. Bos. Krupa — 1932. 1 r.
Jasenica srednja — P. O. Bos. Krupa — 1915. 2 r.
Mosura Vranjska — P. O. Bos. Krupa — 1932. 1 r.
Perna — P. O. Bos. Krupa — 1931. 1 r.
Pučenik — P. O. Bos. Krupa — 1928. 1 r.
Radić Vel. — P. O. Bos. Krupa — 1931. 1 r.
Rujiška Mala — P. Adrapovci, O. Vel. Rujiška — 1928. 1 r.
Rujiška Velika — P. Otoka, O. Vel. Rujiška — 1908. 1 r.
Stabandža — P. Otoka, O. Bužim — 1926. 1 r.
Suvaja Donja — P. O. Bos. Krupa — 1932. 1 r.
Zborište — P. Otoka, O. Bužim — 1 r.

KOTAR: BOS. PETROVAC

Bjelaj — P. O. Bosanski Petrovac — 1905. 3 r.
Bos. Petrovac — P. O. — 1881. 9 r.
Bukovača — P. O. Bosanski Petrovac — 1912. 2 r.
Janjila — P. O. Bosanski Petrovac — 1930. 2 r.
Kolunić — P. O. Bosanski Petrovac — 1922. 2 r.
Kestenovac — P. O. Kulen-Vakuf — 1932. 1 r.
Krnjeuša — P. O. — 1908. 3 r.
Kulen-Vakuf — P. O. — 1880. 4 r.
Orašac — P. O. Kulen-Vakuf — 1932. 1 r.
Oštrelj — P. O. Drvar — 1921. 1 r.
Prkosi — P. O. Kulen-Vakuf — 1932. 1 r.
Risovac — P. O. Krnjeuša — 1932. 1 r.
Skakavac — P. O. Krnjeuša — 1 r.
Smoljana — P. O. Bosanski Petrovac — 1927. 1 r.
Vel. Očijevo — P. O. Kulen-Vakuf — 1 r.
Vadjenica — P. Krnjeuša, O. Bosanski Petrovac — 1921. 2 razreda.

KOTAR: CAZIN

Bojna — P. Vel. Kladuša, O. Vranograč — 1921. 2 r.
Cazin — P. O. — 1886. 6 r.
Ćoralići — P. O. Cazin — 1934. 1 r.
Gata Rujnica — P. Cazin, O. Tržačka Raštela — 1921. 2 r.
Glinica — P. Vel. Kladuša, O. Vranograč — 1903. 2 r.
Gornja Koprivna — P. O. Cazin — 1919. 1 r.
Mala Kladuša — P. O. Vel. Kladuša — 1929. 1 r.
Osredak — P. O. Ostrožac — 1912. 1 r.
Ostrožac — P. O. — 1926. 1 r.
Pećigrad — P. Cazin, O. Pećigrad — 1912. 2 r.
Pištaline — P. Cazin, O. Stiena — 1934. 1 r.
Pjanići — P. Cazin, O. Tržačka Raštela — 1928. 1 r.
Podzvidz — P. O. Velika Kladuša — 1912. 2 r.
Stiena — P. Cazin, O. Stiena — 1929. 1 r.
Šturlić — P. Cazin, O. Tržačka Raštela — 1929. 1 r.
Todorovo — P. Vel. Kladuša, O. Vranograč — 1929. 1 r.
Tržačka Raštela — P. Cazin, O. Tržačka Raštela — 1908. 2 r.
Velika Kladuša — P. O. 1896. 4 r.
Vidovska — P. O. Velika Kladuša — 1 r.
Vranograč — P. Vel. Kladuša, O. Vranograč — 1882. 2 r.

IX. VELIKA ŽUPA LAŠVA-GLAŽ (TRAVNIK)

KOTAR: FOJNICA

Brestovsko — P. Kiseljak, O. Brestovsko — 1908. 2 r.
Brnjavci — P. O. Kiseljak — 1931. 2 r,
Bukovci — P. O. Busovača — 1931. 2 r.
Busovača — P. O. — 1891. 6 r.
Fojnica — P. O. 1887. 5 r.
Gojevići — P. Kreševo, O. Fojnica — 1909. 2 r.
Kiseljak — P. O. — 1899. 6 r.
Dječji dom — P. O. — 1942. 2 r.
Kreševo — P. O. — 1848. 4 r.
Ščitovo — P. Kiseljak, O. Brestovsko — 1932. 1 r.
Zabrdje — P. O. Kreševo — 1929. 1 r.

KOTAR: TRAVNIK

Bila — P. Han Kumpanija, O. Bučići — 1928. 2 r.
Bučići — P. Travnik, O. Bučići — 1910. 2 r.
Goleš — P. O. Turbe — 1931. 1 r.
Guča Gora — P. Travnik, O. Bila — 1908. 2 r.
Han-Kumpanija — P. Han-Kumpanija, O. Vitez — 1925. 2 r.
Karaula — P. O. Turbe — 1926. 1 r.
Mehurići — P. Travnik, O. Bila — 1932. 1 r.
Ovčarevo — P. Travnik, O. Turbe — 1930. 2 r.
Šebešić
Travnik — P. O. —
mužka — 1882. 8 r.
ženska — 1920. 4 r.
Turbe — P. O. — 1917. 4 r.
Vitez — P. O. — 1905. 3 r.
Vitovlje — P. O. Turbe — 1930. 1 r.

KOTAR: VISOKO

Borovica — P. O. Vareš — 1926. 1 r.
Breza — P. Breza, O. Podgora — 1912. 6 r.
Brdo — P. Visoko, O. Gračanica — 1 r.
Čifluk — P. Visoko, O. Kralupi-Čifluk — 1914. 2 r.
Dabrovine — P. Breza, O. Podgora — 1920. 1 r.
Doboj kod Kaknja — P. Kakanj, O. Zgošća — 1914. 3 r.
Donje Moštre — P. Visoko, O. Mokronoge — 2 r.
Kakanj — P. Kakanj, O. Zgošća — 1935. 2 r.
Kralupi — P. Visoko, O. Kralupi — 1896. 5 r.
Kraljevska Sutjeska — P. Zgošća, O. Kraljeva Sutjeska — 1900. 4 r.
Ljubuići — P. Visoko, O. Kralupi — 1922. 1 r.
Obre — P. Kakanj, O. Zgošća — 1929. 1 r.
Okruglica — P. Breza, O. Podgora — 1925. 1 r.
Podlugovi — P. Breza, O. Podgora — 2 r.
Porječani — P. Porječani, O. Gračanica — 1 r.
Pržići — P. O. Vareš — 1912. 2 r.
Radovlja — P. Visoko, O. Mokronoge — 1919. 1 r.
Slapnica — P. Čotići, O. Gračanica — 2 r.
Vareš — P. O. — 1886. 8 r.
Vel. Čajno-Gračanica — P. Visoko, O. Vel. Čajno-Gračanica — 2 r.
Vel. Trnovci — P. Visoko, O. Gračanica — 1 r.
Vijaka — P. Vareš, O. — 1893. 2 r.
Visoko — P. O. —
mužka — 1886. 11 r.
ženska — 1919. 4 r.
Zgošća — P. Kakanj, O. Zgošća — 1908. 8 r.
Župča — P. Breza, O. Podgora — 1933. 4 r.

KOTAR: ZENICA

Babino — P. Zenica, O. Brnjic-Seoce-Vrhpolje — 1 r.
Bilješevo — P. Zenica, O. Vraca — 1908. 2 r.

Brnjic — P. Zenica, O. Seoce-Vrhpolje — 1 r.
Crkvica — P. O. Zenica — 1 r.
Gorica — P. O. Zenica — 1 r.
Nemila — P. Zenica, O. Orahovica — 1909. 2 r.
Stranjani — P. O. Zenica — 1926. 1 r.
Tetovo — P. Zenica, O. Stranjani — 2 r.
Vraca — P. O. Zenica — 2 r.
Zenica — P. O. mužka 1881. 8 r., ženska 1901. 4 r., mješovita 9 razreda.

KOTAR: ŽEPČE

Begov Han — P. Begov Han, O. Žepče — 1929. 3 r.
Čardak — P. O. Zavidovići — 1926. 1 r.
Gare — P. O. Zavidovići — 1915. 2 r.
Hajdarovići — P. O. Zavidovići — 1916. 1 r.
Hrge — P. O. Zavidovići — 1926. 1 r.
Novi Šeher — P. Žepče, O. Novi Šeher — 1893. 4 r.
Osova — P. O. Žepče — 1911. 2 r.
Zavidovići — P. O. — 1912. 10 r.
Žepče — P. O. — 1880. 7 r.

X. VELIKA ŽUPA LIKA-GACKA (GOSPIĆ)

KOTAR: GOSPIĆ

Barlete — P. Bilajsko Novo Selo, O. Lički Osik — 1912. 2 r.
Bilaj — Bilajsko Novo Selo, O. Gospić — 1894. 2 r.
Brušane — P. Brušane, O. Smiljan — 1846. 2 r.
Buljmize — P. O. Medak — 1938. 1 r.
Bužin — P. O. Smiljan — 1894. 1 r.
Divoselo — P. O. Gospić — 1869. 3 r.
Gospić — P. O. — Vježbaonica 1764. 15 r. — zavod za odgoj malodobnih 5 r.
Kuzmanovača — P. Široka Kula, O. Lički Osik — 1925. 1 r.
Ličko Cerje — P. O. Lovinac — 1874. 2 r.
Lički Čitluk — P. Bilajsko Novo selo, O. Gospić — 1907. 1 r.
Lički Novi — P. O. Gospić — 1880. 4 r.
Lički Osik — P. O. — 2 r.
Lički Ribnik — P. O. Gospić — 1874. 2 r.
Lovinac — P. O — 1827. 2 r.
Medak — P. O. — 1836. 4 r.
Mogorić — P. O. Medak — 1876. 2 r.
Mušaluk — P. O. Lički Osik — 1929. 1 r.
Ostrvica — P. O. Lički Osik — 1868. 2 r.
Papuča — P. O. Medak — 1936. 3 r.
Ploča — P. Ploča, O. Lovinac — 1864. 3 r.
Počitelj — P. O. Medak — 1895. 2 r.
Podovi — P. Široka Kula, O. Lički Osik — 1937. 1 r.
Raduč — P. O. Medak — 1875. 2 r.
Rastoka — P. O. Smiljan — 1939. 1 r.
Ričice — P. Ričice, O. Lovinac — 1915. 2 r.
Smiljan — P. O. — 1829. 3 r.
Smiljansko Debelo Brdo — P. O. Smiljan — 1939. 1 r.
Smokrić — P. O. Lovinac — 1938. 1 r.
Sveti Rok — P. O. Lovinac — 1874. 4 r.
Široka Kula — P. Široka Kula, O. Lički Osik — 1873. 5 r.
Trnovac — P. Trnovac, O. Smiljan — 1851. 1 r.
Vrebac — P. O. Medak — 1869. 3 r.
Vrebački Pavlovac — P. O. Medak — 1928. 1 r.

KOTAR: OTOČAC

Babin Potok Donji — P. O. Vrhovine — 1939. 2 r.
Babin Potok Gornji — P. O. Vrhovine — 1874. 2 r.
Brlog — P. Brlog Štacija, O. Brlog — 1815. 4 r.
Crna Vlast — P. O. Vrhovine — 1923. 2 r.
Crna Kal — P. Žuta Lokva, O. Brlog — 1940. 1 r.
Čovići — P. Ličko Lešće, O. Sinac — 1930. 3 r.
Dabar — P. Škare, O. Dabar — 1834. 4 r.
Doljani — P. O. Škare — 1872. 3 r.
Drenov Klanac — P. Brlog Štacija, O. Brlog — 1934. 2 r.
Glavace — P. O. Škare — 1916. 2 r.
Glibodol — P. Škare, O. Dabar — 1937. 1 r.
Hrvatsko Polje — P. Brlog Štacija, O. Brlog — 1909. 2 r.
Kompolje — P. Otočac, O. Brlog — 1890. 2 r.
Kuterevo — P. Švica, O. Otočac — 1871. 2 r.
Lešće — P. Ličko Lešće, O. Sinac — 1831. 5 r.
Lipovlje — P. Švica, O. Otočac — 1937. 1 r.
Otočac — P. O. — dječačka 1764. 6 r., djevojačka 1877. 5 r.
Podum — P. Otočac, O. Škare — 1940. 2 r.
Prozor — P. O. Otočac — 1878. 2 r.
Ramljane — P. Ličko Lešće, O. Sinac — 1879. 2 r.
Rudopolje — P. Rudopolje, O. Vrhovine — 1935. 3 r.
Sinac — P. Ličko Lešće, O. Sinac — 1832. 4 r.
Škare — P. O. 1860. 4 r.
Švica — P. Švica, O. Otočac — 1840. 4 r.
Turjanski — P. O. Vrhovine — 1900. 2 r.
Vratnik — P. Žuta Lokva, O. Brlog — 1872. 2 r.
Vrelo Gacke — P. Ličko Lešće, O. Sinac — 1937. 2 r.
Vrhovine — P. O. — 1868. 4 r.
Zalužnica — P. O. Vrhovine — 1842. 3 r.

KOTAR: PERUŠIĆ

Aleksinica — P. O. Donje Pazarište — 1908. 2 r.
Bakovac Kosinjski — P. Perušić, O. Gornji Kosinj — 1899. 2 r.
Donji Kosinj — P. D. Kosinj, O. Gornji Kosinj — 1835. 2 r.
Donje Pazarište — P. D. Pazarište, O. Klanac Pazarište — 1836. 4r.
Gornji Kosinj — P. Perušić, O. Gor. Kosinj — 1821. 3 r.
Gostovača — P. O. Perušić — 1930. 2 r.
Ivšević—Kosa — P. O. Perušić — 1930. 1 r.
Kaluđerovac — P. Klanac Pazarište, O. Perušić — 1901. 1 r.
Klanac Pazarište — P. O. — 1834. 4 r.
Krš — P. Perušić, O. Gor. Kosinj — 1901. 2 r.
Krušćica — P. O. Pazarište — 1926. 1 r.
Lipovo Polje P. Perušić, O. G. Kosinj — 1872. 2 r.
Mezinovac — P. O. Perušić — 1932. 2 r.
Mlaka — P. O. Gor. Kosinj — 1931. 1 r.
Perušić — P. O. — 1800. 10 r.
Rudinka — P. O. Gor. Kosinj — 1929. 2 r.
Studena — P. O. Perušić — 1900. 2 r.
Vukelić-Selo — P. O. Gor. Kosinj — 1937. 2 r.

KOTAR: UDBINA

Boričevac — P. O. Donji Lapac — 1875. 4 r.
Dobroselo — P. O. Donji Lapac — 1858. 2 r.
Doljani — P. O. Donji Lapac — 1873. 3 r.
Doljanski Bubanj — P. O. Donji Lapac — 1935. 1 r.
Donji Lapac — P. O. — 1826. 6 r.
Jošan — P. O. Udbina — 1866. 3 r.
Komić — P. O. Udbina — 1874. 1 r.
Mekinjar — P. O. Podlapac — 1872. 2 r.
Mišljenovac — P. O. Donji Lapac — 1933. 2 r.
Nebljusi — P. O. Donji Lapac — 1841. 4 r.
Podlapac — P. O. — 1871. 4 r.
Ondić — P. O. Udbina — 1909. 1 r.
Srednja Gora — P. Podlapac, O. Udbina — 1867. 2 r.
Svračkovo Selo — P. Podlapac, O. Udbina — 1907. 2 r.
Udbina — P. O. — 1812 5 r.
Visuć — P. O. Udbina — 1896. 2 r.

KOTAR: KORENICA

Bjelopolje — P. O. Korenica — 1836. 2 r.
Bunić — P. O. — 1834. 4 r.
Čanak — P. O. Bunić — 1840. 2 r.
Debelo Brdo — P. O. Bunić — 1849. 2 r.
Frkašić — P. Bjelopolje, O. Korenica — 1929. 1 r.
Korenica — P. O. — 1801. 6 r.
Kozjan — P. O. Bunić — 1922. 1 r.
Krbavica — P. O. Bunić — 1844. 2 r.
Pećani — P. O. Bunić — 1922. 1 r.
Plitvička Jezera — P. Plitvička Jezera, O. Korenica — 2 r.
Plitvički Ljeskovac — P. O. Plitvička Jezera — 1902. 1 r.
Preboj — P. O. Plitvička Jezera — 1868. 2 r.
Šahanumić — P. O. Bunić — 1932. 2 r.
Trnovac — P. O. Korenica — 1908. 1 r.
Vrelo — P. O. Korenica — 1929. 2 r.

XI. VELIKA ŽUPA LIVAC-ZAPOLJE (NOVA GRADIŠKA)

KOTAR: BOS. DUBICA

Bjelajci — P. O. Bosanska Dubica — 1915. 2 r.
Bos. Dubica — P. O. 1894. 11 r.
Brekinja P. Bosanska Dubica, O. Knežica — 1926. 1 r.
Dvorište — P. Bosanska Dubica, O. Knežica — 1910. 2 r.
Draksenić — P. Bosanska Dubica, O. Ravnjani — 1923. 2 r.
Furde — P. O. Bosanska Dubica — 1938. 1 r.
Gradina Donja — P. Bosanska Dubica, O. Knežica — 1921. 1 r.
Gunjevci — P. O. Bosanska Dubica — 1928. 1 r.
Jelovac Donji — P. Bosanska Dubica, O. Knežica — 1926. 1 r.
Jelovac Kadin — P. O. Bosanska Dubica — 1931. 1 r.
Johova — P. O. Bosanska Dubica — 1908. 1 r.
Komnenac — P. O. Bosanska Dubica — 1 r.
Međeđa — P. Bosanska Dubica, O. Ravnjani — 1908. 1 r.
Međuvode — P. O. Bosanska Dubica — 1909. 2 r.
Mirkovac — P. Bosanska Dubica, O. Knežica — 1 r.
Moštanica — P. O. Bosanska Dubica — 1906. 1 r.
Mrazovci — P. O. Bosanska Dubica — 1927. 1 r.
Pucari — P. O. Bosanska Dubica — 1894. 1 r.

KOTAR: BOSANSKA GRADIŠKA

Berek — P. O. Windhorst — 1 r.
Bistrica — P. Bosanska Gradiška, O. Orahovo — 1924. 2 r.
Bos. Gradiška — P. O. — 1887. 9 r.
Donja Dolina — P. Gradiška, O. Laminci — 1908. 2 r.
Donji Podgradci — P. Bosanska Gradiška, O. Gornji Podgradci — 1924. 2 r.
Dragelji — P. Bosanska Gradiška, O. Cerovljani — 1905. 1 r.
Dubrave Kolone — P. Bosanska Gradiška, O. Cerovljani — 1923. 2 r.
Gor. Podgradci — P. Bosanska Gradiška, O. Podgradci — 1928. 4 r.
Grbavci — P. Bosanska Gradiška, O. Turjak — 1925. 1 r.
Jablanica — P. Bosanska Gradiška, O. Podgradci — 1929. 2 r.
Junuzovci — P. Bosanska Gradiška, O. Stapari — 2 r.
Kavajzovci — P. Windhorst, O. Romanovci — 1921. 2 r.
Kijevci Gor. — P. Bosanska Gradiška, O. Turjak — 1926. 1 r.
Kosjerovo — P. Adolfstal, O. Romanovci — 1925. 1 r.
Kukulje — P. Adolfstal, O. Romanovci — 1924. 2 r.
Laminci — 1882. 3 r.
Mašići — P. Windhorst, O. Romanovci — 2 r.
Miloševo Brdo — P. Bosanska Gradiška, O. Podgradci — 1919. 2 r.
Orahovo — P. Bosanska Gradiška, O. Orahovo — 1896. 2 r.
Razboj — P. Bosanska Gradiška, O. Stapari — 1908. 3 r.
Razgolji — P. Windhorst, O. Cerovljani — 1925. 2 r.
Romanovci — P. O. Adolfstal — 1912. 2 r.
Srednja Jurkovica — P. Bosanska Gradiška, O. Turjak — 1 razred
Trebovljani — P. Bosanska Gradiška, O. Orahovo — 1 r.
Turjak — P. Bosanska Gradiška, O. Turjak — 1911. 2 r.
Turske Dubrave — P. O. Windhorst — 2 r.
Vilusi — P. Windhorst, O. Romanovci — 2 r.
Vrbaška — P. Bosanska Gradiška, O. Orahovo — 2 r.

KOTAR: DARUVAR

Babina Gora — P. O. Đulaves — 1920. 3 r.
Bastaji Veliki — P. O. — 1858. 5 r.
Batinjani Podborski — P. O. Daruvar — 1896. 2 r.
Biela — P. Daruvar, O. Sirač — 1885. 4 r.
Blagorodovac — P. Uljanik, O. Blagorodovac — 1874. 2 r. — pretvorena u njem. školu.
Borci Gornji — P. Daruvar, O. Sirač — 1920. 1 r.
Brđani Bastajski — P. O. Veliki Bastaji — 1912. 1 r.
Brestovac Daruvarski — P. Končanica, O. Daruvarski Brestovac — 1855. 5 r.
Cjepidlake Donje — P. O. Đulaves — 1921. 1 r.
Daruvar — P. O. —
mješovita — 1856. 7 r.
djevojačka — 1866. 4 r.
Daruvar Gornji — P. O. Daruvar — 1902. 2 r.
Dežanovac — P. O. — 1858. 3 r.
Dežanovac Gornji — P. O. Dežanovac — 1930. 1 r.
Doljani Podborski — P. O. Daruvar — 1875. 2 r.
Duhovi — P. O. Uljanik — 1922. 1 r.
Đulaves — P. O. Miokovićevo — 1876. 2 r.
Golubinjak — P. O. Daruvar — 1882. 2 r.
Goveđe Polje — P. O. Uljanik — 1896. 2 r.
Imsovci — P. O. Dežanovac — 1867. 2 r.
Ivanovo Polje — P. O. Daruvar — 1873. 1 r.
Katinci — P. O. Đulaves — 1865. 2 r.
Kip — P. Badljevina, O. Daruvar — 1919. 1 r.
Končanica — P. O. 1860. 4 r.
Koreničani — P. O. Vel. Bastaji — 1900. 2 r.
Kreštelovac — P. O. Dežanovac — 1892. 2 r.
Markovac — P. Daruvar, O. Sirač — 1937. 2 r.
Miletinac Veliki — P. O. Veliki Bastaji — 1940. 1 r.
Miljanovac — P. Badljevina, O. Daruvar — 1909. 2 r.
Removac — P. O. Đulaves — 1939. 1 r.
Sirač — P. O. — 1882. 6 r.
Sokolovac Daruvarski — P. Kreštelovac, O. Blagorodovac — 1885. 2 r.
Stražanac — P. Končanica, O. Daruvarski Brestovac — 1929. 1 razred.
Šibovac — P. O. Daruvar — 1932. 1 r.
Šuplja Lipa — P. O. Končanica — 1 r.
Trojeglava — P. O. Dežanovac — 1856. 2 r.
Uljanik — P. O. — 1881. 2 r.
Uljanik Gornji — P. O. Uljanik — 1896. 1 r.
Vrieska Donja — P. O. Veliki Bastaji — 1914. 2 r.
Vrieska Gornja — P. O. Veliki Bastaji — 1913 1 r.

KOTAR: NOVA GRADIŠKA

Adžamovci — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1835. 2 r.
Baćindol — P. O. Cernik — 1895. 2 r.
Banićevac — P. O. Cernik — 1930. 1 r.
Benkovac — P. O. Okučani — 1830. 1 r.
Bili Brig — P. O. Nova Kapela — 1931. 2 r.
Bodegraj — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1830. 3 r.
Bodovaljci — P. Nova Gradiška, O. Rešetari —
Brđani — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1941. 1 r.
Cernik — P. O. 1588. 6 r.
Crnogovci — P. O. Petrovo Selo — 1829. 1 r.
Čovac — P. O. Okučani — 1896. 1 r.
Davor — P. O. — 1830. 7 r.
Dolina — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1829. 1 r.
Donji Bogićevci — P. O. Medari — 1876. 1 r.
Donji Lipovac — P. O. Nova Kapela — 1938. 1 r.
Dragalić — P. Medari, O. Dragalić — 1906. 2 r.
Dragovci — P. Ratkovica, O. Nova Kapela — 1833. 1 r.
Giletinci — P. O. Cernik — 1934. 1 r.
Godinjak — P. O. Staro Petrovo Selo — 1939. 2 r.
Gorice — P. O. Medari — 1928. 4 r.
Gornji Bogićevci — P. O. Okučani — 1846. 2 r.
Gornja Trnava — P. Medari, O. Mašić — 1881. 2 r.
Gornji Lipovac — P. O. Nova Kapela — oko 1818. 2 r.
Gređani — P. O. Okučani — 1830. 2 r.
Gunjavci — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1920. 1 r.
Komarnica — P. Staro Petrovo Selo, O. Štivica — 1882. 1 r.
Laze — P. O. Petrovo Selo — 1931. 1 r.
Ljupina — P. O. Nova Gradiška — 1860. 2 r.
Mačkovac — P. O. Nova Gradiška — 1839. 1 r.
Magića Mala — P. O. Nova Kapela — 1820. 2 r.
Mašić — P. Medari, O. Mašić — 1875. 2 r.
Nova Gradiška — P. O. —
dječačka — 1782. 6 r.
djevojačka — 1782. 7 r.
Nova Kapela — P. O. — 1815. 4 r.
Novi Varoš — P. O. Stara Gradiška — 1901. 1 r.
Okučani — P. O. — 1803. 7 r.
Opatovac — P. O. Cernik — 1940. 1 r.
Orubica — P. Nova Gradiška, O. Orubica — 1774. 3 r.
Podvrško — P. O. Cernik — 1906. 2 r.
Poljane — P. Medari, O. Mašić — 1925. 1 r.
Ratkovica — P. Ratkovica, O. Nova Kapela — 1932. 1 r.
Rešetari — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1836. 4 r.
Seoce — P. O. Nova Kapela — 1831. 1 r.
Siče — P. O. Nova Kapela — 1831. 1 r.
Sičice — P. Nova Gradiška, O. Rešetari — 1920. 2 r.
Smrtić — P. O. Medari — oko 1825. 2 r.
Srednji Lipovac — P. O. Nova Kapela — 1835. 2 r.
Stara Gradiška — P. O. — 1825. 4 r.
Starci — P. O. Staro Petrovo Selo — 1940. 2 r.
Staro Petrovo Selo — P. O. — 1802. 8 r.
Strmac — P. O. Cernik — 1929. 1 r.
Šagovina — P. O. Medari — 1932. 1 r.
Štivica — P. Staro Petrovo Selo, O. Štivica — 1864. 2 r.
Šumetlica — P. O. Cernik — 1925. 1 r.
Tisovac — P. O. Staro Petrovo Selo — 1911. 1 r.

Trnakovac — P. O. Okučani — 1940. 1 r.
Vrbje — P. O. Rešetari — 1830. 2 r.
Vrbova — P. O. Staro Petrovo Selo — oko 1830. 4 r.
Vrbovljani — P. O. Okučani — 1860. 2 r.

KOTAR: NOVSKA

Banova Jaruga — P. O. — 1893. 2 r.
Barovac — P. O. Raić — 1930. 2 r.
Brestača — P. O. Novska — 1898. 2 r.
Brezovac — P. O. Novska — 1934. 1 r.
Drenov Bok — P. O. Krapje — 1894. 1 r.
Goleši — P. O. Raić — 1850. 2 r.
Jablanac — P. O. Orahovo — 1848. 1 r.
Jamarica — P. Banova Jaruga, O. Međurić — 1830. 2 r.
Janja Lipa P. Banova Jaruga, O. Međurić — 1892. 1 r.
Jasenovac — P. O. 1780. 4 r.
Jazavica — P. O. Raić — 1902. 2 r.
Košutarica — P. O. Jasenovac — 1820. 2 r.
Kozarice — P. O. Novska — 1829. 2 r.
Kraljeva Velika — P. O. Lipovljani — 1830. 2 r.
Krapje — P. O. — 1834. 1 r.
Krivaj — P. O. Lipovljani — 1906. 1 r.
Lipovljani — P. O. — 1826. 5 r.
Lonja — P. Crkveni Bok, O. Lonja — 1830. 1 r.
Međurić — P. Banova Jaruga, O. Međurić — oko 1780. 2 r.
Mlaka — P. O. Jasenovac — 1830. 2 r.
Nova Subocka — P. O. Novska — 1921. 1 r.
Novi Grabovac — P. O. Novska — 1921. 1 r.
Novska — P. O. — 1764. 6 r.
Novski Sigetac — P. O. Novska — 1932. 1 r.
Paklenica — P. O. Novska — 1836. 2 r.
Piljenice — P. O. Lipovljani — 1829. 1 r.
Plesmo — P. O Krapje — 1832. 1 r.
Puska — P. O. Krapje — 1904. 1 r.
Rađenovci — P. O. Raić — 1934. 1 r.
Raić — P. O. 1865. 4 r.
Stara Subocka — P. O. Novska — 1830. 1 r.
Stari Grabovac — P. O. Novska — 1937. 1 r.
Subocki Grad — P. O. Novska — 1894. 1 r.
Uštica — P. O. Jasenovac — 1881. 2 r.
Višnjica — P. O. Jasenovac — 1930. 1 r.

KOTAR: PAKRAC

Antunovac — P. O. — 1884. 2 r.
Badljevina — P. O. 1869. 4 r.
Batinjani — P. O. Badljevina — 1933. 2 r.
Branežci — P. Španovica, O. Bučje — 1933. 2 r.
Brezine — P. O. Kukunjevac — 1897. 1 r.
Brekinjska — P. Poljana, O. Gaj — 1897. 1 r.
Brusnik — P. O. Španovica — 1929. 2 r.
Bujavica — P. O. Kukunjevac — 1919. 1 r.
Bučje — P. Španovica, O. Bučje — 1890. 3 r.
Čaglić Donji — P. Lipik, O. Čaglić — 1830. 3 r.
Čaglić Gornji — P. Lipik, O. Čaglić Donji — 1934. 1 r.
Dereza — P. O. Španovica — 1933. 2 r.
Dragović — P. O. Španovica — 1928. 2 r.
Dobovac — P. O. Lipik — 1892. 1 r.
Gaj — P. Poljana, O. Gaj — 1857. 2 r.
Grahovljani Donji — P. O. Španovica — 1908. 2 r.
Grahovljani Gornji — P. O. Španovica — 1936. 1 r.
Jagma — P. O. Kukunjevac — 1912. 1 r.
Kapetanovo — P. O. Badljevina — 1937. 1 r.
Kamenska — P. Španovica, O. Bučje — 1888. 2 r.
Kričke — P. Lipik, O. Čaglić — 1781. 1 r.
Korita — P. Lipik, O. Čaglić — 1932. 1 r.
Kukunjevac Donji — P. O. Kukunjevac — 1820. 2 r.
Kukunjevac Gornji — P. O. Kukunjevac — 1901. 2 r.
Kusonje — P. O. Španovica — 1879. 2 r.
Lipik — P. O. 1886. 4 r.
Lipik — Dječji dom — P. O. — 1942. 2 r.
Livađani — P. Lipik, O. Čaglić — 1941. 1 r.
Lovska — P. Lipik, O. Čaglić — 1836. 1 r.
Marino Selo — P. O. Antunovac — 1890. 2 r.
Obriež Donja — P. O. Badljevina — 1889. 2 r.
Obriež Gornja — P. O. Badljevina — 1913. 2 r.
Pakrac — P. O. —
vježbaonica — 1878. 6 r.
Pakračka Klisa — P. Pakrac, O. Lipik — 1939. 1 r.
Pakračka Poljana — P. O. — 1885. 2 r.
Ploštine — P. O. Badljevina — 1929. 2 r.
Prekopakra — P. Pakrac, O. Lipik — 1898. 3 r.
Rogolje — P. Lipik, O. Čaglić — oko 1830. 2 r.
Skenderovac — P. Lipik, O. Čaglić — 1895. 1 r.
Sređani — P. O. Badljevina — 1895. 2 r.
Strieževica — P. Španovica, O. Bučje — 1895. 3 r.
Subocka — P. Lipik, O. Čaglić — 1857. 2 r.
Šeovica — P. Pakrac, O. Lipik — 1900 2 r.
Španovica — P. O. — 1884. 4 r.
Šumetlica Gornja — P. O. Španovica — 1934. 1 r.
Toranj — P. Pakračke Poljane, O. Gaj — 1878. 2 r.
Zabrdske Rogulje — P. Španovica, O. Bučje — 1928. 2 r.
Zaile — P. Španovica, O. Bučje — 1921. 1 r.

KOTAR: POŽEGA

Alilovci — P. O. Kaptol — 1936. 1 r.
Bektež — P. O. Bektež — 1934. 1 r.
Bektež Gradište — P. Kutjevo, O. Bektež — 1885. 2 r.
Biškupci — P. Velika, O. Stražeman — 1939. 1 r.
Bolomače — P. O. Požeški Brestovac — 1898. 2 r.
Budakovac — P. O. Velika — 1938. 1 r.
Buk — P. O. Pleternica — 1858. 3 r.
Ciglenik — P. O. Bektež — 1938. 1 r.
Čaglin — P. Čaglin, O. Bektež — 1923. 2 r
Čečavac — P. O. Vilić-Selo — 1900. 2 r.
Darkovac — P. Ljeskovica, O. Bektež — 1929. 1 r.
Djedina Rieka — P. O. Ruševo — 1920. 1 r.
Frkljevci — P. O. Pleternica — 1921. 1 r.
Grabanje — P. Pleternica, O. Kutjevo — 1927. 2 r.
Irenovac — P. Ljeskavica, O. Bektež — 1898. 2 r.
Jakšić — P. O. 1879. 6 r.
Jakšić Cerovac — P. O. Jakšić — 1910. 2 r.
Kaptol — P. O. 1770. 4 r.
Kutjevo — P. O. — 1850. 3 r.
Kuzmica — P. O. Pleternica — 1888. 2 r.
Latinovac — P. Čaglin, O. Bektež — 1907. 1 r.
Londžica — P. Ljeskovica, O. Bektež — 1884. 2 r.
Lučinci — P. O. Vilić-Selo — 1930. 3 r.
Migalovci — P. O. Ruševo — 1939. 1 r.
Mihaljevci — P. O. — 1882. 3 r.
Mitrovac — P. O. Kutjevo — 1921. 1 r.
Oljasi — P. O. Vilić-Selo — 1898. 2 r.
Orljavac — P. O. Vilić-Selo — 1925. 2 r.
Paka — P. O. Ruševo — 1901. 1 r.
Pavlovci — P. O. Vilić-Selo — 1925. 2 r.
Pleternica — P. O. — 1779. 4 r.
Pleternički Gradac — P. O. Pleternica — 1931. 1 r.
Poljanska — P. Velika, O. Stražeman — 1905. 1 r.
Požega — P. O.
djećačka — 1757. 8 r.
djevojačka — 1862. 4 r.
mješovita — 1896. 3 r.
Požežki Brestovac — P. O. Požežki Brestovac — 1860. 4 r.
Požežka Koprivnica — P. O. Pleternica — 1932. 1 r.
Požežka Lipa — P. O. Požega — 1929. 1 r.
Požežke Sesvete — P. Pleternica, O. Kutjevo — 1785. 3 r.
Požežki Toranj — P. Velika, O. Stražeman — 1922. 1 r.
Ramanovci — P. O. Kaptol — 1932. 1 r.
Ruševo — P. O. — 1875. 2 r.
Sapna — P. Ljeskovica, O. Bektež — 1919. 2 r.
Skenderovci — P. O. Vilić-Selo — 1860. 2 r.
Sloboština — P. O. Vilić-Selo — 1883. 2 r.
Sovski Dol — P. O. Ruševo — 1932. 2 r.
Stražeman — P. Velika, O. Stražeman — 1858. 2 r.
Sulkovci — P. O. Pleternica — 1896. 3 r.
Tominovci — P. O. Kutjevo — 1906. 2 r.
Trenkovo — P. Požega, O. Mihaljevci — 1929. 2 r.
Treštanovci — P. O. Jakšić — 1929. 1 r.
Tulnik — P. Ciglenik, O. Pleternica — 1941. 1 r.
Varoški Vrhovci — P. O. Požega — 1897. 1 r.
Velika — P. O. 1800. 2 r.
Vetovo — P. O. — 1878. 3 r.
Vlatkovac — P. Čaglin, O. Bektež — 1931. 1 r.
Zakorenje — P. O. Požežki Brestovac — 1938. 1 r.
Zarilac — P. Pleternica, O. Kutjevo — 1921. 1 r.
Zdenkovac — P. Čaglin, O. Bektež — 1933. 2 r.

KOTAR: PRNJAVOR

Branešci — P. Prnjavor, O. Potočani — 1933. 1 r.
Brezičani — P. Derventa, O. Potočani — 1932. 1 r.
Bosanski Svinjar — P. O. — 2 r.
Devetina — P. Prnjavor, O. Hrvaćani — 1931. 2 r.
Drugovići — P. Prnjavor, O. Hrvaćani — 1922. 3 r.
Glogovac — P. Prnjavor, O. Štrbci — 1906. 5 r.
Hrvaćani — P. Prnjavor, O. Hrvaćani — 1930. 2 r.
Ilova Velika — P. O. Prnjavor — 1931. 2 r.
Kaoci — P. O. Bosanski Svinjar — 1920. 1 r.
Kokori — P. Derventa, O. Potočani — 1932. 2 r.
Lepenica — P. Prnjavor, O. Lepenica — 1906. 1 r.
Lišnja Muslimanska — P. Prnjavor, O. Lišnja — 1927. 1 r.
Lišnja Mujinci — P. O. Prnjavor — 1932. 2 r.
Martinac Novi — P. Bosanski Svinjar, O. Nožičko — 1908.
2 razreda.

Martinac Stari — P. Bosanski Svinjar, O. Nožičko — 1912. 1 razred.
Mravica — P. Prnjavor, O. Lišnja — 1931. 2 r.
Nožičko — P. Bosanski Svinjar, O. Nožičko — 1931. 2 r.
Otpočivaljka — P. Prnjavor, O. Nožičko — 1931. 1 r.
Palačkovci — P. O. Gornji Smrtići —1908. 2 r.
Papažani — P. Prnjavor, O. Hrvaćani — 1924. 1 r.
Potočani — P. Prnjavor, O. Hrvaćani — 1913. 2 r.
Povelić — P. O. Bosanski Svinjar — 1931. 2 r.
Prnjavor — P. O. — 1886. 8 r.
Rakovac — P. Prnjavor, O. Lepenica — 1922. 2 r.
Smrtići — P. Prnjavor, O. Gornji Smrtići — 1925. 1 r.
Šeškovci — P. Bosanski Svinjar, O. Nožičko — 1932. 1 r.
Šibovska — P. Prnjavor, O. Gornji Smrtići — 1900. 3 r.
Vijačani — P. Prnjavor, O. Vijačani — 1931. 2 r.
Vučijak — P. Prnjavor, O. Štrbci — 1907. 2 r.

XII. VELIKA ŽUPA MODRUŠ (OGULIN)

KOTAR: DELNICE

Begovo Razdolje — P. O. Mrkopalj — 1876. 1 r.
Brestova Draga — P. O. Mrkopalj — 1927. 1 r.
Brod-Moravice — P. O. — 1857. 3 r.
Brod na Kupi — P. O. — 1858. 2 r.
Delnice — P. O. — 1837. 9 r.
Divjake — P. O. Skrad — 1889. 2 r.
Fužine — P. O. 1790. 2 r.
Fužine — Dječji dom — P. O. — 1942. 1 r.
Homer — P. O. Lokve — 1941. 1 r.
Kupjak — P. O. Skrad — 1884. 2 r.
Kuželj — P. O. Brod n/Kupi — 1859. 2 r.
Lič — P. O. — 1885. 2 r.
Lokve — P. O. — 1857. 4 r.
Male Drage — P. O. Brod Moravice — 1892. 2 r.
Mrkopalj — P. O. — 1801. 4 r.
Podstene — P. O. Brod n/Kupi — 1858. 1 r.
Radočaj — P. O. Brod n/Kuki — 1921. 1 r.
Razloge — P. Crni Lug, O. Brod n/Kupi — 1901. 1 r.
Skrad — P. O. 1876. 2 r.
Skrad — Dječji dom — P. O. — 1942. 2 r.
Sungeri — P. O. Mrkopalj — 1877. 2 r.
Šimatovo — P. O. Brod Moravice — 1905. 2 r.
Tihovo Gornje — P. O. Brod n/Kupi — 1887. 1 r.
Turke — P. O. Brod n/Kupi — 1875. 2 r.
Vojni Tuk — P. O. Mrkopalj — 1900. 1 r.
Vrata — P. Vrata, O. Fužine — 1876. 2 r.

KOTAR: OGULIN

Blata — P. O. Plaški — 1929. 2 r.
Cerovnik — P. O. Josip dol — 1832. 2 r.
Drežnica — P. O. — 1832. 4 r.
Donje Dubrave — P. O. Gornje Dubrave — 1905. 2 r.
Gornje Dubrave — P. O. — 1834. 2 r.
Drežničko Brezno — P. O. Drežnica — 1927. 1 r.
Generalski Stol — P. O. — 1833. 3 r.
Gomirje — P. O. — 1830. 3 r.
Janja Gora — P. O. Plaški — 1940. 2 r.
Jasenak — P. O. Ogulin — 2 r.
Jasenica — P. O. Plaški — oko 1875. 2 r.
Josipdol — P. O. — 1850. 6 r.
Krakar — P. O. Drežnica — 1908. 2 r.
Kučinić-Selo — P. O. Ogulin — 1927. 2 r.
Latin — P. O. Plaški — 1929. 2 r.
Ljubošina — P. O. Gomirje — 1928. 1 r.
Modruš — P. O. — 1833. 2 r.
Modruš. Munjava — P. O. Modruš — 1929. 2 r.
Modruš. Zagorje — P. O. Modruš — 1835. 3 r.
Mrežnički Brest — P. O. Generalski Stol — 1895. 2 r.
Musulinska Potok — P. O. Ogulin — 1907. 1 r.
Nikolići — P. O. Drežnica — 1929. 2 r.
Ogulin — P. O. —
dječačka — 1823. 8 r.
djevojačka — 1823. 10 r.
Ogulinski Hreljin — P. O. Ogulin — 1902. 3 r.
Oštarije — P. O. — 1829. 4 r.
Oštarski Otok — P. O. Oštarije — 1873. 1 r.
Pećani — P. O. Generalski Stol — 1933. 1 r.
Plaški — P. O. — 1875. 8 r.
Plavča — P. O. Plaški — 1846. 2 r.
Ponikve — P. O. Gornje Dubrave — 1879. 2 r.
Popovo Selo — P. O. Gornje Dubrave — 1887. 2 r.
Rebrović-Selo — P. O. Tounj — 1941. 2 r.
Saborski — P. O. Plaški — 1832. 2 r.
Skradnička Kamenica — P. O. Josipdol — 1903. 2 r.
Skradnik — P. O. Josipdol — 1929. 2 r.
Tomići — P. O. Drežnica — 1929. 2 r.
Tounj — P. O. — 1773. 5 r.
Turković-Selo — P. O. Ogulin — 1939. 1 r.
Trojvrški Vojnovac — P. O. Josipdol — 1897. 2 r.
Vitunj — P. O. Ogulin — 1938. 1 r.
Žutić-Selo — P. O. Plaški — 1872. 1 r.

KOTAR: SLUNJ

Broćanac — P. O. Rakovica — 1851. 2 r.
Cetingrad — P. O. 1843. 4 r.
Cetinski Varoš — P. O. Cetingrad — 1860. 2 r.
Cvijanović-Brdo — P. Slunj, O. Korana — 2 r.
Cvitović — P. O. Slunj — 1835. 2 r.
Donja Mašvina — P. O. Rakovica — 1889. 2 r.
Drežnik-Grad — P. O. — 1830. 4 r.
Drežnički Grabovac — P. O. Drežnik-Grad — 1846. 2 r.
Drežničko Selište — P. O. Drežnik-Grad — 1903. 2 r.
Furjan — P. O. Slunj — 1872. 2 r.
Gojkovac — P. O. Cetingrad — 1936. 2 r.
Gornja Močila — P. O. Rakovica — 1825. 2 r.
Hrvatski Blagaj — P. O. Korana — 1905. 2 r.
Korana — P. O. — 1861. 4 r.
Kordunski Ljeskovac — P. O. Rakovica — 1900. 2 r.
Kruškovača — P. O. Cetingrad — 1911. 2 r.
Lađevac — 3 r.
Maljevac — P. O. Cetingrad — oko 1844. 2 r.
Močilski Zbjeg — P. O. Primišlje — 1870. 2 r.
Nova Kršlja — P. O. Rakovica — 1839. 2 r.
Primišlje — P. O. 1816. 4 r.
Radovica — P. O. Cetingrad — 1904. 2 r.
Rakovica — P. O. — 1819. 5 r.
Sadilovac — P. O. Drežnik-Grad — 1834. 2 r.
Slunj — P. O. — 1830. 7 r.
Slušnica — P. O. Slunj — 1872. 1 r.
Tobolić — P. O. Primišlje — 1834. 1 r.
Tounjski Tržić — P. O. Primišlje — 1834. 2 r.

KOTAR: VRBOVSKO

Bosanci — P. O. Bosiljevo — 1871. 2 r.
Bosiljevo — P. O. — 1877. 4 r.
Grabrk — P. O. Bosiljevo — 1936. 2 r.
Hrvatske Moravice — P. O. —
I. — 1839. 3 r.
II. — 1912. 4 r.
Jablan — P. O. Vrbovsko — 1928. 1 r.
Korenić-Potok — P. O. Bosiljevo — 1933. 1 r.
Lukovdol — P. O. Severin n/Kupi — 1872. 2 r.
Plemenitaš — P. O. Severin n/Kupi — 1867. 1 r.
Ravna Gora — P. O. — oko 1792. 4 r.
Severin na Kupi — P. O. 1857. 2 r.
Stara Sušica — P. G. Ravna Gora — 1884. 2 r.
Stari Laz — P. O. Ravna Gora — 1876. 2 r.
Toplice Lešće — P. O. Bosiljevo — 1852. 2 r.
Veliki Jadrč — P. O. Severin n/Kuki — 1901. 2 r.
Vrbovsko — P. O. — oko 1786. 4 r.
Vrbovsko Senjsko — P. O. Vrbovsko — 1877. 2 r.

XIII. VELIKA ŽUPA PLIVA-RAMA (JAJCE)

KOTAR: BUGOJNO

Bugojno — P. O. — 1886. 8 r.
Čipuljić — P. O. Bugojno — 1919. 2 r.
Dobrošin — P. O. Gornji Vakuf — 1914. 2 r.
Donji Vakuf — P. O. — 1888. 4 r.
Gornji Vakuf — P. O. — 1898. 4 r.
Gračanica — P. O. Bugojno — 1927. 2 r.
Kandija — P. O. Bugojno — 1926. 2 r.
Odžak — P. O. Bugojno — 1927. 1 r.
Prusac — P. O. Donji Vakuf — 1901. 2 r.
Voljice — P. O. Gornji Vakuf — 2 r.

KOTAR: DUVNO

Brišnik — P. O. Tomislav-grad — 1929. 2 r.

Bukova Gora — P. Han, O. Grabovica — 1 r.
Grabovica — P. Karlin Han, O. Grabovica — 1908. 2 r.
Mandino Selo — P. O. Tomislav-grad — 1911. 2 r.
Prisoje — P. Karin Han. O. Grabovica — 1932. 2 r.
Savajlije — P. O. Tomislav-Grad — 1926. 2 r.
Tomislav-Grad — P. O. — 1880. 4 r.

KOTAR: GLAMOČ

Glamoč — P. O. — 1892. 7 r.
Glavice — P. Glamoč, O. Vagan — 1 r.
Halapić — P. Glamoč, O. Vagan — 1 r.
Kamen-Vrba — P. O. Glamoč — 2 r.
Mokronoge — P. Drvar, O. Prekaja — 1909. 1 r.
Odžak — P. Glamoč, O. Vagan — 1 r.
Popovići — P. Glamoč, O. Vagan — 1 r.
Potoci — P. Prekaja, O. Oštrelj — 1892. 1 r.
Prekaja — P. Drvar. O. Prekaja — 1909. 2 r.
Preodac — P. Glamoč, O. Prekaja — 1932. 1 r.
Pribelja — P. O. Glamoč — 1 r.
Rore — P. Glamoč, O. Prekaja — 1 r.
Staro Selo — P. O. Glamoč — 1909. 1 r.
Tičevo — P. Drvar, O. Prekaja — 1892. 1 r.
Vagan — P. O. Glamoč — 1 r.

KOTAR: JAJCE

Babići — P. Jajce. O. Janja — 1929. 1 r.
Dobretići — 1908. 1 r.
Glogovac — 1 r.
Grbavica — P. Jajce, O. Šipovo — 1 r.
Jajce — P. O. — 1882. 6 r.
Jezero — P. O. Jajce — 1907. 2 r.
Ljuša — P. Jajce, O. Janja — 1929. 1 r.
Mujdžići — P. Jajce, O. Pliva — 1931. 1 r.
Pliva — P. Jajce. O. Šipovo — 1931. 1 r.
Pribejci — P. Jajce, O. Janja — 1932. 1 r.
Strojice — P. Jajce, O. Janja — 1913. 2 r.
Šipovo — P. Jajce, O. Šipovo — 1913. 2 r.
Vinac — P. Jajce, O. Vinac — 1933. 1 r.

KOTAR: KUPRES

Blagaj — P. O. Kupres — 1914. 2 r.
Donje Vukovsko — P. O. Kupres — 1910. 2 r.
Kupres — P. O. — 1890. 4 r.
Malovan — P. O. Kupres — 1927. 1 r.
Rastičevo — P. O. Kupres — 1932. 1 r.
Zlosela — P. O. Kupres — 1910. 2 r.

KOTAR: LIVNO

Bila — P. Livno, O. G. Polje — 1909. 3 r.
Čelebić — P. Livno, O. Donje Polje — 1934. 2 r.
Čuklić — P. Livno, O. G. Polje — 1907. 2 r.
Guber — P. O. Livno — 1934. 3 r.
Livno — P. O. 1873. 10 r.
Lištani — P. Livno, O. G. Polje — 1 r.
Lopatinac — P. Livno, O. G. Polje — 1930. 2 r.
Ljubunčić — P. Livno, O. Priluka — 1911. 2 r.
Podgradina — P. Livno, O. Donje Polje — 1913. 2 r.
Podhum — P. Livno, O. Gornje Polje — 1935. 2 r.
Potočani — P. Livno, O. Šujica — 2 r.
Priluka — P. Livno, O. Priluka — 1934. 3 r.
Prolog — P. Givno, O. Gornje Polje — 1930. 2 r.
Sajković — P. Livno, O. Donje Polje — 1890. 3 r.
Šujica — P. Livno. O. Šujica — 1890. 3 r.
Vrbica — P. Livno, O. Donje Polje — 1927. 1 r.

KOTAR: PROZOR

Doljani — P. Jablanica, O. G. Rama — 1933. 1 r.
Duge — P. O. Prozor — 1 r.
Jasen — 2 r.
Kopčići — P. Šćit O. Gornja Rama — 1919 1 r.
Prozor — P .O. — 1888. 3 r.
Šćit — P. Šćit, O. Gornja Rama — 1899. 3 r.
Uzdol — P. O. Prozor — 1913. 1 r.

KOTAR: VARCAR-VAKUF

Barači — P. Varcar-Vakuf, O. Primišlje — 1 r.
Bjelajci — P. O. Varcar-Vakuf — 1910. 1 r.
Čardak — P. Varcar-Vakuf, O. Gerzovo — 1912. 2 r.
Gerzovo — P. Varcar-Vakuf, O. Gerzovo — 1910. 2 r.
Gustovara — P. Varcar-Vakuf — 1909. 1 r.
Jasenovi Potoci — P. O. Varcar-Vakuf — 1934. 1 r.
Majdan — P. Varcar-Vakuf, O. Bjelajci — 1842. 2 r.
Medna — P. Varcar-Vakuf. O. Medna — 1920. 2 r.
Pecka — P. Varcar-Vakuf, O. Barači — 1930. 2 r.
Podbrdo — P. Varcar-Vakuf, O. Podrašnica-Štrbina — 1934. 2 r.
Podgorje — P. Varcar-Vakuf, O. Gerzovo — 1931. 1 r.
Podrašnica — P. Varcar-Vakuf, O. Podrašnica-Štrbina — 1931. 1 r.
Trnovo — Varcar-Vakuf, O. Gerzovo — 1931. 1 r.
Varcar-Vakuf — P. O. — 1889. 10 r.

XIV. VELIKA ŽUPA POKUPJE (KARLOVAC)

KOTAR: JASTREBARSKO

Cvetković — P. Jastrebarsko, O. Cvetković — 1853. 2 r.
Domagović — P. Jastrebarsko, O. Cvetković — 1875. 1 r.
Gornji Desinec — P. Jastrebarsko, O. Gornji Desinec — 1887. 3 r.
Gornja Kupčina — P. O. Krašić — 1929. 1 r.
Grabar — P. O. Kalje — 1906. 2 r.
Jastrebarsko — P. O. 1780. 6 r.
Kalje — P. O. — 1836. 3 r.
Kašt — P. Kašt, O. Sošice — 1824. 2 r.
Klinča Sela — P. Zdenčina, O. Klinča Sela — 1894. 2 r.
Krašić — P. O. — 1853. 6 r.
Lović Prekrižki — P. O. Vivodina — 1937. 2 r.
Mrzlo Polje — P. O. Kalje — 1828. 1 r.
Novo lSeo — P. O. Kalje — 1919. 2 r.
Okić sv. Marija — P. Zdenčina. O. Klinča Sela — 1865. 2 r
Oštrc — P. Kostanjevac, O. Sošice — 1860. 4 r.
Pećno — P. O. Kalje — 1901. 1 r.
Petrovina — P. O. 1842. 1 r.
Plešivica — P. Jastrebarsko, O. G. Desinec — 1866. 3 r.
Prekrižje — P. Kostanjevac, O. Vivodina — 1897. 4 r.
Pribić — P. O. Krašić — 1872. 5 r.
Repišće — P. Zdenčina, O. Klinča Sela — 1865. 2 r.
Slavetić — P. O. Petrovina — 1909. 4 r.
Sv. Jana — P. O. 1852. — 5 r.
Sošice — P. O. — 1743. 4 r.
Stojdraga — P. O. Kalje — 1886. 1 r.
Vivodina — P. O. — 1862. 6 r.
Volavje — P. O. Petrovina — 1928. 1 r.
Vrhovac — P. O. Krašić — 1870. 3 r.
Vukšin Šipak — P. O. Krašić — 1931. 1 r.
Zajačko selo — P. Ozalj, O. Krašić — 1934. 2 r.
Zdenčina — P. Zdenčina, O. Klinča Sela — 1932. 2 r.
Žumberačko Željezno — P. Kostanjevac, O. Kalje — 1920. 2 .r
Žumberak — P. Kostanjevac, O. Kalje — 2 r.

KOTAR: KARLOVAC

Barilović — P. O. — 1904. 2 r.
Barilovički Cerovac — P. O. Barilović — 1847. 3 r.
Barilovički Leskovac — P. O. Barilović — 1830. 2 r.
Belaj — P. O. Barilović — 1913. 3 r.
Bubnjarci — P. Bubnjarci, O. Ribnik — 1922. 1 r.
Donje Stative — P. O. Neretić — 1898. 3 r.
Donji Zvečaj — P. Zvečaj, O. Duga Resa — 1846. 1 r.
Draganići — P. O. — 1787. 11 r.
Dubravci — P. Duga Resa. O. Netretić — 1930. 3 r.
Duga Resa — P. O. — 1905. 8 r.
Gornje Bukovlje — P. Zvečaj, O. Barilović — 1938. 2 r.
Gornji Zvečaj — P. Zvečaj, O. Duga Resa — 1936. 1 r.
Goršćaki — P. O. Jaškovo — 1942. 2 r.
Grdun — P. O. Netretić — 1932. 2 r.
Griče — P. O. Ribnik — 1936. 1 r.
Kamanje — P. Kamanje, O. Ozalj — 1883. 2 r.
Karlovac — P. O. —
Banija — 1888. 8 r.
dječačka — 1657. 10 r.
djevojačka — 1810. 9 r.
vježbaonica — 1941. 4 r.
Hrnetić — 1859. 4 r
Jelsa — 1905. 3 r.
Kamensko — 1923. 2 r.
Turan — 1846. 8 r.
Ladvenjak — P. O. Barilović — 1850. 3 r.
Lipa — P. O. Duga Resa — 1895. 2 r.
Lipje — P. O. Skakavac — 1911. 2 r.
Lipnik — P. O. Ribnik — 1856. 2 r.
Mahično — P. O. Jaškovo — 1879. 3 r.
Mali Erjavec — P. O. Jaškovo — 1913. 3 r.
Marindol — P. Donje Prilišće, O. Netretić — 1878. 1 r.
Mihalić-Selo — P. Duga Resa, O. Barilović — 1937. 2 r.
Netretić — P. O. — 1928. 2 r.

Netretićko Završje — P. O. Netretić — 1858. 2 r.
Novigrad n/D. — P. O. Netretić — 1858. 4 r.
Ozalj — P. O. — 1875. 4 r.
Police — P. Kamanje, O. Ozalj — 1939. 2 r.
Popović-Brdo — P. Vukmanić, O. Skakavac — 1938. 1 r.
Rečica — P. O. — 1866. 3 r.
Ribnik — P. O. — 1907. 2 r.
Ribnički Kunić — P. O. Ribnik — 1893. 2r.
Siča — P. O. Barilović — 1937. 2 r.
Skakavac — P. O. — 1831. 2 r.
Srednje Prilišće — P. D. Prilišće, O. Netretić — 1854. 3 r.
Svetice — P. O. Jaškovo — 1933. 2 r.
Svetičko Hrašće — P. O. Jaškovo — 1921. 3 r.
Sveti Petar na Mrežnici — P. O. Duga Resa — 1671. 5 r.
Šišljavić — P. Rečica, O. Šišljavić — 1862. 3 r.
Trg — P. O. Ozalj — 1862. 3 r.
Velika Paka — P. O. Ribnik — 1892. 2 r.
Vodostaj — P. Karlovac, O. Rečica — 1904. 2 r.
Zadoborje — P. O. Jaškovo — 1935. 3 r.
Zorkovac Grad — P. O. Ozalj — 1942. 2 r.
Žakanje — P. Jurovski Brod, O. Ribnik — 1857. 4 r.

KOTAR: PISAROVINA

Banski Kovačevac — P. Lasinjski Sjeničak, O. Lasinja — 1846. 2 r.
Banska Selnica — P. Rečica, O. Lasinja — 1940. 2 r.
Bratina — P. Zdenčina, O. Kupinec — 1930. 2 r.
Desni Štefanski — P. O. Lasinja — 1932. 2 r.
Donja Kupčina — P. Pisarovina, O. Donja Kupčina — 1800. 3 razreda.
Hotnja — P. O. Pokupsko — 1930. 2 r.
Kupinec — P. Zdenčina, O. Kupinec — 1831. 2 r.
Kupinečki Kraljevec — P. Zdenčina, O. Kupinec — 1878. 2 r.
Lasinja — P. O. — 1829. 3 r.
Lasinjski Sjeničak — P. Lasinjski Sjeničak, O. Lasinja — 1905. 4 r.
Lievo Sredičko — P. O. Pisarovina — 1890. 2 r.
Lukinić Brdo — P. O. Pisarovina — 1931. 2 r.
Pisarovina — P. O. — 1910. 1 r.
Pisarovinska Jamnica — P. O. Pisarovina — 1858. 2 r.
Pokupsko — P. O. — 1841. 4 r.
Pri Ašpergeri — P. Zdenčina, O. Kupinec — 1937. 1 r.
Stipan — P. O. Lasinja — 1874. 4 r.
Šišinec — P. O. Pokupsko — 1860. 2 r.

KOTAR: VOJNIĆ

Brezova Glava — P. O. Tušilović — 1939. 1 r.
Bukovica — P. Utinja, O. Vukmanić — 1939. 1 r.
Donji Budački — P. O. Krnjak — 1908. 2 r.
Donji Skrad — P. O. Krnjak — 1928. 1 r.
Dunjak — P. O. Krstinja — 1831. 4 r.
Gornji Budački — P. O. Krnjak — 1900. 4 r.
Gornji Skrad — P. O. Krnjak — 1830. 2 r.
Kestenak — P. O. Perjasica — 1929. 1 r.
Klokoč — P. O. Krstinja — 1935. 1 r.
Knežević-Kosa — P. O. Vojnić — 1880. 1 r.
Koransko Selo — P. O. Perjasica — 1939. 1 r.
Krnjak — P. O. — 1834. 4 r.
Krstinja — P. O. — 1846. 4 r.
Krstinjska Svinica — P. Vel. Kladuša, O. Krstinja — 1926. 2 razreda.
Kuplensko — P. O. Vojnić — 1833. 2 r.
Miholjsko — P. Vojnić, O. Krstinja — 1936. 2 r.
Mrežnica — P. O. Perjasica — 1937. 1 r.
Okić — P. O. Tušilović — 1933. 1 r.
Perjasica — P. O. — 1858. 3 r.
Poloj — P. O. Perjasica — 1866. 2 r.
Široka Rieka — P. O. Krstinja — 1900. 2 r.
Trebinja — P. O. Vukmanić — 1914. 2 r.
Tušilović — P. O. — 1831. 1 r.
Tušilovićki Cerovac — P. O. Vukmanić — 1927. 1 r.
Udbinja — P. Utinja, O. Vukmanić — 1 r.
Utinja — P. Utinja, O. Vukmanić — 1895. 2 r.
Vrelo Utinja — P. Utinja, O. Vojnić — 1831. 2 r.
Vojišnica — P. O. Vojnić — 1932. 1 r.
Vojnić — P. O. — 1828. 6 r.
Vojnićki Grabovac — P. O. Vojnić — 1928. 2 r.
Vukmanić — P. O. — 1777. 2 r.

KOTAR: TOPUSKO

Blatuša — P. O. Čemernica — 1880. 2 r.
Bović — P. O. — 1871. 4 r.
Crevarska Strana — P. O. Vrginmost — 1874. 2 r.
Crni Potok — P. O. Topusko — 1912. 2 r.
Čemernica — P. O. — 1837. 4 r.
Čremušnica — P. O. Bović — 1935. 2 r.
Gornji Sjeničar — P. Lasinjski Sjeničak, O. Vrginmost — 1868. 2 r.
Kirin — P. O. Bović — 1892. 2 r.
Ostrožin — P. O. Vrginmost — 1909. 2 r.
Perna — P. O. Topusko — 1870. 4 r.
Pješćanica — P. O. Vrginmost — 1934. 3 r.
Slavsko Polje — P. O. Vrginmost — 1932. 2 r.
Staro Selo Topusko — P. O. Topusko — 1877. 3 r.
Topusko — P. O. 1830. 10 r.
Vorkapić-Selo — P. O. Topusko — 1927. 2 r.
Vrginmost — P. O. — u drugoj polovini XVIII. stolj. 4 r.

XV. VELIKA ŽUPA POSAVJE (BROD NA SAVI)

KOTAR: BIELJINA

Amajlije — P. O. Bieljina — 1901. 2 r.
Balatun — P. Bosanska Rača, O. Brodac — 1930. 2 r.
Batković — P. Bieljina, O. Batković — 1902. 2 r.
Bieljina — P. O. —
mužka — 1879. 18 r.
ženska — 1916. 9 r.
Bogutovo Selo — P. Bieljina, O. Zabrđe — 1925. 1 r.
Brodac — P. Bosanska Rača, O. Brodac — 1858. 4 r.
Crnjelovo — P. Bieljina, O. Dragaljevac — 1880. 4 r.
Čađavica Donja — P. Bieljina, O. Dragaljevac — 1921. 1 r.
Čengić — P. Branjevo, O. Tavno — 2 r.
Dvorovi — P. O. Bieljina — 1854. 3 r.
Donja Trnova — P. Branjevo, O. Tavno — 1835. 2 r.
Dragaljevac Gornji — P. Brezovo Polje, O. Dragaljevac — 1852. 1 r.
Janja — P. O. Janja — 1880. 6 r.
Janjari — P. O. Bieljina — 1922. 1 r.
Johovac — P. O. Janja — 1916. 1 r.
Korenita — P. Brezovo Polje, O. Zabrđe — 1891. 1 r.
Ljeljenča — P. Bieljina, O. Dragaljevac — 2 r.
Magnojevići — P. Bieljina, O. Dragaljevac — 1931. 1 r.
Međaši — P. Bosanska Rača, O. Brodac — 1930. 2 r.
Popovi — P. O. Bieljina — 1922. 2 r.
Schönborn — P. Bieljina, O. Petrovo Polje — 1888. 1 r.
Srednja Trnova — P. Branjevo, O. Tavna — 1835. 1 r.
Svinjarevac — P. Bosanska Rača, O. Brodac — 1912. 1 r.
Tavna — P. Branjevo, O. Tavna — 1885. 3 r.
Trnjaci — P. Bos. Rača, O. Brodac — 1911. 1 r.
Turski Janjari — P. O. Bieljina — 1922. 1 r.
Tutnjevac — P. Bieljina, O. Zabrđe — 1921. 2 r-
Ugljevik Gornij — P. Bieljina, O. Zabrđe — 1891. 1 r.
Ugljevik Majdan — P. Bieljina, O. Zabrđe — 1922. 1 r.
Velika Obarska — P. O. Bieljina — 1881. 2 r.
Velino Selo — P. Bosanska Rača, O. Brodac — 1925. 1 r.
Vršani — P. Brezovo Polje, O. Dragaljevac — 1883. 1 r.
Zabrđe — P. Bieljina, O. Zabrđe — 1878. 2 r.

KOTAR: BRČKO

Biela — P. O. Dubrave — 1908. 2 r.
Boće — P. O. Brčko — 1887. 1 r.
Bok — P. Orašje, O. Donja Mahala — 1892. 1 r.
Bos. Šamac — P. O. 1885. 11 r.
Brčko I. — P. O. — 1882. 8 r.
Brčko II. — P. O. — 1903. 8 r.
Brezovo Polje — P. O. — 1884. 2 r.
Brka — P. Brčko, O. Gornji Rahić — 1 r.
Brvnik — P. O. Bos. Šamac — 1938. 1 r.
Bukvik — P. Brčko, O. Bukvik — sjedište Dubrave — 1884. 3 razreda.
Crkvina — P. O. Bosanski Šamac — 1908. 2 r.
Čelić — P. O. — 1885. 2 r.
Domaljevac — P. O. Bosanski Šamac — 1904. 2 r.
Donja Mahala — P. Orašje, O. D. Mahala — 1881. 2 r.
Donja Slatina — P. Bosanski Šamac, O. Tramošnica.
Donji Žabar — P. Brčko, O. Budovac, sjed. u Lončarima — 1930. 2 r.
Drienča — P. O. Čelić — 1932. 1 r.
Dubrave — P. Brčko, O. Bukvik sjedište Dubrave — 1908. 2 razreda.
Gorice — P. O. Brčko — 1925. 2 r.
Gornja Slatina — P. O. Gradačac — 1908. 2 r.
Gornja Tramošnica — P. Gradačac, O. Tramošnica sjedište Srednja Slatina — 1907. 2 r.
Gornji Rahić — P. Brčko, O. Gornji Rahić — 1884. 2 r.

Gornji Zovik — P. Brčko, O. Gornji Rahić — 1928. 2 r.
Gornji Žabar — P. Brčko, O. Obudovac sjed. Lončari — 1882. 2 r.
Jablanica — P. Brčko, O. Čelić — 1895. 2 r.
Koraj — P. Brčko, O. Koraj — 1884. 3 r.
Lončari — P. Brčko, O. Obudovac, sjed. Lončari — 1885. 3 razreda.
Matići — P. Orašje, O. Donja Mahala, sjed. Orašje — 1928. 2 razreda.
Orašje na Savi — P. O. 1887. 2 r.
Obudovac — P. Brčko, O. Obudovac, sjed. Lončari — 1916. 4 razreda.
Oštra Luka — P. O. Orašje na Savi — 1880. 1 r.
Porebrica — P. Brčko, O. Dubrave — 1908. 1 r.
Ražljevo — P. O. Brezovo Polje — 1913. 3 r.
Šibošnica — P. O. Čelić — 1939. 1 r.
Tolisa — P. Orašje n/S., O. Donja Mahala, sjed. Orašje n/S. — 1823. 2 r.
Turić — P. Gradačac, O. Gornja Tramošnica — 1910. 2 r.
Ugljara — P. Orašje n/S., O. Donja Mahala, sjed. Orašje — 1881. 1 r.
Ulice — P. O. Brčko — 1907. 2 r.
Vidovice — P. Orašje n/Savi, O. Brčko — 1907. 2 r.

KOTAR: BROD NA SAVI

Andrijevci — P. Sibinj, O. Andrijevci — 1831. 5 r.
Banovci — P. O. Bebrina — 1830. 1 r.
Bebrina — P. O. — 1830. 2 r.
Bicko Selo — P. O. Garčin — 1908. 1 r.
Brod — P. O. —
mužka — 1709. 15 r.
ženska — 1830. 11 r.
mješovita — 1908. 4 r.
Brodski Drenovac — P. O. Brod n/S. — 1830. 2 r.
Brodski Stupnik — P. O. — 1831. 3 r.
Brodski Varoš — P. O. — 1830. 3 r.
Brodski Zdenci — P. Brod n/S., O. Podcrkavlje — 1831. 2 razreda.
Bučje — P. Ratkovica, O. Brodski Drenovac —
Budajinka — P. O. Brodski Varoš — 1931. 4 r.
Ciglenik — P. O. Lužani — 1850. 1 r.
Donja Bebrina — P. Brod n/S., O. Klakar — 1830. 1 r.
Donja Vrba — P. O. Trnjani — 1842. 1 r.
Dubočac — P. O. Bebrina — 1832. 1 r.
Dubovik — P. Podvinje, O. Podcrkavlje — 1874. 2 r.
Garčin — P. O. — 1827. 3 r.
Glogovica — P. Podvinje, O. Podcrkavlje — 1831. 1 r.
Gornja Bebrina — P. Brod n/S., O. Klakar — 1826. 1 r.
Gornja Vrba — P. Brod n/S., O. Trnjani — 1931. 1 r.
Gornji Andrijevci — P. O. Sibinj — 1919. 1 r.
Gornji Slatinik — P. Podvinje, O. Podcrkvalje — 1 r.
Grižići — P. O. Sibinj — 1919. 1 r.
Gromačnik — P. O. Brodski Varoš — 1936. 1 r.
Kaniža — P. Bebrina, O. Kaniža — 1829. 2 r.
Kindrovo — P. Podvinje, O. Podcrkavlje — 1912. 1 r.
Klakar — P. Brod n/S., O. Klakar — 1834. 1 r.
Klokočevik — P. O. Trnjani — 1830. 2 r.
Korduševci — P. O. Trnjani — 1923. 1 r.
Lovčić — P. O. Brodski Stupnik — 1897. 1 r.
Lužani — P. O. — 1830. 2 r.
Novigrad na S. — P. Donji Andrijevci, O. Svilaj — 1830. 1 razred.
Novo Topolje — P. O. Garčin — 1825. 1 r.
Odvorci — P. O. Sibinj — 1828. 2 r.
Oprisavci — P. Garčin, O. Svilaj — 1830. 2 r.
Oriovac — P .O.
mužka — 1828. 3 r.
ženska — 1868. 3 r.
Perkovci — P. O. Andrijevci — 1838 2 r.
Podcrkavlje — P. Podvinje, O. Podcrkavlje — 1876. 2 r.
Podvinje — P. O. Podvinje — 1829. 4 r.
Poljanci — P. Garčin, O. Svilaj — 1906. 1 r.
Ravan — P. O. Sibinj — 1912. 2 r.
Ruščica — P. Brod n/S., O. Trnjani — 1838. 1 r.
Sapci — P. O. Garčin — 1920. 1 r.
Sibinj — P. O. — 1780. 4 r.
Slav. Kobaš — P. O. — 1836. 4 r.
Slav. Prnjavor — P. Andrijevci, O. Svilaj — 1830. 1 r.
Slobodnica — P. O. Sibinj — 1818. 2 r.
Sredanci — P. Andrijevci, O. Svilaj — 1830. 2 r.
Stari Slatinik — P. Brodski Stupnik — 1829. 2 r.
Staro Topolje — P. O. Garčin — 1816. 1 r.
Stupnički Kuti — P. O. Bebrina — 1830. 1 r.
Svilaj — P. Andrijevci, O. Svilaj — 1830. 1 r.
Šumeće — P. O. Bebrina — 1829 2 r.
Šušnjevci — P. O. Trnjani — 1837. 1 r.
Trnjani — P. O. — 1830. 2 r.
Trnjanski Kuti — P. O. Trnjani — 1830. 1 r.
Vranovci — P. O. Trnjani — 1872. 2 r.
Vrhovina — P. O. Trnjani — 1897. 1 r.
Zadubravje — P. O. Trnjani — 1863. 2 r.
Zagrađe — P. Ratkovica, O. Brodski Drenovac — oko 1750 2 razreda.
Zbjeg — P. Bebrina, O. Kaniža — 1928. 1 r.
Živike — P. O. Lužani — 1830. 2 r.

KOTAR: DERVENTA

Bielo Brdo — P. Derventa, O. Dubočac — 1926. 1 r.
Božinci — P. Derventa, O. Plehan — 1931. 1 r.
Brezici — P. Komarica, O. Plehan — 1933. 1 r.
Bos. Brod — P. O. 1879. 9 r.
Brusnica Vel. — P. O. Bosanski Brod — 1928. 1 r.
Derventa — P. O. — 1860. 16 r.
Bos. Dubočac — P. O. Dubočac — 1924. 1 r.
Kalenderovci — P. O. Derventa — 1925. 3 r.
Klakar Donji — P. Bos. Brod, O. Klakar — 1 r.
Kobaš Bosanski — P. O. — 1886. 3 r.
Kolibe Gornje — P. O. Bosanski Brod — 1922. 1 r.
Komarica — P. Komarica, O. Plehan — 1903. 2 r.
Korače — P. Derventa, O. Dubočac — 1886. 2 r.
Liešće — P. O. Bos. Brod — 1903. 4 r.
Lupljanica Donja — P. Derventa, O. Osinja — 1923. 1 r.
Lužani Mulabegovi — P. Derventa, O. Lužani Mulabegovi — 1920. 2 r.
Majevac — P. Komarica, O. Božinci — 1897. 2 r.
Mišinci — P. O. Derventa — 1 r.
Miškovci — P. O. Derventa — 1939. 1 r.
Modran — P. Derventa, O. Plehan — 1933. 3 r.
Nova Udkrina — P. O. Bosanski Brod — 1881. 4 r.
Osinja — P. Derventa, O. Osinja — 1908. 1 r.
Plehan — P. Derventa, O. Plehan — 1902. 2 r.
Pojezna — P. Derventa, O. Osinja — 1921. 1 r.
Podnovlje — P .Derventa, O. Podnovlje 1800. 2 r.
Siekovac — P. O. Bosanski Brod — 1936. 2 r.
Sočanica Mala — P. Komarica, O. Plehan — 1936. 1 r.
Sočanica Velika — P. O. Derventa — 1921. 1 r.
Trstenci — P. Derventa, O. Dubočac — 1925. 1 r.
Vinska — P. O. Bosanski Brod — 1883. 2 r.
Žeravac — P. Derventa, O. Lužani Mulabegovi — 1914. 2 r.

KOTAR: GRADAČAC

Botaica — P. O. Modriča — 1930. 1 r.
Dobra Voda — P. Modriča, O. Vranjak — 1930. 1 r.
Dubica Donja — P. Bos. Šamac, O. Odžak — 1923. 1 r.
Dubica Gornja — P. O. Odžak — 1880. 2 r.
Dugo Polje — P. Modriča, O. Vranjak — 1884. 2 r.
Garevac — P. Gradačac, O. Modriča — 1909. 2 r.
Gnionica — P. O. Odžak — 1929. 1 r.
Gradačac — P. O. 1888. 6 r.
Jakeš — P. Modriča, O. Odžak — 1920. 1 r.
Koprivna — P. Modriča, O. Vranjak — 1926. 1 r.
Miloševac — P. O. Modriča — 1931. 2 r.
Modriča — P. O. 1886. 6 r.
Novi Grad — P. O. Odžak — 1888. 2 r.
Odžak — P. O. — 1881. 7 r.
Pećnik — P. O. Odžak — 1934. 2 r.
Potočani — P. O. Odžak — 1886. 3 r.
Skugrić Gornji — P. Gradačac, O. Skrugić Donji — 1913. 2 r.
Svilaj Donji — P. O. Odžak — 1938. 2 r.
Svilaj Gornji — P. O. Odžak — 1885. 2 r.
Srebrenik — P. Gradačac, O. Srnica — 1929. 1 r.
Špionica Turska — P. O. Gradačac — 1940. 1 r.
Špionica — P. O. Gradačac — 1927. 1 r.
Tarevci — P. O. Modriča — 1932. 2 r.
Tolisa Gor. — P. O. Gradačac — 1823. 2 r.
Vranjak — P. Modriča, O. Vranjak — 1887. 1 r.
Zelinja Gornja — P. O. Gradačac — 1 r.
Zelinja Srednja — P. O. Gradačac — 1 r.

KOTAR: ŽUPANJA

Babina Greda — P. O. — 1775. 7 r.
Bošnjaci — P. O. — 1871. 9 r.
Drenovci — P. O. — 1872. 5 r.
Đurići — P. Gunja, O. Račinovci — 1830. 2 r
Gradište — P. O. — 1831. 4 r.
Gundinci — P. Vel. Kopanica, O. Gundinci — 1827 4 r.
Gunja — P. O. — 1830. 5 r.
Jaruge — P. O. Sikirevci — 1831. 1 r.
Kruševica — P. O. Slavonski Šamac — 1829. 2 r
Posavski Podgajci — P. Rajevo Selo, O. Posavski Podgajci — 1850. 2 r.
Račinovci — P. O. — 1831. 3 r.

Rajevo Selo — P. Rajevo Selo, O. Posavski Podgajci — 1851. 3 r.
Sikirevci — P. O. — 1864. 3 r.
Soljani — P. O. — 1830. 4 r.
Slavonski Šamac — P. O. — 1831. 2 r.
Štitar — P. O. Županja — oko 1848. 3 r.
Vrbanja — P. O. — 1829. 7 r.
Županja — P. O. — 1831. 8 r.

XVI. VELIKA ŽUPA PRIGORJE (ZAGREB)

KOTAR: DONJA STUBICA

Dobri Zdenci — P. O. Gornja Stubica — 1928. 4 r.
Donja Bistra — P. O. — 1848. 4 r.
Donja Stubica — P. O. — 1845. 8 r.
Dubovac — 1942. 2 r.
Globočec — P. O. Marija Bistrica — 1909. 4 r.
Gornja Bistra — P. O. Bistra — 1932. 4 r.
Gornja Stubica — P. O. — 1868. 8 r.
Igrišće — P. O. Donja Stubica — 1929. 2 r.
Jablanovec — P. Bistra, O. Jablanovec — 1903. 4 r.
Jakovlje — P. O. Bistra — 1903. 2 r.
Kapelščak — P. O. Donja Stubica — 1933. 3 r.
Kraljev Vrh — P. O. Bistra — 1854. 2 r.
Krušljevo Selo — P. O. Donja Stubica — 1903. 2 r.
Laz Bistrički — P. O. Marija Bistrica — 1909. 2 r.
Lepa Ves — P. O. Donja Stubica — 1911. 2 r.
Marija Bistrica — P. O. — 1852. 13 r
Oroslavje — P. O. — 1862. 7 r.
Selnica — P. O. Marija Bistrica — 1903. 4 r.
Sv. Matej — P. O. Gornja Stubica — 1904. 2 r.

KOTAR: DUGO SELO

Božjakovina — P. Brckovljani, O. Dugo Selo — 1924. 1 r.
Brckovljani — P. O. — 1847. 2 r.
Bregi Posavski — P. O. — 1865. 2 r.
Dubravčak Lievi — P. O. Posavski Bregi — 1852. 3 r.
Dugo Selo — P. O. 1852. 5 r.
Ježevo — P. O. Dugo Selo — 1854. 1 r.
Lupoglav — P. Brckovljani, O. Lupoglav — 1830. 2 r.
Nart Savski — P. O. Dugo Selo — 1852. 2 r.
Oborovo — P. O. — 1852. 2 r.
Opatinec — P. O. Posavski Bregi — 1904. 2 r.
Ostrna Velika — P. O. Dugo Selo — 1928. 1 r.
Poljana Brežka — P. Ivanić Grad, O. Posavski Bregi — 1928 1 razred.
Prečec — P. O. Posavski Bregi — 1930. 1 r.
Rugvica — P. O. Dugo Selo — 1891. 2 r.
Sop — P. O. Dugo Selo — 1930. 1 r.
Zelina — P. O. Posavski Bregi — 1904. 4 r.

KOTAR: KUTINA

Čaire — P. O. Kutina — 1937. 1 r.
Gornja Jelenska — P. O. Popovača — 1872. 4 r.
Gornja Vlahinička — P. O. Ludina — 1932. 1 r.
Gračenica — P. O. Popovača — 1905. 4 r.
Ilova — P. O. Kutina — 1861. 2 r.
Katoličko Selište — P. O. Ludina — 1895. 2 r.
Kutina — P. O. — 1779. 10 r.
Kutinica — P. O .Kutina — 1931. 1 r.
Ludina — P. O. — 1784. 4 r.
Mikleuška — P. O. Kutina — 1840. 2 r.
Moslavačka Slatina — P. O. Kutina — 1942. 1 r.
Moslavačko Selište — P. O. Kutina — 1923. 1 r.
Mišinka — P. O. Kutina — 1939. 1 r.
Okoli — P. O. Ludina — 1895. 1 r.
Osekovo — P. O. Popovača — 1790. 4 r.
Popovača — P. O. — 1894. 4 r.
Potok — P. O. Popovača — 1889. 4 r.
Repušnica — P. O. Kutina — 1907. 2 r.
Stružec — P. O. Popovača — 1896. 2 r.
Šartovac — P. O. Kutin a— 1911. 4 r.
Voloder — P. O. Popovača — 1857. 4 r.
Zbjegovača — P. O. Kutina — 1911. 1 r.

KOTAR: SAMOBOR

Farkaševac — P. O. Samobor — 1909. 2 r.
Gradna — P. O. Samobor — 1933. 2 r.
Grdanjci — P. Bregana, O. Samobor — 1935. 1 r.
Klake — P. O. Sv. Martin pod Okićem — 1938. 1 r.
Lug — P. O. Bregana 1898. 6 r.
Manja Vas — P. O. Samobor — 1876. 2 r.
Mirnovec — P. O. Samobor — 1911. 2 r.
Molvice — P. O. Sv. Martin pod Okićem — 1938. 2 r.
Noršić-Selo — P. O. Bregana — 1902. 3 r.
Pavučnjak — P. O. Sv. Martin pod Okićem — 1931. 2 r.
Rakov. Potok — P. O. Sv. Martin pod Okićem — 1902. 4 r.
Rude — P. O. Samobor — 1852. 4 r.
Samobor — P. O. 1535. 8 r.
Smerovišće — P. O. Samobor — 1930. 3 r.
Sv. Martin pod Okićem — P. O. 1873. 6 r.
Sveta Nedjelja — P. O. — 1850. 6 r.
Strmec — P. O. Sv. Nedjelja — 1938. 5 r.

KOTAR: SV. IVAN ZELINA

Bedenica — P. O. Sv. Ivan Zelina — 1852. 4 r.
Bjelovar-Moravče — P. Sv. Ivan Zelina, O. Bjelovar-Moravče — 1911. 2 r.
Blaškovec — P. Sv. Ivan Zelina, O. Bjelovar-Moravče — 1938. 2 r.
Cerje — P. Sesvete, O. Šašinovec — 1851. 1 r.
Donje Orešje — P. O. Sveti Ivan Zelina — 1930. 2 r.
Donja Zelina — P. O. Donja Zelina — 1862. 4 r.
Glavnica — P. Sv. Ivan Zelina, O. Bjelovar Moravče — 1928. 2 r.
Jertovec — P. O. Sv. Ivan Zelina — 1940. 2 r.
Kašina — P. O. — 1852. 4 r.
Komin — P. O. Sv. Ivan Zelina — 1941. 2 r.
Laktec — P. Sv. Ivan Zelina, O. Bjelovar-Moravče — 1937. 1 razred.
Moravče — P. Sv. Ivan Zelina, O. Bjelovar-Moravče — 1911. 2 r.
Novo Mjesto — P. O. Sv. Ivan Zelina — 1893. 2 r.
Omilje — P. Sv. Ivan Zelina, O. Bjelovar-Moravče — 1871. 2 r.
Planina — P. O. Kašina — 1926. 2 r.
Prepolno — P. O. Sv. Ivan Zelina — 1907. 2 r.
Sarjevo — P. Sv. Ivan Zelina, O. Donja Zelina — 1910. 4 r.
Sv. Ivan Zelina — P. O. — oko 1820. 6 r.
Šašinovec — P. Sesvete, O. Šašinovec — 1926. 2 r.
Vugrovec — P. O. Kašina — 1860. 6 r.

KOTAR: VELIKA GORICA

Bukevje — P. O. Orle — 1860. 2 r.
Buševac — P. Novo Čiče, O. Vukovina — 1908. 2 r.
Buzin — P. O. Odra — 1939. 1 r.
Cerovski Vrh — P. Vel. Gorica, O. Dubranec — 1933. 2 r.
Čička Poljana — P. O. Novo Čiče — 1941. 1 r.
Dragonožec — P. Vel. Gorica, O. Dubranec — 1909. 4 r.
Dubranec — P. Vel. Gorica, O. Dubranec — 1876. 2 r.
Hruševac Gornji — P. O. Kravarsko — 1940. 3 r.
Jakuševec — P. O. Odra — 1909. 2 r.
Kravarsko — P. O. 1823. 4 r.
Kuče — P. Novo Čiče, O. Vukovina — 1923. 2 r.
Lomnica Donja — P. O. Velika Gorica — 1900. 3 r.
Lukavec Donji — P. O. Velika Gorica — 1912. 2 r.
Mraclin — P. Novo Čiče, O. Vukovina — 1910. 3 r.
Novo Čiče — P. O. — 1858. 3 r.
Odra — P. O. 1859. 4 r.
Odranski Obrež — P. O. Odra — 1910. 2 r.
Orle — P. O. — 1901. 1 r.
Rakitovec — P. Novo Čiče, O. Vukovina — 1939. 2 r.
Šćitarjevo — P. O. Novo Čiče — 1871. 4 r.
Velešovec — P. O. Orle — 1860. 2 r.
Vel. Buna — P. O. Kravarsko — 1929. 2 r.
Vel. Gorica — P. O. 1768. 8 r.
Vel. Mlaka — P. O. Vel. Gorica — 1912. 2 r.
Vukovina — P. Novo Čiče, O. Vukovina — 1852. 3 r.
Vel. Gorica — Zavod za duševno zaostalu djecu — P. O. — 1939. 5 r.

KOTAR: ZAGREB

Bidrovec — P. Zagreb, O. Markuševec — 1913. 3 r.
Bizek — P. O. Stenjevec — 1932. 2 r.
Brdovec — P. Zaprešić, O. Brdovec — 1855. 4 r.
Brezovica — P. Hrvatski Leskovac, O. Brezovica — 1850. 3 r.
Čučerje — P. Granešinska Dubrava, O. Sesvete — 1835. 9 r.
Čulinec-Retkovec — P. Granešinska Dubrava, O. Sesvete — 1941. 1 r.
Demerje — P. Hrvatski Leskovac, O. Stupnik — 1912. 1 r.
Drenje — P. Savski Marof, O. Brdovec — 1939. 1 r.
Gračani — P. Zagreb, O. Remete — 1904. 3 r.
Granešina — P. Granešinska Dubrava, O. Sesvete — 1859, 6 r.
Granešinska Dubrava — P. Granešinska Dubrava, O. Sesvete 1938. 4 r.
Hrvatski Leskovac — P. Hrvatski Leskovac, O. Stupnik — 1927. 1 r.
Kupljenovo — P. Zaprešić, O. Pušća — 1912. 2 r.

Laduč — P. Savski Marof, O. Brdovec — 1923. 2 r.
Kustošija — P. O. — 1904. 13 r.
Marija Gorica — P. Savski Marof, O. Brdovec — 1857. 6 r.
Markuševec — P. Zagreb XII., O. Markuševec — 1859. 8 r.
Mikulić — P. Zagreb, O. Šestine — 1941. 2 r.
Podsused — P. Podsused, O. Stenjevec — 1886. 7 r.
Pušća — P. Zaprešić, O. Pušća — 1848. 4 r.
Remet e— P. Zagreb XII., O. Remete — 1864. 2 r.
Remetinec — P. Hrvatski Leskovac, O. Stupnik — 1941. 2 r.
Resnik — P. Granešinska Dubrava, O. Sesvete — 1856. 2 r.
Rudeš — P. O. Kustošija — 1895. 6 r.
Sesvete — P. O. — 1864. 5 r.
Sveta Klara — P. O. 1858. 4 r.
Stenjevec — P. O. — 1862. 9 r.
Stupnik — P. Hrvatski Leskovac, O. Stupnik — 1857. 6 r.
Sveta Klara — P. O. — 1858, 4 r,
Šenkovec — P. Savski Marof, O. Brdovec — 1851. 2 r.
Šestine — P. Zagreb, O. Šestine — 1862. 5 r.
Vidovec — P. Zagreb, O. Markuševec — 1935. 4 r.
Vrapče — P. O. — 1863. 10 r.
Zaprešić — P. O. — 1904. 4 r.

XVII. VELIKA ŽUPA SANA-LUKA (BANJA LUKA)

KOTAR: BANJA LUKA

Bakinci — P. Banja Luka, O. Maglajani — 1933. 1 r.
Bočac — P. Banja Luka, O. Krupa — 1922. 1 r.
Brankovac — P. Banja Luka, O. Saračica — 1932. 1 r.
Bronzani Majdan — P. Banja Luka, O. Bronzani Majdan — 1925. 1 r.
Bukovica Jablan — P. Banja Luka, O. Klašnice — 1 r.
Čardačani — P. Banja Luka, O. Klašnice — 1932. 1 r.
Čelinac Donji — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1931. 1 r.
Čelinac Gornji — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1 r.
Debeljaci — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1932. 1 r.
Delibašino Selo — P. Banja Luka, O. Slatina — 1879. 3 r.
Dragočaj — P. Banja Luka, O. Dragočaj — 1909. 2 r.
Gomjenica — P. Banja Luka, O. Bronzani Majdan — 1923. 2 razreda.
Han Kola — P. Banja Luka, O. Rekavice — 1932. 1 r.
Ivanjska I. P. O. Banjaluka — 1902, 2 r.
Ivanjska II — P. O. Banja Luka — 1931. 2 r.
Jošavka Donja — P. O. Banja Luka — 1905. 1 r.
Jošavka Gornja — P. O. Banja Luka — 1931. 1 r.
Jošikova Voda — P. Banja Luka, O. Saračica — 1905. 1 r.
Kadinjani — P. Banja Luka, O. Slatina — 1931. 2 r.
Karanovac — P. Gračanica, O. Karanovac — 1927. 1 r.
Klašnica — P. Banja Luka, O. Klašnica — 1912. 2 r.
Kobatovci — P. O. Adolfstal — 1931. 2 r.
Krnete — P. Aleksandrovac, O. Maglajani — 1933. 1 r.
Krupa naVrbasu — P. Banja Luka, O. Krupa na Vrbasu — 1911. 2 r.
Laktaši — P. Banja Luka, O. Klašnice — 1930. 1 r. 1930. 1 r.
Laktaši Rieka — P. Banja Luka, O. Klašnica — 1932. 1 r.
Maglajani — P. Banja Luka, O. Maglajani —1922. 2 r.
Motike — P. Banja Luka, O. Saračica — 1931. 2 r.
Opsječko — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1912. 2 r.
Piskavice — P. Banja Luka, O. Ivanjska — 1931. 2 r.
Ponir — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1931. 1 r.
Rekavica — P. Banja Luka, O. Rekavica — 1929. 1 r.
Slatina — P. O. Banja Luka — 1931. 2 r.
Stratinska — P. Banja Luka, O. Bronzani Majdan — 1911. 1 r.
Stričići — P. Banja Luka, O. Kadina Voda — 1931. 1 r.
Šargovac — P. Banja Luka, O. Budžak — 1908. 3 r.
Šimići — P. Banja Luka, O. Dragočaj — 1932. 1 r.
Šimić-Kozara — P. Banja Luka, O. Dragočaj — 1 r.
Šljivno — P. Banja Luka, O. Kadina Voda — 1927. 1 r.
Štrbe — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1933. 1 r.
Trn — P. Banja Luka, O. Klašnice — 1930. 1 r.
Vrbanja — P. Banja Luka, O. Čelinac — 1920. 3 r.

KOTAR: KLJUČ

Biljani — P. Ključ, O. Sanica — 1935. 1 r.
Bravsko — P. Ključ, O. Gornja Sanica — 1910 2 r.
Budelj Gornji — P. Ključ, O. Gornja Sanica — 1936. 2 r.
Gradci — P. Ključ, O. Sitnica — 1931. 1 r.
Hripavci — P. O. Ključ — 1927. 2 r.
Ključ — P. O. — 1889. 8 r.
Mijačica — P. Ostrelje, O. Gor. Sanica — 1930. 1 r.
Previja — P. Ključ, O. Gor. Ribnik — 1926. 2 r.
Ratkovo Donje — P. Ključ, O. Sitnica — 1931. 1 r.
Ratkovo Gornje — P. Ključ, O. Sitnica — 1931. 2 r.
Ribnik Gornji — P. Ključ, O. G. Ribnik
Sanica Gor. — P. Ključ, O. G. Sanica
Sitnica — P. Ključ, O. Sitnica — 1909. 1 r.
Sokolovo — P. Ključ, O. Sitnice — 1909. 1 r.
Slatina — P. Ključ, O. Gor. Ribnik — 1932. 1 r.
Srnetica — P. Oštrelj, O Gor. Sanica — 1918. 1 r.
Velagići — P. O. Ključ — 1934. 2 r.
Vrbljani — P. Ključ, O. Gor. Ribnik — 1912. 2 r
Vrpolje — P. Ključ, O. Vrpolje — 1932. 1 r.

KOTAR: KOTOR-VAROŠ

Grabovica — P. Kotor—Varoš, O. Šiprage — 1934. 1 r.
Imljani — P. Kotor—Varoš — O. Vagani — 1933. 1 r.
Javorani — P. Kotor Varoš — O. Vagani — 1933. 1r.
Kotorišće — P. O. Kotor Varoš — 1897. 5 r.
Kruševo Brdo — P. Kotor Varoš, O. Šiprage — 1929. 1 r.
Liplje — P. Teslić, O. Maslovare — 1926. 1 r.
Lipovac — P. Kotor Varoš, O. Zabrđe — 1929. 1 r.
Maslovare — P. Teslić, O. Maslovare — 1921. 2 r.
Obodnik — P. Teslić, O. Maslovare — 1931. 1 r.
Podosoje — P. Kotor Varoš, O. Zabrđe — 1934. 1 r.
Skender—Vakuf — P. Kotor Varoš, O. Skender Vakuf — 1887. 2 r.
Kokoline — P, Kotor Varoš, O. Vagani — 1925, 1 r.
Šiprage — P. Kotor Varoš, O. Šiprage — 1925. 1 r.
Vranić — P. Kotor Varoš, O. Vranić — 1 r.
Vrbanjci — P. Kotor Varoš, O. Vrbanjci — 1929. 2 r.
Zabrđe — P. Kotor Varoš, O. Zabrđe — 1933. 2 r.
Živinice — P. Kotor Varoš, O. Skender Vakuf — 1930. 1 r.

KOTAR: PRIEDOR

Brezičani — P. Priedor, O. Sanska Dragotinja — 1925. 1 r.
Busnovi — P. O. Omarska — 1924. 1 r.
Cikote — P. O. Ljubija — 1 r.
Dragotinija Donja — P. Priedor, O. Sanska Dragotinija — 1925. 1 r.
Dragotinja Gornja — P. Priedor, O. Sanska Dragotinja — 1925. 1 r.
Jelička — P. O. Omarska — 1 r.
Jutrogošta — Priedor, O. Sanska Dragotinja — 1 r. a
Kozarac — P. O. — 1898. 6 r.
Lamovita — P. O. Omarska — 1912. 2 r.
Ljubija Islam — P. O. Ljubija — 1883. 2 r.
Ljubija Rudnik — P. O. Ljubija — 1925. 2 r.
Marićka — P. O. Omarska — 1926. 1 r.
Miljakovci — P. Priedor, O. Rakelići — 1 r.
Miska Glava — P. O. Ljubija — 2 r.
Omarska — P. O. — 2 r.
Orlovci — P. O. Priedor — 1925. 2 r.
Palančište — P. Priedor, O. Palančište sjed. Crna Dolina 2 r.
Priedor — P. O. — I. Škola 1890. 7 r. II. škola 1919. 7 r. III. škola 5 r.
Rakelići — P. Priedor, O. Rakelići — 1909, 1 r. škola zapalj.
Rizvanovići — P. Priedor, O. Ljubija 1 r.
Šurkovac — P. O. Ljubija — 1 r.
Trnjani — P. O. Kozarac — 1898. 2 r.
Verići — P. O. Omarska — 1816. 2 r.
Volar — P. O. Ljubija — 1 r.

KOTAR: SANSKI MOST

Budimlić Japra — P. Stari Majdan, O. Budimlić—Japra — 1909. 2 r.
Dabar — P. O. — 1922. r.
Eminovci — P. Sanski Most, O. Gornji Kamengrad — 1926. 2 razreda.
Hadrovci Gornji — P. Stari Majdan, O. Budimlić-Japra — 1 r.
Kamen—Grad — P. Sanski Most, O. Gornji Kamen-grad — 1 razred.
Kijevo — P. Sanski Most, O. Tomina — 2 r.
Kljevci — P. Sanski Most, O. Dabar — 1 r.
Kozica — P. Sanski Most, O. Tomina — 1 r.
Lipnik — P. Sanski Most, O. Budimlić-Japra — 1 r.
Lužci Palanka — P. Sanski Most, O. Lužci Palanka — 1899. 3 r.
Majkić—Japra I. — P. Sanski Most, O. Lužci Palanka — 1910 1 r.
Majkić—Japra II. — P. Sanski Most, O. Lužci Palanka — 1 razred

Oštra Luka -- P. O. Stari Majdan — 1 r.
Podovi — P. Sanski Most, O. Tomina — 1 r.
Podvidača — P. O. Stari Majdan — 2 r.
Rasavci — P. Priedor, O. Stari Majdan — 1914. 2 r.
Sanski Most — P. O. — 1887. 9 r.
Sasina — P. O. Sanski Most — 1907. 2 r.
Slatina — P. Stari Majdan, O. Budimlić Japra — 1 r.
Stara Rieka — P. O. Stari Majdan — 1911. 1 r.
Stari Majdan — P. O. — 1883. 2 r.
Suhača — P. O. Stari Majdan — 1 r.
Tomina — P. Sanski Most, O. Tomina — 1921. r.
Tromožnja — 1 r.
Tuk Bobija — P. Sanski Most, O. Lušci Palanka — 1928. 1 r.

KOTAR: TESLIĆ

Blatnica — P. Teslić, O. Blatnica — 1912. 1 r.
Buletić — P. O. Teslić — 1 r.
Čečava — P. O. Teslić — 1900. 2 r.
Komušina — P. Teslić, O. Blatnica — 1886. 1 r.
Pribinić — P. O. Teslić — 1906. 1 r.
Šnjegotina — P. O. Teslić — 1927 1 r.
Teslić — P. O. — 1896. 8 r.
Ukrinica — P. O. Teslić — 1926. 2 r.
Vrućica — P. O. Teslić — 2 r.

XVIII. VELIKA ŽUPA USORA-SOLI (TUZLA)

KOTAR: DOBOJ

Bukovica Velika — P. Doboj, O. Bukovica — 1919. 2 r.
Doboj — P. O. — 1886. 15 r.
Donja Grapska — P. Osjećani, O. Stanić Rijeka — 1912. 3 r.
Johovac — P. O. Kotorsko — 1933. 1 r.
Kladari — P. O. Kotorsko — 1926. 1 r.
Klokotnica — P. Doboj, O. Stanić Rijeka — 1932. 1 r.
Kostajnica — P. Doboj, O. Stanić-Rijeka — 1933. 2 r.
Kotorsko — P. O. Kotorsko — 1930. 1 r.
Kožuhe — P. Doboj, O. Osječani — 1895. 2 r.
Kvaternikovo Brdo — P. Doboj, O. Eugen Kvaternik — 1908. 1 r.
Ljeskove vode — P. Doboj, O. Bukovica — 1 r.
Miljkovac — P. Doboj, O. Kvaternikovo Brdo — 1921. 1 r.
Osječani — P. O. Osječani — 1858. 3 r.
Rudanka — P. Doboj, O. Bukovica — 1 r.
Sjenina — P. Doboj, O. Osječani — 1926. 1 r.
Stanovi — P. Doboj, O. Bukovica — 1926. 1 r.

KOTAR: GRAČANICA

Boljanić — P. Gračanica, O. Karanovac — 1897. 3 r.
Bos. Petrovo Selo — P. O. — 1927. 2 r.
Briješnica — P. Gračanica O. Stanić Rieka
Doborovci — P. Gračanica, O. Dobrovci — 2 r.
Donji Skipovac — P. Gračanica, O. Lukavica — 1900 1 r.
Gornji Skipovac — P. Gračanica, O. Lukavica — 1930. 1 r.
Gračanica — P. O. — 1886. 9 r.
Kakmuž — P. O Bosansko Petrovo Selo — 1925. 2 r.
Lukavica — P. Gračanica, O. Lukavica — 1930. 1 r.
Orahovica — P. Gračanica, O. Orahovica — 1934. 1 r.
Porječina — P. Porječina, O. Gračanica — 1894. 1 r.
Sočkovac — P. Gračanica, O. Karanovac — 1931. 2 r.

KOTAR: KLADANJ

Drecelj — P. O. Olovo — 2 r.
Kladanj — P. O. — 1882. 3 r.
Olovo — P. O. — 1912. 2.
Solun — P. O Olovo — 1922. 1 r.
Stupari — P. Kladanj, O. Stupari — 1 r.

KOTAR: MAGLAJ

Bočinja — P. O. Maglaj — 1926. 1 r.
Bukovica Donja — P. Puračić ,O. Maglaj — 1 r.
Maglaj — P. O. 1884. — 7. r.
Radunice — P O. Maglaj.
Rakovac Donji — P. O. Maglaj — 1930. 1 r.
Rukovac Gornji — P. O. Maglaj — 1933. 1 r.
Ševarlije — P. Doboj, O. Osojnica —1932. 1 r.
Trbuk — P. Maglaj, O. Osojnica — 1912. 2 r.

KOTAR: TEŠANJ

Gojakovac — 1 r.
Jelah — P. Tešan, O. Jelah — 2 r.
Miljanovci — P. Tešanj, O. Jelah — 1896 1 r.
Omanjska — P. O. Tešanj — 1899 1 r.
Stanari — P. O. Tešanj — 1899 1 r.
Šije — P. O. Tešanj — 1912 1 r.
Tešanj — P. O. — 1886. 6 r.
Tešanjka — P. O. Tešanj - 1908. 2 r.

KOTAR: TUZLA

Bistarac — P. O. Lukavac — 1929. 1 r.
Bukinje — P. Tuzla, O. Bukinje — 1931. 2 r.
Donje Dubrave — P. Tuzla, O. Vukovije — 1913. 2 r.
Donje Lieno Brdo — Duboštica
Đurđevik — P. Tuzla, O. Živinice — 1911. 2 r.
Gornja Jesenica — P. Tuzla, O. Lisovići — 1910. 1 r.
Gornja Tuzla — P. Tuzla, O. Gornja Tuzla — 1883. 2 r.
Kiseljak — P. O. — 1899. 2 r.
Lopare — P. Brčko, Gornja Tuzla — 1920. 2 r.
Lukavac Turski — P. O. Lukavac — 1912. 2 r.
Lukavac tvornica — P. O. Lukavac — 1919. 3 r.
Ljepunice (1 odj. u Dobrinju) — P. Tuzla, O. Bukinje — 1909. 2 r.
Ljubače — P. Tuzla, O. Bukinje — 1908. 2 r.
Miričina — P. Puračić, O. Dobošnica — 1 r.
Panjik — P. O. Puračić — 1927. 1 r. Đ
Požarnica — P. Tuzla, O. Gornja Tuzla — 1 r.
Poljice — P. O. Puračić — 2 r.
Podgajevi — P. Zavidovići, O. Careva Ćuprija — 8 r.
Priboj — P. Priboj, O. Gornja Tuzla — 1881. 2 r.
Puračić — P. O. — 1884 3 r.
Seona — P. Tuzla, O. Dobožnica (Gnojnica) — 1932. 1 r.
Smoluča — P. O. Lukavac Turski — 1925. 2 r.
Tobut — P. Tuzla, O. Gornja Tuzla — 1935. 2 r.
Tupković — P. Tuzla, O. Vukovje — 1928.
Turija — P. O. Puračić — 1925. 1 r.
Tuzla — P. O. — mješ. I. 1892. 12 r. mješ. II. 1903. 12. r
Tuzla Kreka — P. O. Kreka — 1897. 6 r.
Živinice — P. Tuzla, O. Živinice — 1931. 1 r.
Živinice Turske — P. Tuzla, O. Živinice —1931. 1 r.

KOTAR: ZVORNIK

Branjevo — P. O. — 1893. 4 r.
Kalesija — P. Kalesija, O. Spreča — 1906. 3 r.
Kozluk — P. Zvornik, O. Kozluk — 1885. 2 r.
Liešanj — P. O. Drinjača — 2 r.
Rastošnica — P. Zvornik, O. Rastošnica — 1934. 2 r.
Skočić — Zvornik, O. Kozluk — 1882. 2 r.
Šepak — P. O. Branjevo — 1929. 2 r.
Teočak — P. O. Zvornik — 1933. 1 r.
Tršić — P. Zvornik, O. Kozluk — 1921. 2 r.
Zvornik — P. O 1888. 7 r.

XIX. VELIKA ŽUPA VINODOL-PODGORJE (SENJ)

KOTAR: BRINJE

Brinje — P. O. — 1772. 8 r.
Donja Kamenica — P. Križpolje, O. Jezerane — 1935. 2 r.
Draškovica — P. O. Brinje — 1923. 1 r.
Gostovo Polje — P. O. Brinje — 1939. 1 r.
Jezerane — P. O. — 1879. 3 r.
Križpolje — P. Križpolje, O. Jezerane — 1830. 4 r.
Letina — P. O. Brinje — 1897. 2 r.
Lipice — P. Stajnica, O. Jezerane — 1900. 2 r.
Plaščica — P. O. Brinje — 1936. 2 r.
Prokike — P. Žuta Lokva, O. Brinje — 1880. 2 r.
Rapain Klanac — P. Žuta Lokva, O. Brinje — 1923. 2 r.
Stajnica — P. Stajnica, O. Jezerane — 1831. 3 r.
Škalić — P. O. Brinje — 1910. 2 r.
Tužević — P. O. Brinje — 1923. 1 r.
Vodoteč — P. O. Brinje — 1894. 2 r.
Županj-dol —P. Žuta Lokva, O. Brinje — 1937. 1 r..

KOTAR: CRIKVENICA

Blaškovići -- P. O. Grižane — 1885. 2 r.
Crikvenica — P. O. 1786. 6 r.
Drivenik — P. Driveničk: Zagrad, O. Drivenik — 1856. 2 r.
Grižane — P. O. 1857. 3 r.
Ladvić — P. O. Crikvenica — 1920. 1 r.

Selce — P. O. — 1847. 3 r.
Sv. Jakov Šiljevica — P. O. 1895. 2 r.
Sveta Jelena — P. Sv. Jelena, O. Crikvenica — 1898. 3 r.
Tribalj — P. Tribalj, O. Grižane Belgrad — 1859. 2 r.

KOTAR: KARLOBAG

Barbat na Pagu — P. O. Novalja — 1911. 1 r.
Barić-Draga — P. O. Karlobag — 1924. 2 r.
Baške Oštarije — P. O. Karlobag — 1899. 1 r.
Cesarica — P. O. Karlobag — 1885. 1 r.
Cesarički Sušanj — P. O. Karlobag — 1909. 2 r.
Dinjiška — P. O. Pag — 1933. 1 r.
Jakišnica — P. O. Novalja — 1 r.
Karlobag — P. O. — 1876. 4 r.
Kolan — P. O. Novalja — 1903, 2 r,
Lukovo Šugarje — P. O. Karlobag — 1908. 1 r.
Lun — P. O. Novalja — 1890. 2 r.
Metajna — P. O. Novalja — 1936. 1 r.
Novalja — P. O. — 1882. 6 r.
Pag — P. O. — dječačka 1825. 7 r. — djevojačka 1906. 4 r,
Povljana — P. O. — 1927, 1 r,
Ravni Dabar — P. O. Karlobag — 1929. 1 r.
Seline — P. Sv. Juraj, O. Starigrad — 1 r.
Stara Novalja — P. O. Novalja — 1936. 2. r.
Stari grad Paklenica — P. O. Starigrad — 1 r.
Vidasi — P. O. Novalja — 1941. 1 r.
Tribanj — P. O. Starigrad — 1 r.
Vlašići — P. O. Pag — 1928. 1 r.

KOTAR: KRALJEVICA

Bakarac — P. Bakarac, O. Križišće — 1893. 1 r.
Hreljin — P. O. — 1854. 4 r.
Kraljevica — P. O. — 1896. 2 r,
Križišće — P. O. 1885. 2 r.
Šmrika — P. O. Kraljevica — 1894. 2 r.
Zlobin — P. O. Hreljin — 1882. 1 r.

KOTAR: NOVI

Bribir — P. O. — 1787. 4 r.
Klenovica — P. Novi Vinodol, O. Ledenice — 1928. 1 r.
Krmpote — P. Novi Vinodol, O. Ledenice — 1873. 2 r.
Krmpotska Luka — P. Novi Vinodol, O. Ledenice — 1929. 1 r.
Ledenice — P. Novi Vinodol, O. Ledenice — 1870. 2 r.
Mataija Draga — P. Novi Vinodol, O. Ledenice — 1933. 1r.
Novi — P. O. — 1786. 2 r.
Povile — P. Novi Vinodol, O. Ledenice — 1921. 1 r.
Trbotinj — P. O. Novi — 1936. 2 r.
Zugon — P. O. Novi — 1920. 1 r.

KOTAR: SENJ

Alan — P. O. Krivi Put — 1902. 1 r.
Baričević-Selo — P. O. Jablanac — 1935. 1 r.
Bilopolje — P. O. Sv. Juraj — 1939. 1 r.
Bunica — P. O. Krivi Put -
Donja Klada — P. D. Starigrad, O. Jablanac — 1939. 1 r.
Jablanac — P. O. 1900. 3 r.
Krasno — P. Starigrad, O. Jablanac — 1941. 3 r.
Krivi Put — P. O. — 1868. 3 r.
Liskovac —P. O. Sv. Juraj — 1936. 1 r.
Lukovo — P. O. Sv. Juraj — 1894. 1 r.
Mrzli Dol — P. O. Krivi Put — 1940. 1 r.
Oltari — P. O. Sv Juraj — 1903, 1 r.
Prizna — P. O. Jablanac — 1908. 2 r.
Senj — P. O. — 1870. 6 r.
Senjska Draga — P. Senj, O. Sv. Juraj — 1903 1. r.
Starigrad Donji — P. D. Starigrad, O. Jablanac — 1 r.
Starigrad Gornji — P. Starigrad, O. Jablanac — 1 r.
Sveti Juraj — P. O. 1775. 2 r.
Velike Brisnice — P. D. Starigrad, O. Jablanac — 1926. 1 r.
Veljun — P. O. Krivi Put — 1940. 1 r.
Vrataruša — P. Senj, O. Krivi Put — 1936. 1 r.

XX. VELIKA ŽUPA VRHBOSNA (SARAJEVO)

KOTAR: VIŠEGRAD

Bielo Brelo — P. Uvac, O. Bielo Brdo — 1904. 2 r.
Bjelajci — P. Višegrad, O. Dobrun — 1 r.
Bos. Jagodina — P. Višegrad, O. Dobrun — 1 r.
Cvrkote — P. Rudo, O. Sokolovići — 1 r.
Dobrun — P. Višegrad, O. Dobrun — 1927. 2 r.
Dobrunska Rieka — P. Viegrad, O. Dobrun — 1920. 1 r.
Drinsko — P. Višegrad, O. Sokolovići — 1 r.
Gaočići — P. Rudo, O. Sokolovići — 1929. 1 r.
Gornja Lieska — P. Višegrad, O. Orahovci — 1927. 1 r.
Gornje Vardište — P. Bielo Brdo, O. Višegrad — 1912. 1 r.
Mioče — P. Uvac, O. Mioče — 1920. 2 r.
Mokronoge — — P. Uvac, O. Mioče — 1 r.
Oskoruša — P. Zenica, O. Mioče — 1 r.
Prelovo — P. Višegrad, O. Žlieb — 1928. 1 r.
Rudo — P. O. — 1907. 5 r.
Rujišta — P. Viegrad, O. Žlijeb — 1 r.
Štrpci — P. Uvac, O. Bielo Brdo — 1902. 2 r.
Uvac — P. Uvac, O. Bielo Brdo — 2 r.
Vardište — P. Bielo Brdo, O. Brdo — 2 r.
Veletovo — P. Višegrad, O. Dobrun — 1920. 2 r.
Višegrad — P. O. — mužka 1882. 8 r. Ženska 1920. 4
Žlieb — V. Višegrad, O. Žlieb — 1885. 2 r.

KOTAR: VLASENICA

Biele Vode — P. Rogatica, O. Knežina — 1 r.
Donji Zalukovi k— P. Vlasenica, O. D. Zalukovih — 1932. 1 razred.
Han—Piesak — P. O. — 1910. 1 r.
Knežina — P. O. Vlasenica — 1900, 2 r.
Kram — P. O. Han Piesak — 1924. 1r.
Milići — P. Han Piesak, O Milići — 1909. 1 r.
Nova Kasaba — P. Drinjača — 1932. 2 r.
Papraća — P. Vlasenica, O. Papraća — 1910. 1 r.
Pjenovac — P. Vlasenica, O. Knežina — 2 r.
Pomol Derventa — P. Vlasenica, O. Derventa — 2 r.
Šejkovići — P. Vlasenica, O. Šejkovići — 1905. 1r.
Vacetina — P. Zvornik, O. Papraća — 1926. 1 r.
Vlasenica — P. O. — 1881. 6 r.
Žeravice — P. Vlasenica, O. Knežina — 1 r.

KOTAR SARAJEVO II. KOTAR

Bjelogorci — P. O. Pale. — 1928. 1 r.
Blažuj — P. O. Pale — 1928. 1 r.
Delijaš — P. O. Trnovo — 4 r.
Dobro Polje — P. O. Trnovo — 1926. 1 sr.
Dovlići — P. O. — 1926. 1 r.
Hrasnica — P. O. Ilidža 1908. 2 r.
Ilidža — P. O. — 1894. 13 r.
Kijevo — P. O. Trnovo — 1 r.
Kadino Selo — P. O. Pale — 1 r.
Kobiljdo — P. O. Ilidža — 1901. 4 r.
Ledići — P. O. Trnovo — 1 r.
Mokro — P. O. Pale — 1920. 2 r.
Naromanija — P. — 1 r.
Nehorići — P. O. Pale
Pale I. — P. O. 1920. 7 r. II. Dječji dom — P. O. — 1 r.
Petrovići — P. O. Pale — 1927. 2 r.
Podvitez — P. O. Pale — 1922. 2 r.
Presjenica — P. O. Trnovo — 1926. 1 r.
Trnovo — P. O. — 1888. 2 r.
Vojkovići — P. O. Ilidže — 1920. 3 r.
Zagora — 2 r.
Zečići — P. O. Pale — 1 r.

KOTAR: SREBRENICA

Bjelovac — P. O. Bratunac — 2 r.
Božići — P. O. Skelani — 1 r.
Božići — P. O. Skelani — 1 r.
Bratunac — P. O. 1895. 2 r.
Crvica — P. O. Skelani — 1928. 2 r.
Drinjača — P. O. — 1903. 3 r.
Đurđevac — P. Srebrenica, O. Osatica, sjed. Karina
Fakovići —P. Bratunac, O Fakovići — 1903. 2 r.
Karina — P. Srebrenica, O. Osatica-Karina — 1931. 1 r.
Kravica — P. Drinjača, O. Kravica — 1891. 1 r.
Krnići — P. O. Skelani — 1930. 2 r.
Polom — P. Drinjača, O. Kravica — 1 r.
Ratkovići — P. Bratunac, O. Fakovići — 1901. 1 r.
Skelani — P. Bratunac, O. Fakovići — 1904. 2 r.
Slapašnica — P. O. Bratunac — 1 r.
Srebrenica — P. O. — 1880. 3 r.
Tegare — P. Bratunac, O. Fakovići — 1 r.
Toplica — P. Srebrenica, O. Osatica — 2 r.
Žljebac — P. Bratunac, O. Fakovići — 1926. 2 r.

KOTAR: ROGATICA

Borike — P. Rogatica O. Borike-Lieska — 1917. 2 r.
Brčigovo — P. Rogatica — Okolica — 1928. 1 r.

Čavarine — P. Rogatica, O. Sokolac-Glasinac — 1928. 2 r.
Dobra Voda — 1 r.
Dolovi — P. Rogatica, O. Sokolovići — 1 r.
Gornja Prača — P. O. Prača — 1934. 1 r.
Jasenice — P. O. Rogatica — 1 r.
Klečkovac — P. Rogatica, O. Sokolovići — 1920. 2 r.
Međeđa — P. Rogatica, O. Ustiprača — 1912. 2 r.
Mesići — P. O. Rogatica — 1927. 1 r.
Osova — P. Rogatica, O. Borika-Lieska — 1914. 2 r.
Pešurići — P. Rogatica, O. Borika-Lieska — 1928. 1 r.
Podgaj — P. O. Rogatica — 1928. 1 r.
Podgrab — P. O. Prača — 2 r.
Podromanija — P. Rogatica, O. Sokolac — 1928. 2 r.
Podžeplje — P. Han-Piesak, O. Žepa — 1928. 1 r.
Prača — P. O. — 1896. 2 r.
Rakitnica — P. Rogatica, O. Sokolovići — 1928. 1 r.
Renovica — P. O. Prača — 1928. 2 r.
Rogatica — P. O. — I. 1879. 5 r.; II. 5 r.
Sjeversko — P. Rogatica, O. Borika-Lieska — 1926. 2 r.
Sljedovići — P. Rogatica, O. Ustiprača — 1925. 1 r.
Sokolac — P. Rogatica, O. Sokolac — 1912. 2 r.
Stjenice — P. Rogatica, O. Prača — 1912. 2 r.
Ustiprača — P. Rogatica, O. Ustiprača — 1929. 1 r.
Žepa — P. Han Pijesak, O., Žepa-Borovac — 1926. 2 r.
Žljebovi — P. Rogatica, O. Sokolovići — 1927. 1 r.

SARAJEVO: GRAD. ŠKOLSKO NADZORNIČTVO

I. mješ. pučka škola — 22 r.
II. „ „ „ — 17 r.
III. „ „ „ — 1897. 14 r.
IV. „ „ „ — 1910.
V. „ „ „ — 1894. 6 r.
VI. „ „ „ — 1919. 9 r.
VII. „ „ „ — 1929. 13 r.
Dječji dom 1942. 2 r.

SARAJEVO GRAD. II. ŠKOLSKO NADZORNIČTVO

VIII. mješ. pučka škola — 1898. 18 r.
IX. „ „ „ — 8 r.
X. „ „ „ — 1924. 7 r.
XI. „ „ „ — 1929. 18 r.
XII. „ „ „ — 1927. 17 r.
XIII. „ „ „ — 26 r.
XIV. „ „ „ — 26 r.

KOTAR: SARAJEVO — I. KOTAR

Alipašin Most — P. Alipašin Most, O. Rajlovac — 1931. 2 r.
Bojnik — P. Reljevo, O. Rajlovac — 1935. 1 r.
Brlozi — P. Sarajevo, O. Koševo — 1932. 1 r.
Donji Čevljanovići — P. Semizovac, O. Ozren — 1935. 1 r.
Gornji Čevljanovići — P. Semizovac, O. Ozren — 1908. 1 r.
Gornja Vogošća — P. Sarajevo, O. Koševo — 1930. 2 r.
Hadžići — P. Pasarić, O. Bjelašnica — 1911. 5 r.
Hreša — P. Sarajevo, O. Koševo — 1927. 1 r.
Ilijaš — P. Semizovac, O. Rajlovac — 1879. 4 r.
Kalauzlovići — P. Semizovac, O. Ozren — 1931. 1 r.
Kaljina — 2 r.
Kamenica — P. O. Rajlovac — 1 r.
Kobilja Glava — P. Sarajevo, O. Koševo — 1 r.
Kulliješ — P. Pazarić, O. Bjelašnica — 1899. 2 r.
Nišići — P. Semizovac, O. Ozren — 1906. 2 r.
Pazarić — P. Pazarić, O. Bjelašnica — 1895. 4 r.
Podlipnik — P. Semizovac, O. Ozren — 1928. 1 r.
Rakovica — P. Hidža, O. Bjelašnica — 1926. 2 r.
Križanje — P. O. Ilidže — 2 r.
Raštelica — P. Pazarić, O. Bjelašnica — 1 r.
Reljevo I. škola — P. Reljevo, O. Rajlovac — 1918. 4 r.
Reljevo II. škola — P. Reljevo, O. Rajlovac — 1 r.
Semizovac — P. Semizovac, O. Rajlovac — 1912. 4 r.
Srednje — P. Semizovac, O. Ozren — 1925. 1 r.
Tarčin — P. Pazarić, O. Bjelašnica — 1929. 3 r.
Vlakovo — P. Ilidža, O. Bjelašnica — 1 r.

KOTAR: ČAJNIČE

Batkušići — P. Čajniče, O. Baktušići — 1931. 1 r.
Čajniče — P. O. — 1820. 4 r.
Donja Sopotnica — P. Goražde, O. Podhranjen — 3 r.
Goražde — P. O. Goražde — 1888. 7 r.
Ilovača — P. Foča, O. Vranići — 1 r.
Međuriečje — P. Čajniče, O. Batovo — 1892. 2 r.
Metaljka — P. Čajniče, O. Miletkovići — 1934. 1 r.
Miletkovići — P. O. Miletkovići — 1928. 1 r.
Miljeno — P. Čajniče, O. Miljeno — 1910. 2 r.
Odžak — P. Goražde, O. Podhranjen — 1930. 1 r.
Osanica — P. Foča, O. Vranići — 1931. 1 r.
Šahdani — P. Čajniče, O. Batovo — 1931. 1 r.
Zaborak — P. Čajniče, O. Miletkovići — 1909. 1 r.

KOTAR: FOČA

Bastasi — P. Foča, O. Dragočava — 1 r.
Borovnići — P. O. Foča — 1 r.
Crnetići — P. O. Foča — 1 r.
Cvilin — P. O. Foča — 1 r.
Čelebići — P. O. Foča — 1905. 1 r.
Čelikovo Polje — P. Foča, O. Dragočava — 1 r.
Donje Papratno — P. Foča, O. Slatina — 1 r.
Dragočava — P. Foča, O. Dragočava — 1 r.
Foča — P. O. — mužka 1888. 7 r. ženska 1922, 4 r.
Godieno — P. Foča, O. Slatina — 1 r.
Hotovlje — P. O. Kalinovik — 1 r.
Igoč — P. Foča, O. Zakmur — 1 r.
Jabuka — P. Foča, O. Dragočava — 1 r.
Ječeč — P. Foča, O. Miljevina — 1908. 2 r.
Kalinovik — P. O. — 1888. 2 r.
Kazani — 1 r.
Kozja Luka — P. Goražde, O. Ustikolina — 1 r.
Krna Jela — P. Foča, O. Čelebić — 1 r.
Kruševo — F. Foča, O. Zakmur — 1 r.
Kunovo — P. Foča, O. Čelebić — 1 r.
Kuta — P. O. Kalinovik — 1 r.
Meštrovac — P. Foča, O Čelebić — 1931. 1 r.
Miljevina — P. Foča, O. Miljevina — 1932. 1 r.
Mirići — P. Foča, O. Dragočava — 1933. 1 r.
Mirjanovići — P. Foča, O. Ustikolina — 1 r.
Mješaja — P. Foča, O. Zakmur — 1 r.
Mrežice — 1 r.
Ocrkalje-Miljevine — P. Foča, O. Miljevina — 1 r.
Platice — P. Foča, O. Slatina — 1 r.
Popov Most — P. Foča, O. Popov Most — 1912. 2 r.
Predjel — P. Foča, O. Zakmur — 1 r.
Previla — P. Foča, O. Ustikolina — 1931. 1 r.
Ravne Njive — P. Čajniče, O. Batovo — 1 r.
Rodielj — P. Foča, O. Dragočava — 1 r.
Slatina — P. Foča, O. Slatina — 1929. 1 r.
Štović — P. Foča, O. Zakmur — 1 r.
Šubi — P. Foča, O. Slatina — 1 r.
Ustikolna — P. Foča, O. Ustikolina — 1908. 3 r.
Varoš — P. Foča, O. Miljevina — 1 r.
Vihovici — P. O. Kalinovik — 1929. 2 r.
Vikoč — P. Foča, O. Slatina — 1925. 1 r.
Zavodišta — 1 r.

XXI. VELIKA ŽUPA VUKA (VUKOVAR)

KOTAR: HRVATSKA MITROVICA

Bosut — P. Sriemska Rača, O. Bosut — 1808. 2 r.
Čalma — P. O. — 1763. 2 r.
Divo. — P. Čalma, O. Divoš — 1845. 5 r.
Grgurevci — P. O. — 1853. 4 r.
Hrvatska Mitrovica — P. O. — dječačka 1750, 11 r. djevojačka 1750. 10 r., mješovita 1914. 4 r.
Grk — P. O. — 1750. 5 r.
Jarak — P. Hrtkovci, O. Jarak — 1750. 3 r.
Kuzmin — P. O. — 1859. 9 r.
Laćarak — P. O. — 1760. 10 r.
Ležimir — P. Hrvatska Mitrovica O. Ležimir — 1770. 4 r.
Manđelos — P. Hrvatska Mitrovica, O. Manđelos — 1810. 3 r.
Martinci — P. O. — 1770. 10 r.
Sriemska Rača — P. O. — 1875. 2 r.
Šašinci — P. Sriemska Rača, O. Šašinci — 1888. 5 r.
Šišatovci — P. Hrvatska Mitrovica, O. Ležimir — 1 r.
Šuljam — P. Grgurevci, O. Šuljam — 1815. 3 r.

KOTAR: HRVATSKI KARLOVCI

Beška — P. O. — 1858. 6 r.
Bukovac — P. O. — 3 r.
Čortanovci — P. O. — 1790. 3 r.
Hrvatski Karlovci — P. O. — 1795. 13 r.
Inđija — P. O. — 1780. 6 r.
Kamenica na Dunavu — P. O. — 1702. 7 r.
Krčedin — P. O. — 6 r.
Ledinci — P. Kamenica na Dunavu, O. Ledinci — 3 r.
Moja Volja — P. O. Inđija — 1931. 1 r.

Ljukovo — P. O. Inđija — 1931. 1 r.
Petrovaradin I. — P. O. — 7 r.
Petrovaradin II. — P. O. — 2 r.

KOTAR: ILOK

Banoštar — P. Čerević, O. Banoštar — 1820. 3 r.
Beočin selo — P. O. — 1820. 3 r.
Bingula — P. Erdevik, O. Bingula — 1809. 5 r.
Čerević — P. O. — 1825. 9 r.
Erdevik — P. O. — 1814. 9 r.
Ilok — P. O. — mješovita 1771. 9 r.; slovačka 1922. 3 r.
Ljuba — P. O. Erdevik — 2 r.
Mohovo — P. Lovas, O. Mohovo — 1848. 1 r.
Molovin — P. Ilok, O. Molovin — 1772. 2
Naseobina Lug — P. O. Susek — 1911. 2 r.
Neštin — P. Neštin, O. Ilok — 1750. 3 r.
Planinsko Grabovo — P. Čerević, O. Planinsko Grabovo — 1625. 1 r.
Sot — P. Šid, O. Sot — 1854. 3 r.
Susek — P. O. — 1770. 4 r.
Sviloš — P. O. Susek — 1805. 1 r.
Šarengrad — P. O. — 1874. 3 r.
Vizić — P. O. Neštlin — 1716. 2 r.

KOTAR: IRIG

Bešenovo-Prnjavor — P. Ruma, O. Bešenovo — 1921. 1 r.
Bešenovo-Selo — P. Ruma, O. Bešenovo — 1830. 2 r.
Grgeteg — P. Irig, O. Nenadin — 1874 1 r.
Irig — P. O. — 1830. 12 r.
Jazak — P. Vrdnik, O. Jazak — 1889. 4 r.
Krušedol-Prnjavor — P. Beška, O. Rušedol — 1870. 2 r.
Krušedol-Selo — P. Beška, O. Krušedol — 1876. 2 r.
Maradik — P. Beška, O. Maradak — 1826, 7 r,
Neradin — P, Irig, O. Neradin — 1800, 3 r,
Pavlovci — P. — P. O. — 1791. 2 r.
Rakovac — P. Kamenica na Dunavu, O. Rakovac — 1887 2 razreda.
Remeta Mala — P. Vrdnik, O. Jazak — 1877. 1 r.
Remeta Velika — P. Beška, O. Krušedol — 1 r.
Rivica — P. Irig, O. Rivice — 1700. 2 r.
Šatrinci — P. Irig, O. Nenadin — 1876. 2 r.
Vrdnik — P. O. — 1806. 10 r.

KOTAR: RUMA

Brestač — P. Buđanovci, O. Brestač — 1850. 3 r.
Buđanovci — P. O. — 5 r.
Dobrinci — P. Putinci, O. Dobrinci — 1809. 4 r.
Donji Petrovci — P. Putinci, O. Donji Petrovci — 1789. 3 razreda.
Donja Tovarnik — P. Nikinci, O. Donji Tovarnik — 1875. 2 r.
Grabovci — P. O. 1878. 5 r.
Hrtkovci — P. O. — 8 r.
Klenak — P. O. 4 r.
Kraljevci — P. Ruma, O. Kraljevci — 1797. 2 r.
Mali Radinci — P. Ruma, O. Mali Radinci — 1892. 1 r.
Nikinci — P. O. 1822. 7 r.
Ogar — P. Grabovci, O. Ogar — 1879. 3 r.
Pećinci — P. Putinci, O. Pećinci — 1762. 3 r.
Platićevo — P. O. — 1889. 4 r.
Popinci — P. Putinci, O. Popinci — 1766, 3 r.
Prhovo — P. Šimanovci, O. Prhovo — 3 r.
Putinci — P. O. — 1845. 3 r.
Ruma — P. O. — 1762. 17 r.
Sibač — P. O. Buđanovci — 3 r.
Stejanovci — P. Ruma, O. Stejanovci — 1777. 2 r.
Subotište — P. Buđanovci, O. Subotište — 1851. 2 r.
Vel. Radinci — P. Ruma, O. Vel. Radinci — 1840. 2 r.
Vitojevci — P. O. Grabova — 1 r.
Voganj — P. Ruma, O. Voganj — 4 r.
Žarkovac — P. O. Putinci — 1928. 1 r.

KOTAR: STARA PAZOVA

Belegiš — P. O. 1795. 7 r.
Golubinci — P. O. — 1784. 12 r.
Novi Banovci — P. Nova Pazova, O. Novi Banovci — 1750. 2 razreda.
Novi Karlovci — P. O. — 1780. 9 r.
Novi Slankamen — P. O. — 1831. 11 r.
Sriemski Mihaljevci — P. O. — 1870. 3 r.
Stara Pazova — P. O. — 1887. 5 r.
Stara Pazova-slovačka — P. O. — 1770. 16. r.
Stari Banovci — P. O. — 1765. 5 r.
Stari Slankamen — P. O. — 2 r.
Surduk — P. O. — 1773. 4 r.
Vojka — P. O. — 1874. 8 r.
Novoslankamenski Vinogradi — P. O. Novi Slankamen — 1926. 1 r.
Nova Pazova — P. O. — 1791. 12 r.

KOTAR: ŠID

Adaševci — P. O. — 1778. 5 r.
Bačinci — P. Kukujevci, O. Bačinci — 1805. 4 r.
Bapska Novak — P. Šid, O. Bapska Novak — 1833. 4 r.
Batrovci — P. Šid, O. Batrovci — 1885. 2 r.
Berkasovo — P. Šid, O. Berkasovo — 1788. 3 r.
Bikić-Dol — P. Šid, O. Berkasovo — 1942. 1 r.
Gibarac — P. Šid, O. Gibarac — 1853. 2 r.
Ilača — P. O. — 1842. 2 r.
Ilinci — P. Tovarnik, O. Ilinci — 1841. 3 r.
Ivanci — P. O. Ilača — 1935. 1 r.
Jamena — P. O. — oko 1700. 4 r.
Kukujevci — P. O. — 1835. 5 r.
Lipovac — P. O. — 1831. 2 r.
Mala Vašica — P. Šid, O. Mala Vašica — 5 r.
Morović — P. O. — 1833. 5 r.
Privina Glava — P. Šid, O. Berkasovo — 1891. 1 r.
Strošinci — P. O. — 1853. 2 r.
Šid — P. O. — 1841. 12 r.
Šidski Banovci — P. O. — 1792. 1 r.
Tovarnik — P. O. — 1800. 5 r.

KOTAR: VINKOVCI

Andrijaševci — P. Rokovci, O. Andrijaševci — 1824. 5 r.
Apševci — P. O. Niemci — 1830. 1 r.
Cerna — P. O. 1829. 5 r.
Donje Novo Selo — P. Niemci, O. D. Novo Selo — 1831. 1 r.
Đeletovci — P. O. Niemci — 1816. 1 r.
Ivankovo — P. O. — 1764. 2 r.
Jarmina — P. Ivankovo, O. Jarmina — 1834. 3 r.
Komletinci — P. O. — 1830. 3 r.
Mirkovci — P. Vinkovci, O. Mirkovci — 1750. 3 r.
Niemci — P. O. — 1766. 5 r.
Novi Jankovci — P. Stari Jankovci, O. Novi Jankovci — 1895. 1 r.
Novi Mikanovci — P. Stari Mikanovci, O. Vođinci — 1844. 2 razreda.
Orolik — P. O. — 1880. 3 r.
Otok — P. O. — 1807. 5 r.
Podgrađe — P. O. Niemci — 1830. 1 r.
Privlaka — P. O. — 1830. 3 r.
Prkovci — P. O. Retkovci — 1831. 1 r.
Retkovci — P. O. — 1831. 3 r.
Slakovci — P. O. — 1750. 2 r.
Sriemske Laze — P. Slakovci, O. Sriemske Laze — 2 r.
Stari Jankovci — P. O. — 1834. 4 r.
Stari Mikanovci — P. O. — 1832. 4 r.
Šiškovci — P. O. Cerna — 1874. 1 r.
Vinkovački Banovci — P. O. Niemci — 1894. 1 r.
Vođinci — P. Ivankovo, O. Vođinci — 1830. 8 r.
Vinkovci — P. O. —
  dječačka — 1765. 16 r.
  djevojačka — 1815. 12 r.
Neudorf - Vinkovačko Novo Selo — P. Vinkovci, O. Vikovačko Novo Selo — 1853. 3 r.

KOTAR: VUKOVAR

Ada — P. Markušica, O. Laslovo — 1934. 2 r.
Antin — P. Gaboš, O. Antin — 1863. 2 r.
Berak — P. Orolik, O. Berak — 1846. 2 r.
Bobota — P. O. — oko 1800. 6 r.
Bogdanovci — P. Vukovar, O. Bogdanovci — 1859. 2 r.
Borovo-Selo — P. O. Borovo — 1606. 8 r.
Borovo-Bata — P. Borovo-Bata, O. Borovo — 1935. 12 r.
Bršadin — P. Borovo, O. Bršadin — 1851. 2 r.
Cerić — P. Nuštar, O. Cerić — 1852. 2 r.
Ćakovci — P. O. — 1840. 3 r.
Gaboš — P. O. — 1770. 2 r.
Klisa — P. O. Bobota — 1938. 1 r.
Križevci — P. Gaboš, O. Markušica — 1937. 1 r.
Lipovača — P. Borovo, O. Bršadin — 1937. 1 r.
Lovas — P. O. — 1780. 5 r.
Marinci — P. Nuštar, O. Marinci — 1868. 2 r.
Markušica — P. Gaboš, O. Markušica — 1808. 5 r.
Mikluševci — P. Sriemski Čakovci, O. Mikluševci — 1825. 3 razreda.
Negoslavci — P. Vukovar, O. Negoslavci — 1758. 4 r.
Nuštar — P. O. — 1819. 3 r.
Opatovac — P. Sotin, O. Opatovac — 1850. 2 r.
Ostrovo — P. O. — 1861. 2 r.
Pačetin — P. Borovo, O. Pačetin — 1820. 2 r.
Palača — P. Laslovo, O. Korog — 1924. 2 r.
Petrova Slatina — P. Ernestinovo, O. Markušica — 1933. 1 razred.
Petrovci — P. Vukovar, O. Petrovci — 1851. 3 r.
Silaš — P. Laslovo, O. Korog — 1931. 2 r.
Sotin — P. O. — 1800. 2 r.

Svinjarevci — P. Slakovci, O. Svinjarevci — 1869. 2 r.
Šodolovci — P. Ernestinovo, O. Markušica — 1930. 2 r.
Tompojevci — P. Sriemski Čakovci, O. Tompojevci — 1859. 2 razreda.
Tordinci — P. Ostrovo, O. Vukovar — 1863. 2 r.
Trpinja — P. O. — 1776. 5 r.
Vera — P. Trpinja, O. Vera — 1 r.
Vukovar — P. O. —
dječačka — 1736. 7 r.
djevojačka — 1866. 6 r.
mješovita — 1737. 6 r.
Vukovar Novi — P. O. Vukovar — 1892. 5 r.

KOTAR: ZEMUN

Ašanja — P. O. — 1852. 4 r.
Batajnica — P. O. — 1708. 9 r.
Bečmen — P. Surčin, O. Bečmen — 1872. 1 r.
Bežanija — P. Zemun, O. Bežanija — 1843. 5 r.
Bežanija Nova — P. Zemun, O. Bežanija — 4 r.
Boljevci — P. O. —
hrvatska — 1796. 5 r.
slovačka — 1874. 3 r.
Deč — P. Šimanovci, O. Deč — 1810. 3 r.
Dobanovci — P. O. —
hrvatska — 1825. 7 r.
slovačka — 1 r.
Jakovo — P. Surčin, O. Jakovo — 1873. 5 r.
Karlovčić — P. Šimanović, O. Karlovčić — 1801. 5 r.
Krnješevci — P. Stara Pazova, O. Krnješevci — 1851. 2 r.
Kupinovo — P. O. — 1703. 6 r.
Obrež — P. Kupinovo, O. Obrež — 1785. 3 r.
Petrovčić — P. Surčin, O. Petrovčić — 1859. 2 r.
Progar — P. Boljevci, O. Progar — 1838. 4 r.
Surčin — P. O. —
I. škola — 1701. 5 r
II. škola — 1870. 4 r.
Šimanovci — P. O. — 1841. 5 r.
Ugrinovci — P. Batajnica, O. Ugrinovci — 1810. 5 r.

GRAD ZEMUN

Zemun — P. O. —
I. škola — 14 r.
II. škola — 12 r.
III. škola — 7 r.
IV. škola — 4 r.
V. škola za sliepe
VI. škola za duševno zaostalu djecu
VII. željezničarska kolonija

XXII. VELIKA ŽUPA ZAGORJE (VARAŽDIN)

KOTAR: ČAKOVEC

Belica — P. Čakovec, O. Belica — 1861. 5 r.
Čakovec — P. O. — 1850. 9 r.
vježbaonica — P. O. — 1919. r.
Gardinovec — P. Čakovec, O. Belica — 1886. 4 r.
Gornji Kraljevec — P. O. Vratišinec — 1927. 3 r.
Gornji Mihaljevec — P. Macinec, O. Gor. Mihaljevec — 1860. 5 r.
Gornji Pustakovec — P. O. Čakovec — 1911. 2 r.
Hlapičina — P. O. Sv. Martin n/Muri — 1925. 2 r.
Ivanovec — P. O. Čakovec — 1871. 3 r.
Krištanovec — P. O. Vratišinec — 1927. 1 r.
Križovec — P. O. Vratišinec — 1890. 2 r.
Kuršanec — P. Čakovec, O. Strahominec — 1876. 2 r.
Macinec — P. O. 1859. 4 r.
Mačkovec — P. O. Čakovec — 1909. 2 r.
Mihovljan — P. O. Čakovec — 1902. 2 r.
Miklavec — P. Čakovec, O. Podturen — 1940. 2 r.
Mursko Središće — P. O. — 1896. 4 r.
Nedelišće — P. O. 1850. — 10 r.
Novo Selo — P. O. Čakovec — 1912. 2 r.
Peklenica — P. O. Vratišinec — 1926. 2 r.
Podturen — P. O. 1859. 5 r.
Preseka — P. O. Gornji Mihaljevec — 1896. 2 r.
Pribislavec — P. O. Čakovec — 1874. 4 r.
Pušćine — P. O. Nedelišće — 1926. 2 r.
Savska Ves — P. O. Čakovec — 1918. 2 r.
Selnica — P. O. Mursko Središće — 1894. 6 r.
Sivica — P. O. Podturen — 1904. 2 r.
Strahoninec — P. Čakovec, O. Strahoninec — 1860. 2 r.
Sv. Juraj na Bregu — P. Čakovec, O. Sv. Juraj na Bregu — 1849. 4 r.
Sv. Martin na Muri — P. O. 1840. 4 r.
Šenkovec — P. O. Čakovec — 1909. 2 r.
Štrukovec — P. O. Mursko Središće — 1926. 2 r.
Vratišinec — P. O. 1874. 2 r.
Zasadbreg — P. Čakovec, O. Sv. Juraj na Bregu — 1925. 4 r.
Žiškovec — P. O. Vratišinec — 1928. 1 r.

KOTAR: IVANEC

Bednja — P. O. 1839. 9 r.
Brezova Gora — P. Bednja, O. Cvetlin — 1929. 2 r.
Cvetlin — P. Bednja, O. Cvetlin — 1862. 2 r.
Druškovec — P. O. Maruševec — 1921. 4 r.
Ivanec — P. O. — dječačka 1839. 8 r., djevojačka 1867. 6 r.
Jurketinec — P. O. Maruševec — 1929. 2 r.
Kamenica Ivanečka — P. O. Ivanec — 1830. 8 r.
Klenovnik — P. O. Ivanec — 8 r.
Kuljevčica — P. O. Ivanec — 1879. 4 r.
Lepoglava — P. O. 1845. 10 r.
Maruševec — P. O. — 1840. 8 r.
Pahinsko — zavod za odgoj maloljetnika — 2 r.
Pleš Trakošćan — P. O. Bednja — 1929. 4 r.
Prigorec — P. O. Ivanec — 1929. 2 r.
Višnjica — P. Ivanec, O. Višnjica — 1839. 4 r.
Voća Donja — P. O. Maruševec — 1876. 6 r.
Voća Gornja — P. O. Maruševac — 1911. 4 r.
Vrbno — P. O. Bednja — 1868. 4 r.

KOTAR: KLANJEC

Cesargradski Dvori — P. O. Klanjec — 1931. 1 r.
Dubravica — P. O. 1860. 4 r.
Klanjec — P. O. 1842. 4 r.
Kraljevec na Sutli — P. O. 1849. 4 r.
Kumrovec — P. Klanjec, O. Zagorska Sela — 1889. 4 r.
Letovčan Novodvorski — P. O. Klanjec — 1912. 2 r.
Lučelnica — P. O. Klanjec — 1941. 2 r.
Luka — P. O. — 1873. 4 r.
Martinišće — P. O. Vel. Trgovišće — 1936. 4 r.
Strmec — P. O. Vel. Trgovišće — 1898. 2 r.
Sutlanska Poljana — P. O. Zagorska Sela — 1870. 4 r.
Tuhelj — P. O. 1836. 10 r.
Velika Erpenja — P. O. Vel. Trgovišće — 1843. 4 r.
Veliko Trgovišće — P. O. — 1891. 5 r.
Vižovlje — P. O. Vel. Trgovišće — 1940. 2 r.
Zagorska Sela — P. O. — 1829. 4 r.

KOTAR: KRAPINA

Đurmanec — P. O. 1876. 5 r.
Jazvine — P. O. Radoboj — 1938. 2 r.
Jesenje — P. O. Đurmanec — 1857. 2 r.
Krapina — P. O. — 1665. 12 r.
Lepajci — P. O. Začretje — 1898. 4 r.
Macelj — P. O. Đurmanec — 1941. 2 r.
Petrovsko — P. O. Petrovsko — 1867. 4 r.
Prigorje — P. O. Đurmanec — 1927. 2 r.
Radoboj — P. O. Radoboj — 1848. 5 r.
Svedruža — P. O. Petrovsko — 1928. 2 r.
Škarićevo — P. O. Petrovsko — 1931. 4 r.
Špičkovina — P. Bedekovčina, O. Zabok — 1938. 2 r.
Temovec — P. O. Začretje — 1940. 2 r.
Zabok — P. O. — 1852. 6 r.
Začretje — P. O. — 1837. 12 r.

KOTAR: LUDBREG

Bolfan — P. O. Ludbreg — 1853. 2 r.
Čukovec — P. O. Ludbreg — 1896. 2 r.
Duga Rieka — P. O. Ludbreg — 1848. 1 r.
Hrastovljan — P. O. Martijanec — 1930. 2 r.
Hrženica — P. O. Ludbreg — 1873. 2 r.
Ivančec — P. O. Rasinja — 1942. 2 r.
Kutnjak — P. O. Mali Bukovec — 1914. 2 r.
Kuzminec — P. O. Rasinja — 1841. 2 r.
Ludbreg — P. O. 1780. 8 r.
Ludbrežki Karlovec — P. O. Ludbreg — 1934. 2 r.
Mali Bukovec — P. O. — 1865. 4 r.
Martijanec — P. O. 1825. 4 r.
Podravska Selnica — P. O. Mali Bukovec — 1930. 1 r.
Poljanec — P. O. Martijanec — 1940. 2 r.
Rasinja — P. O. —
dječačka 1857. 2 r.
djevojačka 1877. 2 r.
Sesvete — P. O. Ludbreg — 1914. 2 r.

Slanje — P. O. Martijanec — 1911. 2 r.
Slokovec — P. O. Ludbreg — 1892. 2 r.
Struga — P. O. Ludbreg — 1877. 2 r.
Sv. Đurađ — P. O. Ludbreg — 1840. 4 r.
Sv. Petar — P. O. Mali Bukovec — 1865. 3 r.
Vel. Bukovec — P. O. Mali Bukovec —
dječačka oko 1830. 2 r.
djevojačka 1865. 2 r.

KOTAR: NOVI MAROF

Bisag — P. O. Gornja Rieka — 1857. 4 r.
Breznica — P. O. Breznički Hum — 1925. 2 r.
Breznički Hum — P. O. — 4 r.
Gornja Rieka — P. O. — 1861. 4 r.
Kaštelanec — P. O. Varaždinske Toplice — 1912. 2 r.
Ključ — P. O. Novi Marof — 1931. 2 r.
Kolarec — P. O. Gornja Rieka — 1931. 2 r.
Ljubešćica — P. Novi Marof, O. Ljubešćica — 1861. 4 r.
Madžarevo — P. O. Novi Marof — 1845. 4 r.
Novi Marof — P. O. — 1914. 3 r.
Podrute — P. Podrute, O. Novi Marof — 1929. 4 r.
Remetinec — P. O. Novi Marof — 1859. 4 r.
Svibovec — P. O. Varaždinske Toplice — 1864. 5 r.
Varaždinske Toplice — P. O. 1840. 8 r.
Visoko — P. O. Gornja Rieka — 1859. 4 r.

KOTAR: PREGRADA

Benkovo — P. O. Pregrada — 1931. 3 r.
Desinić — P. O. — oko 1875. 9 r.
Gorjakovo — P. O. Pregrada — 1932. 2 r.
Vel. Horvatska — P. O. Desinić — 1914. 4 r.
Kostel — P. Kostel, O. Pregrada — 1855. 2 r.
Krapinske Toplice — P. O. — 1845. 13 r.
Lovreća Sela — P. O. Krapinske Toplice — 1896. 4 r.
Lupinjak — P. O. Hum na Sutli — 1934. 2 r.
Pregrada — P. O. — 1843. 9 r.
Prišlin — P. O. Hum na Sutli — 1842. 5 r.
Sopot — P. O. Pregrada — 1906. 2 r.
Taborsko — P. O. Hum na Sutli — 1841. 7 r.
Vinagora — P. Vinagora, O. Desinić — 1855. 4 r.

KOTAR: PRELOG

Cirkovljan — P. O. Donji Kraljevec — 1888. 4 r.
Čukovec — P. O. Draškovec — 1928. 2 r.
Dekanovec — P. O. — između 1801.—1850. 6 r.
Domašinec — P. O. Dekanovec — 1876. 6.
Donja Dubrava — P. O. — 1845. 7 r.
Donji Kraljevec — P. O. — 1851. 3 r.
Donji Mihaljevec — P. O. Sv. Marija na Muri — 1912. 4 r.
Donji Štefanec — P. O. Mala Subotica — 1921. 2 r.
Donji Vidovec — P. O. 3 r.
Draškovec — P. O. — 1852. 3 r.
Držimurec — P. O. Mala Subotica — 1872. 2 r.
Goričan — P. O. — 1850. 10 r.
Hodošan — P. Donji Kraljevec, O. Hodošan — 1919. 5 r.
Kotoriba — P. O. 1846. 10 r.
Mala Subotica — P. O. — 1860. 4 r.
Oporovec — P. O. Draškovec — 1912. 2 r.
Orehovica — P. O. Mala Subotica — 1918. 2 r.
Palovec — P. O. Mala Subotica — 1922. 2 r.
Podbrest — P. O. Mala Subotica — 1902. 2 r.
Prelog — P. O. — 1919. 11 r.
Sv. Juraj u Trnju — P. Donji Kraljevec, O. Sv. Juraj u Trnju — 1860. 4 r.
Sv. Marija na Muri — P. O. — 1848. 5 r.

Turčišće — P. O. Dekanovec — 1918. 2 r.
Vularija — P. O. Mala Subotica — 1912. 1 r.

KOTAR: VARAŽDIN

Bartolovec — P. O. — 1830. 3 r.
Beletinec — P. Turčin, O. Biškupec — 1927. 5 r.
Biškupec — P. O. — 1846. 6 r.
Črešnjevo — P. Cerje Tužno, O. Biškupec — 1929. 3 r.
Jalžabet — P. O. 1840. 6 r.
Kneginec — P. Turčin, O. Biškupec — 1841. 8 r.
Križovljan — P. O. Križovljan-Cestica — 1845. 6 r.
Margečan — P. Tužno Cerje, O. Vidovec — 1912. 4 r.
Nadkrižovljan — P. Vinica, O. Križovljan Cestica — oko 1860. 3 r.
Novo Selo — P. O. Varaždin — 1884. 3 r.
Nova Ves — P. O. Petrijanec — 1898. 5 r.
Petrijanec — P. O. — 1739. 5 r.
Poljana Gornja — P. O. Jalžabet — 1921. 3 r.
Radovan — P. Cerje Tužno, O. Vidovec — 1838. 6 r.
Sračinec — P. O. Petrijanec — oko 1868. 5 r.
Stražnjevec — P. Cerje Tužno, O. Vidovec — 1912. 2 r.
Strmec — P. O. Petrijanec — 1931. 1 r.
Sv. Ilija — P. Turčin, O. Biškupec — 1845. 6 r.
Svibovec Podravski — P. O. Petrijanec — 1930. 3 r.
Šemovec — P. Varaždin, O. Bartolovec — 1926. 3 r.
Trnovec — P. Varaždin, O. Bartolovec — 1926. 3 r.
Varaždin — P. O. —
mješovita I. 1779. 15 r.
mješovita II. 1933. 5 r.
Vidovec — P. O. — 1842. 8 r.
Vinica — P. O. —
dječačka 1805. 5 r.
djevojačka 1888. 4 r.
Zbelava — P. O. Biškupec — 1926. 2 r.

KOTAR: ZLATAR

Batina — P. O. Zlatar — 1912. 2 r.
Belec — P. Zlatar, O. Budinšćina — 1842. 4 r.
Brestovec — P. Zlatar-Bistrica, O. Zlatar — 1927. 4 r.
Budinšćina — P. O. 1903. 4 r.
Donja Bedekovčina — P. O. Bedekovčina — 1845. 4 r.
Gornja Bedekovčina — P. O. Bedekovčina — 1931. 4 r.
Gregurovec — P. O. Mihovljan — 1931. 4 r.
Hrašćina — P. O. Hrašćina-Trgovišće — 1849. 6 r.
Husinec — P. Konjšćina, O. Hrašćina-Trgovišće — 1840. 6 r.
Donja Konjšćina — P. Konjšćina, O. Hrašćina-Trgovišće — 1928. 2 r.
Gornja Konjšćina — P. Budinšćina, O. Hrašćina-Trgovišće — 1928. 2 r.
Kraljevec Gornji — P. Budinšćina, O. Hrašćina-Trgovišće — 1938. 2 r.
Lobor — P. O. — 1858. 8 r.
Mače — P. O. — 1832. 6 r.
Martinšćina — P. O. Zlatar — 1928. 2 r.
Mihovljan — P. O. — 1835. 6 r.
Orehovica — P. Orehovica, O. Mače — 1853. 4 r.
Orehovečki Brestovec — P. Orehovica, O. Mače — 1929. 4 r.
Peršaves — P. Lobor, O. Mače — 1912. 3 r.
Petrova Gora — P. O. Lobor — 1929. 4 r.
Petruševec — Zlatar, O. Budinšćina — 1938. 1 r.
Poznanovec — P. Bedekovčina, O. Mače — 1910. 2 r.
Šemnica Gornja — P. O. Mihovljan — 1930. 4 r.
Zajezda — P. O. Budinšćina — 5 r.
Zlatar — P. O. —
djevojačka 1866. 4 r.
dječačka 1842. 4 r.

XXIII. GRAD ZAGREB

GRAD ZAGREB, I. GRAD. ŠKOLSKO NADZORNIČTVO

Zagreb — P. O. —
Dječje uzgajalište »Amruševo« u Klinča Selima 1919. 6 r.
Mješovita na Botićevu trgu 1934. 9 r.
Mješovita u Draškovićevoj ulici 1901. 12 r.
Mješovita u Harambašićevoj ulici 1913. 16 r.
Mješovita u Ivkančevoj ulici 1925. 8 r.
Mješovita u Jakićevoj ulici 1933. 16 r.
Mješovita na Jordanovcu 1932. 11 r.
Mješovita na Kaptolu 1830. 16 r.
Mješovita na Laščini 1903. 16 r.
Vježbaonica u Medulićevoj ulici 1892. 8 r.
Mješovita u Rabskoj ulici 1938. 18 r.
Mješovita u Samostanskoj ulici 1865. 7 r.
Mješovita u Žitnjaku 1911. 1 r.

GRAD ZAGREB, II. GRAD. ŠKOLSKO NADZORNIČTVO

Zagreb — P. O. —
Mješovita u Gornjem gradu 1893. 4 r.
Mješovita u Horvatima 1897. 16 r.
Mješovita na Knežiji, 19 r.
Mješovita u Krajiškoj ulici 1875. 13 r.
Mješovita na Novoj cesti — 1928. 16 r.
Pomoćna na Novoj cesti 1940. 4 r.
Mješovita na Pantovčaku 1908. 5 r.
Mješovita na Savskoj cesti — 1932. 14 r.
Dječačka na Selskoj cesti 1932. 15.
Djevojačka na Selskoj cesti 1932. 14 r.
Mješovita na Svetom Duhu 1896. 24 r.
Mješovita u Trnju 1898. 18 r.

ŠKOLSKE KNJIGE

Napisao A. HEISINGER

Jedna je od najprečih potreba u hrvatskom školstvu poslije osnutka Nezavisne Države Hrvatske bila: izdavanje novih školskih knjiga u hrvatskom duhu. To je svakako neobhodno nuždno za izpravnu naobrazbu hrvatske mladeži i nove hrvatske inteligencije. U bivšoj Jugoslaviji škola je služila za odnarođivanje naše mladeži i za širenje protuhrvatskoga duha, pa su stoga i školske knjige bile sastavljene u nehrvatskom duhu, a napose knjige iz nacionalne skupine predmeta, dakle čitanke, te poviestne i zemljopisne knjige. Ali ne samo sadržaj, nego i jezik školskih knjiga bio je u srbskom duhu, pun srbizama, a stručni nazivi bijahu većinom srbijanski. Osim toga se je sve više školskih knjiga tiskalo u ćirilici, pa je u mnogim srednjim školama u Hrvatskoj većina školskih knjiga bila na ćirilici. Tako je srbijanska školska vlast htjela posrbiti i naš književni jezik.

Dakako, u to kratko vrieme poslije ustanovljenja Nezavisne Države Hrvatske nije bilo moguće sastaviti i izdati nove školske knjige za sve naučne predmete i za sve vrste škola, jer za same gimnazije potrebno je nekih 180 školskih knjiga. Osim toga se nove školske knjige mogu napisati istom onda, kad se izradi nova naučna osnova. Stoga je odlučeno, da se nove školske knjige izdadu samo za pučke škole, dok će se za srednje škole, naime za gimnazije, za učiteljske i za građanske škole, izdati nove školske knjige samo iz nacionalne skupine predmeta, dakle za hrvatski jezik i književnost, za hrvatsku poviest i za zemljopis Nezavisne Države Hrvatske. U ostalim pak naučnim predmetima uklonit će se svakako sve srbske školske knjige, a uzet će se samo knjige od hrvatskih pisaca, pa bile to i starije knjige iz bivše Kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ali i te će se knjige preraditi u hrvatskom i ustaškom duhu, a izbacit će se iz njih svaki trag nehrvatske prošlosti. Osim toga su školske knjige, napose iz zemljopisa i poviesti, prerađene u duhu nove Europe.

Ovu osnovu uspjelo je izvesti već u prvoj novoj školskoj godini u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.—42.). Napisane su i izdane sve nove školske knjige za pučke škole, zatim hrvatske čitanke za svih osam razreda srednjih škola, te zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za IV. i za VIII. razred. Uzprkos svim ratnim potežkoćama uspjelo je za pučku školu tiskati 16 školskih knjiga u ukupnoj nakladi od **preko milijun komada**, a za srednje škole 62 školske knjige u nakladi **od 550.000 komada**. Da je to uspjelo, ima se zahvaliti i marljivom radu Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, čiji je glavni zadatak izdavanje školskih knjiga.

Čim se izradi i izda nova naučna osnova za srednje škole pristupit će se pisanju i izdavanju novih školskih knjiga, koje će biti izrađene u hrvatskom i u ustaškom duhu, te prema načelima suvremene pedagogije i didaktike.

Hrvatska državna tiskara osnovala je i odjel za učila, kojemu je zadatak, da hrvatske škole obskrbi dobrim i jeftinim učilima, napose iz nacionalne skupine predmeta. Kako je poznato, kroz dugo godina u bivšoj Jugoslaviji bilo je zabranjeno i hrvatsko ime, a pogotovo se nisu smjele u školama nabavljati i pokazivati slike iz hrvatske poviesti, zemljopisa, iz hrvatske književnosti i narodnog života. Tako su hrvatske škole ostale bez učila upravo za nastavu o svojoj hrvatskoj domovini i kulturi, no novi odjel za učila u Hrvatskoj državnoj tiskari nadoknadit će taj manjak.

PUČKE ŠKOLE

I. Nauk vjere

Rimokatolički

1. **Heffler Ferdo, Kornfeind Eugen i Kramar Stjepan**: Slikovnica kršćanskog nauka za I. godište pučkih škola.

2. **Heffler Ferdo, Kornfeind Eugen i Kramar Stjepan**: Mali kršćanski nauk za II. godište pučkih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. **Heffler Ferdo, Kornfeind Eugen i Kramar Stjepan**: Srednji kršćanski nauk za III. i IV. godište pučkih škola, Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

Islamski

1. **Sulejman Mursel**: Mali ilmihal.
2. Kuran na arapskom jeziku.

Evangelički

1. Sveto Pismo (u svim razredima).

2. Deutsches evangelisches Gesangbuch für Kroatien (u svim razredima).

3. **J. Pindor**: Biblijska povjestnica za evangeličku mladež pučkih i nižih srednjih škola (za sve razrede).

4. **Dr. Martin Luther**: Der Kleine Katechismus (za sve razrede).

5. R. Sablić: Mali katekizam od dra Martina Luthera (za IV. razred).
Dr. Gerhard May: Kirchliches Leben (za sve razrede).
7. Karl Aust: Lehrbuch der Kirchengeschichte (za III. i IV. razred).

II. Početnice i čitanke

1. Moj dom — Početnica i čitanka za I. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
2. Moj zavičaj — Čitanka za II. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
3. Moja domovina — Čitanka za III. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
4. Za dom spremni — Čitanka za IV. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
5. Čitanka za seoske produžne škole, I. dio. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1942.
6. Čitanka za seoske produžne škole, II. dio. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1942.
7. Čitanka za gradske produžne škole, I. dio. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1942.
8. Čitanka za gradske produžne škole, II. dio. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1942.

Računice

1. Računica za I. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941.
3. Računica za III. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
3. Računica za III. godište pučkih škola Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
4. Računica za IV. godište pučkih škola. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941. i 1942.
5. Računica za produžne škole. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare 1941.

GRAĐANSKE ŠKOLE

I. Nauk vjere

Rimokatolički

1. Eugen Kornfeind-Stjepan Kramar: Veliki kršćanski nauk za prvi razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).
2. Dr. Dominik Gudek: Biblijska poviest — Novi zavjet — za II. razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. (Može se upotrebljavati i knjiga: Dr. Dominik Gudek: Biblijska poviest za učenike srednjih škola).
3. Dr. Dragutin Peček: Liturgika ili nauka o bogoštovnim obredima katoličke crkve.
4. Dr. Dominik Gudek: Nauk kršćanski za rimokatoličke učenike srednjih škola, Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

Islamski

1. Veliki ilmihal — za I. i II. razred srednjih škola.
2. Kuran na arapskom jeziku za I. i II. razred. Izdanje Vakufske direkcije u Sarajevu.
3. Hodžić Šaban: Poviest islama — za III. razred srednjih škola.
4. A. Kadić: Akaid i Ahlak ili nauka o islamskoj vjeri i ćudorednosti.

Evangelički

1. Sveto Pismo (u svim razredima).
2. Deutsches Evangelisches Gesangbuch für Kroatien (u svim razredima).
3. J. Pindor: Biblijska povjestnica za evangeličku mladež pučkih i nižih srednjih škola (za sve razrede — u tisku).
4. Johann Baron: Bibelkunde (za I. razred).
5. Dr. Martin Luther: Der kleine Katechismus (za sve razrede).
6. Dr. I. Zoch: Evangelički katekizam kršćanske vjere po malom katekizmu dra Martina Luthera (za sve razrede).
7. R. Sablić: Mali katekizam od Martina Luthera (za I. i II. razred — u tisku).
8. Dr. Gerhard May: Kirchliches Leben (za I., II. i III. razred).
9. Karl Aust: Lehrbuch der Kirchengeschichte (za I., II. i III. razred).

II. Hrvatski jezik

1. Josip Florschütz: Hrvatska slovnica — Zagreb. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (s izpravkom).
2. Prve brazde — Hrvatska čitanka za I. i II. razred srednjih škola. Uredio dr. Mate Ujević uz suradnju Vjekoslava Štefanića i Pavla Tijana, Zagreb 1941. i drugo izdanje, Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
3. Sjetva — Hrvatska čitanka za III. i IV. razred srednjih škola. Uredio dr. Mate Ujević uz suradnju Vjekoslava Štefanića i Pavla Tijana. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
4. Hrvatski pravopis — uredio Ured za hrvatski jezik. Zagreb 1943. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u pripremi).
5. Petar Grgec: Hrvatske narodne pjesme. Pomoćna knjiga. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

III. Njemački jezik

1. Matko Zlatić: Njemačka vježbenica za I. razred građanskih škola. Peto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. Upotrebljava se u II. razredu.

2. Matko Zlatić: Njemačka vježbenica za II. razred građanskih škola. Peto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Matko Zlatić: Njemačka vježbenica za III. razred građanskih škola. Četvrto izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. i peto izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Matko Zlatić: Njemačka vježbenica za IV. razred građanskih škola. Peto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

IV. Talijanski jezik

1. Dr. Juraj Roić: Talijanska vježbenica za srednje škole. Prvi dio. — Lezioni d'italiano — Parte prima. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Dr. Juraj Roić: Talijanska vježbenica za srednje škole. Treći dio — Lezioni d'italiano — Parte seconda. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Dr. Juraj Roić: Talijanska vježbenica za srednje škole. Treći dio — Lezioni d'italiano — Parte terza. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u pripremi).

V. Poviest

1. Živko Jakić: Poviest staroga vieka za niže razrede srednjih škola. Izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Živko Jakić: Poviest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviešću. Prvi dio za III. razred srednjih škola. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Živko Jakić: Poviest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviešću. Drugi dio za IV. razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

VI. Zemljopis

1. Ivo Juras: Osnovi zemljopisa za I. razred srednjih škola. Šesto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. i sedmo prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Ivo Juras: Zemljopisni pregled Azije, Afrike, Amerike i Australije. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Ivo Juras: Zemljopis Evrope za niže razrede srednjih škola. Peto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. i šesto prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Nikola Žic: Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za niže razrede srednjih škola. Zagreb 1941. i drugo izdanje, Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. Dr. Milan Šenoa: Kozenov zemljopisni atlas. Šesto prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Naklada Stj. Kugli (u tisku).

VII. Prirodopis

1. Dr. Krunoslav Babić—Dr. Nikola Fink: Životinjstvo za niže razrede srednjih škola. Drugo izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Pokorni-Đurašin: Prirodopis bilja za niže razrede srednjih škola.

VIII. Fizika

1. Dr. Krunoslav Babić-Dr. Nigrađanskih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Ivo Rukavina: Fizika za III. razred građanskih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare

3. Ivo Rukavina: Fizika za IV. razred građanskih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

IX. Mineralogija i kemija

1. Ing. Milan Vladen: Mineralogija i kemija s tehnologijom za III. razred građanskih škola. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Ing. Milan Vladen: Mineralogija i kemija s tehnologijom za IV. razred građanskih škola. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

X. Nauka o zdravlju

1. Stjepan Gottwald: Nauka o zdravlju za III. i IV. razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

XI. Računstvo i mjerstvo

1. Vinko Oster—Nikola Suzak: Računica za I. razred građanskih škola. Četvrto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Vinko Oster—Nikola Suzak: Računica za II. razred građanskih škola. Četvrto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Vinko Oster—Nikola Suzak: Računica za III. razred građanskih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Stjepan Škreblin: Algebra za IV. razred srednjih škola (s Dodatkom za građanske škole). Peto izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. Juraj Božičević: Geometrija s geometrijskim i tehničkim crtanjem za I. razred građanskih škola. (Naručuje se kod: Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare).

6. Juraj Božičević: Geometrija s geometrijskim i tehničkim crtanjem za II. razred građanskih škola. (Naručuje se kod: Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare).

7. Juraj Božičević: Geometrija s geometrijskim i tehničkim crtanjem za III. razred građanskih škola zanatsko-industrijskog pravca. (Naručuje se kod: Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare).

8. Juraj Božičević: Geometrija za III. i IV. razred građanskih škola trgovačkog i poljoprivrednog pravca: Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

9. Juraj Božičević: Geometrija s geometrijskim i tehničkim crtanjem za IV. razred građanskih škola zanatsko-industrijskog pravca. (Naručuje se kod: Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare).

XII. Pjevanje

1. Boris Krnic: Teorija muzike i pjevanja za I. razred srednjih i građanskih škola.

2. Franjo Lučić: Elementarna teorija glazbe i pjevanja I. dio. Naklada Stj. Kugli. (Za I. razred).

3. Franjo Lučić: Elementarna teorija glazbe i pjevanja II. dio. Naklada Stj. Kugli, Zagreb. (Za II. razred).

4. Slavko Modrijan: Jaglaci. Pjesmarica za hrvatsku omladinu. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. (Pomoćna knjiga za sve razrede — u tisku).

5. Franjo Lučić: Crkvena pjesmarica za srednje i učiteljske škole. Zagreb 1942. Naklada St. Kugli, Zagreb. (Pomoćna knjiga za sve razrede — u tisku).

XIII. Stenografija

1. Dr. Vladimir Kesterčanek: Početnica hrvatske stenografije. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

GIMNAZIJE I UČITELJSKE ŠKOLE

I. Nauk vjere

Rimokatolički:

1. Eugen Kornfeind — Stjepan Kramar: Veliki kršćanski nauk za prvi razred srednjih škola. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

2. Dr. Dominik Gudek: Biblijska poviest — Novi zavjet za II. razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. (Može se upotrebljavati i knjiga: Dr. Dominik Gudek: Biblijska poviest za učenike srednjih škola).

3. Dr. Dragutin Peček: Liturgika ili nauka o bogoštovnim obredima katoličke crkve.

4. Dr. Dominik Gudek: Nauk kršćanski za rimokatoličke učenike srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. a) Dr. Ivan Blažević — Josip Butorac: Temelji katoličke religije za V. razred srednjih škola. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

b) Dr. Janko Oberški: Temelji katoličke vjere. Vjeronaučni priručnik za V. razred srednjih škola. Četvrto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. (Može se upotrebljavati do razprodaje naklade samo u onim srednjim školama izvan Zagreba, koje su za to dobile odobrenje).

6. Dr. Fran Barac: Katolička dogmatika ili nauka o vjerskim istinama katoličkim napose za više razrede srednjih škola (u tisku).

7. Dr. Mijo Selec: Katolička moralka za srednje škole.

8. Dr. Lovro Katić: Poviest katoličke crkve.

Islamski

1. Veliki ilmihal — za I. i II. razred srednjih škola.

2. Kuran na arapskom jeziku za I. i II. razred. Izdanje Vakufske direkcije u Sarajevu.

3. Hodžić Šaban: Poviest islama — za III. razred srednjih škola.

4. A. Kadić: Akaid i Ahlak ili nauka o islamskoj vjeri i ćudorenosti.

5. Abdulah Zečević: Fikh — za V. razred srednjih škola.

6. Merhum Ali ef. Kadić: Resalei-Ahlak ili Kratka nauka o ćudorednosti. Izdaje H. Ahmed Kujundžić.

7. Besim Korkut: Poviest islama — za VII. razred srednjih škola.

8. H. Mehmed Handžić: Ilmul-Kelam — za VIII. razred srednjih škola.

Evangelički

1. Sveto Pismo (u svim razredima).

2. Deutsches evangelisches Gesangbuch für Kroatien (u svim razredima).

3. J. Pindor: Biblijska povjestnica za evangeličku mladež pučkih i nižih srednjih škola (za srednje razrede — u tisku).

4. Johann Baron: Bibelkunde (za I. razred).

5. Dr. Martin Luther: Der kleine Katechismus (za niže razrede).

6. Dr. I. Zoch: Evangelički katekizam kršćanske vjere po malom katekizmu dra Martina Luthera (za niže razrede).

7. R. Sablić: Mali katekizam od dra Martina Luthera (za I. i II. razred — u tisku).

8. Dr. Gerhard May: Kirchliches Leben (za I., II. i III. razred.

9. Karl Aust: Lehrbuch der Kirchengeschichte (za I., II. i III. razred).

10. Dr. Rothstein—Dr. Schuster: Bibelkunde (za V. razred gimnazija i I. razred učiteljskih škola).

11. Dr. Schuster—Dr. Franke: Helden und Werke der Kirche (za VI. i VII. razred gimnazija i za I. i III. razred učiteljskih škola).

12. Dr. Ph. Bachmann: Unterricht in der christlichen Religion (za VII. razred gimnazija i IV. razred učiteljskih škola).

II. Hrvatski jezik

1. Dr. Josip Florschütz: Hrvatska slovnica. Zagreb. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (s izpravkom).

1. Prve brazde — Hrvatska čitanka za I. i II. razred srednjih škola. Uredio dr. Mate Ujević uz suradnju Vjekoslava Štefanića i Pavla Tijana. Zagreb 1941. i drugo izdanje 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Sjetva — Hrvatska čitanka za III. i IV. razred srednjih škola. Uredio dr. Mate Ujević uz suradnju Vjekoslava Štefanića i Pavla Tijana. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Hrvatski pravopis — uredio Ured za hrvatski jezik. Zagreb 1943. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u pripremi).

4. Žetva — Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola — Prvi dio. Dr. Ljubomir Maraković: Nauka o književnosti. I. svezak: Nauka o stihu i o slogu. Zagreb 1941. II. svezak: Književne vrste. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. Dr. Mihovil Kombol: Hrvatska književnost do narodnog preporoda — Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola — Drugi dio. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

6. Plodovi uma i srdca — Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola — Treći dio — Hrvatska književnost od narodnog preporoda do danas — uredio dr. Mate Ujević. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

III. Njemački jezik

1. Dr. Josip Hamm: Njemačka vježbenica za I. razred srednjih škola — Deutsche Übungen für kroatische Mittelschulen. Erster Teil. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. (Upotrebljava se u II. razredu).

2. Dr. Hinko Scheidela: Druga njemačka vježbenica za srednje škole — Drugo popunjeno izdanje. Zagreb 1941. i treće popunjeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

3. Dr. Gustav Šamšalović: Njemačka vježbenica za IV. razred srednjih škola — Deutsche Übungen für kroatische Mittelschulen. Vierter Teil. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

5. Dr. Hinko Scheidela: Njemačka gramatika za srednje i stručne škole.

6. Ernest Pascher: Njemačka čitanka za V. i VI. razred srednjih škola. Peto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

7. Viktor Kralj: Primjeri iz njemačke književnosti s prikazima i sadržajima za VII. i VIII. razred srednjih škola. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. i treće prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

IV. Talijanski jezik

1. Dr. Juraj Roić: Talijanska vježbenica za srednje škole — Prvi dio — Lezioni d'italiano — Parte prima — Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Dr. Juraj Roić: Talijanska vježbenica za srednje škole — Drugi dio — Lezioni d'italiano — Parte seconda. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Dr. Juraj Roić: Talijanska vježbenica za srednje škole — Treći dio — Lezioni d'italiano — Parte terza. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u pripremi).

4. Giuseppe Malagoli: Da Dante a Pascoli. Naklada: Barbera, Firenze. (Književna antologija za VII. i VIII. razred klasičnih gimnazija te III. i IV. razred učiteljskih škola — nabavlja se u knjižarama).

V. Latinski jezik

Za realne gimnazije

1. a) Mirko Horvatin-Zvonimir Doroghy: Latinska vježbenica za I. razred klasičnih i V. razred realnih gimnazija. Sedmo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare — ili:

b) Mirko Horvatin: Latinska vježbenica I. dio. Osmo prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

2. Dr. Petar Ećimović-Zvonimir Doroghy: Latinska čitanka za II. razred klasičnih gimnazija i VI. razred realnih gimnazija. Četvrto izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Naklada Narodne knjižnice.

3. Dr. Julije Golik: Gaj Julije Cezar: Galski rat — C. Julii Caesaris Commentarii de bello Gallico.

4. Martin Kuzmić: Ciceronov prvi govor protiv Katiline.

5. Leonardo Jurmić: Odabrane pjesme Publija Ovidija Nazona. Četvrto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

6. Martin Kuzmić: Publije Vergilije Maron.

7. Dr. Milivoj Šrepel: Kornelije Tacit: Djela I. Annales (ili Teubnerovo izdanje).

8. Dr. Julije Golik — dr. Slavoljub Kantoci: Latinska gramatika za srednje škole.

9. Milan Žepić: Pregled latinske književnosti.

10. Dr. August Musić: Nacrt grčkih i rimskih starina. Drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

11. Milan Žepić: Rječnik latinskoga i hrvatskoga jezika.

Za klasične gimnazije

1. a) Mirko Horvatin-Zvonimir Doroghy: Latinska vježbenica za I. razred klasičnih i V. razred realnih gimnazija. Sedmo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare — ili:

b) Mirko Horvatin: Latinska vježbenica I. dio. Osmo prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

2. Dr. Petar Ećimović-Zvonimir Doroghy: Latinska čitanka za II. razred klasičnih gimnazija i VI. razred realnih gimnazija. Četvrto izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Naklada Narodne knjižnice.

3. Dr. Julije Golik: Izbor iz Kornelija Nepota.

4. Dr. Julije Golik — dr. Slavoljub Kantoci: Latinska gramatika za srednje škole.

5. Dr. Julije Golik — Gaj Julije Cezar: Galski rat — C. Julii Caesaris Commentarii de bello Gallico.

6. Martin Kuzmić: Ciceronov prvi govor protiv Katiline.

7. Martin Kuzmić: Ciceronov četvrti govor protiv Katiline i govor za pjesnika Arhiju (ili Teubnerovo izdanje).

8. Martin Kuzmić: Gaja Salustija Krispa Rat s Jugurtom (ili Teubnerovo izdanje).

9. Martin Kuzmić: Ciceronov govor za Tita Anija Milona (ili Teubnerovo izdanje).

10. Dr. Julije Golik: Izbor iz retoričkih i filozofskih djela Marka Tulija Cicerona.

11. Koloman Rac — dr. Stjepan Srkulj: Documenta historiam croaticam spectantia. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

12. Martin Kuzmić: Publije Vergilije Maron.

13. Dr. Julije Golik: Odabrane pjesme Publija Ovidija Nazona. Četvrto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

15. Dr. Julije Golik: Kvinta Horacija Flaka. Izabrane pjesme.

16. Martin Kuzmić: Kornelija Tacita Agrikola.

17. Martin Kuzmić: Kornelija Tacita Razgovor o govorničtvu.

18. Dr. Milivoj Šrepel: Kornelije Tacit: Djela I. Annales (ili Teubnerovo izdanje).

19. Milan Žepić: Pregled latinske književnosti.

20. Dr. August Musić: Nacrt grčkih i rimskih starina. Drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

21. Milan Žepić: Rječnik latinskoga i hrvatskoga jezika.

VI. Grčki jezik

Za klasične gimnazije

1. Dr. Karl Schenkl: Grčka početnica za III. i IV. razred gimnazijski. Prigotovio dr. August Musić.

2. Dr. August Musić: Gramatika grčkoga jezika.

3. Koloman Rac: Izbor iz spisa Ksenofontovih za srednje škole.

4. Dr. August Musić — dr. Nikola Majnarić: Izvadak iz Herodotove poviesti.

5. Dr. Nikola Majnarić: Izbor iz Ilijade i Odiseje.

6. Martin Kuzmić: Platonova obrana Sokratova i Kriton (ili Teubnerovo izdanje).

7. Dr. August Musić — dr. Nikola Majnarić: Izabrani govori Demostenovi.

8. Martin Kuzmić: Platonov Lahet.

9. Martin Kuzmić: Platonov Fedon (ili Teubnerovo izdanje).

10. August Musić: Odabrani dielovi iz Aristotela.

11. Martin Kuzmić: Sofoklov Edip kralj (ili Teubnerovo izdanje).

12. Martin Kuzmić: Sofoklov Ajas (ili Teubnerovo izdanje).

13. Milan Žepić: Pregled grčke književnosti.

14. August Musić: Nacrt grčkih i rimskih starina. Drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

15. Stjepan Senc: Grčko-hrvatski rječnik za škole. U Zagrebu 1910. Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

VII. Poviest

1. Živko Jakić: Poviest staroga vieka za niže razrede serdnjih škola. Izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Živko Jakić: Poviest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviešću. Dio I. za III. razred srednjih škola. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Živko Jakić: Poviest hrvatskog naroda sa svjetskom poviešću. Dio II. za IV. razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Živko Jakić: Poviest staroga vieka za V. razred srednjih škola. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. i treće izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. Živko Jakić: Poviest srednjega vieka za VI. razred srednjih škola. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

6. Dr. Stjepan Srkulj: Poviest novopreradjeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Napreradjeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

7. Dr. Barada — dr. Katić — dr. Šidak: Hrvatska poviest za VIII. razred srednjih škola. I. svezak (do g. 1527.). Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

8. Dr. Katić — dr. Dabinović — dr. Starčević — dr. Šidak: Hrvatska poviest za VIII. razred srednjih škola. II. svezak od g. 1527.-1942. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u pripremi).

VIII. Zemljopis

1. Ivo Juras: Osnovi zemljopisa za I. razred srednjih škola. Šesto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. i sedmo prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Ivo Juras: Zemljopis Evrope za niže razrede srednjih škola. Peto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. i šesto prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

3. Ivo Juras: Zemljopisni pregled Azije, Afrike, Amerike i Australije. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Nikola Žic: Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za niže razrede srednjih škola. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. Vid Balenović: Obći zemljopis. Drugo izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Vlastita naklada. Treće prerađeno izdanje, Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

6. Dr. Dugački — Anić — dr. Oppitz — Rosandić: Zemljopis Evrope i ostalih kontinenata za više razrede srednjih škola. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

7. Vid Balenović: Narodoznanstvo za više razrede srednjih škola. Drugo izpravljeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

8. Filip Lukas — dr. Nikola Peršić: Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za više razrede srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

9. Dr. Milan Šenoa: Kozenov zemljopisni atlas. Šesto prerađeno izdanje. Zagreb 1942. Naklada Stj. Kugli (u tisku).

IX. Prirodopis

1. Dr. Krunoslav Babić — dr. Nikola Fink: Životinjstvo za niže razrede srednjih škola. Drugo izpravljeno izdanje. Zagreb, 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Pokorny — dr. Stjepan Đrašin: Prirodopis bilja za niže razrede srednjih škola.

3. Dr. Krunoslav Babić — dr. Nikola Fink: Životinjstvo za više razrede srednjih škola. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Dr. Krunoslav Babić — dr. Nikola Fink: Nauka o čovjeku za više razrede srednjih škola. Drugo prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

5. Burgerstein—Kišpatić: Prirodopis bilja za više razrede srednjih škola. Priredio dr. Stjepan Urban, Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

6. Fran Tućan: Mineralogija i geologija za VII. razred srednjih škola. Četvrto prerađeno izdanje. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

X. Fizika

1. Dr. Zvonimir Pinterović — Ivo Rukavina. Fizika za niže razrede srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Dr. Stanko Hondl: Fizika za više razrede srednjih škola.

XI. Kemija

1. Dr. Zvonimir Pinterović: Kemija za niže razrede srednjih škola. Zagreb 1941. i drugo izdanje. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare (u tisku).

2. Dr. Zvonimir Pinterović: Kemija za više razrede srednjih škola.

XII. Nauka o zdravlju

1. Stjepan Gottwald: Nauka o zdravlju za III. i IV. razred srednjih škola. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Dr. Ivo Pirc — dr. Bojan Pirc: Higiena za VI. razred srednjih i sličnih škola.

XIII. Računstvo i mjerstvo

1. Stjepan Škarica: Aritmetika za I. razred gimnazija. Drugo i treće izdanje. Zagreb 1941. i 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

2. Stjepan Škarica: Aritmetika za II. razred gimnazija. Drugo i treće izdanje. Zagreb 1941. i 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

3. Dr. Franjo Hočevar — Stjepan Škarica: Aritmetika za III. razred gimnazija. Drugo i treće izdanje. Zagreb 1941. i 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.

4. Stjepan Škreblin: Algebra za IV. razred srednjih škola.

5. Stjepan Škreblin: Aritmetika i algebra za V. razred realnih gimnazija i klasičnih gimnazija.

6. Stjepan Škreblin: Aritmetika i algebra za VI. razred realnih gimnazija i klasičnih gimnazija.

7. Stjepan Škreblin: Aritmetika i algebra za VII. razred realnih gimnazija i klasičnih gimnazija.
8. Stjepan Škreblin: Infinitezimalni račun za VIII. razred realnih gimnazija i realki.
9. Juraj Božičević: Geometrija za I. razred srednjih škola.
10. Juraj Božičević: Geometrija za II. razred srednjih škola.
11. Juraj Božičević: Geometrija za III. razred srednjih škola.
12. Juraj Božičević: Geometrija za IV. razred srednjih škola.
13. Stjepan Škarica: Geometrija za V. razred srednjih škola.
14. Dr. Juraj Majcen: Logaritmičke tablice.
15. Stjepan Škreblin: Trigonometrija za VI. i VII. razred realnih i klasičnih gimnazija.
17. Stjepan Škreblin: Analitička geometrija za VII. i VIII. razred realnih i klasičnih gimnazija.

XIV. Filozofijska propedeutika i pedagogija

1. Dr. Stjepan Zimmermann: Psihologija — Nauka o duševnom životu.
2. Dr. Vladimir Filipović: Logika za srednje škole. Zagreb 1941. Izdanje Nakladnog zavoda.
3. Dr. J. Schmieder-Filajdić: Obća didaktika (pomoćna knjiga).
4. Stjepan Basariček: Poviest pedagogije.
5. Ferdo Heffler: Metodika religijske nastave i odgoja.

XV. Pjevanje

1. Franjo Lučić: Elementarna teorija glazbe i pjevana. I. dio. Naklada Kugli, Zagreb. (Za I. razred srednjih škola).
2. Zlatko Grgošević: Vježbe za solfeggio u I. godini. Naklada Šidak, Zagreb. (Za I. razred srednjih škola).
3. Franjo Lučić: Elementarna teorija glazbe i pjevanja. II. dio. Naklada Kugli, Zagreb. (Za II. razred srednjih škola).
4. Franjo Lučić: Elementarna teorija glazbe i pjevanja III. dio. Naklada Kugli, Zagreb. (Za III. i IV. razred srednjih škola).
5. Dr. Božidar Širola: Hrvatska narodna glazba. Mala knjižnica Matice Hrvatske. (Za IV. razred srednjih škola).
6. Slavko Modrijan: Jaglaci. Pjesmarica za hrvatsku omladinu. Zagreb 1942. Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. (Pomoćna knjiga za sve razrede — u tisku).
7. Franjo Lučić: Crkvena pjesmarica za srednje i učiteljske škole. Zagreb 1942. Izdanje St. Kugli. (Pomoćna knjiga za sve razrede — u tisku).

NASTAVNICI PUČKIH I SREDNJIH ŠKOLA

I. SUDJELOVANJE NASTAVNIKA U OBĆEM PROSVJETNOM RADU

1. Prosvjetno-družtveni rad pučkoškolskih učitelja

Napisao MATO BOŽIČEVIĆ

Pučki učitelji vrše svoju glavnu dužnost u školi, a ta je obrazovanje i odgoj mladeži. No pored te dužnosti imadu i široko polje rada u narodnom prosvjećivanju. Na tom polju prosvjetno se djeluje na najšire narodne slojeve dižući ih u obćeprosvjetnom, kulturnom, karitativnom, gospodarskom i moralno-etičkom pogledu. I takvo djelovanje narodu veoma je potrebno, jer se preko njega dolazi do obćeg napredka i narodnog blagostanja.

U selima i većim mjestima u tu svrhu osnivaju se različiti tečajevi, kao što su tečajevi za nepismene, poljodjelski i drugi gospodarski tečajevi, zadružni, domaćinski i mnogi drugi. Priređuju se popularna predavanja iz svih grana ljudskog stvaranja i znanja. Otvaraju se knjižnice i čitaonice, preko kojih se u narodu širi ljubav i smisao za knjigu. Osnivaju se diletantske skupine, koje prikazivanjem i izvođenjem moralno-etičkih predstava odgojno djeluju na široke narodne slojeve. Uz to djeluju i zabavno dopunjujući narodu svakidanje tjelesne napore duševnim odmorom i koristnom razonodom. Sličan zadatak, ali uz to i umjetnički imadu pjevačka i druga glasbena družtva te razne pjevačko-plesne narodne smotre i priredbe. Njima se gaji samonikla narodna kultura i prirođene umjetničke sposobnosti narodnih slojeva. Uz ovo osnivaju se i družtva, kojima se budi i njeguje ljubav prema bližnjemu. To su vatrogasna družtva, razna dobrotvorna družtva, osiguravajuće udruge, Crveni Križ, Narodna Zaštita i dr. Nekima je opet zadatak, da gospodarski pridižu narod preko raznih zadruga, zadružnih trgovina i štedionica. Koristno djelovanje na narodnom prosvjećivanju može se uspješno izvoditi i s pomoću samog rada, ako je taj rad u pravom smislu rieči uzoran i napredan. Tako uzorni pčelinjak u selu može veoma unapriediti pčelarstvo. Isto takvom napredku može poslužiti i uzoran voćnjak, vinograd, vrt, gnojište, uzorno obrađivanje oranica, livada i močvarnog terena, uzorni uzgoj stoke, uzorno podrumarstvo i sl. U umjetničko-estetskom pogledu može stvoriti velike re-

zultate i uzorni rad na narodnom vezu, nošnji i srodnim granama spontanih umjetničkih narodnih rukotvorina.

Dakle, veoma su mnogobrojne mogućnosti za obćekoristni rad na širokom polju narodnog prosvjećivanja. Treba samo što više kulturnih radnika, zadojenih idealizmom, ljubavlju za narod i za takav rad. A takvi su radnici u prvom redu pučki učitelji. U bezbrojnim selima oni su pored svećenika jedina inteligencija. Negdje su i posve sami. A negdje su opet i pored sve ostale mjestne inteligencije svojim zvanjem i najpozvaniji za takav rad, jer samo oni mogu najuspješnije djelovati u isto vrieme i na roditelje i na njihovu djecu.

Kad promotrimo poviest hrvatskoga školstva, onda dolazimo do još jačeg uvjerenja, da je narodno prosvjećivanje zaista u najvećoj mjeri izvanškolski rad pučkih učitelja. Mogli bismo čak uztvrditi, da se je baš iz takvog djelovanja i razvio učiteljski stalež kod Hrvata. Prvi učitelji bili su svećenici, a oni, da uzmognu obavljati i tu svoju dužnost, obično su unajmili darovite pojedince iz naroda za taj posao. I to su bili većinom njihovi orguljaši i zborovođe, koji su upravo tim svojim sposobnostima i djelovanjem u selu svratili na sebe pozornost i stekli potrebni ugled za obrazovno-odgojni posao. Pojedinci među njima bili su i svećenikovi ekonomi, te su se opet na tom polju iztakli. I među ovakvim darovitim pojedincima bilo je po prirođenim sposobnostima i zaista pravih — rođenih učitelja.

Kako je Hrvatska postala poprište krvavih ratova i vjekovnih borbi, to je kod nas uređena u XVI. stoljeću Vojna krajina. U njoj opet učiteljima postadoše najprije daroviti vojnici, koji su se kasnije za to zvanje i posebice spremali. Ti su učitelji uređivali uz škole i uzorne školske vrtove, kojima je bila svrha: unapređenje poljodjelstva, povrćarstva i voćarstva. I to je bio jedan dio njihova rada na narodnom prosvjećivanja. U vieku prosvjetiteljstva (XVIII. st.) taj je rad postao još obilniji, napose iza god. 1776., kada je u Hrvatskoj otvorena i prva škola za stručnu izobrazbu pučkih učitelja. Ovi učitelji još više poradiše na polju narodnog prosvjećivanja. I na to prosvjećivanje svratiše osobitu pažnju javnosti, pa se u XIX. stoljeću stvaraju i zasebna družtva za širenje narodne prosvjete. Toj svrsi poslužilo je i Gospodarsko družtvo, osnovano godine 1842., a koje je poljodjelskim obrazovanjem nastojalo unapriediti hrvatska sela. — I mnoga takva družtva i opet osnivaju i vode pučki učitelji. Poslije iniciativu za rad na narodnom prosvjećivanju poprimaju i krugovi izvan učiteljskih redova. Do ovoga dolazi buđenjem seljačtva po braći Antunu i Stjepanu Radiću (1903.). Iza toga se osniva god. 1905. Družtvo hrvatskih sveučilištnih građana za pouku analfabeta god. 1906. družtvo za narodno prosvjećivanje »Pučka prosvjeta«, pa god. 1925. »Seljačka sloga« i dr.

No pored toga i nadalje mnogi pučki učitelji prosvjetno rade među hrvatskim narodom. Njihovo narodno prosvjećivanje poprima sve nacionalnije obilježje već tamo počevši od narodnog preporoda u prošlom stoljeću. To se pojačalo pod Khuenovom vladom, a doseglo je vrhunac pod raznim vladama bivše Jugoslavije. Pučki su učitelji u mnogim družtvima okupljali diljem hrvatskih sela široke narodne slojeve i ne samo da su ih kulturno pridizali, nego se ih i politički bodrili. Budili su u njima sviest za narodnom samostalnošću i slobodom.

Radi takvog rada bili su pučki učitelji i često proganjani. Tako je na pr. otac učiteljstva Ivan Filipović 6 mjeseci odsjedio u tamnici radi ovakvog rada. A koliko je pučkih učitelja doživjelo progone pod Khuenovom i Cuvajevom vladom, pa zatim pod vladom Pribićevića, Jeftića i mnogih drugih političara, koji su veoma dobro znali, da se baš prosvjetom dolazi do slobode. Hrvatski učitelji bacani su po najgorim mjestima Srbije, Macedonije i Crne Gore. Mnogi su jednostavno odpuštani iz službe i bacani obično s brojnom obitelji na ulicu i na prosjački štap. Bilo ih je i batinanih, zatvaranih i mučenih — (Viktor Mesić, Antun Kancijan, Mišo Sabolek i mnogi drugi).

Danas se gotovo i ne mogu spomenuti i pobrojiti svi oni učitelji, koji se iztakoše kao neustrašivi, a zaslužni radnici u narodnom prosvjećivanju. Zato ćemo spomenuti samo nekoje. Pored već spomenutog I. Filipovića iztakli su se: Mijat Stojanović (skupljao nar. blago), Davorin Trstenjak (unapređivao gospodarstvo, pčelarstvo, uredno šetalište »Djed«, osnivao razna družtva, bio plodan književnik i dr.), Josip Kirin i Josip Klobučar (unapređivali gospodarstvo uzornim škol. vrtovima), Milka Pogačić i Marija Jambrišak (duhovno pridizale žene i osnivale prosvjetne i humanitarne ustanove); glasbeno su podizali narod među ostalima: Stjepan Širola (surađivao u mnogim družtvima, a bavio se i omladinskom književnošću), Nikola Toth, Stjepan Čubelić, Tomo Huzjak, Dragutin Begović, Josip Štefanac, Božidar Antonić, Vilko Polar, Zvonimir Tamhina i mnogi drugi. Svojim radom iztakli su se i Kvirin Broz (glasoviti pčelar, napredni ratar, voćar i povrćar te gospodarski pisac), Mirko Šiler (širitelj zadrugarstva i Hrvatskog gospodarskog družtva). Time su se bavili među ostalima i August Petrović, Martin Jurić, Ivan Skubin, Slavko Perak, Stanko Pihač i dr., Franjo Deak (unapređivao vinogradarstvo i voćarstvo), Marko Horvatić, Mato Lovrak (bavio se i omladin. književnošću), Mato Sudeta, Martin Grčević (izvrstan predavač), Tomo Suntešić (priređivao diletantske priredbe i koncerte), Mato Božičević (radio u mnogim družtvima, organizator i predavač), Zvonimir Priselac, Franjo Fofonjka (napredni pčelar) i mnogi drugi.

Ovi učitelji, a i mnogi drugi, koji nisu ovdje spomenuti, mnogo su učinili za narodni napredak narodnim prosvjećivanjem u svojim selima diljem liepe naše domovine.

U oslobođenoj domovini bit će još više rada na narodnom prosvjećivanju. No za taj rad ne će više biti proganjani pučki učitelji. Mjesto progona primit će priznanje.

2. Prosvjetno-družtveni rad nastavnika građanskih škola

Napisao JOSIP RUKAVINA

Do godine 1918. nastavnici građanskih (viših pučkih) škola bili su u sastavu učiteljstva pučkih škola, pa su predvodili cio izvanškolski rad toga učiteljstva i stajali na čelu svega njihova kulturnog nastojanja.

Pučka, građanska i učiteljska škola bile su jedna cjelina, i najbolji hrvatski učitelji radom i sposobnošću prelazili su iz pučke u građanske, a zatim u učiteljske škole, ili u školske nadzornike, pa je težko opredieliti, u kakvom su svojstvu prvaci toga učiteljstva izvršili pojedini obćeprosvjetni družtveni rad za hrvatski narod i svoj stalež. Počevši od Ivana Filipovića (koji je jedno vrieme bio učiteljem zagrebačke više djevojačke škole), Skendera Fabkovića, Mijata Stojanovića, Tomislava Ivkanca — koji su osnivali prve tekovine hrvatskog učiteljstva (Hrvat. učiteljski dom, učiteljsku zadrugu, pedagožko-književni zbor, učiteljski konvikt, muzej, štedionicu) — pa do najzadnjega vremena, najsposobniji i najrevniji učitelji spomenutih škola iz rane mladosti počeli su sa svojim kulturnim nastojanjem, pa su ga vršili kroz cio život, bez obzira na kojoj vrsti škola ili u kome se svojstvu službe nalazili.

God. 1911. učiteljstvo viših pučkih škola osnovalo je posebno svoje staležko družtvo, ali je ono imalo ostati kao sastavni dio Saveza hrvatskih učiteljskih družtava. Članove toga družtva nije ništa sprečavalo, da istodobno budu predsjednici, tajnici i članovi odbora kotarskih učiteljskih družtava, i da dalje surađuju u staležkim časopisima i da se zanimaju i javno rješavaju pitanja učiteljstva nižih pučkih škola. Na pr. sam osnivač i prvi predsjednik Družtva učitelja viših pučkih (građanskih) škola bio je u isto vrieme predsjednikom sisačkog kotarskog družtva učitelja nižih pučkih škola (Mihovil Jug). Isto je bilo i u Našicama (Pakaci), Slav. Brodu (Frankl), Križevcima (Jurčić), Karlovcu (Vjeko Čop), Slunju (Obajdin), Kostajnici (Trstenjak), gdje su ravnatelji građanskih škola bili predsjednici kotarskih družtava i predvodili hrvatsko pučko učiteljstvo.

Učitelji viših pučkih škola prije 1918. uživali su velik družtveni ugled u svojim mjestima samo po svestranom kulturnom radu, stojeći na čelu tako reći svih mjestnih družtava. Kao primjer može se uzeti najstarija građanska škola u bivšem građanskom dielu Hrvatske, gdje je pokojni sisački ravnatelj Ferdo Hefele bio tajnikom u dvadeset i dva družtva istodobno, a njegov nasljednik Mihovil Jug bio je predsjednikom ne samo dvaju učiteljskih družtava, nego i predsjednik Hrvatskog Sokola, Hrvatskog pjevačkog družtva »Danice«, Odbora za podavanje okrepe dolazećim ranjenicima, a tajnikom Gospodarske podružnice, Štedne i predujmovne zadruge, Vatrogasnog družtva... u isto doba.

Nije bilo u sjedištima građanskih škola ni jednog prosvjetnog podhvata, ni jedne družtvovne hrvatske ustanove, u kojoj ne bi učiteljstvo viših pučkih škola bezplatno sudjelovalo i gdje ne bi u mjestnom građanstvu predvodilo i pomagalo kulturno-humane ustanove.

I učiteljice tadanjih viših djevojačkih škola (Milka Pogačić, Josipa Glembay, Klotilda Cvetišić, Marija Magdić...) kao predsjednice i članice u Udruzi učiteljica, sekciji za našu djecu, Hrvatskoj Ženi, Družtvu Katarine Zrinske, pokazale su u izvanškolskom radu veliku nacionalnu sviest i sposobnosti za dobrotvornu djelatnost. One su sabirale priloge za hrvatsku siročad i podigle Dječji dom u Zagrebu.

Posebnu pažnju posvećivali su tadanji nastavnici viših pučkih (građanskih) škola odgoju obrtničko-trgovačkog i ratarskog podmladka, ne samo u granicama uže Hrvatske, nego i u primorskoj, te bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj. Tako je u Sisku od 1909. do 1916. uz građansku školu postojao jednogodišnji trgovački tečaj, gdje se je večerom svakog dana po tri sata predavalo knjigovodstvo, trgovačko dopisivanje trgovačka aritmetika, mjenbeno pravo i trgovački zemljopis. U tečaj su se primali svršeni učenici građanske škole, a također i oni, koji su svršili barem dva razreda te škole. Predavali su izključivo nastavnici građanske škole. Takav jednogodišnji trgovački tečaj bio je desetak godina uz građansku školu u Sušaku. U Šibeniku je uz tu školu bio vrtlarsko-vinogradarski tečaj. U Zagrebu je (pod vodstvom ravnateljice Milke Pogačić) uz višu djevojačku školu bio za djevojke kućanski tečaj, gdje su svršene učenice učile kuhanje, šivanje, vrtljarstvo, peradarstvo, pčelarstvo... Tečaj je trajao godinu dana. U Slav. Brodu je (zaslugom nastavnika građ. škole Pere Bogdešića) osnovan razsadnik i vinogradarska zadruga. U Zagrebu je (pod vodstvom nastavnika tih škola Stjepana Debeljaka) osnovana Gostioničarska posebnička škola, a tu su većinom obučavali nastavnici građanskih škola; isti slučaj bijaše s grafičkom školom (predvodio Josip Pizek). Uz zagrebačku građansku školu bili su večernji tečajevi za razne službenike i namještenike, kojima je trebala svršena građanska škola, da postignu stalnost u službi (predvodio nastavnik Grga Maračić, a poučavali nastavnici te škole). Takav je tečaj bio i uz evangeličku posebničku građansku školu u Zagrebu, uz mužku građansku školu u Sarajevu, Bugojnu, Slav. Brodu — gdje su mnogi Hrvati dobili predhodno školsko obrazovanje za niže činovničke službe, a također su te tečajeve pohađali i oni građani i građanke, koji nisu imali nakane, da traže državno namještenje. U Sisku bio je tečaj za obrtnike, gdje su zimi proširivali svoje stručno i obće znanje, i koji je pokazivao osobite uspjehe. U Crikvenici je uz građansku školu kroz zimske mjesece postojala zidarska škola. U Zagrebu su nastavnici građanskih škola (Ladislav Zbožinek i Marijan Markovac) osnivali preko školskih praznika tečajeve mužkog ručnog rada. U Karlovcu je (Dominković) ženska mladež učila kuhati.

Nastavnici građanskih škola pomagali su djelatnost hrvatskih družtava, koja su imala zadatak podizati priradni podmladak i tako jačati narodno gospodarstvo. Pomagali su kao povjerenici nastojanja Hrvatskog Radiše, sabirali

mjestnu mladež i upućivali je u nauk, a pomagali i izložbe Hrvatskog Radiše i držali o tome javna predavanja (Josip Rukavina). Sa Savezom hrv. obrtnika i njegovim podružnicama nastavnici građanskih škola stalno su surađivali u odgoju njihova podmladka (J. Rukavina), vodili šegrtske škole, organizirali izložbe, naučna putovanja naučnika i nastojali, da se kod učenika građanskih škola razvija smisao za hrvatski obrt, trgovinu i napredno ratarstvo.

Takvim su radom hrvatske građanske škole učvrstile svoj položaj u narodu, i to bijaše temelj za njihovu daljnju izgradnju.

3. Prosvjetno-družtveni rad srednjoškolskih nastavnika

Napisao A. HEISINGER

Srednjoškolski nastavnici nisu vršili samo svoju redovitu dužnost u školi kao nastavnici i odgojitelji buduće narodne inteligencije, nego su sudjelovali i u izgradnji narodne kulture uobće, dakle u znanstvenom, književnom i umjetničkom stvaranju. Srednjoškolski nastavnici surađivali su i u svim znatnijim hrvatskim podhvatima i ustanovama za narodno prosvjećivanje. Bili su marljivi povjerenici Matice Hrvatske i pisali su u pučkim izdanjima Jeronimskog družtva, toga najstarijeg hrvatskog družtva za narodno prosvjećivanje (osnovano g. 1868.). Profesor dr. Franjo Bučar bio je jedan od glavnih radnika u »Hrvatskom Sokolu«, a to je bila naša prva velika narodna organizacija za nacionalni tjelesni odgoj. I dr. Antun Radić, začetnik seljačkoga prosvjećivanja, bio je po zvanju također gimnazijski profesor. Srednjoškolski profesori odano su podupirali i rad »Pučke prosvjete«, koja je bila prvo veliko hrvatsko družtvo za narodno prosvjećivanje (osn. godine 1906.). U bivšoj Bosni i Hercegovini gimnazijski profesori su marljivo sudjelovali i u radu hrvatskoga kulturnoga družtva »Napredak«, koje u tim krajevima imade velikih zasluga za širenje narodne prosvjete tečajevima za nepismene, narodnim knjižnicama, pučkim predavanjima i sl. Gimnazijski profesor i upravitelj fra Didak Buntić, jedan je od prosvjetnih radnika, koji imadu najviše zasluga za širenje pismenosti u bosanskoj Hrvatskoj. Poslije svjetskoga rata započeo je pod vodstvom »Pučkoga sveučilišta« u Zagrebu pokret »srednjoškolskih ekstenza« po gimnazijama za širenje narodne prosvjete po pokrajinskim gradovima i po selima, a te ekstenze vodili su srednjoškolski nastavnici. Srednjoškolski profesori sudjelovali su i u »Prosvjetnom savezu« i u »Seljačkoj slozi«, koja družtva su se u prvom redu bavila seljačkom prosvjetom. Gimnazijski nastavnici surađivali su i u prosvjetnom radu među radničtvom u HRS-u (Hrvatskom radničkom savezu).

Sav taj snažni razvitak narodnog prosvjećivanja u Hrvata prekinuo je zlokobni srbski centralizam i jugoslavenska diktatura, a hrvatski profesori odpuštani su u masama i prisiljeni, da se upisuju u protuhrvatska — srbska i jugoslavenska družtva. No veliko oslobodilačko djelo Poglavnika — uzpostava Nezavisne Države Hrvatske — omogućilo je opet slobodni razvitak hrvatskog narodnog prosvjećivanja. Hrvatski profesori sudjelovali su, uzprkos svim progonima i u ustaškom pokretu, a sada se iztiču i u ustaškoj izgradnji.

II. STALEŽKE POSTROJBE NASTAVNIKA

Poslije osnutka Nezavisne Države Hrvatske ustrojeni su za promicanje staležkih i stručnih probitaka nastavnika pojedinih vrsta škola dosavezi u okviru staležkih postrojbi ustaškog pokreta, napose za nastavnike srednjih, učiteljskih i pučkih škola. Prije toga vršila su taj zadatak posebna hrvatska nastavnička družtva odnosno savezi, koji su dakako za vrieme bivše Jugoslavije bili razpušteni, te su hrvatski nastavnici ostali bez mogućnosti, da brane i promiču svoje stručne i staležke potrebe. Prikazat ćemo ovdje ukratko poviest i rad tih nastavničkih družtava.

1. Osamdesetpet godina organizacije hrvatskog učiteljstva

Napisao IVAN TOMAŠIĆ

U analima hrvatskog učiteljstva zabilježeno je, da su prvi sastanci hrvatskog učiteljstva održani još u vrieme Bachova absolutizma: 1857. u Valpovu i 1859. u Donjem Miholjcu. Sazvali su ih i predsjedali im tadašnji školski nastavnici arhiđakoni — župnici. Razpravljalo se o pitanjima moralno-religioznoga uzgoja školske mladeži. Uredovni je jezik bio njemački, ali prisutnom učiteljstvu moralo se sve prevesti na hrvatski.

Iz takvih zametaka razvila se kasnije velika organizacija.

Svako vrieme naime donosi nove prilike i potrebe, a ove nađu i iztaknu i ljude, koji tome zadovoljavaju. Tako se u to vrieme među hrvatskim učiteljstvom našao Ivan Filipović, rođen 1823. u Velikoj Kopanici. Bio je hrvatski rodoljub, pjesnik i književnik. Radi pjesme »Domorodna utjeha« objelodanjene u »Nevenu« odčamio je s urednikom lista Mirkom Bogovićem više mjeseci u tamnici. Izvrstan, svestrano naobražen pedagog i organizator, postao je i učiteljem zagrebačke gradske pučke škole, a kasnije i županijskim školskim nadzornikom u Zagrebu. Veliki taj duh sabrao je oko sebe najbistrije glave Basaričeka, Ljudevita Modca i plejadu ostalih marnih radnika.

God. 1865. održana je u Zagrebu prva i najvažnija skupština hrvatskog učiteljstva. Na njoj je usvojen program rada za osnutak organizacije hrvatskoga učiteljstva i njezinih institucija, koje su podieljene na grane:

1. socialno-humanitarnoga značaja;
2. stručno-pedagožkoga i
3. staležkoga.

Već na toj skupštini ostvaren je začetak prve grane pod imenom Hrvatska učiteljska zadruga. Nju je stvorila prieka nužda tadašnjega učiteljstva, koje je uslied toga, što tada školstvo nije bilo uređeno zakonskim propisima, u slučaju starosti i iznemoglosti ostajalo podpuno neobskrbljeno zajedno sa svojim obiteljima.

U daljnjoj provedbi toga programa održao je Filipović god. 1871. prvu, 1874. drugu i 1878. treću obću učiteljsku skupštinu. Na njima su razpravljena sva goruća pitanja učiteljstva, hrvatskoga školstva i obće prosvjete hrvatskoga naroda.

Na prvoj obćoj učiteljskoj skupštini u Zagrebu osnovana je druga grana organizacije »Hrvatski pedagožko-književni zbor«. Po svojoj zadaći taj je zbor dosada izdao prievode klasičnih pedagožkih djela iz stručne književnosti svih naprednih naroda, zatim najvrstnija stručna djela hrvatskih pisaca, kako za učitelje, tako i za mladež. Pored toga izdaje od god. 1895. stručni pedagožki list »Napredak«, a god. 1873. osnovan je list za hrvatsku mladež »Smilje«

Na drugoj skupštini u Petrinji spremljeno je gradivo, kojim su Filipović i drugovi ostvarili školski zakon od g. 1878. Tim je zakonom uređeno naše pučko školstvo upravo najuzornije prema stanju nauke onog vremena i potrebama našega naroda. — Propisima od 1871. bilo je uređeno i školstvo u tadašnjoj Vojnoj krajini.

Na trećoj obćoj skupštini u Osieku razrađeno je sve, što je trebalo za valjanu provedbu odredaba novoga školskoga zakona.

Napokon je došao čas, da se ostvari i treća grana učiteljske organizacije. Tako je 1885. počeo djelovati Savez hrvatskih učiteljskih družtava (SHUD). Zadaća mu je: sva do tada postojeća, ali međusobno podpuno nepovezana kotarska učiteljska družtva, kao i ona, koja će se u buduće osnovati, povezati u jednu cjelinu.

Da se sav rad hrvatskoga učiteljstva usredotoči, podignuli su SHUD i HPKZ god. 1889. u Zagrebu »Hrvatski učiteljski dom«, prvi u tadašnjoj Austro-ugarskoj monarhiji, a drugi u svoj Europi. Iz njega su kasnije nicale i razvijale se ostale ustanove svih triju grana organizacije hrvatskoga učiteljstva. God. 1899. podigao je SHUD i uzorno uredio Hrvatski učiteljski konvikt.

HPKZ osnovao je 1901. također uzorno uređeni Hrvatski školski muzej.

1899. osnovana je Hrvatska učiteljska štedna i predujamna zadruga, a 1901. Hrvatska učiteljska posmrtna i pripomoćna zadruga, koja je 1912. u Crikvenici podigla Hrvatski učiteljski dom — Vila Ružica. God. 1904. organizirale su se hrvatske učiteljice u svoje posebno ne samo staležko dobrotvorno, nego pravo hrvatsko kulturno narodno žensko družtvo »Udruga Hrvatskih učiteljica«. Ona je god. 1912. u Zagrebu podigla svoj Dječji dom.

God. 1904. osnovaše Vjekoslav Koščević i njegovi zagrebački drugovi »Hrvatsko družtvo za unapređenje učitelja«.

Početkom rata 1914. i ova je uzorna organizacija hrvatskog učiteljstva sa svojima institucijama poput svih drugih hrvatskih družtava morala prestati djelovati. U državnoj tvorevini SHS zahvatio je i Savez hrvatskih učiteljskih družtava zlokobni val za »ujedinjenjem«. Organizacija hrvatskoga učiteljstva na čelu sa svojim Savezom hrvatskih učiteljskih družtava došla je stoga u vrlo težku kušnju. Ono, što su od njezina početka mukotrpno izgraditi požrtvovni učitelji, — valjalo je tada spašavati i očuvati. Na skupštini Saveza 1921. povjerilo je hrvatsko učiteljstvo novoizabranom predsjedniku Ivanu Tomašiću obranu i očuvanje svojih svetinja: organizacije i njezinih tekovina. Borba se je vodila od tada uzporedno pred upravnim i sudbenim oblastima. Ma da je Savez u dva maha pred jednim i drugim oblastima dobio pravo, ipak je bio prisiljen, da na svojoj izvanrednoj skupštini 1931. po sili zakona zaključi svoju likvidaciju. Premda je na toj skupštini donesen i zaključak o razpoložbi imovine SHUD, tadanje su srbske prosvjetne vlasti odredile predaju Savezove imovine zagrebačkoj Sekciji UJU. Polovicom kolovoza te godine ta je odluka brahialnom silom i provedena.

Istom osnutkom banovine Hrvatske Savez je opet došao u mogućnost, te je na skupštini 3. veljače 1940. uzkrisio svoje djelovanje kao podpuni vlastnik svoje imovine.

2. Hrvatsko družtvo nastavnika građanskih škola

Napisao NIKOLA SUZAK

Hrvatsko družtvo nastavnika građanskih škola mlada je staležka postrojba, koja nastavlja rad bivšeg družtva učitelja viših pučkih škola u nekadašnjoj banskoj Hrvatskoj. Družtvo učitelja viših pučkih škola u banskoj Hrvatskoj osnovali su godine 1906. tadanji ravnatelji viših pučkih škola Vjekoslav Dominković, Mihovil Jug, Janko Obajdin, Josip Kovačić i Srećko Desput. Prvi družtveni predsjednik bio je Vjekoslav Dominković. Nastavnici tadanjih viših pučkih škola izlazili su iz redova najboljih učitelja pučkih škola, jer su onda građanske škole pod službenim imenom »više pučke škole« činile s pučkim i učiteljskim školama jednu prosvjetnu cjelinu. Sve tri vrste tih škola bile su obuhvaćene istim školskim zakonom od godine 1874. kao i onim od godine 1888. Učitelji viših pučkih škola osposobljavali su se za školski rad pred posebnim izpitnim povjerenstvom za učiteljsku službu u višim pučkim školama. Sjedište je povjerenstva bilo u Zagrebu. Pred istim povjerenstvom osposobljavali su se učitelji građanskih škola iz ne-

kadašnje Dalmacije i nastavnici trgovačkih škola iz bivše Bosne i Hercegovine. Mnogi agilniji učitelji viših pučkih škola bili su učenici profesora Ditesa na bečkom pedagogiju. Ovi su kroz nekoliko desetljeća bili najplodniji činbenici na polju hrvatske pučke nastave i osnivači mnogih kulturnih i školskih ustanova. Jači priliv u redove učitelja viših pučkih škola nastupio je godine 1919., kada je osnovana Viša pedagožka škola u Zagrebu, iz koje su godine 1921. izašli prvi absolventi i zauzeli mjesta na višim pučkim školama u svim hrvatskim zemljama. Družtveni je rad u to doba pao pod srbski centralizam, iz kojega su se godine 1939. iznieli ostatci ostataka u času, kada su prvi znaci probuđenog Hrvatstva navieštali skori razsap versailleske jugoslavenske tvorevine i skoro uzkrsnuće Nezavisne Države Hrvatske. Centralističko udruženje nastavnika građanskih škola kraljevine Jugoslavije razbijeno je mjeseca rujna 1939., kada se je u Zagrebu sastao osnivački odbor Hrvatskog družtva nastavnika građanskih škola. Odbor je bio sastavljen od 15 upravitelja i nastavnika građanskih škola iz Zagreba, Karlovca, Makarske i Splita. Izaslanici odbora Nikola Suzak i Mato Burmaz, nastupili su 30. listopada 1939. pred sakupljenim nastavnicima građanskih škola u Splitu i izložili im potrebu likvidiranja i razkidanja svih veza s dotadanjim udruženjem, te potrebu osnivanja Hrvatskog družtva nastavnika građanskih škola. Prisutni su skupštinari jednoglasno zaključili, da se odmah ima stupiti u vezu s drugovima iz Zagreba i s njima zajedno izvršiti sve predradnje za postrojavanje posebnog Hrvatskog družtva nastavnika građanskih škola i za saziv obće zajedničke skupštine svih nastavnika građanskih škola iz svih hrvatskih krajeva u Zagrebu. Obća družtvena skupština održana je u Zagrebu 2. veljače 1940., i na njoj su prihvaćena nova pravila Hrvatskog družtva nastavnika građanskih škola i izabran je družtveni odbor. Predsjednikom je izabran Nikola Suzak, podpredsjednikom Ivka Sušić, tajnikom Mato Burmaz, blagajnikom Anto Barać. U prvim danima osnivanja Nezavisne Države Hrvatske imao je družtveni prošireni odbor osobitu sreću, te je počašćen primitkom u srdačnom i nadasve toplom posjetu kod Poglavnika. Poglavnik je pokazao podpuno razumievanje za potrebe građanskih škola, s kojima su tuđinske školske vlasti u bivšoj državi maćuhinski postupale. Izdržavanje građanskih škola padalo je na teret upravnih obćina, koje zbog siromaštva, a često i zbog nerazumievanja, nisu mogle, u mnogo slučajeva niti htjele, da namaknu najpotrebnija sredstva za njihov najskromniji obstanak. Poglavnikovom zakonskom odredbom preuzima država na uzdržavanje, počevši od 1. siečnja 1943., sve građanske škole, osim onih u gradovima. Tako je i ova vrsta naših najpotrebnijih škola stupila u isti red svojih starijih i sretnijih posestrima. Po nastavnoj osnovi, po načinu obučavanja i po znanstvenom obrazovanju nastavnika na Visokoj pedagožkoj školi, spadaju građanske škole u red srednjih škola. Iz ovih je razloga, prigodom postrojavanja staležkih i družtvovnih ustanova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, svrstano Hrvatsko družtvo nastavnika građanskih škola u Dosavez hrvatskih srednjoškolskih profesora.

3. Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora

Napsao dr. ZDENKO ŠKREB

Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora osnovano je god. 1904. sa svrhom, da promiče kulturne i prosvjetne težnje hrvatskoga naroda i da se ujedno brine za unapređivanje staležkih probitaka hrvatskih profesora.

Prvim je predsjednikom bio izabran dr. Julije Golik. »Viesti« Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora izlazile su u »Nastavnom Vjestniku«, mjesečniku, koji je Odjel za bogoštovlje i nastavu biv. Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade pokrenuo godine 1892. pod uredničtvom sveučilištnog profesora dra Tomislava Maretića, da »bi služio naučnim i nastavnim potrebama naših srednjih učilišta«. God. 1908. povjeren je časopis družtvu, samo je vlada dakako i dalje snosila sve izdatke oko njegova izdavanja. Od godine 1908. izdavalo je Družtvo i pomoćne školske knjige, a od godine je 1917. izdavalo đački list »Omladinu«, mjesečnik namienjen hrvatskoj srednjoškolskoj mladeži, da je odgaja u rodoljubnom duhu, budeći u njoj ljubav za liepo i dobro. Skoro iza propasti monarhije nastale su težke prilike za družtvo. Srbsko je profesorsko družtvo nastojalo, da sva profesorska družtva na području bivše Jugoslavije ujedini pod svojim vodstvom, tako da pojedina družtva budu samo sekcije jedinstvenog družtva, koje je imalo sjedište u Beogradu. U tu svrhu bio je godine 1919. sazvan sastanak predstavnika svih tih družtava u Novi Sad. Ovdje su predstavnici bivšeg slovenskog profesorskog družtva i još nekih izjavili, da se ujedinjuju sa srbskim profesorskim družtvom u »Jugoslavensko profesorsko družtvo« tek je 64 predstavnika Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora, na čelu im pokojni profesor dr. Petar Karlić, izjavilo, da nema mandata, da se o tom prieđlogu izjasni, već da je zato mjerodavna jedino glavna skupština družtva. Ta je glavna skupština, sazvana u jesen godine 1920., ogromnom većinom glasova srušila odbor, koji je predlagao ujedinjenje i izabrala novi odbor s predsjednikom prof. Josipom Pasarićem, koji je zabacio priedlog o jedinstvenom družtvu s podjelom na sekcije i predložio savez podpuno ravnopravnih profesorskih družtava. Na to Srbsko profesorsko družtvo nije htjelo pristati, pa je i među hrvatskim profesorima nastao razcjep: stanoviti je broj od njih izstupio iz družtva i zajedno s profesorima Srbima osnovao zagrebačku sekciju Jugoslavenskog profesorskog družtva. Ni ovako brojčano oslabljeno nije Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora ni na čas napustilo svoje osnovno načelo, t. j. naglašavanje posebne hrvatske narodne individualnosti. Radi toga nisu ni družtvo ni njegovi članovi bili beogradskim vladama poćudni, pa su one družtvo podpuno ignorirale.

Od ukinuća hrvatske prosvjetne autonomije prestala je dakako družtvu pritjecati bilo kakva novčana pripomoć od beogradske vlade, čime su troškovi oko izdavanja Nastavnog Vjestnika podpuno pali na teret družtva, tako da je družtvo do godine 1930. potrošilo preko 800.000 dinara u tu svrhu. Ta je sredstva družtvo namaknulo jednim dielom izdavanjem i prodajom školskih knjiga, koje je počelo izdavati godine 1922. Družtvo je odlučilo snositi i najteže žrtve, prije nego dopusti, da Nastavni Vjestnik i Omladina, kao snažne afirmacije Hrvatstva na kulturnom polju, prestanu izlaziti. Kako je razpačavanje Omladine u srednjim školama bilo povremeno zabranjeno, bilo je održavanje i toga đačkog lista skopčano s velikim potežkoćama.

Godine 1922. stavio je novoizabrani odbor s predsjednikom profesorom Josipom Pasarićem na čelu sebi u zadatak, da sagradi dom Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora. Zaslugom tajnika družtva dra Franje Jelašića dobilo je družtvo od gradskog poglavarstva grada Zagreba bezplatno gradilište, a sabirna je akcija družtva doniela oko 100.000 kruna. Ali kako je krunska vriednost novcu tada bila znatno pala, nije ni daljnjih 500.000 kruna, koje je družtvo prvoj svoti priložilo iz vlastitih sredstava, pokrilo potrebe gradnje, pa je družtvo potrebni ostatak posudilo od Gradske štedionice i Matice Hrvatske. Dom se počeo graditi u ljetu godine 1930., a u srpnju iste godine pada deklaracija vlade Petra Živkovića, koja među ostalim iztiče, da u državnoj službi nema mjesta ni činovniku ni častniku, koji nije predan jugoslavenskoj ideji, i da sve činovničke staležke organizacije moraju nositi jugoslavensko obilježje. Nato je upravni odbor glavnoj skupštini predložio likvidaciju družtva, ali je glavna skupština taj priedlog odbila, prihvatila ostavku starog odbora i izglasala novi, koji se sastojao uglavnom od sveučilištnih profesora i umirovljenika. Predsjednikom je družtva postao dr. Oton Kučera, tajnikom dr. David Bogdanović, a blagajnikom dr. Aleksandar Vrgoč. Nato je novi zakon o činovnicima, koji je stupio na snagu 1. travnja 1931., načelno ukinuo mogućnost postojanja Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora i prisilio ga na likvidaciju. U lipnju iste godine izabran je likvidacioni odbor, međutim Ministarstvo prosvjete nije to nikada potvrdilo, i tako Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora zapravo i nije nikad likvidirano. Da se Nastavnom Vjestniku i Omladini ipak omogući izlaženje, osnovano je pod okriljem Matice Hrvatske nakladno družtvo Pramatica, koje je ta dva lista uz velike žrtve Matice Hrvatske ipak, i ako neredovito, izdavalo. Već godine 1935. zamislio je prof. Josip Hartinger, da uzprkos zakonskoj zabrani oživi Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora kao uži krug graditelja buduće samostalne hrvatske srednje škole. No kad je za tu zamisao doznalo Ministarstvo prosvjete, povukli su se suradnici prof. Hartingera, pa su tek prof. dr. Antun Kajfeš i prof. Marko Veršić uz 13 pouzdanih zagrebačkih kolega 15. studenog 1937. oživjeli staro družtvo pod imenom Pododbor Matice Hrvatske hrvatskih profesora, s predsjednikom drom Antunom Kajfešom. Mali je broj članova stao iza prosinačkih izbora godine 1938. naglo rasti, pa je prošireni odbor u prosincu g. 1939. odlučio, da počne s izdavanjem družtvenih viesti, koje bi članove jače međusobno vezale. Iza osnutka banovine Hrvatske opet je družtvo od Pramatice preuzelo u svoje ruke i izdavanje Nastavnog Vjestnika i Omladine. Od veljače 1939. do danas izdano je 10 brojeva Viesti, a Nastavni Vjestnik od jeseni 1929. redovito izlazi kao dvomjesečnik, počevši s 1. brojem 48. knjige. Početkom godine 1940. stalo je družtvo ponovno izdavati đački list Omladinu, počevši u veljači s 1. brojem 23. godišta. Od 25. godišta listu je promienjen naslov u Hrvatska Mladost.

Na plenarnom se je sastanku, održanom 24. rujna u Zagrebu, odbor Pododbora Matice Hrvatske hrvatskih profesora u zajednici s likvidacionim odborom Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora proglasio Družtvom hrvatskih srednjoškolskih profesora, nastavljačem rada i pravnim nasljednikom godine 1931. zabranjenog Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora. Oživjelo je družtvo održalo s članovima velik broj sastanaka, i dvie glavne skupštine, 10. prosinca 1939. i 9. veljače 1941., a u svečanoj je sjednici od 24. travnja 1941. pozdravilo osnutak Nezavisne Države Hrvatske.

Kako se je družtvo u izpravljenim pravilima, koje je članstvo prihvatilo na skupštini od 10. prosinca 1939., nazvalo pedagožko-prosvjetnim družtvom, to je u svom radu posvetilo najveću brigu svim pitanjima srednjeg školstva, osobito pitanju školskih knjiga, pa je nakon osnutka banovine Hrvatske doštampavanjem svojih nekadanjih izdanja doskočilo najprečoj potrebi i izpunilo osjetljivu prazninu. Dobitkom je od tih izdanja uspjelo odplatiti sve dugove doma i Pramatice osim duga Gradskoj štedionici. Ljeti su pak g. 1940. i 1941. u brojnim stručnim sastancima razpravljena temeljna pitanja reforme hrvatske srednje škole, nove naučne osnove i novih školskih knjiga.

Ljeti g. 1941. družtvo u svom domu uređuje družtvene prostorije i osniva družtvenu knjižnicu i čitaonicu. Zakonskom odredbom Poglavnika o staležkim postrojbama dobilo je Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora novi oblik, koji odgovara suvremenom družtvovnom poredku obnovljene domovine.

PREGLED NAJVAŽNIJIH DJELA I IZVORA O NIŽEM I SREDNJEM ŠKOLSTVU U HRVATSKOJ

1. OBĆA DJELA O SVIM VRSTAMA ŠKOLA

(A. Heisinger)

1. Dr. F. Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. stoljeća. VI. 1. Obuka i pismenost. Rad 115.
2. Vicko Adamić: Građa za istoriju dubrovačke pedagogije. I. dio, Zagreb 1883., II. dio, Zagreb 1892.
3. Dr. Martin Štiglić: Poviest pedagogike. Zagreb 1893.
4. Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895. Sastavljeno po službenim podatcima prigodom milenijske izložbe u Budimpešti g. 1896. Zagreb 1896.
5. Josip Milaković: Školstvo u Bosni i Hercegovini. Hrvatsko Kolo, izdanje Matice Hrvatske, knjiga III., god. 1907.
6. Antun pl. Cuvaj od Carevdara: Građa za poviest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak I.—XI. II. izpravljeno i popunjeno izdanje. Zagreb 1910.—1913. (Glavno djelo).
7. Fran Plevnjak: Prilozi za kulturnu poviest hrvatskog svećenstva. (Rad svećenstva na školsko-prosvjetnom polju). Zagreb 1910.
8. Ivan Martinović: Poviestne crtice o školstvu brodske pukovnije i brodskog okružja. Zagreb 1912.
9. Stjepan Basariček: Pedagogija. Sv. IV. Poviest pedagogije. Zagreb 1918.
10. Šime Urlić: Crtice iz dalmatinskog školstva od dolazka Hrvata do g. 1910. Dio I. (do g. 1814.) Zagreb 1919.
11. Stjepko Ilijić: Postanak i razvitak školstva u Bosni i Hercegovini. Hrvatski učitelj, Zagreb 1925.
12. Pedagogijska enciklopedija. Uredili dr. Pataki - dr. Tkalčić - Defranceschi - J. Demarin. Izdanje Minerva, Zagreb 1939.
13. Josip Demarin: Građa za poviest pedagogije Hrvata, Srba i Slovenaca. Zagreb 1940.

2. ČASOPISI I SLUŽBENI GLASNICI

1. Napredak. Časopis za pedagogiju. Izdaje Hrvatski pedagožko-književni zbor i Savez hrvatskih učiteljskih družtava. 1859.—1942.
2. Kršćanska škola. Zagreb 1897.—1942.
3. Savremena škola.
4. Službeni glasnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu. Zagreb 1883.—1924.
5. Vjestnik školski (Školski glasnik). Službeni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1894.—1909. (1910.—1923.)
6. Prosvjetni glasnik. Službeni organ Ministarstva prosvjete Kr. Jugoslavije. Beograd 1920.—1941.
7. Prosvjetni šematizam Kr. Jugoslavije. Knjiga I. Osnovna nastava (i građanske škole). Knjiga II. Srednja nastava. Ćirilometodski nakladni zavod u Zagrebu (bez godine).
8. Službeni glasnik Banske Vlasti banovine Hrvatske — Odjela za prosvjetu. Zagreb 1940. do 1941.
9. Službeni glasnik Ministarstva nastave (Ministarstva narodne prosvjete). Zagreb 1941. do 1942.

II. PUČKE ŠKOLE

(Salih Ljubunčić)

1. Josip Tkalčić: Poviestne crtice o školstvu u Hrvatskoj, Napredak, Zagreb, god. 1865.
2. Josip Kirin: Razvitak hrvatskog pučkog školstva, Zagreb 1886.
3. Josip Kirin: Uređenje pučke nastave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji s naputkom o školskoj organizaciji, Zagreb 1897. (novije izdanje, Zagreb 1909.).
4. J. Klobučar (priredio): Spomenspis učiteljskog družtva za grad Zagreb i okolicu, Zagreb 1910.
5. Mirko Ležajić: Prošlost i sadašnjost osnovne nastave u Dalmaciji, Split 1922.
6. I. Radovanović: Unifikacija i reforma osnovne nastave, s osobitim obzirom na izobrazbu učitelja, Split 1922.
7. Stipo Marković: Hrvatske katoličke škole i učitelj u Livnu za turske uprave, Mostar 1923.
8. Josip Karan: Razvitak pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji, Hrvatski Učitelj, Zagreb, god. 1925.
9. Stipe Banović, star.: Pregled dalmatinskog školstva od doseljenja Hrvata do god. 1926., Hrvatski Učitelj, Zagreb 1925.
10. Ivan Martinović: Prve osnovne škole u bivšoj brodskoj krajiškoj pukovniji, Napredak, Zagreb, sv. VIII.—X., god. 1926.
11. Fr. L. Božić: Spomenice kaptolske škole, prilikom njene stogodišnjice, Zagreb 1930.
12. Rudolf Strohal: Dubrovački školnik, pripoviest, Naša biblioteka, sv. 3., Zagreb 1937.
13. Josip Lokas: Kratak osvrt na raspravu I. Radovanovića »Unifikacija i reforma osnovne nastave«, Zagreb (godina izdanja nije označena).
14. Prosvjetni šematizam Kr. Jugoslavije. Knjiga I. Osnovna nastava. Ćirilometodski nakladni zavod u Zagrebu (bez godine).

III. UČITELJSKE ŠKOLE

(Salih Ljubunčić)

1. Ljudevit Modec: Poviestne crtice o kr. preparandiji, Zagreb 1855.
2. Dr. Martin Štiglić: Poviest pedagogike, odsjek »Školstvo u Hrvatskoj«, Zagreb 1893.
3. Josip Škavić: Nova obučna osnova za učiteljske škole, Napredak, Zagreb, sv. I.—II. (siečanj—veljača) 1922.
4. Lj. Enderle: Nacrt obučne osnove za poviest u našim učiteljskim školama, Napredak, Zagreb, sv. III.—IV. (ožujak—travanj) 1922.
5. N. Zec: Poviest pedagogije kao obučni predmet u učiteljskim školama, Napredak, Zagreb sv. I.—III. (siečanj—ožujak) 1924.
6. A. Tunkl: Naučna osnova za učiteljske škole, Napredak, Zagreb, sv. IV.—VI. (travanj—lipanj) 1924.
7. Ivan Martinović: Poviestne crtice o pripravi za učiteljsku službu u bivšoj hrv.-slav. Vojnoj krajini, Napredak, Zagreb, sv. I. i II., god. 1925.
8. Ivan Martinović: Crtice iz poviesti školstva grada Zagreba, Napredak, Zagreb, sv. III.-V., gdo. 1927.
9. Dr. Marko Krstić: Razvoj učiteljskih škola u Jugoslaviji, Učitelj, Beograd, br. 6. (veljača) 1939.

IV. GRAĐANSKE ŠKOLE

(Josip Rukavina)

Djela

1. Antun Cuvaj: Građanska škola, 1880.
2. Vjekoslav Dominković: Građani i škola. 1905.
3. Mihovil Jug: Naše više pučke (građanske) škole. 1912.
4. Za građansku školu. Izdalo Družtvo nastavnika građanskih škola. 1929.
5. Nastavni plan i program za I., II., III. i IV. razred građanskih škola u Kr. Jugoslaviji. Beograd 1936.
6. Prosvjetni šematizam Kr. Jugoslavije. Knjiga I. Ćirilometodski nakladni zavod u Zagrebu (bez godine).
7. Građanska škola. 1923.—1941. (Časopis).

Članci u časopisima

U »Napredku«:

1. Filip Doić: Građanska škola. 1873.
2. Dr. P. Tomić: Prva viša djevojačka učiona u Krajini 1879. 1880.
3. Antun Cuvaj: Da se ne zaboravi na građanske škole, 1881.
4. Mavro Kuten: K reformi građanskih škola. 1882.
5. M. Tkalec: Nešto o našim višim pučkim školama. 1882.
6. Jure Turić: Više pučke škole. 1887.
7. Vj. Marik: Radionice uz ugarske više pučke i građanske škole. 1889.
8. Otokar Zobundžija: O pripravi građanskih učitelja. 1888.
9. Davorin Trstenjak: Građanske škole. 1900.
10. Miloš Drakulić: Preustrojstvo viših pučkih škola. 1900.
11. S. Končar-Mijo Biljan: Petogodišnji doplatci učitelja viših pučkih škola. 1900.
12. Josipa pl. Glembayeva: Više djevojačke škole. 1901.
13. Dane Maras: Preustrojstvo viših pučkih škola. 1901.
14. Vjekoslav Dominković: Preustrojstvo viših djevojačkih škola. 1901.
15. Mile Djurić: Građanske škole. 1903.

Poslije prvog svjetskog rata pisao je u »Napredku« o građanskim školama žup. nadzornik Mirko Kovačić, dr. Sigismund Čajkovac, dr. S. Matičević (i u »Obzoru«), dr. Stjepan Bosanac, prof. Mate Demarin, Petar Bogović (prikazao češke građanske škole), Oskar Szabo, Stjepan Ivezić, dok je »Savremena škola« 1939. doniela razpravu J. Rukavine o reformi građanskih škola. Kako su te škole priređivale izložbe učeničkih radova i razne svečanosti, to su zagrebački i pokrajinski dnevnici u tim prigodama pisali o vriednosti tih škola i o potrebi, da se konačno uredi njihov položaj.

V. GIMNAZIJE

(A. Heisinger)

Djela i časopisi

1. Nastavni Vjestnik. (Časopis.) Izdaje Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora. Zagreb 1893.—1942.
2. Naučna osnova za srednje škole. Zagreb 1906.
3. Ewald Horn: Das höhere Schulwesen der Staaten Europas. Eine Zusammenstellung der Stundenpläne. II. Auflage. Berlin 1907.
4. Glasnik Jugoslavenskog profesorskog družtva. 1920.—1941.
5. M. K. Petković: Srednjoškolski zbornik. Knjiga I.—V. Beograd 1923.—1927.
6. Prosvjetni šematizam kraljevine Jugoslavije knjiga II. Srednja nastava. Ćirilometodski nakladni zavod u Zagrebu (bez godine).
7. Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Izdanje i štampa Drž. štamparije. Beograd 1936.

Članci

1. I. Tkalčić: O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah. Rad 93.

U Nastavnom Vjestniku:

2. J. Adamović: Kako treba učiti tuđe jezike ili reforma jezične obuke. Knjiga I., god. 1893.
3. Dr. Ivan Scherzer: Reforma obuke u njemačkom jeziku. Knj. III., god. 1895.
4. Dr. J. Golik: Misli o obrazovanju srednjoškolskih učitelja. Knj. V., god. 1897.
5. Dr. I. Gostiša: Viša djevojačka učilišta. Knj. VIII., god. 1900.
6. Vjenceslav Novak: O nuždi reforme pjevačke obuke u našim srednjim školama. Knj. IX., god. 1901.

7. V. Rožić: Gramatička obuka hrvatskog jezika u srednjim školama. Knj. X., god. 1902.
8. Dr. V. Varićak: Primjetbe o naučnoj osnovi za matematiku u višim razredima realnih gimnazija. Knj. X., g. 1902.
9. F. Barušić: O uređenju službovnih i plaćevnih prilika srednjoškolskih profesora. Knj. XI., g. 1903.
10. M. Ebrić: Prilozi statistici srednjih škola u Hrvatskoj i Slavoniji. Knj. XI., g. 1903., knj. XII., g. 1904., knj. XIV., g. 1906., knj. XV., g. 1907., knj. XVII., g. 1909., knj. XVIII., g. 1910., knj. XIX., g. 1911., knj. XX., g. 1912., knj. XXI., g. 1913., knj. XXIII., g. 1915.
11. G. Fleischer: Neke misli o preterećenosti. Knj. XI., 1903.
12. D. Mihajlović: Nekoliko rieči o naučnoj osnovi i školskim knjigama za madžarski jezik u kr. realnim gimnazijama. Knj. XIII., g. 1915.
13. Dr. Franjo Bučar: Kako će se podići tjelesni uzgoj u našim srednjim školama? Knj. XIV., g. 1906.
14. Dragutin Franić: Slike o preterećenju hrvatske srednjoškolske mladeži. Knj. XV., g. 1907.
15. Ivan Krmpotić: Biologija u školi. Knj. XVI., g. 1908.
16. Stanko Miholić: Hrvatske srednje škole prema bečkoj anketi za srednje škole od god. 1908. Knj. XVIII., g. 1910.
17. Dr. S. Bosanac: O učenju jezika njemačkoga u srednjim školama. Knj. XXIV., god. 1919.
18. Vladoje Dukat: Iz naše stare gimnazije. Knj. XXIX., g. 1921.
19. Vladoje Dukat: Iz poviesti našega školstva. Hnj. XXX., g. 1922.
20. Dr. Ferdo Nikolić: Naše srednje škole. Knj. XXX., g. 1922.
21. Rudolf Horvat: Realna gimnazija u Osieku. Knj. XXXVIII., g. 1930.
22. Dr. Rudolf Horvat: Poviest realne gimnazije u Zagrebu. Knj. XXXVIII., g. 1930.
23. Dr. Franjo Fancev: Iz daleke prošlosti hrvatskih gimnazija. Knj. XL., g. 1931.-32.
24. Dr. Rudolf Horvat: Pisanje knjiga za srednje škole u Hrvatskoj. Knj. XL., g. 1931.-32.
25. Nikola Žic: Zagrebačko školovanje Josipa Voltića. g. 1932.-33.
26. A. Mirosavljević: Današnja naša srednja škola, g. 1937.-38.
27. Kamilo Brössler: Treba pristupiti kritici našega školskoga sistema. Knj. XLVIII., g. 1939.-40.
28. Ramiro Bujas: Za reformu profesorskih izpita. Knj. XLVIII., g. 1939.-40.
28. Stjepan Urban: Bliže prirodi i izkustvu. Knj. XLVIII., g. 1939.-40.
29. Marko Veršić: Napomene o reorganizaciji nastave i škole. Knj. XLVIII., g. 1939.-40.
30. Zvonimir Pinterović: Oblici nastavnog rada u kemiji. Knj. XLIX., g. 1940.-41.
31. Emil Štampar: O etnografskoj konferenciji u Zagrebu. Knj. XLIX., g. 1940.-41.
32. Marko Veršić: U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Knj. XLIX., g. 1940.-41.
33. Božena Mirt: Novi duh nastave tjelesnoga odgoja u srednjoj školi. Knj. L., g. 1941.-42.
34. Vlado Petz: Načelna pitanja suvremene didaktike. Knj., L., g. 1941.-42.

Muslimansko školstvo

(Salih Ljubunčić)

1. Josip Milaković: Školstvo u Bosni i Hercegovini, Hrvatsko Kolo, izd. Matice Hrvatske. Knj. III., g. 1907.
2. H. Mehmed Handžić: Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu, kalendar Narodne Uzdanice za godinu 1907.
3. Alija Nametak: Bosansko-hercegovački muslimani prema statistici imama matičara, Novi Behar, Sarajevo, rujan 1931., br. 5., god. V.
4. Fehim Spaho: Šerijatska sudačka škola, Kalendar Narodne Uzdanice za 1934. godinu.
5. Edhem Mulabdić: Darul-muallimin (o pedesetgodišnjici osnivanja), kalendar Narodne Uzdanice za godinu 1942.

B. SVEUČILIŠTE I VISOKE ŠKOLE

Sastavio prof. dr. VLADIMIR BAZALA

I. Sveučilištne nauke Hrvata u inozemstvu prije osnutka visokoškolske nastave u Hrvatskoj

II. Početak i razvoj visokoškolske nastave u Hrvatskoj, osobito u Zagrebu

III. Današnja visokoškolska nastava u Zagrebu

A. Hrvatsko sveučilište u Zagrebu
1. Izvještaji o dosadašnjem sveučilištnom radu
2. Sveučilištni zakoni
3. Rektori sveučilišta od godine 1874. do danas
4. Suvremeno stanje sveučilišta
a) Obći pregled
b) Sveučilištne oblasti:
Sveučilištni senat
Rektorat sveučilišta
Sveučilištna knjižnica
Fakulteti (kratka poviest, uprava, katedre, predmeti i zavodi): bogoslovni, mudroslovni, pravni, medicinski, poljodjelsko-šumarski, tehnički, veterinarski i farmaceutski fakultet
c) Doktorske disertacije od godine 1929. do 1942.
d) Brojitbeni pregled.
5. Đački život
6. Hrvatsko sveučilištno družtvo
7. Pučko sveučilište

B. Visoka pedagožka škola u Zagrebu
1. Kratak poviestni pregled
2. Zadatak
3. Organizacija i nastava
4. Uprava
5. Uređaj zgrada
6. Seminari
7. Brojitbeni pregled

C. Hrvatska ekonomsko - komercialna visoka škola u Zagrebu
1. Kratak poviestni pregled
2. Zadatak
3. Organizacija i nastava
4. Uprava
5. Uređaj zgrada
6. Seminari
7. Brojitbeni pregled

I. SVEUČILIŠTNE NAUKE HRVATA U INOZEMSTVU PRIJE OSNUTKA VISOKOŠKOLSKE NASTAVE U HRVATSKOJ

U srednjem vieku i u XVI. stoljeću novoga vieka nisu ni u Zagrebu ni po ostaloj Hrvatskoj bile prilike tako povoljne, da bi se mogle osnovati i razvijati javne škole za više nauke ili sveučilišta. Mladići i muževi, koji su bili željni viših nauka, polazili su sveučilišta u tuđini, osobito u Italiji (Bologna, Padova, Rim), u Austriji (Beč), u Češkoj (Prag), u Poljskoj (Krakov), u Štajerskoj (Graz), i u Ugarskoj (Trnava). Pojedinci zalietali bi se u Njemačku i sve do Francuzke, te su učili u Parizu. U posljednjem su gradu slušali više nauke na pr. splitski nadbiskup Ugrin († 1248.), zatim Dubrovčanin Aloysius de Cerva (Tubero, † 1527.) i zagrebački biskup Nikola Stjepanić Selnički (†1602.).

Vrlo su se rano uz veća sveučilišta u Francuzkoj, Italiji i drugdje javljali k o l e g i j i ili zavodi, u kojima su đaci budi bezplatno budi za neku cienu dobivali stan i hranu. Među prve kolegije pripada onaj, koji je uza sveučilište u Parizu osnovao god. 1257. Robert de Sorbonne, dvorski kapelan i izpovjednik kralja Ljudevita IX. Svetoga. Kolegij je taj poslije tako izašao na glas, da su po njem i samo sveučilište (osobito bogoslovni fakultet) stali nazivati Sorbonom.

I Hrvati su imali svoje kolegije u raznim kulturnim žarištima, tako u Bologni, Beču, Rimu i t. d., jer su tamošnja sveučilišta polazili mnogi naši mladići i muževi i jer su baš ova sveučilišta igrala znatniju ulogu u odgoju naše mladeži, željne znanja. Osobito vriedi to za sveučilište u **Bologni**, koje je stoljećima bilo poznato kao jedno od prvih po postanku i po svojem značenju. Već u XI. stoljeću nastala je u Bologni pravna visoka škola. Prema staroj predaji bolonjska je visoka pravna škola osnovana u god. 1088., što je dalo povoda, da se god. 1888. na najsvečaniji način, uz sudjelovanje svih sveučilišta svieta, proslavi 800 godišnjica ovog najstarijeg sveučilišta u Europi. U XII. stoljeću postoji već tamo »Universitas magistrorum et scholarium«, zasnovana prema shvaćanju »Corpus iuris civilis« Justiniana.

Najznatniji pravni učitelji XII. i XIII. st. naučavali su na bolonjskom sveučilištu (Bassiano, Balduino, Roffredo, Rogerio, Pillo, Odofredo, Belviso i t. d.).

Ako ćemo vjerovati Odofredu, imalo je bolonjsko sveučilište početkom XIII. st. 10.000 slušača. Ovaj izvanredno veliki broj sveučilištaraca dielio se je, prema podrietlu, na »nationes«, a bio je organiziran u dvie korporacije: korporaciju Citramontana, koja je obuhvatala pripadnike apeninskih zemalja (sedamnaest narodnosti) i korporaciju Ultramontana (trinaest narodnosti), u koju su bili organizirani inozemci. Inozemni su slušači potjecali iz svih tadanjih znatnijih zemalja: Njemačke, Francuzke, Španjolske, Provanse, Pikardije, Englezke, Ugarske, Hrvatske i t. d.

Na sličan se način i u isto vrieme razvijaju sveučilišta i visoke škole u Rimu, Beču i Parizu, svaka na svoj način. Tako je parižko sveučilište nastalo, kad je papa Grgur IX. javno priznao kolegije, osnovane od magistara teologije, prava i medicine i dao im korporativni ustav. Čini se, kao da se htjelo učiniti, da Rim daje učene

duhovnike, Pariz i Beč filozofe, a Bologna — pravnike, ali su se već od prvog časa ove visoke škole razvile svestrano i obuhvatile svekoliko tadašnje naukovanje. Da se je sam grad Bologna ponosio sa svojim sveučilištem, znak je, što se na novcu i pečatima grad naziva »Alma Mater Studiorum«, koji si naslov i danas pridržava bolonjsko sveučilište, a po njem i sva ostala sveučilišta. Starodrevni taj grad, prozvan »učenim« — la dotta —, bio je nekad glavni izvor naobrazbe i znanja za velik dio tadašnje inteligencije. To je uistinu bila najstarija i najjača tvrđava znanosti. Slavu su joj stjecali njezini profesori i nekadašnji đaci, kasniji proslavljeni učenjaci: »anđeoski doktor« sv. Toma Akvinski, reformator kalendara papa Grgur XIII., najbolji poznavalac jezika svih vremena kardinal Mezzofanti, obretnik galvanizma Luigi Galvani, znameniti liečnici Malpighi, Valsalva i dr. U starom sveučilištnom sjedištu, u anatomskoj dvorani, ukrašenoj cedrovim drvetom, stoje kipovi znamenitih učenjaka, koji su svojim znanjem privlačili sve kulturne narode tadanje Europe.

Kako je broj đaka iznosio često više od deset tisuća, to se svaki narod morao pobrinuti za svoje pitomce. Tako je došlo do osnutka mnogih đačkih zavoda (kolegija). Gotovo svi europski kulturni narodi imali su tu kolegije za svoje đake. Najstariji je bio španjolski, koji je god. 1364. osnovao kardinal legat Egidije Albornoz, i koji još i danas postoji. Kako su Hrvati već u ono doba igrali značajniju ulogu u znanstvenom svietu, to je shvatljivo, da su i oni osjetili potrebu, da budu predstavljeni svojim kolegijem u toj neslužbenoj svjetskoj priestolnici nauke.

God. 1552. kupio je zagrebački kanonik i apostolski penitencijar Pavao Zondinus (Zondi), Hrvat rodom iz Bačke, u Bologni u ulici Cento Trecento kuću građanina Lorenza Reffrigerija i senatora Romea Fuscararija za 1950 bolonjskih funti srebra i u toj kući god. 1553. osnovao zavod za đake pod imenom **»Collegium hungarico-illyricum«.** Zavod je otvoren god. 1554. Djelovanje ovoga kolegija uređeno je bilo pravilnikom od 42 članka. Dobio je nepovredivost od grada Bologne, što je odobrila i Sv. Stolica. Zagrebački kaptol bio je patron zavoda. Pitomci su morali navršiti 25 godina života i svršiti srednju školu, nisu smjeli biti podpunoma siromašni, da ne budu zbog siromaštva na ruglo strancima, a na sramotu svojemu narodu. U zavodu je mogao svaki ostati do sedam godina i učiti filozofiju i teologiju, pravo ili medicinu sve do postignutoga doktorata. Kod prvog dolazka u zavod svaki pitomac morao je platiti 25 zlatnih škuda, da se od toga kupi za njega posteljina i druge potrebne stvari. Za hranu je dobivao svaki pitomac dnevno funtu mesa, a kruha i vina koliko ga je volja. U postne dane dobivao je ribu, jaja, sira i voća. Svaki je pitomac imao zasebnu sobu, u kojoj je boravio i spavao, a blagovalo se, učilo i radilo u zajedničkim prostorijama. Pitomci su bili duhovnici i svjetovnjaci, neki su plaćali (convictores), a neki su bili bezplatni pitomci (alumni).

Vlastnici su zavoda bili kanonici zagrebački. Oni su mogli pohraniti ondje svoj imetak. Jedan od njih je uviek morao biti rektorom zavoda. Prvi mu je rektor bio zagrebački kanonik Stjepan Zec-Leporinus, a prvi pitomac pranećak osnivačev Ivan Zondi. Svaki od njih je dobio pravo, da može ostati u zavodu 14 godina. Izprva je zavod imao samo 4 pitomca, a kasnije 8 i više. Pitomci su imali pravo odievati se na poseban način i nositi zlatni križ s grbom kaptola zagrebačkog i grbom osnivača zavoda.

Zavod je primao različite legate i darove. Tako je Đuro Drašković, biskup đurski ostavio god. 1650. zavodu, u kojem je i sam nekad bio pitomac, svotu od 10.000 dukata, pošto su u to vrieme u zavodu boravila dva grofa Draškovića, Nikola i Ivan, sinovi tadašnjeg bana, i učili pravo. S pomoću takvih legata počelo se s gradnjom nove zgrade kolegija, koja je dovršena god. 1700. za rektora Petra Crnkovića. To je zgrada, čiji je triem još i danas veleban, ukrašen arkadama, vitki su joj prozori, bogat korniž, izpod kojega gledaju velike eliptične oči. Četrnaest je sličnih kolegija bilo u Bologni, ali hrvatskome povjestničari daju po važnosti odmah drugo mjesto nakon španjolskoga. U pročelju zgrade uzidan je u kamenu nadpis, u kojem se spominje ime osnivačevo: »Paolo Sondi canonico di Zagabria poi vescovo Rosonense«.

Kad posjetnik prekorači preddvorje, **pozdravlja** ga u posudama cvieće i zelene biljke, poredane u prostranom dvorištu, što ga opasuje dvostruka loggia, u dražestnom ritmu arkada sa slikovitom oprekom svietla i sjene. Liep je zaista izgled toga dvorišta i ugodno je u njemu biti! Kakvo je istom moralo biti, kad su ga oživljavali glasovi probrane hrvatske mladosti! Dosta je podići oči, da u samoj njegovoj arhitekturi nađemo uzroka blaženoj smirenosti.

Dok dvorište ostavlja u duši utisak svježine i života, u središtu kolegija, u njegovoj blagovaonici, posjetnik se nalazi u družtvu mrtvih, uzkrsavaju drevni svetci, kraljevi, vojskovođe, diplomati. Otvara se knjiga poviesti i pred nas izlaze veličine mrtvih. Izlaze evo biskupi u svojim ornatima, ali su samo sjene. Sve je u dvorani mrtvo! Ipak i uzprkos zubu vremena i kraj vječite miene, u freskama je ostala slika snage. U protjecanju i rušenju zemnih stvari, u prolaznosti života tako brzog kao bujica, ništa nije divnije doli djelo, koje je kadro prkositi stoljećima i širiti dugo svoj dobrotvorni sklad za poznije naraštaje. Jer »liepo je djelo ono, koje traje«.

U toj središnjoj dvorani zidovi su i svod izpunjeni fresko-slikama, koje su učinjene za vrieme rektora Benka Vinkovića. Te su slike umjetničko djelo i jedna stranica hrvatske poviesti. Izveo ih je umjetnik Gioachino Pizzoli, a uznose stanovite ličnosti i događaje hrvatskoga naroda.

Sredinom stropa, u okviru, što ga resi lovorovo lišće, iztiče se snažan ženski lik. To je Jelena Lepa, kraljica udovica Dmitra Zvonimira. Kraljica je na samrti, ogrnuta težkim pokrivačem na krevetu izpod bogate nebnice. Glava joj je nadignuta. Oko nje su gospođe, koje razgovaraju. K njoj pristupa brat joj sv. Ladislav, kojemu hoće ustupiti hrvatsku krunu. Ladislav je u svečanoj pratnji kavalira, a pred njim na stubama maleni paž drži krunu.

Na uglovima stropa, u okvirima od palme i lovora, zamjećuju se hrvatski svetci: jedan je kralj sv. Budimir, drugi je sin kralja sv. Ivan. Kralj Budimir: Budimirus Rex Illyrici Et Apostolus je u oklopu, ogrtač, koji nosi, podstavljen je hermelinom, na glavi ima kraljevsku krunu, u desnoj ruci drži žezlo, a brada mu je sieda. Drugčije je predstavljen sv. Ivan, legendarni lik hrvatske poviesti, inače idealni svećenik iz pratnje papinskog legata Teuza, koji ga, za kraljevanja Petra Krešimira, dade Trogiranima za biskupa 1064. U samotnoj spilji živi fanatički mladić s licem ženskošću prodahnutim. Pred njim je otvorena knjiga; svetac asket sklopljenih ruku razmišlja i promatra razpelo. Nadpis kaže: S. Ivanus Filius Regis Croatiae Deserta Sponsa Fit Eremita. Budimir odaje kralja ratnika, koji povrh težkog oklopa nosi kraljevski plašt. Na Ivanu se ne vidi kraljevske gizde, ne nosi kraljevskih znakova, da mu se jače iztakne asketsko obilježje.

S jedne strane vrata, koja vode u malo dvorište, nazire se podpuni lik bl. Augustina Kažotića: Augustinus Eppus Zagrabiensis. On je bio učeni dominikanac, koji je predavao i na parižkom sredovječnom sveučilištu i za kojega njegov najstariji životopis na latinskome jeziku veli, da je »natione Croata«. Dugo je bio zagrebačkim biskupom, dok se zbog čistoće svoga značaja nije zamjerio ugarskim velikašima, te je na molbe mađarskoga kralja premješten iz Zagreba. Papa ga je postavio za biskupa u Luceru (Italija), gdje je u ono doba bilo mnogo Hrvata, a ima ih još i danas. Kažotić je naslikan na freski snažna i visoka uzrasta, golobrada i mlađahna lica. Do njega se na stolu, prostrtom dugim sagom, vide njegova biskupska obilježja, mitra i štap. U ruci drži knjigu, ali izgleda sav zadubljen u svoje misli. S druge pak strane vrata, na istome zidu, upire u nas pogled sv. Kvirin, sisački biskup, veliki priznavalac i mučenik: S. Quirinus Eppus Siscien(sis) In Croatia. I on se ukazuje visok i snažan, ali mu je lice obraslo bradom. Mitra mu je na glavi, u ruci biskupski štap. Do njegovih je nogu žrvanj, simbol njegova mučeničtva. Vidi se, kako odlučno izstupa napried i s preobraženim licem gleda u nebo.

Sa suprotnog zida gledaju nas kardinali Juraj Martinušić i Leopold Kolonić, dva lika s ratničkim prizorima. Obojica jašu u biskupskim odorama. Iz nadpisa se doznaju njihove ratne zasluge. Za Martinušića čitamo, da je bio varadinski biskup i kardinal, te vrhovni zapovjednik vojske: — Georgius Martinusius card. et eppiscо varadinensis... exercituum summus imperator. Za Martinušića se osim toga znade, da je bio političar i izvanredni poslanik u Italiji. Zanimljivo je, da epigraf za Kolonića napose spominje, da je Hrvat i da je bio jedan od branitelja Beča: Leopoldus Collonich card. et archieppus strigoniensis Viennae Defensor hoc in loco gratiosus hospes origine Croata. Kolonić je k tome bio i snažan političar i pravnik, reformator škole. One iste godine, kada je dvorana bila ukrašena freskama, bješe omiljeli gost ovog hrvatskog učevnog zavoda.

Odmah do slike Kolonića, na obližnjem zidu, predstavljen je kardinal Toma Bakač-Erdedi. Na polju s ratničkim motivima iztiče se na konju junački lik vojskovođe u borbi protiv Turaka: Thomas ab Erdeod. card. et Patriarcha constantinop. arhieppus strigoniensis sacrae contra Turcas militiae dux.

Na istome zidu, malo dalje od Bakača, zamjećuje se šira kompozicija. To biskup Juraj Drašković drži govor na sjednici tridentinskog sabora, kao poslanik kralja Ferdinanda I. Na freski mu je sučelice papa, koji u hieratičkom držanju sjedi na priestolju među skupinom dostojanstvenika, čiji su pogledi uprti u hrvatskoga govornika: Georgus Drascovich card. eppus... in concilio tridentino orator illyro-ungaro. Pizzolijev je prizor pun života, jer je tema bila prikladnija njegovu duhu, a zna se, da je i Bologna bila od 1547. do 1549. sjedište sabora, i to u palači Bevilacqua i u crkvi sv. Petronija. Ovjekovječivši hrvatskoga poslanika, umjetnik je na slici kolegija isto tako pokazao i jednu od sjednica sveobćega crkvenog sabora.

U četverouglastom polju iznad vrata, svraća na se pozornost jedan od najuspjelijih među poviestnim portretima. Nadpis donosi, da je to Stjepan Selišević, biskup zagrebački: Stephanus Sellischevich Eppus Zagrabiensis. Lik je prikazan u razkošnom atriju i u pontifikalnom ruhu. Do njega su tiara i dvostruki križ: znakovi dviju vlasti, papinske i kraljevske. Slika je jednostavna i izrazita, bez prividnih ukrasa. Biskup sjedi u udobnom naslonjaču s plaštem na ramenima. U jednoj ruci drži pero, dok mu druga počiva na otvorenoj knjizi. Stjepan Selišević od Gacke, bio je nekad i sam pitomac, a kasnije čak i rektor zavoda (1665.), poslije vrlo ugledni zagrebački biskup († 1703.); darovao je 100 dukata za bojadisanje stiena u novoj zgradi, te je stoga na jednoj stieni i njegova slika.

Još je prikazan sv. Emerik, kako se moli, a naslov kaže, da je on »dux Sclavoniae«.

Napokon najveća i najvažnija slika blagovališta »Posljednja večera«, zauzima zid sučelice ulazu. Ona je u velikom okviru, što ga resi lišće, kovrčaste šare i akantovo busenje. Uzbudljiva i

dramatska slika, gdje je sve u pokretu. Premda su je oštetili vlaga i osobito loši popravci, još zanose divne glave i skupine apostola ritmički među sobom povezane. Dva lika, postavljena jedan suprot drugom, s obje strane ograđuju prostran stol, za kojim sjede učestnici večere. Nemir jednoga odaje Judu, dok izrazita vedrina drugoga označuje jednoga od vjernih apostola. To su kao međašni stupovi, koji prieče, da se ne razlikuju uzburkani valovi, što su zaokupili ostale likove.

Zbiva se u intimnosti cenakula, koji ukrašuju bogati sagovi, izžliebljeni stupovi i naborima razkošna zavjesa prozora u sredini, koji čini, da naročito izskače Kristov lik. Pred stolom prazan prostor oživljuje jedan zgureni dječarac, koji lieva vino i hitro vižle, koje izmiljuje izpod stola, nadižući stolnjak.

Ova prikazba, po sudu svīju, nadmašuje sve ostale slike, jer je prikazana s više umieća i s većom neusiljenošću. Umjetnik, koji je u poviestnim predmetima morao tek tražiti tipove i nošnje, okretan je u svetoj temi, kojoj je put utrla predaja. U njoj je našao sva svoja nadahnuća, iz nje izbija sav mar i sve znanje, što ih je uložio majstor Pizzoli. U poviestnim je slikama imao težkoća, jer je zapravo bio religiozni slikar, a uz to mu je bilo povjereno, da naslika s t r a n e likove i događaje. Zato, uza sve to, što te dekoracije pripadaju razdoblju umjetničkoga razvoja majstorova, opet se ne vide jasno sve osebine njegova umieća. Poviestni mu predmeti, a k tome predmeti jedne strane zemlje, zadavahu briga. Stoga je očito, da je tu mnogo radila mašta, kad je tražio tipove ili prikazivao nošnje. Uz to se je afreskist poslužio medaljama i bakrorezima, koji su prikazivali te slike. U tome je razlog, što neke likove nije dosta jasno predstavio; zato su mu dobro došli dugi razvučeni nadpisi. Ipak u svojoj cjelini te fresko-slike sačinjavaju pravu hrvatsku epopeju, doista neobičnu: kardinali i biskupi, u pontifikalnom ruhu, jašu eto u vihoru ljutih bitaka, dozivajući nam u pamet junačke podhvate. Umietnik je i crkvene knezove prikazao kao ratnike. Na svaki se način htjelo pokazati inozemstvu ratničke vrline Hrvata, pa bilo to i u jednom kolegiju, gdje vlada mir, marljivost i tišina. Zanimljive su te slike i zato, što se čuvaju u stranoj zemlji.

Rektori zavoda pisali su ljetopis, u koji su bilježili događaje za vrieme svoga rektorovanja. Taj je sačuvan u rukopisnom izvorniku pod nadpisom »Chronica Illustrissimi Collegii Illyrico-Hungarici Bononiae fundati anno 1553«, a nalazi se danas u pismohrani Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Najtočniji su podatci, što su ih bilježili rektori: Aleksandar Malenić, Ivan Bubić, Petar Vrbanić, Petar Gješković, Grgur Paravigić, Nikola Jurinić, Nikola Turčić. U toj su kronici zabilježeni mnogi važni događaji iz hrvatske poviesti i gotovo sve bitke s Turcima i mnoge druge značajne kulturne zgode.

Hrvatski je kolegij bio domalo toliko na glasu, da je bivši pitomac njegov, zagrebački kanonik Juraj Patačić od Zajede napisao o njem osobitu spomenicu: »Gloria Collegii Ungaro-Illyrici Bononiae fundati... sive viri honoribus et gestis illustres, qui ex hoc collegio podiverunt ... Bononiae 1699«.

U nizu mnogo desetljeća stanovalo je i učilo u tom zavodu nekoliko stotina hrvatskih sinova i muževa, duhovnika i svjetovnjaka. Tu je čak svršilo nauke više zagrebačkih biskupa i učenjaka, i mnogi naš znamenit muž, koji se kasnije često puta iztaknuo kao vojnik u ratu s Turcima: Nikola Stjepanić Selnički, koji je izprva učio na parižkoj Sorboni, polučio je ovdje doktorat filozofije, ali je kasnije kao kanonik i »špan« sisački morao znanost i knjige zamieniti topovima. Biskup Stj. Selišević od Gacke predvodio je god. 1685. kaptolski banderij kod Osieka, gdje se odlikovao izvanrednim junačtvom, smaknuvši turskog barjaktara i otevši mu barjak. U Bologni su učili Draškovići, grof Ivan i njegovi sinovi Nikola i Ivan, kasniji hrvatski ban i zapovjednik varaždinske Krajine. Đak i kasniji rektor zavoda Stanislav Pepelko sudjelovao je god. 1689. u boju, u kojem je Ivan Drašković potukao Turke na Zrinskom polju. Po njegovu je opisu bitke zabilježio tadašnji rektor Nikola Jurinić ovu pobjedu u ljetopis zavoda i ona je bila svečano proslavljena u Bologni. Aleksandar Malenić Kurilovečki, također nekadašnji đak a kasniji rektor zavoda, bio je po zvanju svećenik i iztaknuo se kao zapovjednik dubičke tvrđave god. 1752. Među nekadašnjim zavodskim đacima, koji su se proslavili znanošću u Hrvatskoj, iztiče se biskup Benko Vinković, koji je bio najznačajnija hrvatska ličnost XVII. stoljeća. Mnogo se bavio znanošću i naukama, te književnošću, i oko njega se sakupljao sav prosvjetni život i obstanak hrvatski na izmaku najtežega razdoblja naše poviesti. U Bologni su učili glasoviti Hrvati: Juraj Križanić, biskup Maksimilian Vrhovac, redodržavnik Bosne Srebrene fra Marijan Šunjić, bogoslov-dominikanac Božo Gučetić, Kotoranin Tripo Bizanti, koji je u Bologni stekao čak katedru i mnogo prijateljevao s velikim talijanskim pjesnikom Lodovicom Ariostom, Franjo Sebastianović (Lapizius Corinaeus), kasniji znameniti član rimske Arkadije i pisac prve »Aritmetike Horvatzke« (1758.), pjesnik i glasoviti muzičar Mijo Šilobod, (umro u Sv. Nedjelji kraj Zagreba god. 1787.). U Bologni je medicinu učio 1707.—1708. zagrebački ljekarnik Ivan Saicz, koji je 1666.—1710. bio ljekarnik starodrevne »Kaptolske ljekarne«, a međutim je 19. V. 1708. u Bologni promoviran na čast doktora medicine.

Zavod je ukinuo car Josip II. svojom odlukom od 15. IX. 1781. U to mu je vrieme bio rektorom zagrebački kanonik Antun Turković, rodom iz Samobora. U to vrieme napisa Guidicini (1763.—1837.), koji bijaše u isti mah arhitekt i matematičar, djelo »Znamenitosti grada Bologne« i u njemu s ironijom iznese provedbu odluke cara austrijskoga o dokinuću zavoda.

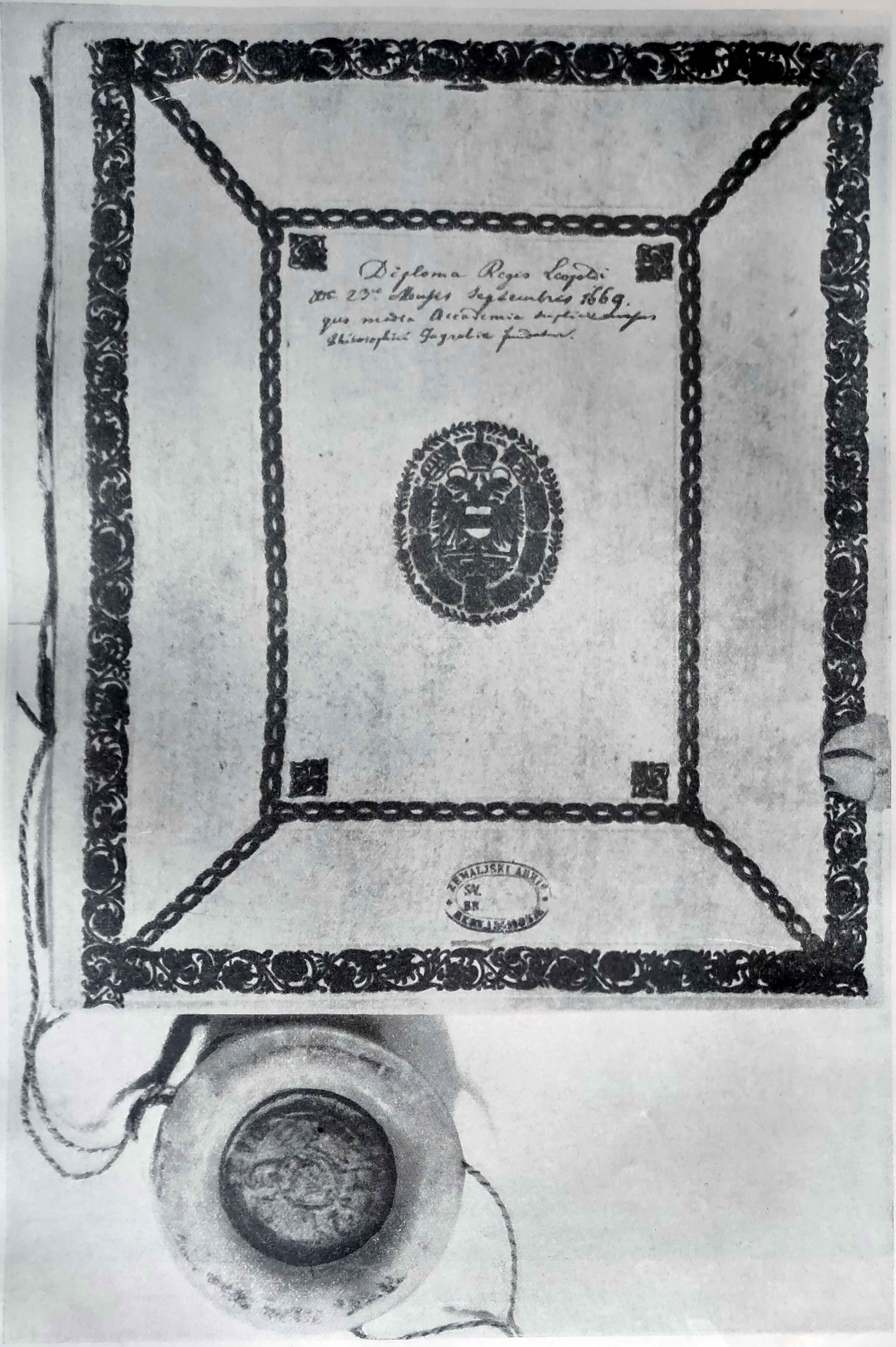

Omot povelje s pečatom

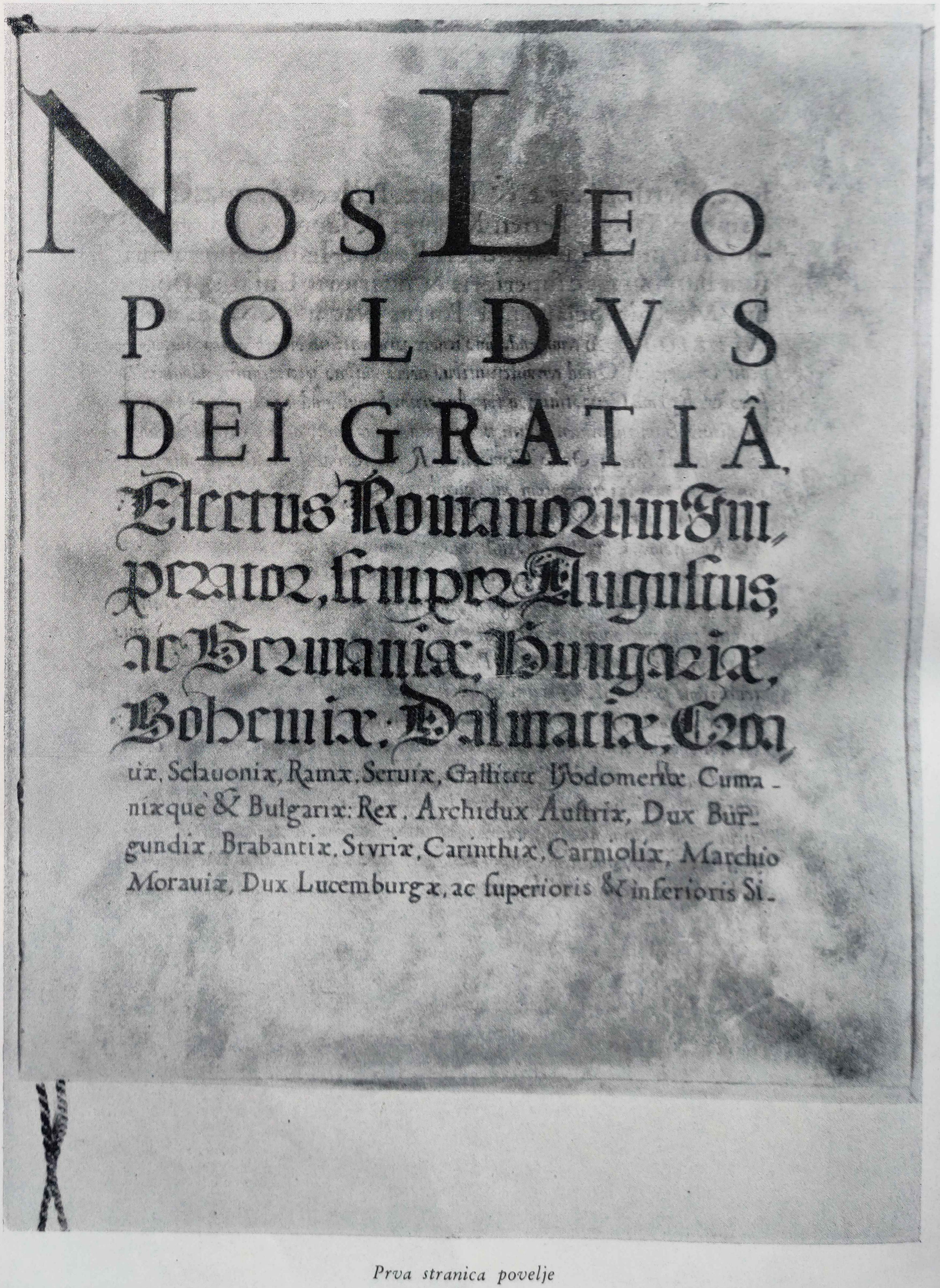

NOS LEO
POLDVS
DEI GRATIÂ,
Electus Romanorum Im-
perator, semper Augustus,
ac Germaniæ, Hungariæ,
Bohemiæ, Dalmatiæ, Croa-
tiæ, Sclauoniæ, Ramæ, Seruiæ, Gallitiæ, Lodomeriæ, Cuma-
niæque & Bulgariæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Bur-
gundiæ, Brabantiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carnioliæ, Marchio
Morauiæ, Dux Lucemburgæ, ac superioris & inferioris Si-

Prva stranica povelje

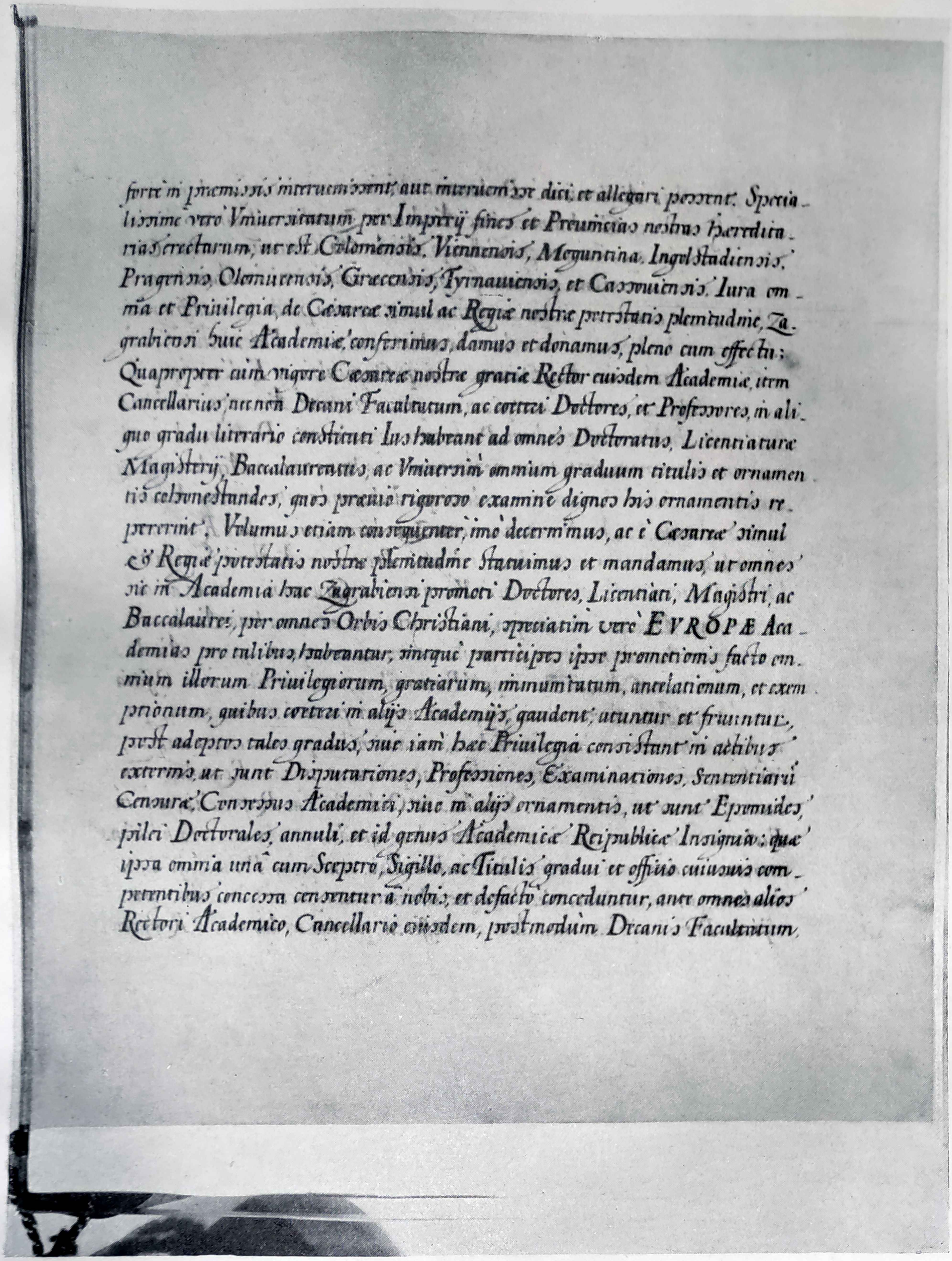

forte in praemissis interuenissent, aut interuenisse dici et allegari possent. Specia-
lissime vero Vniuersitatum per Imperij fines et Prouincias nostras Heredita-
rias erectarum, ut est Coloniensis, Viennensis, Moguntina, Ingolstadiensis,
Pragensis, Olomucensis, Graecensis, Tyrnauiensis, et Cassouiensis. Iura om-
nia et Priuilegia, de Caesareae simul ac Regiae nostrae potestatis plenitudine, Za-
grabiensi huic Academiae, conferimus, damus et donamus, pleno cum effectu:
Quapropter eius vigore Caesareae nostrae gratiae Rector eiusdem Academiae, item
Cancellarius, necnon Decani Facultatum, ac caeteri Doctores, et Professores, in ali-
quo gradu litterario constituti Ius habeant ad omnes Doctoratus, Licentiaturae
Magisterij, Baccalaureatus, ac Vniuersim omnium graduum titulis et ornamen-
tis cohonestandos, quos praeuio rigoroso examine dignos his ornamentis re-
pererint. Volumus etiam consequenter, imo decernimus, ac e Caesareae simul
et Regiae potestatis nostrae plenitudine statuimus et mandamus, ut omnes
sic in Academia hac Zagrabiensi promoti Doctores, Licentiati, Magistri, ac
Baccalaurei, per omnes Orbis Christiani, speciatim vero EVROPAE Aca-
demias pro talibus habeantur, sintque participes ipso promotionis facto om-
nium illorum Priuilegiorum, gratiarum, immunitatum, antelationum, et exem-
ptionum, quibus caeteri in alijs Academijs, gaudent, utuntur et fruuntur,
post adeptos tales gradus, siue iam haec Priuilegia consistant in actibus
externis, ut sunt Disputationes, Professiones, Examinationes, Sententiarum
Censurae, Consessus Academici, siue in alijs ornamentis, ut sunt Epomides,
pilei Doctorales, annuli, et id genus Academicae Reipublicae Insignia: quae
ipsa omnia una cum Sceptro, Sigillo, ac Titulis gradui et officio cuiusuis com-
petentibus concessa censentur a nobis, et de facto conceduntur, ante omnes alios
Rectori Academico, Cancellario eiusdem, postmodum Decanis Facultatum,

Najvažnija stranica povelje, na kojoj se podjeljuju privilegije sveučilišta

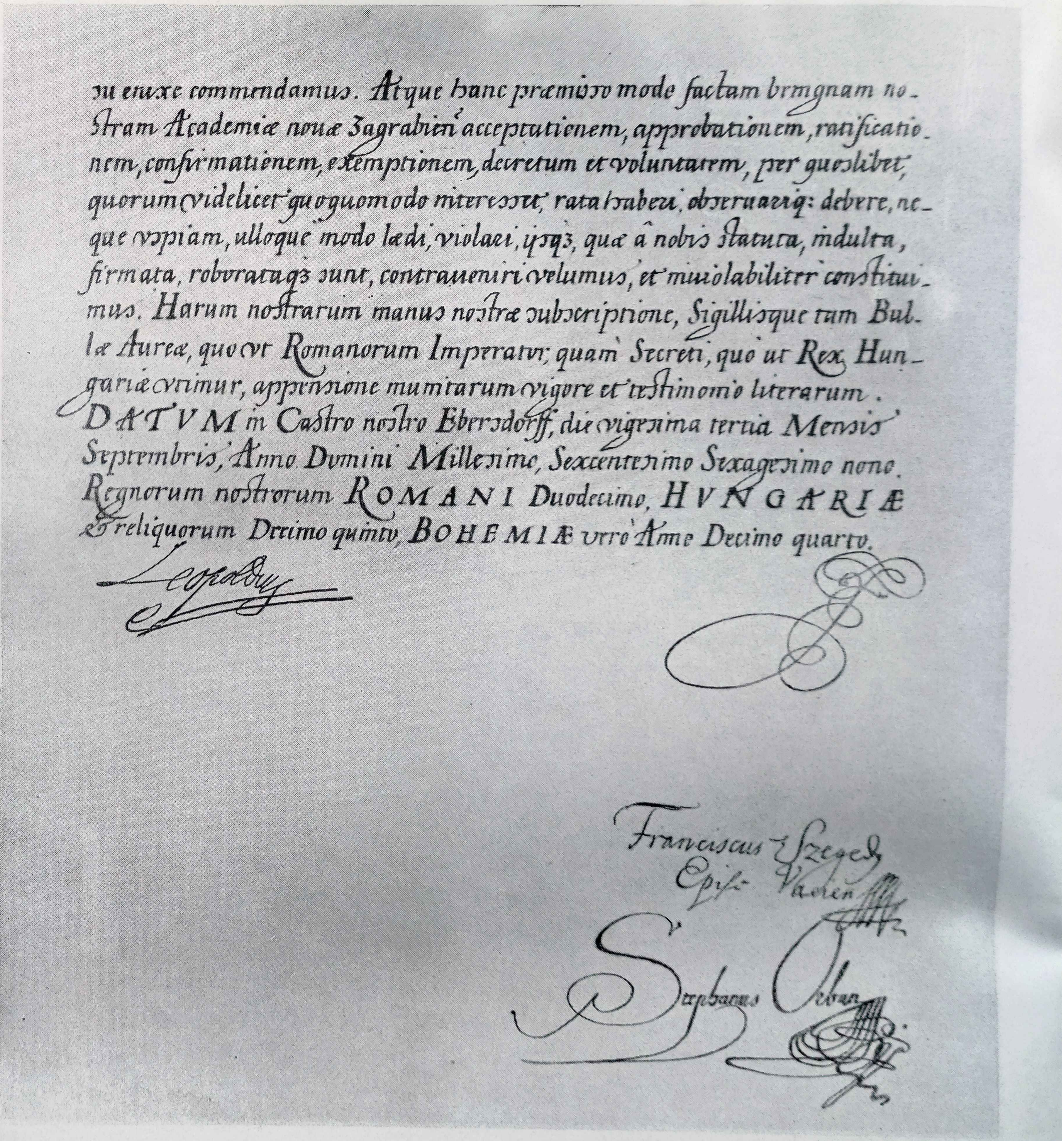

Svršetak teksta povelje s potpisom cara i doglavnikâ

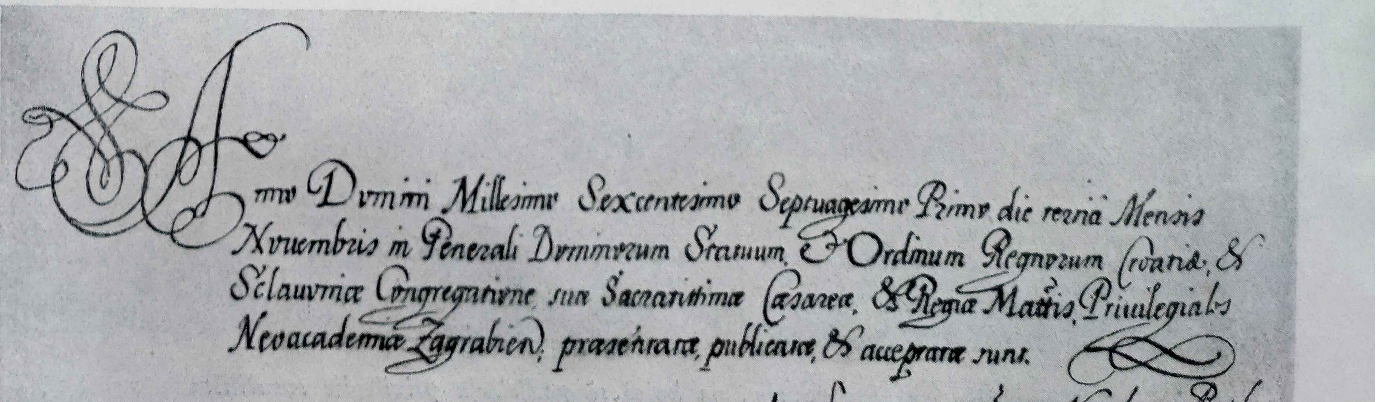

Zaključak Hrvatskog sabora, kojim prihvaća povelju

»Rektor«, veli, »kao predstavnik Nj. V. cara i kralja oglasi prodaju svih dobara, koja su pripadala kolegiju«. Zatim u pojedinostima nabraja sva zavodska nepokretna dobra i tih je bilo nekoliko seoskih posjeda s gospodarskim zgradama, koje 28. listopada 1781. kupi neki Galli za šestdeset tisuća lira, a 29. listopada su opatice trećoredkinje za 205.000 lira kupile kolegij. Piscu »Znamenitosti grada Bologne« kao da se težko razstati s kolegijem, pa izričito spominje ne samo nadnevak, nego i dan ulazka duvni u novo sjedište: »U utorak, 23. travnja 1782., njih dvanaest u nekoliko kočija priedoše u novi samostan i otvori se javna crkva posvećena sv. Josipu i Tereziji«. I najzad će završiti s nekom nostalgijom, u kojoj se odrazuje sva zamašitost ove nekadašnje hrvatske ustanove: »Tako završi ovaj kolegij, koji je uživao kako mnoge povlastice i nepovredivosti, tako i oslobođenje od daća i poreza, i koji je poput španjolskoga kolegija podjeljivao povelje raznim bolonjskim građanima«.

Zgrada zavoda prešla je najprije u državno vlastničtvo, a kasnije u privatne ruke. Bila je samostan, vojarna, zatvor i skladište, dok je konačno nije kupio bolonjski arhitekt Angelo Venturoli i u oporuci god. 1821. namienio mladim umjetnicima bolonjske umjetničke akademije, kojoj svrsi i danas služi pod imenom Collegio Venturoli, a hrvatska državna vlada nastoji, da je opet dobije u hrvatske ruke i učini kolegij za hrvatske đake u Bologni.

Drugi kolegij za Hrvate nastao je uza sveučilište u **Beču.** Osnovao ga je zapisom od preko 46.000 forinti god. 1624. i opet jedan prepozit zagrebačkoga kaptola, po imenu B a l t a z a r D v o r n i č i ć N a p u l y, rodom iz Koprivnice, koji je za to od harnoga potomstva dobio pridjevak »studiosorum maecenas«. U taj kolegij (**collegium Croaticum Viennae fundatum**) dolazili su samo oni mladići, koji su se odavali svećeničkom staležu, te su u sveučilištu učili filozofiju i bogosloviju. I taj kolegij odgojio je više stotina pitomaca.

Treći kolegij, u koji su dolazili hrvatski mladići na nauke, bio je **kolegij sv. Apolinara** (collegium s. Apollinaris) u **Rimu,** koji bi poslije prozvan **Collegium Germanicum-Hungaricum.** Ovaj kolegij, koji je prvi osnovao papa Julije III. god. 1552., a poslije preustrojio papa Gregorije XIII., primao je najprije Niemce, a poslije tek Ugre i Hrvate, te stoji još i danas.

Napokon četvrti kolegij zajedno s osobitom visokom školom, u koji su se primali među ostalim i Hrvati, bio je **ilirski kolegij u Loretu** na jugu od grada Jakina u Italiji. Prvi put osnovao ga je papa Gregorije XIII. (1572.—1585.), no poslije bi ukinut, te ga je tek papa Urban VIII. obnovio bulom od 1. lipnja 1627. Taj »collegium illyricae iuventutis in civitate Lauretana« za 30 mladića, poglavito iz tadašnje Dalmacije, odgajao je vjerovjestnike, koji su poslije širili rimokatoličku vjeru u zemljama Balkanskoga poluotoka. Za pitomce toga kolegija sastavio je isusovac Jakov Mikalja (Micaglia) u hrvatskom jeziku kratku gramatiku latinskoga jezika, nadalje hrvatsko-talijansko-latinski rječnik s nadpisom »Blago jezika slovinskoga« ili »Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarium Illyricum, in quo verba Illyrica italicae et latine redduntur«. Latinska gramatika štampana je u Loretu god. 1649., a hrvatsko-talijansko-latinski rječnik god. 1649.—1651. u Loretu i Jakinu (Ancona).

II. POČETAK I RAZVOJ VISOKOŠKOLSKE NASTAVE U HRVATSKOJ, OSOBITO U ZAGREBU

Početci visokoškolske nastave u Hrvatskoj mogu se pratiti čak u XII. stoljeće, a u XVI. stoljeću i kasnije ova je nastava u Hrvatskoj već vrlo razvijena.

Od t. zv. katedralnih škola, što ih traži već lateranski sabor god. 1179. i od samostanskih učilišta, za koja znamo, da su postojala u Zagrebu za biskupovanja Stjepana II. (1225.—1247.) i bl. Augustina Kažotića (1303.—1322.), dolazimo s vremenom do pravih sjemeništa, »seminaria clericorum« prema propisima tridentinskog koncila, koja su služila za odgoj i naobrazbu klera. Takvo je za onda propisano sjemenište osnovao odmah po povratku s koncila zagrebački biskup Đuro Drašković godine 1564. Zagrebačko sjemenište postalo je visoka škola, iz koje su u Hrvatskoj izlazili ljudi sposobni da stanu ne samo na čelo duhovne uprave biskupije, nego i da prime u svoje ruke upravu zemlje kao politički vođe.

To je zapravo početak bogoslovske, tada najobičnije visokoškolske nastave. Uz to se u drugoj polovini XVI. stoljeća počelo raditi i na tom, da se mladeži u Hrvatskoj omogući baviti i drugim višim naukama uz bogosloviju, poglavito filozofijom. Velike zasluge stekli su u tome redovnici sv. Pavla ili p a v l i n i, zvani i bieli fratri. Taj domaći red nije samo od god. 1244. podizao samostane širom po zemlji, nego je uz samostane osnivao i škole. Najodličniji bili su u tom pogledu samostan u L e p o g l a v i i samostan R e m e t e kod Zagreba. Šteta samo, da su pavlinski samostani redovno postajali u što zabitnijim krajevima, daleko od svjetske buke i vreve.

Samostan Lepoglava bio je tri stoljeća znamenito sielo materialne i duhovne kulture u sjevernoj Hrvatskoj. U njemu su se gajile znanosti i umjetnosti svake ruke. Redovno je u njemu živjelo do petdeset članova, a za godinu 1661. javlja se, da je imao 62 redovnika. Već oko god. 1503. osnovana bi u njemu neka vrsta gimnazije (seminarium studiorum), kojoj je bio ravnateljem Marko od Dubrave (Dombrinus). Prirodno je, da je ta škola bila izprva određena samo za obuku onima, koji su stupali u red, ali izuzetno primali su se i drugi mladići, dok nije general Stjepan od Trnave god. 1583. odredio, da se u

školu primaju uobće i svjetovnjaci. Pavlini su pače izvan zidina samostanskih sagradili osobitu kuću, u koju su na stan i hranu smještali sinove svjetovne gospode, poglavito svojih susjeda u Zagorju. God. 1637. za vikara Martina Borkovića opet bi ukinuta odredba, da svjetovnjaci polaze gimnaziju u Lepoglavi, jer se pavlini nisu htjeli natjecati s isusovcima, koji bijahu pred trideset godina osnovali javnu gimnaziju u Zagrebu.

Pavlini, koji bijahu razšireni ne samo po Hrvatskoj i Ugarskoj, nego i po Austriji i Poljskoj, osnivali su uz gimnazije također više škole za filozofiju i teologiju. Jedna takva filozofska škola prenesena bi god. 1634.—1656. iz Bečkog Novog Mjesta u Lepoglavu, te je ondje ostala do god. 1772., gotovo do ukinuća reda. Jednako bi god. 1683. u Lepoglavi zavedena bogoslovija, koja je također obstojala do onoga časa, kad je red sv. Pavla od kralja i cara Josipa II. razpušten (1786.).

Bulom »Ex iniuncto nobis divinitus« podielio je papa Klement X. dne 3. travnja 1671. poglavarima pavlinskoga reda pravo, da svojim članovima, koji izuče nauke u nekim samostanskim višim školama, kao u Lepoglavi, diele akademske časti, osobito doktorat filozofije i teologije. Tu je bulu potvrdio car i kralj Leopold I. reskriptom od 23. siečnja 1674. Prema tome bi još iste godine 1674. promoviran u Lepoglavi prvi doktor filozofije, a god. 1715. prvi doktor teologije. Osobito svečana bila je u Lepoglavi promocija 6. veljače 1721., koju je izvršio general reda Ivan Kristolovec. Znameniti pavlinski povjestničar Nikola Benger zabilježio je u svojoj kronici samostana Lepoglave o toj promociji ovo: »1721. 6. februarii fuit Lepoglavae solemnis graduatio quorundam patrum in theologiae et philosophiae doctores per reverendissimum patrem generalem Joannem Kristolouecz. Cui premissae sunt geminae publicae ac solemnes disputationes ex universa theologia.« Čini se, da je tom prigodom isti Benger uzvišen na doktora bogoslovije. Od kasnijih promocija spomena je vriedna ona u srpnju 1771., kad je mladi pavlin Silvestar Völgyi, bogoslov četvrte godine u Lepoglavi, u svečanoj disputaciji branio neke teze iz čitave teologije. Kod te je zgode njegov profesor Venancije Glavina, doktor filozofije i teologije, koji bijaše također obje časti polučio u samostanskim školama, izdao prigodnu knjižicu, u kojoj je priobćio i objasnio odluku crkvenog sinoda zagrebačkog od godine 1574., kad je biskup Juraj Drašković osudio nauku i spise međimurskoga župnika Mihajla Bučića, privrženika i širitelja Kalvinove vjere.

Pavlinsku filozofiju i teologiju u Lepoglavi polazili su gotovo bez izuzetka članovi reda. Tek izuzetno, kako je rečeno, mogao se u filozofiju upisati koji svjetovnjak iz bliže okolice u Zagorju. Tako je na pr. mladi zagorski plemić Ljudevit Marić nakon svršene isusovačke gimnazije u Zagrebu učio filozofiju u Lepoglavi, pa je onda oko god. 1665. u susjednom gradu grofova Ratkaja, u Velikom Taboru, pred brojnom gospodom na svečanoj disputaciji branio neke teze iz filozofije.

Pavlinske naime škole, pa tako i pavlinska gimnazija, kasnije škola za filozofiju i teologiju u Lepoglavi, nisu bile namienjene svjetovnjacima. Dakako, da takva nije bila ni osobita škola za pouku one mladeži, koja se posvećivala svećeničkom staležu, a bila je u Zagrebu, kao sielu biskupa i kaptola još u Srednjem vieku. Ta bogoslovska škola prozvana je u drugoj polovini XVI. stoljeća »Crnom školom«, kad ju je biskup smjestio u kuriju kanonika Franje Filipovića, koji bijaše god. 1570. dopanuo turskog sužanjstva, te se onda u Bosni poturčio, a Zagrebčani mu kuriju demolirali te blatom i tintom pocrnili. I ta je bogoslovija bila privatna škola zajedno s internatom, te su u njoj poučavali zagrebački kanonici pod nadzorom kanonika-štioca (lektora) i njegova zamjenika sublektora. I god. 1595. otvorena pravnička škola Adama Baltazara Krčelića na Kaptolu u Zagrebu bila je privatna škola, kao i mnoge druge pravničke škole u XVII. stoljeću.

Naprotiv je jedna od glavnih zadaća **isusovaca** bilo poučavanje i odgajanje **svjetovne mladeži u javnim zavodima.** Zato im je kralj Rudolf I. na molbu magistrata na Griču već god. 1600. dozvolio dolazak u Hrvatsku, a hrvatski poslanici na sabor u Požunu (među njima Benedikt Blažeković) dobiše nalog, da od isusovačke redovničke provincije u Slovačkoj Trnavi zatraže prikladne ljude. Kad su ovi 28. studenoga **1606.** došli u Zagreb, grad im je darovao zapušteni dominikanski samostan sa zapuštenom crkvom sv. Katarine, koja je u vrieme turskih ratova služila za vojničko skladište, a osim toga bijaše im doznačena stalna godišnja novčana pripomoć, 50 vedara vina, 54 vagana žita, dok gradsko dobro Ljubljanica dobiše na uživanje, a posjed Fraterščicu kao pravo vlastničtvo. Obskrbljeni tako materialno, započeše isusovci svoj duhovni rad, i na Duhove god. 1607. otvoriše svečanim načinom u napuštenom dominikanskom samostanu gimnaciju, u koju se odmah upisalo 200 učenika. Gimnazija je imala šest razreda; zadnji se zvao izprva »retorika«, a kasnije »poezija«. Predavalo se jezikom latinskim, ali se i na hrvatski jezik u nižim razredima uzimalo obzira, jer je služio kao priprava latinskom jeziku. Kasnije dobiše isusovci još od vojvode Ferdinanda, kad je došao u Zagreb, kao vrhovni zapovjednik vojske protiv Turaka, zgradu, u kojoj je bila vojna obskrbna oblast i obskrbna skladišta, a od grofa Ivana Draškovića kuću s vrtom u Gornjem gradu (u kojoj je kasnije bio plemićki konvikt), te uza svoju gimnaziju podigoše sjemenište za siromašne đake i tako proširiše svoj školski rad.

Gimnazija je god. 1609. brojila 260 učenika, god. 1613. imala je već podpunih 6 razreda, god. 1614. imala je 330 učenika, a god. 1615. čak 400.

Nakon uređene gimnazije mislilo se i na visoke škole, osobito na filozofiju i teologiju. Bilo bi sigurno do toga i došlo, da nisu i kolegij isu-

sovaca i njihove škole nemilo postradali od požara dne 27. ožujka 1645. Tom je prigodom propalo, što su isusovci u 40 godina stvorili; uz drugo izgorjela je tada i njihova knjižnica. Računalo se štete do 40.000 forinti.

Tek što se kolegij od tolike nesreće oporavio, stalo se opet misliti na osnutak visoke škole. Za bogoslovni fakultet već je od god. 1632. postojala darovnica zagrebačkog biskupa Franje Ergeljskoga u iznosu od 1000 forinti za uzdržavanje dvaju profesora moralke (theologia moralis).

Za osnutak filozofskoga fakulteta priskočio je isusovcima u pomoć tadašnji viši prepozit zagrebačkog kaptola i kanonik crkve zagrebačke Nikola Dianešević, darovavši godine 1662. i 1666. u dva maha 4500 forinti za uzdržavanje triju profesora filozofije. Bilo je to za vladanja cara i kralja Leopolda I. (1658.—1705.).

Rektor kolegija isusovačkoga, znameniti hrvatski spisatelj Juraj Habdelić, primio je ovaj dar u obliku zakladnice, koja u prievodu glasi ovako:

Mi, Kaptol Crkve zagrebačke, predajemo uspomeni i ovim objavljujemo svima, kojih se tiče. Ovo su prečastni gospodin Nikola Dianešević, viši prepozit i kanonik Crkve zagrebačke, opat Samostana blažene Margarete od Bele i upravitelj priorata u Vrani s jedne strane, a s druge poštovani Juraj Habdelić, rektor Kolegija Družbe Isusove u Zagrebu, stojeći osobno pred nama, preuzevši na sebe terete i obveze sviju, kojih se doista ticalo i odnosilo, ili moglo ticati i odnositi dolje opisano djelo ma bilo kojim načinom u buduće, ustmeno izjavili i na ovaj način iznieli: i to najprije, kako je isti gospodin prepozit prečesto razmišljao i s velikim osjećajem srdca svoga smišljao, da susjedne zemlje imaju akademije i sveučilišta, u kojima se uzgaja domaća i strana mladež, dočim da se vrlo bistri umovi školske mladeži ove domovine valjaju u tmini neznanja zbog pomanjkanja toga, što kod kuće ti mladići nemaju prigode školovati se, a za to pak, da se u stranim zemljama posvete filozofiji, ne mogu tako lako imati dovoljno sredstava, osobito manje imućni, te da ih se stoga među višima bilo u crkvenom zvanju kao službenika Crkve Božje, bilo u svjetovnom kao upravljača države, manje nalazi izučenih nego li bi ih moglo biti.

Zbog toga, da je za promicanje slave Božje i proširenje njegove svete Crkve, diku i ures domovine, korist, poticanje i bodrenje školske mladeži, isti gospodin prepozit uztrajno tražio kod prečastnog Otca generalnog starješine prije rečene Družbe Isusove i od istoga izmolio, da zbog prije navedenih razloga, a i zbog toga, što su ova kraljevstva uviek čvrsto uztrajala u djedovskoj vjeri, dok su druge susjedne zemlje zaražene raznim sektama, i jer su vrlo zaslužna za podpomaganje i uzdržavanje prije spomenute poštovane Družbe Isusove, pomogne ovoj domovini i da namjesti tri profesora filozofije za trostruki tečaj filozofski u Kolegiju prije iznesene Družbe Isusove u Zagrebu, neka poučavaju za buduća vječna vremena, nudeći za ove odgovarajuća sredstva za uzdržavanje; i to, što je tražio, postigao je.

I zato je spomenuti prepozit godine Gospodnje tisuću šeststo šestdeset šeste prije rečenom Otcu rektoru predao tri tisuće rajnskih forinti za dvostruki tečaj s kamatama tekućim od godine Gospodnje tisuću šesto šestdeset druge, koje se naime godine započela najprije poučavati filozofija u Zagrebu, zatim tisuću petsto rajnskih forinti dne dvanaestog studenoga tisuću šeststo šestdeset šeste godine, t. j. ove, koje se doista godine naprije započeo treći tečaj filozofski (prije to naime nije bilo moguće zbog ratnih nemira i ratnog pohoda kod Kaniže protiv Turaka), za prije rečenu vječnu zakladu i doznačio ih na ruke prije spomenutoga Otca rektora, kako je on to sam izjavio.

I obratno, isti Otac rektor izjavio je, da je prije spomenuti iznos novaca za prije naznačenu pobožnu namjenu gospodina prepozita predigao i primio u ime spomenutoga Otca generala po nalogu pak mnogopoštovnog Otca provinciala Mihovila Sikutena, kao što je doista predigao i primio, i slično je pred nama izjavio ovom izjavom: rečena će Družba izvršiti prije spomenutu pobožnu namjenu gospodina prepozita i toga će se sjećati ugodnim znanjem i uspomenom, a osobito Kolegij zagrebački.

Snagom i svjedočanstvom ove naše zakladnice dano dne osamnaestog mjeseca studenog tisuću šeststo šestdeset šeste godine Gospodnje.

Od tada se šest razreda gimnazije zvalo arhigimnazija (archigymnasium), a viša škola zvala se akademija znanosti (academia scientiarum). To je bio viši učevni zavod, u kojem se predavala filozofija u dva, kasnije u tri tečaja, te bogoslovija i razni pravni zakoni.

Prvim profesorom filozofije bio je umni Varaždinac Stjepan Glavač, poznat inače kao sastavljač prvoga zemljovida Hrvatske. Uvodno predavanje održao je on 6. studenoga 1662., pošto je prepozit Nikola Dianešević zazvao Duha Svetoga u stolnoj crkvi sv. Stjepana. Predavanje je tiskano, tako i teze za prvu javnu disputaciju god. 1663. Glavač je već u prvi čas imao 50 đaka, koji se broj stalno množio. S pravom zato neki hoće, da se dan **6. studenoga 1662.** uzme kao **dan početka visokoškolske ili sveučilištne nastave u Zagrebu.** Akademija je vrlo liepo napredovala i već godine 1666. imali su isusovci uz podpunu gimnaziju još i čitav filozofski fakultet i dva profesora moralke.

Samo se osjećalo, da to sve nije pravno kako treba fundirano, i da to ipak nije sveučilište, kako bi trebalo biti. Stoga nije čudo, da su isusovci poradili na tom, da se ta njihova akademija po svim tadašnjim običajima prizna i uzvisi kraljevim reskriptom na sveučilište, kako je to bilo već uređeno za tadašnja isusovačka sveučilišta, na pr. u Trnavi, u Grazu i t. d.

Novi rektor zagrebačkog kolegija Filip Kavšić (Kausich) pošao je s takvom molbom sam do cara i kralja Leopolda I., koji je njegovu molbu uslišao i svečanom poveljom, izdanom u Ebersdorfu dne 23. rujna 1669. zaista isusovačkoj akademiji podielio sva ona prava, privilegije i osobitu jurisdikciju, kako su ih uživala sveučilišta njemačko-rimskog carstva i nasljednih zemalja, kao u Kölnu, Beču, Mainzu, Ingolstadtu, Pragu, Olomucu, Štajerskom Grazu, Trnavi i Košicama. Tako bi osnovano sveučilište, koje je imalo svoga rektora, kancelara, dekane fakulteta i profesore, a imalo je pravo održavati stroge izpite i podjeljivati doktorate, licenciate, magisterije i bakalaureate. Zapravo je car i kralj Leopold I. ovom poveljom uzakonio dotadašnje stanje i pod svoje okrilje primio zakladu Dianeševićevu.

Ovaj dio povelje u prievodu glasi ovako:

Mi, Leopold, po milosti Božjoj, izabrani car rimski uviek Uzvišen, i kralj Njemačke, Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Rame, Srbije, Galicije, Vladimirije, k tome Kumanske i Bugarske; nadvojvoda Austrije, vojvoda Burgunda, Brabanta, Štajerske, Koruške, Kranjske, markgrof Moravske, vojvoda Luksemburga i Gornje i Donje Šlezke, Würtemberga i Tecka, knez Švabske, grof Habsburga, Tirola, Fürtha, Kibuga i Gorice, landgrof Elzasa, markgrof Svetoga rimskoga carstva, Burgaua iznad Anaza, i Gornje i Donje Lužice, gospodar Slovenske markgrofovije, Portenona i Salina predajemo uspomeni i ovom poveljom objavljujemo svima, kojih se tiče.

Razmišljajući o tom, s pomoću kojih se osobito podpora pobožnost i vjera kršćanska kroz toliko vjekova sve do naših dana među rodom ljudskim ne samo proširila nego i učvrstila, što više po kraljevstvima cieloga kršćanskog svieta, zasađujući tako duboko korienje, podigla toliko i tako na široko svoj sjaj i moć, opažamo, da su među ostalim pomagalima božanske providnosti u prvom redu uviek najviše pridonieli oni, koji su pobožni, koji su revnostni u kršćanskoj vjeri i koji je vole, a pogotovo pak oni, kod kojih je kadkada običavala biti i vrhovna vlast nad svietom, u kojoj se vjera vrlo znatno koli razširila i povećala, toli i obranila i sve do naše dobi preniela. Jer ako prevrćemo svete knjige poviesti starih, doznajemo, da je pobožnost prema Bogu, koja proizlazi samo iz poznavanja prave vjere, uviek cvala u vrieme dobrih prijašnjih vladara, a naprotiv, kad se uprava država predavala u bezbožne ruke, da je ta pobožnost bila vrlo često izložena bezbrojnim progonstvima. Zbog toga, budući da vidimo, da su nekoć božanski kraljevi ugarski, naši predhodnici vrlo slavne uspomene, bili isto tako marljivi u povećavanju i podizanju vjere kao i u čuvanju, i mi hoćemo ići njihovim tragom, jer je obće poznato, da u ovom vieku, zaraženom raznim krivovjerjima, častno bavljenje plemenitim znanostima najviše pridonosi, da se ta krivovjerja izčupaju, pa neka ovo i u našim kraljevstvima Hrvatske i Slavonije, koja inače čvrsto uztraju u djedovskoj vjeri, može cvjetati i posvuda donieti plodove koliko pobožnosti toliko i obrednih spomenika. A budući da se jasno vidi, da ove znanosti, barem u ova naša vremena, nijedan drugi rod i stališ ljudski cieloga kršćanskog svieta, dapače i po jasnom priznanju samih neprijatelja, ne predaje većim i sigurnijim plodom, uspjehom i načinom nego redovnički otci častne Družbe Isusove, zato naš vjerni častni Nikola Dianešević, viši prepozit i kanonik Crkve zagrebačke, opat Samostana blažene Margarete od Bele, upravitelj priorata u Vrani nije imao ništa važnije i hitnije u svojim željama, nego da učini jednu stalnu zakladu i da namjesti tri profesora filozofije za trostruki tečaj filozofski u rečenom Kolegiju zagrebačkom prije pohvaljene Družbe Isusove, neka poučavaju za buduća vječna vremena po uredbama iste Družbe Isusove za promicanje slave Božje, širenje njegove svete crkve, diku i ures rečene domovine, korist, poticanje i bodrenje školske mladeži. Stoga je vjerni naš redovnik otac Filip Kaušić, rektor Kolegija zagrebačkog prije imenovane Družbe Isusove, koliko u ime svoje, toliko u ime ovoga kolegija, preponizno osobno molio naše Veličanstvo, da Mi ovu zakladu, pobožnu, korisnu i potrebnu za prije spomenuti tečaj filozofski — kako bi ostala što čvršća, jača i uobće trajna — ne samo kao kralj Ugarske već i kao izabrani car rimski odobrimo, potvrdimo i da same škole počastimo i osnažimo povlasticama, nepovredivostima ostalih akademija uobičajenim po kršćanskom svietu, osobito po našim baštinjenim i slobodnim kraljevstvima i po našem Rimskom carstvu, i još zlatnom bulom; povrh toga, da ove škole i Kolegij sa svim osobama i dobrima njihovim protiv ma kojih nasrtača primimo u posebno pokroviteljstvo naše i naših nasljednika i baštinika, tako da koli sami profesori, toliko i učenici mogu po običaju drugih akademija uživati svoja uobičajena prava i povlastice; napokon, da milostivo i ozbiljno naredimo svim podložnicima naše vlasti, koga god stališa i stanja bili, da se oni, koji su u ovim školama svečano i zakonito promovirani na akademske časti, imaju priznavati i primiti i u ostalim akademijama i sveučilištima, gradovima, kaptolima i crkvama isto tako, kao da su rečene akademske časti postigli u kojem bilo vrlo starom i vrlo slavnom sveučilištu; zadnje napokon, da hoćemo i učinimo, da se prije spomenute škole ujedine i spoje s ostalim sveučilištima zabilježene Družbe Isusove.

Mi pak skloni molbama prije spomenutoga otca Filipa Kaušića, toliko puta rečenoga rektora Kolegija zagrebačkog, i potaknuti prirođenom sklonošću našom za zasluge za književnost, potvrđujući cielu ovu zakladu i podignuće akademije i nauka filozofskih rado i dragovoljno je primamo, potvrđujemo i učvršćujemo puninom naše carske moći za granice Rimskoga carstva, a kraljevskom moći za Ugarsku i kao zakonitu, vrlo korisnu i potrebnu prihvaćamo i primamo u svim točkama, klauzulama i poglavljima i našim carskim kao i kraljevskim i svakim drugim ugledom, što ga imamo, određujemo i odlučujemo, da se kao prihvaćena, primljena i potvrđena mora smatrati za sva buduća vječna vremena kod svih ljudi ma koga bilo stališa i stanja. A da koli sjajnije izbije sklonost i milost naše carske i kraljevske naklonosti prema samom utemeljitelju, vrlo zaslužnom za nas, za crkveno područje, za redovništvo, za književnost, za pobožnost i cielu domovinu i narod svoj zbog ovog podignuća akademije ili, kao što je prije rečeno, filozofskog nauka, toli da se jasnije očituje milost i naklonost naše blagosti prema otcima Družbe Isusove u Zagrebu, koji stanuju u ovoj akademiji, što smo je podigli i potvrdili, i najposlije prema svim drugim akademskim pitomcima, najprije i prije svega ovu akademiju s cielim kolegijem, otcima, profesorima i učenicima njezinim protiv ma kojih nasrtača i silovitih napadača primamo pod posebno pokroviteljstvo ne samo našeg carskog i kraljevskog Veličanstva nego i naših baštinika i nasljednika koli po zemljama Rimskoga carstva, toli po Ugarskoj i njoj pripojenim i ostalim provincijama podčinjenim našem baštinskom pravu, i obećajemo stalnu brigu i rad, da se po nama i našim častnim i vjernim službenicima u jednom i drugom stališu izvrši sve ono, što se odnosi na njezin redoviti napredak i trajno obdržavanje, nepovredivost povlastica, korist nauka, sigurnost i nekažnjivost samih učenika.

Jer redovnički mir i duševna zanimanja ne dopuštaju otcima Družbe Isusove ni raztresenost duha i druge nezgodnosti, koje su obično vezane uz službu suđenja u stvarima građanskim ili krivičnim i jer ovakva jurisdikcija i po zakonima kraljevstva i po običnoj praksi zbog važnih uzroka najmanje pripada građanskom ili svjetovnom sudu, zato ovu jurisdikciju pridržavamo za sebe, i naše nasljednike i za sudce, koje ćemo mi i naši nasljednici imenovati i odrediti po svetim i pobožnim pravilima Družbe Isusove. Ne vidimo, naime, da će ovim išta biti oduzeto ili redovitoj vlasti u Zagrebu ili bilo kojim drugim redovitim sudcima i vlastima naših slobodnih gradova, ako njima ne dopuštamo vlast uhititi, suditi, mučiti akademske učenike, koje i prije podignuća akademije nisu imali nikakvo pravo, nikakvu vlast uhititi, suditi i mučiti. Stoga, ako se dogodi, da se koji učenik ili akademičar zateče baš na djelu u zločinu, naređujemo i zapoviedamo, da se ima što prije predati akademskoj vlasti.

Da ne uzmanjka što dostojanstvu i sjaju ove u Zagrebu podignute akademije ili filozofskog nauka, a što se puninom naše carske i kraljevske milosti njoj i njezinim članovima može podieliti, našom carskom, kraljevskom i apostolskom poveljom određujemo i ujedno odlučujemo, da se ova Akademija zagrebačka, koja je obskrbljena i učvršćena krepošću naše carske i kraljevske moći po našem stalnom znanju, duhu dobro smišljenom, k tome po našoj zdravoj i promišljenoj odluci, ima služiti, može i smije svim pojedinim povlasticama, nepovredivostima, izuzetnostima, počastima, prerogativima, oblastima, pravima, dozvolama, milostima, kojima se ostale gimnazije, obći nauci, akademije i sveučilišta bilo kojih mjesta i naroda po Rimskom carstvu, kraljevstvima i provincijama svih austrijskih knezova služe, koje uživaju i kojima se vesele bilo po običaju ili po pravu; k tome nadoknađujemo koje god manjkavosti bilo pravne bilo činjenične, ako su koje slučajno ušle u napried izloženom ili bi se moglo reći i navesti, da su ušle.

Puninom naše carske i ujedno kraljevske moći podjeljujemo, dajemo i darivamo ovoj zagrebačkoj akademiji punom moći sva prava i povlastice, što ih imaju sveučilišta podignuta pogotovo po zemljama carstva i našim nasliednim provincijama, kao što su sveučilišta u Kölnu, Beču, Mainzu, Ingolstadtu, Pragu, Olomucu, Grazu, Trnavi i Košicama; radi toga, krepošću naše carske milosti rektor ove akademije, isto tako kancelar, a i dekani fakulteta i ostali doktori i profesori, koji nose koju akademsku čast, neka imaju pravo podjeljivati doktorate, licenciate, magisteriate, bakalaureate i uobće naslove svih časti svima onima, koje na temelju predhodnog strogog izpita nađu dostojnima. Dosljedno tome hoćemo, pače određujemo, i puninom naše carske i ujedno kraljevske moći odlučujemo i naređujemo, da se svi u ovoj Akademiji zagrebačkoj tako promovirani doktori, licenciati, magistri i bakalaureati smatraju takvima po svim akademijama kršćanskog svieta, a posebno Europe, i da samim činom promocije budu dionici svih onih privilegija, milosti, nepovredivosti, izuzetnosti i prednosti, kojima se ostali nakon postignutih takvih časti raduju, kojima se služe i koja uživaju, bilo da se ove povlastice sastoje u izvanjim činima, kao što su razprave, predavanja, izpitivanja, ocjene mišljenja, akademske sjednice, bilo u drugim ukrasima, kao što su: epomide, doktorske kape, prsteni i te vrste znakovi akademske samostojnosti; sve ovo skupa sa žezlom, pečatom i naslovima, koji odgovaraju svakom stupnju i službi, smatramo podieljeno i u istinu podjeljujemo prije svih drugih rektoru akademskom, njegovu kancelaru, iza toga dekanima fakulteta i profesorima akademskim. Isto tako ovdje poimence proglašujemo, da se svjedočbe nauka ili časti na ovoj Akademiji zagrebačkoj zakonito dobivene moraju primiti od svih kolegija, akademija, občina, kaptola i od svih ostalih koga god stupnja i stanja bili koliko na sudu, toliko vani; i da onima, koji su ih dobili, svakako koriste i služe za postignuće časti ne samo svje-

tovnih nego i crkvenih, dapače i za kanonikate i za ostala nadarja i u onim kaptolima i crkvama, koje za svoje kandidate traže nauke od tri godine ili od više ili manje godina u nekoj akademiji, ili doktorski stupanj. Napokon, da popunimo ostale blagodati naše prema ovoj novoj akademiji zagrebačkoj, koje su već objavljene i koje će se objaviti, u svakom pogledu ćemo nastojati, da se ova nova akademija zagrebačka, podignuta i utemeljena u prije rečenom našem kraljevstvu Slavonije, ujedini i spoji s ostalim sveučilištima austrijske provincije Družbe Isusovc, osobito sa sveučilištem u Beču i Grazu. Konačno, kao što smo mi sami uviek pripravni posebnom pomoći i pokroviteljstvom štititi ovu akademiju skupa s kolegijem, dobrima i prihodima, a isto tako sa svim dužnostnicima, službenicima i članovima, promicati i povećati njezinu korist u danim prigodama zbog velike nade u golemo dobro, koje će u svoje vrieme obilatim plodom izbiti iz ove akademije, tako isto iz ljubavi i podjednako iz osjećaja kraljevskog srdca našeg, vruće preporučujemo nasljednicima i baštinicima našim, stališima, redovima i građanima prije rečenih naših Kraljevstava Hrvatske i Slavonije, bilo da su u crkvenoj ili svjetovnoj časti, položaju, stupnju, te isto tako i ostalim vjernicima našim, ovu akademiju, koju treba sa svim rečenim klauzulama, milostima i povlasticama braniti, promicati i, kad bude potrebno, uresiti još većim pogodnostima, milostima i povlasticama. K tome hoćemo i nepovredivo određujemo, da se ovo našo na prije rečeni način učinjeno blagonaklono prihvaćanje, odobrenje, priznanje, potvrdenje, izuzimanje, odluka i volja nove akademije zagrebačke mora priznati i poštovati po svima, kojih se ono na bilo koji način budeticalo, i da se nigdje ni na koji način ne smije povriediti, ozliediti niti suprotstaviti onome, što smo mi postavili, dopustili i učvrstili.

Ova naša povelja snabdjevena je krepošću i svjedočanstvom stavljenoga podpisa naše ruke, pečatima koliko zlatne bule, kojom se služimo kao car rimski, toliko tajnim, kojim se služimo kao kralj Ugarske.

Dano u našem gradu Ebersdorffu, dana dvadeset i trećega mjeseca rujna, godine Gospodnje tisuću šeststo šestdeset devete, dvanaeste godine našega rimskog kraljevstva, godine petnaeste kraljevstva Ugarske i ostalih, a češkoga pak godine četrdesete.

L e o p o l d

S toga razloga neki smatraju dan 23. rujna 1669. danom postanka sveučilišta.

Ovu je povelju prihvatio i ovjerovio sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije dne 3. studenoga 1671., pa je zato povelji dodana k l a u z u l a, koja u prievodu glasi:

Godine Gospodnje tisuću šeststo sedamdeset prve, dne trećega mjeseca studenoga u Obćoj kongregaciji gospode stališa i redova Kraljevstva Hrvatske i Slavonije Njegovog Presvetog Carskog i Kraljevskog Veličanstva povelja povlaštene nove akademije u Zagrebu je predočena, objavljena i prihvaćena.

Pročitano po meni magistru Nikoli Patačiću od Zajezde, kraljevskom protonotaru.

Isti, koji i vlastoručno
Nikola Patačić od Zajezde

Zato nemaju krivo oni, koji hoće, da se baš ovaj dan uzme kao **dan postanka** zakonski ustanovljenoga **sveučilišta u Zagrebu.**

Ali je sada nastalo nešto, što valjda nitko nije mogao očekivati. Kad je naime nakon saborskoga odobrenja Leopoldova povelja morala u podpunosti početi vriediti, uzprotivile su se tome v i š e i s u s o v a č k e v l a s t i u B e č u i u R i m u »strogo zabranivši« zagrebačkom kolegiju vršenje »promocija bakalaureja i magistara filozofije«, upotrebu naziva »academia« i »rector magnificus« i odredivši, da se osim đačkih sloboda uobće suspendira upotreba ostalih točaka Leopoldove povelje »dok se stvar dobro promozga i akademija osnuje«. Ovaj ružni čin v i š i h i s u s o v a č k i h v l a s t i u B e č u i u R i m u — iako nema pravne vriednosti, jer priznavajući Leopoldovu povelju u nekim dielovima priznaje se tim, da ona postoji, a osim toga je povelja izdana baš na molbu zagrebačkih isusovaca, kojima je time uzakonjeno samo tadašnje postojeće stanje, — on je bio jedan od onih udaraca, koje je hrvatska nastava dobivala od tuđinaca, gdje god i kad god je samo za to bilo prilike i bila je i daljnji povod za daljnje takve udarce.

Akademija je ipak dalje uspievala. Fakulteti su izprva bili samo bogoslovski i filozofski (i njihove su profesorske katedre popunjene vrstnim silama), ali već 9. X. 1772. ovoj je zagrebačkoj visokoj školi dodana zaklada za školu za pravne nauke, što ju je banovac Ivan B u ž a n 1761. oporučno utemeljio, kao i kr. javna škola za političke i kameralne nauke, što ju je već 17. VII. 1769. Marija Terezija (1740.—1780.) privremeno ustrojila u Varaždinu, tadašnjem sielu bana i kraljevskoga vieća. Tako je zapravo isusovačka visoka škola dobila i pravni fakultet.

Kratko vrieme iza toga isusovački je red bio 21. VII. 1773. ukinut bulom pape Klementa XIV. »Dominus ac redemptor noster«, a s njime i sve njegove škole od osnovnih (principia) do akademija i sveučilišta. Isusovačke je škole preuzela država. Ova je u pogledu zagrebačke isusovačke visoke škole bila u nemaloj neprilici; prema Leopoldovoj povelji ova škola bijaše sveučilište, a prema držanju samoga vlastnika — razpuštenoga isusovačkog reda — ovaj joj rang nije priznavan. Bilo je dakle najjednostavnije, da se za zagrebačku akademiju učini što manje u smislu Leopoldove povelje. Država je za pravne i filozofske nauke namjestila nove profesore kraljičinim ukazom, a kad je prema kraljičinu reskriptu od 5. kolovoza 1776. kraljevsko vieće pristupilo novom uređenju školstva u Ugarskoj i Hrvatskoj, nije se htjelo ništa učiniti, da bi zagrebačka bivša isusovačka akademija, osigurana Leopoldovom poveljom, imala u ugarsko-hrvatskom školstvu zauzeti izuzetan položaj, kako ga je tom prilikom zauzelo na pr. trnavsko sveučilište, već je zagrebačka akademija, kao i ostale »bivše isusovačke akademije i gimnazije u Ugarskoj i pridruženim joj stranama« pod nazivom »Kraljevska akademija znanosti« (regia academia scientiarum), u početku s tri fakulteta, utonula s njima u sasvim jednakoj visokoškolskoj organizaciji. Ipak su profesori namješteni javnim natječajnim izpitom ili konkursom, baš onako, kako se to činilo prigodom popunjivanja profesorskih mjesta za tadašnja sveučilišta na pr. u Trnavi. Prvo habilitaciono povjerenstvo započelo je s radom 1. X. iste godine 1776. i radilo je 10 dana. Svečanom sjednicom profesorskoga vieća 11. X. 1776. uvedena je u život »Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu«, kako se od sad zvala najviša škola u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Nastojanja od 19. V. 1790., da se na akademiji uvede studij medicine i kirurgije nisu uspjela. Mjesto toga uvedena je katedra za mađarski jezik i književnost. Ni nastojanja od 24. IV. 1843. u istom smjeru nisu bila bolje sreće. Mjesto medicine obećana je katedra za primaljstvo.

Akademija je doživjela u to vrieme mnoge promjene. Tako je car Josip II. (1780.-1790.) svojom odlukom od 15. V. 1784. odielio bogoslovski fakultet i prenio ga u bogoslovski seminar (središtno sjemenište u Zagrebu), čime je visoka škola izgubila bogosloviju. God. 1846. otvorena je katedra za hrvatski jezik, a prvim je profesorom imenom Vjekoslav Babukić. Od godine 1849. svi su se predmeti predavali hrvatski. Ali to bijaše krivo absolutističkom austrijskom ministarstvu nastave koje je zato u jesen 1850. ukinulo Kraljevsku akademiju znanosti, razpustivši jednostavno filozofski fakultet i profesore njegove premjestivši u reorganiziranu C. k. gimnaziju, gdje se filozofija predavala u VII. i VIII. razredu. Preostali pravni fakultet sačinjavao je do 19. X. 1874. C. k. pravoslovnu akademiju, izprva sa tri, a kasnije sa četiri tečaja. Toga dana, a nakon mnogih predstavaka i saborskih zaključaka pravoslovna je akademija pretvorena u pravni fakultet, bogoslovska je škola vraćena kao bogoslovski fakultet, a filozofski je fakultet u 4 godine postupice popunjen. Ovako ustrojena visoka škola dobila je naslov i sva prava **sveučilišta.**

To je bilo lako učiniti već zato, jer je osim pravnoga fakulteta zapravo već postojao podpun bogoslovski, a djelomično i filozofski fakultet, samo na drugom mjestu.

Pravni je fakultet bila c. k. pravoslovna akademija (kako je iz gornjega razlaganja shvatljivo).

Bogoslovni je fakultet djelovao kao bogoslovno središtno sjemenište (bogoslovski seminar), ali i tu je bogoslovija imala podpun broj profesora. Uz put treba spomenuti da se je zagrebačko sjemenište god. 1787. preselilo u Peštu, gdje je ostalo do godine 1790., kad je Leopold II. svojom odlukom od 20. V. 1790. ukinuo generalna sjemeništa i priznao biskupima pravo, da svaki u svojoj diecezi podigne i uzpostavi svoje sjemenište. Tako se opet otvara u Zagrebu »Facultas theologica in Lyceo Episcopali« sa četiri profesora i direktorom na čelu.

Nastavne reforme, što su u Hrvatskoj proglašene naredbom od godine 1859. na osnovi biskupskih konferencija, konkordata i Thonova »Entwurf der Organisation«, zasjekle su bitno i u biskupske liceje i to u dva pravca: prvo, što je ukinut filozofski tečaj, a mjesto njega razširena gimnazija na 8 razreda s izpitom zrelosti; drugo, što je odtada pripadalo diecezanskom biskupu izključivo pravo upravljati i nadzirati sjemenište i bogoslovno učilište. Studij traje četiri godine, predaju bar četiri natječajem izabrana profesora, koji su ili znanstvenim radom, ili to pismenim ili ustmenim izpitom dokazali svoju sposobnost. Izabranika mora biskup najaviti mjestnom državnom glavaru, da se uvjeri, da mu nema prigovora u političkom pogledu. Kasniji redovni sastanci austrijskih biskupa (1867. i dalje) utjecali su ne samo na odgoj, već i na naučnu osnovu klera. Tako su sukcesivno uvođene i preporučivane razne profesure i docenture. Prema tadašnjoj naučnoj osnovi biskupski su liceji odlično spremali profesorske sile za sveučilištni fakultet. Bili su s malim prekidima, kojima su uzroci u političkim i ratnim trzavicama, na visini sličnih ustanova u srednjoj Evropi i svojim uređenjem i obujmom predavanja i kvalifikacijom nastavnika.

Dne 16. svibnja 1862. upućuje kardinal i nadbiskup Juraj Haulik prodirektora nadbiskupskog liceja i rektora sjemeništa Luku Petrovića, da prema pozivu Kr. dalm. hrv. slav. namjestničkog vieća od 1. V. 1862. br. 4751/1008 pozove profesore teologije Stjepana Konstanza, Nikolu Horvata i Jurja Posilovića, da se za fakultet bogoslovlja odazovu odboru vještaka izabranom »iz sva četiri sveučilištna odsjeka« pod predsjedanjem direktora i profesora pravoslovne akademije dra Pavla Muhića, da prouče zakonsku osnovu »za podignuće sveučilišta u Zagrebu« podnesenu Njeg. Veličanstvu po saboru ovih kraljevina i da izjave svoje obrazloženo mnienje«. Kako se ovi pozivu odazvaše, pitanje bogoslovskog fakulteta bilo je podpuno uređeno i dovelo je do cilja, pa je godine 1874. sa sveučilištem odmah osnovan i podpun bogoslovski fakultet.

Filozofska je nastava životarila u VII. i VIII. razredu gimnazije. Istom u prelaznim ustanovama zakona o ustrojstvu sveučilišta od 5. I. 1874. određeno je, da se Sveučilište otvori u školskoj godini 1874./75., i to Bogoslovni i Pravoslovni fakultet sa sva četiri tečaja odjednom, a istodobno i Mudroslovni fakultet, ali tekar u tri godine postepeno. Prvi su mu profesori bili imenovani: Matija Mesić za hrvatsku poviest, dr. Franjo pl. Marković za filozofiju i dr. Lavoslav Geitler za slavensku filologiju. Tako je dakle Sveučilište, a i Mudroslovni fakultet bilo svečano otvoreno 19. listopada 1874. Profesor Matija Mesić postao je ujedno i prvim rektorom Sveučilišta.

Ipak se nastojalo, da se Mudroslovni fakultet što bolje izgradi. Postepeno su se popunjavale sistemizirane stolice za matematiku, mineralogiju, geologiju, kemiju i t. d. Tako je broj profesora time znatno porastao, te je školske godine 1877./78. brojio već četrnaest članova (jedanaest redovitih i tri izvanredna profesora).

Već od godine 1878. nastojali su fakultet i senat, da se u Mudroslovnom fakultetu ustroji još farmaceutski odsjek, dok se ne otvori Medicinski fakultet. Kraljevim rješenjem od 4. listopada 1882. uređen bi farmaceutski odsjek i ujedno odobrena njegova naučna osnova i izpitni red.

Tako je sveučilište dobilo svoja tri matična fakulteta.

Do god. 1882. sveučilište je bilo smješteno u svojoj staroj zgradi na Katarinskom trgu, sagrađenoj na mjestu izgorjele dominikanske, na koju je god. 1874. nadograđen II. kat, kako zgrada i danas izgleda. Za neke ustanove uzeto je susjedno grkokatoličko sjemenište i prirodoslovni muzej u Demetrovoj ulici, dok je Bogoslovski fakultet ostao i onako u »Crnoj školi«, gdje se i danas još nalazi.

God. 1882. dobilo je sveučilište novu zgradu u Donjem gradu.

Godine 1898. osnovana je u Zagrebu Šumarska akademija i prislonjena uz mudroslovni fakultet sveučilišta. Akademija je smještena u posebnoj zgradi u Vukotinovićevoj ulici br. 2, koju je u tu svrhu podiglo Hrv. šumarsko družtvo. Godine 1919. ukinuta je akademija i pretvorena u poseban Gospodarsko-šumarski fakultet sveučilišta.

Godine 1917. dodan je sveučilištu novoosnovani Medicinski fakultet, zatim je 7. XII. 1924. dotadašnja Visoka veterinarska škola u Zagrebu (utemeljena 31. VIII. 1919.) pretvorena u Veterinarski fakultet, a 10. XII. 1918. osnovana Tehnička visoka škola dodana je 5. VI. 1927. sveučilištu kao sedmi fakultet. Nedavno je još zakonskom odredbom o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941. ustrojen Farmaceutski fakultet, kao osmi fakultet Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu.

I razvitak ovih grana hrvatske visokoškolske nastave sadrži mnogo zanimljivosti u sebi.

Gospodarsko-šumarska visoka nastava razvila se ovako:

God. 1860. osnovano je u Križevcima Gospodarsko-šumarsko učilište. S tim su učilištem povezana prva nastojanja u Hrvatskoj na području poljodjelskih i šumarskih znanosti. Bila je to prva škola svoje vrste ne samo u Hrvatskoj već i u čitavoj jugoiztočnoj Europi. Osim Hrvata posjećivali su je napose i Bugari. God. 1898. izdvojena je šumarska nastava sa te škole i prenesena na sveučilište u Zagreb. Preostali gospodarski dio u Križevcima dobio je god. 1902. visokoškolski stupanj, t. j. pretvoren je u Više gospodarsko učilište. Ova škola izdala je god. 1910. Spomenicu o pedesetgodišnjici križevačkog učilišta, u kojoj je prikazana poviest škole, školski znanstveni zavodi i t. d.

Više profesora škole u Križevcima izdalo je tiskane knjige iz svojih predmeta. To su većinom prve takve knjige na hrvatskom jeziku pa ih ovdje napose iztičemo. God. 1874. izašla je »Geodäsija« od dra Vj. Köröskenyja te »Anatomija i životoslovlje domaćih životinja« od Josipa Ubla, god. 1877. »Zemljoznanstvo« od M. Kišpatića, god. 1878. »Nauka o podneblju« od I. Potočnjaka, god. 1880. »Dendrometrija« od F. Ž. Kesterčaneka te »Uzgoj gospodarskog bilja« od F. Heimerla, god. 1881. »Sađenje i gojenje šumah« od V. Kiseljaka, god. 1882. »Pouka o uzgoju domaćih životinja« od J. Ubla, god. 1883. »Povijest šumarstva« od F. Ž. Kesterčaneka te »Nauk o čuvanju šumah« od V. Kiseljaka, god. 1885. »Livadarstvo« od A. Russija, god. 1886. »Opći uzgoj bilja« od A. Russija, god. 1887. »Ratarstvo« te »Posebni uzgoj bilja« od istog pisca, zatim »Gospodarska uprava« od A. Vychodila, god. 1896. »Lovstvo« od F. Ž. Kesterčaneka.

Među znanstvenim radnicima gospodarske škole u Križevcima iztakao se je napose pok. prof. dr. Gustav Bohutinski, koji je uzgojio oplemenjenu vrstu pšenice t. zv. prolifikpšenicu. God. 1940. podignuto mu je u Križevcima spomen-poprsje.

Šumarska nastava bila je u obliku t. zv. šumarske akademije od god. 1898. do 1919. prislonjena uz Mudroslovni fakultet Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu. Na toj školi i uz tu školu izticahu se napose sliedeći šumarski znanstveni radnici: F. Kersterčanek, J. Ettinger, Josip Kozarac, I. Partaš, V. Hlavinka. Kesterčaneku i Kozarcu podignuta su god. 1937. spomen-poprsja na zgradi u Vukotinovićevoj ul. br. 2.

Od god. 1908. do 1920. postojao je na šumarskoj akademiji poseban Geodetski tečaj za izobrazbu geodetskih stručnjaka. Tečaj je trajao po dvie godine, pa se donekle može smatrati predtečom Tehničkog fakulteta.

Gospodarska i šumarska nastava dobila je svoj pravi oblik napokon kad je godine 1919. pretvorena šumarska akademija u Gospodarsko-šumarski fakultet sveučilišta.

Nema sumnje da je već odavna postojala potreba, da se u Zagrebu osnuje jedna visoka škola ili fakultet sa zadatkom, da obrađuje tehničke znanosti i da sprema stručne i znanstvene radnike za sve grane tehnike.

Prvi poticaj za osnutak jednog takvog zavoda daje Družtvo inženjera i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu, koje je na svojoj glavnoj skupštini, održanoj dne 21. veljače 1898., na priedlog članova Milana Lenucija i ing. Mihajla Ursinija zaključilo, da se podnese tadašnjoj Kr. hrv.-slav. dalm. zemaljskoj vladi molba za ustrojenje inženjerskog (građevnog) odjela Visoke tehničke škole u Zagrebu. Predstavku, koju je sastavio predlagač i družtveni tajnik ing. Mihajlo Ursiny i posebno izaslanstvo predalo banu, poduprlo je zastupstvo grada Zagreba, skupštine tadanjih svih 8 županija u Hrvatskoj i Slavoniji, Trgovačka i obrtna komora, Savez hrv. slav. industrijalaca i domaće novinstvo, a o predstavci bilo je govora i u hrvatskom saboru. No ovo nastojanje nije uspjelo.

Godine 1903. prigodom proslave dvadeset i pet-godišnjice Družtva inženjera i arhitekta pokreće opet ovo pitanje tadanji profesor Šumarske akademije ing. Vinko Hlavinka svojom razpravom pod naslovom »Visoka tehnička škola«, koju je čitao na sjednici proslave održanoj dne 8. studenoga 1903. Ta je razprava odtiskana u Spomen-knjizi, izdanoj prigodom proslave dvadeset i pet-godišnjice družtva. Urednik spomenknjige svršava poviest družtva s riečima: Nema dvojbe, da će se u nedalekoj budućnosti ustrojiti Tehnička visoka škola u Zagrebu i tako oživotvoriti jedno od najmilijih misli našeg družtva za kulturni napredak našeg naroda, koji se bez tehničke škole ne će nikada podignuti do one visine, na kojoj se nalaze naprednjiji narodi.

Godine 1906. pokreće se opet pitanje osnutka Tehničke visoke škole u Zagrebu. Hrvatska vlada naime, koja je proizašla iz izbora provedenih te godine, uniela je zaslugom Milana Rojca, koji je tada postao odjelnim predstojnikom za bogoštovlje i nastavu, u svoj program osnutak Tehničke visoke škole u Zagrebu. No ni ovaj puta nije moglo doći do njezina osnutka.

Kada su ljudi, kojima je na srdcu ležao osnutak Tehničke visoke škole, vidjeli, da država ne daje sredstava, da se ta škola osnuje, pokušali su drugim putem to ostvariti, pa su počeli sakupljati priloge u novcu i naravi. Prvi se odazvao dr. Juraj Žerjavić, župnik u Mariji Bistrici. On je godine 1910. namienio svoju kuću na uglu Gundulićeve 46 i Žerjavićeve 13, kao Zakladu za osnutak i uzdržavanje tehničkog fakulteta na sveučilištu odnosno samostalne tehničke visoke škole u Zagrebu. To daje povoda tadašnjem banu dr. Nikoli Tomašiću da sazove anketu za osnutak Tehničke visoke škole. Ova je anketa zaključila, da se na sveučilištu osnuje tehnički fakultet za inženjere, šumare i gospodare. Družtvo inženjera nije bilo sporazumno s tim zaključkom, pa traži da se osnuje posebna Tehnička visoka škola. Na ponovno sazvanoj anketi god. 1911. pobjeđuje stanovište Družtva inženjera, te anketa zaključuje, da se u jesen otvori Tehnička visoka škola, i to s odjelima za građevne i kulturne inženjere. Do ostvarenja ovog zaključka i opet nije došlo.

Nadošao je tada prvi svjetski rat, tečajem kojega su se već mogle vidjeti njegove posljedice, kao i to, da će trebati mnogo tehničara, i zbog toga dolazi ponovno na površinu pitanje osnutka Tehničke visoke škole. Odjelnim predstojnikom 1917. postaje opet Milan Rojc. I baš njegovim nastojanjem izdana je naredba Povjereničkog vieća u Zagrebu od 10. prosinca 1918., kojom se do poznijeg uređenja ustavnim putem ustrojava Tehnička visoka škola u Zagrebu. Dne 2. travnja 1919. imenovani su: dr. ing. J a r o s l a v H a v l i č e k, arh. M a r t i n P i l a r i ing. M i l a n Č a l o g o v i ć prvim profesorima i organizatorima Tehničke visoke škole i time je osnovan profesorski kolegij, koji uzima u svoje ruke daljnji rad.

Da se obuka može započeti već 1. listopada 1919., bilo je potrebno naći prikladne prostorije i nastavnike te prema tome otvoriti pojedine odjele. Uspjelo je i opet naklonošću odjelnog predstojnika Milana Rojca, da se škola mogla smjestiti u zgradu ženske stručne škole i u južno krilo Obrtne škole, koje su za vrieme rata bile upotriebljene za vojne bolnice. Kako su ove prostorije bile premalene, to je na zgradi Ženske stručne škole podignut treći kat, a u obrtnoj školi provedene neke adaptacije. Sredstva su namaknuta poklonima domaće industrije i doprinosima vlade. Kasnije je dano na uporabu prizemlje i prvi kat zgrade Kemijskog laboratorija, u koje se prostorije preselio kemijski odjel. Međutim je imenovano toliko nastavnika, da je školski rad mogao započeti. Rad je započeo 1. listopada 1919., kako je bilo i zamišljeno. Upisalo se 255 slušača. Odmah u početku otvoreni su ovi odjeli: 1) arhitektonski, 2) građevni (inženjerski), 3) kulturno-tehnički, 4) strojarski, 5) električki, 6) brodograđevni, 7) brodostrojarski i 8) kemijski. Školske godine 1927./28. odjeli pod br. 4 do 7 stapaju se u 2 odjela, a u školskoj godini 1929./30. ova dva u jedan pod imenom strojarski odjel, koji ima a) strojarski, b) elektrotehnički, c) brodograđevni i d) brodostrojarski smjer. Školske god. 1933./34. stapa se brodostrojarski smjer s brodograđevnim smjerom.

Dne 31. VIII. 1926. proglašena je Tehnička visoka škola u Zagrebu (čl. 88. financialnog zakona za godinu 1926./27.) Tehničkim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu.

Godine 1939. osnovan je rudarski odjel s time, da je iste godine otvoren rudarski smjer, dok bi se metaluržki smjer toga odjela imao otvoriti školske godine 1943./44.

Prvi zahtjevi za osnutak **veterinarske škole** kod nas javljaju se polovicom XIX. stoljeća. Među prvima stavio je takav priedlog već god. 1844. glavni odbor Hrvatskog gospodarskog družtva. U drugoj polovici XIX. stoljeća zahtjevi za osnivanje veterinarske škole u Hrvatskoj sve su češći (1856. hrvatske županije, 1861. hrvatski sabor, 1888. sveučilištni senat za osnutak u sklopu Medicinskog fakulteta). Nažalost ovi zahtjevi i priedlozi nisu dugo oživotvoreni. Odmah po svršetku svjetskog rata god. 1918. pokrenulo je Hrv. slav. veterinarsko družtvo pitanje osnutka veterinarske visoke škole. Zaslugom tadanjeg povjerenika za prosvjetu i vjere dr. M. R o j c a ista je i osnovana u Zagrebu u kolovozu god. 1919.

Prvi profesori-matičari bili su E u g e n P o d a u p s k y, J a r o s l a v S a k a r ž i dr. P e t a r Đ u r i ć.

God. 1924. ulazi Veterinarska visoka škola u sklop Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu kao Veterinarski fakultet.

Četiri godine nakon osnutka Sveučilišta u Zagrebu, t. j. god. 1878. iznesen je prvi priedlog na sjednici Mudroslovnog fakulteta po profesoru botanike dru B. Jirušu za osnutak **farmaceutskog tečaja** na zagrebačkom sveučilištu. Taj je priedlog prihvaćen jednoglasno, i ovaj se čin smatra temeljem današnjeg Farmaceutskog fakulteta. Tadašnja vlada nije imala baš mnogo razumievanja za taj priedlog tako, da su ga ponovili, i to na III. redovnoj sjednici Mudroslovnog fakulteta 30. I. 1881. profesor kemije dr. G. Janeček, profesor fizike dr. V. Dvorak i profesor botanike dr. B. Jiruš. Ova trojica predlagača imali su za zadaću, da izrade i nastavnu osnovu za taj tečaj, koji je na VI. redovitoj sjednici dne 8. V. 1881. prihvaćen i odmah predložen bivšoj Kr. hrvatskoj-slavonskoj zem. vladi, a odobrenje Krune dobio je danom 11. listopada 1882. s time, da se farmaceutski tečaj ima otvoriti već početkom studenoga 1882., kad započnu i ostala predavanja na Sveučilištu.

Uvjeti za upis u farmaceutski tečaj Sveučilišta bili su: četiri razreda gimnazije te dvogodišnja praksa u ljekarni prije tirocinalnog izpita i dvie godine nakon tog izpita kao asistent farmacije. Sam tečaj na Sveučilištu trajao je dvie godine. Polaznici tečaja mogli su se upisati samo kao izvanredni slušači Mudroslovnog fakulteta. U prvoj godini učili su se osnovni predmeti, i to fizika, mineralogija, zoologija,

botanika i obća kemija, a u drugoj specialni predmeti, farmaceutska kemija i farmakognozija. Izpita su bila tri, nakon kojih se dobivala diploma »magistra farmacije«. Bio je predviđen i doktorat farmacije, ali kao preduvjet je bio izpit zrelosti, diploma magistra farmacije i još jedna godina teoretskog studija na Mudroslovnom fakultetu, a propisi su bili isti kao i za doktorat filozofije.

Godine 1888. pada prva reforma, t. j. traži se za upis u farmaciju šest razreda gimnazije ili realke s latinskim jezikom, a praksa u ljekarni trajala je tri godine, dok s izpitom zrelosti samo dvie godine. Nakon prakse morali su vježbenici položiti izpit, t. zv. tirocinalni izpit, koji je bio uglavnom praktične prirode t. j. poznavanje priprave liekova po liečničkom propisu. Nakon tog izpita mogli su se upisati u farmaceutski tečaj ili kao asistenti farmacije vršiti praksu još dvie godine u kojoj javnoj jekarni, a iza toga pohađati tečaj. Nakon uspješnog svršetka tečaja dobio je kandidat diplomu magistra farmacije. Ako je odmah nakon položenog tirocinalnog izpita pohađao i svršio tečaj na Sveučilištu, dobio je diplomu mr. ph. tek nakon dvogodišnje prakse u ljekarni.

God. 1896. dolazi do druge reforme, naime naredbom Kr. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu od 6. II. 1896. odobrena je nova naučna osnova i izpitni red. Promjene su uglavnom samo u toliko, što su ukinuti neki manje važni predmeti kao na pr. mineralogija i zoologija, a povećan je broj sati za botaniku i kemiju i uvedene praktične vježbe iz farmakognozije i farmaceutske kemije, te ukinut doktorat iz farmacije. Tada prof. dr. Julije Domac, nasljednik profesora Jiruša, postavlja farmakognoziju na suvremene temelje i osniva farmakognožki zavod, prvi onda svoje vrsti u Europi. Profesori dr. G. Janeček i dr. J. Domac bili su oko četrdeset godina glavni stupovi farmaceutske nastave.

Treća reforma pada godine 1914., kad je kao uvjet za upis u farmaceutski tečaj Sveučilišta postavljen zahtjev, da slušači imaju izpit zrelosti s latinskim jezikom, te prema tome slušači farmaceutskog tečaja postaju redovni slušači Mudroslovnog fakulteta. Vježbeničko vrieme u javnoj ljekarni skraćeno je na dvie godine, a ostali propisi ostali su uglavnom nepromienjeni.

Do četvrte reforme dolazi g. 1923., kojom je proširen studij uvođenjem nekih novih predmeta kao biokemije, osnova fizikalne kemije, a kao najvažnije uvedena su predavanja iz farmaceutske tehnologije. Već godine 1928. dolazi do temeljite promjene u farmaciji, i to smatramo kao petu reformu, naime uvađa se četverogodišnji studij na Sveučilištu. Tu reformu izazvale su ne samo naučne potrebe, već i napredak kemijske nauke u vezi s farmacijom, te staležke prilike tako, da je Mudroslovni fakultet u suradnji sa staležkim predstavnicima izradio i predložio novu nastavnu osnovu i izpitni red, koji je odobren kr. uredbom od 6. IV. 1928. Glavne su promjene u toj uredbi, da se uvađa četverogodišnji sveučilištni studij na posebnom farmaceutskom odsjeku Mudroslovnog fakulteta. Slušači prve godine vrše t. zv. elementarne praktične vježbe u javnim ljekarnama kroz prva dva upisana semestra, koja im potvrđuje dekanat. Iza toga polažu predizpit na Sveučilištu i polaze tri godine studija farmacije. Uvode se i neki novi predmeti na pr. anatomija i fiziologija čovjeka, farmakologija, zdravstveno zakonodavstvo i ljekarničko knjigovodstvo. Povećan je broj sati nekih glavnih predmeta, poglavito farmaceutske tehnologije.

Poslije položenih propisanih ispita dobiva slušač diplomu kao diplomirani farmaceut, a nakon dvie godine provedene u kojoj javnoj ljekarni polaže državni stručni izpit i postiže diplomu magistra farmacije, koju mu daje fakultet. Ovom reformom omogućeno je slušačima farmacije postignuće doktorata filozofije, ako nastave studij na Mudroslovnom fakultetu, i to uglavnom iz kemije i farmakognozije.

Premda je time postignut već znatan napredak u razvoju farmaceutske nastave, ipak i ta reforma nije zadovoljila ljekarnički stalež. Dolazi do ponovnih sjednica bilo u staležkim organizacijama bilo kod ministarstava ili na pojedinim fakultetima, osobito na Mudroslovnom, koji traže još suvremenije uređenje farmaceutske nastave, t. j. traže samostalni farmaceutski fakultet, koji se tek ostvario u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Taj je fakultet predviđen zakonskom odredbom o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941., a uređen i uzpostavljen naredbom ministarstva narodne prosvjete od 14. VII. 1942.

Tako Hrvatsko sveučilište u Zagrebu ima danas 8 fakulteta.

Ukidanje ili premještanje nekih fakulteta za vrieme donedavne jugoslavenske vlasti, dapače i podpuno odcjepljenje pojedinih fakulteta u posebne visoke škole, dakle slično kao što je učiučinjeno god. 1773. i kasnije god. 1784.—1874. nije ovaj put uspjelo, i hrvatsko se sveučilište kroz buru i oluju održalo.

Nema sumnje, da su to sve peripetije jedne te iste škole, naime onoga sveučilišta, koje je započelo svojim radom 6. studenoga 1662., odnosno, koje je svojom u Ebersdorfu izdanom poveljom od 23. rujna 1669. utemeljio car i kralj Leopold I., a svojom promulgacijom 3. studenoga 1671. uzakonio sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije. Ono dakle nije osnovano ili utemeljeno tek god. 1874. — kako se do sada držalo i govorilo, — jer se — uz izpravnu ocjenu svih odlučnih činjenica — organizacioni, pravni i nastavni kontinuitet zagrebačkog sveučilišta ima potegnuti daleko pred godinu 1874. Te je godine, istina, svečano otvoreno Sveučilište i velika zasluga ide sve one, koji su na tome radili. Ali to Sveučilište sa svoja tri fakulteta nije ipak ništa drugo, nego uzpostava onoga, što je već od vremena Marije Terezije postojalo, dakako u suvremenijem ruhu. Već je naučna osnova Marije Terezije od godine 1776.

ostvarila kr. akademiju znanosti u Zagrebu kao najviši učevni zavod u Hrvatskoj, i ta je akademija imala isto tako tri fakulteta kao Sveučilište 1874., a naši su se staleži i redovi živo zauzimali, da ona bude upodpunjena studijem medicine, u čemu nažalost nisu uspjeli. Sama pak akademija, premda konačno uređena 1776., djelovala je već od 1773. kao državni nastavni zavod na mjesto onoga, koji su dotada uzdržavali Isusovci. Što se pak tiče ove isusovačke akademije, ona je obuhvaćala filozofski i bogoslovski fakultet, te joj je car Leopod još god. 1669. izdao povlastice, koje su tada imala sveučilišta diljem Njemačke i austrijskih nasljednih zemalja.

Budući da se, dakle, ima uzeti, da je god. 1874. tek uzpostavljeno i usavršeno stanje visokoga školstva, kako ga je Hrvatska imala do Bachova absolutizma, moramo smatrati sveučilište nastavkom kr. akademije znanosti, koja je zapravo stvarno počela djelovati kao državno učilište godine 1773., t. j. neposredno iza razpuštanja isusovačkoga reda, jer je isusovačku akademiju naprosto preuzela država i nastavila s njezinim djelovanjem po istoj nastavnoj osnovi. Zato moramo začetak naše sveučilištne nastave staviti u godinu osnutka visokih nauka u krilu zagrebačkog isusovačkog kolegija, kada je Varaždinac Stjepan Glavač, održao uvodno predavanje kao profesor filozofije na isusovačkoj akademiji, a to je bilo 6. studenoga 1662. iza svečanog zaziva Duha svetoga u zagrebačkoj stolnoj crkvi. Već 1666. imali su isusovci uz podpunu gimnaziju čitavi filozofski fakultet i dva profesora bogoslovije. Visoki stupanj te nastave najbolje posvjedočuje carska povelja od 23. rujna 1669., kojom se akademiji i de iure daju povlastice tadanjih sveučilišta.

Kao što nalazimo kontinuitet naukovne organizacije između isusovačke akademije i kr. akademije znanosti, tako on postoji i u pravnom pogledu. Isusovačka imovina, koja je došla u državne ruke, privedena je u cielosti naukovnoj zakladi iz koje su se uzdržavale akademija i ostale preuzete škole. I u imovinskom pogledu je kr. akademija nasljednik isusovačke, a taj se pravni slied u imovinskom pogledu nastavlja preko pravoslovne akademije (1850.—1874.) na sveučilište. Sveučilište je imovinski sljednik, zapravo u imovinskom pogledu samo preobrazba nosioca imovinskog prava nekadašnje akademije, isusovačke i državne. Tako se na pr. današnja sveučilištna knjižnica razvija iz knjižnice isusovačkog kolegija. To je poviestno i pravno jedinstvo već davno prikazano i utvrđeno. Također je dokazano, da se cjelokupna razina nastave na akademiji u XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća može mjeriti i uzporediti s nastavom tadanjih visokih učilišta izvan Hrvatske.

Ako bi pak bilo s koje strane bilo prigovora, da isusovačka akademija nije bila pravo sveučilište zato, što nije bila državna škola, treba odmah reći da ni u ostalih naroda nisu mnoga sveučilišta započela kao državni zavodi. Država preuzima školstvo tek u doba prosviećenog absolutizma, a dotle je ono velikim dielom u privatnim odnosno u duhovnim rukama.

Ovaj je zaključak osnovan na poviestnim činjenicama i podudara se sa shvaćanjem, koje je obćenito prihvaćeno i priznato na pr. glede sveučilišta u Budimpešti. Ono je osnovano god. 1635. po kardinalu primasu Ugarske Petru Pázmányu, a upravljali su njime isusovci. Sjedište mu je bilo u Trnavi. I ono je u početku imalo samo filozofski i teoložki fakultet, a tek god. 1667. utemeljen je i pravni fakultet s pomoću legata primasa Losya i Lippaya, dok je medicinski fakultet nastao god. 1769., iste godine, kada je M. Terezija darovala sveučilištu dobra opatije u Földváru. Pošto je god. 1773. razpušten isusovački red, nastavilo je sveučilište rad pod državnom upravom, te je god. 1775. premješteno najprije u Budim, a nekoliko godina kasnije u Peštu. Makar da se i ovdje radilo o isusovačkom učilištu, sveučilište u Budimpešti — podpuno s pravom — postavlja vrieme svoga osnivanja u godinu 1635., te se i danas naziva po imenu svoga osnivača kardinala Pázmánya. Isusovci su kod nas nekoliko godina kasnije osnovali jednako učilište kao u Trnavi, koje je također u početku imalo samo dva fakulteta, a da je dulje potrajalo, nema sumnje, da bi se bilo na jednaki način upodpunilo. Napose je kontinuitet pravne osobnosti učilišta u Trnavi odnosno u Budimpešti bio godine 1933. predmetom razprave i izpitivanja između bivše Čehoslovačke i Mađarske, a mađarsko-čehoslovački mješoviti arbitražni sud kao i najviši međunarodni pravosudni forum, Stalni sud međunarodne pravde, priznali su taj kontinuitet pravne osobnosti.

Što se tiče samoga pravnoga fakulteta, i on ima podpuni organizacioni, pravni i nastavni kontinuitet s pravnim fakultetom, koji je god. 1772. odnosno god. 1776. započeo s radom. U krilu kr. akademije znanosti taj je fakultet pridodan postojećim fakultetima (filozofskom i teoložkom) isusovačke akademije. Zato se mora uzeti, da je pravni fakultet našega sveučilišta znatno mlađi od filozofskoga i bogoslovskoga fakulteta. Među profesorima pravnoga fakulteta bilo je izvrstnih stručnjaka, a sam fakultet dao je zemlji množinu valjanih pravnika. Osobito je i u pogledu čuvanja narodnih prava pravni fakultet dao svoj prilog u borbi, koju su Hrvati vodili prema Mađarima u prvoj polovici XIX. stoljeća i koja je dovela do preporoda i do 1848. Bio bi zahvalan i zaslužan, ali i težak posao iztražiti i odrediti udio pravnog fakulteta i hrvatskih pravnika, koji su iz njega proizašli, u izgrađivanju državnopravnih shvaćanja prije 1848. Sam je fakultet jedini preostao, kada je absolutizam prekinuo život kr. akademije znanosti. On je tada pretvoren u pravoslovnu akademiju, koja je onda god. 1874. prešla opet pod imenom pravnoga fakulteta u sklop Hrvatskoga sveučilišta.

Nema, dakle, nikakve sumnje, da se posve suvremena visokoškolska ili sveučilištna nastava u Zagrebu rodila 6. studenoga 1662., i da je s ob-

zirom na neprekinuti kontinuitet svoga rada i svoga djelovanja od tada postojalo sasvim neprikorno sveučilište kao podpuno javna visoka škola, koja je od časa rođenja filozofskog trogodišnjeg tečaja u nastavnoj osnovi i sa svojim izpitima bila podpuno ravnopravna svim filozofijama i filozofskim fakultetima isusovačkih sveučilišta u austrijskoj provinciji. Prema tome je zagrebačka filozofija odnosno akademija (u prvim početcima nazivana samo trogodišnji tečaj t. j. trienium philosophicum i cursus philosophicus) predstavljala od samih svojih početaka pravi visokoškolski studij, a sveučilište je od cara Leopolda I. dobilo i fundacionu izpravu. Zato postoji opravdani razlog, da se osnutak visokoškolskoga rada i djelovanja u zagrebačkoj akademiji, na koju će se 1874. nastaviti i rad Hrvatskoga sveučilišta, računa od dana 6. studenoga 1662. To traži i poviestna istina, a napose narodna zahvalnost prema priznatom od najviših činbenika osnivaču zagrebačkih »filozofskih tečajeva«, velikom prepoštu Nikoli D i a n e š e v i ć u, koji je dao i potrebna sredstva, a izradio i sve drugo potrebno, da se u zagrebačkom isusovačkom kolegiju već god. 1662. mogla otvoriti visokoškolska »filozofija«, koja je u ona vremena uobće predstavljala temelj svakog sveučilištnog studija.

Međutim, nema sumnje u to, da je u pravnom smislu **sveučilište kao takvo postalo tekar 23. rujna 1669.**, kad ga je takvim proglasio car i kralj Leopold I. Za prosuđivanje ovoga pitanja nije važno, da li je Leopoldova povelja od 23. rujna 1669. čak i poslije, kad ju je 4. XI. 1671. bio ozakonio za hrvatske zemlje hrvatski sabor, k r i v n j o m v i š i h i s u s o v a č k i h v l a s t i došla u opasnost, da ostane uviek komad papira bez vriednosti iako je tu povelju na traženje rektora zagrebačkog isusovačkog kolegija 23. rujna 1669. car i kralj Leopold I. izdao za jednu već postojeću zagrebačku visoku školu, za trogodišnji filozofski tečaj (akademiju) zagrebačkog isusovačkog kolegija, koji je svoj rad i svoje djelovanje s odobrenjem i pristankom i generala isusovačkog reda i provinciala austrijske isusovačke provincije, a očigledno i s pristankom viših hrvatskih oblasti, započeo već 6. studenoga 1662. i bez prekida ga produžio sve do ukinuća isusovačkoga reda godine 1773.

Sa stanovišta izključivog hrvatskoga prava može se jedino postaviti pitanje, da li je sveučilištu udaren pravni temelj poveljom cara i kralja Leopolda I. od 23. rujna 1669. ili tek promulgacijom sabora kraljevine Hrvatske i Slavonije od 3. studenoga 1671.

Da i naše vlasti, pa i sam sabor, nisu sumnjale u postojanje sveučilišta prije godine 1874. ima dovoljnih razloga. Tako na pr. kr. akademija znanosti, koja je odmah iza smrti cara Josipa II. (20. veljače 1790.) pokrenula pitanje svoga upodpunjenja, piše hrvatskom saboru 19. svibnja 1790. predstavku, u kojoj moli vraćanje nepravedno odciepljenoga bogoslovskoga fakulteta i otvaranje prieko potrebnoga medicinskoga fakulteta, a sve to obrazlaže svojim pravom, koje ima kao sveučilište, po povelji cara i kralja Leopolda I. od 23. rujna 1669.

Hrvatski pak sabor još god. 1861. ne govori o utemeljenju ili osnivanju Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu, nego samo o o ž i v l j e n j u njegovu, kao da ono postoji, samo ne u onom obliku i podpunosti, kako bi to trebalo biti. Među ostalim sabor prihvaća 28. IX. 1861. članak CII. »o oživljenju sveučilišta i troška za nj«, kojim je člankom određeno preustrojstvo pravoslovne akademije u podpuni fakultet, kako bi on bio neka matica, oko koje bi se postepeno okupili svi ostali fakulteti budućega sveučilišta, zatim osnutak još triju profesura za pravničke i triju za filozofske struke, napokon uređenje primaljskoga i veterinarskoga zavoda, kao tada najpotrebnijih za visokoškolsku nastavu u Zagrebu.

Zašto se, dakle, već odavna ne smatra godina 1662. godinom početka sveučilištne nastave, a godina 1669. odnosno 1671. godinom osnivanja sveučilišta u Zagrebu, nego se uz osnivanje njegovo spominje samo godina 1874.?

Ima tome više razloga.

Možda je tome uzrok u tom, što je car i kralj Leopold I. bio od hrvatske strane slabo gledan i nerado spominjan. Ta, za njega je došlo do zrinsko-frankopanske tragedije u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671. No to ne bi smjelo biti uzrokom, da se careva dobronamjernost od 23. rujna 1669. jednostavno zaniječe. Uostalom, osnivanje sveučilišta u Zagrebu prethodilo je tragediji od 30. travnja 1671., dok je naprotiv hrvatski sabor iza tragedije, t. j. 3. studenoga 1671. ratificirao povelju o osnivanju sveučilišta, što sigurno ne bi učinio, da nije kraljevu osobu i njegov rad oko osnutka sveučilišta mogao podpuno razlučiti od osude Zrinskoga i Frankopana.

Možda je tome uzrok u tom, što je povelja kasnije kratko vrieme nestala ili se barem smatrala izgubljenom. Tako i akademija znanosti pokrećući pitanje svoga upodpunjenja odciepljenim fakultetom bogoslovskim i potrebnim novim fakultetom medicinskim i obrazlažući ovu svoju molbu hrvatskom saboru 19. svibnja 1790. svojim pravom, koje ima po povelji cara Leopolda od 23. rujna 1669., kaže, da žali, što ne može ovaj čas pokazati povelju, jer ova nije nikad bila pohranjena u arhivu školskoga ravnateljstva, već je ona s ostalim pismenim dokumenti-

ma zagrebačkog isusovačkog kolegija prigodom ukidanja toga reda drugamo prenesena. Ali — tvrdi se dalje — nema sumnje, da je diploma obstojala, jer ima još živih ljudi, koji su je vidjeli i čitali, pa bi se to moglo njihovim svjedočanstvima lako dokazati. Nu povelja je kasnije nađena i ona se nalazi danas liepo pohranjena i čuvana u hrvatskom državnom arhivu.

Možda je tome uzrok i to, što su isusovci bili strani elemenat ili čak strani eksponenti, pa im ni njihovo nastojanje oko visokoškolske nastave nije upisano u dobro, štaviše, može se razumjeti negativan stav Hrvata prema isusovačkim vlastima, koje su se posve neobično ponele, nakon što su isusovci u Zagrebu za svoju akademiju zatražili i dobili rang sveučilišta, a više ga isusovačke vlasti nisu priznale. Ta je činjenica bila dovoljna, da Hrvati o isusovačkim školama, pa i o svojem sveučilištu, iz ovih razloga, nisu više htjeli voditi računa.

Možda je uzrok i u tom, što je god. 1874. izgledalo, da se pruža povoljna prilika, da se dobije novo, zaista moderno sveučilište sa svim zakonskim pravima, pa se nije smatralo potrebnim pokretati poviestno zamršene činjenice, koje bi — kad bi se pokretale u razpravu i opet iznosile na svietlo — možda mogle pokvariti pitanje sveučilišta, koje je bilo na najboljem putu, da bude popunjeno, oživljeno i na doličnu suvremenu visinu dignuto. Nije se u tom času radilo iz poviestne perspektive, nego se išlo praktički najprikladnijim putem.

Možda je, napokon, uzrok i to, što je velik svojedobni utjecaj biskupa Josipa Jurja Strossmayera i njegovo nastojanje oko osnutka sveučilišta i akademije znanosti učinilo ovoga navodnim osnivačem sveučilišta, a sva prijašnja nastojanja jednostavno zasjenilo i potisnulo u zaborav. On i njegovi drugovi ne govore zato o »oživljenju« i »popunjenju« postojećega sveučilišta, već namjerno potiču »osnovanje« ili »utemeljenje« sveučilišta, koje oni zovu »jugoslavensko« sveučilište. Zato kralj Franjo Josip I. dne 8. IV. 1869. sankcionira zakon »o utemeljenju sveučilišta u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu«, a vjerni podanici daju ovako utemeljenom sveučilištu »prejasno« ime cara i kralja Franje Josipa I., čime je — možda i hotice — izbrisana uspomena na njegova predšasnika cara i kralja Leopolda I.

Dakako da se danas ne može više niti pokušati dokazivati, da povelja cara i kralja Leopolda I. nije imala pravne moći, a niti se može pridavati važnost činjenici, da tadašnje više isusovačke vlasti nisu akademiju priznale. Za današnje prosuđivanje postanka hrvatske visokoškolske nastave važno je, odnosno dovoljno je dokazano dapače i to, da se osnutkom sveučilištne nastave može priznati čak dan 6. studenog 1662., dakle dan, kad je zapravo započeta visokoškolska nastava u Zagrebu u isusovačkoj akademiji, koja je poveljom od 23. rujna 1669. dobila svoje zakonsko pravo. Napokon se ne može reći, da ova akademija nije u biti svojoj bila pravo »državno« već privatno učilište, i da kontinuitet visokoškolske nastave u Zagrebu na temelju njezina rada nije dokazan, jer se stvaranje sveučilišta pred 300 godina ne može prosuđivati sa stanovišta, na koji se način sveučilišta danas stvaraju i jer su i samo postojanje akademije i sve njezine peripetije dovoljni dokaz doduše, šarolike, političkim i državnim variacijama podložene, ali ipak neprekidne visokoškolske nastave u Zagrebu.

Bilo kako bilo, danas je dokazano — na temelju nepobitnih poviestnih izprava i izpravnog poviestnog gledanja, — da hrvatsko sveučilište u Zagrebu ne postoji tek od god. 1874., nego od mnogo prije, od 6. studenog 1662. ili kako drugi dokazuju, od 23. rujna 1669. odnosno od 3. studenog 1671., pa je zato opravdan zahtjev, da se ova poviestna činjenica i obćenito prizna, te ujedno svečanim načinom proglasi.

Obrazloženje za to temelji se na obćepoznatim činjenicama, a i na literaturi pristupnoj i poznatoj hrvatskim stručnjacima. Ipak, da se omogući uvid u nju svakome, koji se i sam želi upoznati s njome, treba navesti sliedeća djela:

Historia Collegii Societatis Jesu in Monte Graeco Zagrabiae (1606.—1773.), rukopis u Sveučilištnoj knjižnici u Budimpešti (A b. 130).

J. B. Prus, Memoria beneficiorum a Collegio Societatis Jesu Zagrebiensi acceptorum i t. d., Zagreb 1733;

B. A. Krčelić, De regnis Dalm. Croat. Sclav. notitiae praeliminares, Zagreb, 1769. str. 455-456;

A. Mažuranić, Poviest gimnazije zagrebačke (Drugogodišnje izvjestje o kr. zagrebačkoj višjoj gimnaziji 1852. str. 13);

Vj. Klaić, Preteče sveučilišta (Sveučilište kraljevine SHS u Zagrebu 1874.—1924.), Zagreb 1925. str. 4 i dalje;

M. Vanino, Povijest filozofijske i teologijske nastave u isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633.—1773. (Hrvatska bogoslovna akademija, svezak 14.) Zagreb, 1930., str. 3. i t. d., napose str. 17.—22.;

F. Fancev, Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606.—1772.), (Izp. Starine Hrvatske akademije, knj. 37. i 38.).

J. Andrassy, Kako je staro zagrebačko sveučilište? »Obzor« Zagreb, br. 276 od 28. studenog 1940.

Vl. Bazala, Od kada postoji sveučilište u Zagrebu? Knjižnica prijatelja Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, sv. 5.

— 273 godine Hrvatske Almae matris. »Spremnost«, Zagreb, br. 13. 1942.

— Wie alt ist die Kroatische Universität? »Neue Ordnung« 9. Juni 1942.

III. DANAŠNJA VISOKOŠKOLSKA NASTAVA U ZAGREBU

A. HRVATSKO SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

1. IZVJEŠTAJI O DOSADAŠNJEM SVEUČILIŠTNOM RADU

Hrvatsko sveučilište u Zagrebu do sada je 6 puta izdavalo izvještaj o svom radu.

Prvi je izvještaj izdan godine 1875. kao »Spomenica na svetčano otvaranje kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874.«

Zatim je god. 1900. izdana »Spomenica o 25-godišnjem postojanju sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu«, a god. 1925. velika spomenica »Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874.—1924.« s uvodom rektora, prof. dr. S. Zimmermanna, odličnim poviestnim prikazom o postanku i razvitku Hrvatskoga sveučilišta prof. Vjek. Klaića, te uz suradnju F. Barca, M. Mauroviće, M. Kostrenčića, Vj. Klaića, M. Čačkovića, B. Zarnika, O. Frangeša, A. Levakovića, F. Fanceva, R. Signjara i D. Boranića.

U tim je spomenicama prikazan postanak Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu i njegov razvoj prvih 50 godina njegova obstanka i častnog djelovanja. Prvi izvještaj iz god. 1875. prikazao je, naime, na 206 stranica historiat postanka sveučilišta, svečano otvorenje, naveo poslanice i brzojavne čestitke stranih sveučilišta i visokih znanstvenih zavoda, zatim darove, stipendije i sveučilištne zaklade.

Spomenice pak iz god. 1900. i god. 1924. prikazuju — kako im imena kažu — prvih 25, odnosno 50 godina obstanka sveučilišta. Osim toga posljednja spomenica obrađuje osobito pomno historiat sveučilišta.

Još su izašla tri izvještaja, i to: »Godišnjak sveučilišta kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924./25.—1928./29.«, izdan godine 1929. na 1193 stranice kao najveća sveučilištna dosadašnja spomenica, zatim »Godišnjak univerziteta kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929./30.—1932./33.« što ga je uredio rektor prof. dr. Albert Bazala i izdao god. 1933. i napokon »Godišnjak Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933./34. do 1938./39.«, što ga je izradio prof. dr. Vladimir Bazala, a izdalo god. 1940. Hrvatsko sveučilištno družtvo.

Osobitost je godišnjaka za školske godine 1924./25.—1928./29. što sadržava naučne originalne radnje i studije mnogih sveučilištnih profesora, a svakom je naučnom radu na kraju dodan resumé na francuzkom, njemačkom ili englezkom jeziku, ali je zato bio obsegom prevelik. I po načinu uređenja, bitno se razlikuje od svojih predteča, »spomenica«, ali svojom opremom i sadržajem bio je doista reprezentativan, te je svoju svrhu podpuno postigao i obće je bilo osvjedočenje, da je potreba takve edicije neosporna, pa ga je tako ocienila i kritika, a primila javnost. Pa ipak se kasniji izdavači nisu mogli povesti za istim načinom uređenja. Doduše sve se češće izticala misao, da je potrebno, da Hrvatsko sveučilište stalno izdaje neku ediciju, iz koje bi bila vidljiva — uz statističke podatke — i njegova naučna produkcija, i da se viši stupanj nekog sveučilišta postizava samo znanstvenim radovima njegovih članova, jer sveučilište nije škola u običnom smislu rieči, sveučilištu je svrha produbljivati nauku, krčiti nove putove. Potrebno je dakle, da sveučilište posjeduje neko svoje osobito izdanje, u kojem će objavljivati znanstvene priloge iz različitih disciplina i upoznavati druga, strana sveučilišta i naučne krugove o rezultatu naučnog djelovanja ove sredine.

Ali isto tako nema sumnje u to, da je različna građa za godišnjak, a različno je izdavanje sveučilištnih radova. Već godišnjak za škol. god. 1929./30.—1932./33. nije donio znanstvene radnje u onom obsegu kao prijašnji, a i sam izdavač, prof. dr. Albert Bazala kaže u uvodu, da je ovaj godišnjak obsegom znatno manji, jer je »... obćenita nevolja i skrajnja štednja učinila, da su u svrhu tiskanja godišnjaka razpoloživa sredstva znatnije skučena, no što su bila prošli put, pa je prema tome i prostor manji«.

Shvatljivo je stoga, da je i način uređenja ovoga godišnjaka morao biti proveden na drugi način. U prvom redu, sve važnije momente u prikazu prilika i događaja obuhvatio je »rektorov izvještaj«, te su stoga izostali posebni izvještaji pojedinih dekana. Druga se veća promjena sastojala u tom, što je prostor za samostalne radove ograničen, a na mjesto njih štampan je popis znanstvenih radova nastavnika i asistenata s kratkim sadržajem na stranom jeziku. Urednik je tu koristnu promjenu obrazložio tim, što je rekao, da je to »učinjeno dielom od nužde, a dielom u uvjerenju, da godišnjak i onako ne može obuhvatiti sve radove, dok ih na ovaj način ne samo bilježi, već im ujedno barem u stegnutom izvadku, daje publicitet širega znanstvenog značenja, odnosno upućuje na izdanja ili prikaze pristupačne stranim učenjacima«. Baš u tom i jest vriednost ovoga godišnjaka, što donosi vrlo točan i podpun popis radova nastavnika i sveučilištnih zavoda. Ova bibliografija pokazala se vrlo koristnom, pogotovo za inozemne učenjake, s razloga, što je tiskan resumé svakoga rada na stranom jeziku. Uz to su citirani nadpisi svih disertacionih radnja.

Godišnjak za godinu 1933./34.—1938./39. sadržava obširne izvještaje rektora i dekana i prikazuje Hrvatsko sveučilište kroz navedenih 6 godina. Njemu je na kraju dodan točan popis znanstvenih i književnih radova nastavnika i pomoćnog nastavnog osoblja.

To je posljednji godišnjak o Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu.

2. SVEUČILIŠTNI ZAKONI

Nakon »Zakonskog članka o utemeljenju sveučilišta u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu«, odnosno nakon »Zakonskog članka ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu«, što ih je kralj Franjo Josip I. sankcionirao 8. IV. 1869. odnosno 5. I. 1874. otvoreno je Hrvatsko sveučilište u Zagrebu 19. X. 1874. — Zakonom od 26. VIII. 1875. ustanovljen je izbor rektora. Nakon 20 godina izdan je novi sveučilištni zakon od 6. X. 1894., koji je zakonom od 12. IX. 1918. nadopunjen. Odredbom vlade od 31. X. 1918. i 10. XII. 1918. dano mu je ime »Hrvatsko sveučilište«, ali je to već 15. VII. 1919. pretvoreno u »sveučilište Srba, Hrvata i Slovenaca«, a kasnije (28. VI. 1930.) dapače u »univerzitet kraljevine Jugoslavije«. Međutim je ukazom od 31. VIII. 1919. ukinuta Šumarska akademija i osnovan u Sveučilištu Gospodarsko-šumarski fakultet, a kasnijim ukazom od 7. XII. 1924. pretvorena je Visoka veterinarska šola u fakultet, kao što je članom 88. financijskog zakona za god. 1926.-27. proglašena fakultetom i Visoka tehnička škola. Članom 89. istoga zakona, odnosno zakonom od 19. VII. 1926. protegnuti su na zagrebačko sveučilište danom 1. IV. 1926. »zakon o univerzitetu« i »opšta uredba o univerzitetu u Beogradu« jednostavnim potezom pera. Novi je zakon donesen 28. VI. 1930., a izmienjen je 22. VI. 1940. za zagrebačko sveučilište i k tome je dodana vrlo obširna »opća uredba« od 12. IX. 1940.

U »Narodnim novinama« od 25. X. 1941. pod br. CCCLIX—1433—Z—1941. propisana je Poglavnikova zakonska odredba o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941., koja je 5. XI. 1941. pod br. CCCLXXXXIX 1960—Z—1941. preinačena. U njoj Hrvatsko sveučilište nastupa opet u svom hrvatskom ruhu i pod svojim hrvatskim imenom. Ta je zakonska odredba ujedno prvi zakon Nezavisne Države Hrvatske, koji uređuje ovaj naš najviši učevni zavod, a predviđa još fakultetske propisnike o unutrašnjem uređenju svakog fakulteta i s time u svezi nastavni i izpitni red pojedinih fakulteta, što će još biti propisano. Uz to predviđa naredbu o habilitacionom postupku (§ 41.), a i naredbe o nostrifikacijama.

Hrvatsko sveučilište u Zagrebu ima ove fakultete: bogoslovski, mudroslovni, pravni, medicinski, poljodjelsko-šumarski, tehnički, veterinarski i farmaceutski (§ 1.).

Nov je u sastavu Sveučilišta Farmaceutski fakultet, koji je do sada bio samo odsjek Mudroslovnoga fakulteta. On ima 6 katedara (§ 67.), a uređen je posebnom naredbom ministra nastave na temelju § 121. zakona. U svoje vrieme nabačeno dalje razdvajanje Mudroslovnoga fakulteta na dva samostalna tiela, humanističko i realističko (prirodonaučno), odnosno na fakultet historijsko-filološki i fakultet matematičko-prirodoslovni nije provedeno i s pravom je sačuvana toliko poželjna cjelina Mudroslovnoga fakulteta.

Sveučilište i pojedini njegovi fakulteti pravne su osobe, a svoj zadatak vrše preko svojih organa pod neposrednim nadzorom ministra narodne prosvjete (§ 2.).

Sveučilištne oblasti jesu: rektor (§ 4., 5., 6., 7.), senat (§ 4., 8., 9., 10., 11., t. j. rektor, prorektor, dekani i prodekani svih fakulteta, ukupno 18 profesora), dekani (§ 4., 12., 13. i 6. st. 3.), fakultetska vieća (§ 4., 14.—17., t. j. svi redoviti i izvanredni profesori), niži i viši stegovni sud za nastavnike i za ostalo sveučilištno osoblje (§ 4., 18.—20.) i stegovni sud za slušače (§ 4. i 21.).

Vidljiva je razlika prema zakonu od 28. VI. 1930. u tom, što nema t. zv. »sveučilištne uprave« i »sveučilištnoga vieća«. Oba su ova foruma uostalom bila suvišna i bez smisla i zapravo su već ukinuta u noveli od 21. VI. 1940.

U svim dosadašnjim zakonima velika se važnost polagala na izbor rektora i dekana. Prvi i drugi rektor Hrvatskoga sveučilišta (tada Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu) birani su prema provedbenoj naredbi od 5. IX. 1874. po svim profesorima svih triju fakulteta, pošto izbor rektora nije još bio posebnim zakonom uređen. Prema zakonu o izboru rektora od 26. VIII. 1875. birao se rektor svake godine iz drugoga fakulteta po četvorici delegata iz svakoga od profesorskih zborova.

Po zakonu od 28. VI. 1930. rektora je biralo »sveučilištno vieće«, t. j. svi redoviti profesori u posebnoj sjednici; rektor je biran na 2 godine, bez obzira kome fakultetu pripada.

Novelom od 21. VI. 1940. rektor je opet biran po turnusu, redom kako su fakulteti nabrojeni u sveučilištnom zakonu, a birali su ga elektori, t. j. dekani i prodekani i po 4 delegata svakoga fakulteta. Izboru rektora sliedila je potvrda od strane bana, koja je mogla biti uzkraćena, u kom slučaju nije mogla biti predložena ista osoba. (Slična je ograda stavljena i izboru dekana).

U zakonskoj odredbi od 23. X. 1941. rektor se imao birati na godinu dana između djelatnih profesora, bez obzira kome fakultetu pripada, a za izbor nije bila predviđena sankcija, već se o izboru imalo podnositi izvješće ministru narodne prosvjete. Izbor bi obavljalo slično tielo kao što ga je predviđao stari hrvatski zakon o izboru rektora od 26. VIII. 1875.

Zakonom od 5. IX. 1941. rektora i dekane imenuje Poglavnik na 2 godine između djelatnih redovitih profesora.

Fakultetsko vieće sastavljaju svi redoviti i izvanredni profesori (§ 14.), dok su do sada i docenti bili njegovi članovi.

Nastavnici sveučilišta jesu: 1. redoviti profesori (§ 22.—32., 40., 51., 53., 113., 114.), 2. izvanredni profesori (§ 22., 23., 24., 114., 33., 34., 36., 40., 51., 53., 113.), 3. sveučilištni docenti (§ 22., 25.—38., 40., 51., 113.), 4. počastni i naslovni profesori (§ 22., 39.), 5. privatni docenti (§ 22., 41.—42.), 6. suplenti (§ 22., 43., 50.), 7. pomoćni nastavnici (§ 22., 44., 50.; to su prijašnji »honorarni nastavnici«), 8. stalni i pomoćni lektori (§ 22., 45., 47., 61.), 9. učitelji vještina (§ 22., 46., 47.) i 10. ugovorni nastavnici (§ 48. i 49.).

Nastavnici se redovito postavljaju po natječaju (§ 22. st. 2.). Prema § 23. profesori i docenti sveučilišta uživaju podpunu slobodu naučavanja, dužni su znanstveno raditi, objelodanjivati svoje radnje i brinuti se za izobrazbu znanstvenih radnika. Prema § 24. profesori stječu imenovanjem stalnost u svojoj službi i nepremjestivost, što im jamči i § 58., ali ovo vriedi tek iza 5 godina od dana stupanja na snagu ove odredbe. Kroz ovo vrieme imenovat će se profesori odredbom Poglavnika, a ostalo nastavno osoblje odlukom ministra narodne prosvjete (§ 114.). Za one službenike sveučilišta, za koje do dana 10. travnja 1942. ne usliedi rješenje na temelju zakonske odredbe o izpravljanju neizpravnosti i nepravda počinjenih činovnicima i službenicima kod postavljanja, promaknuća i umirovljenja od 22. travnja 1941. br. XX-21-Z. p.-1941., smatra se, da su preuzeti u službu Nezavisne Države Hrvatske i na njih se nakon toga ne može primieniti propis § 2. spomenute zakonske odredbe.

Prema § 67. **profesorska katedra** obuhvaća samostalno naučno područje, koje se može sastojati od više predmeta. Broj katedara utvrđen je odredbom, a naziv i značaj pojedinih postojećih katedara propisuju fakultetski propisnici. Nove profesorske katedre mogu se nakon saslušanja fakultetskog vieća i senata, na možebitnu pobudu ministra narodne prosvjete, osnovati zakonskom odredbom. Nastavni red pojedinih fakulteta odredit će, koji predmeti ulaze u pojedine katedre i kako će se ti predmeti razporediti u nastavi.

Prema § 68. katedru redovito zastupa jedan profesor. Kad ga nema, može ga zamieniti docent ili suplent. Uz katedru se prema potrebi nastave mogu postavljati docenti. Na istu katedru može se izuzetno postavljati drugi, redovito samo izvanredni profesor, samo onda: a) kad je broj upisanih slušača kroz tri poljeća redom toliko narastao, da jedan nastavnik ne može s tim brojem raditi; b) kad je proširenje nastave nekoga znanstvenog područja opravdano s gledišta obćih znanstvenih ili narodnih probitaka.

Prema § 69. predpostavlja se, da će profesor, koji zastupa katedru, predavati glavni predmet svoje katedre ili kad profesora nema, onda će to izuzetno i u zamjeni činiti docent ili suplent, koji ga zamjenjuje (§ 68. st. 1.), dok se za sporedne predmete, koji su slušačima potrebni za obrazovanje u njihovoj struci, postavljaju samo pomoćni nastavnici (dosadašnji »honorirani nastavnici«) i to profesori odnosno docenti, pristavi ili asistenti istoga ili drugih fakulteta ili stručnjaci izvan sveučilišta.

Profesor predaje najmanje šest sati na tjedan, od čega barem polovina moraju biti predavanja (§ 53. st. 2.).

Redoviti je profesor najviši stručnjak svoje struke.

Izvanrednim se profesorom postaje natječajem (§ 22. i 33.), a kandidat mora biti habilitiran za svoju struku ili mora imati po mišljenju fakulteta spremu, koja odgovara kvalifikaciji, a uz to mora imati samostalnih znanstvenih

radnja iz struke, za koju se natječe, ali fakultet misli, da ga ti radovi još ne preporučuju dovoljno za redovitog profesora (§ 33.).

Naslov privatnog docenta (§ 41.), spojen s dopuštenjem predavanja (venia docendi) dobiva se imenovanjem ministra narodne prosvjete, a na priedlog fakultetskog vieća i senata, na temelju habilitacionog postupka, koji će se urediti posebno naredbom ministra narodne prosvjete. To je zapravo početni stupanj sveučilištne kariere, jer se iz redova habilitiranih privatnih docenata izabiru sveučilištni docenti, pa kasnije izvanredni i redoviti profesori.

Sveučilištni docent, naime, može se izabrati na temelju natječaja između kandidata, koji su habilitirani kao privatni docenti, a samo izuzetno i izvan privatnih docenata, ako za to postoje važni razlozi. (§ 35.). Ovi se docenti mogu postavljati uz katedre, prema potrebi nastave (§ 68. st. 2.), a ako nema profesora, mogu ga zamjenjivati dok ga nema. Kako dugo može ovo zamjenjivanje trajati, zakon ne kaže, ali predviđa, da se suplentom može biti tako dugo, dok ne bude moguće izpražnjeno mjesto popuniti redovitim putem (§ 43.), a pomoćnim nastavnikom može se biti, dok potreba traje, ali najduže tri godine (§ 44.).

Imenovani docent ima se poslije pete i desete godine od imenovanja podvrći nanovo izboru (§ 38.). Koliko će sati na tjedan predavati docenti za pojedine struke, odredit će fakultetsko vieće.

Počastnim profesorom može biti izabran priznati učenjak ili bivši sveučilištni profesor (§ 39. st. 1.). On nema prava na nagradu za svoja predavanja, ali mu je ministar narodne prosvjete može izuzetno odrediti (§ 39. st. 4.).

Naslov redovitog profesora može se podieliti izvanrednom profesoru, a naslov izvanrednog profesora docentu ili privatnom docentu (§ 39. st. 2.). Na temelju ovoga propisa mogu se dakle naslov redovitog, odnosno izvanrednog profesora (bez ostalih prava i dužnosti djelatnih profesora) podieliti stručnjacima, koji u svemu odgovaraju kvalifikacijama za ta mjesta i za te položaje, ali nisu u statusu sveučilišta i ne terete njegov proračun. To su stručnjaci izvan sveučilišta, koji vršenjem nastavničkih dužnosti (predavanja, vježbe, izpiti, ekskurzije i t. d.) mogu koristiti sveučilištnom radu prema svojim kvalifikacijama, a ne terete proračun sveučilišta, jer im ovo nije dužnost od zanata. To su zapravo naslovni ugovorni profesori (§ 48.), bez plaće. Osobito je to važno za praktične fakultete, gdje liečnici, veterinari, inženjeri i t. d., koji su inače kvalificirani za sveučilištne profesore, mogu surađivati u fakultetima svojih struka, a ne moraju biti na sveučilištu imenovani, nego ostaju u svojim dosadašnjim praktičnim zvanjima ili u dosadašnjoj državnoj i samoupravnoj službi.

Suplent se postavlja kad se izprazni mjesto profesora ili docenta, koji sam predaje odnosno zastupa dotičnu struku, a nije odmah moguće popuniti ga redovitim načinom (§ 43.). Suplent vrši sve nastavničke dužnosti, dok ne bude opet moguće redovitim putem popuniti izpražnjeno mjesto.

Suplent može biti koliko stručnjak iz fakulteta, toliko i izvan fakulteta (§ 43. zadnja stavka), a i beriva mu se prema tome određuju (§ 50.).

Pomoćnim nastavnikom imenuje ministar narodne prosvjete na priedlog fakulteta stručnjaka iz fakulteta ili izvan fakulteta, i to u slučaju nedostatka, odsutnosti ili preobterećenosti profesora ili docenata, a za vrieme dok traje potreba, ali najduže za tri godine (§ 44.). Pomoćni nastavnici postavljaju se za sporedne predmete, koji su slušačima potrebni za obrazovanje u njihovoj struci. (§ 69.). To mogu biti profesori odnosno docenti, pristavi ili asistenti istoga ili drugih fakulteta ili stručnjaci izvan sveučilišta (§ 69.).

Predmeti su glavni i sporedni.

O glavnim se predmetima ne govori potanje. Prema tekstu i smislu § 69. predpostavlja se, da će glavni predmet predavati profesor, koji zastupa katedru, ili kad ovoga nema, onda izuzetno, i to u zamjeni, docent ili suplent, koji ga zamjenjuje (§ 68. st. 1.). Osim toga postoje razni stručni predmeti, obvezatni za pohađanje i polaganje izpita, kao i pomoćni predmeti, t. j. samostalni predmeti, koji ipak još nisu toliko važni, da bi bili glavni predmeti, pa zato i ne predstavljaju predmet digniteta doktorskih izpita, a ipak su za neke struke, pogotovo za one praktične, vrlo važni. To su sporedni predmeti (§ 69.), koji su slušačima potrebni za obrazovanje u njihovoj struci. Za sporedne predmete postavljaju se pomoćni nastavnici, i to profesori odnosno docenti, pristavi ili asistenti istoga ili drugih fakulteta **ili stručnjaci izvan sveučilišta. O predmetima će sve potrebno biti propisano u fakultetskim propisnicima i u nastavnom redu pojedinih fakulteta.**

Prema tome će fakultetskim propisnicima, koje spominju § 3. st. 1. i 2. i § 67. st. 2., a koje će propisati ministar narodne prosvjete na priedlog fakulteta, biti određeno, osim ostaloga osobito u zakonskoj odredbi naglašeno i nagoviešteno:

a) uređenje fakulteta te njihov nastavni i izpitni red kao i shodne odredbe u pogledu suradnje pojedinoga fakulteta s ministarstvom iste struke;

b) naziv i značaj pojedinih postojećih katedara na pojedinom fakultetu, čiji je broj već za svaki fakultet određen u § 67.

c) koje su potrebe, da se mogu uz katedru postavljati docenti (§ 68. st. 2.) i gdje su te potrebe sada.

d) na koje se katedre mora ili može protegnuti st. 3. § 68., t. j. na kojim je katedrama broj upisanih slušača kroz tri poljeća redom toliko narastao, da jedan nastavnik ne može s tim brojem raditi, ili gdje je proširenje nastave nekoga znanstvenoga područja opravdano s gledišta obćih znanstvenih i narodnih probitaka, te bi se u tom slučaju moglo na istu katedru, pored jednog profesora, postaviti drugog, i to izvanrednog profesora.

Nastavni red pojedinih fakulteta, predviđen i spomenut u § 67. st. 4. ima odrediti osim ostaloga, koji predmeti ulaze u pojedine katedre i kako će se ti predmeti razporediti u nastavi (§ 67. st. 4.); koji su predmeti glavni, a koji sporedni na pojedinom fakultetu; koji su predmeti obvezatni, a koji su neobvezatni; kojim se redom predmeti slušaju i polažu i t. d.

Prema § 70. st. 1. predvidjet će se nastavnim redom nastavne i znanstvene ustanove (zavodi, klinike, kabineti, laboratoriji, muzeji, seminari, fakultetske knjižnice i dr). potrebne za nadopunu predavanja i pojačanje nastave i znanstvenoga rada na pojedinim fakultetima. Osnivanje novih takvih ustanova odobravat će ministar narodne prosvjete na priedlog fakultetskoga vieća i po mišljenju senata (§ 70. st. 2.). Pobliže odredbe o ovim ustanovama već određuju §§ 71.—73.

Slušači sveučilišta mogu biti redoviti i izvanredni.

Za redovite slušače primaju se osobe sa svjedočbom zrelosti klasične gimnazije ili realne gimnazije ili realke. Nikakva druga svjedočba ne može zamieniti svjedočbu zrelosti, koja se ovdje traži. Na pravni fakultet mogu se kao redoviti slušači upisati iznimno svršeni učenici šeriatsko-sudačke škole, a na pravni i mudroslovni fakultet i svršeni učenici Gazi-Husrefbegove medrese u Sarajevu. Fakultetskim nastavnim redom određuje se, jesu li za primanje u pojedini fakultet potrebni dopunski izpiti, a ako jesu, na koji će se način i u kojem roku polagati. Ti se dopunski izpiti mogu polagati u gimnazijama, realnim gimnazijama i realkama ili na fakultetu, na kojem se predaje taj predmet.

Za prvi upis slušača na fakultet mogu se fakultetskim propisnikom izdati odredbe o zdravstvenim uvjetima slušača.

Fakultetsko vieće može na početku svake školske godine odlučiti, pod kojim uvjetima mogu dekani upisivati izvanredne slušače bez posebnog rješenja fakultetskog vieća za svaki slučaj.

Poljeće izvanrednog upisa može ministar narodne prosvjete uračunati u redovni studij u osobitim slučajevima, a na priedlog fakultetskog vieća.

Slušači, koji prinesu svjedočbu o položenom izpitu zrelosti u kojoj inozemnoj gimnaziji, realnoj gimnaziji ili realci, i slušači, koji su prije učili na inozemnim sveučilištima i visokim školama, a imaju svjedočbu zrelosti, mogu se upisati po odobrenju fakultetskog vieća, koje prije toga odlučuje, prima li se prijavljeni slušač i priznaje li mu se prijašnji visoki studij, bilo čitav bilo tek pojedino poljeće i izpiti. Pri tom odlučuju međunarodni ugovori, a ako ih nema, vriedi načelo reciprociteta.

Školska godina ima dva poljeća; prvo traje od 1. listopada do 15. veljače, a drugo od 1. ožujka do 30. lipnja.

Na tehničkom fakultetu mogu se naredbom Ministarstva narodne prosvjete uvesti godišnje tri tromjesečja umjesto dva poljeća. Pojedino tromjesečje jednako je u pogledu trajanja studija poljeću.

Svojstvo sveučilištnog slušača dobiva se upisom (imatrikulacijom) u glavnoj knjizi slušača, koju vodi rektorat.

Upisi slušača vrše se u dekanatima, i to od 1. do 10. listopada i od 1. do 10. ožujka. Kandidati su dužni pri upisu

predati čitljivo izpunjeni nacional u dva primjerka i izpunjen indeks i izkaznicu. Jedan primjerak nacionala, krstni (rodni) list i svjedočba zrelosti ostaju u pismohrani dekanata, drugi primjerak nacionala dostavlja se rektoratu za unos u imatrikulacionu knjigu, a ovjerovljen indeks i izkaznica predaju se slušaču.

O produženju rokova, određenih za upis, odlučuje prema potrebi sveučilištni senat.

Naknadne upise može fakultetsko vieće izuzetno na obrazloženu molbu odobravati slušačima, koji se prijave do 5. studenoga i do 5. travnja uključivo, a za upis na pravnom fakultetu do 15. studenoga odnosno do 15. travnja uključivo.

Pored imena naknadno upisanih slušača stavlja se u primjetbi uviek broj odluke fakultetskog vieća, kojom je odobren naknadni upis.

Na početku svakoga poljeća u roku, koji odredi dekan fakulteta, dužan je svaki slušač donieti svakome svom nastavniku indeks, da mu svojim izvornim podpisom potvrdi upisana predavanja i vježbe. Pred kraj svakoga poljeća nastavnik na isti način potvrđuje svojim podpisom, da je slušač uredno polazio upisana predavanja i vježbe. Iza toga slušač podnosi indeks dekanatu radi potvrđivanja poljeća.

Ako dekan ustanovi, da slušač nema broja sati, koji je propisan nastavnim redom, ne će mu potvrditi poljeće, a predmete, za koje nema urednog nastavnikova podpisa, brisat će mu.

Ako dekan ustanovi, da za upis postoje zapreke, navedene u ovoj zakonskoj odredbi, odbija molbu, i ubilježuje to u nacionalu. Protiv toga može se molitelj prizvati na fakultetsko vieće u roku od osam dana, računajući od dana, kada je odbijen.

Slušači uplaćuju prigodom upisa pristojbe, propisane od fakultetskoga vieća.

Slušač može opetovano upisivati isto poljeće.

Slušač dobiva po upisu izkaznicu, koju izdaje fakultet. Trošak za izkaznicu snosi slušač.

Izkaznica vriedi samo za ono poljeće, u kojemu je slušač upisan, t. j. od početka onog poljeća, u kojemu je upisan, do početka idućeg. Ako je prestala vriediti, ima se produžiti; bez takva produženja, izkaznica ne vriedi.

Ako slušač odlazi sa sveučilišta, ima izkaznicu predati. Za izgubljenu izkaznicu izdaje se slušaču duplikat na njegov zahtjev i uz naknadu troška. Ta izkaznica mora nositi oznaku »duplikat«.

Slušači slobodno biraju predavanja, koja žele slušati, ali mogu izpite polagati samo prema odredbama fakultetskoga izpitnog reda. Izpite može slušač polagati samo onda, ako je proveo na fakultetu bar jedno priznato poljeće.

U sveučilištnim zgradama ne mogu se držati nikakvi sastanci ni skupštine bez znanja i privole rektora, koji može tu ovlast prenieti na dekane.

Radi održavanja reda može rektor obustaviti predavanja u čitavom sveučilištu ili samo na pojedinom fakultetu najviše tri dana, o čemu je dužan izviestiti sveučilištni senat. O obustavi predavanja za daljnjih 10 dana odlučuje senat, a preko toga ministar narodne prosvjete na priedlog senata. O svakoj obustavi predavanja ima se ministar narodne prosvjete odmah izviestiti.

Slušači mogu na sveučilištu osnovati stručna družtva. Na svakom fakultetu može postojati samo jedno stručno družtvo.

Pobliže odredbe o osnivanju, ustrojstvu i radu ovih družtava propisat će se naredbom ministra narodne prosvjete na priedlog senata i predstavnika ustaške sveučilištne mladeži.

Izpiti su bezplatni, a diele se na diplomske i stroge izpite (rigoroze). Sastav povjerenstva, uvjeti za puštanje na izpit, izpitni rokovi i način polaganja izpita određuje se izpitnim redom ili posebnim fakultetskim propisnicima.

Pozitivne su ocjene: dovoljno, dobro, veoma dobro i izvrstno, a negativne: nedovoljno.

Kandidatu, koji položi sve izpite, propisane izpitnim redom, izdaje dekanat na njegov trošak diplomu, koju podpisuju rektor i dekan. Ona svjedoči, da je kandidat svršio sveučilištne nauke, i da ima fakultetsku spremu. Naslov, koji kandidat njome stječe, određuje se fakultetskim propisima.

Kandidat, koji položi izpitnim redom propisane stroge izpite na osnovi doktorske disertacije, stječe naslov doktora. Pošto je javno promoviran, dobiva na svoj trošak doktorsku diplomu, koju podpisuje rektor, dekan i promotor. Oblik i sadržaj doktorske diplome i način obavljanja promocije određuje senat. Svi doktori sveučilišta upisani su u posebnoj knjizi, koju čuva rektorat. U njoj se promovirani doktor podpisuje vlastitom rukom.

Doktorski naslov gubi se: 1. gubitkom častnih prava pravomoćnom osudom kaznenog suda, 2. kad se utvrdi, da predana disertacija nije samostalan rad kandidatov, što utvrđuje nadležno fakultetsko vieće, 3. ako se i inače pokaže nedostojnim toga naslova. O gubitku doktorskog naslova u slučajevima pod 2. i 3. odlučuje senat na priedlog fakultetskog vieća.

Gubitak doktorskog naslova, bilježi se u doktorskoj knjizi i objavljuje na oglasnoj ploči sveučilišta i fakulteta i u Narodnim novinama.

U slučaju pod 1. stiče se doktorski naslov nakon povratka častnih prava prema propisima kaznenoga zakona ponovnom promocijom, o čemu odlučuje senat.

Naslov počastnog doktora daje se u ime sveučilišta osobama, osobito zaslužnim za znanost.

Odluke o davanju počastnih doktorata donosi fakultetsko vieće na osnovi obrazloženog priedloga dvojice redovitih profesora, po pristanku tri četvrtine svih članova fakultetskog vieća.

Odluka fakultetskog vieća podnosi se na odobrenje senatu, a za njegovu odluku potreban je pristanak dvie trećine od ukupnog broja članova senata.

Naslov počastnog doktora gubi se gubitkom častnih prava i ne može se više vratiti.

Od kasnijih naredaba jedna je od najvažnijih ona od 19. I. 1943. (br. 122.127-1942.) o svršavanju nauka i polaganju izpita slušača Hrvatskog sveučilišta i visokih škola, koji su bili spriečeni u redovitom školovanju (Narodne novine od 16. rujna 1942. broj 208.):

§ 1. — Slušači Hrvatskog sveučilišta i visokih škola, koji se mogu koristiti zakonskom odredbom od 14. rujna 1942. broj CCLIII-2127-z-1942. o svršavanju nauka i polaganju izpita, diele se u tri skupine:

I. Slušači Hrvatskog sveučilišta i visokih škola, koji su vršeći narodnu službu prije 10. travnja 1941. bili spriečeni u redovitom polaženju predavanja i polaganju izpita bilo zbog toga, što su dulje vremena proveli u zatvorima, bilo zbog toga, što su bili prisiljeni na bieg iz domovine, a danas su na ustaškim dužnostima, gdje su neobhodno potrebni, pa i nezamjenljivi. Točan izkaz tih slušača predložit će Ustaški sveučilištni stožer Ministarstvu narodne prosvjete na odobrenje.

II. Slušači Hrvatskog sveučilišta i visokih škola, koji su vojni borci, t. j. takvi slušači, koji su poslije 10. travnja 1941. pozvani u vojsku, te su službom na bojnom polju spriečeni u redovitom učenju. Ovamo nisu uključeni oni, koji su na odsluženju obvezatnog vojnog razdoblja, niti oni, koji su u vojnim školama bilo kao častnici pripravnici, bilo kao vojni pitomci. O toj okolnosti ima slušač priložiti potvrdu nadležnog vojničkog zapovjedničtva rektoratu sveučilišta ili rektoratu dotične visoke škole, kojoj slušač pripada koji će molbe tih slušača, uz priklop mišljenja Ustaškog sveučilištnog stožera predložiti Ministarstvu narodne prosvjete na odobrenje.

III. Slušači Hrvatskog sveučilišta i visokih škola, koji su danas na važnim ustaškim dužnostima, ali se ne mogu uvrstiti u prvu skupinu, jer im ne dostaju preduvjeti od prije 10. travnja 1941., te oni slušači, koji su prije ostvarenja Nezavisne Države Hrvatske bili spriečeni u redovitom polaženju predavanja i polaganju izpita, kao i oni pod I., ali danas nisu zaposleni na ustaškim dužnostima. Molbe tih slušača predložit će Ustaški sveučilištni stožer sa svojim mišljenjem i priedlogom, a na temelju potvrde odnosne ustaške ustanove, Ministarstvu narodne prosvjete na odobrenje.

§ 2. — Ministarstvo narodne prosvjete izpitat će predložene molbe i doneseno rješenje dostaviti rektoratu sveučilišta, odnosno rektoratu dotične visoke škole, kojoj slušač pripada.

§ 3. — Za slušače, spomenute u §-u 1. ove naredbe, vriede sliedeće pogodnosti:

1. za skupinu slušača pod III.:

a) izpiti se mogu polagati uviek, t. j. bez obzira na izpitne rokove, uz predhodni dogovor kandidata s profesorom o vremenu izpita;

b) ukida se tromjesečno razdoblje do ponovnog polaganja nepoloženog izpita;

c) slušač može polagati kao pojedinac, te ne mora čekati, da se javi više kandidata;

d) sve skupne izpite ,pa i diplomski izpit polažu slušači pojedinačno, te neuspjeh u jednom ili više predmeta ne povlači za sobom ponavljanje izpita iz svih predmeta pojedine grupe;

e) dozvoljava im se upisivanje jednog uvjetnog poljeća;

2. za skupinu slušača pod II.:

uz pogodnosti, navedene pod 1., priznaje se slušačima druge skupine, da mogu bezuvjetno i izvan određenih rokova upisivati i dati si potvrđivati poljeća ako dokažu, da su u tom bili spriečeni vršeći navedenu vojnu službu;

3. za skupinu slušača pod I.:

uz pogodnosti, navedene pod 1., priznaju se slušačima uvrštenim u prvu skupinu, još ove pogodnosti:

a) profesori su im dužni odrediti, koje nevažnije dielove predmeta mogu izpustiti,

b) za izradbu programa i redova dobit će od profesora i asistenata predložak i potanje upute, a sami programi će biti po mogućnosti kraći,

c) seminarske vježbe i radnje (programe) mogu predavati izan određenih rokova,

d) ne će polagati enciklopedijske predmete na onim fakultetima, gdje nisu neobhodno potrebni za struku,

e) ne će polagati diplomski izpit tamo, gdje je on u stvari ponavljanje već položenih predmeta, niti će izradivati diplomske radnje, koje su opetovanje već izrađenih radnja,

f) ukoliko je koji od slušača ove skupine do dana proglašenja ove naredbe polagao koji skupni izpit, a na tom izpitu nije u cielosti zadovoljio, priznaju mu se oni predmeti tog izpita, koje je s uspjehom položio,

g) na veterinarskom fakultetu mogu slušači bez obzira na postavljeni rok za polaganje završnog izpita polagati izpite po prijašnjim nastavnim propisima, t. j. ne moraju upisivati novo do dana poljeća,

h) oni slušači, koje zahvaća koji novi nastavni propis, mogu nastaviti nauke po onom propisu, koji je za njih pogodniji,

l) mogu bezuvjetno i izvan određenih rokova upisivati i dati si potvrđivati poljeća.

3. REKTORI SVEUČILIŠTA OD GODINE 1874. DO DANAS

1874./75. Matija Mesić (fil.)
1875./76. Stjepan Spevec (prav.)
1876./77. Antun Kržan (bog.)
1877./78. Konstantin Vojnović (prav.)
1878./79. Franjo Maixner (fil.)
1879./80. Franjo Iveković (bog.)
1880./81. Al. pl. Bresztyensky (prav.)
1881./82. Franjo pl. Marković (fil.)
1882./83. Feliks Suk (bog.)
1883./84. Blaž Lorković (prav.)
1884./85 Đuro Pilar (fil.)
1885./86. Gustav Baron (bog.)
1886./87. Franjo Vrbanić (prav.)
1887./88. Tadija Smičiklas (fil.)
1888./89. Antun Franki (bog.)
1889./90. Luka Marjanović (prav.)
1890./91. Natko Nodilo (fil.)
1891./92. Ivan Bujanović (bog.)
1892./93. Josip Pliverić (prav.)
1893./94. Vinko Dvoržak (fil.)
1894./95. Antun Maurović (bog.)
1895./96. Franjo Spevec (prav.)
1896./97. Armin Pavić (fil.)
1897./98. Juraj Dočkal (bog.)
1898./99. Josip Šilović (prav.)
1899./1900. Đuro Arnold (fil.)
1900./01. Rudolf Vimer (bog.)
1901./02. Franjo Vrbanić (prav.)
1902./03. Vjekoslav Klaić (fil.)
1903./04. Ivan Bujanović (bog.)
1904./05. Josip Pliverić (prav.)
1905./06. Antun Heinz (fil.)
1906./07. Antun Bauer (bog.)
1907./08. Milivoj Maurović (prav.)
1908./09. Gustav Janeček (fil.)
1909./10. Josip Volović (bog.)
1910./11. Julije Rorauer (prav.)
1911./12. Julije Domac (fil.)
1912./13. Josip Pazman (bog.)
1913./14. Edo Lovrić (prav.)
1914./15. Đuro Körbler (fil.)
1915./16. Fran Barac (bog.)
1916./17. Ernest Miler (prav.)
1917./18. Julije Golik (fil.)
1918./19. Ivan Angelo Ruspini (bog.)
1919./20. Ladislav Polić (prav.)
1920./21. Karlo Radoničić (med.)
1921./23. Vladimir Varićak (fil.)
1923./24. Đuro Nenadić (poljod.-šum.)
1924./25. Stjepan Zimmermann (bog.)
1925./26. Ladislav Polić (prav.)
1926./27. Drago Perović (med.)
1927./28. Ernest Miler (prav.)
1928./32. Josip Belobrk (teh.)
1932./33. Albert Bazala (fil.)
1933./35. Đuro Stipetić (teh.)
1935./37. Stanko Hondl (fil.)
1937./38. Edo Lovrić (prav.)
1938./40. Andrija Živković (bog.)
1940./42. Stjepan Ivšić (fil.)
1942./44. Božidar Spišić (med.)

4. SUVREMENO STANJE SVEUČILIŠTA

A. OBĆI PREGLED

Hrvatsko je sveučilište posljednjih 20 godina proživjelo isto tako težke časove, kao i cieli hrvatski narod. Osnovano od hrvatskih kulturnih radnika, hrvatskim novcem, zakonima hrvatskoga sabora, voljeno od ciele hrvatske javnosti, ono je bilo trn u oku beogradskih vlastodržaca, trajno zapostavljano, kljaštreno i zaustavljano u svom napredku. Dok se na beogradsko sveučilište trošilo kapom i šakom, dotle su se Hrvatskom sveučilištu bacale mrvice, koje su

značile izrabljivanje i poniživanje čitavog hrvatskog naroda, te sprečavanje hrvatske nauke, znanstvenog rada i nastave u poletu i razvitku.

Velik dar biskupa Strossmayera god. 1861. za sveučilište, zaklade za medicinski fakultet, sabirane kroz godine u svakoj javnoj i domoljubnoj prigodi, za tehnički fakultet od župnika Žerjavića i drugih dobrotvora, i svi ostali darovi značili su veliku sviest hrvatskih kulturnih radnika i živu želju naroda, da dođe do svoga sveučilišta, da ga uzdrži i vodi k procvatu. Još god. 1912. sveučilištna je zaklada imala 1,160.000 kruna, a manje stipendialne zaklade iznašale su 420.000 kruna. Samo zaklada nadbiskupa Bauera imala je 85.000 kruna. Novi fakulteti: medicinski, tehnički i veterinarski imali su iza I. svjetskog rata zaklade, koje su odbacivale 350.000 odnosno 120.000.— kruna za uzdržavanje zavoda i klinika, odnosno za pokriće deficita kliničkih bolnica.

Sve to Beogradu nije značilo ništa, sve se to imalo zatrti u pustoj želji za uništavanjem svega hrvatskoga, kako bi uzkrsnulo kao bolje i veće ono, što je srbsko, i ako je to bilo bez tradicije, manje vriedno i manje kulturno.

Hrvatsko sveučilište bilo je oduviek, a i danas je najvrednija, najsvetija i najviša naša znanstvena ustanova. Ali je ono uzprkos znanstvenom i odgojnom napredku, uzprkos velikoj važnosti, koju ima za hrvatski narod i uzprkos slavnom obstanku — silom prilika posljednjih godina i zlom sudbinom, a uslied sve slabijeg materialnog stanja, bilo dovedeno u takav položaj, da je već vrlo težko udovoljavalo potrebama znanstvenog, nastavnog, kulturnog i reprezentativnog rada.

Sveučilištne prilike, osobito što se tiče novčanih sredstava, bile su vrlo težke. »Budžetski« su prihodi i dotacije skučeni do krajnjih granica, nije bilo novaca ni za najnuždnije potrebe, ni za uzdržavanje zavoda ni za unapređivanje znanstvenog rada. Isto tako nije bilo ni mogućnosti za valjano stručno usavršavanje budućih sveučilištnih profesora, jer ih se nije moglo slati na naučna putovanja i studiranja nekud u inozemstvo, niti im se moglo kod kuće dati prilike za usavršenje. Potreba pak živog organizma, našeg podmladka, da izađe iz uzkog prostora od svoja četiri zida u široki sviet, živa je i neodoljiva i ne trpi odlaganja. Mi trebamo ljudi širokog pogleda; potrebno je, da oni, koji će sutra biti nosioci našeg kulturnog i političkog života, steknu širok pogled, a zato je absolutno potrebno, da izađu u široki sviet. Oni treba da tekovine tog velikog svieta svojim zdravim očima upoznaju i k nama dovedu, a isto tako treba da preko sebe i nas Hrvate dovedu pred taj veliki sviet.

Jednako je bilo težko i sa slušačima. Dok su se za đake beogradskoga sveučilišta gradili domovi i blagovaonice, davale sve moguće polakšice, prednosti i pogodnosti, pomoći i stipendije za učenje i usavršavanje u inozemstvu, dotle su đaci Hrvatskoga sveučilišta bili podpuno zanemareni. Na njih su samo bile udarene velike pristojbe, a ipak na sveučilištu nisu imali što treba za njihov studij ili bolje reći: umjesto napredka bilo je sve manje i manje mogućnosti za nauku, kakvu žele i kakvu trebaju.

No, ne samo da je sveučilištni »budžet« bio malen i da je država premalo davala za potrebe sveučilišta, nego sveučilište nije imalo niti svoga novca za sav onaj svoj kulturni, narodni i reprezentativni rad, koji država nije htjela proračunom osigurati, a sveučilište mora obavljati kao najviša narodna i kulturna ustanova. Ono nije imalo privatnoga imetka niti je bilo u stanju povesti akciju za pribiranje privatnih novčanih sredstava za sveučilište, koja ne će utjecati na visinu svote, koju državni proračun određuje za uzdržavanje sveučilišta. Osobito je manjkalo sveučilištu sredstava, da može voditi — u neku ruku — svoju vlastitu prosvjetnu politiku.

Osnov naime, na kojemu počiva sveučilište, njegova je autonomija, ali prave autonomije nema bez ekonomske samostalnosti.

Da se postigne pravi cilj sveučilišta: usavršenje i unapređenje znanosti i pripravljanje budućih radnika na području znanosti, sveučilište treba imati svoja vrela prihoda, da može njima nezavisno od državnih dotacija razpolagati. Tko pozna znanstveni rad i državnu administraciju, znat će vrlo dobro, kako država žrtvuje samo za one svrhe i ciljeve, koji su već u neku ruku utvrđeni, i za rad, koji je po uspjehu zajamčen. Ali nauka prolazi često težke putove iztraživanja, koji neriedko svršavaju neuspjehom, a ipak se moraju proći.

Nauka ne ide sigurnim korakom, ona prolazi i izkušenjem. Ona ima i svoj riziko, a za taj riziko ne mogu se dobiti sredstva iz državnog proračuna i državne blagajne. Da se unapriede ciljevi nauke, potrebno je, da sveučilište ima i svoja vlastita sredstva.

Još je više potrebno, da takvim sredstvima razpolaže, kad se radi o spremanju budućih nastavnika. I tu je posao određen redom prirodnim. Stvaranje prirode je u neku ruku razkošno. Priroda izbacuje mnogo plodova, ali samo neki od njih postizavaju vrhunac razvoja i savršenstva kvalitete. I znanstveni pomladak se u neku ruku stvara razsipnim načinom.

Mora se više mladih talenata, koji se pokazuju kao takvi, **uputiti na put razvitka, da se može izvršiti selekcija** i za predstavnike znanosti izabrati najbolje sile, a ne smiju se predstavnicima znanosti i sveučilištnim nastavnicima učiniti osobe, koje bi slučajem ili sretnom igrom sudbine ili dapače neznanstvenom pomoći raznih klika, koterija i loža takovima postale ili bi naklonošću sudbine, po zaslugama na drugom, ali ne znanstvenom polju, čak i nastavnička mjesta zaposjele.

No, vlastitu prosvjetnu politiku može sveučilište voditi samo ako ima vlastite novčane

mogućnosti. Da to ne bi imalo Hrvatsko sveučilište, bivša je država onemogućila svaki privatni imetak i zaklade sveučilišta.

Napokon se išlo i za tim, da se sveučilište umanji. Još su nam svima u pameti poznate svojedobne podmukle osnove, kojima je bio cilj, da se hrvatsko sveučilište osakati ukidanjem i preseljenjem pojedinih fakulteta. Vodile su se težke borbe, da se naše sveučilište održi na okupu, i samo odlučnom držanju Hrvata ima se zahvaliti, da do ove razorne akcije Beograda nije došlo.

Osim toga Beograd je na sveučilište vršio poguban politički utjecaj, kako bi na njemu djelovali što više protuhrvatski i masonski profesori, demokrati i slični šeprtlje i kako bi s toga sveučilišta izlazili mekušci, ljudi neke biedne i nejasne političke slike, izrodi. Ali hrvatsko sveučilište nije podleglo, nego je ostalo žarište hrvatske slobodne misli.

Odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, pristupilo je Ministarstvo nastave mjerama, da se na Hrvatskom sveučilištu provedu potrebna preustrojstva u novom duhu.

Već 12. svibnja 1941. imenovao je doglavnik i ministar nastave dr. Mile Budak povjerenstvo za Hrvatsko sveučilište i visoke škole, stavivši mu u dužnost, da predloži sve nacrte i priedloge preustrojstva znanstvenog, nastavnog i osobnog značaja, da izradi i predloži nove zakone i odredbe za Hrvatsko sveučilište i ostale visoke škole i da uzpostavi što užu i svestraniju suradnju s europskim, osobito s njemačkim i talijanskim sveučilištima i visokim školama.

Prva sjednica povjerenstva održana je 15. svibnja 1941. u auli Hrvatskog sveučilišta, a otvorio ju je osobno doglavnik ministar nastave dr. Mile Budak, govorom, u kojem je dao obće smjernice za rad povjerenstva.

Najvažniji rad povjerenstva bio je donošenje novoga nacrta zakonske odredbe o Hrvatskom sveučilištu, koja je s nekim promjenama dobila najvišu potvrdu.

Danas ovo sveučilište ima tri zadatka: Ono nije neka mrtva abstraktna ustanova za proizvađanje činovnika, nego živa ustanova u sklopu ostalih prosvjetnih ustanova, koja ima jak utjecaj na savkoliki kulturni, politički, družtvovni i nacionalni život naroda. Ono je dakle sastavni dio hrvatskih kulturnih i nacionalnih nastojanja, živa sila i živ, jak elemenat narodnih stremljenja. Zato ono stoji na čelu svih nastavnih i znanstvenih naših ustanova. Zato ono mora biti na visini i mora voditi računa o temeljnoj izmjeni našeg narodnog života i novoga duha, koji mora vladati svim ustanovama i pojavama života, pa tako i mladeži, koja se odgaja, da bude budući najviši nosilac državne misli i vodstva naroda. Hrvatsko sveučilište danas je najpozvanije mjesto, gdje se revolucionarni duh i revolucionarni rad mora nastaviti, da naša sveučilištna mladež bude spremna, kada treba ponieti sveučilištnu zastavu ne samo na manifestacije, nego ako bude trebalo i u krvavu borbu za narod, domovinu i državu.

Drugi ja zadatak i svrha Hrvatskog sveučilišta i visokih škola gajenje nauke i znanosti, častan ali i težak i vanredno važan zadatak u životu naroda.

Treći je zadatak sveučilišta i naših visokih škola odgajanje ljudi za praktične potrebe. Pravni fakultet da nam daje dobre sudce i upravne činovnike, medicinski fakultet dobre liečnike, veterinarski fakultet dobre veterinare, tehnički fakultet dobre inženjere i arhitekte, mudroslovni dobre profesore u srednjim školama i t. d.

Da bi Hrvatsko sveučilište moglo u suvremenom duhu provesti sva tri svoja zadatka bilo je potrebno u najkraće vrieme provesti neke znatne reforme.

B. SVEUČILIŠTNE OBLASTI

SVEUČILIŠTNI SENAT

Prvi sveučilištni senat Nezavisne Države Hrvatske sačinjavali su ovi profesori:

dr. Stjepan Ivšić, redoviti sveučilištni profesor, rektor;

dr. Andrija Živković, redoviti sveučilištni profesor, prorektor;

dr. Đuro Gračanin, redoviti sveučilištni profesor, dekan Bogoslovnog fakulteta;

dr. Stjepan Bakšić, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Bogoslovnog fakulteta;

dr. Stjepan Škreb, redoviti sveučilištni profesor, dekan Mudroslovnog fakulteta;

dr. Franjo Fancev, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Mudroslovnog fakulteta;

dr. Mihajlo Lanović, redoviti sveučilištni profesor, dekan Pravnog fakulteta;

dr. Antun Dabinović, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Pravnog fakulteta;

dr. Božidar Spišić, redoviti sveučilištni profesor, dekan Medicinskog fakulteta;

dr. Ante Šercer, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Medicinskog fakulteta;

dr. Pavao Kvakan, redoviti sveučilištni profesor, dekan Poljodjelsko-šumarskog fakulteta;

dr. Ivo Pevalek, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Poljodjelsko-šumarskog fakulteta;

dr. ing. Franjo Bošnjaković, redoviti sveučilištni profesor, dekan Tehničkog fakulteta;

ing. Ivo Poletti-Kopešić, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Tehničkog fakulteta;

dr. Lovro Bosnić, redoviti sveučilištni profesor, dekan Veterinarskog fakulteta;

dr. Ivo Babić, redoviti sveučilištni profesor, prodekan Veterinarskog fakulteta;

dr. Antun Vrgoč, redoviti sveučilištni profesor, dekan Farmaceutskog fakulteta.

Odredbom Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske od 28. siečnja 1943. ovaj je senat razriešen dužnosti, a imenovani su za školske godine 1942./1943. i 1943./1944.:

dr. Božidar Spišić, redoviti sveučilištni profesor, za rektora;

dr. Rudolf Cesarec, redoviti sveučilištni profesor, za prorektora;

dr. Đuro Gračanin, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Bogoslovnog fakulteta;

dr. Stjepan Bakšić, redoviti sveučilištni profesor, za prodekana Bogoslovnog fakulteta;

dr. Ljudmil Hauptmann, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Mudroslovnog fakulteta;

dr. Milovan Gavazzi, redoviti sveučilištni profesor, za prodekana Mudroslovnog fakulteta;

dr. Mihajlo Lanović, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Pravnog fakulteta;

dr. Antun Dabinović, redoviti sveučilištni profesor, za prodekana Pravnog fakulteta;

dr. Antun Šercer, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Medicinskog fakulteta;

dr. Ivo Pevalek, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Poljodjelsko-šumarskog fakulteta;

dr. Pavao Kvakan, redoviti sveučilištni profesor, za prodekana Poljodjelsko-šumarskog fakulteta;

ing. Stjepan Horvat, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Tehničkog fakulteta;

ing. Ivo Poletti-Kopešić, redoviti sveučilištni profesor, za prodekana Tehničkog fakulteta;

dr. Zdravko Lorković, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Veterinarskog fakulteta;

dr. Stjepan Horvatić, redoviti sveučilištni profesor, za prodekana Veterinarskog fakulteta;

dr. Antun Vrgoč, redoviti sveučilištni profesor, za dekana Farmaceutskog fakulteta.

REKTORAT SVEUČILIŠTA

Sveučilištni trg 14 — Brzoglas 89-92, 35-46, 23-292.

SVEUČILIŠTNA KNJIŽNICA

Brzoglas 22-290.

Upravitelj: dr. Mato Tentor. **Knjižničari:** dr. Elza Kučera, dr. Josip Badalić, dr. Eva Verona i Matko Rojnić. **Asistenti i vježbenici:** D. Mintas, M. Orešković, J. Mišić, B. Hergešić, Z. Matičec, A. Malančec, dr. D. Čučković, J. Burić, R. Biondić, V. Kovač.

Sveučilištna knjižnica otvorena je od 8—19 sati neprekidno. Za vrieme praznika od 8-12 sati.

RKT. BOGOSLOVNI FAKULTET

Zagreb, Kaptol 29 — Brzoglas 33-18.

Bogoslovni je fakultet obnovljen dne 19. X. 1874., kad i samo sveučilište, i otvoren je odmah podpun, sa četiri tečaja, jer je bilo sve dobro spremljeno. Dne 27. travnja 1874. imenovana su prva tri javna redovita profesora. Kad su se oni konstituirali, predložili su ostale profesore, koji su doista imenovani prema njihovu priedlogu 24. VIII. 1874. Naučna osnova određena je u § 49. sveučilištnoga zakona i ostala je nepromienjena sve do godine 1918. Teoložka se znanost razvijala, pa su za nove struke osnovane nove katedre.

Danas ima Bogoslovni fakultet svoju uredbu po kojoj studij traje 6 godina, a za doktorande 7 godina. Po novom fakultetskom propisniku, koji je predan ministarstvu na odobrenje, također studij traje 6 godina, a za doktorande 7 godina.

Ovaj je fakultet započeo nedavno i s gradnjom svoje vlastite zgrade, jer je nije imao od svoga osnutka. Uviek se tražila navjera, no nije nikada došlo do ostvarenja gradnje, uviek su dobivana samo obećavanja. S osnutkom Nezavisne Države Hrvatske skinuto je i ovo pitanje s dnevnog reda.

Fakultet ima danas ove **katedre:**

I. **Sveto Pismo Staroga zavjeta:** dr. Janko Oberški.
II. **Sveto Pismo Novoga zavjeta:** dr. Nikola Žuvić.
III. **Apologetika:** Osnovno bogoslovlje: dr. Đuro Gračanin. Poviest religija: dr. Aleksandar Gahs.
IV. **Dogmatika:** dr. Stjepan Bakšić.
V. **Uporedno bogoslovlje:** dr. Janko Šimrak.
VI. **Moralno bogoslovlje:** dr. Andrija Živković.
VII. **Crkvena poviest:** dr. Krunoslav Draganović.
VIII. **Patrologija:** suplent dr. Stjepan Bakšić,
IX. **Crkveno pravo:** dr. Franjo Herman.
X. **Liturgika:** dr. Dragutin Kniewald.
XI. **Pastirsko bogoslovlje:** dr. Dragutin Kniewald.
Sociologija: dr. Andrija Živković.
Retorika i homiletika: dr. Đuro Gračanin.
Asketika i mistika: dr. Dragutin Nežić.
Pastoralna medicina: dr. Eduard Miloslavić.
XII. **Filozofija:** dr. Stjepan Zimmermann; dr. Vilim Keilbach; dr. Josip Harapin; dr. Karlo Grimm.
Pedagogika i katehetika: Stjepan Kramar.
XIII. **Pomoćne nauke Sv. Pisma:** suplira dr. Janko Oberški.
Grčki i latinski jezik: Ivan Šturlan.
XIV. **Crkvena umjetnost:** dr. Dragutin Kniewald.
Crkvena glasba: Matija Ivšić.
Biblijska arheologija: dr. Janko Oberški.

Na fakultetu postoje ovi **seminari:**

Seminar za filozofiju: Predstojnik: Zimmermann dr. Stjepan, redoviti profesor, stan: Martićeva 7, brzoglas 47-82.

Seminar za Sveto Pismo Staroga zavjeta: Predstojnik: Oberški dr. Janko, redoviti profesor, stan: Jandrovićeva 28 brzoglas: 22-788.

Seminar za Sveto Pismo Novoga zavjeta: nepopunjeno.

Seminar za moralno bogoslovlje: Predstojnik: Živković dr. Andrija, redoviti profesor, stan: Medvešćak 12, brzoglas 45-88.

Seminar za dogmatiku: Predstojnik: Bakšić dr. Stjepan, redoviti profesor, stan: Kaptol 8 brzoglas: 66-12.

Seminar za uporedno bogoslovlje: Predstojnik: Šimrak dr. Janko, redoviti profesor, stan: Ćirilo-Metodska 1, brzoglas 63-30.

Seminar za crkveno pravo: Predstojnik: Herman dr. Franjo, redoviti profesor, stan: Gajeva 51/II, brzoglas: 24-983.

Seminar za apologetiku: Predsjednik: Gračanin dr. Đuro, redoviti profesor, stan: Podolje 17, brzoglas: 78-91.

Seminar za crkvenu poviest: Predstojnik: Draganović dr. Krunoslav, docent, stan: Šenoina 28.

Seminar za liturgiku: Predstojnik: Kniewald dr. Dragutin, redoviti profesor, stan: Putnikov trg 4/III, brzoglas: 91-37.

Seminarska knjižnica Bogoslovnog fakulteta nalazi se: Zagreb — Kaptol broj 29/II.

Brzoglasni broj: 33-18 — Uredovno vrieme: 8—12 sati

MUDROSLOVNI FAKULTET

Velike je neprilike imao fakultet uobće nakon svog ustrojstva radi potrebnih prostorija. Filozofsko-poviestni odio bio je najprije smješten u dogradnji (II. kata) gornjogradske gimnazije. Predavaonice za zoologiju i mineralogiju s geologijom smještene su bile u zgradi Prirodoslovnog muzeja u Demetrovoj ulici broj 1, gdje je dvie dvorane za predavanje i za fizikalni kabinet dobio i profesor fizike. Kemijski je zavod prvotno bio smješten u iznajmljenoj prizemnoj kući, Nova Ves broj 1.

Napokon je veći dio fakulteta smješten u jeseni 1882. u današnju glavnu zgradu sveučilišta. U veljači 1884. dovršena je troškom od 70.000 forinti današnja zgrada Kemijskog zavoda na Strossmayerovu trgu broj 14.

Fakultet se postepeno izgrađivao, te su osnivani i potrebni seminari i zavodi, u kojima se slušači pod nadzorom upućuju u naučni rad i njegove metode.

Botanički se vrt počeo uređivati 1890. na zemljištu, darovanom od obćine grada Zagreba.

Nakon dogotovljene sveučilištne knjižnice radilo se na tome, da se čitav Mažuranićev trg izgradi za potrebe sveučilišta. Najprije se imao podignuti novi Kemijski zavod, jer je stari na Strossmayerovu trgu postao nedovoljan, zatim, da se izgradi posebna zgrada, u koju bi se prvotno smjestio Fizikalni zavod i Botaničko-fiziološki zavod. Međutim veći dio dovršene zgrade Kemijskog zavoda morao se 1919. ustupiti na privremenu upotrebu Kemijskom zavodu Tehničkog fakulteta, koji se do izgradnje svojih prostorija na Ciglani nalazi tu još i danas. Fizikalni se zavod preselio u svoje nove, nakon niza godina dovršene prostorije na Marulićevu trgu školske godine 1936./37. U tu novu zgradu, na čije se dovršenje moralo niz godina čekati, smješteni su uz Fizikalni zavod još Seminar za teorijsku fiziku, primienjenu matematiku, Matematički zavod, geometrijski seminar sa zbirkom učila, dva geografska zavoda, filozofski i pedagožki seminari, Psihiložki zavod, etnografski seminar, a za prvu je nuždu Fizikalni zavod odstupio dio prostorija i novoosnovanom Geofizičkom zavodu. Svi su ti zavodi bili s ostalim stisnuti u glavnoj sveučilištnoj zgradi, dielom u prizemlju, dielom u II. katu (dok je u I. katu Pravni fakultet). Nakon njihova izlazka mogli su se u glavnoj zgradi kako tako urediti seminari za slavistiku, za poviest, klasičnu filologiju, germanistiku i romanistiku.

Na Mudroslovnom fakultetu nije posljednjih godina izvršena nikakva izgradnja i pregradnja, iako je to fakultet s razloga pomanjkanja vlastitih prikladnih prostorija i prije i poslije neprestano tražio.

Svi prirodoslovni zavodi nalaze se u muzejskim zgradama, Geoložko-paleontoložki u iznajmljenoj privatnoj kući, isto tako i arheoložki.

Za izgradnju zgrade Botaničkog zavoda osiguran je još kod bivše Državne hipotekarne banke zajam od 2,500.000 Kn, koji fakultetu stoji i danas na razpoloženju.

Kako je broj slušača velik, to su neki seminari i zavodi još i sada prenapunjeni, te se u nekim strukama moraju držati paralelni tečajevi.

Farmaceutski je odsjek pretvoren zakonskom odredbom o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941. u samostalan fakultet, te je školske godine 1942./43. počeo kao takav i funkcionirati. Taj fakultet nema uobće svojih vlastitih prostorija, te se služi zajedničkim prostorijama Mudroslovnog fakulteta. Radi se živo na tom, da se fakultetu u što skorije vrieme osiguraju dovoljne prostorije.

Do fakultetske uredbe od 6. VI. 1928. vršila se nastava u fakultetu po starim akademskim propisima. Uredba od 6. VI. 1928. nije se u praksi pokazala u svakom pogledu dobra, ne samo po tom, što su pojedine nauke podieljene u više specialnih predmeta, te je kombinacijom njihovom nastao veliki broj izpitnih grupa, a u povodu toga i velika raznolikost u kvalifikaciji, koja nije svagda pravo odgovarala potrebama nastave u srednjoj školi, nego i po tom, što je red izpita u tri razdjela donosio sa sobom, da su se kandidati polovinu vremena svojih nauka zapravo bavili pomoćnim predmetima. Daljnja dva do tri polјeća oduzeo im je sporedni ili drugi glavni predmet, a kad su se na glavni predmet dali, bili su već na završetku školovanja. U Fakultetskom je savjetu stoga pitanje izmjene i nadopune uredbe bilo neprestano na dnevnom redu.

Prema zakonu o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941. izrađuje se novi nastavni i izpitni red, čiji je prvi dio stupio s ovom školskom godinom već na snagu za one slušače, koji su se ove godine po prvi puta upisali.

Profesorska katedra obuhvaća samostalno naučno područje, koje se može sastojati od više predmeta. Zakonska odredba o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941. predviđa u § 67. za Mudroslovni fakultet 42 katedre. Naziv i značaj pojedinih katedara propisuju fakultetski propisnici. Nacrt toga propisnika predviđa za Mudroslovni fakultet dva odsjeka, i to: a) humanistički sa 24 katedre i b) realistički sa 19 katedara. Koji predmeti ulaze u pojedine katedre i kako će se ti predmeti razporediti u nastavi, odredit će se nastavnim redom fakulteta.

Novi fakultetski propisnici te izpitni nastavni redovi nalaze se u izradbi.

Zasada postoje na Mudroslovnom fakultetu ove katedre, u koje ulaze ovi predmeti:

a) Filozofsko-historički odio

1. **Filozofija:** Poviest filozofije, psihologija, logika i teorija spoznaje, aksiologija, etika, estetika i sociologija. Redoviti sveučilištni profesor dr. Albert Bazala, izvanredni sveuč. profesori: dr. Vladimir Filipović i dr. Julije Makanec, red. sveuč. prof. dr. Albert Haller.
2. **Eksperimentalna psihologija:** Obća, specialna i primienjena psihologija. Redoviti sveučilištni profesor dr. Ramiro Bujas, privat. docent dr. Zoran Bujas i asistent Adela Ostojčić.

3. **Pedagogija:** teorijska, praktična i historijska, školska higiena. Redoviti sveučilištni profesor dr. Vlado Petz i sveuč. docent dr. Stjepan Pataki.
4. **Poviest staroga vieka:** obća poviest staroga vieka, rimska poviest u carsko doba. Redoviti sveučilištni profesor dr. Grga Novak.
5. **Obća poviest srednjega i novoga vieka:** obća poviest srednjega vieka, obća poviest novoga vieka. Redoviti sveučilištni profesor dr. Ljudmil Hauptmann.
6. **Hrvatska poviest:** hrvatska poviest staroga doba, hrvatska poviest novoga doba, pomoćne poviestne nauke. Red. sveuč. prof. dr. Miho Barada, sveuč. docent dr. Stjepan Antoljak.
7. **Arheologija:** predhistorijska, klasička, starohrvatska, epigrafika i numizmatika. Izvanredni sveučilištni profesor dr. Mirko Šeper.
8. **Poviest umjetnosti i kulture;** poviest glasbe. Redoviti sveučilištni profesor dr. Josip Matasović, sveuč. docent dr. Ivan Bach i asistent Željko Jiroušek.
9. **Slavenska filologija:** slavenska paleografija, obća fonetika, dialektologija, poredbena gramatika slavenskih jezika. Red. sveuč. prof. dr. Stjepan Ivšić i asistent Ljudevit Jonke.
10. **Hrvatski jezik sa staroslavenskim,** hrvatski dialekti. Red. sveuč. prof. dr. Blaž Jurišić.
11. **Starija hrvatska književnost:** srednji viek, od humanizma do preporoda u prvoj polovini 19. vieka. Redoviti sveučilištni profesor dr. Mihovil Kombol, asistenti: Milan Ratković i Olga Šojat.
12. **Novija hrvatska književnost:** tradicionalna, devetnaestog i dvadesetog vieka, stilistika i metrika. Redoviti sveučilištni profesor dr. Antun Barac, asistent dr. Emil Štampar.
13. **Slavenski jezici i književnosti:** ruski jezik: pomoć. nastavnik: Zoje Rozov; češki jezik: Josip Vrana; poljski jezik: dr. Josip Hamm.
14. **Indoeuropska lingvistika:** starine, poredbena gramatika. Redoviti sveučilištni profesor dr. Antun Mayer kao pomoćni nastavnik.
15. **Klasična filologija grčka:** jezik i književnost, državne starine. Redoviti sveučilištni profesor dr. Nikola Majnarić. Asistent: Milivoj Sironić.
16. **Klasična filologija latinska:** jezik i književnost, državne starine. Redoviti sveučilištni profesor dr. Antun Mayer. Pomoćni nastavnik za latinsku i grčku filologiju dr. Veljko Gortan.
17. **Romanska filologija s osobitim obzirom na francuzki jezik i književnost:** poredbena gramatika romanskih jezika, francuzki jezik i književnost. Redoviti sveučilištni profesor dr. Petar Skok. Ugovorni lektori: Jean Dayre i Henriete Coutant. Asistent: dr. Petar Guberina.
18. **Talijanski jezik i književnost:** Redoviti sveučilištni profesor dr. Mirko Deanović. Izvanredni naslovni sveučilištni profesor dr. Paolo Mix. Bezplatni lektori: dr. Giovani Ponti i dr. Eros Sequi. Asistent: Josip Jernej.
19. **Njemački jezik i književnost:** ugovorni red. sveuč. prof. dr. Ljudevit Kretzenbacher. Pridieljen srednjoškolski profesor dr. Zdenko Škreb. Pomoćni nastavnik: Alois König. Lektor za njemačko-hrvatske kulturne veze dr. Franz Hille.
20. **Englezki jezik i književnost sa starim englezkim:** sveuč. docent dr. Josip Torbarina.
21. **Orientalna filologija:** Turski jezik i književnost, arapski jezik i književnost. Sveuč. docent: Aleksije Olesnicki.
22. **Teorija književnosti:** nauka o književnosti. Nepopunjeno.
23. **Etnologija:** obća, narodna hrvatska s ostalim južnoslavenskima. Red. sveuč. prof. dr. Milovan Gavazi. Asistent Branimir Bratanić.

b) Matematičko-prirodoslovni odio:

1. **Matematika:** osnovi više matematike, algebra, teorija brojeva, infinitezimalni račun, viša analiza, teorija funkcija, račun vjerojatnosti, poviest matematike. Sveuč. docent dr. Đuro Kurepa. Asistent Josip Dvoraček.
2. **Geometrija:** osnovi geometrije, topologija, analitička sintetička diferencialna i deskriptivna geometrija. Sveuč. red. prof. dr. Rudolf Cesarec. Asistent Karla Rieger.
3. **Primienjena matematika; racionalna mehanika:** matematička fizika, nebeska mehanika. Redoviti sveučilištni profesor dr. Vladimir Vrkljan. Asistent Zlatko Janković.
4. **Eksperimentalna fizika.** Red. sveuč. prof. dr. Stanko Hondl. Pridieljeni srednjoškol. prof. dr. Marijan Katalinić. Izvanredni sveuč. profesor dr. Dušan Pejnović. Asistent dr. Vatroslav Lopašić.
5. **Teorijska fizika.** Izv. sveuč. prof. dr. Vatroslav Lopašić, Asistent Zlatko Janković.
6. **Geofizika i meteorologija. Astronomija:** Teor. i prakt., astrofizika. Red. sveuč. prof. dr. Stjepan Škreb, sveuč. docent dr. Karlo Kempni.
7. **Eksperimentalna kemija:** anorganska, organska, analitička kemija, biokemija. Red. sveuč. prof. dr. Gilbert Flumiani. Asistent: dr. Krešimir i Anđelka Balenović.
8. **Fizikalna kemija:** Izvanred. sveuč. prof. dr. Mladen Deželić.
9. **Mineralogija i petrografija:** kristalografija, fizikalna mineralogija, kemijska mineralogija i mineralogija, petrogenija. Red. sveuč. prof. dr. Ljudevit Barić.
10. **Obća botanika:** morfologija, fiziologija i ekologija. **Sistematska botanika i geobotanika:** biljna sociologija. Red. sveuč. prof. dr. Ivo Horvat. Asistenti: dr. Boris Vrtar i Radovan Domac.
11. **Zoologija:** morfologija, anatomija, fiziologija, ekologija sa zoogeografijom, sistematika. Red. sveuč. profesor dr. Krunoslav Babić.
12. **Antropologija:** obća i specialna. Nepopunjeno.
13. **Geologija s paleontologijom:** Izvanredni sveuč. prof. dr. Fran Šuklje. Asistent: Vanda Kochansky.
14. **Fizička geografija:** obća i regionalna, kartografija. Izv. sveuč. prof. dr. Oto Oppitz.
15. **Geografija s antropologijom i regionalnom geografijom:** izv. sveuč. profesor dr. Zvonimir Dugački.

Fakultet ima sliedeće zavode:

Fizikalni zavod: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Stanko Hondl. Nastavno pomoćno osoblje: dr. Marin Katalinić, pridiel. srednjoškolski profesor.

Zavod za geofiziku: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Stjepan Škeb.

Kemijski zavod: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Gilbert Flumiani. Nastavno pomoćno osoblje: asistent: dr. Krešimir Balenović.

Matematički zavod: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Rudolf Cesarec.

Zoološko-zootonski zavod: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Krunoslav Babić. Nastavno pomoćno osoblje: **Milan** Mihailinović.

Psihologijski zavod: Nadstojnik: redoviti sveučilištni profesor dr. Ramiro Bujas. Nastavno pomoćno osoblje: Adela Ostojčić, asistent.

Botanički zavod: Nadstojnik: redoviti sveučilištni prof. dr. Ivo Horvat. Nastavno pomoćno osoblje: dr. Boris Vrtar, asistent.

Mineraložko-petrografski zavod: Nadstojnik: izvanredni sveučilištni profesor dr. Ljudevit Barić.

Geoložko-paleontoložki zavod: Nadstojnik: izv. sveučilištni prof. dr. Fran Šuklje. Nastavno pomoćno osoblje: Vanda Kochansky, asistent.

Geografski zavod: Nadstojnik: izv. sveučilištni prof. dr. Zvonimir Dugački.

Zavod za fizičku geografiju: Nadstojnik: izv. sveučilištni profesor dr. Oto Oppitz.

Arheoložki zavod: Nadstojnik: izvanredni sveučilištni profesor dr. Mirko Šeper.

Geometrijski laboratorij: Nadstojnik: redoviti sveučilištni profesor dr. Rudolf Cesarec. Nastavno pomoćno osoblje: Karla Heinzel, asistent.

Grafička zbirka: Nadstojnik: redoviti sveučilištni prof. dr. Ljubo Karaman. Nastavno pomoćno osoblje: Željko Jiroušek, asistent.

Za hrvatsku poviest: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Miho Barada. Nastavno pomoćno osoblje: dr. Stjepan Antoljak, sveuč. docent.

Obća poviest starog vieka: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Grga Novak.

Obća poviest srednjeg i novog vieka: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Ljudmil Hauptmann.

Za pomoćne poviestne nauke: Nepopunjeno.

Za bizantologiju: Nepopunjeno.

Slavenski seminar:

za hrvatski jezik: Nepopunjeno.

za stariju hrv. književnost: Nadstojnik: redoviti sveučilištni profesor dr. Franjo Fancev. Nastavno pomoćno osoblje: Olga Šojat, asistent.

za noviju hrv. književnost: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Antun Barac

za slovenski jezik i književnost: Nepopunjeno.

za slavenske jezike i književnost: Nadstojnik: redoviti sveuč. prof. dr. Stjepan Ivšić.

Seminar za klasičnu filologiju:

Grčki jezik i književnost: Nadstojnik: redoviti sveučilištni profesor dr. Nikola Majnarić. Nastavno pomoćno osoblje: dr. Veljko Gortan.

Latinski jezik i knjiežvnost: Nadstojnik: redoviti sveučilištni profesor dr. Antun Mayer.

Francuzki seminar: Nadstojnik red. sveuč. prof. dr. Petar Skok. Nastavno pomoćno osoblje: Jean Dayre, ugovorni lektor, dr. Petar Guberina, asistent, Paul Clave, pomoćni lektor.

Talijanski seminar: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Mirko Deanović. Nastavno pomoćno osoblje: Ruža Strachl, dodiel. izv. prof. Paolo Mix, Giovani Ponti, dr. Eros Sequi.

Njemački seminar: Nastavno pomoćno osoblje: doc. dr. Gustav Šamšalović, dr. Zdenko Škreb, lektor, Alois König, pom. lektor, Antun Sedlar, asistent.

Pedagogijski seminar: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Vladimir Petz, doc. dr. Stjepan Pataki.

Filozofijski seminar: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Albert Bazala, izv. sveuč. prof. dr. Vladimir Filipović.

Geometrijski seminar: Nadstojnik: red. sveuč prof. dr. Rudolf Cesarec. Nastavno pomoćno osoblje: Karla Heinzel, asistent.

Etnološki seminar: Nadstojnik: red. sveuč. prof. dr. Milovan Gavazzi. Nastavno pomoćno osoblje: Branimir Bratanić, asistent.

Za teorijsku fiziku: Nadstojnik red. sveuč. prof. dr. Ladislav Stjepanek, Nastavno pomoćno osoblje: Zlatko Janković, asistent.

Za primienjenu matematiku: Nadstojnik: red. sveuč prof. dr. Vladimir Vrkljan. Nastavno pomoćno osoblje: Zlatko Janković, asistent.

Za poviest umjetnosti i kulture: nepopunjeno.

PRAVNI FAKULTET

Pravni fakultet ima dvojaku svrhu: gajiti pravnu znanost i uzgajati valjane značaje, a uz to osposobljavati svoje učenike za zvanja, za koja se traži viša znanstvena naobrazba.

Prema današnjim propisima razdieljen je pravni studij u dva odsjeka: poviestni, koji obuhvaća tri poljeća, i pozitivni, koji obuhvaća pet poljeća. Za diplomu prava potrebno je — uz upisanih i potvrđenih osam poljeća — položiti slieđeće izpite: predizpit iz enciklopedije prava, I. pravno-poviestni izpit, II. sudstveni i III. državoznanstveni izpit. Strogi izpiti, koji se polažu za polučenje doktorata prava, normirani su naredbom bivše kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 18. ožujka 1875. Naredbom pak spomenute vlade od 14 lipnja 1886. uvedeni su na fakultetu i seminari, kojima je zadaća, da učvršćuju i proširuju znanje stečeno na predavanjima i da upućuju slušače u samostalan znanstveni rad, odnosno u pravnu praksu.

Upravu seminara čine ravnatelji odsjeka i nadstojnik seminarske knjižnice s dekanom fakulteta na čelu. Uprava predlaže fakultetskom vieću podrobno izvješće o seminarskom radu i o radnjama seminarskih članova.

Seminar se dieli na ove odsjeke:

1. **za enciklopediju prava:** prof. dr. Mihajlo Lanović
2. **za filozofiju prava:** nepopunjeno
3. **za sociologiju i statistiku:** izpražnjeno
4. **za hrvatsku pravnu poviest:** prof. dr. Antun Dabinović
5. **za rimsko pravo** prof. dr. Marijan Horvat
6. **za crkveno pravo:** prof. dr. Mihajlo Lanović
7. **za narodnu ekonomiju:** prof. dr. Valdemar Lunaček
8. **za nauku o financijama:** prof. dr. Vladimir Franolić
9. **za ekonomsku politiku:** nepopunjeno
10. **za građansko pravo:** prof. dr. Ivan Maurović
11. **za građanski parbeni postupnik:** prof. dr. Miroslav Šantek
12. **za međunarodno priv. pravo i pandekta:** prof. dr. Matija Belić
13. **za kazneno pravo:** prof. dr. Stanko Frank
14. **za kazneni postupak:** sveuč. docent dr. Vladimir Bayer
15. **za ustavno pravo i teoriju o državi:** izpražnjeno
16. **za hrvatsko državno pravo:** nepopunjeno
17. **za upravno pravo:** izpražnjeno
18. **za međunarodno javno pravo:** prof. dr. Juraj Andrasy
19. **za trgovačko pravo s mjeničnim:** prof. dr. P. Rastovčan
20. **za pomorsko pravo:** prof. dr. Vladislav Brajković
21. **za sudsku medicinu:** izpražnjeno
22. **za radno pravo:** nepopunjeno

Na Pravnom fakultetu postoje ove katedre i nastavnici:

Enciklopedija prava: dr. Mihajlo Lanović, redoviti sveuč. prof.

Filozofija prava: dr. Stanko Frank, redoviti sveuč. prof.

Sociologija i statistika: nepopunjeno.

Narodna pravna poviest: dr. Antun Dabinović, redoviti sveuč. prof.

Privatno pravo tripartita: dr. Mihajlo Lanović, redoviti sveuč. prof.

Poviest i institucije rimskoga prava: dr. Marijan Horvat, izvan. sveuč. prof.

Crkveno pravo: dr. Mihajlo Lanović, red. sveuč. prof.

Narodna ekonomija: dr. Valdemar Lunaček, izvan. sveuč. prof.

Nauka o financijama: dr. Vladimir Franolić, izvanredni sveuč. prof.

Ekonomska politika: dr. Božidar Latković, sveuč. docent.

Građansko pravo: dr. Ivan Maurović, redoviti sveuč. prof.; dr. Zlatko Majtin, sveuč. docent.

Građanski parbeni postupak sa stečajnim pravom: dr. Miroslav Šantek, redoviti sveuč. prof.

Međunarodno privatno pravo i pandekta: dr. Matija Belić, redoviti sveuč. prof,

Kazneno pravo: dr. Stanko Frank, redoviti sveuč. prof.

Kazneni postupak: dr. Vladimir Bayer, sveuč. docent.

Ustavno pravo i teorija o državi: nepopunjeno.

Hrvatsko državno pravo: nepopunjeno,

Upravno pravo: nepopunjeno.

Međunarodno javno pravo: dr. Juraj Andrassy, redoviti sveuč. prof.

Trgovačko pravo s mjeničnim: dr. Pavao Rastovčan, redoviti sveuč. prof.

Pomorsko pravo: dr. Vladislav Brajković, izvan. sveuč. prof.

Sudska medicina: nepopunjeno.

MEDICINSKI FAKULTET

Pitanje hrvatskog medicinskog odgoja na vlastitom, hrvatskom sveučilištu dozrelo je god. 1917. Ove je godine Medicinski fakultet započeo s radom. Prvim profesorima postavljeni su zaslužni naši liečnici: Teodor Wickerhauser, Miroslav pl. Čačković Vrhovinski i Dragutin Mašek Bosnodolski. Fakultet je kroz više od 7 godina postepeno popunjavan. Zgrade mu se još i danas izgrađuju na širokom briegu.

Podatci o osnivanju, postanku i radu Medicinskoga fakulteta nalaze se zabilježeni u:

— Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, str. 62—64, Zagreb 1900.
— »Sveučilište u Zagrebu 1874.—1924.« str. 124—130 i 162—174, Zagreb 1925.
— »Godišnjak sveučilišta u Zagrebu« za školske godine 1924./25. — 1928./29., str. 209—211, Zagreb 1929.
— »Godišnjak univerziteta u Zagrebu« za školske godine 1929./30. — 1932./33., str. 17—69 (u rektorovu izvještaju).
— »Godišnjak Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu« za školske godine 1933./34. — 1938./39., str. 33—34 i 297—314, Zagreb 1940.
— Prva nastojanja stvoriti medicinski fakultet ili barem kiruršku ili babičku školu u Zagrebu. »Alma Mater Croatica« I. 4., 116—118, 1938.
— 12. siječnja — 20. godišnjica predavanja na medicinskom fakultetu u Zagrebu. »Alma Mater Croatica«, I. 5., 155, 1938.
— 20-godišnjica medicinskog fakulteta. »Alma Mater Croatica«, I. 6. 178—180, 1938.

BAZALA Vladimir: L' Universitá croata di Zagabria e la sua facoltá di medicina. Giornale di Clinica Medica XIX., 5, Parma 1938. (XVI).
— Pregled medicinskih nastojanja u Hrvatskoj i Slavoniji, napose u drugoj polovici XIX. i na početku XX. stoljeća. Obzor - spomenica 1935.

ČEPULIĆ Vladimir: Medicinski fakultet u Zagrebu i nastojanja oko njegovog osnivanja s osobitim obzirom na ulogu Zbora liječnika. Lij. vjes. LX. 7. 1938.

HORVAT Rudolf: Iz prošlosti hrvatskoga sveučilišta, »Alma Mater Croatica« I., 8, 217—218, 1938.

THALLER Lujo: Povijest medicine Hrvatske i Slavonije 1770.—1850.

Dio rada toga fakulteta, a osobito mnoga imenovanja nastavnika na tom fakultetu naišla su na vrlo oštru, nažalost, izpravnu kritiku u znanstvenom svietu i u hrvatskoj javnosti, pa je među ostalim prigovarano, da su sveučilištnim nastavnicima već od početka postali neki ljudi s nedovoljnom znanstvenom kvalifikacijom, a kasnije redom samo miljenici jedne klike u fakultetskom vieću, mediokriteti i osobe, koje su napredovale samo zato, jer su bile članovi masonskih loža, sateliti i skutonoše svojih predstojnika, pa su se s pomoću svojih protektora popeli i do najviših mjesta čak i znanstvene hierarhije. Prigovoreno je, da su u fakultetu gospodarili kroz 20 godina nama nametnuti strani elementi, koji su radili samo za vlastite probitke i za vlastitu korist, sjedeći na svojim stolicama pozvani i zaštićeni od stranih neprijateljskih režima. Oni kroz to čitavo vrieme nisu namjerice htjeli dati mogućnosti naučnoga i znanstvenoga rada našem inače spremnom podmladku, kako ih ne bi mogao nitko nasliediti na njihovim klinikama, zavodima i katedrama i kako nitko od njih nepozvan ne bi mogao ući u fakultet, pa bio za to i najsposobniji. Tako je Medicinski fakultet u prvih 25 godina svoga obstanka morao podnieti mnogu oštru kritiku:

— Prilog osnutku i životu našega medicinskog fakulteta (Jutarnji list, Zagreb, 19. I. 1926.).
— Memorandum Ekonomske sekcije Zbora liječnika u Zagrebu (Liječnički vjesnik, Glasnik za staleška i znanstvena pitanja br. 9. i 12. god. 1931.).
— Jedna afera na medicinskom fakultetu (Pravda, 6. IX. 1934.).
— Iz naših medicinskih fakulteta (Liječnički vjesnik LVII, 1, 52, 1935. i Lekar, br. 185, god. 1935.).
— Kako će se popuniti prazne katedre na medicinskom fakultetu. Treba dobro pripaziti na to, kome će se povjeriti katedre ispražnjene na medicinskom fakultetu (Jutarnji list, Zagreb, 17. XII. 1935.).
— Kakove prilike vladaju na našem medicinskom fakultetu. Sveučilišni senat odbio je jednu odluku medicinskog fakulteta. Stvaranje grupa, koje žele »dobiti svoje ljude«. Umjesna odluka sveučilišnoga senata (Jutarnji list 1. I. 1936.).
— O prilikama na našem medicinskom fakultetu (Obzor, 3. XII. g. 1935.).
— Što se radi iza kulisa medicinskog fakulteta u Zagrebu. Docenti bez naučnih radova, mnoge katedre čekaju da budu popunjene (Pravda, 12. I. 1936.).
— Medicinski fakultet u Zagrebu namjestio je u jedan mah tri stranca pored mnogih liječnika - Hrvata, koji su bez posla (Hrvatski dnevnik 11. VI. 1936., str. 11).
— Unutrašnje prilike na medicinskom fakultetu su vrlo teške (Jutarnji list, 11. VI. 1936., str. 9).
— Tko će popuniti katedru za farmakologiju na medicinskom fakultetu (Jutarnji list, 15. VI. 1936., str. 7).
— Danas medicinski fakultet rješava o važnim pitanjima nastave (Jutarnji list, 17. VI. 1936., str. 10).
— Da li nadogradnja ginekološke klinike ili proširenje instituta za liječenje raka (Jutarnji list, 10. VI. 1938.).
— Prilog poznavanju prilika na našim Medicinskim fakultetima (Lekar, broj 236—37, str. 54—55).
— Historija medicine na Medicinskom fakultetu u Zagrebu (Lekar, br.238—39, 1938., god. XII., str. 81).
— Zašto u Zagrebu nema Instituta za izučavanje i liječenja raka? (Lekar, br. 240—241., 1938., god. XII. str. 101—103; Jutarnji list 10. VI. 1938. i 25. X. 1939.).
— Vanredno teško stanje Medicinskoga fakulteta. Sve manji broj nastavnika. Pitanje novih profesora i docenata (Jutarnji list, 17. II. 1939.).
— Premala skrb za naučni podmladak medicinskog fakulteta (Jutarnji list, 10. III. 1939.).
— Romantika u našoj naučnoj literaturi (Lekar, VIII., br. 179).
— Medicinska nastava i liječnička praksa (Liječnički vjesnik 1933., br. 9.).
— Jedno mišljenje o autonomiji Medicinskog fakulteta. Fakultetima treba dati puno pravo da podupiru autonomiju sveučilišta i nauke, ali oni nisu i ne smiju da budu institucije za favoriziranje mediokriteta i protežeja (Rad XVII. lij. kongresa 1925.; Lekar br. 242—243. god. XII., 1938., str. 122).
— Naši problemi (Alma Mater Croatica I, 262).
— Karakteristika naših medicinskih fakulteta (Alma Mater Croatica III, 314).
— Potrebne reforme na Hrvatskom sveučilištu (Hrv. Straža 21. 1940.).
— »Habent sua fata libelli« (Alma Mater Croatica IV. 1, 21. 1940.).
— Bibliografija književnih radova kao podloga kritici naučnoga rada (Alma Mater Croatica IV, 2, 69, 1940.).

No najviše je prigovora palo zato, što nema medicinskih učevnika na hrvatskom jeziku. Učevnici na materinjem jeziku su conditio sine qua non za valjanu izobrazbu, što je zapravo izvan svake sumnje i o čemu zapravo ne bi trebalo trošiti rieči, ali je to pitanje u našim prilikama za nas tim važnije nego drugdje, što — na žalost — mnogi medicinar, došavši iz srednje škole, ne donese dovoljno poznavanja stranih jezika, pa je ovisan o knjigama na svom jeziku, a osim toga su strani učevnici za našu valutu preskupi. Bez učevnika nema nastave pa je zato krajnje vrieme, da se slušačima Medicinskog fakulteta dadu

knjige na hrvatskom jeziku, što se nakon više nego 25 godišnjeg obstanka medicinskog fakulteta može s pravom očekivati.

Kao **medicinski učevnici i učevne monografije** služe sada:

BAZALA Vladimir: Porodničke operacije (Kratki priručnik operativnoga porodništva, sa slikama). Medicinska biblioteka sv. 43—45, Zagreb 1934.
— Ginekologija praktičnoga liječnika. Medicinska biblioteka sv. 35—36, Zagreb 1932.
— Ginekologija praktičnoga liječnika (Kratki priručnik za praktične liječnike i studente medicine) II. popravljeno i prošireno izdanje, Zagreb 1936.
— Ginekološka krvarenja. Biblioteka za praktičnu terapiju, sv. 3. Zagreb 1934.
— Ženska gonoreja. Biblioteka za praktičnu terapiju, sv. 6. Zagreb 1936.

BOTTERI Ivan i BUDAK Mile: Unutarnje bolesti. I. dio: Bolesti plućiju i srca, Zagreb 1940.

BUBANOVIĆ Fran: Kemija za medicinare, Zagreb 1935.

FLORSCHUTZ Vatroslav: Nauka o prelomu kostiju i iščašenju zglobova. Zagreb 1932.

GLAVAN Ivo: Dijagnostika živčanih bolesti (Priručnik za liječnike i studente), Zagreb 1937.

MAYERHOFER Ernest: Predavanja iz pedijatrije, Zagreb 1928.

MAYERHOFER Ernest i DRAGIŠIĆ Branko: Udžbenik dječjih bolesti, Zagreb 1939.

POPOVIĆ Laza: Klinička rentgenologija, Zagreb 1932.—1936.

RADOŠEVIĆ Eduard: Fiziologija i patologija zuba, Zagreb 1935.

SMOKVINA Milan: Histerosalpingografija, Zagreb 1938.

ŠTAMPAR Andrija: Higijena i socijalna medicina, za liječnike i medicinare. Zagreb 1940.
— Zdravlje i društvo. Zagreb 1939.

THALLER Lujo: Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika. (Povijest borbe protiv bolesti i smrti). Zagreb 1938

Bibliografija znanstvenih i književnih radova članova Medicinskog fakulteta u Zagrebu nalazi se objavljena u:

1. **»Godišnjak univerziteta u Zagrebu«** za škol. god. 1929./30.—1932./33., Zagreb 1933., odlomak IV., str. 178—203.

2. **»Bibliografija književnih radova članova Medicinskog fakulteta u Zagrebu«** od početka škol. godine **1933./34. do** konca škol. god. 1938./39. sastavio dr. **Vladimir Bazala.** Knjižnica prijatelja Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, **broj** 4. Zagreb 1940.

3. Nepodpuna je bibliografija u **»Godišnjaku Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu«** za školske godine 1933./34.—1938./39., Zagreb 1940., str. 314.—364. Vidi o tom: Vladimir Bazala: »Habent sua fata libelli«, nekoliko riječi o izvještaju medicinskoga fakulteta i o bibliografiji mojih književnih radova u »Godišnjaku Hrvatskoga sveučilišta za škol. god. 1933./34. do 1938./39.« (Alma Mater Croatica IV., 1, 21—27, 1940.) i »Bibliografija književnih radova kao podloga kritici naučnoga rada« (Alma Mater Croatica IV., 2, 69-71, 1940.). Uzporedi još: Izvještaj o izdavanju sveučilišnog godišnjaka za školsku godinu 1933./34.—1938./39. (Alma Mater Croatica IV., 1, 42—46, 1940. i ibidem IV., 10., 375—380. 1941.).

4. Bibliografija od konca škol. god. 1938./39., dalje izrađuje se za novi sveučilištni godišnjak.

Od profesora Medicinskog fakulteta iztakoše se svojim znanstvenim radom, poznatim i u inozemstvu, osobito Teodor **Wickerhauser,** Ante **Šercer,** Božidar **Spišić,** Eduard **Miloslavić,** Ernest **Mayerhofer,** Đuro **Vranešić** i Danko **Riessner.**

Medicinski se fakultet u Zagrebu sastoji danas od ovih zavoda i klinika:

Medicinsko-kemijski zavod sveučilišta, glavna zgrada, Medicinskog fakulteta (Široki brieg, brzoglas 33-38); nadstojnik: red. prof. dr. mr. Ibrahim Ruždić; asistenti: dr. Tomislav Pinter, honorarni nastavnik za fizikalnu kemiju, Nevenka Hodak i ing. Mihovil Proštenik.

Anatomski zavod medicinskog fakulteta (Voćarska c. 97, brzoglas 33-25). Nadstojnik: red. prof. dr. Drago Perović; asistenti vježbenici: dr. Zdenko Križan i dr. Vlasta Sykora.

Fiziložki zavod medicinskog fakulteta, glavna zgrada medicinskog fakulteta (Široki brieg, brzoglas 33-36); nadstojnik: red. prof. dr. Petar Jurišić; sveuč. docent dr. Rikard Hauptfeld; asistenti: dr. Nikola Vladkov i dr. Josip Međeši.

Morfoložko-biložki zavod medicinskog fakulteta, glavna zgrada medicinskog fakulteta (Široki brieg, brzoglas 32-70); I. odio za obću biologiju: nadstojnik: red. prof. dr. Zdravko Lorković; II. odio za histologiju i embriologiju: red. prof. dr. Vjekoslav Duančić, sveuč. docent: dr. Ruža Werner.

Patoložko-anatomski zavod medicinskog fakulteta (Voćarska c. 99, brzoglas 33-47); nadstojnik: red. prof. dr. Sergije Saltykow; prosektor: dr. Aleksandar Govorov; docenti: dr. Blaženka Peičić-Marković i dr. Mirko Knežević; asistent: dr. Zvonimir Kopač.

Zavod za obću i eksperimentalnu patologiju, patoložku fiziologiju i farmakologiju medicinskog fakulteta (Voćarska c. 97, brzoglas 33-44; red. prof. dr. Ivo Ivančević, asistenti: dr. Antun Žuk; asistenti vježbenici: mr. ph. Dragutin Tomić i dr. Zlatko Supek.

Bakterioložki zavod medicinskog fakulteta (Rockefellerova ul. 2. II. kat, brzoglas: 23-254); nadstojnik: izv. prof. dr. Vladimir Sertić; asistent: dr. Krunoslava Karović-Tomić.

Zavod za sudbenu medicinu i kriminalistiku (Voćarska c. 97, brzoglas 97-93); nadstojnik: red. prof. dr. Eduard L. Miloslavić; asistenti: dr. Eugen Premru, dr. Alojzije Maly, dr. Zvonimir Kušević, dr. Emil Lampe i mr. ph. Nikola Novaković.

Središnji rentgenoložki zavod medicinskog fakulteta (Draškovićeva ul. 19, brzoglas 84-81) nadstojnik: red. prof. dr. Silvije Kadrnka, izv. prof. dr. Milan Smokvina; asistenti: dr. Stevo Radojević, dr. Berislav Turčić i dr. Vladimir Gvozdanović.

Zavod za liečenje radijem medicinskog fakulteta (Petrova ul. 13. brzoglas: 84-82): nadstojnik: izv. prof. dr. Juraj Körbler.

Klinika za unutarnje bolesti (Draškovićeva 19. brzoglas 24-253) nadstojnik: red. prof. dr. Branko Benzon; izv. prof.: dr. Vinko Vuletić i dr. Mile Budak; sveuč. docent: dr. Dinko Sučić; asistenti: dr. Beata Brausil, dr. Nevenka Pierotić-Solter, dr. Pavao Sokolić, dr. Ivo Šalek, dr. Lavoslav Lutilsky, dr. Radovan Ivančić, dr. Marija Perak i dr. Čedomil Vugrinčić.

Kiruržka klinika (Draškovićeva 19. brzoglas 24-252); nadstojnik: red. prof. dr. Julije Budisavljević; izv. profesori: dr. Robert Peičić, dr. Danko Riessner, dr. Aleksandar Blašković; asistenti: dr. Vladimir Sorokin, dr. Vilim Wokaun, dr. Želimir Seiwerth, dr. Ivan Ilić, dr. Zvonimir Peršić, dr. Dragutin Kreser, dr. Pavao Martinac i dr. Ratko Galetović.

Klinika za ženske bolesti i porođaje (Petrova ul. 13, brzoglas 42-33 i 24-374); nadstojnik: izv. prof. dr. Stjepan Vidaković; asistenti: dr. Stanislav Szabo, dr. Fadil Džimić, dr. Nikola Franičević, dr. Reno Florschütz, dr. Kamilo Sergović.

Klinika za živčane i duševne bolesti (Kukovićeva 1, brzoglas 24-255); nadstojnik: red. prof. dr. Đuro Vranešić; izv. prof. dr. Radoslav Lopašić; asistenti: dr. Franjo Jelašić, dr. Rene Balley, dr. Josip Horvat i dr. Sergije Dogan.

Klinika za dječje bolesti (Široki brieg, brzoglas 24-243); nadstojnik: red. prof. dr. med. i fil. Ernest Mayerhofer; asistenti vježbenici: dr. Nada Kovačević, dr. Petar Erak

Klinika za očne bolesti (Kukovićeva ul. 1, brzoglas 24-256): nadstojnik: izv. prof. dr. Andrija Španić; docent: dr. Zvonimir Pavišić; priv. docent: dr. Ante Gardilčić; asistent: dr. Blanka Jutriša.

Klinika za kožne i spolne bolesti (Široki brieg, brzoglas 24-242); nadstojnik: izv. prof. dr. Srećko Bošnjaković; asistenti: dr. V. Abramović, dr. M. Schwarzwald i dr. Ljudevit Žemva.

Klinika za bolesti uha, nosa i grla (Široki brieg, brzoglas 42-34); nadstojnik: red. prof. dr. Ante Šercer; asistenti: dr. Šandor Čanji i dr. Josip Ružić.

Ortopedska klinika (Široki brieg brzoglas 24-241); nadstojnik: red. prof. dr. Božidar Spišić; izv. prof. dr. Aleksandar Manzoni; priv. docent: dr. Mladen Meštrić; asistent: dr. Niko Carević.

Klinika za bolesti usta, zubi i čeljusti (Široki brieg, brzoglas 22-671); nadstojnik: izv. prof. dr. Ivo Čupar; asistenti: dr. Dalibor Svoboda i dr. Vitold Rittermann; asistent vježbenik: dr. Ivo Katić.

O izgradnji zgrada Medicinskoga fakulteta moguće je naći gotovo sve podatke i gotovo svu odnosnu literaturu u ovim člancima:

BAZALA Vladimir: Izgradnja medicinskoga fakulteta. »Alma Mater Croatica« I. 3, 81-89, 1937; II. 3, 74-78, 1938; III. 1, 16-19, 1939; III. 2, 58-60, 1939; III. 3, 86-87, 1939; IV. 7, 279, 1941; IV. 10, 378-379, 1941.

U ovim je člancima zagovaran i zastupan priedlog, da klinike i zavodi Medicinskoga fakulteta budu izgrađeni samostalno i bez veze s kojom drugom bolnicom ili čak u sklopu koje bolnice. Naprotiv je priedlog o zajedničkoj izgradnji klinika Medicinskoga fakulteta i koje druge velike bolnice iznošen povremeno na temelju preživjelih i podpuno pogrješnih nazora, ali nije — na sreću — nikad imao uspjeha. S vremenom je prevladao samo plan o izgradnji samostalnoga Medicinskog fakulteta i dovest će do vrlo liepe kliničke bolnice, kad jednom sve zgrade fakulteta budu izgrađene na Širokom briegu (Šalati).

Izrađena je obća osnova za podpunu izgradnju Medicinskog fakulteta na Šalati, gdje će se nalaziti čitav medicinski grad. Rok natječaja za ovu ogromnu osnovu iztekao je u srpnju god. 1941., a natječajnu nagradu dobili su ing. arh. Vladimir Turina i ing. arh. Zvonimir Tišina. Njihov je nacrt primljen i odmah je osnovan poseban građevni ured na fakultetu, u kojem će ovi stručnjaci raditi na izgradnji medicinskog grada.

Osnova predviđa združivanje interne i kiruržke klinike u jednu arhitektonsku cjelinu, a svaka klinika imat će po 350 kreveta. U tu grupu dolazi i središnji rentgenoložki zavod. Posebnu skupinu jedinica čine ambulante s okruglom i polukružnom zgradom. Tu će biti predavaonice obiju klinika (za 500 slušača), kao i znanstveno-upravni dio. Od glavnog pristupa ambulanata podpuno su odieljeni pristupi za slušače, odnosno oni za bolestnike, koji moraju biti prikazani u velikim predavaonicama. Obje će predavaonice biti izgrađene prema posebnim zakonima gledanja i zvučnosti s posebnim projekcionim napravama i množtvom prostorija, laboratorija, muzeja i slično, što sve spada u spomenutu grupu i neobhodno je za nastavu.

Ostale klinike osnovane su u nizovima prema jugu tako, da čine s glavnom velikom klinikom jednu arhitektonsku cjelovitost. Prizemno su im uviek smještene ambulante i laboratorijski dielovi odnosno postupci s bolestnicima. Iste ambulante bit će pristupačne i s protivne zapadne strane pješacima. Te su tri klinike poredane kako sliedi: ginekoložka s radium-zavodom, očna klinika i živčana klinika, koja na jugu graniči s igralištem A. T. K. na Šalati.

Sve klinike spaja nadzemni vezni hodnik, kako se ne bi prekinuo kontinuitet zelenila, odnosno perivojnih površina. Spomenute tri klinike imaju najkraću vezu sa središnjim rentgenoložkim zavodom.

Glavna kuhinja smještena je na najvišem katu velike interno-kiruržke klinike radi najbrže veze i izdašnog prozračivanja svih svojih dielova, a može prirediti 1300 obroka na dan. Takvim je smještenjem onemogućeno zaparivanje kliničkih pročelja neugodnim zadasima kuhinje. Promet će se odvijati dizalima za hranu i osoblje, a za sve ostale klinike horizontalnim razvažanjem.

Ima se izgraditi i most preko Vončinine ulice, koji bi poslužio kao spoj između gradilišta na obim obroncima spomenute ulice.

Odlučeno je, da se najprije pristupi izvedbi prvog diela ove velike osnove, i to izgradnji živčane klinike sa 120 kreveta, te središnje kotlovnice sa svima radionicama, koja će biti smještena u blizini sadašnjeg anatomskog zavoda. Ova bi kotlovnica svojom sposobnošću imala zadovoljiti potrebe cielog Medicinskog fakulteta. Kako će se klinike postepeno izgrađivati, tako će se priključivati glavnom vodu kotlovnice.

Živčana klinika, koja se najprije gradi, stajat će oko 20,000.000 Kuna, a kotlovnica s radionicama i praonicom oko 60,000.000 Kuna. Dakle ovi prvi radovi, kojima se pristupa, stajat će oko 100,000.000 Kuna.

Na ovaj će način naš medicinski grad biti preko Vončinine ulice povezan prostranim zemljištem Medicinskog fakulteta na Voćarskoj cesti. Na tom zemljištu predviđena je gradnja đačkog doma i blagovaonice, niz stanbenih zgrada za liečnike, pomoćno osoblje i častne sestre, kojih će biti oko 150. Na taj iztočni obronak možda će doći još nekoji medicinski zavodi.

Naravno da će gradnja medicinskog grada na Šalati trajati više godina. Veličinu ove osnove možemo najbolje uočiti, ako iztaknemo, da bi prema sadašnjim cienama troškovi oko njene izvedbe stajali oko 1.000,000.000 Kuna.

Rad i poslovanje u klinikama Medicinskog fakulteta za vrieme od 10. travnja 1941. do 10. travnja 1942. godine najbolje ilustriraju sliedeće brojke:

1. izvršeno je amb. pregleda i liečenja	104,434
2. liečeno bolestnika, koji su ležali u klinikama	14.045
3. izvršeno većih operacija . . .	5.400
4. izvršeno manjih operacija . .	1.279
5. rentgenski liečeno	4.074
6. rentgenski snimljeno	12.055
7. izvršeno liečenje radijem . . .	1.590
8. ambulantno pregledano reumatičara .	104

Liečnikom, doktorom medicine, mogao je na hrvatskom području do god. 1918. postati samo medicinar, koji je absolvirao na kojem sveučilištu Austrougarske monarhije i promoviran je ondje na čast doktora medicine. Prije početka liečničke prakse u bivšoj Hrvatskoj i Slavoniji, on je morao svoju diplomu nostrificirati prema propisima naredbe zemaljske vlade u Zagrebu br. 7624 od 16. VIII. 1882. i br. 4435 od 23. IX. 1893. Posljednjom je ustrojeno kr. zemaljsko povjerenstvo za priznanje u inozemstvu stečenih doktorskih diploma medicine. Po toj naredbi predsjednik je toga povjerenstva bio rektor zagrebačkoga sveučilišta, odnosno prorektor, a članovi su mu bili kr. zem. vrhovni liečnik, predsjednik kr. zem. zdravstve-

nog vieća i devet stručnjaka između sveučilištnih profesora i liečnika. Glavni mu je bio zadatak, da u konkretnim slučajevima ustanovljuje, da se doktorskom diplomom liečničtva, stečenom u kojem stranom sveučilištu, zadovoljuju znanstveni sveučilištni zahtjevi, kakvi se prema propisima, što vriede u Hrvatskoj i Slavoniji, traže od onoga, koji će u ovim zemljama vršiti liečničku praksu. Ovo je povjerenstvo ukinuto naredbom zemaljske vlade br. 7.250 od 11. X. 1919., a njegove je dužnosti preuzeo profesorski zbor novoosnovanoga medicinskoga fakulteta. Nove odredbe o nostrifikaciji sadrži »Zakon o nostrifikaciji (primanju) diploma sa stranih univerziteta i visokih škola« od 6. VI. 1930. (Služb. nov. 155; LVIII od 11. VI. 1930. i Karlo Podešva: Uredba medicinskih fakulteta sa svim saveznim propisima, Zagreb 1937., str. 34.-41.), koji još i danas vriedi.

Nastavna osnova Medicinskoga fakulteta propisana je na temelju sveučilištnoga zakona od god. 1874. i 1894. i nadopunjena propisima za stroge izpite od 7. VII. 1918. br. 14.303 i od 19. VII. 1921. br. 22.322. Svi su ovi propisi našli svoje mjesto i u novom sveučilištnom zakonu od 12. rujna 1918. Zatim se nastavna osnova zajedno sa sveučilištnim zakonom i t. zv. sveučilištnom uredbom više puta mienjala, a na osnovu ovih izmjena usliedili su i novi propisi t. zv. fakultetske uredbe, koja je također doživjela mnoge izmjene. Sada još vriedi fakultetska uredba od 26. XII. 1936. s izmjenama i dopunama od 12. VI. 1937. i 20. XII. 1938., obavljena na temelju propisa opće sveučilištne uredbe od 11. XII. 1931.

Kako su se u medicinskoj nastavi pokazale potrebnim neke reforme, pokrenuto je ovo pitanje u liečničkim i sveučilištnim krugovima te u mnogim javnim glasilima, na pr.:

K reformi medicinske nastave. Lij. vjes. LXIII, 2, 142-146, Zagreb 1941.
Diskusija na temu: Problemi medicinske nastave. Rad XVII. liječ. Kongresa 1935.
Još koja riječ o reformi medicinske nastave. »Alma Mater Croatica« IV. 8-9, 317-318, Zagreb 1941.
Reforma medicinske nastave u Zagrebu. Lij. vjes. LXIII. 3 200, Zagreb 1941.
Pitanje reforme medicinske nastave. Izvještaj Liječničke komore za god. 1941.
Anketa o novoj uredbi. »Savremeni hrvatski medicinar« I. 2, 33-36; 3, 77-87; 5-6, 161-169; 7-8, 198-201, Zagreb 1937.
PLIVERIĆ Vladimir: Reforma medicinskog studija prema nacrtu fakultetske uredbe zagrebačkog medicinskog fakulteta. Lij. vjes. Stal. glas. br. 9., 1933.
MULLER Oton: Medicinska nastava i liječnička praksa. Lij vjes. Stal. Glas. br. 9., 1933.
BAŠIĆ Marko: Reforma medicinske nastave obzirom na potrebe sela. Lij. vjes. Stal. Glas. br. 9., 1933.
BUBANOVIĆ Fran: Zadaci univerzitetskog studija. »Novosti« Zagreb 21. VII. 1937.
ŠERCER Ante: Predgovor k izdanju uredbe o med. fakultetima i komentarima uredbe od dr. Karla Podešve, Zagreb 1937.
BAZALA Vladimir: Uredba o medicinskim fakultetima. »Lekar« br. 227-28, str. 93-98, 1937.
— Ponovne izmjene u uredbi medicinskih fakulteta. »Alma Mater Croatica« II. 6., 179-181, Zagreb 1939.
— Medicinski studij i uredba o medicinskim fakultetima »Alma Mater Croatica« II. 1., 19-24, Zagreb 1938.
— Važnost povijesti medicine u medicinskoj nastavi. »Alma Mater Croatica« II. 2., 49-56, Zagreb 1938.
— Glas liječnika o problemu medicinske nastave, »Savremeni hrvatski medicinar« I., 5-6, 161-169, Zagreb 1937.
— Opća naredba sveučilišta i reforma medicinske nastave. »Alma Mater Croatica« IV. 7., 258-260, Zagreb 1941.
ŠTAMPAR Andrija: O reformi medicinske nastave. »Alma Mater Croatica« IV. 7., 261-269, Zagreb 1941. i Lij. vjes. LXIII., 1, 28-31, Zagreb 1941.
MIKULIČIĆ Miroslav: O reformi medicinske nastave. »Lekar« br 159., 1934.
ĆEPULIĆ Vladimir: Studij medicine na njemačkim sveučilištima i prijedlozi za studij kod nas. Lij. vjes. LXIV, 10, 349-301, Zagreb 1942.

Na temelju ovih podataka i dosadašnjeg 25-godišnjeg izkustva sastavlja se sada novi propisnik Medicinskog fakulteta s nastavnim planom, a sve u skladu s odredbama zakonske odredbe o Hrvatskom sveučilištu od 23. listopada 1941. broj CCCLIX-1433-Z-1941. Međutim s obzirom na veliki nedostatak liečnika pokazala se je potreba, da se reformira odnosno reducira medicinski studij. Zbog toga je Ministarstvo nastave na priedlog fakultetskog vieća Medicinskog fakulteta propisalo naredbu o uređenju skraćenog naukovanja na medicinskom fakultetu od 30. siečnja 1942. broj 266-Z-1942.

Prema odredbama spomenute naredbe učenje medicine na Medicinskom fakultetu skraćuje se privremeno na 4 godine, i to tako, da će slušači upisivati u svakoj školskoj godini mjesto dva poljeća po tri tromjesečja, a u svakom će tromjesečju morati biti punih 10 sedmica predavanja.

Predkliničko naukovanje obuhvaća pet tromjesečja, a kliničko 7. Ministarstvo nastave propisat će na priedlog fakultetskog vieća nastavni plan i izpitni red za obvezatne predmete i za stroge izpite.

Zakonskom odredbom o Hrvatskom sveučilištu od 23. X. 1941. određeno je, da će na ovom fakultetu biti 28 katedara, čiji će se nazivi propisati propisnikom.

Sada se na ovom fakultetu predaju sliedeći **predmeti:**

1. **Fizika:** pomoćni nastavnik: dr. Marin Katalinić.
2. **Biologija:** nastavnik: prof. dr. Zdravko Lorković, redoviti profesor Veterinarskog fakulteta
3. **Kemija:** nastavnik: red. prof. dr. Ibrahim Ruždić.
4. **Anatomija:** nastavnik: red. prof. dr. Drago Perović.
5. **Histologija:** nastavnik: red. prof. dr. Vjekoslav Duančić; doc.: dr. Ruža Werner.
6. **Fiziologija:** nastavnik: red. prof. dr. Petar Jurišić; doc.: dr. Rikard Hauptfeld.
7. **Bakteriologija:** nastavnik: izv. prof. dr. Vladimir Sertić.
8. **Patološka anatomija:** nastavnik: red. prof. dr. Sergije Saltykow, doc.: dr. Blaženka Marković-Peičić i dr. Mirko Knežević.
9. **Farmakologija:** nastavnik: red. prof. dr. Ivo Ivančević.
10. **Rentgenologija:** nastavnik: red. prof. dr. Silvije Kadrnka, izv. prof. dr. Milan Smokvina.
11. **Radium-terapija:** nastavnik: izv. prof. dr. Juraj Körbler.
12. **Interna medicina:** nastavnik: izv. prof. dr. Mile Budak, izv. prof. dr. Vinko Vuletić, docent: dr. Dinko Sučić, priv. doc. dr. Fran Mihaljević,
13. **Tuberkuloza:** nastavnik: red. prof. dr. Vladimir Ćepulić.
14. **Kirurgija:** nastavnik: red. prof. dr. Julije Budisavljević, izv. prof. dr. Robert Peičić, izv. prof. dr. Danko Riessner, izv. prof. dr. Aleksandar Blašković.
15. **Ortopedija:** nastavnik: red. prof. dr. Božidar Spišić, izv. prof. dr. Aleksandar Manzoni.

16. **Dermatovenerologija:** nastavnik: izv. prof. dr. Srećko Bošnjaković, priv. docent: dr. Šime Čajkovac.

17. **Dječje bolesti:** nastavnik: red. prof. dr. Ernest Mayerhofer.

18. **Otorinolaringologija:** nastavnik: red. prof. dr. Ante Šercer.

19. **Stomatologija:** nastavnik: izv. prof. dr. Ivan Čupar.

20. **Okulistika:** nastavnik: izv. prof. dr. Andrija Španić, docent: dr. Zvonimir Pavišić; priv. docent: dr. Ante Gardilčić.

21. **Ginekologija i obstetricija:** nastavnik: izv. prof. dr. Stjepan Vidaković.

22. **Neurologija:** nastavnik: red. prof. dr. Đuro Vranešić, izv. prof. dr. Radoslav Lopašić, priv. doc. dr. Josip Breitenfeld, priv. doc. dr. Zvonimir Sušić.

23. **Sudbena medicina:** nastavnik: red. prof. dr. Eduard Miloslavić.

24. **Higiena:** red. prof. dr. Josip Rasuhin.

25. **Poviest medicine:** red. prof. dr. Lujo Thaller.

POLJODJELSKO-ŠUMARSKI FAKULTET

Zadaća fakulteta su znanstvena iztraživanja u vezi s hrvatskim poljodjelstvom i šumarstvom te odgoj poljodjelskih i šumarskih stručnjaka s najvišom znanstvenom spremom.

Fakultet se dieli na dva odsjeka: poljodjelski i šumarski. Naukovanje traje 8 poljeća.

Dekanat, šumarski odsjek te zavodi za pedologiju, zavod za poljodjelsku i šum. kemiju, zavod za poljodjelsko i šumarsko strojarstvo i zavod za poljodjelske i šumarske melioracije nalaze se u zgradi Hrvatskog šumarskog družtva u Vukotinovićevoj ul. br. 2, dok ostali zavodi u novim zgradama u Maksimiru, gdje je u izgradnji glavna i završna (četvrta) zgrada. Kada ova bude dovršena, bit će čitav fakultet smješten u Maksimiru.

Fakultet izdaje dva **znanstvena zbornika:** »Poljodjelsku znanstvenu smotru — Revisio scientifica agriculturae«, od koje je do sada izašlo 4 godišta, te »Glasnik za šumske pokuse — Annales pro experimentis foresticis«, od kojega je do sada izašlo 8 knjiga.

Na fakultetu postoje ove **katedre** i njihovi **nastavnici:**

a) Samo za poljodjelski odsjek:

1. **Poljodjelska mikrobiologija** (izpražnjeno, privremeno predaje sveuč. asistent dr. ing. Artur Starc).
2. **Proizvodnja bilja** (red. sveč. prof. dr. Pavao Kvakan),
3. **Genetika i oplemenjivanje bilja** (red. sveuč. prof.dr. ing. Alois Tavčar).
4. **Hranitba bilja sa mehaničkom obradbom tla** (red. sveuč. prof. dr. ing. Mihovil Gračanin).
5. **Voćarstvo, vinogradarstvo i povrćarstvo** s preradbom voća, vinarstvom i vrtljarstvom (sveuč. doc. dr. ing. Nikola Šerman; mjesto predavača iz povrćarstva i vrtljarstva izpražnjeno).
6. **Poljodjelska tehnologija** (red. sveuč. prof. dr. ing. Viktor Koudelka).
7. **Uzgoj domaćih i drugih poljodjelskih životinja** (s anatomijom, fiziologijom i hranitbom domaćih životinja, svilarstvom, pčelarstvom i ribarstvom) — (red. sveuč. prof. dr. ing. Albert Ogrizek; izv. prof. dr. ing. Ivan Šmalcelj za hranitbu; honorarni nastavnici dr. ing. Pius Pavlinić za sitne grane stočarstva, prof. J. Plančić za ribarstvo i ing. Füllepp za pčelarstvo).
8. **Mljekarstvo i planinsko gospodarstvo** (red. sveuč. prof. dr. ing. Stjepan Filipović).
9. **Poljodjelsko gospodarstvo sa knjigovodstvom, zadrugarstvom i agrarnom politikom** (izv. sveuč. prof. dr. ing. Stjepan Poštić).

b) samo za šumarski odsjek:

10. **Dendrologija i biljna sociologija** (sveuč. doc. dr. ing. Milan Anić).
11. **Uzgoj šuma** (red. sveuč. prof. dr. ing. Andrija Petračić),
12. **Upotreba šuma** s tehnologijom drveta, šumskom industrijom i trgovinom (izpražnjeno, privremeno predaje sveuč. asistent dr. ing. Ivo Horvat).
13. **Zaštita i uprava šuma** sa šumsko-gospodarskom politikom (red. sveuč. prof. dr. ing. Josip Balen),
14. **Dendrometrija** (red. sveuč. prof. dr. ing. Antun Levaković),
15. **Uređivanje šuma** sa procjenom vriednosti šuma (izpražnjeno, privremeno predaje sveuč. asistent dr. ing. Milenko Plavšić).
16. **Šumarska geodezija** (izv. sveuč. prof. dr. ing. Nikola Neidhardt).
17. **Gradnja šumskih prometnih sredstava** s tehničkom mehanikom (red. sveuč. prof. ing. Stanko Flögl).

c) zajednički za oba odsjeka:

18. **Poljodjelska i šumarska kemija** (anorganska, organska i analitička kemija, biokemija, šumarska kemijska tehnologija) — (katedra izpražnjena, predaje honorirani nastavnik dr. Marko Mohaček).
19. **Pedologija** (red. sveuč. prof. dr. ing. Mihovil Gračanin),
20. **Botanika** (red. sveuč. prof. dr. Ivo Pevalek).
21. **Fitopatologija** poljodjelska i šumarska s anatomijom drvlja (red. sveuč. prof. dr. ing. Vladimir Škorić),
22. **Poljodjelska i šumarska entomologija** (s uvodom u zoologiju i sa šumarskom zoologijom) — (red. sveuč. prof. dr. Miroslav Hirtz).
23. **Poljodjelske i šumarske melioracije** (poljodjelske melioracije, odvodnja šuma i uređivanje bujica) — red. sveuč. prof. ing. Viktor Setinski).
24. **Poljodjelsko i šumarsko strojarstvo** sa elektrotehnikom (red. sveuč. prof. ing. Raimond Fantoni).

Izvan katedara predaju se na poljodjelsko-šumarskom fakultetu ovi predmeti:

Viša matematika (red. sveuč. prof. Mudrosl. fak. dr. Rudolf Cesarec);

Počela opisnog mjerstva (red. prof. Tehn. fakul. u m. Juraj Božičević);

Poljodjelsko i šumarsko zgradarstvo (honorirani nastavnik ing. Z. Crnokrak);

Geologija i petrografija (honorirani nastavnik dr. Franjo Šuklje);

Meteorologija i klimatologija (red. prof. Mudr. fak. dr. Stjepan Škreb);

Nacionalna ekonomija s financialnom znanošću (izv. prof. Pravnog fakul. dr. Valdemar Lunaček);

Počela upravnog, privatnog, trgovačkog i radnog prava (honor. nastavnik dr. Franjo Žilić);

Poljodjelska statistika (nepopunjeno);

Sociologija sela (nepopunjeno);

Veterinarstvo (red. prof. Veterin. fakul. dr. Andrija Hupbauer);

Lovno gospodarstvo (red. sveuč. prof. dr. ing. Josip Balen).

Za pojačanje nastave i znanstvenog rada postoje u Poljodjelsko-šumarskom fakultetu ove znanstveno-nastavne **ustanove (zavodi):**

1. **Zavod za poljodjelsku i šumarsku kemiju.** Nadstojnik dr. M. Mohaček, asist. ing. V. Matovinović, demonstr. V. Deželić.
2. **Zavod za poljodjelsku mikrobiologiju.** Mjesto nadstojnika izpražnjeno. Privremeno vodi prof. dr. ing. V. Škorić. Asist. ing. B. Govorčin.
3. **Zavod za pedologiju.** Nadstojnik prof. dr. ing. M. Gračanin, asistenti ing. Jelena Verlić i dr. ing. A. Starc.
4. **Zavod za botaniku.** Nadst. dr. I. Pevalek, asistenti dr. S. Urban i prof. A. Jurilj.
5. **Zavod za fitopatologiju.** Nadst. prof. dr. ing. V. Škorić, asistenti: ing. Z. Špoljarić i ing. J. Kišpatić.
6. **Zavod za poljodjelsku i šumarsku entomologiju.** Nadst. prof. dr. M. Hirtz, asist. ing. A. Kurir, demonstr. L. Schmid.

7. **Zavod za proizvodnju bilja.** Nadst. prof. dr. P. Kvakan, asist. ing. P. Bukovac i ing. B. Korica.
8. **Zavod za hranitbu bilja.** Nadst. prof. dr. ing. M. Gračanin, asist. ing. Đ. Janeković.
9. **Zavod za oplemenjivanje bilja i genetiku.** Nadst. prof. dr. ing. A. Tavčar, asist. ing. N. Makek.
10. **Zavod za voćarstvo i vinogradarstvo** s posebnim odjelom za vrtljarstvo i povrćarstvo. Nadst. doc. dr. ing. N. Šerman, gosp. pristav ing. S. Dražić.
11. **Zavod za poljodjelsku tehnologiju.** Nadst. prof. dr. ing. V. Koudelka, asist. ing. F. Fischer i ing. V. Miličić,
12. **Zavod za uzgoj domaćih i drugih poljodjelskih životinja** s posebnim odjelom za anatomiju i fiziologiju domaćih životinja. Nadst. prof. dr. ing. A. Ogrizek, asistenti ing. I. Milašinović i ing. R. Vukina.
13. **Zavod za hranitbu domaćih životinja.** Nadst. prof. dr. ing. I. Šmalcelj.
14. **Zavod za mljekarstvo i planinsko gospodarstvo.** Nadst. prof. dr. ing. S. Filipović,
15. **Zavod za poljodjelsko gospodarstvo.** Nadst. prof. dr. ing. S. Poštić.
16. **Zavod za poljodjelsko i šumarsko strojarstvo.** Nadst. prof. ing. R. Fantoni, asist. ing. S. Kovačić,
17. **Zavod za poljodjelske i šumarske melioracije.** Nadst. prof. ing. V. Setinski, asist. ing. B. Ekl,
18. **Zavod za dendrologiju i biljnu sociologiju.** Nadst. doc. dr. ing. M. Anić.
19. **Zavod za uporabu šuma.** Mjesto nadstojnika izpražnjeno, privremeno vodi prof. dr. ing. A. Petračić. Asist. dr. ing. I. Horvat.
20. **Zavod za ugoj šuma.** Nadst. prof. dr. ing. A. Petračić,
21. **Zavod za dendrometriju.** Nadst. prof. dr. ing. A. Levaković, asist. ing. R. Cividini.
22. **Zavod za uređivanje šuma.** Mjesto nadstojnika izpražnjeno, privremeno vodi prof. dr. ing. A. Levaković. Asist. dr. ing. M. Plavšić.
23. **Zavod za zaštitu i upravu šuma.** Nadst. prof. dr. ing. J. Balen.
24. **Zavod za šumarsku geodeziju.** Nadst. prof. dr. ing. N. Neidhardt, asist. ing. Z. Tomašegović.
25. **Zavod za gradnju šumskih prometnih sredstava.** Nadst. prof. ing. S. Flögl, asist. ing. N. Lovrić.
26. **Središnji zavod za šumarska iztraživanja.** Nadst. prof. dr. ing. A. Levaković, članovi upravnog vieća su nadstojnici ostalih fakultetskih, a napose šumarskih zavoda.
27. **Središnji zavod za poljodjelska iztraživanja** (u osnutku).

Za poljodjelske i šumske znanstvene pokuse te za paktične vježbe sa slušačima Poljodjelsko-šumarski fakultet posjeduje uzorno gospodarsko dobro **Maksimir.**

Dobro je došlo u posjed fakulteta susretljivošću i uviđavnošću pokojnog hrvatskog metropolite nadbiskupa dra Antuna Bauera. Na dobru se nalaze pokušališta pojedinih fakultetskih znanstvenih zavoda, a izgrađuje se i čitav fakultet.

Ukupna površina dobra iznosi oko 1260 jutara. Od toga 550 k. j. ili 43,5 posto poljodjelskih, 685 k. j. ili 54,3 posto šumskih te 26 jutara ili 2,2 posto ostalih površina.

Posjed se sastoji od tri odieljena diela: »Maksimir« u neposrednoj blizini Zagreba u površini od 638 jut. većim dielom šuma i oranica, »Šašinovec« oko 10 km od Sesveta u površini od 583 jutra šuma i livada te »Jazbina« vinogradarsko-voćarski objekt u površini od 38 jutara u obćini Remete.

Fakultetskim dobrom upravlja poseban kuratorij. Pročelnik je prof. dr. ing. Gračanin, a članovi kuratorija su: prof. dr. ing. A. Petračić i prof. dr. ing. A. Ogrizek. Ravnatelj dobra je ing. S. Skoko, pristav ing. L. Hanžek.

TEHNIČKI FAKULTET

Tehnička visoka škola, a kasnije Tehnički fakultet smještena je odmah u početku u zgradu ženske stručne škole, u dio obrtne (obje zgrade na Trgu II. br. 12) te kasnije u zgradu Kemijskog laboratorija (Marulićev trg 20), a Mineraložko-geoložki zavod u Kršnjavoga ulici broj 25 (kuća zaklade dr. Jurja Žerjavića) sve redom zgrade drugih ustanova i građene za druge svrhe. Dakle u te zgrade smješten je Tehnički fakultet privremeno. Uprava bivše Tehničke visoke škole a kasnije Tehničkog fakulteta živo nastoji, da dođe do gradnje zgrada, u koje bi se definitivno smjestio Tehnički fakultet i koje bi odgovarale njegovim potrebama. U tu svrhu trebalo je najprije osigurati zemljište i namaknuti potrebne navjere te izraditi nacrte. Zemljište je dala općina grada Zagreba na tako zvanoj Ciglani iza zgrade srednjih škola, a nacrte je izradio profesor Ehrlich, no navjeru je uspjelo osigurati tek godine 1938. Ministarstvo prosvjete naime, ovlašteno financialnim zakonom za g. 1937./38., sklopilo je zajam od 25 milijuna dinara za podizanje novih zgrada zagrebačkog sveučilišta, od koje je svote odpalo na Tehnički fakultet oko 19 milijuna. Tom svotom izgrađena je prema posve novim nacrtima I. (pročelna) zgrada Tehničkog fakulteta u produljenoj Kačićevoj ulici broj 26. U tu zgradu uselili su mjeseca rujna god. 1940. odjeli arhitektonski, građevni i geodetski kao i novoosnovani rudarski odjel. Godine 1941. pristupilo se izgradnji laboratorijske zgrade troškom od 6 milijuna Kuna, koja je dogotovljena, te su u nju mjeseca rujna 1942. uselili neki zavodi Tehničkog fakulteta. U godini 1941. dogotovljeni su nacrti za II. zgradu, u koju bi uglavnom došao strojarski odjel, te se odmah pristupilo gradnji, koja sporo napreduje radi obćih prilika, koje vladaju u svietu, a osobito zbog nestašice tvoriva. Izrađeni su nacrti za III. zgradu, u koju bi došao kemijski i pretežno rudarski odjel.

Na Tehničkom fakultetu postoje ovi odjeli: I. arhitektonski, II. građevinski, III. kulturno-tehnički i geodetski, IV. strojarski s tri smjera i to: strojograđevni, elektrotehnički i brodograđevni, V. kemijski i VI. rudarsko-metaluržki odsjek s 2 smjera, i to rudarski i metaluržki. Osnovat će se prema potrebi i novi odjeli (na pr. zrakoplovni i t. d.). Zakonom o Hrvatskom sveučilištu od 25. listopada 1941. ustanovljeno je, da Tehnički fakultet ima 46 katedara. Na temelju zakonske odredbe o dozvoli prielaza na Hrvatsko sveučilište i visoke škole prešao je na Tehnički fakultet velik broj đaka s beogradskog i ljubljanskog tehničkog fakulteta.

Na Tehničkom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu postoje ove katedre sa zavodima (laboratorijima, seminarima, kabinetima i sl.).

a) Obće katedre za sve odjele ili više njih:

1. **Katedra za matematiku** i Zavod za primienjenu matematiku. Redoviti profesor: dr. Željko Marković, za matematiku. Asistenti: Jovan Novković i dr. ing. Boris Apsen. Pomoćni nastavnik: dr. Boris Apsen, za matematiku za arhitekte i kemičare te numeričko računanje.
2. **Katedra za opisno mjerstvo** i Kabinet za opisno mjerstvo i perspektivu. Izvanredni profesor: dr. Vilim Nitsche, za opisno mjerstvo. Asistenti: prof. dr. Vilim Nitsche i ing. Josip Stiplošek.
3. **Katedra za fiziku** i Zavod za fiziku. Nepopunjeno.

4. **Katedra za mehaniku** i Zavod za primienjenu mehaniku. Redoviti profesor: dr. Milivoj Prejac za mehaniku I., II. i III. (hidraulika). Asistent: ing. Aleksandar Fetisov.

5. **Katedra za čvrstoću i elastičnost** i Zavod za izpitivanje gradiva. Redoviti profesor: dr. ing. Konstantin Čališev, za nauku o čvrstoći i izpitivanje građe. Asistenti: ing. Gašpar Kani i Otokar Kohout. Pomoćni nastavnik: izvanredni profesor dr. ing. Rajko Kušević za mehaniku građevnu I. i II. za arhitekte. Pomoćni nastavnik: dr. ing. Vladimir Juranović za građevnu mehaniku III. za arhitekte.

b) na arhitektonskom odjelu (I.)

6. **Katedra za građevne konstrukcije** i Zavod za građevne konstrukcije. Redoviti profesor: ing. Zvonimir Vrkljan, za građevne konstrukcije. Asistenti: ing. Rudolf Kunst i ing. Valdemar Balley. Pomoćni nastavnik: ing. Milan Viličić za građevne instalacije.

7. **Katedra za arhitektonske oblike** i a) Kabinet za arh. oblike, b) Kabinet za tehničko risanje. Izvanredni profesor: ing. Juraj Denzler, za arhitektonske oblike. Asistent: Nepopunjeno. Pomoćni nastavnik: prof. dr. Petar Knoll za poviest umjetnosti II. i nauku o arhitekturi. Asistent: ing. Andre Mohorovičić. Ugovorni sveučilištni učitelj vještina: akadem. arh. Mladen Kauzlarić, za prostoručno crtanje i tehničko crtanje. Pomoćni nastavnik: red. profesor umjetničke akademije, akademski slikar Vladimir Kirin, za perspektivno crtanje. Pomoćni nastavnik: izvanredni profesor Visoke pedagožke škole, akademski kipar ing. Frane Cota, za modeliranje.

8. **Katedra za osnivanje građevina** i a) Kabinet za osnivanje zgrada i b) Zavod za gospodarsko i industrijsko graditeljstvo. Redoviti profesor: nepopunjeno, za osnivanje zgrada. Asistent: ing. Milovan Kovačević. Suplent: ing. Zvonimir Pavešić, za gospodarsko i industrijsko graditeljstvo. Pomoćni nastavnik: ing. Vladimir Potočnjak, za izvađanje gradnja.

9. **Katedra za arhitektonske kompozicije** i Kabinet za arh. kompozicije. Sveučilištni docent: ing. Alfred Albini za arhitektonske kompozicije i arhitekturu najnovijeg vieka. Asistent: ing. Ivan Vitić. Ugovorni sveučilištni učitelj vještina: arh. Mladen Kauzlarić, za interieur.

10. **Katedra za urbanizam** i Kabinet za urbanizam. Sveučilištni docent: ing. Velimir Jamnicky, za urbanizam i čuvanje građevnih spomenika. Asistent: ing. Krunoslav Jurišić.

c) na građevnom odjelu (II.)

11. **Katedra za armirani beton** i Kabinet za armirani beton. Pomoćni nastavnik: dr. ing. Vladimir Juranović, za armirani beton i enciklopediju mostova.

12. **Katedra za mostogradnje** i Kabinet za mostogradnje. Redoviti profesor: nepopunjeno, za uvod u mostogradnje, drvene mostove i masivne mostove. Asistent: Nepopunjeno.

13. **Katedra za statiku i čelične građevine** i Zavod za čelične konstrukcije. Izvanredni profesor: dr. ing. Rajko Kušević, za višu građevnu statiku, čelične konstrukcije zgrada, čelične mostove. Asistent: ing. Marijan Ivančić.

14. **Katedra za željeznice i tunele** i Zavod za zemljane radove i tunele. Redoviti profesor: ing. Ivo Polteti-Kopešić, za osnivanje i gradnju željeznica I. i osnivanje i gradnju tunela. Asistent: ing. Miroslav Čabrian.

15. **Katedra za željeznice II. i puteve** i Zavod za osnivanje i građenje željeznica i puteva. Redoviti profesor: ing. Ljubomir Peterčić, za osnivanje i gradnju željeznica II. Asistent: ing. Dragutin Adam. Suplent: ing. Juraj Zagoda, za osnivanje i gradnju puteva i ulica.

16. **Katedra za vodogradnje** I. i Zavod za hidrotehniku. Pomoćni nastavnik: ing. Krešimir Gjurašin, za primienjenu hidrotehniku, regulaciju vodotoka i plovne putove. Asistent: ing. Vladimir Domes.

17. **Katedra za vodogradnje II.** i Zavod za geotehniku. Redoviti profesor: nepopunjeno, za temeljenje i vodne snage. Asistent: ing. Stjepan Szavits-Nossan. Pomoćni nastavnik: ing. Milivoj Petrik za vodovode i kanalizacije i inženjersko građevinstvo. Pomoćni nastavnik: ing. Stjepan Szavits-Nossan, za industrijsku hidrotehniku.

d) na geodetskom odjelu (III.)

aa) geodetski smjer, bb) kulturno tehnički smjer

18. **Katedra za geodeziju** i Geodetski zavod. Redoviti profesor: ing. Stjepan Horvat, za geodeziju i geodetsko računanje. Asistent: ing. Slavko Maracol. Pomoćni nastavnik: ing. Slavko Macarol, za geodeziju za arhitekte i strojare.

19. **Katedra za primienjenu geodeziju** i a) Zavod za agrarne operacije, b) Zavod za fotogrametrijsko snimanje. Pomoćni nastavnik: ing. Nikola Čubranić, za izmjeru države. Pomoćni nastavnik: ing. Slavko Macarol, za izmjeru i uređenje gradova i tlocrtno risanje. Nastavnik: Nepopunjeno, za fotogrametriju. Pomoćni nastavnik: pukovnik Ivan Jagnić, za topografsko crtanje i topografsku izmjeru, te reprodukciju karata. Suplent: ing. Rene Golubović, za agrarne operacije.

20. **Katedra za višu geodeziju** i Astronomski zavod. Ugovorni redoviti profesor: Nikolaj Abakumov, za sfernu astronomiju, primienjenu astronomiju i višu geodeziju. Asistent: prof. Leo Randić.

e) na strojarskom odjelu (IV.)

aa) strojarski smjer.

21. **Katedra za mehaničku tehnologiju** i Zavod za mehaničku tehnologiju, b) Zavod za mlinarstvo. Redoviti profesor: ing. Artemije Šahnazarov, za mehaničku tehnologiju, obradbu materiala i radne strojeve. Asistenti: ing. Josip Hribar i Petar Butković. Pomoćni nastavnik: ing. Vladimir Šrepl, za mlinarstvo. Pomoćni nastavnik: redoviti profesor Poljodjelsko-šumarskog fakulteta ing. Rajmund Fantoni, za poljodjelske strojeve. Pomoćni nastavnik: ing. Alfred Heim, za upravu i pogon tvornica.

22. **Katedra za tehniku predenja i tkanja** i Zavod za tehniku predenja i tkanja. Nepopunjeno.

23. **Katedra za strojevne dielove** i Zavod za konstrukcije strojevnih dielova. Redoviti profesor: ing. Josip Boncelj, za konstrukcije strojevnih dielova, prenosila i dizala i građevno strojarstvo. Asistenti: prof. Vasilije Ksjunin, ing. Donat Math i v. d. Josip Bencarić.

24. **Katedra za toplotu i toplinske naprave** i Zavod za tehniku hlađenja. Redoviti profesor: dr. ing. Franjo Bošnjaković, za nauku o toplini, teoriju parnih strojeva, kompresore i enciklopediju strojarstva. Asistent: ing. Milan Viličić.

25. **Katedra za toplinske strojeve** i Zavod za toplinske strojeve. Redoviti profesor: ing. Josip Müller, za gradnju parnih strojeva. Asistenti: ing. Stanko Bielen. Pomoćni nastavnik: redoviti profesor Tehničkog fakulteta ing. Josip Müller za parne turbine i razhladne strojeve. Ugovorni redoviti profesor: ing. Marijan Smojver, za lokomotive.

26. **Katedra za strojeve i vodne snage** i Zavod za tehniku strujanja. Pomoćni nastavnik: ing. Dragutin Horvat, za hidrauličke strojeve.

27. **Katedra za zrakoplovstvo** i a) Zavod za automobilizam i motorizaciju i b) Zavod za zrakoplovstvo. Pomoćni nastavnik: ing. Dragutin Horvat za aerodinamiku. Pomoćni nastavnik: zrakoplovni dopukovnik Rudolf Fizir, za gradnju zrakoplova. Asistent: Nepopunjeno. Pomoćni nastavnik: zrakoplovni bojnik ing. Dragutin Krpan, za gradnju motora, tehnologiju brzih eksplozivnih motora.

bb) elektrotehnički smjer:

28. **Katedra za osnove elektrotehnike** i Laboratorij za osnove elektrotehnike i električka mjerenja. Redoviti profesor: dr. Josip Lončar, za osnove elektrotehnike i električka mjerenja. Asistent: v. d. Milan Moravec.

29. **Katedra za tehničke strojeve i transformatore** i Zavod za elektrotehniku. Pomoćni nastavnik: ing. Antun Dolenc, za električne strojeve i transformatore i vježbe u elektrotehničkom laboratoriju. Asistent: ing. Viktor Pinter.

30. **Katedra za električne uređaje** i Zavod za visoki napon. Redoviti profesor: nepopunjeno, za električne centrale, prienos električne energije i prolazne pojave u električnim napravama. Asistent: nepopunjeno. Pomoćni nastavnik: redoviti profesor Poljodjelsko-šumarskog fakulteta ing. Rajmund Fantoni, za elektrotehniku za građevinare.

31. **Katedra za slabu struju** i Laboratorij za slabu struju. Pomoćni nastavnik: ing. Mladen Hegedušić, za slabu struju I. Pomoćni nastavnik: ing. Mirko Soukup, za slabu struju II.

cc) za brodarski smjer:

32. **Katedra za teoriju broda** i Strojarski laboratorij. Redoviti profesor: ing. Leopold Sorta, za brodske linije, iztisninu i stabilitet broda, odpor i pogon broda, čvrstoću broda i vježbe u strojarskom laboratoriju. Asistent ing. Vladimir Muljević. Pomoćni nastavnik: redoviti profesor ing. Leopold Sorta, za brodske kotlove i pomoćne strojeve.

33. **Katedra za brodogradnju** i Zavod za brodogradnju. Redoviti profesor ing. Đuro Stipetić, za elemente broda, osnivanje broda i brodogradilišta. Asistent: ing. Aleksandar Skibin.

f) na kemijskom odjelu (V.)

34. **Katedra za anorgansku kemiju** i Zavod za anorgansku i analitičku kemiju. Izvanredni profesor: dr. Zvonimir Pinterović, za anorgansku i analitičku kemiju. Asistenti: dr. Vjera Krajovan, ing. Marija Ogrizek i ing. Mirko Mirnik. Sveučilištni docent: ing. Miroslav Karschulin, za kemiju za rudare, specialne metode analitičke kemije i teoriju kemijske valencije.

35. **Katedra za organsku kemiju** i Zavod za organsku kemiju. Izvanredni profesor: dr. ing. Vladimir Prelog, za organsku kemiju. Sveučilištni docent: ing. Rativoj Seiwert, za organsku kemiju.

36. **Katedra za fizikalnu kemiju** i Zavod za fizikalnu kemiju. Redoviti profesor: dr. Ivan Plotnikov, za eksperimentalnu fiziku i obću fizikalnu kemiju. Asistenti: dr. Ljudevit Šplait i ing. Karlo Schulz. Sveučilištni docent: dr. Karlo Weber, za specialnu fizikalnu kemiju.

37. **Katedra za anorgansku kemijsku tehnologiju** i Zavod za anor. kemijsku tehnologiju. Suplent: dr. Rikard Podhorsky, za anorgansku kemijsku tehnologiju i kemijsko tehnoložko računanje. Asistenti: dr. ing. Rikard Podhorsky i ing. Petar Sabioncello.

38. **Katedra za organsku kemijsku tehnologiju** i Zavod za organsku kemijsku tehnologiju. Izvanredni profesor: dr. ing. Matija Krajčinović, za organsku kemijsku tehnologiju III. IV., seminar iz organske kem. tehnologije III. i IV. i kemiju živežnih namirnica. Asistenti: ing. Jurij Zaljesov i ing. Vjera Stržić. Pomoćni nastavnik: redoviti profesor Poljodjelsko-šumarskog fakulteta dr. ing. Viktor Koudelka. Pomoćni nastavnik: izvanredni profesor Poljodjelskog šumarskog fakulteta u m. dr. Ljudevit Gutschy, za tehničku mikrobiologiju. Pomoćni nastavnik: redoviti profesor Mudroslovnog fakulteta dr. Ivo Horvat, za tehničku botaniku i mikroskopiju.

g) na rudarskom odjelu (VI.)

aa) rudarski smjer

39. **Katedra za mineralogiju i petrografiju** i Zavod za mineralogiju. Sveučilištni docent: dr. Miroslav Tajder, za mineralogiju i kristalografiju, inženjersku geologiju, mineralogiju i petrografiju za arhitekte i kemičare. Asistent: prof. Dušan Bogojević, srednjoškolski nastavnik, pridieljen, i ing. Ivan Jurković.

40. **Katedra za geologiju i nauku o rudištima** i Zavod za geologiju. Redoviti profesor: dr. ing. Ivo Turina, za geologiju, paleontologiju, i geologiju rudišta (ugljena, nafte i soli).

41. **Katedra za rudarstvo** i Zavod za rudarstvo. Suplent: dr. ing. Josip Baturić za rudarstvo. Pomoćni nastavnik ing. Aleksandar Mikolji, za rudarsko gospodarstvo i sprečavanje nezgoda. Pomoćni nastavnik: ing. Nikola Belančić, za uvod u rudarstvo.

42. **Katedra za rudarska mjerenja** i Zavod za rudarska mjerenja i geofizička iztraživanja. Izvanredni profesor: dr. ing. Josip Baturić, za bušenje u dubinu, rudarska mjerenja, geofiziku i jamomjersko crtanje. Asistent: ing. Joža Sedlar.

43. **Katedra za rudarsko strojarstvo** i Zavod za rudarsko strojarstvo. Ugovorni redoviti profesor: dr. ing. Jaroslav Havliček, za strojarstvo I. (obće) i strojarstvo II. (specialno za rudare). Asistent: ing. Rudolf Schramm.

44. **Katedra za oplemenjivanje ruda** i Zavod za pripremu i mehaničko oplemenjivanje. Izvanredni profesor: dr. ing. Josip Baturić, za pripremu i mehaničko oplemenjivanje ruda. Asistent: ing. Samo Čermelj.

bb) talionički smjer:

45. **Katedra za metalurgiju.** Nepopunjeno.

46. **Katedra za metaluržke peći.** Nepopunjeno.

POSEBNI PREDMETI:

Pomoćni nastavnik: redoviti profesor Hrvatske ekonomsko-komercialne škole dr. Milan Ivšić, za narodno gospodarstvo i agrarnu politiku.

Pomoćni nastavnik: dr. Franjo Žilić, za uvod u pravne nauke.

Pomoćni nastavnici za posebne predmete i to: a) fotografiju, b) obće poljodjelstvo, c) rudarsko pravo, d) rudarsko gospodarstvo i e) sprečavanje nezgoda, nisu još imenovani.

VETERINARSKI FAKULTET

Veterinarski je fakultet smješten u početku u neprikladne i premalene prostorije na Savskoj cesti. Stoga je za stalnu izgradnju fakulteta izabrano novo zemljište u Heinzelovoj ulici, gdje je god. 1940. i dovršena prva glavna zgrada. Tek izgradnjom ove zgrade mogli su se osnovati i neki novi fakultetski zavodi i dolično je smjestiti neki postojeći. Daljnja izgradnja postepeno napreduje.

Na Veterinarskom fakultetu postoji sada 14 zavoda, 4 klinike i 3 seminara. Sada fakultet ima 23 stalna nastavnika. Osim redovite nastave fakultetske ustanove vrše znanstvena iztraživanja na svim područjima veterinarske znanosti.

U razdoblju 1919.—1942. u svemu je bilo na fakultetu 13.192 slušača, od toga diplomiralo je 756, a promovirano je na čast doktora veterinarske medicine 167 diplomiranih veterinara.

O poviesti Veterinarskog fakulteta obširnije vidi u članku: E. Podaupsky: Veterinarski fakultet Universiteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu (Jug. vet. gl. 1931.) i u članku L. Bosnić: Kratak osvrt na poviest, razvoj i rad Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. (Veterinar 1939.)

Nastava i izpiti na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu vrše se danas po propisima Uredbe Veterinarskog fakulteta izdane god. 1936. Ova uredba je djelomice izmienjena dva puta, i to 1938. i 1939.

Prema toj uredbi postoji na Veterinarskom fakultetu 17 katedara s 38 glavnih i obvezatnih predmeta i 11 sporednih predmeta.

Nastava traje 5 godina (10 poljeća). Izpiti su diplomski i strogi (rigorozi). Diplomski izpiti polažu se u pet izpitnih supina, i to pojedinačno za svaki predmet. Izpitni rokovi su u listopadu, prosincu, veljači, ožujku i lipnju. Kandidat, koji je položio sve diplomske izpite, dobiva naslov veterinara. Tko želi postići naslov doktora veterinarske medicine, mora napisati doktorsku disertaciju i položiti strogi izpit iz tri predmeta.

Diplome stečene na inozemnim veterinarskim fakultetima odn. visokim školama nostrificiraju se po zakonu o nostrifikaciji diploma od g. 1930. Prema propisima ovoga zakona može fakultetsko vieće nostrificirati diplomu bez naknadnih izpita, odnosno može, ukoliko je nastavni program odnosnog fakulteta ili visoke škole drukčiji, propisati dopunske izpite i radove.

Fakultet izrađuje novi propisnik, koji će sadržavati propise o nastavi i izpitima.

Prema nacrtu toga propisnika fakultet ima 22 katedre sa 47 predmeta. Broj katedara je povećan, jer su to zahtievali nastavni, znanstveni i stručni obziri. Uz to će na fakultetu postojati 19 zavoda, 5 klinika, 1 seminar i 5 drugih ustanova.

Fakultet razpolaže svojim novim dobrom »Srednjak«, koje se nastoji što bolje urediti za potrebe fakulteta. Veterinarski fakultet živo surađuje na osnivanju veterinarskih postaja za liečenje životinja.

Sada ima Veterinarski fakultet ove **katedre:**

1. **Katedra za osnovne prirodne nauke:** a) zoologija (biologija) za veterinarsku medicinu; dr. Zdravko Lorković, red. prof., b) fizika za veterinarsku medicinu; dr. Božo Metzger, docent. c) kemija za veterinarsku medicinu: dr. Adolf Režek, izv. prof. d) botanika za veterinarsku medicinu: dr. Stjepan Horvatić, red. prof.
2. **Katedra za enciklopediju poljoprirada sa stočarstvom:** a) obće i specialno stočarstvo: dr. Dragan Ilančić, izv. prof. b) stočna higiena, hranjenje stoke i planinsko gospodarstvo: dr. Dragan Ilančić, izv. prof. c) enciklopedija poljoprirada sa zadrugarstvom i osiguranje stoke: dr. ing. Eduard Babić (za enciklopediju poljoprirada); Dragutin Pozajić, (za zadrugarstvo i osiguranje stoke).
3. **Katedra za anatomiju s patologijom:** a) sistematska i topografska anatomija: Jaroslav Sakarž, red. prof., i dr. Tomislav Ciliga, docent; b) patoložka anatomija i patoložka histologija: dr. Ljudevit Jurak, red. prof.; za patoložku anatomiju zaraznih bolesti domaćih životinja — docent: dr. Mijo Martinčić, c) patoložka fiziologija: dr. Stjepan Rapić, docent (pomoćni nastavnik za taj predmet).
4. **Katedra za histologiju sa patologijom i embriologijom:** dr. Teodor Varićak.
5. **Katedra za fiziologiju s patologijom:** dr. Stjepan Rapić, docent (pomoćni nastavnik za taj predmet).
6. **Katedra za parasitologiju:** dr. Ivo Babić, red. prof. i dr. Davor Mikačić, doc.
7. **Katedra za farmakologiju:** a) farmakologija, b) toksilogija i c) nauka o receptiranju: dr. Rudolf Ganslmayer, red. profesor.
8. **Katedra za mikrobiologiju i higienu:** a) mikrobiologija, b) serologija s imunologijom (obćom i specialnom), c) nauka o dezinfekciji (obća i specialna): dr. Franjo Mlinac, izv. profesor.
9. **Katedra za rentgenologiju i fizikalnu terapiju:** dr. Stjepan Rapić, docent.
10. **Katedra za internu kliničku propedeutiku:** dr. Aleksandar Sutlić, izv. profesor.
11. **Katedra za patologiju i terapiju unutrašnjih bolesti ungulata i karnivora:** dr. Lovro Bosnić, red. profesor.
12. **Katedra za nauku o zarazama:** klinička patologija, terapija i specialna profilaksa zaraznih bolesti: dr. Andrija Hupbauer, red. prof.
13. **Katedra za kirurgiju s oftalmologijom i onihologijom:** a) kiružka propedeutika: dr. Nevesin Andrašić, asistent (pomoćni nastavnik za taj predmet); — b) obća i specialna kirurgija i oftalmologija, c) onihologija: dr. Oto Köster, red. prof.; d) nauka o operacijama i povojima: dr. Nevesin Andrašić, asist. (pomoćni nastavnik za taj predmet).
14. **Katedra za veterinarsko porodiljstvo i specialnu patologiju i terapiju porodilja i sisančadi:** a) veterinarsko porodiljstvo i specialna katologija i terapija porodilja i sisančadi: dr. Božidar Oklješa, red. prof.; b) klinička patologija i terapija unutrašnjih bolesti preživača, svinja, peradi i kunića: dr. Milan Šlezić, izv. prof.
15. **Katedra za biologiju i patologiju pčela i svilaca:** a) biologija i patologija pčela i svilaca, b) biologija i patologija riba, raka i školjki: dr. Ivo Tomašec, izv. prof.
16. **Katedra za higienu animalnih proizvoda za ljudsku hranu:** (predaje red. prof. dr. Šimun Debelić, koji je imenovan državnim podtajnikom u Ministarstvu narodnog gospodarstva za vrieme od jedne godine dana). a) higiena mesa i mesnih proizvoda, b) pregled peradi, divljači, riba, raka i školjki: Jaroslav Sakarž, red. prof. (pomoćni nastavnik za taj predmet, za vrieme odsutnosti dra Šimuna Debelića, red. prof. Veterinarskog fakulteta). c) higiena mlieka i mliečnih proizvoda, d) tržni nadzor živežnih namirnica biljnog i drugog podrietla: dr. Mirko Francetić, veterinarski viši pristav. (Pomoćni nastavnik za taj predmet, za vrieme odsutnosti dra Šimuna Debelića, red. prof Vet. fakulteta). e) kemija živežnih namirnica: dr. ing. Božidar Rogina (pomoćni nastavnik za taj predmet).
17. **Katedra za veterinarsku higienu (eksternu) s veterinarskim redarstvom i veterinarskim sudstvom:** a) upravno veterinarstvo: dr. Franjo Vidović, vet. nadzornik (pomoćni nastavnik za taj predmet), b) sudsko veterinarstvo: dr. Ivo Babić, red. profesor.

Fakultet ima sliedeće zavode:

Za anatomiju, histologiju i embriologiju, fiziologiju, mikrobiologiju i higienu, parasitologiju, patoložku anatomiju, farmakologiju i toksikologiju, biologiju i patologiju pčela, svilaca i riba, uzgoj i hranitbu domaćih životinja, internu kliničku propedeutiku, higienu animalnih proizvoda za ljudsku hranu, sudbeno i upravno veterinarstvo i Seminar za poviest veterinarstva.

Fakultet ima sliedeće klinike:

Za unutarnje bolesti ungulata i karnivora; unutarnje bolesti preživača, svinja, peradi, i kunića, kiružke i očne bolesti; porode, bolesti genitalnih organa i za bolesti sisančadi; zarazne bolesti domaćih životinja i Zavod za rentgenologiju i fizikalnu terapiju.

FARMACEUTSKI FAKULTET

Zakonskom odredbom o Hrvatskom sveučilištu od 23. listopada 1941. predviđen je samostalni Farmaceutski fakultet na Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu, a naredbom, proglašenom u Narodnim novinama od 14. srpnja 1942. br. 155, uređen je i uzpostavljen Farmaceutski fakultet, kao najmlađi fakultet na zagrebačkom sveučilištu.

Glavne promjene u naredbi o Farmaceutskom fakultetu jesu ukidanje predstudijske prakse, te uvođenje nekih novih sporednih predmeta na pr. primienjene zoologije i poviesti farmacije. Ujedno je povećan broj sati predavanja i vježbi nekih predmeta. Kao posebna ustanova, koja služi praktičnoj izobrazbi slušača farmacije predviđena je na Farmaceutskom fakultetu fakultetska ljekarna. Promienjen je donekle i tok izpita. Kandidatu, koji prema propisima naredbe položi sve izpite, izdaje dekanat Farmaceutskog fakulteta diplomu, kojom dobiva naslov »magister farmacije«. Za postignuće »doktorata farmacije« moraju mr. ph. produžiti i nadopuniti studij s najmanje dva semestra specialnim radom u sveučilištnom zavodu one znanstvene grane, u kojoj žele izrađivati disertaciju. Nakon primljene disertacije i uspješno položenog strogog izpita dobivaju kandidati diplomu kao doktori farmacije.

Mudroslovni je pak fakultet na posljednjoj svojoj sjednici školske godine 1941./42. kao zadnji čin u vezi s farmacijom predložio dotadanje profesore svog fakulteta, i to dra A. Vrgoča, profesora za farmakognoziju, dra F. Kušana, profesora za farmaceutsku botaniku i dra M. Deželića, profesora za kemiju, kao fundatore novog Farmaceutskog fakulteta. Prof. dr. A. Vrgoč postavljen je prvim dekanom.

Osnivanje Farmaceutskog fakulteta usliedilo je kao nuždna posljedica razvoja ne samo farmaceutskih nauka, već i zbog velikog priliva slušača, kojih imade prosječno oko 600—700 godišnje, ne samo iz svih krajeva naše države, već dosta i iz inozemstva, poglavito iz Bugarske. — Farmaceutski fakultet služit će za daljnje produbljivanje farmaceutskih disciplina, te za spremanje i odgajanje farmaceutskih stručnjaka i budućih ljekarnika, prema tome na korist lje-

karničkog staleža, a time i države. Ujedno će Farmaceutski fakultet nastojati dati pobude za osnivanje raznih grana farmaceutske industrije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Na Framaceutskom fakultetu postoje ove katedre:

1. **Katedra za obću i eksperimentalnu kemiju;** nadstojnik: profesor dr. Mladen Deželić, asistenti: ing. Vladimir Seifert i dr. Matej Ferrich.

2. **Katedra za farmaceutsku botaniku;** nadstojnik: profesor dr. Fran Kušan, asistent: mr. ph. Zlatko Malović.

3. **Katedra za farmaceutsku kemiju:** nadstojnik dr. Dragutin Barković, asistent: dipl. farmac. Vera Vukčević-Kovačević.

4. **Katedra za farmakognoziju;** nadstojnik: profesor dr. Antun Vrgoč, asistenti: dr. Branka Akačić i dr. Dragan Marković.

5. **katedra za farmaceutsku tehnologiju:** nadstojnik profesor dr. Franjo Benzinger, asistent: mr. ph. Borivoj Maltarić i mr. ph. Delimir Šulc.

6. **Katedra za bromatologiju** (mjesto nadstojnika nije popunjeno).

7. **Kao posebna ustanova,** koja služi praktičkoj izobrazbi slušača farmacije, nalazi se na Famaceutskom fakultetu **fakultetska ljekarna.**

C. DOKTORSKE DISERTACIJE OD GODINE 1929. DO 1942.

ČAST DOKTORA BOGOSLOVIJE POSTIGLI SU:

Meško Josip (30. VI. 1931.) na temelju disertacije: »Sveti Pavel in Stari Zakon«. Ocienili prof. Zagota dr. Franjo i Sović dr. A.

Pilepić Antun (31. X. 1931.) na temelju disertacije: »Kako je nastalo rimsko pitanje«. Referenti Jelenić dr. J. i Šimrak dr. J.

Karin Ante, (30. VI. 1939.) na temelju doktorske radnje: »Redovničke župe i župnici redovnici prema sadašnjem crkvenom pravu«. Referenti: dr. Franjo Herman i dr. Janko Šimrak.

Makvić Josip, (21. XII. 1940.) na temelju doktorske radnje: »Klerici i vojna služba«.

Hraščanec Rudolf, (21. XII. 1940.) na temelju doktorske radnje: »Radnici u pokretu (strike) s etičkog gledišta«.

Rössel Lazar, (31. I. 1941.) na temelju doktorske radnje: »Odgoj savjesti po nauci sv. Ivana Krizostoma«.

Pintarić Antun, na osnovi disertacije: »Poviest krstaških vojna«. (Referenti: dr. Julijan Jelenić — dr. Josip Marić).

Burić Viktor, na osnovi disertacije: »Sv. Pavao kao pisac«. (Referenti: dr. Franjo Zagoda — dr. Antun Sović).

Dujmušić Dragutin, na osnovi disertacije: »Isusove parabole«. (Referenti: dr. Franjo Zagoda — dr. Antun Sović).

Vulić Miroslav, na osnovi disertacije: »Prva moralka štampana na hrvatskom jeziku«. (Referenti: dr. Dragutin Kniewald — dr. Miho Barada).

Gračanin Đuro, na osnovi disertacije: »Moderni filozof — apologeta kršćanstva?« (Referenti: dr. Fran Barac — dr. S. Zimmermann).

Ivančić fra Gaudencije, na osnovi disertacije: »Der hl. Cyrillus, Bischof von Jerusalem, als Exseget.« (Disertacija odobrena u Beču).

Lipovac fra Franjo, na osnovi disertacije: »Civilni brak i stanovište katoličke Crkve prama njemu s posebnim obzirom na Kr. Jugoslaviju«. (Referenti: dr. Andrija Živković — dr. Franjo Herman).

Kranjčić Matija, na osnovi disertacije: O inspiraciji i ineraciji Svetog pisma«. (Referenti: dr. Franjo Zagoda dr. Antun Sović).

Kukolja Stjepan, na osnovi disertacije: »Obraćenje izabranog naroda, Rom. IX.—XI. (Referenti: dr. Franjo Zagoda — dr. Antun Sović).

Matošević fra Mato, na osnovi disertacije: »Sveti Pavao prema Mojsijevu zakonu«. (Referenti dr. Nikola Žuvić — dr. Aantun Sović).

Mutić Josip fra Anđeo, na osnovi disertacije: »Zadnja večera u Novom Zavjetu«. (Referenti: Dr. Nikola Žuvić — dr. Antun Sović).

Römer Rudolf, na osnovi disertacije: »Autentičnost Ivanova evanđelja«. (Referenti: dr. Franjo Zagoda — dr. Antun Sović).

Vujica fra Stanko, na osnovi disertacije: »Palingenezija u Novom Zavjetu i njezina originalnost«. (Referenti: dr. Nikola Žuvić — dr. Antun Sović).

Ivan Škreblin, na osnovi disertacije: »Dušobrižnik i srednjoškolska omladina«.

ČAST DOKTORA FILOZOFIJE POSTIGLI SU:

Barada Miho iz Segeta (31. X. 1929.) iz hrvatske poviesti i geografije na osnovi disertacije: »Topografija Porfirogenetove Paganije«. Ocjena dra Šišića i dra Hauptmanna.

Dr. med. **Gussich Branimir,** iz Zagreba (23. XII. 1929.) iz geografije na osnovi disertacije »Položaj i struktura naselja na otoku Mljetu«. Ocjenjivači: prof. dr. Šenoa i dr. Šišić.

Pataki Stjepan, iz Slavonskog Broda (31. I. 1930.), na osnovi disertacije »Problem spoznavanja i njegovog predmeta«. Prikaz i kritika transcendentalnog idealizma. Metalogična strana u spoznajno-teoretskom problemu. Ocjenjivači: prof. dr. A. Bazala, dr. V. Varićak i dr. R. Bujas.

Škarpa Cvjetko iz Starigrada (28. II. 1930.) na osnovi disertacije »Marin Sabić« (Književna studija). Ocienili: prof. dr. F. Fancev i dr. D. Boranić.

Rikovskij Ilija iz Persijanova u Rusiji (31. V. 1930.), iz kemije i fizike na osnovi disertacije »Ravnoteža u organskim binarnom sistemima«. Ocienili: prof. dr. Pušin i prof. dr. A. Vrgoč.

Filipović Vladimir (30. VI. 1930.) iz filozofije na osnovi disertacije: »Problem vrijednosti. Historijska i kritično-sistematska rasprava«. Ocienili: dr. Stj. Matičević i dr. A. Bazala.

Altarac Silvije Salamun (30. VI. 1930.), na osnovi disertacije: »Toplina i stvaranje organskih binarnih sistema«. Ocienili: prof. Pušin dr. N, i Hondl dr. St.

Weiss Ana Marija iz Zagreba, (29. XI. 1930.) iz njemačkog jezika i književnosti kao glavne struke te pedagogije na osnovi disertacije: »Herders Volkslieder. Entstehung und Anordnung«. Ocjena: prof. dr. Stj. Tropsch i dr. Stj. Matičević.

Oppitz Oto iz Polica u Češkoj (29. XI. 1930.) na osnovi disertacije: »Aglomeracija naselja i žitelja na području Bosne, Ukrine i Vrbasa s obzirom na klimatske i pedološke prilike«. Ocjena: prof. dra A. Gavazzija i dra M. Šenoe.

Cinotti Josip iz Šibenika (22. XII. 1930.), iz narodne historije i geografije na osnovi disertacije: »Knez Krsto Frankopan i njegovo doba«. Ocjena: prof. dra Šišića i dra Preloga.

Bukinac Olga iz Beča (31. I. 1931.) na osnovi disertacije: »Liliencronove drame iz germanske povijesti« Ocjena: dr. prof. Tropsch i dr. St. Ivšić.

Purec Štefanija iz Beča (31. I. 1931.), na osnovi disertacije »Nestroos Zauberspiele in Zusammenhange mit der Tradition des Alt-Wiener Volkstheaters«. Ocjena prof. dr. Stj. Tropscha i dr. P. Skoka.

Hergula Božidar iz Zagreba (30. V. 1931.), na osnovi disertacije: »Utjecaj temperature na trajanje metarmofoze leptira Colais Edusa L.« Ocjena prof. Babića dra K. i Vouka dra V.

Mihajlović Stanislava iz Valjeva (30. VI. 1931.), na osnovi disertacije: »Utjecaj benediktinaca na kulturu i umjetnost Dalmacije«. Ocjena prof. dra A. Schneidera i dra V. Hoffillera.

Klas Zora iz Osieka (31. X. 1931.) na osnovi disertacije »Studije o longitudinalnom rastenju mahuna graha«. Ocjena prof. dra V. Vouka i dra K. Babića.

Dorčić Vinko iz Baške (31. X. 1931.), na osnovi disertacije: »Geografske karakteristike Bas-Langeudoca«. Ocjena prof. dra M. Šenoe i dra A. Gavazzija.

Boić Dragan iz Grubišnog Polja (23. XII. 1931.), na osnovi disertacije »O kemijskom karakteru peridije, kapilicija i membrana spora u miksomiceta«. Ocienili: prof. dr. V. Vouk i dr. A. Vrgoč.

Novaković L. Čedomil iz Okučana (23. XII. 1931.) na osnovi disertacije: »Le stöle de Descartes«. (Essay d'une analyse littéraire). Ocienili: prof. dr. P. Skok i dr. A. Bazala.

Škreb Zdenko iz Zagreba (23. XII. 1931.), na osnovi disertacije: »Grillparzerovi epigrami«. Ocjena: prof. dr. Stj. Tropsch i dr. P. Skok.

Škavić Josip iz Praputnjaka (23. XII. 1931.) na osnovi disertacije: »Hrvatska drama XIX. stoljeća«. Ocjena prof. dr. F. Fancev i dr. D. Boranić.

Hercigonja Mira iz Sušaka (23. XII. 1931.) na osnovi disertacije: »Prilog geometriji Lobavčevskoga«. Ocjena prof. dra V. Varićaka i dra R. Cesarca.

Deduš Stjepan Leander iz Bikovca (31. III. 1931.) na osnovi disertacije: »Politika perzijskoga satrapa Tisaferna«. Ocjena prof. dra Novaka G. i dra Lj. Hauptmanna.

Wertheim Pavao iz Grubišnoga Polja (30. XI. 1932.) na osnovi disertacije: »Statističko-morfologijske metode kod istraživanja Ciliata u želudcu Bos. Taurus L.«. Ocjena prof. dra Babića K. i dra V. Vouka.

Fleischmann Aron iz Vinkovaca (30. XI. 1932.) na osnovi disertacije: »Razvitak grada Zagreba«. Referat prof. dra M. Šenoe i dra F. Šišića.

Starčević Mile iz Gospića (30. XI. 1932.) na osnovi disertacije: »Postanak hrvatske stranke prava god. 1861«. Ocienili: prof. dr. F. Šišić i dr. G. Novak.

Stella Ubel Cavalieri iz Zagreba (17. XII. 1932.) na osnovi disertacije: »Odijela i vitezovi u riznici stolne crkve zagrebačke«. Referat prof. dra A. Schneidera i dra F. Šišića.

Mioč Vojislav iz Livna (17. XII. 1932.) iz filozofije na osnovi disertacije: »Teorija spoznaje dr. Dragiše M. Đurića.« Referat dra A. Bazale i dra Stj. Matičevića.

Jüker-Rosenberger Alice iz Zagreba (17. I 1933.) na osnovi disertacije: »Pasivnost u dramama Gerharda Hauptmanna«. Referat prof. dra Stj. Tropscha i dra A. Bazale.

Rauker Dragutin iz Zagreba (31. III. 1933.) na osnovi disertacije: »Nalazište zemnog ulja u Selnici i Paklenici«. Referat prof. dra M. Salopeka i dra K. Babića.

Eibenschütz Jelena iz Sarče (31. III. 1933.) na osnovi disertacije: »Hebbels Niebelungentrilogie«. Referat prof. Stj. Tropscha i dra P. Skoka.

Šek Melanija iz Varaždina (31. V. 1933.) na osnovi disertacije: »Johann Nepomuk Vogl und Siegfrid Kapper als Uebersetzer unserer Volkslieder«. Referat prof. dra Stj. Tropscha i dra Stj. Ivšića

Mosković Vera iz Zagreba (31. V. 1933.) na osnovi disertacije: »Peter Altenberg, eine Darstellung seines Lebens und Werkes.« Referat prof. dra Stj. Tropscha i dra P. Skoka

Zbožinek Dragan iz Palešnika (31. V. 1933.) na osnovi disertacije: »Antropogeografija srednje Slavonije«. Ocienili prof. Šenoa dr. M. i Gavazzi dr. A.

Katić Lovro iz Solina (31. V. 1933.) na osnovi disertacije: »Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira«. Referat dra Fr. Šišića i dra Lj. Hauptmanna.

Švob Držislav iz Karlovca (30. VI. 1933) na osnovi disertacije: »Komes Domald«. Referat prof. dra F. Šišića i dra G. Novaka.

Bujas Zoran iz Splita (30. VI. 1933.) na osnovi disertacije: »O sukcesivnom kontrastu kod ukusa«. Referat prof. dra A. Bazale i dra K. Babića.

Adolf Režek, na osnovi disertacije: »O reakciji glioksala s rezorcinom. Farmaceutski Vjesnik, 1934. Zagreb, (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani i prof. dr. Vrgoč).

Ahmed Polić, na osnovi disertacije: Prilog poznavanju tercijarne flore Zagrebačke gore. O oligocenu i njegovoj flori kod Planine u Zagrebačkoj gori«. Rad Akademije znanosti i umjetnosti, knj. 251. (78), 1935. (Ocjenjivači: prof. dr. Salopek i prof. dr. Horvat.

Krsto Spalatin, na osnovi disertacije: »Saint Evremond«. Vlastita naklada, Zagreb, 1934. (Ocjenjivači: prof. dr. Skok i prof. dr. Deanović).

Antun Mayer, na osnovi disertacije: »Die Wirkungsdauer des deuschen Umlauts. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 58. Band 1. und 2. Heft, 1934., Halle (Saale).« (Ocjenjivači: prof. dr. Tropsch i prof. dr. Ivšić).

Josip Milhofer, na osnovi disertacije: »Botanička i kemijska istraživanja o morskom pelinu (Artemisia caerulescens L.) (Ocjenjivači: prof. dr. Vouk i prof. dr. Flumiani).

Samuel Romano, na osnovi disertacije: »Dictionnaire judéo-espagnol - parlé-francais-allemand avec une introduction sur la phonétique et sur la formation des mots dans le judéo-espagnol. (Ocjenjivači: prof. dr. Skok i prof. dr. Novak).

Dragutin Marković, na osnovi disertacije: Farmakognološka istraživanja bijeloga buna (Scopolia carniolica Jacq.) iz zapadne Hrvatske«. (Ocjenjivači: prof. dr. Vrgoč i prof. dr. Flumiani).

Paula Wellisch, na osnovi disertacije: »Prinosi biologiji nekih cijanoza. (Ocjenjivači: prof dr. Vouk i prof. dr. Flumiani).

Ibrahim Ruždić, na osnovi disertacije: »Adsorpcija para nekih alifatskih aldehida i nekih topila«. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani i prof. dr. Tućan).

Milan Engelsrath, na osnovi disertacije: »Adsorpcija formaldehida, acetaldehida, propiaonaldehida i n-butiraldehida, otopljenih u metilnom, etilnom i n-propilnom alkoholu«. (Ocjenjivači prof. dr. Flumiani i prof. dr. Tućan)

Josip Hamm, na osnovi disertacije: »Matija Petar Katančić, njegova djela i njegov dijalekat. Prilog historijskoj dijalektologiji hrvatskoga jezika«. (Ocjenjivači prof. dr. Boranić i prof. dr. Ivšić).

Dioniz Vidale, na osnovi disertacije: Pitanje kemijske forme željeza u oplođenom kokošjem jajetu. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani i prof. dr. Vrgoč).

Fra Fabian Poponja, na osnovi disertacije: Borba protiv reforama i pacifikacije Hercegovine za Omer-paše Latasa. (Ocjenjivači: prof. dr. Šišić i prof. dr. Hauptmann).

Stjepan Urban, na osnovi disertacije: O razvoju plastida i o citosomima. Vlastita naklada, Zagreb, 1936. (Ocjenjivači: prof. Vouk, prof. dr. Horvat i prof. dr. Babić).

Marijan Petras, na osnovi disertacije: Teorija suda. Vlastita naklada, Zagreb, 1935. (Ocjenjivači: prof. dr. Bazala i prof. dr. Matičević).

Mate Ujević, na osnovi disertacije: Jovan Hranilović. Prilog za povijest hrvatske moderne. (Ocjenjivači: prof. dr. Fancev i prof. dr. Barac).

Nikola Peršić, na osnovi disertacije: Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb. Vlastita naklada, Zagreb, 1935. (Ocjenjivači: prof. dr. Šenoa i prof. dr. Šišić).

Ljudevit Barić, na osnovi disertacije: Disten (cijanit) od Prilepca u Selečkoj Planini. Zeitschrift für Kristallographie, Band 93, 57—92, Leipzig, 1936. (Ocjenjivači: prof. dr. Tućan, prof. dr. Salopek i prof. dr. Flumiani).

Stjepan Antoljak, na osnovi disertacije: Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formiu. Vlastita naklada, Zagreb, 1936. (Ocjenjivači: prof. dr. Šišić i prof. dr. Novak).

Franjo Ivaniček, na osnovi disertacije: Donje Polonje zapadno od Moslavačke gore. Štampano pod naslovom: Nekoliko rezultata antropoloških opažanja među stanovnicima Donjeg Polonja kao prilog poznavanju njihovih rasnih osebina. Vlastita naklada, Zagreb, 1936. (Ocjenjivači: prof. dr. Gavazzi, prof. dr. Šenoa i prof. dr. Šišić).

Jaroslav Šidak, na osnovi disertacije: Problem Bosanske crkve u našoj historiografiji od Petranovića do Gluśca (Prilog rješenju t. zv. Bogumilskog pitanja). (Ocjenjivači: prof. dr. Šišić i prof. dr. Hauptmann).

Vinko Foretić, na osnovi disertacije: Povijest Korčule do god. 1420. (Ocjenjivači: prof. dr. Šišić i prof. dr. Novak).

Ivan Tonković, na osnovi disertacije: Utjecaj jedno- dvo- i trovalentnih alkohola na aktuelni aciditet (pH) klorovodične kiseline. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani i prof. dr. Tućan).

Veljko Gortan, na osnovi disertacije: »De Martialis poetae natura moribusque«. (Ocjenjivači: prof. dr. Majnarić i prof. dr. Hoffiller).

Branka Akačić-Vuković, na osnovi disertacije: »Prilozi farmakognoškom iztraživanju kore i drva Rhamus fallax Boiss — s osobitim obzirom na kemizam i djelovanje«. (Ocjenjivači: prof. dr. Vrgoč i prof. dr. Flumiani).

Kruno Krstić, na osnovi disertacije: »Psihologija i njen predmet«. Vlastita naklada, Zagreb, 1937. (Ocjenjivači: prof. dr. Bazala i prof. dr. Bujas).

Marija Brida, na osnovi disertacije: »Život — doživljaj«. Vlastita naklada, Zagreb, 1937. (Ocjenjivači: prof. dr. Bazala, prof. dr. Bujas i doc. dr. Vuk-Pavlović).

Matej Ferrich, na osnovi disertacije: »Odjeljivanje željeza i aluminija od tamno-alkalnih kovina amonijakom.« Glasnik Hemijskog društva Kraljevine Jugoslavije, knj. VI, sveska 1, 1935.) Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani, prof. dr. Tućan i prof. dr. Vrgoč).

Ivan Erlich, na osnovi disertacije: »Kutikula kao mehanički uvjetovana diferencijacija epidermalnog sincitija kod nematoda Toxocara cati (Schrank, 1788). Veterinarski arhiv, knjiga 8, svezak 9, 1937. (Ocjenjivači: prof. dr. Babić i prof dr. Bujas).

Boris Čoban, na osnovi disertacije: »Prilog ispitivanju veličine molekula nekih organskih spojeva pomoću rasipavanja svijetla«. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani, prof. dr. Hondl i prof. dr. Vrgoč).

Stjepan Gunjača, na osnovi disertacije: »Topografska pitanja na teritoriju stare cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma«. Izdalo »Bihać« hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti, Split, 1937. (Ocjenjivači: prof. dr. Šišić, prof. dr. Šenoa, prof. dr. Novak i prof. dr. Hoffiller).

Vojislav Bajić, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju metalnih soli oksiantrahinona«. Vlastita naklada, Zagreb, 1937. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani, prof. dr. Tućan i prof. dr. Vrgoč).

Blanka Breyer, na osnovi disertacije: »Das deutsche Theater in Zagreb 1780.—1840.«. Vlastita naklada, Zagreb, 1938. (Ocjenjivači: prof. dr. Tropsch, prof. dr. Fancev i prof. dr. Barac).

Miroslav Tajder, na osnovi disertacije: »Fiziografija, kemijski sastav i geneza gabriodskog masiva Dren-Boula u Južnoj Srbiji«. (Ocjenjivači: prof. dr. Tućan, prof. dr. Flumiani i prof. dr, Salopek).

Cvito Fisković, na osnovi disertacije: »Korčulanska katedrala«. Croatia Sacra, god. 9., br. 17 i 18, Zagreb 1939. (Ocjenjivači: prof. dr. Schneider, prof. dr. Hoffiller i prof. dr. Šišić).

Antun Bauer, na osnovi disertacije: »Rimska olovna plastika s naročitim obzirom na nalaz rimskih olovnih figurica iz Siska«. Vjesnik hrv. arheološkog društva N. S., sv. XVII., 1936, pod naslovom: Rimska olovna plastika s obzirom na materijal pohranjen u Hrvatskom narodnom muzeju. (Ocjenjivači: prof. dr. Hoffiller, prof. dr. Schneider i prof. dr. Novak),

Vatroslav Lopašić, na osnovi disertacije: »Ultrazvučni interferometar s promjenljivom frekvencijom«. (Ocjenjivači: prof. dr. Hondl, prof. dr. Vrkljan i prof. dr. Cesarec),

Bogdan Stojsavljević, na osnovi disertacije: »Odjeljivanje nauke o boji za interpretacije umjetničkih djela«. Vla- Zagreb, 1939. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani, prof. dr. Vrgoč i prof. dr. Tućan).

Drago Rubin, na osnovi disertacije: »Milan Ogrizović«. Vlastita naklada, Zagreb, 1938. (Ocjenjivači: prof. dr. Barac, prof. dr. Fancev i prof. dr. Boranić).

Roksanda Cuvaj-Zurunić, na osnovi disertacije: »Značenje nauke o boji za interpretacije umjetničkih djela«. Vlastita naklada, Zagreb. 1938. (Ocjenjivači: prof. dr. Schneider, prof. dr. Hoffiller i prof. dr. Bujas).

Ivan Bach, na osnovi disertacije: »Antikni figuralni brončani predmeti arheološko-historijskog muzeja u Zagrebu«. Vjesnik Hrv. arheološkog društva, N. S. sv. 17, 1936. (Ocjenjivači: prof. dr. Hoffiller, prof. dr. Schneider i prof. dr. Novak).

Franjo Buntak, na osnovi disertacije: »Crkva sv. Marije u Zagrebu«. Vjesnik arheološkog društva N. S. sv. XVII, 1936. (Ocjenjivači: prof. dr. Hoffiller, prof. dr. Schneider i prof. dr. Novak).

Ivo Corubolo, na osnovi disertacije: »Adsorpcija form-, acet-, propion-, u-butir- i butir-aldehida iz vodenih otopina« (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani, prof. dr. Hondl i prof. dr. Tućan).

Nikola Čurčić, na osnovi disertacije: »Pjesme vladike Petra I. Njegoša — svetog Petra, vladike Petra II. Njegoša — pjesnika Rada u Milutinovićevim Pjevanjima, Njegoševom Ogledalu srpskom i Vukovom Zborniku. (Ocjenjivači: prof. dr. Boranić, prof. dr. Fancev i prof. dr. Šišić).

Fran Vilović, na osnovi disertacije: »Ravnoteže između benzojeve kiseline i nekih organskih spojeva. (Ocjenjivači: prof. dr. Pušin i prof. dr. Hondl).

Josip Tomić, na osnovi disertacije: »Matoševo poznavanje francuske književnosti.« Vlastita naklada, Zagreb, 1939. (Ocjenjivači: prof. dr. Skok, prof. dr. Deanović i prof. dr. Barac).

Emil Štampar, na osnovi disertacije: »Josip Eugen Tomić«. Vlastita naklada, Zagreb, 1939. (Ocjenjivači: prof. dr. Barac, prof. dr. Fancev i prof. dr. Boranić),

Haralampije Polenaković, na osnovi disertacije: »Prilog izučavanju stranih elemenata u aromunskom dijalektu«. Izdala Rumunjska akademija znanosti u Bukureštu, odlomak pod naslovom: Turski elementi u aromunskom dijalektu, tiskano posebno u Skoplju 1939. (Ocjenjivači: prof. dr. Skok, prof. dr. Ivšić i prof. dr. Deanović).

Ivan Berkeš, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju kiselina Elemi Smole«. Farmaceutski Vjesnik br. 7—9, 1939. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani, prof. dr. Vrgoč i prof. dr. Tućan).

Mr. Dana Čučković, na osnovi disertacije: »Prilog farmakognoškom istraživanju crnocrvenog kukurieka«. (Ocjenjivači: prof. dr. Flumiani i prof, dr. A. Vrgoč).

Krešimir Balenović, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju kiselina Eleni smole«.

Mr. Dragutin Barković, na osnovi disertacije: »Prilog kemijskom istraživanju Damar-smole«.

Jelisaveta Branković, na osnovi disertacije: »Vriednost i značaj pedagoške analize«.

Ely Ebenspanger, na osnovi disertacije: »Problem slobodne volje«.

Milena Golijevski rođ. Papratović, na osnovi disertacije: »Narodne pripovijetke nz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom«.

Teodor Hofman, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju Breina, dvovaljanog alkohola Elemi-smole«.

Karlo Kempni, na osnovi disertacije: »Hidrodinamički efekti kod rotacije valjaka u tekućini«.

Božo Metzger, na osnovi disertacije: »Nov način uklanjanja fadinga i smetnja za automatsko primanje radiotelegrafskih i vremenskih signala na kratkom valu«.

Mate fra Jeronim Šetka, na osnovi disertacije: »Hrvatski kršćanski termini grčkoga poriekla«.

Danilo Viher, na osnovi disertacije: »Problem pedagogijske fundacije kulturnog stvaranja (Panpedagogizam i metagogika«.

Stjepan Čanađija, na osnovi disertacije: »Značenje rezervnih stanica u tielu Tardigrada«.

Adolf Klaić, na osnovi disertacije: »Bizovačko narječje. Dijalektološka studija«.

Vilim Nitsche, na osnovi disertacije: »O čunjosjecima na pravčastim površinama trećega i četvrtoga reda.«

Mirko Šeper, na osnovi disertacije: »Antikne geme — amuleti.«

Božidar Bella, na osnovi disertacije: »Kvantitativni odnosi adsorpcije nekih alifatskih i aromatskih halogenida na životinjskom ugljenu«. (Ocjenjivači: prof. dr. G. Flumiani i prof. dr. A. Vrgoč).

Miljenko Buljan, na osnovi disertacije: »Fizološka istraživanja hranidbe roda parožina (Chara)«.

Margita Cseh, na osnovi disertacije: »Kretschmerov konstitucionalizam«.

Andrija fra Radoslav Glavaš, na osnovi disertacije: »Jakša Čedomil«.

Franjo Krleža, na osnovi disertacije: »Određivanje i odjeljivanje stroncija od željeza u prisutnosti fosfata«.

Rudolf Petrović, na osnovi disertacije: »Polog. Antropogeografski odnosi s pregledom fizičkih osobina predjela«

Dragutin Tomić, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju domaćeg srčenjaka«. (Ocjenjivači: prof dr. G. Flumiani i prof. dr. A. Vrgoč).

Ivan Turković, na osnovi disertacije: »O molekularnim spojevima nikotina«.

Evgenije Valdec, na osnovi disertacije: »Hrvatska u doba bune Franje II. Rakoczya«.

Boris Vrtar, na osnovi disertacije: »Istraživanje plazmatskih spojnica kod višega bilja«.

ČAST DOKTORA GOSPODARSKIH NAUKA POSTIGLI SU:

Petrović ing. Milutin (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Studij rasta kod lipicanskih ždrebadi na državnoj ergeli Stančić u prvoj godini života«. Ocienili krof. Ulmanski dr. Sava i prof. Veter. fakult. Podaubsky Eugen.

Vrečko ing. Karlo (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Bakteriološka flora i broj klica u sirovom mleku posle niske pasterilizacije (Standwanne i A. P. V. aparat) i posle visoke pasterilizacije (sistem Tödt) Fizičke i kemijske promene u mleku pre i posle pasterilizacije«. Ocienili prof. Ulmansky dr. Sava i Gutschy dr. Ljudevit.

Vuković ing. Dušan (30. VI. 1932.) na osnovi disertacije: »Studija o razvitku ekonomskih svojstava govedih stada poljoprivredne škole u Križevcima i o faktorima koji na to uplivišu«. Ocienili prof. Ulmansky dr. Sava i Ogrizek dr. A.

Štefanić ing. Ivan (god. 1933.) na osnovi disertacije: »Prilog ispitivanju kiselosti jugoslavenskih vina«. Ocienili prof. dr. Viktor Koudelka, prof. Ivan Ritig i prof. dr. Bogdan Šolaja.

Šerman ing. Nikola (god. 1933.) na osnovi disertacije: Prilog ispitivanju octenog vrenja u našim vinima«. Ocienili prof. dr. Viktor Koudelka i prof. Ivan Ritig.

Šmalcelj ing. Ivan (god. 1936.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju privorske ovce, njezinih ekonomskih sposobnosti i planinskog gospodarstva Privora«. Ocienili prof. dr. Albert Ogrizek i doc. dr. Stjepan Filipović.

Nikolić ing. Dragiša (god. 1936.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju cigaja ovce s obzirom na eksterijer, kvalitet vune i njenu izjednačenost na pojedinim delovima tela«. Ocienili prof. dr. Albert Ogrizek i prof. dr. Stjepan Filipović.

Zdanovsky ing. Nikola (god. 1936.) na osnovi disertacije: »Planinsko gospodarstvo sjevernog dijela Hrvatskog Primorja i primorskih planina«. Ocienili prof. dr. Albert Ogrizek i prof. dr. Stjepan Filipović.

Jeličić ing. Ivan (god. 1937.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju rasta Rhode-Island pasmine kokoši«. Ocienili prof. dr. Albert Ogrizek i prof. dr. Petar Gjurić.

Pasković ing. Frano (god. 1938.) na osnovi disertacije: »Neke genetski uvjetovane morfološke, fiziološke, biološke i tehnološke razlike najvažnijih konopljinih sorata kod nas«. Ocienili prof. dr. Alojz Tavčar i prof. dr. Pavao Kvakan.

Kodinec ing. Georgije (god. 1938.) na osnovi disertacije: »Zagorski puran, prilog poznavanju pasmine i prilog poznavanju rasta«. Ocijenili prof. dr. Albert Ogrizek i prof. dr. Pavao Gjurić.

Gaži-Baskova ing. Valentina (god. 1939.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju anatomske građe lista nekih šaševa iz grupe Frigidae i Hallerianne«. Ocienili prof. dr. Ivo Pevalek i prof. dr. Pavao Kvakan.

Obračević ing. Čedomir (god. 1939.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju razvitka montafonske i simentalske teladi, te njihovih križanaca u F_1 generaciji kroz prvih 6 mjeseci rasta«. Ocienili prof. dr. Albert Ogrizek i prof. dr. Petar Gjurić.

Babić ing. Eduard (god. 1939.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju skeletne mehanike u domaćih primorskih magaraca«. Ocienili prof. dr. Albert Ogrizek i prof. dr. Petar Gjurić.

Hercigonja ing. Marko, na osnovi disertacije. »Tip rasta mladih žitarica i njihova odpornost protiv hladnoće«.

Starc ing. Artur, na osnovi disertacije: »Mikrobiološka studija nekih podzolastih tala u Hrvatskoj«.

ČAST DOKTORA ŠUMARSKIH ZNANOSTI POSTIGLI SU:

Vajda ing. Zlatko (30. VI. 1932.) na osnovi disertacije: »Studij o prirodnom rasprostranjenju i rastu smreke (picea excelsa) u sastojinama gorskog kotara«. Ocienili prof. Petračić dr. Andrija i Ugrenović dr. Aleksander.

Pipan ing. Rudolf (god. 1937.) na osnovi disertacije: »Teorija vrijednosti«. Ocienili prof. dr. Đuro Nenadić i prof. dr. Milan Ivšić.

Anić ing. Milan (god. 1939.) na osnovi disertacije: »Pitomi kesten u Zagrebačkoj gori. Poseban osvrt na stanišne, biljno-sociološke i šumsko-uzgojne odnose kestena i njegovih sastojina«. Ocienili prof. dr. Andrija Petračić i prof. dr. Ivo Pevalek.

Mihajlov Ilija (god. 1939.) na osnovi disertacije: »Numeričko bonitiranje šumskih stojbina«. Ocienili prof. dr. Antun Levaković i prof. dr. Đuro Nenadić.

Plavšić ing. Milenko (god. 1939.) na osnovi disertacije: »O bilanciranju i rentabilitetu šumskog gospodarstva«. Ocienili prof. dr. Đuro Nenadić i pro. dr. Antun Levaković.

Horvat ing. Ivo, na osnovi disertacije: »Istraživanja o specifičnoj težini i utezanju slavonske hrastovine«. Ocienili prof. dr. A. Petračić i prof. dr. V, Škorić.

ČAST DOKTORA VETERINARSKE MEDICINE POSTIGLI SU:

Mlinac Franjo, (31. I. 1930.) na osnovi disertacije: »Pojavljivanje bedrenice na području Hrvatske i Slavonije«. Referat prof. Plasaja dra Stjepana i Rajčevića Mile.

Kucelj Josip, (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Aerobni mikroorganizmi u crijevu zdravih pura«. Referat prof. Plasaja dra Stjepana i Rajčevića Mile.

Gorup Marcel (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Zaražljivost suhoga sijena iz kraja stationarno zaraženog Distomatozom. Prilog aetiologiji Distomatoze«. Ocienili prof. Rajčević Mile i docent dr. Marochino Vinko.

Tomašec Ivo (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Prinos k poznavanju djelovanja Myosalvarsana na eksperimentalni antraks bijelih štakora«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i Bosnić dr. Lovro.

Oklješa Božidar (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Uporedno ispitivanje baktericidnosti i stalnosti nekih klorovih dezinficijensa«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i Bosnić dr. Lovro.

Venko Ivan (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Ispitivanje sublimatovih pastila koje se nalaze u prometu«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i Bosnić dr. Lovro.

Baloković Stjepan (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Pokusi vakcinacije protiv kolere peradi sa obojenom vakcinom«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i Rajčević Mile.

Steiner Emil (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Prinos k poznavanju viskoznih gramnegativnih štapića izolovanih iz konja«. Referat prof. Plasaja dra Stjepana i Juraka dra Ljudevita.

Čeh Josip (30. VI. 1930.) na osnovi disertacije: »Trakulje pri navidezno zdravih kokoših«. Radnja je ocienjena od docenta Marochina dra Vinka i prof. Juraka dra Ljudevita.

Kozinc Makso (31. I. 1931.) na osnovi disertacije: »Prinosi poznavanju kreolinskih preparata, koji su u Jugoslaviji u prometu«. Radnju su ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i Jurak dr. Ljudevit.

Hudolin Slavko (31. I. 1931.), na osnovi disertacije: »Kako se dugo zadrži intratrahealno aplicirana i rezorbirana neutralna mast u plućnom parenhimu«. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i Gjurić dr. Petar.

Vidović Franjo (31. I. 1931.) na osnovi disertacije: »Ispitivanje patogeniteta bakterii gallinarum kod kokoši i pura«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i Rajčević Mile.

Moser Franc (31. I. 1931.) na osnovi disertacije: »Štetje trombocitov po metodi Floessner pri človeku in konju«. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof. Gjurić dr. Petar.

Hrgović Jovan (31. I. 1931.) na osnovi disertacije: »Prilozi za poznavanje čvrstoće dlake u korenu kod goveda«. Ocenili prof. Gjurić dr. Petar i Zavrnik dr. Fran.

Malenšek Slavko (30. V. 1931.), na osnovi disertacije: »Prinosi k vprašanju slike embrionalne kokošje krvi in njene geneze«. Referat prof. Zavrnika dra Frana i Sakarža Jaroslava.

Devide Josip (30. V. 1931.), na osnovi disertacije: »Prilozi upoznavanju leukocitarne krvne slike goveda s naročitim obzirom na probavnu leukocitozu«. Referat prof. Zavrnika dra Frana i Gjurića dra Petra.

Kocjan Leon (30. V. 1931.) na osnovi disertacije: »Donesek k preiskavanju vrednosti hitre aglutinacije z ozirom na navadno aglutinacijo pri ugotavljanju kokošjega tifusa«. Referat prof. Plasaja dra Stjepana i Juraka dra Ljudevita.

Jocković Milan (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Prilozi pitanju normalne krvne slike teladi u starosti od 6—16 nedjelja, s osobitim obzirom na trombocite«. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i Đurić dr. Petar.

Vasiljev Mihajlo (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Thelazijske invazije očiju kod goveda motrene na klaonici grada Zagreba u 1930 godini.« Referat prof. Plasaja dra Stjepana i docenta Marochina dra Vinka.

Peršić Vinko (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Uporedno ispitivanje baktericidnosti preparata iz fenolove grupe«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i docent Ganslmayer dr. Rudolf.

Butozan L. Vaso (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Prilozi pitanju normalne leukocitarne krvne slike kod teladi u starosti od 6—10 nedjelja«. Referat prof. Zavrnika dra Frana i Gjurića dra Petra.

Sokola Đorđe (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Metode dobivanja mokraće kod konja«. Referat prof. Bosnića dra Lovre i Gjurića dra Petra.

Kovač Franjo (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Krvna slika i toksične promjene neutrofilnih leukocita kod ždrebećaka i štenećaka«. Referat prof. Bosnića dra Lovre i Juraka dra Ljudevita.

Sutlić Aleksandar (30. VI. 1931.) na osnovi disertacije: »Prinos k upoznavanju abdominalnog oblika ždrebećaka«. Ocienili prof. Bosnić dr. Lovro i Jurak dr. Ljudevit.

Majnarić Roman (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Prilozi k upoznavanju uzročnika furunkuloze kod riba«. Referat prof. Plasaja dra Stjepana i docenta Ježića dra Josipa.

Šerbec Jože (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Krvna slika pri teletih v starosti 3—5 tednov«. Referat prof. Zavrnika dra Frana i Gjurića dra Petra.

Francetić Mirko (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Patološko-anatomska diferencijalna diagnoza kokošjeg tifa i kolere peradi s osobitim obzirom na mikroskopske promjene u jetri, slezeni, srcu, bubregu i plućima«. Referat prof. Juraka dra Ljudevita i Zavrnika dra Frana.

Kecman Đurađ (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Prinos poznavanju tumora mješovite kombinirane građe u području uropoetskih organa kod goveda«. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i Zavrnik dr. Fran.

Vincekević Đuro (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju mikroskopsko-morfološke slike leukoze peradi«. Referat prof. Juraka dra Ljudevita i Zavrnika dra Frana.

Schlesinger Milan (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Trias i krvna slika pastuha prije i poslije kastracije«. Ocienili prof. Podaubsky Eugen i Gjurić dr. Petar.

Nestl Stjepan (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »O djelovanju natrijeve lužine na virus ovčjih boginja«. Ocjenili prof. Plasaj dr. Stjepan i docent Ježić dr. Josip.

Ljubetić Ante (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Imunizacije protiv kolere peradi sa živom pasteurellom«. Ocienili prof. Plasaj dr. Stjepan i docent Ježić dr. Josip.

Kodrnja Eugen (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Ispitivanje uzročnika nekroze kanarinaca (Schnürer, Wien)« Referat prof. Plasaja dra Stjepana i docenta Ježića dra Josipa.

Zemljič Ivan (30. VI. 1932.) na osnovi disertacije: »O normalni krvni sliki goveda«. Referat prof. Zavrnika dra Frana i Gjurića dra Petra.

Varenika Novak (30. VI. 1932.) na osnovi disertacije: »Vaginalna kliničko-anatomska dijagnoza gravidnosti kod krava«. Referat prof. Rajčevića Mile i Gjurića dra Petra.

Jakšeković Stjepan (30. VI. 1932.) na osnovi disertacije: Koalugacija krvne plazme i efekat po Plotnikovu«. Ocienili prof. Gjurić dr. Petar i Plotnikov dr. I., profesor Tehničkoga fakulteta.

Mitrović Božidar, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju retikulocita kod konja, pasa i mačaka. (Contribution a l'étude des reticulocytes chez les chevaux les chiens et les chats)«. Vojno-sanitetski glasnik, V. 2, 457—481, Beograd, 1934. Ocienili: prof. Bosnić dr. Lovro i prof. Jurak dr. Ljudevit.

Bogdanović Sava, na osnovi disertacije: »Serološki pregled jednog dijela goveda somborskog sreza na Bangovu infekciju (Serologische Untersuchung auf Bang'sche Infektions eines Teiles der Rinder im Somborer Bezirk)«. Vlastita naklada. Bezdan, 1934. Ocienili: prof. Rajčević Mile i prof. Ježić dr. Josip.

Romano Jakob, na osnovi disertacije: »Prilozi upoznavanju kvantitativnog i kvalitativnog sastava krvi (bez trombocita) kod krava s osobitim obzirom na pasmine«. Vlastita naklada. G. Milanović 1935. Ocienili prof. Zavrnik dr. F. i prof. Gjurić dr. Petar.

Hadžimitković Todor, na osnovi disertacije: »Krvna slika kod pataka pekinške pasmine. (Ueber das Blutbild bei Peking-Enten)« Vet. arhiv, 6, 2, 113—136, Zagreb, 1936. Ocienili prof. dr. Zavrnik Fran i prof. dr. Gjurić Petar.

Ereegovac Dragutin, na osnovi disertacije: »Prilozi pitanju normalne kvantitativne i kvalitativne krvne slike kod ovaca. (Ein Beitrag zur Frage des normalen quantitativen und qualitativen Blutbildes beim Schaf)«. Vet. arhiv 6, 5, 244—264, Zagreb, 1936. Ocienili prof. dr. Gjurić Petar i prof. dr. Zavrnik Fran.

Romić Stjepan, na osnovi disertacije: »Prinosi poznavanju probavne leukocitoze pasa. (Ein Beitrag zur Verdauungsleukozytose beim Hund)«. Vet. arhiv, 6, 7, 322—346, Zagreb, 1936. Ocienili prof. dr. Rittzoffy Nikola i Zavrnik dr. Fran.

Osvald Ž. Branislav, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju fenomena kod prolaza infracrvenih zraka svetlosti kroz poprečno prugasti mišić. (Contribution a l'étude des phénomenes qui accompagnet le passage des rayons infrarouges par le muscle trié de la grenouille)«. Vojno-sanitetski glasnik VII, 1, 111—132, Beograd 1936. Ocienili prof. dr. Gjurić Petar i prof. dr. Šplait Ljudevit.

Kalikin Boris, na osnovi disertacije: »Prilozi poznavanju baktericidnog djelovanja bijeloga luka«. Jug. veterinarski glasnik, XV, 8. 401—412, Beograd, 1935. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Grmovšek Petar, na osnovi disertacije: »Pokušaj tipizacije nekoliko domaćih Salmonela sojeva izolovanih iz životinja. Jug. veterinarski glasnik, XV, 9, 453—471, Beograd, 1935. Ocienili prof. dr. Gjurić Petar i prof. dr. Köster Oto.

Vićentijević Čedomir, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju mehanizma rada mišićnog želuca (ventriculus) kod kokoši i purana«. 1935. (nije tiskano). Ocienili prof. Rajčević Mile i prof. dr. Ježić Josip.

Mikačić Davor, na osnovi disertacije: »Parazitički nematodi u debelom crijevu naših konja. (The Parasitic Nematodes living in the large Intestines of Horses in Yugoslavia)«. Vet. arhiv, 6, 1, 43—68, Zagreb, 1936. Ocienili prof. dr. Babić Ivo i prof. dr. Jurak Ljudevit.

Benković Juraj, na osnovi disertacije: »Cejodyl-terpen u veterinarskoj kirurgiji obzirom na njegovu praktičnu vrijednost kod infekcijoznih procesa. (Cejodyl-Terpen in der Veterinärchirurgie im Bezug auf seinem praktischen Wert bei infectiösen Processen)«. Vet. arhiv, 7, 4, 173—225, Zagreb. 1937. Ocienili prof. Köster dr. Oto i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Zeljko Marko, na osnovi disertacije: »Prinos imunizaciji sisančadi imunih majka protiv svinjske kuge cijepljenjem samim virusom. Jug. veterinarski glasnik, XIX, 7, 300—304. Beograd, 1939. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Marinović Oton, na osnovi disertacije: »Razvoj koštane srži s naročitim obzirom na eritropoezu u ossa carpi goveda od najranijih embrionalnih stadija do ostarenja. (Ueber die Entwicklung des Knochenmarkes in den Karpalknochen des Rindes mit besonderer Berücksichtigung der Blutbildung)«. Vlastita naklada. Zagreb, 1939. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof. Gjurić dr. Petar.

Pisarević Stjepan, na osnovi disertacije: »O razvoju koštane srži u člancima prednjega ekstremiteta kod goveda. 1936. (nije tiskana). Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof, Gjurić dr. Petar.

Varićak Teodor, na osnovi disertacije: »Razvoj mlina kokoši. (Ueber die Entwicklung des Muskelmagens des Haushühnes)«. Vet. arhiv, 6, 8, 374—406. Zagreb. 1936. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof. Gjurić dr. Petar.

Sedlar Ivo, na osnovi disertacije: »Patološko-anatomske i patološko-histološke promjene bubrega kod štenećaka. (Pathologisch-anatomische und pathologisch-histologische Veränderungen der Nieren bei Hundestaupe)«. Vet. arhiv, 7, 10, 492—503. Zagreb, 1937. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Bosnić dr. Lovro,

Martinčić Mijo, na osnovi disertacije: »O patološko-anatomskom i histološkom nalazu bubrega konja kod klinički ustanovljene njihove insuficiencije. Jug. veterinarski glasnik, XVIII, 10, 403—420, Beograd, 1938.

Canić Rene, na osnovi disertacije: »Uporedba diagnostičke vrijednosti aglutinacije vezivanja komplemenata I. Meinickeove reakcije kod bruceloza. Jug. veterinarski glasnik, XVI, 11, 563—572 i 12, i 12, 603—611, Beograd, 1936. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Drača Petar, na osnovi disertacije: »Prilog pitanju liječenja fistule kopitnog hrskavca parcijalnom ekstirpacijom s obzirom na njegovo okoštavanje. 1936. (nije tiskano). Ocienili prof Köster dr. Oto i prof. Jurak dr. Ljudevit.

Koren Janko, na osnovi disertacije: Diferencijalna krvna slika konja kod kirurških procesa s obzirom na prognozu. (Differentialblutbild bei chirurgischen Erkrankungen bezüglich der Prognose)«. Vet. arhiv, 8, 7, 296—311, Zagreb, 1938. Ocienili prof. Köster dr. Oto i prof. Zavrnik dr. Fran.

Foršek Zlatko, na osnovi disertacije: »Pretraživanje zagrebačkog tržnog mlijeka na zaraženost sa B. abortus Bang. Jug. veterinarski glasnik, XIX., 1, 3—18, Beograd, 1939«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šime.

Giriček Franjo, na osnovi disertacije: »Prinos liječenju retentio secundinarum kod krava »Baticonom«. 1936. (nije tiskana). Ocienili prof. Rajčević Mile i docent Oklješa dr. Božidar.

Lugomer Vladimir, na osnovi disertacije: »Prinos prosuđivanju mesa obzirom na zaraženost bedreničinim klicama, cijepljenjem vakcinama za jednokratno cijepljenje i zaklanih u negativnoj fazi«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šimun.

Bljajić Danilo, na osnovi disertacije: »Da li stvaranje imuniteta kod simultanog cijepljenja protiv svinjskog vrbanca ovisi o prodoru klica u krvni optok«. Vlastita naklada, Bjelovar, s. a. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Šubat Nikola, na osnovi disertacije: »Prinos etiologiji i terapiji ekcema pasa (Ein Beitrag zur Aetiologie und Therapie des Ekzems beim Hunde)«. Jug. veterinarski glasnik, XVIII, 1, 7—11, Beograd 1938. Ocienili prof. Bosnić dr. Lovro i prof. Sutlić dr. Aleksandar.

Ferk Stjepan, na osnovi disertacije: »B. influencae suis kod zdravih svinja u nas. (B. influencae suis bei gesunden Schweinen in Jugoslavien)«. Vet. arhiv, 7, 8, 385—389, Zagreb, 1937. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Bakotić Lovro, na osnovi disertacije: »Značenje ishrane u etiologiji paratifa svinja. (Die Bedeutung der Fütterung in der Aetiologie des Schweine-Paratyphus)«. Jug. veterinarski glasnik, XVII, 2, 41—53. Beograd 1937. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ritzoffy dr. Nikola.

Topolnik Eugen, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju tuberkuloze peradi kod nas«. Jug. veterinarski glasnik, XVII, 8, 308—315. Beograd 1937. Ocienili prof. Rajčević Mile i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Zaharija Ivan, na osnovi disertacije: »Prilog diagnostici bruceloza.« Jug. veterinarski glasnik, XIX, 8, 331—344, Beograd 1939. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Radojčević Marko, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju uticaja pasaža na patogenost B. anthracis-a. (Ein Beitrag zur Frage der Wirkung von Passagen auf die Pathogenität des B. anthracis)«. Jug veterinarski glasnik, XVII, 11, 433—455, Beograd, 1937. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Valjato Stjepan, na osnovi disertacije: »Prinos poznavanju diagnostičke vrijednosti sublimatskog pokusa (Horgan, Bennet, Kenny-Fulton) kod zarazne anemije konja«. Vlastita naklada, Zagreb, 1937. Ocienili prof. Hupbauer dr. Rajčević Mile i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Engl Dragutin, na osnovi disertacije: »Put kojim idu capsulae i pilulae davane peroralno ovcama. (Welchen Weg nehmen bei Schafen peroral applizierte Kapseln und Pillen)«. Vet. arhiv, 8, 1, 35—45, Zagreb, 1938. Ocienili prof. Rajčević Mile i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Bugarčić Slavko, na osnovi disertacije: »Kako djeluje Strychninum nitricum na narkozu sa Cloralum hydratum kod psa. (Ueber die Wirkung von Strychninum nitricum auf die Cloralhydratnarkose beim Hund)«. Vet. arhiv, 8, 7, 281—295, Zagreb, 1938. Ocienili prof Köster dr. Oto i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Mihajlović Radoslav, na osnovi disertacije: »Ispitivanje utjecaja intrapalpebralne malleinske probe domaćim malleinom na serološku reakciju vezivanja komplemenata antigenom malleusa. 1937. (nije tiskana). Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Vončina Dragutin, na osnovi disertacije: »Prilog serodiagnostici svinjske kuge«. Jug. veterinarski glasnik, XVIII, 4, 143—148, Beograd, 1938. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Štern Hinko, na osnovi disertacije: »Pokušaj nalaženja Salmonella-bakterija na svinjama zaklanim za potrošnju u Zagrebu. (Untersuchungen über das Vorkommen von Salmonella-bakterien bei Schlachtschweinen in Zagreb)«. Vet. arhiv, 8, 2, 89—95, Zagreb, 1938. Ocienili prof. Debelić dr. Šimun i prof. Ježić dr. Josip.

Budimir Dragomir, na osnovi disertacije: »Pokušaj nalaženju salmonela bakterija kod domaćih karnivora. (Versuch zur Feststellung von Salmonella Erregern bei Hund und Katze)«. Vet. arhiv, 7, 12, 596—601, Zagreb, 1937. Ocienili prof. Debelić dr. Šimun i prof. Ježić dr. Josip.

Winterhalter Mato, na osnovi disertacije: »Spontane rupture aorte kod konja. (Ueber spontane Aortenrupturen bei Pferden. Medionecrosis aortae)«. Vet. arhiv, 8, 10, 471—497, Zagreb, 1938. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Zavrnik dr. Fran.

Pintarić Franjo, na osnovi disertacije: »Povisivanje hemolitičkog amboceptora s omnadinom, yatrencaseinom i aolanom u serumu kunića«. 1937. (nije tiskana). Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Sredović Simeon, na osnovi disertacije: »Miješani tumori mammae psa. (Smešanije opuholi moločnoj železi u sobak)«. Vet. arhiv, 8, 11, 517—530. Zagreb 1938. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Köster dr. Oto.

Strunjak Zvonimir, na osnovi disertacije: »O fetalnim anomalijama u razvoju retinae i nervus opticusa u očima ždrebeta«. 1937. (nije tiskana). Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Zavrnik dr. Fran.

Katalinić Hrvoje, na osnovi disertacije: »Traženje podesnog antiseptika za bakterije i gljivice. (Ricerca di un mezzo ideale antisettico contro i batteri i fermenti e le muffe)«. Jug. veterinarski glasnik, XVIII, 7, 275—282, Zagreb, 1938. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i Ježić dr. Josip.

Knajtner Stjepan, na osnovi disertacije: »O djelovanju natrijeve lužine, kaporita i formalina na virus difterije i boginja peradi«. Jug. veterinarski glasnik XVIII, 2, 61—68, Beograd, 1938.

Miklaušić Berislav, na osnovi disertacije: »O putu hrane kroz prednji dio probavnog trakta kod kokoši«. Jug. veterinarski glasnik, XVIII, 11, 454—469, Beograd, 1938. Ocienili prof. Gjurić dr. Petar i prof. Rajčević Mile.

Rukavina Jakov, na osnovi disertacije: »Aerobna bakterijska flora u crijevima zdravih pataka«. 1938. (nije tiskana), Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Velenik Ivo, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju crijevne bakterijske flore s obzirom na B. coli«. 1938. (nije tiskana). Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Debelić dr. Šimun.

Majić Ljubomir, na osnovi disertacije: »Pokušaj nalaženja Salmonella bakterija kod zaklane teladi na zagrebačkoj klaonici. (Untersuchungen über das Vorkommen von Silmonella Bakterien bei Schachtkälbern in Zagreb)«. Glasnik cen. hig. zavoda XXII, 3, 256—282, Beograd, 1939. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Debelić dr. Šimun.

Katić Relja, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju Pryp. melophagium i njene raširenosti u našoj zemlji«. 1938. (Nije tiskana). Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Babić dr. Ivo.

Krupić Ibrahim, na osnovi disertacije: »Prilozi nalaženju visokotermorezistetnih mikroba u prirodi«. (Beiträge zum Befund hochthermoresistenter Mikroben in der Natur). Vet. arhiv, 9, 3, 146—156, Zagreb, 1939. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Grgić Ante, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju bruceloze goveda kod nas«. (Ein Beitrag zur Verbreitung der Rinderbruzellose bei uns). Vet. arhiv, 9, 5, 288-303, Zagreb, 1939. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Oklješa dr. Božidar.

Pavšić Marijan, na osnovi disertacije: »Prilog pitanju govedeg steriliteta u dravskoj banovini s osobitim obzirom na infekciju s trihomonasima«. (Ein Beitrag zur Frage der sog. Sterilität der Rinder im Drau Banat mit besonderer Berücksichtigung der Trichomonasinfection). Vet. arhiv, 9, 6, 331—346, Zagreb, 1939. Ocienili prof. Rajčević Mile i prof. Oklješa dr. Božidar.

Tunkl Božidar, na osnovi disertacije: »O diagnostici uzročnika tuberkuloze«. (Du diagnostic du bacille de la tuberculose). Vet. arhiv, 9, 7, 384—402. Zagreb, 1939. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Rapić Stjepan, na osnovi disertacije: »Smještaj tekućine u pleuralnoj šupljini kod likvidotoraksa i likvidopneumotoraksa domaćih mesojeda«. (Die Lage von Flüssigkeiten bei Liquidothorax und Liquidopneumothorax in der Pleuralhöhle bei Hunden und Katzen). Vet arh. 9, 8, 417-469, Zagreb, 1939. Ocienili prof. Bosnić dr. Lovro i prof. Gjurić dr. Petar.

Šporen Viktor, na osnovi disertacije: »Kvantitativna i kvalitativna krvna slika klinički zdravog psa s obzirom na trombocitete«. 1939. (Nije tiskana). Ocienili prof. Zavrnik dr Fran i prof. Gjurić dr. Petar.

Artenjak Franc, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju endogenih uzroka nosnih anomalija«. (Beitrag zur Kenntnis endogener Ursachen der Nasenanomalien). Vet. arh. 9, 10, 532—550, Zagreb, 1939. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Zavrnik dr. Fran.

Mašić Milan, na osnovi disertacije: »Gripa prasadi u dunavskoj banovini«. (Die Ferkelgrippe in der Donaubanschaft-Jugoslawien). Jug. veterinarski glasnik, 9, 10, 431 do 448, Beograd, 1939. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Milan Šlezić, na osnovi disertacije: »Trias i krvna slika pastuha prije i poslije kastracije«. Ocienili prof. Podaubsky Eugen i prof. Gjurić dr. Petar.

Jovan Dimić, na osnovi disertacije: »Introcid u veterinarskoj kirurgiji, obzirom na njegovu praktičnu vrijednost kod liječenja arthritisa i kod zarašćivanja rana«. Ocienili prof. Podaubsky Eugen i prof. Bosnić dr. Lovro.

Franjo Ertl, na osnovi disertacije: »Zaustavljanje krvarenja poslije kastracije kopitara (krvnim metodama) sa naročitim u ovu svrhu improviziranim pneumatičnim tamponom«. Ocienili prof. Köster dr. Oto i prof. Jurak dr. Ljudevit.

Ivan Ključec, na osnovi disertacije: »Prilog pitanju resekcije želuca i duodenuma kod psa«. Ocienili prof. Jurak dr. Ljudevit i prof. Köster dr. Oto.

Dinko Pavičić, na osnovi disertacije: »Aglutinacija B. Erysipelatis suis in statu nascendi i njena upotrebivost za tipizaciju toga mikroba«. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Željko Romić, na osnovi disertacije: »Prilog studiju eksperimentalne infekcije i imuniteta kod antraksa«. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Josip Spalatin, na osnovi disertacije: »Dezinfekcijski pokusi kod tuberkuloze peradi«. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Milutin Janjatović, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju sacharolipoidnog antigena«. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Luka Skoković, na osnovi disertacije: »Prilog diagnostici uzročnika plinovitih edema na temelju njihovih imunobioložkih svojstava«. Ocienili prof. Ježić dr. Josip i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Ivo Drežančić, na osnovi disertacije: »Prilog diagnostici poriekla žutice kod konja i pasa« i t. d. Ocienili prof. Bosnić Lovro i prof. Jurak dr. Ljudevit.

Zvonimir Dinter, na osnovi disertacije: »Prilog imunoprofilaksi plinovitih edema«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ježić dr. Josip.

Vladimir Horvat, na osnovi disertacije: »Prilog k poznavanju raširenosti bruceloze svinja u Savskoj banovini«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Oklješa dr. Božidar.

Mirko Lukić, na osnovi disertacije: »Bakterije Salmonella skupine kod zdravih svinja zaklanih na klaonici u Zagrebu«. Ocienili prof. Debelić dr. Šimun i prof. Hupbauer dr. Andrija.

Mihajlo Bobalić, na osnovi disertacije: »Postoji li paralela između titra vrbančevog seruma i aglutinacije (in statu nascendi) bacillusa vrbanca u bouillonu sa pridodatkom vrbančevog seruma i da li je na temelju te aglutinacije dopustiv zaključak na njegov titar«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šimun.

Karlo Kohl, na osnovi disertacije: »Prilog k poznavanju B. murisepticuma. Da li se na temelju morfološko-kulturelnih biokemičkih, seroloških i bioloških svojstava B. murisepticum — dopustiv zaključak o srodnosti ovog mikroba s B. erysipetatis suis«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šimun.

Stjepan Wolf, na osnovi disertacije: »Prinos poznavanju uloge kože kod infekcije bedrenicom, kolerom peradi i vrbancem. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šimun.

Antun Polez, na osnovi disertacije: »Ovariotomija svinje« Ocienili prof. Köster dr. Oto i prof. Oklješa dr. Božidar.

Ivan Kutleša, na osnovi disertacije: »Prilog serodiagnostici uzročnika plinovitih oedema«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šimun.

Vladimir Šterk, na osnovi disertacije: »Oboljenja od plinovitih oedema kod domaćih životinja Južne Srbije«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Debelić dr. Šimun.

Ivan Žarnić, na osnovi disertacije: Raširenosti bruceloze kod konja u Jugoslaviji«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Köster dr. Oto.

Stjepan Bastalić, na osnovi disertacije: »Alergije kod kokošjeg tifa«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

Bogdan Jakšić, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju razvitka koštane srži u lopatici goveda«. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof. Sakarž Jaroslav.

Nevesin Andrašić, na osnovi disertacije: »Indikacija operativnog zahvata kod traumatske rupture mokraćnog mjehura psa«. Ocienili prof. Köster dr. Oto i prof. Sutlić dr. Aleksandar.

Mirko Milunović, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju bruceloze pasa u Hrvatskoj«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

Čedomil Šebetić, na osnovi disertacije: »Vrijednost prontozila u terapiji goveda«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Ivan Pukanić, na osnovi disertacije: »Mielografija kod psa«. Ocienili prof. Bosnić dr. Lovro i docent Rapić dr. Stjepan.

Ćazim Bibić, na osnovi disertacije: »Razvoj koštane srži u ossa tarsi goveda«. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof. Sakarž Jaroslav.

Marijan Hrestak, na osnovi disertacije: »Razvitak koštane srži u metatarsusu goveda«. Ocienili prof. Zavrnik dr. Fran i prof. Sakarž Jaroslav.

Zlatko Bajer, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju bijele mangulice s naročitim obzirom na ispitivanje ljetne dlake«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i docent Ilančić dr. Dragan.

Srećko Vatovec, na osnovi disertacije: »Intravenozna pielografija psa«. Ocienili prof. Bosnić dr. Lovro i docent Rapić dr. Stjepan.

Ante Rako, na osnovi disertacije: »Prinos poznavanju pramenke u okolini Sinja«. Ocienili prof. Debelić dr. Šimun i docent Ilančić dr. Dragan.

Zvonimir Smrček, na osnovi disertacije: »O vrijednosti »Ranola« kod puerperalnih oboljenja uterusa krava, naročito kod zaostajanja posteljice«. Ocienili prof. Oklješa dr. Božidar i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Ivan Horvatić, na osnovi disertacije: »Prilog diferenciranju streptokoka«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

Nikola Fiolić, na osnovi disertacije: »Rentgensko prikazivanje zglobova konja pomoću kontrastnih sredstava«. Ocienili prof. Bosnić dr. Lovro i prof. Sakarž Jaroslav.

Josip Lukačević, na osnovi disertacije: »Terapeutsko i profilaktičko djelovanje septocida na eksperimentalni vrbanac«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Stjepan Galeković, na osnovi disertacije: »Prilog upoznavanju i tumačenju raskužnog djelovanja lukšija«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

Vinko Žic, na osnovi disertacije: »Djelovanje septocida na psa«. Ocienili prof. Ganslmayer dr. Rudolf i prof. Köster dr. Oto.

Vladimir Bačić, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju prehlađenog pčelinjeg legla«. Ocienili prof. Tomašec dr. Ivo i prof. Mlinac dr. Franjo.

Juraj Karlović, na osnovi disertacije: »Postoji li imunobiološka srodnost između B. erysipelatis suis i B. murisepticuma«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

Antun Lukić, na osnovi disertacije: »Prinos istraživanju vriednosti plodnih tekućina kao gojilišta za mikroorganizme« Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

Stjepan Kist, na osnovi disertacije: »O razvijenosti i raspodjeli žliezda u koži zamorčeta (cavia porcellus). Ocienili prof. Sakarž Jadoslav i docent Varićak dr. Teodor.

Matija Kovačević, na osnovi disertacije: »Upotrebivost nove kremometrijske tuš metode po Mašeku za dokaz trajne (niske) pasterizacije mlijeka«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i prof. Mlinac dr. Franjo.

Bakir Badnjević, na osnovi disertacije: »Prilog poznavanju histološke slike mišičja svinja, koje su služile za proizvodnju seruma protiv svinjske kuge«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i prof. Jurak dr. Ljudevit.

Vinko Petrin, na osnovi disertacije: »Utjecaj ultravioletnih zraka na anafilaksiju kod zamoraca«. Ocienili prof. Mlinac dr. Franjo i docent Rapić dr. Stjepan.

Josip Kavić, na osnovi disertacije: »Neka istraživanja o kostiazi patuljastog soma«. Ocienili: prof. Mlinac dr. Franjo i prof. Tomašec dr. Ivo.

Josip Koropej, na osnovi disertacije: »Rentgenska anatomija grla psa«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i docent Rapić dr. Stjepan.

Ilija Ručević, na osnovi disertacije: »Određivanje opasnih uboda u podplat kopita obzirom na njihovu lokalizaciju«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i prof. Köster dr. Oto.

Vladimir Vučkovečki, na osnovi disertacije: »Rentgenografija zubi konja«. Ocienili prof. Sutlić dr. Aleksandar i docent Rapić dr. Stjepan.

Antun Perl, na osnovi disertacije: »Rentgenska slika probavnog trakta zdrave kokoši«. Ocienili prof. Sutlić dr. Aleksandar i docent Rapić dr. Stjepan.

Branko Švedek, na osnovi disertacije: »Rentgensko prikazivanje tetivnih ovojnica konja pomoću kontrastnih sredstava«. Ocienili prof. Köster dr. Oto i docent Rapić dr. Stjepan.

Josip Marolt, na osnovi disertacije: »Analiza i karakteristika rupture Musculusa peroneusa tertiusa kod konja«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i prof. Köster dr. Oto.

Dragutin Stuparić, na osnovi disertacije: »Acetalfosfatidi u nuzbubrezima peradi«. Ocienili docent Rapić dr. Stjepan i docent Varićak dr. Teodor.

Milan Bevandić, na osnovi disertacije: »Područje prednje hemoroidalne vene u rektumu kod svinje«. Ocienili prof. Sakarž Jaroslav i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Dušan Dvornić, na osnovi disertacije: »Baktericidno djelovanje neolohsona«. Ocienili prof. Mlinac dr. Franjo i prof. Ganslmayer dr. Rudolf.

Matija Kavran, na osnovi disertacije: »Prilog upoznavanju i tumačenju razkužnog djelovanja kreča topljenog u lukšiji«. Ocienili prof. Hupbauer dr. Andrija i prof. Mlinac dr. Franjo.

ČAST DOKTORA TEHNIČKIH NAUKA POSTIGLI SU:

Podhorsky ing. Rikard (31. I. 1931.) na osnovi disertacije: »Studije o koroziji metala«. Ocienili prof. Hanamann dr. Fran i Plotnikov dr. Ivan.

Rogina ing. Božidar (28. III. 1931.) na osnovi disertacije: »Citronska kiselina u mlijeku i njezino kvantitativno određivanje pomoću Denigesove reakcije«. Ocienili prof. Njegovan dr. Vladimir i Marek Ivan.

Hercigonja ing. Ivo (31. IX. 1931.) na osnovi disertacije: »Izbor zavojnih tolerancija i njihov odnošaj k alatu i metodama mjerenja«. Ocienili Stipetić ing. Đuro i Šahnazarov ing. Artemij.

Ing. Vranjican V. Dalimil (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »O produktima reakcija pri katalitičkim hydrogenizijama monoxima i dioxima«. Ocienili prof. Marek Ivan i docent Krajčinović dr. Matija.

Karschulin ing. Miroslav (31. III. 1932.) na osnovi disertacije: »Istraživanje o Becquerel - efektu«. Ocienili prof. Plotnikov dr. Ivan i Hanamann dr. Franjo.

Ing. Paić Mladen (30. XI. 1932.) na osnovi disertacije: »Primena Debye-Scherrerove metode na hemijske probleme«. Ocjenili prof. Plotnikov dr. Ivan i Njegovan dr. Vladimir.

Plotnikov ing. Maksimilian (30. VI. 1933.) na osnovi disertacije: »Mjerenje energije sijanja po jednoj novoj metodi«. Ocienili Hanamann dr. Franjo i Njegovan dr. Vladimir.

Šplait Ljudevit (24. III. 1934.), na osnovi disertacije »Istraživanje molekularnih oscilacija u otopinama pomoću Plotnikovog efekta s automatski registrirajućom metodom«. Ocienili dr. Ivan Plotnikov i dr. ing. Franjo Hanamann.

Kranjčević ing. Martin (31. V. 1937.), na osnovi disertacije »Mogućnosti primjene bezvodnog natrijevog sulfata za kvantitativno određivanje suhe supstance u mlijeku, maslacu, slatkim vinima i medu. Ocienili dr. Vladimir Njegovan i dr. ing. Matija Krajčinović.

Kohlbach ing. Dragutin (31. III. 1938.), na osnovi disertacije: »Sinteza nekih derivata piperazina sa hemoterapeutskim djelovanjem«. Ocienili dr. ing. Matija Krajčinović i dr. Vladimr Prelog.

Cerkovnikov ing. Eugen (31. X. 1938.), na osnovi disertacije: »O gama-derivatima piperidima«. Ocienili dr. ing. Matija Krajčinović i dr. ing. Vladimir Prelog.

Piantanida ing. Miho, na osnovi disertacije: »O djelovanju amonijaka na neke 1, 5, Diprompentan derivale«.

Apsen ing. Boris, na osnovi disertacije: »Eotvös-ov gravitacioni variometar«.

Werner ing. Oto, na osnovi disertacije: »Upliv torzionih momenata kod armirano-beton mostova za željeznice«.

D. BROJITBENI PREGLED

BROJ NOSTRIFICIRANIH DIPLOMA

Fakulteti			Mudroslovni		
		Medicinski	filozofska diploma	farmaceutska diploma	Tehnički
Školske godine	1922/23	37	—	—	
,, ,,	1923/24	110	—	—	
,, ,,	1924/25	79	—	—	
,, ,,	1925/26	33	—	—	
,, ,,	1926/27	14	—	—	
,, ,,	1927/28	15	—	—	
,, ,,	1928/29	16	—	—	24
,, ,,	1929/30	8	—	—	47
,, ,,	1930/31	14	—	4	24
,, ,,	1931/32	12	11	21	31
,, ,,	1932/33	18	8	10	30
,, ,,	1933/34	12	5	9	18
,, ,,	1934/35	7	9	10	30
,, ,,	1935/36	10	9	7	15
,, ,,	1936/37	9	—	6	5
,, ,,	1937/38	8	1	1	10
,, ,,	1938/39	7	2	2	7
,, ,,	1939/40	—	—	2	8
,, ,,	1940/41	—	1	6	2
,, ,,	1941/42	—	—	3	8
	Ukupno	**409**	**46**	**81**	**259**

STATUS NASTAVNIKA HRVATSKOGA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU 1919.—1942.

Bogoslovni fakultet

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA (redovitih i izvanrednih)	DOCENATA (sveučilištnih i privatnih)	Honorarnih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1919/20	4	4	3	—	14
1920/21	6	7	3	—	16
1921/22	8	8	2	1	19
1922/23	8	7	2	2	19
1923/24	7	8	2	2	19
1924/25	9	4	—	7	20
1925/26	12	3	—	4	19
1926/27	12	3	—	6	21
1927/28	12	—	1	7	20
1928/29	12	2	7	—	21
1929/30	12	1	—	—	13
1930/31	11	1	—	—	12
1931/32	11	1	—	—	12
1932/33	12	1	7	—	20
1933/34	13	1	4	—	18
1934/35	13	1	5	—	19
1935/36	12	1	5	—	18
1936/37	12	1	6	—	19
1937/38	15	2	8	—	25
1938/39	15	2	8	—	25
1939/40	12	2	12	—	26
1940/41	11	2	10	1	24
1941/42	10	2	5	1	18

Pravni fakultet

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA (redovitih i izvanrednih)	DOCENATA (sveučilištnih i privatnih)	Honorarnih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1919/20	15	8	—	—	23
1920/21	15	7	—	—	22
1921/22	15	9	—	1	25
1922/23	15	8	—	1	24
1923/24	14	8	—	1	23
1924/25	14	4	1	3	22
1925/26	12	5	1	3	21
1926/27	14	5	1	2	22
1927/28	13	1	1	3	18
1928/29	12	6	3	2	23
1929/30	13	—	—	—	13
1930/31	13	2	—	1	16
1931/32	12	1	—	1	14
1932/33	15	1	2	1	19
1933/34	15	1	2	1	19
1934/35	15	1	1	1	18
1935/36	14	2	4	1	21
1936/37	14	2	2	1	19
1937/38	13	3	3	1	20
1938/39	13	3	4	1	21
1939/40	13	3	6	1	23
1940/41	12	3	4	1	20
1941/42	11	1	6	1	19

Mudroslovni fakultet
(s farmaceutskim odsjekom)

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA	DOCENATA	Honorarnih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1919/20	25	19	—	5	49
1920/21	30	18	—	7	55
1921/22	29	18	—	5	52
1922/23	33	18	—	5	56
1923/24	26	18	—	5	49
1924/25	27	12	3	12	54
1925/26	22	11	7	7	47
1926/27	24	10	9	8	51
1927/28	26	6	4	10	46
1928/29	26	9	13	7	55
1929/30	30	8	16	—	54
1930/31	28	6	20	—	54
1931/32	28	6	20	—	54
1932/33	30	11	28	—	69
1933/34	31	9	20	4	64
1934/35	32	8	20	4	64
1935/36	32	9	17	4	62
1936/37	32	10	13	4	59
1937/38	32	12	15	4	63
1938/39	33	11	20	4	68
1939/40	32	11	26	7	76
1940/41	31	15	25	4	75
1941/42	32	9	25	1	67

Medicinski fakultet

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA	DOCENATA	Honorarnih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1919/20	8	—	—	—	8
1920/21	9	—	—	—	9
1921/22	13	2	—	—	15
1922/23	15	7	—	—	22
1923/24	17	7	—	—	24
1924/25	17	6	—	—	23
1925/26	17	7	—	—	24
1926/27	17	6	—	—	23
1927/28	19	3	5	—	27
1928/29	17	6	6	—	29
1929/30	16	9	2	—	27
1930/31	15	6	2	—	23
1931/32	17	6	6	—	29
1932/33	18	7	—	—	25
1933/34	19	8	1	—	28
1934/35	20	8	6	—	34
1935/36	18	8	5	—	31
1936/37	19	10	5	—	34
1937/38	21	17	5	—	43
1939/40	23	17	2	—	42
1940/41	19	19	5	—	43
1941/42	16	12	17	—	45

STATUS NASTAVNIKA HRVATSKOGA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU 1919.—1942.

Poljodjelsko-šumarski fakultet

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA (redovitih i izvanrednih)	DOCENATA (sveučilištnih i privatnih)	Honoraranih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1919/20	5	6	5	1	17
1920/21	7	13	1	1	22
1921/22	12	18	—	—	30
1922/23	12	16	—	—	28
1923/24	11	14	1	3	29
1924/25	14	3	11	11	39
1925/26	16	4	9	7	36
1926/27	17	3	9	9	38
1927/28	18	2	7	8	35
1928/29	18	1	6	10	35
1929/30	20	1	8	—	29
1930/31	19	2	7	—	28
1931/32	19	2	8	—	29
1932/33	19	3	10	—	32
1933/34	17	4	12	—	33
1934/35	17	4	11	—	32
1935/36	17	5	17	—	39
1936/37	19	4	14	—	37
1937/38	19	4	17	—	40
1938/39	19	4	7	—	30
1939/40	20	2	17	—	39
1940/41	20	3	17	—	40
1941/42	15	3	13	—	81

Veterinarski fakultet

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA (redovitih i izvanrednih)	DOCENATA (sveučilištnih i privatnih)	Honoraranih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1925/26	9	—	9	—	18
1926/27	9	—	7	—	16
1927/28	9	1	7	—	17
1928/29	7	—	7	—	14
1929/30	8	4	10	—	22
1930/31	13	6	12	—	31
1931/32	7	4	9	—	20
1932/33	9	5	13	—	27
1933/34	11	3	10	—	24
1934/35	11	4	9	—	24
1935/36	11	4	8	—	23
1936/37	14	4	10	—	27
1937/38	13	3	12	—	28
1938/39	13	1	13	—	27
1939/40	13	1	17	—	31
1940/41	17	3	14	—	34
1941/42	16	3	15	—	34

Tehnički fakultet

ŠKOLSKE GODINE	PROFESORA (redovitih i izvanrednih)	DOCENATA (sveučilištnih i privatnih)	Honorarnih profesora i nastavnika	LEKTORA I UČITELJA	SVEGA
1919/20	14	1	7	1	23
1920/21	18	1	7	2	28
1921/22	18	—	23	—	41
1922/23	20	—	29	—	49
1923/24	23	—	29	—	52
1924/25	21	1	31	—	53
1925/26	19	1	32	—	52
1926/27	25	1	27	1	54
1927/28	24	—	17	1	42
1928/29	26	1	29	1	57
1929/30	27	4	29	—	60
1930/31	25	4	24	—	53
1931/32	25	4	21	—	50
1932/33	28	2	21	—	51
1933/34	29	5	31	—	65
1934/35	30	5	31	—	66
1935/36	30	5	29	—	64
1936/36	27	4	37	—	68
1937/38	26	4	33	—	63
1938/39	29	3	36	—	68
1939/40	29	3	24	—	56
1940/41	30	2	37	1	70
1941/42	28	2	50	1	81

Farmaceutski fakultet

Školske godine
1942.—1943.

Profesora (redovitih i izvanrednih):	5
Docenata (sveučilištnih i privatnih):	1
Honoranih profesora i nastavnika:	11
Lektora i učitelja:	—
Svega	17

Bilježka: Farmaceutski fakultet počeo je radom početkom školske godine 1942.—1943.

BROJ SLUŠAČA HRVATSKOGA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU 1919.—1942.

ŠKOLSKE GODINE	POLJEĆE	Bogoslovni	Medicinski	Mudroslovni (s farmaceutskim odsjekom)	Agronomski	Šumarski	Pravni	Tehnički (do 1929. Visoka tehnička škola)	Veterinarski	SVEGA (s biv. Visokom tehničkom školom)
1919/20	I.	65	858	351	76	129	1.259	255	59	3.052
	II.	55	859	314	84	122	928	184	48	2.594
1920/21	I.	48	882	366	118	145	1.127	265	77	3.028
	II.	44	732	358	100	129	984	226	24	2.597
1921/22	I.	55	745	417	167	155	996	434	38	3.007
	II.	44	670	378	155	134	876	426	44	2.727
1922/23	I.	38	689	464	180	150	906	504	66	2.997
	II.	44	690	401	158	121	775	442	66	2.697
1923/24	I.	44	726	519	142	113	856	440	111	2.987
	II.	40	734	451	132	106	750	407	106	2.726
1924/25	I.	38	742	692	138	133	885	487	129	3.244
	II.	35	664	585	125	129	870	419	124	2.951
1925/26	I.	49	683	777	77	155	999	507	151	3.398
	II.	49	634	623	73	136	1.053	456	137	3.151
1926/27	I.	64	651	873	61	179	1.051	553	178	3.610
	II.	59	554	743	63	153	1.050	490	170	3.282
1927/28	I.	92	552	1.032	58	162	1.210	590	236	3.932
	II.	85	485	864	46	126	1.154	522	202	3.484
1928/29	I.	98	531	946	61	135	1.151	626	230	3.778
	II.	87	487	820	51	128	1.086	526	214	3.399
1929/30	I.	112	495	975	73	170	1.160	649	282	3.916
	II.	103	422	1.300	63	167	1.170	567	270	4.062
1930/31	I.	166	427	1.316	142	206	1.132	650	353	4.392
	II.	164	387	1.316	138	181	1.135	621	317	4.259
1931/32	I.	183	455	1.329	195	197	1.323	733	392	4.807
	II.	182	426	1.227	194	200	1.323	643	363	4.558
1932/33	I.	212	498	1.335	226	169	1.343	667	448	4.898
	II.	205	496	1.335	213	169	1.314	546	413	4.691
1933/34	I.	246	603	1.369	305	162	1.472	652	505	5.314
	II.	245	624	1.234	298	158	1.420	622	472	5.073
1934/35	I.	287	712	1.333	340	136	1.313	647	538	5.306
	II.	278	683	967	325	136	1.286	635	514	4.824
1935/36	I.	312	732	1.034	341	118	1.265	608	560	4.970
	II.	305	717	936	323	112	1.166	579	510	4.648
1936/37	I.	311	796	1.024	383	118	1.186	624	533	4.975
	II.	306	764	891	346	110	1.124	583	404	4.528
1937/38	I.	322	824	1.043	408	125	1.185	703	439	5.049
	II.	302	807	890	400	118	1.096	629	377	4.619
1938/39	I.	311	921	814	443	150	1.132	776	405	4.952
	II.	300	886	814	410	146	1.005	719	305	4.585
1939/40	I.	296	1.117	957	481	206	1.378	1.048	427	5.910
	II.	304	1.039	957	433	186	1.268	1.022	347	5.556
1940/41	I.	347	1.100	1.078	406	178	1.497	1.518	353	6.477
	II.	373	1.060	1.078	339	145	1.397	1.434	378	6.204
1941/42	I.	287	1.054	987	411	181	1.437	1.593	316	6.266
	II.	287	873	987	240	139	1.440	1.361	304	5.631
Svega 1919/41		7.879	32.533	40.500	9.941	6.823	52.933	29.588	12.935	193.111
Prosječno u 1 poljeću		171	707	880	216	148	1.151	643	281	4.197

BROJ PROMOCIJA NA HRVATSKOM SVEUČILIŠTU U ZAGREBU 1919.—1942.

ŠKOLSKE GODINE	Bogoslovlja	Medicine	Mudroslovlja	Poljodjelstva	Šumarstva	Prava	Tehnike	Veterine	Svega promovirano na čast doktora	Na čast magistra farmacije	Ukupan broj promoviranih
1919/20	6	—	12	—	—	97	—	—	115	59	174
1920/21	2	—	9	—	—	132	—	—	143	73	216
1921/22	2	—	9	—	—	109	1	—	121	75	196
1922/23	1	5	8	2	1	101	1	—	119	50	169
1923/24	2	42	6	—	—	100	1	4	155	49	204
1924/25	4	89	6	2	—	79	2	4	186	64	250
1925/26	5	107	7	2	—	99	1	1	222	76	298
1926/27	1	84	8	2	—	114	1	4	214	82	296
1927/28	5	58	12	1	2	129	1	10	218	86	304
1928/29	—	118	20	1	—	87	3	10	239	124	363
1929/30	—	95	7	1	—	61	—	9	173	100	273
1930/31	1	69	6	1	—	61	2	15	155	109	264
1931/32	1	54	8/2	2	—	75	3	12	157	106	263
1932/33	—	60	5/2	—	—	127	2	—	196	71	267
1933/34	2	44	13/2	2	—	93	1	5	162	37	199
1934/35	3	41	3/1	—	—	47	—	8	103	32	135
1935/36	2	68	9/1	2	—	68	—	14	164	18	182
1936/37	6	66	5/5	2	—	60	1	15	160	71	231
1937/38	1	79	15/2	2	1	120	1	5	226	66	292
1938/39	1	91	5/5	3	1	47	—	10	163	42	205
1939/40	2	121	15/2	2	3	88	1	16	250	41	291
1940/41	3	110	3	—	—	35	1	8	160	58	218
1941/42	1	161	7/1	—	1	35	1	17	224	25	249
Ukupno											
1919/41	51	1.562	198/23	27	9	1.964	24	167	4.025	1.514	5.539

5. ĐAČKI ŽIVOT

Sveučilištna mladež dospieva uviek, da uz svoj studij sudjeluje i u svim važnijim zbivanjima u životu svoga naroda. Ona je nosilac novih ideja i za nju se otimaju sve stranke i pokreti. Nova vremena i novi događaji nastupaju baš djelovanjem mladeži. Tako je sveučilištna mladež povezana s javnim djelovanjem od najstarijih vremena pa sve do danas. To se zapaža i u đačkim družtvima, u koja studenti unose politički život i povezuju sveučilište s javnim i narodnim životom. No ne samo da sveučilištarci u svoja stručna družtva unašaju političku borbu, već na sveučilištu osnivaju i akademske političke klubove, kao manje jedinice velikih političkih narodnih stranaka.

BOŠNJAK Mladen: Sveučilišna zastava, Zagreb 1937. u »Omladini« god. XX. broz 8—10. str. 332—333.
— Hrvatska intelektualna omladina, Zagreb 1938. u »Almanah hrvatskih sveučilištaraca«, str. 35—63.
— Hrvatska Mladica, Zagreb, 1940. u »Alma Mater Croatica« god. IV. broj 1. str. 15—16.
— Spomenica o 25 godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, Izdao Akademički senat Kr. sveučilišta, Zagreb 1900.
— Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874.—1924., Spomenica akademičkoga senata, Zagreb 1925.
— Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924./25.—1928./29., Zagreb 1929,
— Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929./30.—1932./33., Uredio ga rektor dr. Albert Bazala, Zagreb 1933.
— Godišnjak Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933./34.—1938./39., Zagreb 1940.
WOLF Hinko: Hrvatske sveučilištne zastave, Zagreb 1942.
Nadalje navedeni almanasi sveučilištaraca, mnogobrojni časopisi i ostale publikacije akademičara, politički i književni časopisi i novine u Hrvatskoj, podpunije hrvatske poviesti, političke razprave i poviesti za 19. i 20. stoljeće, kao i važnije poviesti i pregledi hrvatske književnosti.

I. SVEUČILIŠTNE ZASTAVE

Đački život nije gotovo nikada bio jedinstven, već je od najranijih vremena razpršen zbog svestranosti sveučilištaraca, koji svoje energije uposljuju na raznim stranama. No ipak postoji za sveučilištnu mladež od davnine jedan vanjski znak, kojim je izražena individualnost sveučilištaraca i koji izvanjski obilježuje sveučilištnu mladež. To je sveučilištna zastava, zapravo sveučilištne zastave, jer na Hrvatskom sveučilištu postoje za sveučilištnu mladež dvie zastave, koje obje imaju slavnu prošlost i simbolički označuju nacionalne težnje sveučilištne mladeži za svojom i narodnom slobodom.

Prva sveučilištna zastava potječe još iz god. 1848. Tada su naime za vrieme hrvatsko-mađarskog rata osnovali slušači Akademije znanosti u Zagrebu svoju vlastitu »dačku legiju«. Toj legiji poklonile su zagrebačke Hrvatice barjak, koji su same izvezle. S tim barjakom krenula je đačka legija, koja je brojila 203 momka, pod zapovjedničtvom prof. Mate Smodeka, u rat protiv Mađara. Đačka četa vratila se prorieđena, a njezina prorešetana i krvlju poškropljena zastava predavana je od jednog pokoljenja drugom, kao najčastnija đačka svetinja.

Opis zastave: Svilena trobojnica crveno-bielo-plava (plava boja je osobito izbliedila). Prva strana barjaka ima u sredini hrvatsko-dalmatinsko-slavonski grb s krunom na plavom polju. U sredini grba je ilirska zviezda s polumjesecom na crvenom polju. Nad time je izvezen nadpis »Za ustav i narodnu slobodu«.

Druga strana zastave ima u sredini prišivenu uljenu sliku, na kojoj se sveti Ilija diže u nebo, a dolje kleči neki starac. Nadpis na ovoj slici glasi: »Za bratimstvo slavjansko«. Zastava je okićena dvjema svilenim crveno-plavim vrpcama. Na prvoj traci nalazi se nadpis: »Akademičkoj mladeži u Zagrebu«, a s druge strane »Snagom duha i desnice«. Druga traka ima nadpis: »Domorodke zagrebačke«, a s druge strane: »Sve za slavu i slobodu«. Držak završava pozlaćenom glavicom, na kojoj stoji listnato koplje s probijenim brojkama »1848.«

Kada se je Akademija znanosti godine 1850. pretvorila u Pravoslovnu akademiju, preuzela je Pravoslovna akademija i tu častnu zastavu, a od nje ju je baštinilo i naše Sveučilište. Ta je ratna zastava služila sveučilištarcima za sve svečane zgode do 16. listopada 1895. Te su naime godine hrvatski sveučilištarci spalili mađarsku zastavu prigodom dolazka kralja Franje Josipa I. u Zagreb. Zbog toga čina dao je tadanji ban Dragutin Khuen-Hedervary zaplieniti sveučilištnu zastavu. Uzput je potajno naredio savjetniku predsjedničtva kr. zemaljske vlade Milanu Smrekaru, da je sasieče i spali.

Na taj su način sveučilištarci ostali bez svoje zastave. Premda je ona bila prilično stara i trošna, izgledala je još uviek veoma reprezentativno, a sveučilištarcima je zbog svoje slavne prošlosti bila osobito draga.

Što se je zbilo sa sveučilištnom zastavom, nije nitko pozitivno znao. Javno uvjerenje bilo je, da Khuen nije htio propustiti zgodu, da ovu slavnu zastavu satre. Zato su sveučilištarci održali mnogo prosvjednih skupština i poslali više predstavki vladi, u kojima su uviek odlučno traživi povratak zaplienjene zastave. Do god. 1906. bilo je sve uzalud, dok se konačno tada nije vlada izjasnila, da ne množe pronaći zastavu, ali da je spremna dati načiniti drugu. Mladež je u sporazumu s vladom izabrala slikara prof. Belu Csikosa, da to izvrši uz suradnju kipara prof. Rudolfa Valdeca za kovinske dielove i držak. I tako je po nacrtima ovih umjetnika, doprinosom naroda i preciznim vezenjem odličnih zagrebačkih gospođa i učenica umjetničke škole, nastalo umjetničko djelo, harmonične i prekrasne ljepote i vriednosti.

Barjak imade oblik starohrvatskih konjaničkih zastava (oblik standarte, vexillum ordinis), jer je sveučilištna odora konjanička. Prednja strana zastave uokvirena je starohrvatskim ornamentima na bieloj svili. Ta strana podieljena je u crveno, bielo i modro polje. U lievom kutu gore

jaki je lovorov vienac, a u desnom kutu istoga polja nalazi se hrvatski grb. Na preostala dva polja uzdiže se Alma Mater Croatica s krunom na glavi i u svečanom ruhu izkićenom divnim i bogatim hrvatskim ornamentima, te dragim kamenjem. U lievoj ruci drži knjigu kao znak moći, koju znanost imade nad svietom. Do njezinih nogu kleči jedan sveučilištarac u svečanom odielu đačke nošnje, te moli, da ga Alma Mater obdari znanjem, te da tako bude na čast i korist svojega naroda. Ciela strana je uspjelo stilizirana, a prielaz boja i tonova upravo umjetnički zamišljen. Na gornjem dielu stoji nadpis: »Alma Mater Croatica«, a u donjem dielu tri značajne godine iz poviesti sveučilištnih zastava »1848.-1895.-1907.«.

Druga je strana uokvirena u lovorovo i lipino lišće, također podieljeno u tri polja hrvatske zastave. Preko toga uzdiže se božica Prosvjete, koja drži u rukama zapaljenu luč. Pod njom kleči sputana osoba, po kojoj pada svietlo luči, i ona se trza i oslobađa okova. To je simbolički prikaz, kako je sveučilište žarište znanosti, koju treba sveučilištna mladež širiti među narod. Držak je izvanredno ukusan i svršava se zavinutim šiljkom-polusjekirom; iza njega stoji u orlovoj pandži veliki zlatni topaz, kamen mudrosti, a niz držak spuštaju se dvie bogate zlatne kite. Zastava se završava s tri duge trobojne trake.

U tu novu sveučilištnu zastavu ušiveno je nekoliko resica sa stare bojne zastave, koje je poklonio mitrovački profesor dr. Mato Segher. On je kao đak došao do tih resica god. 1892. kada se odkrivao u Krapini spomenik Ljudevitu Gaju, pri kojem je odkriću sudjelovala i akademska omladina pod svojom zastavom. Tom je zgodom bio Mato Segher barjaktar. Na povratku htjela je pred jednom kućom neka gospođica ovjenčati sveučilištnu zastavu. Barjaktar je prignuo zastavu prema njoj, ali kako su resice na izderanoj zastavi visjele u luku dolje, zapele su na odjeći ove gospođice. Kada je barjaktar podigao ovjenčanu zastavu u zrak, poderao je komad tih resica. Prof. Segher spremio ih je u džep s namjerom, da ih u Zagrebu dade prišiti na zastavu. No upravo kada su akademičari stigli u Zagreb, pročulo se, da vlada namjerava prenieti sveučilištnu zastavu u muzej. Zbog toga nije prof. Segher povratio te resice, već ih je pohranio kod sebe. Tako je tim malim komadićem zlatnih resica sa stare sveučilištne zastave dobila hrvatska akademska mladež na novom svom stiegu simboličnu povezanost sa starom proslavljenom bojnom zastavom.

Kada je zastava bila podpuno dovršena, održano je njezino svečano posvećenje pred sveučilištnom crkvom sv. Katarine. Posvetu je izvršio tadanji rektor dr. Ante Bauer, uz sudjelovanje čitave hrvatske javnosti. Kuma zastavi bila je grofica Elvira Kulmer. Posveta je izvršena na Duhove, dne 19. lipnja 1907.

Poslije sloma Austro-Ugarske god. 1919. saznalo se, da Milan Smrekar nije spalio staru sveučilištnu zastavu, već da ju je sakrio i tako sačuvao pred tadanjim silnikom. Doista je Smrekarova udovica Lujza rođ. Drašković predala staru bojnu zastavu Narodnom vieću. Ona je dne 29. listopada 1919. na svečan način povraćena sveučilištarcima, te je tom prigodom sastavljen poseban zapisnik po tadanjem rektoru dru Ladislavu Poliću. Proslavljena bojna zastava veoma je trošna, te se zbog toga ne može više upotrebljavati. Pohranjena je u tresoru Hrvatske narodne i sveučilištne knjižnice, zavijena u čvrsto izvezenom platnenom toku.

To bi bio kratak poviestni pregled sveučilištnih zastava, tog vidnog vanjskog simbola sveučilištne mladeži. Zastava se upotrebljava samo u svečanostima posve akademskima ili obćenarodnim, kod kojih sudjeluje čitava sveučilištna mladež ili dačko odaslanstvo, koje za to obća đačka skupština izašalje. Nikako se ne smije upotrebljavati kod svečanosti ili žalosti političko-stranačke naravi, kako je to sve predviđeno naredbom kr. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu od 3. listopada 1907. Sveučilištna zastava čuva se u rektoratu. Nju su zaista sveučilištarci upotrebljavali kod najsvečanijih zgoda i očuvali njezinu čast i dostojanstvo u najtežim vremenima do danas i za uviek.

II. PODPORNA DRUŽTVA, MENZE I ĐAČKI DOMOVI

Razvoj družtvovne skrbi za sveučilištarce do današnjega »Ureda za družtvovnu i zdravstvenu zaštitu slušača sveučilišta« imade svoju tradiciju još iz Kraljevske pravoslovne akademije. Socialna skrb za siromašne sveučilištarce započeta je privatnom pobudom među samim sveučilištarcima. Tako je u Pravoslovnoj akademiji nastalo god. 1872. »Družtvo u podporu ubogih pravnika«, koje je produžilo svoj rad i djelovanje na Sveučilištu u pravoslovnom i državnoslovnom fakultetu. Sam naziv družtva kazivao je njegovu svrhu. Družtvo je bilo središnjica za sva akademička družtva na sveučilištu, te su se oko njega okupljali siromašni sveučilištarci i služilo je kasnije kao primjer ostalim družtvima, koja su imala isti zadatak. To je družtvo uspješno djelovalo i mnogog je siromašnog pravnika pomoglo u njegovu studiju. Poslovnica mu je bila u sveučilištnoj zgradi. God. 1897. proslavilo je družtvo 25-godišnjicu svoga obstanka na svečan način.

God. 1883. ugledali su se i slušači filozofije u svoje drugove pravnike, te su za svoje siromašne drugove osnovali »Družtvo u podporu oskudnih i vriednih slušatelja mudroslovnoga fakulteta«. Družtvo je imalo zadaću pomagati i uzdržavati siromašne slušače filozofije, te liečiti bolestne na trošak družtva, kao i siromašnima pribavljati instrukcije ili druga lakša zanimanja, uz koja se moglo i dalje studirati. Godinu dana poslije slušača filozofije osnovali su farmaceuti svoje družtvo, pošto nisu imali pristupa u družtvo Mudroslovnog fakulteta. Družtvo se zvalo »Hrvatsko farmaceutičko družtvo Aeskulap«. Zadaća mu je bila podupirati siromašne i bolestne članove i promicati naravoslovne znanosti. Družtvo je zastupalo obće farmaceutske interese, te mu djelovanje nije bilo ograničeno samo na sveučilište i

zbog toga nije ono zapravo ni pravo akademičko družtvo. Stajalo je pod nadzorom javnih oblasti.

God. 1886. osnovano je »Družtvo u podporu oskudnih i vriednih dalmatinskih sveučilištnih građana«, kojemu je glavna svrha izražena u naslovu, a pored toga pribavljalo je zasluže studentima rodom iz primorske Hrvatske.

Sva ta spomenuta družtva osnovana su na poticaj samih sveučilištaraca i stajala su pod nadzorom sveučilištnih oblasti, osim spomenutog »Hrv. farmac. družtva Aeskulap«. No god. 1887. stupa u život »Družtvo za njegovanje bolestnih slušača kr. hrvat. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu« na poticaj samoga sveučilištnoga senata. Prvu glavnicu tome družtvu dali su sami sveučilištarci iz krugova zagrebačkih obitelji, koji su priređivali plesove sa svrhom, da od prihoda osnuju posebni odjel u jednoj od zagrebačkih bolnica za bolestne sveučilištarce. Sakupili su priličnu svotu, koju su predali sveučilištnom senatu, a toj svoti priključili su se raznim prinosima i mnogi drugi dobrotvori. Ovo je družtvo stajalo po odredbi akademskoga senata pod nadzorom jednoga od sveučilištnih profesora.

God. 1894. utemeljeno je »Družtvo za pomaganje siromašnih a vriednih Srba, slušača u kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu«. Iste godine osnovano je »Hrvatsko akademsko družtvo za podupiranje ubogih i bolestnih sveučilištnih građana na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu«, a prestala su družtva »u podporu ubogih pravnika«, »u podporu oskudnih i vriednih slušatelja mudroslovnoga fakulteta«, »za njegovanje bolestnih slušalaca kr. hrvatskog sveučilišta Franje Josipa I.«, te »u podporu oskudnih i vriednih dalmatinskih sveučilištnih građana«. Sva spomenuta družtva ujedinila su se u družtvo sa zajedničkim svojim imetkom. Sam sveučilištni senat dao je pobudu za to ujedinjenje, jer se uvidjelo, da se spezializiranjem družtava ciepa družtveni život i onemogućuje normalni materialni razvitak. Tome se družtvu nije priključilo »Družtvo za pomaganje siromašnih a vriednih Srba, slušača u kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu«. Naravno, nije se priključilo ni »Hrvatsko farmaceutsko družtvo Aeskulap«, jer — kako smo spomenuli — nije ni bilo čisto akademsko.

»Hrvatsko akademsko družtvo za podupiranje ubogih i bolestnih građana na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu« krače nazivano »Hrvatsko akademsko podporno družtvo« (H. A. P. D.) imalo je na početku zadatak podpomagati sve potrebite sveučilištne slušače bez obzira na narodnost. To je družtvo uživalo podporu kraljevske zemaljske vlade, a sjetili su ga se darovima i mnogobrojni dobrotvori. Družtvo je omogućilo velikom broju sveučilištaraca učenje na sveučilištu, a svojim bolestnim i siromašnim članovima namirivalo je troškove liečenja. Poslovnica mu je bila u sveučilištnoj zgradi, a družtvo je stajalo pod nadzorom rektora. Skupštine Hrvatskog akademskog podpornog družtva vriedile su kao mjesto, na kojem su pojedine sveučilištne političke skupine mjerile međusobno svoje snage. Družtvo je, kako smo spomenuli, smatralo svojom godinom osnutka godinu 1872., kada je naime osnovano najstarije takvo podporno družtvo na Pravoslovnoj akademiji pod nazivom »Družtvo u podporu ubogih pravnika«. Zbog toga je moglo na svečan način godine 1897. proslaviti 25-godišnjicu obstanka, kako je već prije rečeno.

God. 1910. osnovali su Židovi svoje posebno »Židovsko akademsko podporno družtvo«, te su tako Židovi poput Srba bili okupljeni u svom vlastitom družtvu.

Poslije sloma Austro-Ugarske nastalo je prema novim prilikama god. 1919. »Jugoslavensko akademsko podporno družtvo« (J. A. P. D.)

Ovo se akademsko podporno družtvo trebalo brinuti za materialni boljitak svojih članova bez obzira na narodnu pripadnost. Članom je mogao postati svaki slušač sveučilišta ili bilo koje visoke škole. No kako je jugoslavenstvo s vremenom zadobivalo svoju pravu velikosrbsku sliku, to su podpore dobivali gotovo izključivo »Jugoslaveni«, što znači pristaše velikosrbske misli. Zbog toga je to podporno družtvo u hrvatskim redovima izgubilo svako značenje, a funkciju podpornih družtava kod Hrvata preuzimaju zapravo narodna družtva izvan sveučilišta, kao što je na pr. Hrvatsko kulturno družtvo »Napredak«, pa »Narodna uzdanica« i druga družtva, a kod Srba »Gajret« i ostala.

Takvo je stanje bilo sve do god. 1931., kada je naime izdana »Opšta univerzitetska uredba«, koja je zapravo sankcionirala to stanje, što je posve razumljivo, jer protuhrvatskim vlastodržcima nije bilo stalo, da urade nešto, što bi bilo od koristi hrvatskom narodu i sveučilištnoj mladeži kao malenoj čestici svoga naroda. Spomenuta »Opšta univerzitetska uredba« priznala je tako Jugoslavensko akademsko podporno družtvo, te nije onemogućila, već je i nadalje dozvolila rad Židovskom podpornom družtvu. Neku malu ekonomsku brigu za sveučilištarce vodio je »Klub studenata instruktora«.

Hrvati nacionalisti osnovali su početkom školske godine 1932./33. »Središnje udruženje studenata«, skraćeno »SUS«, koje je okupilo sve hrvatske sveučilištarce. U tom udruženju bili su zastupani svi hrvatski sveučilištarci po svojim predstavnicima iz ostalih hrvatskih studentsko-kulturnih i stručnih klubova. To središnje udruženje sveučilištaraca trebalo je predstavljati sveučilištarce, a ono je osim kulturne djelatnosti trebalo provesti i družtvovnu skrb za siromašne slušače, te predstavljati hrvatske akademičare pred javnošću i pred sveučilištnim oblastima. Međutim Središnje udruženje studenata razpušteno je na zahtjev beogradskog ministarstva prosvjete s motivacijom, da mu djelovanje i naziv ne odgovara propisima »Opšte uredbe«.

Vlast je prozrela namjeru hrvatskih sveučilištaraca, ali su i akademičari upoznali namjeru vlastodržaca. Zato osnivaju mjesto ukinutog Središnjeg udruženja studenata »Međuklubski od-

bor hrvatskih sveučilištaraca.« U tom međuklubskom odboru bila su zastupana sva hrvatska sveučilištna društva bilo kojeg značenja. Taj Međuklubski odbor nije nikada bio potvrđen ni od kakvih oblasti, ali je u stvari predstavljao hrvatske sveučilištarce i pred oblastima i pred javnošću. No god. 1934. izašla je »Uredba o udruženjima slušalaca univerziteta«, po kojoj je uredbi prema članu 1. i 2. moglo postojati na sveučilištu samo jedno reprezentativno i podporno družtvo. Tako je nastalo »Jugoslavensko podporno i reprezentativno udruženje«, koje je samo na papiru bilo i podporno i reprezentativno. U stvari je sveučilištarce predstavljao Međuklubski odbor, koji je bio poznat i široj javnosti po svojim priredbama i javnim nastupima. Tako je Međuklubski odbor obnovio studentsku tradiciju priređivanja svečanih đačkih godišnjih plesova, a i u mnogim je drugim akcijama pokazivao veliku djelatnost. Premda je Međuklubski odbor bio izrazito politički, jer mu je članom mogao biti samo Hrvat-nacionalist, te je kao takav vršio značajnu ulogu ne samo u javnom životu sveučilištaraca, već i u čitavom političkom zbivanju našega naroda, ipak nije mogao napustiti ni družtvonu brigu za svoje siromašne drugove. Stoga je obnovljena »Hrvatska mensa academica« već godine 1935., a kao njezin podorgan osnovana je čisto studentska ustanova »Studentski fond Hrvatske akademske menze«. Taj Studentski fond brinuo se za prehranu svojih siromašnih drugova, a novac za to nabavili su sami sveučilištarci. Sve priredbe i sve akcije išle su za tim, da se namakne što više novaca, pa da se tako pomogne što veći broj siromašnih sveučilištaraca, koji su doista živjeli u strašno biednim prilikama. Vlastodržcima je bila težnja i namjera, da materialnom biedom skrše odpor hrvatskih sveučilištaraca. To su ovi uvidjeli i predusreli, te pokazali takvu kolegialnu sviest, da će ova družtvovna strana hrvatskih sveučilištaraca iz burne sveučilištne i narodne poviesti ostati za uviek kao svietli primjer na čast i diku hrvatskome narodu.

Školski drugovi slavili su god. 1896. u Zagrebu 34-godišnjicu položene mature, te su tom prilikom na priedlog svoga druga prof. dra Franje Markovića zaključili, osnovati ustanovu za prehranu oskudne sveučilištne mladeži. Odmah su sastavljena pravila družtva pod naslovom »Hrvatska mensa academica«, koja su bila potvrđena 30. srpnja 1898. Svrha je družtvu pomagati potrebne slušače sviju fakulteta jeftinijom ili bezplatnom hranom, te pribavljanjem pogodnijeg stana, odjeće, stručnih knjiga i instrukcija. Predsjednik družtva je rektor, a u odboru je iz svakoga fakulteta po jedan profesor, koji je za tu godinu stipendialni referent, dalje predsjednik i tajnik Hrvatskog akademskog podpornog družtva, te isto tako Srbskoga podpornoga družtva, kao i jedan slušač farmacije, kojega izaberu kolege između sebe. Menza se uzdržava darovima zakladnika, utemeljitelja, doživotnih i podupirajućih članova. Družtvo je počelo djelovati 15. veljače 1899., kada je otvorilo svoje prve prostorije u pitomištu kraljevske obrtne škole. Družtvo su obilno podpomogli i darivali znatnim prilozima mnogi pojedinci, mnoge privatne i javne ustanove, kao i sama kr. zemaljska vlada. God. 1914. preselila se menza u prostorije u Dugoj ulici broj 32, gdje je vodila kuhinju u vlastitoj režiji s pomoću častnih sestara milosrdnica. U tim prostorijama ostala je menza mnogo godina poslije rata i vršila je uspješno svoju socialnu misiju. S vremenom je međutim menza sve više zamirala, te je daleko zaostajala u aktivnosti za svojim prvim godinama djelovanja. Otežavale su joj rad i djelovanje obće studentske i političke prilike, a ponajviše šestosječanjska srbska diktatura. God. 1935., kada je čitav hrvatski javni život ulazio u novo doba, ponajviše baš pobudom sa samog sveučilišta, nije moglo ostati na mrtvoj točki ni pitanje Hrvatske akademske menze. Tada se radi oko boljitka socialno-ekonomskih prilika hrvatskih akademičara. Obnavlja se Hrvatska akademska menza, te se uz nju osniva i »Studentski fond Hrvatske akademske menze«. Taj fond preuzeo je god. 1938. upravu same menze. Menza je dobila svoje današnje prostorije u maloj posebnoj zgradi kraj glavne zgrade Sveučilišta nedugo poslije započete akcije oko obnavljanja menze. Kada je Studentski fond preuzeo cielu menzu, postali su predsjednik i poslovni tajnik fonda članovima upravnog odbora menze. Zaključkom samog Studentskog fonda razpustio se sam Studentski fond pod kraj god. 1940., jer su mu tadanje političke oblasti onemogućivale djelovanje.

Kad je svršio svjetski rat, nastale su i za sveučilištarce teže prilike. »Hrvatska mensa academica« nije mogla prehranjivati velik broj đaka, pa su sveučilištarci god. 1919. osnovali svoju novu akademsku menzu, koju su imali sami u svojim rukama, i vodili cielo poslovanje. Nalazila se najprije u bivšoj obrtnoj školi, zatim je prenesena u Đački dom na Sv. Duhu. Ovdje je njezin rad morao već god. 1920. biti obustavljen radi prevelike udaljenosti od grada.

Iste godine 1920. osnovana je menza na tadašnjem Sajmištu, nazvana »Centralna akademska menza«, koja se do god. 1926. nalazila u današnjoj ulici Račkoga u zidanoj gradskoj baraci, koju je grad Zagreb bezplatno ustupio još god. 1919. Baraka je preuređena u prostorije menze, te je podpuno odgovarala u svakom pogledu namienjenoj svrsi. Međutim, kada je grad prodao ovo zemljište kao gradilište, menza je unajmila prostorije na Medvešćaku u Tolovićevoj kući. Današnje prostorije Centralne akademske menze nalaze se u Preradovićevoj ulici br. 29. u poznatoj Kukovićevoj kući.

Uz važnu Hrvatsku akademsku menzu i Centralnu akademsku menzu bilo je više manjih menza, koje su davale sveučilištarcima jeftinu hranu. Neke od njih bile su kraćeg ili dužeg vieka, ali bez većeg značenja za čitavo đačtvo. Tako je postojala Židovska menza, Vojvođanska menza, Bugarska menza, Katolička menza, Menza Kluba medicinara i druge, a sve su prestale

postojati, ako ne već mnogo prije, a ono obnovom hrvatske države, kada nastaje znatan preokret u socialnim prilikama sveučilištaraca.

Poslije svjetskoga rata uzkrsnulo je za slušače sveučilišta i visokih škola novo pitanje, koje u predratno vrieme nije zadavalo nikakvih neprilika. To je pitanje nastanbe studenata. Do svjetskoga rada bilo je sveučilištaraca malo, a stanova mnogo. Nakon rata otvaraju se u Zagrebu nove visoke škole, te iz mnogih razloga neizmjerno raste broj polaznika. Težka poratna pojava sveobćeg pomanjkanja stanova u Zagrebu, neobično se težko odrazila kod samih sveučilištaraca. I da se bar donekle doskoči težkome jadu, prepuštale su se sveučilištarcima različne javne zgrade za konačišta. Improvizirani su razni đački domovi u samom sveučilištu, pa u obrtnoj i u drugim školama, a i u samim vojarnama. Najbolje je poslužio svojoj svrsi Đački dom na Sv. Duhu, koji je bio prilično prostran i mogao je primiti znatan broj stanara. Loša mu je strana bilo to, što je bio previše udaljen od grada, osobito za medicinare, koji su imali predavanja na Šalati. No svi ti domovi pružali su đacima samo krov nad glavom, a nisu im mogli pružiti prilike, da se u njemu prihvate ozbiljnog studija. U sobama je znalo spavati 15 do 20 drugova, te su ti domovi s higienskog i drugog gledišta bili i te kako nepogodni. Sveučilištarci su poduzimali mnoge akcije, da dođe do ostvarenja prikladnih đačkih domova. Iniciativom tadanjeg rektora prof. dra Karla Radoničića započeta je u veljači god. 1921. djelatnost oko podizanja nove zgrade uređene baš za đački dom. Osnovan je široki akcioni odbor pod predsjedničtvom dra Karla Radoničića. Odbor se dielio u pravni, tehnički i financialni pododbor. Svi su članovi prionuli poslu, te je povedena sabirna akcija, koja je doniela dobre rezultate. U lipnju iste godine započeto je s gradnjom đačkoga doma u Runjaninovoj ulici br. 4. Zemljoradničke i betonske radnje, dovoženje pieska, šljunka i cigle, obavljali su sami đaci, kojih se prijavilo na rad oko tisuću. Plaćeni radnici najmljeni su istom onda, kada je za rad uztrebalo stručno znanje. Mnogo Zagrebčana dolazilo promatrati sveučilištarce, kako puni oduševljenja grade svoj dom. U srpnju god. 1922. dom je dovršen. Dom se sastoji od pet jednokatnih zgrada s ukupno 150 soba za po dva stanara, te se prema tome može u njemu smjestiti 300 đaka. Zbog ograničenih sredstava nije se moglo pomišljati na bilo kakvo razkošno uređenje. U sobama se nalaze po dva kreveta, dva ormara, po jedan dvostruki ormar, umivaonik i peć. Uvedena je i električna razsvjeta, ima priličan broj kupaonica, bolnička soba i t. d. Prvi sveučilištarci nastanili su se u domu na početku školske godine 1922./23.

Uz Zakladu đačkoga doma visokoškolaca postojao je još dugo dremena đački dom u bivšem rodilištu u Ilici br. 83. i đački dom u vojarni u Čanićevoj ulici. Oba ta doma mogla su nastaniti oko 500 sveučilištaraca. God. 1926. oduzet je jedan dio prostorija u Ilici 83., a u zamjenu su dodieljene prostorije na Josipovcu. God. 1928. ponovno su smanjene prostorije u đačkom domu u Ilici 83., da budu već za godinu dana podpuno preuzete radi preuređenja u Zavod za gluhoniemu i sliepu djecu. Vojarna u Čanićevoj ulici upotrebljavana je za đački dom do god. 1925.

Upravom Zaklade đačkoga doma visokoškolaca upravlja odbor, u koji šalje svaki fakultet i svaka visoka škola u Zagrebu po jednoga profesora kao svog izaslanika. Banskom naredbom za vrieme banovine Hrvatske podkraj god. 1940. postao je Upravni odbor Zaklade doma pododborom »Ureda za družtvovnu i zdravstvenu zaštitu slušača sveučilišta i visokih škola u Zagrebu«. Takvo stanje traje sve do uzpostave Nezavisne Države Hrvatske.

Do ove uzpostave postojali su još i mnogi drugi đački domovi od manjega značenja, ukoliko nisu još i prije prestali obstojati. Tako je postojao konvikt blaženoga Krizina, Dom sveučilištarki na Josipovcu, Dom studentica u Mlinarskoj ulici, pa još mnogo manjih domova osnovanih posve privatnom pobudom, kao što je bio Đački dom Marijine kongregacije, koji je bio prvo smješten u gospodarskoj zgradi nadbiskupskoga dvora, a zatim u staroj župnoj kući župe sv. Petra u Vlaškoj ulici br. 72., pa dom u Visokoj ulici br. 10., pa u Hercegovačkoj 111 i drugi, od kojih su nekoji, osobito posljednja spomenuta dva doma, imali tek po nekoliko sobica s par kreveta. To je bilo stanje do 10. travnja 1941.

God. 1939. započeta je na Medicinskom fakultetu akcija oko osnivanja »Ureda za družtvovnu i zdravstvenu zaštitu slušača sveučilišta«. Senat je odobrio priedlog i propisao pravilnik za rad Ureda. Jeseni god. 1939. počeo je Ured s radom. Prostorije su mu se nalazile izpočetka u rektoratu sveučilišta. Kasnije je gradsko poglavarstvo zagrebačko ustupilo Uredu bezplatne prostorije u svojoj kući na Pejačevićevu trgu br. 14/I., a neka su poduzeća dala uredski namještaj. Tako je Ured došao u svoje vlastite prostorije već podkraj iste godine. Uredom je upravljao odbor, sastavljen od profesora i đačkih predstavnika sa svakog pojedinog fakulteta i visokih škola. Međutim visoke škole nisu bile obvezatne pristupiti pod zaštitu Ureda. Za vrieme banovine Hrvatske izmienjen je stari pravilnik i nadopunjen banskom naredbom god. 1940. Tom naredbom postao je upravni odbor »Zaklade đačkog doma visokoškolaca« pododborom odbora Ureda. Nadalje je učinjeno, da je proračun Ureda unesen u proračun banovine Hrvatske, a prihodi od pristojbi i drugog predavani su na blagajni banovine. Osnutkom hrvatske države postavljen je u Uredu povjerenik, kojemu je povjerena cjelokupna upravna vlast. Ured je sada podieljen na četiri odjela:

1. družtvovna pomoć.

2. zdravstvena zaštita (Sveučilištna poliklinika),

3. upravno-gospodarski odjel,

4. računovodstvo.

Ured pruža siromašnim slušačima pomoć u odielu, obući, hrani i stanarini. Ured je zadržao dvie najveće menze, i to: Hrvatsku i Centralnu menzu, koje uspješno i nadalje vodi. Budući da te dvie menze nisu bile dovoljne, otvorio je Ured i treću menzu, a to je »Kuhinja Đački dom« u Runjaninovoj ulici br. 4., koja po veličini i značenju ne zaostaje za prije spomenutima. Do osnutka države hranilo se u sedam studentskih menza oko 1000 sveučilištaraca, a danas se u navedenim trim menzama hrani njih preko 1300.

Ured vodi brigu oko Đačkoga doma u Runjaninovoj ulici br. 4, no kako se taj pokazao daleko premalenim, osnovan je u jesen god. 1941. drugi mužki đački dom, koji se nalazi u Martićevoj ulici 41. i ima 98 kreveta. Za sveučilištarke je proširen dom u Mošinskoga ul. 49., koji se sada zove »Dom visokošolki« a ima 114 kreveta.

Za bogoslove, koji se hrane u samostanu kod sv. Ksavera, daje Ured pripomoć, jer se oni ne služe spomenutim trim menzama, koje vodi Ured u svojoj režiji.

Zdravstveni odjel ureda otvorio je 23. veljače 1942. Sveučilištnu polikliniku u Martićevoj ulici br. 8. koja se za sada dieli na interni i zubni odjel. Poliklinika izvrstno izpunjava svoj zadatak.

Do stvaranja hrvatske države po zakonu o zdravstvenoj zaštiti učenika iz god. 1930. od studentskih uplaćenih uloga za zdravstveni fond išlo je od cjelokupne svote 50% Sveučilištnom zdravstvenom fondu, a drugih 50% uplaćivalo se Državnoj hipotekarnoj banci za Centralni fond za zdravstvenu zaštitu učenika u Beogradu. Tako su Srbi na malim stvarima, kao što je ovdje slučaj s novcem siromašnih studenata, pokazivali, kako zamišljaju »jednakost i jedinstvo«.

Zdravstvena zaštita sveučilištaraca, koju provodi »Ured za društvovnu zaštitu slušača sveučilišta« provodi se s velikom brigom i marom. Početkom školske godine 1942./43. uveden je obvezatni liečnički pregled sveučilištaraca, koji se služe družtvovnim ustanovama. Tako sveučilištarci dobivaju podpunu zaštitu, jer država vodi brigu o svakome od početka do svršetka njegovih nauka.

Družtvovna i zdravstvena zaštita sveučilištaraca danas je dobro provedena, ali se u đačkom životu osjeća velika potreba za suvremenim i mužkim i ženskim đačkim domom, kao što ih imaju drugi napredni narodi.

III. DRUŽTVA I KLUBOVI

Najstarije sveučilištno družtvo postoji na Bogoslovnom fakultetu, a to je »Zbor duhovne mladeži«, osnovan još u ilirsko doba god. 1837., sa zadaćom, da vježba svoje članove u literarnom i samostalnom radu, te da izdaje lakša djela za mladež i narod. Družtvo postoji još danas, te je god. 1887. proslavilo najsvečanijim načinom 50-godišnjicu svoga obstanka, a god. 1937. 100-godišnjicu.

Drugo družtvo po prvenstvu osnutka, koje je nastalo tek dvie godine poslije Zbora duhovne mladeži, t. j. god. 1889., jest »Narodno ilirsko skladnoglasja družtvo«, koje je također nastalo još u nadbiskupskom sjemeništu. I to pjevačko družtvo postoji još i danas na Bogoslovnom fakultetu, samo je god. 1868. promienilo svoje ime u »Vienac«. Izdalo je različne zbirke crkvenih popjevaka i više zbirki mužkih zborova.

Po osnutku sveučilišta god. 1874. stupilo je u život novo akademičko družtvo »Hrvatski Dom«, pristupačno za slušače svih fakulteta. Cilj mu je bio podupirati članove u duševnoj naobrazbi i unapređivati družtveni život. Imalo je čitaonicu i knjižnicu izvan sveučilištne zgrade, izdavalo je pod družtvenim nazivom studentski almanah beletrističkog i poučnog sadržaja. Družtvo je ukinuto iz političkih razloga god. 1881. God. 1877. pojavilo se prvo pjevačko družtvo slušača svjetovnih fakulteta. To je »Hrvatska Lira«. U tom se družtvu prvi puta javlja narodno glasbalo tamburica. Družtvo je priređivalo mnogobrojne koncerte u Zagrebu i po pokrajini, a čisti prihod od takvih priredaba bio je namienjen ponajviše za podporu siromašnih sveučilištaraca. U nedjelju i blagdane družtvo je svojim pjevanjem pratilo akademsku službu Božju. Ukinuto je godine 1887.

Poslije ukinuća »Hrvatskog Doma« ostali su akademičari bez družtva s izrazitim literarnim smjerom. God. 1890. dozvoljeno je osnivanje literarnog družtva »Zastava«, kojemu je bila zadaća razvijati duševnu naobrazbu članova, te družtveni zabavni život s pomoću družtvenih skupština, poučnih i zabavnih predavanja u družtvenoj čitaonici. Družtvo je razvilo veliku djelatnost i sudjelovalo kod svih akademskih i narodnih manifestacija. Razpušteno je zbog toga, što su njegovi članovi pod vodstvom Stjepana Radića 16. listopada 1895. pred Jelačićevim spomenikom izvršili poznato spaljivanje mađarske zastave.

Novo pjevačko družtvo osnovano je god. 1900. pod nazivom »Jugoslavensko akademsko družtvo Mladost«. Četiri godine poslije »Mladosti« sastavila se »Srbska akademska pjevačko-tamburaška družina Balkan«, koja je god. 1919. promienila svoje ime u »Akademska pjevačka družina Balkan«. Kasnije su se oba pjevačka družtva ujedinila u pjevačko družtvo »Mladost-Balkan«. Prvo književno družtvo osnovali su Srbi god. 1905. pod nazivom »Njegoš - literarni klub Srba, akademskih građana«. To je družtvo likvidiralo god. 1921. predavši imovinu akademskoj pjevačkoj družini »Balkan«.

Na početku ovoga stoljeća stala su nicati na Sveučilištu mnoga pokrajinska družtva, pa je tako nastao »Varaždinski klub« god. 1904., »Jadran, klub hrvatskih sveučilištnih građana Primoraca, Istrana i Gorana« god. 1905., »Lički klub« god. 1906., »Tvrdko, klub Hrvata akademičara iz Herceg-Bosne« god. 1906., »Dalmatinski zbor Narona« god. 1907., »Klub Srba akademičara iz Bosne i Hercegovine« god. 1910., »Klub

muhamedanskih đaka Findus« god. 1910., »Klub hrvatskih i slovenskih akademičara Istrana« god. 1911. i »Klub hrvatskih sveučilištnih građana židova« god. 1906. Nadalje je osnovan »Krešimir, pjevački i tamburaški klub sveučilištnih hrvatskih građana« god. 1906. i Hrvatski akademski Klub »Kumičić« god. 1911. Svi ovi navedeni klubovi obustavili su svoje djelovanje, ako ne prije, a ono svakako na početku svjetskoga rata.

Na početku 20. stoljeća osnovala je akademska mladež prvo športsko družtvo. To je god. 1903. osnovani »Hrvatski akademski športski klub«, poznat pod skraćenim imenom »HAŠK«. Godinu dana poslije HAŠK-a osnovan je Hrvatski sveučilištni klub »Academia«, koji je također imao za cilj promicanje raznih športova, ali se kratko vrieme nakon osnutka razpao. Kako je HAŠK s vremenom zapravo prestao biti sveučilištni klub, to su sveučilištarci za vrieme šestosiečanjske diktature osnovali na sveučilištu »Akademski zbor HAŠK-a«, koji je surađivao s maticom, ali je priređivao posve samostalne priredbe.

Stručna družtva pojavila su se na sveučilištu tek početkom ovoga stoljeća. Prvo je osnovan god. 1904. »Klub hrvatskih šumarskih akademičara«. Po otvorenju gospodarskog odjela fakulteta nastao je 1919. »Akademski gospodarski klub«. Nadalje su osnovani stručni klubovi: »Klub hrvatskih akademičara slušača geografije« god. 1905., »Klub slušača matematičko-prirodoslovnih nauka« god. 1906., »Hrvatski farmaceutski klub« god. 1907., »Klub slušača staroklasičke filologije« god. 1908., »Klub slušača kemije Mendelejev« god. 1910., »Hrvatsko akademsko pravničko družtvo« god. 1914., »Klub medicinara« god. 1920., te mnoga druga stručna družtva, što kraćeg što dužeg vieka.

S raznim zadaćama osnovana su još mnoga družtva. Tako je god. 1904. osnovano, a god. 1920. reorganizirano družtvo »Judeja«, židovsko narodno akademsko družtvo, god. 1906. nastalo je »Družtvo hrvatskih sveučilištnih građana za pouku analfabeta«, god. 1907. »Nauka«, god. 1910. »Klub hrvatskih akademičara esperantista«, god. 1920. »Cercle Français d'etudiants de l'Université de Zagreb«, god. 1922. »Jugoslavensko akademsko družtvo Triglav«, god. 1921. »Galilejev klub«, god. 1921. »Akademičko družtvo trezvenosti Preporod«, »Jugoslavenski akademski klub Jurislav Janušić«, koji je zapravo nastavak god. 1908. osnovanog »Ferijalnog družtva J. Janušić«, god. 1920. osnovana je »Akademska podružnica Jugoslavenske matice«, god. 1923. »Akademska podružnica Jadranske Straže«, god. 1920. »VII. podružnica Ferijalnog saveza«, god. 1922. »Udruženje jugoslavenske omladine«, »Istarski klub« i mnoga druga družtva.

Od velikog je značenja prosvjetno družtvo na vjerskoj podlozi, a kasnije i s političkim djelovanjem, poznato »Hrvatsko katoličko akademsko družtvo Domagoj«, osnovano god. 1906. Domagoj je nastao poslije prvoga sastanka hrvatskog katoličkog đačtva na Trsatu. God. 1924. izstupio je iz družtva slovenski dio članova, koji je osnovao svoj klub »Danica« s predsjednikom u Ljubljani. Socialno značenje imalo je 1920. osnovano družtvo »Jugoslavenski klub akademičarki«. Posebno značenje odigralo je još i »Sveučilištno udruženje Matija Gubec« osnovano god. 1921. s ciljem upoznavanja seljačkog načina života i pripremanja članova, da rade oko prosvjetnih i gospodarskih organizacija, sudjelujući u seljačkom pokretu. Slične su programe imali »Studentski klub Selo« god. 1922. i akademski klub »Hrvatska«, osnovan god. 1923.

Na sveučilištu je postojalo mnogo političkih družtava, a i u samim stručnim klubovima dolazila je do izražaja politička orientacija sveučilištaraca. Političko značenje imaju akademske podružnce hrvatskog kulturnog družtva »Napredak«, pa »Gajreta« i iz Gajreta god. 1923. nastali »Akademski klub Narodna uzdanica«. Na sveučilištu se osnivaju čisto politička stranačka družtva, kao što su »Starčevićeva akademska omladina«, »Hrvatska narodna omladina« (»Hanao«) »Klub hrvatske republikanske seljačke stranke«, »Klub socialističke omladine«, »Organizacija jugoslavenskih nacionalista« (»Orjuna«), »Klub jugoslavenske nezavisne omladine«, »Klub marksista«, demokratski klub »Jugoslavija«, radikalni klub »Slovenski Jug«, zemljoradnički klub »Selo«, »Hrvatska Mladica«, »Eugen Kvaternik« i mnoga druga.

Do osnutka hrvatske države postojala su na hrvatskom sveučilištu ova družtva: od stručnih klubova »Akademsko geografsko družtvo«, »Klub medicinara«, »Cercle Français des étudiants«, »Klub studenata prirodoslovnih nauka«, »Klub studenata farmacije«, »Klub studenata historije«, »Klub studenata matematike i fizike«, »Klub studenata agronoma«, »Akademski filozofski klub«, »Klub slušača prava«, »Akademski pedagožki klub«, »Klub studenata kemije Mendelejev«, »Klub studenata veterinarske medicine«, »Klub studenata germanistike«, »Klub studenata šumarstva«, »Jugoslavenski medicinarski klub« »Jugoslavenski akademski farmaceutski klub«, »Židovsko akademsko družtvo«, »Jugoslavensko udruženje studenata veterinarske medicine«, »Jugoslavenski pravnički klub«, »Udruženje slušača tehničkog fakulteta«, »Klub studenata slavistike« i »Klub studenata klasične filologije«. Od kulturnih, prosvjetnih i ostalih družtava postojala su ova: »Udruženje sveučilištarki«, »Hrvatsko katoličko akademsko družtvo Domagoj«, Studentsko kulturno udruženje »Brazda«, »Kulturno družtvo mađarskih akademičara«, »Sveučilištno udruženje Matija Gubec«, Bugarsko akademsko kulturno-prosvjetno družtvo, Akademska skijaška organizacija, Kulturno akademsko družtvo »August Šenoa«, Akademski kulturni klub »Eugen Kvaternik«, Kulturno udruženje studenata, Kulturni akademski omladinski klub »Mihajlo Polit-Desančić«, Akademsko družtvo trezvenosti »Preporod«, Jugoslavenska akademska čitaonica, Jugoslavensko podporno i reprezentativno udruženje, Jugoslavensko akademsko družtvo »Triglav«, Akademski klub »Jugoslavenska akcija«, Jugoslavensko-bugarska akademska liga, Jugosla-

vensko-čehoslovačka liga, akademska sekcija, Jugoslavenski klub »Rad«, Akademsko kulturno društvo »Danica«, Akademska oblast Ferijalnog saveza, Studentsko udruženje za diskutiranje aktuelnih problema, Studentsko putničko udruženje, Liga za međunarodno zbliženje studenata, Kulturno-omladinski akademski klub »Lovćen«, Savez jugoslavenskih akademskih organizacija, Kulturno udruženje studenata pacifista, Akademska organizacija »Seljačko kolo«, Studentsko kulturno udruženje »Hamzalija Ajanović«, »Akademski zbor HAŠK-a«, i Kulturni studentski klub »Prijatelj Seljačke sloge«.

To su studentski klubovi i družtva, koje je zatekla uzpostava hrvatske države. Upada u oči, da nema ni jednoga družtva s hrvatskim imenom u nazivu. To je shvatljivo, jer je »plemenski« naziv bio zabranjen po »Uredbi o udruženjima slušalaca univerziteta« iz god. 1934. Po toj uredbi nastala su mnogobrojna stručna »jugoslavenska« udruženja na svim fakultetima bez ikakvog značenja. Naravno, da su uz ova udruženja postojala na svim fakultetima i školama družtva, koja su okupljala slušače i bila stvarno stručna družtva za pojedine struke, dok posebna družtva, zajedno sa službenim reprezentativnim i podpornim družtvom nisu predstavljala nikoga. Brojčana unutarnja snaga tih povlaštenih družtava, kao i etička i moralna vriednost onih malobrojnih pojedinaca, koji su se okupljali u tim družtvima, bila je najbolja slika trulosti i biede tadanjeg državnog sustava.

Sveučilištna se mladež okupljala i oko družtava, koja nisu imala potvrđena pravila, kao što je bio već spomenuti Međuklubski odbor i mnogi drugi, pa i u onima, koja nisu bila potvrđena od sveučilištnih oblasti, već od građanskih, kao što je Studentski pododbor Matice Hrvatske, pa »Domagoj«, koji je zbog toga zadržao u svom nazivu hrvatsko ime kroz cielo vrieme diktature, ali je ipak bio registriran i na Sveučilištu. Potrebno je još spomenuti, da je na Ekonomsko-komercialnoj visokoj školi odigrao važnu ulogu Kulturni akademski klub »Vjenceslav Novak«, osnovan god. 1933., koji je bio kulturni, politički i stručni klub na svojoj školi.

Ova sva omladinska družtva su okvir, u kojemu se odvijao bujan družtvovni i politički život akademičara. Posebno bi još trebalo prikazati mnogobrojna družtva hrvatskih sveučilištaraca, koja su postojala gotovo po svim večim mjestima na cielom hrvatskom narodnom prostoru. Tako su postojala hrvatska studentska družtva u Varaždinu, Osieku, Sarajevu, Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Sušaku, Karlovcu i t. d.

Osnutkom hrvatske države prestalo je djelovanje svih sveučilištarskih družtava, a funkciju takvih družtava preuzeo je »Sveučilištni stožer Ustaše, hrvatskog oslobodilačkog pokreta«, za sve sveučilištarce i visokoškolce kao cjelinu. Na pojedinim visokim školama i fakultetima osnovani su logori, koji se opet diele na više tabora. Sveučilištni stožer dobio je svoj posebni propisnik, objelodanjen u »Narodnim novinama« 14. XI. 1942.

Đačka družtva u inozemstvu. Dok još nismo imali svoje sveučilište, bio je znatan broj Hrvata na visokim školama u inozemstvu. Među njima je uviek postojala težnja, da budu okupljeni u zajedničkom družtvu. Prvo akademsko omladinsko družtvo spominje se u Beču godine 1817. Među tim starim hrvatskim akademskim družtvima svakako je jedno od najznačajnijih »Velebit«, osnovano godine 1865., a trajalo je do 1880., kada je iz političkih razloga razpušteno. To družtvo izdalo je prvi studentski almanah. U Pragu je postojalo literarno družtvo »Hrvat«. Istodobno s »Velebitom« postojalo je u Beču još i stručno udruženje »Družtvo hrvatskih tehnika«. U Grazu je postojalo nekoliko družtava hrvatskih sveučilištaraca, koja su osnivana jedno poslije drugoga pod nazivima: »Hrvatski Adriatik«, »Hrvatska Danica« i »Hrvatska«.

U Beču se poslije razpusta »Velebita« osniva hrvatsko studentsko družtvo »Zvonimir«, koje je preuzelo sve dužnosti svoga predšasnika, premda su mu pravila bila odobrena istom koncem godine 1881. Izgleda, da su hrvatski sveučilištarci imali često puta neprilike s vlastima i da se njihov rad smatrao nepouzdanim, jer su družtva više puta bila zabranjivana. No poslije takvih zabrana odmah niču nova družtva, te se to često puta ponavlja. Uobće, može se reći, da u Beču, Grazu, Innsbrucku, Pragu i Budimpešti postoje gotovo neprekinuto hrvatska akademska družtva sve do sloma Austro-Ugarske. Za vrieme naprednjačkog eksodusa studenata u Prag god. 1908., prenielo je njihovo družtvo »Prosvjeta« svoje sjedište tamo i razvilo jaku djelatnost. To je osamljena pojava, ali značajna za poznavanje zbivanja u đačkom životu za minulo vrieme.

Đačka hrvatska družtva u inozemstvu imaju svoju predaju. Mnoga su od njih odigrala važnu ulogu u javnom studentskom i narodnom životu. Mnoga su se od njih iztakla živom djelatnošću i intenzivnim publicističkim radom. U inozemstvu je pokrenuto i izdavano mnogo časopisa, almanaha i drugih važnih publikacija, značajnih za našu političku i kulturnu poviest, kao i za našu književnost. Tako ta naša studentska družtva imaju svoju častnu prošlost, s kojom mogu biti ponosni naši novopokrenuti klubovi u inozemstvu: »August Šenoa 1940.« osnovano 1941. u Beču, pa Prvo hrvatsko akademsko družtvo »Ruđer Bošković«, pokrenuto početkom 1942. u Münchenu.

U čisto političkom smislu organizirani su današnji Hrvati, koji su na studijama u inozemstvu, također u inozemnim ustaškim sveučilištnim postrojbama.

IV. ALMANASI I ZBORNICI

Nemoguće je u ovom pregledu prikazati sve publikacije sveučilištaraca, značajne za njihov život i njihovo djelovanje. Ograničit ćemo se samo na najvažnije od njih, a to su almanasi i zbornici, koji su izlazili povremeno, ali ipak tako, da je svaki naraštaj značajnijeg poviestnog

razdoblja izdao barem jedno takvo djelo. Tako odmah po osnutku Sveučilišta izlazi prvi naš studentski almanah god. 1874. Izdalo ga je već spomenuto družtvo »Velebit«, a tiskan je u Zagrebu. Almanah nosi ime po svom izdavaču »Velebit«, s podnaslovom »Zabavnik hrvatske omladine«. U njemu surađuje 15 pisaca, većinom poznatih u kasnijem javnom životu.

Družtvo »Hrvatski Dom« izdavalo je istoimeni almanah četiri puta. Prvi je puta izašao »Hrvatski Dom« godine 1876., posvećen »Uspomeni krunisanja Dimitra Zvonimira kralja svih Hrvata 9. listopada 1076.«, povodom osamstogodišnjice toga događaja. Značajno je, da oprema lista, koja je umjetnički izrađena, prikazuje štit, oko kojeg se vije lovorovo lišće, a na pojedinim listovima izpisane su sve hrvatske pokrajine, te Crna Gora, Kranjska, Koruška i Štajerska. Izpod toga izpisano je na hrvatskoj trobojnici »Država Hrvatska«. I ovaj almanah nosi podnaslov »Zabavnik hrvatske omladine«, kao i »Velebit«. Tradicija Velebitova almanaha nastavlja se sve do godine 1897., kada je ujedinjena akademska omladina izdala almanah »Narodna Misao«.

»Hrvatski Dom« izlazio je redovno godine 1877. i 1878., uređivan po ustanovljenom načinu. Četvrti i posljednji put izašao je godine 1880., ali ovaj puta nije to više sasvim sveučilištarski almanah, već je to zbornik pristaša Narodne stranke. Iste godine izdala je »Hrvatska mladost stranke prava« almanah »Hrvatska — knjiga za godinu 1880«. Donosi sliku Kvaternikovu na prvom mjestu, a razlikuje se od spominjanih almanaha, što mu prilozi nisu podpisivani, već su svi pisci zajednički nabrojeni po abecednom redu. Drugi je puta izašao taj almanah za godinu 1881., uređivan po istom načinu, sa slikom Vjekoslava Bacha na uvodnom mjestu. Godine 1886. izdalo je spomenuto družtvo »Zvonimir« iz Beča istoimeni »almanah hrvatske omladine« »Zvonimir«, dakle ima prvi puta u svom podnaslovu rieč almanah. Godine 1889. tiskan je »Zvonimir« drugi i posljednji puta, ali ovoga puta u Beču.

Kako smo već spomenuli, godine 1897. izdali su »za ujedinjenu hrvatsku i srbsku akademsku omladinu« Jovan Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura, Svetozar Pribičević almanah »Narodna Misao«. Glavni pisci su sami izdavači osim Milana Kostića i Lava Mazzure. Almanah je posvećen svom narodu »hrvatskog i srbskog imena«. Almanah je izašao dugo vremena nakon prije spominjanih almanaha. Prekinuo je tradiciju dotadašnjih almanaha, a značajan je zbog spomenute jedine političke svrhe, te su njegovi izdavači mnogo pridonieli ostvarenju 1918.

Dostojan odgovor tome almanahu dali su hrvatski nacionalistički studenti godine 1938., kada je izašao poznati »Almanah hrvatskih sveučilištaraca«. Do tog vremena nije izašao ni jedan almanah (osim almanah — časopis »Luč«, prigodom 25.-godišnjice postojanja »Domagoja«). »Almanah hrvatskih sveučilištaraca« iznio je idejno opredjeljenje i načela jedinstvene sveučilištne omladine, koja se formirala u težkim vremenima neprikrivene šestosječanjske diktature. U to vrieme svi su hrvatski sveučilištarci okupljeni oko ideje zdravoga hrvatskoga nacionalizma, kojemu daju idejno, filozofsko, družtvovno i političko opravdanje u svojim prilozima. Almanah je uredio »urednički odbor almanaha hrvatskih sveučilištaraca«, a izdao ga Sveučilištni pododbor Matice Hrvatske. Čisti prihod bio je namienjen studentskom fondu Hrvatske akademske menze.

Mladež, koja je djelovala prije i poslije uzpostave hrvatske države, izdala je nedavno »Zbornik hrvatskih sveučilištaraca«. Idejno stoji na istoj liniji s »Almanahom hrvatskih sveučilištaraca«. Izdao ga je također Sveučilištni pododbor Matice Hrvatske, a uredio za ustaški sveučilištni stožer posebni urednički odbor zbornika. Izašao je u nakladi Matice Hrvatske podkraj 1942.

6. HRVATSKO SVEUČILIŠTNO DRUŽTVO

Rad Hrvatskog sveučilišta moralno i materialno pomaže **Hrvatsko sveučilištno družtvo**, koje je osnovao god. 1932. prof. Albert Bazala, a god. 1934. u život priveo prof. ing. Đuro Stipetić s namjerom, da bi u pomanjkanju dovoljnih materialnih sredstava sveučilišta priskočilo ovome u pomoć, namaknuvši mu materialna sredstva, a da bi u času nepravog smjera njegove kulturne, nacionalne i odgojne politike (kakova se od dojučerašnjih vlastodržaca mogla uviek očekivati), privatnom iniciativom i uplivom javnosti privelo sveučilištnu politiku na pravi put.

Hrvatsko sveučilištno družtvo radi s jedne strane zato, da bi pomagalo sveučilište i ostale visoke škole u njihovu kulturnom, prosvjetnom i znanstvenom radu, ali mu je s druge strane dana još važnija dužnost omogućiti upliv na taj rad i pribavljati nove iniciative za nj iz javnosti, izvan sveučilištnog kruga, i to u obliku, koji bi za samu stvar bio što prikladniji i što uspješniji, a opet da bude sačuvana tradicionalna forma sveučilištnog rada i njegove autonomije.

Osim toga Hrvatsko sveučilištno družtvo uređuje i izdaje družtvena izdanja, u prvom redu glasnik **»Alma Mater Croatica«.**

Ono izdaje svake godine nekoliko svezaka **»Knjižnice prijatelja Hrvatskog sveučilišta«**, gdje izlaze obširne teme, po sadržaju slične člancima u »Alma Mater Croatica«, ali obsegom takve, da zahtievaju samostalno izdavanje. Dosada je izašlo:

1. Dr. **Stjepan Zepf:** Radio-predavanje održano prigodom svečane proslave 100-godišnjice »Hrvatskoga kazališta«;
2. Dr. **Ivan Andres:** Govori branitelja u kerestinečkom procesu 5. XI. 1936. s predgovorom dra Vladka Mačka;

3. Prof. dr. **Albert Bazala:** O ideji nacionalne filozofije;

4. Prof. dr. **Vladimir Bazala:** Bibliografija književnih radova članova Medicinskog fakulteta u Zagrebu od početka škol. god. 1933./34. do konca školske god. 1938./39.

5. Prof. dr. **Vladimir Bazala:** Od kada postoji sveučilište u Zagrebu?

Družtvo je sabralo građu i pod uredničtvom dra Vladimira Bazale izdalo »**Godišnjak Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za školsku godinu 1933.-34.—1938.-39**«.

Vrlo liepa suradnja postignuta je s Pučkim sveučilištem. Nekoliko predavanja, održanih u Pučkom sveučilištu, tiskano je u družtvenom glasniku »Alma Mater Croatica«, a iza toga objelodanjeno je u posebnoj »**Knjižnici Pučkog sveučilišta**«, od čega je do sada izašlo 5 predavanja kao 6 brojeva ove knjižnice. Svaka knjižica tiska se u 1.000 primjeraka i predaje upravi Pučkoga sveučilišta, koja prodajom dobiva liep iznos, kao doprinos Hrvatskog sveučilištnog družtva Pučkom sveučilištu. Postoji namjera, da se svake godine izda nekoliko ovakvih knjižica na korist Pučkog sveučilišta.

Do sada su izašla ova djela:

1. Prof. dr. **Vlado Petz:** Smisao i zadatak škole;
2. Prof. dr. **Rudolf Horvat:** Kvaternikova buna kod Rakovice;

3.—4. Prof. dr. **Vladimir Bazala:** Što su liečnici dali izvan medicine?

5. Prof. dr. **Milan Ivšić:** Agrarna politika;
6. Prof. dr. **Vladimir Bazala:** Što su neliečnici dali medicini?

Također se davaju **pripomoći znanstvenim radnicima** za izdavanje njihovih pismenih a drugdje izdavanih radova.

Manje **podpore za kongrese** ili slične znanstvene manifestacije u inozemstvu dobivali su, a i dalje mogu tražiti i očekivati svi, koji tamo reprezentiraju hrvatsku znanost ili hrvatske znanstvene ustanove.

Podupiru se i đačke **ekskurzije.** Ove su uz pomoć družtva postigle upravo zamjerne rezultate i može se reći, da su podupirane ekskurzije botaničara, zoologa i geografa postale sastavnim dielom nastavnoga plana našega sveučilišta. One su vršene pod vodstvom uvaženih naših profesora gg. Horvata, Babića, Šenoe, Oppitza, Gavazzija i dr.

Posebni »Odbor za izučavanje hrvatskoga jezika« pod vodstvom odbora trojice (prof. dr. Stjepan Bosanac, prof. Stjepan Ratković, dr. Dragan Šafar), radio je dapače na sastavljanju **priručnog rječnika i pravopisa,** ali taj rad nije mogao radi ratnih prilika nastaviti, a kad je osnovan Ured za hrvatski jezik, koji je preuzeo i brigu oko rječnika i pravopisa, rad je ovoga odbora stavljen in suspenso.

U želji pak, da Hrvatsko sveučilište dobije valjani znanstveni podmladak, koji bi bio sposoban da danas-sutra zamieni današnje nastavnike, izabran je posebni »**Odbor za podmladak**«, kome je dužnost tražiti podmladak, da ga podupire u znanstvenom radu i usavršivanju.

U odbor je ušao rektor te članovi družtva: dr. Ivo Horvat i dr. Stjepan Ivšić, profesori Filozofskoga fakulteta, dr Juraj Andrassy, profesor Pravnoga fakulteta, dr. Aleksandar Gths, profesor Bogoslovskoga fakulteta, dr. Eduard Miloslavić, profesor Medicinskoga fakulteta, dr. Lovro Bosnić, profesor Veterinarskoga fakulteta, ing. Đuro Stipetić, profesor Tehničkoga fakulteta, dr. ing. Vladimir Škorić, profesor Gospodarsko-šumarskoga fakulteta, dr. David Karlović, profesor Visoke ekonomsko-komercialne škole i Stjepan Ratković, profesor Visoke pedagožke škole. Upravni odbor družtva zastupa u tom odboru dr. Dragan Šafar. Pročelnikom toga odbora biran je prof. ing. Đuro Stipetić, a tajničke poslove obavlja prof. dr. Ivo Horvat. Odbor za podmladak iztakao se već dosada neizmjerno izdašnom suradnjom, te osnutak ovoga odbora treba smatrati jednom od najboljih akcija družtva.

Pripremanje pomladka za prazne ili još neosnovane katedre na Sveučilištu bilo je potrebno, jer su nekim fakultetima neke katedre nepopunjene pa samo treba naći stručnjaka, koji će se tim predmetima posvetiti i u njima se usavršiti, neke će katedre biti skoro prazne, jer su nastavnici već stari, ali nemaju nasljednika, pa im treba za vremena odgojiti i usavršiti podmladak, koji će ih — kad bude došlo vrieme — moći nasliediti. Neke se pak katedre moraju tek osnovati, jer to zahtievaju stručni, znanstveni ili narodni interesi. Odbor za podmladak Hrvatskog sveučilištnog družtva izpituje, za koje katedre treba izobraziti podmladak i prema tome usmjeruje svoj rad, te pomaže nadležne vlasti svojim savjetima.

Jedna od najvećih družtvenih akcija je pokretanje pitanja, **kako je staro Hrvatsko sveučilište u Zagrebu.** Izlazilo se, naime, sa stanovišta, da Hrvatsko sveučilište u Zagrebu **vuče** svoj postanak od akademije (visoke škole), **što** su je isusovci god. 1632.—1666. osnovali i uredili uza svoju, od god. 1607. u gornjem gradu (na brdu Gradcu) u zgradi tik do crkve svete Katarine i u susjednom, zapuštenom samostanu dominikanaca postojeću gimnaziju. Ova je akademija imala uređeni bogoslovski i filozofski fakultet, a od 1772.. i pravni fakultet i već je poveljom cara i kralja Leopolda I., izdanom 23. rujna 1669., koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, — dignuta na stupanj i u sva prava sveučilišta. Hrvatsko sveučilištno družtvo povelo je akciju, da se ova poviestna činjenica utvrdi i prizna te ujedno svečano proglasi.

Družtvo je prihvatilo **poziv na suradnju oko izgradnje botaničkog vrta i meteoroložke postaje na Velebitu.**

Kako je poznato, svake godine slušači botanike pod vodstvom prof. dra Ive Horvata idu na stručnu ekskurziju na Velebit. Ovaj se je kraj pokazao kao vrlo prikladan za znanstvena putovanja i iztraživanja. Sada će se tamošnji studij olakšati s time, što će na Velebnu, liepoj visoravni velebitskoj, biti u tu svrhu izgrađen botanički vrt. Istodobno se radi na tom, da se na tom mjestu izgradi meteoroložka postaja za praktična i znanstvena iztraživanja.

Izgradnju postroja postaje omogućit će na pobudu Hrvatskog sveučilištnog družtva razni interesenti, koji su zainteresirani na meteoroložkim iztraživanjima ovoga kraja. Za najpotrebnije prve instrumente Hrvatsko sveučilištno družtvo odredilo je svotu od 30.000.—. Meteoroložka postaja radit će pod nadzorom Geofizičkog zavoda u Zagrebu. Posebno povjerenstvo stručnjaka i predstavnika Hrvatskog sveučilištnog družtva izabralo je 13. X. 1940. teren za izgradnju postaje u blizini hotela Velebno. Instrumenti su već naručeni i sva je prilika, da će se akcija oko izgradnje meteoroložke postaje na Velebitu brzo dovesti do cilja, čim se ratom poremećene prilike barem donekle urede. U botaničkom vrtu bit će i razsadište riedkih biljaka, koje rastu samo na Velebitu: Sibirea croatica i Degenia velebitica.

Unutar družtva organiziran je t. zv. »**Inozemni ured nastavnika sveučilišta i visokih škola**«. Ovakva ustanova pod imenom »Auslandsamt der Dozentenschaft deutscher Universitäten und Hochschulen« postoji u svakom sveučilištnom gradu i kulturnom središtu u Njemačkoj, većinom pod vodstvom mladih i poletnih docenata,

koji svoje slobodno vrieme provode u požrtvovnom radu oko napredka znanstvene i kulturne suradnje s inozemstvom. Ovi uredi imaju već danas veze s cielom Europom. Ovakva se ustanova brine oko poziva i gostovanja stranih sveučilištnih radnika u Njemačkoj i njemačkih učenjaka u inozemstvu. Ured radi u vezi s ministarstvom vanjskih poslova i ministarstvom propagande, te nailazi na veliku podporu vlasti i znanstvenih krugova.

Neobhodno je bilo potrebno i kod nas organizirati ovakvu ustanovu. Iako će naš djelokrug biti manji — razumije se — nego slični djelokrug njemačkih kulturnih i sveučilištnih središta, a i veze naše trebat će postepeno i tako reći od početka organizirati dok dostignu neki veći stupanj, ipak će se sličnom organizacijom kao i u Njemačkoj pridonieti velik dio mogućnosti izdašne izmjene znanstvenih radnika, na korist znanosti i hrvatske i inozemne.

Dužnost predstojnika »inozemnog ureda« vrši prof. dr. Vladimir Bazala. Rad ureda vjerojatno će započeti, kad se prilike srede.

Osim toga se Hrvatsko sveučilištno družtvo svom savjestnošću uz ove svoje dužnosti prihvaćalo i drugih, ne strogo »sveučilištnih«, kulturnih i narodnih akcija, dielom zato, jer one nisu trpjele odlaganja, a nikoga drugoga nije bilo, tko bi ih prihvatio, dielom zato, da ih pripravi za bolje dane i za ustanovu, koja će ih moći kasnije djelotvornije provoditi.

Tako se Hrvatskom sveučilištnom družtvu činilo zgodnim sadašnje vrieme za to, da se nanovo pokrene **pitanje o vraćanju bolonjskoga kolegija u hrvatske ruke.** Ovu je akciju Hrvatsko sveučilištno družtvo započelo diplomatskim putem već pred više godina i ima nade, da će je uspješno završiti. Dakako, da će u tom pogledu trebati još pomoći Ministarstva vanjskih poslova i Ministarstva narodne prosvjete. Na taj bi način naši đaci imali prikladan zavod u inozemstvu, koji bi vodio brigu oko njihove tamošnje izobrazbe.

Započeo je i rad **oko kulturne i ekonomske suradnje s inozemstvom,** u prvom redu rad oko omogućenja i podupiranja učenja hrvatskoga jezika u inozemstvu na način, kako to kod nas uspješno radi s njemačkim jezikom **Münchenska njemačka jezična akademija,** a s talijanskim jezikom Zavod za talijansku kulturu. U tom pogledu zatražena je pomoć i potrebna suradnja Ministarstva narodne prosvjete i Ministarstva vanjskih poslova, a rad na tom polju odvijat će se u podpunom svojem obsegu propagiranja hrvatskog jezika, književnosti i kulture koliko kod kuće, toliko i u inozemstvu.

Nastoji se i oko postavljanja i **davanja smjernica za upravljanje katedara hrvatskoga jezika u inozemstvu,** koje nas dosada nisu zadovoljavale, jer se radilo — osim riedkih izuzetaka — o nedovoljno izkusnim predavačima, koji su zastupali tezu o nekom srbsko-hrvatskom jeziku i o srbskohrvatskoj književnosti, dok smo mi oduviek stajali na stanovištu da su hrvatski i srbski jezik dva podpuno različna jezika (a da o književnost i ne govorimo), pa i na katedrama hrvatskog jezika i književnosti u inozemstvu ovo stajalište mora pobiediti.

Uviđajući, da će u novonastalim prilikama biti potrebno, da se Hrvatsko sveučilištno družtvo vrati svojem radu oko podupiranja sveučilišta i visokih škola, ono je nastojalo u život privesti **Hrvatsku narodnu akademiju,** koja bi preuzela dosadašnje »nesveučilištne« akcije. Hrvatsko sveučilištno družtvo je ponosno, da je osnivanje ove akademije poduprlo i moralno i materialno.

7. PUČKO SVEUČILIŠTE

U dnevniku »Hrvatska« izašla je god. 1907. razpravica tadanjeg priv. docenta Filozofskog fakulteta u Zagrebu dra Alberta Bazale pod naslovom »Pučka sveučilišna predavanja (njihova uredba i svrha)«. Iste godine pretiskana je ova razpravica i izdana posebno u izdanjima Knjižare ćirilo-metodskih zidara. U toj razpravici udareni su osnovi ove ustanove, koja se proširila diljem naših krajeva pod imenom Pučkog sveučilišta. »Pučkim je sveučilišnim predavanjima«, govori tamo dr. Bazala, »zadaća u prvom redu širiti nauku, pružati svim željnima priliku, da steknu ono znanje, koje od obrazovana čovjeka danas s pravom tražimo . . Namienjena su pučka sveučilišta u prvom redu onima, koji nijesu mogli ili nijesu imali pravo da polaze sveučilišne nauke,... ali ona ne mogu biti bez vrijednosti ni za akademički obrazovane. Uslijed silnoga napretka svih nauka u prošlom stoljeću velika većina ponajviše vrlo rano — i prije nego bi mogli steći ma i najopćenitiji prijegled svega znanja i umjeća primorani su posvetiti se posebnoj nekoj struci i posebnome zvanju; i njima mogu pučka sveučilišna predavanja gdješto pružiti iz područja njima nepoznatih i odaljenih od njihova zvanja, te i među obrazovanima ukloniti jednostranost, koja nužno prijanja za zvanično zanimanje«. »Nakanio sam dakle«, kaže isti pisac u Zborniku za pučku prosvjetu, god. I. (1922.) na str. 38., »da pokrenem osnutak institucije, koja bi držeći u vidu ideju prosvjete u najširem i najopćenitijem značenju davala poticaja čitavom pučkoprosvjetnom radu. Njezina bi zadaća bila, da razvija i širi duh prosvjete, i da pojedine organe (udruženja, uredbe, korporacije i dr.), koji imadu posebne ciljeve i zadaće, trajno podržaje na intenciji prosvjete uopće, da daje inicijativu za osnutak potrebnih institucija, da im na ruku stavlja iskustva drugdje stečena i da ih tako puti na put uspješna i svrsi primjerena djelovanja... da bude posrednikom veze između njih primajući i prema potrebi dajući informacije i surađujući s njima... bez svrhe i najmanje tendence, da bi ovako zamišljena centrala sebi prisvojila ingerenciju na rad pojedinih organizacija i institucija ili da bi im se autoritativno name-

tala«... »Tu je zadaću u našem pučko-prosvjetnom radu moglo preuzeti samo sveučilište, koje kao ognjište nauke, prema ostalim korporacijama s posebnim ciljevima, može da provodi ideju prosvjete u njezinom najopćenitijem i idealnom značenju«...

Ovim i sličnim riečima označio je tadanji mladi docent težki zadatak nove ustanove, koju je trebalo po uzoru drugih naprednih naroda kod nas pokrenuti. Brzo je predobio na sastanku docenata svoje drugove za taj rad i izradio nacrt za uređenje »pučkih sveučilišnih predavanja« i u proljeće god. 1907. iznio pred profesorski zbor Filozofskog fakulteta svoju zamisao, koju je ovaj prihvatio i pozvao ostala dva fakulteta, pravni i bogoslovni, da se pridruže zaključku. Kad su i oba ova fakulteta prihvatila osnovu, podnesena je ona akademičkom senatu. Akademički je senat u mjesecu srpnju godine 1907. prihvatio pravila i »stao na stajalište, da su pučka sveučilišna predavanja integralni dio sveučilišta samoga, osnovana na slobodnoj suradnji visokoškolskih nastavnika«. Sveučilišni senat zajamčio je novoj ustanovi svoju podporu i pridržao nadzor nad njom. Već u jesen iste godine odobrila je kr. hrv. slav. dalmatinska vlada u Zagrebu pod br. 24.431 pravila novoj ustanovi tražeći neke manje promjene. Te su promjene sa strane sveučilišta prihvaćene i pravila ponovno podnesena na odobrenje, ali se sada stvar s pravilima zategnula sve do proljeća god. 1910. S provedbom organizacije nije se ni tada moglo odmah početi, jer su bile dosta težke prilike. Napokon su razpršene sve sumnje i bojazni vlasti, dobivena je i novčana podpora i naše Pučko sveučilište stupa u mjesecu listopadu godine 1912. u život. Predsjednikom je ove ustanove bio rektor sveučilišta, dok je osnivač i glavni organizator, dr. A. Bazala, premda drugim dužnostima znatno okupiran, preuzeo na sebe tajničku dužnost i nastojanje što više učiniti za procvat ovoga novoga čeda naše »almae matris«.

Radi što bolje organizacije polazi tajnik u Beč, da tamo prouči dva najvažnija zavoda »Volksheim« i »Volksbildungshaus«. Oba su zavoda organizirana kao podpune škole, s naučnom osnovom, knjižnicom, potrebnim učilima, zbirkama i zavodima. Na to se kod nas u prvi čas nije moglo pomišljati, ali se počelo s predavanjima, zapravo s tečajevima po nekoliko sati. Prve godine održano je 12 tečajeva.

Mnoga su od tih predavanja posebno tiskana, pa je i kasniji odbor izdao neka aktuelna predavanja u obliku posebnih brošura.

Iz popisa prvih predavanja razabiremo, da je Pučko sveučilište počelo obrađivati već u prvi čas najsvestranije probleme, da se udovolji i potrebama duha i potrebama praktičnog života. Jer kao što je bila težka pogrješka prezreti one discipline, koje stvaraju uvjete naše materialne kulture, tako bi bila daleko teža pogrješka, da nas te praktične discipline tako zaokupe, da potisnu u pozadinu ono, što je u čovjeku najdublje. Često je težko kod izbora predavanja odabrati pravi put, pa je zato posve opravdano, da se kod izbora teme pita i občinstvo, ali se ne smije zaboraviti, da nije svrha pučkih sveučilištnih predavanja da se samo prilagođuju prilikama, već da promišljeno utječu na javni život. »Ne može odlučivati o izboru predavanja jedino interes občinstva, nego i visoki cilj obćenoga prosvjetljivanja i pridizanja kulturnoga nivoa« (Bazala).

Vođen odbor ovim idejama, koje su i danas smjernice rada Pučkog sveučilišta, nastavio je on i god. 1913./14. s intenzivnim radom i održao ponovno 10 tečajeva.

Paralelno s ovim radom u Zagrebu, u središtu naše kulture, započela je organizacija pučkih sveučilištnih predavanja i u provinciji, napose u većim mjestima uže Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Rieke, Gorice, Istre i Trsta. Već 1913. osnovan je posredovanjem tajnika posebni odbor u Vukovaru i u drugim mjestima. Raziđoše se predavači po svim većim mjestima naše zemlje od Osieka i Zemuna do Gorice i Trsta i od Dubrovnika i Zadra do Varaždina. Sušak, Mitrovica, Brod, Vukovar, Ruma, Karlovac, Petrinja, Opatija, Split, Rieka i Pula slušali su s interesom vjestnike znanosti. Iz jedne zamisli stvorilo se djelo, iz malog gorušičnog zrna razvilo se razgranjeno stablo, koje je iz središta sveučilišta u Zagrebu razsijavalo sjeme prosvjete u njivu svoga naroda.

Za narednu godinu 1914./15. spremio je odbor 10 novih tečajeva i više pojedinačnih predavanja, a odlučio je nastaviti s pojačanim radom u svim pokrajinama, kad li bukne svjetski rat. Vlasti obustave djelovanje sviju družtava, dvorane napune se ranjenima i bolestnima, a za provedbu predavanja nije bilo ni dozvole, ni mjesta, ni ljudi. U proljeću 1915. dopustila je ipak vlast 10 predavanja u dobrotvorne svrhe. Ni u godini 1915./16. nije se moglo pomišljati na sustavni rad, već je održano u dobrotvorne svrhe 15 predavanja. Predavanja su održana pod dojmom velike katastrofe, koja je zadesila sviet. O tome nam svjedoči nekoliko naslova predavanja: Šilović: O socialnoj skrbi za djecu; Barac: Rat i vjera; Bazala: Filozofija rata; Čačković: O skrbi za invalide; Bosanac: Rat i škola i dr.

Godine 1916./17. nije bilo uobće predavanja radi nedostatka prostorija, a god. 1917./18. održano je nekoliko predavanja na sveučilištu, a neka i izvan njega.

Za godinu 1918./19. bilo je više značajnih predavanja, koja nam pokazuju smjer i rad Pučkog sveučilišta zadnjih dana pod austro-ugarskom vlasti, uoči prvog pokušaja stvaranja hrvatske države. U svome referatu u Zborniku I. (1922.) na str. 45.—46. o tom vremenu iztiče prof. Bazala ovo: »Pučko sveučilište može mirne duše reći, da je uza sve stege od prilika i državnih odnošaja i uza svu po naravi same stvari nametnutu mu rezervu učestvovalo u narodnoj evoluciji našoj, a sigurno bi bilo svojoj zadaći i više odgovorilo, da je kojom srećom bilo više razvito i ojačano«.

U tim prilikama, na obratu novog doba, bilo je sve zaokupljeno novim stanjem i novim nadama, pa se nije moglo misliti na mirni rad narodnog prosvjećivanja. Pučko sveučilište završilo je tako svoje prvo doba rada.

Polako su se prilike popravile tek onda, kad se uvidjelo, da upravo tada treba sustavnoga rada, i kad je prof. Bazala, tada povjerenik za prosvjetu u Zagrebu, potaknuo ponovno na život Pučko sveučilište. On je sazvao bivše članove odbora i posavjetovao se s njima o radu. Sveučilište se u to doba znatno proširilo, osnovani su novi fakulteti i visoke škole, pa je trebalo i ove privući na rad. To je učinjeno promjenom pravila, koja su omogućila najširu suradnju. Pučko sveučilište preseljeno je u novu dvoranu u zgradi kemijskog laboratorija, u svoje sadanje prostorije. Dvorana je snabdjevena svim najnuždnijim tehničkim pomagalima (projekcioni aparat i slič.), a predavanja se drže dnevno od ½7—½8. Sezona predavanja traje od polovice listopada do kraja ožujka s prekidom o Božiću i o zimskim semestralnim praznicima. Tako je Pučko sveučilište krenulo točno određenim smjerom rada, kojim još i danas ide. Osim redovnih predavanja održani su i posebni tečajevi po 16—18 sati s manjim brojem slušača. U tim tečajevima omogućeno je slušačima, da se upoznaju s pojedinim disciplinama.

Još iste godine pokrenut je pod uredničtvom prof. Alberta Bazale »Zbornik za pučku prosvjetu«. Zbornik je bio namienjen onim radnicima na polju pučko-prosvjetnoga rada, koji žele da se tome poslu posve posvete. Veliki je broj i još je veća požrtvovnost naših pregalaca u pučko-prosvjetnom radu. Dobrim dielom vršili su oni kroz desetljeća taj rad diletantski, dok su ga drugi provodili po određenom načinu, po jasno izgrađenoj metodi prosvjećivanja, kako se to vrši u stranom svietu. Bila je namjera ove ljude privući, jer je jasno, da se sa sustavnim radom mogu postići još veći uspjesi. Zbornik donosi občenite članke i razprave i prati sa simpatijom svaki i najsitniji prosvjetni rad. U nekoliko naslova vidi se sadržaj prvih brojeva Zbornika: Bazala piše o ideji prosvjete, Vouk o popularizaciji prirodnih nauka, Tkalčić o muzejima kao sredstvu pučko-prosvjetnog rada, Fancev o kulturnoj poviesti Slavonije u 18. vieku, Badalić o pučkim kazalištima, Šurmin o petdesetoj godišnjici Gaja, Bosanac o značenju biskupa Strossmayera. Iza članaka sliede rubrike »Družtva i ustanove«, »Izvještaji o radu«, knjige, ocjene« i dr. Zbornik je izlazio radi nepovoljnih novčanih prilika samo dvie godine (1922. i 1923.).

Godine 1924. ustrojena su napose predavanja o muzejima i drugim kulturnim ustanovama i pokrenuta uža suradnja sa Sociološkim družtvom.

U to su doba naši izseljenici iz Lime u državi Peru na čelu s konzulom Josipom Mikuličićem darovali Pučkom sveučilištu svotu od Din 167.000. Od te svote uloženo je Din 100.000.— kao prva zakladna glavnica za oživotvorenje ciljeva Pučkog sveučilišta u Gradsku štedionicu, dok su ostatkom namirene investicione i tekuće potrebe.

U god. 1930. organizirana su na zahtjev slušača nedjeljna predavanja. Išlo se za tim, da se omogući polazak predavanja i onima, koji su u obične dane zaokupljeni dnevnim poslom. Uspjeh ovih predavanja bio je veoma povoljan. Isto je tako proveo odbor omladinska predavanja u nedjelju prije podne.

U jeseni 1931. dobilo je Pučko sveučilište nova pravila. Po tim pravilima sastoji se odbor od 17 članova. Jednoga člana bira akademski senat, po 3 člana profesorski zbor filozofskog i tehničkog fakulteta, a po 2 člana svi ostali fakulteti. Po tim je pravilima Pučko sveučilište sveučilištna ustanova, sa zadatkom, da drži pučka sveučilištna predavanja, da se pruži prilika za obrazovanje u naukama i onima, kojima su sveučilištne nauke nepristupne. Zadatak postizava se predavanjima i publikacijama. Nadzor nad odborom vrši akademski senat. Njemu podnosi odbor svake godine izvještaj o radu i poslovanju. Na temelju ovih pravila sastavljen je novi odbor, u kojem je predsjednikom postao osnivač ove ustanove, prof. dr. Albert Bazala, koji je vodio Pučko sveučilište do svoga izbora za rektora sveučilišta, kad je izabran počastnim predsjednikom.

Pučko sveučilište je u istom obliku, kao sveučilištna ustanova, priznato i zakonom od god. 1939. i zakonskom odredbom od 1941. U smislu ovih zakona biraju se i uprave Pučkog sveučilišta ustaljenim propisom.

Dne 12. rujna 1940. propisana je bila banskom odredbom nova »Opća naredba sveučilišta«, u kojoj je donesen i čl. 121., koji glasi: »Za širenje nauke izvan područja sveučilišta postoji ustanova pučkih sveučilištnih predavanja (»Pučko sveučilište«), koju vodi odbor biran po fakultetima iz reda profesora i docenata.

Pučka sveučilištna predavanja stoje pod nadzorom rektora i senata«.

Tim je paragrafom postalo Pučko sveučilište prvi put uzakonjena institucija samoga sveučilišta.

Kad je 23. X. 1941. Poglavnik podpisao novu »Zakonsku odredbu o Hrvatskom sveučilištu«, onda je u nju ušao kao § 76. i spomenuti čl. 121.

Novi propisnik o Pučkom sveučilištu, koji je također identičan s onim starijim, izdao je ministar nastave 18. III. 1942.

Nakon mnogo godina ostvaren je godine 1939.-1940. opet jedan dio programa rada, koji nije mogao jedno vrieme biti ostvarivan, zbog skučenih ekonomskih, a i drugih prilika. To su — predavanja u pokrajini. Bilo je održano predavanja: na Sušaku 2, u Splitu 5, Dubrovniku 4, Mostaru 4, Travniku 2, Brodu na Savi 4 i Novoj Gradiški 1.

Tamo, gdje nije bilo odbora za priređivanje pučkih predavanja, zamoljena su tamošnja kul-

turna družtva, da ona privremeno preuzmu organizaciju predavanja, dok se ne osnuju posebni odbori s tom svrhom.

Na Sušaku je već postojalo Hrvatsko pučko sveučilište, u Splitu je već davno provedena organizacija pučkog sveučilišta, koje imade i svoju tradiciju. Brod na Savi osnovao je pučko sveučilište god. 1941., i to je već iste godine vrlo liepo proradilo. U Dubrovniku, Mostaru i Travniku preuzela su privremeno na se organizaciju kulturna družtva. U Dubrovniku je tako izvanredno spremno organizirao predavanja Hrvatski akademski klub, u Mostaru Hrv. kulturno družtvo »Napredak«, a u Travniku Hrv. pjevačko družtvo »Vlašić«, koje imade i svoj krasni Hrvatski dom, u kom je i velika dvorana za predavanja. U Dubrovniku i Mostaru osnovani su brzo posebni odbori za priređivanje predavanja. U Karlovcu već godinama radi vrlo dobro organizirano i od tamošnje gradske občine subvencionirano pučko sveučilište.

Posljednje je godine Pučkog sveučilišta, t. j. školske godine 1942./43., održano 108 predavanja, koja je posjetilo 16.720 slušača, što znači, da na 1 predavanje odpada poprečno 155 posjetnika.

Uz redovita predavanja održano je i 6 višesatnih tečajeva: dr. Vladimir Filipović: Pregled poviesti filozofije (24 slušača), dr. Vladimir Filipović: Osnovni problemi etike i sociologije (19 slušača), dr. Zoran Bujas: Odabrana poglavlja iz primienjene psihologije (s eksperimentima — 10 slušača), dr. Ljubomir Maraković: Estetska analiza književnih djela (30 slušača), prof. Ljubo Babić: Španjolsko slikarstvo s projekcijama (122 slušača), dr. Fran Kušan: Važnije domaće i ljekovito bilje (s demonstracijama — 14 slušača).

Predviđena vođenja po muzejima i galerijama odpala su zbog rata.

Izvanredno intenzivno bio je razvijen rad u hrvatskoj pokrajini. Održano je izvan Zagreba ukupno 66 predavanja, i to: u Brodu na Savi 8, Karlovcu 8, Senju 3, Sušaku 8, Splitu 5, Dubrovniku 5, Mostaru 5, Petrinji 7, Varaždinu 5, Požegi 4, Sarajevu 2, Subotici 2, Somboru 2, Osieku 1 i Gospiću 1. Zbog ratnih zapletaja odpalo je 20 predavanja, koja su već bila dogovorena i imala su se do kraja ove školske godine održati.

Organizacija ovih predavanja u početku svuda zapinje, ali kad jednom započne, odaziv je svuda izvanredno velik. Bude li se stvar mogla i dalje planski razvijati, Pučko će sveučilište u svim većim mjestima Hrvatske imati odbore za kulturnu suradnju. Do rata su bili organizirani posebni odbori za priređivanje pučkih predavanja u: Karlovcu, Brodu, Sušaku, Splitu, Mostaru, Petrinji, Varaždinu i Požegi, dok su u drugim mjestima predavanja organizirale ili hrvatske čitaonice, ili Napredak, ili koje drugo hrvatsko kulturno družtvo.

Posjet predavanja ovisan je o najrazličitijim uvjetima. Od znatnog su utjecaja u prvom redu občenite prilike javnog života, izbor tema i izbor predavača, ali važan su činbenik često posve slučajne prilike, kad je i uz najbolju temu i najboljeg predavača predavanje slabo posjećeno. To se vidi napose, kad promatramo posjet predavanja unutar jedne školske godine. I ovdje se jasno vidi, da na broj slušača utječu dnevne prilike javnog života. Osim toga očituju se i stalne godišnje oscilacije uvjetovane nepogodama zime i periodama zabava. Jaka studen, veća kiša, a u proljetno doba prve liepe večeri utječu vrlo nepovoljno na polazak slično, kao na pr. gripa, prehlade i drugi pratioci jesenskih i zimskih dana. Razumljivo je, da su najteži razlozi slabom polazku vrlo obilni plesovi i zabave, a i sam kino znatno utječe na broj slušača kod predavanja. Međutim s tim slušačima i ne gubi Pučko sveučilište, barem ne u idejnom pogledu; najveća je šteta za one, koji ne dolaze radi bolesti ili radi težkih životnih prilika — a tih ima dosta.

Osim toga moraju se iztaći još neke občenite misli, koje nam se nameću iz dosadanjeg rada. U prvo doba preuzelo je Pučko sveučilište zadaću produbljenoga prosvjetnoga rada. Sa slušateljstvom, koje je solidnom srednjoškolskom spremom i dubokim odgojnim djelovanjem tolikih naših odličnih kulturnih institucija bilo naviklo na temeljiti rad, moglo se intenzivno raditi. Zato vidimo, da se izprva obrađuju misli i predmeti sustavno u tečajevima u većem broju sati. Svaki polaznik traži ne površno, već produbljeno znanje. Iza rata počeo je rad novim zamahom i već u prvi čas, kad su obnovljena predavanja veliki je odziv i svestrani interes, ali se doskora opažaju promjene. Slušači, navikli u prvim poslijeratnim godinama živjeti brzim, rekao bih prebrzim životom, traže samo osobito zanimljive, aktuelne teme, i to ponajviše informativno. Zadaću točne obradbe pojedinih pitanja i struka preuzimaju druge institucije s manjim brojem slušača bilo u vezi s Pučkim sveučilištem, kao na pr. Prosvjetni Savez, koji je proširio svoje djelovanje u najšire slojeve, bilo kao posve neovisne institucije, koje imadu često značaj večernjih škola. Naše Pučko sveučilište ostaje međutim visoki forum, pučko, javno sveučilište u punom smislu rieči, postaje informativno središte, u kome se razpravljaju aktuelni problemi duha i života. Slušači su manje uztrajni, ne vole dugosatna predavanja i tečajeve, već jednosatna ili najviše dvosatna predavanja. Oni se diferenciraju po strukama i svaka grupa nauke imade svoj broj slušača. Ima međutim i takvih, koji vođeni neodoljivom željom za znanjem prate svaki rad i svako nastojanje. Vidi se to po radnim zajednicama i po onim predavanjima, koja svako zasebno, ali organički povezana u cikluse, obrađuju stanovite grane znanosti. Na rad Pučkog sveučilišta utjecale su nedvojbeno i težke prilike zadnjih godina, kad je često najokrutnija borba za goli život odvraćala ljude od idealne težnje za znanjem znanja radi. Pa ipak, često nalazimo upravo u tim časovima krcatu predavaonicu i u očima slušača težnju za rješenjem ne samo praktičnih, već i posve teoretskih pitanja najdubljeg duševnog života. Zato će Pučko sveučilište i ubuduće stalno posvećivati u svojim predavanjima pažnju jednako idealnim potrebama ljudske duše, kao i praktičnoj primjeni znanja za život ljudski.

B. VISOKA PEDAGOŽKA ŠKOLA

Naredbom Povjereničtva za prosvjetu i vjere kr. hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu osnovana je god. 1919. ova škola pod imenom: »Viša pedagožka škola«, sa svrhom, da pruža stručno i pedagogijsko obrazovanje budućim nastavnicima građanskih i učiteljskih škola te pučkoškolskim nadzornicima, kako bi kandidati za ta zvanja sustavnim školskim radom i učenjem polučili potrebno osposobljenje. Kao slušači dolazili su u obzir mladi učitelji i učiteljice s veoma dobrim svjedočbama i najmanje trogodišnjim odličnim radom u pučkim školama. Tako posebno izabrani slušači uživali su plaćeni dopust za čitavo vrieme svog školovanja. U prvo vrieme postojao je niži tečaj (dvogodišnji) za izobrazbu nastavnika građanskih škola. Tek godine 1926. otvoren je viši tečaj (III. i IV. godina), namienjen višoj stručnoj i pedagožkoj izobrazbi budućih nastavnika učiteljskih škola. Taj viši tečaj je međutim postojao samo do god. 1930. osposobivši kroz to vrieme svega dvie generacije diplomiranih nastavnika za učiteljske škole. Način nastave propisan je po uzoru fakultetskih predavanja. Za buduće nastavnike građanskih škola postojalo je pet grupa predmeta: 1) narodni predmeti, 2) tuđi jezici, 3) prirodopisni predmeti, 4) matematika i fizika, 5) tehnički predmeti, a kasnije je dodana 6. grupa gospodarsko-trgovačkih predmeta. U višem tečaju postojala su 3 odsjeka: pedagožko-filozofijski, filološko-historijski i prirodoslovno-matematički, s posebno određenim grupama predmeta. Pored toga u okviru svake grupe obvezatno se proučavala pedagogika, psihologija i metodika pojedinih predmeta uz hospitiranje na posebnoj građanskoj školi, koja je kao vježbaonica Više pedagožke škole osnovana godine 1922., a otvorena godine 1926. — Kasnijom odredbom od godine 1936./37. određen je Višoj pedagožkoj školi zadatak, da obrazuje nastavnike građanskih škola, nastavnike škola za defektnu (zaostalu, sliepu, gluhoniemu) djecu i pučkoškolske nadzornike, ali se dva posljednja zadatka nisu ostvarila, pa je Viša pedagoška škola bila i ostala u prvom redu škola za buduće nastavnike građanskih škola. Posebno treba iztaći, da je još godine 1923. određeno, da se u Višoj pedagožkoj školi uredi »Institut za psihologiju i pedagogiku«. Od toga je međutim ostvaren samo odjel za psihologiju, koji postoji spojen s institutom za psihologiju na Filozofskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta. — Nakon osnutka Nezavisne Države Hrvatske, a u savezu s reorganizacijom cjelokupnog visokog školstva, proglašena je godine 1941. nova zakonska odredba o Visokoj pedagožkoj školi, koja je proširena na 4 godišta, dobivši ujedno položaj sveučilištnog fakulteta. Zadatak je ove škole 1. da gaji pedagožku nauku; 2. da znanstveno izpituje sva pitanja, koja su u svezi sa školom uobće, a našom napose, i prije svega sa stvaranjem posebne hrvatske narodne škole; 3. da sprema nastavnike obćih nižih srednjih škola (građanskih škola). Time dakako nije izključena mogućnost, da se navedeni zadatci s vremenom prema potrebi dopune i prošire.

U okviru Visoke pedagožke škole ima se razviti i do znanstvene visine izgraditi Pedagožki zavod, koji će:

1. znanstvenim metodama obrađivati pedagogijsku teoriju i praksu;

2. izkušavati i znanstveno utvrđivati nove metode školskoga rada i proučavati pitanja, koja se odnose na preuređenje škola;

3. davati stručna mišljenja o svim pitanjima odgoja i nastave, koja zatraži Ministarstvo narodne prosvjete;

4. izpitivati tjelesne i duševne osebine hrvatske djece i mladeži u školskoj dobi, da se ne bismo više morali povoditi za posljedcima, koji vriede za djecu drugih naroda, koja žive pod drugim okolnostima;

5. znanstveno proučavati život hrvatskog naroda radi pronalaženja vrjednota, koje će davati smjernice i građu odgojnom i obrazovnom djelovanju naše škole;

6. u zasebnim duljim ili kraćim tečajevima proširivati stručno i pedagožko obrazovanje učitelja pučkih i građanskih škola;

7. izdavati znanstvene radove.

Nastavna osnova predviđa, da je fakultetski studij na Visokoj pedagožkoj školi razdieljen na šest odsjeka.

I. odsjek: Narodni predmeti: hrvatski jezik s književnošću, hrvatska poviest, obća poviest, zemljopis s etnologijom i antropologijom;

II. odsjek: Strani jezici: njemački ili talijanski jezik s književnošću, hrvatski jezik s književnošću;

III. Prirodoslovno-priradni odsjek, u kojem se izučavaju sve grane prirodnih nauka s kemijom, a na toj znanstvenoj podlozi poljoprivredni predmeti, koji će se predavati i teoretski i u primienjenom obliku na pokušavalištima;

IV. Prirodoslovno-zemljopisni odsjek: uz prirodoslovne predmete: zoologiju, botaniku, mineralogiju i kemiju predaje se zemljopis s etnografijom i antropologijom;

V. Matematičko-fizičko-trgovački odsjek obuhvaća znanstveno izučavanje matematike i fizike uz primienjenu trgovačku računicu, trgovačko knjigovodstvo i trgovačko i mjenbeno pravo;

VI. odsjek sadrži tehničke predmete: risanje, tehničko crtanje, nacrtnu geometriju i primienjenu matematiku.

Svim je grupama zajedničko znanstveno izučavanje pedagogike, psihologije, logike i metodike, spojene s praktičnim vježbama u vježbaonicama, t. j. u mužkim i ženskim razredima pedagožkoj školi pripojenih pučkih i građanskih škola kao vježbaonica. Također se predaje škol-

ska uprava i državno uređenje, po jedan svjetski jezik (njemački, talijanski ili francuzki), strojopis i brzopis.

Od 1919. do 1923. dužnost rektora vršio je sveuč. prof. dr. Julije Golik.

Od 1923. do 1940. bio je rektor dr. Stjepan Bosanac.

Od 1940. do 1941. bio je rektor Stjepan Ratković, ujedno redoviti profesor iste škole.

Od 1941. rektor je dr. Gustav Šamšalović, ujedno redoviti profesor iste škole.

V. p. š., ima ove katedre (odnosno predmete, koji se predaju):

Hrvatski jezik sa seminarom (Dr. A. B. Klaić)

Hrvatska književnost sa seminarom (Dr. Slavko Ježić)

Poviest, hrvatska i obća sa seminarom (Dr. Lovro Katić)

Zemljopis sa seminarom i zemljopis Hrvatske (Dr. Josip Roglić)

Etnologija (prof. Branimir Bratanić)

Njemački jezik i književnost sa seminarom (Dr. Gustav Šamšalović)

Njemački jezik kao svjetski jezik (dr. Hellmuth Redecker)

Talijanski jezik i književnost sa seminarom (Dr. Mirko Deanović)

Talijanski jezik kao svjetski jezik (dr. Giuseppe Donini)
Francuzki jezik kao svjetski jezik (Henriette Coutant)
Zoologija s vježbama (Dr. Krunoslav Babić)
Botanika s vježbama (Dr. Fran Kušan)
Mineralogija, petrografija i geologija s vježbama (Dr. Miroslav Tajder)
Kemija s vježbama (prof. Dragutin Strohal)
Tloznanstvo (ing. Jelena Verlić)
Proizvodnja bilja (ing. dr. Franjo Pasković)
Stočarstvo, mljekarstvo i peradarstvo (dr. Pius Pavlinić)
Meteorologija i klimatologija (Dr. Karlo Kempni)
Nauka o robi (ing. Milan Vladen)
Higiena (Dr. Josip Rasuhin)
Aritmetika, algebra i infinitezimalni račun s vježbama (prof. Stjepan Škreblin)
Geometrija sa seminarom (Dr. Juraj Justinijanović)
Nacrtna geometrija s vježbama (prof. Juraj Božičević)
Geometrijsko crtanje (Dr. Vilim Niče)
Tehničko crtanje (ing. Frane Cota)
Crtanje (ing. Frane Cota)
Ornamentalno crtanje (ing. Frane Cota)
Modeliranje (ing. Frane Cota)
Poviest umjetnosti sa seminarom (ing. Frane Cota)
Ornamentno pismo (ing. Frane Cota)
Fizika (Dr. Dušan Pejnović)
Fizikalne vježbe (Dr. Božidar Metzger i Dr. Vatroslav Lopašić)
Nauka o trgovini i trgovačka računica (prof. Oton Bošnjak)
Knjigovodstvo i dopisivanje (prof. Oton Bošnjak)
Osnovi građanskog i trgovačko-mjenbenog prava (Dr. Franjo Žilić)
Aritmetika i algebra s vježbama (Dr. Đuro Kurepa)
Geometrija s vježbama (Dr. Đuro Kurepa)
Ručni rad (Marijan Markovac)
Voćarstvo, vinogradarstvo i podrumarstvo (Dr. Nikola Šerman)
Povrtljarstvo (ing. Dragutin Crnjaković)
Poljopriradno gospodarstvo (Dr. Stjepan Poštić)
Bakteriologija (Dr. Artur Starc)
Veterinarstvo (Dr. Franjo Mlinac)
Brzopis (Dr. Vladimir Kesterčanek)
Strojopis (Jelena Efenberger)

Obća, eksperimentalna, diferencialna i primienjena psihologija (Dr. Zoran Bujas)
Logika s uvodom u filozofiju (Dr. Marijan Petras)
Pedagogika sa seminarom (Dr. Marijan Petras)
Pedagogička psihologija (Dr. Marijan Petras)
Metodika i školski rad sa seminarom (prof. Josip Demarin)

Uz ove katedre i predmete postoje seminari:

1. Za hrvatsku književnost (Dr. Slavko Ježić)
2. Za hrvatski jezik (Dr. A. B. Klaić)
3. Za njemački jezik i književnost (Dr. Gustav Šamšalović)
4. Za kemiju (prof. Dragutin Strohal)
5. Za geometriju (Dr. Juraj Justinijanović)
6. Za crtanje, modeliranje i poviest umjetnosti (ing. F. Cota)
7. Za teorijsku pedagogiku (Dr. Marijan Petras)
8. Za praktičku pedagogiku (prof. Josip Demarin)
9. Za poviest (Dr. Lovro Katić)
10. Za zemljopis (Dr. Josip Roglić)

Skupni brojitbeni pregled o radu škole počevši od škol. god. 1919./20. odnosno od osnutka:

	Profesori	Honor. nastav.	SVEGA	Slušači	Od toga ženskih	Broj završnih izpita
1919/20	—	17	17	58	23	—
1920/21	—	20	20	106	46	48
1921/22	—	22	22	112	45	58
1922/23	—	22	22	77	33	54
1923/24	1	23	24	63	35	23
1924/25	6	20	26	127	71	40
1925/26	6	19	25	175	101	87
1926/27	6	19	25	180	116	88
1927/28	6	22	28	111	75	92
1928/29	5	23	28	47	28	19
1929/30	5	19	24	28	14	28
1930/31	5	—	5	—	—	—
1931/32	4	14	18	28	18	—
1932/33	7	17	24	99	58	28
1933/34	7	21	28	66	29	27
1934/35	7	23	30	30	13	50
1935/36	7	24	31	30	16	18
1936/37	7	24	31	47	24	13
1937/38	7	26	33	82	43	10
1938/39	9	29	38	115	70	32
1939/40	9	29	38	118	87	47
1940/41	11	35	46	149	96	59
1941/42	10	36	46	138	86	—
1942/43	11	35	46	176	86	—

C. HRVATSKA EKONOMSKO-KOMERCIALNA VISOKA ŠKOLA

Hrvatska ekonomsko - komercialna visoka škola u Zagrebu je naš najviši znanstveni zavod na području gospodarsko-trgovačkih nauka. U danima ponarodnjenja našeg prirada, u doba prielaza hrvatskog prirada u hrvatske ruke, dobiva novu zamašnu zadaću: odgojiti i izobraziti stručno i teoretski što veći broj ljudi, koji će po svojim sposobnostima, znanju i spremi moći preuzeti na se dužnosti odgovornih voditelja i upravljača novog hrvatskog gospodarstva.

Sve do 1937. zagrebačka je HEKVŠ bila jedini zavod ove vrste u bivšoj državi, pa je razumljivo, da su »jugoslavenske« vlasti nastojale svim sredstvima, da ga ili ukinu ili prenesu u Beograd. Naravno da zbog takvog izuzetnog položaja nije EKVŠ mogla računati ni s malo većim materialnim podporama tadanjih vlasti.

Ako se ona ipak do danas održala, onda se za to smije pripisivati zasluga jedino i izključivo posebničkoj pobudi hrvatskog prirada, koji je shvatio važnost ove škole i u svakoj je prilici pomagao, koliko god je to bilo moguće. Kuća u Zvonimirovoj ulici, u kojoj je HEKVŠ sad smještena, podignuta je prinosima hrvatskih gospodarskih organizacija, i čini vlastničtvo Zaklade HEKVŠ, koja služi za unapređivanje njezinih zadataka. Ove absolutno nedovoljne prostorije trebale bi EKVŠ i dalje za tko zna još koje vrieme predstavljati njenu školsku zgradu, da nije došlo 10. travnja predprošle godine do poviestnog prevrata, koji je Hrvatsku podpuno izbavio.

Hrvatska državna vlada odmah je odobrila svotu od 25 milijuna Kuna, kojom se na Sveticama podiže zgrada Hrvatske ekonomsko-komercialne visoke škole. Radovi na gradnji škole morali su uslied dugačke zime prošle godine nešto kasnije započeti, no računa se, da bi zgrada mogla doći pod krov već do konca ove godine.

Škola na Sveticama mogla bi dakle sa svim vanjskim i unutrašnjim uređenjem biti podpuno dovršena sredinom 1944., kad će se prema predviđanjima stručnjaka moći HEKVŠ preseliti iz Zvonimirove ulice u svoju novu vlastitu zgradu.

Pa i iz posve političkih razloga bila je zagrebačka EKVŠ Beogradu ciljem trajnih i sustavnih napadaja.

Profesorsko vieće EKVŠ bilo je, naime, poznato sa svog iztaknutog hrvatskog stava i neprekidno na »crnim listama« beogradskog ministarstva prosvjete. Profesori i upraviteljstvo EKVŠ požrtvovno su uviek surađivali u svim akcijama hrvatskog političkog, kulturnog i gospodarskog života. Hrvatsko obilježje škole bilo je uviek visoko uzdignuto, pa i onda, kad je izgledalo, da će poteškoće prisiliti školu, da podlegne napadajima Beograda.

Prije nekog vremena predložilo je profesorsko vieće škole na odobrenje nacrt zakonske odredbe o ustrojstvu i djelokrugu HEKVŠ.

Nacrt zakonske odredbe je putem povjerenstva za Hrvatsko sveučilište dostavljen mjerodavnim oblastima, pa se u naskorije vrieme očekuje njegovo formalno uzakonjenje. Zakonska odredba o Hrvatskoj ekonomsko-komercialnoj visokoj školi predstavljat će, po svom donošenju, podlogu za daljnji uspješni rad ovog zaslužnog zavoda. Isto je tako na najveće razumievanje mjerodavnih naišao priedlog za povećanje profesorskih katedara na HEKVŠ. Uzprkos odavnog uzakonjenja 19 potrebnih osnovnih profesorskih stolica jedva je uspjelo kroz 20 godina popuniti 11 katedara, koliko ih sada ima, a to je daleko premalo za uspješni rad ovako zamašnih obsega.

Postoji opravdana nada kod vodstva zavoda, da će se u skoro vrieme pristupiti uvođenju novih katedara, svake godine bar jedne, da bi se na taj način popunio broj od predviđenih devetnaest profesorskih stolica na HEKVŠ.

Rektorat škole nastoji slušačima u najvećoj mogućoj mjeri olakšati svladavanje obsežne i često i težke građe, pa je tako na priedlog prof. dra Sladovića zaključeno osnivanje Akademskog fonda za izdavanje skripata i knjiga potrebnih slušačima. Taj je fond počeo raditi s jednom veoma čednom glavnicom, no ona se zahvaljujući razumievanju i pomoći hrvatske državne vlade već dosad ojačala tako, da će moći s vremenom izdavati sve pomoćne školske knjige, potrebne za studij HEKVŠ.

Hrvatska ekonomsko - komercialna visoka škola u Zagrebu osnovana je u lipnju 1920. kao visoka škola za trgovinu i promet. Da je došlo do osnivanja ovog zavoda, zaslužne su osobito hrvatske priradne korporacije, a i zagrebačka gradska obćina ima u osnutku škole svoj zaslužni udio. Obuka na Visokoj školi za trgovinu i promet trajala je do 1925. tri godine ili šest semestara. God. 1925. izdana je zakonska odredba o ustrojstvu EKVŠ, dotada Visoke škole za trgovinu i promet, sređen je napokon položaj škole, koja od tada postoji kao Ekonomsko-komercialna visoka škola, u položaju i svojstvu fakulteta.

U okviru HEKVŠ postoji sedam znanstvenih zavoda, osnovanih sa svrhom znanstvenog proučavanja trgovačkih, narodno-gospodarskih, diplomatskih, pravno-političkih, ekonomsko-geografskih, tehnoložkih i družtvovnih nauka.

Škola posjeduje obću profesorsku i đačku knjižnicu, a pored toga i priručne knjižice kod postojećih znanstvenih zavoda, koje su razmjerno dosta bogate na knjižnom blagu, ali ovo nije naručivano iz državnih sredstava, jer takvih nije bilo, — nego iz pomoći spomenute zaklade i poklonima. U novije vrieme poklonila je njemačka državna vlada mnogo znanstvenih knjiga znatne vriednosti. Napose je vriedno spomenuti knjižnicu ekonomsko-geografskog zavoda, knjižnicu zavoda za narodno gospodarstvo, knjižnicu pravno-političkog zavoda i dr. Među znamenitosti ove

visoke škole spada osobito uređena kartoteka u pravno-političkom zavodu, koja broji oko 450.000 kartica sistematski složenih tako, da se već iz samog pogleda u dotični dio kartoteke može posve jasno vidjeti cio sistem stanovite grane znanosti. Zamisao je to i djelo zaslužnog rektora prof. dra Sladovića, koji je s nekolicinom svojih đaka (Albert Vicel, Kolesarić i dr.), utrošio mnogo vremena za ovakvo uređenje ove riedke kartoteke.

Broj slušača upisanih u HEKVŠ trajno se mienja, već prema obćim prilikama, no prosječno se on kreće između 550 do 600. Do sada je na HEKVŠ diplomiralo oko 820 absolvenata, dok su doktorski izpit položila svega 54 slušača.

S novim prilikama, nastalima uzpostavom naše vlastite narodne države, ušla je i HEKVŠ u novo razdoblje rada, koji će zbog mogućnosti, koje su sada prvi puta u poviesti škole doista otvorene i velike, biti — uvjereni smo — na korist hrvatskog prirada, hrvatske narodne zajednice i hrvatske države.

U školskoj godini 1940./1941. i 1941./1942. bilo je upisano redovitih slušača:

Školska godina	Semestar	Upisani slušači		
		mužki	ženski	ukupno
1940./1941.	zimski	552	237	789
1940./1941.	ljetni	478	190	668
1941./1942.	zimski	516	229	745

S uspjehom održani izpiti u izpitnim rokovima:

Školska godina	Jesenski pojedinačni	Jesenski državni I.	II.	III.
1940./1941.	392	73	20	25
1941./1942.	166	24	12	23

Proljetni pojedinačni	Proljetni državni I.	II.	III.	Ljetni pojedinačni	Ljetni državni I.	II.	III.
656	58	14	33	445	10	29	20
63	—	—	—				

Broj diplomiranih i promoviranih slušača:

Školska godina	Diplomirani	Promovirani
1920./1940.	868	
1940./1941.	36	55
1941./1942.		1

Broj slušača, koji su upisani na inozemnim visokim školama, nije poznat. Prema podatcima o izpisanim slušačima, koji su prije toga bili upisani na ovoj visokoj školi:

Školska godina	Broj izpisanih slušača	Broj slušača, koji su bili upisani na inozemnim visokim školama pa su prešli na HEKVŠ
1940./1941.	213	42
1941./1942. (zimski semestar)	24	34

U školskoj godini 1940./1941. nije se mogla održati tradicionalna velika naučna ekskurzija u inozemstvo radi ratnog stanja u Evropi.

U istoj školskoj godini izvršena je samo 1 ekskurzija s naučnom svrhom: razgledavanje osječke industrije i kulturnih ustanova.

Nastavno i nastavno-pomoćno osoblje.

Redoviti	Izvanredni	Docenti	Asistenti	Asistenti vježbenici
10	4	1	4	4

Nakon mnogobrojnih intervencija i tek kad je u Beogradu osnovana EKVŠ, bivši je ministarski savjet u Beogradu zaključio pod brojem M. S. 140 od 2. III. 1939. pod točkom III/b između ostaloga i svotu od 10 milijuna dinara za podignuće zgrade EKVŠ u Zagrebu, koja obstoji od 17. V. 1920., ali se do tog vremena bivša država nije dospjela pobrinuti za podignuće vlastite državne zgrade za njezino smještenje i rad. Taj ministarski zaključak uzakonjen je odredbom § 42. (točka 9) financialnog zakona od 25. III. 1939. U provedbi ove zakonske odredbe pozvalo je bivše ministarstvo prosvjete u Beogradu (broj I-17659 od 22. V. 1939.) rektorat, da poduzme potrebne mjere za izradbu planova, a podjedno je isto ministarstvo sklopilo kod Državne hipotekarne banke zajam od 10,000.000 din. u tu svrhu i ovlastilo rektorat na trošenje tog zajma. Budući da u tu svrhu nije postojalo nikakvo državno gradilište, razpisao je rektorat javne jeftinbe, koje su održane dne 16. VIII. 1939. i 12. IX. 1939. Na drugoj javnoj jeftinbi usvojena je kao najpovoljnija ponuda Nadbiskupskog sjemeništa u Zagrebu, koje je ponudilo gradilište na Sveticama u ukupnoj površini od 1 hv. i 1200 m² ili 1 jutro i 1513,9 hvati za kupovninu od 1,975.000 dinara. Rektorat je sklopio dne 12. I. 1940. kupoprodajni ugovor s Nadbiskupskim sjemeništem u Zagrebu. Taj kupoprodajni ugovor odobrilo je bivše ministarstvo prosvjete u Beogradu pod brojem I.-11730 od 22. IV. 1940. Na temelju toga odobrenoga kupoprodajnog ugovora uknjižena je u novi gruntovni uložak broj 17312 k. o. grad Zagreb na vlastnika H. E. K. V. Š. kupljena nekretnina. Na priedlog rektorata broj 2302 od 26. IX. 1940. odobrila je bivša Banska Vlast banovine Hrvatske, da se izradba idejne skice (osnovnog nacrta) za tu novogradnju povjeri u obliku užeg natječaja: ing. Zvonku Vrkljanu, ing. Jurju Dentzleru, ing. Kliski Stanku i ovlaštenom arhitektu Haberleu iz Zagreba. Podjedno je ustanovljen ocjenjivački odbor od 7 osoba (profesori HEKVŠ dr. Eugen Sladović, ing. Ivan Reitter i dr. Milan Ivšić, dr. Božidar Murgić, tadanji nadstojnik odsjeka za visoke škole i znanstvene zavode, ing. Pavao Jušić, viši savjetnik odjela za obrt, trgovinu i industriju, ing. arh. Đuro Peulić, zamjenik šefa arhitektonskog odjela i ing. arh. Egon Steinmann, tehnički savjetnik). Pošto od predloženih

idejnih skica, čije je autorsko pravo na temelju uvjeta i izplaćene nagrade prešlo na HEKVŠ — nije nijedna odgovarala, odobrila je bivša Banska Vlast banovine Hrvatske, da se izradi nova idejna skica uz uvaženje sadanje i buduće potrebe HEKVŠ, i to je povjerenu (uz nagradu) ing. arh. Đuri Peuliću i ing. arh. Hinku Vichri, koji su u sporazumu s profesorskim viećem izradili konačnu idejnu skicu i građevni plan, koji je predviđao građevni trošak od 6,846.375 din. Razpisan je natječaj za graditeljske radnje, komu je 1. VIII. 1941. pristupilo 6 natjecatelja, a po povjerenstvu je usvojena kao najpovoljnija ponuda ing. Bože Šuperine iz Zagreba s popustom od 12,5% na ciene troškovnika. To je odobrilo Ministarstvo prometa i javnih radova, odjel za javne radove, rješenjem broj 14181/H od 2. VIII. 1941. s građevnim troškom od 5,990.578 Kuna. Na temelju toga započeta je pod jesen 1941. gradnja, koja je radi zime 1941./1942. zastala, ali je u godini 1943. nastavljena.

Dosad je u ime građevnog troška izplaćeno graditelju Šuperini iz spomenutog zajma 4 milijuna 194.845.79 Kuna. Trošak čitave gradnje predviđen je s oko 35,000.000 Kuna.

Nastavnu osnovu ustanovljuje profesorsko vieće.

Do danas je izvršeno 129 nostrifikacija stranih diploma i doktorata.

Novi propisi o EKVŠ sadržani su u zakonskoj uredbi od 17. VI. 1939. (Narodne novine broj 185 od 17. VIII. 1939. i broj 186 od 18. VIII. 1939.).

Zakonski je utvrđeno ovih 19 profesorskih stolica, i to za: 1. političku (narodnu) ekonomiju, 2. ekonomsku politiku, 3. socialnu nauku i socialnu politiku, 4. ekonomsku historiju, 5. ekonomsku geografiju, 6. zadrugarstvo, 7. nauku o osiguranju, 8. financialnu znanost, 9. komunalnu nauku i komunalnu politiku, 10. privatno gospodarstvo, 11. tehniku priradnog poslovanja, 12. tehniku međunarodne trgovine, 13. statistiku, 14. tehnologiju — poznavanje robe, 15. tehnologiju — iztraživanje robe, 16. privatno (nacionalno i internacionalno) pravo, 17. javno (nacionalno i internacionalno) pravo, 18. priradno pravo, 19. diplomatsku historiju.

Radi pomanjkanja proračunskog pokrića uspjelo je međutim dosad popuniti samo ove profesorske stolice, i to: a) za ekonomsku geografiju (redoviti profesor Filip Lukas, izvanredni profesor dr. Nikola Peršić), b) političku ekonomiju (redoviti profesor dr. Milan Ivšić), c) diplomatsku historiju (redoviti profesor dr. J. Nagy), d) priradno pravo (redoviti profesor dr. Eugen Sladović), e) tehnologija — poznavanje robe (zasad izpražnjena radi smrti profesora dr. Eugen Sladović), e) tehnologiju — poznavanje robe (redoviti profesor ing. Ivan Reitter), g) ekonomsku politiku (izvanredni profesor dr. Mirko Lamer), h) tehniku priradnog poslovanja (redoviti profesor dr. Franjo Krajčević), i) tehniku međunarodne trgovine (redoviti profesor dr. David Karlović), j) za financialnu znanost (izvanredni profesor dr. Alfred Leitner), k) za nauku o posebničkom poduzetničkom gospodarstvu (redoviti profesor dr. Josip Butorac), l) za socialnu nauku i socialnu politiku (redoviti prof. dr. Vilko Rieger). Ostale predmete predaju pomoćni nastavnici.

Zasad postoje ovi znanstveni zavodi, i to:

Zavod za iztraživanje i poznavanje robe (osnovan 23. XII. 1921.), predstojnik redoviti profesor ing. Ivan Reitter,

Geografski zavod (osnovan 13. II. 1926.), predstojnik redoviti profesor Filip Lukas,

Narodno-gospodarski zavod (osnovan 8. IV. 1933.), predstojnik redoviti profesor dr. Milan Ivšić.

Trgovački zavod (osnovan 8. IV. 1933.), predstojnik redoviti profesor dr. David Karlović.

Pravno-politički zavod (osnovan 8. IV. 1933.), predstojnik redoviti profesor dr. Eugen pl. Sladović.

Diplomatsko-historijski zavod (osnovan 8. IV. 1933.), predstojnik redoviti profesor dr. Josip Nagy, i

Zavod za socialnu nauku (osnovan dne 28. XII. 1937.) Prvi predstojnik bio je profesor dr. J. Šćetinec; sadašnji predstojnik: redoviti profesor dr. Vilko Rieger, docent dr. Ernest Marks..

Pomoćno nastavničko osoblje čine:

Ing. Alfred Konzak, asistent, dodieljen na službovanje profesorskoj stolici tehnologije za iztraživanje robe; ing. Sebastian Ryznar, asistent, dodieljen na službovanje profesorskoj stolici tehnologije za iztraživanje robe; dr. Eugen Valdec, asistent dodieljen na službovanje stolici za diplomatsku historiju.

Honorirani nastavnici jesu:

Dr. Juraj pl. Andrassy za međunarodno pravo i prometna prava, Dr. Vladislav Brajković za pomorsko pravo, Milan Drvodelić za englezki jezik, Dr. Vladimir Kesterčanek za stenografiju, Dr. Antun Mayer za njemački jezik, Dr. Maksimilian Petanjek za ruski jezik, Dr. Zlatan Ružić za reviziju priradnog poslovanja i priradnu korespondenciju, Marko Soljačić za talijanski jezik, Aleksandro Vigevani za talijanski jezik, Dr. Krsto Spalatin za francuzki jezik, Dr. Aleksandar Ugrenović za trgovinu drvetom, Dr. Pavao Hamel za osiguranje, Ivan Marić za političku aritmetiku, Stjepan Kuraja za francuzki jezik.

PRIMJETBE

1.) Brojitbeni pregled i podatci za »Sveučilište i visoke škole« zaključeni su koncem god. 1942. Nastale promjene iza toga nisu unesene.

2.) Članak »Đački život« str. 981. do 989. napisao je g. Mladen Bošnjak.

POGLAVLJE XX.

SUVREMENI KULTURNI ŽIVOT HRVATA

1. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu
2. Prosvjetni rad i Glavno ravnateljstvo za obće narodno prosvjetljivanje
3. Prosvjetne ustanove
   a) Arhivi
   b) Galerije i muzeji
   c) Konzervatorski zavod
   d) Knjižnice i čitaonice
   e) Nakladna poduzeća
4. Novinstvo
5. Bibliografija
6. Krugoval
7. Slikopis
8. Snimačtvo (fotografija)
9. Filatelistika
10. Dobrotvorna družtva
11. Tjelesni odgoj i šport

UVOD

Napisao prof. dr. VLADIMIR BAZALA

Narod je živ organizam, koji se poput svakog drugog organizma razvija tiekom stoljeća do stanovitog savršenstva, da onda bude jedno vrieme drugim narodima uzor i vođa, pa onda zamire i prepušta svoje mjesto drugome. U svako doba svoga razvitka on daje od sebe znakove toga razvitka, i po njima se može prosuditi njegova starost i veličina, njegova važnost u sklopu ostalih naroda, njegove značajke, koje ga čine samosvojnim i sposobnim, da sam sebe vodi i upravlja, pa da čak i drugima, u danom času bude upravljač i vođa, a daje od sebe i znakove, po kojima se vidi, da on zamire i zalazi. Takvih znakova, po kojima se prosuđuje stepen razvitka napredka i nazadka pokazuje svaki organizam, pa ga tako pokazuje i najkompliciraniji organizam — narod. Jednom je to snaga njegova vođe, glavara, kralja ili cara, koja ga — uzdignuta sudbinom i sretnim časom — stavi na čelo narodnih pokreta i živih vrlina, te ga uztalasa i izpiše njime stranice ljudske poviesti. Tako je ušao u poviest narod Aleksandra Velikog, Hanibala i Džingiskana, a da nikakvih drugih vrlina nije pokazao niti zavriedio, da mu se ime i djela znadu. Drugi put su to unutarnje snage naroda, koji svojim čednim i revnim radom, nenametnuto i neopazice ulazi u poviest te ostaje ondje za sve vjekove. Takav je bio narod Feničana, koji nije imao ratnih ni osvajalačkih vrlina, pa čak ni ostalih, osim trgovine i brodograditeljstva, ali je raznosio kulturu i civilizaciju poput pčela na svojim dalekim putovanjima. Takav je po svojoj čednosti i solidnosti danas narod Finaca, koji u malo kojem poglavlju čovječanske poviesti igra veliku ulogu, ali gdje se spominje, spominje se s poštovanjem i izaziva čuđenje (kao na pr. u športu i tjelesnom odgoju, spartanskom načinu života, narodnom folkloru i t. d.). Treći put su to velika iznašašća, koja su u poviest uniela Krištofa Kolumba i po njemu Genovu, portugalske pomorce Nansena i Scotta ili izumitelja tiska Johana Gensfleischa zum Gutenberg, iznašašće baruta fra Bertholda Schwarza, pronalazak insulina Bantinga i Besta pa i izumitelja hormona Lavoslava Ružičke, po kome postaje Vukovar znamenit. Čestoput su to osobite značajke nekoga naroda ili njegove zemlje, koje nas uviek spominju i naroda samog. Kad god se tako govori o sobovima, sjećamo se Eskima, kad se spominjemo lova na kitove, isto je kao da se sjetimo Norvežana, gejziri nas sjećaju Islanda, Nil Egipta, lagune Mletaka, a djela Karla Maya — Indijanaca. Napokon su to trajna djela na području kulture i znanosti, po kojima postaju bezsmrtni talijanski i nizozemski slikari, znamenita glasbena djela velikih kulturnih naroda, filozofi grčki i novovjeki. Tako narod u svako doba pokazuje svoje značajke, po kojima dolazi u svoju epohu. I hrvatski će tako narod imati svoje doba i svoju epohu. Da bi se pak u svako doba moglo vidjeti, što je u pojedinom razdoblju narod dao, treba srediti suvremene tekovine i značajke suvremenoga života.

I hrvatski narod pokazuje tako neke značajke suvremenoga života i to baš na području kulture. Tiekom godina on je uspio izgraditi svoj nacionalni i kulturni izraz, on ga takvoga pokazuje i u znanosti, umjetnosti i književnosti, on ga izražava i u svojem školstvu, ovakvog ga pokazuje i u suvremenom kulturnom životu. Upravo taj je značajan za hrvatski narod, jer nosi jaki nacionalni biljeg, a uz to je svestran i šarolik. Nacionalan je ne samo na vrhu ljestvice svoje kulture, u akademijskom radu svojih najjačih predstavnika znanosti, nego i u prosvjetnom radu na području narodnog prosvjetljivanja ili u poviestnoj vriednosti svojih najvažnijih prosvjetnih ustanova (arhiva, galerija, muzeja, knjižnica, čitaonica i nakladnih poduzeća). Svestran je i

šarolik, jer je tekovine kulture stranih naroda znao asimilirati i na svoj kraj prekrojiti, te je tako nastalo već pred više godina značajno novinstvo, pa slikopis, krugoval, snimačtvo i filatelistika. Za vremena se znanstvena kultura stala bilježiti u posebnim djelima i tako je nastala hrvatska bibliografija. Napokon je mladež, sposobna za šport i vična tjelesnom odgoju, dala svoje posljedke u raznim njegovim granama i pronesla hrvatsko ime dalje nego li smo to u prvi čas mogli očekivati, a karitativni osjećaj naroda, uz oznaku građanske dužnosti očitovao se u našim dobrotvornim družtvima.

O svim ovim pitanjima treba dati prikaz na ovome mjestu, da bi se dobila živa slika hrvatskog kulturnog suvremenog života.

1. HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZAGREBU

Napisao prof. dr. VLADIMIR BAZALA

Već u XVI. stoljeću Hrvati su imali svoje akademije, znanstvene ustanove ili znanstvena družtva najuglednijih i najučenijih ljudi, koji su uzeli sebi za zadaću, da svojim izdanjima, razpravama i povremenim akademičkim sastancima stalno davaju nove poticaje znanstvenom iztraživanju i gajenju čiste znanosti, umjetnosti i moralnih vrlina.

Iako je rad ovih akademija, ustanova ili družtava bio najviše usredotočen na proučavanje i njegovanje jezika i oživljavanje književne djelatnosti, ipak su se one bavile i proučavanjem različitih grana znanosti.

Među najzanimljivija družtva s ovakvom svrhom spada u prvom redu dubrovačka »Akademija složnih« ili »Accademia dei Concordi«, koja je osnovana u drugoj polovici XVI. stoljeća. Sastajalište književnika bijaše u palači Sponza.

Druga je bila t. zv. »Ilirska akademija« ili »Accademia linguae Illyricae«, koju je osnovao isusovački rimski kolegij. Cilj joj bijaše učenje hrvatskog jezika. Članovi su bili stranci i naši ljudi.

»Accademia cynica« bijaše osnovana u Zadru godine 1664., a svrha joj bijaše proučavanje latinskog, talijanskog i hrvatskog jezika.

Sličnih je akademija bilo u Kopru, Rovinju, Piranu i Trstu.

»Akademija izpraznih« ili »Accademia degli Oziosi Eruditi« bijaše osnovana u Dubrovniku oko godine 1690. po primjeru rimske Arkadije. Održala se do trećeg desetljeća XVIII. stoljeća i bila je najznatnija dubrovačka akademija. Osobito je zaslužna za njegovanje književnog ukusa, za družtvenost i urbanizam Dubrovnika.

U Splitu je bila »Akademija slovinska« (Accademia Illyrica).

Koncem XVII. stoljeća osnovane su i neke druge naše akademije, tako u Trogiru, Hvaru, Zadru i t. d.

Priprave za osnivanje današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu učinjene su u sam osvit hrvatskog narodnog preporoda, god. 1836., kad je u Hrvatskom saboru prihvaćen priedlog, da se u Zagrebu osnuje »učeno družtvo«. Do oživotvorenja toga zaključka nije došlo, ali je god. 1838. otvorena čitaonica sa zadaćom, da širi hrvatsku znanost i umjetnost, te da osnuje hrvatski muzej.

Od toga časa nije pitanje osnivanja »učenog družtva« u Zagrebu nikada skinuto s dnevnog reda, i hrvatski su političari, učenjaci i književnici svakom prilikom nastojali ostvariti davnu želju i potrebu hrvatskog naroda: osnivanje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Kad je iz čitaonice niknula »Matica ilirska«, današnja Matica Hrvatska, kojoj je svrha bila populariziranje hrvatske književnosti i znanosti, stao je Ivan Kukuljević Sakcinski življe raditi na osnivanju akademije, pa je počeo izdavati i svoj »Arkiv za povjestnicu« i tako je djelomično vršio ulogu, koja je bila namienjena akademiji.

Poslije toga je ovo pitanje opet pokrenuo hrvatski sabor. Tako se misao, da se osnuje u Zagrebu učeno družtvo ponovo izticala u zasjedanjima sabora, koji je zaključio to družtvo staviti pod svoju zaštitu. Napokon je kraljevim odpisom 10. srpnja 1847. učeno družtvo u načelu dopušteno uz uvjet, da se prije namakne potrebna glavnica.

Malo zatim su burne godine 1848. i 1849. i poslije njih težki dani t. zv. Bachova absolutizma omeli dalji rad hrvatskoga sabora, te su se istom poslije listopadske diplome 1860. obće prilike u Hrvatskoj bile toliko popravile, da se opet moglo pomišljati na osnutak učenog družtva.

U vezi sa spomenutim kraljevim načelnim dopuštenjem od god. 1847. biskup Strossmayer je u sjednici banske konferencije 10. prosinca 1860. predao banu Šokčeviću 50.000 for. kao temeljni kamen za zakladu akademije, koja je po nakani Strossmayerovoj imala biti kulturno žarište za sve južne Slavene od Triglava do Crnoga mora.

H r v a t s k i s a b o r, koji se sastao početkom sliedeće godine, prihvatio je na priedlog Ljudevita Vukotinovića z a k l j u č k o m s v o j i m od 29. t r a v n j a 1861. ovu zamisao i o d l u č i o, d a s e p r i s t u p i o s n u t k u a k a d e m i j e, a nakon zanosnog govora Strossmayerova, još k tome osnutku, bolje reći u z p o s t a v i H r v a t s k o g a s v e u č i l i š t a, koje je nuždna predpostavka najvišega znanstvenoga zavoda, što je imala biti Akademija.

Prema zamisli osnivača, koju je hrvatski narod prihvatio i pored bogatoga dara biskupova svojim prinosima izdašno podupro, akademija je imala biti središte znanstvenoga rada, koji će osvjetljujući prošlost, proučavajući zemlju i narod, koji tu zemlju nastava, probuditi, razviti i učvrstiti sviest o njegovu pravu na samostalan život.

Ta prosvjetno-kulturna misao, sadržana u geslu »Prosvjetom k slobodi« nadopuna je vjekovne državopravne težnje hrvatskoga naroda, koju predstavlja A. Starčević: politička emancipacija ide uzporedo s kulturom. Još iste godine (1861.) hrvatski je sabor primio zakonsku osnovu s pravilima »Akademije znanosti i umjetnosti«, no nije dočekao potvrde zakonske osnove o osnutku Akademije, jer je već u studenom 1861. bio razpušten.

Tek saboru, sazvanom 1865., pošlo je za rukom prebroditi sve zapreke i dne 21. veljače 1866. podnieti dvoru predstavku, kojom je zatraženo odobrenje pravila, na što je u ožujku 1866. kralj potvrdio pravila Akademije, a hrvatski sabor odmah zatim izabrao prve akademike, kojima je bila zadaća provesti unutarnje uređenje akademije i utrti staze njezinu znanstvenom radu. Bili su to: dr. Janez Bleiweiss, Mirko Bogović, dr. Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Šime Ljubić, Antun Mažuranić, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, dr. Josip Schlosser-Klekovski, dr. Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber Tkalčević i Živko Vukasović. Kako su se I. Kukuljević i A. Mažuranić na časti zahvalili, imenovana su nova četvorica, i to: dr. Đuro Daničić, Matija Mesić, dr. Milko Šuhaj i Ljudevit Vukotinović.

Dne 26. srpnja 1866. izabran je pokroviteljem Akademije biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je to ostao do smrti god. 1905., a prvim je predsjednikom postavljen Strossmayerov pobratim i učenjak dr. Franjo Rački, koji je sve do god. 1886. ostao je na čelu Akademije i bio joj dušom do smrti.

Spomenuti je izbor dvor u Beču odobrio dne 10. travnja 1867. te je 28. srpnja 1867. održana prva svečana sjednica zagrebačke akademije i tim je ona započela svoj rad.

Gradnja Akademijine zgrade na Zrinjskom trgu u stilu talijanske renesanse počela je 1877. i dovršena je 1880. po nacrtima bečkog graditelja F. Schmidta, a novcem Strossmayera i zemaljske vlade. Kratko vrieme iza dovršenja, još iste god. 1880. zgrada je bila oštećena potresom i zato je god. 1881. popravljena, da bi se Akademija mogla u nju useliti.

Poslije biskupa Strossmayera, koji je bio pokrovitelj akademije 1866.—1905., bio joj je pokroviteljem samo još nadbiskup dr. Ante Bauer († 7. XII. 1937.).

Predsjednici Akademije bili su: 1866.—1886. Franjo Rački, 1887.—1890. Petar Muhić, 1890.—1900. Josip Torbar, 1900.—1914. Tadija Smičiklas, 1915.—1918. Tomislav Maretić, 1918.—1921. Vladimir Mažuranić, 1921. do 1924. Gustav Janeček, 1924.—1933. Gavro Manojlović, 1933.—1941. Albert Bazala.

U duhu Strossmayerove ideologije, hrvatski je sabor pri osnivanju Akademije uzakonio, a kralj Franjo Josip I. potvrdio je zakon, da se osnovana nova akademija nazove »jugoslavenskom«, da tako već i ime njezino bude svjedokom zadaće, koja joj je bila pri osnutku namienjena, naime, da bude najviši znanstveni zavod južnih Slavena. Ali, koliko su se god Akademijini osnivači tom misli zanosili i oko nje nastojali, nije ona u realnom životu našla onoga odziva, koji bi bio potreban, da ideja postane realnošću. Kako se koji od susjednih naroda politički i nacionalno jačao, svaki je sve više nastojao oko izgradnje posebne svoje narodne individualnosti, pa su tako i na polju znanosti uz zagrebačku »jugoslavensku« akademiju redom osnivane akademije u Beogradu, Sofiji i Ljubljani, svaka sa svojim izrazitim narodnim značajem.

Akademija, osnovana 1866. u Zagrebu, bila je po postanku svome hrvatska, i osnovnu misao dali su joj Hrvati: Strossmayer i Rački, njezinu su zakladu, povodeći se za primjerom Strossmayerovim, darovima osnovali hrvatski mogućnici, gradovi i obćine, a i akademici su bili uz nešto izuzetaka sinovi hrvatskoga naroda. Naravno je, da se znanstveni zavod, nikao u krilu hrvatskoga naroda i osnovan od hrvatskoga sabora, nije u svome radu ni mogao ni smio iznevjeriti narodu, koji mu je život dao.

Kao u svakom ljudskom djelu, moralo je biti i bilo je doista i u Akademiji u toku godina časova slabosti ljudske, ali cjelina njezina znanstvenog rada dostojan je spomenik i svjedok ozbiljnoga nastojanja, da se svietlom istine obasja politički i kulturni život hrvatskoga naroda, počevši od drevnoga doba narodnih vladara, pa do naših dana, i da se znanstveno upozna zemlja, koju zovemo svojom domovinom.

U izdanjima se Akademijinim održava najveći dio rada hrvatskih znanstvenih radnika u zadnje tri četvrtine stoljeća (1866. do 1941.).

U kolu njezinih suradnika nalaze se gotovo svi iztaknutiji učenjaci:

od povjestničara književnosti V. Jagić, A. Pavić, J. Milčetić, Fr. Maixner, M. Rešetar, M. Šrepel, Đ. Körbler, V. Dukat, T. Matić, Fr. Fancev, A. Barac,

od jezikoslovaca F. Kurelac, A. Veber, M. Valjavec, P. Budmani, T. Maretić, R. Strohal, D. Boranić, Stj. Ivšić.

od povjestničara Fr. Rački, I. Kukuljević, M. Mesić, I. Tkalčić, N. Nodilo, Vj. Klaić, T. Smičiklas, G. Manojlović, E. Laszowski,

od zemljopisaca P. Marković, A. Gavazzi,

od matematičara K. Zahradnik, V. Varićak, J. Majcen, S. Bohniček, Ž. Marković,

od prirodoslovaca B. Šulek, V. Dvořák, G. Janeček, S. Bošnjaković, St. Hondl, Đ. Pilar, D. Gorjanović-Kramberger, A. Mohorovičić, M. Kišpatić, Fr. Tućan, S. Brusina, Lj. Vukotinović, J. Schlosser-Klekovski, J. Torbar, L. Car, A. Langhoffer, A. Heinz, D. Hirc, L. Adamović, V. Vouk,

od filozofa Fr. Marković, Đ. Arnold, A. Bauer, Stj. Zimmermann, A. Bazala, Stj. Matičević,

od pravnika V. Bogišić, J. Hanel, K. Vojnović, F. Vrbanić, M. Maurović, V. Mažuranić, I. Strohal, M. Kostrenčić i dr.

Izdanjem »Starih pisaca hrvatskih« Akademija je, kako reče T. Smičiklas, duhovno ujedinila dalmatinsku i posavsku Hrvatsku. »Zbornik za narodni život i običaje« iznosi sjajne primjere hrvatskoga folklora, koji su uzeti sa čitavog hrvatskoga područja, a »Codex diplomaticus«, »Starine« i »Monumenta historica« oživljavaju hrvatsku prošlost.

Ovi izvori za najstariju hrvatsku poviest i spomenici iz doba narodnih vladara u kninskom i ninskom kraju, pa niz radova Račkoga o unutarnjem uređenju hrvatske države prije godine 1102., utrli su staze i dali pouzdan temelj daljem znanstvenom izpitivanju prvih vjekova hrvatskog državnog života i državne individualnosti.

Od Smičiklasa znanstveni »Diplomatski zbornik kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« iznio je dosad u četrnaest knjiga bogatu zbirku izprava za proučavanje hrvatske poviesti kroz tri stoljeća, od 1102. do 1376.

Za hrvatsku poviest novoga vieka objavljeno je u Šišićevu izdanju pet knjiga hrvatskih saborskih spisa od izbora Habsburgovca Ferdinanda za hrvatskog kralja pa do godine 1630. i u izdanju Laszowskoga tri knjige habsburžkih spomenika kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije iz prve polovice šestnaestog vieka.

I najjačem hrvatskom kulturnom središtu prošlih vjekova, gradu Dubrovniku, posvetila je Akademija mnogo pažnje, objavivši niz knjiga dubrovačkih poviestnih i pravnih spomenika: Statut dubrovački od godine 1272., Libri Reformationum četrnaestoga vieka.

Osobito su bogato vrelo za proučavanje duševnog života hrvatskog naroda u Dubrovniku i Dalmaciji djela pjesnika od druge polovice petnaestog, pa do osamnaestog vieka, objavljena u više od dvadeset knjiga starih hrvatskih pisaca. Za proučavanje hrvatskog jezika, u prošlosti i sadašnjosti Akademija je dala, osim niza kritičkih izdanja tekstova, veliki historijski rječnik hrvatskog jezika, od kojega su do sada, u dvanaest knjiga, dovršene odprilike dvie trećine.

O spomendanima krupnih događaja hrvatske prošlosti Akademija je uviek osjećala s hrvatskim narodom, pa je u takvim prigodama nastojala, da hrvatsku prošlost osvietli novim svietlom, da za izpravno shvaćanje dade novih prinosa, novih pogleda:

Prigodom dvjestogodišnjice smrti Petra Zrinskoga i Franje Krste Frankopana Rački je izdao obširnu knjigu »Izprave o uroti bana Petra Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana« (1873.), a nekoliko godina kasnije objavio je Bogišić o tome novu građu iz francuzkih arhiva. I o tristagodišnjici seljačke bune iznio je Rački u dva maha nove građe za poznavanje toga značajnoga pokreta. Dva desetljeća kasnije navršilo se 200 godina, kako su hrvatski krajevi — osim Bosne — poslije dva vieka stradanja oslobođeni od osmanlijskog gospodstva i vraćeni u kulturnu zajednicu zapadne Europe. U spomen tih događaja, koji znače prekretnicu u političkom i kulturnom životu hrvatskog naroda, napisao je Smičiklas veliko djelo »Dviestagodišnjica oslobođenja Slavonije«.

Tako sav rad Akademije pokazuje, da je ona, prema riečima T. Smičiklasa, po duhu i po radu uviek bila hrvatska.

Tim je hrvatskim tradicijama ostala Akademija vjerna i u bivšoj Jugoslaviji, kada je hrvatski narod u težkim svojim danima tražio utjehe i snage u uspomenama na svietle dane hrvatske prošlosti. O tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva 1925. izdala je Akademija poseban zbornik posvećen »Tisućgodišnjoj uspomeni prvog hrvatskog kralja Tomislava«, a o stogodišnjici hrvatskog preporoda objavljeni su »Dokumenti za naše podrietlo hrvatskoga preporoda«.

Što više, Akademijin se hrvatski značaj s vremenom sam po sebi sve više izticao, što su jače susjedni narodi nastojali svaki oko izgrađivanja svoje posebne narodne individualnosti, dok nije napokon jugoslavenska misao doživjela podpuni slom, kada je u oštroj opreci sa svojim tradicijama, — u političkom životu uzeta za lozinku protuhrvatskih nastojanja.

U to je doba i u hrvatskoj javnosti i u samoj Akademiji izbila misao i želja, da naš najviši znanstveni zavod postane i po imenu hrvatski. Samo pak pitanje promjene imena Akademije pokrenuto je u posljednje vrieme upravo u vezi s radom na osnutku Akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani (krajem 1937.), na koju je činjenicu upozorena Akademija u skupnoj sjednici 19. siečnja 1938. s tim, da će pojava ove Akademije, posljednje među onima, koje su pod zasebnim imenom ili bar za zasebno narodno područje prešle preko Strossmayerove namjene, nametnuti potrebu, da će se konačno morati pristupiti promjeni imena, kako se ne bi činilo, da akademija, koja je stvarno uviek bila hrvatska, ne podržava veze s hrvatskim narodnim životom.

Izvan Akademije došao je poziv za promjenu imena malo zatim od hrvatskog kulturno-poviestnog družtva »Rodoljub« (dne 6. svibnja 1938.), kojemu se pomalo pridružilo oko 100 raznih

družtava. Akademija je međutim odlučila, da u toj stvari zadrži iniciativu i da pitanje uzme u razpravu vodeći računa o prilikama.

Pošto su pribavljene potrebne informacije o načinu provedbe, odlučeno je, da se sazove izvanredna glavna skupština, kojoj će se predložiti promjena pravila u vezi s promjenom imena. Ta je skupština održana dne 2. prosinca i nastavljena 6. prosinca 1939., pa je s 26 glasova, što je činilo 3/4 svih pravih članova, promjena imena prihvaćena. Zaključak o tom, priobćen Banskoj Vlasti dne 19. prosinca 1939., nije međutim zadobio potvrde. Odpisom br. Pov. 54.-II.- od 15. siečnja 1940., javlja ban Akademiji ovo:

»Zaključak izvanredne glavne skupštine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 6. prosinca 1939. o promjeni pravila...... ne može se uzeti u postupak, jer taj zaključak nije stvoren u skladu s Akademijinim pravilima, i držim, da konačnu odluku o tom treba da donese Hrvatski sabor«.

Povodom uzpostave Nezavisne Države Hrvatske smatrala je uprava Akademije, da je promjena imena nuždna posljedica novostvorenoga stanja, a ujedno je u priznanju toga stanja držala potrebnim, da se spomenuti zaključak aktivira i proglasi, uz pridržaj, da ga državna vlast Nezavisne Države Hrvatske naknadno potvrdi. Stoga je državnom novinskom uredu dne 11. travnja 1941. upućena ova obaviest:

»U povodu osnutka Nezavisne Države Hrvatske, a odgovarajući željama hrvatskoga naroda, saopćuje se javnosti, da zaključak naše izvanredne skupštine od 6. prosinca 1939. o promjeni imena Akademije današnjim danom stupa na snagu«.

Tako je Akademija i po imenu postala hrvatskom, a zakonskom odredbom od 12. srpnja 1941. Hrvatska je akademija znanosti i umjetnosti proglašena zakonitom i pravom nasljednicom Jugoslavenske akademije, osnovane od hrvatskog sabora 1866., pa je tako Akademija poslije tri četvrtine stoljeća, godine 1941. dobila uz svoje narodno hrvatsko ime i svoj novi ustav.

S v r h a je Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti iztraživanje, izpitivanje i svestrano promicanje znanosti i umjetnosti, osobito s obzirom na hrvatski narod, njegov jezik, običaje, književnost i poviest.

Prema strukama d i e l i s e A k a d e m i j a n a 4 r a z r e d a: 1. poviestno-jezikoslovni, 2. filozofsko-pravni, 3. matematičko-prirodoslovni i 4. umjetnički.

U znanstvenim i umjetničkim poslovima svoje struke razredi rade samostalno i nezavisno jedan od drugoga i od Akademijine uprave, a na čelu su im predstojnici, izabrani između pravih članova razreda.

Akademija može imati najviše 45 p r a v i h i 16 p o č a s t n i h č l a n o v a, i to u poviestno-jezikoslovnom razredu može biti najviše 12 pravih članova, a u ostalima najviše po 11 članova. Dopisnih članova ne može biti ni u jednom razredu više od dvostrukoga broja pravih.

Prvih deset članova Hrvatske akademije imenovao je god. 1941. Poglavnik odmah u času njezine reorganizacije, a na temelju njihova priedloga imenovao je u siečnju 1942. još 19 akademika.

D a n a š n j u u p r a v u č i n e:

predsjednik dr. T. Matić,
podpredsjednik: dr. Stj. Škreb,
tajnik: dr. Lj. Karaman.

Akademijina se uprava nalazi u zgradi Akademije na Zrinskom trgu br. 10.

Č l a n o v i s u A k a d e m i j e o v i:

u p o v i e s t n o - j e z i k o s l o v n o m r a z r e d u: dr. D. Boranić, V. Dukat, dr. Lj. Hauptmann, dr. Stj. Ivšić, dr. Lj. Karaman, H. Kreševljaković, dr. T. Matić,

u f i l o z o f s k o - p r a v n o m r a z r e d u: dr. V. Krišković, dr. E. Lovrić, dr. I. Maurović, dr. M. Lanović, dr. M. Šantek, dr. Stj. Zimmermann,

u m a t e m a t i č k o - p r i r o d o s l o v n o m r a z r e d u: dr. K. Babić, dr. A. Gavazzi, dr. M. Gračanin, dr. St. Hondl, dr. Ž. Marković, dr. A. Šercer, dr. Stj. Škreb,

u u m j e t n i č k o m r a z r e d u: Lj. Babić, dr. M. Budak, F. Dugan, V. Nazor, M. Rački, dr. B. Širola.

Svaki pravi član ima pravo u razrednoj sjednici iznositi s pismenim obrazloženjem priedloge za izbor novih članova svojega razreda. Kandidati, koji u razredu u tajnom glasovanju dobiju većinu glasova, priobćuju se skupnoj sjednici Akademije barem tri mjeseca prije redovne glavne skupštine, kao priedlog razreda za izbor novih članova. Mjesec dana poslije toga priobćenja vieća se u drugoj skupnoj sjednici Akademije o priedlozima razreda, a izbor se članova vrši u redovnoj glavnoj skupštini tajnim glasovanjem i većinom glasova.

Uglavnom je Akademija do sada izdala ova djela:

»R a d«, 272 knjige (znanstvene radnje iz svih struka znanja, što ulaze u područje Akademijina rada).

»S t a r i n e«, 40 knjiga (zbornik hrvatskih jezičnih, književnih i uobće poviestnih spomenika starijega doba).

»S t a r i p i s c i h r v a t s k i«, 24 knjige (djela dubrovačkih i dalmatinskih pisaca od XV. do XVIII. stoljeća i 2 knjige slavonskih pisaca iz XVIII. stoljeća).

»G r a đ a z a p o v i e s t k n j i ž e v n o s t i h r v a t s k e« (15 knjiga priloga za poviest hrvatske književnosti od XV. do XIX. stoljeća).

»R j e č n i k h r v a t s k o g a j e z i k a« (historijski rječnik na temelju jezičnih spomenika

i književnih djela od najstarijega doba do polovice devetnaestog stoljeća).

»Monumenta spectantia historiam« (43 knjige izvora za hrvatsku poviest, a među njima imaju osobito značenje: Račkoga Documenta za doba hrvatskih narodnih vladara; Dubrovački spomenici, 5 knjiga; listine o odnosima s Mletcima i mletački izvještaji u svezi s hrvatskim krajevima, 13 knjiga; Hrvatski saborski spisi 1526.—1630., 4 knjige; Habsburžki spomenici 1526. do 1554., 3 knjige; Spomenici hrvatske Krajine 1479.—1780., 3 knjige; izprave o uroti P. Zrinskoga i F. K. Frankopana; anali dubrovačkoga anonima i N. Ranjine, dubrovačke kronike J. Rastića i I. Gundulića; Historia Salonitana Tome Arhiđakona; Krčelićeve Annuae; Vramčeva Kronika i dr.).

»Codex diplomaticus«, dosada 14 knjiga (II.—XV.), zbirka listina za poviest hrvatsku 1102.—1378.

»Monumenta historico-juridica«, 12 knjiga pravnih spomenika hrvatskih zemalja (statuti i zakoni Korčule, Splita, Budve, Skradina, Hvara, Lastova, Dubrovnika, Trogira, Brača i Iloka; Hrvatski pisani zakoni Vinodola, Poljica, Vrbnika i Krka, Kastva, Veprinca i Trsata; Hrvatski urbari; Hrvatski spomenici 1100.—1499.).

»Prinosi za hrvatski pravno-poviestni rječnik«, Vl. Mažuranića.

»Djela«, 31 knjiga (spomenici staroga crkvenoga i hrvatskoga jezika; Bulićevi Hrvatski spomenici u kninskoj okolici; Jelićevi Hrvatski spomenici ninskoga područja; Zbornik kralja Tomislava; Jagićev Život i rad J. Križanića; Pilarovi, Brusinini i Gorjanovićevi radovi iz prirodnih znanosti, osobito o fosilnoj flori i fauni hrvatskih zemalja pa o diluvialnom čovjeku iz Krapine i t. d.).

»Hrvatski kulturni spomenici« I. knjiga: Senj.

»Hrvatska naselja« I. knjiga: Vukovska župa od Stj. Pavičića.

»Prirodoslovna iztraživanja« (23 knjige radova namienjenih proučavanju hrvatskih zemalja).

»Acta adriatica Instituti biologico-oceanographici« (5 svezaka znanstvenih radova o Jadranskom moru).

»Rječnik zoologičkih narodnih naziva« M. Hirca: I. Dvoživci i gmazovi, II. Ptice.

»Ljetopis«, (53 svezka, zadnji za godinu 1939./40.). U Ljetopisima se ogleda uređenje Akademije, njezin znanstveni rad i gospodarski razvitak od osnutka do 1940. Bibliografski pregled Akademijina rada od god. 1867. do 1935. izdan je u posebnoj knjizi: Popis publikacija, Zagreb 1935.

»Korespondencija Rački—Strossmayer«, (4 knjige; neobično bogato vrelo ne samo za poznavanje misli i rada osnivača Akademije, nego za sav hrvatski politički i kulturni život od g. 1860. do smrti Račkoga).

Akademija ima svoje, za znanstveni rad potrebne, posebne ustanove: knjižnicu, arhiv (poviestnu pismohranu), orientalnu zbirku, galeriju slika (koja nosi Strossmayerovo ime) i dr.

Knjižnica je osnovana već god. 1866., ali je uređena tek god. 1882., dakle istom 15 godina poslije osnutka same Akademije, no to nije čudno, kad se zna, da Akademija u svome početku nije imala svoje vlastite zgrade ni prostorija, gdje bi se smjestila, a nije u početku imala ni toliko knjiga, da bi mogla urediti knjižnicu, kakva odgovara Akademiji. Istom godine 1881. Akademija se mogla smjestiti u svoju zgradu i ovdje urediti knjižnicu. Knjige za svoju knjižnicu nabavljala je Akademija kupnjom, poklonima, a najviše zamjenama za svoja izdanja. Za početak Akademijine knjižnice kupljeno je nešto knjiga iz Kukuljevićeve knjižnice, pa iz Tkalčićeve i iz Kurelčeve; a nešto je i poklonjeno iz knjižnica: Kušlanove i akademika Vukasovića, te iz knjižnice prvoga predsjednika Akademije Račkoga. Osim toga imala je Akademija tada već i nešto svojih izdanja: Rada (64 knjiga), Starina (14 knj.), Starih pisaca hrvatskih (12 knj.) i Monumenta spectantia historiam (13 knj.). Bilo je tada već i zamjena sa stranim akademijama i znanstvenim družtvima. Prve su zamjene bile s akademijama: bečkom, berlinskom i peštanskom.

Tako je Akademija godine 1882. mjeseca veljače, u današnjoj svojoj zgradi na Zrinjevcu sa 20 tisuća knjiga uredila svoju knjižnicu i otvorila je hrvatskoj intelektualnoj javnosti.

Za prvoga Akademijina knjižničara izabran je njezin pravi član i poviestno-jezikoslovnom razredu, prebendar zagrebačke stolne crkve Ivan Tkalčić. On je tu dužnost vršio 10 godina, t. j. od 1882.—1891. Godine 1892. izabran je za Akademijina knjižničara njezin pravi član u pravno-filozofskom razredu, sveučilištni profesor dr. Kosta Vojnović. On je na tome mjestu ostao samo godinu dana, pa je god. 1893. izabran za knjižničara sveučilištni profesor Matija Valjavec, pravi član u poviestno-jezikoslovnom razredu. On je bio Akademijin knjižničar tri godine, t. j. do 1896. Najduže do sada bio je Akademijin knjižničar sveučilištni profesor i pravi član Akademije u poviestno-jezikoslovnom razredu dr. August Musić. On je na tome mjestu bio 27 godina, t. j. od 1897.—1923. Od tada pa sve do danas službu Akademijina knjižničara vrši njezin pravi član poviestno-jezikoslovnog razreda i sveučilištni profesor dr. Stjepan Ivšić, koji je ujedno i Akademijin arhivar.

Akademijina je knjižnica rasla iz godine u godinu sve više i to ponešto kupnjom, poklonima i vlastitim izdanjima, a najviše zamjenama s inozemnim akademijama, znanstvenim družtvima i raznim ustanovama. Zamjena knjiga vrši

se gotovo sa svim akademijama u Evropi, a s nekima i izvan Evrope. Takvih ustanova ima preko stotine, od kojih treba spomenuti samo neke, na primjer: grčka akademija u Ateni, indijska akademija u Bangaloru, bečka akademija, kalifornijsko sveučilište u Berkeleyu, berlinska akademija, bolonjska akademija, slovačko sveučilište i Učena společnost u Bratislavi, rumunjska akademija u Bukureštu, mađarska akademija u Budimpešti, sveučilište u Buenos Airesu, egipatski institut u Kairu, estonsko sveučilište u Dorpatu, Visoka škola u Göteborgu, sveučilište u Harkovu, akademija u Heidelbergu, Finsko znanstveno družtvo u Helsinskiju, kijevska akademija, krakovska akademija, Znanstveno družtvo u Lavovu, akademija u Leipzigu, Lombardijski institut u Milanu, münchenska akademija, norvežka akademija u Oslu, parižka akademija, pražka akademija, rimska akademija, bugarska akademija u Sofiji i japanska carska akademija u Tokiju.

Osim zamjene prilično su Akademijinu knjižnicu popunila i sama Akademijina izdanja.

Zadnjih godina poklonio je Hrvatskoj akademiji jedan dio svoje knjižnice i pokojni hrvatski političar dr. Ante Trumbić. Tako knjižnica Hrvatske akademije danas ima oko sto tisuća knjiga, pa je iza Sveučilištne knjižnice najveća u Zagrebu. Neprilika je samo sa smještajem knjižnice, jer Akademija u svojoj zgradi na Zrinjevcu, zbog Arheoložkog muzeja nema dosta mjesta za svoje knjige, već ih mora raznositi po svojim stanovima. U samoj Akademijinoj zgradi na Zrinjevcu takva je stiska za knjižnicu, da je u jednoj istoj sobi skladište za knjige, čitaonica i knjižničarov ured. Kad bi Akademija bila sama u toj svojoj kući, onda bi se njezina knjižnica mogla urediti tako, da bi ona mnogo bolje i više poslužila hrvatskoj intelektualnoj javnosti.

Prirast knjižnice (zamjene, darovi, kupljene knjige) objavljuje se svake godine u Ljetopisu.

Arhiv ima 2.245 rukopisa i inkunabula (Kukuljevićeva zbirka, darovani arhivi hrvatskih velikaških porodica i pojedinačne nabave rukopisa za političku, književnu i uobće kulturnu poviest hrvatsku). Najveća vriednost arhiva je bogata zbirka glagoljskih izprava.

Orientalna zbirka naše Akademije ima sada već 1910 kodeksa i 660 berata i fermana, a sabrana je uglavnom 1928.—1932. (osobito zaslugom profesora berlinskog sveučilišta F. Babingera, poklonima bosanskih Hrvata i nastojanjem nedavno umrlog čuvara zbirke A. Olesnickog). Znatan broj kodeksa dragocjeno je vrelo za poviest turskoga gospodstva i turskih utjecaja na Balkanu, a kao svjedočanstvo duševnoga života i naobrazbe bosanskoga vijaleta imaju osobito značenje kodeksi s vjerskim i znanstvenim radovima, što potječu dobrim dielom od bosanskih muslimana. Berati i fermani sabrani na zemljištu Nezavisne Države Hrvatske, daju kritički datiranu građu za poviest tih zemalja.

Strossmayerova galerija slika (upravitelj dr. A. Schneider), utemeljena je god. 1884., a ima do sada preko 660 umjetnina (slike, kipovi, plakete i grafički listovi), od kojih je radi nestašice prostora izložena samo polovica. Najveća su vriednost galerije slike starih talijanskih škola od četrnaestoga do osamnaestoga stoljeća, osobito iz doba renesanse, koje je utemeljitelj galerije, biskup Strossmayer, vrlo cienio i skupljao. Osim toga ima galerija i dragocjenih slika stare nizozemske škole, slika francuzkih i njemačkih majstora devetnaestoga vieka. Svojim najboljim djelima zastupani su u galeriji hrvatski slikari Mašić, Kikerec, Bukovac, Čikoš, Crnčić, Medović, Rački i niz suvremenih slikara, pa kipari Frangeš, Meštrović i Kerdić.

Zadnji obći katalog galerije priredio je dr. P. Knoll: »Akademijska galerija Strossmayerova« (VI. izdanje, Zagreb 1922.), a Dodatak tome katalogu dr. A. Schneider (I. izd. 1926., II. izd. 1932.). Novi »Katalog Strossmayerove galerije« izrađuje upravitelj prof. dr. A. Schneider, i dosada je izišao prvi svezak: Talijanske slikarske škole (Zagreb, 1939.).

Akademijina knjižnica, arhiv i galerija slika najveće su kulturne dragocjenosti hrvatskoga naroda.

2. PROSVJETNI RAD

Napisao dr. SLAVKO JEŽIĆ

Pitanje kulturne i obće prosvjetne djelatnosti u suvremenoj autoritativnoj državi bitno se razlikuje od dosadašnjega shvaćanja u liberalističko-demokratskim državama. Liberalizam smatra nosiocem gospodarskog i duševnog razvoja i napredka samo pojedinca čovjeka. Sadržaj kulture za njega je proizvod pojedinačnog (individualnog) izbora, a država je tek ustanova, koja ima voditi brigu i nadzor nad kulturom, upravo nad kulturnim radom. Sloboda duha, sloboda izražavanja mišljenja i uvjerenja, sloboda umjetnosti i znanosti, to su vrhovne liberalne zasade. Poštivanje tih sloboda, pa čak ako su i razornog (destruktivnog) značaja, za liberalizam je napose značajno.

Kulturno-pravni stručnjaci suvremenih nacionalizama drugoga su mišljenja. Za njih je naravno, da između države i kulture mora postojati jako unutarnje jedinstvo. To dolazi do izražaja na taj način, da se prema očitovanjima (manifestacijama) duševnoga života naroda, koja su vidljiva u njegovu stvaralačtvu (vjeri, mitosu, umjetnosti) oblikuje osnovna ideja, temeljno shvaćanje, koje prelazi kao vrhovni zakon na oblikovanje i vođenje kako obće tako i kulturne politike.

Za suvremeni nacionalizam, pa tako i za ustaški pokret, država ne može biti samo neka slučajna ustanova, sredstvo vlasti u promjenljivim rukama, nego je ona životni činbenik u životu naroda, te je tako ona izraz jednoga htienja, jednoga nazora na sviet. Ljudi, koji su ostvarili ideale svoga naroda, kod Hrvata slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu, morali su biti vođeni shvaćanjima, koja su izraz dubokoga, često i nesviestnoga narodnoga života, a osobito živom vjerom u neizcrpivi životni potencial svoga naroda. Prema tomu ono, što je upravljalo njihovim akcijama, ono duboko skriveno u duši, to je istinska volja naroda, to je taj nazor na sviet, koji je za Hrvate kodificiran u ustaškim načelima.

Za suvremeni nacionalizam, pa tako i za ustašku državu, kultura je zato svejedno nešto, što se razvija po svojim vlastitim zakonima. Nitko razuman ne misli, da se k u l t u r a s t v a r a odozgo; kultura se ne komandira; ona nije ništa drugo nego duhovna bitnost naroda. Kultura nije državna funkcija; naprotiv, država kao najviši izraz narodnostnoga htienja pripada u veliki proces narodnog duševnog života i narodne kulturne volje. Ne stvara dakle država kulturu, nego će prema svojem kulturnom osjećanju narod izgraditi svoju državu, i ona će u svome oblikovanju biti izraz ne samo narodne volje, nego i razine narodne kulture.

Kultura kao i prosvjetna djelatnost ostaju i po ovom shvaćanju slobodne kao i prije. Ali kultura nije nešto, što postoji samo o sebi, nešto, što se izvana njeguje i nadzire, nego stoji u najjačoj unutrašnjoj povezanosti s državom. Zato sva javna i privatna prosvjetna djelatnost mora da bude jedinstvena i usklađena s temeljnim državnim načelima; ona znači o r g a n i z i r a n u d j e l a t n o s t n a o s t v a r e n j u n a r o d n o g k u l t u r n o g i d e a l a. Ona je dakle u središtu svih državnih zadaća. Ono, što znači dobro oružana, sviestna i stezi naučena (disciplinirana) vojska za obranu državnih granica, to isto znači dobro organizirana prosvjetna djelatnost i izgrađena narodna kultura za unutarnju koheziju države.

Ali budući da kultura, kako je već rečeno, nije i ne može biti državna funkcija (poput vanjske politike, vojske, pravosuđa, redarstva), jer ona obuhvaća u sebi i sam pojam države, to treba stvoriti novo kulturno zakonodavstvo, koje između neposredne državne organizacije i cjelovitosti slobodnog narodnog stvaranja sačinjava nešto novo: k u l t u r n o s t v a r a n j e u s l o b o d i, a l i s o d g o v o r n o š ć u; p r o s v j e t n a d j e l a t n o s t k a o j a v n a z a d a ć a, k a o d u ž n o s t p r e m a n a r o d u.

Govoreći o prosvjetnoj djelatnosti u Hrvatskoj prije 10. travnja 1941., dr. Mile Starčević, sadanji ministar narodne prosvjete, iztiče, da se razvijala u znaku borbe protiv velikosrbske državne ideje. Hrvatske prosvjetne ustanove bile su sprečavane u radu, ukoliko nisu bile uobće zabranjene, ali mjesto družtava i ustanova »stvarane su nove, prilagođene težkim prilikama, a narod kao cjelinu i onako nije mogao nitko tvarnom silom spriečiti, da i dalje izpreda i oblikuje misli i osjećaje, svojstvene samo njemu, njegovoj prošlosti i njegovim rasnim osobinama«. Tako se sve jače izgrađivalo posebno kulturno i prosvjetno shvaćanje Hrvata, koje je u novoj državi moralo doći do izražaja.

U prvom redu nije se prosvjetna djelatnost mimo školstva mogla prepustiti »posebničkom poticaju, slučaju ili čak tuđinskom utjecaju. Kad državljanin izađe iz državne škole, koja mu je dala neko obće ili posebno stvarno znanje, postaje djelatnim članom narodne zajednice, koja i dalje mora utjecati na razvoj njegova mišljenja, vjerovanja i osjećanja, jer o tome ovisi budućnost naroda, njegova snaga i njegova vriednost u međunarodnoj zajednici. Država po ustaškom shvaćanju nije tek stražar, koji ima paziti, da se prosvjetna djelatnost razvija u okviru postojećih upravnih propisa, nego djelatni činbenik kulture, njezino najsavršenije sredstvo, jer samo kroz državu narod može podpuno izražavati svoju stvaralačku volju«. (Prosvjetni život 1942., br. 3).

Zato je već u prvoj zakonskoj odredbi o državnoj vladi i u zakonskoj odredbi o podjeli ministarstva na odjele i o djelokrugu odjela (broj CCXXXV-1037-Z. p.-1941. od 9. kolovoza 1941. Narodne novine br. 99. od 11. kolovoza 1941.) osnovan u Ministarstvu nastave o d j e l z a p r o-

micanje prosvjete, u koji spada usklađivanje i promicanje prosvjetne djelatnosti pojedinaca i prosvjetnih družtava mimo škole; promičba narodnih prosvjetnih zadataka tiskopisom, slikopisom, kazalištnim dobrovoljačkim i pjevačkim priredbama.

Zakonskom odredbom od 17. siečnja 1942. br. XX-55-Z-1942. osnovan je kao dio Ministarstva nastave Državni zavod za narodnu prosvjetu, koji je imao preuzeti sve poslove odjela za promicanje prosvjete, odjela za umjetnost i književnost te odsjeka za širenje pismenosti i uljudbe u narodu (§ 8.). Zadaća tog državnog zavoda bila je »promicati prosvjetu uobće, poticati, usklađivati i nadzirati svaku djelatnost na području cjelokupnog narodnog kulturnog života, izuzevši nastavu« (§ 2.), a djelokrug mu je obuhvaćao napose: »poslove obće prosvjetne djelatnosti; umjetnička i književna stvaranja i nastojanja, osnivanje prosvjetnih družtava; krugovalnu prosvjetnu djelatnost, izuzevši službenu promičbu i obavještajnu službu; promicanje slikopisne i svjetlopisne umjetnosti i nadziranje prosvjetne djelatnosti, što je vrše ove umjetnosti (§ 3.). Pročelnikom zavoda imenovan je dr. Mile Starčević, bivši pročelnik odjela za promicanje prosvjete.

Iako stjecajem prilika dugo nije dolazilo do provedbene naredbe, koja bi uredila ustrojstvo i djelovanje Državnog zavoda za narodnu prosvjetu, on je ipak odmah započeo svojim koristonosnim djelovanjem. Načinio je nacrt zakonske odredbe o prosvjetnoj djelatnosti, koja bi imala, po talijanskom i njemačkom uzoru, ali u skladu s našim prilikama, biti temeljni i okvirni ustaški kulturni zakon. Sastavljen je i nacrt zakonske odredbe o Hrvatskoj narodnoj i sveučilištnoj knjižnici (zak. odredba br. CCCXXI-2534-Z-1942 od 26. studenoga 1942., proglašena u Narodnim novinama br. 270 od 27. studenoga 1942.), a pripremljen je i čitav niz pravilnika u savezu s ustrojstvom Hrvatskog saveza uljudbenih i prosvjetnih družtava, pa o ustrojbi prosvjetnih ognjišta (prije »prosvjetni domovi«) i dr. Održan je čitav niz prosvjetnih sastanaka širom ciele države, a ti su sastanci uzpostavili živ doticaj sa širim slojevima hrvatskoga naroda, napose seljačkima, što je pokazalo vrlo liepe i koristne posljedice, tako osobito vrlo uspjelo sudjelovanje hrvatskog seljačtva kod proslave godišnjice Nezavisne Države Hrvatske.

Isto tako je Državni zavod počeo sabirati brojitbene podatke o prosvjetnim družtvima, životopisne i bibliografijske podatke o hrvatskim književnicima i umjetnicima, te tako udario temelj kartoteci, koja će biti dragocjeno pomagalo ne samo našoj kulturnoj brojitbi, nego i uobće cielome prosvjetnome radu u narodu.

Vrlo važnu i koristnu djelatnost razvio je Državni zavod za narodnu prosvjetu izdavanjem svoga mjesečnog glasila »Prosvjetni život«, koje je počelo izlaziti mjeseca srpnja 1942. Taj važni časopis, koji je stekao obće priznanje te pobudio pažnju i u inozemstvu, donosi uz članke o različitim prosvjetnim pitanjima također pregled svega prosvjetnog života i rada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Redovno donosi književne oglede iz značajnih izdanih djela hrvatskh književnika, pregled listova, oglede članaka, bibliografiju svih članaka o kulturno-prosvjetnim i književno-umjetničkim pitanjima, koji su izašli u našim dnevnicima, tjednicima, te časopisima i ostalim periodičnim publikacijama. Donosi pregled rada svih hrvatskih prosvjetnih ustanova i družtava (Hrvatska akademija, Matica Hrvatska, Družtvo hrvatskih književnika, Hrvatski bibliografski zavod i dr.), znatnije pojave u starom kulturnom životu, pregled kulturnih veza i izmjena s inozemstvom, prikaze novih knjiga, stručnu bibliografiju, viesti o kulturnim radnicima i t. d.

Osim toga je Državni zavod za narodnu prosvjetu razpisao dvanaest nagrada za najbolja književna, likovno-umjetnička i glasbena djela, koja su tiskana, odnosno izložena ili izvedena prvi put između 10. travnja 1941. i 10. travnja 1942., a podielio ih je na Antunovo dne 13. lipnja 1942. Tom zgodom nagrađeni su književnici: Frano Alfirević, Vladimir Nazor, Vjekoslav Kaleb, Mila Miholjević, Mile Budak, Albert Haler, Vladislav Kušan, Stjepan Zimmermann, Štefa Jurkić i Krsto Mihotić; likovni umjetnici: Antun Mezdjić i Grga Antunac; i glasbenici: Ivo Parač, Boris Papandopulo, Ivan Brkanović, Miroslav Šlik, Petar Dumičić, Rudolf Matz i Vinko Žganec.

Državni je zavod priredio i prvu izložbu knjiga za djecu i mladež u Salonu Ullrich od 1. do 7. lipnja 1942., koja je bila obilno posjećena i pokazala liep materialni uspjeh. — Osobito su velik materialni uspjeh pokazali »Dani hrvatske knjige«, koji su u Zagrebu bili određeni za 12. do 15. rujna, ali su na želju samih izlagača morali biti produljeni za daljnjih pet dana; u pokrajini su bili ti dani priređeni u toku mjeseca rujna s najvećim uspjehom.

Dakako da se kroz sve to vrieme nije zapustio rad u narodu, pa je u tu svrhu održan čitav niz kotarskih sastanaka, gdje se razpravljalo o svim aktuelnim pitanjima javnoga, a osobito prosvjetnoga života.

U to je bila izrađena i objavljena nova zakonska odredba o državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske, br. CCXXVIII-2402-Z-1942 od 9. listopada 1942. (Nar. novine br. 229 od 10. listopada 1942.). Po toj zakonskoj odredbi pretvorilo se Ministarstvo nastave u Ministarstvo narodne prosvjete, koje je opet razdieljeno u tri glavna ravnateljstva: 1. Glavno ravnateljstvo za obće narodno prosvjetljivanje, 2. Glavno ravnateljstvo za nastavu i 3. Glavno ravnateljstvo za promičbu.

Državni zavod za narodnu prosvjetu pretvoren je u Glavno ravnateljstvo za obće narodno prosvjetljivanje, i ovom mu je zgodom predana u nadležnost sva prosvjetna djelatnost izuzevši škole. Prema tomu pod to glavno ravnateljstvo pripadaju sva pitanja književnosti i umjetnosti,

sva kazališta, znanstveni zavodi, Narodna (sveučilištna) knjižnica, umjetničke galerije, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski izdavalački i bibliografski zavod, Državni zavod za zaštitu autorskih prava, sva prosvjetna družtva i ustrojbe (čitaonice, prosvjetna ognjišta, hrvatski domovi i sl.) po gradovima i selima i t. d.

Kako se sada upravo izrađuje provedbena naredba za organizaciju čitavog Ministarstva narodne prosvjete, to je u ovom času nemoguće zaći u pojedinosti o radu Glavnog ravnateljstva za obće narodno prosvjetljivanje. Ono će svakako ne samo preuzeti na sebe sve poslove oko prosvjetne djelatnosti, što ih je vodio Državni zavod za narodnu prosvjetu, nego će ih u smislu svoje povećane nadležnosti znatno proširiti i voditi s najvećom ljubavlju i živom težnjom, da se kulturni život hrvatskoga naroda razcvate i razbuja u skladu s njegovom ponosnom tisućgodišnjom tradicijom.

3. PROSVJETNE USTANOVE

a) Arhivi
b) Galerije i muzeji
c) Konzervatorski zavod
d) Knjižnice i čitaonice
e) Nakladna poduzeća

A. ARHIVI

(državni, crkveni, gradski i ostali)

Napisao JOSIP BUTURAC

Zadaća je arhiva sabirati i čuvati izprave, spise i ostalu pisanu građu, važnu za političku i kulturnu poviest hrvatskoga naroda. Dužnost je svih rodoljuba pomagati arhiv u izvršivanju te njegove zadaće. Posebno su dužni predstojnici različnih državnih i samoupravnih ureda i ustanova: paziti na spise svoga ureda i ustanove, pravilno obavljati u sporazumu s Hrvatskim državnim arhivom u Zagrebu prebiranje (škartiranje) spisa i probrane spise predavati u trajnu pohranu tome HDA.

DRŽAVNI ARHIVI

HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

(Marulićev trg 21, bgl. 46-90 i 51-30).

Upravitelj v. d. dr. Josip Matasović.

Arhiv izdaje godišnjak »Vjestnik H. D. A. u Zagrebu«, prije »Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva«, 1899.—1920.

Poviestni pregled

Izprave i spise kraljevine Hrvatske čuvali su u starije doba banovi, banovci i protonotari u svojim privatnim kućama. Nešto se od te arhivske građe nalazilo i u kaptolskim arhivima. Istom god. 1643. zemaljski blagajnik (exactor regni Sclavoniae) Ivan Szakmardi od Diankovca dao je napraviti na zemaljski trošak poseban sanduk od hrastova drveta, da se u njega pohrane zemaljske izprave, zakoni i povlastice. Sanduk je prozvao Cista privilegiorum regni, a čuvao se kod zagrebačkog Kaptola. Otvarao se s tri ključa, od kojih je jedan imao ban, drugi protonotar, a treći banovac.

God. 1744. izabrao je hrvatski sabor Ladislava Kiralyija za prvoga zemaljskog arhivara. Njegova je služba trajala dvie godine. On je prema uputi sabora sastavio popise (elenke) i kazala (registre) za spise zemaljskog arhiva.

Istom god. 1800. postane, uz privolu kralja Franje I., Ivan Zrnčić stalni zemaljski arhivar. Njega su nasliedili Zengevall, Kirinić i Aurel Kušević.

God. 1848. postao je arhivarom Ivan Kukuljević Sakcinski. On je uz pristanak kneza Windischgrätza prenio iz Pešte u Zagreb spise, koji se tiču knezova Zrinskih i Frankopana te ukinutih isusovačkih (1773.) i pavlinskih (1786.) samostana u Hrvatskoj. Važniji dio tih spisa odpremio je potajno ban Khuen-Hedervary god. 1885. u Budimpeštu. Tamo se nalaze u Mađarskom državnom arhivu.

Kukuljevića su nasliedili kao arhivari O. Striga, F. Pogledić, J. Miškatović (1882.), dr. I. Bojničić (1892.), E. Laszovski (1925.—1939.). God. 1913. preselio je arhiv iz gornjega grada u svoju današnju zgradu.

Zakonski članak VII. od 12. IX. 1870. određuje, kako ima biti uređen »Zemaljski arhiv kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«.

Arhivska građa mogla bi se podieliti u 9 skupina.

I. Glavne političke izprave i spisi kraljevine Hrvatske:

Documenta antiqua (izprave iz doba hrvatskih narodnih vladara); Documenta medii aevi (sredovječne izprave do god. 1526.); Privilegia regni (izprave i spisi 1222.—1750.).

II. Spisi i protokoli hrvatskog sabora i vlade:

Protocolla generalium regni congregationum (zaključci sabora 1557.—1831., 12 svezaka), Acta conferentiarum regnorum Croatiae et Slavoniae, Spisi sabora (1562.—1918.). Acta statuum et or-

dinum regnorum Croatiae et Slavoniae (1615.—1766.), Acta banalia (1645.-1849.), Protocolla conferentiarum regnorum Croatiae et Sl. (1699. do 1758.), Acta conferentiarum (1703.-1842.), Acta consilii regii Croatici (1767.-1779.), Banska vlada, Bansko vieće, Predsjedničtvo zemaljske vlade, Arhiv Hrvatske dvorske kancelarije u Beču (1860.—1868.), Arhiv Hrvatskog ministarstva u Budimpešti (1869.—1918.), »Locumtenentialia« (acta politico-publica, publica generalia, commissiaristica).

III. Spisi vrhovnih sudova:

Acta protonotarialia (1630.—1844.), Acta tabulae banalis, Acta iud. tabulae banalis notariorum, Spisi Stola sedmorice.

IV. Spisi i protokoli županija iz XVIII. i XIX. st.:

ličko-krbavske, severinske i modruško-riečke, zagrebačke, varaždinske, križevačke, požežke, virovitičke i sriemske.

V. Crkveni arhivi:

Acta monasteriorum paulinorum, franciscanorum, Societatis Iesu, clarissarum.

VI. Arhivi gradova i trgovišta:

Jastrebarsko, Draganić, Koprivnica, Krapina i t. d.

VII. Militaria.

VIII. Vlastelinski spisi:

Acta urbariaria et conscriptiones, Vlastelinstva (Bosiljevo, Božjakovina, Jastrebarsko, Kalnik, Ozalj).

IX. Obiteljski arhivi i spisi plemićkih obitelji:

Patačić od Zajezde iz 15.—19. st., Sermage iz 16.—19. st., Ratkaj, Oršić, Josipović, Hellenbach, Drašković, Fodroci i t. d.

Osim toga, golemo množtvo spisa pod imenom »Acta neocquisita«, Acta miscelanea« (god. 1527.-1848., oko 15 svezaka).

Uređaj: H. D. A. ima čitaonicu, knjižnicu i snimački laboratorij. Pravi katalog nije izrađen, već ima 728 uredskih registara za neke arhivske skupine, izrađenih u registraturama odnosnih ureda prigodom nastajanja spisa. Većina arhivskih skupina nije sređena.

Prema tome arhiv nije za sada pristupačan znanstvenom proučavanju. Trebat će još mnogo vremena i mnogo marljiva rada, da se arhiv sredi te postane ono, što bi trebao biti. Zato H.D.A. u Zagrebu treba prije svega novu veliku arhivsku zgradu, u kojoj će se sigurno čuvati hrvatski poviestni spomenici od pogibli vatre, prejakoga svietla i topline. Kada se gradila današnja arhivska zgrada, nije se mislilo na sve ono, što bi središnji arhiv jednoga naroda trebao imati. Zato su prostorije već sada nakon 30 godina, više nego pretiesne. Iznajmljene prostorije u drugim dvjema zgradama nisu prikladne za arhivska spremišta i premalene su, da prime svu onu građu, koju H. D. A. mora primiti na pohranu.

Zatim H. D. A. treba veći broj stručnih činovnika te knjigovežnicu za restauraciju oštećenih spisa i protokola.

Lit. »Historia et praesens status Arhivi regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae«, Zagrabiae 1910.

HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV U DUBROVNIKU

(Knežev dvor).

Upravitelj: dr. Branimir Truhelka

Nekadašnja dubrovačka republika čuvala je svoj arhiv u kneževu dvoru i u stolnoj crkvi. U kneževu dvoru nalazili su se spisi državne pisarne, a u stolnoj crkvi strane izprave i izvještaji. Državne knjige bile su na brizi pojedinih činovnika, koji su u njih unosili i iz njih vadili podatke, i to kako u Dubrovniku, tako i kod vlasti na dubrovačkom području. Nadzor državne vlasti nad arhivom bio je uviek velik. Ipak su tečajem stoljeća, čini se, znatni dielovi propali, pa i čitave skupine. Šteta je nastala od potresa, požara, vlage i nepažnje. Dosta je spisa i protokola uništeno, jer su poradi obće državne koristi morali ostati tajni i ne dospjeti u strane ruke.

Ipak se smatralo još u XVIII. st., da je dubrovački arhiv jedan od najbolje sačuvanih u Evropi. Arhiv je upravo strahovito stradao za francuzke okupacije i kasnije, poradi nepažnje, pod austrijskom upravom. Na tisuće je pisanih spomenika ukradeno ili uništeno, a najvažniji su odneseni u Beč, u tamošnji državni arhiv (oko 5000). Mnogo je izprava i spisa došlo u ruke posebnika. Pojedine arhivske skupine spisa predane su sudu, rizničkom ravnateljstvu i lučkom poglavarstvu.

Arhivsku građu, razvučenu na razne strane, počeo je prikupljati tek prof. Josip Gelcich, kad je nažalost za mnogo toga bilo već kasno. God. 1895. vraćeni su arhivski spisi od upravnih i sudskih vlasti u knežev dvor. Tom su prilikom ondje smješteni također arhivi iz nekih mjesta dubrovačke okolice.

Za vrieme prošloga svjetskoga rata, g. 1915., austrijska je vlada jedan dio arhiva pohranila kod gradskog poglavarstva, a drugi je odpremila u Štajerski Gradac, u tamošnji zemaljski arhiv.

Nakon svjetskoga rata, god. 1920., vratila je savezna austrijska vlada sve spise dubrovačkoga arhiva. Tako je arhivska građa iz Štajerskoga Gradca došla na svoje mjesto u knežev dvor u Dubrovnik, ali izprave i spisi iz Beča zadržani su u Beogradu.

God. 1931. ustupljen je H.D.A. u Dubrovniku gornji kat kneževa dvora. Onamo su tada smještene arhivske zbirke, koje su do tada bile u vlažnom prizemlju, i to u tri prostrane zračne dvorane, na posebnim željeznim policama. Knjige su postavljene ponajviše u zaštitne omote, koji su se pokazali vrlo prikladnima, a izprave i spisi u 400 posebno izrađenih kutija. Iza toga je uređen snimački rad, čitaonica, knjižnica, sustavno čišćenje.

Arhivska građa u H.D.A. u Dubrovniku danas je razdieljena ovako:

A) Vrhovna državna vlast: 1. zakoni, odredbe i pravilnici, popisi vlastele i zvanja. 2. knjige vieća. B) Veze s inozemstvom (Privilegia). C) Sudstvo. D) Privatnopravni odnošaji. E) Pomorstvo. F) Građevni poslovi. G) Riznica. H) Ecclesiastica et confraternitates. I) Knjige vlasti de foris.

Izprave i pisma razvrstana su po stoljećima. Unutar svakoga stoljeća je podjela: 1. državna pisma, 2. relationes, 3. stalni dubrovački predstavnici u inozemstvu i strani u Dubrovniku, 4. pisma kolone, 5. pisma ex territorio, 6. ecclesiastica, 7. trgovačka i bankovna pisma, 8. privata. Odvojeno se vodi zbirka Acta Turcica s hrvatskim i talijanskim prievodom.

H.D.A. u Dubrovniku ima 10.000 izprava, 6000 državnih knjiga. Knjižnica broji 5575 svezaka i 85 skupina povremenih izdanja.

Lit. Gelcich, Dubrovački arhiv, Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu 22 (Sarajevo 1910.).

CRKVENI ARHIVI

NADBISKUPSKI ARHIV U ZAGREBU

(Nadb. dvor, bgl. 41-57). Ravn. nadbis. pisarne N. Borić. — Arhivist J. Buturac, zamjenik J. Crnković.

Ovaj arhiv zacielo postoji sve od osnutka biskupije (1094.). Stradao je za tatarske provale (1242.), kada je privremeno prenesen na otok Rab, te za sukoba između slobodne obćine Gradca i Kaptola (1396.). Arhiv su uređivali Martin Đuro Kovačić (1815.), Mons. dr. Ivan Kukanić, Josip Buturac (1939.-1941.). Prigodom posljednjega uređivanja spojen je t. zv. diecezanski arhiv posve s Nadb. arhivom. Sva se arhivska građa sada nalazi u iztočnom dielu Nadb. dvora. Dieli se u dva diela.

Stariji dio je smješten u sjeveroiztočnoj kuli i ima skupine:

1. Acta Privilegialia (1134.-1859.), 11 svezaka, 225 izprava.
2. A. Testamentaria (1404.-1899.), 7 sv., 670 izprava i spisa.
3. A. Decimalia (1256.-1863.), 43 sv.
4. A. Iuridica (1258.-1849.), 213 sv.
5. A. Politica (1200.-1844.), 46 sv.
6. A. Donationalia (1273.-1850.), 34 sv.
7. A. Ecclesiastica (1216.-1899.), 90 sv.
8. A. Fundationalia (1232.-1900.), 24 sv.
9. A. Diaetalia (1825.-1869.), 9 sv.
10. A. Personalia Vrhovac, Alagović, Haulik, Mihalović, Posilović, Bauer, 35 sv.
11. A. Oeconomica (1481.-1828.), 516 sv.

Manje su skupine: A. Miscelanea (34 sv.), Scolastica, Excorporatoria i t. d.

Osim toga ovdje su pohranjeni spisi, uvezani u kožu u obliku protokola:

1. Epistolae ad episcopos Zagrabienses (missiles, 1611.-1804.), 127 svezaka.
2. Epistolae episcoporum Zagrabiensium (1620.-1813.), 11 sv.
3. Epistolae ad diversos (1647.-1726.), 11 sv.
4. Libelli supplices (1622.-1812.), 23 sv., u svemu 171 svezak.
5. Visitationes canonicae (1650.-1910.), 170 svezaka.
6. Acta regiae Locumtenentiae (1809.-1814.), 14 sv.

Osobito su važna dva rukopisna zbornika: jedan sadržava povlastice zagrebačkoga Kaptola, a drugi povlastice cistercitske opatije u Topuskom, oba iz sredine XIV. st. Važan je i Dnevnik biskupa Vrhovca (1801.-1825.), popis ređenih (od g. 1668. dalje) i umrlih svećenika, svećeničke oporuke (1787.—1870.), album parochorum (1675.-1848.) i gospodarski protokoli iz XIX. st.

Za stariji dio N.A. postoje regesta, izrađena na početku prošloga stoljeća. U sredini toga stoljeća sastavljena je kartoteka. Prije nekoliko godina, prigodom preseljivanja iz zapadne u iztočnu kulu Nadb. dvora, spisi su se u velikoj mjeri poremetili krivnjom tadanjega arhivara, te ih je nemoguće bilo srediti na stari način. Sada se upravo radi na tome, da se spisi, držeći se uglavnom staroga uređenja, poredaju vremenskim redom te provide, ukoliko je to potrebno, novom signaturom i žigom. Stara regesta i kartoteku trebat će prepisati i popuniti, a za neregistrirane spise sastaviti mjestni i abecedni katalog.

U novijem dielu arhiva (nekoć diecezanski arhiv), koji se nalazi uz Nadb. pisarnu i na tavanu u posebnoj sobi, nalaze se uredovni spisi Nadb. pisarne počevši od 2. pol. XVIII. st. pa do naših dana.

Spisi su vremenski razvrstani, a diele se u Acta Ecclesiastica pura, A. Regularia, A. Scolastica, A. Testamentaria, A. Oeconomica, A. Rationalia, A. Disciplinaria, A. Publico-politica, A. Matrimonialia. Za sve ove spise postoje uredski protokoli (zapisnici sjednica i uručbeni zapisnici), te registri (abecedna kazala).

KAPTOLSKI ARHIV U ZAGREBU

I. odjel u zgradi H.D.A. u Zagrebu. Marulićev trg 21, bgl. 46-90.

II. odjel u Kaptolskoj viećnici, Kaptol 27, bgl. 41-72. — Arhivist Josip Buturac, zamjenik dr. Franjo Grundler (u II. odjelu).

Kaptolski se arhiv dielio oduviek u dva diela. Jedan se zvao Archivum publicum i sadržavao je izprave, što su ih različne plemićke porodice povjerile Kaptolu na čuvanje. Drugi je bio t. zv. Archivum privatum s izpravama i spisima, koji su se ticali samoga Kaptola. I danas se dieli K.A. u dva odjela.

I. odjel nalazi se, na temelju ugovora između Prvostolnoga kaptola i Zemaljskog erara od 23. V. 1914., pohranjen od god. 1916. kod H. D. A. u Zagrebu. Taj su odjel uređivali Marcelović 1751., Lad. Žužić 1835., E. Laszowski 1917. i J. Buturac 1941.-1942.

Skupine su ovoga odjela:

Acta Capituli antiqua (1181.—1699.), 127 svezaka.
Acta Capituli saec. XVIII. (1700.-1799.), 149 sv.
Acta Loci credibilis, 1. odsjek poredan je abecednim redom i ima 53 svezka, 2. odsjek poredan je vremenski od XIII.—XIX. st. i ima 45 svezaka.

Uz to postoje neke manje zbirke spisa. Tako:
Acta collegii Bononiensis, 6 sv.
A. col. Viennensis, 3 sv.

A. Seminarii Zagrabiensis, 2 sv.
A. Orphanotrophii Požegani, 2 sv.
A. Piarum summarum, 11 sv.
A. Decimalia, 6 sv.
A. Urbarialia, 11 sv.
Osim toga ima nekoliko stotina porodičnih spisa.

U ovome odjelu ima 859 protokola. Najvažniji su Protocolla Loci credibilis od XVI. do XIX. st. (ima ih 51). Ostali se protokoli odnose na misne obveze kanonika, na pobožne zaklade i na upravu kaptolskih dobara.

Za I. odjel K.A. postoje liepo izrađeni katalozi, i to za A. Cap. antiqua, A. Cap. s. XVIII., A. Loci cred. I. odsjek te za protokole Loci cred. Za ostale zbirke treba kataloge istom izraditi.

II. odjel smješten je u Kaptolskoj viećnici, (Kaptol 27), u prostoriji, koja je oko god. 1860. sagrađena za K.A. Taj je dio uređivao J. Buturac g. 1940.

Spisi se diele u ove skupine:

Acta Dominii Varaždinske Toplice 1803.-1900., 130 sv.
A. Dominii Sesvetski Kraljevec 1803.-1900., 120 svezaka.
A. Dominii Sisak-Sela 1619.-1900., 97 svezaka.
A. Dominii Modoš 1778.-1900., 223 svezka.
A. Bonelli Petrovina 1736.-1867., 5 svezaka.
Extractus generalis dominiorum 1805.-1862., 54 svezka.
A. Cancelariae centralis 1200.-1900., 223 svezka.
Manje su skupine spisa iz XVIII. i XIX. st.: Acta Iuridica, A. Testamentaria canonicorum defunctorum, A. Ecclesiae Metropolitanae (1513.—1900.), A. Prioratus Auranae.
Najvažnija je skupina Acta sessionum Capituli 1802.-1900. sa 189 svezaka, sa sjedničkim zapiscima i abecednim kazalima. Ti su spisi u savezu s predmetima, o kojima se razpravljalo na subotnjim kaptolskim sjednicama.

Ovaj odjel K.A. sadržava u prvom redu građu, koja se odnosi na upravu kaptolskih dobara tokom XIX. st.

Abecedno kazalo postoji samo za spise kaptolskih sjednica.

Lit. Dr. Radičević Lovro, Moderno uređenje Kaptolskog arhiva, Katolički list 1908., str. 411. Buturac Josip, Arhiv Prvostolnog kaptola u Zagrebu — II. odjel, Katol. list 1941., str. 44.-45.

ARHIV ČAZMANSKOGA KAPTOLA U VARAŽDINU

Župni ured Sv. Nikole.
Arhivist Mons. Matija Proštenik, prepošt.

A.Č.K. postojao je nekada u Čazmi uz tamošnji zborni kaptol, osnovan 1232. U arhivu su bile pohranjene izprave kaptola i plemićkih porodica. Oko god. 1540. prenesen je poradi pogibli od Turaka A.Č.K. u utvrdu Svilbovec, a nekoliko godina kasnije u utvrdu Zelinu, gdje je ostao do 1601. Tada je arhiv prenesen u Zagreb, a odavle zajedno s Kaptolom 1807. u Lepoglavu, 1810. u Varaždin. Sada je smješten nad sakristijom župne crkve sv. Nikole.

Arhivska je građa ovako razpoređena: Protocolla Loci credibilis I.-XXXI. god. 1522.-1859. — Acta Loci credibilis od kraja 16. st. do 1848. Ovi su spisi poredani po predmetima i po abecednom redu osoba. — Acta medii aevi, iz 14. i 15. stoljeća.

A.Č.K. ima 12 knjiga popisa spisa za razdoblje 1593.-1791. Za veći broj spisa nema ni regesta ni registra. Uz arhiv se nalazi i knjižnica, uređena prema strukama.

Lit. Dr. Ljudevit Ivančanin, Čazmanski kaptol 1232.-1932., Croatia Sacra 1932., 101.-149.

ARHIV SUBALTERNOG KONZISTORIJA U POŽEGI.

Župni ured Sv. Terezije.
Upravlja Franjo Pipinić, župnik i zač. kan.

Uz subalterni konzistorij u Požegi u 2. pol. 18. st. i 1. pol. 19. st. nalazio se i arhiv toga konzistorija. Sada je smješten u župnom uredu u Požegi.

Sadržava sjedničke protokole god. 1773.-1827. i spise iz doba rada konzistorija. A.S.K. odnosi se na crkvenu upravu onoga diela Slavonije, koji spada pod zagrebačku nadbiskupiju. Uz arhiv ne postoje ni regesta ni registri.

OSTALI CRKVENI ARHIVI

U Senju.

Biskupski arhiv čuva se u biskupskom dvoru.

Kaptolski arhiv — nalazi se do godine 1878. u stolnoj crkvi iza velikoga oltara. Sada je pohranjen u sakristiji te crkve. Sadržava važne izprave od 14. st. dalje. Velik broj izprava, pisanih glagoljicom, potječe iz 15. i 16. st. Nešto je rukopisa privremeno pohranjeno kod Hrvatske akademije. Spisi nemaju signature, registra ni kartoteke.

U Đakovu.

Biskupski arhiv — sadžrava spise iz 18. i 19. st. Sada se upravo radi na uređenju toga arhiva. Spisi su uređeni po godinama. Posebni dio arhiva jesu vlastelinski spisi, kan. vizitacije i spisi o gradnji katedrale.

Kaptolski arhiv u Đakovu nije uređen.

U Hvaru.

Kaptolski i biskupski arhiv, u kome se nalazi veliko obilje građe za crkvenu poviest.

Mnogo se spisa, koji se odnose na hrvatsku prošlost, nalazi još i u splitskom i trogirskom kaptolskom i gradskom arhivu.

Franjevački samostani u Hrvatskoj imaju svoje kućne arhive sa spisima iz 17., 18. i 19. st. Važniji su **arhivi u Zagrebu, Požegi, Brodu, Sutjeskoj i Makarskoj.**

Isusovački arhivi iz vremena prije ukinuća reda 1773. pohranjeni su kod H.D.A. u Zagrebu.

Pavlinski samostanski arhivi nalaze se kod Državnog arhiva u Budimpešti.

Registri tih arhiva čuvaju se u H.D.A. u Zagrebu.

GRADSKI ARHIVI

GRADSKI ARHIV U ZAGREBU

(u zgradi H.D.A.), Marulićev trg 21, bgl. 46-90

Izprave i spisi G.A. u Zagrebu čuvali su se nekoć u sakristiji crkve sv. Marka. O tome su se sačuvale viesti iz g. 1572. i 1643. U 18. st. bio je G.A. valjano uređen. A. Šenoa se služio G.A. kod pisanja romana. Na početku ovoga stoljeća G.A. je veoma stradao od vlage u podrumu. Propalo je množtvo spisa iz 15. do 18. st. Velika

zasluga ide E. pl. Laszowskoga, što je G.A. spašen od daljega propadanja, zatim, što je g. 1907. prenesen u Kamenita vrata, a god. 1914. kao depozit u zgradu H.D.A.

Na sređivanju toga arhiva radili su E. pl. Laszowski i A. Kassowitz-Cvijić.

G.A. ima **390 protokola**, koji sadržavaju: restauracije fasije, oporuke uknjižbe, gradske sjednice, gospodarsku upravu, gruntovnicu, pušila, blagajničke račune, izknjižbe, posjednike i porezne knjige.

Izprave i spisi smješteni su u preko **1600 fascikula**. Najvažnija skupina jesu izprave i upravno-sudski spisi god. 1242.—1858. Ostali spisi jesu: plemićki spisi, oporuke, cehovski spisi, računi, tridesetnica, katastar, Narodna straža 1848.—1849., Diaetalia, vještice, crkve i kapele, bratovštine i kongregacije.

Osim toga nalazi se u G.A. arhiv nekadanje kaptolske obćine, što ga je poklonio neki pekar iz Nove Vesi god. 1915.

Za spise G. A. god. 1770.—1850. postoje katalozi (67 komada).

GRADSKI ARHIV U VARAŽDINU

Taj je arhiv razdieljen na tri diela i čuva se na tri mjesta.

T. zv. **radikalni arhiv** nalazi se u Gradskoj viećnici. Tu su smještene važne izprave od god. 1209.-1835., zatim protokoli sjednica, popis građana. Ovaj je dio arhiva uredno složen i lako pristupačan.

Drugi i najveći dio G.A. smješten je u zgradi Staroga grada. Tu su spisi od god. 1700.-1896., zapisnici sjednica, crkveni računi, posjedovne mape. Sjednički zapisnici imaju registre. Za spise registri ne postoje. Ovaj bi dio arhiva trebalo urediti.

Treći dio arhiva nalazi se u Gradskom muzeju pod upravom prof. K. Filića. Tu su pohranjeni sudski zapisnici 1454.-1464., različne neregistrirane izprave i spisi od 16. st. dalje te arhivsko gradivo, koje se tiče cehova.

Mnogo je gradiva G.A. propalo poradi nesavjestnosti posuđivača.

Lit. J. Janković, Pismohrana slob. i kr. grada Varaždina, Izvješće gimnazije u Varaždinu 1888.

GRADSKI ARHIV U SENJU

Izprave i spisi grada Senja čuvali su se nekada kod kaptolskog arhiva u senjskoj stolnoj crkvi. Za njih je 1683. sastavio kratki popis Pavao Ritter Vitezović. Kasnije je sanduk s gradskim izpravama i spisima pohranjen u gradskoj viećnici, odakle je za požara 1825. prenesen u stolnu crkvu, iz koje je 1872. opet odpremljen u gradsku viećnicu. G.A. u Senju uredio je prof. Mile Magdić 1878. Sadržava izprave i spise od 14. st. dalje. Najdragocjenija je izprava gradski statut iz god. 1388.

Lit. Mile Magdić, Regesta važnijih i znamenitijih isprava senjskih arhiva, Vjesnik zem. arhiva 1899., 139-141.

OSTALI GRADSKI ARHIVI

Gradski arhiv u **Koprivnici** sadržava novije spise i izprave, dok su stariji pohranjeni kod Hrvatskog drž. arhiva u Zagrebu.

Gradski arhiv u **Križevcima** ima izprave i spise od god. 1252.

Gradski arhiv u **Osieku** nalazi se u zgradi poglavarstva u Tvrđi. U njemu se čuva građa iz 19. st.

Gradski arhiv u **Požegi** smješten je jednim dielom u zgradi poglavarstva, a drugim u Gradskom muzeju.

Arhiv pl. obćine Turopolje u Vel. Gorici.

OSTALI ARHIVI U HRVATSKOJ

Arhiv grofova **Draškovića** u Trakošćanu s izpravama od 14. st. dalje.

Arhiv porodice **Domjanića** u Donjoj Zelini.

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

(Zrinjski trg 11. Bgl. 42-19)

Osnovan je 1867. U njega su došli poklonom spisi M. Katančića, biskupa P. Guglera, Theinerovi, Jelačića Bužimskoga, Lopašićevi i grofice Sermage. Kupljena je »Bibliotheca Ragusina« i »Metropolis Ragusina« Serafina Crievića.

U arhivu se nalaze izvorni rukopisi, prvotisci i velike riedkosti. Zato je arhiv pristupačan samo učenjacima.

Arhivarsku su službu vršili: Iv. Tkalčić 1882.—1896., T. Smičiklas 1897.—1913., dr. B. Krnic 1914.—1917., dr. F. Šišić 1918.—1920., V. Klaić 1921.—1923., S. Ivšić 1924. do danas.

Osim nabrojenih arhiva, na hrvatskom se području sačuvalo i dosta zbirki, koje sadrže vrela na orientalnim islamskim jezicima: turskom, arapskom i perzijskom. Tu prije svega valja spomenuti:

Gazi Husref-begovu knjižnicu u Sarajevu, koja sadrži mnoštvo iztočnjačkih rukopisnih djela i izprava. Temelje knjižnici dao je bos. namjestnik Gazi Husref-beg u svojoj zakladnici o medresi iz prve polovice XVI. stoljeća. Ova je knjižnica sebi pripojila i druge manje sarajevske zbirke iztočnjačkih rukopisa, od kojih je najznačajnija ona Osmana Šuhdi-efendije iz Bielog Polja. Gazi Husref-begova knjižnica sadrži nekoliko tisuća orientalnih rukopisa, mahom prepisivanih, odnosno pisanih na hrvatskom narodnom području, što pokazuje ujedno široku obrazovanost i smisao za knjigu među Hrvatima muslimanima u njihovoj prošlosti. U toj se knjižnici nalazi liep broj sidžila (sudskih zapisnika) sarajevske sudnice, koji su od prvorazrednog značenja napose za izučavanje poviesti Sarajeva. Od novijih stvari najvrednija je kronika Muha-

meda ef. Kadića u 28 svezaka, koja obuhvaća tursko razdoblje poviesti bosanske Hrvatske.

Vriedne zbirke izprava na iztočnim islamskim jezicima, prvenstveno na turskom, čuvaju **hrvatski državni muzeji, biv. Balkanski institut u Sarajevu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti te Dubrovački arhiv.**

Iztočnjačkim rukopisima obiluje još i **Elči Ibrahim-pašina knjižnica u Travniku, te Karadžoz-begova knjižnica u Mostaru.**

Štoviše i mnogi katolički samostani, ne samo u bosanskoj Hrvatskoj, nego i izvan nje, čuvaju različite turske izprave, najviše vezane za poviest odnosnih samostana.

Tu valja spomenuti: **Fojnički samostan,** koji uz množtvo drugih izprava, s kojima je javnost upoznao dr. Josip Matasović, posjeduje i čuvenu Ahdnamu sultana Mehmeda el-Fatiha, kojom on namjenjuje katolicima razne slobodštine.

Iztočnjačkih rukopisa nalazimo u kreševskom, sutjeskom, vareškom i u drugim našim samostanima.

I mnogi posebnici imaju bogatije zbirke iztočnjačkih rukopisa, na pr. Osman ef. Sokolović i Aleksandar Poljanić, obojica iz Sarajeva. Zbirku rahm. Mustaj-bega Džuve, koja je veoma vriedna, nedavno je odkupio Poglavnik.

ARHIVI, VAŽNI ZA HRVATSKU POVIEST, IZVAN NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Vatikanski grad

Arhiv Svete Stolice

U Italiji

Državni arhivi u Veneciji, Milanu, Firenzi i Napulju.

Arhiv kongregacije »De propaganda fide« u Rimu.

Arhiv b. c. kr. namjestničtva i samostana sv. Marije u Zadru.

U Turskoj

Državni arhiv u Carigradu.

U Njemačkoj

Reichsarchiv u Beču (Haus- Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Staatsarchiv des Inneren u. der Justiz, Finanz u Unterrichtsarchiv) i

Archiv des Reichsgaues u Grazu.

U Mađarskoj

Državni arhiv i arhiv mađarskog narodnog muzeja u Budimpešti.

Porodični arhivi porodica Zay, Erdödy, Batthyany, Esterhazy, Pongrácz.

B. GALERIJE I MUZEJI

Napisao prof. dr. ANTUN BAUER

Dok je kulturna Europa živila u miru i u sređenim prilikama, hrvatski narod živio je u borbi i pod puškom. Zato su nastojanja oko čuvanja i sabiranja poviestnih i umjetničkih spomenika kod Hrvata došla s velikim zakašnjenjem — tek početkom prošlog stoljeća i provodila se s velikim potežkoćama. Još uviek je kod nas takvo stanje u muzejima, da nismo daleko od početka. Muzeji nemaju prostorija, nema dovoljno stručnih ljudi, a redovito su bile i slabe novčane podpore za rad na sakupljanju spomenika i umjetnina. Naši poviestni i umjetnički spomenici u velikoj mjeri su se iznosili izvan granica Hrvatske i tamo bogatili zbirke, a domaći umjetnici nisu imali galerija, u kojima bi se moglo dolično pokazati bogatstvo i snaga naše domaće umjetnosti.

U posljednje kratko vrieme od dvie godine zamah rada u muzejima toliko se povećao, da će naši muzeji i galerije doskora sa svojim zbirkama moći pokazati značenje i vriednost hrvatske prošlosti i snagu i bogatstvo umjetničkog stvaranja sadašnjosti.

STROSSMAYEROVA GALERIJA U ZAGREBU

Zrinski trg 11. Ravnatelj prof. dr. Artur Schneider

Osnovana 1884. poklonom privatne galerije biskupa Strossmayera. Galerija je vlastničtvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prvi ravnatelj bio je prof. dr. Iso Kršnjavi.

Zbirke: Talijansko slikarstvo 14., 15. i 16. stoljeća, firentinska, umbrijska, lombardska, bolonjska, gornjotalijanska, rimska slikarska škola. Staronjemačka, holandska, nizozemska i flamanska slikarska škola. Francuzka i talijanska škola XVII. i XVIII. stoljeća. Hrvatska umjetnost XIX. stoljeća. Suvremena umjetnost domaćih i stranih umjetnika. U velikom broju oko 800 komada slika zastupani su Fra Angelico da Fiscole, Filippino Lippi, Pinturichio, Sassoferrato, Salvatore Rossa, Caracci, Tizian, Bassano, Tintoretto, Bordone, Veronese, Medulić, Benković, Carpaccio i dr.

GALERIJA UMJETNOSTI NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE U ZAGREBU

Draškovićeva ul. 23. (Brzoglas 23-321)

Upravitelj: prof. Ivo Šrepel.

Osnovana god. 1905. kao moderna galerija Hrvatskog družtva umjetnosti. Godine 1939. prešla je galerija pod državnu upravu.

U galeriji nalaze se djela domaćih umjetnika iz posljednjih 50 godina. Osobito su značajne zbirke radova **Kraljevića, Račića i Meštrovića.** Dobro su zastupani umjetnici: Babić, Becić, Miše, Uzelac, Režek, Bulić, Tartaglia, Šulentić, Mujadžić, Gecan, Kršinić. Ukupno je u Galeriji blizu 800 radova domaćih i stranih umjetnika.

Knjižnica s oko 350 djela o suvremenoj umjetnosti.

Galerija nije otvorena za posjet jer se morala preseliti u druge prostorije, u koje je samo privremeno smještena.

HRVATSKI DRŽAVNI ARHEOLOŽKI MUZEJ U ZAGREBU

Zrinski trg 11. Osnovan 1846.

Upravitelj: prof. dr. Mirko Šeper.

Predhistorijska zbirka predmeta nađenih na području sjeverne Hrvatske. Najvažniji su nalazi keramika s Vučedola kod Vukovara (velika stručna izkapanja 1938.), Sarvaša, Velike Gorice, predmeti od kremena iz Samatovaca, predmeti od kosti i idoli iz Jakovo-Kormadina, keramika i zanimljive ogrlice i narukvice iz Vukovara, kamene sjekire iz Zlatara, bogati nalazi brončanog oruđa iz Bizovca (kod Osieka). Japudski nalazi: Prozor, Kompolje, Vlaško Polje, Smiljan (ukrasi bogati jantarom), Vrebac i dr.

Ovo je vrlo bogata prehistorijska zbirka, no izložen je tek neznatan dio, dok se ostali dio nalazi u spremištu i nepristupan je javnosti radi pomanjkanja prostorija.

Arheološka zbirka sadrži Nugentovu zbirku antiknih figura iz Minturna u Italiji (Marsias, Muza, Afrodita). Kamene figure i spomenici (Apolon, ženski portret, torzo imperatora i dr.), reliefi (fragmenti sa sarkofaga); nadpisi; veliki nalazi raznih predmeta iz Siska (brončana figura Herakla, kacige, lampice i dr.). Nalazi iz Novih Banovaca (brave, ključevi, predmeti od željeza), iz Vinkovaca, Sotina, Mitrovice, Stenjevca i dr.

Zbirka grčkih vaza oko 100 kom.

E g i p a t s k a z b i r k a sa znamenitim izpisanim povojima s mumije, koji predstavljaju najveći pisani spomenik na etrurskom jeziku; tri egipatske mumije.

Numizmatička zbirka (spada među najbogatije zbirke rimskog novca) s mnogo vriednih unikata (ukupno oko 100.000 komada).

Od ovih zbirki izložen je tek neznatan dio, dok se velika količina dragocjenih predmeta nalazi u spremištima, nepristupačna ni za znanstveni rad.

God. 1934. priređena je izložba rimskog stakla i novih numizmatičkih nalaza; 1935.—36. priređena je izložba japudskih nalaza.

Ukupni broj predmeta premašuje 200.000 komada.

Stručna knjižnica sadrži oko 15.000 svezaka.

Izdanja: Vjestnik hrv. arheoložkog družtva od 1889. Izašlo 19 svezaka.

Arheoložki muzej, koji je prije bio Arheoložko-historijski muzej, spojen je godine 1940. s predhistorijskim muzejem u poseban Arheoložki muzej, dok je Historijski muzej osnovan kao poseban samostalni muzej.

ETNOGRAFSKI MUZEJ U ZAGREBU

(Marulićev trg 14)

Osnovan je godine 1919. kao Etnografski odio Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu. U taj su muzej uvrštene: privatna zbirka narodnih rukotvorina S. Bergera, kojemu je povjerena i uprava muzeja, zbirke etnografskih predmeta iz umjetničko-obrtnog, arheoložko-historijskog i školskog muzeja (Učiteljskog družtva). Trgovačko-obrtnička komora iznajmila je tada zgradu svog bivšeg muzeja, i u toj se zgradi i danas muzej nalazi, a zgrada je postala državno vlastničtvo. U prvom katu nalaze se izložbene prostorije, prizemlje je upotriebljeno za uredovnice, skladište, fotoradionicu i stan za vratara. Podrumske se prostorije preuređuju za skladište. U muzeju je izložen sav hrvatski folklor, a nalaze se i etnografske zbirke susjednih naroda, zatim zbirke izvanevropskih naroda (Azije, Afrike, Amerike i Australije). Ova zbirka jest u glavnom poklon hrvatskih izseljenika: Dragutina Lermana iz Požege, braće Seljan iz Karlovca, admirala Wickerhausera, operne pjevačice Milke Trnine, violiniste Zlatka Balokovića, misionara Družbe Isusove i dr.

Nadstojnici od osnutka: od 1921. Salamon Berger, 1925. Vladimir Tkalčić, 1933. Božidar Širola, 1935. Ivan Franić, 1939. Zdenka Sertić, 1939. Milovan Gavazzi, 1941. Božidar Širola.

Kustosi: od 1919. Vladimir Tkalčić, 1923. Milovan Gavazzi, 1927. Zdenka Sertić, 1927. Mirko Kus, 1933. Božidar Širola, 1937. Dragutin Zbožinek, 1935. Ljerka Topali.

Organizacija: Muzej posjeduje i izlaže cjelokupan folklor hrvatskoga naroda kao i drugih naroda.

Ukupan broj predmeta iznosi oko **30.000,** slika 36, crteža 250, snimaka 4.937 i zemljovidnih karata 58.

K n j i ž n i c a 5.088 sv. te 238 naših i stranih časopisa.

HRV. DRŽ. GEOLOŽKO-PALEONTOLOŽKI MUZEJ U ZAGREBU

Demetrova 1, bgl. 43-13.

Već g. 1829. unio je Gaj u svoj kulturni program i osnutak hrvatskoga muzeja. God. 1836. stvorio je hrvatski sabor zaključak o osnutku muzeja, ali je tek god. 1866. muzej osnovan kao zemaljski zavod. Uprava nad muzejem bila je predana Akademiji.

Sabiranje raznih vriednih predmeta vršilo se već daleko prije, pa se je sabralo toliko predmeta, da su se god. 1846. morale urediti prve muzejske prostorije u dvorani Narodnog doma.

Prvi upravitelj muzeja bio je Dragutin Rakovac, a god. 1862. nasliedio ga je Mijat Sabljar.

Ovako osnovani muzej bio je u početku jedinstven, ali se kasnije razdielio u dva odjela: **arheoložki i prirodoslovni.** Prvim je upravljao Šime Ljubić, a drugim Špiro Brusina.

Godine 1870. izdao je Ljubić prvi »Viestnik narodnoga zemaljskog muzeja u Zagrebu«. Iste je godine došlo do daljnje diobe prirodoslovnog muzeja u **zoološki i geoložko-mineraložki** odjel. Brusina je ostao na zoološkom, geoložko-mineraložki preuzeo je Gjuro Pilar. Nakon smrti Pilarove 1893., razdieljen je geoložko-mineraložki muzej ponovno u dva odjela u **geoložko-paleontoložki i mineraložko-petrografski,** u kojem obliku postoje i danas kao državni muzeji Nezavisne Države Hrvatske.

Sve do godine 1940. bio je muzeju priklopljen geoložko-paleontoložki zavod sveučilišta, pa je te godine zavod odieljen od muzeja, koji je ostao samostalna državna ustanova.

Nadstojnici: od 1870. Gjuro Pilar, od 1893. Dragutin Gorjanović, od 1924. Ferdo Koch, od 1928. Marijan Salopek, od 1940. Josip Poljak.

Kustos: Ivan Crnolatac.

Najveći razvoj postigao je muzej za vrieme Pilara i Gorjanovića, jer je u to vrieme sabran pretežni dio muzejskog gradiva i knjižnica. Kasnijih godina nadopunjavale su se zbirke kao i knjižnica prema razpoloživim sredstvima, tako da današnje muzejske zbirke i knjižnica predstavljaju veliku kulturnu imovinu hrvatskoga naroda.

UREĐAJ: **Odjeli:** stratigrafski, paleontoložki, paleofitoložki i paleoantropoložki.

Ukupan broj predmeta 64.722. Od toga 24 slike, 9 reliefa i 698 karata. Knjižnica (2.765 sv.) te 6 stranih i 2 domaća časopisa.

Stratigrafska zbirka prikazuje petrografski sastav gotovo svih planina Hrvatske od najmlađih do najstarijih formacija kao i raznog vulkanskog kamenja. Postoje stratigrafske zbirke Zagrebačke, Samoborske, Kalničke, Petrove i Moslavačke gore, pa Ivančice, Strahinčice, Ravne gore, Cesargradske gore i Kune gore, Papuka, Psunja, Krndije, Dilj-gore, Gorskog Kotara, Velike i Male Kapele, Velebita i Like, pa zbirka diluvialnih naslaga Bilo-gore, Fruške gore i Dilj-gore te Podravine i Posavine.

Paleontoložka zbirka sastoji se od preostataka pračovjeka, pa od vrlo brojnih preostataka životinjskog i biljnog svieta iz geoložke prošlosti Hrvatske.

Najveću z n a n s t v e n u v r i e d n o s t ima **zbirka krapinskog diluvija** s brojnim preostatcima kostura pračovjeka, njegove kulture i njegovih životinjskih suvremenika (Merkijeva nosoroga, špiljskog medvjeda, hiene, vuka i dabra). Od kosti pračovjeka iztiču se kosti lica, lubanje, donjih i gornjih čeljusti, pojedinačni zubi pa kosti ruku i nogu.

Vrlo su brojni primjerci oruđa, izrađenog od kremena, pješčenjaka i jaspisa, a manje je brojno oruđe od kosti nekih sisavaca. Postoji zašiljeni komadić drveta, koji je služio pračovjeku za proizvađanje vatre.

Brojem primjeraka odlikuje se **zbirka kostiju diluvialnih sisavaca** Hrvatske, koje su osobito dobro sačuvane. Tu se nalaze kosti raznih orijaških životinja, kao mamuta ili praslona, nosoroga, pragoveda, orijaških jelena, pa pojedinačni zubi mastodonta i dinoterija. Kosti diluvialnih sisavaca nađene su pretežno u rieci Savi, Dravi i Dunavu, i uz njihova područja, dok su zubi dinoterija nađeni u Mariji Gorici kod Brdovca, a zubi mastodonta potječu iz raznih krajeva Hrvatske. Tu se nalaze i kosti lubanje i nogu zagrebačkog kitovca iz Dolja kraj Podsuseda iz tamošnjih sarmatskih naslaga.

Iz tih naslaga postoji i vrlo liepa **zbirka sarmatskih riba**, kojima se priključuje zbirka sarmatskih riba Sv. Nedelje i Jurjevčana izpod Plješivice.

Od kralježnjaka postoji još vrlo liepa **zbirka krednih riba** iz Starigrada s otoka Hvara, pa fosilni preostatak kornjače (Trionix croatica) iz miocenskih naslaga Voče kraj Vinice.

Važno mjesto u zbirci kralježnjaka zauzima **zbirka špiljskog medvjeda skupljena iz špilja u** Lokvama, Vrapču, Markuševcu, iz špilje Vindije kraj Voče i špilje na podnožju Crnopca u Lici.

O s t a l e z b i r k e životinjstva pripadaju bezkralježnjacima, od kojih su najviše zastupani glavonožci, puževi, školjkari i ježevi, a manje koralji i hidrozoji.

Zbirka glavonožaca srednjeg triasa potječe iz Kune gore kraj Pregrade, s Gregurić-brega kraj Samobora, pa iz Donjeg Pazarišta i Kunovca vrela u Lici. Nekoliko preostataka glavonožaca potječe iz gornjoverfenskih naslaga Zrmanje u Lici. Manja zbirka karbonskih i permskih ramenonožaca i foraminifera (sobičara) potječe iz južnih dielova Velebita i Like (Brušane, Pilar i Parića livade).

Isto je tako malobrojna z b i r k a j u r s k i h i k r e d n i h n a s l a g a, gdje dolaze školjkari, puževi i ramenonožci u manjem broju, a u većem broju koralji i hidrozoji (elipsaktinije).

Brojem vrsta i primjeraka odlikuje se **zbirka tercialnih naslaga,** i to: z b i r k a g o r n j e g p l i o c e n a Okrugljaka kraj Zagreba, darovana od obitelji K i s e l j a k, u kojoj se zbirci osobito iztiču školjkari C o n g e r i a c r o a t i c a Brus., C o n g e r i a z a g r a b i e n s i s. Brus., L i m n o c a r d i u m z a g r a b i e n s i s Brus., uz brojne druge primjerke tih rodova.

Druga velika i darovana zbirka je **malakoložka fauna Hrvatske,** Bugarske, Ugarske, Rumunjske i Srbije, u kojoj se odlikuju brojem vrsta i primjeraka rodovi školjkara c o n g e r i a i u n i o, pa rodovi puževa p a l u d i n a i m e l a n o p s i s. Zbirku je darovao muzeju S. B r u s i n a.

Slične su bogate zbirke pliocena Jagnjedovca, Sokolovca, Osieka kod Vojakovca, Glogovnice, Vižanovca u vel. župi Zagorje, Podgrađa u Samoborskoj gori, južnih i sjevernih obronaka Zagrebačke gore, okolice Karlovca, Londžice i južnih obronaka Dilj-gore. Bogate su brojem vrsta i primjeraka i zbirke miocena Zagrebačke gore, Zaprešić-brega u Samoborskoj gori, Glinskog Pokuplja, pa zbirka morskih ježeva Hrvatske. Vrlo je poučna zbirka genetskog razvoja roda Valenciennesia iz roda Undulotheca i Provalenciennesia.

Od velike je vriednosti **sarmatska zbirka kukaca** iz Radoboja, s izvanredno dobro sačuvanim odtiscima raznih kukaca. Od terciarne faune postoje još zbirke oligocena i eocena, i to ona prva s područja gora vel. župe Zagorje, a druga iz Novog Vinodola, Bunića u Lici, te Ostrovice i Dubravice.

Uz ove bogate faunističke zbirke postoje i **bogate zbirke terciarne flore** s brojnim upravo savršeno sačuvanim vrstama najznačajnijih zastupnika sredozemne flore, kao **zbirka oligocenskog bilja** Planine u Medvednici i Promine planine; pa **sarmatska zbirka bilja** Podsuseda, Dolja, Sv. Nedelje i Radoboja.

HRV. DRŽ. HISTORIJSKI MUZEJ U ZAGREBU

(Zrinjevac 11) osnovan 1846. (kao poseban zavod osnovan je 1940. Do tog vremena bio je u vezi s Arheoložkim muzejem kao Arheoložko-historijski muzej).

Upravitelj: prof. dr. Držislav Švob.

Zbirke sadrže starohrvatske poviestne spomenike s pletenom ornamentikom iz iztočnih posavskih i podunavskih predjela Hrvatske, starohrvatske nalaze iz grobova s ukrasima i prilozima, stavljenim u grobove. Numizmatička zbirka sredovječnog i novovjekog novca; gotski kapiteli iz Iloka; epitafi iz stare katedrale zagrebačke; zbirka crkvenih starina; cehovska zbirka; uspomene iz godine 1848. i hrvatskog preporoda. Jelačićeva zbirka s cielom ostavštinom Jelačića. Velika zbirka oružja, kojoj je pripojena velika zbirka oružja pukovnika Praunspergera.

Grafička zbirka (oko 2.000 kom.) s velikim brojem crteža slikara Kikereca.

Radi pomanjkanja prostorija jedino je uređena i izložena zbirka oružja. Ukupan broj predmeta oko 30.000 kom.

Knjižnica se nalazi u zajednici s knjižnicom Arheoložkog muzeja.

HRV. DRŽ. MUZEJ ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU

(Trg I. br. 8. Bgl. 43-16.)

U prvim pravilima Hrvatskog narodnog muzeja, koja su potvrđena 4. III. 1866., sastoji se po § 5. starinarski razdjel muzeja od predmeta historijske ili umjetne vriednosti osobito s područja tadašnjih kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a u § 3. navedeno je, da se ima nastojati i oko osnutka obrtničkog odsjeka.

Budući da je »starinarski razdiel« (arheoložki odio) narodnoga muzeja bio najvećim dielom zaokupljen sakupljanjem poviestnoga gradiva, osnovalo je godine 1880. zagrebačko »Družtvo umjetnosti« pod vodstvom dra Ise Kršnjavoga vlastiti javni »Muzej za umjetnost i obrt« sa zadaćom, da prikuplja osobito predmete umjetničke i obrtničke proizvodnje.

Taj je muzej godine 1889. postao zemaljskom ustanovom kao sastavni dio zemaljske obrtne škole, a svrha mu je bila »uzornim zbirkama obrtnih i umjetno-obrtnih predmeta promicati strukovno-obrtnu naobrazbu«.

Dne 23. XII. 1919. postao je taj muzej odjelom Hrvatskog narodnog muzeja, te je prestao biti sastavnim dielom obrtne škole. Od tada je muzej postao znanstvenim zavodom, kome je svrha, da prikaže svojim zbirkama poviestni razvitak umjetnosti i obrta u svim granama likovnih umjetnosti kao i umjetničke proizvodnje uobće.

(Potanje o razvitku muzeja vidi u knjižici dra Ivana Bacha »Šestdesetgodišnjica Hrvatskog narodnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu«.)

Bivši nadstojnici i kustosi:

1880.—1890. upravitelj Iso Kršnjavi, kustosi August Posilović i Ćiro Truhelka (1882.—1886.)

1890.—1909. upravitelj Hermann Bollé, kustos od 1907.—1919. Andrija Milčinović.

1909.—1914. upravitelj Levin pl. Horvat.

1914.—1919. upravitelj Gustav Baldauf.

1919.—1926. upravitelj Gjuro Szabo, kustosi Josip Matasović i Većeslav Henneberg.

1926.—1933. upravitelj Antun Jiroušek, kustos Većeslav Henneberg.

Sadašnja uprava: upravitelj: Vladimir Tkalčić, kustosi: Ivan Bach, Zdenka Munk, Mira Sablić, Marcel Gorenc, Aleksandar Perc.

ORGANIZACIJA:

Muzej skuplja umjetničke, obrtničke i kulturno-poviestne predmete iz vremena od dolazka Hrvata u ove krajeve do najnovijeg vremena, osim seljačkih rukotvorina. (Ove skuplja Hrvatski državni etnografski muzej.)

Osim toga pribire građu za tehnološki prikaz rada u pojedinim vrstama materiala odnosno u pojedinim granama proizvodnje.

Predmeti zbirke razpoređeni su po vremenskom sliedu, a razdieljeni su u sliedeće odjele:

1. **Kiparstvo.** 2. **Slikarstvo.** 3. **Grafika,** tiskarstvo i oprema knjige te knjigoveštvo. 4. **Snimačtvo** i slikopis. 5. **Stolarstvo** i drvorezbarstvo. Obradba slonove kosti. 6. **Kovinarstvo.** 7. **Keramika.** 8. **Staklarstvo.** 9. **Tekstil.** (Tkiva, veziva, čipke, ćilimarstvo. Gumbarstvo. Nošnje.) 10. **Radovi u koži.** 11. Razni **sitni pribor:** lule, burmutice, lepeze i dr. 12. **Tehnički instrumenti.** 13. **Glasbeni instrumenti,** 14. **Igračke.**

Svega predmeta 8709, grafika 75, negativa 1157, kazala 23.

Katalog (očevidnik) muzeja je u izradbi.

HRV. DRŽ. MINERALOŽKO-PETROGRAFSKI MUZEJ U ZAGREBU

(Demetrova ul. 1.) Osnovan 1896.

Upravitelj: prof. dr. Ljudevit Barić; kustosi: prof. dr. Miroslav Teider i prof. Donata Devide.

Zbirke minerala, ruda i kamenja, osobito s područja Nezavisne Države Hrvatske. Zbirka kamenja uređena je prema pokrajinama. Zbirka minerala sadrži uzorke iz cielog svieta, a uređena je prema pojedinim mineralnim skupinama.

Stručna knjižica.

HRV. DRŽ. ZOOLOŽKI MUZEJ U ZAGREBU

Demetrova 1-II. brzoglas 25-830

Svrha: Iztraživanje faune hrvatskih zemalja i stvaranje naučnih zbirki.

Osnovan je god. 1846., kada je na dionice kupljen Narodni dom u Zagrebu i u njega je useljena zbirka sakupljenih prirodnina. U početku je tom zbirkom upravljalo Gospodarsko družtvo sve do uprave Ljudevita Vukotinovića, kada je zemaljska vlada odredila stalnu dotaciju za upravitelja muzeja, te se na taj način muzej posvema osamostalio. Predmeti zbirke stalno su se povećavali darovima rodoljuba. Godine 1866. potvrđena su pravila muzeja, te je proglašen zemaljskim zavodom negdašnje kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a iste je godine odciepljen prirodoslovni odio od drugih odjela, te se posvema osamostalio, a na čelo mu je stupio Špiro Brusina.

Od toga vremena započinje pravi rad u muzeju, kao u samostalnom znanstvenom zavodu, te se sve više i više prikuplja građe za zbirke. Mnogo građe donosi se također sa znanstvenih ekskurzija. Glavna misao je osnovati zbirku, koja bi mogla prikazati životinjski sviet hrvatskih zemalja, te tako pružiti znanstveno gradivo za proučavanje hrvatske faune.

Sada je zbirka muzeja jedna od najbogatijih zbirki u ovom dielu Evrope, a osobito je dobro zastupana fauna Jadranskoga mora.

Nadstojnici: od 1846. Dragutin Rakovac, od 1854. Praunsperger, od 1855. Ljudevit Vukotinović, od 1862. Mijo Sabljar, od 1867. Špiro Brusina, od 1901. August Langhoffer, od 1927. Krunoslav Babić.

Kustosi: Nikola Fink i Zlatko Milković.

Uređaj: Zbirka se sastoji od dva diela, i to: znanstvena zbirka, koja služi samo za znanstvena iztraživanja stručnjacima, koji rade na iztraživanju hrvatske faune, te izložbena zbirka, koja je otvorena javnosti.

U tu su svrhu prilagođene posebne prostorije s biložkim skupinama i diagramima, koji daju sliku života u našim krajevima. Posebna dvorana prikazuje strane životinje, koje ne obitavaju kod nas. Osobito je bogata zbirka kukaca, kojih imade oko 130.000, a bogata je i zbirka Jadranskoga mora.

Ukupan broj predmeta iznosi 600.000, od toga 328 slika i 2 karte.

Knjižnica ima: 11.000 sv. i 135 časopisa.

Laboratorij muzejskog preparatora. Veza s njemačkim, talijanskim, mađarskim i dr. sličnim znanstvenim zavodima.

MUZEJ GRADA ZAGREBA

Trg Kralja Tomislava, bgl. 71-75

Osnovan godine 1925.

Kustos: prof. dr. Franjo Buntak.

U početku ovog stoljeća počela je Družba Braće Hrvatskog Zmaja skupljati predmete, vezane s kulturnom poviešću grada Zagreba. Skupljeni predmeti godinama su se čuvali u kuli nad Kamenitim vratima. Svoj današnji oblik muzej je dobio na kulturno-historijskoj izložbi grada Zagreba godine 1925., kada su svi sakupljeni predmeti bili izloženi u donjim prostorijama Umjetničkog paviljona na Trgu kralja Tomislava, gdje se nalaze i danas. Tu su od toga vremena sustavno razpoređeni i pristupačni posjetiocima. Prigodom tog formalnog otvorenja muzeja (godine 1925.) povjereno je njegovo vodstvo prof. Đuri Szabu, koji je nastavio rad svoga predhodnika Emila Laszowskoga.

Uređaj: Odjeli: cehovski, crkveni, kazalištni, družtveni, sokolski i odjel razvoja Zagreba (prikazan je nacrtima, snimcima i modelima).

Zbirke: kipova i kulturno-poviestnih spomenika grada Zagreba.

Svega: 6.224 predmeta — od toga 268 rukopisa i povelja, 123 slike, 67 crteža, 1.800 snimaka, 35 karata.

Knjižnica ima 1.750 sv. i 9 stručnih časopisa.

DIECEZANSKI MUZEJ NADBISKUPIJE ZAGREBAČKE

Zagreb, Kaptol 28. Brzoglas 81-88.

Ravnatelj: dr. Kamilo Dočkal. Pomoćno osoblje: Slavka Dekleva i Mihovil Titov, restauratori: Ivan Robnik (za slike), Pavao Ignorić (za korne predmete).

U svemu: 1210 predmeta — od toga: 462 slike, 276 drvenih, 10 mramornih, 10 kamenih kipova, 165 predmeta kornog crkvenog posuđa, 130 crkvenih odiela, te 246 darova u srebru.

Knjižnica: 837 sv. Tiskani katalog od godine 1940.

Organizacija:

I. odjel muzejskih predmeta u kuriji br. 28.

II. odjel muzejskih predmeta u Nadbiskupskom dvoru (Kaptol 31). Skupocjeno crkveno posuđe, odielo, slike, kipovi i dr. — Predmeti velikih umjetničkh i poviestnih vriednosti: **monstrance**, kaleži, relikviari, škrinje, slike u emailu, diptihoni od slonove kosti. **Biskupski i svećenički,**

misni i svečanostni ornati, biskupski štapovi. Misno posuđe, pokućtvo. Veliki broj slika i kipova.

GIPSOTEKA GRADA ZAGREBA

Medvedgradska ul. 2.

Osnovana 1937.

Upravitelj: prof. dr. Antun Bauer; preparator: Gabriel Medved.

Zbirka sadrenih odljeva antikne plastike preuzeta u pohranu od Arheoložkog zavoda (osnovana 1892.) i popunjena većim brojem odljeva antikne plastike. Odljevi najvažnijih spomenika grčke i rimske umjetnosti — plastika s Partenona iz muzeja u Londonu; spomenici iz muzeja u Rimu, Parizu, Napulju, Münchenu i dr.

Zbirka hrvatskih poviestnih spomenika osobito iz vremena hrvatskih narodnih vladara Trpimira, Mutimira, Držislava, Svetoslava, Rastimira, Pribine, Godeslava, kralja Stjepana i kralja Zvonimira i velik broj drugih važnih poviestnih spomenika toga vremena. Renesansni spomenici primorske Hrvatske trogirski portal i Buvinina vrata. Spomenici iz Šibenika, Nina, Trogira, Kaštela, Splita i drugih mjesta. Bogumilski spomenici, poglavito stećci.

Stećak Kulina bana iz Gornje Zgošće, stećci s reliefnim prikazima lova i plesa.

Zbirka suvremenog hrvatskog kiparstva najveća je zbirka hrvatske kiparske umjetnosti s oko 400 djela hrvatskih umjetnika. Zastupani su svi hrvatski umjetnici počam od Rendića, Valdeca, Frangeša pa Meštrovića, Augustinčića, Kršinića, Radauša do najmlađih.

Grafička zbirka s oko 1500 crteža domaćih i stranih umjetnika.

Knjižnica ima oko 3.000 svezaka.

Ovdje je pohranjena i zbirka slika, vlastničtvo grada Zagreba.

RATNI ARHIV I MUZEJ NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Ministarstvo oružanih snaga, Zagreb.

Osnovan: 26. svibnja 1941.

Upravitelj: pukovnik-sudac Milan pl. Praunsperger, kustos: topnički nadsatnik Karlo Ribar. Preparator: Franjo Fink.

Kustos ratnog muzeja bio je pok. Ćiro Truhelka.

Kratki poviestni pregled:

Po želji Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske osnovan je ratni muzej i arhiv. Uz muzej je osnovan i savjetodavni odbor. Ratni muzej i arhiv odpočeli su svoj rad 24. studenoga 1941.

Zbirke: **starog oružja** (335 kom.), **zastava** (20), **odlikovanja, znakova i plaketa** (727), **ratnih albuma i snimaka** (570 kom.) i t. d.

HRVATSKI ŠKOLSKI MUZEJ U ZAGREBU

U Učiteljskom domu — Sveučilištni trg 4

Brzoglas 44-17

Poviestni pregled: Misao za stvaranje »Hrvatskog školskog muzeja« dale su razne izložbe, napose izložbe učila. Od takvih izložbi sačuvao je Hrvatski pedagožko-književni zbor liep broj predmeta, a povod stvaranju muzeja bila je izložba u Parizu godine 1900., na kojoj je naše pučko školstvo odlikovano velikom nagradom (Grand Prix).

Predmeti za muzej dielom su sabrani (od učitelja), a dielom kupljeni. Osobito se iztakla Klotilda Cvetišić, koja je mnogo doprinicla odjelu za ženski ručni rad. Brzom otvorenju muzeja pripomogla je zemaljska vlada osiguravši godišnji prinos od 1000 K., te darovavši mnoge skupocjene predmete s parižke izložbe. Osim toga je grad Zagreb znatnijom svotom pomogao muzeju, a tako još i druge občine, zavodi, korporacije i pojedinci — pogotovo učitelji i učiteljice.

Vlastnik muzeja je »Hrvatski pedagožko-književni zbor«.

Nadstojnik i čuvar muzeja je Stjepan Grabrić.

Svrha muzeja jest: 1. da se prikaže postepeni razvitak hrvatskog školstva i školstva drugih naroda sabiranjem i prikupljanjem svega, čime se pokazuje taj razvitak u prošlosti. 2. da uređuje trajne izložbe modernih učila i najnovijih tekovina svega, čime se napredna škola danas služi, 3. da prikaže razvitak školske književnosti pojedinih zemalja ili naroda.

Uređaj se dieli u tri odjela:

1. Muzealni predmeti (41 skupina), **2. Pedagožka knjižnica,** i to: historijska i moderna (65 skupina), **3. Arhivalija** (10 skupina).

Muzej prikuplja i pohranjuje sve, što se odnosi na prošlost hrvatskog pučkog školstva, te ono, što pripada permanentnoj izložbi učila pučke (niže i više) i učiteljske škole.

Prema tome muzej se dieli na dva odsjeka.

I. Historijski odsjek za pribiranje školskih knjiga, časopisa, učila, priepisa, nacrta, statističkih podataka, programa, slika — sve, što je značajno za prošlost pučkog školstva, — 2. književni rad pučkih učitelja. 3. domaći izumi, 4. različni predmeti, u savezu s pučkom školom svih vremena, slike znamenitih ljudi za školstvo, stare nošnje učitelja, spomen-predmeti i druge zbirke starinskih radova.

II. Moderni odsjek: — ovdje je pokazano sadašnje uređenje pučkih (nižih i viših), učiteljskih i drugih stručnih škola. 1. Vjeronauk, 2. Početna stvarna obuka, 3. Jezična obuka, 4. Računstvo i geom. oblikoslovlje, 5. Zemljopis, 6. Poviest, 7. Prirodopis, 8. Fizika i kemija, 9. Krasopis, 10. Risanje, 11. Pjevanje i glasba, 12. Gimnastika, 13. Gospodarstvo i kućanstvo, 14. Mužki ručni rad, 15. Ženski ručni rad, 16. Humanitarno-uzgojni zavodi, 17. Knjižnica za mla-

dež, 18. Pedagogija, 19. Stručne škole. 20. Uzgojne igračke, 21. Povremena izložba učila.

»Hrvatski školski muzej« izdržava se podporom vlade, korporacija, družtava i privatnika, darovima, provizijom za posredovanje kod prodaje učila, poduzećima i sredstvima »Hrvatskog pedagožko-književnog zbora.«

Tiskani katalog iz godine 1902.

IZSELJENIČKI MUZEJ U ZAGREBU

Palmotićeva 59. Brzoglas 22-425

Osnovan godine 1935.

Uprava: Privremeni ravnatelj: Milostislav Bartulica, kustos: Ambroz Strižić.

Uređaj: Ukupan broj predmeta oko 70.000, od toga 10.000 rukopisa, 1.000 mapa, grafikona i crteža, 10.000 snimaka, te oko 30.000 izsječaka iz novina.

Knjižnica (5.000 svezaka i 20 izseljeničkih novina i časopisa).

Nacrt razvoja zavoda: Muzej je u reorganizaciji u okviru državne izseljeničke službe, a osnovan je na pobudu Saveza organizacija izseljenika u Zagrebu.

HRVATSKI ZEMALJSKI MUZEJ U SARAJEVU

Osnovan godine 1888. kao zemaljski muzej za biv. Bosnu i Hercegovinu, a god. 1941. primio je sadašnji naziv.

Nadstojnici (od osnutka intendanti): Kosta Hörmann (1888.—1916.), Šćepan Grđić 1918.—1926.) Ravnatelji: dr. Ćiro Truhelka (1888.—1916.), Viktor Apfelbek (1922.—1926.), Nikolajević (1926.) Vlado Skarić (1926.—1936.), dr. Mihovil Mandić (1936.—1941.).

Sadašnje vodstvo: ravnatelj: dr. Jozo Petrović.

Kustosi: M. Karanović, D. Korkut, dr. S. Pavšić (od 1920.), D. Sergejevski, dr. A. Polić, D. Mazalić, dr. J. Korošec, Paola Korošec.

Preparatori: A. Winnegot, A. Kučan, Lj. Čorić, I. Karišik, I. Tometinović i L. Lažetić, — crtač A. Magerle, — vrtlar I. Matzenauer.

ORGANIZACIJA:

I. Arheoložki muzej s 3 odjela:

1. Predpoviestni muzej:

a) zbirka predpoviestnih predmeta, koji se odnose na život i rad prastanovnika planinske Hrvatske: Keramika i idoli od pečene gline iz Butmira, dva predhistorijska čamca, brončano oružje, te bogati japudski nalazi iz Jezerina s razkošno izrađenim nakitom od bronce i jantara. (Svega 33.530 predmeta). b) Antropoložka zbirka s 247 skeleta i lubanja (grobovi iz Glasinačke nekropole), c) Zbirka kliševa (2172 kom.).

2. Grčko-rimski muzej:

a) Zbirka kamenih nadgrobnih spomenika s nadpisima i figuralnim prozorima u reliefu (Svega 568 predmeta). b) Zbirka antičkih predmeta — liepi mozaici iz Stolca, figurice od bronce, zbirka grčkih vaza (Svega 2892 kom.). c) Zbirka antičkog novca (12.390 kom.).

3. Sredovječni muzej:

a) Zbirka kamenih spomenika s nadpisima i grbovima hrvatske vlastele (ploča s nadpisima Kulina bana) — svega 9 komada. — b) Zbirka sredovječnog novca (7215 kom.). c) Zbirka raznih predmeta (skulpture ranijih kršćanskih crkava, radne sobe pjesnika Silvija Kranjčiveća i Alekse Šantića i dr. (Svega 862 predmeta).

II. Etnografski muzej.

1. Zbirka narodnih nošanja, svega 130 kom.

2. Etnografska zbirka (7.272 predmeta).

III. Prirodoslovni muzej.

1. Zoološka zbirka, originali i kopije kosti diluvialnih životinja, zbirka faune (krmaka, divokoza, medvjeda, srna, orlova, grlica, riba, zmija, amfibija i kukaca.

Svega 244 sisavca, 8818 ptica, 1456 gmizavaca, 229 vodozemaca, 17.000 ptičjih jaja i 90 riba (u svemu 28.000 predmeta).

2. Botanička zbirka — s 47.175 osušenih europskih i 26.630 domaćih biljki, 1.800 komada sjemenki i plodova, 187 zimskih pupova, 50 komada drveća.

Botanički vrt s originalnom sredovječnom nekropolom sa 730 komada šibljika, 100 komada raznih ruža i 400 komada zeljastih bilina.

3. Mineraložko-geoložka zbirka. Stratigrafski red, zbirka ruda, minerala, meteorita, imitacije dragog kamenja (Svega 7421 komad minerala i kamenja).

4. Entomoložka zbirka sa 100 biološkıh preparata, 25.000 kukaca i 11 ladica koleoptera i njihovih nametnika.

IV. Galerije slika — od L. Arndta, L. Kube, Bauera, Libenvaina i dr. zatim od V. Bukovca, T. Švrakića, Đ. Mazalića, L. Drljače i Š. Bocarića. Svega ima slika: uljenih 121, tempera 47, akvarela 58, pastela 5, crteža 333, bakroreza 5, drvoreza 3, litografija 4, plastika u drvetu 3, u bronci 2, u gipsu 7 i 3 terakote (u svemu 591 komad).

V. Muzejska knjižnica: 13.629 svezaka, 11 naših i 26 stranih časopisa.

VI. Balkanski institut: orientalna knjižnica (s 2.500 sv.) drugih knjiga (9.256 sv.) zbirka kliševa (236 komada) i karata (303 kom.).

VII. Turski arhiv — (biblioteka »Acta turcica«) 5.108 sv., te rukopisi i priručna djela (1.482 sv.).

VIII. Uredničtvo Glasnika hrvatskih zemaljskih muzeja — (6.957 kliševa i 4.223 fotografska negativa).

ZBIRKA UMJETNIČKIH SLIKA — MOTIVA GRADA SARAJEVA

Osnovana 1934. Sabire samo umjetničke slike s motivima grada Sarajeva. Osobito se sabiru

oni radovi, koji prikazuju dielove starog Sarajeva, kojeg nestaje.

VARAŽDINSKI MUZEJ U STAROM GRADU

Muzej je otvoren 16. XI. 1925. u čast hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva.

Od godine 1925.—1942. muzej se je znatno proširio i obogatio, tako da danas obuhvaća 22 podpuno uređene prostorije.

Uprava: Nadstojnik: prof. **Krešimir Filić** (od početka do danas), kustos: **Ivan Kolander**.

ODJELI:

Predpoviestni: kameni spomenici većinom iz špilje Vinđije kraj Voče Doljnje (smješteni su u lapidariju i pod dvorištnom arkadom.)

Kulturno-prosvjetni — (glasbeno-kazalištna zbirka.)

Od najveće je vriednosti spomenik banu Nikoli Zrinskomu.

Etnografski — 2 seljačke sobe, zbirke: cehovska, crkvene umjetnosti, oružja i novca, alkemijska kuhinja, stara ljekarna, podpuni bidermajerski salon iz g. 1840.

Galerija moderne hrvatske umjetnosti. U glavnom djela suvremenih domaćih umjetnika slikara i kipara.

Ukupan broj predmeta oko 10.000 (od toga **2.500 rukopisa**, 150 slika, 100 crteža, 700 fotografija, 30 karata).

Muzej posjeduje liepu stručnu knjižnicu (s 2.835 sv. i **6** časopisa). Spomenica muzeja iz god. 1935.

Uprava muzeja provodi parkiranje starog varaždinskog grada.

U 17 godina postojanja muzej je posjetilo blizu 100.000 posjetilaca.

MUZEJ I KNJIŽNICA GRADA SISKA

(Osnovano 29. III. 1942.)

Poviestni pregled: Od god. 1936. postoji muzejska zbirka grada Siska, koju je sabrao gradonačelnik Franjo Pretner.

God. 1941. preuzima gradonačelnik Josip Stürmer pokroviteljstvo nad radovima za osnutak društva, koje je odlučilo provesti skupljanje poviestnih, umjetničkih i drugih predmeta i uređenje muzejskih zbirki i knjižnice, te čuvanje starina i umjetnina na području grada **Siska**.

Dne 29. III. 1942. priređena je uz pomoć upravitelja Gipsoteke grada Zagreba profesora dra Antuna Bauera izložba gradskog muzeja u svečanoj dvorani Hrv. družtvenog doma, koja je kasnije popunjena i uređena, te je ostala kao stalna zbirka gradskog muzeja.

Uprava: Pokrovitelj: Josip Stürmer, predsjednik družtva: dr. Ivo Hulenić, podpredsjednik: Matija Pavletić, tajnik: ing. Jerko Bauer, blagajnik: Fabian Kovač, kustos: Milan Šipuš, knjižničar: Konstantin Volinski.

UREĐAJ. **Zbirke:** Arheoložka, poglavito rimska (14 komada i 50 opeka). Crkvenih starina (38 kipova i sviećnjaka). Etnografska (narodne nošnje 60 komada). Umjetno-obrtna (antikno pokućtvo 24 kom., satova 6 kom., porculana 300 kom., srebrenih predmeta 40, starog oružja 30 kom. i staklenih predmeta 50 kom.). Novije poviesti. Galerija slika (25 kom.)

Svega **600 predmeta** i knjižnica 4.000 sv.

Osim toga ima mnogo rimskih starih povelja i slika u posjedu sisačkih građana. Numizmatičke zbirke u posebničkom posjedu imaju oko 2.000 komada.

U pripremi je spomenica o poviesti grada Siska prigodom jubileja izgradnje starog grada i bitke s Turcima.

GRADSKI MUZEJ U DUBROVNIKU

(u Tvrđavi sv. Ivana)

Poviestni pregled: Povod osnivanju muzeja bila je zbirka kamenitih spomenika iz Dubrovnika i okolice, koju su sabrali sami građani i koja je određena za gradski muzej, a muzej je stvoren odlukom obćinskog odbora i članova Trgovačko-obrtne komore kao »Domorodni muzej« u Dubrovniku — te je započeo s radom godine 1872. Prvi doživotni predsjednik bio je Antun Drobac, njegovi pomoćnici P. Rešetar i dr. M. Zamagna. Kasnije je preuzeo upravu Balda Kosić, zatim kustosi Pero Zec i Lucian Marčić. Godine 1931. prenesen je muzej iz bivših prostorija u staru tvrđavu sv. Ivana dok je god. 1940. stvorena zaklada »Dubrovačkog muzeja« kao neovisna pravna ustanova.

Uprava — Sadašnji predsjednik: Ivo Saraca, podpredsjednik: Niko Gjivanović, kustos: dr. Božo Glavić.

Svrha je muzeja sinteza kulturnih nastojanja grada Dubrovnika i njegove okolice iz prošlosti i sadašnjosti. Zadaća mu je, da sabire i čuva zbirke svih onih predmeta, koji se odnose u prvom redu na grad Dubrovnik i okolicu, te da organizira javna predavanja i objavljuje radove iz raznih naučnih disciplina u vezi s Dubrovnikom. Sve treba da bude odraz kulturne snage grada.

ORGANIZACIJA MUZEJA:

1. **Lapidarij** s kamenjem i fragmentima raznih građevina iz dubrovačke prošlosti (200 predmeta).

2. **Kulturno-poviestni odjel** s predmetima iz doba dubrovačke republike, s predpoviestnim i grčko-rimskim predmetima te umjetničkim slikama i kipovima (poliptihon XVI. stoljeća venecijanske škole Giambellino, ulomci stilskih zgrada, oružje, numizmatička zbirka, pečat i grbovi stare dubrovačke vlastele, fajansna apoteka Domus Christi iz XVII. stoljeća, te stare cehovske zastave) svega 3.075 predmeta.

3. **Etnografski odjel** s predmetima iz prošlosti dubrovačke okoline (modeli seoskih kuća, nošnja, veziva, oružja, nakita i t. d.) 2257 predmeta.

4. Prirodoslovni odjel s predmetima faune, botanike, mineralogije i petrografije iz Dubrovnika i okolice.

5. Zbirka u dubrovačkoj žitnici »Rupe« osn. 1940. kustos Antun Kurajica.

Muzeji: arheoložki, pomorski i obrtnički.

Dubrovačka žitnica nazvana »Rupe« sagrađena je godine 1410. Zgrada je podpuno sačuvana s 15 hambara izdubljenih u klisuri, dubokih 8½ m.

Ova zgrada, koja je sama po sebi jedan riedki poviestni spomenik, bila je obnovljena, te je god. 1940. u nju smještena zbirka predmeta, koji su u vezi s prehranom i trgovinom starog Dubrovnika.

Iste godine smješten je u ovu zgradu i **arheoložki muzej.**

Kao kruna ove zbirke ižtiče se bogata zbirka starohrvatske ornamentike, osobito dielovi od potresa porušene crkve sv. Stjepana, koju je obnovio hrvatski kralj Stjepan I. Miroslav u X. stoljeću. Crkva ima grobnicu, u kojoj je pokopana kraljica Margarita, supruga kralja Stjepana.

U drugom katu je smješten **dubrovački pomorski muzej,** koji je nastao kao posljedica izložbe dubrovačkog pomorstva kroz stoljeća, priređene u veljači 1940. u palači »Sponza«. (Predsjednik priređivačkog odbora dr. Milo Katić i dr. Frano Dabrović).

Na toj izložbi bile su izložene:

a) zbirke zavjetnih slika, koje su dubrovački pomorci darivali svojim crkvama poslije sretnog spasa od pogibelji na moru (najstarija slika iz Sigurate prikazuje dubrovačku jedrenjaču iz XIV. st., te je veoma riedka slika brodova iz tog doba), dok je najnovija slika dar spašene posade dubrovačkog parobroda »Rad« 1940.

b) Zbirka modela dubrovačkih brodova iz najstarijih vremena do potresa i propasti dubrovačkog pomorstva u XVIII. st.

c) Predmeti iz XVIII. st. do pada republike te iz XIX. st. doba parobroda i velikih jedrenjaka (osobito je zanimljiv model velikog drvenog ravnog broda iz godine 1860.)

d) Zbirka »Dubrovački škari«.

e) Suvremena zbirka dubrovačkih parobrodarskih družtava s modelima suvremenih brodova.

f) Zbirka dubrovačke nautičke škole.

U trećem katu smješten je **dubrovački obrtni muzej** sa zbirkom alata starih dubrovačkih obrtnika, koji su već nestali (puškarski, brodogradilištni, papučarski i t. d.).

HRVATSKI DRŽAVNI MUZEJ U OSIEKU

(Osnovan godine 1877.)

Poviestni pregled: God. 1877. poklonio je gradu osječki drvotržac Franjo Sedlaković svoju veliku numizmatičku zbirku s namjerom, da se u Osieku osnuje gradski muzej. Ovu je zbirku nadopunio god. 1895. Karlo Franjo Nüber, poklonivši gradu velik broj predhistorijskih i rimskih predmeta, nađenih u Osieku, dok je god. 1898. ponovno darovao svoju veliku numizmatičku zbirku (slavonski banovci, bosanski, dalmatinski, srbski i bugarski novci). Godine 1903. stekao je muzej i zbirku rimskog novca Makse Zuckera, dok je u najnovije doba primio numizmatičku zbirku Rudolfa grofa Normana i dvie numizmatičke zbirke dra Hermana Weissmana.

Nadstojnici od osnutka: od 1879. Andrija Kondrić, od 1884, Ferdo Ž. Miler, od 1894. Vjekoslav Celestin, od 1937. dr. Franjo Buntak, od 1941. dr. Josip Bösendorfer.

UREĐAJ:

1. Predhistorijske zbirke s inkrustiranom keramikom iz Sarvaša i Vučedola kod Vukovara. Keramika i brončani predmeti iz Dalja, Vukovara i okolice Osieka.

2. Grčka zbirka (sjekire i koštani predmeti, te brončani srpovi, zatim ilirsko-keltski predmeti. Osobito su zanimljivi: brončani kotao (nađen u Dalju), kip jelena iz Sotina, te narukvice, fibule, igle i brončani koluti.

3. Rimska zbirka kamenih i brončanih kipova (dvie figure Herakla, velika zbirka terre sigilate i terrakote, dielovi rimskih kuća, rimsko staklo i drugi predmeti nađeni kod Osieka.

4. Numizmatička zbirka s oko 27.000 komada. Postoji katalog iz godine 1941.

5. Poviestna zbirka grada Osieka sa starim oružjem i cehovskom zbirkom.

6. Galerija slika osnovana je godine 1940. po prof. dru Antunu Baueru kao poklon gradu Osieku. Djela Bukovca, Crnčića, Čikoša, Kraljevića, Medovića, Ferde Kovačevića, Tomljenovića, Augustinčića, Radauša, Kršinića, Kerdića i drugih; i veći broj starijih i novijih djela domaćih i stranih umjetnika. Ukupno oko 100 umjetnina.

Svega 6.053 predmeta 729 slika, 422 crteža, 326 snimaka i 112 karata.

Knjižnica ima 2350 svezaka. Tiskani katalog iz godine 1941.

1. IV. 1942. muzej je preuzela država, te je predviđeno uređenje odjela arheoložkog, etnografskog, za umjetnost i umjetnički obrt, galerije slika, javne knjižnice i grad. arhiva.

MUZEJ HRVATSKOG STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU

Osnovan je god. 1893. pobudom fra Luje Maruna, koji je god. 1885. počeo sakupljati i iztraživati starohrvatske spomenike, pa u tu svrhu osnovao god. 1887. »Hrvatsko starinarsko družtvo«.

Prvi nađeni spomenici bili su za prvi čas smješteni u hodnicima franjevačkog samostana u Kninu. Nastojanjem družtva, koje su pomagali doprinosima rodoljubi po bivšim pokrajinama: Dalmaciji, Istri, banskoj Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, otvoren je godine 1893. »Prvi muzej

hrvatskih spomenika u Kninu« u vlastitoj zgradi, za koju je družtvo odkupilo od bivše Austro-ugarske monarhije napuštenu kninsku tvrđavu.

Najveći dio predmeta skupljen je u okolici Knina. Poslije rata izkopine su se obavljale god. 1928. u Šopotu kod Benkovca i u Ninu, te god. 1934. u Biočiću kod Drniša, gdje je odkopana starokršćanska bazilika.

Kustos muzeja: dr. Stjepan Gunjača.

ORGANIZACIJA:

1. Predpoviestna zbirka (neolitski noževi, čekići i strjelice, željezno oružje, te brončane figure i nakitni predmeti).

2. Rimska zbirka, predmeti iz starog Burnuma, danas Ivoševci kod Kistanja (kameni nadgrobni nadpisi, ornamentirano kamenje, oruđe, oružje, kućni predmeti, ukrasni predmeti).

3. Zbirka starohrvatskih spomenika. Osobito se iztiču nadpisi iz doba kneza Mutimira iz Uzdolja (895.), kneza Branimira iz Sopota kod Benkovca (879.—892.), knezova Svetoslava, Držislava i Pribimira iz Badnja kod Knina, župana Pristine iz Grapna, kneza Berića iz Badnja kod Drniša, kralja Zvonimira sa Bribira, te nadpisi Šubića, hercega Stjepana i Berislavića).

4. Zbirka starohrvatskih kovinskih predmeta: (naušnica, sapona, ostruga i oružja). Velik broj naušnica i raznolikost njihove izradbe čini ovu zbirku najbogatijom među poznatim zbirkama ove vrste. To isto vriedi i za starohrvatske ostruge (od oružja se osobito iztiču starohrvatski mačevi).

Spomenici iz hrvatskog starokršćanskog doba spremljeni su u šest soba u staroj zgradi, dok za rimske spomenike ima poseban lapidarij na kninskoj tvrđavi. Pored toga spomenici, nađeni na Bribiru, čuvaju se u posebnoj za to sagrađenoj kući na bribirskoj glavici. Broj objekata premašuje 10.000.

Godišnjim pripomoćima navlastito hrvatskog sabora u Zagrebu moglo je družtvo nastaviti svoj rad oko odkrivanja spomenika na raznim položajima, napose u srednjem primorju (u Biskupiji kod Knina, u Plavnu, u Bilicama kod Šibenika, u Burnumu kod Kistanja, u Ždrapnju i na Bribiru).

Prvih godina obstanka muzeja izdavala je ondašnja uprava svoj vjestnik kao dodatak »Vjesniku hrvatskog arheoložkog družtva u Zagrebu«.

God. 1894. izdana je »Spomen-knjiga prvog muzeja hrvatskih spomenika« te nekoliko izvješća o značajnim glavnim godišnjim skupštinama. God. 1895.—1904. izdalo je družtvo pod uredničtvom Fr. Radića 8 godišnjaka »Starohrvatske Prosvjete«, koja je god. 1927. obnovljena pod uredničtvom prof. F. Šišića.

GRADSKI MUZEJ U POŽEGI

Poviestni pregled: Gradski muzej osnovao je god. 1925. kao spomen na tisućgodišnjicu hrvatskog kraljevstva Julije Kempf. Do god. 1929. muzej se nalazio u jednoj sobi franjevačkog samostana, da se zatim preseli u biv. županijsku dvoranu. Marljivim prikupljanjem raznovrstnih priloga iz Požege i okolice skupljena je velika količina predmeta. Muzej je otvoren 19. X. 1930.

Uprava: Gradski prosvjetni odbor. Nadstojnik od osnutka Julije Kempf, od 1934. Branimir Kempf, od 1935. Ladislav Beršek, od 1941. ponovno Branimir Kempf.

ODJELI: Kulturno-poviestni i narodnoslovni. **Zbirke:** starine grada Požege i biv. požežke županije (izprave, pisma, diplome, zastave, snimke). Predhistorijska i arheoložka, numizmatička (novci iz srednjeg i novog vieka te spomen-kolajne i znakovi), kulturno-historijska (oružje, dokumenti i predmeti iz poviestne starine i rimskog doba). (Umjetničke slike od V. Bukovca, S. Čikoša, J. Bužana, M. Kraljevića, Orlića i M. Metzgera, — grafika od Hotke, V. Braniša, i A. Petrovića i skulptura). — Cehovska zbirka 350 pr. Etnografska zbirka (nošnja, oružje, opreme i rukotvorine 62. pr.) Afrička zbirka predmeta (što ih je donio god. 1882. do 1896. Požežanin Dragutin Lerman iz Belgijskog Konga).

Svega: više od 11.000 predmeta.

Uz muzej postoji Gradska javna knjižnica (1.150 svezaka).

HRVATSKI DRŽAVNI ETNOGRAFSKI MUZEJ U BANJOJ LUCI

Današnji hrvatski državni etnografski muzej u Banjoj Luci osnovan je godine 1930.

Prve prostorije za smještaj muzeja bile su u privatnoj kući, a godine 1931. muzej se preselio u malu zgradu od tri sobice na Kraljevu drumu, dok je od 1. listopada 1931. bio u staroj zgradi učiteljske škole, gdje je dobio četiri velike dvorane.

U jesen 1934. muzej je dobio sadašnje prostorije.

Prvu zbirku muzeja sačinjavali su predmeti nabavljeni godine 1930. na privrednoj izložbi u Banjoj Luci, gdje su uz ostalo bili izloženi i narodni umjetnički radovi.

Nadstojnik: od 1930. akad. slikar **Špiro Bocarić.** Od 1941. v. s. upravitelja **dr. Ivo Bach.**

Stručno osoblje: M. Garčević (stručnjak za islamsku kulturu), O. Meixner, (stručnjak za narodoznanstvo) i I. Malić, crtačica.

Uređaj: Zbirke muzeja sadrže: Orientalnu muslimansku žensku sobu (harem), da se prikažu muslimanski narodni običaji i domaća islamska kultura. Zatim likove i dokumente iz bosanskog ustanka 1875.—1878., zbirku starinskog oružja, te predhistorijske predmete, koji su nađeni u ovom kraju.

U ostalim prostorijama nalaze se etnografske zbirke, sređene po kotarima, periodama i vjerama.

Osim toga u muzeju se nalazi mnogo diapozitiva, koji prikazuju ljepote krajiške romantike, nošnje i običaje.

Svega ima oko 4.000 predmeta (155 rukopisa i povelja, 48 slika, 328 crteža i 3000 snimaka, **te knjižnica**, s 1480 svezaka.

Nova osnova za preuređenje muzeja predviđa:

A. Poviestni odjel sa zbirkom ruda, te odsjeke: 1. Prirodoznanstveni (sa zbirkom okamenjenih tragova pradavnih biljaka i životinja, te ostataka izumrlih vrsta životinja.) 2. Predpoviestni, (sa zbirkom predmeta iz kamenog, brončanog i željeznog doba) i 3. Poviestni, (sa zbirkom predmeta iz ilirsko-keltskog i rimskog doba, te od dolazka Hrvata u ove krajeve do danas. Ovamo bi došla i numizmatička zbirka.

B. Narodoznanstveni odjel, s odsjecima: sprave, oruđe, odielo, obuća, tkiva, veziva, čipke, radovi od drva, pečene zemlje i kovine, te glasbala, uzkrsna jaja, kolači i dr.

Prostorije muzeja obuhvaćaju 10 izložbenih dvorana i 3 sobe za urede.

P r e g l e d r a d a:

Nakon osnutka držali su članovi muzeja velik broj predavanja po svim znatnijim mjestima središnje Hrvatske, te su na poticaj muzeja osnovani mjestni odbori, koji su preuzeli dužnost, da se brinu oko čuvanja mjestnih starina i sakupljanja podataka i slika o njima, kao i oko pribavljanja predmeta za muzej. Ti odbori mnogo su doprinieli razvoju muzeja, a i čuvanju mjestnih znamenitosti. Još u listopadu 1933. osnovano je u Jajcu na poticaj muzeja »Družtvo za čuvanje starina«, koje je u franjevačkom samostanu uredilo mjestni muzej. God. 1936. osnovano je isto takvo družtvo u Bihaću. Muzej nije ograničio svoj rad samo na čuvanje starina, nego je nastojao i oko promicanja tradicionalnih narodnih motiva u suvremenoj proizvodnji. U tome je surađivao sa ženskom sekcijom Fidaca u Banjoj Luci, koja je sebi uzela za zadaću, da podupire napredak seoske kućne radinosti. God. 1938. muzej je objelodanio knjižicu »Vrbaska banovina« na 4 jezika, prikazavši zanimljivosti središnje Hrvatske.

God. 1938.—1940. održani su mjesečni tečajevi za svršene učenice ženske stručne škole. Osim toga muzej je nastojao oko sačuvanja vriednih uspomena iz davnine, pa su među ostalim restaurirana dva turbeta u Pruscu (1937.) i popravljeno turbe Derzelez-Alije u Gerzovu te jajački grad i Sokolac kod Bihaća (1938.).

Kako se vidi iz ove mnogostrane i plodne djelatnosti, muzej je od prvotno etnografskog muzeja postao tokom godina središnjim obćim muzejem za središnju Hrvatsku.

MUZEJ GRADA BRODA

Osnovao ga god. 1934. Julije Hoffmann, koji je poklonio gradu svoje privatne zbirke.

N a d s t o j n i k: Julije Hoffman.

Z B I R K E : Stari Brod u slikama i zemljopisnim kartama — Etnografska (1200 predmeta) — Arheologijska (predpoviestni nalazi iz okoline grada, 4 predpoviestna čamca iz Broda na Bosutu — svega 250 predmeta), — numizmatička (4.000 kom.). — Vojne krajine (predmeti, slike i arhiv). — Ratna (puške, sablje, slike i dr.). — Cehovska (zastave, povlastice i arhiv) i Umjetnička (razni predmeti, slike i kipovi).

Ukupno 6.500 predmeta (od toga 12 rukopisa, 180 slika, 150 crteža, 300 snimaka i 25 karata). Knjižnica: 12.000 svezaka.

MUZEJ VITEŽKOG REDA BRAĆE HRVATSKOG ZMAJA U OZLJU (KRAJ KARLOVCA)

Muzej ima tri diela:

1. Galerija slika (portreta) od Tišova, Bužana, Bojničićke, Čikoša, Ivekovića, Mašića, Meissnera, bar. Ožegovića, Orlića, Kirina i dr.

2. Zrinsko-frankopanski muzej: portreti Pavla Šubića iz XIV. stolj., Zrinskih i Frankopana, zbirka Zrinskog novca, pečata, autograma, oružja i crkvenih stvari. Predmeti iz rakovačke bune

3. Dvorana hrvatskih zastava i grbova: Zastava hrv. kraljevstva 1830., cehovska škrinja varaždinskih stolara, kopija slike kralja Tomislava, grbovi vladarskih kuća i gospodara Ozlja.

Čitaonica, knjižnica sa 7.000 svezaka i arhiv s 20.000 dokumenata.

Dvorska kapela iz XV. st. sa slikanim prozorima (dar Stjepana Blažanina); u kovčegu se nalaze kosti Zrinskog i Frankopana. U dvorištu kasnogotička galerija s lukovima i cisternama iz godine 1450.

MUZEJ FRANJEVAČKE KLAS. GIMNAZIJE U SINJU

Muzej je osnovao god. 1860. upravitelj »prve hrvatske franjevačke gimnazije u Sinju« — o. A n t e K o n s t a n t i n M a t a s uz sudjelovanje profesora iste gimnazije, napose o. Vinka Šalinovića, hrv. pjesnika. Odmah je vodstvo zbirke počelo s izkopavanjem na samostanskom zemljištu u Čitluku kod Sinja, koje je dalo izvrstnih posljedaka. To izkopavanje vršeno je u više mahova, posljednji put godine 1940.

Zbirka se povećala i sabiranjem predmeta, a nešto i kupovanjem po različnim krajevima, osobito u sinjskoj, vrličkoj i drniškoj krajini. God. 1942. zasnovan je posebni n a r o d o p i s n i o d s j e k na uspomenu prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske, u koji će se prikupiti što više građe, osobito narodnih nošanja, iz dalmatinske Hrvatske.

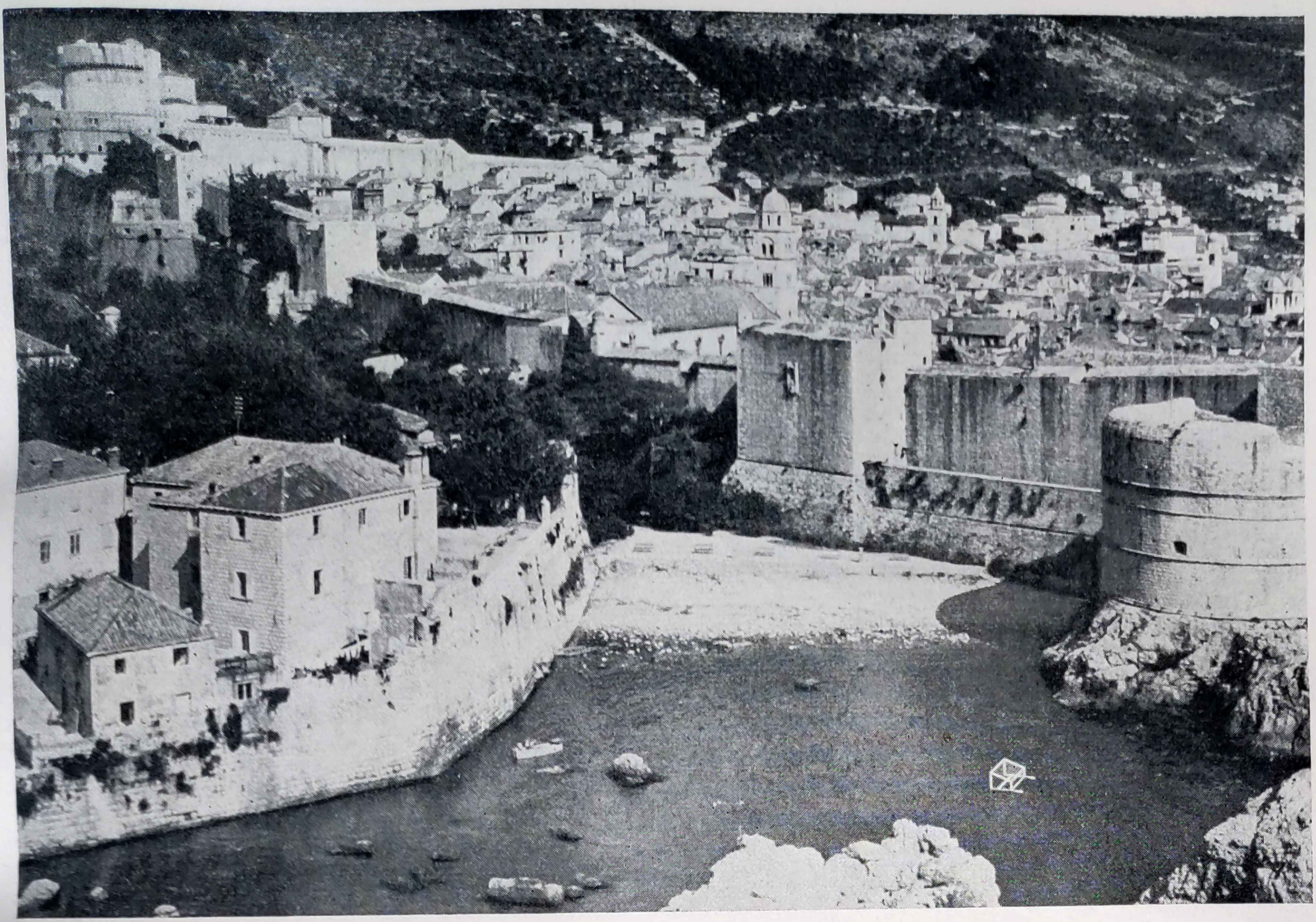

Dubrovnik. Gradske zidine. Nad cjelokupnim izgledom grada bdije konzervator

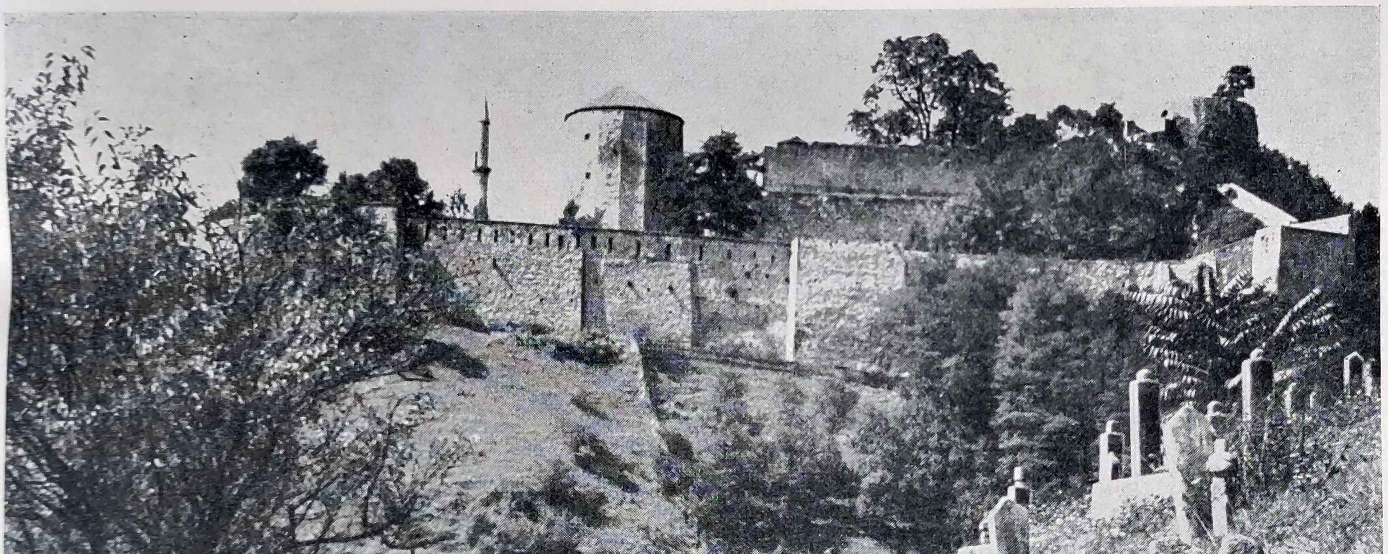

Travnik. Vezirski grad s grobljem. Ovakova cjelina čuva se pravilnikom o čuvanju starina

Split. „Porta aurea", nakon preuređenja

Zagreb. Ulaz u predvorje stare katedrale, koji je u doba restauriranja 1906. porušen

Detalj Bobićeve slike s oltara sv. Ladislava (17. stoljeće. Danas u muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.

Majka Božja Koruška, Križevci. Stručni popravak vrši konzervatorski zavod pod vodstvom arhitekta Hinka Vichre

Samobor. Stari grad. Dvorište s kolonadom. Popravci i čišćenje vrše se pod nadzorom prof. Tihomila Stahuljaka

Prikaz solinskih ruševina u 18. stoljeću, prije nego li su započela izkopavanja. (Prema Coronelliju)

Solinske ruševine iz rimskog doba. Primjer povezanosti konzervatorskog rada s arheoložkim

MUZEJ FRANJEVAČKE KLAS. GIMNAZIJE U SINJU

Muzej je osnovao god. 1860. upravitelj »prve hrvatske franjevačke gimnazije u Sinju« — o. Ante Konstantin Matas uz sudjelovanje profesora iste gimnazije, napose o. Vinka Šalinovića, hrv. pjesnika. Odmah je vodstvo zbirke počelo s izkopavanjem na samostanskom zemljištu u Čitluku kod Sinja, koje je dalo izvrstnih posljedaka. To izkopavanje vršeno je u više mahova, posljednji put godine 1940.

Zbirka se povećala i sabiranjem predmeta, a nešto i kupovanjem po različnim krajevima, osobito u sinjskoj, vrličkoj i drniškoj krajini. God. 1942. zasnovan je posebni narodopisni odsjek na uspomenu prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske, u koji će se prikupiti što više građe, osobito narodnih nošanja, iz dalmatinske Hrvatske.

Nadstojnik: prof. o. Anselmo Kovačić, zamjenik prof. fra Franjo Nimac.

GRADSKI MUZEJ U VINKOVCIMA

Osnovan god. 1941. sa zbirkom Mate i Helene Medvedović.

Predhistorijska i rimska zbirka s predmetima od velikog značenja za proučavanje starog rimskog grada Cibalije. Predmeti iz doba Krajine. Knjižnica sa stručnim djelima domaćih i stranih pisaca.

GRADSKI MUZEJ U VUKOVARU

Osnovan 1942. (muzej je u osnivanju).

Predmeti iz predhistorijskog doba (nalazi sa Vučedola), iz rimskoga doba (s područja rimskog grada Cornacuma). Predmeti iz kulturne prošlosti grada Vukovara.

MUZEJ STARINSKOG DRUŽTVA »NARONA« VID KOD METKOVIĆA

Osnovan god. 1930.

Zbirke: kamenih spomenika iz »Coloniae Juliae Naronae«, starohrvatskih starina i numizmatička.

GRADSKI MUZEJ U PETRINJI

(Osnovan godine 1937.)

Uprava: Predsjednik Matija Filjak, kustos Milan Dujmić, tajnik Ivan Dabac.

Izkopine petrinjske tvrđe, arhivi družtava, škola i sl.

Svega 500 predmeta.

GRADSKI MUZEJ U HRVATSKOJ MITROVICI

Osnovan 1940. Sabire nalaze sa bogatog arheoložkog područja starog rimskog glavnog grada Sirmiuma. Zbirka rimskih kamenih spomenika i sarkofaga.

GALERIJA SLIKA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HVARU

Kustos: O. Pavao Miličić

Osnovana 1927. u samostanu franjevaca i čini s crkvom jednu cjelinu. — Djela: Posljednja večera od Ressellija, Razpeće od Bassana, djela od Tiziana, Tiepola, starijih talijanskih umjetnika. Nekoliko znamenitih poliptihona u crkvi. — Stari rukopisi s inicialima i miniaturama.

BOGIŠIĆEVA BIBLIOTEKA I MUZEJ U CAVTATU

Osnovan 1909. — **Zbirka** predmeta iz rimskog grada Epidauruma. — **Knjižnica** 18.000 svezaka, 60 inkunabula, 104 rukopisa i bogata arhivska građa.

LAPIDARIJ DRUŽTVA ZA ČUVANJE STARINA U BIHAĆU

Osnovan godine 1936. Izkopine iz okoline Bihaća iz predhistorijskog i rimskog doba.

Zbirke rimskih i grčkih spomenika i ilirskokeltskih sarkofaga.

PISMOHRANA USTAŠKOG POKRETA U ZAGREBU

Od sviju muzeja i pismohrana najmlađa je pismohrana ustaškog pokreta, koja je osnovana kao posebno tielo god. 1941. nakon uzpostave Nezavisne Države Hrvatske. Svrha joj je prikupiti i srediti svu građu, koja se odnosi na borbu hrvatskog naroda za samostalnost i nezavisnost, a koja se vodila u domovini i izvan nje. Nosilac ove borbe bio je ustaški pokret pod vodstvom Poglavnika dra Ante Pavelića, te pismohrana skuplja prvenstveno građu samog pokreta do 10. travnja 1941., kao i najvažnije dokumente ustaškog pokreta nakon 10. travnja 1941. Osim toga prikuplja sve ono, što je u vezi sa željom i borbom Hrvata za slobodu od vremena Otca domovine dra Ante Starčevića.

Pismohranu je osnovao Poglavnik, a vodstvo je povjerio pukovniku P. T. B. Miji Bziku. Upravitelj pismohrane je dr. Ivo Guberina.

C. KONZERVATORSKI RAD

(Čuvanje umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika kod Hrvata)

Napisala prof. LINA ANĐELA HORVAT

Stručno čuvanje starina je pokret, koji je u odnosu prema drugim kulturnim pokretima nastao razmjerno dosta kasno. Uza sve to, što je čovjek sklon starini zbog njezinog romantičnog čara i što često cieni predmete već zato, što su stari, čuvanje se spomenika, kako je danas razvito, postepeno razvijalo u logičnom, kulturno-poviestnom razvoju. Prirodno je, da se pokret razvio upravo u XIX. stoljeću, jer tome predhode ideje prosvjetiteljskog doba, zatim patriotski polet u doba romantike i konačno nesigurnost starina u nizu revolucija, koje su potresle staru Evropu počam od velike Francuzke revolucije nadalje. Kako su u ovakvim prilikama postradale mnoge starine, nametnulo se u vezi s patriotskim gledištem pitanje, što da se učini za očuvanje starina, naročito onih, koje nakon likvidacije feudalno uređenog družtva ostaju prepuštene propadanju. Tako dolazi do ustanova, koje najprije u obliku komisija i povjerenstava čuvaju spomenike, da se tek u XX. stoljeću razvije stručno čuvanje, koje preko konzervatorskih zavoda provodi država.

No krivo bismo imali, kad bismo smatrali, da je interes za spomenike uobće razbudio tek romanticizam sa svojim rodoljubnim osjećajima, jer

taj je interes i prije postojao. Treba naime razlikovati stručno čuvanje spomenika od brige i interesa oko njih. Zanimanje za stare spomenike, kao i brigu oko njih poznaje čak stara Kina, pa Egipat, kao i antika, no tada se povezuje ta briga gotovo podpuno sa religioznim interesima. (Obnove hramova!) U novije pak doba ima zanimanje za spomenike korien u humanizmu. (Već renesasni pape izdaju niz zabrana o izvozu umjetnina.) Ovo razdoblje traje odprilike od XV. do sredine XIX. stoljeća, kad se formiraju institucije, koje inventariziraju spomenike, da se nad njima može vršiti savjestnija kontrola. (Iznimku čini Švedska, koja ima konzervatorsku tradiciju u doslovnom smislu rieči već od XVII. stoljeća.)

Zar se može već u tom razdoblju, razdoblju brige i zanimanja oko spomenika, govoriti o predtečama konzeroatora u Hrvatskoj? Zahvaljujući plodnome arheoložkome području interes za spomenike ima u Hrvatskoj, napose u Dalmaciji, liepu tradiciju. Tako u vrieme, dok Raffael vrši nadzor nad izkopinama u Rimu, naš Marulić obilazi ruševine u Solinu i popisuje spomenike, koji mu se čine važnima. Od njega, pa sve do Bulićevih vremena našlo se u Dalmaciji uviek ljudi, koji su nastavljali tu kulturnu tradiciju. U Slavoniji je pak dokaz tome Specimen philologiae, koji je rezultat Katančićevih skupljanja (u drugoj polovini XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća.)

Dok Marulić, Katančić i tridesetak drugih tek popisuju i opisuju spomenike, Mijo Sabljar (1790.—1865.) vodi i o tom brigu, kako da skloni spomenike na sigurnije mjesto, da tako spriječi njihovo propadanje. Danas se doduše konzervatori protive tome, gdje god je provedivo, da se spomenici udaljuju sa svojeg prvotnog mjesta, za koje su bili određeni, no u onome razdoblju Sabljar je na taj način spasio mnogo, naročito dalmatinskih spomenika od propasti. Oni su našli okrilje u Nugentovoj zbirci na Trsatu, koja je dobrim dielom prenesena u zagrebački »Narodni muzej« (sada Arheoložki).

Međutim se u XIX. stoljeću u Evropi oblikuju nova shvaćnaja s obzirom na spomenike. Kako Hrvatska stoji prema tome? Moguće se sa zebnjom pitamo, da li smo u tom pogledu išli sa zakašnjenjem od nekoliko desetljeća za Europom. Na ovo bi se odprilike ukratko ovo moglo odgovoriti: koračali smo gotovo uzporedo s restauratorima, ali i s borbenim konzervatorima, koji su se uhvatili u koštac sa falsifikatorima umjetničko-poviestnih spomenika. Ali tu treba naglasiti momenat, koji nije slučajan, da smo upravo u doba zabluda (restauriranja) išli u stopu s velikim svietom. Bi li se to moglo tumačiti hrvatskom sklonosti prema reakciji, koja je čuvala, kako je poznato, hrvatsku državnost (jer kod nas su u prošlosti čak i revolucije bile reakcije), što je uvjetovano našom težkom političkom prošlošću?

Još god. 1847. piše Ivan Filipović Kopančanin: »... osobito razvaline čuvajmo kao oko u glavi; — nemojmo ih nespretnim popravljanjem gerditi; jer ako ih nismo kadri u stališ njihove pervobitnosti staviti, a ono je bolje onakve ih uzčuvati, kako su do nas došle, nego li ih ružiti izrodicami najnovieg ukusa, koi niti je gerčki, niti rimski, a najmanje slavjanski«. On dakle još stoji na stanovištu, da se ima sačuvati izgled spomenika u obliku, u kojem smo ga zatekli. Tako piše Filipović nedugo iza Montalembertovih brošura »Vandalisme destructer« i »Vandalisme restaurateur«. Tek razdoblje restauriranja, koje je kod nas ostavilo sinonim imena Bolle, dalo je svojim težkim pogrješkama, učinjemin prema spomenicima, poticaja novim, suvremenim shvaćanjima. U njima je produbljeno ono, što je Filipović instinktivno tek pipao polazeći sa sentimentalno-patriotskog gledišta.

Kako hrvatske zemlje nisu imale jedinstvenu političku upravu, imalo je to odraza i u pokretu čuvanja spomenika. Uprava se mienjala, postepeno modernizirala, mienjala su se i shvaćanja, ali onako, kako su se kompetencije formirale u Hrvatskoj, s obzirom na spomenike, ostalo je uglavnom do god. 1941. Glavni razlog tome bio je taj, što nije postojao jedinstveni zakon kao pravno uporište konzervatoru za sve hrvatske krajeve.

Zbog lakšeg pregleda dajemo ukratko razvoj konzervatorskog rada u dalmatinskoj, zatim u bosanskoj i konačno u užoj Hrvatskoj od osnutka beče Ckentralne komisije do danas, i to zato, jer je svako od ovih područja radilo prema posebnim naredbama i statutima, oslanjajući se u rješavanjima pojedinih pitanja na Beč.

Kako je Dalmacija u to doba politički pripadala Austriji, preživjela je s njome sve stupnjeve razvoja austrijskog čuvanja spomenika. Već tri godine nakon osnutka Centralne komisije ima Split (od god. 1856.), kao i ostala važnija mjesta u Dalmaciji počastnog konzervatora, koji radi sve do godine 1918 prema odredbama iz Beča. Sve do Bulićevih vremena posvećivala se pažnja većinom antiknim spomenicima. Počastni konzervatori bili su većinom domaći intelektualci, različitih profesija, koji su iz ljubavi prema spomenicima prošlosti bezplatno vršili svoj posao. Imalo je to svoje dobre strane, jer nisu radili kao mnogi profesionali, koji i najsvetije dužnosti kadkad obavljaju kao svoj zanat.

Među dalmatinskim konzervatorima starije garde stekao je najveću popularnost don Frane Bulić (1846.—1934.), koji je 1883. postao konzervator starina za splitski kotar, da ostane oko pola stoljeća djelovati na tom terenu. Ime Bulić je uzko povezano s prototipom borbenih konzervatora. Taj mu je stav nuždno nametao ondašnji stadij konzervatorskih nazora.

U Dalmaciji je glavna pažnja bila posvećena Dioklecianovoj palači. Najveće zasluge stekao je Bulić upravo time, što je uspio sačuvati Dioklecianovu palaču kao zanimljiv konglomerat, u kojem se izprepleću spomenici gotovo dvaju milenija. Htjelo se, da se u duhu restauratora palača purificira, a čak je prietila i opasnost, da palača postane erarski kamenolom. Živo Bulićevo nastojanje mnogo je bilo olakšano, kad je u Splitu 1903. osnovano stalno Povjerenstvo Dioklecianove palače, u kojem su bile zastupane mjestne, pokrajinske i

središnje nadležne oblasti. Po prvi puta nakon razdoblja restauratora prodiru u Hrvatskoj nova konzervatorska načela Riegla i Dvoraka, koja se uglavnom još danas usvajaju prema onome: konzervirati, a ne restaurirati — i primjenjuju se u Dalmaciji odmah nakon novo objavljenih principa. Na problem se gledalo i s urbanističkog stanovišta, jer je trebalo očuvati skladnost splitskog milieua. Ovo je povjerenstvo počelo pomnim iztraživanjem ostataka palače. Posao se vršio prema planu, a trajao je desetljećima.

U Zadru, Šibeniku, Korčuli i Dubrovniku vodili su brigu o sudbini spomenika pojedini počastni konzervatori tih mjesta, dok je rad u Kninu bio pod vodstvom fra Luje Maruna više usmjeren u pravcu izkapanja starohrvatskih spomenika.

Bečka konzervatorska organizacija je god. 1913. decentralizirana. Počastni konzervator zamienjen je Pokrajinskim konzervatorskim uredom za Dalmaciju u Splitu, koji radi po uputama iz Beča i prema bečkom zakonu. Upravo decentralizacija bečke Centralne komisije urodila je time, da se Split počeo smatrati u Dalmaciji glavnim središtem konzervatorskog djelovanja, koje je bilo preko Bulićeve osobe uzko povezano s arheoložkim muzejem.

Nakon prvog svjetskog rata, razvila se u Dalmaciji živa akcija, iako je konzervatorski ured bio slabo financialno pomagan od državne strane. Ured se i nadalje pridržavao austrijskih zakona, ali je u svom djelovanju bio podpuno slobodan. Sve do god. 1926. vodio je ured Bulić, koji je tada predao vodstvo dr. L j u b i K a r a m a n u, našem povjestničaru umjetnosti i arheologu, koji je kao učenjak danas uvažen među evropskim stručnjacima. On, koji je i prije toga bio i više nego Bulićev pomoćnik, s velikim je uspjesima nastavio Bulićev rad po izkušanim principima konzervatorskih načela, koji se temelje na bečkoj školi. Iniciativom ove dvojice, zatim crkvenih oblasti kao i pripomoći mnogih dobročinitelja, koji su njihov rad novčano podpomagali, učinjeno je u Dalmaciji s obzirom na naše prilike veoma mnogo. Navodimo tek značajnije radove. Radilo se naročito u Splitu, gdje je uređena okolina mauzoleja, i u Trogiru, gdje je popravljen zvonik katedrale, a liep rezultat njihova rada predstavlja obnovljena starohrvatska crkva sv. Barbare i crkva sv. Ivana. U svezi s ovim radovima izdane su brojne publikacije.

Da se olakšaju urbanistički problemi, izdani su sporazumno s oblastima najznatnijih gradova pravilnici, kojima konzervator daje savjete oblastima, kako će biti sačuvan estetski izgled gradova.

U odnosu prema Dalmaciji, na području Bosne i Hercegovine, bilo je manje mogućnosti, da se radi na čuvanju spomenika. To je uvjetovano težkom političkom prošlošću, koju su ovi krajevi proživjeli, kao i time, što za to područje nikada nije bilo posebne institucije, koja bi u konzervatorskom smislu radila u tom smjeru.

Življi interes za bogat i osebujan material, na koji se ovdje nailazi probudio se tek za austrijske okupacije (1878.). Od tog se vremena mnogo naročito orientalnih predmeta odnosilo iz zemlje. Statuti su za muzej već 1885. odobreni, a sliedeće godine dolazi na taj plodni teren dr. Ć i r o T r u h e l k a (1865.—1942.), koji je ovdje ostao raditi desetljećima. Zbirke pohranjenih spomenika proglašene su 1888. Zemaljskim muzejem u Bosni i Hercegovini. Dr. Truhelka vodio je najprije kao kustos, a od 1903. kao upravitelj muzeja brigu nad spomenicima na tom području.

Kao što je Bulić često morao stupiti u borbu s prilikama, koje su jače bile od njega, tako se i dr. Truhelka morao pionirski boriti, da barem ono spasi, što se spasiti dalo. On je u Sarajevu u prvom redu razvio djelatnost kao arheolog. No kako je smatrao, da se i za zaštitu spomenika mora zakonski nešto poduzeti, podnio je o tom priedlog ondašnjem ministru Benjaminu Kallayu. Kallay je i onako nastojao, da što više pogoduje »bosanskom« patriotizmu, pa je bez daljnjega prihvatio ono, što mu je dr. Truhelka predložio. Tako god. 1892. dobiva područje Bosne i Hercegovine naredbu o čuvanju spomenika, ali s obzirom na arheoložku djelatnost. Čuvanje spomenika za to područje povjereno je dakle Zemaljskom muzeju u Sarajevu odmah od početka njegova obstojanja, a on je i ostao sve do danas njegovo glavno uporište.

Zbog izvanrednih novčanih potežkoća, kao i radi pomanjkanja stručnog osoblja ovdje nije bilo moguće posvetiti punu pažnju konzervatorskom djelovanju. Tako je muzej bio prisiljen, da se uz nekoliko izvedenih popravaka (Sokolac, Vranduk) ograniči na popisivanje spomenika. Velika je zasluga dra Truhelke, da je na tom do tada gotovo sasvim neiztraženom hrvatskom području popisao velik broj spomenika, naročito stećaka, koji su najkarakterističniji spomenici za ovo područje.

Na području bosanske Hrvatske nailazi konzervator i na naročite urbanističke probleme, koji su skopčani s muslimanskim vjerskim shvaćanjima. Bosanska su naime mjesta puna grobova i groblja te krivudastih uličica, što s jedne strane pruža naročitu slikovitost tim mjestima, ali s druge strane prieči pravilnoj izgradnji mjesta. Osobito one parcele, na kojima su grobovi, težko se izvlašćuju. Pitanje će trebati riešiti tako, da budu zadovoljeni principi higiene i prometa, a da kod toga suviše ne postrada slikovitost grada. Ovaj je dio hrvatskih zemalja bio doduše više pošteđen od vala restauriranja, ali je konac XIX. stoljeća ipak ostavio tragova nemoći arhitekata u historiziranju, na što nas podsjeća niz zgrada, među kojima se ističu one, koje su izgrađene u »orientalnom stilu« (gradska viećnica u Sarajevu, kolodvor u Bosanskom Brodu i t. d.).

Vidjeli smo, kako je u Dalmaciji bila živa konzervatorska djelatnost i kako je naprotiv zbog različitih potežkoća u Bosni i Hercegovini malo učinjeno. Prelazimo na prikaz konzervatorskog rada u užoj Hrvatskoj sa Slavonijom. Spomenuto je već, da je bilo predteča konzervatora na tom području, kao i to, da su se mienjala stanovišta s obzirom na probleme, pred kojima stoji konzervator. Bit će zanimljivo promatrati upravo

u ovom predjelu te promjene, koje prolazi čuvanje spomenika, jer su u ovim našim krajevima našla odjek redom sva zbivanja u svietu, koja su u svezi s čuvanjem spomenika.

U svezi s romanticizmom počeo se buditi ponos na spomenike narodne prošlosti, pa se počela voditi briga i o sredovječnim spomenicima, kao i o onima iz novoga vieka, dok se do tada pod utjecajem humanističkih tradicija svraćala pažnja uglavnom na antikne spomenike, što je bilo uzko povezano s arheoložkim djelovanjem. U rodoljubnoj ljubavi prema spomenicima narodne prošlosti vidimo razloge, koji su vodili Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1816.—1889.), kad je 1851. u prvoj knjizi svog »Arkiva« donio pravila ondašnjeg »Družtva za jugoslavensku povjestnicu« u 28 paragrafa, među kojima ima odsječaka, koji predviđaju čuvanje spomenika. Bavio se tim problemom, jer je i njemu dao Bachov absolutizam prilike — među ostalima tadašnjim kulturnim radnicima — da više sjedi za pisaćim stolom, nego da izstupa u političkoj areni. U pravilima Kukuljević određuje poslovanje družtva, pod kojim razumieva »iztraživanje odkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvarih, koje se na život i historiju našeg naroda protežu«. Taj program sadrži ono, čega se i danas još uglavnom može pridržavati konzervatorski zavod. Kukuljević točno nabraja, koje bi to sve predmete trebalo zaštititi, iztražiti i opisati. Vriedno je spomenuti, da su ta Kukuljevićeva pravila prije objavljena, nego što je u Beču osnovana k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmäler. S njom je bio u svezi kao počastni konzervator Kukuljević, koji je surađivao u organu komisije Mitteilungen der k. u. k. Z. Kommission.

U doba Jelačićeve Hrvatske, dok se još kod nas nije razvilo historiziranje, a s time i restauriranje, arhitekt Bartol Felbinger po diktatu prirođenog dobrog ukusa doprinosi dobrom izgledu Zagreba svojim brojnim, skladnim građevinama, da se doskora nađemo u metežu, iz kojeg još uviek tražimo izlaz.

Za Drugog carstva nastupa svojim i odviše duboko usvojenim djelovanjem, apostol čistoga stila Viollet-le Duc, svojim restauriranjima starih spomenika. Taj smisao za čisti stil prelazi iz Francuzke u Njemačku, a preko austrijskih zemalja dolazi ubrzo i do nas. Šenoa opominje: »Toliko bi bar morali poštivati hrvatsku starinu, da ne rušimo te svjedoke stare slave, kad ih nije vrieme porušilo, da ih čuvamo koliko se dade.« To mišljenje zastupa Kršnjavi još 1875., da za nekoliko godina i njega nova struja povede za sobom, pa stoji na čelu onih, koji pod vodstvom arh. Bollea ruše Bakačevu kulu na Kaptolu u Zagrebu, pošto je prije toga restaurirana katedrala i čitav niz drugih građevina u Zagrebu i provinciji. I dok je u ostaloj Evropi uzprkos velikoj agilnosti restauratora ostalo mnogo spomenika pošteđenih, što je važno kod proučavanja za razvoj umjetničkog i kulturnog profila pojedinih zemalja, Hrvatska je u tom razdoblju osiromašena u kulturnom pogledu za svoje najreprezentativnije spomenike, koji su i onako bili malobrojni. Duh vremena, koji je zaveo u bludnju i kulturnije narode, povukao je za sobom i hrvatske kulturne prvake (Kukuljević, Kršnjavi). Pa ipak za sve nepravde, koje je u Hrvatskoj učinio konac XIX. stoljeća naročito prema baroknim spomenicima, zbog precjenjivanja »čistoga stila«, ne možemo krivnju baciti na naše ljude, niti na naše prilike, jer su sve pogrješke učinjene bona fide prema najnovijim ondašnjim evropskim shvaćanjima. A naša konzervativnost očitovala se i tu, jer se krivo stanovište prema spomenicima u Hrvatskoj dugo podržavalo, što više, ono se i danas još tu i tamo podržava, iako je prof. Szabo protiv toga shvaćanja vodio tridesetgodišnju borbu.

Do osnutka konzervatorskog zavoda u Zagrebu pripomažu u banskoj Hrvatskoj čuvanje spomenika mnoge naredbe, okružnice i naputci, izdani od političkih i crkvenih oblasti. Tek 1910. ustanovljeno je u Zagrebu »Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetničkih historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«, koje je počelo djelovati 1911. Povjerenstvo je bilo povezano suradnjom s Arheoložkim muzejem u Zagrebu, kao i s Akademijom. Odmah od početka toga povjerenstva prof. Đuro Szabo (1875.—1943.), najprije kao tajnik, a poslije kao upravitelj ureda radi prema Dvorakovim suvremenim shvaćanjima, koja kod spomenika uvažavaju bioložki momenat.

Osnovu za čuvanje spomenika u užoj Hrvatskoj i Slavoniji tvori Statut zemaljskog povjerenstva i Naputak za konzervatore, koji su se oslanjali na Organisationsbestimmungen bečke centralne komisije, ali su bili preinačeni prema našim prilikama. Da povjerenstvo dobije što lakši kontakt s crkvenim oblastima, izašao mu je ususret nadbiskup dr. Antun Bauer okružnicom upućenom svećenstvu, u kojoj tumači, kako je rad povjerenstva i u interesu crkve.

Rad je u Zemaljskom povjerenstvu bio do svjetskog rata vrlo obsežan. Proputovano je cielo područje u svrhu upoznavanja spomenika, a izcrpno je topografski obrađen velik dio Zagorja, o čemu su izdane brojne publikacije. U svezi s povjerenstvom još se naročito iztiče rad arhitekta Martina Pilara, dra Branka Šenoe, prof. Vladimira Tkalčića, dra Viktora Hoffillera, Emilija Laszowskog i Vjekoslava Noršića. Za vrieme rata spašavaju se metalni spomenici (zvona, krovovi, posude i t. d.) baš kao što o tom vodi brigu u Dalmaciji don Frane, a u Bosni dr. Truhelka.

Nakon rata, kad je Hrvatska došla u sklop države SHS, očekivalo se, da će nova država podpomagati taj potrebni institut. On doduše mienja ime u Konzervatorski ured u Zagrebu, ali se ne izmieni financijski položaj. Zbog tih potežkoća bilo je moguće tek na desetak objekata provesti najnuždnije zahvate. Možda je važnije iztaći, da je prof. Szabu uspjelo sačuvati niz vriednih spomenika od epidemije restauriranja ili posvemašnjeg uništenja i tako narodu spasiti njegove kulturne vriednosti. (Trsatska crkva, Toranj i t. d.). U takvim je časovima prof. Szabo

ulagao za stvar sav svoj živi temperament. A kad se znade, da su kroz niz godina za Konzervatorski ured u državnom proračunu bile uvrštavane minimalne svote i da je Szabo godinama posezao u svoj vlastiti džep, da namiri najnuždnije potrebe, onda vidimo u njegovu radu istinski samopriegor.

Szabo je vodio Konzervatorski ured u Zagrebu do 1926., kad je kao ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt umirovljen. Od tada ga je vodio tek kao čuvar zavoda, da ga i nadalje uglavnom novčano podpomaže i uzdržava sam. Tada je obradio Hrvatsko primorje (kao i otoke Krk, Rab i Pag). Inventarizaciji spomenika znatno je pomogao i prof. dr. Artur Schneider kao izaslanik Akademije.

Mnogo, naročito crkvenih starina, na koje je prof. Szabo naišao na svojim neprestanim putovanjima kroz tri desetljeća, spašeno je ponajviše njegovom zaslugom. One su bile zabačene po kojekakovim zakutcima, tavanima i šupama, te osuđene na propast, a sada su većinom pohranjene u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Tu se vidi, kako je uzko povezan rad konzervatora s muzejem.

Uzprkos svim potežkoćama u Zagrebu se ipak razvio današnji Konzervatorski zavod, koji ima svoju stručnu knjižnicu, arhiv, planove najvažnijih zgrada i oko 10.000 snimaka spomenika s cielog hrvatskog područja.

Osim toga, što je manjak sredstava kočio kod nas konzervatorski rad na svakom koraku, tome je pridonosila i ta okolnost, da hrvatske zemlje nisu imale jedinstven zakon o čuvanju spomenika. Da je takav zakon potreban, pokazalo se osobito sredinom XIX. stoljeća, kad su umjetnine postale objekt spekulacije, jer su izmicale iz uporabe, da ih zamiene proizvodi tvornice. Zato mnoge kulturne evropske zemlje donose zakone za zaštitu umjetnina, jer se zbog pomanjkanja pieteta prema njima razvila prava simonija. Kod nas se oko dvadeset godina radilo na tome, da se zakon izradi, a kad je bio izrađen, da se proglasi. Na njem su surađivali svi naši najizkusniji ljudi od struke. Čekajući na zakon, konzervatori su se zakrilili čak pod zaštitu zakona o šumama (§ 121.), jer vodi brigu o predmetima historijsko-naučne i umjetničke vriednosti, koji se u šumi nalaze. K podpunom pak zakonu o spomenicima utro je put zakon o gradnji od 1931., prema kojem je konzervator ovlašten čuvati izgled mjesta, trga, ulice, kuće i t. d., ako su od historijsko-umjetničke vriednosti.

Za banovine Hrvatske postojala su kod nas dva ureda: u Zagrebu, gdje je počastni konzervator bio prof. Szabo, i u Splitu, gdje je konzervatorom bio dr. Karaman. Kad je konačno izdana 1940. »Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika«, ona je doduše obuhvaćala cielo područje banovine Hrvatske, ali ne sve hrvatske zemlje, jer je bio izključen veći dio bosanske Hrvatske. Ta je uredba i sada temelj konzervatorskog rada u Hrvatskoj uz neke točke iz zakona o gradnji.

Osnutkom Nezavisne Države Hrvatske, naša je država poduzela mjere protiv odtuđivanja, a napose izvažanja spomenika izvan granica države naredbom od 12. svibnja 1941. S organizacijom konzervatorskog rada s obzirom na cieli hrvatski teritorij nastavio je svojom poznatom agilnošću dr. Karaman (1941.—1943.), dok ga ove godine nije nasliedio kao vršitelj službe konzervatora sveučilištni docent dr. Ivan Bach. U ovo je kratko vrieme dobio čitav niz hrvatskih gradova pravilnike, koji su sastavljeni s obzirom na lokalne potrebe pojedinih mjesta. Da se s mnogo nade može gledati na konzervatorski rad u Hrvatskoj, dokaz je taj, što država pokazuje mnogo smisla, da novčano pomaže radove, koji su skopčani s velikim troškovima, pa su tako izvedeni najpotrebniji popravci na starom gradu Sisku i na crkvi u Vrbovskoj na otoku Hvaru, a od većih zahvata još su u toku radovi na zavjetnoj crkvi Majke Božje Koruške u Križevcima, na staroj i novoj crkvi u Belcu, te na starom gradu Samoboru. Na taj će dakle način biti omogućen niz radova, koji su desetljećima bili zbog pomanjkanja sredstava odgađani uza sva nastojanja naših stručnjaka, o čijim se potežkoćama ovdje u zbijenom prikazu govorilo.

Razvoj konzervatorskog rada ima dakle svoje faze: doba, kad ljude tek interesira spomenik kao takav, zatim destruktivno doba restauriranja, kad još nije pročišćen pojam spomenika, pa se zato i čine pogrješke prema njemu, i konačno početkom XX. stoljeća doba konstruktivnog djelovanja oko konzerviranja spomenika. Tako danas konzervatori bdiju nad spomenicima, da se očuvaju budućim pokoljenjima kao svjedoci prošlosti iz nacionalnih, simboličkih, dokumentarnih i kulturno-estetskih razloga. Sve su faze imale odjeka kod nas, no u Hrvatskoj nisu na području konzervatorskog rada nikle nove ideje, koje bi u biti izmienile obćeniti način rada i shvaćanja. Ali s obzirom na različite stupnjeve poviestnog razvoja pojedinih hrvatskih pokrajina, naročito zbog bogate orientalne mješavine, mislimo, da će ipak kod nas doći do nekih novih, barem tehničkih rješenja, kako bi se što više sačuvao naš domaći značaj.

BIBLIOGRAFIJA

Ovdje prvi puta donosimo pregled radova o početcima, razvoju, poviesti i pitanjima konzervatorskog rada u Hrvatskoj. Popis nije ni približno podpun.

ANDRIĆ Vicko: Sopra la conservazione del Palazzo Diocleziano in Spalato, 1851.

— Illustrazione al progetti Carrara, Clocchiatti, Andrich, Zadar, 1851.

ANGJELINOVIĆ dr. B. G.: Apel prof. Szabe da se štede historijski objekti. Novosti br. 328. 25. XII. 1936., str. 4.

BEGOVIĆ Milan: G. Meštrović »Grgur Ninski« na Peristilu? Novo doba, Split, 8. V. 1929.

BOLLE H.: Program o obnovi prvostolne crkve zagrebačke, Zagreb 1884.

BRAJEVIĆ V.—STRAJNIĆ K.: Misli o čuvanju dalmatinske arhitekture, Split, 1931.

BRIGA oko čuvanja Dioklecijanove palače, M. C. C. 1878. IV., str. CLVII, not. 112—113,*

BULIĆ don Frane: O mjestu Meštrovićevog spomenika Grgura Ninskog, Novo doba, Split, 1929.

BULIĆ—KARAMAN: Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb, MH, 1927.

»DIMOSTRAZIONE del Palazzo di Diocletiano« (u svezi s radovima na terenu) M. C. C. 1878. IV., str. XXXVIII, not. 7.

EITELBERGER R. v.: Podzemne prostorije Dioklecijanove palače (prema izvještaju konzervatora Andrića).
— Mjere za očuvanje Dioklecijanove palače, M. C. C. 1876, II., str. IX.

ENES: Zaštita umjetničkih i historijskih spomenika, Novosti, br. 139. 31. V. 1939., str. 6.

FILIPOVIĆ Ivan Kopančanin: Nješto priateljem i nepriateljem naših starinah, Novine dalm.-horv.-slav. br. 57. 17, VII. 1847., tečaj XIII., str. 225.

FORETIĆ dr. Vinko: Nekoliko misli o čuvanju starih naših crkava i samostana, Novo doba, Split, Božić 1937., str. 17—19.

GRABRIJAN arh. Dušan i NEIDHARDT arh. Juraj: Sarajevo i njegovi trabanti (prilikom nacrta o regulaciji Sarajeva), Tehnički vjesnik, 1942., str. 225 i sl.

HAUSER A. prof.: Izvještaj o radovima na čišćenju arhitekture katedrale i Peristila, M. C. C. 1876. II., not. 103.

HELFERT Jos. A. v.: Državna briga za spomenike umjetnosti i starine, M. C. C. N. F. 1876. II., str. 1—23.

HOLEY Karl: Ein Denkmalschutzgesetz für Oesterreich, Wien, 1911.

HORVAT Lina Anđela: O čuvanju umjetničkih i kulturno-povjesnih spomenika u Hrvatskoj, Nova Hrvatska, Božić, 1941., Prilog, str. VI.—VII.
— Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika u Hrvatskoj, Časopis za hrvatsku poviest 1—2, 1943., Zagreb, str. 100—126.
— Isto kao poseban otisak »Časopisa« sa slikovnim prilogom (u tisku).

IZVJEŠTAJ o namjeravanoj restauraciji rimskog vodovoda, zaštiti rimskih starina i o prijedlogu gradskoga plana u Splitu, M. C. C., 1878, IV., str, XXXVII., not, 5.

IZVJEŠTAJ o terenskim radovima na Dioklecijanovoj palači, M. C. C., 1877. III., str. VIII—IX.

JAGIĆ: Starine i njihovo znamenovanje, Književnik, god. III., str. 62.

KAKO TEČE POPRAVAK velebne zagrebačke prvostolne crkve, Novi list, br, 159, 5, X. 1941., str. 7,

KALITERNA inž. arh. Fabijan: Borba za i protiv Peristila, Novo doba, Split.

KARAMAN dr. Ljubo: Pitanje odstranjenja zgrade stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu (Vjesnik za a. i h. dalm. 1920. Prilog I., Sarajevo).
— Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog konzervatorijalnog ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove palače u Splitu, do konca g. 1920. (Vj. za a. i h. d. Prilog II., Sarajevo).
— Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog konzervatorijskoga ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove palače u Splitu, za g. 1921. (Vj. za a. i h. d., Prilog II,, Split).
— Izvješće o djelovanju Pokrajinskog konzervatorskog ureda za Dalmaciju za god. 1922. (Vj. za a. i h. d., Prilog, Split).
— Pobude za poboljšanje građevnih prilika u pokrajini (Pokrajinski konz. ured, Split, — okružnica 1922.).
— Izvješće o djelatnosti Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju za g. 1924.—25., Split, 1925.
— O Grguru Ninskom i Meštrovićevom spomeniku u Splitu (Bihać, Split, 1929.).
— Mali prilog proučavanju urbanizma dalmatinskih gradova, Obzor 13. I. 1931.
— Povodom popravka crkve starohrvatske dobe svete Barbare, jednom svetog Martina u Trogiru, Obzor 11. i 13. IV. 1931.
— Kako bi imala da bude uređena Dioklecijanova palača, Novo doba, 21. III. 1931., Split.
— Kako bi imala da bude uređena Dioklecijanova palača, Novo doba, 23. III. 1936., Split.
— Mišljenje Konzervatorskog ureda o gradnji banske palače, Novo doba, Split, 18. IV. 1936.
— Bijedne su svote s kojima se mora spašavati goleme vrijednosti starih spomenika i umjetnina, Novosti, 25. VI. 1936.
— U vrijeme Mlečića istučeni su u Splitu mnogi stari natpisi i skulpture, Hrvatski Dnevnik, Božić, 1936.
— Čišćenje podzemnih prostorija Dioklecijanove palače u Splitu, Glasnik Primorske banovine, g. I., br. 6, 15, III. 1938., Split.
— Regulacioni plan grada i Dioklecijanove palače u Splitu, Glasnik Prim. Ban. g. II., br. 5. Split, 1939,
— Popravak crkve Sv. Ivana u Trogiru, Novo Doba, Split, Uskrs, 24. III. 1940.
— Uzdasi i plač starca Milovana vrh rasuća solinskog i izroda splitskog, godine Gospodinove 1790., Novo Doba, Split, Božić, 1940.
— Samobor grad se popravlja, Preporod, br. 25. 19. VII. 1942.
— Sveta Marija Koruška u Križevcima, Preporod br. 16. 16. V. 1942., str. 15.
— O Meštrovićevom spomeniku Grguru Ninskom u Splitu, Novo Doba, Split, Božić, 1928. br. 326, str. 9—10.

KATEDRALA, radovi oko čišćenja (u Splitu), M. C. C. 1877. III., str. XII.

KNOLL dr. Petar: Die Oberstadt von Zagreb, ein städtebauliches Denkmal, Morgenblatt, Zagreb, 24. XII. 1937, Nr. 304, str. 9—10.
— Urbanizam s obzirom na stari Zagreb, Zagreb, 1934., knj. I, Izdanje Družtva Zagrebčana D. Z., str. 194—207.
— Stari Zagreb i regulatorna osnova, Obzor, 1929., 222—224.
— Nešto o obnovljenju starih zagrebačkih pročelja, Obzor, 1932. 194, 5 i 6.

KRŠNJAVI Izidor: Osnove za restauraciju stolne crkve, Obzor, 1878., 114.
— Tko je taj arhitekt Schmidt?, Obzor, 1878., 121.

KRSTIĆ Aleksandar: Purifikacija Dioklecijanove palače u Splitu, Umetnički pregled g. II. 1929. br. 2, str. 49—54.

KUKULJEVIĆ Ivan Sakcinski: Zaključci družtva glede čuvanja starinah, Arkiv za pov. jug. knj. XII. 1875., str. 160—5.
— Pravila družtva za Jugoslavensku povestnicu i starine, Arkiv I, 1851., str. 237.
— Pitanja na sve priatelje domaćih starinah i jug. pov., Arkiv I. 1851.
— O restauraciji dvorca Trakošćan, M. C. C. 1856. I., str. 236.

LASZOWSKI Emilij: Nacrti za obnovu Dubovca, Prosvjeta, 1906., br. 6.
— Sačuvanje razvalina grada Zrina, Prosvjeta 1906., br. 13.
— O popravku kostajničkog grada, Narodne novine, 1908., br. 6229, 6230.
— Regulacija Kaptola i Bakačeve kule, Ustavnost, 1908., br. 144.
— Kamenita vrata imala se g. 1841. srušiti, Večer 1922., br. 31 III.
— Projekti rušenja crkve sv. Marka, Hrvatski list, 11. X. 1924.
— Molba zagrebačkih građana g. 1815., da se poruše Mesnička vrata, Novosti, 23. X. 1927.
— Radovi na obnovi grada Ozlja, Novosti, Jutarnji list, 24. IV. 1929.

MAKSIMOVIĆ Branko: Problem forme u okviru urbanizma, Umetnički pregled, g. II. 1939. br, 9., str. 278—283.

MILIČIĆ dr. Jakov: Za saniranje splitskog Geta, Novo Doba.

MIŠLJENJE Konzervatorskog ureda o gradnji banske palače u Splitu, Novo Doba, br. 91, 19. IV. 1936,

NAPUTAK za konzervatore za snimanje papirnih otisaka sa napisa na kamenim i kovnim spomenicima, 1911.

NORŠIĆ Vjekoslav: O Povjerenstvu, Katolički list, br. 10. 1913.

NOVAK dr. Grga: Marjan i njegovo čuvanje u srednjem vijeku, Novo Doba, Split, 4 .IV. 1931., str, 22—23,

NOVI VODITELJ Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, Novi list, br. 173, 19. X. 1941, str, 10,

* Kratice vidi niže u popisu časopisa.

POSPIŠIL Josef: Der Heimatschutz in Bosnien, Bosnische Post, Sar. 23. VIII. 1911.
— Für Sarajevos Schönheit, Sarajevoer Tagblatt, 1909. 21. II.
— Die Sarajevoer Stadtregulirung, Sar. Tagblatt, 18., 19. i 20. XI. 1909.
— Bosnische Städte, Der Städtebau, Berlin, 8. Jahrg. 1911. 1. H. S. 6—9.

PROPADANJE starih hrvatskih spomenika, Jutarnji list 18. XI. 1939., str. 12,

RESTAURACIJA i čuvanje zapadne loggie Dioklecijanove palače na njezinoj južnoj fronti, M. C. C. 1876. II., str. LXIII. not. 42.

SCHNEIDER dr. Artur: Izvještaji o popisivanju, proučavanju i fotografiranju umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji, Ljetopis Akademije sv. 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53 Zagreb, 1934.—41.

SCHOEN prof. ing. arh. Edo (s M. Kovačićem): Regulacija Kaptola, Zagreb, 1935.

SENJANOVIĆ ing. Petar: Nesuđena »Banovinska« palača u Splitu, Novo Doba, Split, Božić, 1939., str. 13—14.
— Borba za i protiv Peristila, Novo Doba, Split, 1929., str. 3.
— Otvaranje, uređenje i asaniranje nutrašnjosti Splita, Novo Doba, Split, Uskrs, 9. IV. 1939., str, 5—6,
— Gdje i kako se postavljaju spomenici, Novo Doba, Split, Uskrs, 17. IV. 1938.
— Zur Frage der Erhaltung des alten Bischofspalastes in Split, Split, 1910.

STAHULJAK Tihomil prof.: Radovi na čuvanju ruševina samoborskog grada, Hrvatski Narod, br. 621, 3. I, 1943., str 5.

STELE France: Problemi spomeniškega varstva v Jugoslaviji, Jug. ist. časopis, I, sv. 3—4, 1935., str. 425—454,
— Spomeniško varstvo v Jugoslaviji, J. i. čas. g, II. sv. 1—4, 1936., str. 49—96.

STRAJNIĆ Kosta: Čuvanje spomenika, Savremenik, 1913., str. 225 i sl.
Dubrovnik bez maske, Dubrovnik, 1930.

SZABO Gjuro prof: O stilu, »jedinstvu stila« i umjetničkom stvaranju, Prosvjeta, 1910.
— O slikanju starih crkava u sadašnjosti, Katolički list, 1913., br. 20.
— O čuvanju starog pokućtva u našim crkvama, Katolički list, 1916.
— Gegen die Verhässlichung von Zagreb, Morgenblatt, 29. I. 1928., str. 17,
Restitucija, ne restauracija crkve sv. Marka u Zagrebu, Jutarnji list, 1936. 3. XI.
— Obnova i dogradnja građevnih spomenika, Narodna Starina, XIII. knj., 1937.
— Bakačeva kula i regulacija Kaptola, Obzor, 1915.
— Posljednja riječ o Bakačevoj kuli, Obzor, V. 1916, br. 327.
— Iz prošlosti i budućnosti. — Rat i povjesni spomenici, Obzor, 1916., 257.
— Tragedija Kaptola, Jutarnji list, 10. IX, 1936., str. 10,
— Pohod gornjem gradu i Kaptolu, Novosti, Duhovi, 1931., str. 17—18.
— Izvještaj o radu Zemaljskog Povjerenstva za 1912.-13., Vjesnik h. a. d. XIII., 1913.—14.
— Apel prof. Szaboa, da se štede historijski objekti, Novosti, 25. 11. 1936,
— Naši spomenici, Vijenac, 1911. lipanj.
— Propadanje spomenika prošlosti, Riječ, 15. III. 1930
— Die Vergangenheit spricht zur Gegenwart, Morgenblatt, 20. II. 1935.
— Dokumenti hrvatskih spomenika u tuđini, Narodne novine, 26. I. 1916.
— Lopar kod Novoga u Hrv. primorju, Jutarnji list, 24. XII. 1936., str. 52—53,
— O zakonu za čuvanje spomenika, 1924. (rukopis).
— Predlog za organizaciju Konzervatorskog ureda u Zagrebu, 1939. (rukopis).
— Primjedbe beogradskoj osnovi stvaranja Konz. ureda, 1939. (rukopis).
— O problemima zagrebačkog Kaptola (rukopis).

ŠTEDIMLIJA S. M.: Četrdeset godina u službi nauke i kulture proveo je Gj. Szabo, Jutarnji list, 27. VIII. 1939., str, 17—18,

TARTALJA dr. Ivo: O mestu Meštrovićeva »Grgura Ninskog«, Nova Evropa, knj. XX.

TKALČIĆ I. Krst.: Popravak zagrebačke franjevačke crkve, Obzor, 1886., br. 253—255,

UREDBA o čuvanju starina i prirodnih spomenika, Narodne novine, 3. VIII. 1940.

VINSKI dr. Zdenko: Kulturna dobra i suvremeni rat. — Prilog civilnoj zaštiti spomenika, Glasnik civilne zaštite, g. I. br. 5, 1939., str. 144—149.
— Naša seoska arhitektura i njena sudbina, Zagreb, 1939.

WEILBACH Frederik: Zur Rekonstruktion des Diokletians-Palastes, Bulićev zbornik, Zagreb—Split, 1924., str. 119—125.

ZUNIĆ Josip: Četrdesetgodišnjica rada prof. Gj. Szabe, najzaslužnijeg čuvara hrvatskih kulturnih svetinja, Hrvatski Dnevnik, 31. VIII. 1939., str, 11,

Uz ove pojedinačne radove navodimo, u kojim se sve časopisima može naći građe iz konzervatorskog područja. Kao pomoćna bibliografija dolaze u obzir radovi iz područja poviesti, poviesti umjetnosti, arheologije, muzeografije i urbanistike.

Časopisi, koji povremeno donose članke o konzervatorskim pitanjima i građu, koja služi kao pomoćna literatura:

Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 1851.—1875.
Bogoslovska Smotra
Croatia sacra 1930. i sl.
Časopis za hrvatsku poviest od 1943.
Glasnik društva za umjetnost i obrt 1886.—88.
Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 1889. i sl.
Glasnik Primorske banovine
Građevinski vjesnik 1932.—1941.
Hrvatska Revija 1928. i sl.
Hrvatski Planinar
Katolički list
Književnik
Kolo Matice Hrvatske 1905. i sl.
Ljetopis Akademije zn. i umj 1932. i sl,
Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Kunst und historische Denkmale, Wien, 1856.—1918. (M. C. C.)
Narodna Starina 1922. i sl.
Nova Evropa
Rad Akademije
Savremenik 1905. i sl.
Starine
Starohrvatska Prosvjeta 1895. i sl.
Prosvjeta 1892.—1914.
Vienac 1869.—1903.—1928.
Vjesnik hrv. arh. društva, Zagreb 1879.—1892. i N. S. 1895, i sl.
Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1878. i sl.
Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, 1893. i sl.
Zagreb — izvješća gradskog poglavarstva
Zagreb, revija 1933. i sl.
Sve novine

D. KNJIŽNICE I ČITAONICE

Sastavio prof. MLADEN BOŠNJAK

I. UVOD

Uspješnom razvitku javnih knjižnica u Hrvatskoj nedostajalo je isto ono, što i svim ostalim područjima političke i prosvjetne djelatnosti kod Hrvata. Nedostajala je sloboda naroda, manifestirana u najuzvišenijem i najbitnijem obliku, koji je sadržan u narodnoj državi, a koja treba da podupire i nadzire sva područja duhovnog razvoja svojih državljana.

Za postanak i djelovanje javnih knjižnica i čitaonica bezuvjetno su potrebni dobri zakoni,

koji moraju usklađivati i povezivati svu djelatnost na tom području. Kroz minulo vrieme od 1918. do 1941. postojali su tek neki, nepodpuni i loši zakoni. Tako nije postojao ni zakon o dužnostnom primjerku, kojim bi bilo obvezatno dostavljanje narodnoj knjižnici svega onoga, što se tiska na području države. Postojao je tek zakon o dostavljanju novina, te su tiskare na temelju tog nepodpunog zakona i iz uobičajenosti, dostavljale većinu djela Sveučilištnoj knjižnici u Zagrebu, koja u stvari vrši ulogu narodne knjižnice od svoga osnutka.

II. NAJVAŽNIJI ZAKONI ZA HRVATSKO KNJIŽNIČARSTVO

Najvažniji zakoni za knjižničarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj jesu:

1. Zakon o dužnostnom primjerku, kojim se najbolje osigurava trajno sačuvanje svega onoga, što se na području države tiska. Tim suvremenim zakonom sačuvat će se za budućnost sve hrvatsko knjižno blago, koje kod nas izađe, te će se tako imati potrebni pouzdani pregled tekuće hrvatske bibliografije. Zakonskom odredbom od 24. kolovoza 1942. broj CCXXXVI-1715-Z-1942 određeno je, da dužnostne primjerke dobivaju Hrvatska narodna i sveučilištna knjižnica u Zagrebu, Knjižnica zemaljskih muzeja u Sarajevu i Gradska knjižnica u Dubrovniku. Za Hrvatsku narodnu i sveučilištnu knjižnicu je još određeno je tom odredbom, da dobiva osim dužnostnog primjerka od tiskare i dužnostni primjerak od nakladnika. Tako je naglašena važnost ove naše najuglednije knjižnice, a time je omogućena i bolja kontrola tiskovina i tiskara u državi, te je ujedno sigurnije, da se se moći sačuvati svo knjižno blago, jer je manja vjerojatnost, da će se oba primjerka jednog djela oštetiti, zametnuti ili izgubiti.

Novom zakonskom odredbom od 23. listopada 1942. pod brojem CCLXXXVII-2450-Z-1942 izašla je nadopuna zakonskoj odredbi o dužnostnom primjerku, kojom se određuje, da se ima dostavljati dužnostni primjerak još i Uredu za hrvatski jezik.

Prema tome se od tada sve hrvatsko knjižno blago, koje izlazi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, čuva na četiri mjesta, i to poimence u ovim ustanovama:

a) Hrvatska narodna i sveučilištna knjižnica;
b) Knjižnica zemaljskih muzeja u Sarajevu;
c) Gradska knjižnica u Dubrovniku i
d) Ured za hrvatski jezik,

čime bi se sigurno sačuvalo sve hrvatsko knjižno blago, koje kod nas iziđe. Ujedno će time biti osiguran i potrebni pouzdani pregled tekuće hrvatske bibliografije.

2. Zakon o narodnoj i sveučilištnoj knjižnici, čime je određen zadatak i unutarnje uređenje ove naše najvažnije knjižnice, koja stoji na doličnoj znanstvenoj i bibliotekarskoj visini. Zakonska odredba o hrvatskoj narodnoj i sveučilištnoj knjižnici izašla je pod brojem CCCXXI-2534-Z-1942 i objelodanjena u Narodnim novinama od 27. studenoga 1942. broj 270.

Nadalje bi bilo osobito važno, da se što skorije izda zakon o knjižnicama, kojim bi bile zahvaćene sve knjižnice u državi, ili opet takav zakon, kojim bi bilo posebno obuhvaćeno obvezatno osnivanje občinskih knjižnica. Posve je naravno, da bi se takvim knjižnicama morala osigurati novčana i druga materialna sredstva. Sve občinske knjižnice trebale bi biti povezane s većim središnjim knjižnicama, koje bi opet dobivale upute od posebnog središnjeg ureda, koji bi trebao biti u sklopu Hrvatske narodne i sveučilištne knjižnice. Tako bi sve knjižnice bile zapravo vođene iz jednog središnjeg mjesta, koje bi vodilo brigu za sve knjižnice, što se tiče nabave knjiga, popisivanja, katalogiziranja i drugog, a imalo bi uvid i u sve knjižno blago, koje postoji u javnim knjižnicama u državi.

Izradba zakona o občinskim knjižnicama nalazi se pred završetkom i taj će zakon po svojoj zamisli spadati među najnaprednije zakone te vrste.

III. DANAŠNJE PRILIKE U KNJIŽNIČARSTVU

Sadašnje stanje knjižničarstva u državi nemoguće je dati u pregledu, jer nam za to nedostaju podatci. Svi dosadanji podatci, s kojima se razpolagalo do obnove hrvatske države nepouzdani su i nepodpuni, a mnogo je toga danas sasvim izmienjeno.

Državni zavod za narodnu prosvjetu upravo je radi zbornika »Naša Domovina«, razaslao posebne upitne arke preko velikih župa na sve knjižnice u državi, kako bi se dobio uvid u stanje našeg knjižničarstva. Na te upite stižu još i sada odgovori, te će mnogi pružiti dragocjene podatke, dok će se opet kod mnogih radi krivog ili neizpravnog izpunjenja, morati tražiti ponovno razjašnjenje, ali bi trebali posebni popisivači popisati sve knjižnice u državi, koje dolaze u obzir za pregled knjižničarstva u N. D. H.

Radi iznimnih prilika, iz mnogih su mjesta stigli odgovori, da knjižnice ne rade i da se iz raznih uzroka ne mogu podnieti potrebni podatci. Svi su ti razlozi opravdani i posve razumljivi, te ih nije potrebno posebno navoditi. No zbog toga izostale su mnoge važne i velike knjižnice naših većih gradova, kao što je slučaj Banje Luke i čitave velike župe Sana i Luka, odakle nije stigao ni jedan odgovor, ili opet najveća knjižnica u Osieku, tamošnja Gradska knjižnica, nije odgovorila na upit, jer zasada ne radi, pošto su njezine prostorije upotriebljene u drugu svrhu, a sve knjižno blago nije pristupačno javnosti, dok knjižnica ne dobije nove prostorije. (Ipak su naknadno doneseni i za tu knjižnicu najpotrebniji podatci).

Kraj svih potežkoća u hrvatskom knjižničarstvu postoji i vrlo malen broj školovanih knjižničara, te će se ubuduće morati posvetiti velika briga knjižničarskom podmladku. U svrhu promicanja knjižničarske nauke postoji i staležko družtvo »Hrvatsko bibliotekarsko družtvo«, sa sjedištem u Zagrebu, u kojem su okupljeni svi školovani knjižničari u državi, kao i oni, koji su se tom zvanju posvetili.

IV. KAKVIH IMADE KNJIŽNICA U HRVATSKOJ

U našoj državi postoje prema svojem značenju ove skupine knjižnica:

1. **Državne knjižnice**, koje opet čine:

a) knjižnice pučkih škola, kojih imade onoliko, koliko imade pučkih škola u državi. Taj broj iznosi oko 3770. (U većini slučajeva postoje i zasebne nastavničke knjižnice);

b) knjižnice srednjih škola, kojih imade također toliko, koliko imade srednjih škola, odprilike 200. Te škole imaju i posebne nastavničke knjižnice.

c) knjižnice visokih škola i drugih državnih zavoda, kojih imade oko 150.

2. **Drugu skupinu knjižnica** čine sve ostale vrste nedržavnih knjižnica. Ovamo spadaju:

a) gradske knjižnice;
b) družtvene i ustaške knjižnice;
c) radničke knjižnice;
d) vjerske knjižnice;
e) knjižnice raznih zavoda i privatnih škola;
f) narodne pučke čitaonice i knjižnice.

V. KOLIKO IMA KNJIŽNICA U DRŽAVI

Ukupni broj knjižnica, koje postoje u državi nije poznat iz navedenih razloga, te ga je težko i približno odrediti. Vjerojatno je, da broj svih knjižnica u državi znatno premašuje broj od pet tisuća sa svojih oko četiri milijuna svezaka.

Broj knjižnica u Zagrebu približno je poznat, jer je Družtvo hrvatskih srenjoškolskih profesora izdalo god. 1941. djelo »Knjižnice u gradu Zagrebu«, kojemu je dodan »Vodič i popis časopisa, koje navedene knjižnice primaju. »Popis« su izradile Eva Verona i Jelka Mišić-Jambrišak, knjižničari Sveučilištne knjižnice u Zagrebu. Brojke se odnose na godinu 1940., ali je taj broj ostao i danas približno jednak. Prema tome popisu imade u Zagrebu 394 knjižnice s oko milijun i pol svezaka. Izcrpan popis časopisa i njihov broj ne navodim, jer se je s nastalom promjenom prilika činjenično stanje sasma izmienilo.

VI. POSTANAK PRVIH KNJIŽNICA, KOJE JOŠ I DANAS POSTOJE

Za postanak knjižnica ne mogu se svagdje navesti pouzdani podatci. Kod školskih knjižnica može se uzeti, da je datum osnutka dotične škole ujedno i datum osnutka njezine knjižnice. Od god. 1888. određen je i zakonom stalan doprinos za osnovne škole. No svakako je najstarija knjižnica u državi Metropolitanska knjižnica zagrebačkog prvostolnog kaptola. Ona je vjerojatno nastala u vrieme osnutka zagrebačke biskupije god. 1094., dakle pod kraj XI., odnosno početkom XII. stoljeća.

Najstarije knjižnice, koje i danas još postoje na području naše države, jesu:

1. Metropolitanska knjižnica zagrebačkog prvostolnog kaptola, Zagreb, XII. stoljeće.
2. Knjižnica franjevačkog samostana, Zagreb, XIII. stoljeće.
3. Dominikanska knjižnica, Dubrovnik, XIII. do XIV. stoljeće.
4. Knjižnica Male braće (oo. franjevaca), Dubrovnik, XIV. stoljeće.
5. Sveučilištna knjižnica, Zagreb, god. 1606.
6. Knjižnica Prve državne klasične gimnazije, Zagreb, oko od. 1607.

VII. PREGLED NEKIH KNJIŽNICA U DRŽAVI

Navest ćemo sada tek nekoliko knjižnica, za koje posjedujemo provjerene podatke. Prikazat ćemo najprije najvažnije knjižnice grada Zagreba, pa redom ostale po abecednom redu velikih župa. U velikim župama poredane su knjižnice istim redosliedom po pojedinim mjestima, a zatim isto tako unutar svakog pojedinog mjesta. Iznenadit će mali broj navedenih knjižnica, kao i to, da su izostavljene neke poznatije, koje nisu uvrštene, jer nisu stigli za njih novi izpitani podatci. Izostavljene su nadalje i sve knjižnice pučkih i srednjih škola.

Kod knjižnica od obćeg značenja doneseni su obširniji podatci, a broj svezaka, koje posjeduje dotična knjižnica, naveden je samo kod onih knjižnica, kod kojih iznosi više od 100 svezaka.

KNJIŽNICE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

1. Grad Zagreb

1. METROPOLITANSKA KNJIŽNICA — Marulićev trg 21, bgl. 96-47.

Oko 55.280 svez. iz teologije i drugih područja znanosti. Oko 380 rukopisa i 169 inkunabula.[1]) — Abecedni katalog. — Čitava je knjižnica pohranjena u Sveučilištnoj knjižnici. — Pristupačna je javnosti samo s dopuštenjem ravnatelja Sveučilištne knjižnice. Osnovana je vjerojatno u XII. stoljeću.

X [2]) Mjestni katalog je onaj katalog, u kojem su knjige trg 21, bgl. 96-47.

Oko 500.000 svezaka iz svih područja znanosti. Oko 5.500 rukopisa i 156 inkunabula. Prima sve domaće listove i časopise i oko 100 inozemnih. — Abecedni, stručni i mjestni[2]) katalog, katalog rukopisa i riedkih knjiga. — Posjeduje vlastitu zgradu s 4 čitaonice. Pristupačna svakome. — Čitaonice su otvorene radnim danom od 8 do 19 sati za đake, za ostale od 8 do 13 i od 15 do 19, a čitaonica za novine i riedkosti od 9 do 13. Za posuđivanje knjiga knjižnica je pristupačna od 9 do 12. Ljeti je knjižnica otvorena od 8 do 12. Osnovana je god. 1606. — Upravitelj: dr. Mate Tentor s 12 knjižničara s visokoškolskom naobrazbom, 7 drugih činovnika, 4 dodieljena činovnika i 10 podvornika.

3. KNJIŽNICA HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI — Strossmayerov trg 11, bgl. 42-19.

Oko 90.000 svez. iz svih područja znanosti, oko 3.000 rukopisa, inkunabula i riedkih knjiga. — Prima oko 400 listova i časopisa. Abecedni katalog. — Pristupačna znanstvenim krugovima i posuđuje knjige izvan knjižnice. — Otvorena ponedjeljkom, sriedom i petkom od 11 do 13. — Osnovana god. 1882. — Upravitelj dr. Stjepan Ivšić, pomoćnik prof. Matiša Bogutovac.

---

[1]) Inkunabulama se nazivaju one knjige, koje su tiskane u vremenu od izuma tiska do god. 1500.

[2]) Mjestni katalog je onaj katalog u kojem su knjige navedene po onom redu, po kojem su smještene na policama.

x 2. Sveučilištna knjižnica

4. KNJIŽNICA OBĆINE GRADA ZAGREBA — Trg II. br. 7, (u prostorijama Novinarskog doma), bgl. 23-435. Oko 60.000 svezaka iz liepe književnosti, te djela iz popularne znanstvene književnosti. — Velik broj rukopisa i 1 inkunabula. Prima 66 listova i časopisa. — Abecedni, stručni i mjestni katalog. — Pristupačna stanovnicima grada Zagreba. — Otvorena prije i poslije podne, te posuđuje knjige i izvan knjižnice. — Osnovana god. 1907. — Upravitelj: prof. Nikola Matijević sa 7 činovnika i 6 podvornika

2. Velike župe

VELIKA ŽUPA BARANJA

BUDROVCI, kot. Đakovo
HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA. Pristupačna samo članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Prima 3 novine. Posjeduje abecedni i mjestni katalog. Ima jednu prostoriju za čitanje. Osnovana 1921.

ČEPIN, kot. Osiek
HRVATSKA NARODNA ČITAONICA KRALJA TOMISLAVA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima i po njima uvedenim gostima. Posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1895.

ĐAKOVAČKI SELCI, kot. Đakovo
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima i njihovim obiteljima. Prima 2 novine. Posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1927.

MANDIĆEVAC, obć. Drenje, kot. Đakovo
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima. Prima 5 listova i časopisa. Posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1939.

OSIEK
KNJIŽNICA HRVATSKOG DRŽAVNOG MUZEJA. Osnovana 1941., ali je preuzela imovinu i prostorije nekadanje Knjižnice gradskog muzeja, osnovane 1878. Sada je pretrpana knjigama, te su joj prostorije daleko premalene. Zbog sređivanja i popisivanja knjižnice privremeno nije pristupačna nikomu. Upravitelj dr. Josip Bösendorfer s dva knjižničara, što je daleko premalen broj osoblja za tako veliku knjižnicu, jer posjeduje preko 100.000 svezaka.

PODGORAČ, kot. Našice
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 8 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1907.

RETFALA, kot. Osiek
HRVATSKA ČITAONICA U NOVOJ RETFALI. Abecedni i mjestni katalog. Pristupačna članovima. Prima 1 list. Posuđuje uz jamčevinu i izvan knjižnice. Osnovana 1936.

TRNAVA, kot. Đakovo
HRVATSKA USTAŠKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Prima 3 lista. Osnovana 1919.

VALPOVO
HRVATSKA ČITAONICA. Stručni i mjestni katalog. Prima 8 listova i časopisa. Oko 1.500 svezaka. Pristupačna članovima, a posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1882.

VIŠKOVCI, kot Đakovo
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima. Ne posuđuje izvan knjižnice. Prima 2 lista. Osnovana 1921.

VRPOLJE, kot. Đakovo
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje i izvan knjižnice. Prima 6 listova. Osnovana 1894.

VUKA, kot. Đakovo
HRVATSKA USTAŠKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima. Ne posuđuje izvan knjižnice. Prima 2 lista. Osnovana 1940.

VELIKA ŽUPA BILOGORA

IVANIĆ-GRAD, kot. Čazma
GRAĐANSKA ČITAONICA. Abecedni i mjestni katalog. Oko 1200 svezaka. Posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1877.

PITOMAČA kot. Đurđevac
KNJIŽNICA HRVATSKOG PJEVAČKOG I GLASBENOG DRUŽTVA »SLOGA«. Stručni katalog. Oko 1200 svezaka. Prima 8 listova i časopisa. Pristupačna prvenstveno članovima, a posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1920.

VIRJE, kot. Đurđevac
VIROVSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Oko 1300 svezaka. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, a posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1878.

VELIKA ŽUPA DUBRAVA

DUBROVNIK
1. BIBLIOTEKA MALE BRAĆE (oo. franjevaca). Oko 35.000 svezaka, većinom teološkog sadržaja, no dobro je zastupana i književnost. Od osobite su važnosti rukopisi dubrovačkih pisaca i pjesnika. Prima 10 listova i časopisa. Abecedni katalog tiskan još 1860. u Zadru, a priredio ga je dr. A. Kaznačić. Priprema se novi stručni katalog. Knjižnica je pristupačna samo znanstvenim radnicima, i to mužkarcima, te ne posuđuje djela izvan knjižnice. Osnovana početkom XIV. stoljeća. Upravitelj: o. Urban Talija.
2. DOMINIKANSKA KNJIŽNICA. Oko 13.000 svezaka. Prima 9 listova i časopisa. Abecedni i stručni katalog. Pristupačna samo mužkarcima uz dozvolu. Ne posuđuje djela izvan knjižnice. Osnovana u XIII.—XIV. stoljeću.
3. DUBROVAČKA BIBLIOTEKA. (Smještena u Kneževu dvoru u prizemlju desno i desni polukat, a uzdržava je občina dubrovačka.) Oko 25.000 svezaka. Prima 12 časopisa. Pristupačna svim građanima grada Dubrovnika, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Abecedni i stručni katalog. Osnovana 1930.
4. PRIRUČNA KNJIŽNICA HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA. Oko 5.600 svezaka. Abecedni i mjestni katalog. Pristupačna samo povjestničarima, koji imaju dozvolu za rad u arhivu. Ne posuđuje djela izvan knjižnice. Osnovana 1931.

RAVNO
HRVATSKA PUČKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, te posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1904.

TREBINJE
1. BIBLIOTEKA »NARODNE UZDANICE«. Abecedni i mjestni katalog. Prima 6 listova i časopisa. Pristupačna samo članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1941.
2. KNJIŽNICA KOTARSKOG ODBORA »EL-HIDAJE«. Abecedni i mjestni katalog. Prima 1 časopis. Pristupačna samo muslimanima. Posuđuje i izvan knjižnice. Osnovana 1942.

VELIKA ŽUPA LIKA—GACKA

PERUŠIĆ
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, učenicima i ostalom građanstvu. Posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1883.

VELIKA ŽUPA HUM

MOSTAR
1. HRVATSKA ŽELJEZNIČKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Prima 6 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1930.
2. JAVNA BIBLIOTEKA »MARTIĆ«. Oko 1500 svezaka. Abecedni katalog. Pristupačna svakome, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Vodi je H. K. D. »Domagoj«. Osnovana oko 1920.
3. NAPREDKOVA KNJIŽNICA. Oko 2650 svezaka. Abecedni katalog. Pristupačna članovima i đacima. Osnovana 1937.
4. KNJIŽNICA MJESTNOG ODBORA NARODNE UZDANICE. Abecedni katalog. Posuđuje knjige pitomcima konvikta i izvan prostorija. Osnovana 1925.

POSUŠJE
HRVATSKA ČITAONICA »RADOVAN«. Abecedni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1907.

VELIKA ŽUPA KRBAVA—PSAT

BIHAĆ
KNJIŽNICA HRVATSKOG PJEVAČKOG I TAMBURAŠKOG DRUŽTVA »KRAJIŠNIK«. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Oko 1300 svezaka. Prima 5 listova. Osnovana 1895.

VELIKA ŽUPA LAŠVA—GLAŽ

VISOKO

MUSLIMANSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 10 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1912.

ŽEPČE

GRAĐANSKA ČITAONICA. Stručni katalog. Prima 7 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1879.

VELIKA ŽUPA LIVAC — ZAPOLJE

DARUVAR

HRVATSKA RADNIČKA ČITAONICA. Prima 3 lista. Knjižnica je još u organiziranju, jer je osnovana 1942.

LONJA

HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1928.

NOVA GRADIŠKA

HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 8 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1871.

NOVSKA

HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1904.

PAKRAC

HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje i izvan knjižnice. Prima 10 listova i časopisa. Osnovana 1877.

STRAŽANAC, obć. Daruvarski Brestovac, kot. Daruvar

HRVATSKA NARODNA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 4 lista i časopisa. Pristupačna članovima. Ne posuđuje izvan knjižnice. Osnovana 1932.

VELIKA ŽUPA PLIVA—RAMA

GLAMOČ

HRVATSKA NARODNA ČITAONICA. Abecedni i stručni katalog. Prima 6 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1916.

VELIKA ŽUPA POSAVJE

BABINA GREDA, kot. Županja

1. HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1903.
2. HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA »JELA«. Mjestni katalog. Prima 3 lista i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1913.

BOŠNJACI, kot. Županja

HRVATSKA ČITAONICA. Prima 4 lista i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1901.

SLAVONSKI BROD

HRVATSKA ČITAONICA. Svezaka oko 1500. Prima 10 listova i časopisa. Abecedni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1923.

DERVENTA

GRADSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1923.

DONJA MAHALA, kot. Brčko

HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA I KNJIŽNICA. Mjestni katalog. Prima 3 lista i časopisa. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1920.

DRENOVCI, kot. Županja

HRVATSKA ČITAONICA. Inventarni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1920.

SELO ĐURIĆI, obć. Račinovci, kot. Županja

HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1936.

GRADAČAC

1. KNJIŽNICA DRUŽTVA »HAMIJET«. Mjestni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1922.
2. HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1900.

GUNJA, kot. Županja

HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1936.

KOSTRČ, obć. Donja Mahala, kot. Brčko

HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 3 časopisa. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1922.

KRUŠEVICA, obć. Slav. Šamac, kot. Županja

HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA. Inventarni katalog. Pristupačna svima, te posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1938.

ODŽAK, kot. Gradačac

1. ČITAONICA »MUSLIMANSKO JEDINSTVO«. Mjestni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima i ne posuđuje knjige izvan knjižnice. Osnovana 1905.
2. HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna članovima i ne posuđuje knjige izvan čitaonice. Osnovana 1906.

RAJEVO SELO, kot. Županja

HRVATSKA ČITAONICA. Oko 1200 svezaka. Stručni katalog. Pristupačna članovima i ne posuđuje knjige izvan čitaonice. Osnovana 1920.

RAČINOVCI, kot. Županja

HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 6 listova. Pristupačna članovima, te posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1919.

SLAVONSKI ŠAMAC, kot. Županja

HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 1 list. Pristupačna svima, te posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1903.

SOLJANI, kot. Županja

SLOVAČKA ČITAONICA. Prima 1 list. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1932.

VELIKA ŽUPA POKUPJE

JASTREBARSKO

HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni i mjestni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1872.

VELIKA ŽUPA PRIGORJE

SAMOBOR

1. KNJIŽNICA DRUŽTVA KATOLIČKIH MUŽEVA. Mjestni katalog. Prima 5 listova. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1933.
2. HRVATSKA PUČKA KNJIŽNICA I ČITAONICA. Oko 3000 svezaka. Prima 9 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1900.

VELIKA ŽUPA USORA—SOLI

GRAČANICA

NARODNA BIBLIOTEKA. Abecedni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1928.

TEŠANJ

HRVATSKA ČITAONICA »ZRINSKI—FRANKOPAN«. Mjestni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1892.

ZVORNIK

NARODNA ČITAONICA »SLOGA«. Mjestni katalog. Pristupačna članovima. Ne posuđuje knjige izvan čitaonice. Osnovana 1903.

VELIKA ŽUPA VINODOL—PODGORJE

KRALJEVICA

HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Prima 4 lista. Pristupačna članovima i đacima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1861.

SELCE, kot. Crikvenica

HRVATSKA PUČKA KNJIŽNICA. Abecedni katalog. Oko 1200 svezaka. Osnovana 1894.

SV. JURAJ, kot. Senj

HRVATSKA OBĆINSKA ČITAONICA I KNJIŽNICA. Mjestni katalog. Osnovana 1934.

Z L O B I N, obć. Hreljin, kot. Kraljevica
HRVATSKA PUČKA ČITAONICA. Prima 4 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1909.

VELIKA ŽUPA VRHBOSNA

A L I P A Š I N M O S T, obć. Rajlovac, kot. Sarajevo
HRVATSKA ČITAONICA. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1923.

S A R A J E V O
1. KNJIŽNICA HRVATSKOG UČITELJSKOG DRUŽTVA. Abecedni i stručni katalog. Pristupačna članovima i prijateljima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1906.
2. KNJIŽNICA I ČITAONICA HRVATSKE RADNIČKE KOMORE. Oko 2000 svezaka. Abecedni i stručni katalog. Prima 12 listova i časopisa. Pristupačna radnicima, posebno namještenicima i ostalom obćinstvu, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1925.
3. SREDIŠNJA KNJIŽNICA HRVATSKOG KULTURNOG DRUŽTVA »NAPREDAK«. Oko 22.000 svezaka. Prima uglavnom sve domaće listove i časopise. Abecedni, stručni i mjestni katalog. Pristupačna svima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1928. Upravitelj Stjepan M a r t i n o v i ć.

VELIKA ŽUPA VUKA

B A B S K A N O V A K, kotar Šid
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1927.

B E O Č I N, kot. Ilok
ČITAONICA TVORNIČKIH RADNIKA I NAMJEŠTENIKA. Oko 2500 svezaka. Abecedni i mjestni katalog. Prima 12 listova i časopisa. Pristupačna samo članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1902.

B I N G U L A, kot. Ilok
KNJIŽNICA »SLOVAČKE BESEDE«. Mjestni katalog. Prima 4 lista i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan knjižnice. Osnovana 1920.

C E R N A, kot. Vinkovci
HRVATSKA ČITAONICA. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1888.

H R V A T S K I K A R L O V C I
HRVATSKA ČITAONICA. Stručni katalog. Prima 6 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1887.

H R V A T S K A M I T R O V I C A
1. HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna članovima i ne posuđuje knjige izvan čitaonice. Osnovana 1880.
2. HRVATSKA GRAĐANSKA OBRTNA ČITAONICA. Prima 2 lista. Pristupačna obrtnicima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1887.

I L O K
1. HRVATSKA GRAĐANSKA ČITAONICA. Abecedni i stručni katalog. Prima 9 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1896.
2. SLOVAČKA ČITAONICA. Prima 4 lista i časopisa. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, a posuđuje knjige i izvan čitaonice. Osnovana 1928.

I R I G
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 4 lista i časopisa. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1908.

K A M E N I C A, kot. Hrvatski Karlovci
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1906.

L O V A S, kot. Vukovar
HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Prima 4 lista i časopisa. Pristupačna svima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1913.

N I E M C I, kot. Vinkovci
HRVATSKA KNJIŽNICA I ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 6 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovan 1911.

N U Š T A R, kot. Vukovar
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 5 listova. Pristupačna svima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1891.

O T O K, kot. Vinkovci
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 6 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a knjige se ne posuđuju. Osnovana 1907.

R E T K O V C I, kot. Vinkovci.
KNJIŽNICA HRVATSKE ČITAONICE. Mjestni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, a knjige se ne posuđuju. Osnovana 1831.

Š I D S K I B A N O V C I, kot. Šid
NJEMAČKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1906.

V R D N I K, kot. Irig
HRVATSKA RUDARSKA ČITAONICA. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1929.

V O Đ I N C I, kot. Vinkovci
HRVATSKA ČITAONICA. Inventarni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1920.

V U K O V A R
HRVATSKA ČITAONICA. Oko 2300 svezaka. Abecedni, stručni i mjestni katalog. Prima 10 listova i časopisa. Pristupačna svima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1860.

VELIKA ŽUPA ZAGORJE

K L A N J E C
HRVATSKA ČITAONICA. Abecedni katalog. Prima 9 listova i časopisa. Pristupačna članovima i prijateljima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1930.

K N E G I N E C G O R N J I, obć. Biškupec, kot. Varaždin
HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 1 list. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1939.

K R A P I N A
KNJIŽNICA HRVATSKOG PJEVAČKOG DRUŽTVA »ZAGORAC«. Oko 2500 svezaka. Abecedni katalog. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1934.

L U D B R E G
HRVATSKA PUČKA KNJIŽNICA I ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 5 listova i časopisa. Pristupačna svima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1895.

M I H O V L J A N, kot. Zlatar
HRVATSKA SELJAČKA ČITAONICA I KNJIŽNICA. Abecedni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1933.

P O L J A N E C, obć. Martijanec, kot. Ludbreg.
NARODNA ČITAONICA I KNJIŽNICA. Mjestni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1921.

P R E G R A D A
HRVATSKA ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 3 lista. Pristupačna svima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1880.

T R N O V E C, obć. Bartolovec, kot. Varaždin
KNJIŽNICA »TRNOVEC«. Mjestni katalog. Pristupačna svakome, a knjige se posuđuju i izvan knjižnice. Osnovana 1934.

T U Ž N O, obć. Vidovec, kot. Varaždin
HRVATSKA SELJAČKA KNJIŽNICA I ČITAONICA. Mjestni katalog. Prima 2 lista. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1932.

V E L I K A H R V A T S K A, obć. Desinić, kot. Pregrada
PUTUJUĆA KNJIŽNICA »HRVATSKI RODOLJUB«. Mjestni katalog. Pristupačna seljačtvu, a knjige se posuđuju samo izvan knjižnice. Osnovalo je Kulturno-historijsko družtvo u Zagrebu 1941.

V A R A Ž D I N
1. GRADSKA PUČKA ČITAONICA. Oko 6500 svezaka. Prima 2 časopisa. Abecedni katalog. Pristupačna srednjoškolskoj mladeži i građanstvu, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1912. Knjižničari Šime R o g i n a i Rudolf K u t n j a k.
2. HRVATKA ČITAONICA. Oko 1100 svezaka. Mjestni i stručni katalog. Prima 28 listova i časopisa. Pristupačna članovima, a knjige se posuđuju i izvan čitaonice. Osnovana 1828.

E. NAKLADNA PODUZEĆA

(Od Pavla Rittera Vitezovića do Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda)
Četvrt tisućljeća novijeg književnog nakladničtva (1694.-1942.)

Napisao MIRKO BREYER

U poviesti hrvatskog knjigotiskarstva i izdavanja knjiga novijega doba stoji na prvom mjestu Senjanin Pavao Ritter Vitezović (1652. do 1713.). Njegovo preuzeće Zemaljske tiskare u Zagrebu, koju su s pomoću zapisa hrvatskog plemića i rodoljuba Petra Bošnjaka kupili oko god. 1665. zagrebački isusovci od kolegija isusovačkog u Ljubljani, a Vitezović je dopunio i preuredio novim nabavama, pada u zlosretno doba hrvatske prošlosti. Vitezović, ne samo gorljiv Hrvat, marljiv hrvatski i latinski pisac, pjesnik i povjestničar, već i čovjek spretan i poduzetna duha, pristupio je svom poslu s dovoljnom spremom, zanosom i čvrstom voljom, da kao prvi zagrebački tiskar što bolje posluži prosvjeti i napredku svoje domovine. Uz primjere iz ostalog sretnijeg kulturnog svieta, povodio se napose za izkustvom svoga prijatelja i učitelja, povjestničara Kranjske Johana Weikharda Valvasora, kod kojega je dulje vrieme proboravio, te književnom suradnjom i kao risač i bakropisac kod njegovih književnih izdanja surađivao. U svojoj zagrebačkoj radionici, u svom muzeju na Griču: »Ex Musaeo meo Graecomontii«, kako je to u pismima i u posvetama knjiga označivao, nastala su njegova tiskom izdana, hrvatskom narodu, a dobrim dielom širokim slojevima puka namienjena djela, kao i mnogi latinski i hrvatski prigodni spisi u pjesmi i prozi. Među ostalim izašla je na hrvatskom jeziku po njemu sastavljena »Kronika aliti szpomen vszega szveta vikov« (1696.), koja je dopunjena, iza njegove smrti još dvaput tiskana; nadalje »Zoroast hervatski«, prvi posebni hrvatski kalendar (1695. do 1705.); zbirka poslovica i rečenica u stihovima: »Pririchnik aliti razliko mudrosti czvitje« (1703.) i zabavna pučka knjiga »Sibila« (1702.). Uz to više nabožnih knjiga zagrebačkog kanonika Mihajla Šimunića i molitvenik Magdalene grofice Drašković »Sobotni kinč B. D. Marie« (1696.). Godine 1696. razaslao je Vitezović svoj tiskani latinski poziv u obliku letka, sastavljen po uzoru sličnih objava njemačkih nakladnika, s molbom, da mu se šalje građa za njegovu stematografiju ili grboslovlje, koje će biti pripravnom radnjom za glavno njegovo djelo »De aris et focis Illyriorum« (Žrtvenici i ognjišta Ilira). Unatoč gotovo nikakvom odzivu neumorno je dalje radio, izdao, u nizu brojnih svojih latinskih djela, objavljenu: »Stemmatographia seu armorum Illyricorum Delineatio, Descriptio et Restitutio« (1702.) sa slikama grbova u bakropisu, dok je prije toga (1700.) objelodanio djelo »Croatia rediviva«, gdje kao prvi i kao predteča Ljudevita Gaja i Ante Starčevića iztiče velikohrvatsku misao u političkom smislu. Sliedili su »Plorantis Croatiae saecula duo« (1703.), u stihovima sastavljen opis borba s Turcima, i kao posljednja njegova radnja »Bosna captiva« (1712.), turobna razmatranja o zarobljenoj zemlji i narodu, uz izražaj nade u njezino oslobođenje i pripojenje Hrvatskoj. Ova je knjiga tiskana u Trnavi, iza Vitezovićeva odlazka u tuđinu, u Beč, kamo se po tragičnoj svojoj sudbini zaklonio i gdje je doskora umro.

*

Novo, XVIII. stoljeće, pokazuje se kraj velikog broja zagrebačkih knjigostiskara (kojih imade do 1800. u svemu trinaest) na književnom polju vrlo neplodno. Bilo je to predhodno razdoblje budućim danima snažnog kulturnog preporoda hrvatskog naroda. Od djela, izdanih tada u Zagrebu, vriedan je posebna spomena valjani veliki rječnik pavlina Ivana Belostenca, latinsko-hrvatski »Gazopholacium« (Typis Joa. Bapt. Weitz, Inclyti Regni Croatiae Typographi, 1740.) i isusovca Andrije Jambrešića »Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples (Typis academicis Societatis Jesu per Adalbert Wilh. Wessell, 1742.)«. Ove su dvie omašne knjige ujedno po svom obsegu i tehničkoj izvedbi dokazi već tada liepo razvijenog domaćeg tiskarstva. U isto vrieme izdavaju se u znatno povećanom broju školske knjige. G. 1715. počinje izlaziti (kod Jakoba Wencz. Heywela, Orszaga Horvatzkoga stampara) velika zbirka propoviedi kapucina Štefana Zagrebca: »Hrana duhovna ovchiz kerztchanzkeh« u pet knjiga. Od 1742. do 1754. pak brojne nabožne knjige i molitvenici isusovca misionara Jurja Mulliha. Od većeg su značenja latinska poviestna djela zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića: »De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Notitiae Praeliminares« (1770.) i »Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis« (1770.). U posljednjoj četvrti XVIII. stoljeća postojala je u Zagrebu podružnica znamenitog bečkog tiskara i nakladnika I. Th. von Trattnera. On je bio izdavač kratkotrajnih njemačkih novina »Kroatischer Korrespondent« (1789.), a izdao je uz razne školske knjige među ostalim na hrvatskom jeziku liečnička djela za puk, med. dra Lalanguea: »Vračtva ladanjska za potreboću mužev i siromakov horvatskoga orsaga« (1776.); »Kratek navuk od meštrie pupkorezne« (1777.) i »Izpisivanje vračtvenih vod horvatskoga i slavonskoga orsaga« (1779.), kao i »Način jabuke zemeljske saditi« (1787.).

Kao posljednjeg uoči novoga vieka navodim Antuna pl. Novosela, koji je Trattnerovu tiskaru g. 1795. preuzeo od njezina kupca, svog šurjaka, slavnog biskupa zagrebačkog i hrvatskog mecene Maksimiliana Vrhovca. Odmah zatim bio je Novosel uredio također i svoju knjižaru. Već god. 1796. izda svoj prvi popis knjiga: »Verzeichnisz der Bücher welche in der kais. königl. privilegirten von Novoszelschen Buchhandlung in Agram zu finden«, gdje je popisan i malen broj hrvatskih knjiga. U tiskari, a dielom i u

vlastitoj nakladi, izašlo je do Novoselove rane smrti (1800.), kasnije kod njegove nasljednice supruge Franciske do g. 1825. mnogo hrvatskih nabožnih, crkvenih i školskih knjiga, kao i drugih djela različitog smjera i sadržaja. Među potonjima nalazila se prva hrvatska dječja knjiga, popa Antuna Vranića: »Mlajshi Robinzon, iliti jedna kruto povolyna y hasznovita pripovezt za detcu od J. H. Kampe, iz Nemskoga na Horvatzki preneshena« (1796.), kao i prva »kuharica«: Ivana Birlinga, »Nova zkupszlosena Zagrebechka szokachka kniga (1813.). Vu Zagrebu pritizkano vu Novoszelskoj szlovotizki«. U istoj su tiskari izašla i mnogobrojna djela marljivog i zaslužnog kajkavskog pisca Tome Mikloušića, od njegovih pjesničkih prigodnica, dramskih spisa, stoljetnih kalendara, gospodarskih pouka, do s kulturnog gledišta najvrednijeg djela: »Izbor dugovany vszakoverztneh, za haszen y razveszelenye szlusecheh« (1821.).

U nekom spomenutom vremenskom razdoblju, koje je bilo i pod štetnim uplivom mnogih suvremenih ratnih događaja i neprilika, pojaviše se s druge strane nova hrvatska središta tiskarsko-nakladničkog djelovanja. U Osieku utemelji oko g. 1770. Ivan Martin Diwalt dobro uređenu tiskaru, koja je postojala do preko sredine prošlog stoljeća u rukama iste obitelji. Od važnijih njihovih izdanja valja spomenuti razna djela Matije Antuna Reljkovića, a osobito prvo dopunjeno izdanje njegova »Satira« (1779.), jednog od najznačajnijih hrvatskih književnih djela onog doba, koje je u prvobitnom obliku izašlo u Dresdenu (1761.). Još su Diwaltovim tiskom izdani: zanimljivo, vrlo obsežno djelo isusovca Antuna Kanižlića: »Kamen pravi smutnje velike, iliti početak i uzrok razstavljenja cerkve iztočne od zapadne« (1780.), pa i druge knjige iz tako zvane »slavonske književnosti« onoga vremena. — U Varaždinu se istodobno nalazila kao i u Zagrebu podružnica bečkog tiskara i knjižara nakladnika I. Th. von Trattnera, iz koje proizađoše neka izdanja od g. 1773. do 1776.

Dubrovnik dobiva iza raznih prijašnjih bezuspješnih pokušaja god. 1782. svoju prvu tiskaru. Njezin utemeljitelj, Mletčanin Karlo Antun Occhi, objavljuje među prvim svojim izdanjima nanovo tiskani Della Bellin talijansko-latinsko-hrvatski rječnik (1785.) i druga djela dubrovačkih pisaca i pjesnika. Njegov nasljednik, Antun Martecchini, kojeg se rad proteže u glavnoj česti daleko u XIX. stoljeće, dolazi nakon pada mletačke republike i razvija vrstno i obilno djelovanje, takoder i izdavanjem hrvatskih djela starih dubrovačkih pisaca, na čelu s prvim izdanjem Gundulićeva »Osmana« (1826.), dok je četvrt vieka prije (1803.) tiskom objelodanio znamenite Appendinijeve: »Notizie sulle antichita, storia e letteratura de' Ragusei«. I vrstno, veliko djelo franjevca Joakima Stullija, drugi i treći dio njegova hrvatsko-talijansko-latinskoga rječnika (1806. i 1810.) bilo je kod njega tiskano. Dometnut ću, premda spada u kasnije razdoblje i rad tiskare Battara u Zadru. Tamo je tiskano u vrieme Napoleonove Ilirije (1806.—1810.) pet godišta dvojezičnih hrvatsko-talijanskih novina »Kraljski Dalmatin — Il Regio Dalmata«, prve hrvatske novine uobće. Ova tiskara izdala je i razna hrvatska književna djela, a kasnije u g. 1844. do 1849. pet godišta hrvatskog književnog časopisa »Zora Dalmatinska«.

U Mletcima, gdje je izašao daleko pretežni dio djela starih pisaca hrvatskih, tiskanih od petnaestog do uključivo sedamnaestog stoljeća, održalo se to i dalje do pada republike sv. Marka, kao posljedica tadašnjeg političkog stanja. Knjižar Bartol Occhi na »Rivi od Harvata«, kako on označuje u svojim popisima knjiga položaj svog posla na Rivi degli Schiavoni, imao je liep izbor hrvatskih knjiga. Bili su na njegovu skladištu uz »Život svete Katarine«; »Sedam psalama Davidovih«; »Historie od Vazetya Szigheta Grada«; »Historie od Robinye Anibala Lucia«, također i Hektorovićevo »Ribanye i ribarsko prigovaranye«; »Pisni gliubavi Dinka Ranjine« i »Historia od sina razmetnoga« od Ivana Gundulića i mnoge druge, od kojih se nekima s vremenom zameo trag. Najvažnija pojava bila je u ono vrieme »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, narodna pjesmarica iz pera bogodanog franjevca Andrije Kačića Miošića, što ugleda svietlo dana u prvim izdanjima (1756. i 1759.) u Veneciji, te bude pravim duševnim užitkom i okrepom hrvatskom narodu u Dalmaciji, a kasnije sve dalje širom zemlje, gdje nikoše mnoga nova izdanja do u naše vrieme. — Veliki, dalekosežni rad kongregacije »De propaganda fide« u Rimu, na polju hrvatske crkvene i nabožne knjige, tiskane glagoljicom i latinicom, protezao se je do u prvu polovicu devetnaestog stoljeća.

Na osvitu devetnaestog stoljeća bilo je zanimanje za hrvatsku knjigu znatno oslabilo. Bijaše to na ozbiljnoj prekretnici u narodnom životu. Gospodovali su jezici latinski i njemački, a javljala se nastojanja, da se nametne jezik mađarski. Tada se postojanom revniku oko hrvatske knjige Tomi Mikloušiću pridruži biskup Maksimilian Vrhovac svojim pozivom na sakupljanje narodnog i književnog blaga u svrhu napredka domaće književnosti. Iz Beča se javi (1815.) glas rodoljuba Antuna pl. Mihanovića: »Reč domovini od hasznovitosti pisanja u domorodnom jeziku«, a 1818. obrati se isti nanovo Hrvatima, »znanostih i narodnoga jezika prijateljem«, s pozivom na predplatu Gundulićeva »Osmana«. Ako su ove pobude i ostale bez izravnog uspjeha, one su uz druge izjave značajne za vrieme, koje je predhodilo nastupu Ljudevita Gaja, koji je oživotvorio želje i nade dobronamjernih hrvatskih rodoljuba i poduzeo, da kao preporoditelj potrese duhovnim mrtvilom u domovini. To je Josip Kundek u svojoj pjesmi prigodnici »Reč jezika narodnoga« god. 1832. liepo izrazio u riečima:

»Ar se zdižu mladi, posluju marljivo,
ter podžižu v stareh kaj bilo vgaslivo«.

Kod Gajeva dolazka, iza svršenih studija, u domovinu, poslije u Budimu 1830. tiskane znamenite njegove knjižice »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja«, postojala je u Zagrebu jedina hrvatska tiskara i knjižara Franje Župana (Bjelovarčanina), koju je isti ute-

meljio g. 1809., preuzevši knjižarski posao nekog Franje Žavera Mühlera. Iz županove tiskare i nakladne knjižare, koju po njegovoj smrti (1847.) nastavi njegov sin Lavoslav, izašao je tokom vremena — pretežno u starom pravopisu — znatan broj širim slojevima puka namienjenih hrvatskih knjiga. Izprva većinom molitvenici i druga nabožna djela, prigodni spisi, kalendari i školske knjige, a kasnije su sliedila i obsežnija djela, kao Švearovo »Ogledalo Iliriuma, iliti Dogodovština Ilirah, Slavinah, stražni put Horvatah zvanih« (1839.—1842.) i još danas cienjeni Bogoslava Šuleka »Njemačko-hrvatski rječnik« (1855.—1860.). Tamo su u kajkavštini izdana djela Tome Mikloušića, Ignjata Kristianovića, Tome Gajdeka, Jurja Paulinića, grofa Janka Draškovića, Tome Blažeka, a od novijih djela Ljudevita Vukotinovića, Ivana Kukuljevića i drugih. Napokon tiskala su se kod Župana i prva tri godišta Gajeve »Danice Ilirske« (1836. do 1838.); »Novine Horvatske« (1835.) i »Novine Ilirske« (1837.—38.).

Kod nasljednika: »Nakladne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler)« izašla je (1873.) liepo opremljena, slikama, vinjetama i inicialima bogato urešena omašna knjiga »Vienac izabranih pjesama hrvatskih. Sastavio ga August Šenoa. Za svjetsku izložbu u Beču natiskao Dragutin Albrecht«. Prema ukusu onoga vremena vrlo ugledno izvedeno divot-izdanje, koje je preuređeno i dopunjeno god. 1876. po drugi put izašlo u čednijoj opremi pod naslovom »Antologija« u izdanju Matice Hrvatske. — Nadaje se prilika, da se poredbe radi upravo ovdje reče koja o netom izdanoj doista krasnoj antologiji: »Hrvatska domovina. Hrvatsko rodoljubno pjesničtvo 1831.—1931.« U toj zbirci, koju je s mnogo osjećaja uredio pjesnik Vinko Nikolić, sadržane su odabrane pjesme svih poznatijih hrvatskih pjesnika, od Pavla Stoosa i Ljudevita Gaja do danas, koji su u razdoblju od minulih sto godina dali pjesnički izraz svojoj ljubavi prema domovini. Ugledna knjiga od 336 strana, ističe se koliko po svojem sadržaju i razporedu, toliko i po razkošnoj grafičko-bibliofilskoj opremi Vladimira Udatnoga. Izdalo ju je Zapovjedničtvo ustaške mladeži, odjel za promičbu, te je liep dokaz napredka hrvatske književno-izdavalačke djelatnosti.

Kada Gaju napokon stigne povoljno rješenje njegove molbe za dozvolu osnutka bibliografskog zavoda, u kojoj se pozvao »na svoje za državu koristno djelovanje oko prosvjećivanja puka s pomoću tiska na narodnom jeziku, koje on vrši putem svojih političkih i poučno-zabavnih novina«, dade se on na uređenje svoje »c. kr. poveljene narodne tiskare«, koja je pod njegovim imenom radila sve do g. 1873., povećana 1856. kupnjom tiskare Županove. Ovo poduzeće, kroz neko vrieme jedino te struke u Zagrebu, bilo je od prvog početka i kroz mnogo godina prevažan faktor u razvoju hrvatskog kulturnog života. Tamo su se redala u neumornom radu — radilo se dan i noć — brojna godišta obaju časopisa Gajevih i drugih povremenih izdanja, ugledali su svietlo dana na nov život probuđeni stari dubrovački pisci, izašli književni radovi Stanka Vraza, Pavla Stoosa, Ivana i Antuna Mažuranića, Dimitrija Demetra, Mirka Bogovića, Petra Preradovića, Ivana Kukuljevića i većeg diela ostalih njihovih drugova i suboraca. Slavni naš povjestničar dr. Franjo Rački tiskao je tamo vrstno svoje djelo »Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolov« (1857.—59.), Eugen Kvaternik politička svoja djela. Napokon izađe tečajem više desetljeća neprekidna poslovanja golemi broj političkih prigodnih spisa i službena izdanja javnih ureda i korporacija. S tehničkog gledišta izticale su se tvorevine Gajeve tiskare osobitom vrstnoćom i ljepotom.

Na kraju god. 1852. uvrsti Gaj u »Narodne novine« svoj »Oglas narodne knjigarnice«, u kojem iztiče, da »najglavnija zadaća narodne knjigarnice ima biti unapređenje narodne književnosti; i dobro uređenom, razgranjenom, i čestitom trgovinom domaćih knjigah k razširenju prosviete i obrazovanja, k probuđenju volje do umietnih stvarih i oplemejnenju ukusa među svima razredima domorodnog obćinstva po mogućnosti doprinositi«.

Ovako najavljenu knjižaru otvorio je Gaj na početku g. 1853., ali je bila posve kratkoga vieka u tadanjem sveobćem nehaju za hrvatsku knjigu, koji je bio nastupio poslije visokog poleta prvih preporodnih godina i urodio umorom i malaksanjem za nove poplave i gospodstva tuđih ljudi, tuđih zakona i tuđega jezika. Bijaše uz to već nastupio začetak opadanja Gajeve slave, među ostalim i zbog učestalih sukoba poslovnih interesa s idealnijim shvaćanjem, što ipak nije kadro potamniti nepobitne velike zasluge, što ih je on stekao u težkim i sudbonosnim vremenima oko golemog djela unapređenja kulture hrvatskog naroda.

Misao o potrebi dobro uređene i valjano vođene narodne knjižare iznio je god. 1846. u zagrebačkom časopisu »Luna« rodoljubni karlovački pregalac dr. Imbro Tkalac. Zagovarao je osnutak knjižare putem dioničkog družtva s namjerom, da se sam stavi na čelo takvu poduzeću. Označio je kao glavnu zadaću izdavanje vrstnih hrvatskih knjiga i živ doticaj s ostalim knjižarstvom. Ni njemu nije bilo suđeno ostvariti tu liepu i dobro smišljenu osnovu.

Nakon kratkog prelaznog razdoblja preuze g. 1856. Gajevu knjižaru bivši učitelj Lavoslav Hartman, koji se pobudom i podporom domaćeg svećenstva i učiteljstva posvetio nakladi hrvatskih knjiga, osobito iz područja pedagogije i školstva, knjiga za mladež, te pučke i nabožne književnosti. Njegovo najobsežnije izdanje: Ivana Filipovića, »Veliki rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika«, izašlo je u 4 svezka od preko tri tisuće stranica g. 1869. do 1875. Nasliediše ga (1881.) dotadašnji mu suradnici Stjepan Kugli i Albert Deutsch, a od g. 1903. bude jedinim vlastnikom Stjepan Kugli, čiji sinovi Rudolf, Ivo i Zlatko uspješno nastaviše po otcu u neumornom radu znatno prošireni posao, koji se s vremenom razvio, usavršen i dobro uređenom modernom tiskarom i knjigovežnicom, do brojem svojih izdanja najvećeg knjižarsko-naklad-

ničkog podhvata u Hrvatskoj i daleko preko njezinih granica. Uz veliki broj hrvatskih djela stručne književnosti (zakoni, knjige za pučke, srednje i visoke škole i drugo), uz izbor izvorne hrvatske i prevedene beletristike i znatnog broja knjiga za djecu i odrasliju mladež, posebno se iztiču nova skupna izdanja sabranih djela Josipa Kozarca, Eugena Kumičića, Ksavera Š. Đalskoga, Augusta Šenoe, Josipa Tomića i drugih vriednih starijih i novijih hrvatskih pisaca. Napokon razna znanstvena izdanja, među kojima i liepo opremljena, slikama urešena Vjekoslava Klaića »Poviest Hrvata« (do g. 1608.), u pet omašnih knjiga, glasbotvorine domaćih skladatelja i mnoga pučka izdanja za šire slojeve naroda. Iz Kuglijeva tiskarskog zavoda izašla su u najnovije vrieme vrlo kratkom razdoblju tri izdanja politički vrlo aktuelne i u svakom pogledu značajne i važne Poglavnikove knjige »Strahote zabluda« s podnaslovom »Komunizam i boljševizam u Rusiji i u svietu«.

Vriedan je spomena i vrli, u svoje vrieme obće cienjeni, rodoljub Antun Jakić, koji je god. 1860. utemeljio u Zagrebu vlastitu tiskaru i narodnu hrvatsku knjižaru. Izdao je (1861.) kao prvu svoje vrste knjigu »Hrvatski trgovac ili trgovački listar«, a od 1864. do 1868. trgovački list »Sidro«. Kod njega se tiskao »Pozor« i mnogi spisi hrvatskih književnika i političara. Kasnije (1869.) preuzeo je tiskaru Ivan Vončina i prenio je u Vojni Sisak, gdje je uz ostalo služila kod tiska političkog lista »Zatočnik«. Spominjem još Gavru Grünhuta (rođ. 1849.), koji je izučio knjigotiskarstvo kod Abela Lukšića u Karlovcu, a kasnije radio u Gajevoj tiskari u Zagrebu. On se kroz kraće vrieme iztaknuo kao knjižar-nakladnik i bio izdavateljem časopisa »Hrvatska Vila« (1882.—1885.) i šaljivog lista »Bič« (1884. do 1885.).

Dugogodišnji vlastnik dobro uređene velike zagrebačke tiskare, Antun Scholz, rodom iz Beča (1856.), djelovao je u Zagrebu počevši od god. 1879. Novom svom zavičaju, Hrvatskoj, posve se priljubio i do smrti (1931.) kao vrstan stručnjak marno i koristno se iztaknuo. Od g. 1893. do 1913. izlazio je u njegovoj nakladi valjani ilustrirani časopis »Prosvjeta«, u kojem su priobćeni, kasnije i posebno tiskani, izvorni hrvatski romani iz narodne prošlosti, dra Velimira Deželića st., Higina Dragošića i Hinka Davile. Nadalje u prievodu Augusta Harambašića niz poviestnih romana Henryka Sienkiewicza: »Quo vadis?«, »Križari«, »Potop« i »Gospodin Volodiovski«. Napokon romani Lava Nikolajevića Tolstoja: »Vojna i mir« i »Kreutzerova sonata«, kao i I. A. Gončarova: »Oblomov«. Od hrvatskih znanstvenih djela većeg obujma izdao je »Zemljopis Hrvatske« od Hranilovića i Hirca i tiskao ilustrirane »Hrvatske povjestne građevine« od Emila Laszowskog, Milana Šenoe i Dragutina Hirca. Uz ovaj i ostali vrlo bogati nakladnički i tiskarski rad, posvetio se i posebno izdavanju raznih molitvenika i drugih djela vjersko-katoličkog smjera. Kroz dulji niz godina tiskao je oporbene dnevnike »Agramer Tagblatt« i »Hrvatstvo«.

U bliže nam vrieme radio je Đuro Trpinac (od 1901.) kao vlastnik »Naklade Dioničke tiskare«, a i kao samostalan nakladnik. — Od 1904. do 1928. posvetio se Mirko Breyer nakladi hrvatskih knjiga, te izdao kraj svog ostalog knjižarskog i znanstvenog rada veću zbirku odabranih dječjih knjiga i odraslijoj mladeži namienjene književnosti u liepoj opremi, s ilustracijama i grafičkim ukrasom umjetnika Ljube Babića. Uz to je izdao neka djela Dostojevskoga u prievodu Ise Velikanovića (»Zločinstvo i kazna«, »Poniženi i uvrieđeni«) i razna druga djela. S uspjehom gaji izdavanje dobrih i liepih knjiga za mladež knjižara Radoslava Horvata. U njezinoj »Ilustrovanoj biblioteci za mladež« izašao je veći niz valjanih knjiga. Ista je naklada izdala razkošna, slikama opremljena djela povjestničara Gjure Szaba: »Stari Zagreb« i »Kroz Hrvatsko Zagorje«, kao i obsežan niz književnih djela Vladimira Nazora. — Hrvatsko nakladno d. d. »Obnova« nastavilo je po preuzeću brojnih nakladnina »Hrvatskog tiskarskog zavoda« dugogodišnji izdavalački rad, koji obuhvaća uz liepu književnost i knjige za mladež, osobito i obsežniju zbirku pravnih djela i zakona. Od pojedinih izdanja navodim dra Gustava Šamšalovića: Rječnik njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački, Vladimira Nazora: »Hrvatski kraljevi«, »Medvjed Brundo« i »Utva zlatokrila« i D. S. Merežkovskog: »Uzkrsli bogovi«, sa slikama po starim originalima. — Nakladna knjižara »Minerva« dala je za kratkog vieka svoga obstanka u zbirci: »Sto godina hrvatske književnosti« nekoliko dobrih književno-kulturnih izdanja, a u nizu ostalih knjiga praktični i koristni priručnik »Leksikon Minerva« u jednom omašnom svezku. — Za širenje odabrane, većim dielom iz stranih jezika prevedene beletristike, bio je vrlo zaslužan revni hrvatski kulturni pregalac, književnik dr. Nikola Andrić. On je utemeljio i zamjernom razvitku priveo »Zabavnu Biblioteku«, u kojoj je izašlo preko 600 svezaka, gdje se nalaze i liepe antologije pjesničtva francuzkog, talijanskog, ruskog i poljskog u hrvatskom prievodu.

U najnovije vrieme razvija vanredno obsežan rad poduzetni knjižar-nakladnik A. Velzek (prije »Binoza — svjetski pisci«). Uz valjane prievode mnogih vriednih i važnih suvremenih djela iz strane liepe književnosti (s imenima: Gabriele d' Annunzio, Rabindranath Tagore, Margareta Mitchell, Günther Prien, Aldo Palazzeschi, Karl Otten, Guy de Maupassant, John Galsworthy, Bruno Frank, Alba de Cespedes, Rudolf Brunngraber i t. d.) sa zajedno oko 70, dielom vrlo omašnih izdanja, treba iztaknuti životopise znamenitih ljudi (Mazzini, Zola, Erazmo Roterdamski i t. d.). Pokrenuta je biblioteka hrvatskih književnika »Naša Pera«, a u sjajno opremljenom izdanju izašla je Josipa Horvata: »Kultura Hrvata kroz 1000 godina«, u dvie bogato ilustrirane knjige uglednog velikog formata.

Među novim nakladnim poduzećima iztiče se svojim izdanjima naklada »Bel-ka« (Biblioteka liepe knjige), kojoj je vlastnik Josip Milković, a urednik književnik prof. Zlatko Milković. U prvom i drugom kolu »Suvremenih hrvatskih pi-

saca« izašao je već dosele niz vrstnih i liepo opremljenih djela. Od domaćih pisaca Zlatka Milkovića »Tamnica«, Vladislava Kušana »Ars et artifex«, Dragana Čepulića »Ličnosti«, od prievoda znamenita trilogija Romaina Rollanda: »Michelangelo, Beethoven, Tolstoj«. — U »Maloj knjižnici« izlazi izbor najboljih klasičnih djela hrvatske književnosti. Do sada su zastupani August Šenoa, A. G. Matoš, Janko Jurković, Vjenceslav Novak, Vilim Korajac, Milutin Cihlar, Fran Mažuranić, Slavko Kolar, Mile Budak i Sida Košutić.

U »Suvremenoj Biblioteci«, koju uređuje Slavko Batušić, izašla su vriedna djela iz strane beletristike: Huxley, Pearl Buck, Knut Hamsun, Carossa, Cronin, Pirandello i dr. Uz to ilustrirani biografski romani u otmjenoj opremi: Irving Stone »Vincent van Gogh« i Hendrik van Loon »Rembrandt«. Od hrvatskih izdanja: Milana Begovića veliki roman iz zagrebačkog poslijeratnog života »Giga Barićeva«, Ivana Kozarca »Sabrana djela« i Vjekoslava Kaleba knjiga novela »Izvan stvari«. — Književna naklada »Binoza — domaći pisci« izdala je uz razna djela suvremenih hrvatskih pisaca, kao glavna svoja izdanja, po dru Antunu Barcu za tisak priređena »Sabrana djela Augusta Šenoe« (Jubilarno izdanje u 20 knjiga) i »Djela A. G. Matoša« u 17 svezaka, koja je uredio Julije Benešić.

Osim već prije navedenih starijih tiskara i knjižara-nakladnika u ostalim dielovima Hrvatske spominjem iz bliže prošlosti još ove: u Varaždinu radio je Ivan pl. Sangilla od 1821. do 1832. baveći se i hrvatskom nakladom. Njegov zet Josip pl. Platzer nastavio je posao u većem obsegu do g. 1876. Kod njega je izašla 1833. a kasnije više puta, poznata i u narodu mnogo čitana šaljiva pučka knjiga Jakoba Lovrenčića: »Petrica Kerempuh, iliti čini i življenje človeka prokšenoga«.

U Karlovcu je bio od prve četvrti do sredine prošlog stoljeća knjigotiskar i knjižar-nakladnik Ivan Nepomuk Prettner, kod kojega izađe među ostalim i nekoliko prigodnih pjesmotvora rodoljuba (kasnijeg Gajeva pristaše) Imbre Lopašića, a kao najstarije: »Pisma sadasnye Illyrije priglaviczu vodju od Dubrovnika i velikog Francziye marsala od Marmont« (1813.) i »Preporod grada med Arvati Karlovcza dan 20. Velikomashnyaka u letu 1814. dozivlyen«. Nasliedio ga je Abel Lukšić, zaslužan oko izdavanja i širenja hrvatske knjige. Započeo je s nakladom zbirke »Narodna Knjižnica«, s nakanom, da probudi zanimanje širih slojeva za dobro hrvatsko štivo. Izdao je: »Vilinski darovi. Zabavno poučna knjiga za domaće krugove« (1863.) i osim toga pučki kalendar »Prorok« s literarnim prilogom i slikama. Kod njega je izlazio od god. 1861. dobro uređivani časopis »Glasonoša«, što ga je nastavio do god. 1865., iza svog preseljenja, i u Beču.

U Senju je H. Luster utemeljio tiskaru i knjižaru, koja prieđe kasnije u vlastničtvo Ive pl. Hreljanovića, opernog pjevača i upravitelja Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu (1891. do 1902.). On je za Hrvate izseljenike u svojoj nakladi izdao Lochmerov veliki englezko-hrvatski rječnik i time u ono vrieme doskočio davnoj jednoj potrebi.

U ograničenom izboru ovdje nanizanih pokretača hrvatskog izdavalačkog književnog rada, pridolaze oko sredine minulog devetnaestog stoljeća pokretne sile najzamašnijeg značenja za snažan književno-kulturni razvitak i napredak Hrvatske: književna družtva i znanstveno-naučni zavodi. Poslije dobronamjernog, ali silom prilika i odnošaja većim dielom nedostatnog djelovanja knjižara i tiskara po zvanju, kao i zanosa punog rada pojedinih rodoljuba širom zemlje, po primjeru Vjekoslava Babukića, pojavljuju se počevši od Matice Hrvatske, utemeljene pred ravnih sto godina, brojne daljnje ustanove, koje do u naše dane, uprkos svim zaprekama i tegobama razvijaju svoje neumorno i uporno, liepim uspjesima popraćeno djelovanje, oko boljeg i jačeg promicanja hrvatske knjige.

Navodim evo, kao zaglavlje ovom svom pregledu, glavni dio takvih ustanova, a da unatoč neminovnim propustima i nedostatcima, slika bude po mogućnosti manje nepodpuna i prema svrsi što vjernija.

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Utemeljena g. 1866. pobudom i pomoću đakovačkog mecene Josipa Jurja Strossmayera, pod nazivom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, stvarno je gotovo izključivo usredotočila svoju djelatnost na znanstveno proučavanje hrvatske zemlje, poviesti, kulture i umjetnosti. Njezina književna izdanja, na broj preko sedam stotina svezaka bogatog znanstvenog sadržaja, obuhvaćaju do sada »Rad« (272 knjige), »Starine« (40), »Građa za poviest književnosti hrvatske« (15), »Zbornik za narodni život i običaje« (32), »Stari pisci hrvatski« (26), »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium« (43), »Monumenta historico-juridica« (12), »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (15), »Ljetopis« (53), »Rječnik hrvatskoga jezika« (12 dielova s 52 svezka), »Prinosi za hrvatski pravno-poviestni rječnik« (18), uz daljnji veći broj pojedinih znanstvenih djela. U tom golemom skupu akademskih radova i razprava o poviesti, književnoj i kulturnoj historiji i prirodnim znanostima, zastupana je pretežna većina poznatih i uvaženih imena s područja hrvatske znanosti iz dalje i bliže prošlosti i sadašnjosti naše.

MATICA HRVATSKA

Upravo se navršava stogodišnjica osnutka Matice Hrvatske, ove po napredak hrvatske kulture u novom vieku toliko važne, najveće književne naklade. God. 1842. predložio je grof Janko Drašković, »da se ustanovi glavnica, kojom bi se izdavali stari klasični pjesnici dubrovački i ine znanstvene i obće koristne knjige, pisane našim jezikom i ograničkim pravopisom, i ustrojilo družtvo, koje bi se zvalo Matica Ilirska«. God. 1844. izađe kao prvo djelo Gundulićev »Osman«, a 1846. istoga »Različite piesni«. Sliedili

su (1852.): Gjona Palmotića »Kristiada«, Ignjata Đorđića »Psaltir« i »Uzdasi Mandaljene pokornice«. Dalje, do god. 1874., unatoč mnogim poteškoćama, uz neka druga izdanja, četiri knjige Vrazova »Kola« i »Djela Stanka Vraza« u pet svezaka.

God. 1874. usliedila je promjena imena u Matica Hrvatska. Pod geslom »Ime je hrvatsko jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu sviest narodu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim« započe rad, koji evo o stotoj godišnjici zanosnog priedloga Janka Draškovića zaključuje dugo razdoblje od čitavog jednog stoljeća nadasve častnog i zamašnim uspjesima ovjenčanog djelovanja na području unapređivanja književne kulture hrvatskog naroda. Nije doista od potrebe, da se iznesu naslovi dugog niza od preko 600 starijih i novih književnih djela što ih je izdala Matica Hrvatska. Ona su odavna duševni i stvarni posjed svih Hrvata i čine dobar dio hrvatske književno-kulturne afirmacije. Ne treba ovdje izticati ni sva imena njezinih pisaca, imena daleko pretežnog diela hrvatskih revnika na polju pjesničtva, beletristike i znanosti, počevši od Vraza, Šenoe i Preradovića do u naše dane, do Vladimira Nazora i Mile Budaka.

Uz ove upoznala je Matica hrvatski narod s velikim svjetskim piscima (Dante, Shakespeare i dr.), a i s najčuvenijim slavenskim (uz brojne druge: Puškin, Turgenjev, Dostojevski, Sienkiewicz, Reymont, Slovacki, Orzeszkowa, Aškerc). U njezinu izdanju izašlo je oko 30 knjiga prievoda grčkih i rimskih klasika. Od djela, koja se odlikuju svojom opremom, neka budu spomenuta: Strzygowski »Starohrvatska umjetnost«, Maxa Osborna »Poviest umjetnosti« s mnogo uspjelih slika; uspomeni hrvatskih mučenika posvećeno djelo: »Posljednji Zrinski i Frankopani«, »Zbornik o tisućgodišnjici hrvatskoga kraljevstva« i Brlić-Mažuranić Ivana »Priče iz davnine« s umjetničkim slikama u bojama. U nizu »Jubilarnih izdanja« ugledala je svietlo prva knjiga omašnog djela dra Antuna Dabinovića »Hrvatska državna i pravna poviest« i bogato ilustrirana »Poviest glazbe« od Josipa Andreisa, koju dopunjuje Božidara Širole »Hrvatska umjetnička glazba«. Uz to će među ostalim doskora u tisak: »Umjetnost kod Hrvata u XIX. vieku« od Ljube Babića; »Poviest hrvatske književnosti« od dra Mihovila Kombola; Filipa Lukasa, »Eseji i razprave«; Kvirina Sakača »Poviest hrvatskoga naroda u najstarijim vremenima« (VII. i VIII. viek) i »Zemljopis hrvatskih zemalja«, koji izrađuje nekoliko stručnjaka.

Od većih nizova neka budu na prvom mjestu spomenute »Hrvatske narodne pjesme«, golemi zbornik od dosele deset knjiga narodnog blaga neprocjenjive važnosti, koji su sakupili marni trudbenici po svim hrvatskim krajevima, a uredio ga pretežnim dielom neumorni dr. Nikola Andrić. Nadalje »Hrvatsko Kolo« I—XXII, književno-naučni zbornik bogatog literarnog i slikovnog sadržaja. — »Suvremena knjižnica« (36 redovnih i 6 izvanrednih izdanja). — »Mala knjižnica« (35 svezaka). — »Knjižnica za hrvatsku mladež«. U pripremi su »Prievodna knjižnica« (Odabrana djela iz suvremenih stranih književnosti) i »Prosvjetno-politička knjižnica«.

Osim vlastitog izdanja ili podpore starijih časopisa izlazi od god. 1928. (sada kao nakladnina Matice Hrvatske) vriedan i liep mjesečnik »Hrvatska Revija«.

Hrvatski narod bio je i trajno je ostao privržen svom najstarijem književnom družtvu, kojemu zahvaljuje na utješljivoj postojanosti i u vremenima i prilikama neprikladnim za gajenje narodne knjige, kada je takav rad nailazio na nerazumievanje, odpor i napadaje svake ruke. Nova najbliža nam vremena, našla su Maticu Hrvatsku, pod predsjedničtvom prof. Filipa Lukasa, spremnu na pojačane napore u službi dobre i liepe hrvatske knjige, što u punoj mjeri dokazuju posljednja njezina vrstna izdanja, pa i objavljena nova književna djela, što se nalaze bilo u tisku bilo u pripremi, kojima Matica nastoji dostojnim načinom ući u drugo stoljeće svog liepim uspjesima okrunjenog rada.

KNJIŽEVNO DRUŽTVO SV. JERONIMA

Utemeljeno god. 1868., po godinama je najstarije iza Matice Hrvatske. U tričetvrt stoljeća blagotvornog djelovanja u korist najširih slojeva hrvatskog naroda nadielilo je ovo nadasve požrtvovno i zaslužno družtvo, uz posve nizki godišnji prinos, svoje članove, osobito široke slojeve hrvatskog naroda, velikim brojem dobrih i vriednih knjiga. Uz niz molitvenika i različitu katoličko-moralnu i nabožnu literaturu (Sveto Pismo N. Z.; »Nasljeduj Krista« od Tome Kempenskog i dr.) nalaze se među družtvenim izdanjima u liepom broju pripoviesti, romani i pjesnički zbornici glasovitih domaćih i stranih pisaca u valjanim pučkim izdanjima (Josip Andrić, Mile Budak, Velimir Deželić st., Petar Grgec, Vjekoslav Klaić, Milutin Majer, August Šenoa, Jagoda Truhelka, Mate Ujević i drugi od domaćih, a Bourget, Coloma, Deledda, Heidenstam, Jerome, Kalinčak, Eewmann, Papini, Sienkiewicz i Mark Twain uz druge od stranih).

U skupinama: »Knjige obćega znanja«. — »Socialno štivo«. — »Gospodarske knjige«. — »Pravna pouka«. — i t. d. posvećene koristnoj pouci i zdravoj zabavi, nižu se nadalje u liepom broju ostala izdanja, na čelu s napose u narodu vrlo omiljelim kalendarom i ljetopisom družtva »Danica«, koji dosiže nakladu od godišnjih 40.000 primjeraka (prije je bila znatno veća).

HRVATSKI PEDAGOŽKO-KNJIŽEVNI ZBOR

Utemeljen (1871.) po »Savezu hrvatskih učiteljskih družtava« ponosi se svojim radom u prošlosti, kada je valjalo naprednom i požrtvovnom hrvatskom učiteljstvu dati u ruke pomagala za modernu stručnu naobrazbu. Prievodima književnih djela znanstvenih svjetskih pedagoga: Rousseaua, Spencera, Pestalozzija, Tommasea, Komenskoga, Compayrea, Höffdinga, Böhma i drugih, pridoše s vremenom i izvorna djela hrvatskih pisaca: Basaričeka, Kobalija, Kutena, Turića, Bernadzikowske, Dvornikovića, Dlustuša i ostalih domaćih pisaca. Počevši od god. 1874. do 1925. izdano je devetnaest tečajeva lista »Napre-

dak« i neka druga povremena stručna glasila. Među brojnim knjigama za mladež, što ih je »Zbor« izdao, nalaze se, uz mladeži vrlo omiljeli list »Smilje«, najbolji domaći i strani pisci, a ova se zbirka i sada dalje nastavlja, u času, kada se traže nove smjernice za budući plodan i koristan rad.

DRUŽTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

Izdalo je razne školske i pomoćne knjige. Među posljednjima »Junačke narodne pjesme«; »Hrvatski pripovjedači«; Milana Šenoe »Geografska čitanka« i Janka Jurkovića »Izabrane komedije«. Stručni i pedagožki časopis iste naklade »Nastavni Vjestnik« ušao je u petdeseto svoje godište.

DRUŽTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Dalo je u prijašnjoj, sada obnovljenoj zbirci »Suvremenih hrvatskih pisaca«, odabrana izvorna beletristička i pjesnička djela. Kao glasilo družtva izlazio je kroz dvadeset i tri godine (1906. do 1928.) mjesečnik »Savremenik«.

NAKLADNI ODJEL HRVATSKE DRŽAVNE TISKARE

Namiruje golemu potrebu školskih knjiga za čitavo područje Nezavisne Države Hrvatske. Netom je izašao: »Popis privremenih školskih knjiga za pučke, građanske, srednje i učiteljske škole u škol. god. 1941.—1942.« Potrebu sveučilištnih tekstova, knjiga za više trgovačke škole i drugo namiruju pojedine ovlaštene nakladne knjižare.

GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA PROMIČBU

Izdaje aktuelne političke i promičbene knjige, brošure i letke.

USTAŠKI NAKLADNI ZAVOD

Osnovan je zakonskom odredbom broj CCCXXXIX-2904-Z-1942. od 18. prosinca 1942. Vlastnik je Tiskare Milana Šuflaya i Tiskare Grafika u Zagrebu. Izdaje dnevnike: »Hrvatski Narod«, »Nova Hrvatska« i »Novi list« (Sarajevo); tjednike: »Spremnost«, »Seljačko Ognjište«, »Ustaša«, »Šilo«, »Šport«, »Novo Doba« (Banja Luka) »Graničar« (Zemun), »Hrvatsko pravo« (Mostar) i »Zabavnik«; polumjesečnike: »Ustaška mladež«, »Ustaška uzdanica« i »Novo pokoljenje«, te mjesečnik »Ženski list«.

Osim toga izdaje povremeno knjige kulturnog i političkog sadržaja, te posebno za mladež, tjelovježbu i glasbu mladeži i t. d.

HRVATSKI IZDAVALAČKI BIBLIOGRAFSKI ZAVOD

Najnovije doba, u netom stvorenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, već je do sada snažno poslužilo napredku hrvatske knjige. Rečenica: »Inter arma silent musae« (Dok se ratuje, muze šute) nije se obistinila. Upravo u to vrieme golemog svjetskog prevrata pada utemeljenje »Hrvatskog bibliografskog zavoda«, koji je već dosele kao temelj zasnovanog svog dalekosežnog djelovanja dao na ruke hrvatskom narodu prve tri knjige (od predviđenih dvanaest) »Hrvatske Enciklopedije«, koja se valjanim sadržajem i prekrasnom u svakom pogledu izvrstnom tiskovnom i slikovnom opremom, prikazuje pod upravom prof. Mate Ujevića i brojnih njegovih suradnika, kao daleko najveće i najsjajnije književno izdanje, što su ga Hrvati ikada pokrenuli i u život priveli, a kakvo ne posjeduju ni mnogi veći i bogatiji kulturni narodi. Ono će nadasve blagotvorno djelovati na daljnji književni i kulturni razvitak hrvatskog naroda, a ujedno biti za vanjski sviet najizvrstnije informativno sredstvo upoznavanja Hrvatske i Hrvata. Na razvoj pak unutarnje vriednosti, duha i vanjskih oblika budućeg izdavanja hrvatske knjige, bit će ovo monumentalno kao i ostala djela uzornog tog nakladnog zavoda, nesumnjivo od epohalnog značenja, uz danas još nedogledne najbolje pobude i uspjehe.

Nadalje se nalazi u pripremi »Enciklopedija za mladež« u deset omašnih svezaka, bogata biranim sadržajem i slikama. Zamašno po svojoj namisli, bit će ovo djelo od vanredno povoljnog utjecaja na naučnu pripremu hrvatske mladeži. Ne ćemo pogriešiti, ako ga označimo pravim izvorom znanja i radosti, kadrim da proizvede najsretniji preokret u intelektualnom razvitku onih, na kojima počiva kulturni duševni život hrvatske budućnosti. — »Hrvatska u rieči i slici« skupni je naslov ilustrirane zbirke kulturnopoviestnih i putopisnih razprava o hrvatskim zemljopisnim i državnim jedinicama. Najavljene su knjige: 1. Bribir-Sidraga; 2. Modruš; 3. Sana-Luka; 4. Zagorje; 5. Sarajevo; 6. Zagreb. — U nizu daljnjih izdanja: »Hrvatska misao i rieč kroz stoljeća«. Dokazi dnevne hrvatske kulture, moći i duha najstarije Hrvatske, znamenita memoarska djela, zrcalo naše prošlosti. — »Hrvatski pisci na stranim jezicima«, prievodi najznačajnijih djela hrvatskih književnika, od kojih su izašli: Budak, Novele (njemački) i Nazor »Medvjed Brundo« (talijanski). — »Knjige o Hrvatima na stranim jezicima«. Zbirka zbornika i razprava o Hrvatima bogato ilustrirana. Prilozi prošlosti Hrvata i narodnog im života na svim važnijim stranim jezicima. — »Svjetski klasici«. Najveća imena svjetske književnosti u hrvatskom prievodu. Od Platona i Cicerona, preko Dantea, Cervantesa, Shakespearea, Molierea, Racinea do Goethea, Schillera i drugih. Kao prvi izlaze: Cervantes »Don Quijote«, sa slikama od Doréa; Goethe »Ifigenija« i Racine »Fedra«. — »Liepa naša domovina«, razkošno slikama opremljeni albumi, u kojima se prikazuju sve manifestacije hrvatskog narodnog života. U tisku su »Hrvatska zemlja« i »Hrvatska umjetnost«. — Tekstovi i pregledi«, zbirka prikaza značajnih djela naše književne i kulturne prošlosti. Od djela ove skupine bit će: Zoranićeve »Planine«; — Petra Hektorovića »Ribanje« i »Odabrane stranice Vitezovića« po priređivačima jezično i pravopisno prilagođeni duhu novih vremena i time pisci uzkrišeni na nov život.

U istoj su nakladi izašla »Nova djela Vladimira Nazora« u osam bibliofilski — ukusno opremljenih knjiga, gdje su sakupljene pjesme, novele, eseji i članci iz zrelih godina pjesnikova života. U jednako otmjenoj opremi počela su izlaziti »Cjelokupna djela Frana Galovića«, djela jednog od najiztaknutijih hrvatskih pisaca i pjesnika iz bliže prošlosti. U tisku se nalazi svečano izdanje »Otac domovine govori«, razkošno opre-

mljeno divot-izdanje s nizom slika u bakrotisku, u kojem će biti prikupljeni nepoznati i do sada neobjelodanjeni spisi Otca domovine dra Ante Starčevića, kao i mnogobrojni njegovi govori i misli.

Neka su na kraju spomenuta i povremena izdanja: reprezentativni časopis »Croatia« s umjetničkim prilozima u bojama i bakrotisku, na njemačkom, talijanskom i francuzkom jeziku. Nadalje »Književni tjednik«, izvorne novele, pjesme i eseji hrvatskih književnika i pjesnika, sa zanimljivim razpravama o književnim i kulturnim pitanjima. Uz to se sprema »Hrvatska starina«, časopis za hrvatsku političku, književnu, družtvovnu i umjetničku prošlost.

Kada poduzeh, da po izraženoj mi želji, u sažetu obliku jednog članka u krupnim crtama kažem koju o hrvatskoj knjizi i njezinim izdavačima, lebdio mi je pred očima čitav skup književnog rada, što je od pradavnine imao svoj izvor na hrvatskom tlu, a bio tiskom priobćen u domovini ili izvan nje. Takav pregled bio bi znatno obilniji i bogatiji, nego bi se to moglo predpostaviti kod malenog naroda poput hrvatskoga, koji je uz sve ostalo kroz duga stoljeća bio izvržen borbi za svoj obstanak protiv nadmoćnih sila. Zbog preobilja građe odlučih se na ograničen prikaz, koji obuhvaća razdoblje posljednjih dvjestapetdeset godina, od prosvjetnog pionira, lučonoše i borca Pavla Rittera Vitezovića, koji se u svom zanosu preuranjeno pojavio pred pragom novih vremena, pa sve do sadašnjice naše, do Nezavisne Države Hrvatske.

Ipak želim, da u nekoliko glavnih imena iz predhodnog razdoblja od preko dva stoljeća naglasim neprekinutu vezu, što je od Šibenčanina Jurja Šižgorića (1475.), Splićanina Marka Marulića (1501.) i plejade dubrovačkih pjesnika Đora Držića, Šiška Menčetića, Andrije Čubranovića, Dinka Ranjine i Dominka Zlatarića, preko pjesnika »Osmana« i »Dubravke« Ivana Frana Gundulića, Hvaranina Hanibala Lucića i Petra Hektorovića, kao i svih ostalih njihovih drugova, do Petra Zrinskoga i njegove »Adrianskoga mora Sirene«, sezala do povjestnika Ivana Lučića, koji već u naslovu svog djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae« što ugleda svietlo dana na dalekom sjeveru, u Amsterdamu, malo prije Vitezovića (1666.), obuhvati narodnu i kulturnu povezanost kopnene i primorske Hrvatske.

4. NOVINSTVO

A. RAZVITAK HRVATSKOG NOVINSTVA

Napisao Dr. ERNEST BAUER

U hrvatskim krajevima bilo je već odavna iskonskih oblika publicističkog djelovanja, kao na pr. letaka, kalendara, novina u stihovima, prigodnih pjesmica i t. d. Svaka je ovakva pojava imala je svoju posebnu važnost, osobito kod pučanstva, koje je u svojoj biti bilo seljačko. Ipak je mnogo tom djelovanju smetalo, što seljačko pučanstvo nije bilo vično čitanju, pa je stoga svaka takva pojava ostala ograničena na uzki krug čitatelja.

O najstarijim ovakvim letcima saznajemo u svezi s različitim pobjedama, a također i s porazima kršćanskih vojska protiv Turaka. Nažalost ne postoje o tome letci na hrvatskom, nego na latinskom, njemačkom, francuzkom i talijanskom jeziku, ali nema sumnje, da su oni dielom nastali na hrvatskom području. Kalendari, koji su dugo vrieme predstavljali za seljaka jedino štivo, tiskani su iza 1582. na svim hrvatskim narječjima i na cielom hrvatskom području, pa se do danas sačuvalo dosta primjeraka. U neku ruku predstavljali su i ti kalendari nadomjestak za današnje novine. U tom smislu treba također spomenuti novine u stihovima, kakve je na pr. napisao pater Gregor Kapucin (Juraj Maljevac) u svome djelu »Nestrančno vezdašnjeg tabora izpisavanje«, koje se bavi tadašnjim ratnim događajima za vojne cara Josipa II. s Osmanlijama. Danas je dokazano, da su ti stihovi pisani na osnovi bečkih novina »Wiener Hofberichte«, te da su prema tome bili u stvari njihov prievod za hrvatsko pučanstvo. Budući da su još k tome ti stihovi izlazili povremeno, imadu sve značajke, koje se od novina traže.

Novinstvo u Hrvatskoj nastalo je razmjerno vrlo kasno poradi toga, jer su manjkali svi preduvjeti za to, t. j. obćinstvo, kojemu bi te novine trebale, zatim jedinstven jezik i pravopis, a konačno i političke stranke. Sve je to moglo nastati istom za vrieme preporoda 1832.—1835., kada također susrećemo prve prave hrvatske novine u obliku Gajevih »Novina horvatskih«. Sve do tada bilo je doduše u Hrvatskoj novina, ali te su izlazile na stranim jezicima. Važnost ovakvih listova ipak se ne smije podcieniti, jer su i one izvršile važnu poviestnu zadaću, a osim toga po svom su duhu bile čisto hrvatske.

Već 1771. nastao je pokušaj, da se u Zagrebu izdaju novine na latinskom jeziku, ali je taj pokušaj ubrzo propao. Za vrieme rata Josipa II. s Turcima predstavljao je Zagreb u zaleđu bojišta važnu prometnu točku, pa je tako 1789. u Zagrebu tiskara Tome Trattnera počela izdavati novine na njemačkom jeziku »Der kroatische Korrespondent«. Po nekim bilježkama u budimpeštanskom Zemaljskom arhivu čini se, da je i prije toga u Zagrebu izlazio neki list na njemačkom jeziku, ali o tome se danas ništa siurno ne može ustanoviti.

»Der kroatische Korrespondent« obrađivao je uglavnom iste događaje, koje je spominjao i pater Gregor Kapucin u svojim pjesmicama, a inače se po svome tipu nije mnogo razlikovao od ostalih njemačkih listova tadanjeg vremena. Prestankom jozefinske politike u našim krajevima prestao je izlaziti i taj list. Zagrebačka sveučilištna knjižnica posjeduje 61 broj, a posljednji je od 29. prosinca 1789. U isto vrieme nastojao je također Franjo Bogdanić izdati novine na hrvatskom jeziku, koje bi se bavile »narodnom poviesti i narodnim jezikom«, a uz to bi donosile viesti iz cieloga svieta. Iz spisa u bečkom Držav-

nom arhivu može se vidjeti, da je carskom odlukom Bogdanić takvu dozvolu za izdavanje tih novina i dobio, ali zbog nepoznatih uzroka do izdavanja tog lista nije nikada došlo.

Kada je došlo do francuzke vladavine u našim krajevima, pa je namjestnikom u Dalmaciji bio imenovan Mletčanin Andrija Dandolo, uvidio je taj odmah važnost novina za te krajeve, te je tako došlo do izdanja novina francuzke vlade u Dalmaciji »Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin«. Te novine izlazile su na talijanskom i hrvatskom jeziku od 12. srpnja 1806. pa sve do 1810. »Kraljski Dalmatin« u cielom je svojem sastavu pripadao napoleonskom sustavu novinstva, te je tako bio u vezi s cielom Europom onoga vremena pa se odtuda tumači njegova dobra obavieštenost. Većina viesti preuzimala se izravno iz parižkog »Moniteura«. Kada je mirom u Schönbrunnu 1809. došla pod francuzku vlast također Hrvatska s desne strane Save sve do utoka Une kod Jasenovca, te Kranjska, dio Koruške i Istra, složilo se to područje s Dalmacijom pod imenom »Ilirske pokrajine«. Maršal Marmont nastojao je čitavom tom području dati također službene novine, pa su tako u Ljubljani izašle novine »Télégraphe Officiel«. Prema iztraživanjima izgleda, da je bilo u pripremi također hrvatsko izdanje tog lista, ali nažalost do toga nije nikada došlo, nego je »Télégraphe« izlazio samo na njemačkom, francuzkom i talijanskom jeziku, tako da njegovo djelovanje na hrvatske krajeve nije bilo jako, makar je njegov urednik u posljednjim godinama bio znameniti francuzki pisac Charles Nodier.

Ove francuzke tekovine na polju novinstva opet su oduševile jednog Hrvata, Antuna Nagya, da pokuša 1813. s izdanjem novina na hrvatskom jeziku pod imenom »Hrvatski Feniks«. Taj je pokušaj doživio istu sudbinu kao i Bogdanićev. Uslied razvijenog kazališnog života u Zagrebu i u hrvatskim pokrajinskim gradovima počeo je u Zagrebu 1815. izlaziti njemački list »Agramer Theater-Journal«, ali osim toga nije bilo nikakvih drugih novina. Tada je 1818. došlo do trećeg pokušaja, da se izdaju novine na hrvatskom jeziku, ovaj puta sa strane Jurja Šporera, kasnijeg hrvatskog praliečnika. Šporer je tada bio slušač medicine u Beču, pa je izdao letak s pozivom na predplatu za list »Oglasnik Ilirski«. Nakon što je njegova molba prošla uobičajeni dugački put preko svih oblasti, dobio je izdavač konačno zatraženu dozvolu, ali odaziv u Hrvatskoj opet nije bio nikakav. Prema tome je i taj pokušaj propao.

God. 1826. uspjelo je izdavačima Rosenauu i Stauduaru u Zagrebu izdati tjednik na njemačkom jeziku »Agramer privilegierte Zeitung«, s prilogom »Luna«, koji je donosio književne sastavke. Te novine zadovoljavale su za daljnih deset godina zahtjeve zagrebačkog obćinstva, a u njima su surađivali također i prvaci ilirskog pokreta. Godine 1838. pridružilo se još k tome njemački časopis »Croatia«. U Dalmaciji poslije francuzke vladavine 22 godine nije bilo nikakvih domaćih novina. Tek 1832. osnovala je austrijska pokrajinska vlada u Zadru svoj službeni list »Gazetta di Zara«. Međutim izgleda, da taj list nije nikako došao do neke veće važnosti, jer mu je naklada iznosila samo 150 primjeraka. Dalmacija je došla do većeg broja novina tek 1849., kad je proglašena sloboda tiska.

Političkim i književnim radom mladog hrvatskog naraštaja, kojim se započelo hrvatski preporod, nastale su u sjeverozapadnoj Hrvatskoj konačno povoljne prilike za razvitak domaćeg novinstva. Dne 31. ožujka 1832. napisao je Ljudevit Gaj latinsku predstavku kraljevskom vieću u Budimu, u kome je zamolio dozvolu za izdavanje hrvatskog političkog lista pod imenom »Novine horvatske« i njegova priloga »Danicze«. Prije nego što je do takve dozvole moglo doći, trebalo je još ukloniti mnoge neprilike, koje su se ticale odpreme poštom i raznih drugih službenih formalnosti. Tako se s izdavanjem dozvole čekalo pune tri godine, pa je međutim Gaj bio također u Beču, da tamo službene krugove uvjeri o koristi svoje zamisli. Konačno je 6. siečnja 1835. osvanuo prvi broj »Novina horvatskih«, a 10. siečnja iste godine prvi broj »Danicze«. To su prema tome bile prve prave hrvatske novine u današnjem smislu.

Ugled Gaja u tadanjem hrvatskom političkom svietu osigurao je njegovim listovima dobar prijam kod obćinstva. Same novine nisu bile nikako savršene, ali je uz Gaja kod njihova uređivanja sudjelovao velik krug mladih ljudi i suradnika, tako da su ti listovi ipak za svakoga morali biti zanimljivi. Gaj je čekao sve do 48. broja s uvođenjem novog štokavskog pravopisa prema svojim priedlozima iz 1830. Na taj način htio je Gaj da najprije s tada običajnim kajkavskim pravopisom pridobije za sebe veći krug čitatelja, prije nego će prieći na nove reforme. Kada je Gaj učinio ovaj korak, promienio je ujedno i ime novina u »Novine ilirske«, a »Danicza« se prozvala »Danicom ilirskom«. Godine 1848. stoje Gajevi listovi u središtu političkog zbivanja, a postali su osobito važni s obzirom na svoju polemiku s mađarskim listovima »Jelenkor«, »Villàg« i »Pesti Hirlap«.

Do prevrata 1848. bilo je u Zagrebu i u pokrajini, a također i u Dalmaciji nekoliko novih listova većinom na njemačkom i talijanskom jeziku, među kojima se iztiču »Der Pilger« u Karlovcu, »Eco del litorale ungarico« 1843. na Rieci, »La Dalmazia« u Zadru. Kada je 1843. carskom odlukom bilo zabranjeno ilirsko ime i svi vanjski znakovi ilirskog pokreta, morao je i Gaj promieniti ime svojih novina u »Narodne novine«, a Danica je dobila svoje staro ime. Uporedo s time bila je u Hrvatskoj uvedena stroža cenzura, koja nije vriedila u Dalmaciji, tako da je tamo mogao izlaziti časopis »Zora dalmatinska«, koji je imao zadaću proširiti zamisao ilirizma u Dalmaciji. Protiv mađarske cenzure u Zagrebu bio je uperen također list »Branislav«, koji se od 1844. počeo širiti po Hrvatskoj, a izdavač mu je bio Bogoslav Šulek.

Proglašenjem slobode tiska 1848. i odstranjenjem cenzure od 15. ožujka iste godine nastalo

je za hrvatsko novinstvo novo doba. Ne samo da je došlo do osnutka i izdavanja novih listova, nego su se te novine odlikovale također svojom boljom opremom i tehničkom izradbom. U to vrieme iztiču se također novinari u suvremenom smislu rieči, kao što su na pr. bili barun Dragojlo Kušlan, Eduard Vrbančić, Nikola Krastić, Josip Praus i Bogoslav Šulek. U Dalmaciji izticao se osobito Ivan August Kaznačić. Za vrieme sjednica Hrvatskog sabora 1848. izlazile su »Saborske novine u Zagrebu pod imenom »Katolički list«, Jug«, a tisak na stranim jezicima bio je obogaćen još jednim novinama »Südslawische Zeitung«. Godine 1849. osnovane su također prve katoličke novine u Zagrebu pod imenom „Katolički list", koje su se održale sve do najnovijeg vremena, a za vrieme absolutizma bio je taj list jedini, koji je zastupao hrvatsku državnu misao.

U Dalmaciji nastali su proglašenjem slobode tiska također mnogi listovi na hrvatskom i talijanskom jeziku. Jedan od njih prozvao se pače »La Dalmazia dopo la libertá della stampa« (poslije »Dalmazia constituzionale«), a izlazio je 1848.—49. u Zadru. Godine 1848. izlazi isto tako u Zadru »Osservatore dalmato« — »Smotritelj dalmatinski«. Ove novine izdavale su se izmjenično na hrvatskom i na talijanskom jeziku, te su se održale duže vremena. Konačno se održalo samo hrvatsko izdanje, te je pod imenom »Glasnik« od 1886. dalje posebno izlazilo. U to doba javlja se i Dubrovnik kao središte novinstva, jer je tamo već 1848. izlazio list »Rimenbranze della settimana«, koji je donosio također hrvatske priloge. Kada je došlo do obustave tog lista, namjeravalo se nastaviti s izdanjem novina »L'Inceruto«, ali poznati novinar Kaznačić bio je brži i započeo je s izdavanjem svog lista »L'Avvenire«, u kome je zastupao misao o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

Oktroiranim ustavom od 4. ožujka 1849. obustavila se opet sva ta sloboda, a kada je 1851. proglašen čisti absolutizam, našlo se hrvatsko novinstvo u najtežem položaju.

Dakako da se težište s političkih listova pomaklo prema književnim časopisima, od kojih je do osobite važnosti došao »Neven«, koga je godine 1852. osnovao Bogović. Taj list bio je središte hrvatskog odpora protiv absolutizma, pa je stoga morao često mienjati mjesto izlaženja i urednike. Osim njega bilo je samo još nekoliko znanstvenih časopisa.

U šestdesetim godinama prošloga stoljeća došao je na glas list »Pozor«. Kao glasilo hrvatske opozicije bio je taj list trn u oku tadanjim vlastodržcima, pa su stoga njegovi urednici bili često proganjani, a same su novine 1864. i 1867. privremeno obustavljene. Konačno je list bio prisiljen da se preseli u Beč, te da primi ime »Novi Pozor«, jer su mu protivnici stvarali neprilike kod poštanske odpreme. Kako bi se ipak stvorile bolje veze s njegovim čitateljima, preselio se »Pozor« još jedanput u Sisak, jer je taj grad bio na području Vojne krajine, pa se na njega nije odnosila zagrebačka cenzura. Ovdje u Vojnoj krajini započeo je taj list najprije pod imenom »Zatočnik« (1869.), a onda pod novim imenom »Branik« ogorčenu borbu protiv njegova tadanjeg najvećeg neprijatelja, bana Levina Raucha. Neprestani nadapaji na Raucha imali su konačno uspjeha, tako da je ban morao napustiti svoj položaj, a »Pozor« se mogao preseliti u Zagreb i tamo pod imenom »Obzor« izlaziti dalje.

Vlada se trudila, da »Obzoru« suprotstavi razne svoje vlastite listove, kojima je bila zadaća da zastupaju vladino mišljenje. To su bili »Domobran« (1864.—1866.), »Sviet« (1866.), »Hrvatske novine« (1867.—1868.), zatim »Narod« (1872.—1873)., »Brana« (1879.) i konačno »Ustav« (1880.), ali sve te novine bile su kratkog života.

U Dalmaciji je u isto vrieme izlazio list »Il Nazionale« u Zadru s malim hrvatskim prilogom. Taj je prilog s vremenom postajao sve veći, tako da je talijanski dio postao posve suvišan. Nato je list prešao podpuno u hrvatske ruke, te je dobio ime »Narodni list«, a zastupao je mišljenje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, i u tom je smislu vrlo oštro nastupio protiv tako zvanih »autonomaša«. Slični razvitak vidimo također kod katoličkog lista »Katolička Dalmacija«.

Inače se sada u cieloj Hrvatskoj opaža razvitak novinstva kao i težnja pučanstva, da o svemu bude obaviešteno. Prema tome čitaju sada novine svi slojevi, pa čak i seljaci, što se prije nikada nije događalo. Radi toga osnivaju se sada novine također u manjim pokrajinskim gradovima, kao na pr. u Bakru, Brodu na Savi, Gospiću, Karlovcu, Novoj Gradiški, Osieku, Petrinji, Varaždinu, Vinkovcima i Vukovaru. Ovi su listovi većinom tjednici, a inače zastupaju mišljenje neke stranke, te se bave također lokalnim događajima, što zagrebačke novine nisu mogle činiti.

Oko 1880. prožeto je hrvatsko novinstvo novim duhom zbog osnutka nekoliko političkih listova Hrvatske stranke prava. Tako je 1878. na Sušaku počeo izlaziti list »Sloboda«, koji se 1. siečnja 1884. preselio u Zagreb i od te godine pod imenom »Hrvatska« nastavio s izlaženjem kao dnevnik. Kada se Hrvatska stranka prava malo prije smrti njezina vođe dra Ante Starčevića razciepila, zadržala je jedna skupina »Hrvatsku« i dala joj novo ime »Hrvatska Domovina« (1896.), po čemu se cieli taj smjer nazvao »domovinaštvom«, a pristaše »domovinašima«. Druga skupina izdavala je dnevnik »Hrvatsko Pravo« i prozvala se po svom vođi dru Franku »frankovcima«. Konačno se zbog novčanih razloga »Hrvatska Domovina« nije više mogla održati, tako da je sjedinjena s »Hrvatskim Pravom«. Novi razcjep u Hrvatskoj stranci prava bio je uzrokom, da su braća David i Mile Starčević od 1908. počeli izdavati novi list »Hrvatska Sloboda«.

Uz ove političke dnevnike bilo je također i tjednika, ali ti nisu bili politički, na pr. »Pučke novine« pod uredničtvom I. Tomašića. Tek deset godina kasnije dosjetile su se i političke stranke, da bi mogle izdavati tjednike, koji bi svojom velikom nakladom i jeftinoćom bili u stanju prodrieti i u najšire slojeve pučanstva. Stross-

mayerov list »Prijatelj naroda«, koji je po prvi put izašao 1889., može se smatrati početkom ovakvog rada. Ovaj tjednik održao se kao glasilo različitih stranaka i političkih smjerova sve do godine 1924. Ovom »Prijatelju naroda« suprotstavila je unionistička stranka 1891. svoj tjednik pod imenom »Pravi prijatelj naroda«, ali taj je list uginuo već 1897. Druga stranka oporbe, naime Hrvatska stranka prava započela je tri godine kasnije s izdavanjem tjednika »Hrvatski Narod« (1892.), ali je taj list kasnije prešao u posebničke ruke, a 1914. bio je obustavljen. Kada je došlo do prvog razcjepa u Hrvatskoj stranci prava, izdavali su pristaše dra Franka izmjenično polumjesečnike »Starčevićanac« i »Živjela Hrvatska« 1897.—1902., i to s razloga, da ne bi morali platiti jamčevinu, koja je bila određena za tjednike.

Za novinstvo u Dalmaciji bila je tih godina vrlo važna ličnost don Ive Prodana, urednika »Katoličke Dalmacije«. Taj oduševljeni novinar bio je kadkada ne samo urednik i ravnatelj svojih listova, nego u isto vrieme i njihov slagar. Do velikog ugleda došao je i list »Narod« u Splitu (1883.—1893.), koji je među svojim suradnicima imao također poznatih političara, kakav je na pr. bio Dinko Politeo. Kao nasljednici ovog lista izlaze kasnije »Jedinstvo« i »Naše jedinstvo« sve do početka prvog svjetskog rata. U Dubrovniku izlazila je »Crvena Hrvatska« (1891.—1908.), novine, koje su postale znamenite suradnjom poznatog hrvatskog političara Frana Supila.

U Hrvatskoj je tada osnovano također nekoliko njemačkih listova, kao što je na pr. bio »Agramer Tagblatt«, koji su 1886. osnovali grofovi Draškovići. Budući da je stariji list »Agramer Zeitung« u ono vrieme kao glasilo unionističke stranke bio sklon vladi, davao je sada novi list »Agramer Tagblatt« svoju pomoć oporbi, pa je na taj način došao do priličnog glasa. Kasnije su grofovi Draškovići bili svojim listom razočarani, te su ga prepustili posebnicima. U Osieku su bila dapače dva njemačka lista: »Die Drau« od 1868. kao glasilo unionističke slavonske aristokracije i »Slawonische Presse«, list bana Khuena Hedervaryja koji je ban 1884. upravo protiv ove aristokracije osnovao. Kasnije se priklonila i »Die Drau« Khuenu, a »Slawonische Presse« postala je posvema bezznačajnom, tako su konačno 1928. oba ova lista postala podpuno suvišna, te su obustavljena. U Sarajevu izlazio je službeni list austrijske zemaljske uprave u Bosni pod imenom »Bosnische Post«.

Hrvatskih novina bilo je uostalom u doba oko konca prošlog stoljeća također u onim krajevima, koji politički tada još nisu pripali Hrvatskoj, kao na pr. u Hercegovini, gdje je don Frane Miličević 1884.—1896. izdavao u Mostaru tjednik »Glas Hercegovca«. Isto su tako u Mostaru izlazili onda i drugi tjednici kao »Osvit« 1898. i »Narodna Sloboda« 1919.—1932. Prvi dnevnik u Bosni bio je »Hrvatski dnevnik« (1906.) u Sarajevu.

Hrvati u inozemstvu imali su tada također već svojih novina. U Mađarskoj su već 1870. izlazile »Bunjevačko-šokačke novine« (do 1872.) u Kalocsi, a zatim je sliedio 1879. »Glasnik« u Subotici, 1884. književni časopis »Neven« i 1892. »Subotičke novine«. Za Hrvate u Gradišću izlazile su 1910. u Györu »Naše novine«, a od 1923. u Beču »Hrvatske novine«. U Istri je izlazila »Naša Sloga« od 1870.—1915. i »Narodni list« (Volosko-Opatija 1901.—1903.), zatim »Novi list« (Mali Lošinj 1905.), »Hrvatski list« u Puli i dvomjesečnik »Pučki prijatelj« (1889.—1914.) na otoku Krku.

Između onih hrvatskih novina, koje su izlazile za naše izseljenike, bile su svakako najvažnije one, koje su izlazile u obim Amerikama. Odmah poslije prvog vala izseljivanja Hrvata podkraj prošloga stoljeća imali smo već tri velika hrvatska tjednika u Sjev. Americi: »Chicago« (Chicago 1891.), »Napredak« (New-York 1891.), i »Napredak« (Hoboken 1891.). Sliedeće godine osnovan je u Chicagu drugi tjednik »Sloboda«, a 1894. u Pittsbugu »Danica«. Ova prva hrvatska izseljenička štampa imala je još idealnih ciljeva. Mnogo se razpravljalo o staroj domovini i nastojalo se, da izseljenici ne zaborave svoj materinji jezik i hrvatski narodni osjećaj. Poslije je dakako bilo i drugih posve trgovačkih poduzeća, kojima je svrha bila čista reklama, kao na pr. »Narodni list« u New-Yorku. Kasnije imademo u Sjev. Americi još hrvatske novine »Zajedničar« (Pittsburg 1906., od 1918. »Zajednica«), zatim »Hrvatski radnik« (Calumet 1906.), »Hrvatski svijet« (New-York 1908.—1914.), »Napredak« (Allegheny), »Hrvat« (Allegheny), »Hrvatska riječ (Allegheny).

U Južnoj Americi imali smo sliedeće listove: »Male novine« (Punta Arenas 1905.), »Jadran« (San Francisco 1908.—1914.), »Zajednica« (Rosario de Santa Fe 1910.—1919.) i »Materinska riječ« (Rosario).

U Hrvatskoj postale su međutim oboje političke novine »Hrvatsko Pravo« i »Hrvatska Sloboda« gospodarski tako slabe, da su se morale sjediniti s novim dnevnikom »Hrvatstvo«. Ove novine bile su osnovane 1904. s katoličke strane i nazvale su se poslije njihova sjedinjenja s obim starim novinama imenom »Hrvatska« (1910.). Budući da su radi toga pristaše katoličkog pokreta odpali od svog lista, preuzeli su konačno »Riječke novine« koje su na Rieci izlazile od 1912., pa su ih 1914. nastavili u Zagrebu pod imenom »Novine«. Približno u isto vrieme došlo je opet do novog razcjepa kod pristaša M. Starčevića, pa je iz tog previranja izašao list »Hrvat« (1913.), koji su vlasti zbog njegova tadašnjeg protudržavnog smjera 1915. zabranile. Prije prvog svjetskog rata izlazio je još 1904. kao glasilo Narodne stranke »Pokret«, najprije 1904. kao tjednik, a kasnije 1905. i kao dnevnik, a 1910. promienio je svoje ime u »Hrvatski dnevnik«. Ove novine bile su 1914. zabranjene, ali su nastavile s izlaženjem druge ratne godine.

Pod konac prvog svjetskog rata osnovana su u Zagrebu još dva dnevnika: »Hrvatska Država« (1917.) kao glasilo pristaša Hrvatske stranke prava iz svih hrvatskih krajeva i »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«, oko koga su se kupili svi

centralistički, a poslije i tako zvani »demokratski« krugovi. S »Hrvatskom Državom« spojila se poslije i politička skupina t. zv. »hrvatsko-srbske koalicije«, koja se izrazila protiv centralizma i sustava tadanje monarhije. Ova skupina služila se najprije dnevnicima »Male novine« (1918.) i »Novo vrijeme« (1919.), dok nije došla do spoznaje, da bi pravu korist mogla imati samo s velikim listom. Stoga je »Hrvatska Država« promienila ime u »Hrvat«, te je od 1919. taj list izlazio kao glasilo hrvatskih federalista. Razvitak protivničkog krila u tisku bio je sličan. Nakon što se »Glas« 1919. složio s »Hrvatskom riječi«, prozvale su se te nove novine »Riječ Slovenaca, Hrvata i Srba«, dok je 1922. iz toga izašla demokratska »Riječ«.

Unionistička vladina stranka poduzela je početkom dvadesetog stoljeća u dva maha zdvojne pokušaje, da dođe do svojeg vlastitog tiska, i to prvi put s dnevnikom »Dnevni list« (1905.—1906.), a drugi put s novinama »Ustavnost« (1908.—1909.), ali uviek uzalud. Konačno je vlada poduzela pokušaj, da u velikoj nakladi izda list za sve slojeve naroda, kojemu bi uličnom prodajom, dopuštenom novim zakonom o tisku od 1907., bila zajamčena velika naklada. Na taj način je došlo do osnutka zagrebačkog tiska za mase, i to najprije velikih jutarnjih novina »Novosti« (1907.), a zatim velikog lista »Jutarnji list« (1912.) s večernjim izdanjem »Večer« (1920.). Pristaše dra Franka unutar Hrvatske stranke prava nastojali su suprotstaviti ovome tisku svoj vlastiti s listom »Hrvatske novosti« od 1919. do 1924., ali su uslied pomanjkanja novčanih sredstava poslije četiri godine morali ovu neravnu borbu obustaviti.

Politička stranka »integralnih Jugoslavena« pokušala je također izdavati svoj dnevnik »Domovinu« 1920., ali je taj list doskora iz novčanih razloga morala obustaviti. Jedini list toga smjera, koji se održao, bio je »Jugoslavenski Lloyd«, koji je kao tjednik osvanuo prvi puta 1909., a zatim je 1920. bio pretvoren u »Gospodarski list«.

Hrvatska seljačka stranka Stjepana Radića, koja je već tada politički bila dosta jaka, nije imala svojih dnevnih novina, nego joj je nasuprot bilo stalo do toga, da velikim tjednicima što više obuhvati seljačtvo, u kojem su se nalazili njezini pristaše. Stoga je tek 1927. započela s izdavanjem svog dnevnika »Narodni Val«, ali taj list je uslied proglašenja diktature 1929. bio obustavljen. Kao njegov nastavak izlazio je još nekoliko mjeseci »Slobodni glas«.

Hrvatska je pokrajina do prvog svjetskog rata također razvila dosta znatno novinstvo, među kojim se osobito iztiče »Novi list« na Rieci pod Supilovim vodstvom (od 1900.). Prije toga izlazio je isto tako na Rieci od 1898. hrvatski list »Hrvatska Sloga«. Prvi svjetski rat obustavio je također Supilove novine. Tek u drugoj ratnoj godini 1916. izašao je nastavak tog lista »Primorske novine«, koje su izlazile na Sušaku do 1926. kao tjednik, a od 1935. kao dnevnik. Pravi pokrajinski list bez nekog osobitog političkog smjera bio je i dnevnik »Naša Sloga«, koji je isto tako na Sušaku izlazio od 1928.—1932. Osiek je isto tako imao svoje hrvatske dnevne novine u listu »Narodna Obrana« 1902., a te su novine 1919. poprimile njihovo današnje ime »Hrvatski list«. Unionisti su nastojali smanjiti utjecaj tih novina svojim dnevnikom »Dan«, ali su ga kasnije morali pretvoriti u tjednik.

Sve do prvog svjetskog rata izlazilo je na području Hrvatske nekoliko važnijih tjednika, koji se dadu podieliti u više skupina. Prije svega radi se tu o tjednicima Hrvatske seljačke stranke, kao što je bio na pr. Radićev »Dom«, koji je iz početka (1900.) kao brošura, a od 1904. kao tjednik izlazio kroz 25 godina. Druga vrsta tjednika nalazila se u rukama Hrvatske stranke prava, kao na pr. list »Starčevićanac«, koji je izlazio od 1908. do 1911. Treći tjednik, namienjen seljacima, izdavan je s katoličke strane, a ime mu je bilo »Istina« (od 1905.), poslije »Hrvatska zastava istine« (do 1917.). Umjesto svih ovih tjednika za hrvatsko seljačtvo izašao je najposlije 1917. list »Seljačke novine« sve do 1931.

Druga vrsta tjednika bila je posvećena hrvatskim radnicima. Kao najstarije novine tog smjera možemo spomenuti list »Radnički prijatelj« od 1874.—1878. sa socialističkom primjesom. Od 1890. dalje pojavio se čitav niz ovakvih tjednika sa socialističkim smjerom, ali se nijedan od njih nije mogao kroz duže vremena održati. Iznimku u tom pogledu sačinjava samo tjednik »Sloboda« (1893.—1902.) i njegova nasljednica »Slobodna riječ« (1902.—1914.), koja je neko vrieme izlazila također kao dnevnik. Kada je nakon prvog svjetskog rata došlo do razcjepa između socialista i komunista, mogla se opet s obiju strana vidjeti čitava poplava tjednika i raznih brošura, ali je to stanje dokrajčila diktatura od 6. siečnja 1929.

Manje borbenog duha pokazalo je nekoliko tjednika hrvatskog narodnog radničtva, kao što je na pr. bio najstariji list ovoga smjera »Hrvatski radnik« (1895.—1905.) i kršćansko-socialni »Glas naroda« (1899.—1914.). S druge su strane pristaše dra Franka u Hrvatskoj stranci prava nastojali izdati također svoje tjednike, jer su im za izdavanje dnevnika uzmanjkala novčana sredstva. Na taj način izašla je »Hrvatska misao« 1920.—1923., »Hrvatsko Pravo« 1924.—1929. i »Hrvatska« od 1923.—1927. Protustranka samostalnih demokrata izdala je 1926. tjednik »Narodno Kolo« i »Pučke novine«.

Od ostalih tjednika različitih smjerova i političke pripadnosti postala je donekle važnom »Narodna Misao« 1898., koju su izdavali Erazmo Barčić i Franko Potočnjak, zatim »Jutro« 1908., »Slobodna Tribuna« kao glasilo nacionalnog smjera socialističke stranke (1919.—1932.) i konačno socialistički »Čujmo«.

U pokrajini došlo je naravno u razmaku od 1900. do 1920. do velikog broja novih novina. Radilo se najviše o tjednicima, koji su većim dielom služili probitcima nekog posebnog kraja, a politikom se obično nisu bavili. Takvi listovi izlazili su u sjedištima lokalnih oblasti, jer su tako

zbog objave raznih proglasa mogli naći svoje opravdanje. Pojedinačno nalazilo se i pravih malih stranačkih novina, koje su osobito u lokalnim spornim pitanjima zastupale gledište svoje stranke. Takvih novina bilo je u Bjelovaru, Brodu, Čakovcu, Đakovu, Gospiću, Iloku, Jaski, Karlovcu, Koprivnici, Kraljevici, Križevcima, Mitrovici, Novoj Gradiški, Osieku, Petrinji, Petrovaradinu, Požegi, Samoboru, Senju, Sisku, Stubici, Sušaku, Varaždinu, Virju, Virovitici, Vukovaru i Zlataru.

U vremenskom odsjeku od god. 1929. pa sve do proglašenja nezavisnosti Hrvatske 10. travnja 1941. moglo bi se govoriti o izključivom gospodstvu tiska za masu u hrvatskim krajevima. Odredbama novog jugoslavenskog zakona o tisku od 1931. bilo je uobće nemoguće stvoriti politički tisak u Hrvatskoj, nego su se trpjeli samo bezbojni, politički bezznačajni ili pravi vladini listovi. Novinsko tržište u Zagrebu bilo je izpunjeno listovima dvaju velikih izdavačkih poduzeća Tipografije i Jugoštampe. »Tipografija«, čije su se dionice nalazile u rukama židova i slobodnih zidara, izdavala je listove »Jutarnji list«, »Večer« i stari »Obzor«. »Jutarnji list« nastojao je baviti se čednom i opreznom oporbom prema vladinim »Novostima«, ali je i on, što se tiče vanjske politike, bio skroz »lojalan«, t. j. protunjemački i demokratski. Njegovo večernje izdanje »Večer« bilo je list pun senzacija, stvoren po uzoru bulvarskih listova europskog Zapada, pa je s najobičnijim novinarskim sredstvima nastojao obuhvatiti većinu zagrebačkog pučanstva. »Obzor« se uzprkos svojoj maloj nakladi uzdržao iz razloga predaje, te je bio dobro uređivan list za inteligentne krugove. Njegov vanjskopolitički stav odgovarao je ipak stavu židovsko-slobodnozidarskog koncerna »Tipografije«, koji je taj stav upravo u »Obzoru« naglašivao još više nego u svojim drugim listovima.

Drugo poduzeće »Jugoštampa« sa svojim velikim listom »Novosti« nalazilo se u rukama beogradske vlade. Zbog toga su »Novosti« bile uviek dobro oruđe u rukama beogradskog centralizma i njegovih zagrebačkih predstavnika. U istoj nakladi izlazile su također novine na njemačkom jeziku »Agramer Tagblatt« i »Der Morgen«, koje su se kasnije sjedinile u njemačkom listu »Morgenblatt«. Razumije se samo po sebi, da je i u »Morgenblattu« bio vrlo jak židovsko-slobodnozidarski utjecaj.

Kada je Hrvatska seljačka stranka pod vodstvom dra Mačka odlučila uzeti djelatno učešće u novinskoj politici bivše Jugoslavije, došlo je do osnutka novog velikog dnevnika »Hrvatski dnevnik« (1937.), ali taj list zbog svojih loših urednika i zbog lošeg rješenja tehničkih pitanja nije bio u stanju slomiti moć obaju spomenutih velikih zagrebačkih poduzeća. Politički smjer ovih novina bio je protuosovinski i demokratski, te se upravo zbog toga nikako nije slagao s političkim mišljenjem ogromne većine Hrvata, pa dapače i većeg diela same Hrvatske seljačke stranke.

Hrvatskim nacionalistima stajale su u to vrieme samo dvoje dnevne novine na razpolaganju: katolička »Hrvatska Straža« u Zagrebu, čije značenje je ipak daleko zaostajalo za onim »Jutarnjeg lista« ili »Novosti«, te najbolji pokrajinski list »Hrvatski list« u Osieku, koji se odlikovao svojom bezpriekornom tehničkom izradbom. Uza sve to bila su i ta dva lista ugrožavana preventivnom cenzurom, pa su se uslied toga morali vladati veoma oprezno.

Sasvim po strani od tog cielog tiska, moglo bi se čak reći, podzemno, razvijala se sve od srbske diktature od 1929. velika novinarska djelatnost ilegalnog značaja s hrvatske nacionalističke strane. S obzirom na tu djelatnost mogla bi se postaviti razlika između listova ustaškog pokreta u inozemstvu i dielom ilegalne a dielom legalne tiskovne djelatnosti u hrvatskim dielovima bivše Jugoslavije. Novinstvo ustaškog pokreta imalo je cilj obaviestiti prijateljsko inozemstvo o namjerama i izgledima hrvatskih nacionalista. Osobitu pažnju posvetilo je kod toga mnogima i dielom gospodarski vrlo jakim hrvatskim narodnostnim skupinama u inozemstvu i to u Sjevernoj i Južnoj Americi, u Mađarskoj, Njemačkoj, Belgiji i t. d. Duša svih tih djelatnosti bio je današnji Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske dr. Ante Pavelić, koji je često bio u isti mah izdavač, urednik i slagar svojih prvih listova.

Tako je odmah iza 1929. osnovana u Beču novinska korespondencija »Grič« s pregledom tiska kao dodatkom redovno u hrvatskom i u njemačkom jeziku. Nešto kasnije izašlo je onda također izdanje na francuzkom jeziku. U Italiji je Poglavnik izdavao svoje stranačke novine »Ustaša« za pripadnike svog pokreta. Kao treće središte ovog hrvatskog emigrantskog tiska javlja se Berlin, gdje izlazi novinska služba »Kroatischer Informationsdienst«, a od 1932. također korespondencija »Croatia Press« tri puta tjedno na njemačkom jeziku. Kao glasilo hrvatske političke emigracije i hrvatskih radničkih kolonija u različitim zemljama Europe izlazile su također u Berlinu novine »Nezavisna država Hrvatska«. Francuzko izdanje »Croatia Press« izlazilo je u Ženevi, a konačno je bilo priređeno i hrvatsko izdanje, koje se tajno širilo po Hrvatskoj.

U oba diela Amerike bilo je mnogo prilike za takvu političku promičbu za hrvatske ciljeve. Kod izseljenika vladalo je izpravno narodno razpoloženje, koje je bilo veoma povoljno za širenje ustaških ideja, pa se stoga tamo moglo početi s najjačom promičbom. Prije svega osnovao je ustaški pokret, novine »Nezavisna država Hrvatska« u Pittsburgu, pa se taj list mogao održati sve do najnovijeg vremena, kada ga je zabranila vlada Sjedinjenih država. Osim toga nastojalo se utjecati na stav američkog tiska izdavanjem hrvatske korespondencije na englezkom jeziku »Croatia Press«. U isto vrieme uspjelo je predobiti čitav niz hrvatskih listova u USA za misao ustaškog pokreta. U Južnoj Americi izticao se u tom smislu list »Hrvatski Domobran« u Buenos Airesu, a isto tako pisala je i »Hrvatska Zastava« i časopis »Croatia«. Ciela ova publicistička djelatnost podupirana je još izdavanjem raznih borbenih brošura, kao što je na pr. bila Poglav-

nikova »Aus dem Kampfe um den Unabhängigen Staat Kroatien« (1932.).

U domovini su u to vrieme hrvatski nacionalisti nastojali izdati što više letaka, novina, pregleda i korespondencija. Kod toga mogla se dosta zgodno izkoristiti nepodpunost jugoslavenskog zakona za tisak, jer za izdanje nekih novina tada nije bilo potrebno zatražiti posebnu dozvolu. Bilo je dosta, da neki neporočni državljanin zatraži dozvolu za izdavanje svog tiska. Na taj su se način mogle tiskati novine, te čak i prodavati još prije, nego što je vlast mogla upotriebiti svoje pravo zapljene, a redarstvo je poradi toga uviek zakasnilo. S druge strane moglo je državno odvjetničtvo obustaviti neki tiskopis tek nakon tri zapljene u mjesecu ili nakon tri uzastopne zapljene. Samo tako je bilo moguće, da se čak i list vrlo revolucionarnog sadržaja mogao neko vrieme mirno izdavati, i zatim se promienilo ime lista ili urednik, pa je stvar mogla početi iznova.

Dakako da je ovakvo djelovanje za sve one, koji su kod toga sudjelovali, bilo spojeno s nekom opasnošću, jer su se vlasti osvećivale progonima, uhićenjima, određivanjem prisilnog boravka i sličnim redarstvenim mjerama. Kadkada se nastojalo osobito iztaknute i »protudržavne« ličnosti hrvatskog novinstva jednostavno ukloniti, kao što se na pr. dogodilo s hrvatskim učenjakom i publicistom drom Milanom Šufflayem, koga su usred Zagreba umorili redarstveni izvidnici, ili, s političarom i ustaškim prvakom drom Milom Budakom, koji je bio težko ranjen udarcem najmljenog ubojice.

Razumije se samo po sebi, da su svi ti hrvatski listovi mogli izlaziti tek kratko vrieme i s po nekoliko brojeva. Najvažniji od njih bili su: »Hrvatska Gruda«, »Hrvatska Zemlja«, »Grudobran«, »Njiva«, »Hrvatska Njiva«, »Orač«, »Sijač« i t. d. Osobito su djelatni bili hrvatski sveučilištarci, koji su izdavali čitav niz ovakvih novina u ovom sliedu: »Naša Gruda«, »Vjestnik Središnjeg udruženja studenata«, »Alma Mater«, »Rakovica«, »Hrvatska«, »Hrvatski Akademičar« i »Uskok«.

Osnutak legalnog tjednika ustaškog pokreta pod imenom »Hrvatski Narod« od 1939.—1940. predstavljao je početak veće novinske djelatnosti. Ovaj list mogao se pod vodstvom dra Budaka u najtežim prilikama i pritisnut preventivnom cenzurom održati punu godinu dana, dok ga tadanje političke vlasti nisu obustavile. Pokušaj, da se ovaj važni list nadomjesti drugim pod imenom »Zemlja«, ugušila je vlast odmah u početku. Nešto kasnije (1940.) mogao je tek pod osobitim mjerama cenzure izaći samo jedan broj tjednika »Croatia« pod vodstvom I. Bogdana, dok je već drugi broj uzprkos odredbama tadanjih zakona o tisku bio zaplienjen.

Zabrana legalnog ustaškog tiska izazvala je i opet, danas već gotovo nepreglednu, množinu letaka i drugih publicističkih proizvoda, koji su svi bez iznimke sa stanovišta tadanje državne vlasti bili protudržavni. Najbolji između njih bili su: »Ustaša«, »Vjesnik hrvatskih sveučilištaraca«, »Politički vjesnik«, »Hrvatska Pošta«, a konačno i drugo izdanje lista »Ustaša«. Mnogi od ovih najvećim dielom litografiranih listova služili su kao veza između Glavnog ustaškog stana i domovine.

Tako zvani »veliki« zagrebački tisak bio je naravno pod utjecajem svojih židovskih poslodavaca veoma protivan ovoj cieloj novinarskoj djelatnosti. Ovi krugovi izdavali su također razne letke i brošure, te su svojim bezsmislenim glasinama mnogo pridonieli trovanju tadanjih političkih prilika u Hrvatskoj.

Iz tih nezdravih prilika oslobodio je hrvatske krajeve pobjednički ulazak sila Osovine u bivšu Jugoslaviju i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske 10. IV. 1941. Ustaški pokret i oblasti nove države poduzele su u pogledu novinstva smjesta nekoliko mjera, koje su se pokazale potrebnima. Tako je osvanuo već prvoga dana hrvatske revolucije »Hrvatski Narod«, koji je prije godinu dana bio zabranjen. Ali ovog je puta izašao kao dnevnik pokreta, a zagrebačko ga je pučanstvo dočekalo s velikim oduševljenjem. U isto vrieme preuzeli su ustaški povjerenici poduzeća »Tipografije« i »Jugoštampe« kao i »Hrvatskog dnevnika«, te su poduzeli sve, što je bilo potrebno, da se utjecaj tih novina učini neškodljivim.

Ovakav zahvat u hrvatskom novinstvu pokazao se vrlo potrebnim, pa je stoga morao biti i zamašan. Novine su morale prestati predstavljati predmet špekulacije i izrabljivanja svojih namještenika, nego su trebale postati sredstvo političkog vodstva u službi sviestnog političkog mišljenja. S tog je razloga svaki list morao zatražiti ponovno dozvolu izlaženja, te se bez ovakve dozvole nije smio tiskati. S obzirom na novu novinsku politiku, kao i na novo mišljenje o novinstvu uobće, bilo je odmah jasno, da ovakve dozvole ne će biti izdane onakvim listovima, čiji su vlastnici bili Židovi odnosno čiji su se vlastnici ogriešili o hrvatske državne probitke.

Odmah poslije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske i nakon njezine prve organizacije nastalo je pitanje, na koji će se način urediti novinstvo u novoj državi. Prije svega radilo se o tomu, u kojem će se omjeru izgraditi stranački tisak ustaškog pokreta i da li će se njemu uz bok staviti također informativni tisak. Ovo pitanje riešeno je time, da je »Hrvatski Narod« proglašen glavnim glasilom pokreta, a u isto vrieme osnovan je čitav niz pokrajinskih listova ili su postojeći listovi preobraženi u listove pokreta. S druge strane osvanuo je nekoliko dana poslije proglašenja samostalnosti u podržavljenom poduzeću »Jugoštampa« dnevnik »Novi list« (kasnije »Nova Hrvatska«) kao početak informativnog tiska. Daljnja izgradnja informativnog tiska trebala se još kasnije nastaviti.

Ovim promjenama u hrvatskom novinstvu uspjelo je smjesta povisiti nakladu dvaju najvećih zagrebačkih novina »Hrvatskog Naroda« i »Novog lista« za dvostruko i trostruko od naklade, koja je do tada bila običajna kod zagre-

bačkih listova. Unutarnja izgradnja novog tiska naišla je dakako na veće potežkoće, jer je u prvi mah nedostajalo školovanih sila, koje bi ovim novinama mogle dati europski oblik, a osim toga pokazalo se i tehničko uređenje posve nedostatnim za novinstvo ovakvog obsega. Ma da sve te potežkoće do danas nisu mogle biti podpuno uklonjene, ipak se velike hrvatske novine nalaze na putu povoljnog razvitka.

Oboje novine »Hrvatski Narod« i »Nova Hrvatska« izlaze u dva dnevna izdanja, koja uglavnom odgovaraju potrebama čitatelja, ali time još uviek nije riešeno pitanje dobrog večernjeg lista u Zagrebu. Ovaj nedostatak bio je kroz 25 godina loše i površno izpunjen listom »Večer«, ali sada izgleda, da taj nedostatak još uviek dalje postoji, jer se prolazna pojava večernjeg lista »Poldan« pokazala nedostatnom, a tako i osnutak sličnog takvog lista »Danas«. Dnevni tisak hrvatskog glavnog grada sačinjavaju među ostalim još i gospodarski list »Gospodarstvo« i službene »Narodne novine«. Mjesto židovskog liberalističkog »Morgenblatta« izlazi sada list Njemačke narodne skupine »Deutsche Zeitung in Kroatien«.

U Osieku moglo se nastaviti s izdavanjem »Hrvatskog lista«, jer se taj list uviek pokazivao kao praktički bezpriekoran. Mnogo teže bilo je u Sarajevu, gdje je umjesto zabranjenih novina »Jugoslavenski list« i »Jugoslavenska Pošta« morao izaći »Novi list«. Kao glavni zastupnici pokrajinskog tiska razvijaju se ove novine s dnevnom nakladom od nekoliko desetaka tisuća primjeraka.

Kako bi se zadovoljile i ostale potrebe hrvatskog čitalačkog obćinstva, izgrađivao se i nadalje sustav ustaškog tiska. Tako je na pr. tjednik »Ustaša«, koji potječe još iz doba hrvatske emigracije, sada u domovini nastavio sa svojim izlaženjem. Oko ovog tjednika okuplja se čitav niz novina za pojedine grane pokreta, među kojima se osobito iztiče »Ustaška Mladež«.

Za hrvatskog seljaka izdavan je veliki tjednik »Nezavisna Država Hrvatska«, sada »Seljačko Ognjište« u velikoj nakladi, a sindikalni tjednik »Hrvatski Radnik« nastoji sa svojih osamdest hiljada primjeraka tjedno, da obuhvati hrvatskog radnika. Od ostalih treba spomenuti list hrvatskih oružanih snaga »Vojnik« kao i list hrvatskog zrakoplovstva »Hrvatska Krila«. Veliki tjednik »Preporod« donosi političke članke i zabavno štivo.

U hrvatskom sustavu tiska poklanja se velika pažnja svim pitanjima unutarnje i vanjske promičbe. Tim pitanjima bavi se također i sam Poglavnik, pa se tako kadkada mogu susretati i njegovi vlastiti uvodnici. U tom pogledu zauzima posebno mjesto tjednik »Spremnost« kao list za hrvatsku inteligenciju. »Spremnost« donosi programatske članke i razprave, koje se tiču svih pitanja javnog života, te se polemički bori protiv svih ideja i pravaca, koji su protivni ustaškom pokretu.

Jednaki način promičbe, ali s obzirom na inozemstvo i s proširenjem na sva pitanja europskog Jugoiztoka, može se naći u novinskim izdanjima Naklade Europa u Zagrebu. Tako na pr. veliki tjednik na njemačkom jeziku »Neue Ordnung« donosi članke i slikovno gradivo iz svih područja hrvatskog javnog života, te se bavi pitanjima europskog Jugoiztoka i obćeg svjetskog položaja. Korespondencija »Za Dom« donosi prije svega gradivo za tisak o Hrvatskoj u četiri razna izdanja (hrvatski, njemački, talijanski i francuzki) s namjerom, da se to gradivo proširi u svjetskom tisku. Osim toga postoji još i druga periodička izdanja te naklade, informativne službe i ilustrirani tjednik »Pokret«.

Zagrebački tisak za široko obćinstvo pogodila je dakako u ovom ratu osjetljiva nestašica papira, no ipak je još uviek ostala mogućnost, da se »Hrvatski Narod« tiska dnevno na dvanaest stranica velikog formata, a »Nova Hrvatska« na 16—20 stranica t. zv. berlinskog formata. Nedjeljom je broj stranica većinom dvostruk, a kadkada i veći, prije svega u oglasnom dielu.

Zanimljivo i originalno bilo je uostalom riješenje nedjeljnog izdanja. Kako bi se osoblju, koje je zaposleno u novinskim poduzećima, omogućio nedjeljni počinak, došlo se u suglasnosti s oblastima do utanačenja, po kojem su se sve novine u Hrvatskoj obvezale, da će obustaviti svoje brojeve za ponedjeljak. Umjesto njih izlazio je samo jedan list »Nedjeljne viesti« koji po nalogu Novinarskog družtva bezplatno uređuju i izdavaju članovi tog družtva, a čisti prihod služi za stvaranje novinarskog fonda. Prije kraćeg vremena promienjeno je ime »Nedjeljnim viestima« u »Novine« i odlučeno je, da taj list izlazi ne samo ponedjeljkom, nego i u dane iza svakog blagdana.

Prije 10. IV. 1941. primao je hrvatski tisak svoje viesti većinom sa strane srbskog izvještajnog ureda Avala u Beogradu preko njegove zagrebačke podružnice. Poslije uzpostave hrvatske države bio je odmah osnovan Hrvatski izvještajni ured »Croatia« (najprije »Velebit«). »Croatia« je državno poduzeće i daje dnevno u nekoliko izdanja viesti svih novinskih agencija savezničkih i prijateljskih zemalja, a osobito DNB-a i Stefanija. »Croatia« ima povrh toga svoje dopisnike u glavnim gradovima europskih zemalja.

Kao nadzorni organ za cjelokupni tisak određen je Odjel za novinstvo u Glavnom ravnateljstvu za promičbu kod Ministarstva narodne prosvjete. Ovom odjelu povjerena je također cenzura, a i druga pitanja, koja se odnose na razvitak novinstva u Hrvatskoj. Budući da glavno ravnateljstvo za promičbu praktički vrši sve poslove jednog ministarstva za promičbu, dolazi tu do koristne suradnje između novinstva, krugovala i slikopisa kao i ostalih publicističkih sredstava. Ta suradnja ostvarena je sada po prvi puta u poviesti hrvatskog novinstva.

Za družtvovna i staležka pitanja novinara brine se Hrvatsko novinarsko družtvo kao družtvo svih novinara, koji su zaposleni kod stvaranja duhovnog sadržaja hrvatskih novina. Odredbom o nedjeljnim izdanjima novina družtvu je moguće razpolagati većim novčanim sredstvima, što se sve upotrebljava za daljnju izgradnju i osiguranje hrvatskog novinarskog staleža. Sva pitanja, koja su nastala iz obustave nekih listova, riešena su na zadovoljstvo poslodavaca kao i namještenika. Odredbe, koje se tiču osiguranja u slučaju

bolesti ili nemoći, slične su kao i kod državnih činovnika. Poboljšanjem plaća i drugim sredstvima postaje položaj novinara u novoj državi povoljniji, nego što je bio u staroj.

Na taj način poklanja mlada hrvatska država od svojega postanka najveću pažnju novinstvu, te je stvorila niz koristnih odredaba i novosti. Možemo se nadati, da će nakon ovog rata, kada budu uklonjene razne tehničke poteškoće, hrvatsko novinstvo doživjeti još veći, jači i povoljniji razvitak, kao što odgovara njegovoj slavnoj predaji.

B. DNEVNICI, TJEDNICI I MJESEČNICI

koji su izlazili na području Nezavisne Države Hrvatske od 1911. do 1941.

»ALGA« povremeni časopis za pouku i zabavu, urednik Milan Dobrovoljac, Sušak, 1929.
»ALKOHOL« časopis za trgovinu vina, žeste i drugih alkoholnih pića, urednik Koblišek, Zagreb, 1926.
»ALMA MATER CROATICA« vlasnik Društvo za Strossmayerovo sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1937.—1940.
»ANĐEO ČUVAR« list za hrvatsku katoličku mladež, urednik Mladen Barbarić, Nova Gradiška, 1904.—1938.
»ANTISEMITA« glavno glasilo antisemitske lige kršćana, rimokatolika i pravoslavne vjere u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1910.
»ARHIV FINANCIJSKI« urednik Vrtar, Kružić i Herkov, Zagreb, 1931.—1940.
»ARHIV JUGOSLAVENSKE NARODNE OBRANE« iz Južne Amerike, časopis o nacionalnom pokretu našeg iseljeništva, urednik Bartulica, Zagreb, 1934.—1940.
»ARHIV PRIVREDNI« mjesečna financijsko-privredna revija, urednik Katilinić, Zagreb, 1925.—1926.
»ARHIV VETERINARSKI« urednik Zavrnik, Zagreb 1931.—1940.
»ARHIV ZA KEMIJU I PHARMACIJU« redovni četvrtgodišnji prilog »Pharmaceutskom vjesniku« sekcije Zagreb, urednik Njegovan, Zagreb, 1927.—1939.
»ARHIV ZA TEHNOLOGIJU I KEMIJU« urednik Njegovan, Zagreb, 1938.
»ARHIV ZA HISTORIJU SRPSKE PRAVOSLAVNE KARLOVAČKE MITROPOLIJE« urednik Dimitrije Ruvarac, Srijemski Karlovci, 1911.—1914.
»ARS THERAPEUTICA« mjesečnik za praktičnu medicinu i terapiju, urednik Oskar Heim, 1928.—1939.
»ARTISTA« Zagreb, 1922.
»AUTO« revija za motorizam i turizam, urednik Aleksandar Huber, Zagreb, 1939.
»BALKAN« glasilo istoimene međunarodne pripomoćne zadruge, Zagreb, 1912.
»BALKAN« hrvatsko-filatelistički časopis, urednik Martinović, Zagreb, 1918.—1921.
»BALKAN« Jedinstvo u bratskoj slozi, urednik Aleks pl. Brešćenski, Zagreb od 1924.—1932.
»BALKAN« film, urednik Stjepan Heinbach, Zagreb, 1921.
»BANKARSTVO« jugoslavenska privredna revija, urednik Stanko Deželić, Zagreb, od 1924.—1932.
»BANOVAC«, list za pouku, gospodarstvo, trgovinu i privredu, urednik Kostinčer, Petrinja, od 1888.—1916.
»BEHAR«, list za zabavu i pouku, urednik Safvet Bašagić, Sarajevo od 1901.—1911.
»BEHAR« novi list za pouku i zabavu, urednik Husein Džogo Savoj od 1927. do 1940. Sarajevo.
»BELEŠKE STENOGRAFSKE« Narodne skupštine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, od 1922.—1925.
»BEOGRAD NOVI« urednik Vraničević, Zemun 1930.
»BESJEDE KRŠĆANSKE«, urednik Ivan Vukelin, Split, 1910. do 1911.
»BIBLIOFIL« hrvatski mjesečnik za bibliografske nauke, Zagreb, urednik Deželić, 1905.
»BIBLIOTEKA JUGOSLAVENSKE ŠKOLE«, urednik Dušan Bogunović i Ljudevit Krajačić, Zagreb 1932. do 1938.
»BIČ« politički list za satiru i šalu, urednik Milan Obradović, Bjelovar, od 1919.—1925.
»BIČ« novi list za šalu i satiru, urednik Nestor Potočnjak, Zagreb.
»BISER« list za širenje prosvjete među muslimanima u Bosni i Hercegovini, urednik Musa Ćazim Ćatić, Mostar, 1912. do 1914.
»BLOK HRVATSKI« tjednik za organiziranje Hrvatskog Bloka u Varaždinu, Varaždin 1928.
»BLOK REPUBLIKANSKI« — radnika i seljaka, urednik Milan Vargović, Osijek, 1925.
»BOCKALO SISAČKO« šaljivi pokladni list, Sisak od 1928. do 1939.
»BOGATSTVO NARODNO« list za promicanje industrijske šumarske i agrarne proizvodnje, urednik Srećko Majer, od 1923.—1926.
»BOGATSTVO NOVO NARODNO« list za trgovinu i industriju i prirad, Zagreb, urednik Majer.
»BORAC HRVATSKI« glasilo hrvatske omladine, Zagreb, urednik Joe Matošić od 1922.—1939.
»BORAC NOVI«, hrvatske omladine, Zagreb, urednik Joe Matošić od 1922.—1939.
»BORAC SLOBODNI« hrvatske omladine, Zagreb, urednik Joe Matošić, od 1922.—1939.
»BORBA« nezavisni politički društveni list, urednik Franjo Saleto, 1922.—1929. Zagreb.
»BORBA« omladinsko glasilo Saveza radne omladine, urednik Antun Mavrek, Zagreb od 1923.—1924.
»BORBA RADNIČKA« socijalno-demokratski tjednik, urednik Vilim Bukšek, Zagreb, 1911. do 1912.
»BOROVO« organ suradnika firme Bata, tjednik, urednik »Bata« Vukovar od 1932. do. 1938.
»BOSKO IVAN BLAŽENI«, vjesnik hrvatskog salezijanskog suradništva, urednik Dragan Brunec, Zagreb, od 1930. do 1939.
»BOSNA MLADA« časopis za omladinu, urednik Branko Kebelić, Sarajevo, 1928. do 1931.
»BRANA«, urednik Martin Polić, Zagreb.
»BRANIK« organ srpske slobodoumne stranke, urednik Miša Dimitrijević, Novi Sad 1885.—1913.
»BRANIK« sokolski list, uredništvo sokolska župa Sušak, 1926.—1928.
»BRANIK« hrvatski list za politički, društveni i javni život, urednik Ivo Sjrčević, Mitrovica 1914.
»BRATSTVO« glasnik sokolske župe, urednik Aleksandar Staneti, Osijek, 1928.—1941.
»BRATSTVO« list za vjersko i narodno prosvjećenje, urednik Mirko Maksimović, Sarajevo, 1925. do 1928.
»BRIJAČ I VLASULJAR« list za promicanje stručnih interesa urednik Božidar Škrnjug, 1921.—1924.
»BRZOJAV« novine za prosvjetu, zabavu i pouku, urednik Ivan Valenćak, Zagreb, 1926.—1928.
»BUDUĆNOST« omladinski kulturno-književni list, urednik Hairudin Bujukalić, Sarajevo 1930.
»BUDUĆNOST« omladinski časopis, urednik Zdenko Štambuk, Zagreb 1931.
»CECILIJA SVETA« smotra za promicanje crkvene glazbe, urednik Zjalić Milan i Novak Mirko, Zagreb 1907. do 1939.
»CIBALIS«, šaljivi informativni i društveni list, urednik Aleksa Budaj, Vinkovci, 1923.—1924.
»CINEMA« revija za film i kino, urednik Mladen Prebeg, 1927.—1939., Zagreb.
»CIPELAR NAPREDNI«, stručno naučna smotra, urednik Stjepan Gjurgjan, Zagreb 1920.
»COLOSSEUM« univerzalna revija, urednik Casparides, Zagreb, 1922.
»CRKVA NARODNA«, staro-katolički list, urednik Ante Malavić, Zagreb, 1930.
»CRKVA SRPSKA«, časopis za crkveni život, urednik Petar Markičević, Sarajevo, 1919.—1920.
»CRNČE«, misijski mjesečnik za katoličku mladež, urednik Aleksandar Gahs 1930. Zagreb.
»CROATIA SACRA« arhiv za crkvenu povijest, urednik Miroslav Vanino, Zagreb 1931.—1939.
»CVIJEĆE PROLJETNO« list katoličke ženske mladeži, urednik Marija Marošević, 1909. do 1913.
»CVJETNJAK MARIJIN«, list za unapredjenje duhovnog života, urednik Marija Jagatić, Zagreb 1900.—1912.
»ČAS«, nezavisni izvanstranački tjednik za proširenje kulturnih, privrednih i gospodarskih prilika gornjeg Jadrana, Primorja i Crikvenice, urednik Uhernik, 1926.

»ČAUŠ« urednik Nikola Blažeković, Zagreb.
»ČIČAK« šaljivi humoristički list, urednik Niko Jovičić, Banja Luka, 1921 —1922.
»ČINOVNIK BANKOVNI« glasilo organizacija namještenika novčanih i osiguravajućih Zavoda Bosne i Hercegovine Urednik Fadil Kurtagić, Sarajevo 1920.—1922.
»ČUJMO« kritički socijalistički tjednik, urednik Drago Oršanić, Zagreb 1918.—1932.
»NOVI ČUJMO« kritički socijalistički tjednik, urednik Drago Oršanić, Zagreb, 1918.—1932.
»ČUVAJMO JUGOSLAVIJU« sokolski vjesnik, Karlovac 1931.
»ČUVIDA« šaljivi pučki list, urednik Marko Bujević, Split, 1928.
»DAN« list za politiku, narodno gospodarstvo i književnost, urednik Ferdo Kalinski, Osijek.
»NAŠ DAN« urednik Adam Milković, 1936.
»DANICA HRVATSKA«, hrvatski obiteljski list, urednik Joe Matošić, Zagreb 1937.
»DANICA« ilustrirani nedjeljni list, urednik Joe Matošić, Zagreb, 1931.—1938.
»DANICA HRVATSKA« zabava i pouka hrvatskom narodu, uredjuje Ivan Gmajner, Zagreb.
»DIMNJAČAR«, hrvatsko-slavonski, uređuje Klement Gensberger, Zagreb, 1911.—1914.
»DJECA DOBRA« polumjesečnik za zabavu i pouku djece,
»DJEČJE KOLO«, Zagreb, 1932. do 1937. urednik Marica Vidović, Sarajevo 1928.
»DJELO« narodni tjednik za sve pojave narodnog života, urednik Stanko Tomašić, Zagreb 1926.—1928.
»DJELO NARODNO« urednik Bogdan Medaković, Zagreb, 1919.—1921.
»DJELO NOVO« kulturno-socijalna revija, urednik Budimir, Sarajevo, 1919.
»DNEVNIK HRVATSKI« 1936.—1941. Zagreb.
»DNEVNIK JADRANSKI«, Split, urednik Pavešić, od 1934. do 1938.
»DNEVNIK SABORA KRALJEVINE DALMACIJE, HRVATSKE I SLAVONIJE« Zagreb, 1886.—1918.
»DNEVNIK ZBORSKI« Zagreb, 1922.—1936.
»DOBA« ekonomski socijalni informativni tjednik, Brod 1931.
»DOBA NAŠE« mjesečnik varaždinske jugoslavenske omladine, urednik Slavoljub Brus, 1919.—1920.
»DOBA NOVO«, glasilo organizacije hrvatske seljačke pučke stranke u Osijeku, urednik Kapel Milan.
»DOBA NOVO«, Split, 1918.—1940.
»DOBROTVOR« lista za nastavu i vaspitanje gluhonijemih, urednik Radivoj Popović, Mitrovica.
»DOBROTVOR MALI« urednik Bartuš Zagreb, 1895.—1912.
»DOM« glavne novine Hrvatske seljačke pučke stranke, urednik Stjepan Radić, od 1906.—1938. s prekidima, Zagreb.
»DOM« list za pouku i razgovor hrvatskih seljaka Stjepan Radić, Zagreb 1900.—1904.
»DOM« novine za seljačku politiku, gospodarstvo i prosvjetu, urednik Ljubomir Maštrović, Zagreb, Križevci, 1934.—1938.
»DOM« hrvatsko učiteljsko glasilo hrv. učitelja i pedagoško-književnog zbora i Saveza hrvatskih učiteljskih društava, urednik Stjepan Schmidt, Zagreb, 1908.—1921.
»DOM« hrvatsko učiteljsko glasilo Hrvatsko-učiteljskog društva, urednik Ivan Tomašić, Zagreb, 1927.—1928.
»DOM HRVATSKOG PRIMORJA«, list za seljačku gospodarsku politiku, urednik Julije Hrženjak, Crikvenica, 1939.
»DOM I SVIJET« ilustrirani list za zabavu, pouku, trgovinu, umjetnost i t. d., urednik Stjepan Kugli, Zagreb 1888. do 1922.
»DOM I ŠKOLA« list za školstvo, zabavu i pouku, urednik Ivan Johler, Zagreb, 1922.
»DOM I ŠKOLA« mjesečnik za propagandu zajednice doma i škole, urednik Josip Butorac, Zagreb, 1932.—1939.
»DOM SELJAČKI« glasilo hrvatske seljačke politike, urednik Vladko Maček, 1936.
»DOM« novine za seljačku gospodarsku politiku, urednik Petar Jolić Zagreb 1931.—1932.
»DOMOBRAN« hrvatski omladinski list, izdavač i urednik Branko Jelić, 1928.
»DOMOVINA NEZAVISNA« hrvatski list, urednik Stjepan Brozović, Zagreb, 1924.—1933.
»DOMOVINA HRVATSKA« glasilo stranke prava (Vidi »Sloboda«)
»DRAGOLJUB« zabavni i poučni tjednik, urednik Gjuro Deželić, Zagreb
»DRUG VJERNI« zabavni i poučni list za trgovačku i privrednu omladinu, urednik Julije Varžička, Zagreb, 1898. do 1925.
»DRUŠTVO NOVO« socijalistička smotra, urednik Vitomir Korač, Zagreb, 1918.
»DRVO« urednik Furdek. Zagreb, 1928.—1929.
»DRVODJELAC« — Zagreb, 1914.
»DRVOTRŽAC« list za šumsko gospodarstvo i produkciju, Zagreb, 1919.—1922.
»DRŽAVA« list za sva privatna i kulturna pitanja, Zagreb, 1932.
»DRŽAVA HRVATSKA« list za narodno budjenje, urednik Franjo Pećnik, Zagreb, 1917.—1918.
»DUBROVNIK« mjesečna ilustrirana revija, urednik Tadić Dubrovnik 1929.—1931.
»DJAKOVŠTINA« hrvatski list za politiku, trgovinu, obrt i gospodarstvo, urednik Makso Bruk, Djakovo, 1911.—1912.
»DJUMBUS« humoristički list, urednik Radivoj Grujičić, Hrv. Mitrovica, 1928.
»EKONOMIST« mjesečnik sa suvremena ekonomska i socijalna pitanja, urednik Jozo Tomašić, Zagreb, 1935. do 1939.
»EKONOMIST« revija za promicanje bankarskih i trgovačkih interesa, Zagreb, 1923.—1924.
»EKONOMIST« hrvatski nezavisni organ za prirad i trgovinu, urednik Vlado Steiner, Zagreb, 1917.—1920.
»EKONOMIST« jugoslavenski nezavisni organ za politiku i privredu, urednik Vlado Steiner, 1917.—1920.
»EKSPORT—IMPORT« internacionalna revija za industrijsku i trgovinsku propagandu, Zagreb, 1923. Urednik Milivoj Radovinović i Danimir Ugarković.
»EL—HIDAJO« organ El-Hidajo-organizacije za Jugoslaviju, Sarajevo 1936.—1937. Urednik Hafiz Muhamed Pandža.
»ELEKTROTEHNIKA« list za elektriku i strojarstvo. Urednik Kiršner, Zagreb, 1935.—1939.
»EPOHA NAŠA« mjesečnik za umjetnost i suvremeni život, urednik Stanko Rac, Zagreb, 1936.
»EVA«, ženski politički časopis, Zagreb, 1928.
»EVOLUCIJA« urednik Krešimir Devčić, Zagreb, 1931.—1932.
»EVROPA NOVA« urednik Milan Ćurčin, 1920.—1939.
»FARMACIJA«, glasilo udruženja farmaceuta u kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1938.—1941.
»FIGARO VESELI« nedjeljni list za razonodu, šalu i satiru, urednik Vasić Stanislav, Zemun, 1937.—1938.
»FILARKA«, zagrebački izvanstranački šaljivi politički list, urednik Julio Fumić, Zagreb, 1919.
»FILATELISTA«, stručni filatelistički časopis, urednik Viktor Račić, Zagreb, 1922.—1938.
»FILM« ilustrovani tjednik, urednik Paško Tokin, Zagreb 1925.—1926.
»FOLIA STOMATOLOGICA« organ saveza stomatoloških društava Jugoslavije, urednik Ivo Čupar, Zagreb, 1937.
»FOOTBALL« list za propagandu športa, Split, 1929. Urednik Šime Poduje.
»FOTOREVIJA« mjesečnik za sve grane fotografije, urednik Franjo Ernst, Zagreb 1932.—1939.
»FOTOGRAF« službeno glasilo Saveza fotografa kraljevine Jugoslavije, urednik Ivo Škorjanc, Zagreb, 1930.—1935.
»FOTOGRAF« službeno glasilo fotografa kraljevine S. H. S., Zagreb, 1928.—1929.
»FOTOGRAF« stručni list za podizanje i unapredjenje umjetničke i amaterske fotografije, Osijek, 1926.
»FOX NOVOSTI« urednik Marijan Mikac, Zagreb, 1930.
»FRUŠKA GORA« list za javne privredne i poučne predmete, urednik Trumbić, Mitrovica.
»GAJRET« organ društva Gajret, kulturno beletristički časopis, urednik Šukrija Kurtović, Sarajevo 1921.—1939.
»GIDEON« vjesnik saveza židovskih omladinaca kraljevine Jugoslavije, urednik Robert Glückstahl, Zagreb, 1919. do 1925.
»GLAS« mjesečnik Saveza privatnih namještenika Jugoslavije, Zagreb, 1919.—1920.
»GLAS« nezavisni nedjeljni politički list, urednik Dragan Golub, Banja Luka 1927.—1928.
»GLAS BOSNE« urednik Velimir Krivošić, Sarajevo, 1928. do 1929.
»GLAS FERIJALCA« za jedinstvo i napredak Ferijalnog saveza, urednik Mihael Bartek, Sarajevo, 1930.
»GLAS HRVATSKI«, glasilo hrvatskog seljačkog pokreta u Slavoniji, urednik Ante Perković, Brod na Savi 1926. do 1927.
»GLAS HRVATSKI« urednik Ivan Kampuš, Zagreb, 1912.
»GLAS HRVATSKI NARODNI« nezavisni tjednik javnog mišljenja, urednik Ivo Elegović, Zagreb, 1927.—1928.
»GLAS JEVREJSKI« urednik Braco Poljokan, Sarajevo, 1928. do 1939.
»GLAS MATICE HRVATSKE« urednik Ante Radić, izdala Matica Hrvatska od 1906.—1909.
»GLAS LOVDŽIJE« lovački vjesnik za Osijek i okolicu, urednik Dragutin Kišpatić od 1923.—1925.

»GLAS NARODA« glasilo hrvatske radničke stranke, urednik Dušan Kalafatić, Zagreb, 1901.—1914.
»GLAS NARODNI« urednik Bojo Dinković, Karlovac od 1906. do 1914. i od 1919. do 1923.
»GLAS NAŠ« javno glasilo namještenika, urednik Petanjek, Zagreb 1921.—1935.
»GLAS NAŠ« organ namještenika institucija radničkih osiguranika, urednik Marko Asenaj, Osijek, 1929.—1938.
»GLAS NEDUŽNIH« mjesečni časopis posvećen pitanju slijepih, gluhonijemih, bogalja i slaboumnih, urednik Veljko Ramadanović, Zemun, od 1928.—1939.
»GLAS VINAGORE«, vjesnik Majke Božje vinagorske, izdaje crkveni odbor Vinagora od 1932.—1938.
»GLAS SELJAČKI« tjednik za gospodarsku prosvjetu sela, urednik Ivan Radić, Zagreb, 1930.—1933.
»GLAS SISAČKI« glasilo za političko gospodarstvo, urednik Antun Vukinović, Sisak od 1914.—1930.
»GLAS SLOBODNI« izdavač Marija Radić, Zagreb, 1929.
»GLAS SLOVENACA, HRVATA I SRBA« urednik Ivan Novak Zagreb, 1918.
»GLAS SRPSKI« list za politiku i književnost, urednik Gjorgjević, Ruma.
»GLAS STANARA«, glasnik organizacije stanara i podstanara Zagreba, 1923.—1925.
»GLAS STANARA« organizicijski glasnik stanara i podstanara u Osijeku, 1924.—1926.
»GLAS VRBASKE BANOVINE« urednik Dragan Golub, Banja Luka, 1929.
»GLAS DALMATINSKI« zvanični list zemaljske vlade za Dalmaciju, Split.
»GLASILO STRUKOVNO MESARSKIH I KOBASIČARSKIH OBRTNIKA« za Hrvatsku i Slavoniju, urednik Ivan Sirovatka, Zagreb, 1911.
»GLASILO ZA PROMET STRANACA« u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, 1913.
»GLASILO DRUŠTVA PROSVJETA« urednik Vasilj Grđić, Sarajevo, 1932.
»GLASILO DRUŠTVA SLAVONSKIH LIJEČNIKA« urednik Antun Lobmajer, Osijek.
»GLASNIK AGRONOMSKI«, urednik Stjepan Poštić, Zagreb, 1930.—1941.
»GLASNIK ARTILERIJSKI« Sarajevo, 1926.—1932.
»GLASNIK BANJALUČKI« urednik Muhamed Tabaković, Banja Luka 1928.
»GLASNIK BISKUPIJE BANJALUČKE« od 1929.—1937.
»GLASNIK BISKUPIJE DJAKOVAČKE« urednik Ivan Kolarić, Osijek, 1873.—1939.
»GLASNIK BOGOSLOVSKI« časopis za pravoslavnu bogoslovnu nauku, urednik Ilarion Zeremski, Srijem. Karlovci, 1902.—1914.
»GLASNIK BOSANSKIH I HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA« urednik O. Jeronim Vladić, Sarajevo, 1887.—1939. a od 1920.—1926. nije izlazio.
»GLASNIK CENTRALNOG ODBORA ZA POSREDOVANJE RADA« Zagreb, 1924.—1935.
»GLASNIK DALMATINSKI« izdaje pokrajinska uprava za Dalmaciju.
»GLASNIK FAKTORSKI« glasnik udruženja grafičkih faktora Jugoslavije, Zagreb, 1933.—1939.
»GLASNIK FILATELISTIČKI«, glasilo filatelističke zadruge, urednik Predrag Milošević, Zagreb, 1920.—1924.
»GLASNIK FRANJEVAČKI« poučni i nabožni list, Sarajevo.
»GLASNIK GEOMETARSKI« glasilo geometarskog društva SHS Zagreb, 1919.
»GLASNIK HRVATSKI« urednik dr. Josip Berković, Split, 1931.—1940.
»GLASNIK GEOGRAFSKI« urednik Artur Gavazi, Zagreb, 1919.
»GLASNIK HISTORIJSKOG DRUŠTVA« u Novom Sadu, urednik Dušan Popović, Srijemski Karlovci 1928.—1939.
»GLASNIK JUGOSLAVENSKIH FRANJEVACA« religiozni poučni list, Sarajevo,
»GLASNIK KARLOVAČKI« urednik Dragutin Fogina, Karlovac, 1932.—1936.
»GLASNIK KINEMATOGRAFSKI« organ za promicanje kinematografije Jugoslavije, urednik Dragutin Vuković, Zagreb, 1919.
»GLASNIK KREDITNE ZADRUGE ŽELJEZNIČARA« u Zagrebu, urednik Orhel 1931.—1932.
»GLASNIK KUPALIŠTA LIPIK«, informativni tjednik kupališta Lipik, Pakrac 1931.
»GLASNIK LEKARSKE KOMORE VRBASKE BANOVINE« urednik Branko Čubrilović i Vukašin Batinović, Banja Luka 1930.
»GLASNIK LEKARSKE KOMORE ZA BOSNU, HERCEGOVINU I CRNU GORU« urednik Vjekoslav Kušan, 1925. do 1938. izdanje Lekarske komore, Sarajevo.
»GLASNIK MAJKE BOŽJE VINAGORSKE« izdaje župni dvor i samostan Vinagora.
»GLASNIK MARIJE POMOĆNICE« list za gradnju istoimene crkve, Zagreb, 1938.—1939.
»GLAS MITROVAČKI« list za pouku, trgovinu, obrt i gospodarstvo, urednik Cunjak, 1912.—1913.
»GLASNIK MORNARIČKI« urednik Vladimir Manašević, Zemun, 1934.—1940.
»GLASNIK MOSLAVAČKI« list za gospodarstvo, obrt i trgovinu, urednik Konrad Leuštek, Kutina.
»GLASNIK NARODNI« tjednik za promicanje poljoprivrede i trgovine, urednik Vilim Peter, Brod na Savi od 1930. do 1931.
»GLASNIK NARODNI« srpski demokratski list za politička, prosvjetna i privredna pitanja, urednik Milivoj Babić, Zemun, 1906.—1908.
»GLASNIK NOVI RADNIK« Zagreb, 1923.
»GLASNIK NOVI VUKOVARSKI« vlasnik i izdavač Simo Šormaz, Vukovar, 1928.
»GLASNIK OMLADINSKI« list srpske omladine, urednik Nikola Maksimović, Karlovci.
»GLASNIK OPĆINSKI« mjesečnik zadruge općinskih činovnika u Dalmaciji, Split, urednik Mikačić.
»GLASNIK OPŠTINSKI« glasilo društva činovnika i službenika seoskih i gradskih općina u Bosni, urednik Salih Konjhodžić, Tuzla 1924.—1929.
»GLASNIK ORGANIZACIJE NAMJEŠTENIKA INSTITUCIJE RADNIČKOG OSIGURANJA« urednik Dušan Mladenović, Zagreb, 1930.
»GLASNIK PJEŠADIJSKO—ARTILJERIJSKI« stručno-naučni organ komande škole, 1939. urednik Branislav Pantić.
»GLASNIK POLICIJSKI« za Dalmaciju i Split, 1920.—1922.
»GLASNIK POŠTANSKI« glasilo saveza organizacije poštanskih, brzojavnih i telefonskih namještenika u kraljevini SHS, Beograd, Zagreb, 1919.—1920.
»GLASNIK PRESVETOG SRCA ISUSOVOG« urednik Josip Celinšćak, Zagreb, 1894.—1942.
»GLASNIK PRIJEDORSKI« nedjeljni list, urednik Vučen Štrbac, Prijedor, 1932.
»GLASNIK PRIMORSKE BANOVINE« urednik Ante Masovčić, Split, 1938.
»GLASNIK PROSVJETNI« Zagreb, 1937.
»GLASNIK RADIKALNI« izdavač mesni odbor Narodne radikalne stranke u Zagrebu, 1923.—1928.
»GLASNIK RADIOLOŠKI« urednik Laza Popović, Zagreb, 1937.
»GLASNIK RADNIČKI« glasilo općeg radničkog saveza za Hrvatsku i Slavoniju, urednik Simo Kotur, Zagreb, 1919.
»GLASNIK RADNIČKI« glasilo sindikalno organiziranih radnika, Zagreb 1922.—1929. Zatim od 1930.—1933. i od 1934.—1939.
»GLASNIK RADNIČKI« list za interese hrvatskog radničkog staleža, urednik Ante Mlinarić, Zagreb.
»GLASNIK SAVEZA BANKOVNIH ČINOVNIKA«, urednik Fadil Kurtagić, Zagreb, 1922.
»GLASNIK SLUŽBENI« jugoslavenskog nogometnog saveza i njegovih predstavnika, urednik Atletski savez, Zagreb, 1922.—1924.
»GLASNIK SLUŽBENI« glasilo kraljevske hrvatske slavonske i dalmatinske zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1889.—1924.
»GLASNIK« službeni list kraljevske zemaljske vlade za osiguranje radnika u Zagrebu, urednik Čedomir Cekić, Zagreb, 1910.—1915.
»GLASNIK SLUŽBENI PRIMORSKE BANOVINE«, Split, 1937.
»GLASNIK SLUŽBENI« zagrebačkog nogometnog podsaveza, Zagreb 1924.—1928.
»GLASNIK SOKOLSKI« zvanični organ južnoslavenskog sokolskog saveza, urednik Laza Popović, Zagreb, 1919.—1923.
»GLASNIK SPLITSKI CRKVENI« 1930.
»GLASNIK SRIJEMSKO—MITROVAČKI« urednik Gjorgje Lužičanin, Srijemska Mitrovica 1932.
»GLASNIK SRPSKI« organizacije Srpske narodne radikalne stranke, urednik Stjepko Kobasica, Zagreb, 1911.—1912.
»GLASNIK SV. ANTE« urednik Čuturić, Visoko, 1912.—1939.
»GLASNIK SV. ĆIRILA I METODA«, glasilo istoimenog društva, Zagreb, 1925.
»GLASNIK SV. JOSIPA« urednik Josip Štadler, Zagreb, 1873.
»GLASNIK SV. TEREZIJE OD MALOG ISUSA« Dubrovnik, 1928.—1933.
»GLASNIK ŠAHOVSKI« mjesečnik Jugoslavenskog šahovskog saveza, urednik Vladimir Vuković, Zagreb, 1925.—1928.

»GLASNIK ŠKOLSKI« službeni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1921.—1923.
»GLASNIK ŠPEDITERSKO—CARINSKI« organ špeditera kraljevine SHS 1923.
»GLASNIK SAVEZA UGOSTITELJSKIH NAMJEŠTENIKA JUGOSLAVIJE« Zagreb, 1935.
»GLASNIK URARSKE I ZLATARSKE STRUKE« urednik Ljudevit Koser, Zagreb, 1923.—1932.
»GLASNIK VATROGASNI« glasilo Saveza vatrogasnih društava za Bosnu i Hercegovinu, urednik Pintar, Brčko od 1926.—1930.
»GLASNIK VIROVITIČKI« tjednik za pouku i gospodarstvo, urednik Žakić, Virovitica, 1912.—1916.
»GLASNIK VIROVITIČKI« hrvatski glasnik za komunalnu politiku, gospodarstvo i društveni život, Virovitica, 1926.—1937.
»GLASNIK VRHOVNOG STARJEŠINSTVA ISLAMSKE VJERSKE ZAJEDNICE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE« urednik Derviš Korkut, Sarajevo, 1933.—1940.
»GLASNIK VUKOVARSKI« vlasnik i izdavač Simo Šormaz, 1928. Vukovar.
»GLASNIK ZA ŠUMSKE POKUSE« izdaje kraljevsko sveučilište SHS u Zagrebu, 1926.
»GLASNIK ZADRUŽNI ŽELJEZNIČARSKI« urednik Nikola Jarak, Sarajevo, 1927.—1936.
»GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI« urednik Kosta Herman, Sarajevo, 1889.—1939.
»GLASNIK ŽUPANIJE POŽEŠKE« list za zabavu, pouku, gospodarsko-društveni i javni život, urednik Klein, Požega, 1891.—1917.
»GNJAVATOR« subotnji list za ljude dobre i zle volje, urednik Iso Velikanović, Zagreb, 1930.
»GOSPA OD ZDRAVLJA« urednik Augustin Marušić, Split, 1932.
»GOSPA OD ZDRAVLJA« urednik Ante Crnica, Split, 1931. do 1935.
»GOSPA SINJSKA«, list za kulturu i pouku katoličkog puka, urednik Stanko Petrov, Šibenik, 1922.—1939.
»GOSPODAR« organ slavonskog gospodarskog društva, urednik Ognjoslav Burijan, Osijek, 1881.—1916.
»GOSPODAR NAPREDNI« stručno glasilo za malo gospodarstvo, Osijek 1928.—1939.
»GOSTIONIČAR« organ Saveza gostioničara i kavanara u Bosni i Hercegovini, urednik Zahradnik, Sarajevo, 1920. do 1923.
»GOVORI I PIŠI KAKO TREBA« list za praktično učenje i čišćenje hrvatskog jezika, urednik Stjepan Melinčević, Zagreb, 1925.—1926.
»GRADJEVINARAC« stručni organ odsjeka tehničkog i pružnog osoblja, Sarajevo 1923.—1937., urednik Ferdo Kuzatko.
»GRADJEVINAR« organ saveza radnika gradjevinske industrije i obrta Jugoslavije, urednik Josip Bertol, Zagreb, 1913.—1928.
»GRADNJA« stručni list za gradnju i tehniku, urednik Ervin Hornigsfeld, Zagreb, 1932.
»GRANIČAR« izvanstranački tjednik, urednik Milovan Žanić, Nova Gradiška, 1919.—1929.
»GRANIČAR« list za kulturne i gospodarske interese jugoslavenskih zemalja, Zemun, 1919.—1922.
»GRIČ« umjetnički almanah, Zagreb, 1917.—1920.
»GUTENBERG« grafički strukovni list, Zagreb 1910.—1914.
»HAAVIR — PROLJEĆE« list jevrejske djece, urednik Robert Gluckstahl, Zagreb, 1922.—1941.
»HORIZONTI KNJIŽEVNI« zagrebačka književna revija, urednik Ladislav Žimbrek, Zagreb, 1934.—1937.
»HOTEL« oficijelni organ za hotelierstvo i turizam jugoslavenskog jadranskog hotelierskog saveza, vlasnik i urednik Milinov, Zagreb, 1934.
»HOTEL MODERNI« stručni organ za hotelijerstvo i turizam Jugoslavije, urednik Šimić, Zagreb od 1931.—1939.
»HRVAT« list za pouku, gospodarstvo i politiku, urednik Došen, Gospić, 1895.—1911.
»HRVAT« središnji organ uprave stranke prava za sve hrvatske zemlje, izdaje Mile Starčević, urednik Hrvoj, Zagreb od 1921.—1929.
»HRVAT« tjednik za politiku, gospodarstvo i društvovni život, urednik Oton Gavrančić, Virovitica, od 1908.—1912.
»HRVAT KOPRIVNIČKI« list za gospodarski, socijalni i politički život, Koprivnica, od 1924.—1930.
»HRVATICA« časopis za ženu i dom, urednik Jurić-Zagorka Marija, Zagreb, 1939.—1940.
»HRVATSKO GLASILO STARČEVIĆEVE STRANKE PRAVA« urednik Matej Mintas, od 1923.—1925.
»HRVATSKO GLAVNO GLASILO HRVATSKE STRANKE PRAVA«, urednik August Harambašić, Zagreb, 1906. do 1914.

»HRVATSKA« glavno glasilo Stranke prava za sve hrvatske zemlje, Zagreb, 1911.—1916.
»HRVATSKA HRVATOM« glasilo Hrvatske radikalne stranke, urednik Mirko pl. Pisačić, Zagreb, 1907.—1916.
»HRVATSKA MLADA« glasilo starčevićanskog djaštva, Zagreb, od 1908.—1914.
»HRVATSKA« politički i naučni mjesečnik, urednik Milan Vukelić, Zagreb, 1924.
»HRVATSKA POSAVSKA« novine Starčevićeve Hrvatske stranke prava, urednik Artur Jean, Brod, 1908.—1913.
»HRVATSKA SLOBODNA« glavno glasilo Starčevićeve stranke prava, urednik Matej Mintas, Zagreb, 1925.—1928.
»ILUSTRACIJA« urednik Mesarić, Zagreb, 1925.
»INDEKS« tromjesečna revija na hrvatskom, francuskom, engleskom i njemačkom jeziku, urednik Benko, Zagreb, 1929.—1937.
»INDUSTRIJA I TRGOVINA« mjesečna revija za industriju i trgovinu, Zagreb, 1920.—1922.
»ISELJENIK« izdaje i uredjuje Jozo Lakatoš, Zagreb, 1925. do 1937. s prekidima.
»ISELJENIK NOVI« glasilo Saveza organizacije iseljenika u Zagrebu, Zagreb, 1928.
»ISKRA«, djački poučni i beletristički list, Zagreb, 1918.
»ISTINA« glasilo socijalističko-radničke partije Jugoslavije, urednik Slavko Kaurić, Zagreb, 1919.—1920.
»ISTINA«, hrvatski tjednik za savremena pitanja, Slavonski Brod od 1935. do 1939. Urednik Tomislav Mesić.
»ISTINA« vanpartijski nedjeljni list za nacionalnu politiku, trgovačku ekonomiju i privredu, urednik Jovanović, Banjaluka od 1926.—1928.
»ISTINA NOVA« glasilo socijalističke radne partije Jugoslavije, urednik Slavko Kaurić, Zagreb, 1919.
»ISTINA« službeno glasilo hrvatske seljačke slobodne politike, Karlovac, 1927.—1928.
»ISTINA« povremeni list za komunalnu politiku, gospodarstvo i narodnu prosvjetu, urednik Mišo Vajs, Petrinja, 1917.—1928.
»ISTINA« urednik Ivan Matišić, Zagreb, 1929.
»ISTOČNIK NOVI« službeni list pravoslavne eparhije, urednik Petar Markičević, Sarajevo, 1934.—1939.
»ISTRA« glasilo Istrana u Jugoslaviji, urednik Radetić, Zagreb, 1929.—1940.
»ISTRANIN MALI« urednik Radetić i Kraljić, Zagreb, 1930. do 1937.
»IZBOR« najbolji suvremeni članci, Zagreb—Borovo, 1936.
»IZDANJE« urednik Veliša Rajčević, Osijek, 1937.—1939.
»IZLOŽBA« arhitektonsko-graditeljska mjesečna revija, urednik Vilko Ebert, Zagreb, 1927.
»IZRAZ« časopis za sva kulturna pitanja, urednik Pavičić, Zagreb, 1939.—1940.
»IZVJESTITELJ ZAGREBAČKI« Zagreb, 1921.—1926.
»IZVJEŠTAJ« izvješća zagrebačke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti o raspravama matematičko-prirodnih razreda, urednik Majcen, 1867.—1912.
»IZVJEŠTAJ«, časopis o stanju usjeva i gospodarskih prilika uopće, izdaje kraljevski statistički ured, Zagreb.
»IZVJEŠTAJ GODIŠNJI« zagrebačkog meteorološkog opservatorija, Zagreb.
»IZVJEŠTAJ« Saveza novčanih zavoda kraljevine S. H. S. urednik Marković, Zagreb, 1927.—1937.
»IZVJEŠTAJ« Trgovačke obrtničke komore u Dubrovniku, 1928.
»JADRAN« glasilo jugoslavenske demokracije, Split 1919.—1928.
»JADRAN« slavenski list za kulturno i ekonomsko upoznavanje jugoslavenskih i čehoslovačkih interesa na Jadranu; urednik Mate Dvornikomić, Crikvenica, 1931.
»JAVOR« izdaje i uređuje Rudolf Horvat, 1912.
»JEDINSTVO« glasilo organizacije dnevničara i pisara kraljevine Hrvatske i Slavonije, urednik Stjepan Zugel, Zagreb, 1906.—1914.
»JEDINSTVO« političko i prosvjetno glasilo demokratske jugoslavenske stranke, urednik Milošev, Petrinja, 1920. do 1936.
»JEDINSTVO« učiteljsko-prosvjetni list, izdaje Udruženje jugoslavenskih učitelja, urednik Ljubo Krajačić, Zagreb, 1921.—1928.
»JEDINSTVO NARODNO« urednik Ivanišević, Sarajevo, 1920.—1941.
»JEDINSTVO NARODNO« urednik Pero Magdić, Varaždin, od 1921.—1929.
»JEDINSTVO NARODNO« nezavisni politički tjednik, Zagreb, 1914.
»JEKA IZ AFRIKE« katolički mjesečnik u korist afričkih misija, urednik Aleksandar Gahs, Zagreb, 1929.—1930.
»JEZIK HRVATSKI« urednik Stjepan Ivšić, Zagreb, 1938.—1939.

»JEŽ« humorističko-satirički list, urednik Pazin, Dubrovnik, 1921.—1922.
»JOVO TRAŽI GA« prilog »Hrvatske Smotre«, urednik Zyr Xapula, Zagreb, 1910.
»JUG« urednik Matej Perić, Osijek, 1918.—1928.
»JUG NOVI« Zagreb, 1919.
»JUG SLAVENSKI« književno-kritički list, urednik Branko Ivanović, Zagreb, 1920.
»JUGOISTOK« jugoslavenski centralni list za trgovačke protokolacije, naredbe i stečajeve, časopis za obrt, trgovinu i industriju, urednik Hugo Morti, Zagreb, 1925.—1926.
»JUGOSLAVIJA MLADA« izdaje Jugoslavenski akademski klub, urednik Dj. Glumac, Dubrovnik, 1922.—1923.
»JUGOSLAVEN« nezavisni politički tjednik, urednik Tošo Radosavljević, Daruvar, 1931.—1941.
»JURIŠ« urednik Šimić, Zagreb, 1919.
»JUTRO« organ pjevačkog društva za promicanje katoličke štampe među Hrvatima, urednik Oton Szlavik, Zagreb.
»KALEIDOSKOP« zagrebački zabavni i ilustrovani list, urednik Franjo Artur, 1929.—1930. Zagreb.
»KARLOVAC« glasilo hrvatsko-srpske koalicije, urednik Ivo Badinovec, Karlovac, 1912.—1914. i 1919.—1923.
»KATOLIK« urednik Jozo Felicinović, Šibenik, 1930.—1937.
»KAZALIŠTE« periodični kazališni list za Primorje, urednik Ivo Bojanić, Split, 1929.
»KEMIČAR« prilog »Jugoslavenskog Lloyda«, Zagreb 1923.—1926.
»KEMIČAR TEHNIČAR« list za prirodoslovne znanosti, urednik Vjekoslav Maletić, Bjelovar 1921.—1922.
»KINO« filmska tjedna revija, urednik Danko Berneš, Zagreb, 1929.
»KINO« list za kinematografiju i kinematografsku industriju, urednik Milo Jovanović, Zagreb, 1916.
»KINO« ilustrovani časopis, urednik Josip Cimerman, Virovitica 1919.
»KINOFON« revija za filmsku kulturu, urednik Valerij Poljanski, Zagreb 1921.—1923.
»KIŠOBRAN« šaljivi ilustrovani list, urednik Stjepan Reisendorf, Vukovar, 1923.—1924.
»KLAS ZLATNI« mjesečnik za narodni život, urednik Magovac Božidar, Zagreb, 1930.
»KNJIGA ZA SOKOLSKO SELO« urednik i vlasnik sokolska župa Mostar, 1935.—1937.
»KNJIGE NOVE« bibliografski mjesečni vjesnik, urednik Kratina, Zagreb, 1931.
»KNJIGE ZA NAROD« urednik Nikolić, Sarajevo.
»KNJIŽEVNIK« hrvatski književni mjesečnik, urednik Mato Hanžeković, Zagreb, 1928.—1939.
»KNJIŽEVNIK« urednik Antun Šimić, 1924.—1925.
»KOKOT« ilustrovani humoristički tjednik, urednik Aladar Fischer, Zagreb 1932.
»KOKOT« mjesečnik za književnost i umjetnost, Zagreb, 1916.—1918.
»KOLO BRANKOVO« za zabavu, pouku i književnost, urednik Paja Marković, Srijemski Karlovci, 1895.—1914.
»KOLO DJEČJE« prilog časopisu »Dom i škola«, Zagreb, 1932.—1933.
»KOLO« hrvatski književni i umjetnički zbornik, izdaje Matica Hrvatska, Zagreb, 1935.—1941.
»KOLO HRVATSKO« tjednik za prosvjetu, privredu i javni život, urednik Vlado Malenšec, Koprivnica, 1927.—1928.
»KOLO NARODNO« vlasnik i urednik Juraj Gašparac, Zagreb, 1926.—1939.
»KOLO SRPSKO« urednik Budisavljević, Zagreb, 1904.—1929.
»KOLONIJA« ferijalni mjesečnik oblasnog odbora podmlatka Crvenog križa, urednik Kamilo Bresler, Zagreb, 1927.
»KOMARAC« izvanstranačka revija za satirične i humorističke probleme, urednik Müller, Osijek, 1923.—1924.
»KOMARICA« humoristički list, Vukovar, 1922.—1923.
»KOMEDIJA« tjednik za kazalište, književnost i umjetnost, urednik Slavko Batušić, Zagreb, 1934.—1941.
»KOMPAS« hrvatski financijalni ljetopis, urednik Kunst i Strozzi, Zagreb 1910.—1914.
»KONTROLA«, vjesnik Saveza financijske kontrole, urednik Emil Šatni, Sarajevo, 1921.—1937.
»KONZUMENT« list za gospodarske, socijalne i političke interese, urednik Svetozar Delić, Zagreb, 1921.
»KOPRIVE« šaljivi tjednik, urednik Edo Marković, 1906.—1939.
»KOPRIVE NOVE«, urednik Jozo Marković, 1939.
»KOVINAR« glasilo radništva udruženog u Savezu kovinarskih radnika, Zagreb.
»KOŽA« trgovačko-obrtničke novine za kraljevinu SHS, urednik Antun Conrid, Zagreb, 1924.—1939.
»KOŽA JUGOSLAVENSKA« trgovačko-obrtne novine, Zagreb, 1931.
»KRAJINA«, mjesečni literarni i kulturni prilog službenom listu Vrbaske banovine, urednik Vesić, Banjaluka, 1931.
»KRANJČEVIĆ« književno-omladinski mjesečnik, urednik Pavle Popović, Šibenik, 1930.
»KRIJES« omladinski list za zabavu i pouku, urednik Velimir Deželić, Zagreb, 1909.—1912. i 1917.—1921.
»KRIN« ilustrovani skautski mjesečnik, Banjaluka, 1924.
»KRITIČAR HRVATSKI« Zagreb, 1924
»KRITIKA« književno-umjetnička revija, urednik Milan Begović i Ljubo Wiesner, Zagreb, 1920.—1922. i 1928.
»KRITIKA KNJIŽEVNA« urednik Borivoj Jevtić, Sarajevo.
»KRIŽALJKA« urednik Pavao Hatnik, Osijek, 1932.
»KROACIJA« hrvatska smotra za kulturu, gospodarstvo i politiku, urednik redakcijski odbor, Zagreb, 1919.
»KRONIKA RATNA« urednik Stjepan Kugli, Zagreb, 1914.—1917.
»KRUNICA GOSPINA« glasnik pobožnosti Majke Božje, urednik Budrović, Zagreb, 1930.—1939.
»KUĆA I DOM« informativni tjednik za suvremeno uređenje kućanstva i domaćinstva, urednik Ljudevit Kisely, Zagreb, 1932.
»KUĆARAC« glasilo Saveza kućaraca kraljevine SHS, urednik Serdarušić, Zagreb, 1914.—1928.
»KUĆEVLASNIK« glasilo društva kućevlasnika u Osijeku, Osijek, 1919.—1929.
»KUDA ĆEMO« tjedni raspored Narodnog kazališta, Glazbenog zavoda i kina u Zagrebu, izdaje poduzeće za reklamu »Jug«, 1921.—1922.
»KULISA« časopis za kazalište, kino i variete, urednik Milovan Pulanić, Zagreb, 1927.—1935. i 1937.—1939.
»KULTURA SELA« časopis za prosvjetu, gospodarstvo i zdravstveno unapređenje seljaka, Sarajevo, 1918.
»KURIR« zabavne novine, Zagreb, 1931.
»KURIR« urednik Boško Vračarević, Zagreb, 1932.
»KURIR« informativni i kulturni tjednik, urednik Mandić, Brod na Savi, 1930.—1931.
»LIGA NARODA« vjesnik udruženja za promicanje ciljeva Lige naroda, Zagreb, 1931.—1935.
»LIJEČNIK PRAKTIČNI« mjesečnik za praktična medicinska pitanja, urednik Edo Deutsch, Zagreb, 1927.—1928.
»LILJAN« list za omladinu, urednik Stjepan Širola, Karlovac.
»LIST BISKUPIJE SPLITSKO-MAKARSKE«, Split, 1931. do 1939.
»LIST BRIJAČKI« vlasnik i urednik Vjekoslav Kralj, 1912.
»LIST DIECEZANSKI« urednik Rudolf Pizan, Šibenik, 1926. do 1929. i od 1930.—1938.
»LIST DOMAĆI« za promicanje prosvjete, poljodjelstva i trgovine, urednik Vladimir Müller i Velimir Devčić, Nova Gradiška 1930.—1931.
»LIST DUBROVAČKE BISKUPIJE« službeno glasilo za biskupiju kotorsku i hvarsku, urednik Vlaho Barbić, Dubrovnik, 1913.—1939.
»LIST DUBROVAČKI« urednik Matija Vidojević, Dubrovnik,
»LIST GEODETSKI«, časopis za geodetsku, kulturnu, tehničku grupu, urednik ing. Stjepan Horvat, Zagreb, 1940. 1941.
»LIST GOSTIONIČARSKI« stručno glasilo gostioničara, svratištara, krčmara, konobara Hrvatske i Slavonije, urednik Luka Špiranec, Zagreb, 1907.—1913.
»LIST HRVATSKI«, glasilo Hrvatske zajednice u Osijeku, Osijek, 1920. do sada.
»LIST HRVATSKI« urednik Ferdo Pajas, Zagreb, 1914.
»LIST HRVATSKI« ilustrovani radio-časopis Zagreb, službeni list Radio-stanice Zagreb, urednik Branimir Gršković, 1940.
»LIST HRVATSKI« trgovačko glasilo hrvatskog trgovačkog društva »Merkur«, urednik Milan pl. Doroghy, Zagreb, 1900.—1940.
»LIST HRVATSKI ŽENSKI« urednik Sida Košutić, Zagreb, 1939.
»LIST ILUSTROVANI« urednik Dragutin Balogh, Zagreb, 1914.—1919.
»LIST INTERESANTNI« urednik Habeduš, Zagreb, 1924.
»LIST JUGOSLAVENSKI« demokratsko-liberalno hrvatsko glasilo, urednik Ivan Peseile, Sarajevo, 1920.—1941.
»LIST JUGOSLAVENSKO-REKLAMNI« urednik Dragutin Matijašević, Zagreb, 1921.—1922.
»LIST JUTARNJI« urednik Viktor Prosinek, 1912.—1941.
»LIST KAZALIŠNI«, polumjesečnik, urednik Slavko Batušić, Zagreb, 1933.
»LIST KAZALIŠNI« urednik Franić, Zagreb, 1920.—1921.
»LIST KAZALIŠNI« list za pozorišnu umjetnost, urednik Masović, Zagreb, 1920.—1922.

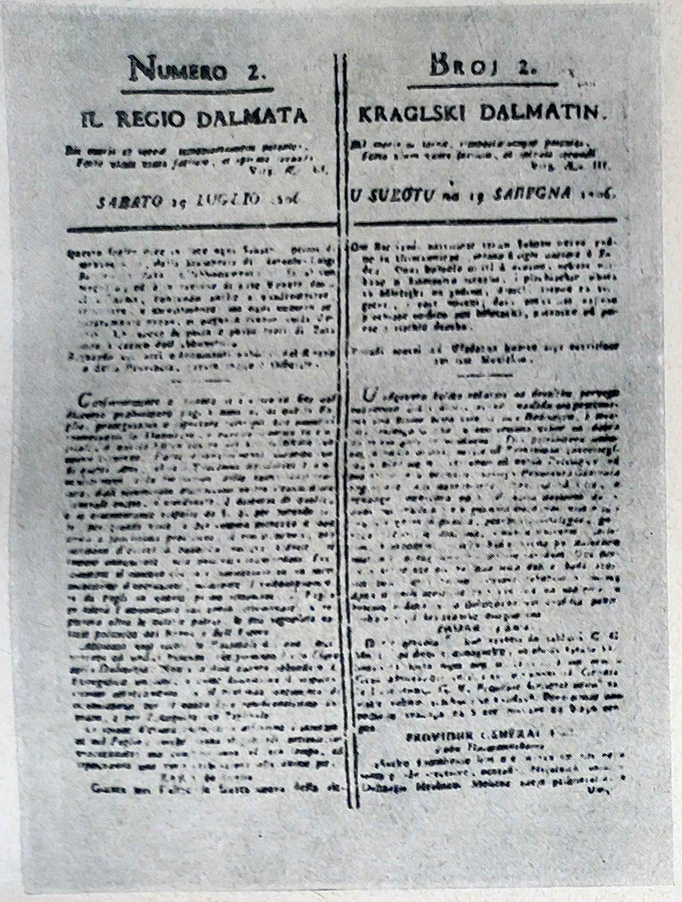

NUMERO 2.

IL REGIO DALMATA

SABATO 19 LUGLIO 1806.

BROJ 2.

KRAGLSKI DALMATIN.

U SUBOTU na 19 SARPGNA 1806.

Zadar, 1806.—1810.

NOVINE HORVATZKE.

TECHAJ I. Dana 6. Prosinca 1835. BROJ 1

Iz Zagreba. Dan 30. meszecza Grudna l 1834 zaradi obchinzke y neuavadne radoszti, z kojum nam je oszvenul, oszebujnoga apomenka je vreden. Y zato z izpiszom veszelya nashega Horvatzke Novine radovolyno zapochimlyemo. Ov najmre dan Nyih Excellenczia Gozpodin *Alexander Alagovich*, Biskup Zagrebechki y Kralyevzki Chazti Banzke Nameztnik szvetechno obszlusaval je petdeszeto leto mashnichtva szvojega. K ovoj szvetechnoszti vre podvecher dana 29. ob 6 vuri najpervich z velikem zvonom vu ztolnoj czirkvi, y zatem ze zkupzvonenyem po vszeh czirkvah znamenye je dano; izti vecher kaszneshe szledela je pri Nyih Excellenczii Gozpodinu Biskupu musika pred gradom po bandi ovde lezechega domorodnoga Regimenta B. *Radoshevich* zpelyana. — Dan pako szvetechnoszti ob 10 vuri vszi zvoni varasha vjavili szu jeszu, y vesz *Clerus* z Gozpodini Kanoniki ishel je pred Nyih Excellencziu, kojega z proshecziaum vu czirkvu dopelyashe; vugodno szada oglaszi sze perviput novi velike czeno czevnik ili orgule, y onda z musikum ovdeshnyega zkladnoglasznoszti drustva pochela sze je masha z popevkum: *„Hodi duh szveti“* i.t.d. Pri ovoj meshi bila je vnosina obodvojega zpola, vszakoga ztalisha y reda nazochna, koju je velichanztvo Novomashnoga Paztira vu prahu poniznoszti pred Vszamoguchem zkrushenoga vu zaaganu poboznoszt poztavilo, y na lyubav proti miloztivnomu ovomu domovine Zavetniku genulo, kotera vre prez toga gorucha lyubav josh bolye ochituvala sze je, da ovdeshnyega Szl. Kaptoloma G. Kanoniki, za iztinszko szvoje y szerchено nagnenye izkaszti, na vsza pri oltaru dvorba do zadnyega noshenya szvechnyakov y kadilnicze Nyih Excellenczii Preizvishenomu Gozpodinu Novomashnika milovolyno alduvali sze jeszu; koja oszebujna pelda vnogem zaizto lyubavi szuzu z oka je zvabila. Kad bi sze zadnyich mesha med szlosnem puczanyem vojakov Cz. Kr. Divizie Regimenta gorerechenoga, ter Szlob. Kr. Varasha y Kaptoloma z velikum paradum na Kaptolomzkom placzu poztavlyeneh Purgarov, y med germenyem musarov z popevkum: *„Tebe Boze hvalimo“* dokonchala; Preizvisheni Gozpodin Biskup, kakgoder doshavshi, tak y odiduchi blagoszlov delil, y med *Clerom* vu redu z jedne y z druge ztrani ztojechem od vszeh redov y ztalishev Gozpode zprevodycn vu grad povernul sze je, obraduvan z veszelem pozdravlyenyem vszega puka, koj Nyemu z jezero glaszmi: *„Bog zivi“* neprestanczе vikal je.

Ob dveh vurah popoldan veliki v gradu dersani szu bili ztoli vu treh palachah, pri kojoj priliki, poklamkak G. Kanonik *Josef Schrott* doleszledeche vugodno govorenye na Nyih Excellencziu y oztale zvishene Goste bi bil zrekel, Preizvisheni Gozpodin Biskup od szvoje ztrani lyublyeno sze zahvalechi, najpredi Nyih Velichanztvu Szvetlomu Czeszaru y Kralyu, zatem Szvetloj Czeszaricze, mladomu Kralyu y vszemu najvishеshemu Austrianszkomu Rodu preszlavnu zdravicsu je napil, koju vszi szlozno z nepretergnyenem: *Virat* potverdishe, doklam proti Oczu y Ladaveczu lyubavi puna szerdcza vu popevku *„Boze zivi Franyu Czara“* bi sze bila zlejala.

Zatem zdravicza pila sze je za Nyih Excellenczia Gozpodina Biskupa, da Mu Otecz nebezki josche vnoga leta za obchinszko dobro y na haszen szvete vere vu naruchaju Horvatov presiveti dopuzti. — Potlam napitnicze y zdravicze za nazochne y nenazochne domovine chuvare, branitelye y vszе sudnyih verne domoredcza poleg staroHorvatzkoga obichaja: *„Bog zivi“* zpite y po nashi zpevane szu bile.

Navecher bil je gornyi y dolnyi varash po dobrovolynoszti ztanovnikov na znamenye preztimavanya te szvetechnoszti povszud rszveche.

Zagreb, 1835.

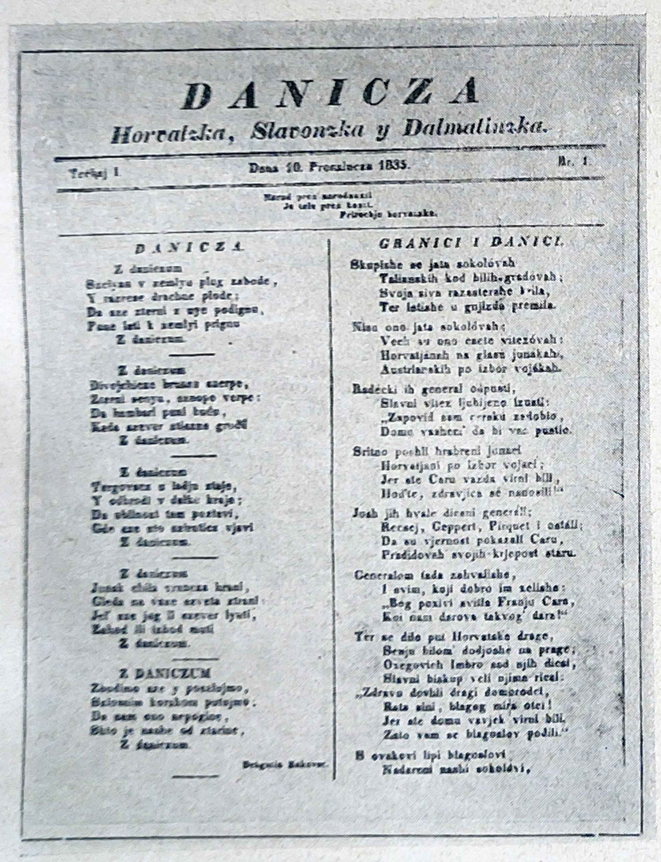

DANICZA

Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka.

Techaj I. Dana 10. Prosinca 1835. Br. 1

Narod prez narodnoszti
Je tello prez kosti.
Prirechje horvatzke.

DANICZA.

Z daniczum
...

Z DANICZUM

GRANICI I DANICI.

Skupishe se jata sokolóvah
Talianskih kod bilih-gradóvah;
Svoja siva razasterahe krila,
Ter letishe u gujizdu premila.

Nisu ono jata sokolóvah;
Vech su ono czete vitezóvah:
Horvatjanah na glasu junakah,
Austrianskih po izbor vojákah.

Radecki ih general odpusti,
Slavni vitez ljubljeno izusti:
„Zapovid sam czaraku zadobio,
Domu vashem da bi vas pustio.

Sritno poshli hrabreni junaci
Horvatjani po izbor vojaci;
Jer ste Caru vazda virni bili,
Hod'te, zdravjica se nanosili!“

Josh jih hvale dicani generali;
Rezsej, Geppert, Pirquet i ostali;
Da su vjernost pokazali Caru,
Pradidovah svojih krjepost staru.

Generalom tada zahvalishe,
I svim, koji dobro im zelishe:
„Bog pozivi svitla Franju Cara,
Koi nam darova takvog' dara!“

Ter se dilo put Horvatske drage,
Benju hilom dodjoshe na prage;
Oszegovich Imbro sad njih dicsi,
Slavni biskup veli njima rical:
„Zdravo dovbli dragi domorodci,
Rata sini, blagog mira otci!
Jer ste domu vavjek virni bili,
Zato vam se blagoslov podili.“

S ovakovi lipi blagoslovi
Nadareni nashi sokolóvi,

Zagreb, 1835.

BROJ I. II. GODINA

NA 6 SIEČNJA 1845.

ZORA DALMATINSKA.

Zora Dalmatinska ...

UVEDENJE.

Evo drugo lieto počinlje ZORI DALMATINSKOJ. ...

Zadar, 1844.

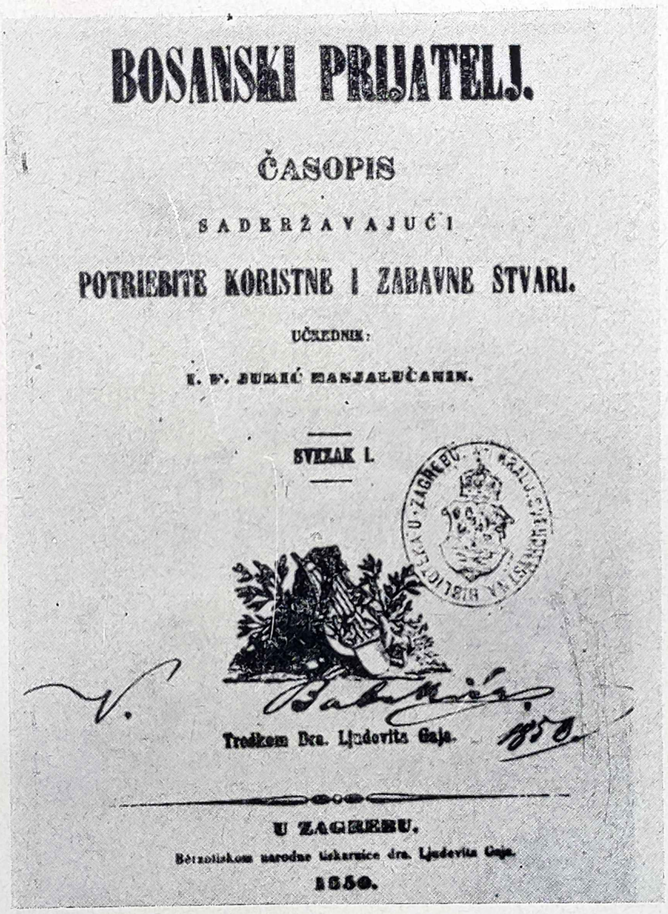

BOSANSKI PRIJATELJ.

ČASOPIS

SADERŽAVAJUĆI

POTRIEBITE KORISTNE I ZABAVNE ŠTVARI.

UČREDNIK:

I. F. JUKIĆ BANJALUČANIN.

SVEZAK I.

Tiskom Dra. Ljudevita Gaja.

U ZAGREBU.

Bérzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja.

1850.

Zagreb, 1850.

Broj 1 U Zadru 1. Ožujka. 1851

PRAVDONOŠA

Pravdonoša svojim štiocima.

Zadar, 1851.

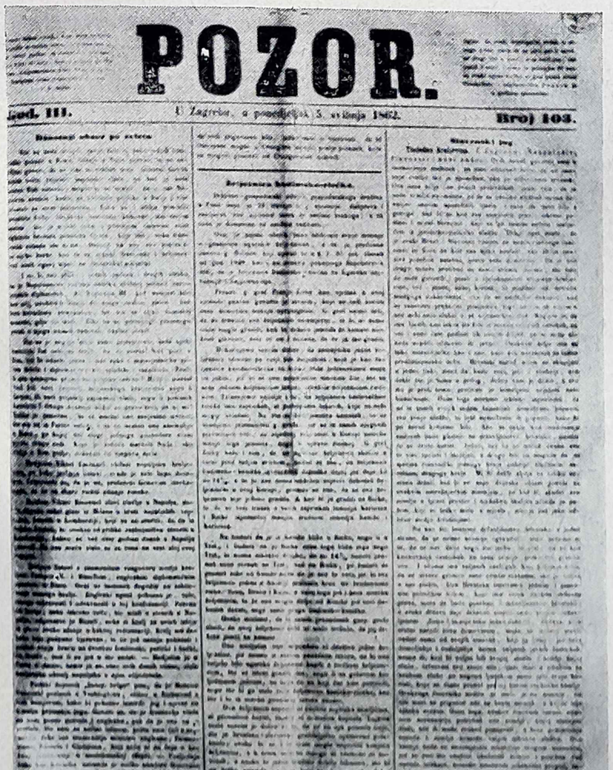

POZOR.

God. III. U Zagrebu, u ponedjeljak 5. svibnja 1862. Broj 103.

Zagreb, 1860.

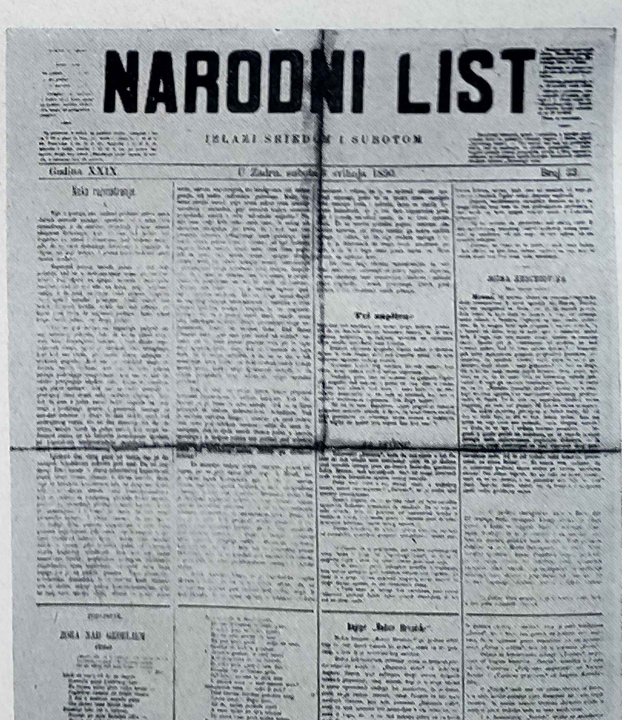

NARODNI LIST

IZLAZI SRIEDOM I SUBOTOM

Zadar, 1862. (Don Ivo Prodan)

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

Broj 2. U Trstu 15. jenara 1887. Godina XVIII.

NAŠA SLOGA

Poučni, gospodarski i politički list.

Poziv na predplatu.

Nepoznavanu odvjetniku.

Istarski sabor.

Trst, 1870.

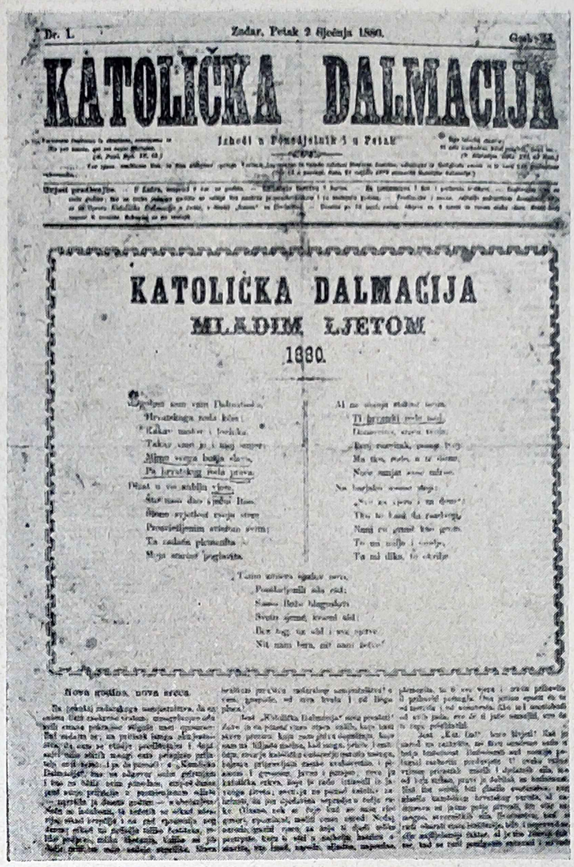
Br. 1. Zadar, Petak 2 sječnja 1880.

KATOLIČKA DALMACIJA

Izhodi u Ponedjeljnik i u Petak

KATOLIČKA DALMACIJA

MLADIM LJETOM

1880.

Nova godina, nova sreća.

Zadar, 1870. (Don Ivo Prodan)

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

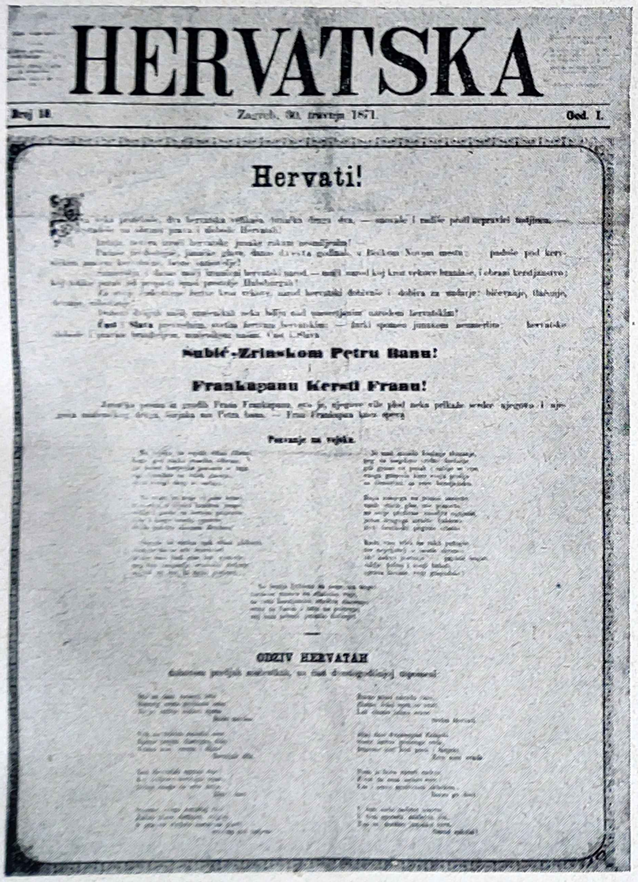
HERVATSKA

Broj 18. Zagreb, 30. travnja 1871. God. I.

Hervati!

Subić-Zrinskom Petru Banu!

Frankapanu Kersti Franu!

Posvanje na vojsku.

ODZIV HERVATAH

Zagreb, 1871. (Urednik: Vjekoslav Bach)

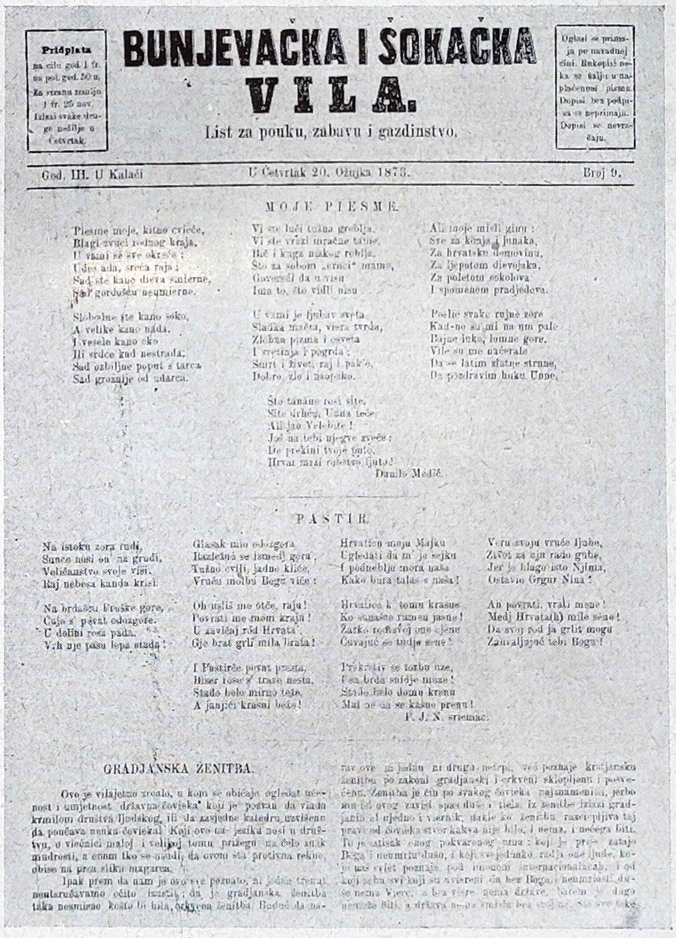
Pridplata na cilu god. 1 fr. na pol god. 50 n. Za stranu zemlju 1 fr. 25 nov. Izlazi svake druge nedilje u Četvrtak.

BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA.

List za pouku, zabavu i gazdinstvo.

Oglasi se primaju po navadnoj cini. Rukopisi neka se šalju u naplaćenom pismu. Dopisi bez podpisa se neprimaju. Dopisi se nevraćaju.

God. III. U Kalači U Četvrtak 20. Ožujka 1873. Broj 9.

MOJE PIESME.

PASTIR.

GRADJANSKA ŽENITBA.

Kaloča (Mađarska), 1871.

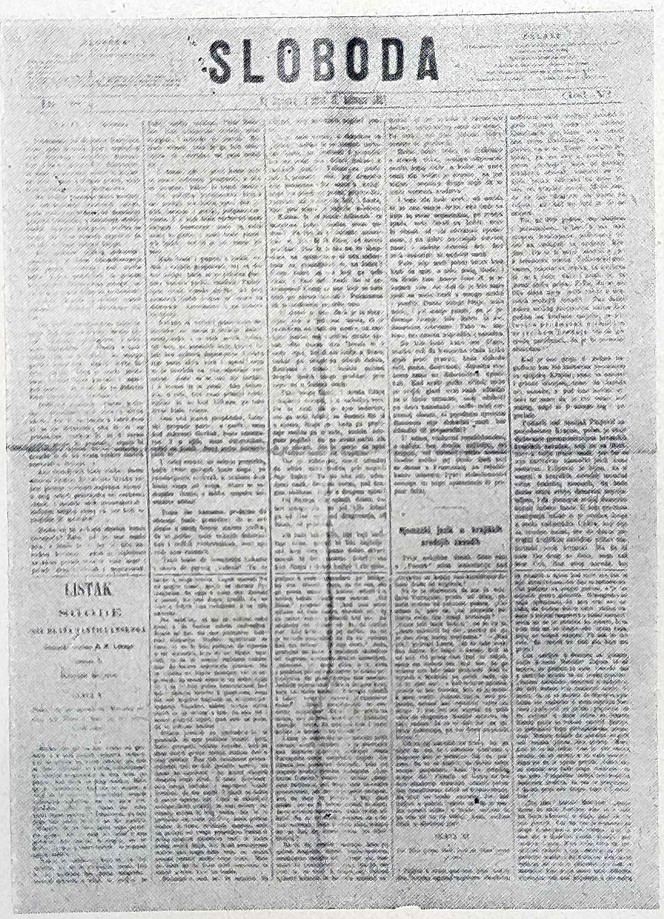

SLOBODA

LISTAK

Sušak, 1878. (Stranka prava)

BOSILJAK HERCEGOVAČKI

LIST ZABAVNI, ZA PUK I KNJIŽEVNOST

Izhodi 1. i 16. danom svakoga mjeseca, sa Prilogom.

Br. 1. Mostar 1. Rujna 1883 godina I.

P. N. Gospoda i rodoljubi, koji niesu do sad predbrojili se na „Bosiljak Hercegovački" a primili su ovaj prvi broj, ako nežele biti predbrojnici barem do konca tekuće godine, budi im prosto povratiti ovi broj vlastniku prije nego se razpošalje „Prilog", inače smatrati će se za predbrojnike.

OSNOV LISTA.

Kao što se vrti kolo na okolo, tako se i vrieme obrće, koje nam za sobom ostavlja pragu, a za ovom mnogi čeznu; na toj pragi nagomilano je Smilje i Bosilje, izmješano gorkim pelinom zlokobne dobi.

Bosiljak Hercegovački biti će perivoj njegovališta starih i prastarih jugoslavenskih spomenika, a naročito u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji zakopani.

Ovaj perivoj sabirajući, stoprom se kroz ciele vjekove ugleda prvim u Hercegovini, na kojem je razprostrta plokata, gdje no će se srdce naslivati ugodnosti, i razabrati će odakle je proklio korjen oskoruše.

S „Bosiljkom Hercegovačkim" nastupamo na velike žrtve, predvidjajući, da će s novog obzorja pojaviti se i nova suprotnost, koja će potrebovati novog razjašnjenja, i novih dokaziranja.

Uredništvo, kao i vlastničtvo, žrtvovati će svoj trud i svoje sile, a čitatelji nek žrtvuju svojom predbrojbom podporu.

Na koncu smo god. 1883, a na vratih god. 1884. Ona nas poziva na novi rad, korist i slavu naroda našega; zato ćemo svojih pred očima imati svoju zemlju i narod, kakov je bio, kakov je, i kakov će biti. — S toga pogleda je namjera „Bosiljka Hercegovačkog" sabirati *povjest* Bosansko-Hercegovačko-Dalmatinsku, i to iz povjesti, pak po predajah, i iz sadanjeg položaja; sakupljati *starine*, *pripoviedke*, dostavljati *vremenopis*; priobćivati vjesti iz svieta, što bi moglo praditi pomoć književnosti.

„Bosiljku Hercegovačkomu" nije zadaća razvijati i pretresivati politiku, kao što se neće upušćati u pretresivanje vjeroizpovjedi.

Na „Bosiljak Hercegovački" donašati će pouku poljodjelcim, o obradjivanju njihovih njiva, *vrtala* i *vinograda*; dokazivati će dobe, u koje se mora što sijati, razsadjivati; priobćivati će mjestne vjesti, koje će državna vlada izdavati; dakako objelodanivati će oglase, i donositi će promet trgovine, i vjesti iz inozemstva.

S tim načelom „Bosiljak Hercegovački" izlaziti će dva puta na mjesec na dva barka, a to do novog priredjenja.

Cielom „Bosiljku Hercegovačkom" predbrojna izplata je označena na glavnoj strani a izvan države stranim poštarinom.

Mostar, 1883.

Drugo izdanje

SLOBODA

God. VII

LISTAK

Zaplienjene novine.

Zagreb, 1884. (Stranka prava)

HRVATSKA

(Bog i Hrvati)

ČASOPIS ZA POUKU I ZABAVU

Br. 1. U Zadru, 31 Ožujka 1884. God. V.

„HRVATSKA" U NOVU RUHU

Zadar, 1884.

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

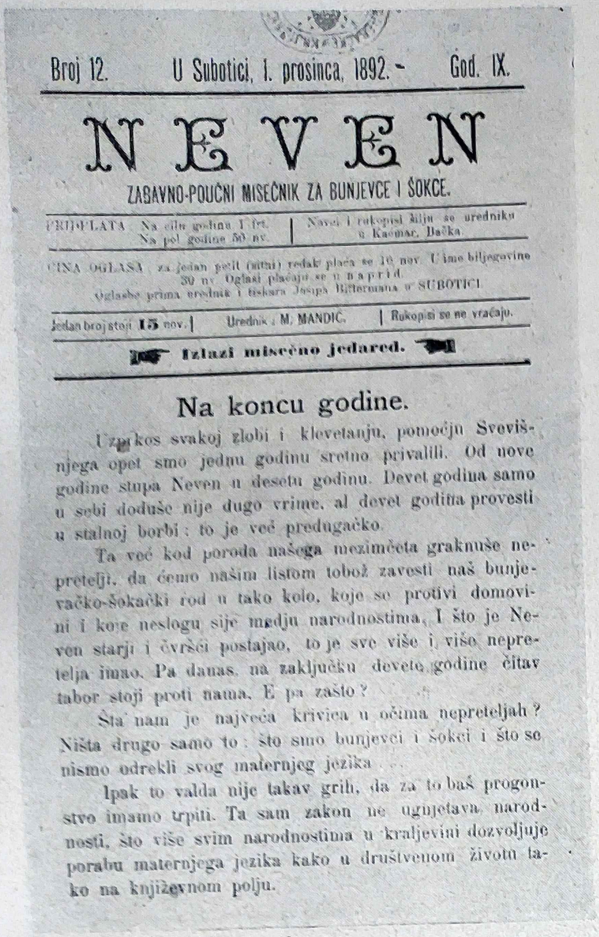

Broj 12. U Subotici, 1. prosinca, 1892. God. IX.

NEVEN

ZABAVNO-POUČNI MISEČNIK ZA BUNJEVCE I ŠOKCE.

PRIPLATA Na cilu godinu 1 frt. Na pol godine 50 nv. | Novci i rukopisi šilju se uredniku u Kaćmar, Bačka

CINA OGLASA za jedan petit (sitni) redak plaća se 10 nov. U ime biljegovine 30 nv. Oglasi plaćaju se u naprid. Oglase prima urednik i tiskara Josipa Bittermana u SUBOTICI.

Jedan broj stoji 15 nov. | Urednik: M. MANDIĆ. | Rukopisi se ne vraćaju.

Izlazi misečno jedared.

Na koncu godine.

Uprkos svakoj zlobi i kleveťanju, pomoćju Sveviš- njega opet smo jednu godinu sretno privalili. Od nove godine stupa Neven u desetu godinu. Devet godina samo u sebi doduše nije dugo vrime, al devet godina provesti u stalnoj borbi: to je već predugačko.

Ta već kod poroda našega mezimčeta graknuše ne- pretelji, da ćemo našim listom tobož zavesti naš bunje- vačko-šokački rod u tako kolo, koje se protivi domovi- ni i koje neslogu sije medju narodnostima. I što je Ne- ven starji i čvršći postajao, to je sve više i više nepre- telja imao. Pa danas, na zaključku devete godine čitav tabor stoji proti nama. E pa zašto?

Šta nam je najveća krivica u očima nepreteljah? Ništa drugo samo to: što smo bunjevci i šokci i što se nismo odrekli svog maternjeg jezika ...

Ipak to valda nije takav grih, da za to baš progon- stvo imamo trpiti. Ta sam zakon ne ugnjetava narod- nosti, što više svim narodnostima u kraljevini dozvoljuje porabu maternjega jezika kako u društvenom životu ta- ko na knjižévnom polju.

Subotica, 1884.

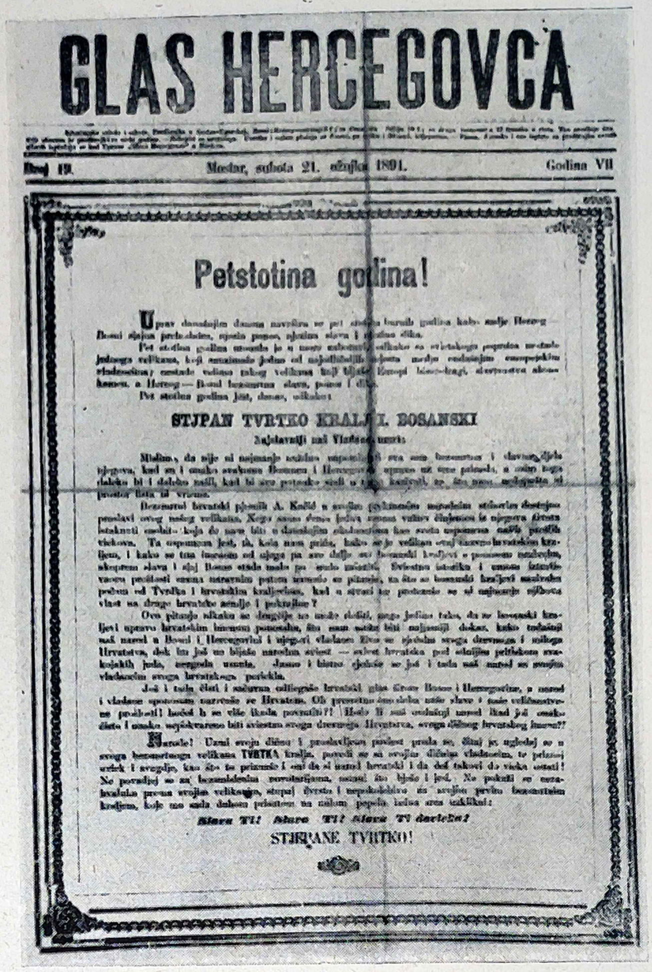

GLAS HERCEGOVCA

Broj 19. Mostar, subota 21. siečnja 1891. Godina VII

Petstotina godina!

STJEPAN TVRTKO KRALJ I. BOSANSKI

Slava Ti! Slava Ti! Slava Ti dovieka!

STJEPANE TVRTKO!

Mostar, 1884. (Don Frane Miličević)

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

HRVATSKA

GLASILO STRANKE PRAVA

Broj 88. U Zagrebu, u srijedu 14. travnja God. 1902.

Pravi entuziazam

Zagreb, 1886.

U DUBROVNIKU 26 Maja 1894

CRVENA HRVATSKA

Bokelji i zjedinjenje.

Dubrovnik, 1891. (Frano Supilo)

HRVATSKA KRUNA

Novine čiste stranke prava

God. X. — U ZADRU, subota 4 siečnja 1902 — Br. 1

Novo ljeto

Zadar, 1893. (Don Ivo Prodan)

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

OSVIT

Broj 1. — U Mostaru, 27. srpnja 1898. — God. I.

Naš zadatak

„Osvitu"

Mostar, 1898. (don Frane Miličević)

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

Broj 12. — Pazin, 21. Studenoga 1919. — God. XX.

PUČKI PRIJATELJ

Izlazi svakog petka u jutro.

Pitanje vjeronauka u školama.

Narodne pjesme i narodni junaci.

Širite „Pučki Prijatelj"!

Simo tamo

Pazin, 1900. (Počeo izlaziti u Krku 1899.)

BROJ 2. — U Zagrebu, dne 11. siečnja 1911. — GODINA V.

DOM

GLAVNE NOVINE HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE

Trostruko prokletstvo gospodske politike u Hrvatskoj.

Starčevićanski koalicionaši u Gjurgjevcu.

Ruše nam krov nad glavom!

Zagreb, 1900., povremeno. Od 1904. kao tjednik.
Urednik dr. Ante Radić

SLOBODA

Izlazi srjedom i subotom poslije podne.

Bog i Hrvati

ORGAN ZA NEODVISNOST SLAVENSKOG NARODA.

Godina 1. Chile Antofagasta, u srijedu 13 Oru.. 1902 Broj 3.

PROSVJED HRVATA IZ AMERIKE

Proti otimačini hrvatskoga zavoda S. Jeronima u Rimu.

IVAN KRSTULOVIĆ-MARČELIĆ

OSNIVAČ »SLOBODE« U ANTOFAGASTI

Najstariji Hrvat medju preporoditeljima hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi, koji je probudio svijest Hrvata u Južnoj Americi, a indirektno i u ostaloj Americi, bio je Ivan Krstulović-Marčelić.

Danas pisati o njemu je jedino priznanje za njegov neumorni rad i mala naknada za razočaranja koja je doživio pa s kojim je i umro.

Porodica Krstulović je od staroga bosanskog plemena Krstić, koji su se doselili za vrijeme vladanja kralja bosansko-hrvatskoga Tvrtka (1390—1400.) na otok Brač, gdje su utemeljili Bobovišće, koje su tako nazvali prema svojem prasjedištu Bobovac, sjedište kralja Ostoje i njegovog roda, koji su takodjer potekli od plemena Krstić. Grb obitelji Krstulović je polovina grba plemena Krstić, zlatni ljiljan na crvenom polju. Taj grb se i danas može vidjeti na grobnoj ploči obitelji Krstulović u Supetru. Početkom XVII. vijeka odselili su se Krstulovići, Bradašići i Marčelići u Nerežišće, glavno mjesto otoka Brača, za vrijeme mletačkog gospodstva i početkom austrijskoga.

Ivan Krstulović rodio se u Nerežišću 20. veljače 1858. Otac i učitelj bio mu je Dinko (nazvan Paromenego) pomorac, ugledan i bogat trgovac, višekratni načelnik, Starčevićanac, koji se uz Ivana Avancanića borio proti rodjenom bratu autonomaškom liječniku dru Antoniu, da oslobodi općinu iz talijanaških ruku, što mu je konačno i uspjelo. Politička orijentacija staroga Paromenega je mnogo utjecala na kasniji rad našega Ivana, pa čak i na sinovca dr. Krstina Krstulovića, današnjeg liječnika u Splitu a nekada učnog liječnika obitelji kneginje Windischgrätz, unuke Franje Josipa, koji je usprkos toga što je bio sin autonomaškog vodje dra. Antonija, suradnika Bajamontija i Giovanizija, pripadao kao i njegov stric i bratić, hrvatskoj stranci te bio vidjen član Hrvatskog sokola.

Majka Ivana Krstulovića, kao i majka Nikole Tommasea (Tomašića) bila je od onog prosvjetljenog i umnog roda, koji je dao tolike učene ljude, Bosnić—Lalić, rečeni Kevešić, koji su potekli od starog bosanskog knečevskog plemena Sladojević—Slavić, od kojeg su vukli lozu i grofovi Lalići, grofovi Medini, pl. Fabrisi, pl. Bosnići i slavni Rugjer Bošković (Mile Bosnić). Majka Tommasea bila je rodjakinja majke Krstulovića, pa je interesantno usporediti ova dva čovjeka, koja imadu mnogo zajedničkog, i ako nažalost ne u hrvatsko-političkom pogledu.

Pučku školu polazio je u svom rodnom mjestu, a 4 razreda realke u Splitu. Zatim je preuzeo od oca poštansko-telegrafski ured u Nerežišću, gdje je bio činovnik od 1873. do 1880. U to vrijeme već se istakao kao mladi političar, pomagajući oca, a bavio se uz to i lijepom književnosti, slikarstvom i glazbom.

U Mlecima je imao prvi veći uspjeh u samostalnom slikarskom djelu »La Chitarista«, kojeg su mnogo hvalili. Tu sliku je kupio splitski veleposjednik i trgovac Petar Katalinić, a moguće se još i danas nalazi kod njegovih potomaka u Splitu. Mnogo njegovih slika nalazi se po raznim oltarima u župnoj i grobnoj crkvi u Nerežišću, kao i u Milni i Praznici na Braču. Jako vrijedna slika je portret njegove žene Ersilije rodj. Bona-

5

Antofagasta (Chile), 1902.

JADRAN

Trst, 1909. (dr. Ante Tresić-Pavičić)

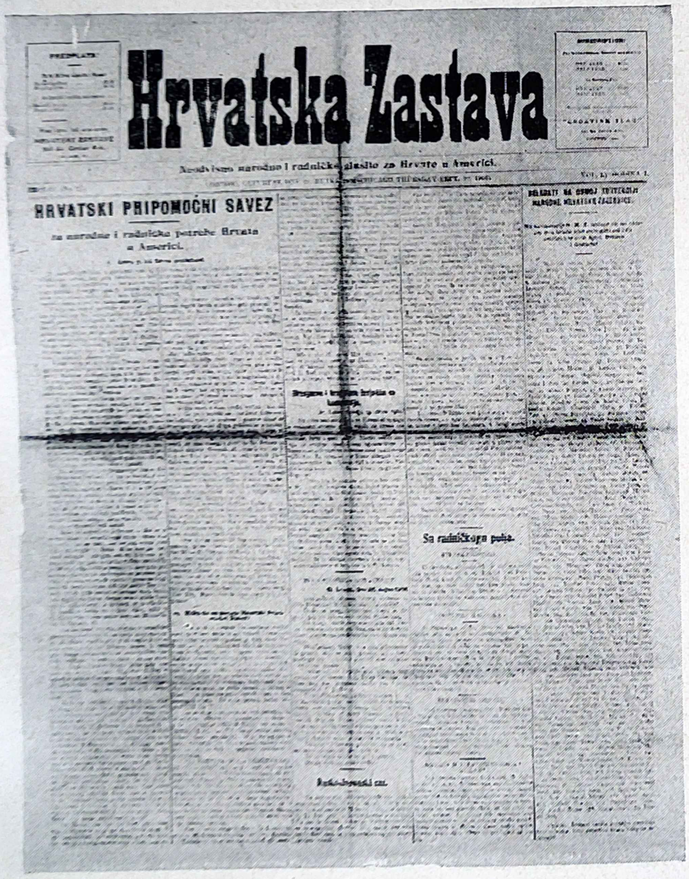

Hrvatska Zastava

HRVATSKI PRIPOMOĆNI SAVEZ

za narodne i radničke potrebe Hrvata u Americi.

Na radničkom polju.

Chicago (U. S. A.), 1903.

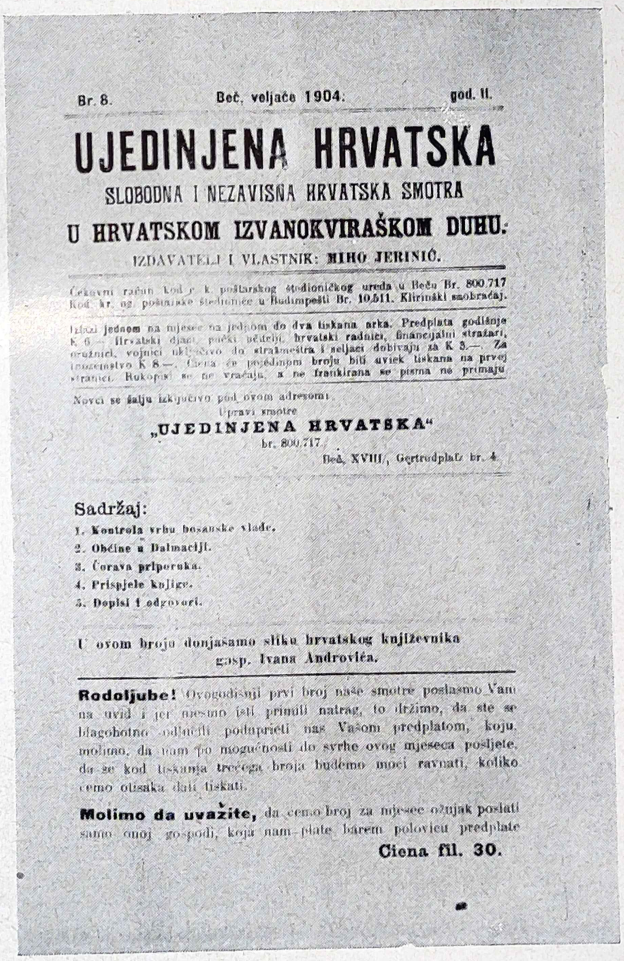

Br. 8. Beč, veljače 1904. god. II.

UJEDINJENA HRVATSKA

SLOBODNA I NEZAVISNA HRVATSKA SMOTRA

U HRVATSKOM IZVANOKVIRAŠKOM DUHU.

IZDAVATELJ I VLASTNIK: MIHO JERINIĆ.

Čekovni račun kod c. k. poštarskog štedioničkog ureda u Beču Br. 800.717
Kod kr. ug. poštanske štedionice u Budimpešti Br. 10.511. Kliringki saobraćaj.

Izlazi jednom na mjesec na jednom do dva tiskana arka. Predplata godišnje K 6.— Hrvatski djaci, pučki učitelji, hrvatski radnici, financijalni stražari, oružnici, vojnici uključivo do stražmeštra i seljaci dobivaju za K 3.— Za inozemstvo K 8.—. Ciena će pojedinom broju biti uviek tiskana na prvoj stranici. Rukopisi se ne vraćaju, a ne frankirana se pisma ne primaju.

Novci se šalju izključivo pod ovom adresom:

Upravi smotre

„UJEDINJENA HRVATSKA"

br. 800.717.

Beč, XVIII/, Gertrudplatz br. 4.

Sadržaj:

1. Kontrola vrhu bosanske vlade.
2. Občine u Dalmaciji.
3. Čorava priporuka.
4. Prispjele knjige.
5. Dopisi i odgovori.

U ovom broju donjašamo sliku hrvatskog književnika gasp. Ivana Androvića.

Rodoljube! Ovogodišnji prvi broj naše smotre poslasmo Vam na uvid i jer nesmo isti primili natrag, to držimo, da ste se blagohotno odlučili poduprieti nas Vašom predplatom, koju molimo, da nam po mogućnosti do svrhe ovog mjeseca posljete, da se kod tiskanja trećega broja budemo moći ravnati, koliko ćemo otisaka dati tiskati.

Molimo da uvažite, da ćemo broj za mjesec ožujak poslati samo onoj gospodi, koja nam plate barem polovicu predplate.

Ciena fil. 30.

Beč (Njemačka), 1904.

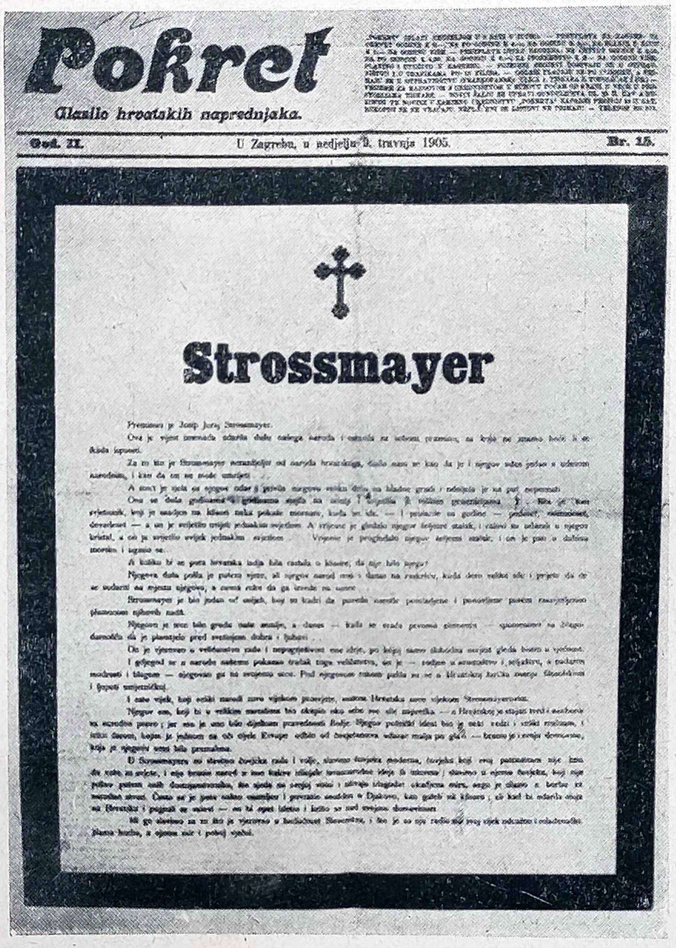
Pokret

Glasilo hrvatskih naprednjaka.

God. II. U Zagrebu, u nedjelju 9. travnja 1905. Br. 15.

Strossmayer

Preminuo je Josip Juraj Strossmayer.

Zagreb, 1904.

HRVATSKI DNEVNIK

ZA INTERESE BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH HRVATA.

Sarajevo, srijeda 30. listopada 1912.

Hrvatski sabor u Ljubljani.

Rat na Balkanu.

Podružnica Ljubljanske kreditne banke u Sarajevu

Sarajevo, 1906.

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

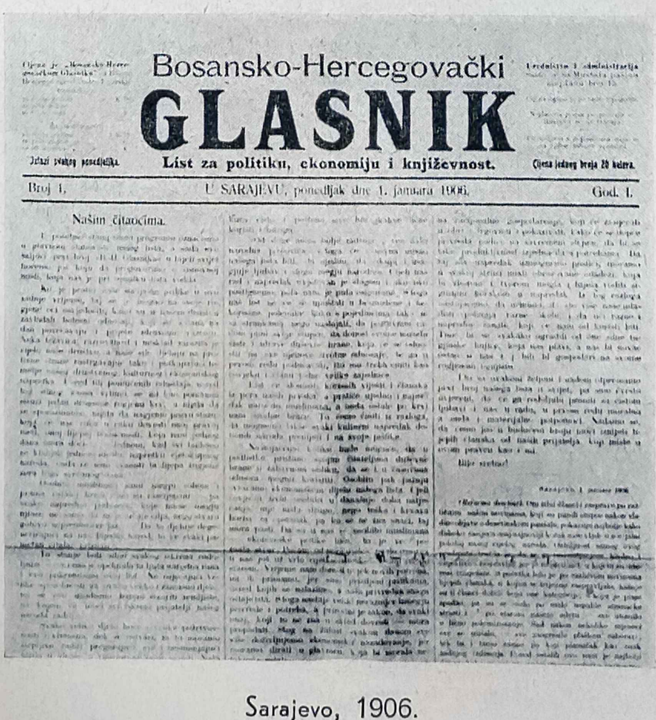
Bosansko-Hercegovački

GLASNIK

List za politiku, ekonomiju i književnost.

Izlazi svakog ponedjeljka. Cijena jednog broja 20 helera.

Broj 1. U SARAJEVU, ponedjeljak dne 1. januara 1906. God. I.

Našim čitaocima.

Sarajevo, 1906.

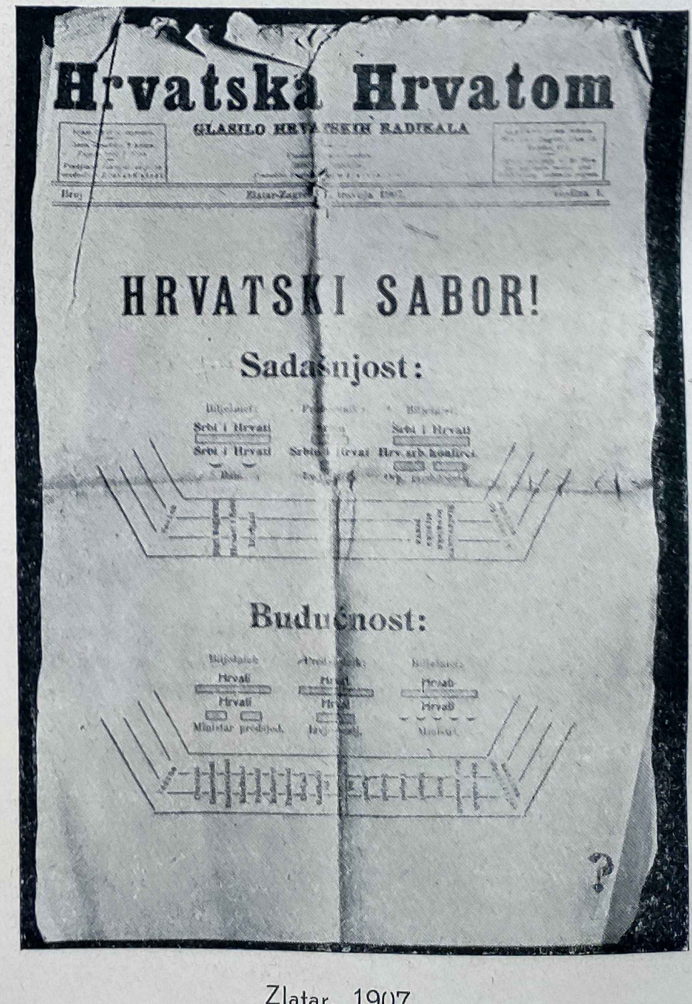
Hrvatska Hrvatom

GLASILO HRVATSKIH RADIKALA

HRVATSKI SABOR!

Sadašnjost:

Budućnost:

Zlatar, 1907.

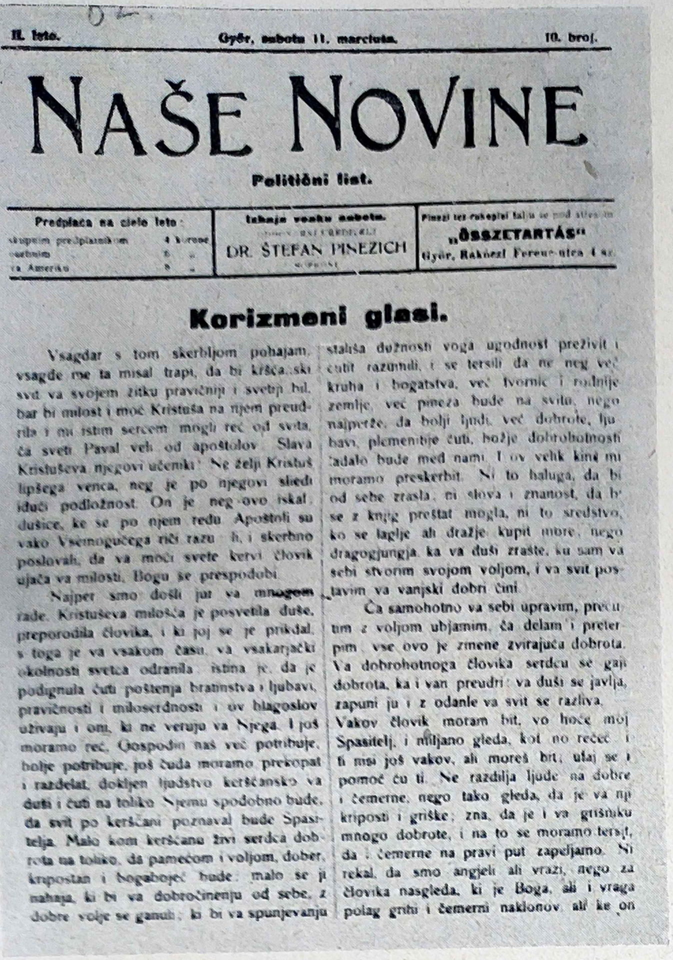

II. leto. Győr, subotu 11. marciuša. 10. broj.

NAŠE NOVINE

Politični list.

Predplaća na cielo leto: skupnim predplatnikom 4 korone, ... za Ameriku ...

Izhaja vsaku subotu. ... DR. ŠTEFAN PINEZICH ...

Pinezi ter rukopisi tolju se ... „ÖSSZETARTÁS" Győr, Rakóczi Ferenc-utca 4 sz.

Korizmeni glasi.

Vsagdar s tom skerbljom pohajam, vsagde me ta misal trapi, da bi kršćanski svit va svojem žitku pravičnji i svetji bil, bar bi milost i moć Kristuša na njem preudrila i mi istim sercem mogli reć od svita, ča sveti Paval veli od apoštolov: Slava Kristuševa njegovi učeniki! Ne želji Kristuš lipšega venca, neg je po njegovi sliedi idući podložnost. On je neg ovo iskal, dušice, ke se po njem redu Apoštoli su vako Vsemogućega riči razu...h, i skerbno poslovali, da va moći svete kervi človik ujača va milosti, Bogu se prespodubi.

Najper smo došli jur va mnogom rade. Kristuševa milošća je posvetila duše, preporodila človika, i ki joj se je prikdal, s toga je va vsakom času, va vsakarjački okolnosti svetca odranila. Istina je, da je podignula ćuti poštenja bratinstva i ljubavi, pravičnosti i milosrdnosti i ov blagoslov uživaju i oni, ki ne veruju va Njega. I još moramo reć, Gospodin naš već potribuje, bolje potribuje, još čuda moramo prekopat i razdelat, dokljen ljudstvo kerščansko va duši i ćuti na toliko Njemu spodobno bude, da svit po kerščani poznaval bude Spasitelja. Malo kom kerščanu živi serdca dobrota na toliko, da pamećom i voljom, dober, krepostan i bogabojeć bude: malo se ji nahaja, ki bi va dobročinenju od sebe, z dobre volje se ganul; ki bi va spunjevanju stališa dužnosti voga ugodnost preživit i ćutit razumili, i se tersili da ne neg već kruha i bogatstva, već tvornic i rodnije zemlje, već pineza bude na svitu, nego najperže, da bolji ljudi, već dobrote, ljubavi, plemenitje ćuti, božje dobrohotnosti zadalo bude med nami. I ov velik kinč mi moramo preskerbit. Ni to haluga, da bi od sebe zrasla, ni slova i znanost, da bi se z knjig preštat mogla, ni to sredstvo, ko se laglje ali dražje kupit more, nego dragogjungja, ka va duši zrašće, ku sam va sebi stvorim svojom voljom, i va svit postavim va vanjski dobri čini.

Ča samohotno va sebi upravim, preću um z voljom ubjamim, ča delam i preterpim, vse ovo je zmene zvirajuća dobrota. Va dobrohotnoga človika serdcu se gaji dobrota, ka i van preudri: va duši se javlja, zapuni ju i z odanle va svit se razliva. Vakov človik moram bit, vo hoće moj Spasitelj, i miljano gleda, kot no rečeć: i ti misi još vakov, ali moreš bit; ufaj se i pomoć ću ti. Ne razdilja ljude na dobre i čemerne, nego tako gleda, da je va nji kriposti i griške; zna, da je i va grišniku mnogo dobrote, i na to se moramo tersit, da i čemerne na pravi put zapeljamo. Ni rekal, da smo angjeli ali vrazi, nego za človika nasgleda, ki je Boga, ali i vraga polag grihi i čemerni naklonov, ali ke on

Győr (Mađarska), 1910. List gradišćanskih Hrvata.

DRUGO IZDANJE.

Godina I. U Trstu, 15. prosinca 1912. Br. 6.

TRIALIZAM

Svietla Kruno! Premilostivi Gospodaru!

Zaplienjeno.

Zaplienjeno.

Uredničtvo Smotre „Trializam"

Trst, 1912. (Zaplienjen zahtjev za ujedinjenje Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Hrvatske i Slavonije!)

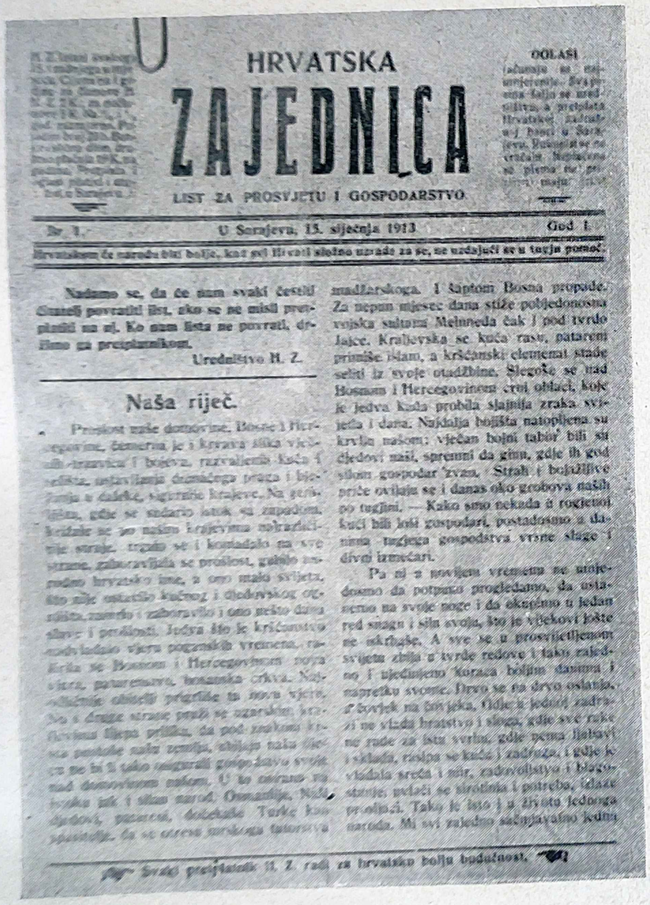

HRVATSKA

ZAJEDNICA

LIST ZA PROSVJETU I GOSPODARSTVO

OGLASI

Br. 1. U Sarajevu, 15. siječnja 1913 God. I.

Hrvatskom će narodu biti bolje, kad svi Hrvati složno urade za se, ne uzdajući se u tugju pomoć.

Nadamo se, da će nam svaki čestiti činitelj povratiti list, ako se ne misli pretplatiti na nj. Ko nam lista ne povrati, držimo ga pretplatnikom.

Uredništvo H. Z.

Naša riječ.

... madžarskoga. I šaptom Bosna propade. Za nepun mjesec dana stiže pobjedonosna vojska sultana Mehmeda čak i pod tvrdo Jajce. Kraljevska se kuća rasu, patareni primiše islam, a kršćanski elemenat stade seliti iz svoje otadžbine. Slegoše se nad Bosnom i Hercegovinom crni oblaci, koje je jedva kada probila sjajnija zraka svjetla i dana. Najdalja bojišta natopljena su krvlju našom; vječan bojni tabor bili su djedovi naši, spremni da ginu, gdje ih god silom gospodar zvaše. Strah i bojažljive priče ovijaju se i danas oko grobova naših po tugjini. — Kako smo nekada u rogjenoj kući bili loši gospodari, postadosmo za dugo tugjega gospodstva vrsne sluge i divni izmećari.

... Svaki pretplatnik H. Z. radi za hrvatsko bolju budućnost.

Sarajevo, 1913.

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

NOVO DOBA

POJEDINI BROJ 1·50 DINARA

„U Berlinu još nisu pale sve odluke"

POPOLO D'ITALIA KAŽE DA ... PROTIV ... SVOJOM SNAGOM SVAKOM EVENTUALNOM PROŠIRENJU RATA IZVAN EVROPE — POTPISNICI BERLINSKOG PAKTA ... DA DOPRINESU OSIGURAVANJU BUDUĆEG SVJETSKOG MIRA

Očekuje se prekid odnosa između Japana i Amerike — Glasovi o ulazu Španjolske u rat

Najžešće borbe u zraku u posljednja dva tjedna

... NAD LONDONOM I JUŽNOM EN... GLESKOM — PREMA NJEMAČKIM ... OBOREN JE ... BRITANSKI AVION ... NJEMAČKIH AVIONA, A DA ... JE OBOREN ... ENGLESKI

ZUBAR REIĆ

Split, 1918.

HRVAT

Broj 2617. God. IX. Zagreb, četvrtak 27. rujna 1928.

Pašićeva amputacija

Kako je Nikola Pašić reducirao Hrvatsku na zagrebačku oblast
„Hrvati ima da legnu!" – Engleski planovi, koji idu u prilog Hrvata.
Iz Beograda se opet prijete ubojstvima. – Hrvatsko Sokolstvo na čelu hrvatske narodne borbe

Treća etapa amputacije

Zagreb, 1919. (Federalisti).

Broj 94. God. V. SARAJEVO, utorak 24. travnja 1923.

Hrvatska Sloga

Novine Hrvatske Težačke Stranke u Bosni i Hercegovini.

Žrtva „Orjune" podlegla!

Juraj Soče

Slava narodnom hrvatskom mučeniku!
Slava i pokoj Juraju Soči!

Sarajevo, 1919.

(Iz Napredkove kulturno-poviestne zbirke u Sarajevu)

Narodna Svijest

Program svečanosti.

Pred Ćoritom Sv. Vlaha

Sveti Vlaho u Dubrovniku

Sunčokret Sv. Vlaha.

CIPELA muških ženskih dječijih

Kućnih papuča, Kaljača, Cipela za snijeg, Čarapa u raznim bojama.

ZAGREBAČKA TVORNICA CIPELA D. D. Podružnica. DUBROVNIK

Dubrovnik, 1919.

Hrvatski List

Osiek, četvrtak 1. srpnja 1943.

Manifestacije bratstva Bugara i Hrvata

Značajni govori ministara pravosuđa dra Joza Dumandžića i dra Konstantina Partova – Za trajnu i djelotvornu suradnju i prijateljstvo hrvatskog i bugarskog naroda

Govor hrvatskog ministra dra Joze Dumandžića

Govor bugarskog ministra dra Konstantina Partova

Poglavnik je primio u oproštajnu audienciju talijanskog poslanika viteza Casertana

Osiek, 1919.

PUČKI PRIJATELJ

GLASILO NARODNE STRANKE U ISTRI

U TRSTU

Za pravo našeg jezika u školama

Interpelacija narodnog poslanika dr.a Besednjaka

ŠTO KAŽE POLITIKA?

Zavod sv. Jeronima u Rimu

Naši uljesi u „Danici“

Trst, 1920. (Nakon što je po talijanima razorena tiskara „Pučkog prijatelja“ u Pazinu, preseljen u Trst!)

Naša Pravda

Nezavisan list nacionalnih muslimana

Krupnijim korakom

Dokumenti o aneksiji B. i H.

Opće Osiguravajuće Društvo „JUGOSLAVIJA“

Sarajevo, Kralja Petra ul 17

Subotica, 1920.

Poštarina u gotovu plaćena.

RIJEČKI GLASNIK

Pretplata

GLASILO RIJEČKE

Oglasi

RIJEKA, DNE 5. STUDENOGA 1921.

Sušak.

Zdravstvena turneja po Jugoslaviji.

Rieka, 1921.

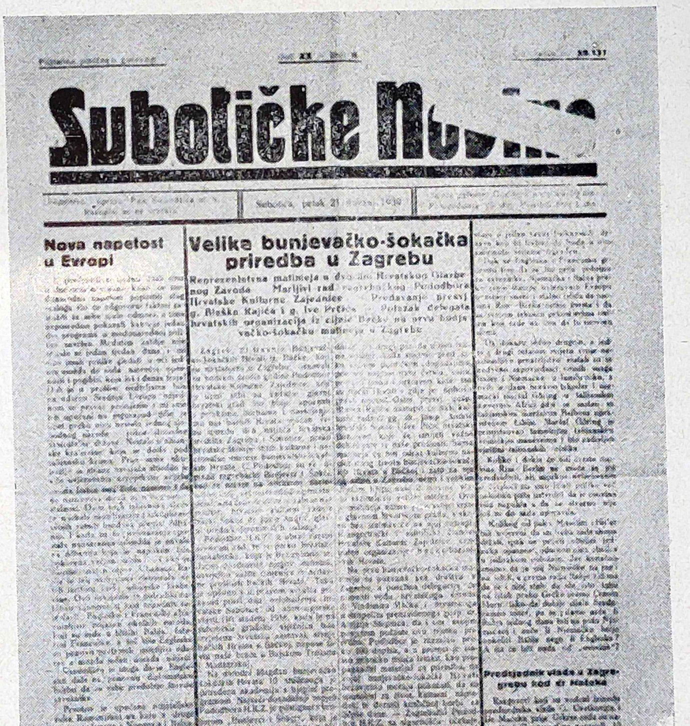

Suboličke Novine

Nova napetost u Evropi

Velika bunjevačko-šokačka priredba u Zagrebu

Predsjednik vlade u Zagrebu kod dr Mačeka

Sarajevo, 1922.

PRAVAŠ
GLASILO HRVATSKE STRANKE PRAVA

Barbarstva sadanjeg režima u Bugarskoj

Kucsistorij - Pitanje reparacija - Bratstvo Francuske i Engleske - Mussolini ...? - Požar tvornice Zeppelina

Zagrebačka burza od 24. svibnja

Zagreb, 1923.

HRVATSKE NOVINE
Glasnik gradišćanskih Hrvatov
Slogo je moć!

Leto XIX. Beč, 5. aprila 1941. Broj 14.

Macuoka u Berlinu.

Vojački prevrat u Jugoslaviji.

Beč, 1923.

HRVATSKA SLOGA
LIST ZA POLITIKU, PRIVREDU I KULTURU.

Sporazum „zoga".

Značajni komunikeji Opozicijonog Bloka.

ZAKON O ŠTAMPI.

Split, 1925.

SLOBODNA
HRVATSKA
GLAVNO GLASILO STARČEVIĆEVE HRVATSKE STRANKE PRAVA

925 1925

Tisuć ljeta?...

Zagreb, 1925.

STARČEVIĆ

GLASILO SAVEZA HRVATSKIH PRAVAŠKIH REPUBLIKANSKIH OMLADINA

Vječna Ti slava Veliki Hrvatu!

Slava Dru Aleksandru Horvatu!

Zagreb, 1926.

NARODNI VAL

VJERA U BOGA SELJAČKA SLOGA IZPRAVICE I MIRA SLOBODA I ZVIRA

DNEVNIK HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

ČOVJEČNOSTI, PRAVICE I SLOBODE

Hrvatski Zagreb

Telefonske, brzojavne i radio vijesti

Zagreb, 1927.

HRVATSKI DOMOBRAN

OMLADINSKI LIST

Hrvatska mladosti! Čuj Vaše trublje glas!

Pozor! U redova!

Hrvatski Domobran je gvožđje, koje će polomiti zube svima, koji se usude dirnuti u nj...

Zagreb, 1928.

GRIČ

HRVATSKOG DOMOBRANA

SRETAN BOŽIĆ!

Beč, 1929. (Prve ustaške novine)

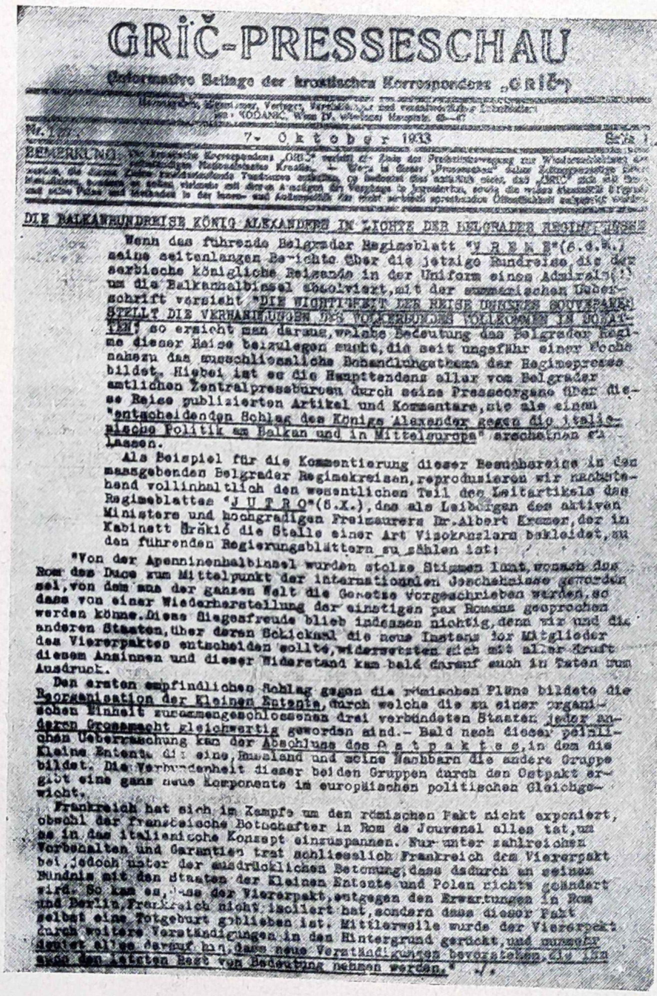

GRIČ-PRESSESCHAU

Informative Beilage der kroatischen Korrespondenz „GRIČ"

Nr. ... 7. Oktober 1933 Seite 1.

BEMERKUNG: ...

DIE BALKANRUNDREISE KÖNIG ALEXANDERS IM LICHTE DER BELGRADER REGIMEPRESSE

Wenn das führende Belgrader Regimeblatt "V R E M E" (6.o.M.) seine seitenlangen Berichte über die jetzige Rundreise, die der serbische königliche Reisende in der Uniform eines Admirals(!) um die Balkanhalbinsel absolviert, mit der summarischen Ueberschrift versieht "DIE WICHTIGKEIT DER REISE UNSERES SOUVERÄNEN STELLT DIE VERHANDLUNGEN DES VÖLKERBUNDES VOLLKOMMEN IN SCHATTEN", so ersieht man daraus, welche Bedeutung das Belgrader Regime dieser Reise beizulegen sucht, die seit ungefähr einer Woche nahezu das ausschliessliche Behandlungsthema der Regimepresse bildet. Hiebei ist es die Haupttendenz aller vom Belgrader amtlichen Zentralpressbureau durch seine Pressorgane über diese Reise publizierten Artikel und Kommentare, sie als einen "entscheidenden Schlag des Königs Alexander gegen die italienische Politik am Balkan und in Mitteleuropa" erscheinen zu lassen.

Als Beispiel für die Kommentierung dieser Besuchsreise in den massgebenden Belgrader Regimekreisen, reproduzieren wir nachstehend vollinhaltlich den wesentlichen Teil des Leitartikels des Regimeblattes "J U T R O" (8.X.), das als Leiborgan des aktiven Ministers und hochgradigen Freimaurers Dr. Albert Kramer, der im Kabinett Srškić die Stelle einer Art Vizekanzlers bekleidet, zu den führenden Regierungsblättern zu zählen ist:

"Von der Apenninenhalbinsel wurden stolze Stimmen laut, wonach das Rom des Duce zum Mittelpunkt der internationalen Geschehnisse geworden sei, von dem aus der ganzen Welt die Gesetze vorgeschrieben werden, so dass von einer Wiederherstellung der einstigen pax Romana gesprochen werden könne. Diese Siegesfreude blieb indessen nichtig, denn wir und die anderen Staaten, über deren Schicksal die neue Instanz der Mitglieder des Viererpaktes entscheiden sollte, widersetzten sich mit aller Kraft diesem Ansinnen und dieser Widerstand kam bald darauf auch in Taten zum Ausdruck.

Den ersten empfindlichen Schlag gegen die römischen Pläne bildete die Reorganisation der Kleinen Entente, durch welche die zu einer organischen Einheit zusammengeschlossenen drei verbündeten Staaten jeder anderen Grossmacht gleichwertig geworden sind. – Bald nach dieser politischen Ueberraschung kam der Abschluss des O s t p a k t e s, in dem die Kleine Entente die eine, Russland und seine Nachbarn die andere Gruppe bildet. Die Verbundenheit dieser beiden Gruppen durch den Ostpakt ergibt eine ganz neue Komponente im europäischen politischen Gleichgewicht.

Frankreich hat sich im Kampfe um den römischen Pakt nicht exponiert, obwohl der französische Botschafter in Rom de Jouvenel alles tat, um es in das italienische Konzept einzuspannen. Nur unter zahlreichen Vorbehalten und Garantien trat schliesslich Frankreich dem Viererpakt bei, jedoch unter der ausdrücklichen Betonung, dass dadurch an seinem Bündnis mit den Staaten der Kleinen Entente und Polen nichts geändert wird. So kam es, dass der Viererpakt, entgegen den Erwartungen in Rom und Berlin, Frankreich nicht isoliert hat, sondern dass dieser Pakt selbst eine Totgeburt geblieben ist. Mittlerweile wurde der Viererpakt durch weitere Verständigungen in den Hintergrund gerückt, und nunmehr deutet alles darauf hin, dass neue Verständigungen bevorstehen, die ihm auch den letzten Rest von Bedeutung nehmen werden." ./.

Beč, 1929.

(Njemački prilog „Griča")

U glavnom ustaškom stanu — svibanj 1933.

USTAŠA

—VIJESNIK HRVATSKIH REVOLUCIONARACA.—

USTAŠKA BUDNICA.

Budimo spremni ustaše,
Oružje svaki pripravi,
Počet će borba krvava,
Da nas iz ropstva izbavi.

Na noge braćo ustaše
Oružja svaki laćaj se,
Počima borba krvava,
Da nam sloboda vrati se.

Tamo po visokim visovima, preko dolina i bregova, po širokim ravnicama i poljanama, od Mosora čak do Fruške gore, od Ivančice do Trebevića i Ivan-planine, diljem naše cijele divne domovine — razliježe se zvuk, što bruji i ječi, milo i zvonko odjekuje nad sinjim hrvatskim jadranskim morem, što se tihano pronosi nad sitnim talasićima Mure i Drave, Save i Dunava, Drine, Neretve i pjenovite Bosne — to:

USTAŠKA JE BUDNICA!

Na njezin glas drhte grudi, biju srca, vrije vrela hrvatska krv, stišću se šake a više čela — Bože svevišnji — šapću usne — divna li glasa velike, silne i neodoljive li molitve hrvatskih bojnih sinova! Na njezin zvuk otvaraju se grobovi djedova, a iz njih bruji žamor stoljetnih koljena onih, koji na svoj grudi svojom krvi omedjiše granice nekada velike, slavne i moćne majke Hrvatske — probudila ih bojna trublja unuka, koji prezreše mir sramotnog robovanja, izviše se iz kaljuže laži i obmana, da podju slavnim stopama slavnih predja, da rumenom krvcom još jednom omedje djedovsku baštinu — jer iz teškoga sna budi ih

USTAŠKA BUDNICA.

Budi se, o hrvatska zemljo slavna. Tvoji se sinci spremaju da trgaju lance, kojima si okovana, da ruši tudjinsku divljačku silu, koja Te je pritisnula, da krvlju peru sramotnu ljagu Tebi nanešenu, da Te opet učine onim, što i nekada si bila, velikom, nezavisnom i slavnom

HRVATSKOM DRŽAVOM.

Sramotno je robovati, grjehota je mirovati! Hrvat tomu nije vičan! Glas se trublje zvukom ori, budnica nas budi, hrvatska nas domovina zove:

BUDIMO SPREMNI USTAŠE!

Glavni ustaški stan (izvan domovine), 1930.

HRVATSKI DOMOBRAN

IZLAZI SVAKU SUBOTU

Buenos Aires, ...

PROCES PROTIV OREBA, BEGOVIĆA i POGORELECA

Odlučno držanje mladih hrvat. ustaša. Ako držite da sam zaslužio smrt, sudite me na smrt, ako držite, da sam zaslužio robiju, sudite me na robiju. Ja se ne bojim. Osvete za prolivenu hrvatsku krv. Smrtne kazne

Buenos Aires (Argentina), 1930.

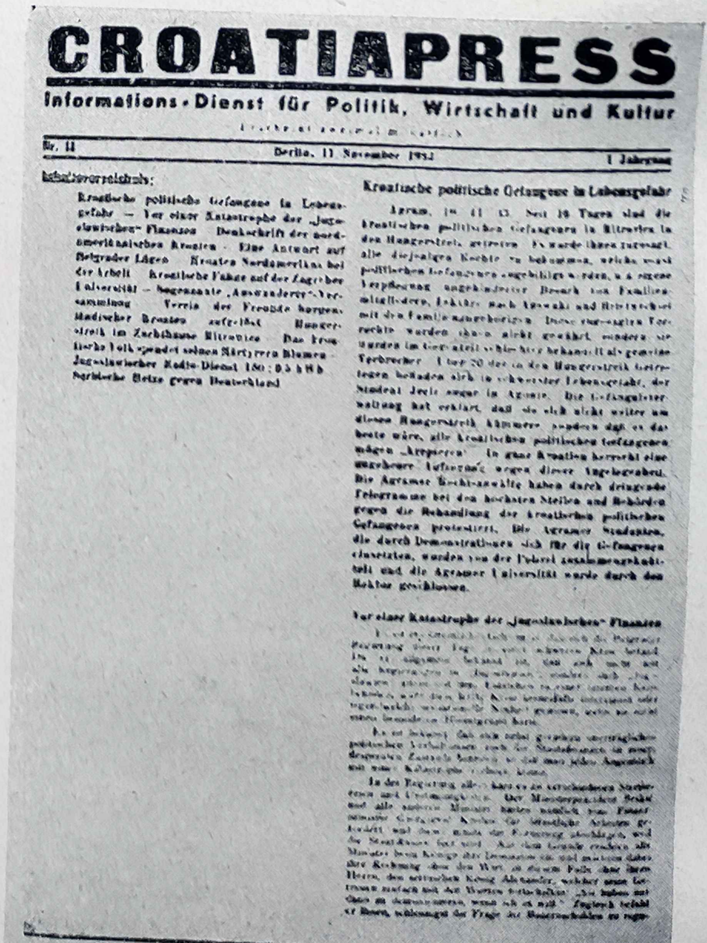

CROATIAPRESS

Informations-Dienst für Politik, Wirtschaft und Kultur

Nr. 11 — Berlin, 11. November 1932 — 1. Jahrgang

Inhaltsverzeichnis:

Kroatische politische Gefangene in Lebensgefahr — Vor einer Katastrophe der „jugoslawischen" Finanzen — Denkschrift der nordamerikanischen Kroaten — Eine Antwort auf Belgrader Lügen — Kroaten Nordamerikas bei der Arbeit — Kroatische Fahne auf der Zagreber Universität — Sogenannte „Auswanderer"-Versammlung — Terrain der Freunde ... Kroaten aufgelöst — Hungerstreik im Zuchthause Mitrovica — Das kroatische Volk spendet seinen Märtyrern Blumen — Jugoslawischer Radio-Dienst ... — Serbische Hetze gegen Deutschland

Kroatische politische Gefangene in Lebensgefahr

Agram, im 11. 32. Seit 10 Tagen sind die kroatischen politischen Gefangenen in Mitrovica in den Hungerstreik getreten. ...

Vor einer Katastrophe der „jugoslawischen" Finanzen

Berlin, 1932. (Izlazile još i na hrvatskom, francuskom, engleskom i talijanskom jeziku. Redovito dostavljano svim glavnim svjetskim novinama)

HRVATSKO NARODNO PRAVO
CROATIAN NATIONAL RIGHT

BIJEG SRPSKOG KRALJA IZ ZAGREBA

Izazovni dolazak srpskog kralja u Zagrebu

Sa Srbijom nema i ne[...] biti nikakova sporazu[...]

Versailles Peace Treaty, League of Nations and World's Democracy

San Francisco (U.S.A.), 1932.

NAROD

SARAJEVO, nedjelja 30. travnja 1933.

Broj 1. Godina I.

S Bogom za Narod!

Osuda Dra Mačeka

na tri godine strogoga zatvora

Francuski uvjeti za sporazum

Sarajevo, 1933.

NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA

24. prosinca 1933.

Muževna riječ Hrvata Južne Amerike

Veleizmišljeni Kongres Hrvatskog Domobrastva u Buenos Airesu

Sretan Božić i novu Godinu!

Berlin, 1933.

NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA
(The Independent State of Croatia)

KOMESAR U MATICI HRVATSKOJ

Šubašić-Maček suspendirali upravu Matice Hrvatske i postavili srpskog komesara.— Što ćete ovo imate reći vi, koji šaljete brzojave Mačeku?

Pittsburgh (U.S.A., 1934.
(Preseljene iz Njemačke)

JADRANSKI DNEVNIK

Italija hoće da ratuje

ZUBAR RUŽIĆ

TARTAGLINA 2

Važan govor princa od Walesa

Pred referendumom u Grčkoj

Produženje istrage o atentatu na blaženopočivšeg Kralja Aleksandra

Uspjesi stranog kapitala u Jugoslaviji

Za sv. Krizmu najljepše slike izrađuje Foto Sinobad

Split, 1934.

ARGENTINSKE NOVINE

PRED ODLUCNOM BITKOM

Hrvatska uspostavila diplomatske odnose sa Srbijom

Buenos Aires (Argentina), 1934.

POJEDINI BROJ 2 DINARA — POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

SVIJEST

NEZAVISNI OMLADINSKI MJESEČNIK

SADRŽAJ:

Uvodnik. — Ivan Milićević: Moje uspomene. — Šehić Ahmedov Husein: Moja Palanka. — Prof. Hakija Hadžić: Na prvom koraku. — E. Čelebić: Naši u Turskoj. — Phylax: Lutanje omladine. — Dragutin Hofbauer: Quo vadis. — Hamid: Prevaren. — Zvonimir Topali: Razvaline. — LISTAK: Kulturni pregled: 100-godišnjica »Lijepe naše domovine. — nadgrobni spomenik. — 40-godišnjica spaljenja madarske zastave. — Književnost: Netolerancija književnih historičara. — Naša društva i ustanove: Hrvatsko Akademsko kulturno društvo »Kranjčević«. — Kazalište i umjetnost: Kazalište. — O jednom starom umjetničkom djelu.

GOD. I. — SARAJEVO, STUDENI 1935. — BROJ 1.

Sarajevo, 1935. (Izdavali sveučilištarci — nacionalisti)

Cijena 2·- dinara

Ovaj dvobroj ima 12 strana

ALMA MATER

LIST HRVATSKE AKADEMSKE OMLADINE

GOD. II. — Zagreb, 1936. — BROJ 7. i 8.

Novi putevi

Dr ANTE STARČEVIĆ

Zagreb, 1935. (Glasilo sveučilištaraca — nacionalista)

RAKOVICA

God. I. ZAGREB, lipnja 1936. Broj 1.

HRVATI U MEĐUNARODNOJ POLITICI

Komunisti i „Udružena opozicija"

Cijena Din. 2.—

Zagreb, 1936. (Glasilo sveučilištaraca — nacionalista)

Bajramski broj

MUSLIMANSKA SVIJEST

Ramazanske razmišljenje

Bajram

Islamski istok i europski rat

IMPERIAL KINO

NEVJESTA IZ TOROCKA

JÁVOR PÁL
DAYKA MARGIT
KABOS GYULA

Sarajevo, 1936.

HRVATSKA GRUDA

Dr. ANTE STARČEVIĆ

Iz predavanja prof. Šegvića o Anti Starčeviću

Zagreb, 1. III. 1936.

HRVATSKA ZEMLJA

Program hrvatske omladine

Načela stranke - inicijativa Beograda

Što je Pribićević učinio za nas Hrvate?

Zagreb, 15. III. 1936.

GRUDOBRAN

† STJEPAN JAVOR

Zagreb, 15. IV. 1936.

NJIVA

Izlazi tim a Mjesecu

Cijena 1 dinar

Slobodna Hrvatska

Zahtjev hrvatskog naroda

Hrvatska je sposobna za samostalni život

Budućnost hrvatskog naroda

Hrvatovanje i seljakovanje

Zagreb, 23. V. 1936.

PROČITAJ I DAJ DALJE!

ORAČ

Srpski zajam za novu diktaturu

Stari ciljevi novi putevi Srba

Zagreb, 1936.

III. IZDANJE

HRVATSKI DNEVNIK

Godina VI. Zagreb, nedjelja 2. veljače 1941. Broj 1711

CHURCHILL NAJAVLJUJE DUGE I TEŠKE KUŠNJE

ADMIRAL RÄDER OPETUJE HITLEROVE RIJEČI O PODMORNIČKOM RATU

LORD ADMIRALITETA ISTIČE UVJERENJE, DA ĆE ENGLESKA ODOLJETI

NJEMAČKI OBALNI TOPOVI PUCAJU NA GROFOVIJU KENT

GENERAL DUVAL PREDVIĐA

DA ĆE AEROPLANI I PADOBRANARI ODIGRATI VAŽNU ULOGU KOD INVAZIJE

RATNI IZVJEŠTAJI SA SJEVEROZAPADA

ROOSEVELT NIJE HTIO KOMENTIRATI HITLEROV GOVOR JER GA NIJE PROČITAO

WILLKIE HITNO POZVAN U NEW YORK

Zagreb. 1936.

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

SIJAČ

ORGAN HRVATSKE NACIONALNE MISLI

ZAGREB, 13. SIJEČNJA 1937.

Odakle mržnja?

Previranje i pribiranje

Zagreb, 1937.

HRVATSKI AKADEMIČAR

Macte virtute!

Starčević – Šufflay

Gubec

Povijest hrvatskog sveučilišta

Zagreb, 1937. (Glasilo sveučilištaraca — nacionalista)

socijalni rad

RADNIČKI MJESEČNIK

Izlazi svakog mjeseca. Pretplata godišnje Dinara 12.—, pojedini broj Dinara 1.—

GOD. I. ZAGREB, LISTOPAD 1937. Br. 10

NE REVOLUCIJA, VEĆ PRAVDA

Naša radnička čast

Zagreb. 1937. (Glasilo nacionalističkih radnika)

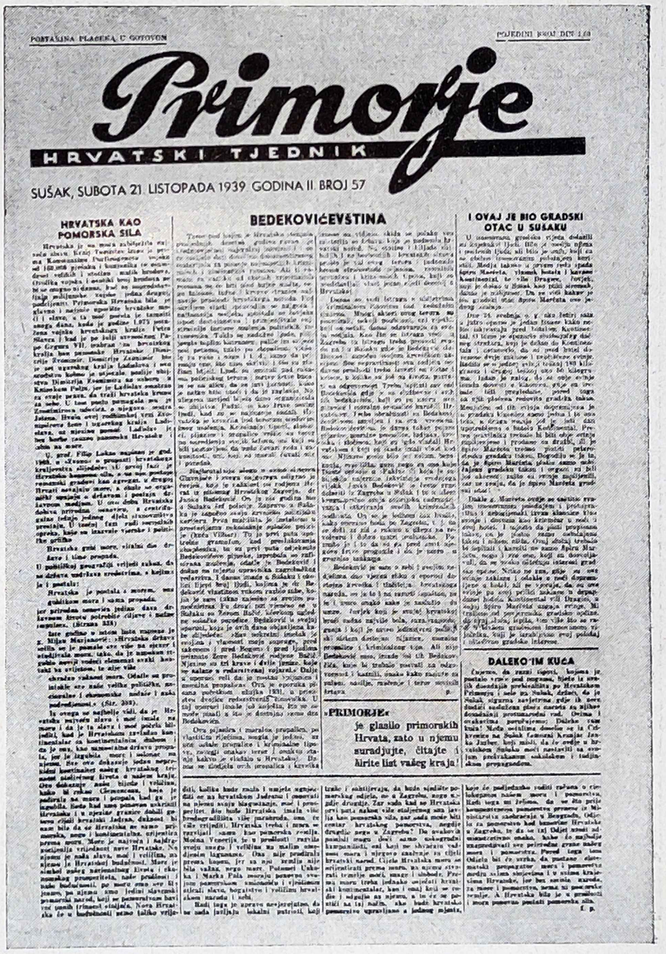

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

POJEDINI BROJ DIN 1.50

Primorje

HRVATSKI TJEDNIK

SUŠAK, SUBOTA 21. LISTOPADA 1939. GODINA II. BROJ 57

HRVATSKA KAO POMORSKA SILA

BEDEKOVIĆEVŠTINA

I OVAJ JE BIO GRADSKI OTAC U SUŠAKU

DALEKO'M KUĆA

»PRIMORJE« je glasilo primorskih Hrvata, zato u njemu surađujte, čitajte i širite list vašeg kraja!

Sušak 1938.

HRVATSKI NAROD

NAŠA PRVA RIJEČ!

IZ SADRŽAJA:

NAŠI VELIKI SUSJEDI

NAROD I NJEGOVI VOĐE

Zagreb, 1939. (Urednik Dr. Mile Budak)

JUTARNJE IZDANJE - NAJNOVIJE VIJESTI

ZAGREB, petak 28. ožujka 1941.

ZAGREBAČKI LIST

I. Izdanje izlazi s najnovijim vijestima do 7 sati u jutro - II. Izdanje s posljednjim vijestima u podne

God. III. Br. 703

DR. MAČEK JOŠ UVIJEK U ZAGREBU

Prva izjava vlade

HARAR I KEREN U BRITANSKIM RUKAMA

Manifest Nj. V. Kralja Petra II.

DR MAČEK JOŠ NIJE ODLUČIO

7 ENGLESKIH BAZA ZA USA

GOVOR LORDA HALIFAXA

Zagreb, 1939.

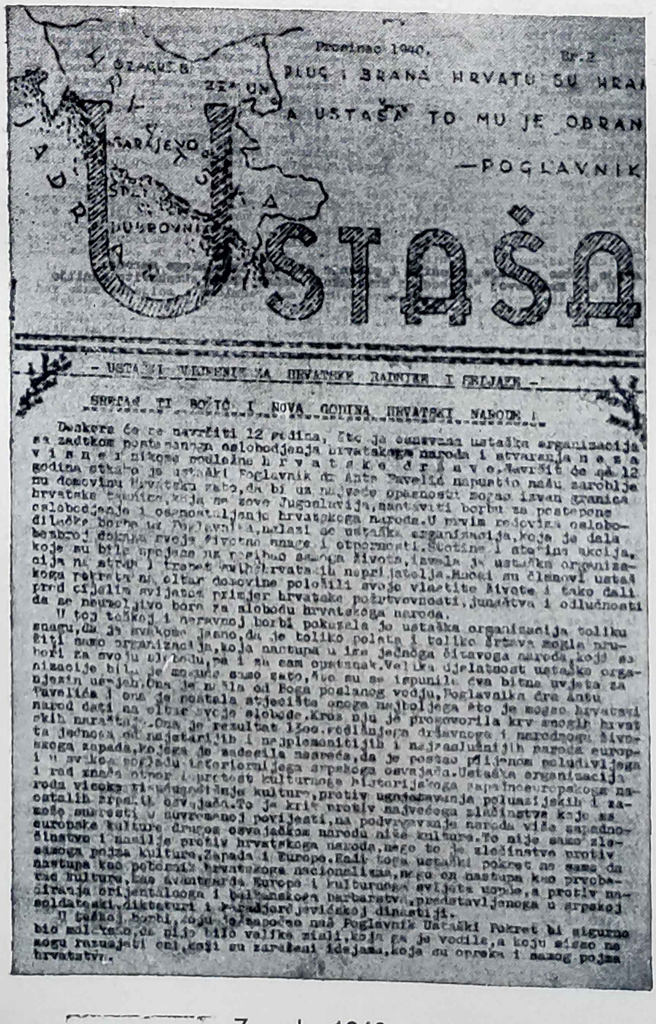

Prosinac 1940. Br. 2

PLUG I BRANA HRVATU SU HRA[NA]
A USTAŠA TO MU JE OBRAN[A]
—POGLAVNIK

USTAŠA

- USTAŠKI VJESNIK ZA HRVATSKE RADNIKE I SELJAKE -

SRETAN TI BOŽIĆ I NOVA GODINA HRVATSKI NARODE !

Deskora će se navršiti 12 godina, što je osnovana ustaška organizacija sa zadatkom postizavanja oslobodjenja hrvatskoga naroda i stvaranja n e z a v i s n e i nikome podložne h r v a t s k e d r ž a v e. Navršit će se 12 godina otkako je ustaški Poglavnik dr Ante Pavelić napustio našu zarobljenu domovinu Hrvatsku zato, da bi uz najveće opasnosti mogao izvan granica hrvatske tamnice, koja se zove Jugoslavija, nastaviti borbu za postepeno oslobodjenje i osamostaljenje hrvatskoga naroda. U prvim redovima oslobodilačke borbe uz Poglavnika, nalazi se ustaška organizacija, koja je dala bezbroj dokaza svoje životne snage i otpornosti. Stotine i stotine akcija, koje su bile spojene uz pogibao samoga života, izvela je ustaška organizacija na strah i trepet svih hrvatskih neprijatelja. Mnogi su članovi ustaškoga pokreta na oltar domovine položili svoje vlastite živote i tako dali pred cijelim svijetom primjer hrvatske požrtvovnosti, junaštva i odlučnosti da se neumoljivo bore za slobodu hrvatskoga naroda.

U toj teškoj i neravnoj borbi pokazala je ustaška organizacija toliku snagu, da je svakome jasno, da je toliko poleta i toliko žrtava mogla pružiti samo organizacija, koja nastupa u ime jednoga čitavoga naroda, koji se bori za svoju slobodu, pa i za sam opstanak. Velika djelatnost ustaške organizacije bila je moguće samo zato, što su se ispunila dva bitna uvjeta za njezin uspjeh. Ona je našla od Boga poslanog vodju, Poglavnika dra Antu Pavelića i ona je postala stjecište onoga najboljega što je mogao hrvatski narod dati na oltar svoje slobode. Kroz nju je progovorila krv mnogih hrvatskih naraštaja. Ona je rezultat 1300. godišnjega državnoga i narodnoga života jednoga od najstarijih i najplemenitijih i najzaslužnijih naroda europskoga zapada, kojega je zadesila nesreća, da je postao plijenom poludivljega i u svakom pogledu inferiornijega srpskoga osvajača. Ustaška organizacija i rad znače otpor i protest kulturnoga historijskoga zapadnoeuropskoga naroda visoke tisućugodišnje kulture, protiv ugnjetavanja poluazijskih i zaostalih srpskih osvajača. To je krik protiv najvećega zločinstva koje se može susresti u suvremenoj povijesti, na podvrgavanje naroda više zapadnoeuropske kulture drugom osvajačkom narodu niže kulture. To nije samo zločinstvo i nasilje protiv hrvatskoga naroda, nego to je zločinstvo protiv samoga pojma kulture, Zapada i Europe. Radi toga ustaški pokret ne samo da nastupa kao pokretač hrvatskoga nacionalizma, nego on nastupa kao prvoborac kulture, kao avantgarda Europe i kulturnoga svijeta uopće, a protiv nasiranja orijentalnoga i balkanskoga barbarstva, predstavljenoga u srpskoj soldateskoj diktaturi i karadjordjevićskoj dinastiji.

U teškoj borbi, koju je započeo naš Poglavnik Ustaški Pokret bi sigurno bio malaksao, da nije bilo velike misli, koja ga je vodila, a koju nisu mogu razumjeti oni, koji su zaraženi idejama, koja su opreka i samog pojma hrvatstva.

Zagreb, 1940.

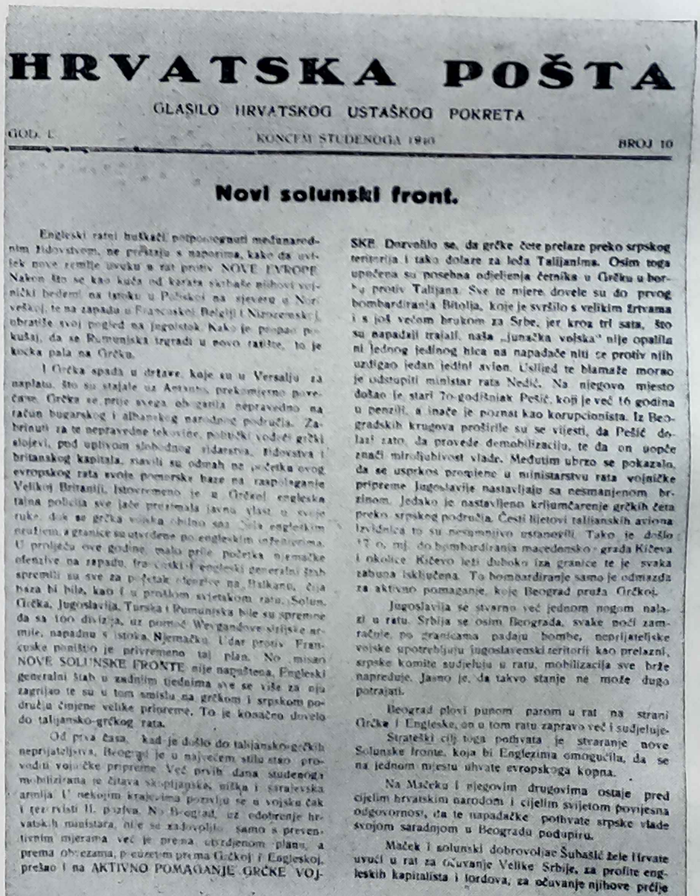

HRVATSKA POŠTA

GLASILO HRVATSKOG USTAŠKOG POKRETA

GOD. I. KONCEM STUDENOGA 1940 BROJ 10

Novi solunski front.

Engleski ratni huškači potpomognuti medjunarodnim židovstvom, ne prestaju s naporima, kako da uvijek nove zemlje uvuku u rat protiv NOVE EVROPE. Nakon što se kao kuća od karata srušiše njihovi vojnički bedemi na istoku u Poljskoj na sjeveru u Norveškoj, te na zapadu u Francuskoj, Belgiji i Nizozemskoj, obratiše svoj pogled na jugoistok. Kako je propao pokušaj, da se Rumunjska izgradi u novo tarište, to je kocka pala na Grčku.

I Grčka spada u države, koje su u Versailju za naplatu, što su stajale uz Antantu, prekomjerno povećane. Grčka se prije svega obogatila nepravedno na račun bugarskog i albanskog narodnog područja. Zabrinuti za te nepravedne tekovine, politički vodeći grčki slojevi, pod uplivom slobodnog zidarstva, židovstva i britanskog kapitala, stavili su odmah na početku ovog evropskog rata svoje pomorske baze na raspolaganje Velikoj Britaniji. Istovremeno je u Grčkoj engleska tajna policija sve jače preuzimala javnu vlast u svoje ruke, dok se grčka vojska obilno snabdjela engleskom oružjem, a granice su utvrdene po engleskim inženjerima. U proljeću ove godine, malo prije početka njemačke ofenzive na zapadu, francuski i engleski generalni štab spremili su sve za početak ofenzive na Balkanu, čija baza bi bila, kao i u prošlom svjetskom ratu, Solun. Grčka, Jugoslavija, Turska i Rumunjska bile su spremne da sa 100 divizija, uz pomoć Weygandove sirijske armije, napadnu s istoka Njemačku. Udar protiv Francuske poništio je privremeno taj plan. No misao NOVE SOLUNSKE FRONTE nije napuštena. Engleski generalni štab u zadnjim tjednima sve se više za nju zagrijao te su u tom smislu na grčkom i srpskom području činjene velike priprema. To je konačno dovelo do talijansko-grčkog rata.

Od prva časa, kad je došlo do talijansko-grčkih neprijateljstva, Beograd je u najvećem stilu stao provoditi vojničke pripreme. Već prvih dana studenoga mobilizirana je čitava skopljanska, niška i sarajevska armija. U nekojim krajevima pozivlju se u vojsku čak i rezervisti II. poziva. No Beograd, uz odobrenje hrvatskih ministara, nije se zadovoljio samo s preventivnim mjerama već je prema utvrdjenom planu, a prema obvezama, preuzetim prema Grčkoj i Engleskoj, prešao i na AKTIVNO POMAGANJE GRČKE VOJSKE. Dozvolilo se, da grčke čete prelaze preko srpskog teritorija i tako dolaze za leđa Talijanima. Osim toga upućena su posebna odjeljenja četnika u Grčku u borbu protiv Talijana. Sve te mjere dovele su do prvog bombardiranja Bitolja, koje je svršilo s velikim žrtvama i s još većom brukom za Srbe, jer kroz tri sata, što su napadaji trajali, naša „junačka vojska" nije opalila ni jednog jedinog hica na napadače niti se protiv njih uzdigao jedan jedini avion. Uslijed te blamaže morao je odstupiti ministar rata Nedić. Na njegovo mjesto došao je stari 70-godišnjak Pešić, koji je već 16 godina u penziji, a inače je poznat kao korupcionista. Iz Beogradskih krugova proširile su se vijesti, da Pešić dolazi zato, da provede demobilizaciju, te da on uopće znači miroljubivost vlade. Medjutim ubrzo se pokazalo, da se usprkos promjene u ministarstvu rata vojničke pripreme Jugoslavije nastavljaju sa nesmanjenom brzinom. Jedako je nastavljeno krijumčarenje grčkih četa preko srpskog područja. Česti lijetovi talijanskih aviona izvidnica to su nesumnjivo ustanovili. Tako je došlo 17 o. mj. do bombardiranja macedonskog grada Kičeva i okolice. Kičevo leži duboko iza granice te je svaka zabuna isključena. To bombardiranje samo je odmazda za aktivno pomaganje, koje Beograd pruža Grčkoj.

Jugoslavija se stvarno već jednom nogom nalazi u ratu. Srbija se osim Beograda, svake noći zamračuje, po granicama padaju bombe, neprijateljske vojske upotrebljuju jugoslavenski teritorij kao prelazni, srpske komite sudjeluju u ratu, mobilizacija sve brže napreduje. Jasno je, da takvo stanje ne može dugo potrajati.

Beograd plovi punom parom u rat na strani Grčke i Engleske, on u tom ratu zapravo već i sudjeluje. Strateški cilj toga pothvata je stvaranje nove Solunske fronte, koja bi Englezima omogućila, da se na jednom mjestu uhvate evropskoga kopna.

Na Mačeku i njegovim drugovima ostaje pred cijelim hrvatskim narodom i cijelim svijetom povijesna odgovornost, da te napadačke pothvate srpske vlade svojom saradnjom u Beogradu podupiru.

Maček i solunski dobrovoljac Šubašić žele Hrvate uvući u rat za očuvanje Velike Srbije, za profite engleskih kapitalista i lordova, za očuvanje njihove prčije

Zagreb, 1940.

Slikovni prilog „Novinstvu" uredio F. P.

»LIST KAZALIŠNI« Narodnog kazališta u Osijeku, urednik Tomislav Tannhofer, Osijek, 1922.—1927.
»LIST LOVAČKI« glasnik Saveza lovačkog udruženja za Bosnu i Hercegovinu, urednik Dragutin Vesely, Sarajevo 1939.—1941.
»LIST MALI«« urednik Dragutin Heim, Zagreb, 1914.—1915.
»LIST MJESEČNI« hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, Zagreb, 1842.—1939.
»LIST MLJEKARSKI«, mjesečnik za mljekarsku industriju i trgovinu, Zagreb 1926.—1938.
»LIST NARODNI« nezavisni dnevnik, urednik Ilija Zečević, Šibenik, 1928.
»LIST NARODNI«, organ odbora Narodne radikalne stranke u Tuzli, urednik Dušan Derić, Tuzla, 1926.—1928.
»LIST NOVI« vlasnik i urednik Pajo Janjanin, Vinkovci, 1932.
»LIST NOVI ŽENSKI« urednik Marija Jurić-Zagorka, Zagreb, 1938.—1939.
»LIST OGLASNI« izdavač i urednik Mavro Bauer, Nova Gradiška, 1929.
»LIST PLANINARSKI« tjednik za planinarstvo, turistiku i zimski šport, Zagreb. 1928.
»LIST POSTOLARSKI« stručno glasilo Saveza postolarskih i čizmarskih, opančarskih i remenarskih obrtnika Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb, 1920.—1923., 1927. do 1928.
»LIST POSTOLARSKI« stručni organ svih postolara Jugoslavije, urednik Šimunović, Zagreb, 1924.—1934.
»LIST PRAKTIČNI MODNI« Zagreb, 1919.—1921.
»LIST PUČKI« neovisno glasilo Davidovićeve stranke, urednik Pastrović, Split, 1924. i 1929.
»LIST PUČKI« urednik Marko Pilić, Split, 1891.—1914. i 1920.—1921.
»LIST PUTNIČKI KUPALIŠNI«, urednik Stjepan Dragomanić, Zagreb, 1927.
»LIST RIBARSKI« ilustrirani časopis za ribarstvo, poluslužbeni organ ministarstva poljoprivrede i voda i glasilo Ribarskog društva za Bosnu i Hercegovinu, urednik Zdravko Thaler, Sarajevo, 1930.—1937.
»LIST SISAČKI ŠPORTSKI« za propagandu sporta u pokrajini, Sisak, 1942.
»LIST SLUŽBENI« državnih željeznica kraljevine SHS, urednik direkcija Sarajevo, 1921.—1927.
»LIST SLUŽBENI« kraljevsko-poštanskog i brzojavnog ravnateljstva u Zagrebu, Zagreb 1920.—1923.
»LIST SLUŽBENI« oblasti tuzlanske, urednik Rasim Kršnjak, Tuzla, 1929.
»LIST SLUŽBENI« Vrbaske banovine, urednik Krsta Kuzmanović, Banja Luka, 1928.—1929.
»LIST SLUŽBENI« Vrbaske banovine, urednik Ivan Škarić, Banja Luka, 1928., a od 1929.—1940. izlazi kao službeni list Vardarske banovine.
»LIST SLUŽBENI« zagrebačke direkcije drž. željeznica kraljevine SHS Zagreb, 1923.
»LIST SODARSKI« organ za organizaciju tvorničara bezalkoholnih pića kraljevine Jugoslavije, urednik Stjepan Zivingl, Osijek, 1930.—1932.
»LIST ŠPORTSKI« jugoslavenskog hockey kluba u Zagrebu, urednik Ivan Lulić, Zagreb, 1920.
»LIST STROJARSKI« list za svakdanje potrebe strojara, ložača i njihovog pomoćnog osoblja, urednik Stjepan Mišak, Jaruge 1924.—1929.
»LIST SVEOPĆI PRIVREDNI« kraljevine Jugoslavije, urednik Antun Čačković, Zagreb, 1928.—1937.
»LIST ŠALJIVI POKLADNI« urednik Nouša, Slav. Požega, 1938.—1939.
»LIST ŠPORTSKI« urednik Emil Perška, Zagreb, 1928.—1934.
»LIST ŠUMARSKI« Organ hrvatsko-slavonskog šumarskog društva, Zagreb, 1877.—1939.
»LIST TRGOVINSKI« tjednik za trgovinu i industriju i novčarstvo, urednik Evgenije Mautner, Zagreb, 1919.—1927.
»LIST ZADRUŽNI« službeno glasilo Saveza gospodarskih zadruga s. o. j. u Zagrebu, urednik Geklić, Zagreb, 1935. do 1940.
»LIST ZAGORSKI« tjednik za prosvjetni i gospodarski napredak Hrvatskog Zagorja, te širenje društvenosti među Zagorcima u Zagrebu, urednik Milivoj Huter, 1934.—1937.
»LIST ZAGREBAČKI« urednik Žiga Scholl, Zagreb, 1938.—1940.
»LIST ZAGREBAČKI ILUSTROVANI« urednik Špoljar, Zagreb, 1924.—1925.
»LIST ZAGREBAČKI KATOLIČKI« crkveno bogoslovni časopis, urednik Stjepan Mūsler, 1931.—1940., Zagreb.
»LIST ZAGREBAČKI NOVI« poučni, zabavni i propagandni tjednik, urednik Joe Rendulić, Zagreb, 1929.—1930.
»LIST ZANATLIJSKI« službeno glasilo udruženja zanatlija u Zagrebu, 1927.
»LIST ŽENSKI« za modu, zabavu i kućanstvo, urednik Zagorka, 1925.—1938.
»LISTIĆI«, prilog »Narodnog Jedinstva«, urednik Ivanišević, Sarajevo 1920.
»LITERATURA« urednik Vjekoslav Majer i Stanko Rac, Zagreb, 1924.
»LITERATURA« časopis za pouku, nauku i umjetnost, urednik Galogaža, Zagreb, 1931.—1932.
»LLOYD HRVATSKI« list za promicanje općih narodno-gospodarskih interesa, izdavač i urednik Dragutin Mocnaj, Zagreb, 1909.—1940.
»LLOYD JUGOSLAVENSKI« list za promicanje općih gospodarskih interesa, urednik Dragutin Mocnaj, Zagreb,
»LLOYD JUŽNI« nedjeljni list za promicanje trgovine, industrije, bankarstva i zanatstva i poljodjelstva, urednik Petar Sabović, Sarajevo, 1925.—1929.
»LOVAC POSAVSKI« mjesečnik za lov, ribarstvo, kynologiju, tragoslovje i oružarstvo, urednik Jaroslav Šugh, Nova Gradiška, 1924.—1931.
»LUČ« list hrvatskog katoličkog djaštva, urednik Ivan Butković, Krk, 1905.—1939.
»LJEPOTE NAŠE« revija za propagandu naših ljepota i širenje planinarstva, urednik Josip Grgić, Sarajevo, 1929.
»LJETOPIS FINANCIJALNI« izdavač Hinko Filekić, Sarajevo, 1909.—1913.
»MATE« trgovački stručni list, urednik Berger, Brod na Savi, 1922.
»MAGAZIN« mali ženski mjesečnik za domaćice, Zagreb, 1936.—1938.
»MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE«, urednik Vladan Desnica, Split, 1934.—1935.
»MATICA JUGOSLAVENSKA« glasilo jugoslavenske matice, glavne podružnice Zagreb. Zagreb, 1912.—1922.
»MEDICUS« Revija za praktičnu medicinu, urednik Frane Bulić, Zagreb, 1933.—1936.
»MEJA« list za poljodjelstvo, industriju, trgovinu, urednik Huber, Zagreb, 1923.—1927.
»MERKANTILE« glasilo udruženja apsolvenata Trgovačke akademije, urednik Milan Naprta, Zagreb, 1931.
»MERKUR« vlasnik i urednik Danimir Ugarković, Zagreb 1923.—1924.
»MESAR« za interese mesarskog i srodnih obrta u Kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1926.—1928.
»METRO—MEGAFON« urednik Tošo Dabac, Zagreb, 1929. do 1931.
»METROPOLA HRVATSKA« urednik Vukelić, Zagreb, 1925. do 1926.
»MIKEY STRIP« tjednik senzacionalnih dogadjaja i romana u slikama, urednik Maurović, Zagreb, 1938.—1939.
»MIR« zabavni nepolitički list za svakog, urednik Liprik, Sarajevo, 1921.—1922.
»MISAO«, urednik Dušan Žanko, Zagreb, 1929.
»MISAO HRVATSKA« glavno glasilo Hrvatske stranke prava, urednik dr. Mile Budak, Zagreb 1922.—1932.
»MISAO NAŠA« izdaju hrvatsko-slovački franjevci, Sarajevo.
»MISAO ORLOVSKA, glasilo Mahnićevog orlovskog djaštva, Zagreb.
»MISAO RADIKALNA« zvanični organ srijemskog okružnog odbora Narodne stranke, urednik Jevrem Vidić, Srijemska Mitrovica, 1927.
»MISAO SLOBODNA« glasilo hrvatskih i srpskih slobodnih mislilaca, urednik Zdenko Vernić, Zagreb, 1910.—1911.
»MISAO SLOBODNA« izdavač i urednik Bogomir Herman, Vukovar, 1931.
»MISAO SOCIJALNA« urednik Božidar Hadžija i Gojko Berberović, Zagreb, 1928.—1933.
»MISIJE KATOLIČKE« list za misije uopće, i ujedno glasilo đaštva za širenje vjere, Zagreb, 1925.—1939.
»MISIONAR« izdaje i uređuje misijska pisarna Zagreb, 1934. do 1939.
»MJESEČNIK« pravničkog društva, izdaje pravničko društvo, urednik Blaž Lorković, Zagreb, 1875.—1890.
»MJESEČNIK PRAVNIČKOG DRUŠTVA«, urednik Blaž Lorković, Zagreb, 1917.—1918.
»MLADICA HRVATSKA« omladinski list za sve nacionalne probleme, urednik Mile Starčević, Zagreb, 1928.
»MLADOST« glasilo hrvatske katoličke omladine, urednik Jerolim Malinar, Zagreb, 1921.—1932.
»MLADOST« list za zabavu i pouku srednjoškolske mladeži, urednik Zdenko Vernić i Pavao Serdar, Zagreb, 1923. do 1940.
»MLADOST MALA« urednik Luka Perinić, Zagreb, 1930. do 1938.
»MLADJAN« list oblasnog odbora podmlatka Crvenog krsta, urednik Gavrilović, Sarajevo, 1929.—1932.

»MLINAR HRVATSKI« izdavač i urednik Sajević, glasilo jugoslavenskih mlinara, Zagreb, 1913.
»MLINAR« urednik A. Sajević, 1919.—1920., 1922. i 1927.
»MODA PARIŠKA« list za žensku i dječju odjeću i za ženski ručni rad, urednik Draginja Savić, Zagreb, 1920.—1938.
»MORE NAŠE« glasilo jugoslavenske pomorske matice, Dubrovnik, 1919.—1920.
»MOSINGER FILM« list za promicanje filmske proizvodnje Jugoslavije, urednik Vilim Mosinger, Zagreb, 1921.—1922. i 1927.—1928.
»MOTOR« športska revija za automobilizam i avijatiku, urednik Deak, Zagreb, 1925.—1933.
»MOTOR ŠPORT« revija za motociklistiku i automobilizam, urednik Nikola Bošković, Zagreb, 1928. i 1931.—1938.
»MUZEJ ISELJENIČKI« urednik M. Bartulica, Zagreb, 1936. do 1937.
»MUZIČAR JUGOSLAVENSKI« glasilo za zaštitu interesa glazbenika, urednik Josip Falentić, Zagreb, 1923.—1924. i od 1929.—1937.
»NA DOMAĆEM OGNJIŠTU« list za porodicu, urednik Jagoda Truhelka, Zagreb.
»NAMJEŠTENIK« privatni mjesečnik Saveza privatnih namještenika Jugoslavije, urednik Vladimir Pfeiffer, Zagreb 1923.—1936.
»NAMJEŠTENIK TRGOVAČKI« Zagreb, 1912.—1914.
»NAPRED« glasilo radništva udruženog u Općem radničkom savezu za Hrvatsku i Slavoniju, urednik Vilim Bukšek, Zagreb, 1913.—1914.
»NAPRED« list za pouku, gospodarstveni, društveni i javni život, urednik Valko Iglić, Koprivnica, 1914.
»NAPREDAK«, časopis za učitelje i odgojitelje i sve prijatelje mladosti, urednik Stjepan Novotny, Zagreb, 1859. do 1940. s prekidom od 1917.—1921.
»NAPREDAK I ZADRUGAR« glasilo Hrvatskog prosvjetnog i kulturnog društva »Napredak«, urednik Juraj Soče, Sarajevo, 1921.—1922. i od 1930.—1940.
»NAPREDAK NARODNI« list za unapredjenje sela, Zagreb, 1931. i 1939.
»NARAŠTAJ« list za suzbijanje alkoholnih pića, urednik Gjurić, Zagreb, 1911.—1914.
»NAREDBE« časopis državnih željeznica SHS, direkcija Zagreb, 1924.
»NAROD« list za politiku, prirad i književnost, urednik Gjorgje Vuletić, Dubrovnik, 1919.—1922.
»NAROD HRVATSKI« novine stranke prava, urednik Martin Lovrenčević, Zagreb, 1892., 1895.—1914.
»NAROD HRVATSKI« urednik Mile Budak, Zagreb, 1939. do 1940.
»NAROD HRVATSKI SELJAČKI« list za slobodnu seljačku politiku, urednik Matija Kovačić, Zagreb, 1925.—1928.
»NAROD I DRŽAVA« nezavisni nedjeljni list za unapredjenje priradnog, kulturnog i političkog života, urednik Ljubić, Osijek 1929.
»NAROD JUGOSLAVENSKI« urednik Josip Maslić, Zagreb, 1930.—1931.
»NEDELJA« list za pravoslavni narod, urednik Vladimir Milutinović, Srijemska Mitrovica, 1925.—1926.
»NEDJELJA« tjednik za katolike, urednik Karlo Cankar, Sarajevo, 1922.—1925.
»NEDJELJA« glasilo za katolički rad, prosvjetu i katolički život, izdaje konzorcij »Nedjelje«, uredník Avelin Čepulić, Zagreb, 1929.—1939.
»NEZAVISNOST« bjelovarsko-križevački vjesnik, urednik Lavoslav Schick, Bjelovar 1906—1935.
»NOS« izdaje Zir Vukelić, Zagreb 1917.
»NOVINAR« organ Jugoslavenskog novinarskog društva, urednik Ante Brozović, Zagreb, 1924.—1939.
»NOVINE« izdavač Rudolf Eckert, Zagreb, 1914.—1918.
»NOVINE BRODSKE« organ Demokratske stranke SHS, urednik Branko Stefanović, Brod na Savi, 1919.—1925.
»NOVINE DJEČJE« urednik Vračarević, Zagreb, 1930.—1931.
»NOVINE DJAKOVAČKE« urednik Ivan Ritar, Đakovo, 1913. do 1914.
»NOVINE DJAKOVAČKE« pučko glasilo Hrvatske pučke stranke, Djakovo.
»NOVINE FILMSKE« tjedni pregled domaćeg filma, književnosti i umjetnosti, urednik Habeduš, Zagreb, 1927.
»NOVINE GOSPODARSKE« stručni list za poljoprivredu, urednik Tomislav Cividini, Zagreb, 1925.—1939.
»NOVINE HRVATSKE« list za politiku i gospodarstvo, urednik Ljubić, Virje, (vidi »Podravac« list za gospodarstvo, pouku i zabavu).
»NOVINE HRVATSKE« urednik Vincetić, Djakovo, 1907. do 1913.
»NOVINE JUGOSLAVENSKE« izdaje Juraj Demetrović, Zagreb, 1936.—1939.
»NOVINE KARLOVAČKE« vlasnik i urednik Obrad Stanišić, Karlovac, 1931.—1932.
»NOVINE KNJIŽEVNE« urednik Zdenko Vernić, Zagreb, 1930.—1931.
»NOVINE MALE« urednik Ante Škalabrin, Zagreb, 1910. do 1918.
»NOVINE MALE« urednik Vladimir Kurtal, Zagreb, 1919.
»NOVINE NARODNE« dnevnik za narodnu prosvjetu i privredu, Zagreb, 1931. (vidi Novine, službeni list banske uprave Savske banovine).
»NOVINE NAŠE« nezavisni list za pučku pouku i zabavu, za poljoprirad, obrt i industriju, urednik Bela Frank, Osijek, 1939.
»NOVINE PODRAVSKE« informativni tjednik za Koprivnicu i okolicu, Koprivnica, 1930.—1941.
»NOVINE PRIMORSKO-KRAJIŠKE« službeni organ za istoimene oblasti za prosvjetno-kulturne svrhe, Karlovac, 1927.—1928.
»NOVINE RADNIČKE« vlasnik Vladimir Pfeifer, Zagreb, 1930.—1936.
»NOVINE SABORSKE« urednik Eduard Verbašić i Nikola Krestić, Zagreb.
»NOVINE SAJAMSKE«, sajamske privredne i trgovačke novine, urednik Danimir Ugarković, Zagreb, 1931.—1932.
»NOVINE SELJAČKE« glasilo seljačko-demokratske pučke stranke, urednik Stjepan Barić, Zagreb, 1920.—1931.
»NOVINE SLUŽBENE« osječke oblasti, Osijek, (vidi Vjesnik županije virovitičke, Osijek).
»NOVINE SRIJEMSKE« organ za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, te opće interese, urednik Ernest Jančik, Vukovar, 1891.—1918. i od 1929.—1941.
»NOVINE STOLARSKE« ilustrirani mjesečnik za stolarsku struku, urednik Ernest Goldstein, Osijek, 1928.—1930.
»NOVINE VRBASKE« politički, privredni, prosvjetni informativni deo službenog lista Vrbaske banovine, Banja Luka, urednik Škarić, 1932.
»NOVINE VUKOVARSKE«, Vukovar, 1939.
»NOVINE ŽUMBERAČKE« izdavač i urednik Janko Šimrak, Zagreb, 1934.—1939.
»NOVOSTI« urednik Mirko Dečak, 1907.—1941.
»NOVOSTI BRODSKE« kulturni tjednik, urednik Šandor Mikličan, Slav. Brod, 1929.—1930.
»NOVOSTI FILATELISTIČKE« Zagreb, 1922.—1923.
»NOVOSTI HRVATSKE« urednik pl. Kotas, Zagreb, 1909. do 1913.
»NOVOSTI ILUSTROVANE« urednik Kara Lj. Zagreb, 1919. do 1927.
»NOVOSTI ILUSTROVANE ŠPORTSKE« urednik Vladimir Bičanić, Zagreb, 1936.—1941.
»NOVOSTI KARLOVAČKE« informativno-kulturni privredni i prosvjetni list, urednik Josip Gjurić, Karlovac, 1932.
»NOVOSTI NEDJELJNE« Zagreb, 1911.—1913.
»NOVOSTI PODNEVNE« urednik Aldo Mandl, Zagreb, 1929.
»NOVOSTI POLITIČKE« list za politiku, gospodarski i društveni život, urednik Milan Mocnaj, Zagreb, 1911.
»NOVOSTI SELJAČKE« stručni tjednik za gospodarski i poljoprivredni život sela, Zagreb, 1933.
»NOVOSTI ŠIBENIČKE« vlasnik i urednik Jeronim Čogelja, Šibenik, 1930.
»NOVOSTI VARAŽDINSKE« urednik Radivoj Dragičević, Varaždin, 1929.—1941.
»NOVOSTI VARAŽDINSKE« urednik Ivan Jurman, Varaždin 1912.
»NOVOSTI VEČERNJE« urednik Skrbić, Osijek, 1930.
»NOVOSTI VIROVITIČKE« urednik Josip Cimerman, Virovitica 1913.
»NJIVA HRVATSKA« urednik Juraj Demetrović, Zagreb, 1917.—1919. i od 1922.—1926.
»NJIVA JUGOSLAVENSKA« urednik Juraj Demetrović, Zagreb, 1917.—1919. i 1922.—1926.
»OBITELJ« ilustrovani tjednik, izdaje i uredjuje Društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1928.—1940.
»OBITELJ KRŠĆANSKA« poučni i zabavni list za hrvatski katolički puk, izdaju učitelji franjevačkog bogoslovnog sjemeništa, urednik Radoslav Glavaš, Mostar, 1900.—1916.
»OBJAVE UDRUŽENJA TRGOVACA I INDUSTRIJALACA«, urednik Čedomil Plavšić, Osijek, 1922.—1934.
»OBNOVA« nezavisni tjednik, urednik Bartulica, Zagreb 1919.—1920.
»OBRANA« hrvatski list za prosvjetni, gospodarski i društveni život, Djakovo, 1935. (vidi Novine Djakovačke, pučke).
»OBRANA HRVATSKA« list za gospodarski, politički i prosvjetni život, urednik Milan Ognjančević, Mostar, 1910.
»OBRANA NARODNA« glasilo pučke stranke, Djakovo, 1924. (vidi Novine Djakovačke, pučke).

»OBRANA NARODNA« urednik Ivan Lorković, Osijek, 1902. od 1920. i od 1922.—1923. i od 1927.—1930.
»OBRT NOVI« urednik Ivan Čupak, Zagreb, 1929.—1931.
»OBRTNIK« stručni list za obrtnike, koji preradjuju drvo, urednik Franjo Bruk, Zagreb, 1930.
»OBRTNIK« glasilo trgovačke obrtničke komore, urednik Milan Krešić, Zagreb.
»OBUĆAR« glasilo trgovačke obrtničke komore, urednik Artur Conrid, Zagreb, 1925.—1930.
»OBZOR« vlasnik i urednik Maravić, Zagreb, 1862.—1940.
»ODJEK RADNIČKI« list radnika i seljaka, urednik Ivo Baljkas, Split, 1928.
»ODVJETNIK« bulletin društva odvjetnika u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1927.—1940.
»OGLASNIK« sajmova u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, list za unapredjenje prometa blagom, domaćim tvorinama i robom, Zagreb, 1913.—1914.
»OGLEDI ILUSTROVANI« suvremeni dogadjaji u slici, urednik Dragutin Mačuka, Zagreb, 1921.
»OGNJIŠTE DOMAĆE« tjednik za zabavu i javni život, Koprivnica, 1927.—1928.
»OKO« ilustrovani tjednik, Zagreb, 1935.—1938.
»OMAN« mjesečnik jevrejske kulture, urednik Gottlieb, Zagreb, 1936.—1941.
»OMLADINA« list za pouku i zabavu srednjoškolske mladeži, izdaje društvo srednjoškolskih profesora, urednik Joza Ivakić, Zagreb, 1915.—1939.
»OMNIA« specijalni list za kupnju i prodaju, urednik Sulejman L. Syrry, Zagreb, 1923.
»OPĆINAR« tjednik za upravu i javni život, urednik Gjuro Deželić, Zagreb, 1888.—1918.
»OPERETA ZAGREBAČKA« revija za umjetnost, urednik Aleksa Binički i Franjo Mosinger, Zagreb, 1926.—1927.
»OPSERVATOR« kulturno-privredni časopis, urednik Soraira Guido, 1927.—1928.
»OPŠTINA GRADSKA« stručni list Saveza gradova Jugoslavije, urednik Emil Bogdanović, Zagreb, 1937.—1941.
»ORKAN« revija za umjetnost i kulturu, urednik Josip Orešković i Ljubo Brozović, Zagreb, 1923.—1926.
»OSA« humoristički tjednik, urednik Mihalin, Brod na Savi, 1924.—1925.
»OSA« humoristički vanstranački tjednik, Vukovar, 1927.
»OSA« šaljivi list, urednik Miloš Pokrajac, Sarajevo, 1920.
»OSA« šaljivi fašinski list, urednik Stevo Bralić, Virovitica, 1923.—1939.
»OSIGURANJE« službeni glasnik Središnjice osiguranja radnika, urednik Branimir Haberle, Zagreb, 1941.
»OSLOBODJENJE« tjednik Socijal-demokratske stranke, Zagreb, 1914.
»OSVIT« časopis za odraslu omladinu, urednik Josip Rukavina, Zagreb, 1934.—1937.
»OSVIT« ilustrirani tjednik, izdaje Dionička tiskara u Zagrebu, Zagreb, 1919.
»OTAČBINA NAŠA« ilustrovani list za opisivanje kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, urednik Dušan Jakšić, Karlovac, 1922.—1926.
»OZON« revija za umjetnost, urednik Dobriša Cesarić i Vjekoslav Majer, Zagreb, 1923.
»PALANGAR«, Sarajevo, 1920.—1922.
»PAN« veseli pripovjedači iz stranih književnosti, izdaje i uređuje Iso Velikanović, 1922.
»PANTEON« urednik Mladen Horvat, Zagreb, 1929.
»PAPIR« glasilo trgovaca papira i pisaćeg pribora, urednik Vilim Adamović, Zagreb, 1924.—1932.
»PAUK« izdaje Filip Dominković, Zagreb, 1917.
»PČELA« list za pouku pčelarima te podizanje i unapređenje pčelarstva, Zagreb (vidi »Pčela jugoslavenska«).
»PČELA HRVATSKA« organ Hrvatsko-slavonskog pčelarskog društva u Osijeku, urednik Miloš Ljubić, Osijek, (vidi »Pčela slavonska«).
»PČELA JUGOSLAVENSKA« glasilo centralnog pčelarskog društva u Zagrebu, Zagreb, 1920.—1939.
»PČELA SLAVONSKA« organ slavonskog pčelarskog društva, urednik Bogdan Penić, Osijek, 1881.—1938.
»PČELAR NAPREDNI« list za proširenje pčelarstva, urednik Pavao Vitman, Zagreb, 1909.—1911.
»PČELAR SRPSKI« ilustrovani organ srpske pčelarske zadruge, urednik Jovan Živanović, Srijemski Karlovci, 1897.—1914. i 1923.—1931. i 1933.
»PECKALO« izvanstranački šaljivi list, izdaje i uređuje Vjekoslav Majer, Zagreb, 1921.
»PEČAT« književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme, urednik Miroslav Krleža, Zagreb, 1939.
»PEKAR« list za promicanje pekarskog zanata, urednik Bašić, Zagreb, 1925.—1937.
»PEKAR HRVATSKI« list za promicanje pekarskog obrta i industrije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, urednik Miroslav Blan, Zagreb, 1900.—1911.
»PENZIONER« glasilo Udruženja državnih penzionera, penzionerki i udova Savske banovine, urednik Juraj Kalinić, Zagreb, 1933.—1939.
»PERIVOJ SERAFINSKI« pučki poučni i zabavni list (vidi Glasnik bosansko-hercegovačkih franjevaca).
»PETNAEST DANA« kronika naše kulture, vlasnik, izdavač i urednik »Binoza«, Zagreb, 1931.—1935.
»PIEDESTAL LITERARNI« revija za literaturu i umjetnost, urednik Petar Bauk, Zagreb, 1923.
»PILULE« nezavisno šaljivo glasilo izvanstranačkog i nepodmitljivog karaktera, urednik Vragonja, Zagreb, 1921., 1925.—1926.
»PLAMEN« polumjesečna revija za sve kulturne probleme, urednik Cesarić i Krleža, Zagreb, 1919.
»PLANINAR HRVATSKI« vjesnik Hrvatskog planinarskog društva, urednik Dragutin Hirc, Zagreb, 1898.—1909., 1914., 1922.—1940.
»PLIN« revija Udruženja jugoslavenskih plinara i plinarskih stručnjaka, Zagreb, 1927.
»POBRATIM« zabavni i poučni list za odrasliju mladež, urednik Petar Marković, Zagreb, 1891.—1916.
»POD ZASTAVOM BEZGRIJEŠNE DJEVICE MARIJE« glasilo hrvatskih Marijinih kongregacija, urednik Akademija kongregacija sveučilištaraca, Zagreb, 1935.—1936.
»PODMLADAK JADRANSKE STRAŽE« izdaje izvrsni odbor Jadranske straze, urednik Ilija Despot, Split, 1933.
»PODRAVAC« list za gospodarstvo, pouku i zabavu, urednik Ljubić, Virje—Đurđevac, 1895.—1912.
»POGLEDI SAVREMENI« mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost, urednik Josip Berković, Slav. Brod, 1935.—1936.
»POKRET« izdavač i odgovorni urednik Ante Kovač, Zagreb, 1920.—1924.
»POKRET«, glasilo hrvatskih naprednjaka, urednik Milan Heimrl, Zagreb, 1904.—1918.
»POKRET« list za interese učiteljstva, organ Saveza učiteljskog društva u Dalmaciji, Split, urednik Radovanović, 1920.—1928.
»POKRET HRVATSKI« organ Hrvatske narodne stranke, Zagreb, 1925.
»POKRET RADNIČKI« socijalistički mjesečni časopis, vlastnik i odgovorni urednik Jovo Jakšić, Sarajevo, 1926.—1928.
»POKRET VINODOLSKI« tjednik za promicanje privrede, prosvjete i turizma Vinodola i okolice, Crikvenica, 1931.—1932.
»POLITIKA NARODNA« urednik Ante Brozović, Zagreb, 1918.—1929.
»POMOĆNIK ZDRAVSTVENI« izdaje Udruženje zdravstvenih pomoćnika Savske banovine u Zagrebu, Zagreb, 1937.
»POMORAC« glasilo Kluba jugoslavenskih pomoraca u Zagrebu, urednik Rudolf Crnić, Zagreb, 1921.—1922. i 1941.
»POMORAC JUGOSLAVENSKI« pomorska smotra za propagandu našeg mora i pomorstva, urednik Rudolf Crnić, Zagreb, 1921.
»POPIS ŽITELJSTVA I STOKE« od 31. XII. 1890., urednik Milovan Zoričić (vidi publikacije statističkog ureda).
»POSAVAC« list za trgovinu, obrt i gospodarstvo, urednik Jünker, Sisak, 1912.
»POSREDNIK« list za obrt, trgovinu i industriju i male oglase, urednik Milan Ljeskovac, 1932.
»POSTOLAR« poučna revija za postolare, urednik Ferdo Kunst, Zagreb, 1924.
»POŠTA« glasilo brzojavnih i telefonskih namještenika SHS, urednik Slavko Sommer, Zagreb, 1919.—1923.
»POŠTA BOSANSKA«, urednik Maksim Svara, Sarajevo, 1929.—1941.
»POŠTA HRVATSKA« list za politiku i narodno gospodarstvo, urednik Stjepan pl. Platzer, Varaždin.
»POŠTA JADRANSKA« urednik Makale, Split, 1927.—1934.
»POŠTA JUGOSLAVENSKA« (vidi Pošta bosanska).
»POŠTA MEDICINSKO PHARMACEUTSKA« mjesečnik za praktičnu medicinu i pharmaciju urednik Stjepan Rac, Zagreb, 1934.—1939.
»POŠTA NOVA« nezavisni tjednik za pouku i zabavu, urednik Brenčević, Zagreb, 1931.
»POŠTA VEČERNJA« urednik Jozo Sivonić, Sarajevo, 1921.—1933.
»POŠTAR BOSANSKO-HERCEGOVAČKI« glasilo organa samostalnih namještenika PTT u Bosni i Hercegovini, urednik Matija Bergev, Sarajevo, 1921.—1922.
»POTKOVA« poučno humoristički list, urednik Nagode, Osijek, 1923.—1924.

»POZOR« (vidi Obzor).
»POZOR« politički dnevnik, urednik Lavoslav Selinger, Osijek, 1910.
»POZORNICA HRVATSKA« Zagreb, 1909.—1928.
»POZORNICA MALA« časopis za školske svečanosti i druge dječje priredbe, urednik Jozo Rukavina, Zagreb, 1931.
»PRAVAŠ« izdaje Hrvatsko akademsko pravaško društvo »Kvaternik«, Zagreb, 1914.
»PRAVDA« glasilo jugoslavenske muslimanske organizacije, Sarajevo, 1920.—1928.
»PRAVDA NAŠA« urednik Rifat Džinić, Banjaluka, 1928.
»PRAVDA« socijalističko glasilo, Zagreb, 1917.—1918.
»PRAVICE HRVATSKE« tjednik Starčevićeve hrvatske stranke prava, urednik Stjepan Arzon, Varaždin, 1907.—1912.
»PRAVICE NAŠE« urednik Pero Magdić, Varaždin, 1904.—1914.
»PRAVNIK« glasilo Kluba odvjetnika u Osijeku, urednik Leitzer, Osijek, 1913.—1914.
»PRAVNIK HRVATSKI« urednik Stjepan Ortner, Zagreb, 1906.—1912.
»PRAVO HRVATSKO« urednik Mile Budak, Zagreb, 1924.—1926. (vidi Misao hrvatska, urednik Mile Budak).
»PRAVO HRVATSKO« urednik Martin Lovrenčević, Zagreb, 1895.—1912.
»PRAVO HRVATSKO« Varaždin, 1914.—1916.
»PRAVO INVALIDSKO« glasilo zagrebačkih ratnih invalida, urednik Mihovil Kapusta, Zagreb, 1927.—1929.
»PRAVO NARODNO« novine Socijal-demokratske stranke Jugoslavije, urednik Dragutin Beker, Šid, 1921.—1929.
»PRAVO NARODA« novine Socijal-demokratske stranke, urednik Vitomir Korač, Zagreb, 1909.—1912.
»PRAVO TEŽAČKO« urednik Živko Danilović, Banja Luka, 1928.
»PRAVOSLAVLJE« urednik Vladimir Milutinović, Mitrovica, 1910.—1912.
»PREGLED« časopis za nauku i socijalni život, urednik Vasilj Grđić i Risto Radulović, Sarajevo, 1911.—1912.
»PREGLED« časopis za politički i kulturni život, urednik Gojko Krulj, Sarajevo, 1917.—1940.
»PREGLED« list za sve kulturne potrebe, urednik Josip Orešković, Zagreb, 1926.—1927.
»PREGLED« financijsko-poreski časopis za financijalno-porezne stvari, Zagreb, 1938.—1941.
»PREGLED KNJIŽEVNI« urednik Borivoj Jevtić, Sarajevo, 1923.
»PREGLED PROSVJETNI« glasnik za školu i društvo, urednik Ljotić, Srijemski Karlovci, 1920.—1922. i 1925.
»PREGLED PROSVJETNI« urednik Šimun Vlahov, Zagreb, 1930.
»PREGLED« list za roditelje, učitelje i prijatelje mladeži, urednik Vjekoslav Koščević, Zagreb, 1905.—1914.
»PREGLED« list za život i kulturu srednjoškolske omladine, urednik Ljudevit Heneberg, Zagreb, 1922.
»PREGLED« smotra za crkveno-politička pitanja i staleška pitanja katoličkog klera u kraljevini SHS, urednik Stjepan Zagorac, Koprivnica 1920.—1925.
»PRERADOVIĆ« povremeno glasilo djačkog udruženja na gimnaziji, Bjelovar, 1931.
»PRIJATELJ AVIJACIJE« mjesečnik za promicanje ciljeva civilne avijacije, turizma i športa, Zagreb, 1931.—1932.
»PRIJATELJ ĐAČKI« urednik Ivan Maširević, Karlovci, 1911.
»PRIJATELJ BOSANSKI« urednik Jukić, Zagreb,
»PRIJATELJ NARODA«, urednik Milan Grlović, Zagreb, 1889.—1912.
»PRIJATELJ NOVE BOSNE«, urednik Božić fra Josip, Senj.
»PRIJATELJ PUČKI«, poučno-gospodarski list, urednik Josip Pavačić, Krk, 1899.—1914.
»PRIRODA« popularno-naučni prilog glasnika hrvatskog prirodoslovnog društva, urednik Heinz, Zagreb, 1911.—1940.
»PRIRODNJAK MLADI«, časopis za popularisanje prirodnih nauka, urednik Milovan Plavšić, Sarajevo, 1926.—1927.
»PRIVREDA« službeno glasilo zagrebačke Trgovačke i obrtničke komore, urednik Josip Butorac, Zagreb, 1926.—1929.
»PRIVREDA DOMAĆA« glasilo pripomoćnog udruženja neuposlenih bivših trgovaca, urednik Mato Kocijan, Zagreb, 1932.
»PRIVREDA DOMAĆA« list za propagandu i zaštitu domaćih proizvoda, urednik Kocijan, Zagreb, 1931.
»PRIVREDA HRVATSKA« mjesečnik Trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu, urednik Vladimir Lunaček, Zagreb, 1937.
»PRIVREDNIK« organ saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, urednik Emil Jelić, Zagreb, 1898.—1914. i 1922.—1941
»PRIVREDNIK« privredno-informativni reklamni list za Srijem i Vojvodinu, urednik Stjepan Gruber, Vukovar 1924.
»PRIVREDNIK HRVATSKI« tjednik za privredna i socijalna pitanja, urednik Jakov Rupić, Zagreb, 1930.
»PRODAVAČ« instruktor prodavača firme »Bata«, Vukovar, 1932.—1939.
»PROGRES« nezavisni kulturni politički list, urednik Drago Štagljar, Zagreb, 1927.—1930.
»PROPAGANDA« mjesečna ilustrovana revija za unapredjenje privrede, turizma i avijacije, urednik Miroslav Šandor, Zagreb, 1930.—1938.
»PROPOVEDNIK SRPSKI« zbirka crkvenih propovedi, urednik Dragutin Milutinović, Srijemska Mitrovica, 1921.—1923.
»PROPOVJEDNIK HRVATSKI« vijenac propovijedi za nedjelje i blagdane crkvene godine, urednik Kolo hrvatskih katoličkih propovjednika, Varaždin.
»PROSVJETA« list za školu i dom, urednik Ivan Filipović, Zagreb.
»PROSVJETA« organ društva Prosvjete, urednik Pejanović, Sarajevo, 1919.—1937.
»PROSVJETA« list za zabavu, znanost i umjetnost, urednik Josip Zoček, Zagreb, 1894.—1913.
»PROSVJETA HRVATSKA« mjesečnik za književnost, umjetnost i pouku, urednik Petar Grgec, izdaje Kolo hrvatskih književnika, Zagreb. 1914.—1940.
»PROSVJETA HRVATSKA« vodič za kulturni i prosvjetni rad, urednik Stjepan Ortner, Zagreb, 1910.
»PROSVJETA PUČKA« urednik Stjepan Ivanišević, Split, 1921.—1932.
»PROSVJETA PUČKA« list za pouku i zabavu, urednik Stjepan Ortner, Zagreb, 1907.—1911.
»PROSVJETA SELJAČKA« glasilo Seljačke Sloge hrvatskog seljačkog prosvjetnog i dobrotvornog društva, urednik Rudolf Herceg i Izidor Škorjač, Zagreb, 1926.—1928.
»PROSVJETA HRVATSKA« glasilo hrvatskih društava u Kninu, urednik Franjo Radić, Knin, 1895.—1904. i 1927.
»PROVIDNOST« list za zadrugu, štednju i osiguranje, urednik Vladimir Cicak, Zagreb, 1928.
»PUT NOVI« urednik Glišo Mrkić, Srijemski Karlovci, 1920.
»PUTOKAZ« riječ našim pitomcima, urednik Soče, Banja Luka, 1924.—1925. i 1927.
»RAD« nezavisno obnovni glasnik, urednik Ljubo Leontić, Dubrovnik, 1919.—1922.
»RAD« list za narodnu prosvjetu, urednik Poljugan i Jakšić, Vinkovci, 1920.
»RAD SRPSKI« radikalni list za politiku, prosvjetnu i privrednu, urednik Branko Nikolić, Mitrovica, 1910.—1911.
»RADIKAL« list srpske narodne radikalne stranke, urednik Žarko Miladinović i Jovan Radivojević, 1908.—1912.
»RADIKAL BJELOVARSKI« organ Narodne radikalne stranke za izborni okrug bjelovarski i križevački, Bjelovar, 1926.—1928.
»RADIO« ilustrovani tjednik za sva pitanja radiofonije, vlasnik i urednik Valent Klančić, Zagreb, 1929.—1930.
»RADIOGLASNIK« službeni list Radio-stanice u Zagrebu, urednik pl. Kladung, Zagreb, 1926.
»RADIOLIST HRVATSKI« od broja 17. nadalje »Hrvatski krugoval« ilustrovani tjednik, urednik Radovan Latković.
»RADIO ŠPORT« oficijelni organ radiokluba Zagreb, urednik Varićak, Zagreb, 1924.—1925.
»RADIO VJESNIK« službeni list Radiostanice Zagreb, urednik Antun Brajković, Zagreb, 1920.—1928.
»RADIO ZAGREB« ilustrovani tjednik za pitanja radio telefona, urednik Guido Bach, Zagreb, 1928.
»RADIO ZAGREB«, službeni list Radiostanice Zagreb, urednik Branimir Gršković, Zagreb, 1941.
»RADIŠA« glasilo Društva Hrvatskog Radiše u Zagrebu, urednik Franjo Novljan, Zagreb, 1919.—1938.
»RADNIK GRAFIČKI« organ grafičkih radnika i radnica Jugoslavije, Zagreb 1921.—1934.
»RADNIK HRVATSKI« glasilo Hrvatskog radničkog saveza, urednik Valentin Cesarec, Zagreb, 1922.—1928., 1936, i 1939.
»RAKETA« humoristički list, urednik Stanislav Defar, Brod 1930.
»RAZGOVOR« list za narodno prosvjećivanje, urednik Rudolf Herceg, Zagreb 1920.
»RAZGOVOR NARODA JUGOSLAVENSKOG« urednik Marin Ivanišević, Split, 1925.—1926.
»RAZVITAK« književna smotra, urednik Obrad Stanišić, Dubrovnik, 1929.
»RAZVITAK« mjesečni socijalni i literarni časopis, izdavač Branko Čubrilović i Jovo Žuković, Banja Luka, 1935. i od 1937.—1941.
»RETUŠ« razonoda, list za zabavu i razonodu, urednik Vladimir Vrdjuka, Zagreb, 1930.
»REČ NOVA« urednik Jovan Karić, Sarajevo, 1932.

»REFLEKTOR« urednik Gjorgje Vidović, Sarajevo, 1931. do 1932.
»REFORMA« smotra za crkveno-politička i staleška pitanja Asim Dugalić, Sarajevo, 1928.
»REFORMA« smotra za crkveno-politička i staleška pitanja katoličkog klera i crkve u kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1919.
»REKLAMA« časopis za sva pitanja reklame, propagande i prodajne organizacije, urednik Miroslav Thaler, Zagreb 1929
»REPORT« urednik Ivan Flod, Zagreb, 1931.
»REPORTER« tjednik za sva suvremena pitanja, Osijek, (vidi Reporter osječki).
»REPORTER NOVI« nezavisni tjednik za sve, vlasnik i urednik Stjepan Frauenheim, Osijek, 1923.
»REPORTER OSJEČKI« nezavisni tjednik za sve, urednik Stjepan Frauenheim, Osijek, 1922.—1932.
»REPORTER SLOBODNI« nezavisni tjednik, Frauenheim, Osijek, (vidi Reporter osječki).
»REPUBLIKA KNJIŽEVNA«, mjesečnik za sve kulturne probleme, urednik Miroslav Krleža, Koprivnica, 1923.—1927.
»REŠETO« bjelovarski humoristički list, Bjelovar, 1931. do 1939.
»REVIJA FILMSKA« stručni list za kino i film, službeni organ Organizacije kinematografa, Zavoda za posudjivanje filmova, urednik Branko Tkalčić, Zagreb, 1927.—1934.
»REVIJA GOSTIONIČARSKA« središnji organ za promicanje interesa gostioničara, svratištara, kavanara te za podizanje turizma u kraljevini SHS, urednik Srećko Pavleković, Zagreb, 1927
»REVIJA GRAFIČKA« za pouku i promicanje grafičkog rada urednik Savez grafičkih radnika Jugoslavije, Zagreb, 1923.—1937.
»REVIJA HRVATSKA« mjesečnik Matice Hrvatske, urednik Branimir Livadić, 1929.—1940 .
»REVIJA ILUSTROVANA« za promicanje industrije i trgovine, urednik Radivoj Radovanović i Branimir Ugarković, Zagreb, 1923.—1933.
»REVIJA ILUSTROVANA ŠPORTSKA« službeno glasilo Jugoslavenskog jockey kluba u Zagrebu, Zagreb, 1920.—1921.
»REVIJA JUGOSLAVENSKA« mjesečnik za kulturne probleme, Sarajevo, 1930.
»REVIJA JUGOSLAVENSKA« urednik Josip Mandić, Zagreb, 1922.—1934.
»REVIJA JUGOSLAVENSKA REKLAMNA« list za ekonomsku propagandu za tu i inozemstvo, urednik Juraj Kalinić, Zagreb 1923.—1924.
»REVIJA NOVA« urednik O. Petar Grache, Dubrovnik, 1922. do 1940.
»REVIJA PRIVREDNA« za promicanje industrije i trgovine, Zagreb, (vidi Revija ilustrovana).
»REVIJA STRUČNA« izdaje Savez postolarskih obrtnika u Zagrebu, Zagreb, 1928.—1930.
»REVIJA ZA FILOZOFIJU I PSIHOLOGIJU«, urednik Albert Bazala, Zagreb, 1927.
»RICINUS« ilustrovani šaljivi list, Zagreb, 1929.
»RIČET FAŠINSKI« Karlovac, 1922.—1940.
»RIJEČ« glavno glasilo ujedinjene Hrvatske samostalne stranke, urednik pl. Hreljanović, Zagreb, 1916.—1918. (Vidi Pokret, glasilo hrvatskih naprednjaka).
»RIJEČ ISKRENA« urednik Zdravko Lenac, Jastrebarsko.
»RIJEČ KATOLIČKA« urednik dr. Stjepan Vakušić, Split, 1935.—1938.
»RIJEČ MATERINSKA« glasilo Hrvatsko-srpske koalicije, urednik Vilko Baumeister, Brod na Savi, 1907.—1911.
»RIJEČ NAŠA« glasilo Saveza zanatskih organizacija u Zagrebu, Zagreb, 9131.
»RIJEČ NOVA« vlasnik i urednik Većeslav Vilder, Zagreb, 1936.—1938.
»RIJEČ NOVA« nacionalistički glasnik, urednik Kazimir Vidas, Zagreb 1914.
»RIJEČ NOVA« hrvatski vanstranački list, urednik i izdavač Matija Buzev, Vukovar, 1928.
»RIJEČ PRIMORSKA« vlasnik i urednik Krste Ježina, Šibenik 1931.—1932
»RIJEČ BRODSKA« tjednik. Glasilo Samostalno demokratske stranke. Slav. Brod, od 1939.—1941., urednik V. Krsmanović.
»RIJEČ PRIVREDNIČKA« tjednik za promicanje interesa trgovačko-obrtničkog staleža, Split, 1928.—1932.
»RIJEČ PUČKA« urednik Mato Šišmački, Sisak
»RIJEČ RADNIČKA I SELJAČKA« vlasnik i urednik Gjuro Hozelnus, Osijek, 1927.—1928
»RIJEČ SESTRINSKA« organ sekcije jugoslavenskog društva diplomiranih sestara za Savsku banovinu, urednik Drago Chloupek, Zagreb, 1933.—1937.
»RIJEČ SLOBODNA« socijaldemokratsko glasilo, urednik Vilim Bukšek, Zagreb, 1902.—1914.
»RIJEČ SRBA, HRVATA I SLOVENACA« vlasnik i izdavač Jugoslavensko nakladno d. d., urednik Milan Matković, Zagreb, 1917.—1930.
»RIJEČ UČITELJSKA« Grubišno Polje, 1911.
»REVIJA NAŠA« organ za promicanje privrednih interesa Primorja, urednik Vlado Ognjenović, Sušak, 1923.—1929.
»ROTAR JUGOSLAVENSKI« urednik Milan Stojadinović, Beograd, 1933.—1940.
»ROVAŠ« vesele novine za pravednike, za tužne i za grješnike, urednik Slavko Vereš, Zagreb, 1928.
»RUŽIČNJAK SV. FRANJE SERAFSKOG« nabožno-poučni mjesečnik za katolički puk, urednik Josip Ivančić, Sušak, 1896.—1938.
»SADAŠNJOST« urednik Radivojević, Zemun, 1914.
»SAMOBORAC« list za promicanje interesa Samobora i okolice, urednik Eugen Košak, Samobor, 1925.—1930.
»SAMORODNOST« ilustrovana revija za život, umjetnost i kritiku, urednik Ivo Sever, Zagreb, 1930.
»SAMOUPRAVA JUGOSLAVENSKA« mjesečnik za državna i komunalna pitanja, urednik Stanko Deželić, Zagreb, 1931.—1933.
»SAMOUPRAVA SRIJEMSKA« službeni organ oblasti srijemske, urednik Vlada Savić, Vukovar, 1927.—1929.
»SATA DVA« urednik Lj. Kara, Zagreb, 1921.—1923.
»SATIR« apolitičko-humoristički list, urednik Ivo Stražičić, Sarajevo, 1921.—1925.
»SATIR NOVI« Zagreb (vidi Satir).
»SAVJETNIK PRAVNI« urednik Milan Gruber, Zagreb, 1916. i 1926.—1933.
»SAVREMENIK JUGOSLAVENSKIH DJAKA« urednik Jovo Krznarić, Zagreb, 1921.
»SAVREMENIK« ljetopis Društva Hrvatskih književnika, urednik Gjuro Šurmin, Zagreb, 1906.—1940.
»SEDAM NANA« urednik Oton Pupić, Zagreb, 1937.—1940.
»SELO NAŠE« vlasnik Tomislav Grizogono, Split, 1926.—1929.
»SIBILA« list za zagonetke i druge zabavice, Zagreb, 1928.
»SIGNALI« mjesečnik za literaturu i kulturna pitanja, urednik Ivo Barbalić, Zagreb, 1932.
»SISAK« list za gospodarstvo, pouku i zabavu, Sisak, 1912.
»SKAUT« list za propagandu skautizma, urednik Vilim Horvat, Zagreb, 1927.—1928.
»SKAUT HRVATSKI« glasilo Hrvatskog skautskog saveza, Nova Gradiška, 1928.
»SKLAD« smotra za promicanje glazbene umjetnosti, urednik Rudolf Matz, Zagreb, 1932.—1940.
»SKUPOĆA« politički šaljivo-satirički list, urednik Milan Obradović, Bjelovar, 1921.
»SLAVONAC« urednik Dragan Kraljević, Požega, 1931.—1932.
»SLOBODA« socijalističko glasilo, izdaje »Naša snaga«, Zagreb 1917. i 1919.—1921.
»SLOBODA HRVATSKA« starčevićanski dnevnik, urednik Ivan Peršić, Zagreb, 1908.—1912.
»SLOBODA NARODNA« list za polotiku i gospodarstvo, Mostar, 1919.—1932.
»SLOGA« gospodarsko glasilo Sloge kulturno-gospodarske pripomoćne zadruge s o. j. urednik Janko Tortić, Zagreb, 1936.—1937.
»SLOGA HRVATSKA« glasilo hrvatske težačke stranke, urednik Kordić Matej Perov, Sarajevo, 1920.—1923.
»SLOGA HRVATSKA« list za politiku, gospodarstvo i obrt, urednik Vinko Kovačić, Sušak, 1899.—1915.
»SLOGA JUGOSLAVENSKA« političko-gospodarsko i kulturno-prosvjetni tjednik, urednik Milan Perić, Brod, 1932. do 1936.
»SLOGA NAŠA« urednik Milan Banić, Sušak, Karlovac, 1928. do 1936.
»SLOGA POŠTANSKA« urednik Kazimir Jerbić, Zagreb, 1931.
»SLOGA RADNIČKA« Zagreb, 1914.
»SLOGA SELJAČKA« urednik Milan Novoselović, Zagreb, 1928.—1929.
»SLOGA SELJAČKA« glasilo istoimenog hrvatskog seljačkog prosvjetnog i dobrotvornog društva u Zagrebu s ograncima po selima, urednik Rudolf Herceg, Zagreb, 1936. do 1940.
»SLOGA« starčevićanski tjednik, urednik Janko Pavlović, Karlovac, 1910.—1916.
»SLUŽBENIK SOCIJALNI« glasilo Saveza službenika socijalnog osiguranja, urednik Dušan Mladenović, Zagreb, 1932.
»SMILJE« časopis za mladež, urednik Krajačić i Zlatko Špoljar, Zagreb, (vidi Smilje časopis za mladež urednik Krajačić).
»SMILJE« zabavno-poučni list sa slikama, za mladež, urednik Tomislav Ivkanec, Zagreb, 1881.—1936.
»SMOTRA BOGOSLOVSKA« izlazi kao prilog Katoličkog lista, urednik Josip Pazman i Edgard Leopold, Zagreb, 1910 do 1940.

»SMOTRA GOSPODARSKA« izdaje udruženje agronoma u Zagrebu, urednik Ivan Rittig, Zagreb, 1929.
»SMOTRA HRVATSKA« list za književnost i umjetnost i društveni život, izdaje Kerubin Šegvić, Zagreb, 1933.—1940.
»SMOTRA HRVATSKA PRIVREDNA« tjednik za privredna i socijalna pitanja, urednici Milan i Josip Predavec, Zagreb, 1929.
»SMOTRA JUGOSLAVENSKE NACIONALNE OMLADINE« urednik Mijo Mažuran, Zagreb, 1930.
»SMOTRA NAŠA« informativni, privredni, kulturni i zabavni tjednik, Derventa, 1931.
»SMOTRA POLIGLOTNA« urednik Rieger, Zagreb.
»SMOTRA SELJAČKA« mjesečnik za seljačku kulturu, vlasnik i izdavač Karlo Kovačević, Zagreb, 1931.
»SMOTRA TEHNIČKA« ilustrovani prilog Vatrogasnog vjesnika, urednik Mirko Kolarić, Zagreb, (vidi Vjesnik vatrogasni).
»SMOTRA ŽIDOVSKA« urednik Aleksandar Licht, Zagreb, 1906.—1914.
»SNAGA« ilustrovani radnički list za kulturu i šport, Sarajevo 1928.—1939.
»SODA« glasilo proizvodilaca soda-vode, urednik Frauenheim, Osijek, 1921.—1930.
»SOKOL« časopis za promicanje tjelovježbe, urednik Franjo Bučar, Zagreb, 1903.—1914.
»SOKOL« glasilo sokolskog društva u Virovitici, urednik Plevnik, Virovitica, 1924.—1925.
»SOKOL NA JADRANU« vlasnik sokolske župe Split, urednik Vrdoljak, Split 1926.—1936.
»SOS« šaljivi list, urednik Josip Sulić, Zagreb, 1921.—1923. i 1929.
»SPORT« časopis za tenis i zimski sport, urednik Marcel Šojat, Zagreb, 1933.
»SPORT« nezavisni sportski tjednik, Osijek, 1928.
»SPORT« ilustrovani tjednik, urednik Schneller, Zagreb, 1922.—1924.
»SPORT JADRANSKI« službeno glasilo splitskog olimpijskog pododbora i splitskog nogometnog podsaveza, urednik Doležal, Split, 1920.—1921.
»SPORT JUGOSLAVENSKI« nezavisni ilustrovani sedmičnik, službeno glasilo sarajevskog nogometnog podsaveza, Sarajevo, 1923.—1924.
»SPORT SPLITSKI« nezavisno sportsko glasilo, vlasnik i urednik Miko Pilić, Split, 1924.
»SRBIN« urednik Krajinović, Gospić, 1904.—1911.
»SRBIN TEŽAK« list za politiku, gospodarstvo i narodno prosvjećivanje, urednik Ostoja Despić, Sarajevo, 1921. do 1924.
»SRBOBRAN« list za politiku, narodnu prosvjetu i privredu, vlasnik i urednik Jovanović, Zagreb, 1884.—1914.
»SRBOBRAN NOVI« vlasnik Srpske samostalne stranke, Jovan Banjanin, Zagreb, (vidi Srbobran).
»SREDINA« urednik Radovan Jovanović, Tuzla, 1925.—1927.
»SREMAC« list za politiku, privredu i zabavu, urednik Živko Vuletić, Ilok, 1886.—1913.
»SREMAC« nedjeljni list za prosvjetu i privredu, Zemun, 1911.—1912.
»SRIJEM« glasilo Hrvatske Zajednice, Vukovar, 1920.—1923,
»STANAR« list za zaštitu stanarskih interesa, zabavu i pouku, urednik Stanislav Šimić, Zagreb, 1931.—1932.
»STANDO« Dubrovnik, 1939.
»STARČEVIĆ« glasilo Hrvatske pravaške republikanske stranke, urednik Stanko Hranilović, Zagreb, 1926.—1928.
»STARČEVIĆANAC« novine starčevićanskog kluba u Gospiću, urednik Josip Brajković, Gospić.
»STARČEVIĆANAC« novine Starčevićeve hrvatske stranke prava za hrvatsko seljaštvo, urednik Mato Miletić, Zagreb 1908.—1910.
»STARINA NARODNA« urednik Josip Matasović, Zagreb, 1922.—1934.
»STAROKATOLIK« glasilo hrvatske starokatoličke crkve, urednik Ivan Cerovski, Zagreb, 1925.—1933.
»STAROKATOLIK« glasilo hrvatske starokatoličke crkve, vlasništvo hrvatske starokatoličke crkve, urednik biskupska kancelarija starokatoličke crkve u Zagrebu, Zagreb, 1928.
»STEKLIŠ« glasilo Starčevićanske omladine, Zagreb, 1912.
»STENOGRAF« glasilo Hrvatskog stenografskog društva, urednik Franjo Magdić, Zagreb, 1891.—1914. i od 1927. do 1938.
»STRAŽA DUHOVNA« časopis za duhovnu prosvjetu monaški i crkveni život, urednik iguman Stefan, Srijemski Karlovci, 1928.—1940.
»STRAŽA HRVATSKA« tjednik za katolički dom, Zagreb, 1933.—1940.
»STRAŽA HRVATSKA« za kršćansku prosvjetu, namijenjen nauci i književnosti, urednik Ante Alfirević, Krk, 1903. do 1918.
»STRAŽA HRVATSKA« katolički dnevnik, urednik Ivo Bogdan, 1929.—1941. Zagreb.
»STRAŽA JADRANSKA« službeno ilustrovano glasilo Jadranske straže, urednik Silvije Alfirević, Split, 1923.—1940.
»STRAŽA NARODNA« urednik Josip Urbić, Šibenik, 1921. do 1928.
»STRAŽA ORLOVSKA« vjesnik Hrvatskog orlovskog saveza, Zagreb, 1926. (vidi Vjesnik organizacijski)
»STRAŽA PODRAVSKA HRVATSKA« novine starčevićanske stranke prava, urednik Stjepan Zagorac, Koprivnica, 1910.—1914.
»STRAŽA RADNIČKA« list za zaštitu interesa radničke klase, urednik Sima Kotur, Banja Luka, 1932.
»STRAŽA ZEMALJSKA KEMIJSKA« urednik Varićak, Zagreb, 1927.
»STROJOVODJA« stručni list sekcije strojovodja Saveza željezničara Jugoslavije, urednik Jeronim Lukić, Zagreb, 1922.—1923.
»STRUČNJAK ŽELJEZNIČARSKI« polumjesečnik za stručnu naobrazbu jugoslavenskih željezničara, Zagreb, 1919.
»STUDENT NOVI« list za studentska pitanja, Zagreb, 1935. do 1940.
»SUNCE« mjesečnik za proučavanje psihičkih fenomena, urednik Hrnković, Zagreb, 1901.—1914.
»SVAČIĆ« glasilo varaždinske gimnazijske omladine, urednik Josip Bogner, Varaždin, 1930.
»SVETIŠTE SV. ANTUNA« vjesnik za gradnju crkve sv. Antuna u spomen 700-godišnjice njegove blažene smrti, Zagreb, 1929.—1939
»SVIJEST« nezavisni omladinski mjesečnik, urednik Kazimir Grubić, Sarajevo, 1935.—1936.
»SVIJEST HRVATSKA« glasilo hrvatske nacionalne omladine, Sarajevo, 1913.—1914.
»SVIJEST NARODNA« urednik Taritela, Dubrovnik, 1919. do 1939.
»SVIJEST ZADRUŽNA« glasilo za unapređenje poljoprivrede i zadrugarstva, urednik Vjekoslav Gortan, Zagreb, 1930. do 1939.
»SVIJET« ilustrovani tjednik, urednik Oto Antonini, Zagreb, 1926.—1939.
»SVIJET—SEDAM DANA« urednik Marko Alaupović i Čedomil Čekada, Sarajevo, 1932.—1934. i 1936.—1938.
»SVIJET MODNI« ilustrovani list za toaletu, dječju modu i ručni rad, Zagreb, 1911.
»SVIJET SELJAČKI« urednik Božidar Magovac, Zagreb, 1933.
»SVIJET ŠPORTSKI« urednik Jankov Božidar, Split, 1925.
»SVIJET TRGOVAČKI I OBRTNI« glasilo Trgovačke komore u Zagrebu, urednik Milan Krešić, Zagreb.
»SVIJET ŽENSKI« urednik Zofka Demetrović, Zagreb, 1917. do 1918.
»SVIJETLOST« vlasnik i urednik Antun Roth, Vukovar, 1907. do 1912. i 1914.
»SVOJINA« glasilo društva kućevlasnika u Zagrebu, Zagreb, 1921.—1931. i od 1934.—1937.
»ŠIJAK POŽEŠKI« urednik Antun Kurtnacker, Požega 1938. do 1941.
»ŠILO DARUVARSKO« poučno šaljivi list za domaću politiku, Daruvar 1920.—1921. i 1936.—1939.
»ŠIŠMIŠ« urednik Vilko Ebert, Zagreb, 1195.—1917.
»ŠKOLA« list za učiteljstvo i prijatelje školstva, urednik Marijan Vukelić, Osijek, 1890.—1914.
»ŠKOLA KRŠĆANSKA« pedagoško-naučni list, urednik Matija Seigerschmid, Zagreb, 1898.—1937.
»ŠKOLA NOVA« časopis za suvremenu pedagogiku, urednik Ante Cividini, Koprivnica, 1924.—1929.
»ŠKOLA SAVREMENA« časopis za praktičnu pedagogiju, urednik Zlatko Špoljar, Zagreb, 1927.—1940.
»ŠTAMPA NOVA« mjesečnik za potrebe narodnog života, urednik Slavko Vereš, Zagreb, 1930.—1931.
»ŠTAMPA NOVA« urednik Branislav Lazičić, Banja Luka, 1930.—1931.
»ŠTAMPA POSAVSKA vlasnik i urednik Branko Cvjetković, Brod, 1929.
»ŠTANDARAC« listić za šalu, vlasnik i urednik Ljubo, Split, 1935.—1937.
»ŠTIPAVAC« šaljivi list, urednik Dušan Tardić, Banja Luka, 1923.—1924. i 1930.—1935.
»ŠUMA JUGOSLAVENSKA« list za šumarstvo, šumsku industriju i trgovinu drvom, urednik Manojlo Divjak i Srećko Majer, Zagreb, 1920.—1922.

»ŠUMA NARODNA« list za šumarsku industriju i trgovinu drvom, Zagreb (vidi Šuma jugoslavenska).
»ŠUMAR BOSANSKI« poučno-stručni list, mjesečni glasnik organizacije šumarskog tehničkog zaštitnog osoblja za Bosnu i Hercegovinu, urednik Dragutin Veseli, Sarajevo, 1923.—1931.
»TAMBURICA« Hrvatski tamburaški zbor, urednik Janko Stjepušin, Sisak, 1903.—1914.
»TEATER«, časopis za pozorišnu i filmsku umjetnost, urednik Božidar Zajčić, Zagreb, 1922.—1924.
»TEATER« polumjesečnik za kazališni i koncertni život, urednik Milan Begović, Zagreb, 1928.—1931.
»TEČAJNICA«, službeni list zagrebačke burze za robu i vrednote, Zagreb, 1924.—1940.
»TEHNIČAR JUGOSLAVIJE«, prilog »Jugoslavenskog Lloyda«, Zagreb, 1923.—1926.
»TENIS ŠPORT«, vjesnik akademskog teniskog kluba u Zagrebu, urednik Marcel Šojat, Zagreb, 1932.—1936.
»TEKSTIL« novine za trgovačku manufakturu, Zagreb, 1926. 1928.
»TEŽAK BOSANSKO-HERCEGOVAČKI«, organ centralnog pčelarskog društva za Bosnu i Hercegovinu, urednik Josip Andriš, Sarajevo, 1920.—1922.
»TIPOGRAF HRVATSKI«, glasilo za interese tipografskih radnika, urednik Stjepan Timet, Zagreb, 1898.—1914.
»TJEDNIK BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKI«, list za pouku, gospodarski i društveni život, urednik Kolesar, Bjelovar, 1890.—1923.
»TJEDNIK KATOLIČKI«, urednik Karlo Cankar, Sarajevo, 1925.—1939.
»TJEDNIK KONOBARSKI« opće strukovno glasilo, urednik Zvonimir Brlić, Zagreb, 1932.
»TJEDNIK KRIŽEVAČKI«, urednik Branimir Detoni, Križevci, 1928.
»TJEDNIK VINKOVAČKI«, urednik Pajo Janjanin, Vinkovci, 1931.
»TJEDNIK OSJEČKI«, urednik Hugo Špicer, 1910.
»TJEDNIK VINKOVAČKI«, urednik Matko Dominković, Vinkovci, 1924.—1939.
»TOČIOC«, glasilo udruženja vinarsko-rakijskih radnja, Zagreb, 1929.—1931.
»TRGOVAC« službeno glasilo udruženja trgovaca za Zagreb i Dugo Selo, Zagreb, 1937.—1939.
»TRIBUNA« urednik Krunoslav Zoričič, Šibenik, Split, 1937.
»TRIBUNA BRODSKA«, informativni kulturni i privredni tjednik, urednik Bora Mandić, Brod na Savi, 1930.—1932.
»TRIBUNA DUBROVAČKA«, informativni privredni list, Dubrovnik, 1929.—1932. i 1937.
»TRIBUNA NARODNA«, Šibenik, 1933.—1941.
»TRIBUNA NOVA«, Šibenik, 1938.
»TRIBUNA«, pučki nezavisni politički i gospodarski dnevnik, Zagreb 1912. i 1919.—1920.
»TRIBUNA SLOVENSKA« vidi »TRIBUNA SLOBODNA«.
»TRIBUNA SLOBODNA«, urednički odbor, Zagreb, 1919. do 1932.
»TRNJE«, satiričko-humoristički tjednik, Vukovar, 1920.
»TURIZAM JUGOSLAVENSKI«, organ za propagandu turizma Jugoslavije, urednik Jerko Čulić, Split, 1928.—1939.
»UČITELJ HRVATSKI«, pedagoško-staleški polumjesečnik, izdaje dr. Fran Pilek, Zagreb, 1921.—1929.
»UČITELJ PRAKTIČKI«, priručna knjiga za narodne učitelje, uređuje i izdaje Vaso Vitojević, Karlovac, 1916.—1922.
»UČITELJ U ŠKOLI I NARODU«, časopis za učitelje narodnih škola, urednik Stjepan Kastrupeli i Vladimir Đorđić, Dubrovnik 1930.
»UDRUGAR HRVATSKI«, uredmik Krunoslav Janda, Zagreb, 1905.—1914.
»UMIROVLJENIK« glasilo društva državnih i samoupravnih činovnika i udova umirovljenika banovine Hrvatske, Zagreb, 1939.
»UMJETNIK LIKOVNI«, vijestnik staleške organizacija likovnih umjetnika, Zagreb, 1929.
»UMJETNOST« almanah za slikarstvo, grafiku i skulpturu, Zagreb, 1923.—1927.
»UNIVERZUM«, revija za filozofiju prirodne i socijalne nauke, urednik Dušan Grubić i Dragiša Lapčević, Zagreb 1922.—1923.
»URANIA«, novine za kino i film, urednik Anica Ciprovac, Osijek, 1929.
»UZGAJATELJ«, časopis za moralno i etično poboljšanje društva, urednik Miljenko Vidović, Sarajevo, 1923.
»VAL«, glasilo hrvatske i srpske omladine, Zagreb, 1911.
»VAL« narodni čovječnosti pravice i slobode, urednik Milostilav Bartulica, Zagreb, 1927.—1940.
»VANDROKAŠ VESELI« zabavni list u stripovima, urednik B. Kovač, Zagreb, 1939.—1940.
»VASPITANJE«, dečje telesno, urednik Dušan Bogunović, Zagreb, 1933.—1938.
»VEČER«, urednik Eugen Demetrović, izdaje Tipografija, Zareb, 1920.—1940.
»VEDRINA« revija duha i akcije, uednik Stjepan Galogaža, Zagreb, 1923.—1924.
»VESNA« urednik I. Weis, Bjelovar, 1912.
»VESNIK SAVEZA ŠTEDIONICA KR. JUGOSLAVIJE«, vlastnik i izdavač i urednik Savez štedionica kr. Jugoslavije, Zagreb, 1939.
»VESNIK SOKOLSKE ŽUPE PETAR VELIKI OSLOBODIOC« urednik Vojislav Bogičević, Tuzla, 1925.—1929., 1937.
»VESNIK UDRUŽENJA ŠUMARSKO TEHNIČKOG POMOĆNOG OSOBLJA KR. JUGOSLAVIJE« urednik Manojlo Divjak, Nova Gradiška, 1930.—1940.
»VESNIK PROSVETNE ZVEZE V LJUBLJANI«, urednik Jerne Hafner, Zagreb 1932.
»VIDICI SAVREMENI« sedmični pregled svih kulturnih pitanja, vl. Krstić, Split, 1928.
»VIHOR«, list za nacionalnu kulturu, urednik Dragutin Banušić, Zagreb, 1914.
»VIJAVICA«, list za umjetnost i kulturu, urednik A. B. Šimić, Zagreb 1917.—1918.
»VIJEK NOVI«, polumjesečnik za društveni život, privredu i literaturu, urednik Hifzi Bjelevac, Sarajevo, 1920.
»VIJENAC« izdaje OBZOR, Zagreb, 1910.—1913.
»VIJENAC« list za zabavu i pouku, urednik Ferdo Nikolić i Franjo Jelašić, Zagreb, 1923.—1928.
»VIJESNIK« franjevački, izdaju bosanski franjevci, Sarajevo, vidi glasnik bos.-hercegovačkih franjevaca.
»VIJESNIK«, gruntovnih činovnika, strukovno-staleški mjesečnik za kr. Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Zlatar, 1913.—1914. i 1917.
»VIJESNIK« industrijalnih i privatnih trg. činovnika kr. SHS. Osijek, 1919.
»VIJESNIK« informacijski — industrije i trgovine SHS. Ilustrovana revija za promicanje industrije i trgovine, Zagreb, 1926.—1928.
»VIJESNIK« parfumerijski, stručni list za parfumeriju, droge, sapun i t. d. urednik Dragutin Keiser, Zagreb, 1927.—1939.
»VIJESNIK« redarstveni za Hrvatsku i Slavoniju, izdaje i uređuje Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu, 1923.—1925.
»VIJESNIK« saveza svratištara, kavanara i gostioničara kraljevine SHS, urednik Ivan Zweiger, Zagreb, 1919.—1924.
»VIJESNIK« saveza udruženja grafičkih poduzeća u Zagrebu, vidi Vijesnik udruženja štamparskih i t. d. zavoda, Zagreb
»VIJESNIK HRVATSKO-SLAVONSKOG I DALMATINSKOG ZEMALJSKOG ARHIVA«, urednik Franjo Bojnarić, Zagreb, 1899.—1939.
»VIJESNIK KUĆEVLASNIKA«, urednik Šumaher, Zagreb, 1913.—1914.
»VIJESNIK LIJEČNIKA«, organ Zbora liječnika kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zagreb, 1877.—1940.
»VIJESNIK LJEKARNIKA KRALJEVINE SHS«, urednik Dragan Batistić, Zagreb, 1919.—1940.
»VIJESNIK LOVAČKO-RIBARSKI«, vidi »Vijesnik prvog općeg hrvatskog društva za gojenje lova i ribolova«.
»VIJESNIK LUGARSKI«, izdaje upravni odbor Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva, urednik Vatroslav Rački, Zagreb.
»VIJESNIK MARIJINIH KONGREGACIJA«, izdaju Isusovci u Zagrebu, urednik Ljudevit Dostal, 1925.—1937.
»VIJESNIK MERKUROV«, glasilo hrvatskog trgovačkog društva Merkur, Urednik Josip Kraus, Zagreb, 1924.
»VIJESNIK BRATOVŠTINE POČASNE STRAŽE PRESVETOG SRCA ISUSOVOG«, urednik Oton Mikšić, Zagreb, 1935.—1939.
»VIJESNIK NASTAVNI«, časopis za srednju školu, urednik Maretić, Zagreb, 1893.—1936.
»VIJESNIK OBRTNIČKI«, glasilo saveza hrvatskih obrtnika, urednik Ivan Čupak Zagreb, 1909.—1914. i 1932.—1938.
»VIJESNIK ORGANIZACIJSKI«, izdaje orlovski podsavez, urednik Josip Andrić, Zagreb, 1923.—1928.
»VIJESNIK PJEVAČKI« izdaje savez pjevačkih društava, urednik Ante Javand, Zagreb, 1905.—1912.
»VIJESNIK PLINARE OPĆINE SLOBODNOG I KRALJEVSKOG GRADA ZAGREBA«, urednik Miodrag Crnić, Zagreb, 1934.—1936.
»VIJESNIK PODVORNIČKI«, glasilo zajednice podvornika, nadziratelja i t. d. kraljevine SHS, urednik Petar Varančić, Zagreb, 1908.—1914. i 1916.
»VIJESNIK POLJODJELSKI« glasilo zemaljskog i gospodarskog dolmatinskog vijeća, urednik I. Paladina, Split, 1922.—1936.

»VIJESNIK POŠTANSKI«, strukovni list iz poštanskog, brzojavnog i telefonskog djelokruga.
»VIJESNIK SLETSKI« sokolske župe Rijeka sjedištem u Sušaku, urednik Veljko Ilić, Gospić, 1923.—1925.
»VIJESNIK SLUŽBENI ZAGREBAČKOG ZBORA«, urednik Propagandistički odio ZZ, urednik Pavao Bolkovac, Zagreb, 1922.—1937.
»VIJESNIK TRGOVAČKI«, Zagreb, 1911.
»VIJESTI«, glasilo društva sv. Ignacija, urednik Alfirević, izlazi četiri puta godišnje, kasnije svaki mjesec pod naslovom »Našim prijateljima« i to od 1933.—1941.
»VIJESTI GEOLOŠKOG POVJERENSTVA ZA KRALJEVINU HRVATSKU I SLAVONIJU«, urednik Karlo Vojanović, od 1910.—1915. i od 1925.—1928.
»VIJESTI GEOLOŠKOG ZAVODA«, urednik Ferdo Koch, Zagreb, vidi »Vijesti Geološkog povjerenstva«.
»VIJESTI MEDICINSKE«, izdaje Schering-Kahlbaum, AG Berlin, znanstveno odjeljenje u Zagrebu, Zagreb, 1931.
»VILA BOSANSKA«, urednik Božidar Nikašinović i Nikola Šumonja, Sarajevo.
»VILA JADRANSKA«, obiteljski list za književnost i kulturu, urednik Jako Tomasović, 1928.—1937.
»VINKOVCI I OKOLICA«, organ za društvene, gospodarstvene i prosvjetne svrhe, za trgovinu i obrt, za grad i selo, Vinkovci, 1897.—1916.
»VINOGRADAR JUGOSLAVENSKI I VOĆAR«, urednik Stjepan Koydl, Zagreb 1919.—1925.
»VIROVITIČANIN«, glasilo za promicanje narodnih interesa, urednik Ivan Dobravec, Virovitica, 1899.—1916.
»VIROVITIČANIN«, list za javni i društveni život, Virovitica 1933.
»VIJESNIK«, vlasnik i izdavač Jože Lesnik, Split, 9234.—1937.
»VIJESNIK« zvanični organ srpsko-pravoslavne crkvene vlasti za Bosnu i Hercegovinu, urednik Vojislav Borić, Sarajevo, 1920.—1921.
»VIJESNIK BJELOVARSKI«, tjednik javnog mišljenja, urednik Većeslav Dobrovolni, Bjelovar 1929.—1935.
»VIJESNIK CRKVENI«, izdaju zagrebački dušobrižnici, urednih Franjo Grundler, Zagreb, 1923.—1924.
»VIJESNIK ČINOVNIČKI«, glasilo udruge javnih činovnika kraljevine Hrvatske i Slavonije«, urednik Franjo Hefler, Zagreb, 1907.—1915.
»VIJESNIK ĆIRILO-METODSKI«, smotra za staroslavensku crkvenu glazbu, službeno glasilo pjevačkog udruženja ćirilo-metodskog, Zagreb, 1933.—1940.
»VIJESNIK DEKANIJE USORSKE«, Osijek—Sarajevo 1935.—1937.
»VIJESNIK DROGERIJSKI I PARFUMERIJSKI«, stručni list za droge, parfumeriju i t. d. Zagreb, vidi »Vijesnik parfumerijski«.
»VIJESNIK DRUŠTVA BANKOVNIH ČINOVNIKA«, urednik Gustav Tješić, Zagreb, 1909.—1922, dalje se nastavlja kao »Glasnik saveza bankovnih činovnika« od 1922.—1940.
»VIJESNIK RRUŠTVA SENIORA HRVATSKOG KATOLIČKOG AKADEMSKOG DRUŠTVA DOMAGOJ«, Zagreb, 1929.
»VIJESNIK DJAČKI«, urednik Stjepan Alfirević, Zagreb, 1927. do 1928.
»VIJESNIK ETNOGRAFSKOG MUZEJA«, urednik Ivo Franić, Zagreb. 1935.—1938.
»VIJESNIK FARMACEUTSKI«, urednik Eugen Šrepel, Zagreb 1907.—1940.
»VIJESNIK FINANCIJALNI ZA HRVATSKU I SLAVONIJU«, Zagreb, 1889.—1937.
»VIJESNIK FOTOGRAFSKI«, časopis za prijatelje fotografije, urednik Varićak, Zagreb, 1926.—1927.
»VIJESNIK GLAZBENI«. mjesečnik za promicanje glazbene kulture, urednik Stanislav Stražnicki, Zagreb, 1927.—
»VIJESNIK GRADJEVINSKI«, list za arhitektonske i tehničke gradnje, urednik Branko Širola, Zagreb, 1932.—1937.
»VIJESNIK HRVATSKIH KATOLIČKIH ZADRUGARA I DRUŠTAVA«, urednik Ambrozije Benković, Zagreb, 1922.—1923.
»VIJESNIK HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA«, urednik Josip Brunšmidt, Zagreb, 1895.—1914.
»VIJESNIK JADRANSKOG OSIGURAVAJUĆEG DRUŠTVA«, Zagreb, 1936.—1937.
»VIJESNIK JUGOSLAVENSKI TEKSTILNI«, stručni list za cjelokupnu industriju u kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1928.—1938.
»VIJESNIK KINEMATOGRAFSKI«, urednik Lav Vajs, Bjelovar, 1913.
»VIJESNIK KNJIŽEVNI«, bibliografski list, Zagreb, 1919.—1922.
»VIJESNIK KLUBA KAPETANA MORNARICE«, urednik Ivo Antunović, Split, 1931.
»VIJESNIK KNJIŽEVNOG DRUŠTVA SV. JERONIMA«, urednik Ferdo Rožić, Zagreb, 1913. i od 1915.—1919.
»VIJESNIK KONOBARSKI«, glasilo društva hrvatskih konobara, urednik Mijo Radošević, Zagreb, 1910.—1914.
»VIJESNIK SLUŽBENI« udruge kr. poštara i odpravnika, urednik Ivan Brkić, Zagreb, 1896.—1914., 1916.—1918.
»VIJESNIK HRV. SAVEZA STROJARA I KURITELJA U ZAGREBU«, urednik Dragutin Koritić Mrazovečki, Zagreb, 1907.—1913., 1929.
»VIJESNIK PRVOG OPĆEG HRVATSKOG DRUŠTVA ZA GOJENJE LOVA I RIBOLOVA«, Zagreb, 1892.—1940.
»VIJESNIK RADIO TELEFONSKI«, urednik J. Modričin, Zagreb—Sušak, 1924.
»VIJESNIK RIBARSKI«, glasilo zagrebačkog ribarskog društva, urednik Gj. Kaitner, Zagreb, 1923.—1935.
»VIJESNIK SALEZIJANSKI«, glasnik salezijanskog suradništva, Zagreb, 1933.
»VIJESNIK v. BOSKO IVAN BLAŽENI«, Zagreb, 1930.
»VIJESNIK SAVEZA HRVATSKIH MESARSKIH I KOBASIČARSKIH OBRTNIKA U ZAGREBU«, Zagreb, 1927.—1930.
»VJESNIK SENIORSKI«, glasilo hrv. katoličkih seniora, Zagreb, 1917.—1919.
»VIJESNIK SISAČKI«, urednik Bitroff, Sisak, 1904.—1913.
»VIJESNIK SLUŽBENI DUBROVAČKE SAMOUPRAVNE OBLASTI«, Dubrovnik, 1928.—1929.
»VIJESNIK SLUŽBENI NADBISKUPIJE ZAGREBAČKE«, Zagreb, 1914.—1919., 1934.
»VIJESNIK SOKOLSKI«, glasilo sokolskog društva u Zagrebu, urednik Franjo Bučar, Zagreb, 1919.—1929.
»VIJESNIK SOKOLSKI« župe Karlovac, izdavač i vlasnik Sokolska župa Karlovac, Karlovac, 1933.—1940.
»VIJESNIK STAROSLAVENSKE AKADEMIJE NA KRKU, Krk, 1911.—1940.
»VIJESNIK SVEOPĆI PROMETNI«, glasilo za opći promet i privredu, stručni list za posredovanje nekretnina, radnja i razne robe, urednik Belo Franko, Osijek, 1931.
»VIJESNIK ŠPEDITERSKO-CARINSKI«, glasilo saveza špeditera Jugoslavije, urednik Ivan Franić Požežanin, Zagreb, 1921.—1922.
»VIJESNIK TERAPEUTSKI«, odgovorni urednik Leo Trauber, Zagreb, 1931.—1938.
»VIJESNIK TRAFIKANATA«, organ udruženja maloprodavača duhana, urednik Vladimir Bornemisa, Zagreb, 1928.—1932.
»VIJESNIK TRGOVAČKI«, glasilo društva trgovaca živežnih namirnica i mješovite robe za banovinu Savsku, Zagreb, 1931.—1936.
»VIJESNIK UDRUŽENJA ŠTAMPARSKIH, KNJIGOVEŠKIH, LITOGRAFSKIH I CINKOGRAFSKIH ZAVODA«, urednik Zvonimir Pečnjak, Zagreb, 1919.—1941.
»VIJESNIK UDRUŽENJA TRGOVACA KNJIGA I PAPIRA U SAVSKOJ BANOVINI«, urednik Fred Novačić, Zagreb, 1937.—1939.
»VIJESNIK VARAŽDINSKI«, vlasnik i izdavač Štifler, Varaždin, 1930.
»VIJESNIK VATROGASNI«, glasilo hrvatske vatrogasne zajednice, urednik Mirko Koharić, Zagreb, 1916.—1922. i od 1929.—1939.
»VIJESNIK VETERINARSKI«, urednik Eugen Podaupski, Zagreb, 1906.—1917. i 1921.
»VIJESNIK ZA GOSPODARE I TRGOVCE«, urednik Vladimir Štajner, Zagreb, 1914.
»VIJESNIK ZA PROSVJETU I UPRAVU«, Osijek, 1930.—1932.
»VIJESNIK ZAGREBAČKOG ZBORA«, Zagreb, 1926.
»VIJESNIK ZADRUŽNI«, Zagreb, 1932.
»VIJESNIK ZEMALJSKE SREDIŠNJICE VJERESIJSKE UDRUGE ZA KRALJEVINU HRVATSKU I SLAVONIJU«, urednik Feliks Poić, Zagreb, 1904.—1920.
»VIJESNIK ZUBOTEHNIČKI« izdaje akcioni odbor zubotehničara Jugoslavije, Zagreb, 1922.—1928.
»VIJESNIK ŽELJEZNIČARSKI«, Zadružno glasilo konzumne zadruge službenika državnih željeznica u Zagrebu, Zagreb. 1931.—1936.
»VIJESNIK ŽUPANIJE VIROVITIČKE«, list za unapređenje javne uprave i društvenog života, urednik Martin Dragolić, Osijek, 1892.—1927.
»VIJESNIK ŽUPE Sv. MARKA«, obiteljski list za vjersku kulturu, urednik Govedić, Zagreb, 1930.—1938.
»VODA I PLIN«, časopis za vodu i plinsku tehniku, organ jugoslavenskog vodnog i plinskog udruženja u Zagrebu, urednik Iveljković, Zagreb, 1935.—1937.
»VOLJA NARODNA«, socijalistički list za seljački puk, Zagreb, 1911.
»VRELO«, mjesečnik srednjoškolske mladeži, urednik Mirko Mišković, Dubrovnik, 1919.

»VRELO«, časopis za djecu, urednik Zlatko Špoljar, Zagreb, 1927.
»VRELO«, časopis za djecu, Zagreb, 1932.—1933.
»VRELO ČAROBNO«, izdaje Zlatko Špoljar od 1923.—1927.
»VRHBOSNA«, urednik Andrija Jagatić, Sarajevo, 1887.—1940.
»VRIJEME NOVO«, Sarajevo, 1930.—1931.
»VRIJEME NOVO«, Zagreb, 1929.—1932.
»VRT NAŠ«, revija za kulturu vrta i vrtljarstvo, urednik Stjepan Punat, Zagreb, 1933.—1939.
»VRTIĆ« mjesečnik za dobru djecu, urednik Marko Klarić, Zagreb, 1931.—1937.
»VRTLAR UZORNI«, ilustrovani list za promicanje vrtljarstva, urednik Jaroslav Katkić, Zagreb, 1923.—1934.
»ZA VJERU I DOM«, list za žensko katoličko obrazovanje, urednik Marija Tomašić, Zagreb, 1908.—1917. i od 1925.—1937.
»ZABAVNIK«, sedmični list za zabavu i pouku, glavni urednik Mitrinović, Sarajevo, 1923.—1924.
»ZABAVNIK ENIGMATSKI«, list za sve vrste zagonetaka, urednik Vladimir Babić, Zagreb, 1929.
»ZABAVNIK PUČKI«, tjednik za popularnu literaturu, urednik Kovačić, Zagreb, 1918.—1922.
»ZADRUGAR«, glasilo nabavljačkih zadruga državnih službenika u Osijeku, Osijek, 1930.
»ZADRUGAR«, izdaje zadružni savez u Splitu, urednik Ivo Antičević, Split, 1919.—1933.
»ZADRUGAR MEDJUSOBNI« posmrtnih pripomoćnih zadruga kraljevine Hrvtaske i Slavonije, urednik Kiszek, 1911.
»ZADRUGAR HRVATSKI«, list za gospodarstvo, urednik Dragan Ružić, Zagreb, 1919.—1938.
»ZADRUGAR POŠTANSKI«, list za zaštitu materijalnih i moralnih interesa PTT službenika, urednik Zadruga poštansko-telegrafsko-telefonskih službenika u Zagrebu, Zagreb, 1932.—1939.
»ZADRUGAR SRPSKI«, list za zadrugarstvo i napredan rad na polju i na domu. Urednik Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, Zagreb, 1921.
»ZAGONETKA« list za zabavu i pouku i razbibrigu, urednik Nikola Faller, Zagreb, 1929.
»ZAGORAC HRVATSKI«, tjednik za prosvjetu, gospodarstvo i politiku, urednik Antun Jedvaj, Zagreb, 1936.
»ZAGREB«, glasilo društva Zagrepčana, urednik Stjepan Stiegler, 1933.—1940.
»ZAGREB«, ilustrirani zabavni list, vlasnik i izdavač Franjo Reicher, Zagreb, 1929.
»ZAJEDNICA HRVATSKA«, tjednik za politiku i narodno gospodarstvo, urednik H. Krieshafer, Brod, 1921.—1922. i 1924.—1926.
»ZANATLIJA«, službeno glasilo udruženja zanatlija središnjice Zagreb, Zagreb 1925.—1926.
»ZAPISNIK SEDNICA NARODNO-CRKVENOG SABORA«, Sremski Karlovci, 1910.—1911.
»ZASTAVA«, urednik Oskar Tartaglia, Split, 1931.
»ZASTAVA BEZGRIJEŠNE DJEVICE«, urednik Stjepan Butanović, Zagreb, 1910.—1911.
»ZASTAVA CRVENA«, glasilo komunističke omladine Jugoslavije, urednik Barišić, Zagreb, 1919.—1920.
»ZASTAVA HRVATSKA«, glasilo socijalističke partije Jugoslavije, urednik Vilim Haramina, Zagreb, 1925.—1929.
»ZASTAVA HRVATSKE ISTINE«, novine stranke prava, urednik Vilim Ivanek, Zagreb, 1910.—1914.
»ZASTAVA JUGOSLAVENSKA«, urednik Stjepan Vujičić, Osijek, 1931.—1941.
»ZAŠTITA ČOVJEKA«, nezavisni glasnik za čovječja i gradjanska prava, urednik August Cesarec, Zagreb, 1928.—1929.
»ZAŠTITA NARODNA«, vijesnik ratnih nemoćnika, urednik Đuro Basariček, od 1918.—1922. i od 1927.—1933.
»ZAŠTITA RADNIKA«, službeni list zemaljske blagajne za podporu bolesnih radnika, Zagreb, 1919.—1937.
»ZBOR ZAGREBAČKI«, privredna smotra, urednik Propagandni odio ZZ. Zagreb, 1923.
»ZBORNIK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA«, izdaje Akademija znanosti i umjetnosti, urednik Ivan Milčetić, Zagreb.
»ZBORNIK ZA PUČKU PROSVJETU«, urednik Albert Bazala, izdaje pučko sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1922.—1923.
»ZBORNIK ZAKONA I NAREDABA ZA KRALJEVINU HRVATSKU I SLAVONIJU«, Zagreb, 1863.—1910.
»ZBORNIK ZAKONA I NAREDABA ZA BOSNU I HERCEGOVINU«, Sarajevo, 1881.—1922.
»ZENIT«, internacionalna revija za umjetnost i kulturu, urednik Ljubomir Micić, Zagreb, 1921.—1926.
»ZENTRALA JUGOSLAVENSKA«, filatelistički list, urednik Vilim Gregorčić, Zagreb, 1923.—1924. i od 1929.—1930.
»ZMAJ HRVATSKI«, glasilo društva braće Hrvatskog Zmaja, urednik Laszovski, Zagreb, 1917., 1925. i 1928.
»ZMAJIĆ VESELI«, urednik Laszovski, Zagreb, 1929.
»ZMIJANJE« mjesečni časopis, urednik Stjepan Gligorić, Banja Luka, 1927.
»ZORA«, literarno-pedagoški časopis mostarske srednjoškolske omladine, Mostar, 1926.—1927.
»ZORA NEDJELJNA«, novine za grad i selo, urednik Joe Matošić, Zagreb, 1930.—1931.
»ZORA«, zabavni prilog modnog svijeta, urednik Merhaut, Zagreb.
»ZORA NOVA«, starokatoličko glasilo, urednik Milivoj Grubišić, Šibenik, 1930.—1931.
»ZORA UČITELJSKA«, list za učitelje i školu, izdaje učiteljsko društvo pučkih učitelja u Hercegovini, urednik Jukić i Ilijić, Mostar, 1905. do 1915.
»ZRNO«, glasilo hrvatskog zemaljskog društva gospodarskih i šumarskih činovnika u Osijeku, urednik Đuro Ilić, Osijek, 1910.—1916., zatim od 1920.—1927. i od 1931.—1932.
»ZVONO« opća smotra, urednik Milan Marjanović, Zagreb, 1907.—1911.
»ZVONO SELJAČKO«, urednik Dragan Jurić, Šibenik, 1931.
»ŽALAC«, hrvatski humoristički list, urednik Ferdo Viderer, Varaždin, 1912.
»ŽALAC«, urednik Miroslav Rot, Virovitica, 1939.
»ŽELJEZNIČAR JUGOSLAVENSKI«, urednik Mato Segher, Zagreb, 1924.—1941.
»ŽELJEZNAR«, stručno glasilo za trgovinu i industriju željeza i njihovih proizvoda, urednik Dadić, Zagreb, 1929.
»ŽELJEZNIČAR SARAJEVSKI«, organ udruženja jugoslavenskih nacionalnih željezničara i brodara, Sarajevo, 1929.—1931.
»ŽENA JUGOSLAVENSKA«, urednik Zofka Demetrović, Zagreb, 1917.—1920.
»ŽENA NAŠA« tjednik za ženski svijet, urednik Zdenka Smrekar, Zagreb, 1935.—1938.
»ŽENA NOVA«, časopis za zaštitu interesa i prava žene, Sarajevo, 1928.
»ŽIDOV«, glasilo za pitanja židovstva, izdavač i urednik Spitzer, Zagreb, 1917.—1936.
»ŽIVOT«, časopis za istraživanje supernormalnih fenomena, urednik Nikola Gelenčir, Daruvar, 1934.—1936.
»ŽIVOT«, list dalmatinskih demokrata, urednik Oskar Tartaglia, Split, 1919.—1925.
»ŽIVOT«, ilustrovani tjednik za zabavu i pouku, urednik Franjo Milinović, Zagreb, 1927.
»ŽIVOT« lista za nutarnju kulturu, urednik Miroslav Vanino, Zagreb, 1919.—1939.
»ŽIVOT«, mjesečna smotra za književnost i umjetnost, izdaje društvo hrvatskih književnika, urednik Milivoj Dežman, Zagreb.
»ŽIVOT DUHOVNI« asketsko-mistička revija, urednik Bošković, Zagreb, 1929.—1940.
»ŽIVOT KRŠĆANSKI«, mjesečnik za kršćansku kulturu i crkveni život, urednik Djordjević, Srijemski Karlovci, 1902.—1925.
»ŽIVOT I ZDRAVLJE«, izdaje hrvatsko društvo za čuvanje zdravlja u Zagrebu, urednik Roić, 1916.—1917.
»ŽIVOT ILUSTROVANI«, list za zabavu i pouku, Zagreb, 1927.
»ŽIVOT KNJIŽEVNI« mjesečnik za književnu informaciju, urednik Slavko Ježić, Zagreb, 1928.
»ŽIVOT NOVI«, list za bezalkoholnu kulturu, urednik Masek, Zagreb 1929.—1937.
»ŽIVOT NOVI«, glasilo apstinenata u Hrvatskoj i Slavoniji, urednik Andrija Štampar, Karlovac, 1913.—1914. i od 1918.—1921.
»ŽIVOT SA CRKVOM«, liturgijski tjednik sa nedjeljnom svetom misom, urednik Josip Kirigin, Hvar, 1934.—1941.
»ŽUĆ«, urednik Stjepo Previšić, Dubrovnik, 1936.
»ŽURNAL MALI«, urednik Stjepan Marjanović,

5. BIBLIOGRAFIJA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Napisala EVA VERONA

I. UVOD

Rieč »bibliografija« mienjala je tokom vremena nekoliko puta svoje značenje. Kod starih Grka znači bibliografija pisanje ili prepisivanje knjiga. U 18. stoljeću dobiva ta rieč mnogo obćenitije značenje i označuje nauku o knjizi uobće. Ovo shvaćanje prevladava još i danas u anglosaskim i romanskim zemljama. Uzporedo sa spomenutim značenjem pojavljuje se u novije vrieme rieč bibliografija kao oznaka za nauku o popisima tiskopisa. Ovo uže shvaćanje uobičajeno je u Njemačkoj i u nekim drugim zemljama. I kod nas se sada pojam bibliografije upotrebljava izključivo u ovom užem značenju.

U najužem smislu, t. j. kao oznaka za sam popis tiskopisa, pojavljuje se rieč bibliografija prvi put u 17. stoljeću, pa se danas u ovom značenju upotrebljava uz gore spomenuta šira značenja po cielome svietu. Upravo kao oznaka za popis tiskopisa ušla je rieč bibliografija i u najšire slojeve.

Bibliografiju kao nauku možemo za razliku od samih popisa nazvati i teoretskom bibliografijom.

U našem, užem značenju, teoretska bibliografija je nauka o opisivanju i popisivanju tiskopisa i sastavljanju bibliografskih popisa. Određuje pravila, po kojima se izrađuju popisi, postavlja naučne sustave, koji služe kao podloga za izradbu stručnih bibliografija i opisuje različite vrste bibliografija. U djelokrug teoretske bibliografije spadaju napokon i poviestna iztraživanja o bibliografiji i bibliografskim popisima.

Bibliografski su popisi vrlo važna priručna djela i neobhodno potrebna pomagala za sve, koji se bave knjigom. Knjižničarima služe pri nabavi i katalogiziranju knjiga; knjižarama omogućuju brzo obavljanje naručaba; učenjacima i književnicima pomažu da se snađu u velikom broju knjiga, koje danomice izlaze.

Prema svrsi, kojoj su bibliografije namienjene, i prema načinu, kako su sastavljene, razlikujemo nekoliko vrsta bibliografija, koje ćemo ovdje ukratko opisati.

S obzirom na sadržaj popisanih djela razlikujemo obće i stručne bibliografije. Obće bibliografije popisuju djela iz svih područja znanosti. Stručne se bibliografije ograničuju na djela, koja obrađuju stanovitu znanost ili stanovito znanstveno pitanje. U stručne bibliografije spadaju i popisi djela o pojedinim zemljama, mjestima ili osobama. Stručne bibliografije u najširem smislu jesu i popisi literature, navedeni u priručnicima ili znanstvenim razpravama.

Prema jeziku popisanih djela, odnosno prema mjestu naklade, razlikujemo međunarodne i narodne bibliografije. Međunarodne bibliografije popisuju djela bez obzira na jezik, kojim su pisana, i bez obzira na mjesto, gdje su izišla. Narodne se bibliografije ograničuju na djela, koja su pisana određenim jezikom ili su izišla u određenoj državi.

Najobćenitija bibliografija bila bi obća međunarodna bibliografija. Izradba takve bibliografije je kod današnje knjižne proizvodnje praktički nemoguća. Takvu bibliografiju donekle nadomještaju katalozi velikih knjižnica, u kojima su redovno osim domaće literature zastupana i najvažnija djela svjetske knjižne proizvodnje. Posebna vrsta obćih međunarodnih bibliografija jesu bibliografije prvotisaka (inkunabula), t. j. popisi svih djela, tiskanih do kraja 15. stoljeća.

Najpoznatija, a svakako i najvažnija vrsta bibliografija jesu obće narodne bibliografije, t. j. popisi sveukupne knjižne proizvodnje jedne države ili jednog jezičnog područja. Takve su bibliografije ne samo stručna pomagala, nego i kulturni spomenici, koji daju jasnu sliku o kulturnoj visini dotičnog naroda. Takvih bibliografija imaju sada skoro svi kulturni narodi.

Prema načinu izlaženja razlikujemo retrospektivne i periodičke (tekuće) bibliografije. Retrospektivne bibliografije popisuju djela, koja su izišla do određene vremenske granice. Periodičke bibliografije donose uviek samo najnoviju literaturu za određeno vremensko razdoblje. Periodičke bibliografije mogu izlaziti dnevno, tjedno, mjesečno, dvomjesečno i t. d., te se često upodpunjuju godišnjim ili višegodišnjim pregledima. Posebna vrsta periodičkih bibliografija, jesu kumulativne bibliografije, koje nastaju tako, da svaki svezčić obuhvaća osim najnovijih djela i djela, popisana u prijašnjem svezčiću. Zadnji svezak stanovitog vremenskog razdoblja donosi prema tome popis svih djela, koja su izišla u tom razdoblju.

Bibliografije se razlikuju i po obsegu. Obće narodne bibliografije moraju pružiti podpunu sliku svega, što se u dotičnoj zemlji tiska, te popunjuje prema tome sva djela, bez obzira na njihovu važnost i naučnu vriednost, dok se stručne bibliografije ograničuju samo na izbor najvažnijih djela dotične struke.

Bibliografije se znatno razlikuju i po obširnosti navedenih podataka. Obće narodne bibliografije ograničuju se uglavnom na posve formalno opisivanje, koje može biti više ili manje obširno. Najpodpuniji opis mora sadržavati dielove naslova, t. j. imena pisca, urednika, prevoditelja i drugih osoba, koje su sudjelovale pri sastavljanju knjige, zatim stvarni naslov, podnaslov, naznaku izdanja, mjesto i godinu naklade, nakladnika, tiskara, mjesto tiska i podatke, koji opisuju vanjski oblik knjige (t. j. veličinu, broj stranica i slika, broj privezanih ili priloženih tabla, karata i sličnih priloga). Ako je bibliografija namienjena i knjižarima, dodaje se obič-

no i ciena, kadkada i težina knjige. Mnoge stručne bibliografije dodaju formalnom opisu kratak sadržaj djela ili kritičke opazke o naučnoj vriednosti djela. Takve popise zovemo **analitičkim bibliografijama** (bibliographie raisonnée).

Prema načinu, kako bibliografija nastaje, razlikujemo **primarne i sekundarne** bibliografije. Dok kod primarnih bibliografija služi sama knjiga kao podloga za sastavljanje popisa, izrađuju se sekundarne bibliografije prema podatcima, dobivenim iz kataloga, drugih bibliografija ili sličnih izvora. Obće narodne bibliografije morale bi uviek biti primarne, dok su stručne često sekundarne.

Bibliografije se razlikuju i prema vrsti i bibliografskom obliku popisanih djela. Obće narodne bibliografije mogu obuhvaćati sva samostalna izdanja ili mogu načelno izključiti časopise i novine. Neke se bibliografije ograničuju izključivo na jednu vrst izdanja (na pr. časopisa, novina, zemljopisnih karata, anonimnih djela, bibliografija i sl.) Takvi popisi mogu biti narodni ili međunarodni. Stručne bibliografije obuhvaćaju redovno osim samostalnih izdanja i bibliografski nesamostalne radove, kao na pr. članke iz časopisa, zbornika i sl.

Bibliografije se razlikuju i po razporedu građe. Naslovi mogu biti složeni abecednim redom, prema naučnom sustavu, po predmetnim riečima, po godinama izdanja, prema mjestima nakladnika i t. d.

Posebna vrsta bibliografija jesu **bio-bibliografije**. To su biografski rječnici ili slični priručnici, koji donose osim biografskih i bibliografske podatke. U njima su često osim djela pojedinih književnih i znanstvenih radnika navedena i djela o njima.

II. OBĆA HRVATSKA BIBLIOGRAFIJA

Rad oko naše obće bibliografije počinje sredinom 19. stoljeća. Pod utjecajem ilirizma budi se zanimanje za narodnu knjigu, te ilirci počinju sustavno sakupljati hrvatske knjige i podatke o njima.

God. 1842. pojavljuje se u Vrazovu Kolu popis knjiga »Ilirske knjige od god. 1842.« Slične preglede za god. 1842.—1848. nalazimo i u sliedećim svezcima Kola. Premda ovi popisi ne odgovaraju ni izdaleka zahtjevima stručno izrađene bibliografije, možemo ih ipak smatrati predtečama naše obće periodičke bibliografije. (Uzp. Rojnićev članak »Bibliografija« u Hrvatskoj Enciklopediji, sv. 2.).

God. 1860. izlazi »Hrvatska bibliografija« od I. Kukuljevića, 1. dio: Tiskane knjige, a god. 1863. dodatak ovome dielu. Drugi dio, koji je trebao obuhvatiti hrvatske rukopise, nije nažalost nikada izišao.

Kako Kukuljević sam iztiče u predgovoru, njegova bibliografija nije podpuna. On za tu činjenicu okrivljuje djedove, »koji su blago svoje duševno toliko zanemarili«, i književnike, koji se nisu odazvali njegovu pozivu, da mu pošalju popise svojih tiskanih djela. No Kukuljevićeva bibliografija ima i drugih nedostataka. Izrađena na temelju bibliografskih bilježaka A. Mažuranića, V. Pacela, M. Sabljara i Lj. Gaja te različitih bibliotečnih kataloga, pokazuje ona veliku raznolikost u popisivanju i u obširnosti pojedinih opisa.

Kukuljevićeva bibliografija donosi osim knjiga i časopisa i novine, a i po nekoje razprave, izišle u školskim izvještajima i sl. izdanjima. Građa je razvrstana u tri skupine: I. Knjige tiskane glagolskimi pismeni, II. Knjige tiskane kirilicom (pisane od Hrvatah za Hrvate), III. Knjige tiskane latinskimi pismeni. Unutar pojedinih skupina složeni su naslovi abecednim redom po imenima pisaca, odnosno po prvoj rieči naslova. Imenima pisaca dodani su često biografski podatci o piščevim radovima, objelodanjenjenim po časopisima ili radovima, koji su ostali u rukopisu. Kod izbora imena, po kojima djela dobivaju svoje mjesto u abecednom razporedu, očituje se u velikoj mjeri napried spomenuta raznolikost. Tako su neki prievodi uvršteni po imenu prevoditelja, vrlo često bez upute o imenu pisca, dok se drugi nalaze pod imenom pisca, često bez upute o prevoditelju. Govore nalazimo obično pod prvom rieči naslova, samo je nekoliko njih uvršteno po imenu govornika. Neke su prigodnice uvrštene po prvoj rieči naslova, druge po imenu osobe, kojoj je djelo posvećeno. Uslied ove raznolikosti ne daje Kukuljevićeva bibliografija pouzdan pregled o književnoj djelatnosti pojedinih pisaca. Ali ni podatci, navedeni u ovoj bibliografiji, nisu uviek pouzdani. Amaterske bilježke i bibliotečni katalozi, koji su poslužili kao temelj pri izradbi ove bibliografije, bili su često netočni, a Kukuljević ih nije mogao sve provjeriti. Nekim su opisima doduše dodane bilježke, koje pokazuju, da je Kukuljević sam sumnjao u izpravnost navedenih podataka, a nekima je dodao i vrelo, iz kojeg su podatci uzeti. Ali nažalost su to samo riedki slučajevi.

Unatoč spomenutim nedostatcima, koji su često na štetu preglednosti Kukuljevićeve bibliografije, i koji umanjuju njezinu vriednost kao znanstvenom pomagalu, ima ova bibliografija za nas veliko kulturno značenje kao naša prva, a do sada još i jedina obća retrospektivna bibliografija.

Nastavak Kukuljevićeve bibliografije za god. 1864. i 1865. izlazi kao »Hrvatsko-srbski knjigopis« u 2. i 3. god. Književnika. Te su popise sastavili V. Jagić i D. Jagić. Prvi dio donosi osim novije građe i knjige, koje su izišle prije 1864., a nisu uvrštene u Kukuljevićevu bibliografiju.

Nastojanja iliraca oko hrvatske bibliografije nisu kroz više od 40 godina našla nasljednika. God. 1907. započinje Matica Hrvatska s izdavanjem periodičke hrvatske bibliografije. Ta je

bibliografija izlazila u 2. i 3. godištu Glasa Matice Hrvatske. Građu za šk. god. 1906./07. priredili su V. Deželić i V. Jakušić, za šk. god. 1907./08. sam Jakušić. Ova bibliografija, koja donosi i časopise i novine, prva je naša stručno sastavljena obća bibliografija. Po načinu popisivanja razlikuje se znatno od ilirskih bibliografija. U ilirskim bibliografijama dobila su anonimna djela svoje mjesto u abecednom razporedu po prvoj rieči naslova, kako je to još i sada uobičajeno u anglosaskim i romanskim zemljama. Deželić je kod naslova anonimnih djela smatrao prvu imenicu najvažnijom rieči te im je po ovoj rieči odredio mjesto u abecednom razporedu. Ovaj način popisivanja, koji se podudara s običajem popisivanja Hrvatske narodne i sveučilištne knjižnice u Zagrebu, prevladava u njemačkim i češkim katalozima i bibliografijama.

Dosta površna i nestručno sastavljena bibliografija za god. 1907. i 1908., koja je izišla u kalendaru Strossmayer za god. 1908. i 1909., zanimljiva je po tome, što donosi i djela hrvatskih pisaca, tiskana izvan područja Austro-ugarske monarhije.

Deželićeva i Jakušićeva bibliografija nije našla nastavljača sve do god. 1941. U tom je razdoblju bilo doduše sa strane knjižara nekoliko pokušaja, da se pokrene izdavanje obće periodičke bibliografije. No svi tako nastali popisi bili su tek nepodpuni i nepouzdani pregledi prolazne vriednosti.

God. 1941. počinje u nakladi Hrvatske državne tiskare izlaziti »Hrvatska bibliografija«, koju izrađuje Hrvatsko bibliotekarsko družtvo. Ova stručno uređena periodička bibliografija daje pregled o svim knjigama, brošurama, muzikalijama i časopisima, koje izlaze na području Nezavisne Države Hrvatske. Građa je podieljena u stručne skupine, a unutar tih skupina složena su pojedina djela abecednim redom po imenima pisaca, odnosno po prvoj imenici naslova. Točnim opisima, izrađenim na temelju samih knjiga, dodane su opazke o biografskim i bibliografskim podatcima ili zanimljivim slikama, koje se nalaze u dotičnom djelu. Opisi zbornika i časopisa donose i naslove važnijih razprava, sadržanih u njima. Ako na naslovnoj stranici nema podataka, koji su važni za bibliografski opis djela (na pr. kod prievoda ime prevoditelja i naslov originala i sl.), upodpunjuju se naslovi prema obaviestima, dobivenim od pisca, nakladnika, tiskara ili iz drugog izvora.

Krajem god. 1941. započeo je Hrvatski bibliografski izdavalački zavod u Zagrebu s predradnjama za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju, koja će obuhvatiti sva djela, pisana hrvatskim jezikom, i sva djela, koja su napisali Hrvati, od prve naše tiskane knjige 1483. do uključivo god. 1940.

III. BIBLIOGRAFIJE, DJELA HRVATSKIH PISACA

a) Obće strane bibliografije, koje donose i djela hrv. pisaca

Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz, Wien 1860-1909.

Oesterreichischer Catalog. Verzeichnis aller in Oesterreich erschienenen Bücher, Zeitschriften, Kunstsachen, Landkarten und Musikalien. Jg. 1860.—65., 1884, 1886, 1888, Wien 1861.—1889. Ima posebnu skupinu: »Knjige hrvatske, srbske i slovenske.«

ŠAFARIK P. J.: Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur. Prag 1865. Sadržava dva bibliografska poglavlja: »Reihenfolge der illirischen Werke« i »Reihenfolge der kroatischen Werke«.

Seznam všech roku 1865. v Rakousku vydanych knih a časopisuv v jazyku československém. U Zagrebu 1866. Ima posebnu skupinu: »Knjige hrvatske, srbske i slovenske.« Ovo je djelo identično sa slavenskim dielom bibliografije: Oesterreichischer Catalog. Jg. 1865.

NOVAKOVIĆ St.: Bibliografija srpske i hrvatske književnosti s dodatkom onog, što su stranci o nama pisali, za god. 1868.—1876. Glasnik Srpskog učenog društva. Knj. 26, 27, 31, 35, 40, 41, 44, 46. Beograd 1869.—1878.

POSNIKOVIĆ D.: Bibliografija srpske i hrvatske književnosti za god. 1877.—78., 1883.—84. Glasnik Srpskog učenog društva. Knj. 57, 59, 61, 65, Beograd 1884.—1886. Ova je bibliografija nastavak Novakovićeve. Obje donose osim knjiga i časopise i novine.

Slovansky katalog bibliograficky. R. 1877.—1881. Praha 1878, do 1883. Ima posebno skupinu: »Bibliografija hrvatska«.

SZABO K.: Régi Magyar könyvtar (1480.—1711.) Sv. 1—1, Budapest 1879.—1898.

PETRIK G.: Bibliographia Hungariae 1712.—1860. Sv. 1—4. Budapest 1888.—1892.

ŽIVLJAKOVIĆ A.: Srpska i hrvatska bibliografija za god. 1938. Beograd 1895. Nastavak Novakovićeve i Posnikovićeve bibliografije.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Bd. 1—7, Bd. 8. Lfg 1. A. Federicis. Leipzig 1925.—1940.

MIHAJLOVIĆ LJ.: Jugoslavenski bibliografski godišnjak za god. 1933. Beograd 1935.

VELJKOVIĆ B. M.: Prilog jugoslovenskoj bibliografiji za god. 1938. Beograd 1939.

b) Stručne bibliografije

U ovom smo se pregledu ograničili na bibliografije, koje obuhvaćaju šira znanstvena područja i veće vremensko razdoblje. Uključili smo i neke strane stručne bibliografije, koje donose djela naših pisaca, dok međunarodne stručne bibliografije nisu navedene.

SZINNYEI J.: Bibliotheca Hungarica historiae naturalis et matheseos (1472.—1875.), Budapest 1878. Donosi knjige i članke.

BRUSINA S.: Zoološka bibliografija od god. 1842. do kraja god. 1885. Rad Knj. 80. Zagreb 1885. Donosi knjige i članke.

JOVANOVIĆ V.: Bibliografija srpsko-hrvatske dramske književnosti. Beograd 1907. Donosi izvorne i prevedene drame, koje su izišle samostalno ili po časopisima.

MILAKOVIĆ J.: Bibliografija hrvatske i srpske narodne pjesme. Sarajevo 1908. 2 izd. 1919. Donosi popis i prikaz narodnih pjesmarica.

PETROVIĆ P. Z.: Bibliografija za god. 1925.—1937. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu. Knj. 1, 3—9, 11—13. Beograd 1926.—1938. Donosi osim domaćih knjiga, časopisa i članaka iz etnografije i neka djela stranih pisaca. Zadnja tri godišta obradio je B. Milaković.

MAROLT M.: Bibliografija za god. 1921.—1935. Zbornik za umetnostno zgodovino. God. 1—13. Ljubljana 1921.—1935. Donosi knjige, časopise i članke o umjetnosti. Zadnja je godišta obradio J. Šlebinger.

POPOVIĆ S. — SMOKVINA M.: Pregled naše rentgenološke literature. Zagreb 1927. Donosi knjige i članke. Naslovima je dodan kratak sadržaj dotičnoga djela.

BIBLIOGRAPHIE. Serbokroatisch-Slavische Rundschau. Jg. 1—6. Berlin 1929.—1934. Donosi izbor knjiga i časopisa iz književnosti, jezika i poviesti, koje su izišle u god. 1928.—1933. Naslovima je dodan njemački prievod.

BIBLIOGRAFIJA rasprava i dela iz slovenske i indoevropske filologije, koja su izišla u Jugoslaviji u god. 1919.—1938. Južnoslovenski filolog. God. 9—17. Beograd 1930.—1939. Naslovima je dodan kratak sadržaj dotičnog djela.

KULIŠIĆ S.: Ogled bibliografije naših narodnih poslovica, s dodacima. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu. Knj. 5, 11, 15. Beograd 1930.—1940. Donosi zbirke poslovica i djela o njima.
SAJOVIC R.: Rassegna di letteratura giuridica jugoslava. Anni 1925.—1928., 1929., 1930., 1931., 1932. P. o. iz »Annuario di diritto comparato e di studi legislativi«. Vol. 4—5, 7, 11, Roma 1930.—1941. i iz: »Bibliografia giuridica internazionale«. Vol. 1. Roma 1937. Naslovima je dodan talijanski prievod, a naslovima samostalnih izdanja i većih razprava dodan je i kratki sadržaj na talijanskom jeziku.
PRŽIĆ A. I.: Bibliographie yougoslave de droit international 1918.—1929., 1930.—1936. Annuaire de l'Association Yougoslave de Droit International. Vol. 1. 3. Belgrade-Paris, 1931.—1937.
PEROVIĆ R.: Bibliografija dela i rasprave iz bizantske istorije na srpsko-hrvatskom jeziku. Beograd 1933.
MILAKOVIĆ B.: Bibliografija za god. 1933.—1936. Prilozi proučavanju narodne poezije. Knj. 1—5. Beograd 1934.—1938. Donosi osim domaćih knjiga i članaka i nekoliko djela stranih pisaca.
JIHOSLOVANSKA a československá literatura ve vzájemnych prekladech. (Knihopisné prispevky.) V Praze 1935.
TOPALI LJ.: Stručna bibliografija za god. 1935.—1937. P. o. iz Vjesnika Etnografskog muzeja u Zagrebu. Knj. 2. 3. Beograd 1936.—1937. i iz Etnografskih iztraživanja i građe. Knj. 2. Zagreb 1940. Donosi knjige i članke iz etnografije, a u zadnjem godištu i popis časopisa.
PETKOVIĆ B. — MILUTINOVIĆ V.: Ogled bibliografije naših narodnih zagonetaka, s dodatkom. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu. Knj. 11, 15. Beograd 1936.—1940. Donosi zbirke zagonetaka i djela o njima.
BIBLIOGRAFIJA jugoslavenske privredne književnosti za god. 1935.—1939. Izrađeno u knjižnici Trgovinske komore. Zagreb 1936.—1941. Donosi osim knjiga i članaka i poseban popis privrednih časopisa.
ŠIDAK F.: Bibliografija jugoslavenske literature o Lužičkim Srbima. Zagreb 1937. Donosi knjige i članke.
ČEPULIĆ V.: Bibliografija medicinske literature i graničnih područja, objavljene u izdanjima Zbora liečnika 1. sv. 1876.—1937. Zagreb 1938.
Dvadeset godina srpskohrvatskih prevoda iz čehoslovačke književnosti. Nacrt za bibliografiju. Pregled, God. 12. Sarajevo 1938.
BERKOPEC O.: Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt á národopis v Jugoslavii. Bibliografie od g. 1800. do 1935. Knihy a časopisy. Praha 1940.
BAZALA V.: Bibliografija književnih radova članova Medicinskog fakulteta u Zagrebu od početka šk. god. 1933./34. do konca šk. god. 1938./39. Zagreb 1940.
BAZALA V.: Bibliografija literature iz područja povijesti medicine, veterine i farmacije do konca 1940. Zagreb 1941. Donosi knjige i članke.

c) Bibliografije časopisa i novina

LAKATOŠ J.: Hrvatska štampa 1789.—1911. U: Jugoslavenska štampa. Beograd 1911.
NAŠI ISELJENICI. Jugoslovenska štampa u vanevropskim zemljama. Jutarnji list. God. 1921. br. 3495. Donosi poseban pregled: »Hrvatska štampa«.
SPISAK najvažnijih listova u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1937.
VERONA E. — MIŠIĆ J.: Časopisi, koji izlaze u Kraljevini Jugoslaviji. U: Knjižnice u gradu Zagrebu. Zagreb 1941.

d) Bibliografije članaka

JAGIĆ V.: Znanstvene radnje dosadanjih gimnazijalnih programa u Hrvatskoj i Slavoniji. Književnik. God. 3. Zagreb 1866.
MAIXNER F.: Znanstvene radnje u godišnjih izvješćih hrvatskih gimnazija i realaka od god. 1867.—1886. Rad. Knj. 85. Zagreb 1887. Nastavak Jagićeve bibliografije.
KRANJČIĆ S.: Alfabetsko i zakonsko kazalo k Mjesečniku Pravničkoga družtva u Zagrebu za god. 1875.—1887. (Tečaj 1—13.) Zagreb 1888.
POSILOVIĆ S.: Stvarno kazalo za Mjesečnik Pravničkoga družtva u Zagrebu. God. 1—25. Zagreb 1900.
MARGALITS E.: Horvát történelmi repertorium. Budapest 1900. Donosi sadržaj članaka iz Arkiva, Rada, Starina, Književnika i Vienca.
CELANI E.: Bulletino di archeologia e storia dalmata. Indice generale, vol. 1—23, 24—33. (1878.—1910.) Split 1903. do 1912.
KLOBUČAR J.: Napredak. Povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina, 1859.—1909. Zagreb 1909.
SADRŽAJ Nastavnog vjesnika, knj. 1—20. Zagreb 1912.
POPIS publikacija Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867.—1935. Zagreb 1935. Donosi naslove pojedinih izdanja i članaka u njima.
ROJNIĆ M. — ŽIC N.: Popis glavnih Obzorovih članaka. Obzor, Spomen-knjiga 1860.—1935. Zagreb 1936.
ZAPLATA R.: Pregled sadržaja Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu od 1889.—1937. (I.—XLIX.) Sarajevo 1938.

e) Bibliografije, koje donose izbor djela prema tome, tko ih je pisao ili komu su namienjene

SOMMERVOGEL C.: Bibliotheque de la Compagnie de Jesus. P. 1. Bibliographie. T. 1—10. Bruxelles 1890.—1909. Donosi i biografske podatke o pojedinim piscima.
MATKOVIĆ J.: Bibliografia bosanskih franjevaca. Tiskane knjige. Sarajevo 1896. donosi i biografske podatke o pojedinim piscima.
BAZALA A.: Publikacije. Radovi nastavnika i zavoda. Godišnjak Univerziteta Kr. Jugoslavije u Zagrebu za šk. god. 1929./30.—1932./33. Zagreb 1933. Naslovima je dodan prievod i kratak sadržaj na kojem stranom jeziku.
LAMALLE E.: Bibliographia de historia S. I. pro anno 1931.—1939. Archivum historicum S. I. God. 2—7. Roma 1933.—1939.
DIZDAREVIĆ B. — MIŠIĆ J.: Bibliografija knjiga ženskih pisaca, štampanih u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini do svršetka god. 1935. Zagreb 1936. Naslovima je dodan francuzki prievod.
BAZALA V.: Publikacije nastavnika i nastavnog pomoćnog osoblja u šk. god. 1933./34.—1938./39. Godišnjak Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za šk. god. 1933./34.—1938./39. Zagreb 1940. Hrvatskim naslovima dodan je njemački prievod.
OREŠKOVIĆ M.: Izbor knjiga, izašlih u 1939. i 1940. god. Nastavni Vjesnik. Knj. 49. br. 3, 6. Zagreb 1941. Donosi izbor knjiga, koje su zanimljive za srednjoškolske nastavnike.

f) Bio-bibliografije

DOLCI-SLADE S.: Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum qui usque ad annum 1766 in Ragusina claruerunt ditione. Venetiis 1767.
LJUBIĆ S.: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Wien 1856.
WURZBACH C.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. T. 1—60. Wien 1856—1891.
STANKOVIĆ P.: Biografia degli uomini distinti dell' Istria.
SZINNYEI J.: Magyar irok. V. 1—14. Budapest 1891.—1914.
GRLOVIĆ M.: Album zaslužnih Hrvata 19. stoljeća. Sv. 1—3. Zagreb 1898.—1900.
JELENIĆ J.: Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke. 1. sv. A. Josić. Zagreb 1925.
ZNAMENITI I ZASLUŽNI HRVATI te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.—1925. Zagreb 1925.

IV. BIBLIOGRAFIJE, KOJE DONOSE DJELA O HRVATIMA I HRVATSKIM KRAJEVIMA

Zasada još nemamo bibliografije, koja bi dala pregled svih djela o Hrvatima i hrvatskim krajevima. Ta su djela zabilježena uglavnom po stranim bibliografijama. Neke od tih bibliografija donose i djela naših pisaca, dok se druge ograničuju na strana djela. Nabrojit ćemo ovdje najvažnije bibliografije te vrste, ne obazirući se na bibliografije o pojedinim gradovima.
VALENTINELLI J.: Specimen bibliographicum de Dalmatia et Agro Labeatium. Venetiis 1842. Donosi knjige i članke. — Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro. Zagreb 1855. Supplementi. Zagreb 1862. Donosi knjige i članke.
BRUSINA S.: Jedan decenium naše zoologičke literature (1867.—1877.). (Bibliografija naše faune od god. 1867. do god. 1877.) P. o. iz Rada. Knj. 52. Zagreb 1880. Donosi knjige i članke. Nekim su naslovima dodani kritički prikazi.
JELINEK E.: Česka bibliografija u koliko se tiče Južnih Slovena (do god. 1877.). Glasnik Srpskog učenog društva. Knj. 52. Beograd 1883.
PASTRNEK F.: Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876—1891. Zugleich Generalregister zu Archiv für slavische Philologie, Bd. 1—13. Berlin 1892.

HAVASS R.: Bibliotheca geographica Hungarica. Budapest 1893. Donosi knjige i članke.

CVIJIĆ J.: Pregled geografske literature o Balkanskom poluotoku za god. 1892.—1905. Sv. 1—5. Beograd 1894.—1908. Donosi knjige i članke. Naslovima je dodan kratak sadržaj dotičnog djela.

MARCHESETTI C.: Bibliografia botanica ossia Catalogo delle publicazioni intorno alla flora del Litorale austriaco. Trieste 1895. Donosi knjige i članke. Naslovima su dodani kritički prikazi.

Geographischer Jahresbericht über Oesterreich. Jg. 1—11. Wien 1897.—1915. Donosi knjige i članke iz god. 1894.—1912. s kritičkim prikazima.

BENGESCO G.: Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. Orient Européen 1821—1897. Bruxelles 1897. Donosi knjige o Bosni i Hercegovini, koje su izišle u Francuzkoj i Belgiji.

PETROVIĆ N.: Ogled francuske bibliografije o Srbima i Hrvatima 1544.—1900. Beograd 1900. Donosi knjige i članke.

Geoložka bibliografia Balkanskog poluostrva 1904.—1930. Geološki anali. Knj. 6—11. Beograd 1911.—1933.

Bibliografija Balkanskog poluostrva za god. 1910.—1914. Glasnik Geografskog društva. Sv. 1—5. Beograd 1912.—1921.

KERNER R. J.: Slavic Europe. A selected bibliography in the Western European languages comprising history, languages and literatures. Cambridge 1918. Donosi knjige i članke.

ODAVIĆ R. J.: Essai de bibligraphie francaise sur les Serbes, Croates et Slovenes depuis le commencement de la guerre actuelle. Paris 1918. Donosi knjige i članke. Naslovima su dodani izvadci iz kritika.

Južnoslovenski filolog. God. 2, 3, 5, 7. Beograd 1921.—1929. Donosi pregled knjiga i članaka o hrvatskom, srbskom i slovenskom jeziku, tiskanih u god. 1914.—1928.

Osteuropäische Bibliographie. Jg. 1/1920.—4/1923. Breslau 1921.—1928. Donosi knjige i članke. Naslovima je dodan njemački prievod.

Bibliografija knjiga, članaka i recenzija o arheologiji, povijesti umjetnosti i povijesti Dalmacije za god. 1920.—1940. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. God. 45—51. Split 1922.—1940.

SCHNEEWEIS E.: Die jugoslavische Volkskunde in den Jahren 1914—24. Zeitschrift für slavische Philologie. Bd. 3. Leipzig 1926.

Geografska bibliografija o Jugoslaviji 1917.—1938. Glasnik Geografskog društva. Sv. 12—21, 23—25. Beograd 1926.—1939.

VUJEVIĆ P.: Die Fortschritte der Länderkunde von Europa. Südslawien 1913.—28. Geographisches Jahrbuch. Bd. 44. Gotha 1930.

SUBOTIĆ I. V.: Bibliographie des ouvrages et articles de revues parus en langue allemande dans les années 1919.—1929., 1930.—1936. et concernant le droit yougoslave. Annuaire de l'Association Yougoslave de Droit International. Vol. 1., Belgrade—Paris 1931.—1937.

STOJKOVIĆ M., SUBOTIĆ I. V. KORENIĆ F.: Bibliographie francaise 1919.—1929., 1930.—1936. Annuaire d l'Association Yougoslave de Droit International. Vol. 1. 3. Belgrade—Paris 1931.—1927. Donosi francuzke knjige i članke o jugoslavenskom pravu.

SAVADJIAN L.: Bibliographie balkanique. T. 1—8. Paris 1931.—1939. Donosi knjige i članke, tiskane u god. 1920.—1938. na njemačkom, francuzkom, englezkom i talijanskom jeziku.

— Bibliographie yougoslave 1933. Paris 1934. Donosi samostalna izdanja na njemačkom, francuzkom, englezkom i talijanskom jeziku. Naslovima je dodan kratak prikaz djela na francuzkom jeziku.

SUBOTIĆ I. V.: Bibliographie tchécoslovaque 1919.—1934. Annuaire de l'Association Yougoslave de Droit International. Vol. 3. Belgrade—Paris 1937. Donosi češke knjige i članke o jugoslavenskom pravu.

AVAKUMOVIĆ A. G.: Bibliographie italienne (1919.—1934.). Annuaire de l'Association Yougoslave de Droit International. Vol. 3. Belgrade—Paris 1937. Donosi talijanske knjige i članke o jugoslavenskom pravu.

Litteratur om Jugoslavien och dess folk. Stockholm 1938. Donosi samo samostalna izdanja.

JILEK H. Europa-Bibliographie. Die westlichen Länder des europäischen Südostens 1937.—1941. Leipzig 1942. Donosi knjige i članke.

V. Hrvatski prikazi teoretske bibliografije

ZOCH I.: Bibliografija. Hrvatska enciklopedija. Knj. 1. Osijek 1887. Str. 428.—429.

FANCEV F.: Hrvatska bibliografija. Narodna enciklopedija. 1. knj. Zagreb. Str. 186.—189.

ROJNIĆ M.: Bibliografija. Hrvatska enciklopedija. Knj. 2. Zagreb 1942. Str. 505.—514.

6. KRUGOVAL

Napisao RADOVAN LATKOVIĆ

ZNAČENJE KRUGOVALA U SUVREMENOM DRŽAVNOM ŽIVOTU

Krugoval spada među najnaprednije i najmlađe tekovine suvremene tehnike. Po svom naglom razvoju i neslućenom utjecaju, koji je proizveo na ljudsko družtvo, krugoval ulazi punim pravom u red tehničkih čudesa našeg vremena, to više, što njegov razvoj, za razliku od većine tehničkih tekovina, kojima se danas služimo, pada tek u naš, dvadeseti viek, i to ne baš sasvim u početak. Obratno nego što se to obično misli, prva krugovalna izvedba na svietu dana je doista tek krajem 1920. preko krugovalne postaje u Pittsburgu. Istina, kojih deset godina prije počelo se s pokusnim upotrebljavanjem krugovala, kao sredstva za davanje viesti, te je napose za vrieme prvog svjetskog rata bilo poznato bežžično davanje i primanje. Pravo davanja krugovalnih izvedaba zaista je tekovina najnovijeg vremena, i u Evropi pojavljuje se ono prvi put početkom godine 1921. u Njemačkoj, preko krugovalne postaje Königswusterhausen, a zatim nekako u isto vrieme u Nizozemskoj. Nešto kasnije počinje se s krugovalnim izvedbama u Francuzkoj i Englezkoj, a od 1924. u Italiji i zatim postepeno u svim evropskim državama. Već nakon kratkog vremena, nakon prvih početničkih i vrlo nesavršenih pokušaja, krugoval se razvija do prvorazrednog obavješťajnog, političko-promičbenog i kulturnog čimbenika, a broj krugovalnih postaja i broj posjednika krugovalnih prijamnika tako brzo raste, da je prema brojitbi Ministarstva trgovine Sjedinjenih država od god. 1935. postojalo već onda na čitavom svietu 1630 krugovalnih postaja, i 425,512.000 krugovalnih prijamnika. Taj broj, prema spomenutoj brojitbi, razdieljen je ovako: Sjeverna Amerika 19,770.000, Južna Amerika 910.000, Europa 18,570.000, Azija 2,530.000, Afrika 93.000, Oceanija 639.000. Koliki je napredak učinio krugoval nakon ovih prvih golemih uspjeha, koje nam potvrđuje ova brojitba, do današnjeg vremena, ne može se doduše posve vjerno prikazati jednom brojitbom, ali u pomanjkanju drugih zgodnih očiglednih primjera i same brojke današnjih posjednika krugovalnih prijamnika u Europi mogu nam dočarati, koliko je značenje i utjecaj krugovala u današnjem državnom životu i svjetskom zbivanju. Prema najnovijoj brojitbi Međunarodne krugovalne zajednice u Ženevi broj krugovalnih pri-

jamnika 31. XII. 1941. iznosio je u Njemačkoj 15,843.144, dakle gotovo isto toliko, koliko godine 1935. u čitavoj Evropi! U drugim državama taj se broj prema spomenutoj brojitbi kreće ovako: U Rusiji oko 11,000.000, u Velikoj Britaniji 8,625.579, u Francuzkoj 5,262.642, u Italiji 1,647.546, Švedskoj 1,550.691, Nizozemskoj 1,431.791, Danskoj 899.240, Švicarskoj 680.306, što znači — da dalje ne navodimo primjere — da na primjer u Švedskoj na svakih hiljadu stanovnika dolaze 243 krugovalna prijamnika, u Danskoj 234, Velikoj Britaniji 187, Njemačkoj 177, u Švicarskoj i Nizozemskoj 159, ili da u tim zemljama dolazi gotovo na svaku obitelj jedan prijamnik.

I ovih nekoliko brojitbenih podataka pokazuje nam, da je krugoval nadasve važan činbenik današnjeg državnog života, činbenik, koji je tako tiesno povezan s pojmom suvremene države, da se ona bez njega ne može danas upravo niti zamisliti. Jer kad ne bi ništa drugo postojalo osim činjenice, da su hiljade i hiljade, pa čak i stotine hiljada i milijuni ljudi u mogućnosti, da s j e d n o g mjesta i u i s t i čas budu obaviešteni o događajima, zadatcima i potrebama državnog života, krugoval bi bio prvorazredni činbenik javnog zbivanja. Ali djelokrug suvremenog krugovala daleko prelazi ove mogućnosti. Uz svoje važno djelovanje kao najbrže i najsavršenije obavještajno sredstvo, i s tim u svezi tiesno povezane veoma važne političko-promičbene uloge, suvremeni krugoval iztiče se ponajprije kao važan kulturni činbenik, ujedinjujući u svojem djelovanju odlike važne odgojne ustanove kao i umjetničkog stvaranja. Sigurno je, da je danas krugoval najvažnija glasbena ustanova, a mnogo ne zaostaje niti u ostalim granama umjetničkog djelovanja. Isto tako krugoval u suvremenom državnom životu postaje u neku ruku narodnom školom, i to školom najširih narodnih slojeva. U isti mah krugoval je važan činbenik današnjeg družtvenog života, a od kolike je to važnosti za narodni život, najbolje se pokazalo danas u vrieme rata. Milijuni i milijuni ljudi, koji bi inače bili izgubljeni na bezkrajnim bojištima, osjećaju se povezanima međusobno. Zahvaljujući izumu snimanja ljudskog glasa na gramofonske ploče, čime se obilato služi krugoval, vojnici na bojištima mogu slušati pozdrave svojih najbližih, glas svojeg novorođenčeta, koje još nisu niti vidjeli, slušati pozdrav domovine, dok domovina sluša njihov glas i vjerni prikaz njihove borbe. Da ne duljimo s mnogim prikazima i primjerima, možemo zaključiti, da je današnji krugoval po svojim bezkrajnim mogućnostima prenošenja viesti, ideja, glasbenog, umjetničkog i občenito kulturnog blaga, u svim dielovima narodnog života, tako reći bez ikakvih zapreka, p r v o r a z r e d n i č i n b e n i k s u v r e m e n o g d r ž a v n o g ž i v o t a napose s obzirom na činjenicu, da je on po tim svojim osebinama n a j p r i k l a d n i j i, d a p r o v o d i j e d i n s t v e n i o d g o j i p r i k u p l j a n j e n a r o d n i h s n a g a u d u h u i s t i h i d e j a, i s t i h o s j e ć a j a i i s t e v o l j e, š t o j e p r v o t n i z a k o n i c i l j s a m o g d r ž a v n o g ž i v o t a.

RAZVOJ KRUGOVALA U HRVATSKOJ

Da izpravno shvatimo problematiku krugovala u Hrvatskoj, morali smo se malo pobliže upoznati sa značenjem krugovala u svietu, da nam bude jasno, da je europski pojam krugovala za nas cilj, a ne još stvarnost. Ovo će nam biti odmah jasno, ako povučemo sliedeću uzporedbu: Švicarska s 4 mil. stanovnika ima 680.000 krugovalnih prijamnika, mi sa 7 mil. stanovnika imamo 60.000! Ne želimo li se uzpoređivati sa Švicarskom, nego s kojom drugom manje naprednom državom, onda još uviek nažalost moramo ustanoviti, da imamo najmanje krugovalnih prijamnika u Evropi. K tome treba dodati malu snagu naših krugovalnih postaja i manjak tehničkih uređaja, da bismo se mogli uvjeriti, da našoj krugovalnoj službi manjka ono, što je bit krugovala: da ga se može p o s v u d a dobro čuti i da ga sluša v e l i k i d i o naroda. Ako to ne postoji, onda je time oduzeto krugovalu upravo ono, što ga b i t n o razlikuje od ostalih promičbenih činbenika i što mu daje značaj najsuvremenije i doista prvorazredne promičbene ustanove.

Upravo ovo, što smo sada utvrdili, znali su jednako dobro i bivši jugoslavenski režimi, te baš na toj spoznaji počinje i odvija se bolna poviest krugovala u Hrvatskoj. Razvoj krugovala veoma je značajan za prilike, u kojima smo živjeli. Krugovalna postaja u Zagrebu podiže se godine 1926., dakle vrlo rano, tek dvie godine kasnije nego u Italiji, a kao prva na cielom Jugoiztoku, što je očit dokaz snažnog kulturnog života hrvatskog naroda. Ali dok sve ove postaje već u samom početku, a napose kasnije, idu u korak s tehničkim razvojem krugovala, i u brzom i sa strane države snažno podupiranom razvoju postaju silna promičbena sredstva evropskih naroda, vlada i država, dotle krugovalna postaja u Zagrebu — glavnom gradu naroda bez države — ostaje tako reći na istom stupnju kroz punih 15 godina i tek u posljednje vrieme malo usavršena.

U svom početku krugovalna postaja Zagreb radi sa snagom od tek 0,35 kw, i sa studijskim uređajima više nego oskudnim i primitivnim (u Gornjem Gradu, na Markovu trgu broj 9). Početkom 1928. neznatno se pojačava (na 0,7 kw) i upravo je nevjerojatno, da s tom malom energijom radi punih jedanaest godina, sve do 1939. Tek od studenoga 1940. radi krugovalna postaja Zagreb, zahvaljujući vlastitim naporima svojeg tehničkog odjela s 2 kw, a od ožujka 1941. s 4,5 kw. Isto tako od mjeseca studenog 1940. proradila je zagrebačka postaja u većim prostorijama i s boljim studijskim uređajima u Vlaškoj ulici 116.

U takvom stanju dočekala je krugovalna postaja Zagreb 10. travanj 1941. Toga dana ona je ušla u središte političkog zbivanja, jer je bila prvim službenim glasnikom najvećeg i najradostnijeg događaja hrvatske poviesti — proglašenja obnove Nezavisne Države Hrvatske. Istodobno je krugovalna postaja učinila svoj prvi korak na putu posve novih zadataka, koji su od tog časa bili pred nju postavljeni.

IZGRADNJA KRUGOVALNE SLUŽBE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Državni zavod za krugovalnu službu „Hrvatski Krugoval"

Zadatak izgradnje i postrojavanja krugovalne službe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio je u prvim danima, i danas je, nadoknaditi ono, što je kroz petnaest godina u bivšoj Jugoslaviji bilo propušteno i onemogućeno, ili — točnije rečeno — stvoriti hrvatski krugoval.

Iz onoga, što smo obćenito iznieli o značenju i značajkama suvremenog krugovala, lako ćemo razabrati, da je pitanje izgradnje krugovalne službe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mnogo zamašnije od pitanja dobrog i zgodnog razporeda, kako to na prvi mah izgleda, i da se može riešiti jedino sustavnim radom u stanovitom duljem vremenskom razmaku. Izgradnja krugovala u Hrvatskoj mora se početi posve iz početka, i ona je započeta iz početka, jer današnje stanje nalikuje jednoj staroj, nesuvremenoj trošnoj kući, koja služi za stanovanje tek toliko dugo, dok se ne izgradi nova zgrada.

Izgradnja naše krugovalne službe započela je osnutkom Državnog zavoda za krugovalnu službu »Hrvatski Krugoval« u Zagrebu. Taj državni zavod osnovan je zakonskom odredbom od 17. siečnja 1942. (broj: XXIV-155-Z-1942) sa svrhom, »da na cielom području Nezavisne Države Hrvatske ustrojava krugovalnu službu i njome upravlja na način, da ona služi uljudbenom, prosvjetnom, moralnom i gospodarskom razvitku hrvatskog naroda u domovini i u inozemstvu«. U djelokrug Hrvatskog Krugovala spadaju svi poslovi, koji se odnose na izgradnju, izvedbu, ustrojstvo i vođenje cjelokupne krugovalne službe u državi. Sve krugovalne postaje u državi stoje pod upravom i nadzorom Hrvatskog Krugovala. Nove krugovalne postaje može na području Nezavisne Države Hrvatske osnivati samo Hrvatski Krugoval.

Osnutkom zavoda Hrvatski Krugoval stvorena je podloga za jedinstveno i sustavno rješavanje pitanja izgradnje naše krugovalne službe isto kao što je to na sličan način riešeno već prije i u ostalim evropskim državama (Reichsrundfunk u Njemačkoj, EIAR — Ente Italiana audizioni radiophoniche u Italiji, Slovensky Rozhlas u Slovačkoj i t. d.). Ujedno je time pitanje krugovalne službe, iztrgnuto iz uzkog okvira zagrebačke krugovalne postaje i postavljeno doista kao jedno obće narodno pitanje, kao pitanje čitave zemlje, ciele države, te je na taj način omogućeno, da se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj stvori hrvatski krugoval, kao jedinstveno tielo, izgrađeno i ustrojeno po najsuvremenijim načelima današnje tehnike i današnje organizacije krugovala, tako da naš krugoval u našem državnom životu uzmogne izvršiti one zadatke, koji se na današnji suvremeni krugoval postavljaju.

Krugovalna služba Nezavisne Države Hrvatske temelji se na sustavu niza krugovalnih postaja, koje će u sklopu organizacije Hrvatskog Krugovala biti podignute u svim najvažnijim mjestima države, tako da će svaki kraj, svako i najmanje selo biti u stanju i s najslabijim, najmanjim krugovalnim prijamnicima dobro slušati izvedbe hrvatskog krugovala, koji će baš u tim mjestima, do sada tako reći odrezanim od ostalog svieta, biti ona stalna veza s ostalim dielovima domovine i nosilac čiste narodne ustaške misli, kulture i prosvjete. Većina od tih krugovalnih postaja, među kojima je predviđena i velika središnja krugovalna postaja od 120 KW u Zagrebu, već je u izgradnji. Isto su tako predviđena i dielom su već u izgradnji brojna tehnička sredstva za usavršenje krugovalne službe, kao i izradba hrvatskih pučkih prijamnika, koji će omogućiti, da krugoval postane pristupačan i širim i siromašnijim slojevima naroda, što je jedan od glavnih ciljeva hrvatskog krugovala. Prvi pučki prijamnici, za sada u nešto manjem broju, radi izvanrednih prilika, upravo su predani u promet, te su postali glasnicima onog doba, kad i kod nas, kao što je to već u mnogim današnjim evropskim zemljama, ne će biti niti jedne obitelji, koja se ne će služiti tekovinama krugovala.

Uzporedo sa sustavnom izgradnjom hrvatskog krugovala usavršena je i razvijena postojeća krugovalna služba nakon 10. travnja 1941., tako da prije nego bude zamienjena novim uređajima može dobro poslužiti današnjim potrebama. Koliko je u tom pogledu učinjeno, te kakvo je današnje stanje naše krugovalne službe, pokazat će nam najbolje brojke i neki podatci.

Odašiljač Državne krugovalne postaje Zagreb pojačan je od 4,5 KW na 10 KW. Ovo pojačanje znatno je proširilo značenje našeg krugovala, što je najbolje bilo potvrđeno, kad su stigle prve viesti od naših dobrovoljaca s iztočnog bojišta, u kojima su javili da, iako s velikim smetnjama, ali ipak, mogu slušati Zagreb, te kad je tako bila uzpostavljena veza s toliko udaljenim krajevima. Jednako preko izvedaba na kratkom valu uzpostavljena je veza domovine s Hrvatima u Americi.

Razpored krugovalnih izvedaba usavršen je u mnogočemu. Prije svega, samo vrieme dnevnih izvedaba povećano je od 10 sati na 13½ sati dnevno, što znači za jednu trećinu. Broj raznih izvedaba toliko je povećan, da je u prvoj godini dana uvedeno 16 novih krugovalnih izvedaba.

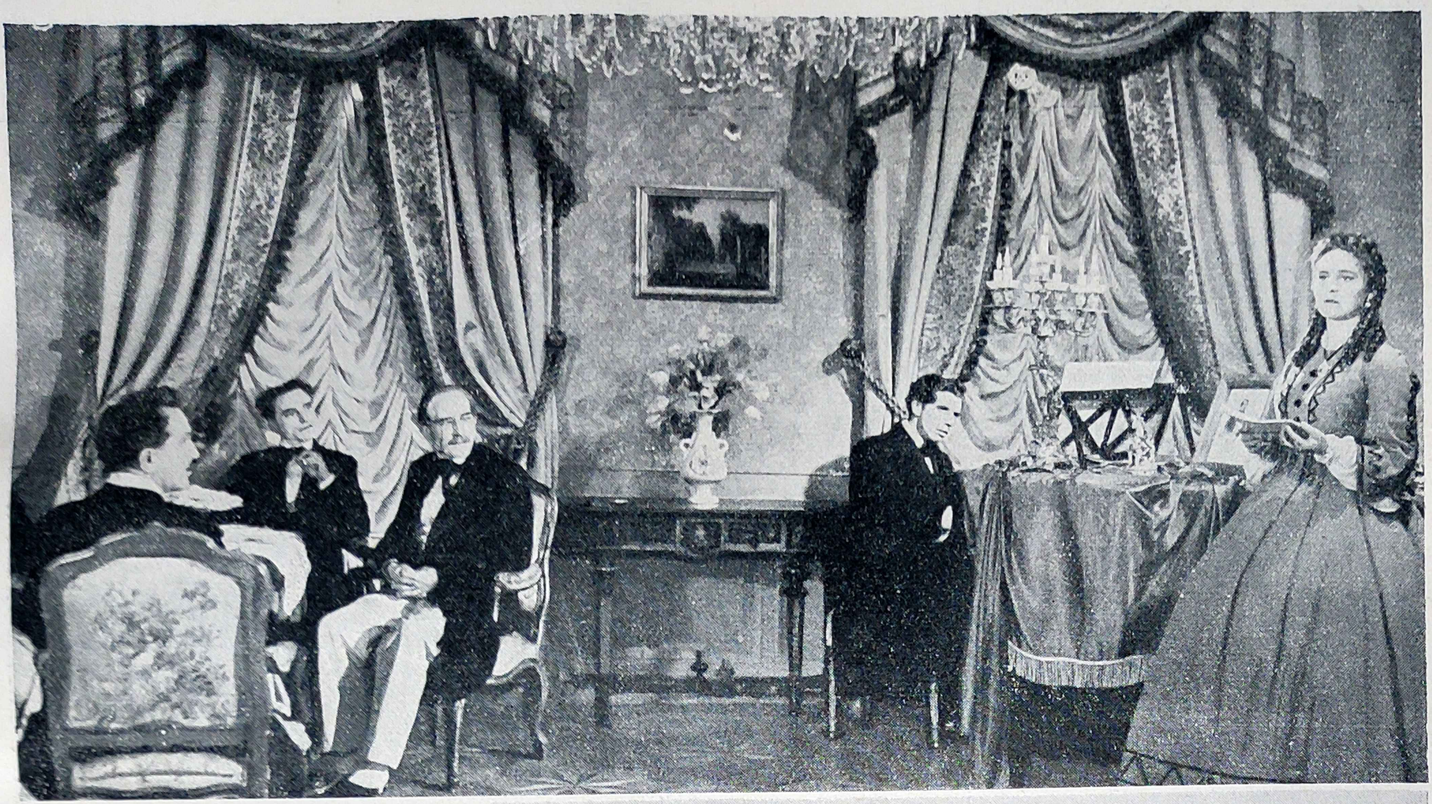

Prizor iz prvog velikog hrvatskog slikopisa „LISINSKI"

Snimanje jednog prizora slikopisa „LISINSKI"

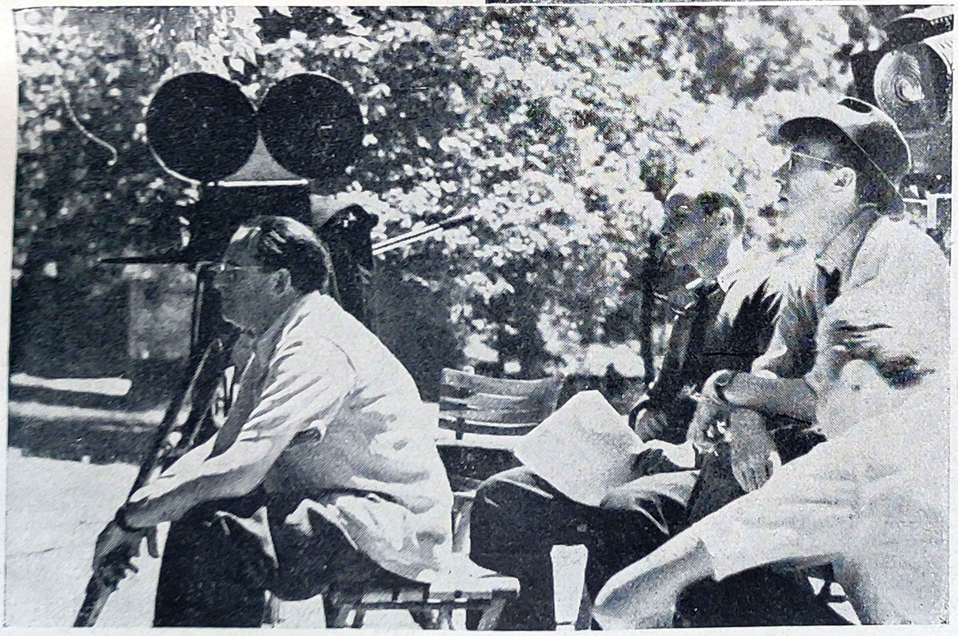

Sa snimanja slikopisa „LISINSKI". Snimački stožer.

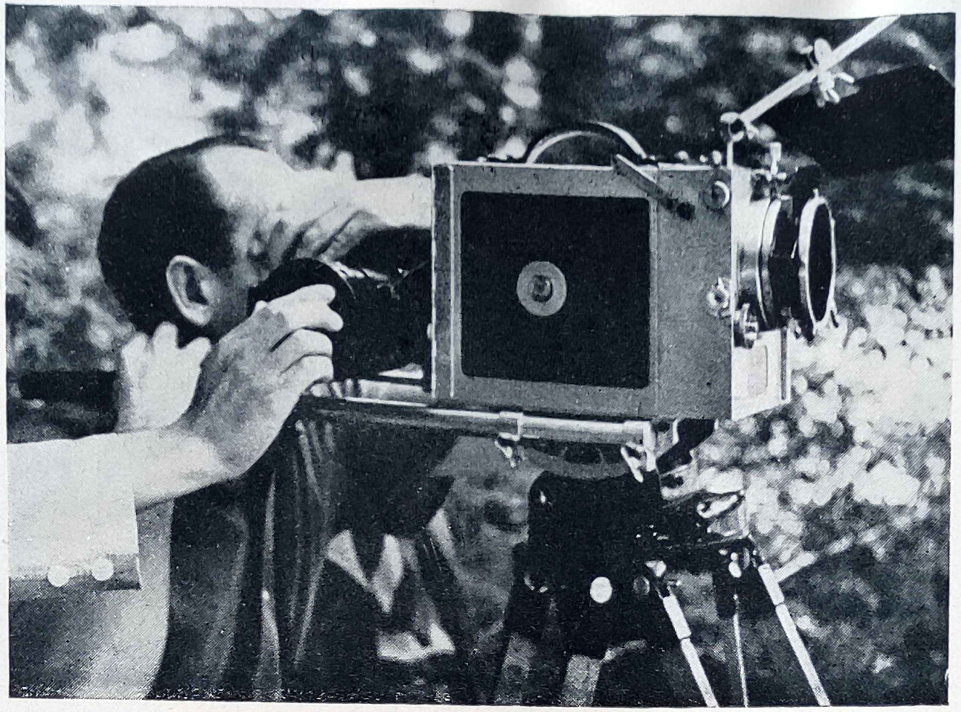

Snimatelj kod rada s velikom kamerom

Snimatelj kod rada s malom kamerom

Snimanje narodnog kola

Obradba slikopisa

Krešimir Jurišа: PRKOS VJETROVIMA

August Frajtić: KRUH NAŠ SVAKDANJI

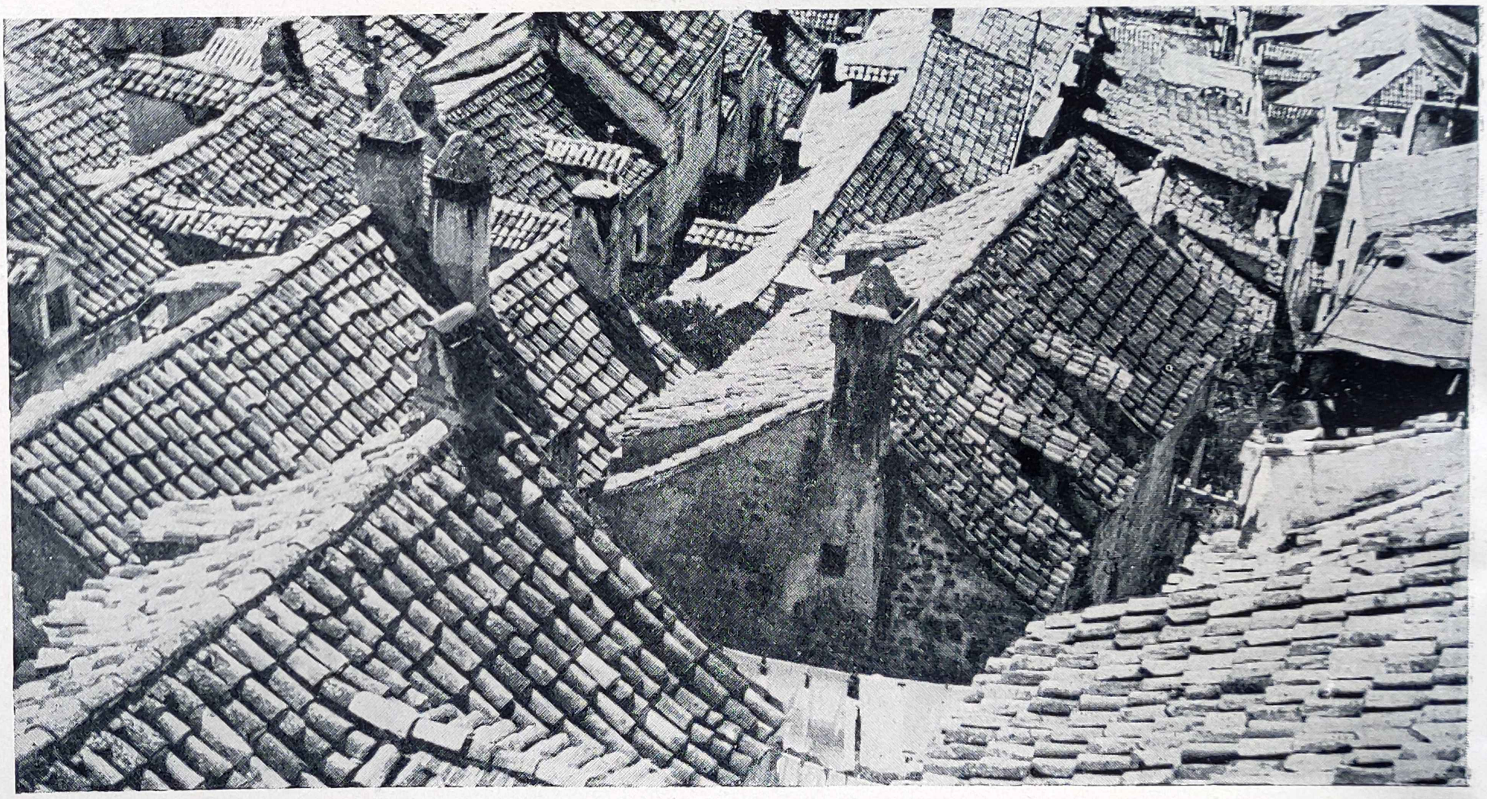

Marian Szabo:
ORNAMENTIKA KROVOVA

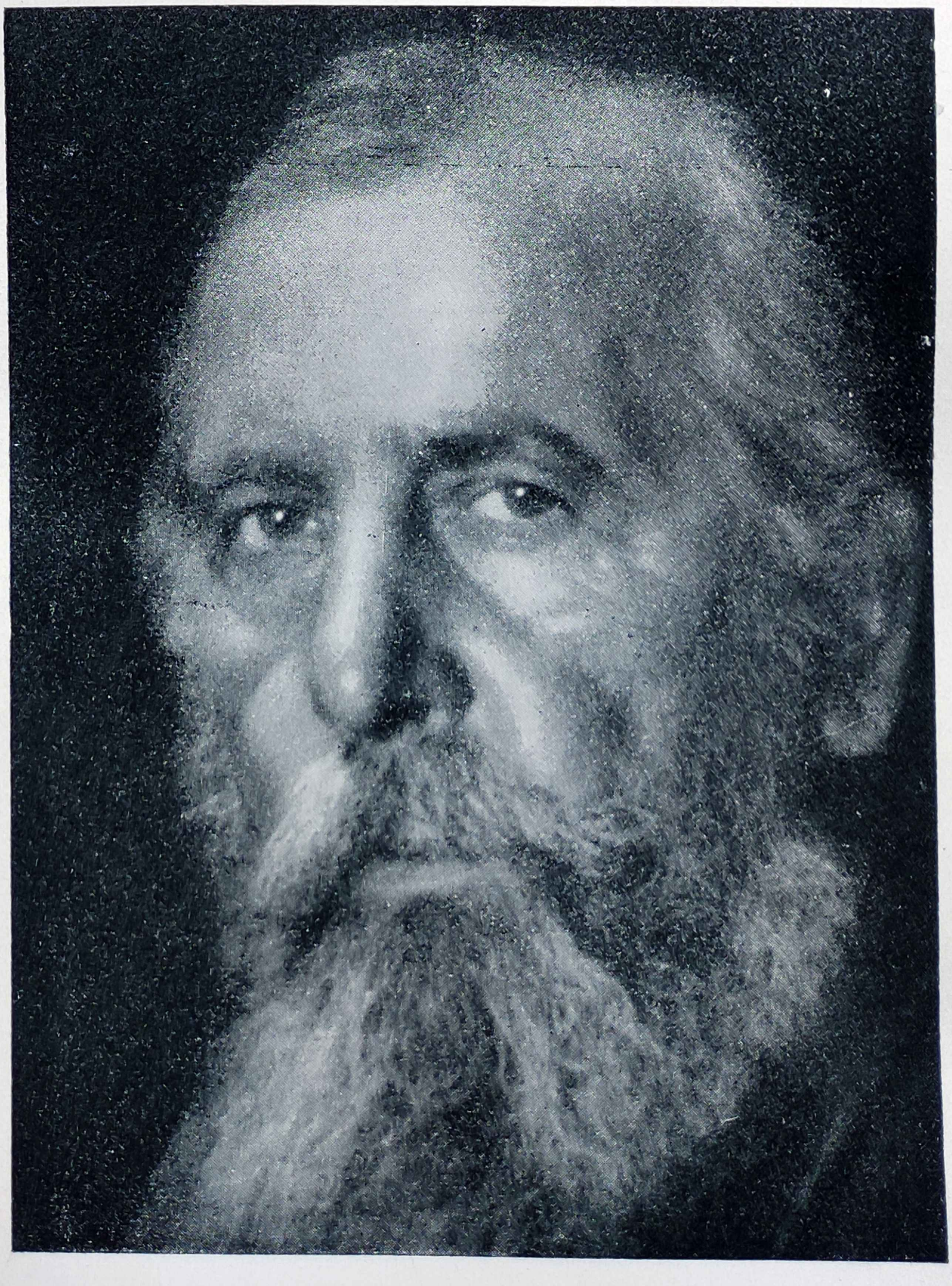

Tošo Dabac: FILOZOF

Sve te izvedbe prožete su jasnim narodnim ustaškim duhom, što je dakako težko prikazati brojkama. Kod glasbenih izvedaba može se naprotiv brojitbeno utvrditi, da je u godini dana, od 10. travnja 1941. do 10. travnja 1942. izvedeno 12.281 minuta hrvatske domaće skladbe više nego u prošloj godini. Veliki napredak učinjen je u snimanju vlastitih ploča, koje se prije nisu uobće snimale, tako da je u godini dana snimljeno gramofonskih ploča u trajanju od 5.512 minuta. Veliku ulogu izvršio je hrvatski krugoval napose za prvih dana postanka države, kad je bio veza za izgubljene u ratu i kad je preko Krugovalne postaje Zagreb pročitano 99.978 pojedinačnih obaviesti. Ovih nekoliko podataka pokazuju nam razvoj krugovala u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koji se je odrazio i na povećanju broja krugovalnih predplatnika, koji je u prvoj godini dana države od 45.000 porastao na 60.000, dakle gotovo za jednu trećinu.

Naša današnja krugovalna služba proširena je početkom druge godine Nezavisne Države Hrvatske i na tri nove krugovalne postaje, i to Državnu krugovalnu postaju Dubrovnik na valu 211.3, Sarajevo na valu 222.6 i Banja Luka na valu 276.2. Postaje Dubrovnik i Sarajevo podignute su vlastitim nastojanjem vriednih ustaških radnika dotičnih gradova, od starog tvoriva, koje se je našlo nakon razsula bivše jugoslavenske vojske, a koje je preuzeto od Hrvatskog Krugovala i usavršeno i pojačano tako, da nove postaje rade s jačinom od 250 W. One daju samostalan razpored približno šest sati dnevno. Državna krugovalna postaja Banja Luka jest prva krugovalna postaja izgrađena po planu Hrvatskog Krugovala. Ona je izgrađena u Italiji, ima tehnički posve suvremeni odašiljač, izgrađen tvornički, sa snagom od 4 KW. Kao četvrti postavlja se jedan odašiljač u Osieku sa snagom od 700 W.

Svi ovi odašiljači, sve ove krugovalne postaje, izvrstno služe danas svojoj svrsi i omogućuju, da se hrvatska ustaška rieč, istina naše prošlosti, stvarnosti i budućnosti, naša pjesma i naša volja čuju u cieloj Hrvatskoj. One već danas, kao neki nuždni i koristni nadomjestak, čine vidljivim i osjetljivim hrvatski krugoval, a nakon stanovitog vremena, duljeg ili kraćeg — to će ovisiti o obćem stanju stvari u svietu — one će biti, osim postaje u Banjoj Luci, kako smo već kazali, izmienjene novim suvremenim krugovalnim postajama, koje se već danas nalaze velikim dielom u izgradnji, tako da će time kod nas biti konačno postignuti zahtjevi suvremene krugovalne službe i da će hrvatski krugoval moći podpuno izvršiti svoje zadaće u našem novom vlastitom državnom životu.

7. SLIKOPIS (FILM)

Napisao MARIJAN MIKAC

Osnutak Nezavisne Države Hrvatske zatekao je podpuno nesređene slikopisne prilike. Uvoz inozemnih slikopisa u bivšu državu vršen je po volji trgovaca, koji su slikopisima trgovali po istim načelima, po kojima se trguje svakom drugom robom. Tu su glavnu rieč imali židovi, koji su bili vlastnici ili ravnatelji gotovo svih slikopisnih zavoda. Židovi su u tim zavodima zauzimali i sve druge značajnije položaje. Oni su davali svoj značaj slikopisnim poslovima. Od uvezenih slikopisa nalazili su se na prvom mjestu slikopisi iz Sjedinjenih američkih država. Domaća slikopisna proizvodnja bila je prepuštena raznim pojedincima i gotovo bez ikakvog nadzora bivše države. Ti slikopisi nisu imali nikakvu vriednost, niti su dolazili u obzir za prikazivanje u inozemstvu. U 23 godine obstanka bivšoj državi nije uspjelo ostvariti slikopisni tjednik, kojem bi bilo osigurano stalno izlaženje u određenim vremenskim razmacima. Slikokazi su otvarani samo u većim mjestima, jer su i oni bili običan trgovački posao. Prosvjetno-odgojnom značaju slikopisa bivša država nije posvećivala nikakvu pažnju. Moral cjelokupnog slikopisnog i slikokaznog poslovanja bio je vrlo nizak. Slikopisni su zavodi na sve moguće načine varali i izkorišćivali slikokaze, a ovi su opet — uz pomoć bučne promičbe — obmanjivali posjetioce. Bivša država nije ni pokušala uvesti pravi red. Za nju su slikopisni zavodi i slikokazi predstavljali samo izvor prihoda. Državne pristojbe na ulaznice bile su razpoređene nepravedno: u malim mjestima slikokazi su ih plaćali prema polučenom prometu u postotcima, a u većim mjestima i gradovima u zadnje vrieme paušalno. Nadzor su vršili financijski službenici, koji su primali mito od vlastnika slikokaza — na veliku štetu države. Sva stručna slikopisna djelatnost stajala je pod »nadzorom« Filmske centrale u Beogradu, dok je u Zagrebu postojala Filmska središnjica, koja je brojila samo tri činovnika, a osnovana je tek po osnutku banovine Hrvatske. Oba su ova ureda bila podređena Ministarstvu trgovine u Beogradu, odnosno Odjelu za trgovinu Banske Vlasti u Zagrebu. Zagrebačka Filmska središnjica nije imala nikakvo značenje niti vlastite inciative, te je predstavljala samo običan izvršni organ naredaba beogradske Filmske centrale. U Beogradu je postojala i »Komisija za cenzuru filmova«, kao i »Viša komisija za cenzuru filmova«, a u Zagrebu samo »podkomisija«.

Tako su u glavnim crtama izgledale prilike na t. zv. slikopisnom »tržištu« bivše države, kad je osnovana Nezavisna Država Hrvatska. Prema tome su i na ovom području djelatnosti našu državu očekivali brojni i težki zadatci.

Da se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u pogledu slikopisne djelatnosti krenulo sasvim drugim putem, da se krenulo jedinim izpravnim putem, pokazala je već prva odluka: slikopis nije

došao pod nadležnost Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu, već je podređen tadašnjem Državnom tajničtvu za narodno prosvjećivanje, koje je kasnije dobilo ime Državnog tajničtva za promičbu.

Nova država je dakle odmah u prvim danima svoga obstanka prestala slikopis smatrati običnom trgovinom i izključivo sredstvom obogaćivanja trgovaca. Slikopis je stavljen u službu države i naroda.

Već u travnju godine 1941. osnovano je Ravnateljstvo za film, koje je postalo nadležno za čitavu slikopisnu djelatnost u državi.

Odmah od svog postanka Ravnateljstvo za film počelo se baviti i proizvodnjom slikopisa, premda nije razpolagalo potrebnim uređajima, pa čak ni prikladnim i suvremenim strojevima. Prvo slikopisno snimanje izvršeno je 21. svibnja 1941. na trgu Stjepana Radića u Zagrebu, gdje su zvučno snimljeni odlomci iz poviestnog Poglavnikova govora. Ravnateljstvo za film je osim toga izvršilo prve značajne promjene i donielo prve naredbe, koje su značile podpun prekid s prošlošću na području slikopisne djelatnosti.

Zakonskom odredbom o Državnom izvještajnom i promičbenom uredu kod Predsjedničtva vlade broj XXXIII-231-Z-1942. od 24. siečnja 1942. likvidirano je Ravnateljstvo za film. U istom je uredu osnovan posebni slikopisni odsjek. S obzirom na slikopisnu djelatnost Državni izvještajni i promičbeni ured dobio je pravo:

da nadzire svu proizvodnju domaćih slikopisa na području države u sadržajnom, tehničkom i trgovačkom pogledu, kao i da vodi nadzor nad dobavljanjem stranih slikopisa i nad njihovim prikazivanjem u zemlji;

da u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i Ministarstvom nastave vrši ocjenu (cenzuru) slikopisa, koji se proizvode na području Nezavisne Države Hrvatske i uvoze iz inozemstva;

da izdaje i oduzima dozvole za rad slikokaznim i slikopisnim posebničkim poduzećima;

da izdaje dozvole za odtuđivanje i davanje pod zakup takvih poduzeća;

da nadzire Državni slikopisni zavod »Hrvatski slikopis« (Croatia-film);

da daje pobude za uređenje slikopisa.

Državni izvještajni i promičbeni ured dobio je nadalje pravo, da u poslovima svoga djelokruga izdaje naredbe obćeg značaja, kao i naloge i zabrane za pojedine slučajeve.

Za izvršenje naredaba, naloga ili zabrana može ustanoviti kazne, i to: kaznu zatvora najviše do tri mjeseca, novčanu kaznu do najviše 100.000 Kn, kaznu oduzimanja prava na obavljanje rada, odnosno kaznu za oduzimanje dozvole za rad i kaznu za zatvaranje poduzeća.

Ukidanjem Državnog izvještajnog i promičbenog ureda kod Predsjedničtva vlade slikopisna djelatnost je prešla na Glavno ravnateljstvo za promičbu u Ministarstvu narodne prosvjete. Za sve poslove, za koje je prije bio nadležan Državni izvještajni i promičbeni ured, sada je nadležno Glavno ravnateljstvo za promičbu, u kojem i dalje postoji slikopisni odsjek.

Naša država je zastupana i u Međunarodnoj slikopisnoj komori, koja ima svoje sjedište u Berlinu (predsjednik conte Volpi di Misurata, glavni tajnik Karl Melzer).

DRŽAVNI SLIKOPISNI ZAVOD »HRVATSKI SLIKOPIS« (Croatia-film)

Dok je jedan dio poslova bivšeg Ravnateljstva za film preuzeo slikopisni odsjek, ostali su poslovi prešli na Državni slikopisni zavod »Hrvatski slikopis« (Croatia-film) osnovan zakonskom odredbom broj XXIII-154-Z-1942. od 19. siečnja 1942.

Ovaj zavod je pravna osoba i samostalno državno poduzeće pod nadzorom Glavnog ravnateljstva za promičbu u Ministarstvu narodne prosvjete.

Svrha i djelokrug zavoda je proizvodnja domaćih slikopisnih tjednika, poučnih, zabavnih, promičbenih i reklamnih slikopisa; promicanje hrvatskih državnih i narodnih probitaka putem slikopisa; ustrojavanje svekolikog prikazivanja domaćih slikopisa u domovini i izvan nje; posredovanje kod izvoza domaćih i kod uvoza stranih slikopisa.

Državni slikopisni zavod »Hrvatski slikopis« (Croatia-film) ima svoje samostalne prihode, i to: prihod od iznajmljivanja stranih i domaćih slikopisa, prihod od slikokaza, prihod od reklamnih slikopisa, prihod od vlastitog časopisa.

U koliko prihodi zavoda ne bi bili dovoljni za pokriće svih troškova, zavod će primiti pomoć od države.

Poslovanje zavoda obavlja se prema trgovačkim načelima.

Čista dobit zavoda pripada državi i unosi se kao prihod u državni proračun.

Zavod je oslobođen svih izravnih i neizravnih poreza, državnih i samoupravnih pristojbi i prireza.

Na čelu zavoda stoji upravitelj, koji je predstavnik zavoda. Upravitelj zastupa zavod prema drugim osobama i svim oblastima.

Odio za iznajmljivanje slikopisa iznajmljuje vlastnicima slikokaza u našoj državi slikopisne tjednike »Hrvatska u rieči i slici«, hrvatske dokumentarne i promičbene slikopise, te inozemne slikopise.

Odio za putujuće slikokaze, u susaradnji sa slikopisnim zavodom Svjetloton, održava slikopisne predstave na području čitave države u mjestima, gdje nema stalnih slikokaza, prikazujući slikopise uzke vrpce (od 16 mm) s pomoću posebno uređenih samovoza. Priredbe se održavaju i u mjestima bez struje.

Odio proizvodnje proizvodi zvučni slikopisni pregled događaja »Hrvatska u rieči i slici«, koji je najprije izlazio svakih 14 dana, a sada izlazi svake subote. Do 10. IV. 1943. izašlo je 66 izdanja tjednika »Hrvatska u rieči i slici«, koji objavljuju događaje s područja naše države, a iz

inozemstva samo one snimke, koje imaju vezu s našom državom. Dužina pojedinog tjednika iznosi prosječno 300 m. Najprije su snimljeni ovi slikopisi domaće proizvodnje:

»Poglavnik govori« — dužina 420 m.

»Svečani dan 13. VI.« — dužina 420 m.

»Židovi« — dužina 310 m.

»Hrvatska slavi mrtve velikane« — dužina 230 m.

»Glasbena priredba Ustaške mladeži« — dužina 220 m.

Posebno izdanje hrvatskog slikopisnog tjednika prikazano je na Međunarodnoj izložbi slikopisne umjetnosti (Biennale) u Mletcima godine 1942. na hrvatskom jeziku, kao i slikopisi »Barok u Hrvatskoj« - dužina 400 m., redatelj i snimatelj Oktavian Miletić, rukopis od Josipa Horvata, glasba Borisa Papandopula i »Straža na Drini«, koji je nagrađen kolajnom Biennalea (snimili: Ivančić, Barberić, Habermüller, Akačić, Blažina). Oba su slikopisa prikazana na talijanskom jeziku.

Ovi se domaći slikopisi sada prikazuju u našoj državi i u inozemstvu:

»Barok u Hrvatskoj« na hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku. Redatelj i snimatelj Oktavian Miletić, rukopis napisao Josip Horvat. Glasba Borisa Papandopula.

»Mladost Hrvatske« (Radna služba Ustaške mladeži) na hrvatskom jeziku, snimatelj i redatelj S. Tagatz. Glasba prof. Dragana Gürtla, rukopis V. Pustajca. Dužina 750 m.

»Slavlje slobode« na hrvatskom jeziku. Dužina 700 m.

»Straža na Drini« na hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku. Dužina 787 m.

Upravo se dovršava slikopis:

»Dubrovnik«. Snimili: Ivan Ivančić i Stjepan Barberić.

U pripremi je snimanje slikopisa:

»Ante Starčević (Otac domovine) po rukopisu prof. Mirka Cerovca. U toku je snimanje slikopisa »Vatroslav Lisinski«, prvog hrvatskog slikopisa normalne dužine (oko 2.500 m) sa sadržajem.

Sav rad proizvodnje razvija se bez ateliera, bez studija za sinhronizaciju i bez dovoljnih i suvremenih tehničkih pomagala. Pomanjkanje tehničkih sredstava nadoknađuje se velikim marom i požrtvovnošću svih suradnika.

Značajniji suradnici ovog odjela: redatelji i snimatelji: Oktavian Miletić i S. Tagatz, glavni snimatelj (kameraman): Ivan Ivančić, snimatelji: Josip Akačić, Stjepan Barberić, Branko Blažina, Ignjat Habermüller, Stanislav Noworyta. Tekstove piše prof. Mirko Cerovac. U odjelu je zaposleno 11 snimatelja i pomoćnih snimatelja.

Za slikopisnu su proizvodnju od postanka naše države već nabavljeni nekoji važni i neobhodno potrebni strojevi, osobito kamere za snimanje, i mnogi su naručeni, ali dobava ne ide redovito uslied ratnih prilika. Među ostalim naručen je samovoz za zvučna snimanja, koji treba biti dovršen na jesen 1943.

Nastoji se oko kupnje jedne palače, u kojoj će biti smješteni i svi hrvatski državni slikopisni uredi, zajedno s proizvodnjom, i u kojoj će se urediti suvremena dvorana za sinhronizaciju slikopisa te prvi mali, ali moderno uređeni studio, dok se ne sagradi veći studio u okolici Zagreba.

U sastav zavoda spadaju slikokazi:

»Danica« Zagreb, Nikolićeva 7a.

»Narodni« Zagreb, Trnje 36.

»Građanski« Sisak.

U Banjoj Luci uređuje se novi državni reprezentativni slikokaz, koji će biti otvoren u prvoj polovici godine 1943.

Zavod izdaje časopis za slikopisnu umjetnost »Hrvatski slikopis«. Glavni urednik prof. Mirko Cerovac, odgovorni urednik Vladimir Benković.

Podjelom Ravnateljstva za film na slikopisni odsjek i zavod izvršena je razdioba poslova, ali je vodstvo ostalo u jednim rukama. Slikopisni je odsjek sastavni dio Glavnog ravnateljstva za promičbu, koje ima nadzor nad Državnim slikopisnim zavodom »Hrvatski slikopis« (Croatia-film). Nadstojnik slikopisnog odsjeka ujedno je i upravitelj zavoda.

Državni slikopisni zavod preuzeo je one poslove bivšeg Ravnateljstva za film, koji imaju veću ili manju vezu s trgovačkim svietom, kao i one, za čije je normalno razvijanje potrebno poslovanje nezavisno od državnog računovodstva.

Zahvaljujući ovakvoj organizaciji slikopisne djelatnosti, uspjelo je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj na području slikopisa postići rezultate, koji su zapaženi i cienjeni također u inozemstvu.

Potreba usredištenja slikopisne djelatnosti u svakoj zemlji u jednom jedinom državnom uredu često je izticana na zasjedanjima Međunarodne slikopisne komore. Naša država spada među one, kojima je to uspjelo podpuno provesti.

Svaki možebitni pokušaj dieljenja slikopisne djelatnosti u našoj državi na razna ministarstva i glavna ravnateljstva ili na druge državne ustanove, značio bi povratak natrag i onemogućenje daljnjeg uspješnog rada.

POSEBNIČKI SLIKOPISNI ZAVODI

U bivšoj državi postojalo je na području, koje je pripalo Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 18 poduzeća, koja su se bavila kupnjom i iznajmljivanjem inozemnih slikopisa. i to:

ALFA, ASTRA, BALKAN, BOSNA, CITY, GLORIA, KLEINLEIN, MERKUR, MONOPOL, PAN, ROYAL, SUPER, SVJETLOTON, ZORA, te američka, koja su postojala kao »jugoslavensko d. d.«:

TWENTIETH CENTURY FOX FILM
METRO GOLDWYN MAJER
PARAMOUNT
WARNER BROS FIRST NATIONAL

Danas postoje — uz Državni slikopisni zavod »Hrvatski slikopis« — ovi posebnički slikopisni zavodi, svi sa sjedištem u Zagrebu:

»ALAN« vlastnik Ružica Dičić, Zagreb. Iznajmljuje slikopise raznih država.

»ALFA« vlastnik Gjuro Valjak, Zagreb. Iznajmljuje slikopise raznih država.

»ESPERIA« dioničko družtvo, Samostanska 2. Iznajmljuje samo talijanske slikopise.

»GORA« vl. dr. Bratanić i Tomljenović, Zagreb. Iznajmljuje slikopise raznih država.

»SLJEME« vl. Emil Jirka, Zagreb. Iznajmljuje slikopise raznih država.

»TOMISLAV« vl. Fabian Baršić, Zagreb. Iznajmljuje slikopise raznih država.

»SVJETLOTON» dioničko družtvo, Zagreb. Iznajmljuje samo njemačke slikopise uzke vrpce.

»UFA« hrvatsko slikopisno d. d. Zagreb. Uvozi samo njemačke slikopise.

Bivši židovski slikopisni zavodi »MONOPOL«, »PAN«, «GLORIA« i »MERKUR« smješteni su u zajedničke prostorije i posluju pod vodstvom državnog povjerenika pod imenima »KALNIK«, »KUPA«, »ODJEK« i »ZAGORKA«. Ne iznajmljuju nikakve nove slikopise. Poduzeća su podržavljena i nalaze se u likvidaciji.

Broj slikopisa, koje uvozi pojedino poduzeće, nije određen. Sporazumno s Međunarodnom slikopisnom komorom u Nezavisnu Državu Hrvatsku uvest će se godišnje 180 slikopisa.

Da bi se uskladio uvoz slikopisa u Nezavisnu Državu Hrvatsku s državnim probitcima i da bi se izbjeglo nabijanju ciena između vlastnika posebničkih slikopisnih zavoda, to je kupovanje inozemnih slikopisa preuzeo slikopisni odsjek, koji kupljene slikopise dalje ustupa dielom Državnom slikopisnom zavodu »Hrvatski slikopis«, a dielom posebničkim slikopisnim zavodima. Od toga su izuzeti slikopisni zavodi »UFA« za njemačke slikopise i »ESPERIA« za talijanske slikopise, kao izravni predstavnici proizvoditelja.

Prema broju uvezenih slikopisa na prvom se mjestu nalazi Njemačka, a zatim Italija.

SLIKOKAZI

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postoje 164 slikokaza sa 60.000 sjedala. Od toga ima Zagreb 22 slikokaza, Osiek 5, Sarajevo 5, Zemun, Hrvatska Mitrovica i Brod na Savi po 3. U 17 mjesta ima po 2 slikokaza, a u 89 po jedan.

10 najvećih mjesta prikazuju slikopise dnevno.

60 mjesta održavaju slikopisne predstave s prekidima od 1—2 dana pod tjednom, a prikazuju 2 slikopisa tjedno.

Ostali slikokazi prikazuju jedan slikopis tjedno, i to obično subotom i nedjeljom.

Ciene ulaznica razpodieljene su ovako:

Zagreb: praizvedbeni slikokazi Kn 13, 18, 23, 28, 33, reprizni slikokazi Kn 8, 13, 18, 28. Banja Luka, Karlovac, Mostar, Osiek, Sarajevo i Zemun: praizvedbeni slikokazi Kn 10, 15, 20, 25, 30, reprizni slikokazi Kn 6, 8, 13, 18, 20. Bjelovar, Hrvatska Mitrovica, Sisak, Brod na Savi, Varaždin, Dubrovnik i Vinkovci: Kn 8, 13, 18, 23.

U svim ostalim mjestima ulaznine u slikokaze iznose: Kn 8, 10, 15, 20.

Osim toga na ove ciene naplaćuje se t. zv. slikopisna Kuna u Zagrebu i u 12 najvećih mjesta u pokrajini. U mjestima, gdje postoje kazališta, posebno se još naplaćuje kazalištna Kuna. Slikopisna Kuna upotrebljava se u korist stvaranja hrvatske slikopisne proizvodnje.

Državna riznica uvela je u ovoj godini u mjestima iznad 8.000 stanovnika posebni ratni nadoplatak, koji iznosi u Zagrebu Kn 5, 10 i 15, a u pokrajini Kn 5 i 10.

SLIKOPISNI TISAK

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postoji samo jedan slikopisni list: »Hrvatski Slikopis« časopis za slikopisnu umjetnost. Izdaje ga istoimeni slikopisni zavod.

Časopis je namienjen široj javnosti, a svrha mu je ne samo da obavješćuje o najnovijim događajima iz slikopisnog života, nego da djeluje poučno i odgojno.

Stručni slikopisni list za sada ne izlazi u našoj državi.

POSEBNIČKE STRUČNE ORGANIZACIJE

U bivšoj državi postojao je Savez filmskih poduzeća i Udruženje vlastnika kinematografa Savske banovine. Savez se razpao sam po sebi propašću bivše države. Udruženje je promienilo ime u Družtvo slikokaza, te je pretrpjelo neke promjene u svom vodstvu, ali ono više nema ono značenje, koje je imalo prije. Položaj i budućnost ovog družtva u našoj državi za sada još nije određen.

Velika umjetnička, odgojna i promičbena važnost slikopisa cienjena je do sada u našoj državi u punoj mjeri, a tako neka i ostane.

Sve, što je u ovo kratko vrieme stvoreno na tom području kod nas, stvorili su na temelju dugogodišnjeg izkustva u zemlji i u inozemstvu — naši stručnjaci velikim trudom i požrtvovnošću, te će daljnji rad istim pravcem donieti novih i još većih uspjeha.

8. SNIMAČTVO (FOTOGRAFIJA)

Napisao AUGUST FRAJTIĆ

SNIMAČTVO U SLUŽBI DRŽAVE

Da se fotografija ima smatrati jednim od najvećih pronalazaka devetnaestog stoljeća, nije potrebno posebno izticati. Na svim mogućim područjima znanosti i javnog života zauzela je fotografija tako čvrsto mjesto, da se bez nje uobće ne može više raditi. Moglo bi se već sa sigurnošću uztvrditi, da je postala barem toliko važna, koliko i tiskano slovo, a vrlo često još i važnija.

Suvremeni život donosi sa sobom uviek nova pitanja, nova se područja otvaraju, na kojima se fotografija može koristno upotriebiti. Dobro upotriebljena pokazala se je fotografija veoma vriednom u službi suvremene države. Isto tako, kako se je to u pravo vrieme uočilo kod naših velikih susjeda, i naše su vlasti posegle za fotografijom, koja je najprije zvana, da podpuno istinito i objektivno prikaže razne događaje i svakidašnja zbivanja. Fotografija je kao sredstvo za svaku vrstu promičbe upravo nenadoknadiva, radilo se tu o kulturnoj, političkoj, putničarskoj ili ma kojoj vrsti promičbe. Fotografska slika ne samo da pokazuje, nego i uvjerava i dokazuje tvrdnju, koja se njom postavila. Ona je štoviše danas već u stanju, da i podpuno izpravnim prikazivanjem boja upodpuni ono, što je prije možda samo djelomično uspjela prikazati. Neprovidna crno-biela slika na papiru kao i providni diapozitiv u prirodnim bojama u svakom će slučaju već sam sobom iznieti i dokazati neku tvrdnju, ili u najmanju ruku probuditi dojam, što ga je učinilo tiskano slovo. Najbolji dokaz su mnogobrojni časopisi u službi promičbe, koji se služe gotovo izključivo slikom, te uz nju donašaju tek po koji redak razjašnjenja. Brzina, kojom sviet danas živi, ne dozvoljava čitanje obširnih opisa; podpuno je suvišno pisati nekoliko stranica o divnoj plavoj boji Jadranskog mora ili o prekrasnom zelenilu Plitvičkih jezera — sve to sad čini slika. Nije više potrebno višestupačno tumačenje nekog događaja, — slika s nekoliko redaka učinit će svoje.

Razumljivo je, da je i naša država u svojoj borbi za istinom, u želji za izpravnim prikazivanjem sveukupnog života u našoj domovini posegnula također za fotografijom, i da se njom obilato služi. U tu svrhu ustanovljeni su razni državni uredi, kojima je svrha, da fotografiju izkoriste u službi države. Ali ne samo državni zavodi, već i mnogobrojni posebnici mogu na taj način služiti svom narodu, a najzdušnije to čine naša foto-amaterska družtva, ujedinjena u Hrvatskom foto-amaterskom savezu. Geslo tog saveza glasi: »Služi svojim fotografskim aparatom hrvatskom narodu!«

Državne fotografske ustanove, zatim neki stručni fotografi, pa nadalje amateri, organizirani u foto-klubovima Hrvatskog foto-amaterskog saveza, te konačno brojni pojedinci surađuju veoma često, te svojim radovima obskrbljuju razne novine i časopise kod kuće i u inozemstvu, kako bi se o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i o njezinu radu pod mudrim vodstvom Poglavnika saznalo što više, i kako bi oni, na koje nam se valja obratiti, saznali iz prve ruke pravu istinu o našem životu i zbivanju u našoj domovini.

POVIJESTNI RAZVOJ I DANAŠNJE STANJE

Fotografski postupak zahvaljuje čovječanstvo u prvom redu predradnjama Francuza Niépcea, a zatim konačnom pronalazku drugog Francuza, Daguerrea, koji je godine 1839. taj svoj pronalazak objavio. Nekoliko mjeseci iza toga, početkom godine 1840., nalazimo u Zagrebu prvog daguerreotipista (postupak se je u prvih desetak godina nazivao daguerreotipijom), po imenu Novakovića. Nažalost nije do sada uspjelo pronaći nijedne njegove slike. Svakako međutim važna je činjenica, da je prvi fotograf u Hrvatskoj i sam bio Hrvat. Kasnije su se u Zagreb doselili neki inozemci, koji su se ovdje udomaćili i otvorili svoje »svjetlopisne dvorane«. (Šulek je nazvao fotografiju svjetlopisom). Ti doseljeni stručni fotografi bili su u Zagrebu poimence Pommer, Varga, Kelemen i drugi. Ali bilo ih je već dosta rano i u pokrajini, tako u Varaždinu, Osieku, Dubrovniku i drugim gradovima. Najznatniji od njih bio je svakako Standl, koji je sedamdesetih godina prošlog stoljeća sastavio prvu zbirku fotografija hrvatskih krajeva i gradova, učinivši time hrvatskom narodu nezaboravnu uslugu, stvorivši na taj način temelj hrvatskoj putničarskoj promičbi. Štandlove slike, iako još rađene mučnim postupkom na mokrim pločama, bile su vrlo liepe, birane s mnogo ukusa i razumievanja, te su se u znatnom broju i do danas održale.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća nastaje pronalazkom suhe ploče novo razdoblje u poviesti fotografije. Postupak je znatno pojednostavnjen, jer se ploče sad već mogu nabaviti gotove u trgovini i trajne su. Odpalo je dakle izrađivanje svake pojedine ploče neposredno prije snimanja, i time je fotografija postala pristupačna i onima, koji se njome nisu obrtimice bavili. Fotografski veleobrt počeo je donašati na tržište aparate, koji su bili priručniji i po cieni dokučivi, pa su se i nefotografi počeli baviti fotografijom, i ona se proširila među najšire slojeve naroda, i u stranom svietu i kod nas, te postala u pravom smislu rieči obćim dobrom, tako da se njome danas

bave desetci milijuna ljudi po svietu. Kako ti nestručni fotografi, prozvani foto-amaterima, nisu imali dovoljno izkustva i znanja, ubrzo su se počeli udruživati u družtva, u kojima su izmjenjivali svoja izkustva i međusobno se u radu pomagali. Tako su devetdesetih godina prošlog stoljeća počela nicati njihova družtva, obično pod imenom »Fotokub«. I u Hrvatskoj, u Zagrebu, osnovan je već god. 1892. takav prvi »Fotoklub«, najstariji na jugoiztoku Evrope. Taj je klub počeo vrlo liepo raditi, uspio je skupiti znatan broj članova, a svoju imovinu podići do vriednosti od preko 3.000 forinti. Uživao je dapače i podporu tadanje zemaljske vlade, koja je podpora god. 1894. iznašala za tada bajoslovnu svotu od 1.600 forinti. Ipak je kraj tadanje razmjerno velike skupoće fotografskih potrebština sve to bilo premalo, i klub mora već te godine radi novčanih neprilika prestati s radom. Da se ipak ne bi izgubili koristni posljedci, odlučilo je tadanje Družtvo umjetnosti, da preuzme klub zajedno s cielom imovinom i dugom, te da osnuje u svom okrilju posebni fotografski odjel. Taj je odjel s više ili manje uspjeha radio sve do svjetskog rata, a zanimljivo je spomenuti, da su baš slikari vodili najveću brigu oko njega. Ipak se već u to vrieme pojavljuje nekoliko imena, koja su Hrvate zastupala na izložbama umjetničke fotografije najprije u stranom svietu, a kasnije i kod kuće. Taj je odjel čak uspio prirediti prije svjetskog rata i dvie međunarodne izložbe u Zagrebu.

Svjetski rat prekida svaku amaterska djelatnost u Hrvatskoj, i tek dosta poslije rata, godine 1922., osniva se u Zagrebu novo družtvo pod imenom »Fotoklub Zagreb«, sa zadaćom, da nastavi tamo, gdje se je prije rata prekinulo. Ipak se u prvih nekoliko godina ne može uobće govoriti o radu toga kluba, a kamo li o nekim uspjesima ili posljedcima. Tek dvie reorganizacije, posljednja godine 1933., uspievaju klub trgnuti iz mrtvila i učiniti ga u najbrže vrieme jednim od najpoznatijih kulturnih družtava u domovini, a isto tako i jednim od najpoznatijih i najcjenjenijih klubova na svietu.

Taj rad nije bio lagan. Klub je stajao podpuno bez sredstava. Brigom nekolicine članova nabavljeno je nešta sprava i nađene su donekle prikladne prostorije, te kupljeno ili na poklon primljeno desetak stručnih knjiga. Pojedini članovi učili su iz tih pretežno zastarjelih knjiga, da na redovitim tjednim predavanjima prikažu svojim drugovima ono, što su naučili. Takvim napornim, ali smišljenim radom izdvojio se je stanoviti broj članova i toliko napredovao, da je mogao zaista stručno podučavati nove članove, koji su u sve većem broju pristupali. Dobar primjer Zagrebčana potaknuo je i pokrajinu na rad, te su tokom vremena osnovani i daljnji klubovi, i to redom u Daruvaru, Sušaku, Osieku, a kasnije i u Brodu na Savi, Karlovcu, Vinkovcima i Vukovaru.

Nastojanjem »Fotokluba Zagreb« osnovan je god. 1939. u Zagrebu Hrvatski foto-amaterski savez, kojem su pristupili svi hrvatski klubovi. Godinu dana prije toga osnovana je u Beču, poglavito radom Njemačkog foto-amaterskog saveza i »Fotokluba Zagreb«, Međunarodna fotoamaterska unija, kojoj je sjedište u Berlinu, a sjedište podpredsjednika u Zagrebu. Iza osnutka Hrvatskog foto-amaterskog saveza pristupio je i taj Savez u Uniju, te je tamo zamienio »Fotoklub Zagreb« kao dotadanjeg predstavnika hrvatske fotografije u Uniji.

Rad pojedinih klubova, a osobito najjačeg među njima, zagrebačkog kluba, razvijao se je vrlo dobro, iako je rieč »subvencija« bila u tim klubovima nepoznata, dok su istodobno nehrvatski klubovi bivše države dobivali i šakom i kapom. Postignuti su i vrlo veliki uspjesi izključivo posebničkom brigom. Klubovi rade svi još i danas, te nema bojazni, da bi se s radom moralo prekinuti, kao za vrieme prošlog svjetskog rata. Ipak je u najranije doba rad klubova dosta težak, radi obćeg pomanjkanja fotografskih potrebština. Najdjelatniji je još i danas zagrebački klub, iako se i on mora boriti s časovitim neprilikama kod dobave tvoriva. Ali kako je danas briga narodne države sasvim druga, nego što je to bio prije slučaj, to svi znaci pokazuju, da će se dobri posljedci rada svih klubova Hrvatskog foto-amaterskog saveza i u ova težka vremena postizavati.

Poslije uvodno spomenutih stručnih fotografa, koje bismo mogli nazvati pionirima fotografskog obrta, razvijao se taj obrt podpuno normalno, ali se u većini slučajeva ograničuje na slikanje osoba, dok se manje bavi drugim granama fotografije.

IZLOŽBE, INOZEMNI NASTUPI, BIBLIOGRAFIJA

Kroz sav fotoamaterski rad fotoklubova uviek se snažno nastojalo oko izložaba, pa se u tom pravcu može govoriti o ustaljenoj predaji. Želja, da se fotografija kao umjetnost prikaže širokim i najširim slojevima pučanstva, da se pojedincima amaterima pruži prilika zdravog i plemenitog natjecanja, da se fotoamaterstvu kao umjetničkom pokretu pribave novi pristaše i postignu što bolji uspjesi u korist naroda, vodila je oduviek hrvatske fotoamatere u njihovu radu.

Prije svjetskog rata održane su u Zagrebu dvie međunarodne izložbe, koje su obje bile na visokoj razini, pune najljepših inozemnih radova, ali i vrlo dobrih domaćih. Prva je takva izložba održana u umjetničkom paviljonu godine 1910., a druga na istom mjestu godine 1913. Poslije prvog svjetskog rata priređuje reorganizirani »Fotoklub Zagreb« najprije god. 1932., 1933. i 1934. u Ullrichovu salonu narodne izložbe, na kojima sudjeluju samo domaći amateri, a počevši od god. 1935. dalje održava se svake godine međunarodna izložba umjetničke fotografije, pa je godine 1942. održana već deveta. Iznimku je činila god. 1941., kad je umjesto međunarodne

izložbe održana velika narodna izložba pod imenom »Liepa naša domovina«. Te su medunarodne izložbe postale pojmom jednako za zagrebačko občinstvo, kao i za hrvatsku javnost uobće, a i za fotografske umjetnike diljem cielog svieta, pa u Zagrebu sudjeluje u normalno vrieme po 35 i više narodnosti na tim izložbama. Zastupani su redovito svi kontinenti, ali već nekoliko godina unatrag unatoč najjačoj konkurenciji ipak su uviek uspjeli naši domaći dokazati svoju visoku vriednost i znanje, te ih s pravom smatraju najboljima.

Medutm su naši amateri nastupali vrlo često i po raznim gradovima, diljem cielog svieta i isto tako često dobivali najveće nagrade i priznanja na najboljim izložbama. Hrvatski amateri izlagali su dosad u sliedećim gradovima: Zagreb, Beč, München, Leipzig, Frankfurt, Torino, Monte Carlo, Cannes, Paris, Bruxelles, Antwerpen, Amsterdam, Kopenhagen, Luxemurg, Luzern, London, Dublin, Lisabon, Barcelona, Madrid Zaragoza, Oslo, Stockholm, Kaunas, Helsinki, Prag, Olomouc, Warszawa, Bratislava, Budapest, Debreczin, Sofija, Buenos Aires, Los Angeles, San Francisco, New York, Philadelphia, Boston, Chicago, Ottawa, Johannesburg, Tokio, Osaka, Melbourne, Sidney, Bombay i t. d. Na svim tim izložbama nastupali su kao pojedinci, i to u najviše slučajeva članovi »Fotokluba Zagreb«. Taj isti klub priredio je i niz skupnih izložbi, zbirki od po 100 komada hrvatskih slika još i prije ovog rata, a od postanka NDH taj je rad s pomoću države još i pojačan, pa je tako ove godine održana izložba hrvatske umjetničke fotografije u Bugarskoj i Slovačkoj, a dok ovo pišemo, spremaju se zbirke od po 200 slika, izključivo najboljih radova, za izložbe po raznim gradovima Njemačke, Italije, Rumunjske i Španjolske.

Svuda, gdje god su Hrvati nastupili, bilo to pojedinačno ili skupno, svuda su uviek poželi najveće uspjehe, te je fotografija po shvaćanju priznatih medunarodnih stručnjaka postala nekom vrstom moderne hrvatske umjetnosti, a Hrvati rado vid
eni gosti na svim izložbama.

*

Kraj svega zdušnog rada ipak se hrvatski fotoamateri imadu boriti s nekim potežkoćama, koje nije lako ukloniti. Ta bolna točka zove se literatura, stručna literatura. Uslied pomanjkanja novčanih sredstava nije se nikad moglo učiniti nešto veće, da bi hrvatski fotoamateri dobili niz prieko potrebnih učevnika, nego su se morali služiti, a moraju se još i danas, najviše stranom literaturom. »Fotoklub Zagreb« čak posjeduje jednu od najvećih stručnih knjižnica Srednje Evrope, ali djela su gotovo sva na stranim jezicima. Na hrvatskom jeziku izašlo je tek nekoliko učevnika, prilično obćenitih, koji nisu osobito duboko zahvaćali u stvar, dok pojedina područja fotografije nisu uobće obradena. Uz tih nekoliko knjiga, te redovitih godišnjih kataloga zagrebačke medunarodne izložbe, koji su uviek bogato ilustrirani, pa imadu time i svoju stalnu vriednost, izlazili su ipak i časopisi, koji su manje ili više uspievali zadovoljavati časovite potrebe. Tako je najprije izlazilo glasilo fotografskih obrtnika pod imenom »Fotograf«, ali je prije nekoliko godina prestalo izlaziti. Nadalje je jedan nenarodni konzorcij izdavao kroz 8 godina časopis »Foto Revija«, ali je taj časopis, koji je izpočetka uživao moralnu i suradničku podporu pojedinih hrvatskih fotoamatera, vrlo brzo skrenuo pravcem, koji se nije slagao s probitcima hrvatske fotografije, te je, mienjajući vlastnike, postajao sve više protivnikom razvitka hrvatske fotografije. List je prestao izlaziti g. 1941. Početkom god. 1941. započeo je »Fotoklub Zagreb« s izdavanjem vlastitog stručnog časopisa »Suvremena Fotografija«, ali je radi pomanjkanja novčanih sredstava morao nakon nekoliko brojeva prestati izlaziti. Zanimljivo je spomenuti, da je »Suvremena Fotografija« bila prvi bugarski fotoamaterski list: imala je naime osim hrvatskih i bugarske članke, i bila službeno glasilo svih hrvatskih i bugarskih fotoklubova.

*

Kako se iz svega vidi, rad naših fotoamatera bio je plodan i vriedan, ukoliko je to bilo moguće uz postojeće prilike i novčane mogućnosti. Danas, makar postoje zapreke, uvjetovane ratom u svietu, kreće rad naših amatera novim pravcem. Slobodna narodna država nastoji sva područja znanosti, umjetnosti i kulturnog života pomoći i unaprieditі. To će se nastojanje države odraziti svakako u pravo vrieme i u fotografiji, te će hrvatski fotoamateri, koji su vlastitom pobudom stvorili vrlo mnogo, moći s pomoću države stvoriti još kud i kamo više, te time i državi i narodu još više koristiti, nego što su dosad mogli. Odrazit će se to vjerojatno i u stvaranju jedne hrvatske stručne knjižnice, koja je prieko potrebna za što veće populariziranje umjetničke fotografije, a isto tako će biti i pojedincima i klubovima znatno olakšano sudjelovanje na izložbama u stranom svietu, gdje su dosad radi skučenih prilika mogli tek u manjem broju sudjelovati, a nikad se razviti do najvećih mogućnosti. Poglavnikova Hrvatska izvršila je i izvršuje koristne promjene na svim područjima javnog života, pa će i na ovom.

9. FILATELISTIKA

Napisao VILIM GREGORČIĆ

1. Pojam i korist od filatelije. Sabiranje maraka — »filatelija« — započelo je kratko vrieme nakon što je osvanula prva marka.

Filatelija se je razvila najprije kao šport za stare i mlade, kojima promatranjem maraka pruža odlično odgojno sredstvo. (Brošura Jos. Klobučara »Filatelija u svietlu nauke i uzgoja«, i članak P. Giunija »Koristni uticaj filatelije na odgoj naše mladeži« u časopisu »Hrvatska Filatelija«, g. 1941., str. 145).

2. Poviest — obćenita i hrvatska. Prva marka izdana je g. 1840. u Englezkoj. Sliede druge države, a sredinom šestdesetih godina i Hrvatska, gdje su od 1850.—1871. vriedile austrijske, 1871. do 1918. mađarske marke. Kao najstariji filatelisti u Hrvatskoj spominju se župnik Oskar pl. Simić i Drag. Dukat u Zagrebu, a središte filatelističke mladeži je list »Hrvatski dom« oko g. 1875.

God. 1897. osniva se u Zagrebu »Hrvatsko filatelističko družtvo« sa svojim najstarijim članovima: Drag. Gogolja (predsj.), Nik. Grahor, Drag. Zistler, Drag. Taborski, Iv. Keršbaumer, Ant. Mikšić, Peroslav Paskiević i dr. Sladović. Broj članova iznosi oko 120. Brošure Jos. Klobučara i Paskievića pobudile su g. 1907. zanimanje.

Uspjela prva filatelistička izložba u Zagrebu održana je g. 1907. prigodom desetgodišnjice družtva. Predsjednik je dr. Viktor Račić, tajnik Mijo pl. Philippović. Prof. Franjo Bučar piše u raznim časopisima filatelističke članke.

Od g. 1914.—1918. prestaje za ratnih godina djelovanje svih družtava, ali se nakon sloma Austro-Ugarske razmahao filatelistički život: dobili smo prve hrvatske marke (1918. izdanje »Rob kida lance«, 1919. »Mornar«) — god. 1919. poče izlaziti »Filatelista« — osnivaju se podružnice u Sarajevu, Ljubljani, Tuzli, Zemunu, Osieku, Brodu na Savi, Sisku, Mostaru, Vinkovcima i Subotici, a »Omladinski odjel« u Zagrebu. Dnevnici donašaju prigodice po koji filatelistički članak, a Vilim Gregorčić izdaje na njemačkom jeziku »Jugosl. phil. Zentrale«, koja zastupa u inozemstvu probitke hrvatskog shvaćanja u filateliji (g. 1923.—1924., 1929.—1930.)

Kao predsjednici Hrvatskog filatelističkog družtva nastupaju V. Račić (1907.—1923. i ponovno 1926.—1927.), Lavoslav Dill (1924. do 1925.), Ivan Raverta (1927.—1931.), Vilim Gregorčić (1931.—1940.) i Silvio Šagovac (1940. do danas).

Hrvatsko filatelističko družtvo priredilo je u Zagrebu 19 izložaba.

Međunarodne filatelističke potrebe, kao i potrebe što većeg širenja filatelije i njezine unutarnje izgradnje zahtievale su osnutak filatelističkog saveza, u kojem se organiziranim radom svih filatelista mogu postići bolji rezultati, nego li radom pojedinačnih družtava, pa je tako osnovan g. 1933. »Jugosl. fil. savez« u Beogradu (predsj. Eugen Derocco), koji je priredio u Beogradu g. 1937. vrlo uspjelu međunarodnu filatelističku izložbu (»Zefib«).

Godine 1940. dovele su do osnutka »Hrvatskog filatelističkog saveza« potrebe hrvatske filatelije, kojoj centralistički upravljani savez u Beogradu nije dao mogućnosti nikakvog samostalnog rada, niti odgovarajuću ingerenciju na vođenje saveznih poslova, što je najviše došlo do izražaja kod izdavanja »Priručnika maraka«. (Predsj. Radoslav Horvat). Iste godine priredio je savez veliku filatelističku izložbu u Zagrebu (250 vitrina), na kojoj je osobita važnost bila posvećena hrvatskim markama.

God. 1941. priređena je druga izložba velikog stila (520 vitrina) u svim prostorijama Doma likovnih umjetnika. Tom prilikom izdane su posebne marke s crtežom stare katedrale i Kamenitih vrata u Zagrebu. Uspjeh je bio ogroman (20.000 posjetnika), a izložba podpuno međunarodnog obsega.

Iste godine, a povodom ove izložbe, izišao je priručnik maraka hrvatskih zemalja, knjiga I. sv. 1.: Bosna i Hercegovina. Ovih će dana izaći knjiga I., sv. 2.: Bosna SHS, Hrvatska SHS. Glavni urednik priručnika je ing. Vl. Fleck, dok su u uredničkom odboru gg. dr. Marino Curinaldi, Vilim Gregorčić, Radoslav Horvat, Dragan Novak i dr. Branko Tkalčić. Djelo je primljeno u filatelističkim krugovima s najvećim zanimanjem.

Osnivanjem samostalnog Hrvatskog filatelističkog saveza počelo je izlaziti službeno glasilo saveza »Hrvatska filatelija.

3. Filatelističke organizacije u N. D. H.

a) Hrvatski filatelistički savez ima 18 začlanjenih mjestnih organizacija s blizu 1500 filatelista.

b) Učlanjena družtva (u zagradi broj članova):

1. Hrvatsko filatelističko družtvo, Zagreb (360)
2. Filatelistički klub, Zagreb (395)
3. Klub sabirača maraka, Zagreb (24)
4. Hrvatsko željezničarsko filatelističko družtvo, Zagreb (55)
5. Filatelistički klub, Osiek (70)
6. Filatelistički klub, Brod na Savi (35)
7. Filatelističko družtvo, Dubrovnik (24)
8. Filatelističko družtvo, Vinkovci (22)
9. Hrvatska filatelističko družtvo, Karlovac (20)
10. Filatelističko družtvo, Sarajevo (21)
11. Filatelistički klub, Banja Luka (17)
12. Hrvatski filatelistički klub Varaždin (15)

13. Hrvatski filatelstički klub, Gospić (10)
14. Hrvatski filatelistički klub, Požega (8)
15. Hrvatski filatelistički klub, Hrvatska Mitrovica (10)
16. Sušak,
17. Split, i
18. Ogulin.

4. Problem državne organizacije.

U petdesetak godina razvitka hrvatske filatelije razvija se je filatelistički život većinom unutar redova Hrvatskog filatelističkog družtva, a zadnjih tek godina unutar saveza. Povezanost između družtava bila je slaba, pa je tek osnivanjem Hrvatskog filatelističkog saveza nastala uzka i bratska suradnja, koja je dala snažan polet hrvatskoj filateliji. Ako se pođe putem kao u Njemačkoj, gdje se ne vrši nikakav posao oko izdavanja maraka bez dogovora s filatelističkim savezom, uspjet ćemo i našoj filateliji pribaviti dolično mjesto među sabiračima cieloga svieta.

Na taj način bila bi pružena i kontrola kod izdavanja filatelističke literature (knjiga, časopisa, albuma) kao i kod priređivanja izložbi.

Ovakva suradnja mjerodavnih činbenika bila bi jedina u mogućnosti, da pobija špekulaciju, koja se je uvukla u filatelističke krugove kao jedna od ratnih pojava.

5. Filatelističke priredbe u N. D. H.

Kako smo već spomenuli, priredilo je Hrvatsko filatelističko družtvo još prije osnutka Nezavisne Države Hrvatske oko 20 što većih, što manjih uspjelih filatelističkih izložbi, a i družtva u pokrajini (Karlovac, Varaždin, Brod na Savi, Požega) priredila su manje izložbe.

U slobodnoj Hrvatskoj priredio je savez dvie vrlo uspjele izložbe, koje smo već spomenuli, a godine 1942. smotru dobrotvornih maraka.

Problem t. zv. »D r ž a v n e z b i r k e« u uzkoj je svezi s osnivanjem »P o š t a n s k o - f i l a t e l i s t i č k o g m u z e j a«, čemu bi mjerodavni krugovi trebali što prije pristupiti. Pobude s filatelističke strane bilo je već nekoliko puta.

6. Hrvatske marke.

a) I z d a n j a s t r a n i h d r ž a v a u H r v a t s k o j.

Od god. 1850.—1871. rabe poštanski uredi u Hrvatskoj m a r k e c a r e v i n e A u s t r i j e, koje ne nose nikakvog hrvatskog obilježja na sebi osim po koji hrvatski žig. Crtež maraka je grb s dvoglavim orlom ili lik cara Franje Josipa I., sve s njemačkim napisima.

Od god. 1871. do prevrata 1918. rabljene su m a đ a r s k e m a r k e s mađarskim napisima (Magyar király posta) i mađarskim motivima (kralj, grb, turul-ptica, žeteoci), a žigovi su pomađareni do pred kraj rata 1918.

God. 1918. pretiskane su sve zalihe mađarskih maraka natiskom »Hrvatska SHS«, 29. X. 1918. izdana je prva hrvatska marka s crtežom roba, koji kida lance, i s hrvatskim grbom, dok je god. 1919., izdano i treće, izključivo hrvatsko izdanje s napisom »Hrvatska državna pošta« i crtežima alegorije, mornara i sokola.

Slijede s l o v e n s k a i z d a n j a god. 1919., a u B o s n i su pretiskane stare bosanske marke. God. 1921. izdane su marke K r a l j e v i n e J u g o s l a v i j e s likom kralja. S vremenom se uvode t. zv. prigodne i dobrotvorne marke, pa tako dolaze na marke i crteži s hrvatskim obilježjima, na pr.:

1929. u spomen tisućgodišnjice s crtežom kralja Tomislava i bazilike na Duvanjskom polju,

1932. zagrebačka katedrala na »veslačkom izdanju«,

1934. nadpis „Sokolski" slet Žagreb, 1874. — 1934.«,

1935. sa slikama Dubrovnika, vodopada kod Jajca i mosta u Mostaru,

1937. slika Hrvatice u narodnoj nošnji na izložbenom bloku u Beogradu,

1937. crteži: Dolazak Hrvata, kralj Tomislav, Matija Gubec, braća Radići i zemljovidna karta »banovine Hrvatske« na markama za dom poštanskih činovnika u Zagrebu.

1940. crtež katedrale u Zagrebu na markama zračne pošte,

194). sa slikama Kamenitih vrata u Zagrebu i zagrebačke katedrale s napisom »II. filatelistička izložba banovine Hrvatske«.

S 10. travnja nestalo je jugoslavenskih maraka i Hrvatska nastupa s vlastitim markama u kolu ostalih svjetskih država.

b) I z d a n j a u N e z a v i s n o j D r ž a v i H r v a t s k o j. Odmah nakon oslobođenja pretiskane su u nekoliko izdanja preostale jugoslavenske marke natiskom N. D. H., a nakon toga došle su u promet novotiskane hrvatske marke:

I. F r a n k o - m a r k e

1. 12. IV. 1941., br. 1—8, crni natisak »Nezavisna Država Hrvatska«.

2. 21. IV. 1941., br. 9—23, natisak »NDH« i hrvatski grb.

3. 10. V. 1941., br. 24—38, natisak »NDH« grb i datum u crvenoj ili modroj boji, — spomen-marke u korist hrvatske vojske.

4. 10. V. 1941., br. 39—40, marke II. filatelističke izložbe Hrvatskog filatelističkog saveza, sa zlatnim pretiskom, izdane također u malim arcima.

5. 16. V. 1941., br. 41—42, stare marke od 3 i 4 din. s pretiskom od 1 i 2 din. u crnom okrugu.

6. 17. V. 1941.., br. 47—60, novo tiskane marke, krajobrazi, od slikara Ota Antoninija.

8. 1941., br. 61—63, dobrotvorno izdanje za »Hrvatski Crveni Križ«.

9. 1941., br. 64, prigodno izdanje »Protuboljševička izložba«.

10. 25. III. 1942., br. 65—68, prigodno izdanje »Hrvatska krila« u korist hrvatskog zrakoplovstva.

11. 25. III. 1942., br. 69—70, prigodno izdanje »Hrvatska krila« u korist hrvatskog zrakoplovstva.

12. 9. IV. 1942., br. 71—73, prva obljetnica uzpostave Nezavisne Države Hrvatske.

13. 1942., br. 74—78, krajobrazi, nakladne vriednosti.

14. 1942., br. 79—81, dobrotvorno izdanje »Pomoć«.

II. Porto-marke

1. 26. IV. 1941., br. 1—5, stare porto-marke s crnim natiskom »NDH« i grbom.

2. 1941., br. 6—10, definitivno izdanje.

III. Službene marke

1. 1942., br. 1—16.

7. Sadanje važnije zbirke, možemo svrstati u sliedeće skupine:

a) t. zv. klasične marke: ing. Fleck, dr. Breitenfeld, dr. Curinaldi, Romanić, Šagovac, Vergles, ing. Mandl, Radoslav Horvat, Julije Luterotti.

b) jugoslavenske marke (Bosna, Slovenija, Srbija): Dragan Novak, Rad. Horvat, Romanić Karlo, ing. Fleck.

c) hrvatske marke: Vilim Gregorčić: Međimurje i Prekomurje, 1918. Spomen-marke i NDH.

d) specialne zbirke: Zračna pošta: Šepec, Stelle.

Historijske: Gregorčić: »Naš dragi Zagreb«.

Blokovi: Dragan Novak, gđa Kilda, Rad. Horvat.

Estetske zbirke: Gregorčić.

Predfilatelistička pisma: Nikola Rukavina.

8. Izpitivači maraka. Po savezu kao takovi priznati: Dr. M. Curinaldi za Bosnu, — Ing. Fleck za Bosnu, Hrvatsku, Crnu Goru i Jugoslaviju, — V. Gregorčić za hrvatske jubilarne marke 1918., te Međimurje i Prekomurje 1919.

9. Problem izdavanja prigodnih, odnosno dobrotvornih maraka.

Do početka prvog svjetskog rata izdavale su pojedine države uglavnom poštanske marke za redoviti poštanski promet, dakle franko-marke, porto-marke, zračne, službene i dr.

Za vrieme prvog svjetskog rata počele su države izdavati i prigodne marke, odnosno marke s nadoplatom u korist obćenarodnih, dobrotvornih ustanova, kao Crvenog Križa, Zimske pomoći, a i prigodom filatelističkih izložbi u svrhu njihova financiranja i slično. Naša država izdala je do sada prigodne nizove, odnosno nizove s doplatom u korist Hrvatskog Crvenog Križa (12. X. 1941.), u korist borbe udružene Europe na iztoku prigodom istoimene izložbe u Zagrebu (3. XII. 1941.), u korist »Hrvatskih krila« za promicanje jedriličarskog športa (25 .III. 1942.). U daljnjem programu nalaze se prigodni doplatni nizovi u korist Ustaške mladeži, oblasti »Pomoći«, Državne častne radne službe te ponovno Hrvatskog Crvenog Križa.

Prečesto izdavanje takvih dobrotvornih nizova dovodi sigurno do prezasićenosti tržišta, umanjuje zanimanje za našu marku u tuzemstvu i inozemstvu, pa ako se s dosadanjom politikom prečestih izdanja nastavi, postoji opravdana bojazan, da će nastupiti podpun slom, od čega će trpjeti u prvom redu korisnici, u čiju se korist takvi nizovi izdaju, sama poštanska uprava i domaća filatelija. Idealno rješenje doniela je rumunjska državna pošta sa svojom nadopunom zakonske odredbe iz g. 1938., pa držim, da bi nešto slično trebala provesti i naša poštanska uprava. Prigodne marke izdaju se tamo samo jednom godišnje, u prosincu, te su u prometu u prosincu i siečnju umjesto normalnih franko-maraka, a cieli utržak ide u fond poštanskih maraka za družtvovnu podporu.

Njemačka i Italija izdaju prigodne marke u velikim nakladama i s čednim dodatcima, da na taj način marke prodru u široke krugove, te izpune svoju svrhu.

10. Bibliografija.

a) Časopisi. »Balkan«. Prvi hrvatski filatelistički časopis u Zagrebu, izlazio od veljače 1918. do 1921. Urednik Zvonimir pl. Martinković Petrović.

»Filatelista«. Glasilo Hrvatskog filatelističkog družtva u Zagrebu. Izlazi od 1919. do 1934. kao mjesečnik, od 1915. do lipnja 1940. kao mjesečni prilog »Filatelisti«, glasniku Jugoslavenskog filatelističkog saveza. U prosincu 1940. izašao kao šesterobroj VII.—XII., čime je završilo XXII. god. svog izlaženja.

»Filatelistički glasnik« Zagreb, izdavala ga je »Filatelistička zadruga« od rujna 1921. do kolovoza 1924.

»Jugosl. phil. Zentrale« u Zagrebu, siečanj 1923. siečanj 1924., i 1929.—1930.

»Jugosl. Filatelista«, Osiek, mjesečnik 1923.—1924.

»Izvještaj fil. kluba«, Zagreb, kao kao mjesečnik god. 1938.

»Vjesnik kluba sabirača maraka« Zagreb, kao rukopis u god. 1938.

»Hrvatski fil. vjesnik« Zagreb, izdaje dr. Vuk pl. Simić Vukanović od siečnja 1940. kao mjesečnik.

»Hrvatska filatelija« (filatelistika), Zagreb, mjesečnik. Glasilo Hrvatskog filatelističkog saveza 1941.

b) Djela

Simić pl. Oskar: Žiće dr. Alfreda Moschkaua, 1879.

Simić pl. Oskar: Početci filatelije u Hrvatskoj, 1879.

Klobučar Jos.: Filatelizam u svietlu nauke i uzgoja, 1907.

Paskiević-Čikara dr. Peroslav: Pravo Hrvatske na vlastite marke, 1907.

Philippović Mijo: Zašto i kako se sabiru marke, 1919.

Trbarić Vjekoslav: Mladi filatelista, 1936.

Rukavina Nikola: Naše marke, biljezi i cjeline. 1929. — Historijat razvoja pošte u Bosni i Hercegovini, 1937. — Poviest hrvatske pošte od domaće dinastije do danas, 1941.

Simić-Vakanović dr.: Fil. Almanah, 1937., 1939.

Priručnik maraka hrvatskih zemalja.

Kao filatelistički pisci u raznim filatelističkim i nefilatelističkim časopisima poznati su: dr. Breitenfeld, prof. Bučar, ing. Fleck, Gregorčić, Radosl. Horvat, Dragan Novak, Philippović Mijo, Rukavina Nik., dr. Vuk Simić Vakanović.

Albumi:

dr. Vuk Simić Vakanović: Album za marke Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1941.

11. Jezikoslovlje u filatelistici.

I u našoj filateliji, odnosno u filatelističkoj književnosti pokazuje se danomice potreba čišćenja jezika stvaranjem izpravnog filatelističkog nazivlja, jer je ono nažalost još nedostatno i nedotjerano.

O tome se već prije pisalo (»Filatelista«, Fil. Almanah 1939.) i u fil. časopisima, ali stvar nije još dovršena.

12. Trgovina maraka.

Uzpostavom Nezavisne Države Hrvatske razvilo se je izdavanjem vlastitih maraka i zanimanje za naše marke, pa je i trgovanje markama dobilo snažan zamah.

Nažalost počeli su se trgovinom maraka baviti osim zakonitih, za to ovlaštenih trgovaca maraka, i premnogi filatelisti, a što je još gore, razni nepozvani elementi svih zanimanja, odnosno bez zanimanja, koji su takvim nezakonitim trgovanjem stjecali, odnosno stječu, bez ikakve kontrole, režija i poreza pretjerane dobitke.

Hrvatski filatelistički savez, kao i god. 1942. osnovano Družtvo trgovaca maraka (predsjednik Dr. Vuk Simić) uvidjeli su opasnost takvog nezakonitog verižnog trgovanja, koje u svakom pogledu kvari ugled naše filatelije, te su u raznim pravcima opetovano posredovali, pa i dalje nastoje, da se takvi trgovci i filatelisti izključe iz družtvenih redova, te da im se onemogući nezakoniti trgovački rad.

10. DOBROTVORNA DRUŽTVA

Sastavili MIRKO TRETINJAK i dr. BOŽIDAR ŠIROLA

1. Najstariji spomenici i listine o dobrotvornoj djelatnosti Hrvata.
2. Narodni preporod i početak družtvovnog rada u hrvatskim zemljama.
3. Posebnička, vjerska i občinska dobrotvorna djelatnost.
4. Družtva i ustanove prema svrsi svog rada.
5. Uredenje i ujedinjenje dobrotvornog rada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.
6. Popis dobrotvornih družtava u Nezavisnoj državi Hrvatskoj.
7. Bibliografija.

1. NAJSTARIJI SPOMENICI I LISTINE O DOBROTVORNOJ DJELATNOSTI HRVATA

Hrvatski je narod odvajkada imao toplo srdce za bližnjega. Primivši kršćanstvo, on je počeo graditi crkve i samostane, koji su u početku državnog života Hrvata šireći vjeru i prosvjetu položili i prve temelje obće dobrotvornosti. Hrvatski su knezovi i kraljevi iz kuće Trpimirovića već od god. 850. darivali samostane utemeljujući pri tom zadušbine, po kojima su samostani bili obvezani ublaživati biedu i pomagati sirotinju. Osobit dokaz velikodušne dobrotvorne djelatnosti sačuvao se u nadgrobnoj ploči hrvatske kraljice Jelene, žene kralja Krešimira II., a majke kralja Držislava (969.—997.); bila je ona »...majka kraljevstva i zaštitnica sirota i udovica«. — Svaki je samostan imao svoj »hospitium« (odakle rieč hospital = špital); u njemu su njegovali putnike, siromahe i bolestne. Bile su to ubožnice, a ne bolnice u današnjem smislu rieči, utočišta bogalja, prosjaka i nemoćnika. Najstariji zagrebački hospitali uzdržavali su se darovima, zapisima i zakladama, što su ih iza smrti ostavljali građani. Bila su u Zagebu 4 takva hospitala: na Griču Blažene Djevice Marije, na Kaptolu sv. Elizabete, u Vlaškouličkoj občini sv. Antuna i sv. Petra. Tim hospitalima upravljali su magistri, poslije prefekti, napokon rektori. Najstariji, kojega se ime spominje u listini iz god. 1432., bio je Martin, sin literata Tome. Taj se gradski hospital spominje u listinama sve do god. 1804., kad je otvorena posebna zakladna bolnica u Ilici, a ubožnica ostala u staroj zgradi s kapelicom Bl. Dj. Marije; odavle je 1854. preseljena u Kožarsku ulicu, onda 1857. u Novu Ves, a 1928. u nove zgrade nad kapelicom sv. Duha, a od god. 1930. na Selsku cestu. Prema tome zagrebačka gradska ubožnica postoji neprekidno 510 godina. — U Dubrovniku još i danas nalaze biedni i nemoćni utočište u »Domus Christi«, utemeljenom sredinom 14. stoljeća. Veliko vieće Dubrovačke republike utemeljilo je god. 1432. »Ospitale della Misericordia«, zavod za zapuštenu novorođenčad; taj je zavod djelovao 495 godina, pa je god. 1927. ukinut odlukom Oblastnog odbora. Također je i islam u središnjoj Hrvatskoj među muslimanima Hrvatima uzgojio duh dobrotvornosti i milosrđa u smislu svoje nauke.

2. NARODNI PREPOROD I POČETAK DRUŽTVOVNOG RADA U HRVATSKIM ZEMLJAMA

Hrvatski je preporod pokrenuo zapretane narodne energije na svim područjima života. Među raznovrstnim družtvima, koja su Hrvati tada osnovali, da zajedničkim silama više postignu, utemeljeno je godine 1846. prvo hrvatsko dobrotvorno »Družtvo čovječnosti«. Među utemeljiteljima bili su najugledniji muževi onog doba:

ban Jelačić, kardinal-nadbiskup Haulik, Ljudevit pl. Gaj, te mnogi uglednici građanskog i vojničkog staleža. Zadaća je »Družtva čovječnosti« bila: »predusresti moralnom padnuću i zanemarenoj siroti svrsishodnim podupiranjem i ravnanjem u pomoć dolazit, da bude iz nje valian čovjek«. — U Zagrebu su god. 1846. čč. ss. milosrdnice osnovale dječje pjestovalište. U vrieme preporoda utemeljeno je u Zagrebu u svemu 13 družtava s dobrotvornom, čovjekoljubivom i družtvovnom svrhom. — Nisu zaostala ni druga mjesta trojedne kraljevine; tako je u Karlovcu god. 1842. otvorio učitelj Jurjević dječje čuvalište i hranilište. — Najveći se broj družtava i održao, ma da su prema potrebama novog vremena postepeno stvarana uz starija i novija pa i najnovija družtva sa sve različitijom zadaćom svog družtvovnog djelovanja.

3. POSEBNIČKA, VJERSKA I OBĆINSKA DRUŽTVOVNA DJELATNOST

Posebnička dobrotvorna družtva nastala su na dva načina. Najprije su ljudi dobra srdca, osjećajući samilost za siromašne i potrebne, sastavljali družtva ljudi, koji su živjeli u sređenim prilikama, pa su od svog imetka mogli i htjeli davati doprinose za podupiranje djece, nemoćnika, nezaposlenih, sliepih, staraca i t. d. A onda su i pojedini staleži sami organizirali svoja podporna družtva tako, da su makar i male redovite prinose uplaćivali u zajedničku blagajnu, iz koje su u potrebi mogli dobivati podpore članovi tih istih družtava, kad su zapali u nepriliku bilo radi nezaposlenosti bilo radi bolesti i nemoćnosti. Tako su nastala družtva podporna: seljačka, radnička, obrtnička, pomoćnička, podvornička, pa i posebna družtva pojedinih vrsta radničkih.

Obćenitu dobrotvornost kao praktičnu djelotvornost ljubavi prema bližnjemu gajili su već najstariji samostani u Hrvatskoj, u kojima su djelovali redovnici benediktinci i pavlini. I drugi redovi, koji su kasnije razvili svoju djelatnost u hrvatskim zemljama, najpače dominikanci i franjevci, nastavili su s takvim radom. U najnovije vrieme djeluju dobrotvorno i družtva kršćanske Karitas u mnogim župama gradskim i seoskim. Kao da su u tim družtvima ponovno oživjele stare bratovštine, kakvih ima još ponegdje u primorju, a tim je bratovštinama bila zadaća: gajenje kršćanskih kreposti: gladnoga nahraniti, gola zaodjeti, bolestna pohoditi i mrtvoga pokopati. — Najbrojnija su u hrvatskim zemljama dakako dobrotvorna vjerska družtva rimokatolička, no ima ih i kod drugih vjerskih obćina, grkokatolika, pa kod evangelika te kod muslimana. Muslimanske obćine u nekim mjestima upravljaju i velikim zadužbinama, koje kao zavjet s određenom svrhom ostaviše bogati uglednici. U središnjoj Hrvatskoj počeli su pak u osamdesetim godinama osim toga osnivati i dobrotvorna i podporna družtva muslimanska pod imenima Merhamet, Rahmet, Zekjat i sl. Svaka obćina dužna je brinuti se za sve svoje zavičajnike, već prema postojećim zakonskim propisima. No mnoge su trgovištne i gradske obćine tu svoju dužnost shvatile mnogo šire i provele u djelo razne družtvovne ustanove kao stalne, na pr. ubožnice, sirotišta i sl. Najveću družtvovnu djelatnost razvila je gradska obćina zagrebačka.

4. DRUŽTVA I USTANOVE PREMA SVRSI SVOG RADA

Kako se ne zna, kad će i u koje doba života čovjek zapasti u nevolju i postati potreban pomoći, to su novija dobrotvorna družtva sebi u pravilima postavila ponekad točnije diferenciranu zadaću svog djelovanja. Tako ima družtava, koja podupiru potrebne i oskudne 1) rodilje, majke i dojenčad; 2) nahodčad i sirotčad; 3) djecu do 7 godina života; 4) mladež do 14, dotično 18 godina života; 5) đake i naučnike; 6) radnike; 7) nezaposlene; 8) nemoćne; 9) starce i starice; 10) umrle. — U manjim mjestima dobrotvorno družtvo obično izvršuje sva ova ili većinu ovih područja dobrotvorne djelatnosti, jer se družtvovna djelatnost ne da dieliti. — Dobrotvorna družtva izvršuju svoju zadaću tako, da daju svoje darove u naravi (na pr. odjeću, obuću, hranu, podpunu obskrbu u družtvenim domovima i zavodima, liekove, ukop i dr.), ali pomažu svoje štićenike i davanjem rada i zarade, pa i novčanim podporama. Svrha je mnogih dobrotvornih družtava vidljiva već iz njihova naziva, kao na pr. sirotište, pjestovalište, obdanište, kolievka, ukopno družtvo, radničko družtvo i t. d.

5. UREĐENJE I UJEDINJENJE DOBROTVORNOG RADA U N. D. H.

Uzkrsnućem N.D.H. odredio je Poglavnik, da se sav dobrotvorni rad u državi uskladi prema ustaškim načelima i to jedinstveno. Svu dobrotvornu djelatnost ima upravljati i nadzirati Min. unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za udružbu i družtvovnu skrb, a utemeljena je i oblast »Pomoć«, kao izvršna i nadzorna oblast, kojoj je dužnost pomagati siromašne i potrebne na cielom području N. D. H. osobito u zimskim mjesecima. Sva dobrotvorna družtva i ustanove dužne su surađivati s »Pomoći«. — U smislu pak t. 13. ustaškog ustava odredio je Poglavnik osnivanje Glavnog saveza striliških i drugih postrojbi na cielom području N. D. H. u okviru Ustaše-hrvatskog oslobodilačkog pokreta. Glavni savez obuhvaća i Hrvatski savez dobrotvornih družtava, pa su pojedina družtva njegovi članovi.

6. POPIS DOBROTVORNIH DRUŽTAVA I USTANOVA U N. D. H.

(Sastavljen prema podatcima Glavnog ravnateljstva za udružbu, pa manjkaju samo podatci iz nekih kotara. Rimski broj uz ime mjesta, u kom se nalazi družtvo ili ustanova, naznačuje župu: I. Baranja, II. Bilogora, III. Bribir — Sidraga, IV. Cetina, V. Dubrava, VI. Gora VII. Hum, VIII. Krbava — Psat, IX. Lašva — Glaž, X. Lika — Gacka, XI. Livac — Zapolje, XII. Modruš, XIII. Pliva — Rama, XIV. Pokupje, XV. Posavje, XVI. Prigorje, XVII. Sana — Luka, XVIII. Usora — Soli, XIX. Vinodol — Podgorje, XX. Vrhbosna, XXI. Vuka, XXII. Zagorje i XXIII. Glavni grad Zagreb.)

BIELO POLJE kraj MOSTARA, VII. — »Sirotište čč. ss. sv. Franje«, ut. 1910. U zavodu ima 15 ženske sirotčadi podpunu obskrbu.

BJELOVAR, II. — »Gradska ubožnica« za 30 staraca, starica i nemoćnika.

BRČKO, XV. — »Gradska ubožnica« za 24 stara nemoćnika.

BOSANSKI BROD, XV. — 1) Hrvatsko katoličko ukopno družtvo; 2) Muslimansko ukopno družtvo Samopomoć; 3) Podporni i spremni fond službenika ložione; podpore bolestnim članovima i njihovim obiteljima, pokop preminulim članovima.

BOSANSKI NOVI, VI. — Hrvatski omladinski klub Sloboda, izdržava siromašnu djecu.

BOSANSKI ŠAMAC, XV. — »Merhamet«, muslimansko podporno družtvo, pomaganje sirotinje i nemoćnika, bezplatan pokop.

BROD NA SAVI, XV. — 1) »Marijin dom«, dječje sklonište čč. ss. sv. Križa, prehranjuje do 50 sirotčadi od 3—14 godina; vlastita zgrada. 2) Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko družtvo, ut. 1895.; pomaže siromahe, starce i starice. 3) Školska kuhinja daje siromašnoj djeci dnevno do 250 objeda. 4) »Gradski dom milosrđa« za 24 starca i nemoćnika.

BRUSJE, IV. — »Javna dobrotvornost«; podpore siromasima iz zaklada i darova.

BUGOJNO, XIII. — Ukopno družtvo sv. Ante; ukop preminulim članovima.

CRIKVENICA, XIX. — »Sirotište čč. ss. Srdca Isusova«, ut. 1927.; podpuna obskrba za 24 sirotčadi.

DERVENTA, XV. — Muslimansko družtvo »Merhamet«; pomaganje siromašnih muslimana, njihov ukop.

DOBOJ, XVIII. — 1) »Merhamet« muslimansko ukopno družtvo, sprečava prosjačenje, pomaže sirotinju 2) U- 3) »Rahmet« muslimansko pokopno družtvo; pokapanje kopno družtvo sv. Ante, pokapanje članova i siromaha. družtvenih članova i njihovih obitelji.

DOL, IV. — »Javna dobrotvornost«; podupiranje siromaha iz kamata zaklada i darova.

DONJI MIHOLJAC, I. — Zadušbina Celestine Roscher, zavod Salezijanaca za odgoj siromašnih dječaka; posjeduje 21 jutro zemlje.

DRIVENIK, XIX. — Uzajamno podporno družtvo Imena Isusova; pomaže svoje članove u bolesti i priređuje im ukop.

DRNIŠ, III. — »Javna dobrotvornost«, zaklada za pomaganje sirotinje; posjeduje kuću. Pomoć se dieli od prihoda kuće i darova.

DUBROVNIK, V. — 1) »Dječje zaklonište«, ut. 1895., ima zakladu; daje obskrbu za 25 dječaka od 6 do 12 godina. 2) »Domus Christi«, ut. sredinom četrnaestog stolj.; ubožnica za 50 staraca i starica; uzdržava se od prihoda nekretnina i zaklada; zavod vode čč. ss. milosrdnice. 3) »Javna dobrotvornost«, ut. 1876., zaklada od Kn. 842.230; prihodom te zaklade pomažu se siromasi s područja bivše republike dubrovačke. Osim toga upravlja još »Ubožkim domom« (sa zakladom od 1,246.401), »Ostavinom Pozza« (sa zakladom od Kn. 245.502), »Pučkom kuhinjom« (sa zakladom od Kn. 476.636) i »Bratovštinom« (sa zakladom od Kn. 9.763.). 4) Katoličko dobrotvorno družtvo »Anica Bošković«; pomaže siromahe novcem, živežom i odjećom. 5) »Narodna ženska zadruga«, bavi se prodajom narodnih rukotvorina, a iz prihoda dieli sirotinji hranu odjeću i novčane podpore, Posjeduje pokretnine za 2 dječja zabavišta i konačišta. 6) »Sirotište družtva gospođa »La Plata«, ut. 1938. U zavodu se odgaja 62 ženske i 64 mužke sirotčadi; zavod vode čč. ss. Bezgrješnog Začeća. — 7) »Stanak sv. Vlaha«, dobrotvorno družtvo sv. Vinka Paulskog; pomaže dara; posjeduje 3 kuće i glavnicu od Kn. 251.553. — 8) siromaha od prihoda najamnih kuća, članarine i milo- »Trpeza sv. Vlaha«; daje siromasima jeftinu odnosno bezplatnu hranu. — 9) »Udruženje za zaštitu djevojaka«; daje moralnu i materialnu podporu siromašnim djevojkama. — 10) »Zadušbina braće Mihanovića u Dolima mjestu Doli, obć. Ston; posjeduje kuće u Zagrebu, zemljište u Dubrovniku, dom braće Mihanovića u Dolima, te gotovine od Kn. 153.830.— 11) »Zaklonište Lopižić« za skrb i odgoj siromašne djece; posjeduje dvie kuće, vrt, dvorište i zabavište.

DUVNO, XIII. — »Podporno družtvo sv. Ante«; daje pomoć bolestnim, te ukop preminulim članovima.

ĐAKOVO, I. — 1) Hrvatsko dobrovoljno katoličko gospojinsko družtvo; podupire siromašne i bolestne. — 2) »Ubožnica«, ut. 1940.; upravu vode čč. ss. sv. Križa.

HRVATSKI LESKOVAC, XVI. — »Dom sv. Josipa i sv. Mihajla«, ut. 1920. vode čč. ss. karmelićanke Božanskog Srdca Isusova. U zavodu se odgaja 50 dječaka, sirotčadi od 2 do 12 godina. Posjeduje zgradu i 10 jutara zemlje.

HRVATSKA MITROVICA, XXI. — »Hrvatsko rimokatoličko dobrotvorno družtvo«; odieva siromašnu djecu i starice; posjeduje kuću.

HUM NA SUTLI, IV. — »Dom čč. ss. karmelićanka«; posjeduje zgradu s 4 jutra zemljišta; uzgaja siromašnu djecu.

HVAR, IV. — »Javna dobrotvornost«; posjeduje 2 kuće i zemljište; pomaže siromahe.

IMOTSKI, IV. — 1) »Javna dobrotvornost«; posjeduje kuće u Imotskom i Splitu; prihodom od iznajmljivanja kuća i zaklada pomaže siromahe. — 2) »Sirotište u kući Bratovštine Presvetog Sakramenta« prima na uzdržavanje i odgoj mladež; pod upravom čč. sestara.

JAJCE, XIII. — 1) »Podporna zaklada radnika i namještenika d. d. za elektriku«; daje podpore članovima u bolesti, starosti i smrti. U zakladu uplaćuju članovi 2 posto svojih beriva, a toliko uplaćuje i poduzeće; iznos zaklade Kn. 2,037.348. — 2) »Sirotište«; muslimansko podporno družtvo za suzbijanje prosjačenja; posjeduje 2 kuće.

JELSA, IV. — »Javna dobrotvornost«; posjeduje stanbene kuće i zemljište; od prihoda se daju podpore siromasima.

KARLOVAC, XIV. — 1) »Dobrotvorno družtvo sv. Vjekoslava«; dieli odjeću i obuću djeci pučkih i građanskih škola. — 2) »Dobrotvorno i podporno družtvo sv. Ante«; daje podpore u naravi i u novcu siromašnim građanima. Upravu vodi gvardian franjevačkog samostana. — 3) »Družtvo za podupiranje siromašnih učenika realne gimnazije« daje podpore u naravi i u novcu. Imovina iznosi Kn. 250.000. — 4) »Družtvo za podupiranje učenika učiteljske škole«. — 5) »Obrtno podporno družtvo »Nada«; posjeduje kuću; podupire bolestne i iznemogle članove. — 6) »Pučka kuhinja i dječje obdanište« (na Baniji) izdaje do 100.000 obroka hrane godišnje; u obdaništu je obskrbljeno dnevno do 30 djece. — 7) »Gradska ubožnica«; u njoj je smješteno 50 staraca i starica.

KONJIC, VII. — »Dobrotvor«, muslimansko pokopno i podporno družtvo; brine se za moralno i kulturno podizanje siromašnih muslimana.

KOPRIVNICA, II. — »Sirotište Kćeri Božje Ljubavi« uzgaja malu djecu do 7 godina; smješteno uz samostan; prima 20 djece, a uzdržava se darovima.

KRAPINA, XXII. — »Družtvo Dobrotvor« pomaže školsku djecu odjećom i obućom.

LIVNO, XIII. — »Hrvatsko katoličko žensko družtvo za zaštitu sirotinje«.

LOBOR-GRAD, XXII. — Ubožnica družtva »Socialna zaštita« (sa sjedištem u Zagrebu) ima na obskrbi oko 30 staraca i starica.

LJESKOVICA KRAJ NAŠICA, XI. — »Dom socialne pomoći Našičke d. d.«; daje obskrbu iznemoglim radnicima i radnicama poduzeća, te udovicama radnika tvrdke.

LJUBUŠKI, VII. — »Pokopno družtvo« pomaže moralno i materialno obitelji članova u slučaju smrti.

LJUBUŠKI, VII. — »Pokopno družtvo« pomaže moralno i materialno obitelji članova u slučaju smrti.

MAGLAJ, XVIII. — »Muslimansko ukopno družtvo »Utjeha« pomaže materialno obitelji preminulih članova prigodom ukopa.

MAKARSKA, IV. — »Dobrotvorni zavod« obskrbljuje doživotno siromašne i nemoćne, starce i starice.

METKOVIĆ, VII. — »Javna dobrotvornost«, daje pomoć siromašnima i iznemoglima,

MIHALJEVIĆ-SELO, OŠTARIJE, XII. — »Dobrotvorno i podupirajuće družtvo sv. Ivana«, daje pomoć svojim članovima u slučaju smrti, požara i ugibanja blaga.

MODRUŠ, XII. — 1) »Dobrotvorno podupirajuće družtvo sv. Antuna« u Modrušu. — 2) »Dobrotvorno podupirajuće družtvo sv. Jurja i Srdca Isusova« u Zagorju. — 3) »Dobrotvorno podupirajuće družtvo sv. Vida« u Gornjem Zagorju.

MOSTAR, VII. — 1) »Dom staraca«, zaklada gradske občine; obskrbljuje 25 staraca i starica do smrti. — 2) »Muslimansko udruženje Ittihad«, daje materialnu i moralnu pomoć članovima, radnicima i obrtnicima. 3) »Religiozno socialno bratstvo Ihvan«; zaštićuje djecu, posreduje namještenje radnika, obskrbljuje starce i nemoćnike, brine se za socialni, vjerski i prosvjetni život članova. — 4) »Sirotište sv. Franje«, ut. 1899.; odgaja i školuje žensku sirotčad od 4 do 14 godina.

NAŠICE, I. — »Dobrotvorno družtvo sv Antuna«, podupire siromahe, i školuje siromašne učenike.

NAZARET kraj Banje Luke, XV. — »Sirotište čč. ss. Dragocjene Krvi Isusove«, ut. 1879; obskrba i škola za žensku sirotčad.

NOVA GRADIŠKA, XI. — 1) »Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno družtvo«, pomaže siromašnu školsku djecu odjevnim predmetima, daje pripomoći ubogim staricama. — 2) »Pučka kuhinja«; vodi je općina svake zime.

NOVA PAZOVA, XXI. — »Evangeličko sirotište Siloah«; obskrba i škola za 30 sirotčadi u vlastitom domu.

ODRA, XVI. — »Obdanište« za siromašnu djecu čč. ss. Kćeri Milosrđa; posjeduje svoju zgradu.

OGULIN, XII. — Dobrotvorna podupirajuća družtva postoje u sliedećim mjestima pod ovim imenima: »Sv. Josip« u Prapuću, »Sv. Petar« u Sv. Petru, »Sv. Antun« u Žegaru, »Sv. Jakov« u Sv. Jakovu, »Sv. Rok« u Lamostu, »Sv. Ilija« u Turković-selu, »Sv. Duh« u Salopek-selu, »Sv. Trojstvo« u Sabljak-selu, »Sv. Križ u Ogulinu, »Sv. Nikola« u Hreljinu, »Sv. Juraj« u Puštarić-selu, »Sv. Ivan« u Gavanima, »Sv. Mihovil« u Boštu. Sva ta družtva daju pomoć svojim članovima u slučaju smrti, požara i ugibanja blaga.

OPUZEN, VIII. — »Javna dobrotvornost«; posjeduje kuću, pomaže siromahe.

OSIEK, I. — 1) »Blagodat« (Crkvena ul.), daje siromašnoj školskoj djeci odjevne predmete. — 2) »Dječji dom« (Strossmayerova ul.), odgaja 50 siromašne djece; uz taj dom je i »Dječje obdanište«, u kojem do 100 djece dobiva doručak i ručak; uzdržava ga općina. — 3) »Dječja obdaništa« uz pučke škole; 4 zavoda posjećuje dnevno do 400 djece. — 4) »Dom sv. Vinka« (Strossmayerova ul.), obskrbljrje starce i nemoćnike; pod upravom čč. ss. milosrdnica. — 5) »Evangelističko gospojinsko družtvo« (Reljkovićeva ul.), podupire starce i nemoćnike, daje živež i ogrjev siromašnima, a djeci odjevne predmete. 6) »Katoličko gospojinsko družtvo« (Pejačevićeva ul), podupire siromašne obitelji, starce i nemoćnike; zaštićuje zapuštenu mladež. — 7) »Milodar«, dobrovoljno družtvo za nabavu odjeće, obuće i školskih potrebština školskoj djeci; — 8) »Gradska ubožnica«, ut. 1890, obskrbljuje iz prihoda »Ubožke zaklade« oko 100 staraca i nemoćnika; uprava čč. ss. milosrdnica.

OŠTARIJE, XII. — Dobrotvorno podupirajuće družtvo sv. Antuna; daje pomoć svojim članovima u slučaju smrti, požara i ugibanja blaga.

PAKRAC, XI. — 1) »Hrvatsko katoličko gospojinsko družtvo«. — 2) »Hrvatska obrtnička pripomoćna udruga«.

PETRINJA, VI. — »Gradska ubožnica«, ut. 1910.; uzdržava se iz ubožke zaklade pod upravom čč. ss. sv. Križa; za 20 ubogara.

PODRAVSKA SLATINA, I. — 1) Dječje sirotište i vrtić«, ut. 1937., uzdržava se milodarima pod upravom čč. ss. Presvetog Srdca Isusova; ima svoju zgradu. — 2) »Žensko dobrotvorno družtvo«, ut. 1920., daruje školsku djecu odjevnim predmetima, pomaže starice.

POTOCI KOD MOSTARA, VII. — »Sirotište čč. ss. sv. Franje« odgaja i obskrbljuje 20 sirotčadi; vlastiti dom i 4 jutra zemljišta.

POŽEGA, XI. — 1) »Gradska ubožnica« pod upravom čč. ss. milosrdnica; za 25 ubogara. — 2) »Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko družtvo« pomaže odjevnim predmetima školsku djecu, daje pomoć nemoćnim staricama.

PRIŠLIN, HUM NA SUTLI, XXII. — »Dom Majke Božje dobrog savjeta«; u njem se odgajaju siromašna djeca. Vlastničtvo čč. ss. karmelićanka; posjed od 5 jutara zemljišta.

RETFALA I. — »Dom sv. Josipa« za starce; u njem se njeguju nemoćni i bolestni. Vlastiti dom Družtva Marijinih sestara.

ROGATICA, XX. — 1) »Merhamet« pomaže siromahe muslimane. — 2) »Dobrotvor« pomaže siromahe, daruje školsku djecu odjevnim predmetima.

SARAJEVO, XX. — 1) »Dom sv. Natburge« čč. ss. Kćeri Božje Ljubavi, ut. 1920.; skrbi za nezaposlene djevojke. »Dom starih« (Pofalić), uzdržava se iz ubožke zaklade pod gradskom upravom; za 90 staraca i nemoćnika. — 3) Humanitarno družtvo »Sirotinjski hljeb«, daje pomoć u naravi siromasima i nezaposlenima; godišnje se razdieli do 70.000 komada kruha. — 4) »Materinsko udruženje« (Ul. H. Krešljakovića), odgaja djecu od rođenja do 7 godina, brine se za trudne žene prije i poslije poroda; posjeduje kuće; obskrbljuje do 70 djece i 10 matera. — 5) »Muslimansko dobrotvorno družtvo »Merhamet«, ut. 1913., suzbija prosjačenje među muslimanskom sirotinjom; ima više kuća izdaje godišnje do Kn 250.000 za podpore. — 6) .Prvo bolesničko družtvo« (Obala kralja Zvonimira) brine se za liečenje bolestnih članova. — 7) »Šegrtski dom muslimanskog zanatlijskog družtva »Hurijet«, ut. 1941. (Karpurova ul.). — 8)»Sirotište Egipat« čč. ss. Služavki Malog Isusa, (Bjelave), ut. 1899., brine se za stare sirote (do 25 starica). — 9) »Sirotište Betlehem od Malog Isusa« (Tahmišćini ul.), brine se za sirotčad, prima do 50 ženske sirotčadi; posjeduje više kuća u Sarajevu. — 10) »Sirotište kćeri Božje Ljubavi«, ut. 1882., bezplatno obskrbljuje žensku djecu od 4 do 12 godina. — 11) »Vakufski dječji dom«, ut. 1913., odgaja i sprema za život djecu stariju od 7 godina.

SAMOBOR, XVI. — 1) »Općinska ubožnica«, (Samostanska ul.) — 2) »Sirotište Ivana Levičara« (Gajeva ul.), ut. 1932., prima siromašnu i zapuštenu djecu do 7 godina; može primiti do 50 djece; posjeduje osim kuće 4 jutra zemlje; uprava čč. ss. Služavki Malog Isusa.

SISAK, VI. — 1) »Humanitarno družtvo »Dobrotvor«. — 2) Družtvo za podupiranje mladeži pučkih škola. — 3) »Družtvo za podupiranje srednjoškolske mladeži.

STARIGRAD NA HVARU, IV. — 1) »Dom sv. Vincenca Fererskog«, daje sklonište i hranu siromasima i iznemoglima. — 2) »Javna dobrotvornost« pomaže sirotinju. — 3) »Milosrdna zadruga« daje pokop svojim članovima.

SUHOPOLJE, I. — 1) »Dječja kolonija«, ut. 1941., prima na oporavak slabunjavu djecu. — 2) »Dječje obdanište«, ut. 1941., čuva djecu i daje im ručak.

SUNJA, VI. — »Majčino srdce«, ut. 1938., pomaže uboge starice.

SUŠNJEVO SELO — OŠTARIJE, XII. — »Dobrotvorno podupirajuće družtvo sv. Kate« daje pomoć članovima kod ukopa, požara i ugibanja blaga.

SV. IVAN ZELINA, XVI. — »Gospojinsko družtvo sv. Ivana« pomaže siromašnu djecu.

SV. JAKOV—ŠILJEVICA, XIX. — »Uzajamno podupirajuće družtvo sv. Fabijana i Sebastiana« pomaže članove u slučaju bolesti i smrti.

SVIRČE NA HVARU, IV. — »Javna dobrotvornost« pomaže siromahe.

ŠESTINE KRAJ ZAGREBA, XVI. — »Sirotište Nazaret čč. ss. Kćeri Milosrđa«, ut. 1931., posjeduju kuću i zemljište; odgaja žensku sirotčad od 3 do 14 godina; može primiti 45 djece.

ŠID, XXI. — »Ubožki dom« daje obskrbu iznemoglim staricama i starcima; uzdržava ga općina.

TESLIĆ, XVIII. — »Muslimansko pokopno družtvo« pomaže bolestne članove, a preminulima priređuje bezplatan ukop.

VALPOVO, I. — »Podporna i posmrtna zanatska zaklada« podupire članove, priređuje ukope.

VARAŽDIN, XXII. — 1) »Gradska ubožnica«, daje obskrbu za 40 staraca i nemoćnika. — 2) »Dobrotvorno družtvo« dieli mjesečne podpore, a o Božiću milodare. — 3) Družtva za podupiranje djece pučkih i građanskih škola, te realne gimnazije. — 4) »Mjestni odbor za suzbijanje bezposlice« daje novčane podpore, uzdržava javnu kuhinju. — 5) »Varaždinska žena za zaštitu djece« daje odjevne predmete siromašnoj djeci, podupire siromašne obitelji; posjeduje 2 stanbene kuće. — 6) »Zadruga sv. Vida« podupire članove u bolesti, priređuje im ukop.

VINKOVCI, XXI. — »Sirotište i ubožište Marijin dom čč. ss. Služavki Malog Isusa«, odgaja sirotčad od 3 do 12 godina, daje obskrbu staricama i starcima; posjeduje 3 kuće i zemljište od 18 jutara.

VRBANJ NA HVARU, IV. — »Javna dobrotvornost« pomaže siromahe; posjeduje 3 kuće.

VRBOSKA NA HVARU, IV. — 1) »Hrvatsko žensko dobrotvorno družtvo »Dobrotvor« pomaže siromahe i dieli školskoj djeci odjevne predmete. — 2) »Javna dobrotvornost« pomaže siromahe.

VRISNIK NA HVARU, IV. — »Javna dobrotvornost« pomaže siromahe.

VUKOVAR, XXI. — »Sklonište sirotčadi«, ut. 1917., odgaja hrvatsku sirotčad katoličke vjere; može primiti do 70 djece. Uz sirotište je obdanište za 10 djece i pitomište za djevojčice, koje polaze realnu gimnaziju.

ZAGREB grad, XXIII. — God. 1918. bilo je u Zagrebu 181 družtvo, god. 1931. broj je porastao na 594, a god. 1941. na preko 900 družtava i ustanova. — 1) »Zagrebačko družtvo Dobrotvor«, ut. 1877. (Haulikova ul.), daruje djecu pučkih škola odjevnim predmetima; posjeduje stanbene kuće. Godišnje nadari o Božiću do 500 djece. — 2) »Dobrotvorni stolček«, ut. 1896. (Tkalčićeva ul.), daruje djecu odjevnim predmetima; posjeduje kuću, godimice nadari do 100 djece. — 3) »Dobrovoljno družtvo za spasavanje«, (Martićeva ul.) preváža nemoćnike i bolestnike; posjeduje nekretnine; uzdržava se darovima i podporama. — 4) »Dom biskupa Langa« Dežehćeva ul. brine se za djevojke, kućne pomoćnice; posjeduje kuću i zemljišta. — 5) »Dom Božje Providnosti« (Mošćenička ul.), odgaja do 100 ženske mladeži. — »Dom djevojaka« (Goljak), zaštićuje malodobne kućne pomoćnice. — 7) »Dom milosrđa« (Klaićeva ul.), ut. 1897., u svojim domovima uzdržava siromašne starce i starice, daje hranu i drugim gladnim siromasima; može primiti do 130 štićenika. Posjeduje 4 kuće. 8) »Dom naučnica čč. ss. Kćeri Božje Ljubavi« (Nova Ves), ut. 1938., odgaja djevojčice, dok ne postanu pomoćnice; može primiti 25 štićenica. — 9) »Dom sv. Terezije od Malog Isusa« (Vrhovac), ut. 1925. odgaja 120 ženske sirotčadi od 1 do 16 godina, a u obdaništu prima oko 70 djece od 2 do 7 godina. Uprava čč. ss. karmelićanka od Božanskog Srdca Isusova. — 10) »Družtvo čovječnosti«, (Derenčinova ul.), ut. 1846., podupire novčano starce, daje obiteljima s brojnom djecom kruh i mlieko. Godine 1941. izdalo je podpora u iznosu od Kn. 124.107. Posjeduje stanbenu kuću. — 11) »Družtvo hrvatskih katoličkih žena u župi sv. Antuna«, (Sv. Duh), podupire siromahe stalno i povremeno novcem, živežom, ogrievom i odjećom. — 12. »Družtvo Marije Jelisave« (Gundulićeva ul.), pomaže bolestnike. — 13) »Družtvo namještenika hrvatskog sveučilišta i bolnica« (Petrova ul.), podupire moralno i materialno svoje članove, (liekovi, bolnički troškovi, ukopni troškovi, podpora u oskudici). — 14. »Družtvo sv. Franje de Hieronima« za ukopnu pripomoć, (Draškovićeva ul.) izplaćuje ukopninu članovima; posjeduje zemljište i uložak od Kn. 56.300. — 15) »Družtvo sv. Vida za podupiranje sliepih« (Ilica), izdržava sliepe pitomce i izobražava ih u obrtu četkarskom i košaračkom, podupire siromašne. 16) »Družtvo za pripomoć gluhonieme djece« (Ilica) podupire gluhonieme bez posla, uzdržava 5 naučnika, daruje gluhoniemu djecu odjevnim predmetima — 17) Družtvo za zaštitu odpuštenih kažnjenika« (Grič) — 18) »Gospojinsko družtvo za uzdržavanje pjestovališta« (Samostanska ul.), ut. 1855.; u zavodu je ujedinjeno zabavište, sklonište i obdanište za siromašnu djecu od 3—7 godina, pa djeca dobivaju dnevno objed i užinu (bezplatno), a o Božiću i odjevne predmete. U zavodu ima 90 djece. Posjeduje stanbenu kuću. — 19) »Humanitarno družtvo bana Jelačića« (Primorska ul.), podupire nemoćne članove, njihove udovice i sirotčad, daje liečnika, liekove, bolestničke podpore i posmrtnine; posjeduje stanbenu kuću. — 20) »Hrvatsko muslimansko družtvo« (Palmotićeva ul.) podiže kulturno i socialno muslimane u Zagrebu, oblači do 50 djece siromašnih članova, daje podpore siromašnim muslimanima na prolazu kroz Zagreb, posreduje kod namještenja. — 21) »Hrvatsko družtvo za zaštitu nezaposlenih trgovačkih i privatnih činovnika, (Amruševa ul.), ut. 1931., daje članovima hranarinu, podpore novčane, u odjevnim predmetima i živežu. — 22) »Karitas nadbiskupije zagrebačke« (Vlaška ul.) uzdržava se prinosima svećenstva i vjernika pod upravom nadbiskupskog ordinariata u Zagrebu. Brine se za pomaganje potrebnih, osnivanje karitativnih ustanova, razvijajući duh ljubavi prema bližnjemu predavanjima i tiskom. Bavi se i zaposlivanjem nezaposlenih. — 23) »Karitas župe sv. Blaža« (Dežehćeva ul.) pomaže biedne novcem i darovima u naravi. — 24) »Karitas župe sv. Petra« (Petretićev trg); — 25) »Karitas župe sv. Marka« (Markov trg), posjeduje kuću u Demetrovoj ul. — 26) »Karitativna akcija Marijinih kongregacija« (Palmotićeva ul.) prehranjuje i odieva sirotinju; ut. 1928. — 27) »Liga za zaštitu djece« (Selska cesta) obskrbljuje 30 sirotčadi u svom domu; posjeduje stanbenu kuću. — 28) »Materinstvo« (Tomašićeva ul.), ut. 1919., daje savjet, pomoć, pravnu pomoć majkama, kućnu njegu rodiljama; brine se za proslavu »Majčina dana«. — 29) »Mirovni dom za gospođe« (Vlaška ul.), ut. 1863. po čč. ss. milosrdnicama, daje obskrbu udovicama državnih i privatnih činovnika — 30) »Ognjište« (Solovljeva ul.) ut. 1936., daje privremeno nezaposlenim djevojkama stan i hranu uz vrlo nizku cienu; u god. 1941. obskrbilo se tu do 7000 djevojaka; pod upravom Marijine kongregacije. — 31) »Patronaža za zaštitu mladih djevojaka« (Vlaška ul.) vodi brigu za »Sirotište Antunovac« u Maksimiru; — 32) »Podporno družtvo vojnih umirovljenika« (Savska cesta), podupire članove u slučaju biede, bolesti ili smrti. — 33) »Prehrana« (Preradovićeva ul.), ut. 1914., prehranjivala je najprije samo školsku djecu, poslije obitelji ratnika. Iza prvog svjetskog rata preuzela je od »Družtva čovječnosti« pučku kuhinju. God. 1941. razdielilo je družtvo bezplatno gradskim siromasima, intelektualcima, radnicima, školskim izletnicima i prosjacima 147.466 objeda. — 34) »Prvo hrvatsko obrtničko i radničko družtvo«, (Krajiška ul.), ut. 1872. Podupire bolestne i nemoćne članove, udove, sirotčad, brine se za ukop. — 35) »Samaritansko družtvo« (Dežehćeva ul.), posjećuje stare i bolestne članove, njeguje bolestnike, daje odjevne predmete i živež, te novčanu pripomoć siromasima. — 36) »Samopomoć« (Selska cesta), daje članovima liečnika i liekove, te posmrtninu. Imovina u nekretninama i uložnicama. — 37) »Savez zajednica doma i škole«, pomaže djelatnost udruženih zajednica, zaštićuje golu i bosu školsku djecu. — 38) »Sirotište Antunovac« (Maksimirska cesta), ut 1912., uzgaja u zavodu do 50 ženske djece u dobi od 6 do 18 godina; posjeduje zgrade i 11 jutara zemljišta. Uprava čč. ss. Služavki Malog Isusa. — 39. »Sklonište sv. Franje« (Orlovac), daje obskrbu starim i nemoćnim članovima III. reda sv. Franje bezplatno. — 40) »Udruga hrvatskih učiteljica za našu djecu« (Kukuljevićeva ul.) daje odgoj i zaštitu zapuštenoj djeci i sirotčadi. U Zagrebu je sabiralište za zapuštenu žensku djecu, kojih može primiti 70; odraslije djevojčice odgajaju se u Pušći, gdje je posjed od 30 jutara zemljišta. — 41) »Udruženje gluhoniemih« »Dobrotvor« (Ilica), pomaže moralno i materialno gluhonieme, daje novčane podpore, te odjevne predmete. — 42) »Veteransko pripomoćno družtvo Petar Zrinski« (Klaićeva ul.), izplaćuje bolestničke podpore, troškove za liečnika i liekove, te ukopnine članovima; posjeduje kuću. — 43) »Zajednica gospođa za zaštitu djece« (Bogovićeva ul.) ut. 1940., brine se za sirotčad gradske periferije te podupire sirotišta u Samoboru, Šestinama i sklonište u Trnju; daruje godišnje preko 600 odjevnih predmeta siromašnoj djeci. — 44) »Zaklada bana Jelačića za ratne invalide i njihove obitelji« Đorđićeva ul., izplaćuje pomoć za 250 ratnih invalida i 50 ratnih udovica. — 45) »Zanatlijsko i pomoćničko družtvo« (Pejačevićev trg), podupire članove u slučaju bolesti, nemoći i smrti; posjeduje stanbene kuće. — 46) »Zaštita djevojaka« (Gajeva ul.) daje stan u svom domu. — 47) Družtvovne ustanove občine kr. slob. i glav. grada Zagreba. Osnutkom N. D. H. ta družtvovna djelatnost odiše novim duhom. Podpore se daju najprije samo bolestnima i za rad nesposobnima i nezaposlenima, te obiteljima s brojnom djecom. Gradske družtvovne ustanove jesu: a) »Dječji ambulatorij« (Savska cesta s izpostavom u Selskoj cesti) vodi zdravstvenu brigu o dojenčadi, siromašnima bezplatno dieli mlieko, daje liečničku po-

moć. U god. 1941. bilo je oko 45.000 posjeta, 5.000 pregleda, 17.000 bezplatno podieljenih liekova. b) »Savjetovalište za trudne žene« (Savska cesta s izpostavama u Selskoj cesti i u Hirčevoj ul.), liečnik vrši pregled trudnicá, daje pomoć za opremu novorođenčadi. U god. 1941. pregledano do 1000 žena. c) »Dom za majke i dojenčad« (Savska cesta) njeguje majke i dojenčad do 1 god. starosti, kad nemaju doma. U god. 1941. boravilo u domu 120 djece i 40 majki. d) »Dječja skloništa« primaju djecu od 4 do 12 godina kroz dan, pa im daju i hranu. Sad radi 15 skloništa uz gradske pučke škole. e) »Dječje oporavalište u Selcima u Hrvatskom Primorju«, ut. 1920., omogućuje oporavak na moru slabunjavoj djeci siromašnih roditelja. U god. 1941. bilo na oporavku oko 800 djece. f) »Dječje uzgajalište Amruševo« u Klinča-selu, ut. 1919., zaklada dra Milana Amruša, proširena od gradske občine. Odgaja do 150 dječaka, sirotčadi i zapuštenih, te ih izobrazuje u raznim obrtima. U ljetu prima i do 200 zagrebačke djece na oporavak. g) »Sabiralište za dječake« (Radnička cesta), ut. 1936., sabire skitnice sa zagrebačkih ulica; tu borave prolazno; dnevno ih bude do 70. h) »Sabiralište za djevojčice« (Kukuljevićeva ul.) ut. 1936., sabire zapuštene djevojčice. Dnevno ih bude do 30. i) »Šegrtski (naučnički) dom« (Radnička cesta), ut. 1930., prima na obskrbu naučnike raznih obrta, koji u Zagrebu nemaju roditeljske kuće. Sad boravi tu 80 naučnika. j) »Radničko prenoćište« (Heinzelova ulica), utemeljeno 1933., za radnike bez svog doma ili kad su prolazno u Zagrebu. Dnevno prenoćuje do 100 radnika. k) »Dom staraca« (ubožnica) uzdržava se iz ubožke zaklade (Selska cesta), ut. u današnjem sastavu god. 1856. U dom se smještaju starice i starci, zdravi, ali nesposobni za rad, a bez ikoga, tko bi ih dohranio. Sad je u domu 406 štićenika. l) »Dom za nemoćnike« (Selska cesta), uređen 1936., za posve nemoćne, koji trebaju stalnu njegu. Sada su u domu 32 nemoćnika. m) »Mirovni dom« (Crnadkova ul.), uređen 1936. zakladom Gradske štedionice u Zagrebu. Prima na obskrbu uz malu naplatu do 32 umirovljenika, koji nemaju nikoga svoga. n) »Središnja kuhinja« (Supilova ul.), preuređena god. 1938. priređuje dnevno do 2100 obroka hrane, pa to prevozi u dječja skloništa i druge zavode, a siromašnim obiteljima daje hranu u svojim prostorijama ili si sami odnose hranu kući. U zimi 1941.—1942. otvorene su gradske kuhinje još i u Fijanovoj ulici te u Selskoj cesti, pa je svaka od njih dnevno priređivala do 1500 obroka. U god. 1941. razdieljeno je 492.000 obroka hrane, uz svaki obrok i 25 dkg kruha.

ZEMUN, XXI. — Dječji dom družtva »Zaštita djece« (Ulica Princa Eugena), posjeduje osim doma i 2 kuće. — 2) »Gradski ubožki dom«, prima do 75 staraca, starica i nemoćnika.

ZENICA, IX. — 1) »Muslimansko pokopno družtvo »Rahmet«, pokapa preminule članove; posjeduje zemljište. — 2) »Fond za pomaganje siromašne rudarske djece«, uzdržava se članarinom, darovima i kamatima. U god. 1940. nadareno odjevnim predmetima 124 djece od 4 do 16 godina starih. — 3) »Ukopno družtvo sv. Ante Padovanskoga« daje članovima i sirotinji ukopninu, posjeduje kuću. U god. 1940./41. namirilo troškove za 29 ukopa.

7. BIBLIOGRAFIJA:

N. MASLAĆ: Katolicizam na svom putu ljubavi. »Život« 1935.

I. TKALČIĆ: Monumenta historica lib. ac reg. civitatis Zagrabiae.

A. pl. CUVAJ: Građa za poviest školstva u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

Đ. SZABO: Zagreb.

SPOMENICE I SPOMEN-SPISI »Dobrotvora«, Družtva čovječnosti«, »Pjestovališta«, »Prehrane«, »Doma milosrđa«, »Dobrotvornog stolčeka«.

11. TJELESNI ODGOJ I ŠPORT

(pod uredničtvom Ureda državnog vodstva tjelesnog odgoja i športa)

a) Misli vodilje hrvatskog športa
b) Poviestni razvoj tjelesnog odgoja i športa u Hrvatskoj
c) Reorganizacija hrvatskog športa nakon 10. IV. 1941.
d) Pojedine grane športova u Hrvatskoj
e) Pregled međudržavnih utamica Nezavisne Države Hrvatske
f) Hrvatski rekordi
g) Planinarstvo
h) Šah

A) MISLI VODILJE HRVATSKOG ŠPORTA

Napisao MIŠKO ZEBIĆ

Misao gajenja tjelesnog odgoja pojavljuje se već kod starih Helena, koji nastoje sustavnim odgojem čovječjeg tiela dati odgojnom djelovanja zaokruženu cjelinu, a u težnji, da duhovni, duševni i tjelesni odgoj budu oblikovani po načelu kalokagatije, t. j. sklada liepa i dobra. Stari grčki filozofi: Aristotel, Platon, Sokrat i mnogi drugi traže taj sklad, tu harmoniju, za koju im je uzorom služila harmonija iz prirode, posebno harmonija sfera.

Tako u odgojnom djelovanju starih Grka nailazimo na pomnjivo njegovanje čovječjeg tiela, ali ne u smislu razmaženosti, nego u stezi, jačanju i čeličenju tjelesnih snaga. Savezno s tim nastaje kod Spartanaca sve to veće jačanje tiela, spartanski mladići spavaju na rogozu, hrane se jednostavno, natječu se u bojnim igrama, a na dane narodnih svetkovina šibaju svoje tielo pred kipom božanstva, kako bi prezreli svaku bol i dokazali, da im je tielo na vrhuncu snage i jakosti.

Grci pridaju osobitu pozornost atletici, pa je prvi maratonski trkač pokazao zamjernu snagu sviesti i dužnosti, duševne krepkoće i tjelesne jačine. Na Olimpiadama dolazi do izražaja posljedak sustavnog rada na tjelesnom odgoju. Tako su stari Heleni odgajali svoju mladež ne samo duševno i duhovno, nego i tjelesno.

Misao tjelesnog odgoja razvija se i dalje, pa tako i Rimljani obraćaju brigu odgoju tiela, te je stoga razumljiva ona Juvelanova: »Mens sana in corpore sano« (Zdrav duh u zdravu tielu).

U nastavku poviestnih zbivanja dobiva misao, da uz duh i dušu treba odgajati i tielo, u različitim poviestnim odsjecima svoje oblike, ali činjenica, da ta misao nikad nije bila posve potisnuta u odgojnom djelovanju, već se je kod nekih pedagoga u njihovu naziranju odra-

zila jače ili slabije, no nikada nije bila zabačena i napuštena.

U novom vieku tjelesni odgoj dobiva još širi zamah. Dolazi i doba športa, kad čovjek pridaje osobitu pozornost jačanju i oblikovanju svoga tiela. Pa premda su mnogi shvaćali šport tek kao puku zabavu, ipak je bavljenje športom imalo i značajne koristi, jer je misao sustavnog odgajanja čovječjeg tiela postala misao vodilja svakoga sustavnijeg odgojnog djelovanja.

Zamah športa u prošlom stoljeću, a osobito u našem stoljeću, značio je ponovnu i najjaču afirmaciju tjelesnog odgoja. Šport je jačao čovječje tielo, on je razterećivao duh od prevelike umornosti, davao je čovjeku novih snaga i obasjavao mu pogled svietlom vedrine i životne radosti. I uzprkos tome, što je u pojedinim vremenima tjelesni odgoj i šport zašao na stranputice, a pod utjecajem onih, koji s odgojem nisu imali nikakvog dodira, pa su i šport htjeli izkoristiti u svoje materialne probitke, ipak su tjelesni odgoj i šport prodirali u sve šire slojeve naroda, te su se ubrzo osjetili posljedci njegova koristnog djelovanja. Profesionalizam, koji je iz športaša namjeravao učiniti ljude, koji će s pomoću svoje tjelesne okretnosti i vještine služiti samo tome, da se občinstvo na njihov račun zabavlja, te da oni, koji su upriličivali takve igre, zarade što više novaca, odveo je tjelesni odgoj neodgojnim putovima.

Međutim su mladi i snažni narodi shvatili bitnost tjelesnog odgoja i športa uvidjevši izpraznost profesionalizma, te su počeli širiti šport među sve slojeve naroda, a u težnji, da s pomoću tjelesnog odgoja i športa razviju tjelesne snage pojedinaca, te na taj način povećaju i snagu čitavog naroda uobće. Naravno, nitko nije sprečavao sposobne pojedince u tome, da oni svojim izvanrednim uspjesima napreduju i tako u pojedinom športu postignu vrhunac vještine i mogućnosti. Naprotiv, ti su probuđeni narodi omogućivali izrazitim vještacima na polju športa, da što više razviju svoje osobne tjelesne sposobnosti, ali nije bila temeljna misao njihova odgojnog naziranja, da se nastoje u široke narodne slojeve uvesti neprirodna natjecanja u težnji za rekordima pod svaku cienu. Bitno je, da se misao potrebe tjelesnog odgoja i športa što više proširi u narodnim redovima, da se svi slojevi naroda počnu baviti smišljenim radom na oblikovanju i jačanju svoga tiela, kako bi se snaga i zdravlje čitavog naroda što više povećali i pojačali.

U novom vieku nakon zamaha industrializacije i specializacije, osobito u gradovima, gdje je čovjek pojedinac često postao tek stroj (osobito u tvorničkom sustavu vrpce), kome su se jednostrano razvijali tek pojedini dielovi tiela, postao je šport potreba, jer je nakon naporna rada takvom radniku omogućivao provesti nekoliko sati na zraku i suncu. Šport je tako postao životna potreba zdravog čovjeka.

Da je tjelesni odgoj i šport zaista najbitniji činbenik u tjelesnoj snazi pojedinog naroda, pokazala je već poviest, a današnji orijaški svjetski rat, u koji je njemački narod ušao sa snagom, koja svakog nepristranog promatrača mora zadiviti, još je jedan dokaz više, da je baš razvoj športa u širinu urodio takvim značajnim posljedcima. Već je i berlinska Olimpiada 1936. potvrdila misao, da je njemački narod shvatio pravi smisao športskog rada, te je bila snažan dokaz, da tjelesni odgoj i šport samo na ovakvim temeljima mogu dovesti do pravog uspjeha.

U svezi s tim treba iztaknuti, da je i hrvatski šport od svojih prvih početaka bio rukovođen uglavnom pravilnim shvaćanjem značenja njegovanja tiela, uz duh i dušu, ali je naš šport zbog mnogih razloga bio skučivan u svome širenju. Bez narodne i državne slobode nismo mogli doći do snažnijeg i sustavnijeg razvoja tjelesnog odgoja i športa. Da je tjelesni odgoj i šport u Hrvatskoj ipak prodirao i u širinu i u dubljinu, izključiva je zasluga požrtvovnog rada naših športskih prvoboraca, a i rodoljubna sviest naših širokih narodnih slojeva igrala je u tome značajnu i veliku ulogu.

Posljednje 23 godine našega narodnoga života u tuđoj državnoj tvorevini težko su se odrazile na polju našeg tjelesnog odgoja i športa, koji je bio zapostavljan i sprečavan u svome razvojnom djelovanju, pa je on bio oblikovan više pojedinačno i slučajno, a ne promišljeno i sustavno, a to je i razumljivo, kad se uzme u obzir, da samo narodna država može provesti narodni odgoj onako, kako to narod želi.

Nakon poviestnog 10. travnja 1941., kad je odlučnošću i mudrošću Poglavnika obnovljena slavna tisućgodišnja naša država pod imenom Nezavisne Države Hrvatske, i naš tjelesni odgoj i šport korjenito su preinačeni i preoblikovani. Ustrojenjem Državnog vodstva tjelesnog odgoja i športa stavljeno je športsko djelovanje na snažne temelje, na kojima će se izgraditi tjelesni odgoj i šport među novim hrvatskim pokoljenjima. Šport ne će više biti u Hrvatskoj puka zabava, a niti sredstvo obogaćivanja pojedinaca. Hrvatski će šport služiti pravilnom tjelesnom odgajanju hrvatske ustaške mladeži, Poglavnikove mladeži, koja će s pomoću športa jačati svoje tielo, kriepiti svoje snage i čeličiti svoju tjelesnu odpornost, kako bi mogla oživotvoriti one ideale, kojima je prožet njezin duh i ojačana njezina duša.

Naša će mladež u pravilnom tjelesnom odgoju preko športa podignuti svoje tjelesne sposobnosti, kako bi ih mogla u svakom času spremno dati u službu svoje države, kako bi mogla sve dati i žrtvovati za dobro i sreću svoga naroda.

Poslušnost, samostega, ljubav prema Poglavniku i vjernost prema državi vrhovni su ideali, kojima je prožeta hrvatska ustaška mladež, a zadaća je hrvatskog športa i tjelesnog odgoja, da toliko ojača tjelesne snage naše mladeži, da ona bude u mogućnosti oživotvoriti te svoje ideale, za koje mora biti spremna i život žrtvovati.

Hrvatski seljak, radnik, obrtnik, građanin, školovani čovjek i svi članovi velike hrvatske narodne zajednice u pravilnom će tjelesnom od-

goju i športu jačati i kriepiti svoje snage, koje će biti na taj način snaga čitavog hrvatskog naroda, a narod snage narod je budućnosti.

Prodahnuta pravilnim shvaćanjem tjelesnog odgoja i športa hrvatska će mladež koračati putovima suvremenog razvijanja odgojnog djelovanja uobće, a u športu će naučiti cieniti poštenu borbu, mužko ogledanje snage i vitežko natjecanje.

Pod vodstvom svoga Poglavnika hrvatska će ustaška mladež ubrzo pokazati uspjehe ovoga odgojnog djelovanja, a na taj će način ona izpuniti svoju dužnost prema Poglavniku i domovini, te će biti zaista temelj naše državne sigurnosti, uzdanica svoga naroda i najbolje jamstvo naše narodne i državne velike i sretne budućnosti.

B) POVIESTNI RAZVOJ TJELESNOG ODGOJA I ŠPORTA U HRVATSKOJ

(Od prvih početaka do 10. IV. 1941.)

(U. D. V. Š.)

Hrvati su od davnine poznati i priznati kao valjani vojnici: hrabri su, spretni i uztrajni na moru, na konju i pješke, a u posljednje se vrieme spominju među najboljima u zraku. Sve to ne može biti bez podpune tjelesne jakosti, vještine i stručne pripreme. Nije potreban ni jedan drugi razlog, da se dokaže uspjeh i starost tjelesnog vježbanja i ratničkih igara u Hrvata. Ali i uz ta priznata i poznata vojnička svojstva Hrvata imamo još jedno dragocjeno sredstvo, po kome se može najbolje uočiti briga Hrvata za tjelesni odgoj i za vitežku spremnost, a to su naše prastare junačke narodne pjesme, u kojima nalazimo ne samo nepatvoreni duh pobjednika i junaka, nego i opise pojedinih bojeva, nedostignutih podhvata i velike snage, odlučnosti i borbene uztrajnosti.

U narodu su sačuvane mnoge stare narodne igre. Kao ono narodni junaci u davnim vremenima, i danas se u planinskim krajevima momci nadmeću u bacanju kamena s ramena, skaču preko plastova siena ili preko konja, pretrčavaju njive sa zaprekama ili bez njih.

U narodnim pjesmama opisane su mnoge vitežke borbe. Dakako da su one uljepšane i stilizirane, ali pokazuju veliko poznavanje svih pojedinosti ratničke opreme i sredovječnih ili novovjekih dvoboja. Sliepac guslar, odnosno pokoljenja pjevača, koja su stvarala te pjesme, vjerno su nam do u današnje doba prenieli sve te odraze velikog vremena slave i snage hrvatskog roda. Kada se bude znanstveno i do svih mogućnosti proučila naša starina i s gledišta poviesti tjelesnog odgoja u Hrvata, naći će se osebujni elementi, koje drugi narodi nemaju, i koji su kod nas samonikli i vrlo vriedni. Isto tako i brojna narodna kola, plesovi i ljubke ženske igre pokazuju visoki stupanj kulture i smisla ne samo za mužke junačke igre, nego i za umjetničko izživljavanje tjelesnim pokretima. Od pravilima vezanih i izraženih igara navodimo samo ove:

MOREŠKA NA OTOKU KORČULI

Stara korčulanska vitežka igra, nazvana »moreška«, koja se do danas održala u svom punom sjaju, prastarom obliku, i jeziku, zanimljiv je ostatak sredovječnih stiliziranih plesova s mačevima. Burna je poviest Korčule, u kojoj su se od vremena Troje izmienili Grci, Feničani, Iliri, Genovežani, Mletčani, hrvatsko-ugarski kraljevi, Dubrovačka republika, Austrija, Rusija, Napoleonova Francuzka, pa čak i Englezka početkom prošlog stoljeća.

Korčula je ipak kroz vjekove imala samoupravu i upravljala se po statutu iz godine 1214. Upoznavši se s različnim narodima i običajima, uviek na prometnom položaju, pretrpjevši brojne napadaje, ratove i pomorske gusarske upade, razvili su Korčulani junačke igre, kao na pr. u Blatu, gdje se igra »kumpanija« ili »družba«, a u samom mjestu Korčuli već spomenuta »moreška«. Ne zna se točno, kada je ta igra nastala, ali se drži, da su je Korčulani poprimili od Genovežana, koji su Korčulom vladali od godine 1100. do 1129. Moreška dolazi od talijanske rieči Moro, za: Maur, Arapin, a sama igra s brojnim i vrlo zamršenim kretnjama, udarcima i skokovima, prikazuje borbu Bielaca i Crnaca za ljepotu djevojku. Glavne su osobe u igri: biela djevojka, crnački car Moro, njegov otac Otmanović i turski sultan Osman. Točno je sve predviđeno, od nastupa igrača, do pozdravnih rieči, odiela, svake kretnje. Dvie su skupine boraca, jedna u crnom, to su crnački borci, solisti, turski i crnački zbor. Oboružani su težkim čeličnim mačevima, u desnoj se drži duži, u lievoj kraći. Između boraca je djevojka, Bula, koja za borbe i pojedinih prizora govori ikavski tekst, na koji, uz popratne kretnje, odgovaraju Turčin i Moro. Crnački car je naime turskom oteo vjerenicu, i sada se vitežki za nju bore sa skupinom svojih vitezova. Nakon kratkog razgovora na pozornici i navještaja borbe, Turčin govori:

»Bez poštenja i bez časti
Ne uzdaj se u desnicu,
Na izdaju htio si ukrasti
Mučeć moju virenicu?

Gdi je vitežko tvoje poštenje,
Gdi hrabreno tvoje junačtvo?
Kako jaki s' imao smionstva?
Postavit je u sužanjstvo?«

Uz takt glasbe u skladnim plesnim skokovima i pokretima navaljuju borci, crni i bieli, jedni na druge. Mali mač služi u glavnom za obranu, ali su udarci raznovrstni i složeni, te zahtievaju

punu pozornost boraca, jer igra nije laka i često nepažljivi borac plaća svoju pogrješku ranom ili ogrebotinom. Borci, iako ranjeni, ostaju do kraja u igri. Moreška se igra noću, uz razsvjetu bakalja, iskre frcaju s mačeva, glasba prati sedam različitih oblika igre, stara hrvatska ikavska rieč i slikovita, šarena odiela stvaraju nezaboravnu sliku bogate predaje i starog junačtva hrabrih otočana.

Na kraju igre bieli obkole crne, koji svladani priznaju poraz, predaju mačeve, i djevojka je ponovno u zagrljaju svoga vjerenika. U gimnastičkom pogledu još je danas i s najstrožeg suvremenog gledišta moreška vrlo težka i naporna vježba, zahtieva dugo vježbanje i u svakom pogledu predstavljaju viši stupanj tjelovježbe. U njoj se odlikuju snažni radnici korčulanskih brodogradilišta.

SINJSKA ALKA

Junačka narodna igra »alka« trči se svake godine u Sinju na dan 16. kolovoza, da se proslavi pobjeda junačkih Sinjana nad Turcima godine 1715. To je vitežka igra konjanika, i prikazuje pobjedničku povorku s neprijateljskim blagom. Alka je turska rieč i znači željezni kolutić. Taj kolut ima u promjeru 12 centimetara, u sredini je manji kolut, spojen s vanjskim s pomoću tri kraka. Tako se dobiju četiri prostora u samoj alki: srednji, najmanji, vriedi po 3 boda, gornji 2, a donja dva svaki po 1 bod. Alka visi na konopcu, razapetom preko ceste, a alkari u punom trku na konju moraju zabosti 3 metra dugo koplje (ostan) u jedan od prostora. Koji alkar u tri trčanja ima najviše bodova (najveći mogući zbroj bodova je 9), taj je pobjednik. Ako se dogodi, da dva ili više natjecatelja imaju isti zbroj, onda se natjecanje između njih nastavlja do odluke. Alka se trči na putu, koji iz Sinja vodi u Split. Zaletište za konje je dugo 250 metara, koje konj mora prevaliti velikom brzinom, barem u 13 sekunda. Ako ide sporije, poništava se pogodak!

Alka je sjajan narodni događaj: alkari su obučeni u stare nošnje naših vitezova i velikaša, sa samur-kalpakom i perjanicom. O bedrima im vise demeškinje, otete Turcima u sinjskoj pobjedi; konji su im okićeni zlatnim i srebrenim pusatom, pokriveni čohanom, vezenom obajom. Svaki alkar ima svog vitežkog druga-pješaka, momka, koji u bogatoj nošnji seljaka iz okolice Sinja (sa Sinjskog i Cetinjskog polja), s puškama-dževerdarima, ječermom i tokama, s handžarima i kuburama, uljepšavaju i onako krasnu sliku povorke. U povorci se vodi edek, bogato opremljeni konj plemenite pasmine, kao simbol bogatog ratnog pliena, stečenog pobjedom godine 1715.

Sa suvremnog športskog gledišta alka je zanimljiv i težak šport. Kad dođemo i mi Hrvati u prigodu, da priredimo moderne olimpijske igre, onda ćemo svakako izkoristiti sinjsku alku kao naš osebujni narodni šport.

Predaleko bi nas odvelo, kada bismo opisivali različite druge narodne športske igre, koje su se u svom starom obliku, s pravilima igre loptom i sa starim nazivljem održale u pojedinim mjestima na Hvaru; veslačke utakmice ribara s otoka Visa, koji utakmicom najvećeg napora započinju svake godine novo ribarsko doba, ili plesove i utakmice, u kojima se djevojke i momci ogledavaju u različitim vještinama, skoro u svim krajevima naše domovine na crkvenim godovima, na proštenjima i slavama. Svakako je to slika i prilika naše junačke predaje, sačuvane kroz stoljeća do današnjih dana.

TJELOVJEŽBA U HRVATSKIM ŠKOLAMA

Kada je 1847. Hrvatska stala uređivati samostalno svoje školstvo, dakle po prilici prije stotinu godina, uvela je odmah i tjelovježbu, a nastavljajući predaju Vojne krajine, i vojničke vježbe. U tadanjoj osnovi obučavanja vidimo već i kod pučkih učionica predmet: tjelesno vježbanje, pa i vojničke vježbe!

Jednako je bilo i u srednjim školama. U tadanjoj novoj zagrebačkoj učiteljskoj školi učila se je među ostalim predmetima i prva pomoć za nezgode. Nakon rata 1848.—49. nastale su političke promjene, absolutizam, i od 1852. preuređene su hrvatske škole po kalupu ostalih škola u Monarhiji, dakle bez traga svake tjelovježbe u naukovnoj osnovi. Ali čim je pao absolutizam, nalazimo opet u osnovi za pučke škole 1861. i poslije gimnastiku, makar kao neobvezatni predmet. Učitelji su 1865. predložili, da se mladež tjedno vježba 1 do 2 sata izvan propisanog školskog vremena; po selima neka se gaje narodne vježbe: trčanje, skakanje, preskakivanje, utrkivanje, bacanje, igranje, penjanje, dizanje i hrvanje. Svaka škola neka ima prostrano, drvećem zasađeno igralište za djecu, gdje će se učenici vježbati pod nadzorom učitelja. U gradovima neka se vrši sustavna gimnastika, a gdje je prigoda, neka se mladež uči i plivati.

Do razvojačenja Krajine, godine 1881., razvijalo se je školstvo u našim sjevernim krajevima pod dvjema posebnim upravama: posebno pod krajiškom i pod banskom. Gimnastika se podučavala u Krajini nešto više, ali sve skupa dosta malo i slabo. Iz službene brojitbe 1871./72. vidimo, da se od 14 srednjih zavoda u Banovini samo na tri zavoda podučavala tjelovježba, a od 8 srednjih zavoda u Krajini na njih 6. Profesor na realci u Rakovcu kraj Karlovca A. J. Löfler, rođeni Čeh i učenik Stefanyja u Pragu, bio je vrstan učitelj gimnastike, te je napisao i prvi hrvatski gimnastički rukovođ za pučke i učiteljske škole, koji je izašao u nakladi Hrvatske zemaljske vlade 1879. na 147 stranica, a bio je ukrašen slikama.

U Zagrebu je prvu gimnastičku školu otvorio Bečanin Miroslav Singer, koji je 1859. došao s Rieke na poziv ravnatelja zagrebačke gimnazije. On je dotada bio na Rieci nastavnik gimnastike na pomorskoj akademiji. Singer je imao i svoju privatnu gimnastičku školu. U gornjogradskoj gimnaziji uređena je vježbaonica, a i

u dvorištu su smještene neke sprave. Učenici su imali i posebna odiela za vježbanje, pa su za liepog vremena izlazili i na Strossmayerovo šetalište radi vježbanja. Kao i u Krajini, tako je u to doba absolutizma i u Zagrebu nastavni i zapoviedni jezik bio njemački. Singer se udomaćio u Zagrebu, i kad je po novom školskom zakonu 1874. uvedena gimnastika u pučke i učiteljske škole, postao je učiteljem tjelovježbe na zagrebačkoj učiteljskoj školi. Singer je morao pomalo uvoditi i hrvatsko gimnastičko nazivlje, a u toj godini brojnih značajnih narodnih događaja (osnutak Hrvatskog sveučilišta, Akademije znanosti i umjetnosti, i t. d.) po uzoru na češke i slovenske rodoljube osnovano je i u Zagrebu narodno tjelovježbačko družtvo »Hrvatski Sokol«. Kakve su onda još bile prilike u Zagrebu, najbolje se vidi po tome, što su prva pravila zagrebačkog družtva za tjelovježbu, »Hrvatskog Sokola« bila tiskana na hrvatskom i njemačkom jeziku (»Statuten des Agramer Turnvereins« — »Hrvatski Sokol«). Prvi učitelj bio je Singer. Među zaslužnim predhodnicima suvremenog svestranog pokreta tjelesnog odgoja naroda treba spomenuti i Andriju Hajdenaka, učitelja na vježbaonici zagrebačke učiteljske škole (od 1875. do 1885.). On se bavio pedagožkom književnošću i tjelovježbom, pa je 1875. izdao »Tjelovježbu u pučkoj školi«, kao i »Nazivlje za tjelovježbu i mačevanje«, 1878. »Djetinje sigre za mladež obojega spola«, a te je godine počeo izlaziti prvi časopis za gimnastiku na našem jeziku: »Sokol«, pa je on s Franjom Hochmannom prvi njegov urednik. Hajdenak je jezično dotjerao ono, što su za gimnastiku i mačevanje bili uveli kao nazivlje hrvatskog domobranstva i oružničtva 1868., kada je uveden hrvatski jezik kao zapoviedni.

Poslije Singerove smrti 1876. podučavao je u Zagrebu tjelovježbu Hajdenak, dok nije obuku preuzeo Franjo Hochmann, Čeh, koji je u stručnom pogledu značajna osoba u razvoju tjelesnog vježbanja u Hrvatskoj. Dok su Singer i Löfler, a poslije i Hajdenak, vježbali po njemačkom sustavu, dotle je Hochmann, kao bivši nastavnik i vođa sokolskih družtava u Pragu i Lavovu, uveo novi, Tyršev sokolski sustav vježbanja. To razdoblje u školskoj tjelovježbi u Hrvatskoj traje sve do 1894., kad je po želji predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu uvedena školska gimnastika po Lingovu švedskom sustavu.

Franjo Hochmann je od 1876., kada je stigao u Zagreb, do svoje smrti marljivo djelovao na polju školske tjelovježbe i promicanja družtvene gimnastike u »Hrvatskom Sokolu«. Odmah nakon dolazka izdao je »Rukovodnik za tjelovježbu u pučkoj školi«, a deset godina poslije (1888.) djelo »Tjelovježba u pučkoj školi«. Iz Zagreba su se širile pobude i u pokrajinska mjesta. Hochmann je na učiteljskoj školi u Zagrebu spremao učiteljske kandidate, a za starije učitelje održao je zimi 1877. i ljeti 1878. dva višesedmična tečaja. Godine 1878. djeluje već u Zagrebu prvo izpitno povjerenstvo za učitelje gimnastike. Predsjednik je Josip Torbar, ravnatelj realke i veliki prijatelj tjelesnog vježbanja, a izpitivači dr. Josip Fon i Franjo Hochmann. Pošto prvi pokušaj s listom »Sokol« nije uspio, to je Hochmann pokrenuo svoj list »Gimnastika«, na kome je djelotvorno stručno radio do svoje smrti 1892. Djelovanjem Hochmanna i njegovih brojnih učenika u različitim gradovima banske Hrvatske uvedena je obvezatna tjelovježba u sve srednje škole, unapriеđen je rad s novim metodama, a suradnja škole i »Hrvatskog Sokola« bila je osobito plodna.

Predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, dr. Izidor Kršnjavi, pun naprednih namjera i upućen vrlo dobro i u pitanja tjelesnog odgoja, želio je, da se popuni praznina, što je nastala Hochmannovom smrću, pa je izabrao dva mlada profesorska kandidata, dra Franju Bučara, kasnijeg zaslužnog prvoborca za tjelesni odgoj i šport u Hrvatskoj, i dra Srećka Bošnjakovića za studije na švedskom »Centralnom gimnastičkom zavodu« u Stockholmu. Dok je dr. Bošnjaković uskoro napustio studije, Bučar je s uspjehom završio dvogodišnju naobrazbu, usavršio se u različitim granama i športovima, i već u listopadu 1894. otvara dvogodišnji tečaj za učitelje gimnastike u Zagrebu, koji je u mjesecu lipnju 1896. završilo 30 učitelja, 1 učiteljica i 1 sokolski vođa. U ovom prvom razrađenom i podpunom tečaju za nastavnike tjelesnog vježbanja u Hrvatskoj bili su ovi predmeti: pedagožka gimnastika u praksi i teoriji, poviest gimnastike, mačevanje i floretovanje, anatomija i fiziologija, školska higiena, prva pomoć, igre, ples, zimski športovi, izleti, plivanje i vatrogastvo. Pod utjecajem svoje švedske stručne naobrazbe uveo je tako dr. Bučar preko svojih učenika novi sustav školske tjelovježbe u Hrvatskoj. Počelo je udaljivanje, barem u stručnom pogledu, između školske tjelovježbe i sokolskog sustava. Privatna pobuda imala je svoje oblike, naslieđene od Hochmanna, Tyrševa đaka, dok je škola nastojanjem i zaštitom Kršnjavoga pošla sustavom švedske gimnastike.

Kršnjavi je gradio nove školske zgrade diljem čitave Hrvatske. U ovim zgradama gradile su se i posebne gimnastičke vježbaonice, opremljene spravama za švedsku gimnastiku. Među njima se iztiče i danas još uzorna velika dvorana zagrebačke donjogradske gimnazije, koja u vezi sa srednjoškolskim igralištem postaje razsadnik suvremenog športskog pokreta u banskoj Hrvatskoj. Baš se i na tom polju djelovanje dra Franje Bučara i danas još osjeća.

Naredbom kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade od 1908. ustanovljena je obuka iz gimnastike u svim srednjim školama. Od toga časa može se govoriti o sadašnjem razdoblju u školskoj tjelovježbi. Postavljeni su temelji, uređeni planovi, i u nizu desetljeća marljivo se radilo, protiv zapreka i težkoća, da se stvori današnji dotjeraniji oblik tjelovježbe u školama. Kod toga ostale su i nadalje glavne potrebe: nemamo dovoljno vježbaonica, vježbališta, ni stručnih nastavnika.

DJELOVANJE »HRVATSKOG SOKOLA« I ŠIRENJE SOKOLSTVA

Iste godine, kada je u Zagrebu s velikim slavljem otvoreno Hrvatsko sveučilište, osnovano je i zagrebačko družtvo za tjelovježbu »Hrvatski Sokol«. Već je prije na jednoj skupštini Hrvatskog pjevačkog družtva »Kolo« zagrebački knjigotiskar i novinar Mile Maravić predlagao, da se u okviru »Kola« osnuje poseban odsjek za tjelovježbu pod imenom »Hrvatski Sokol«, ali je stvar sazrela istom značajne godine 1874. Glavni poticaj davao je dr. Josip Fon, kasniji dugogodišnji i vrlo zaslužni starješina hrvatskog sokolstva. U prvom privremenom odboru bili su: predsjednik Josip Torbar, svećenik i ravnatelj realke, te dr. Mirko Mikuličić, Franjo Pečak, dr. Đuro Kontak, Oto Jokuš i učitelj gimnastike M. Singer. Nakon što su vlasti odobrile pravila, izabran je prvi odbor na glavnoj skupštini u pučkoj školi u Samostanskoj ulici: predsjednik je gradonačelnik Ivan Vončina, podpredsjednik dr. Fon, blagajnik Antun Stiasni, protustavnik prof. Ivan Stožir, perovođa dr. Levin Rojčević, čuvar sprava Milan Lenuci, a odbornici dr. Đuro Kontak, Franjo Pečak i Miroslav Singer. Iz Zagreba se, osobito nakon dolazka Franje Hochmanna, razširila sokolska misao i počela su nicati pojedina družtva ovim redom: 1885. u Zadru, 1886. u Vukovaru, 1889. u Gospiću, 1890. u Senju, 1893. u Splitu, 1894. u Makarskoj, 1896. u Osieku, 1897. u Puli, 1899. u Šibeniku, i tako redom. Nakon sudjelovanja hrvatskih Sokola na svesokolskim sletovima u Pragu 1891. i 1895., hrvatsko sokolstvo puno novog zamaha pristupa na priedlog starješine splitskog družtva dra Josipa Smodlake i puljskog družtva Lacka Križa osnivanju saveza. Na Sušaku se 1904. osniva »Savez hrvatskih sokolskih družtava«, koji se za dvie godine nakon preustrojstva sokolstva na župe, preuređuje u »Hrvatski sokolski savez«. Nakon prvog svesokolskog sleta u Zagrebu 1906., na kome su kao međunarodni gosti bili i Sokoli iz bližih zemalja, te predstavnici »Međunarodnog gimnastičkog saveza«, Hrvati su već u sklopu međunarodnog gimnastičkog djelovanja. Drugi veliki hrvatski svesokolski slet 1911. u Zagrebu pokazao je veliku snagu i brojčani napredak hrvatskog sokolstva, koje sada, poslije niza učitelja i vođa iz vana, ima konačno svoje domaće brojne stručnjake. Godine 1893. pristupio je Hrvatskom Sokolu u Zagrebu mladi tiskarski naučnik Dragutin Šulce, koji se doskora razvio u prvorazrednog stručnjaka i poslije školovanja u Pragu postaje vođa i glavni stručni radnik hrvatskog sokolstva. Svesokolski sletovi u Zagrebu godine 1906. i 1911. njegovi su veliki uspjesi.

Vrstnoća hrvatskih gimnastičara omogućila im je nastup na petom natjecanju F. I. G. za svjetsko prvenstvo gimnastičara 1911. u Turinu. Tu su se hrvatski gimnastičari sreli s najboljima na svietu i postigli sedmo mjesto pred Rumunjima, a iza Čeha, Francuza, Talijana, Slovenaca, Luksemburžana i Belgijanaca.

Uoči prvog svjetskog rata 1914. brojio je »Hrvatski sokolski savez« 17 župa, 160 sokolskih družtava, 15.000 članova, a od toga 5.000 vježbača i vježbačica, 1.500 naraštajaca, 120 naraštajki. Razpolagao je već s velikim brojem od 500 izučenih prednjaka i učitelja tjelovježbe. Hrvatski Sokoli stvorili su na hrvatskom jeziku još prije rata 1914. bogatu i vriednu stručnu književnost, za gotovo sve grane tjelesnog vježbanja, spremili su priručnike i nazivlje. U stručnom pogledu, i baš zbog toga, što im je odgojni cilj tjelovježbe bio uviek najvažniji, učinil su Sokoli u razdoblju od devetdesetih godina do svjetskog rata neprolazne usluge napredku tjelesnog vježbanja u Hrvatskoj. Kao sokolski pisci mnogo su se iztakli u tom vremenu dr. Franjo Bučar, Dragutin Šulce, Vilko Mahorić, arh. Martin Pilar, Josip Hanuš, dr. Božo Vinković, dr. Dragan Janeček i drugi.

HRVATSKI ŠPORT PRIJE OSNUTKA »HRVATSKOG AKADEMSKOG ŠPORTSKOG KLUBA« U ZAGREBU

Danas daleko najrazšireniji šport u Hrvatskoj mladi je drug različitih športskih grana, koje su imale u Zagrebu i u Hrvatskoj svoje doba cvjetanja još nekoliko desetljeća prije, nego se pojavio prvi organizirani oblik igranja nogometa osnutkom »Hrvatskog akademskog športskog kluba« u Zagrebu. Ti športovi, koji predhode nogometu, jesu: mačevanje, strieljanje, klizanje i koturaštvo.

U mačevanju nema granice između srednjeg i novog vieka i sadašnjeg športskog razdoblja: svakom gospodskom i vitežkom odgoju spadala je od davnine i u Hrvatskoj vještina mačevanja. Častnički, plemićki, a poslije i građanski, a osobito akademski krugovi, bavili su se mačevanjem kao vitežkom vještinom, a postepeno se to pretvorilo u športsko natjecanje po suvremenim načelima. »Prvi hrvatski mačevalački klub« u Zagrebu odigrao je u tome važnu ulogu matice. U školama se mačevanje gajilo redovito, a učitelji gimnastike bili su skoro bez iznimke i učitelji mačevanja.

Strieljanje se također pojavljuje daleko prije drugih športskih grana, najprije u obliku »Družtva građanske streljane« u Zagrebu početkom šestdesetih godina prošloga stoljeća, no malo zatim osniva se »Varaždinsko streljačko družtvo«.

Za današnji suvremeni oblik športskog života u Hrvatskoj od velike je važnosti osnutak »Prvog hrvatskog sklizalačkog družtva«, kome su pravila odobrena krajem 1877. Tako je sastajanje otmjenog družtva na Maksimirskom jezeru dobilo organizirani oblik. I prije toga, petdesetih godina, klizali su se Zagrebčani, ali veliki poticaj za usavršavanje u vještini i brzini dao je grof Artur Schlippenbach, Berlinjanin, koji je dolazio rodbini u Zagreb, a u ono doba bio je jedan od najboljih svjetskih vještaka na ledu. Živim zauzimanjem mladog inženjera Milana Lenucija sagrađeno je još 1874. prvo klizalište u Zagrebu na mjestu, gdje je danas

zgrada »Kola«, i tu je započelo družtveno i športsko djelovanje, koje je imalo velik utjecaj na budućnost hrvatskoga športa. Te su godine održane u Zagrebu i prve klizačke utakmice. »Zagrebačko klizačko družtvo« važno je i zbog toga, što je promicalo paličanje (hockey na ledu), što je bilo prvoborac u skijanju, i što je sagradilo još 1903. u Zagrebu prvo športsko igralište za tenis.

Budući da su veze pojedinih športskih krugova s Hrvatskim Sokolom bile vrlo žive, i budući da su u svim podhvatima sudjelovale skoro uviek iste osobe, tako se i »Klub biciklista Hrvatski Sokol« u Zagrebu 1887. razvio kao podružnica svestranog rada sokolske matice. Taj se rad toliko razvio, da su 1892. održane na vlastitom koturaškom trkalištu na Savskoj cesti, iza sadašnje donjogradske gimnazije, prve međunarodne koturaške utakmice uz sudjelovanje prvaka iz Graza, Celja, Petrinje, i, dakako, iz Zagreba. Tri godine poslije toga već imamo »Savez hrvatskih biciklista«, a međunarodne veze i brojni nastupi hrvatskih koturaša proširuju mrežu športskog života svršetkom prošlog stoljeća.

OSNIVANJE »HRVATSKOG AKADEMSKOG ŠPORTSKOG KLUBA« I POČETAK NOGOMETA U HRVATSKOJ

Prilike su u Hrvatskoj bile već zrele, da se osnuje športsko družtvo suvremenog oblika, kada je godine 1903. došao na Hrvatsko sveučilište u Zagreb iz Njemačke slušač Krešimir Miskić, koji je tamo igrao nogomet. Pošto toga nije našao u Zagrebu, uz izvrstnog mačevaoca i vježbača Hinka Würtha i desetak drugih sveučilištaraca (od svega 400, koliko ih je u to doba imalo Hrvatsko sveučilište) odlučiše osnovati »Akademski Sport Club«, iz kojega se razvio kasniji predhodnik i promicatelj raznovrstnog športa u Hrvatskoj: »Hrvatski akademski športski klub« u Zagrebu. Prvo igralište bila je tako zvana »elipsa« iza donjogradske gimnazije, koja je postala doskora bujni razsadnik športskog djelovanja po cieloj Hrvatskoj. Sveučilištarci su iz Zagreba nosili svojim kućama u razna mjesta pokrajine nove oblike tjelesnog vježbanja, pa su se pod utjecajem djelotvornih pojedinaca osnivala nova športska družtva. Pravila nogometne igre i drugih športova osvajala su mladež, i počelo je djelovati ono novo pokoljenje, pokoljenje sadašnjih naših športskih veterana, koji mogu s ponosom gledati na izvršeno djelo. Ne samo što su uveli u sadašnjem suvremenom međunarodnom obliku skoro sve grane športa, mnogo prije negoli se to pojavilo u susjednim zemljama, nego su i kod mladeži stvorili privatnu pobudu, što je najvažnije družtvovno (socialno) djelovanje športa. Sami sobom upravljati počeli su naši mladići u prvom redu u športskim družtvima.

Ne ćemo zapostaviti druge športske grane, ako uztvrdimo, da je promicanje nogometa ipak glavno sredstvo, preko kojega se šport toliko razširio u Hrvatskoj. Laka atletika, težka atletika, sanjkanje kao novi zimski šport, motociklistički šport, plivanje, paličanje na travi, šakanje i druge športske grane, uz starije: mačevanje, klizanje, tenis, koturaštvo i strieljanje izvršile su u razdoblju od osnutka »HAŠK-a« do svjetskog rata 1914. veliku ulogu u tjelesnom odgoju mladeži, ali nogomet po broju igrača i družtava, te po zanimanju gledalaca daleko premašuje sve druge grane.

Od prve javne nogometne utakmice u Zagrebu 28. listopada 1906. do danas nastale su brojne promjene u hrvatskom nogometnom športu, pa treba spomenuti i ostala družtva, koja su imala važnu ulogu uz »HAŠK«. Tako je već 1905. osnovano »Prvo hrvatsko nogometno i športsko družtvo« u Zagrebu, iz kojega je nastao kasniji »I. hrvatski građanski športski klub«. To je bio prvi protivnik »HAŠK-a« 1906. Iste godine osnovan je od srednjoškolaca u Zagrebu »Prvi hrvatski srednjoškolski klub Concordia«, u Sisku »Građanski š. K. Segesta«, a u Osieku »Đački š. K. Slavija«. Godine 1907. u Koprivnici »Đački N. K. Koprivnica«, te u Zagrebu »Atletski š. K. Croatia«, vrlo zaslužan za promicanje težke atletike. Već 1908. vidimo srednjoškolski klub »Victoria« na Sušaku, slični klub »Vicktoria« u Zagrebu, a sliedeće godine već »HAŠK« ima međunarodne goste i međunarodne utakmice na »elipsi«. Te iste godine 1909. osniva se u Zagrebu H. š. K. »Ilirija«, a u Varaždinu »V. š. K.« Za dvie godine osnivaju sveučilištarci u Splitu H. š. K. »Hajduk«, a 1912. nakon osnutka »Hrvatskog športskog saveza«, u kome su povezana športska družtva raznih grana iz raznih krajeva Hrvatske, počinje službeno nogometno prvenstvo banske Hrvatske.

HRVATI I MODERNE OLIMPIJSKE IGRE

Pravi i podpuni oblik suvremenog športskog života dale su obnovljene olimpijske igre, održane u sadašnjem Coubertinovom obliku po prvi puta u Ateni, na starom klasičnom tlu, godine 1896. U to doba mi Hrvati još nismo postigli u športskoj tjelovježbi potrebnu zrelost za sudjelovanje na takvim igrama. Ali od samog početka, a osobito odkada je dr. Franjo Bučar u »Centralnom gimnastičkom zavodu« u Stockholmu upoznao glavne švedske činbenike tjelesnog odgoja i športa, budi se i u nas Hrvata zanimanje za velike međunarodne svečanosti i olimpijski šport. Prvi stvarni dodir s olimpijskim igrama imali smo mi Hrvati već godine 1906. na priznatim međuigrama u Ateni, s kojima je proslavljeno prvo desetljeće obnove. Razumievanjem kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, poslani su u Atenu kao promatrači dr. Franjo Bučar, Josip Prikril i Ivan Trstenjak, nastavnici i poznati promicatelji tjelesnog vježbanja u Hrvatskoj. Oni su tamo imali prilike vidjeti s najvišeg mjesta, od strane grčkog dvora, vlade, građanskih i vojničkih vlasti, kako se tjelesnom odgoju mladeži i športskim utakmicama pridaje najveća pozornost i briga. Vidjeli su natjeca-

telje ne samo iz najnaprednijih europskih država, nego i iz prekomorskih zemalja, koji su začudo, makar u drugim granama odgoja i kulture zaostajahu za Starim svietom, u športu prednjačili i nosili glavne pobjede. Bili su na tim igrama i Australci, Amerikanci, Kanađani, Austrijanci, Niemci, Francuzi, Česi, Belgijanci, Talijani, Danci, Švicarci, Nizozemci, Mađari, Švedi, Finci, Norvežani i domaći Grci. Tu je bila prilika, da se razgledaju svi sustavi tjelesnog vježbanja, različite nove metode rada i grčki »Centralni gimnastički zavod«. Obogaćeni novim znanjem i velikim izkustvom vratili su se ovi nastavnici u domovinu, da nastave rad pojačanim žarom.

Na idućim olimpijskim igrama 1908. u Londonu Hrvati nisu bili zastupani ni posredno, ali je zato proslava Olimpiade 1912. u Stockholmu dala prilike Hrvatima, da se sasvim približe međunarodnom olimpijskom pokretu. I sada kraljevska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, šalje promatrače i stručnjake u Stockholm, a među njima je dr. Franjo Bučar kao jedan od glavnih dužnostnika novosada i osnovanog »Hrvatskog športskog saveza«, koji je godinu dana prije toga sudjelovao na V. turniru »Međunarodnog gimnastičkog saveza« u Turinu. Hrvati preko sokolskih sletova međunarodnih nogometnih gostovanja i preko drugih športskih priredaba imaju dovoljno veza s inozemstvom, ali nemaju još uviek svoj narodni olimpijski odbor, što im sprečava nastupanje na igrama. O tom se pitanju sada u Stockholmu živo razpravlja, jer to nije samo športsko, nego i delikatno političko pitanje. Austrijanci su htjeli, da svi narodi habsburžke monarhije nastupaju na međunarodnim natjecanjima pod jednom, zajedničkom državnom zastavom. Mađari su dakako odmah tražili, da se štuje njihova samostalnost, pa su tako od prvog početka sudjelovali na igrama kao poseban narod. Isto su to, makar mnogo teže, postigli Česi. Sada međutim, kada su se i Hrvati pojavili na pozornici međunarodnog športskog djelovanja, naišli su na zapreke baš od strane Mađara, koji su htjeli za sebe samostalnost, ali je nisu priznavali Hrvatima. U doba razprave, da li Hrvati smiju biti samostalna olimpijska narodnost ili moraju nastupati u sklopu »Mađarskog olimpijskog odbora«, buknuo je i svjetski rat 1914., i tako je prekinuto to pitanje, u kome bi po primjeru Čeha, Finaca, pa i samih Mađara, i Hrvati sigurno postigli svoja prava. Uostalom u ostalim međunarodnim utakmicama, na primjer gimnastičkima, već su Hrvatima bila ta prava priznata.

Poslije Stockholma ne samo kod nas, nego uobće svuda u Evropi razvio se športski pokret velikom snagom. Godine prije prvog svjetskog rata bile su godine pune športskih priredaba, utakmica i gostovanja hrvatskih športaša. Ali rat je sve to prekinuo.

Za vrieme svjetskog rata 1914.—1918. prekinut je rad hrvatskog sokolstva, a isto je tako i velika većina športskih družtava prekinula svoje djelovanje, jer su glavni igrači bili pozvani u vojsku i borili se na ratištu. U Zagrebu su se održale utakmice u korist »Crvenog Križa«, koje je priređivao i vodio poseban odbor. Ali u isto su vrieme u stručnom i u svakom drugom pogledu sazrievali svi oni plodovi, koji su u Hrvatskoj naišli na tako plodno tlo. Mlađi i novi vježbači, nastavnici, natjecatelji i stručnjaci polako su se i u sve to većem broju pojavljivali. Čitava Hrvatska, a osobito Zagreb, postali su najnaprednije središte tjelesnog vježbanja i športa u ovom dielu Evrope. Zagreb je za par godina postao svjetski poznato ne samo gimnastičko, nego i športsko središte, priznata olimpijska međunarodna postaja. Razdoblje uvođenja i osnivanja prestaje, a počinje doba punog rada i svestranog poboljšavanja kakvoće i uspjeha.

OSNIVANJE OLIMPIJSKOG ODBORA U ZAGREBU

U svjetskom ratu 1914.—1918. imao je mladi hrvatski šport mnogo gubitaka. I hrvatsko sokolstvo i hrvatska športska družtva izgubili su mnogo vriednih i izkusnih pojedinaca. Jedni su poginuli na ratištima, drugi su bili ranjeni i osakaćeni, a mnogi su nakon višegodišnjeg lutanja po raznim bojištima, izpaćeni i umorni odpali kao vježbači, natjecatelji ili vođe. Ali ipak možemo reći, da je većina športaša i tjelovježbačkih stručnjaka jedva dočekala mir, da može nastaviti s izgradnjom nove, napredne hrvatske tjelovježbačke organizacije, i to s obnovljenjem hrvatskog sokolstva, kao i osnivanjem športskih saveza, odnosno podsaveza.

Hrvatima su Mađari još prije rata onemogućivali osnivanje posebnog hrvatskog olimpijskog odbora, kao što su sprečavali sudjelovanje na međunarodnim utakmicama pod hrvatskom zastavom. Međutim se sada još prije 1919. u Zagrebu počeo zauzimanjem dra Franje Bučara, prvoborca za suvremene oblike u tjelesnom vježbanju i športu kod nas, osnivati olimpijski odbor, preko kojega bi Hrvati mogli sudjelovati na najvećim svjetskim amaterskim športskim i gimnastičkim utakmicama. Osnutak bivše države uvjetovao je zavisnost Hrvata i na tom području, ali su Hrvati i na polju športa i tjelesnog vježbanja prednjačili svima u bivšoj državi, bili su prvi i najnapredniji, i njihovu radu treba zahvaliti za sve, što je učinjeno i postignuto. U Zagrebu je tako osnovan kao prva od športskih postrojba Olimpijski odbor. Nakon mnogih priprava i viećanja ustrojen je 14. XII. 1919. u Zagrebu Olimpijski odbor za čitavu bivšu državu pod predsjedničtvom dra Franje Bučara, a s velikom većinom ostalih odbornika i stručnjaka iz zagrebačkih hrvatskih športskih krugova. Istodobno s osnutkom Olimpijskog odbora osnovani su i odsjeci za pojedine športske grane, tako da je u okviru toga Olimpijskog odbora počeo djelovati i viši organ, iz kojega se postepeno razvio športski savez za tu granu olimpijskog športa. Prvi odsjeci bili su za nogomet, laku atletiku, plivanje, strieljanje, koturaštvo, mačevanje, jahanje, tenis i gimnastiku.

Olimpijski odbor iz Zagreba htio je sudjelovati u svim športskim granama, koje su se u ono doba kod nas gajile u organiziranom obliku, i na VII. olimpijskim igrama 1920. u Antwerpenu, ali nije za to bilo dovoljno novčanih sredstava. Jedino je pod vrhovnim vodstvom predsjednika dra F. Bučara odputovala izabrana momčad nogometaša kao prvo predstavničtvo za olimpijske igre. Zanimljivo je iztaknuti, da je u tom nogometnom predstavničtvu bivše države od 11 igrača bilo devet hrvatske narodnosti, članova zagrebačkih nogometnih družtava. Tu pojavu susrest ćemo i u sastavima predstavničtava različitih drugih športskih grana. Hrvati su i u športu uviek imali vodstvo, davali su poticaj i najveći broj natjecatelja i stručnjaka.

Prvi nastup na olimpijskim igrama, sudjelovanje na nogometnom natjecanju 1920., nije dalo željene rezultate. Već u prvom kolu sastali su se naši igrači s jednim od najjačih protivnika i najboljih momčadi natjecanja, s bivšom Čehoslovačkom, koja je poslije u završnici produljenjem igre jedva poražena od Belgije. Protiv tih izkusnih i jakih igrača naši su izgubili s 0:7. Ali i ovaj početak svejedno je bio značajna stvar u razvoju hrvatskog športa.

OSNIVANJE ŠPORTSKIH SAVEZA

Najbolji i najiztaknutiji hrvatski športski radnici, sakupljeni oko Olimpijskog odbora u Zagrebu, stvarali su sve preduvjete za daljnji razvoj hrvatskog športa, i to u prvom redu objavljivanjem športskih pravila, ustrojstvom novih družtava i povezivanjem tih družtava iz različitih hrvatskih pokrajina, najprije oko odsjeka Olimpijskog odbora, a onda i osnivanjem posebnih športskih saveza za pojedine grane športa. Predaleko bi nas odvelo, kada bismo za svaki savez iznieli njegov historiat i kronoložki razvitak. To sliedi u posebnom prikazu pojedinih športskih grana, a nama je važno, da na značajnim primjerima ponovno iztaknemo činjenicu, da je pobuda za osnivanje športskih saveza u bivšoj državi dolazila uviek od Hrvata iz Zagreba. Da vidimo samo nekoliko najvažnijih športskih grana:

Koturaški savez osnovan je 1919. u Zagrebu sa sjedištem u Zagrebu. Uviek su ga požrtvovno i uztrajno vodili hrvatski športaši, koji su mu dali i neprekinuti niz prvaka.

Nogometni savez osnovan je 1919. u Zagrebu sa sjedištem u Zagrebu. U ovoj športskoj grani, koja je uviek privlačila najviše gledalaca i zbog toga punila blagajne prihodima od ulaznica, razvila se je dugogodišnja borba Beograda sa Zagrebom, koja je uslied različitih podvala i smicalica svršila prienosom sjedišta saveza iz Zagreba u Beograd. To je izazvalo obnovljenje starih tradicija hrvatskog športa, pa je dovelo do osnutka »Hrvatskog nogometnog saveza«, odnosno »Hrvatske športske sloge«.

Lako-atletski savez osnovan je 1921. sa sjedištem u Zagrebu. Zagreb je uobće bio najjači u toj klasičnoj grani športa i uviek je prednjačio.

Plivački savez osnovan je također 1921. sa sjedištem u Zagrebu, makar u ono doba Zagreb uobće nije imao prikladnog plivališta. Ovaj slučaj najbolje dokazuje, kako su svi cienili športsku zrelost Zagreba i priznavali vodeću ulogu hrvatskih športskih vođa.

Teniski savez osnovan je 1922. sa sjedištem u Zagrebu. Zagreb je bio uviek ne samo sjedište saveza i najjačih družtava, već i mjesto, gdje su se odigravala sva veća natjecanja. On je imao podpuno na evropskoj visini razvijeni teniski šport sa svjetski poznatim majstorima, te su u Zagreb dolazili uviek najbolji svjetski igrači tenisa.

Predaleko bi nas odvelo, kada bismo nabrajali i sve druge saveze. Ali na jednom primjeru moramo prikazati drugačiju sliku s različitim posljedicama. Zanimljiv je bio slučaj s veslačkim savezom. Makar je veslački šport bio od samog početka najjače razvijen na primorju Hrvatske s najstarijim družtvom u Zagrebu, ipak je iz političkih razloga određeno sjedište veslačkog saveza u Beogradu. Od njegova osnutka 1922., pa do godine 1925. životario je taj savez pod slabom i nesposobnom upravom u Beogradu, dok najzad 1925. na izvanrednoj skupštini u Zagrebu nije uspjelo sjedište saveza prenieti u Split, gdje je u najkraćem roku i taj savez pokazao veliku djelatnost, pa je postigao evropsku vriednost.

Sličan se slučaj zbio i s Olimpijskim odborom, kao i s Plivačkim savezom. Plivački savez prenesen je 1926. iz Zagreba u Beograd. Poslije tri godine, kraj velikih dugova i molbi za oslobođenje od tereta i neprilika, Hrvati moraju spašavati tu naprednu i jaku športsku granu povratkom sjedišta u Zagreb.

MEĐUSAVEZNI ODBOR ZA IX. OLIMPIADU U ZAGREBU

Nekoliko se godina vodila velika borba između Zagreba i Beograda za vodstvo Olimpijskog odbora. Zbog različitih razloga, a osobito radi potežkoća, koje su odbornici Olimpijskog odbora imali 1924., da skupe sredstva za putovanje izabranika na VIII. olimpijske igre u Parizu, poslušao se glas iz Beograda, koji je obećavao, da bi jedna uprava Olimpijskog odbora sa sjedištem u Beogradu mogla lakše i uspješnije skupiti novce, potrebne za sudjelovanje na sliedećim IX. olimpijskim igrama u Amsterdamu. Preseljenjem sjedišta Olimpijskog odbora iz Zagreba u Beograd nije se međutim ništa postiglo, a mnogo se toga izgubilo. Novci nisu stigli, a cielo sudjelovanje bilo je ugroženo, jer uprava u Beogradu nije znala izvršiti sve one složene predradnje, koje zahtieva sudjelovanje brojnih predstavničtava na olimpijskim igrama. Da bi spasili, što se spasiti dade, osnovali su izaslanici športskih saveza posebni Međusavezni odbor za IX. Olimpiadu, dakako sa sjedištem u Zagrebu,i taj je odbor zapravo morao voditi sve poslove Olimpijskog odbora u Beogradu.

Taj Međusavezni odbor za IX. Olimpiadu važan je i iz drugog razloga. Naime, obogaćeni izkustvom, stečenim u tome radu, a ponukani razvitkom međunarodnih športskih odnosa i novim smjernicama olimpijskog športa, iz ovog privremenog radnog odbora za sudjelovanje na olimpijskim igrama u Amsterdamu, nastalo je mnogo važnije i šire športsko tielo, opet dakako sa sjedištem u Zagrebu.

OSNIVANJE SAVEZA ŠPORTSKIH SAVEZA SA SJEDIŠTEM U ZAGREBU

Nakon olimpijskih igara 1928. u Amsterdamu nastalo je u međunarodnom športu strujanje, protivno skrivenom profesionalizmu, a za čisto amaterstvo, osobito u okviru olimpijskih utakmica. Tome su mnogo pridonieli i Niemci, koji su se istom 1928. po prvi puta pojavili na međunarodnim olimpijskim igrama nakon svjetskog rata 1914.—1918. Radi nejasnih odredaba o amaterstvu odpale su na svim olimpijskim igrama utakmice u nogometu i tenisu, a ograničene su i neke druge grane u olimpijskom razporedu. Iz narodnih olimpijskih odbora izstupili su nogometni savezi (teniski su već prije prekinuli veze, automoblistički i motoristički nisu ni imali veze), a bilo je i drugih športskih grana, koje nisu bile u olimpijskom okviru. U Zagrebu se osjetila potreba, da se osnuje jedno više i zajedničko tielo za sve grane športa, bez obzira, da li je to dio olimpijskog ili nekog drugog razporeda, a radi promicanja obćih zadataka športa i tjelesnog odgoja mladeži, radi zajedničkih i obćih ciljeva, koji su zajednički svim športskim granama. Osim toga izaslanici športskih saveza znali su, da se nemaju čemu nadati od podpore ondašnjih vlasti, a u onim godinama gospodarske krize bile su potežkoće svih športskih grana priličće i znatne.

Tako su požrtvovni hrvatski športski radnici, koji su osnovali i vodili Međusavezni odbor za IX. Olimpiadu, u jesen 1929. u Zagrebu osnovali »Savez športskih saveza«, svešportsku ustrojbu privatne pobude, u kojoj su bili učlanjeni i oni savezi, kojih se grane nisu nalazile na olimpijskom razporedu. »Savez športskih saveza« povezao je šport u zajednicu probitaka, stvorio je športsku ideologiju, i omogućio mnogim slabijim i mladim granama, da se učvrste i prodru. Njegovo djelovanje bilo je više posredničko, i široki slojevi športaša nisu ga ni osjetili, ali za to su njegovu moralnu, stručnu, a osobito materialnu pomoć osjetili svi dužnostnici raznih športskih saveza. Savez športskih saveza vodili su i promicali izključivo športski stručnjaci iz Zagreba, i preko njega, još jednom je pokazana prvenstvena uloga hrvatskog športa u bivšoj državi.

SUDJELOVANJE NA OLIMPIJSKIM I DRUGIM MEĐUNARODNIM ŠPORTSKIM IGRAMA

Dok su na prvim poslijeratnim olimpijskim igrama 1920. sudjelovali od naših športaša samo nogometaši, na idućim igrama 1924. u Parizu bili su već uz nogometaše i atletičari, plivači, hrvači, koturaši, gimnastičari i jahači. Svega je na prvom sudjelovanju bilo 13 igrača, od toga 10 Hrvata! Isto je tako važan razmjer i na drugom olimpijskom sudjelovanju 1924. u Parizu. Svega je bilo iz bivše države 37 natjecatelja, a od toga su bila 23 Hrvata! Od 11 igrača nogometnog predstavničtva destorica su bili članovi hrvatskih družtava!

Tako redom na svakoj proslavi suvremenih Olimpiada sudjeluje velik broj hrvatskih športaša, koji i na drugi način preko brojnih međunarodnih utakmica postizavaju trajne i svestrane veze s evropskim športskim pokretom. Političke prilike prisiljavaju hrvatske športaše, da sudjeluju kao članovi predstavničtva bivše države, ali je cieloj evropskoj javnosti, a osobito vodstvu raznih športskih saveza poznato, da je Zagreb pravo športsko središte cjelokupnog športskog djelovanja i da su Hrvati najbolji predstavnici i športski stručnjaci u ovom dielu Evrope. Već su međunarodne športske igre prilikom proslave 20-godišnjice »Hrvatskog akademskog športskog kluba« godine 1923. u Zagrebu skupile mnogo najboljih srednjoevropskih predstavnika športa u glavnom gradu Hrvatske. Kasnije sudjelovanje izabranika na teniskim utakmicama za Davis-cup, pa utakmice za nogometni srednjoevropski pokal, Balkanske igre atletičara s veličanstvenom priredbom igara u Zagrebu 1934., pobjede zagrebačkih tenisača na brojnim međunarodnim prvenstvima na svim kontinentima i sve drugo samo je podiglo visoko mišljenje, koje je već postojalo o zrelosti hrvatskog športa. Osobito moramo iztaknuti uspješni četverolist teniskih majstora Punčeca, F. Kukuljevića, Palade i Mitića, te dva velika uspjeha hrvatskih veslača na utakmicama za prvenstvo Evrope u veslanju. Prvi veliki uspjeh imali su veslači splitskog »Gusara« na utakmicama 1929. u Bydgoszczu, kada je osmerac Hrvata stigao drugi na cilj samo za par centimetara iza pobjednika, Italije, a još veći uspjeh imao je osmerac istoga družtva na prvenstvu Evrope 1932. u Beogradu, gdje su pred najjačim europskim narodnim predstavničtvima postigli prvo mjesto i naslov prvaka!

Zagreb je postao ne samo nogometna središnjica evropske klase, nego je postigao rekordno zanimanje gledalaca za atletiku priredbom Balkanskih igara 1934.; postigao je sjajne uspjehe i priredbom najvažnijih utakmica u tenisu na svom svjetski poznatom stadionu; na svojem motorističkom trkalištu imao je kao goste svjetske rekordere i poznate trkače. Uobće u svim športskim granama razvio se je do zamjerne visine. Zagreb je međutim bio ne samo središte razširenih i obćinstvu milih športskih igara. Gajio je ne samo nogomet, veslanje, tenis, šakanje, hrvanje i druge olimpijske ili neolimpijske privlačive utakmice, nego su se u Zagrebu uviek našli oduševljeni pioniri i manje poznatih športskih grana i igara, tako da je Zagreb, glavni grad Hrvata, bio i u Evropi poznat kao grad svestrano i doista raznovrstno razvijen u svim granama športa i tjelesnog odgoja.

U Zagrebu su se igrale i međunarodne utakmice u rukometu, paličanju na travi i na ledu, hazeni, košarki, u Zagrebu ima nekoliko družtava kanoistike, sva sila privatnih i javnih ritmičkih i plesnih škola; uvedene su sve vrste gimnastike, sve metode zdravstvene i estetske gimnastike, slobodno hrvanje, atletika žena, ukratko sve glavne, manje glavne i sporedne vrste tjelesnog vježbanja.

Ta svestranost trebala je biti prije desetak godina okrunjena osnutkom »Visoke škole za nastavnike tjelesnog vježbanja u Zagrebu«, ali je dugogodišnji rad na tom polju i nastojanje stručnjaka Saveza športskih saveza upropašteno smicalicom ondašnjih vlastodržaca, koji nisu trpjeli veliki napredak Hrvata na tom polju. Zagrebu su oteli zasluženu visoku školu i otvorili je u Beogradu.

Premda zavisni i prisiljeni stjecajem političkih i međunarodnih političkih prilika da rade u okviru druge države, Hrvati su od 1918. dalje svladali sve mnogobrojne potežkoće i postigli su na polju športa i tjelesnog odgoja velike, značajne i sjajne uspjehe. Svi su uvjeti, da se to blago još više izkoristi u novim uvjetima podpune slobode i državne nezavisnosti, na sreću i za napredak hrvatske mladeži i hrvatskog naroda.

C) REORGANIZACIJA HRVATSKOG ŠPORTA NAKON 10. IV. 1941.
(U. D. V. Š.)

Nakon obnovljenja Nezavisne Države Hrvatske hrvatski je šport iz temelja reorganiziran. Hrvatska državna vlada odmah je uočila dalekosežno značenje športa i tjelesnog odgoja u stvaranju novih i zdravih narodnih pokoljenja, te je počela posvećivati športu onu brigu, koja ga po pravu i ide. Među prvim stvarima bilo je provedeno korjenito preustrojstvo hrvatskog športa, pa je imenovan državni vođa tjelesnog odgoja i športa, Miško Zebić. On je do danas stvorio mnoge značajne odluke, kojima je posve preustrojio hrvatski šport. U prvom su redu razpuštena sva ona športska družtva, koja sa športom nisu imala ništa zajedničko. Beograd je naime u prijašnjim godinama počeo po Hrvatskoj osnivati preko svojih redarstvenih i vojničkih uhoda mnoga družtva, koja su bila podružnice masonsko-srbskih ideja. Predsjednike takvih družtava imenovao je Beograd, a ovi često nisu znali, igra li u nogometnoj momčadi jedanaest, petnaest ili dvadeset igrača. No to Beograd nije smetalo, glavno je bilo, da su takvi predsjednici širili u Hrvatskoj komunističke i masonske ideje. Na taj je način Beograd namjeravao hrvatsku mladež odgojiti u protuhrvatskom duhu, a tome je cilju trebala služiti i tobožnja organizacija tjelesnog odgoja, »Jugosokol«, ali je hrvatska javnost prozrela te spletke, pa je hrvatska mladež prezirala takva velikosrbsko-komunistička družtva i organizacije. Bilo je dakle potrebno, da se zakonski zabrani daljnje djelovanje takvim družtvima u Hrvatskoj, koja je oduviek kroz svoju slavnu tisućgodišnju poviest čeličnom čvrstoćom i karakternom iskrenošću stajala uz kulturni Zapad. Među daljnjim odlukama državnog vođe tjelesnog odgoja i športa treba iztaknuti odluku, kojom je ukinut profesionalizam u hrvatskom športu, zatim odluku o načinu pozdravljanja hrvatskih športaša i o njihovu vladanju.

Treba iztaknuti i to, da se danas već postavljaju u pojedinim športskim savezima, dosavezima i družtvima odbori, na čelu s predsjednicima umjesto bivših povjerenika.

Reorganizacija hrvatskog športa provodi se i dalje, pa će ona i ubuduće dati koristne posljedke. Ovo kratko vrieme samostalnosti hrvatskog športa dalo je već niz liepih značajnih uspjeha hrvatskog športa, među kojima treba u prvom redu iztaknuti one u međunarodnom športskom životu.

MEĐUNARODNI USPJESI HRVATSKOG ŠPORTA U PRVOJ GODINI OBNOVLJENE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Prvu međudržavnu nogometnu utakmicu odigralo je predstavničtvo obnovljene Nezavisne Države Hrvatske s državnim predstavničtvom Velikog Njemačkog Reicha. U tome je simbolički izražena orientacija obnovljenoga hrvatskog športa, koji je ponosan, što je svoju prvu utakmicu državnog značenja odigrao baš s predstavnicima Velikog Njemačkog Reicha. Na taj je način mlada Hrvatska ponovno potvrdila svoju pripadnost kulturnom Zapadu. Dne 15. lipnja 1941. zalepršala je hrvatska državna crveno-bielo-plava zastava na počastnom stupu nogometnog igrališta u bečkom Prateru. Hrvatski su nogometaši po prvi put nastupili s državnim hrvatskim grbom na prsima, po prvi puta odjeknuli su na nogometnom igralištu u inozemstvu zvuci »Liepe naše«, hrvatske državne himne. Bio je to svečan historijski čas za sve hrvatske športaše. Oni su vedra čela i s ponosom u duši proživljavali časove najvećega i najsvetijega uzbuđenja. Uz njemačke športske nogometne predstavnike stajali su na igralištu i hrvatski izabranici u slikovitoj crveno-bielo-plavoj športskoj odjeći, a hrvatska državna trobojka izpunjala ih je zanosom.

Novi duh ubrzo se je odrazio i u hrvatskom športu, a on se je ogledao i u značajnim međunarodnim uspjesima obnovljenog hrvatskog športa.

Tako su na primjer hrvatski veslači u mjesecu lipnju 1941. na međunarodnom natjecanju u Berlin-Grünnauu stigli prvi na cilj u natjecanju osmerca mladih veslača, dok je nekoliko tjedana poslije toga momčad hrvatskog veslačkog kluba »Gusar« iz Zagreba na međunarodnom natjecanju u Frankfurtu na Majni stigla druga na cilj u oštroj borbi osmeraca.

Hrvatski igrači tenisa imali su više uspjeha. Tako su na pr. u borbama za «Rimski pokal« pobiedili godine 1941. u Zagrebu Italiju s 4:1, dok su na uzvratnoj igri u Milanu postigli neodlučan izhod od 3:3. S Njemačkom su hrvatski igrači tenisa bili slabije sreće, pa su izgubili obje igre (u Beču s 1:5, a u Zagrebu 2:3). U Budimpešti su hrvatski igrači tenisa s Mađarskom izgubili prvu igru, a u Zagrebu su uvjerljivo pobiedili. Hrvatski igrač tenisa Mitić osvojio je u mjesecu kolovozu međunarodno prvenstvo Slovačke u tenisu, a Mitić i Kovačeva bili su prvaci u igri mješovitih parova.

Hrvatska ustaška mladež sudjelovala je na »Petim ljetnim igrama« »Hitler-Jugenda« u Bratislavi, pa su Hrvati bili treći na ljestvici jakosti, iza Njemačke i Mađarske, a daleko izpred Talijana, Šveda, Nizozemaca, Slovaka, Finaca, Bugara i Španjolaca. Godine 1943. igrala je Ustaška mladež neodlučno (0:0) s »G. I. L.-om« u Padovi.

U nogometnom športu Hrvati su pobiedili u međudržavnoj utakmici Slovačku s 5:2, dok su u Bratislavi igrali 1:1. S Njemačkom su izgubili i drugu utakmicu (18. siečnja 1942. u Zagrebu) s 2:0. Hrvatska su nogometna družtva postigla u toku godine dana samostalnosti hrvatskog športa mnogo uspjeha. Tako je »Građanski« pobiedio »Bratislavu« s 3:0 i 3:1, »Levski« (Sofija) s 4:1, s gradskim predstavničtvom Sofije igrao je 3:2, pobiedio je »Ferenczvaros« (Budimpešta) s 4:2, izgubio je s bečkim i njemačkim prvakom »Rapidom« u Beču s 4:1, i td. »HAŠK« (Zagreb) pobiedio je Š. K. »ASO« i Š. K. »VAŠ« (oba Bratislava) s 8:0 i 3:0; »Concordia« (Zagreb) pobiedila je »GAK« (Graz) s 4:0, i t. d. Predstavničtvo grada Zagreba pobiedilo je Žilinu (Slovačka) s 5:2, a Nürnberg-Fürth u Zagrebu s 3:2 i t. d.

U stolnom tenisu pobiedila je Hrvatska Slovačku s 5:0, a hrvatski prvak Žarko Dolinar osvojio je međunarodno prvenstvo Slovačke u stolnom tenisu za godinu 1942.

Hrvatski su šakači završili borbu sa Slovacima u Bratislavi neodlučno, a sudjelovali su i na »prvom ratnom šakačkom prvenstvu Evrope« u Breslavi.

Hrvatski su hrvači sudjelovali na troboju Njemačka—Danska—Hrvatska u Stuttgartu, skijaši »Ustaške mladeži« natjecali su se s talijanskim »GIL-om« u Cortini d' Ampezzo.

POGLED U BUDUĆNOST HRVATSKOG ŠPORTA

Hrvatski je šport odmah nakon poviestnog 10. travnja 1941. u obnovljenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imao velikih i značajnih međunarodnih uspjeha. Hrvati imaju smisla i osjećaja ne samo za duhovne vrjednote, nego i za kulturu tjelesnog odgoja, koji je u novoj Hrvatskoj uklopljen u obći odgoj. Hrvati su mlad i snažan narod, oni su u toku svoje velike prošlosti bili i ostali vojnički narod, narod boraca, vitezova i legendarnih junaka, koji su uviek bili spremni i život žrtvovati za dobro svoje domovine, te koji su mačem u ruci branili svaku stopu svoje rodne grude, zemlje, koja je stoljećima bila natapana krvlju hrvatskih vojnika i znojem hrvatskih seljaka.

Stoga se možemo nadati, da će hrvatski šport i tjelesni odgoj i u budućnosti imati velikih uspjeha, jer su Hrvati oduviek bili odlučni borci, prožeti tradicionalnim duhom junačtva i vitežtva, a vitežtvo je ne samo vojnička vrlina, nego i najsjajniji ures svakog športaša.

Vitežtvo je majka pobjede, a Hrvati su narod vitezova i ratnika.

D) POJEDINE GRANE ŠPORTOVA U HRVATSKOJ

(U. D. V. Š.)

NOGOMET

Nogomet, danas najrazšireniji šport u Hrvatskoj, težko se je u svom početku probijao do uspjeha. Početak nogometne igre u Hrvatskoj može se uglavnom prema riečima dra Franje Bučara označiti ovako:

»Godine 1893. uveo sam u Hrvatskom Sokolu nogomet. Odbor Hrvatskog Sokola naručio je jednu loptu iz Praga, gdje se nogomet već igrao. Mi smo tada igrali nogomet sa sokolskim prednjacima u vrtu iza zgrade Hrvatskog Sokola. Nogomet je uskoro već iste godine prenesen na livadu iza Hrvatskog Sokola, gdje se zimi nalazilo klizalište. Igra je bila dosta »primitivna«, jer nogometna pravila nisu bila tako dotjerana kao poslije.

Godine 1896. nastavio je širenje nogometa učitelj gimnastike prof. Josip Prikril na velikom srednjoškolskom igralištu ili »elipsi«, te se srednjoškolska mladež ubrzo zaniela za tu igru. Najprije su igrali samo višoškolci pod nadzorom učitelja gimnastike, a pravila su se mienjala i pomalo utvrđivala. Razredi su igrali protiv razreda. Uplivom akademičara iz inozemstva »HAŠK« je godine 1903. nogomet počeo sustavno njegovati i odtada se igrao nogomet po najnovijim pravilima.

Godine 1909. osnovan je »Hrvatski športski savez« i u njemu nogometni odsjek, te se nogomet sve više razvijao. Prva tiskana pravila izdao je »HAŠK«, a priredio ih je Milovan Zoričić.

Do 1910. osnivaju se brojni klubovi u pokrajini, počinje nogometno prvenstvo, a isto tako dolazi do čestih susreta s austrijskim, češkim i mađarskim klubovima. U početku uspjesi hrvatskih klubova nisu osobiti, prvo gostovanje u Pragu godine 1907. svršilo je našim porazima od 15:0 i 20:0, ali klubovi nisu klonuli. Marljivim vježbanjem i radom odbornika nogomet se počeo naglo dizati. »Marsonija« u Brodu, »Zemunski Š. K.« u Zemunu, »Trenk« u Požegi

i t. d. postizavaju liepe uspjehe s mađarskim klubovima.

Uzporedno s razvitkom nogometa u Hrvatskoj raste i želja Mađara, da pod svoje okrilje strpaju nogometne klubove u Hrvatskoj. »FIFA«, međunarodna nogometna organizacija stvara zaključak, da samo Mađari i Austrijanci mogu biti članovi »FIFE«, dok svi ostali narodi u Austro-Ugarskoj moraju biti članovi jednog od ovih saveza. No naši nogometaši ne popuštaju. Mađari zaključuju bojkot nad hrvatskim družtvima, kako bi ih prisilili na pristup u mađarski nogometni savez. U vrtlogu rata bojkot ostaje promašen. Radi odlazka igrača na bojište mnogi klubovi ne rade. Stvaraju se ratna prvenstva i klubovi igraju u korist »Crvenog Križa«.

Nakon svršetka rata osniva se u Zagrebu »Nogometni savez«. U Zagrebu se igraju prve međunarodne utakmice sa Švedskom i Francuzkom. Izhodi su zaista pohvalni. Švedska je izgubila s 3:2, a Francuzka s 4:1 i 1:0. Sudio je nizozemski sudac Van Boas. Sliedi športsko-politički događaj: Utakmica »Građanskog« protiv »Rapida« u Beču. Time je prvi puta srušen bojkot, i ta utakmica imade svoje osobito značenje u poviesti nogometa. Uzto je to bio i sjajan uspjeh hrvatskih športaša.

Ovakvi uspjesi stvaraju slavu hrvatskog športa u inozemstvu, i »Građanski« polazi na dva gostovanja u Španjolsku. Za hrvatski šport značajno je drugo putovanje u Španjolsku, kada »Građanski« slavi pobjedu za pobjedom nad tamošnjim prvacima: A. C. »Bilbao«, »Real Union«, »Real Club Gijon« te F. C. »Barcelona«.

Nogomet u Hrvatskoj od 1919. do 1929. podržava uglavnom Zagrebački nogometni podsavez, oko kojega se okupljaju nogometna družtva u Hrvatskoj. Predstavničtvo Zagreba igra brojne međugradske utakmice, u kojima postizava osobite uspjehe. (Budimpešta 1:1, Beč 3:3, Graz 3:1, 4:0, Bukarešt 3:2 i t. d.) Klubovi »Građanski«, »Hašk«, »Concordia« i ostali odigravaju međunarodne utakmice, te odlaze u inozemstvo zastupajući uviek hrvatski šport.

Prienosom saveza u Beograd hrvatski nogomet pomalo opada, jer ga protivnici žele na sve načine oslabiti. Materialno se pomalo hrvatski nogomet upropašćuje, a sve na korist srbskih klubova.

Pod pritiskom velikosrbskih vladavina mnogi hrvatski klubovi u Senju, Gospiću, Zagrebu i drugdje budu razpušteni, novi se klubovi ne mogu osnivati, ako u svojim pravilima imaju hrvatsko ime. Ovakvo stanje u nogometnom športu stvara kod hrvatskih športaša oporbu, koja pomalo prelazi i na političko polje.

Ipak su hrvatski klubovi toliko poznati u stranom svietu, da ih inozemni klubovi zovu na gostovanja. »Građanski« odlazi u Egipat i Tursku, »Hašk« na Maltu, »Concordia« u Dansku i Nizozemsku, »Hajduk« iz Splita u Južnu Ameriku. Svi uspjesi hrvatskih klubova su izvrstni, i inozemno novinstvo počinje upoznavati svoje občinstvo s hrvatskim športašima i Hrvatskom.

1939. dolazi do snutka »Hrvatskog nogometnog saveza« u Zagrebu. Radi toga dolazi od strane srbskih klubova do bojkota nad hrvatskim nogometnim klubovima, te hrvatski nogometni klubovi imaju ogromne štete, jer im redarstvene oblasti zabranjuju utakmice, vrše premetačine i t. d.

»Hrvatski nogometni savez«, iako još nije u članstvu »FIFE«, odigrava svoje prve međunarodne utakmice sa Švicarskom i Mađarskom. Uspjesi su izvrstni. Sa Švicarskom 4:0 u Zagrebu i 1:0 u Bernu, a s Mađarskom 0:1 u Budimpešti, i u Zagrebu 1:1.

Odmah nakon uzpostave Nezavisne Države Hrvatske »Hrvatski nogometni savez« bude primljen kao privremeni član u »FIFU« (do skupštine).

Godine 1941. nogomet se u Hrvatskoj naglo razvija. Nogometni savez broji te godine 186 klubova. Prva međudržavna utakmica igra se protiv Njemačke u Beču. Na počastnoj katarci vije se po prvi put hrvatska državna zastava.

»Hrvatski nogometni savez« nastoji odigrati što više međudržavnih utakmica prema pobudi Državnog vodstva tjelesnog odgoja i športa, kako bi se strani sviet što više upoznao s vriednošću Hrvata i u športu. To mu uspieva, jer kraj mnogih potežkoća odigrava od svih država u Evropi poslije Njemačke najviše međudržavnih utakmica.

Od važnijih uspjeha hrvatskog državnog predstavničtva treba iztaknuti: Hrvatska—Slovačka (1941.) u Zagrebu 5:2, Hrvatska—Bugarska (1942.) u Zagrebu 6:0, Hrvatska—Mađarska (1942.) u Budimpešti 1:1, Hrvatska—Rumunjska (1942.) u Bukureštu 2:2.

Prema smjernicama Državnog vodstva tjelesnog odgoja i športa Hrvatski nogometni savez organizira se prema novim potrebama, a nekoji novoustanovljeni odsjeci dobivaju i znanstveni temelj (zdravstveni odsjek, športska medicina i t. d.).

PLIVANJE

Plivački šport spada među športove, koji su se kod nas dosta kasno razvili. Uzprkos tome plivački je šport uhvatio odmah u početku čvrstog koriena u Hrvatskoj, tako da je to šport, kojim se skoro izključivo bavila hrvatska mladež. Činjenica, da je plivački šport jedan od najzdravijih športova uobće, da je pristupačan mladeži već u najranijim godinama bez ikakve štete, da su kod plivanja u dinamičnom djelovanju svi mišići i da se upravo skladno razvija tielo, uzrokom je, da je ovu granu športa oduševljeno prigrlila hrvatska mladež našeg Primorja. Tako se plivački šport naglo proširio među našom mladeži, koja živi u zemlji punoj voda, toplog i dugog ljeta. Nije onda čudo, da su se iz ovakvog oduševljenja, uz izvanrednu nadarenost hrvatske mladeži, posebno one iz Primorja, pokazali već u prvim početcima sjajni uspjesi i da su naši plivači ubrzo postali najbolji u ovom dielu Evrope.

Početak športskog plivanja pada kod nas u godinu 1910., kada je održano prvo plivačko natjecanje u Zagrebu. Natjecalo se u plivanju na 400 m i 11 km, i to niz rieku Savu, od Zagreba do Jakuševca. Velikih zasluga za razvoj plivačkog športa u Hrvatskoj imaju članovi HAŠK-a. Ubrzo se pokazalo zanimanje za plivanje i u drugim gradovima, osobito u Karlovcu i Osieku. Međutim plivanje tada još nije organizirano, a moderni su načini plivanja posve nepoznati.

God. 1911. sustavnije se radi, te se upoznaje slobodno plivanje i međunarodna pravila.

Nakon svjetskog rata počinje tek pravi razvoj športskog plivanja, koje se odmah neočekivano snažno razvilo u širinu i visinu. Osnivaju se brojni plivački klubovi na obalama plavog Jadrana, a vodeći plivački klubovi, sušačka »Viktorija«, splitski »Jadran« i dubrovački »Jug« promiču i razvijaju koristni plivački šport punom snagom.

Na prvenstvenim natjecanjima na Bledu godine 1921. stvoren je zaključak o osnivanju saveza, do čega dolazi svršetkom 1921. u Zagrebu. U njemu su učlanjeni svi postojeći plivački klubovi. Odtada se redovito svake godine održavaju prvenstvena natjecanja i međunarodni susreti. Savez su vodili, uz iznimku od godine (od 1926. do 1929., kada je savez bio prenesen iz Zagreba), izključivo hrvatski športski radnici i stručnjaci.

Hrvatski plivači preuzimaju odmah vodeću ulogu, te su izključivo najbolji plivači i igrači waterpola. Odmah u početku ističu se plivači sušačke »Viktorije«, koji od godine 1921., pa neprekidno do 1927. osvajaju svom družtvu naslov najboljeg. Godine 1927. preuzima vodstvo splitski »Jadran«, koji postaje za dugi niz godina najbolje plivačko družtvo. U waterpolu majstori dubrovačkog »Juga« postaju nenadmašivi, te od godine 1925. neprekidno kroz 14 godina uzastopce nose naslov najboljeg družtva za waterpolo. Godine 1938. dubrovački se »Jug« snažno razvija i u plivanju, pa vodi sve do stvaranja Nezavisne Države Hrvatske ogorčenu borbu o vodstvo sa sušačkom »Viktorijom«, koja je ponovno od splitskog »Jadrana« preuzela naslov najboljega družtva.

Hrvatski plivači i igrači waterpola privlače na sebe pozornost evropske športske javnosti svojim visoko vriednim uspjesima. Osobito poslije 1933., kada se razvija živ međunarodni športski promet naših plivača s inozemstvom.

Brojni susreti naših plivačkih družtava s vodećim družtvima Italije, bivše Austrije, Mađarske i Njemačke završili su s uvjerljivim i opetovanim velikim uspjesima naših plivača i igrača waterpola. Među najveće i najznačajnije pobjede spada sjajan uspjeh naših plivača na međunarodnom natjecanju u Trstu na plivalištu »Ausonije« 24. i 25. IX. 1938., kada su naši plivači svojim uvjerljivim pobjedama pokazali pravu snagu hrvatskog plivačkog športa. Na ovom natjecanju naši su plivači postigli takve sjajne uspjehe, da su konačno bili uvršteni u red najboljih u Evropi.

Prava snaga i visoka vriednost naših plivača došla je do punog izražaja u olimpijskoj štafeti 4×200 m slobodno, gdje smo imali niz izvrstnih plivača. Ovdje treba osobito iztaći svjetsku vriednost klubske štafete plivačkog družtva »Viktorije«, koja je na 4×200 slobodno postigla izvrstno vrieme od 9:18,0 (1938.), i dubrovačkog »Juga«, kojega je momčad na 4×200 postigla vrieme 9:27,6 (1940.).

I hrvatske plivačice liepo su napredovale i postigle zapažene uspjehe, no one su mnogo zaostale za vriednošću plivača. Uzprkos toga imali smo vrlo dobru štafetu na 4×100 m slobodno, koja je bila sposobna za olimpijsku završnicu.

Osobito su visoki stupanj dosegli hrvatski igrači waterpola, članovi dubrovačkog »Juga«, koji su postigli vrlo zapažene uspjehe na evropskim prvenstvima, posebno u Magdeburgu. Godine 1934. »Jug« je pobjeđivao vodeća evropska predstavničtva, kao predstavničtvo Austrije sa 6:1 (1934.) i predstavničtvo Francuzke usred Pariza sa 4:2 (1935.), a po načinu igre bio je stavljen uz bok prvacima svieta — Mađarima. Čak i najbolji evropski klub u waterpolu, budimpeštanski »UTE« morao je »Jugu« opetovano priznati prvenstvo. Ovu nenadmašivu budimpeštansku momčad porazio je »Jug« 1933. čak sa 6:0!

Godine 1939., mogao je biti konačno osnovan naš samostalni savez. To je učinjeno 17. X. 1939., kada je osnovan »Hrvatski plivački savez« sa sjedištem u Zagrebu. Tako su hrvatski plivači već prije osnutka Nezavisne Države Hrvatske nastupali samostalno pod svojim imenom u međunarodnim natjecanjima. Savez je odmah počeo sa živahnim radom, pa je već iduće godine priredio u Splitu prvi međunarodni susret s Mađarskom. Tu su hrvatski plivači ponovno pokazali svoju evropsku vriednost, dok su u waterpolu postigli upravo sjajan uspjeh odigravši neodlučno 3:3 sa svjetskim prvacima Mađarima.

Prvi veliki izpit imalo je naše državno mlado plivačko predstavničtvo u borbi s izabranim plivačima Slovačke u Zagrebu. Tu su naši plivači s lakoćom i bez velikog naprezanja pobiedili svoje protivnike sa 62:31. Zagrebačku pobjedu potvrdili su naši plivači u istom omjeru na uzvratnom natjecanju u Bratislavi.

Vrhunac svega bile su dvie značajne međunarodne priredbe u Zagrebu. U susretu s najboljim plivačima Evrope, Niemcima, naši su plivači na sveobće iznenađenje, pred stranim uvaženim stručnjacima, sjajno pobiedili svoje ugledne suparnike, te time visoko podigli ugled hrvatskog športa. Naš rekorder Marojica Miloslavić pobiedio je uvjerljivo u svim točkama, u kojima je nastupio, postigavši nove hrvatske rekorde. Bili su to uspjesi, koji su ga uvrstili u red najboljih u Evropi. Prvog dana pobiedio je na 400 m slobodno njemačkog rekordera Laskowskog sa 5:07,0 a na 100 m najbržeg njemačkog plivača Schlürickea s 1:00,8. Drugog je dana s lakoćom obračunao na 1500 m s njemačkim predstavnikom Deublerom postigavši novi hrvatski rekord od 21:32,0. Ugodno su nam iznenađenje priredili Defilipis, Vidović i Miloslavić u štafeti 3×100 m slobodno, u kojoj su sa 3:10,2 pobiedili njemačke predstavnike. Miloslavić je

ovdje preplivao svoju dionicu od 100 m u 60 sekunda, što ga je izjednačilo s najboljim ovogodišnjim plivačem u Evropi na toj pruzi, Mađarom Tatošem. Na ovom je natjecanju i početnik Rozner pobiedio također na 1500 m najboljeg Niemca Deublera. Naš rekorder u leđnom plivanju Davor Marčić bio je za udar ruke iza najboljeg Niemca Krebsa.

Naši su plivači prošle godine postizavali uspjeh iza uspjeha. To pokazuje veliki troboj izabranih plivača Italije, Njemačke i Hrvatske, koji je održan svršetkom prošle godine u Zagrebu. Tu je Miloslavić ponovno potvrdio svoju pobjedu nad najboljim njemačkim plivačem Schlürickeom i talijanskim plivačem Vittorijem postigavši ponovno na 100 s sjajan evropski uspjeh od 1:00,8. Na ovom natjecanju ugodno nas je iznenadio i rekorder u leđnom plivanju Davor Marčić, koji je sigurno pobiedio najboljeg Niemca Krebsa i Taljijana Angelija na 100 leđno u vremenu hrvatskog rekorda od 1:14,0.

Kad govorimo o uspjesima naših plivača u prošloj godini, onda ne smijemo zaboraviti ni na igrače waterpola.

Sami igrači H. Š. K. »Zagreb« zabilježili su vriedne uspjehe osobito u borbi s njemačkim državnim prvakom »L. S. V.« iz Berlina. Naši su igrači s ovim uglednim protivnikom odigrali 2 puta neodlučno 2:2, iako su oba puta bili bolji.

Konačno je sliedio nastup naših najmlađih plivača na prvenstvu evropske mladeži u Milanu, gdje je naš plivački šport po Ustaškoj mladeži doživio novi veliki uspjeh. Tu je ponovno zablistao naš rekorder Marojica Miloslavić, koji je na 40 m lako osvojio prvo mjesto s izvrstnim vremenom i novim rekordom od 5:02,2. Po prvi puta je tako jedan Hrvat u borbi s najboljim plivačima u Evropi osvojio prvu nagradu.

Time su naši plivači visoko podigli ugled ne samo plivačkom, nego i cjelokupnom hrvatskom športu. Kod toga je značajno, da su sve ove sjajne uspjehe naši plivači postigli unatoč tome, što još uviek nemaju najtemeljnije sredstvo za jači napredak: zimsko plivalište.

VESLANJE

I u veslačkom športu Hrvati su imali dosada niz značajnih uspjeha. Tome se ne treba čuditi, kad se ima pred očima, da su Hrvati oduviek bili među najboljim pomorcima na svietu.

Nakon što je godine 1715. održana prva veslačka utakmica u Evropi, te nakon što je godine 1836. osnovano u Hamburgu prvo veslačko družtvo, proširilo se je veslanje kao šport ubrzo i u Hrvatskoj. Tako je utemeljeno u Zagrebu već godine 1872. i prvo veslačko družtvo pod imenom »Prvo hrvatsko veslačko i ribarsko družtvo«. Ubrzo nakon toga pojavljuje se veslanje kao šport i na obalama Jadrana. Tako 1886. »Hrvatski Sokol« u Zadru osniva veslački odsjek, iz koga je 1910. nastao veslački klub »Jadran«. U Splitu se osniva veslački i jedriličarski klub »Adrija«, a 1907. osnovan je u Osieku veslački klub »Neptun«. Poslije toga osnivaju se veslačka družtva u Vukovaru, Splitu (»Gusar«), Sušaku (»Jadran«), a poslije i »Gusar« u Zagrebu. Nakon svjetskog rata 1918. veslački se šport još više širi po hrvatskim krajevima, i to uz veće rieke i uz obalu Jadranskog mora. Danas postoji u Hrvatskoj 15 veslačkih družtava (u taj broj nisu uračunana sva hrvatska veslačka družtva).

Godine 1922. osnovan je »Veslački savez« bivše države, koji je imao sjedište u Beogradu, ali je godine 1925. sjedište toga saveza premješteno u Split, jer se veslački šport u Beogradu nije mogao jače proširiti. Kad je veslački savez prenesen na područje Hrvatske, zabilježio je i hrvatski veslački šport svoje najveće uspjehe.

Svoj najveći uspjeh postigao je hrvatski veslački šport godine 1932., kad je osmerac splitskog »Gusara« u oštrom suparničtvu osvojio prvenstvo Evrope. Godine 1929. osmerac splitskog »Gusara« stigao je u Beogradu drugi na cilj za svega dvie petine iza najbržeg osmerca Italije. Osim toga nastupila su u razdoblju od 1925. do 1941. hrvatska veslačka družtva širom Evrope, kao na primjer u Pragu, u Luzernu, na jezeru Commo, u Budimpešti, na olimpijskoj pruzi u Berlin-Grünnauu, na prvenstvu Evrope u Amsterdamu, u Frankfurtu, Ludenburgu i t. d.

Velik je uspjeh imao hrvatski veslački šport i na prvenstvu Evrope godine 1938. u Milanu, gdje je dvojac s kormilarom H. V. K. »Split« stigao drugi, za svega jednu stotninu hipa (sekunde) iza najbržeg njemačkog čamca.

Kako se vidi, i hrvatski veslači imali su dosada mnogo uspjeha, premda nisu uživali podporu bivše države, te su morali sami iz svojih sredstava nabavljati i kupovati čamce i ostali veslački pribor. Nema sumnje, da će u svojoj slobodnoj domovini, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, hrvatski veslači ubuduće postizavati još veće uspjehe, te tako nastaviti svoju slavnu tradiciju.

TENIS

Prvi organizirani rad Hrvata na polju tenisa počinje godine 1905. izgradnjom triju igrališta za tenis u Zagrebu. Godine 1909. priređen je prvi teniski turnir u Hrvatskoj, godine 1910. prvo narodno prvenstvo Hrvatske, a već 1911. održano je prvo međunarodno prvenstvo Hrvatske. Prvaci tenisa Hinko Würth, Niko Antolković, Mira Antolković-Würth i Vlasta Mihaljinec-Gostiša i drugi igrači i igračice otvarali su putove sjajnom doba hrvatskog tenisa. Iako su hrvatski igrači morali nastupati pod tuđim državnim imenom, oni su svagdje u svietu naglašavali, da su Hrvati, i pronieli su širom svieta hrvatsko ime i slavu hrvatskog teniskog športa. Hrvati su u Zagrebu 7. kolovoza 1922. osnovali teniski savez i vodili su u hrvatskom duhu teniski šport vlastitim sredstvima uzprkos svim težkoćama. Potrebno je iztaći, da je već prije osnutka Nezavisne Države Hrvatske godine 1940. Hrvatska počela nastupati podpuno samostalno u međunarodnim natjecanjima za »Trofeo E 42« i »Dunavski cup« uz pristanak saveza Italije, Mađarske i Njemačke.

Najslavnije doba našeg tenisa označuje godina 1939. Te godine, u zadnjem međunarodnom prvenstvenom natjecanju za »Davis-cup« prije rata, uspjelo je hrvatskim tenisačima Punčecu, Mitiću, Paladi i Kukuljeviću pobiediti redom Irsku s 3:2, Mađarsku s 4:1, Italiju s 3:2, Belgiju s 3:2, a u evropskoj završnoj utakmici i Njemačku s 3:2. Time je Franjo Punčec postao i prvak Evrope 1939., što je potvrdio svojim uspjehom te godine u Wimbledonu. Međuzonsku utakmicu protiv Australije izgubili smo u Bostonu s 1:4 nakon pobjede Punčeca nad neslužbenim prvakom svieta Bromwichom.

Osim u međudržavnim prvenstvenim utakmicama za »Davis-cup« hrvatski su igrači tenisa godinama nastupali pojedinačno i skupno na raznim natjecanjima, međunarodnim prvenstvima i turnejama po cieloj Evropi, Južnoj Africi, Indiji, Južnoj i Sjevernoj Americi, Japanu, Filipinima i ponovno u Indiji, i pobjeđivali najbolje igrače svieta, te su bili razvrstani na prvim mjestima svjetskih i evropskih ljestvica jakosti teniskih igrača.

ATLETIKA

U atletici su hrvatski športaši našli široko polje rada, pa su naša najbolja nogometna družtva osnivala u svom okviru i posebne odsjeke za atletiku. Prvo je počelo sustavno gajiti atletiku u Hrvatskoj naše najstarije športsko družtvo »Hrvatski akademski športski klub«, koji je uz nogomet imao u svom športskom razporedu i atletiku. Godina 1912. značila je odlučan napredak i u našoj atletici, jer je tada »HAŠK« uredio na svom igralištu u Maksimiru i prvu stazu za trčanje, pa su se odtada na njegovu igralištu počela održavati i mnoga atletska natjecanja.

Nakon toga počinju i prvenstvena natjecanja u samom HAŠK-u, a hrvatski atletičari nastupaju i u susretima u međunarodnom svietu, pa tako naša atletika dolazi u doticaj s atletikom ostalih evropskih naroda, koja je već iza sebe imala niz značajnih uspjeha. Značajno je, da je tako godine 1914. nastupio u Beču član HAŠK-a, Ebert, koji je na 400 m postigao uspjeh od 53,2.

Godine 1918., nakon svršetka prvoga svjetskog rata, počinje se i atletika kod nas sve naglije i sustavnije razvijati. Tako u »Hrvatskom športskom savezu« godine 1919. već postoji poseban odsjek za atletiku, koji okuplja sva ona hrvatska športska družtva, koja se bave atletikom. Iz toga odsjeka za atletiku razvija se poslije samostalni »Lakoatletski savez za Hrvatsku i Slavoniju«. U Zagrebu se tih godina osniva i »Zagrebački lakoatletski podsavez«, u kome su okupljena zagrebačka športska atletska družtva.

Poslije toga prvi naš atletski savez bude u sastavu novoosnovanog atletskog saveza za čitavo područje bivše države. I opet su hrvatski športski radnici oni, koji vode i taj atletski savez, te svojim stručnim savjetima čine, da se je atletski šport u Hrvatskoj mogao razviti u tolikom obsegu.

Nakon godine 1918. hrvatski atletičari predanim radom i marljivim vježbanjem povećavaju kakvoću naše atletike. Nastaje živahno djelovanje u području naše atletike, priređuju se međudružtvena natjecanja, zatim prvenstvo Zagreba, prvenstvo Hrvatske, a česti su i međunarodni susreti naših atletičara.

Na nekoliko velikih međunarodnih atletskih natjecanja naši se atletičari iztiču svojim uspjesima, koji ih približuju vodećim evropskim atletičarima. Tako je Rudolf Matz, član »HAŠK-a« svojim izvrstnim uspjesima u trčanju na 100 i 200 m odnio sve pobjede i u međunarodnim susretima, u kojima je nastupio (dva puta u Beču 1921., u Pragu 1922. i 1926. i sl.).

Značajno je po razvoj hrvatske atletike djelovanje svestranog športskog podučavatelja Ralfa Hockea, koji je svojim stručnim uputama i savjetima znatno podigao sustavni rad u razvoju hrvatske atletike. Tih godina inozemna se atletika sve to više i naglije razvija, a Olimpiade, na kojima je atletika središnji dio natjecanja, znatno povećavaju zanimanje širokih slojeva stanovničtva za atletiku.

I u razvoju naše atletike susrećemo iste zapreke i neprilike kao i na ostalim područjima našeg športa: pomanjkanje stručnih podučavatelja i dobro uređenih igrališta i trkališta glavni su razlozi, zbog kojih se naša atletika nije mogla razviti u punom obsegu i radi kojih nije mogla postići onaj stupanj vriednosti, koji bi nesumnjivo postigla pod boljim uvjetima svoga djelovanja.

Uzprkos svim tim zaprekama hrvatski su atletičari zauzimali vodeće mjesto u atletici na jugoiztoku Evrope, te su jedino Grci u toj vrsti športa bili bolji od nas.

Nakon uzpostave Nezavisne Države Hrvatske postavljena je atletika na nove temelje, pa je omogućen njezin razvoj i u širinu. Posljedci ovoga novog sustavnog rada već se odrazuju i na mnogim uspjesima naših atletičara, među kojima treba iztaknuti na pr. uspjeh Josipa Đurića, člana »HAŠK-a«, koji je kao član Ustaške mladeži na velikom međunarodnom prvenstvu evropske mladeži u Milanu godine 1942. u utrci na 800 m stigao drugi na cilj u izvrstnom vremenu od 1:58,6, a i ostali uspjesi hrvatskih atletičara pokazuju, da naša atletika ide sigurnim koracima prema sve većem razvoju i uspjehu.

KOTURAŠTVO

Koturaštvo spada među najstarije športove kod nas. Prvi početci koturaškog športa u Hrvatskoj sežu u godinu 1880., kad su se koturaštvom počeli baviti mnogi građani Zagreba i ostalih gradova, ali sustavniji rad na tom području počinje 1885., kad je u Zagrebu osnovano i prvo koturaško družtvo pod imenom »Prvo družtvo biciklista«. Dvie godine poslije toga osnovan je i Hrvatski klub biciklsta »Sokol« (današnji Hrvatski koturaški klub »Zagreb 1887.«).

Tako počinje i međudružtveno suparničtvo među ovim dvama družtvima, a to pomaže šire-

nju koturaškog šorta u Hrvatskoj, pa u mnogim gradovima nastaju koturaška družtva, koja priređuju međusobna natjecanja. U razdoblju od 10 godina osnivaju se mnoga koturaška družtva diljem Hrvatske, kao: Hrvatski klub biciklista »Napred« u Karlovcu, (1892.), Družtvo biciklista »Sokol« u Sisku (1893.), »Varaždinski klub biciklista« u Varaždinu (1893.), Koturaški klub »Slovjen« u Zagrebu (1894.), »Klub biciklista« u Samoboru (1894.), Hrvatsko koturaško družtvo »Sloga« u Varaždinu (1897.), »Osječki klub biciklista u Osieku (1897.), »Klub biciklsta« u Križevcma (1897.), te mnoga druga. Osm toga postoj i kod »Gimnastičkog športskog kluba« u Novoj Gradiški koturaški odsjek.

To plodno razdoblje u širenju koturaškog športa u Hrvatskoj odrazilo se i u osnivanju »Saveza hrvatskih biciklista«, koji je okupio sva naša koturaška družtva, a osnovan je 1894. Prvi mu je predsjednik bio Franjo Sollar mlađi, za nimanjem trgovac.

Godine 1904. osnovan je Zagrebački koturaški klub »Orao«, a 1911. osnovano je u Karlovcu Hrvatsko koturaško družtvo »Zviezda«.

Ova brojna koturaška družtva priređuju mnoge međudružtvene priredbe, na kojima nastupaju najbolji njihovi predstavnici. Izprva se voze kratke pruge do 50 60 km, a dvokolice su građene tako, da su sprieda imale vrlo visoki, a straga nizki kotač.

Sve nagliji razvoj koturaštva došao je do izražaja i u međunarodnim priredbama, pa je tako 26. lipnja 1892. održano u Zagrebu prvo međunarodno koturaško natjecanje. U ono su doba bili naši najbolji vozači: Ivan Mihelić, Julio Mihelić, Hinko Bertani, Vilim Bašić, Vinko Ferković, Milan Huth, Mirko Novak, Emil Daranj, te mnogi ostali vozači iz Zagreba, Karlovca, Varaždina i ostalih gradova.

Godine 1899. održano je na trkalištu u Maksimiru druga međunarodna koturaška priredba, na kojoj su uz naše najbolje koturaše sudjelovali i izabrani vozači iz Berlina, Beča, Praga i Budimpešte.

Hrvatski športski radnici vode i naše koturaštvo stazama najvećega napredka i priznatih međunarodnh uspjeha. Među našim športskim radnicima osobito se iztiče Emil Meniga, koji je osnivao koturaška družtva ne samo u Zagrebu nego i diljem naše pokrajine, kao na pr. u Bjelovaru, Kostajnici, Velikoj Gorici i u mnogim drugim mjestima.

U Zagrebu su u ono doba postojala dva trkališta za koturaše: prvo je sagrađeno 1891. iza Obrtne škole, a drugo 1897. u Maksimiru.

Godine 1911. prestao je s djelovanjem »Savez hrvatskih biciklista«, jer je te godine osnovan »Hrvatski športski savez«, u kome su bila učlanjena i sva naša koturaška družtva.

Neposredno prije prvoga svjetskog rata pojavljuje se u Hrvatskoj naš najbolji koturaš Franjo Gregl, koji je svojim nastupima u mnogobrojnim međunarodnim susretima s najboljim evropskim vozačima pronio slavu hrvatskog koturaštva odnievši većinom sva prvenstva i u najtežim borbama. Tako je on na pr. postigao sjajne uspjehe u vožnji, koja se održala pod naslovom »Rund um der Görzer Karst« (pruga je vodila od Beča na Brün, zatim opet natrag u Beč do Graza i opet do Beča.). I u drugim najtežim brdskim natjecanjima Gregl je bio najčešće među prvacima, a osobito se iztakao u poznatim i omiljelim evropskim natjecanjima: »Rund um die Hochschwab«, »Rund um die Gletscher« (»Trst-Gorica-Trst-, Graz-Semmering-Graz), kao i na mnogim ostalim međunarodnim koturaškim natjecanjima.

Za vrieme prvoga svjetskoga rata nastaje zastoj i u našem koturaštvu. Godine 1918. hrvatski koturaši nastavljaju svoj uspješni rad, pa tako naši najbolji koturaši odlaze na međunarodna natjecanja u Njemačku, Italiju, Bugarsku, Rumunjsku i Mađarsku, a sudjeluju također i na Olimpiadama u Parizu, Amsterdamu i Berlinu, kao i na svjetskom prvenstvu koturaša u Milanu.

Sva nastojanja tuđinskih vladavina, da se koturaški savez prenese iz Zagreba u Beograd, nisu uspjela, pa je Zagreb i dalje ostao središte koturaškog športa.

Među našim koturašima iztiču se u to doba Josip Pavlija, Đuro Dukanović, te Antun Banek i Stjepan Grgac, koji spadaju među naše najbolje koturaše nakon Greglove smrti.

Nakon uzpostave Nezavisne Države Hrvatske Hrvatski koturaški savez počinje sa svojim sustavnim radom i u koturaškom športu, pa tako hrvatski koturaši nastavljaju svoj rad u duhu svojih slavnih predaja. Tako je uzprkos težkoćama ratnih prilika održano 1942. u Zagrebu međunarodno ocjensko natjecanje, na kome su sudjelovali najbolji koturaši iz Njemačke i Bugarske.

Hrvatski koturaši sudjeluju te godine i na međunarodnim natjecanjima u Beču i u Bratislavi, a naši najmlađi vozači sudjelovali su i na velikom međunarodnom športskom natjecanju evropske mladeži u Milanu kao pripadnici Ustaške mladeži.

Današnje ratne prilike odrazile su se i u koturaškom športu, jer se težko osjeća nestašica dvokolica, a osobito guma, ali naši koturaši svojim marljivim i požrtvovnim radom svladavaju i te potežkoće.

MOTORISTIČKI ŠPORT

Hrvatski motoristički šport započeo je djelatnije sa svojim radom nakon svjetskog rata, godine 1920.

Godine 1921. osnovan je »P r v i h r v a t s k i m o t o - k l u b« u Zagrebu. Hrvatski motoristi počeli su s marljivim vježbanjem, te su ubrzo stekli veliku vještinu u motorističkom športu. Došlo je do velikih međunarodnih utakmica, na kojima sudjeluju i predstavnici hrvatske motoristike, Antun Štrban i Antun Uroić, te pronose slavu hrvatske motoristike diljem evropskih trkališta. Značajniji su bili uspjesi hrvatskih mo-

Sinjski alkari

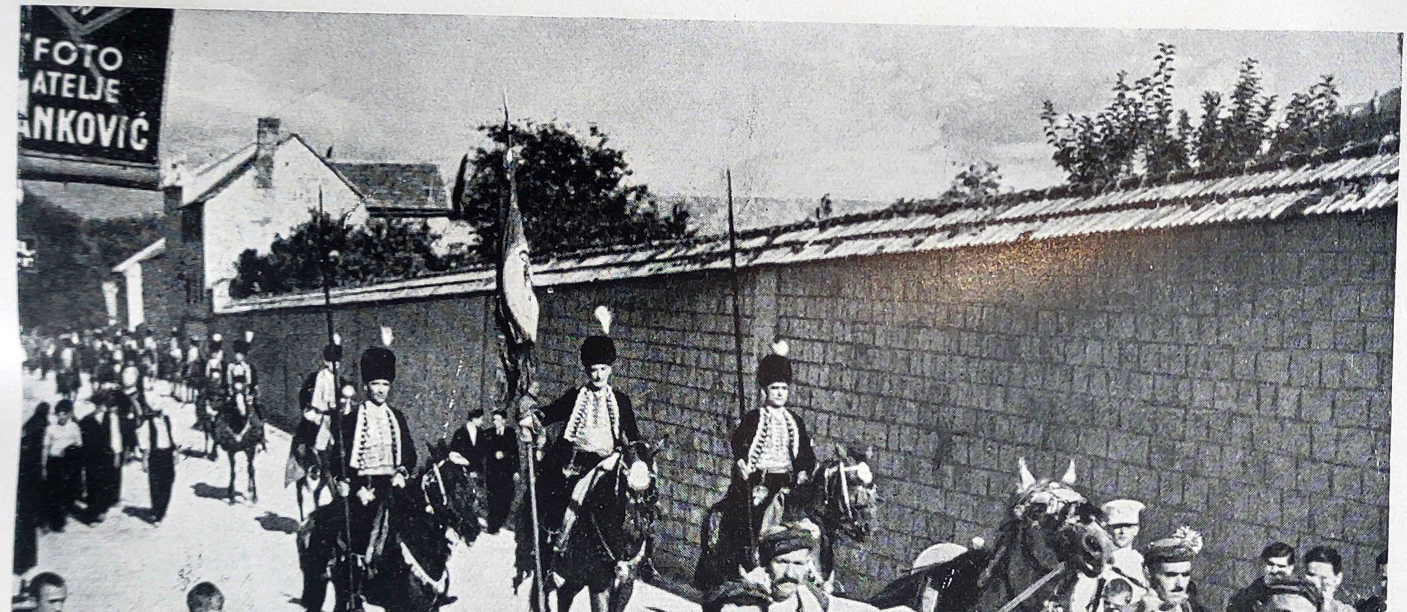

Alkari pri polazku na natjecanje

(Snimci: Fotozadruga)

Alkar u podpunoj opremi

Alka je pogođena

(Snimci: Fotozadruga)

Natjecanje jedrilica

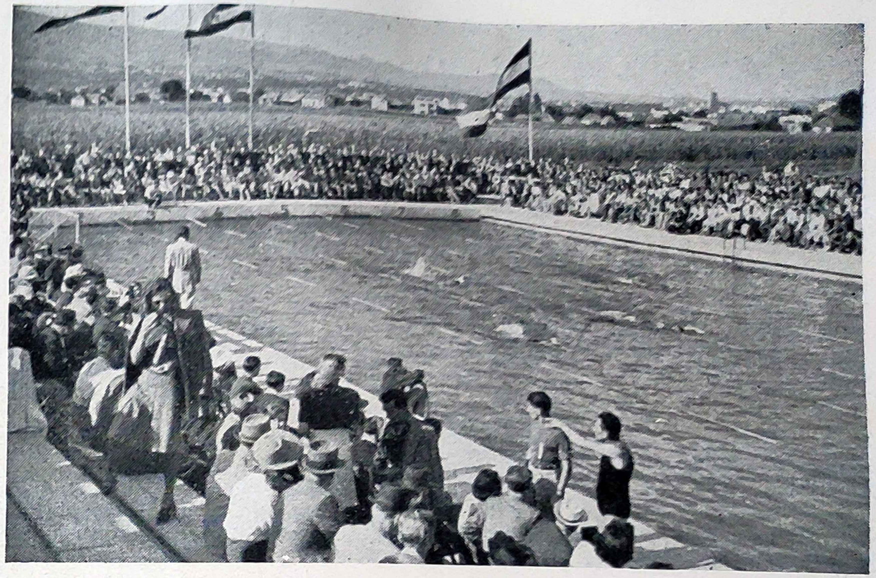

Plivačko natjecanje

Jahačko natjecanje

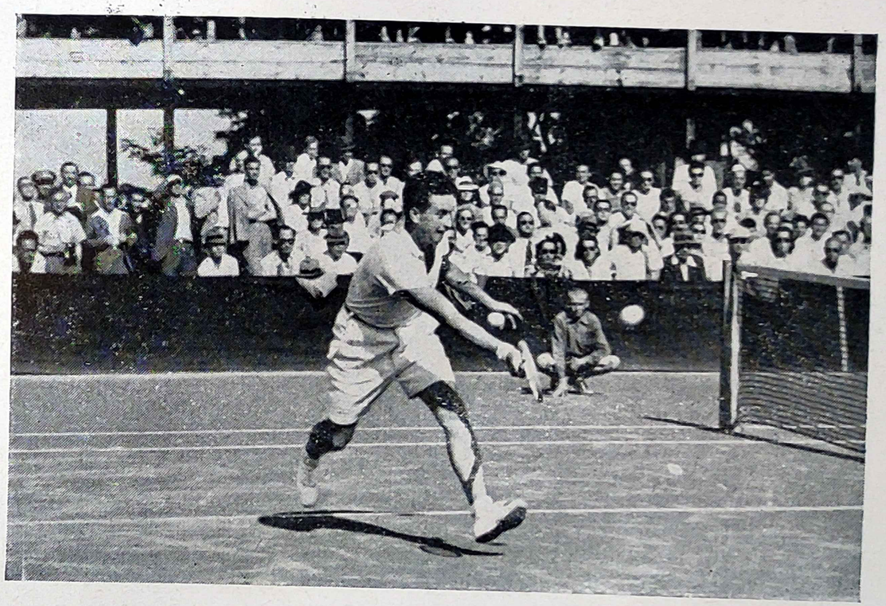

Utakmica u tenisu

Veslačko natjecanje

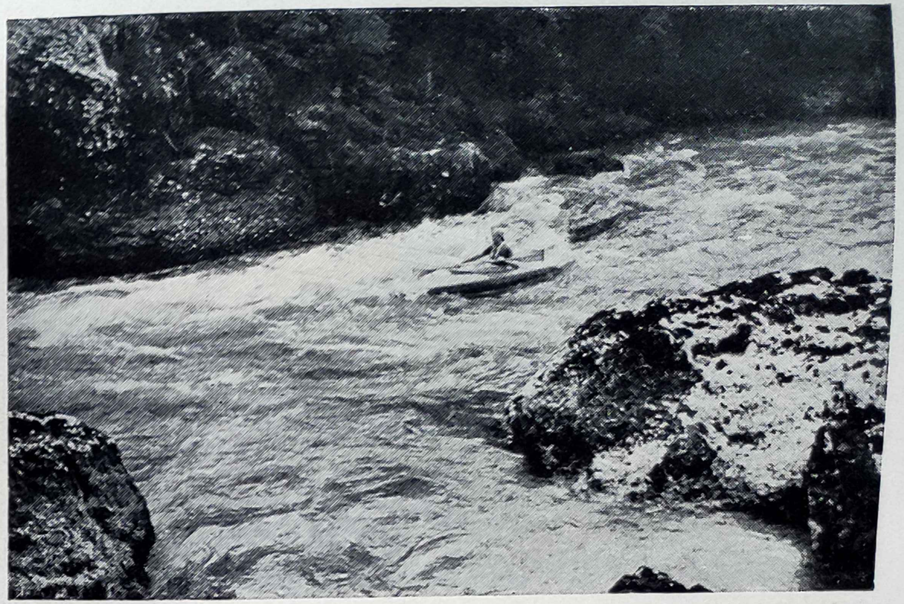

Kajakaški šport

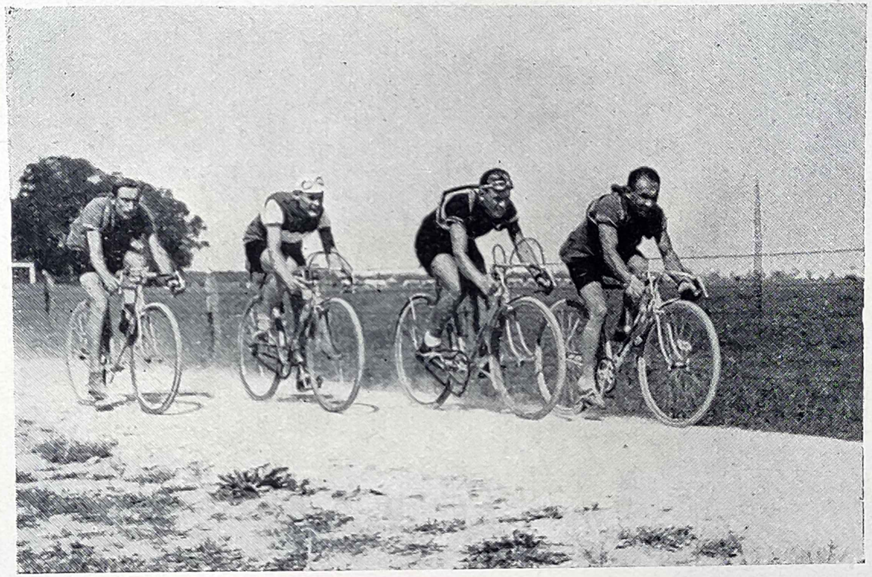

Natjecanje koturaša

Prizor s nogometne utakmice

torista: godine 1926. Antun Štrban osvaja »Veliku nagradu Austrije«, 1930. Antun Uroić osvaja »Veliku nagradu Ugarske«. 1930. osvaja Uroić austrijski »Tourist Trophy«, a u mjesecu kolovozu 1930. osvaja Antun Štrban u Pardubicama »Zlatnu kacigu« bivše Čehoslovačke. Ti su uspjesi živo odjeknuli u stranom svietu, te je po njima hrvatski motoristički šport došao do zaslužene slave i priznanja.

AUTOMOBILIZAM

Automobilizam kao šport traži od pojedinca velikih materialnih izdataka. U Hrvatskoj je uzprkos težkim prilikama bilo požrtvovnih pojedinaca, koji su se djelatno bavili i ovom vrstom športa. Godine 1916. utemeljen je tako u Zagrebu »Hrvatski auto-klub«. Prva utakmica održana je 8. rujna 1912. na kružnoj pruzi: Zagreb - Lepoglava - Varaždin - Sveti Ivan Zelina-Zagreb u dužini od 177 km.

Nakon prvoga svjetskoga rata nije se mogao razviti automobilizam u Hrvatskoj, jer su Srbi osnovali središnji auto-klub, s kojim hrvatski vozači nisu htjeli surađivati. Godine 1926. održana je međunarodna kružna vožnja u Zagrebu, a 1927. ponovljena je vožnja oko Plješivice. Zbog težkih prilika nije se mogao automobilski šport razviti u većem zamahu.

MAČEVANJE

I mačevalački šport bio je razvijen u Hrvatskoj već nakon godine 1900. Godine 1903. osnovan je u Zagrebu »Prvi mačevalački klub«. Prije toga bilo je razvijeno mačevanje na starim hrvatskim plemićkim dvorovima. Hrvati su kao stari ratnički narod kroz stoljeća branili svoju slobodu i nezavisnost rtom bridkog mača, te su bili na glasu kao izvrstni mačevaoci.

Mnogi su Hrvati kao častnici stekli veliku vještinu mačevanja u vojničkim zavodima bivše austrijske carevine. Na glasu je bio zbog svoje vještine u mačevanju hrvatski častnik Mihajlo Neralić. Nakon prvog svjetskog rata ponovno se je razvilo mačevanje u Hrvatskoj, ali je potežkoća bila u tome, što se u vojsci bivše države nije mogao nikako razviti taj liepi i plemeniti vitežki šport. Godine 1928. osnovan je u Beogradu središnji mačevalački savez, ali je on nakon 3 godine rada, ili točnije rečeno: nerada, ponovno bio prenesen u Zagreb, koji je bio i ostao središte mačevalačkog športa, te su hrvatski mačevaoci odnosili sva prvenstva.

U međunarodnim susretima imali su hrvatski mačevaoci velike uspjehe. Tako su na svjetskom prvenstvu u Lausanneu zagrebački mačevaoci doprli do poluzavršnice između 16 najboljih svjetskih mačevalaca. Na Olimpiadi u Berlinu godine 1936. ponovno su nastupili zagrebački mačevaoci. Godine 1932. pobiedili su zagrebački mačevaoci momčad grada Graza, a 1938. i izvrstnu momčad Talijana na natjecanju u Portoroseu. Godine 1940. utemeljen je u Zagrebu »Hrvatski mačevalački savez«, pa je hrvatski mačevalački šport pošao novim stazama svojeg velikog uspjeha.

KLIZAČKI ŠPORT

Klizački šport spada među najstarije športove, koji su se udomaćili u Hrvatskoj. Već oko godine 1874. nastojalo se je utemeljiti klizačko družtvo. Uređeno je bilo i klizalište, pa su se priređivala natjecanja u brzom klizanju i u različitim plesovima na ledu. Godine 1877. utemeljeno je u Zagrebu »Prvo hrvatsko klizačko družtvo«. 1895. održano je prvo natjecanje u umjetničkom klizanju za naslov prvaka »Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.« Dalje se osnivaju družtva u Sisku, Osieku i Donjem Miholjcu. Godine 1924. održana je prva utakmica u paličanju (hockey) na ledu. Godine 1934. održano je prvo prvenstvo Zagreba u umjetničkom klizanju po suvremenim pravilima. Zanimanje za klizački šport postaje sve veće, osnivaju se mnoga družtva u Zagrebu i u hrvatskoj pokrajini, kao na primjer u Karlovcu, Varaždinu, Sisku i t. d., te tako klizanje dobiva široki zamah.

SKIJANJE

Skijanje kao šport uvedeno je u Hrvatskoj 1891., premda su i prije toga u gorskim krajevima Hrvatske ljudi na daskama, sličnim skijama, putovali po velikom sniegu od mjesta do mjesta. Prve skije izrađene su u drvorezbarskoj školi u Otočcu godine 1895. Sustavni družtveni rad u skijanju započeo je godine 1909., a uveo ga je zagrebački »HAŠK«. Poslije toga se priređuju već i natjecanja u Gorskom Kotaru i u nekim drugim gorskim predjelima. Hrvatski skijaši sudjeluju i na međunarodnim natjecanjima s više ili manje uspjeha. Godine 1922. osnovan je u Zagrebu »Zagrebački zimsko-športski podsavez«, te je on priređivao sva veća natjecanja, a odtada se i skijanje širi sve brže među hrvatskim športašima.

HRVANJE

Hrvanje je u Hrvatskoj bilo veoma rano poznato, hrvanje je hrvatski narodni šport. U mnogim hrvatskih krajevima hrvali su se seoski momci mjereći svoje snage. To je bilo tako zvano »ličko hrvanje«. Pobjednik je bio onaj, koji je uspio svoga suparnika srušiti na tlo. Hrvanje po pravilima počinje u Hrvatskoj godine 1905. Godine 1906. utemeljen je prvi hrvački klub pod nazivom »Atlas«. I u »Hrvatskom Sokolu« razvilo se hrvanje. Poslije toga osnivaju se mnoga hrvačka družtva. Godine 1921. osnovan je »Težkoatletski savez«, koji je imao odsjeke za hrvanje, šakanje i dizanje utega, ali je bio u sustavu »Lakoatletskog saveza«. Godine 1924. osamostalio se je »Težkoatletski savez«. Dolazi i do prvih susreta s hrvačima iz Ostmarka i s Mađarima. Danas postoje u Hrvatskoj ova težkoatletska družtva: »Herkules«, »Croatia«, »Redarstveni« (svi u Zagrebu), te »Zrinski« u Koprivnici.

ŠAKANJE

Šakanje kao šport počelo se je razvijati u Hrvatskoj godine 1923., kad je u Zagrebu odr-

žana prva međunarodna priredba između zagrebačkog »H e r k u l e s a« i izvrstnih bečkih šakača. I dalje dolazi do susreta između Zagreba i Beča. Predstavničtvo Zagreba pobiedilo je 1924. predstavničtvo Graza sa 7:0. Godine 1934. pristupa šakački savez u međunarodni savez »F i b a« i u »I b u«. Godine 1933. osnovan je posebni »Šakački savez«. Godine 1935. dolazi do prvog šakačkog susreta profesionalnih šakača u Zagrebu. Težkoatletsko družtvo »H e r k u l e s« (Zagreb) pobjeđuje 1937. na Rieci »Pallestru«. Osim toga hrvatski se šakači sastaju u međunarodnim borbama s Talijanima, Mađarima, Niemcima, Slovacima i t. d.

Među veće uspjehe ubraja hrvatsko šakačtvo pobjedu nad Bavarskom godine 1939., kao i neodlučan izhod s Münchenom iste godine u Zagrebu, te s Budimpeštom u godini 1940.

Hrvatsko šakačtvo ima danas veliki broj mladih i dobrih boraca, pa i tom športu predstoji Hrvatskoj velika budućnost.

STRJELJAČKI ŠPORT

Strjeljačka družtva postojala su u Hrvatskoj već prije stotinu godina. Najrazvijenije je bilo »Zagrebačko strjeljačko družtvo«, u kome se okupljalo i hrvatsko plemstvo. Osim toga osnivana su strjeljačka družtva u Osieku, Karlovcu, Varaždinu i Bjelovaru. Za bivše je države bio onemogućivan rad hrvatskim strielcima, pa je u strjeljačkom družtvu, što je osnovano 1925., glavni broj članova bio iz redova bivše vojske. Nema sumnje, da će strjeljački šport u obnovljenoj nam domovini krenuti novim koracima na putu svoga velikog uspjeha, jer su Hrvati oduviek bili na glasu kao dobri i vješti strielci.

JAHAČKI ŠPORT

Hrvati su kao ratnički narod prema najranijim pisanim spomenicima svoje poviesti bili neustrašivi i vješti konjanici, a hrvatsko je konjaničtvo bilo čuveno po čitavoj Europi i kao izvrstna udarna vojnička snaga. Poznato je, da su svjetskoj javnosti dali rieč »kravata« baš hrvatski konjanici, koji su pobudili pozornost u Francuzkoj svojim izvornim i za onda neobičnim odjećama i rubcima oko vrata.

Jahački šport počeo se razvijati u Hrvatskoj i prije prvog svjetskog rata. U srednjem su vieku priređivani i mnogi vitežki dvoboji na hrvatskim plemičkim dvorovima, pa i tu treba tražiti početke jahačkog športa u Hrvatskoj. U bivšoj državi promicao je jahački šport »Hrvatski Sokol«, ali kako je on 1929. bio kao družtvo zabranjen, to je i jahački šport u Hrvatskoj bio sve slabiji. U novim prilikama počeo se razvijati i jahački šport, te nema sumnje, da će on ponovno doći na nekadašnju visinu.

HAZENA

Hrvatske su djevojke postizavale i u hazeni mnogo značajnih i velikih uspjeha, pa su tako svojom uvjerljivom pobjedom nad bivšom Čehoslovačkom osvojile prvenstvo svieta u hazeni. Hazena se je počela jače razvijati u Hrvatskoj godine 1923., kad je zagrebački »HAŠK« utemeljio svoju hazenu. Te je godine odigrana i prva utakmica u Zagrebu s češkim hazenašicama. Uz »HAŠK« bila je »C o n c o r d i a« najbolja hazenska momčad, koja je osvojila prvenstvo bivše države, kao i prvenstvo svieta.

KUGLANJE

Ovaj šport počeo se razvijati nakon prvog svjetskog rata, odkako je u Podsusedu kraj Zagreba godine 1920. utemeljen prvi kuglaški klub pod nazivom »Susjedgradski kuglaški klub«. Poslije dolazi do osnivanja ostalih kuglaških družtava u Hrvatskoj. Momčadsko prvenstvo u Zagrebu počelo se igrati 1932. Osnovan je bio i središnji državni kuglaški savez. Hrvatski su kuglaši odigravali mnoge međunarodne utakmice, te su imali dosta uspjeha. Sadašnji »Hrvatski kuglaški savez« ima oko 50 družtava s preko 1000 djelatnih kuglaša.

RUKOMET

Rukomet se je počeo širiti godine 1932., kad su zagrebački srednjoškolci počeli igrati međusobno rukometne utakmice. Poslije toga igrali su zagrebački srednjoškolci i međunarodne utakmice, pa su 1936. odigrali u Njemačkoj 3 utakmice s vrlo jakim suparnicima; jednu su odigrali neodlučno, a u druge su dvie pobiedili. Godine 1938. osnovan je rukometni odsjek u zagrebačkom »Građanskom«, a poslije toga osnivaju i ostala zagrebačka družtva rukometne odsjeke.

HOKEJ NA LEDU

Prve podatke o igri hokeja na ledu u Hrvatskoj imamo iz zime god. 1896./97. Te je godine uprava I. hrvatskog sklizalačkog družtva kupila prvu podpunu opremu za jednu hokejsku momčad, i to je prvi puta, da se ta igra pod tim imenom spominje u zapisima jednog hrvatskog klizačkog kluba.

Još u srednjem vieku bila je poznata na ledu igra »Colver«. Ta je igra podpuno nalik igri golfa na travi, i ona se na ledu igrala u više zasebnih skupina, čiji su se igrači kretali na ledu bez klizaljki.

Pravi predteča današnjoj igri kanadskog hokeja na ledu bila je igra »bandy«, koja je bila slična igri hokeja na travi. Ovu igru igrala je momčad od jedanaest igrača, a za razliku od hokeja na travi igrači su na ledu tjerali jednu loptu, koja je bila kao šaka velika i izpreletena od uzica, da ne skače u vis, a nije smjela biti niti previše tvrda, da se njome ne bi tko ozliedio.

Pod tim imenom igrao se kod nas hokej na ledu posebno gajen od spomenutog družtva u svim godinama prije rata, a donekle i poslije rata. Tek iz zime 1921./22. imamo opet neke podatke o tome, da se u Zagrebu vježbao hokej na ledu, ali kako su vremenske prilike bile slabe, nije odigrana ni jedna utakmica.

Prva hokejska utakmica, za koju imademo podataka, i koja je već bila igrana sa šest igrača i po pravilima današnjeg hokeja na ledu, održana je 3. veljače godine 1942. na klizalištu Zagrebačkog klizačkog družtva u Mihanovićevoj ulici. Ovu prvu utakmicu igrali su članovi klubova Z. K. D. i H. A. Š. K., i ova utakmica je svršila pobjedom H. A. Š. K-a s 4:1.

Bit će zanimljivo spomenuti postave jednoga i drugog kluba. Za Zagrebačko klizačko družtvo nastupili su: Pavao Altstädter, Julije Golik, Miro Laudenbach, Nedić, Božidar Müller i Vladimir Vuković, a za H. A. Š. K.: Krešo Fridrich, Kovačić, Dragutin Reiner, Rukavina, Ulmansky, Miško Zebić i Zinaja. Zgoditke su postigli za Z. K. D. Vuković, a za H. A. Š. K. Fridrich (2) i Zinaja (2).

Tog istog mjeseca odigrana je još jedna utakmica, i to između Z. K. D. a i Maratona, koja je završila izhodom 16:3 u korist Maratona.

Sliedećih godina nije bilo življega rada, poglavito zbog slabih vremenskih prilika, a nešto i zbog nemarnosti samih klubova. Tako je i ona jaka zima godine 1928./29. završila bez ijedne utakmice u hokeju na ledu, jer su se klubovi prenuli tek onda, kad je zima već bila pri kraju.

Kasnije je i Concordia osnovala svoj odsjek za hokej na ledu, koji je bio vrlo djelatan, i tako su između zagrebačkih klubova za vrieme pogodnih zima odigrane mnoge utakmice.

U ostalim mjestima u Hrvatskoj osnovani su unutar postojećih klubova sredinom prošlog desetljeća odsjeci za hokej na ledu, i to u Varaždinu i Karlovcu.

Ti su klubovi vrlo dobro napredovali, u Karlovcu ih je posljednjih godina prije uzpostave Nezavisne Države Hrvatske bilo dva, a zimi godine 1941., jedan je pokrajinski klub, i to Varaždinsko športsko družtvo, osvojio prvenstvo Hrvatske u hokeju na ledu.

Međunarodnih je utakmica prijašnjih godina bilo malo. Sve su one odigrane između naših klubova ili gradskih predstavništava s klubovima iz Klagenfurta i Villacha. S ovim klubovima stajali su hrvatski hokejaši u stalnoj vezi, i tako su međusobno održani mnogi susreti, koji su svi, bilo kod nas u Hrvatskoj, bilo kod njih u gostima, svršili porazima naših klubova.

Uzpostavom hrvatske države i osamostaljenjem našega športa krenuli su hrvatski hokejaši velikim koracima napried. Njihovom vidnom napredku, unatoč potežkoćama oko nabave potrebština, pomogle su, nema sumnje, i posljednje tri sezone, a pogotovo prošla, kad je zima potrajala dulje vremena, i kad smo imali 53 dana leda, što se već godinama nije dogodilo.

Te godine održano je vrlo mnogo susreta između naših momčadi, a bilo je i nekoliko međunarodnih utakmica. Tako je početkom siečnja 1942. održano u Zagrebu i prvo državno prvenstvo Nezavisne Države Hrvatske, na kojem je sudjelovalo pet klubova, i to iz Zagreba: HAŠK, Š.K. Zagreb (prijašnji Maraton) i Zagrebačko klizačko družtvo, a iz Varaždina — Varaždinsko športsko družtvo i iz Karlovca H. Š. K. Velebit.

Prvakom je postalo Zagrebačko klizačko družtvo, koje je u završnoj utakmici tuklo prijašnjeg prvaka Varaždinsko športsko družtvo s 4 : 1.

Nekoliko dana poslije toga, 17. i 18. siečnja, održane su u Zagrebu i Karlovcu dvie utakmice u hokeju na ledu između predstavnika Ustaške mladeži i talijanske liktorske mladeži G.I.L. Na prvoj utakmici, koja je odigrana u Zagrebu, prikazan je hokej na ledu u takvom obliku, kakvoga još nismo vidjeli od naših športaša. Ova je utakmica završena izhodom 1:1. Drugi dan održana je ponovno utakmica u Karlovcu, i tu su hrvatski mladići izgubili s 1:4 protiv svojih talijanskih drugova.

Tog istog mjeseca održano je još nekoliko susreta sa stranim momčadima. U prvom je susretu u Zagrebu nastupila momčad Ferenczvarosa iz Budimpešte, koja je tukla Zagrebačko klizačko družtvo sa 12:2; dan kasnije Mađari su u Karlovcu potukli tamošnji Š. K. Velebit s velikim omjerom od 26:1.

Koncem toga mjeseca gostovali su zagrebački hokejaši ponovno u Klagenfurtu, i tu su odigrali dvie utakmice, koje su im poslužile kao najbolja škola za daljnji napredak. Sve do prestanka leda ove duge zime, a to je bilo tek 25. veljače gokejaši su mnogo vježbali i odigrali dosta prijateljskih utakmica.

Te iste godine postigli su hokejaši na ledu još jedan značajan uspjeh, koji je međutim premalo poznat našoj javnosti.

Dne 25. ožujka 1942. održan je u Milanu na umjetnom klizalištu susret između klubova A.M.D.G. iz Milana i našeg Zagrebačkog klizačkog družtva, koje je bilo pojačano najboljim igračima iz drugih naših klubova, te je to u stvari bilo naše državno predstavničtvo. Igra je svršila s rezultatom 1:2 u korist A. M. D. G., ali su naši igrači zaslužili svakako bolji uspjeh, jer su svojom igrom zadivili brojne gledaoce.

Kraj toga treba osobito iztaknuti neke važne činjenice. Mi Hrvati nemamo klizališta, na kojem bi naši klubovi mogli sustavno i neprekidno vježbati 5—6 mjeseci, kao što je to slučaj s klubovima ostalih evropskih gradova. Mi osim toga nemamo nijednog stručnog učitelja, nego su svi naši uspjesi zasluga nekih pojedinaca, koji već kroz dugi niz godina uz najveće žrtve surađuju u pojedinim klubovima.

Ove godine 1943. nisu naši hokejaši imali sreće. Prekratka zima od najviše deset dana leda, nije dozvolila odigranje ni državnog prvenstva, tako da je u svemu kod nas odigrana te godine jedna jedina utakmica. No i ta je bila dovoljna, da se vidi, kakve je koristi i kakav napredak doniela prošla godina.

To se još više očitovalo onda, kad su hokejaši pod imenom predstavničtva Zagreba koncem siečnja, kad već opet nismo imali leda, odigrali dvie utakmice u Južnoj Njemačkoj. Izhod ovih utakmica iznenadio je sve ljubitelje hokeja. Prvi

puta u športskoj poviesti naših hokejaša uspjeli su oni iznieti pobjedu, protiv momčadi, koje imadu mnogo veće mogućnosti za vježbanje, i još na njihovu vlastitom zemljištu

U prvoj utakmici protiv predstavničtva grada Villacha, iznieli su naši pobjedu u omjeru 3:0, a u drugoj utakmici isto tako protiv predstavničtva grada Asslinga pobiedili su ponovno s omjerom 2:0.

Svi ovi uspjesi dokazuju, da naš hokej na ledu polagano ali sigurno kroči napried prema sve većim i većim uspjesima, pa tako mirno i s pouzdanjem možemo gledati na rad naših hokejaša u budućnosti.

STOLNI TENIS

Stolni tenis došao je u naše krajeve oko godine 1925., i to iz Bačke, a onamo iz Mađarske, koja je taj šport primila iz Njemačke i Englezke. Izprva se stolni tenis igrao više kao družtvena igra, a već se god. 1929., osniva u Zagrebu vrhovni savez za stolni tenis. Već prošlih godina dobiva Zagreb i Hrvatska odličnih igrača, koji osvajaju prvenstvo na većini turnira, pa čak i državno prvenstvo. Od 1930. polazi državno predstavničtvo na sva svjetska prvenstva.

Među prve naše pobornike i izvrstne igrače stolnog tenisa ubrajamo Krizmana i Brahma, koji predstavljaju staru školu.

Drugu generaciju izvrstnih hrvatskih igrača stolnog tenisa predstavljaju pripadnici nove škole »svestrane igre«, a to su mnogostruki prvaci Zagreba: Frutić, Alić, Heger i Antolković. Ovi igrači zastupaju hrvatski stolni tenis do godine 1936., kada njihova mjesta preuzimaju Ratković i Simon, pa juniorski državni prvak Domines i drugi.

God. 1938. počinje procvat hrvatskog stolnog tenisa. Na prvenstvu svieta u Londonu zastupaju nas tri igrača, među kojima je najbolji Lovro Ratković. Godine 1939. osniva se »Hrvatski stolno-tenski savez« zaslugom našeg najstarijeg kluba T. T. C. Godina 1939. je godina naših velikih uspjeha. Na XIII. svjetskom prvenstvu u Kairu postizavaju hrvatski igrači rezultate evropske i svjetske vriednosti. Član T. T. C.-a Žarko Dolinar osvaja iste godine državno prvenstvo pojedinaca, dok na prvenstvu svieta osvaja između 140 igrača treće mjesto u pojedinačnoj igri, te je 1939.—1940. peti na službenoj svjetskoj ljestvici. Naši predstavnici osvajaju drugo momčadsko mjesto između 14 momčadi, izpred Englezke, Njemačke, Francuzke, Litve i t. d. To su najveći uspjesi našeg stolnog tenisa.

Ove godine i daljnjih godina prvaci su stolnog tenisa klubovi H.S.T.S. HAŠK, S.T.T.C. (Subotica), Urania, dok igrači Ž. Dolinar, Harangozo i Blaži pobjeđuju na svim važnijim turnirima i osvajaju sva prvenstva.

HAŠK priređuje godine 1940. veliki međunarodni troboj u stolnom tenisu između Njemačke Mađarske i Hrvatske, na kojem Hrvatska pobjeđuje Njemačku (5:2) i Mađarsku (5:1) i time osvaja naslov najbolje momčadi Evrope za 1940. i 1941., što je jedan od najvećih uspjeha hrvatskog športa.

Iste godine Haškova momčad, (Dolinar, Herner, Pečnikova), koja ujedno predstavlja državno predstavničtvo, osvaja u Badenu na I. međunarodnom prvenstvu Njemačke drugo mjesto.

Godine 1941. Haškova momčad (Dolinar, Marinko, Hexner) poduzima veliku pobjedonosnu turneju po Njemačkoj, gdje kao predstavničtvo grada Zagreba i Hrvatske potvrđuje glas najbolje momčadi Evrope. Pobjedama u Dresdenu, (5:0), Leipzigu (5:05, Berlinu (4:1), Wormsu (6:0), Münchenu 5:1); na velikom međunarodnom prvenstvu Berlina osvaja Žarko Dolinar pojedinačno prvenstvo, a par Marinko-Dolinar prvenstvo u igri parova; Hrvatska pobjeđuje Zapadnu Njemačku s 5:1.

Iste godine nalazi se momčad Hrvatske na prvom mjestu ljestvice evropskih zemalja, a Žarko Dolinar dieli prvo mjesto s Mađarom Sosom u ljestvici najboljih pojedinaca.

Godine 1942. nastupaju hrvatski igrači često u inozemstvu, te tako pobjeđuju Slovačku u Zagrebu s 5:0, u Bratislavi s 5:2, dok na međunarodnom prvenstvu Slovačke godine 1942. u Bratislavi osvaja Ž. Dolinar pojedinačno, a Pećnikova-Dolinar mješovito (mixed double) prvenstvo.

Momčadi Uranije i Haška poduzimaju brojna putovanja u inozemstvo.

Godine 1943. na prvestvu Srednje Evrope (u Bratislavi) Hrvatska pobjeđuje Njemačku s 5:2 i Slovačku s 5:1, dok gubi s Mađarskom (1:5) — zauzevši drugo mjesto, dokazuje, da hrvatski stolni tenis spada među najbolje naše športove, unatrag 4 godine.

H.S.T.S. broji oko 30 klubova s oko 400 igrača.

Žensko predstavničtvo imalo je dosada jedan nastup, i to protiv Rumunjske u svibnju 1943. u Zagrebu .

E) PREGLED MEĐUDRŽAVNIH UTAKMICA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE (U. D. V. Š.)

Nogomet

1941. Beč: Hrvatska — Njemačka 1:5 (1:1)
1941. Bratislava: Hrvatska—Slovačka 1:1 (0:0)
1941. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 5:2 (3:0)
1942. Zagreb: Hrvatska — Njemačka 0:2 (0:1)
1942. Zagreb: Hrvatska — Bugarska 6:0 (3:0)
1942. Genova: Hrvatska — Italija 0:4 (0:0)
1942. Bratislava: Hrvatska—Slovačka 2:1 (2:1)
1942. Budimpešta: Hrvatska-Mađarska 1:1 (0:0)
1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 6:1 (1:0)
1942. Bukurešt: Hrvatska-Rumunjska 2:2 (2:1)
1942. Stuttgart: Hrvatska - Njemačka 1:5 (0:2)
1943. Zürich: Hrvatska — Švicarska 0:1 (0:1)
1943. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 1:0 (0:0)

Tenis

Mužki:

1941. Zagreb: Hrvatska — Italija 4:1
1941. Milano: Hrvatska — Italija 3:3
1941. Budimpešta: Hrvatska-Mađarska 2:4
1941. Beč: Hrvatska — Njemačka 1:5
1941. Zagreb: Hrvatska — Njemačka 2:3
1941. Zagreb: Hrvatska — Mađarska 3:2
1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 5:1
1942. Zagreb: Hrvatska — Italija 1:5
1942. Zagreb: Hrvatska — Mađarska 2:4
1942. Budimpešta: Hrvatska-Mađarska 3:3
1942. Bukurešt: Hrvatska-Rumunjska 3:2
1942. Viareggio: Hrvatska — Italija 1:5

Ženske:

1942. Zagreb: Hrvatska — Italija 0:5

Hrvanje

1941. Bari: Hrvatska — Italija 1:6
1941. Stuttgart: Hrvatska-Njemačka 0:7
1941. Stuttgart: Hrvatska — Danska 1:6
1942. Zagreb: Hrvatska — Italija 4:3
1942. Budimpešta: Hrvatska-Mađarska 0:7
1942. Bratislava: Hrvatska—Slovačka 2:5
1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 4:3

Stolni tenis

1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 9:0
1942. Bratislava: Hrvatska-Slovačka 6:3
1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 5:2
1943. Bratislava: Hrvatska—Slovačka 5:1
1943. Bratislava: Hrvatska-Njemačka 5:2
1943. Bratislava: Hrvatska-Mađarska 1:5

Šakanje

1941. Bratislava: Hrvatska — Slovačka 8: 8
1942. Budimpešta: Hrvatska—Mađarska 4:12
1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 8: 8
1942. Zagreb: Hrvatska — Mađarska 6: 6
1942. Posen: Hrvatska — Njemačka 4:12
1942. Katowice: Hrvatska — Njemačka 1:15 (neslužbeno)

Plivanje

Mužki:

1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 62:31
1942. Bratislava: Hrvatska — Slovačka 62:31

Ženske:

1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 34:31

Loptanje na vodi (waterpolo)

1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 2:3
1942. Bratislava: Hrvatska — Slovačka 3:2

Atletika

1941. Bratislava: Hrvatska — Slovačka 56:60
1942. Zagreb: Hrvatska — Slovačka 66:64
1942. Sofija: Hrvatska — Bugarska 74:55

Kuglanje

1942. Leipzig: Hrvatska—Njemačka 3773:3946
1942. Wernigerode am Harz: Hrvatska — Njemačka 1927:1905
1942 Zagreb: Hrvatska — Mađarska 2951:3123

Rukomet

1942. Budimpešta: Hrvatska — Mađarska 0:9

VAŽNIJI MEĐUNARODNI NASTUPI HRVATSKIH KUGLAŠA

1940. Budimpešta: Zagreb — Budimpeštanski okrug 3071:3072 (Najbolji pojedinac Bauer, Zagreb, 426 čunjeva u 100 hitaca)

1940. Budimpešta: Zagreb — Budimpešta 3041:3165 (Najbolji pojedinac A. Pavlešić, Zagreb, 428 čunjeva u 100 hitaca)

1940. Budimpešta: »Maksimir«, Zagreb — »Corvin«, Budimpešta 2291:2292 (Najbolji pojedinac J. Pavlešić, »Maksimir«, 429 čunjeva u 100 hitaca)

1942. Leipzig: HRVATSKA — NJEMAČKA 3773:3946

1942. Wernigerode am Harz: HRVATSKA — NJEMAČKA 1927:1905
Najbolji pojedinac Ivo Marčelja (Hrvatska) 421 čunj u 100 hitaca

1942. München: Zagreb — München 1507:1551 (Najbolji pojedinac Božo Kombol, Zagreb, 405 čunjeva u 100 hitaca

1942. Zagreb: HRVATSKA — MAĐARSKA 2951:3123
Najbolji pojedinac Božo Kombol (Hrvatska, 400 čunjeva u 100 hitaca

VAŽNIJI MEĐUNARODNI NASTUPI HRVATSKIH KAJAKAŠA

1933. Prag: I. prvenstvo Evrope: 6. Sigur (I. HKK), kajak samac

1936. Frankfurt na Majni Prvenstvo Evrope:
Kajaci samci: 2. Josip Zidarn (I. HKK).
4. Mirko Vincens (I. HKK).
Kajaci dvojci: 1. Zidarn-Vincens (I. HKK)

1936. Berlin: Olimpiada: Drveni kajak: 10. Josip Zidarn (I. HKK).
Gumeni kajak: 12. Mirko Vincens (I.HKK)

1938. Budimpešta: Međunarodno natjecanje: Kajak samac: 2. Mirko Vincens (Marathon)

1939. Starenbergersee: Međunarodno natjecanje:
Kajaci dvojci: 3. Gluhak-Ružinski
Kajaci samci: 3. Mirko Vincens
5. Mirko Vincens (Kajak-klub, Zagreb)

F) HRVATSKI REKORDI

do 10. travnja 1943.

(U. D. V. Š.)

ATLETSKI

Trčanje

100 m : 11,1 Miroslav Gal (»Zrinski«, Osiek), Zagreb, 22. VIII. 1942.
200 m : 23,2 Marijan Urbić (»Zagreb«, Zagreb), Zagreb, 30. VIII. 1942.
400 m : 51,7 Stjepan Đurić (»HAŠK«, Zagreb), Zagreb, 10. X. 1942.
800 m : 1:56,8 Stjepan Đurić (»HAŠK«, Zagreb), Milano, 26. IX. 1942.
1000 m : 2:38,0 Franjo Srakar (»Concordia«, Zagreb), Zagreb, 1. XI. 1942.
1500 m : 4:00,0 Josip Kotnik (»Concordia«, Zagreb), Zagreb, 1. VIII. 1942.
3000 m : 8:46,2 Josip Kotnik (»Concordia«, Zagreb), Zagreb, 1. XI. 1942.
5000 m:15:24,0 Josip Kotnik (»Concordia«, Zagreb), Zagreb, 2. VIII. 1942.
10.000 m:32:50,4 Franjo Mihalić (»Concordia«, Zagreb), Zagreb, 15. VIII. 1942.
1 sat : 17.338 m Franjo Krajcar (»Concordia«, Zagreb), Zagreb,

Trčanje teklića

4× 100 m : 43,8 Državno predstavničtvo, Zagreb, 12. IX. 1942.
4× 200 m : 1:35,7 »Concordia« Zagreb, Zagreb
4× 400 m : 3:30,6 Državno predstavničtvo, Sofija, 4. X. 1942.
4× 800 m : 8:24,2 »Concordia«, Zagreb, Zagreb
4×1500 m : 18:48,4 »Concordia, Zagreb, Zagreb.

Preponsko trčanje

110 m : 15,8 dr. Ivo Buratović (»Concordia«, Zagreb), 22. VIII. 1942.
400 m : 59,6 Ivo Kerhin (»Concordia«, Zagreb) Zagreb, 23, VIII. 1942.

Skakanje

U visinu : 1,80 m Vladimir Abramović (»HAŠK« Zagreb), Varaždin, 18. X. 1942.
U daljinu : 7,98 m Marijan Urbić (»Zagreb«, Zagreb), Zgb, 16. VIII. 1942.
S motkom: 3,41 m Iris Dolenec (»Concordia«, Zagreb), Zgb, 12. IX. 1942.
Troskok :13,78 m Miroslav Gal (»Zrinski«, Osiek) Zagreb, 10. X. 1942.

Bacanje

Kugle : 13,52 m Vicko Miošić (»HAŠK«, Zagreb)
Diska : 41,99 m Zvonko Marian (»HAŠK«, Zagreb), Zagreb, 12. IX. 1942.
Koplja : 58,08 m Rudolf Markušić, (»HAŠK«, Zagreb), Bratislava, 27. IX. 1942.
Kladiva : 47,29 m Petar Goić (»HAŠK«, Zagreb) Zagreb, 12. IX. 1942.

KUGLAŠKI

(na međunarodnoj kuglani)

U pune

50 hitaca : 290 Antun Pavlešić (»Maksimir«, Zagreb) Budimpešta, 1940.
100 hitaca : 555 Božo Kombol, (»ZET«, Zagreb) Zagreb, 1943.

Na čišćenje

50 hitaca : 156 Stjepan Bauer (»Pongračevo«, Zagreb) Budimpešta, 1940.
100 hitaca : 263 Antun Pavlešić (»Maksimir«, Zagreb), Leipzig, 1942.

Mješovito

100 hitaca : 429 Josip Pavlešić (»Maksimir«, Zagreb) Budimpešta, 1940.
200 hitaca : 801 Božo Kombol (»ZET«, Zagreb) Zagreb, 1943.

PLIVAČKI

MUŽKI

slobodno

100 m: 1:00,8 Marojica Miloslavić, Zagreb 29. VIII. 1942. (50 m)
200 m: 2:24,0 Marojica Miloslavić, Zagreb 11. X. 1942. (50 m)
400 m: 5:02,2 Marojica Miloslavić, Milano 26. IX. 1942. (33,13 m)
1.500 m: 21:32,0 Marojica Miloslavić, Zagreb 30. VIII. 1942. (50 m)

leđno

100 m: 1:14,0 Davor Marčić, Zagreb 31. VIII. 1942. (50 m)
200 m: 2:52,4 Karol Vidmar, Zagreb 1941. (50 m)

prsno

100 m: 1:16,4 Božo Grkinić, Zagreb 1941. (50 m)
200 m: 2:55,2 Blago Barbieri, Zagreb 1941. (50 m)

štafete

3×100 m slobodno: 3:10,2 (Defilipis, Vidović, Miloslavić) Zagreb 30. VIII. 1942. (50 m)
4×100 m slobodno: 4:24,0 (Vidović, Müller, Štakula II., Miloslavić), Breslau 31. VIII. 1941. (50 m)
4×200 m slobodno: 10:04,4 (Štakula Ivo, Rozner, Defilipis, Miloslavić, Zagreb, 9. VIII. 1942. (50 m)
3×100 m mješovito: 3:40,4 (Potočnjak, Laškarin, Defilipis) Zagreb, 29. VIII. 1942. (50 m)

ŽENSKE

slobodno

100 m: 1:23,8 Dana Šuperina, Zagreb 13. IX. 1942. (50 m)
400 m: 6:34,2 Dana Šuperina, Zagreb 13. IX. 1942. (50 m)

leđno

100 m: 1:31,4 Sokolica Bartulović, Zagreb 15. VIII. 1941. (50 m)

prsno

100 m: 1:35,2 Mira Korpes, Zagreb 13. IX. 1942. (50 m)
200 m: 3:25,3 Olga Fischer, Zagreb 29. VIII. 1942. (50 m)
400 m: 7:21,6 Jasna Petković, Zagreb 13. IX. 1942. (50 m)

štafete

4×100 m slobodno: 5:49,7 (Sidar, Jazbec, Bartulica, Šuperina) Zagreb 29. VIII. 1942. (50 m)
3×100 m mješovito: 4:55,4 (Bartulica, Korpes, Sidar) Zagreb 30. VIII. 1942. (50 m)

G) PLANINARSTVO

Napisao SLAVKO BREZOVEČKI

Godine 1874. osnovano je »Hrvatsko planinarsko družtvo« sa sjedištem u Zagrebu. Družtvu je bio cilj da se promiče obćenito poznavanje zemlje i da se odkrivanjem prirodnih ljepota što bolje upozna domovina.

Ono, što su prvi pioniri hrvatskoga planinarstva učenjaci: dr. Pilar, dr. Šloser, Vukotinović, Torbar, dr. Matković, Brusina, Kišpatić, Dvoržak i Hirc u početku stvorili, dokazom je, da je to družtvo kroz minula desetljeća služilo nesebično i predano svojoj svrsi. Redom su odkrivene tajne svih naših planina, te su ti prvi pioniri poveli za sobom širu narodnu inteligenciju da se i ona pokloni snazi i ljepoti svoje domovine. Diljem ciele Hrvatske osnovane su postepeno brojne podružnice, a na gotovo svim planinama izgrađeni su planinarski domovi, skloništa, te izgrađeni i označeni brojni pristupi i putovi u planine. U taj je rad družtvo ulagalo silne napore izpunjene nesebičnošću i samopriegorom.

U prvim desetljećima družtvenoga razvoja proživljuje družtvo težnju za upoznavanjem svoje domovine, koja je težnja na svakoga planinara postavljala zahtjev, da traži i odkriva vriednosti i ljepote, što ih krije u sebi priroda. Čuvstvo i osjećaj spram prirodnih ljepota bio je pravi i jedini izvor planinarske misli, koja je pojedincima i cjelini davala neprekidni poticaj za novo i veće kulturno stvaranje. Da je to družtvo već od svog postanka poseglo za spomenutim ciljevima, to valja svakako pripisati osnivačima, koji bijahu skoro svi redom ljudi od nauke. Oni su sve svoje znanje crpili u prirodi, pa ga kao svoje duševno blago predavahu svome narodu i čitavom uljuđenom svietu. Ti su veliki začetnici našega planinarstva izpravno shvatili, da je u planinarstvu jedini put kojim će doći u nepo-

sredni dodir sa prirodom, koja im jedina može pružiti neizcrpivo vrelo za njihov znanstveni rad u službi svome narodu. Zato je hrvatskom planinarskom pokretu ostao široki i utrti put, kojim se danas kreće napried i staje uz bok velikim kulturnim narodima u svietu.

Danas, uoči sedamdesete godine obstanka, dolazi nesumnjivo hrvatski planinarski pokret na razkrstnicu, koja ga vodi u nova područja djelatnosti. Veliki je napredak planinarstva u posljedna dva stoljeća donio u družtveni život priliv novih snaga, pa se je moralo odstupiti od izričito znanstvenoga rada i pristupiti proširenju djelatnosti na nova područja, prema novim uvjetima, koji su nastupili kao važan činbenik u tome radu. Vrlo veliki priliv članstva iz širih narodnih slojeva nalagao je Hrvatskom planinarskom družtvu, da se pobrine i omogući svakome članu što udobniji pristup i boravak u planinama. Taj izvanredno složeni zadatak preuzelo je družtvo na svoja leđa, te započelo s povećanom izgradnjom kuća, domova, skloništa i putova diljem svih hrvatskih planina. Kako su ti povećani napori bili slabo podupirani sa strane mjerodavnih mjesta bivše državne tvorevine, to su hrvatski planinari, svi kao jedan, svim snagama pristupili radu i većim dielom o svom trošku i osobnim žrtvama doprinieli i omogućili izgradnju novih planinarskih kuća i putova. Osobne žrtve i nesebičnost, svojstvene planinarima, dopriniele su još većem razmahu planinarstva, a naročito izletničtvu. Time bijaše osiguran put procvatu putničarstva. Značajno je, da je razvoj putničarstva uviek bio uzko povezan uz razvoj planinarstva, odnosno, bez planinarstva se ne bi moglo niti zamisliti putničarstvo. Kao primjer navest ćemo u prvome redu Švicarsku, a zatim Italiju, Njemačku i Francuzku, gdje je planinarstvo postiglo izvanrednu visinu, a u vezi s planinarstvom i putničarstvo. Tu se već i te kako osjeća povezanost planinarstva s čistim narodno-gospodarskim činbenikom.

Konačno se pojavljuje u hrvatskom planinarstvu posve novodobna značajka, a to je alpinizam, ili bolje bismo rekli drugim riečima, najčistiji i najviši oblik planinarstva. Rieč nam alpinizam sama govori, da potječe iz Alpa u kojima je alpinizam i niknuo. S pojavom alpinizma stoji hrvatsko planinarstvo na pragu novoga doba u svome daljnjemu razvitku. U planinarskom životu velikih naroda odigrao je alpinizam vanredno dragocjenu ulogu, jer je podigao i proširio planinarsku misao do najvišega stupnja. Najveći uspjeh alpinizma leži u tom, što njegova osnovica počiva na moralnom ili etičnom temelju. Alpinizam je dao i izgradio novoga čovjeka, čiji je duh prožet misaonošću i borbenošću, koja nalazi svoj izvor u velikoj ljubavi spram romantične gorske prirode.

Temelji su alpinistike udareni onoga časa, kada su bili izvršeni po prvi puta uzponi na dobio neosvojene vrhunce u Alpama. Godine 1865. bio je prvi puta osvojen nedokučivi vrhunac Matterhorna, te najljepše švicarske planine. To je bio znak, koji je pokrenuo bezbrojne planinarske duhove, da započnu sa svim neosvojenim vrhovima Alpa i izvan Alpa, pa čak i s vrhovima, koji leže na svim kontinentima kugle zemaljske. Brojne znanstveno-alpinističke ekspedicije odputile su se na iztraživanja u najvišim i drugim nepoznatim planinama svieta, odakle su doniele vrlo dragocjene uspjehe, često od velike znanstvene vriednosti. Kako svaka kulturna pojava, tako je isto i alpinizam našao svojih protivnika. No ništa se nije moglo oduprieti oduševljenju novih i svježih snaga, koje su poletno rušile sve zapreke i predrazsude na svom putu.

Za alpinizam u Hrvatskoj najviše se je zalagao prvi pionir našega alpinizma dr. Ivan Krajač, čiji su dalekovidni sjajno pisani članci u »Hrvatskom Planinaru« prožeti dubokim smislom za ovu novu naprednu misao. Alpinizam je kod nas Hrvata dobio naziv penjačko planinarstvo, koji naziv podpuno odgovara vanjskom obliku i vršenju alpinističkih djela u planinama. Godine 1935. osnovan je u krilu Hrvatskog planinarskog družtva, »Alpinistički odsjek«, koji si je postavio za cilj da uzgaja penjačko planinarstvo. Taj je rad ovoga odsjeka bio u najkraće vrieme okrunjen velikim uspjehom. Hrvatski su planinari penjači članovi »Alpinističkog odsjeka«, izveli u hrvatskim planinama cieli niz izvanredno težkih uzpona preko strmih stiena i oštrih grebena, kuda još nikada nije stupila ljudska noga. Čak i neke preko 1.000 metara visoke stiene u planini Čvrsnici bile su također svladane. Najbolji hrvatski planinari penjači izkušavali su tamo svoje snage i sposobnosti, koje su dosegle danas visoki stupanj i dobile vriednost evropske visine. Najzabačeniji i najintimniji kutići naših planina postali su time uz brojna predavanja i pisane članke poznati široj javnosti. Velike su također uspjehe pokazali naši mladi planinari penjači prigodom svojih uzpona u evropskom velegorju, uzpevši se na Mont Blanc (4.810 m.) i brojne druge ledene planine. U Zagrebu je uz njihovu pomoć održano nekoliko planinarskih tečajeva i škola, a godine 1942. pozvali su ih Slovaci, da im održe u Slovačkoj tečaj za planinare penjače u visokim Tatrama. Uspješni završetak toga tečaja potvrdio je ponovno vriednost i visinu našega planinarstva. Time su planinari penjači u Hrvatskoj prihvatili pionirski rad, kojim se nastoji privesti u djelo misao osnivača družtva, te dovršiti i nadopuniti njihov rad.

Na kraju valja spomenuti, da je krivo mišljenje onih, koji novodobno planinarstvo svrstavaju u red običnog športa. Planinarstvo je više nego šport, mogli bismo kazati: planinarstvo je duševni šport. Pravo planinarstvo je duhovno preporodni pokret, na temelju upoznavanja prirode. O tom najbolje svjedoče bogata plininarska književna djela, koja nam govore o radu iz života planinara. Planinarstvo je izključivo kulturna pojava, kojoj je svrha, da upoznavanjem prirode i njenih ljepota služi narodu, a konačni cilj, da odgoji plemenitog čovjeka rodoljuba u službi domovine.

Uzpon po okomitoj stieni

U divljim stienama Čvrstnice planine

Dolina Neretve s Prenj-planinom

Dolina Neretve

Naša je domovina po obliku svoga tla pretežno gorovita zemlja, zato su i uvjeti za razvoj planinarstva kod nas više nego povoljni. Budemo li te stvarnosti podpuno sviestni, te podržali planinarsku misao kao našu najveću kulturnu tekovinu i nadalje, tada budimo sigurni, da će se u skoroj budućnosti roditi nova prelijepa Hrvatska — zemlja putničarstva.

H) ŠAH

Napisao VATROSLAV PETEK

Prvi početak organiziranog šaha pada u godinu 1896., kada je nekoliko imućnijih zagrebačkih građana osnovalo Zagrebački šahovski klub. Po prvim tiskanim pravilima vidi se, da je djelovanje kluba bilo uzko. Daljnjih podataka o radu nema, te se predpostavlja, da klub nije u daljnjim godinama radio.

Dolazkom trgovačkih putnika iz Beča u Zagreb, te povratkom hrvatskih akademičara iz evropske sredine u Zagreb, šahovska igra ulazi u kavane, gdje zauzima važno mjesto.

Godine 1908. načelnik Amruš, Vendelin pl. Tucić, Rožić i drugi osnivaju Zagrebački šahovski klub, oko kojega se okupljaju državni činovnici, sveučilištarci i drugi građani. Prvi predsjednik kluba postao je načelnik Amruš. Klub dobiva u kavani »Zagreb«, u Kazališnoj kavani, pa zatim u kavani »Croatia« svoje prostorije, gdje se odigravaju već prvenstvena natjecanja. Ipak, šahovska igra smatra se kao nešto posebno.

U pokrajini, u Karlovcu, Sisku i Osieku, osnivaju se šahovska družtva, pa je dozrelo pitanje osnivanja Hrvatskog šahovskog saveza. Međutim, mjerodavne oblasti to ne dozvoljavaju, i tako se sve do prvog svjetskog rata odigravaju prvenstvena šahovska natjecanja bez pravog organizacionog okvira.

Po svršetku rata osnivaju se brojna šahovska družtva u Hrvatskoj, te godine 1922. hrvatski šah dobiva prvog međunarodnog majstora Vladimira Vukovića, koji je s uspjehom igrao na natjecanju u Beču.

Nakon osnutka šahovskog saveza, u kojem su hrvatski šahisti imali glavnu rieč, dolazi do osnivanja prvog šahovskog vjestnika, koji je imao velik utjecaj na srednjoškolsku mladež, koja se počinje intenzivnije baviti šahom.

Borba za svjetsko prvenstvo, u kojoj su Capablanca i Aljehin demonstrirali ljepote šahovske igre, izpunjava stupce hrvatskog tiska, te na taj način šah dobiva sve više pristaša.

Od 1929. do 1931. u Zagrebu se osnivaju mnogobrojna šahovska družtva, te dapače športski klubovi osnivaju šahovske odsjeke. Bio je slučaj, da je na jednom zagrebačkom prvenstvu sudjelovalo preko 20 klubova!

Šah uzima sve širi zamah i nije to slučaj, da pojedine radničke organizacije promiču među svojim članstvom šahovsku igru.

Do osnutka Amaterskog šahovskog kluba (Maksimirski šahovski klub), čiji je pravi osnivač Mirko Magdić, Zagrebački šahovski klub vodio je u svim pravcima.

Nakon toga nastala je između oba kluba borba za prvenstvo u šahu, te je to dovelo do toga, da su se za šah počeli zanimati i ostali staleži.

U jednom selu kraj Karlovca osniva se seljački šahovski klub, a isto tako osniva se još jedan seljački klub, koji je postizavao izvrstne uspjehe. Sve je to bio znak, da će šah uhvatiti zdrav korien.

U isto vrieme počeli su srbski šahisti s raznim natjecanjima, koje je podupirao srbski režim, te su tako počeli »proizvoditi« majstore. Hrvatski šahisti nisu mogli priređivati većih natjecanja, jer nisu imali materialnih sredstava, pa je hrvatski šah još uviek ostao zastupan samo s jednim majstorom. Dolazkom dra Drezge iz Pariza, koji je tamo osvojio majstorski naslov, šahovski život u Hrvatskoj jače ključa.

Godine 1937. osnivaju hrvatski šahisti u Zagrebu Hrvatski šahovski savez, koji međutim ne može raditi, jer njegovo osnivanje ne dozvoljava vlast.

Godine 1938. priređuje Zagrebački šahovski klub veliko natjecanje, na kojem postaju majstori Milan Filipčić i Vatroslav Petek. Sada imaju šahisti 4 majstora.

Nakon osnutka Hrvatskog šahovskog saveza priređuje se u Borovu prvo natjecanje za majstorski naslov, koji osvaja Braslav Rabar, koji je tako peti hrvatski šahovski majstor.

Uzpostavljanjem Nezavisne Države Hrvatske šahovska igra zauzima sve više maha.

Imenovanjem Mirka Magdića za pročelnika šahovskih ustrojbi, šah dolazi kao odgojno sredstvo u Ustašku mladež, gdje zauzimanjem upravnog zapovjednika prof. Ivana Oršanića postizava veliki razvitak. Dolazi do prvih međudržavnih utakmica sa Slovacima i Bugarima. Isto tako i najmlađi hrvatski šahisti Ustaške

mladeži nastupaju po prvi put pod zvucima državne himne u inozemstvu.

Na prvom međunarodnom natjecanju Hrvatska pobjeđuje Slovačku s 10:6, dok su bugarski šahisti pobieđeni u Sofiji s 8 i pol : 7 i pol.

Uzvratna utakmica sa Slovacima u Trenčinskim Toplicama 1942. svršava s 8:8, dok su pripadnici Ustaške mladeži s uspjehom odigrali utakmicu protiv šahista Hlinkine mladeži. Posljedak od 10:6 više je nego častan.

Sudjelovanjem hrvatskih šahista na međunarodnim natjecanjima u Münchenu i Trenčinskim Toplicama dana je hrvatskom šahu evropska vriednost.

Preko pročelnika za šah Mirka Magdića, koji je ujedno i izvjestitelj za šah u Ustaškoj mladeži, hrvatski šahisti sudjeluju u osnivanju Evropskog šahovskog saveza u Salzburgu. Na osnivačkoj skupštini Evropskog šahovskog saveza hrvatski šah dobiva ponovno visoko priznanje, jer je pročelnik Magdić izabran za izvjestitelja za šah u evropskoj mladeži. Inozemno novinstvo mnogo piše o hrvatskog šahu, te podvlači, da je jedino Nezavisna Država Hrvatska uspjela organizirati šah među mladeži.

Naskoro dolazi do sve uže suradnje starijih šahista i šahista Ustaške mladeži. Dolazi do brojnih natjecanja, na kojima sudjeluje i po 50 igrača! To su t. zv. »monstre-turniri«, koje mogu prirediti narodi po broju daleko veći od Hrvata.

Šah zahvaća sve jači korien među srednjoškolskom mladeži, a navlastito preko Ustaške mladeži u pokrajini (po raznim stožerima).

U pokrajini se odigravaju brojna prvenstva, na kojima s uspjehom nastupaju igrači Ustaške mladeži.

Podporom upravnog zapovjednika Ustaške mladeži počinje u proljeću 1943. u Zagrebu prvenstvo Ustaške mladeži, na kojem igraju najbolji igrači Zagreba i pokrajine. Na natjecanju sudjeluju 22 igrača. Prvo mjesto osvaja daroviti Kozomara iz Banje Luke.

Istodobno počinje prvenstvo Nezavisne Države Hrvatske, na kojem igra 16 igrača. Pobjednici su ing. Tekavčić i ing. Jerman s 11 točaka.

Prema razporedu prvenstva obojica će odigrati nekoliko igara za naslov prvog prvaka Nezavisne Države Hrvatske.

Nakon ovih natjecanja sliede međudržavne utakmice protiv Bugarske u Zagrebu, te Švicarske u Zürichu.

Na pomolu je ponovno osnivanje Hrvatskog šahovskog saveza, koji će nastaviti uzku suradnju s Ustaškom mladeži, a osnivanjem šahovskih odsjeka kod brojnih podružnica Hrvatskog radničkog saveza šah ulazi u sve staleže.

DIO PETI

POLITIČKA POVIEST HRVATA

1. OCRT POLITIČKE POVIESTI HRVATA
2. VLAST I NJEZINI NOSIOCI
3. GOSPODARSKA PODLOGA HRVATSKE OSLOBODILAČKE BORBE

1. OCRT POLITIČKE POVIESTI HRVATA

Napisao JOSIP HORVAT

Politička poviest Hrvata poviest je stvaranja i života hrvatske države i razvitka njezine državne misli. Razmjerno su oskudni podatci o prvim stoljećima, u kojima je utemeljena država Hrvata, i u kojima je ona poprimila svoj prvi oblik. Danas su povjestničari na čistu s time, da je jezgra postanka hrvatske države sadržana u podatcima bizantskoga cara i povjestničara Porfirogeneta, prema kojoj je jedna vojska iz Biele Hrvatske u VII. stoljeću u velikom protuavarskom ratu u vojničkom svojem napredovanju iz Biele Hrvatske (Privislanski kraj iza Karpata) prodrla u današnji hrvatski prostor i porazivši avarsku moć, osnovala tu novu državu Hrvata. To stvaranje nove države donekle je nalik stvaranju modernih kolonialnih država; iz matice zemlje odlazi vojska u nov jedan kraj prvobitno s vojničkom zadaćom, ali, izvršivši je, ne vraća se više u svoju staru postojbinu, nego u osvojenom području osniva novu državnu organizaciju. Od VII. pa sve do konca X. stoljeća postojale su dvie države Hrvata; jedna sjeverno od Karpata, koja se konačno u X. st. utapa u poljskoj državi, te druga država Hrvata na Jadranu.

Vojska Hrvata, koja je stvorila temelj hrvatske države na jugu, bijaše vojska naroda ratnika-konjanika, koji je prema najnovijim posljedcima poviestnog iztraživanja potekao iz Irana. Mali ratnički narod u nizu seoba od područja Perzijskoga zatona do Kavkaza duž obala Crnoga mora došao je u dodir s različitim narodima, miešao se s njima, primio od njih različite pobude kulturne i političko-vojničke naravi. Vjerojatno je, stvarajući državnu tvorbu iza Karpata, poprimio slavenski jezik svojih podložnika; taj se proces jezičnoga poslavenjivanja dokrajčio u novoj postojbini. U prostoru svoje nove države ratnička su naime plemena Hrvata zatekla pučanstvo različitoga podrietla: u pruzi uz more žitelje rimskih naseobina, u zaleđu mješavinu poromanjenog prastanovničtva i Slavena, koji su ovamo došli s različitim valovima narodnih seoba, ponajpače s posljednjim valom Avara kao njihovi podložnici — ratari. Raznolikost pučanstva zemlje, koju su vojske Hrvata osvojile, težak oblik tla te zemlje, izpresječene rešetom gora, utjecali su na proces stvaranja države Hrvata, na njezinu snagu i na političku joj problematiku.

Oskudni su podatci iz prvog razdoblja stvaranja države Hrvata. Iz izprava toga razdoblja razabire se, da su Hrvati, organizirani u plemena, koja su bila ujedno i vojnička organizacija, kao gospodari osvojene zemlje dali toj zemlji aristokratsko ustrojstvo: samo pripadnici plemena, potomci ratnika, koji su zemlju osvojili, politički su narod. Ostalo pučanstvo, politički i društvovno niži slojevi, podložni su političkom narodu, koji odlučuje sudbinom zemlje. Prema podatcima izprava organiziranje države trajalo je po prilici dva stoljeća. Osvojenje zemlje svakako je moglo usliediti samo pod jedinstvenim vojničkim vodstvom. No čim je ratni pohod bio završen i zemlja zaposjednuta, jedinstvo naroda-osvajača moralo je oslabiti i uslied prirodnog prkosa osvajača-plemića i uslied razornog djelovanja samoga oblika tla. Vjerojatno je u prvom stoljeću nakon osvojenja zemlje država Hrvata bila skup manje-više samostalnih plemenskih jedinica, vezanih među sobom samo sviešću o zajedničkom podrietlu. Vojnička organizacija plemena, zaposjednuvši stanoviti dio zemlje postepeno postaje njezin upravljač; razprostranjenost plemena omeđuje se prema obliku tla. Područje jednoga plemena je župa, a predvodnik joj je, vojskovođa plemena i ujedno upravljač, župan. Izvanjska opasnost stvara čvršću svezu između pojedinih plemena i župa. U času opasnosti predvodnici plemena biraju sebi vođu; vođa u takvim časovima jača i svoju političku moć, koja se produljuje i u vrieme mira, vojnički vođa pretvara se u političkog vrhovnika nad svim plemenima naroda u razdoblje mira. Rodilo se je tako i kod Hrvata načelo monarhističko — vrhovnici Hrvata

su knezovi. Prvobitno je vrhovničtvo u načelu izborno, za izbor se je tražio pristanak predvodnika plemena, koji su se u svrhu izricanja toga pristanka sastajali na sastanak, »zbor, stanak« »sabor«, izričući taj pristanak i onda, kad je pristanak bio samo potvrda već gotove činjenice. Kod izbora vrhovnika, svjedoče to izprave, često bijahu odlučniji od pristanka saborskoga snaga pojedinca, stjecaj prilika vanjskopolitičkih okolnosti, ili pak volja predvodnika jednog plemena, koje se je izdiglo nad ostalima. I kad je monarhija postala nasljedna kod Hrvata, uzlazak novog vladara na priestolje ostao je vezan s izbornim obredom.

Iz potrebe jedinstva vojničkoga zapovjedničtva rodio se je monarhijski oblik državnog sustava Hrvata. Na daljnji pak razvitak monarhije djelovali su različiti utjecaji. U prvom redu pristup Hrvata kršćanstvu. Pokrštenje Hrvata bijaše od odlučnih posljedica za njihov daljnji razvitak. Primivši krst iz zapadnih strana, Hrvati su se time priklonili zapadnevropskoj kulturi. Crkva pogoduje monarhijskom načelu, kod Hrvata podupire ojačanje vladarske moći. Osim crkve bijaše za razvitak monarhije kod Hrvata odlučan i utjecaj franačke države; po franačkim uzorima organizira se središnja vladarska vlast kod Hrvata sve do dvorskog častničtva. Politički i kulturni utjecaj Zapada na stvaranje i razvitak monarhijskog sustava kod Hrvata imao je za posljedicu, da je politika vladara postala pretežno zapadnjačka. Pomoć zapada jača i održava moć vladara, ali ih dovodi u protivštinu s plemenima, jer samo na račun plemena, odnosno njihovih predvodnika, mogla je ojačati moć središnjih vladara. Suprotnost plemena prema politici vladara odlučno djeluje na razvitak hrvatske države, koju su zaista mogli stvoriti samo vladari izdignuvši se nad plemena te stegnuvši i uskladivši njihove posebne težnje i probitke.

Već u toku stvaranja države Hrvata snaga naroda bila je u ovom dielu Europe zamjeran politički činbenik. Prema podatcima Konstantina Porfirogeneta već s prvim pokoljenjem onih Hrvata, koji su osvojili današnju hrvatsku postojbinu, rimski papa Agaton sklapa pakt o nenapadanju, međunarodni ugovor, koji znači priznanje prvog zametka države Hrvata. Uz to rimski pape u doba, kad crkvena politika počinje jasno odkrivati težnje za univerzalnošću, šuteći priznaju Hrvatima pravo upotrebe hrvatskog jezika u bogoslužju, ustupak, koji je rimska crkva mogla dati samo snažnom političkom činbeniku.

U X. stoljeću konačno je pobiedilo monarhističko načelo kod Hrvata. Godine 925. okrunjen je za hrvatskoga kralja na Duvanjskom polju knez Tomislav. Do tog priznanja kraljevske moći u nutarnjem životu Hrvata kao i u njihovim međunarodnim odnošajima došlo je nakon dva uspješna obranbena rata, protiv Mađara i protiv Bugara. Vojnička organizacija učvršćena u ratna vremena, a zamisliva samo pod jedinstvenim čvrstim vodstvom, konačno je utvrdila moć monarha. Kralj ujedinjuje snage plemena, njegova moć stvara konačno državu Hrvata s čvrstim međunarodnim granicama, s posebnim teritorijem, uobće sa svim obilježjima nezavisne države. Tad je, prema bizantskim suvremenim vjekopisima, oružana snaga hrvatskoga kraljevstva iznosila 60.000 konjanika i 100.000 pješaka, 80 velikih i 100 manjih ratnih brodova. U to doba Bizant ima mornaricu od 300, a Mletci od 200 brodova. Hrvatsko kraljevstvo u X. stoljeću spada među najmoćnije države na Sredozemlju.

Kao nezavisno kraljevstvo država Hrvata postoji blizu dva stoljeća. Vrlo su oskudni podatci o njezinu nutarnjem ustrojstvu. Kraljevska je moć svakako ujedinila u jedan državni sklop plemena, ali očito nije uspjela podpuno svladati njihovu snagu. Bijaše posljedica oblika tla, uslied kojega su se u hrvatskom području nejednako razvijali kulturni utjecaji. Jezgra se kraljevstva i kraljevske moći nalazi u području uz more, koje je pod stalnim jakim utjecajem zapadnoevropske kulture. Plemena Hrvata u unutrašnjosti zemlje žive dalje na predajni način. Između tih plemena i kraljevske vlasti kroz ciela dva stoljeća obstanka hrvatskoga kraljevstva pod narodnim vladarima postoji stalna napetost. Konzervativizam plemena suprotstavlja se naprednosti kraljevske moći. U tim se dvjema suprotnostima usredotočuju sva pitanja vremena, osobito vjersko-crkvena, a to će reći politička. Dinamiku političkom zbivanju daje vjekovni sukob Zapada i Iztoka, obnovljen u borbi Rima i Bizanta. Hrvatski je prostor dodirište i bojište njihove politike. Kraljevi Hrvata vežu svoju politiku uz Zapad, plemena u nutarnjosti časovito podliežu utjecajima Bizanta. Nasuprot pojačanoj težnji rimske crkve za univerzalnošću, plemena Hrvata suprotstavljaju svoje bogoslužje na hrvatskom jeziku. Kraljevi u tom sukobu nastoje djelovati pomirljivo, tim lakše, što ni crkvena vlast izravno ne zahtieva uklanjanje hrvatskog jezika iz bogoslužja. Politika hrvatskih kraljeva u težem je položaju prema težnji Mletaka, da dođu u posjed romanskih gradova na iztočnoj obali Jadrana, možda upravo radi nesigurnosti njihove moći uslied oporbe konzervativnih plemena. Poslije stoljeća dinastičkih kriza uspjelo je kralju Petru Krešimiru obnoviti snagu države iz prvih godina kraljevstva. No za njegova nasljednika Dimitrija Zvonimira izbija težka državna kriza na starom sukobu kraljevske moći s konzervativizmom plemena. Kralj je Zvonimir vodio politiku čvrste suradnje s papinstvom, koje tad pod papom Grgurom VII. nastoji duhovnu svoju vlast pretvoriti u svjetovnu, ujediniti Evropu, kako bi je ujedinjenu poveo u veliki ratnički podhvat protiv iztoka. Kad se počinje spremati provedba križarskih ratova, namjerava u njima sudjelovati i kralj Zvonimir. No namjera mu se izjalovi. Kroz 20 godina nakon toga kraljevstvo Hrvata proživljuje težku unutarnju krizu, pooštrenu vanjskopolitičkim događajima. Nakon što u borbi pada kralj Petar, vjerojatno vladar-vojnik, kojega su na priestolje i vojničko vodstvo izdigla konzervativna plemena, ciela kriza svršava tako, da predstavnici dva-

naest praplemena Hrvata, župani, izabiru za kralja Hrvata mađarskoga kralja Kolomana.

Hrvatsko je kraljevstvo tom odlukom stupilo u personalnu uniju s mađarskim kraljevstvom. Zajednički kralj preuzima baštinu prava i probitaka bivših hrvatskih kraljeva iz narodnih dinastija, no uz uvjet jamstva podpune slobode i povlasti hrvatskih plemena, povlasti političkoga naroda Hrvata.

Četiri stotine godina, od 1102., kad su predvodnici hrvatskih plemena izabrali Kolomana za hrvatskoga kralja, pa do bitke na Mohačkom polju 1526. gdje je poginuo posljednji zajednički hrvatski i mađarski kralj Ludovik II., hrvatsko kraljevstvo živi u zajednici s mađarskim kraljevstvom. U to su se vrieme promienili na priestolju kraljevi iz različitih dinastija (Arpadovci, Anžuvinci, Habsburzi, Hunyadijevci, Jagielovići), a da se bitna obilježja hrvatske državnosti nisu promienila. Kroz te četiri stotine godina hrvatsko kraljevstvo ima svoj posebni državni teritorij, svojega vrhovnika, kojega kao zamjenik, »prorex«, predstavlja u Hrvatskoj ban, svoju oružanu snagu, svoju upravu, svoje zakonodavstvo i svoj posebni novac. Hrvatsko kraljevstvo u tom je razdoblju izradilo sebi u duhu vremena svoje zakonodavno tielo, sabor, koji u svim sudbonosnim časovima preuzima ulogu predstavnika hrvatskog državnog vrhovničtva.

I za vrieme kraljeva iz narodnih dinastija u Hrvatskoj se spominju sabori, ali prema sačuvanim poviestnim izpravama čini se, da su ti sabori imali izključivo značaj izbornih sabora. Sabor kao zbroj predvodnika plemena, potvrđivao je izbor vrhovnika. Od XIII. stoljeća dalje sabor je već stalno sielo s izrazitim zakonodavnim značajem. Godine 1273. poznati su zaključci prvoga takvog zakonodavnog sabora kod Hrvata. Sabor, to bitno obilježje hrvatske države, ima najodlučniju i najodličniju ulogu. Sabor je predstavnik volje političkoga naroda, u njemu su odlučni činbenik predstavnici plemena. Za to vrieme stari plemenski sustav nalazi se već u procesu duboke promjene. Zapadnoevropski feudalizam sa svojim utjecajima rodio je u plemenima sloj aristokracije. Odsad je prečesto odlučnija volja pojedinih plemenskih aristokrata, nego volja plemenskoga puka. Ali svejednako su ti plemenski aristokrati odlučni činbenik u životu hrvatskih sabora, u kojima se nalaze zajedno s predstavnicima kraljevske vlasti, aristokracijom po kraljevskoj milosti, a ne po rodu, te s predstavnicima crkve i kasnije s predstavnicima kraljevskih slobodnih gradova.

Stvaranje zajednice između hrvatskoga i mađarskoga kraljevstva, do koje je došlo radi nutarnje krize u hrvatskom kraljevstvu, nikle na suprotnosti kraljeva i plemena, dovelo je do kalanja hrvatskoga državnog prostora. U zajednicu s mađarskim kraljevstvom ušla su hrvatska područja između Drave i Save, te južno od Kupe do mora. Hrvatsko područje južno od Save i iztočno od Dinarskih planina, područje Bosne, postepeno se izdvaja iz hrvatskoga kraljevstva kao posebna državna tvorevina, najprije pod vrhovničtvom banova, a kasnije kraljeva. To bosansko područje kao nezavisna državna tvorevina živi u starim predajama Hrvata, održava snažno plemenski sustav. Sabori predvodnika hrvatskih plemena područja Bosne održavali su još u XIV. stoljeću izrazito pravo izbora vladara, sabori su jači od kraljeva. I u kulturnom pogledu državna tvorevina Hrvata u Bosni živi svojim posebnim životom. Vjerski joj je život organiziran kao posebna »bosanska crkva«, koju rimska crkva obtužuje s bogumilske hereze. Kao mandatari politike rimske crkve hrvatsko-mađarski kraljevi vode i križarske ratove protiv »heretičke Bosne« — jezgra je pak te njihove politike težnja vratiti matici kraljevstva odciepljenu Bosnu. Ima pak razdoblja, kad ista težnja za integracijom hrvatske države dobiva opet pobude iz Bosne. Bosanskom kralju Tvrdku u XIV. stoljeću prolazno uspieva dapače ujediniti pod svoju vlast i dielove stare hrvatske države uz more, kolievku hrvatske državnosti. Tu borbu dokončava pojava Turaka na Balkanskom poluotoku. Osmanlijska država u svojem širenju zahvaća i hrvatsko poviestno područje. Osmanlije postepeno prodiru u bosansko kraljevstvo, gdje ih dio pučanstva prima kao saveznike i suborce protiv težnja hrvatsko-mađarskih kraljeva, da povlaste sebi bosansko kraljevstvo. Konačno 1463. pogiba posljednji vladar hrvatskoga kraljevstva u Bosni, koja od tog doba postaje posebna jedinica u sklopu Osmanlijskoga carstva. Na početku XV. stoljeća, nakon žilave borbe političke i vojničke, uspjelo je konačno Mletcima doći u posjed obala Dalmatinske Hrvatske, starih romanskih gradova, koji su međutim od XII. stoljeća već sasvim pohrvaćeni. Zajednica hrvatskoga i mađarskoga kraljevstva dočekala je pojavu osmanlijske moći u hrvatskom prostoru nedovoljno spremna, jer su zajednički hrvatsko-mađarski kraljevi težište svoje politike previše prenieli na pitanja srednjoevropske politike, nastojeći učvrstiti i proširiti svoju moć u prostoru srednjega Podunavlja bilo vojničkim podhvatima, bilo ženitbenim nasljednim ugovorima. Prve nasrtaje osmanlijske snage hrvatsko kraljevstvo dočekuje s nejednakim snagama. Godine 1493. u bitci na Krbavskom polju skršena je snaga hrvatskih plemena. Cviet hrvatskoga plemstva izginuo je u toj bitci, a ostanci njihovi postepeno moraju napuštati svoja područja. Već nakon bitke na Krbavskom polju hrvatski sabori, kao nosioci hrvatske državnosti pomišljaju na to, da potraže sebi i novoga vladara, jer se je zajednica hrvatskoga kraljevstva s mađarskim kraljevstvom pokazala nekoristnom za hrvatske probitke. Kad pak 1526. u bitci na Mohačkom polju pogiba kralj Ludovik II., posljednji zajednički hrvatsko-mađarski kralj, većina hrvatskih staleža i redova, većina predstavnika hrvatskog političkog naroda na saboru u Cetinu izabire 1. siečnja 1527. za hrvatskoga kralja Ferdinanda Habsburga. Hrvatsko kraljevstvo ulazi time u sklop državne tvorevine Habsburga. U tom će sklopu hrvatska država živjeti daljnja četiri stoljeća.

U času, kad se većina tadašnjega hrvatskoga političkog naroda odlučila svezati svoju sudbinu

s državnim sastavom Habsburga, čija se moć tada stere od Španije pa sve do Dunava, područje hrvatske države smanjilo se na prostor od nekoliko stotina četvornih kilometara. Sam hrvatski sabor naziva tada svoje područje »reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae«. Uza sve to izborni sabor na Cetinu sviestan je nezavisnosti hrvatske državne misli. Pregovori između hrvatskog sabora kao nosioca hrvatske državnosti i izaslanika habsburžke velevlasti vode se u podpunoj ravnopravnosti. Hrvatski sabor pristaje izabrati Habsburge za vladare hrvatskoga kraljevstva samo pod određenim uvjetima. Glavni je uvjet priznanje nezavisnosti hrvatske državnosti, utjelovljene tada u slobodštinama, povlasticama i pravima tadašnjeg hrvatskog političkog naroda, naime plemstva. Svrha izbora Habsburga za hrvatskoga kralja bila je steći podporu habsburžke oružane snage za obranu hrvatskoga područja, odnosno za oslobođenje dotad izgubljenih područja. Ali i taj hrvatski sabor 1527. spreman je primiti tu pomoć samo pod stanovitim uvjetima. Hrvatski sabor u prvom redu želi steći novčanu pomoć za svoje obranbene troškove, dok je glede izravne oružane pomoći predviđeno u izbornim uvjetima, da se habsburžka oružana snaga ima zadržavati na granicama hrvatskoga državnog područja i priskočiti u pomoć hrvatskom kraljevstvu tek na zahtjev hrvatskoga sabora. Kao kod svakog političkog sporazuma, tako je i ovdje u konačnom posljedku odlučivala dinamika snaga. Od 1493., naime od bitke na Krbavskom polju pa sve do bitke kod Siska 1593., kroz 100 godina oružane snage hrvatskoga kraljevstva vode žilavu borbu za obranu ostataka svojega državnoga područja. Za to su vrieme Hrvati morali zatražiti pomoć od Habsburga. Ta pomoć bijaše nejednaka. Do mnogih gubitaka na prostoru došlo je samo zato, jer je zakasnila obećana novčana pomoć. S druge pak strane habsburžke oružane snage, stigavši da podupru obranbene borbe hrvatskih staleža i redova, postepeno stvaraju na hrvatskom području pojas Vojne krajine. Ta Vojna krajina izprva su bili samo ljudi, habsburžka oružana snaga. Habsburzi su davali i tu uglavnom samo vodstvo, častnike, oružje i strjeljivo, dok su za vojnike unajmljivali domaće Hrvate, a kasnije i ostale bjegunce s turskih područja. Zapovjednici Vojne krajine sustavno organiziraju seobe tih »uskoka« i »prebjega« na hrvatsko područje. Kako su tu opustjeli cieli krajevi, habsburžka zapovjedničtva naseljuju na njih prebjege uz uvjet, da ovi vrše vojničke službe, ali oslobađajući ih od svakog inog, osobito kmetskog podavanja. Ta područja novih naselja stare su plemenske zemlje Hrvata, kojima su se vlastnici tek privremeno izselili uslied ratne opasnosti, dobrim dielom vršeći vojničku službu na drugim odsjecima bojišta. Ta Vojna krajina, prvotno dakle samo oružna snaga, postepeno se pretvara u upravno područje habsburžkih vojničkih zapovjednika, izuzeto izpod ustavne vlasti sabora i bana. Za cielo vrieme obranbenih borbi u XVI. stoljeću pobudna misao hrvatskih staleža i redova bijaše osloboditi izgubljena područja. Žrtve, koje oni pridonieše u tom obranbenom stogodišnjem ratu, bijahu ogromne, osobito u živoj krvi; izginuše cieli rodovi hrvatskoga plemstva u tim borbama, dok su desetci tisuća njihovih podložnika-kmetova odvedeni u robstvo.

Stvaranje Vojne krajine bijaše povod sudbonosnim sukobima između hrvatskoga kraljevstva i Habsburga. Hrvatsko se plemstvo odlučno protivi sustavu Vojne krajine, koji njegovi zapovjednici nastoje još proširiti na uštrb povlasti hrvatskoga plemstva. Taj sukob dobiva svoj vrhunac u uroti tadašnjih predvodnika politike hrvatskoga kraljevstva, najmoćnijih velikaša Zrinskih i Frankopana. Pošto je car Leopold I. godine 1664. sklopio s Turcima sramotni mir u Vašvaru nakon sjajne pobjede kod Sv. Gotharda, u kojoj su Hrvati gledali početak velikog oslobodilačkog rata, hrvatski velikaši smatraju, da su Habsburzi time prekršili uvjete, pod kojima ih je hrvatski sabor na Cetinu 1527. izabrao za vladare hrvatskog kraljevstva. Dok s jedne strane Habsburzi obustavljaju politiku, koja bi dovela do oslobođenja izgubljenih hrvatskih područja, dotle s druge strane u Vojnoj krajini slabe moć hrvatskoga kraljevstva. Urotnici stoga odlučiše potražiti novoga vladara. Pokušaše ponuditi hrvatsku krunu francuzkom kralju Ljudevitu XIV., ali kad ih je na francuzkom dvoru izigrala habsburžka diplomacija, pokušaše Zrinski i Frankopani proglasiti nezavisno hrvatsko kraljevstvo pod zaštitom osmanlijskoga carstva, u velikim razmjerima provesti politiku, koju je uspješno vodila najsitnija nezavisna državna tvorevina Hrvata, plemićka republika Dubrovnik. Time je ponovno uzkrsla temeljna misao hrvatske državnosti: okupiti u jedno tielo većinu hrvatskih zemalja. Nezavisno hrvatsko kraljevstvo pod zaštitničtvom osmanlijskim nesumnjivo bi prije ili poslije dovelo do priključka Bosanske Hrvatske hrvatskom kraljevstvu, stvorena bi bila u XVII. stoljeću jaka državna tvorevina Hrvata, jamačno bi budući razvitak evropske politike na ovom odsjeku dobio nov oblik sve do današnjice. Podhvat Petra Zrinskoga i Krste Frankopana nije uspio, obojica gube glavu na stratištu u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671. U tom času zapovjednici Vojne krajine pomišljaju podpuno ukloniti hrvatsku državnost, proglasiti hrvatsko kraljevstvo habsburžkom nasljednom zemljom. Tek nova osmanlijska ofenziva, kao i ustanak mađarskog plemstva, koji predvodi Jelena, kći Petra Zrinskoga, osujetiše tu osnovu.

Velika turska ofenziva skršena je pod Bečom 1683., i sad je započeo oslobodilački rat, na koji su Hrvati čekali sve od cetinskoga sabora, vjerujući, da će u habsburžkom državnom sklopu uspjeti osloboditi svoja izgubljena područja. Kad je rat bio na najvećem vrhuncu, političku misao Petra Zrinskoga i Krste Frankopana obnavlja, ali na nov način, senjski plemić Pavao Vitezović. On izdaje početkom XVIII. stoljeća spis »Oživjela Hrvatska«, u kojemu daje nov sadržaj misli hrvatske državnosti, zahtievajući sakupljanje svih hrvatskih krajeva u jednu cjelinu, ali ne samo na temelju hrvatskog državnoga prava, nego i na temelju narodnoga prava, prava krvi

i tla. Hrvatska državnost dobila je u narodnoj misli time novu dinamičnu snagu. No opet su se izjalovile zamisli cieloga ovoga pokoljenja, koje tadašnji ban Erdödy, spremajući se na oslobodilački rat, najbolje tumači veleći u jednom svojem pismu: »Mene srdce v Bosnu vleče«. Oslobođena područja Habsburzi ne priključuju hrvatskom državnom području, nego upravi Vojne krajine, koja njima pojačava svoju moć.

U tom istom razdoblju odigrao se je još jedan događaj, važan za daljnji politički razvitak Hrvata. Na pobudu habsburžke države izselilo se je iz srbskoga pašaluka 30.000 obitelji pod vodstvom Arsenija Crnojevića, dobivši nova naselja i u iztočnom pojasu hrvatskoga prostora. Crnojevićevim nasljednicima habsburžka država priznaje čast srbskoga patriarha, koji nije međutim samo poglavar srbske crkvene organizacije, nego i nosilac i prienosnik srbske narodne i državne misli. Srbskoj patriarhiji budu podvrgnuta u crkvenom pogledu i naselja Vlaha u hrvatskom području, a srbska crkvena organizacija postepeno uzgaja naseljene Vlahe u srbskoj nacionalnoj misli. Hrvatska državna misao i srbska narodna misao postaju time takmaci na hrvatskom državnom području.

Staleži i redovi Hrvata, hrvatski sabor kao čuvar hrvatske državne misli, ne odriče se njezinih prava. Habsburžka dinastija dolazi na početku XVIII. stoljeća u težku krizu radi nasljedstva, kad kuća Habsburga izumire u mužkoj lozi. Hrvatski se sabor tada 1712. izjavljuje za nasljedstvo Habsburga i u ženskoj lozi, prihvaća politiku t. zv. »Pragmatičke sankcije«, ali samo zato, da ponovno što snažnije naglasi nezavisnost hrvatske državnosti, njezinu zasebnost od Mađarske i od habsburžkih nasljednih zemalja.

Misao o sačuvanju neprekinutog slieda hrvatske državnosti daje biljeg cjelokupnom političkom životu Hrvata u XVIII. stoljeću. Hrvatski sabor kao čuvar misli hrvatske državnosti u žilavoj je borbi s habsburžkom državnom misli, koja nastoji u skladu sa suvremenom tehnikom vladanja reorganizirati državu strogo centralistički. U tim svojim težnjama habsburžka politika nalazi najveću zapreku u mađarskoj i u hrvatskoj državnoj misli, u njihovoj ustavnosti, koju nastoji svim sredstvima ukloniti. Kako god su te borbe bile žilave i odsudne, razdoblje XVIII. stoljeća na drugim je područjima bilo plodonosno. Hrvati upoznavaju tekovine evropske tehničke revolucije, habsburžki sustav promiče razvitak cestogradnje, sreditbe rieka, uvađa reforme za promicanje školstva i konačno vrši prvi korak za stvaranje družtvovne jednakosti, donievši pod vladavinom carice Marije Terezije prve urbare, kojima se uređuju odnošaji između zemljovlastnika-plemstva i seljaka-kmetova, dok car Josip II. svojim ediktom od godine 1785. stvarno ukida kmetstvo. Početak je to stapanja staleža i redova, odvjetaka hrvatskih plemena, koja su nekoć jedina bila politički narod Hrvata, s njihovim podložnicima, dotad politički bezpravnim kmetovima, u jedan novi politički narod. Razvitak prometa pak pridonosi upoznavanju i zbližavanju pojedinih ogranaka Hrvata. Stekavši tako nova materialna dobra i prednosti, onaj ogranak Hrvata, koji je sačuvao neprekinutu misao hrvatske državnosti, postao je time predvodnik i privlačna snaga za ostale ogranke hrvatskoga naroda, koji se nalaze bilo pod vrhovničtvom Mletaka, bilo pod osmanlijskim vrhovničtvom. Dok se vrše te plodonosne reforme i u borbi čuva jezgra hrvatske državnosti, iz Dalmatinske Hrvatske niknula je nova snaga za duhovno ujedinjenje raztrganih ogranaka Hrvata. Bila je to prva poviest hrvatskoga naroda, napisana za sam narod: Kačićeva »Pjesmarica«. Ta je knjiga u puku probudila spoznaju o starini narodne snage, o narodnoj sveukupnosti. Tekovinama družtvovno-gospodarskih reforama, sačuvanom misli hrvatskog državnog prava, Kačićevom »Pjesmaricom«, tim udarnim promičbenim oružjem, mišlju Vitezovićeva hrvatskog nacionalizma, ojačan, ulazi hrvatski narod u odlučno XIX. stoljeće.

Borba protiv centralističkih zamisli habsburžke politike, koja je osobito bila osjetljiva za vladavine cara Josipa II., dovela je do novog zbližavanja hrvatskoga i mađarskoga kraljevstva. Kako bi sačuvali svoju ustavnost, a ta je već ostala ograničena na povlasti plemstva, predstavnici hrvatske politike nakon smrti Josipa II. odlučuju se za čvršći savez s Mađarima, koji je išao tako daleko, da su pristali podrediti svoju upravu mađarskoj upravi, svakako uz uvjet, da to potraje tako dugo, dok ne uspije osloboditi još neoslobođene dielove hrvatskog nekadašnjeg kraljevstva pod Osmanlijama i Mletčanima, te vratiti matici zemlji i područje Vojne krajine. No iste godine 1790., kad je pala ova odluka hrvatskoga sabora o čvršćem zbliženju hrvatske i mađarske ustavnosti, započela je istodobno i borba hrvatskoga i mađarskog nacionalizma. Pod pritiskom habsburžkoga centralizma, a i pod utjecajem novog duha vremena, ojačala se i kod Hrvata i Mađara snaga nacionalne misli. Ta je snaga odlučnija i jača od snage misli ustavnosti. Mađarski nacionalizam počinje shvaćati misao zajednice hrvatskoga i mađarskoga kraljevstva, odnosno njihovo područje, kao područje za svoje slobodno širenje. Hrvatski staleži i redovi, kako god su odani misli ustavnosti i povlastima, koje im ona pruža, morali su joj se suprotstaviti. Progovorio je konačno glas krvi. Naletu mađarskoga nacionalizma, kad Mađari stavljaju zahtjev, da se na cielom području zajednice hrvatskoga i mađarskog kraljevstva uvede mađarski jezik kao uredovni namjesto latinskoga, hrvatski se staleži i redovi odupiru, brane staro pravo upotrebe latinskoga jezika, ali istodobno izrazuju misao, da će oni, ako uztreba, uvesti i hrvatski jezik u javni život, a nikad da ne će pristati na uvađanje mađarskoga jezika.

Taj prvi sukob mađarskoga i hrvatskog nacionalizma naglo prestaje radi revolucionarnih i napoleonskih ratova, koji zahvaćaju i hrvatski narodni prostor. Borba mađarskog i hrvatskog nacionalizma obustavlja se, jer i hrvatski i mađarski staleži i redovi vide najveću opasnost u mislima francuzke revolucije o družtvovnoj jednakosti, jer ta misao znači za njih gubitak svih

njihovih staležkih povlasti. Hrvati i Mađari najgorljiviji su pobornici habsburžke proturevolucionarne i protunapoleonske politike. Pod Napoleonom dolazi međutim do kratkotrajnog ujedinjenja Dalmatinske Hrvatske i kopnene Hrvatske južno od Save u jedno upravno tielo. Poslije četiri stoljeća dva najvažnija ogranka hrvatske zemlje, koji predstavljaju osovinu hrvatskoga prostora spajajući Podunavlje s Jadranom, nađoše se u jednom državnom sklopu. U napoleonskim ratovima Hrvatska je opet pretrpjela razmjerno veće gubitke od ostalih dielova habsburžkoga carstva. Hrvatski je prostor bio djelomično pozornica ratnih događaja, Hrvati su s razmjerno najvećim postotkom sudjelovali u svim revolucionarnim napoleonskim ratovima, a godine nerodice neposredno poslije ratova oslabiše i gospodarske snage Hrvata. I kad 1826. dolazi opet do uzpostave ustavnoga života, a time i do nastavka sukoba između hrvatskoga i mađarskog nacionalizma, započetog godine 1790.—1791., Hrvati ulaze u tu borbu znatno slabiji, nego prije četiri desetljeća, pogotovo su pak slabiji od Mađara, kod kojih rat nije donio tako težke i duboke posljedice. Staleži i redovi u svojoj nemoći pristaju popustiti glavnom zahtjevu Mađara, da se uvede mađarski jezik kao službeni i u Hrvatsku uz stanovite rokove. Oko godine 1830. staleži i redovi Hrvata pri kraju su svojih snaga. Kroz 1000 godina nalazili su se u borbi, i po prirodnom zakonu morali su klonuti.

Dok obamire politička snaga hrvatskih staleža i redova, uzporedno se razvija družtvovno preoblikovanje u hrvatskom narodu. U 18. stoljeću i početkom 19. st. počeo se je razvijati građanski stalež, postotno prema narodnoj cjelini vrlo malen. Ali djeca toga prvog građanskog sloja kod Hrvata, zajedno sa sinovima plemstva i seljačtva (kmetski sin može se izdignuti iz svojega staleža kao svećenik), tvore brojčano skromnu, ali vrlo djelatnu inteligenciju. Kod Hrvata je ta inteligencija poseban družtvovni stalež, vršeći ulogu, koju kod srednjoevropskih i zapadnoevropskih naroda vrši građanstvo: prienosnik je misli svojega vremena i njegovih izkustava. Ta inteligencija kod Hrvata, mlado pokoljenje, proniknuto predajama hrvatske prošlosti, stvaralac je narodnog preporoda Hrvata.

Narodni preporod Hrvata zbroj je djelovanja i snaga prošlosti, utjelovljenih u hrvatskoj državnoj misli i utjecaja novog evropskog zbivanja. Prve klice novog hrvatskog nacionalizma javljaju se pobudom njemačke nacionalne romantike, a jačaju u političkoj borbi Hrvata s težnjama novog mađarskog nacionalizma. Viek nacionalne ideje početak je konca staroga hrvatsko-mađarskoga državnog zajedničtva.

Mađarski nacionalizam u svom zamahu ne će se ograničiti na mađarsko etničko područje, već teži zahvatiti sav prostor hrvatsko-mađarske državne zajednice. Kao udarac biča djeluje na Hrvate zahtjev mađarskog nacionalizma, da se uvede mađarski jezik kao jezik javnog života i u hrvatskom području. Hrvati, koji su se dotle služili latinskim kao jezikom uprave, mahom spoznaju svu snagu drevnih svojih kulturnih predaja, blago svoje narodne kulture, izraženo u staroj književnosti, uzkrišena je time odmah odluka, da na uztuk pokušaju mađarizacije Hrvati uzdignu svoj jezik na diplomatski. Ta misao zahvaća i staro pokoljenje, predstavnike političkog naroda, plemstvo i mladu inteligenciju. Na čelo preporodnog pokreta dolaze stari Janko grof Drašković i mladi publicist dr. Ljudevit Gaj. Drašković u svojem spisu »Disertacia«, namienjenom hrvatskim parlamentarcima na zajedničkom hrvatsko-mađarskom saboru 1832., iznosi u duhu nacionalizma politički, gospodarski i kulturni program preporoda, dr. Gaj pak postaje organizatorom probuđenih hrvatskih snaga, uspjevši u misli nacionalizma okupiti za borbu sve družtvene slojeve. Temeljna misao pokreta je program stare hrvatske državne misli: okupiti u jedno sve ogranke hrvatskoga naroda. Hrvatski nacionalizam u svojem ovom prvom odsjeku služi se imenom »ilirskim«. Kako bi izbjegao takmičenju pokrajinskih imena s hrvatskim imenom, ograničenim tad na razmjerno mali prostor, dr. Gaj, vjerujući uz to, da su Hrvati potomci stanovnika staroga predrimskoga Ilirika, misli, da će uspjeti lakše okupiti sve hrvatske snage pod ilirskim imenom, geografskom oznakom, kojom se je poslužio i Napoleon, i poslije habsburžka uprava, okupivši poslije 1815. dio hrvatskoga prostora u posebnu upravnu jedinicu pod imenom Ilirskoga kraljevstva. U roku od jednoga desetljeća uspieva zaista stvoriti čudo nacionalnoga preporoda: oživljene i složene družtvovne snage stvaraju nove organizacije kulturnoga i gospodarskog života, što sve jača narodnu sviest. »Ilirski« pokret uživa djelomičnu podporu bečke politike, jer ova osjeća sve to veću opasnost za habsburžku državnu misao u mađarskom nacionalizmu.

Polje jezične kulture bojište je hrvatskoga i mađarskoga nacionalizma, hrvatske i mađarske državne misli. Jezikoslovlje postaje time prvorazredno oružje u toj borbi, s dalekosežnim posljedicama za razvitak političke misli Hrvata u XIX. stoljeću. Prema tadašnjem stanju jezikoslovne znanosti, primienjene na poviest, iz istovjetnosti odnosno srodnosti jezika zaključuju i na srodnost naroda. Jedan dio hrvatske inteligencije u prvoj polovini XIX. st., na temelju jezične srodnosti osvjedočen je, da je hrvatski narod grana slavenstva, u skladu s tadašnjim evropskim shvaćanjem, ne uzimajući u obzir, da je temelj naroda njegovo narodno uvjerenje. Osjećajući nejednakost svojih snaga u borbi sa snagama mađarskoga nacionalizma, jedan dio hrvatske preporodne inteligencije zaneseno prima romantične zamisli češkoga jezikoslovca i povjestničara Pavla Šafarika i slovačkoga pjesnika Jana Kollara o velikoj budućnosti Slavenstva, mnijući, da će slavenskim konstrukcijama pojačati svoj narodni položaj. Iz toga shvaćanja niknula je konstrukcija, da su Hrvati i Srbi istovjetan narod. Međutim već su prve godine dokazale, da su ilirsko-slavenske zamisli pogrješan račun, slavenski susjedi Hrvata, Slovenci i Srbi, ne odazvaše se političkoj suradnji u ilirskoj misli. Srbi u to doba imaju već čednu jezgru

Ante Starčević

Eugen Kvaternik

Ante Radić

Stjepan Radić

Milan Šufflay

Đuro Basariček

Ante Trumbić

Frano Supilo

Članovi „Jugoslavenskog odbora" u Londonu

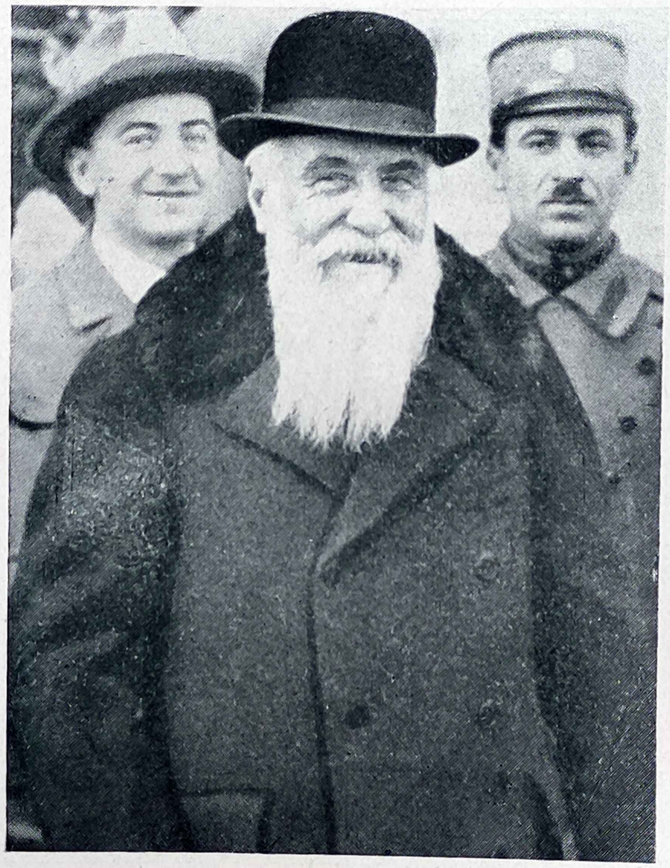

Nikola Pašić

Svetozar Pribičević

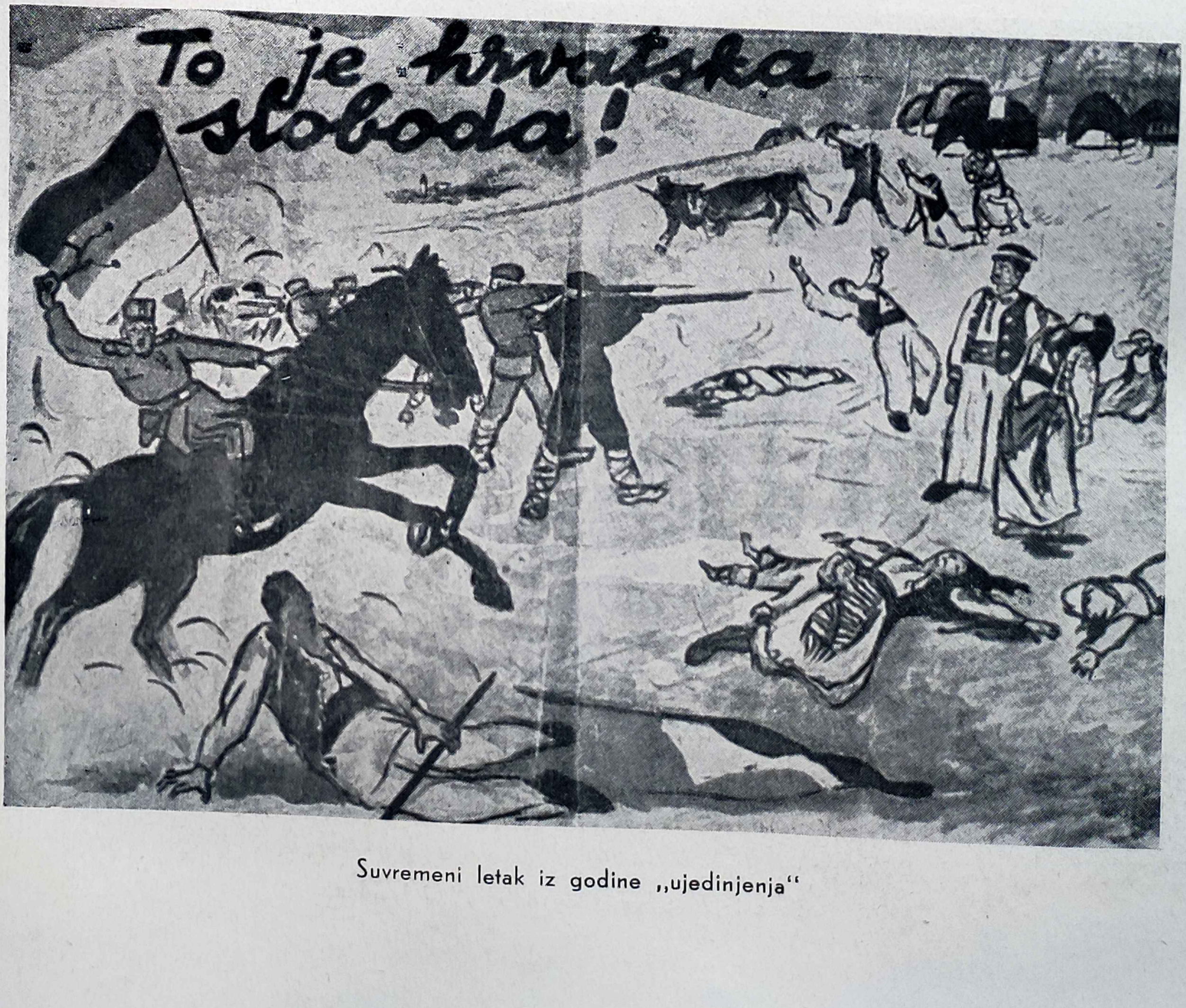

Suvremeni letak iz godine „ujedinjenja"

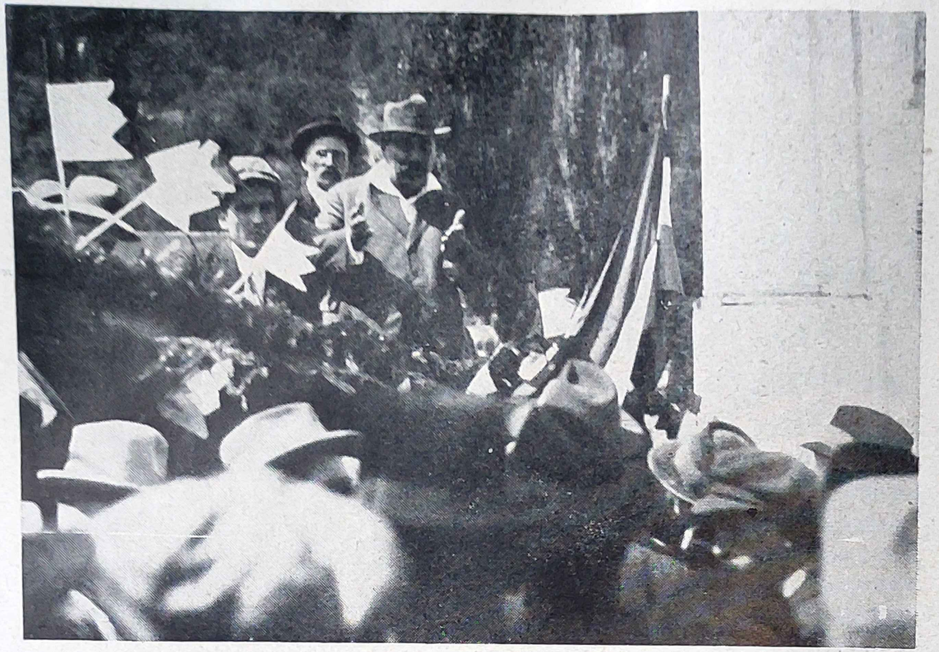

Stjepan Radić među narodom

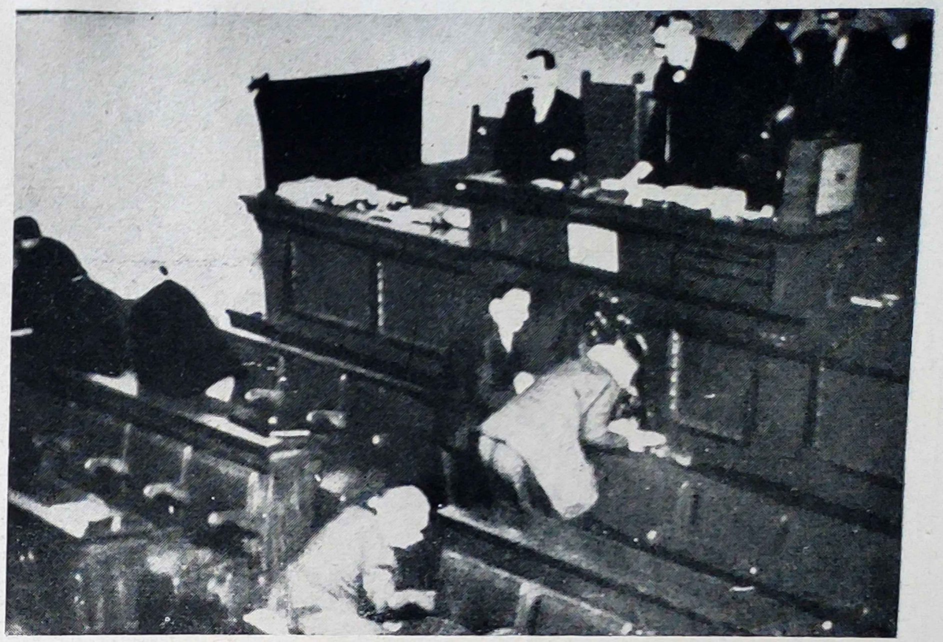

Narodna skupština 20. VI. 1928. u času atentata

Stjepan Radić izlazi iz beogradske bolnice

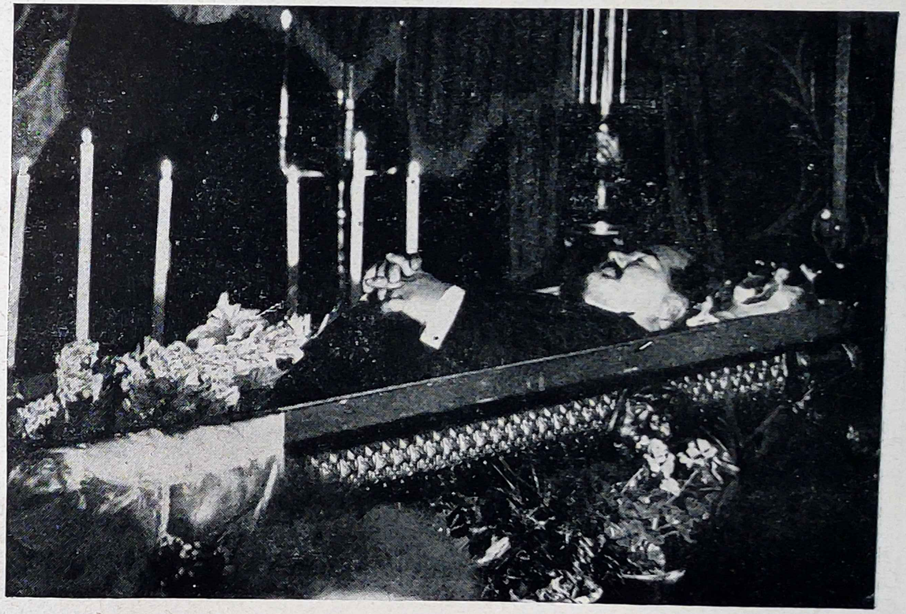

Stjepan Radić na odru

Grobovi hrvatskih mučenika

Narodni zastupnik dr. Ante Pavelić govori na ukopu hrvatskih omladinaca god. 1928.

Stara beogradska Narodna skupština (bivša jašionica)

Prizor sa zagrebačkih ulica god. 1928.

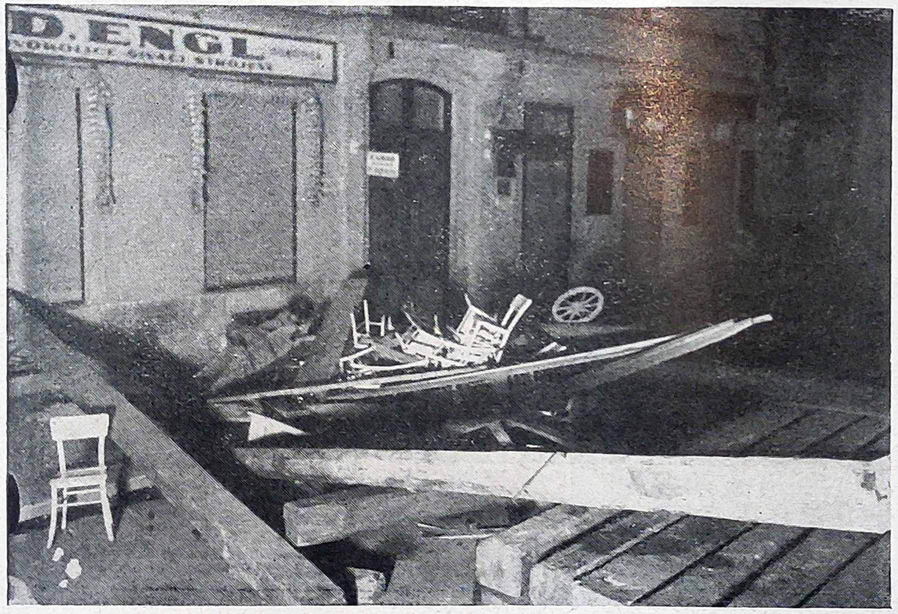

Barikade na zagrebačkim ulicama god. 1928.

Mjesto na kojem je poginuo hrvatski omladinac Stanko Petrić (Petrinjska ul.)

Sibinjske žrtve god. 1935.

"HRVATSKI DOMOBRAN"

BUENOS AIRES — MEMORANDUM — 30. IV. 1933.

KOJI HRVATI UPUĆUJU

na svjetsku javnost, medjunarodne forume, vlade zemalja i odgovorne faktore svijeta.

Memorandum američkih Hrvata god. 1933.

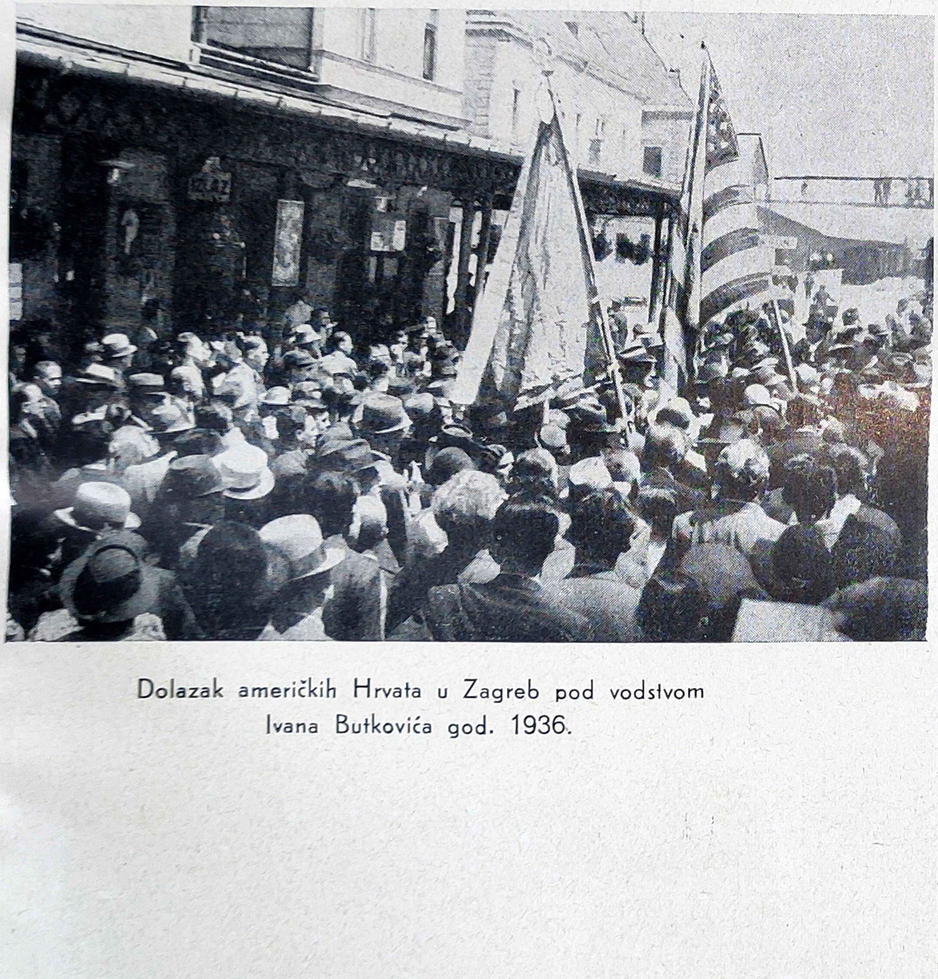

Dolazak američkih Hrvata u Zagreb pod vodstvom Ivana Butkovića god. 1936.

Letak iz doba Aleksandrove diktature

Vođe „Udružene opozicije“ god. 1937.

Vlada „Narodnog sporazuma“ god. 1939.

Pavelić na pomolu!

Odlučni čas dolazi. Iz krvi i plamena stvara se nova Europa, a u toj novoj Europi nova **nezavisna država Hrvatska.**

Prošlo je vrijeme polovičnih mjera i polovičnih, slabih i sitnih ljudi. **Novo vrijeme traži nove ljude, potpune ljude i muževe.**

Približuje se vrijeme dolaska najvećeg muža hrvatske sadašnjice, ustaškog Poglavnika

Dr. ANTE PAVELIĆA

čovjeka, koji nije mijenjao programe i ciljeve, već sav svoj vijek posvetio jednoj **jedinoj** borbi: borbi za stvaranje

NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE!

Za dom spremni!

Ustaški letak iz god. 1940.

PROGLAŠENA JE NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA

Zamjenik Poglavnika i vrhovni zapovjednik cjelokupne vojne sile **SLAVKO KVATERNIK** održao je preko radija govor u kome je upravio hrvatskom narodu riječi, koje znače

USKRS HRVATSKE DRŽAVE:

HRVATSKI NARODE!

Božja providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dra Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu:

Odredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska Država.

Pozivam sve Hrvate u kojem god mjestu oni bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najveći red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku.

Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik Poglavnika.

Proglas vojskovođe Slavka Kvaternika 10. travnja 1941.

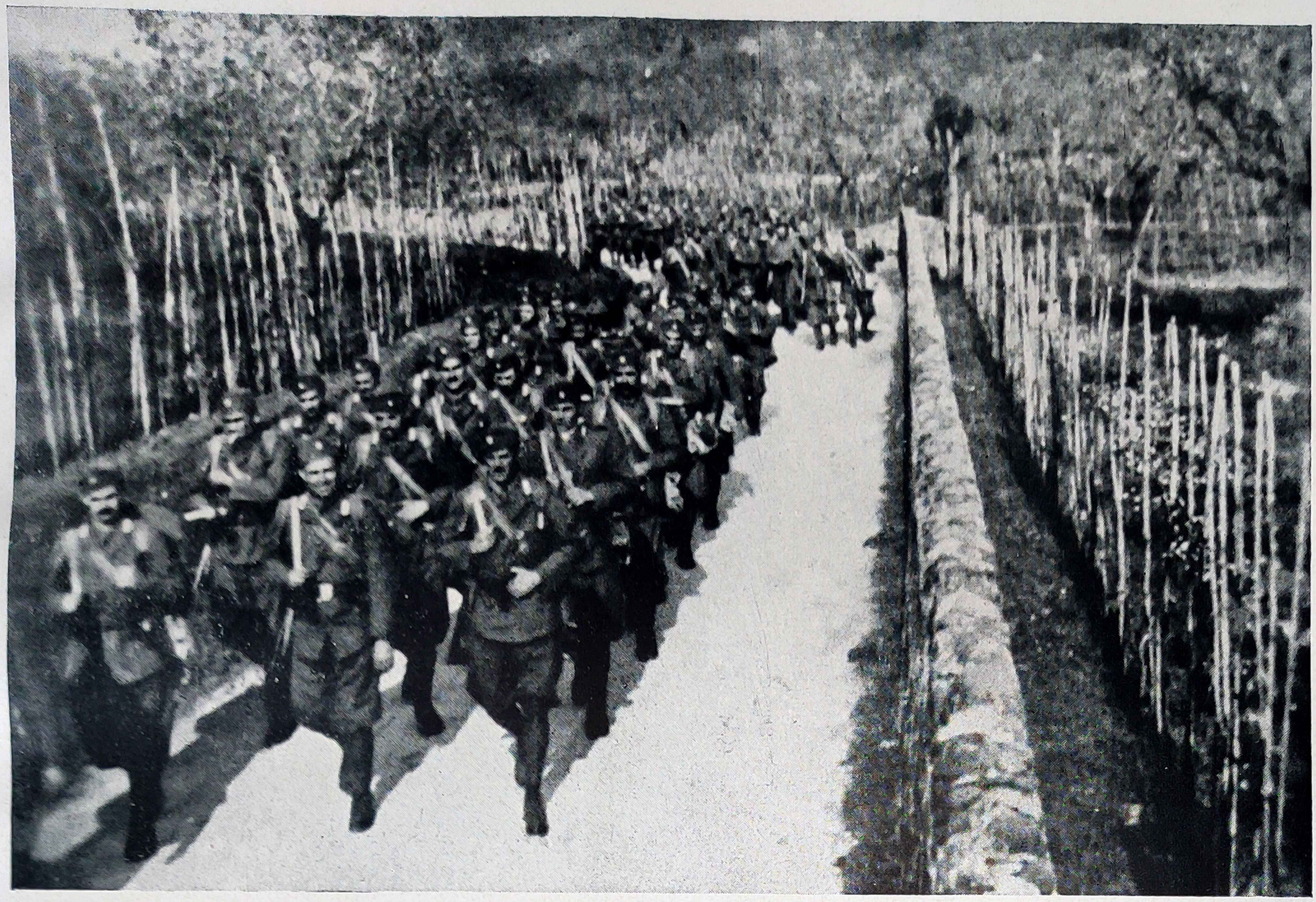

Ustaše dolaze

Vojskovođa Slavko Kvaternik šalje „Hrvatsku zaštitu“ na Drinu

Jelačićev trg u Zagrebu 10. travnja 1941.

svoje države, a njihov misaoni politički predvodnik Ilija Garašanin gradi svoje »Načertanije«, razpored političkoga širenja srbske državne misli, uživajući za svoju politiku podporu carske Rusije. U duhu njegovih političkih osnova Vuk Karadžić godine 1849., dakle u času kad će politika hrvatskog preporodnoga pokoljenja pretrpjeti neuspjeh, daje svojom lozinkom »Srbi svi i svuda« u svojemu spisu »Kovčežić« srbskoj državnoj misli imperialistički zamah, tvrdeći, da Hrvati zapravo i ne postoje, odnosno da su Hrvati samo onaj njihov ogranak, koji govori čakavskim narječjem, dok Hrvati, koji govore kajkavskim narječjem, da su Slovenci. Tu Karadžićevu misao promiče svećenstvo srbske patriarhije u austrijskom carstvu. Hrvatska državna i nacionalna misao, uz borbu s mađarskim nacionalizmom i mađarskom državnom misli, mora ući u borbu i sa srbstvom. Ipak zahvaljujući snazi hrvatske državne misli, ostala je ona i pod »ilirsko-slavenskim« plaštem sa svojom posebnom ustavnošću, baštinom prošlosti, temeljem hrvatskoga političkog života.

Što je značio uspjeh narodnog preporoda Hrvata, započetoga 1835., pokazala je godina revolucije 1848.

Godina 1848. u životu Hrvata međaš je njihova poviestnog razvitka. Narodne družtvovne snage, koje je uzkrisio preporod, obavljaju tri poviestne zadaće. Kao uviek u sudbonosnim časovima hrvatskoga naroda u skladu s njegovom državnom misli, hrvatski je sabor izvršitelj tih zadaća. Samo to nije više sabor feudalnih staleža i redova, njegov nacionalno najsvjestniji dio prima u svoje krilo predstavnike svih ostalih družtvovnih razreda, predstavnike građanstva, inteligencije, seljaka. Sabor vrši najveći čin u družtvovno-političkom razvitku Hrvata: proglašuje jednakost svih družtvovnih razreda, ukida kmetstvo, udara smjernice, da Hrvatska postane moderna država. Druga poviestna zadaća, koju Hrvatska rješava 1848., njihova je državna afirmacija: ofenzivi mađarskoga nacionalizma, koji postizava vrhunac u riečima svojega vođe Ljudevita Kossutha, da nije mogao naći Hrvatske na geografskoj karti, Hrvatska suprotstavlja misao hrvatske državnosti, ali za kojom sad stoji snaga hrvatskog nacionalizma i organizirane narodne snage. Na taj način hrvatski sabor može dati punomoć narodnom banu Jelačiću za razvrgnuće svih državnopravnih odnošaja između Hrvatske i Mađarske i predati pravoriek hrvatskoj oružanoj snazi. Pod Jelačićem, koji vraća matici zemlji i Rieku i Međimurje spojivši u svojoj osobi vlast i banske Hrvatske i Vojne krajine, uzima sve oznake nezavisne državnosti: ima svoju vojsku, čistu svoju upravu, kuje svoj novac. Oružana pak snaga Hrvatske omogućuje joj izvršiti treću, srednjoevropsku zadaću. U najtragičnijem času hrvatsko oružje spašava habsburžku državnu tvorevinu. Ideje vremena, ustavna monarhija i federalizam, jer odgovaraju predajama političkoga shvaćanja Hrvata, postaju ciljem njihove borbe 1848. Izkustvo svojega poviestnoga razvitka žele Hrvati unieti svojom suradnjom u preustrojbu habsburžkoga carstva, po tom izkustvu oni su protivnici zapadnjačkoga shvaćanja države, koje je dobilo svoj najčistiji oblik u jakobinskoj formuli francuzke revolucije o jedinstvu konstitutivnih elemenata države, jedinstva naroda, teritorija i državne vlasti, državne tvorevine s »državnim narodom«, kako ga je ustav odredio, a ne etničko-kulturni razvitak. Zato je hrvatski program 1848. federacija s naddržavnom vlašću u dinastiji, koja će kao vrhovni arbiter bdjeti nad zajedničkim probitcima državne tvorevine, očuvati joj tako punu snagu, a narodima osigurati mogućnost, da razviju svoje narodne osebujnosti, snage i probitke. Jelačić je nosilac te hrvatske političke zamisli iz godine 1848., u kojoj se krije zametak pravedne organizacije srednjoevropskoga prostora.

Oružana snaga Hrvatske odlučno je 1848. pridoniela spasu habsburžkoga carstva. Hrvati prvi pozdraviše vladavinu mladog cara Franje Josipa. Međutim prvi njegov ministar knez Schwarzenberg, kojemu je cilj izvojevati Austriji vodstvenu ulogu u njemačkom savezu, u nutarnjoj politici, svladavši revolucionarni radikalizam, teži stvoriti jako carstvo u skladu sa svojima vanjskopolitičkim težnjama, i to primjenjujući absolutističkim metodama liberalističke zasade materialnoga napredka. Dolazi prvo oktroirani centralistički ustav od 1849., koji uobće nije proveden u život, a onda 31. XII. 1851. uveden je absolutistički centralizam, koji traje deset godina. Kao u svima zemljama carstva, i u Hrvatskoj je prestao svaki politički život, kako god je u provedbi novog sustava Hrvatska ipak u stanovitoj niansi sačuvala poseban položaj. Barun Franjo Kulmer kao ministar bez listnice stvarno je ministar za Hrvatsku u kabinetu Schwarzenberga, ban Jelačić također zauzima posebno častno mjesto među ostalim poglavarima pojedinih habsburžkih zemalja, banska čast još uviek postoji. Međutim skok s vrhunca probujalog političkog života u posvemašnje političko mirovanje tadašnje je političko pokoljenje osjetilo bridko, donielo mu je razočaranje, koje pooštruju ruganja s mađarske strane dobacujući Hrvatima, da su dobili kao nagradu za svoju politiku ono isto, što su Mađari dobili kao kaznu. Psihološke posljedice uvađanja francjozefinskoga absolutizma bile su trajne i dalekosežne za oblikovanje hrvatskih političkih shvaćanja i težnja. Dakako, doba absolutizma ima i svoje naličje, u poviestnom gledanju za hrvatski život nije bilo sasvim neplodno. Absolutistički sustav dovršuje likvidaciju kmetskoga sustava, stvara čvrst okvir za suvremenu i djelotvornu organizaciju uprave, gospodarstva, trgovine i daje zemlji značajku moderne države: vlast zakona i jednakost svih pred njim.

Kod Solferina 1859. absolutistički je sustav Franje Josipa dobio smrtni udarac, u Austriji se vraća ustav, i hrvatski sabor, koji se opet sastaje, ima priliku, kao toliko puta u svojoj prošlosti, ponovno izreći odluku važnu za budućnost. Psihološke posljedice događaja iz 1848. i absolutističkoga razdoblja težak su uteg za stvaranje

odluke, tim teži, što nakon listopadske diplome od 1860. dolazi veljački patent od 1861., dokazi, da ni Beč nema čvrstih smjernica za budućnost. Pred preživjelim absolutizmom uzkrisuje stara misao ustavnosti, a ta vodi neminovno do misli novoga čvršćeg saveza s Mađarima. Sabor od 1861. vidi pred sobom dva cilja: postići vjekovnu težnju hrvatske državne misli, t. j. okupiti sve hrvatske zemlje u jednu cjelinu, te postići ustavnost kao jamstvo samostalnoga svoga narodnog izživljavanja. I sabor od 1861., sviestan vjekovnih predaja hrvatske državne misli, naglašuje državnu osebujnost Hrvatske, odnosno kako glasi njezin diplomatski naslov »Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, naglašuje samostalnost i neovisnost, koju smatra preduvjetom svoga razvitka, dakako u okviru habsburžkoga carstva. Stranim promatračima, nedovoljno upućenima u prošlost hrvatske državnosti, koji su gledali tadašnjicu samo na očale tadašnjega liberalističko-utilitarističkoga nazora na sviet, ne shvaćajući imanentne snage duha u jednom živom narodu, takav govor predstavnika jednog malog razcjepkanog naroda morao bi se učiniti smiešnim, i bečka liberalistička »Neue Freie Presse« podrugljivo naziva tadašnji hrvatski sabor »Das wilde Parlament der Zvonimir-Krone«. Težko pada u hrvatskom saboru odluka, jer je i sam nutarnji položaj u carstvu nejasan: Mađari odbijaju austrijsku zamisao ustavnosti, koja predviđa zajednički Reichsrat, a dok nije riešeno pitanje odnosa carstva prema Mađarima, nema rješenja ni za hrvatsko pitanje, tim više jer se pred kolebanjem bečke politike u načelima nove ustavnosti jača u Hrvatskoj misao, da je spas i za hrvatsku državnost u što čvršćem naslonu na mađarsku ustavnost. Posljedica je te nejasnosti za budući hrvatski politički i državni život znameniti saborski članak XLII : 1861., djelo pjesnika i političara Ivana Mažuranića. U adresi, koju je sastavio povjestničar i političar dr. Franjo Rački, iznesen je program hrvatske državne politike, u kojemu se kao temelj iztiče ustavnost i zemljištna cjelokupnost trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, dok se u čl. XLII:1861. određuju smjernice realne politike: prevladala je misao savezne zajednice s Mađarima. Sabor doduše naglašuje, da je događajima godine 1848. prestala svaka zakonotvorna, upravna, sudska sveza između Hrvatske i Mađarske, osim zajedničkoga kralja, ali odmah očituje, da je Hrvatska osim zajedničkoga kralja spremna s Mađarskom stupiti u još užu državnopravnu svezu, no uz jamstvo autonomije u upravi, bogoštovlju, nastavi i sudstvu na realnom i virtualnom teritorialnom obsegu Hrvatske. Ulaz u Reichsrat hrvatski sabor 1861. odklanja, jer bi to prejudiciralo odnosu prema Mađarskoj. Odlučuje se za taktiku čekanja.

Godine 1861. hrvatska politika doživjela je prvi svoj sukob sa srbskim nacionalizmom u samom hrvatskom saboru. Patriarh Rajačić uložio je na saboru prosvjed protiv jedne izjave Ivana Kukuljevića, koji je uztvrdio, da u Vojnoj krajini živi čisti hrvatski narod. Predstavnici srbske crkve u saboru na to stavljaju zahtjev, da sabor prizna, da u Hrvatskoj postoji uz hrvatski još i srbski narod. Tek godine 1866., kad se hrvatska politika nalazi u osudnom procjepu, kad sam vladar vrši pritisak na saborsku većinu, da se pokori njegovu zahtjevu o sklapanju nagodbe s Mađarima bez ikakvih uvjeta, hrvatski sabor izjavljuje, da u Hrvatskoj osim Hrvata u iztočnim podunavskim krajevima ima i Srba. Značajno je, da se odnošaj između Hrvata i Srba svodi samo na srodnost, dok niti Srbi tad još ne pokušavaju ubaciti krilaticu o nekom jedinstvu između hrvatskoga i srbskog naroda.

Odluke sabora od 1861. i 1865./66. predstavljaju kompromis između misli hrvatskoga državnog prava i probitaka tadašnjih družtvovnih slojeva, koji su vladali u politici: skupina ostataka feudalne aristokracije i plemstva, te inteligencije kao vođe građanstva. Te političke skupine pobjeđuju, no već je buknula u ponovljenom suvremenom obliku čista, bezkompromisna misao borbenoga hrvatskog nacionalizma. U svojim govorima i predstavkama iznio ju je dr. Ante Starčević, koji proročanski, željeznom logikom upozorava svoje suvremenike, da Hrvatstvo nema tražiti spasa ni u naslonu na Beč ni na Peštu, da mora ostati vjerno sebi i smjeru, koji proizlazi iz hrvatskoga državnog prava, težiti da stvori podpunu narodnu nezavisnost. Tako su uvjerljive rieči Starčevićeve, da su učinile jak dojam na cieli narod, protivnici mu također priznaju točnost njegovih razlaganja i snagu misli, ali smatraju, da su Hrvati još preslabi, da je ožive. U poviestnom gledanju Starčević je stožerna osoba sabora šestdesetih godina, arhimedski pokrenuvši hrvatski politički razvitak na nov put odlučne borbe. Na Starčevićeva usta hrvatski je narod odklonio politiku malodušnosti i kompromisa. Privremena odluka o budućem razvitku hrvatskoga državnog života pada među tim na bojištu kod Königgrätza 1866. Drugi puta poražena Austrija pokapa Schwarzenbergovu političku zamisao o habsburžkom vodstvu u njemačkom narodu, i da se dinastija i njezina država održe, moraju sklopiti sporazum s Mađarima, podieliti vlast s njima kao s najvećom političkom i gospodarskom skupinom carstva. Habsburžko Austrijsko carstvo postaje 1867. dualistička Austrougarska monarhija. U psiholožkom klonuću Hrvatska mora 1868. sklopiti nagodbu s Mađarima, postignuvši zahtjeve, iznesene u saborskom čl. XLII: 1861., naime podpunu autonomiju u nutarnjoj upravi, bogoštovlju i nastavi te u sudstvu, priznanje svojega državnog teritorija sa svojim teritorialnim vrhovničtvom, svoju posebnu »državnu« organizaciju, autonomnu vladu odgovornu saboru, svojega posebnog hrvatskog ministra u zajedničkoj vladi, te priznanje političke snage Hrvatske u ustanovi, da se nagodba ne može mienjati bez privole Hrvatske. Bilo je to za ono doba velik uspjeh, koji je priznanje neprekidne hrvatske državnosti: od svih naroda dvojne monarhije dio Hrvata, kojih tad u Monarhiji nije bilo niti 2,000.000 duša, dobio je izniman položaj u carstvu, kakav nisu imali drugi narodi brojčano i gospodarski jači i važniji. Konačni cilj: okupiti sve hrvatske zemlje, koji si

je sabor 1861. postavio, nije uspio: u nagodbi ne sudjeluje ni Dalmatinska Hrvatska, koja ostaje uklopljena u sustav austrijske pole monarhije, niti Vojna krajina, posebno vojničko-upravno tielo, ali njoj je budućnost priključka Hrvatskoj zajamčena priznanjem virtualnoga hrvatskog državnog teritorija. Točno pol stoljeća odvija se na temelju hrvatsko-ugarske nagodbe 1686. daljnji politički razvitak Hrvata.

U razdoblju od 1861.—1868. u borbi za održanje hrvatske državnosti djeluju tri glavne družtvovne skupine kod Hrvata davši temelj oblikovanju hrvatskih političkih stranaka u nagodbenom sustavu.

Prvu je skupinu rodio absolutizam. Stvorile su je proigrane nade godine 1848., ogorčenje radi obustave ustavnosti i legenda »starih dobrih vremena« predožujskoga doba, a tvore je uglavnom pripadnici plemstva, koje je izgubilo svoj privilegirani politički i gospodarski položaj, te dio preporodnog pokoljenja; svi oni vide mogućnost održanja u staroj ustavnosti, a ovu može vratiti samo što čvršći naslon na ustavnu zajednicu s Mađarima; po svojem nazoru na sviet ta je skupina konzervativna. Ta se skupina upire u predaje hrvatskoga plemstva i ustavnosti, a članovi joj pretežno potječu iz diela Hrvatske između Drave i Save, njezina je orientacija panonsko-dunavska. Dosljedni vođa te skupine je Levin barun Rauch stvaralac hrvatsko-ugarske nagodbe 1868.

Drugu skupinu tvori inteligencija predstavnici slobodnih zvanja: odvjetnici, profesori, svećenici, pretežno sinovi građanstva, malog plemstva i imućnijeg seljačtva. Ta je inteligencija čedo preporodnog pokoljenja i njegovih shvaćanja: sliedi nazore zapadnoevropskog liberalizma, koji tad ima najjaču svoju privlačivost, a žive u njoj »ilirsko-slavenske« zamisli, jezikoslovni nacionalizam njezino je »vjerovanje«. Jak je u njoj živalj iz zapadnih hrvatskih strana, pred očima im je kao slika stara slava mediteranske Hrvatske, koju teže primieniti na novo doba. Vođa te skupine je đakovački biskup Josip Strossmayer, koji u svoja shvaćanja hrvatske politike unosi i svoju zamisao izmirenja zapadne i iztočne crkve. Te pobude rađaju Strossmayerovo »jugoslavenstvo«, mediteransko-balkansku orientaciju u rješavanju pitanja okupljanja hrvatskih snaga. Sa svojim visokim crkvenim položajem i mecenatstvom on je u toj skupini odlučniji činbenik od Ivana Mažuranića, koji svoj hrvatski nacionalizam također shvaća slavenski, ali traži jačanje Hrvatstva tako, da se hrvatska politika prikloni Beču, okriepi sa slavenskim narodnostima u habsburžkim nasljednim zemljama. Ta skupina hrvatske inteligencije vodi taktiku izčekivanja, hamletovski je neodlučna.

Treća skupina malobrojna je u saborima 1861. do 1868. Ali ta skupina zato ipak predstavlja narodnu volju: najnarodnija je i po svojim ljudima i po svojem političkom shvaćanju i ciljevima i oslonu u širokim slojevima naroda. Ona je najvjerniji tumač naroda u najširem smislu, naroda, koji je tek prije deset godina oslobođen od kmetstva stekao skromna politička prava, koji sigurno nema velikog političkog školovanja, ali koji tvori ne samo brojčanu većinu, nego je i najjači sloj Hrvata, baštinivši sve odlike i nagone stare hrvatske rase. Vođa te skupine doktor filozofije Ante Starčević sin je drevnoga seljačkog roda Ličke Hrvatske, iz kraja, gdje se je hrvatsko koljeno održalo najčistije. Ima samo malu četu najbližih suradnika, među kojima je najiztaknutiji dr. Eugen Kvaternik, najpožrtvovniji i najdosljedniji tadašnji hrvatski političar. Osjećajima je uz tu skupinu cieli narod, u prvom redu dakako mladež. Dok je narod za drugi politički sviet ili dojučerašnji kmet, koji ne računa, ili abstraktan pojam, dr. Ante Starčević, sam po svojemu podrietlu zna, da je taj narod kruta realnost, on najneposrednije pozna njegove potrebe, tumači njegove želje, izriče njegove težnje. Za Starčevića su jedine smjernice političkoga rada vjekovne predaje naroda, njegov iztančani osjećaj za pravo, tisućljetna njegova etika izražena u njegovoj požrtvovnosti. Sam je Starčević svojim shvaćanjem i životom stoik, zatomljujući u sebi sve osobne osjećaje simpatija i antipatija, nema u njega ni zere žudnje za probitcima, za sebe ništa ne traži, poznavao je u svem svojem životu samo jednu ljubav, a to je Hrvatska — i to mu omogućuje uz bogato poviestno znanje i filozofski školovan mozak postaviti točne diagnoze hrvatske političke sudbine, pravedno ocieniti ljude. Starčević je logično dosljedan u ocjenjivanju događaja 1848., prvi uviđa zablude preporodnoga doba: ilirstvo, slavenstvo, jugoslavenstvo za nj su umjetne konstrukcije, od kojih hrvatska državnost i po tome narod mogu samo štetovati. Dosljedno tome, a na temelju Vitezovićeve nauke, Starčević je najčistiji hrvatski nacionalist, svojom naukom otac modernoga hrvatskog nacionalizma. Zalog budućnosti i naroda vidi ne u savezima s drugim narodnim skupinama i političkim kombinacijama, nego izključivo u samoj snazi hrvatskog naroda i u njegovu jačanju. Sviest vjekovnoga hrvatskog naroda izražena je u njegovoj krilatici »Bog i Hrvati«. To svoje shvaćanje, tu nacionalističku vjeru, on primjenjuje na dnevnu politiku svojega vremena. Dok skupina konzervativnoga plemstva, vođena svojim probitcima teži za čvrstoćom unije s Mađarima, dok liberalna inteligencija ili traži spas u bečkoj ili u jugoslavenskoj orientaciji, dr. Ante Starčević dosljedno hrvatskoj državnoj misli traži okupljanje svih Hrvata u jedno nezavisno državno tielo, priznavajući od nužde samo vrhovničtvo habsburžkoga vladara, ali kao hrvatskoga kralja. Živu snagu spasa vidi Starčević u hrvatskom državnom pravu. Odatle ime njegovoj stranci »stranka prava«. Stranka prava hoće ujedinjenje, nezavisnost i samostalnost svih hrvatskih zemalja »u okviru« monarhije ili izvan nje. I ta Starčevićeva misao uviek je ostala živa za cieloga nagodbenog razdoblja uprkos svima starnostima dnevne politike, ona kriepi uviek iznova sva mlada pokoljenja, u stalnom je uzponu, jer odgovara duši i značaju hrvatskoga naroda.

Dr. Ante Starčević uz to je jasnije od ostalih tadašnjih političkih ljudi u Hrvatskoj spoznao, kolika opasnost prieti hrvatskoj državnoj i nacionalnoj misli od srbske državne i nacionalne misli. On osobito osjeća svu duboku kulturnu razliku, koja dieli Hrvatstvo i Srbstvo, spoznavši, da je prema primjerima iz prošlosti Evrope moguć obstanak države, u kojoj ima više naroda, ali iste kulture, dok je nemoguć razvitak države, u kojoj bi bili narodi pripadnici različitih suprotnih kultura. Starčević u svojim borbenim spisima nastoji hrvatski narod upozoriti na prvenstveno značenje te srbske opasnosti po njegov razvitak, dok su ostali tadašnji hrvatski političari, spoznavajući važnost srbskoga pitanja, ipak voljni ulaziti s njim u pogađanje vjerujući, da će u Srbstvu naći saveznika u borbi protiv mađarskoga nacionalizma. Starčevićevo gledanje pokazalo se je u budućnosti točnim; za vladavine bana grofa Khuena Hedervaryja Srbstvo je glavni suradnik njegova sustava kod slabljenja hrvatske političke snage, Srbi su vodstven elemenat u stranci grofa Khuena Hedervaryja, koji opet podupire širenje Srbstva, priznavši mu ravnopravnost ćirilice s latinicom, dopustivši reformu hrvatskog pravopisa u svojem posrbljivanju, izticanje srbskih barjaka, osnivanje srbskih organizacija. U sustavu, vođenom protiv Hrvatstva, Srbi su prvi dostojanstvenici, imaju podbana, predsjednika sabora i t. d., i Srbi nazivaju grofa Khuena Hedervaryja »srbskim banom«.

No Starčevićeva je misao hrvatskog državnog prava bila neslomljiva, premda su je obarale i ostale hrvatske stranke, i nagodbena vlast i sama monarhija, premda je prividno govorila protiv nje sama stvarnost, sve je to nije moglo slomiti, jer je bila prirodan izdanak Hrvatstva, zakon njegove duše, a priroda se ne da korigirati, njezini su putevi stalni, premda kadkad dugotrajni. Sam Starčević je to znao i nepokolebivo vjerovao, rekavši proročanski jednom: »Pa makar ostalo pet Hrvata, ali odlučnih i dosljednih u svojoj misli, Hrvatska ne će propasti!« Poletni, gorljivi, ali nestrpljivi Starčevićev drug dr. Eugen Kvaternik 1871. uprkos svima protivnim snagama diže prvi novovjeki ustanak Hrvata, ali tragično zaglavi. Taj tragični podhvat, kako god je težko pogodio pravaštvo kao političku saborsku stranku, koja bude za niz godina zabranjena, pokretu je dao nove snage, pružio primjer, da se samo žrtvom krvi otvaraju puti do nezavisnosti. Ime Kvaternik postaje borbenim stiegom za buduća pokoljenja.

Nagodba, premda je priznavala hrvatsku državnost, nije izpunila očekivanja ni njezinih tvoraca. Kao uviek u politici, tako je i tu odlučivala dinamika snage, a stvaranjem dualizma snaga Mađara raste u cieloj monarhiji. Kao i 1848., tako i za nagodbenoga razdoblja, hrvatsko-mađarsko zajedničtvo boluje ne od mađarskoga nacionalizma, nego od mađarskog šovenstva, koje u odlučnim časovima postaje nadahnućem i službene politike, pogađajući uz gospodarske probitke osobito osjećajne komplekse Hrvatstva, njegov ponos i čast, a tu je ono najosjetljivije. Politika izvršivanja nagodbe, koju Hrvati vode za banovanja Ivana Mažuranića, politički ne donosi smirenja, premda u okviru svoje autonomije Hrvati uspievaju ojačati svoje nutarnje snage dovršujući proces moderniziranja svoje uprave, nastave, sudstva. Konačno za to vrieme postepeno se priključuju banskoj Hrvatskoj i dielovi Vojne krajine — polagano ali stalno teče proces okupljanja hrvatskih zemalja u jedno tielo.

U prvom desetljeću hrvatsko-ugarske nagodbe dolazi do događaja, koji će odsele odlučno djelovati i na hrvatsko-ugarsku nagodbu, na cieli razvitak dvojne monarhije i na razvitak Hrvatstva, a to je okupacija Bosne i Hercegovine 1878. Od toga doba pa sve do početka prvoga svjetskoga rata 1914. sudbina Bosanske Hrvatske stožerno je pitanje politike. To, da austrougarska politika nije htjela spoznati jezgru i dinamičnu snagu hrvatske državnosti, konačno je postalo jedan od glavnih uzroka svjetskoga rata. Od 1790. svaki hrvatski sabor, kao nosilac predajne volje hrvatske državne misli, naglašuje zakonito pravo Hrvatske na Bosansku Hrvatsku. Na njegovu temelju Austro-Ugarska traži Bosnu i Hercegovinu u svoj sklop. Međutim, pobudom mađarske politike, Bosna i Hercegovina ne budu priključene Hrvatskoj, kako je to želio i očekivao cieli hrvatski narod i kako bi to bilo prirodno na temelju narodnosti pučanstva, poviestnog i državnog razvitka i geopolitičkoga položaja samih zemalja. Hrvatstvo bi bilo jedina snaga, koja bi bila te zemlje svezala čvrsto u sklop dvojne monarhije. Međutim s okupacijom Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj dolazi vladavina bana Khuena Hedervaryja, koja čini sve, da Hrvatska ne postane snagom privlačivosti za Bosnu i Hercegovinu, čime se postepeno jača balkanska orientacija i kod Hrvata i daju pobude razvitku srbske manjine među pravoslavnim pučanstvom u hrvatskim zemljama. Stvoreno je time jako žarište previranja, centrifugalnih snaga, koje ne mogu suzbiti ni po sebi neodređena obećanja o budućem trialističkom sustavu habsburžke monarkije. Jer mađarska i habsburžka politika nemaju shvaćanja za psiholožke stvaralačke snage Hrvatstva i njegove državne misli, nego je naprotiv dave obćim sustavom i draže sitnim ubodima, jer Hrvati sve više stječu osjećaj, da im se ne dopušta urediti njihov zavičaj u skladu s njihovim vjekovnim težnjama i državnim pravom, posljednje desetljeće nagodbenoga razdoblja počinju zavirivati preko granica dvojne monarhije. Pod konac vladavine grofa Khuena Hedervaryja upravo uslied suradnje sustava sa Srbstvom, počinje novo pokoljenje kod Hrvata iznova pomišljati na to, da suzbije hegemonističku politiku mađarske vlade suradnjom sa Srbima. Tu sad sa srbske strane niče lozinka o »narodnom jedinstvu Hrvata i Srba« tvrdeći ne više da su Hrvati i Srbi dva srodna naroda, nego da su jedan te isti narod. Ipak poslije pada vladavine grofa Khuena Hedervaryja novo pokoljenje pod vodstvom dra Ante Trumbića i Frana Supila po posljednji puta pokušava uzpostaviti suradnju s Mađarima, kod kojih je prevladavala nezavišnjačka četrdesetosmaška stranka. To je

politika t. zv. riečke rezolucije. Ali i ta se politika nasukala, kad mađarska vlada s t. zv. željezničkom pragmatikom iznova nastoji voditi politiku pomađarivanja Hrvata. Kako ta politika ne nalazi zapreke kod vladara, hrvatske stranke počinju pomišljati na izdvajanje Hrvatstva iz Austro-Ugarske monarhije.

Uspjesi Srbije u balkanskim ratovima 1912. do 1913., nedovoljno poznavanje balkanskoga svieta, njegova promičba, uz sve jači pritisak mađarske politike počinju jačati balkansku orientaciju, političko jugoslavenstvo. Činjenica, da Austro-Ugarska nije poznavala političkoga Hrvatstva, omogućila je Principove hitce u Sarajevu 28. VI. 1914., hrvatsko pitanje postaje pitanje evropske politike. U svjetskom ratu pretežna većina hrvatskoga naroda vojuje hrabro i s osvjedočenjem i na svima bojištima na strani središnjih vlasti sve do 1918. Potomci središnje Strossmayerove stranke iz 1861. u emigraciji nosioci su politike jugoslavenstva vjerujući, da će uspjeti riešiti hrvatsko pitanje u naslonu na Srbiju. Ali već za vrieme rata u emigraciji između srbske vlade pod Pašićem i hrvatskih »Jugoslavena« pod Trumbićem i Supilom dolazi do trvenja i nesklada, koji bacaju crne sjene na budućnost.

Vidljivo je već, da Srbstvo ide sa svojom politikom za stvaranjem Velike Srbije, a ne jedne federalističke države, u kojoj bi država Hrvata bila ravnopravana član zajednice. Od prvoga časa velikosrbska politika nastoji izigrati Hrvate i sve njihove probitke, u konačnosti svojoj težeći izbrisati ih kao poviestni narod i pretvoriti u Srbe.

Na svojoj samrti, prigodom krunitbe posljednjeg hrvatsko-ugarskoga kralja Karla Habsburžkoga dinastija je na putu, da uvidi svoje vjekovne pogrješke prema Hrvatima, da popravi svoje nepoznavanje snaga hrvatskoga državnoga prava. U krunitbenoj zavjernici od 28. XII. 1916. priznat je konačno postulat hrvatskoga državnoga prava, državna zasebnost Hrvatske od Madarske. Priznanje to se očituje i u novom grbu austro-ugarske monarhije, u kojem su označene samo tri njezine državopravne jedinice: Austrija, Ugarska i Hrvatska. Ali bijaše to posmrtno priznanje, sati života habsburžkoga carstva bili su izbrojeni. Preživjela ga je hrvatska državna misao.

*

U listopadu godine 1918. ruše se jedan za drugim temelji Austrougarske monarhije. Hrvatski sabor, kojemu u vrieme mirnoga razvitka kušahu ograničiti djelokrug i vlast, kao uviek u odsudnim trenutcima razvitka Hrvata dolazi do odlučne rieči. I hrvatski sabor u te dane vjeruje zavodljivoj lozinki Wilsonovih 14 točaka i krilaticama o samoodređenju naroda. Hrvatski sabor razkida 29. listopada 1918. sve državnopravne sveze kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Ugarskom i carevinom austrijskom, proglašuje hrvatsko-ugarsku nagodbu iz godine 1868. ništetnom, a »Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Riekom posve nezavisnom državom«. Uz tu svečanu odluku hrvatski je sabor stvorio i zaključak, da nova država ima pristupiti »po načelu narodnosti i na temelju narodnog jedinstva u zajedničku državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cielom etničkom području toga naroda bez obzira na državne granice«.

Do vrhunca svoje snage došla je time misao XIX. stoljeća o pojmu narodnosti na temelju izključivo jezične srodnosti. Uza sve to nagon i izkustvo nametnuli su hrvatskom saboru 1918. mjere opreza. Sabor je samo odgodio svoje zasjedanje, nije se razpustio, sve u misli, koju dieli i cieli narod Hrvata, da će sabor imati odlučnu konačnu rieč kod pristupa nove države u zajedničku državu sa Srbima i Slovencima. Međutim sabor se nije više nikad sastao u toj državi.

Spletkom srbske vlade i političkih predstavnika skupine Srba u hrvatskim zemljama pod vodstvom Svetozara Pribičevića mimo volje naroda i vodstva nove države te samih hrvatskih emigranata, okupljenih u »Jugoslavenskom odboru« pod vodstvom dra Ante Trumbića, proglašeno je 1. prosinca 1918. u Beogradu ujedinjenje države, koju je proglasio hrvatski sabor, i kraljevine Srbije u »Državu Srba, Hrvata i Slovenaca«. Antanta je tu državu priznala unatoč prosvjedima političkih predstavnika hrvatskoga naroda, pogazivši time načelo samoodređenja naroda. Osnutku nove države kumovali su uz silu i varku još i — nepoznavanje snage misli hrvatskoga državnog prava i njegova vjekovnog predstavnika hrvatskog sabora. Hrvatski sabor, istina, ne sastaje se, ali nije pravno razpušten ni ukinut — u sviesti hrvatskoga naroda nova država pravno ne postoji, jer nije uzakonjena zaključkom hrvatskoga sabora.

S prvim danom osnutka nove države Srba, Hrvata i Slovenaca počinje i borba Hrvata protiv nje. Četiri dana poslije proglašenja ujedinjenja u krvavim uličnim borbama u Zagrebu 5. XII. 1918. ugušen je spontani prosvjed hrvatskoga naroda protiv nove državne tvorevine. S dolazkom srbske vojske u hrvatske zemlje počinje balkanski teror, ubijanje i batinanje osobito hrvatskih seljaka. Taj teror i borba Hrvata protiv srbske hegemonije izpunjaju i određuju sav život državne tvorevine versailleskoga mira, koja tri puta mienja svoje ime, nazivajući se najprije »Državom SHS«, onda »Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca«, a konačno »Kraljevinom Jugoslavijom«, dok stvarno država diše duhom Velike Srbije, koja je konačni cilj ciele njezine politike. Politika sile jedino je sredstvo, koje pozna, kršeći i vlastita utanačenja, koja je srbska vlada sklopila i podpisala za vrieme rata 1917. na Krfu s hrvatskim emigrantima pod vodstvom dra Trumbića. Beogradska vlast uvodi najkrući centralizam, gospodarski i politički, nastojeći slomiti snage hrvatskoga odpora, nepokorenu hrvatsku državnu misao. Versailleska Europa priznaje tu hegemoniju Srbije nad Hrvatima.

Ne znajući i omalovažavajući poviest Hrvata i snage njihova duha, Srbi poduprti versailleskom Evropom nisu mogli i znali iz nje naučiti,

da pritisak samo jača hrvatske snage za borbu. Borba se vodi svim sredstvima i parlamentarno i diplomatski, najprije pasivnim, a onda, kad su se sva sredstva pokazala izcrpljenima, i aktivnim odporom, konačno revolucijom. U toj borbi izcrpljuju se snage pojedinih družtvovnih skupina. U slomu doversailleske Evrope propadali su i politički i gospodarski i posljednji ostatci plemstva. Skupina hrvatske inteligencije gubi odlučni utjecaj radi neuspjeha svoje politike »narodnog jedinstva«. Ali tu je narod, hrvatski seljak, u njemu je još živa nauka dra Ante Starčevića o hrvatskom državnom pravu, njegov osjećaj hrvatskoga nacionalizma snaga je svih njegovih zamaha. Hrvatski seljak daje narodu vođu u osobi Stjepana Radića. Ime Stjepana Radića, odnosno braće Radića, Stjepana i Antuna, seljačkih sinova iz posavske okolice Zagreba, bilo je već dva desetljeća dobro poznato u Hrvatskoj, budeći na jednoj strani odanost i udivljenje, na drugoj strani podsmieh i mržnju. Jedni ih nazivaju »učiteljima seoskoga naroda«, drugi, podrugljivo, »seljačkim apostolima«. Stjepan Radić, spisatelj i političar, duh neizcrpnog znanja i darovitosti, i njegov brat dr. Ante Radić, profesor, kao seljački sinovi doživjeli su i duboko spoznali nesklad i razdor, koji u hrvatskom životu stvara ne toliko utjecaj — utjecaje evropskih strujanja Hrvati su uviek primali, ali prilagođivali i prerađivali svojem duhu i svojim potrebama — koliko sliepo, mehaničko oponašanje liberalističkog shvaćanja i poredka, politički uglavnom uvažanog iz Mađarske. Posljedice su bile težke i u političkom i u gospodarskom i u družtvovnom pogledu i kulturnom životu Hrvata, stvarajući sve veće opreke i nesporazum među staležima, odnosno među većinom naroda, koji je seljak, i tankim slojem inteligencije i građanstva, slabeći time narodne snage Hrvata. Na početku XX. stoljeća dr. Ante Radić objavljuje spis, kojemu je namjena praktički uputiti inteligenciju i građanstvo, kako će naći put do naroda, spoznati njegov duh, vrjednote vjekovnih predaja — početak je to preokreta ciele orientacije Hrvata. Odkriven je na taj način nov, zaboravljen sviet, koji je međutim sačuvao svoju životnu snagu, svoj značaj, sve ono, što tvori Hrvatstvo, čime se ono razlikuje od ostalih naroda, što dokazuje, da su Hrvati samobitan narod, i ni s kim u srodstvu, niti kakvo pleme. Poslije težkih političkih nedaća u drugoj polovici 19. st., bijaše to početak preporoda hrvatske družtvovne i kulturne sviesti, nakon što je nauka »Otca domovine« Ante Starčevića u dušama Hrvata stvorila čvrst temelj hrvatskom političkom nacionalizmu. Stjepan Radić, u skladu s mislima svoga brata, počinje politički prosvjećivati i organizirati hrvatskoga seljaka, kojega je liberalističko naziranje s visoka gledalo samo kao objekt javnoga žvota. Godine 1905. braća Radići osnivaju Hrvatsku seljačku stranku, koja u sabor šalje svega nekoliko zastupnika radi još uviek polufeudalnog tadašnjega izbornog reda. Već u vrieme prije svjetskog rata Stjepan Radić se pročuo sa svojih smionih taktičkih poteza i čestih sukoba s vladavinom, tako da kad nije bio u saboru, obično se nalazio u zatvoru. Ali bez obzira na prvotno skromne uspjehe politike Seljačke stranke, ona je ipak načela velik odlučan preokret u razvitku hrvatskog naroda: dala je hrvatskom nacionalizmu — jer hrvatski seljački sin Stjepan Radić uz sva svoja smiona taktička skretanja zgoljni je hrvatski nacionalist — družtvovni sadržaj u skladu s narodnim bivstvom i njegovim predajama. Država Hrvata, to je cilj Stjepana Radića, mora biti uređena u skladu s potrebama i probitcima većine naroda, a to su hrvatski seljaci. Hrvatski seljak sliedi Radića, ne kako se veli, sliepo, nego razborito, jer spoznaje, da je Radićev nauk ono, što on osjeća i za čim teži. Već uoči svjetskoga rata hrvatski seljak smatra Radića svojim vođom.

Nakon svjetskoga rata, kad se sva zla ruše na hrvatski narod, ta vjera Hrvata u Radića postaje još šira i dublja. Jedini Radić imao je smionosti duha uoči t. zv. »ujedinjenja« reći, da je udareno krivim putem. Beogradski vlastodržci znaju snagu Radićevu i zato ga nastoje slomiti, ukloniti. Već u studenom 1918. snuje se napadaj na njegov život.

Na uztuk novoj kraljevskoj karađorđevskoj monarhiji SHS Radić daje svojoj stranci republikansku oznaku. U kratka razdoblja, kad nije u tamnici, apelira na savjest Evrope, šalje memorandume evropskim forumima, od mirovne konferencije pa do Lige Naroda upozoravajući ih na sudbinu hrvatskog naroda, na prekršaj obećanja, na opasnost za mir, koja se stvara u ovom dielu Evrope nasiljem srbske monarhije nad Hrvatima. Dakako, svi ti pozivi, zaklinjanja, ostaju bez odgovora. U tim godinama međutim bjelodani su prvi uspjesi Seljačke stranke; organiziravši seljački narod, davši hrvatskom nacionalizmu družtvovni sadržaj, hrvatski je narod ostao sačuvan od obće zaraze boljševizma.

Centralistička hegemonija velikosrbske kraljevine »uzakonjuje« se t. zv. »vidovdanskim ustavom«, prihvaćenim bez glasa i jednoga predstavnika hrvatskih stranaka. Cilj je vidovdanskog ustava, koji parcelira državni prostor Hrvatske, atomizirati snage hrvatskoga naroda. Samo odpor Hrvata dalje raste, Radićeva »Hrvatska republikanska seljačka stranka« nije više stranka, nego pokret naroda, koji razara sve beogradske političke ofenzive. Prema beogradskoj patvorenoj izbornoj brojitbi godine 1920. dobiva Radić 230.000 glasova, tri godine kasnije 474.000, a godine 1925., kad su Radić i cieli hrvatski narod stavljeni izvan zakona, za njega pada unatoč najtežem teroru 532.500 glasova.

Uz političko nasilje velikosrbska država nastoji i gospodarski uništiti hrvatski narod, vjerujući, da će sa slabljenjem njegovih gospodarskih snaga klonuti politički odpor. Vlade u Beogradu smatraju od prvog dana osnutka nove države hrvatsko područje kolonijom, koju mogu neodgovorno do kraja izrabljivati. Ta se politika smišljeno provodi na svima poljima.

Ljudi iz Hrvatske ne samo da su stvarno dali novoj državi ideju jugoslavenstva, po kojoj je ona jedino mogla postati, nego su joj dali kao temeljni doprinos za njezin gospodarski obstanak svoju veliku državnu imovinu, stoljećima izgrađene ustanove, dugotrajne investicije i uređeno prirodno bogatstvo, a što je jamačno najvažnije, povoljan gotov izlaz na more. U novoj državi predratna je Srbija predstavljala samo 20% površine i samo 22% pučanstva, nova područja, pretežnom većinom hrvatski poviestni prostor, bila su tripút veća nego sama Srbija. Samo u željeznicama stekla je nova država u tim krajevima 5563 km pruge redovitoga i 1143 km uzkoga kolosieka, prema procjeni reparacione komisije u vriednosti od 7,3 miliarde dinara, dok su srbske željeznice vriedile samo 3 miliarde. Osim toga je nova država dobila s područjem bivše Austrougarske monarhije željeznički park vriedan 3.5 miliarde dinara, dok je srbski vozni park vriedio jedva oko pol miliarde dinara. K tome još dolazi vriednost željezničkih zgrada, radionica, alata i strojeva u visini od blizu 3 miliarde. U svemu je na samim željeznicama dobila država SHS iz hrvatskih krajeva imovinu vriednu preko 13 miliardi. Kod diobe podloge bivše Austrougarske narodne banke dobiveno je zlata i deviza oko 400 milijuna dinara, dok je podloga predratne srbske narodne banke vriedila svega oko 59 milijuna dinara. S državnim šumama u novim krajevima dobila je država SHS godišnji prihod od prosječno 2,529.000 zlatnih kruna, dok je prihod srbskih šuma iznosio svega 355.000 dinara. U pogledu državnih dugova Srbija je uniela u novu državu 14 puta veće obterećenje, nego krajevi bivše Austrougarske monarhije; svaki je stanovnik Srbije bio prosječno obterećen s 4700 dinara staroga vanjskoga duga, a svaki stanovnik iz područja biv. Austro-Ugarske sa 185 dinara. Deficit, koji je uniela predratna Srbija u državu SHS, deficit svoje predratne državne imovine i ratnih šteta, imalo je namiriti hrvatsko područje. Ono bijaše za Srbiju najveća ratna odšteta, i to bijaše pobuda za srbsku politiku prema Hrvatima.

Hrvatska je u času stvaranja države SHS bila i središte veleobrta i novčarstva. Srbski državnici smišljeno odgađaju uređenje novčanog pitanja. Najprije je na području države SHS izvršeno žigosanje austrougarskih kruna; žigosano je u svemu 5.323 milijuna kruna, od toga 2624 milijuna na hrvatskom području. Nakon toga je izvršeno »markiranje« već žigosanih novčanica, ali tako, da se pri tome oduzimalo 20% njihove vriednosti kao navodna deflaciona mjera. Oduzeto je na taj način 922 milijuna, koje međutim država ponovno stavlja u promet — to oduzimanje od 20% bijaše stvarno vrsta poreza, koja je najjače pogodila hrvatske krajeve. Srbiju ta mjera nije pogodila, jer je tamo beogradska vlada dala krunske novčanice povući iz prometa! Kad se pak približava izjednačenje valute, beogradska vlada sustavno vrši rušenje krune na stranim tržištima, dakako na štetu Hrvata, jer je u unutarnjem prometu kupovna vriednost krune bila jednaka kupovnoj vriednosti dinara. Konačno je zamjena krune za dinare izvršena u omjeru 4:1, time je automatski vriednost hrvatskog kapitala umanjena za 75%! Značajno je, da su ostale valute, koje su se u času stvaranja države SHS zatekle na njezinu području, zamienjene u daleko povoljnijem omjeru, premda su bile manje vriedne od krune. Tako je crnogorski perper zamjenjivan prosječno s 1:1.5 za dinar. Već na prvom koraku u novu državu pučanstvo s područja bivše Austro-Ugarske bilo je izigrano za 1.400 milijuna dinara u gotovu!

U vrieme, dok je hrvatski narod vodio najžilaviju borbu protiv velikosrbske politike, evropska javnost većinom je u toj borbi gledala izključivo sukob političkih ideja, sukob dviju kultura — stvarnost bijaše manje poznata. Nije bilo na pr. obćenito poznato, da je Velika Srbija bila unikum među svima tadašnjim državama na svietu po tome, što u njoj nije postojala porezna ravnopravnost među njezinim narodima. Sustavnim održavanjem i jačanjem porezne nejednakosti srbski su vlastodržci u praktičnom životu dokazali, kako je i samo jugoslavenstvo, ideja narodnog jedinstva, za njih samo sredstvo k velikosrbskom cilju, kako za njih jugoslavenstvo i jednakost Srba i Hrvata u dnevnom životu nije postojala. Svi zahtjevi Hrvata za poreznom jednakošću bezobzirno su odklonjeni, jer je porezna nejednakost bila opet novo sredstvo za obogaćivanje velikosrbskih vodstvenih skupina, a uz to i siguran put za helotiziranje Hrvata. Dok se na pr. u Hrvatskoj za 3 ha zemlje plaćala zemljarina u visini od 209 dinara, u Srbiji se plaćalo samo 103 dinara; dok se je na kuću vriednu 400.000 dinara, koja odbacuje godišnji prihod od 80.000 dinara plaćalo u Hrvatskoj 34.000 dinara poreza, u Srbiji se je plaćalo na isto takvu kuću samo 7.594 dinara poreza. Najniža stavka kućarine bila je triput veća u Hrvatskoj nego najviša stavka istog poreza u Srbiji. Trgovac, čiji je godišnji promet dosezao 1 milijun dinara, a čista dobit 100.000 dinara, plaćao je na području bivše Austro-Ugarske 100.680 dinara poreza, a u Srbiji samo 68.819 dinara. Neke vrste poreza, kao dohodarina, koje su se plaćale u područjima biv. Austro-Ugarske, u Srbiji se uobće nisu plaćale, jer tamo ta vrsta poreza nije bila uvedena. Takva je porezna nejednakost trajala sve do 1928. Za to su vrieme područja bivše Austro-Ugarske, dakle u ogromnoj većini Hrvati, platili ogromnu svotu od 5.110 milijuna više nego bi je morali dati po srbijanskom ključu, odnosno 260% više nego Srbijanci.

Dok je tako cieli narodni imetak Hrvata bio kroz deset godina ratni plien velikosrbskih vlastodržača, s druge strane u području bivše Austro-Ugarske poglavito Hrvati dobivali su od države upravo toliko, koliko bijaše potrebno da se održe na životu kao objekt izrabljivanja. Sve do sloma Jugoslavije bijaše sustavno vođena protiv Hrvata i njihovih narodnih probitaka ciela državna investiciona politika. Tu su najprije javni radovi. Kroz deset godina beogradsko ministarstvo građevina izdalo je za javne radove 2771 milijuna dinara, od kojih je na području banske Hrvatske utrošeno svega 250 milijuna di-

nara, ili 9%. Usljed toga je gotovo posvema uništena cestovna mreža, koja je na području bivše Austro-Ugarske bila na evropskoj visini. Za same javne zgrade u Beogradu utrošeno je kroz deset godina 1135 milijuna, za vojničke zgrade još 1100 milijuna — istodobno nije u Zagrebu sagrađeno ništa, odnosno što je stvoreno, plaćeno je prihodima gradske obćine odnosno posebnika. Za pomorske luke na jadranskoj obali, koje je nova država dobila uređene, kroz 18 godina ona je utrošila svega 59 milijuna, dok su sami prihodi na lučkim pristojbama za to vrieme iznosili 96 milijuna. Najvidljivije je investiciona politika države SHS bila usmjerena protiv probitaka Hrvata kod gradnje željeznica. Od 1920. do 1935. utrošeno je za gradnju novih pruga 3.377 milijuna dinara, od kojih odpada na samu predratnu Srbiju 2.852 milijuna ili 84.5%. I na sve je druge načine sprečavan redovit razvitak hrvatskoga prirada. Vidi se to iz navjerne politike Narodne banke u Beogradu. Navjere, dane hrvatskim područjima, iznosile su najviše 16 do 20 postotaka, Beograd je stalno imao pet puta više navjere nego Zagreb, premda je Zagreb bio središte gospodarstva i novčarstva u državi. Kad je godine 1931. buknula velika novčarska kriza, Narodna banka odkazuje preko noći najvećim hrvatskim novčanim zavodima navjere, koje su im služile kao pričuva likvidnosti — skoro sve hrvatske banke dolaze time u tragičnu krizu, koja se odrazuje na cielom gospodarskom životu Hrvata i u udesu bezbrojnih pojedinaca. Za to isto vrieme srbske banke uživaju navjeru Narodne banke, služeći se njome kao stalnom poslovnom glavnicom.

Na prosvjede Hrvata i njihova upozoravanja na nepravdu, koja se vrši nad njima, versailleske velevlasti, a često i neutralni evropski krugovi poručivali su Hrvatima, odnosno Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, da moraju napustiti politiku pasivnoga odpora i prieći na djelatnu suradnju, na taj način da će sami pripomoći, da se uklone uzroci nezadovoljstva Hrvata. Stjepan Radić je zaista napustio politiku pasivnog odpora, odrekao se republikanizma priznavši dinastiju Karađorđevića, no velikosrbska se politika prema Hrvatima nije promienila, niti su Hrvati mogli politikom suradnje popraviti svoj položaj. Cieli je naime sustav kraljevine SHS bio tako izgrađen, da osujeti svaki jači utjecaj Hrvata na državnu politiku.

Velikosrbski je sustav tako izgradio svoj parlamentarizam, da nesrbski narodi pod predvodničtvom Hrvata uobće nisu nikad mogli izvojevati parlamentarnu večinu, koja im je pripadala po broju pučanstva. Godine 1921. obavljen je popis stanovničtva nove države, ali izbori se nisu vršili po tom popisu, već prema popisu iz godine 1910. jer je to išlo u prilog srbskim strankama. U te su naime popise bili uneseni i oni, koji su već bili 17 godina mrtvi. Zatim su izborne jedinice bile tako razgraničene, da je na pr. godine 1927. na jednoga zastupnika Hrvatske seljačke stranke odpadalo prosječno 11.300 glasova, dok su srbski zastupnici birani s prosječno izpod 8000 glasova. Osim toga su srbski zastupnici mogli kandidirati i izvan srbskoga područja, dok je to bilo silom onemogućeno hrvatskim, odnosno nesrbskim kandidatima. U Srbiji je bilo daleko više izbornih kotara nego u nesrbskim krajevima, pa je tako u svim parlamentima velikosrbske države broj srbijanskih zastupnika nadmašivao ukupni broj mandata u samoj Srbiji, proširujući političku snagu Srbije u parlamentu daleko nad njezinu brojčanu snagu. Izborni zakon bio je tako sastavljen, da je bez obzira na razdiobu izbornih jedinica pogodovao srbskim strankama; osobito se to pokazalo na izborima nakon 1929., kad je još uvedeno i javno pravo glasovanja. Onda je izborni zakon tako prekrojen, da se je izborna listina postavljala za cielu državu, i ona listina, koja dobije polovicu od predanih glasova i jedan više, dobiva dvie trećine mandata. Na temelju takvog izbornog zakona jedan zastupnik velikosrbske politike biran je s 5.760 glasova, dok je zastupnik Hrvat morao dobiti više od 16.000 glasova. Bilo je slučajeva na temelju toga jedinstvenoga izbornog zakona, da jedan hrvatski zastupnik dobivši 10.021 glas nije proglašen izabranim, dok je njegov protukandidat proglašen izabranim, premda je dobio samo — 132 glasa. Dakako, uz to su se svi izbori vršili s neopisivim terorom i pritiskom. Za mentalitet velikosrbskoga parlamentarizma bilo je osim toga značajno, da su si zastupnici beogradske vlade dielili dnevnice hrvatskih zastupnika, koji su vodili politiku abstinencije. U velikosrbskom parlamentarizmu bio je dakle a priori izključen svaki izgled u uspjeh političke borbe Hrvata.

Kratkotrajan pokušaj voditi politiku surađivanja dokazao je Hrvatima, da velikosrbski sustav ne želi takvu suradnju. Ministri Hrvati bili su, kako se je govorilo »pri vladi«, a ne »u vladi«, naime bili su nemoćni išta učiniti za hrvatske probitke i u području svoje djelatnosti, a kamo li utjecati na državnu politiku. Kroz cielo vrieme obstanka države SHS odnosno Jugoslavije u beogradskim vladama bilo je od 656 ministara svega 26 ministara predstavnika hrvatskih stranaka, dakle svega 4%. Predstavnici Hrvata provodeći t. zv. politiku suradnje dobivali su samo sporedna ministarstva. Ona ministarstva, u kojima su bili usredotočeni vlast i najveći dio državnoga proračuna, a to su predsjedničtvo vlade, vanjski poslovi, unutarnji poslovi, financije, pravosuđe i prosvjeta, bila su stvarno nedokučiva za predstavnike hrvatskih stranaka, ta drže nepopustljivo u svojim rukama predstavnici i izvršitelji velikosrbskih težnja; od stotinu ministara u ovima resorima dolazi postotno samo jedan ministar predstavnik hrvatskih stranaka, ostali su Srbi iz Srbije. Srbi su kazivali: Hrvati i Srbi su jedan narod, dakle je svejedno tko je ministar, a kad je svejedno, neka bude Srbin iz Srbije. Značajno je, da nijedan Hrvat nikad nije dobio ministarstvo, koje je razpolagalo s povjerljivim navjerama, koje su iznosile oko 100 milijuna dinara. No sve da su predstavnici hrvatskih stranaka i dobili koje važnije ministarstvo, nemoćni bi bili djelovati, jer je vodstveno visoko činovničtvo bilo listom iz Srbije, a činovničtvo

je vladalo zemljom nasiljem, korupcijom i doušklvanjem. Hrvati činovnici bili su stalno pod nadzorom svojih područnih činovnika — Srba, a svaki Hrvat činovnik bio bi izvrgnut svima mogućim progonima, ako bi pokušao naglasiti samo svoju narodnu pripadnost. Cieli sustav srbske vladavine bio je uređen samo za podupiranje probitaka Srbije, odnosno vladajućih skupina. Dok je država za pomaganje poljodjelstva trošila oko 29 milijuna, i to u zemlji, gdje je bilo oko 11 milijuna seljaka, dok se je za pomaganje šumarstva u zemlji, gdje su šume bile jedan od najvažnijih izvora prihoda, trošilo svega 4,6 milijuna, dok se je za pomaganje turizma, koji je pružao državi godišnje stomilijunski priliv stranoga novca, davalo godišnje svega 240.000 dinara, vladareva je godišnja apanaža iznosila 55 milijuna, od toga polovica u švicarskim francima, tako da je američki spisatelj John Gunter iznio u svojim opazkama o prilikama u Evropi, da dinastija Karađorđevića spada među najbogatije dinastije u Evropi, a Aleksandar Karađorđević da je bio na svietu najveći osobni vlastnik Packardovih samovoza, razpolažući sam s 23 kola. Ogromni državni prihodi trošili su se za oružanu snagu; kroz petnaest je godina prema objavljenim podatcima, koji sigurno nisu podpuni, potrošeno za naoružavanje 150 miliardi. U travnju 1941., kad je Jugoslavija ušla u rat, njezina je vojska bila neopremljena, vojnici su nastupali u građanskim hlačama i cipelama, oružarnice su bile prazne — ogromne svote, većim dielom prihodi iz hrvatskoga područja, i tu su nestale, jamačno su se pretvorile u palače Beograda i razkošne ljetnikovce mogućnika. Na taj je način kod svih Hrvata morala dozrieti spoznaja, da hrvatskom narodu nema života u Jugoslaviji.

Stekavši podporu svih Hrvata i svih drugih potlačenih narodnosti u kraljevini SHS, Radić mienja svoju taktiku oporbe u taktiku suradnje. Proširili su se njegovi ciljevi. Samo njegova politika suradnje ne proteže se samo na Srbe, a najmanje na vodstveni krug u Srbiji, on želi zahvatiti sa svojim političko-družtvovnim programom organiziranje seljaka kao glavnog činbenika proizvodnje, dakle stupa svake državne tvorbe, dalje preko granica kraljevine SHS, cieli poljodjelski prostor evropskoga Jugoiztoka s Hrvatskom kao njegovim predvodnikom. Vlastodržci u Beogradu osjetiše kolika opasnost prieti za njihove probitke i njihove hegemonističke imperialističke snove. Pada odluka, da se Stjepan ima maknuti, a time da će biti uništen i hrvatski nacionalizam i snaga privlačivosti njegova družtvovnog sadržaja — nov dokaz psihologijske kratkovidnosti i nepoznavanja imanentnih snaga hrvatske rase. Danas je poviestno ustanovljeno, da je umorstvo Stjepana Radića i njegovih bližih suradnika bilo smišljeno pripravljeno kao najpomnjivija kazalištna predstava. 20. lipnja 1928. Puniša Račić, najmljenik beogradskih »tamnih sila«, koje je Radićev drug dr. Basariček u beogradskom parlamentu par tjedana prije sasvim jasno uglavio, puca na hrvatsko narodno vodstvo, padaju na licu mjesta mrtvi Pavle Radić i Đuro Basariček, a Stjepan Radić smrtno ranjen umire 8. VIII. 1928.

Istoga dana, 20. lipnja 1928. uveče, u Zagrebu srbsko redarstvo i oružničtvo nesmiljeno puščanom vatrom guše u krvi pokret uzbuđenoga, bolom ojađenog naroda, kad je pokušao prosvjedovati i izraziti ogorčenje protiv umorstva hrvatskih narodnih vođa. Račun se vlastodržaca u Beogradu pokazao pogrješan. Umorstvo Stjepana Radića nije — kako su oni očekivali — obezglavilo hrvatsku državnu misao niti obezhrabrilo hrvatski narod. Krvoproliće u Beogradu i u Zagrebu nije stvorilo klonuće, nego ustanak diljem svih hrvatskih krajeva. Prolivena krv hrvatskih prvaka cementirala je jedinstvo Hrvata i stvorila nepremostiv ponor između Srbstva i Hrvatstva — od tog časa misli dra Ante Starčevića elementarno osvajaju sve Hrvate, koji su u trenutku spoznali, kako su točne bile Starčevićeve diagnoze.

Srbstvo nije ni pomislilo, a kamoli pokušalo dati kakvu zadovoljštinu hrvatskom narodu. Višestrukog ubojicu Punišu Račića velikosrbske gomile slave kao narodnog junaka, njegovo ime nadievaju novorođenčadi, a njegovoj obitelji država daje stalnu mjesečnu podporu sve do sloma Jugoslavije. Mjesto zadovoljštine vlastodržci u Beogradu postupaju s umorstvom Stjepana Radića i drugova kao s običnom krizom vlade, koju tako uprizoruju, da njome dokažu evropskoj javnosti, da su Hrvati krivi svim krizama u državi. Mučeničtvo Hrvata ne uznemiruje niti tadašnju versaillesku Evropu, koja kao stvaralac i pokrovitelj Velike Srbije daje svojemu beogradskom savezniku »bieli list« za nastavak politike protiv Hrvata. S odobrenjem svojih saveznika kralj Aleksandar Karađorđević konačno otvoreno proglašuje 6. siečnja 1929. svoju diktaturu.

Smisao je diktature očevidan: objavljen je rat bez milosrđa Hrvatima i hrvatskoj državnoj misli. Hrvati prihvaćaju krvav izazov. Izcrpljena su sva dotadašnja sredstva borbe, preostaje još samo jedno: revolucionarna djelatnost.

*

Nov odlučan odsjek borbe počinju ljudi one stranke, koja je utemeljena na misli hrvatskoga državnoga prava, Starčevićeve stranke prava, a s njima je srdcem cieli narod. Već 17. siečnja 1929. mladi tadašnji odvjetnik i zastupnik grada Zagreba dr. Ante Pavelić, od mladenačkih dana svojih gorljiv sljedbenik nauke Otca domovine i blizi suradnik Stjepana Radića u Hrvatskom Bloku, uspio je potajno napustiti granice karađorđevićevske diktature. No prije odlazka dr. Ante Pavelić osnovao je od skupine svojih najbližih prijatelja i suradnika, samih prokušanih hrvatskih nacionalista, hrvatsku revolucionarnu oslobodilačku organizaciju »Ustaša«, jezgru budućega velikog revolucionarnog pokreta Hrvata. Nova Hrvatska ustala je na noge u borbu na život i smrt.

S prvim danom diktature počinje u svima hrvatskim krajevima strahovlada protiv Hrvata, trajući čas većom čas manjom žestinom preko

deset godina. Razornim udarcima izvrgnut je od sad cieli hrvatski narod, svi njegovi družtveni slojevi, svaki pojedinac, svaka hrvatska idealna i materialna tekovina. Jedan za drugim odlaze hrvatski politički ljudi u tamnice. »Sud za zaštitu države« u Beogradu vodi protiv Hrvata razprave načinom, koji je izazov svakom sudovanju. Još je strahovitiji od sudovanja iztražni postupak. Pouzdanik diktatorov u Zagrebu ravnatelj redarstva Janko Bedeković uvodi iztražne metode po uzoru GPU. Sve, što najstrašnije može izmisliti bolestna krvožedna mašta, primienjeno je protiv Hvata u »ćelijama strave« zagrebačkoga redarstva, koje doskora dobivaju podružnice po svima hrvatskim krajevima. Od muka u takvim ćelijama među stotinama drugih poginuo je hrvatski borac Stipe Javor. No svaka kap prolivene krvi sjeme je, iz kojega niču novi borci za oslobođenje Hrvata.

Svaki je sviestni Hrvat u doba diktature progonjena zvier. Od plaćeničke ruke pada tako jedan od bivših prvaka Hrvatske seljačke stranke Josip Predavec, iz zasjede sred Zagreba ubijen je hrvatski učenjak, albanolog svjetskoga glasa, sveučilištni prof. Milan pl. Šufflay, jer ga diktatura smatra »mozgom hrvatskoga odpora«, umoren je predstavnik ličkih Hrvata Karlo Brkljačić, u po biela dana izvršen je srećom neuspjeli napadaj na dra Milu Budaka, prvaka Hrvatske stranke prava i najiztaknutijeg predstavnika suvremene hrvatske književnosti. Uviek u tim napadajima počinitelji ostaju nekažnjeni, premda su obćenito poznati i uglavljeni. Po hrvatskim selima oružničtvo diktature nekažnjeno strielja mase hrvatskih seljaka, množe se grobovi žrtava, ali s njima i bedemi odpora. Dok bjesni diktatorska strahovlada, ustaški pokret sustavno i smišljeno raste u zemlji i u inozemstvu.

Pronicavije od ostalih političkih ljudi vođa ustaškoga pokreta današnji Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske dr. Ante Pavelić ocienio je evropski položaj i uočio nove evropske snage, tad još za pretežni dio svieta nevidljive. On je spoznao znakove bolesti versailleske Evrope, ali je i osjetio, gdje se bude nove snage, ocienio je, gdje su pravi prirodni saveznici hrvatske stvari i hrvatskoga shvaćanja pravde među narodima. Prvi ga put vodi u Bugarsku, zemlju naroda, koji je po svojemu samobitnom podrietlu i po svojem razvitku sudbinski saveznik Hrvata i koji ima istoga protivnika kao i Hrvati: velikosrbski imperializam. Kratko vrieme nakon svojega dolazka u Bugarsku, već godine 1929., sklopljen je obranbeni i navalni savez hrvatskoga revolucionarnoga pokreta s tadašnjom borbenom organizacijom bugarskoga oslobodilačkoga pokreta — revolucionarna borba Bugara i Hrvata vodi se od sad rame uz rame. Beogradski diktator počinje shvaćati zamašaj toga događaja, Državni sud za zaštitu države u Beogradu osuđuje dra Antu Pavelića u odsutnosti na kaznu smrti. Objava te osude u novinstvu obodrila je duhove u Hrvatskoj — iz nje je najšira javnost po prvi puta saznala, da je revolucionarna oslobodilačka borba Hrvata već započela i da već ima saveznika.

Odsad postaje Ustaški revolucionarni pokret sve vidljiviji i osjetljiviji. Počinju se ređati revolucionarni podhvati, niže se odmazda za prolivenu krv Stjepana Radića i ostalih boraca. Uzpostavljen je čvrst spoj između ustaštva i naroda, i ma kolike bile muke, sa svakom žrtvom raste snaga hrvatske revolucije, jer borci, proniknuti vjekovnom hrvatskom etikom požrtvovnosti, znaju, da samo preko Kalvarije vodi put do uzkrsnuća. Organizacija borbe sve se više usavršuje, rad se usklađuje, a s njime i obavješćivanje najširih slojeva naroda. Narod saznaje, da su u inozemstvu osnovane prve jedinice hrvatske ustaške vojske i premda su granice pod strogim nadzorom, brojni se borci priključuju ustašama. Ta nova hrvatska revolucionarna vojska u jesen 1932. prenosi borbu na hrvatsko tlo. Sa zamiranjem srdca ciela Hrvatska prati izvješća o nejednakom boju, koji se vodi u velebitskim planinama, svi su sviestni toga, što znači razvijeni barjak ustanka. Spaljena sela, ubijene, izmučene žene, djeca, starci, sadistička mučenja časovite su posljedice ovoga prvog ustanka. On nije uspio, nejednake su još bile borbene snage. U poviestnom gledanju taj je boj bio velik uspjeh, kao i nesebična žrtva Eugena Kvaternika prije pol stoljeća. Svi su borci sviestno pošli u smrt osvjedočeni, da je njihova žrtva potrebna za više probitke hrvatskoga naroda i hrvatske državnosti. Neminovna politička posljedica velebitskog podhvata ustaša godine 1932. bijaše, da je njime hrvatsko pitanje vidljivo i neuklonjivo stavljeno na dnevni red evropske politike. Time je diktatura Aleksandra Karađorđevića, stvorena zato, da skine s dnevnog reda hrvatsko pitanje, da dokaže svietu kako hrvatsko pitanje ne postoji, dobila prvi smrtonosni udarac.

Odsad je diktatura načistu, da je ona cilj hrvatske ustaške revolucije. Ona osjeća, kako se oko nje sve više steže obruč navale hrvatske revolucije. Diktatura kuša usporiti svoj ritam, tražiti saveznike, prividno skidati s dnevnog reda svoje vanjskopolitičke osvajačke osnove. Sam diktator odlazi u tu svrhu na diplomatska putovanja. Ali 9. listopada 1934. željeznom logikom revolucije u Marseillesu pada poražen diktator.

Nasljednici diktature u Beogradu pokušavaju sad spašavati svoje probitke, kušaju otvarati ventile, a u prvom redu opipati bilo najširih slojeva hrvatskoga naroda, mnijući, da je ustaški pokret djelo samo jedne male skupine Hrvata, a da za njim ne stoji cieli narod, premda na pr. vodstvo Hrvatske seljačke stranke u tom razdoblju nije nikad ustalo protiv Poglavnika ni protiv djelatnosti ustaštva. U svibnju 1935. beogradski vlastodržci prirediše u tu svrhu opet izbore s javnim pravom glasovanja. Kako ne bi bilo niti časa sumnje o pravom značenju tih izbora, beogradska je vlada sama objavila njihovu lozinku: »Ovdje Oplenac, grob Aleksandra Karađorđevića — ondje Janka-pusta!« (jedno zborno mjesto ustaške vojske u inozemstvu). Na to je pitanje hrvatski narod odgovorio davši blizu milijun glasova za »Janka-pustu«! Hrvatski se je narod na izborima u svibnju 1935. stvarno plebiscitarno izjavio za načela i ciljeve revolucionarne borbe.

Uzporedno Poglavnik u inozemstvu predobiva snage nove Evrope za stvar hrvatske državnosti. Iztančanim diplomatskim duhom i žilavom uztrajnošću, koju mu je pružala neugasiva vjera u snage hrvatske rase, uspjelo je Poglavniku — prvi puta poslije stoljeća — steći razumievanje za sudbinu Hrvata i njihovu državnu misao kod mladih borbenih naroda, kojima je versailleski sustav pokušao, kao i Hrvatima, podsjeći snage životnoga razvitka. U listopadu godine 1936. dr. Ante Pavelić izradio je svoju poviestnu spomenicu o hrvatskom pitanju. U njoj je upoznao mjerodavne krugove Njemačkoga Reicha i Italije s bitnim težnjama hrvatskoga naroda, nanizavši uvjerljivo sve poviestne, zemljopisne, gospodarske i vojničke dokaze o neminovnoj potrebi Nezavisne Države Hrvatske u probitku sigurnosti i mira Evrope. Poglavnikova razlaganja o svojstvima i vrjednotama hrvatske zemlje, njezinoj pripadnosti evropskoj kulturi, te dokazi odrješite djelatnosti ustaškoga pokreta, koji pogađa sve to jače temelje velikosrbske državne tvorevine, toga bastiona versailleskog poredka, stvaralačka pregnuća hrvatskoga naroda u duhu pravednijega poredka u Evropi pobudiše jak dojam kod graditelja Nove Evrope. Njemački Reich i Italija pokazuju izričito razumievanje za borbu Hrvata, shvaćaju značenje jedne Nezavisne Države Hrvatske — ona već ima iskrene djelatne saveznike i moćne zaštitnike. Time je zadan smrtni udarac versailleskoj tvorevini Jugoslaviji.

Ne spoznavši podpuno duh hrvatskoga naroda, njegov razvitak i smisao hrvatske državnosti duboko ukotvljen u narodnu sviest, karađorđevska Velika Srbija nije isto tako spoznala ni evropsko značenje hrvatskoga pitanja, ni dinamiku evropskoga preobraženja posljednjih godina, nije shvatila, da su se preživjele njezine predočbe i način političkoga mišljenja. Iz svih poteza beogradskih vlastodržaca od 1934. do 1941. izbija činjenica, da su podcjenjivali snage onoga, što su oni nazivali »hrvatsko pitanje«, a što je bilo stvarno ustanak cieloga jednog naroda, sviestnog svoje snage, koji ima već u svojim rukama svoju sudbinu, koji zna, što hoće, i zna, da mu se nezadrživo približuje dan oslobođenja. Tih godina beogradski vlastodržci prema skoku i padu evropskoga političkog barometra, koji je već vrlo nemiran, prilagođuju svoju taktiku prema Hrvatima. Čas vrše nova krvoprolića, kao u Senju u svibnju 1937., kad je srbsko oružničtvo bez ikakva povoda, uz najveće pogrde za sve hrvatske svetinje, pucalo u goloruki narod, čas obećavajući maglovite nevažne ustupke, no uviek sputavajući i svaki pokušaj Hrvata, da iskreno objave svoje narodne težnje. Na jednoj fronti bez stanke trajala je borba. Borbu vodi najmlađe pokoljenje, hrvatska mladež sveučilišta u Zagrebu. Za tu je mladež prvi nacionalni doživljaj bilo umorstvo hrvatskih zastupnika u beogradskom parlamentu — taj je doživljaj ostavio na njoj neizbrisiv trag, oblikovao njezin borbeni nacionalizam. Hrvatsko je sveučilište cilj svih udaraca velikosrbstva, ali i središte novoga hrvatskog duha. »ŽAP« — »Živio Ante Pavelić« lozinka je toga pokoljenja mladeži, koja ne žali nijedne žrtve za svoje osvjedočenje. Ta mladež daje udarne čete hrvatske revolucije.

Tek 26. kolovoza 1939., dakle četiri dana prije početka drugoga svjetskog rata velikosrbska vlada obuzeta panikom odlučuje se za ustupke Hrvatima, od kojih se je bitni dio imao izvršiti međutim tek nakon svršetka rata. Skromna autonomija, dana u stisci, došla je prekasno. Hrvatski je narod bio ravnodušan prema politici sporazuma s beogradskim vlastodržcima, znajući, da je sporazum jalov. Narod, čiji je nacionalizam stekao podpunu oštricu u borbi protiv srbskoga presizanja, znao je, gdje se krije njegov protivnik. Jaz, stvoren prolivenom krvi Stjepana Radića i tisuća drugih žrtava, nije se mogao zatrpati nikakvim ustupcima.

S pokušajem nove svoje politike beogradski su vlastodržci računali, da im je uspjelo predobiti Hrvate za obranu svoje države. Kakav je to imao biti obranbeni rat, odkrio je državni udar u Beogradu 27. ožujka 1941. Tad se je i odkrila politikom sporazumievanja zakrinkana prava misao: »dolje Hrvati!« — bio je prvi borbeni poklik fanatiziranih masa u Beogradu. Hrvatski je narod, oslonjen o svoju tisućgodišnju državnu misao, hladnokrvno i sabrano dočekao razvitak događaja.

6. travnja 1941. počeo je rat na Balkanu, 10. travnja proglašena je u Zagrebu Nezavisna Država Hrvatska, koju cieli narod, bez razlike na svoju prijašnju stranačku pripadnost, oduševljeno pozdravlja, jer donosi razlaz sa Srbijom. Uz pomoć nove Evrope, revolucionarne snage, nikle iz misli hrvatske državnosti, izvojevale su pobjedu.

Osnutak Nezavisne Države Hrvatske logičan je posljedak poviestnoga razvitka hrvatskoga naroda i njegove poviestne volje. Misao hrvatske državnosti nije se nikad ugasila u sviesti hrvatskoga naroda; pokoljenja su je njegovala, predavala dalje kao živu baštinu, svako je pokoljenje, i pojedinci i družtvovni slojevi, u duhu svoga vremena i svojih mogućnosti dalo svoj prilog toj misli. Temelj je Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izkustvo poviestnoga razvitka državnosti Hrvata, ali je ono i izvor njezina budućeg života; u djelo se pretvara misao Otca domovine, koji je rekao, da »izvan povjestnice, izvan života ništa ne priznaje za siguran, stalan temelj politike«. Hrvatska predajnost, usađena u načela ustaškoga pokreta, ostvarila je i stvara ustroj Nezavisne Države Hrvatske.

Poštujući glas hrvatske poviesti, Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske uzpostavlja vjekovnu funkciju hrvatskoga sabora. Uzpostavljen je onaj isti sabor, koji je godine 1918. bio odgođen, ali ne i zaključen, tek je pomlađen novim snagama. Život Hrvata vraća se na stanje od godine 1918. i obnovljeni hrvatski sabor kao prvi svoj zaključak proglašuje bezpravnima sve političke čine, izvršene nepovlastno u ime hrvatskoga naroda od 1. prosinca 1918. do 10. travnja 1941.

Nezavisna Država Hrvatska, uzkrisivši hrvatsku državnost, započela je svoj život sred dramatične borbe najvećega rata u svjetskoj poviesti. Preuzela je težku baštinu nedavne pro-

šlosti i istodobno zadaću voditi obranbenu borbu protiv starih svojih protivnika, udruženih s razornom djelatnošću boljševizma. Pod odrješitim vodstvom Poglavnikovim Nezavisna Država Hrvatska odmah u prvim mjesecima svojega obstanka, kad su ustanovljene i međunarodno priznate i njezine granice, donosi temeljne odluke o pitanjima vanjske i nutarnje politike.

Nova Evropa jednodušno je priznala uzkrs Nezavisne Države Hrvatske, koja je kao temeljno načelo svoje vanjske politike objavila svoje pristajanje uz središte Evrope i povezanost hrvatskoga naroda s nacionalnim revolucijama središnjih evropskih sila. U skladu s tim načelom Nezavisna Država Hrvatska pristupila je 15. lipnja 1941. trojnom paktu.

S prvim danom života Nezavisne Države Hrvatske započeo je odlučan rad na obrazovanju njezine oružane snage, toga najvidljivijeg biljega nezavisne državnosti svakoga naroda. Već tri i pol mjeseca kasnije prvi su odjeli oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske mogli poći na bojište protiv protivnika evropskog kopna i evropske kulture, istodobno vojujući uspješno protiv saveznika i plaćenika boljševizma u samoj državi. Vjekovna misao o pripadnosti hrvatskoga naroda evropskom sklopu, naglašena u svima odlučnim časovima u prošlosti, iznova je potvrđena u današnje veliko doba. U najvećoj žrtvi za evropsku kulturu, kod Staljingrada, častno se je izkazao i ratni stieg Nezavisne Države Hrvatske. S obnovljenim sjajem Zvonimirove krune hrvatska državnost, uzkrišena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nastavlja svoje poviestno evropsko poslanje.

2. VLAST I NJEZINI NOSIOCI

Napisao MIROSLAV GOLIK

Koliko je sjajna i puna bila prošlost Hrvatske i Hrvata u doba vladara narodne krvi, toliko je tragičan bio njihov udes kasnije tokom dugih stoljeća. Ali makar je to bila tragedija, ipak nas može učiti i radovati, može učiti i radovati ciela pokoljenja.

U borbi kraljeva i careva, u sukobima, koji su odlučivali sudbinom Evrope, pa i sudbinom čovječanstva, Hrvati su imali važan i priznat udio: imali su razvijenu prosvjetu unatoč svim nevoljama »Predziđa kršćanstva«, imali su ponos drevnog i samosvojnog kraljevstva, imali dodira i sveza sa svim pokretima kulture.

Težak je i mučan bio uzpon Hrvata iz nizina srednjovjekovlja, ali napori, muke i jadi nisu bili uzaludni. Hrvati su i u najcrnjim danima svog narodnog života bili sviestni svoje prošlosti i znali su sigurno, da na temelju takve prošlosti i njihova budućnost ne smije i ne može biti trajno pogoršavanje njihova položaja. Oni su iz sjaja prošlosti i težkih izkustava tadašnjice i sadašnjice crpili i utjehe i nade u uspjeh svoje narodne borbe. Te se borbe oni nisu nikada odrekli, makar je koji put izgledalo, da borbe uobće nema. Dok su vrhovi naroda znali klonuti, posaviti se, kako je povjestnički vjetar događaja zaduvao, najširi slojevi, temelji i najčvršće zidine svakog naroda, nisu se nikada pokolebali.

Hrvatski narod nije nikada klonuo, jer se nikada nije odrekao samog sebe, pa ni onda, kada su u davnim stoljećima i pred tako nedavnim danima nad njime pjevali opielo.

Hrvatski se narod nije jedanput dizao, da izvojšti svoja prava. Nije prvi put pošao novim putovima. Zar je potrebno nabrajati vođe i proroke, koji su bili poveli hrvatski narod novim putovima, ali nisu dosegli cilja? Svaki put nakon ovih narodnih eksplozija sliedile su nove patnje, jer sloboda se nije rađala, niti se rađa za tuđim stolom, nego na vlastitoj njivi, nagnojenoj vlastitom krvlju. Dugo je trebalo, dok je hrvatski narod postao sviestan svoje snage, dugo je trebalo, dok je uvidio, da treba povezan jednim duhom, jednakim patnjama, radostima i životnim potrebama urediti svoj zajednički dom onako, kako se to dolikuje starodrevnom narodu ove liepe naše hrvatske zemlje.

NAJSTARIJI HRVATSKI VLADARI

Banovi su u početku bili samostalni vladari poput knezova i vojvoda u ostaloj Evropi. Odkako se ban Tomislav godine 925. krunio za hrvatskog kralja, dobili su banovi u Hrvatskoj onakav položaj, kakav su kasnije imali palatini u Ugarskoj. Ban je naime mjesto kralja obavljao sudbene, upravne i vojničke poslove. Zato i jest u Hrvatskoj nastala rieč: »Kralj kraljuje, a ban vlada«.

Hrvatski banovi u Dalmatinskoj Hrvatskoj

1. Borna, vladao 819. i 820.
2. Vladislav od 820. vjerojatno do 839.
3. Mislav 839. i vjerojatno do 852.
4. Trpimir 852. i vjerojatno do 865.
5. Domagoj od 865. do 876.
6. Inoslav od 876. do 878.
7. Sedeslav od 878. do 879.
8. Branimir od 879. do 887.
9. Mutimir 892., a vjerojatno od 888. do 913.
10. Tomislav od 914. do 925. ban, a od te godine kralj.

Hrvatski banovi u Posavskoj Hrvatskoj

1. Vojnomir spominje se kao ban godine 792.
2. Ljudevit Posavski vodi borbu s Francima od 818. do 822.

3. Ratimir od 827. do 843.
4. Mutimir spominje se kao ban oko 870.
5. Braslav spominje se kao ban 884. i 892.

Prvi hrvatski kraljevi

1. Tomislav od 925. do iza 928.
2. Trpimir oko 928. do 935.
3. Krešimir oko 935. do 945.
4. Miroslav oko 945. do 949.
5. Mihajlo Krešimir oko 949. do 970.
6. Stjepan Držislav oko 970. do 995.
7. Svetoslav oko 995. do 1000.
8. Krešimir »Suronja« od 1000. do iza 1030.
9. Gojslav, suvladar Krešimira Suronje, od 1000. do iza 1019.
10. Stjepan I. oko 1030. do 1058.
11. Petar Krešimir od 1058. do 1074.
12. Slavić od 1074. do 1075.
13. Dmitar Zvonimir od 1076. do 1088.
14. Stjepan II. od 1089. do 1090.
15. Almo od 1091. do 1095.
16. Petar (Svačić) od 1093. do 1097.

Banovi za prvih hrvatskih kraljeva

1. Pribina, vjerojatno od 949. do 970.
2. Godimir oko 970. do 995.
3. Gvarda oko 995. do 1000.
4. Božeteh oko 1000. do 1030.
5. Stjepan Praska oko 1035. do 1058.
6. Gojko oko 1059. do 1069.
7. Dmitar Zvonimir od 1070. do 1073., a zatim kralj hrvatski od 1076. do 1088.
8. Petar 1074.

Hrvatski kraljevi iz raznih kuća

1. Koloman od 1102. do 1116.
2. Stjepan III. (u Ugarskoj II.) od 1116. do 1131.
3. Bela I. (u Ugarskoj II.) od 1116. do 1131.
4. Gejza od 1141. do 1162.
5. Stjepan IV. (III.) od 1162. do 1172.
6. Ladislav I. (II.) od 1162. do 1163.
7. Stjepan V. (IV.) 1163.
8. Bela II. (III.) od 1172. do 1196.
9. Emerik od 1196. do 1204.
10. Ladislav II. (III.) od 1204. do 1205.
11. Andrija I. (II.) od 1205. do 1235.
12. Bela III. (IV.) od 1235. do 1270.
13. Stjepan VI. (V.) od 1270. do 1272.
14. Ladislav III. (IV.) »Kumanac« od 1272. do 1290.
15. Andrija II. (III.) »Mletčanin« od 1290. do 1301.
16. Karlo I. Roberto od 1301. do 1342.
17. Ludovik I. Veliki od 1342. do 1382.
18. Marija od 1382. do 1385. i 1386.
19. Karlo II. »Drački« 1385. i 1386.
20. Sigismund od 1387. do 1437.
21. Albert Austrijski 1438. i 1439.
22. Vladislav I. »Varnenčik« od 1440. do 1444.
23. Ladislav IV. (V.) »Posmrtče« od 1445. do 1457.
24. Matija I. »Korvin« od 1458. do 1490.
25. Vladislav II. od 1490. do 1516.
26. Ludovik II. od 1516. do 1526.
27. Ferdinand I. od 1527. do 1564.
28. Maksimilian od 1564 do 1576.
29. Rudolf od 1576. do 1603.
30. Matija II. od 1608. do 1619.
31. Ferdinand II. od 1619. do 1637.
32. Ferdinand III. od 1637. do 1657.
33. Leopold I. od 1657. do 1705.
34. Josip I. od 1705. do 1711.
35. Karlo III. od 1711. do 1740.
36. Marija Terezija od 1740. do 1780.
37. Josip II. od 1780. do 1790.
38. Leopold II. od 1790. do 1792.
39. Franjo od 1792. do 1835.
40. Ferdinand V. od 1835. do 1848.
41. Franjo Josip I. od 1848. do 1916.
42. Karlo IV. od 1916. do 1918.

Hrvatski banovi u Bosni

1. Kulin, ban od 1180. do 1204.
2. Matej Ninoslav, ban od 1232. do 1250.
3. Prijezda, ban od 1250. do 1272.
4. Stjepan Kotroman, ban oko 1272. do 1298.
5. Pavao Šubić, gospodar Bosne od 1299. do 1302.
6. Mladen Šubić, ban od 1302. do 1322.
7. Stjepan Kotromanić, ban od 1322. do 1353.
8. Stjepan Tvrdko I., ban od 1353.

Hrvatski kraljevi u Bosni

1. Stjepan Tvrdko I., kralj od 1377. do 1391.
2. Stjepan Dabiša, kralj od 1391. do 1395.
3. Jelena »Gruba«, kraljica od 1395. do 1398.
4. Stjepan Ostoja, kralj 1398. do 1404. te od 1408. do 1418.
5. Stjepan Tvrdko II., kralj od 1404. do 1408. te 1421. do 1443.
6. Stjepan Ostojić, kralj od 1418. do 1421.
7. Stjepan Toma, kralj od 1444. do 1461.
8. Stjepan Tomašević, kralj od 1461. do 1463.

Banovi za hrvatskih kraljeva iz Arpadove kuće

1. Ugra, spominje se 1102. i 1103.
2. Sergije, spominje se 1105.
3. Bezimeni (Anonymus), spominje se 1116.
4. Aleksije, spominje se 1141.
5. Bjeloš, vlada od 1144. do 1158.
6. Arpa, spominje se 1158.
7. Bjeloš, vlada opet 1163.
8. Ampodin, vlada 1164. do 1174.
9. Mavro, spominje se 1181.
10. Dioniz, vlada 1181. do 1184. u Primorju.
11. Suban, spominje se 1185.
12. Kalan, vlada 1190. do 1193.
13. Dominik, vlada 1194. i 1195.
14. Andrija, za istoimenog hercega 1198.
15. Nikola 1199. i 1200.
16. Benko, istodobno 1199. i 1200.
17. Martin, spominje se 1202.

18. Hipolit, spominje se 1204.
19. Merkurije, vlada 1205. i 1206.
20. Stjepan Mihaljev, 1206. i 1207.
21. Banko, vlada 1208. i 1209.
22. Tomo, vlada 1209.
23. Bertold, vlada 1209. do 1211.
24. Mihalj, spominje se 1212.
25. Martin, vlada 1213.
26. Jula, spominje se 1213.
27. Simon, vlada 1212. do 1214.
28. Okić, spominje se 1214.
29. Ivan, vlada 1215. u slavonskoj Hrvatskoj.
30. Poza, vlada 1216.
31. Poncije de Cruce, vlada 1217.
32. Banko, vlada 1217. i 1218.
33. Jula, vlada 1219.
34. Ernej, vlada 1220. i 1221.
25. Okić, vlada 1220. do 1222.
26. Salamon, vlada 1224.
27. Aladar, ban »čitave Slavonije«, vlada 1225.
28. Vojnić, primorski ban, vlada 1225.

Banovi »čitave Slavonije«

Pape su cielu Hrvatsku običavali u staro doba nazivati »Slavonija«. Ovaj naziv za Hrvatsku uzela je kasnije i kraljevska kancelarija u Budimu. Izprvice su pod imenom »Slavonija« razumievali sve hrvatske zemlje od rieke Drave do Jadranskog mora. Kasnije pak dadoše ime »Slavonija« samo sjevernoj Hrvatskoj, koja se je prostirala od Drave i Dunava do Save i Kupe. Tako je ime »Slavonija« dobilo i teritorialno, a ne samo narodno značenje. Južne hrvatske zemlje sačuvaše ipak i nadalje ime »Hrvatska«. Otoci i neki primorski gradovi (Zadar, Trogir, Šibenik i Split) razumievali su se pod imenom »Dalmacija«.

Ako je koji ban nosio naslov »ban čitave Slavonije«, to je onda značilo, da on vlada u svim hrvatskim zemljama. Često je južna Hrvatska imala svog posebnog bana, koji se gdjekada zvao »primorski ban«, a najobičnije je njegov naslov bio »ban Hrvatske i Dalmacije«. Više se je puta dogodilo, da je kralj imenovao dva bana za sjevernu ili južnu Hrvatsku. Ako su se pak za hrvatsko priestolje borila dva protukralja, onda su obično obadva imenovali svoje banove. Radi toga će se u nizu banova po neki put opaziti po dva bana za neku godinu. Tek od godine 1596. uvriežilo se načelo, da kralj imenuje za Hrvatsku samo jednog bana. Ako bi ban umro, onda bi ga zamjenjivao podban dotle, dok kralj nije imenovao novog bana. Ako bi to potrajalo dulje vremena, to jest, ako dulje vremena ne bi bio imenovan novi ban, tada bi kralj imenovao »banskog namjestnika«, koji bi privremeno vršio banske poslove. Obično je u starije doba zagrebački biskup obavljao dužnost »banskog namjestnika«. Tri puta je Hrvatska mjesto bana imala »kr. komesare«, o kojima ćemo posebno govoriti. Kada je pak vidovdanskim ustavom 28. lipnja 1921. bila ukinuta čast bana hrvatskoga, onda su predbježno Hrvatskom upravljali »pokrajinski namjestnici«, koje ćemo također posebno spomenuti.

Banovi »čitave Slavonije« bili su ovi:

1. Dionizije, vladao od 1242. do 1245.
2. Ladislav iz Erdelja, vladao od 1245. do 1248.
3. Stjepan Gutkeled, vladao od 1248. do 1260.
4. Roland, vlada od 1261. do 1265. i vjerojatno do 1269.
5. Henrik Gising od 1. kolovoza 1269.
6. Joakim Pektar, od 1270. do 1272.
7. Matej Čak, vlada 1272. i 1273.
8. Henrik Gising, vlada 1273. i 1274.
9. Dioniz Babonić, vlada 1274. i 1275.
10. Ivan Gising, sin Henrikov, vlada 1275. do 1277.
11. Toma, vlada 1275. i 1276.
12. Stjepan, sin Haholta, vlada 1278.
13. Nikola, brat Joakima Pektara, vlada 1278. do 1288.
14. Radoslav, brat bana Dioniza vlada 1288. do 1290.
15. Nikola Gising, vlada 1290.—1294.
16. Ivan Gising, vlada 1295. do 1299.
17. Stjepan Babonić, vlada 1299.

Posebni »banovi Primorja« kasnije zvani »banovi Hrvatske i Dalmacije«

1. Stjepan Babonić od 1243. do 1249.
2. Budko i Aleksandar od Podgorja 1259.
3. Stjepan, knez od Klisa, 1263. do 1266.
4. Nikola od Gacke, vlada 1275.
5. Pavao Šubić, knez bribirski, 1278. do 1312.

Banovi za hrvatskih kraljeva iz kuće Anjou

I. Banovi »čitave Slavonije«

1. Henrik Gising, 1301. do 1309.
2. Stjepan Babonić, 1310. do 1316.
3. Ivan Babonić od 1316. do 1322.
4. Nikola Omedejev, 1322. do 1324.
5. Mikac Prodanić od 1324. do 1343.
6. Nikola Banić (Banfi) od 1343. do 1346.
7. Nikola Seč od 1346. do 1349.
8. Pavao Ugal, 1350.
9. Stjepan Lacković od 1351. do 1352.
10. Nikola Banić od 1353. do 1356.
11. Leustahije Ratot od 1356. do 1361.
12. Stjepan Kanižaj od 1362. do 1366.
13. Nikola Seč od 1366. do 1368.
14. Petar Cudar od 1368. do 1380.
15. Ivan Banić od Lendave od 1381. do 1385.
16. Stjepan Banić od Lendave od 1385. do 1387.

II. Posebni »banovi Hrvatske i Dalmacije«.

1. Pavao Šubić od 1274. do 1312.
2. Mladen Šubić od 1312. do 1322. (istodobno i »ban čitave Bosne«).
3. Ivan Čuz, od 1356. do 1358.
4. Nikola Seč od 1358. do 1366.
5. Konja Tomin Sečenj od 1366. do 1367.
6. Mirko Lacković od Šimontornje 1368.
7. Simon Mauricijev, 1360. do 1371.

8. Karlo Drački (podjedno herceg) 1371. do 1376.
9. Nikola Seč 1377. do 1380.
10. Mirko Bubek 1380. do 1383.
11. Stjepan Lacković 1383. do 1384.
12. Toma od Sv. Jurja 1384. i 1385.
13. Ladislav Lacković 1387.

Banovi za kraljeva iz različitih kuća

I. Banovi »čitave Slavonije«

1. Ladislav od Lučenca 1387. do 1389.
2. Detrik Bubek 1389. do 1392.
3. Ladislav Petrov 1392.
4. Ivan Frankopan 1392. do 1393.
5. Detrik Bubek 1395. do 1397.
6. Nikola Gorjanski 1397. do 1401.
7. Mirko Bubek 1402.
8. Ladislav od Grđevca 1403. i 1404.
9. Pavao Bisen 1404. do 1406.
10. Herman Celjski 1406. i 1407.
11. Pavao Čupor od Moslavine 1412. do 1415.
12. David Lacković 1416. do 1418.
13. Dionizije Marcali 1419. do 1421.
14. Herman Celjski 1423. do 1435.
15. Matko Talovac 1435. do 1444.
16. Fridrik Celjski od 1445. do 1454.
17. Ulrik Celjski od 1454. do 1456.
18. Ivan Marcali 1457.
19. Ivan Vitovec 1457. do 1463.
20. Nikola Iločki, istodobno kao i Ivan Vitovec.
21. Mirko Zapolja od 1464. do 1465.
22. Ivan Tuz od Laka, 1466. do 1470.
23. Blaž Podmanicki, 1470. do 1472.
24. Damjan Horvat od Litve, 1472. i 1473.
25. Ivan Ernušt, 1473. do 1476.
26. Andrija Banić (Banfi) 1476.
27. Ladislav od Egervara 1477. do 1481.
28. Blaž Podmanicki 1482.
29. Matija Gereb od 1483. do 1489.
30. Ladislav od Egervara, 1489. do 1492.
31. Ivan Rot 1492. i 1493.
32. Mirko Derenčin 1492. i 1493.
33. Ladislav Kanižaj od 22. studenog 1493. do 1. ožujka 1495.
34. Ivan Korvin od 1495. do 28. listopada 1497.
35. Juraj Kanižaj 1498.
36. Ivan Korvin od 5. siečnja 1499. do 12. listopada 1504.
37. Andrija Bot od Bajne od 1504. do 1507.
38. Franjo Balaša 1505.
39. Marko Horvat-Mišljenović 1506. i 1507.
40. Ivan Ernušt od 1508. do 1510.
41. Juraj Kanižaj od 1508. do 1510.
42. Andrija Bot od Bajne od 1510. do 13. rujna 1511.
43. Mirko Perenj od 25. ožujka 1512. do proljeća 1513.
44. Petar Berislavić od 1513. do 20. svibnja 1520.
45. Ivan Karlović od studenog 1520. do kolovoza 1524.
46. Ivan Tahi 1524. i 1525.
47. Franjo Baćan od 12. ožujka 1525. do 30. rujna 1531.

II. Posebni »banovi Hrvatske i Dalmacije«

1. Dionizije od Lučenca od 1387. do 1390.
2. Budko Kurjaković-Krbavski, 1394.
3. Nikola Gorjanski 1395. do 1397.
4. Karlo Kurjaković-Krbavski 1408. i 1409.
5. Ivan i Pavao Kurjaković 1410. i 1411.
6. Petar Alben od Medvedgrada 1412. i 1413.
7. Ivan Alben od Medvedgrada 1414. do 1419.
8. Albert Ung od 1419. do 1426.
9. Nikola Frankopan I. od 1426. do 1432.
10. Ivan Frankopan, 1434. do 1436.
11. Stjepan Frankopan, 1434. do 1437.
12. Petar Talovac od 1438. do 1453.
13. Franko Talovac od 1444. do 1448.
14. Ladislav Hunjad, 1453.
15. Pavao Horvat-Špirančić, 1459. do 1463.
16. Stjepan Frankopan, 1463 .
17. Damjan Horvat od Litve, 1473. do 1476.

Hrvatski hercezi (vojvode)

Iza godine 1102., kada je Hrvatska imala zajedničke vladare s Ugarskom, kralj je redovito boravio u Ugarskoj, a ban ga je zamjenjivao u Hrvatskoj. Gdjekada je kralj odašiljao svoga sina ili nekog drugog rođaka, da ga zamieni. Takav je kraljev zamjenik tada nosio naslov »dux«, što su Hrvati zvali »herceg« ili vojvoda. Ali i takav herceg ipak je uza se imao bana, koji je stvarno vršio svu vlast.

1. Andrija, brat kralja Mirka, od 1197. do 1202.
2. Bela I., sin kralja Andrije, od 1220. do 1226.
3. Koloman, drugi sin kralja Andrije od 1226. do 1241.
4. Dioniz, ban »čitave Slavonije«, 1242. do 1245.
5. Ladislav, ban »čitave Slavonije«, 1245.
6. Stjepan, prvi sin kralja Bele III., od 1245. do 1260.
7. Bela, drugi sin kralja Bele III. od 1261. do 1269.
8. Ladislav, prvi sin kralja Stjepana VII. 1270.
9. Andrija, drugi sin kralja Stjepana VII., 1274. do 1278.
10. Elizabeta, mati kralja Ladislava »Kumanca«, 1280. do 1283.
11. Tomasina Morosini, majka kralja Andrije »Mletčanina«, 1292. do 1296.
12. Albertin Morosini, ujak kralja Andrije »Mletčanina«, 1297. do 1301.
13. Stjepan, najmlađi sin kralja Karla Roberta, 1349. do 1354.
14. Margareta, udovica hercega Stjepana, 1354. do 1356.
15. Ivan, sin hercega Stjepana, 1356. do 1360.

16. Karlo Dra čki, kasniji kralj, 1369. do 1376.
17. Ivan Korvin, sin kralja Matije Korvina, 1490. do 1493.

Banovi za vrieme od 1526.—1921.

1. Knez Krsto Frankopan, od konca 1526. do 26. rujna 1527.
2. Knez Ivan Karlović, od srpnja 1527. do 9. kolovoza 1531.
3. Grof Franjo Baćan, od 12. ožujka 1525. do 30. rujna 1531.
4. Grof Tomo Nadaždi, od 9. prosinca 1537. do konca 1539.
5. Barun Petar Keglević, od 9. prosinca 1537. do 1. studenog 1542.
6. Knez Nikola Zrinski stariji, od 24. prosinca 1542. do 27. prosinca 1556.
7. Grof Petar Erdedi, od 27. prosinca 1556. do 26. travnja 1567.
8. Biskup Juraj Drašković, od 1567. do 1578.
9. Knez Franjo Frankopan Slunjski, od 1567. do 2. prosinca 1572.
10. Knez Gašpar Alapić, od 15. listopada 1574. do 1578.
11. Barun Krsto Ungnad, od 1578. do 25. rujna 1583.
12. Grof Tomo Erdedi, od 25. rujna 1583. do 15. svibnja 1595.
13. Biskup Gašpar Stankovački, od 11. siečnja 1596. do 30. lipnja 1596.
14. Barun Ivan Drašković, od 11. siečnja 1596. do 10. travnja 1606.
15. Grof Tomo Erdedi od 1608. do 27. studenog 1614.
16. Knez Benko Turoc, od 16. veljače 1615. do 8. studenog 1616.
17. Knez Nikola Frankopan Tržački, od 5. travnja 1617. do 10. svibnja 1622.
18. Knez Juraj Zrinski, od 1622. do 18. prosinca 1626 .
19. Grof Sigismund Erdedi, od 20. svibnja 1627. do 3. ožujka 1639.
20. Grof Ivan Drašković, od 10. srpnja 1640. do 22. rujna 1646.
21. Knez Nikola Zrinski mlađi, od 27. prosinca 1647. do 18. studenog 1664.
22. Knez Petar Zrinski, od 1665. do 29. ožujka 1670.
23. Grof Nikola Erdedi, od 10. travnja 1680. do 7. lipnja 1693.
24. Grof Adam Baćan, od 26. kolovoza 1693. do rujna 1703.
25. Grof Ivan Palfy, od 24. siečnja 1704. do 17. veljače 1732.
26. Grof Ivan Drašković, od 17. veljače 1732. do 4. siečnja 1733.
27. Grof Josip Esterhazy, od 13. kolovoza 1733. do 25. lipnja 1741.
28. Grof Karlo Baćan, od 16. ožujka 1743. do 6. srpnja 1756.
29. Grof Franjo Nadaždi, od 1756. do 1783.
30. Grof Franjo Esterhazy, od 1783. do 1785.
31. Grof Franjo Balaša, od 1785. do 1790.
32. Grof Ivan Erdedi, od 1790. do 30. ožujka 1806.
33. Grof Ivan Gjulaj, od 1806. do 1831.
34. Barun Franjo Vlašić, od 1832. do 16. svibnja 1840.
35. Grof Franjo Haller, od 16. lipnja 1842. do jeseni 1845.
36. Barun (kasnije grof) Josip Jelačić, od 23. ožujka 1848. do 19. svibnja 1859.
37. Grof Ivan Corononi, od 28. srpnja 1859. do 19. lipnja 1860.
28. Barun Josip Šokčević, od 19. lipnja 1860. do 27. lipnja 1867.
39. Barun Levin Rauch, od 8. prosinca 1868. do 26. siečnja 1871.
40. Koloman pl. Bedeković, od 26. siečnja 1871. do 18. veljače 1872.
41. Ivan Mažuranić, od 20. rujna 1873. do 21. veljače 1880.
42. Grof Ladislav Pejačević, od 21. veljače 1880. do 4. rujna 1883.
43. Grof Dragutin Khuen-Hedervary, od 1. prosinca 1883. do 27. lipnja 1903.
44. Grof Teodor Pejačević, od 4. srpnja 1903. do 26. lipnja 1907.
45. Dr. Aleksander pl. Rakodczaj, od 26. lipnja 1907. do 8. siečnja 1908.
46. Barun Pavao Rauch, od 8. siečnja 1908. do 5. veljače 1910.
47. Dr. Nikola pl. Tomašić, od 5. veljače 1910. do 19. siečnja 1912.
48. Slavko pl. Cuvaj, od 10. siečnja 1912. do 5. travnja 1912.
49. Dr. Ivan barun Škrlec (Skerlecz), od 27. studenog 1913. do 29. lipnja 1917.
50. Antun pl. Mihalović, od 29. lipnja 1917. do 20. siečnja 1919.
51. Dr. Ivan Paleček, od 20. siečnja 1919. do 24. studenoga 1919.
52. Dr. Tomislav Tomljenović, od 24. studenog 1919. do 22. veljače 1920.
53. Dr. Matko Laginja, od 22. veljače 1920. do 11. prosinca 1920.
54. Dr. Tomislav Tomljenović, od 2. ožujka 1921. do 3. srpnja 1921.

Banski namjestnici (zamjenici banske časti)

1. Barun Petar Keglević, od 25. svibnja 1533. do 9. prosinca 1537.
2. Biskup Gašpar Stankovački, od 15. svibnja 1595., do 11. siečnja 1596.
3. Barun Ivan Drašković, od 15. svibnja 1595. do 11. siečnja 1596.
4. Biskup Martin Borković, od 3. travnja 1670. do godine 1674.
5. Grof Nikola Erdedi, od 3. travnja 1670. do 10. travnja 1680.
6. Biskup Juraj Haulik, od godine 1840. do 16. lipnja 1842.
7. Biskup Juraj Haulik, opet od jeseni 1845. do 23. ožujka 1848.

8. Barun Levin **Rauch**, od 27. lipnja 1867. do 8. prosinca 1868.
9. Antun pl. **Vakanović**, od 18. veljače 1872. do 20. rujna 1873.
10. Dr. Teodor **Bošnjak**, od 23. prosinca 1920. do 2. ožujka 1921.

Kraljevski komesari (povjerenici)

1. Barun Herman **Ramberg**, od 4. rujna 1883. do 1. prosinca 1883.
2. Slavko pl. **Cuvaj**, od 5. travnja 1912. do 21. srpnja 1913.
3. Dr. Ivan pl. **Škrlec**, od 21. srpnja 1913. do 27. studenog 1913.

Pokrajinski namjestnici u biv. banskoj Hrvatskoj

1. Juraj **Demetrović**, od 3. srpnja 1921. do 23. prosinca 1922.
2. Dr. Ernest **Čimić**, od 31. prosinca 1922. do 1. ožujka 1924.

Srbski vladari nad Hrvatskom

1. Petar I. Karađorđević od 1918. do 1921.
2. Aleksandar I., regent od 1918., a kralj od 1921. do 1934. (Marseille).
3. Petar II. od 1934. do 1941.

NOVA PREKRETNICA

Prošli svjetski rat bio je nova sudbonosna prekretnica u životu hrvatskog naroda. Stotine i stotine tisuća hrvatskih muževa vratilo se iz dalekih bojišta svojim domovima, nakon tolikih novih patnja i muka opet snažno osjetivši dom i domovinu: sretni, što su živi prošli užas i pakao. Ali to nije bio povratak bez posljedica, nije to bio povratak onih prijašnjih stotina i stotina tisuća hrvatskih muževa, koji su se prošlih stoljeća tukli po svim evropskim bojištima, prolievali potoke krvi, za tuđu slavu, zemlju i korist.

Izpaćene, preporođene, ove su stotine tisuća hrvatskih muževa konačno progledale, i to odvažno stvarnosti u lice. Pred njihovim očima pukla je strahota. Zar je dvanaest milijuna ljudi palo samo radi toga, da sve ostane po starom, pa i u njihovoj domovini Hrvatskoj? Da iza jednog tuđina dođe drugi? Te su tisuće vraćenih muževa užasnute neko vrieme promatrale, kako se pokušava prekinuti kontinuitet vrhovničtva hrvatskog naroda. Čudnim stjecajem prilika našli su se neki ljudi, koji su počeli stvarati sudbonosne odluke, i to u ime — hrvatskog naroda.

Ali stotine tisuća hrvatskih muževa i nova pokoljenja, odrasla u novoj narodnoj atmosferi, nisu zaboravili sve, što su doživjeli za one četiri godine prvog svjetskog klanja. Čovjeka, koji radi kao da se ničega ne sjeća, što je prije radio, koji zaboravlja sve, što je doživio, smatraju luđakom. Hrvatski narod nije htio biti takvim luđakom, on nije zaboravio svoju prošlost i, što je glavno, nije zaboravio one četiri godine muka i patnja, ali i nauke. Hrvatski je narod progledao, došao do spoznaje, da je kucnuo njegov čas.

Hrvatski je narod godine 1918. jasno pokazao, da se nikada ne će pomiriti s tim, da samo promieni gospodara. Poslije 1918. prolazile su godine i godine u jalovim naprezanjima, da se hrvatskom narodu utuvi u glavu, kako nije postao ničiji plien. Hrvatski je narod ostao nepokolebivo na svom stanovištu, da želi biti slobodan. Pokušavalo se ovako i onako, silom i milom, — više jedno nego drugo, — ali sve je bilo uzalud. Tko jednom progleda, taj vidi svoj cilj, makar mu na neko vrieme i pokušali zavezati oči.

Bila je godina 1918., morala je doći i 1941.

VLAST U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Poznato je, da je težko doći do istinskih podataka o brojčanoj snazi onih naroda, koji se nalaze pod vlašću drugih. To je vriedilo i za Hrvate u bivšoj Jugoslaviji. Sve su službene brojitbe bile većinom krive ili sastavljene na takav način, da su se iz njih dobivali oni podatci, koji su odgovarali vladajućim krugovima. Međutim se ipak i iz tih netočnih službenih podataka mogla dobiti barem donekle vjerna slika o broju Hrvata u bivšoj državi. Ta je slika predstavljala barem istini najbliži minimum, to jest najnepovoljniji broj za Hrvate i sve ostale narode, koji nisu bili Srbi.

Prema službenoj brojitbi od godine 1931. živjelo je u bivšoj Jugoslaviji 3,220.000 Hrvata ili 23,2 postotka svega stanovničtva. Međutim u taj broj nisu bili uračunani Hrvati u južnim krajevima Hrvatske, a pogotovu Hrvati islamske vjere, makar se najveći dio njih priznavao Hrvatima, a tek neznatan broj Srbima. Tako na pr. od svih narodnih zastupnika bosanskih muslimana, koji su bili izabrani na posljednjim demokratskim izborima u bivšoj Jugoslaviji godine 1927., izjavilo se službeno jedanaest njih **Hrvatima**, pet njih kao neopredieljeni, a svega samo jedan kao Srbin. Ako s podpunim pravom i ove bosanske muslimanske uračunato u Hrvate, onda je i prema službenoj brojitbi u bivšoj Jugoslaviji bilo daleko preko **četiri** milijuna Hrvata, dok je Srbijanaca, koji su imali pravu vlast u svojim rukama, bilo prema istim službenim podatcima svega 3,095.000, dakle manje od službeno priznatog broja Hrvata.

Omjer između **Hrvata i Srbijanaca** bio je prema srbskim podatcima 23,10 naprama 23,0 postotaka. A ipak je u ime »jedinstvene jugoslovenske nacije« vladala jedna srbska oligarhijska klika, oslanjajući se na 23 postotka stanovničtva, nad 77 postotaka drugih, nad Hrvatima i ostalim narodima u državi, te nad manjinama.

Najsamostalnija od svih dielova bivše Austrougarske monarhije, koji su došli u sklop bivše Jugoslavije, bila je biv. Hrvatska i Slavonija.

Ona je u svojoj autonomiji sačuvala predaje samostalne hrvatske države, te je u prošlosti prema Ugarskoj bila u odnosu stvarne unije. Hrvatska je bila posvema neovisna u unutarnjoj upravi, oružničtvu, sudstvu, prosvjeti i vjeri, zatim u poslovima narodnog zdravlja, družtvovne politike, javnih radova, te u narodnom gospodarstvu (poljodjelstvu). Zakonodavnu vlast za te poslove imao je hrvatski sabor, a upravnu je vlast vršila hrvatska vlada u Zagrebu, koja je bila odgovorna hrvatskom saboru. Hrvatska je imala i svoju vojsku (domobranstvo), koja nije smjela prieći na tuđe područje bez dozvole hrvatskog sabora. Za zajedničke poslove s Ugarskom, kojima je upravljao zajednički ugarsko-hrvatski sabor, doprinosila je Hrvatska na temelju posebne financialne nagodbe 56 postotaka svih državnih primitaka ubranih na svom području. Za potrebe svoje autonomije dobivala je Hrvatska 44 postotka ukupnih primitaka s područja Hrvatske. Osim toga je Hrvatska imala neke svoje vlastite autonomne primitke, s kojima je posvema autonomno razpolagala, kao i s ona 44 postotka.

Tko je bio vlast u bivšoj državi, iztaknuli smo obćenito na početku: to su bili Srbijanci. Međutim, da to ne bi izgledalo samo kao neka obćenita tvrdnja, kao nešto nabačeno, potrebno je iznieti i podatke. Ti su podatci bili u vrieme političkih borba u bivšoj državi poznati, ali se na njih — kao i obično — vrlo brzo i lako zaboravlja. Radi toga je potrebno još jednom osvježiti sve one godine, kada je bio izvršen posljednji pokušaj, da se Hrvati konačno »izbrišu«.

Ponavljamo: u bivšoj je Jugoslaviji u ime »jedinstvene jugoslovenske nacije« vladala srbijanska oligarhijska klika, oslanjajući se na svega 23 postotka stanovničtva. To je bilo doba srbijanske hegemonije. Vladajući sloj u državi bio je novačen iz redova Srbijanaca. Oni su bili osobe prvog i skoro jedinog povjerenja, njima su se povjerovale vladajuće funkcije. Hrvati su prvi započeli borbu protiv ove srbijanske hegemonije, a onda i protiv diktature, koja je išla za istim ciljevima i služila se istim sredstvima. Oni su započeli borbu za narodni obstanak i za pravedniji družtvovni napredak. Hrvati su od svih naroda u bivšoj Jugoslaviji bili najbolje organizirani, oni su bili pravi prvoborci za narodnu slobodu i družtvovnu pravdu.

U borbi protiv opravdanih nastojanja i težnja Hrvata Srbijanci su najprije ukinuli poviestne pokrajine, nadajući se, da će tako nestati kontinuiteta u hrvatskoj borbi. Na taj su način oni ponajprije htjeli osigurati svoju političku hegemoniju. Drugi je korak usliedio na priradnom polju s ciljem, da se Hrvatima izbije priradni temelj njihove politike izpod nogu. Nakon toga došlo je do borbe protiv Hrvata kao pojedinaca. Kako je s jedne strane rastao odpor Hrvata, tako je s druge strane bila usavršavana osnova, kako da se slomi taj odpor, a Hrvati potisnu u redove, koji ne će biti opasni za srbijansku oligarhiju.

Nas bi predaleko zavelo, kada bismo htjeli na tako skučenom prostoru iznieti makar i jednu stotinu onoga gradiva, koje postoji o svemu onome, što se radilo s Hrvatskom i Hrvatima u posljednjih preko dvadeset godina. O tome danas postoje već prave knjižnice, koje govore same za se.

Radi preobširnosti gradiva mi ćemo se ograničiti na samu vlast, na vlade i ministre, da se barem s te strane razsvietli jedan dio nedavne hrvatske poviesti.

Vlade i ministri

O tome, kako je netko u bivšoj Jugoslaviji dolazio do ministarskog mjesta, postoji također već prava književnost. Volja naroda, a pogotovo volja hrvatskog naroda, tu nije igrala nikakvu ulogu. Nisu igrale ulogu ni stranke, a niti osobne sposobnosti pojedinaca, kandidata za ministarska mjesta. Mnogo su značajniji bili činbenici druge vrste: rodbinske sveze, tetke, kume, ženitbe, probitci pojedinih klika i kamarila, koje su se izmjenjivale na vlasti, zakulisne intrige, zajednički »poslovi« i griesi, koji su povezivali ljude jednake odgovornosti. Najprije su postojali ministarski kandidati, a onda je dolazilo do imenovanja ministara, ali nikada bez privole klika i kamarila, koje su sebi unapried osiguravale korist od tih pojedinaca, kandidata za ministarska mjesta. Obično su prilikom takvog skoka od kandidata na ministra novi ministri lomili moralnu kičmu, ukoliko su je imali. Diktatura je kasnije ovaj sustav imenovanja ministara dotjerala do savršenstva. Njezini su ministri bili ljudi slomljene ili meke hrbtenjače, ponizni sluge i puki izvršitelji tuđe volje.

Prema vidovdanskom ustavu od 1921. u bivšoj je Jugoslaviji vladao tobožnji parlamentarni poredak, to jest vlada je trebala biti ovisna o parlamentu. Ali od 35 vlada u bivšoj državi, i to do godine 1937., ni jedna nije bila srušena u parlamentu, nego je svaka bila uklonjena zakulisnim putem!

Kakav je u takvim prilikama bio položaj Hrvata, koji su prema službenoj državnoj brojitbi predstavljali 23,10 postotaka stanovničtva? U toj stvari moramo prije svega iztaknuti, da su Hrvati kao predstavnici narodnih stranaka bili svega u dva maha u vladi. To je bilo za vlade Stojana Protića godine 1920. i za vrieme koalicije HSS i radikalne stranke od 18. VII. 1925. do 1. veljače 1927. Prva je vlada bila na vlasti 87 dana, a druge četiri koalicione svega 558 dana. Tokom 19 godina nešto oko 640 dana prisutstvovanja Hrvata, predstavnika narodnih stranaka u pojedinim vladama, zaista nije mnogo!

Spomenuli smo, da je od 1920. do 1937. bilo u bivšoj Jugoslaviji 35 vlada. U tih 35 vlada bilo je ukupno 656 ministara, a od toga Hrvata, predstavnika narodnih stranaka, svega 26, ili 4 postotka!

Bilo je i drugih Hrvata u beogradskim vladama, ali to su bili pristaše velikosrbskih centralističkih stranaka ili takozvani stručnjaci, koji su Srbijancima služili kao štafaža, da se kaže, kako u vladi ima i Hrvata. Svi ti ljudi nisu bili predstavnici Hrvata, nego samo predstavnici svojih ili tuđih probitaka. Oni su redovito dobivali sasvim sporedna ministarstva i nisu uobće imali

nikakvog utjecaja. U vrieme diktature bilo je također ovakvih Hrvata u vladama.

Kada pak kao pravo mjerilo uzmemo ne broj, nego utjecaj tih i takvih Hrvata, predstavnika svojih osobnih ili tuđih probitaka, onda tek dobivamo pravu sliku. Utjecaj su imali samo oni ministri, koji su bili u tako zvanim »velikim« ministarstvima, t. j. u predsjedničtvu vlade, ministarstvu vanjskih poslova, ministarstvu unutarnjih poslova, ministarstvu vojske i mornarice, ministarstvu financija, ministarstvu pravde i u ministarstvu prosvjete.

U tim je ministarstvima bila usredotočena prava vlast, ta su ministarstva trošila najveći dio državnog proračuna i razpolagala »dispozicionim fondovima«.

U drugoj skupini bila su takozvana priradna ministarstva: trgovine, prometa, šuma i ruda, poljodjelstva, građevina, socialne politike i narodnog zdravlja, te pošta i brzojava.

U trećoj su skupini bila najmanje važna ministarstva: bez listnice, vjera, agrarne reforme, za izjednačenje zakona, prehrane i tjelesnog odgoja. Ta su mala ministarstva služila, da se udovoljava pojedinim ambicijama ljudi, koji su smatrali, da ne mogu biti uobće smatrani političarima, ako nisu ministri, pa makar i onog posljednjeg ministarstva, od kojih su se neka sastojala od samog ministra, jednog samovoza, vozara, jedne sobe, jedne tipkačice i jednog stola s par stolaca, sve zabačeno u nekom kutu neke vladine zgrade.

Brojke govore

U čitavom razdoblju od postanka bivše Jugoslavije do godine 1937., ako poredamo ministre u te tri skupine, dobivamo ovu sliku:

Ukupno je bilo 656 ministara, a od toga:
Srbijanaca 399,
prečanskih Srba 53,
Hrvata narodnih stranaka 26,
Hrvata po podrietlu 111,
Slovenaca 49,
muslimana iz središnje i južne Hrvatske 18.

Ali ako sada pogledamo, kako su bila zaposjednuta takozvana velika ministarstva, tu dobivamo već bolju sliku, naime:

I. U velikim ministarstvima za spomenuto razdoblje bilo je:
Srbijanaca 208,
prečanskih Srba 23,
Hrvata narodnih stranaka 2 (dva!),
Hrvata po podrietlu 14,
Slovenaca 5,
muslimana iz središnje i južne Hrvatske ni jedan.

II. U takozvanim priradnim ministarstvima bilo je:
Srbijanaca 133,
prečanskih Srba 19,
Hrvata narodnih stranaka 19,
Hrvata po podrietlu 56,
Slovenaca 38,
muslimana iz središnje i južne Hrvatske 14,

III. Konačno u takozvanim malim ministarstvima bilo je:
Srbijanaca 58,
prečanskih Srba 11,
Hrvata narodnih stranaka 5,
Hrvata po podrietlu 41,
Slovenaca 6,
muslimana iz središnje i južne Hrvatske 4.

Ako spomenute brojke pretvorimo u postotke, prema broju stanovničtva, onda dobivamo još jasniju sliku, koja nam govori mnogo bolje od bilo čega:
ministri Srbijanci predstavljali su (prema službenoj brojitbi!) 23 postotka stanovničtva,
ministri prečanski Srbi predstavljali su 19 postotaka,
ministri Hrvati narodnih stranaka 23 postotka,
ministri Hrvati po podrietlu — nikoga,
Slovenci 9 postotaka i
bosanski muslimani 5 postotaka.

Ali zato su ministri Srbijanci predstavljali u velikim ministarstvima 83 postotka,
u priradnim ministarstvima 47 posto, a u
malim ministarstvima 46 posto.

Prečanski Srbi predstavljali su u velikim ministarstvima 9 posto,
u priradnim ministarstvima 7 posto,
u malim ministarstvima 9 posto.

Hrvati narodnih stranaka predstavljali su u velikim ministarstvima 1 posto (!),
u priradnim ministarstvima 7 posto, a u
malim ministarstvima 6 posto.

(Makar su Hrvati narodnih stranaka predstavljali 23 postotka stanovničtva, oni su — uzevši prosječno — u ministarstvima predstavljali svega 4 — četiri — postotka, naprama prosjeku od 61 posto kod Srbijanaca.)

Hrvati po podrietlu predstavljali su
u velikim ministarstvima 4 posto,
u priradnim ministarstvima 20 posto.
u priradnim ministarstvima 20 posto, a u

Slovenci su predstavljali u:
velikim ministarstvima 2 posto,
priradnim ministarstvima 14 posto, a u
malim ministarstvima 5 posto.

Bosanski muslimani predstavljali su
u velikim ministarstvima —,
priradnim ministarstvima 5 posto,
malim ministarstvima 3 posto.

Gornje su brojke veoma poučne. Iz njih se sjajno vidi, kako su vladajući Srbijanci usredotočili u svojim rukama velika ministarstva, koja su značila stvarnu vlast u državi. Srbijanaca je u državi, na temelju službenih podataka, bilo koliko i Hrvata. Ali u velikim ministarstvima na stotinu Srbijanaca dolazi svega jedan ministar Hrvat kao predstavnik narodnih stranaka. Prečanski Srbi, kojih je i na temelju službenih podataka, bilo daleko iza broja Hrvata, imali su na 100 Srbijanaca deset ministara velikih ministarstva, dakle deset puta više nego Hrvati. Tu nema nikakve sumnje: vlast se stvarno nala-

zila u srbskim rukama. Oni su tu vlast prisvojili i nisu je puštali iz ruku, bez obzira kako će svršiti takva politika. Premoć Srbijanaca bila je očita, njihov je utjecaj bio najveći i najjači. Najveći dio državnog proračuna bio je u njihovim rukama, a isto tako i najveći dio činovničtva, na što ćemo se još posebno osvrnuti.

Ministri Srbijanci vodili su — jasno — najviše računa o svom kraju i o njegovim potrebama. Zbog toga su bili zapostavljeni svi drugi krajevi, a na prvom mjestu Hrvatska. Ministri velikih ministarstava imali su velike dohodke i redovito su se obogaćivali za vrieme ministrovanja.

Možda sve, što smo do sada iznieli, ne izgleda uvjerljivo, previše mračno za Hrvate, ali ćemo i to kazati. Izniet ćemo sada od godine do godine sastave pojedinih vlada od 1919. do 1935. To će biti posljednji i najbolji dokaz. Što je bilo poslije godine 1935., a osobito nakon što je svom snagom pritisnula srbijanska diktatura, mi jako dobro znademo. Kako smo već rekli, kod svih vlada nakon godine 1935. već se nije radilo o vladama na temelju neke demokracije i parlamentarizma, nego o čistim diktaturama, gdje volja naroda uobće nije dolazila do izražaja. Hrvati u tim i takvim vladama, osim par iznimaka u posljednjem času, kada se mislilo, da će se uz njihovu pomoć moći nešto spasiti, bili su puke marionete, čije ime nije potrebno ni spominjati. U svakom slučaju za njih se dobro i danas znade.

Evo tih podataka.

Stranke u bivšoj Hrvatskoj i Slavoniji

Stranački život u bivšoj Hrvatskoj i Slavoniji počeo se razvijati početkom prošlog stoljeća, kako je to bilo i u ostalim evropskim državama, nakon što su prestale vladavine raznih staleža. Počelo je to u ono doba, kada su se države pretvarale pod pritiskom događaja, prirodnog razvitka i političkog odgoja sve širih slojeva pučanstva u suvremene države s razvijenim političkim i prema tome stranačkim životom.

Kao i u ostalim državama, tako je i u bivšoj Hrvatskoj i Slavoniji stranački život iz početka bio veoma jednostavan. Postojale su naime dvie stranke, kako je to dugo ostalo na pr. i u Velikoj Britaniji. Bile su to:

N a r o d n a s t r a n k a i

U n i o n i s t i.

Sama nam imena najbolje govore o kakvim se strankama radilo. Jedna je bila narodna stranka, koja je predstavljala onaj dio pretežno inteligencije, koja je poput tolikih stranaka i pokreta u drugim državama nastala na temelju buđenja narodne sviesti, u težnji, da politički i narodno odgoji široke slojeve pučanstva. Pristaše druge stranke bili su za to, da ostane sve pri starom, da ostane stara sveza, a time da ostanu i svi njihovi položaji i koristi. Moglo bi se dakle reći, da su tu bili začetci neke vrste napredne i konzervativne stranke, koje su se borile, jedna za preuređenje državnopravnog položaja Hrvata s jedne strane, a druga za to, da ostane sve po starom, smatrajući sve pokušaje preuređenja revolucionarnima, a prema tome i opasnima za postojeće stanje i za samo družtvo.

Narodni preporod kod Hrvata djelovao je veoma blagotvorno na razvitak političkog života i prema tome na stvaranje novih stranaka; međutim početak obćeg preuređenja stranačkog života u Hrvatskoj i Slavoniji sliedi mnogo kasnije, pod konac prošlog stoljeća, i to u godini 1895. U to doba već su posvema jasne crte političkog razvoja kod Hrvata i razkomadanost stranačkog života odgovara sličnoj razkomadanosti u svim drugim evropskim državama. Pojavili su se pojedini staleži i pokreti, koji idu za svojim posebnim probitcima, nakon što je osiguran narodni obstanak, nakon što je odpala svaka opasnost, da Hrvata nestane, za čime se išlo od početka prošlog stoljeća.

Početak našeg stoljeća zabilježio je već veoma bujnu stranačku djelatnost. Tu postoje već stranke, koje imaju za sobom dugu prošlost, a pomaljaju se već obrisi skorog stvaranja novijih stranaka sa suvremenijim programima, s novim stranačkim zastavama i lozinkama.

U to doba postojale su u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno bile su u stvaranju sliedeće stranke:

N a r o d n a s t r a n k a, koja je imala veliku političku baštinu, ali je za vrieme banovanja Khuen-Hedervaryja postala sasvim mađaronska stranka, to jest stranka, koja nije za Hrvate kao narod ništa tražila, nego je nastojala, da ostane sve po starom, da se državnopravna sveza s Ugarskom nikada ne prekida, da Hrvati ostanu politički, državno i narodno i dalje ovisni o susjedu, kako su bili stoljećima. Međutim takva stranka nije mogla živjeti od starog stranačkog kapitala, nije mogla obstojati time, što ništa nije tražila. U samoj stranci dolazilo je do vrienja, koje je konačno dovelo do razcjepa i do osnivanja nove stranke.

N e o d v i s n a n a r o d n a s t r a n k a, čiji su članovi kasnije po svom glavnom organu »Obzoru« nazvani »obzoraši«.

Dok su s jedne strane ostatci Narodne stranke tražili, da ostane sve po starom u odnosu prema Ugarskoj, za vrieme banovanja Mažuranićeva pojavila se nova stranka, koja je tražila oslon na Austriju, smatrajući, da će za Hrvate biti bolje, ako prekinu s Ugarskom i potraže bolje uvjete za svoj narodni obstanak na drugoj strani, u bivšoj monarhiji, naime u oslonu na Austriju, da se dakle Budimpešta zamieni s Bečom. Ova stranka nije kao ni stara Narodna stranka mogla dulje obstati, jer čim je prestala mogućnost laviranja između Budimpešte i Beča, stranka se razpala i njezini su pristaše većim dielom prešli među mađarone, a manji se dio priklonio novim strankama, koje su se počele formirati. Ta je Mažuranićeva stranka za kratko vrieme svog obstanka nosila ime

S a m o s t a l n a n a r o d n a s t r a n k a.

Nakon ovih starih stranaka po važnosti i po svom značenju u životu hrvatskog naroda, u novije doba dolazi

Stranka prava. Pravaši su nastupili po prvi put kao organizirana »Stranka prava« prilikom izbora godine 1878. Tada su kao predstavnici ove nove stranke bili izabrani dr. Ante Starčević u Kraljevici, Fran Folnegović u Senju, Andrija Valušnik u Delnicama, barun Đuro Rukavina u Đurmancu, Pavao Brantner u Garešnici i Ivan Đunđerović u Đakovu. Kao i sve starije stranke, tako je i Stranka prava doživjela više razkola, iz kojih su proizašle slične stranke. Takav jedan razkol usliedio je i godine 1895., kada se pojavila

»Čista« stranka prava na jednoj strani, dok je na drugoj strani ostala

Matica stranka. Kasnije, godine 1909., dolazi do nove secesije u toj stranci, i pravaši se diele na:

Milinovce (pristaše dra Mile Starčevića, sinovca dra Ante Starčevića), te

Frankovce (pristaše dra Josipa Franka, kojega je dr. Ante Starčević označio svojim nasljednikom).

»Milinovci« su bili za suradnju sa Srbima, te su zajedno s »Hrvatsko-srbskom koalicijom« izveli poznati udar u »Narodnom vieću« u Zagrebu god. 1918. 24. studenoga, kada je predsjednik »milinovačke« »Hrvatske stranke prava« zagrebački zubar dr. Ante Pavelić s dielom svojih zastupničkih drugova kao na pr. drom Grgom Anđelinovićem i drugima, poveo izaslanstvo Narodnog vieća u Beograd, gdje je, na njegov priedlog srbski regent Aleksandar proglasio »ujedinjenje« Hrvatske i Srbije u državu SHS.

»Frankovci« su opet tražili državnu nezavisnost i cjelokupnost Hrvatske, te su za početak zahtievali, da se Austro-Ugarska preuredi na trialističkom temelju, te da se Hrvatska iztrgne izpod suvereniteta krune sv. Stjepana, pa da se unutar habsburžke monarhije uzpostavi suverenitet krune kralja Zvonimira.

»Frankovci« su tražili političke veze s umjerenim skupinama u Mađarskoj i Austriji, a napose su žestok i neprijateljski stav imali prema Srbima, te dosljedno prema Hrvatsko-srbskoj koaliciji, »Milinovcima« i konačno prema hrvatsko-srbskom ujedinjenju. U »Narodnom vieću« u ime »frankovaca« digao je svoj glas protiv »ujedinjenja« jedini »frankovački« predstavnik dr. Dragutin pl. Hrvoj, koji je u tom pogledu stajao na istom stajalištu, kao i predstavnik Hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić. Dok su »Milinovci« svoju »Stranku prava« razpustili 1918. nakon »ujedinjenja« — s obrazloženjem, da stranka nema više razloga za obstojanje, jer je njezin cilj postignut, dotle su »frankovci« i dalje nastavili borbu protiv državne zajednice sa Srbima. Dra Josipa Franka, nasliedio je u vodstvu ove »čiste stranke prava« dr. Aleksandar Horvat, zatim dr. Vladimir Prebeg, te konačno odvjetnik dr. Ante Pavelić, koji je 1928. svoju stranku sam razpustio, polazeći sa stanovišta, da se stranačkom borbom ne može ostvariti sloboda i nezavisnost hrvatskog naroda. Iz redova svojih stranačkih suboraca osnovao je dr. Ante Pavelić prve rojeve nove, borbene, vojničke ilegalne postrojbe, koja je bila doskora poznata pod imenom »Ustaša — hrvatski oslobodilački pokret«.

U vrieme najtežih progona i nasilja nad oporbom pod banom Khuenom i nakon težkih poraza na izborima radi nesloge među hrvatskom oporbom, javlja se početkom ovog stoljeća težnja, da se oporbene stranke ujedine i da tako pruže jači odpor Khuenu. Pregovori su se dugo vodili, prekidali i ponovno nastavljali, pa je tek godine 1902. bilo zaključeno, da se ta fuzija izvrši. Pregovore su vodile Neodvisna narodna stranka i Stranka prava. Ponajprije je bilo dugo natezanja oko imena stranke, dok nije zaključeno, da se nazove

Hrvatska stranka prava.

Ova fuzija oporbe nije dovela do praktičnih posljedaka, jer prije nego što je trebalo provesti zaključke predstavnika obih stranaka, došlo je do pada bana Khuena i do novog poleta u stranačkom životu. Pad Khuena bio je obći signal za stvaranje novih stranaka, koje se prije toga radi svakovrstnih progona nisu mogle niti stvarati, niti razvijati. Tako nije također došlo ni do praktičnog života Hrvatske stranke prava, koja se razišla na svoje sastavne dielove, prije nego što su se ti dielovi mogli čvrsto sljubiti i predstavljati jednu stranku.

Godine 1904. kao prva nova stranka javlja se

Hrvatska napredna stranka, koja je kratko vrieme razvijala veoma živu djelatnost, osobito među mladeži, te je imala preduvjeta, da se razvije u veoma jaku stranku. Međutim je zamah stranačkog života doskora zahvatio i ovu stranku, pa je nestala u novoj stranačkoj tvorevini

Hrvatsko-srbskoj koaliciji, koja je nastala godine 1905. na temelju riečke rezolucije. U tu su novu stranačku tvorevinu ušle Hrvatska pučka napredna stranka, Hrvatska stranka prava i Srbska samostalna stranka, a kasnije i Samostalni klub (srbski).

Osim ovdje spomenutih stranaka postojale su do ostvarenja Hrvatsko-srbske koalicije, a neke kasnije i izvan te koalicije, sliedeće stranke:

Vladina srbska stranka, uglavnom onaj dio pravoslavaca, koji su imali koristi od toga, što su igrali ulogu elementa prevage u državnopravnim sporovima između Zagreba i Budimpešte.

Radikalna srbska stranka,

Samostalna srbska stranka (koja je ušla u Hrvatsko-srbsku koaliciju),

Srbska napredna stranka,

Stranka socialnih demokrata,

Hrvatska radnička stranka,

Katolička stranka,

Hrvatska seljačka stranka, koju su braća Radići osnovali godine 1905., tražeći, da i seljaci, kao pretežni dio hrvatskog naroda, imaju svoju organiziranu stranku, koja će zastupati njihove probitke, dotle manje-više zapostavljane od ostalih stranaka.

Kršćansko-socialna stranka i

Hrvatska radnička zajednica.

Na koncu bismo još mogli pripomenuti, da je godine 1911. tadašnji ban Tomašić u borbi sa Hrvatsko-srbskom koalicijom pokušao stvoriti još jednu, svoju stranku, pod nazivom

Stranka narodnog napredka, ali dalje od sastava programa i nekoliko pristaša nije se pošlo.

Stranački život u bivšoj Dalmaciji

U bivšoj je Dalmaciji postojao malen broj stranaka. Uzrok je tome bio s jedne strane malen broj stanovnika, a prema tome i izbornika, a s druge strane maleni broj narodnih zastupnika, koje je trebalo izabrati. Dalmatinski sabor je osim poslova same Dalmacije odašiljao i određeni broj članova u Carevinsko vieće u Beču, gdje se je razpravljalo o pitanjima, koja su se ticala austrijske pole Austro-ugarske monarhije.

Kao i u ostaloj Hrvatskoj, stranački je život tokom prošlog stoljeća bio veoma jednostavan: S jedne strane nalazili su se »autonomaši«, predstavnici gradskog elementa primorskih gradova, ljudi veoma često slavenskog podrietla, koji su iz osobnih probitaka i starih sveza, bilo rodbinskih, bilo kulturnih, prionuli uz ostatke nekadašnjeg latinskog stanovničtva. Na drugoj strani nalazili su se »narodnjaci«, predstavnici novih pokoljenja, odraslih na vjeri u budućnost svog hrvatskog naroda, koji je trebalo probuditi iz stoljetnog sna.

Kao i u »Hrvatskoj i Slavoniji«, tako su i u »Dalmaciji« postojale ponajprije samo dvie stranke s gotovo istim programima i ciljevima:

Hrvatska narodna stranka, slična Narodnoj stranci u prekovelebitskoj Hrvatskoj i

Autonomaška stranka, koja je donekle odgovarala unionistima i kasnije mađaronima u Hrvatskoj.

Najveći dio političke borbe u biv. Dalmaciji podniela je na svojim leđima Hrvatska narodna stranka, koja je polako osvajala svoje političke postave i postavljala pomalo hrvatsku vlast u gradovima, koji su početkom bili u autonomaškim rukama. Događaji u Hrvatskoj i Slavoniji djelovali su veoma blagotvorno na politički život u Dalmaciji, gdje se je vodila gotovo ista borba za narodni jezik, za političku vlast u gradu i na selu.

Kao odjek stranačkog diferenciranja u Hrvatskoj i Slavoniji, došlo je do sličnog diferenciranja i u Dalmaciji. Uz stare stranke, koje su desetljećima bile u političkoj borbi, u kojoj su oštrice pomalo otupile, pojavila se nova stranka:

Stranka prava, koja je okupila pod svoje zastave mladež, nezadovoljnu starinskim načinom borbe Narodne stranke. Mladež je tražila odlučniju djelatnost, brzo rješavanje hrvatskog pitanja u Dalmaciji, brže pokretanje družtvovnih problema i brže sjedinjenje s Hrvatskom, kako je to toliko puta bilo obećano s najvišeg mjesta u Beču.

Kasnije se još pojavila i

Hrvatska demokratska stranka, kao odsjek slične stranke u Hrvatskoj, ali s manjim brojem pristaša.

Zapravo se može reći, da je svaka hrvatska stranka u Hrvatskoj i Slavoniji imala svoju podružnicu u Dalmaciji, ali sve to nije moglo doći do izražaja, kako smo spomenuli, radi malog broja stanovničtva i malobrojnog sabora.

Kao dokaz usklađenosti stranačkog života u Hrvatskoj i Slavoniji te u Dalmaciji možemo navesti i to, da je godine 1905., nakon pregovora, koji su kao i u Hrvatskoj i Slavoniji, dugo potrajali, došlo do fuzije Hrvatske narodne stranke i Stranke prava u novu stranku, koja je nazvana

Hrvatska stranka, čime je hrvatska fronta u Dalmaciji bila znatno ojačana, jer je najveći dio političkih snaga hrvatskog naroda krenuo odlučno novim radikalnijim putem k svojim ciljevima.

Pravoslavci u Dalmaciji bili su također, kao i u biv. Hrvatskoj i Slavoniji, pristaše raznih prekovelebitskih stranaka, ali kao i kod tih stranaka mogla je zapravo samo jedna preuzeti glavnu ulogu. To je bila

Srbska stranka na Primorju, koja je imala svoj Klub srbskih zastupnika na dalmatinskom saboru, jednako kao što su »autonomaši« imali i svoj klub.

Ta je srbska stranka jednako kao i srbske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, nastojala igrati ulogu jezičca na vagi, to jest izkorišćivati što više za sebe sve sporove između hrvatskih i autonomaških stranaka i skupina. Dok su na primjer na dalmatinskom saboru godine 1861. Srbi iz svojih političkih računa bili za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, kasnije su se priključili »autonomašima« i bili protiv tog sjedinjenja, tražeći, da u Dalmaciji ostane sve po starom, pa čak i talijanski jezik u uredima, samo da dođu na svoj stranački račun, s obzirom na sve veću političku sviest hrvatskog naroda u Dalmaciji.

Tu svoju veliku političku i narodnu sviest pokazala je Dalmacija osobito godine 1903., posljednje godine vladanja bana Khuen-Hedervaryja. Tada su se u Dalmaciji bili proširile glasine o desetcima strieljanih i obješenih u Hrvatskoj i Slavoniji, kao posljedcima velikih protukhuenovskih i protumađarskih demonstracija. Svi hrvatski narodni zastupnici dalmatinskog sabora stvorili su jednodušni zaključak, da smjesta odputuju u Budimpeštu, gdje se tada nalazio kralj Franjo Josip i da prosvjeduju protiv takvog postupka s Hrvatima u njihovoj zemlji. Oni su odlučili zatražiti skupnu audienciju i odlučno prosvjedovati, te time pripomoći prekovelebitskim Hrvatima u njihovoj borbi. Mađarska je vlada radi ove odluke dalmatinskih narodnih zastupnika zapala u najveću nepriliku, pa je uspjela nagovoriti Franju Josipa, da se vrati u Beč, kako Mađari ne bi u svom vlastitom glavnom gradu doživjeli, da narodni zastupnici druge pole monarhije kod njih prosvjeduju zbog njihovih postupaka protiv

Hrvata. Dalmatinski su narodni zastupnici na putu saznali, da se Franjo Josip vratio u Beč, pa su krenuli u Beč i zatražili skupnu audijenciju, ali nije bila odobrena zbog — dvorske etikete. Uostalom, hrvatskim narodnim zastupnicima iz Dalmacije nije ni bilo do toga, da dođu pred kralja, nego samo do geste, o kojoj se brzo pročulo po cielom svietu. Ova jednodušnost dalmatinskih Hrvata u odlučnom času za hrvatski narod nije bila nikada zaboravljena u prekovelebitskoj Hrvatskoj.

Stranački život u bivšoj Istri

Političko-stranačkog života, kakav je prije prvog svjetskog rata postojao u ostalim hrvatskim zemljama, a osobito u bivšoj Hrvatskoj i Slavoniji, Istra zapravo nije poznavala. Uzrok tome nije bila činjenica, da je Istra bila mala i siromašna, nego sviest tamošnjeg puka, koji je znao, da bi mu razkomadanost na političke stranke, zapravo strančice, s obzirom na veličinu Istre, samo škodila.

U Istri je postojala samo Narodna hrvatska stranka.

Istrani su međutim simpatizirali s programima i raznim posebnim težnjama pojedinih hrvatskih stranaka izvan Istre, ali to u Istri nije nikada dovelo ni do kakvih trzavica, nesloga ili razpada u jednoj jedinoj hrvatskoj narodnoj stranci.

Središte narodnog političkog života u Istri bilo je ponajprije uredničtvo lista »Naša Sloga«. Tu je bio stožer narodne borbe, gdje su se primala sva izvješća o raznim političkim prilikama u istarskim krajevima, izrađivale se smjernice daljnjega rada i davale sve potrebne političke upute. Stvarna politička organizacija istarskih Hrvata bilo je »Političko družtvo za Istru« sa sjedištem u Pazinu. Pošto je bila samo jedna stranka u istarskom saboru u Kopru, Hrvati su uviek nastupali samo kao Hrvati, a ne kao pripadnici pojedinih stranaka.

Stranački život u bivšoj Bosni i Hercegovini

Političke stranke u Bosni i Hercegovini razvijale su se u početku na posvema vjerskoj osnovi: muslimanskoj, rimokatoličkoj i pravoslavnoj. Kasnije se je unutar pripadnika muslimanske vjeroizpoviesti razvio nacionalni osjećaj, i to pretežno hrvatski, a tek djelomično srbski.

Pravi politički život u Bosni i Hercegovini počinje tek od godine 1910., kada je Bosna dobila ustav. Bosanski je sabor u početku radio jednodušno i prihvaćao vladine priedloge jednoglasno. Međutim na kasnijim zasjedanjima, počele su se sve više javljati razne tendencije, nastale djelomično zbog nacionalnih, a djelomice zbog priradnih uzroka, te zbog težnja, da jedna stranka posvema zavlada i nametne svoju volju svim ostalim strankama.

Konačna grupacija stranaka do razpusta bosanskog sabora 1916. bila je od prilike ova:

H r v a t s k a m u s l i m a n s k a n a r o d n a s t r a n k a pod vodstvom Ademage Mešića, kojoj su među ostalim pripadali Mehmed Spaho, Halidbeg Hrasnica, Safvetbeg Bašagić, Hakija Hadžić i drugi. Stranka je izdavala svoje glasilo »Muslimanska Sviest«.

M u s l i m a n s k a n a r o d n a o r g a n i z a c i j a, koju je vodio Alibeg Firdus, a kasnije Šerif Arnautović.

H r v a t s k a n a r o d n a z a j e d n i c a bila je vođena od Nikole Mandića, a pripadali su joj među ostalima Jozo Sunarić, I. Pilar, J. Mazzi, Luka Čabrajić i drugi.

H r v a t s k a k a t o l i č k a u d r u g a, kojoj je vođa bio nadbiskup Josip Stadler, a pripadali su joj biskup Ivan Šarić, arhitekt Josip pl. Vancaš, te drugi. Stranka je izdavala svoj list »Hrvatski dnevnik«.

Nastojanjem Nikole Mandića, Joze Sunarića i Ademage Mešića složila se stranka šerifa Arnautovića s hrvatskim težnjama i nova se formacija nazvala

M u s l i m a n s k a u j e d i n j e n a o r g a n i z a c i j a, od koje su se odciepili »srbski« muslimani pod vodstvom Dervišbega Miralema i Rifatbega Sulejmanpašića.

Srbi su imali tri svoje stranke:

D i m o v i ć e v a s t r a n k a, kojoj je pripadao Stojanović, a od zgode do zgode bili su u njoj Milan Srškić, Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola i drugi. To je bila vladina stranka, koja je prihvaćala sve, što joj se predložilo, ali uviek s težnjom, da ovim putem izigra druge stranke. Ta je stranka izdavala »Srbsku Rieč« koja je bila često vrlo radikalna, makar je stranka bila uz vladu i na vladi.

R a d i k a l e S r b e vodila su braća Stjepan i Vasilj Grđić, a pripadali su joj uz druge Dušan Vasiljević i Atanasije Šola. Njihov list bio je »Narod«.

E k s t r e m n e S r b e s naglašenom družtvovnom tendencijom vodio je Petar Kočić, koji je izdavao »Otadžbinu«.

U Bosni je nakon okupacije bila vojnička uprava, koja je zadržala upravno uređenje, kako ga je zatekla iz turskih vremena. Ali već carskom odredbom od 29. X. 1879. počelo je preuređenje osnutkom zemaljske vlade, kojoj je na čelu bio zapoviedajući general kao poglavar zemlje. Bosanska je vlada prema uzoru na hrvatsku bila podieljena na četiri odjela, a od 1912. na šest, s odjelnim predstojnicima na čelu.

Uz poglavara zemlje uveden je 1882. građanski doglavnik — adlatus. Zemlja je u upravnom pogledu bila podieljena na šest okružja, ova na kotare, dok su veći kotari imali izpostave. Razstava sudstva od uprave provedena je tek godine 1906. osnivanjem samostalnih kotarskih sudova.

U Bosni i Hercegovini uveden je ustav godine 1910., kad je izdano šest zakona: zemaljski ustav, izborni red, saborski poslovnik, zakon o družtvima, zakon o skupljanju i zakon o kotarskim viećima. Zemaljska vlada nije bila odgovorna

saboru, ali je odgovarala na pitanja i interpelacije. Sabor je mogao izjavljivati svoje mišljenje adresama ili rezolucijama. Bosanski sabor sastojao se je od 20 virilista i 72 izabrana narodna zastupnika. Saborska perioda trajala je pet godina, a nakon razpusta morali su se najkasnije za šest mjeseci razpisati novi izbori.

Stranački život u bivšoj Jugoslaviji

Na temelju brojitbenih podataka izgleda, da je bivša Jugoslavija imala nesumnjivi rekord, što se tiče broja stranaka, strančica i političkih klubova, te blokova. Takvo obilje političkih skupina nije bio ni u kojem slučaju znak zdravog stanja, nego je ta razkomadanost bila dokaz političke bolesti, koja je harala od 1918. do 1941. Istina je, da je i u mnogim drugim evropskim državama, nakon godine 1918. postojao veći broj stranaka i strančica, ali i tamo je to bio samo dokaz slabosti, a ne zdravog političkog razvoja.

Što se tiče stranačkog života u bivšoj Jugoslaviji, treba prije svega spomenuti, da je šarenilu političkih zbivanja mnogo doprinielo i to, što su pojedini dielovi, od kojih je Jugoslavija bila sastavljena, ušli u novu državu sa svojim posebnim strankama, blokovima i klubovima, posebice pak Hrvatska i Srbija, koje su i prije rata 1914.—1918. imale razvijeni stranački život.

Sav taj stranački život u bivšoj državi možemo podieliti u nekoliko dielova, od kojih su najvažniji oni o velikim strankama iz sastavnih dielova bivše Jugoslavije, o strankama, koje su se održale u novoj državi, o novim strankama i o manjim strankama i strančicama, koje su fuzijama ili silom prilika (izborni sustavi protivni malim strankama), pomalo nestajale i doskora posvema nestale.

Što se tiče velikih stranaka u banskoj Hrvatskoj, već smo ih spomenuli u posebnom poglavlju pod naslovom: »Stranke u Hrvatskoj i Slavoniji«.

Što se tiče srbijanskih stranaka, koje su se u početku održale u novoj državi, trebamo spomenuti:

R a d i k a l n u s t r a n k u, koja je postojala i u bivšoj Srbiji, a koja je često puta u novoj državi prolazila kroz mnoge krize i trzavice. Već prvih godina života u novoj državi, dolazi do razcjepa u Radikalnoj stranci, pa su osim matice stranke postojali

R a d i k a l s k i d i s i d e n t i (Pašićevci) i

R a d i k a l s k i d i s i d e n t i (Protićevci).

Kasnije, kada se pokušavalo iz Radikalne stranke stvoriti glavnu jezgru novih stranaka JNS (Jugoslovenska nacionalna stranka) i JRZ (Jugoslovenska radikalna zajednica) stara matica stranke nije se dala posvema likvidirati, pa je što legalno, što nelegalno postojala do posljednjeg časa pod imenom

G l a v n i o d b o r R a d i k a l n e s t r a n k e, koji je bio pod vodstvom Ace Stanojevića.

S r b s k a s a m o s t a l n a s t r a n k a postojala je u bivšoj Srbiji i onda se fuzijom s raznim demokratskim strankama i strančicama iz prečanskih krajeva pretvorila u

D e m o k r a t s k u s t r a n k u, u kojoj je kasnije također došlo do razkola, pa je Pribićević osnovao svoju

S a m o s t a l n u d e m o k r a t s k u s t r a n k u, koja je kasnije sa HSS stvorila

S e l j a č k o - d e m o k r a t s k u k o a l i c i j u.

Osim toga su u bivšoj Srbiji postojale ove stranke:

L i b e r a l n a s t r a n k a,
N a p r e d n j a č k a s t r a n k a,
R e p u b l i k a n s k a s t r a n k a,

koje su još neko vrieme životarile u bivšoj državi, a onda ih je posvema nestalo s političke pozornice.

U drugu skupinu idu velike stranke, koje su postojale u bivšoj državi, i koje se uza sve JNS-ovske i JRZ-ovske eksperimente nisu dale ugušiti. Tu je bila prije svega:

H r v a t s k a r e p u b l i k a n s k a s e l j a č k a s t r a n k a, koja je kasnije promienila ime u

H r v a t s k a s e l j a č k a s t r a n k a i tako ostala do konca bivše države, dok je neko vrieme iz taktičkih izbornih razloga nosila ime

N a r o d n a s e l j a č k a s t r a n k a, da se onda vrlo brzo vrati na svoje staro ime HSS.

U početku bivše države, još je kratko vrieme igrala stanovitu ulogu

H r v a t s k o - s r b s k a k o a l i c i j a, ali se brzo razpala na svoje sastavne dielove i njezini su se članovi i pristaše vratili opet u odgovarajuće stranke i pokrete.

Od većih stranaka u početku države treba spomenuti

K o m u n i s t i č k u s t r a n k u, koja je u danima krize, nakon svjetskog rata, pokušala zadobivati na značenju, ali je onda »obznanom« ukinuta. Pokušalo se zakon izigrati, pa je mjesto stare komunističke stranke na izborima nastupila

N e z a v i s n a r a d n i č k a s t r a n k a, ali s vrlo malo uspjeha, tako da je brzo izčezla.

S r b s k a z e m l j o r a d n i č k a s t r a n k a počela je u predratnoj Srbiji igrati priličnu ulogu, ali ju je u novoj državi prilično doigrala uslied taktike njezina vodstva, koje je paktiralo i s najglavnijčarskijim i protuseljačkim strankama.

Kranjska i Štajerska ušle su u bivšu državu, pod nazivom »Slovenija«, sa svojom

S l o v e n s k o m l j u d s k o m s t r a n k o m, (SLS), koja je održala u novoj državi svoje mjesto, i onda rasla brojem izbornika i pristaša. Ta je stranka nastojala igrati ulogu tezulje u odnosima između Hrvata i Srba, nastojeći izbiti što veće koristi za svoj kraj.

Uz njih su u Sloveniji postojali i demokrati, članovi bivše

J u g o s l a v e n s k e d e m o k r a t s k e stranke, koji su zajedno s članovima

S l o v e n s k e l i b e r a l n e s t r a n k e kolebali između srbijanskih režimskih stranaka, novih režimskih stranaka, te demokrata, gdje ih je bilo najviše.

Slovenski k m e t i j c i neko su vrieme pokušavali izstupati samostalno, ali nisu uspjeli, pa su se priključili HSS, ali su onda sliedili izstupi i previranje među njima.

Muslimani iz središnje Hrvatske i Macedonije neko su vrieme politički izstupali odieljeno, jedni u raznim manjim muslimanskim strankama i strančicama, a drugi u Džemijetu. S obzirom na težak položaj, u koji su muslimani zapali u novoj državi, oni su se brzo politički organizirali i osnovali

Jugoslavensku muslimansku organizaciju (JMO), koja je u političkom životu igrala prilično važnu ulogu.

Od većih bivših stranaka treba još spomenuti

Socialdemokratsku stranku, koja je u početku bivše države bila čak u stanju ulaziti u koalicione vlade s demokratima, ali je brzo izgubila svaki ugled i nestala.

U treću skupinu možemo ubrojiti velike umjetno stvorene režimske stranke, koje su bile izvrgavane težkim krizama, znak, da su i njihovi temelji bili umjetni.

Na prvom mjestu tu je

Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS), koja je bila osnovana od generala Živkovića, da tako stvori jednu i jedinu stranku, koja bi mu omogućila, da izvrši svoje diktatorske namjere. Uslied kriza Živković je bio potisnut iz stranke, u kojoj su onda preuzeli vodstvo Uzunović i Jevtić, dok nije Stojadinović stvorio svoju protustranku

Jugoslovensku radikalnu zajednicu (JRZ), u koju su se vrlo brzo preselili članovi JNS u pretežnom broju.

Već je 1927. i 1928. postojala namjera, da se stvori t. zv.

»Četvrta stranka« (Vukičević), neka vrst predhodnice JNS i JRZ, ali taj pokušaj nije uspio.

Na koncu u ovu skupinu možemo ubrojiti i Ljotićev

»Zbor«, koji je međutim doskora bio zabranjen.

Od raznih političkih skupina i klubova, koji su još neko vrieme igrali ulogu u bivšoj državi, trebamo spomenuti

Jugoslavensku demokratsku ligu, koja je bila osnovana u Parizu, ali nije zaigrala veću ulogu,

Jugoslavenski klub u bivšem Carevinskom vieću u Beču, u kojem su se nalazili predstavnici svih hrvatskih stranaka iz Dalmacije, Istre i Slovenije,

Hrvatsku narodnu zajednicu u Bosni,

Narodnu organizaciju za Dalmaciju,

Jugoslavenski parlamentarni klub,

Jugoslavenski poslanički klub,

Narodni klub (Hrvatska Zajednica).

Od pojedinih političkih blokova, koji su bili stvoreni u bivšoj državi, valja spomenuti:

Hrvatski Blok (zajedničari, federalisti i pravaši),

Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije, koji se sastojao od HSS, SLS, demokrata i JMO,

Opozicioni blok, sastavljen od demokrata, SLS i JMO,

Parlamentarnu uniju demokracije, zamisao, koja nije bila politički ostvarena, a koju su trebali sačinjavati HSS i obje demokratske stranke, ali je mjesto toga došlo samo do

Seljačko-demokratske koalicije HSS i SDS.

U zadnju skupinu spadaju nekadašnje veće i manje stranke i strančice, koje su pomalo posvema nestale iz političkog života u bivšoj državi:

Starčevićeva stranka prava,
Hrvatska stranka prava,
Hrvatska narodna stranka (Šurmin, Drinković),
Bunjevačka stranka,
Maglajlićeva grupa,
Skupina Trumbić-Drinković,
Srbska narodna organizacija,
Narodni socialisti,
Ratnička stranka,
Prekomurska gospodarska stranka,
Češka stranka,
Nezavisna muslimanska stranka,
Muslimanska narodna stranka,
Crnogorski federalisti,
Stranka dra Šušteršiča,
Stranka složnih Hrvata,
Njemačka stranka,
Rumunjska stranka,
Invalidska stranka,
Kirajdžijska stranka,
Mađarska stranka,
Srbska stranka.

VLADE U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Pregovori za sastav prve zajedničke vlade u bivšoj Jugoslaviji vodili su se dugo vremena, preko pol mjeseca. Tek 18. prosinca 1918. uspjelo je Stojanu Protiću sastaviti vladu, koja je 21. prosinca iste godine položila prisegu na ruke regenta Aleksandra, koji je onda stvarno vladao u ime kralja Petra I.

PRVA PROTIĆEVA VLADA

od 18. prosinca 1918. do 16. kolovoza 1920.

Prva Protićeva vlada bila je sastavljena ovako:

predsjednik vlade Stojan M. Protić, Srbin, Radikalna stranka,

podpredsjednik vlade dr. Anton Korošec, Slovenac, kao predstavnik i predsjednik Jugoslavenskog kluba u bivšem Carevinskom vieću u Beču i predsjednik Slovenske ljudske stranke (SLS),

ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić, Hrvat, kao predstavnik Jugoslavenskog odbora iz emigracije, inače dotada pravaš iz Dalmacije, bivši član Jugoslavenske demokratske lige, koja je bila osnovana u Parizu,

ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribičević, Srbin, kao predstavnik Hrvatsko-srbske koalicije,

ministar vojske i mornarice Mihajlo Rašić, Srbin, izvan stranaka, a od 30. ožujka 1919. Stevan S. Hadžić, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Momčilo A. Ninčić, Srbin, radikal,
ministar pravde Marko N. Trifković, Srbin, radikal.
ministar prosvjete Ljubomir M. Davidović, Srbin, predstavnik Srbijanske samostalne stranke,
ministar vjera Tugomir Alaupović, Hrvat, predstavnik Hrvatske narodne zajednice iz Bosne,
ministar saobraćaja Velislav N. Vulović, Crnogorac, mladoradikal,
ministar trgovine i industrije Stojan D. Ribarac, Srbin, srbijanski liberal,
ministar građevina Milan Kapetanović, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Edo Lukinić, Hrvat, predstavnik Hrvatsko-srbske koalicije,
ministar poljoprivrede Živko Petričić, Hrvat, predstavnik Starčevićeve stranke prava, do 14. ožujka 1919., dalje zamjenik Albert Kramer, Slovenac, predstavnik Slovenske liberalne stranke, a od 2. travnja 1919. ministar Šefkija Gluhić, musliman.
ministar šuma i ruda Mehmed Spaho, musliman, do 23. ožujka, dalje zamjenik dr. Anton Korošec, a od 2. travnja 1919. ministar Pavle D. Marinković, Srbin, srbijanski samostalac,
ministar agrarne reforme Franjo Poljak, Hrvat, predstavnik Hrvatsko-srbske koalicije,
ministar socialne politike Vitomir Korać, socialdemokrat do 2. travnja 1919. dalje Josip Gostinčar, Slovenac SLS,
ministar narodnog zdravlja Uroš Krulj, Srbin, bosanski radikal,
ministar prehrane i obnove zemlje Miloje Ž. Jovanović, Srbin, predstavnik srbijanske naprednjačke stranke do 16. veljače 1919., dalje do 14. ožujka zamjenik Živko Petričić, dalje Stjepan Ribarac, a od 2. travnja 1919. ministar Anton Korošec, Slovenac, SLS,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Albert Kramer, Slovenac, predstavnik Slovenske liberalne stranke,
ministar bez listnice Miroslav Rajčević, Crnogorac, do 17. ožujka,

Ova prva vlada u bivšoj Jugoslaviji zapala je već 14. ožujka 1919. u krizu radi ostavke predstavnika Starčevićeve stranke prava Živka Petričića, koji je izstupio iz vlade radi toga, što u priestolnoj besjedi nisu bile zajamčene ustavne garancije, kako je to bilo u adresi Narodnog vieća iz Zagreba, koja je bila predana regentu Aleksandru.

Nakon pada Protićeve vlade i stranačkih pregrupacija, gdje se iztiče osnutak zajedničke Demokratske stranke, došla je na vlast demokratsko-socialistička koaliciona vlada.

PRVA DAVIDOVIĆEVA VLADA

od 16. kolovoza do 18. listopada 1919.

Ova je demokratsko-socialistička vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade Ljubomir M. Davidović, Srbin, demokrat,
ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić, Hrvat, kao predstavnik Jugoslavenskog odbora iz emigracije,
ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribičević, Srbin, demokrat,
ministar vojske i mornarice Stevan S. Hadžić, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Vojislav V. Veljković, Srbin, demokrat, kasnije disident,
ministar pravde Kosta K. Timotijević, Srbin, demokrat,
ministar prosvjete Pavle D. Marinković, Srbin, demokrat,
ministar vjera Tugomir Alaupović, Hrvat kao predstavnik bosanskih Hrvata,
ministar saobraćaja Milorad Drašković, Srbin, demokrat,
ministar trgovine i industrije Albert Kramer, Slovenac, demokrat, prije član Jugoslavenske demokratske stranke u Sloveniji,
ministar građevina Velisav V. Vulović, Crnogorac,
ministar pošta i brzojava Edo Lukinić, Hrvat, demokrat,
zastupnik ministra poljoprivrede Franjo Poljak, Hrvat, demokrat,
ministar šuma i ruda Anton Kristan, Slovenac, slovenski social-demokrat,
ministar agrarne reforme Franjo Poljak, Hrvat, demokrat,
ministar socialne politike Vitomir Korać, Srbin, social-demokrat iz Hrvatske,
zastupnik ministra narodnog zdravlja Vitomir Korać,
ministar prehrane i obnove zemlje Vilim Bukšeg, Hrvat, social-demokrat iz Hrvatske,
zastupnik ministra pripremа za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Kosta L. Timotijević, Srbin, demokrat.

DRUGA DAVIDOVIĆEVA VLADA

od 18. listopada 1919. do 19. veljače 1920.

Nakon bezuspješnih pokušaja, da se sastavi koncentraciona vlada s radikalima, Davidović sastavlja svoju drugu vladu, koja je opet demokratsko-socialistička koalicija, u ovom sastavu:
predsjednik vlade Ljubomir M. Davidović, Srbin, demokrat,
podpredsjednik vlade Juraj Biankini, Hrvat, kao predstavnik dalmatinskih Hrvata,
ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić, Hrvat, izvan stranaka i kao predstavnik Jugoslavenskog odbora,
ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribičević, Srbin, demokrat,
ministar vojske i mornarice Stevan S. Hadžić, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Vojislav S. Veljković, Srbin, demokrat,

ministar pravde Kosta L. Timotijević, Srbin, demokrat,
ministar prosvjete Pavle D. Marinković, Srbin, demokrat,
ministar vjera Tugomir Alaupović, Hrvat, kao predstavnik bosanskih Hrvata,
ministar saobraćaja Milorad Drašković, Srbin, demokrat,
ministar trgovine i industrije Albert Kramer, Slovenac, demokrat,
ministar građevina Velisav V. Vulović, Crnogorac, demokrat,
ministar pošta i brzojava Edo Lukinić, Hrvat, demokrat,
zastupnik ministra poljoprivrede Franjo Poljak, Hrvat, a od 24. studenog dalje ministar Kosta Stojanović, Srbin, demokrat,
ministar šuma i ruda Anton Kristan, Slovenac, social-demokrat,
ministar agrarne reforme Franjo Poljak, Hrvat, demokrat, od 24. studenog dalje Hinko Krizman, demokrat, od bivše Hrvatsko-srbske koalicije,
ministar socialne politike Vitomir Korać, Srbin, social-demokrat,
zastupnik ministra narodnog zdravlja Vitomir Korać, a od 24. studenog ministar Spasoje Pilepić, Crnogorac, demokrat,
ministar prehrane i obnove zemlje Vilim Bukšeg, Hrvat, social-demokrat,
zastupnik ministra priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Kosta L. Timotijević, Srbin, demokrat, a od 24. studenog ministar Ivan Paleček, Hrvat, demokrat.

DRUGA PROTIĆEVA VLADA
od 19. veljače do 17. svibnja 1920.

Davidovićeva vlada pala je na pitanjima vanjske i unutarnje politike, a osobito radi pritiska saveznika prilikom rješavanja jadranskog pitanja. Mandat za sastav nove vlade preuzeo je ponovno Stojan Protić, koji je sastavio koaliciju radikala s prečanskim autonomističkim skupinama: Narodnim klubom i Slovenskom ljudskom strankom (SLS). Nova je vlada bila sastavljena ovako:

predsjednik vlade Stojan M. Protić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić, Hrvat, Narodni klub,
ministar unutarnjih poslova Marko N. Trifković, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Branko Jovanović, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Velizar S. Janković, Srbin, radikal,
ministar pravde Momčilo Ninčić, Srbin, radikal, do 31. ožujka, dalje Dušan Peleš, Srbin, prečanski radikal, disident bivše Pribićevićeve skupine,
ministar prosvjete Miša Trifunović, Srbin, radikal,
ministar vjera Frano Janković, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS,
ministar trgovine i industrije Stojan D. Ribarac, Srbin, bivši srbijanski liberal, do 3. ožujka, dalje zamjenik Momčilo Ninčić.
ministar građevina Jovan P. Jovanović, Srbin, zemljoradnik,
ministar pošta i brzojava dr. Mate Drinković, Hrvat, Narodni klub, bivši član Narodne organizacije za Dalmaciju,
ministar poljoprivrede Ivan Roškar, Slovenac, SLS,
ministar šuma i ruda Ivan Kovačević, Hrvat, Narodni klub, predstavnik starčevićanaca,
ministar agrarne reforme dr. Ivan Krnic, Hrvat, Narodni klub,
ministar socialne politike dr. Đuro Šurmin, Hrvat, Narodni klub, disident koalicionaške Hrvatske napredne stranke, član Hrvatske Zajednice,
ministar narodnog zdravlja Slavko M. Miletić, Srbin, radikal,
ministar prehrane i obnove zemlje Aleksandar Stanišić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Stojan Protić, Srbin, radikal,
ministar bez listnice Miroslav Spalajković, Srbin, radikal.

PRVA VESNIĆEVA VLADA
od 17. svibnja do 18. kolovoza 1920.

Iza kulisa Radikalne stranke vodila se borba protiv Protića, jer je bio spreman dati široke autonomije starim poviestnim pokrajinama. Osim toga vodi se borba za vodstvo u srbskoj radikalnoj stranci: Pašić se gura na površinu iz pozadine, u koju je zapao radi svoje politike pod konac rata, osobito politike prema predstavnicima Hrvata. Početkom svibnja Stojan Protić je slučajno ostao u manjini u Privremenom narodnom predstavništvu, pa je morao predati ostavku. Otvoren je put za koncentraciju, koju ostvaruje Miljenko Vesnić. Prva Vesnićeva vlada bila je stari Protićev kabinet, popunjen demokratima i zemljoradnicima u ovom sastavu:

predsjednik vlade Miljenko Vesnić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić, Hrvat, Narodni klub,
ministar unutarnjih poslova Ljubomir M. Davidović, Srbin, demokrat,
ministar vojske i mornarice Branko Jovanović, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Kosta Stojanović, Srbin, demokrat,
ministar pravde Marko V. Trifković, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, demokrat,
ministar vjera Pavle D. Marinković, Srbin, demokrat,
ministar saobraćaja dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS,

ministar trgovine i industrije Momčilo N i n č i ć, Srbin, radikal,
ministar građevina Jovan P. J o v a n o v i ć, Srbin, zemljoradnik,
ministar pošta i brzojava dr. Mate D r i n k o v i ć, Hrvat, Narodni klub,
ministar poljoprivrede Velizar S. J a n k o v i ć, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Ivan K o v a č e v i ć, Hrvat, Narodni klub,
ministar agrarne reforme Hinko K r i z m a n, Hrvat, demokrat,
ministar socialne politike Vjekoslav K u k o v e c, Slovenac, demokrat, član bivše Jugoslavenske demokratske stranke u Sloveniji,
ministar narodnog zdravlja Živojin R a f a j l o v i ć, Srbin, demokrat,
ministar prehrane i obnove zemlje Rista J o j k i ć, Crnogorac, iz Smodlakine skupine »neopredieljenih«,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Stojan M. P r o t i ć, Srbin, radikal.

DRUGA VESNIĆEVA VLADA

od 18. k o l o v o z a 1920. do 1. s i e č n j a 1921.

Radi »žigosanja« stoke dolazi do pobuna i oružanog odpora hrvatskih seljaka. Osim toga su i vanjskopolitičke prilike težke, pa to dovađa do rekonstrukcije Vesnićeve vlade. Stojan Protić izpada iz vlade i postaje disidentom Radikalne stranke. U Radikalnoj stranci Pašić sve više preotima maha, a s time raste i nepomirljivost prema Hrvatima. Tom prilikom i dr. Trumbić konačno izpada iz vlade.

Druga Vesnićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade Miljenko R. V e s n i ć, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova dr. Ante T r u m b i ć, Hrvat, do 22. studenog 1920., dalje preuzimlje Miljenko V e s n i ć.
ministar unutarnjih poslova Milorad D r a š k o v i ć (mjesto Davidovića), Srbin, demokrat,
ministar vojske i mornarice Branko J o v a n o v i ć, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Kosta S t o j a n o v i ć, Srbin, demokrat,
ministar pravde Marko V. T r i f k o v i ć, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Svetozar P r i b i č e v i ć, Srbin, demokrat,
ministar vjera Pavle D. M a r i n k o v i ć, Srbin, demokrat,
ministar saobraćaja dr. Anton K o r o š e c, Slovenac, SLS, do 14. prosinca, dalje zastupnik Jovan P. J o v a n o v i ć, Srbin, zemljoradnik,
ministar trgovine i industrije Momčilo N i n č i ć, Srbin, radikal,
ministar građevina Jovan P. J o v a n o v i ć, Srbin, zemljoradnik,
ministar pošta i brzojava dr. Mate D r i n k o v i ć, Hrvat, Narodni klub do 23. studenog, dalje zastupnik Momčilo N i n č i ć,
ministar poljoprivrede Velizar S. J a n k o v i ć, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Ivan K o v a č e v i ć, Hrvat, Narodni klub,
ministar agrarne reforme Hinko K r i z m a n, Hrvat, demokrat,
ministar socialne politike Vjekoslav K u k o v e c, Slovenac, demokrat, bivša Jugoslavenska demokratska stranka u Sloveniji,
ministar narodnog zdravlja Živojin R a f a j l o v i ć, Srbin, demokrat,
ministar prehrane i obnove zemlje Rista J o j k i ć, Crnogorac, iz Smodlakine skupine »neopredieljenih«,
zastupnik ministra pripremā za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. T r i f k o v i ć, Srbin, radikal, a od 20. kolovoza Lazar M a r k o v i ć, Srbin, radikal.

PRVA PAŠIĆEVA VLADA

od 1. s i e č n j a 1921. do 26. o ž u j k a 1921.

Borba za centralizam i federaciju sve je oštrija. Pašićeva skupina, kao izrazito centralistička, sve više ojačava. Sastaje se konstituanta i vidovdanski ustav bude prihvaćen sa svega jednim glasom većine, makar je bilo iztaknuto, da u toj stvari ne će biti nadglašivanja. To je bilo djelo Pašićeve vlade, koja je 1. siečnja 1921. zamienila Vesnićevu vladu, kao čista radikalsko-demokratska koaliciona vlada, koja je progurala vidovdanski ustav. Ta je prva Pašićeva vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Nikola P. P a š i ć, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Milorad D r a š k o v i ć, Srbin, demokrat,
ministar vojske i mornarice Branko J o v a n o v i ć, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Kosta S t o j a n o v i ć, Srbin, radikal, od 5. siečnja zastupnik Milorad D r a š k o v i ć, a od 27. siečnja ministar Kosta K u m a n u d i, Srbin, demokrat,
ministar pravde Marko N. Trifković, Srbin, radikal, od 5. veljače Marko Đ u r i č i ć, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Svetozar P r i b i č e v i ć, Srbin, demokrat,
zastupnik ministra vjera Velizar S. J a n k o v i ć, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Jovan P. J o v a n o v i ć, Srbin, zemljoradnik,
ministar trgovine i industrije Milivoje J o v a n o v i ć, Srbin, radikal, a od 2. siečnja Vjekoslav K u k o v e c, Slovenac, demokrat,
zamjenik ministra građevina Milorad D r a š k o v i ć, Srbin, demokrat,
ministar pošta i brzojava Slavko S. M i l e t i ć, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Velizar S. J a n k o v i ć, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Hinko K r i z m a n, Hrvat, demokrat,
ministar agrarne reforme Nikola T. U z u n o v i ć, Srbin, radikal,

ministar socialne politike Vjekoslav Kukovec, Slovenac, demokrat, a od 2. siečnja Milivoje Jovanović, Srbin,
zastupnik ministra narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
zastupnik ministra prehrane i obnove zemlje Vjekoslav Kukovec, a od 2. siečnja zastupnik Milivoje Jovanović, Srbin,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal.

DRUGA PAŠIĆEVA VLADA
od 26. ožujka do 24. prosinca 1921.

Dolazi do primjene vidovdanskog ustava, u prvom redu u Hrvatskoj. Prihvaćena je ostavka posljednjeg bana Hrvatske i Slavonije dra Tomljenovića. Ova Pašićeva vlada proglašuje »obznanu«, s kojom operira najprije protiv komunista, a kasnije protiv svake oporbe, posebice hrvatske. U Zagrebu se stvara Hrvatski Blok, u koji ulaze HRSS, Hrvatska Zajednica i Hrvatska stranka prava. Radikali traže dodir s Hrvatskim Blokom i tako dolazi do krize vlade. Pašić sastavlja novu vladu, u kojoj dolazi do promjena u ministarstvima, a ujedno i do ulazka predstavnika JMO (Jugoslavenske muslimanske organizacije) u vladu.

Ova je Pašićeva vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Milorad Drašković, Srbin, demokrat, do 25. svibnja (atentat u Delnicama), zatim zastupnik Svetozar Pribičević, Srbin, demokrat, a od 18. srpnja ministar,
ministar vojske i mornarice Branko Jovanović, Srbin, od 29. travnja zastupnik Milorad Drašković, a od 24. svibnja ministar Stevan S. Hadžić, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Kosta Kumanudi, Srbin, demokrat,
ministar pravde Marko Đuričić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, demokrat,
ministar vjera Milivoje Jovanović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Velizar S. Janković, Srbin, radikal, od 18. srpnja Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Mehmed Spaho, musliman, JMO,
ministar građevina Jovan P. Jovanović, Srbin, zemljoradnik,
ministar pošta i brzojava Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Ivan Pucelj, Slovenac, Samostalni seljački klub,
ministar šuma i ruda Hinko Krizman, Hrvat, demokrat,
ministar agrarne reforme Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal, od 18. srpnja Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Vjekoslav Kukovec, Slovenac, demokrat,
ministar narodnog zdravlja Hamdija Karamehmedović, musliman, JMO,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal.

TREĆA PAŠIĆEVA VLADA
od 24. prosinca 1921. do 16. prosinca 1922.

Svađe između radikala i demokrata nastavljaju se dalje, ali još uviek ne dolazi do podpunoga razlaza, na viši nalog. Ipak se već kod sastava treće Pašićeve vlade vidi oštrica protiv Pribićevića, koji mora otići s ministarstva unutarnjih poslova, gdje je vršio oštar pritisak protiv Hrvata.

Ova treća Pašićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova od 5. siečnja 1921. Momčilo Ninčić, Srbin, radikal.
ministar unutarnjih poslova Vojislav Marinković, Srbin, demokrat, od 30. veljače zastupnik Kosta Kumanudi, Srbin, demokrat, a od 16. kolovoza ministar Kosta Timotijević, Srbin, demokrat,
ministar vojske i mornarice Milivoj Zečević, Srbin, od 5. siečnja Miloš Vasić, Srbin, a od 4. studenog Petar Pešić, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Kosta Kumanudi, Srbin, demokrat,
ministar pravde Lazar Marković, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, demokrat,
ministar vjera Ivan Krstelj, Hrvat, demokrat, član bivše Narodne organizacije za Dalmaciju,
ministar saobraćaja Andra Stanić, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Mehmed Spaho, musliman, JMO, a od 3. ožujka Osman Vilović, musliman, JMO,
ministar građevina Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Žarko Miladinović, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Ivan Pucelj, Slovenac, Samostalni seljački klub,
ministar šuma i ruda Živojin Rafajlović, Srbin, demokrat,
ministar agrarne reforme Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Gregor Žerjav, Slovenac, demokrat,
ministar narodnog zdravlja Hamdija Karamehmedović, musliman, JMO, a od 3. ožujka Derviš Omerović, musliman, JMO,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal.

ČETVRTA PAŠIĆEVA VLADA

od 16. prosinca 1922. do 4. svibnja 1923.

Dolazi podjela države na oblasti, radi čega JMO izstupa iz vlade. Hrvatski Blok šalje svoj poznati memorandum međunarodnoj konferenciji u Ženevi. Protuhrvatska politika nastavlja se dalje. Vrše se pripreme za izbore, na koje HRSS ide samostalno. U Zagrebu dolazi do kongresa javnih radnika, na koji dolaze predstavnici Demokratske stranke iz Beograda. To je bio kongres protiv centralizma. Svađe između radikala i demokrata u vladi sve su žešće i konačno nakon krize Pašić sastavlja svoju četvrtu i čisto radikalsku vladu:

predsjednik vlade Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Petar Pešić, Srbin, izvan stranaka,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Lazar Marković, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar vjera Ljubomir Jovanović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Velizar S. Janković, Srbin, radikal,
zastupnik ministra trgovine i industrije Lazar Marković, a od 6. siečnja ministar Derviš Omerović, musliman iz Macedonije,
ministar građevina Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Velja Vukičević, Srbin, radikal,
zastupnik ministra poljoprivrede Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal, a od 6. siečnja Đivo Supilo, Hrvat po podrietlu, radikal,
ministar šuma i ruda Milan Srškić, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Ninko Perić, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal,
ministar bez listnice Đivo Supilo, Hrvat po podrietlu, do 6. siečnja, Niko Županič, Slovenac, radikal, i Ahmet Šerić, musliman iz Macedonije od 6. siečnja.

PETA PAŠIĆEVA VLADA

od 4. svibnja 1923. do 27. ožujka 1924.

Dolaze izbori 1923., na kojima HRSS postizava senzacionalne uspjehe. U Zagrebu dolazi do pregovora za stvaranje oporbenjačkog federalističkog bloka HRSS, SLS i JMO. Beograd na to prieti »amputacijom«. U taj čas osvanuli su u Beogradu predstavnici HRSS i poveli pregovore s Radikalnom strankom kao predstavnicom srbskog naroda. Zatim se pregovori vode i u Zagrebu o zahtjevima Hrvata, Slovenaca i muslimana. Stvara se »Markov protokol«, na temelju kojeg bi HRSS omogućila homogenu radikalsku vladu, koja u skupštini nema potrebne većine. Dolazi skupština HRSS u Borongaju i govor Stjepana Radića, koji je bio hladan tuš za Beograd. Pašić sastavlja svoju petu vladu, u koju nije htio primiti Pribičevića s njegovom skupinom. Ta je vlada bila sastavljena ovako:

predsjednik vlade Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Petar Pešić, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Lazar Marković, Srbin, radikal, a od 31. srpnja Ninko Perić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar vjera Ljubomir Jovanović, Srbin, radikal, od 25. svibnja zastupnik Ninko Perić, a od 31. srpnja ministar Vojislav Janjić, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Velizar S. Janković, Srbin, radikal, a od 28. prosinca S. Kojić, Srbin, radikal,
zastupnik ministra trgovine i industrije Velizar S. Janković, od 31. srpnja ministar Dragutin S. Kojić, Srbin, radikal, od 28. prosinca zastupnik,
ministar građevina Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Velja Vukičević, Srbin, radikal,
zastupnik ministra poljoprivrede Marko N. Trifković, Srbin, radikal, od 31. srpnja ministar Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Milan Srškić, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Kosta Lj. Miletić, Srbin, radikal, od 31. srpnja Milan Simović, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Ninko Perić, Srbin, radikal, od 31. srpnja zastupnik, a od 26. kolovoza ministar Dušan Peleš, Srbin, nekadašnji član Hrvatsko-srbske koalicije i disident bivše Pribićevićeve skupine iz Hrvatske, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal.

ŠESTA PAŠIĆEVA VLADA

od 27. ožujka 1924. do 21. svibnja 1924.

Pašić sam prekida vriednost »Markova protokola« i time odklanja politiku sporazuma s Hrvatima. Stjepan Radić odlazi u inozemstvo, gdje je proboravio godinu dana. HRSS odlazi u Beograd u skupštinu, da ruši Pašića, jer se počela primjenjivati uredba o upravnoj podjeli zemlje. Pašićeva vlada mora predati ostavku, a time dolazi i do krize u Demokratskoj stranci, iz koje izstupa Pribičević sa svojim pristašama prečanima i osniva »Samostalnu demokratsku stranku« (SDS), koja ulazi u vladu. Tako dolazi do sastava ove Pašić-Pribičevićeve vlade (P-P):

predsjednik vlade Nikola P. Pašić, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Milan Srškić, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Petar Pešić, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Prvislav Grisogono, Hrvat, SDS, nekadašnji član Narodne organizacije za Dalmaciju,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, SDS,
ministar vjera Vojislav Janjić, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Svetislav Popović, Srbin, SDS,
ministar trgovine i industrije Hinko Krizman, Hrvat, SDS,
ministar građevina Miloš Trifunović, Srbin radikal,
ministar pošta i brzojava Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Dragutin S. Kojić, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Milan Simović, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal.

SEDMA PAŠIĆEVA VLADA

od 21. svibnja do 27. srpnja 1924.

Oporba je ovoj PP-vladi naviestila najodlučniju borbu i odlazi iz skupštine, prepuštajući vladi, da donese proračun. Vlada je već u krizi, i Davidović je pozvan u dvor. Najednom Pašić predaje ostavku, jer je tražio razpust skupštine, tako da se ne verificiraju svi mandati HRSS. Oporba još nije spremna da preuzme vlast, ali je očito Pašićeva vlast na zalazu. PP-vlada ostaje dalje na vlasti uz neke osobne promjene, ostaje dakle provizorij u ovakvom sastavu:

predsjednik vlade Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Milan Srškić, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Petar Pešić, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Prvislav Grisogono, Hrvat, SDS,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, SDS,
ministar vjera Vojislav Janjić, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Svetislav Popović, Srbin, SDS,
ministar trgovine i industrije Hinko Krizman, Hrvat, SDS,
ministar građevina Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Dragutin S. Kojić, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Milan Simović, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko N. Trifković, Srbin, radikal.

TREĆA DAVIDOVIĆEVA VLADA

od 27. srpnja 1924. do 6. studenog 1924.

U svibnju je stvoren blok oporbe, spreman da preuzme vlast. U taj su blok ušli demokrati, SLS, JMO. Pašić ponovno traži razpust skupštine i izbore, koje bi provodila njegova vlada, ali je to odbijeno, i on predaje ostavku. Davidović na to sastavlja ovu vladu Oporbenog Bloka:

predsjednik vlade Ljuba M. Davidović, Srbin, demokrat,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, Srbin, demokrat,
ministar unutarnjih poslova Nastas Petrović, Srbin, demokratski disident,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin,
ministar financija Mehmed Spaho, musliman, JMO,
ministar pravde Halid Hrasnica, musliman, JMO,
ministar prosvjete dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS,
zamjenik ministra vjera Anton Korošec,
ministar saobraćaja Anton Sušnik, Slovenac, SLS,
ministar trgovine i industrije Ilija Šumenković, Srbin, demokrat,
ministar građevina Dragutin Pečić, Srbin, demokrat,
ministar pošta i brzojava Petar N. Marković, Srbin, demokrat,
ministar poljoprivrede Fran Kulovec, Slovenac, SLS,

zastupnik ministra šuma i ruda Ilija Šumenković,
ministar agrarne reforme Ivan Vesenjak, Slovenac, SLS,
ministar socialne politike Šefkija Behmen, JMO,
zastupnik ministra narodnog zdravlja Šefkija Behmen,
zastupnik ministra priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Halid Hrasnica, musliman, JMO.

OSMA PAŠIĆEVA VLADA

od 6. studenog 1924. do 29. travnja 1925.

Davidovićeva vlada našla se odmah u težkom položaju radi oštrih napadaja radikala i SDS. Krizu ubrza Stjepan Radić svojim govorom na skupštini u Vrpolju. Nakon ostavke Davidovića u dvor je pozvan i dr. Maček u ime HRSS. Ali pregovori za sastav koncentracione i poslovne vlade ne uspievaju, pa se još jednom vraća kombinacija PP. Hrvatska Zajednica priključuje se HRSS, osobito se zalažući za njezin republikanski program. Radi toga dolazi do razcjepa u Hrvatskoj Zajednici, jer su neki protiv republike, a osobito dr. Šurmin i dr. Drinković, koji su ušli u vladu kao Hrvatska narodna stranka (HNS). Dolazi do primjene Obznane na HRSS i do uhićenja Stjepana Radića te čitavog vodstva HRSS.

Ova nova PP-vlada, koja je provela obznanu protiv Hrvata, bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Dušan P. Trifunović, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Edo Lukinić, Hrvat, SDS,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, SDS,
ministar vjera Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Andra Stanić, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Prvislav Grisogono, Hrvat, SDS, a od 27. studenog dr. Đuro Šurmin, Hrvat disident Hrvatske Zajednice,
ministar građevina Nikola T. Užunović, Srbin, radikal, a od 28. ožujka zastupnik Miloš Trifunović,
ministar pošta i brzojava Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Gregor Žerjav, Slovenac, SDS,
zastupnik ministra agrarne reforme Krsta Miletić, Srbin, radikal, a od 27. studenog 1924. ministar Hinko Krizman, Hrvat, SDS,
zastupnik ministra socialne politike Slavko Miletić, Srbin, radikal, a od 27. studenog 1924. Marko Đuričić, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Marko Đuričić, Srbin, radikal, od 27. studenog Milan Srškić, Srbin, radikal, a od 7. ožujka 1925. zastupnik Marko Đuričić,
ministri bez listnice Marko N. Trifković, Srbin, radikal, do 28. ožujka, dr. Mate Drinković, Hrvat, disident Hrvatske Zajednice i Prvislav Grisogono, Hrvat, SDS od 27. studenog.

DEVETA PAŠIĆEVA VLADA

od 29. travnja 1925. do 18. srpnja 1925.

Uzprkos Obznani Nikola Pašić vodi pregovore sa Stjepanom Radićem, koji se nalazi u zatvoru. Stjepan Radić mienja taktiku i odobrava ulazak HRSS u »Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije«, u koji ulaze SLS, demokrati i JMO uz HRSS. HRSS prekida s republikanstvom i u toj stvari dolazi do razcjepa s Hrvatskom Zajednicom, koja želi nastaviti taj put. Od sada se HRSS pretvara u HSS (Hrvatsku seljačku stranku). U toku su pregovori HSS i radikala, a u međuvremenu Pašić sastavlja ovu svoju prelaznu vladu:
ministar predsjednik Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Dušan P. Trifunović, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Edo Lukinić, Hrvat, SDS, a od 7. srpnja zastupnik Gregor Žerjav, Slovenac, SDS,
ministar prosvjete Svetozar Pribičević, Srbin, SDS,
ministar vjera Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Anta Radivojević, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Prvislav Grisogono, Hrvat, SDS,
ministar građevina Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Gregor Žerjav, Slovenac, SDS,
ministar agrarne reforme Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Marko Đuričić, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,

ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Milan Srškić, Srbin, radikal.

DESETA PAŠIĆEVA VLADA

od 18. srpnja 1925. do 8. travnja 1926.

Pregovori HSS i radikala svršili su povoljno, nakon što je HSS izstupila iz Bloka narodnog sporazuma i seljačke demokracije, te ulazi s radikalima u vladu narodnog sporazuma, dok samostalni demokrati odlaze u oporbu. Dvoboj Radić-Pribičević svršio je porazom Pribičevića nakon osam godina borbe. Stjepan Radić dolazi u Beograd i onda ulazi i u vladu, koja je bila sastavljena ovako:

predsjednik vlade Nikola P. Pašić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Dušan P. Trifunović, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar pravde Marko Đuričić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Velja Vukičević, Srbin, radikal, a od 17. studenog Stjepan Radić, Hrvat, HSS,
ministar vjera Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Anta Radivojević, Srbin, radikal, a od 24. prosinca Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Ivan Krajač, Hrvat, HSS,
ministar građevina Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Benjanin Šuperina, Hrvat, HSS,
ministar poljoprivrede Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal, a od 24. prosinca Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Nikola Nikić, Hrvat, HSS,
ministar agrarne reforme Pavle Radić, Hrvat, HSS,
ministar socialne politike Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Milan Srškić, Srbin, radikal.

PRVA UZUNOVIĆEVA VLADA

od 8. travnja 1926. do 15. travnja 1926.

Nastaje doba krize u Radikalnoj stranci, borba protiv Pašića i likvidacija njegove svemoći u stranci, te tutorstva u državnoj politici. Sliede četiri vladine krize od travnja 1926. pa do rujna 1927. Rušenje Pašića počinje radi poznatih afera njegova sina Rade. Pašić predaje ostavku vlade radi odpora HSS. Novu vladu sastavlja Nikola Uzunović, i to ponovno koaliciju radikala i HSS:

predsjednik vlade Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Dušan P. Trifunović, Srbin,
zastupnik ministra financija Nikola Uzunović, a od 12. travnja Ninko Perić, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Stjepan Radić, Hrvat, HSS,
ministar vjera Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Ivan Krajač, Hrvat, HSS,
ministar građevina Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Benjamin Šuperina, Hrvat, HSS,
ministar poljoprivrede Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Nikola Nikić, Hrvat, HSS,
ministar agrarne reforme Pavle Radić, Hrvat, HSS,
ministar socialne politike Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Milan Srškić, Srbin, radikal.

DRUGA UZUNOVIĆEVA VLADA

od 15. travnja do 24. prosinca 1926.

Prva Uzunovićeva vlada nalazi se na vlasti svega sedam dana. Stjepan Radić dolazi u sukob s ministrom saobraćaja Krstom Miletićem i izaziva krizu vlade. Dne 15. travnja obrazovana je druga Uzunovićeva vlada, iz koje je izpao Stjepan Radić kao ministar prosvjete, a njegovo mjesto preuzima radikal Miloš Trifunović. Iz vlade su izpali oba vođe Radić i Pašić. Uz njih su potisnuti u pozadinu svi iztaknutiji ljudi iz godine 1918.: Davidović, Pribičević, dr. Trumbić.

Ova druga Uzunovićeva vlada bila je sastavljena ovako:

predsjednik vlade Nikola Uzunović, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, a od 6. prosinca zastupnik Miloš Trifunović,
ministar unutarnjih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Dušan P. Trifunović, Srbin,
ministar financija Ninko Perić, Srbin, radikal,
ministar pravde Marko Đuričić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Miloš Trifunović, Srbin, radikal,

ministar saobraćaja Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal,
zastupnik ministra trgovine i industrije Nikola Nikić, Hrvat, HSS, a od 29. travnja ministar Ivan Krajač, Hrvat, HSS,
ministar građevina Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Benjamin Šuperina, Hrvat, HSS,
zastupnik ministra poljoprivrede Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal, a od 29. svibnja ministar Ivan Pucelj, Slovenac, Kmetijska stranka,
ministar šuma i ruda Nikola Nikić, Hrvat, HSS, a od 7. listopada zastupnik Vasa I. Jovanović,
zastupnik ministra agrarne reforme Benjamin Šuperina, Hrvat, HSS, od 29. travnja ministar Pavle Radić, Hrvat, HSS, a od 18. svibnja Stanko Šibenik, Hrvat, HSS,
ministar socialne politike Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Milan Srškić, Srbin, radikal.

TREĆA UZUNOVIĆEVA VLADA
od 24. prosinca 1926. do 1. veljače 1927.

Druga Uzunovićeva vlada ostala je na vlasti do 24. prosinca, ali trajno u krizi, što dokazuju brojne promjene u njezinu sastavu. Do ovih promjena dolazi samo u ministarstvima, koja drže ministri HSS. U HSS dolazi do razkola: skupina oko dra Nikića i dra Šuperine odbija pokornost vodstvu stranke i ulazi uz službenu HSS u novu vladu. Na lozinci borbe protiv korupcije ponovno dolazi do krize vlade i u času razpleta naglo umire Nikola Pašić dne 10. prosinca 1926. Vladina je kriza vrlo zapletena radi vanjskopolitičkih pitanja, a uzrok je Ninčićeva ostavka radi sloma njegove vanjske politike. Opet je obnovljena radikalsko-HSS koalicija u vladi, koja je bila sastavljena ovako:

predsjednik vlade Nikola Uzunović, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Ninko Perić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin,
ministar financija Bogdan Marković, Srbin, radikal,
ministar pravde Milan Srškić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Miloš Trifunović, Srbin, radikal,
ministar vjera Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Svetislav Milosavljević, general, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Benjamin Šuperina, Hrvat, disident HSS,
ministar trgovine i industrije Ivan Krajač, Hrvat, HSS,
ministar građevina ing. August Košutić, Hrvat, HSS,
zastupnik ministra poljoprivrede Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Pavle Radić, Hrvat, HSS,
zastupnik ministra socialne politike Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar narodnog zdravlja Slavko Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal.

ČETVRTA UZUNOVIĆEVA VLADA
od 1. veljače do 17. travnja 1927.

Odmah nakon oblastnih izbora vlada je opet u krizi. HSS traži odstup ministra nutarnjih poslova Bože Maksimovića, obtužujući ga radi izbornog terora. Pošto Uzunović ne želi žrtvovati svog čovjeka, HSS razkida koaliciju s radikalima. Mjesto Hrvata ulaze u vladu Slovenci, to jest Slovenska ljudska stranka (SLS).

Ta je četvrta Uzunovićeva vlada bila sastavljena ovako:

predsjednik vlade Nikola Uzunović, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, radikal,
ministar unutarnjih poslova Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin,
ministar financija Bogdan Marković, Srbin, radikal,
ministar pravde Milan Srškić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Miloš Trifunović, Srbin, radikal, a od 4. veljače zastupnik Milan Srškić,
ministar vjera Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja general Svetislav Milosavljević, Srbin, radikal,
zastupnik ministra trgovine i industrije Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar građevina Dušan Sernec, Slovenac, SLS,
ministar pošta i brzojava Milorad Vujičić, Srbin, radikal, a od 4. veljače zastupnik Vasa I. Jovanović,
ministar poljoprivrede Fran Kulovec, Slovenac, SLS,
ministar šuma i ruda Krsta Lj. Miletić, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Andrej Gosar, Slovenac, SLS,
ministar narodnog zdravlja Slavko S. Miletić, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Vasa I. Jovanović, Srbin, radikal.

PRVA VUKIČEVIĆEVA VLADA

od 17. travnja 1927. do 23. veljače 1928.

HSS prelazi u najžešću oporbu protiv četvrte Uzunovićeve vlade i obtuži ministra nutarnjih poslova Božu Maksimovića zbog terora. Radikalna i demokratska stranka nalaze se u razpadu. HSS zapada u velik sukob s federalistima iz Hrvatske Zajednice. Vide se obrisi tako zvane »Četvrte stranke«, koja bi imala zaigrati važnu ulogu. Ali od svega toga nije bilo ništa.

Mjesto Uzunovića sastavio je novu vladu radikal Velja Vukičević, i to u ovom sastavu:

predsjednik vlade Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, Srbin, disident demokrata,
ministar unutarnjih poslova Velja Vukičević do 15. siečnja, a onda Čedomir Radović, Crnogorac, radikal,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin,
ministar financija Bogdan Marković, Srbin, radikal,
ministar pravde Milan Srškić, Srbin, radikal, a od 14. lipnja Ninko Perić, Srbin, radikal, od 16. lipnja Dušan Subotić, Srbin, radikal,
zastupnik ministra prosvjete Bogdan Marković, od 16. lipnja ministar Ninko Perić, Srbin, radikal, a od 21. rujna Kosta Kumanudi, Srbin, demokratski oportunist,
zastupnik ministra vjera Milan Srškić, od 14. lipnja zastupnik Ninko Perić, a od 16. lipnja ministar Dragutin Obradović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja general Svetislav Milosavljević, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Mehmed Spaho, musliman, JMO,
ministar građevina Ilija Šumenković, Srbin, demokratski oportunist,
zastupnik ministra pošta i brzojava Svetozar Stanković, Srbin, radikal, a od 16. lipnja ministar Vlajko Kocić, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Svetozar Stanković, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Kosta Kumanudi, Srbin demokrat, a od 21. rujna Aleksandar Mijović, Srbin, demokrat,
ministar agrarne reforme Vladimir Andrić, Srbin, radikal, a od 16. lipnja ministar Aleksandar Savić, Srbin, radikal,
zastupnik ministra za pripremu ustavotvorne skupštine i izjednačenje zakona Kosta Kumanudi, Srbin, demokrat, a od 16. lipnja ministar Budislav Grgur Anđelinović, Hrvat, demokratski oportunist,
ministar bez listnice Nikola Perić, Srbin, radikal, do 16. lipnja, a od 23. lipnja do 17. siečnja Velimir M. Popović, Srbin, radikal.

DRUGA VUKIČEVIĆEVA VLADA

od 23. veljače do 27. srpnja 1928.

Oporba protiv Vukičevićeve vlade jesu HSS i Pribičevićevi samostalni demokrati. Radikali sklapaju na Bledu »Tvrdi grad« sa Slovenskom ljudskom strankom (SLS) za izbore. Radi izborne agitacije Stjepan Radić mienja ime svoje stranke u Narodna seljačka stranka (NSS), ali to nije imalo uspjeha. SDS, Samostalna demokratska stranka, po prvi put je izašla na izbore kao posebna stranka. Stranke su se održale, »Četvrta stranka« pala je u zaborav. Pod vladom Vukičevića dolazi do užih veza između HSS i SDS, to jest Radića i Pribičevića. Nabacuje se zamisao stvaranja »Parlamentarne unije demokracije«, u koju bi ušle HSS i obje demokratske stranke. Ali mjesto toga stvara se SDK, Seljačko-demokratska koalicija, jer Davidović ne želi lomiti svoju stranku. Time se ujedno stvara tako zvana »prečanska fronta«. Dolazi do krize vlade, i Stjepan Radić dobiva mandat za sastav vlade, ali ne uspieva radi oklievanja Davidovića. Tako Vukićević sastavlja ovu svoju drugu vladu:

predsjednik vlade Velja Vukičević, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, Srbin, demokratski disident,
ministar unutarnjih poslova dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin,
ministar financija Bogdan Marković, Srbin, radikal,
ministar pravde Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Milan Grol, Srbin, demokratski disident,
ministar vjera Milan Simonović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Svetislav Milosavljević, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Mehmed Spaho, musliman, JMO,
ministar građevina Petar Marković, Srbin, radikal,
ministar pošta i brzojava Vlajko Kocić, Srbin, radikal, od 25. ožujka zamjenik Svetozar Stanković, Srbin, radikal, a od 1. travnja ministar Bogoljub Kujundžić, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Svetozar Stanković, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Aleksandar Mijović, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Vladimir Andrić, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Čedomir Radović, Crnogorac, radikal,
ministar narodnog zdravlja Dobrivoje G. Popović, Srbin, radikal,
ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona Ilija Šumenković, Srbin, demokratski disident, a od 1. ožujka zastupnik Bogdan Marković, Srbin, radikal,
ministar bez listnice od 1. ožujka Ilija Šumenković, Srbin, demokratski disident.

PRVA KOROŠČEVA VLADA
od 27. srpnja 1928. do 6. siečnja 1929.

Seljačko-demokratska koalicija pooštrava borbu u parlamentu protiv obnovljene vlade Vukičevića. U beogradskoj skupštini svakog dana dolazi do burnih prizora. U radikalskoj stranci opet vrije (Ninčić i Boža Maksimović). Govori se po prvi put o generalskoj vladi. Po prvi put se također spominje ime generala Petra Živkovića. Dana 20. lipnja dolazi do krvoprolića u beogradskoj skupštini. Puniša Račić puca i težko rani dra Pernara, lakše seljaka Granđu, smrtno dra Basaričeka, smrtno Pavla Radića i težko Stjepana Radića, koji kasnije umire od zadobivene rane. Država se nalazi pred razpadom. Tek 4. srpnja vlada Velje Vukičevića predaje ostavku. Aca Stanojević vraća mandat, zatim je mandat povjeren ranjenom Stjepanu Radiću, dok konačno tek Korošcu uspieva sastaviti novu radnu vladu, koja je bila ovako sastavljena:

predsjednik vlade dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, demokratski disident,
ministar unutarnjih poslova dr. Anton Korošec,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin,
ministar financija Niko Subotić, Srbin, radikal,
ministar pravde Milorad Vujičić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Milan Grol, Srbin, demokratski disident,
ministar vjera Dragiša Cvetković, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Andra Stanić, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Mehmed Spaho, musliman, JMO,
ministar građevina Budislav G. Anđelinović, Hrvat, demokrat,
ministar pošta i brzojava Bogoljub Kujundžić, Srbin, radikal,
ministar poljoprivrede Vladimir Andrić, Srbin, radikal,
ministar šuma i ruda Petar Marković, Srbin, radikal,
ministar agrarne reforme Daka Popović, Srbin, radikal,
ministar socialne politike Stjepan Barić, Hrvat, Hrvatska pučka stranka,
ministar narodnog zdravlja Čedomir Mihajlović, Srbin, radikal,
ministar bez listnice od 28. srpnja Ilija Šumenković, demokratski disident.

PRVA ŽIVKOVIĆEVA VLADA
od 6. siečnja 1929. do 3. rujna 1931.

Seljačko-demokratska koalicija nakon sastava Koroščeve vlade odlazi iz Beograda. SDK je pojačana pristupom Hrvatskog Bloka (federalisti i pravaša). Dne 8. VIII. 1928. umire S. Radić od zadobivene rane. Okreće se novi list u hrvatskoj poviesti. Opet se govori o amputaciji. Dr. Maček preuzima vodstvo HSS. Dne 30. prosinca dr. Korošec predaje ostavku svoje vlade i 3. siečnja pozvani su vođe SDK na konzultiranje u dvor. Audiencija dra Mačeka i Pribičevića uslijedila je 4. siečnja. Još jedan dan vode se pregovori, a onda u noći od subote na nedjelju 6. siečnja 1929. sastavljena je prva generalska vlada, izdan proglas kralja Aleksandra na narod o ukidanju vidovdanskog ustava i uvedena diktatura. Skupština je razpuštena. Dne 3. X. 1930. država dobiva službeno ime Jugoslavija, uvađa se nova upravna podjela na devet banovina. Dne 3. rujna 1931. proglašen je novi ustav i novi izborni sustav.

Prva diktatorska vlada bila je veoma šarena i sastavljena ovako:

predsjednik vlade Petar R. Živković, Srbin,
ministar pri predsjedničtvu vlade Milan Srškić, Srbin, radikal, od 16. veljače 1931.,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, Srbin, demokratski disident,
ministar unutarnjih poslova Petar R. Živković,
ministar vojske i mornarice Stevan Hadžić, Srbin, a od 6. travnja 1931. Dragomir Ž. Stojanović, Srbin,
ministar financija Stanko Švrljuga, Hrvat, nije predstavljao nikoga, a od 19. lipnja 1931. Đorđe Đurić, Srbin, radikal,
ministar pravde Milan Sršković, Srbin, radikal, a od 16. veljače 1931. Dimitrije V. Ljotić, radikal, od 2. rujna 1931. Dragutin S. Kojić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar vjera Tugomir Alaupović, Hrvat, nije predstavljao nikoga, do 3. travnja 1929.
ministar saobraćaja dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS, a od 5. kolovoza 1929. Lazar Radivojević, Srbin, radikal,
zastupnik ministra trgovine i industrije dr. Mate Drinković, Hrvat, disident Hrvatske Zajednice, od 24. siečnja 1929. ministar Želimir Mažuranić, Hrvat, nije predstavljao nikoga, od 29. srpnja 1929. zastupnik Stanko Švrljuga, od 1. rujna 1929. ministar Juraj Demetrović, Hrvat, disident SDS, a od 19. lipnja 1931. Kosta Kumanudi, Srbin, demokratski disident,
ministar građevina Stevan Savković, Srbin, radikal, od 23. sičenja 1930. Filip J. Trifunović, Srbin, radikal, od 16. veljače 1931. Kosta Kumanudi, Srbin, demokratski disident, od 19. lipnja 1931. Dušan Sernec, Slovenac, SLS, a od 2. rujna 1931. Albert Kramer, disident SDS,
zastupnik ministra pošta i brzojava Stevan Savković, od 24. siečnja 1929. do 3. travnja 1930. ministar Kosta Kumanudi, demokratski disident,
ministar poljoprivrede Oto Frangeš, Hrvat, nije predstavljao nikoga, od 19. svibnja 1930. Stanko Šibenik, Hrvat, disident HSS, a od 19. lipnja 1931. Mirko Neudorfer, Hrvat, disident HSS,

ministar šuma i ruda Lazar Radivojević, Srbin, radikal, od 5. srpnja 1929. dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS, od 28. rujna 1930. Dušan Sernec, Slovenac, SLS, a od 19. lipnja 1931. Stanko Šibenik, Hrvat, disident HSS,
zastupnik ministra agrarne reforme Lazar Radivojević, Srbin, radikal,
ministar socialne politike dr. Mate Drinković, Hrvat, bivši Narodni klub, od 19. svibnja 1930. Nikola Precca, Hrvat, disident HSS, a od 19. lipnja 1931. Marko Kostrenčić, Hrvat, nije predstavljao nikoga,
ministar narodnog zdravlja Uroš Krulj, Srbin, radikal, do 3. travnja 1929.,
ministri bez listnice Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal, od 3. travnja 1929. do 16. veljače 1931. Kosta Kumanudi, Srbin, demokratski disident, od 19. svibnja 1930. do 18. svibnja 1931. dr. Mate Drinković, Hrvat, od 19. svibnja 1930. do 16. veljače 1931. Oto Frangeš, Hrvat, od 19. svibnja 1930. do 19. lipnja 1931. Mirko Neudorfer, Hrvat, od 19. svibnja 1930. do 16. veljače 1931. Ivan Švegl, Slovenac, disident HSS, od 19. lipnja 1931. Stanko Švrljuga, Hrvat, od 19. lipna 1931. Nikola Precca, Hrvat, od 2. rujna 1931. Kosta L. Timotijević, Srbin, radikal, Andra Stanić, Srbin, radikal, Ivan Paleček, Hrvat, disident demokrat, Ivan Pucelj, Slovenac, disident HSS, Pavao Matica, Hrvat, disident HSS i Avdo Hasanbegović, musliman, JMO.

DRUGA ŽIVKOVIĆEVA VLADA
od rujna 1931. do 5. siečnja 1932.

General Živković formira za izbore od 8. studenog 1931. Jugoslovensku nacionalnu stranku (JNS), da pomalo od nje stvori na ruševinama ostalih stranaka jednu jedinstvenu jaku stranku, s kojom će moći vladati bez ikakva nadzora. Dolazi do akcija protiv pojedinih stranaka, privlače se pojedini političari milom ili silom, dolazi do zabrane stranaka, do progona i svakih drugih nasilja, ali se stare stranke nisu nikada dale do kraja slomiti. U vlade diktature ulazili su samo disidenti pojedinih stranaka, što traje bez prekida do godine 1935., kada se mjesto JNS javlja JRZ, ista stvar kao i JNS, samo pod drugim nazivom i drugim vođom. JNS je prošla kroz nekoliko težkih kriza i konačno je na njezino vodstvo došao Uzunović, a onda Jevtić nakon atentata u Marseilleu.

Druga živkovićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade Petar R. Živković, Srbin JNS,
ministar pri predsjedničtvu vlade Milan Sršković, Srbin, radikal,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, Srbin, demokratski disident,
ministar unutarnjih poslova Petar Živković,
ministar vojske i mornarice Dragomir Ž. Stojanović, Srbin,
ministar financija Đorđe Đurić, Srbin, radikal,
a od 19. studenog Milorad Đorđević, Srbin, radikal,
ministar pravde Dragutin Kojić, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Boža Maksimović, Srbin, radikal,
ministar saobraćaja Lazar Radivojević, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Kosta Kumanudi, Srbin, demokratski disident,
ministar građevina Albert Kramer, Slovenac, demokratski disident,
ministar poljoprivrede Mirko Neudorfer, Hrvat, disident HSS,
ministar šuma i ruda Stanko Šibenik, Hrvat, disident HSS,
ministar socialne politike Marko Kostrenčić, Hrvat, ne predstavlja nikoga,
ministri bez listnice: Nikola T. Uzunović, Srbin, radikal, Kosta L. Timotijević, Srbin, radikal, Andra Stanić, Srbin, radikal, Ivan Paleček, Hrvat, demokratski disident, Ivan Pucelj, Slovenac, disident HSS, Stanko Švrljuga, Hrvat, ne predstavlja nikoga, Nikola Precca, Hrvat, disident HSS, Pavao Matica, Hrvat, disident HSS i Avdo Hasanbegović, musliman, JMO.

TREĆA ŽIVKOVIĆEVA VLADA
od 5. siečnja do 4. travnja 1932.

Promjene u vladama generala Živkovića veoma su česte, od njegove prve do posljednje. Politički položaj je nejasan, napet i težak, pa se to odrazuje i u vladama, koje sliede jedna brzo za drugom.

Treća živkovićeva vlada bila je sastavljena već posvema u znaku JNS, uz neke disidente pojedinih stranaka:
predsjednik vlade Petar R. Živković, Srbin, JNS,
ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković, Srbin, disident demokrat,
ministar unutarnjih poslova Milan Sršković, Srbin, JNS,
ministar vojske i mornarice Dragomir Stojanović, Srbin,
ministar financija Milorad Đorđević, Srbin,
ministar pravde Boža Maksimović, Srbin,
ministar saobraćaja Lazar Radivojević, Srbin,
ministar prosvjete Dragutin Kojić, Srbin,
ministar trgovine i industrije Albert Kramer, Slovenac,
ministar građevina Nikola Preca, Hrvat,
ministar poljoprivrede Juraj Demetrović, Hrvat,
ministar šuma i ruda Stanko Šibenik, Hrvat,
ministar socialne politike Ivan Pucelj, Slovenac,
ministar za fizički odgoj naroda Dragan Kraljević, Hrvat, ne predstavlja nikoga.

PRVA MARINKOVIĆEVA VLADA
od 4. travnja do 2. srpnja 1932.

Metode generala Živkovića nisu dovele ni do čega, nego samo do pogoršanja obćeg položaja u

državi. Sliedi jedna kriza vlade za drugom. Pokušava se s raznim ličnostima, ali uviek s istim neuspjehom. Kriza države je sve očitija, vlade su po dva do tri mjeseca na vlasti. Ministar vanjskih poslova u Živkovićevim vladama Marinković sastavio je ovu svoju vladu:

predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Vojislav **Marinković**, Srbin, JNS,
ministar unutarnjih poslova Milan **Srškić**, Srbin, JNS,
ministar vojske i mornarice Dragomir **Stojanović**, Srbin,
ministar financija Milorad **Đorđević**, Srbin, JNS,
ministar pravde Boža **Maksimović**, Srbin, JNS,
ministar prosvjete Dragutin Kojić, Srbin, JNS,
ministar saobraćaja Lazar **Radivojević**, Srbin, JNS,
ministar trgovine i industrije Albert **Kramer**, Slovenac, JNS,
ministar građevina Nikola **Precca**, Hrvat, disident HSS, a od 21. travnja Stjepan **Srkulj**, Hrvat, disident Hrvatskog Bloka,
ministar poljoprivrede Juraj **Demetrović**, Hrvat, JNS,
ministar šuma i ruda Stanko **Šibenik**, Hrvat, disident HSS, a od 21. travnja Viktor **Pogačnik**, Hrvat, disident HSS,
ministar socialne politike Ivan **Pucelj**, Slovenac, bivši HSS,
ministar za fizički odgoj naroda Dragan **Kraljević**, Hrvat, ne predstavlja nikoga.

PRVA SRŠKIĆEVA VLADA

od 2. srpnja do 5. studenog 1932.

Marinkovića je nasliedio kao predsjednik vlade Milan Srškić, bivši bosanski radikal, ali kriza vlade i države nastavlja se dalje.

Srškićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade Milan **Srškić**, Srbin, bivši radikal,
ministar vanjskih poslova Bogoljub **Jevtić**, Srbin, bivši radikal,
ministar unutarnjih poslova Živojin **Lazić**, Srbin, bivši radikal,
ministar financija Milorad **Đorđević**, Srbin, JNS,
ministar prosvjete Dragutin **Kojić**, Srbin, JNS,
ministar saobraćaja Lazar **Radivojević**, Srbin, JNS,
ministar trgovine i industrije Ivan **Mohorič**, Slovenac, JNS,
ministar građevina Stjepan **Srkulj**, Hrvat, disident H. B.,
ministar poljoprivrede Juraj **Demetrović**, Hrvat, JNS,
ministar šuma i ruda Viktor **Pogačnik**, Hrvat, disident HSS,
ministar socialne politike Ivan **Pucelj**, Slovenac, disident HSS,
ministar za fizički odgoj naroda Dragan **Kraljević**, Hrvat JNS,
ministri bez listnice Albert **Kramer**, Slovenac, JNS, Hamdija **Karamehmedović**, musliman, disident JMO, Boža **Maksimović**, Srbin, JNS.

DRUGA SRŠKIĆEVA VLADA

od 5. studenog 1932. do 27. siečnja 1934.

Druga Srškićeva vlada bila je nešto dulje na vlasti nego prva. Krize sliede i dalje, protuhrvatska politika nema uspjeha.

Druga Srškićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade Milan **Srškić**, Srbin, JNS,
ministar vanjskih poslova Bogoljub **Jeftić**, Srbin, JNS,
ministar unutarnjih poslova Živojin **Lazić**, Srbin, JNS,
ministar vojske i mornarice Dragomir **Stojanović**, Srbin,
ministar financija Milorad **Đorđević**, Srbin, JNS,
ministar pravde Boža **Maksimović**, Srbin, JNS,
ministar prosvjete Radenko **Stanković**, Srbin, JNS,
ministar saobraćaja Lazar **Radivojević**, Srbin, JNS,
ministar trgovine i industrije Ilija **Šumenković**, Srbin, bivši demokrat,
ministar građevina Stjepan **Srkulj**, Hrvat, disident H. B.,
ministar poljoprivrede Juraj **Demetrović**, Hrvat, JNS, od 8. svibnja 1933. Ljubo **Tomašić**, Hrvat, JNS, a od 20. studenog Milan **Srškić**,
ministar šuma i ruda Pavao **Matica**, Hrvat, disident HSS,
ministar socialne politike Ivan **Pucelj**, Slovenac, disident HSS,
ministar za fizički odgoj naroda Lavoslav **Hanžek**, Hrvat, bivši Hrvatski Blok,
ministri bez listnice Albert **Kramer**, Slovenac, JNS, Hamdija **Karamehmedović**, musliman, disident JMO, Dragutin **Kojić**, Srbin, JNS. i od 8. svibnja 1933. Budislav G. **Anđelinović**, Hrvat, JNS.

PETA UZUNOVIĆEVA VLADA

od 27. siečnja do 18. travnja 1943.

Kada nije uspio ni Srškić, ponovno se javlja Uzunović, da on još jednom pokuša izvući državu iz krize, u koju je zapadala godinama. Njegova je vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade Nikola **Uzunović**, Srbin, JNS,
ministar vanjskih poslova Bogoljub **Jeftić**, Srbin JNS,
ministar unutarnjih poslova Živojin **Lazić**, Srbin, JNS,
ministar vojske i mornarice Dragomir **Stojanović**, Srbin,
ministar financija Milorad **Đorđević**, Srbin, JNS,
ministar pravde Boža **Maksimović**, Srbin, JNS,
ministar prosvjete Ilija **Šumenković**, Srbin, JNS,

ministra saobraćaja Lazar Radivojević, Srbin, JNS,
ministar trgovine i industrije Juraj Demetrović, Hrvat, JNS,
ministar građevina i zastupnik ministra poljoprivrede Stjepan Srkulj, Hrvat, disident, H. B.,
zastupnik ministra šuma i ruda Juraj Demetrović,
ministar socialne politike Ivan Pucelj, Slovenac, bivši HSS,
ministar za fizički odgoj naroda Lavoslav Hanžek, Hrvat, JNS,
ministri bez listnice Albert Kramer, Slovenac, JNS, Hamdija Karamehmedović, musliman, disident JMO i Budislav G. Anđelinović, Hrvat, JNS.

ŠESTA UZUNOVIĆEVA VLADA
od 18. travnja do 22. listopada 1934.

Sliede još dvie Uzunovićeve vlade, ali nema niti traga stišavanju ili poboljšavanju položaja. Ide se samo nizbrdice.

Ova šesta Uzunovićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade Nikola Uzunović, Srbin, JNS,
ministar vanjskih poslova Bogoljub Jeftić, Srbin, JNS,
ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić, Srbin, JNS,
ministar vojske i mornarice Milan Z. Milovanović, Srbin,
ministar financija Milorad Đorđević, Srbin, JNS,
ministar pravde Boža Maksimović, Srbin, JNS,
ministar prosvjete Ilija Šumenković, Srbin, JNS,
ministar saobraćaja Svetislav Milosavljević, radikalski disident, a od 10. srpnja Ognjan Kuzmanović, Srbin,
ministar trgovine i industrije Juraj Demetrović, Hrvat, JNS,
ministar građevina Stjepan Srkulj, Hrvat, disident H. B.,
ministar poljoprivrede Dragutin Kojić, Srbin, JNS,
ministar šuma i ruda Milan Ulmansky, Srbin, ne predstavlja nikoga,
ministar socialne politike Fran Novak, Slovenac, disident SLS,
ministar za fizički odgoj naroda Budislav G. Anđelinović, Hrvat, JNS.

SEDMA UZUNOVIĆEVA VLADA
od 22. listopada do 20. prosinca 1934.

Dana 9. X. 1934. usliedio je marseilleski atentat. Mjesto malodobnog kralja Petra uzimaju vlast kraljevski namjestnici knez Pavle, dr. Radenko Stanković i dr. Ivo Perović. Redaju se nove krize vlade, znak sve nestalnijeg političkog položaja — i vanjskog i nutarnjeg. Javljaju se prvi znaci razpadanja JNS u korist JRZ, koja se već javlja na pomolu. Živković se ponovno javlja i ulazi u sedmu Uzunovićevu vladu kao ministar vojske.

Ova je sedma Uzunovićeva vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade Nikola Uzunović, Srbin, JNS,
ministar vanjskih poslova Bogoljub Jeftić, Srbin, JNS,
ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić, Srbin, JNS,
ministar vojske i mornarice general Petar Živković,
ministar financija Milorad Đorđević, Srbin, JNS,
ministar pravde Boža Maksimović, Srbin, JNS, a od 1. studenog zastupnik Dragutin Kojić,
ministar prosvjete Ilija Šumenković, Srbin, JNS,
ministar saobraćaja Ognjan Kuzmanović, Srbin, JNS,
ministar trgovine i industrije Juraj Demetrović, Hrvat, JNS,
ministar građevina Stjepan Srkulj, Hrvat, disident, H. B.,
ministar poljoprivrede Dragutin Kojić, Srbin, JNS,
ministar šuma i ruda Milan Ulmansky, Srbin, ne zastupa nikoga,
ministar socialne politike Fran Novak, Slovenac, bivša SLS,
ministar za fizički odgoj naroda Budislav G. Anđelinović, Hrvat, JNS,
ministri bez listnice Vojislav Marinković, Srbin, demokratski disident, i Milan Sršković, Srbin, bivši radikal, JNS.

PRVA JEVTIĆEVA VLADA
od 20. prosinca 1934. do 24. lipnja 1935.

Nutarnji politički položaj postaje neodrživ. Položaj Hrvata također je neodrživ. U krizi je ciela država. Na vlast dolazi Jeftić sa zadaćom, da ponovno uzpostavi sveze s Hrvatima i Slovencima, ali ni on ne uspieva.

Jevtićeva je vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Bogoljub Jeftić, Srbin, JNS,
ministar unutarnjih poslova Velimir M. Popović, Srbin, radikal,
ministar vojske i mornarice Petar Živković, Srbin,
ministar financija Milan Stojadinović, Srbin, radikal,
ministar prosvjete Stevan Ćirić, Srbin, radikal, a od 19. lipnja Drago Marušič, Slovenac, JNS,
ministar saobraćaja Dimitrije Vujić, Srbin, radikal,
ministar trgovine i industrije Milan Vrbanić, Hrvat, ne predstavlja nikoga,
ministar građevina Marko Kožul, Hrvat, disident HSS,
ministar poljoprivrede Dragutin Janković, Srbin, radikal,

ministar šuma i ruda Svetislav Popović, Srbin, JNS,
ministar socialne politike Drago Marušič, Slovenac, a od 19. lipnja 1935. Avdo Hasanbegović, musliman, disident JMO,
ministar za fizički odgoj naroda Ljudevit Auer, Hrvat, ne predstavlja nikoga.

PRVA STOJADINOVIĆEVA VLADA
od 25. lipnja 1935. do 21. prosinca 1938.

Nutarnji politički položaj i vanjski politički događaji uoči novog svjetskog rata sile na novu politiku prema Hrvatima. Milan Stojadinović dobiva zadaću, da ostvari ponovnu suradnju s Hrvatima, ali u roku od skoro četiri godine on traži suradnju samo s pojedinim Hrvatima, koji ulaze u njegovu vladu ne zastupajući nikoga, kao što je to bilo i prilikom prve Živkovićeve vlade. Stojadinović likvidira JNS i mjesto toga stvara JRZ (Jugoslavensku radikalnu zajednicu), ali metode ostaju uglavnom iste. U Stojadinovićevu vladu ulaze Slovenci i muslimani, nadajući se u ozbiljne namjere Stojadinovića, ali ga kasnije ruše, kada su uvidjeli, da je išao za sasvim drugim ciljevima, da se naime opet nije radilo o novoj politici u državi, nego samo o novoj taktici.

Prva Stojadinovićeva vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Milan Stojadinović, Srbin, JRZ,
ministar unutarnjih poslova dr. Anton Korošec, Slovenac, JRZ,
ministar vojske i mornarice Petar Živković, Srbin,
ministar financija Dušan Letica, Srbin JRZ,
ministar pravde Ljudevit Auer, Hrvat, Jugoslavenski parlamentarni klub, a od 24. kolovoza Mile Miškulin, Hrvat, JRZ,
ministar prosvjete Dobrivoje Stošović, Srbin, Jugoslavenski poslanički klub,
ministar saobraćaja Mehmed Spaho, musliman, JRZ,
ministar trgovine i industrije Milan Vrbanić, Hrvat, ne predstavlja nikoga,
ministar građevina Miloš Bobić, Srbin, član radikalskog glavnog odbora, a od 22. prosinca Marko Kožul, Hrvat, disident HSS,
ministar pošta i brzojava od 1. rujna Branko Kaluđerčić, Srbin, bivši radikal,
ministar poljoprivrede Svetozar Stanković, Srbin, JRZ,
ministar šuma i ruda Ignjat Stefanović, Srbin, demokratski disident, a od 24. prosinca Đura Janković, Srbin, član glavnog radikalskog odbora,
ministar socialne politike Nikola Precca, Hrvat, disident HSS, od 24. kolovoza zastupnik Mirko Komnenović, a od 22. prosinca 1935. ministar Dragiša Cvetković, Srbin, JRZ,
ministar za fizički odgoj naroda Mirko Komnenović, Srbin, JRZ, a od 22. prosinca zastupnik Dragiša Cvetković,
ministri bez listnice Šefkija Behmen, musliman JRZ, Đura Janković, Srbin, i od 1. rujna Miha Krek, Slovenac, bivši SLS.

DRUGA STOJADINOVIĆEVA VLADA
od 21. prosinca 1938. do 4. veljače 1939.

Beograd požuruje rješavanje »hrvatskog pitanja« radi vanjskopolitičkih razloga. Dr. Maček dolazi u Beograd na pregovore, ali ne nailazi kod vlade na razumievanje, nego na taktiziranje. U vladi Stojadinovića zbog toga dolazi do trzavica, i on svoju drugu vladu sastavlja ovako:
predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Milan Stojadinović, Srbin, JRZ,
ministar saobraćaja Mehmed Spaho, musliman, JRZ,
ministar pravde Milan Simonović, Srbin, JRZ,
ministar poljoprivrede Svetozar Stanković, Srbin, JRZ,
ministar prosvjete Bogoljub Kujundžić, Srbin, JRZ,
ministar socialne politike Dragiša Cvetković, Srbin, JRZ,
ministar šuma Dobrivoje Stošović, Srbin, Jugoslavenski poslanički klub,
ministar financija Dušan Letica, Srbin, JRZ,
ministar građevina Miha Krek, Slovenac, JRZ,
ministar vojske Milan Nedić, general, Srbin,
ministar trgovine Nikola Kabalin, Hrvat, JRZ,
ministar za fizički odgoj naroda A. Maštrović, Hrvat, disident HSS,
ministar pošta Panta Jovanović, Srbin, JRZ,
ministar unutarnjih poslova Milan Aćimović, Srbin,
ministri bez listnice Vojin Đorđević, Srbin, JRZ, Franc Snoj, bivši SLS i Džafer Kulenović, musliman, JRZ.

PRVA CVETKOVIĆEVA VLADA
od 6. veljače 1939. do 26. kolovoza 1939.

Dne 6. veljače sastavio je svoju prvu vladu kon skoro četiri godine vladanja morao predati ostavku. Ostavka je bila izazvana ostavkom predstavnika oporbe u JRZ, na čelu s drom Spahom, Dragišom Cvetkovićem, drom Krekom, Francom Snojem i drom Džaferom Kulenovićem, koji su srušili Stojadinovića uz motivaciju, da nije ništa uradio za sporazum s Hrvatima. Oni su predali ostavke dne 3. veljače i time izazvali krizu vlade.

Dne 6. veljače sastavio je svoju prvu vladu Dragiša Cvetković s izričitim ciljem, da dođe do sporazuma s Hrvatima, to jest do rješenja »hrvatskog pitanja« u bivšoj Jugoslaviji. Njegova vlada bila je sastavljena ovako:
predsjednik vlade i ministar unutarnjih poslova Dragiša Cvetković, Srbin, JRZ,
ministar saobraćaja Mehmed Spaho, musliman, JRZ, do 28. lipnja 1940., kada je umro,
ministar pravde Stevan Ćirić, Srbin, JRZ,
ministar građevina Miha Krek, Slovenac, JRZ,

ministar bez listnice Džafer Kulenović, musliman, JRZ, do 30. lipnja kada preuzima ministarstvo saobraćaja,
ministar vojske i mornarice general Milan Nedić, Srbin,
ministri bez listnice Ante Maštrović, Hrvat, JRZ, disident HSS, Franc Snoj, JRZ (SLS),
ministar vanjskih poslova Aleksandar Cincar-Marković, bivši poslanik u Berlinu, izvan stranaka,
ministar pravde Viktor Ružić, Hrvat, ne predstavlja nikoga,
ministar trgovine Jevrem Tomić, Srbin, JRZ,
ministar pošta i brzojava Jovan Altiparmaković, Srbin, JRZ,
ministar šuma i ruda Ljubomir Pantić, Srbin, JRZ,
ministar poljoprivrede ing. Nikola Bešlić, Srbin, JRZ,
ministar financija Vojin Đuričić, ravnatelj DHB, izvan stranaka,
ministar socialne politike i narodnog zdravlja Miloje Pajaković, Srbin, JRZ,
ministar za fizički odgoj naroda Đura Čeović, Srbin, JRZ,
ministar bez listnice Branko Miljuš, Srbin.

DRUGA CVETKOVIĆEVA VLADA
»Vlada narodnog sporazuma«
od 26. kolovoza 1939. do 27. ožujka 1941.

Cvetković odmah nakon sastava svoje prve vlade počinje pregovore za »sporazum«. Pregovori su počeli 17. travnja u Zagrebu, u banskim dvorima, između Cvetkovića i dra Mačeka. Dne 24. travnja održan je ponovni sastanak, a 27. travnja su pregovori završeni. Beograd se žuri, jer se Evropa nalazi već u ratu. Pregovore je vodio dr. Maček kao predsjednik HSS i SDK. Ipak ne dolazi do podpunog sporazuma, nego se pregovori još dalje vode i završavaju konačno 25. kolovoza na Bledu, kada prva Cvetkovićeva vlada predaje ostavku.

Dne 26. kolovoza 1939. bila je na Bledu sastavljena »vlada narodnog sporazuma«, u koju su ušli predstavnici starih i novih stranaka JRZ, HSS, SDK, SLS, zemljoradnika, radikala i JMO.

Ta je vlada bila sastavljena ovako:
predsjednik vlade Dragiša Cvetković, Srbin, JRZ,
podpredsjednik vlade dr. Vladko Maček, Hrvat, HSS,
ministri pri predsjedničtvu vlade: Bariša Smoljan, Hrvat, HSS, prof. Mihajlo Konstantinović, Srbin,
ministar vojske i mornarice general Milan Nedić, Srbin,
ministar vanjskih poslova dr. Aleksandar Cincar-Marković, Srbin, izvan stranaka,
ministar unutarnjih poslova Stanoje Mihaldžić, Srbin, JRZ,
ministar prosvjete Boža Maksimović, Srbin, JRZ,
ministar pravde Lazar Marković, Srbin, radikal,
ministar financija dr. Jure Šutej, Hrvat HSS,
ministar socialne politike dr. Srđan Budisavljević, Srbin, SDK,
ministar trgovine i industrije dr. Ivan Andres, Hrvat, HSS,
ministar građevina dr. Miha Krek, Slovenac, SLS,
ministar šuma i ruda dr. Džafer Kulenović, musliman, JMO,
ministar poljoprivrede dr. Branko Čubrilović, Srbin, zemljoradnik,
ministar za fizički odgoj naroda Jevrem Tomić, Srbin, JRZ,
ministar saobraćaja ing. Bešlić, Srbin, JRZ,
ministar pošta dr. Josip Torbar, Hrvat, HSS.

U ovoj drugoj Cvetkovićevoj vladi dolazilo je neprestano do promjena, a to je bio odraz sve teže nutarnje i vanjskopolitičke situacije:

Dne 1. srpnja 1940. Boža Maksimović predaje ostavku i na njegovo mjesto ulazi u vladu kao ministar prosvjete dr. Anton Korošec, Slovenac, SLS, do tada predsjednik senata.

Uzpostava diplomatskih odnošaja sa Sovjetskom Rusijom dovela je do novih promjena:
Dne 7. studenog 1940. predao je ostavku general Nedić, a na njegovo je mjesto došao general Petar Pešić, Srbin.

Nakon zabrane Ljotićeva »Zbora« dolazi ponovno do promjena:

Dne 14. prosinca 1940. nenadano je umro dr. Anton Korošec i na njegovo je mjesto došao kao politički vođa Slovenaca dr. Fran Kulovec.

Dne 20. siečnja 1941. osnovano je novo ministarstvo za prehranu i imenovan ministrom dr. Milan Protić, Srbin.

Dne 25. siečnja ulaze u vladu kao predstavnici Slovenaca, i to kao ministar bez listnice dr. Fran Kulovec, Slovenac, SLS,
a za ministra prosvjete dr. Miha Krek, Slovenac, SLS, na mjesto dra Korošca.

Dne 5. veljače 1941. dolazi do novih promjena: Dr. Lazar Marković stavljen je na razpolaganje, a to je u svezi sa sve otvorenijom borbom srbijanskih stranaka protiv sporazuma s Hrvatima. Na njegovo mjesto dolazi dr. Mihajlo Konstantinović, Srbin, do sada ministar bez listnice. On je bio jedan od stručnjaka Beograda prilikom pregovora o »sporazumu«.

Dne 24. ožujka 1941. dolazi do nove krize u vladi u svezi s obćim vanjskopolitičkim položajem. Ostavke su predali dr. Srđan Budisavljević, ministar socialne politike i dr. Branko Čubrilović, ministar poljoprivrede. Na njihova su mjesta imenovani: za ministra socialne politike dr. Dragomir Ikonić, Srbin, bivši demokrat, za ministra poljoprivrede dr. Časlav Nikitović, Srbin, JRZ.

VLADA GENERALA SIMOVIĆA
»Beogradski puč«
od 27. ožujka do 10. travnja 1941.

Dne 25. ožujka Cvetković i dr. Cincar-Marković podpisali su u Beču pristup bivše Jugoslavije

Trojnom ugovoru. Dva dana kasnije dolazi do senzacionalnog preokreta: Bivša Jugoslavija krenula je novim putem i prekršila svoj podpis u Beču. Na vlast dolazi državnim udarom vlada generala Simovića, koja je izvršila poznati puč.

Ta je vlada sastavljena ovako:

predsjednik vlade general Dušan Simović, Srbin,
prvi podpredsjednik dr. Vladko Maček, Hrvat,
drugi podpredsjednik prof. Slobodan Jovanović, Srbin,
ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, Srbin, JRZ,
ministar unutarnjih poslova dr. Srđan Budisavljević, Srbin, SDK,
ministar financija dr. Jure Šutej, Hrvat, HSS,
ministar vojske general Bogoljub Ilić, Srbin,
ministar pravde Boža Marković, Srbin, demokrat,
ministar prosvjete Dušan Trifunović, zamjenik Ace Stanojevića, glavni radikalski odbor,
ministar trgovine i industrije dr. Ivan Andres, Hrvat, HSS,
ministar saobraćaja Bogoljub Jeftić, Srbin, JRZ,
ministar šuma i ruda dr. Džafer Kulenović, musliman, JMO,
ministar poljoprivrede dr. Branko Čubrilović, Srbin, zemljoradnik,
ministar građevina dr. Fran Kulovec, Slovenac, SLS,
ministar socialne politike i narodnog zdravlja Milan Grol, demokrat,
ministar pošta dr. Josip Torbar, Hrvat, HSS,
ministar prehrane Sava Kosanović, Srbin, glavni tajnik SDS,
zastupnik ministra za tjelesni odgoj naroda general Bogoljub Ilić, Srbin,
ministri bez listnice Marko Daković, Crnogorac, Jovan Banjanin, JNS, dr. Bariša Smoljan, Hrvat, HSS, dr. Miha Krek, Slovenac, SLS, i dr. Milan Gavrilović, Srbin, zemljoradnik.

Dr. Maček je do 3. travnja okliejvao, da prihvati ponuđeno mjesto u Simovićevoj vladi, naime mjesto podpredsjednika vlade, ali je nakon dovršenih viećanja sa svojim suradnicima odlučio ipak stupiti u vladu. Naveče 3. travnja on je odputovao u Beograd i 4. travnja položio prisegu.

Dne 28. ožujka malodobni kralj Petar II., u čije je ime do tada vladalo regentsko vieće, biva proglašen punoljetnim i preuzima vlast u svoje ruke, te polaže prisegu uz pomoć pučista i srbijanskih političara.

Dva dana nakon odluke dra Mačka, da pođe u Beograd, Jugoslavija se nalazila u ratu. Dr. Maček je nakon toga uputio proglas hrvatskom narodu i nakon biega vlade iz Beograda preko Bosne vratio se 8. travnja u Zagreb, gdje je dva dana kasnije proglašena Nezavisna Država Hrvatska pod vodstvom ustaškog Poglavnika dra Ante Pavelića.

POLITIČKI POLOŽAJ HRVATA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

STRANKE, IZBORI, GLASOVI I MANDATI

Radi boljeg upoznavanja političkog položaja u bivšoj državi, s obzirom na položaj Hrvata, ne će biti na odmet iznieti i ovo nekoliko podataka o strankama, izborima, glasovima i mandatima, jer će se i iz toga moći vrlo dobro uočiti, kako su i na tom području Hrvati bili prikraćivani na račun — mrtvih duša u bivšoj Srbiji:

Na prvim izborima godine 1920. dobile su:

Radikalna stranka 284.575 glasova i 91 mandat,
Demokratska stranka 319.448 glasova i 92 mandata,
HRSS 230.590 glasova i 50 mandata,
Zemljoradnička stranka 151.603 glasa i 39 mandata,
SLS (Slovenska ljudska stranka) 111.274 glasa i 27 mandata,
Jugoslavenska muslimanska organizacija 110.859 glasova i 24 mandata,
Social-demokratska stranka 46.792 glasa i 10 mandata.

Na izborima godine 1923. dobile su:

Radikalna stranka 562.213 glasova i 108 mandata,
Demokratska stranka 400.342 glasa i 51 mandat,
HRSS 473.733 glasa i 70 mandata,
Zemljoradnička stranka 153.579 glasova i 11 mandata,
SLS 126.378 glasova i 24 mandata,
Jugoslavenska muslimanska organizacija 112.228 glasova i 18 mandata,
Social-demokratska stranka 48.337 glasova i 2 mandata.

Na izborima godine 1925. dobile su:

Radikalna stranka 1,040.492 glasa i 142 mandata,
Demokrati 284.527 glasova i 67 mandata,
HRSS 532.872 glasa i 67 mandata,
Zemljoradnici 121.369 glasova i 4 mandata,
SLS 109.023 glasa i 20 mandata,
Jugoslavenska muslimanska organizacija 132.207 glasova i 15 mandata,
Social-demokrati 21.779 glasova i nijedan mandat.

Na izborima godine 1927. dobile su:

Radikalna stranka 505.735 glasova i 95 mandata,
Demokratska stranka 375.798 glasova i 61 mandat,
HRSS 381.371 glas i 61 mandat,
Zemljoradnička stranka 146.425 glasova i 9 mandata,
Jugoslavenska muslimanska organizacija 120.336 glasova i 18 mandata,
Social-demokratska stranka 23.474 glasa i 1 mandat.

RAZKOMADANOST POLITIČKOG ŽIVOTA

Najbolji dokaz razkomadanosti političkog života, osim kod Hrvata, koji su od početka ob-

stanka bivše države bili uviek kompaktni i nastupali kao složan narod, jesu i brojne političke stranke i strančice, koje su postojale u bivšoj državi.

U razdoblju od godine 1920. do 1927. postojale su na području bivše Jugoslavije sliedeće stranke i strančice:

1. Bunjevci
2. Crnogorski federalisti
3. Češka stranka
4. Demokratska stranka
5. Džemijet
6. Hrvatski Blok (zajedničari i pravaši)
7. Hrvatska pučka stranka
8. Hrvatska republikanska seljačka stranka, odnosno Hrvatska seljačka stranka
9. Hrvatska stranka prava
10. Hrvatska Zajednica
11. Invalidska stranka
12. Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO)
13. Kirajdžijska stranka
14. Kmetijci
15. Komunistička stranka
16. Liberali (St. Ribarca)
17. Maglajlićeva skupina
18. Mađarska stranka
19. Muslimanska narodna stranka
20. Naprednjačka stranka
21. Narodni klub (Zajednica)
22. Narodni socialisti
23. Nezavisna muslimanska stranka
24. Njemačka stranka
25. Prekomurska gospodarska stranka
26. Radikalna stranka
27. Radikalni disidenti (Pašićevci)
28. Radikalni disidenti (Protićevci)
29. Ratnička stranka
30. Republikanska stranka
31. Rumunjska stranka
32. Samostalna demokratska stranka
33. Slovenska ljudska stranka (SLS)
34. Social-demokratska stranka
35. Srbska narodna organizacija
36. Srbska stranka
37. Stranka dra Šušteršiča
38. Stranka složnih Hrvata
39. Trumbić-Drinkovićeva skupina
40. Zemljoradnička stranka

BIROKRATSKI APARAT

Hrvati u državnoj upravi u bivšoj Jugoslaviji

Još veću snagu od ministara i parlamenta u bivšoj državi predstavljao je birokratski aparat, vlast, koja ima neposrednog dodira s narodom, vlast, koja bi najbolje morala znati potrebe naroda.

U bivšoj je Jugoslaviji birokratski aparat predstavljala prava vojska od preko 350.000 činovnika i službenika raznih kategorija, koja je gutala i preko pet miliarda državnog novca. Na tom se birokratskom aparatu gradila prava moć tuđina. Kakve je osposobe imala ta birokracija, nije potrebno govoriti, to su Hrvati dovoljno izkusili u posljednjih preko 20 godina.

Kada smo nabrojili minimalni postotak Hrvata, pravih predstavnika narodnih stranaka, u tolikim vladama, ne će biti na odmet, ako se sada osvrnemo i na činovničtvo, pa da i tu ustanovimo upravo nevjerojatne stvari, što se tiče postotka Hrvata u državnoj upravi, a na koje se stvari već prilično zaboravilo.

Kod toga moramo ponovno i prije svega upozoriti, da se u bivšoj državi u svim publikacijama budno pazilo na to, da se ne objavljuju brojke, iz kojih bi se mogao naslutiti omjer Srba i Hrvata. Ipak je na temelju raznih pomoćnih sredstava, priručnika i nehotičnih priznanja uspjelo skupiti i srediti podatke i u tom pitanju.

Godine 1932. bila je u Beogradu izrađena brojitba o činovnicima središnjih državnih ustanova. Ovo, što je vriedilo samo za taj slučaj, vriedilo je za cielu državu, samo u mnogo gorem omjeru. Da se Hrvati ne dosjete, o čemu se radi, brojitba nije bila izrađena na temelju podataka o narodnosti, nego po — v j e r i. Makar je omjer između Srba i Hrvata u bivšoj državi bio 48 naprama 39 posto, — ako se uzme vjera kao temelj — ipak je u državnoj upravi slika bila posvema drugačija. To nije težko uvidjeti iz ovih podataka:

U p r e d s j e d n i č t v u m i n i s t a r s k o g v i e ć a — na temelju spomenute službene brojitbe — bilo je 13 činovnika, od toga 13 pravoslavaca, d a k l e 100 p o s t o.

U D v o r u bio je 31 činovnik, od toga 30 pravoslavnih, a svega jedan katolik, d a k l e 97 n a p r a m a 3 posto.

U k a n c e l a r i j i k r a l j e v i h o r d e n a bilo je 13 činovnika, od toga svih 13 pravoslavaca, dakle opet 100 p o s t o.

U C e n t r a l n o m P r e s b i r o u bilo je 79 činovnika, od toga 59 pravoslavaca i 14 katolika, ili 68 n a p r a m a 27 p o s t o.

U m i n i s t a r s t v u u n u t a r n j i h p o s l o v a bilo je 127 činovnika, od toga 113 pravoslavnih i 14 katolika, dakle 89 n a p r a m a 11 posto.

U m i n i s t a r s t v u v a n j s k i h p o s l o v a bilo je 219 činovnika, od toga 182 pravoslavca i 37 katolika, ili 83 n a p r a m a 17 p o s t o.

U m i n i s t a r s t v u p r o s v j e t e bilo je 156 činovnika, od toga 150 pravoslavaca i 6 katolika, dakle 96 n a p r a m a 4 p o s t o.

U m i n i s t a r s t v u š u m a i r u d a bilo je 158 činovnika, od toga 125 pravoslavaca i 33 katolika, dakle 79 n a p r a m a 21 p o s t o.

U m i n i s t a r s t v u t r g o v i n e i i n d u s t r i j e bilo je 70 činovnika, od toga 53 pravoslavca i 16 katolika, ili 76 n a p r a m a 23 posto i jedan posto ostali.

U m i n i s t a r s t v u p o l j o d j e l s t v a bilo je 80 činovnika, od toga 56 pravoslavaca i 21 katolik, ili 70 n a p r a m a 26 posto i 3 posto ostalih.

U m i n i s t a r s t v u g r a đ e v i n a bilo je 339 činovnika, od toga 300 pravoslavaca i 29 katolika, dakle 88 n a p r a m a 9 posto i 3 posto ostalih

U ministarstvu socialne politike i narodnog zdravlja bilo je 62 činovnika, od toga 56 pravoslavaca i 6 katolika, dakle 90 naprama 10 posto.

U ostalim središnjim ustanovama bilo je:

U Središnjem higienskom zavodu 72 činovnika, od toga 68 pravoslavaca i 4 katolika, ili 94 naprama 6 posto.

U Državnoj hipotekarnoj banci bilo je 200 činovnika, od toga 196 pravoslavaca i 4 katolika, dakle 98 naprama 2 posto.

U Narodnoj banci bilo je 170 činovnika, od toga 160 pravoslavnih i 10 katolika, ili 94 naprama 6 posto.

U Privilegiranom izvoznom družtvu bilo je 72 činovnika. od toga 50 pravoslavaca i 15 katolika, dakle 69 naprama 21 posto i 9 posto ostalih.

Od spomenute godine, kada su izdani ovi brojitbeni podatci, odnosi se sigurno nisu promienili na bolje za Hrvate, nego samo na gore. Uostalom, što se tiče one oznake »katolik«, tu je bila većina Slovenaca, pa prema tome spomenute brojke ni u kojem slučaju ne znače broj Hrvata državnih činovnika u spomenutim središnjim državnim ustanovama, nego znatno manji.

Viši činovnici

Još bolje ćemo vidjeti kakvo je bilo sudjelovanje Hrvata u državnoj upravi iz daljnjih podataka, koji su također skupljeni privatnim putem, jer su se vlasti čuvale, da o tom izdadu službene brojke. Tu se sada radi o omjeru Hrvata prema Srbima i ostalim narodima u državnoj upravi, i to samo o višim činovnicima:

U vrhovnoj državnoj upravi bilo je godine 1937.: viših činovnika:

U civilnoj kući kralja 10 Srba i nitko drugi.

U Narodnoj skupštini 25 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac.

U senatu bilo je 11 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac.

U predsjedničtvu ministarskog vieća bilo je 6 viših činovnika Srba i 1 musliman.

U Centralnom Presbirou bilo je od viših činovnika 36 Srba, 5 Hrvata, 3 Slovenca, 2 muslimana i 1 Rus.

U ministarstvu vanjskih poslova bilo je pomoćnika ministra i načelnika 6 Srba i 1 Hrvat,
glavara odsjeka 14 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac
činovnika 83 Srba, 13 Hrvata i 4 Slovenca
poslanika 20 Srba i 2 Hrvata
generalnih konzula 11 Srba i 2 Hrvata.

U ministarstvu unutarnjih poslova bilo je:
načelnika i generalnih inspektora 5 Srba, 1 Hrvat i 3 Slovenca
inspektora i savjetnika 22 Srba, 5 Hrvata i 4 Slovenca

U banovinama bilo je banova 6 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac,
zamjenika banova 7 Srba, 1 Hrvat i 1 Slovenac
načelnika 43 Srbina, 9 Hrvata i 7 Slovenaca

U ministarstvu financija bilo je:
načelnika 7 Srba i 2 Hrvata
savjetnika 56 Srba, 5 Hrvata i 3 Slovenca
tajnika, pristava i pripravnika 87 Srba, 8 Hrvata, 3 Slovenca.

Kotarskih predstojnika bilo je u:
Dravskoj banovini 1 Srbin, 1 Hrvat i 23 Slovenca
Savskoj banovini 26 Srba, 36 Hrvata i 3 ostalih narodnosti
Vrbaskoj banovini 19 Srba, 3 Hrvata i 1 musliman
Primorskoj banovini 9 Srba, 9 Hrvata i 1 musliman
Drinskoj banovini 35 Srba, 2 Hrvata i 1 musliman
Zetskoj banovini 26 Srba, 1 Hrvat i 1 musliman
Dunavskoj banovini 45 Srba, 4 Hrvata
Moravskoj banovini 31 Srbin i 1 druge narodnosti
Vardarskoj banovini 37 Srba i 1 musliman.

U financialnim ravnateljstvima bilo je:
ravnatelja 7 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac
savjetnika 34 Srbina, 18 Hrvata, 15 Slovenaca i 1 musliman.

U ministarstvu pravde bilo je:
načelnika 3 Srbina, 1 Hrvat i 1 Slovenac
predsjednika kasacije i apelacije 8 Srba, 2 Hrvata i 2 Slovenca
sudaca kasacije i apelacije 123 Srbina, 61 Hrvat, 19 Slovenaca i 2 muslimana
tajnika kasacije i apelacije 32 Srbina, 9 Hrvata, 2 Slovenca i 1 musliman
predsjednika okružnih sudova 43 Srbina, 14 Hrvata, 4 Slovenca i 2 muslimana
sudaca okružnih sudova, pristava i sudaca kotarskih sudova 982 Srbina, 573 Hrvata, 169 Slovenaca, 49 muslimana i 11 Rusa
pripravnika okružnih sudova i sudskih pripravnika bilo je 958 Srba, 152 Hrvata, 63 Slovenca, 21 musliman, 5 Rusa
u državnim tužiteljstvima bilo je starješina 6 Srba i 1 Hrvat, državnih tužitelja i zamjenika 149 Srba, 48 Hrvata, 16 Slovenaca, 2 muslimana i 2 Rusa
u državnom sudu za zaštitu države bilo je viših sudaca 9 Srba i 2 Hrvata, iztražnih sudaca 2 Srbina, 2 Hrvata i 1 Slovenac.

U vojničkom sudu bilo je sudskih častnika 163, od toga 123 Srbina, 14 Hrvata, 6 Slovenaca.

U ministarstvu trgovine bilo je viših činovnika 27, od toga 21 Srbin, 3 Hrvata i 3 Slovenca.

U ministarstvu prometa bilo je 30 viših činovnika, od toga 25 Srba, 4 Hrvata i 1 Slovenac

U ministarstvu pošta i brzojava bilo je 46 viših činovnika, od toga 41 Srbin, 3 Hrvata i 2 Slovenca,
poštanskih ravnatelja bilo je 8, od toga 5 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac,
viših činovnika kod poštanskih ravnateljstava bilo je 100, od toga 53 Srbina, 31 Hrvat i 15 Slovenaca.

U ministarstvu poljodjelstva bilo je viših činovnika 29, od toga 23 Srbina, 3 Hrvata i 3 Slovenca.
U ministarstvu šuma i ruda bilo je 90 viših činovnika, od toga 76 Srba, 11 Hrvata, 2 Slovenca i 1 Rus.
U ministarstvu prosvjete bio je 41 viši činovnik, od toga 34 Srba, 5 Hrvata, 1 Slovenac i 1 Rus.
U ministarstvu socialne politike i narodnog zdravlja bila su 22 viša činovnika, od toga 18 Srba, 2 Hrvata, 1 Slovenac i 1 musliman.
U ministarstvu građevina bilo je viših činovnika 121, od toga 103 Srbina, 11 Hrvata, 3 Slovenca i 4 Rusa.
U Državnom savjetu bilo je u predsjedničtvu 2 Srbina i 1 Hrvat, a od članova 18 Srba, 7 Hrvata, 2 Slovenca i 1 musliman.
U upravnim sudovima bilo je 3 Srbina, 2 Hrvata i 1 Slovenac, među sudcima 18 Srba, 6 Hrvata, 2 Slovenca i 1 musliman.
U Glavnoj kontroli bilo je u predsjedničtvu 9 Srba i 3 Hrvata, načelnika su bila 3 i sva tri Srbina, dok je ostalih viših činovnika bilo 46 Srba i svega 2 Hrvata.
U Narodnoj banci izvršni se odbor sastojao od 4 Srbina i jednog Hrvata, u upravi bilo je 18 Srba, 2 Hrvata i 2 Slovenca, komesar je bio 1 Srbin, u ravnateljstvima bilo 12 Srba i 1 Slovenac, od glavara odsjeka 16 Srba, 1 Hrvat i 1 Slovenac, među upraviteljima podružnica i zamjenicima 28 Srba, 9 Hrvata i 3 Slovenca.
U Poštanskoj štedionici generalni je ravnatelj bio Srbin, u nadzornom vieću bilo je 6 Srba i 1 Slovenac, više činovničtvo središnjice 7 Srba, 3 Hrvata, 2 Slovenca, ravnatelji podružnica 3 Srbina i 1 Slovenac.

Tako bismo mogli dugo nabrajati, kada bismo uzeli redom sve državne ustanove, osim onih, koje smo već spomenuli. Ako pak zbrojimo sve, što smo do sada naveli, dolazimo do ovakvog

Obćeg pregleda

Načelnika u ministarstvima bilo je:
51 Srbin, 9 Hrvata, 5 Slovenaca.
Viših činovnika:
579 Srba, 110 Hrvata, 65 Slovenaca i 6 muslimana.
Nižih činovnika:
395 Srba, 110 Hrvata, 35 Slovenaca i 7 muslimana.
Činovničkih pripravnika:
190 Srba, 45 Hrvata, 16 Slovenaca i 4 muslimana.
U sudstvu:
Sudaca: 1115 Srba, 564 Hrvata, 192 Slovenca, 52 muslimana.
Pristava: 64 Srba, 17 Hrvata, 5 Slovenaca i 1 musliman.
Sudskih pripravnika: 1058 Srba, 152 Hrvata, 63 Slovenca i 21 musliman.
U banovinama:
Banovi: 6 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac.
Zamjenici banova: 7 Srba, 1 Hrvat i 1 Slovenac.
Načelnici, inspektori i savjetnici u banovinama: 79 Srba, 44 Hrvata i 19 Slovenaca.
Kotarski predstojnici: 231 Srbin, 56 Hrvata, 23 Slovenca i 5 muslimana.
Tajnika i pristava: 52 Srbina, 17 Hrvata, 10 Slovenaca i 2 muslimana.
Činovničkih pripravnika: 6 Srba, 2 Hrvata, 2 Slovenca i 1 musliman.

Ovom prilikom potrebno je iztaknuti, kako nažalost nije bilo nikada moguće točno ustanoviti, koliko je od tih Srba u državnoj upravi Srbijanaca, koji su bili pravi nositelji vlasti i građani prvoga reda, a koliko je ostalih prečanskih Srba. Beograd je i takve podatke sakrivao, računajući, kada mu je to bilo potrebno, prečanske Srbe zajedno s ostalim Srbijancima, kako bi dobio što veći broj Srba i na temelju toga stvarao svoje račune i zaključke, osobito u onim danima, kada su prosvjedi Hrvata radi takve politike u državnoj upravi bili najjači.

Na temelju svih do sada iznesenih podataka može se doći samo do veoma određenih zaključaka, a to su:

Daleko pretežni dio državnih činovnika bili su Srbi. Osobito su u rukama Srba bili svi vodeći položaji, gdje su opet na prvom mjestu bili Srbijanci.

Među srednjim slojem višeg činovničtva bilo je razmjerno više Hrvata, nego u prvoj skupini. Ti su se Hrvati izkorišćivali i onda, kada su bili najsposobniji, samo kao radno osoblje, kao oni, koji su upravljačima Srbima i Srbijancima davali svoje znanje i stručnu spremu. Tu se većinom radilo o starijim ljudima, koji su se zaposljivali, dok ne dosegnu godine mirovine. Ali ni taj njihov nešto veći broj u ovoj skupini nije ni iz daleka odgovarao brojčanom stanju hrvatskog naroda, niti potrebama hrvatskih krajeva.

U trećoj skupini državnih činovnika najjasnije se vidjelo, za čime Srbijanci idu. Beograd je veoma često tvrdio, da pretežni broj Srba i Srbijanaca na vodećim mjestima ima samo privremeno značenje, to jest dok se ne odgoji mlađi hrvatski činovnički naraštaj, koji će onda postepeno doći na viša i visoka mjesta. To se jednako govorilo i za ministarska mjesta, za položaje poslanika u inozemstvu i za vojsku.

Međutim baš podatci o toj trećoj skupini dokazuju nešto sasvim protivno: Mlađe činovničtvo sastojalo se ponovno od pretežnog broja Srba. Osobito su značajne brojke kod početnika, koji ulaze u državnu službu, pa tu na primjer vidimo kod sudskih pripravnika, da ih je spomenute godine bilo 1058 Srba i svega 152 Hrvata! Očita je bila nakana, da se državne službe, više nego do tada, predaju u ruke Srbijancima i Srbima. Brojke, koje smo iznieli na temelju podataka iz neslužbene, ali posvema vjerodostojne ruke, dokazuju, da se u državnoj personalnoj politici vodio dobro smišljeni i provađani sustav zapostavljanja Hrvata na svakom koraku i predavanje državnog aparata izključivo u ruke Srba. Prema tome nije se radilo i nije se moglo raditi o razvoju u smislu sve većeg izjednačivanja Hrvata i Srba, kako se u Beogradu više puta tvrdilo, nego o razvoju u pravcu sve većeg

zahvata vlasti od strane vladajućih Srbijanaca i režimskih Srba uobće. Poznato je, da su se čak i oni činovnici Hrvati, koji su se i preko desetak godina nalazili na najvišim položajima u središnjim ministarstvima u Beogradu, tužili na nemoguću atmosferu i duh nesnošljivosti i nepovjerenja, koji se je očitovao i kod mladih činovnika Srbijanaca u sve većoj mjeri.

Prema svemu dakle, nije bilo govora o nekom postepenom poboljšavanju položaja Hrvata u bivšoj državi, nego o postepenom pogoršavanju, što bi bilo i dalje dolazilo sve više do izražaja, da je ostala bivša država.

VOJSKA I POLITIKA

Konačno je potrebno reći nešto i o vojsci u bivšoj Jugoslaviji, za koju se na sav glas tvrdilo, da je nepolitička, da je stvarno jugoslavenska, da tamo nema i ne može biti nikakvog zapostavljanja Hrvata, da su tamo svi jednaki, i tako dalje, već poznate fraze. Kada je pak netko ipak pokušao, da na temelju podataka iz službenih izvora dokaže, da se tu radi samo o frazama, a da se u vojsci postupa jednako kao i na svim ostalim poljima državne politike, onda se svaka rieč o tome najoštrije zabranjivala, jer to je onda već bilo rušenje obranbene moći države, to je bila u najmanju ruku veleizdaja.

Koliko se moglo ustanoviti na temelju službenih podataka, pred neko pet do šest godina u bivšoj jugoslavenskoj vojsci bilo je oko 10.000 častnika, i od toga svega oko 1.000 Hrvata, dakle oko 10 postotaka, premda su Hrvati po srbskim podatcima činili trećinu stanovničtva i premda su oni davali i više od jedne trećine kontingenta. Slično je bilo i s dočastnicima. Značajno je kod toga, da se od godine 1920. broj Hrvata u bivšoj jugoslavenskoj vojsci postepeno smanjivao, jer su se stavljale svakakve zapreke njihovu primanju u vojnu akademiju.

Kakav je duh i kakva je politika vladala u bivšoj vojsci, najbolje se vidi iz podataka o višim častnicima. Ti podatci, kao i kod ministara i državne uprave, najjasnije dokazuju, da se i vojska nalazila pod izključivim vodstvom Srba. Značajno je savezno s time, koliko je velik bio broj generala u bivšoj državi. Dok je predratna srbska vojska, na čije se je vojničke predaje vodstvo bivše jugoslavenske vojske tako rado pozivalo, imala na tri milijuna stanovnika svega tri generala, u bivšoj Jugoslaviji oko godine 1938. bilo je na oko 15 milijuna stanovnika 165 djelatnih i nekoliko stotina umirovljenih generala. Od tih 165 djelatnih generala bila su svega samo d v a Hrvata i dva Slovenca, sve ostalo bili su od reda Srbi.

Ministar vojske nije nikada bio nijedan Hrvat. Isto tako ni pomoćnik ministra vojske nije bio nikada nijedan Hrvat. Zapovjednici tako zvanih »armija« i njihovi pomoćnici bili su od reda Srbijanci. Od svih zapovjednika »divizija« spomenute godine bio je svega jedan Slovenac, a svi ostali samo Srbi. Sigurno je, da bi bila previše smiona tvrdnja, da ni jedan hrvatski častnik nije bio sposoban, da bude zapovjednik divizije! Očito je, da je bilo drugo po sriedi, a o tome smo već toliko puta govorili. To je isto vriedilo i za zapovjednike drugih viših položaja: svagdje su bili samo Srbi, zapravo Srbijanci.

Prema svemu, što smo naveli, ne samo da se nije ni najmanje poštivao omjer Hrvata stanovnika prema broju Srba stanovnika u državi, nego se išlo postepeno i sustavno za time, da se uobće iz bivše vojske izbace hrvatski častnici do posljednjeg. U takvom položaju posvema je jasno, da je ciela vojnička uprava u bivšoj državi bila izvan svakog domašaja Hrvata.

Kao i u državnom aparatu, tako su i u vojsci Hrvati častnici zauzimali samo srednje i niže položaje, dakle ulogu izvršitelja i radne snage, bez mogućnosti samostalnog odlučivanja i zaštite hrvatskih probitaka u obrani zemlje. Oni su bili izloženi šikanacijama svake vrste, određivani na najteže i najgore službe, bacani u najgore posade, težko su prolazili na izpitima, morali su trpjeti brojna moralna poniženja i zatajivati svoje hrvatstvo. Ni u službama, niti u osobnim odnosima nisu uživali nikakve zaštite. Uobće, oni su u vojsci bili element nižeg reda u svemu, osim u poslu.

Cjelokupno vojničko vodstvo bilo je monopol u rukama Srba, a posljedica toga bila je, da se u njoj vodilo računa samo o srbskim probitcima.

3. GOSPODARSKA PODLOGA HRVATSKE OSLOBODILAČKE BORBE

Napisao MIROSLAV GOLIK

Radi boljeg razumievanja borbe, koju su Hrvati vodili u bivšoj Jugoslaviji, potrebno je iztaknuti, da su u priradnom pogledu hrvatski krajevi zauzimali najvažniji položaj. Njihova se priradna važnost nalazila u prvom redu u povoljnim prirodnim proizvodnim uvjetima, koji svojim bogatstvom i raznolikošću omogućuju veoma mješovitu proizvodnju. Ta raznolikost i bogatstvo pogoduju, da se jedna grana proizvodnje može nadopunjivati s drugom, te pružaju mogućnost veće priradne samostalnosti i neovisnosti. Premda u pogledu priradnog napredka hrvatskih krajeva treba još vrlo mnogo učiniti, da se dosegne evropska razina, ipak se je u odnosu prema drugim krajevima bivše Jugoslavije prirad hrvatskih krajeva, nalazio na višem stupnju razvoja. Proizvodna snaga hrvatskih krajeva bila je razvijenija, a to je bio plod napora i rada mnogih pokoljenja. U hrvatskim krajevima radilo se i radi se više, pa su radi toga

bile i jesu veće kulturne i životne potrebe, osobito u sjevernim hrvatskim krajevima.

Osim toga ne smije se zaboraviti prilikom procjene i pregleda položaja Hrvata u bivšoj državi na središnji smještaj hrvatskih krajeva, što je bilo od osobitog značenja za promet. Ti hrvatski krajevi s jedne strane sežu do Jadranskog mora, a s druge strane do Dunava. Dolina rieke Save otvarala je i otvara središtu Hrvatske s jedne strane Sloveniju, a s druge strane Srbiju. More veže Hrvatsku s čitavim svietom, a Dunav i Sava s iztočnom i srednjom Evropom. Dobri željeznički spojevi otvaraju put Hrvatskoj prema zapadu, s Njemačkom, Italijom, s ostalom zapadnom Evropom, a prema sjeveru s podunavskim državama.

Hrvatski su krajevi u bivšoj državi vršili važnu ulogu, što možemo obćenito prikazati na ovaj način:

Hrvatski krajevi obasezali su približno jednu trećinu bivše države, a imali su nešto više od jedne trećine, naime 35 postotaka, stanovnika. Na hrvatske krajeve odpadala je jedna trećina poljodjelske proizvodnje, a 38 postotaka stočarske proizvodnje. Skoro polovica ukupne šumarske proizvodnje odpadala je na hrvatske krajeve. Hrvatsko rudarstvo iznašalo je 17 postotaka ukupne državne proizvodnje u toj grani prirada. Obrtnika i trgovaca bilo je oko 35 postotaka. Veleobrt u hrvatskim krajevima iznašao je dvie petine ukupnog veleobrta u državi. Najjače je u hrvatskim krajevima bilo razvijeno novčarstvo, koje je imalo u svojim rukama sabrano 52 postotka svih novčanih sredstava, dakle preko polovice iznad ostalog diela države.

Što se posebice tiče novčarstva, tu bismo mogli spomenuti, da je ono bilo na prvom mjestu u državi. U samom Zagrebu bilo je skupljeno 40 postotaka cielog posebničkog novčarstva ciele države, a u užoj Hrvatskoj 47 postotaka. Veliki novčani zavodi i sustav štednje u posebničkim bankama putem uložaka davali su hrvatskim krajevima veliku podporu u njihovu razvoju. Ti su novčani zavodi skupljali najveći dio glavnice, sabrane u hrvatskim krajevima.

Priradna jakost hrvatskih krajeva očitovala se i u jakosti prometa. Od sveukupnog željezničkog prometa u godini tik pred novi svjetski rat odpadalo je na pojedina željeznička ravnateljstva:

Zagreb, robnog prometa 31 posto, putničkog 24 posto,

Ljubljana, robnog prometa 22 posto, putničkog 22 posto,

Subotica, robnog prometa 16 posto, putničkog 17 posto,

Beograd, robnog prometa 15 posto, putnič-22 posto,

Sarajevo, robnog prometa 15 posto, putničkog 15 posto.

Osim u rudarstvu bili su hrvatski krajevi u svemu u prednosti pred Srbijom, a osobito u novčarstvu, zatim u šumarstvu i veleobrtu. Razvijeno poljodjelstvo davalo je jaku podlogu čitavom hrvatskom priradu, stvarajući tako jaku kupovnu i potrošnu moć seljačtva.

Što se pak tiče vanjske trgovine, tu su također hrvatski i »prečanski« krajevi bili na prvom mjestu, jer se 80 postotaka te trgovine nalazilo u tim krajevima. Podatci o prometu to nam jasno pokazuju. Od sveukupnog uvoza i izvoza prije krize, koji se vršio putem željeznica, odpadalo je na pojedina željeznička ravnateljstva:

	Uvoz	Izvoz
Zagreb	24 posto	40 posto
Ljubljana	34 „	32 „
Subotica	24 „	13 „
Beograd	15 „	7 „
Sarajevo	3 „	8 „

Od sveukupnog izvoza iz bivše Jugoslavije izvoz poljodjelskih proizvoda iznašao je 25 posto. Od toga se iz hrvatskih i »prečanskih« krajeva izvažalo oko 20 posto, a iz Srbije i Macedonije oko 5 posto. Što se tiče stočarstva, tu je udio banske Hrvatske u izvozu iznašao šest desetina. Ukupni postotak stočarskih proizvoda u ukupnom izvozu iznašao je oko 27 postotaka, a od toga iz hrvatskih i »prečanskih« krajeva 23 posto.

Ako sakupimo podatke o izvozu na temelju službenih brojitbenih podataka bivše države, koji ne moraju biti u svemu točni, osobito što se tiče »prečanskih« krajeva, dolazimo do ovih posljedaka:

Iz hrvatskih i prečanskih krajeva bilo je u godinama prije novog svjetskog rata izvezeno:

Poljodjelskih proizvoda 20 posto, a iz Srbije 4 posto.

Stočarskih proizvoda 23 posto, a iz Srbije 4 posto.

Šumarskih proizvoda 20 posto, a iz Srbije 0 posto.

Rudarskih proizvoda 5 posto, a iz Srbije 12 posto.

Ostalo 10 posto, a iz Srbije 2 posto.

Prema tome je izvoz iz Hrvatske i ostalih »prečanskih« krajeva bio približno tri i pol puta veći od izvoza iz srbijanskih krajeva, naime oko 78 naprama 22 posto.

Što se pak tiče uvoza, postoje podatci o istim godinama prije svjetskog rata, koji glase:

Slovenija	16 posto
Hrvatska	45 „
Macedonija	4 „
Prekodunavski krajevi	8 „
Srbija	23 „

Iz ovih se podataka vidi, da je na Srbiju i Macedoniju odpadalo oko 27 postotaka uvezene robe, a na ostale hrvatske i »prečanske« krajeve oko 73 posto. Prema tome se vidi pretežno značenje hrvatskih krajeva za uvoznu trgovinu, koja također igra važnu ulogu u svakoj državi.

Izseljenički novac

Na ovom mjestu ne smijemo zaboraviti još jednu stvar, naime, kako je ogromnu ulogu na novčarski i veleobrtni život, te na platežnu bilancu u bivšoj državi igrao priliv izseljeničkog novca iz prekomorskih krajeva. Taj je priliv izseljeničkog novca od godine 1919. do pred rat iznašao ogromnu svotu od blizu 12 miliardi dinara. od toga su novca najmanje 60 postotaka

poslali hrvatski izseljenici. To bi značilo, da su ti izseljeni Hrvati poslali u domovinu oko 7 miliardi i 200 milijuna dinara, odnosno da su sa 200 postotaka pokrili čitavu 19-godišnju pasivu vanjske trgovine bivše države. U doba najteže krize u Americi i kod nas izseljenici su poslali u domovinu miliardu i pol dinara, a od toga je jedna miliarda i 200 milijuna bilo hrvatskog novca.

Konačno ovdje ne smijemo zaboraviti ni na t u r i z a m i na koristi, koje je od toga imala bivša država. Od ukupnih 350 do 500 milijuna dinara, što su ih godišnje donosili turisti, odpalo je na same primorske hrvatske krajeve oko 180 milijuna, a na ostale hrvatske krajeve najmanje još 100 milijuna. Ukupno su prema tome u stavci turizma hrvatski krajevi doprinašali 80 postotaka.

Svakako se iz ovog kratkog pregleda vidi, da je uloga hrvatskih krajeva u priradnom životu bivše Jugoslavije bila pretežna, a osobito u pogledu priradnih sveza s inozemstvom, gdje su hrvatski krajevi igrali najvažniju ulogu. To nije bilo samo u pogledu izvoza i uvoza, nego i s obzirom na platežnu bilancu bivše Jugoslavije.

Kada se govori o bivšoj Jugoslaviji i o ulozi, što su je u njoj igrali Hrvati, onda ne će biti na odmet spomenuti, što su Hrvati donieli u tu novu državnu zajednicu, pa da se iz toga vidi kakvu su ulogu zapravo trebali igrati.

Na prvom mjestu treba spomenuti veliku željezničku mrežu, razgranjene ceste, velik broj državnih zgrada, izgrađenu morsku obalu, velik broj izgrađenih luka na moru, plovne rieke i prokope, velika državna dobra, državne rudnike i ogromno bogatstvo državnih šuma, razna veleobrtna državna poduzeća i ustanove državnog prirada. K tome svemu treba pribrojiti razmjerno veliku porezovnu snagu porezovnika.

O tome, tko je što donio u bivšu državu, nikada nisu bili sređeni službeni podatci. Zbog toga nije moguće govoriti o točnim brojkama. Donekle se točno znade samo o željeznicama i zlatnim zalihama bivše Austrougarske banke, pa se iz ta dva primjera može približno izračunati, kakvih su Hrvati drugih dobara donieli.

Prilikom podjele austrijskih i ugarskih željeznica dobila je bivša Jugoslavija u hrvatskim i »prečanskim« krajevima 5.563 kilometra pruge normanlog kolosieka i 1.143 uzkoga kolosieka. Ukupna je vriednost tih pruga iznašala prema međunarodnoj procjeni oko 7 miliardi i 300 milijuna dinara.

Osim toga je država SHS primila oko 2.000 parostroja i oko 50 tisuća vagona. Stručnjaci su izračunali, da vriednost ovih strojeva i vagona iznaša oko tri i pol miliarde dinara. Vriednost željezničkih zgrada, radionica, pričuvnih dielova, oruđa i strojeva dosezala je također najmanje 2 do 3 miliarde dinara. Prema tome su hrvatski krajevi unieli u novu državu imovinu najmanje 10 miliardi dinara, naprama svega 3 do 3 i pol miliarde dinara vriednosti željeznica u Srbiji.

Što se pak tiče zlatnih zaliha Austrougarske banke godine 1921. primila je država SHS najprije zlata u vriednosti od 10 milijuna zlatnih kruna, zatim godine 1922. zlata za 14,6 milijuna zlatnih kruna, godine 1923. opet preko 5 i pol milijuna zlatnih kruna, te godine 1924. oko 4 i četvrt milijuna zlatnih kruna. Godine 1925. primljeno je konačno 121.000 dolara, 40.948 englezkih funti i 477.000 francuzkih franaka.

Prema tome je primljeno ukupno u zlatu 34,4 milijuna zlatnih kruna, a u tuđem novcu svega oko 400 milijuna dinara.

Što se tiče državnih zgrada, bilo ih je u Srbiji prije ratova 1561., a u samoj banskoj Hrvatskoj 4048, ili dva puta više.

Obrađene zemlje u državnom vlastničtvu bilo je u Srbiji 1900 hektara, a u Hrvatskoj 8.600 hektara, dakle preko četiri i pol puta više.

Što se tiče cesta, Srbija je imala 11.206 km javnih cesta, a Hrvatska skoro dva puta više, naime 20.087 kilometara. Samih državnih i zemaljskih drumova imala je Hrvatska 5.796, a Srbija 3.130 kilometara.

Ali i to još nije sve. K aktivi hrvatskih krajeva u bivšoj državi treba još pribrojiti preko dva milijuna hektara državnih šuma, desetak državnih rudnika ugljena, i to u središnjoj Hrvatskoj, jedan rudnik u banskoj Hrvatskoj, silne naslage željezne rudače u državnoj eksploataciji u Ljubiji i Varešu, zatim talionice u Varešu i Zenici, državne solane u Tuzli, Kreki, na Stonu, na otoku Pagu, sedam tvornica duhana; sve je to predstavljalo miliarde vriednosti, koje su donieli pretežno Hrvati u novu državnu zajednicu.

P o l i t i k a i n o v a c

Na valutnom polju, dakle na polju novca, doživjeli su Hrvati u bivšoj državi prvo težko razočaranje. Prije svega nije se poduzelo ništa, da se spriječi rušenje vriednosti krune iz inozemstva. Nakon toga je od vlastnika kruna oduzeto 20 postotaka vriednosti. Zatim je vriednost krune rušena i dalje, a onda je u takvom nizkom stanju zamienjena s dinarom u omjeru 4 naprama 1, to jest četiri krune za jedan dinar. Na koncu je i takav omjer inflacijom i dalje izgubio na vriednosti.

Godine 1918. prilikom nastanka bivše Jugoslavije, na područje te nove države bilo je u prometu pet vrsti novca: austrijske krune, bugarski levi, njemačke marke, crnogorski perperi i srbski dinari. Najviše je u prometu bilo kruna. Kada je u jesen 1918. Austrougarska banka u Beču počela voditi naglu inflaciju, tada se države nasljednice nastojale obilježiti krune svaka na svom području. Kod nas je to bilo obavljeno na veoma primitivan i nevješt način. Prema službenim podatcima bilo je žigosano svega 5.323 milijuna kruna, i to u banskoj Hrvatskoj 1.949 milijuna, u Bosni i Hercegovini 512, u Dalmaciji 163 milijuna. Međutim ni to nije pomoglo, jer su se krune i dalje kriomčarile na područje države. Kada je bilo zaključeno markiranje kruna, bilo ih je na državnom području 364 milijuna više. Prilikom markiranja bilo je oduzeto svakome po 20 postotaka, tobože kao deflaciona mjera, da se smanji kolanje krune. Ali te krune nisu bile povučene iz prometa, nego ih je država bacila ponovno u kolanje, da pokrije manjke, koji su nastali obnovom Srbije. Prema tome je oduzimanje 20 posto

vriednosti krune bilo nepravedan i težak porez. Time su naravno bili pogođeni prije svega hrvatski krajevi.

Ali uzprkos padu krune kupovna snaga krune i dinara bila je jednaka. Ono, što je stajalo u Beogradu 10 dinara, plaćalo se u Zagrebu 10 kruna. Kada je onda došlo do zamjene kruna za dinare u omjeru 4:1, bila je Hrvatska ponovno težko pogođena, jer je vriednost njezina novca tako osjetljivo smanjena. Najbolje će se to vidjeti iz jednog primjera:

Srbijanac, koji je u jesen 1918. kupio za 125 švicarskih franaka 500 dinara, tome su ti dinari vriedili u siečnju 1923. svega 17,5 švicarskih franaka. Hrvat pak, koji je u jesen 1918. kupio isto tako 125 švicarskih franaka za 1.000 kruna, taj je najprije izgubio 20 posto, a za preostalih 800 kruna dobio je 200 dinara. Svega je dakle on početkom 1923. imao vriednost od 7 švicarskih franaka. Znači, da mu je 10 i pol franaka više nego Srbijancu, dakle oko 60 posto, odnjela valutna politika bivše države, koja je bila odgovorna za obje valute.

Porezna nejednakost.

Godine 1918. postojali su na području bivše Jugoslavije razni porezni sustavi, posljedci privrednih i poreznih potreba prijašnjih državnih zajednica. U svemu je na području bivše Jugoslavije postojalo pet raznih poreznih sustava. S druge su strane pojedine državne zajednice, u kojima su se prije 1918. nalazili hrvatski krajevi, imale različite vrste poreza i razne porezne stope. Osim toga su ratne potrebe izazvale mnoge promjene u poreznim sustavima, pa su svi ti sustavi bili silno zamršeni. Mađarski porezni sustav, koji je vriedio u Hrvatskoj i Slavoniji, imao je deset raznih oblika poreza. Austrijski sustav poznavao je sedam vrsta poreza, a isto toliko imao je i bosansko-hercegovački sustav, ali drugačijih poreza, nego u Austriji. U Srbiji postojalo je šest vrsta poreza.

Porezna nejednakost produljena je u novoj državi kroz čitavih deset godina, i jasno da je od toga Hrvatska imala najvećih šteta. Svi zahtjevi za poreznim izjednačenjem bili su godinama glas vapijućeg u pustinji. Očito je, da se tu nije radilo samo o potežkoćama tehničke provedbe, nego o određenom cilju, tim više, što su porezni sustavi u hrvatskim krajevima davali prilike za jače izkorištenje poreznog šarafa.

Uzmimo samo za primjer dohodarinu i dohodarinski prirez, koji su se plaćali jedino u Hrvatskoj, Bačkoj, Banatu i Baranji, te u Sloveniji. Taj je dohodarinski porez bio predviđen u predratnom poreznom sustavu samo kao porez na imućnije građane. Ali budući da je pala vriednost novca, pod dohodarinu je palo u velikom broju stanovničtvo navedenih krajeva.

Početna nejednakost u poreznim sustavima postepeno se još pojačavala sustavom prireza na postojeće poreze, a tih je u hrvatskim krajevima bilo više, i prema tome se porezni šaraf mogao jače navijati. S druge strane nije bilo valjane porezne uprave, po je dolazilo do silnih zaostataka, pošto porezovnici nikada nisu mogli na vrieme saznati, koliko trebaju platiti. Porezne oblasti nisu izmislile ništa bolje, nego su se porezni zaosatci razpisivali i ubirali tek nakon nekoliko godina unatrag. Ali ni to nije bilo dosta, nego su se razpisivali i porezi s unatražnom snagom, kao na primjer za ratni dohodak, i to opet za nekoliko godina unatrag. Nejednakost poreza utjecala je veoma nepovoljno i na privrad u hrvatskim krajevima, koji je radi većeg poreznog obterećenja imao više troškova, a prema tome manje sposobnosti za konkurenciju i napredak.

Zamršenost poreznih sustava, nesposobnost porezne uprave i drugi porezni čini doveli su postepeno do silnog nereda, do podpune nesigurnosti i neizvjestnosti u pogledu prava i obveza porezovnika. Ni jedan porezovnik nije znao konačno, koliko duguje poreza, koliko mu je razpisano, a koliko će ga još obteretiti naknadno. Najobičnije su porezne oblasti tražile od porezovnika onoliko poreza koliko su htjele.

Evo još jedan primjer:

Za kuću vriednu 400.000 s godišnjom rentom od 80.000 dinara plaćalo se u Hrvatskoj 34.000 poreza, a u Srbiji 7.594 dinara. Najniža stavka samo kućarine bila je u Hrvatskoj tri puta veća, nego li najviša stavka u Srbiji.

Koliko je tim putem ubrano na nepravedni način više poreza, danas je težko ustanoviti. Brojitbeni podatci o tome uviek su se vrlo pomno čuvali. Ali ipak na temelju poluslužbenih i posebničkih podataka može se ustanoviti, da je godinama i godinama Hrvatska plaćala dva puta veći porez, nego li Srbija. Radi se o približnoj svoti od preko 5 miliardi dinara, koju su hrvatski krajevi platili u toku od 10 godina više, nego li da su plaćali po srbijanskom poreznom ključu.

Borba za porezno izjednačenje vodila se dugo i žestoko, a to je i razumljivo. Na čelu ove borbe bili su Hrvati, jer se radilo prije svega o njihovu džepu. Borbu su vodili i političari i priradnici svim silama: posvema je naravno, da su srbijanske stranke i priradnici nastojali svim silama, da ta porezna nejednakost ostane što dulje, naravno u njihovu korist, jer da je bilo obratno, porezna jednakost bila bi usliedila već godine 1918.

Izjednačenje poreznog zakona provedeno je tek godine 1928. i to na odlučan pritisak Hrvatske seljačke stranke. Tada je jedan od glavnih govornika Hrvatske seljačke stranke ovako označio sustav vladanja i poreznu nejednakost:

»Ova je država organizacija privilegiranih krugova, koji izrabljuju... drugi dio onih, koji su u toj zajednici, i te novce, krvlju i znojem natopljene novce, koje izprešaju poreznim šarafom iz jednog kraja, teže da zadrže, koliko je više moguće, unutar ove klike, koja misli, da je njezino pravo, da je zauzela tu državnu organizaciju kao svoju svojinu«.

Kako se gradilo i gdje se gradilo

U siromašnim državama, državne investicije predstavljaju priradni čimbenik prvog reda. Priradni napredak čitavih krajeva ovisi o tome, hoće li država graditi ceste i mostove, urediti rieke,

izvršiti poboljšice, sagraditi državne zgrade, škole, sudove i druge potrebne objekte.

U bivšoj se državi investiciona politika vodila također na štetu Hrvatske. Podatci o toj investicionoj politici također su iz razumljivih razloga nepodpuni, ali i ono, što se ima pri ruci, dovoljno razsvjetljuje, o čemu se radilo. Na temelju izdataka iz proračuna ministarstva građevina dolazimo do ovog posljedka:

Godine 1919.—1920. utrošeno je u gradnje na području biv. Hrvatske i Slavonije 3 milijuna dinara, godine 1920.—1921. utrošeno je 8 milijuna godine 1922.—1923. utrošeno je 22 milijuna, a godine 1934.—1935. utrošeno je 38 milijuna.

U istim godinama utrošeno je u biv. Dalmaciji godine 1919.—1920. ništa, a sliedećih gornjih godina 3,9 i 17 milijuna.

U biv. Bosni i Hercegovini utrošeno je spomenutih godina 3, 7, 25 i 53 milijuna.

Međutim je u Srbiji spomenutih godina utrošeno 31, 66, 93 i 220 milijuna.

Samo iz ovih podataka vidi se, da se u Srbiji iz državnog novca gradilo za više od polovice, nego u svim ostalim krajevima.

Kako se je trošilo za ceste, vidimo iz ovih brojitbenh podataka:

Za prvih deset godina obstanka bivše Jugoslavije popravljeno je i novo sagrađeno:

Na području biv. Hrvatske i Slavonije izgrađeno je novih cesta 13 kilometara, a popravljeno 6.857 kilometara.

Na području biv. Dalmacije izgrađeno je novih cesta 178, a popravljeno 6.766.

Na području biv. Bosne i Hercegovine izgrađeno je novih cesta 117 kilometara, a popravljeno starih 10.574 kilometra.

U Srbiji je izgrađeno 499 kilometara novih cesta, a popravljeno starih 7.684 kilometra.

Iz ovih podataka vidimo, da se u Hrvatskoj za deset godina nije popravio niti jedanput svaki kilometar ceste, nego da se od prilike samo četiri petine cesta samo jednom popravljalo. Ostali dio ostao je nepopravljen. Zbog toga su ceste u Hrvatskoj dospjele u neodrživo stanje i postale pravo ruglo. Koliko je od toga bilo štete za seljake, građane i priradnike nije potrebno govoriti. Posebno treba naglasiti činjenicu, da u deset godina u Hrvatskoj država gradi svega t r i n a e s t kilometara novih cesta.

Posebno su poglavlje m o r s k e l u k e. Od postanka bivše države vodeći krugovi nisu pokazali ni najmanje razumievanja za more i za pomorska pitanja. Svakako je jedan od razloga bio taj, što more uz obalu nastavaju izključivo Hrvati. Radi toga je od samog početka države jadranska obala bila posvema zanemarena. Ta morska obala ne samo da se nije dalje razvijala, nego je, što se tiče tehničke opreme, zaostala i za onim, što je bilo pod bivšom austrijskom upravom.

U drugim se zemljama posvećuje lukama najveća pozornost i ne štedi se na izdatcima za bolje usavršavanje luka, kako bi bile sposobne za sve veći promet. U gradnju novih luka i u usavršavanje postojećih troše se ogromne glavnice, dok kod nas niti ona sredstva, koja su se dobivala od tih zapuštenih luka, nisu bila upotrebljavana za njihov popravak.

Od godine 1919. do 1937. ukupni primitak od lučkih pristojba kod svih jadranskih luka iznašao je 96 milijuna dinara. A sveukupni potrošak za popravak svih 69 većih i preko 300 manjih luka i lučica na Jadranu iznašao je za to vrieme svega 59 milijuna. Dakle se i iz te malene svote odtrglo za neke sasvim druge potrebe. Dovoljno će biti, ako spomenemo, da za spomenuto vrieme nije za luku Sušak bilo utrošeno više od 5 milijuna dinara, za Split svega oko 2 i pol milijuna, a za Dubrovnik i Gruž zajedno niti milijun dinara novih investicija od postanka države pa do pred rat.

G r a d n j a ž e l j e z n i c a također je posebno poglavlje. Prema podatcima jednog višeg činovnika ministarstva željeznica u Beogradu bilo je utrošeno za gradnju novih željezničkih pruga u bivšoj Jugoslaviji od 1920. do 1935. ovoliko:

U Srbiji 2.852 milijuna ili 84,5 posto

U Hrvatskoj 371 milijun ili 11 posto

U Sloveniji 69 milijuna ili 2,1 posto.

U Bačkoj i Banatu 85 milijuna ili 2,5 posto.

Godine 1937. i 1938. bile su ove pruge u gradnji:

Na području banske Hrvatske za 102 milijuna ili 10 posto

Na području Slovenije za 48 milijuna ili 5 posto

Na području Srbije za 220 milijuna ili 22 posto.

Na području Crne Gore za 90 milijuna ili 9 posto.

Ako uvrstimo tu još i pruge, koje su bile uvrštene u neposredni razpored izgradnje, onda je slika ovakva:

Banska i dalmatinska Hrvatska 250 milijuna ili 8 posto

Slovenija 120 milijuna ili 4 posto

Bosanska Hrvatska 1.045 milijuna ili 33 posto,

Srbija 1.725 milijuna ili 55 posto.

Istina je, da je Srbija imala manje željezničkih pruga, ali je također istina, da je na pr. u banskoj i u dalmatinskoj Hrvatskoj trebalo izgraditi samo više manjih pruga, kako bi se bolje povezale postojeće, ali se ni to nije uradilo. Osim toga posvema su bile zanemareni željeznički spojevi između sjeverne, središnje i južne Hrvatske. Međutim, najveći je svakako bio propust, što se nije uradilo ništa, kako bi se zaleđe države povezalo s morem. Jadranska željeznica bila je desetljećima u osnovi i konačno se počela graditi, bez obzira na probitke Hrvatske i Hrvata, preko srbskih krajeva. Lička pruga, koja je bila u gradnji još prije prošlog svjetskog rata, građena je tako loše, da je zimi promet zapinjao na mjesece. Ostajao je jedan jedini spoj s morem, a to je bilo preko Sušaka, no i ta je prugla tražila neobhodnih investicija.

Na koncu nije potrebno ni izticati, kako su se gradile željezničke pruge u bivšoj državi, kakve su bile kakvoće i koliko je bilo prerazni afera u svezi s tim prugama.

V o j s k a i p r i r a d

Proračun za vojničke potrebe u bivšoj državi kretao se redovito između dvie i tri miliarde go-

dišnje. Koliki su bili zajmovi tajne navjere, to je težko saznati. Ova ogromna novčana sredstva uzimana su pretežnim dielom iz hrvatskih krajeva, ali od toga opet nije imao koristi hrvatski prirad, nego srbski. Način, kako je to bilo postignuto, bio je veoma jednostavan: Najveći dio posada i skoro sve vojničke ustanove, škole, tvornice i zavodi bili su smješteni u srbskim krajevima, koji su tako dobili brojne potrošače svih predmeta, potrebnih za život ljudi, i stoke, i za rad vojske uobće. Pa čak i za posade u Hrvatskoj dobavljane su stanovite živežne namirnice iz Srbije, makar ih je u Hrvatskoj bilo na pretek.

Kada se radilo o nabavama za vojsku, dobivali su ih srbski priradnici, pogotovo ako se radilo o milijunskim nabavama. Srbski priradnici imali su u toj stvari monopol u svojim rukama. Hrvatski prirad bio je od tih nabava izključen, a ako je neki priradnik dobio nabavu, a bio iz Hrvatske, onda je morao imati kao poslovnog druga srbijanskog priradnika, koji je onda s pomoću svojih veza i za težke novce omogućio hrvatskom priradniku da dođe do nabave. A takvih nabava bilo je godišnje za stotine milijuna.

Osim toga je vojska u srbskim krajevima veoma često bila upotrebljavana za nevojničke radove, kao za gradnju cesta, željezničkih pruga, obnovu porušenih sela, kopanje bunara, izgradnju ovodovoda. U hrvatskim se krajevima vojska za takve poslove nije nikada upotrebljavala. Osim toga treba još iztaknuti, da su u srbskim krajevima većinom služili hrvatski vojnici, pa su oni prema tome bili najjeftinija radna snaga za državu.

Što se tiče mjesta u vojsci i vojničkim ustanovama, zatim u oružničtvu i pograničnim četama, tu je, kako smo već na jednom mjestu rekli, bilo oko 90 postotaka Srba.

stvari. Monopol nije samo najveći trgovac u
duhan, petrolej, cigaretni papir, žigice i druge

Sva ratna industrija bila je izgrađena u Srbiji. Vojničke investicije za industriju, vojarne, skladišta u srbijanskim krajevima iznosile su na mliarde, dok su u hrvatskim krajevima jedva prelazile oko 100 milijuna. U Hrvatskoj se je vojska ograničila samo na jeftino uzdržavanje starih zgrada.

Carine

U pogledu ubiranja carinskih primitaka i obterećenja carinama postojale su u bivšoj državi velike razlike. Ako uzporedimo ubiranje carina u pojedinim pokrajinama, onda dobivamo za razdoblje od 1921. do 1936. ovakvu sliku:

Hrvatska 7812 milijuna dinara.
Srbija 4.129 milijuna dinara.

Ako pribrojimo Sloveniju, Bačku i Mecedoniju, ukupno je u spomenutih 16 godina ubrano na carinama oko 20 milijardi dinara. Na glavu stanovnika odpadalo je oko 1.420 dinara, u Hrvatskoj za 53 posto više.

Monopol

Državni monopol predstavljao je u bivšoj državi najveće i najprikladnije vrelo državnih primitaka. Državni monopol prodaje robu, koja je potrebna najširim narodnim slojevima, kao sol, duhan, petrolej, cigaretni papir, žigice i druge stvari. Monopol nije samo najveći trgovac u državi, nego i silno vrelo zarade. Na tim monopolskim predmetima potrošnje zarađivao se ogroman novac, koji je izključivo tekao u središnju državnu blagajnu. Najveće primitke imao je državni monopol u bivšoj državi iz hrvatskih krajeva, ali je baš te svoje proizvode u tim krajevima najslabije plaćao proizvoditeljima.

Investiciona politika vođena je i tu na štetu Hrvata i hrvatskih krajeva. Uzmimo samo nekoliko podataka:

Godine 1929. bilo je investirano u:
Hrvatskoj 86,6 milijuna dinara
ali za to u:
Srbiji 113,9 milijuna, u
Bačkoj 27,2 milijuna
Crnoj Gori 9,9 milijuna i
Macedoniji 57,2 milijuna.

Za godinu 1940. bila je predviđena sliedeća osnova investicija:

Hrvatska 17,8 milijuna,
Bačka 4,1 milijuna,
Srbija 90,1 milijuna
Crna Gora 2,1 milijuna
Mecedonija 16,8 milijuna.

Ove brojke govora bolje od svih rieči.

Posebno su poglavlje ciene monopolskih proizvoda, posebice duhana. Bosansko-hercegovačka duhanska režija plaćala je za vrieme austrijske vlade, godine 1900.—1905., sadiocima duhana odprilike jednu četvrtinu ciene, koju je dobivala prodajom monopolskog duhana. Državni monopol u bivšoj državi plaćao je naprotiv svega 19. ili 20. dio svote, koju za njihov duhan ubere. To je bio najočigledniji primjer pljačke, koju je vršio državni monopol nad siromašnim svietom, koji tako reći živi izključivo od sadnje duhana. To je zapravo bio novi porez, koji drugi krajevi nisu plaćali. Nije onda čudo, što se razvilo kriomčarenje duhana, koje je državnom monopolu, prema službenim podatcima, nanašalo godišnje štetu od oko pola milijarde dinara, a to stvarno znači dva puta više, nego što je država plaćala saditeljima duhana. Kako se je konačno postupalo sa saditeljima duhana u hrvatskim krajevima, a kako u srbijanskim, potrebno bi bilo napose govoriti.

Pošte

U bivšoj su državi pošte uredili Hrvati. Najveći dio činovničtva bili su kod osnutka ministarstva pošta i cjelokupne poštanske službe Hrvati. Tada ih je bilo oko 60 postotaka. Međutim od godine 1921., kada je bila u glavnom završena organizacija poštanske uprave, počelo se Hrvate postepeno potiskivati, tako da je njihov broj pred početak novog rata bio smanjen na 30 postotaka. Od pet načelnika četiri su bili Srbi, a jedan Hrvat. Od 10 glavara odsjeka svih deset bili su Srbi. Hrvati su se morali zadovoljavati podređenim službama. Hrvati viši činovnici nisu imali nikakve uloge, niti su u bilo čemu odlučivali. To je isto vriedilo i za ugovorne pošte. U srbsko mjesto nije ni u kojem slučaju mogao doći Hrvat, dok se stalno nastojalo ugurati Sr-

bina kao ugovornog poštara u hrvatsko mjesto. Podmladak poštanskog činovničtva bio je također pretežno srbski: u poštanskoj školi u Beogradu bilo je 80 postotaka Srba, 12 postotaka Slovenaca i svega samo 8 postotaka Hrvata.

Od svih poštanskih ravnateljstava daleko najveće primitke imalo je zagrebačko ravnateljstvo, koje je davalo oko 40 postotaka svega čistog državnog dobitka od pošta. Kod toga se ne smije zaboraviti, da je od ukupnih primitaka svih poštanskih ravnateljstava zagrebačko ravnateljstvo imalo 25 postotaka, ali za to 40 postotaka čistog dobitka. Ovako visoka aktivnost bila je očito samo na štetu investicija i daljnjeg razvoja poštanske službe na području Hrvatske. Uzimalo se što se više moglo, ali se ulagalo nije upravo ništa.

Državne banke

Spomenuli smo već, da je u Hrvatskoj bilo usredotočeno 47 postotaka svih sredstava posebničkih novčanih zavoda u državi, dok je središte novčarstva neprieporno bio Zagreb. Snaga hrvatskog novčarstva bila je tim veća, što su hrvatske banke bile velike i usredotočene, dok je naprotiv u Srbiji prevladavao tip malih, takozvanih palanačkih, polulihvarskih banaka.

Financialna snaga hrvatskog bankarstva bila je od samog osnutka bivše države trn u oku oligarhiji i srbskim glavničarima. Zbog toga su oni jedva čekali čas, da hrvatskim novčanim zavodima zakrenu vratom. Taj je čas došao za vrieme velike svjetske priradne krize prije novog rata. Narodna banka u Beogradu odkazala je u najodsudnijem času sve neizkorišćene navjere novčanim zavodima i time najteže pogodila hrvatske zavode, koji su se služili navjerom Narodne banke kao pričuvom svoga likviditeta. Dok je Zagreb do spomenutog časa izkoristio od 419 odobrenih milijuna samo 171 milijun, Beograd je od odobrenih 947 milijuna izkoristio 711 milijuna. Tako su zagrebačke banke ostale bez 60 postotaka navjera, koje su im služile kao pričuva likviditeta.

Posljedak ovakvog postupka bio je odkaz inozemnih navjera našem priradu i navala na banke radi dizanja uložaka. Dok su u drugim državama državne banke i vlade smjesta poduzele mjere i pohrlile u pomoć ugroženim novčanim zavodima, bivša država ostala je žalostna iznimka, tako da su novčani zavodi bili prepušteni sami sebi, a novac se iz njih sve više dizao. Očito je, da je Narodna banka išla u takvoj politici za svojim ciljem, da se naime slomi hrvatsko novčarstvo i u tome je skoro uzpjela. Kada je došla slaba pomoć, bilo je već skoro prekasno. Ta pomoć bila je minimalna, jer je Zagreb na skoro četiri milijarde uložaka primio pomoći svega oko 370 milijuna dinara. Glavnice su se poslije toga počele gomilati u državnim bankama, za koje se smatralo, da im se ne može dogoditi kao novčanim zavodima, jer da će im država biti prisiljena odmah priteći u pomoć.

Tako, dok su posebničke banke godine 1931. imale 13.359 milijuna uloga, godine 1937. imale su samo još 8.931 milijun.

Naprotiv, dok su državni novčani zavodi godine 1931. imali svega 883 milijuna uloga, imali su iz 1937. godine već 2.459 milijuna.

Na prvom mjestu od državnih banaka bila je Narodna banka. Ta je vodila ne politiku središnje banke, izdavalačkog zaovda, prema primjeru drugih državnih banaka u inozemstvu, nego politiku obične trgovačke banke. To je bila čaršijska banka u rukama nekolicine beogradskih obitelji, koje su izkorišćivale povlasticu izdavanja novčanica u svoje posebničke probitke. Takva politika Narodne banke bit će mnogo jasnija, kada se pregleda sastav vlastnika dionica te banke. Narodna banka imala je svega 60.000 dionica. Od toga je po prilici 20.000 bilo razbacano u rukama malih vlastnika, tako da te dionice nisu uobće dolazile do izražaja. Od ostalih 40.000 dionica 35.000 bilo je u rukama Srbijanaca, a to se najbolje vidi iz ovih podataka za godine 1929., 1936. i 1937.

Hrvatska je imala 37 dioničara s 4.103 dionice godine 1929., a sa svega 3.220 dionica godine 1937.

Srbija je imala godine 1929. dioničara 254, a godine 1937. dioničara 174, ali dok su oni godine 1929. imali u svojim rukama 28.944 dionica, godine 1937. imali su ih 25.783. Prema tome su Srbijanci imali u svojim rukama 88 postotaka dionica, koje su imale rieč na glavnoj skupštini. Od tih je dionica bilo u Beogradu 35.370, dok ih je u Zagrebu bilo svega 3.135 dionica, dakle upravo neznatno, da bi mogle igrati bilo kakvu ulogu.

Sastav uprave pokazuje nam istu sliku. Guverner Narodne binke, koga je imenovala vlada, nikada u 19 godina nije bio Hrvat. Viceguvernera, Hrvata po porieklu bilo je svega tri, i to tek posljednjih godina. U izvršnom odboru od pet osoba bila su četiri Srbina, a jedan Hrvat. U upravnom je odboru od 23 osobe bilo svega dva Hrvata.

Kreditna politika Narodne banke prema hrvatskim krajevima vodila se posvema u korist Srbijanaca glavničara. Dok su posebničke banke posljednjih godina računale za svoje zajmove i preko 20 posto kamata, Narodna banka davala je navjere uz kamatnjak od svega 6 posto. Priradnik, koji je uživao navjeru kod Narodne banke, imao je veliku prednost pred onima, koji su plaćali i preko 20 posto kamata. Navjere hrvatskim krajevima iznašale su jedva 16 do 20 postotaka svih navjera Narodne banke. Zagreb je obično imao svega jednu desetinu, dok je Beograd stalno uživao pet puta više kredita. Prema tome, dok su zagrebački priradnici plaćali 20 i više posto kamata, njihovi beogradski konkurenti imali su navjere uz svega 6 posto kamata, a to je ogromna razlika samo na kamatama. Naravno da je Narodna banka time također pridoniela svoj udio potiskivanju hrvatskog prirada u korist beogradskih glavničara.

Još možemo navesti nekoliko podataka o tome, koliko je tvrdki u Srbiji i u Hrvatskoj uživalo navjere državne banke:

U Srbiji 2.865 tvrdki

U Hrvatskoj 560 tvrdki.

Tu su zaista suvišne sve rieči.

Državna hipotekarna banka bila je po veličini uloženih novčanih sredstava najveći novčani zavod u bivšoj državi. Ona se je razvila iz stare srbijanske Uprave fondova, ali se silno proširila sredstvima iz hrvatskih krajeva. Ta je banka na posvema sličan način, kao i Državna banka, vodila otvorenu politiku potiskivanja Hrvata na priradnom polju, dajući svoje navjere samo srbskim krajevima.

Poštanska štedionica bila je također jedna od novčanih državnih podružnica, koja je imala istu svrhu kao i Narodna banka, kao i Državna hipotekarna banka i kao Privilegovana agrarna banka (znameniti PAB). Ta je banka bila utemeljena za vrieme diktature s ciljem, da rieši pitanje seljačkih navjera, da seljake oslobodi tereta dugova u vrieme velike poljodjelske krize, te da se ukloni lihvarstvo.

Ova je banka dielila i navjere. Iz službenih podataka može se vidjeti, da je Hrvatska dobila svega jednu devetinu navjera, što ih je dobila Srbija. Osim toga PAB je u Srbiji podielila navjere na 72.000 seljaka, a u Hrvatskoj je moglo dobiti navjeru svega oko 10.000 ljudi.

Sve spomenute državne banke vršile su pravu financialnu diktaturu, jer su iz obćih državnih sredstava, ubranih na cielom području države, davale pretežni dio navjera samo stanovitim dielovima.

Na koncu se možemo još osvrnuti i na obće državne primitke i izdatke posebice obzirom na Hrvatsku. Godine 1936.—1937. bilo je na području »Savske« banovine ubrano na raznim porezima i dažbinama 2.778 milijuna dinara. Na istom području država je utrošila ukupno 1.499 milijuna dinara. Prema tome je svota od preostalih 1.279 milijuna dinara utrošena izvan područja te banovine. To znači, da je 46.4 posto ubranog novca otišlo za druge potrebe izvan banovine.

Na temelju toga ne će biti težko procieniti, što je sjeverna Hrvatska dala tokom samo dvadeset godina državi, to jest Beogradu. Sjeverna Hrvatska davala je tokom tih dvadeset godina prosječno godišnje državi oko 3 miliarde dinara. Svi državni proračuni od 1919. do 1938. iznašali su zajedno oko 180 miliardi dinara. Prema gornjem računu dala je sjeverna Hrvatska od te svote 60 miliardi dinara. Od toga je potrošeno za potrebe državne uprave u sjevernoj Hrvatskoj oko 30 miliardi. Drugih 30 miliardi otišlo je u Beograd. Nije težko zamisliti, što se je u ono vrieme dalo uraditi sa svotom od 60 miliardi dinara na području sjeverne Hrvatske, to jest, da je sav ubrani novac bio utrošen na onom području na kojem je ubran. S tom ogromnom svotom mogle su se u Hrvatskoj sagraditi sve potrebne željezničke pruge, ceste, luke i prokopi provesti melioracija polja i sreditbe rieka, izvršiti kolonizacija, elektrificirati čitava zemlja, osnovati državna industrija i učiniti mnogo i mnogo drugih koristnih stvari za narod. A ovako je sve to otišlo bez računa i bez koristi za hrvatske krajeve i tko zna u kakve svrhe.

Zaključci

Sve ovo, što smo dosada iznieli, samo je neznatan dio gradiva o vladanju nad Hrvatima u bivšoj državi. Jer tu još ima toliko toga, što bi kod samog nabrajanja iznielo na desetke stranica. Dovoljno će biti, ako spomenemo onako nasumce neke stvari:

Postupak Srba prilikom likvidacije pokrajinskih samouprava i prielaza na centralizam, vriednost hrvatskih i »prečanskih« željeznica u bivšoj državi, uzporedba prinosa Hrvatske i Srbije u novoj državi, visina zaduženja, izplata poslieratne obnove Srbije i izplata ratnih reparacija.

Tko se još i danas ne sjeća, kakvo je bilo uređenje valute u novoj državi i kako su tom prilikom prošli Hrvati? Zar nije dovoljno samo spomenuti poreznu nejednakost, koja je vladala u bivšoj Jugoslaviji i ono poznato trgovanje sa žrtvama Srbije na svakom koraku?

Danas se još nije zaboravilo, kako je bilo zapostavljano Hrvatsko sveučilište, kako je prolazila katolička crkva u državnom proračunu, kako su se državni izdatci prebacivali na samouprave, kako su se gradile državne zgrade u Beogradu, kako su gradili željeznice i kakva je uobće bila investiciona politika.

Još se danas mnogi sjeća djelovanja poreznih oblasti na području Hrvatske, poreznih tereta u raznim krajevima države, kakve su bile takozvane takse i trošarine, kakvi su bili primitci monopola i kuda su odlazili, tko je upravljao tim monopolima. Nije se zaboravilo, kakva se politika vodila u državnim priradnim poduzećima, kakva je bila financijska diktatura državnih banaka.

Ne iznašajući potankosti o svim tim još toliko svježim stvarima, mogli bismo na temelju onog, što smo ukratko donieli tek o nekim područjima rada u bivšoj državi, i na temelju onog, čega se tako mnogi još sjećaju, završiti ovim obćenitim zaključcima:

1. Postojao je čitav sustav izkorišćivanja hrvatskih krajeva od strane srbijanskih vlastodržaca. Taj je sustav imao dvie glavne poluge, s pomoću kojih je razvijao svoju djelatnost: Jedna je od tih poluga bila državni proračun sa svojim razmjerno visokim sredstvima, koja su bila pretežno skupljena u hrvatskim i prečanskim krajevima, a koja je srbijanska administracija razpoređivala na pretežno srbijanske krajeve. Druga poluga bio je čitav aparat državne intervencije na priradnom polju.

2. Hrvati kao narod nisu mogli slobodno izraziti svoju volju, a kada su je makar uz najveći teror ipak izrazili, onda narodni zastupnici nisu mogli vršiti svoju dužnost.

3. U vladama bili su u silnoj premoći Srbijanci, i to na najvažnijim mjestima, dok su Hrvati bili zastupani u neznatnoj manjini i na nevažnim mjestima.

4. Srbijanska demokracija zauzela je sva najvažnija i vodeća mjesta u državnoj upravi, a u činovničkom podmladku sustavno su zapostavljani Hrvati.

5. U personalnoj politici središnje vlade bili su Hrvati sve više i sustavno potiskivani i imali su sve manje utjecaja.

6. U državnoj upravi bio je uveden odvratni sustav denunciacija i nepovjerenja prema Hrvatima, što je ponizivalo ljudsko i narodno dostojanstvo.

7. Hrvatsko sveučilište bilo je smetano u svom razvitku s pomoću nedostatnih navjera i smetnja svake vrsti i na svakom koraku.

8. Na takozvane samouprave bili su prebačeni državni tereti, dok su same samouprave bile skučene u svojoj slobodi razvoja, te su se nalazile posvema u rukama središnje birokracije, koja nije trpjela nikakvog znaka samostalnog života izvan njezina utjecaja. Prebacivanje tereta s države na takozvane samouprave najviše se vršilo u hrvatskim krajevima, i to za poslove, koje su u Srbiji vršili na državni račun.

9. Za javne radove u bivšoj Jugoslaviji bilo je u deset godina izdano svega 2.800 milijuna dinara, a od toga za užu Hrvatsku niti 10 posto, dok je za Srbiju izdano sedam puta više. Na državne se zgrade u Hrvatskoj trošila samo jedna desetina ukupne svote, a u Srbiji skoro tri četvrtine. Takva se investiciona politika sve više pogoršavala na štetu Hrvatske, a to je osobito došlo do izražaja za vlade Stojadinovića. Naše hrvatske luke bile su posvema zapuštene, pa se u njih nisu investirali čak niti oni primitci, koje su te luke donosile državnoj blagajni. Željeznice su se gradile u Srbiji u 12 puta većem obsegu, nego u hrvatskim krajevima.

10. U samom Beogradu država je investirala iz svojih sredstava toliko novca, da se s tim novcem mogla priradno preporoditi ciela zemlja.

11. Na 25 miliarda izključivo srbijanskih državnih dugova nije bilo niti pet miliarda dugova prečanskh krajeva. U desetak godina plaćeno je za izplatu srbijanskih dugova preko 4 miliarde anuiteta i kamata, a za sve prečanske dugove svega 381 milijun.

12. U bivšoj Jugoslaviji postojala je porezna nejednakost i na temelju samog zakona i kod stvarnog razreza poreza i kod postotka ubiranja. Unatoč izjednačenom zakonu prečanski su krajevi plaćali stvarno više poreza od srbijanskih. Hrvatska je davala najviše poreza, i to izravnih, u državnu blagajnu. Državni monopoli vukli su najveći dio svojih primitaka baš iz hrvatskih i prečanskih krajeva, ali je za to srbijanska uprava s Hrvatima saditeljima duhana postupala gore nego austrijska.

13. Poznato je bilo, da su željeznice u Hrvatskoj imale najunosnije pruge, dok su pošte davale najveće primitke u cieloj državi.

14. Hrvatsku je tištala financiálna diktatura hegemonističke politike državnih i poludržavnih banaka. Od blizu 8 miliarda navjera tih banaka nije išla na hrvatske krajeve niti jedna desetina. Ovaj se instrument hegemonije nalazio izključivo u rukama srbijanske vladajuće oligarnije. Državnim, dakle pretežno hrvatskim sredstvima, izgrađivao se čitav sustav državnog prirada, koji se nalazio u rukama središnje beogradske vlade, i koji je služio njezinim hegemoničkim ciljevima.

15. Računa se, da je u dvadesetak godina Hrvatska bila prisiljena platiti centralizmu danak u ogromnoj svoti od 30 miliardi dinara, koji su potrošeni izvan hrvatskih krajeva. Posljedci takve politike i te kako su se osjećali u hrvatskom priradu. Tendencija prienosa težišta priradne snage iz hrvatskih i prečanskih krajeva u Beograd i srbijanske krajeve bila je iz dana u dan sve očitija, i to pod pritiskom centralističkog državnog aparata. Provedba priradnih osnova, koje su već bile izrađene i koje su počeli provađati, značiio bi podpuno priradno potlačivanje Hrvatske. Priradno se izkorišćivanje, kada nije išlo milom, štitilo političkom silom.

To bi bilo ukratko sažeto sve, na što su se Hrvati tokom života u bivšoj Jugoslaviji tužili s pravom i na temelju poznatih činjenica, od kojih smo samo neke ovdje iznieli. Kako smo već spomenuli, predaleko bi nas zavelo, kada bismo htjeli iznašati sve potankosti o svemu onome, što se radilo s Hrvatima pojedincima, Hrvatima kao narodom, s njihovim probitcima i priradnim izvorima i mogućnostima.

ZAVRŠETAK

Hrvati su se tokom tisuću godina zaista borili samo za svoj goli obstanak, za goli narodni život! Tko je samo na brzu ruku pregledao poviest Hrvata od vremena narodnih hrvatskih vladara, taj će vidjeti, da se Hrvati nisu nikada mogli bezbrižno prepustiti lagodnom životu, jer je usud vječno stvarao tragične momente, kada je Hrvatima znala zaprietiti opasnost podpunog nestanka, pogotovo kada nije bilo probuđene narodne sviesti, kada su staleži i redovi bili samo ostatak Hrvatske.

Na razkršću između Iztoka i Zapada Hrvati su bili bojište između Europe i Azije, bili su razkršće Bizanta i Rima, bili su područje prodora i Romana i Germana i Huna, pa su se nekim čudom odhrvali i nasrtajima Carigrada, Venecije, Beča i Pešte.

U posljednjih stotinu godina borba za obstanak išla je dalje, pod novim imenima i na druge načine. Makar Hrvatska u tih posljednjih stotinu godina nije bila ratno poprište, borba je ipak bila pogibeljnija, jer je bila podmuklija. Hrvatski se nacionalizam doduše probudio u obranu svoje domovine, ali je i pogibelj bila veća i jača. U tih stotinu godina nije se išlo samo za hrvatskom zemljom, nego i za hrvatskim ljudima, da se odnarode ili odtjeraju s rodne grude. Hrvatska je zemlja trebala postati tuđom kolonijom. To je bila duga i sumorna borba za hrvatsko državno poviestno pravo, kulturna borba za hrvatski jezik, borba za ojačanje hrvatskog sela i grada, borba za nacionalne ideale, borba za napredak hrvatske ideje.

Danas, nakon svih tih borba, Hrvati su sviestni svojih prava i dužnosti i kao narod i kao država. Vremena su težka i odlučna. Radi se o budućnosti, koja će potrajati stotinama i stotinama godina. Taj čas, kada budu padale konačne odluke, odlučan je i za Hrvatsku i Hrvate.

KAZALO

A.

Aachen 244, 309.
Abakumov P. Nikolaj 73, 966.
Abdul Medžid-sultan 347.
Abdulah ef. Bošnjak 395, 396.
Abdulvehab ef. sin Hasanov 396.
Abramić M. 675.
Abruzija 156.
Accurti Milan 216, 529.
Achenwall 577.
Aćimović Milan 1160.
Adametz dr. L. 428.
Adamić Karlo 747.
Adamić Vicko 930.
Adamović Bela 802, 809.
Adamović J. 304, 931.
Adamović Lujo 369, 371, 427, 434, 1003.
Adamović V. 269, 405, 838.
Adra 17.
Adžija dr. Božidar 561.
Afrika 153, 154, 157, 159.
Agaton, papa 83, 166, 179, 1116.
Agić O. 432, 433.
Agron 166.
Ahmed I. Sultan 337.
Ahmed ef. Bajazi-Zade 395, 396.
Ahmed ef. sin Mustafage Čalbaše 395, 396.
Ahmed-Hatem ef. sin Osman šuhdi 395, 396.
Airy G. B. 621.
Ajanović Mustafa 561.
Ajas-paša 192.
Akačić Cezar 214.
Akačić-Vuković dr. Branka 492, 970.
Akačić Josip 1075.
Akvinski Toma 383, 398, 934.
Al-Ahtal 293.
Alačević Josip 508.
Alagić šukrija 395.
Alagović 285.
Alapić Gašpar 171, 1136.
Alaudin Ali-Dede 396.
Alaupović ing. Radovan 458.
Alaupović dr. Tugomir 214, 217, 222, 561, 1146, 1147, 1156.
Alben Ivan od Medvedgrada 1135.
Alben Petar od Medvedgrada 1135.
Albert Habsburgovac 328, 329, 1133.
Albert Veliki 383.
Albertal Hans 690.
Alberti M. 635, 636.
Albini ing. Alfred 582, 718, 966.
Albini Srećko 740, 747, 784, 785, 801, 802, 803, 804, 809, 820.
Albornoz Egidije 934.
Albrecht Dragutin 724, 1039.
Aleksandar I. Karađorđević 175, 200, 201, 218, 219, 220, 225, 228, 232, 233, 234, 354, 356, 357, 1129, 1130, 1137, 1141, 1145.
Aleksandar II., papa 317.
Aleksandar III., papa 168.
Aleksander Veliki 1000.
Aleksandrija 153, 159.
Aleksije I. Komnen 317.
Alemanus Hans (Johannes) 695, 722.
Aleši Andrija 674.
Alfirević A. 390, 394, 402, 646, 652.
Alfirević Frano 652, 1008.
Aliagić Alija 227.
Alić Salih 652.
Aličević Salih 850.
Aličić A. 679.
Allijo Hans 690.
Almoš 168, 318, 1133.
Alogobotur 167, 312.
Altarac dr. Silvije Salamun 969.
Altenbacher Ivan Jakov 692.
Altiparmaković Jovan 1161.
Amatus Lusitanus 467.
Amerika v. Sjeverna i Južna Amerika.
Amruš dr. Milan 466, 1113.
Amsterdam 339, 1044, 1079.
Amšel Božidar 268.
Anaksimandrid 74.
Ancel Ivan 561
Ančić Ivan 386.
Anderlić Vilko 561
Anđelković M. 607.
Andrassy dr. Juraj 514, 529, 560, 561, 948, 959, 999.
Andrassy grof Julije 213, 557.
Andrassy dr. Ljudevit 529.
Andrašić Nevesin dr. 608, 610, 975.
Andreis Antonije 492.
Andreis Josip 1042.
Andreis Pavao 508.
Andres dr. Ivan 237, 238, 529, 989, 1161, 1162.
Andres Rudolf 478.
Andriašević Vital 386.
Andrić dr. Jerko 385.
Andrić dr. Josip 652, 747.
Andrić dr. Nikola 95, 444, 502, 561, 653, 668, 782, 783, 785, 786, 792, 816, 817, 819, 820, 824, 826, 1040, 1042.
Andrić Vicko 1029.
Andrić Vladimir, ministar 1155, 1156.
Andrija I. 168, 188, 320, 321, 1133.
Andrija, herceg 264, 320.
Andrija II. Mletčanin 169, 322, 1133.
Andrijašević Nikola 615, 653.
Andrijić Marko 672.
Andrović Ivan 561.

Anđelinović Budisav Grgur 1029, 1155, 1156, 1158, 1159.
Anđelinović dr. Grga 200, 217, 219, 1141.
Angeli Kosta Radovani 716.
Anić dr. Milan 431, 432, 434, 922, 964, 972.
Ankara 159.
Antelami Benedeto 671.
Antičević Ivo 561.
Antofagasta 158, 160, 161.
Antolić ing. Vlado 582, 583.
Antolković Niko 1102.
Antolković-Würth Mira 1102.
Antoljak dr. Stjepan 305, 390, 507, 510, 958, 970.
Anton Vaclav 783, 789, 800.
Antonić Božidar 924.
Antonijević E. ing. 438.
Antonijević, pukovnik 217.
Antonini Marko 810.
Antonini Oto 716.
Antunac Grga 716, 1008.
Antunović I. 82.
Antunović Valerijan 747.
Apatovac 58, 61.
Apfelbek Viktor 1020.
Appendini Fran Maria 478, 628.
Apsen ing. dr. Boris 976.
Arambašin Jozo 468.
Aranđelović dr. G. 561.
Aranza 445.
Arapi 293, 310, 395, 486.
Arbić Grgo 386.
Arcole 343.
Argentina 153, 158, 161.
Aristotel 398, 399, 417, 499.
Armeno Baglivi Giorgio 466.
Arnautović Šerif 1143.
Arnold Đuro 401, 643, 953, 1003.
Arnold Zdravko 370, 371, 427.
Arnulf 313.
Arsenović Nikola 502, 735.
Artenjak dr. Frane 975.
Arthaber 413.
Artmann F. 615.
Artuer Therese 817.
Aquila Ivan 694.
Asirci 203, 283.
Asurbanipal 283.
Atena 1006.
Atlagić Mehmed paša 192.
Attomyr Joseph 466, 469.
Auckland 161.
Auer ing. Bela 582, 584, 718.
Auer Ivo 716.
Auer dr. Ljudevit 561, 1160.
Auer Robert 709, 716.
Auer-Schmidt 717.
Auersperger Ivan 171.
Augustić Tomo 384.
Augustin Juraj 590.
Augustinčić Antun 713, 716.
Augustinović Đuro 468, 469.
Aust Karl 917, 920.
Australija 153, 154, 157, 159.
Avari 84, 166, 186, 307, 1115.
Avakumović A. G. 1070.
Avornik Josip 690.
Azija 153, 157, 159, 160.
Aždajić Andrija 561.

B.

Babić Bogdan 458.
Babić dr. Eduard 428, 429, 968, 972.
Babić dr. Ivo 607, 609, 955, 968.
Babić dr. Krunoslav 27, 366, 380, 381, 382, 918, 922, 958, 996, 1004, 1018.
Babić Ljubo 362, 561, 698, 711, 712, 713, 714, 716, 724, 810, 811, 812, 994, 1004, 1040, 1042.
Babić Nada 790, 819.
Babić Tom. 386.
Babić-Đalski Ljubo 565, 622, 627, 641, 642, 1040.
Babilonci 203, 283.
Babinger prof. F. 1006.
Babonić Dioniz 1134.
Babonić Ivan 181, 324, 1134.
Babonić Stjepan 1134.
Baboselac dr. Ivan 472.
Babukić Vjekoslav 346, 443, 637, 638, 942, 1041.
Bach Aleksandar 173, 198, 346, 347.
Bach Ante 198.
Bach G. E. 561.
Bach dr. Ivan 363, 669, 676, 697, 720, 958, 971, 1017, 1023, 1029.
Bach Josip, 78, 784, 785, 791, 792, 795, 815, 819, 820.
Bach Vjekoslav 198, 989.
Bachmann dr. Ph. 920.
Baćan grof Adam 1136.
Baćan Franjo 1134, 1136.
Baćan grof Karlo 1136.
Bačić Radoslav 561, 736.
Bačić Vilim 529.
Bačić dr. Vladimir 975.
Bačmaga Ivan 231.
Badaj dr. Aleksandar 214, 516, 529.
Badalić Hugo 643, 800.
Badalić Ivo 784, 788.
Badalić dr. Josip 653, 785, 818, 956.
Badnjević dr. Bakir 976.
Bajamonti dr. Julije 466, 467, 628, 738, 740, 746.
Bajer dr. Zlatko 975.
Bajić O. Leonhard 388, 393, 394.
Bajan, kagan 307.
Bajazit II., sultan 331.
Bajić M. 407.
Bajić dr. Vojslav 971.
Bajkić dr. Vel. 561.
Bajza-Szlavik Ivana 641, 778, 780.
Bakotić L. 607.
Bakula fra Petar 259, 260.
Bakšić dr. Stjepan 392, 402, 955, 956.
Ballaios, kralj 261, 264.
Balan P. 679
Balassa de Gyarmath Franjo 342, 535, 638, 1135, 1136.
Baldauf Gustav 1017.
Balen dr. Josip 432, 433, 434, 440, 964.
Balenović dr. Krešimir 971.

Balenović Šime 302, 304, 507, 508.
Balenović Vid 615, 922.
Balentović Ivo 653.
Balić Karlo 389, 404.
Balić Smail 478.
Ballif Ph. 614, 615.
Balistrilić Jerolim 631, 633.
Baloković dr. Stjepan 972.
Baloković Zlatko 750, 804.
Balota Mate 646, 653.
Ban Franjo 799.
Ban Matija 779.
Bandur Zinaida 717.
Bančić ing. Franjo 590.
Banjanin Jovo 214, 561, 989, 1162.
Banić Andrija 1135.
Banić Ivan 1134.
Banić Nikola 1134.
Banić Stjepan 1134.
Banovac Josip 386.
Banović S. 478.
Banting 1000.
Banja Luka 9, 12, 13, 290, 503, 827, 880, 1023, 1073, 1080.
Bastiad Frédéric 419.
Bastl ing. Vjekoslav 582, 713, 718.
Bašagić Safvetbeg 202, 395, 534, 561. 653, 1143.
Bašić dr. Marko 465, 561, 963.
Bašić dr. Petar 113, 117, 118.
Baška 242, 247.
Báthory Stjepan 182.
Batthyany Adam 338, 535.
Bathyany Franjo 332.
Btahyany grof Karlo 535.
Batinić Mijo Vjenceslav 510, 679.
Batistić Dragutin 487.
Batu-kan 118.
Batušić Krunoslav 235.
Batušić Slavko 646, 653, 714, 792, 793, 796, 809, 810, 813, 816, 817, 1041.
Bauer dr. Ante, nadbiskup 219, 235, 389, 401, 405, 953, 982, 1002, 1028.
Bauer dr. Antun 239, 243, 268, 363, 971, 1003, 1014, 1019, 1021.
Bauer Bruno 713, 718.
Bauer dr. Ernst 202, 561, 1044.
Bauer Helmut 561.
Bauer Jerko 1021.
Bauer R. 392.
Bazala dr. Albert 225, 239, 402, 405, 478, 505, 506, 560, 561, 949, 953, 957, 981, 989, 990, 991, 992, 993, 1002, 1003, 1069.
Bazala dr. Gustav 561.
Bazala dr. Vladimir 459, 460, 462, 463, 464, 465, 466, 472, 474, 476, 478, 933, 948, 949, 960, 961, 962, 963, 990, 991, 1000, 1001, 1069.
Bazilije I. car 311.
Bazilije II., car 315.
Bayer Vladimir 259, 959.
Bayer Z. 610.
Baylon ing. Mate 582, 718.
Bayne-Jones S. 476.
Barabaš pl. Ljudevit 590.
Barac dr. Antun 405, 561, 628, 653, 668, 958, 1002, 1041.
Barac dr. Fran 217, 218, 387, 388, 389, 402, 919, 949, 953.
Barač Anto 928.
Barač dr. J. 29, 82, 561.
Barač Milutin 379.
Barada dr. Miho 176, 249, 260, 390, 508, 510, 922, 958, 969.
Baraković Juraj 634, 650.
Baranov N. 476, 607, 610.
Baranović Krešimir 741, 747, 785, 803, 804, 805, 806, 807.
Baratin Luka 692.
Barbarić M. 697.
Barbazanis Miho Madijev 508.
Barberić Stjepan 1075.
Barbetti Klaudije 458.
Barbić Ivan 742.
Barbulesku Ilić 561.
Barčić Erazmo 1048.
Barešić Ivan 268.
Barić dr. Ljudevit 47, 52, 492, 500, 501, 958, 970, 1018.
Barić dr. Stjepan 232, 1156.
Baričević A. A. 628, 636.
Barišić M. 87.
Barišić Pavle 433, 437, 438.
Barišić R. 679.
Barković dr. Dragutin 455, 458, 492, 971.
Baraković dr. Franjo 472.
Barlé Janko 470, 474, 478, 493, 503, 510, 561, 696, 744, 745, 746, 747.
Baron Gustav 953.
Baron Johann 919.
Bartolović Stjepan 82.
Bartolić arh. Ivo 584.
Bartulica Milostisav 151, 164, 561, 1020.
Bartulić Vladko 478, 493.
Bartulović Niko 653.
Barušić F. 932.
Basariček dr. Đuro 232, 356, 418, 561, 1129, 1156.
Basariček Stjepan 401, 504, 923, 930.
Basedow Bernhard 834.
Basle dr. Kamilo 407, 408.
Bastalić dr. Stjepan 610, 975.
Bebek Filip 188.
Becić Ferdo 783, 820.
Becić Vladimir 711, 716.
Beck-Manageta 369, 433.
Becking dr. G. 738.
Beč 156, 159, 194, 195, 232, 339, 343, 347, 359, 937, 988, 1014, 1026, 1027, 1037, 1038, 1079, 1142, 1161, 1162.
Bečko Novo Mjesto 172, 339, 1118.
Bedeković F. 539.
Bedeković dr. Janko 233, 1130.
Bedeković Kazimir 776.
Bedeković Koloman 350, 1136.
Bedeković ing. Kamilo 590, 592, 594, 596.
Bedeković Ljudevit 542.
Beer Maks 561.
Begna-Kožečić Simun 723.
Bego Agaton 562.

Bego Krunoslav 529, 561.
Bego dr. Marin 653
Begović Božena 653, 817, 820.
Begović Dragutin 924.
Begović Mehmed 529.
Begović Milan 562, 627, 628, 643, 644, 646, 652, 653, 785, 794, 795, 796, 819, 1029 1041.
Behmen Šefkija 1152, 1160.
Beil G. 480.
Bek Viktor 790.
Beker Josip 562.
Bela I. Sliepi 168, 318, 1133, 1135.
Bela II. 168, 181, 320, 1133, 1135.
Bela III. 168, 188, 250, 264, 320 1133.
Belaj Ferdo 529.
Belak Dragutin 235.
Belančić ing. Nikola 603, 604, 967.
Belcredi Ricard 349.
Belgija 7, 121, 122, 136, 153, 159.
Belia dr. Božidar 971.
Belić A. 562.
Belić Matija 529, 959.
Belić dr. O. K. 392.
Belin dr. Ivo 407, 560, 562.
Belin Pavao 693.
Belobrk dr. Josip 953.
Belostenec Ivan 1037.
Beloš, ban 318.
Belošević dr. Vasilije 418.
Bencinger Franjo 480.
Benčević dr. Jozo 472.
Benčević Z. 606, 610.
Benešić A. 783.
Benešić Julije 562, 654, 785, 793, 795, 805, 806, 815, 817, 818, 819, 820, 1041.
Benetović Martin 634.
Benger Nikola 938.
Bengesco G. 1070.
Benić Krešimir 747, 753.
Benko Grado Artur 164.
Benković Benko 385, 398.
Benković dr. Juraj 973.
Benković Vladimir 1075.
Benzon dr. Branko 466.
Beograd 170, 173, 192, 219, 220, 233, 303, 329, 331, 333, 341, 354, 355, 356, 997, 998, 1002,1167, 1169, 1172, 1173.
Beraković Dragan 716.
Bergamo I. 562.
Bergant Fortunat 696.
Berger dr. Milan 472.
Berger Salamon 503, 736, 1015.
Berić Branko 502.
Berislavić Petar 171, 190, 332, 333, 1135.
Berke P. 80.
Berkeš dr. Ivan 971.
Berkopec O. 1069.
Berković dr. Josip 466.
Berković dr. Petar 392.
Berkové Rudolf 268.
Bernardzikowska Jelica 95, 736, 838.
Bernhardt Sara 738, 784, 786.
Bernoulli Daniel 43.
Beroš Josip 562.
Bersa Antun 518.
Bersa Blagoje 741, 747, 804.
Bersa Josip 562.
Bersa Vadoje 738, 739, 740, 747, 801, 802, 804.
Beršek Ladislav 1023.
Bertić Živko 529, 558, 562, 654.
Best 1000.
Bestal Anka 717.
Bešlić ing. Nikola 1161.
Bethlen Gabor 337.
Betondić 650.
Benc dr. Ivan 472, 529.
Bevandić dr. Milan 976.
Bezinger dr. Franjo 487, 493, 969.
Bezsonov 417.
Bianchi Petar 466.
Biankini Ante dr. 461, 466, 529, 562.
Biankini Juraj 224, 562, 1146.
Biankini L. Petar 427.
Bibić dr. Ćazim 610, 975.
Bibliografija 37, 38, 41, 42, 44, 46, 69, 73, 80, 82, 83, 84, 89, 90, 91, 93, 95, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 164, 202, 243, 249, 260, 269, 273, 304, 363, 366, 388, 396, 405, 408, 410, 413, 421, 422, 426, 428, 431, 434, 438, 439, 440, 442, 458, 478, 492, 501, 506, 513, 518, 561, 578, 590, 593, 595, 602, 610, 615, 668, 675, 679, 696, 741, 916—923, 930, 931, 932, 948, 961, 981, 1029, 1030, 1031, 1068, 1069, 1088.
Bičanić dr. Rudolf 562.
Bielawskich Kazimir 562.
Bihać 12, 13, 288, 301, 880, 1025, 1034.
Bilanović Mihovil 631.
Bilbija V. 574.
Bilimović A. 615.
Bilinić H. 718.
Bilogora 8, 58, 117, 120, 287, 854, 866, 879, 893, 1034.
Biljan Mijo 94, 480, 931.
Binički Aca 790, 804.
Biograd 243, 245, 246, 316, 318.
Birač Dušan 560.
Birkeland K. 46.
Bisen Pavao 1135.
Bišćan Mihovil 529.
Bittner Ludwig 412, 562.
Bizant 2, 3, 166, 176, 180, 312, 317, 320, 1116.
Bjelanović Sava 304.
Bjelovar 9, 13, 194, 358, 880, 1088.
Bjelovučić dr. Nikola Zvonimir 510, 562, 615.
Blagaj 206, 331.
Blagojić Kamilo 95, 369, 371.
Blagojević, Adam Tadija 400.
Blašković dr. Aleksandar 472, 963.
Blattner 778.
Blazina Antun 730.
Blazina Jakov 730.
Blažek Tomo 1039.
Blažević dr. Ivan 919.
Blažina Branko 1075.
Blažiolović Jakov 385.
Bleiweiss dr. Janez 1002.
Bliss-Noward Tasker 562.
Block A. 562.
Block Maurice 419.
Blum Leo 562.
Blumbach 471.

Blust 174, 349.
Bobalić dr. Mihajlo 610, 975.
Bobaljević-Mišetić 635.
Bobanović M. 427.
Bobić Bernardo 695.
Bobić Franjo 695.
Bobić Miloš 1160.
Bocarić Špiro 1023.
Bock Ivan Petar 388, 389, 390, 392, 393, 394.
Bočkaj Stjepan 172, 193, 337.
Boerhave Herman 467.
Boesndorfer Josip dr. 510, 562.
Bogardus E. S. 562.
Bogdan Ivo 562, 1050.
Bogdanović Dane Mirko 621.
Bogdanović Franjo 1044, 1045.
Bogdanov Vaso 562.
Bogdanović August 529.
Bogdanović Borislav 716.
Bogdanović David 95, 562, 623, 654, 668, 929.
Bogdanović Katarina 562.
Bogdanović Milan V. 562.
Bogdanović Milica 562.
Bogdanović dr. Sava 973.
Bogić G. 562.
Bogišić Baltazar 93, 111, 502, 508, 529, 562, 1003.
Bogner Josip 628.
Bogović Mirko 640, 778, 779, 783, 820, 1002, 1039.
Bogunović Dušan 562.
Bogunović Petar 260.
Bogutovac Matiša 1033.
Bohniček Stjepan 497, 499, 1003.
Bohutinsky Emil 716.
Bohutinsky dr. Gustav 426, 943.
Boić dr. Dragutin 370, 493, 969.
Boić dr. Viktor 466.
Bojanić dr. Ivan 211, 283, 285, 470, 480, 510, 562, 1009.
Bojničić Stjepan 784, 789.
Bojničić Vjera 285, 717.
Boka Kotorska v. Kotor
Bokanić Tripun 673.
Bollé Herman 581, 707, 708, 713, 735, 1017, 1028, 1030.
Bolivija 153, 158, 161.
Bologna 933, 934, 936, 937.
Bon Branko 718.
Bonavitius Marcus 466.
Bonceljing. Josip 966.
Bončev G. 501.
Bonnet 271.
Bonifačić Antun 646, 654.
Bonifačić Nikola 796, 820.
Bononi prof. Ivan 226.
Boranić Dragutin 86, 87, 93, 444, 445, 480, 949, 1002, 1004.
Borea Ivan 386, 399.
Borelli Franjo 349, 622.
Borelli-Alačević Zoe 717.
Boremović M. A. 562.
Borenić Martin 747.
Borić, ban 168, 321.
Borić N. 1011.
Borko B. 562.
Borković Martin 195, 1136.
Borna, knez 167, 177, 308, 1132.
Börnstein Henrik 777, 817.
Borojević Svetozar 198, 199.
Borošić Andrija 433, 435, 436, 437, 438.
Borštnik Ignjat 781, 784, 786, 787.
Borštnik Sofija 781, 783, 784, 786, 789.
Bosanac Milan 407, 529.
Bosanac dr. Stjepan 444, 502, 562, 932, 990, 996.
Bosanska Dubica 289, 880.
Bosanska Gradiška 289, 880.
Bosanska Krupa 288, 880.
Bosanski Novi 287, 880, 1085.
Bosanski Petrovac 288, 880.
Bösendorfer dr. Josip 1022, 1034.
Bosiljevac Šandor 747.
Bosnić dr. Lovro 08, 610, 955, 967, 968.
Bošković dr. Hijacint 389, 394, 404.
Bošković Ruđer Josip 38, 72, 386, 399, 400, 401, 409, 497, 498, 534, 577, 619, 620, 621, 839.
Bošnjak Alija 395, 396.
Bošnjak ing. J. 427.
Bošnjak Karlo 368, 370, 371, 421.
Bošnjak Mladen 98, 654, 981, 999, 1031.
Bošnjak Muhamed 395, 396.
Bošnjak Osman 395, 396.
Bošnjak Oto prof. 421, 996.
Bošnjak Petar 1037.
Bošnjak R. 615.
Bošnjak dr. Teodor 228, 1137.
Bošnjaković dr. Franjo 427, 451, 468, 469, 955, 966.
Bošnjaković dr. Srećko 462, 480, 964, 1003, 1092.
Bot Andrija 1135.
Botteri dr. Ivan Hugo 462, 464, 961.
Botteri M. 377, 382.
Botić Luka 640.
Bonard A. 249.
Boué Ami 613.
Bourcart J. 615.
Božić Fr. L. 930.
Božić dr. Janko 462.
Božić P. 407.
Božičević dr. Juraj 498, 919, 923, 964, 996.
Božičević Mato 923, 924.
Božidarević Nikola 674.
Božinović Jerolim 584.
Božitković dr. O. J. 390, 404, 405.
Brač 18, 243, 251, 310.
Bradaška F. 613.
Brajević V. 1030.
Brajković Ratko 672.
Brajković ing. Vladimir 458.
Brajković dr. Vladislav 529, 959, 999.
Brajša-Rašan Matko 738, 739, 747.
Brakus Stevan 826.
Bramec Antun 724.
Brambilla Ulisse 798.
Brani Petar 778, 782, 783, 786.
Branimir, knez 167, 177, 179, 242, 312, 1132.
Branković dr. Đorđe 228.

Branković Đurđe 299.
Branković dr. Jelisaveta 971.
Brantner Pavao 1141.
Braslav, knez 312, 313, 1133.
Brašnić Mijo 508, 562.
Bratanić Branimir 86, 100, 958, 996.
Bratić Toma 480.
Bratislava 173, 178, 182, 196, 339, 341, 343, 345, 347, 542, 1006, 1079.
Braum Franjo 214.
Braun Truda 717.
Braun-Blanquet dr. J. 433.
Brausil dr. Beata 462.
Brazilija 153, 158, 161.
Brebera ing. A. 599.
Breitenfeld Fedor 529, 1082, 1083.
Breitenfeld dr. Josip 462, 964.
Brejc Janko 215.
Bressan dr. Branko 462.
Bresslau H. 249.
Brezinšćak Milan 529.
Bresztyensky dr. Šandor 516, 529, 953.
Brezovački Tito 627, 636, 777.
Brezovečki Slavko 1111.
Breyer dr. Blanka 816, 971.
Breyer Mirko 405, 724, 1037, 1040.
Brdarić dr. D. 407.
Bribir-Sidraga 8, 117, 120, 854, 866, 879, 894.
Brichta I. 562.
Brida dr. Marija 404, 970.
Bril Slavko 716.
Brixy O. Bernardin 389.
Brixy F. Eduard 747.
Brkanović Ivo 741, 747, 753, 1008.
Brkljačić Karlo 235, 1130.
Brkoš dr. 388.
Brlić dr. Andrija 747.
Brlić Ivan 529.
Brlić-Mažuranić Ivana 646, 654, 1042.
Briečić I. 608.
Brod na Savi 9, 198, 234, 290, 503, 880, 1024, 1035, 1076, 1080, 1085.
Brodjovin Hinko 491.
Brondi 204.
Brolić Ivo 562.
Brömse dr. P. 738, 739.
Brössler Danica 734, 736.
Brössler Kamilo 505, 932.
Broz dr. Ivan 129, 444, 668.
Broz Kvirin 924.
Broz Petar 268.
Brozović Brozo 529, 562.
Brozović ing. Fran 593.
Brozović Leander 480, 606.
Brož Vilim Gustav 747.
Brudnjak G. 562.
Brunelleschi 673.
Brugnoli Sekundo 746.
Brunetiere Ferd. 562.
Brunšmid Josip 241, 261, 269, 363, 562, 697.
Brusić Vlado 391, 394.
Brusina Branimir 817.
Brusina Spiridion 25, 27, 29, 377, 382, 412, 500, 614, 623, 1003, 1016, 1018, 1068, 1069.
Brzac Tomislav 371.
Bubanović dr. Fran 366, 454, 458, 464, 465, 493, 562, 961, 963.
Bubek Detrik 1135.
Bubek Mirko 1135.
Bubić Ivan 936.
Buconjić Nikola 81, 562.
Buć dr. Stjepan 230.
Bučar dr. Franjo 510, 562, 654, 668, 926, 932, 1083, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096.
Bučić Grgur 375.
Bučić Ivo 562.
Bučić Mihajlo 635, 938.
Budak Franjo 734, 736.
Budak ing. Josip 582, 584.
Budak dr. Mile — ministar 236, 237, 562, 628, 645, 646, 654, 794, 955, 1004, 1008, 1041, 1042, 1050, 1130.
Budak dr. Mile — liečnik 464, 961, 963.
Budimir dr. Dragomir 974.
Budimpešta 156, 198, 343, 347, 385, 988, 1006, 1012, 1014, 1079.
Budinić Š. 635, 636.
Budisalić Grgur 385, 398.
Budisavljević Bude 480, 562.
Budisavljević dr. Julije 963.
Budisavljević dr. Srđan 212, 214, 221, 1161, 1162.
Budislavić Toma 466.
Budmani Pero 444, 819, 1002.
Budva 250.
Buenos Aires 152, 153, 158, 161, 1006, 1079.
Buerov v. Glavaš Andrija Radoslav
Bugari 205, 298, 308.
Bugarska 7, 121, 122, 232, 313, 1130.
Bugojno 289, 880, 1085.
Bujan V. 86.
Bujanović Ivan 953.
Bujas fra Gašpar 654.
Bujas dr. Ramiro 446, 505, 562, 932, 957.
Bujas dr. Zoran 506, 957, 970, 994, 996.
Bukinac dr. Olga 969.
Bukovac Vlaho 644, 708, 709, 711, 724.
Bukovac ing. Petar 69, 425.
Bukovački Franjo 172, 339.
Bukowski 413.
Bukšeg Vilim 214, 217, 218, 562, 1146, 1147.
Bulat dr. P. 87, 503.
Bulbulić Edhem 562.
Bulić Bruno 713, 716.
Bulić don Frane 240, 241, 242, 243, 261, 363, 391, 394, 480, 510, 562, 585, 675, 745, 1026, 1027, 1030.
Bulić Ivan 529.
Bulić Šef. 407.
Buljan dr. Miljenko 971.
Bunić-Vučičević Đivo 626, 633, 636.
Buntak dr. Franjo 363, 697, 971, 1018, 1022.
Buntić fra Didak 926.
Burgenstein 922.
Burić dr. Viktor 969.
Burmaz Mato 928.
Büsching 577.
Bušatlić Hafiz Abdulah 529.
Butković D. Ivan 163.

Butmir 289, 880.
Butorac dr. Josip 407, 419, 420, 421, 577, 578, 919, 999.
Butorac Pavao 391, 510, 562.
Butozan M. 716.
Butozan dr. Vaso 607, 608, 972.
Buturac Josip 391, 697, 1009, 1011.
Buvina Andrija 671, 731.
Bužan Ivan 941.

C.

Calumet 153.
Cammarota Ernesto 800.
Campo Formio 173, 343.
Campobasso 156.
Canić Josip 747.
Canić dr. Rene 610, 973.
Cankar dr. Izidor 217.
Cantacuzino G. 562.
Cantipratensis Thomas 95.
Canjuga Anselmo 747.
Car Bogumil 716.
Car Janko 797.
Car dr. Lazar 27, 28, 93, 366, 377, 378, 382, 1003.
Car Ljubica 819.
Car Marko 562.
Car-Emin Viktor 562, 654, 784, 820.
Carević Josip M. 389, 402, 529.
Carić J. 562.
Carigrad 152, 159, 186, 190, 197, 295, 303, 331, 1014.
Carnegie D. 562.
Carnelutti ing. A. 597.
Carrara F. 382, 502, 613.
Carré, general 197.
Carrel A. 562.
Castello Ithallico de Franjo 722.
Catani de Maria 369.
Catinelli Antun Ivan 469.
Catinelli Bevilaqua Obradović Karlo 738.
Cava della Onofrio 672, 674.
Cavalieri Celzo 529.
Cavour 198.
Cavtat 307, 460, 880, 1025.
Cazin 288, 880.
Cebej Antun 695, 696.
Cecchini Tomo 740, 746.
Celani E. 1069.
Celestin Vjekoslav 261, 269, 363, 1022.
Celori dr. I. 623.
Cenkić Juraj 529.
Cepelić Iso 86, 101, 736.
Cepelić M. 106.
Cerkovnikov dr. ing. Eugen 976.
Cerovac prof. Mirko 1075.
Cerro de Pasco 160.
Cerva de Aloysius 933.
Cesar P. 427.
Cesarec August 796.
Cesarec dr. Rudolf 498, 956, 958, 964.
Cesarić Dobriša 646, 654.
Cesarić Đuro 433.
Cetina 8, 58, 117, 120, 287, 854, 866, 879, 895.
Cetingrad 171, 182, 191, 286, 289, 332, 1118.
Cetinje 228.
Chataigneau J. 615.
Chicago 158, 161, 1079.
Chile 153, 158, 160, 161.
Chlostik Josip 800.
Chloupek dr. Drago 476, 480, 562.
Chrysogonus Fridrik 374.
Chuchicamate 160.
Cicarelli Andrija 508.
Cihlar Slavko 562.
Ciko dr. A. 407.
Cikojević O. Ante 391, 392, 393, 394.
Cilić August 790.
Ciliga dr. Tomislav 607, 610, 968.
Cimmermman dr. Slavko 493.
Cincar-Marković Aleksander 237, 1161.
Cinotti dr. Josip 969.
Cipra Milo 741, 753.
Ciraki dr. Silvije 462, 480, 562.
Clairaut A. C. 38.
Clasen K. H. 683, 684, 697.
Coleti Jakov 508.
Colonini 194.
Comte August 532.
Comte de Vergennes 620, 621.
Condamin A. 390.
Corisago 152.
Coronelli Petar 800.
Coronini Ivan 1136.
Corsi Pietro 563.
Corte le Giusto 693.
Cortelazzo Josip 563.
Corubollo dr. Ivan 493, 971.
Cota ing. Franjo 582, 716, 966, 996.
Courcelle-Seneuil G. 419.
Courriere C. 817.
Cranz 469, 470, 471.
Cres 18, 308, 318.
Criević Ilija 633.
Criević Ludovik 508.
Criević Saro 508.
Crikvenica 291, 880, 1085.
Crna Gora 7, 199, 205, 299, 301, 302, 353, 1170, 1171.
Crnica dr. Ante 391, 393, 529.
Crnčić Ivan 444, 508.
Crnčić Menci Clement 708, 709, 711, 712, 735.
Crnčić dr. J. 742.
Crnčić-Virant Lina 717.
Crnić Rudolf 563.
Crnković J.
Crnković Petar 934.
Crnobori Josip 713, 716.
Crnojević Arsenije 1119.
Crnolatac Ivan 1016.
Crnota Stjepan 674.
Crnjaković ing. Dragutin 996.
Crollalanza 204.
Crossman R. H. S. 563.
Csaklovicz Johann 480.
Csaplovics I. 613.
Cseh dr. Margita 971.
Csikos Sessia Bela 708, 709, 711, 724, 735, 981.

Cuculić Milorad 516, 529.
Culek A. 480, 563.
Curinaldi Alojzij 529.
Curinaldi dr. Marino, 1080, 1082.
Cussa Mihajlo 693.
Custozza 197.
Cutvarić dr. Drag. 563.
Cuvaj Antun 506, 837, 930, 931, 1088.
Cuvaj Slavko 175, 352, 1136, 1137.
Cvar N. 102.
Cvetišić Klotilda 837.
Cvetkov T. 563.
Cvetković Dragiša 236, 237, 1156, 1160 1161.
Cvjetković Božo 563.
Cvijić Jovan 304, 615, 1070.
Cvitan Gabriel 111, 654.
Cvitanović dr. G. 392.
Cvitanović dr. Šime 237
Cvjetković dr. Božo 510.
Czartoryski, knez 198.
Cyprian R. 613.
Cyr St. de 197.

Č.

Čabrajić dr. Luka 217, 1143.
Čaće Ivan 563.
Čačić Vladimir 469, 529.
Čačković dr. Miroslav 462, 463, 466. 472, 478, 480, 563, 949, 959.
Čačković dr. Vladoje 462, 468.
Čajkanović S. 679.
Čajkovac S. 98, 111.
Čajkovac dr. Šime 462, 964.
Čajniče 268, 881.
Čak Matej 1134.
Čakanić Janko dr. 529.
Čakovec 9, 12, 13, 292.
Čaldarević Ivan 231.
Čališev dr. ing. Konstantin 600, 966.
Čalogović ing. Milan 599, 944.
Čanađija dr. Stjepan 382, 971.
Čarnojević Arsenije 299, 300.
Časlav, knez 313.
Čaušević Džemaludin 395.
Čazma 182, 191, 287, 334.
Čečuk ing. 425.
Čefuta I. 407.
Čeh dr. Josip 972.
Čekić Milutin 785, 794, 806.
Čelanski V. 802.
Čeović Đura 1161.
Čeović I. 101.
Čerina Vladimir 654.
Černozubov N. 476.
Černy Zvonimir 268.
Červar Dj. 563.
Česmički Ivan 619.
Češko-moravski Protektorat 7, 156, 205, 224.
Čevapović Grgur 637, 738.
Čimić dr. Ernest 229, 529, 1137.
Čingrija dr. Melko 214, 215.
Čmelik Vilim 433.
Čoban dr. Boris 971.
Čokić Abdurrahman Alid 395, 480.
Čokar Ivan 466, 468.
Čop Živko 820.
Čorak Mia 806, 810.
Čordašić F. 432.
Čorović Sv. 563.
Čorović V. 679.
Čović Marko 82, 654.
Čremošnik G. 480, 563.
Čubelić Stjepan 924.
Čubranović Andrija 635, 775, 1044.
Čubrilović dr. Branko 1161, 1162.
Čučković dr. Dana 480, 493, 971.
Čuić Rade 198.
Čuka Jakov 529.
Čulić I. 407.
Čulić P. 421.
Čulinović Ferdo 529.
Čulinović Juraj 674.
Čulumović dr. Pavao 466, 472.
Čupar dr. Ivan 480, 964.
Čupor Pavao od Moslavine 1135.
Čupović dr. Dragutin 516, 529.
Čurčić dr. Nikola 971.
Čurčić Vejsil 101, 102, 260, 273, 502, 679. 736.
Čurčin M. 563.
Čurković don Mijo 747.
Čuz Ivan 1134.

Ć.

Ćapkun P. 393.
Ćelebija Evlija 613.
Ćepulić dr. Avelin 466.
Ćepulić dr. Drago 393, 404, 480, 654, 1041.
Ćepulić Ivai 529.
Ćepulić P. 563.
Ćepulić dr. Vladimir 462, 463, 465, 478, 480, 563, 960, 963, 1069.
Ćerimović Mehmed Alija 529.
Ćirić Stevan 1159, 1160.
Ćop dr. Drago 462, 466.
Ćorović Vladimir 304.
Ćosić M. 397.
Ćuk J. 563.
Ćuprilić 172.
Ćurić Bogoljub 563.
Ćutić Antun 407.

D.

Dabinović dr. Antun 176, 179, 249, 292, 510, 529, 563, 922, 955, 956, 959, 1042.
Daguer 725.
Daković Marko 1162.
Dalla Costa Ang. 631.
D' Alambert 621.
Dalmata Jerolim 466.
Damaška Radovan 493.
Damin Narcis 27, 376, 382.
Dandolo Andrija 1045.
Dandolo Fran 247.
Dandolo Vicko 173, 344.
Daneš Josip 616, 790.
Danhelovsky Adolf 435, 436, 438, 439.

Danić J. 563.
Daničić Đuro 129, 443, 444, 1002.
Danska 7, 136, 1071.
Daruvar 59, 61, 289, 881 1035.
Darwin Charles 378.
Darvin G. H. 43.
Daskal Stanko 678.
Daščarić Tošo 817.
Danbach 462.
David Antun 174.
Davidović Ljuba 215, 223, 224, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 236, 1146,1147, 1151, 1155.
Davila Hinko 491, 1040.
Davila Ivo 494.
Dayre Jean 958.
Deak Franjo 268, 924.
Dean Ante 655.
Deanović dr. Mirko 447, 817, 958, 996.
Debelić dr. Šime 608, 968.
Dečak 783.
Dedović J. 76.
Deduš dr. Stjepan Leander 970.
Defant A. 44.
Debracenski Ante 506.
Dega 343.
Degrel Ivan 747.
Deklev Slavka 1018.
Delage V. 563.
Delić M. 476.
Delić St. 260, 679.
Delić Svetozar 225.
Delnice 198, 289, 881.
Delorko Olinko 646, 655.
Delzon, general 197.
Demarin Josip prof. 506, 930, 996.
Demarin Mate 506, 753.
Demelić Teodor 529.
Demeter Dimitrije 128, 466, 639, 640, 641, 777, 778, 779, 780, 795, 797, 798, 799, 814, 824, 1039.
Demmin August 272, 273.
Demolins 558.
Denis Ivan 563.
Denz 435, 436.
Denzler ing. Juraj 582, 713, 718, 966, 998.
Dernčin Josip 468, 480, 563.
Derenčin dr. Marijan 516, 518, 529, 779, 781, 820.
Derenčin Mirko 190, 1135.
Derkos Ivan 344, 637.
Dervko D. 616.
Derwant Toma 692.
Desput Srećko 927.
Dešković Branislav 711.
Detoni Marijan 716.
Deutsch Albert 1039.
Devčić Vadko 747, 753.
Devčić Stjepan 655.
Dević Đurđica 790.
Devide Donata 1018.
Devide dr. Josip 972.
Deželić dr. Branko 529.
Deželić Gjuro 401, 529, 563.
Deželić dr. Mladen 455, 458, 480, 494, 958, 968.
Deželić dr. Stanko 419, 421, 529, 563.
Deželić dr. Velimir stariji 511, 563, 645, 1040, 1068.
Deželić dr. Velimir sin 91, 563, 655.
Dežman dr. Ivan 225, 462, 466, 468, 469.
Dežman dr. Milivoj 461, 466, 468, 473, 628, 655, 714, 781, 783, 815.
Dežulović A. 563.
Dianešević Nikola 384, 939, 947.
Diener 616.
Digović Petar 529.
Diković Virgil 376.
Dill Lavoslav 1080
Dimić dr. Jovan 975.
Dimitrijević Mila 784, 786, 789.
Dimitrijević Miša 781, 784, 787, 819.
Dimović Danilo 214, 1143.
Dimović dr. Đuro 466, 472.
Dinter Zvonimir dr. 608, 610, 975.
Divović Matija 386, 444.
Diwald Ivan Martin 1038.
Dizdarević Abdullatif 563.
Dizdarević Branka 1069.
Dlustuš Ljuboje 403.
Dmitar Zvonimir v. Zvonimir
Dminić Jakov 385.
Doboj 291, 881, 1085.
Dobrač Kasim 395, 529.
Dobretić Marko 386.
Dobrić Dobre 723.
Dobrodelac J. 563.
Dobronić Antun 563, 741, 747, 804, 805, 806.
Dobrostal Fra Anđelko 747.
Dobrovski J. 637.
Dočkal Juraj 950.
Dočkal dr. Kamilo 391, 697, 1018.
Doić Filip 931.
Dojmi Lovro 480.
Dokušec Stjepan 95, 101 111.
Dojković Vilim 433.
Dolački F. 745.
Dolanski A. 624.
Dolci-Slade S. 1069.
Dolinšek dr. Rafael 472, 480.
Dolničar dr. Rafael 466
Domac Ivan 716.
Domac dr. Julije 458, 487, 491, 494, 945, 953.
Domagoj 167, 187, 310, 311, 1132.
Domazetović Franjo 529.
Dombay Franz 395.
Domin Franjo Josip 466, 471.
Domin Mirko 637.
Dominik Kontareno, dužd 316.
Dominik Michieli, dužd 318.
Dominik Silvije 316.
Dominis Markantun 172.
Dominković P. K. 563.
Dominković Vjekoslav 837, 927, 931.
Domitrović, biskup 302.
Domjanić Dragutin 627, 643, 646, 655.
Donadini Ulderiko 655, 796.
Donat Fabijanić 508.
Donatello 673, 674.
Donati Silvestro 690.
Dončević Ivan 655.
Domini dr. Giuseppe 996.

Donja Dolina 240.
Dorčić dr. Vinko 969.
Doroghy Liga 750, 753.
Doroghy Zvonimir 920, **921**.
Došen (Gazi) Hasan-paša 192.
Došen Marko 239.
Doža 333.
Drača dr. Petar 973.
Dragimir Silvin 563.
Draganović dr. Krunoslav 304, 391, 511, 563, 679, 956.
Dragić Miroslav 563.
Dragičević Tomo 260, 480, 502.
Dragiša dr. Branko 464, 961.
Dragišić Juraj 385, 398, 633.
Dragman Ervina 790.
Dragmanović Mira 753.
Dragošević Higin 672.
Dragošić Higin 781, 820, **1040**.
Dragutinović Leon 826.
Drakulić Miloš 563, 931.
Drapczynski dr. V. 624.
Drašković grof Dragutin 500.
Drašković Đuro 934, 937.
Drašković Ivan 172, 178, 183, 936, 938, 1136.
Drašković grof Janko 344, 532, 535, 539, 540, 541, 542, 543, 552, 565, 627, 637, 778, 1039, 1041, 1042, 1120.
Drašković Juraj 171, 384, 953, 938, 1136.
Drašković grofica Magdalena, 1037.
Drašković Milorad 214, 226, 227, 1146, 1147, 1148, 1149.
Drašković Nikola, grof 936.
Dražančić Filip 472.
Draženović Josip 655.
Dražić dr. Miroslav 466, 471.
Dresden 196, 271.
Drechsler B. vidi Vodnik Branko
Drezga dr. Tihomil 1113.
Drežančić Ivo dr. 608, 610, 975.
Driesch Hans 364, 390.
Drinković dr. Mate 212, 214, 217, 218, 225, 466, 1145, 1147, 1148, 1152, 1156, 1163, 1157.
Družak, knez 310.
Drvodelić prof. Milan 819, 999.
Držić Đore 632, 633, 634, 1044.
Držić Marin 626, 628, 633, 635, 775, 776, 781.
Dryak Vlasta 790.
Duančić dr. Vekoslav 963.
Dubajić Dejan 790.
Dubić dr. Slavoljub 431, **564**, **576**.
Dubrava, mjesto 182.
Dubrava župa 8, 58, 117, 120, 287, 854, 886, 879, 896, 1034.
Dubravčić Husein 820.
Dubrovnik: 9, 12, 13, 39, 123, 124, 167, 173, 190, 210, 228, 243, 250, 251, 265, 266, 293, 294, 295, 296, 298, 306, 308, 310, 312, 314, 318, 320, 322, 324, 326-330, 332, 338, 340, 344, 374, 398, 460, 467, 474, 486, 503, 881, 1001, 1003, 1010, 1021, 1034, 1038, 1046, 1073, 1075, 1080, 1085.
Dudić Andrija **466**.
Dugački dr. Zvonimir 132, 149, 564, 615, 616, 922, 958.
Dugan Čedomil 752, 753.
Dugan Franjo st. 741, 742, 744, 747, 751, 1004.
Dugan Franjo ml. 738, 747.
Duić A. 480.
Dujmušić dr. Dragutin 969.
Dujšin Cata 717.
Dujšin Dubravko 785, 790, 819, 820.
Dujšin Viktor-Antun 176, 203.
Dukat Dragutin 1080.
Dukat Vladoje 95, 444, 446, 564, 932,1002, 1004
Dukić Ante 655.
Dukić M. 564.
Dukljanin, pop 176, 629.
Duković Ivan 674, 692, 726.
Dumičić Petar 741, 747, 753, 1008.
Dumreicher Johann 471.
Durman Milan 564.
Dürrigl Bruno 529.
Durst dr. Franjo 472.
Dušan car, Silni kralj 325.
Dutković I. 421.
Duer Oskar 564.
Duse Eleonore 786, 787.
Duvno 289, 1085.
Dužanec Blanka 717.
Dvožak Vinko 409, 498, 619, 944, 953, 1003.
Dvornić dr. Dušan 976.
Dvorničić-Napuly Baltazar 937.
Dvorniković Ljudevit 402, 563, 838.
Dvorniković Vladimir 366, 403, 405, 563.
Dvorović 95.
Džankov 187.
Džingis-kan 188, 1000.
Dyggue E. 241.

Đ.

Đaković Isaija 299.
Đakovo 170, 287, 321, 327, 385, 882, 1012, 1085.
Đarmati August 655.
Đorđe Karađorđevi)ć **228**.
Đorđević Đorđe 216.
Đorđević Milorad 1157, **1158**, **1159**.
Đorđević Vojin 1160.
Đorđić Ignjat 636, 1042.
Đorđević Stijepo 626, 628, 636.
Đukić Dušan 826.
Đumišić Hifzibeg 192.
Đunđerović Ivan 1141.
Đurđevac 286, 287, 882.
Đurđević Vaso 556.
Đurić Đorđe 1156, 1157.
Đurić Petar 944.
Đuričić Marko 230, 231, 1148, 1149, 1152, 1153.
Đuričić Vojin 1161.

E.

Ebenspanger dr. Elly 971.
Ebner L. 470.

Ebrić Mihajlo 564, 932.
Ecuador 158, 161.
Ečimović dr. Petar 920, 921.
Eder-Bertić prof. 819.
Effenberger Miroslav 268.
Egersdorfer dr. Aleksandar 516, 529, 564.
Egipat 153, 154, 156, 157, 159, 203, 281, 283, 577, 1000, 1026.
Ehrlich E. 564.
Ehrlich ing. Hugo 582, 585, 713.
Ehrlich dr. Ivan 607, 610, 611, 971.
Eibenschütz dr. Jelena 970.
Eichler Eduard 529.
Eisenhuth Đuro 740, 746, 779, 800.
Eisenhut K. 423, 451.
Eisler dr. Rudolf 564.
Eisner dr. Bertold 529.
Eitelberger R. Edelberg 675. 1030.
Ejugović Mustafa 396.
Ekremov Munir Šahinović 480.
Emanuel Komnen 168, 319, 321.
Emerik 168, 181, 320, 1133.
Enderle Lj. 931.
Engels Friedrich 564.
Engelsrath dr. Milan 970.
Englezka 7, 233, 236, 577, 1071.
Eötvös bar. R. 38, 42.
Erbach Johann Cristian 745.
Erben V. 249.
Ercegovac dr. Dragutin 973.
Ercegović Ante 44, 369, 370, 371.
Erdödy Ivan 342, 637, 1136.
Erdödy Nikola 338, 1136.
Erdödy Petar 334, 1136.
Erdödy Sigismund 1136.
Erdödy Šimun 171, 694, 722.
Erdödy Tomo 172, 191, 336, 730, 935, 1136.
Erega ing. Juraj 597.
Ergeljski Franjo 384, 939.
Erlman Matija 692.
Ernst A. 480.
Ernušt Ivan 1135.
Errard Ch. 675.
Ertl dr. Franjo 610, 975.
Esih dr. Ivan 82, 564, 655, 668, 753.
Ester Gjuro 779, 820.
Eszterhazy Emerik 184.
Eszterhazy Franjo 535, 1136.
Eszterhazy Josip 535, 1136.
Eterović dr. Karlo 389, 391, 402.
Ettinger Josip 27, 375, 382, 431, 433, 943.
Ettingshausen 412.
Evetović Matija 564.
Evetović Miroljub 643.
Evropska Turska v. Turska

F.

Fabijanić Andrija 692.
Fabijanović Milan 564.
Faller Nikola 747, 783, 798, 800, 801, 802, 805, 808, 817, 825, 826.
Fancev dr. Franjo 110, 445, 480, 564, 628, 629, 655, 668, 743, 775, 817, 932, 948, 949, 955, 1002, 1070.
Fantoni ing. Raimond 441, 966.
Faraday 620.
Farkaš Dr. 564.
Farkaš Ljudevit vidi Vukotinović-Farkaš Ljudevit
Farlatti 4.
Fazlagić H. 480.
Felbiger Ignac 830, 831, 835.
Felbinger Bartol 581, 703, 1028.
Feldmann dr. Miroslav 466, 796.
Felicinović J. 564.
Feller Marijan 753.
Ferdinand I. Habsburgovac 171, 178, 182, 191, 332, 1133.
Ferdinand II. 172, 183, 336, 1133.
Ferdinand III. 172, 336, 1133.
Ferdinand V. 173, 344, 1133.
Ferero G. 564.
Ferhad-paša 171.
Ferić dr. Matej 448, 494, 969, 971.
Fernandez 204.
Feščenko M. 564.
Fibić Krešimir 485, 494.
Fichte J. G. 537, 538.
Figatner dr. Milan 466, 467, 469, 564.
Fijin Andrija 783, 784, 786, 787.
Filajdić 923.
Filakovac Vladimir 716.
Filić Krešimir 754, 1021.
Filipčić Milan 1113.
Filipović, general 199.
Filipović Franjo 384, 938.
Filipović Ivan 504, 832, 837, 924, 1039.
Filipović Ivan Kopančanin 1025, 1030.
Filipović Jerolim 386.
Filipović M. 679.
Filipović dr. Miljenko 260, 480, 616.
Filipović Rasim 820.
Filipović dr. Stjepan 429, 442, 564, 964.
Filipović dr. Stanko 132, 139, 868.
Filipović Vladimir dr. 404, 506, 820, 923, 957, 969, 994.
Finci dr. M. 428.
Fink Franjo 1019.
Fink Nikola 366, 381, 426, 494, 918, 922, 1018.
Finska 7, 122, 1000.
Fiolić dr. Nikola 975.
Firdus Alibeg 1143.
Firenza 271, 1014.
Firšt Božidar 529.
Fischer Alfred 529.
Fischer Gustav 468.
Fischer ing. Ignatz 582, 713.
Fisković Cvito dr. 394, 675, 715, 971.
Fleck ing. Vl. 1080, 1082, 1083.
Fleger Josip 93, 480.
Fleischer E. 564.
Fleischer G. 932.
Fleischmann dr. Aron 970.
Flögl ing. Stanko 442, 593, 600, 964.
Flori Marko 466.
Florschütz dr. Josip 446, 447, 747, 819, 917, 920.
Florschütz dr. Vatroslav 462, 464, 472, 961.

Flumiani dr. Gilbert 452, 453, 488, 494, 958.
Foetterle F. 412.
Fofonjka Franjo 924.
Fojnica 289, 882.
Folnegović Fran 1141.
Folnesich H. 675.
Fon dr. Josip 466, 471, 1092, 1093.
Forenbacher 564.
Forenbacher A. 564.
Foretić Vinko dr. 511, 716, 970, 1030.
Forgač Blaž 189.
Forko Ladislav 738.
Fortezza Horac 724, 729.
Fortis Alberto 443, 502, 564, 613.
Fosić s. Marija Tarzicija 747.
Fotez Marko 655, 817, 826.
Foulliet 558.
Fraas F. J. 613.
Frajtić August 1077.
Francetić dr. Mirko 607, 609, 973.
Francuzka 7, 122, 153, 157, 159, 184, 236, 271, 340, 345, 537, 1071.
Frančišković Josip 391, 394.
Frančišković S. 438, 439, 564.
Frangeš dr. Oto 407, 428, 429, 430, 564, 949, 1156, 1157.
Frangeš Robert 708, 709, 712.
Franić Dragutin 511, 614, 616, 932.
Franić Ivan Požežanin 106, 111, 793, 1015.
Frank dr. Ivica 216.
Frank dr. Josip 1141.
Frank K. 389.
Frank P. 564.
Frank dr. Stanko 529, 959.
Frank Vladimir 558.
Frank dr. Antun 920, 953.
Frankopan Bernardin 194, 333.
Frankopan Franjo Krsto 172, 184, 195, 196, 339, 636, 1003, 1118, 1135.
Frankopan Ivan 330, 1135.
Frankopan Julija 196.
Frankopan Krsto 171, 191, 332, 333, 1136.
Frankopan Nikola 328, 336, 1135, 1136.
Frankopan Slunjski Franjo 171, 334.
Frankopan Stjepan 334, 1135.
Frankopan Vuk 335
Franolić dr. Vladimir 406, 407, 408, 529, 564, 959.
Franjo Ferdinand, nadvojvoda 353.
Franjo I. Habsburgovac 342, 343, 1133.
Franjo II. Habsburgovac 173, 343.
Franjo Josip I. 173, 174, 346, 348, 352, 557, 981, 1002, 1121, 1133, 1142, 1143.
Franjo I. Lotarinžki 341.
Frari Angelo 467.
Freud S. 564.
Freudenreich arh. Aleksandar 582, 718, 785, 807, 817, 818, 820.
Freudenreich Carolus Francius 777.
Freudenreich Dragutin 784, 786, 788.
Freudenreich Franjo 780.
Freudenreich Josip 643, 778, 779, 780, 782, 791, 798, 799, 817, 820, 824.
Freudenreich Micika 800.
Freudenreich Zvonimir 800.
Frey D. 675.
Frid M. 476.
Friedjung 353.
Friedrich III., kralj 829, 331.
Friedrich Veliki 196, 271, 341.
Fritz H. 46.
Fritz Ignjat Franjo 466, 471.
Froelich Pavao 564.
Froman Maksimilijan 793, 805, 809, 813.
Froman Margareta 793, 805, 806, 809, 810, 813.
Froman Pavel 810, 813.
Fučkar Aleksandar 750, 752, 753.
Fugger Nikola 407, 518, 529.
Fukarek P. 432.
Fuksa Julije 268.
Fuksa Vaclav 433.
Furijan Maks 790.
Fürst Ida 781.

G.

Grabarić Vilko 655.
Gabrić A. 388, 391.
Gabrić ing. Franjo 582.
Gabrieli Andrea 745.
Gabrieli Giovanni 745.
Galis dr. Aleksandar 387, 389, 503, 564, 956.
Gaj Gustav 402.
Gaj Ljudevit 82, 128, 173, 283, 344, 346, 368, 443, 500, 501, 538, 544, 627, 637, 638, 640, 777, 1037, 1038, 1039, 1045, 1067, 1084, 1120.
Gaj arh. Gjudevit 582, 583, 584.
Gajdek Tomo 1039.
Gajer dr. Đuro 407.
Galeković Josip 564.
Galeković dr. Stjepan 975.
Galeković-Fürst Olga 717.
Galič Ivan 529, 564.
Galileo Galilei 619.
Galinec Franjo 391.
Galleotti Rollando Domenico 466.
Galović Fran 644, 646, 656, 784, 815, 1043.
Galvani Luigi 934.
Galvestan 152.
Gamberger Dragutin 268.
Ganeva Raina 564.
Ganzlmayer Rudolf dr. 608, 610, 968.
Garašanin Ilija 302, 552, 557, 1121.
Garčević M. 1023.
Gardner Wilkinson J. 613.
Garzia Giovanni 675.
Gasset O. 564.
Gašparac dr. Ivo 466.
Gašparić Ivan 754.
Gašparović Stanko 656.
Gašparović dr. Zlatko
Gauss C. F. 42.
Gavazzi dr. Artur 38, 44, 76, 614, 615, 616, 1003, 1004.
Gavazzi dr. Milovan 91, 101, 104, 480, 503, 564, 615, 738, 739, 956, 958, 1015.

Gavella dr. Branko 785, 791, 804, 813, 815, 218, 819, 820.
Gavranić Gavro 716.
Gavrilović dr. Milan 215, 1162.
Gazi Husref-beg 192, 333, 334, 335, 678, 849, 1013.
Gazi Tin-Hasan-paša 193.
Gazzari ing. A. 427.
Gazoli 619.
Gaži-Baskova dr. ing. Valentina 972.
Gebizon, opat 178, 316.
Gecan Vilko 712, 716, 724.
Geiger Ivan Juraj 695.
Geistlich Emil 564
Geitler dr. Lavoslav 84, 444, 447, 942.
Gejza I. 168, 318, 1133.
Gelčić E. 497, 614.
Gelčić Josip (Gelchich Giuseppe) 480, 498, 508, 619, 1010.
Gelenčir Nikola 564.
Generalić Ivan 716.
Generalni guvernement v. Poljska
Gensfleisch zum Gutenberg Johan 1000.
Gentner dr. A. 407.
Gentzkow K. 582.
Georgiceo Atanasije 743, 746.
Georgija 152, 153.
Gerbič Fran 799, 800.
Gerbić Nikola 800.
Gerčan Vladimir 754.
Gereb Matija 190, 1135.
Gervais Artur 747.
Gervais Drago 646, 656.
Geseman Gerhard 668.
Getaldić Marin 497, 619.
Giacich Antonio Felice 473.
Gjanković dr. Hugo 466.
Gjermanović R. 565.
Gjordjević G. 565.
Gjurkovečki Mirko 565.
Gjuriš Vladoje 565.
Giddings F. H. 564.
Gilbert W. 42.
Gillet S. M. O. 564.
Giolitti Giovani 226.
Giorgić Vjekoslav 304.
Gising Henrik 1134.
Gising Ivan 1134.
Gising Nikola 1134.
Giry A. 249.
Giunio P. 1080.
Gjaja 567.
Gješković Petar 936
Gjivanović Niko 1021.
Gjulaj Ivan 194, 1136.
Gjurašević Lujo 466.
Gjurašin ing. Krešimir 966.
Gjurašin dr. Stjepan 368, 369, 370, 371, 918, 922.
Gjurić Miljenko 285, 716.
Gjurić P. 607, 610.
Gjuriš dr. V. 407.
Gjurkan Škender 799.
Gjurković M. 407.
Glamoč 289, 882, 1035.
Glaser Josip 401.
Glavač Stjepan 384, 939.
Glavan dr. Ivo 464.
Glavaš Andrija Radoslav 656, 971.
Glavić dr. Božo 1021.
Glavina Venancije 938.
Glavinić Franjo Ivan 386, 508.
Glembay Josipa 837, 931.
Glesinger Lavoslav 480.
Glibotić dr. Ivan 747.
Gliha Oton 713, 716.
Gliha Vilko 716.
Glina 194, 198, 882.
Glojnarić Mirko 564.
Glück Leopold 93, 468, 469, 473, 481, 502.
Glueck A. 564.
Gluhić Šefkija 1146.
Glumac Sergej 716, 810, 813.
Glumplovicz Ludvig 564.
Gmajner I. 564.
Godimir 1133.
Godežav 166.
Goethe Wolfgang 404, 443, 491, 779, 795.
Goetzinger G. 616.
Goglia dr. Antun 529, 741, 753.
Gogolja Drago 1080.
Gojak Antun 716.
Gojko 1133.
Gojković I. 285.
Gojković Matej 673.
Gojković Živko 529.
Gojslav 167, 314, 315, 1133.
Goldberg J. 44, 46, 615.
Golding Louis 564.
Goldsmith M. 563.
Golia Pavel 826.
Golijevski r. Papratović dr. Milena 95, 971.
Golik dr. Julije 446, 920, 921, 928, 931, 953, 996.
Golik Miroslav 1132, 1166.
Goll H. 616.
Golubović ing. Rene 73.
Gonnart René 564
Gora 8, 58, 117, 120, 287, 854, 866, 879, 898.
Goran-Kovačić Ivan 646.
Gorenc Marcel 704, 1017.
Gorenčević I. 564.
Gorica 214, 226, 353.
Goritz-Pavelić Mercedes 810.
Gorjanović Kramberger Dragutin 39, 41, 68, 69, 412, 413, 463, 604, 614, 622, 1003, 1016.
Gorjanski Nikola 1135
Gorničić Josip 530.
Gortan dr. Veljko 958, 970.
Gorup dr. Marcel 972.
Gosar Andrej 1154.
Gospić 12, 13, 194, 289, 882, 1081.
Gospić O. Z. 393.
Gostinčar Josip 222, 1146.
Gostiša dr. S. 931.
Gotovac Jakov 741, 747, 805, 806, 807, 808
Gottfrid, vojvoda 318.
Gottfried Ernest 481.
Gottlieb dr. Antun 472.

Gottschalk, benediktinac 167, 310.
Gottwald Stjepan 918, 922.
Govorčin ing. 428.
Grabek F. 610.
Graber Vilim 530.
Grabić dr. O. Petar 388, 389, 391, 392, 393.
Grabovac 627.
Grabić Stjepan 1019.
Grabrijan arh. Dušan 585, 1030.
Gracić Franjo 468.
Gračanica 291, 882, 1035.
Gračanin dr. Đuro 383, 387, 388, 389, 394, 404, 955, 956, 969.
Gračanin dr. Mihovil 47, 64, 68, 69, 424, 964, 1004.
Gradačac 290, 882, 1035.
Gradašćević Husein-beg 193, 197, 345, 539.
Gradić Bazilije 386.
Gradić I. 636.
Gradić Stjepan 386, 399.
Gradiška 214, 226, 353.
Grado Benko Artur 564.
Graho Mijo 429.
Grahor Nada 790.
Grahor Nikola 1080.
Grančarić Slavomir 747.
Grančić I. 384.
Granđa Ivan 356, 1156.
Graz 159, 196, 339, 988, 1014.
Grba, general 198.
Grba dr. Milan 228.
Grbić Manojlo 304.
Grbić Paula 789.
Grčević Martin 924.
Grčka 7, 84, 240, 281, 298, 535, 1088.
Grdan Vinko 716.
Grdenić Drag. 564.
Grđić Vasilj 1143.
Grđić Stjepan 1143.
Grđić Šćepan 217, 1020.
Gregor dr. J. 813.
Gregorčić Vilim 1080, 1082, 1083.
Gregorić Ilija 171, 193.
Gregorić M. 564.
Gregorin dr. Gustav 214.
Grgašević Jaša 564.
Grgec Petar 391, 628, 649, 656, 917.
Grgjić-Bjelokosić Luka 481.
Grgošević Zlatko 747, 753, 923.
Grgur VII., papa 168, 177, 246, 248, 317.
Grgur XIII. 934, 937.
Grgur XVI. 347.
Grgurić 564.
Grimm dr. Karlo 956.
Grimal Marc 419.
Grimm dr. Karlo 388, 389, 391, 392, 393, 394, 404.
Grin E. 476.
Grizogono Prvislav 564, 1151, 1152.
Grković Mate 785, 790.
Grković Milan 564.
Grković dr. Mina 428, 431.
Grlović M. 1069.
Grmovšek dr. Petar 607, 609, 610, 973.
Grol Milan 1155, 1156, 1162.
Grossi Nikola 564
Grospić F. 564.
Grossich dr. 472.
Grothe H. 616.
Gruber Dane dr. 511, 564, 616.
Gruber Milan 518, 530, 564.
Grubić Dušan 564.
Grubić V. 100.
Grubor Ilija 564.
Grujić M. Radoslav 304.
Grund A. 616.
Grund Arnošt 783, 784, 789, 803, 804, 810.
Grundler dr. Franjo 1011.
Grünhut Alfred 784, 790.
Grzywo-Dobrowski W. 565.
Gržanić 174.
Gržetić dr. N. Gašpićev 89, 481, 650.
Guatemala 158.
Gubec Matija 171, 193, 205, 206.
Guberina dr. Augustin 387, 388, 391, 392.
Guberina Ivo dr. 565, 656, 1025.
Guberina dr. Petar 445, 958.
Gučetić Ambrozij 386, 398.
Gučetić Božo 936.
Gučetić Nikša 398, 417.
Gučetić Petar 398.
Guči A. 565.
Dr. Gudek Dominik 917, 919.
Gudel Vladimir 668, 777, 779, 817.
Guerrean Maurice 565.
Gugler Pavao 623.
Gumplowicz V. 83.
Gunčević Josip 565.
Gunda Bela 565.
Gundrum-Oriovčanin Fran 93, 466, 468, 471, 481, 565.
Gundulić Ivan 625, 626, 632, 634, 635, 639, 640, 776, 1038, 1041, 1044.
Gunter John 1129.
Gunjača dr. Stjepan 241, 511, 971, 1023.
Gürtl Dragan 753, 1075.
Gussich Dora 750, 752, 753.
Gustav Adolf 196, 337.
Gušić dr. Branko 466, 565, 616, 969.
Gutenberg B. 37.
Gutkeled Stjepan 1134.
Gutschy dr. Antun 472.
Guttschy dr. Franjo 472.
Gutschy dr. Ljudevit 423, 967.
Guyot Ives 419.
Gvarda 1133.
Gvozdenović Mirko 268.
Gyulay Ignjat 342.

H.

Haalck H. 42.
Habarovsk 159, 160.
Habdelić Juraj 384, 939.
Habdija Tomo 393.
Haberle Branimir 565.
Haberle ing. Marijan 582, 584, 713.
Habemüller Ignjat 1075.
Habunek Vladimir 753.
Hacque B. 502, 613.

Hadim Ali-paša 192.
Hadrović Stjepan 747.
Hadum, paša 190.
Hadži Hasan ef. Spaho 395, 396.
Hadži J. 565.
Hadži Mehmed Refik ef. Hadžiabdić 395, 396.
Hadži Mehmed Teufik 395, 396.
Hadžić Hakija 1143.
Hadžić Mehmed 668.
Hadžić Osman Nuri 395.
Hadžić Stevan 223, 1149, 1151, 1154, 1155, 1156.
Hadžijahić Muhamed 530.
Hadžimitković dr. Todor 973.
Haeckel Ernest 27, 377.
Haenel Erich 273.
Hafner Ela 790.
Hahn Željko 565.
Hajdenak Andrija 1092.
Hajduković Filip 746, 747.
Hajek B. 19, 438, 439.
Haladi Franjo 517, 530.
Haleški Aleksandar 383.
Halili A. 565.
Haller Albert 565, 628, 656, 957, 1008.
Haller Franjo 346, 1136.
Halil ef. Sarajlija 396.
Hanim Josip dr. 444, 920, 958, 970.
Hamel dr. Pavao 999.
Hammer 202.
Hammvogel Dragutin 268.
Hanamann dr. Franjo 453, 458, 600.
Handžić Hadži Mehmed 395, 530, 919, 932.
Hanel Jaromir 530, 1003.
Hangi Antun 81, 838.
Hann J. 616.
Hantken v. Prudnik M. 39.
Hanuš Josip 1093.
Hanžek Lavoslav 1158, 1159.
Hanžeković Mato 565, 656.
Haračić Ambroz 386, 369, 371.
Harambašić August 627, 643.
Harapin dr. Josip 956.
Harapin dr. Teofil 389, 392.
Hardovyj Mihail 565.
Harmoš Oskar 810, 820.
Hartig 471.
Hartinger Josip 565.
Hartl Ivo 269.
Hartman Lavoslav 1039.
Hasan ef. Hlievnjak 395, 396.
Hasan-paša Predojević 172.
Hasanbegović Avdo 1157, 1160.
Hasanović Mustafa 716.
Hassler Hanns Leo 745.
Hatze Josip 747, 804, 806.
Hauer F. 412.
Haulik Juraj 544, 942, 1034, 1136.
Hauptfeld dr. Rikard 963.
Hauptmann dr. Ljudevit 83, 304, 615, 956, 958, 1004.
Hausbaum Josip 725.
Hauser prof. A. 1030.
Hauser G. 675.
Häusler Karlo 656.
Hauson J. 565.
Hauswald 565.
Havliček dr. Jaroslav 944, 967.
Havass R. 1070.
Hawelka Vincenz 412, 413, 427.
Heckner J. 438.
Hećimović M. 100.
Heer 412.
Hefele Ferdo 102, 106, 614, 925.
Heffler Ferdo 494 916, 923.
Hegedušić Branka 717.
Hegedušić Krsto 712, 713, 714, 716, 813.
Hegedušić ing. Mladen 494, 966.
Hegedušić Željko 716.
Heidelberg 337, 624, 1006.
Heil Ivo 716.
Heimerl F. 943.
Heimrl Milan 565.
Heinz dr. Antun 366, 369, 371, 487, 565, 622, 953, 1003.
Heinz dr. Fedor 472.
Heinzel Vjekoslav 225, 623.
Heisinger A. 828, 839, 846, 855, 862, 867, 889, 916, 926, 930, 931.
Heisinger L. 442.
Heisterbachensis Caesarius 95.
Hekler A. 697.
Hektorović Petar 502, 626, 628, 632, 634, 649, 738, 1043, 1044.
Helfert Jos. A. 1030.
Hellenbach barun Lazar 551, 565.
Helsinski 1006, 1079.
Henč Slavko 565.
Henneberg Većeslav 1017.
Henrik IV., car 317.
Henrik V., car 319.
Hensler dr. Franjo 468, 472.
Heraklije car 82, 166, 186, 306, 307.
Heraković ing. Vladimir 431.
Herbart 397, 401.
Herberstein 191, 195.
Herceg dr. Jakša 389, 565.
Herceg dr. Rudolf 462, 466, 474, 481.
Herceg Rudolf 565.
Hercigonja dr. ing. Ivo 976.
Hercigonja dr. ing. Marko 426, 565, 972.
Hercigonja dr. Mira 970.
Hercigonja Nikola 738, 747.
Hergešić Ivo dr. 565, 656, 817.
Hergula dr. Božidar 366, 426, 969.
Herkov dr. Zlatko 406, 407, 408.
Herman Daniel 712, 736.
Herman dr. Franjo 393, 530, 956.
Herman Viktor 748.
Herolt Ivan 95.
Herzberger Paula 790.
Herzog dr. Ivo 466, 565.
Hevaji Uskufije Muhamed 395.
Heyer 211.
Hida Đuro 466.
Higy-Mandić dr. Fr. 505, 506.
Hikec A. 565.
Hinković Hinko 402, 530, 565.

Hintermeier Nada 753.
Hirc Dragutin 27, 29, 368, 369, 372, 374, 379, 382, 431, 565, 614, 616, 1003, 1040.
Hirtz dr. Miroslav 87, 381, 424, 427, 494, 964, 1005.
Hirzfeld L. 565.
Hispana Petar 398.
Hitler Adolf 237, 355, 357, 358.
Hitrec dr. Rudolf 466.
Hitzinger R. 565.
Hlava D. 435, 436.
Hlavinka Vinko 440, 442, 590, 943.
Hochmann Franjo 1092, 1093.
Höcker Olga 717, 724.
Hočevar dr. Franjo 922.
Hoermann Konstantin 101, 481.
Hoernes M. 616.
Hoernes R. 39.
Hoff v. A. 39.
Hofhalter Rudolf 724.
Hoffer Olga 790.
Hoffiller dr. Viktor 363, 697, 1028.
Hoffman Julije 1024.
Hofman dr. Srećko 462, 481.
Hofman dr. Teodor 971.
Hoholač Josip 530.
Hoić S. 615.
Holandija v. Nizozemska
Holck, grof 196.
Holeček Milan 802.
Holey Karl 1030.
Holl T. 432.
Holzer 565.
Holzmann dr. Hugo 407, 408, 530.
Holjac Janko 581, 582, 585.
Homen R. Vinko 748.
Hondl Stanko dr. 409, 410, 498, 922, 953, 958, 1003, 1004.
Honduras 158.
Hönigsberg Lavoslav 530.
Honza Dragutin 748.
Hörmann Konstantin 260, 502, 1020.
Horman M. 565.
Horn Ewald 931.
Horn G. 530.
Horty Nikola 200.
Horvat Aleksandar dr. 212, 216, 558, 1141.
Horvat Andjela Lina 1025, 1030.
Horvat dr. B. 428.
Horvat Benko 269.
Horvat Damjan 1135.
Horvat Ignac 656.
Horvat Ivaniš 170, 178, 189, 190, 323, 327.
Horvat dr. ing. Ivo 972.
Horvat dr. Ivo, sveuč. prof. 7, 18, 368, 369, 370, 372, 434, 436, 958, 967.
Horvat Ivo, književnik 656.
Horvat Josip 508, 511, 513, 565, 656, 817, 1040, 1075, 1115.
Horvat Karlo 511, 565.
Horvat Levin 718, 736, 1017.
Horvat dr. Marijan 530, 959.
Horvat-Mišljenović Marko 1135.
Horvat Nikola 942.
Horvat Pavao, biskup 170, 178, 189, 326, 1135.
Horvat ing. Pavao 440, 442.
Horvat Radoslav 1080, 1082, 1083.
Horvat dr. Rudolf 212, 304, 391, 463, 481, 507, 511, 513, 565, 697, 932, 960, 990.
Horvat Slavko 565.
Horvat ing. Stjepan 71, 73, 956, 966.
Horvat dr. Velimir 458.
Horvat ing. Viktor 532, 560, 565, 576.
Horvat dr. Vladimir 975.
Horvat dr. Zlatko 462.
Horvat-Kiš Franjo 656.
Horvat-Međimurac 716.
Horvatić Franjo 819.
Horvatić dr. Ivan 607, 609, 610, 975.
Horvatić ing. Marko 494, 921.
Horvatić dr. Stjepan 367, 368, 369, 370, 371, 372, 424, 432, 434, 494, 956, 968.
Horvatin Mirko 920, 921.
Hotko Davorin 716.
Hötzendorf-Conrad Hugo 705, 706.
Hovorka Oskar 481.
Hranić Sandalj 329, 676.
Hranilović Dane 494.
Hranilović H. 614, 616.
Hranilović Jovan 628, 643.
Hranilović Marko 234, 356.
Hrasnica dr. Halidbeg 214, 217, 1143, 1151, 1152.
Hrasnica ing. H. 328.
Hraste dr. M. 445.
Hrašćanec dr. Rudolf 566, 969.
Hrčić Fran 268, 656, 784.
Hrčić Stjepan 269.
Hreljanović Guido 785, 804.
Hreljanović pl. Ivo 783, 792, 800, 801, 802, 1041.
Hreljanović Vuk 802.
Hrenčević Juraj 481.
Hrestak dr. Marijan 610, 975.
Hrgović dr. Jovan 972.
Hribar ing. Alfons 431, 566.
Hribar dr. Josip 466.
Hribar ing. Stjepan 582, 583, 713.
Hribar Vladimir 366.
Hrnčić Franjo 530.
Hrvatska Mitrovica 9, 12, 194, 240, 164, 291, 882, 1025, 1036, 1076, 1081, 1085.
Hrvatski Karlovci 9, 172, 192, 235, 338, 882, 1036.
Hrvoj Dragutin 100, 217, 218, 1141.
Hrvojević-Nerović 283.
Hržić-Nikolić Vjera 789.
Hržić Drago 824.
Hudi Paula 809.
Hudolin dr. Slavko 972.
Hühn dr. Kurt 462, 472.
Hulenić dr. Ivo 1021.
Hum 8, 58, 117, 120, 254, 288, 854, 866, 879, 899, 1034.
Humboldt 86.
Humi ef. Omer 395.
Huml Gizela 790.
Humski B. 384.
Hunyady Ivan 171, 182.

Hunjady Janko 329.
Hunjady Ladislav 331, 1135.
Hupbauer dr. Andrija 607, 608, 609, 610, 964, 968.
Husref-paša 192.
Huzjak Tomo 924.
Hvar 12, 13, 251, 287, 375, 1001, 1012, 1085.

I.

Ibler Janko 628, 814.
Ibler ing. Drago 582, 713.
Ibrahimpaša požežki 193.
Ibrahim sin Timurhanov 395, 396.
Ignorić Pavao 1018.
Ikonić dr. Dragomir 1161.
Ilakovac Stanislav 494.
Ilančić dr. Dragan 428, 607, 610, 611, 968.
Ilešić Fran 566, 668.
Ilešić S. 616.
Ilić Bogoljub 1162.
Ilić L. 91, 566.
Ilić ing. Gj. 407.
Ilić-Oriovčanin Luka 502.
Ilijašević Stjepan 400.
Ilijić Stjepko 566, 930.
Iliri 1, 2, 84, 166, 173, 1120.
Illinois 153, 158, 161.
Ilok 291, 882, 1036.
Ilovšek Andrija Kristofor 695, 696.
Ilovšek Franjo 695, 696.
Imbrišimović fra Luka 172, 192, 270, 338.
Imotski 235, 287, 882, 1085.
Indiana 158, 161.
Inocent III., papa 321.
Inocent IV., papa 323.
Inoslav 1132.
Inostrancev Mihail 566.
Iquique 160.
Iran 159, 1116.
Irig 291, 882, 1036.
Isijev ing. I. 436.
Iskra August 494.
Island 7, 1000.
Isolani, general 196, 271.
Istra 156, 214, 306, 309, 337, 343, 353, 1047, 1143, 1145.
Ištvanović, podmaršal 213.
Italija 7, 85, 121, 122, 156, 197, 226, 232, 349, 351, 357, 398, 1014, 1071, 1131.
Ivachnjuk ing. Antun 584.
Ivakić Joza 87, 644, 656, 792, 819, 826.
Ivan IV., papa 179, 241, 307.
Ivan VIII., papa 311.
Ivan X., papa 180, 313, 383.
Ivan Komnen, car 319.
Ivan Zapolja 171, 182, 191, 206, 332.
Ivančanin dr. Ljudevit 391, 511, 566, 696, 1012.
Ivančević dr. Ivo 494, 566, 963.
Ivančić dr. fra Gaudencije 969.
Ivančić Ivan 566, 1075.
Ivančić Matija (Ivanić) 193, 332.
Ivančić Ratko 672.
Ivanić S. 476.
Ivanić Kloštar 685.
Ivaniš Korvin 190, 330, 332, 333, 1135, 1136.
Ivanišević Drago dr. 566, 657, 793, 818, 819, 820.
Ivanišević Frane 87, 93, 95, 101, 102, 481, 566.
Ivanišić dr. Petar 748.
Ivanković Rude 716.
Ivanošić A. 738.
Ivanov dr. P. 388.
Ivanuš 566.
Iveković Ćiril 98, 241, 566, 581, 582, 585, 675.
Iveković dr. Franjo 386, 444, 566, 953.
Iveković Oton 708, 709, 712, 811.
Iveković Stjepan 544.
Ivelio Rade 805, 808, 826.
Ivellio Antun 530.
Ivić dr. Aleksa 304, 566.
Ivić Matija 530, 566.
Ivon-Bilić O. 427.
Ivšić dr. Kazimir 389.
Ivšić Matija 748, 956.
Ivšić dr. Milan 415, 431, 530, 566, 576, 967, 990, 998 999.
Ivšić dr. Stjepan 444, 445, 819, 953, 955, 958, 1002, 1004, 1005, 1033.
Izaković ing. I. B. 602.

J.

Jablanac 250.
Jablanović J. 89.
Jadrijević Ante 82, 391.
Jagatić Mato 230.
Jagatić Nikola 407.
Jagić A. 82.
Jagić D. 1067.
Jagić Nikola 463.
Jagić Vatroslav 95, 260, 444, 481, 502, 566, 628, 634, 635, 668, 1002, 1030, 1067, 1069.
Jahjapašić Mehmed-paša 193.
Jajce 13, 171, 191, 289, 333, 335, 883, 1085.
Jakeš dr. 454.
Jakelić Cvjetko 790.
Jakić Antun 419, 1040.
Jakić Živko 918, 921.
Jakovac D. 850.
Jakovac Ladislav 566.
Jakovčić V. 494.
Jakovljević dr. Ilija 657.
Jakovljević M.
Jakša Čedomil 628.
Jakšeković dr. Stjepan 973.
Jakšić Ante 657.
Jakšić dr. Bogdan 975.
Jakšić Flora 717.
Jakšić M. 304.
Jakšić Oto 494.
Jakšić T. 412, 500.
Jakub, paša 332.
Jakušić V. 1063.
Jambreković Franjo 384, 399.
Jambreković L. 384.
Jambrešić Andrija 636, 1037.

Jambrišak Marija 837, 924.
Jambrišak dr. Milivoj 200, 466.
Jamnica 60, 62.
Jamnicky ing. Velimir 582, 583, 966.
Jančić ing. J. 69.
Janda Josip, botaničar 366, 370, 372.
Janda Josip, slikar 716.
Janda Krunoslav 566.
Jandrić Matija 777.
Janeček dr. Dragan 1093.
Janeček dr. Gustav 39, 41, 451, 452, 453, 458, 469, 487, 488, 491, 494, 944, 945, 953, 1002, 1003.
Janeković ing. Đ. 69.
Jamigro Antonijo 750, 752, 753.
Janković Dragutin 1159, 1160.
Janković Đuro 1160.
Janković dr. František 221, 1147.
Janković Julije 511, 1013.
Janković Stjepan 838.
Janković Stojan 172.
Janković S. Velizar 1147, 1149, 1150.
Janković Zlatko 409.
Janota Jan 803.
Janović Š. 476.
Janjatović Milutin dr. 610, 975.
Janjić Vojislav 115.
Janjušević Milutin 826.
Jarnović Ivan Mane 739.
Jastrebarsko 193, 251, 290, 1035.
Jaszi Oskar 566.
Javand dr. Milivoj 466.
Javor Stjepan 235, 1130.
Jean-Ivanović Robert 716.
Ječmen Jaroslav 494.
Jeftanović Gligorije 1143.
Jeftić Bogoljub 234, 235, 236, 356, 1145, 1158, 1159, 1162.
Jelačić Aleksije 566.
Jelačić Antun 284, 285.
Jelačić Josip 173, 185, 194, 198, 267, 346, 347, 348, 544, 545, 546, 548, 781, 1084, 1121, 1136.
Jelašić Franjo 929.
Jelašić Josip 530.
Jelavić Vjekoslav 214, 511.
Jelčić A. 421.
Jelena, bosanska kraljica 327,
Jelena »Gruba« 1133.
Jelena, kraljica 167, 242, 314, 1083.
Jelena Kotromanićka 170.
Jelena Lepa 168, 187, 316.
Jelena Romanov-Karađorđević 228.
Jelenić Julian 387, 391, 482, 511, 566, 679, 1069.
Jelić don L. 241, 511.
Jelić Savo 214.
Jelić Vinko 739.
Jelić Vladimir 716.
Jeličić dr. Ivan 428, 429, 972.
Jelovšek dr. Vladimir 462, 466, 473, 566.
Jeremić Risto 460, 476, 482, 566.
Jeremić Stojan 566.
Jerković Matija 386.
Jesenko dr. Fran 426.
Jevđević Dobroslav 566.
Jevtić Borivoje 826.
Ježić, biskup 468.
Ježić J. 607, 608, 609, 610.
Ježić dr. Slavko 628, 657, 668, 785, 806, 818, 819, 996, 1007.
Jilek H. 1070.
Jirasek V. 407.
Jireček J. 304.
Jiroušek Antun 736, 1017.
Jiroušek Željko 675, 680, 697, 958.
Jirsak Mirko 657.
Jiruš Bohuslav dr. 369, 452, 487, 944, 945.
Joanović dr. Mihajlo 468, 482.
Job 712, 713.
Jocković dr. Milan 972.
Johann Georg II. 196.
Johannnesburg 153, 159, 160, 161, 1079.
Jojkić Rista 1148.
Jonke Ljudevit 958.
Jordis Hedda 754.
Jorgovanić Rikard 641.
Josip I. Habsburgovac 340, 1133.
Josip II. Habsburgovac 173, 184, 195, 340, 341, 342, 384, 385, 840, 1119, 1133.
Josipović Edo 820.
Jovan Vladimir 566.
Jovan prof. Zvonimir 716.
Jovan Konstantinović Romanov 228.
Jovanovac A. 438.
Jovanović, general 199.
Jovanović Branko 1147, 1148, 1149.
Jovanović Dragutin 232.
Jovanović Joca 236, 1147, 1148, 1149.
Jovanović Ljuba 219, 220, 231, 1150.
Jovanović Ljubomir 789.
Jovanović Miloje 222, 1146, 1148, 1149.
Jovanović Panta 1160.
Jovanović Slobodan 1162.
Jovanović V. 1068.
Jovanović Vasa 1153, 1154.
Jovanović-Batut Milan 436.
Jozefović F. 384.
Jozefović Oskar 748, 805.
Jug Mihovil 838, 925, 927, 931.
Jugović Vladimir 482, 494.
Jüker-Rosenberger Alice 970.
Jukić 95.
Jukić Ilija 566.
Jukić Ivan Franjo 508, 613, 933.
Julije III., papa 937.
Junek Leo 712, 713, 716.
Junčić Matija 674.
Junin general 197.
Juraj Dalmatinac 581, 672, 673, 674, 726.
Juraj Raguzeus 399.
Jurak dr. Ljudevit 566, 968.
Juranović dr. Martin 466.
Juras Ivo 615, 616, 919, 922.
Jurašić Ivan 530.
Juratović Josip 746.
Juratović dr. Mijo 466.
Jurčić dr. Filip 466, 472.
Jurčić Franjo 819.
Jurčić Vladimir 657.
Jurić Josip 391.
Jurić Martin 924.

Jurić ing. Stjepan 425, 428, 566.
Juričić 566.
Jurinac dr. Adolfo 380, 382.
Jurinac dr. Dušan 482.
Jurinić Nikola 936.
Jurišević Gazi Skender-paša 193.
Jurišić dr. Blaž 445, 566, 657, 958.
Jurišić dr. I. 494.
Jurišić ing. Krunoslav 579, 583, 584.
Jurišić Nikola 171, 191, 194, 270, 335.
Jurišić Petar dr. 370, 372, 963.
Jurjević Toma 632, 636, 693.
Jurjević Juraj 657.
Jurkić Gabriel 716.
Jurkić Štefka 645, 657, 1008.
Jurković Janko 86, 400, 641, 779, 814, 820, 1041, 1043.
Jurmić Leonardo 920.
Just dr. 453.
Justinijanović dr. Juraj 996.
Jušić Matija 689.
Jušić ing. Pavao 998.
Jušić-Seunik Zdenka 657.
Jutronić Andro 391, 511.
Južna Amerika 153, 157, 158, 161, 162, 357, 1047, 1070.
Južnoafrička Unija 153, 157, 159.

K.

Kabalin Nikola 1160.
Kičerovski Bogumil 748.
Kačić Ante 482.
Kačić-Miošić Andrija 82, 125, 386, 400, 627, 636, 639, 650, 1038, 1119.
Kadčić Antun 386.
Kaderavek-Petrony Otika 754.
Kadić Ali ef. Merhum 917, 919.
Kadlec N. 566.
Kadrnka dr. Silvije 462, 963.
Kaer Petar 260.
Kairan knez Almerije 187.
Kairo 153, 159, 1006.
Kaiser Dragutin 802.
Kajfeš dr. Antun 929.
Kallay Benjamin 557, 1027.
Kalasancije Schlosser Klekovski dr. Josip 466, 470.
Kalda ing. Lav 582, 583, 718.
Kaleb Vjekoslav 646, 657, 1008.
Kalen Vilim 566.
Kalifornija 152, 153, 154, 158, 160, 161.
Kalikin dr. Boris 973.
Kaliterna ing. Fabijan 583, 718, 1030.
Kalivoda pl. Josip 491.
Kalogjera Marko 530.
Kaluđerčić Branko 1160.
Kamber dr. D. 391.
Kamenecky V. 407.
Kanada 153, 154, 158, 161, 162.
Kanižaj Juraj 1135.
Kanižaj Ladislav 1135.
Kanižaj Stjepan 1134.
Kanižlić Antun 628, 1038.
Kant Imanuel 403, 622.
Kantoci Ksenija 717.
Kantoci dr. Slavoljub 446.
Kapetanović Milan 88, 1146.
Kapistran sv. Ivan 171.
Kapper dr. Siegfrid 466.
Kara Mustafa 172.
Karaman dr. Ljubo 241, 243, 273, 511, 671, 673, 675, 679, 1004, 1027, 1029, 1030.
Karadžić-Stefanović Vuk 127, 128, 443, 444, 650, 1121.
Karagodan Ljudmila 717.
Karalazić 566.
Karamehmedović Hamdija 1149, 1158, 1159.
Karan Josip 930.
Karanović M. 260, 1020.
Karas Vjekoslav 704, 746.
Karasek Josip 791.
Kargačin Krešimir 716.
Karin dr. Ante 969.
Karin o. Karlo 530.
Karlić dr. Petar 511, 928.
Karlinski J. 616.
Karlo I. Anžuvinac 324.
Karlo II. Anžuvinac 323.
Karlo Ćelavi 244.
Karlo III. Debeli, car 311, 313.
Karlo II. Drački 170, 182, 189, 326, 327, 1133, 1135, 1136.
Karlo Habsburgovac, nadvojvoda 173, 191.
Karlo III. Habsburgovac 173, 340, 341, 1133.
Karlo IV. Habsburgovac 212, 213, 352, 353, 355, 1133.
Karlo V. Habsburgovac 194, 333.
Karlo Martelo 169, 323, 324.
Karlo I. Roberto 169, 170, 178, 181, 324, 1133.
Karlo Veliki 5, 177, 309.
Karlobag 291, 883.
Karlovac 9, 12, 13, 172, 191, 194, 198, 228, 267, 290, 334, 583, 883, 1045, 1085.
Karlović dr. David 421, 820, 999.
Karlović Ivan 171, 191, 195, 332, 530, 1135, 1136.
Karlović dr. Juraj 975.
Karminski Đuro 482.
Karschulin dr. Miroslav 454, 458, 976.
Karta 63, 75, 158, 159.
Kassowitz-Cvijić Antonija 563, 566, 741, 777, 817, 820, 825, 1013.
Kasumović I. 95, 446.
Kašanin M. 679.
Kašić Bartol 80, 386, 443, 635.
Kašman Josip 799.
Kaštelan ing. 428.
Kaštelančić Ante 713, 716.
Katalinić Ante 494.
Katalinić H. 610.
Katalinić Ivan 508.
Katalinić dr. Marin 409, 410, 958, 963.
Katalinić-Jeretov Rikard 657.
Katančić Matija Petar 363, 628.
Katarina II. carica 341.
Katarinić dr. Branko 462.
Katić Ernest 657, 820.

Katić dr. Lovro 166, 249, 391, 508, 511, 513, 645, 919, 922, 970, 996.
Katić Milo 482.
Katičić Natko 530, 566.
Katičić dr. Vladimir 462, 482, 566.
Katunarić Marin 820.
aturić 29.
Katzer dr. Friedrich 412, 413, 500, 604, 616.
Katzianer, general 301.
Kauders Alfons 432, 433.
Kaurić Anđelko 716.
Kautsky Karlo 566.
Kantz Dora 754.
Kauzlarić arh. Mladen 582, 583, 713, 718, 966.
Kavić dr. Josip 976.
Kavčnik S. 566.
Kavšić Filip 939.
Kaznačić Ivan August 1046.
Kažotić Augustin 383, 740, 746, 935, 937.
Kecman dr. Đurad 973.
Keeser E. 494.
Keglević Dragutin 269.
Keglević barun Petar 1136.
Keilbach dr. Vilim 387, 388, 389, 392, 404, 956.
Keitner D. 427.
Kelemina J. 83.
Keller Antun 695, 696.
Kemera 566.
Kempf Branimir 1023.
Kempf Julije 482, 511, 697, 1023.
Kempenski Toma 1042.
Kempni dr. Karlo 44, 411, 958, 971, 996.
Kemura šejh Sejfuddin 679.
Kener pl. Marilaun F. 616.
Kerchnawe H. 202.
Kerdić Ivo 716.
Kerestinec 235, 286, 334, 356.
Kern Ante 433, 437.
Kern F. 607, 608, 609, 610.
Kerner R. J. 413, 1070.
Kernic Ančica 790.
Kernic Blaženka 801, 802.
Keršbaumer Ivan 1080.
Kesslitz W. 44, 616.
Kesterčanek Franjo Ž. 432, 433, 435, 436, 566, 943.
Kesterčanek Nada 657.
Kesterčanek dr. Vladimir 919, 996, 999.
Khuen Hedervary Dragutin 174, 350, 352, 553, 556, 832, 981, 1009, 1047, 1124, 1136, 1140, 1141, 1142.
Kidric Vinko 566.
Kiraly Ladislav 1009.
Kirin Josip 506, 924, 930.
Kirin Vladimir 712, 716, 724, 966.
Kirinčić Antun 716.
Kirinić 1009.
Kisek 171, 335.
Kiseljak Marija 800.
Kiseljak Mario 498.
Kiseljak V. 943.
Kiseljev Vladimir 657.
Kisić Vinko 566.
Kist dr. Stjepan 975.
Kišpatić Mijo 39, 41, 67, 69, 370, 372, 378, 382, 500, 604, 614, 922, 943, 1003.
Kitonić (Kitonich) Joannes 515.
Kjeln R. 566.
Klaić dr. Adolf Bratoljub 123, 128, 130, 445, 657, 971, 996.
Klaić Franjo 835.
Klaić Stjepan 231.
Klaić Vjekoslav 76, 83, 90, 202, 249, 273, 304, 382, 391, 507, 511, 513, 566, 614, 615, 616, 724, 741, 748, 948, 949, 953, 1003, 1040.
Klanjec 292, 883, 1036.
Klarić Branko 646
Klarić I. 482.
Klas Zora dr. 369, 370, 372, 969.
Klein dr. 494.
Klement VIII. papa 172.
Klement X. papa 938.
Klemenčić I. 442.
Klemenčić Josip 780.
Klemenović šimun 632.
Klemenz J. 363.
Klepac Drago 566.
Klis 172, 191, 296, 334.
Kliska ing. Stanko 583, 998.
Klobouček Vjekoslav 748.
Klobučar Josip 924, 930, 1069, 1080, 1082.
Klobučar Mira 717.
Klović Juraj (Clovio Giulio) 674, 695, 721, 722, 723.
Kljaković Joza 712, 716, 813.
Kljaković Živko 716.
Ključec dr. Ivan 975.
Ključenko Martin 482.
Knezović dr. Oton 388, 391, 393, 394, 508, 511.
Knežević Gedeon 558.
Knežević Milan 433.
Knežević Vinko 549.
Knin 12, 240, 241, 243, 273, 324, 332, 338, 883, 1022.
Kniewald dr. Dragutin 387, 394, 697, 724, 956.
Knoll dr. Petar 585, 679, 966, 1006, 1030.
Kocelj Antun 460.
Koch Ferdo 412, 413, 500, 616, 1016.
Kochler Franz 696.
Kocian S. 407, 408.
Kocić Vlajko 1155.
Kocjan dr. Leon 972.
Koča Đuro 379.
Kočić Petar 1143.
Kodinetz dr. Georgije 428, 429, 972.
Kodrnja dr. Eugen 607, 608, 609, 973.
Koebler Slaviša 567.
Koester O. 608, 610.
Kögl Ante 491.
Kogoj dr. F. 566.
Koharić dr. Ivan 386.
Koharić Janko 508.
Kohaut B. 482.
Kohaut D. 566.
Kohl dr. Karlo 975.
Kohlbach dr. ing. Dragutin 976.

Kohn Feliks 530.
Kojić Dragutin 1150, 1151, 1156, 1157, 1158, 1159.
Kokić Aleksander 82, 646, 657.
Kokot Ivan 748.
Kokotović Dušan 712, 716.
Kolaci ing. 583.
Kolander Ivan 1021.
Kolander Vatroslav 746.
Kolar Đuro 530.
Kolar Slavko 628, 646, 658, 1041.
Kollar Jan 1120.
Kolarek dr. Nikola 388, 389, 393, 394.
Kolarić Mirko 748.
Kolarić-Kišur Zlata 658, 784, 820.
Kolb o. Kamilo 748.
Kolibaš M. 566.
Kolibaš R. 438.
Kolin Marcel 566.
Kolin v. Semis
Koločep 18, 243.
Koloman 168, 180, 187, 205, 250, 264, 318, 319.
Koloman herceg 188, 1133, 1135.
Kolombatović Juraj 27, 29, 376, 382.
Kolonić Leopold
Koludrović Franjo Jakob 466, 566.
Kolumele 81.
Kolunić Rota Martin 76.
Kolumović A. 635.
Kombol Mihovil 628, 658, 668, 920, 958.
Komersteinner Ivan 692.
Komlenac Ivan 368.
Komenović Mirko 1160.
Komenović Vicko 399.
Končar S. 931.
Kondrić Andrija 1022.
Königer Aleksije 693.
Konrad K. 744.
Konrad Matileha 819.
Konstantin VII. Porfirogenet 176, 179, 187, 205, 313, 315, 649, 1115, 1116.
Konstantin Sebastos 188.
Konstantinović dr. Mihajlo 1161.
Konstanz Stjepan 942.
Kontak C. 427.
Kontak Đuro 1093.
Konzak ing. Alfred 999.
Konjhodžić M. 566.
Konjic 58, 288, 883, 1085.
Konjović Petar 785, 794, 804, 805, 806.
Kop Petar 76.
Kopač Đ. 102.
Kopač Slavko 713, 716.
Kopčič Alija 395.
Kopf August 624.
Kopitar B. 637.
Koppers V. 389.
Koprivnica 9, 287, 883, 1013, 1085.
Korać Vitomir 217, 218, 222, 566, 1146, 1147.
Körbler dr. Juraj 446, 447, 482, 567, 953, 963, 1002.
Korčula 18, 240, 251, 1090.
Koren dr. Janko 973.
Korenić F. 1070.
Korić dr. M. 425, 426.
Korka ing. Jovan 583, 713.
Korkut Besim 919, 1020.
Korlević Antun 379, 382, 426.
Korlević Bogumil 530.
Korner Jerolim 646, 658.
Kornfeind Eugen 748, 916, 917, 919.
Korolija Mirko 796, 826.
Koropej dr. Josip 976.
Köröskeny Vj. 425, 427, 432, 440, 943.
Korošec dr. Antun 212, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 225, 229, 235, 1145, 1146, 1147, 1148, 1151, 1155, 1160, 1161.
Korošec dr. J. 1020.
Korošec Paola 1020.
Kos Dragutin 432, 435, 437.
Kos Vinko 646, 658.
Kosanović Miloš 198.
Kosanović Sava 237, 1162.
Kosár Božidar 820.
Kosić Baldo 376.
Kosić Mirko 567.
Kosier Sv. Ljub. 567.
Kosir V. 87.
Kosirnik Ivan dr. 462, 466, 468, 472.
Kasar Josip 644, 658, 795, 796.
Kosović Bogoslav 432, 433, 439.
Kosovo 156, 171, 190, 197.
Kossuth Franjo 353.
Kossuth Lajoš 547, 548, 1121.
Kostajnica 288, 334, 338, 883.
Kostanjevac Franjo 746.
Kostić A. 567.
Kostić Milan 530, 560, 567, 989.
Kostrenčić dr. Marko 235, 249, 530, 557, 567, 949, 1003.
Košak Teodor 494.
Košak Vera 107.
Koščak Tomo 637.
Koščak Ferdinand 152.
Koščec 368.
Koščević Vjekoslav 504, 927.
Košćica dr. Branko 269.
Košćica Zlatko 269.
Košutić ing. August 232, 1154.
Košutić dr. Mirko 216, 407, 530, 567.
Košutić Sida 645, 658, 1041.
Kotarski 567.
Kotor 167, 228, 243, 250, 251, 295, 308, 314, 327, 343, 344, 345, 352.
Kotor Varoš 291, 883.
Kotoranin Nikola 385.
Kotruljević (Kotruljić) Benko 374, 417.
Koudelka dr. Viktor 428, 964, 967.
Koutant Henriet 958, 996.
Kovač Fabian 1021.
Kovač dr. Franjo 973.
Kovačević Andrija 615, 658.
Kovačević Đorđe 482, 826.
Kovačević Edo 713, 716.
Kovačević Ferdo 708, 709.
Kovačević Fran 567.
Kovačević Ivica 225, 407, 1147, 1148.
Kovačević Karlo 221.
Kovačević dr. Milan 222, 567.

Kovačević dr. Matija 615, 976.
Kovačević ing. Milovan 583, 718.
Kovačević Toma kanonik 508.
Kovačević Tomo 231.
Kovačević Zdravko 567.
Kovačević Zvonimir 235.
Kovačević dr. Željko 382, 426.
Kovačević-Dugački Draga 736.
Kovačić Ante 567, 627, 641, 642.
Kovačić Josip 927.
Kovačić Krešo 482, 567, 658.
Kovačić Martin Đuro 1011.
Kovačić Sonja 717.
Kovačić ing. Viktor 581, 582, 709, 713.
Kovačić Vladimir 646, 653, 658.
Kowalzyk-Gurlitt 675.
Kozarac Ivan 644, 658, 1041.
Kozarac Josip 432, 433, 434, 435, 436, 627, 642, 779, 943, 1040.
Kozarčanin Ivo 646, 658.
Kozel dr. I. 391.
Kozerin B. 76.
Kozinac dr. Makso 972.
Kozinović s. Lujza 748.
Kozinović fra Miron 748.
Kožul Marko 1159, 1160.
Koydl St. 427.
Krainz Leopold Martin 567.
Krajač Erna 658, 820.
Krajač dr. Ivan 231, 1112, 1153, 1154.
Krajačević Nikola 632, 743.
Krajanski dr. Artur 482, 494.
Krajanski Jelisava 754.
Krajčević dr. Franjo 421, 999.
Krajčinović dr. Matija 454, 458, 960.
Krajničanac Ivan 494.
Král 204.
Kralj Božena 790, 819.
Kralj Ivka 779, 780, 781.
Kralj ing. R. 427.
Kralj Viktor 567, 920.
Kralj-Međimurac Vladislav 716.
Kraljevica 291, 297, 883, 1035.
Kraljević Dragan 1157, 1158.
Kraljević Mira 717.
Kraljević Miroslav 710, 711.
Kramar Stjepan 916, 917, 919, 956.
Kramberger Sofija 800.
Kramer dr. Albert 217, 1146, 1147, 1156, 1157, 1158, 1159.
Kramer Stjepan 394.
Krameršek Josip 820.
Kranjčević dr. Martin 458, 976.
Kranjčević Silvije Strahimir 627, 643, 803, 838.
Kranjčević Stjepan 567.
Kranjčić dr. Matija 969.
Kranjčić Stjepan 530, 1069.
Krapf Barbara 777.
Krapina 239, 292, 883, 1036, 1085.
Krapinske Toplice 61, 62.
Krasića Vladimir 304.
Krastić Nikola 1046.
Krašković Ljudevit 530, 567.
Kraus Greta 790.
Kraus Rikard 412, 413, 414.
Krauss Friedrich 89, 95, 482, 502.
Krautzer Fr. 393.
Krbava-Psat 8, 59, 117, 120, 288, 854, 866, 900, 1034.
Krbavsko polje 171, 332.
Krbek dr. Ivo 237, 440, 530, 567.
Krčelić Adam Baltazar 508, 636, 651, 938, 948, 1037.
Krčelić dr. Matija 472.
Krčmar J. 616.
Krebs N. 616.
Krek G. 84, 95.
Krek Ivan 567.
Krek Miho 1160, 1161, 1162.
Kreljanović (Albioni) Ivan 508.
Krendić dr. Kazimir 748.
Kreser Milan dr. 567, 578, 616.
Kresnik dr. Franjo 466.
Kreševljaković Hamdija 112, 482, 511, 567, 603, 668, 838, 1004.
Krešić Milan 419, 567.
Krešimir I. 167, 314, 1133.
Krešimir III. 167, 314, 315, 317.
Krešimir IV. Petar 245.
Krešimir »Suronja« 1133.
Kretzenbacher dr. Ljudevit 958.
Krežma Franjo 746, 750.
Krf 175, 212, 353, 1125.
Krifta O. 616.
Kristan dr. Anton 217, 218, 1146, 1147.
Kristić A. 86, 93, 102, 112, 482.
Kristić Đuro 199.
Krističević M. 635.
Kristijanović Ignjat 1039.
Krišković Mijo 433.
Krišković dr. Vinko 515, 530, 567, 658, 818, 1004.
Krištof Milan 558.
Krištof R. 609.
Krivanek ing. W. 602.
Krizman dr. Hinko 224, 225, 1147, 1148, 1149, 1151, 1152.
Krizman Tomislav 711, 712, 716, 724, 736, 811.
Krizmanić Anka 717.
Krizmanić prof. Ferdo 819.
Križanić dr. F. K. 389, 393.
Križanić pl. I. 595.
Križanić Juraj 417, 533, 534, 626, 632, 936.
Križanić Kamilo 659.
Križevci 9, 191, 205, 287, 326, 883, 1013.
Krk 18, 124, 167, 171, 206, 243, 251, 308, 330.
Krklec Gustav 644, 659.
Krleža Bela 790.
Krleža dr. Franjo 458, 971.
Krleža Miroslav 128, 644, 646, 659, 749, 795, 796.
Krmpotić Ivan 567, 932.
Krmpotić Matija 458, 501.
Krnarutić Brno 634, 635.
Krnic dr. Ivan 783, 1147.
Krnic Ivan (Boris) 748, 919.
Krnjević dr. Juraj 232.
Krnjic dr. Bogoljub 511, 567.
Kropš Ivka 790.
Krstelj dr. Ivo 214, 216, 217, 1149.

Krstić Aleksandar 1030.
Krstić dr. Kruno 123, 397, 405, 445, 970.
Krstić dr. Marko 931.
Krstić Vasa 482.
Krstulović Andro 716.
Kršinić Frano 713, 716.
Kršnjavi dr. B. 494.
Kršnjavi dr. Izidor 511, 567, 581, 585, 707, 709, 714, 735, 736, 871, 1014, 1017, 1028, 1030, 1092.
Krugler pl. Adam 42, 624.
Krugler Milan 530.
Krulj dr. Uroš 214, 1146, 1157.
Kruszelnicki Franjo 530.
Krušić dr. Ivo 609.
Krušlin Mihovil 716.
Krutina J. 567.
Kružić ing. Fr. 76, 440.
Kružić Petar 171, 191, 270.
Kržan dr. Antun 366, 386, 389, 401, 953.
Kržanić K. 389, 394.
Kuba Ludvig 158, 738, 739.
Kucelj dr. Josip 610, 972.
Kućan F. 500, 501.
Kučera dr. Elza 956.
Kučera Oto 409, 494, 497, 600, 602, 621, 622, 623, 624, 629.
Kučinić Viktor 817.
Kuehn Hans 567.
Kugli Stjepan 1039.
Kuhač Franjo Ksaver 82, 502, 567, 738, 739, 741, 746.
Kuhar dr. Aleksandar 466, 567.
Kuhar Zvonko 659.
Kuhar Ivo 567.
Kujundžić Bogoljub 1155, 1156, 1160.
Kukalj Dragutin 394.
Kukanić dr. Ivan 1011.
Kukić Rudolf 790.
Kukla Karlo 740, 748.
Kukla S. 421.
Kukolja Stjepan dr. 388, 390, 393, 969.
Kukovec dr. Vjekoslav 217, 1148, 1149.
Kukrić S. 567.
Kukuljević Antun 542, 544.
Kukuljević Franjo 1097, 1103.
Kukuljević Milutin 530.
Kukuljević-Sakcinski Ivan 128, 173, 205, 283, 374, 502, 507, 509, 567, 628, 641, 668, 696, 705, 725, 775, 777, 797, 798, 1001, 1002, 1003, 1009, 1028, 1030, 1039, 1067, 1122.
Kulaš Juraj 530.
Kulenović Džafer 1160, 1161, 1162.
Kulenović Fatim 395.
Kulin ban 168, 188, 258, 321, 676, 1133.
Kulišić Krsto 567.
Kulišić S. 1069.
Kulner Aleks 283.
Kulmer grofica Elvira 982.
Kulmer Franjo 1121.
Kulovac Fran 1151, 1153, 1161, 1162.
Kulundžić Josip 644, 795, 796.
Kuljinović Mehmed Fejzibeg 482.
Kuljozenko A. 567.
Kuman Ante 716.
Kumani 169, 319.
Kumanudi Kosta 1148, 1149, 1155, 1156, 1157.
Kumičić Eugen 627, 641, 642, 645, 781, 783, 820, 1040.
Kunc Božidar 741, 748, 750, 753.
Kundek Josip 152, 1038.
Kunič pl. Mihailo 427, 470, 471.
Kuničić Jordan 389, 394.
Kuraja Stjepan 999.
Kuralt 427.
Kurelac Fran 82, 86, 127, 443, 502, 567, 641, 1002.
Kurepa dr. Đuro 958, 996.
Kuria pl. Bogitić Ivan 422.
Kurjaković Budko 1135.
Kurjaković Ivan 1135.
Kurjaković Karlo Krbavski 1135.
Kurjaković Pavao 1135.
Kurjaković M. 482.
Kürschner ing. Eduard 600, 602.
Kürschner Zlata 100.
Kus-Nikolajev Mirko 102, 105, 567, 1015.
Kuster A. J. 44.
Kušan dr. Franjo 369, 370, 371, 372, 487, 494, 968, 969, 994, 996.
Kušan Jakša 659, 820, 827.
Kušan Vjekoslav 482.
Kušan Vladislav 659, 1008, 1041.
Kušar Marćel 86, 95, 129, 445.
Kušević Aurel 1009.
Kušević Josip 285, 344, 539, 637.
Kušević dr. ing. Rajko 600, 966.
Kušić Mihajlo 340.
Kušlan Dragojlo 549, 1046.
Kuten Mavro 931.
Kutleša dr. Ivan 610, 975.
Kuzmanić Ante 468, 472.
Kuzmanović 783.
Kuzmanović Ognjan 1159.
Kuzmić Martin 90, 446, 920, 921.
Kvakan dr. Pavao 425, 955, 956, 964.
Kvaternik dr. Eugen 174, 197, 198, 302, 348, 349, 350, 401, 417, 532, 551, 552, 567, 989, 1039, 1123, 1124.
Kvaternik Slavko 175, 199, 224, 238.
Kvaternik Stanko 198.
Kveder S. 567.

L.

Laas Hinko 716.
Labaš pl. Ivan 205, 211, 283, 285.
Lach Clemens 693.
Lach dr. Josip 389, 404.
Lachner Juraj 697.
Lacković David 1135.
Lacković Mirko 1134.
Lacković Ladislav 1135.
Lacković Stjepan 170, 178, 189, 326, 1134, 1135.
Lačen Franjo 113.
Ladanji Franjo 509.
Ladika Ivo 659.
Ladislav I. Arpadović 320, 321, 1133.
Ladislav II. Arpadović 320, 1133.
Ladislav III. Kumanac 169, 322, 1133.

Ladislav IV. »Posmrtče« 182, 1133.
Ladislav Napuljski 170, 182, 326, 327, 328, 329.
Ladislav Sveti, kralj 168, 178, 180, 317, 318.
Laginja dr. Matko 214, 217, 225, 228, 530, 1136.
Lajčik M. 567.
Lakatoš Joso 567, 1069.
Lalangue Ivan Krstitelj 467, 469, 470, 472, 1037.
Lala Mustafa-paša Kara Sokolović 193.
Lalić Josip 469, 471.
Lamalle E. 1069.
Lambl D. 427.
Lamer dr. Mirko 999.
Lamprecht Rudolf 466, 472.
Lamza B. 407.
Lamza Ivo 820.
Landar Ladislav 384.
Lang Milan 93, 95, 482, 567, 738, 739.
Langhoffer dr. August 27, 380, 426, 1003, 1018.
Lanović dr. Mihajlo 249, 530, 955, 956, 959, 1004.
Lansing 213.
Lanza F. 377.
Lapaine ing. Valentin 590.
Lapčević Petar 567.
Laplace 43, 577, 621.
Larskij L. 567.
Lastrić Filip 509.
Laszowski Emil 281, 283, 285, 391, 474, 482, 511. 567, 585, 603, 614, 697, 817, 1003, 1009, 1011, 1013, 1018, 1028, 1030, 1040.
Lašva-Glaž 8, 59, 117, 120, 289, 854, 866, 879, 900, 1035.
Lašvanin Nikola 509.
Latas Omerpaša 193, 347, 704.
La Téne 240.
Latković dr. Božidar 959.
Latković Radovan 1070.
Laudon 196.
Laufer dr. Oto 407.
Laurana Francesco 674.
Laurenčić I. 384.
Laurenčić Josip 790, 819.
Lauts Jan 273.
Lavleye de Emile 567.
Lazarević Aleksije 678.
Lazić A. 616.
Lazić Vjera 820.
Lazić Živojin 1158, 1159.
Lay Srećko 502, 735.
Lederer L. 567.
Ledvinka ing. J. 602.
Lehmann O. 616.
Leibnitz 401, 620.
Leipzig 197, 345, 1006, 1079.
Leitner dr. ing. Alfred 406, 407, 408, 999.
Leko fra Tadija 748.
Leljak Viktor 791.
Lenac dr. Rikard 215, 530.
Lenković Juraj 172, 191.
Lendić Ivan 646.
Lenuci Milan 623, 943, 1093.
Leoben 343.
Leon IX., papa 317.
Leo X. papa
Leo XIII. papa 558.
Leopold I. 172, 183, 299, 300, 338, 339, 533, 938, 939, 941, 1118, 1133.
Leopold II. 173, 342, 384, 1133.
Lepoglava 237, 384, 883, 937, 938.
Lerhinger Antun 695, 696.
Lesar 95.
Lesić Matilda 799, 800.
Lesić Tôšo 800.
Lesić Milan 778.
Leuthen 196.
Leskovar Janko 642, 643, 652.
Letica Dušan 1160.
Levaković dr. Antun 432, 949, 964.
Levaković Rafael 385, 509.
Leverkus C. A. 492.
Levičnik A. 567.
Levnaić J. 567.
Ležaić Mirko 567, 930.
Lhotka Fran 741, 748, 751, 804, 805, 807, 810.
Lhotka-Kalinski Ivo 748, 820.
Lichtenberg Izidor 530.
Lichtenegger Vatroslav 799.
Lichttraeger Florian 567.
Liebald-Ljubojević Julij 530.
Liebling U. 607, 608, 610.
Lika-Gacka 8, 117, 120, 854, 866, 879, 901, 1034.
Likan Gustav 713, 716.
Lilek Emilijan 89, 502.
Linné C. 364.
Lipić Franjo 466.
Lipljani 197.
Lipoglavšek S. 617.
Lipovac dr. fra Franjo 969.
Lipovčak Antun 199, 216.
Lisičar M. 567.
Lisičar V. 391.
Lisinski Vatroslav 640, 740, 746, 778, 782, 797, 798, 799, 800, 803, 804, 806, 1075.
Literatura v. bibliografija
Livac-Zapolje 8, 59, 117, 120, 289, 854, 866, 879, 902, 1035.
Livadić dr. Branimir 567, 628, 644, 659, 774, 785, 787, 815, 816, 817, 819.
Livadić Ferdo 740.
Livi Livio 567.
Livno 290, 883, 1085.
Liznar J. 42.
Lobmajer dr. Antun 462, 466, 468, 469, 472, 473, 474, 482.
Lochert dr. Josip 225, 462, 466.
Löfler A. J. 1091, 1092.
Lokas Josip 930.
Lokmer dr. Krunoslav 227.
Lombardski Petar 383, 398.
Lončar dr. Josip 602, 966.
Lončarević dr. Ivan 231.
London 200, 212, 218, 229, 353.
Longhino A. 470.
Loos Adolf 567.
Lopašić Imbro 1041.

Lopašić dr. Radoslav 202, 273, 462, 507, 509, 614, 679, 964.
Lopašić dr. Vatroslav 409, 410, 958, 971, 996.
Lopud 18, 241, 243.
Lorenz dr. Josip 433, 613, 617.
Loreto 937.
Lorini Petar 102, 379.
Lorković dr. Blaž 417, 418, 419, 518, 567, 568, 953.
Lorković dr. Ivan 212, 216, 217, 230, 568, 989.
Lorković Melita 750, 752, 753.
Lorković dr. Mladen 83, 114, 164, 237, 530, 568, 617.
Lorković ing. Radoslav 458.
Lorković dr. Zdravko 364, 366, 956, 963, 968.
Los Angelos 152, 158, 161, 1079.
Lotar I., car 309.
Lotze H. 401.
Lovrak Mate 659, 924.
Lovrenčić Jakob 1041.
Lovretić 87, 568.
Lovrić Božo 568, 820.
Lovrić dr. Edo 530, 953, 1004.
Lovrić Ivan 400.
Lovrić Stevo 748.
Lovro, nadbiskup 246, 247, 316.
Lowasser dr. Alfred 439.
Lozica Ivo 716.
Lozovina Vinko 447, 568, 660, 668.
Loyolski sv. Ignacije 839.
Lubazewski Tadija 568.
Lubinsky arh. Rudolf 582, 583.
Lucerna Kamila 447, 781, 783.
Lucić Franjo 748, 751, 752, 753, 919, 923.
Lucić Hanibal 626, 634, 775, 1044.
Lučić Ivan (Lucius) 339, 507, 509, 532, 1044.
Ludbreg 292, 883, 1036.
Ludovik I. Veliki 170, 181, 182, 188, 189, 324, 325, 327, 1133.
Ludovik II. Jagelović 171, 182, 191, 332, 1133.
Ludovik II., car 311.
Ludovik Njemački 311.
Ludovik »Pobožni« 166, 309.
Ludwig E. 470.
Lugarić Ivo 568.
Lugomer Vl. 608, 610.
Lukačević dr. Josip 975.
Lukačić Ivan 739, 741, 744, 746.
Lukarević (Luccari) Jakob 509.
Lukas Filip 3, 76, 552, 568, 614, 615, 617, 660, 922, 999, 1042.
Lukas G. 617.
Lukich Marko 606.
Lukić Antun dr. 975.
Lukić Luka 738, 739.
Lukić dr. Mirko 610, 975.
Lukinić dr. Edo 217, 222, 1146, 1147, 1152.
Lukinović Jure 482.
Luksemburg 153, 1079.
Lulić Ante 509.
Lulić Ivan 633.
Lunaček dr. Valdemar 407, 408, 560, 568, 959, 964.
Lunaček Vladimir 660, 714, 815, 817, 818, 820.
Lupis 568.
Luterotti Julije 1082.
Luther dr. Martin 916, 917, 919.
Lützen 196, 337.

Lj.

Ljotić Dimitrije 236, 1156.
Ljubetić dr. Ante 973.
Ljubetić D. A. 476, 609.
Ljubibratić N. 568.
Ljubibratić dr. Savo 217.
Ljubić Gjuro 530, 568.
Ljubić Kažimir 838.
Ljubić Pero 646, 660.
Ljubić Šime 249, 259, 260, 261, 269, 363, 502, 507, 509, 628, 668, 697, 1002, 1016, 1069.
Ljubičić, general 199.
Ljubljana 228, 1002, 1003, 1045, 1167.
Ljubunčić Salih 405, 506, 830, 834, 847, 931, 932.
Ljubuški 288, 884, 1085.
Ljudevit Badenski 339.
Ljudevit XIV. 337, 1118.
Ljudevit XV. 341.
Ljudevit XVI. 341, 343.
Ljudevit Posavski 166, 167, 177, 286, 308, 1132.
Ljudomišl, knez 308.
Ljuština Kosta 568.

M.

Macetti Antonio 690.
Macetti Bartomej 690.
Machiedo dr. Dušan 462.
Machiedo Jerko 483.
Macun Ivan 400.
Maček Ivo 750, 753.
Maček dr. Vladimir 175, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 356, 568, 1049, 1152, 1156, 1161, 1162.
Madirazza Niko 495.
Madrid 172, 194, 296, 1079.
Mađarević S. 433.
Mađarska 7, 121, 122, 136, 156, 169, 178, 184, 185, 196, 198, 225, 324, 548, 1014, 1047, 1117, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1263.
Maerz J. 617.
Magallanes 160.
Magaraševič Branko 568.
Magdalenić Miroslav 741, 748, 753.
Magdić Mile 511, 1013.
Magdić Milivoj 530, 568.
Magdić Mirko 1113, 1114.
Maglaj 291, 884, 1085.
Magovac Božo 568.
Mahanović M. 637.
Mahin Ivan 408.
Mahmut II., Sultan 344.
Mahinić Antun 568.

Maharić Vilko 1093.
Maine Henry S. 568.
Maixner dr. Erwin 445, 446, 472.
Maixner Franjo 953, 1002, 1069.
Maixner R. 568.
Majcen Juraj 497, 498, 923, 1003.
Majcen ing. Kamilo 602.
Majer dr. Milan 748.
Majer Vjekoslav 646, 660.
Majić dr. Ljubomir 974.
Majnarić Josip 433.
Majnarić dr. Nikola 921, 958.
Majnarić dr. Roman 973.
Majnarić Stjepan 445.
Majtin Zlatko 530, 959.
Makanec Alfred 269.
Makanec dr. Julije 405, 568, 957.
Makanec Milan 516, 518, 530.
Makanec Miron 713, 716.
Maksimilian I. kralj 171, 172, 182, 331, 333, 1133.
Maksimović Boža 231, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1158, 1159, 1160.
Maksimović Branko 1030.
Makvić dr. Josip 969.
Mal J. 679, 697.
Malagoli Giuseppe 920.
Malbaša Ante 568.
Maldini R. 87, 102.
Malec dr. Bogdan 466.
Malenić Aleksander 936.
Malenšek dr. Slavko 972.
Maleš B. 568.
Malić I. 1023.
Mallet R. 40.
Mallin Ivo 530, 557.
Mallinger Matilda 799.
Malojčić M. 476, 568.
Malović Zlatko 371.
Maljevac Juraj 1044.
Mamuzić B. 568.
Manakin Viktor 117.
Mance Miro 619, 622, 623, 624.
Mandekić dr. V. 425, 426.
Mandić Ante 568, 637.
Mandić dr. Dominik 187, 391, 394, 511.
Mandić dr. Higin 838.
Mandić I. 568.
Mandić dr. Josip 748.
Mandić Mihovil 568, 1020.
Mandić dr. M. 260.
Mandić Nikola 1143.
Mangjer Dušan 989.
Mandrović Adam 641, 778, 779, 781, 782, 783, 786, 791, 802.
Mannel Hans 724.
Manojlović Gavro 512, 615, 1002, 1003.
Manojlović Petar 433, 438.
Mansvjetova Lidija 819.
Manzoni dr. Aleksander 466, 963.
Maon 18, 245, 246, 249, 316.
Maraković dr. Ljubomir 628, 639, 660, 815, 817, 994.
Maraković M. 617.
Maras Dane 931.
Marović Mile 1093.
Marceli Dionizije 1135.
Marcali Ivan 1135.
Marcelović Juraj 509, 1011.
Marchesetta C. 1070.
Marčetić Mihajlo 568.
Marčić L. 617.
Marčić M. 427, 432.
Marčić Rudolf 716.
Marek Ivan 454, 458.
Marek Milan 29, 380.
Marek R. 617.
Marenčić ing. K. 428, 429.
Maretić dr. Tomislav 86, 87, 89, 128, 444, 446, 447, 568, 928, 1002.
Margalits E. 1069.
Marggraf Luka 695.
Marić Branko 738, 739.
Marić Đ. 568.
Marić Ivan 999.
Marić dr. Josip 387, 391, 392, 402.
Marić L. 500, 501.
Maričić Josip 790.
Maričić Veljko 790.
Marija kraljica 170, 182, 326, 1133.
Marija Terezija 173, 184, 194, 195, 196, 304, 535, 539, 840, 1119, 1133.
Marik V. Z. 613, 931.
Marinković D. 500.
Marinković dr. Pavao 466.
Marinković Pavle 222, 1146, 1147, 1148.
Marinković dr. Vojislav 214, 234, 235, 1149, 1151, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159.
Marinov Lovro 674.
Marinović Baldo 483.
Marinović dr. Milan 433, 436, 440, 442.
Marinović dr. Oton 973.
Mariola Karađorđević 228.
Marjanović dr. Luka 273, 502, 530, 953.
Marjanović Milan 402, 563, 628, 660, 668, 815.
Markić M. 438, 440.
Markov Dragutin 392.
Markovac Marijan 81, 106, 996.
Markovac (ili Margitić) S. 80.
Marković Antun 495, 568.
Marković-Peičić dr. Blaženka 963.
Marković Bogdan 1154, 1155.
Marković Boža 1162.
Marković dr. Dragan 495, 970.
Marković Edo 214, 568.
Marković Franjo 397, 401, 403, 405, 500, 619, 627, 628, 641, 644, 779, 781, 783, 799, 814, 942, 953, 984, 1003.
Marković Ivan 509.
Marković dr. Laza 226, 1148, 1140, 1150, 1161.
Marković dr. Miljenko 419, 560, 568.
Marković Mihailo 784, 790, 826.
Marković Petar 1151, 1156.
Marković dr. Radovan 466, 468, 472, 473, 568.
Marković Stipe 833, 930.
Marković dr. V. 568.
Marković Vilim 741, 748.
Marković Zdenka 646, 660.

Marković dr. Želimir 498, 965, 1003, 1004.
Marks Ernest dr. 568, 576, 999.
Markuš Stjepan 404.
Marmont maršal 197, 1045.
Marochino Mira 717.
Marojević I. 568.
Maroko 157, 159.
Marolt dr. Josip 976.
Marolt M. 1068.
Marošević dr. Josip 466.
Marseilles 234, 357, 1130.
Marsić M. 427.
Marsigli A. F. 533, 636.
Martić fra Grga 833.
Martin F. 617.
Martin, svećenik 179, 306, 619.
Martinčević Jozo 790.
Martinčić Fedy 660.
Martinčić dr. Mijo 607, 610, 963, 973.
Martinić Anka 717.
Martinis ing. M. 599.
Martinović Ignjat 343.
Martinović Ivan 831, 835, 930, 931.
Martinišić Juraj 935.
Marulić Marko 362, 399, 403, 625, 626, 628, 631, 631, 633, 634, 1044.
Marun fra Lujo 89, 241, 733, 1027.
Marušić Drago 1159, 1160.
Marušić dr. Filip 466, 469.
Maržik V. Z. 95.
Marx Karl 568.
Masaryk Tomaš 568.
Maslač N. 391, 1088.
Masnec Stjepan 817.
Masovčić Augustin 530, 793.
Mastičević Ivan 726.
Mašek dr. Dragutin 462, 463, 465, 472, 473, 959.
Mašek Bosnodolski dr. Slavko 466, 563.
Mašić dr. Milan 975.
Mašić Nikola 706, 707.
Maštrović Ante 29, 382, 1160, 1161.
Matačić Lovro 748, 807, 808.
Matas Ante Konstantin 1024, 1025.
Matasić Ante 216.
Matasović Ante 645, 660.
Matasović Josip 102, 483, 511, 568, 725, 958, 1009, 1017.
Matasović Luka 530.
Matej Ninoslav 168, 169, 321, 1133.
Matetić Ivan (Ronjgov) 738, 748.
Matica Pavao 1157, 1158.
Matić Eugen 661.
Matić Jure 538.
Matić dr. Tomo 87, 391, 405, 506, 512, 568, 628, 661, 668, 1002, 1004.
Matičević dr. Stjepan 403, 405, 505, 506, 568, 1003.
Matija Habsburgovac 172, 336, 1133.
Matija Korvin 171, 190, 194, 284, 330, 331, 619, 1133.
Matija Sabančić 331.
Matijašević Marijan 661.
Matijević Ivo 530.
Matijević Marijan 716.
Matijević Nikola 1034.
Matjušenko B. 568.
Matković J. 1069.
Matković Petar dr. 509, 568, 578, 613, 614, 615, 617, 1003.
Matković Vinko 716.
Matočec Mara 820.
Matoš Antun Gustav 402, 627, 628, 643, 645, 661, 711, 714, 787, 815, 818, 1041.
Matošević Martin 791.
Matošević dr. fra Mato 969.
Matz Rudolf 738, 748, 750, 753, 1008.
Maul Oto 568.
Maurer Ivan 695.
Mauricije, car 307.
Maurović Andrija 716.
Maurović Antun 953.
Maurović dr. Ivan 530, 959, 1004.
Maurović dr. Milivoj 516, 530, 949, 953, 1003.
Mazalić Djoko 679, 716, 1020.
Mazzi J. 1143.
Mazzini G. 568.
Mazzura Lav 989.
Mazzura Šime 474, 568.
Mažibradić sin 635.
Mažibradić otac 635.
Mažuranić Antun 668, 948, 1002, 1039, 1067.
Mažuranić dr. Bogoslav 466.
Mažuranić Fran 1041.
Mažuranić Ivan 128, 174, 348, 350, 546, 553, 556, 627, 639, 640, 777, 830, 1039, 1123, 1124, 1136, 1138.
Mažuranić Matija 613.
Mažuranić Vladimir 129, 444, 515, 516, 517, 530, 569, 817, 1002, 1003, 1005.
Mažuranić dr. Želimir 569, 1156.
May dr. Gerhard 917, 920.
May Karl 1000.
Mayer dr. Antun 443, 446, 447, 470, 958, 970, 999.
Mayer Artur 530.
Mayer Milutin 660.
Mayer R. 617.
Mayerhofer dr. Ernest 464, 961, 964.
Mayr 412.
Medić Mojo 94, 380, 483, 617.
Medini Milorad 569, 628, 668, 775.
Medo Antun 399.
Medović Celestin 708, 709.
Medricky Franjo 748.
Medved Gabriel 1019.
Medvjed J. 476, 483.
Međimurje 171, 199, 200, 220, 223, 224, 225, 228, 334, 349, 354, 1121.
Mehmed II. 171, 329, 331.
Meinesz Vening 38.
Meissned Julius 716.
Meixner dr. Ivo 269.
Meixner O. 1023.
Melecki O. 428.
Melek Mehmed-paša 534.
Melik A. 617.
Mencin J. 617.

Menčetić Miho 635.
Menčetić Šiško 633, 635, 1044.
Menčetić Vladislav 636.
Menegelo-Dinčić Fran 716.
Menestrier F. 205, 208.
Mersi Antun 693.
Meršić Martin 87, 744.
Mertz Ivan 696.
Merz dr. Ivo 394.
Mesarić Kalman 644, 646, 661, 792, 793, 794, 796, 827.
Mesić Ivan 71, 74.
Mesić Marko 172, 192, 270.
Mesić Matija 202, 507, 509, 942, 953, 1002, 1003.
Messner-Šporčić A. 615.
Mešić Ademaga 1143.
Meško dr. Josip 969.
Meštrović Ante 382.
Meštrović Ivan 212, 673, 710, 711, 713, 716, 728.
Metelka dr. M. 422, 427.
Metikoš M. 569.
Metković 288, 1025, 1085.
Metzger, podmaršal 214.
Metzger dr. Božo 409, 410, 968, 971, 994.
Metzger Miroslav 495.
Metzinger Valentin 695, 696.
Mevla Abdulkerim 395, 396.
Mezdjić Antun 713, 716, 1008.
Michelazzi Antonio 674, 693.
Michelet 558.
Michigan 153, 158, 161.
Midžić Jusuf Zia 530.
Migliorini E. 617.
Mihailović B. Dj. 679.
Mihajlo I. car 309.
Mihajlo III., car 311.
Mihajlo Krešimir II. 167, 314, 1133.
Mihajlov dr. Ilija 972.
Mihajlović Čedomir 1156.
Mihajlović Dragutin 569, 932.
Mihajlović Ljuba 569, 1068.
Mihajlović dr. Radoslav 974.
Mihajlović dr. Stanislava 969.
Mihajlović Viktor 368.
Mihaldžić V. 436.
Mihaldžić Stanoje 236, 1161.
Mihalić Adolfo 517, 530, 560, 569, 646.
Mihalić Stjepan 661.
Mihalović pl. Antun 214, 221, 235, 352, 1136.
Mihaljević dr. Fran 462, 963.
Mihaljević Mihovil 200, 213, 216.
Mihaljinec-Gostiša Vlasta 1102.
Mihanovich dr. Klement S. 163, 569.
Mihanović Antun 344, 538, 539, 637, 640, 1038.
Mihelić Maca 717.
Mihevc J. 442.
Mihičić Milica 781, 784, 786, 789.
Miholić dr. Stanko 458, 495, 932.
Miholjević-Stipančić Mila 661, 820, 1008.
Mihotić Krsto 1008.
Mijić Karlo 712, 716.
Mijović Aleksandar 1155.
Mijović P. 483.
Mijušković Jovan 483.
Mikac Marijan 1073.
Mikačić dr. Davorin 607, 610, 611, 968, 973.
Mikalja Jakov 937.
Mikan B. 495.
Mikić F. 569, 611.
Miklaušić dr. Berislav 611, 974.
Miklaužić Stanko 230.
Miklić Rado 569.
Mikložič Franjo 129, 443.
Mikloušić Toma 626, 628, 637, 776, 1038, 1039.
Mikoczi Josip 507, 509.
Mikolji dr. Vinko 269, 603.
Mikšić Ante 1080.
Mikšić dr. J. 495.
Mikulčić Mirko 530.
Mikuličić Josip 993.
Mikuličić dr. Miroslav 465, 495, 963, 1093.
Miladinović J. Mih. 304.
Miladinović dr. Žarko 217, 218, 1149.
Milaković B. 1069.
Milaković Josip 569, 851, 930, 932, 1068.
Milan Nikola 779, 789, 816, 817, 819, 820, 825.
Milan Obrenović 192, 557.
Milanović Ljubo 530.
Milas 445.
Milčetić Ivan 80, 110, 444, 483, 569, 668, 697, 1002.
Milčinović Andrija 569, 644, 815, 826, 1017.
Milčinović-Tashamira Vera 810.
Miler dr. Ernest 469, 530, 569, 576, 953.
Miler Ferdo Ž. 668, 779, 781, 783, 819, 820, 1022.
Miletić Krsta 231, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154.
Miletić Oktavijan 1075.
Miletić dr. Slavko 231, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154.
Miletić pl. Stjepan 644, 778, 779, 781, 782, 783, 784, 786, 787, 791, 792, 798, 800, 801, 803, 809, 810, 814, 815, 817, 818, 819, 820.
Miletić dr. Žarko 433, 436, 437, 440, 442.
Milhofer dr. Josip 495, 970.
Milić dr. Ivo 530.
Milić Matko 676.
Milićević don Frane 1047.
Miličić Jakob 1030.
Milinović Šimun 509.
Milišić Miho Marija 509.
Mill Stuart J. 569.
Millan Mc Hamilton 152.
Miller Kuzma 692.
Miller dr. Oto 465, 473, 569, 963.
Milković Zlatko 7, 25, 366, 373, 483, 661, 1018, 1040, 1041.
Milković Zvonko 661.
Milne John 40.
Milobar dr. Fran 304, 406, 407, 408, 418, 512, 515, 530, 569, 578.

Milojević B. 617.
Milojević M. 569.
Milojević S. 617.
Milojković M. 501.
Milosavljević Milijada 41.
Milosavljević Svetislav 1154, 1155, 1159.
Miloslavić dr. Eduard 469, 956, 961, 964.
Miloslavić Marojica 1101, 1102, 1111.
Milovanović Z. Milan 1159.
Milunović Mirko dr. 611, 975.
Milutinović V. 1069.
Miljuš Branko 1161.
Mioč dr. Vojislav 970.
Miranov Ladislav 741, 748.
Mirjev Ivan 790.
Mirković Ivan 716.
Mirković L. 679.
Mirković Mijo 483, 569.
Mirković P. 679.
Mirković S. 483.
Mirosavljević A. 932.
Mirosavljević Vlado 716, 813.
Miroslav 167, 314.
Mirt Božena 932.
Miskić Krešimir 1094.
Mislav, knez 167, 308, 310, 1132.
Miše Jerolim 712, 714, 716, 724.
Mišetić Roko 304.
Mišić, vojvoda 219.
Mišić Jelka 1069.
Miškatović J. 1009.
Miškulin dr. Mile 1160.
Mitić Franjo 1097, 1099, 1103.
Mitrović Andro 569, 740, 748, 803.
Mitrović dr. Božidar 973.
Mitrović Čedomil 569.
Mitrović P. 569.
Mix dr. Paolo 958, 959.
Mladenović dr. Miloš 495.
Mladineo Ivan 164.
Mletci v. Venecija
Mlinac dr. Franjo 608, 968, 972, 996.
Mlinarić Viktor 408.
Modec Ljudevit 931.
Modestin Josip 569, 615.
Modrijan Slavko 741, 919, 923.
Modruš 8, 59, 117, 120, 289, 854, 866, 879, 903.
Mogaić Ivan 171.
Mogan dr. Julije 407, 530.
Mohaček Božidar 748.
Mohaček dr. Marko 422, 423, 424, 425, 455, 458, 964.
Mohačko polje 171, 333.
Moharić Ivan 1158.
Mohorovčić dr. S. 495.
Mohorovičić dr. Andrija 41, 46, 585, 600, 1003.
Mohorovičić Stjepan 41, 46, 498.
Mosisovics E. 412.
Mokrović Josip 37, 42.
Molinary, general 837.
Monaldi Miho 398.
Mongino Ivan 690.
Monnert de Villard R. 675.
Montevideo 158, 161.
Montina J. 569.
Morić A. 569.
Mormile D. 389.
Morosini Albertin 1135.
Morosini Tomasina 1135.
Morozov G. F. 433, 434.
Morus Toma 415.
Moscheles J. 617.
Mosely Ph. 569.
Moser dr. Franc 972.
Mosković A. 68, 70.
Mosković dr. Vera 970.
Moskva 200, 533.
Mostar 9, 13, 288, 884, 1014, 1034, 1084, 1085.
Mostarac Šejh Mustafa Jujo 395, 396.
Mostić dr. R. 407.
Motika Antun 716.
Mrazović Matija 95, 518.
Mrnović Ivan Tomko 509.
Mrzlodolski A. S. v. Pavelić dr. Ante, Poglavnik.
Mudrovčić Josip 516, 530.
Muačević-Reizer Anica 717.
Muc Kid 569.
Mücke J. F. 705.
Muftić L. A. 106.
Muha Miroslav 530.
Muha Vilim 716.
Muhačević V. 425.
Muhamed II. 190.
Muhić Pavao dr. 530, 942, 1002.
Muhić Petar 1002.
Mühlfeld v. Megerle 205.
Muhvić Ivan 740, 748, 803.
Muiadžić Omer 716.
Muiezinović Izmet 716.
Mulabdić Edhem 661, 850, 932.
Müller Fr. 392.
Müller ing. Josip 966.
Mulih Juraj 1037.
Muncimir, knez 312.
München 341, 1079.
Munk Zdenka 710, 1017.
Murat-paša 193.
Murat III., sultan 172, 268.
Murat IV., Sultan 268.
Muratbegović Ahmed 644, 661, 796, 819, 826.
Murgić dr. Božidar 569, 998.
Murko Matija 569, 626, 668, 738.
Mursel Sulejman 916.
Muršes Vjekoslav 718.
Murvar Vatroslav 661.
Musić dr. August 445, 446, 921, 1005.
Musić Ivan 199, 351.
Muslihudin ef. Kučanin 395.
Muslihudin ef. Užičanin 396.
Mussolini Benito 355, 358.
Mustač Ivan 748.
Mutapčić Salih 530.
Mutavdjić Koloman 530.
Mutić fra dr. Josip Anđeo 969.
Mutimir, knez 167, 187, 242, 244, 248, 249, 1132, 1133.

Mužinić Aleksander 404, 405, 569.
Myrdacz Paul 483.

N.

Nadasdy Franjo 340, 535, 1136.
Nadaždi grof Tomo 1136.
Nagy Antun 637, 1045.
Nagy dr. Josip 243, 249, 391, 512, 569, 999.
Nakić Ljubomir 716.
Nakić Petar 745.
Nalješković Augustin 386, 398.
Nalješković Nikola 634.
Nametak Alija 646, 661, 679, 826, 932.
Nanicini Dragutin 433.
Nansen 1000.
Napoleon I. Bonaparte 173, 184, 197, 271, 343, 345, 537, 1120.
Napoleon III. 345.
Napoleon Jeronue 198, 349.
Narcis Jenko vidi Matić Eugen
Našice 287, 884, 1086.
Natale Bonifazio 723.
Nazor Vladimir 627, 628, 643, 646, 652, 662, 819, 1004, 1008, 1040, 1042, 1043.
Nedbal Dragutin 803.
Nedbal Oskar 804, 807.
Nedelišće 199, 533.
Nedeljković dr. Milorad 224, 225, 569.
Nedić Milan 1160, 1161.
Nehajev-Cihlar Milutin 423, 562, 569, 627, 628, 643, 645, 662, 668, 714, 781, 784, 815, 816, 818, 1041.
Nehaj grad 286, 291.
Neidhardt arh. Juraj 583, 585, 713, 718, 1030.
Neidhardt dr. Nikola 73, 421, 436, 440, 964.
Neimarević Ante 483, 569, 662.
Nelipić Ivaniš 169, 170, 324.
Nelipić Vladislav 170, 324.
Nemčić Milan 468.
Nenadić dr. Đuro 432, 433, 438, 439, 953.
Neralić Tomislav 753.
Nestl dr. Stjepan 973.
Nestor, redovnik 82.
Nettesheim Agripa Kornelije 398.
Neudorfer Mirko 1156, 1157.
Nenilly 224, 355.
Neumann J. 569.
Neuman dr. Leo 495.
Neumann ing. Vladko 583, 713.
Neumayer 412.
Nevistić Ivan 404.
New Mexiko 152.
New Orleans 152, 153.
New Zelland 153, 154, 157, 159, 160.
New York 152, 158, 161, 1079.
Newton 43, 619, 620.
Nežić Dragutin dr. 394, 956.
Nežić dr. Eugen 476.
Niedzielski Felix 530, 569.
Nigoević dr. Robert 462.
Niger (Negri) Tomo 509.
Niketić B. 569.
Nikić Fedor 569.
Nikić dr. Nikola 230, 231, 1153, 1154.
Nikitović dr. Časlav 1161.
Nikola Firentinac 581, 672, 674.
Nikola II., papa 317.
Nikola Iločki 170, 190, 266, 331, 692, 1135.
Nikolić dr. Dragiša 428, 429, 972.
Nikolić dr. Ferdo 932.
Nikolić Mihovil 421, 662.
Nikolić Nikola Sremac 569, 572.
Nikolić Rikard 662, 784.
Nikolić Vinko 625, 646, 647, 652, 662, 668, 1039.
Nikopolje 190, 327.
Nimac Fr. 100.
Nin 241, 242, 243, 245, 250, 316, 580.
Ninčić Momčilo 217, 219, 220, 231, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1162.
Nitsche dr. Vilim 971, 996.
Nizeteo Antun 662.
Nizozemska 7, 136, 153, 159, 1071.
Koble H. 394.
Nodier Charles 1045.
Nodilo Natko 89, 569, 650, 953, 1003.
Nolli Josip 800.
Nordam Maks 575.
Nordić fra L. 388.
Nördlingen 196, 337.
Norman grof Rudolf 623.
Noršić Vjekoslav 391, 512, 1028, 1030.
Norveg-Freudenrich Karolina 799.
Norveška 7, 1000.
Nova Gradiška 194, 235, 289, 375, 884, 1035, 1086.
Novak Ambroz 748.
Novak Dragan 269, 569, 1080, 1082, 1083.
Novak Fran 1159.
Novak Fr. 431.
Novak dr. Grga 483, 512, 569, 817, 958, 1030.
Novak Milan 517, 530.
Novak Mirko 746, 748.
Novak Viktor 249.
Novak Vilko 643, 740, 748, 804.
Novak Vjenceslav 297, 627, 642, 931.
Novak Zdenko 269.
Novaković dr. L. Čedomil 970.
Novaković Milan 569.
Novaković N. 725.
Novaković St. 1068.
Novi Dvori 286, 290.
Novigrad 328, 332, 334.
Novković L. 570.
Novljan Fr. 569.
Novosel S. 645.
Novosel Antun pl. 1037.
Novska 289, 885, 1035.
Novoryta Stanislav 1075.
Nožinić Vilma 753.
Nuber F. 269.
Nučić Hinko 790, 825.
Nuić Anđeo 94, 483.
Nürnberg 333, 335, 577.
Nušić Branislav 826.

Nj.

Njaradi Dionzije 570.
Njegovan Maksimiljan 199.
Njegovan dr. Vladimir 422, 423, 427, 428, 453, 458, 495.
Njemačka 7, 122, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 236, 351, 355, 357, 359, 775, 1014, 1071, 1131.
Njemčić Antun 640.

O.

Obajdin Janko 927.
Obajdin dr. Milivoj 495.
Oberkofer J. 428.
Oberški dr. Janko 387, 388, 391, 919, 956.
Obračević dr. Čedomil 428, 429, 972.
Obradović Dragutin 1155.
Ocvirk Ivan 748.
Odak Krsto 738, 741, 748, 752, 753, 806.
Odavić R. J. 1070.
Odesa 200.
Ofeiningen Westerburg 285.
Ogorelica Nikola 530.
Ogotaj 188.
Ogrizek dr. Albert 428, 964.
Ogrizović Milan 627, 644, 651, 662, 668, 779, 783, 796, 798, 800, 804, 815, 816, 819, 820.
Ogulin 194, 289, 885, 1081, 1086.
Oguljen Miho 530.
Ohio 158, 161.
Oklješa Božidar dr. 607, 608, 611, 968, 972.
Okrugić 779.
Olesnicki Aleksije 958, 1006.
Olgiati Franjo 570.
Omčikus Sofija 717.
Omedijev Nikola 1134.
Omerović Derviš 1149, 1150.
Omiš 12, 13, 250, 32, 885.
Omok 159, 160.
Opašić Ivo 407, 408.
Operman Branko 748.
Operman F. 424.
Oppenheim 413.
Oppitz dr. Oto 7, 615, 617, 922, 958, 969.
Orahovac Said 663.
Orbini Mavro 211, 337, 509, 635.
Orešković 570.
Orešković Iva 717.
Orišković Mate 663, 1069.
Orlić Branko 818.
Orlić Gj. 570.
Orlić Petar 716.
Orlić ing. Svetislav 458.
Orlović Gregorije 191, 636.
Oršanić Ante 570.
Oršanić Ivan 237, 405, 570, 663, 1113.
Oršić grof Franjo 374, 375.
Oršić grofica Josipa 606.
Ortner Stjepan 518, 530.
Osborn Max 1042.
Osiek 9, 12, 13, 191, 198, 228, 267, 268, 287, 378, 379, 503, 885, 1013, 1022, 1034, 1038, 1073, 1076, 1080, 1086.
Oslo 1006, 1079.
Oscr 167, 308, 314.
Osoranin Tomo 385.
Oster Vinko 918.
Osterman Stevo 570.
Ostojić Tihomir 570.
Ostović-Pexidr Zdenka 813.
Ostrogon 324.
Ostrogović ing. Kazimir 583, 718.
Oswald dr. Branislav Ž. 607, 611, 973.
Oswald Janko 570.
Ošnjanski S. 434.
Otachal 460.
Otočac 194, 289, 885.
Ozalj 273, 290, 1024.
Ozarovski Juraj Erastović 785, 792, 819.
Ožanić S. 427.
Ožbolt ing. 451.
Ožegović grof Metel 570.

P.

Pacel Vinko 128, 401, 1067.
Pag 18, 140, 328, 885.
Paić dr. ing. Mladen 976.
Pajaković Miloje 1161.
Pajalić ing. J. 428, 429.
Pajalić Vinko 716.
Pajas dr. Janko 570.
Pakrac 264, 289, 885, 1035, 1086.
Palada Josip 1097, 1103.
Palate 156.
Paleček dr. Ivan 217, 221, 222, 224, 530, 1136, 1147, 1157.
Paleček Josip 483.
Paller Josip 695, 696.
Palestina 152, 157, 159.
Palfy Ivan 340, 535, 1136.
Paližna Ivan 170, 178.
Palmotić Džon 626, 781, 1042.
Palmotić Andrija 641.
Palmović dr. S. 476.
Pallma dr. Emilio 530.
Paltašić Andrija 723.
Panac dr. Vilko 462, 466.
Pančić Josip
Pandaković dr. Miroslav 466.
Pandžo Hafiz Muhamed 395.
Pannonius Janus 633.
Pantić Ljubomir 1161.
Panjkota Dražen 663.
Papailiopulos dr. A. 476.
Papandopulo Boris 741, 748, 753, 805, 807, 808, 810, 1008, 1075.
Papić Josip 784, 789.
Papić Julije 716.
Papp Petar 716.
Papp-Jerković Ana 717.
Pappafava Vladimir 517, 530, 570.
Papratović Franjo 558.
Para Odon 570.
Paracelsus 466.

Parač Ivo 1008.
Parač Vjekoslav 716.
Paragvaj 153, 158, 161.
Paravigić Grgur 936.
Parčić 444.
Pariz 200, 221, 222, 337, 347, 349, 354, 357, 1079.
Parmačević Stjepan 570, 815.
Partoš Ivan 433, 437, 438, 943.
Pasanec Ivan 171, 193.
Pasarić Josip 95, 570, 628, 814, 928, 929.
Pascher Ernest 920.
Paskijević dr. Pero 407, 570, 1080, 1082.
Pasković dr. Fran 425, 426, 876, 972, 996.
Paskvić I. 621.
Passy Frédéric 419.
Pašić Nikola 175, 212, 214, 222, 227, 228, 229, 231, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1152, 1153, 1154.
Pašić Rade 231.
Patačić Juraj 936.
Patačić Nikola 384, 941.
Patagonija 160.
Pataki dr. Stjepan 404, 405, 505, 506, 958, 969.
Patocki F. 570.
Paton A. 613.
Patricij (Petris) Andrija 746.
Patsch Karl 363.
Pauković N. 501.
Paul C. M. P. 604.
Paulić Drago 617.
Paulić Terezija 104.
Paulinović Juraj 1039.
Pauliny 76.
Paulova Milada 570.
Pauly I. 570.
Paunković Đ. 617.
Paur 412.
Pauza Gustav 433.
Patton K. 617.
Ravec V. 570.
Pavelić dr. Ante-Poglavnik 129, 130, 163, 164, 175, 200, 201, 202, 232, 234, 237, 238, 268, 356, 357, 358, 532, 569, 570, 627, 663, 846, 1014, 1025, 1040, 1049, 1051, 1084, 1089, 1090, 1129, 1130, 1131, 1132, 1141, 1162.
Pavelić dr. Ante, zubar 212, 216, 217, 219, 220, 466, 1141.
Pavelić Milan 394, 663.
Pavešić Franjo 570, 663.
Pavešić I. 570.
Pavešić ing. Zvonimir 582, 583, 966.
Pavičić dr. Antun Branko 466, 468, 1002.
Pavić Armin 444, 628, 668, 953.
Pavić Emerik 80, 368, 467.
Pavić Josip 784, 787, 788.
Pavić dr. J. 392.
Pavić Nikola 646, 663.
Pavičić dr. Dinko 611, 975.
Pavičić Jure 646, 663.
Pavičić dr. Slavko 176, 186.
Pavičić Stanko 850.
Pavičić Stjepan 445, 570, 617, 1005.
Pavissich Antonija 570.
Pavišić dr. Zvonimir 462, 964.
Pavlaković V. 570.
Pavle Karađorđević 175, 235, 236, 1159.
Pavlek Mihovil Miškina 570, 645.
Pavletić Matija 1021.
Pavlinić dr. Pius 100, 428, 429, 996.
Pavlinović Marin 663.
Pavlinović Mihovil 86, 401.
Pavlović D. 391.
Pavlović dr. Dragoljub 215, 221.
Pavlović Niko 304.
Pavlović Pavao (Paulus de Paulo) 509.
Pavlović Radoslav, vojvoda 328.
Pavlović-Milić Marko 672.
Pavšić S. 1020.
Pazin 1143.
Pazman Josip dr. 222, 530, 953.
Pažić Štefa 717.
Paxy Ivan 384.
Payer A. 600.
Payer Duna Peklić 717.
Payer Joannes Leopoldus 467, 470.
Pecikozić A. 570.
Peć 303.
Pečak Franjo 1093.
Peček dr. Dragutin 917, 919.
Pečenec Vlaho 716.
Pečić Dragutin 1151.
Peičić A. 570.
Peičić dr. Robert 462, 963.
Peisker Jan 89.
Pejačević Dora 749.
Pejačević grof Ladislav 174, 350, 553, 1136.
Pejačević Teodor 174, 352, 1136.
Pejakovac Stjepan 129.
Pejnović Gj. 570.
Pejnović dr. Dušan 409, 410, 958, 996.
Pejnović Milan 570.
Pekić Petar 570.
Peksider-Srića Zdenka 717.
Pellegrini Cesar 517, 530.
Pelegrini G. 570.
Peleš dr. Dušan 217, 1150.
Pensylvanija 153, 158, 160, 161.
Penck A. 617.
Penić Dujam 717.
Pepelko Stanislav 936.
Perak Slavko 924.
Perc Aleksander 1017.
Perenj Mirko 1135.
Peretti Gj. 585.
Peric ing. A. 69.
Perić Jelka 102.
Perić Ninko 1150, 1153, 1154, 1155.
Perić Pavao 717.
Peričić dr. Božo 468, 469, 472, 473, 483, 570.
Perinić Luka 570.
Perisova Maca 641, 778, 780.
Perišić I. 100.
Perković Luka 646, 663.
Perković prof. Mirko 826.
Perl dr. Antun 976.
Pernar Ivan 356, 1156.

Pernhoffer dr. 473.
Pernić Antun 663, 820.
Perojević N. 87.
Perojević Marko 273, 512.
Peroš Antun 736.
Perović Bonifacij 570.
Perović dr. Drago 463, 953, 963.
Perović dr. Ivan 234, 1159.
Perović R. 1069.
Persen Marija 734, 736.
Persoglio ing. 427.
Perše ing. Franjo 176, 186.
Peršić I. 407.
Peršić dr. Nikola 76, 132, 144, 570, 614, 615, 617, 922, 970, 999.
Peršić dr. Vinko 609, 611, 972.
Perth 159, 161.
Pertot dr. Vladimir 408.
Peru 153, 158, 161.
Perušić Andrija 433, 440, 570.
Pervizović Tomo 744.
Perzija 157, 166, 203.
Pešić Petar 1149, 1150, 1151, 1161.
Peštalić Grgur 468.
Petaj Petar 530.
Petanjek dr. Maksimilijan 570, 999.
Petar I. Karađorđević 175, 217, 219, 228, 354, 1137.
Petar II. Karađorđević 175, 234, 237, 238, 356, 359, 1137, 1159, 1162.
Petar Krešimir IV. Veliki 5, 167, 179, 187, 245, 246, 249, 282, 316, 1133.
Petar Mutimirović 271.
Petar II. Orseolo 167, 314, 315.
Petar Svačić 5, 168, 187, 318, 1133.
Petar Trandenik, dužd 310.
Petek Vatroslav 1113.
Peterčić ing. Ljubomir 595, 966.
Petter F. 613.
Petermann R. 617.
Petit Jean 471.
Petko 205.
Petković B. 1069.
Petković M. K. 931.
Petračić Fr. 445.
Petračić dr. Andrija 431, 432, 433, 434, 435, 436, 964.
Petranović P. 570.
Petras Marijan dr. 404, 970, 996.
Petravić Ante 628, 663, 668.
Petretić Petar 509, 734, 743.
Petrić Ante 401.
Petrić Bartol 717.
Petrić Niko 111, 570.
Petričević dr. Jure 431.
Petričić dr. Živko 214, 217, 218, 222, 1146.
Petrik G. 1068.
Petrin dr. Vinko 976.
Petrinja 9, 13, 194, 198, 251, 288, 885, 1025, 1086.
Petriš Franjo 399.
Petrov Ladislav 1135.
Petrov dr. O. S. 388.
Petrovaradin 292, 885.
Petrović August Gj. 570, 924.
Petrović Luka 942.
Petrović dr. ing. Milutin 971.
Petrović Nastas 1070, 1151.
Petrović Pecija 784, 796.
Petrović P. Z. 1068.
Petrović Roman 717.
Petrović dr. Rudolf 971.
Petrović S. 439.
Petrović Strahinja 789.
Pettan dr. Hubert 749, 753.
Petz dr. Vlado 504, 506, 570, 932, 958, 990.
Peulić ing. arh. Đuro 998, 999.
Pevalek dr. Ivo 368, 369, 370, 371, 372, 424, 432, 495, 955, 956, 964.
Pexidr-Srića Gustav 422.
Pfan Dora 663.
Pfefferer Leo 570.
Pfister 435.
Philippović Mijo 1080, 1083.
Piantanida dr. ing. Miho 976.
Piasecki E. 570.
Picelj Niko 460.
Piccolomini 196, 299.
Pichler Antun 368, 369, 370, 372.
Pichler Emanuel 801.
Pičman ing. Josip 583, 713.
Pienta Karlo 749.
Pihač Stanko 924.
Pihler Lujo 483.
Pihler Ljudevit 797.
Pilar Gjuro 39, 41, 377, 412, 414, 500, 614, 617, 623, 953, 1003, 1016.
Pilar Ivo 89, 404, 517, 530, 560, 570, 576, 1143.
Pilar Martin 98, 581, 582, 583, 585, 944, 1028, 1093.
Pilepić dr. Antun 969.
Pilepić Fran 530.
Pilepić Spasoje 224, 1147.
Pindor J. 916, 917, 919.
Pinelli Niko 471.
Pinkava Ivan 752, 753.
Pintarić dr. Antun 969.
Pintarić Fortunat 740, 746.
Pinter dr. F. 495.
Pinter Viktor 102.
Pinter dr. Tomislav 455.
Pinterović dr. Zvonimir 453, 458, 922, 932, 967.
Pio II. papa 331.
Pipan dr. Rudolf 438, 439, 972.
Pipin Mali 176.
Pipinić Franjo 1012.
Pirc Bojan dr. 570, 922.
Pirc dr. Ivo 923.
Pirch O. T. 817.
Pirnat Stjepan 570.
Pisačić August 407, 590.
Pisačić-Šoštarić dr. K. 425, 430.
Pisani P. 570.
Pisarević dr. Stjepan 973.
Piškorić O. 432.
Pišpek A. 373.
Pittsburg 158, 161, 1047.
Pizzoli Gioachino 934.
Plamenac dr. Dragan 744.
Plančić J. 712.

Planić Stjepan 98, 407, 408, 583, 718.
Plasaj S. 607, 608.
Platon 415, 417, 499.
Platušić Edmond 467.
Platzer Josip 724, 1041.
Plavšić Dušan 269, 570.
Plavšić ing. Milenko 407, 438, 439, 972.
Plavšić A. Nikola 735.
Plavšić dr. Svetislav 371, 432.
Pleić arh. Jordan 584.
Plemić Juraj 384.
Plenčić Antun 466.
Plenčić Josip 466.
Pleša Kosinjković Nikola 433.
Plevnjak Fran 570, 930.
Pliva-Rama 8, 117, 120, 289, 854, 866, 879, 903, 1035.
Plivelić Josip, general 213.
Pliverić dr. Josip 516, 530, 953.
Pliverić dr. Mladen 530.
Pliverić dr. Vladimir 465, 472, 963.
Plotnikov dr. Ivan 409, 411, 453, 458, 967.
Plotnikov dr. Maksimilijan 411, 976.
Pobor Josip 530.
Podaubsky Eugen 609, 610, 944, 967.
Podgorska-Nučić Vika 790.
Podhorsky dr. Rikard 454, 458, 562, 967, 976.
Podhorsky arh. Stjepan 582, 583, 713, 718.
Podmanicki Blaž 1135.
Podravska Slatina 287, 885, 1086.
Podvinec dr. Srećko 570.
Pogačić Milka 837, 838, 924.
Pogačnik dr. Viktor 218, 1158.
Poglajen dr. Stjepan 391, 393.
Poglavnik v. Pavelić dr. Ante
Pogledić F. 1009.
Poić Rudolf 408.
Pokorni Franjo 798, 918, 922.
Pokupje 8, 60, 117, 120, 854, 866, 879, 904, 1035.
Polaček D. 442.
Polak Milan 570.
Polar Vilko 924.
Polcz dr. Antun 975.
Polenaković dr. Haralampije 971.
Poletti-Kopešić ing. Ivo 955, 956.
Polić dr. Ahmed 412, 414, 970, 1020.
Polić dr. Ladislav 516, 530, 570, 953.
Polić Martin 230, 509.
Polić Mirko 749, 805, 808, 826.
Polić Nikola 644, 663.
Polić-Kamov Janko 663.
Polikarpo Ivan 385.
Politeo Dinko 571, 628, 1047.
Politeo dr. Ivo 518, 530, 570.
Polivka J. 95.
Poleti-Kopešić ing. Ivo 966.
Poljak dr. Franjo 222, 224, 558, 1146, 1147.
Poljak Izidor 663.
Poljak dr. Josip 47, 100, 412, 414, 500, 501, 617, 1016.
Poljak Marko 571.
Poljanec Fr. 629.
Poljanić Aleksandar 268, 1014.
Poljanić Vlaho 483.
Poljica 253, 254, 328.
Poljska 7, 160, 205, 236, 533.
Poljugan Dragutin 571.
Polonijo Mato 391.
Pongračić Mirko 495.
Poparić Bare 304, 512, 571, 663.
Poponja fra dr. Fabijan 970.
Popović Daka 1156.
Popović Dobrivoje 1155.
Popović dr. Dušan 217, 218.
Popović J. 571.
Popović dr. Laza 464, 571, 961.
Popović-Mosinger Mila 790.
Popović Miloš 571.
Popović Š. C. 571.
Popović Sterija 778, 1068.
Popović Svetislav 1151, 1160.
Popović Tomo 232.
Popović Velimir 1155, 1159.
Porga, knez 83, 308.
Posavje 8, 60, 117, 120, 290, 854, 866, 879, 906, 1035.
Posedel Blaž 571.
Posilović August 1017.
Posilović dr. Juraj 386, 942.
Posilović dr. Stjepan 406, 407, 408, 517, 530, 1069.
Posniković D. 1068.
Pospišil Josef 679, 1031.
Postružnik Oton 713, 717.
Pošina 471.
Poštić ing. Stjepan 407, 430, 964, 996.
Potiorek 199.
Potocki Fr. 483.
Potočnjak Fran 200, 225, 571, 1048.
Potočnjak I. 943.
Potočnjak M. 585.
Potočnjak ing. Vladimir 582, 583, 585, 713, 718, 966.
Pouráilly, general 197.
Pozajić dr. D. 428, 607, 608, 611.
Pozajić Mladen 749, 750, 751, 753.
Požarevac 173, 341.
Požega 913, 235, 289, 334, 338, 503, 885, 1012, 1013, 1023, 1081, 1086.
Požgaj, graditelj 718.
Prag 988, 1079.
Prandt Adam Vatroslav 466.
Prašek B. 571.
Pratt J. H. 38.
Praunsperger Aleksa 377, 466, 468.
Praunsperger Milan 270, 273, 731, 1018, 1019.
Praus Josip 1046.
Prčić I. 81, 82.
Prebeg dr. Vladimir 222, 1141.
Prebeg dr. Živko 476, 571.
Precca Nikola 1157, 1158, 1160.
Predavec Josip 418, 571, 1130.
Predić Sv. 571.
Predojević Hasan paša 336.
Pregrad dr. Zlatko 505, 506.
Pregrada 292, 1036.
Preindlsberger Josip 95, 483.

Prejac Gjuro 741, 783, 789, 803, 804, 805, 806, 819, 820, 826.
Prejac dr. Milivoj 600, 966.
Prelog dr. Milan 202, 512, 571.
Prelog dr. Vladimir 454, 967.
Premović Nikola 571.
Premru E. 571.
Premužić Konstantin 530.
Premužić ing. 583.
Preradović Petar 627, 640, 643, 781, 782, 1039, 1042.
Preradović Petar ml. 664.
Pressler dr. M. R. 438.
Pretner Franjo 1021.
Prettner Ivan Nepomuk 1041.
Prezzolini G. 571.
Pribičević Adam 236, 571.
Pribičević Milan 220, 571.
Pribičević Svetozar 175, 199, 200, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 231, 233, 989, 1125, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1156.
Pribina, ban 167, 314, 1133.
Pribislavljić Ivan 726.
Prica Zlatko 717.
Pridojević Hasanpaša 191, 193.
Priedor 291, 885.
Priestley I. 620.
Prigorje 8, 60, 117, 120, 290, 854, 866, 879, 908, 1035.
Prijatelj Ljudevet (Louis de la Roque) 817.
Prijezda I. ban Kotromanić 323, 1133.
Prijezda II. Kotromanić, ban 323.
Prikril Josip 1094, 1099.
Prikril Marija 800.
Primojević Luka Pasqual 723.
Primožić Aleksander 530.
Princip Gavrilo 1125.
Priselac Zvonimir 924.
Prodan don Ivo 1047.
Prodanić Mikac 169, 1134.
Progonović Ivan 728.
Prohaska Dragutin 561, 628, 664, 668.
Prohaska dr. Lj. 428, 571.
Prokić Makso 433.
Proštenik Matija 1012.
Protić Aleksandar 304.
Protić Milan 1161.
Protić Stojan 219, 220, 222, 223, 225, 226, 571, 1138, 1145, 1147, 1148.
Prozor 240, 290.
Prpić Tomislav 644, 646, 664, 668.
Prus J. B. 948.
Pruščak Hasan Kafi 395, 396.
Pruščak Ibrahim 396.
Pruščanin Kjafija 270.
Pržemisl II. Otokar 323.
Pržić A. I. 1069.
Pšenica dr. Nikola 458.
Pucelj Ivan 1149, 1154, 1157, 1158, 1159.
Pucić Medo 680, 708.
Puk A. 435, 436.
Puk dr. Mirko 216.
Pukanić Ivan dr. 611, 975.
Pukavac Nikola 571.
Pukšec Josip 791.
Pula 198, 200.
Punčec Franjo 1097, 1103.
Punta Arenas 158, 160, 161, 1047.
Puntler Josip 693.
Purec dr. Štefanija 969.
Puscarin Sextil 571.
Pustajec V. 1075.
Pušić M. 394.
Pušić dr. Nikola 452.

Q.

Quadrio Antonio Giuseppe 693, 727.
Quadrio Giulio 695, 696.
Quetelet Adolphe 577.
Quiquerez Ferdo 706, 707.
Quncke Wolfang 273.

R.

Rab 18, 167, 243, 308, 318, 320.
Rabadan Vojmil 664.
Rabar Braslav 1113.
Rabatta Josip 172.
Rac Koloman 446, 921.
Račić dr. Gjuro 406, 407, 408.
Račić Josip 710, 711, 713.
Račić Puniša 200, 232, 356, 1129, 1156
Račić dr. Viktor 1080.
Rački dr. Franjo 249, 405, 498, 507, 509, 530, 556, 571, 619, 641, 675, 930, 1002, 1003, 1039.
Rački Mirko 711, 712, 717, 813, 1004.
Rački Vatroslav 433.
Radaković 571.
Radanović dr. O. V. 391, 393.
Radetić Ernest 820.
Radetić I. 95.
Radica Bogdan 571.
Radica Branislav 571.
Radić dr. Ante 129, 402, 445, 503, 558, 571, 664, 837, 924, 926, 1126.
Radić Franjo 241, 273, 391, 394, 512.
Radić dr. Ivan 458.
Radić pl. I. 427, 428.
Radić Ljubo 571.
Radić Pavle 230, 231, 232, 356, 1129, 1153, 1154, 1156.
Radić dr. Stjepan 129, 175, 200, 212, 216, 217, 218, 221, 222, 225, 227, 230, 231, 232, 354, 356, 406, 408, 530, 558, 571, 664, 924, 928, 1048, 1126, 1128, 1129, 1130, 1131, 1141, 1150, 1151, 1152, 1153, 1155, 1156.
Radičević dr. Lovro 1012.
Radinović Pavao 256, 258.
Radišić J. 432.
Radivojević Anto 1152, 1153.
Radivojević Lazar 1157, 1158, 1159.
Radnić Mihalo 386.
Radojević Ante 231.
Radonić dr. J. 392.
Radonić O. B. 393, 394.
Radoničić dr. Karlo 463, 953, 985.

Radošević dr. Eduard 464, 472, 495, 961.
Radošević Franjo 838.
Radošević Josip 571.
Radošević Mijo 433, 571.
Radovan, majstor 581, 671, 672.
Radovanović I. 930.
Radović Čedomir 1155.
Radović dr. Stanko 495.
Rafajlović Živojin 1148, 1149.
Raić Andrija 199.
Raić Ivo 784, 785, 791, 792, 795, 803, 804, 819.
Rajačić, patrijarh 557, 1122.
Rajčević Gabro 717.
Rajčević Miroslav 1146.
Rajčević M. 608, 611.
Rakijaš 198.
Rako Ante dr. 611, 975.
Rakoczy Franjo 296, 339, 535.
Rakodczay dr. Aleksandar 675, 352, 1136.
Rakovac A. 462, 470.
Rakovac Dragutin 363, 377, 544, 777, 1016, 1018.
Rakovac Ladislav 462, 468, 470, 472, 483.
Rakovica 174, 198.
Rakuša Janko 790.
Raleigh Walter 151.
Ramberg Hermann 174, 194, 350, 1137.
Randi O. 617.
Ranger Ivan 695, 696, 732.
Ranjina Dinko 626, 628, 635, 1038, 1044.
Ranjina Klement 386, 398.
Ranjina Nikša 630, 632, 635.
Rapallo 226, 355.
Rapeta J. J. 418.
Rapić dr. Stjepan 607, 608, 610, 611, 968, 974.
Rastić (Resti) Džano 509.
Rastovčan dr. Pavao 530, 959.
Rasuhin dr. Josip 571, 964, 996.
Rašica Marko 712, 717.
Rašić Mihajlo 1146.
Raškaj Slava 709.
Rašković Borivoj 784, 789.
Rastaj barun Ivan 152.
Ratimir, knez 308, 1133.
Ratković Maroje 728.
Ratković Stjepan 131, 571, 615, 617, 838, 990, 996.
Rattkay Juraj 336, 509, 532, 635.
Rauch Levin 174, 348, 1046, 1123, 1136, 1137.
Rauch Pavao 175, 216, 352, 1136.
Rauker dr. Dragutin 970.
Raverta Ivan 1080.
Ravlić J. 618.
Razije Velihodžić Mehmed 395.
Razmilović Bonaventura 695, 721, 723, 742.
Razzi Serafin 744.
Rebac J. 102.
Redecker dr. Hellmuth 996.
Reich ing. F. 602.
Rein 713.
Reiter ing. Ivan 456, 458, 501 998, 999.
Reizer Milan 752, 753, 754.
Reizer N. 618.
Reljković Matija Antun 400, 627, 636, 639, 650, 1038.
Remec August 749.
Renarić Dragan 717.
Rendić Ivan 707, 728.
Rengjeo Ivan 254, 260, 269.
Reiner H. 618.
Reuner H. 618.
Repa F. 483.
Rešetar dr. Milan 82, 261, 269, 483, 512, 572, 1002.
Rešetar Pavao 261, 269, 628.
Režek dr. Adolf 455, 470, 495, 968, 970.
Režek Ivo 712, 717.
Ribar dr. Ivan 217, 221.
Ribar Karlo 1019.
Ribarac Stjepan 1146.
Ribarac Stojan 222, 1146, 1147.
Richelieu 271.
Riedl Pavao 693.
Rieger dr. Josip 386.
Rieger dr. Vilko 431, 572, 999.
Rieka 174, 198, 215, 226, 238, 297, 298, 340, 344, 346, 355, 468, 1047, 1048, 1121.
Riessner dr. Danko 464, 468, 469, 961, 963.
Rieszner V. 600.
Rietstap 205.
Rihtarić dr. Đuro 472.
Rikati Ljubomir 495.
Rikovskij dr. Ilija 969.
Rim 235, 244, 355, 357, 937, 1014.
Rimljani 1, 2, 84, 166, 240, 281, 1088.
Ringman Aleksandar 572.
Ritti Ivan 427, 428, 572.
Rittig dr. Svetozar 391, 512.
Ritzoffy dr. V. 428, 607, 611.
Rivoria G. T. 676.
Rivosecchi V. 618.
Robba Francesco 693.
Robinzon J. 620.
Robnik Ivan 1018.
Robotić Martin 820.
Rochow Fr. Eb. 830, 834.
Rodin 711.
Roessler dr. Ervin 29, 381.
Rogić dr. Ivan 530.
Rogina dr. ing. Božidar 976.
Rogina J. 571.
Roglić dr. Josip 615, 618, 996.
Rogošić dr. Roko 392, 530.
Rohaček Ivan 469, 473, 572.
Rohr P. 438.
Roić dr. Juraj 918, 920.
Rojc Ante 530.
Rojc Milan 214, 463, 503, 516, 530, 572, 943, 944.
Rojc Nasta 717.
Rajčević Konstantin 215.
Rojčević dr. Levin 1093.
Roje Ana 810, 820.
Rojnić Matko 668, 1067, 1069, 1070.
Romanić Karlo 1082.
Romano dr. Jakob 973.
Romano dr. Samuel 970.
Römer dr. Rudolf 969.
Romić dr. Stjepan 607, 611, 973.

Romić Željko dr. 611, 975.
Roncali-Parolino Francesco 466.
Rorauer Julije 781, 953.
Ros Herman 572.
Rosandić Toma 711, 712, 922.
Rosario de Santa Fe 158, 161, 1047.
Rosbach 196.
Rose H. 697.
Rosić Ivan 234.
Rosmanith E. 500, 501.
Rössel dr. Lazar 969.
Rossi Giovanni 693.
Rossi Ljudevit 368, 369, 378.
Roš dr. ing. Mirko 599.
Roškar Ivan 1147.
Rot Ivan 1135.
Rota (Kolunić) Martin 723.
Rothstein dr. 920.
Rotković Vjekoslav 404, 572.
Rotter Leo 572.
Rottman Francesco 693.
Rozov Zoje 958.
Rožić Antun 510.
Rožić dr. Ferdo 572.
Rožić Stjepan 386.
Rožić Vatroslav 444, 445, 932.
Rubčić Nikola 572.
Rubić dr. I. 615, 618.
Rubido-Erdödy Sidonija 797.
Rubin dr. Drago 664, 971.
Rucner Josip 530, 572.
Ručević dr. J. Ilija 610, 976.
Rudan O. M. 388.
Rudić dr. Josip 466.
Rudolf I. Habsburgovac 172, 323, 1133.
Rudolf II. Habsburgovac 183, 334.
Rujić 205.
Rukavina Đuro 1141.
Rukavina Fridrik 749, 785, 803, 804, 806, 826.
Rukavina Ivo 611, 918.
Rukavina Josip 836, 857, 925, 931.
Rukavina Nikola 1082, 1083.
Ruma 9, 291, 885.
Rumpel Franjo 801.
Rumunjska 7, 121, 122, 156, 199, 225.
Runjanin Josip 740, 746.
Rupčić Luka 717.
Rus Joža 83.
Rusan Đuro 285.
Rusija 153, 156, 157, 159, 160, 197, 200, 205, 340, 348, 533, 1071.
Ruspini dr. Ivan Angelo 394, 530, 953.
Russi A. 70, 425, 943.
Ruščuklija Ali-aga Kara 345.
Rušić-Vilhar Božena 717.
Rušnov Adolf 516, 530.
Ruvarac Dimitrije 300, 304.
Ruvarac Ilarion 298, 680.
Rudžić dr. Ibrahim 455, 458, 495, 963, 970,
Ružić A. 440.
Ružić Ivan 516, 530, 572.
Ružić dr. Viktor 235, 236, 1161.
Ružić-Rosenberg Vjekoslav 749, 751.
Ružić dr. Zlatan 421, 999.
Ružičić U. S. 483.
Ružička Josip 819, 820.
Ružička Kamilo 717.
Ružička dr. Lavoslav 457, 458, 1000.
Ružička S. 572.
Ružička-Strozzi Marija 641, 784, 786, 788, 789.
Ryžnar ing. Sebastian 999.

S.

Sabić Marin 664.
Sabioncello ing. Petar 458.
Sablić R. 917, 920.
Sabljar Mijat 363, 377, 412, 1016, 1018, 1026, 1067.
Sabljar V. 613.
Sabljić Mira 702, 1017.
Sachs dr. Curt 739.
Sachs dr. Mavro 469.
Sachs Milan 785, 804, 805.
Sadova 174, 349.
Sagri Krivonosović Nikola Stjepanov 374.
Saint Germain 224, 355.
Sajević-Tomašević Ivana 778, 780.
Sajević Šandor 778, 780.
Sajović R. 1069.
Sakač dr. Stj. Kvirin 83, 391, 1042.
Sakarž dr. Jaroslav 944, 968.
Salač Josip 572.
Salamon, mađarski kralj 317.
Salavary Franjo 530.
Salih-paša Nevesinjac 193.
Salisbury Ivan 181.
Salopek Marijan 412, 413, 414, 618, 1016.
Salopek Petar 717.
Saltikow dr. Sergije 963.
Sammicheli Gian Girolamo 674.
Sammicheli Michel 674.
Samo, kralj 307.
Samobor 251, 286, 290, 1086.
Samuilo 167, 315.
San Diego 152.
San Francisco 152, 158, 161, 1047, 1079.
San Giacomo 156.
San Pedro 152.
Sana i Luka 8, 60, 117, 120, 290, 854, 866, 879, 909.
Sangilla pl. Ivan 1041.
Sannazar Jakov 634.
Sanbrailo Branko 530.
Sandri 369.
Santiago 158, 161.
Sao Paolo 158, 161.
Saraca Ivo 1021.
Sarajevo 9, 12, 13, 141, 216, 243, 260, 268, 273, 291, 347, 351, 353, 826, 886, 1013, 1014, 1020, 1036, 1073, 1076, 1080, 1086, 1125, 1167.
Sarajli Muhamed 395, 396.
Sarkotić bar. Stjepan 198, 199, 216.
Sarnavka R. 438, 439.
Sasin Antun 634.
Savadjian L. 1070.
Savicki L. 618.
Savić Aleksandar 1155.

Savić Tonka 611, 784, 789.
Savić V. 476.
Savković Stevan 1156.
Savojski princ Eugen 196, 339.
Savoye Daniel 696.
Say Jean-Baptista 416.
Scheidela dr. Hinko 920.
Schenkl dr. Karl 921.
Scherzer dr. I. 931.
Schick dr. Lavoslav 530.
Schlegel Fridrik 537, 538.
Schlegel Toni 201, 572.
Schlesinger dr. Milan 973.
Schlick 717.
Schlosser-Klekovski dr. Josip 19, 368, 369, 373, 375, 613, 1002, 1003.
Schmerling 349.
Schmidt R. 239.
Schmidt W. 42, 43.
Schmiedt Friedrich 581, 1002.
Schmieder dr. J. 923.
Schneefuss Walter 572.
Schneeweis E. 89, 572, 1070.
Schneider Artur dr. prof. 572, 585, 669, 676, 697, 714, 753, 818, 819, 1006, 1014, 1029, 1031.
Scholz 572.
Schön Edo 582, 583, 585, 623, 713, 1031.
Schönstein Renata 754.
Schraut Fr. 468.
Schreiber G. 87, 102.
Schubert dr. J. R. 413, 501, 604.
Schultzer Stjepan 369.
Schumacher v. Rupert 202.
Schuster dr. 920.
Schwabe Julije 801.
Schwartz Antun 462, 469, 572, 799.
Schwarz Berthold 1000.
Schwarz dr. Dragutin 472.
Schwechat 198.
Schweigert Joseph 471.
Schwicker dr. J. H. 304.
Scopoli 27.
Scott 1000.
Scot Duns 398.
Seć Nikola 189, 1134, 1135.
Sedeslav, hrv. ban dalm. hrv. 1132.
Sedlar dr. Ivo 973.
Sedmak Jakša 664.
Segher dr. Mato 982.
Seid ef. Muhamed 396.
Seifert Franjo 530.
Seifert ing. Vladimir 458.
Seissel ing. Josip 583, 718.
Seitz Ivan 717.
Seiwerth A. 68, 70, 423.
Sevres 225.
Sejfulla ef. Proho 395, 396.
Sekulić Jakov 664.
Selak Josip 820.
Selak dr. Niko 469, 474, 483, 572.
Selec dr. Mijo 390, 919.
Selestrin dr. Adrian 472.
Selim I., sultan 268, 333.
Selim II., sultan 268.
Seliščević Stjepan 532, 935, 936.
Seljan D. 613, 628.
Semelić-Kesterčanek Zdenka 495.
Semis Ali-paša 192.
Senc Stjepan 921.
Senečić Geno 646, 664, 794, 796.
Senj 194, 198, 235, 286, 291, 296, 297, 330, 334, 376, 385, 886, 1012, 1013, 1131.
Senjanović ing. Petar 595, 1031.
Serdarević Muhamed Seid 395.
Sergejevski D. 1020.
Sermage Josip grof 283, 542.
Sermage Ljudevit 284.
Sermage Petar 285.
Sernec Dušan 1154, 1156, 1157.
Sertić dr. Vladimir 963.
Sertić Zdenka 717, 724, 1015.
Sertillanges 389.
Setinski ing. Viktor 441, 590, 964.
Severinski N. 624.
Sforza Karlo 226.
Shakespeare 777, 779, 781, 782, 783, 784, 786, 795.
Shauff Vojko 843.
Shek Adalbert 531.
Sibinj 234.
Sibinjanin Janko 170.
Sidki Mustafi ef. Karabek 396.
Sieger 471.
Sielski S. 89.
Siget 171, 335.
Sighele Scipio 572.
Sigismund Luksenburgovac 170, 182, 189, 194, 205, 207, 326, 327, 328, 329, 1133.
Signjar dr. Rudolf 572, 949.
Sikavica Ivan 717.
Silajdžić Alija 531.
Simeon Rikard 572, 664.
Simeon Veliki 187, 313.
Simić Č. 476.
Simić Novak 664.
Simić Oskar 1080, 1082.
Simić-Vukanović dr. Vuk 1082, 1083.
Simonović R. 618.
Simonović dr. Milan 231, 1152, 1153, 1154, 1155, 1160.
Simonović-Despić Iva 717.
Simović Dušan 217, 237, 359, 1161, 1162.
Simović Milan 1150, 1151.
Singer Miroslav 1091, 1092, 1093.
Sindik S. 618.
Sinj 1024, 1025, 1091.
Sirek Sonja 790.
Sirija 157, 159.
Siriščević S. 618.
Sisak 9, 191, 198, 240, 264, 267, 286, 288, 386, 1021, 1086.
Sisarić dr. Ivan 466.
Sitarić Božica 753.
Siton-Vatson 572.
Sjedinjene Države Amerike 151, 152, 158, 161, 1047.
Sjeverna Amerika 151, 152, 154, 157, 158, 161, 162, 1047, 1070.
Skarić M. 680.
Skarić Vladislav 260, 483, 572, 1020.
Skarpa Jure 717.

Skarpa Vj. 88.
Skenderbeg 190.
Skerlecz Ivan 175, 352, 1136, 1137.
Skerlić Jovan 572.
Skok dr. Petar 102, 445, 447, 506, 572, 958.
Skok Stjepan 572.
Skoković dr. Luka 608, 609, 611, 975.
Skubin Ivan 924.
Slade-Šilović R. 260.
Sladonja Davorin 572.
Sladović dr. Antun 407, 408.
Sladović Emanuel 400.
Sladović dr. Eugen 407, 531, 572, 997, 998, 999.
Slankamen 61, 62, 338.
Slavić v. Petar Svačić 1133.
Slijepčević Pero 260, 572.
Slogar Janko 749.
Slovačka 7, 156, 205, 236.
Slunj 289, 886.
Smerdel dr. Ton 394, 665.
Smičiklas Tadija 84, 95, 249, 500, 507, 510, 572, 953, 1002, 1003.
Smilaj ing. I. 438,
Smirić Eligio 531.
Smirna 152, 159.
Smith Adam 415, 416.
Smodek Matija prof. 531, 638, 981.
Smodek Oskar 749, 804, 805.
Smodić F. E. 572.
Smodlaka Sloven 531.
Smodlaka dr. Josip 214, 216, 217, 218, 222, 225, 1093.
Smojver ing. Marijan 966.
Smokvina dr. Milan 464, 961, 963, 1068.
Smolčić Filip 483.
Smoljan dr. Bariša 237, 238, 1161, 1162.
Smoljan R. 572.
Smrček dr. Zvonimir 611, 975.
Smrekar dr. Milan 516, 531, 981, 982.
Smrekar Zdenka 665.
Snoj Franc 1160, 1161.
Sobieski Jan 172.
Sofi Ali-paša 192.
Sofija, grad 232, 1002, 1008, 1079.
Sofija Habsburgovac 353.
Softa Ivan 646, 665.
Sokol O. B. 742.
Sokola Đorđe dr. 608, 611, 973.
Sokolić F. R. 572.
Sokolić Mile 572.
Sokolić dr. Pavao 462.
Sokolović Ferhad paša 334, 335.
Sokolović Lola Mehmed paša 193.
Sokolović Mehmed paša 193, 678.
Sokolović ef. Osman 1014.
Solarić 572.
Soldin Matija 234, 356.
Soldo dr. Špiro 618.
Solferino 137, 349, 1121.
Solin 240, 242, 306.
Solzer Luka 693.
Soljačić Marko 665, 813, 820, 999.
Sommerecken Sigo 717.
Sommervogel C. 1069.
Sorbonne de Robert 933.
Sorocca Ivo 268.
Sorta ing. Leopold
Sotošek Franjo 784, 790.
Sotošek Ivan 790.
Souvan Ivan 794.
Sova Slavoljub 516, 531.
Sović dr. Antun 387, 390, 483.
Spadina Stjepan N. 739.
Spahić Ivan 572.
Spaho Fehim 512, 932.
Spaho dr. Mehmed 214, 222, 229, 230, 235, 1143, 1146, 1149, 1151, 1155, 1156, 1160.
Spalajković Miroslav 1147.
Spalatin dr. Josip 611, 975.
Spalatin dr. Krsto 970, 999.
Spemann 364.
Spevec dr. Franjo Josip 516, 531, 572, 622, 953.
Spevec dr. Stjepan 516, 531, 953.
Spiess Ernest 531, 572.
Spiletak dr. Andrija 387, 388, 392, 394.
Spiller Karlo 531.
Spinčić Vjekoslav 668.
Spišić dr. Božidar 462, 464, 473, 572, 953, 955, 956, 961, 963.
Spitzer A. 572.
Spitzer Hugo 518, 530.
Split 12, 167, 179, 228, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 273, 306, 308, 312, 316, 318, 320, 324, 350, 354, 503, 583, 1001, 1031.
Sporčić Mirko 483.
Sporčić-Messner A. 82.
Springer Emilije 390, 392, 394.
Srbija 7, 128, 192, 199, 200, 205, 214, 218, 298, 299, 301, 302, 303, 331, 353, 547, 1119, 1120, 1125, 1129, 1137, 1139, 1141, 1144, 1145, 1167, 1170, 1171, 1172, 1173.
Srebrenica 61, 62, 268, 291.
Sremec Nada 572.
Sremec Vladko 572.
Sremoljubić Josip 820.
Srkulj dr. Stjepan 512, 572, 921, 922, 1158, 1159.
Srškić dr. Milan 231, 234, 235, 1143, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159.
S. S. S. R. vidi Rusija
Stache G. 412.
Stadler dr. Josip 386, 389, 390, 401, 1143.
Stahlberger E. 44.
Stahuljak Avelin 572.
Stahuljak Juraj 749.
Stahuljak Milan 749.
Stahuljak Mladen 749, 752, 753.
Stahuljak Tihomil 713, 1031.
Stahuljak Vladimir 749.
Stajić Vaso 217, 304, 572.
Stančević Ivan dr. 466.
Stančić I. 384, 573.
Stančić Svetislav 741, 749.
Stanić Andra 1149, 1152, 1156, 1157.
Stanislavski 791, 793.
Stanišić Aleksa 572, 1147.
Stanišić M. 531, 573.

Stankovečki Gašpar 172, 1136.
Stanković Daniel 556.
Stanković dr. Oto 466.
Stanković Krištof 777, 796.
Stanković P. 1069.
Stanković dr. Radenko 234, 573, 1159.
Stanković V. A. 573.
Stanković Svetozar 1155, 1160.
Stanković-Kukić Nikola 304.
Stanojević Aca 236, 1144, 1156.
Stanojević L. 573.
Stara Pazova 291, 886.
Starc ing. Artur 69, 70, 972, 996.
Starčević dr. Ante 2, 127, 129, 174, 198, 299, 348, 350, 352, 395, 401, 417, 532, 551, 552, 554, 557, 573, 626, 627, 643, 844, 1002, 1037, 1044, 1046, 1075, 1122, 1123, 1124, 1126, 1129, 1141.
Starčević David 1046.
Starčević dr. Mile 304, 1046, 1047, 1141.
Starčević dr. Mile, ministar 573, 665, 922, 970, 1007, 1008.
Starčević Šime 443, 637.
Stare J. 573.
Stazić Franjo 797.
Stay Benedicto 620, 621.
Steer J. 615.
Stefanović dr. Jovan, sveuč. prof. 531
Stefanović Jovan 531.
Stein V. 393.
Stein-Ehrlich Vera 506.
Steinbauer Jos. 285.
Steiner dr. Emil 972.
Steiner K. 483.
Steiner Vlad. 573.
Steinhardt I. 573.
Steinhauzs M. 428.
Steinmann ing. Egon 583, 998.
Stejić Spasoje 227.
Steklas Ivan 76, 615.
Stelle France 697, 1031.
Steppan David 693.
Sterk ing. Vladimir 583.
Sterneck R. v. 44.
Stiasni Antun 1093.
Stipančić J. 392.
Stipetić Đuro ing. 953, 967, 989.
Stipetić ing. M. 427.
Stjepan III. Arpadović 168, 318, 1133.
Stjepan IV. Arpadović 320, 1133.
Stjepan V. Arpadović 320, 1133.
Stjepan VI. Arpadović 322, 1133.
Stjepan Dabiša 170, 327, 1133.
Stjepan Držislav 167, 180, 314, 1133.
Stjepan II. Kotromanić 169, 265, 323, 325, 1133.
Stjepan Ostoja 327, 329, 1133.
Stjepan Ostojić 329, 1133.
Stjepan Posmrtče 178.
Stjepan Prohaska 1133.
Stjepan I. Sveti 315, 317, 1133.
Stjepan Tomaš 171, 265, 329, 331, 1133.
Stjepan Tomašević 171, 190, 265, 331, 1133.
Stjepan I. Trpimirović 167, 177, 316, 317.
Stjepan II. Trpimirović 168, 248, 249, 316.
Stjepan Zapolja 331.
Stjepanek dr. Ladislav 409, 411.
Stjepanić-Selnički Nikola 933, 936.
Stjepanović Marko 676.
Stjepčević Ivo 392.
Stjepković Radoslav 726.
Stöhr Anka 754.
Stöhr Ante 749.
Stojanovics A.
Stojanović Dragomir 1156, 1157, 1158.
Stojanović Gojko 483.
Stojanović Kosta 224, 225, 573, 1147, 1148.
Stojanović Ljubomir 87, 95, 573.
Stojanović Mijat 502, 573, 924.
Stojadinović dr. Milan 231, 235, 356, 1145, 1150, 1151, 1152, 1153, 1159, 1160.
Stojanović dr. Nikola 214, 573.
Stojković Benedikt 400.
Stojković dr. Marijan 79, 94, 95, 405, 483, 573, 1070.
Stojsavljević dr. Bogdan 971.
Stolac 287, 886.
Stoliczke F. 412.
Stopar Bogdan 573.
Störmer 46.
Stossich Mihajlo 380.
Stossich A. 382.
Stošić Krsto 95, 392, 393, 394, 483, 585, 781.
Stošović Dobrivoje 1160.
Stožir prof. Ivan 1093.
Strajnić Kosta 573, 1030, 1031.
Stratimirović Đ. 260, 680.
Straub Filip Jakob 693.
Straupp Franjo 693.
Stražnicki Stanislav 749, 753, 785, 796, 807.
Stražnicky dr. Milorad 531, 578, 805, 808.
Strehe Franjo 637, 777.
Strelec ing. 426.
Strgačić Ante 392.
Strineka M. 432.
Strižić Ambroz 1020.
Strižić B. 393.
Strižić ing. Zdenko 583, 713.
Strohal Dragutin 432, 424, 458, 996
Strohal Ivan 516, 531, 573, 1003.
Strohal dr. Karlo 462.
Strohal L. 93, 95.
Strohal Petar 531.
Strohal Rudolf 445, 512, 573, 668, 930, 1002.
Strossmayer Josip, Juraj 173, 349, 552. 556, 557, 627, 641, 704, 708, 948, 954, 1001, 1002, 1041, 1123.
Strozzi Tito 644, 665, 785, 792, 793, 794, 795, 796, 819, 820.
Stroy Mihael 704.
Strunjak Z. 611.
Strzygowski Josip 573, 585, 676, 1042,
Stubičke Toplice 60, 62, 334.
Stulli Joachim (Stulić) 637, 1038.

Stulli Luka 466, 467, 468, 469.
Stuparić dr. Dragutin 976.
Stuparić Mijo 645, 665.
Stupica 713.
Steiner 712.
Stur 412.
Sturany 25.
Strümer Josip 1021.
Stux E. 680.
Subotica 1047, 1167.
Subotić Dušan 1155.
Subotić I. V. 1070.
Subotić dr. Jovan 779, 814, 1002.
Subotić K. 304.
Subotić N. 394.
Subotić Niko 1156.
Subotić Savka 735.
Sučić dr. Dinko 963.
Sučić dr. Nikola 466.
Sućurac 167, 241.
Sudeta Đuro 646, 665.
Sudeta Mato 851, 924.
Suess E. 39.
Suk dr. Feliks 386, 953.
Sulejman I. Veliki 171, 191, 268, 270, 300, 333, 335.
Sunarić dr. Josip 214, 217, 1143.
Sunko ing. Dioniz 582, 583.
Sunko Milan 283, 285.
Supilo Đivo 1150.
Supilo Frano 175, 212, 573, 1047, 1048, 1124, 1125.
Süssmilch Johann Peter 577.
Sušak 232, 238, 583, 1081.
Sušić Ivka 928.
Sušnik Anton 573, 1151.
Sutlić Aleksander dr. 608, 611, 968, 973.
Suzak Nikola 918, 927, 928.
Svara Maksim 680.
Svatopluk, knez 311.
Sv. Gothard 192, 195, 339.
Svećnjak Ivan 713, 717.
Svetoslav, hrv. kralj 1133.
Svetoslav Suronja 167, 314.
Svištov 343.
Svrzo Hamid 217.
Swieten Gerhard 460, 467.
Szabo Gjuro 87, 273, 286, 512, 573, 585, 603, 697, 817, 1017, 1018, 1028, 1029, 1031, 1040, 1088.
Szabo K. 1068.
Szabo Mladen 269.
Szabo dr. 473.
Szakmardi Ivan 1009.
Szenci Miroslav 754.
Szendrei Johann 273.
Szerenchy Stjepan 178.
Szinnyei J. 1068, 1069.
Szlavik Oton 623, 624.
Sztehlo J. 442.
Sydney 159, 161.

Š.

Šaban Hodžić 916, 919.
Šaban Ladislav 750, 753.
Šafar dr. Dragan 216.
Šafarik Pavao J. 628, 668, 1068, 1120.
Šafranek-Kavić Lujo 741, 749, 805, 806, 807, 810.
Šagovac Silvijo 1080, 1082.
Šahinović Munir Ekremov 164.
Šahnazarov ing. Artemije 966.
Šajnović I. 483.
Šalek dr. Alfred 466.
Šalinović o. Vinko 1024, 1025.
Šaljapin Fjodor 807.
Šams Franjo 490.
Šamšalović Gustav 446, 920, 996, 1040.
Šanc dr. Franjo 387, 389, 390, 394, 404.
Šandor Franjo 68, 70, 423, 455, 590, 622.
Šandor Reska 717.
Šantek dr. Miroslav 531, 959, 1004.
Šantić Stjepan 820.
Šanjek Marija 754.
Šarić Ivan 665, 1143.
Šarić Milan 573.
Šarinić Ivo 573.
Šašelj Dragutin 95, 531.
Šćedro 18.
Šćetinec dr. Juraj 531, 573, 576, 999.
Šebetić dr. Čedomil 611, 975.
Šebišinović Đuro 379.
Šećerov Slavko 573.
Šedivy K. 573.
Šeferov Vilko 713, 717.
Šegvić Kerubin 83, 249, 387, 392, 474, 512, 573, 665, 668.
Šek dr. Melanija 970.
Šembera Borivoj 790.
Šembera V. 573.
Šenoa August 400, 627, 628, 641, 643, 645, 777, 779, 780, 781, 783, 814, 818, 820, 824, 828, 1028, 1039, 1040, 1041.
Šenoa Branko 712, 785, 794, 806, 811, 813, 1028.
Šenoa Julije 779, 820.
Šenoa dr. Milan 573, 612, 614, 615, 618, 665, 781, 783, 819, 922, 1040, 1043.
Šeper dr. Mirko 239, 363, 958, 971, 1015.
Šerbec dr. Jože 973.
Šercer dr. Ante 462, 464, 465, 473, 955, 956, 961, 963, 964, 1004.
Šeremet Ivo 717.
Šerić Ahmet 1150.
Šerman dr. Nikola 427, 972, 996.
Šestak Tomo 749.
Šestan Rajko 573.
Šestić Ljudevit Branislav 713, 717.
Šestine 286, 1086.
Šetka dr. fra Mate Jeronim 971.
Šibenik 243, 250, 318, 324.
Šibenik Stanko 1154, 1156, 1157, 1158.
Šid 291, 886, 1036, 1086.
Šidak F. 1069.
Šidak dr. Jaroslav 512, 573, 922, 970.
Šiffer dr. Vladimir 483, 495, 573.
Šiler Mirko 924.
Šilobod-Bolšić Mihalj 498, 744.
Šilović dr. Josip 516, 531, 573, 950.
Šilović Slade 483, 495.
Šilović dr. Srećko 472, 483.

Šimaga Petar 717.
Šimec A. 573.
Šimek 713.
Šimić Antun Branko 573, 628, 644, 665, 714.
Šimić Stanko 665.
Šimrak Andrija 392.
Šimrak dr. Janko 217, 304, 387, 389, 392, 573, 956.
Šimunić Antun 518.
Šimić Marijan 717.
Šimunić Mihajlo 1037.
Šimunić Stanko 753.
Šimunović Dinko 627, 644, 665.
Šimunović Frano 713, 717.
Šimunović dr. O. S. 393.
Šipan 18, 243.
Šipek Viktor 717.
Šipuš J. 637.
Šipuš Milan 1021.
Šipuš Z. 407.
Šir Zlatko 750.
Širola dr. Božidar 91, 98, 102, 738, 739. 741, 743, 744, 746, 749, 751, 804, 806, 810, 819, 923, 1004, 1015, 1042, 1083.
Širola ing. Branko 585, 597, 599, 600.
Širola I. 480.
Širola Stjepan 76, 924.
Šišgorić Juraj 628, 632, 633, 634, 1044.
Šišić dr Ferdo 83, 84, 202, 249, 304, 483, 508, 512, 513, 543, 573.
Škaljić Abdulah 531.
Škarica Stjepan 922.
Škarica Vjekoslav 531, 573.
Škarić M. 407, 408.
Škarpa dr. Cvjetko 646, 665, 969.
Škavić Josip dr. prof. 837, 931, 970.
Škorić dr. Vladimir 369, 370, 373, 426, 964.
Škreb dr. Stjepan 44, 46, 409, 410, 615, 955, 958, 964, 1004.
Škreb dr. Zdenko 928, 958, 970.
Škreblin dr. Ivan 969.
Škreblin Stjepan 919, 922, 923, 996.
Škral Nikola 284, 285, 417.
Škrlec A. 539.
Škrlec M. 384.
Škurla-Ilijić Vjerka 666.
Šlank Ignjat 573.
Šlechta Stjepan 573.
Šlezić dr. Milan 608, 611, 968, 975.
Šlik Miroslav 741, 749, 752, 753, 1008.
Šljivarić 197.
Šnjarić Luka, general 199, 200, 213.
Šmalcelj dr. Ivan 106, 428, 429, 964, 972.
Šohaj Slavko 713, 717.
Šokčević Josip 194, 3‹8, 778, 1136.
Šola Atanasije 214, 1143.
Šola Vojislav 217, 428, 1143.
Šolaja dr. Bogdan 70, 423, 424, 455.
Šolc Oto 666.
Šoljak Ante 790.
Šop Nikola 646, 666.
Šopranj 184.
Šoler Vojko 573.
Šoretić Miho 466.
Šoštarić Dragutin 380.
Španić dr. Andrija 462.
Španija 7, 338, 775.
Španović Feodor 433.
Španjol dr. 495.
Špehar Milan 531, 573.
Špitzer Arnold 495.
Šplajt dr. Ljudevit 409, 411, 967, 976.
Špoljar Branko 790.
Šoljar Zlatko 738, 739, 749.
Šporčić Ivan 531.
Šporen V. 611.
Šporer Đuro 344, 538, 1045.
Šporer Franjo 432, 435, 436, 437.
Šrabec 445.
Šram Gizela 819.
Šram Ljerka 781, 783, 784, 786, 787.
Šrepel Ivo 573, 1015.
Šrepel Milivoj 405, 446, 447, 628, 814, 920, 921, 1002.
Šrepel ing. Vladimir 573, 966.
Štaduar 546.
Štajduhar J. 476.
Štamfelj Milka 736.
Štampar dr. Andrija 461, 464, 465, 466, 476, 483, 573, 961, 963.
Štampar Emil dr. 666, 931, 971.
Štedimlija S. M. 83, 298, 304, 574, 1031.
Štefan Rudolf 778.
Štefanac Josip 784, 789, 819, 924.
Štefanić dr. Hugo 531.
Štefanić dr. Ivo 422, 427, 972.
Štefanić Vjekoslav 392, 666, 668.
Štefanović Ignjat 1160.
Šteiner Bruno 574.
Šterk dr. Vladimir 975.
Štitić Rizah 717.
Štiftar J. 495.
Štiglić dr. Matija 386, 930, 931.
Štolcer-Slavenski Josip 749.
Štoos Nikola 749.
Štoos Pavao 344, 539, 637, 1039.
Štrban Antun 1104, 1105.
Štriga Alberto 778, 797, 799.
Štriga pl. M. 427.
Štriga O. 1009.
Štromar 724.
Štychova Laduova 574.
Šubašić dr. Ivan 236, 237, 238.
Šubat N. 611.
Šubić Bribirski Stjepan 188.
Šubić Juraj I. 169, 323.
Šubić Juraj II. 169.
Šubić Juraj III. Bribirski 170.
Šubić Miroslav 168.
Šubić Mladen I. 5, 169, 181, 265, 325, 1133, 1134.
Šubić Mladen II. 169, 265, 324.
Šubić Pavao 5, 169, 178, 189, 265, 322, 323, 324, 1133.
Šubić Pavao II. 169, 1134.
Šubić Stjepko 169.
Šufflay dr. Milan 82, 83, 84, 87, 89, 249, 304, 356, 389, 402, 512, 574, 666, 1050, 1130.
Šufflay Zlata 734.
Šugger ing. Vjekoslav 458.

Šuhaj dr. Milko 1002.
Šuklje Fran 412, 413, 414, 500, 958, 964.
Šulce Dragutin 1093.
Šulek Bogoslav 87, 366, 531, 574, 1002, 1003, 1039, 1045, 1046.
Šulek Stjepan 750, 753.
Šulentić Zlatko 712, 717.
Šumanović 565.
Šumanović Ante 574.
Šumanović Svetislav 556.
Šumenković Ilija 1151, 1152, 1155, 1156, 1158, 1159.
Šumovski Hermina 783, 784.
Šunjić ing. K. 69.
Šunjić Marijan 936.
Šuperina Benjamin 230, 231, 1153, 1154.
Šuperina ing. Božo 999.
Šurić S. 438, 439.
Šurmin dr. Đuro 214, 574, 628, 668, 1147.
Šušteršić dr. 1145, 1163.
Šušterčić, admiral 199.
Šutej dr. Juraj 236, 237, 238, 1161, 1162.
Švabel Emilija 797.
Švagel-Lešić Rudolf 717.
Švarc Žiga 574.
Švear Ivan 507, 510.
Švedek dr. Branko 976.
Švedska 7, 1071.
Švegl Ivan 1157.
Švel Mara 646, 666.
Švicarska 7, 1071.
Švob dr. Držislav 111, 513, 970, 1017.
Švrljuga dr. Stanko 407, 1156, 1157.
Švrljuga dr. Šime 462.

T.

Tabela 8, 12, 13, 48, 117, 120, 122, 305-359, 755, 854, 859, 864, 879, 880, 891, 1109, 1110, 1111.
Tabori J. 574.
Taborski Dragutin 1080.
Taclik Rudolf 749.
Tadić Branko 574.
Tadić Jorjo 460.
Tadijanović Dragutin 646, 666.
Tagatz S. 1075.
Tahi Franjo 171, 205.
Tahi Ivan 1135.
Tahir Paša 347.
Tahtarev K. 574.
Tajder dr. Miroslav 500, 501, 967, 971, 996, 1018.
Takšić A. 618.
Taller Gabriel 695, 696.
Talija O. Urban 388., 390, 402, 574.
Talovac Franko 1135.
Talovac Ivan 170, 190.
Talovac Matko 1135.
Talovac Petar 1135.
Tamhina Zvonimir 924.
Tanhofer Tomislav 790, 820, 826, 827.
Tarabochia Josip 216.
Tarbuk Milan 753, 754.
Tartaglia dr. Ivo 574, 1031.
Tartaglia Marin 712, 713, 717.
Tartaglia Oskar 574.
Tasić Đ. 574.
Taube F. V. 613.
Tauffer Emil 516, 531, 574.
Taufferer Siegfried 343.
Taussig V. 574.
Tauszk Kornel 472.
Tavčar dr. Alojz 426, 964.
Tavenne 156.
Taylor 574.
Teghetov 197.
Teheran 159.
Teksas 152.
Temišvar 156.
Temparičić Gavro 739.
Tentor dr. Mato 445, 956, 1033.
Tepavac Branko 789.
Tepeš J. 407.
Terzaghi U. 618.
Terzić Luka 80.
Tesla Nikola 600.
Teslić Petar 225.
Tešanj 291, 887, 1035.
Thaller dr. Lujo 460, 463, 464, 466, 472, 473, 474, 483, 574, 960, 961, 964.
Thalloczy L. 484, 680.
Thiery dr. Janko 473.
Thomson-Kelvin W. 620.
Thorgan 196..
Tičer Slavoljub 460.
Tietze E. 412.
Tijardović Ivo 741, 749, 805, 806.
Tilly 196, 337.
Timer Vanja 790.
Timotijević Kosta 229, 1146, 1147, 1149, 1157.
Tintić Nikola 531.
Tisza grof Stjepan 212.
Tišina ing. arh. Zvonimir 583.
Tišov Ivan 285, 708, 709.
Titov Mihovil 1018.
Tkalac dr. Imbro 1039.
Tkalčić dr. Branko 1080.
Tkalčić Ivan Krstitelj 470, 507, 510, 585, 641, 696, 931, 1003, 1005, 1031, 1088.
Tkalčić Josip 930.
Tkalčić Juro 749, 750, 751, 804.
Tkalčić Marion 404, 506.
Tkalčić Vladimir 98, 102, 104, 503, 1015, 1017, 1028.
Tkalec Fr. 368.
Tkalec M. 931.
Teodorović Kosta 484.
Tokio 1006, 1079.
Tolić Milan 717.
Toma Arciđakon 83, 250, 510, 629.
Tomac dr. Dragutin 531.
Tomac Kosta 590.
Tomanović dr. L. 304.
Tomaseo Nikola 198.
Tomašec dr. Ivo 606, 607, 608, 610, 611, 968, 972.
Tomašek Vladimir 484.
Tomašević Ernest 713, 717.
Tomašević dr. Jozo 407, 408.
Tomašević Nevenka 717.

Tomašević Mišo 199.
Tomašić dr Dinko 531, 576.
Tomašić Ivan 504, 926, 927, 1046.
Tomašić Ivan, franjevac 510.
Tomašić Ljubomir 531, 1153.
Tomašić dr. ph. Nikola 175, 269, 352, 513, 516, 531, 832, 944, 1136, 1142.
Tomašić Pavao 484.
Tomerlin Slavko 717.
Tomić Ante 432, 435, 437, 438.
Tomić dr. Dragan 495, 971.
Tomić Eugen 627, 643, 645, 779, 783, 786, 1040.
Tomić Hermina 779, 781.
Tomić Jevrem 1161.
Tomić dr. Josip 971.
Tomić Julije 717.
Tomić M. Jov 304.
Tomić dr. P. 931.
Tomičić Hugo 749.
Tomislav 84, 167, 179, 187, 264, 270, 271, 298, 312, 313, 358, 1116, 1132, 1133.
Tomljenović, slikarica 717.
Tomljenović Juraj 510.
Tomljenović dr. Tomislav 221, 224, 225, 228, 1136, 1149.
Tomorije 191.
Tompa Kamilo 713, 717.
Tompa Marija (Marta) 717.
Tomsk 160.
Tončić Dragutin 517, 530.
Tončić Josip 531.
Tončić dr. Juraj 560.
Tončić Nada 753.
Tonković dr. Ivan 970.
Topal Redžif-paša 193.
Topal-Šerif Osman paša 349.
Topali Ljerka 98, 1015, 1069.
Topolčić Ivan 717.
Topolnik E. 610.
Topusko 60, 63, 334.
Torbar Josip, prirodoslovac 39, 41, 46, 375, 405, 498, 619, 1002, 1003, 1092, 1093.
Torbar dr. Josip 237, 238, 1161, 1162.
Torbarina dr. Josip 668, 958.
Tordinac N. 95.
Torre Petar 495.
Tortić Viktor 754.
Toth Nikola 924.
Trahtman J. N.
Trakošćan 273, 1013.
Tranquillus Julius 471.
Transvaal 153, 160.
Trattner Ivan Tomo 724, 1037, 1038, 1044.
Trauttner-Križaj Paula 754.
Travenić Julija 799.
Travnik 9, 13, 197, 289, 887, 1014.
Trbarić Vjekoslav 1082.
Trbojević Dane 560.
Trbojević ing. S. 602.
Tregubov S. 369, 432, 434.
Trenk Franjo 173, 196.
Trepše Marijan 712, 717, 724, 810, 812.
Tresić-Pavičić dr. Ante 217, 574, 627, 652, 666, 781, 783, 796
Treščec-Branjski Vladimir 784, 785, 792, 794, 803, 806, 815.
Tretinjak Mirko 1083.
Trgovčević Luka 27, 28, 381.
Trianon 225, 228, 355.
Trifković Marko 214, 230, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152.
Trifunović Dušan 231, 1152, 1153, 1162.
Trifunović Filip J. 1156.
Trifunović Miša 231, 1147, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154.
Trišler Dragutin st. 749.
Trišler Dragutin ml. 749.
Trivunac M. 574.
Trnina Milka 782, 800, 801, 802.
Trnka Franjo 510.
Trogir 167, 168, 169, 243, 250, 308, 314, 318, 320, 324, 1001.
Trojanović Ivan 230.
Trontl Stjepan 646, 666.
Tropsch Ivan 749.
Tropsch dr. Stjepan 446, 668.
Trpimir 167, 179, 242, 243, 244, 248, 249, 270, 310, 1132.
Trpimir II. 167, 358, 1133.
Trpinac Đuro 1040.
Trputec Irma 799, 800.
Trsat 251, 1026.
Trst 214, 226, 297, 298, 353, 380, 382, 1001.
Trstenjak Davorin 402, 837, 924, 931.
Trstenjak Ivan 1095.
Truhelka Branimir 574, 1010.
Truhelka Ćiro 82, 90, 101, 102, 240, 260, 261, 269, 273, 363, 484, 502, 513, 531, 574, 614, 666, 680, 731, 735, 736, 1017, 1019, 1020, 1027.
Truhelka Jagoda 574, 646, 837.
Trumbić dr. Ante 175, 212, 214, 215, 217, 218, 222, 223, 225, 227, 230, 232, 574, 1006, 1124, 1125, 1145, 1146, 1147, 1148, 1162.
Trumer A. 427.
Trumić P. 611.
Trzebinski dr. S. 473, 574.
Tschirch dr. 495.
Tucaković Aleksander 574.
Tucić Srđan 644, 666, 781, 783, 784, 796, 826.
Tucić pl. Vendelin 1113.
Tućan dr. Fran 378, 379, 495, 500, 501, 574, 604, 922, 1003.
Tudja Franjo 531.
Tujković Maksim 678.
Tunguz-Perović Danilo 304.
Tunis 157, 159.
Tunkl A. 931.
Tunkl B. 610.
Turčić Nikola 936.
Turić Jure dr. 574, 850, 931.
Turić Milan 574.
Turina dr. B. 425.
Turina Ivo, ing. dr. 412, 413, 414, 574, 604, 967.
Turina ing. Vladimir 583, 713, 718.
Turk V. 425.
Turkalj Joza 717.
Turković Adalbert 384.
Turković Antun 936.

Turković Beba 717.
Turković dr. Ivan 495, 971.
Turković bar. Milan 202, 574, 697.
Turković Vjenceslav 550.
Turoc knez Benko 1136.
Turrillo 20.
Tursan Josip 667.
Turska 7, 84, 153, 155, 156, 157, 159, 172, 190, 191, 192, 193, 196, 268, 296, 299, 302, 326, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 336, 395, 533, 1014.
Tuz Ivan 1135.
Tuzla 9, 13, 60, 63, 887.
Tvrtko I. Stjepan 5, 170, 189, 265, 325, 326, 327, 676, 1133.
Tvrtko II. Stjepan 170, 265, 329, 1133.

U.

Ubel-Cavalieri dr. Stella 970.
Ubl Josip 428, 606, 943.
Udatny Vladimir 2, 1039.
Udović Ante 574.
Ugal Pavao 1134.
Ugarska v. Mađarska
Ugljen Sadik 484.
Ugrenović dr. Aleksander 435, 436, 440, 999.
Ugrin 933.
Ugrinović Ivan 674.
Uhernik Andrija 531.
Ujević Augustin 574.
Ujević dr. Mate 574, 628, 667, 668, 970, 1043.
Ujević Tin 628. 644, 646, 667.
Ulčnik Ivan 817.
Ulmansky Milan 1159.
Ulmansky dr. S. 428.
Uludž Hasan-paša 192.
Uljaniščev Vasilij 112.
Ung Albert 1135.
Unger 412.
Ungnad Ivan 172.
Ungnad Krsto 1136.
Urban II., papa 317.
Urban VIII., papa 937.
Urban Margareta 370.
Urban Stjepan dr. 370, 371, 373, 424, 434, 495, 932, 970.
Urbani M. 422, 423, 427, 428, 484, 495, 574.
Urlić Šime 393, 575, 930.
Uroić Antun 1104, 1105.
Uroić Stjepan 230.
Ursini Mihailo 943.
Uruguay 153, 158, 161.
USA v. Sjedinjene Države Amerike
Uskoci 172, 194, 296, 334.
Usora-Soli 8, 60, 117, 120, 291, 854, 866, 879, 910, 1035.
Ušeničnik Aleks 575.
Utješenović Ognjeslav 400, 531, 575.
Uvanović Daniel 404, 497.
Uzelac, general 199.
Uzelac Milivoj 712, 717.
Uzelac Nikola 302.
Uzorinac Ivo 269.
Uzorinac Mirko 717.
Uzunović Nikola 231, 234, 235, 1145, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1157, 1158, 1159.
Užarević Jakov 466, 814.

V.

Vac Gašo 433.
Vaić Gjuro 807, 808.
Vaić Fedor 713, 717.
Vajda dr. Zlatko 432, 433, 972.
Vakanović Antun 285. 553, 1137.
Valdec Eugen dr. 575, 971, 999.
Valdec Rudolf 709, 728, 981.
Valensin P. 393, 394.
Valentinelli J. 1069.
Valeri Luka 510.
Vallinger Josip 749.
Valković Toma 694.
Valpovo 286, 287 1034, 1086.
Valušnik Andrija 1141.
Valvasor-Weikhard Johann 211, 1037.
Valjavec J. 575.
Valjavec Matija 95, 443, 444, 502, 1002, 1005.
Vancaš dr. Aleksa 462, 466, 473, 606.
Vancaš Antun 747.
Vancaš ing. Josip 581, 583, 585, 678, 817, 1143.
Vaniček F. 202, 575.
Vanino dr. Miroslav 387, 392, 404, 405, 513, 817, 948.
Vanka Maksimilian 712, 717, 724, 810, 813.
Vara Sil 575.
Varaždin 9. 191. 198. 199. 251. 273. 286. 292, 334, 503. 533. 535. 583, 754, 887, 1013, 1021, 1036, 1038, 1041, 1080, 1086.
Varaždinske Toplice 61, 63, 584.
Varenika M. 611.
Varenika dr. Novak 973.
Varga dr. Pavao 268.
Varićak Bogdan 369, 370, 373, 455.
Varićak dr. Stjepan 423, 458.
Varićak Teodor dr. 607, 611, 968, 973.
Varićak dr. Vladimir 498, 619, 932, 953, 1003.
Variola J. 575.
Varlaj Vladimir 712, 717.
Varna 329.
Varvar Ali-paša 192.
Vasilije II., car 177, 180.
Vasiljev Igor 269.
Vasiljev dr. Mihajlo 972.
Vasić Miloš 676, 1149.
Vasiljević Dušan 214, 215, 1143.
Vašvar 339.
Vatikan 235, 242, 357, 1014.
Vatovec Srećko dr. 611, 975.
Vaulin Evgenij 750, 752, 753.
Vavra Nina 784, 789, 819.
Veber-Tkalčević Adolfo, 127, 129, 400, 401, 443, 628, 641, 814, 1002.
Več Hinko 575.
Vejković Gjuro 744.

Velebit Josip 646, 667.
Velika Gorica 241, 290.
Velikanović Iso 667, 783, 1040.
Velike župe 8, 9, 58—61, 117, 120, 287, 854, 866, 891, 1034.
Velnić dr. I. 390.
Velzek-Simić Vera 790.
Veljković B. M. 1068.
Veljković Vojislav 222, 1146.
Venecija 167, 168, 170, 190, 250, 294, 296, 297, 310, 314, 325, 327, 328, 330, 336, 338, 1000, 1014, 1038, 1075, 1116, 1117.
Venezuela 158, 161.
Venko dr. Ivan 972.
Veprin 251.
Verlaine 394.
Verli Alfons 792.
Verlić ing. Jelena 69, 70, 996.
Vernić Robert 531.
Vernić Zdenko 404, 575, 815.
Vernić Vuk 575.
Verona Ante 517, 531.
Verona Eva 1066, 1069.
Versailles 224, 355.
Veršić prof. Marko 929, 932.
Veseli D. 432, 433, 438.
Veselinović 680.
Vesenjak Ivan 1152.
Vesnić dr. Milenko 225, 226, 1147, 1148.
Vetranović Mavar 628, 632, 633, 775.
Veža Mladen 713, 717.
Vežić N. 575.
Vichodil dr. Gustav August 429.
Vićentijević dr. Čedomir 973.
Vidaković Albe 742, 753.
Vidaković dr. Stjepan 462, 472, 964.
Vidale dr. Dionis 496, 970.
Vidović Emanuel 711, 713, 717.
Vidović dr. Franjo 972.
Vidović Miljenko 369, 575.
Vidrić Vladimir 558, 627, 643, 667.
Vigevani Aleksandro 999.
Viher dr. Danilo 971.
Vilhar Bogumila 784, 790.
Vilhar-Kalski Franjo 643, 740, 749, 801, 802, 803, 804.
Vilhelm II., car 353.
Vilović Đuro 667.
Vilović dr. Fran 971.
Vilović Osman 1149.
Vimer Rudolf 953.
Vinarev Stanislav 575.
Vinceković dr. Đuro 973.
Vinda Vladimir 575.
Vinkovci 9, 194, 240, 291, 887, 1025, 1080, 1086.
Vinković Benko 510, 934, 936.
Vinković dr. Božo 1093.
Vinković dr. Hinko 817.
Vinković dr. K. 777.
Vinodol-Podgorje 8, 117, 120, 291, 854, 866, 879, 910, 1035.
Vinski Zdenko dr. 575, 1031.
Vinter Š. 575.
Vinjarić Gašpar 510.
Virginija 151.
Virović Eduard 269.
Virovitica 9, 287, 334, 338, 887.
Vis 297, 332, 349.
Visiani Robert 368, 466.
Visković Frano 510.
Visoko 289, 887, 1035.
Višegrad 13, 291, 888.
Višeslav, knez 166, 308.
Višnjevsky Petar 575.
Višnjić Marija 799.
Vital Michieli, dužd 318.
Vitanović T. 680.
Vitasović Šimun 631.
Vitauš dr. Franjo 466, 575.
Vitezović Ritter Pavao 72, 173, 205, 211, 283, 338, 502, 510, 532, 533, 534, 626, 627, 632, 636, 637, 651, 724, 1037, 1044, 1118, 1119.
Vitković Z. 575.
Vitolović ing. 427.
Vitovec Ivan 1135.
Vitriaco de Jakov 95.
Vittori Aleksandro 675.
Vizjak Ema 800.
Vlacić Matija ml. 466.
Vladanov Nikola 674.
Vladen ing. Milan 918, 996.
Vladislav, knez 167, 308, 1132.
Vladislav I. Jagelović 171, 328, 329, 331.
Vladislav II. Jagelović 182, 330, 333, 1133.
Vladislav IV. Habsburgovac 328.
Vladislav Varnenčik 170, 171, 1133.
Vladković Vinko 531.
Vlahović Ivan Pavao 466, 469.
Vlaisavljević Vlado 646, 667.
Vlašić Franjo, barun 1136.
Vlašić Petar 82, 387, 390, 575.
Vlkov dr. Aleksander 452.
Vod Mila 718.
Vodnik Branko 405, 563, 575, 628, 629, 635, 667, 668.
Vodopić M. 382.
Vogl J. N. 95.
Vogrin dr. Ignjat 426.
Vojihnić Obrad 676.
Vojković-Vojkffy Franjo 374.
Vojnomir, knez 308, 1132.
Vojnović Ivo 627, 667, 781, 783, 784, 793, 795, 796, 815.
Vojnović Josip 340.
Vojnović dr. Konstantin 510, 517, 531, 575, 953, 1003, 1005.
Vojnović dr. Lujo 513, 575.
Vojnović Petar 269.
Vojnović Zdenko 714.
Volarić 444.
Volinski Konstantin 1021.
Volović Josip 953.
Voltić J. 637.
Voljgin-Bračarević Boško 575.
Vončina dr. Dragutin 974.
Vončina Ivan 1093.
Vondraček 460.
Voragine Jakov de 95.

Vošnjak dr. Bogumil 227.
Vouk dr. Vale 366, 369, 370, 373, 427, 495, 496, 1003.
Vračun Josip 776.
Vragović Aleksa 531.
Vramec Antun dr. 510.
Vrana 246, 328.
Vrana Josip 958.
Vrančić (Verantius) Antun 510.
Vranešić dr. Đuro 464, 466, 476, 961. 964.
Vranešić Zora 458.
Vranicany D. A. 285, 544.
Vranić Antun 1038.
Vranić dr. Miroslav 575.
Vranjican ing. dr. Dalimil 976.
Vratanja Šime 302.
Vraz Stanko 129, 502, 627, 628, 639, 640, 738, 797, 1039, 1042.
Vrbančić Eduard 1046.
Vrbančić Ferdo 838.
Vrbanić dr. Franjo 516, 531, 557, 575, 578, 953, 1003.
Vrbanić dr. Juraj 418, 531.
Vrbanić Lav 750, 752, 753.
Vrbanić Milan 575, 667, 1159, 1160.
Vrbanić Petar 936.
Vrbovsko 198, 289, 888.
Vrečko dr. ing. Karlo 972.
Vrgoč dr. Antun 484, 487, 491, 496, 929, 956, 968, 969.
Vrhbosna 8, 60, 117, 120, 291, 845, 866, 879, 911, 1036.
Vrhovac Maksimilijan 344, 468, 470, 502, 537, 936, 1037, 1038.
Vrhovski Josip 749, 753.
Vrkljan dr. Vladimir 409, 411, 496, 958.
Vrkljan ing. Zvonimir 582, 583, 966, 998.
Vrtar dr. Boris 366, 370, 373, 958, 971.
Vrtar Stjepko 407.
Vucić O. B. 390.
Vuco dr. O. B. 390, 393.
Vučedol 239.
Vučetić Elza 718.
Vučić Dmitar Vicko 76.
Vučković dr. Vladimir 976.
Vučković Nikola 575.
Vučo-Mehmed-paša 193.
Vujasinović S. 680.
Vujatović Stjepan 790.
Vujović P. 618, 1070.
Vujica dr. fra Stanko 969.
Vujičić Milorad 1155, 1153, 1154, 1155, 1156.
Vuk-Pavlović Pavao 403, 405, 505, 506.
Vuka 8, 61, 117, 120, 291, 854, 866, 879, 912, 1036.
Vuković Luka 199, 347, 349.
Vukasov ć Vid 484.
Vukasović Živko 370, 376, 426, 613, 1002.
Vukčić Hrvatinić Hrvoje 189, 190, 266, 291, 327, 328, 329, 722.
Vukčić Stjefan 170, 171, 329, 331.
Vukelić ing. Milan 458.
Vukelić Zvonimir 216, 558, 815, 818.
Vukić I. F. 568.
Vukić-Beerova Adka 718.
Vukićević Velja 231, 1145, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156.
Vukmir Mladen 575.
Vukotinović-Farkaš Ljudevit 19, 336, 368, 371, 373, 377, 382, 412, 414, 470, 500, 529, 546, 564, 613, 778, 782, 1001, 1002, 1003, 1018, 1039.
Vukovac O. D. 575.
Vujić Dimitrije 1159.
Vukovar 9, 228, 240, 291, 888, 1000, 1025, 1036, 1087.
Vuković Adolf 606, 608, 611, 838.
Vuković dr. ing. Dušan 972.
Vuković Ivo 531.
Vuković Ljubica 575.
Vuković Mihajlo 531.
Vuković Vladko 327, 1113.
Vuković-Podkapelski Janko 199, 200.
Vuksan S. 618.
Vuletić dr. Ante 462, 476, 575.
Vuletić dr. Vinko 462, 963.
Vuletić-Vukanović Vid 259, 260, 502. 513, 742.
Vuletin Delimir 753.
Vulić Miroslav dr. 392, 969.
Vulović N. Velislav 1146, 1147.
Vychodil A. 943.

W.

Waagen 413.
Wagner A. J. 25.
Wagner Ignjo 531.
Wähner Fr. 39.
Waldersen grof 197.
Waldinger Adolf 705, 706.
Walka Artur 531.
Wallenstein 196, 337.
Walter Radivoj 531.
Warnier Raymond 668.
Wasmann Erich 389.
Waszner J. 439.
Weber dr. Karlo 458, 967.
Weckerle Aleksander 212.
Weilbach Frederik 1031.
Weismann ing. Ernest 583.
Wellisch dr. Paula 970.
Wendel Herman 575.
Wenselides Arsen 575.
Wein Miroslav 458.
Weisbach A. 469.
Weiss dr. Ana Marija 969.
Weiss dr. Mavro 468.
Werk dr. Hugo 531.
Werner dr. ing. Oto 976.
Werner dr. Ruža 963.
Werth v. Johann 196, 271.
Wertheim dr. Pavao 607, 611, 970.
Wessely Josip 67, 70, 432, 433, 435, 436, 438, 442.
Wettstein R. 427.
Wickerhauser dr. Teodor 462, 463, 464, 466, 471, 959, 961.
Widmann Hans 273.
Wiechert E. 41.
Wiedemann Eliar 285.

Wiegant Ivan 575.
Wiesbach A. 575.
Wiesner-Morgenstern Franjo 797.
Wiesner-Morgenstern Juraj 747.
Wiesner-Livadić Kamilo 797.
Wiesner Ljubo 575, 644, 667.
Wilcsek 285.
Wilder Većeslav 214, 217, 230, 237, 575.
Wilke 260.
Wilson 200, 212, 221, 222, 353, 354.
Windsberg B. 575.
Windischgrätz 347, 1009.
Winkler dr. Ivan 466.
Winnipeg 161.
Winter Vilim 531.
Winterhalter M. 607, 610, 611.
Wissert A. 484.
Wöhler 364.
Wokaun dr. Vilim 466.
Wolf Elias 695.
Wolf Hinko 981.
Wolf Maks 624.
Wolf dr. Stjepan 611, 975.
Wollman Frank 668.
Wuerth D. 610.
Wünsch dr. W. 738, 739.
Würth Hinko 1094, 1102.
Wurzbach C. 1069.
Wyrfell Juraj 776.

Z.

Zaccaria, admiral 199.
Zadar 167, 168, 170, 187, 242, 243, 245, 246, 250, 308, 314, 316, 318, 320, 324, 327, 328, 474, 1001, 1014, 1038, 1045, 1046.
Zadranin Matija 795.
Zagorac Andrija 747, 749.
Zagorje 8, 61, 117, 120, 141, 292, 854, 866, 879, 914, 1036.
Zagorka-Jurić Marija 783, 820.
Zagreb I. 8, 9, 12, 13, 117, 120, 198, 228, 238, 241, 242, 243, 250, 251, 264, 267, 268, 290, 318, 320, 336, 338, 340, 344, 346, 350, 352, 354, 358, 383, 384, 385, 474, 486, 503, 535, 583, 622.
Zagreb II. 727, 724, 725, 854, 866, 879, 888, 915, 1009, 1011, 1012, 1014, 1015, 1017, 1018, 1019, 1020, 1033, 1037, 1038, 1039, 1041, 1071, 1076, 1078, 1079, 1080, 1087, 1167, 1169, 1172.
Zaharija I. 608, 610, 611.
Zahradnik K. 1003.
Zajc Ivan 643, 740, 746, 747, 749, 779, 782, 799, 800, 802, 803, 804, 805.
Zajčić B. 793.
Zaninović Antonin 739.
Zanović Stjepan 400.
Zaplatal Rudolf 392, 513, 1069.
Zaplatić R. 611.
Zapolja Mirko 1135.
Zarnik Boris 366, 949.
Zarzicky-Arndt 680.
Zasche Ivan 704, 705.
Zavorović (Zavoreo) Dinko 510.
Zavrnik dr. F. 606, 607, 610, 611.
Završnik J. 637.
Zbožinek dr. Dragan 98, 970, 1015.
Zdanovski dr. Nikola 100, 428, 429, 972.
Zdeslav 167, 177, 178, 310, 312.
Zdriechowsky M. 668.
Zebić Miško 1088, 1098, 1107.
Zec N. 931.
Zec-Leporinus Stjepan 934.
Zecher dr. Ludwig 496.
Zečević Abdulah 919.
Zečević Milivoj 1149.
Zeithammer A. 613.
Zekić 111.
Zeljko dr. Marko 610, 611, 973.
Zemljak ing. Ivan 583, 713, 718.
Zemljić dr. Ivan 973.
Zemun 9, 188, 196, 233, 291, 888, 1076, 1088.
Zengevall 1009.
Zenica 289, 1088.
Zepf dr. Stjepan 989.
Zermek Ivan 510.
Zgaga ing. V. 602.
Zijanddira Ahmed 395.
Zijauddin Ahmed 395, 396.
Zikmundowsky R. 624.
Zimmer Ljudevit 231.
Zimmermann dr. Stjepan 387, 389, 390, 403, 405, 923, 949, 953, 956, 1003, 1004, 1008.
Zimpermann Ljudevit 531, 575.
Zindl Srećko 575.
Zistler Dragutin 1080.
Zistler Rudolf 531.
Zjalić Milan 746.
Zlatarić Bogdan 531.
Zlatarić Dinko 626, 635, 1044.
Zlatarović Josip 466, 469.
Zlatić Matko 918.
Zlatić Slavko 749, 753.
Zlatović Stjpan 510.
Zobkow Mihajlo 531.
Zobundžija Otokar 931.
Zoch dr. I. 919, 1070.
Zoger Antun 693.
Zoltner dr. Đuro 47, 56.
Zondi Ivan 934.
Zondinus Pavao (Zondi) 934.
Zoranić Petar 628, 632, 634.
Zore Luka 102, 668.
Zoričić Mate 95.
Zoričić dr. Milovan, predsj. upr. suda 531, 1099.
Zoričić Milovan, ravn. stat. ureda 531, 557, 575, 578, 614.
Zorman Josip 717.
Zovko Ivan 87, 104, 106, 389, 484, 502, 838.
Zrelec Martin 460, 575.
Zrinski Adam 196, 285.
Zrinski Franjo 234.
Zrinski Guade Ivan 196, 339.
Zrinski Jelena 339.
Zrinski Juraj 172, 191, 196, 336, 724, 1136.
Zrinski Katarina 195, 196, 339.
Zrinski grof Nikola 267.
Zrinski Nikola, ban 172, 192, 195, 196, 283, 285, 336, 337, 1136.

Zrinski Nikola Sigetski 171, 191, 267, 270, 334, 335, 603, 724, 1136.
Zrinski Petar 172, 184, 195, 196, 337, 338, 339, 534, 603, 650, 730, 1003, 1044, 1118, 1136.
Zrinski Sofija 196.
Zrinski Zorka 196.
Zrnčić Ivan 1009.
Zubak A. 575.
Zubović J. 438, 575.
Zuccon Ivo 576.
Zuglia dr. Srečko 531.
Zuhrić O. 680.
Zuna Milan 803.
Zunić Josip 1031.
Zuppa Antun 717.
Zurunić-Cuvaj Roksana 718, 971.
Zuzorić Cvieta 398.
Zvonimir 168, 177, 180, 187, 244, 246, 247, 248, 249, 316, 935, 1133.
Zvornik 291, 889, 1035.

Ž.

Žabuha Stevo 576.
Žanić 230.
Žanko Dušan 667, 785, 808, 820, 821.
Žanko Z. 393.
Žarković-Heisinger A. 405, 565, 567.
Žarnić Ivan dr. 608, 610, 975.
Žedrinski Vladimir 813.
Žefarović H. 304.
Ženeva 200, 214, 215, 232, 355, 357.
Žepić dr. Milan 466, 921.
Žerjav Gregor 214, 1149, 1152.
Žerjavić 954.
Žganec Vinko 738, 739, 749, 1008.
Žic Nikola 100, 101, 576, 615, 618, 918, 922, 932.
Žic dr. Vinko 975.
Židovec Franjo 739.
Žigrović Franjo Pretočki 531, 576, 800.
Žigrović Ivan 531.
Žilić Franjo dr. 531, 576, 964, 967, 996.
Žilić Radovan 667.
Živan M. 424.
Živić Mihajlo 717.
Živić Viktor 576, 667, 680.
Živković dr. Andrija 387, 388, 393, 394, 402, 576, 953, 955, 956.
Živković dr. Ante 407, 408.
Živković Ljuba 230, 576.
Živković Petar 200, 232, 234, 235, 236, 857, 1145, 1156, 1157, 1159, 1160.
Življaković A. 1068.
Žličar Micika 790.
Žmavc I. 576.
Žnidarić Juraj 231.
Žuljić Mijo 484.
Župan Franjo 1038, 1039.
Župančić ing. 426.
Župančić Niko 83, 84, 304, 576, 1150.
Županić dr. Stanislav 466, 576.
Žuškin J. 608, 611.
Žuvić Adam 745.
Žuvić dr. Nikola 390, 956.
Žužić Lad. 1011.

VAŽNIJI IZPRAVCI

1. SVEZAK

Strana	Stupac	Redak	Pogrješka	Izpravak
47	podnaslov		manjka u popisu suradnika	za paleontologiju — dr. Fran Šuklje, upravitelj Hrv. drž. geol. muzeja
107	izpod slike		manjka br. 17	17. malj
109	II.	5. odozdo	svrabljivac	srablivec
175	izpod naslova		Anton Dujšin	Antun Dujšin
prilog	izpod slike »Krunidba kralja Zvonimira«		manjka	Freska iz Vatikanske knjižnice
prilog	slika suvremenog Dubrovnika		manjka	Snimka Griesbach
196	II.	8. odozdo	franjevca	redovnika
307	rubrika »Planinska Hrvatska«		(do god. 880.)	(do god. 800.)
312	rubrika »Primorska Hrvatska«		manjka pri dnu	928.*—935.* Trpimir II. nasljednik Tomislavov
318	rubrika »Dalmatinski gradovi«	11. odozgo	1107.	1105.
327	rubrika »Bosanska Hrvatska«	1.—8. odozgo	treba staviti pod rubriku »Dalmatinski gradovi« str. 326	
330	rubrika »Primorska i Slavonska Hrvatska	21. odozdo	Trsta	Trsata
336	rubrika »Banska Hrvatska«	21. odozgo	1606.	1608.
358	rubrika »Hrvatska«	10. odozgo	1914.	1941.
358	rubrika »Hrvatska«	11. odozgo	15. IV.	15. V.
368	II.	30. odozgo	berbarija	herbarija
369	II.	11. odozgo	automije	anatomije
377	naslov		NARODOSLOVNOG	NARAVOSLOVNOG
382	I.	1. odozgo	Ante Meštrović	Ante Maštrović
384	I.	13. odozgo	Marowcha	Morawcha
395	II.	10. odozgo	Hafza	Hazifa
406	I.	34. odozgo	Financialna poviest jest iztraživanje i opisivanje financialne znanosti, t. j. iztraživanje i opisivanje njezina razvitka...	Financialna poviest jest iztraživanje i opisivanje financialnih događaja prošlosti. Uz tu naučnu granu postoji i poviest financialne znanosti, t. j. iztraživanje i opisivanje njezina razvitka...
412	podnaslov		manjka	Napisao dr. Fran Šuklje
423	I.	26. odozdo	fericjankolij	fericiankalij
429	II.	24. odozgo	Semaić	Lemaić
432	II.	13. odozgo	Leakovića	Levakovića
433	I.	64. odozgo	1957.—58.	1857.—58.
436	I.	5. odozgo	hidrometara	higrometara
436	II.	2. odozgo	Robund	Roh — und
442	II.	9. odozdo	pometala	prometala

455	I.	34. odozdo	Ružića	Ružića
455	I.	17. odozdo	Znanstveni rad prof. Ruždića počinje s njegovom diserta-	Znanstveni rad prof. Režeka kreće se na području me-
457	II.	15. odozdo	izraživanju	iztraživanju viestnika 1930.
460	II.	16. odozdo	kravima	krajevima
480	II.	9. odozdo	objek	objekt
495	I.	2. odozdo	merkuriiona	merkuriona
502	I.	24. odozdo	1946.	1846.
506	II.	1. odozdo	Hrv. Akademija, Zagreb — još netiskano	Hrvatska akademija, Knjiga 273 (85) Zagreb 1942.
507	II.	16. odozgo	1836.	1816.
507	II.	22. odozdo	(Zagreb 1892.)	(Zagreb 1879.)
508	II.	31. odozdo	1815.	1845.
508	II.	12. odozdo	paesulum	praesulum
509	I.	39. odozgo	1515.	1551.
509	I.	21. odozdo	respientium	respitientium
510	II.	5. odozgo	Vinjarić	Vinjalić
510	I.	29. odozdo	Beget	Seget
509	II.	16. odozgo	kanonik	biskup
510	II.	20. odozdo	Supetar na Braču	Vranjic
511	I.	20. odozgo	XIIL	XIII.
511	I.	26. odozgo	1875.	1879.
511	I.	34. odozgo	1909.	1901.
511	II.	23. odozgo	1939.	1929.
512	I.	26. odozgo	1757.	1797.
512	II.	13. odozdo	1906.	1909.
513	I.	17. odozdo	hrvatskoj književnosti	hrvatskoj poviesti
524	I.	13. odozgo	insdventna	insolventna
532	II.	16. odozgo	Vitezović ovako piše: »Čude se ovdje (u Kranj-	Vitezovićevi jasni pogledi na društvo i druž-
535	II.	23. odozgo	1723.	1713.
599	naslov		STATISTIKA	STATIKA

2. SVEZAK

Strana	Stupac	Redak	Pogrješka	Izpravak
713	II.	9. odozgo	Zemljak i Neidhardt	Weissmann i Neidhardt
713	II.	7. odozdo	razrediti	razraditi
715	naslov		manjka	Napisao Aleksander Perc
718	naslov		manjka	Napisao Aleksander Perc
720	II.	14. odozgo	uzgoj	razvoj
720	II.	bilješka *	Upotrebnom umjetnošću nazivaju se u najnovije vrieme stručnjaci za umjetničku proizvodnju predmeta praktične upotrebe, t. zv. »umjetni« ili »umjetnički« obrt.	Upotrebnom umjetnošću naziva se u najnovije vrieme umjetnička proizvodnja predmeta praktične upotrebe, koja se do sada nazivala umjetničkim obrtom. Izraz umjetnički obrt nije uviek prikladan zato što se u mnogim slučajevima ne radi o obrtu, t. j. o ne radu obrtnika nego o radu umjetnika, koji ne proizvode svoja djela u okviru obrtne djelatnosti. Umjetnički izvedeno djelo obrtnika može se nazvati umjetničkim obrtom. Umjetnička djela obrtnika i neobrtnika mogu se obuhvatiti nazivom upotrebna umjetnost.

722	II.	38. odozgo	nakon riječi »prepošta stolnobiogradskog« umetnuti	Dominika Kalmancsehi i
722	II.	44. odozgo	XIV. stolj.[2])	XIV. stolj.[4])
724	II.	bilješka 10)	str. 165—186.	str. 165—166.
724	II.	bilješka 9)	manjka	Kniewald, Umjetnička vriednost zagrebačkih liturgijskih kodeksa. Croatia sacra, br. 20.—21., 1943., str. 173. i 184.
729	II.	bilješka 70)	manjka na kraju	Croatia sacra, 1936., god. VI., sv. 11.—12., str. 87. ss.
730	I.	24. odozdo	1489.—	1480.—
730	I.	20. odozdo	Giovanni di Zagabria...	Giovanni di Giovanni di Zagabria...
730	I.	17. odozdo	Ivan Krstitelj	Ivan Krstitelj s Raba
730	II.	2. odozdo	Karla Velokoga.	Karla Velikoga[77]).
731	I.	3. odozgo	jajolik[77]).	jajolik[79]).
731	I.	izpred 12. odozdo	manjka	u katedrali u Rabu iz godine 1445.
731	II.	bilješka 80)	str. 185. i s.	str. 195. i ss.
731	II.	bilješka 84)	manjka	Fisković Cv., Gotička drvena plastika u Trogiru, Rad, knj. 275., str. 107.—123.
731	II.	bilješka 85)	manjka	Karaman Lj., Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale, Rad, knj. 275., str. 1.—96.
732	II.	bilješka 99)	Ibid., str. 13.	VHAD XIV. str. 13.
733	I.	3. odozgo	1866.	1886.
733	II.	bilješka 109)	manjka	Laszowski, Projekt za staklanu u Gorskom Kotaru g. 1711.—1712. Jutarnji list, 7. III. 1922.
733	II.	bilješka 111)	manjka	Bošnjak N., Staklane Osredek i Karolina. U spomenici »Samobor«, 1943., str. 204.—207.
734	I.	24. odozgo	štrikari	štikari[115])
737	I.	2. odozdo	Grünmann	Grün — Mann
795	naslov		manjka	Napisao dr. S. Batušić
813	naslov		Napisali prof. Marko Soljačić, dr. Branko Gavella i dr. S. Batušić	Napisao dr. Branko Gavella
815	drugi podnaslov		manjka	Napisao dr. S. Batušić
826	naslov		manjka	Napisao dr. S. Batušić
842	II. naslov		Realka (1918.)	Realka
844	tabela »ženski licej« izpod rubrika V., VI., VII. i VIII.		1. i p.	1. i o.
847	II.	3. odozgo	Naučna osnova je bila ova:	Naučna je osnova god. 1892. bila ova:
847	II.	tabela	predmeti relativno obligatni i broj sati (5—6—5—5) odnosi se na engleski jezik, latinski jezik i pedagogiju.	
864	izpod naslova »Državne gimnazije«		manjka	(škol. god. 1941./42.)
866	tabela		Brojitbeni pregled hrvatskih škola	Brojitbeni pregled srednjega školstva (škol. god. 1942./43.)
879	izpod naslova		manjka	(škol. god. 1940./41.)
881	pod br. 31. Drniš		manjka	Drž. građ. škola (obrt.-veleobrt. smjera)
882	pod br. 37. Fojnica		manjka	Drž. ženska stručna škola
889	izpod naslova		Napisao A. Heisinger	Napisao dr. S. Filipović
981	naslov		manjka	Napisao Mladen Bošnjak
1026	II.	28. odozgo	beče Centralne...	bečke Centralne...

1027	II.	2. odozgo	manjka rečenica	Julije Makanec pobrinuo se za osnutak Muzejskog družtva, koje bi vodilo brigu o tome, da se spomenici ne udaljuju iz zemlje.
1030	I.	30. odozgo	manjka	str. 10., III.
1031	II.	25. odozgo	Zunić	Zdunić
1033	I.	4. odozdo	Mjestni katalog je onaj katalog u kojem su knjige	Hrvatska narodna i sveučilištna knjižnica, Zagreb, Marulićev...
1033	II.	21. odozdo	100 svezaka	1000 svezaka

Slikovni prilog: Spomenici arhitekture, plastike i slikarstva u Banskoj Hrvatskoj

Na str. 16. izmieniti nadpise:

Srednji gotički dio oltara iz nekadašnje franjevačke crkve u Remetincu. Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu. (Str. 691.)

Trodjelni kasnogotički uložak s čudotvornim kipom Majke Božje na glavnom oltaru bivše pavlinske crkve u Remetama kraj Zagreba. (Str. 691./692.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije).

Na str. 24. izmieniti nadpise:

Ivan Ranger: »Isus tjera trgovce iz hrama«. Freska na sjevernoj stieni u svetištu pavlinske crkve u Lepoglavi (1742.) — Korske klupe sa slikama na naleđini iz godine 1737. (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije.)

Dekoracija unutrašnjosti bivše isusovačke crkve sv. Katarine u Zagrebu (17./18. st.) (Str. 692., 693. i 696.) (Svjetlopisni arhiv Hrvatske akademije.)